

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Halil Erdoğan CENGİZ Adına

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA MİZAH

Editors

Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR

Sibel ÜST

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

Halil Erdoğan CENGİZ Adına

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA MİZAH

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları
yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System) ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 6/2 Spring 2011

TURKISH

STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Sahibi/Owner

Mehmet Dursun ERDEM

Editor

Sibel ÜST

Yayın Kurulu Başkanı/Manager of Editorial Board

Ercan ALKAYA

Yayın Kurulu/Editorial Board

Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

Orhan Kemal TAVUKÇU-Yavuz BAYRAM

Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL

M. Vefâ NALBANT-Caner KERİMOĞLU

Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Ahmet BURAN- Güner GÜLSEVİN-Filiz KILIÇ

Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Yavuz BAYRAM

İndeks Sorumlusu/Person Responsible for Indexing Process

Tuncay BÜLBÜL

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process

Süleyman Kaan Yalçın

Murat Şengül

Veysel İbrahim Karaca

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process

Özgür Ay

Önder Sezer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 6 / 2 Spring 2011

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bülent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan GENÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER
Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ
Doç. Dr. Ahmet BOZDOĞAN
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ
Doç. Dr. Alimcan İNAYET
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Funda TOPRAK
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Başkent Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Muğla Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Kemal TİMUR
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Doç. Dr. Rahim TARIM
Doç. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Şener DEMİREL
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ

Mustafa Kemal Ü.
Karadeniz Teknik Ü.
Selçuk Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Erzincan Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Mimar Sinan – GS Ü.
Süleyman Demirel Ü.
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Sakarya Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Nevşehir Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Yrd. Doç. Dr. Cafer ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Yrd. Doç. Dr. Ertan ÖRGEN
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTİR
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Serkan ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU

Kırklareli Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Muğla Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Doğu Akdeniz Ü.
Fırat Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
TOBB Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Erciyes Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Dumlupınar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Ç. Onsekiz Mart Ü.
Kafkas Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Bozok Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Melikşah Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şenay YAPICI
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Serdar Uğurlu
Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Dr. Tuncay BÜLBÜL

Fatih Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Afyon Kocatepe Ü.
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Atatürk Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 /2 Spring 2011

EDİTÖRDEN...

Sevgili Hocam Halil Erdoğan Cengiz''le 1984 yılı güz döneminde misafir öğretim üyesi olarak ders vermek üzere geldiği Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü''nde tanıştım. Divan edebiyatı metinlerinin inceliklerini öğretme konusundaki tükenmez enerjisi, bilgisini paylaştığı cömertliği, sabrı ve güler yüzü ile öğrencilerinin gönlünü fethetmişti Mezuniyet tezimin danışmanlığını kabul etmesi ile o yıllarda başlayan yakınlığımız ise 28 Ekim 1993''teki vefatına kadar sürdü. Bu süre boyunca akademik hayatıma devam etmem konusundaki desteğini hiç eksik etmedi. Sonra zamansız gelen ölüm onu bizlerden ayırdı. Ancak o kadar çok şey paylaştık ki anılarımız bende hep canlı kaldı. Şimdi hocamı ne zaman ansam öğrencilik günlerime giderim. Kulağıma onun, bir metni çözebildiğim için gösterdiğim çocuksu sevinç karşısında gülererek ''Hadi, hadi şımarma! Kedi olalı bir sıçan tuttun o kadar...'' diyen sevgi dolu sesi gelir. Aradan geçen bunca yıl sonra hâlâ kendisini, elinden hiç düşürmediği sigarasıyla kitap yığınları içinde hiç bıkmadan, olağanüstü bir gayretle çalışırken hatırlarım. Hocamın bu yoğun mesaisinin ürünleriyle klâsik Türk edebiyatı alanındaki önemli isimlerden biri olarak bilim insanları tarafından da daima hatırlanacağını biliyorum. ***Klâsik Türk Edebiyatında Mizah*** özel sayısının **Halil Erdoğan Cengiz Adına** düzenlenmesinin de bunun somut bir göstergesi olduğunu düşünüyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle Hocam Halil Erdoğan Cengiz''i rahmet ve minnetle anıyorum. Adına çıkarılan sayıya yazı göndererek ya da hakemlik yaparak katkıda bulunan hocalarımıza ve meslektaşlarımıza şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca yardımları nedeniyle hocamın yakın dostu Aydın Sami Güneyçal''a, kızı Prof. Dr. Betül Sevinir''e; bu sayının hazırlanması sürecindeki destekleri için değerli meslektaşım Doç. Dr. M. Dursun Erdem''e, Arç. Gör. Sibel Üst''e ve Doç. Dr. Ercan Alkaya''ya da içtenlikle teşekkür ediyorum.

Fatma Sabiha KUTLAR

Haziran 2011, Ankara

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 /2 Spring 2011

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Menderes COŞKUN	Süleyman Demirel Ü.
Prof. Dr. Metin AKKUŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Doç. Dr. Bahir SELÇUK	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir ÇINAR	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan AYDIN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma AÇIK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR	Hacette Üniversitesi
Doç. Dr. Gül TUNÇEL	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Güray KIRPIK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	Karadeniz Teknik Ü.
Doç. Dr. İsmail TAŞ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nadir İLHAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Osman KÖSE	Ondokuz Mayıs Ü.
Doç. Dr. Sami KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ	Karadeniz Teknik Ü.
Doç. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Cafer ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN
Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Serkan ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şenay YAPICI
Yrd. Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Serdar Uğurlu
Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Dr. Tuncay BÜLBÜL

Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Nevşehir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Doğu Akdeniz Ü.
Karabük Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Dumlupınar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Aydın Kocatepe Ü.
Gazi Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Halil Erdoğan CENGİZ Adına KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA MİZAH

Aydın Sami GÜNEYÇAL
Halil Erdoğan CENGİZ

Fatma Sabiha KUTLAR
KLÂSGKTÜRK ğĞRÖNDE ğEHÖR HÖÖVLERĖVE
ARPAEMİNGZÂDE MUSTAFA SAMİ'NÖN EDÖRNE KASÖDESĖ
*CITY SATIRES IN THE CLASSICAL TURKISH POETRY AND
ARPAEMİNİ-ZÂDE MUSTAFA SAMİ'S QASIDA OF EDİRNE*
1-16

Süleyman SOLMAZ
16. ASIR ğU"ARÂ TEZKÖRELERÖNDE NÜKTE
WITTICISM IN THE SIXTEENTH CENTURY ACCORDING TO "TEZKIRE'S"
17-32

Halil İbrahim HAKSEVER
NABÖMÖNGEATINDA MÖZAHÖĞFADELER VE RAMÖPAĞAYA YAZDIĞI MÖZAHÖMEKTUP
HUMOROUS STATEMENTS IN THE NABİ MÖNŞEAT AND NABİ'S HUMOROUS LETTER TO RAMİ PASHA
33-38

Ölkü ÖETİNKAYA
DÖVAN ğĞÖÖNDEN ÖRNEKLERLE MÖBALAĞA
SANATININ MÖZAHLA ÖÖÖKÖÖĞ
RELATIONSHIP BETWEEN HUMOUR AND HYPERBOLE WITH EXAMPLES FROM DIVAN POETRY
39-74

Aslı AYTAÖ
LÂMÖÖİ ÖELEBÖDİVÂNİ'NIN MÖTEFERRÖKÂT BÖLÖMÖNDE BULUNAN HÖÖV MANZUMELERÖĞ
THE SATIRICAL POEMS IN MÖTEFERRÖKÂT PART OF THE DİVÂN OF LÂMÖÖİ CHELEBİ
75-86

İncinur ATİK GÖRBÖZ
BÖR ğĞÖ MECMUASINDAKİ HÖÖV ÖÖYLEYÖÖLER

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 6 / 2 Spring 2011

EXPRESSION OF CRITICALIN THE POEMS MECMUA
87-94

Mustafa ATİLA

SAFÂYÎ TEZKİRE GÖZELİNDE 18. YÜZYIL EDEBİYAT CAMİASINDA MİZAHÎ ORTAM
THE CASE OF SAFÂYÎ'S TEZKİRE HUMOROUS ENVIRONMENT IN 18th CENTURY LITERARY COMMUNITY
95-104

Dosya ARKASI

105-106

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN

AHMEDİNİN CEMİDİ Ü HURŞİDVE ŞEYHOĞLU MUSTAFA'NIN HURŞİDNÂME ADLI
ESERLERİNİN PERSPEKTİFİNDEN XIV. YÜZYILDA SOSYAL HAYAT
SOCIAL LIFE IN 14th CENTURY FROM THE PERSPECTIVE OF
AHMEDİ'SCEMİD Ü HURŞİD AND ŞEYHOĞLU MUSTAFA'S HURŞİDNÂME
107-129

Nilgün AÇIK ÖNKAS

TÜRK HALK ŞİİRİ ÖRNEKLERİNİN FONETİK-SEMANTİK İLİŞKİSİ VE TÜRKÇE
EĞİTİMİNDE HALK ŞİİRİNDEN YARARLANMA
THE PLACE OF TURKISH FOLK POETRY AND PHONETICS-SEMANTICS RELATIONSHIP AND
DRAWING ON THE POWER OF FOLK POETRY IN TEACHING OF TURKISH LANGUAGE
131-142

Soner AKŞEHİRLİ

SÖZ EDİMLERİ KURAMI AÇISINDAN KURGUSAL ANLATI METİNLERİNDE SÖZ AKTARIMI
REPORTED SPEECH IN FICTIONAL NARRATIVE TEXTS IN TERMS OF SPEECH ACTS THEORY
143-162

Bilal AKTAN

CÜMLE YAPISI BAKIMINDAN ÖZBEK ATASÖZLERİ
UZBEK PROVERBS IN TERMS OF SENTENCE STRUCTURE
163-176

Ahmet ALTAY

XVI. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINDA BİR ÖRNEK DÜSTÜRÜ'L-MÜLK VEZİRÜ'L-
MELİK İLE ŞEYHOĞLU'NUN MARZÜBAN-NAME TERCÜMESİ GARASINDAKİ GOLAĞAN DIĞI
BENZERLİĞİN ANALİZİ
XVI. CENTURY OTTOMAN WORLD EXAMPLE OF A PLAGIARISM: THE ANALYSIS OF THE
UNUSUAL SIMILARITY BETWEEN DÜSTÜRÜ'L-MÜLK VEZİRÜ'L-MELİK AND MARZÜBAN-NAME
TRANSLATED BY ŞEYHOĞLU

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011

177-186

Arzu ATİK

CELİLÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ BAHÂR-NÂME
BAHÂR-NÂME: AN UNKNOWN WORK BY CELİLÎ

187-198

Fatih AYDIN

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN COĞRAFYA DERSLERİNDE
KULLANDIKLARI

“ÖĞRENME STRATEJİLERİ”

*LEARNING STRATEGIES ADOPTED BY SECONDARY SCHOOL
STUDENTS FOR GEOGRAPHY COURSES*

199-212

Muhammet BAHADIR

EGE BÖLGESİNDE YAĞIĞIN YÜZEYSEL DAĞILIM MODELLEMESİ
SURFACE DISTRIBUTION MODELLING FOR PRECIPITATION IN THE EGE REGION

213-228

Fatih BAŞPINAR

“TASAVVUF SÖZLÜĞÜ (İSTİLÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL)” ADLI ESERDEKİ MANZUM
METİNLERDE OKUMA HATALARI

*READING MISTAKES IN THE TEXT IN VERSES IN THE DICTIONARY NAMED
“TASAVVUF SOZLUGU (ISTILAHAT-I INSAN-I KAMIL)”*

229-246

Zekerya BATUR- Merve BEŞTAŞ

DİVANU LUGAT'İ TÜRK'TE ÇOCUK DÜNYASI VE ÇOCUK EĞİTİMİ
CHILDREN'S EDUCATION AND CHILDREN'S WORLD IN DİVANU LUGAT'İ TÜRK

247-262

Adem CAN

HOMEROS DESTANLARI İLE DEDE KORKUT HİKÂYELERİ ARASINDAKİ
KURGU, YAPI, TİP VE TEMA BENZERLİKLERİ

*THE SIMILARITIES OF FICTION AND STRUCTURE AND TYPE AND THEME IN BETWEEN
THE EPICS OF HOMER AND THE STORIES OF DEDE QORQUT*

263-286

A. Mecit CANATAK

İBRAHİM ALÂETTİN'İN (GÖVSA) ÇOCUK ŞİİRLERİ ADLI ESERİNİN
ÇOCUK EDEBİYATINDAKİ YERİ

*THE IMPORTANCE OF İBRAHİM ALÂETTİN'S (GÖVSA)'S NAMED
ÇOCUK ŞİİRLERİ AROUND THE CHILDREN'S LITERATURE*

287-296

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Ali CİN

-mAz+lAn- YAPISI VE KULLANIMI
MORPHOLOGICAL STRUCTURE -mAz+lAn- AND ITS USAGE
297-306

İbrahim ÇANKAYA

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN KARŞILAĞTIKLARI İSTENMEYEN ÖĞRENCİ
DAVRANIĞLARI VE BU DAVRANIĞLARLA BAĞA ÇIKMA YOLLARI
*UNDESIRABLE STUDENT BEHAVIORS FACED BY CLASSROOM TEACHERS
AND WAYS OF COPING WITH THIS BEHAVIORS*
307-316

Bayram ÇETİN

TURİZM ve MEKÂNSAL DEĞİŞİME ETKİLERİYLE
GÖNEN (BALIKESİR) TERMAL KAYNAKLARI
GÖNEN (BALIKESİR) HOT SPRINGS IN TERMS OF THEIR EFFECTS ON TOURISM AND SPATIAL CHANGE
317-340

Murat Gökhan DALYAN

AMERİKAN MİSYONERLERİNDE KADIN VE KADININ ROLÜ (ORTADOĞU ÖRNEĞİ)
*WOMEN AND WOMEN'S ROLE IN AMERICAN MISSIONARY
(A SAMPLE OF MIDDLE EAST)*
341-358

Kerim DEMİRCİ

FONEM TEORİSİNİN ÖNEMLİĞİ
ON THE IMPORTANCE OF THE PHONEME THEORY
359-366

Şener DEMİREL

ES-SEYYİD HÜSEYİN HÜSNİ BURDURİ'NİN
MÎZÂN-NÂME-ĞU'ARÂ ADLI ARUZLA İLGİLİ ESERİ
MÎZÂN-NÂME-İ ŞU'ARÂ THE WORK OF ES-SEYYİD HÜSEYİN HÜSNİ BURDURİ ON ARUD
367-402

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

EDEBÎ ESERDE TARİHİN YENİDEN YORUMLANMASI
BAĞLAMINDA OFLAZOĞLU TRAGEDYALARI
THE TRAGEDIES OF OFLAZOĞLU IN THE CONTEXT OF RE- INTERPRET OF HISTORY IN THE LITERARY ART
403-412

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011*

Esra EKİNCİ ÇELİKPAZU-Elif AKTAŞ
MEB 6, 7 VE 8. SINIF TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALAN
METİNLERİN DEĞER İLETİMİNE GÖRE İNCELENMESİ
*EXAMINATION OF TEXTS AT MEB 6, 7 AND 8. GRADE TURKISH COURSE TEXTBOOKS
ACCORDING TO VALUE TRANSMISSION*
413-424

Halil ERDEMİR
ATATÜRK'ÜN ULUS-DEVLET FİKRİ GÖRÜŞÜMÜNDE ESKİÇAĞ TARİHİ KİTAPLARININ YERİ
THE EFFECTS OF ANCIENT HISTORY BOOKS ON ATATÜRK'S NATION BUILDING PERCEPTION
425-442

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ- Şenel ELALDI
YAPILANDIRMACI YAKLAŞIM BAĞLAMINDA YABANCI DİL ÖĞRETİMİ
FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF CONSTRUCTIVIST APPROACH
443-454

Gürkan GÜMÜŞATAM
KIBRIS AĞIZLARINDA SEÇİLMİŞ BİR KOD: „nice“
THE SELECTIVE CODE OF TURKISH CYPRIOT DIALECTS: „nice“
455-466

Galip GÜNER
KUTADGU BİLİĞ'DE GEÇEN “SİMİŞ” KELİMESİ
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
NOTES ON “SİMİŞ” AT KUTADGU BİLİĞ
467-472

Nilüfer İLHAN
CEMAL SÜREYA'NIN ŞİİRİNDE ÖLÜM TEMASI
CEMAL SÜREYA'S POEM THE THEME OF DEATH
473-484

Pelin İSKENDER KILIÇ
SAMSUN VE ÇEVRESİNDE PONTUS ÇETELERİNİN
FAALİYETLERİ VE HÜKÜMETİN UYGULAMALARI
PONTUS GANGS ACTIVITIES AND GOVERNMENT APPLICATIONS IN AND AROUND SAMSUN
485-502

Adem İŞCAN
ANLAM BİLGİSİ KONULARININ ÖĞRETİMİ
TEACHING OF SEMANTIC MATTERS
503-522

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 6 / 2 Spring 2011

Güzin KANTÜRK YİĞİT
OVACIK (KARABÜK) İLÇESİNİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ
POPULATION FEATURES OF OVACIK (KARABUK) DISTRICT
523-536

Fusun KARA
1916 KIRGIZ BÜYÜK İSYANI: ÜRKÜN
GREAT REBELLION OF 1916 in KYRGYZ: URKÜN
537-546

Alâattin KARACA
GÖLGESİZLERİN KURGU TEKNİĞİ VE TEMASI
THE PLOT TECHNIQUE AND THEME OF GÖLGESİZLER
547-560

Fevzi KARADEMİR
EĞ ZAMANLI BAKIĞLA TÜRKÇE TÜRKÇESİNDE YARDIMCI ÜNSÜZLER
INTERVOCALIC EUPHONIC CONSONANTS IN TURKISH WITH A SYNCHRONIC VIEW
561-598

İbrahim KAYA
SÜDÎ'NİN HAFİZ DİVANI İERHİNDEKİ TASAVVUFİ YAKLAĞIMLARI
SUDÎ'S SUFIC INTERPRETATIONS IN HIS ANNOTATIONS OF THE HAFIZ DIVAN
599-630

Mehmet Fatih KAYA
ÖĞRENCİLERDE GÖRSEL OKURYAZARLIK BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK
COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI
GEOGRAPHY TEACHERS' VIEWS AND PRACTICES FOR DEVELOPMENT OF VISUAL LITERACY SKILLS ON STUDENTS
631-644

Muzaffer MALKOÇ
DİREKT BÖLEĞENLER ANALİZİ
IMMEDIATE CONSTITUENT ANALYSIS (IC ANALYSIS)
645-656

Kenan MERMER
ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN "BİR LEYLE-İ YE"ŞİĞİNİN, GERREEL ALANI
(HINTERGROUND) MERKEZE ALAN ONTOLOJİK TAHLÜKEDENEMESİ
AN ESSAY OF ONTOLOGICAL ANALYSIS OF ABDULHAK HAMID TARHAN'S POEM "A NIGHT OF DESPONDENCY" (BİR LEYLE-İ YE)Şİ BY TAKING THE UNREAL SPACE TO THE CENTER
657-680

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 6 / 2 Spring 2011

Vüsale MUSALI

ƏHDƏBAĞDADININ «GÜLŞƏNGÜƏRƏ»SİNİN ELMƏTƏNQƏDƏMƏTNƏ
THE SCIENTIFIC-CRITICAL TEXT OF AHDI BAGHDADI'S TADHKIRA NAMED GULSHANI-SHUARA
681-688

Orhan OĞUZ

YUSUF ATILGAN'IN HİKAYELERİNDE KASABA
TOWN IN THE STORIES BY YUSUF ATILGAN
689-702

Hakan ÖZDEMİR

YAPI BİLGİSİGAÇISINDAN düzen SÖZCÜĞÜ
THE WORD düzen IN TERMS OF MORPHOLOGY
703-712

Mehmet ÖZDEMİR

MÜTERCİM VE MÜELLİF BİR ŞEYHÜLİSLAM: HOCAZADE ES'AD EFENDİ VE ESERLERİ
THE LIFE OF HOCAZADE ES'AD EFENDI, A SHEIKHULISLAM, AUTHOR AND INTERPRETER, AND HIS WORKS
713-724

Nuran ÖZLÜK

SEÇİLMİŞ HİKAYELER DERGİSİNİN TANITIMI,
TÜRK EDEBİYATINA KATKISI VE SİSTEMATİK İNDEKSİ
DEFINITION OF SEÇİLMİŞ HİKAYELER DERGİSİ, ITS CONTRIBUTION TO TURKISH
LITERATURE AND ITS SYSTEMATIC INDEX
725-818

Hatice PALAZ ERDEMİR

ESKİTÜRKLERDE SU VE SU ULAĞIMI
WATER AND WATER TRANSPORTATION IN ANCIENT TURKS
819-836

Mehmet SARI

DİVAN ŞİİRİNDE ÖRNEKLEME YOLUYLA ANLATIM
NARRATION BY SAMPLING IN DIVAN POETRY
837-850

Mehmet SOLMAZ

ORTAÖĞRETİM DÜĞ BİLGİSİKİTAPLARINDAKİSES BİLGİSİVE SES BİLMİYLE İLGİLİ
KONULAR ÜERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN ASSESSMENT ON THE TOPICS RELATED TO PHONOLOGY AND PHONETICS CONTAINED IN THE HIGH
SCHOOL COURSE BOOKS
851-880

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 / 2 Spring 2011

Nurgül SUCU
BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ'NİN MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK ADLI ESERİ
MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK BY BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ
881-908

Abdullah ŞAHİN
TÜRKÇE ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLGİSAYAR DESTEKLİ GÖRME ÇİĞKÖN
TUTUMLARININ ÖNCELENMESİ
*AN ANALYSIS OF TURKISH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES' ATTITUDES TOWARDS COMPUTER
ASSISTED EDUCATION*
909-918

Ahmet ŞİMŞEK
GEÇMİŞİN NESNESİNE KARAYAN BİLİM ARKEOLOJİ
TÜRKÇE'DE TARİH ÖĞRETİMİNDEKİ DURUMU
*SEARCHING SCIENCE TO OBJECT OF PAST AS ARCHEOLOGY:
THE SITUATION IN HISTORY TEACHING IN TURKEY*
919-934

Murat TUNCER
YÜKSEKÖĞRETİM GENÇLİĞİNİN GELECEK BEKLENTİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH REGARDING FUTURE EXPECTATIONS OF UNIVERSITY YOUTH
935-948

Serdar UĞURLU- Kaan YILMAZ
TÜRK DEVLET YÖNETİM GELENEĞİNDE TÖRE'DEN ÖRF'E DEĞİŞİM
CHANGE FROM CUSTOM TO MANNERS IN TRADITION OF TURKISH STATE MANAGEMENT
949-972

Veysel USTA
TRABZON METROPOLİTAN HRİSANTOS'UN
PARİS KONFERANSI'NA SUNDUĞU MUHTIRANIN TENKİDİ
*A CRITICISM OF THE MEMORANDUM SUBMITTED TO PARIS CONFERENCE BY THE TRABZON
METROPOLITAN HRISANTOS*
973-984

Suat ÜNLÜ
İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİNDE UHREVĞYER ADLARI
IN THE FIRST TURKISH QURAN TRANSLATION THE CAMAL PLACE NAMES
985-1032

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 6 / 2 Spring 2011

Osman YALÇIN

TÜRK TARİHİ GEBAKIMINDAN 20. YÜZYILDA İKÖNEMLÖGELÖME:
“HAVACILIGIN VE BİR LÖDERÖN DOÖUÖU”

*TWO IMPORTANT DEVELOPMENT THROUGHT THE TUSKISH HISTORY IN THE 20 TH CENTURY:
THE RISING OF AVIATION AND A LEADER*

1033-1062

Zehra YAZBAHAR

AFET (MUHTEREMOÖLU) ILGAZ'IN ROMANLARINDA KADIN SORUNSAI
WOMEN'S PROBLEMATIC AT NOVELS BY AFET (MUHTEREMOÖLU) ILGAZ

1063-1082

Kaan YILMAZ

ORGAN ADLARININ NESNELERE AKTARILMASINDA
DÖL-ZÖHÖN ÖÖÖÖÖÖÖ

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE-MIND IN ORGAN NAMES TRANSFER TO OBJECTS

1083-1092

Sefa YÖCE

TANZÖMAT SONRASI ÖÖÖÖ ANLAYIÖI VE ÖMAÖ SAFÂ
POETRY AFTER TANZÖMAT AND ISMAÖ SAFÂ

1093-1104

TANITMA/REVIEW

Eyüp BACANLI - TuÖba BEYTULLAHOÖLU

TÖRKÖENÖN SES BÖÖÖÖ

KARAAÖAÖ GÖNAY, TÖRKÖENÖN SES BÖÖÖÖ, KESÖTYAYINLARI, ÖTANBUL 2010, 232s.,
ISBN:987-605-4117-56-7

1105-1110

Fatma Sabiha KUTLAR

AYNUR, HATÖCE; NÖYAZÖÖÖLU, ASLI. DER. (2011). *ÂÖIK ÖELEBÖ VE ÖAIRLER TEZKÖRESÖ
ÖZERÖNE YAZILAR. ÖTANBUL: KOÖ ÖNÖVERSÖTESÖYAYINLARI, 191 s.*

1111-1114

Kadri H. YILMAZ

FÖÖÖZ KILIÖ, KLÂÖÖÖ TÖRK EDEBÖYATININ PEÖÖÖÖÖ, GRAFÖKER YAYINLARI, ANKARA 2011,
381 s.

1115-1118

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6 /2 Spring 2011*

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

Aydın Sami GÜNEYÇAL

Halil Erdoğan Cengiz 3 Eylül 1934'te Araç'ın Dereçatı köyünde doğdu. Babası başöğretmen Hamdi Cengiz, annesi Faika Hanım'dır. İlkokulu Tosya'da, Liseyi Kastamonu Abdurrahman Paşa Lisesi'nde bitirdi. 1952'de Ankara Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. Petrol Ofisi'nde çalışmaya başladı. Ertesi yıl, edebiyat sevgisi ağır bastığı için edebiyat bilimi tahsil etmeye karar verdi, kaydını Hukuk Fakültesi'nden DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne naklettirdi. 1957'de fakülteyi bitirdikten sonra yedek subaylığını Genelkurmay Harp Tarihi Enstitüsü'nde de yaptı. Emekli olana kadar (1982) Başbakanlıkta çalıştı. Genç yaşında biri kız, öteki erkek iki evlât babası oldu. Bugün ikisi de profesör unvanını kazanmış tıp doktorudur. Emekliliğinden sonra Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü'nde Osmanlı Paleografyası, Osmanlıca ve Eski Türk Edebiyatı; Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde de Eski Türk Edebiyatı dersleri verdi. 28 Ekim 1993'te Ankara'da 59 yaşında vefat etti. İlk gençlik yıllarına ait şiirleri, eleştiri yazıları, makaleleri, Japon şiiri çevirileri, yazmaya başladığı Sepetçioğlu Destanı'ndan parçalar ilkin 4 sayı, daha sonra yeniden 17 sayı yayımladığım *Arayış* adlı sanat ve edebiyat dergisinde, daha sonraki eleştiri ve kitap tanıtma yazıları da 1962 yılında yayımlamaya başladığım *Kitaplar Âlemi* adlı bibliyografya dergisinde çıktı. 1956'da *Türk Sanatı* ve *Küçük Asya* dergilerinde de şiirleri yayımlandı.

Halil Erdoğan Cengiz'in lise öğrencisiyken şiir yazmakla başlayan edebiyat sevgisi, edebiyat öğretmeni Rauf Mutluay'ın ilgi ve önerileri, kitap satın alma, okuma zevk ve alışkanlığıyla devam etmiştir. Üniversitede edebiyat öğrenimi yıllarında bu alışkanlık, belge ve kitap toplama tutkusunu gittikçe artan bir hızla körüklemiştir. Eski edebiyatımızla ilgili yazma ve basılı ürünleri bıkmadan, yorulmadan metotlu ve bilinçli bir biçimde satır satır, didik didik inceleme,

araştırma ve günümüz yazısına aktarmak... Bu hızlı ve zevkli çalışma temposunu yaklaşık kırk yıl, vefat ettiği 28 Ekim 1993'e kadar sürdürmüştür. Hayata gözlerini yumduğu son anda, kız kardeşine *Tosya'nın Mahalleleri ve Lâkapları* adını verdiği araştırmasını dikte etmekteydi.

Kırk yıllık değerli dostum, aziz kardeşim Halil Erdoğan Cengiz, insanları, doğayı seven, duygulu, ince zevkli, çok çalışkan, çabuk anlayan, çabuk kavrayan ve işini mümkün olan çabuklukla yapan saygıdeğer, arif bir insandı. O, yalnızca yakınlarının, öğrencilerinin ve dostlarının değil, kültür toplumumuzun ortaklaşa saygı ve sevgisini hak etmiş, erdemli, bilge bir kişi idi. Aramızdan sessizce ayrıldı.

Bilgisayarında da dostlarına şu uyarıyı bıraktı:

“Üç yıl önce ortaya çıkan kimi sağlık sorunları son bir yıldır iyice üzerime abandı; hemen hemen yürütmez, oturtmaz, yatırtmaz, uyutmaz, okutmaz, eşe dosta bir iki satırcık dahi yazdırmaz, sokağa çıkarıp dolaştırmaz, hattâ zaman zaman konuşturamaz duruma getirdi. Bunların bir kısmı yılların, yaşlanmanın er geç getireceği; birlikte yaşanılmasına, katlanılmasına alışılması gereken kaçınılmaz sonuçlar. Fakat belâların büyükleri, kırk beş yılı aşkın bir süredir gece gündüz yanımdan hiç ayrılmayan, nefes darlığı, öksürük gibi külfetlerini bile benden uzak tutmaya özen gösterdiği izlenimini bırakan yâr-ı kadîmim tütünden kaynaklandı. Yıllar yılı ben onu yaktım, şimdi de o beni yakıyor, ödeşiyoruz. Bu satırları da tütünden şikâyet etmek için yazmadım. Amacım, dostları uyarmak: Sigara içmenin bedelini ödemek tasavvur edilebildiğinden de güç bir iş. Söylemedi demesinler...”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

YAYIMLANMIŞ KİTAPLARI

1. *Aralık Kapı* (Şiirler); Ank. 1953, 48 s. “Arayış Yayınları: 1”. (H.E.Cengiz’in ilk gençlik yıllarının ürünü ilk şiir kitabı.)
2. *Açıklamalı – Notlu Divan Şiiri Antolojisi*; Turhan Kitabevi, Ankara, 1967. (Yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş 2. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982).
3. *Divan Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yayın Ltd. Şti, 1972. (Genişletilmiş 2. Basım, Bilgi Yayınevi, 1983).
4. *Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991. (Yeni basımı: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006)
5. *Ermeni Komitelerinin A’mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi (İlân-ı Meşrutiyet’ten Evvel ve Sonra)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
6. *Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik. Riyâset-i Cumhûr İnce Saz Hey’eti Şefi Hâfız Yaşar Okur’un Anıları 1924-1938*, Müzik Ansiklopedisi Yayını, Ankara, 1993.
7. *Rahmî-i Harputî Divanı* (Gönül Hatay Eren’le) Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi 167, Ankara, 1996.

DERGİLERDE ÇIKAN MAKALE, İNCELEME, ARAŞTIRMA, ELEŞTİRİ YAZILARI VE ŞİİRLERİ

- “Japon Şiirleri: Haikular”, (İssa’dan çevirme 3 haiku), *Arayış*.
- “Japon Şiirinde Haiku ve Tanka’lar”, (Orhan Veli’nin 1937’de yayımlanan *Haykay* çevirileri üzerine), *Arayış*.
- “Nasrullah Köprüsü (Sepetçioğlu Destanı’ndan)”, *Arayış*.
- “Sanat Akımları ve Zaman”, *Arayış*.
- “Yenilik Taassubu”, *Arayış*.
- “Yeni Bir Türk Uygarlığı Üzerine”, *Arayış*.
- “Edebî Ahlâk Üzerine”, (Necdet Sözer’le diyalog), *Arayış*.
- “Bir Japon Şairi: Horiguchi Daigaku”, *Arayış*.
- “Ahlâksızın Ahlâkı Üzerine”, (Necdet Sözer’le diyalog), *Arayış*.
- “Gülten (Akin) Cankoçak’la Konuşma”, (röportaj), *Arayış*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“Prof. Kenan Akyüz İle ‘Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi’ Üzerine Bir Konuşma”, (röportaj), *Arayış*.

“Kitaplar: Namık Kemal’in Şiirleri”, (eleştiri), *Arayış*.

“Dilsiz Acılar”, (Sepetçioğlu Destanı’ndan), *Arayış*.

“Fikret Baha Berke İle Konuşma”, (Röportaj), *Arayış*.

“Japon Şirinde Tanka’lar”, *Türk Sanatı*.

“Anlam’ Üzerine”, *Pazar Postası Gazetesi*, 11.1.1959.

“Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi’nin Yeni Basımı Hakkında”, *Bibliyografya Dergisi*.

“Divan Şiirinde Musammatlar”, *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı II. Divan Şiiri*, 1986, s. 291-427.

“Rûhî Tarihi” (Yaşar Yücel’le birlikte). *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt XIV, sayı 18, 1992. (Ayrı basımı, s. 359-470).

“Saygılı Yosma’ İle Saygısız Çevirmen”, (eleştiri), *Kitaplar Âlemi*.

“Batıya Yönelirken Şinasi”, (Prof. Dr. Gündüz Akıncı’nın inceleme kitabının yeni basımı hakkında), *Kitaplar Âlemi*.

“İki Şiir Kitabı”, (tanıtma), *Kitaplar Âlemi*.

“Dünya Şiiri’ Üzerine”, (kitap eleştirisi), *Kitaplar Âlemi*.

Şaşı, (şiir), *Arayış*.

Bir Ölü Dile Geldi I , (şiir), *Arayış*.

Bir Ölü Dile Geldi V (şiir), *Arayış*.

Dağa Çıkış (Sepetçioğlu Destanı’ndan), *Türk Sanatı*.

Tanımaz, (şiir), *Türk Sanatı*.

Kardeş Kavgasından Sonra (Sepetçioğlu Destanı’ndan), *Türk Sanatı*.

Ağaca Nasihat I, (şiir), *Arayış*.

Teselli, (şiir), *Yeni Küçük Asya Dergisi*, 1953, sayı: 18.

1957 yılında DTCF öğrenci derneğinin bastırdığı “DTCF Şairleri Bir Arada” adlı kitapta dört şiiri yayımlanmıştır: “Karanlığa Karşı”, “Tanımsız”, “Gitmemiş Mektuplar”, “Oyun ve Sonrası”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tarih ve Toplum dergisinin birçok sayısında **Halil Erdoğan Cengiz**'in "Geçmiş Zaman Olur ki Hayâli Cihan..." üst başlığı altında, her biri titiz araştırma ve emek ürünü olan aşağıdaki makaleleri yayımlandı:

"Yahşı Fakih", sayı: 71, 1989;

"İstiklâl Marşımızla İlgili bir Belge", (Doç.İ. Taviloğlu ile birlikte), sayı: 74, 1990.

"İnsan Denenmiştir Denilen Her Şeye İnanmamalı", sayı: 75, 1990;

"Kaka Deyip Geçmemeli", sayı: 76, 1990;

"İnsanlar Nelerle Uğraşmış", sayı: 77, 1990;

"Keyifli ve Sorunsuz Kişiler İçin Keyfe Keder Vermeyen Sorunlar", sayı: 79, 1990;

"Hilmi Yavuz ve Eski Hayvan Bilimi", sayı 80, 1990;

"Eski Arslanları Takdimimizdir", sayı: 81, 1990;

"Akdeniz'in Balinaları, Yanar Ada ve Osman Gazinin Pazarı", sayı: 83, 1990;

"Nef'i'nin Kirli Nigâr'ı", sayı: 93, 1991;

"Dün; Düündür; Bugün, Bugündür' Sözü'nün Sahibi Kimdir?", sayı: 97, 1992;

"Eski Zamanın Aşkları ve Bâzı Aşk Devâları", sayı: 98, 1992;

"Dizelerde Saklı Kalan", sayı 100, 1992;

"Kahvenin Kirli Çamaşırları", sayı: 101, 1992;

"Eski ve Yeni Yanlıklar", sayı: 110, 1993;

"Vak Vak Ağacı", sayı: 111, 1993;

"Eski Çamaşırlar, Killer, Sabunlar ve Leke Çıkarma Yöntemleri", sayı: 112, 1993.

Bu yazı dizisinin bilgisayarda kalan ve dökümü ailesi tarafından bana teslim edilen son iki makalesiyle birkaç not, *Kebîkeç / İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmıştır:

"Kimler Neleri Bilmez? Eski'nin Saka Kuşları", *Kebîkeç*, sayı: 1, 1995;

NOTLARI

"Hilmi Yavuz'un Heybesinden Akan Küller", *Kebîkeç*, sayı: 1, 1995; (Aynı sayıda "sigara içmenin bedelini ödemenin güçlüğü" hakkında bir paragraf).

"Eski Maliyecilerimiz", *Kebîkeç*, sayı: 2, 1995.

BASILMAMIŞ ÇALIŞMALARI

Halil Erdoğan Cengiz'in çalışmaları çok yönlüydü. Basılmış olanların birkaç katı, gözden geçirildikten sonra dizgiye ve baskıya geçilebilecek, ileride kitaplaşmaya aday çalışması bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tamamlanmak üzere idi. Bir kısmı da yarım kalmış durumdadır. Onu, yıllar süren çalışmalarının birikimini ve ürünlerini Türk kültür hayatına vermeye başlayacağı bir sırada kaybettik.

1. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısı Divan Şiiri şairlerinden, devrinin birçok olayına mizah ve nükte dolu tarihler düşüren Adana'lı Surûrî'nin tarihlerini içeren *Divân-ı Surûrî Mecnûası*'nı yıllarca satır satır incelemiş, bunların tamamını notlar ve açıklamalarla yeni yazıya aktarmıştır.
2. Bestekâr Hâşim Bey (1815-1868)'in *Hâşim Bey Mecnûası* diye anılan edvârı, Kırşehirî'nin *Der Beyân-ı Kavaid-i Nâme-i Perde-i Tanbur'u*,
3. Kadızâde-i Tirevî Edvârı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

4. Rauf Yektâ'nın Esâtiz-i Elhân'ı da onun yeni yazıya aktardığı eserler arasında yer almaktadır.
5. *Rehber-i Mûsikî*, müellifi: T(anbûri) Cemil. 1321 yılında Mahmut Bey Matbaasında basılmış kitabın günümüz yazısına çevrilmiş.
6. *Selâtin-nâme yâhud Târih-i Âl-i 'Osmân*. (Eski bir elyazmasından yeni yazıya aktarılmış metnin yazıldığı ilk defterin ilk sayfasında Cengiz'in şu notu var: Müellifin nâmı: Kemâl'dir. (Sarı Kemâl) Rûmî 895. Sultân Bayezid nâmına yazılmıştır. 3600 beyttir. Ayvalık, 27.7.1988).
7. *Hayâlî Bir Harekât-ı Harbiyyeyi Musavver Osmanlı Opereti*,
8. Devlet Konservatuvarı Kütüphanesi'nde kayıtlı -birinci cildinin nerede olduğu bilinmeyen- 22 ciltlik *Mustafa Nezîhi Albayrak Koleksiyonu*'nun yeni yazıya çevrilmesi de Halil Erdoğan Cengiz'in yoğun çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.
9. Hazırlamaya başladığı son çalışması *Tosya'nın Mahalleleri ve lâkapları* adını taşımaktaydı. Cengiz'in, Halk Şiiri, Divan Şiiri, Azmî, Virânî, Şair Padişahlar, Fetvâlar, Gevherî, Bektâşî Şairleri ve Âgâhî üzerine incelemeleri de bulunmaktadır.
10. *Japon Şiiri Antolojisi* (Basımı kendi isteğiyle ertelenmiştir).

HALİL ERDOĞAN CENGİZ'İN ÖLÜMÜ ÜZERİNE YAZILANLAR

- Güneyçal, Aydın Sami, "*Halil Erdoğan Cengiz'in Ardından*", *Toplumsal Tarih*, sayı: 1, 1994.
Güneyçal, Aydın Sami, "*Halil Erdoğan Cengiz*", *Kebîkeç*, sayı:1, 1995.
Naci, Fethi, "*Halil Erdoğan Cengiz de*", *Adam Sanat*, sayı: 102, 1994.

ÖZGEÇMİŞİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR

- Tan, Nail, *Kastamonu'lu iki şair, Araştırmacı, Hikâyeci ve Oyun Yazarı Hakkı Kâmil Beşe, Halil Erdoğan Cengiz*, Kaşçetvak Yayınları, Ankara, 2003.
Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, cilt: II, s. 443. "Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 214.
Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi-I, YKY, İstanbul, 2001, s .226.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞEHİR HİCİVLERİ VE ARPAEMİNİ-ZÂDE MUSTAFA SAMÎ'NİN EDİRNE KASİDESİ

Fatma Sabiha KUTLAR*

ÖZET

Klasik Türk şiirinde şehir, kasaba, köy gibi yerleşim yerlerinin konu edildiği manzumeler arasında hiciv niteliği taşıyan örnekler de bulunmaktadır. Şairler, bu metinlerde “beğenmeme, halkından hoşlanmama, umduğunu bulamama, doğasından ya da coğrafi konumundan rahatsızlık duyma, isteği dışında gönderilme” gibi çok farklı gerekçelerle İmparatorluk coğrafyasına ait birçok yerleşim yerini, genellikle isminden ya da halkının özelliklerinden hareketle söz sanatlarından ve argo ifadelerden de yararlanarak hicvetmişlerdir. Bu çalışmada divan şairlerinin kaleme aldığı şehir hicivlerinin tespit ettiğimiz örnekleri kısaca tanıtılmış ve XVIII. yüzyıl şairlerinden Arpaemini-zâde Mustafa Samî'nin, Edirne'ye ilişkin olumsuz duygularıyla kış mevsiminin olumsuz özelliklerini birleştirmek suretiyle kaleme aldığı Edirne hicvi üzerinde durulmuştur. Şair, bu kasidedeki ifadeleriyle hem Edirne'yi ve halkını sevmediğini samimi bir biçimde ortaya koymuş hem Osmanlı İmparatorluğu'nun iki başkenti arasında kökü fetih yıllarına uzanan çekişmenin izlerinin XVIII. yüzyıl başlarında örtülü bir biçimde de olsa devam ettiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hiciv, hezel, şitaiye, şehir, Edirne, Arpaemini-zâde Mustafa Samî.

CITY SATIRES IN THE CLASSICAL TURKISH POETRY AND ARPAEMİNİ-ZÂDE MUSTAFA SAMÎ'S QASIDA OF EDİRNE

ABSTRACT

In the classical Turkish poetry, there are satirical examples among the poems which is subject about settlement places like cities, towns and villages. Poets, in these texts, had satirized various settlement place at imperial geography, generally because of its place name and folk features under cover of rhetoric and argo, reasons such as “disapprobation, aversion of the folk, disappointment, getting irritate from nature or geographical location, to be dispatched involuntarily”. In this study, the city satires that put down on paper by the Divan poets shortly familiarized which we have made firm, and it is focused on the Edirne satire of the XVIII. century poets Arpaemini-zâde Mustafa Samî which put down on paper his negative feelings about the Edirne city, combining by negative features of the winter season. By the expressions in this qasida, the poet revealed intimately that he doesn't like the Edirne and its folk. Likewise, he had indicated the contention among the two capital city of Ottoman Empire which its root reached to conquest years, continued implicitly beginnig of the XVIII. Century.

---

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: fkutlar@hacettepe.edu.tr

Key Words: Satire, comic poem, shitaie, city, Edirne, Arpaemini-zâde Mustafa Samî.

I

Klasik Türk edebiyatında Çehirler hakkında büyük kısmı manzum olan birçok eser kaleme alınmıştır. Bu konudaki manzumelerin en bilineni Türk edebiyatında *şehrengîz*, Fars edebiyatında daha çok *şehrâşûb* denen ve Çarların, bir Çarin genellikle esnaftan olan güzellerini övdükleri¹, onlara duydukları aşk dile getirdikleri (Tezcan, 2001: 162) metinlerdir.

Çehir veya Çar adlarının konu edildiği türe *bilâdiye*² ya da “belde” kelimesinin diğer çokluğu olan “bûldân” kelimesiyle oluşur mu *kasîde-i bûldân*, *esmâ-i bûldân* gibi isimler verilmiştir. Ayrıca “mesire yerlerinin anlatıldığı manzume” anlamına gelen *mesâir* kelimesiyle isimlendirilen türün örnekleri de Çehirlerle ilgili Çirler içinde yer alır (Aksoyak, 2007: 37-38). Bunların yanı sıra mesnevî³, kaside, gazel ve diğer nazım Çekilleri ile yazılmış manzumelerin tümünde ya da bazı beyitlerinde Çehirlerden söz edildiği, hatta bunların bir kısmında Çarin isminin Çirin redifini oluşturduğu görülür. Mesela Âşk Çelebi tezkiresinde “Alî Çelebi ya da Vasî Alî’si (ö. 1543) isimli Çarin “Der-Vasf-ı Edrine” başlıklı ve nesibinde Edirne’yi övdüğü kasidesinin redifini Çarin ismi oluşturmaktadır:

Esdî can bâğına bâd-ı ıtr-sây-ı Edrine
Feyz-i rûh itdi fezâ-yı cân-fezâ-yı Edrine

Def, idüp dilden gumûm-ı köhneyi İsâ gibi
Tâze cân virdi dem-i mu, ciz-nümâ-yı Edrine

Gonce gibi tenglikden derhem olmış gönl
Gül gibi açdı nesîm-i dil-güçâyı Edrine (Kılıç, 2010a: 1110)

Yine Ferrûhî’nin (ö. ?), meçhur olduğu belirtilen murabbainın bir bendinden alınan iki mısra da ise üç Çehrin adının redif olarak kullanıldığı görülmektedir:

Selâm olsun selâmetdür Edirne Bursa İstanbul

Güzellerle kıyâmetdür Edirne Bursa İstanbul (Kılıç, 2010b: 1177)

Klasik Türk edebiyatında Çehirler hakkındaki bu Çirlerin büyük kısmının Çarin insanların, güzellerinin veya mekânlarının övülmesi⁴ amacıyla kaleme alındığı görülmektedir. Sayıca daha az olmakla birlikte kimi Çarların Çehirleri yermek amacıyla yazdıkları Çirler de bulunmaktadır. Bu Çirlerin “hiciv, hezel, zem, tehzil...” gibi birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş türlerde kaleme alındıkları, kimi zaman başlıklarda bu terimlere de yer verildiği görülmektedir. Bu noktada Çehirlerin

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü fkutlar@hacettepe.edu.tr

¹ Çiftçi (2002: 55), Fars edebiyatında bu türde yazılan Çiirlerde Çehirlerdeki sanatkarların tavsif edildiğini, onların mesleklerinin ve sanatlarının tanıtıldığını belirttikten sonra sözlük anlamı ve edebiyatta kazandığı muhteva itibarıyla *şehrengîz* ve *şehrâşûb* kavramlarının tanımının “bir Çarin övüldüğü veya yerildiği Çiirler” ve “sanatkarlar, iğdiler ve çeğitli sınıflar hakkında söylenen Çiirler” olmak üzere türün sınırlarını genişleten, ancak tartışmaya da yol açacak bir nitelik kazandığını iddia etmektedir.

² Bilâdiye türü hakkındaki ilk makaleyi kaleme alan Kurnaz’ın (1997: 237) verdiği bilgilere göre klasik Türk edebiyatında bilâdiye sahibi Çarlar Fasihî, Ferdî ve Dervî Çömer Efendi’dir. Aksoyak (2007: 39), Lutfî’nin de Ferdî Efendi’nin bilâdiyesine zeyl olarak kaleme aldığı bir manzumesinin bulunduğunu belirtmektedir.

³ Divan edebiyatında mesnevî nazım Çekli ile kaleme alınmış birçok eserde Çarların yeri geldikçe Çehir, kasaba, köy gibi yerleşim yerlerinden söz ettikleri görülmektedir. Mesela Keçecizâde Gzet Molla’nın Mihnet-keÇâm’ı adı, konusu ve içinde yer alan yerleşim yeri tasvirleriyle bu tür metinlerin en dikkat çekici örneklerdendir. Mihnet-keÇâm için bkz. (Özyıldırım, 2007).

hicvedildiği Gırlerin sadece Türk edebiyatına özgü olmadığını, Arap ve Fars Gırleri arasında da bir Gırin ahalisini hicvetmek amacıyla Gır söylemenin yaygın olduğunu iÇret etmek gerekir. Çiftçi'nin (2002: 55-58) verdiği bilgilere göre Arap Gırlerinden Bediyyü'z-zamân-ı Hemedanî (ö. 1008) *Hemedan* ve *Horasan*'ı, Ebu'l-Hasan-ı Agaçi (X. yy.) *Belh*'i, Ebu'l-Alâ el Ma'arrî (ö. 1047) özellikle *Hicaz*, *Tihame*, *Yemen*, *Medine*'yi; Ön Anin DimaÇkî (ö. 1232) ise *Şam*'i hicvetmiştir. Fars edebiyatında Ferruhî-i Sîstânî'nin (ö. 1037) *Semerkan*'ı, Hakîm Senâî-i Gaznevî'nin (ö. 1131/1141)'nin *Kâr-nâme-i Belh* adlı mesnevîsinde *Belh*'i; Hakanî'nin (ö. 1199) *Bağdat*'ı, Mucir'in (ö. 1190) *İsfahan*'ı, Fütuhî'nin (12. Yy.) *Belh*'i ve Harfî-i İsfahanî'nin (ö. 1563) de *Gilan*'ı hicvettiği manzumeler mevcuttur. Bunlardan Fütuhî'ye ait olmakla birlikte Enverî'ye (ö. 561/1166) mal edilen *Belh* hicvine halkın tepki göstermesi ve Enverî'nin linç edilmekten güçlükle kurtulması; Harfî-i İsfahanî'nin ise *Gilan* halkı hakkında yazdıkları nedeniyle dilinin kesilmesi bu tarz Gırlerin etkisini göstermesi bağlamında dikkat çekicidir⁵.

II

Klasik Türk edebiyatındaki Gair hicivlerine gelince. Güven (1997: 210-217), hicivler üzerine yaptığı doktora çalışmasının “gehir, Kasaba ve Memleket Hicvi” başlıklı bölümünde konuyla ilgili olarak tespit ettiği Gırlerinden söz etmekte ve bunlardan seçtiği beyitleri örnek olarak vermektedir.⁶ Belirlenen örneklerden hareketle hicve konu olan Gair ve kasabalar arasında “Sivrihisar, Manastır (Kırk Kilise), Ğmir, Eflâk, Boğdan, Kırkağaç, Edirne, Bergama, Ğmit, Rum, Mısır, Darende, Hasan Abdal, Antep, Çorum, Aydın, Rusçuk, Mihaliç, Kebsud, Fırt ve Bursa”nın adlarını sıralamakta ve Gırlerin, beklentilerini karşılamayan, beğenmedikleri, hoşlanmadıkları bu yerleri genellikle isminden ya da halkının özelliklerinden hareketle hicvettiklerini vurgulamaktadır. Mesela tayin edildiği Sivrihisar'a gitmek istemeyen Ğair EĞef'in (ö. 1912) bunu, yerleşim yerinin ismindeki "sivri" kelimesinden yararlanarak oluşturduğu, Ğayet Ğmir'den uzak bir yere gönderilmesi gerekiyorsa Akhisar'a gitmeyi arzuladığını belirttiği görülmektedir:

Beni Sivrihisâr'a merhamet eyle [de] oturtma
Kerem kıl Akhisârı dersin Ğmir'den irak olsun
Mücerred bir hisâra gönderilmekse eger maksad
Efendim baĞ sivri olmasın da bâri ak olsun

Ğair, Sivrihisar'a tayini durdurulunca Kâmil PaĞ'a teşekkür amacıyla yazdığı kıtada da yergiyi yine kasabanın isminden yararlanarak yapmaktadır:

KararmıĞd gözüm ye's ü elemden
Bu gün fark eyledim leyl ü nehârı
Kıçımından âsafâ çekdin çıkardın
Kolaylıkla Çükür Sivrihisâr'ı (Güven, 1997: 210-211)

⁴ Öztekin'in (2006: 66-141) XVIII. yüzyıl divanlarından hareketle yaptığı çalışmada Gırlerin, baĞtaĞstambul olmak üzere imparatorluk coğrafyası kent ve kasabalarından “Ahıska, Akpınar, Ayamavra, Bosna, Bursa, Çınarcık, Darıca, Dimetoka, Diyarbakır, Edirne, Eğriboz, Erdek, Erzurum, Gelibolu, Girit, Hayrabolu, Ğmoz, Ğskenderiye, Ğmir, Ğmit, Kayseri, Kütahya, Manisa, Menemen, Mudurnu, NevĞair, Rusçuk, Sakız, Siverek, Ğam, Trabzon, YeniĞair”den Gırlerinde söz ettikleri görülmektedir. Tespit edilen örneklerde, bu kent ve kasabaların “geleneksel ürünleri, coğrafi koşulları, iklimi, hayvanları, yolları, mimarî öğeleri, halkının nitelikleri, sosyal sorunları” gibi farklı yönlerine değinen Gırlerin, anlatımlarına genellikle övgünün hâkim olduğu veya Çehrin önemli gördükleri özelliklerini övmekten ya da yermeden sadece sergilemeye çalıştıkları dikkati çekmektedir. Açıkgöz'ün (1993), tezkirelerdeki Gair tavsifleri hakkındaki bildirisinin metnine ulaşılmadığımız için çalışmadan yararlanamadık.

⁵ Güven (1997: 59-73), divan Gırlerine kiÇileri hedef alan hicivleri nedeniyle çeÇitli cezalara çarptırıldıklarını belirtmekteyse de bir Gairi veya halkını hicvettiği için cezalandırılan Gırler olup olmadığına ilişkin olarak herhangi bir bilgi vermemiÇtir.

⁶ Bu çalışmada tespit edilen metinler hakkında gereken açıklamalar yapılmıÇ ve metin örnekleri verilmiÇtir. Tekrar olmaması düÇüncesiyle örneklerin hepsi buraya alınmamıÇtır.

Bir Çarın halkının özelliklerinden hareketle de Çarların hicvedildiğini belirten Güven'in, konuyla ilgili olarak verdiği örneklerden biri de Çmir'le ilgilidir. Gayrimüslimlerin çoğunlukta olmasından hareketle Çmir için kullanılan "gâvur Çmir" ifadesinin hiciv amacıyla Çire taçınması aynı zamanda dinî inançlar bağlamında yapılan ayrımı göstermesi bağlamında da önemlidir:

Ey diyânetsiz osandın ise Ğlâmbol'dan
Çe Eflâk ile Bogdan yine var birine git
Müslimânım diyemezsin hele Magnisa'da
Gel niyâbet ile Vehbî gavur Çmir'ine git

Kânî'nin (ö. 1791) de Çubeyitte, aynı ifadeden Çmir'i yermek amacıyla yararlanması ve yanı sıra "burun büyüklüğü"nü Burunova (Bornova) kelimesiyle iliğilendirerek vurgulaması da dikkat çekicidir:

Ben gavur Çmir'i idem evvel bu arada
Bu burnıla hemân Burunova'ya benzerim (Güven, 1997: 213)

ğairlerin yerleğim yerlerinden söz ederek hiciv Çiri yazmalarının "istemediğı bir tayin, sevmediğı bir devlet görevlisi, yaÇam koÇularından hoÇnutsuzluk, Çari beğenmeme, Çarin halkını beğenmeme, Çarin coğrafi özelliklerinden rahatsız olma..." gibi farklı nedenlere bağı olduğu görülür. Söz konusu çalığında (Güven, 1997: 210-217) tespit edilen örneklerden hareketle konuyla ilgili hiciv manzumelerinin kimin tarafından, hangi Çar için, hangi nedenle, hangi nazım Çkiliyle kaleme alındığını ve sayısını kısaca Çi Çkilde göstermek mümkündür:

- Ahmedî:** *Bursa* - Bursa halkından Çkâyet - 1 beyit
- Bâdî:** *Çorum* - Ağz özelliklerini alaya alma - 1 beyit
- Fehim-i Kadîm:** *Rum* - Rumeli'nin insanlarından Çkâyet - 1 terakib-i bend
- Fehim-i Kadîm:** *Mısır* - Memleket hasretiyle Mısır'dan Çkâyeti - 1 kıt'a-i kebire, 1 beyit
- Hevayî:** *Edirne* - Edirne'den ve koÇulardan hoÇnutsuzluk - 1 gazel
- Hevayî:** *İzmit* - ğehrin bozulan düzeni ve çekilen sıkıntılardan Çkâyet - 1 gazel
- Kânî:** *Hasan Abdal - Darende* - Yöre halkını beğenmeme - 1 gazel
- Kânî:** *İzmir* - Allâme'nin burnunun büyüklüğü - 1 beyit
- Me'alî:** *Mihaliç - Kepsud - Fırt* - Me'alinin kendi kadılığını alaya alması - 1 beyit
- Refikî:** *Edirne* - Edirne'nin balçığından Çkâyet - 1 beyit⁷
- Sürurî:** *İzmir-Eflâk-Boğdan* - Sünbülzâde Vehbî'nin Manisa kadısı olması - 1 kıt'a
- Sürurî:** *Manastır* - Sünbülzâde Vehbî'nin Manastır kadısı olması - 1 kıt'a

⁷ Bu hiciv beyti hakkında tezkirelerde farklı bilgiler mevcuttur. Latiff'de yer alan bilgilere göre Refikî "bu beyt-i mezemmet-me"âl" ile Edirne'yi zemmetmiÇve "Ğlâh lutf idüp kurtar bizi bu Çar-i bâtıdan / KiÇiani ne seyr itsün geçilmez âb ile gilden" diye terci,-i bend söylemiÇtir (Canım, 2000: 294). Gelibolulu Âli Refikî'ye ait olarak gösterdiği bu tek beyti "nazm" bağığ altında vermiÇtir (Gsa, 1994: 225). ÂÇıkÇelebi'de (Kılıç, 2010a: 938-939) de Refikî'ye ait olduğu belirtilen bu tek beyitten önce "...Çarın balçığından incinüp bu hicvi didükde ki bendi budur beyt" Çkiliinde bir açıklama mevcuttur. Tezkiredeki ifâdeden bu beytin çok bendli nazım Çkilerinden birinden alındığı sonucunu çıkarmak mümkündür. ÂÇıkÇelebi (Kılıç, 2010b: 1257), Fehmî maddesinde "...Edirne hakkında bir murabba,,ı vardır ekser-i Çilâyeti âb u gildendür, ol murabba,, bendi budur ki Bend..." açıklamasından sonra bu tek beyti verir. Bu noktada ÂÇıkÇelebi'nin verdiği bu bilgide bir yanlışlık olduğu ya da Fehmî'nin aynı beytin tazminiyle murabba Çkiliinde bir hiciv yazdığı düğünülebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- Sürurî:** *Manastır-Kırk Kilise* - Sünbülzâde Vehbî'nin Manastır kadısı olması - 1 kıt'a
- Şair Eşref:** *Kırkağaç - İzmir* - Kırkağaç'taki yaÇantıdan hoÇnu olmama - 1 kıt'a
- Şair Eşref:** *Sivrihisar* - Tayin edildiği yere gitmek istememe - 2 kıt'a
- (?):** *Antep* - ğairin, Antepli olduğunu tahmin ettiği Çahsa yönelik olumsuz duyguları - 1 kıt'a
- (?):** *Aydın* - Yöre halkının Çakadan anlamaması ve çok gezmesi - 1 kıt'a
- (?)⁸:** *Bergama* - Bergama'yı sevmeme - 1 beyit
- (?):** *Ruşçuk* - ğairin, Ruşçuk hakkında irfan kalmadığını düÇünmesi - 1 beyit

Ancak yerleşim yerleri hakkında, yukarıda Güven'in doktora tezinden hareketle sıraladıklarımızdan başka hiciv manzumeleri de mevcuttur. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bizim tespit ettiğimiz metinler kısaca tanıtılacak ve örnek olarak da Arpaemîni-zâde Samî'nin, özellikle gerçekçi tasvirleriyle dikkatimizi çeken Edirne kıÇını zemmetmek amacıyla kaleme aldığı Çitaiye kasidesi üzerinde durulacaktır.

Konuyla ilgili olarak belirlediğimiz manzumelerden ilki Sehî Bey'e (ö. 1548) aittir. ğair, Kanunî Sultan Süleyman'ı övmek ve ondan bir at istemek amacıyla yazdığı kasidenin⁹ nesib bölümündeki altı beyit Çair hicviyesi niteliğindedir. Bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Karaferye'nin hicvedildiği nesibin ilk iki beyti Çöyedir:

Bir gün çıkup ki Rûm iline eyledüm sefer
Nâ-ğâh Karaferye'ye düÇdiyolum meger

Gördüm içinde halkı kamu ehl-i küfrdür
Söyletmek istedükçe dilinden küfür yagar

Yedinci beyitten itibaren Sehî Bey, Karaferye'de atının öldüğünü, yöre halkından iki kiÇinin kendisine hastalıklı bir at sattıklarını ve baÇından geçenleri anlatmaktadır (YekbaÇ 2010: 34-35, 127-129). Muhtemelen Çarin, baÇına gelenlerden duyduğu üzüntü ve kızgınlık Karaferye halkını ve kadısını acımasızca hicvetmesine neden olmuÇtur.

Tespit ettiğimiz diğeri Çair hicviyesi de Sehî Bey'e aittir. Sehî Bey, Sultan Bayezid'in damadı Davud Bey'i övmek amacıyla yazdığı terakib-i bend Çeklindeki kasidenin nesib niteliğindeki ilk dört bendinde *Mora*'yı ve kuzeyindeki *Korintos* sancağını hicvetmektedir. Örnek olarak alıntıladığımız aÇağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere bu manzumede dikkati çeken özellik Çarin, yörede yaÇayan insanlardan ve devlet görevlilerinden ziyade buraların coğrafi özelliklerini ve doğa koÇularını hicvetmesi, bunlardan duyduğu hoÇnutsuzluğu dile getirmesidir:

Husûsâ Korintus hevâsıyla
Sarardı beniz ü bozardı misâl
Egerçi hisârı semâya irer
Velî bir çepel yer idinmiÇ nakar

Piresi oransız inen çok durur
Talar it gibi vü sinek tek üÇer

⁸ Güven (1997: 213), adını tespit edemediği Çarin Acem asıllı olduğunu belirtmektedir.

⁹ BaÇlıkta "Der-Medh-i PâdiÇân-ı Zıllu"İlâh Sultân Süleymân ğâh ve Sıfat-ı Esb-i Lâgar" ibaresinden bu kasidenin hem Kanunî'yi övmek hem de baÇından geçenleri ona anlatarak kendisine at ihvan etmesini sağlamak amacıyla kaleme alındığı görülmektedir (YekbaÇ 2010: 127-131).

Mora'nun diyârın idelden heves
Alup virmez olduk nidelim nefes (Yekbağ 2010: 167-170)

Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında ise gemsî'nin (16. yy.), *Katîf* ve *Lahsa*'yı zem maksadıyla yazdığı iki gazel mevcuttur. Tezkirede "...Katîf kâdılığı düğlükde ihtiyâr idüp kazâyâ râzî olmuğâr...Ba'dehu üftân u hîzân Katîf'e revâne olup gitdükde ol zemînün âb u hevâsı mizâc-ı habîsine sâz-kâr muvâfık olmamagla ol diyârı zem tarîkıyla kadh idüp bir gazel sebt oldı" ifadesiyle *Katîf*'in zemmedildiği gazelin kaleme alınma sebebi belirtilmiştir. ğair, aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere, *Katîf*'e beddua ederek bağadığı bu gazelde ğairden ziyade kendi durumundan duyduğu hoşnutsuzluğa yönelik ifadelerle yer vermiştir:

Teb-i hasret cânımı gâyet ile itdi nahîf
Odlara yansun yıkılsun dilerüm mülk-i Katîf

Elde avuc[um]da nesne yok idem azm-i sefer
Bir tehî-dest kaldı [hem] gurbetde bî-çâre za'îf (Solmaz, 2009 : 192)

Ahdî'nin aynı maddede belirttiğine göre gemsî, bir de yine gazel nazım ğekliyle *Lahsa* redifli ğchir hicvi yazmığve bu ğirde "...Lahsa'yı da bu üslûb üzre ta,rîf idüp teğîf buyurmığdu? Bu gazelin hem örnek olarak verdiğimiz beyitlerinden hem de diğerlerinden ğarin, Lahsa'ya karğıolumlu duygular beslemediği, Lahsa'nın halkından, yöneticilerinden, havasından ve Lahsa'da yağamaktan hiç de memnun olmadığı anlaşılmaktadır:

Seng-i mihnetle yapılmığdu binâsı Lahsa'nun
Âkıbet gamla yire giçer esâsı Lahsa'nun

Bunda kalanun bağ vü gidenün malı gider
Ehl-i ığkolur perîğân bu hevâsı Lahsa'nun (Solmaz, 2009: 192-193)

Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1600) divanında da ğchir hicvi niteliği tağyan iki kaside bulunmaktadır. Bunlardan Lahsa'nın hicvedildiği kasidede¹⁰ övgü, sergüzeğ ve hiciv iç içedir. Manzumede Bağdat'a vali tayin edilen Hızır Pağa'nın yakın çevresine dâhil olduğu halde beklediği mansıbı alamadığından yakınan, sonunda defterdar tayin edilen ğâr, görevine gitmek için yola çıkmığve sıkıntılı bir yolculuk sonunda Lahsa'ya ulağmığtır. Âlî, manzumenin 30. beytinden itibaren görevli gittiği Lahsa'yı, devlet görevlilerinin yaptığı usulsüzlüklerden, halkından, coğrafyasından, doğasından ve iklim koğularından hareketle hicvetmektedir:

Geldüğümde getirüp cümlesi defterlerini
Açdılar kodılar önümde idüp cümle karâr

Didiler defterümüz size çü mecri'l-erzâk
Saña da hisse çıkar bunda menâfî, bisyâr

Isıcakdan dahı tennûra döner rûy-ı zemîn
Yalun âteğ ğrinür künbed-i çerh-i devvâr
Bu diyârı ezeli bağlamığ ğlîs-i la,în
Hükm-i isyân ile erbâb-ı ğkâyâ tîmâr

Hâb-ı gafletden uyanup seherî tursa biri
Yatagından niçe yüz bin pire bile sıçrar

¹⁰ Bu uzun kasidenin 125. beytinden 134. beytine kadarki kısmında her beytin ilk mısraında bir kavmin ismi anılmış,ikinci mısraı ise o kavmin diliyle yazılmıştır (Aksoyak, 2006: 308).
88a Vezin tutarsız.

Gice mum yaksa üÇe üstine cümle haÇrât
Mâr u mûr ile tolu her der ü dâr u dîvâr (Aksoyak, 2006: 305-307)

Gelibolulu Âlî'nin divanındaki Çair hicvi niteliği taÇyan diğer manzume de kaside nazım Çekliyle yazılmıştır. BaÇında “Der-menkabet-i Mahruse-i Aliyye” kaydı bulunan “deryâsı” redifli bu kasidede Çarin Çtanbul’a yönelik yergi ve övgüleri iç içedir. Âlî, Çtanbul’u altı beyitte dökülen kanlar, aziller, fitne, kötülükler, zahitlerin riyaları gibi farklı özelliklerden bahisle yermektedir:

Günde bin Çası kesüp kanını bahr itmek olur
HıÇmı Ça demleri husrân u hatar deryâsı

Emr-i Hak ile vebâ demleri geldükde hemân
Lüce-i zehr olur ol hûn-ı ciger deryâsı

Azl ile fakr ile göz yaÇ döken gamgîne
Gussa gird-âbıdur ol hüzn ü keder deryâsı

Mâ’îl-i fisk u fücûr olsa harâbât ehli
Âlemi gark-ı Çrâb eyler o Çer deryâsı

Mansıb ehline safâ kanı menâfî, denizi
Merdüm-i düÇkine Çer, bahrı zarar deryâsı

Anma zühhâd ile pür savma,alar hem-çü sadef
Görinür dâne-i sübhayla dürer deryâsı (Aksoyak, 2006: 309)

şehir hicviyesi yazan Çarlerden biri de Ravzî’dir (ö. 1600’dan sonra). Ravzî’nin, *Dukakin* Çari ve ahalisini hicvettiği manzumesinin nazım Çekli mütekerrir murabbadır. Çair, özellikle Dukakin halkını ve yöneticilerini hicvettiği bu murabbada zaman zaman yöresel kelimelere de yer vermektedir:

Halkı hep yalın ayak baÇ kabâ çıplakdur
Arnavud kâfiridür gâyet ile yanÇakdur
O yire kâdî olur Çol kiÇ kim ahmakdur
Bir yire vardı yolum adına dirler Dukakin

Bir hisârı var anun ism-i kabîhi LeÇ¹dür
Böyle ıssılık olur sanki yanar âteÇdür
Halkınun kimisi kâfir kimisi TürkeÇdür
Bir yire vardı yolum adına dirler Dukakin

Bir bogazından aÇlası emîni var anun
Sakalı fisk ile ağarmıÇ o yizi karanun
Gidi g.tin s.keyin bir dahı anda varanun
Bir yire vardı yolum adına dirler Dukakin (Aydemir, 2007: 183, 184)

Hezelleriyle tanınan Hevayî’nin (ö. 1715) divanındaki beyitlerde birçok Çair ismi geçmekteyse de bunlardan Edirne’nin hiciv amacıyla anıldığı görülmektedir. Güven’in ÇalıÇnasında da yer aldığını belirttiğimiz Edirne hicvindeki dipnotta tam metnini verdiğimiz hezelin Nabî’nin;

¹¹ Günümüzde de Arnavutluk’ta kötü kokusu nedeniyle “kötü kokan” anlamında “Leji” ismi verilmiş olan bir Çair vardır (Aydemir, 2007: 184).

Gülsitân-ı dehre geldik reng yok bû kalmamıŖ
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamıŖ¹²

matlalı gazelinin tehzili yoluyla oluŖturulduŖunu eklemek gerekir. Bunun dıŖında Hevayî'nin divanında Edirne'yi hicvettiŖi tam bir Ŗir yoktur. Ėair, Edirne'ye yer verdiŖi beyitlerden yedisinde (Çakır, 1998: 7, 24, 31, 31, 32, 73, 75) Ŗari, halkı ve doŖasından hareketle yermiŖ, mesela aŖğıdaki ilk beyitte Ŗehrin Çingenelerinin hırsızlıŖına, diŖer beyitte ise Meriç'in taŖkınlarıyla sebep olduŖu olumsuz durumuna deŖinmiŖir:

Sakın âhûrun kapusın bukagusuz koyma kim
Eski bargîr ugrusıdur Edrine Çingânesi

Seyle verir odunların su kor ocaklarına hep
Edrine kavmin ekseri hâne-be-dûŖ ular Meriç (Çakır, 1998: 75, 7)

Hevayî, Edirne'nin yollarındaki çamuru ve soŖuŖunu da mısralarına taŖır. Edirne'nin yollarının hâlini hızlı yürüyen Eflâk atlarının bile bu çamura dayanamayacaŖını söyleyerek hicveder:

Edrine yolundaki çamura tayanmaz yine
Semt-i Eflâk'ın nice eŖlîn tavarın görmüŖüz(Çakır, 1998: 32)

Hevayî'nin sivri dilinden Ŗehrin soŖuk havası da kurtulamaz. Ėair, bu Ŗehirde kıŖn ne kadar soŖuk geçtiŖine iliŖlîn olumsuz duygularını mürekkebinin donup ŖŖeyi çatlattıŖını ve hasırlı ŖŖelerin don nedeniyle parça parça olduŖunu söyleyerek dile getirir:

Savugunda Edrine'nin kıŖn iŖmiz bitire acerb midir
Tonicak mürekkebi çatlayıp kırılır hasırlı zücâcımız

Bilindi ki var imiŖ onu Ŗar-i Edrine'nin de
Hasırlı ŖŖebu dükkâna pâre pâre gelince (Çakır, 1998: 31, 73)¹³

¹² Edrine Ŗehrine geldik hây yok hû kalmamıŖ
Gece çorbası çıkar bir belli kapu kalmamıŖ

Çâderin basmıŖyine attârbaŖı ıduda
Tabla-i sad-hücre-i eczâda mâzû kalmamıŖ

Hep yayanın çatlamıŖyolda harâretten dili
MeŖki sakkâ-yı miyânda bir içim su kalmamıŖ

Pullugin satmıŖbugün Etrâk olmuŖ çıfbozan
Tarlalar battâla çekmiŖresm-i tapu kalmamıŖ

Kullanur yok hiç besler yok küheylân atları
Hâne-i fârisde zîn ile tegeltu kalmamıŖ

Ėimdi kangı izbeye etsin Hevâyî ilticâ
Hep yıkılmıŖköhne dükkânında yapu kalmamıŖ (Çakır, 1998: 36).

¹³ Türkmen ve Yeniasır'ın (2008: 182) belirttiŖine göre Kıbrıslı halk Ŗari ÂŖk Kenzî'nin (ö. 1839) *Nazm Der-Zemm-i Halk-ı Prizren ve Medh-i Hânedân-ı el-Gâzî Receb PaŖa* isimli eserinde yer alan ve *Prizren Ŗehrinde yaŖayan* insanları verdiŖi aŖğıdaki mısralar da Ŗari hicvi niteliŖindedir. Ėairin mensup olduŖu edebî geleneŖi göz önüne alarak dipnotta vermeyi uygun bulduŖumuz bu iki beyitteki ifadeye göre Prizren güzeldir, ama insanı çok kötüdür:

Prizen Ŗehrine uğradı yolum
Ėehri güzel ammâ insânı fenâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Edirne'nin kışını yeren beyitler yazan sadece Hevayî değildir. Arpaemîni-zâde Mustafa Samî'nin de (ö. 1734) Edirne'yi zemmettiği bir kasidesi mevcuttur. Yazımızın son kısmında bu kaside üzerinde durulacaktır.

III

Yağm koğularını zorlaştırması ve doğadaki güzellikleri ortadan kaldırması sonucunda insanlarda uyandırdığı olumsuz duygular nedeniyle özellikle kış mevsiminin hiciv, hezel, mezemmet nitelikli bir şiire konu olması Gârtıcı değildir. Ancak, Şiirlerde yer alan beyitlerin hepsinin bu özelliği taşımadığını, karın oluşturduğu manzaranın güzelliklerinin anlatıldığı beyitlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Mesela Samî, bir Şiirinde İstanbul'a yağın karı olumsuz bir bakış açısıyla ele almaz. Bunda muhtemelen İstanbul'a duyduğu sevginin ya da İstanbul'da bulunmanın verdiği mutluluğun etkisi vardır. Nitekim bir beytinde, İstanbul ve Edirne'nin coğrafi konumlarını düşünerek, İstanbul'u Edirne'nin Kâbe'si mesabesine koyarak yücelttiği ve böylece bu şiire duyduğu sevgiyi ortaya koyduğu görülmektedir:

Hâkinün bil Gâf-i kadrini kim Edirnenün
Ka,beden evvel olur secdesi Istanbula (Kutlar, 2004: 550)

Söz konusu Şiirinin kışsoğğunun iyice bastırıldığını belirtildiği ağıda verdiğimiz matlaındaki ifade Şarin, bunu takiben kışın kötü koğularını olumsuz bir bakış açısıyla tasvir edeceğini düşündürmektedir. Oysa Samî, hemen ikinci beytin başında kullandığı “degül” kelimesiyle okuru Gârtmakta ve karın yağma sebebini çok değer verdiğini belirttiği İstanbul'la birleştirerek anlatmaktadır. Ona göre esip savuran bu kış günlerinde yağın kar değil feleğin, erbainde İstanbul'un şanını yüceltmek için üzerine saçtığı çil akçelerdir. Zühre yıldızının çanağı tablasında donup kırıldığı için felek attarının kâfur renkli Gârtları (kar) saçılma Gârtıcı değildir. Bahçelerdeki karla kaplı her servi ağacı geceleyin başında zahir olan Gâle gibi ayla bir kâfur mum görüntüsündedir:

Yine âsârın izhâr eyledi hengâm-ı dey hakkâ
Aceb esdi savurdı nice günler serdi-i sermâ

Degül berf üstüne çil akçe saçtı erba,în içre
Sıtanbulun felek ta,zîm-i Şânın eyleyüp icrâ

N'ola attâr-ı çerhün olsa rîzân kand-i kâfûr
Kırıldı tablasında tondı ke's-i encüm-i zehrâ

Çemende döndi her serv-i sehî bir Şân,-i kâfûra
Serinde Şân,leveŞâhîr olup gice meh-i garrâ (Kutlar, 2004: 134)

Samî'nin Edirne kışını anlattığı bir Şiiri daha vardır. Şiir, on dokuz beyit uzunluğundaki manzumeyi kaside nazım Şekliyle ve aruzun müctes bahrinin *mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla kaleme almıştır. Divanın karıştırdığımız nüshalarından ikisinde bu kasidenin başında türünü iŞaret eden “ğitâ'îyye-i Hezl-âmîz Berây-i Edrine, ğitâ'îyye Berây-i Mezemmet-i Edrine” (Kutlar, 2004: 247) ibareleri bulunmaktadır. Gerek başlıklarda geçen “hezl” ve “mezemmet” terimleri gerekse ağıda vereceğimiz yazılma sebebine ilişkin kayıta geçen “hezl/hezel” ve “latife” terimleri bu manzumenin “yergi” niteliği taşıdığına iŞaret etmektedir. Nitekim Çiftçi (2002: 29-35) de hiciv denince akla öncelikle hezl/hezel kavramının geldiğini, hicivle hezelin birçok bakımdan birbirlerine benzediklerini, sadece aralarında küçük farklar bulunduğunu, çoğunlukla

Bir diyârda olmaz andaki zulüm
Dide-i ibretle kıldım temâŞâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

birbirlerinden ayıramayacak şekilde iç içe girmiş olduklarını ve bu nedenle hicivle aynı ya da yakın anlama sahip “hezl/hezel, tehzil, gehid Ali Paşa’nın emriyle kaleme aldığı bu manzumede kış mevsiminin olumsuz özelliklerini Edirne’ye ilişkin olumsuz duygularıyla birleştirerek aktarmada başarılı olmuştur. latife, tanz, zem, Çem...” gibi kavramların da çoğu kez “hicv/hiciv” diye adlandırıldığını belirtmektedir. Bunlardan *hicvin* “yergi”, *zemmin* “yerme ve kınama”¹⁴, *hezl*in de “içinde birinin zemmedildiği, ahlaka ve edebe aykırı anlamların yer aldığı eğlence amaçlı söz” karşılığında kullanıldığını vurgulamaktadır.

Divanın Süleymaniye Kütüphanesi (Hafid Efendi) 346, yk. 45b-46a’da yer alan nüshasında bulunan ağıdındaki kayıta ise hem kasidenin yukarıda sözünü ettiğimiz kavramlarla ilişkisine hem de ne zaman ve niçin yazıldığına ilişkin bilgiler yer almaktadır:

“Merhûm ü magfûr Çâid-i pür-nûr dâmâd-ı sultân-ı kişver-ârâ Alî Paşakâ’im-makâm-ı rikâb-ı hümayûn iken ÇâenÇân-ı cihân Sultân Ahmed bin Mehmed Hân Çâr-i Edrineyi teçîf buyurduklarında hengâm-ı Çîâ olmagın esnâ-yı tarîkde ve Çehr-i mezbûra duhûlde çekilen meçâkk-ı seferî vü hazârî hadden bîrûn olduğundan mâ-,adâ Devlet-i Aliyye tokuz sene âstâne-i sa,âdetde meks olup Çâr harâb ü tenhâ ve pür-kaht ü galâ olup asâkir-i Çlâm ve ricâl ü a,yân Çolmertebe zahmet ü meçâkkat çekmiÇer idi ki ta,bîri hadd-i imkândan dûrdur. Binâen alâ zâlik Çâid-i merkûm Paşayı merhûm bu bendelerine fermân buyurup latîfe-gûne inÇâl itdükleri nazm-ı hezl-âmîzdür” (Kutlar, 2004: 19).

Bu açıklamaya göre metnin kaleme alındığı tarihte gehid Ali Paşa “rikâb-ı hümayûn kaymakamı”dır. Kaynaklarda Paşa’nın, Ocak 1710-11 ile Nisan 1713 tarihleri arasında bu görevde bulunduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla kaside muhtemelen ya bu tarihler arasına rastlayan bir kış mevsiminde ya da Sultan III. Ahmed’in Edirne’yi kış mevsiminde teçîf ettiğini saptayabildiğimiz tek tarih olan 1712 Kasım’ında yazılmıştır.¹⁵ Verilen bilgilerden padişahın ve askerlerin, ağır kış şartları dolayısıyla Edirne’ye giriş esnasında zorlukların yaşandığı; asker, rical ve ayanın, bu harap ve ıssız Çâirde kıtlık ve pahalılık yüzünden çok sıkıntı çektikleri, bunun üzerine Samî’nin de gehid Ali Paşa’nın emriyle hezel tarzında bir kış konulu bir manzume (Çîaiye) kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Samî’nin, Edirne’nin, kış mevsiminde su ve havanın soğuklukta uyum içinde bulunması gibi Çârtıcı bir durumu olduğunu belirttiği;

çitâda Edrine Çâri garîb hâletde
Ki i,çidâl ile âb ü hevâ bürûdetde

bu matla ile başlayan kasidenin beyitlerini muhteva bakımından ikiye ayırarak incelemek mümkündür: 1. Edirne Çârinin ve insanların kış mevsimindeki durumlarının tasviri. 2. ğairin Edirneliler hakkındaki duyguları.

ğair, Edirne’nin kış mevsimindeki durumunu oldukça gerçekçi bir biçimde tasvir eder. Mesela ikinci beyitte buz ve kar nedeniyle yollarda gidip gelmenin olanaksız hâle geldiğini, insanların kayıp yüzü üzeri yere kapaklandığını söyleyerek dile getirir. Ancak yere kapaklanmayı doğrudan değil, dolaylı olarak “refakatte başın ayaktan öne geçmesi” ifadesiyle biraz da mizahî bir biçimde anlatır:

¹⁴ Çiftçi (2002: 32), Fars edebiyatında çoğunlukla *hicvin* “Çâuslar için yergi”, *zemmin* ise “nesnelerin yerilmesi ve kınanması” anlamında kullanıldığını belirtmektedir.

¹⁵ Ulaştığımız kaynaklarda mevsim bakımından örtüÇâilen başlı bir tarih tespit edemedik. Bkz. Kutlar (2004: 19-20).

Muhâldür reh-i yah-bestesinde âmed-Çud
Ki ser takaddüm ider pâydân refâkatde

KıÇmevsiminin Edirne’de oluÇurduğı görüntüye olumlu ve güzelleÇirici bir unsur olarak yaklaÇmayan Samî, tasvirlerinde kimi zaman benzetmelerden de yararlanarak etkiyi artırmaya çalıÇır. Olumsuz duygularını her vesileyle ön plana çıkaran sanatçının seçtiğı benzetmelikler de bu duygularını pekiÇirecek niteliktedir. Bu Çehirde kıÇn bahçedeki fidanlar kefenleri omzunda insanlara benzemekte, çatı kenarından sarkan buzlar ise insana gam mızrağını göstermektedir. Camlar kırık, ÇânîÇnler (pencere çıkması) toprak üzerindedir. Bütün bunlar ölümü, mezarlığı, terk edilmiÇliğı, harap bir durumu çağrıÇıran ifadelerdir:

Nihâl-i bâğları mürde-i kefen-ber-düÇ
Kenâr-i bâmı sinân-i gamı irâ’etde
ğikeste câmları Çân-niÇnleri ber-hâk

Manzumede, soğuktan dıÇnı çıkmanın imkânsızlığı ve soğuğun olumsuz etkisi kıÇ mevsiminin, pencerenin aralığında dıÇnıya bakan göz bebeğinin ayağını kılıç gibi kestiğı Çeklinde anlatılmıÇır. Havanın ne kadar soğuk olduğı ve yollardaki buzların yoğunluğu da tasvir edilmiÇ, bu durum gözyaÇının yere soğuktan tuz gibi donarak düÇtüğü, buna ÇâÇran bakıÇn ise hayret yolunda ayağının kaydığı Çeklinde teÇnis yoluyla dile getirilmıÇır. Aynı zamanda tezat ve mübalağadan da yararlanılarak tuzun bile buza etki etmediğı vurgulanmıÇır. Yoğun kar yağıÇna maruz kalan gençlerin görünümü aksakallı ihtiyarlara benzetilmıÇ, ancak bu görüntünün beğenilmediğı de çeherlerinden güzelliğın gittiğı Çeklinde ifade edilmiÇır:

Keser kılıç gibi kıÇ pâ-yi merdüm-i çeÇni
ğikâf-i pencereden taÇaya nezâretde

SiriÇki dîde nemekveÇtonup fütâde ider
Nigâh lagziÇi pâ reh-güzâr-i hayretde

Cevânı berf ile pîr-i sefid-rîÇedöner
Eser kalur mı bu vech ile hüsn-i sûretde

Edirne’nin baharının güzel olması ve cevhere benzeyen çiçeklerinin açması Çarin ona kıymet vermesi için yeterli değildir. Çünkü inanıÇagöre buz tutan cevherin değeri düÇe. Üstelik bu soğuk memlekette odun ve kömür kıtlığı vardır ve bunlar ateÇpahasıdır. Dolayısıyla kıÇ kıyamette cehennem zebanisi Malik, Edirne’ye gelse cehennemi cehennemliklere minnet ile verecektir:

Bahârı gerçi cevâhir-nisâr imiÇ tıtalum
Olur rahîs güher buz olursa kıymetde

Siyâh fahm ile âteÇbahâsına hîzem
Netîce serdî-i kaht ile dil meÇakkatde
Virürdi dûzahiyâna cahîmi minnet ile
Bu Çöre Mâlik eger gelse kıÇ kıyâmetde

ğairin sıkıntısı sadece soğukla ilgili de değildir. Edirne’nin yollarında arabalarla öküzlerin oluÇurduğı sıkıÇıklık insanın bir yere gitmesine engel olmakta;

Zihâmı râhda gerdûnelerle gâvlarun
KiÇye mâni,, olur bir yere âzîmetde

insan geçmeyi baÇarsa da bu esnada kaftanıyla eteğine bulaÇn sığır ve çamur pisliğini temizlemekte aciz kalmaktadır:

Kabâda hubs-i bakar dâmeninde levs-i vahal
Güzâr iderse de âciz kalur tahâretde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

XVI. yüzyıl Çarlarından Refikî'nin Edirne'nin yollarındaki çamurdan şikâyet ederek bunu ağaçdaki beyitle dile getirmesi;

Çâhî sen halâs eyle bizi bu Çâr-i bâtıldan
Ki Çıanı ne seyr itsün geçilmez âb ile gilden (Kılıç, 2010a: 939)

XVIII. yüzyıl başlarında Samî'nin de aynı konuya dillendirmesi, bu olumsuz çevre koşullarının yüzyıllar boyunca değişmeden devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir

Samî, sadece kış mevsiminde Edirne'yi ve orada yaşayan halkın katlandığı zor çevre ve iklim koşullarını anlatmakla yetinmez. Kasidenin kimi beyitlerinde de Edirneliler hakkındaki olumsuz duygularını açıklar. Bu duyguları dile getirirken “kar, soğuk, buz, ısınmamak, şiddet, itidal yokluğu, soğuktan eli cebe sokmak...” gibi kış mevsimine özgü özellikleri insanların olumsuzluklarını pekiştirmek üzere genellikle teğbîî yoluyla kullanarak etkiyi artırmaya çalışır. Samî'ye göre Edirne'nin aydınları cahil¹⁶, tacirleri ise alçak ve ağırlık kimselerdir:

Kibârî hâne-harâb ehl-i sûkî zilletde

Havasında olmayan itidal gibi ilim ve marifetin de kaybolduğu bu şehirde insanların tabiatları cehalette müttefiktir. Misafirlerin nakitleri kar gibi yitip giderken şehrin ricali buz gibi devlet suyunda (gelirler) toplanmıştır. Soğuk mizaçlı taçmisali Edirne'nin tabiatı soğuk halkının davranışları da insana ısınmaz. Cimrilik ve pintilik kışın denli şiddetlidir ki kerem sahiplerinin eli tümüyle pintilik cebindedir yani cömertlikleri kaybolmuştur:

Çü i, tîdâl-i hevâ ilm ü ma, rifet nâ-yâb
Tîbâ, -i ehl-i beled müttetik cehâletde

Misâl-i berf nukûd-i müsâfirân zâyî,,
Ricâl-i Çâr çü yah cem,, âb-i devletde

Isınmaz âdeme mânend-i seng-i serd-mizâc
Sovuk mu, âmelesi halkınun tabî, atde

O denlü şiddet-i sermâ-yi buhl ü imsâkî
Ki dest-i ehl-i kerem cümle ceyb-i hissetde

Sıraladığı bu olumsuzlukların ardından Çâr, bu şehre “Dâr-ı Meymene” denmesinin sadece kinayeden kaynaklandığını, çünkü uğursuzlukta bu şehrin denginin bulunmayacağını belirtir:

Kinâyedür garaz ıtlâk-i dâr-i meymeneden
Bu şehre var mı mu, âdil aceb nuhûsetde

Beyitte geçen “Dâr-ı Meymene”¹⁷ Edirne'ye verilen isimlerdendir. Kelimelerin sözlük anlamlarından hareketle tamlamayı “ordunun sağ kanadının yeri/yurdu” veya “uğurluluk yeri/yurdu” şeklinde anlamlandırmak mümkünse de bu ismin Edirne'ye hangi anlamda ve niçin verildiği¹⁸ konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak kaynaklara göre 1361 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren Edirne, fetihten itibaren Rumeli harekâtı için üs vazifesi görmüş, bu nedenle öncelikle askerî bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Akıncı gazi

¹⁶ “Hâne-harâb” kelimesi “cahil”in yanı sıra “evsiz barksız, perişan durumda olan kimse” manasına da gelmektedir. Mısraı her iki mana ile de açıklamak mümkündür.

¹⁷ Vahid Mahtûmî'nin *Mora Fetih-nâmesi*'nde bu tamlama Edirne'yle ilgili olarak şöyle geçmektedir: “...Hân Ahmed Çın Sultân Mehmed...alay ile dâr-ı meymene-i Edirne'ye dâhil olup...” (Üngün, 1967: 176). . “Meymene” kelimesi “sağ taraf, sağ kol; ordunun sağ kanadı; uğurluluk, saadet”; “dâr” ise “yer; yurt” manasındadır.

¹⁸ Edirne'yle ilgili resmî bir internet sitesinde bu tamlamaya “ordular kenti” anlamı verilmiş, ancak nedenine ilişkin bir açıklama yapılmamıştır (Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı, 2006).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

beylerinin yurdu olarak teÇvik görmüÇ ve “Dârü'l-cihâd” merkezi olmuÇtur. 1366'da baÇkent yapılmasıyla da Avrupa ve Balkanlara yapılan seferlerin doğal merkezi hâline gelmiÇ, gaza ve fetihleri bizzat idare etmek için de padiÇalar Edirne'de oturmak zorunda kalmıÇtır (Armağan, 1998: 153-154; Emecen, 1998: 51-69). Ayrıca Osmanlı ordusunun “merkez, sağ kol ve sol kol” olmak üzere üç kısımdan oluÇtuğu da (UzunçarĐılı, 1988) göz önünde tutulursa Çare bu ismin verilmesinin öncelikle Çarin askerî merkez niteliği ve dolayısıyla orduyla bağlantılı olabileceği düğünülebilir. Bunun yanı sıra Çarin, ikinci mısradaki “nuhûset” (uğursuzluk) kelimesi ile “meymene” arasında tezat yaptığı ve tamlamaya birden çok anlam yüklemiÇolması da mümkün görünmektedir.

Bütün bu olumsuz vasıfları ile bir de Çstanbul’la eÇtlik iddiasında bulunmazlar mı? Edirne halkı ÇÇrtıcı derecede ahmaklıkta:

Yine Sitanbul ile da, vî-i tesâvîde
Edirne halkı aceb rûtbe-i hamâkatde

ğair, Edirne hakkındaki olumsuz görüÇlerine maktadan önceki bu beyitle ve Edirne halkına hakaret ederek son verir. Armağan’ın (1998: 154-160) verdiği bilgilere göre Çstanbul’un fethedilme sürecinde yöneticiler arasında çekiÇmeler baÇamıÇ ve sonuçta fethin gerçekleştirilmesiyle birlikte Çstanbul’la Edirne arasında baÇkentlik çatıÇmasına dayalı bir rekabet ortaya çıkmıÇtır. Aslında Çstanbul’un fethi ve aleyhteki giriÇimlere rağmen baÇkent’in Çstanbul’a taÇınması öncelikle Türk beylerinin üstünlüklerinin kaybının, Türk aristokrasi iktidarının sona ermesinin baÇangıcını oluÇturmuÇ, devşirme-akıncı gazi çatıÇmasını da ortaya çıkarmıÇtır. Çstanbul’un baÇkent olduğu 1457 tarihinden sonra Edirne’nin baÇlentlik günlerindeki durumuna dönebilmesi ancak XVII. yüzyılda gerçekleştirilmiÇ, Çair önceki yüzyılda kısmen yitirdiği statüyü yeniden kazanmıÇsa da XVIII. yüzyılla birlikte talihi tersine dönmüÇtür. Samî’nin; kaside boyunca yaptığı olumsuz değerlendirmeleri Edirnelilerin Çstanbul’la eÇtlik iddiasında bulunduklarını belirttiği bir beyitle noktalaması ve sırf bu gerekçeyle Edirne halkına yönelik aÇağılayıcı sözler sarf etmesi, belki de Armağan’ın (1998: 154-155) belirttiği gibi aslında ucu yüzyıllar öncesindeki bu çekiÇmelere uzanan toplumsal bilinçaltını ve bir döneminin zihniyetini ortaya koymaktadır.

Samî, kasideyi “kıÇın Çddetini de vasf ederdim, ama yazarken soğuktan mürekkeğim dondu” anlamındaki Çu beyitle sonlandırmaktadır:

Dahî Çdâ’id-i sermâyı vasf iderdüm lîk
Midâdum oldı füsürde dem-i kitâbetde (Kutlar, 2004: 247-249)

Sonuç

Klasik Türk Çirinde yerleÇim yerlerini konu alan farklı nazım ÇÇkileriyle kaleme alınmıÇ metinler mevcuttur. Bunların çoğunun övgü nitelikli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gerek klasik Türk edebiyatında gerek Arap ve Fars edebiyatlarında Çhir, kasaba ve köylerin hicvedildiği manzumeler de yazılmıÇtır. “Hezl/hezel, latife, tanz, zem, Çem, tehzil...” gibi farklı terimler de kullanılmakla birlikte birbirlerinden ayıramayacak kadar iç içe girmiÇolmaları nedeniyle bu türler genellikle “hicv/hiciv” bağlığı altında değerlendirilmiÇtir. ğairlerin bir yerleÇim yerini hiciv konusu yapmaları birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkmıÇtır. Bunlar arasında “Çhri/kasabayı/köyü beğenmeme, yöre halkını sevmeme, umduğunu bulamama, gitmeyi istememe, doğasından ya da coğrafi konumundan hoÇanmama” gibi farklı gerekçeler yer almıÇtır. Bu gerekçelerden hangisine bağlı olursa olsun Çairler, Çhri/kasabayı/köyü hicvederken genellikle yerin isminden ya da halkının özelliklerinden hareket etmiÇ, buesnada söz sanatlarından ve argo ifadelerden de yararlanmışlardır.

Klasik Türk Çirindeki hicivler hakkında yaptığı doktora tezinde Güven (1997); “Ahmedî, Bâdî, Fehim-i Kadîm, Hevayî, Kânî, Me’âlî, Refikî, Sürurî, ğair EÇef” ve adı tespit edilemeyen dört Çirin, “Antep, Aydın, Bergama, Boğdan, Bursa, Çorum, Darende, Edirne, Eflâk, Firt, Hasan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Abdal, Ğmir, Ğmit, Kebsut, Kırkağaç, Kırk Kilise, Manastır, Mısır, Mihaliç, Rum, Rusçuk, Sivrihisar” gibi yerleĞin yerlerini hicvettiĞi örnekler üzerinde durmuĞtır. ÇalıĞnamızda, bu doktora tezinde yer almadıĞını belirlediĞimiz “Sehî Bey, Ğemsî, Gelibolulu Mustafa Âli, Ravzî, Hevayî ve Samî”nin; “Karaferiye, Mora, Korintos, Katif, Lahsa, Ğstanbul, Dukakin ve Edirne” için yazdıkları hiciv manzumeleri - Samî’nin kasidesi dıĞında- kısaca tanıtılmıĞtır.

TanıtıĞımız hiciv Ğirleri kaside, gazel, murabba, terkeb-i bend ya da kimi gazeller içinde yer alan beyitler olmak üzere farklı nazım Ğkilleriyle kaleme alınmıĞtır. Kaba argo ifadeler ve küfürlere fazla rastlanmayan manzumelerde hicvin, yöre halkı ve devlet görevlileri baĞa gelmek üzere coĞrafyaya ve doĞa koĞularına yöneldiĞi dikkati çekmektedir. Edebî eserler tarandıkça belirlediklerimizin dıĞında yeni Ğehir/kasaba/köy hicivlerinin ortaya çıkması mümkündür. Bunlar arasında yapılacak karĞılaĞırmalı çalıĞmalar ise konunun edebî metinlerde nasıl ele alındıĞı ve Osmanlı dönemi Ğehir kültürü hakkında önemli ipuçları verecektir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaĞamıĞĞarlerden Arpaemîni-zâde Mustafa Samî, on dokuz beyitlik Ğitaiye kasidesinde Edirne’yi yermiĞtır. Kasidenin kimi beyitlerinde bu Ğarın ve insanların kıĞmevsimindeki durumlarını özellikle teĞbihlerden yararlanarak tasvir etmiĞ, kimi beyitlerinde de Edirneliler hakkındaki duygu ve düĞüncelerini dile getirmiĞtır. Özellikle Edirne’ye iliĞkin olumsuz duygularıyla kıĞmevsiminin olumsuz özelliklerini birleĞirerek aktarmada baĞarılı olmuĞtır. Ğitaiyeyi Ğehid Ali PaĞânın emriyle yani ısmarlama yazdıĞına dair bir bilgi bulunmakla birlikte Samî, metin boyunca Edirne’yi ve halkını pek de sevmediĞini samimi bir biçimde ortaya koymuĞ; Osmanlı ĞmparatorluĞu’nun bu eski baĞkenti ile Ğstanbul arasındaki, kökü ta fetih yıllarına uzanan çekiĞmenin izlerinin XVIII. yüzyıl baĞarında örtülü bir biçimde de olsa hâlâ devam ettiĞini göstermiĞtır.

KAYNAKÇA

- AKSOYAK, Ğmail Hakkı (2006). **Gelibolulu Mustafa Âli Divan**, volume: I. The Department of Near Eastern Languages and Civilizations: Harvard University.
- AKSOYAK, Ğmail Hakkı (2007). “Feyzullah Efendi’nin Mesâiri ile Lutfî’nin Ferdî’nin Bilâdiyesine Zeyli”. **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (Özel Sayı), s.37-51.
- AÇIKGÖZ, Namık (1993). “Tezkirelere Göre Ğehir Tavsifleri ve Bunun Kültür Tarihindeki Yeri”. **Fırat Üniversitesi I. Tarih Sempozyumu**, 17-19 Ekim 1993: Elazığ.
- ARMAĞAN, Mustafa (1998). “Osmanlı’nın Anahtarlarını TaĞyan Ğehir: Edirne”. **Edirne: Serhattaki Payitaht**. (Hazırlayanlar: Emin Nedret Ğı; M. Sabri Koz). YKY: Ğstanbul, s. 151-160.
- AYDEMİR, YaĞar (2007). **Ravzî Divanı**. Ankara: BirleĞik Kitabevi.
- CANIM, Rıdvan (2000). **Latîfî, Tezkiretü’s-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)**. Atatürk Kültür Merkezi BaĞlanlığı: Ankara.
- ÇAKIR, Zehra Vildan (1998). “Hevâyî Divanı’nın Tenkitli Metni ve İncelemesi”. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamıĞ Yüksek Lisans Tezi: Edirne.
- ÇÖFTÇĞ Hasan (2002). **Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı (2006). “Edirne Tarihi Kültürü”, <http://www.edirnevdb.gov.tr/kultur/padisahlardonemi.html> (erişim tarihi: 19.06.2011).
- EMECEN, Feridun M. (1998). “Tarih Koridorlarında Bir Sınır şehri: Edirne”. **Edirne: Serhattaki Payitaht**. (Hazırlayanlar: Emin Nedret Çiğil; M. Sabri Koz). YKY: İstanbul, 49-69.
- GÜVEN, Hikmet Feridun (1997). “Klasik Türk şiirinde Hiciv”. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara.
- ŞEN, Mustafa (1994). **Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- KILIÇ, Filiz (2010a-b). **Âşık Çelebi Meşâ’irü’s-Şu’arâ (İnceleme-Metin)**, cilt: 2-3. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul.
- KURNAZ, Cemâl, (1997). "Arayıcızâde Hüseyin Ferdî ve DervîÖmer Efendi'nin Bilâdiyeleri", **Divan Edebiyatı Yazıları**. Ankara, s. 230-253.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2004). **Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi, Divân**. Ankara.
- ÖZTEKİN, Özge (2006). **XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler**. Ürün Yayınları: Ankara.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (2007). **Keçeci-zâde İzzet Molla and Mihnet-Keşân**, volume: 1-2. Sources of Oriental Languages and Literatures: Harvard University.
- SOLMAZ, Süleyman. (2009). **Gülşen-i Şu’arâ (Bağdatlı Ahdî)-I**. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219145/h/agm.pdf> (erişim tarihi: 19.06.2011).
- TEZCAN, Nuran (2001). “Güzele Bir şehrengizden Bakış”, **Türkoloji Dergisi**, cilt: XIV, s. 163-194.
- TÜRKMEN, Fikret; YENÇASIR, Mustafa (2008). “Kıbrıs Türk Edebiyatında Yer Alan Mizahi şiirler Üzerine Bir Değerlendirme”. **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, cilt: VIII, sayı: I, s. 179-187.
- ÜNGÜN, Sevim (1967). “Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi”, **Tarih Dergisi**, cilt: 17, sayı: 22, s. 169-180. www.iudergi.com/tr/index.php/tarih/article/view/2282/1907 (Erişim tarihi 17.06.2011).
- UZUNÇARĞILI, GMAIL HAKKI (1988). **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**. Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. <http://www.forumpaylas.net/tarih/66374-osmanli-ordusunun-harp-nizami.html> (erişim tarihi: 15.06.2011).
- YEKBAĞ, Hakan (2010). **Sehî Bey Divânı**. İstanbul: Kitabevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

16. ASIR ŞU'ARÂ TEZKİRELERİNDE NÜKTE

Süleyman SOLMAZ*

ÖZET

Eski edebiyatımızın tam anlamıyla ortaya çıkabilmesi için bütün konularının birer birer ele alınıp incelenmesi gerekir. Eski edebiyatın enstrümanları nelerdir? Bu konulardan biri mizahtır, yergidir; yerine göre nüktedir. Eski insanlarımız yüzyıllar önce nelere gülüyorlar, ne ile eğleniyorlardı? Bunları edebiyata nasıl yansıtıyorlardı? Bu çalışmanın omurgasını teşkil eden bu soruların cevabını tezkirelerde bulmaya çalıştık.

Gülmek, en tabii ihtiyaçlarımızdan biridir. Bunu adlandırmak da önemli bir iştir. Bu vesile ile şaka, eğlence, latife, nükte, fıkra gibi kavramların eski kültürümüzdeki karşılıkları olan hezl, mesel, kıssa, mutâyebe, mülâtafa, ta'riz, nekre gibi kelimeleri atalarımız nasıl kullanmış bunu ortaya çıkarmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Tezkire, nükte, mutâyebe, ta'riz, hiciv, istihza, latife

WITTICISM IN THE SIXTEENTH CENTURY ACCORDING TO “TEZKIRE”S

ABSTRACT

For understanding old Turkish Literature, it must be searched with all its instruments. One of the lots of questions is about laughing. What for was old people laughing and how was this situation reflecting in old Turkish literature. We want to find the answer of this question in old Turkish literature, especially in “Tezkire”s.

Old Turkish classic writers is used “hezl”, “mesel”, “kıssa”, “mutâyebe”, “mülâtafa”, “ta'riz”, “nekre” instead of joke, fun, witty and etc... In this work we want to analyze these terms in “Tezkire”s.

Key Words: Tezkire, witticism, funny, joke, mutâyebe, ta'riz, hiciv, istihza.

İnsan ruhunun en önemli özelliklerinden hatta ihtiyaçlarından biri de; gülmek, şakalaşmaktır. Günlük hayatta yaşanan olayların, hiç olmazsa, tebessümle karşılanması, adeta, hayatın bir gereği olarak düşünülebilir. Bu gereklilik, aslında, hayata bakış açısının bir tezahürüdür. Bu tezahürün diğer cephesinde ise üzüntü, sabır, tevekkül gibi başka unsurlar da vardır. Çeşitli bunların tamamı, insanın hayat felsefesini ortaya koyar.

Olayları tebessüm ile karşılayabilmenin yolu, mizahtan geçer. Mizah, bir mizaç içidir, aynı zamanda insandan zekâ da ister. **Mizah** kavramının yanı sıra; bu gün **şaka, eğlence, latife, nükte, fıkra** kavramlarının da dilimizde kullanıldığını görüyoruz. **Alay etme, dalga geçme, istihza** ve **hicvin** yanı sıra Fransızcadan alınan **espri** de günlük dilde bu anlamda kullanılan kelimeler arasına

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: ssolmaz@pau.edu.tr

girmiştir.

Eski edebiyat da denilen klâsik edebiyatta bu anlama gelen **hezl, mesel, kıssa, mutâyebe, mülâtafa, ta'riz, nekre** gibi başka kelimeler de vardır. Bu kavramlar tezkirelerde hem Ğarin tabiatını anlatırken hem de örnek verilirken kullanılmıştır (Tolasa 1983).

Mizah, Ğaka zekâ içğdir, çünkü gülünç olmadan güldürmek, kıvrak ve içğek bir zekâ isteyen bir sanattır. Ğısanların, alay edeceğim derken bayalığa düğnemesi gerekiyor. Ğakalağmaya, millet olarak meylimizin fazla olduğı da söylenebilir. Nasrettin Hoca, Bekri Mustafa, Bektâğ, Karadeniz (Laz, Temel) fıkraları, adeta, serbest ve hür düğnemenin, nükteli anlatımın birer örneğı olup bu görüğümüzün de birer delilidir. Bunlardan **Nasrettin Hoca** ve Bekri Mustafa fıkraları bütün batı dillerine çevrilmiştir. Hatta Ermenice ve Arapça'ya da tercüme edilmiştir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 81).

Konumuz Eski Türk Edebiyatı ile ilgili olduğı için burada, o döneme ait, konuyla ilgili eserleri zikretmek ihtiyacını hissediyoruz.¹

Divan edebiyatında mizah ve latife tarzında yazılmışmanzum ve müstakil kitaplar vardır. Nükte, Ğaka ve fıkraları bir araya getiren eserlere **Letâyif-nâme** adı verilmiştir. 16. asırda yağayan Lâmiî Ğelebi'nin **Mecmau'l-letâif** adlı eseri bu türün en güzel örneğidir. Bu eser, **Lâmiî-zâde Abdullah Ğelebi Latifeler** ismiyle Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarından Ğlam Klâsikleri arasında yayınlanmıştır (Lâmiî-zâde Abdullah Ğelebi 1997). Konumuzla doğrudan ilgisi olan bu eserler üzerinde akademik seviyede çalışğnalar da yapılmıştır (Batislam 1997; Çıraklı 1998).

Malzemesi dile dayanan her türlü mahsul, edebiyatın içinde yer alır. Yukarıda saydığımız kavramlar da edebiyatımızın hatta kültürümüzün göz ardı edemeyeceğimiz, önemli kavramlarıdır. Gerek halk edebiyatımızda, gerekse klâsik (divan) edebiyatımızda bunlar önemli ölçüde vardır.

Adı geçen kavramları, inceleyen bazı çalışğnaları Ğu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Ağâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatında Fıkra, Türk Dili Dergisi, 1972, 231
- 2- Dursun YILDIRIM, Türk Edebiyatında BektağıTipine Bağlı Fıkralar (Ğceleme-Metin) Ankara 1976 (Türk Edebiyatında BektağıFıkraları- Ankara, 1999 Akçağ Yay.)
- 3-ğükrü ELÇİN, Halk Edebiyatına Giriğ Ankara, 1981
- 4- Sadık K. TURAL, Nekre ve Nükte Kavramının Kültür Ğindeki Yeri ve Fonksiyonları, Edebiyat Bilimine Katkılar, Ankara, 1993
- 5- Mine MENGĞ Divan Ğiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerdendirme, Divan Ğiiri Yazıları, Ankara 2000, Akçağ Yay.
- 6-Mine MENGĞ Divan Ğiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları, Journal of Turkish Studies, 1996
- 7-M.Sabri KOZ, Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa ve Ğicili ÇavuşFıkralarıyla Bazı Tarihsel Fıkra Tipleri Ğativa Eden Bir Yazma "Letâif Mecmuası, Türk Dünyası Dergisi, 2000)
- 8- Batislam, H.Dilek, "Divanlardaki Manzum Latifeler", Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Arağtırmaları, Festschrift In Honor Of Walter G. Andrews I, Yayınlayanlar: Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, 34/I, Ottoman Studies Foundation, Harvard Üniversitesi 2010, s.35-50.
- 9- Batislam, H.Dilek, "Divan Edebiyatında Latife ve Hezl", Erciyes Üniversitesi

¹Daha genişbilgi için bk. (Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 81).

Klasik Türk Edebiyatı Topluluğu, VI. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mine Mengi Adına), 25-27 Kasım 2010, Kayseri)

Bunların dışında sadece fıkrayı konu edinen bazı eserler de yazılmıştır. Ancak konuyla doğrudan ilgisi olmadığı için zikredilmemiştir.

Yukarıda saydığımız eserlerde bazı kavramların tanımları yapılmaktadır. Kelimelerin lügat anlamlarının dışında, dilimizde *yan-yakıştırma*, *terim* anlamları da bu tanımlar içerisinde yer almıştır. Aşağıya bu bazı tanımları ve bunlarla ilgili kanaatleri aktarıyoruz:

Nekre: Sözlüklerde *garip ve gülünç fıkralar, hoş sohbet ve hazır cevap kimse; tuhaf sözler, garip ve gülünç fıkralar anlatan kimse* anlamlarına gelen bu kavram bir kaynakta Çukilde tanımlanmıştır:

Dilimizde nekre, nükte olmak üzere iki kelime var, iki terim... Nekre gramer terimliği dışında bir mânâ taşıyor; nekre, hoş giden gülünç, tuhaf, ince bir alay taşıyan sözler söylemek, hikâyeler anlatmak mânâsına geliyor.

Aynı yazar, **nükteyi** de Çukilde tanımlamakta ve nekre ve nükte hakkındaki kanaatlerini de dile getirmektedir:

Nükte ise, iyi düşünülmüş, ince ve örtülü mânâlar taşıyan, yarı şaka, yarı ciddi sözlerin genel adıdır; nükte de, bir tarafı ile istihza eden veya hesaplaşandır.

Buna göre nekrede bir sözü anlatana; onun ses tonu, jest ve mimiği, telaffuz ve anlatımdaki başarısı ve anlattığı şey dâhil, hepsine birden güleriz.

Nüktede ise, gülme bir amaç değil araçtır (Tural 1993: 115- 117).

Nekre, tariflerde de görüldüğü gibi hem fâil (özne) hem de sıfat olarak dilimizde kullanılmaktadır. Diğer bir kaynakta ise, "*Nekre bir Bektâşi, Nekrenin biri biçiminde başlayan fıkralar vardır*" denmektedir. (Yıldırım 1976: 7). Aynı kaynakta halkın nükte, nekre gibi ayırıma gitmediği, hepsinin yerine **fıkranın** kullanıldığı belirtiliyor (Yıldırım 1976: 124).

Malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat mahsulleri arasında, Çukil ve muhteva bakımından kendine has karaktere sahip müstakil bir tür olan fıkra Prof. Dr. gükrü Elçin tarafından Çukilde tanımlanmıştır:

Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle "hisse" kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa mensur hikâyelere fıkra adı verilir.

Başlangıçta ferdî karakter taşıyan ve zamanla anonimleşen fıkralar, sâde, yaşayan dille, geçmiş zamanın hikâyesi, soru ve emir cümleleriyle anlatılırlar.

Umumiyetle tek bir vak,aya dayanan, teferruat, tasvir ve tahkiyeden kaçan fıkralar; başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerini iç içe bulunduran hikâyelerdir. Aklın kanunları içinde, hayâlî unsurlardan uzak olarak yaratılan bu hikâyelerde vak,a ve düşünce ile ilgili bilgiler ilk basamağı teşkil eder. Tezle karşı tezin bir bakıma çarpışmasını hazırlayan konuşma (tezâd) münâkaşa ve muhakeme, gelişmeyi hazırlar. Bu zemin üzerinde sonucu meydana getiren "hükm"e varılır. Fıkranın estetiği bu üç unsurun terkibinden doğar (Elçin 1981: 623-624).

Öte yandan sözlüklerde *ancak düşünüldüğü zaman fark edilebilen ince mânâ, herkesin anlayamadığı mânâ, fehm ü idraki zarafete bağlı kıssa, ibarenin asıl mânâsından başka olan nazik ve latif mânâ, dikkatle anlaşılabilen ince mânâ* anlamları verilmiştirbu kelimeye. Kelimenin çokluk hali ise **nüket, nuket, nikât, nükât** Çukilindedir. Bu kelime gerek tekil, gerek çoğul olsun her iki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Çokilde de bu gün varlığını sürdürmektedir.

Ayrıca sözlüklerde ve halk arasında **nükte-âmir** (söze nükteler karıştıran), **nükte-bîn** (nükteyi anlayan, ince mânâyı sezen), **nükte-dân** (nükte bilen, zarif), **nükte-dâr** (nükteli), **nükte-gû** (nükte söyleyen), **nükte-perdâz** (nükte bulup söyleyen), **nükte-pîrâ** (nükteyi söyleyen, güzel nükteler çıkaran), **nükte-senc** (nüktenin değerini bilen, nükte tartan), **nükte-şinâs** (nükteci, zarif, nükteyi seven), **nükte-ver** (nükte sahibi) gibi ibare ve tamlamalar hâlâ kullanılmaktadır.

Prof. Dr Mine Mengi ise nüktenin mazmunla birlikte kullanılmasını değerlendirdikten sonra Çu ğrûÇere yer vermektedir:

“Nükteye gelince; nükteyle birlikte kullanılan, “nükte-dân, nükte-senc, nükte-şinâs, nükte-pîrâ” gibi terkiplere bakarak, nüktenin eski şiirimizde, şiirden çok, şâiri niteleyen kullanımlarının olduğunu belirtelim. Ayrıca bu terkiplerden nükte-perdâz, nükte-şinâs, nükte-pîrâ vb. aklımıza nükte-zekâ ilişkisini getiriyor. Bu durum bize şairlikle nüktedanlığın birlikte düşünüldüğü izlenimini vermektedir.

Öte yandan divanlarda, “nükte-i gayb, nü hüfte nükte, saf u rengin nükte, pür-nükte ma’ani” gibi nükteyi ya da manayı niteleyen tasarruflara da rastlarız. Bu terkiplere bakarak, nüktenin de tıpkı mana ya da daha çok mazmunda olduğu gibi gizli olanının, görülmeyenin, özgün olanın istendiği görüşüne vararak, nükte mananın gizli ve özgün olanıdır ya da istenenidir diye düşünebiliriz. Nüktenin ayrıca... eski metinlerde anlama ilişkin, iğneleyici, alaycı anlamı olan ya da ima eden söz olarak da kullanımı vardır.” (Mengi 2000: 40).

Bilindiği gibi 16.yy.da 7 Çuârâ tezkiresi yazılmıştır. Bunlar; Sehî/ HeÇtBehiÇt Latifî/ Tezkiretü’ÇÇuârâ ve Tabsıratu’n-nuzamâ, ÂÇk Çelebi/ MeÇârü’ÇÇuârâ, Ahdî/ GülÇe-i ğu’arâ, Kınalı-zâde Hasan Çelebi/ Tezkiretü’ÇÇuârâ, Beyânî/ Tezkiretü’ÇÇuârâ ve Gelibolulu Âli/ Kühü’l-ahbâr’(ın tezkire kısmı)dır. Bu eserlerden Beyânî Tezkiresi muhtasar bilgi vermesi sebebiyle, çalışmamıza kaynaklık etmediği için, değerlendirme dıÇı bırakılmıştır. Sehî Tezkiresi’nden alınan örnekler (eski harfli metin elde olmadığından) günümüz Türkçesiyle yapılan yayından alınmışÇ, dğır tezkirelerdeki metinler ise o günkü ifadesiyle verilmiştir.

Latife ve nükteler, söylendikleri veya kullanıldıkları dönemin dil ve üslub özelliklerini gösterirler. Bunun yanı sıra toplumun değır yargılarını, kabullerini de temsil etme kabiliyeti taşırlar. Ayrıca halk söyleyiÇerini, deyimleri de içerirler. ğu’arâ tezkirelerinde bunu örnekleyen kullanımları tesbit etmeye çalışÇık. Bu esnada gördük ki, tezkirelerde yer alan bu küçük hikâyeler zaman zaman Çairin biyografisine katkı sağlamaktadır. Yer yer müstehcen ifadelerle de rastlanmakta olan bu hikâyelerde maksat, Çairi tanıtmak ve okuyanın veya dinleyinin dikkatini çekmektir. Bu bilgiler ıÇğında 16. yy. Çuârâ tezkirelerinde tespit ettiğimiz örneklerle geçebiliriz.

Bu konuda yazacağımız ilk örnek Kınalı-zâde’den **Ahmedî** ile Timur arasında geçen bir ÇakalaÇmadır:

“Bir ğün Timur ba’z-ı dilberân-ı sîm-endâm ile azm-i hammâm idüp halâl-i mübâsete ve esnâ-yı kelâmda mezbûra hitâb ile iltifat idüp bu hüsn-i behâyıla bî-bahâne olan dilberân-ı sîm-beri ve âlem-i lutf ü melahatde yegâne olan mehveşân-ı per-peykeri bahâya dut didükde Ahmed dahi “kiminün teni dünyâ tatlısı sîm ü zer değır” ve kiminün kıymeti dürr-i dendânına Mısır haracı değır, la’l ü gevher ancak vefâ ider” diyicek Timur “beni dahi bahâya dut” dir. Şâir-i mezbûr dahi ol mâlik-i hazâin-i cihânı ve zâbit ü hâris-i genc-i şâyegâni olan Timûr-ı ğürgâneye seksen akçe bahâ biçır. Timûr mezkûrun bu kavlı menfûrdan rencûr olup “yalnız benüm futam seksen akçe değır” didükde Ahmed ben dahi bahâya dutduğum futâdur yohsa sen bir akçe itmezsin ve nefsü’l-emrde fîls-i ahmere değmezsin” der” (Timur bu latifeden hoşnu olup Çaire bol bahÇÇvermiştir). (Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 134-135).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Aynı hadiseyi Âşkî Çelebi Çu Çkilde anlatmaktadır:

“Mervîdür ki Timurleng kem min e'racin ,ale'l-medârici'l-'ulya e'race' mucibince pây-taht-ı saltanata kadem basup diyâr-ı Ruma geldükde Amâsiyyede Ahmedî Timura kasîde virüp ,arz-ı ihlâs u mütâba'at ider. Timur dahı Ahmedîniñ sohbetine rağbet ider. Bir gün hammâm sohbetin ve mahâbib cem'iyetin iderler. Esnâ-yı sohbetde Timur Ahmedî'ye şu dil-berleri bahâya tut diyü mutâyebe yüzinden muhâtabe ider. Ahmedî kimisi ağırı sîm ü zer ve kimi dünyâ deger diyü her birin takvîm ider. Timur begenüp teslim ider. Ba''dhu beni dahı takîm eyle dir Ahmedî seksen akça bahâ biçer. Timur be-hey Ahmedî bu nice insâfdur ki baña seksen akça bahâ bağladuñ yalıñuz bilümdeki futa seksen akça ider dir. Ahmedî benüm dahı kıymete tutduğum bilüñdeki futadur yoğsa sen iki pul degmezsın dir. Timur işidüp tahsîn ider ve in'âm-ı hil'at-ı zerrîn eyler” (Kılıç 2010: 312).

Gelibolulu Ali de, aynı olayı biraz farklı ifadelerle ve daha teferruatlı olarak nakletmektedir.

“Ammâ muhâveresi şî'r-güyluğuna Gâlib ve meclis-i sohbetine mülûk ü ekâbir hemvâre tâlib ü râgıb olmağla bir gün cihangir-i memâlikistân Emir Timûr-ı Gürgân ile hammâme girerler. Ve ol makûle halvet-ihâs içinde perî-rûlar müzâkeresin kılurlar. Bu semen-ber cevân bu mikdâr sîm ü zere erzân ve bu Yûsuf-likâ dil-sitân miân-ı kadr ü kıymetde andan girân diyü mutâyebe hînininde Emir-i mumâileyh-i nâmdâr kendü bahâsından dahi istişfsâr idünce Monlâ-yı nâdiredân “senün bizâ'etün zâhir ü iyân ve kıymetün seksen akça ile vâzih u beyândur” didüğü gibi ol şehriyâr-ı âlem-mutâf tarîk-ı adâletden inhıraf itmeyüp “benüm kıymetümden özr-i sâf eyledün, çâk başdan miyânundaki peştemâl seksen akçaya alunduğı vâkı-ı hâl iken gabn-ı fâhiş tarîkasını mûcib söz söyledün” buyurdu. Ol dahi “benüm takdîrüm hemân miyânundaki peştemâl içündür. Yohsa sen bir metâ-ı kem-bahâ ve kadr ü kıymete degmedüğün hüveydâdur” diyü zarâfete yüz urdu.... Hâlâ ki incinmedi hazz itdi ve ol bahâ bahânesine in'am u ihsân tarîkına gitdi”(Gen 1994: 105).

Padişahla Çâr arasında geçtiğı bildirilen bağıla bir latife de Sehî Bey tarafından nakledilmiştir. Olaylara sabrederek mutlaka sonuca ulaşabileceğinin bir göstergesi olan fıkra ağıdadır (Örnek 2):

MEVLÂNÂ LUTFÎ: Kadılar arasında “Deli Lütî” olarak bilinen bu Çâhîs Fatih Sultan Mehmed tarafından kütüphaneci olarka görevlendirilmiştir. Sultan Mehmet ile sohbet eder, aralarında çok latife ve karğlıklı konuğna olurmuğ.

“Rivâyet ederler ki Sultan Mehmed bir gün kendisine lazım olan bir kitap için kütüphaneye gelmiş. Molla Lütî'ye “bana şu kitabı getiriver” diye emr etmiş. Fakat Molla Lütî, biraz yüksekte olan kitaba erememiş ve kitapların önünde bulunan bir mermer parçasına basarak kitabı padişaha vereyim demiş. Sultan Mehmed merhum incinmiş ve “hay ne yaptın? O taş Hz. İsa'nın mevlididir, o taş üzerine doğmuştur” demiş. Molla Lütî karşılık vermeksizin kütüphanedeki işine devam edip, hizmet ederken kitapların üstüne örtülmüş ve güveler tarafından delik deşik edilmiş, üstü kapkara toz olmuş bir bez parçası görmüş. Nazik bir şekilde edep ve saygıyla bezi iki elinin iki parmağı ile tutmuş ve yine aynı saygı ve edebli tavrıyla oturmakta olan Sultan Mehmed'in dizinin üstüne koymuş. Padişah, bunu görüp rahatsız olmuş ve “bunu benim üzerime niye getirdin?” demiş. Molla Lütî” devletli padişahım niye huzursuz oluyorsunuz? Bu bez İsa Peygamberin beşik bezidir.” diye karşılık vermiş.

Merhum Sultan Mehmed'in huzurunda söylenmiş bu tür latife ve bediheleri pek çoktur. Muhavere sahibi olduğundan böyle küstahlığa ve bu denli latifeye kudret göterip Sultan Mehmed ile musahib olmuştu.(Gen, 1980: 90)

² Nice topallar vardır ki yüksek merdivenlere çıkmışlardır.

USÛLÎ: 16. asırda yaÇamıÇ Vardaryeniceli divan sahibi bir Çâr. Mısır'a giderek geyh Çrâhim GülÇen'in dergâhında bir müddet *tasfiye-i bâtın* ettikten sonra memleketine dönmüÇür. Divanı, Doç. Dr. Mustafa ÇŞEN tarafından yayınlanmıÇtır (Çen 1992).

Mısır'a gidip döndükten sonra memleketinde kendi tekkesini kurar ve insanları irÇâla baÇar. AÇağda verdiğimiz anekdot da bu dönemle alakalıdır:

“... zihn-i pâkinde kâbiliyyet eseri olduğu ecilden Mısır'da Şeyh İbrahim Hazretleri'nüñ hıdmetine vâsıl olup hânkâh-ı şeriflerinde defâ,at ile erba,in çıkarıp tasfiye-i bâtın kılmışlar. Âhir Rûm'a avdet idüp geldüğünde kendü şehrinde tavattun itmişler. Ol esnâda kuzât-ı ızâmdan biri ol perverde-i meşâyih-i kirâma bir haber-i itâb-âmiz ve peyâm-ı hitâb-engiz gönderür ki kırk gün mikdârı oldu bu diyara geldiñüz lutf idüp bizi hâkden ref itmediñüz ve müşârünileyhüñ bu güftâr-ı mihr-âsâr mesmû,ı oldukda cevâb eyitmişler ki kırk yıldır ben kendüme geledüm size nice varayın” (onun temiz yaratılışında yetenek olduğundan dolayı Mısır'da Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisab etmiş ve onun gözetiminde birçok kez çileye girerek nefsi terbiye etmiştir. Daha sonra memleketine dönmüş ve tekkesini kurarak insanları irşada başlamıştır. O sırada o yörenin yöneticilerinden biri, o büyük mürşitlerin yetiştirdiği bu insana biraz azar dolu bir haber göndermiş ve “şu beldeye geleli kırk gün kadar oldu, ama bize bir sefer gelip bizi aydınlatmadınız” demiş. Bu haberi işiten şairimiz “kırk yıl oldu ben kendime geledim, size nasıl varayım” demiÇ” (Solmaz 2005: 200).

Latîfî, Usûlî hakkında bilgi verirken mutâyebe baÇığı altında Çu fadeleri kaydetmektedir:

“Mezbûruñ hâlet-i fakr ile aceb uzlet ü inzivâsı ve kanâ'at ü ferâgat ile garîb gınâ ve istiğnâsı var idi. Bu kadar fakr u fakâyla bî-takâ iken iktisâb-ı zillet ve irtikâb-ı mezelletden ise merd-i sâhib-hamiyete kûşe-i kanâ'at ve peygüle-i mücâhedetden cân lebine gelince câna cebr ve cândan ramak kalınca nefes sabr itmek evlâ ve ahrâdur diyu fakîr ü ganî ve şerîf ü denîden bir kese arz-ı iftikâr ve ızhâr-ı ihtiyâc idüp baş eğmezdi ve dergâh-ı Hakk'î koyup der-i mîr ü vezîre varanlar sâ'il-i direm-hâh gibi yanında fûls-i ahmere değmezdi. Asl-ı zühd ü takvâ kasr-ı emel ve asl-ı hırs u tama“tûl-i emeldür.” (Canım 2000: 177).

BEHİŞTÎ: Çorlulu, vâiz bir Çâr. Ahdî'ye göre bin tane gazeli vardır. Latîfî ise divanının olduğundan bahseder. Adı geçen Çârle ilgili GülÇen-i gu,arâ'da yer alan nükte Çudur:

“Mezkûruñ tab'ı ziyâde küşâde olmağın latîfeleri gâyetde çokdur. Cümlesinden biri budur ki kasaba-i mezbûrede zümre-i sipâhdan Baba Kuşeyrî nâm nedîm-i hâs u ,âm olan yah-fürûşuñ ittifâken bir gün teferrüc-künân cânib-i yahdânına revâne olduklarında mütâyebe yüzünden karısına müte'allık bu beyti bedihe hûb buyurmuşdur nüdemâyâ matlubdur sebt olundu.

Beyt : Harâretten meded öldük Kuşeyrî

Bize in,âm ü ,âm eyle karından” (Solmaz 2005: 230).

Aynı espriyi Latîfî, Dürrî isimli Çârde tespit etmiÇir:

Latife: Adı geçen son derece nüktedân, güler yüzlü ve Çakacı biriydi. Cüllâbî mahlasını kullanan bir Çebetçiden ciğer yakan temmuz günlerinde bu beyit ile yardım istemiÇir:

Beyt

Bize Cüllâbî gel ihsân-ı tâm it

Karından isteriz in,âm-ı ,âm it (Çen 1990: 157).

GülÇen-i gu,arâ'da tespit ettiğimiz nüktelerden biri de eski harflerimizle ilgilidir. Bu, Edirneli Cevrî ile Çâr Fevrî arasında geçen bir konuÇmadır:

“Hadd-ı zâtında yârân arasında yâr-ı latîf ve nedîm-i sitem-i zârîf kimsedür. Zarâfeti bir haddedür ki bir gün Fevrî Efendiyle mübâhase-i şî,r idüp birbiriniñ mahlasın beğenmeyüp ceng ü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

cidâl kılurken hemân Cevrî Mevlânâ Fevrîye dir ki çok söyleme yohsa şimdi seni iki nokta ile kuzı قوزی iderin ve müşârünileyh dahi fi'l-fevr dir ki epsem ol yohsa ben de seni bir nokta ile Cüzî جزی kılurken diyü latîfe iderler. Bu nükte ma, lûm-ı zurafâ oldukda lâ-farkun beynehüma dirler.” (Solmaz 2005: 253).

GülÇa-i ğu,,arâ'da harflerle ilgili bir başka değerlendirme de Sâdık isimli Çârde geçer. Edirne yakınlarında Hasköy'den olan Sâdık, Çârler arasında sirka ile meçhurdur. Sirka, bildiği gibi, başka birisinden bir Çeyler çalmaz. Bu mânâ olabilir, mısra olabilir, mazmun olabilir. Hatta bir Çirin tamamı olabilir. Fakat Ahdî, Sâdık'ın çaldığına kânî değildir. Diğer Çârlerin ona revâ gördükleri muameleyi Çu Çkilde ifade etmektedir:

“Sadâkat-ı tab'ı nazmda kem degül gâyetle edâsı hûb ve ma,nâsı mergûbdur. Lâkin şu'arâ içre sirka-i ma,nâ ile şöhret-i tâm bulup ol bâbda benâm olmuş. Râkım-ı hurûf-ı tezkire eş,ârına vâkıf olup güftârın tettebbu' itmişdür didükleri gibi degüldür. Hayfâ ki erbâb-ı hased aña ,adâvet-i bî-had itmişlerdür. Faraza her kande mezkûruñ gazelin bulsalar Sâdıkun Sâdıkun başın tıraş ide sin sûretine koyup ve dâlinin serin kesüp râ şekline yazup Sâdıkı sârik sûretine koyup meşhûr itmegi kendülerine farz-ı ,ayn bilmişler. Hâlbuki anuñ eş'âr u ebyâtı zîb ü zeyn bulup mezkûr merdüm-i hâfıkayn olmakdan hâlî degüldür” صارق / صارق (Solmaz 2005: 393).

Eski harfler ve bunlarla oluğnuğ isim ve mahlaslar üzerinde çeÇtli kelime oyunları yapılmığtır. Bu Çkilde yapılan kelime oyunlarından birisi de Postî mahlaslı bir Çârle Hayâtî mahlaslı bir Çâr arasında vuku bulmuğtur.

“Bu mütayebe vâkı”u şâyi”dür ki mezbûrun Postî nam bir dostı var idi ve anuñla kadîmden yâr idi. Hîn-i muhâverede mizâcî alışur ve latîfesi barışur idi. Ber-sebîl-i fetvâ ve tarîku'l-istiftâ bu latîfeyi tahrir ve bu vesıkayı tastîr idüp Postî’ye gönderür ki it posti toñuz posti dabâgat ile pâk olur mı olmaz mı cevab virüp müsâb olasuz dir.

Mezbûr Mevlânâ Postî dahi mezkûr Hayâtî’ye cevabında yazar ki hayatı da murdar memâtı da murdârdur diyü cevâb virürler (Canım 2000: 238, 293).

Latîfî Tezkiresi’nde tespit edilen, Sagârî isimli bir Çârin Bâyezid isimli birine yazdığı Çu beyit de bu yönden ilgi çekicidir:

*Bâyezid iken aduñ hürmetini saklamaduñ
Çekeyin aralıgundan elîfi kal be Yezid*

Konu harflere gelince edebiyatımızın en büyük Çârlerinden Fuzûlî’yi anmadan geçmek haksızlık olur:

*Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzı şûr eyler
Gâh bir harf sükûtle kulur nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûrıyla gözi kör eyler* (Gölpınarlı 1948: 10).

Mahlas ortaklığı eskiden beri Çârlerin hassasiyetle üzerinde durdukları önemli bir konudur. Bu konuda Fuzûlî’nin niçin bu mahlası aldığını hatırlamak kâfidir. Bu konuda Latîfî’nin Ahmed-i Rûmî’den (Ahmed Paşa) naklettiği Çu likâyecik dikkate değerdir:

“Hudâvendân-ı irfândan biri ol vâli-i vilâyet-i nazm u inşâ ya’ni merhûm Ahmed Paşa’ya didi ki : “mahal-i mahlasda siz dahi Ahmed dirsüz ve husus-ı şi’rde isminüz tahallus idersüz. Bu takdirce Gelibolulu Ahmed ile sizün beyninizde iştirak ve iltibâs vakı” olup bu iltibas ve iştibâh halka nev”an sebeb-i galat olmaz mı, ihtimâldür ki sizün kelimât-ı tayyibenüz enfâs-ı şerîfinüzi ana isnâd iderler didükde merhum Ahmed Paşa dahi dimiş ki benüm kelimâtum ana isnâd itdükleri gam degül hemân anun mühmelatin bana isnad itmesünler diyü cevab virür.” (Canım 2000: 168-169).

TÂBÎ (-i Büzürg): Trabzonlu Büyük Tâbî namıyla meşhûr bir Çâr. Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan bu Çâirden nakledilen nükte Çudur

Türki bağlamada üstâd-ı dil-pezîr ve nakş u savt okımada akranı içre bî-nazîr ve musâ-habet-i dervîşâne ile hem-dem-i yârân ve letâyîf-i latîfî bî-hadd ü lâ-yu,âddur. Cümlesinden biri bu ki kendü Büyük Tâbî dinilmekle bilinür ve İstanbullu olan Tâbî-i Kûçek ki zu,mı kendüden büyük vâkı olmuş dâimâ mahlasları iştirâk üzre olmanın birbirleriyle hırhur-ı da'vâdan hâlî degülldür. Bu hâletde bir gün zuraîfânun ber-güzîdesi ve şu,arânun pesendîdesi Büyük Tâbîye Amânî râst gelür. Mütâyebe tarikiyla kanı Küçük Tâbî görünmez diyü aña su'al ider. Mezkûr dahi hâzır cevab olup latîfe yüzünden bu beyti ale'l-fevr nazm itmiş rakam oldı.

Beyt : Tâbî-i Kûçegi görmek dileyen

Görsün işte etegüm altında (Solmaz 2005: 243).

RIYÂZÎ-İ ÜSKÜBÎ: Adından da anlaşılacağı gibi Üsküplü bir Çâr. Kadılık yapmıÇ. GülÇâ-i gu,arâ'da Riyâzî'den nakledilen iki nükte vardır. Bunlardan biri Çudur:

...şu,arâ mâbeyninde letâyîfî meşhûr ve zuraîfâ yanında zarâyîfî mezkûr bir mertebede ki cümle-i latîfeleri vird-i zebân-ı nüdemâ-yı cihân ve pesendîde-i pîr ü cevândur. Birisi budur ki latîfe

Dirler ki bir gün hamâma vardum gördüm hamamcı turmayup âdem soyar ve nâtur bulduğı başmağı siler ve dellak fûtâ sıkır ve müşteri tas çalar gördüm bir alay sarık alup yürüyüvirdüm. Bu latîfesi ihâm-ı tâm olmanın pesend-i zuraîfâ-yı eyyâm olmuşdur.

Riyâzî'den aktarılan ikinci nükte Çudur:

“Müşârünileyh zebân-ı Fârisî'ye şöyle cidd ü cehd kılmış ki diyâr-ı Rûmuñ her merzbûmunda makbûl-i hâs u ,âmdur. Hayfâ ki zât-ı şerîfî ve nâm-ı latîfî rind-i lâubâli olduğı ecilden halk içinde perîşân-mezheb ve peyrev-i erbâb-ı meşreb diyü meşhûr ü mezkûrdur. Binâen ,alâ-zâlik ol zamânda Rûm ili kâdî ,askeri olan Çivi-zâde Efendi mevlânâ-yı mezkûre hîn-i mülâzemetde ,alâ-vechî'l-,itâb senüñçün Riyâzî kâfirdür dirler. Saña nice mansıb virelüm diyicek mukâbelesinde sultânım siz bir kâfir kadılığı ihsan eyleñ diyü cevâb virür.

Bu latîfe sebebiyle kadı olur.” (Solmaz 2005: 317).

Kâfirlik veya baÇka bir dinden görölme, sayılma hususunda Latîfî'de tespit edilen bir nükte de Çudur:

ŞEM'Î : “İhvân-ı irfandan mervîdür ki bir gün Mesihî ve Şem'îseyr için deyre varırlar ol deyryn dilberlerini ve zîbâ peykerlerini teferrüc ü temâşâ kılurlar. İttifak şu'arâdan biri nâzûk ü nükte-dân bunları kilisede ve meyân-ı kavm-i İsâ'da görüp ikisinin ictima'ını latîfeye getirüp bu kît'âyı nazma getirür. Kît'a ber-vech-i mutayebe

Galata'da Mesihî deyre varup

Meğer Şem'î anunla bile gitmiş

İşidenler galat idüp didiler

Mesihî kiliseye mum iletmiş” (Canım 2000: 334).

Latifenin veya nüktenin padiÇah tarafından beğenilmesine ve nükte sahibinin mükâfatlandırılmasına bir örnek de Latîfî'de vardır:

ÇÂKERÎ: “Nakl olunur ki mezbûrun civanlığı zamanında nazile zahmetinden sakalı bî-vakt ağarmış idi. Ol dahi gam-rîşinden dil-rîş olup lihye-i pür-teşvîşine hilye virmek için boya çalarmış. Bir gün merhûm Sultan Bâyezid iltifât-ı mezîd erzânî kılup buyurur ki bu lihye-i nûr-misâli niçün zulmete tebdil idüp rengin tagyir idersün ve ak sakalun yüzine kara çalup mücrimler gibi teşhir idersün diyicek sa'âdetlü pâdişâh bu çâker-i bî-iştibâh yaşum bilürin sakal yalan söyler

gerçi beyâz subh-misâl sâdık görinür ammâ subh-ı kâzib-sıfat kizb-i sarîh eyler. Bu sebebden ben dahi yüzine kara çaldım ve mücrimler gibi teşhîr ve tahrîr eyleyüp intikamum aldım diyü hitâb-ı müstetâbına cevâb viricek bu mizâhu mutâyebe mizâc-ı pâdişâha hoş gelüp ol merd-i suhen-âferînün cevâb-ı sezâ-yı tahsinine hezâr âferîn idüp ihsân-ı firâvân ile tereffü" ve terakki erzânî kıldılar." (Canım 2000: 206).

Aynı konu Gelibolulu Ali tarafından **Kühü'l-Ahbâr**'da da anlatılmaktadır:

"Henüz unfuvân-ı şebâb hâlinde iken zamân-ı ömri min vechin şitâb idüp rîş-i sefide peydâ itdükde dahi zamânı degüldür diyü boyayup siyâh itmişdür. Hattâ bir gün şehriyâr-ı cihân kendüye rîş-hande-künân niçün nûrî zulümâtâ tebdil idersin buyurmuşlar. Kendüsi dahi hâzır cevâb olup hadd-i zâtında yalan söyler ve sâdık sûretinde görinüp şirret ü tezvîr yüzünden baña reng eyler. Aña binaen yüzine kara sürüp teşhîr iderin didükde mizâc-ı şehriyâre muvâfık olmuş. Hakkında küllî inâyetleri tahakkuk bulmuş (Gen 1994: 154).

RÛSÛHÎ: giirle çok fazla ilgisi olmayan Ispartalı bir Çâr. Ahdî tezkiresinde, hayatı hakkında fazla bir bilgi verilmeyen bu Çâirden Çı nükte nakledilmektedir:

"Egerçi ki şiire çendân rusûhı yokdı ammâ zarâfet-i safâ-bahşî çok idi. İttifâken zurâfânun birisi elinde ,ilm-i fıkıhdan bir kitâb görür. Bu kitâb nedür diyü sual ider. Sâhib-kitâb mezkûra dir ki kitâbum ,Arabîdür ne saña söyler ne baña. Mezkûrları erbâb-ı ma,ârif mezelenmeden hâlî olmazlardı. Cehâletine ihtimâl virirlerdi." (Solmaz, 2005: 330).

ŞEMSÎ-İ DİVÂNE: Karamanlı Uurlı gëmsüddin meÇur bir Çâr olan gëmsî hakkında tezkirelerde fazla bilgi yoktur. GülÇâ-i ğu,arâ'da, yalnız kendi gayretleri ve yine kendi kanaatine göre dünyada eÇ ve benzeri olmadığına inanan birisi olarak takdim ediliyor. Tesadüfen müderris olduğu söylenen gëmsî ile ilgili nükte Çöyledir:

"...zât-ı habâset-şi'ârına hamâkat gâlib ve sıfât-ı kesâfet-nisârına zillet münâsib olmagla vechin mine'l-vücûh 'ilmâden sûdmend ve tarîk-ı dânişmendlikden fâide bulup huşmend olmamışdur. Derse kâdir olma[ma]ğın ol medreseden ferâgat idüp ol vâdiden ma'arife mâlik olmayup kaza semtine sâlik düşüp ol târihde Anatoli kâdî 'askeri olan 'İvaz Paşa Efendiniün üzerine kazâ-yı âsmânî ve belâ-yı nâgehâni olup başdan savmak için

Mollâ eger kâdılığdan hazzuñ var ise akrân u emâsil ile imtihân olmak gerekdür diyü cevâb virür.

Çâr u nâ-çâr kendü emsâl bir nice nâ-hemvâr-ı cühhâli bulup anlarla imtihâna râzı olmagı revâ görür. El-kıssa delûlûkle hasma galebe şeklin gösterdükde 'İvâz Efendi mezkûra âferin bire kellecik dir tek tek sakalına gülüp tahsîn itmiş diyü her kanda varsa takrîr ü tahrîr idüp tefâhür ider. Ba'de zamân kazâ-yı Katif mahlûl olur.

İşte tâli'ünde bir kadılık düşdi gidersen didükde ol merd-i meçhûl giderin diyü kâbul eyler. Mezkûr Efendi tekrâr ider eger gitmezsen talâk-ı selâse üzerine olsun mı diyü cevâb virür imdi Katif kâdılığı düşdi didükde ihtiyâr idüp kazâya râzı olmuşlar.

Mezkûra ba'zı yâran tahsîn yüzünden dirler ki şânuñuza lâayık kâdılık degüldür niye râzı olduñ diyü riş-hand itdüklerinde n'eyleyüm şu makûle bir hâl vâkı' oldu eger 'avret boşamak vehmi olmayaydı kabûl eylemezdim diyü cevâb virür. Yârâna bu hitâb-ı müstetâbı hezl-güne gelmegin gâyetde hazz idüp gülmedin bî-tâb düşerler ve başına mezelemeg için meges-vâr üşerler." (Solmaz 2005: 373).

gëmsî'nin bu kadılık yüzünden Katif'e gittiği ve oranın havasının kendisine iyi gelmediği, bunun üzerine Katif için zem tarıkıyla bir gazel yazdığı tezkirede kayıtlıdır.

Kadılıkla ilgili olarak Latîfî, ğavur isimli Çâirden Çı kısa hikayeyi nakletmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ŞÂVUR: “Mezbûrun gerçi mizâcî sıhhat ve tab’î istikâmet üzre idi. Ammâ pâ-yî zemîn-peymâsî bir mikdâr a’vec (eğri büğrü) ü kec a’ni a’rec (topal) idi. Şehr-i Kastamonî kurbünde Arac nam bir nahiye kadı oldukda sipihr-i nazmun mihr-i lâmi’î a’ni Mevlânâ Tâli’î mutâyeye tarîkıyle bu beyti didi:

Şâvur-ı a’rec kim bu gün akzâl-kuzât olmak diler
Bin yıl ki tahsil eyleye A’rac anun mi’râcîdur
Cevâb-ı Şavur:
Ta’n ler imiş bana ayaksuz diyü cühhâl
N’ola ayağum yoğ ise her fende elüm var

Tahsil-i kemâl eyleyigör yoksa kalursun
Kalmaz bu cihan kimseye ardında ölüm var” (Canım 2000: 318).

Latîfî Tezkiresi’nde Kemalpaşa-zâde fetva makamında otururken sorulan bir soru üzerine verdiği cevap içerisinde latifenin nasıl olması gerektiğini bizlere anlatmaktadır:

Mutayebe: Mesmû’umdur ki merhûm-ı merkûm müsni-d-i fetvâda iken bir müdmini beng ve bengi-i bî-neng bu mes’ele-yi istiiftâ itdürür ki:

Zeyd eyyâm-ı sıyamda vakt-i subh-ı kâzibde iftâr-ı gubâr itse ne lâzım gelür? Cevab virüp müsâb olasuz der.

Anlar dahi mülâtâfâ yüzinden mutayebe kasd idüp kaba kuşluk kan hayran olmak lazım gelür diye cevap verirler.

Beyt: Mahallinde latîf olur latîfe
Latîf olmasa lâkin lutfi yokdur (Canım 2000: 162).

GAMMÎ BEY: Alay beyliği yapmıAntepli bir çâr olan Gammî Bey hakkında da fazla bir bilgi yoktur. Ahdî, Gammî Bey’in fukarayı sevdiğini ve ârleri himaye ettiğini kaydetmiesinde. Tali,î isimli bir ârle aralarında geçen ı nükteyi naklederek biyografiyi tamamlamış.

Meşhûrdur ki ol fenn-i şî’re ‘allâme olan kasîrû’l-kâme olmağın bir gün bir kevkeb-i bahtı humâyûn ve necm-i tâli’î meymûn olan Tâli’î nâm bir şâ’ir-i hûb kelâm zarâfet yüzünden mezbûr Gammîye dir ki Gammî mahlas itmeden Şâdî mahlas itmeñ saña münâsib idi. Hemân anlar dahi hâzır cevâb olup dir ki anuñ gibi mahlasa senüñ gibi tâli’-i meymûn kimesne gerek (Solmaz 2005: 455).

Güla-i gu,arâ’da tespit edilen nüktelerden biri de Nâliisimli ârle ilgilidir. stanbulu olan âr, Mısır’da geyh brahim Güla’î’ye intisap etmi,dervimeep bir kidir. Sohbeti irine galip olduğı için, sohbetten hoşlanan insanlar etrafından ayrılmazmı.

“Mezkûrun bir gözi kör ve birisi nûr-ı basardan dûr ve birinde çendân fer ile nûr olmamağın bir gün bir mikdar çürük baklayı satun alup dest-mâle koyup rast geldiğı yârâne körâne teklif kılurken bu bende dahi yolda ihsas idüp teklif kılurken su’al itdüm ki

Bu baklayı kim satun aldı didi ben aldum. Ale’l-fevr bî kusur dimişlerdür ki çürük baklanun kör alıcısı vardır.

Bu latifeden gedâ-tab olmağın rencide olmuşlardır” (Solmaz 2005: 563).

Göz hastalıkları ile ilgili bir mutayebe de geyhî’de vardır. Latîfî’nin nakli öyledir:

“Nakl olunur ki bir hengâmede bast-ı bisât idüp hengâme-gilük iderken ta’rif-i tûtîyâ ve tavsîf-i kuhl-ı cilâ eylerken kısm-ı nisâdan bir ârife mezbûrenin hengâmesine râst gelür ve tûtîyâ satarken dide-i remed-dîdesine nazar kılur. Ta’rif idüp eydür ki bu bir tûtîyâdur ki gözler görmüş

değül ve ehl-i Sıfahan nazîrinden haber virmiş değül diyüp satduğı tûtiyâyı hadden ziyâde ta'rif itdükde ol zen-i ârife dahi kuıldan bir akçaluk alur yine kendüye virür, eydür hayrum olsun al şol dide-i pür-hûnuna çek eğer bu bâbda hâzık ve kavlinde sâdık isen kendü gözüñ zahmet-i remedden kurtar. Bu hâlde iken dürûğ idüp ve kuıld diyü halkun gözine gil urma. Her zaman bu latifeyi anup dirdi ki ol zen-kes-i deride beni hengâmede şermende ve halk içinde efgende itdi. Beyt:

Akçasını alur ve gözine halkun gil urur

Öldüreydi şol kuıld-ı Sıfahanı satanı" (Canım 2000: 338).

Latîfî, Basîrî'yi tanıtırken onun karakterine ve diğer insanlarla olan iliğkilerine değindikten sonra ilgili mutayebeyi nakleder:

"ve bâb-ı mutayebede mutayebâtı vardır. Beyne'l-cumhûr ma'lûm u meşhûrdur... Cerîdelere ve cönglere sebt olacak rengîn letâyîfî ve letâyîfe müte'allık ma'ârîfî çoğ idi ve hûy u hasletde alacalugından gayrı aybı yoğ idi. Mesmû'dır ki mezbûr bir gün menba'ül ma'âni merhûm Revânî'ye varur ve cerr kasdın idüp bir kasîde virür. Anundahi mizâcında imsâk u hisset gâlib olmağla gördükde hoş gelmez ve cerr-i sâkil ihsâs itdükde yüzi gülmez.

*Kıt'a: Cerr için şâ'îre kıt'a ya kasâyid ileden
Benzer ana sata bostancıya terhûn ü tere
Eblehi gör iledür Hinde biber Mısra şeker
Bir şeyi tuhf e ider kopduğı bitdüğü yire*

Revânî Beg dahi kemâl-i kereminden ızhâr-ı bezl-i sehâ ve in'âm-ı lutf u atâ gösterüp Basîrî'nün basar-ı hısına basmak için sadakât-ı âmdan birkaç akçe gönderür ve gâh yoldan döndürür. Meger gönderdüğü akçe dahi adede on imiş beşi kızıl ve beşi kurşun imiş. Onu gördükde Basîrî dahi bu husûsdan gâyet münfa'îl ü münkesir olup hâli diger-gûn olur.

*Kıt'a: Revânîyle meğer Pinti Hamîdüñ
Bir aradan yaradılmış revânî
Birinün vasf-ı nânî lâ-yezûkun
Birinün na't-ı âbî len-terânî
Ne denlû nânî var Pinti Hamîdüñ
İki ol deñlûdür âb-ı revânî*

*Kıt'a: Bir dem idi cihanda Pinti Hamîd
Añlurdu kemâl-i hisset ile
Şimdi evden eve berü oldu
Kimse añmaz anı bu töhmet ile*

*Kıt'a: Vardum Revânî matbahına tu'me isteyü
Gördüm harânisini acından köper kusar
İmsâk için riyâzât ider çok zamân lik
Bir müftce lût bulsa velî rûzesin sıkır*

*Kıt'a-i Revânî:
Ey Basîrî katı gönli karadur şûhunuñ
Gel e insâf idelüm sen de biraz alacasın
Ben didüm bu ikisinden acabâ kangısı yeg
Didi biri toñuzuñ alacasın karacasın*

*Bir gün Basîrî'ye Revânî eydür:
Monla bizi ekser gazelünde hissetle añarsun didükde Mevlânâ Basîrî eydür kerem medh ideyüm dir:*

*Revânî: Germ ile şî'rini meclisde Basîrî okuyup
Arz iderdi bize ma'nilerini ikide bir
Câ-be-câ ma'nilerin arz idicek meclisde
Ehl-i diller yüzüñ ag ola didiler yir yir*“(Canım 2000)

Kınalı-zâde Hasan Çelebi de **Tezkire-i Şu'arâ** isimli eserinde Basîrî'den latifeler nakletmiştir:

Merhûmun letâîfî meşhûr ve elsîne-i hâs ü âmda mezkûrdur. Cümleden herkese lakabına münâsib ba'z-ı menâsib virmişdür. Meselâ Müslüman Hasan'a İman Hisarı, Uzun Muslihiddin'e büyü-ı âbâd, Huşrî Hasan'a Çubuk Ovası, Köpek Bâlî'ye Yalag Ova ölünce cih dimeyeler o dahi bizim günâhımız afv ide. Sarı Gerze Kızılağaç, ortak süpürgeye Aksaray, Kartala Kuzguniye Medresesi beğenirse hoş est, beğenmezse kuş est. Ahîye köyünün kazâsı. Bu risâle-i bediyü'l-makâleyi itmâm idüp vüzerâdan birine virdükde vezir mezbûra “cümle âleme mansıb tevzi” itmişsün bize dahi mansıb yok mı” didükde vezir-i mezbûr ol zamanda sultanlardan birini almak üzere imiş. Basîrî dahi vezir-i mefsûre “size Sultanöni sancağın virdüm”dir.

Bir latifesi dahi oldur ki hammâmlar tevzi” itmişdür: Müderrislere Müftî hamamı, mülâzımlara kazi-asker hamamı, kedilere çartaklı hamamı, avretlere alaca hamam, ergenler azablar hamamı, hamamlarla sırt hamamı, cüllahlara çukur hamamı, dilberlere vefâ hamamı.

Cümle letâîfinden menkuldür ki bir gün İskender Çelebi meclisinde itdüğü sefer ve çekdüğü âlâm u hatarı rivâyet idüp seyahatin hikâye ederken İskender Çelebi mezbûra “yâ Magribî gördünüz mi?” diyü kasd-ı ihâm itdükde Basîrî-i ârif-i fi'l-hâl kasad-ı mezbûra vâkıf olup “İskender-i Zülkarneyn degülüm ki dünyayı seyr idem” diyü ilzâm ider” (Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 215).

Ğsanın bir uzvunun noksanlığı veya sakatlığı ya da hastalanması hususlar da zaman zaman latife konusu edilmiştir:

LİKÂYÎ: Ğstanbul bedesteninde sahaf olan Ğar, öksürükten rahatsız olan bir zattır.

“Çoğu zaman Kâtib Şevki ile sohbet ederdi Sohbet esnasında Mevlânâ Şevkî ona latife kabilinden bir kıt'a söyledi. Söz konusu kıt'a budur:

*Likâyî kim zarîdir cihanun
Şişürdür burnunu sümkürdüğünce
Görüp bir tıbb ehli anı didi
Marazdur bu kesilür varduğunca*

“Likâyî dünyanın en zarîf, nazik kimsesidir. Her sümkürdüğünce burnunu şişirir. Bir hekim onun bu haliniş görünce, bu öyle bir hastalıktır ki ancak mezarda düzelir dedi.”(Ğen. 1980:179)

ÂĞk Çelebi nükte ve mutâyebe kelimelerini Ğairlerin edebî kiÇliklerini anlatırken örnek vermeden de kullanmaktadır:

Yahyâ: “Şu"arâ-yı ,asr ile **mutâyebeler** belki mülâkabeler ve muhâdeseler belki mübâhaseler idüp Hayâlî ile mu"arazalar ve mu"adâtlar ve Zâtî ve Rahmî ile münâzaralar ve cihâd u mühâcâtları şâyî" ü meşhur oldu ve kendü şânında süluk-ı cezbesi ve cezbe şu"besi ile mezkûr oldu.” (Kılıç 2010: 672).

Kadrî: “Burusada gâh gülşenlerde ve bâğbânlarda gâh tağlarda vü yaylaklarda müste'iddine vü müstefiddine ilkâ-yı ders ü feyz-i ,ulum-ı ,akliyyât u nakliyyât eyledi ve ,ulemâ-yı ,asr ile mübâhaselerde keşf-i müşkilât ve hall-i mu"zılât eyledi ve gâh kavâbil ü emâsille **mutâyebe**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

belki şu'arâ ile müşâ'areye tenezzül idüp sarf-ı evkât eyledi. Gâh zehâr-ı ,ıkbâ için ehâyir-i emvâlinde binâ-yı mesâcid ü medâris ve iktinâ-yı hayrât u hasenât eyledi." (Kılıç 2010: 1311).

ÂĞk Çelebi,"de anlatılan fıkralardan biri de Deli Birâder olarak bilinen Gazâlî ile ilgilidir:

Merhum giderek şeh-zâdenüñ kendü meclis-i hâssına dâhil olur şeh-zâde dahı Monlânun zerâfetin ve letâfetin görüp bi't-tab" musâhabetine mâ'il olur Mısır'a gıtdüğinde bile gider. Bir gün bezm-i bâdede bir bâdiresine incinüp kapucıbaşısına var boynın ur diyü emr ider kapucıbaşı hemân kasd ider ki kaydın göre boynın ura. Deli ölüm havfıyla upuşlı olup cân başına sıçrar. Birâder'e ana baba günü olur. Kapucıbaşına sen beni şimdi şeh-zâdenüñ mestâne söziyle öldürürsin ,aklı başına gelicek nedâmet mukarrerdür beni öldürdüğünçün seni öldürür belki deriñe ey bî-ser ü sâ mân samân toldurur dir. Kapucıbaşı görür ki deliden uslı haber. Birâderüñ virdügi öğüdi ne anası ne babası eydür bir yirde nihân idüp şeh-zâde öñüne geldükde emr yirine yitdi Birâderüñ işi bitdi dir. İrtesi şeh-zâde hâbdan ser-girân u sekrân bî-dâr olur kasdı sabuhî ile def"-i humâr olur. Birâdere gel diñ def"-i humâr idelüm ve nuş-ı cân-ı hoş-güvâr idelüm dir. Kapucıbaşı sultânım sağ olsun Birâderi ahşam emriñüz üzre telef itdük işini ber-taraf itdük dir. Şeh-zâde âteş-i gazabdan bir çakım kav gibi âteş pâre olur söylerken od saçılıp ağzından çıkan her harf bir şerâre olur gâh kılıca gâh hancere el urur kapucıbaşıya siyâset buyurur. Kapucıbaşı şeh-zâde elinde tığ ü hancer görür gâh kılıç gibi kabkara gâh hancer gibi sapsarı olur beg sağ olsun. Birâder sağdur egerçi anı zinde komak hilâf-ı emr ü yasağdur dir. Birâderi mahbesden meclise çıkarı getirür egerçi zâhıran küfri ezber okır göñlinden Birader"üñ re'yine âferinler okır. Andan yine Ruma geldükde Birâder'i yine bile alup gelür mülâzemetinde ve hıdmetinde bile olur. Ol esnâda Elftıye vü Şelfıyyeden ve sâ'ir risâ'il-i bâhiyyeden mürekkeb zenpâreler ve gulâmpâreler münâzarasında Dâfi'ü'l-gumûm ve Râfi'ü'l-hümûm adlı bir kitâb te'lif ider ve eyyâm-ı mülâzemet ü sohbetde ve hengâm-ı münâdemet ü ,işretde mutâyebeler peydâ ider. Cümleden biri bir bayram cemî"-i nüdema vü şu'arâya kaftanlar giydürdükde Birâder Efendiye bir eski suf fistân giydirürler Birâder dahı bedîheten bu beyti dir. Beyt:

İle garrâ firengiler bize bir eski suf fistân
Revâ midur gel insâf eyle andan hey filân fistân (Kılıç 2010: 1636).

Deli Birader"ın latifeciliği ve üslubu konusunda Sehî"nin verdiği bilgi dikkat çekicidir:

"Gönlü şen, hezel söyleyen, yaradılışı latifeye yatkın kimse idi . Vezirler ve beyler sohbetine koşar, ulular ve devletliler hizmetine devam edelerdi. Nazm ettiği latifelerin ibarelerindeki kelimelere dikkat etmeyip çoğunu aklına geldiği şekilde ve ağza alınmayacak cinsten seçtiği için akli başında olan kişiler o çeşit sözden çekinirler ve bu cins şiirden uzak dururlardı... Lakin söylediği latifeler son derece çirkindir ve kalbin ondan rahatsız olup nefret etmemesi mümkün değildir." (Gen 1980:156-157)

Yukarıda verdiğimiz örnekler hemen hepsi fıkranın tanımına uygun örneklerdir. Vak'a ve düşünce birliği, Tezle karşı tezin bir bakıma çarpışmasını hazırlayan konuşma (tezâd) münâkaşa ve muhakemenin varlığı ve sonuç, kısmı hepsinde vardır.

SONUÇ

Mizah toplumun bir ihtiyacıdır. Bu, halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi klâsik Türk edebiyatı ürünlerinde de vardır. Bu çalışmada karşılaşılan nüktelerde görülen üslubu Göye sıralayabiliriz:

- 1) Eldeki metinlerin dili tamamen tezkire yazarının ifade ettiği biçimine göre değişmektedir.
- 2) Padişah (Timur) ve yöneticilerle olan konuşmalarda kelimeler çok dikkatli

seçilmektedir.

3) Erkek erkeğe yapılan latifelerin bir kısmı müstehcen kelime ve ibareler barındırırken, bir kısmı kelimelerin yan-yakıġtırma ve mecaz anlam gibi çağrışımlarına dayanmaktadır.

4) Bazı latifelerde tasavvufi terbiye göze çarpmaktadır.

5) Bazı nükteler eski alfabemizdeki harf oyunlarına dayanmaktadır.

6) Ğısanın eğitim durumu ile ilgili olan nükteler de vardır.

7) Hiçbir toplumda hoşkarġılanmayan hırsızlıkla ilgili bir fıkra vardır.

8) Meslekler ve yer adlarıyla alay eden bir fıkra tesbit edilmiġtir.

9) Örnekler yerine göre manzum ve mensur olabilmektedir. Karıġık olanlar da vardır.

Örneklerden de anlaġıldığı kadarıyla, o günün nükte anlayışı ve dokundurmalarıyla bugünküler arasında, medeniyetin ekledikleri hariç, pek bir fark yoktur. Çünkü anlayabildiğimiz kadarına, bugün de gülüp düġünöbiliyoruz. Bu dokundurmaların temel özelliğı nükteye dayanmasıdır.

KAYNAKÇA

- ALTUNEL, Ğbrahim, (2003), "Latife" mad., *DİA*, C.XXVII, Ankara, s.109-110.
- AMBROS, Edith Gülçin, (2009), "Gölme, Güldürme ve Gölünç Düġüme Gereksinimlerinden Doġan Türler ve Osmanlı Edebiyatında Ğoni", *Nazımdan Nesire Edebî Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4*, (Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjġân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), Turkuaz Yay. Ğstanbul, s.64-85.
- Ana Britannica*, (1989), "Letaifname" mad. Ana Yay. C.XIV, Ğstanbul, s.424.
- BATİSLAM, H. Dilek, (1997). Kânî'nin Mensûr Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı, Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CANIM, Rıdvan (2000). Latîfi, Tezkiretü'ġġuârâ ve Tabsiratü'n-nuzemâ, Ankara.
- ÇAVUġOĖLU, Mehmed, (1970), "Zâtî'nin Letâyifi", *İstanbul Üniversitesi TDED.*, C.XVII, Ağustos, s.1-51.
- ÇAVUġOĖLU, Mehmed, (1977), "Zâtî'nin Letâyifi II", *İstanbul Üniversitesi TDED.*, C.XXII, Ağustos, s.113-161.
- ÇIRAKLI, Durmuğ Ali (1998). Kânî'nin Manzum Letâifnâmesi, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİREL, genel, (2010), "Eski Türk Edebiyatında Letâifnâmeler ve Bir Yazma Eserin Derkenarındaki Latifeler", *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (15-16 Mayıs 2009), Adıyaman Üniversitesi Yay. No:3, Ankara, s.225-240.
- ELÇİN, ġükrü (1981). Halk Edebiyatına Giriğ, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdölbâki (1948). Fuzûlî Divânı, Ğstanbul.
- ĖEN, Mustafa (1980) Sehî Bey Tezkire "HeÇ Behiğ"
- ĖEN, Mustafa (1990).Latîfi Tezkiresi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ĖEN, Mustafa (1992).Usûlî Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- ŞEN, Mustafa (1994). *Künhü'l-Ahbârın Tezkire Kısım*, Ankara.
- KILIÇ, Filiz (2010). *Âşk Çelebi, Meâîrü'ş-Şu'arâ*, İstanbul.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi, (1989). *Tezkire-i şu'arâ*, Haz.: İbrahim Kutluk, Ankara.
- Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi (1997). *Latifeler*, Haz.: Yağar Çalıkan, İstanbul.
- MENGİ Mine (2000). *Divan şiiri Yazıları*, Ankara.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, (1983), "Letâif" mad., *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Cem Yay. İstanbul, s.794.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, (1987), "Hezl" mad. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Cem Yayınevi, İstanbul, s.630.
- SEYMEN, Emine, (2008), *Sehî Bey ve Latîfî Tezkirelerinde İstitrâd*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i şu'arâsı*, Ankara.
- TOLASA, Harun (1983). *Sehi Latifi, Âşk Çelebi Tezkirelerine Göre 16. YY.da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir.
- TUĞLUK, Halil İbrahim, (2009), "Bir Mecmuada Bâkî, Nevî (Yahya) Ve Nefî ile İlgili Bazı Latifeler", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter, s. 993-1006.
- TURAL, Sadık (1993). *Edebiyat Bilimine Katkıları*, Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986). "Letâ'îf, Letâ'îfnâme", C. 6, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 81.
- YILDIRIM, Dursun (1976). *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

NABİ MÜNŞEATINDA MİZAHİ İFADELER VE RAMİ PAŞAYA YAZDIĞI MİZAHİ MEKTUP

Halil İbrahim HAKSEVER*

ÖZET

17. yy şairlerinden Nabi'nin nazmı gibi nesri de çok güçlüdür. Münşeatinde yer alan mektuplarında süslü ama sağlam bir cümle yapısı vardır. Bu mektuplar çok değişik konuludur ve hem ciddi hem mizahi üslup özellikleri göstermektedir.

Nabi mektuplarını konuya ve şahsa göre değişen bir üslupla yazmıştır. Mevki sahiplerine ve bazı dostlarına çoğunlukla geleneksel inşa üslubuyla saygılı ve ciddi ifadeli cümleler kullanmış; bazen de, çok samimi olduğu kişilere, bir konuyu tasvirli anlatmak istediğinde mizahi tarzda yazmıştır. Nabi'nin benzetmelerle dolu, nükte ve şaka ile karışık cümleleri arasında çok az olarak ağır ifade, inciten ve alay eden bir üslup da görülür.

Kendisine hediye olarak at gönderen Rami'ye teşekkür için yazdığı mektup tam bir mizah örneğidir. Burada atı bir sevgili gibi tasvir etmiş, özelliklerini abartarak yazmıştır.

Bu makalede Münşeattından değişik mizah örnekleri seçilip verilmiş, adı geçen mektubun tam metni de içerik özetleriyle birlikte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nabi, Mizah, Mizahi Mektup, Nabi Münşeatinde Mizah.

HUMOROUS STATEMENTS IN THE NABİ MÜNŞEAT AND NABİ'S HUMOROUS LETTER TO RAMİ PASHA

ABSTRACT

Nabi who is the greatest poet in 17th century has also very strong prose as well as poetry. He has ornate but strong writing style in his letters that included in his Münşeāt. These letters have full of ironical statements and jokes, they also have serious and humorous types.

Nabi wrote letters according to topic and person by using different types. He generally used sentences in a respectful and serious statement to dignitaries and some friends as a traditional construction style, sometimes he wrote in a humorous style to familiars when he wanted to explain a topic with portrayal. The difficult statement lacerating and ridiculing style is seen among Nabi's sentences that filled with imagery, complex with ironical statements and jokes.

The letter written for thanking to Rami Pasha who sent a horse to Nabi for a present is an exactly kind of example of humorous style. He portrayed the horse as a lover and wrote exaggeratively its characteristics here.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ü. Gölbaşı Fak. El-mek: h.haksever@hotmail.com

In this essay, different humorous examples are chosen and given from Münşeât, the full letter is presented with content summary.

Key Words: Nabi, Humorous, Humorous Letter, Humorous in the Nabi Münşeât.

17.yy'ın münşâatlarından Nabi'nin eserleri eski Türk edebiyatı araştırmacıları için hep dikkat çekici olmuştur. Onun manzum eserleri çeşitli yönleriyle araştırılıp incelenmiştir. Mensur metinleri üzerinde de çalışmalar artmaktadır. Çağdaşlarında da çok başarılı olan (Mengi 1991:28) Nabi'nin Münşeâtı mizahî unsurlar taşıması sebebiyle de tetkike değer niteliktedir. Bu mizahî muhteva araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bazı çalışmalar yapılmıştır. (bk. Kaynakça) Nabi'nin şiirlerinde olduğu gibi nesrinde de latifeli, nükteli, ironik unsurlar tesbit edilmiştir. Bu makalede Nabi'nin sayıları tam tesbit edilemeyen mektuplarında görülen bazı nükteli, mizahî ifadelerle yer verilecek, tam bir mizah örneği olan müstakil bir mektubu ise ayrıca dikkatlere sunulacaktır¹.

Nabi'nin Mektuplarında Mizah

gürde sadeliği istemesine rağmen pek uygulayamayan Nabi, nesirde de o yüzyılda alışılmış süslü inşaatına uymuştur. Mektuplarında, dil ve konuya göre nisbeten değişik de genellikle uzun, secili ve sanatlı cümleler kaleme almıştır. Duygularını yazılarına çok başarılı bir şekilde yansıtan Nabi, ruh durumuna bağlı olarak bazen ciddi ve resmi, bazen de nükteli ve latifeli bir mizahî üslupla yazmıştır. Mizahta var olan tatlı ve şakacı söyleyişle, hırpalayan, hicveden tarzı da (Durmuş 2005 Mizah maddesi) mektuplarında kullanmıştır.

a-Nükteli latif mizahlar

Nabi'nin mizah anlayışını genellikle zeka gücünü yansıtan benzetmelerle dolu, nükteli ve tebessüm ettiren tarzıdır. Yazı hünerini göstermek, yaptığı tasvirlerle muhatabını belki daha çok etkilemek ve bir istekte bulunuyorsa daha iyi sonuç almak için mizaha başvurduğu söylenebilir. Özellikle muhatabundan talepte bulunduğu, ciddi değil, mizahî ifadeleri seçtiği görülmektedir.

Meselâ, çok sevdiği bir dostunun kendisini erkenden ziyarete gelmesini (horozlar öttüğünde tavuklar yumurtladığında yola çıkıp hasretten yanan kalp kebabına tuz serpmeye) ifadesiyle istemesi güzel bir benzetmedir:

“horôs-ı subhgâhî âheng-i nevâ dücâce-i dücâ vaz'-ı beyza-i beyzâ eylediği hengâmde.....kebâb-ı dil-i müşkâka nemek-feçân-ı tesliyet olmaları mercûdur(2b)”

Huzuruna kabul edilmek istediği veziriazama arzıhalinde (20b), kabule ruhsat olmazsa bir mektup yazmasını ve sadece “lâ”(hayır) veya “ne’am”(evet) kelimelerini yazıp bildirmesini istemesi, onu sanki kabule zorlayan zekice bir ifadedir.

Nabi'nin makam-mevki sahipleriyle arasını hoş tutmak istediği yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Çısan beklediği kişilere kendisi de zaman zaman hediyeler göndermiştir. Çokça yazdığı Silahdar Ağaya Urfa'dan temin ettiği bulguru gönderdiğinde bunun, Hz. Âdem cennetten çıkarıldığında Fidanlar adlı arazide yetiştirdiği özel buğdaydan elde edildiğini ve şifalı olduğunu söylemesi(21b) mübalağa gerçek karışımı bir bilginin Nabi'nin dilindeki ifadesidir. O gördüğü veya görmek istediği iyiliği tasvirde nükteli ve mizahî ifadeler bulmada ustadır.

Halep defterdarı Çmail Efendiden gördüğü ihsanı (aç olan gönül kuşumıza iltifat sofranızdan yiyecek sunmuştunuz) cümlesiyle anlatır.(42b)

¹ Mektuplarındaki değişik mizah örnekleri Topkapı Revan 1053 nüshasından, Rami Paşaya mektubunun metni ise daha sağlam olduğu için Süleymaniye Ktp.ReçidEf. 873 nüshasından (121a-122b) verilmiştir.

Silahdar Ağadan hediye gelen beygir için teşekkür edip ayrıca atın eğeri de istemesi, onun bir şeyi talep etmede hiç çekinmediğini göstermektedir:

“babayane bir kesme ile bir eğere ihtiyacımız olduğu mukakkaktır.....kendü lütufları bizi küstâh eyledi”(22a)

Yine bir dostuna gönderdiği mektubunda geciken hediye için Çuanlamda cümleler yazar: (Bize kavun yollamayı va'd etmişin.Uzun zamandır tatlı kavuna hasretiz.Bahsi geçtikçe ağzımızın suyunun sel gibi aktığını biliyorsun.Eğer bu sözünü unutursan sana neler ederim.(116a)

Mevki sahibi bir zata yazdığı mektupta da, yeni doğan oğlu Ebülhayr için hediye göndermesine teşekkür etmiş; küçük çocuğunun, kendisine hediye gönderene dua ettiğini, hediyeyi beğendiğini ve yine beklediğini belirtmiş, (ben değil çocuk istiyor, ne yapayım) dercesine, *“cenâbınız a'lemdir garaz anların tama'-ı tıflânesi beyanındadır”(92b)* diye yazmıştır.

Nabi gam defterdarlığına getirilmesini sağlayan reisülküttap Rami Efendiye teşekkür mektubunda bu mevki beklemekten sabrının kalmadığını belirtirken, çevresinde kırgın olduğu kimseleri de *“hayvanât-ı kadr-nâ-şinâsân(52a)”* diye tasvir eder.

Hamevî Ali Efendi hakkında yazdığı “latife-güne” mektupta, onu üst makamdakilere tanıtırken mizahî ifadeler kullanmıştır. Bu kişinin ne kadar hünerli ve becerikli olduğunu abartılı benzetmelerle anlatmış, gerçek bilgi çaka ve nüktenin içinde kaybolmuştur: *“mezbûr bendenizin vücûdu bir şehre benzer ki içinde câmiler medreseler var tabî dükkânları dahi var sâz u söz çalınur kahvehâneler de var...kütüb-i semâviyye-i kadîmenin dekâyık-ı ma'ânîsine ahâlisinden ziyâde vâkıf idüğü mahall-i kıl ü kâl değildir(53b)”*

Kendisine bıçak hediye gönderen Kamanîçe kadısı Mirza Efendiye mektubunda bu hediyeye karşılığını belirtmiş ve parlak bıçak için, dığı güzel ve çekici, içi-özü ise keskin ve öldürücü anlamıyla münafık benzetmesi yapması, Nabi'nin çok keskin ve nükteli zekâsının göstergesidir:

“hârici sîm dâhili âhen ve zâhiri sefid bâtını siyâh olmağla vücûh ile erbâb-ı nifâkın bi-aynihî nümûnesi vâki olmuş...(65a)”

Halini nükte ile anlatmayı seven Nabi, muhtemelen gurbet yıllarında dostu Mehmed Emin'e yazdığı mektupta ona olan iğtyakını anlatırken (ayrılık acısı bana öyle zulm ediyor ki bu zulmü tağattı, zahid badeye, dostluk nağmeye etmemiştir.....size hasretliğim mahmurun Çaraba, sarhoğunkebaba, üçüyenin güneş olan meylinden daha fazladır) anlamıyla söylemesi(94b) çok latiftir.

Nabi, kendisinin inçametinlerinde kusur bulmaya çalışan Ali Ağa adlı tanıdığına sitemli mizahî bir mektup yazmış, onun yaptığı ibare hatalarını göstermiş; “behey insafsız mahdûm, behey yadigâr-ı mahdûm, benin cânım allâme mahdûmum” Çaklindeki hitaplarla ve biraz da alaylı biçimde

“hazret-i Hak fazlınızı ezfûn eyleye doğrusu fazlınızdan müstefid olduk”(102a) diye dua etmiştir.

b-Hezl-hiciv örneği mizahlar

Mizaha çoğunlukla nükteli, latif yönüyle bağuran Nabi, nadiren hiciv ve hezle yönelmiştir.Bu tarz ifadeleri de, yine iy tanıdığı kişilere karşıdır Çaka ve biraz da alay amacıyla yazmıştır.

Nabi hakkâk Musa adlı Ermeni bir tanıdığına yazdığı mektupta epeyce mizahî ve alaylı üslup kullanmıştır. Hristiyanlık terimlerini de kullanarak muhatabına ileri derecede Çakalar

yapmış. Kendisinden gelen mektubu açtığında küfür kokusu aldığını, okuduklarını birilerine aktardığında Çarlıklarını belirtmiş; Çir ve inÇasahibi ermeni dostunun üslubunu tartışıklarını söylemiş. Nabi ermeni arkadaşını, üslubunu beğenmeyenlere karşı, Çir meyvesi biraz ham ve yarı piÇmiş ise de manasına söz yoktur diyerek savunmuş; onların da, “eğer nâkûsdan îmân u tevîd beyza-i surhdan mâkiyân-ı berrân ümîd olunursa bunun şi’r ü inşâsından ma’ânî-i tâze me’ûldür(67a)” (kiliseden tevhit, kırmızı yumurtadan tavuk ümit edilirse bunun Çir ve inÇasından güzel manalar umulur) sözüyle karşılık verdiklerini yine Ermeni muhatabına nakletmiş. Arkadaşına sayfalarca takılan Nabi sonunda da, maksadım lâife-i Çiranedir sakın alınmayasın demiÇir.

Nabi Halep’te iken, Silahdar Çbrahim PaÇakendisine Mahmud adında, çirkin yüzlü bir hizmetçi tahsis etmiş. PaÇaoyun gereği Nabi’yi buna “meyilli” göstermiş, hizmetçinin ağzından Çare bir mektup yazdırmış. Çaka için yazılan mektup ile Nabi kötü ve zor durumda bırakılmak istenmiş. Durumu anlayan Nabi de buna cevap olarak, görünüşte hizmetçi Mahmud’a, aslında Çbrahim PaÇaya, ahlakî zaaf atfedene, müstehcen ifadelerle dolu, ağır mizahî bir mektup yollamış. Abdülkadir Dağlar tarafından incelenen (bk. Kaynakça) bu mektup, Nabi’nin mizah üslûbunu ne derece ileriye götürdüğünü gösterir. Hezî ve Çem örneklerinin bolca yer aldığı bu mektupta Nabi, muhatabına “behey mekrûh-ı bed-likâ, köpek yatağı, ayı ini, zarta-i dübürân” gibi argolu kelimelerle hitap etmekte; (senden ayrı olmak güzel yüzlü dilberlerle vuslattan daha lezzetlidir...bir Çasın Çaveti çok olsa da senin yüzünü gördüğünde erkekliği kesilir(108b) demektedir.

Yine Mahmud’u (aslında Çbrahim PaÇayı) kötülerken “senin sîne-i nerk-endûduna müşâbih eyleyen bulunur mu deyü bâzâr-ı endîşede çok cüst ü cû eyledim maymunların dübüründen uyuz bârgîrlerin bağrından gayri hatıra gelmedi(107a) Çindeki ifadeleri, Nabi’nin söz silahına aynı silahla karşılık vermedeki becerisini göstermektedir.

Rami Paşaya Mektubu

Nabi, Rami PaÇa ile gençlik yıllarında tanışmış, hac yolculuğunu birlikte yapmış. (Karahana 1987:17) Rami’nin yetmişinde ve devlet kademelerine yükselmesinde emeği çok olan Nabi, ondan himaye de görmüş, samimi ilişkisini hayat boyu devam ettirmiş. Bunun yansıması olarak MünÇatında Rami’ye yazdığı mektuplar çok göze çarpar.

Çncelediğimiz nüshadaki kayda(5b) göre Nabi, Halep yıllarının sonuna doğru Rami Efendiye bir mektup yazıp halini arz etmiş. Yetmiş ÇaÇna geldiğini, yayan yürümekten yorulduğunu belirtmiş, bulunduğu belde de bir insanda atın olmamasının utanç sebebi kabul edildiğini söyleyip acilen at istemiş. Nabi’nin bu isteği karşılık bulmuş, kendisine istediği gibi bir at gönderilmiş. Bu hediyeye mukabil Nabi çok güzel, mizahî bir mektup kaleme almış.

Bu mektuptaki mizahî ifadeler Nabi’nin çok sevdiği at üzerinedir. Çair, hediye den duyduğu sevinci atla ilgili kavramlar ve yaptığı teÇbihlerle göstermiş, süslü ve biraz ağır cümlelerle yazmış.

Mektubuna saygılı ve samimi “oğlum hazretleri” hitabıyla başlamış, ihtiyaç duyduğu bir zamanda gelen bu hediye nin tasvirini yapmış. Atın peri gibi ruhanî yürüyüşü olduğunu söyleyip dua etmiş. Atın ne kadar güzel siması olduğunu, bakıÇarının gamze-i canan gibi mütecessis olduğunu, yürüyüşünü gören âÇıkların kendi sevgililerini unutacaklarını hem manzum hem mensur olarak belirtmiş. Atın her nalını Hüsrev Perviz’in atına, her kirpiğini savaÇı Rüstem’in kıpkırmızı gözlerine, saçlarını hurilerin kâküllerine benzetmiş, onlardan da üstün tutmuş. Hareketlerini gören beÇ ve melek ona meftun olur demiÇir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Seyisi sabah akşam tımar ettikçe atın her tüyü kıskançları yaralar, sevenlerin gönüllerini rahatlatır der. Köçesine çekilmiş ihtiyara hediye edilip meçhul olan atın a'zası sanki her cins mahlukâtın uzuvlarından terekküp etmiştir. Nabi atın tasvirine devamla şöyle der:

Alın Mina koçundan, gözü Harem-i Çerif ceylanından, boynu ve saçı cennet hurilerinden, göğsü Kahraman'dan, karnı büyük Çarap küpünden, arkası Çekender'in tahtından, el ve ayağı Hazreti Süleyman'ın bahçelerinin sütunlarından, kalçası dolgun güzellerden, bilekleri dünyayı boynuzunda taçyan öküzden, nefesi cennet tavusundan, tırnağı Cemâd'ın meyhanesinden, kuvveti arslandan, derisi kaplandan toplanmış olduğu kat'î delillerle sabittir.

Duyduğu sevinçten dolayı nüktedan mizacıyla bu kadar abartılı tevhidler yapan Nabi, atın alnına “et-te'ennî mine'r-rahmân” (yavaştan birli hareket Rahmandan), tırnaklarına da “el-aceletü mine'Ğeytân (acele etmek ise Geştandandır) ibaresinin Allah tarafından yazılı olduğunu söyler. Böyle güzel bir atla kırlarda dolaşacağını ilâve ederek dua ile mektubunu bitirir

Yukardaki örneklerle birlikte bu mektup metni de, Nabi'de mizah anlayışının ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir. Tatlı, incitmeyen, nükteli ifadelerde usta olan Nabi, gerektiğinde hiciv dolu argolu cümleler de yazmış, bir üslup ustası olduğunu ispat etmiştir.

Reisülküttâb Râmî Efendi Tarafından Nâbî Efendiye Bir Re's Bârgîr-i Hôş-seyr ü Şîrîn-reftâr İrsâl Olundukda Teşekkürâne Gönderdiği Mektûbdur

Sa'âdetlü devletlü inâyetlü nûr-ı bâsıra-i ümîdüm efendi oğlum hazretlerinin seng-i rikâb-ı ikbâllerine efsâr-ı iftikârile semend-i zerkeş-i sîne-bend-i senâ ve yekrân-ı icâbet-peyvend-i du'â ihdâsı zemîninde küme-yi meydân-neverd-i kalem-i fersûde-pâ bu vechile cevâlânger-i sâha-i inhâ olur ki benüm inâyetlü âtîfetlü nûr-ı çeşmüm efendi oğlum hazretleri eşref-i ezmânda nemîka-i anber-efşânunuza mashûb-ı tavîle-i eltâfunuzdan bir esb-i perî-girdâr-ı rûhânî-reftâr ihdâsıyla bu piyâde nat'-ı hamûlî hâkden ref' buyurmuşşuz Hazret-i vâhibü'l-mürâdât ve mâlik-i ezmine-i kâ'inât celle şânühû hem-vâre bâre-i ikbâlî zîr-rân ve inân-ı inâyetünüzi peyveste-i râh-ı dîvân-ı umûr-ı hâcetmendân eyleye âmîn

Hoşâ semend-i mülâyim ki hîn-i refâtî

Unutdurur dil-i uşşâka şîve-i yârî

Nigâhı gamze-i cânân gibi tecessüs eder

Hurâm-ı dil-keşine dil veren giriftârî

Husûsa çekide-i hâme-i şîrîn-hurâmunuz müfâdı üzre kendi âzmûde-i rûkûb-ı şeref-mashûbunuz olduğu kat kat ilâve-i neşât olup galebe-i şifât-ı hakîkiyye-i müntehabânenüzden nâşî mu'âmele-i takdîm ve te'diye-i resm-i îsâr bu peder-i nâ-tüvânı râyiz-i tekâver-i iftihâr eylemişdür hazret-i hakîm-i çâresâz kasr-ı hayrunuzı dâimâ cilvegâh-ı nesîm-i ihtizâz eyleye tenâsüb-i a'zâ ve tevâfuk-ı sîmâsı hod zincir-i tahrîrile gâilesinden vârestedür

Armağan gîtse olur Çine hele tasvîrî

Bu kadar ancak olur hak bu ki hüsn-i sîmâ

Her na'li şebdîz-i Hüsvrev-i pervîz ve her mûy-ı müjgânı çeşm-i gül-gûn-ı Rüstem-i pür-sitîz olmağa şâyândur turre-i havrâ-rikâb-güzâr-ı kemterîn-târ-ı nâsiye-i anberîn ve kemer-i cevzâ-pâlân-ı gerdân-ı sîne-bend-i sîmîni olmak ednâ evsâfidur

Beşer meftûn-ı etvârı melek hayrân-ı refâtî

Nola düşse hurâm itdükçe hayret zîr ü bâlâya

Mehâsin-i bî-kerân-ı sûrîsinden kat'-ı nazar tîmârger-i mîsrî-nijâd her subh u şâm endâmın hârîde-i mahaşşe-i tîmâr itdükçe her bün-i mûyından tecrîh-i hussâd-ı bed-hâh ve tefrîh-i esdikâ-yı nîk-hâh makûlesi hezârân ma'ânî-i dakika mütesâkât olmadadur cenâb-ı kerîmü's-şânunuz gibi bir nûr-ı dîde-i e'âlî ve imâme-i subha-i ahâlî bu kûşe-güzîn-i peygüle-i inzivâya ihdâ

buyurmağla bu rahş-ı dil-ârâ dahi şöhre-i efvâh-ı i'tibâr olacağı cerîde-i takdîr-i hudâvendide mestûr olmağla emsâlinden imtiyâz için a'zâ-yı hoş-nümâsı gûyâ cemî'-i ecnâs-ı mahlûkâtun müntehabât-ı a'zâsından terkîb olunup cebhesi kebş-i Mînâ ve çeşmi âhû-yı Haremden ve gerden ü gîsûsı hûrân-ı behîştiden ve sînesi siper-i Kahramâniden ve şikemi hum-ı hüsrevâniden ve püştî serîr-İskenderiden ve dest ü pâsı siper-i sûtûn-ı Çâr-bâğ-ı Süleymâniden ve sürîni hûbân-ı tenâverden ve bilekleri gâv-ı zemînden ve dümi tâvûs-ı cennetden ve kâse-i sümmei meyhâne-i Cemşiddin ve kuvveti şîrden ve postu pelengden mürekkeb olduğu akvâ-yı delâil ü ahkem-i berâhîn ile imzâ-kerde-i ashâb-ı nazardur kâ'ide-i külliye-i müstemirre-i âlem üzre cemî'-i zamânda nev'-i hedâyâ muhît-i etrâf-ı bilâddan merkez-i dâ'ire-i câh u celâl-i âsitâne-i hilâfet-penâh ebbedallâhü ebkâhü cânibine mütevârid olagelmış iken bi-hamdillâhi te'âlâ meyâmin-i zât-ı kerîmünüz ol kâ'ideye münâfi bu dâ'i-i kadîmi âsitâne-i rif'atünüzden ihdâ-yı rahş şevkiyle ihtisâs u infîrâda nâ'il buyurduğunuz a'lâ-yı tabakât-ı teşekkür ü iftihârdur Cenâb-ı İlâhî hemîşe vucûd-ı kerîmünüzi masdar-ı muhterî'ât-ı eltâf eyleye el-hak şimdiki hâlet bî-tâbî-i pîrânemüze nisbetle zîr-rân-ı nâ-tüvânumuz olıcak huyûl makûlesinin sahîfe-i beyâz-ı pîşânında et-te'ennî mine'r-rahmân ve sevâd-ı hâfîresinde el-aceletü mine's-şeytân kelimâtı müntekâş bulunmak zebûnî-i pîrânemüze evfak bir ma'nâdur el-hamdü lillâhi te'âlâ tamâm câdde-i murâda muvâfık harekât-ı mu'tedileye muvaffak bulunmağla

Sübhânallâh tamâm-ı ser-tâ-pâyes

Der-kâlib-i ârzû-yı men rîhteend²

manzûmın hamâ'il-i gerden-i dil-ârâsı itdüreyim şevk-i rukûbı bu nâ-tüvâne ârâmı harâm idüp

Hem-çün şarâb-ı telh be-reghâ-yı mey-perest

Her kûçe ki hest be-âlem devîdenest³

me'âlî üzre birkaç gün âvâre-i mesîre-i hevâ olacağumuz bî-ihtiyârdur benim nûr-ı didem tekellûf ber-taraf bu gûne bârgîr-i hoş-nümâyâ nâ'il olduğumuz sizin dahi ma'lûmunuzdur Bâkî ömret

KAYNAKÇA

- DAĞLAR, Abdülkadir (2009), "Nabi'nin Mizah-Hezel Örneği Bir Mektup gerhi", **III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu** (Prof. Cem Dilçin Adına) Bildiriler 13 gubat 2009 Kayseri.
- DURMUĞ, GMAIL (2005), Mizah, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.30, İstanbul.
- KAPLAN, Mahmut (2008), **Nabi'nin Mizah Anlayışı**, Profesör Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu 27-28 Mayıs 2008 Bildiriler, İstanbul.
- KARAHAN, Abdülkadir (1987), **Nabi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- MENGİME (1991), **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Ankara.
- ÜN, Cumhur, **Nabinin Bir Latifesi** (2008), Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 1.

² BaÇtan ayağa subhana'llah. Onu tam benim istediğim kalıba dökmüÇle.

Acı Çarap ayyaÇındamarlarında hızla yayıldığı gibi, dünyada bulunan her sokakta koÇuÇmaktadır.

DİVAN ŞİİRİNDEN ÖRNEKLERLE MÜBALAĞA SANATININ MİZAHLA İLİŞKİSİ

Ülkü ÇETİNKAYA*

ÖZET

Mizah pek çok alanda olduğu gibi edebiyatta da en önemli konulardan biridir. Mizah yazar ve şairleri, ister gülmece isterse yergi nitelikli olsun, mizah yaparken bazı yöntem ve araçlara başvurmuşlardır. Bu yöntem veya araçlardan biri de mübalağadır.

Bu çalışmada divan şairlerinin şiirlerinde mübalağa sanatı içeren beyitlerden örnekler seçilerek bu sanatın mizah ile ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, söz konusu örnek beyitlerin tespiti için 15. ve 18. yüzyıllar arasında yaşamış 15 şairin divanı taranmıştır. Ayrıca başka kaynaklarda rastlanan beyitlerden de örneklerle yer verilmiştir.

Hükümdar ve diğer devlet büyüklerinin, sevgilinin, âşığın nitelikleri, şairlerin şairlikleri, mevsim tasvirleri, devlet büyüklerinin kasırları ve diğer bina tasvirleri ile şairlerin bazı durumlara ilişkin tutumlarının mübalağalı biçimde anlatıldığı beyit örnekleri kendi içinde gruplandırılarak, bu beyitlerde mübalağanın niteliği ve ortaya çıkan mizah üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mizah, hiciv, edebi sanatlar, mübalağa, divan şiiri.

RELATIONSHIP BETWEEN HUMOUR AND HYPERBOLE WITH EXAMPLES FROM DIVAN POETRY

ABSTRACT

Humour is one of the most important subjects in also literature as it is in many other fields. Humour writers and poets use some methods and tools, either comical or satirical, while they write humour. One of those methods and tools is hyperbole. As a result, exaggeration which is used in daily language and takes over a basic function in humour formation is also a literary device at the same time.

In this paper, the relationship between device and humour has been tried to be evaluated through examples of beyits providing hyperbole art in poems of divan poets. For this purpose, divans of fifteen poets who lived in between 15th and 18th centuries have been scanned for the detection of beyit examples in question. In addition, the beyits found in other works have been given place.

Features of exaggeration and humour coming out in the beyit examples in which padishas' and men of states', lover's and the beloved one's characteristics, poets' poetry, descriptions of season, state officers' manor houses, descriptions of building and poets' attitudes towards some situations

---

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: cetinkayaulk@gmail.com

are mentioned in an exaggerated way, have been focused by classifying these beyits within themselves.

Key Words: Humour, criticism, literary arts, hyperbole, Divan Poetry.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir konu olan mizah ve hiciv, insanın gülme, eğlenme, hoşlanma veya hoşlanmama, kızma, nefret, kıskançlık vb. duygularını bir tür dışavurma biçimi olarak görülebilir. Mizah ve hicvin ortaya çıkışına neden olan insani duygular, az veya çok bütün insanların ortak duyguları olduğundan, toplumun bütün kesimlerini ilgilendirmiştir. Dolayısıyla toplumların kültür tarihi içinde mizah ve hiciv konulu çok sayıda eser ortaya konmuştur.

Tarih, sosyoloji, psikoloji, felsefe, halkbilim, dilbilim vb. alanların da ele aldığı mizah ve hiciv, edebiyatın da en önemli konularından biridir. Türk edebiyatının genel gelişim seyri içinde değerlendirilecek olursa, İslam kültürü etkisinde gelişen divan edebiyatında bu konu önemli, tema ve motiflerini ortak İslam kültüründen almıştır (Güven 2007:578).

Günümüzde *mizah* kelimesi için *gülmece*; *hiciv* kelimesi için *yergi* karşılığı yaygın olarak kullanılmakla birlikte, Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi divan edebiyatında da bu konu ile ilgili birçok kelime ve kavram kullanılmıştır¹. Ancak bazen aynı, bazen yakın, bazen de farklı anlamları ifade eden söz konusu kelime, kavram veya terimlerin sınırları kesin çizgilerle belirlenebilmiş değildir. “[Klasik İslam edebiyatında] kişisel, nesnel veya toplumsal eleştiri içerikli edebiyat için özellikle hiciv, hezel ve tanz gibi kavramların daha yaygın olarak kullanıldığı, konuyla ilgili diğer birçok kavramın bunlarla eş anlamlı yahut yakın anlamlar ifade ettiği ve topluca daha çok hiciv ana başlığıyla ifade edildiği” bildirilmiştir (Çiftçi 1998: 144). Diğer yandan, mizah ana başlık olarak değerlendirilerek, mizahın sadece güldürme amacına veya yergiye (hicve) yönelik olabileceği ya da ikisini de içerebileceği belirtilmiştir (Kortantamer 2007: 69).

Buna göre, mizah ve hicvin edebiyat terimi olarak, bütünüyle bir ayrıma izin vermeyen, birbiriyle iç içe bir anlam ilişkisi içinde oldukları anlaşılmaktadır. “Mizah bir şahıs, kurum, olay veya davranışa yönelik olarak iğneleyici, alay edici bir üslupla yapıldığı sürece hiciv dairesine; hiciv de küfürden, hakarettten uzaklaşarak gücünü nükteden, imadan aldığı sürece mizah dairesine girmiştir” (Güven 2007: 579).

Edebî eserlerde mizah veya hicvin kişisel, siyasi, toplumsal, dinî ve mezhepsel amaç veya nitelik taşıdığı görülür (Çiftçi 1999: 173). A.Sırrı Levend de divan edebiyatında gülmece ve yergilerin amaç, konu ve kapsam bakımından, “1. Gücümeyen gülmece ve alay, 2. Mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma, 3. Kaba şaka, şataşma ve taşlama, 4. Çiğrenç yerme ve sövme” (1998:152) olmak üzere dört bölüme ayrılabilceğini belirtmiştir. “Bu yolda kaleme alınan eserler kaside, gazel, mesnevi, kıt’a gibi türlü biçimlerde yazıldığı gibi fıkra, hikâye, mektup olarak da kaleme alınmıştır” (Levend 1998:152). Ancak mizahın ifade edilişine göre tarzı daha elverişli bir ortam yaratmıştır.

Mizah yazar ve şairleri, ister gülmece isterse yergi nitelikli olsun, mizah yaparken “küçümseme (tahkir), hayvanlara benzetme, kavram ve kelimelerin değiştirilmesi, yazarın aptal ve

¹ Bu kelime, kavram veya terimlerin belli başlıları şunlardır: Hiciv (satir, yergi), hezel veya hezl, tehzil, mizah (humour), tanz, latife, mülâtefe, mutâyebe, şaka, nükte (espri), suhriyye, suhre, mashara, tariz, tezyif, şah, şahıye, zemm, kadh, şem vb. Bunların anlam çerçeveleri ve hangi durumlarda kullanıldıklarına ilişkin bilgilere, bu yazının sınırlarını aşacağı düşünülerek burada yer verilmemiştir. Bilgi için bk. (Çiftçi 1998: 144-146; Güven 2007:579; Kortantamer 2007: 65-66.)

ahmak rolüne girmesi, [-haç, hilal, bayrak vb. somut-] sembolleri tahrip etmek, akıl ve mantık dığı abartmalı övgü, tehekküm [alay ve eğlenme] ve küfür” (Çiftçi 1999:176-180) olmak üzere bazı yöntem ve araçlara bağırmığıdır. Dolayısıyla, bir edebi sanat olarak özellikle *mübalağa* da mizahın aracı veya yöntemi durumundadır. Mizah ve alay içerikli bir eserde ise Ėu üç temel unsurun bulunması gerektiği vurgulanmığtır:

“Bunlardan birincisi, yazarın abartma ve ĖĖırme yoluyla meydana getirdiği ,gerçek dığ ortam”dır. Her ne kadar bu ortam hayalî de olsa, Ėair ve yazar onu gerçekmiğgibi görür. İkincisi, yazarın gerçek dığ ortamdan hareketle okuyucuya vermeye çalışığığı ,gerçek ortam”dır. Okuyucu yazarın, gerçek ortamı göstermek için ilkin gerçek dığ ortamı oluğturduğunu önceden kavramazsa da sonradan bunu anlar. Üçüncüsü ise, „toplumsal yapı”dır. Daha açık bir ifadeyle yazar, abartma yoluyla gerçek dığ bir ortamı oluğtururken, burada kullandığı malzemenin alt yapısı toplumsal gerçeklerden temin edilmesi gerekir....Okuyucu, birinci unsurdan (gerçek dığ ortamdan) ikinciye, ikinciden de üçüncüye varır. Bu nedenle alaycı yazarın abartma ve mübalağa yoluyla toplumsal eleÇiriye giriğiği ortaya çıkar” (Fesâî 1373:1821-22; aktaran Çiftçi 1998: 147).

Mizahın oluğumunda temel bir iğlev üstlendiği görülen *mübalağa*, edebiyat terimi olarak, bir nitelik veya durumu gerçek hâinden farklı olarak, gerçekleÇmesi zor hatta mümkün olamayacak ölçüde üstün veya ağığı konumda göstererek anlatmaktır (Ahmet Cevdet Pağa2000: 108; Bilgegil 1989: 216; Coğkığn 2007:162; SaraÇ 2007: 219; DilĖin 1995: 447). Mübalağa sanatı ağırılığın derecesine göre *tebliğ*, *iğrak* ve *gulüv* olmak üzere üçe ayrılır. Mübalağa akla ve göreneğe uygun ise *tebliğ*; akla uygun fakat göreneğe uygun değilse *iğrak*; hem akla hem de göreneğe uygun değilse *gulüv* olarak adlandırılır (Ahmet Cevdet Pağa2000: 109; Bilgegil 1989: 217-18; Coğkığn 2007:163; SaraÇ 2007: 220; DilĖin 1995: 447-48). Mübalağa sanatı, abartının yönüne göre ise *ifrat* ve *tefrit* olarak ikiye ayrılır. Bir nitelik veya durum olduğundan daha fazla gösterilerek anlatılıyorsa yapılan bu mübalağa *ifrat*, daha az gösterilerek anlatılıyorsa *tefrit* olarak adlandırılmığtır (Bilgegil 1989: 219-20; Coğkığn 2007:163-64).

Belagatçiler arasında makbul olup olmaması noktasında tartığmalı olan mübalağa sanatının, özellikle gulüv niteliğinde olanları pek kabul görmemiğtir. Gulüv türündeki mübalağalar, edep dairesinde kalmak, toplum vicdanını yaralamamak, hayale Ėiddet katarak güzelliği artırmak, teğbih amacının gözetildiğinin açık olması, Ėat cümlesi ile ifade edilmesi ve hezel makamında kullanılması gibi özelliklerden birini tağıdığı sürece makbul sayılmığtır (Bilgegil 1989: 218; SaraÇ 2007: 220). Zaten “MizahĖının oluğturduğu mizahî formun, okuyucunun zihninde bir Ėoketkisi yapması lazımdır. Bunun için de mizahtaki ifade biçimi, alığlageldiğinden farklı olmalıdır. Ėünkü tamamı aynı renkten olan bir ortamda farklılık hissedilmez, ancak farklı bir renk varsa o renk, insanların zihninde hemen kendini gösterir” (Çiftçi 1998:147). Dolayısıyla “Olduğu gibi, olması gerektiği gibi ya da olması gerektiğini beklediğimiz ve düğündüğümüz Ėöylerin vaziyeti içerisinde mevcut ĖeliĖkleri ansızın kavramamız gülmeye sebep olur ve bu durum karĖısında oluÇan tavrımız da gülme veya gülümsemeyi oluğturur.” (Halebî : 59-60; aktaran Çiftçi 1999: 175).

Mübalağa, anlatımın etkisini güçlendirmek, muhatabı etkilemek veya ikna etmek amacıyla Ėarların daha çok medhiye, fahriye ve hicviyelerde bağırdıkları bir sanattır. Tanımından da anlağılacağı üzere, anlatılan nitelik veya durumun sınırlanma imkânı ortadan kalktığından, mübalağa sanatı bir Ėarın hayal gücünün geniğiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu yazıda, divan Ėarlarının Ėirlerinde mübalağa sanatı içeren beyitlerden örnekler seçilerek bu sanatın mizah ile iliğkisi değerlendirilmeye çalışılmığtır. Örnek beyitlerin tespiti için, öncelikle edebiyat tarihi içindeki yerleri ve üsluplarındaki mizahi eğilimler dikkate alınarak 15. ve 18. yüzyıllar arasında yağamığ15 Ėarın divanı taranmığtır. Ayrıca mübalağa sanatı ve diğer edebî konular hakkında bilgi veren kimi kaynaklardaki konuyla ilgili beyit örnekleri de tespit edilmiğtir. Divanları taranan Ėarlar Ėınlardır: Ahmet Pağa(öl. 1497), Necati (öl. 1509), Fuzuli (öl. 1556), Hayali Bey (öl. 1557), Baki (öl. 1600), Nefî (öl. 1635), Ėeyhülislam Yahya (öl. 1644), Fehim-i

Kadim (öl. 1647), Naili-i Kadim (öl. 1666), Neçâî (öl. 1674), Nabi (öl. 1712), Nedim (öl. 1730), Koca Ragıp Paşa (öl. 1763), Haşmet (öl. 1768), geyh Galib (öl. 1799).

Bunlar dışında beyitlerine yer verilen diğer Şâirler ise gem'î (öl.1529-30), Deli Birader Gazali (öl.1533), Zati (öl.1546), Emri (öl.1575), Osmanzade Taib (öl.1724) ve Sururi (öl.1814)'dir.

Çalışmada, bu Şâirlerin mübalağa sanatının hâkim olduğu tespit edilen beyitlerinde mizahın ortaya çıkma biçiminin belirlenmesine çalışılmıştır. Bunu ortaya koyabilmek için de söz konusu beyitler; hükümdar, devlet büyükleri, sevgili, âşk ve Şâirlerin nitelikleri; mevsimlerle çeşitli yapıların tasvirlerinden hareketle kendi içinde gruplandırılarak incelenmiştir. Bu örnek beyitlerde Şâirlerin amacının mizah yapmak olmadığını, mübalağalı biçimde anlatılan durum veya niteliklerin, okuyucunun zihninde mizah duygusuna yol açması bakımından değerlendirildiklerini belirtmek gerekir.

1. Hükümdar ve Devlet Büyüklerinin Nitelikleri ile İlgili Mübalağalar

Hükümdar ve diğer devlet büyüklerinin nitelikleri ile ilgili mübalağalara kasidelerin medhiye bölümlerinde rastlanır. Bu bölümdeki övgüler, övülen kişinin kişisel yetenekleri dikkate alınmaksızın, çok abartılı biçimde, kalıplaşmış mazmun ve benzetmelerle yapılmıştır. Övgülerdeki mübalağalara bakıldığında yüzyıllar boyunca her hükümdarın, vezirin veya diğer bir devlet büyüğünün eşi benzerine rastlanılmayacak kadar güçlü, adaletli, haşmetli, cömert, kahraman vb. oldukları görülür. Öyle ki övülen bu kişilerden tarihte hiç bağırsız olanına, bu nitelikleri taşımayanına rastlanmamış gibidir. Kasidelerin sunulduğu kişilerin hangi özelliklerinin ne türlü mübalağalarla övüldüğü aşağıdaki başlıklar altında görülecektir.

a. Hükümlanlık

Divan Şâirleri hükümdarları ve diğer devlet büyüklerini her yerde hüküm süren, fermanı bütün dünyada, hatta felekler üzerinde bile geçerli, gelmişgeçmiş bütün büyük hükümdarlara denk ya da onlardan daha üstün göstererek övmüşlerdir. Hatta tarihteki büyük hükümdar veya önemli şahsiyetler, övülen kişi ile boy ölçülmek şöyle dursun, olsa olsa onun hizmetinde bulunmaya layık olarak gösterilmişlerdir.

Baki (öl.1600), Sultan Süleyman'ı övdüğü bir kasidesinin aşağıdaki beytinde, Aristo gibi büyük bir âlim ve Şâkender gibi büyük bir hükümdarın, Sultan Süleyman'ın divit (yazı takımı)ini ve silahını nereye buyurursa oraya getirmeye lâyık olduklarını söyleyerek, onları ancak Sultan Süleyman'a hizmet etmeye layık şahsiyetler olarak gösterir. Akla uygun görünen bu mübalağa, göreneğe uygun olmayışıyla iğrak tarzında bir mübalağadır. ğair, burada övdüğü kişinin buyruğunun etki alanını çarpıcı biçimde dile getirmek için böyle bir mübalağaya başvurmuştur. Ancak koskoca Aristo ve Şâkender'i birinin hizmetkârı konumunda hayal etmek okuyucunun zihninde gülünç bir izlenim yaratması bakımından mizahidir:

*Ne yaña buyursa revâdur getürmek
Devâtın Aristo silâhın Sikender*

(Küçük 1994: 13/K.13)²

Fuzuli (öl.1556)'nin aşağıdaki beytinde ise felek övülen kişi (Bağdat Valisi Ayas Paşa)'nın hükmü altındadır. Dolayısıyla eğer, gece yarısı, övülen kişinin meclisinde güneş bulunması

² Burada olduğu gibi yazının tamamında, örnek beyitlerin alındığı kaynaklar gösterilirken eğik çizgi (/)'den sonra beytin hangi şiirten alındığını göstermek amacıyla kaside için K., gazel için G., kıt'a için Kt., terci-bend için T., matla için M. ve müfred için Mf. kısaltması kullanılmış ve bu kısaltmalardan sonra söz konusu Şâirlerin numaraları da belirtilmiştir.

gerekirse, felek güneğ onun huzuruna getirecektir. Burada, gece yarısı güneğin mecliste hazır bulundurulması, akla ve göreneğe uygun olmayığıdolayısıyla gulüv tarzında bir mübalağadır.

Felekdür eyle maĖkûmuñ ki Ėurşîdi kıılır Ėâzır
Eger yarı gice bezmûñde lâzım olsa iğzârı

(Akyüz vd. 1958: 70/K.18)

Nabi, Sultan Mustafa'nın tahta çıkığı münasebetiyle yazdığı bir kasidesinin ağığıdaki beytinde, memleketleri yönetmekte hükmü son derece geçerli olan hükümdarın izni olmadan dünyanın (bile) dönemeyeceğini Göyle ifade ediyor:

O deñlü zabt-ı memâlikde Ėükmi nâfiz kim
Zamâne devr idemez itmeyince izni şudür

(Bilkan 1997: 44/K.7)

Nabi'nin Ėubeytinde ise, övülen padiÇahın hüküm sürdüğü (yönettiği) ülke öyle mazbut bir ülkedir ki cennet kokusu vergi vermeden oradan geçemez:

O güne kişveri mażbûĖ kim şemîm-i bihişt
Güzâre yol bulamaz virmeyince bâc-ı 'ubûr

(Bilkan 1997: 44/K.7)

AĞığıdaki beyitte Nedim (öl.1730), övdüğü Ali Pağa'nın fermanını rüyasında gören hamile bir kadının çocuğunun da güvercin yavrusu gibi boynunda halka ile doğacağını söyleyerek daha doğmamığbir çocuğun bile onun fermanına mahkûm olduğunu gulüv niteliğinde bir mübalağa ile anlatmığtır:

Beçe-i fâğteveş zâdesi tavĖ ile doğar
Görse fermânını Ė'âb içre zen-i âbisten

(Macit 1994: 8/K.2; Boztepe 1338-40:16)

Hağmet (öl.1768) ise Sadrazam Ali Pağânın, dünyanın emniyetine hükmetse arslan pençeli (vahĖ, yırtıcı) kurtların çoban köpeği olacağını söylemektedir. Yani, sadrazamın hükmüyle dünya öyle bir emniyete kavuğacaktır ki vahĖ hayvanlar bile uysallağıp avı olan hayvanlara zarar vermek yerine onlara koruyuculuk edecektir. Çoban köpeğinin iğevinin sürüyü kurtlardan, canavarlardan ve bağka tehlikelerden korumak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, vahĖ bir kurdun çoban köpeği olması hayali oldukça mizahidir:

Ėükmi ta'alluğ itse cihânuñ emânına
Gürgân-ı şîr-pençe segân-ı şubân olur

(Arslan ve Aksoyak 1994: 113/K.9)

b. Yücelik, Kudret, Himmet

Hükümdar veya diğer devlet büyüklerinin Ėirlerde övülen en önemli özelliklerinden biri de onların büyüklüğü, yüceliği, kudreti ve himmetidir.

Nabi ağığıdaki beyitte, yıllarca Ėanlılarla mücadele etmiğ Turan'ın en büyük padiğahlarından biri olan Efrasiyab'ı (Onay 1993: 11), övdüğü hükümdarın saray ahırının sorumlusu konumuna uygun görmektedir. Üstelik Ėare göre, o temiz yürekli hükümdar (Sultan Mustafa) Efrasiyab'a böyle bir görev verirse bu, Efrasiyab'ın onu hak etmiğolmasından değil, hükümdarın alçakgönüllülüğündendir. Burada da hükümdarın yüceliği, büyüklüğü, bağka bir büyük hükümdar küçümsenerek anlatılmığtır:

*O şâf-dil ki iderse tevâzu'ından ider
Şıtabl-ı haşşına Efrâsiyâb'ı mîr-âhûr*

(Bilkan 1997: 42/K.7)

Nef'î (öl.1635)'nin aÇğıdaki beyti Veziriazam Hâfız Ahmed PaÇaövgüsünde yazdığı bir kasidede yer almaktadır. ğair, veziri, kudretinin gölgesi hortum Çğlinde esen Çddetli rüzgârın tepesine düÇecek olsa, hortumun kıyamet de kopsa tıpkı bir fener kulesi (deniz feneri) gibi hareketsiz kalacağını söyleyerek övmektedir. Burada, ortalığı kasıp kavuran Çddetli rüzgârın âdeta donup kalması, övülen kiÇnin kudretinin kendisi bile değıl gölgesi marifetiyle gerçekleÇecektir. Öte yandan hortum Çğlinde tozu dumana katarak esen ve göğre doğru yükselmiÇÇddetli rüzgârın deniz feneri gibi olduğı yerde kala kalması bugün ancak çizgi filmlerde veya bilimkurgularda görülen komik sahneleri andırmaktadır:

*Menârāsâ kıyâmet kopsa deprenmez dururdı ger
Düşeydi sāye-i temkîni fark-ı gird-bād üzre*

(AkkuÇ 1993:192/K.44)

Nef'î aÇğıdaki beyitlerde, Sultan Murad hükmettiğı takdirde, karıncanın bir vuruÇa Elbürz (Kaf)³ dağını yıkabileceğini, iri bir filin de karıncayı ayağıyla ezemeyeceğini söylemektedir. Bunu da iktidar sahibi büyük hükümdarın, güçsüzleri koruyup, onlara güç vermesinin göstergesi olarak sunmaktadır. Buradaki mizah, hangi koÇulla olursa olsun gerçekleÇmesi mümkün olmayan, bir karıncanın dağı tek vuruÇa yıkması, koca bir filin de bir karıncayı bile ezememesi Çğlinde çizilen hayaldedir.

*Eşer-i taçviyet ü hıfzını gör
Meşelâ hükmini itse ta'mîm
Küh-ı Elbürz'i yıkar⁴ şadme-i mûr
Mûrî⁵ pâ-mâl idemez pîl-i cesîm*

(AkkuÇ 1993:131-132/ K.27)

Nef'î Çubeyitte de yine övdüğü kiÇden aldığı güçle bir sivrisineğin, heybetli bir filin saldırı gücüne sahip olabileceğini söylemektedir:

*Ger virse iktidârı za'ifâna taçviyet
Peşşe harîf-i hamle-i pîl-i demân olur*

(AkkuÇ 1993:138/ K.29)

Nedim ise övdüğü kiÇnin kudretinin bir karınca resmine güçlü bir filin heybetini vereceğini söylüyor:

*İmdâd-ı 'âcizânı murâd itse kudreti
Taşvîr-i mûra heybet-i pîl-i demân virür*

(Macit 1994: 19/K.4; Boztepe 1338-40: 22)

AÇğıdaki beyitlerde ise Nedim güçsüzlük sembolü olan sivrisineğin, gücü övülen kiÇnin desteğı ile Rüstem'in ünlü öküz baÇı gürzünü elma gibi eline alabileceğini; NeÇati ise, fırtınanın geçeceği yolu kapatabileceğini söyleyerek Nef'î tarzı bir hayal yaratmıÇardır:

³ Elburz, Çra'nın kuzeyinden doğuya doğru uzanan sıradağların adıdır. Ancak Doğı efsanelerine göre dünyayı kapladığına ve Anka kuÇunun mekânı olduğuna inanılan Kaf Dağı ile aynı dağı olduğı rivayet edilmiÇtir (Onay 1993: 40).

⁴ yıkar: yaçar (AkkuÇ 1993). Anlam gereğı bu kelime "yıkar" olarak düzeltilmiÇtir.

⁵ Mûrî: Mûr-ı (AkkuÇ 1993). Anlam gereğı "Mûr" olarak düzeltilmiÇtir.

*Peşşeye nîrû-yı bâzû virse te 'yîdi alur
Deste gürz-i gāv-sār⁶-ı Rüstem'i elma gibi*

(Macit 1994: 86/K.18; Boztepe 1338-40: 49)

*Ger feyz-i zûr-ı desti ile bulsa takvîyet
Bağlardı peşşe reh-güzer-i bād-ı şarşarı*

(Kaplan 1996: 62/K.19)

Nabi ise Mora fatihi Ali Paça'nın güçsüzleri koruyucu yaradılığının yanmakta olan odunu yeniden canlandırıp yeterebileceğini Göye ifade etmiştir:

*Lîk hîlm-i zu'afâ-perveri te 'şîr virür
Heyzüm-i şu'le-nümāya yeñiden neşv ü nemā*

(Bilkan 1997: 154/K.24)

Haçmet Nef'î'ye nazire olarak Sadrazam Ali Paça övgüsünde yazdığı kasidenin Çu beytinde, sadrazamın himmetiyle örümcek ağının denizde avlanan balıkçılara balık ağı olabileceğini söyleyerek, onu niteliği imkânın ötesinde bir mübalağa (gulûv) ile tasvir etmiştir:

*Ger 'ankebûta himmet iderse şebîkesi
Şayyâd-ı bahre dâmgâh-ı mâhiyân olur*

(Arslan ve Aksoyak 1994: 113/K.9)

c. Haşmet, Heybet, Gazab, Kahr

ğairlerin övdüğü kudret ve nüfuz sahibi hükümdar veya diğer devlet erkânının haçmet, heybet, gazap ve kahr (mahvetme, yok edici güç) gibi nitelikleri de aÇğıdaki beyitlerde mübalağalarla yaratılan ilginç hayaller içinde övülmüştür.

Baki aÇğıdaki kıt'ada, heybeti, azameti övülen kiÇnin heybetinin kılıcının (kılıca benzeyen heybetinin) parıltısı dağa ulaÇırsa oradaki kaplanların korkudan kendisini denizlere atacağını; denize düşerse de denizdeki balinaların⁷ korkup kendilerini ovalara atacağını söylemektedir. ğair bu hayal ile övülen kiÇnin büyüklüğünün korkutucu etkisinin yeryüzündeki bütün varlıklara hâkim olduğunu vurgulamaktadır:

*Kuhsāra irse şu'le-i şemşîr-i heybeti
Deryālara atardı özin havfdan peleng*

*Deryāya düşse sāye-i tîğ-ı mehābeti
Pertāb iderdi kendüyi şahrālara neheng*

(Küçük 1994: 442/Kt. 5)

Fuzuli, bir paÇayı övdüğü kasidesinin aÇğıdaki beytinde, paÇanın kızgınlık ve öfkesinin azabının korkusuyla yılanın karıncaya; koruyup kayırmasının gücüyle de sivrisineğin anka kuÇuna dönüÇebileceğini Göye ifade etmiştir:

⁶ gāv-sār (Boztepe 1338-1340; Gölpınarlı 2004:68); gāv-sāz (Macit 1994). Gāv-sār (Gāv-ser): Meçhul Rüstem'in öküz bağılgürzünün adı (Gölpınarlı 2004: 414). Rüstem ise Ğra'nın mitolojik kahramanlarından (Gölpınarlı 2004: 426).

⁷ Farsça bir kelime olan *neheng*, pek çok sözlükte hemen daima *timsah* ile karışılmaıÇolmakla birlikte kimi sözlüklerde de bu anlamın yanı sıra köpekbalığı, denizlerde yaÇyan heybetli bir canlı, balina olarak anlamlandırıldığı ve bu kelimenin divan edebiyatı metinlerinde, deniz veya nehir anlamına gelen diğer kelimelerle ilişkili olarak hem timsah hem de balina anlamında kullanıldığı, özellikle de 16. yüzyıl ve sonrasındaki metinlerde bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiği hakkında geniş bilgi için bk. (Yıldız 2010: 179-195). Dolayısıyla, beyitteki *neheng* kelimesine *derya* kelimesi ile birlikte kullanıldığından, açıklamada *balina* karışığı verilmiştir.

*Mārī tehdīd-i ‘azāb-ı gāzabūn mūr kıllur
Peşşeyi terbiyetūn ‘izz ile ‘anḳā eyler*

(Akyüz vd.1958: 121/K.42)

Nef’î Sultan Ahmed’î övdüğü kasidesinin 1. beytinde, onun gazab (hiddet, kızgınlık, öfke)ını, havaya yayıldığı takdirde her yağmur damlasını kıvılcımla dolu hâle getirebilecek yakıcı yaz sıcaklığına benzetmiştir:

*Ger tāb-ı temūz-ı gāzabı itse sirāyet
Her ḳatre-i bārānı hevā pūr-şerer eyler*

(Akkuç 1993:78/K.11)

Haḳmet Nef’î’ye nazire olarak yazdığı bir kasidesinden alınan aḡğıdaki beyitte, Sadrazam Abdullah Paḡânın kahrının sıcak rüzgârının (samyelinin), uçsuz bucaksız denizler üzerinde esecek olsa, o denizdeki balıkların her bir pulunu ateḡi bir yanık yarasına dönüḡürecek güçte olduğunu Göye ifade etmiştir:

*İder mähilerūn her bir pulın bir dāḡ-ı āteşnāk
Semūm-ı tāb-ı ḳahrı esse baḡr-i bî-kerān ūzre*

(Arslan ve Aksoyak 1994: 109/K.8)

Nedim’in hayalinde Sadrazam Ali Paḡânın kılıcı üstüne bir kere konan küçük sivrisinek, dünyaya ünlü Moḡol hükümdarı Cengiz Han’ın ezici gücünün haberini verir:

*Bir kerre tıḡı ūzre ḳonan peşş-e-i naḡīf
Dehre peyām-ı saḡvet-i Cengīz Ḥān virür*

(Macit 1994: 20/K.4; Boztepe 1338-40: 22)

Nedim ḡubeyitte ise Ḗbrahim Paḡânın tek bir öfkeli bakıḡ demirden yapılmıḡ aynaya dokunsa, çölün eteḡi gibi hortum meydana getireceğini dile getirmektedir:

*Naḡra-i ḡışmı toḡınsa āhenīn āyīneye
Gird-bād eylerdi peydā dāmen-i ṣaḡrā gibi*

(Macit 1994: 86 /K.18; Boztepe 1338-40: 49)

ç. Adalet

Büyüklikleri tartıḡılmaz, kudret ve nüfuz sahibi, gazabına maruz kalındığında her ḡeyi yok edebilecek hükümdar ve devlet büyüklerinin iyi birer yönetici olabilmelerinin en önemli ḡatı olan adalet de onların Ḗrler tarafından en çok övülen niteliklerindendir. Bu türlü övgülerde onların adaletsizliğe yol açabilecek her türlü duruma hükmettikleri dile getirilir. Söz konusu kiḡlerin adaletli döneminde birbirine zıt unsurların uyum hâlinde olabildikleri ve özellikle de Nef’î’nin övgü üslubunun bir özelliḡi olan, övülen kiḡin adaleti sayesinde bütün yırtıcı ve vahḡ hayvanların uysallaḡtığına iliḡkn hayaller sıkça dile getirilmiştir.

Necati (öl.1509) Sultan Mahmud’u övdüğü bir kasidesinin aḡğıdaki beytinde, onun adaletli yönetiminde kuzey kutbundan esen ḡımal rüzgârının, herhangi bir zayıf dala zararı dokunmayacağına dair yemin ettikten sonra bahçeye girebildiğini söyleyerek, hükümdarın adalet anlayıḡıyla rüzgârlara bile hükmettiğini mübalaḡalı biçimde anlatmıştır:

*Degme bir ṣāḡ-ı za‘īfe zararı degmemeḡe
‘Adli devrinde yemīn ile girer bāḡa ṣimāl*

(Tarlan 1997: 65/K.16)

Ahmet Paḡa (öl.1497) Sultan Bayezid’in adaletini, onun döneminde, bir arada olmaları fizik kanunlarına aykırı olan ateḡ ve suyun bile, güzelin yüzü üzerinde olduḡu gibi bir arada

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

bulunabildiğini söyleyerek över. Burada ateş ve suyun güzelin yüzü üzerinde bir arada bulunması ile kastedilen, güzelin su gibi taze, parlak, beyaz yüzünde yanaklarının ateş benzeyen kırmızı rengidir:

‘*Adlūñ zamānesinde ruḥı gibi dil-berūñ*
Bir yirde âteş ile kılpudur qarār āb

(Tarlan 1966: 65/K.16)

Nabi, Sultan Mustafa’nın adalet rüzgârının mevsimler üzerindeki etkisi dolayısıyla *berdü’l acûz* yani kocakarı soğuğu denen Çıdretli soğuk hava ile çok sıcak havanın barış(uyum) hâlinde olabildiğini Göye ifade etmiştir:

Fuṣūle itse ta‘alluḥ nesīm-i ma‘deleti
İder muṣālaḥa berdü’l-‘acûz ile bâḥūr

(Bilkan 1997: 44/K.7)

AĞ’daki beyitler Nabi’nin Mora Fatihi Ali Paḡ’ı övdüğü bir kasidesinde yer almaktadır. Bu beyitlerde Ali Paḡ’ının koruyuculuğu, zulme karşı oluğu, her şeyin ve herkesin huzur içinde yaşamasını sağlayan bir vezir olduğu anlatılmak istenmiştir. ğair bu düğününü, “Onun koruyuculuğunun hüküm sürdüğü zamanda eğer güneğ gökten yere inecek olsa ve mesela bir kar yığını üzerine yerleşse, güneğ onun koruyuculuğunun kuruntusuyla kara zarar vermeyip, tıpkı pamuk içinde saklanan ayva gibi karın içinde gizlenir” demek suretiyle anlatmıştır:

Devr-i hıfzında felekden yire inse ḥurşid
İtse bir tûde-i berf üzre temekkûn meşelâ
Virmeyüp berfe zarar vâhime-i hıfzından
Ḳala berf içre nihân penbede gûyâ ayvâ

(Bilkan 1997: 153/K.24)

Fuzuli ise, Bağdat ve ğam Beylerbeyi Cafer Bey’in adaletli devrinde çiftçi, kara toprağa bir arpa tanesi bıraksa ürün olarak, Pervin yıldızı bağış hasıl edeceğini söylüyor:

Zihî ‘âdil ki devrânında diḥḳân tîre toprağa
Biraḥsa dâne-i cev ḥûşe-i pervîn kıılır ḥâsıl

(Akyüz vd.1958: 96/K.30)

Necati, aĞ’daki beyitte, bir çöle benzettiği dünyanın, Sultan Mahmud’un adaletinin sesiyle Ğerif bulduğundan beri, kükreyen aslanla ceylanın arkadaş olup birlikte gezdiklerini söylemektedir. Oysa gerçekte ceylan aslanın avı konumundadır. Bir ceylan gören aslanın onu yakalayıp yemeden birlikte gezmeleri düşünülemez. Ancak Ğarin hayalinde övülen kiğnin adaleti sayesinde bu mümkündür.

Şit-i ‘adlūñle şeref bulalı şahrâ-yı cihân
Hem-dem olup şalınur şîr-i jiyân ile ğazâl

(Tarlan 1997: 65/K.16)

Hayali Bey (öl.1557) kudretli hükümdar Kanuni Sultan Süleyman’ın güçsüzleri koruyan adaleti sayesinde yılanın serçe yuvasına bekçilik ettiğini Çubeyitte Çöyle dile getirir:

Sensin ol şâh-ı hümayûn-fer ki ‘adlūñ ḥârisi
Mârı güncişk âşiyânına nigeḥbân eyledi

(Tarlan 1945: 54/K.17)

Nedim’in aĞ’daki beytinde de aynı hayal iğnenmiştir. Veziriazam Damat Ğbrahim Paḡ’ının adaletli döneminde yılan, bülbül yuvasına bekçilik eder durumdadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Sen ol hıdīv-i cihānsın ki ‘ahd-i luṭfuṇda
Nigāhbānlık ider āsiyān-ı bülḫūle mār⁸

(Macit 1994: 38 /K.7)

Nef’î‘aĞıdaki üç beyitte sırasıyla, övdüğü hükümdarların adalet fermanı dağlarda ve ovalarda yaÇayan yabani hayvanlara hükmedecek olsa, ceylan yavrusunun kükreyen vahÇ aslanın dizinde uyuyabileceğini, aslanın ceylan yavrusunu onun dadısıymıÇ gibi omzunda taÇyabileceğini hatta diÇiceylan ile erkek aslanın karı koca olabileceklerini söyler:

Ger olsa münteşir fermān-ı ‘adli kūh u şahrāya
Uyur āhū-bere zānū-yı şīrān-ı jiyān üzre

(AkkuÇ 1993:60 /K.6)

‘Adli ger nāẓım-ı aḫvāl-i ded ü dām olsa
Alur āhū-bereyi dāye gibi dūşına şīr

(AkkuÇ 1993:178/ K.40)

Ger olsa intizām-ı ḥukm-i ‘adli ‘āleme sārī
Olurdi māde āhū ile şīr-i ner zen ü şehver

(AkkuÇ 1993:112/ K.21)

Sultan Ahmed’in adaletinin övüldüğü aÇıdaki beyitte Nabi’nin çizdiği hayalde, onun adaletli döneminde, eğer bir av uykuya dalarsa arslan, avının baÇında kuyruğunu yelpaze yapar:

Şīr dümiyle seri üzre meges-rānlık ider
Devr-i ‘adlinde eger ḥ ‘āba varursa naḥcīr

(Bilkan 1997: 53/K.8)

Koca Ragıp PaÇa(öl.1763) Bağdat Valisi Ahmed PaÇânın, adaletinin kan döken, zalim hırsızlara göz açtırmamasına Çınamak gerektiğini, çünkü onun güzellerin fettan gözlerini (âÇın gönlünü çalan, onu aÇka düÇüen) gizli bakıÇan vazgeçirdiğini ve devrinde sevgilinin saçının hayaliyle kabus/karıÇık rüyalar gören âÇktan baÇka periÇan kimse kalmadığını aÇıdaki beyitlerde Çöye anlatır:

‘Aceb mi düzd-i ḥūn-ḥ ‘āra göz açdurmaz ise ‘adlūñ
Ki fāriğ itdi düzdide nigehten çeşm-i fettānı

Perişānī görünmez oldı ‘ahdinde meger ‘āşık
Ḥayāl-i zūlf-i yār ile göre ḥ ‘āb-ı perişānī

(Yorulmaz 1989: 56-57 /K.2)

Nabi’nin aÇıdaki beytine göre, Musahib Mustafa PaÇa zamanında dünya öyle bir huzur ve sükûna kavuÇmuÇtur ki korkudan Çıtan bile kötülük yapmayı düÇünmez hâle gelmiştir. Nabi’nin yaÇıdığı 17. yüzyılda Osmanlı Çmparatorluğu’nun içinde bulunduğu kargaÇ ortamı göz önünde bulundurulduğunda beyitteki mübalağanın yarattığı mizahın boyutu da anlaÇılacaktır:

Şimdi āsūdedür ol deñlū cihān kim meşelā
İdemez ḥavf ile şeyṭān daḥi endīşe-i şer

(Bilkan 1997: 61/K.9)

d. Savaşçılık ve Ordu Gücü

Hükümdarlar ve diğer devlet erkânının Çirlerde övülen bir baÇla özelliği ise onların savaÇılığı ve ordularının gücüdür. Onlar sefere çıkmıÇ olsun olmasın cesareti, savaÇılığı,

⁸ Nedim Divani’nin H.N.Boztepe tarafından yapılan baskısında bu beyit yer almamaktadır.

ordusunun gücü ve düğman üzerindeki etkisi bakımından ağıda Fuzuli ve Nef'î'nin beyitlerinde de görüleceği üzere mübalağalı ifadelerle övülmüştür.

Mesela Fuzuli ağıdaki beyitte, dünyada yüz bin padişahın ele geçirilmesini imkânsız görüp hasretiyle öldükleri Bağdat'ı Ayas Paşanın aldığını Göyle ifade ediyor:

*Alduñ ol iqlimi kim 'âlemde yüz miñ pād-şāh
Hasretiyle virdi cān fethin bilüp emr-i muḥāl*

(Akyüz vd.1958: 55 /K.13)

Yine Fuzuli'ye ait Çubeyte göre de sanki Bağdat Valisi Ayas Paşanın kan dökücü kılıcının hayali ecel kuğunun(kuğabenzeyen ecelin) kanadına Çhper (en uzun tüy) olmuştur da düğmanlar o kılıcın hayaliyle bile can verirler:

*Virür cān tiğ-ı ḥūn-rizūñ ḥayāl-iyle 'adū gūyā
Ḥayāl-i tiğ-ı ḥūn-rizūñ ecel murğına şeh-perdür*

(Akyüz vd.1958: 73 /K.19)

Övülen kiğnin kılıcının hayalinin öldürücü etkisi, Nef'î'nin Sultan Ahmed'i övdüğü bir kasidesinin ağıdaki beytinde de dile getirilmiştir. Beyitte, hükümdarın kılıcının hayali düğmanın gözünden geçse gözbebeğini Cevza (ikizler burcu) gibi ikiye böler deniyor:

*Çeşm-i düşmenden eger geçse ḥayāl-i tiğ
Merdüm-i dīdesi Cevza gibi olurdu dü-nīm*

(Akkuğ 1993:66/ K.8)

Fuzuli, Ayas Paşayı övdüğü terci-bendinde geçen ağıdaki beyitte ise, Bağdat'ın fethi sırasında asker kalabalığı her yeri kapladığı için yeryüzündeki yabani hayvanların, uçan kuğların ve hatta meleklerin yaadıkları yerleri terk edip bağıla bir vatan bulmaya yöneldiklerini Göyle anlatır:

*Vaḥş ile tayr ü melek yüz dutdı ḡurbet 'azmine
Kalmayup anlara leşkerden vaṭanda cāyḡāh*

(Akyüz vd.1958: 59 /T.15)

Nef'î ağıdaki beyitlerde Veziriazam Murad Paşanın kahramanca savağı bir savaş meydanını tasvir etmiştir. Buna göre, mezarında kıyameti bekleyen bir günahkâr, mahçer gününü andıran o savaşmeydanını seyretse işte o zaman cehennem korkusunu gönlünden çıkarır, mahçer meydanı ona cennet bahçesi olur:

*Ger āşyān-ı rüz-ı cezādan bir ehl-i şer
Seyr itse ol kıyāmeti kim ol zamān olur*

*Birün ider dilinden o dem bīm-i düzaḡı
Meydān-ı maḥşer āña riyāz-ı cinān olur*

(Akkuğ 1993:140/ K.29)

e. Cömertlik, İhsan, Lutf

Kasidelerde devlet büyüklerinin en çok övülen özelliklerinden biri de cömertlikleridir. Hükümdarın bu yönü, sundukları kasideler karlığında caize bekleyen Ğarler için daha da önemli bir konudur. Dolayısıyla kasidelerde bağıla hükümdarlar olmak üzere devlet büyükleri cömertlikleri bakımından göklere çıkartılarak övülmüştür. Divan Ğarlerinin bu övgülerine genel olarak bakıldığında övülen kiğlerin cömertliği deniz (deryâ), bulut (ebr), mihr (güneğ, kân (maden ocağı) gibi insan yaşamında önemli yeri olan unsurlarla veya edebiyatta cömertlik sembolü olarak tanınan Hatem-i Tay gibi kiğlerle karlaştırılarak anlatılmıştır. Bu karlaştırmalar sonucunda övülen kiğnin cömertliği hep daha üstün gösterilmiştir. Bu bağlık altında hemen her Ğarın divanında

rastlanabilen, yukarıda belirttiğimiz unsurlarla teẖbihe dayalı mübalağa örneklerine mizahi bir nitelik taḡmamaları sebebiyle burada yer verilmemiḡtır.

Ancak Nedim'in Damat Ḡbrahim Paḡâyı övdüğü bir kasidesinde yer alan aḡğıdaki beyitlerde tahkiyeli biçimde anlatılanlar ilginçtir. gair, Ḡbrahim Paḡânın cömertliğini övmek için onu cömertlik sembolü olarak bilinen Hatem-i Tay ve Ma'n adlı Ḡahsiyetlerle karḡılaḡırmıḡtır. Fakat bu karḡılaḡırmada Ḡbrahim Paḡânın cömertliğinin üstünlüğüne dikkat çekerken Hatem-i Tay'in cömertliğine dair hikâyenin sanıldığı gibi olmadığını, aslının ne olduğunu ise küçümseyici ifadelerle anlatmıḡtır.

Nedim'e göre Ḡbrahim Paḡânın cömertliğine karḡılık Hâtem'in adını anmak bile ahmaklıktır. Dünyada Hâtem-i Tay hikâyesi, bilinenlerin aksine aslında Ḡairler arasında çıkmıḡbir hikâyedir. Oysa Hâtem, açlık ve kıtlığın kol gezdiği çöl memleketlerinden birinde bir beydir. Dolayısıyla oralarda bir beyin aç halktan birine bir çanak kısraḡ sütü vermesi cömertlik olarak görülür. Halbuki Ḡbrahim Paḡânın bir kölesine yaptığı ihsan, binlerce Hâtem⁹ ve Ma'n¹⁰'a sermaye olmaya yeterlidir:

*Hıdīv-i muḡterem dāmād-ı ekrem dāver-i efḡam
Ki Ḥâtem yād olunmaḡ cūdına nisbet ḡamāḡatdür¹¹*

*Cihānda Ḥâtem-i Ṭay kıḡḡası taḡḡiki budur kim
Hemān ḡā'irlerüñ beyninde çıkmıḡ bir ḡikāyetdür*

*Ḥaḡikatde bu Ḥâtem çölde bir begdür ki ol yirler
Kemāl-i ḡaḡt ile ma' rûfdur bî-nān u ni' metdür*

*Pes ol yirlerde bir beg luḡf ider ise aç 'urbāndan
Birine bir çanaḡ kıḡraḡ südi virmek semāḡatdür*

*O destürüñ ise bir bendesine itdiği iḡsān
Hezārān Ḥâtem ü Ma'n'a vefā eyler bızā' atdür*

(Macit 1994: 73 /K.15; Boztepe 1338-40: 45)

Nabi, Musahib Mustafa Paḡâyı övdüğü bir kasidesinin Ḡu beytinde, onun iyilikleri, cömertliği sayesinde döneminde bir yoksula (dilenciye) bin dinar verilecek olsa bile ortalıkta yoksul (dilenci) bulunamayacağını söylüyor:

*Ne luḡfdur ki bulunmaz gedā zamānında
Eger virürler ise bir gedāya biñ dīnār*

(Bilkan 1997: 66 /K.10)

f. Diğer Nitelikler

Ayrıca kasidelerde övülen devlet büyüklerinin ahlâk, düḡüne gücü, ileri görüḡülüğü ve ikbal sahibi oluḡlarının yine mübalaḡalı biçimde anlatıldığı beyitler de mevcuttur.

Mesela aḡğıdaki beyte göre Nabi'nin övdüğü hükümdarın ahlakının lezzeti (tadı) bir meyhanede anılsa oradaki acı Ḡrap küpünü arı peteḡine (balla dolu peteḡe) döndürür:

⁹ Hâtem-i Tâi (Hâtem-i Tayy): Tay kabilesine mensup, yiḡitlik ve özellikle cömertlikle meḡlur bir Arap (Gölpınarlı 2004: 415).

¹⁰ Ma'n: Ma'n ibn-i Zâideti'ḡḡeybânî. Emeviler döneminde yaḡamıḡemirlerden biri olup cömertliğiyle ünlü olmuḡtur (Gölpınarlı 2004: 420).

¹¹ ḡamāḡatdür (Boztepe 1338-1340: 45): ḡabāḡatdür (Macit 1994: 38)

*Añılsa meykedede çāşnî-i ahlākı
İder hum-ı mey-i telhi küvāre-i zenbūr*

(Bilkan 1997: 44 /K.7)

Nef'î aÇağıdaki beyitte, anadan doğma kör biri gece vakti Veziriazam Nasuh PaÇânın düÇüne gücünün ıÇğını ansa, bu kiÇnin o ıÇkla karıncanın gönlündeki sırrı görebileceğini söyleyerek mübalağada sınır tanımadığını göstermiştir:

*Fürûğ-ı re 'yini yād itse şebde şu'le gibi
Görürdi rāz-ı dil-i mūrî kūr-ı māder-zād*

(AkkuÇ 1993:144 /K.30)

Nedim ise, ikbal (baht, talih)in her gün Çbrahim PaÇâyı bulup ayağını öptüğünü, onu odasında ve kasrında bulamazsa divana kadar geldiğini söyleyerek, ne kadar ikbal sahibi, bahtlı bir sadrazam olduğunu soyut bir kavram olan ikbali¹² kiÇleÇtirerek (teÇhi) esprili bir biçimde anlatmıştır. Ayrıca beyitteki *odada*, *kasrda*, *divanda* kelimeleri ile Sadrazam Çbrahim PaÇânın özel yaşamında ve devlet iÇerinde talihinin daima yüzüne güldüğünün, baÇarılı ve mutlu olduğunun vurgulandığını söylemek mümkündür:

*Bulup elbette öper pâyını her gün ikbāl
Odada kaşrda bulmaz ise dīvāna gelür*

(Macit 1994: 76/K.16; Boztepe 1338-40: 46)

g. At Övgüsü

Kasidelerde baÇa padiÇılar olmak üzere devlet büyüklerinin yukarıda değinilen niteliklerinin yanı sıra bindikleri atlardan da övgüyle söz edilmiştir. Bu türlü övgülere bir kasidenin medhiye bölümünde bir veya birkaç beyitte rastlanabileceği gibi, kasidenin bütününde ya da nesib bölümünde de rastlanabilir. Nesib bölümünde atın övüldüğü kasideler *rahşiye* olarak adlandırılmıştır.

Söz konusu atların vücutlarının heybeti, gücü, hızı vb. nitelikleri özellikle Nef'î'nin Çirlerinde son derece abartılı övgülerle anlatılmıştır.

Bu çalıÇma sırasında taranan metinler arasında at övgüsünün Nef'î'nin Çirlerinde olduğu kadar hayal sınırlarını zorlayıcı mübalağalarla mizahi biçimde yapıldığı örneklere pek rastlanmamıştır. Dolayısıyla burada yer verilen örnekler, Nabi ve Nedim'in birer beyti dıÇında, Nef'î'ye aittir.

AÇağıdaki iki beyit Nef'î'nin IV. Murad'ın atlarının ayrı ayrı övüldüğü bir kasidesinden alınmıştır. ğair bu beyitlerde Saba adlı atın yıldırım gibi hızlı olduğu için koÇaken gölgesinin ona eÇik edemediğini (yetiÇemediğini), binicisi yanlıÇıkla dizgini elinden bıraksa, daha gölgesi toprağa düÇmeden tüm dünyayı dolaÇabildiğini Çöye anlatmaktadır:

*Ne Şabā şā'ıka dirsem yaraşur sūr'atde
Ki segirdürken aña sāyesi olmaz hem-pā
[...]
Düşmeden sāyesi hāk üzre ider 'ālemi tayy
Sehv ile rākibi gösterse 'ināna irhā*

(AkkuÇ 1993:82 /K.18)

¹² Sözlük anlamı baht, talih, yıldız barıÇıklığı, iÇlerin yolunda gitmesi olan *ikbal* kelimesinin, saray terminolojisinde ikballi, talihli cariyeye yani padiÇanın gözdesi olan cariyeye, has odalık anlamına geldiği de belirtilmektedir (Pakalın 1993: 46). Nedim'in beytinde kelimenin bu anlamının da kastedilmiş olması semantik açıdan uygun görünmekle birlikte, beyitte sözü edilen kiÇnin sadrazam olması nedeniyle kültürel bağlam açısından uygun değildir.

AĞA'daki beyitte ise yine Sultan Murad'ın Evren adlı atı övülmüştür. Buna göre, eğer bir Gâr Evren'in hızını, çabukluğunu övecek olsa o Gâirin kalemi ok gibi elinden fırlar:

*Atılur hâmesi ok gibi elinde durmaz
İtse bir şâ'ir eger medh-i şitâbın imlâ*

(Akkuğ 1993:100 /K.18)

Nef'i Ėubeyitte ise Veziriazam Murad Pağânın atını övmektedir. Murad Pağânın atı öyle hızlıdır ki binicisinin gölgesi yere düğmeye kadar o her yeri dolaÇır, onun için mekân söz konusu olamaz:

*ĖâpüklüĖi ol mertebe kim zıll-ı rākibi
Yire düşince aña mekân lâ-mekân olur*

(Akkuğ 1993:139 /K.29)

Nef'i ağA'daki iki beyitte Sultan Ahmed'in atının çabukluğunu, hızını övmektedir. PadiÇahın dağ gibi iri cüsseli atı, bu kadar iri olmasına karĖılık, çok hızlı olması dolayısıyla karıncanın göğsü veya gözünün üstünden geöse karınca bunu hissetmez:

*O sebük-seyr ü sebük-rev ki Ėaberdâr olmaz
Eylese sîne-i mür üzre eger cevânı*

(Akkuğ 1993:53 /K.4)

*O deñlü cüst ü Ėâpükdür o cism-i küh-peykerle
Ki cevân itse tuymaz öşm-i mür-ı nâ-tüvân üzre*

(Akkuğ 1993:60/ K.6)

Ėu beyitte anlatılan hükümdar atı öyle hızlıdır ki eğer yolu yel gibi yedi denize düğse bu denizlerin yedisinden de ayağı ıslanmadan geöer:

*Yedisinde güzâr eylerdi nemnāk olmadan pāyı
Yolı düşse eger yıl gibi gāhî heft deryāya*

(Akkuğ 1993:106/ K.19)

Nef'i'nin hayal dünyasında hükümdarın âdeta yol ölçercesine bütün dünyayı dolağan atı, kalem mekân kelimesindeki nun harfinin ortasındaki noktayı koyuncaya kadar mekân tanımaksızın her yeri dolaÇır. Bu seyir sırasında dünyayı tozu dumana kattığı hâlde olağanüstü bir hızla koğtuğu için kendi eyeri altına örtülen örtüye toz konmaz:

*O 'âlem-gerd-i reh-peymâ ki devr-i lâ-mekân eyler
Ėalem nokta koyınca merkez-i nûn-ı mekân üzre
Cihân pür-gerd olurken cünbişinden sür'at-i seyri
Ėomaz toz konmağa pîrâmen-i bergüstvân üzre*

(Akkuğ 1993:60/ K.6)

Hükümdarların atları son derece hızlı olmalarının yanı sıra bir o kadar da güçlüdürler. Nef'i'nin ağA'daki beyitte tasvir ettiği at da öyle güçlüdür ki ayağını yere vurduğunda, eski inanca göre dünyayı boynuzları üzerinde tağdına inanılan öküzün¹³ kafasını kırar. Ėiddetle yerinden sıöradığında ise nalından fırlayan öivi gökteki Süreyya yıldızına kadar ulaÇır. Yine eski inanca göre Süreyya yıldızı da gök öküzü (Ėâv-ı âsmân) olarak nitelenmiştir:

¹³ Bu konuda bilgi için bk. (Onay 1993:171-172).

*Şikest eyler ser-i gāv-ı zemīni şadme-i pāyī
Çıkar şiddetle pertāb itdügi mihī süreyyāya*

(Akkuğ 1993:106/ K.19)

Nedim de Nef'î gibi, Sadrazam Ali Pağa'yı övdüğü bir kasidesinden alınan aÇağıdaki beyitte, onun bindiğı çelik bilekli atın dümdüz olan yeryüzünün (dünyanın) belini büküğünü yani bastığı yeri çökerttiğini, bu nedenle çöken kısmın altında yer aldığına inanılan öküzü inlettini söylüyor:

*Gāvı inletdi belin bükdi basit-i arzuñ
Zir-i rānındaki pülād bilekli tevsen*

(Macit 1994: 9 /K.2; Boztepe 1338-40:17)

Nabî'nin aÇağıdaki beyti ise Sadrazam Daltaban Mustafa Pağa övgüsünde yazılmış bir kasidede yer almaktadır. Bu beyitte anlatıldığına göre, zamanın yüce, bağarılı Rüstem¹⁴ olarak nitelenen sadrazamın atı, Ferhad ü Ėirin veya Husrev ü Ėirin mesnevilerinin ünlü âğk kahramanı Ferhad'ın Ėirin'in ağkyla Bisütun adlı dağa yaptığını (Ferhad bu dağı delmiğtir) tırnağıyla yapmığtır. Yani Ėair, sadrazamın atının, tırnağıyla koca bir dağı delebilecek güçte olduğunu vurgulamak istemiğtir:

*Yegāne Rüstem-i şāhib-kırān-ı devrān kim
Süm-i semendi ider kūha itdügin Ferhād*

(Bilkan 1997: 99/K.14)

2. Sevgilinin Nitelikleri ile İlgili Mübalağalar

a. Güzellik

İdealist bir edebiyat olan divan edebiyatında, insan güzelliğı de idealize edilerek anlatılmıştır. Sınırları belirli estetik kurallara bağı olan bu edebî gelenekte, insan güzelliğı bütün ayrıntılarıyla ve en güzel Ėekilde sevgili tipi ile anlatılmıştır. Sevgilinin mübalağalı biçimde tasvir edilen güzelliğinin en önemli iğlevi, âğğın aÇka düğnesine sebep olmasıdır. AĞksöz konusu olduğunda, Ėirlerinde âğk rolünü üstlenen Ėairlerin hayalinde sevgilinin kusursuz güzelliğı anlatılırken yapılan mübalağaların vardığı mizahi boyutu aÇağıdaki örnek beyitlerde açıkça görmek mümkündür. Bu beyitlerde sevgilinin kimi zaman bütün olarak güzelliğı, kimi zaman da uzuvlarının güzelliğı konu edilmiştir.

Mesela aÇağıdaki beyitte Necati, sevgilinin güzelliğini seyretmek için kalkıp gelen meleklerin, onlar gibi oraya gelenlerin oluştuğı kalabalık yüzünden yer bulamayıp gökyüzünün damına çıktıklarını söylüyor. Ėair burada sevgilinin güzelliğinin büyük bir kalabalık oluşuracak kadar insanı bir araya topladığını söyleyerek mübalağa yapmığtır. Aynı zamanda, gökte olduklarına inanılan meleklerin orada bulunma nedenini, kalabalıktan yer bulamadıkları için dama benzeyen göğe çıktıkları Ėeklinde Ėairane, hayali ve güzel bir nedene bağlayarak hüsn-i ta'îl sanatı yapmığtır:

*Hüsnuññ hengāmesin turup temāşā kıлмаğa
Yir bulamayup felek damına çıkdı her melek*

(Tarlan 1997: 313/G.323)

Ahmet Pağa sevgilinin gözlerinin ve kağarının (güzelliğinin) hayaliyle sarhoğolduğı için camideki mihrapta Kur'an-ı Kerim'in bir harfini bile doğru okumayan bir imam tasviri yapmığtır:

¹⁴ Rüstem Ėra'nın efsanevi kahramanlarından Neriman'ın torunu Zāl'in oğludur. Cihan pehlivanı olarak nam salmığtır. *Şehnâme*'de adı en çok geöen kahramanlardandır (Onay 1993: 13).

*Mest olupdur çeşm ü ebrûñuñ hayālinden imām
K'okumaz mihrābda bir harf-i Kur'ān'ı dürüst*

(Tarlan 1966: 137/G.21)

Fuzuli aÇğıdaki beyitte sevgiliye seslenerek, onun resmi çizilip cennetteki genç ve güzel delikanlı (gılman)lara gösterilse cennetin puthane gibi cansız Göklerle dolacağını söylüyor. Çünkü sevgilinin sadece resmini gören gılmanlar onun güzelliği karÇısında hayretten can verip put gibi yalnızca Göklerden ibaret kalacaklardır. Böylece cennet puthaneye dönecektir:

*Şüret-i bî-cân ile cennet dolar büt-ḥāne tek
Kılsalar cennetde taşvîrūñ çeküp gılmāna 'arz*

(Akyüz vd.1958: 263/G.139)

Divan Çirinde sevgilinin, güzelliği dolayısıyla en çok benzetildiği unsurlardan (benzetmelik) biri, kusursuzluğu ve âdeta tapılacak nitelikte olması bakımından puttur. Hayali Çı beytinde, sevgiliye konuÇan put (büt-i gūyâ) diye seslenerek hem put gibi kusursuz güzelliğine dikkat çekiyor hem de kilisedeki cansız putlardan ayırıyor. Kilisede böyle bir sevgilinin güzelliğinin resmini gören diğer putların aklını yitirdiğini söylüyor. Böylece mübalağa yoluyla, görenin aklını yitirmesine sebep olacak kadar hayret verici bir güzellik tasviri yapıyor. Öte yandan da gerçekte cansız oldukları için aklı olmayan putların akılsızlığını hüsn-i ta'lil yoluyla sevgilinin hayrete düÇüren güzelliğine bağlıyor:

*Deyr içre naḳş-ı şüretüñe eyleyüp naẓar
'Aḳlın şanemler ey büt-i gūyâ yitürdiler*

(Tarlan 1945: 184/G.125)

Baki ise sevgilinin eline kesinlikle ayna verilmemesi gerektiğini, çünkü aynada kendi güzelliğini görünce putperest olacağını söylüyor. Yani Çar, put gibi güzel olan sevgilinin aynaya bakınca kendi güzelliğine hayran kalacağını, mübalağa yaparak puta tapmak ifadesiyle anlatıyor:

*Zinhār eline āyine virmeñ o kāfirūñ
Zîrā görince şüretini büt-perest olur*

(Küçük 1994: 160/G.97)

Nabi “güzellikle imar edilmiÇülkenin padiÇanı” olarak nitelediği sevgilinin bakılamayacak kadar yani bakınca gözlerin tahammül edemeyeceği kadar güzel olduğunu, aynaya baksa aynadaki yansımasının onun güzelliği karÇısında feryat edeceğini söyleyerek ilginç bir hayal yaratmışÇır. Sevgilinin aynadaki yansıması, sanki sevgilinin güzelliği ile karÇıkarÇıya gelmiÇbaÇka bir insan gibi kiÇileÇirilmişÇır. Üstelik bu kiÇigördüğü güzelliğin etkisiyle feryat eden biridir:

*Baḳılır mı o şeh-i kişver-i hüsn-ābāda
İtse mir'āte naẓar 'aksi gelür feryāda*

(Bilkan 1997: 1034/G.765)

HaÇnet aÇğıdaki beyitte “Her uzvuna inceden inceye baktım, ince belinden baÇla eksik yeri yok” diyerek aslında sevgilinin kıl kadar ince belinin güzelliğini ve baÇla bir eksiğinin olmadığını belirterek de bütün güzelliğini övmektedir. Çinç olan, bu övgünün “eksiklik, kusur” anlamındaki “noksan” kelimesi ile yapılmıÇ olmasıdır. Çünkü divan edebiyatının güzellik anlayıÇına göre sevgilinin beli kıl kadar incedir ve bu incelik makbuldür. Dolayısıyla Çarlar inceliğin son derecesini, hatta yok denecek boyutta olduğunu anlatmak için “noksan”, “yok”, “hiç” vb. kelimeler kullanmışÇardır. HaÇnet de bu beyitte, bir güzellik unsuru olarak sevgilinin belinin inceliğini noksan kelimesi ile mübalağa etmişÇır. Ancak burada yeriormuÇ gibi görünüp aslında bir

övme (te'kidü'l medh bi-mâ-yüçbühü'z-zemm) de söz konusudur. Çünkü belin inceliği bir kusurmuğ gibi gösterilmekle birlikte aslında övülmektedir. Belagatte bu sanatın adı *istidraktır*¹⁵.

Mû-be-mû diğkhat idüp her 'użvına itdüm nigāh
Yok miyān-ı nāzükinden mā-'adā noqşān yeri

(Arslan ve Aksoyak 1994: 120/ K.11)

b. Naz, İşve, Tegafül

Sevgilinin Çirlerde söz konusu edilen en önemli özelliklerinden biri, nazlı iğveli tavırları, âğğın ağıkını görmezden gelmesi (tegafül), ilgisizliğidir. Onun bu tavırları âğğın ağık derdini büsbütün artırdığından Çirler sevgilinin nazını, iğvesini, ilgisizliğini anlatırken de mübalağaya sıkça başvurmuştur.

Mesela Baki'nin ağığıdaki beytinde sevgili o kadar nazlıdır ki naz uykusuna yatmış gibidir. Üstelik bu naz uykusu öyle derindir ki dünya halkı (tüm insanlar) bağırıp çağırrsa sevgili uyanmaz:

Şöyle nāz uyhusına varmış o yār ey Bākī
Ki cihān halkı fiğān eylese bīdār olmaz

(Küçük 1994: 220 /G.194)

geyhülislam Yahya (öl.1644)'nın tasvir ettiği nazlı güzeller özellikle İstanbul güzelleridir. ğair, son derece nazlı olan bu güzellerin nazından, iğvesinden âğıkların rahat yüzü görmediklerini; eğer onların nazını cennetteki huriler öğrenirse âğıkların cennette de rahat yüzü göremeyeceklerinden duyduğu endişeyi şöyle anlatmıştır:

Korğarın cennetde de 'uşşāk rāhat görmeye
Öğrenürse şive-i hūbān-ı İstanbul'ı hūr

(Kavruk 2001: 78/G.54)

Nef'i sevgiliye, ondaki o naz ve nazlı bakış olduğu sürece, âğı Hızır olsa da ölümüne sebep olacağını söylüyor. Yani sevgilinin nazı ve nazlı bakış o kadar etkilidir ki ölümsüzlük suyu (ab-ı hayat)ndan içtiği için sonsuza kadar hayatta kalacağı rivayet edilen Hızır peygamberin bile ölümüne sebep olabilir:

Bu nāz u bu nigāh-ı tegāfül ki sende var
Hızr olsa 'aşıkuñ sebab-i terk-i cān olur

(Akkuğ 1993:137/K.29)

Nef'i Çubeyitte ise sevgilisinin nazını, ilgisizliğini eğer Yusuf rüyasında görseydi Züleyha bir gün Yusuf'a kavuşacağına dair ümidini sonsuza kadar yitirirdi diyor. Bilindiği gibi Yusuf u Züleyha hikâyesinde âğık kahraman Züleyha, mağık kahraman ise Yusuf'tur. Bu hikâyede Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu büyük âğık uzun yıllar karğıksız kalmıştır. Ama Züleyha umudunu yitirmeden yalvarışlarını sürdürmüştür, sonunda da Yusuf'a kavuşmuştur. ğair bu hikâyeye telmihte bulunarak kendi sevgilisinin Yusuf'tan daha nazlı, kendisine karşı daha ilgisiz ve hatta kavuşma ümidini yok eden bir naz ve ilgisizlik içinde olduğunu anlatmak istemiştir:

Züleyhā tā ebed nevmīd olurdı zevk-i vuşlatdan
Bu istiğnā vü bu nāzı göreydi düşde Yūsuf ger

(Akkuğ 1993:112 /K.21)

¹⁵ Gstidak, birini ya da bir ğeyi över gibi görünüp yerme (te'kidü'z-zemm bi-mâ yüçbühü'l-medh) ve yerer gibi görünüp övme (te'kidü'l-medh bi-mâ yüçbühü'z-zemm) olmak üzere iki şekilde yapılan bir edebi sanattır (Bilgegil 1989: 220-24; Coğukan 2007:192-93; Saraç 2007: 236-37; Dilçin 1995: 451-52).

c. Hayat Vericilik, Ölüyü Diriltme

Sevgilinin mübalağa edilen bir diğer özelliği de hayat vermesi, ölüyü diriltmesidir. AĞA'daki örneklerde de görüleceği üzere sevgilinin nefesi, ağzı, dudağı, ağzının suyu, konuğnası, saçının kokusu vb. bu özelliğe sahip olarak anlatılmıştır.

Necati, Hz. Ğa sevgilinin nefesinin ölüleri dirilttiğini bilse bu zamana (sevgilinin yağıdı zamana) ulaşmak için canını verirdi (çok isterdi) veya onun hayat veren nefesine ulaşmak (nefesiyle dirilebilmek) için canını verirdi (ölürdü) diyor. ğair bu beyitte iham sanatı yaparak ikinci mısradaki “dem” kelimesinin “zaman” ve “nefes” anlamları ile “can vermek” deyiminin “bir Çeyi çok istemek” ve “ölmek” anlamlarının her ikisini de kastederek kullanmıştır. Buradaki mübalağa, sevgilinin nefesinin, edebiyatta nefesiyle ölüleri diriltme ve dokunarak hastaları iyileştirme mucizesiyle sıkça yer alan Hz. Ğa'nın nefesinden üstün tutulmasıdır:

*İhyā-yı memāt olduğunu bilse demünde
Cân vire idi irmek için bu deme 'İsā*

(Tarlan 1997: 156 /G.18)

Ahmet PaĞa'nın aĞA'daki beytinden anlaşıldığına göre, sevgilisi onun adını hiç ağzına almamıştır. Eğer adını yanlışlıkla bir kere ansa, Ahmed adının kerametle bir ölüyü diriltilebileceğini söylüyor. Çünkü sevgilinin ağzı hayat vericidir. Onun ağzında telaffuz edilince bu hayat vericilik niteliği Ğarin adına da sirayet edeceğinden, Ahmed adı bir ölüyü diriltilebilir hâle gelecektir:

*Ahmed'ün adı kerāmetle dirilde ölüyi
Sehv ile sen bir ağız adın anuñ yād idicek*

(Tarlan 1966: 220/G.153)

Ahmet PaĞa Ğu beyitte de Ğrin (tatlı) dudaklı sevgilinin adını yazdığı kalemle bir dua yazsa bu dua ile ölüyü diriltilebileceğini düğündüğünü söylüyor. ğairin hayalinde sevgilinin hayat verici özelliği, adının yazıldığı kalemle yazılan duaya kadar intikal eden bir boyuta ulaşmıştır:

*Şol kalemle k'adın ol şir'in lebün inşā kılam
Bir du'ā yazsam umaram ölüyi ihyā kılam*

(Tarlan 1966: 262 /G.218)

Ahmet PaĞa Ğirlerinde sevgilinin hayat verici özelliğini mübalağalı biçimde sıkça dile getirmiş bir Ğardır. AĞA'daki beytinde de sevgilinin mim harfi kadar küçük olan ve pınara benzeyen ağzından çıkan ölümsüzlük suyunun bir damlasını toprağa akıtsa topraktaki çürümüş kemiklerin yeniden canlanacağını söylemektedir:

*Çeşme-i mīm-i dehānından çıkan āb-ı hayāt
Kaṭresin ḥāke şalarsa cān bulur 'aẓm-i remīm*

(Tarlan 1966: 255 /G.205)

ğair Ğubeytinde ise, öldüğü zaman sevgilinin saçlarının misk kokusunu taşıyan rüzgâr kabrine doğru eserse kabrinden kalkıp yeniden ağını yağımaya devam edebileceğini söyleyerek aklın ve gerçeğin sınırlarını bir hayli ağı bir mübalağaya imza atmıştır:

*Yeñi cān buluban ṭuram hevāña başlayam yine
İrse kabrüne zülfün nesīm-i müşğ-bārından*

(Tarlan 1966: 274/ G.234)

Hayali, Ahmet PaĞa'dan bir adım daha ileri giderek, Mecnun'un mezarındaki kemikleri Leyla'nın köpeği yalarsa Mecnun'un yeniden hayat bulacağını söylüyor. Buraya kadar verilen örneklerde sevgilinin doğrudan kendi vücuduna, varlığına ait bir hayat verme niteliği tasvir edilmiştir. Hayali'nin, bu özelliği sevgilinin köpeğine de yüklemesi ilginç bir mübalağadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

‘Aceb mi cism-i Mecnûn merkadinde tâze cân bulsa
Seg-i Leylî gelüp bir gün yalarsa üstüh-ânından

(Tarlan 1945: 321/G.46)

Fuzulî’ye göre ise sevgili puthaneye girip konuğuğunda, bu konuğının hayat verici etkisiyle orada ressamların kapı ve duvarlara çizdiği ne kadar resim varsa canlanacaktır. ğair bundan hiç Ğupheduymadığını Ğöye ifade etmiştir:

Girüp büt-ĥāneye kılsañ tekellüm cân bulur şeksüz
Muşavvirler ne şûret kim der ü dīvāre yazmışlar

(Akyüz vd.1958: 192 /G.68)

ç. Nazeninlik

Sevgili o kadar zarif, narin ve nazlı yetiştirilmiştir ki en ufak Ğeyden incinmesi kaçınılmazdır. ğairler sevgilinin nazeninliğini anlattıkları beyitlerde gerçekte hiçbir Ğkilde incitici bir yanı olmayan unsurların onu inciteceğini söyleyerek mübalağa yapmışlardır. Bu da güzel hayallerin yanı sıra mizahi durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Necati sevgilinin dudakları çok nazik olduğu için selam kelimesindeki sin harfinin diğeri dudaklarını incitir diye kimseye selam vermediğini söylüyor. Burada dudakların nazikliği mübalağa edilirken, sevgilinin nazı, tegafül ve istignası (ilgisizliği) yüzünden hiç kimseye selam vermemesi dudaklarının selam kelimesini söylerken incinecek olmasına bağlanarak hüsn-i ta’lil yapılmıştır:

Anuñ için kimseye virmez selām ol nāzenin
Lebleri nāzūk durur zaĥmet virür dendān-ı sin

(Tarlan 1997: 76 /K.20)

Benzer bir hayali ağıdaki beyitte Nedim de iğlemiştir. Ancak Nedim buse kelimesinin sin harfindeki diğeri yaralar diye sevgiliyi öpmenin imkânsız olduğunu söyler:

Leblerüñ mecrüh olur dendān-ı sîn-i bûseden
La‘lün öpdürmek bu ĥāletle muĥāl olmuş saña

(Macit 1994: 343/G.2; Boztepe 1338-40: 133)

Ağıda sırasıyla Emri, Nabi ve Nedim’in beyitlerinde ise bazı unsurların gölgesinin sevgiliyi inciteceği anlatılmaktadır. Mesela Emri sevgilinin yanağındaki benin aslında ben olmadığını, havada uçmakta olan sineğin gölgesinin yansımının yanağı incitmesiyle oluşan karma izi olduğunu söyleyerek hem hüsn-i ta’lil hem de mübalağa sanatı yapmıştır. Yani sevgilinin yanağı o kadar naziktir ki bir sineğin gölgesinin yansımaları bile onu karartacak kadar incitmiştir:

Hevādan bir meges ruĥsār-ı yāre sāye şalmışdur
Degül beñ nāzūk olmağın qararmış yiri ħalmışdur

(Saraç 2002: 328 /Kt. 161)

Emri Ğubeyitte güle benzettiği sevgilinin gömleğinin gölgesinin de onun nazik tenini incitip karartacağını söylemektedir:

Şol kadar nāzūkdür ol gül kim siyāh olur teni
Üstine nā-geh düşerse sāye-i pīrāheni

(Saraç 2002: 387 /M.482)

Nabi, öpücüğün gölgesi yanağına düğünce uyandıracağı için sevgiliyi öpmenin mümkün olmadığını Göyle dile getirmiştir:

*H'ābda būsesin almak nice mümkün zīrā
Būsenūn sāyesi ruhsārına düşse uyanur*

(Bilkan 1997: 510 /G.69)

Nedim ise, gül desenli ipek kumaçtan yapılmış bir elbise giyen nazenin sevgilisini elbisenin kumaçındaki gül deseninin dikeninin incitmesinden, yaralamasından duyduğu endişeyi Göyle ifade ediyor:

*Güllü dībā giydün ammā korkaram āzār ider
Nāzeninüm sāye-i hār-ı gül-i dībā seni*

(Macit 1994: 475/G.154; Boztepe 1338-40: 181)

3. Âşkın Nitelikleri ile İlgili Mübalağalar

Divan edebiyatının aşk anlayışının gereği olarak aşkın ve âşkın tipik özellikleri vardır. En genel şekilde ifade edilecek olursa, sevgilinin âşkın aşkına bir türlü karşılık vermemesi, kavuşmanın söz konusu olmaması dolayısıyla aşk mutlu bir aşk değildir. Âşk için bu duygu büyük ve güçlü bir duygu olmasına karşılık gam, dert, bela sebebidir. Böyle büyük bir derde düşen âşkın gönlünde bu duygunun yarattığı etkilerden kaynaklanan bir takım belirtiler görülür. Âşkın âşk üzerindeki bu etki ve belirtileriyle sevgilinin buna karşılık duyarsızlığı âşklar tarafından çok defa mübalağalı biçimde anlatılmıştır. Âşkıda âşkların bu tür mübalağaları üzerinde durulacaktır.

a. Aşkın Büyüklüğü

Fuzuli, yaşadığı aşkı denize benzetmiştir. Onun denize benzeyen ve etrafını saran (bütün benliğini saran) aşkının coşkunluğunun (azgınlığının) öldürücülüğünü gören ve bir aşk kahramanı olan Ferhad (Kûhken) canını kurtarmak için dağa çıkmıştır. ğair Husrev ü ğirin veya Ferhad ü ğirin hikâyelerinde hikâyenin kadın kahramanı ğirin'e duyduğu büyük aşkla dağı delen ünlü aşk kahramanı Ferhad ile kendini karıştırmakta ve kendi aşkının onunkinden üstünlüğünü anlatmaktadır. Hikâyeye göre ğirin'in aşkı uğruna dağı delen Ferhad'ın dağa çıkmasını hüsn-i ta'îl yoluyla kendi aşkının dehşetinden korkup kaçması olarak tasvir etmektedir:

*Görüp mühlik menüm çevremde baħr-i 'ışk tuğyanın
Kaçup bir dāğa çıhmış Kūh-ken kurtarmağa cânın*

(Akyüz vd.1958: 348/ G.224)

b. Dert, Bela, Gam, Keder

ğirlerinde daima aşkın gamını, kederini terennüm eden Fuzuli âşkındaki beyitte, sevgiliye duyduğu hasretin üzüntüsüyle geceden sabaha kadar bağna o kadar vurmuş, dövünmüştür ki sabah olduğunda da ölmüş bedenini toprağa vermiştir. ğairin çizdiği hayal son derece lirik ve dramatik bir hayaldir. Yani ğairin amacı gülünç bir tablo yaratmak değil, anlatımı çarpıcı kılmaktır. Ancak bu hayalin bir an gerçek olduğu düşünülüğünde en azından bir insanın kendi cenazesini kendisinin toprağa veremeyeceği gerçeği mizahı yaratan nokta olarak kendini gösterir:

*Ğamuñdan başa dün hasret eliyle ol kadar urdum
Ki şubh olunca mürde cismümi toprağa tapşurdum*

(Akyüz vd. 1958: 314 /G.190)

Divan Ğirinde Ğairlerin kendi aşk duygularının büyüklüğünü göstermek için sıkça başvurdukları yol, kendilerini aşk hikâyelerinin ünlü âşklarıyla (Mecnun, Ferhad, Vamık vb.) kıyaslayıp, ya onlara denk ya da onlardan üstün göstermektir. Kendi üstünlüklerini çoğunlukla âşkları küçümseyerek ifade etmişlerdir.

Deli Birader lakabıyla bilinen Gazali (öl.1533), Mecnun'un bela çölünü baÇan baÇa dolaÇıktan sonra onun gam evine (aÇk derdini yaÇadığı yere) geldiğinde "Kardeğnedir bu hâlin" dediğini söylüyor. Yani aÇkın bütün derdini çeken Mecnun, Gazali'nin aÇk yüzünden yaÇadığı gamı, derdi görüncü ÇırmıÇ, kendisi böyle bir duygu yaÇamamıÇ ğbi onun niye bu hâlde olduğunu sormuÇtır. ğairin ifadesine göre Mecnun'un içinde bulunduğu aÇk belası Gazali'ninkine benzer bir Çöy değildir, Mecnun ondan daha iyi durumdadır:

*Mecnûn ki belâ deştini geşt itdi ser-â-ser
Çam-ĥâneme geldi didi ĥâlûñ ne birâder*

(Banarlı 1997: 575)

Baki, kederli gönlünün kederinin Mecnun (Kays) ile kıyaslanamayacağını, Mecnun'un -aÇk derdiyle aklını yitirmişolmasına karÇılık- aklının olmaması dıÇında bir derdi olmadığını Çöye ifade ediyor:

*Elemiñ Kays'a kıyâs itme dil-i maĥzûnuñ
'Aĥlı yoğ idi ne derdi var idi Mecnûn' uñ*

(Küçük 1994: 269/G.27)

ğairler büyük bir dert olan ve tabiplerin درمان bulamadığı aÇkın gamını kederini yaÇamaktan memnundurlar. AÇğıdaki beyitlerde çekilen derdin büyüklüğü ve Çıdetinin yanı sıra bundan duyulan memnuniyet dile getirilmiÇtır.

Fuzuli onun derdine çare bulmaya çalıÇan ancak bulamayan tabibin bundan duyduğu üzüntüyle kendisinin de devasız bir derde düÇüğünü söylüyor:

*Muĥtaribdür çâre-i derdümde veh kim bilmeyüp
Bir devâsuz derde uğratmış özin miskîn ĥabîb*

(Akyüz vd. 1958: 159 /G.35)

Necati, padiÇaa benzettiği sevgilinin güzelliğinin mutluluğunu yaÇarken, kederinin mutluluğa güldüğünü, derdine ise درمانın imrendiğini söyleyip, bunun için Allah'a Çükretmektedir. Yani sevgilinin güzelliğinden duyduğu mutluluk karÇısında hiçbir kederin, derdin önemi yoktur. ğair bunu "Çıdiye gussam güler derdime درمان imrenir" Çeklinde dile getirmiÇtır:

*Ĥamdüli'llâĥ pâdişâhum devletinde ĥüsnuñuñ
Şâdiye guşşam güler derdüme dermân imrenür*

(Tarlan 1997: 226 /G.132)

Nabi ise, aÇğıdaki beyitte gönlünü büyük bir eve, gamı da birbirini ezerek, büyük bir istekle o eve koÇan insanlara benzetiyor. Gönül evine âdeta akın eden ve dostlar dediği gam, muhtemelen onun gönül evindeki zevki duyduğu için oraya akın etmektedir. ğair böyle bir hayalle gönlünün gam dolu olduğunu, sürekli gamla yaÇadığı için onu dost, arkadaÇolarak gördüğünü ve böyle yaÇamaktan da zevk duyduğunu anlatmak istemiÇtır:

*Birbirin pâ-mâl idüp gelmekde Nâbi ğam dile
Tuydı yârân ğâlibâ zevĥin bizüm kâşânenüñ*

(Bilkan 1997: 781 /G.424)

c. Aşk Ateşinin Yakıcılığı

AÇkâÇğın gönlüne düÇen bir ateÇtır. Gönül yakmakla kalmayıp âÇğın çevresinde ne varsa yakacak güçtedir. ğairlerin dilinde aÇkın yakıcılığının âÇk ve onun çevresindekiler üzerindeki etkileri de mübalağalı biçimde anlatılmıştır.

Hayali, içindeki aÇk ateÇnin aÇkta muradına erememiÇ Mecnun'a sirayet etse (sıçrasa) onun baÇını yuva edinmiÇ kuÇarın bu ateÇe kebab olacağını söylüyor. Yani aÇkın her türlü hâlini yaÇamıÇve bu duyguyla deliye döndüğü için baÇına kuÇarın yuva yaptığı Mecnun'un aÇkateÇnin, baÇındaki kuÇarı yakmayıp da Hayali'ninkinin yakacak olması ilginçtir:

*Süzum sirâyet itse Mecnûn-ı nâ-murâda
Kuşlar kebâb ola_idi başındağı yuvada*

(Tarlan 1945: 345 /G.6)

ğu beyte göre ise Hayali gönlündeki ateÇen mektuba bir harf yazacak olsa bu, mektubu sevgiliye götüren posta güvercininden etrafa kebab kokusu yayılmasına neden olacaktır. Yani onun gönlündeki aÇk ateÇ, mektuba yazılan harfe geçip sonra o mektubu taÇyan güvercini yakıp kebab edecek kadar Çddetlidir:

*Nâmemi ilten kebûterden gele bûy-ı kebâb
Âteş-i dilden eger bir harf yazsam kâgâde*

(Tarlan 1945: 353 /G.22)

Baki, sevgilinin aÇkının ateÇyle öyle yanmaktadır ki sıtma hastalığına tutulmuşgibidir ve denizleri içse bu yangını yok edemeyecek, ateÇni düÇütemeyecektir:

*Bir harâret bağladum tâb-ı teb-i aşkuñla kim
Süzümü def eylemez nûş eylesem deryâyı ben*

(Küçük 1994: 335 /G.381)

ç. Gözyaşı ve Ağlama

AÇkgibi büyük bir derde düÇün ve her anı gamla geçen âÇğın döktüğü gözyaÇının da haddi hesabı yoktur. ğairler âÇğın ağlamasına ve gözyaÇının çokluğuna iliÇkin de renkli ve mübalağalı hayaller yaratmışlardır.

Mesela Ahmet PaÇa akıttığı gözyaÇarının dünyayı kapladığını bu yüzden suyun üstünde yürüdüğünü, aÇkbâz derviÇiÇin kerametini böyle olacağını söylüyor:

*Eşkümler cihânı tutdı ben âb üzre yürürem
Derviş-i aşk-bâza kerâmet hemîn ola*

(Tarlan 1966: 127/G.7)

Ahmet PaÇa Çu beyitte ise, gece boyu sel gibi akıttığı kanlı gözyaÇarının, evlerini basmasından korktukları için insanların uyumadıklarını söylemektedir. Ancak burada *merdüm* kelimesinin *gözbebeğı* anlamı da kastediliyor. ÂÇk uyuyamamasının nedenini gözbebeklerinin, âÇğın akıttığı kanlı yaÇın evlerini (göz) basacağı korkusuna bağlayarak hüsn-i talil yapmışÇtır:

*Gice merdümmler akan kanlu yaşum havfindan
Uyumazlar ki bu dem seyl alısar hânemüzi*

(Tarlan 1966: 347/G.345)

Hayali'nin gözyaÇarı, etrafını bir okyanus gibi kapladığından beri uyku korkudan gözüne gelmemektedir. ğair gece boyu ağlamaktan uyuyamamasını, bir insan olarak hayal ettiği uykunun, okyanusa dönen gözüne gelmekten korktuğu için gelmediğı Çöklünde güzel bir nedene bağlayarak hüsn-i ta'il yapmışÇtır. GözyaÇarının gözünün etrafını okyanusa çevirmesi ise mübalağadır:

*Gelmege havf ider h'âb Hayâlî gözine
Olalı yaşı ile bahr-ı muhîr etrâfi*

(Tarlan 1945: 424 /G.68)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Fuzuli, gam çekerken etrafındaki bütün arkadaşı onun gözyaşlarında boğulduğu için gözyaşlarını silecek, onu teselli edecek bir dert ortağının kalmadığını söyler:

*Ėam ġüni hem-demlerüm ġarġ oldılar göz yaşıma
Silmege göz yaşıma bir ġam-ġüsārum ġalmadı*

(Akyüz vd. 1958: 384 /G.260)

ġu beyitte, Fuzuli ölmüştür ama ağlaması dinmemişt, kanlı gözyaşları mezarından dışarı sızmaktadır. Bu yüzden onun mezar taşını gören herkes kırmızı bir değerli taşolan la'lden yapılmış sanır:

*Tereşşuġ ġabrümün daşından itmiş çeşmümün yaşı
Ėayāl eyler gören kim la'ldendür ġabrümün daşı*

(Akyüz vd. 1958: 400 /G.276)

Nabi'nin sevgilinin saçının kıvrımlarının hayaliyle akıttığı gözyaşları denize düşse, denizde girdap içinde girdaplar oluşuracak kadar çok ve coşkundur:

*Ėayāl-i ġalka-i zülfünle eşküm düşse deryāya
Zamān-ı ġaşre dek gird-āb ber-gird-āb olur peydā*

(Bilkan 1997: 458/G.8)

d. Ah, Feryat ve Figan

Âġġın en önemli özelliklerinden biri de ahlar çekerek yeri göğü inletircesine feryat figan etmesidir. ġairler onun bu özelliğini de okuyanın mizah duygusuna hitap eden ilginç mübalağalarla anlatmışlardır.

Necati, sevgilisini birisi düğündegörür korkusuyla öyle ah çekip feryat etmektedir ki halk uyuyamaz hâle gelmiştir:

*Ėh u eġġānum bu ġorġudan uyutmaz ġalkı kim
Saġa düşünde düşse nā-geh nigāhı kimsenün*

(Tarkan 1997: 329 /G.300)

Necati gibi Ahmet Paġânın feryatlarının sebebi de sevgilisini kimse düğünde görüp âġk olmasın diye insanları uyutmamak içindir:

*Yāri kimse düşünde görüp ‘aşık olmasun diyü
Ėalkı uyutmaz benüm itdügüm eġġān her gice*

(Tarkan 1966: 289 /G.257)

ġu beyitte ise Ahmet Paġânın yeri göğü inleyen feryatlarından gökteki kuşlar ve denizdeki balıklar uyuyamaz hâle gelmiştir. Ancak bahtı bir türlü uyanmamıştır. Bu konudaki çaresizliğini Göye ifade etmiştir:

*Murġ u māhī uyumaz nāle vü feryādumdan
Baġtum olmaz daġı bīdār elümden ne gelür*

(Tarkan 1966: 161 /G.58)

Âġġın çektiği ahın bir özelliği de ateşli olmasıdır. Fuzuli, eğer geceleri onun feryatlarıyla uyanık olmasalar, ġmġk gibi ahının ateşle komşularının habersizce yanıp gideceklerini söylüyor:

*Berġ-i āhından Fuzūli'nün köyerdi bī-ġaber
Dünler eġġānıyla bīdār olmasa hem-sāyesi*

(Akyüz vd. 1958: 424 /G.300)

Sururi (öl.1814) ise her seher vakti yüksek sesle ah çektiğini, bu sesle uyanan halkın, müezzinin ezan okuduğunu sandığını şöyle anlatıyor:

*Âh eylerüm şadā-yı bülend ile her seher
Halk uyanup şanur ki mü'ezzin ezān virür*

(Bilgegil 1989: 217)

e. Zayıflık, Güçsüzlük

Aşkderdinin ağırlığıyla tüm gücünü kaybeden âşk son derece zayıflamıştır. Aşkındaki beyitlerde görüleceği üzere, diğer özellikleri gibi âşkın bu zayıflığı ve güçsüzlüğü de komik mübalağalara konu olmuştur.

Mesela Zati (öl.1546) âşk derdiyle öyle zayıf düşmüştür ki feryatları onu “içre bak yatıyor” diye göstermese ecel bile bulamaz:

*Derd ile şöyle za'if oldum ki bulmazdı ecel
İşte bak yatur diyü göstermese efgān beni*

(Çavuşoğlu ve Tanyeri 1987: 319 /G.1498)

Fuzuli, âşkderdiyle aynada eseri görünmeyecek kadar zayıfladığı için sevgilinin gönlünde de yer bulamadığını söylüyor. Yani aynaya baktığında zayıflığından dolayı hiçbir yansıması olmayan âşk, sevgilinin gönül aynasında da görünmez hâldedir. ğair zayıflığını mübalağa ile anlatırken, sevgilinin gönlünde âşkna karşılık bulamayışını da zayıflıktan görünmez oluşuna bağlayarak hüsn-i ta'îl yapmıştır:

*Düşmezem gönlüne ya'ni olubam eyle za'if
Derd-i 'ışkuñla ki gözgüde görünmez eşerüm*

(Akyüz vd. 1958: 333 /G.209)

geyhülislam Yahya zayıflıktan görünmez hâle gelmesine karşılık, derdin ve gamın kendisini nasıl bulduğuna karşmasını şöyle anlatıyor:

*'Aceb nice bulupdur ben naḥif derd ü gam bilsem
Nişān ḥod ḳalmamışdur za'f ile cism-i nizārumdan*

(Kavruk 2001: 304 /G.280)

Emri öyle zayıflamıştır ki dertli bir örümcek onun boynuna ağından bir ip (yular) takıp sürüyebilir:

*Şöyledür za'fım sürer bir 'ankebūt-ı derdmend
Ben za'ifün boynına taşarsa tārından kemend*

(Saraç 2002: 69 /G.70)

Nabî'ye göre âşkın vücudunu yok etmekteki amacı, öldüğünde tabutunun kimseye yük olmasını istemeyiğindendir:

*'Aşık ifnā-yı vücūd eylemeden derdi budur
İstemez kimseye bār olduğunu tābūtūñ*

(Bilkan 1997: 770 /G.410)

ğü beyitte ise, Nabî'nin güçsüzlüğü bütün vücuduna öyle yayılmıştır ki güzellerin yanağına düğün bakış oradan bir türlü kalkamaz. ğair gözlerini (bakışlarını) güzellerin yüzünden ayıramayığın hüsn-i ta'îl yoluyla güçsüzlüğüne bağlayarak nükteli bir hayal çizmiştir:

*Nā-tüvānlık o kadar itdi sirāyet tene kim
Kaḳkamaz ‘arız-ı ḥübāna düşünce nıgehüm*

(Bilkan 1997: 852 /G.518)

Nedim’in vücudu da o kadar zayıf ve güçsüzdür ki bir karıncanın kirpiğinin gölgesinin altından geçse yaralanacak hâldedir. Nedim’in bu beyitte yaptığı akıl ve görenek dışı mübalağa, örneklerine Hind üslubunu benimseyen Gairlerin Gairlerinde rastlanan türdendir:

*Nā-tüvānım şöyle kim mecrūḥ olur cismüm Nedīm
Geçse zîr-i sāye-i müjgān-ı çeşm-i mürdan*

(Macit 1994: 433/G.107; Boztepe 1338-40: 166)

Ağğıdaki iki beyitte Necati ve Koca Ragıp Paḳa aḳk derdiyle zayıf ve güçsüz düşünceleleriyle sebebiyle ölecek, canlarının bedenden çıkacak hâlinin bile kalmadığını söyleyerek mübalağa yapmıḡtır:

*Çokdan ölürdi bu derd ile Necātī ammā
Zā‘fi ḡālibdür anuñ cānı bedenden çıkamaz*

(Tarlant 1997: 287 /G.231)

*İtdi ten-i nizārımı feryād u nāle nāl
Ḳaldım o rütbe za‘fıla yok irtihāle ḡāl*

(Yorulmaz 1989: 129 /G.106)

Necati, sevgilinin aḳıyla görülemeyecek kadar zayıfladığı için, ortada cenazesi olmadığı hâlde cenaze namazı kılınan kayıp kiḡler gibi, öldüğünde onun için de kayıp namazı kılınacağını Göyle ifade etmiḡtir:

*Öldüğüm vaktin meger ḡā‘ib namāzın kılalar
Kim beni za‘f ile nā-peydā vü pinhān eyledüñ*

(Tarlant 1997: 322 /G.289)

Hayali ise aḳk yolunda yıpranmaktan vücudundan eser kalmayan âḡk için öldüğünde namaz kılınmasına gerek olmadığını söylüyor:

*‘Āşıḳuñ fersüde olup cismi rāh-ı ‘aşḳda
Çün nişānı ḡalmaya kimse namāzın kılmasun*

(Tarlant 1945: 310 /G.25)

f. Uykusuzluk

Aḡkderdine düşün âḡk gece gündüz uyumayan biridir. Necati ağğıdaki beyitte sevgiliyi gördüğünden beri bir gece bile gözünü yummadığını söylüyor:

*Ḳaḳ bilür kim bir gice kirpüklü gözüm yummadum
Ey Necātī tā kim ol dildārı gördüm bir naḡar*

(Tarlant 1997: 224 /G.128)

Necati ḡubeyitte ise, düşünde ansızın gözüne sevgiliye benzer biri görünür diye bir gece bile uyumadığını Göyle dile getirmiḡtir:

*Bir gice görmez uyḡuyı kirpüklü gözlerüm
Nā-geh düşünde görine diyü saña naḡir*

(Tarlant 1997: 231 /G.140)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

g. Cünun (Delilik)

Buraya kadar olan bölümdeki bağıklar altında tipik özelliklerinden örnekler verilen âĖĖın bu kadar büyük bir dert olan aÇkın Ėiddetiyle aklını yitirdiği görülür. ÂĞk, bu delilik hâli bakımından yine ağkan aklını yitirmiğ bir âğk kahraman olan Mecnun ile kıyaslanır.

Fehim-i Kadim (öl.1647) bütün deliler gibi ağkan deliye dönenlerin de zincire vurulduğunu ima ederek, “Sevgilinin saçlarının zincirinin (zincire benzeyen saçlarının) hasretiyle öldürdüm fakat divane gönlün ölümüyle cünun (delilik)un yetim kalmasından korkarım.” diyerek gönlünün deliliğin babası olduğunu söylemektedir:

*Ölürdüm Ėasret-i zencîr-i zülfîyle budur Ėavfım
Yetim olur cünun fevt-i dil-i divâneden soñra*

(Üzgör 1991: 636 /G.253)

geyh Galib (öl.1799) ise deliliğin kendisine verdiği ikbal (Çans mutluluk)le son derece mağrur olan Mecnun (Kays)’un, bu ikbale ortak olmaya onu binbir güçlkle kabul ettiğini söyleyerek, Mecnun gibi ağkan deliye dönmüğbir âğk olarak böyle bir delilikten memnuniyetini dile getirmiÇtir:

*Eylemiş mağrur o rütbe Kays’ı iğbâl-i cünun
Biñ belâlarla Ėabûl-i iştirâk eyler beni*

(Gürer 1994: 591 /G.332; Okçu tarihsiz: 414 /G.329)

4. Şairlerin Şairlikleri ile İlgili Mübalağalar

Bilindiği gibi, divan Ėirinde Ėarlerin Ėairlik yeteneklerinin, Ėirlerinin ve bağka faziletlerinin üstünlükleriyle övünmelerine *fahriye* denir. Ėairler söz konusu övünmelerine özellikle kasidelerde ve gazellerinin makta veya maktadan önceki beyitlerinde dile getirmiğlerdir. Bir kasidede Ėairin kendini övdüğü beyitlerin yer aldığı bölüme de *fahriye* denmektedir. Ėairler fahriyede genellikle kendilerini Ėan’ın ünlü Ėarleriyle karĖılaĖtırarak abartılı biçimde överler. Ėairlik yeteneğinin ve Ėirlerinin onlardan üstün olduğunu söylerler. Böylece kaside sunulan kiğinin sıradan bir Ėair tarafından değil, Ėiri ve ĖarlıĖının değeri yüksek bir Ėarce övüldüğünü anlatmak isterler. Bu da övülen kiğye karĖıbaĖka bir yoldan yapılmığbir övgü sayılır (Dilçin 1995: 157-58). Divan Ėirinde kasidelerinde fahriyeye çok düğkün olan Ėair Nef’î’dir. Nef’î, medhiyelerinde olduğu gibi fahriyelerinde de mübalağaya çok yer vermiÇtir. Mesela Çubeyitte, dokuz katlı gök dönmeye bağadığından beri Ėir dünyasına kendisi gibi bir Ėarin gelmediğini söylemiÇtir:

*Gelmedi dağı benüm gibi cihân-ı nazma
Devre âğâz idelü nüh-felek-i dâ’ire-sâz*

(Akkuğ 1993:240 /K.57)

Nef’î düğmana tatlı Ėirinin kılıcının (kılıca benzeyen tatlı Ėirinin) suyundan¹⁶ içirse, düğmanın topraktaki cesedi bağna toplanan hüma kuğarının onun kemiklerini yiyebilmek için kavgaya tutuğacaklarını söyleyerek, Ėirlerinin tadının ondan nasiplenelerin kemiklerine kadar nüfuz edeceğini anlatmaktadır:

*İçürsem düğmene ger âb-ı tiğ-ı nazm-ı şîrinüm
İder Ėâkinde ĖavĖâyı hümâlar üstüñân üzre*

(Akkuğ 1993:62 /K.6)

¹⁶ Buradaki kılıç suyu ile kastedilen, bıçak, kılıç gibi kesici âletler yapıldıktan sonra sertlik kazandırmak için verilen sudur (Onay 1993: 379).

Nef'î, Gırlarının tüm dünyayı sarhoğettiğini, bunun nedeninin de o Gırların aÇk Çarabına küp olmuğ bir yetenekten çıkması olduğunu söyler. Burada Gırlarının dünyadaki tüm insanları sarhoğlık derecesinde etkileyebilecek kadar âğkane olduğunu söylerken, Çarap dolu küp gibi aÇkla dolu yaradılığın ona bu Gırları yazdırdığını kastetmektedir:

*Bāde-i aşka hum olmuş bir tabî'atden çıkar
'Alemler mest itse ey Nef'î n'ola eş'arumuz*

(Akkuğ 1993:304 /G.47)

Ağğıdaki beyitte ise, Nef'î hiç kimseden bir beğeni sözü duymamığolmasına Çarınamak gerektiğini söylemektedir. Çünkü onun sözünün (Gırinin) büyüyle dünyadaki tüm insanların ağzı bağlanmığ (dili tutulmuğ)ır. Hâliyle dili tutulan (konuÇamayan) insanlar da beğenilerini ifade edecek bir söz söyleyememektedirler:

*Bir kimseden irmezse n'ola gūşuma taḥsîn
Efsūn-ı kelāmumla cihān beste-dehāndur*

(Akkuğ 1993:73 /K.10)

Nef'î bir Çar olarak inÇa (nesir)ya tenezzül etmediğini, belki tenezzül etseydi inÇatarzıyla yazdığı eserlerinin gökteki meleklerin diline dolanıp sürekli okunacağı iddiasını Çöyle ifade ediyor:

*Tenezzül eylemem inşāya eylesem belki
Müsebbihān-ı felek vird iderdi inşāmı*

(Akkuğ 1993:116 /K.22)

Nef'î Çubeyitte ise, rubailerinin arzusunun, rubai üstadı bir Çar olan Hayyam'ın ruhunu çalpara denilen müzik âleti eÇiğinde oynattığını söylüyor. Burada çalpara (çehâr-pâre veya çâr-pâre)dan söz edilmesi, rubainin dört mısradan oluÇa bir nazım Çekli olması dolayısıyladır:

*Getürdi şevk-i rubā'ilerüm tekellüfsüz
Çehâr-pâre ile rakşa rûh-ı Ḥayyām'ı*

(Akkuğ 1993:116 /K.22)

Hayali ise Çan Çari Molla Cami ve Ali ğir Nevayî'nin ruhları Çirimi duysalar ölüm uykusundan uyanıp tekrar sarhoğolurlardı diyor. ğairlerin kendileriyle karÇılaÇırdıkları kiÇler eğer hayatta değillerse onların ruhlarına kiÇlik kazandırmaları pek çok Çarde görülen bir tutumdur:

*Ger bu nazmı rûh-ı Cāmî ile Nevāyî işide
Uyanup ḥ'āb-ı 'ademden olalar tekrār mest*

(Tarlın 1945: 112/ G.1)

Naili (öl.1666) ağğıdaki iki beyitte, kendisinin dili güzel kullanan bir Çar olduğunu söylemiÇir. Bu nedenle eğer onun yeni bir beytini ünlü Çan Çarlarından Nizami tazmin¹⁷ etmiÇ olsaydı sözündeki tattan dolayı, bela çekmiÇ Ferhad'ın gözüne Husrev'in Çrin (tatlı, sevimli) görüneceğinden söz etmektedir. Nizami *Husrev ü Şirin* mesnevisi yazmıÇbir Çairdir. Bu hikâyede her ikisi de ğirin'e âğk olmaları bakımından Ferhad ile Husrev birbirlerine rakip kiÇlerdir. Naili bu nedenle, kendi Çir dilinin güzelliğinin etkisiyle, ğirin'in aÇkından vazgeçmesi için çok eziyet eden Husrev'in bile Ferhad'a Çrin görünebileceğini anlatmaktadır:

*Benüm ol nāzım-ı hoş-lehce ki itseydi eger
Tāze bir beytimi nazmında Nizāmî tazmîn*

¹⁷ “Bir dize ya da beytin, baÇla bir Çarce herhangi bir nazım biçimine tamamlanmasına ve böylece yazılan Çiire denir” (Dilçin 1995: 276).

*Görinürdi eşer-i lezzet-i güftārumdan
Çeşm-i Ferhād-ı belā-pervere Husrev şîrîn*

(Çekten 1970: 101 /K.16)

Necati aÇağıdaki iki beyitte, özellikle sözü ölçülü kullanan bir Çār olduğu için Acem Çārlerinin sürekli onu kıskandığını, hatta onun ortaya çıkıÇından korkan girazlı Örfî'nin Hindistan'a kaçıp yokluk yoluna yüz çevirdiğini söylüyor¹⁸:

*‘Ale’l-ḥuşūş ben ol şā‘ir-i şuḥan-sencem
Ki reşk ider baña dā ‘im suḥanverān-ı ‘Acem
Benem ki bīm-i zuhūrumla ‘Örfî-i Şîrāz
Diyār-ı Hind’e gidüp oldı rû-be-rāh-ı ‘adem*

(Kaplan 1996: 70 /K.21)

Nabi dünyaya hüner sahibi biri olarak yalnızca kendisinin geldiğini, eÇnin benzerinin ancak aynada görülebileceğini Göye ifade etmiÇtir:

*Biz gelmişüz hünerkede-i dehre Nābiyā
Āyînde görür gören ancak nazîrümüz*

(Bilkan 1997: 650 /G.255)

Nedim, Çirlerinin yakıcılığının divanın yapraklarını yakacağı endiÇiyle Çirlerini bir divanda toplamadığını söylüyor:

*Nedimā şî‘rûmî tertîb iderdüm kırkaram ammā
Yaça nazmumdaki sūz u güdāz evrāk-ı dīvānum*

(Macit 1994: 417/G.85; Boztepe 1338-40: 161)

HaÇmet ise yersiz sözler (Çirler) bile söylemiÇolsa dünyada kıyamete kadar hep beğeniyle karÇılanacak kadar büyük bir Çār olduğu iddiasındadır:

*Bir şā‘ir eyledüñ ki beni ḥaşre dek cihān
Bî-cā kelāmuma daḥî şābāş-ḥ ‘ān olur*

(Arslan ve Aksoyak 1994: 114 /K.9)

5. Mevsim Tasvirleri ile İlgili Mübalağalar

Divan Çirinde mevsim tasvirleri baÇa kasidelerin nesib bölümlerinde olmak üzere gazel, mesnevi ve diğr nazım Çekilleriyle yazılmış Çirlerde rastlanır. Bu tasvirlerde mevsime göre havanın sıcak veya soğuk oluşumübalağalı biçimde anlatılmışÇtır. Bu mübalağalarda da aklın ve göreneğin sınırlarını aÇan durumlar mizahi hayallerin ortaya çıkmasına neden olmuşÇtır.

a. Kış Tasviri

Nesib bölümünde kıÇın anlatıldığı kasideler şitaiye, yalnızca kar anlatılırsa berfiye adını alır. Çiirlerdeki kıÇ tasvirlerinde karın ve soğğun dondurucu Çddeti, bu son derece soğuk mevsimde tabiat varlıklarının ve insanların içinde bulunduğu durum mübalağalı biçimde anlatılmışÇtır.

Necati'nin aÇağıdaki iki beyti *Divan*'ında yer alan bir berfiyede geçmektedir. Bu beyitlerde kar yağdığında halkın güneÇ mumla arar olduğu, bulamayınca da gönüllerinin bu dertle bir parça ateÇe dönüşüğü, kuru bir ağaç dalında (ateÇe dönen gönüllerinden gelen) nefesle (üfleterek)

¹⁸ Örfî'nin Hindistan'a göç etmek zorunda kalÇının asıl nedeninin, çağdaÇları ile mücadelelerinin çirkinleşmesinden dolayı maruz kaldığı hakaret ve Hint-Türk imparatorlarının himayesinin cazibesi olduğu bildirilmektedir (Shafî 1964: 481).

narçiçeği bitirdikleri, yaQı bir tarikat büyüğüne benzeyen karın halkı riyazetle (kıQı Qartlarında yakacak vb. gibi ihtiyaçlardan mahrum bırakmakla) kemale erdirdiği anlatılmaktadır. Burada güneQn hiç çıkmadığı karlı bir kıQ mevsiminde insanların soğuktan dolayı yaQadığı sıkıntılar tarikate girenlerin kemal (olgunluk) mertebesine eriQmek için riyazet çekmesine benzetilmiştir. İnsanların ocak baQarında odun parçalarını üfleye üfleye tutuQurma çabalarının sonunda odunun yanmaya baQması kuru dalda narçiçeği açtırmak olarak tasvir edilmiş ve bu bir mucize gibi yansıtılmıştır:

*Gündüzin halk çerāğ ile ararlar güneşi
Bulmayup derd ile bir pāre od oldu her dil
Bitürürler dem ile kuru ağaçdan gülnār
Pir-i berf itdi riyāzetle bu halkı kāmīl*

(Tarlan 1997: 58 /K.14)

Fuzulî'nin aQğıdaki beyitleri Ayas PaQa hakkında yazdığı bir terci-bendde geçmektedir. Bu beyitlerde Ayas PaQa'nın ordu ile birlikte Cezayir'in fethi için Cezayir'e doğru giderken geçtiği bir çöldeki kıQ havası tasvir edilmektedir.

Beyitlerde anlatıldığı üzere, mevsim öyle bir mevsimdir ki havanın ve suyun çok soğuk olması yüzünden Hz. İsa nefesini üflese onun ölümleri diriltlen nefesi insanların ölümüne neden olur. KıQn öldürücü soğuşunda güneQbile ısınabilmek için ateQgördüğü yerde kendini ateQeatmaktadır. Soğuk, kılıç gibi öyle keskindir ki eğer ruh ölümlere dönse, dıQarıdaki bu keskin soğuk yüzünden ölümler mezardan çıkmak istemeyeceklerdir:

*Faşl hem bir faşl kim serd olmağın āb u hevā
Halkdan kat'-ı hayāt eylerdi 'İsā ura dem
Eyle mühlük şiddet-i dey kim harāret bulmağa
Gördüğü yirde düşerdi odlara hırşid hem
Eyle kâtı' tığ-ı sermā kim lahiddin çıhmağa
Rūh eger emvāta 'avd itseydi eylerdi sitem*

(Akyüz vd. 1958: 61 /T.15)

Nabî'nin bir gazelindeki Qı beyitte zalim, geçit vermez karın soğuşu dünyayı öyle etkisi altına almıştır ki sevgi (aQk), âQk ile sevgili arasında onlara ulaşacak yol bulamamıştır:

*O deñlü şaldı berf-i bî-emān kevne bürüdet kim
Miyān-ı 'āşık u ma' şūka yol bulmaz maḥabbetler*

(Bilkan 1997: 503 /G.61)

Nedim'in tasvir ettiği kıQ mevsiminde ise soğuk fırtına birkaç gün daha esmeye devam ederse, ateQde yaQadığı rivayet edilen semender denilen hayvanın bile ateQn içinde donacağı söylenerek mübalağalı bir soğuk tasviri yapılmıştır:

*Toñar¹⁹ soğukdan efendi semender āteşde
Bir iki gün daḥi böyle eserse bu şarşar*

(Macit 1994: 63 /K.13; Boztepe 1338-40: 41)

¹⁹ Toñar (Boztepe 1338-40: 41): Uçar (Macit 1994: 63).

b. Yaz Tasviri

Nesib bölümünde yaz mevsiminin ve sıcaklığın anlatıldığı kasidelere *temmuziye* denir. Bu türlü Çirlerde de hava sıcaklığının Çddeti ve bundan etkilenen insan ve diğer varlıkların durumları mübalağalı biçimde anlatılmıştır. AÇğıdaki beyitler Nef'î'nin bir temmuziyesinden alınmıştır.

Nef'î'nin tasvir ettiği yaz mevsiminde hava sıcaklığının etkisi öyle bir noktaya gelmiştir ki bir karınca sıcak nefesiyle denizi kurutup seraba döndürmüştür:

*İrdi bir gāyete te 'şir-i hevā kim bir mūr
Bir dem-i germ ile eyleridi deryāyı serāb*

(AkkuÇ 1993:150 /K.32)

Nef'î, aynı kasidenin Çubeyitlerinde ise, “Bir Çir cehennemi bile yakacak kadar sıcak olan bu mevsimi Çirinde anlatmaya niyetlense, bu düÇüncenin harareti, anlam kuÇarı daha hayal tuzağına düÇmeden onları kebab yapar” diyor. Yani bir Çarin Çirinde anlatmak istediği yaz mevsiminin sıcaklığının, hayallerine konu olacak anlamları bile yakacağı anlatılmak istenmiştir:

*Naẓm içün vaşfını bu faşl-ı caḥīm-efrūzuñ
İtse bir şā'ir eger ṭab'ına tevciḥ-i ḥiṭāb
Düşmedin dām-ı ḥayāle daḥi bir demde ider
Tāb-ı endişesi murḡān-ı ma'āniyi kebāb*

(AkkuÇ 1993:150/ K.32)

6. Devlet Büyüklerinin Kasırları ve Diğer Bina Tasvirleri ile İlgili Mübalağalar

Divan Çirinde hükümdar veya diğer devlet büyüklerinin makam ve görevlerindeki özelliklerine ilişkin övgüler dışında, bindikleri atları gibi yaptırdıkları görkemli kasırların övgülerinde de mübalağalı övgülere rastlanır. Çünkü söz konusu kişilerle ait olan unsurlar da onların diğer nitelikleri kadar üstün, yüce ve övgüye layıktır. AÇğıdaki Ahmet PaÇave Nedim'in beyitleri bu türden övgülere örnektir.

Ahmet PaÇa Sultan Mehmed'î övdüğü bir kasidenin aÇğıdaki beyitlerinde hükümdarın kendisi gibi yüce olan kasrının yüksekliğini övmektedir. Buna göre, adı geçen kasrın tepesinden gökyüzünü seyreden biri dokuz katlı göğü²⁰ bir hardal tanesi gibi küçücük görür. Anlaşılan o ki tasvir edilen bu kasır gökyüzünden daha yüksektir. Bu nedenle sofasından göğe bakan biri ise baÇındaki külâhı gökyüzünün (feleğin) üstüne düÇürür:

*Görür ser-i kaşruñdan iden kimse neẓāre
Nūh-tāremi bir dāne-i ḥardal gibi ednā
Düşüre sipihr üzre külāhını başından
Her kim baḫa çarḥ üstine soffañdan aşığa*

(Tarlan 1945: 24/K.12)

Ahmet PaÇaaynı kasidenin Çubeytinde ise hükümdarın gökyüzü kadar yüksek olan kasrını Hz. Ğa²¹ görseydi boÇu boÇuna göğe çıkmış olmaktan utanırdı diyor:

²⁰ Eski astronomi (felekiyât) ilmine göre gök dokuz tabakadır. Göğün her tabakasinda bir gezegen (seyyar yıldız) vardır (Onay 1993: 166).

²¹ Hz. Ğsadünyaya dair hiçbir Çöyle ilgilenmediği için *mücerred* sıfatıyla anılmıştır. Göğe yükseldiğinde dördüncü katta üzerinde dünya malı olarak bir iğne bulunduğu için daha ileri gidemeyip orada kalmıştır (Onay 1993:220). Beyitte onun bu göğe yükselişine telmih yapılmıştır.

*Ger kaşr-ı felek-rif' atüñe kıla nezāre
Yok yire göge çıkdugına utana 'İsā*

(Tarlan 1966: 29 /K.12)

Nedim'in aÇağıdaki iki beyti ise, Sultan III. Ahmed, Damat Çbrahim PaÇave Sadabad kasrı övgüsünde yazdığı bir kasidesinde yer almaktadır. Sadabad kasrı, Damat Çbrahim PaÇanın Sultan Ahmed için Kâğıthane'de bir mesire yeri olan Sadabad'da yaptırdığı kasırdır. Bu kasrın etrafı fiskiyeli havuzlar, ejderha ağzından akan sular, sütunlar ve kanallarla süslenmiştir (Mazıoğlu 1992: 25). Nedim ilk beyitte Sadabad Kasrı'nın bahçesinde yer alan Çalırından akan suların müstecab dua (Allah tarafından kabul edilmiş dua) gibi arÇakadar çıktığını söylüyor. Diğer beyitte ise, bu yüce kasrın yüksek kemerine (kubbesine) baksa, NuÇrievan'ın tacının baÇından düÇeeğini söylüyor. Yani kasrın kemerleri (kubbesi) o kadar yüksektir ki NuÇrievan baÇını kaldırıp bakayım derken baÇındaki tacın düÇeeği hayal edilmiştir²².

*'Arşa dek çıkmakda mānend-i du'ā-yı müstecāb
Uğrayan āb-ı muşaffā rāh-ı şādırvānına
[...]
Şübhesüz Nüşîrevān' uñ tācı başından düşer
Bağsa tāk-ı ser-bülend-i kaşr-ı 'izz ü şānına*

(Macit 1994: 97-98 /K.21; Boztepe 1338-40: 54)

AÇağıdaki iki beyit ise görkemli hükümdar kasırlarından farklı olarak, *Nabi Divanı*'nda viran bir evin mübalağalı biçimde tasvir edildiği kıt'adan alınmıştır. Mizahi bir dille yazılmış bu Çirden anlaşıldığı üzere, tasviri yapılan ev, Nabi'nin bir kış günü konuk olduğu bir evdir. Mübalağanın mizahi bir boyut kazandığı aÇağıdaki beyitlere göre sayılamayacak kadar çok olan yarıkları nedeniyle kafese benzeyen bu evin tavanında gökyüzü gibi yıldızlar parlamaktadır. Çünkü çatısında gökyüzünü seyretmeye engel bir Çey yoktur. Duvarlarındaki yarıklardan da sokak seyredilir hâledir. Ayrıca evin bir tarafından bir kedi geçse o taraf terazi kefesi gibi aÇağı iner durumdadır:

*Mānend-i kafes rahneleri hāric-i ta' dād
Mānend-i felek saķfi kevākible dıraşān
Hā'il olamaz saķfi temāşā-yı sipihre
Dīvārı degül reh-güzeri māni'-i seyrān
[...]
Bir gübre güzer eyler ise bir tarafında
Ol semti iner alçağa mānende-i mizān*

(Bilkan 1997: 1133/Kt. 5)

7. Şairlerin Kişisel Durum ve Tutumlarına İlişkin Mübalağalar

Bu başlık altında bazı Çarlerin talihten Çıkâyet, hayatta yaşadıkları sıkıntılar, günahkârlık, kendini insanlardan soyutlama, cimrilik, dedikodu gibi konulara bakıÇarının mübalağalı biçimde anlatıldığı beyit örneklerine yer verilmiştir.

²² Beyitte adı geçen NûÇrievān, adaletiyle ünlü olmuÇeski Çrā hükümdarlarındandır. Sarayının kubbesine bir altın çan astırılmış, ucuna da sarayın dışında duran bir zincir bağlatmıştır. Zincir sallanınca çan çalar, çanın sesini duyan NûÇrievān Çilâyetçi geldiğini anlar. Bu nedenle çana bağlanan zincire *zencir-i adl* (adalet zinciri) denmiştir. Sarayın çan bağlanan kubbesine de *tāk-ı Kisrā* adı verilmiştir. (Onay 1993:12). NûÇrievān divan Çiiminde, âdil bir hükümdar oluÇı, bu zincir ve kubbe kavramları ile yer almıştır. Nedim'in beytinde NûÇrievān adının geçmesinin nedeni ise onun sarayındaki *tāk-ı Kisrā* denilen kubbe veya kemer dolayısıyladır.

Mesela Fuzuli Çu beyitte, boĞuna felekten baĞna taÇ yağmadığını (talihinin kötü gitmediğini), bu taÇların ah kazmasıyla (kazmaya benzeyen ah ile) feleğin binasını viran ettiği için yağdığını söyleyerek talihsizliğinin nedenini hüsn-i talille anlatmıştır. YaÇadığı sıkıntılar yüzünden çektiği ahların göğsü kadar yükselip bir kazma gibi feleğin evini viran etmesi ise mübalağadır:

*Degül bî-hûde ger yağsa felekden başuma daşlar
Binâsın tişe-i âhumla vîrân itdügümdendür*

(Akyüz vd. 1958: 227 /G.103)

Naili aÇığıdaki iki beyitte, zaten vücudunun yaradılıĞna (mizacına) yük olduğunu, bir de feleğin zulmü gibi ağır bir yüke hamal olamayacağını (katlanamayacağını) söylüyor. Çünkü feleğin zulmü öyle ağır bir yüküdür ki gölgesini toprağa yükleseler yer öküzünün²³ kemiklerinde zelzele yaratır (çatırdır):

*Bâr iken tab‘a vücūdum ne revādur kim olam
Cevr-i gerdün gibi bir bâr-ı girâna hâmmâl
Nice bâr eyleseler zıllını hâke tahmîl
Üstüh‘ânına düşer gâv-ı zemînüñ zelzâl*

(Çekten 1970: 80 /K.12)

Fehim-i Kadim ise hayatı boyunca ölmekten beter bir hayat yaÇadığını “Ecel bizim efsanemizi (hayat hikâyemizi) bir gece dinleseydi uyanık gözü kıyamet gününe kadar uykuya daldardı” diyerek anlatıyor. Yani Çâr, hayat hikâyemi duyan ecel, benim canımı almak yerine kendisi öldü (sonsuz uykuya yatar) demek istemiştir:

*Haşre dek pür-h‘âb olurdu çeşm-i bîdârı Fehîm
Bir gice güş eylese şahş-ı ecel efsânemüz*

(Üzgör 1991: 470 /G.124)

Nabi Çubeyitte çok günahkâr biri olduğunu anlatmaktadır. Buna göre, iÇediği günahlar ne kadar hafifletirse de onların kendisi Çöyle dursun gölgesini bile yer öküzü²⁴ taÇmakta aciz kalır:

*Hamlden sâyesini ‘âciz olur gâv-ı zemîn
Olunursa ne kadar kâr-ı günâhum tahfîf*

(Bilkan 1997: 744 /G.380)

Nabi Çu beyitte ise “Çınsanlara karÇı gönlüm öyle yabancılaÇı ki yansımam insan diye aynaya bakamam” diyerek insanlardan ne kadar uzaklaÇtığını, aynada kendi yansıması da dâhil olmak üzere insan görmeye tahammülünün olmadığını anlatmaktadır:

*Halkdan gönlümün ol mertebedür vahşeti kim
‘Aksüm âdem diyü mir ‘âte nigâh eyleyemem*

(Bilkan 1997: 847 /G.512)

Nabi aÇığıdaki beyitte cimrilikten nefretini dile getirmektedir. Mizacının (yaradılıĞının) ramazanı (oruç ayını) bile cimriliği [ramazan ayı yemeden içmeden el çekme (perhiz) ayı olduğu için] yüzünden tutmayacak kadar cimrilik düĞmanı olduğunu söylüyor. ğair burada *ramazan*, *tutmak* ve *imsâk* kelimelerinin anlamlarıyla âdeta oynamıştır. Çünkü *ramazan* kelimesi hem *oruç ayı* anlamında, hem de *bir erkek adıdır*. *Tutmak* fiili hem *bir şeyi yapmak*, *yerine getirmek* anlamı dolayısıyla *oruç ibadetini yerine getirmek*, hem de *değer vermek*, *beğenmek*, *benimsemek* anlamındadır. *İmsâk* ise hem *bir şeyden el çekme*, *perhiz* hem de *cimrilik*, *pintilik* anlamlarına gelen

²³ bk. 12. dipnot.

²⁴ bk. 12. dipnot.

bir kelimedir. Bu durumda Çârin sanki Ramazan adında birinden de sırf cimriliği yüzünden hoşlanmadığını çağırıcıran bir söyleyiş içinde olduğunu söylemek mümkündür:

*Tab‘um o kadar düşmen-i hissetdür kim
Tutmam ramazânı bile imsâkinden*

(Bilkan 1997: 1259 /Mf. 53)

Osmanzade Taib ise ağıdaki beyitte, kendisini sağır edecek kadar çok sıkıntı çektiği ve sonunda da sağır olmasına neden olan dedikodudan rahatsızlığını dile getirmek istemiştir. Gerçekte dedikodunun kulağı sağır edecek bir şiddette olması mümkün değildir. ğair bu ifade ile hakkında çok dedikodu yapıldığını, düşmanlarının kendisine sözle saldırılarda bulunduğunu mübalağa ederken, bunlara kulak tıkadığını nükteli bir biçimde anlatmıştır²⁵:

*Güft ü gūdan ol kadar çekdüm sitem
‘Arız oldu ‘âkıbet renc-i şamem*

(Yatman 1989: 3)

Sonuç

Divan Şiirinde mübalağa sanatının mizahla ilişkisinin değerlendirildiği bu çalışmanın sonucu, Şârlerin mübalağaya başvururken amaçlarının, doğrudan mizah veya hiciv amacıyla yazdıkları eserler dışında, her zaman mizah yapmak olmadığı, bu sanatın metne kattığı anlam veya hayalin okuyucunun zihninde mizah duygusuna yol açtığını söylemek mümkündür. Çünkü burada değerlendirilen örneklerde de açıkça görüldüğü gibi Şârlar anlatımın etkisini güçlendirmek, muhatabı etkilemek veya ikna etmek, aynı zamanda da hayal güçlerinin ne kadar geniş olduğunu sergilemek amacıyla mübalağa sanatı yapmışlardır. Bu nedenle övülen veya tasvir edilen nitelik veya durum olduğundan farklı biçimde, gerçekleştirmesi zor hatta mümkün olamayacak ölçüde üstün veya ağı konumunda gösterilerek anlatılmıştır. Bu durum, etkilendiği Arap ve Fars edebiyatlarında da olduğu gibi divan edebiyatının teorik ve estetik esaslarının bir gereğidir. Anlatımın mübalağa ile sağlandığı bu tarihi metinler yazıldıkları dönemin anlayışıyla değil de bugünkü anlayışla okunduğunda ortaya çıkan sonuç mizahidir. Mesela bu edebiyat geleneğinde hükümdar veya devlet büyüklerini övmenin ğali bu iken, bugünkü anlayışla okunduğunda, bu metinlerde gerçek nitelikleri veya niteliğin gerçek boyutunu yansıtmaması nedeniyle Şârlerin övülen kişilerle alay ettiğini söylemek gerekirdi. Kısacası bu Şiirlerde mübalağa, bu kavramın doğası gereği, anlam bağlamında mizahi olarak değerlendirilebilmesine karşılık, kültürel bağlamda bu mümkün değildir.

Mübalağa sanatının ağırlığın derecesine göre *tebliğ*, *iğrak* ve *guliv* olmak üzere üçe ayrıldığı giriş bölümünde belirtilmiştir. Buna göre, değerlendirilen beyit örneklerinde mizahi hayallerin yaratılmasında *iğrak* ve *guliv* tarzındaki mübalağaların *tebliğ* türündeki mübalağalardan daha etkin olduğu görülmüştür. Çünkü bu türlü mübalağalarda Şârlar aklın ve göreneğin sınırlarını zorlamış veya aşmışlardır. Zaten okunduğunda insanı gülümseten de olamayacak bir ğeyi olduğu varsayımıyla hayal etmek, bir durumun alığlan, bilinenden farklı biçimde ifade edilmiş olmasıdır. Belagatçilerin özellikle guliv tarzındaki mübalağanın makbul sayılmasına koşul olarak öne sürdükleri gibi, söz konusu mübalağalar okuyucunun zihninde mizah duygusu yaratmasının yanı sıra hayale şiddet ve incelik katarak güzelliği artıran bir iğve de sahiptir.

Değerlendirilen pek çok beyitte görüldüğü üzere, başta *teşbih* ve *teşhis* olmak üzere *telmih*, *tezat* ve *hüsni talil* sanatlarının mübalağa ile birlikte kullanıldığı ve bu sanatların mübalağanın etkisini güçlendirerek nükteli ve zarif hayallerin yaratılmasını sağladığını söylemek mümkündür.

²⁵ ğair, yağı döneminde çok konuşan, geveze kimselerin (bunlar muhtemelen aleyhtarlık eden rakipleri olmalıdır) çokluğu karşısında Şârlerin âdetinin sağır olmak (bu konuşanlara kulak tıkamak) olduğunu ğöyle dile getirmiştir: Var iken yağıların bu keşreti / Sağır olmağdur sühanver Öâdeti (Yatman 1989: 4)

Ancak herhangi bir gerçek olay veya durumun meydana gelişini hayalî ve güzel bir nedene bağlamak Çökinde tanımlanan *hüsn-i ta'îl* sanatının aynı beyitte mübalağa ile birlikte çok sık kullanıldığı ve mizahi hayallerin yaratılmasında mübalağa kadar etkin olduğu görülmüştür. Çünkü mizahi nitelikli bir eserde bulunması gereken unsurlardan biri olan ve Çâr veya yazarın hayalî olarak yarattığı *gerçek dışılık* niteliği hem mübalağanın hem de hüsn-i ta'îlin ortak yönüdür. Bu tespiti desteklemesi bakımından, belagat konusunda önemli bir kaynak olan *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)* adlı eserde teÇhis, intak, hüsn-i ta'îl ve Çbh-i hüsn-i ta'îl (yarı hüsn-i ta'îl), mübalağa ve istidrak (yererek övme veya överek yerme) sanatlarının *Tahayyüle Bağlı Sanatlar* başlığı (Bilgegil 1989) altında ele alındığını belirtmek gerekir.

Bu yazıda beyitlerinden örneklerle yer verilen Çârlardan, edebî üsluplarının gereği olarak Nef'î'nin hükümdar ve devlet büyüklerinin övgüleri ile fahriyelerde; Fuzulî'nin ise âşk tipinin niteliklerini anlatırken mübalağaya en sık başvurulan Çâr olduğu görülmüştür. Makale sınırlarını açacağı düğünesiyle burada yer verilemeyen beyitler de göz önünde bulundurularak örnek beyitlere bakıldığında, dikkati çeken bir başka husus da Çârların aynı veya benzer hayalleri benzer söyleyişlerle sıkça içemiğ olmalarıdır. Genel olarak Çârların anlatımda mübalağaya en fazla başvurdukları konular ise, hükümdar veya diğer devlet büyüklerinin adaleti, kendi Çîr ve Çârlıklarıyla övündükleri fahriyeler ve âşk tipinin özellikleridir.

KAYNAKÇA

- AHMET CEVDET PAĞA (2000). **Belâgat-ı Osmâniyye**, (Haz.: Turgut Karabey-Mehmet Atalay), Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKKUĞ, Metin (1993). **Nef'i Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AKYÜZ, Kenan vd. (1958). **Fuzuli-Türkçe Divan**, Ankara: Ç Bankası Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet ve AKSOYAK Ğmail Hakkı (1994). **Haşmet Külliyyatı: Divan, Senedü's-suarâ, Vilâdet-nâme (Sur-nâme), İntisabü'l-mülk (Hab-nâme)**, Sivas: Dilek Matbaası.
- BANARLI, Nihad Sami (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2 C., Ğstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BÖLGEGİL, M. Kaya (1989). **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)**, Ğstanbul: Enderun Kitabevi.
- BÖKAN, Ali Fuat (1997). **Nâbî Dîvânı**, 2 C., Ğstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BOZTEPE, Halil Nihat (1338-40). **Nedim Divanı**, Ğstanbul: Ğdam Matbaası.
- COĞKUN, Menderes (2007). **Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar**, Ğstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇAVUĞOĞLU, Mehmed ve TANYERĞ M.Ali (1987). **Zati Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı**, C. III, Ğstanbul: Ğstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- ÇÖFTÇÖ Hasan (1998), "Klâsik Ğlâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat AraÇırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.10, Erzurum:139-162.
- ÇÖFTÇÖ Hasan (1999), "Klâsik Ğlâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat AraÇırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 11, Erzurum:173-182.
- DÖLÇÖN, Cem (1995). **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- FESÂÎ, Mansûr (1373). **Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî**, giraz.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2004). **Nedim Divanı**, İstanbul: Ğıkılâp Kitabevi.
- GÜRER, Abdülkadir (1993). **Şeyh Galip Divanı: İnceleme-Metin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GÜVEN, Hikmet Feridun (2007). "Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 2, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:578-587.
- HALEBÎ, Ali Asger (1364). **Mukaddimeî ber Tanz u Şûhî-tab'î der Îrân**, Tahran.
- ÖPEKTEN, Haluk (1970). **Naili-i Kadim Divanı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KAPLAN, Mahmut (1996). **Neşatî Divanı**, Ğmir: Akademi Kitabevi.
- KAVRUK, Hasan (2001). **Şeyhülislâm Yahyâ Divânı (Tenkitli Metin)**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KORTANTAMER, Tunca (2007). **Temmuzda Kar Satmak: Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı**, Ankara: Phoneix Yayınevi.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). **Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1998). **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MACÎ, Muhsin (1994). **Nedim Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992). **Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKÇU, Naci (tarihsiz). **Şeyh Gâlib Dîvânı**, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (ET: 12.06.2011)
- ONAY, Ahmet Talat (1993). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, hzl. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3 C., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SARAÇ, M.A. Yekta (2002). **Emrî Divanı**, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- SARAÇ, M.A. Yekta (2007). **Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat**, İstanbul: 3 F Yayınevi.
- SHAFĖ Mohammad (1964). "Örfî", C.9, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 481-82.
- TARLAN, Ali Nihat (1945). **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1966). **Ahmet Paşa Divanı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1997). **Necâtî Beg Divanı**, 2. baskı, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÜZGÖR, Tahir (1991). **Fehîm-i Kadîm: Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- YATMAN, Mustafa (1989). **Osmanzade Tâib Divanı'ndan Seçmeler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

-
- YILDIZ, AyGe(2010). “Klasik Türk Edebiyatında „Neheng“ Kelimesi Üzerine”, **Erdem Dergisi**, S.56, Ankara: 179-195.
- YORULMAZ, Hüseyin (1989). **Koca Râgıb Paşa Dîvânı (Araştırma ve Metin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

LÂMÎ'Î ÇELEBÎ DÎVÂNÎ'NİN MÜTEFERRİKÂT BÖLÜMÜNDE BULUNAN HİCİV MANZUMELERİ

Aslı AYTAÇ*

ÖZET

XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başında yetişen Lâmi'î Çelebi manzum ve mensur olarak kırkı aşkın eser meydana getirmiştir. Şairin divanında ve Letâyif-nâme adlı eserinde hiciv içerikli manzumeler yer almaktadır. Bu manzumeler şikâyet, kınama, aşağılama gibi çeşitli amaçlarla yazılmışlardır. Çalışmamızda, Lâmi'î Çelebi Dîvânı'nın müteferrikât bölümünde bulunan hiciv manzumeleri içerikleri yönünden incelenerek şairin bunlarda hicvi ne yolla sağladığı, hicvi meydana getirirken ne tür kelimelere başvurduğu ve hangi söz sanatlarından faydalandığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lami'î Çelebi, hiciv, hecv, hicviye, mizah.

THE SATIRICAL POEMS IN MÜTEFERRİKÂT PART OF THE DÎVÂN OF LÂMÎ'Î CHELEBÎ

ABSTRACT

Lâmi'î Chelebi grown up between the end of XVth century and beginning of XVIth century created more than forty works as verse and prose. There are satirical poems in his works named as Dîvân and Letâyif-nâme. These poems have been written for such purposes as complaint, condemnation and denigrate. In this work; types of words that he used and the arts of poetry that he benefit from will be evaluated by investigating satirical poems in müteferrikât part of his Dîvân according to their contents.

Key Words: Lami'î Chelebi, satire, satirical poem, humour.

Arapça bir kelime olan “*hicv/hecv*” kelimesi “*biriyle şiir yoluyla alay etme, şiir yoluyla birini gülünç hale koyma, yeme*”¹ anlamındadır. Bugün Türkçede “*yeri*”² kelimesiyle karşılanan hiciv için, Arap edebiyatında “*hicâ*”³, Batı edebiyatında ise “*satire*”⁴ terimi kullanılmaktadır.

Divan edebiyatında kişilerin, olayların veya kurumların çeşitli sebeplerle yerildiği kaside, gazel, kıta, murabba, muhammes gibi nazım şekilleriyle oluşturulmuş manzumelere “*hicviyye*” adı verilir. Hicviyeler, methiyelerin karşısında yer aldığından, methiyeler gibi daha çok kaside şeklinde yazılmışlardır.⁵ Sözlük anlamı “*şaka, latife, eğlence*”⁶ olan *müzâh/mizah* kelimesi ise, edebî bir

* Arç. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: asliaytac@hacettepe.edu.tr

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s. 368.

² <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (16.05.2011)

³ M. Orhan Okay, “Hiciv”, *DİA*, C. 17, 1998, s. 447.

⁴ Cemil Göker, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bak. Yayınları: 1490, Dünya Edebiyatları Dizisi: 13, Ankara 1993, s. 48.

⁵ Gökender Pala ve Metin Akkuğ, “Hiciv, Türk Edebiyatı”, *DİA*, 1998, C. 17, s. 450.

terim olarak gülmece ve alay karşılığındadır. Divan edebiyatında gülmece yani mizah, büyük çoğunlukla hicivden beslenmiştir.⁷ Bir şairin hicviye yazmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlar arasında eğlenmek-eğlendirmek, alay etmek, eleştirmek, düşmanlık beslemek gibi sebepleri sayabiliriz. Her biri, içerisinde farklı oranda hiciv unsuru taşımaktadır. Bu orana göre “*tehzil*, *ta’rız*, *zemm*, *şetm*, *kadh*” gibi terimlerle de anılmaktadırlar. İçerisinde alay bulunanlar “*tehzil*”, taşlama ve sataşma bulunanlar “*ta’rız*”, yerme ve kınama olanlar “*zemm*”, sövmeler de “*şetm*” veya “*kadh*” adıyla anılır.⁸ Bunların yanında; “*hecv-i meş’um*, *hecv-i şeni*, *hecv-i kabîh*” gibi terimler de sövgü barındıran kaba hicivler için kullanılmaktadır.⁹ Alay etme, aşağılama, küçük düşürme, eleştirme, sövme gibi amaçlarla oluşturulan metinler, mizah unsuru taşıdıkları gibi aynı zamanda da birer hicviye konumundadırlar. Teoride aşağılayıcı ve onur zedeleyici mizahın reddedilmesine rağmen, Osmanlı sahasında oluşan Türk edebiyatının mizah ürünlerinde genellikle yukarıda sayılan iki özelliğe uyulmadığı ve hiciv niteliklerinin ön plana çıktığı görülmüştür.¹⁰

Klasik Türk edebiyatı temsilcisi şairlerin divanlarında mizahî kasideler, kıt’alar, gazeller vb. bulunmaktadır. XVI. yüzyıl şairlerinden Lâmi’î Çelebi’nin de hem Letâyif-nâme adlı eserinde hem de divanında bu türden şiirler yer alır. Bu çalışmada, Bursalı Lâmi’î Çelebi divanının müteferrikât bölümünde yer alan mezemmet, ta’rız, kadh gibi hiciv nitelikli parçalar içerik yönünden değerlendirilerek bunların hicvi hangi yollarla sağladığı üzerinde durulacaktır. Verilecek şiir örnekleri için Hamit Bilen Burmaoğlu’nun hazırlamış olduğu doktora tezinden¹¹ yararlanılacaktır.

Lâmi’î dîvânının müteferrikât bölümünde yirmi biri kıt’a, üçü nazm ve altısı mesnevi nazım şeklinde oluşturulmuş toplam otuz hiciv manzumesi bulunmaktadır. Bu manzumeler; “*fî-’arzi’l-şikâye*”, “*hecv-i melîh*”, “*der-mezemmet-i ba’z-ı hâce-gân*”, “*şikâyet*”, “*der-ihsân-ı hûbân*”, “*der-mezemmet-i hisset*”, “*der-ta’arruz-ı hâsîd*”, “*latîfe*”, “*der-ta’rız-ı bîni büzürg*”, “*der-mezemmet-i hûy u hâ-yı ehl-i yâr*”, “*der zu’m-ı vâ’izân-ı zamâne*”, “*der-mezemmet-i cehl ü taklîd*”, “*der-mezemmet-i dînân*”, “*der-kadh-ı hırs-ı pîrân*”, “*der-mezemmet-i zenân*”, “*der-mezemmet-i kahbe-gân*”, “*der-mezemmet-i selîta-gân*”, “*der-hâlet-i zenân*”, “*der-şîve-i duhterân*”, “*der-mezemmet-i mugelmân*”, “*der-mezemmet-i hîzân*”, “*der-mezemmet-i herze-gûyân*”, “*der-mezemmet-i beng*”, “*der-mezemmet-i boza*”, “*der-mezemmet-i ser-hoşân*”, “*der-mezemmet-i derziyân*”¹² başlıklarını taşımaktadır.¹³ Başlıklardan da anlaşılacağı üzere Lâmi’î’nin manzumelerinde yerdikleri arasında vâ’izler, hâceler, kadınlar, kıskanç ve alçak kimseler, boş söz söyleyen şairler, ayyaşlar, terziler, uyuşturucu maddeler vb. bulunmaktadır. Çalışmamızda, bu şiirler hicvin muhatabına göre sınıflandırılarak altı başlıkta incelenecektir:

a. Hâce ve vâ’izlerin yerilmesi:

Bu konuya dâhil edebileceğimiz dört adet hiciv bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi kıt’a, bir tanesi nazm şeklinde yazılmıştır. İki tanesinde hâce, diğer ikisinde de vâ’iz hicvedilmiştir. Bu hicivler, “*der-mezemmet-i ba’z-ı hâce-gân*” ve “*der zu’m-ı vâ’izân-ı zamâne*” başlıkları altında

⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 782.

⁷ Gökender Pala ve Metin Akkuş, a.g.e., s. 450.

⁸ Agah Sırrı Levend, “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)”, *TDAY Belleten*, TDK Yay., Ankara 1971, s. 40.

⁹ Hikmet Feridun Güven, “Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, (ed. Talat Sait Halman), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, AKM yay., Ankara 2006, s. 577.

¹⁰ Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, (Haz.: gerife Yağcı, Fatih Ülken), Kültür ve Turizm Bak., Ankara 2004, s. 378.

¹¹ Hamit B. Burmaoğlu, *Lâmi’î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebi Kişiliği, eserleri ve Dîvân’ının Tenkidli Metni)*, Atatürk Üni. Fen-Edb. Fak., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1983.

¹² Hamit B. Burmaoğlu, a.g.e., s. 349-353.

¹³ Bazı bağımlıklar altında birden fazla manzume yazılmıştır.

yazılmışlardır. Bunlarda hiciv, “zemm”in yukarıda vermiş olduğumuz tanımına da uygun olarak kınama ve yerme şeklindedir. Şikâyet maksatlı olan bu hicivlerde edebî sanat kaygısı bulunmamaktadır. Kaba sözlere ve argoya da yer verilmemiştir.

Hâce ve vâ' izler riyakâr oluşları, dünya malına düşkünlükleri ve görünüşteki dindarlıkları noktasında zâhid ile özdeşleştirilirler. Bunların yerilme sebebi, dar görüşlü, hoşgörüsü kıt, olayları yalnız kabuğundan değerlendiren ve rintliden anlamayan kişiler olmalarıdır.¹⁴ Vâ' iz sürekli va'azlarıyla kişiyi bunaltır, yeri geldiğinde de nefesine uyar ama böyle değilmişçesine davranarak ikiyüzlülük eder. Dinle ilgili gibi görünür ancak ilgisizdir. Onun her sözüne şüpheyile yaklaşılır.¹⁵

Şair, vâ' izleri ve va'zı dinlemeye gelen riya ehillerini bir manzumesinde şu beyitlerle eleştirmektedir:

*Vâ' iz sanur ki va'zı için cümle hâs u 'âm
Bir biri üzre oturub eylerler izdihâm*

*Her biri bir hevâ vü riyâyile cem' olur
Kimün murâdı zen kiminün matlabı gulâm*

*Ruhsat sözine cân ile ederler ittibâ
Takvâ deminde hâba varur cümle ve's-selâm¹⁶*

Vâ' iz kendini dinlenen biri olarak görür ancak insanlar onun ne söylediğini önemsemez. Va'zı dinlemeye gelenler de zaten bin bir dünyevi arzuyla dolu olarak orada bulunmaktadır. Yani onlar da ikiyüzlüdür. “Hevâ” tasavvufta gerçek taraftan yüz çevirip süflî tarafa yönelmektir.¹⁷ Orada va'z dinliyor olmaları onların takvâ ehli olmasını icap ettirirken aslında onlar riyâ ehlidir. Dünyevi istek ve arzuları vardır. Onların bu davranışları biraz da vâ'ize tam bir inanç besleyemedikleri içindir. Çünkü onun da davranışlarında tutarlılık yoktur:

*Nasîhat iderüz dir halka li'llâh
Girüb şevkile vâ' izler beyâna*

*Hemîn dâm eyleyüb dünyâyâ va'zı
Saçarlar mekr ü efsûnile dâne*

*Çü kavli bunların fi'line uymaz
Nice itsün eser halk-ı cihâne¹⁸*

Şairler, “efendi, tüccar, ağa, müderris”¹⁹ gibi anlamları olan “hâce” kelimesini genellikle dünya malına düşkünlüğü bağlamında ele almışlar ve onu bu yönüyle tenkit etmişlerdir. Lâmi'î de aşağıdaki kıt'ada hâceyi yetim malı dolayısıyla yerer:

*Mâl-ı yetîm için sana iy hâce niçe kez
Yazdum du'â varaklarına lutf ile rakam*

¹⁴ Rüçüğüardağ, *Klasik Divan Şiirimiz*, Çukılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1976, s. 71.

¹⁵ Ahmet Atilla gëntürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Süfi Yahut Zâhid*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s.1.

¹⁶ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 164.

¹⁸ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

¹⁹ Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK, Ankara 2000, s. 313., F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yay., İstanbul 1998, s. 479.

*Üç nesnedür cihânda hemîn resm-i şâ'irân
Evvel senâ ikinci tekâzâ üçinci zem²⁰*

*Oldı ikisi tapuna ma'rûz bi't-tamâm
Hizmet nedür dahi bize iy hâce-i kerem²¹*

Şair, hâceden yetim malı konusunda yaptığı uyarıyı dikkate almasını bekler ve bu noktada şairlere düşen görevden söz eder. Buna göre, şairin ilk âdeti övmektir. Beklenen karşılık gelmezse sıkıştırmak ikinci âdet, o da olmazsa üçüncü âdet zemmetmektir. İki âdet yerine getirilmiştir ama anlaşılan o ki gereği yerine getirilmemiş ve bunun üzerine şair üçüncü hususa yani zemme geçmiştir.

b. Kadın ve oğlanların yerilmesi:

Lâmi'î'nin divanında kadınları ve oğlanları yerdiği toplam on adet hicviyesi bulunmaktadır. Bunların dokuz tanesi kıt'a, bir tanesi mesnevi şeklindedir. “*Der-ihsân-ı hûbân*”, “*der-mezemmet-i zenân*”, “*latife*”, “*der-mezemmet-i kahbe-gân*”, “*der-mezemmet-i selita-gân*”, “*hecv-i melîh*”, “*der-hâlet-i zenân*”, “*der-şîve-i duhterân*”, “*der-mezemmet-i mugelmân*” ve “*der-mezemmet-i hîzân*” başlıklarını taşıyan bu hicivlerde en başta kadınların ve genç delikanlıların alçaklığı, hileciliği ve namussuzluğu yerilmiştir. Kadın için “*kahbe, mel'ûne, dûşîze*” ve erkek için de “*habîs, hâr, mel'ûn*” gibi sıfatlar kullanılmıştır. İkisinde de ortak olan, bu kişilerin alçak ve lanetli olmalarıdır. Lâmi'î buradaki yergilerinde teşbih, istiare, tevriye, cinas gibi sanatlara bol yer vererek anlatımını renklendirmiştir. Bazı beyitlerde cinsel içerikli kelimeler ve kaba tabirler yer almaktadır. Özellikle “*hecv-i melîh*” başlıklı kıt'asında bu tür kelime ve tabirler çoğunluktadır.

Erkeklik organı manasındaki “*kîr*” kelimesi en fazla bu konu başlığı altındaki manzumelerde geçer. Şair aşağıdaki beyitte hem bu kelimeyi kullanılmakta hem de kadın üreme organı anlamındaki “*kûs*” kelimesi ile cinas yaparak sanatlı bir anlatım ortaya koymaktadır:

*Ne kadar küsseler girü ol dem
Kîrile yazılır küsi bularun²²*

Lâmi'î, kadınlara dair bazı manzumeleri, kaba tabirlere yer vermeden yalnızca kötü sıfatlar kullanarak oluşturmuştur. Şair aşağıdaki beyitlerde, istikak sanatına da yer vererek kadınları kahbe ve mel'ûne, onlara ait malları da lanetli olarak tarif etmektedir:

*Merdisen evde kahbeyi tutma
Ger boyınca batarsa altuna*

*La'net olsun ana vü mâlına da
Mâlı mel'ûn kendü mel'ûne²³*

Şu kıt'ada ise Lâmi'î hicvi, “*habâset, mekr, tezvîr, fitne, telbîs*” gibi “*kötülük, hile, yalan dolan*” anlamlarındaki sözcükler ile kadınların dış güzelliği arasında tezat yaparak sağlamıştır:

*Zenlerün taşlarına aldanma
İçleri toptolu habâsetdür*

²⁰ Burmaoğlu, a.g.e., s. 349: *dem*.

²¹ Burmaoğlu, a.g.e., s.349.

²² Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

²³ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

*Mekr ü tezvîr ü fitne vü telbîs
Bunlara san'at u virâsetdür* ²⁴

Şairin oğlanları yerdiği aşağıdaki kıt'ası da kadın ile erkeğin kahbelik, güvensizlik, hayâsızlık yönünden karşılaştırılmasına ilginç bir örnektir:

*Hîziyle itme sohbet merdisen iy hîred-mend
Zenden kötîdür el-hak olmaz vefâsı hîzûn*

...
*Ehl-i hamîyyet isen burınma yöresine
'Âlemde kahbe gibi yokdur hayâsı hîzûn* ²⁵

Başka bir hicviyede de kadınların çelişkili davranışlarına gönderme yapılarak eleştiride bulunulur. Mutlu oldukları zamanda bile memnuniyetlerini belli etmeyerek mutsuzmuş gibi davrandıklarını şöyle ifade eder:

*Surûrından sığışmazlar içine
Dururlar yüzlerin gam gösterürler* ²⁶

Şu beyitte ise Lâmi'î hicvi Rüstem'e telmihte bulunarak oluşturur. Rüstem cihan pehlivanıdır, kahramandır. Zâl ise ihtiyar, ak sakallı anlamındadır. ²⁷ Aynı zamanda Zâl, Rüstem' in babasının adı olduğundan tevriyeli kullanılmıştır. Rüstem' in doğduğunda saçlarının kırmızı, yüzünün ve ellerinin de kanlı olması ile “dem” kelimesinin “*kan*” manası ile uyuşmaktadır. “*Destân*” hem hile manasındadır, hem de Zâl'ın lakabıdır. ²⁸ Bu durumda “*Rüstem-dem*” ve “*zâl-destân*” kelimeleri birbirleriyle ilişkilidir. Yine yaptığı kelime oyunları ile şair kadınlardaki tutarsızlığı eleştirirken, aynı zamanda ifadeyi kabalaştırmadan, bayağılığa düşmeden ince bir şekilde hicvetmeyi başarmıştır:

*Cihân Rüstemlerini zâl iderler
Kaçan destân ile dem gösterürler* ²⁹

c. Kötü kişilik özelliklerine sahip kişilerin yerilmesi:

Lâmi'î'nin altısı kıt'a, biri nazm ve diğeri de mesnevi şeklinde olmak üzere toplam sekiz adet hicviyesini bu başlık altında toplayabiliriz. Dâhil ettiğimiz hicivlerin başlıkları şöyledir: “*der-mezemmet-i hisset*”, “*der-ta'arruz-ı hâsid*”, “*der-ta'rîz-i bîni büzürg*”, “*der-mezemmet-i hûy u hâyı ehl-i yâr*”, “*der-mezemmet-i dînân*”, “*der-mezemmet-i cehl ü taklîd*” ve “*der-kadh-i hırs-ı pîrân*”. Bu manzumelerde yerilen cimri, kıskanç, kibirli, ikiyüzlü, hırslı, cahil ve alçak kimselerdir. Tezat, ta'rîz ve istidrâk sanatları aracılığıyla şair iğneleme ve taşlamadaki yeteneğini göstermiştir:

*Beni zem eylesün hâsid kayurmaz
Ki subh-ı kâzibün olmaz ziyâsı*

*Ben anı gice gündüz ideyim medh
Yalanun yine yalandur cezâsı* ³⁰

²⁴ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

²⁵ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

²⁶ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

²⁷ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1402.

²⁸ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 165-166.

²⁹ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

³⁰ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

Yukarıdaki beyitlerde kıskanç kişinin zemmi ve şairin onu övmesi “*subh-ı kâzib*”e karşılık gelmektedir. “*Subh-ı kâzib*” sabaha karşı görünen geçici aydınlıktır³¹. Her ikisi de yalancı aydınlık gibidir, yani yalandır. Son beyitte Lâmi‘î hâsidi medh ediyor gibi görünüyorsa da, aslında bu yolla tam tersini söylemektedir. Hâsîd gece gündüz zemme layıktır. Bu manzume bize XVII. yüzyıl hiciv şairi Nef‘î’nin Şeyhülislam Yahya Efendi’ye yazdığı şu kıt’ayı hatırlatmaktadır. Nef‘î de benzeri şekilde muhatabı doğrudan kaba sözlerle yermek yerine, dokundurmayı tercih ederek kıvrak zekâsını ortaya koymuştur:

*Bize kâfir dimiş Müftî Efendi
Tutalum ben diyem ana müsülmân*

*Varıldukda yarın rûz-ı cezâyâ
İkimüz de çıkaruz anda yalan*³²

Lâmi‘î bir başka kıskanç kişiyi hicvederken bu kez de benzeri şiirlerde çok sık kullanılan köpekten yararlanmıştır:

*Hasûdî medh iderken didi bir cân
Sen anı medh idersin ol seni zem*

*Didim kizbine kizbümdür mukâbil
Seg-i nâ-pâkdan deryâ yimez gam*³³

Lâmi‘î burada da istidrak sanatını kullanarak muhatabı önce över gibi görünür. İlk beyitteki bu övgüye karşılık, asıl niyetini ikinci beyitte söyler. Hasûd kişinin yalanı (zemmi) karşısında, Lâmi‘î’nin yalanı (medhi) bulunmaktadır. “*Medh*” ve “*zem*” kelimeleri ile tezat yapan şair rakip için, düşman ve pis³⁴ kabul edilen köpeği benzetmelik olarak kullanmıştır. Denizin temizliği ve büyüklüğüne köpeğin pisliğinin zarar veremeyeceğini belirtirken yine tezattan yararlanmıştır.

Lâmi‘î, kendini çok yüksekte gören kibirli kişiler için iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde oluşturduğu ta‘riz kıt’asında, “*gözlük*” nesnesini kullanarak eleştiriyi şu şekilde sağlamıştır:

*Semerci oğluna seyyid hayâtî
Didi bir gözlük alsun kem-bahâyâ*

*Urunsun burnuna vakt-i nazarda
Didi kim yok urulmaz zurnapâyâ*

*Didi kartala yük olmaz kanadı
Didi kanat gerekmez ejdehâyâ*³⁵

Şair, gözlüğü mecazî yolla kibirli kişilerin kullanması gereken bir nesne olarak göstermiştir. Onun sayesinde burnu büyük kişiler etrafı doğru algılayacaklardır. Zürafa en uzun kara hayvanı olması ile burada etrafa yukardan bakan kişiler için benzetmelik olmuştur. Kartal başka hayvanları avlayarak beslenir. Alıcı kuştur, yırtıcıdır.³⁶ Lâmi‘î, kartalın güçlülüğü ve görme

³¹ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 599.

³² Saffet Sıdkı, *Nef‘î ve Sihâm-ı Kazâ’ sı*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1943, s. 67.

³³ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

³⁴ Gökender Pala, *Ansiklopedik Divan Şüri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 280.

³⁵ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

³⁶ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 31.

kabiliyetini konu edip karşısına kartaldan daha büyük ve efsanevi bir yaratık olan ejderhayı koymuştur. Ejderha, büyük yılanıdır. Onu kanatlı ve kanatsız kabul eden toplumlar olmasının yanında burada kanatsız olarak kullanılmıştır. Yılanın kanada ihtiyacı yoktur. Kartalın uçuşması ve yılanın sürünmesi de burada tezatı meydana getirmiştir. Aynı ta'riz kıt'asında güzel bir tezat daha şair tarafından şu şekilde kurulmuştur:

Senün kadrün felekdür ben zemînem

Süreyyâdan degersin sen serâyâ

Beyitte, felek-Süreyya ve zemîn-serâ arasında kurulan leff ü neşr sanatı ile yine aynı kelimelerde meydana gelen tezat sanatı görülmektedir. Kıt'anın bir başka beyitinde de şair düşüncesini, kişinin yakınının yaptığı kötü işlerin kendisinden koparılamayacağı³⁷ anlamındaki atasözü ile destekler:

Burun yüzden götürülmez meseldür

Nola rahm itsenüz ben mübtelâyâ

Lâmi'î cahilleri hicvettiği bir başka şiirde ise bu kişilerin günahı ibadet saydıklarından, hayrı şerden ayırmaktan aciz olduklarından söz ederek ilimsiz iş yapmanın da zarar ve ziyan getirdiğini söyler:

Dânişile olur cihânda 'amel

Kâr-ı bî-'ilmdür hatâ vü halel³⁸

Lâmi'î, böyle cahil kişilerin hac ibadetinden bile huzur bulamadığını, Hz. İsmail'in annesi Hacer'in sa'yına telmihte bulunarak dile getirir:

Ne safâ buldı sa'y-i Merveyle

Sa'yini yile virdi yile yile³⁹

Şair bu beyitte "safâ" kelimesinin asıl anlamının yanında Mekke civarındaki bir tepenin adı olmasından da yararlanmaktadır. Aynı zamanda, "koşa koşa"⁴⁰ anlamına gelen "yile yile" ikilemesi ve rüzgâr anlamındaki "yil"⁴¹ kelimesi ile de cinas yapmaktadır.

d. Sarhoşluk veren maddelerin ve sarhoşların yerilmesi:

Mesnevi şeklindeki "der-mezemmet-i beng", "der-mezemmet-i boza", "der-mezemmet-i ser-hoşân" başlıklı üç manzume, sarhoşluk veren maddeler ve bunları kullananları hicvetmek üzere yazılmıştır. Şair, insanın kafasını bulandırarak onu üzüntüye boğduğunu belirttiği bu maddeleri hicvederken kaba tabirler kullanmış ve kelime oyunları yapmıştır.

Lâmi'î, uyuşturucu ve keyif verici özellikteki "ban" bitkisinin tohumu⁴² olan esrarı (bengi), keyif vermesinden ziyade insanın huzurunu kaçırarak ve olmayacak hayallere düşüren bir madde olarak hicveder:

³⁷ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*, Gökılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 208.

³⁸ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

³⁹ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

⁴⁰ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983, s. 246.

⁴¹ Konu hiciv olunca "yil" kelimesinin bağırsak gazı manasıyla ibadet esnasında yapılmaması gereken bir davranış olarak çağrışım alanı içine girmektedir.

⁴² Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 105.

*Üşürüb başuna ‘âlem gamını
Tolu evhâm ider ‘işret demini*

*Müzahref eyleyüb yüz bin hayâlât
Olursın gâh şâh u gâh şehâ mât*⁴³

Şair, bengin insanın başına âlem gamını hücum ettirerek işret demini kuşkuyla, kuruntularla doldurması gibi kötü bir özelliği olduğunu söylemekte ve “gam” kelimesinin “üzüntü, keder” anlamının yanı sıra ikinci anlamı olan “esrâr”⁴⁴ ı da çağrıştırmak suretiyle tevriye yapmaktadır. “yalancı yaldızlar ve parlak sahte boyalarla mülevven ve müzeyyen”⁴⁵ anlamındaki “müzahref” kelimesini, esrar çekenin uyuşarak parlak hayaller görmesi nedeniyle kullanmıştır. Ayrıca, satranç terimlerinden olan şâh ve mâtın yararlanarak bengin, onu kullanan kişiyi hem şâh hem de mât olmak gibi olmayacak hayallere sürükleyeceğini anlatmaktadır. Dolayısıyla şair bengin verdiği hazzı geçici ve zıtlıklarla dolu olduğunu vurgulamaktadır.

Aşağıdaki beyitte bozayı, eşek sidiğine benzeterek aşağılayan ve onun ağız tadını bozacağına işaret eden şair, cinas sanatından yararlanmaktadır:

*Eşek bevlîne benzer adı boza
Alursan agza cümle tadı boza*⁴⁶

Bozanın eşek idrarına benzetilmesi rengi ve şaire göre tadı dolayısıyladır. Onun yerilme sebepleri arasında sadece tadı ve rengi değil muhtemelen verdiği sarhoşluk da yer almaktadır. Çünkü “at sidiği” ve “katır sidiği” aynı zamanda argoda alkollü içecekler ve uyuşturucu maddeler için kullanılan tabirlerdendir.⁴⁷ Diğer uyuşturuculardan söz ederken olumsuz duygularını ifade eden şairin, Osmanlı döneminde içine katılan uyuşturucular dolayısıyla yasaklanan maddeler arasında yer alan bozaya da aynı olumsuz duygularla yaklaşması son derece doğaldır.

e. Terzinin yerilmesi:

Divanda terzinin yerildiği iki hiciv vardır. Biri mesnevi diğeri kıt’a şeklinde olup ikisi de “der-mezemmet-i derziyân” başlığı altında yazılmıştır. Bunlarda kaba tabirler olmaksızın terzinin paragözlülüğü ve ölçüp biçme işi ile çok para kazandığı mizahî bir üslupla dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde geçen “pâre” kelimesi hem “parça, kumaş” hem de “para” anlamlarını çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

*Dest-i derzî dîtrese sındı tutıcak tan mîdur
Pâreyi fikr eyleriken gitdi elden ihtiyâr*⁴⁸

*

*Gerekdür*⁴⁹ *hişteng ü dihrîze yâre
Bu yüzden çog olur bunlarda pâre*⁵⁰

f. Hünere kıymeti bilmeyenlerin yerilmesi:

Bu grupta iki tane hicviye bulunmaktadır. Biri “fi-‘arzi’l-şikâye” diğeri de “şikâyet” başlığındaki bu manzumeler kıt’a şeklindedir. İçerikleri de başlıklarla paralel olarak şikâyetir. Şair

⁴³ Burmaoğlu, a.g.e., s.353.

⁴⁴ Ahmet Talat Onay, a.g.e., s. 143.

⁴⁵ Gâmiseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1902, s. 1331.

⁴⁶ Burmaoğlu, a.g.e., s.353.

⁴⁷ Halil Ersoylu, *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s. 298.

⁴⁸ Burmaoğlu, a.g.e., s.353.

⁴⁹ Burmaoğlu, a.g.e., s. 353: *gerek dir*.

⁵⁰ Burmaoğlu, a.g.e., s.353 : Bu beytin birinci mısrasında vezin bozuktur.

manzumelerde, hüner sahibi kişilerin (şairlerin) kıymet görmediğinden yakınmış ve dün ile bugün arasındaki farkı bir zıtlıkla ortaya koymuştur. Önceleri hüner sahipleri altınsız ağzını açmazken, şimdi tersine altın olmadan onların sözlerine kulak asılmamaktadır:

*Şöyle idi ezelde kadr-i kemâl
Bî-zer açmazdı agzın ehl-i hüner*

*Şimdi kaht-ı hüner şu mertebedür
Gûşa girmez dūr-i sehn bî-zer*⁵¹

Şair aynı konuda yazdığı diğer şikâyetle ise eleştirinin dozu artırarak kaba sözcükler kullanmıştır:

*Sîm ü zerdür kemâl u fazl degül
Mekremet bâbının kilidi dili*

*Hüner ehli ki mansıb ıssı degül
Yok gibidür dehânı içre dili*

*Meclis olsa götin döner ana halk
Kîr-i hardur sanurlar ehl-i dili*⁵²

Yukarıdaki kıt'ada “*dil*” kelimesi anahtar, lisan ve gönül olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Mekremet kapısını açan anahtarın altın ve gümüş olduğu, saygı görmek için bilgili ve erdemli değil, zengin olmak gerektiği vurgulanmıştır. Son beyitte, eşek cinsel uzvu anlamındaki “*kîr-i har*” argoda önemsenmeyen durumlar için kullanılır. Pâye ve para sahibi olmayan hüner sahiplerinin sesi çıkmamakta ve mecliste halk gönül ehlini önemsemeyerek ona arkasını dönmektedir. “*Ehl-i dil*” olan kişileri “*kîr-i har*” yerine koyanların eleştirisini yapan şair, bunu insan ve hayvan ile ilgili cinsel içerikli argo ifadelerle başvurarak ortaya koymuştur.

g. Boş konuşan şairlerin yerilmesi:

Lâmi'î divanında “*der mezzemmet-i herze-gûyân*” başlığı altında ve nazm şeklinde yazılmış manzume, boş ve saçma sapan sözler söyleyenlerin hicvedilmesi üzerinedir. Şiirde heccâv şairler köpeğe benzetilmiştir:

*Şâ'ir-i seg halâde hecv dimiş
Eyü varmış pohı yirinde yemiş*

*Nola heccâva seg disem çü anun
Rûz u şeb meyli poh yemege imiş*⁵³

Divan şiirinde köpek, pis kabul edilen ve sevilmeyen kişileri aşağılamakta kullanılmaktadır. Lâmi'î, tuvalette hiciv söylediği belirtilen şairin yaptığı bu işi “*pohı yirinde yimek*” şeklinde ifade etmiştir. Şair, “*kaba, yakışksız iş yapmak*”⁵⁴ anlamındaki bu argo tabiri ikinci beyitte de tekrarlamış ve hicvedilen şairin sürekli hiciv söylediğini, söylediklerinin de değersiz olduğunu vurgulamıştır. İlk beyitteki “*eyü*” ifadesiyle bu durumu onaylıyor gibi görünse de Lâmi'î'nin amacı “*iyi*” ile “*köpek-pislik*” kelimeleri arasındaki tezatı yararlanmaktır.

⁵¹ Burmaoğlu, a.g.e., s.349.

⁵² Burmaoğlu, a.g.e., s.348.

⁵³ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

⁵⁴ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=bok+yemek&hng=tam>

Sonuç:

XVI. yüzyıl şairi Lâmi'î Çelebi'nin, divanının müteferrikât bölümünde yer alan kıt'a, nazm ve mesnevi şekillerinde yazılmış toplam otuz hiciv parçası vardır. Şairin hicivlerinin büyük kısmında hicvin aşırıya kaçmadan yapıldığı, az sayıdaki şiirde ise argo, kaba tabirler ve cinsel içerikli kelimelere yer verdiği görülmektedir. Şairin bu tür manzumelerinde bile fazla sert, çirkin ve küfür içerikli ifadelerle başvurmadığı dikkati çekmektedir. Hicvin muhatabına göre toplam yedi başlık altında tasnif ettiğimiz manzumelerden hareketle şunları söylemek mümkündür:

1. Manzumelerde hicivle ilgili olarak en çok kullanılan terimler “*zemm*”, “*heccâv*”, “*hecv*” dir. Muhataplar daha çok “*kizb (yalan)*”, “*mekr (hile)*” kelimeleri ile hicvedilirken, argo ifadeler ve cinsel içerikli sözcüklere de genellikle kadın ve erkekler hakkında yazılan şiirlerde yer verilmiştir.
2. Manzumelerde hicvi oluşturmak için en çok kullanılan sanatlar; teşbih, ta'riz, tezat, tevriye ve cinastır. Edebî sanatların kullanılması, Lâmi'î'nin zarifçe işleme konusundaki ustalığını göstermektedir.
3. Şiirlerde hayvan adlarına çok verildiği görülürken en çok kullanılan “*seg (köpek)*” dir. Bununla birlikte, “*har (eşek)*”, “*zurnapâ (zürâfâ)*”, “*ejdehâ (ejderha)*”, “*kartal*”, “*deve kuşu*” ve “*meges (sinek)*” de hicvederken kullanılan diğer hayvanlardır.
4. En çok riyakârlığın hicvedildiği ve bunun özellikle görünüşte dindar olup sözleri fiillerine uymayan vâ'izler için sarf edildiği dikkati çekmektedir. Hüner ehli olan kişilerin kıymet görmemesinden şikâyet edilirken de hünerin değil paranın kapıları açıyor olması eleştirinin sebepleri arasındadır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*, Ğıkılâp Kitabevi, Ğtanbul 1995.
- ARSLAN, Mehmet, *Argo Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009.
- BUDAK, Aydın, *Lâmi'î Çelebi' nin Letâîf-nâme'si Karşılaştırmalı Metin ve Dil Özellikleri*, Selçuk Üni. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1990.
- BURMAOĞLU, Hamit B., *Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân' ının Tenkidli Metni)*, Atatürk Üni. Fen-Edb. Fak., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1983.
- DAĞLAR, Abdülkadir, “Nâbî' nin Mizah-Hezel Örneği Bir Mektup Şerhi”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (2009)-Bildiriler*, Kayseri 2011.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.
- ERSOYLU, Halil, *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.
- FREUD, Sigmund, *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri*, (Çev.: Emre Kapkın), Payel Yay., Ğtanbul 1993.
- GÖKER, Cemil, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bak. Yayınları: 1490, Dünya Edebiyatları Dizisi: 13, Ankara 1993.
- GÜVEN, Hikmet Feridun, “Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, (Ed. Talat Sait Halman), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, AKM Yay., Ankara 2006, s. 576-585.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- JOHNSON, Francis, *A Dictionary Persian, Arabic and English*, London 1852.
- KORTANTAMER, Tunca, *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, (Haz.: Şerife Yağcı, Fatih Ülken), Kültür ve Turizm Bak., Ankara 2004.
- Komisyon, *Ölümünün 350. Yılında Nef'î* AKM Yay., Ankara 1991.
- KUT, Günay, "Lamii Çelebi", *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 96-97.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Divân Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)", *TDAY Belleten* 1970, TDK Yay., Ankara 1971, s. 37-45.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Methumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- MENGİ, Mine, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK, Ankara, 2000.
- OKAY, M. Orhan, "Hiciv", *DİA*, C. 17., İstanbul 1998.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2001.
- ÖZCAN, Ömer, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah: Başlangıçtan Günümüze*, İnkılap Yay., Ankara 2002.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yay., Ankara 1999.
- PALA, Gökender ve AKKUĞ Metin, "Hiciv, Türk Edebiyatı", *DİA*, C. 17., İstanbul 1998.
- PALA, Gökender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2004.
- Saffet Sıdkı, *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ' sı*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1943.
- STEINGASS, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yay, İstanbul 1998.
- ğARDAĞ, Rüçü, *Klasik Divan Şiirimiz*, Gökılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1976.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1902.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi Yahut Zâhid*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.3, AKM Yay., Ankara 2002.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2001.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (16.05.2011)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

BİR ŞİİR MECMUASINDAKİ HİCİVLİ SÖYLEYİŞLER

İncinur ATİK GÜRBÜZ*

ÖZET

Mecmualar, farklı şairlerin şiirlerinden örnekleri içermenin yanı sıra onların hayatları ve edebî kişilikleri hakkında da bilgiler verirler. Bazı mecmualar ise bunların ötesinde eleştirel bir bakış açısıyla şairleri ele alırlar. Bu çalışmada “*Mecmua-i Letâif*”adlı bir şiir mecmuasında yer alan kimi şairlerle ilgili yergi amaçlı ifadeler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, mecmua, Mecmû‘a-i Letâ‘if, hiciv.

EXPRESSION OF CRITICALIN THE POEMS MECMUA

ABSTRACT

Mecmuas contain poems which selections from different poets and they present information about the poets’ life and their literary personalities. Beyond this, some of the mecmuas examine poets in a critical point of view. In this study, is presented expression of critical about some poets where in the poems mecmua named “*Mecmua-i Letâif*”.

Key Words: Divan literature, mecmua, Mecmû‘a-i Letâ‘if, satire.

Mizah, Ğlam geleneği içerisinde niteliği tartışma konusu olan bir alandır. Tarihsel süreçte gülmenin, eğlenmenin, Ğkalanın, baĞalarıyla ilgili eleĞtirilerde bulunmanın ne kadarının hoĞ karĞlanıp ne kadarının hoĞ karĞlanmayacağı, Kur’ân ve hadisler ıĞında inceleme konusu yapılmıĞtır. Ahlakî nitelikteki eserlerde de konuyla ilgili ideal bir model ortaya çıkmıĞtır. Buna göre neĞlenmek maksadıyla ölçülü Ğkalar yapmak hoĞ görülürken insanlarla “onur kırıcı” nitelikte alay etmek, onların fiziksel özellikleriyle dalga geçmek yasaklanmıĞtır (Kortantamer, 2004a: 131-137). Bu modele göre mizah, insanlık onurunu zedelemeyecek, ince zekâ ürünü, ölçülü ve zarif bir söylem Ğkallinde sınırlandırılmıĞtır.

Bu yasaklamaların temel nedenleri arasında baĞangıçta inanç kökenli kaygılar etkin bir rol oynarken sonraları –özellikle de Osmanlı toplumunda- toplumsal kaygıların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Toplumsal barıĞın zarar görmemesi ve kiĞinin toplum nezdindeki itibarının zedelenmemesi bu yasaklamaların baĞıca sebepleri arasındadır. Ancak bu yasaklamalar uygulamada çoĞunlukla göz ardı edilmiĞtir. Tarihsel süreçte oluĞturulan örnekler değerlendirildiğinde latifeden, hezle hatta hicve kadar uzanan geniĞyelpazeli bir mizah anlayıĞının oluĞuğu söylenebilir (Mizahî eserlerin 12-19. yüzyıllar arasındaki deĞiĞim süreci için bkz. Kortantamer, 2004b: 138-170).

Edebiyatımızdaki mizah konulu eserler incelendiğinde nitelik bakımından bunları iki ana gruba ayırmak mümkündür; gülmece (hezl) ve yergi (hicv). Agâh Sırrı Levend, gülmece ve yergi arasında nitelik ayrımı olduğunu söyledikten sonra aralarındaki farkları Ğöyle sıralar:

* Gazi Üniversitesi Doktora Öğrencisi/Öğretmen MEB. El-mek: incinuratik@hotmail.com

Gülmecede amaç Çaka ve alaydır. Yazar ya kiçleri ele alır ya da olaylar üzerinde durur. Dokunur ama incitmez; zaman zaman iğneler ama yaralayıp acıtmaz. Çaka, okuyanda gülümseme yaratır. Eskilerin “nezahet” deyimi ile belirttikleri ahlak temizliği, gülmecede aranan baçla niteliklidir. Yergi, bu sınırları aÇar baçla nitelikte görülür. Daha çok kiçleri amaç tutan yergide, deyiÇ sertleÇp kesinleÇr. Yalnız dokunmakla kalmaz, yerine göre tırmalar, yaralar; sataÇr, saldırır. Sertliğı ve acılığı oranında kırar, sövmeye dek varır. Yergi, derece derece, ele aldığı kiÇyi küçültür; onur kırıcı olur; namusa dokunur; aile arasında okunmayacak kadar açık seçik (müstehcen) görünür. Bu nitelikleriyle suç sayılır (Levend, 1984: 148-149).

Türk edebiyatındaki hiciv örneklerinde saldırı okları çoğunlukla bireylere yönelmiÇir. Kimi Çasî sebeplerle, bireyler acımasızca doğrudan kiçliklerini, toplum nezdindeki itibarlarını hedef alan bir anlayıÇa ağız dolusu küfürle hicvedilirler. Bunun yanında toplumsal problemleri konu alan hicivler de vardır. Kurulu devlet düzenine, ahlakî kurallara ya da Çeata aykırı durumlar bu minvaldendir. Böyle bir durumda hicivci düzenin yanında yer alarak çerçeve dıÇna çıkanları hedef alır. Ancak burada hedef insanlara zarar vermek değıl onları tekrar kurallar içinde yaÇmaya, düÇünmeye sevk etmektir. Bu sebeple de kullanılan dil Çasîyete yapılan saldırılara göre daha düzeyli ve sanatlıdır. Bu amaç ve yöntem farklılığından hareketle, idealin dıÇna çıkanı yerme amacıyla kurgulanan hicviyyelere *zemm*, *kadh* adı verilirken tamamen bireysel sebeplerden hareketle küfrederek taciz eden hicviyyelere de *şetm* denilir(bkz. Apaydın, 1993: 15-21).

Yukarıda belirtilen özellikleriyle her ne kadar ahlaken hoÇ karÇılanmamıÇsa da edebiyatımızda son dönemde hiciv içerikli söyleyiÇer çok rağbet görmüÇir. Divan Çairleri arasından değık yüzyıllarda pek çok hiciv Çari ortaya çıkmıÇir. Özellikle devlet otoritesinin zafiyete düÇtüğü dönemlerde sosyal konuları, devlet adamlarını eleÇirmiÇerdir. Bunların yanında Çarlerin birbirlerine yazdıkları hicivler de görölmektedir. Bu türden örnekleri bu konuyla ilgili hazırlanmıÇletâif mecmualarında (örnekler için bkz. Demirel, 2010: 225-240; Tuğluk, 2009: 993-1006) ya da divanlardaki çeÇili manzumelerde görmek mümkündür. Biz bu çalıÇmamızda *Mecmû'a-i Letâ'if* adlı bir seçme Çirler mecmuasındaki zaman zaman *hicve*varan Çar değıerlendirmeleri üzerinde durmaya çalıÇacağız.

Konuya geçmeden önce kısaca mecmuayı tanıtmak yerinde olacaktır. Eser, Bursa (Çebey) Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi 2276 numarada “Mecmû'atü'n-Nezâ'ir-i ğu'arâ” adıyla kayıtlıdır. Bu kayıtta eserin Muhammed Nazmî-i Edirnevî'ye ait olduğı bilgisi bulunmaktadır. Bu katalog bilgisi, mecmuanın baÇındaki bir kayda dayanmaktadır. Ancak mecmua üzerinde yaptığımız inceleme bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir¹. Eserin kimin tarafından ve ne zaman istinsah edildiğı belli değıildir. Çitva ettiğı Çarlerden hareketle eserin 16. yüzyıla ait olduğı anlaÇılmaktadır. Ayrıca nüshanın baÇındaki tefe''ülle ilgili bir kayıtta yer alan H. 1003 (M. 1594-95) tarihi nüshanın bu tarihten önce istinsah edildiğini göstermektedir. Çmail adında birinin eserin baÇna düÇtüğü kayda göre mecmua, “*Mecmû'atü'l-Leâ'if ve Şandûkatü'l-Ma'âriF*” adını taÇmaktadır. Yine aynı kayıtta, mecmuanın 500 Çarin gazelini ihtiva ettiğı söylenmektedir. Siyah meÇn mukavva ciltli, kapak içleri ebru kâğıt kaplı nüsha, 217 varaktan oluÇmaktadır. 250x160, 180x90 mm ölçülerdeki eserde aharlı, suyuolu kâğıt kullanılmıÇır ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Eserin baÇında ve sonunda boÇbırakılmıÇsayfalara farklı Çairlere ait Çirler ya da beyitler yazılmıÇır. Tamir gördüğü anlaÇılan nüshanın kimi sayfalarında meydana gelen yırtılma/yıpranmalar sonucunda, sayıları az da olsa bazı Çirlerin son kısımları okunamaz hâle gelmiÇir. Mecmua çoğunluğu ilmiye sınıfına mensup Çarlerden redif ve kafiyelerine göre seçilmiÇ 1429 Çiri toplamıÇır. Sayfa kenarlarına sonradan, kimisi Çkil ve içerik bakımından ana metindeki Çirlerle örtüÇen gazeller eklenmiÇir.

¹ Bu hususla ve eserin diğıer nüshasıyla ilgili açıklamalar konunun dıÇında olduğundan buraya almıyoruz. Eser üzerine yaptığımız ve yakında tamamlayacağımız doktora çalıÇmasındameseyi ayrıntılı bir Çkilde ele aldık.

Mizahî eserler 13. yüzyıldan beri var olmakla birlikte, mizah konulu hikâyeleri toplayan letâif mecmualarının ilk örneği 15. yüzyılın sonunda kaleme alınmış ve 16. yüzyıldan itibaren de bu türden eserler yaygınlık kazanmıştır. Letâif mecmuaları, genellikle düzyazı şeklinde kaleme alınan ve şiirler arasında geçen hikâyeleri konu edinen eserlerdir. Ele aldığımız mecmua ise şiir ve içerik bakımından klasik letâif mecmuası anlayışından farklılıklar göstermektedir.

Söz konusu eser bir şiir mecmuasıdır ve seçme şiirleri barındırmaktadır. Ancak onu letâif konusuna yaklaştıran özelliği, şiirlerin başlıklarındaki şiirlerle ilgili yapılan değerlendirmelerdir. Mecmua, şiirler hakkında verilen bilgiler bakımından son derece zengindir. Genel olarak mecmualarda görülen şiirin mahlasını anma anlayışının ötesine geçerek, şiirlerin adları, babaları, aile ya da nesepleri, meslekleri gibi hususlarda biyografik bilgiler verilir. Zaman zaman da edebî değerlendirmeler görülür. Bu bilgiler içerisinde kuşkusuz en dikkat çekici olanları şiirlerle ilgili hicvâne söyleyişlerdir. Bu söyleyişler “Şahsa yönelik hiciv” niteliğindedir. Kişiliğe saldırı amaçlı bu kullanımlar, dönem argosundan alınmış kaba saba, müstehcen ifadelerle oluşturulmuştur. Bu ifadeler, aileye, özel hayata, kişiliğe, edebî anlayışa yönelik hicivleri barındırır.

Eserde pek çok şiir, farklı noktalar göz önünde bulundurularak hicvedilmiştir. Ancak bunlar içinde Siyâmî mahlaslı şiirin özel bir yeri vardır. Bunun nedeni, en çok ve en uzun eleştirilerin onun için yapılmış olmasıdır. Eserdeki 29 şiirin hepsinin başında ağır hiciv ifadeleri yer almaktadır. Ancak diğer başlıklar gibi kırmızı mürekkeple yazılmış bu cümleler daha sonra silinmiştir ve oldukça güç okunabilmektedir. Heccâv bütün bu onur kırıcı ifadelerle yetinmeyip 907 numaralı şiirinde Siyâmî’nin adını ters olarak başaşağı yazmıştır (Benzer bir örnek için bkz. Aksoyak, 1997: 71-73).

Mecmuada yer alan yergi niteliği taşıyan başlıkları, farklılıklarından ve ortak özelliklerinden hareketle şu şekilde gruplandırabiliriz².

1. Edebî Özellikler Üzerine Kurgulanmış Hicivler:

Mecmuadaki edebî değerlendirmelerin en ilginçlerin biri, Şükrî’nin yaptığı bir teşbihle ilgilidir. Şükrî bir beytinde gül budağını çobanların değneğine benzetmiş, heccav da bu benzetmeyi garipsediğini şu ifadeyle göstermiştir: “*Şükrî-i Dânişmend Türk ki Şâh-ı Güli Çobanların Toyakasına Teşbih İtmışlerdür*” (720).

Diğer edebî değerlendirmelerin çoğunluğu “çok ve boş söz söylemek” anlamlarına gelen “terzik” (Steingass, 1998: 294) kelimesiyle yapılmıştır; “*Gubârî-i Terzik-Güy*” (7), “*Terzik-Güy Gubârî-i Koca*” (1070), “*Semtî-i Terzik-Güy ez-Sipâhiyân-ı Sulţân Murâd Han*” (1370), “*Serdâr-ı Terzik-güyân*” (650), “*Terzik-gü*” (524, 781), “*Terzikât-Güftâr*” (879), “*Leffâf*” (879).

Yine aynı anlamdaki “zevâid, pür-gü” gibi kelimelerle de eleştiri yapılmıştır: “*Emânî-i Kâtib-i Pür-Gü*” (85), “*Zevâ’id-Güy Gubârî-i Köhne-i Rûzgâr Râst*” (875).

Siyâmî için söylenen aşağıdaki ifadelerde daha ağır ithamlarla eleştiri yapılmıştır. Bu ifadelerde Siyâmî’nin şiirleri “saçma sapan, boş, kötü ve pis sözler” olarak nitelendirilmiş, kendisi de saçma sözler söylemekle itham edilmiştir: “*Şiyâmî-i Bed-Eş’âr*” (142, 555), “*Bî-’Âr u Bed-Eş’âr*” (588), “*Kâ’il-i Eş’âr-ı Nâ-hemvâr Nazm-ı Ebyât-ı Mühmel ü Murdâr*” (343), “*Herze-Güftâr*” (820, 857), “*Mühmel-Eş’âr*” (857, 879), “*Şiyâmî-i Remmâl-i Yâve-gü*” (869).

²Yazımızın bundan sonraki kısmında, tırnak içerisinde yer alan ifadeler şiirlerin hiciv içerikli başlıklarını, sonrasındaki parantez içindeki rakamlarsa bu ifadelerin yer aldığı şiir numaralarını göstermek için kullanılacaktır.

Bunların dışında Siyâmî'nin şairliğiyle ilgili olarak yöntem bakımından diğerlerinden farklı bir eleştiriye gidilmiştir: “*Şâ‘irân-ı Üstâd-ı Zamân ‘Aşırnuñ Şi‘rde Dil-âvîzi [Husrev] u Hakanü’l-Mülakḳab Şiyâmî Dıraht-ı Çeşm-i Düşmenân*” (1428). Diğer örneklerde açık ve net bir dille hislerini ortaya koyan heccâv burada iğneleyici bir dille, inanmadığı hâlde onu Hüsrev ve Hakan lakaplarıyla bilinen zamanının üstadı bir şair olarak anmaktadır.

Bunca hicviyye dışında, adının şairler defterinde yazılı olmadığı söylenerek de Siyâmî aşağılanmaya çalışılmıştır; “*Şâ‘ir-i Hâric ez-Defter*” (469). Bu örnek gelenek içerisinde ismin konumunu ve bu ismin deftere kaydedilmesinin ya da defterden çıkarılmasının ne anlama geldiğini göstermesi açısından ilginçtir. Yukarıda değindiğimiz üzere şairin adının hakaret amaçlı olarak ters yazılmış olması da bu bağlamda düşünülmesi gereken bir hadisedir.

2. Fiziksel Özellikler Üzerine Kurgulanmış Hicivler:

Mecmuada bu türden kullanım çok olmakla birlikte, bunların çoğunluğunun “yek-çeşm, zerd” gibi şairin lakabı hâline geldiği için aynı mahlası kullanan şairleri ayırt etmek maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Ancak Gınâyî ile ilgili, “Gınâyî Çelebi-i Keçel-ser” (700), “Gınâyî Çelebi-i Keçel” (1251) şeklindeki kullanımlarda yer alan “keçel” [=kel (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 132)] kelimesinin şairi tahkir etmek maksadıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu somut örneğin yanında soyut kimi tanımlamalar dayapılmıştır. Siyâmî'nin görünüşü ve yürüyüşü ile ilgili “kirli, pis, mundar” anlamlarına gelen “murdâr” ve “çepel” kelimeleriyle oluşturulmuş, “*Murdâr-Şüret Çepel-Reftâr*” (879) ifadesi bu duruma örnektir.

3. Kişiliğe Yönelik Olarak Kurgulanmış Hicivler:

Bu bağlamda kimi şairler, “çıkar sağlamak için herşeyi yapma” anlamına gelen “kâse-lîs” ifadesiyle aşağılanmıştır: “*Emânî-i Kâtib-i Kâse-lîs*” (905), “*İzârî-i Kâse-lîs*” (1052)

Hakaret amaçlı olarak şairlerin yalancı olduğu da söylenmiştir: “*Şıdķî Ya‘nî Kızbî Çāvûş*” (200), “*Şıdķî-i Kızbî Beg Çāvûş*” (290, 541), “*Kızbî Beg Çāvûş*” (338, 381), “*Dürûğ-ı Kûy-ı Meşhûr*” (907).

Uğusuzluk, nasipsizlik gibi durumlar da hakaret amaçlı kullanılmıştır; “*Emânî-i Şûm*” (842), “*Şûm-ı Bî-İnsâf-ı Mezmûm*” (879), “*Bî-Behre*” (1098).

Yine “dağınık, karmaşık” anlamlarına gelen “yolpâz” (Derleme Sözlüğü, 1979: C. XI, 4291) ve “tatsız, tuzsuz; çirkin; tembel, beceriksiz, gevşek (kişi)” anlamlarına gelen “yavan” (Derleme Sözlüğü, 1979: C. XI, s. 4203) kelimeleriyle de şairlerin kişiliklerine yönelik eleştiriler yapılmıştır: “*Şadri-i Yolpâz*” (203, 247, 552, 622, 735, 1036); “*Rıyâziyyü’l-Müderresü’l-Mülakḳab Bed-Yevâne Kerîm*” (625).

Şairlerin kişiliklerine saldırı niteliği taşıyan söyleyişler şu alt başlıklar altında değerlendirilebilir:

a. Yaşanılan Bir Olay Üzerine Kurgulanmış Hicivler:

Mecmuadaki bazı değerlendirmelerde şairlerin yaşadıkları küçük düşürücü olaylar anımsatılarak onların tahkir edilmesi amaçlanmıştır. Ancak burada sözü edilen olayların gerçekten yaşanıp yaşanmadığının tespit edilmesi çok mümkün değildir. Bunlar gerçek olmayabilir ya da

başka bir olaya gönderme yapmak için kullanılmış olabilir. Bu bağlamda Emânî'nin süpürge sapıyla dövülmüş olması ve Selmân'ın pislige düşmesi onları alaya almak için kullanılmıştır: “*Emânî-i Maḍrûb Be-Çüb-ı Câr-üb*” (192), “*Merḥûm Selmân Boḡa Düşdi*” (228, 249, 285, 653, 1091, 1177)

b. Hayvanlar Üzerine Kurgulanmış Hicivler:

Bu başlık altında değerlendirilebilecek tek örnek, Hüsrev'in lakabı olarak kullanılan “Hırkalı Hınzır” ifadesidir. Şair, “domuz” ve mecazen “pis, katı yürekli kimse” anlamlarına gelen hınzır kelimesiyle aşağılanmıştır: “*Hüsrev-i Dîvâne el-Mûlaḡḡab be-Hırḡalu Hınzîr*” (240).

c. Toplum Nazarında Olumsuz Yere Sahip Başka Varlıklar/Nesneler Üzerine Kurgulanmış Hicivler:

Şairler, toplum tarafından olumsuz anlamlar yüklenmiş “Şeytan, Yezid” gibi varlıklar üzerinden de tahkir edilmiştir: “*Şeyṭân Şiyâmî*” (182), “*Şiyâmî-i Maḡabbet-i Şeyḡ-i Şeyṭânî*” (921), “*Atîḡ-i Mûlâzım-ı Der-i İblîs Mûteḡarrik-i Mekk ü Telbîs*” (907); “*Mürîd-i Merîd Nesl-i Yezîd*” (1098).

Halkın çoğunluğunca kötü kabul edilen sarhoş edici maddelerin içilmesi de eleştiri aracı olarak kullanılmıştır: “*Esîr-i Efyûn u Tiryâk*” (555), “*Ekl-i Berş ü Efyûn*” (921), “*Ser-Tiryâkiyân-ı Kahve-ḡâne*” (1098).

Bu bağlamdaki hicivlerin bir kısmı da necâset üzerine kurulmuştur; “*Hakîm ‘Aṡâ-yı ḡalâ-Dehen ü Necis*” (259), “*Hakîm ‘Aṡâ-yı ḡalâ-Dehen ḡammâz-ı Kahve-ḡâne Cerâd-ı ḡadeḡ-i Mey-ḡâne*” (1156), “*Güzîde-i ḡalâ-ḡorân*” (650), “*Âkil-i Necâset ḡalâ-ṡabî‘at*” (879, 1098).

ç. Aile ya da Nesep Üzerine Kurgulanmış Hicivler:

Ahdî'nin “Bağdat çingenelerinden” olduğu ifadesi bu bağlamda değerlendirilebilecek örneklerdendir: “*Ahdî-i Çingâne*” (848), “*Ahdî-i Çingenegân-ı Bağdâd*” (628, 647, 748).

Siyâmî'nin ailesi için kullanılan ifadelerse çok daha ağırdır; “*Kahbe-zâde*” (182), “*Avreti Rûspî*” (297), “*Ḳız Ḳarındaşı Kahbe*” (297).

d. Müstehcen İfadelerle Kurgulanmış Hicivler:

Tahkir etmek maksadıyla kimi şairler, “dil-ber, zen, avret, gulâm, cevân” gibi kelimelerle vasıflandırılmışlardır: “*Kevserî-i Dil-ber*” (107), “*La‘îl-i Dil-ber*” (1421), “*Sihri-i ‘Avret*” (1201); “*Mulaḡḡab be-ḡulâm-ı Şādî Ya‘nî Şenlik Oḡlânı*” ve “*Hüdâyî ḡânende-i Bezm-i Şarâb-ı Ergavânî Ma‘rûf u Meşḡur be-ḡulâm-ı Şâdmânî*” (394, 584, 904, 955).

“*Mişâlî-i Cevân*” (697), “*Kevserî-i Cevân*” (479, 601, 778, 967, 1034), “*Seyfî-i Cevân*” (1362), “*Şâmî-i Cevân-ı Dil-Sitân*” (1381) gibi örneklerde, genelde şairlerin yaşlarını ifade etmek, genç olanı diğerinden ayırmak için kullanılan bir sıfat olarak kullanılan “cevân” kelimesinin burada bir hiciv aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Yine “*Kevserî-i Işık*”³ (31, 105, 189, 511, 563, 1364), “*Nâsî-i Işık*” (1378) örneklerinde şairler, 16. yüzyılın sapkın, toplum-tanımaz dervişleri

³ Bu kelimeyi, aynı ḡâlde yazılan ve “küçük, ufak” anlamına gelen “uḡḡ” ḡâlde ya da “alçak, aḡḡ” anlamlarına gelen “aḡḡ” ḡâlde okumak mümkündür. Ancak bu tabirin kullanıldığı Kevserî ve Nâsî'nin aynı zamanda “abdâl” olarak anılmasından hareketle bu bağlamda bir anlamı karḡılayan “ıḡḡ” okuyuşu tercih edilmiştir.

için kullanılan ve döneminde de bir aşağılama ifadesi olarak kullanılan “ışık” (Anetshofer 2011: 89) tabiriyle de hicvedilmişlerdir. Kelimenin “hanım akrabalarına karşı iyi niyet beslemeyen (adam)” (Derleme Sözlüğü, 1974: C. VII, s. 2495) anlamı göz önünde bulundurulduğunda hicvin cinsellik boyutunun da olduğu düşünülebilir. Siyâmî örneğinde ise “*Şiyâmî-i Kahbe-Zen*” (1149, 1371) şeklinde daha güçlü bir hicviye söz konusudur.

Bunların yanında bazı şairler “kekez” [= peltek; kötü huylu, sapık erkek (Derleme Sözlüğü, 1975: C. VIII, s. 2723)], “kundâde”, “hîz” [= edilgin eşcinsel genç (Dankoff, 2004: 146)] ve “gidi” [= deyyus, kaltaban, pezevenk (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983:94)] kelimeleriyle tahkir edilmişlerdir: “*Kekez Tâbî-i Dânişmend*” (629, 917), “*Mîrî-i Kekezü’l-Mülakkab be-Mîr-i ‘Âşıkân*” (1363); “*Şafâyî-i Hîzek-i Eflâtûn-ı Şâh-nâme-gû*” (187, 208), “*Şafâyî-i Hîz-i Gulâm-ı Eflâtûn-ı Şeh-nâme-gû*” (334); “Gidi” (270, 297, 343, 469, 524, 588), “*Ser-dâr-ı Gidiyân*” (703), “*Gidi-i Merdûd-ı Şehr-i Telbîs*” (907), “*Gidi-i ‘Alağ*” (1098); “*Şafâyî-i Kûn-dâde Şâkird-i Eflâtûn-ı ‘Acem*” (760), “*Güzîde-i Kûn-dâdegân*” (703).

Müstehcen içerikli göndermelerden biri de “müsta‘mel” kelimesiyle yapılmıştır: “*Şafâyî-i Müsta‘mel*” (40, 1207), “*Handânî-i Yeñiçeri Müşteri-Güzâr-ı Tahte’l-Kal‘a*” (266), “*Handânî-i Yeñiçeri Müsta‘mel-i Tahte’l-Kal‘a*” (1492), “*Mîrî-i Müsta‘melü’l-Mülakkab be-Mîr-i ‘Âşıkân*” (362). Bu ifadelerdeki “mülakkab” kelimesi de ayrıca bir hiciv ifadesidir. Nedim’in dedesi Mustafa Efendi için de kullanıldığı bilinen bu ifadenin tam karşılığı verilmemekle birlikte “uygunsuz davranışlarından dolayı” bu lakabın takıldığı belirtilmektedir (Pala, 2001: 11).

Bu çerçevedeki hicivlerden bir kısmı da “cellâk” [= kendi kendini tatmin eden (Dankoff, 2004: 95)] kelimesiyle yapılmıştır: “*Gıyâşî-i Cellâk*” (12, 50, 96, 261, 272, 298, 1008, 1051), “*Meşhûr-ı Âfâk Merhûm Kara Monlâ-yı Cellâk*” (1332). Gıyâşî ile ilgili kullanımlar son derece ilginçtir. Şair, sekiz şiirin başında “*Gıyâşî-i Cellâk*” şeklinde takdim edilirken dört yerde de (631, 751, 849, 1347) “*Mevlânâ Gıyâşî*” şeklinde sunulmuştur. Bir tarafta yüceltici bir sıfatla anılırken diğer tarafta Çarın “cellâk” kelimesiyle vasıflandırılmış olması ilginç bir durumdur. Bu durum, mürettip ile Çarın aralarının önceleri iyiye daha sonradan bozulmuş olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken, bu kadar ağır hiciv ifadelerinin kimin tarafından hangi sebeple oluşturulduğudur. Bu durumda ilk akla gelen, hiciv ifadelerinin mecmuanın mürettibine ait olması gerektiğidir. Ancak burada hemen bir mantıksal problem ortaya çıkıyor: gairlerini bu kadar hicvettiği Çarları eserine neden aldı? Üstelik en çok hicvettiği Çar olan Siyâmî’den neden yirmi dokuz şiir aldı? Bu soruların muhtemelen iki cevabı var: Birincisi bu başlıkların bir başkası tarafından sonradan esere eklenmiş olması. Ancak özellikle Siyâmî’nin zaman zaman 7-8 satıra kadar çıkabilen başlıkları için özel yer ayrılmış olması, Siyâmî’nin isminin bir şiirin içinde ters yazılmış olması, başlıklarla şiirlerin yazılarının aynı kalemde çıkmış olması gibi fizikî durumlar bu olasılığı zayıflatıyor. Bu durumda geriye ikinci seçenek kalıyor ki o da - bütün mantıksal problemlerine rağmen- bu ifadelerin mecmua mürettibi tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Eğer bu doğruysa mürettibin şiirlerini beğenip mecmuasına aldığı şairleri neden bu kadar sert ve aşağılayıcı bir şekilde hicvettiğini anlamaya çalışmak gerekecektir.

Divan edebiyatı geleneği içerisinde şairlerin birbirlerine karşı söyledikleri bu türden kaba saba sözler yok değildir. Agâh Sırrı Levend, bu türden kaba şakalaşmaları toplum hayatının kısırlığına bağlamıştır (Levend, 1971: 40). Yoksa hiciv geleneği içerisinde bu türden şahsa yönelik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

saldırıları çoğunlukla kişisel bir husumetin ürünüdür ve rakip olarak görülen bir Şairin küçük düşürülerek alt edilmesi amacı taşır. Mecmuada zemmedilen Şairlerin Şairlerine yer verilmesi, böyle bir amacın olmadığını göstermektedir. Eserde arkadaşlar arasındaki (edebî muhit) atışmaların/göndermelerin bulunduğu Şairlerin de olması bu ihtimali daha da güçlendirmektedir. Şu hâlde mecmua mürettibi muhtemelen aynı dost meclisinden arkadaşları olan şairlerin şiirlerini mecmuasına almış aynı zamanda onlarla şakalaşmıştır. Bu varsayımına göre mürettip, Siyâmî ile ve diğer şairlerle aynı dönemde yaşamış, aynı ortamlarda bulunmuştur ve iyi arkadaşdır. Bu da mürettibin söylediklerinin doğruluğunu gösterir ve onları bu noktada dikkate değer hâle getirir. Çünkü bunlar hicvâne söyleyişler de olsa kasıtlı söylenmiş yalan ya da iftiralar değildir. Bu duruma bir örnek vermek yerinde olacaktır. Mürettibin hakkında pek çok olumsuz şey söylediği Siyâmî'nin bir tezkirecinin kaleminden nasıl anlatıldığına bakmak mürettibin tutumu hakkında fikir verecektir.

Siyâmî hakkında sadece Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında bilgi bulabiliyoruz. Burada Şairin Galatalı olduğu, bir süre tasavvuf yoluna girmiş de sonradan yoldan çıkıp Kasımpaşa'ya yerleştiği, kendini son derece yetkin göstererek falcılık yaptığı ve bu yolla kazandığı üç beğkuruğu erbab-ı dile sarf ettiği, son derece cahil olduğu hâlde âlim, derviş ve Şair geçindiği, bir gecede beğ yüz Şair söyleyebildiği ama bunların tamamının anlamsız sözler olduğu, içerisinde anlam kırıntıları bulunan beyitleri ise muhakkak başkalarından çalmış olduğu, mesnevileri ve Şairleri bulunmakla birlikte hiçbirisinin meşhur olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca daha önce yazmış bir remmalin ahlaksız bir ilâhî sırasında basılıp, bu durumun insanlar arasında darb-ı mesel hâline gelmesinin Siyâmî'nin hasb-i hâline uygun olduğu kaydedilmiştir (Solmaz, 2005: 396-397).

Görüldüğü üzere Ahdî'nin Siyâmî hakkında anlattıklarıyla mürettibin söyledikleri tamamen örtüşmektedir. Kullanılan kelimeler gözardı edildiğinde tezkirecinin tarihî bir hakikat olarak anlattıkları ile mürettibin hicvâne bir dille ortaya koydukları farklı değilse hicvin nerede başladığı ve sınırlarının ne olduğu çözülmesi gereken ayrı bir mesele olarak önümüzde durmaktadır.

Üzerinde durmaya çalıştığımız Şiir mecmuası başlı başına bir letâifname, bir hicviyye ya da müstakil bir biyografik kaynak değilse de sonuç itibarıyla eser, yazıldığı döneme ışık tutacak mahiyettedir. Bu türden bilgilerin gelenek içerisindeki takdim ediliş yöntemlerine baktığımızda çok zengin bir tabloyla karşılaşırız. Divan Şairinde "letâif" türü, müstakil eserlerden tezkire, mesnevi gibi çeşitli türdeki eserler içerisinde yer alan Şairlere, hikâyelere, anekdotlara ya da daha küçük çaptaki ibarelere kadar uzanan geniş bir alanı kapsar. Aynı zenginlik eserlerin içerikleri ve yöntemleri için de geçerlidir: Ahlakî kaygı taşınanlar, öğretici nitelikteki alegorik hikâyeler, ince zekâ ürünü olan ve seviyeli bir mizahî dille kaleme alınmış olanlar, eğlenme ve eğlendirme maksadıyla yazılmış olanlar, incitmeden eleştirenler, hicvetme amacı güdenler, alaya alanlar, tahkir edip ağırlayanlar, muhataplarının fiziksel özellikleriyle dalga geçenler, argo tabirlerle oluşturulanlar, cinsellikle ilgili birtakım göndermeler üzerine kurulu olanlar, müstehcen nitelikte olanlar, sözlü gelenekte var olan fıkraları aktaranlar, bunları yeniden kurgulayanlar ya da orijinallik peşinde koşanlar... Bütün bu yöntemlerin seçiminde belirleyici olan, latife kurgulayıcısının muhatabıyla olan ilişkisi ve ona karşılıksız hisleridir. Güdülen amaç ve uygulanan yöntem her ne olursa olsun bu türdeki bir hiciv anlayış Şairlerin edebî muhitlerine, özel yaşamlarına ve gündelik hayatlarına dair bilgiler sunması bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- AKSOYAK, ĞHakkı (1997). “Nâr (u) Nûr”, **Tarih ve Toplum**, (ğubat), S. 158, s. 71-73.
- ALTUNEL, Ğbrahim (2003). “Latife”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 27, Ğstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ANETSHOFER, Helga (2011). “MeĞâ’irü’Ğġu’arâ’da Toplum-Tanımaz Sapkın DerviĞer”, **Âşık Ğelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar**, (Derleyenler: Hatice Aynur, Aslı Niyazioğlu), Ğstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 85-101.
- APAYDIN, Mustafa (1993). **Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamıĞ Doktora Tezi, Adana.
- DANKOFF, Robert (2004). **Evliya Ğelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, (Çev.: Semih Tezcan), Ğstanbul: Kitap Matbaası.
- DEMĞREL, Ğener (2010). “Eski Türk Edebiyatında Letaifnâmeler ve Bir Yazma Eserin Kenarındaki Latifeler”, **Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu (15-16 Mayıs 2010) Bildiriler Kitabı**, Ankara: Sözkese Matbaacılık, s. 225-240.
- Derleme Sözlüğü** (1974), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C. VII.
- Derleme Sözlüğü** (1975), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C. VIII.
- Derleme Sözlüğü** (1979), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C. XI.
- JOHNSON, Francis (1852). **Dictionary Persian, Arabic and English**, London.
- KILIÇ, Zülküf (2008). “Klasik Türk Edebiyatında EleĞtri Terminolojisi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.1, s:151-160.
- KORTANTAMER, Tunca (2004a). “Osmanlı Dönemi Türk Mizah AnlayıĞı”, **Eski Türk Edebiyatı – Makaleler**, (Haz. Ğerife YaĞcı, Fatih Ülken), Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, s. 131-137; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-20270/h/eskiturkedebiyati.pdf>, (E.T. 15.12.2010).
- KORTANTAMER, Tunca (2004b). “KuruluĞan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, **Eski Türk Edebiyatı – Makaleler**, (Haz. Ğerife YaĞcı, Fatih Ülken), Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, s. 138-170; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-20270/h/eskiturk-edebiyati.pdf>, (E.T. 15.12.2010).
- LEVEND, Agâh Sırrı (1971). “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 37-45.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984). **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PALA, Ğkender (2001). **Nedim**, Ğstanbul: TimaĞYayınları.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). **Ahdî ve Gülşen-i Şuêarâ’sı (İnceleme-Metin)**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi BaĞkanlığı Yayınları.
- STEINGASS, F. (1998). **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, Beirut.
- TUĞLUK, Halil Ğbrahim (2009). “Bir Mecmuada Bâkî, Nev’î (Yahya) ve Nef’î Ğe Ğgili Bazı Latifler”, **Turkish Studies**, (Winter), vol. 4/2, s. 993/1006.
- Yeni Tarama Sözlüğü** (1983). (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SAFÂYÎ TEZKİRESİ ÖZELİNDE 18. YÜZYIL EDEBİYAT CAMİASINDA MİZAHÎ ORTAM

Mustafa ATİLA*

ÖZET

Yazıldığı veya ele aldığı dönem hakkında önemli bilgiler veren tezkireler, şâirlerin kişisel bilgileri, şâirlik kudreti ve şiirlerinden örnekleri günümüze taşımanın yanı sıra o devrin sanat ve edebiyat ortamı hakkında ilginç ayrıntıları da içerir. Bu çalışmada Safâyî Tezkiresi esas alınarak XVIII. Yüzyıl edebiyat dünyasının mizahî yönü; sosyal görünüm, eğlence hayatı, gelenek ve görenekler ile şâirlerin şiir kudreti, mahlas seçimi ve fiziksel özellikleri açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Mizah, Safâyî Tezkiresi.

THE CASE OF SAFÂYÎ'S TEZKIRE HUMOROUS ENVIRONMENT IN 18TH CENTURY LITERARY COMMUNITY

ABSTRACT

Tezkire's, which gives important informations about its written or discussed period, as well as bringing poets' personal informations, poetry's power, examples of poems to present, also includes interesting details of that period's art and literature atmosphere. In this study, based on the Safâyî Tezkire, 18th Century literary world will be evaluated in terms of humorous side, social appearance, nightlife, traditions and customs as well as the power of poetry, poets' choice of pseudonym and physical properties.

Key Words: 18th. Century, Humor, Safâyî's Tezkire

GİRİŞ

Düşüncelerin şaka ve nüktelerle süslenerek anlatıldığı söz ve yazı çeşidi olan mizah, Arapça "mez" kökünden masdar olan „müzâh"tan gelmektedir (Durmuş: 2005, 205). Mizah, Eski edebiyatımızda hiciv, alay, tehzil, tariz, mülâtefe, nükte, suhriyye gibi türleri de içine alan bir terim olarak kullanılmıştır (Kortantamer: 2007, 65).

İslamiyet öncesi sözlü edebiyatında ve İslamî dönem edebiyat dünyasında belirgin bir mizah kültürünün oluştuğunu söylemek mümkündür. Özellikle Osmanlı döneminde zengin ve çeşitlik arz eden bir mizah literatürü bulunmaktadır. Bu edebiyatta mesneviler, mektuplaşmalar, divanlar, letâif-nâmeler ve hezliyâtlar mizahî kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır (Kortantamer: 2007, 49). Bu kaynakların yanı sıra tezkireler de mizahî unsurları yönüyle incelenmeye değer niteliktedir.

Safâyî Tezkiresi, bir önsöz, on sekiz takriz ve XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşayan 484 şâiri içine alan, onların doğumu, ölümü, mesleği, kişiliği gibi konularda geniş ve ayrıntılı bilgiler veren bir tezkiredir (Çapan: 2005, 4). Yazımı yaklaşık yirmi

---

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: matilla@dicle.edu.tr

beş yıl süren ve 1132/1720 tarihinde tamamlanan tezkire, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya (ö. 1730) sunulmuştur. Mukaddime kısmında eserini Latîfî,(ö. 1582) Âşık Çelebi (ö.1572) ve Hasan Çelebi (ö. 1604) gibi büyük tezkirecilere özenerek yazmak istediğini belirten Safâî, şâirleri elifbâ sıralamasına göre vermiştir.

Bu çalışmada Safâî Tezkiresi esas alınarak XVIII. yüzyıl edebiyat dünyasının mizahî yönü; sosyal hayata ve şâirlere dair hiciv, mülâtefe, tehzil, mütâyebe gibi türlerden örnekler verilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Şâirlerle İlgili Mizahî Hikâyeler

a) Şâirlik Kudreti ve Şiir

Şuara tezkirelerinde şâirlerin, adı, lakabı, mesleği ve makamı gibi hususların yanı sıra onların edebî şahsiyetlerini ve sanat kudretlerini ortaya koyan bilgi ve değerlendirmelere de yer verilir. „Tab“, „tabiat“ sözcükleri şâirlerin sanat istidâdını ve yaratılışını ifade ederken kullanılan kelimeler arasında yer alır. Şâirler her ne kadar bilgi ve tekniğe sahip olsalar da şiir yazımı sırasında asıl önemli olan yaratılışlarından gelen kabiliyetleridir (Kılıç: 1988, 249). Zira şâirlik belli bir bilgi ve en önemlisi ilham gerektirmektedir. Eski edebiyatımızda, tezkirelerde, divanların mukaddime kısımlarında ve şâirlerin kimi beyitlerinde şiirin ne olduğuna ve gerçek şâir ile müteşâir arasındaki farklılıklara dair bilgiler bulmak mümkündür.

Osmân-zâde Tâ'ib (ö. 1724) nazma aşına hiçbir şâirin kalmadığını belirterek dönemin şâirleri hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Gerçek şâirleri nazm sahasının askerleri olarak ifade eden Tâ'ib, değersiz gördüğü diğer şâirleri nazm sahasının askerlerine hizmet eden kişilere benzettir.¹

Divan şiirinin kuralcı yapısı ve şiir geleneğinin içerisinde üslubun gereği olarak şâirin gerek anlam gerekse estetik açıdan daha önce kullanılmamış bir anlatım yolu bulması oldukça önemlidir. Bu sebeple tüm şâirler hiç kimsenin söylemediği sözleri söyleme ve el değmemiş manalara yani „bikr-i mana“ya ulaşma gayreti içerisinde olmuşlardır. Safâî Tezkiresinde başka şâirlerce işlenmiş olan bir manayı kendi şiirinde işleyen şâirler eleştirildiği gibi şiirleri manadan yoksun olduğu söylenerek tenkit edilen şâirler de bulunmaktadır. Habîbî'nin (ö. 1644) yazmış olduğu şiirler de çevresindekiler tarafından manadan yoksun olduğu söylenerek eleştirilmiştir. Bunun üzerine Habîbî, onlara kendisinin mana âleminde sadece lafız ile nasiplendiğini bu sebeple de mana arama derdinde olmamalarını söyleyerek kendisini eleştirenleri latife yoluyla ikaz etmiştir.²

Sultanların dahi sanatkâr bir mizaca sahip olduğu Osmanlı toplumunda ve saray çevresinde şâirlerin çok özel bir konumunun olduğunu söylemek mümkündür. Şâirler, başta padişahlar olmak üzere devlet büyüklerine divanlar, kasideler sunmuşlar, karşılığında ise caizeler ile ödüllendirilmişlerdir. Takdim edilen şiirlerin değerlendirilmesinde şiirin niteliğinin yanı sıra şâirin yaşam şekli ve alışkanlıkları da etkili olmuştur. Örneğin Tâ'ib, Gürcü Yusuf Paşa'ya (ö. 1714) kaside sunmuş ancak kasidesi “efendi meyhâneci gazel almaz” denilerek paşa tarafından iltifata layık görülmemiştir. Şâir, sultanın huzurundan çıktıktan sonra suffedeki tezkirecilerle karşılaşmış,

¹ Eger emr etseler ezcümle maḥdûmâ-i serhengi
Ederim fârisân-ı sâḥa-i naḥma at oğlanı
Mevâlâ zümresin ‘add eylemem şâ’ir gürûhundan
Ki nâdir bulunur naḥm-âşinâ merd-i suḥan-dânı
Belâ biriaç yeñi şâ’irleri şimdi zuhûr etdi
Ki zu’munca kimisi Germiyânâ kimi Kirmânâ (Tâ’ib)(Çapan: 2005, 123)

² “‘asrında ba’zı yârân eş’ârına i’tirâz edip ‘birâder bu lafýñ ma’nası nedir’ dediklerinde ‘sultânım ‘âlem-i ma’ nâdan bize ancaı lafý verilmişdir ma’ nâ îaydında olmañ’ deyü cevâp verirmiş.” (Ḥabâbâ) (Çapan: 2005, 151).

onların alaylı bir şekilde kasidesinin değer görüp görmediğini sorması üzerine kasidesine bit kadar dahi değer verilmediğini söyleyerek Gürcülüğüne telmih yoluyla latifede bulunmuştur.³

b) Mahlas Seçimi

Şâirler mahlas seçimi sırasında mahlaslarının sanatlı, ilginç ve dikkat çekici olmasına özen göstermişlerdir. Şâirler hakkında en temel bilgi edinme kaynaklarından biri olan tezkirelerde, şâirlerin hangi sebeplere bağlı olarak mahlas seçtikleri, seçilen mahlaslarla şâirin mizaç ve ahlaki özellikleri arasındaki yakınlık çeşitli hikâyeler ve latifeler yoluyla ifade edilmiştir. Yaratılışları itibarıyla nüktedan, hezel ve hiciv düşkünü, latife-gû gibi niteliklere sahip olan şâirlerin mizaç özelliklerinin mahlas seçimi sırasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁴

Şâirler birtakım sebeplerden ötürü zaman zaman mahlas değişikliğine de gitmişlerdir.⁵ Safâyî Tezkiresi'nde de mahlas değişikliğine örnek mizahi anlatımlar bulunmaktadır. Örneğin Neşâtî (ö. 1674), başlangıçta „Semendî“ mahlasını kullanmış, şeyhülislama sunmuş olduğu kaside sonrasında ihsana layık olmuş ve şeyhülislâmın önerisiyle „atcanbazı“ gibi olumsuz bir mana taşıyan mahlasını „Neşâtî“ şeklinde değiştirmiştir.⁶

Mahlas seçimlerinin şâirler arasında alay konusu edilmesi de şâirlerin başka mahlaslar almasına sebep olmuştur. „Şeref“ mahlasını kullanan Mehmet isimli bir şâirle, „bozundu“ redifli gazeline binaen, Nâbî (ö. 1712) tarafından „Şeref“ kelimesinin bozulmuş hali „fereş“ olur denilerek alay edilmiştir. Bu alaya alma sonrasında şâir, mahlasını „İkbâl“ olarak değiştirmiş ve „hüneri olan İkbâl'i de bozsun“ diyerek diğer şâirlere meydan okumuştur. Bunun üzerine şâirler arasından bir kişinin „bakkal“ cevabını vermesi mahlas seçimi üzerine hoş bir latife örneğidir.⁷

c) Şâir ve Mizâc

Tezkirelerde şâirlerin mizaç ve karakterleri, ahlakî özellikleri, yaşam biçimleri ve alışkanlıkları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Âşıklık, divânelik, cömertlik, hassaslık, naziklik, şarap ve afyona düşkünlük vb. sıfatlarla birlikte, latife, hezl, hicv, latife-cûy, latife-gûy, bezle-gûy, hezzâl vb. ifadelerle ortaya konulan şakacılık, nükteli söz söyleme ve hicvetme gibi hususlar da şâirlerin vasıfları arasında yer almaktadır (Tolasa: 2002, 134). Bu söyleyiş tarzları ile

³ „Şâ'ir-i mezbûr ma'ymûn-gûlukda bâ-nâbâr-i rûzgâr olup cümle-i letâyifindendir ki Gürcü Yûsuf Pâşâ nâm vezâr-i a'pama bir iâuide-i garrâ na'ım edip gönderdikde 'bu nedir' deyü üu'âl eden 'sultânî medh-i şerâflerinde iâuâdedir' dedikde 'efendi meyhaneci gâzel almaz' deyü cevap eyledikde mevlânâ-yı mezbûr taşra cûiar oda iapısı dîbinde olan küçük şuffede tezkireci efendiler oturmuşlar idi 'efendi iasâdeñiz maibûle geçmedi mi' deyü su'âl ederler bu dañi 'hayır bit iadar rağbet buyurmadılar' deyü latîfe edip Gürcülüğünü telmâh eder." (Tâ'ib) (Çapan: 2005, 119)

⁴ „Nâmî Hasan'dır. (...) tabî' atı hezl ü mizâha çeşbân olup heccâv olduğı ecilden Küfrâ laiaibiyla meşhûr-ı cihân olup biñ yetmiş bir târihinde fevt olmuştur." (Bahâyâ/Küfrâ) (Çapan: 2005, 100).

⁵ Ali Yıldırım, "Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nameler" adlı eserinde şâirleri mahlas değişikliğine iten sebepleri şöyle sıralamıştır:

- 1) Mahlaslarını sonradan beğenmediğı için mahlas değiştirme
- 2) Mahlasının anlamı beğenilmediğı için başkası tarafından mahlas verme
- 3) Mahlasın uzun olmasından ötürü mahlas değiştirme
- 4) Yeni bir imaj sağlamak için mahlas değiştirme
- 5) Mahlası başkaları tarafından beğenilmediğı için mahlas değiştirme
- 6) Mahlas benzerliğinden ötürü mahlas değiştirme. (Yıldırım: 2006, 59)
- 7)

⁶ „Evâ'il-i hâlinde kesb-i ma'ârifet iştigâl edip mañlaşi Samedâ olmağla ol 'aşrîñ şeyhü'l-İslâmına bir iasâde-i garrâ verdikde ol müftâ-i müşkil gûşâ iâuâdeye ziyâde tañsân edip buyurur ki 'Çelebi bir müsta' idd âdeme beñzersiñ laifin Semendâ atcânbañi demekdir şimden şoñra mañlaşiñ Neşâtî olsun' demekle mañlaşiñ mezbûru ihtiyâr etmişdir." (Neşâtî) (Çapan: 2005, 595).

⁷ „Mu'addemâ mañlaşi Şeref olup Nâbâ-i şârân-zebânîñ 'bozundu' gâzeli şuyû'unda 'Şeref'iñ bozundusu fereş olur' dedikleri istimâ' etmekle mañlaşiñi İbâl eyleyip bir encümen-i þurafâya gelip 'hüneriñiz var ise İbâl'i de bozuñ' dedikde içlerinden biri 'mümkün degil mi a ba'ial' dedikde hayli bozulmuştur." (İbâl) (Çapan: 2005, 86).

şâirin mizacı arasında yakın bir bağ olup, şâirler belli ortamlar ve vasıtalar dahilinde diğer şâirleri hicvetmekten ve onlarla alay etmekten büyük bir zevk duymuşlardır. Safâyî Tezkiresi'nde de şâirlerin birbiri için söyledikleri mizaha dayalı latifeler yer almaktadır. Örneğin Tâ'ib, ağlayarak insanlardan para toplayan Tırsî'yi (ö. 1727) dilenciye benzeterek onunla alay eder.⁸

Başka bir latifede ise asrın şâirleri, sakal ve bıyık muhabbetinden hazzetmeyen ve bu konu ne zaman konuşulsa bulunduğu meclisten kalkıp giden Meylî'nin (ö. 1709) bu hassasiyetini, onu Arap ve Halepli bir kişiye benzettikleri lügâzlar ve Meylî-nâme ismiyle kaleme aldıkları beyitlerde ifâde ederler.⁹

Safâyî Tezkiresi'nde şâirleri alaya alan, hicveden mizahî hikâyelerin yanı sıra onların hazırcevaplıklarını, zekalarını ön plana çıkaran latifeler de yer almaktadır. Nigâhî Efendi (ö. 1689), marifeti neticesinde vezir-i azâm Maktul Mustafa Paşa'ya (ö. 1683) küçük tezkireci olmuş bir kişidir. Şehlâ olması nedeniyle kağıda eğri baktığı için vezir-i azâm tarafından ikâz edilen şâir, Mustafa Paşa'dan kendisini sol tarafta tutmak yerine sağ tarafa geçirmesini istemiş, böylece kağıda doğru bakabileceğini latife yoluyla „sol tarafa böyle bakarım toğrı bakasın dersiniz bu kulunuzu sağ tarafa geçürün” ifadesiyle dile getirmiştir. Meclisteki oturma düzenine göre büyük tezkireciler sağda, küçük tezkireciler de solda oturmaktadır. Bu latifesi neticesinde sağda oturmaya hak kazanan şâir, büyük tezkireci olarak terfî etmiştir.¹⁰

Diğer bir latifede ise ömrü boyunca borçlarından kurtulamayan Ünsî'nin (ö. 1665) kendisinden borçlarını tahsil etmek üzere gelen alacaklılarının yanlarında şahit olarak getirdikleri çavuşun atını pazarda satıp, kazandığı paradan çavuşa bir miktar para vermesi anlatılır. Şâirin düştüğü zor durumdan kurtulmak adına bulduğu bu çare, onun zekasını ön plana çıkaran bir misaldir.¹¹

Tezkirede Siyâhî (ö. 1710) hakkında anlatılan hikâye de oldukça dikkat çekicidir. Kılıç Ali Paşa'nın çevresinden hiç uzak düşmeyen Siyâhî, bir gün Agva isimli dalâlet ve eğlence ile ün salmış bir yerden geçerken, oradaki kabirleri görüp mekabir ehline hitaben „birkaç adım daha gidip şenliğe ulaşamadınız mı?” diye latife etmesinin hemen ardından hastalanarak vefat etmiştir. Alay

⁸ “Tırúa nâm cerrâr-ı kibâr-ıyâfet hâiında bu ebyâtı nazm etmişdir.

Eyleyip âb-ı rûyuñu râzân
Derbeder gezme meşrebiñ iurusun
Dün yazıldıñ dilenci defterine
Hele Tırúa mürekkebin iurusun” (Tâ'ib) (Çapan: 2005, 117).

⁹ “Bir mecliste úaial ve bıyı muúâhabeti olsa gâyet haþþ etmeyip íalıp gider idi. Âúbet biñ yüz yigirmi târâhinde úahbâ-keş-i câm-ı memât olmuştur. Yârân-ı ‘aúr mezbûru hezl ü mizâh için Meylâ-nâme nâmıyla ba‘zı ebyât naþm etmekle bir iki beyti tahrîr olundu.

Olmuş idi o merdek-i fânâ
Tabanı yaşşıya iç oğlanı
Ked-ağaç Basra'ya olunca revân
Bir bıyıñlı yigit idi o zamân
Mezbûruñ bıyığına dedikleri luğazdır:
Nedir ol Rûmâ kim ‘Arab görünür
Aşlı İrşchri'dir Haleb görünür
Şâhidâ ebyâtından hâline münâsib taýmân olunmuştur
Meylâ'yi úanma íoçyigit bir íocaman kişidir
Şâne taraí bıyı burúk hem úaial adı râşdır” (Meylâ) (Çapan: 2005, 552).

¹⁰ “Bundan sonra Nigâhâ Efendi devlet-i ‘aliyye tarafına gelip ma‘rifeti sebebi ile vezâr-i a‘şam Maítûl Muútafâ Pâşâ'ya küçük tezkireci olup mezbûr şehlá olmaíla íâğıda eğri baíardı. Vezâr-i a‘şam bir gün ‘teêkireci efendi íâğıda toğru baí’ dedikde ‘sultânım sol tarafa böyle baíarım toğrı baíasın derseñiz bu íuluñuzu sâğ tarafa geçürün’ deyü laţâfe etmekle büyük tezkireci eylemişlerdir.” (Nigâhâ) (Çapan: 2005, 602)

¹¹ “Fi'l-haíaía evâ' il-i hâli ziyâde felâket-zedelikle geçip müddet-i ‘ömründe düyûndan halâú olmayıp hattâ ba‘yı dâyinleri kendüye mübâşir çavuş getürdükde çavuşuñ bârgârını at bâzârına gönderip fûrûht ve bârgâr bâhâsından çavuşa ücret-i íadem verdiğı meşhûrdur.” (Ünsâ) (Çapan: 2005, 69)

ettiği kabir ehlinin bulunduğu mezarlığa defin edilmiş olması da kaderin Siyahî'ye ilginç bir cilvesi olmalıdır.¹²

Divan edebiyatında en fazla örneği bulunan mizah türlerinden biri hicivdir. Mizah, kavram olarak toplumsal bir yapıya sahip olmasının yanı sıra şâirler çoğu zaman çıkar çatışmaları, üstünlük sağlama hissi ve nefret duyguları sebebiyle bazen de mizaçları gereği kişileri hicvetmekten geri kalmamışlardır (Usta: 2009, 67). Örneğin, Nâbî'nin yakın arkadaşı olan bir paşaya kethüda olan Sükûnî, görevinden azl edilmesini bu arkadaşlığı bağlamış bu sebeple de hiciv oklarını Nâbî'ye yöneltmiştir. Sükûnî (ö. 1691) beyitlerinde Nâbî hakkında, „katırcı meşrepli, çingene, dinsiz, namazsız, Rafizî mezhepli, oruçsuz“ gibi ifadeler kullanır.¹³

Nâbî hakkında anlatılan diğer bir hikâyede ise baş muhasebeci olarak devlet hizmetinde yer bulan şâirin Kubûri-zâde (ö. 1715) ile olan yakınlığı Tâ'ib tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. Tâ'ib de Sükûnî gibi Nâbî'yi çingeneye benzetir. Şair, Nâbî'nin, çingenelerin hengâmeleri olmayalı eğlencelerden uzak kalan kocaman bir ayıya dönüştüğünü ve çocukların onu hayrına oynatmak istediğini söyleyerek Nâbî ile alay eder.¹⁴

Başka bir latifede ise Ahmet Efendi isimli bir kişinin arzulu bir şekilde tadrîse başlaması ve bir süre sonra sıkılıp bundan vazgeçmesi anlatılır. Hak yolundan cayma olarak ifade edilebilecek bu durum bazı kişiler tarafından mizahî bir üslûpla tenkit edilmiştir.¹⁵

Sırrî'nin yaşlanmasına rağmen sakalını boyaması da diğer şâirlerin dikkâti çekmiş ve bu yaşta böylesi davranışların yakışık almayacağı söylenerek Sırrî ile alay edilmiştir.¹⁶

¹² “Asrında başdefterdâr olan İliç ‘Ali Pâşâ denmekle meşhûr olan vezârin maḥḥar-ı girişme-i iltifâtı olmağla bir ân yanından dūr ve ūḥbetinden mehcûr olmayıp ol vezâr-i ‘âli-şân biñ toîuân toîuz târâhinde Trabizon vâlisi olup sūy-ı baḥr-ı siyâh ile keşti-i sūvâr olup eşnâ-yı tarâide taḡayyürât-ı hevâ sebebi ile telâṭum-ı emvâc-ı baḥr keştâlerin Ağva nâm maḥal kıyılarına biraḡıp çıdııları maḥalde bir iâç mezâr gördükde ol ehl-i meîâbire ḥitâb edip ‘ey bâ-çâreler ḡayret edip bir iâç ḥatve ilerüce gidip bir şenliğe düşemediniz mi’ deyü latâfe eyledikde ol sâ‘at ḥasta olup merḥûm olmağla ol mezârların yanına anı daḡı defin eylemişlerdir.” (Siyâhâ)(Çapan: 2005, 281)

¹³ “Aşrın şu‘ arâsındandır. Ṭabâ‘atı hezl ü mizâḡa çesbân olup mizâḡdan fâriḡ ve ḡüsniyyât tarafına raḡbet edip biñ yüz iki târâhinde Şâm‘da fevt olmuştur. Bu cerâdede âşârı sebî eden Nâbâ-i şârân-beyân muüâḡib pâşaya kethüdâ olup ma‘zûl olduıda bu ḡüne hicv etmiştir.

Merḡabâ ey Nâbâ-i çingâne-i âbişt-ḡulâm
Ey rezâletle be-nâm u ve‘y mezellet-iḡtişâm
Râfiyâ meḡheb iatırcı meşreb ü iḡbtâ-revâş
Fâsî-ı bâ-dân erâcâl-ṭab‘ u nikbet-irtisâm
Bir vezâre kethüdâ olmaı neden lâiyî idi
Bir seniḡ gibi nuḡûset-i bâ-namâz u bâ-ûiyâm
Bulduḡ ey kem-pâye furûat iat‘-ı ta‘ yânât edip
Kethüdâlııda iâpu ḡalından aldın intiiâm” (Sükûnâ) (Çapan: 2005, 283)

¹⁴ “Bu cerâde-i ‘irfâna âşârı sebt olunan Nâbâ Efendi baş muḡasebeci olduıda maḡdûmu ḡayrullâḡ Çelebi-nâm cevân-ı çârdeh-sâleniñ iâlem-i mezbûr ḡalâfesi İubûrâ-zâde ile ḡüsn-i mu‘âşerâtları şâyî‘ olduıda bu beyti naḡm etmidir.

Eḡerçi aldı Nâbâ manûib ammâ
Faîat ḡayrı İubûrâ-Zâde gördi
Bunuḡ daḡı ḡikâyesi yârân-ı ‘aşrın ma‘ lûmudur.
Olmayalı Nâbiyâ hengâme-ḡâr-i İbtiiyân
Lu‘bdan iâlmış ioca ayıya dönmüşsün hemân
Seni oynatmaı diler ḡayrına ebnâ-i zamân
Nola olsa İbni Aydın naḡme ile def-zenân” (Tâ‘ib) (Çapan: 2005, 117)

¹⁵ “Aḡmed Efendi nâm kimesne şefâ‘-i mücebbir ibrâmiyla tarâi-i tadrâse dâḡil olup zamân-ı iâlâlde rûtbe-i celâle vâül olduḡı erbâb-ı tarâia şaîâl gelmiş idi ba‘dehu şefâ‘â muḡmaḡil olmağla mezbûr Aḡmed Efendi tarâiatden hecr olduıda ba‘‘y meḡadim silsile-i ḡareket ile mesrûr olduḡun sâ‘ir-i mezbûr naḡm eder:

Ne zâbâ silsile oldu yolunda
Meḡadâm oynadı Aḡmed iolunda” (Tâ‘ib) (Çapan: 2005, 116).

¹⁶ “Bu cerâdeye âşârı sebî eden Sırrâ nâm şâ‘ir ūaîalını boyadıḡı eş‘ârıdır
ḡulûu erbâbınñ ḡönlün niçün rencâde eylesiñ

d) Zen-Perestlik

Tezkirecilerin mizaç ve yaşayışları açısından şâirleri değerlendirirken üzerinde en fazla durduğu özelliklerden biri de, onların aşk, sevgi, cinsel zevk ve kadın düşkünlüğü gibi husûsiyetleridir (Tolasa: 2002, 126). Safâyî Tezkiresi'nde de şâirlerin aşk yüzünden düşmüş oldukları komik durumlarını, divâne hallerini ve zen-perestliklerini gösteren latife örnekleri yer almaktadır. Şam ahâlisinden bir kişinin seksen yaşındaki câriyesini kadının huzuruna çıkararak azad etmek istemesi üzerine kadı, o cariye'nin ne kaçmaya takâtinin kaldığını ne de azada ihtiyâcının olduğunu mizahî bir şekilde:

Şalverseñ gidebilmez iaçmağa yoı tâiatı

Kendin âzâd eylemiş âzâda yoıdur hâceti (Çapan: 2005, 69)

beyitiyle ifade etmiştir.¹⁷

Zarîf için anlatılan latîfede de onun mahbûb düşkünlüğü dile getirilir. Şâir, her nerede adıyla ünlenmiş bir sevgiliden bahsedilse onu arayıp bulmaya azm eden ve bu durumu dolayısıyla kendisine yönelik eleştirilere itibar etmeyip feryat ve figan içerisinde yaşamaktan zevk alan bir kişidir. Yine bir gün namını duyduğu bir güzele görmeden âşık olan şâir, hayâlî sevgilisini bulmak üzere izin istemiş ve Girit'te Resimo kalesine kâtip olarak atanmıştır. Meçhûl mahbûbunu bulma hevesiyle sokak sokak her yerde arayışa başlamış, her gördüğünü âşık olduğu cevân sanarak günlerini geçirmiş ve 1115/1704 tarihinde Resimo'da vefat etmiştir.¹⁸

Fennî de (ö. 1709) kadın düşkünlüğü ile bilinen bir kişi olup, birçok kadınla yaşayıp sonra boşanmıştır. Şair, mesleği olan mimarlıkla bu durumu arasında bağlantı kurarak bu özelliğini bir beyitle ifade etmiştir.¹⁹

Bir diğer latîfede ise Medîhî'nin (ö. 1673) keyfe olan düşkünlüğü anlatılır. Önceleri insanların arasında iyi bir izlenime sahip olan şâir, kısa bir sürede bu vasfını yitirmiş ve insanların nazarında olumsuz yönüyle bilinmeye başlamıştır. Kadınlara düşkünlüğü de bulunan şâir, kendisine bu hususta toz kondurmayıp şahsını temiz bir elbise gibi kabul eder.²⁰

Düşer mi saña Sırrâ ihtiyâr olduñ boyar olmaı" (Kelâm) (Çapan: 2005, 510).

¹⁷ "Mevlânâ-yı mezbûr Şâm îayâsi iken a' yân-ı Şâm'dan bir kimesne seksen yaşında bir pâre-zen câriyesini huyûr-ı îayâya getirüp âzâd edip 'ttî-nâme tahrâr ü imyâya geldükde ol îayâ-i dâna bu beyt ile imyâ eder ki :

Şalverseñ gidebilmez iaçmağa yoı tâiatı

Kendin âzâd eylemiş âzâda yoıdur hâceti" (Ünsâ) (Çapan: 2005, 69).

¹⁸ "Mağbûb-dostlu vâdâsında airânına tevaffûi etmekle her ianda bir dilber-i nâm-dâr iarân-i iştiâr olsa leyl ü nehâr ol meh-pâre-i cihânî hâlevâr devvâr olaraı 'âibet 'uşşâin hücum-ı şûmuna tâiat getirmeyip nice zamân âh u efgân ve nâle-künân-ı giryân u süzân olmaıdan hâlâ olmayıp îulaıdan her işüddüğü mağbûba görmeden 'âşî olup ol tarafa 'azâmetle çâre talebiyle vardığı kibâra niyâz edip 'âibet hâline merhameten Girâd cezâresinde Resimo îal'ası yeñiçeri îatibliginiñ menşûrunu buña alıverirler. Mezbûr bilâ-tevaîuf 'âzim-i râh-ı maîûûd olup cezâre-i mezbûreye vardıda êuîâi-be-êuîâi çarşû-be-çarşû cüst ü cûda pûyân ve her gördüğü mağbûbu îulaıdan 'âşî olduğu cevân itîîadıyla cereş geçinerek 'âibetü'l-emr cezâre-i mezbûrede biñ yüz on beş hudûdunda fevt olmuşdur." (Zarîf) (Çapan: 2005, 367-368).

¹⁹ "Fi'l-hâia mezbûr zen-dostluıda kârını kemâle erişdirip çoı hâtun almış biraımsıdır. Ve dağı dâ' imâ binâ ile meşgûl bi't-şab' yııp yapmağa mâ' il olmağla hâlîne münâsib bu beyti naşım etmişdir.

Hâne-i zühdü yııp etdim esâsından harâb

Naiya ile hâne-i hummârı ta' mâr eyledim" (Fennâ) (Çapan: 2005, 470).

²⁰ "(...) cüz' i a' zâmı olup derûnundan tarâi-i pür-mihen-i îayânın naişı muşmağill olup giderek

Uşhbâ vü beng ü berşe bedel bâde vü 'araı

Cümle mükeyyifâtı yeriz keyfe mütefâi

meffûmuna mâ-ûadaı düşmişidi. Evâhîr-i umûrunda gâyet sevdâ-zedelik el verip umerâ vü vüzerânın kendüye ilbâs eylediği elbâse-i fâhire bir vaıt-i îalâlde hem reng-i îâr ü îatrân olup kendüyi îadd-i hamâde ile görenler sekersek-i rûganı kemân taûavvur ederler idi. Mezbûr bir miidâr zen-perest olmağla kendüyi toz îondurmaz pâkâze-libâs îıyâs ederdi." (Medâhâ) (Çapan: 2005, 538).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

II. Sosyal Yaşatıyla İlgili Mizahî Hikâyeler

Mizah, muhtevası bakımından ortaya çıktığı toplumun yapısı, ahlakî özellikleri, manevî değerleri, sosyoekonomik durumu ve yönetici kesimin davranışları gibi birçok sosyolojik bilgiyi içerisinde barındırır (Çiftçi: 1988, 139). Her ne kadar güldürme amacı taşıyan bir tür olarak ön plana çıksa da içeriği yönüyle toplumsal ve siyasal yaşamda ortaya çıkan aksaklıkları, çirkinlikleri düzeltmek amacıyla tenkit edici ve alaycı bir vazifeyi üstlenmiştir. Safâyî Tezkiresi'nde de dönemin sosyal yaşantısı ile ilgili latîfelere yer verilmiştir.

Geçmişte yaşanan olayları günümüze taşıyan araçlardan en estetik olanının tarih düşürmeler olduğunu söylemek mümkündür. Tarihin yakın tanığı olan şâirler, insanları yakından ilgilendiren sosyal meseleleri dile getirme vazifesini üstlenmiş ve bunları şiirleri vasıtasıyla geleceğe aktarmışlardır.

1088/1678 yılında İstanbul'da yumurtanın içinden yılan çıktığı söylentisi yayılmaya başlar. Bunun üzerine birçok kişi yumurta yemeyi bırakır. Mizahî bir dille horozun günahlarından temizlenmesi ve tövbe etmesi gerektiğini söyleyen Hüseyin Can da (ö. 1696) bu hadiseye tarih düşürmüştür.²¹

1122/1710 tarihinde İstanbul'da kahvenin değeri artmış ve dirhemi beşer kuruştan satılmaya başlamıştır. Toplumun üst statüsündeki kişiler dışında hiç kimseye halîs kahve verilmemiş ve kahve-i Rumî diye tabir edilen nohuttan yapılan bir kahve halk arasında rağbet görmüştür. Halkın nohudî meşrepli olduğunu söyleyen Tâib, yazdığı beyitte bu durumu hicvetmiştir.²²

Osmanlı döneminde içkiye ve keyif verici maddelere düşkünlük çok hoş karşılanan bir durum değildir. Özellikle ilim, kültür ve sanat alanında değer verilen kişilerin bu tür müptelâlıklarının bulunması çevresindekiler tarafından yadırganmasına sebep olmuştur. Şâirlerin sarhoş edici nesnelere karşı olan zafiyetleri de dönemin diğer şâirleri ve tezkirecileri tarafından alaya alınmıştır. Safâyî de Lutfî'nin (ö. 1699) şarap küpünün tamamını bitirmeden aklının başına gelmediği söylemiş ve onun bu özelliğini latife yoluyla ifade etmiştir.²³

Bir başka latîfede ise insanlar arasında neyin hoş karşılanıp karşılanmadığı ve toplumsal kurallar padişâh örneği ile gözler önüne serilmiştir. Bir gün padişâh çevresindekilere hitâp ederken onlara dünyada padişâhların elde edemeyeceği bir zevkin bulunup bulunmadığını sorar. Bunun üzerine dinleyenlerden biri "lezzet bir zevk vardır ki padişâhların bu lezzete ulaşması zordur"

²¹ "Biñ seksen sekiz târihinde yumurtadan yılan çııdu deyü İstânbûl hâlî nice zamân yumurta eklinden ferâgat etdikde Hüseyin Cân bu târâhi nazm etdi

Küfr-i hayırsızları iavm-i Yehûd'ûn dañi
Beyza-i surhıyla hem bir güne düşmek neden
Nice mehâdim için 'âdet iken her seher
Çoi çelebi el çeke tâze ioia yemedi
İoca imâm-ı ħorus tâ'ib ü tâñir ola
Tavui imâm iocası ikide bir .....den
Var iyâs eyle kim nolsa gerekdir bu sâl

Kim aña fâriğ ola çııdı yılan beyzadan" (Hüseyin Cân) (Çapan: 2005, 165).

²² "Biñ yüz yigirmi târâhinde İstânbûl'da iahve 'azâz olup beher vaiuyyesi beşer ħuruşa bey' olmağla şığâr u kibârdan bir ferde hâlîü iahve verilmeyip noħûddan iahve râyeğân içildikde bu beyti nazm eder

Olalı iahve-i Rûmâ nümâyân
Noħûdâ meşreb oldu cümle yârân" (Tâ'ib) (Çapan: 2005, 117).

²³ "(...)bir merd-i hünerver olup lâkin ħâyet mey-perest ve hem-vâre mest olmağla "El-müdâmü'l-müdâm yâ aħbâb" diyerek peymâne-mişâl küşe-i meyħânedan bir ayâi taşra çıımaz ve ħum-ı mey gibi ħâne-i ħammâra küp düşüp deryâlar nûş etmeyince 'aılı başına gelmez.

Tevbe-i meyde şebâtî iademimden uorma

Orasın sâiâ-i gül-çehreniñ ibrâmı bilir" (Lutfâ) (Çapan: 2005, 530).

şeklinde cevap verir. Padişah da ona bu zevkin ne olduğunu sorduğunda bir âdemin dört nikahlı karısı olduğunu ve bunların dördünü de aynı anda boşamak kadar ârif nazarında zevkli olan başka bir şeyin bulunmadığını” söyler. Bunun üzerine bu kişi padişahın çeşitli lütuflarına nâil olmuştur.²⁴

Diğer bir örnekte ise paşaların himâyesinde bulunan kişilere sunduğu olanaklar anlatılmaktadır. Rumeli tarafında serasker olan Şişman İbrahim Paşa'nın (ö. 1668) divan efendisi Nigâhî Efendi'ye (ö. 1689) dostlarından biri paşasının kendisine bakmadığını ve harçlık vermediğini söyleyerek serzenişte bulunur. Nigâhî Efendi de divan efendisinin boş yere şikâyet ettiğini divan efendilerinin b...la dahi adam doyabileceğini söyleyince o divan efendisi bu söze itiraz edip kendi paşasının zayıf olduğunu, ancak Nigâhî Efendi'nin paşası olan Şişman İbrahim Paşa gibi karnı büyük birinin b...nun çok kişi doyurabileceğini söyler. Nigâhî Efendi söylediklerinden pişmanlık duysa da bu latife paşalar arasında yayılmış ve paşalar kâtiplerini gözetmeye başlamışlardır.²⁵

a) Âdetler

Gelenek, görenek ve âdetler, insanlar arasındaki iletişimin devamını sağlayan, geçmişten geleceğe taşınan ve halkın genelinin kabullendiği kurallar bütünüdür. İnsanların alışmış oldukları yaşam biçimini değiştirmesi oldukça zordur. Şâirler de yeni anlayışların ortaya çıkmasını şiirlerine taşımışlar, alışmakta zorlandıkları yenilikleri eleştirmişlerdir. Sultanın fermanıyla destâr sarınılmasının zorunlu hale gelmesini eleştiren Mâcid, eski alışkanlıklara rağbetin kalmadığını ve kalem erbâbının da hor görülmeğe korktuğu için destâr kullanmak zorunda kaldığını kasîdesinde ifade etmektedir.²⁶

Bir başka örnekte ise boyama olarak tabîr edilen bir nesnenin halk arasında kulaktan kulağa yayılarak bir inanış malzemesi haline gelmesi anlatılır. Paşanın biri Basra ahâlisinden bir kişiye boyama adlı bir ikramda bulunur, o kişi de bu hediyeyle hamile olan ve doğurmakta sıkıntı çeken eşine verir. Boyamayı uğur getirir umuduyla beline bağlayan kadın, hemen doğurur. Bu durum Basra'da duyulunca her nerede doğurmakta sıkıntı çeken hamile varsa o boyamayı ebe kadın iskemlesiyle birlikte tazimle elden ele gezdirmiş ve boyamadan çare ummuştur.²⁷

²⁴ “Cümle-i letâyifindendir ki bir gün pâdişâh-ı Cem-câh hâşretleri mezbûra hitâb edip buyurur ki “acaba ‘âlem-i dünyâyda bir êvî var mıdır ki pâdişâhlar ol êvîyi etmek mümkün olmaya’ dedikde mezbûr daî cevâbında ‘Hâî subhânehu ve te‘âlâ şevketlü pâdişâhın vücûd-ı hümayûnların hatâlardan hıfz eyleye cins-i zevîyyâtde ve eleê-i leâê-i eşyâdan bir êvî vardır ki pâdişâhlara müyesser degildir’ ‘ya ne olmaî gerek’ dediklerinde ‘pâdişâhim evvelâ bir âdemin nâ-münâsib dört menîuhası olup yek tahtadan dördünü de talâi- selâse ile tahtâi eyleye ‘ârif naşarında bundan leâê bir êvî olmaz hayretü’l-mülûi dedikleri ancaî bu êvidir’ dedikde pâdişâh-ı ‘âlâ-câh hayretleri vâfir tebessüm buyurur “azâm ihşâna maḥâr’ oldum deyü kendü lisânından istimâ’ olunmuşdur.” (Fennâ) (Çapan: 2005, 470).

²⁵ “Ol ‘asrda Rûmeli tarafında ser’asker olan Şişmân İbrâhim Pâşâ’ya dâvân efendisi iken kendiler ile ma’ân sefere me’ mûr olan pâşaların dâvân efendilerinden biri her bâr Nigâhâ Efendi’ye gelip pâşasından şikâyet edip ‘beni gözetmez harçlı vermez açlıdan hâlim harâb’ dedikde efendi ‘niçe bir pâşandan şikâyet edersin bir pâşanın dâvân efendisiniñ eline hiçbir şey girmediği hâlde bile b...ıyla arıyla ıarın tıyurur’ dedikde mezbûr dâvân efendisi ‘be hey sulṭânım niçün böyle buyursuz bizim pâşâ bir ya’âf adam olduğunu bilirsiz anıñ b...ı arı adamı tıyurmaz ıanda bulayım siziñ pâşâ gibi ıarını büyük âdemi ki uğırlar gibi yestehler anıñ b...ı arı vâfir adam tıyurur’ dedikde Nigâhâ Efendi söyledigine nâdim olup haylice münfa’ il olup ammâ bu latâfe pâşalar miyânında şâyî’ olduıda kâtiplerini gözetmeğe başlarlar.” (Nigâhâ) (Çapan: 2005, 602).

²⁶ “Kitâb-ı sulṭânâ kâtibi destâr ıarınmaî fermân olunduıda bu ıaüâdeyi naḫm etmişdir.

Gördüler etmeyerek ṭavr-ı ıadâme rağbet

Rütbesinden oluyor her birisi âvâre

Şimdi ıurtulmağıcün pençe-i bâz-ı zulden

Girdi erbâb-ı ıalem hep fey’-i ıafes-i destâra” (Mâcid) (Çapan: 2005, 563).

²⁷ “(...)ez-cümle pâşâ-yı cemâlû’ ş-şiyem Başra ahâlisinden bir kimseye boyama ta’bâr olunan bir maîreme verip ol kimse boyamayı getirüp kendü hâṭunına verir meger ol hâṭun hâmile imiş vaṣ’-ı hâmilde ziyâde şılet çeker ol maḥal ḥâṭırına ḥuṭır eder ki ol vezâr-i ‘âdiliñ verdiği boyamayı teberrük niyetiyle i’ṭâîad-ı pâi ile hâṭun beline bağlar emr-i Hâi ile ol ân hâṭun vaý-ı ḥaml eder bu ma’ nâ şehr-i Başra’da şâyâ’ olur her ıanda bir hâmile hâṭun vaý-ı hâmilde zahmet çekdikde ol boyamayı ta’zâm ile elden ele gezdirerek hâlâ ebe ıadın iskemlesiyle ma’ân ıat ıat boğçalar içinde hezâr ‘izz

Sonuç

Türkçede daha çok alaycılığın karşılığı olarak kullanılan mizah, Klasik edebiyatımızda şâirlerin veya toplumun aksayan yönlerini düzeltmek adına söylenen ince ve iğneleyici sözleri barındırır. Mizah, çoğu zaman şâirlerin kişisel çıkarlarının veya hasetlik gibi duygularının ifadesinde hiciv, latife, hezl, nükte gibi türler ile birlikte kullanılmıştır. Letâif-nâmeler, hiciviyâtlar, şathiyeler zengin birer mizahî kaynak olmakla birlikte tezkireler de şâirler hakkında yer verdikleri mizahî örnekler bakımından dikkate değer niteliktedir.

Tezkire yazarları şâirlerin kişilikleri, edebî yönleri, dönemin yaşam tarzı, yönetici kesim ve devlet geleneği gibi konulardaki bilgileri aktarırken düz bir ifade tarzından çok şiir ve hikâyeciklerle süslenmiş bir üslubu tercih etmişlerdir. XVIII. yüzyılın önemli tezkireleri arasında yer alan Safâyî Tezkiresinde de o dönemin şâirleri ve çeşitli hadiseleri hakkında mizahî anlatımlara yer verilmiştir. Şâirler ve yaşanan dönem hakkında anlatılan bu mizahî hikâyeler, şâirlerin insanî yönlerini ortaya çıkarmada ve yüzyılın edebî ortamını aydınlatmada önemli bir role sahiptir. Bu yazıda şâirlerin şiir kudreti, mizacı, mahlas seçimi ve sevgiliye olan düşkünlüklerini ifade eden latifeler, „Şâirlerle İlgili Mizahî Hikâyeler“ başlığı altında; gelenek, görenek ve âdetlerle ilgili mizahî örnekler de „Sosyal Yaşantıyla İlgili Mizahî Hikâyeler“ başlıkları altında tasnîf edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ÇAPAN, Pervin (2005). **Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks**, Ankara: AKM Yayınları.
- ÇİFTÇİ, Hasan (1988). **Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, Erzurum: AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, s.139-162
- DURMUŞ, İsmail (2005). **“Mizah”**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.30, s. 205
- İSEN, Mustafa (Ed.) (2009). **Şâir Tezkireleri**, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- KILIÇ, Filiz (1998). **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şâir Ve Eser Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORTANTAMER, Tunca (2007). **Temmuzda Kar Satmak, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı**, (Haz.: Fatih Ülken-Şerife Yalçınkaya), Ankara: Phonix Yayınevi.
- TOLASA, Harun (2002). **Sehî Latîfî Ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma Ve Eleştirisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- USTA, Çiğdem (2009). **Mizah Dilinin Gizemi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILDIRIM, Ali (2006). **Divan Edebiyatında Mahlas Ve Mahlâs-Nâmeler**, Ankara: Akçağ Yayınları.

ü nâz ile gezdirdikleri meşhûr u mütevâtiredir. Hâîâ ki ‘ adl-i vedâd ile ve rûşd-i sedâd ile ma‘ mûr bir vezâr-i ma‘ ârif-meftûr idi ki êât-ı sa‘âdet-simâtı zâver-i ‘ ilm ü faylile ârâste vezâr-i ma‘ ârif ü kemâl ile parâste olup şu‘ ârâ-yı ‘ aşrdan bir şâ‘ ir-i sihr-âsâr idi.” (‘ Abdâ) (Çapan: 2005, 400).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

AHMEDİNİN CEMŞİD Ü HURŞİD VE ŞEYHOĞLU MUSTAFA'NIN HURŞİDNÂME ADLI ESERLERİNİN PERSPEKTİFİNDEN XIV. YÜZYILDA SOSYAL HAYAT

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN*

ÖZET

XIV. Yüzyıl, Anadolu'da çok önemli başlangıçların ve oluşumların zamanıdır. Selçuklu devlet teşkilatının Moğol baskısıyla çözülmeye başladığı ve beyliklerin özerk yapılar halinde kendilerine zemin ve imkân oluşturmaya çalıştıkları bu dönemde, çeşitli siyasi ve kültürel oluşumların Anadolu'nun rengini ve dokusunu değiştirdiğini yeni bir medeniyetin doğumuna zemin hazırlandığını görmek mümkündür. Söz konusu dönem, Türkçe'nin Anadolu sahasındaki gelişimi açısından da bir dönüm noktasıdır. Selçuklu dönemi edebiyatının Farsça üzerinden geliştiği bilinmektedir. Oysa Anadolu beylerinin tercihi eserlerin Türkçe ile kaleme alınmasından yanadır. Beylerin isteği doğrultusunda Türkçe telif ve tercüme eserlerin verilmeye başlanmasıyla Batı Türkçesinin işleklik kazanarak, edebî dil haline geliş Türk edebiyatının geleceği açısından son derece önemli bir süreç olmuştur.

Geçiş dönemi diyebileceğimiz bu yüzyılda verilen edebî eserlerin en önemlileri mesnevilerdir. Mesneviler, hikâye kurgusu içinde, ait olduğu dönemin sosyo-kültürel yapısını, toplumsal ve siyasal oluşumları, inanç sistemini, değerler bütünü barındıran zengin dokulu eserlerdir.

Bu çalışmada, Germiyan'da yetişen ve Osmanlı'nın kuruluş ve yükselişine şahitlik eden güçlü mesnevi şairi Ahmedî'nin "İskendernâme" ve "Cemşid ü Hurşid" adlı eserlerinin perspektifinden dönemin tarihi, sosyal ve kültürel özelliklerini görmeyi hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Cemşid ü Hurşid, Hurşid ü Ferahşâd, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Sosyal hayat.

SOCIAL LIFE IN 14th CENTURY FROM THE PERSPECTIVE OF AHMEDİ'S CEMŞİD Ü HURŞİD AND ŞEYHOĞLU MUSTAFA'S HURŞİDNÂME

ABSTRACT

14th century is an era of very important beginnings and formations in Anatolia. During this period, where Seljukian state organization had started to dissolve under Mongolian pressure and the Anatolian principalities (as called "beylik") endeavored to create grounds and opportunities for themselves in the form of independent structures, it is possible to see various political and cultural developments change the color and fabric of Anatolia, forming a basis for the birth of a new civilization. This period is at the same time constitutes a turning point with respect to development of Turkish language in the field of Anatolia. Literature of Seljukian period is known to

---

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: meliketurk@yahoo.com

have developed through Persian. However, preferences of Anatolian “bey”s (heads of principalities) were in favor of literary works to be performed in Turkish. Western Turkish gaining practicality and turning into a literary language with the initiation of producing proprietary and translation literary works in Turkish within the direction of such requirement of these “bey”s constitutes a very significant process for the future of Turkish literature.

The most important literary works produced during this century, which we could call as a transition period, are the masnavis. Masnavis are works having a rich pattern, incorporating, within a story set up, the socio-cultural structure, social and political formations, belief system and the totality of values of the period in which they are created.

In this paper, we aimed at viewing historical, social and cultural characteristics of the era through the perspective of two literary works, “İskendernâme” and “Cemşîd ü Hurşîd”, by Ahmedî, the powerful masnavi poet raised in Germiyan and eye-witnessed the establishment and rise of the Ottoman.

Key Words: Cemşîd ü Hurşîd, Hurşîd ü Ferahsâd, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Social life.

GİRİŞ

XIV. Yüzyıl, edebî Çeşitlilik içinde mesnevilerin ağırlık kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde konusunu umumiyetle İran edebiyatından alan çeviri, telif çok sayıda mesnevinin kaleme alındığını görmek mümkündür¹. Pek çoğu dinî, tasavvufî didaktik mahiyette eserler olan bu dönem mesnevilerini Prof. Dr. Çelebioğlu “Halk tipi” ve “edebî mahiyette eserler” olarak sınıflandırmaktadır. (Çelebioğlu,1999:45) Edebî değeri yüksek olan mesnevilerin çoğunun İran edebiyatından tercüme edilen eserler olduğu görülmektedir. (ğentürk,2002:4)

Bu çalışmada, yüksek edebî değeri, zengin içeriği, canlı hayat tablolarıyla örülmüş hikâyeleri ile daha sonra gelen eserlere de ilham kaynağı olan iki mesnevi esas alınmıştır. Bunlar: Şeyhoğlu Mustafa’nın “Hurşîdnâme” ve Ahmedî’nin “Cemşîd ü Hurşîd” adlı eserleridir. Dönemin güçlü beyliği ve önemli bir kültür merkezi olan Germiyan sahasında kaleme alınan bu iki mesnevinin seçilme sebebi, öncelikle, aynı sahada yetiçen, aynı sarayda hizmet veren iki çağdaş Şair ait olmaları dolayısıyla aynı sosyo-kültürel atmosferden doğmalarıdır. Ayrıca, aynı konuyu içeren benzer epizotlarla örülmüş hikâyeleri anlatıyor olmaları da dönemin seçkin eserlerinden olan bu iki mesnevinin çalışmamız açısından değerini arttırmaktadır.

Ahmedî, Selmân-ı Sâveci’nin mesnevisini ilâvelerle zenginleştirerek Cemşîd ü Hurşîd’i kaleme almıştır. Şeyhoğlu’nun “Hurşîdnâme”sinin tenkitli metin neşri yapan Hüseyin Ayan’a göre de Germiyan’lı bu iki Şair arasındaki rekabet Cemşîd ü Hurşîd’in tercüme edilerek yazılış sebebidir. (Ayan,1979:44)

¹Bu dönemde telif tarihi bilinen 21,müellifi bilinen 40, müellifi bilinmeyen 18 olmak üzere toplam 79 mesnevi kaleme alınmıştır. (ğentürk ,2002:5-8)

Eserinin Fars edebîyatıyla ilişkisini vurgulayan Ahmedî'den farklı olarak geyhoğlu Mustafa, hikâyesinin konusunu bir Arap kıssasından aldığını ifade etmektedir.

Ki Türkî nazm idem bir hoş hikâyet

Arap'ın nite kim oldu rivâyet (Ayan, 1979:b.347)

Hüseyin Ayan ise yaptığı araştırmada, Arap edebîyatında bu konuda yazılmış herhangi bir esere rastlamadığını ifade etmektedir. Ayan'a göre gerek hikâyede geçen efsanevi kahramanlar ve yer adları, gerekse bazı motiflerin kullanıldığı gibi hususlar mesnevinin Fars edebîyatıyla ve bilhassa şehname ile ilişkisini göstermektedir. (Ayan,1979:43)

Temel epizotları açısından hikâyeler neredeyse aynıdır. Ahmedî'nin mesnevisinde Çin hükümdarının oğlu ile Rum kayserinin kızı; geyhoğlu'nun eserinde ise Gan Çahının kızıyla Magrib sultanının oğlu arasındaki aşk hikâyesi ve bağarından geçen maceralar anlatılmaktadır.

Her iki eserin de zengin dokusu, hikâye kurgusu içinde ait olduğu dönemin sosyo-kültürel yapısını, toplumsal ve siyasal çalkantılarını ve değerler bütünü, halk inançlarını barındırmaktadır.

Bu çalışmada, örnek mesnevilerin perspektifinden toplumsal hiyerarşi ve devlet yönetimi; toplumsal yapılanma; gelenek görenek ve inançlar; yaşam tarzları ve muamele gibi sosyal hayata dair unsurlar ele alınmıştır.

Devlet Yönetimi

Hükümdar: geyhoğlu'nun Hurşidnâme'sinde ve Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid'inde devlet yönetimine dair ilk tespitler devlet örgütünün en önemli unsuru olan "hükümdar"ın vasıfları üzerinden yapılabilir. Her iki mesnevide de bir ideal hükümdar modeli bulunmaktadır. Mesnevilerde çizilen tabloya göre, bir ülkenin geleceği sultanın akıllı, tedbirli, donanımlı ve iktidarı paylaştığı devlet adamlarıyla ortaya koydukları siyasetin başarısıyla şekillenir.

Hurşidnâme'de ideal hükümdar modeli Gan çahı Siyâvuş olumsuz hükümdar modeli ise Boğa Han'dır. Ayrıca Ferahîd'in babası Mağrib Sultanı da etrafıyla her işi istikare eden temkinli bir hükümdar olarak olumlu bir model çizmektedir.

Giy bir hükümdar, her şeyden önce âdil olmalı ve değer kazanır. Hükümdarın bilgili, akıllı ve donanımlı olması gereklidir. Bununla beraber, yine de ideal hükümdarın içini meşeret meclisinde müzakere etmesi gereği çeşitli vesilelerle vurgulanır. İstiğare kadrosunun varlığı kadar nitelikleri de çok büyük önem arz etmektedir. Hükümdarın etrafında akıllı, işinin ehli bir istikare kadrosu bulunmalıdır. İdealize edilen Sultan Siyâvuş etrafında güçlü bir istikare kadrosu bulundurmakta ve her vesile ile bir danışma meclisi toplamaktadır.

Boğa Han ise aceleci, temkinsiz, zaafırlarına mağlup bir hükümdardır. Etrafındaki kadro da hükümdarın olumsuz yönlerini bertaraf edecek akıl ve firasetten mahrumdur.

Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid'inde de Çin hükümdarı Fağfur idealize edilmiştir. Mesneviye göre Fağfur, âdil, akıllı, tedbirli, siyaset ilmine vâkıf gerçek bir liderdir. Mesnevide bu özellikleri şu şekilde ifade edilir:

Melik sermâyesi adl u sehâdur

Melik mi olur ol kim kel „,âdur (Akalin,1975:b. 1483)

Gerekdür şâh olana hüsn-i tedbîr

Ki devlet işine olmaya taksîr (Akalin,1975:b. 1487)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

*Melik kim olmaya anda siyâset
Acebdür idebülürse anda riyâset (Akalın,1975:b. 1489)*

Mesnevide Çehzade Cemâdd de babası Fağfur gibi iyi bir hükümdar olmaya adaydır. İdeal hükümdarın taşıması gereken yiğitlik, cesaret, adalet, ilim ve hüner sahibi olmak gibi vasıflara sahiptir. Nitekim onun bu özelliklerini fark eden Rum kayseri de onu önce veziri, daha sonra da damadı ve mirasçısı yapar.

ğeyhoğlu'nun Hurşidnâme'sinde hikâye kahramanı olan Siyâvuğun dışında mesnevide anısına ithafen bir methiye yazılan Germiyan beyi Süleyman ğah ve eserin sunulduğu "Bayezid bin Orhan Bey"i tanıtan ifadeler de ideal hükümdar portresini çizmektedir.

Buna göre Süleyman ğah, Germiyan beyi olmasına rağmen huzurunda bulunanlara "kulluğunu" unutturacak derecede tevazu sahibi ve cömerttir.

*Ulu şâh idi lîkin hiç dervîş
Selâm öğretmez idi görse der pîş*

*Tevâzu lutfı hem eyle kılurdu
Ki kullar kullığını yanulurdu (Ayan, 1979: b.374-376)*

Bayezid Han ise cesur, güçlü ve atak oluğuyla öne çıkmaktadır. Savaş meydanlarına "yıldırım" gibi düğer:

*Savaşda yıldırım dirlerse hakdur
Ki yakmaktan âmân andan ırakdur (Ayan, 1979:b.392)*

Bayezid Han adil ve cömert oluğuyla da övülür. Onun önemli bir meziyeti de ilim ve hüner sahibi oluğudur.

Devlet adamları/vezirler: Her iki mesnevide de ideal hükümdarın iğlerini meğveret meclisinde müzakere etmesi gereğı çeğitli vesilelerle vurgulanır.

Hurşidnâme'de idealize edilen Sultan Siyâvuğun etrafında güçlü bir istiğare kadrosu bulunmaktadır. Memleketin tüm iğlerini danışma meclisiyle müzakere ederek yürütmektedir.

İstiğare kadrosunun varlığı kadar nitelikleri de çok büyük önem arz etmektedir. Hurşidnâme' ye göre, sultanın istiğare edeceği devlet adamı her çeyden önce akıllı, bilgili, ferasetli olmalı, dünya meselelerine vâkıf, öngörülü, iğni bilir olmalıdır. Bilgi kadar bilgiyi kullanma pratikleri de önemsenmektedir. Bir devlet adamının karğılağı problemleri hızlı ve doğru bir çkilde çözebilmesi bilgi ve yetenek istemekte fakat bir o kadar da belli bir iğ tecrübesi gerektirmektedir.

*Öget sözlü açık gözlü bilülü
Zamîri bahr-ı „umnân lafzı lü“lî“*

*Sınamış ola dünyânun işinden
Haber-dâr ola çarhun cünbişinden*

*Öküş müşkilleri hall itmiş ola
Meseller çok öninde dutmuş ola*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

*Çü ma"üm ide her emrün önini
Öninden gözedür ola sonını* (Ayan, 1979: b.4606-4609)

Vezirin "ulu Çehler" makamında hizmet etmiş olması sadece iğtecrübesi sağlamaz, edep- erkân öğrenmesini, söz söyleme ve hizmet etmede üslûp kazanmasına da vesile olur.

*Ulu şehlere hidmet kılmış ola
Usûl ü kadr ü hürmet bilmiş ola*

*Alur ola cihânun alığını
Bilür ola zemânun kılığını*

*Çok öğrenmiş ola şartlar edebler
Delim iş görmüş ola bu"t" „aebler* (Ayan, 1979: b. 4610-4612)

Şeyhoğlu Mustafa, ideal devlet adamının iğtecrübesine olduğu kadar dinî ve ahlâkî yapısına da büyük önem atfetmektedir. Vezirin iğterini sağlıklı olarak yürütebilmesi onun sağlam ahlâklı ve Çahsiyetli biri olmasına bağlıdır.

Buna göre iyi bir vezir evvela Çeriat hükümlerini bilmelidir. Çerinde ve hükümlerinde isabet kaydetmesi buna bağlıdır.

*Şerî"athükmin ü dîvân yasagın
Bile anlaya sayrusın yasagın* (Ayan, 1979: b.4613)

Akıl, ilim, tecrübe, öngörü ve strateji, edep-erkân bilgisi gibi hususiyetler vezirin aklı donanımını göstermekle beraber tüm bu yetilerin mutlaka güzel ahlâkla tamamlanması gerekmektedir. İdeal bir devlet adamı, kötü huylu, kıskanç, kindar ve hırslı olmamalı açık yürekli, konuşmasında ölçülü, tatlı sözlü biri olmalıdır.

*Be-her hâl olmaya hergiz garazlu
Olur re"yi garazlunun marazlu*

*Derûmı açug ola agzı tutlu
Sözi tatlu ola vü yüzi kutlu*

*Pes andan yarar ola tanışığa
Her işün sonın önün sanışığa* (Ayan, 1979: b.4614-4616)

Mesnevîde ideal devlet adamı hükümdarın iyi talihi olarak görünürken, kötü huylu, câhil, basiretsiz, öngörüsüz bir vezir ise bağlı bulunduğu sultanın en büyük talihsizliği olarak değerlendirilir.

Kötü vezirin portresi Çı Çekilde çizilmektedir: Câhil ve nâdân, dünyadan haberi olmayan, bir iğn bağından sonunu hesaplayamayan, iyiyi kötünden ayırt edemeyen, tecrübelerini bir kazanıma çevirmekten âciz, edep erkân, usul- âdâb bilmeyen, eÇek huylu, beyinsiz.

*Veger ne degme bir nâ-dân ü câhil
Ki girü kendüdendir kendü gâfil*

*Eşek sîretlû hûlu vü murdâr
Ki „âlemden degül hergiz haber-dâr*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

*Öninden ardı götten başı bilmez
Elifden kör-devâyı fark kılmaz*

*Cihânun acısından tatlusından
Zemânun eyüsinden yatlusından*

*Ne tatmışdur ne bilmişdür ne görmüş
Ne iş itmiş ne işitmiş ne sormuş
Mesel begdeş tevârih u hikâyet
Katında kılmamış kimse rivâyet*

*Edeb erkân u hidmet bilmeye hiç
Ulular ile sohbet kılmaya hiç*

*Cânı ağır ola vü başı yani
Başında olmaya bir kuşca beyni*

*Ne fikr ü re"yola anda ne tedbîr
Ki sultanlar öninde kıla takrîr (Ayan, 1979: b.4617-4625)*

HurÇdnâme’de hırslarına mağlup olan ve fena bir akıbeta uğrayan Boğa Han’ın baÇna gelenlerin bir sebebi de etrafında, düzgün bir stratejisi olmayan, Sultan’ı aklına eseni uygulamaya koyması yönünde teÇvik eden akılsız ve dalkavuk insanların bulunmasıdır.

*Tanışık evine girdi Boğa Han
Turumtay u bir iki akli noksan (Ayan, 1979: b.4579)*

Bu durumda Boğa Han daha en baÇa karar alma safhasında yanılmakta, uygulama safhasında da geliÇgüznel ve anlık kararlarla kendi mahvına sebep olmaktadır. Etrafındaki istiÇare kadrosu da onu her arzusunu gerçekleÇirmesi yolunda teÇvik etmektedir. ğeyhoğlu, Boğa Han’ın akıbetini bir meselle veciz bir Çekilde ifade eder:

*Hem ol tûtînin ola hali yavuz
Ki ana kargalar ola kılavuz (Ayan, 1979: b.4628)*

SiyâvuÇun vezirleri akıllı ve öngörülüdür. Bununla beraber, içlerinden bir kısmının kişisel hırs ve kıskançlık sebebiyle SiyâvuÇu yanıltacak fikirler ileri sürdükleri ve akla uygun delillerle sultanı ikna ettikleri görülür. Bu durum, sadece HurÇd’le FerahÇad’ı değil, daha sonraki geliÇmeler yüzünden ülkeyi de sıkıntılı bir duruma sokmuÇur. Gerek asaleti gerek gösterdiği yararlılıklarıyla, Sultana damat olmaya layık FerahÇad’ı devlet yönetiminden uzaklaÇırmak amacıyla bir komplo düzenlemeleri, evlilik iÇni zora sokacak Çartlar ileri sürmesi yolunda Sultan’ı teÇvik etmeleri onun adalet ve hakkaniyetten sapmasına sebep olmuÇur. Mesnevide bu durumun ortaya konması istiÇare edilecek kişilerin akıl, bilgi, tecrübe, stratejik düÇünme gibi donanımların yanı sıra üstün ahlâkî vasıflara da sahip olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. (Ayan,1979: 75)

Ahmedî’nin CemÇd ü HurÇd’inde de “vezir”, hükümdarın vekili olarak hep yanında yer alır. Devlet iÇerinde hükümdardan sonra otorite sahibi olmasının yanı sıra danışman olarak da devlet teÇkilatının vaz geçilmez unsurudur. Ahmedî’nin mesnevisinde en ağır krizler bile CemÇd’in veziri sayesinde çözülür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

Mesnevilerde, vezirlerin dışında sultanın maiyetinde bulunup devlet işlerini yürüten diğer devlet erkânının “beg”, “kethüda”, “ulular” gibi unvanlarla anıldığını görmek mümkündür.

*Buyurdu kim ana karşı varalar
Ulular begler ü hem kethüdalar* (Akalin, 1975: b. 3498)

Devlet Ritüelleri

Resmi yazışmalar: Devlet kademelerinde sultanın iradesi yazılı olarak tebliğ edilir. Mesnevilerde, genellikle “bitig/bitî” kelimesiyle ifade edilen bu tarz resmî mektuplarla ilgili pek çok motife rastlanmaktadır.

Hükümdârın emriyle yabancı ülkelere gönderilen elçiler, sözlü haberleri yanında, mutlaka bir mektup getirirler. Bu mektuplarla beraber, bir çeşit itimâdnâme sayılabilecek “belek”ler de vardır. (Ayan, 1979: 67)

Savağhâlinde, asker toplanması ve gerekli hazırlıkların yapılması için beylere ve illere mektuplar gönderilir.

*Oturma illere çevre bitik sal
Başun çekme sözüme olgıl uysal* (Ayan, 1979: b.4461)

Hurşid'in düğünü ülke çapında resmi törenlere sahne olacaktır. Sultan Siyâvuğ komutan ülkelere ve kendisine tâbi eyalet yönetimlerine, beylere mektuplarla düğün tarihini bildirir.

*Bitiler yazdı çevre şehlere ol
Ki cümle cem olup ısmarlara yol
Kamu halkı kığırıp kıldı da “vet
Ki kıla her birine lutf u mürvet*

...
*Ki İran pâdişânı şeh Siyâvuş
Düğün eyler saladur kurd ile kuş* (Ayan, 1979: b.6788-6789, 7177)

Hurşidnâme’de resmi mektupların takdim şekli de belli bir geleneği yansıtmaktadır. Sultandan mektup götüren elçiler muhatabı selamlayarak, saygıyla yerlere kapanarak mektubu sunarlar. Sultandan gelen mektubun kabul şekli ise öpüp başgüzerinden geçirerek göğüs üzerine konmasıdır. Mektup getirip götürenler bu geleneğe mutlaka uyarlar.

*Didi evvel ana virgil selâmı
Pes andan önine kogıl ta’âmı*

*Yiyesi çün ki götrile aradan
Hemîn bir sen ü bir ol bir Yaradan*

*Kalıcak levhı sungıl eline sen
Basiret göziyle hâline sen* (Ayan, 1979: 7239-7241)

Resmi kabuller ve davetler: Sultan, sarayında resmî ziyaretçilerini kabul eder veya davetlerde bulunur. Ülkeye gelen elçiler, zengin tüccarlar, önemli kişiler padişah tarafından resmen huzura kabul edilir, bazen de sarayda düzenlenen eğlencelere davet edilirdi. Bu geleneğin uygulamasına dair motifler her iki mesnevide de görülmektedir. Cemşid ü Hurşid’de periler sultanı Hurizad, bir asil olduğunu hal ve tavrından anladığı Cemşid’i sarayına davet eder.

Anı virbidi ki idüp özr-hâhî

Turkish Studies

İde davet sera-bûstâna şâhı (Akalin,1975:b. 1277)

Rum ülkesinde kendini zengin bir tüccar olarak tanıtan CemÇd, Kayser tarafından saraya davet edilir.

Melik Cemşîd'i Kayser itdi dâvet

Ki ide bi iki dem anunla ,işâret (Akalin,1975: b. 1851)

Saraya kabul edilen misafirler padişahın huzuruna girerken ve huzurundan ayrılırken destur ister. CemÇd ü HurÇd'de Mihrab, HurÇd'den haber alıp, CemÇd'e ulaştırmak için saraya gider. Saraya girerken ve saraydan ayrılırken sultandan izin ister.

Bu mecmu'ını alup kasma geldi

İçerü girmege destur aldı (Akalin,1975: b. 1874)

...

İcazet diledi dönmege Mihrâb

Şehi çün gördü anda oldu bi-tâb (Akalin,1975: b. 2025)

Selam alıp vermek sosyal hayatın önemli bir ritüelidir. Bir meclise dışarıdan gelen kişi selam vererek içeri girer. Saraya kabul edilen misafir izinle huzura girer, sultan ve maiyetini hürmetle selamlar. CemÇd ü HurÇd'de Çehzâdeye HurÇd'den haber vermek için saraya giren Mihrab, selam vererek içeri girer.

Selâm idüp işitdi merhabâyı

İrişdi ana bûy-ı aşinâyı (Akalin,1975: b. 1877)

Aile Kurumu ve Evlilik

Toplumu oluşturan en dinamik unsur olan aile müessesesinin sağlıklı ve uygun bir şekilde inşası, bilhassa geleneksel toplumun en önemli meselelerindendir.

HurÇdnâme ve CemÇd ü HurÇd'de hikâyenin kahramanları olan âşklar nice maceradan sonra evlenirler. Mesnevilerde kahramanların evliliği ve düğün merasimleri ayrıntılı olarak yer bulmuştur. Bu tasvirlerden XIV. Yüzyıl itibarıyla Müslüman Türk toplumlarında evlilik ve düğün adetlerini görmek mümkündür.

Evlenecek çiftlerin denkliği: İslam kültüründe çok önemli görülen ve hukuk literatüründe “küfuv” olarak adlandırılan evlenecek çiftlerin sosyal ve ahlâki değerler açısından denkliği meselesi her iki mesnevide de yer almıştır.

Denkliğin ilk ve en önemli şartı sosyal statüde aranmaktadır. Bir hükümdar kızı olan HurÇd'i isteyenler de hükümdar ve Çehzadelerdir. Soy- sop ve asalet meseleleri bu vesileyle dile getirilir. HurÇdnâme'de Sultan Siyâvuğun muhafızları olan üç hizmetkâr HurÇd'e uğrunda ölecek kadar âşk olurlar; ancak aşklarını itiraf etmeyi bile düşünemezler, ülkeyi terk edip, hayatlarını aşkları uğruna feda ederler. Çerlerinden aşkı yüzünden mecnûn olup dağlara düşeni bile sultan kızını istemek hakkını kendisinde görmemiştir.

HurÇd'i isteyen FerahÇad, Siyâvuğun yakınlığını kazanmış olmasına ve onun en tehlikeli düşmanı Boğa Han'ı öldürerek yararlık göstermesine rağmen, asıl hüviyeti, yani bir Çehzâde olduğu gerçeği açıklanmadan adaylığı ciddi olarak değerlendirmeye alınamaz.

Sosyal statü açısından denklik söz konusu olan iki aday arasında seçim yapmak durumunda kalınca namzetler, ahlâk, seciye ve hüner sahibi olmaları yönünden değerlendirilir. HurÇdnâme ve CemÇd ü HurÇd'de iki Çehzâdenin av ve çevgân oyunu vesilesiyle karışık karşıya getirilmesi, onların cesaret, hüner ve sergiledikleri çetli davranışları açısından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

karşılaştırılması imkânını sunmaktadır. Tüm bu oyunlarda hem yürekliliği hem dürüst davranışları açısından hikâyelerin erkek kahramanı olan Ferahîd ve Cemîd rakiplerine üstünlük sağlamıştır.

Cemîd ü Hurîd'de Hükümdar, maddi güç yönünden gam ülkesinin daha büyük bir güce sahip olduğunu ifade eder ancak gam Çehzâdesi "hünerde piyade" dir.

Didi Şâdi"dir ulu şehzâde

Velikin her hünerdedür piyâde

Gişide varısa gevher hünerdür

Hünersiz gişi bil kim bed-güherdür

Melikzâde ki olmaya hüner-ver

Olamaz hiç kimesneye ser-ver

Gişi gerek durur kim ola hüner-ver

N"oh ger aslda olmazsa ser-ver (Akalin,1975:3707-3710)

Bu konuda Efser de eyle aynı fikirdedir. Genç namzetin arkasındaki siyasi güç ve elindeki servet ne olursa olsun kendi şahsiyeti değerli değilse kızlarına layık değildir. Efser'e göre insanın evladını özü itibarıyla değersiz birine vermesi elindeki değerli inciyi toprağa gömmesi veya kendi ayağına pranga vurma gibidir.

Didi Efser ana girü ki i cihan-dâr

Gerek fikr evvel ardınca anun kâr

Nicesi ola ki şâh-ı bermend

Kurı ağaç ile edile peyvend

Nicesi dürrü toprağa salalum

Neden bu cânımız terkin salalum

Gişi kim ide nâ-cins ile peyvend

Elüyle kendü ayagina urur bend(Akalin,1975: b3731-3734)

Evliliğe aracı olanlar: Aşk mesnevilerinde âşk olma, sevdiğiyle buluşma, kavuşma, evlenme daima yardımcı, kılavuz şahıslar aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Hurşidnâmede Hurîd'le Ferahîd birbirlerini Âzâd sayesinde giyaben tanır ve âşk olurlar. Âzâd, daima Ferahîd'in yanındadır. Ferahîd onun yardımlarıyla Hurîd'in ülkesine ulaşır, onun yol göstermesiyle ve aracılığıyla Hurîd'le görüşme imkânı bulur.

Hurîd'in aşk yolundaki kılavuzu ise "dadı"/ "dâye"dir. Dadısı genç kızın acılarını ve mutluluğunu paylaşır, sevgiliyle arasında elçilik yapar ve onların gizlice buluşmalarına zemin hazırlar. Çki âşğı bir araya getirmek için tehlikeleri göze alan dadı, onlara aşk nimetinden istifade etmeleri, kavuşma anının kıymetini bilmeleri yolunda tavsiyelerde bulunur.

Didi sunun ki sundı size devrân

Anı kim düşde görmedi Süleymân

Bu âlem kim size oldı müyesser

Bilün kim degmeye olmaz müsahhar

*Bu meydânında ,ışkun nice bin baş
Başarımayup oldu hurd u hashâş (Ayan, 1979:b.3207-3211)*

Kız isteme: Evlilik ailelerin rızası ve katılımıyla gerçekleşir. Evliliğin ilk adımı erkek tarafından seçilen aracılardan babasından kız istemesidir. Baba bunu etrafıyla istişare eder, uygun görürse bir takım Çartlar ileri sürebilir. Bunlardan birisi de kız için takdir edilen baÇık “kalın” dır.

Sultan SiyâvuÇ FerahÇad’ın talebini olumlu karÇılar, zira aday bir Çehzâde olduğı için nesep bakımından uygundur. Üstelik bağılılığını ispat etmiÇ kahramanlık göstermiÇ tüm bu erdemleriyle Sultanın takdirini kazanmıÇır. Bu evliliğin gerçekleşmesi için hiç engel görünmemekle beraber FerahÇad’ı çekemeyen devlet erkânı “kalın” Çartını ortaya atar. SiyâvuÇ da bu Çartın yerine getirilmesini gelenek açısından gerekli görür.

*Velîkin âdet olmuştur bilürsüz
Biregü bir kişiye kim vire kız*

*Ahî hâlince erden kalın alur
Niçeme ol kızını yalın alur (Ayan, 1979:b.5987-5988)*

HurÇd’e kalın olarak FerahÇad’ın babasının değerli bir mücevheri olan “Çebçerağ” belirlenir. Bu, aynı zamanda FerâhÇad’ın beyan ettiğı gibi Magrib Sultanı’nın oğlu olup olmadığını anlamak içindir.

*Eger atası şehdür bu Ferahşâd
İşitmişüz kiçiden dutmuşuz yâd*

*Ki Mağrib şâhının bir hokkası var
Lâ''den andadur bir dürr-i şeh-vâr*

*Münevver bir güherdür Şeb-çerâğ ol
Ki gevherler kıyâsından ırag ol (Ayan, 1979:b.6009-6011)*

Düğün: Düğün merasimleri geleneksel toplumda en çok değer verilen uygulamalardandır. Hele de hükümdar ailesinin düğünü bütün ülke halkı için bir Çenlik, bayram demektir. geyhoğlu’nun düğün tasvirlerinde eski doğu geleneklerinin ve XIV. Yüzyıl Türk toplumunun adetlerinin yansımalarını görmek mümkündür.

Evlenmesine karar verilen çiftlerin düğünü için uygun “uğurlu” bir gün seçilir. Bu günün öncesinde hazırlıklar baÇar, sonrasında ise uzun süren Çenlikler tertip edilir.

*Meger günlerde bir gün şeh Siyâvuş
Ki ol gün hoş durur gelse düğün tuş*

*Düğünün başlamaga azm kıldı
Ulu toy eyledi vü bezm kıldı (Ayan, 1979:b.6786-6787)*

Erkek kendisi için bir sağdıç tayin eder. FerahÇad sağdıçlığa gelinin akrabalarından olan Çayet’i seçmiÇir. Ayrıca aracılardan olan Âzâd ve dâye de düğünde özel olarak ağırlandılar.

Înâyet şâhı hem sağdıç idindi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Özini orta anı uc edindi (Ayan, 1979: b.7741)

Düğünde büyük ziyafetler verilir, eğlenceler tertip edilir. Devletin ileri gelenleri, “begleri” “uluları” kendileri için hazırlanan özel yerlerde ağırlandırken tüm halk, yeme, içme ve eğlence ile düğün kutlar.

Musiki de düğün eğlencesinin önemli bir parçasıdır. Sabah vaktinden itibaren “ney”, “def”, “saz” çalınır. Bülbül âvâzı gibi hoş “çeng” çenliği coşurur.

*Seher guyendesı çün bağladı saf
Getürdi geldi çarh altun sulu def*

*Ney urdı subh bülbül başladı çeng
Kılup durrâc ile mûsîce aheng*

*Çü bildiler düğüne oldu âgâz
Karışdı bir birine sâz u âvâz*

*Tonandı ol bişâretten zemâne
Bezendi kasr u taht u taht u tâc ü hâne*

*Kaçan zulmet tozına nûr yağdı
Şehenşâh şâd u hurrem tahta agdı*

*Buyurdu begleri vü uluları
Saraya geldi toldı cümle varı*

*Înâyet şâh Ferahşâdı getürdi
Bir altun kürsi kodılar oturdu* (Ayan, 1979: b.7627-7633)

Düğünde “saçı” saçmak ihsanda bulunmak da adettir. Düğün sahipleri tarafından yapılan ihsanlardan başka “ulular ve beyler” damat Ferâhşâd için altın saçarlar.

*Çü gördiler bu remzi cümle begler
Kim anda hâzır ise ulu yigler*

*Bu şâha şol kadar saçdılar altun
Ki ol altun suyından oldu Ceyhun* (Ayan, 1979: b.7698-7699)

Meslekler ve Meslek Erbabı

Hurşidnâme’de ve Cemşid ü Hurşid’de toplumdaki sosyal hiyerarşye ve meslekî yapılanmaya dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bunlar içinde en belirgin olanı Çiphesiz devlet teşkilatında yer alan çeşitli makamlardaki devlet adamlarıdır. Toplumdaki diğer meslekî yapılanmalar da mesnevilerde yer almıştır.

Hizmetkârlar: Cemşid ü Hurşid’de ve Hurşidnâme’de hikâye kurgusunun içinde önemli rolleri olan hizmetkârlar aynı zamanda dönemin toplumsal yapılanmasına da ışık tutabilir. Hurşid’in maiyetinde “daye”/ “dadi”, “karavağ”, “hâdim” ve “kenize” diye adlandırılan kadın hizmetkârlar; padişahın ve Çehzadenin maiyetinde ise “kul”, “gulam”, “lala” gibi sıfatlarla anılan erkek hizmetkârlar yer almaktadır.

Her iki mesnevide de Çehzâde'nin daima yanında yer alan, ona can u gönülden bağlı, Çehzâdenin hayatını ve emellerini her Çeyin üzerinde aziz tutan yardımcı tipi vardır. Bunlar aslında köle olup, zekâ ve kabiliyetleriyle sivrilmiş sadakat ve Çeçatleriyle Çehzâdenin güvenini kazanmış hizmetkârlardır. Çehzâde'nin yanından ayırmadığı yoldaÇarı zaman içinde hizmetkârdan ziyade can dostu hüviyetine bürünmüşÇikilerdir.

HurÇd'in en yakını da onu hem büyütüp annelik eden hem de dert ortağı olan dadı/dayedir. Aslında bir köle olan dadıya doğan çocuk emanet edilir. Dadı sultanın kızını öz anne yakınlığıyla büyütür. HurÇd'e anneden daha da yakındır. Çünkü toplum hiyerarÇisi gereği anneye evlat arasında bir mesafe vardır. Öğretilen usul ve âdâb çocuğun anne ve babaya saygı çerçevesi dâhilinde ve ancak belli bir mesafeye kadar yaklaşmasını öngörür. Bu ebeveynle çocuk arasında bir sınır çimektir. Oysa çocuğa tahsis edilen dadı için böylesi bir sınır sözü konusu değildir. Dadı, kızın hem annesi hem dert ortağı ve en yakın dostu olur.

Mühendis ve mimarlar: HurÇdnâme'de yer alan meslekler içinde mimar ve mühendisler de yer almaktadır. HurÇd kendisine mahsus bir köÇk isteyince babası derhal mühendislerle haber yollar. Mühendislerin görevi binayı planlamaktır.

*Garaz her ne ise arz itdi ol mâh
Kabul itdi gönül ile cân şâh*

*Buyurdu kim mühendisler varalar
Ne yirde dir ise bünyâd uralar* (Ayan, 1979:b.1373-1374)

“Bani”/mimar ise binaların yapında bizzat çalışan ustalardır. Mimarların baÇarısı planlanan binayı tüm incelikleriyle ve büyük bir hünerle inÇa edebilmelerindedir. HurÇdnâme'de mimarlar muhteÇem bir kasır inÇa ederler. Bu kasır yüksek kubbelidir. Kubbe camla kaplanmıştır.

*Yüce vü mu'teber bağlatdı kubbe
Geyürdi kubbeye billur cübbe* (Ayan, 1979:b.1382)

Kubbenin üzerinde altından büyük bir doğan heykeli yapılır. Doğanın gözleri cevher, burnu elmadır ve ağzında bir parça yakut tutmaktadır. En ortada ve tepede duran bu kuÇın haricinde binanın dört köÇesine gümüşten birer kuÇdaha yapılmıştır. Ustalar öyle bir sanat göstermişÇerdir ki, bu kuÇar rüzgâr estikçe ahenkli sesler çıkarmakta adeta bülbül gibi figân etmektedirler (HurÇdnâme:b.1384-1389).

Binanın duvarları, kapıları lacivert üzerine altın yıldızlarla süslenmiş içeriden ve dışarıdan Çahane nakıÇarla inÇenmiştir. Binada su sistemi de bulunmaktadır. “Kırk ayak” yüksekliğe su çıkarmakta cam kubbeli hamamda bu su kullanılmaktadır.

*Eyü yir ü turu yil ü aru su
Çıkardı kırk ayakdan yukaru su*

*Yine yapdurdu anda hub hamâm
Ki fersiydi ruham u kubbesi câm* (Ayan, 1979:b.1395-1396)

Sultanın sarayı da ihtiÇamlı ve muhkem bir binadır. Çehir dışına çıkmak isteyen HurÇd'e dayesi bir sivrisineğin bile saraya rahat rahat girip çıkamayacağını söyler.

*Yidi kat şimdi burc içindeyüz biz
Ki dürler bigi dür içindevüz biz*

Eki yik külli mermerdür yapılar

Kamu pulâd-ı Çînîdür kapular (Ayan, 1979:b.1567-1568)

Kadı ve müftü: Ğlam öncesi bir dönemde geçen bir hikâye anlatılıyor olmasına rağmen Hurşidnâme'de yer yer Ğlami kavram ve kurumların adı geçmektedir. Bunun bir örneği de Sultan'ın "Çer'i" bir mesele hakkında fetva almak için müracaat ettiği "kadı" ve "müftü"dür.

Mesnevide, Sultan Siyâvuğkızını önce FerahĖad'a verir ancak etrafındaki vezirlerin kıskançlık sebebiyle kıkırtmasına aldanarak FerahĖad'a düğünden önce kızına "kalın" olarak "Çeb-çerağ" getirmesini emreder. FerahĖad, babasının ülkesinde bağna gelen Çeyler yüzünden mahsur kalınca Siyâvuğ HurĖd'i bu kez Behram'a verir. Düğün Çenlikleri esnasında FerahĖad çıkagelince durum içinden çıkılmaz bir hal alır. Kızın kiminle evleneceği meselesi hukuki bir soruna dönüğmüğür. Bu durumda son sözün Çeriatı uygun olarak söylenmesi gerekmektedir. Müftü, bâliğ olan bir kızın evlilik konusunda kendi tercihini yapabileceği fetvasını vererek kördüğüne dönüğen tartığmayı bir anda çözer.

Buyurdu kâdı ve müftî dirildi

Sarâya girdiler çün yol virildi

...

Eger kız bâligaysa sordurun siz

İkisinden ki kangısın diler kız (Ayan, 1979:b.7556,7562)

Mu'abbir: Rüya tabir eden, görülen rüyalardan anlamlar çıkaran kimselere verilen addır.(Develioğlu,2010:762) Rüyada olup bitenle ilgili yorum yapmak, günlük hayatla ilgili pratik sonuçlar ortaya koymak önemli bir ihtisas alanı olarak görülmüğür.

Mesnevilerden mu'abbirlerin saray görevlileri arasında yer aldığını çıkarmak mümkündür. Her iki mesnevide de rüya gören HurĖd'in ve Çehzâdelerin rüyaları muabirler tarafından yorumlanır ve rüya yoluyla gelen mesaj ciddiye alınır.

Ahmedî'nin mesnevisinde, CemĖd, rüyasında HurĖd'i görerek ona âğk olur. Uyandığında hâlâ etki altındadır. Etrafindakiler onun bu hâlinin gördüğü rüyanın eseri olduğunu anlayıp hemen mu'abbire haber yollarlar.

Didiler düşde ne gördün haber vir

Anı tabîr eylesün mu'abbîr (CemĖd ü HurĖd b. 517)

Mutrib: "Mutrib", çalgı çalan, Çarkı söyleyenler için kullanılan bir tabirdir.(Pala,2000:298) Musiki bezmin en önemli unsurlarından olduğu için "mutrib"in sultanların meclisinde çok önemli bir yeri vardır.

CemĖd ü HurĖd ve Hurşidnâme'de kahramanların Çarap ve eğlence meclisleri tertip ettikleri görülür. CemĖd, eğlence meclislerini çok sevmektedir. Bu meclislerin vaz geçilmesi olan mutribler de daima hazır bulunmaktadır.

Tolı mutribler idi şâhid-i şeng

Rebâb u ûd idi vü ney ü çeng(Akalin,1975: b. 469)

CemĖd ü HurĖd'de Kayser de sarayında eğlenceler düzenlerken mutribleri eksik etmez.

Girü mutribler âgaz itdi sâza

Yüzi gül gibi ,ıyşun oldı tâze (Akalin,1975: b.1294)

Sâki: Eğlence meclislerde, Çarap sunan kişiler için kullanılan bir tabir olan “Sâki”, bezmin en önemli unsurlarındandır. Bazen “mutrib” olarak da görev yapar. (Pala, 2000:338)

*Mey u nûş ile bir bezm itdi sâkî
Ki günilerdi anı Firdevs bâğı*

*Gehi sâkilerle enbâz olurdu
Gehi mutriblerle demsâz olurdu (Akalin, 1975:b. 3579)*

Hurûd’i istemeye gelen gâdi için düzenlenen eğlencede Cemûd, Kayser’in elinden mey içer. gâdi ise ağı sarhoşluğundan bunun reddeder. Böylece Cemûd, rakibi gâdi’yi yenebileceği ümidini besler.

*Melik sâkî elinden dost-gani
Hemân dem içti âb-ı zindigânî*

*Anı şah Kayser”eiçmişdi Cemûd
Ki ol idi ana dünyâda ümmîd*

*Komadı bir nem ol deryada bâkî
İletti keştiyi Şâdi”ya sâkî (Akalin, 1975:b. 3581-3583)*

Eğitim- Öğretim

Her iki mesnevi de XIV. Yüzyıl itibarıyla Doğu medeniyetlerinde eğitim ve öğretiminin ne şekilde gerçekleştiğine dair önemli yaklaşımlar sunmaktadır.

Hurûdnâme’de eğitim meselesi çeşitli vesilelerle ele alınır. Burada medreseler ve örgün eğitimden hiç bahsedilmemekle birlikte, bilhassa yüksek zümrede küçük çocukların özel hocaların rehberliğinde yetiştirilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Mesnevide, Hurûd, annesi Hitayî Ay Hatun’u da yetiştiren yaşı ve tecrübeli hocası Pir Muallim tarafından eğitilir. Buradan en azından yüksek zümrede kadınların da eğitim aldıkları sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bu muallim “ilm ü zühd ü akl u tedbir” ile donanmış bilgide “Hızır”, “nefeste Ğa” gibi âlim ve âbid bir zattır.

*Bilüde Hızır u „İsâ”ın nefesde
Bil öğret bir kuşum vardır kafesde (Ayan, 1979:b.682-683)*

Hurûd’in aldığı derslere bakarak eğitimin konularını çıkarmak mümkündür. Hurûd tahsili içinde evvela güzel söz söylemeyi, inci gibi nazım ve nesir dizmeyi, güzel bir yazıyla yazmayı öğrenmiştir.

*Şu resme idi zihni hûb u mevzûn
Ki nesri nazm u nazmı dürr ü meknûn*

*Yazısı hûb u şi”i nâzik ü ter
Özi ummân u sözi dürr ü gevher (Ayan, 1979:b.737-738)*

Muamma ve lügaz çözmek, satranç oynamak gibi zekâ geliştiren hüneler de eğitimin konularındandır.

*Muammâ ve lügazlar key bilici
Dükeli müşkilâtı hal kılıcı*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

*Şunun bigi bilüridi nerd ü satranç
Felekten dâd alurdu arşdan genç* (Ayan, 1979:b.740,742)

Hurşid, hendese ilmi sayesinde kendisi için bir kök planı çizebilir. Ustaların başında durarak planın uygulanışını kontrol eder (Ayan, 1979:b.1378).

Cemşid ü Hurşid mesnevisinden de Çehzâdelerin eğitime dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Çeride devlet yönetimini devralacak Çehzâdelerin özel derslerle eğitildikleri muhakkaktır. Onların eğitimleriyle ilgili önemli bir uygulama da erken dönemlerinden itibaren Osmanlı'da da görülen Çehzâdelerin sancağa çıkarılması âdetidir. Çehzâdeler gönderildikleri vilayetlerde adeta staj yaparak devlet yönetimi hakkında bilgi ve tecrübe kazanırlar.

Mesnevîde, Cemşid'in de bir sancak beyi olduğunu görmek mümkündür. Hikâyede Cemşid, rüya yoluyla Hurşid'e âşk olur ve derin bir melankoliye düşer. Yeme içmeden kesilir, sararıp solar, içerle ilgilenemez olur. Onun bu hâli babası Fağfur'a bildirilir. Fağfur oğlunun annesini de yanına alarak on günlük bir mesafede olan oğlunu görmeye gider. Burada açıkça görüldüğü üzere, genç Çehzade Cemşid, babasının sarayından çok uzakta, bir eyaleti yönetmektedir.

*Melik didi Hümâyun"avaralum
Hümâ-sâye oğul hâlin görelim*

*Olıban tazı atlara süvâre
İrişdiler iki günde ol diyâre*

*Ol on günlük yolu anlar iki günde
Sürüben germ irişdiler anda* (Akalin,1975: b. 761-763)

Toplumda Gelenek ve Görenekler

İnanç sistemi ve çeşitli inanışlar: Her iki mesnevi de öncelikle İslam dini ve kültürünün derin etkisini yansıtmaktadır. Mesnevîlerin başında yer alması bir tertip hususiyeti olarak gelenekleştiren Çolan "tevhid", "münacat", "na't" türlerinin varlığı bu etkinin ilk ve somut göstergesidir. Her iki mesnevîde de çeşitli vesilelerle dinî hükümler anılır ayet ve hadis iktibasları yapılır. Eserlerin atmosferinde İslamî kültür ve değerlerin yansımaları her an müşahade edilebilir. Bununla birlikte, mesnevîlerde dönem özelliklerinin yansımalarından olan çeşitli inanışların izlerini görmek mümkündür.

Burçlar ve yıldız falı: "İlmü'n-nücum": Çok yaygın olan inanışa göre her insan bir yıldızın tesirindedir. Bu yıldız, o kişinin doğduğu zamanda güneğin içinde bulunduğu burçtadır. Yıldızlar insanın duygu, ahlâk ve karakterleri üzerinde etkili olur. (Pala,2000:74)

Yıldızların ve yıldız hareketlerinin insan tâlihi üzerinde etkili olduğuna, bazı yıldızların uğur, bazılarının ise kötü şans getirdiğine dair inanışlar kadim bir ilim dalı olan "ilm-i nücum" içinde dâhil edilebilir. Bu yaygın inanışın gereği olarak eski saraylarda müneccimler görev alırlardı. Bunlar, ülkenin, sultanın ve çocuklarının akıbetine dair yıldız hareketlerinden sonuçlar çıkarırlardı.

Doğan çocuğun yıldız falına baktırmak gehname'de de yer alan kadim Doğu inanışlarından. (Ayan,1979:57) Hurşidnâme'de, Çan çah'ı Siyâvuğ kızı Hurşid doğduğu zaman müneccimleri toplayarak falına baktırır. Müneccimler, gezegenlerin hareketlerine,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

doğum esnasında hangi yıldızın hangi burçta olduğuna bakarak kızın kaderi hakkında yorum yaparlar.

*Müneccimler dirildi bir araya
Ki seyyârât evin bir bir araya*

*Ki kangı burca geldi kangı ılduz
Ne hükm ider ne resme gösterir yüz (Ayan, 1979:b.500-501)*

Hükümdar Siyâvuğ müneccimlerin, HurĖd'in ileride ülke için büyük bir fitneye sebep olacağına dair kehanetlerine tereddütsüz inanır ve kızının öldürülmesini ister.

Eski kültürün “felek” üzerindeki spekülasyonları yine bu inanığa bağlanabilir. Kadere isyan imana aykırı olarak değerlendirildiği için Müslüman toplumlarda kader için fena bir söz söylenmez. Ancak, insan talihinin sembolü olarak görülen “felek” kavramının mahiyetinin belirsiz oluğu hakkında ileri geri konuğmayı mümkün kılmaktadır. Klasik Ėirde her vesile ile feleğin suçlandığını görmek mümkündür.

Feleğe sitem her iki mesnevide de görölmektedir. ÂĞklar baÇarına gelen her fena olayı feleğin bir zulmü olarak değerlendirir, kara talihlerine ve kendilerine her daim küs olan feleğe sitemler yağdırırlar.

Ahmedî'nin mesnevisinde Ėehzâde CemĖd, bağına gelen uğursuzlukların sebebi olarak gördüğü feleğe Ėı sözlerle çatmaktadır.

*Bu eflâkun işi „âşka kindür
Ne çâre çehre çün kim kej oyundur*

*Felek tığini çekmişdür kınından
Keser yârenleri yârı yanından (Akalm,1975:b.3971-3972)*

Rüyalar: Rüyaların bir kısmının Ėâhî bir ilhamdan kaynaklandığına dair inancın varlığı sebebiyle, her iki hikâyede de rüyalara itibar edilmekte, manevi bir iğaret olduğı hissedilen rüyalarda bildirilen Ėeyler aynen uygulanmaktadır.

Rüyada “Hızır”ı görmek: “Hızır” kendisine kudsiyet atfedilen büyük bir zâttır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile seyahat ettiğı bildirilen, bir peygamber olan Hz. Musa'nın dahi iğerindeki hikmeti çözmekte zorlandığı büyük zâtın Hızır olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple halk arasında çok büyük bir itibara sahiptir. Ölümsüzlük suyu olan “âb-ı hayât”ı bulduğuna ve zorda kalanlara yardım ettiğine inanılan Hızır'ın her sözü ve her iÇinde bir hikmet aranır.

Hızır motifi HurĖdnâme'de görölmektedir. HurĖd ve FerahĖad, Hızır'a dair toplumdaki bu kabulden yararlanarak isteklerini gerçekleğirmeye yarayacak rüyalar uydururlar.

HurĖd, kendisine âğk olarak can veren muhafızın kabrini türbeye çevirmek istemektedir. Bu isteğini babasına kabul ettirebilmek için rüyasında “boz atlı Hızır”ı gördüğünü ve Hızır Aleyhisselam'ın kendisinden bu makamı ihya etmesini etrafını “teferrüĖĖâh” hâline getirmesini istediğini söyler. Türbe yaptırılır ve adına “Hızır Ėıyas” makamı denir. (Ayan,1979:190)

FerahĖad da HurĖd'e yakın olabilmek için bir rüya uydurur. Buna göre FerahĖad ve adamı Azad, Kudüs'te Mescid-i Aksa'da ibadet eden derviğerdir. FerahĖad, bir gece rüyasında

boz atlı Hızır'ı görür, Hızır onlara “ Cemâbâd önlerinde bir makamım vardır, oraya gidin bundan sonra orada kalın” diye buyurur. (Ayan, 1979:37)

Sihir/büyü: Sihir/büyü yapmasını bilen bazı özel kişilerin olağanüstü güçleri olduğuna dair halk arasında var olan inanığın Hurşidnâme'deki yansımalarından birini şu beyitte görmek mümkündür:

*Veger ne sihr ider sehhâr öküştür
Bize mekr idici mekkâr öküştür (Ayan, 1979:b.3597)*

Esatirî Varlıklar

Peri: İmanîya göre cinlerin diğsine “peri” denir. Büyüleyici güzellikte oldukları için çok güzel insanlara da mecazen peri denir. (Onay,2004:396) Çeşme, pınar, göl vb. yerlerin perilerin yurdu olduğuna inanılır. Onları bir kez gören güzelliklerine âşk olur ve etkilerinden kurtulamaz. İmanîya göre, periler sihir ile çağrılır ve bir daire çizip içine alınarak ele geçirilir. (Pala,2000:324)

Cemşid ü Hurşid'de peri inancının hikâye kurgusuna dahil edildiği görülür. Sevdiğini bulmak için Rum'a doğru yola çıkan Cemşid'in yolu periler diyarına düşer. Bir su kenarında periler sultanı Hurizad'ı görür. Peri kızı o kadar güzeldir ki Cemşid ona hayran olmaktan kendini alamaz.

*Orada gördi bir çeşme akar
Ki suyu âb-ı Hızr idi ya Kevser*

*Oturmuş ol sunun içinde bir gül
Gül üstünde tağılmış tâze sümbül*

*Eliyle saçacak başına su
Kamer üstüne dökülürdü lu"lu (Akalın,1975:b. 1228-1230)*

...
*Kalup şah ol ten ile saça hayrân
Diledi kim ana vire dil ü cân (Akalın,1975:b.1237)*

...
*Dutup durur periler bu diyârı
Bunun bir hûb kızdur şehriyârı (Akalın,1975:b.1244)*

Dîv: İnsanlara zararı dokunabilecek habis cin, ifrit ve şeytan taifesinden olan mahlûklara denir (Onay, 2000:190). Kötülükle dolu bu esatirî yaratıklar, iri yarı, korkunç, kuvvetli ve kimi zaman da insanı andıran özelliklerle dâimîdür. Zerdüş dininde de kötü ruhlarla bu ad verilir. (Pala,2000:324)

Cemşid ü Hurşid mesnevisinde “ dîv”, Cemşid'in Rum'a giderken karşılaştığı bir düşman olarak ortaya çıkar.Bu yaratığın baş ve yüzü kurda, gözleriye file benzemektedir. Cemşid, dîvle mücadele eder ve onu öldürür.

*Toludur dîv-i ifrît işbu menzîl
Yavuz korku yiridür olma gâfil (Akalın,1975:b. 1525)*

...
*Başı kurd u yüzi kurd u gözi fil
Ağayı zendefil andan hazer kıl (Akalın,1975:b. 1528)*

...

Turkish Studies

Başunı kesdi vü itdi tenin çâk
Kanından lâlezâr oldı ruh-ı hâk (Akalin,1975: 1568)

...
Kesüb boynun ayurdu girder anın
Yarub karnunı yire dökdi kanun (Akalin,1975: 1570)

Çü hak oldı orda ol ser-i dîv
Kamusı kaçdı andan leşger-i dîv (Akalin,1975:1571)

Cadı: Saç telleriyle sihir yapan büyücü kadınlara “cadû” denir(Onay:2004:150). Cadû rüzgâra süpürgeye binerek uçabilir. Ateşe suda yürüyebilir. Büyücülük ilmini Hârût ve Mârût’tan almıştır. (Pala,2000:77)

Cemîd Rum’a giderken bir cadıyla karşılaşır. Cadı, Cemîd’in geçmesi gereken denizi büyü yaparak bir ateş denizine dönüştürür. Cemîd, bu durumdan peri kızı Hurizad’ın kendisine, bağlara düşünce kullanması için verdiği üç saç telinden birini yakarak kurtulur.

Orada çıktı bir cādû-yı ser-keş
Ki her dem dökülir agzundan ateş (b. 1435)

...
Ol üç tarun ki Hûri-zâde virdi
Birini şâh ol dem oda urdı (b.1438)

...
Gelüp def’ itiler ol od u suyu
Ki sihrün yok durur hiç reng u büyü (b.1440)

Ne durur cādûların işi tahyîl
Hakayık kalbi hod olmaz bilâ-kîl (b. 1441)

Çeşitli Gelenekler ve Yaşam Tarzı

Giyim kuşam âdetleri : Mesnevilerde, dönemin sosyal hayatının önemli bir yansıması olan giyim-kuşam ve aksesuarlarla ilgili bilgilere rastlamaktadır. Bu bilgilerden, XIV. Yüzyıl’da erkek ve kadın giyim tarzı, üst zümrenin ve fakirlerin giyimini, sultanların giyim kuşamları gibi pek çok hususta çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Mesnevilerde karşımıza çıkan giysi isimleri şunlardır: Hil’at, ton, kürk, dibâc, hırka, gönlek, kaba, cüppe; bu giysilerde kullanılan kumaşlar: harir, kemha, kadife, atlas, çuha, diba, keçe vd.

Dahî hil’aları getürdi biş on
Getürdi tîz dikilmiş cevherî ton (Ayan, 1979:b.1259)

Üst zümrede kadın ve erkek giysilerinin değerli kumaşlardan dikildiğini ve onların kıymetli taşlarla içendiği görülür.

Nesic ü nâh ile kemhâ hâse'l-hâs
Kadife vü harîr ü atlas u hâs

Kab u Bağdadî vü hârâ vü dü-reng
Se-reng ü kırmız dirme yüz teng

Murabbalar eyü çuha vü dîbâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 6/2 Spring 2011

Vala meftûn-ı Mısri şarb-ı zîbâ (Ayan, 1979: b.1254-1256)

Kadınların yüzlerine peçe (nikâb)örtündüğü görülür. Her iki mesnevîde de Hurşid'in nikap kullandığına dair ayrıntılar göze çarpmaktadır.

Nikâbın açacak Hurşid-i enver

Didi ol dem mâh kim Allahu Ekber (Akalin,1975:b. 4620)

Yüzün Hurşid şol ok dem kıldı mestûr

Pes ol hâdimlere buyurdu destûr (Ayan, 1979:b.7618)

Yüz örtmek kadınlar için tesettür anlamını taşımaktadır. Yalnız Hurşidnâme'de 3420. beyitte Hurşid, güzelliğinin büyüleyiciliğinden dolayı yüzünü örttüğünü söylemektedir.

Hurşid-nâme'de kadınlar ve erkekler için günlük giyim tarzına dair çıkarımda bulunmak mümkündür. İki sevgilinin buluşukları anın anlatıldığı beyitlerde her ikisinin de gömlek giyinip bellerine kuşak bağladıkları görülmektedir:

İrişdiler çü el virdi zemâne

Hemân cân cânâ vû gönlek yabana

Nigârin gördi kim su başdan aşdı

Ferahşâdun kaşağın sundı şaşdı (Ayan, 1979: 3474-3478)

Hurşidnâme'de erkek elbisesi giyerek Ferahşad'la gizlice buluşmaya giden Hurşid'in üzerindeki giysiler dönemin ortalama erkek kıyafetidir:

Getürdi bir yaşıl ton geydi dîbâc

Kemişdi başı üzre hem yaşıl tâc

Biline kıldı bir kılıç hamâ'il

Seni görmeğe oldı gönlü mâ'il (Ayan, 1979:b.2918-2919)

Girürdi dem-be-dem er tonına kız

Dir idi dutsak âhır degülüz biz

Bilinde kuşağı eğninde kürki

Yüzinde burkaı başında börki

Kuşanurdu kılıcı vü sadağı

Aluban hâdimi koyup otağı (Ayan, 1979: b.749:753)

Hurşid-nâme'de fakirlerin ve dervişlerin giyimlerini görmek mümkündür. Fakirler, keçeden yapılmıçaba, hırka giyer ve yine keçe külah takınırlar.

Melik-zâde 'abadan geydi cübbe

Keçeden yapdı bir basında kubbe (Ayan, 1979: b. 2105)

Derviş de dünya nimetlerinden istîğnalarına bir işaret olmak üzere “harir” gibi değerli kumaçlara itibar etmez, keçe hırka giyerler.

Harîr olmaz ise keçe geyelüm

Semüz et olmaz ise ot yiyelüm

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

*Girü bir hırkam uşda bir külâhum
İşüm âzâr u künbed tekye-gâhum (Ayan, 1979:2077-3654)*

Savaş âdetleri: Dönem zihniyeti açısından, devletin mevcut yapısının korunması, güvenlik ve istikrarını sağlaması, sınırlarını genişlemesi, varlığını devam ettirmesi gücünü ve rüçhünü ispat etmesi askeri güce bağlıdır. Bu gücü yerinde kullanabilen devlet varlığını koruyabilmektedir.

Savaşın ilk aşaması karar anıdır. Savaşın meşuiyeti, sebepleri ve muhtemel sonuçları öncesinden müzakere edilir hesaplar ve planlar yapılır.

Her iki mesnevide de savaş ve savaş dair meselelerin büyük bir gerçeklikle yansıtıldığını görmek mümkündür.

Bir aşk mesnevisi olan Cemâd ü Hurâd'de savaş sebebi gam sultanının Hurâd'i alabilmek için büyük bir orduyla Rum kayserinin üzerine yürümesidir. Burada göz ardı edilemeyecek durum bir aşk mücadelesi gibi görünen harekâtın arka planında yatan bir devletin siyasi gücünü ve otoritesini koruma tavrıdır. Mesnevide de bu durum hissedilmektedir. Gam Çahının oğlu ğadi, Hurâd'e tâlip olmuştur. Hurâd'in diğer tâlibi olan Cemâd'le hünerlerini sergileyecekleri "çevġân" oyununa ve ava davet edilir. Bu imtihanlarda başarısız olur. Evlilik talebi reddedilerek ülkesine geri gönderilir. ġehzâde'nin küçük düğmesi ve reddediliş Çahsi bir mesele olarak karġılanmaz. Gam sultanı bu hareketi ülkesine ve kendi hükümlanlığına karġı bir nevi meydan okuma olarak algılar ordusunu toplayarak Rum ülkesine karġı saldırıya geçer.

Hurâdnâme'de de savaş sebebi aynıdır. Sultan Siyâvuġ evlilik talebini reddettiğı Turumtay'a karġı ordusunu hazırlar. Çünkü Turumtay'ın tehditkâr tavrına karġılık gerektiğı gibi davranması sadece kendisi ve ailesi için değıl tüm ülke adına onur meselesidir.

Savaşın ilk adımı tüm ülkeye savaşkararının ilan edilmesidir. Sultan savaşılan ettiğı zaman idaresi altındaki beyler desteğini, maiyetindeki yüksek rütbeli askerler desteğini bildirir.

*Yüz urıp yir yüzine cümle leşker
Didiler âferin î şâh-ı kişver*

*Süleyman u Sikendersin sen î hân
Müeyyed ü muzaffersin sen î ân*

*Degülsün bihaber şâ-bâşumuzdan
Elümüz çekmişüzdür başumuzdan*

*Zihi düğün ki önünde olavuz
Zihi bayram ki biz kurbân olavuz*

*Başunda çünkü devlet tâcı vardur
Özinün bize ne muhtâcı vardur*

*Tapundan himmet ü Hakdan inâyet
Olursa bu işe tapdur kifâyet (Ayan, 1979:b.4863-4869)*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Savaş hazırlıkları kısa sürede tamamlanır. Ordu düğmanı gerektiği gibi karışlamak için planlar yapar.

*Çalındı kûs u götrildi sancak
Anı kondurdılar şehre yakıncak*

*Bu leşker cümle istikbâle çıkdı
Alem açup nakâre çala çıkdı*

*Çalındı kûs u tabl u burku boru
Tonandı kır u kula boz u toru* (Ayan, 1979: b.6632-5124)

Mesnevilerde çok sayıda askeri terim geçmektedir. Askeri hareketlerde at, deve ve katırın binek ve yük taşıyıcısı olarak kullanıldığı görülür. Fil ve gergedan gibi hayvanlar da bir ordunun gücüne güç katan bineklerdir. Savaş aletleri olarak, kılıç, gürz, keman (yay), mızrak, kalkan, çimçir, hançer vb. nesneler zikredilir.

*Kılıç süniyle oldukda hitâbı
„Inanîyl olurdu tag rikâbı*

*Eline niçe alur-ıdı gürz
Olurdu korkusundan sürme Elbrüz*

*Kemân dutdukda eyle-y-idi kâdir
Ki okuna dikilürdi nesr-i tâyir* (Akalin, 1975: b. 441-443)

*Eline kılıç alsa olmadın darb
Olurdu berk-i sûzân şark ile garb* (Akalin, 1975: b. 445)

Avlanma: Eski toplumlarda avlanma hayatın çok önemli bir parçasıdır. Ava çıkma sadece beslenme ihtiyacının karşılanması anlamına gelmemektedir. Silah kullanma, ata binme, vücut kondisyonunu geliştirme gibi pratikler sağlayan avlanma, insanlar için bir çeşit spor, eğlence ve eğitim sayılmaktadır. Sultanlar arasında da ava çıkma çok rağbet gören bir eğlencedir. Padişahların özel olarak tercih ettikleri avlanma alanlarının olduğu, Av için avcı köpekleri, doğanlar ve çahinlerin yetiştirildiği bilinmektedir. Avlanmada eğitilmiş hayvanların dışında ok, mızrak, bıçak gibi keskin aletler, kement ve tuzaklar da kullanılırdı.

Sosyal hayatta böylesine önemli bir rol oynayan avlanma eğlencesi her iki mesnevide de yer almaktadır.

Hurşidnâme'de Hurşid de Ferahîad da ava meraklıdır. Hurşid'in bir kız olarak usta bir avcı olması, at binmek, silah kullanmak, hayvanları tanımak konusundaki bilgi ve hüneri dikkate değerdir. Hurşid'in avlanma hünerlerinin anlatıldığı Dede Korkut hikâyelerindeki bazı sahneleri andırmaktadır.

*Ok atmak at segirtmek gürz salmak
Segürdüben sünüle yüzük almak*

*Anun idmâniydi gice gündüz
Velî göstermez idi kimseye yüz* (Ayan, 1979: b.759-761)

*Havâda ok ile herkes utardı
Geyüğe tavşana yigrüp yiterdi*

*Dutardı irkek aslan ile pençe
Zebun olurdu file ursa pençe
Kılıç salsa direk iki biçerdi
Okı on kat demür sacdan geçerdi (Ayan, 1979: b. 754-757)*

CemÇd u HurÇd mesnevisinde, Rum sultanı, CemÇd'in mi, yoksa ğadi'nin mi daha hünerli olduğunu görmek için bir av eğlencesi düzenler. CemÇd bu esnada hem hünerlerini sergileme imkânı bulur hem de bir aslanın saldırısına uğrayan Kayser'i kurtararak cesaretini ispatlar.

*Diledi kim şikâr eyleye Kayser
Ki göre kimdür arada hüner-ver*

*Ukab istedi vü şahbâz u şahin
Dahı sunkur balaban ile lâçin*

*Vaşakla pars u it dahı tâzı
Rast ola şikârın cümle sâzı (Akalm,1975:b. 3680-3682)*

Çevgân oyunu: Eskiden tüm Doğu ülkelerinde, bilhassa Türkler arasında çok sevilen “çevgan”, at sırtında sopa ile topa vurma suretiyle oynanan bir oyundur. KarÇlıklı dört veya on kiÇlik takım halinde oynanan bu oyuna “guy u çevgan” adı da verilir.

Gûy u Çevgân oyunu Ahmedî'nin eserine de konu olmuÇur. Rum sultanı Kayser, CemÇd ve ğadi'nin de katıldığı bir çevgan oyunu hazırlar. Av gibi bu çevgân da hem zekâ hem fiziki kuvvet yönünden performans isteyen, hüner gerektiren bir spordur. Bu sebeple hükümdâr damat namzetlerini bu oyunda karÇ karÇya getirir. CemÇd'in akıl, güç ve hüner yönünden ğadi'ye üstünlüğü bu oyun vesilesiyle bir kez daha ortaya çıkar.

*Bugün anunla meydana varalum
Ele cevġânlar alup top uralum*

*Biniben tîz ü ser-keş esb-i tâzı
İdelüm anunla esb-bâzi*

*Ola kim eyleye çabük-süvâri
Yüzinden gide girü şermsâri*

*Melik ol dem binüp bir bâd-pâyı
Diyeydün bindi şahin bir hümâyı*

*Elinde top u çevgân-ı hilâli
Nite kim mâh u mihr-idi ittisâhı (Akalm,1975:b. 3631-3635)*

SONUÇ

Bu makalede, Ahmedî'nin Cemîd ü Hurîd ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurîd ü Ferahîd adlarını taşıyan, aynı konulu eserlerinden hareketle Anadolu'da bir doğuş ve yeniden yapılanma dönemi olan XIV. Yüzyılın sosyal görünümünü tespit etmeye çalıştık.

Söz konusu mesnevilerde, kaynağını kadim İran edebiyatından alan hikâyeler anlatılmaktadır. Bununla beraber, eserler, kendi dönemlerinin sözcüsüdür. Her iki mesnevi de ait oldukları dönemin tarihî siyasî, sosyal ve kültürel atmosferini tüm canlılığıyla yansıtmaktadır.

Bu çalışmada, dönemin sosyal hayatına dair tarihi gerçeklikle de uyum unsurlar tespit edilmiştir. Burada öncelikle toplumsal hiyerarşinin ilk basamağında yer alan devlet yapılanması, hükümdar ve devlet adamlarının profili ve devlet teşkilatının ikiye ele alınmıştır. Makalede ayrıca, sosyal yapılanmanın en önemli dinamiği olan aile kurumunun yapısı ve evliliğe dair gelenek ve görenekler, meslekler ve toplumsal hiyerarşi, inançlar, giyim kuşam, yaşayış tarzı, savaşlar, avlanma, oyun ve eğlenceler gibi dönemin sosyal hayatının yansımaları gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Mehmet(1975) Ahmedî Cemîd ü Hurîd, Ankara: Sevinç Matbaası.
- AYAN, Hüseyin, (1979) Hurîd-nâme (Hurîd ü Ferahîd) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- DEVELİOĞLU, Ferit (2010) Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1999) Türk edebiyatında Mesnevi, İstanbul: Kitabevi
- KÖPRÜLÜ, Fuat(2009) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara: Akçağ Yayınları
- ONAY, Ahmet Talat(2004) Eski Türk Edebiyatında mazmunlar (Hz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz) İstanbul: MEB Yayınları
- ÖZKAN, Ömer (2005) Dîvan şiirinde Sosyal Hayat (14. Ve 15. Yüzyıl), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PALA, İskender(2000) Ansiklopedik Dîvan şiiri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla; Ahmet KARTAL (2009) Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞENTÜRK, Atilla(2002) XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler, İstanbul: Kitabevi Yayınları

TÜRK HALK ŞİİRİ ÖRNEKLERİNİN FONETİK-SEMANTİK İLİŞKİSİ VE TÜRKÇE EĞİTİMİNDE HALK ŞİİRİNDEN YARARLANMA

Nilgün AÇIK ÖNKAŞ*

ÖZET

Kaynağını halkın yarattığı kültür ve geleneklerden alan halk şiiri, İslamiyet öncesi sözlü edebiyatın devamıdır. Yüzyıllar boyu kuşaktan kuşağa, halkın dilinde yer alıp, halkın duyguları ile beslenen halk şiiri örnekleri, edebî yönden son derece önemli örneklerdir.

Bu sade ve duygu yüklü şiirlerin, fonetik ve semantik yönlerinin birbirleriyle ilişkisi, ses özelliklerinin anlamın oluşmasına ve duyguya etkisi vardır. Lirikizm yönü güçlü olan halk şiiri örneklerinin İlköğretim Türkçe ders kitaplarında bulunması, öğrencilerin dil becerilerini geliştirilebilir. Bu çalışmada, halk şiiri örnekleri, eğitimde yeniden yapılandırma yaklaşımına uygun olarak fonetik-semantik ilişkili şiir inceleme yöntemi ve betimsel yöntemle incelenmiştir. Şiirlerdeki, sözcükler fonetik-semantik ilişkili olarak incelenmiştir. Fonetik bakımından incelemede kelime puanlama tablosuna göre sözcüklerde bulunan seslerin özelliği ve aldıkları puanlar incelenmiştir. Semantik açıdan incelemede sözcüklerin aldığı puanların anlamla ilişkisi yorumlanmaya çalışılmıştır. İncelenen halk şiiri örneklerinin duygu yönünden güçlü şiirler olduğu, bu yönüyle İlköğretim Türkçe ders kitaplarında yer almalarının faydalı olacağı düşünülmüştür.

Sonuç olarak; ilköğretim Türkçe ders kitaplarında halk şiiri örneklerinin bulunmaması bir eksikliklerdir. Bu sebeple Türkçe eğitiminde, halk şiirinden yararlanılamamaktadır. Türkçe eğitiminde halk şiiri örnekleri, sadelik ve duygu yönünden öğrencilerin dil becerilerini geliştirebilecek örneklerdir. Bu sebeple, Türkçe ders kitaplarında bu örnekler yer verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, halk şiiri, fonetik, semantik, lirikizm, Türkçe ders kitapları.

THE PLACE OF TURKISH FOLK POETRY AND PHONETICS- SEMANTICS RELATIONSHIP AND DRAWING ON THE POWER OF FOLK POETRY IN TEACHING OF TURKISH LANGUAGE

ABSTRACT

Folk poetry whose source is the culture and traditions created by its people is the continuation of oral literature of pre-Islamic era. Throughout the centuries, samples of folk poetry have been orally transferred from generation to generation by people and they have become highly important samples of literature.

The phonetics-semantics relationships and sound relations in these simple and emotion-filled samples of poetry have important influence in the expression of meanings and emotions. The folk poems having strong lyricism, if included in elementary school Turkish language course books, may

---

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. El-mek: anilgun@mu.edu.tr

contribute to the development of linguistic skills of students. In the present study, the samples of folk poetry were investigated in line with the constructivist approach in education in terms of their phonetics-semantics relations by means of descriptive method. The words in the samples were investigated in terms of their phonetics-semantics relationships. While phonetically investigating, the characteristics of the sounds in the words and the scores they obtained were examined according to word scoring table. In semantic analysis, the relationships of the scores obtained by words with the meaning were interpreted. It was concluded that the samples of folk poetry examined in the present study are emotionally rich and their inclusion in elementary school Turkish Language course books will benefit students.

As a conclusion, lack of the samples of folk poetry in Turkish Language course book is a deficiency that should be addressed. Hence, such samples should be included in Turkish Language course books to help students to improve their language skills.

Key Words: Turkish language teaching, folk poetry, lyricism, phonetics, semantics, Turkish language course books.

Giriş

Halk şiiri; İslâmiyetten önce başlayıp günümüze kadar devam eden; dilin anlam, ses ve ritim öğelerini belli bir düzen içinde kullanarak halkın duygu, düşünce deneyimini, yoğun ve özgün bir biçimde ifade etme sanatıdır. Halk şiirinde ritim, hece ölçüsüyle ve kafiyeyle sağlandığı gibi, ses birliklerinin ahengiyle de sağlanmıştır. Ayrıca halk şiiri ürünleri olan koşma, ilahi, mani ve semaide ses ve ritim, her nazım şeklinin kendine has ezgisini oluşturmuştur. Halk şiirinde ezgi ve ahenk iç içedir. Şiirler, belli bir **ezgiyle** söylenir. Anlatım, **içten, canlı ve yalındır**. Söyleyiş güzelliği yaratmak için kalıplaşmış benzetmelere başvurulmuştur. **İnci diş, kalem kaş, elma yanak, ok kirpik, suna turna, ela göz yeşil başlı ördek** gibi... Şiirlerde, **aşk, ayrılık, sevgiliye özlem, doğa güzelliği, ölüm, toplumsal olaylar, kahramanlık, din ve tasavvuf** gibi temalar işlenmiştir. Kullanılan dil halkın kullandığı dildir. Halk deyimlerine ve güzel halk söyleyişlerine yer verilir. Halkın bağrından kopup gelmiş, bu çoğunluğu lirik şiirlerin, eğitimde çocukların öğrenmelerini kolaylaştırdığı fark edilmiştir (Yılar, 2005: 63-64; Elçin, 1986). Bu farkındalık sonrasında batıda ve ülkemizde yapılan fonetik-semantik ilişkili çalışmalar (Flakowski, 1993; Coşkun, 2008; Açık Önkaş, 2010; Çer, 2010) gözetilerek, halk şiiri örneklerinin bu yönde incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. İlköğretimde okutulan ders kitapları tarandığında hiç halk şiiri örneği bulunmadığı tespit edilmiştir (Altan Abdulkadir vd., 2008; Altıntaş Güldane ve Bursalıoğlu Yeliz, 2006; Erol Abdullah vd., 2007; Kapulu Ahmet vd., 2007; Kurt Mustafa vd., 2007, 2008, 2009; Yangın Banu vd., 2007).

Halk Şiiri Örneklerinin Fonetik-Semantik İlişkisi

Sesler anlamın oluşmasını sağlayan en küçük birimlerdir. İnsanlar, iletişim kurabilmek için duygu ve düşüncelerini cümleye dönüştürecek seslere muhtaçtırlar. Kullandığımız seslerin her birisinin kendisine has özellikleri mevcuttur. Sesler, kendilerine has nitelikleriyle anlamlı ses birimleri oluşturmakla görevli en küçük birimlerdir (Coşkun, 2008: 27). Fonetik, seslerin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

özelliklerini incelerken; semantik, ifade eden ve ifade edilen arasındaki ilişkiyi inceler. Ülkemizde, fonetik-semantik alanında yapılan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Yapılan araştırmalar, daha çok semantik alanda yoğunlaşmış olup, anlamın oluşmasında sesin önemi göz ardı edilmiştir.

Coşkun, kelimelerin yansıttıkları anlamla, bu kelimeleri oluşturan seslerin örtüştüğünü söyler ve anne, baba; dede, nine kelimelerini kelime puanlama tablosuna göre aldıkları puanlar bakımından değerlendirir. Değerlendirmesinde, anne ve ninenin 100'er puan aldığını, baba ve dedenin 80'er puan aldığını belirtir. Yaratılış gereği, annenin, ninenin, baba ve dededen daha şefkatli, duygulu olması doğrultusunda puanların anlamlı olduğunu ifade eder (2008: 260).

Duygu, düşünce ve hayallerin en etkili ifade ediliş şekli şiirlerde karşımıza çıkar. Şiirler, hayatın yansımaları olup, farklı duyguların etkili ve akıcı işlenişidir. Halk şiirinde âşkın tabiatı ve aşkı algılaması ve yansıtması türlü türdür. Örneğin; onun gözünde sular başka şekilde çağlar, bulutlar, mor püsküllüdür ve tan kızarıklığından, gün batımı garipliğine, geceden gündüze sevi yağdırır (Karadağ: 1994, 101). Bu hayatı algılayış tarzının farklılığının ürünü olan halk şiirleri ile öğrencilerin karşılaştırılması, onların tabiatı algılayış tarzlarını geliştirecek, hayal dünyalarının gelişmesine katkıda bulunacaktır. Coşkulu, duygulu, güçlü anlatım diye tanımlanan lirizm, halk şairlerinin hemen hepsinde görülen ortak özelliktir (Aksan, 1999: 80).

Şiiri ifade eden, içindeki kelime ve kelime birlikteliklerinin duygu ve düşünce anlamlarıyla, bu birlikteliklerin sesleri ve ezgisidir.

Bu bakımdan dil ve edebiyatın her alanında fonetik semantik ilişkili bir yaklaşım sergilenmelidir diyen Coşkun (2008: 269)'un bahsettiği, fonetik-semantik ilişkiye dikkat çekilmesi, şiirlerdeki kelime seçimlerindeki isabetli tercihi göstereceği gibi, bu doğrultuda şiirlerin etkisi ve akıcılığı dolayısıyla lirizmini de gösterecektir. Bu etkililik ve akıcılıkta ses özellikleri önem taşır. Şiirlerde geçen kelimeler, içlerinde bulunan seslere göre belirli puanlar alırlar. Aşağıda sesleri fonetik açıdan incelememize yarayan tablo (Coşkun, 2008: 260) verilmiştir.

Kelime Değerlendirme Tablosu

Ünsüzler		Kelimedeki Ses Sayısı									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		PUANLAR									
Akıcı	lmnry	100	50	33.3	25	20	16.7	14.3	12.5	11.1	10
Tonlu sızıcı	jvz	70	35	23.3	17.5	14	11.7	10	8.8	7.8	7
Tonlu patlayıcı	bcdg	60	30	20	15	12	10	8.6	7.5	6.7	6

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tonsuz sızıcı	fhss	15	7.5	5	3.8	3	2.5	2.1	1.9	1.7	1.5
Tonsuz patlayıcı	çkpt	10	5	3.3	2.5	2	1.7	1.4	1.3	1.1	1

Ünlülerin hepsi zaten akıcıdır. Bu yüzden şiir incelemelerinde ünsüzlerin değerlendirilmeye alınması önemlidir (Coşkun, 2008: 264). Bu sebeple bu çalışmada, ünsüzler incelemeye alınmıştır. Erzurumlu Emrah'ın şiirinin fonetik açıdan inceleme aşamaları şöyledir: Sözcüklerdeki ünsüzler tespit edilir, tespit edilen ünsüzlerin özellikleri belirlenir. Sözcükte bulunan ünsüz sayısına ve ünsüzün özelliğine göre, her sese kelime puanlama tablosuna göre puan verilir. Böylece sözcükteki ünsüzlerin puan ortalaması bulunarak sözcüğün puanı belirlenir ve daha sonra dizelerdeki sözcüklerin puan ortalamaları alınarak puan hesaplanır. Dize puanlarının ortalamaları alınarak dörtlüklerin puanları bulunur, sonra dörtlüklerin ortalaması alınarak şiirin genel ortalama puanı bulunur.

Bulgular ve Yorum

Dedim dilber didelerin ıslanmış

Dedi çok ağladım sel yarasıdır

Dedim dilber yanakların dişlenmiş

Dedi zülûf değdi tel yarasıdır

D	d	m	d	l	b	r	d	d	l	r	n	s	l	n	m	ş		
20	20	33.3	15	25	15	25	12	12	20	20	20	3	20	20	20	3		
73.3			80				84					66				303.3/4=75.82		
D	d	ç	k	ğ	l	d	m	s	l	y	r	s	d	r				
30	30	5	5	25	25	15	25	7.5	50	20	20	3	12	20				
60	10		90				57.5			75						292.5/5=58.5		
D	d	m	d	l	b	r	y	n	k	l	r	n	d	ş	l	n	m	ş
20	20	33.3	15	25	15	25	16.7	16.7	1.7	16.7	16.7	16.7	10	2.5	16.7	16.7	16.7	2.5
73.3			80				85.2					65.1					303.6/4=75.9	
D	d	z	l	f	m	d	ğ	d	t	l	y	r	s	d	r			
30	30	17.5	25	3.8	25	20	33.3	20	5	50	20	20	3	12	20			
60		71.3				73.3		55			75						334.6/5=66.92	
1.Dörtlüğün Ortalama Puanı: 277.14/4=69.28																		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Sözcüklerin aldığı puanlara bakıldığında sevgili yerine kullanılan “dilber” kelimesinin 80 puan aldığı, sevgiliye ait uzuvlar olan “didelerin” ve “yanakların” kelimelerinin 84 ve 85.2 puan aldıkları görülmektedir. “Dedim” kelimesinin de “dedi” kelimesinden daha fazla puan aldığı görülmektedir. Sevgilinin halini belirtmesi bakımından, üzerinde taşıdığı vurgu ile “dedim” sözcüğünün “dedi” sözcüğünden daha fazla puan alması doğaldır. “İslanmak” ve “dişlenmek” kelimelerinin aldığı puanlar 66 ve 65.1’dir. Kelimeler burada “dedim” diye sevgiliye hâlini soran âşığın gözüyle bakıldığında olumlu anlam taşımamaktadırlar. Şiirin dünyasına baktığımızda merakla sevgilinin hâlini haberdar olmak isteyen bir âşık modeli ile karşılaşırız. Halk edebiyatı geleneğindeki dedim-dedi şiir geleneğinin bir yansıması olan bu şiirde, sevgili çok ağladığını, akan gözyaşlarının sel gibi yara açtığını ve zülfünün yanaklarına değmesi sonucu da yanaklarının dişlendiğini bunun tel yarasına benzediğini belirtmiştir. Sözcüklerin aldığı puanlara baktığımızda “yara” kelimesinin 75 puan aldığını görüyoruz. Ağladım sözcüğü de 90 puan almıştır. Ağlamanın insanı olgunlaştırdığı, rahatlatıldığı cephesinden bakılırsa puanların 100’e yaklaşması, şiirin lirizmi yönünden oldukça sağlıklıdır. Mersiyeler ve ağıtlar da lirik şiirlerdir. Ağlamak ve yara kelimelerinin puanlarının fazla olması doğal bir durumdur bu çerçevede. Fakat “tel” ve “sel” kelimeleri dörtlükte en az puan alan sözcükleridir. Bunun sebebi selin önünde ne varsa alıp götürmesinin olumsuzluğu ve telin de yaralamaya yol açmasıdır.

Dedim dilber lebin şeker bal olmuş
Dedi bugün bana başka hal olmuş
Dedim dilber ak gerdanın al olmuş
Dedi çiçek soktum gül yarasıdır

D	d	m	d	l	b	r	l	b	n	ş	k	r	b	l	l	m	ş	
20	20	33.3	15	25	15	25	33.3	20	33.3	5	3.3	33.3	30	50	33.3	33.3	5	
73.3		80		86.6		41.6		80		71.6		433.1/6=72.18						
D	d	b		g	n	b		n	b		ş	k	h	l	l	m	ş	
30	30	20		20	33.3	30		50	20		5	3.3	7.5	50	33.3		33.3	5
60		73.3		80		28.3		57.5		71.6		370.7/6=61.78						
D	d	m	d	l	b	r	k	g	r	d	n	n	l	l	m	ş		
20	20	33.3	15	25	15	25	10	12	20	12	20	20	100	33.3	33.3	5		
73.3		80		10		84		100		71.6		418.9/6=69.81						
D	d	ç	ç	k	s		k	t	m	g		l	y	r	s	d	r	
30	30	3.3	3.3	3.3	3.8	2.5	2.5	25	30		50	20	20	3	12	20		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

60	9.9	33.8	80	75	258.7/5=51.74

2.Dörtlüğün Ortalama Puanı: 255.51/4=63.87

Burada “dedim” diye sözüne başlayan âşığın sevgiliye ait uzuvlarını dile getirdiği 86.6 puanlık “lebin”, 41.6 puanlık “şeker” ve 80 puanlık “bal olmuş” deyişi, olumlu duygular çerçevesinde duyguların dile getirilişidir. Balın şekerden daha fazla puan alması, daha kıymetli ve sağlıklı oluşundandır. Olmak eylemi de olumluluk ifade eder. Yine “dedim dilber ak gerdanın al olmuş” söyleyişinin puanlarına baktığımızda paralel bir durumla karşılaşırız. Sevgilinin sinesi kırmızı olmuştur. Kırmızı rengi belirten “al” sözcüğünün aldığı puan 100’dür. Sevgiliye ait uzuv olan “gerdan”ın aldığı puan 84’dür. Bu puanlar, sevgilinin âşığın gönlündeki değerini belirtmektedir. Örneğin; “ak” sözcüğü 10 puan alırken, “al” sözcüğü 100 puan almıştır. Sevgilinin ak gerdanının al hale gelmesi âşığı etkileyen bir oluşturmıştır, bu sebeple alınan puan değerleri sağlıklıdır. “Dedi” mısraında, en az puanı 28.3 puanla başka kelimesinin aldığını görüyoruz. Her günkü halden başka bir hâlin olması tabii ki tedirginlik yaratabilir bu sebeple hayret uyandıran bir hâli bildiren bu kelimenin aldığı puan şiirin kavramlaştırılması boyutundan bakıldığında sağlıklıdır. Bugün sözcüğü ile zamanın vurgulanması sözcüğün aldığı puanı anlamlı kılmaktadır. Yine dedi kısmında “çiçek” kelimesinin 9.9 puan alması fakat “gül”ün 80 puan alması ilginçtir. Fakat çiçek genel bir addır. Bir özellik taşıyansa güldür ve gül âşığın gözünde sevgiliyi sembolize eder, bu sebeple gül sözcüğünün 80 puan alması anlamlıdır.

Dedim dilber Emrah aklını aldın

Dedi bu cihanda beni mi buldun

Dedim dilber niçin sarardın soldun

Dedi çekticeğim dil yarasıdır

D	d	m	d	l	b	r	m	r	h	k	l	n	l	d	n			
20	20	33.3	15	25	15	25	33.3	33.3	5	3.3	33.3	33.3	33.3	20	33.3			
73.3			80				71.6			69.9			86.6	381.4/5=76.28				
D	d		b	c	h	n	d	b	n	m		b	l	d	n			
30	30	60	15	3.8	25	15	30	50	100		15	25	15	25				
60	60		58.8				80	100			80			438.8/6=73.13				
D	d	m	d	l	b	r	n	ç	n	s	r	r	d	n	s	l	d	n

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

20	20	33.3	15	25	15	25	33.3	3.3	33.3	3	20	20	12	20	3.8	25	15	25
73.3			80				69.9				75				68.8	367/5=73.4		
D	d		ç	k	t	c	ğ	m		d	l	y	r	s	d	r		
30	30		1.7	1.7	1.7	10	16.7	16.7		30	50	20	20	3	12	20		
60				48.5						80		75			263.5/4=65.88			
3.Dörtlüğün Ortalama Puanı: 288.69/4=72.17																		

Bu dörtlükte “dedim” kısmında şâir, mahlasından kendisini soyutlayarak, başkası gibi kendi hâlini bildirmekte ve aklının gittiğini söylemektedir. Fakat şâir bu durumdan hoşnut olduğu için sözcüklerin puanları yüksektir. Daha sonra yine “dedim” kısmında sevgilinin niçin sararıp solduğunu sormaktadır. “Sararmak solmak” olumlu anlam içermez fakat burada âşık duygularının karşılıklı olmasını ister ve kendisi ile sevgilinin aynı hâlli olmasından âdeta hoşnuttur, bu çerçeveden bakıldığında sözcüklerin aldığı puanlar mantıklıdır. “Dedi” kısımlarında ise, sevgilinin “bu cihanda beni mi buldun?” ifadesinde beni mi sorusundaki, mi soru ekiyle yaptığı vurgu ve mi soru ekinin aldığı puan sorudaki merak duygusunu ve memnuniyeti göstermektedir. “Çektiğim” kelimesinin 50’nin altında puan alması çekmenin, bir şeyi taşımanın hayattaki zorluğunu ifade etmektedir. Çektiğinin “gönül yarası” olduğunu söyleyen sevgilinin bu yaraların ciddi yaralar olmasını belirtmesi fakat bu yaraların aşk yarası olması sebebiyle aşığın hoşnut durumda bulunması, yara sözcüğünün aldığı 75 puanı açıklamaktadır.

Erzurumlu Emrah Şiiri	Akıcı Ünsüz	Tonlu Sızıcı	Tonlu Patlayıcı	Tonsuz Sızıcı	Tonsuz Patlayıcı	Dörtlük Ortalama sı
1. dörtlük	%50	%1.5	% 30.30	%12.12	% 6.06	69.28
2. dörtlük	%42.42	% 0	% 33.33	%12.12	%12.12	63.87
3. dörtlük	%46.15	% 0	% 36.92	% 9.2	% 7.6	72.17
Şiirin Genel Ortalama Puanı: 205.32 / 3= 68.44						

Görüldüğü gibi, birinci dörtlüğün ortalama puanı % 69.28, ikinci dörtlüğün ortalama puanı % 63.87, üçüncü dörtlüğün ortalama puanı % 72.17 olup, genel ortalama % 68.44’tür. Genel ortalamanın 100’e doğru yaklaşması, fonetik-semantik incelemelerinde, lirizmin göstergesi olması bakımından son derece önemlidir (Coşkun, 2008: 267). Tabloya bakıldığında ünsüzlerin çeşitlerine göre dağılımının paralel olduğu göze çarpmaktadır. Akıcı seslerin

oranı, birinci dörtlükte % 50, ikinci dörtlükte % 42.42, üçüncü dörtlükte % 46.15'dir. Bu oranlar bize, şiirde akıcı seslerle oluşan lirizmi göstermektedir. Tonlu sızıcı oranı, oldukça düşüktür. Tonlu sızıcı sesler j, v ve z'dir. Zaten j sesi çok az kelimedede bulunur. Sadece birinci dörtlükteki zülûf kelimesindeki z sesi, tonlu sızıcı sestir. Akıcı seslerden sonra en fazla ortalamaya sahip olan ünsüz çeşidi tonlu patlayıcılarıdır. Birinci dörtlükteki tonlu patlayıcı oranı % 30.30, ikinci dörtlükteki tonlu patlayıcı oranı % 33.33, üçüncü dörtlükteki tonlu patlayıcı oranı % 36.92'dir. Patlayıcı seslerin tonlu patlayıcı özellikte olması, şiirin olumlu duygularını yansıtmakta, şiirin lirizmini artırmaktadır. Tonsuz sesler, aperiyyodik seslerdir, bu sebeple tonsuz oranının düşük olması şiirin lirizmi açısından sağlıklıdır. Tonsuz sızıcı seslere baktığımızda birinci ve ikinci dörtlükte % 12.12, üçüncü dörtlükte % 9.2 oranında olduğu görülmektedir. Tonsuz patlayıcı seslerin oranı ise, birinci dörtlükte % 6.06, ikinci dörtlükte % 12.12, üçüncü dörtlükte % 7.6'dır. Tonsuz oranının diğer akıcı ve tonlu seslere oranla daha düşük değerlerde olması, şâirin dil bilinci içerisinde, tonlu sesleri fazla kullandığını, bunun da şiirin lirizmine katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Coşkun (2008: 265), Âşık Veysel'in Mektup isimli halk şiir örneğini incelemiş, kelime değerlendirme tablosuna göre, şiirin ortalama puanını 80.31 olarak tespit etmiştir. Aşağıya Karacaoğlu'nın "Ala Gözlerini Sevdığım Dilber" ve Âşık Ömer'in "Ela Gözlerine Kurban Olduğum" şiirlerinin (Açık Önkas, 2010: 4957), ünsüz oranları ve genel ortalaması verilmiştir. Ünsüz oranlarında akıcıların fazla olması ve şiirlerin genel ortalamasının 100'e yaklaşması, halk şiiri örneklerinin lirik özellikli olduğunun göstergesidir (Coşkun, 2008: 267). İncelenen halk şiiri örneklerinin hepsinin, genel ortalamasının 70 puanın üzerinde olması, Coşkun'un ifade ettiği lirik özellikli şiir tanımı ile örtüşmektedir.

Karacaoğlu Şiiri	Akıcı	Tonlu Sızıcı	Tonlu Patlayıcı	Tonsuz Sızıcı	Tonsuz Patlayıcı	Dörtlük Puanı
1. dörtlük	% 46.15	% 7.69	% 21.53	% 6.15	% 16.92	70.46
2. dörtlük	% 50	% 6.06	% 24.24	% 9.09	% 9.09	69.37
3. dörtlük	% 53.96	% 7.93	% 19.04	% 6.34	% 11.11	73.37
4. dörtlük	% 56.25	% 4.68	% 18.75	% 9.37	% 10.93	72.55
Şiirin Genel Ortalama Puanı: 71.43						

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Âşık Ömer Şiiri	Akıcı	Tonlu Sızıcı	Tonlu Patlayıcı	Tonsuz Sızıcı	Tonsuz Patlayıcı	Dörtlük Puanı
1.dörtlük	%57.37	%3.27	%24.59	%4.91	%9.83	76.92
2.dörtlük	%58.18	%1.81	%10.90	%10.90	%18.18	70.07
3.dörtlük	%64.40	%1.69	%20.33	%3.38	%11.86	75.47
4.dörtlük	%45.90	%3.27	%24.59	%9.83	%8.19	66.77
Şiirin Genel Ortalama Puanı: 72.30						

Ayrıca Türkmen'in (2010: Ekler) çalışmasında, fonetik bakımdan Aşık Veysel Şatıroğlu, Yunus Emre, Karacaoğlu ve Pir Sultan Abdal'ın halk şiiri örnekleri, kelime puanlama tablosuna göre puanlanmıştır. Şiirlerin genel ortalamalarına bakıldığında, Aşık Veysel'in "Sen Bir Çiçek Olsan" şiirinin 72,09, Yunus Emre'nin "Gel Gör Beni Aşk Neyledi" şiirinin 74,66, "Aşkın Aldı Benden Beni" şiirinin 68,72, "Haber Eylene Aşıklara" şiirinin 74,32, "Aşk Ver Bana" şiirinin 74,07, Karacaoğlu'nun "Var Git Ölüm" şiirinin 69,95, "Evvel Allah Ahir Allah" şiirinin 66,71, Pir Sultan Abdal'ın "Hak Bizi Yoktan Var Etti" şiirinin 68,22 puan aldıkları görülmektedir. Bu çalışmaların hepsinde halk şiiri örneklerinin 70'e yakın veya 70'in üzerinde puanlar aldığı görülmektedir.

Sonuç

İncelenen şiirlerin mısralarındaki akıcı ünsüz oranının fazla olması şiirlerin lirizmini artıran başlıca unsurdur. Şiirlerde akıcı ünsüzlerin ve tonlu patlayıcı ünsüzlerin oran olarak fazla olması, tonsuz sızıcı ve tonsuz patlayıcı ünsüzlerin oran olarak az olması önemli bir göstergedir. Şairlerin periyodik ünsüzleri fazla kullanıp, aperiodyk ünsüzleri az kullanması şiirlerin lirizmi ile doğrudan ilintilidir.

Şiirlerin kelimelerinin yansıttıkları anlamla, bu kelimeleri oluşturan ses değerlerinin örtüştüğü görülmüştür. Olumlu duygular çerçevesinde, şiirin duygu dünyasında olumlu anlam taşıyarak kavramlaştırılan kelimeler, olumsuz kavramlaşanlara göre daha fazla puan almıştır. Âşığın gözüyle sevgilinin uzuvlarının söz konusu edildiği mısralarda, sevgilinin uzuvlarının aldığı puanlar oldukça fazladır. Bu paralelde "dedim" mısralarının "dedi" mısralarından fazla puan aldığı görülmüştür. Yani şiirlerde akıcı ve tonlu seslerin, tonsuz seslerden fazla olması, olumlu duygu ile melodik ses arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir.

Türkçe eğitiminde okuma ve anlama öğretiminin sağlıklı olması için, fonetik-semantik ilişkisinin sağlıklı kurulması gerekir. Şiirin duygusu sağlıklı bir şekilde yansıtılırsa, sesli okuma etkili olacaktır. Bu doğrultuda halk şiiri örnekleri sade, yalın ve içten söyleyişe sahip lirik özellikli şiirler olmaları bakımından son derece önemlidir.

Öneriler

Türkçe dersinin temel amacı, ana dilini doğru ve kurallarına uygun kullanabilen, sağlıklı ve etkili iletişim kurabilen öğrenciler yetiştirmektir. Okul öncesinde öğrencilerin zihin ve dil gelişimi için sözcük hazinesini geliştirecek, onlara belli değerler ve davranışlar kazandıracak edebî türler, fonetik-semantik ilişkisini sağlıklı olarak çocukta algılayacak örnekler, Türkçe ders kitaplarında yer almalıdır. Alan uzmanları tarafından fonetik- semantik ilişkisi incelenmiş lirik özelliği ön planda olan halk şiiri örneklerinin ders kitaplarına konulması, bu bakımdan son derece önemlidir.

İlköğretimde görev yapan öğretmenlerin fonetik-semantik ilişkisini kavrayabilmeleri için Türkçe ders kitaplarında yer alması beklenen halk şiiri örnekleri, öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarının gelişmesini ve zenginleşmesini sağlayacaktır. Öğretmenlerin, öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarını zenginleştirecek kavramlar dünyasına girmeleri ancak fonetik-semantik ilişkili çalışmalarla tespit edilecek, sağlıklı örneklerin Türkçe ders kitaplarına girmesiyle mümkün olacaktır.

Fonetik-semantik ilişkisi sağlıklı kurulan şiir ve metin örneklerinden oluşan Türkçe ders kitapları öğrencilerin dil becerilerinin gelişmesini sağlayacaktır. İlköğretim Türkçe ders kitaplarında halk şiiri örneklerinin bulunması alan eğitimi açısından şüphesiz önemlidir. Öğrencilerin kendi kültürlerini tanımaları ve okuma zevki kazanmaları için, fonetik-semantik ilişkisinin kuvvetli olduğu tespit edilen halk şiiri örnekleri ile karşılaştırılmaları faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇIK ÖNKAŞ, Nilgün, "Teaching Poetry in the Relationship of Phonetics and Semantics", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Volume 2, Issue 2, 2010.
- AKSAN, Doğan, *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- ALTAN, Abdulkadir vd., *İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-7*, MEB Yayınları, Ankara 2008.
- ALTAN, Abdulkadir vd., *İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-8*, MEB Yayınları, Ankara 2008.
- ALTINTAŞ, Güldane ve BURSALIOĞLU Yeliz, *İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-6*, Özgün Yayıncılık, Ankara 2006.
- COĞKUN, Mustafa, *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ÇER, Erkan, *gürde Fonetik-Semantik Gelişiminin İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2010.
- ELÇİN, gükrü, *Folklor ve Halk Edebiyatının Milli Birliğin Oluşmasındaki Rolü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1986.
- EROL, Abdullah vd., *İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-6*, MEB Yayınları, Ankara 2007.
- FLAKOWSKI, Jankovic Martina, *Klangstrukturen und inhaltliche Aussage in lyrischer Dichtung-Untersuchungen zur Phonostilistik-Theoretische Grundlagen und praktische Analyse*, Frankfurt am Main 1993.

-
- KAPULU, Ahmet vd., **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-6**, Koza Yayıncılık, Ankara 2007.
- KARADAĞ, Metin, **Türk Halk Bilimi İncelemeleri**, Alem BasımYayın, Balıkesir 1994.
- KURT, Mustafa vd., **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-8**, Batu Yayıncılık, İstanbul 2008.
- KURT, Mustafa vd., **Ortaöğretim Türk Edebiyatı-9**, MEB Yayınları, Ankara 2007.
- KURT, Mustafa vd., **Ortaöğretim Türk Edebiyatı-11**, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- KURT, Mustafa vd., **Ortaöğretim Türk Edebiyatı-12**, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- TÜRKMEN, Yeşim, Lirik şiirlerdeki Sözcük ve Söz Gruplarının Anlamlarıyla Sesleri Arasındaki Çiğkinin ve Kavramlaştırmanın Türkçe Eğitimindeki Yeri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2010.
- YANGIN, Banu vd., **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı-7**, Pasifik Yayınları, Ankara 2007.
- YILAR, Ömer , **Halk Bilimi ve Eğitim**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 1997.

SÖZ EDİMLERİ KURAMI AÇISINDAN KURGUSAL ANLATI METİNLERİNDE SÖZ AKTARIMI

Soner AKŞEHİRLİ*

ÖZET

Söz ya da söylem aktarımı hem günlük iletişimde hem de kurgusal anlatı metinlerinde sıkça görülen dilbilimsel bir olgudur. Dilbilim açısından söz aktarımı doğrudan, dolaylı ve serbest dolaylı olmak üzere üç temel biçimde ele alınır. J.L.Austin tarafından geliştirilen söz edimleri kuramı ise, söz aktarımına farklı bir açıdan bakmamızı sağlayabilir. Kurama göre bir söz söylemek (düzsöz), bir iş yapmaktır (edimsöz). Ayrıca söylenen sözün etkisiyle yapılan bir iş de olabilir (etkisöz). Günlük iletişimde aktarıcı, kurgusal metinlerde ise anlatıcı söz aktarımını gerçekleştirirken, aktardığı sözün düzsöz, edimsöz ve etkisöz bileşenlerinden herhangi birini, ikisini ya da üçünü birden aktarabilir. Bu aynı zamanda anlatısal metinleri yöneten bakış açısının belirlenmesinde de dikkate alınması gereken bir süreçtir. Böylece kurgusal metinler için söz edimleri kuramına dayanan yeni bir söz aktarım tipolojisi oluşturulabilir.

Anahtar Kelimeler: söz aktarımı, söz edimleri kuramı, düzsöz edimi, edimsöz edimi, anlatısal metin.

REPORTED SPEECH IN FICTIONAL NARRATIVE TEXTS IN TERMS OF SPEECH ACTS THEORY

ABSTRACT

Speech or discourse reporting (speech representation) is a linguistic phenomenon which is seen both in ordinary communication and fictional narrative texts. In linguistics, speech reporting is differentiated as direct, indirect and free-indirect speech. On the other and, speech acts theory, suggested by J.L.Auistin, can provide a new perspective for speech reporting. According to theory, to say or to produce a statement (locutionary act) is to perform an act (illocutionary act). Moreover, one can performed an act influenced by an locutionary act. In ordinary communication, reporter and in fictional texts narrator may report one, two or all of the locutionary act, illocutionary act and perlocutionary act of reported statement. At the same time, these processes must considered in determining point of view that governing narrative texts. So that, we can develop a new typology of speech reporting for fictional texts.

Key Words: speech reporting, speech acts theory, locutionary act, illocutionary act, narrative text.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ege Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: soner.aksehirli@ege.edu.tr

1. Söz Aktarımına Genel Bir Bakış

Söz aktarımı, bir konuşucunun ya da bir sözceleme öznesinin¹, kendisine ait olmayan ya da kendisine ait olsa da konuşma anından daha önce söylenmiş bir sözü aktarmasıdır. Bu durumda biri aktarılan söz biri de aktaran söz olmak üzere iki ayrı sözceleme edimi vardır. Aktaran söz ile aktarılan sözün bütünüyle aynı olması “doğrudan söz aktarımı” (direct discourse) olarak bilinir. Ancak burada yine de iki ayrı sözceleme ediminin olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü her ne kadar dilbilgisel ve anlamsal açıdan aynı olsalar da iki farklı sözceleme öznesi olduğu için farklı sözceler söz konusudur. Bir kişinin, daha önce kendisi tarafından söylenmiş bir sözü aktardığı durumlarda da aynı ikilik geçerlidir. Bu kez sözceleme öznesi aynı olmasına karşın sözceleme zamanı farklıdır ve bu nedenle yine iki ayrı sözce bulunur. Aktarılan sözün, aktarıcı tarafından bazı dilbilgisel değişikliklerle aktarılması ise “dolaylı aktarım” ya da “dolaylı söylem” (indirect discourse) olarak bilinir. Bu tür aktarımda sözcesi aktarılan ile sözcüyü aktaranın aynı kişi olup olmaması önemli değildir; çünkü her iki durumda da iki ayrı sözce vardır ve aktaran sözce, aktardığı sözcüyü içermektedir.

Gül (2007) hem aktarılan sözün hem de aktarımın kendisinin kurgusal ya da gerçek olup olmamasına bakmaksızın söz aktarımın dolaysız, dolaylı, bağımsız dolaysız, bağımsız dolaylı aktarım ve söz-eylem anlatı aktarımı olmak üzere beş tipinden söz eder.

Dolaysız ya da doğrudan söz aktarımı, bir sözün hiçbir dilbilgisel değişiklik yapılmadan aktarılmasıdır. Burada söz aktarımını yapan konuşucu ya da anlatıcı, sözü bir başkasına bırakır. Aktarılan söz genellikle tırnak içine alınır ve ardından çoğunlukla *dedi* aktarım fiili kullanılır:

(1)“Bu kış, son on yılın en soğuk kışı olacak” dedi.

Bu tür aktarımın *doğrudan* sıfatıyla nitelenmesi, aktarımda hiçbir aracının bulunmadığı anlamına gelmez; çünkü gerek tırnak işaretinin gerekse *dedi* fiilinin kullanılması aktarıcının varlığını belirgin bir şekilde göstermektedir. Burada söz konusu olan şey, aktarılan sözün üzerinde aktarıcının/anlatıcının herhangi bir değişiklik yapmamasıdır. Söz, söylendiği gibi aktarılır. Bu bir bakıma söylenmiş olan sözün taklidi. Doğrudan aktarım sadece *dedi* fiili ile değil, bazen de *diye* sözcüğü ile yapılır. Aslında bu durum doğrudan aktarımla dolaylı aktarımın birleşmesi gibidir:

(2)“Bu kış, son on yılın en soğuk kışı olacak” diye uyarıda bulundu.

Burada aktarıcı/anlatıcı yine sözü değiştirmeden aktarır, ama bu kez aktardığı sözle ilgili bir betimleme, bir yorum yapar.

Dolaylı aktarım ise aktarılan söz ya da söylem ile aktarıcının/anlatıcının sözünün birleşmesidir. Her dilin kendine özgü dilbilgisel olanaklarıyla biçimlendirdiği bu tür aktarımda aktarımı yapanın varlığı, aktarılan sözcenin sözceleme öznesinin varlığının önüne geçer:

(3) Bu kışın, son on yılın en soğuk kışı olacağını söyledi.

Tıpkı doğrudan aktarımda olduğu gibi dolaylı aktarımda da asıl aktarım fiili olan *söyledi* gibi tarafsız bir sözcük yerine bazen başka fiiller de kullanılır:

(4) Bu kışın, son yılın en soğuk kışı olacağını vurguladı.

ya da

(5) Bu kışın, son on yılın en soğuk kışı olacağını belirtti.

¹ Sözceleme kuramına göre, belirli bir yerde, belirli bir zamanda ve belirli bir dinleyiciye hitaben sözce üreten kişiye sözceleme öznesi adı verilir. Bu edimin adı “sözceleme”, bu edimle üretilen şey ise “sözce”dir. Sözceleme öznesi, dinleyici, zaman ve mekan sözcenin söyleme şartlarını oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Kıran, Z. (2006). *Dilbilimime Giriş*. Ankara:Seçkin Yayıncılık

Bağımsız dolaysız söz aktarımı ya da *serbest dolaylı söz aktarımı* olarak adlandırılan aktarım biçiminde ise aktarıcı/anlatıcı hemen hemen tamamen silinir. Aktarımın varlığına işaret eden tek şey, tırnak işaretlerinin kullanılmasıdır. Kurgusal anlatı metinlerinde sıkça gördüğümüz bu aktarım biçimi, söz aktarımları içinde belki de en *dolaysız* olanıdır:

“Bu kış, son on yılın en soğuk kışı olacak”

Bağımsız dolaylı söz aktarımı da kurgusal metinlerde çok kullanılan bir yöntemdir. Burada, tıpkı dolaylı söylemde olduğu gibi aktarılan söz ile aktaran söz iç içe geçer. Ancak bu kez herhangi bir aktarım fiili kullanılmaz. Bu durumda aktarımın dolaylılığı aktarılan sözün eylem zamanı ile aktaran sözün eylem zamanı arasındaki farka dayanır:

(6) “Yarın seni görmeye geleceğim”

gibi bir sözcenin bağımsız dolaylı aktarımı

(7) Yarın onu görmeye gidecekti.

şeklindedir. Söz aktarımında kullanılan *EcEk-tİ* birleşik biçimbirimini oluşturan *-EcEk*, aktarılan sözceye aittir; *-tİ* ise aktarımın işaretidir; yani sözün söylenmesi ile aktarılması arasındaki zamansal uzaklık, aktarımın varlığına işaret etmektedir. Bu tür aktarımın ilgi çekici bir diğer yönü de –açıkça belirtilmediği sürece– aktarılan şeyin söz mü düşünce mi olduğunun belirgin olmamasıdır.

Gül (2007) beşinci bir aktarım biçimi olarak *söz eylem anlatı aktarımından* söz eder. Burada bir söz aktarımından çok, sözün içeriğine yönelik bir bilgi verilmekte, daha doğrusu aşağıda ele alacağımız gibi sözün *edimsöz* ya da *etkisöz gücü* aktarılmaktadır. Aktarım türleri içinde en dolaylı olan söz eylem anlatı aktarımında, aktarılan sözlerin anlatılan olaylarla eşdeğer bir yapıya büründüğü görülür (Gül 2007, 249):

(8) Yetkililer bu kışın çok soğuk geçeceği uyarısında bulundu.

Todorov, Génette’in sınıflamasını dikkate alarak bu tür aktarımdan “anlatılan söylem” terimiyle söz eder (Todorov 2001: 64). Okuyucu gerçekte ne söylendiğini bilemez, sadece söylenen sözün ne olduğu, neyle ilgili olduğu hakkında bir bilgi edinir

2. Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı ve Bakış Açısı

Kurgusal anlatı metinlerinde karakterlerin (ya da anlatıcı-karakterin) sadece sözleri değil, düşünceleri de aktarılır. Bunlar, henüz sözcelenmemiş bir cümle ya da sözce haline dönüşmemiş zihinsel bir olgu olarak görülebilir. Anlatılardaki söz aktarımı açısından bir sözün sözcelenmiş ya da sözcelenmeden zihinden geçmiş olması arasında bir fark yoktur. Ancak hem söz hem de düşünce aktarımını karşılamak için bazen “bilinç aktarımı” (representation of consciousness) terimi kullanılır (Herman – Vervaeck 2005, 23)

Söz aktarımı dilbilim ile anlatıbilimin ortak konularından biri olmakla birlikte anlatı biliminin konuyu ele alışı ile dilbilimin yaklaşımı arasında bazı farklılıklar görülür. Dilbilim açısından kurgusal metnin, yani roman ya da öykünün kendisi bir sözcüde ve sözcenin sözceleme öznesi o öykü ya da romanın yazarıdır. Bakhtin’in “çok seslilik” kuramına göre burada yazar ile anlatıcının sesi birleşir. Asıl sözcelemenin öznesi olan yazara karşın anlatıcı “konuşan özne”dir. Bir başka deyişle konuşan özne, kendi sözcelerini üretmemekte, yazar tarafından üretilmiş sözceleri onun sesi ile birleşerek dile getirmektedir (Eziler-Kıran 2003, 176-177) Oysa anlatıbilimde yazar ve anlatıcı, özyaşamöyküsel (otobiyografik) bir anlatı dahi olsa kuramsal olarak birbirinden ayrılır. Bir anlatı metninde konuşan ya anlatıcıdır ya da karakterlerdir. Metindeki sözcelerin sözceleme öznesi yazar değil anlatıcıdır. Hatta, karakterlerin doğrudan aktarılan sözceleri bile “anlatıcının doğrudan aktarımı” olarak görülür. Bu bağlamda çok sesliliğin anlatıbilimsel yorumu, anlatıcı ve karakterlerin seslerinin birbirine karışması şeklinde olabilir. Dolayısıyla kurgusal anlatı metninin

bütün anlatım (narration) sorumluluğu anlatıcıya aittir ve anlatıcının konuşmadığı yerlerde de karakterlerin, anlatıcı tarafından doğrudan ya da serbest dolaylı biçimde aktarılan sözleri vardır.

Dilbilimi ile anlatı biliminin söz aktarımını amaç bakımından da farklı şekillerde ele aldıkları görülür. Dilbilimi, söz aktarımı sırasında aktarılan sözün uğradığı dilsel değişiklere odaklanırken² anlatıbilim daha çok anlatıcının bu aktarımdaki yerine ve dolayısıyla bakış açısına önem verir. Anlatı biliminde söz aktarımının temeli ve bu konuya verilen önem Platon'un *Republic III* eserinde, Sokrates'in *mimesis / diegesis* ayrımına bağlı olarak yapılan *şiiir* (yazarın kendi sesi ile konuşması) ve *epik* (anlatıcının söz edimi, karakterin söz edimi ve bunların karışımı) ayrımına kadar gider. Mimesis – diegesis ayrımına göre anlatıdaki karakterlerin sözlerinin hiçbir aracı olmaksızın doğrudan aktarımı *mimesis* iken, dolaylı söylem, serbest dolaylı söylem ve konuşma raporu (speech report) şeklindeki aktarımı *diegesis* olarak düşünülür. Fakat bu düşünce bezen yapısal anlatı bilimindeki öykü/söylem ayrımının temelini de mimesis/diegesis ayrımına dayandığı şeklinde yanlış bir çıkarıma yol açar. Oysa, söz gelimi Génette'in kullandığı *diégèse* terimi, anlatıcının söz edimine değil anlatılmakta olan öyküye (histoire); söylem (discours) ise tam olarak Platon'un *diegesis* dediği şeye, yani anlatıcının anlatma edimine denk düşer (Herman, Jahn, Ryan 2005, 558). Anlatı metninde gerçek ya da saf bir mimesis olması mümkün değildir; her şey, diegesisin belirli derecelerdeki örneğidir. Söz aktarımı açısından düşündüğümüzde, yukarıda da belirtildiği gibi doğrudan aktarımda dahi anlatıcının sözü karaktere bırakması, yani anlatıcının kontrolünde gerçekleşen bir durum söz konusudur. Ancak, sözün anlatıcı tarafından karakterlere bırakılması, karakterlerin silik, belirsiz varlıklarından sıyrılıp “kişileşmesi” anlamına da gelmektedir. Bir başka deyişle, kurgusal anlatı metinlerinde konuşma ya da düşünceye yer verildiğinde, bu konuşma ya da düşüncenin kaynağı olan karakter de kişileştirilmiş olur (Toolan 2001, 120).

Ancak anlatı bilimi açısından söz aktarımının ilgi çekici başka bir yönü vardır. Kurgusal bir metinde, ister doğrudan ister dolaylı yolla aktarılsın, aktarılan söz *gerçekte* söylenmemiş bir sözdür. Her ne kadar anlatıcının kendisi de kurgusal bir varlık olsa da onun sözleri gerçek, somut bir sözceleme ediminin sonucu olan ve okuyucunun³ doğrudan muhatap olduğu sözlerdir. Aktarılan sözlerin, söylendiği *varsayılır*. Bu açıdan bakıldığında kurgusal anlatı metinlerinde dilbilimsel anlamda bir söz aktarımının olup olmadığı sorgulanabilir. Anlatıcı, günlük iletişimde olduğu gibi başka bir kişinin gerçek sözlerini aktarmamakta, *söylendiği varsayılan* sözleri aktarmaktadır; yani aslında gerçek olan aktarılan söz değil, söz aktarımının kendisidir. Günlük dilde aktarım, sadece önceki bir sözü aktarma işlevi taşıırken kurgusal anlatıda hem aktarılan sözü yaratma hem de onu aktarma işlevi eş zamanlı olarak yerine getirilir. Bu nedenle Génette bu konuyu karakterlerin söz ve düşüncelerinin aktarımı olarak değil de *üretimi* ya da *yeniden üretimi* ((re)production) olarak adlandırır (Génette 1988, 50). Ancak bu nokta, anlatı biliminin söz aktarımını sınıflandırmasında bir ölçüt olarak kullanılmaz.

Söz aktarımını anlatısal metinler merkezinde ele alan ve bu alandaki en önemli çalışmalardan birini yapmış olan Cohn (1978), dilbilimindeki genel sınıflamadan farklı bir yaklaşım sergiler. Cohn, anlatıcı ve karakter arasındaki iki farklı ilişkiye bağlı olarak iki tür söz ya da bilinç aktarımından söz eder. Buna göre bilinci ya da sözleri aktarılan karakter ile bu aktarımı yapan karakterin örtüşmesi, birinci şahıs anlatıcı tipinde görülür. İkincisinde ise sözleri aktarılan karakter ile aktarımı yapan birbirinden farklıdır ve bu da üçüncü şahıs anlatıcı tipi için geçerlidir.

² Dilbilimin geniş bir derlem içerisinde gerçekleştirdiği bu tip çalışmalara örnek olarak şu kaynağa bakılabilir: Semino, Elena – Short, Mick (2004). *Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*, Routledge, London, xi+260 s.

³ Aslında yapısal anlatıbilimin anlatısal iletişim kuramına göre anlatıcının (narrator) sözlerine muhatap olan okuyucu değil, dinleyicidir (narratee). (y.n.)

Cohn (1978) birinci ve üçüncü şahıs söz aktarımının her biri için bilinç-zihin temelli bir söz aktarım tipolojisi oluşturur.

Kurgusal anlatı metinlerinde söz aktarımı, sadece dilbilimsel bir olgu ya da deyişbilimsel (rhetorical) bir süreç olarak ele alınmaz. Karakterlerin sözlerinin aktarımı anlatı biliminin bir bakıma merkezi konumundaki bakış açısı (point of view) kavramı etrafında düşünülür. Anlatı metinlerinde kurgusal evrenin, bir bilinç merkezi olan anlatıcı tarafından aktarılması belirli bir bakış açısını zorunlu kılar. Aslında sadece kurgusal anlatılarda değil her türlü anlatıda, anlatıcının anlattığı olay ya da durum karşısında gizli ya da açık bir bakış açısı mutlaka vardır. Kurgusal metinlerde ise anlatıcının bakış açısı, söz konusu metnin anlaşılması ve yorumlanmasında, kurgusal evrenin zihinde yapılandırılmasında son derece önemli bir olgudur.

Günlük dilde bir kişi ya da bir grubun, kurumun olaylar, olgular, insanlar ve en geniş anlamıyla dünya karşısında aldığı öznel tavrı ifade eden “bakış açısı” terimi anlatıbilimde bu genel anlamının dışında, anlatıcı tipolojisi ile ilişkilendirilen bir kavramı ifade eder. Anlatıcının sınırlı ya da sınırsız tanrısal (omniscient) anlatıcı olması, birinci şahıs ya da şahit anlatıcı olması onun bakış açısını belirler. G.Génette’in yaptığı “gören” ve “konuşan” ayrımı bu noktada önem kazanır. Génette’e göre bir anlatıda olayları bize anlatan ile bunları gören her zaman aynı olmayabilir (Génette 1988). Bir başka deyişle anlatıcı, kendi gördüklerini değil de başkasının gördüklerini, başkasının gözünden görünenleri anlatabilir. Üçüncü şahıs anlatıcı, öykü (diegesis) düzlemine ait olan karakterlerden birinin gözünden görülenleri, kendi sözleri ile anlatabilir. Bu durumda konuşan anlatıcı olmasına rağmen, gören, yani, bakış açısının sahibi karakterdir.⁴ Aynı durum birinci şahıs ya da “ben-anlatıcı” ile yazılmış metinlerde de görülebilir. Özellikle “özyaşamöyküsel” (autodiegetic) anlatılarda birinci şahıs anlatıcı geçmişindeki bir olayı, olayın yaşandığı zamandaki bilinci ile anlatabilir. Bu durumda “yaşayan ben” (I-experiencing) ile “anlatan-ben” (I-narrating) farklıdır ve bakış açısı yaşayan ben’e aittir.⁵ Gören ve konuşan arasındaki bu ayrım bakış açısının her zaman anlatıcı ile ilişkilendirilemeyeceğini gösterse de anlatıcı ve bakış açısı kavramları anlatı biliminde daima birlikte ele alınır. Ancak bakış açısı sadece anlatıcının tipi ve kendi gördüklerini anlatıp anlatmaması ile ilişki değildir. Anlatı metinlerinde anlatıcının bakış açısını gösteren başka öznel tutumlar da vardır.

Burada öncelikle öykü (history) ve söylem (discours) ayrımından kısaca söz etmek gerekir. Öykü, mantıksal ve kronolojik olaylar dizisinden ve bu olayları gerçekleştiren ya da olaylardan etkilenen karakterlerden oluşan ve en önemlisi de henüz *anlatılmamış* bir yapıdır. Bu haliyle öykü, yalnızca zihinde var olan, bundan ötürü de henüz bir anlatı haline gelmemiş soyut olaylar dizisidir. Öykü, bir anlatıcının kişisel *söylemi* ile anlatıldığında *anlatı* haline gelir. Yani söylem, öykünün bir anlatıcı tarafından anlatı haline dönüştürülme sürecidir. Bu sürecin tamamında anlatıcının bakış açısı hakimdir. Saussure’ün *dil/söz* ayrımıyla hemen hemen örtüşen öykü/söylem ayrımında, öykü henüz belirli bir bakış açısı ile söze dönüştürülmemiş soyut ve gücül dil gibidir. Nasıl ki söz, bir bireyin dili kendi adına ve kendi özneliği ile işleyişe geçirmesi ise, söylem de öyküyü bir anlatıcının bakış açısı ile anlatı haline getirir (Chatman 2008, 13-31). Öykünün, anlatıcının söylemiyle anlatılmasında anlatıcının bakış açısının varlığını gösteren ilişkiler, bir anlatıda anlatıcının neler yapabileceği sorusuna verilen cevaplarla belirlenebilir. Burada bakış açısının oluşumundaki anahtar kavram “seçme”dir; anlatıcı çeşitli biçimlerde ve çeşitli anlatı öğeleri üzerinde sürekli olarak seçimler yapar. Tüm bunlar onun özneliğini sergiler.

⁴ Reşat Nuri Güntekin’in *Kızılıcak Dalları* romanında üçüncü şahıs anlatıcının, romanın kahramanı Gülsüm hakkında söylediklerinin büyük bir kısmı, Gülsüm’ün bir besleme olarak kaldığı evin sakinlerinin Gülsüm hakkındaki düşünceleridir. Romanda anlatıcının ve karakterlerin bakış açıları arasında sürekli geçişler görülür (y.n.).

⁵ Ömer Seyfettin’in *Ant* öyküsü bunun tipik bir örneğidir. Yetişkin anlatıcı, önce çocukluğuna dair izlenimlerinden söz eder. Burada gören ve konuşan aynı kişilerdir. Ancak daha sonra çocukluğundaki bir anıyı anlatmaya geçtiğinde yaşayan ben’in gördükleri, yani onun bakış açısı hakim olmaya başlar (y.n.).

Anlatıcının temel görevi olayları anlatmaktır. Bu noktada anlatıcı öncelikle anlatacağı olayları seçer. Anlatıcı, öyküyü anlatırken bu öyküyü oluşturan ve öykünün hem süzedizimsel (chronological) hem de mantıksal olarak zorunlu bir parçası olan bazı olayları anlatmadan geçebilir. Öykü düzleminde süresi çok kısa olan bir olay, bu süre ile orantısız bir genişlikte anlatılabileceği gibi bunun tersi de olabilir; uzun yılları kapsayan bir olay anlatıcının söyleminde birkaç cümle ile ifadesini bulabilir. Anlatıcı olayların süredizimsel düzenini değiştirebilir; anlatı sondan ya da ortadan başlayabilir. Öykü düzleminde yaşanan olayların gerçekleşme sıklığı ile anlatımda dile getirilme sıklıkları da aynı ya da farklı olabilir.(Fludernik 2009, 34) Tüm bunlar bakış açısının *öykü zamanı* (story time) ile *söylem zamanı* (discourse time) arasındaki ilişkilere bağlı olan görünümüdür.

Anlatıcının “seçme” yaparak bakış açısını sergilemesinde betimlemeler de çok önemlidir. Mantık gereği hiçbir şey, hiçbir ögesi eksik olmadan betimlenemez. Anlatıcının betimleme yaparken öznel sıfatlar kullanması bir tarafa, betimlediği nesnenin sadece bazı öğelerini seçmesi bile onun bakış açısını gösterir (Bal 1997, 36-43). Söz gelimi bir köyün uzaktan görünümünü betimleyen anlatıcı, hiçbir öznel sıfat kullanmasa bile, bu köyün sadece uzaktan görünen minaresinden ya da kavak ağaçlarından vs. bahsetmesi, onun bakış açısının göstergesidir. Çünkü başka bir anlatıcı evlerden, hayvanlardan vs. söz edebilirdi. Bu açıdan bakıldığında hiçbir betimleme nesnel değildir, her betimlemede belirli bir bakış açısı egemendir. Hiçbir bakış açısının olmadığı bir betimleme, ancak bir “tanım” olabilir.

Anlatıcının “ideoloji” anlamındaki bakış açısı ise ya doğrudan ve açıkça yaptığı ya da betimleme ve anlatma esnasındaki yarı gizli-yarı açık yorumlarıyla görülür. Anlatıcı ile yazar arasındaki kesin ayrımın belki de en çok bulanıklaştığı bölümler, anlatıcının anlatma edimini kesip yorum yapmaya başladığı yerlerdir. Bunun dışında olay anlatımının ve betimlemelerin arasına yerleştirilen yorumlar da teknik anlamda olmasa da dünya görüşü anlamıyla bakış açısının işaretleridir.

Anlatıcının öykü düzleminde aktardığı, söylemi içinde yer verdiği olaylardan biri de karakterlerin sözleridir. Anlatıcının, anlatı metnindeki görünürlüğünü (visibility) derecelendiren unsurların başında gelen söz aktarımı, çeşitli biçimleriyle aynı zamanda bakış açısı ile yakından ilişkilidir. Anlatıcının bakış açısının söz aktarımına ilişkin görünümü genellikle aktarımın dolaylılığı/doğrudanlığı çerçevesinde ele alınır ve doğrudan aktarımdan dolayı aktarıma gidildikçe anlatıcının ve dolayısıyla onun öznel bakış açısının belirginleştiği vurgulanır. Aşağıda kurgusal metinlerdeki söz aktarımına söz edimleri kuramı açısından yaklaşılabilecek ve yeni bir aktarım biçimi sınıflaması denenecektir.

3.Söz Edimleri Kuramı ve Söz Aktarımı

Söz edimleri (speech acts) kuramı, Austin’in ortaya attığı ve onun öğrencisi olan J.Searle tarafından geliştirilmiş bir dil felsefesi kuramıdır. Aynı zamanda edimbilimin de (pragmatics) inceleme alanına giren bu kuram, dilin sadece bir iletişim aracı olduğu ve temel işlevinin dünyadaki olay ve olguları betimlemek, bildirmek olduğu yolundaki geleneksel görüşü kabul etmez (Searle 2000, 12). Austin *How to Do Things With Words*⁶ isimli eserinde sözceleri “gözlemciler” (constatives) ve “edimseller” (performatives) olarak ikiye ayırır. Birinci gruba giren sözceler sadece doğruluk değeri verilebilen sözcelerdir; buna karşın edimseller, doğru ya da yanlış olabilen bir şey bildirimin ötesinde, başka bir iş daha yaparlar. Yani biz, bazı sözceleri kullanarak bir iş gerçekleştiririz, bir başka deyişle bazı edimlerin gerçekleşmesi ancak bazı sözlerin söylenmesiyle mümkündür. Mesela *söz vermek, karar vermek, betimleme yapmak, öykü anlatmak, teselli etmek,*

⁶ Eser Türkçe’ye de çevrilmiştir:

Austin, J.I.(2007). *Söylemek ve Yapmak*. (Çev.Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları

evlilik teklifinde bulunmak gibi pek çok edimin gerçekleşmesi için bu edimlere eşlik eden, bu edimleri gerçekleştiren sözcelere ihtiyaç vardır.

Ancak Austin daha sonra sadece bir şey bildiren, herhangi bir iş yapmayan hiçbir sözün olamayacağını da söyler. Dolayısıyla her iletişimde mutlaka edimsel bir içerik vardır. Bir konuşucu, belli bir bağlamda bir dinleyiciye bir şey söylediği her durumda başka bir iş de yapar. İletişim kurmak, bunlardan sadece biri ve zorunlu olanıdır (Searle 2000: 18) Yani her şeyden önce, bir söz söylemenin kendisi de bir edimdir. Bunun dışında söylenen her sözle, o sözü söylemenin yanında başka bir edim daha gerçekleştirilir. Kısacası, “bir şey söylemek, bir şey yapmaktır” (Austin 2007, 15). Örneğin birisine,

(1) Merhaba!

dendiğinde “selam verme” edimi,

Nasılsın?

dendiğinde bir soru sorma ya da “hal-hatır sorma” edimi,

(2) Üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir.

dendiğinde “bilgi verme” edimi gerçekleştirilir. Austin, bu düşünceden hareketle, birisine bir şey söylediğinde *düzsöz edimi*, *edimsöz edimi* ve *etkisöz edimi* olmak üzere üç edim gerçekleştirildiğini söyler. Bir başka deyişle bu üç edim bir araya gelerek bir “söz edimi” oluşturur.

Düzsöz edimi, bir söz üretme edimidir ve seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma olmak üzere üç katmandan oluşur. Seslendirme edimi, konuşulan dilin bünyesinde yer alan bazı sesleri arka arkaya sıralamaktır. *Seni seviyorum* diyen kişi, bu sözü oluşturan tüm sesleri arka arkaya seslendirir. Dillendirme edimi, seslendirme ediminin bir sonucu olarak, o dilin söz varlığında yer alan sözcükleri, dilbilgisi kurallarına uygun bir şekilde dile getirme edimidir. Anlamlandırma edimi ise, seslendirme ve dillendirme edimi ile üretilmiş olan sözün bir anlama işaret etmesi, dil dışı dünyada yer alan bir nesne, olay ya da olguya gönderimde bulunmasıdır (Searle 2000:18)

Edimsöz edimi, bir kişinin düzsöz ediminde bulunarak yerine getirdiği bir diğer edimdir. Bir başka deyişle, her düzsözün bir edimsöz içeriği vardır. Austin, buna söylenen sözün “edimsöz gücü” (illocutionary force) adını da verir. Ona göre, düzsöz düzleminde “anlam, bildirme” gibi olgular söz konusu iken, edimsöz düzleminde yerine getirdiği iş, yani sözün edimsöz gücü önemlidir (Searle 2000, 20).

Bir kişinin, bir düzsöz ediminde bulunarak bir edimsöz gerçekleştirmesi, onu dinleyen kişinin eylemleri, duyguları, düşünceleri üzerinde bir takım değişikliklere yol açar; daha genel bir ifadeyle söylenen sözün dinleyici üzerinde belli bir etkisi olur. Sözle gerçekleştirilen bu edime ise “etkisöz edimi” adı verilir. “Austin’e göre bu edim, bir şey söylerken bir şey yapma edimi olarak tanımladığı edimsöz ediminden farklı olarak, bir şey söyleyerek bir şey yapma edimidir.” (Searle 2000, 23) Burada, söz edimleri kuramının yerindelik koşulları, edimsellerin sınıflanması gibi konularına ve kurama yöneltlen bazı eleştirilere girmeksizin, sadece kuramın temelini oluşturan düzsöz, edimsöz, etkisöz ayrımı söz konusu edilecektir.

Yukarıda da belirtildiği gibi kurgusal anlatı metinlerinde, anlatıcının sözleri dışındaki sözler, varsayıma dayanır ve bunların gerçekliği yoktur. Bu durum özellikle dolaylı yoldan aktarılan sözler için geçerli olmakla birlikte, doğrudan aktarılan sözler de söylenmiş olduğu izlenimi yaratılan sözlerdir. Bu açıdan, kurgusal bir metinde gerçek anlamda sadece anlatıcının bir söz edimi gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Düzsöz ediminin yanında, bir öykü ya da romanda anlatıcının edimsözleri temelde şunlar olabilir:

- a. olayları/durumları *anlatmak*
- b. Karakterleri, zaman-mekan düzlemini ve karakterlerin psikolojik durumlarını *betimlemek*
- c. Olaylar, kişiler ve belirli durumlar hakkında *yorum, açıklama* ya da *eleştiri* yapmak
- d. Karakterlerin (ya da karakter anlatıcı olarak kendisinin) *sözlerini ve düşüncelerini aktarmak*

Searle (1979) anlatıcı-yazar ayrımı yapmaksızın, kurgusal öykülemenin gerçek bir söz edimi olmadığını, ancak bir “söz edimi taklidi” olduğunu söyler. Onun bu görüşü, söz edimleri kuramının dil ve dil dışı arasındaki ilişki üzerine kurulmuş olması, buna karşın kurgusal metinlerde dil ve dil dışı dünya arasındaki ilişkinin belirsiz olmasına dayanır. Ancak biz, ister kurgusal anlatıcı ister yazar tarafından gerçekleştirilsin, yukarıdaki dört temel edimin *gerçek* birer söz edimi olduğu görüşündeyiz. Kurgusal karakterlerin ise *varsayımsal* bir söz edimi gerçekleştirdiğini düşünmemiz gerekir. Eğer öyle olmasaydı sadece söz edimleri açısından değil, genel anlamda kurgusal metinlerde bir söz aktarımından bahsedilmezdi. Fakat, anlatıcının aksine, karakterlerin edimsözlerinin sayısı, tıpkı gerçek iletişimlerde olduğu gibi çok daha fazladır. Bu edimsözlerin ve hatta etkisözlerin ne olduğu anlatıcının izin verdiği ölçüde öğrenilebilir. Çünkü anlatıcı, karakterlerin düzsöz edimlerini doğrudan ya da dolaylı yoldan aktarsa bile edimsöz ve etkisözleri aktarmayabilir. Daha da önemlisi, anlatıcının dolaylı yoldan düzsöz edimini aktarıp edimsöz içeriğini ayrıca bildirdiği durumlarda gerçekte söylenen sözün ne olduğu tam olarak bilmediği için o sözün edimsöz içeriği konusunda da ancak anlatıcının bildirdikleri ile yetinilir. Burada, anlatıcının gerçekleştirdiği bütün edimlerde olduğu gibi söz aktarım ediminde de bakış açısının önemli bir rolü olduğu anlaşılır. Çünkü anlatıcı, aktardığı sözün edimsözünü kendi bakış açısına göre bildirebilir. Doğrudan aktarılan ve edimsöz içeriği bildirilmeyen sözlerin hangi edimsöz içeriğine sahip oldukları okuyucunun yorumuna kalır. Aktarılan sözlerin etkisöz gücü ise anlatıcının bakış açısından edimsöze göre daha bağımsız bir nitelik taşır. Çünkü sözün etkisöz edimi, tıpkı anlatıdaki diğer olaylar gibidir. Bir olayın ya da bir eylemin bir sözün etkisiyle gerçekleşip gerçekleşmemesi, tüm olayların o anlatıdaki genel ya da egemen bakış açısı ile sunulması bakımından önemli bir ayrım değildir.

Karakterlerin sözlerinin de birer söz edimi olarak düşünülmesi durumunda, anlatıcının bu söz edimini aktarımında, bakış açısına ve amacına bağlı olarak çeşitli yollar izleyebileceği görülür. Sadece düzsöz edimini aktarabileceği gibi, sözün edimsöz ve hatta etkisöz edimlerini de aktarabilir ve bunları yaparken bakış açısına göre bazı tasarruflarda bulunabilir. Aşağıda, dilbilimin belirlediği genel söz aktarım biçimleri ile söz edimleri kuramı birlikte düşünülerek, kurgusal bir metinde anlatıcının, karakterlerin söz edimlerini hangi biçimlerde aktarabileceği, ağırlıklı olarak Ömer Seyfettin, gerek duyulduğunda Haldun Taner ve Sabahattin Ali’nin öykülerinden örneklerle gösterilecektir.

4. Söz edimleri açısından söz aktarım biçimleri

4.1. Doğrudan düzsöz aktarımı

Bu tür aktarımda anlatıcı, kendisinin ya da bir karakterin sözlerini, bu sözlerin edimsöz içeriğine ilişkin herhangi bir bilgi vermeden ya da bir yorum yapmadan aktarır. Dilbilimsel sınıflamadaki doğrudan aktarım ve serbest dolaylı aktarım bu gruba girer. Yukarıda belirtildiği gibi düzsöz edimi *seslendirme*, *dillendirme* ve *anlamlandırma* olmak üzere üç edimden oluşur ve bunlardan sadece ilk ikisi yinelenebilir, bildirebilir ve aktarılabilir. Bunun nedeni aktarılan sözcenin sadece kendi şartları içinde bir *anlamlandırma* edimi gerçekleştirebilmesidir. Oysa sözce aktarıldığında, sözceleme şartlarından koparılmaktadır. Ancak kurgusal metinlerde gerçek anlamda *seslendirilmiş* ve *dillendirilmiş* bir sözcenin olmaması, anlatıcının sözleri *aktarım formunda*

üretmesi nedeniyle, söz edimleri kuramının bu ilkesinin kurgusal metinlerde söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Anlatıların genellikle diyalog bölümlerinde anlatıcının hiç araya girmeden aktardığı sözler, doğrudan düzsöz aktarımına örnektir ve bu tür aktarımlarda genellikle konuşma çizgisi kullanılır:

- (1) - Erzak birince ne yapacağız?
 - Allah kerim...
 - Ama, kışın akın güç olur, beyim.
 - Allah Kerim...
 - Nasıl?
 - Mesela bakarsın ki ganimet ayağımıza gelir.
 - Ya ganimet gelmeden bir muhasaraya uğrarsak?
 - Yine Allah Kerim...

(Ömer Seyfettin I, *Vire*, s.170)⁷

Ancak aktarılan düzsöz, bazı durumlarda sözleme öznesinin statüsünden ötürü zorunlu ve doğal olarak edimsözü de içinde barındırır. Sözceleme öznesi, dinleyici, sözceleme zamanı ve yeri olmak üzere dört bileşenden oluşan sözceleme ediminin sonunda üretilmiş olan sözceler, hem anlamlarını hem de edimsöz içeriklerini bu sözceleme şartlarına bağlı olarak kazanırlar. Sözgelimi binbaşı rütbesindeki bir subayın, bir ere *camı açar mısın?* demesi, sözceleme şartlarından bağımsız olarak düşünüldüğünde bir *rica etme* edimi olarak yorumlanabilir. Oysa ki sözceleme öznesi ile dinleyici arasındaki ilişki bu düzsözün bir *emir* olmasını zorunlu kılmaktadır. Aşağıdaki örnekte de böyle bir durum söz konusudur:

- (2) Padişah, huzurunda dîvan duran ağasına:
 - Sarık odasına hapsedsinler. Yanına kitap, kalem, kağıt vermesinler.
 Dedi.

(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.14)

Burada anlatıcı *dedi* aktarım fiilini kullanarak sadece bir düzsöz aktarımı yapmış olsa da aktardığı sözcenin öznesi bir padişah olduğu için bu sözcenin edimsözü bir emirdir. Dolayısıyla bazı durumlarda edimsöz kendiliğinden ve sözceleme öznesi ile sözce arasındaki ilişkiyi doğal olarak anlaşılar. Anlatıcının burada edimsözü değiştirme yetkisi ya da şansı yoktur.

Anlatıcının düzsöz aktarımını gerçekleştirirken edimsöz içeriği hakkında kendisini sınırlayan bir başka durum da aktarılan düzsözün, edimsöz gücünü de *dillendirme* edimi olarak içinde barındırmasıdır:

- (3) - Efendimize arz edin. Mührü humayunlarını kabul ettim.
 Dedi.

(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.17)

Bu örnekte düzsöz, kendisiyle gerçekleştirilen edimsözü de ifade etmektedir (kabul etmek); dolayısıyla anlatıcının müdahale şansı kalmamaktadır.

4.2. Dolaylı düzsöz aktarımı

Karakterlerin sözlerinin dolaylı olarak aktarılması anlatıcının varlığını belirginleştirir. Anlatıcı, karakterin gerçekleştirdiği düzsöz ediminin seslendirme ve dillendirme edimlerini değiştirir; bir başka deyişle yeni bir seslendirme ve dillendirme edimi gerçekleştirir. Bu yeni edim,

⁷ Sayfa numaraları, belirtilen öykünün alındığı kitaba aittir.

daha önce gerçekleştirildiği varsayılan bir düzsöz edimine gönderim yapar. Türkçe’de bu tür aktarım çoğunlukla *söyledi* eylemi ile gerçekleştirilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, “söylemek” eyleminin sadece düzsöz edimine gönderim yapan tarafsız ve edimsöz içeriği taşımayan bir eylem olmasıdır:

(1) Anneme, Hacı Budak'lara gidip Mıstık'ı görmemizi söyledim.

(Ömer Seyfettin I, *And*, s.102)

Dolaylı düzsöz aktarımı sadece *söylemek* eylemi ile yapılmaz. Dilbilimsel sınıflamada *serbest dolaylı aktarım* olarak bilinen bu biçimde anlatıcı, karakterlerin ya da bir karakter anlatıcı olarak kendisinin sözlerini *söylemek* eylemini kullanmaksızın ve yine herhangi bir edimsöz vurgusu yapmaksızın aktarır:

(2) Eğer hocaya söylemeyeceğime yemin edersem, saklamayacaktı. Anlatacaktı.

(Ömer Seyfettin I, *Ant*, s.98)

(3) Mülazimin canı sıkılmıştı. “Afedersiniz ama...” diye başladı ve coştı; eğer benim iddiam doğru olsaydı o kadar büyük adamlar bunu kabul etmezler miydi? Eski ve yeni bütün hükümetçi memurlara “büyük adamlar” diyordu. Hususiyile “Osmanlılık” fikri söylediğim kadar boş, sunî, hülya olaydı muvafık ve muhalif bütün siyasi fırkalar programlarına bunu esas yaparlardı mıydı? Artık Türkiye’de hiç adam yok muydu? Herkes yanılıyor muydu?

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Bayrakları*, s.109)

(4) Tosun Bey coşuyordu. Açtı ağzını, kapadı gözünü...Artık bu kadar kayıtsızlık olur muydu? Bu kulluğa yakışır mıydı? Hasta velinimet hiç düşünülüyordu. Ya otağı suya kaptırıdılarsa...Ya taht bulunamazsa...

(Ömer Seyfettin I, *Ferman*, s.137)

(5) Hayretten aptallaştım. Dilim tutuldu. İleride duran otomobilin arka penceresinde bir kadın hayalinin kıpırdadığını fark ediyor, şık genin Logaritmacı ile konuştuklarını dinliyordum. Kadın nişanlısıymış. Kimin nesi olduğunu söyledi: İstanbul’un en kibar, en eski, en yüksek bir ailesinin ismini işitiyordum.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.8)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, dolaylı aktarımda düzsözün eksiksiz mi yoksa özet olarak mı aktarıldığı bazen belli değildir. Ancak burada önemli olan şey, ister özet şeklinde ister hiçbir sözcük eksik olmadan aktarılsın, düzsözün edimsöz içeriğine dair herhangi bir bilginin verilmemesidir. Bazı durumlarda ise düzsözün özetlenerek aktarıldığı çok belirgindir:

(6) Daha sonra kaza kaymakamı çıktı. İrtical ile söylemeye başladı. Taşra Rumeli şivesiyle oldukça kıymetdâr, haykırıyordu. Dinin, mezhebin, cinsiyetin hükümetle hiç münasebeti olmadığını, hükümetler din, mezhep, cinsiyet için değil, menfaat üzerine tesis edilmiş olduğunu ve hükümetlerin diyanet ve kavmiyetle değil, menfaatle kâim bulunduğunu çekinmeden tekrar ediyordu.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.71)

(7) Sonra bana döndü, mektubu gönderdiği diplomatın hayatını anlatmağa başladı. Evvelâ ihtilalci imiş. Sonra prenslik yapıncı, dahiliye memuru olmuş. Daha sonra mebus...Birkaç ay da adliye nazırlığı etmiş...İstanbul’ın en aziz arkadaşlarındanmış.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.51)

Düzsözün dolaylı ve özet biçiminde aktarılmasında bazen *söyledi* yerine *anlattı* eylemi de kullanılabilir. Bunlardan birincisi düzsözün eksiksiz biçimde aktarıldığını gösterirken, ikincisi bir

bakıma düzsözün konusuna işaret eder. *Anlatmak* aynı zamanda bir edimsöz edimidir; ancak bu edimsöz edimi anlatıcının herhangi bir bakış açısı ya da yorum eklediği, düzsöz ediminin niteliğine ilişkin bir eylemdir:

(8) Sonra tahtın, sağ kolunu dayadığı altın koltuğuna bakarak ahvalin fenalığını, devletin geçirdiği muhatarayı, askerinin fesadını, ordudaki perişanlığı anlattı.

(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.13)

Anlatıcı, bazen bir karakterin sözlerinin büyük bir kısmını düzsöz özeti biçiminde dolaylı yoldan aktarır, bu sözlerin içinden bir ya da birkaç cümleyi doğrudan düzsöz olarak da aktarabilir. Bu da onun söz konusu düzsöze ilişkin bakış açısını gösterir:

(9) Bu hükümeti her ne kadar Türkler teşkil etmiş ise de, tevsî ve terakkisi için bütün bu memleketteki kavimlerin, yani Arnavutların, Arapların, Bulgarların, Rumların, hasılı bütün unsurların çalıştığını, vatanın bütün unsurlara ait olduğunu söyledi. Hatta "Bizim vatanımız, efendiler" dedi, "Bağdat'tan tan Viyana'ya kadar olan yerlerdir. Orada bizim ecdadımızın kemikleri vardır. Biz terakki edip, hatta oralarını istirdât etmeye gayret etmeliyiz. Bunun için mutlaka Meşrutiyet, müsavât lazımdır..."

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.72)

4.3.Doğrudan düzsöz aktarımı + edimsöz aktarımı

Kurgusal anlatı metinlerinde belki de en çok örneği bulunan aktarım biçimidir. Burada anlatıcı, sözü doğrudan karaktere bırakır; ancak onun sözlerine ilişkin bir yorum da yapar. Bu yorum, karakterlerin sözlerinin edimsöz içeriğine ilişkindir ve dolayısıyla anlatıcının bakış açısını yansıtır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, gerçekleşmiş ya da gerçekleşmiş olduğu var sayılan düzsöz ediminin içerdiği edimsöz gücü ile anlatıcının bu sözü aktardıktan sonra ya da aktarmadan önce bildirdiği edimsöz içeriği arasında farklılık olabileceğidir. Aslında tıpkı düzsözün kendisi gibi buna ilişkin edimsöz içeriği de anlatıcı tarafından aktarım biçiminde üretilmiştir; bununla birlikte, anlatıbilim açısından burada öykü (story) düzleminden söylem (discourse) düzlemine bir geçiş söz konusudur ve bu geçiş anlatıcının bakış açısı aracılığıyla mümkün olur. Yani, öykü düzleminde gerçekleştiği var sayılan düzsöz edimleri, anlatıcının yorumuna göre bir edimsöz içeriği kazanır. Bir başka deyişle, kurgusal olmayan söylem biçimlerinde düzsözün doğal olarak içerdiği edimsöz gücü, kurgusal söylemde anlatıcı tarafından aktarım biçiminde ve aktarım *esnasında* üretilir.

Karakter ve anlatıcının varlığını bir bakıma dengeleyen bu aktarım biçiminde çoğunlukla düzsözün ardından *diye* ilgeçi kullanılır. Bu ilgeç, söz edimleri kuramının *bir şey söyleyerek bir şey yapmak* şeklinde ifadesini bulan tanımının adeta simgesi gibidir: (edimsöz içeriğine gönderim yapan sözcükler italik yazılmıştır)

(1) Osman da kalktı, uzaklaşırken yanındakine:

"Vallahi billahi benim dediğim gibi oldu, Ali Faik" diye *izahat* veriyordu

(Sabahattin Ali, *Katil Osman*, s.43)

(2) "Sen ona uyma, Esad ağabey, ben onu eve götürürüm" diye kırmızı saçlıyı *teskine* uğraşılıyor, Esad'ın arkadaşı ise, canı sıkılmış bir halde ellerini pantolonunun ceplerine sokmuş, iki üç adım uzaktan seyrediyordu.

(Sabahattin Ali, *Cigara*, s.69)

(3) “Haydi çek arabanı” diye *payladı*.

(Sabahattin Ali, *Portakal*, s.25)

(4) “Başka yerlerin reklamına aldanmayın...Sanatın, ilmin, hünerin göklere çıktığı yer burası! Baylar, bayanlar, teşrif buyurun!”...diye sağına soluna *yalvarıyordu*.

(Sabahattin Ali, *Millet Yutmuyor*, s.76)

(5) “Zatîâlinizle üç sene evvel Efes harabelerinde teşerrûf etmiştik” diye *kendini tanıttı*.

(Sabahattin Ali, *Çirkince*, s.124)

(6) Alman Profesör:

“Herhalde ihtiyarlıktan” diye *teşhisi koydu*.

(TDK Güzel Yazılar - Haldun Taner, *İznikli Leylek*, s.290)

(7) “Öyle münasebetsizlikler istemem. Sakın yapma ha...” diye *tenbih etti*.

(Ömer Seyfettin I, *Ant*, s.99)

(8) Allah aşkına hikmeti bırak, diye *yalvardım*. Bu zengin kim? Onu anlat.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.8)

Kimi durumlarda ise anlatıcı düzsözü aktardıktan sonra sözü tamamen kendisi alır ve doğrudan aktardığı bu düzsözün içerdiği edimsöz edimini bildirir:

(9) “Çarkçı Bey!...Avara yapmazsak, vaziyet tehlikede galiba! dedi. Çarkçı başı:

“Vallahi bilemem kaptan...Ama bizim makine dairesinden bile ayakta durulmuyor...Süvari Bey’le avara için konuşalım!...”

Yolcuların yanında yapılan bu *münakaşadan* sonra ikisi beraber yukarıya, süvariye çıktılar.

(Sabahattin Ali, *Portakal*, s.21)

(10) Çocuklara mı, eşeğe mi, neye kızdığını bilmeyen Hoca efendi, gayrı ihtiyârî:

- Yıkınız!

emrini verdi.

(Ömer Seyfettin I, *Falaka*, s.121)

Anlatıcı, düzsözün edimsöz içeriğini bazen düzsözü aktarmadan önce de verebilir:

(11) Ben Balkan Harbinden sonra İzmir’e gitmiştim. Bir sene sonra İstanbul’a geldim. Bir gün Meserret Apartmanı’nın önünden geçiyordum. Bir de baktım, bizim Ahmet...Öpmek için elime sarıldı, üstü başı döküyordu. Ne yaptığını sordum: “Hiç, dedi, boştayım”. Sonra sıkılarak benden bir mecdiye istedi. Tekrar niçin, ne sebeple para vereceğimi sordum. “Vallahi iki gündür açım, bari beş kuruş ver. Bugün karnımı doyurayım” dedi. O vakit düşündüm. Bu çocuk da birçok muhacirler gibi serserileşmişti. İnceden inceye *intintâka çektim*. “İki gün evvel karnını doyuracak paran var mıydı?” diye sordum. “Evet” dedi...Üç gün evvelsinden bir gün sonra aç kalacağını niçin düşünmediğini, sordum. Cevap vermedi, yere baktı. O vakit, ona, Koton’u hatırlattım.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.9)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Edimsözün düzsözden önce verilmesi bir bakıma koşullandırılmış ya da yönlendirilmiş bir okumaya neden olduğu için anlatıcının bakış açısının egemenliğini arttırır:

(12) Lafa Müfit Bey başladı. Bu, zaten asabî, zannedersem isterik, maahezâ kuvvetli ve müteşebbis, çekinmez bir adamdır. Doğrudan doğruya Sultan Hamid'i *itham etti*:

"Arkadaşlar!" diye bağırdı. Emin olunuz ki, Meşrutiyete, milletin ümidine vurulan bu yeni ve tahammül olunmaz darbe, Sultan Hamid'dendir...Başka cânî, başka kâtil aramayınız!. Meşrutiyet onun için ölümdür; o zulmetmeden, öldürtmeden, ağlatmadan, kan ve gözyaşı döktürtmeden yaşayamaz, ölür."

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.69)

Ancak önceden verilen edimsöz bazen göreceli olarak tarafsız bir nitelik taşıyabilir:

(13) Budala kız *izah etti*:

"Hayır. Sarı esvaplı, tüfekli adamlar! Mutlaka Baba İstoyan'ı istiyorlar. Eğer gelmezse, oraya gelir, hem hepsini keseriz, hem evlerini yakarız, diyorlar"

(Ömer Seyfettin I, *Bomba*, s.83)

Düzsöz ve edimsözün birlikte aktarılmasında bazen anlatıcının yerine karakterlerin rol oynadığı görülebilir. Doğrudan aktarılan düzsözün edimsöz içeriği, karakterler arasındaki diyalogda yer alabilir. Aşağıdaki örnekte karakterler, anlatıcının hiçbir müdahalesi olmaksızın bir düzsözün edimsöz içeriği üzerinde konuşmaktadırlar:

(14) - Okkası kaç bünun?

- Doksan sekiz buçuk kuruş...

Bakkala dik dik baktı. Bu altmış yaşında kadar, köse, suratsız bir sarıklıydı.

- *Şaka etme!* dedi

- Ne şakası? Doğru söylüyorum.

(Ömer Seyfettin II, *Makul Bir Dönüş*, s.24)

4.4. Dolaylı düzsöz + edimsöz aktarımı

Anlatıcının sesinin baskın olduğu, karakterlerin sesinin ise silikleştiği bir aktarım biçimidir. Kurgusal anlatı metinlerinde anlatıcının olayları sahneleme (scene) yönteminin aksine özetleme (summary) tekniği ile anlattığı bölümlerde karşımıza çıkan bu aktarım biçiminde anlatıcı, karakterlerin düzsözlerini çoğunlukla özet şeklinde verir ve bu düzsözün edimsöz içeriğini bildirir. Bazen edimsöz önce, dolaylı düzsöz sonra; bazen de dolaylı düzsöz önce edimsöz içeriği sonra verilir. Düzsözün dolaylı yoldan verildiği bu aktarım biçiminde söz konusu dolaylılık bazen özetleme olmaksızın görülebilir:

(1) En havalı mal olan portakalların denize atılmasına *karar verildi*.

(Sabahattin Ali, *Portakal*, s.21)

(2) Ondan sonra bir garip *münakaşadır* başladı; bizim doktorlar dün akşam okuyup ezberledikleri makaleye dayanarak keskin sualler soruyorlardı. Yahudi profesör ise şimdiye kadar dekolman ameliyatında tutulmuş olan klasik yolu *anlatıyor*, fakat her defasında bizim doktorların yine o makaleden edinilmiş *itirazları* ile karşılaşılıyordu.

(Sabahattin Ali, *Dekolman*, s.97)

(3) Kantarcı *traşa* geçince tahsildarlar spordan konuşmağa başlamışlardı. Bir gün sonra Almanlara çıkacak millî takım kadrosunu *münakaşa ediyorlar*.

(Haldun Taner – Şişhaneye Yağmur Yağmıyordu, *Kantar Kâtibi Ali Rıza Efendi*, s.22)

(4) Magda, meys ve perişan:

(5) “Ah, inanmazlar, sana bir fenalık yaparlar” dedi. Boris, tekrar *temin etti*. Mutlaka kandıracağını, böyle hareketten başka çare olmadığını, Baba istoyan giderse, işte asıl fenalık o vakit olacağını uzun uzadıya anlattı”

(Ömer Seyfettin I, *Bomba*, s.84)

(6) Hasan hemen Lâle devrine dair *hikmetler yumurtlamağa* başladı. Damat İbrahim Paşa’nın rakam bilmediğini, hesap hassasından mahrumluğunu, Kırk iki İsyânı’nı evveliden tahmin etmek şöyle dursun, hatta kuşbaşı parçalandığı âna kadar anlayamadığını söylüyordu.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.5)

(7) Müfit Bey’in lafı bitince, Âkil ve doktor –sivil oldukları için- kalkıp gittiler. Kısa, bununla beraber şedîd *münakaşalar* oldu. Paşa, sükûneti *tavsiye ediyor*, acele işe şeytan karışacağını *söylüyordu*. Temmuz inkılabında mühim bir rol oynamış olan süvari alay kumandanı Hasan Bey’in, mitingde askerler nâmına nutuk irâd etmesi *kararlaştırıldı*.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.70)

(8) Anneme fikrimi, her çocuk gibi birisiyle ant içmek istediğimi söyledim. Andı *tarif ettim*.

(Ömer Seyfettin I, *And*, s.99)

(9) Mülazim coşuyor, Tanzimat tilsiminin hülyalarıyla, seraplarıyla dalgalanan Osmanlılık rüyasını, onun tatlı hezeyanlarını *tasvir ediyor*, artık büyük Osmanlı milletine kimsenin galip gelemeyeceğini söylüyordu.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Bayrakları*, s.111)

4.5. Düz söz özeti (betimlemeli/betimlemesiz)

Anlatıcının varlığı bazen sadece düzsözün özetlenmesi yoluyla görünür. Öykü düzlemindeki düzsöz, anlatıcı tarafından özet biçiminde verilir, bu düzsöze ilişkin herhangi bir edimsöz aktarımı yapılmaz. Ancak bazen anlatıcı, özetlediği bu düzsözün gerçekleşme biçimine ilişkin bir betimleme yapabilir. Bunu edimsöz içeriği ile karıştırmamak gerekir. Edimsöz içeriği, düzsözle gerçekleşen edimi ifade ederken, düzsöz betimlemesi anlatıcının *seslendirme* ve *dillendirme* edimlerini yorumlanması anlamındadır (düz söz betimlemeleri italik gösterilmiştir):

(1) İyice anlamadım. Ama bu yeminin dehşetini mektepte çocuklara *etrafıyla* söyledim.

(Ömer Seyfettin I, *Falaka*, s.117)

(2) İhtiyar, *sakin ve kuvvetine dayanılmaz bir sesle* bütün düşündüklerimi söylüyor, kimseye itiraf edemeyeceğim emellerimi, arzularımı, hırslarımı, sanki içinde imiş gibi, birer birer bana *tekrarlıyordu*.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.129)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Düzsöz özeti bazı durumlarda, bir bakıma “tarafsız” olarak niteleyebileceğimiz bir aktarım fiili ile yapılabilir. En tipik örneği *sormak* fiili olan bu aktarım biçiminin, düzsözün dilbilgisindeki anlamsal cümle sınıflamasına ilişkin olduğu söylenebilir. Ancak burada da düzsöze ilişkin hiçbir doğrudan aktarım yoktur:

(3) Yaklaştım. Selam verdim. Nereye gittiğini *sordum*.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Bayrakları*, s.106)

(4) Misafirlerle bahçede oturuyorduk. Yaşlı bir zat *saati sordu*.

(Haldun Taner/Konçınalar, *Onikiye Bir Var*, s.3)

(5) Hoca efendi gürültüden uyanınca, işi anladı. Enfiyesini kimin çaldığını *sordu*.

(Ömer Seyfettin I, *Falaka*, s.117)

Düzsöz betimlemesi bazen değişik bir aktarım biçimi de oluşturabilir. Düzsöze ilişkin betimlemenin, düzsözden önce verildiği durumlarda bu betimleme sadece düzsöze ilişkin bir yorum olmaktan çıkıp, aktarılmamış olsa bile okuyucunun/dinleyicinin belirli bir edimsöze yönlendirilmesi işlevini de yerine getirebilir:

(6) Bunu, geçen gün bizim doktora açtım. *Güldü*. “Ne o şimdi de zamanı mı yavaşlatmak istiyorsun?” dedi.

(Haldun Taner /Konçınalar, *Onikiye Bir Var*, s.3)

(6) numaralı örnekte doğrudan aktarılan düzsözden önce anlatıcının aktardığı gülmek eylemi, sadece düzsözün gerçekleşme biçimine ilişkin değildir; bu aynı zamanda düzsözün *şaka* şeklinde bir edimsöz içeriği taşıdığına da işaret etmektedir. Bu nedenle ayrıca bir edimsöz aktarımı yapılmamıştır. (7)’de ise anlatıcı düzsözü aktarmadan önce, bu düzsöz ediminin amacını belirtmiştir. Böylece, cümle tipi olarak bir soru olan düzsözün gerçek edimsözü vurgulanmış olmaktadır:

(7) Kaçarken dönüp arkasına taş atan bir çocuk tehalükiyle *lafı değiştirmek istedim*:

- Siz kimsiniz? Dedim.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.129)

4.6. Edimsöz aktarımı

Anlatıcının düzsöze ilişkin hiçbir doğrudan aktarımda bulunmadığı, sadece düzsözün edimsöz içeriğini verdiği bir aktarım biçimidir:

(1) Eve dönerken eczacıya bir uğrayayım, dedim. Kantar kâtibi kapıda durmuş, sirozlu kaptanın kızını *sorguya çekiyordu*.

(Haldun Taner /Şişhaneye Yağmur Yağmıyordu, *Kantar Kâtibi Ali Rıza Efendi*, s.29)

(2) Ben hemen *yemin ettim*.

(Ömer Seyfettin I, *And*, s.98)

(3) Birbirine benzeyen, vakasız, boş günler kadar insanı bitiren bir azap olamaz. Ne ise yarın memuriyet çıktı. Velmefçe taraflarına gidilecek. Sıram olmadığı halde binbaşıya *rica ettim*. Ben tayin olundum.

(Ömer Seyfettin II, *Nakarat*, s.32)

(4) Koştanof, mânâlı, mânâsız *itirazlar etti*.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.52)

Edimsöz aktarımı, düzsöze yani konuşma edimine ilişkin hiçbir doğrudan aktarımın olmaması nedeniyle, konuşma edimi ile öykü düzlemindeki diğer olaylar arasındaki algılama ve nitelik farkını neredeyse tamamen ortadan kaldırır. (5) numaralı örnekte konuşma edimini zorunlu kılan olaylar, sanki böyle bir konuşma, yani düzsöz edimi hiç olmamış gibi, sadece edimsözler verilerek anlatılmıştır:

(5) Mesele at bulmaktaydı. İstasyon şefine *sordum*, sanki Türkçe anlamıyormuş gibi şaşkın şaşkın yüzüme baktı. Bavulları bıraktığım kahveciye *başvurdum*, beni öyle bir sorguya çekti ki casus diye şüphelendiğini fark edip lafı kısa kestim.

(Sabahattin Ali, *Çirkince*, s.124)

Anlatıcı bazen sadece edimsöz içeriğini aktarsa bile, düzsöze ilişkin bir betimleme de yapabilir:

(6) Kazanın tahrirât kâtibi olan genç bir çocuk, hükümet kapısının yanındaki sütunun kenarında, bir sandalye üzerine çıkmış, *avazı çıktığı kadar bağırarak*, elindeki kağıdı okuyor, istibdâda *lanetler ediyordu*.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.71)

4.7. Söz Aktarım Zinciri

İster kurgusal olsun ister olmasın, söz aktarımı bazen bir “aktarım zinciri” şeklinde gerçekleşebilir. Kurgusal metinler açısından düşündüğümüzde aktarım zinciri için şu olasılıklardan söz edebiliriz:

1. Öykü düzlemindeki bir karakter, bir başka karakterin sözlerini doğrudan düzsöz aktarımı biçiminde verebilir. Anlatıcı da bunu,
  - a. doğrudan aktarabilir
  - b. dolaylı aktarabilir.
2. Öykü düzlemindeki bir karakter, bir başka karakterin sözlerini dolaylı düzsöz aktarımı biçiminde verebilir. Anlatıcı da bunu,
  - a. doğrudan aktarabilir
  - b. dolaylı aktarabilir.

Böylece biri öykü düzlemine diğeri de söylem düzlemine ait iki ayrı aktarım söz konusudur. Elbette bunlar da edimsöz içeriğini aktarıp aktarmamasına göre yeniden sınıflandırılabilir. Ancak öykü ve söylem düzlemi arasında oluşan bu söz aktarım zincirinin aşamalarını belirlemede bazı güçlükler vardır. Bunlar, şöyle bir örnek üzerinde gösterilebilir:

(1) Gözlerinin açık kaldığını ve papaz eliyle kapamağa çalıştığı halde muvaffak olamadığını komşular söylüyorlardı.

(Ömer Seyfettin I, *Bomba*, s.75)

Her şeyden bu örnekte bir dolaylı düzsöz aktarımı söz konusudur ve edimsöze ilişkin bir aktarım yapılmamıştır. Burada belirlenmesi gereken şey, Génette’in *gören* ve *konuşan* ayrımına göre, bu

bilginin öykü düzlemindeki karakterlerin söyleminin bir dolaylı aktarımı mı yoksa tanrısal anlatıcının karakterlerin aracılığına gerek olmaksızın aktardığı bir bilgi mi olduğudur. Alıntıladığımız örnekte geçen *komşular* ifadesi, öykü düzleminin dışındaki anlatıcının değil, öykü düzlemindeki karakterlerin komşularına işaret etmektedir. Dolayısıyla aktarılan bu söylem, karakterlerin, anlatıcı tarafından dolaylı ya da doğrudan aktarılmamış ama *varsayılan* bir söylemi olabileceği gibi, *konusan* anlatıcının, *gören* karakterlerin gördüklerini anlattığı kendi söylemi de olabilir. Burada belirli olan tek şey, anlatıcının gerçekleştirdiği söz aktarımının dolaylı bir düzsöz aktarımı olmasıdır.

Bazı örneklerde ise aktarım zincirini belirlemek daha kolaydır. (2) numaralı örnek, karakterler arasında geçen ve anlatıcı tarafından doğrudan düzsöz olarak aktarılan bir diyalogdan alınmıştır. Karakter, bir başka karakterden duyduklarını dolaylı düzsöz aktarımıyla ve herhangi bir edimsöz vurgusu yapmaksızın *rivayet* etmektedir:

(2) Camide hutbe okunurken, Sultan Hamid'in ismi okunmamış. Müftünün emri varmış. Artık onun ismi katiyen hutbelerde geçmeyecekmiş...

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.73)

Bazen karakter, dolaylı söz aktarımını gerçekleştirirken bu sözün bir kısmını sadece düzsöz, bir kısmını da edimsöz biçiminde verebilir. Bu aynı zamanda düzsözün özetlenmesi anlamına da gelir. (3) numaralı örnekte karakter önce edimsöz içeriğini vermiş ardından da dolaylı düzsöz aktarımı yapmıştır:

(3) Gospodin, sizinle arkadaşınızı odasına *çağırıyor*. Kendisinin romatizmaları tutmuş. Aşağıya inemeyecek.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.51)

4.8. Etkisöz Ediminin Aktarımı

Kurgusal anlatı metinlerinde, söz edimleri kuramına göre bir söz ediminin üçüncü aşaması olan etkisöz edimi farklı bir görünüm sunar. Düzsöz ve edimsöz arasındaki ilişkinin söz aktarımının biçiminden hareketle doğrudan gözlemlenebilmesine rağmen, düzsöz ile etkisöz arasındaki ilişkinin belirlenmesi bazen çok zor, bazen de imkansızdır. Çünkü söz edimleri kuramına göre etkisöz, bir düzsözün, dinleyicinin gerçekleştirdiği bir edime neden olan gücü ya da etkisidir. Bir anlatıdaki olaylar zincirinde hangi olayın hangi düzsöz edimine bağlı olduğu, anlatıcı bu ilişkiyi kurmadıkça okuyucu tarafından ancak öznel yorumlarla bir yargıya bağlanabilir. Bir düzsöz aktarımının ardından anlatılan bir olay, anlatıcı tarafından bu düzsöz edimi ile ilişkilendirildiğinde anlatıcının tarafsız ya da taraflı bir etkisöz aktarımından söz edilebilir. Ancak böyle bir ilişkilendirme yapılmadığında sözel olmayan, yani söz edimi gerektirmeyen bir olayın, kendisinden önceki bir düzsöz ve edimsöz edimi ile olan ilişkisi okuyucunun sebep-sonuç bağıntısı ya da sürezidimsel (chronological) bağıntılar mantığıyla kurulur. Kurgusal anlatı metinlerde bu iki durum, derecelendirilebilir bir karşıtlığın iki kutbunu oluşturur.

(1) numaralı örnekte birinci şahıs anlatıcı, aktaracağı bir düzsözün kendisi üzerinde bıraktığı duygusal *etkiyi* sözü aktarmadan önce verir; ancak bu etkiyle bir etkisöz edimi gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve bunun alıntının dahil olduğu öykü metninde yer alıp yer almadığına karar vermek için öykü metninin tamamını okumak ve gerçekleşen olayları bu sözle ilişkilendirmek gerekecektir:

(1) Gayet heyecanlı, gayet titrek bir sesle, ruhumda derin akisler bırakan, bütün vücudumu saran bir şiddetle ilave etti:

- Ey genç muharri! Gel, sen bir kahraman ol! Nefsini düşünme. Boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır (...)

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.130)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Aynı belirsizlik ve yoruma açık olma durumu (2) numaralı alıntı için de geçerlidir:

(2) - Haydi bre oğlan! Eğleniyor musun? Türk'te ne sosyalist olur, ne nasyonalist...

Diye bir kahkaha attı. İnsan ne tuhaftır. Bir Türk bu sözü söylese, belki hiç aldırılmazdım. Fakat bir Bulgarın, böyle azıcık hakarete benzeyen bu hakikati bağırışı, beni müteessir etti.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.53)

Anlatıcının, edimsöz gücüne ilişkin bir vurgu da katarak aktardığı bazı durumlarda, düzsözün ardından gerçekleşen olay ile bu düzsözün amaçladığı etkisöz edimi arasında, amaç ve sonuç bakımından bir farklılık olabilir. Bu farklılık, anlatıcının aktarım biçimine bağlıdır:

(3) Müfit Bey, "Hal'ini isteyelim, ısrar edelim, bu seferki hareketimiz son ve kat'i olsun" diye hiddet ve teessüfte muhakemelerini kaybetmiş olan genç zabıtları *tehyiç ettikçe*, o sıkılıyor ve şu müteheyyiç mevkii teskin için bir "idare-i maslahat", bir "üslûb-ı hakîmâne" mucizesi düşünüyordu.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, 70)

Bu örnekte, düzsözün muhatabı olan karakterin gerçekleştirdiği *düşünme* edimi ve düşündüğü şeyler, edimsözü ile birlikte verilen düzsözün bir etkisöz edimidir, ancak düzsözün sahibinin aslında bunu amaçlamadığı anlatıcının yorumlarıyla görülmektedir. Benzer bir durum (4) numaralı örnekte de vardır. Edimsözü ile birlikte verilen düzsöz, sahibinin amaçladığından farklı bir etkisöze neden olmuştur:

(4) Kayıkçıya "dayan amca, dayan" diye gayret verecek oldu, fakat bu mânâsız yarışın ne demek olduğunu anlamayan adamcağızın ters bir bakışı lafını ağzına tıkadı.

(Sabahattin Ali, *Beyaz Bir Gemi*, s.35)

Bazı durumlarda ise amaçlanan ve gerçekleşen etkisöze dair anlatıcının herhangi bir yorumu yoktur. Böyle durumlarda düzsöz ile etkisöz ilişkisini kurmak daha sorunsuzdur:

(5) "Senin Koton kadar hissin yok muydu" dedim. Utandı, başını daha beter eğdi, önüne baktı.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.9)

Düzsöz ediminden sonra gerçekleşen ve bu düzsözle ilişkisi açık olan bir olay, aynı zamanda sözel bir olay, yani bir edimsöz olabilir. Ancak bu kez de bir diyalogda geçen her sözün, kendisinden önce söylenen sözün etkisözü olup olmadığı tartışması gündeme gelir:

(6) "Şuradan sap, soluna ilk gelen sokağa gir. Biraz yürü. Orada Kosova Oteli vardır. Sahibi ahabımdır. Benden selam söyle, de ki „ben, şimdi bütün oteli süpürmeğe, yıkamağa hazırım. Bütün apteshaneleri temizleyeyim. Bana beş kuruş ver." O, bu pazarlığa razı olur. Razı olmazsa, ben Valde Kiraathanesi'ndeyim. Gel. Beni gör. Sana bugün ekmek parası getirecek başka bir işi bulurum" dedim. *Reddetmedi*.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.10)

Söz edimleri kuramı, etkisöz edimimi düzsözün neden olduğu bir *olay* olarak tanımlarken bu olayın sözel olup olmaması konusunda bir ayırım yapmamıştır. Etkisöz edimi, kurama göre “bir düzsöz ediminde bulunup belli bir edimsöz edimini yerine getiren kişinin, bulunduğu düzsöz edimi aracılığıyla, isteyerek ya da istemeyerek, kendisini dinleyen kişinin ya da başkalarının (konuşan kişinin kendisi de dahil) duyguları, düşünceleri, eylemleri üzerinde bir takım sonuçlar yaratma edimidir.” (Searle 2000, 23). Bu tanımda söz konusu sonucun sözel olup olmadığına dair bir vurgu yoktur. Buna göre, bir düzsözün yarattığı her türlü ekti ya da sonuç etkisöz edimi olarak nitelendirilebilir. Yani, bir diyalogda söylenen sözler, kendilerinden önceki düzsözün etkisöz bir sonucudur:

(7) “İşte, bu adam sensin! Seni kendime vekil tayin edeceğim.
Deyince, boynunu büküp efendisini dinleyen küçük ihtiyar doğruldu.
“Beni affedin padişahım” dedi.
(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.13)

(8) numaralı örnek alıntıda, bir düzsözün, muhatabının duygu ve düşünceleri üzerindeki etkisi düzsözle açıkça ilişkilendirilerek verilmiştir. Ayrıca bu örnekte önce edimsöz, ardından bu edimsözün bağlı olduğu düzsöz de yer almaktadır. Böylece, bir söz ediminin üç bileşeni de anlatıcı tarafından aktarılmış olmaktadır:

(8) Sonra bu ihtiyar Karagöz, taşralarda otura otura değişmiş garip lugatlı bir İstanbul şivesiyle bana, nasihat vermeğe başladı. Nasihatlerinden, daima çirkin olan o tahammül olunmaz hakikati hissettirdi. İstirabın, teessüfün faydasız olduğunu, muhite uymak lazım geldiğini, gülüp eğlenmeği, çok düşünmemeyi, hiçbir şeye ehemmiyet vermemeği *tavsiye ediyordu*. Diyordu ki:

- Kısmetin yokmuş, erkânıharp olamamışsın...Artık büyük yerleri, hele İstanbul'u bütün bütün unutmalı... Akşamları birer tek atmalı. Ense yapmalı. Gülüp oynamalı. Bu ne sanki, Aynaroz papazı gibi, çileye girmek! Yazık, gençliğine acıyorum.

O gittikten sonra düşündüm. Söyledikleri doğru değil miydi? Evet, doğru değil miydi?

(Ömer Seyfettin II, *Nakarat*, s.32)

Kurgusal anlatı metinlerinde sözel olmayan etkisöz edimleri anlatının doğal olay akışı içinde yer alır. (9) numaralı örnekte, doğrudan aktarılan ve edimsözün belirtilmesine gerek olmayacak kadar açık bir düzsöz ve onun etkisözü arka arkaya verilmiştir:

(9) - Şu duvardaki Kur'an-ı Kerim'i aliver.

Matlûbe yürüdü. Daima mihrap gibi yerde asılı gördüğüm yeşil, ipek bir bohçaya sarılı Kur'an-ı Kerim'i aldı, öptü. Başına koydu.

(Ömer Seyfettin II, *Yemin*, s.63)

Etkisöz aktarımı bazen de ilişkili olduğu düzsözün özetinden sonra yapılır:

(10) İhtiyar bana feragat, tevazu, hasbîlik felsefesini anlatıyordu. Dinlerken, hakikaten gergin ve müteheyyiç asabım sükûn buluyordu.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.130)

5.Sonuç

Dilbilim ve anlatıbilimin ortak konularından biri olan söz aktarımı, anlatıbilimde anlatıcının öyküyü söyleme dönüştürmedeki bakış açısının belirtilerinden biri olarak ele alınır. Bakış açısının, söz aktarımlarına bağlı olarak belirlenmesinde genellikle dilbilimdeki aktarım biçimlerinin kurgusal metinlerdeki örnekleri üzerinde durulur. Sözün doğrudan ve dolaylı aktarım biçimleri, anlatıcının görünürlük derecesine işaret eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ancak söz edimleri kuramının, bir sözü üç bileşene ayırması, söz aktarımı için de yeni bir sınıflamanın yapılabilmesi anlamına gelir. Aktarıcı/anlatıcı; düzsöz, edimsöz ya da etkisöz bileşenleri arasında *bakış açısı* ve *amacına göre* aktarım açısından bir seçim yapar. Yukarıdaki örneklerle bu seçimlerin neler olabileceği gösterilmeye çalışıldı. Elbette, söz edimlerine göre söz aktarım biçimleri bizim verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir. Bazı öyküleri inceleyerek belirlediğimiz bu belli başlı olasılıkların sayısının, örneklemin genişletilmesi ile artacağı kuşkusuzdur. Burada vurgulanmak istenen en önemli nokta, söz aktarımının sadece doğrudanlık / dolaylılık ekseninde değil, söz edimleri kuramının ayrımlarına göre de incelenebileceğidir. Bu incelemeye bağlı olarak kurgusal metinlerde anlatıcının bakış açısının belirlenmesinde farklı bir yol da kullanılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- AUSTIN, J.L.(2007). **Söylemek ve Yapmak**. (Çev.Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları
- BAL, Mieke (1997). **Narratology. Introduction to the Theory of Narrative**. Canada: University of Toronto Press.
- CHATMAN, Seymour (2008). **Öykü ve Söylem**. (Çev.Özgür Yaren). İstanbul
- COHN, Dorrit (1978). **Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction**. New Jersey: Princeton University Press, New Jersey.
- EZİLER-KIRAN, Ayşe (2003). “Dilde Çokseslilik”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**. Multilingual, İstanbul, ss. 175-192.
- FLUDERNİK, Monica (2009). **An Introduction to Narratology**. London: Routledge
- GENETTE, Gerard (1988). **Narrative Discourse (Revisited)**. Translated by Jane E.Lewin. Cornell University Press, America
- Güzel Yazılar (1996): Hikayeler I. Ankara: Türk Dil Kurumu
- HERMAN Luc, VERVAECK Bart (2005) *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln and London: University of Nebraska Press,.
- ÖMER SEYFETTİN (1976). **En Güzel Hikayeler. Birinci Kitap (I)** (Haz.Tahir Alangu) İstanbul
- ÖMER SEYFETTİN (1976). **En Güzel Hikayeler. İkinci Kitap(II)** (Haz.Tahir Alangu) İstanbul
- SABAHATTİN ALİ (1987) **Sırça Köşk**. İstanbul
- SEARLE, J. (1979). **Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts**. Cambridge University Press: U.K.
- SEARLE, J. (2000). **Söz Edimleri** (çev.R.Levent Aysever) Ayraç Yayınları: Ankara
- SEMINO Elena, SHORT Mick (2004). **Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing**. Routledge, London
- TANER, Haldun (1955) **Şişhaneye Yağmur Yağıyordu**. İstanbul: Varlık Yayınları
- TANER, Haldun (1967). **Konçinalar**. İstanbul: Varlık Yayınları
- TODOROV, Tzvetan.(2001). **Poetikaya Giriş**.(Çev.Kaya Şahin) Metis Eleştiri: İstanbul
- TODOROV, Michael (2001) **Narrative: A Critical Linguistic Introduction**. Routledge: USA

CÜMLE YAPISI BAKIMINDAN ÖZBEK ATASÖZLERİ

Bilal AKTAN*

ÖZET

Türkiye Türkçesi Türk dilinin Batı kolunda, Özbek Türkçesi ise Doğu kolunda yer alan iki önemli lehçedir. Ses ve şekil bilgisi bakımından bu iki çağdaş Türk lehçesi arasında büyük farklar var ise de söz dizimi bakımından karşılaştırıldıklarında her iki lehçe arasında önemli bir fark bulunmadığı görülür. Söz dizimsel açıdan önemli bir değişikliğin olmayışı, elbette Özbek atasözlerinin cümle yapıları için de geçerlidir. Özbek Türkçesindeki atasözleri arasında “basit, birleşik, sıralı ve bağlı cümle” kuruluşları ile ifade edilenler kullanılmış; ancak ‘ki(m)’li birleşik’ yapıda atasözleri hiç kullanılmamıştır. Ayrıca atasözleri arasında, sıralı cümle kuruluşunda olanların oran olarak çokluğu ile bağlı cümle kuruluşunda olanların azlığı da bir başka özellik olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özbek atasözleri; basit, birleşik, sıralı, bağlı cümle.

UZBEK PROVERBS IN TERMS OF SENTENCE STRUCTURE

ABSTRACT

Western arm of the Turkish language in Turkey Turkish, Uzbek Turkish arms in the east are two important dialects. This two-way voice and data terms are major differences between the contemporary Turkish dialects is also compared in terms of syntax, there is no significant difference between the two is seen. The lack of a significant change in terms of collocation words, sentence structures, of course, also applies to the Uzbek sayings. Uzbek Turkish proverbs include "a simple, unified, ordered and connected sentences", but 'that' structure was not used at all in the proverbs. Also in proverbs, it is remarkable that sentences structured with sequential form are more abundant than sentences structured with compound form.

Key Words: Uzbek proverbs; simple, compound, and sequential sentence.

Giriş

Atasözleri; anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünde oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış sözlerdir. Özbek Şairi Erkin Vahid, Özbek atasözleri hakkında değerlendirmeyi yapmaktadır: “Atasözleri bizim için asırların sedası, geçmişimizde aynı havayı teneffüs etme hissiyi uyandıran ölmez nutuk ve çağlar arası köprüdür. Hikmetli sözler (atasözleri), bilinmeyen şairlerin yürekleri, halk istidadının mesafe bilmez ışıklarıdır. Zulmün, husumetin ve haksızlığın göğsüne saplanan adalet kılıcıdır. Atasözleri

---

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: baktan55@gmail.com

hiçbir padişahın ilan etmediği ferman, hiçbir cumhurbaşkanının mühürlemediği kanun, hiçbir devlet tarafından yazılmayan anayasadır.” (Yoldaş, Gümüç 1995, 5)

Kalıplaşmış sözlerden biri olan atasözleri, bir yönüyle anlam bilgisinin, bir yönüyle de söz diziminin ilgi alanına girer. Bu incelemede Özbek atasözleri, cümle yapıları göz önüne alınarak söz dizimi yönüyle ele alındı. “Her ikisi de Türk dilinin birer kolu olan Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi, söz dizimi bakımından tamamen aynıdır... Yapılar bakımından ortaya çıkan aynılık, gramer anlayışlarında görülmemektedir. Her iki gramer anlayışının metotları birbirinden farklıdır. Özellikle kelime gruplarında önemli anlayış farklılıkları mevcuttur. Metotlar ne derece farklı olursa olsun, bu durum yapıca aynılığa engel değildir.” (Yaman 2000, 297-98) Özbek Türkçesindeki atasözleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hemen hemen her tür cümle kuruluşu ile ifade edilmiştir. Ancak bazı cümle kuruluşundaki atasözü örnekleri daha çok, bazı kuruluşdaki atasözü örneklerinin ise daha az olduğu görülmüştür. Özbek atasözlerini, cümle yapıları bakımından kuruluşdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Basit Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

Türkiye Türkçesinde, basit cümlelerin yargı bildiren tek yükleme sahip olması esastır. Özbek Türkçesinde “Yapısında tek bir yüklem bulunan, belirli bir fikri ifade edebilen, gramatik ve entonasyon bakımından bütünlük ve semantik birlik” (Häciyev 1985, 78; aktaran Yaman 2000, 253) şeklinde yapılan basit cümle tanımı, Türkiye Türkçesindeki tanımdan farklı değildir. Çünkü Türk dilinin her iki lehçesinde de yargı bildiren tek yüklem bulunması temel ilkedir. *Basit cümle*, Özbek Türkçesinde “saddä gäp” terimi ile adlandırılır. Basit cümle yapısındaki Özbek atasözü pek çoktur.¹

Duğnänning süygenidän

Dostning urgäni yaxşı. (s.99)

“Düşmanın sevmesinden dostun dayağı iyidir.”

Bilimsiz mullädän üstigä yuq ärtilgän eğiş yaxşı. (s.141)

“Üstüne yük vurulan eşek, bilgisiz molladan daha iyidir.”

Haq gäp häqiqdän qimmät. (s.218)

“Doğru söz akikten kıymetlidir.”

Älmäs yerdä qälmäs. (s.239)

“Elmas yerde kalmaz.”

Yärtini yärib yeyiş- tātuvlik nişāsi. (s.318)

“Yarımı bölüşüp yemek iyi geçimin nişanıdır.”

2. Birleşik Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

“Çinde esas yargının bulunduğu bir cümle ile temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşan cümle türü” (Korkmaz 1992, 26) birleşik cümledir. Birleşik cümlede esas olan,

¹ Yaptığımız incelemede üç küçük bir komisyon tarafından hazırlanıp yayımlanan bir kitaptaki Özbek atasözleri esas alınmıştır: *Özbek Xalq Maqallari*, (Hzl.: T. Mirzäyev, B. Sarımsaqav, A. Musaqulav) Gafur Gulam Namidagi Adabiyat va San’at Nəşriyati, Tashkent, 1989. Bu kitaptan alınan ilgili atasözlerinin sayfa numaraları, atasözlerinin sonunda ayrıca içinde verilmiştir. Atasözlerinin Türkiye Türkçesine aktarmalarında, Murat Yatağan’a ait *Özbek Halk Makalleri (Özbek Halk Atasözleri)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, adlı çalışmadan yararlanılmıştır. (Bu açıklama dipnotunun, Özbek atasözlerinin ilk verilmeye bağlandığında verilmesi daha doğru olur.)

birden çok yargı taġyan yüklem bulunması ve bu yüklemlerin çekimli fiil olmasıdır. “Bünyesinde *zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil* veya bu tür kelimelerden yapılmıġ bir kelime grubu bulunduran cümleler *basit cümle*dir.” (Yaman 2000, 251)² Ėünkü bu tür kelime grupları tam yargı bildirmezler. Bu gruplarda yüklem görevindeki kelimeler, birer çekimsiz fiil (fiilimsi)dir. “Özbek Türkçesinde hem Ėıl hem de anlamca birleġmiġ iki yüklem, dolayısıyla iki yüklemden oluġan cümlelere birleġik cümle (*qoġnā gāp*) denilmektedir. Ancak Özbek gramerciliġinde *qoġmā gāp* terimi, Türkiye gramerciliġindeki *birleġik cümle* kavramı yanında *baġlı, sıralı ve giriġik* (fiilimsiler ile kurulu) *cümleleri* de kapsamaktadır.” (Yaman 2000, 257) Bu durumda, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında birleġik cümle anlayıġında biraz fark bulunduġu görölmektedir.

Yaptıġımız inceleme sonucu, birleġik cümle kuruluġundaki Özbek atasözleri arasında *ġartlı birleġik* ile *iç içe birleġik cümle* çeġilerine yer verildiġi hâlde, *ki(m)’li birleġik cümle* çeġine hiç yer verilmediġi görölmüġtür. Örnekleri görölen birleġik cümle Ėekilleri ġağındadır:

2.1. ġartlı Birleġik Cümle Kuruluġundaki Atasözleri

ġart ifadesine dayalı bir yan cümle ile bir ana cümleden meydana gelen, yani oluġve kılıġ bir ġata baġlanan atasözleridir. “Her iki lehçenin ġartlı birleġik cümleleri temelde aynıdır. -sa eki her ne kadar Özbek Türkçesinde ġart anlamı yanı sıra dilek anlamı veriyorsa da” (Yaman 2000, 262) incelediġimiz atasözlerinde yalnızca ġart anlamı söz konusudur. -sa ekinin ġart yanında dilek ifade etmesi durumu Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. (Korkmaz 2003, 690-692). ġartlı birleġik kuruluġundaki atasözleri:

Körpāng qayārdā bolsā

Köngling ġu yārdā. (s.7)

“Sevdiġin nerede ise gönlün orada(dır).”

Ėānning ölgisi kelsā izdā yātār. (s.65)

“Yılanın ölecekse izinde yatar.”

Maġiz açġık bolsā postigā hām urār. (s.67)

“Ceviz acı ise kabuġuna da vurur.”

Xasisdān tuxum ālsāng sariġi çıqmās. (s.178)

“Cimriden yumurta alsan sarısı çıkmaz.”

Baxtsiz quduqqa kirsā qum yāġar. (s.197)

“Bahtsız, kuyuya girse kum yaġar.”

Ėt ātdān qālsā qulāġini kesār. (s.240)

“At ata yenilse kulaġını koparır.”

² Genel olarak “fiilimsi” diye bilinen, gerçekte birer “çekimsiz fiil” olan fiil yapıları ile birlikte kurulan cümleler, Türk dil bilgisinde uzun yıllar birleġikcümle olarak kabul edilmiġtir. Ancak bugün pek çok bilim insanı, çekimsiz fiil (fiilimsi)ler ile kurulan cümlelerin *birleġik cümle* değil, tek yargı bildirdikleri için *basit cümle* sayılmaları gerektiġini kabul etmektedir. Bu görüġteher ne kadar pek çok bilgin var ise de bu görüġübenimseyenlerin bir kısmını ĖuĖıkilde sayabiliriz: Zeynep Korkmaz, Ahmet Bican Ercilasun ve Leylā Karahan’ın görüġlei için bk. Leylā Karahan, “Türkçede BirleġikCümle Problemi” *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK, Ankara, 1995, s.36-42; Hamza Zülfikar, *Giriġik Cümle Sorunu*, Türk Dili, S. 522, (Haziran) 1995, s.543-547; Metin Karaörs, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1993, s.48; Ėsmet Cemiloġlu, *Dede Korkut Hikāyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK Yay., Ankara, 2001, s. 66-67; Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Ėstanbul, 2008, s. 168 vb.

Nimä eksäng Ğuniöräsän. (s.353)

“Ne ekersen onu biçersin.”

Bazı atasözlerinde Ğatlı birleğk cümle anlamı bulunduğu hâlde -sa Ğat ekine yer verilmemiğtir. Kuruluğyönünden sıralı cümleler gibi görünen bu cümleler, Ğatlı birleğk cümle anlamı taÇmaktadır. Bu tür sıralı cümlelerin ilki iÇevsel olarak Ğat cümlesidir.

Vätäning tinç(ø) - sen tinç. (s.6)

“Vatanın huzurlu (ise) sen de huzurlusun.”

Birlik bâr(ø) - tiriklik bâr. (s.13)

“Birlik var(sa) dirlik vardır.”

Källäm bâr(ø) - bir köp tilläm bâr. (s.133)

“Aklım var(sa) birçok altınım vardır.”

Toqqızidä qandäy(ø) - toqsänidä Ğundäy. (s.161)

“Dokuzunda nasıl(sa) doksanında öyledir.”

Üstä qandäy(ø) - Ğäird Ğundäy. (s.161)

“Ustası nasıl(sa) çırağı öyledir.”

Sevging äz(ø) - umring äz,

Sevging sâz(ø) - umring sâz. (s.249)

“Sevgin az (ise) ömrün az, sevgin yerinde (ise) hayatın yolundadır.”

Ne yâmân âr-nâmus yâmân(ø). (s.326)

“Ne kötüdür ar namus kötü (ise)!” (Temel cümle Ğart cümlesinden önce gelmiÇ)

2.2. İç İç Birleşik Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

“Bir cümlelerin, bir görevle bağka bir cümlelerin içinde yer almasıyla oluÇan cümleye iç içe birleşik cümle adı verilir. Ğ iç birleğk cümlede iç (yan) cümle temel cümlelerin nesnesi olur.” (Özkan, Sevinçli 2008, 163) Ğ cümle bazı durumlarda yargı bildiren tek kelime bile olabilir. Ğ cümleye Özbek Türkçesinde özgä gäp denir. Bunun iki türü söz konusudur. “EĞer bir baÇkasının cümlesi aynen kullanılırsa buna köçirmä gäp (aktarma cümle); bağkasına ait cümle, konuğanın veya yazarın ifadesi ile dile getirilirse buna da özläştirmä gäp (uyarlanmığ cümle) denir. Türkiye gramerciliğinde cümle, bu bakımdan herhangi bir sınıflandırmaya konu olmaz.” (Yaman 2000, 258)

“Türkiye gramerciliğindeki iç içe birleğk cümle anlayığının Özbekistan gramerciliğindeki terim olarak mukabili yoktur. Ancak yapıca özgä gäplär iç içe birleğk cümleye benzemektedir. Aslında özgä gäp terimi daha çok alıntı cümle anlamında kullanılmakla birlikte, iç içe cümlelerin de kısmen bu özelliği taÇdığı düğünülürse kavramlar birbirine yakın kabul edilebilir.” (Yaman 2000, 263) Atasözlerindeki iç cümlelerin hemen hemen hepsinin sonunda dep zarf-fiili kullanılmığtır. AĞğıdaki iç içe birleşik cümle kuruluşundaki atasözlerinde geçen iç cümlelerin altı çizilmiğtir:

Pul yoq deb qayĖurmä,

Ğyoq deb qayĖur. (s.33)

“Para yok diye kaygılanma, iş yok diye kaygılan.”

Yârim bâr deb yürmä,

Haqıqıy yâr bolmäsä.

Qızım bâr deb kerilmä,

Esli huÇı bolmäsä. (s.132)

“Yarım var deyip durma,

Hakiki yar değılse.

Kızım var deyip gerinme,

Düşünceli- aklı başında değılse”.

KiÇıyoq deb sözlämä,

Âğzing yâmân örgänär. (s.159)

“Kimse yok deyip söyleme, ağzın kötü alışır.”

Qızım bâr deb kerilmä,

Esli - huÇı bolmäsä. (s.167)

“Kızım var deyip gerinme, düşünceli-aklı başında değılse.”

Argumâqdâ yol yoq deb

Yolgä taÇäb ketmänglär.

Er yigitdâ mâl yoq deb

Yâvgä taÇäb ketmänglär. (s.219)

“İyi ata yol yok, deyip

Yola bırakıp gitmeyin.

Cesur yiğide mal yok, deyip

Düşmana bırakıp gitmeyin.”

Yârim bâr deb yârlmä,

Haqıqıy yâr bolmäsä. (s.246)

“Dostum var deyip övünme, hakikî dost değılse.”

Sevdim deb maqtänmä,

Sevildim deb maqtän. (s.249)

“Sevdim diye övünme, sevildim diye övün”.

Kelinim bâr deb kerilmä,

Çı buyursä erinmä. (s.255)

“Gelinim var diye gerinme, iş buyursa erinme.”

Kelin qıldım deb kerilmä,

Çä buyursä erinmä.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Çğä buyursä erinsäng

Oğlingning közigä körinmä. (s.277)

“Gelin aldım deyip gerinme,

İşe buyursa erinme.

İşe buyurduğunda erinirsen

Oğlunun gözüne görünme.”

Xâtinim qız tuğdı deb öpkälämä,

ğerning erkäk-urgâçisi bärâbär. (s.280)

“Hanımım kız doğurdu deyip öfkelenme, aslanın erkeği dişisi birdir.”

Devânägä, yol bolsın, deb bolär mi? (s.310)

“Deliye „Nereye gidiyorsun?“ demek olur mu?”

Tentäk çinini aytämän deb sirini aytär. (s.344)

“Aptal, doğrusunu söyleyeyim derken sırrını söyler.”

3. Sıralı Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

Yapıları bakımından Özbek atasözlerinin dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de sıralı cümle kuruluşunda olanların çokluğudur. “Sıralı cümle, arka arkaya sıralanmış cümlelerden oluşur. Cümleler arasında temel cümle-yardımcı cümle ilgisi değil, art arda olma, eGzamanda olma veya karÇılaÇırma-denkleÇirme ilgisi vardır.” (Özkan, Sevinçli 2008, 169)

“Özbekistan gramerciliğinde, Türkiye gramerciliğinin „sıralı cümle“ Çeklinde adlandırdığı cümlelere *bağlävçi väsitäsiz birikkän qoşmä gäplär* adı verilmektedir. Bu yapıdaki cümleler, birleÇk cümleler „qoÇnä gäplär“in bir türü olarak kabul edilir. Bağlı cümlelerin Türkiye Türkçesinden farklı bir sınıflaması söz konusudur. Kendisini oluşturan cümlelerin birbirleriyle olan ilişkilerine göre ikiye ayrılır:

a) Teng qısmli qoÇnä gäp (Denk kısımlı birleÇk cümle).

Bu tür sıralı cümlelerde bir araya gelen cümleler, bir birlerine eÇti bir Çekilde bağlanırlar.

b) Tabe qısmli qoÇnä gäp (Tâbi kısımlı cümle).

Bu tür sıralı cümlelerde bir araya gelen cümleler birbirlerine denk olarak değil, biri diğerine tâbi olacak Çekilde yer alır.” (Yaman 2000, 274).

AÇğda sıralı cümle kuruluşundaki atasözlerin sınıflandırılmasında, Türkiye Türkçesindeki bağımlı ve bağımsız sıralı cümle anlayıÇ esas alındı:

3.1. Bağımlı Sıralı Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

Bu kuruluşaki atasözleri, hem anlam hem de öğelerinin ortak olmaları yönünden birbirlerine bağılıdır. Atasözlerinde yer alan cümlelerin yalnız baÇna kullanılmaları durumunda ayrı bir anlama sahip oldukları; bu cümlelerdeki öğelerden bazılarının da ortak olduğu görülür. Kısaca atasözlerindeki “bu cümleler, yalnız baÇarına kullanıldıklarında anlamı bulunan, bir araya gelince de aralarında anlam iliÇkisi yanında ortak cümle öğelerine de sahip olan cümlelerdir.” (Özkan, Sevinçli 2008, 169).

3.1.1. Tek Ögesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Atasözleri

Ögelerinden yalnızca biri ortak olan sıralı cümlelerle kurulu atasözleridir. Sıralı cümlelerdeki ortak öge; yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı veya zarf olabilir. Aşağıda verilen atasözlerindeki ortak ögeler, altları çizili olarak gösterilmiştir.

3.1.1.1. Yükleme Ortak Olan Bağımlı Sıralı Atasözleri

Ortak olan yüklem, sıralı cümlelerin hepsine ait olmak üzere, bir kere kullanılabileceği gibi sıralı cümlelerin her birinde tekrarlanarak da kullanılabilir. Ortak yüklem isim ve fiil soylu olabilir:

Bülbül çamänni sevär,

Ādām - vātāni. (s.5)

“Bülbül bağı sever; insan vatani.”

Bülbülgä bağ yaxQ,

Käklikkä - tığ. (s.5)

“Bülbüle bağ güzeldir, kekliğe dağ.” (Yüklem bir kere kullanılmış.)

Yeridän ayrılğan yetti yıl yıǵlār,

Elidän ayrılğan ölgünçä yıǵlār. (s.6)

“Yerinden ayrılan yedi yıl ağlar, vatanından ayrılan ölünceye kadar ağlar.”

QuQ buağa sıǵınār,

Ādām - vātāngä. (s.11)

“Kuş dala, insan vatana sığınır.”

Yālǵız itning hurgāni bilinmās,

Yālǵız kiQning yürgāni bilinmās. (s.13)

“Yalnız itin ürdüğü, yalnız adamın yürüdüğü bilinmez.”

Suvning aqıQgä qarā,

Xalqning xahiQgä qarā. (s.16)

“Suyun akışına ak, halkın isteğine bak.”

Ānägä oxQab qız tugilmās,

Ātägä oxQab - oğl. (s.278)

“Anaya benzeyen kız doğmaz, babaya benzeyen oğul.”

Arqāǵini körib bözini āl,

Ānasini körib - qızını. (s.284)

“İpini görüp bezini al, anasını görüp kızın.”

Qol qolni tanir,

Kör - yolni. (s.293)

“El eli bilir, kör yolu.”

Āırāq sâyāsini körmās,

Turkish Studies

Qazân - qaräsini. (s.346)

“Yağ lambası, gölgesini görmez; kazan, karasını.”

EĞäking yâmâni qâziq bulğar,

Ätning yâmâni - âxur. (s.348)

“Eşgeğin kötüsü kazık pisletir, atın kötüsü ahır.”

Qāvuni yoq küz bolgänini bilmäs,

Sāvuni yoq yâz bolgänini bilmäs. (s.350)

“Kavunu olmayan güz geldiğini bilmez, çiçeği, sabunu olmayan yaz geldiğini bilmez.”

Qolingni qarmâvdâ tıy,

Tilingni - yığındâ. (s.351)

“Sofrada elini tut, mecliste dilini.”

Ğnikörib ustägä bahâ ber,

Ustâni körib - Ğğirdigä. (s.353)

“İşe bakıp ustaya değer ver, ustaya bakıp çırağına.”

Yüklemi isim olan bazı atasözlerinde, ek-fiil düğbilmektedir. Bu tür atasözünün örneği çöktür:

Qorqâqning közi kättä (ø),

Dängäsäning - sözi. (s.39)

“Korkağın gözü, tembelin sözü büyük(tür).”

Tikenning zähri yâmân (ø),

Tekinxorning qahri yâmân (ø). (s.42)

“Dikenin zehri berbat(tur), bedavacının kahrı.”

Här kiĞning didi bâĞqa(ø),

Här gülning - hidi. (s.351)

“Herkesin zevki başka(dır), her gülün kokusu.”

3.1.1.2. Öznesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Atasözleri

Ortak özne bir kez kullanılabileceği gibi, atasözünün her bağımlı sıralı cümlesinde tekrarlanmıĞ olarak da kullanılabilir:

QuĞhäm ketsä kelädi,

Öz elini sevädi. (s.11)

“Kuş bile gitse gelir, kendi vatanını sever.”

Yälğiz yigit alp bolär,

Alp bolsä häm qalp bolär. (s.13)

“Yalnız yigit kahrama olur, kahraman olunca da değişir.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Köpçilik bir muçdin ursä öldirär,

Bir bürdädän bersä toydirär. (s.15)

“Kalabalık birer yumruk vursa öldürür, birer lokma verse doyurur.”

Emgäksiz itdän yamân,

Ğ tügül bitdän yamân. (s.36)

“Çalışmayan, itten beter; it değil, bitten beterdir.”

EĞäkyürär qâtqâqdä,

Ma“lüm bolär bätqâqdä. (s.37)

“Eşek sert yerde yürür, (iyi olduğu) bataklıkta belli olur.”

Xâtin ğäyrätli bolib qâzân qaynätmä,

Qâzân qaynätmä hām çömiç oynatmä. (s.338)

“Hanım gayret edip kazan kaynatmaz, kazan kaynatsa da kepçe oynatmaz.”

Termilgän qâzân qaynämä,

Qaynäsä hām quyilmä. (s.354)

“Ateşi görerek kazan kaynamaz, kaynasa da dökülmez.”

Ortak özne, bazı bağımlı sıralı cümle kuruluğundaki atasözlerinde açıkça yer almaz. Gizli özne olarak adlandırılan bu tür öznelerin kim veya ne olduğu kiçiklerinden anlaşılır. Gizli özneli atasözlerinin çoğu emir cümlesi kuruluğundadır:

Ägzimgä keldi deb demä (ø),

Äldimgä keldi deb yemä (ø). (s.341)

“Äğzıma geldi diye söyleme; önüme geldi diye yeme.”

Æaqırılğan yer uzâq bolsä hām bär (ø), erinmä (ø),

Æaqırmägän yergä bärmä (ø), körinmä (ø). (s.346)

“Çağrılan yer uzak da olsa git, üşenme; çağrılmayan yere gitme, görünme.” (Özne „sen“dir.)

Ot bilän oynäçmä (ø),

ğämäl bilän muçläçmä (ø). (s.349)

“Ateş ile oynama, rüzgâr ile dövüşme.”

Quyân bilän oynäçsäng täläsän,

Ot bilän oynäçsäng yänäsän. (s.350)

“Tavşan ile oynarsan yorulursun; ateş ile oynarsan yanarsın.”

Qädämni qaräb bäs (ø),

Sözni qaräb ayt (ø). (s.350)

“Adımını bakıp at, sözünü gözetip söyle.”

Bäriçlä mäqtänmä (ø), keliçdämäqtän (ø). (s.352)

Turkish Studies

“Giderken övünme, dönüſte övün.”

3.1.1.3. Nesnesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Atasözleri

Yurt qorisäng ösärsän,

Qorimäsäng tozärsän. (s.10)

“Yurdu korursan yükselirsin; korumazsan yok olursun.”

Erinçâq qizni ergä ber,

Er âlmäsä yergä ber. (s.37)

“Üſengeç kızı kocaya ver, koca almazsa toprağa ver.”

Mâlni bâqsäng toq bolur,

Bâqâlmäsäng yoq bolur. (S.206)

“Mala bakarsan tok olur; bakmasan yok olur.”

Mâlni qıÇâ qumgä haydä,

Yâzdä çimgä haydä. (s.288)

“Malı kışın kuma sür, yazın çayıra.”

Âldin piçâqni özinggä ur,

Âğrimäsä birâvgä ur. (s.336)

“Bıçağı önce kendine vur, acımazsa başkasına.”

Hâr bir sözni bilib äyt,

Köpgä ma“qul qılıb äyt. (s.351)

“Her bir sözü bilerek söyle, herkese makul şekilde söyle.”

3.1.1.4. Yer Tamlayıcısı Ortak Bağımlı Sıralı Atasözleri

Bu kuruluÇaki atasözünün örneği pek yoktur.

Yâmân yânigä yol âlmä,

Yol âlsäng hâmi yâr bolmä. (s.56)

“Kötü yanında yola çıkma, yola çıksan bile dost olma.”

3.1.2. Birden Fazla Ögesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Atasözleri

Bağımlı sıralı cümle kuruluÇundaki atasözlerin birer ögesi ortak olduğı gibi birden çok cümle ögesi de ortak olabilir. Ancak söz konusu birden çok cümle ögesi, tekrardan kaçınmak amacıyla, bağımlı sıralı cümlelerin her birinde yer almayabilir:

Çküçini yelgä bermä (ø), yergä ber (ø),

Câmğarmâni selgä bermä (ø), elgä ber (ø). (s.26)

“İşini gücünü yele değil, toprağa; biriktirdiğini sele değil, halka ver.” (Her iki sıralı cümlede nesne, gizli özne, yüklem ortaktır.)

Yântâq özini bağ eylär,

Ahmâq özini tâğ eylär. (s.194)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“Yalaka kendisini bağ, ahmak kendisini dağ yapar.” (Nesne ile yüklemelerin yardımcı fiili ortaklıdır.)

Âtali yetim - ârsiz yetim,

Ânâli yetim - ârli yetim. (s.327)

“Babalı yetim ârsiz, analı yetim utangaç yetimdir.” (Her ikisi de sıfat tamlaması olan özne ve yüklem birer unsurları ortaklıdır.)

Âldin piçâqni özinggâ ur, (Nesne ve yüklem ortaklıdır.)

Âgrimäsä, birâvgâ ur. (s.336)

“Bıçağı önce kendine, acı vermezse başkasına vur.” (Özne, nesne ve yüklem ortaklıdır.)

Qâvuni yoq küz bolgânini bilmäs,

Sâvuni yoq yâz bolgânini bilmäs. (s.350)

“Kavunu olmayan, güz geldiğini; çiçeği olmayan, yaz geldiğini bilmez.” (Ğnat grubu kuruluğundaki özne ile nesnenin birer unsuru ve yüklem ortaklıdır.)

Qımârbâz bây bergandâ CâmĞâni yâdlar,

Bây bolgândâ - qâçiĞni (s.356)

“Kumarbaz, zengin verince Cemşid’i düşünür, zengin olduktan sonra kaçı.” (Özne ve yüklem ortaklıdır.)

3.2. Bağsız Sıralı Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

Ögeleri arasında bir ortaklık bulunmayan cümlelerle kurulmuş atasözleridir. “Her cümlelerin ögeleri ayrı ayrıdır. Ögeler arasında Çekilce ortaklık yoktur. Ortaklık anlam yakınlığındadır. Yani cümlelerin bir arada bulunmalarının sebebi, aralarındaki anlam yakınlığıdır; özne, tamlayıcı ve yüklem birer ortak değildir. Yani bu cümleler yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı olan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisi bulunan; ancak ortak cümle unsuru (yüklem, özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı) bulunmayan cümlelerdir.” (Özkan, Sevinçli 2008, 173)

Bir kiĞiarik qazâr,

Ming kiĞisuv içâr. (s.53)

“Bir kişi ark kazar, bin kişi su içâr.”

Yâmân eĞâk ip üzâr,

Yâmân xâtin üy buzâr. (s.58)

“Kötü eşek ip koparır, kötü hanım ev bozar.”

Ğ hürâr, kârvân ötâr. (s.65)

“İt ürür kervan yürür”.

Mäktängänning bürdi ketâr,

Äsl niyätigâ kâmtâr yetâr. (s.190)

“Övünenin itibarı gider, niyetine gerçekten alçak gönüllü (olan) ulaşır.”

Sâbr qılğân mây âÇâr,

ÄlqıÇalgän köp yaÇar. (s.223)

“Sabreden dağ aşar, dua alan çok yaşar.”

Qârni açgä nân bolsä bäs,

Közi açgä dünyâ yetmäs. (s.301)

“Karnı aç olana ekmek yeter, gözü aç olana dünya yetmez.”

Zärb bilän suv bölünmäs,

Ot bilän suv keliÇnäs. (s.318)

“Vurma ile su bölünmez, ateş ile su bir araya gelmez.”

4. Bağlı Cümle Kuruluşundaki Atasözleri

Bağlı cümle kuruluşundaki atasözlerinde kullanıldığını belirleyebildiğimiz bağlaçlar Çunardır: ämmâ, u (ve), yâ.

Gülning toni - qırq yamâk ämmâ xuÇboy (s.180)

“Gülün elbisesi kırk yama(dır) ama güzel kokuludur.”

Pärdâz qılğän çirâyli,

Ämmâ hüsni bir âyli. (s.182)

“Makyaj yapan güzeldir ama güzelliği kısa sürelidir.”

Yâ eÇkni yükkä elt,

Yâ yükni eÇkkä. (s.205)

“Ya eşeği yüke yanaştır ya da yükü eşeğe.”

Sâf sevgi sâtilmäs,

Yâ kesäkke ätilmäs. (s.250)

“Saf sevgi satılmaz veya kesek gibi atılmaz.”

Sütini iç ü sigirini süriÇirmä. (s.343)

“Sütünü iç, fakat sığırını sorma.”

Sonuç

Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında söz dizimi açısından genel olarak fark yoktur. Bu durum, Özbek Türkçesindeki atasözleri için de geçerlidir. Yapılarına göre cümle çeşitli yönünden Özbek atasözlerine bakıldığında, “basit, birleÇk, sıralı ve bağlı cümle” kuruluşundaki atasözleri çokça kullanılırken ki(m)’li birleÇk cümle kuruluşundaki atasözleri hiç kullanılmamıştır. Ayrıca sıralı cümle kuruluşundaolan atasözlerinin çokluğu ile bağlı cümle kuruluşunda olanların azlığı bir bağla özellik olarak dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- CEMİLOĞLU, Ğmet, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK Yay., Ankara 2001.
- ÆOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2004.
- KARAHAN, Leylâ, “Türkçede Birleğk Cümle Problemi” *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yay., Ankara 1995, s.36-60.
- KARAHAN, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ, Ankara 2005.
- KARAÖRS, Metin, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay, Kayseri 1993.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992.
- MÖRZÄYEV, T, Sarımsâqâv B, Musâqulâv A., *Özbek Xalq Maqâllari*, Gafur Gulâm Nâmidägi Ädäbiyat vâ Sän’at NäĖiyati, TâĖlent 1989.
- ÖZKAN, Mustafa, SEVİNÄLGVeysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3F Yayınevi, Ėstanbul 2008.
- YAMAN, Ertuğrul, *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, TDK Yay., Ankara 2000.
- YAMAN, Ertuğrul, Nizamiddin Mahmud, *Özbek Türkçesi - Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi - Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1998.
- YATAĞAN, Murat, *Özbek Halk Makalleri (Özbek Halk Atasözleri)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamığ Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- YOLDAĞEV, Ėbrahim, GÜMÜĞ Muhittin, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Engin Bas., Ankara 1995.
- ZÜLFÖKAR, Hamza, “Girişik Cümle Sorunu”, *Türk Dili*, S. 522, (Haziran), Ankara 1995, s. 543-547.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

XVI. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINDA BİR İNTİHAL ÖRNEĞİ: DÜSTÜRÜ'L-MÜLK VEZİRÜ'L-MELİK İLE ŞEYHOĞLU'NUN MARZÛBAN-NAME TERCÜMESİ ARASINDAKİ OLAĞAN DIŞI BENZERLİĞİN ANALİZİ

Ahmet ALTAY*

ÖZET

Bu makalede farklı yüzyıllarda yazılmış ancak konu, içerik ve üslup bakımından çok fazla benzerlikler taşıyan iki eser -Düstürü'l-Mülk Vezirü'l-Melik ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Marzûban-nâme tercümesi- arasındaki ilişki tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın girişinde "intihal" kavramı üzerinde durularak, intihalin tanımı, türleri ve yapılaş şekilleri irdelenmiş ardından Düstürü'l-Mülk Vezirü'l-Melik ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Marzûban-nâme tercümesi hakkında genel bilgiler verilmiş ve iki eser arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmaların sonucunda iki eser arasındaki konu, şahıslar, eserin düzenlenişi, dil ve üslup bakımından saptanan benzerlikler sıralanarak Düstürü'l-Mülk Vezirü'l-Melik'in gerçekte te'lif bir eser olmadığı, Şeyhoğlu Mustafa'nın Marzûban-nâme tercümesi'nin intihali yoluyla ortaya konulmuş bir eser olduğu iddiası kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İntihal, Siyasetnâme, Yazma Eserler, Bilgi ve Belge Yönetimi.

XVI. CENTURY OTTOMAN WORLD EXAMPLE OF A PLAGIARISM: THE ANALYSIS OF THE UNUSUAL SIMILARITY BETWEEN DÜSTÜRÜ'L-MÜLK VEZİRÜ'L-MELİK AND MARZÛBAN-NAME TRANSLATED BY ŞEYHOĞLU

ABSTRACT

In this essay the relation between two work of arts called "Düstürül Mülk vezirul Melik and Şeyhoğlu Mustafa's Marzuban -name " ,which were written in different centuries but conveyed a lot of similarities in terms of contend, theme and style, is studied. In the introduction part of the study, the term of plagiarism is focused on; the definition and types of plagiarism is scrutinized and then the general information about the translation of "Düstürül Mülk vezirul Melik and Şeyhoğlu Mustafa's Marzuban -name "is given by making comparisons between two work of arts. As a result of the comparisons by puting forth the similarities in terms of theme, characteres, the composition of the work of art, language and style , it has been proved that Düstürü'l-Mülk Vezirü'l-Melik is not a copyright work of art in reality, but it has been composed by plagiarism in the translation of Şeyhoğlu Mustafa's Marzûban -nâme.

Key Words: Plagiarism, Siyasetnâme, Rare Books, Information and Document Management.

---

* Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar MYO Öğretim Görevlisi. El-mek: ahmetaltay57@mynet.com

1. Giriş

Sözlük anlamı olarak “*çalma, başkasının malını benimdir diye iddia etme; birinin yazısını veya şiirini kendine mâl etmeler, aşırıtlar*”(Develioğlu 1993: 1092) anlamına gelen intihal, bir kiğinin eserinde başka kiğilerin ifade, buluş veya düğünlerini kaynak göstermeksizin kendisine aitmiş gibi kullanması olarak da tanımlanabilir.

Geleneksel Türk yazınında intihalden “*Çir geçinenlerin tutuldukları bir hastalık*” olarak söz edilmektedir. Bu kiğilere “*düz-i sühan*” (söz hırsızı), yaptıkları bu işte “*sirkat-i Çir*” denilmektedir. Hatta bazılarının göre bu ağır suçu işleyenlerin cezası dilinin kesilmesi olmalıdır. “*Sirkat-i şi'r edene kat'-i zeban lâzımdır/Böyledir şer'-i belâgatta fetâvâ-yı sühan*” (Sünbülzâde Vehbi).

Kaynaklarda birçok çeğdinden söz edilen intihalin bağıcıları Çunlardır: Bağıcılarına ait bir fikri ve hayali kullanmaya **ahz ü sirkat**, bunun belli olanına **zâhir sirkat**, belli olmayanına **gayr-i zâhir sirkat** adı verilir. Gayr-i zâhir sirkatler daha çok bağıcısına ait bir düğüne veya sözü değıştirmek suretiyle yapılır.(Durmuş 1994 350)

Bu çalışmada, 1539 yılında kaleme alınmış olan Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik isimli eser ile XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sadreddin Mustafa geyhoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilen Marzubân-nâme isimli eser arasındaki benzerlikler saptanarak Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in te'lif bir eser olmadığı, Sadreddin Mustafa Seyhoğlu'nun Marzubân-nâme çevirisinden intihal bir eser olduğu iddiası ortaya konulmaktadır.

Üç kısımdan oluşan çalışmamızın birinci kısmında, Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik, ikinci kısmında Marzubân-nâme hakkında bilgiler yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise her iki eserin karışması yapılarak eserler arasındaki benzerlikler ortaya konulmakta ve Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in geyhoğlu'nun Marzubân-nâme çevirisinden intihal edildiği iddiası kanıtlanmaktadır.

2. Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik

Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış Bölümü 4959 numarada kayıtlıdır. Cildi ebru kâğıt kaplı çahar guşebordo deri, sırtı bezle tamir edilmiş mukavva cilt içinde 91 varaktır. 195 X 125 (145 X 90) mm. ebadında, yumuşak krem renkli, az aharlı, orta kalınlıkta bir kâğıda harekeli nesih olarak yazılan Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in ilk sayfası dışında -ilk sayfada 12 satır bulunmaktadır- her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Kırmızı kalemle yazılan bağıklar, ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, nazım parçaları ve eserde geçen bazı kiğ isimlerinin dışında, eserin tamamı tek sütun üzere siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin her sayfası mavi cetvelli ve reddedilidir.

Tezhipli bir serlevha içine yazılmış besmele ile başlayan eserin hatimesinden 23 Muharrem 946 (Miladi 10 Haziran 1539) tarihinde İstanbul'da istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Eserde müstensihle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in zahriyesinde “Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik Beray Sultan Süleyman Han Ez-Fakir Fadlullah el-Kadî bi't-Tebriz fi'l-Madî” sözleri yazılıdır. Bu sözlerden eserin Kanuni Sultan Süleyman'a ithafen yazıldığı ve eserin yazarı olduğunu iddia eden kiğinin, eski Tebriz kadılarından Kadı Fadlullah olduğu anlaşılmaktadır. Kadı Fadlullah ismi dokuzuncu babın sonunda da geçmektedir. Burada “*Malûm oldu ki sâhib-i firaset ol kimesne dirler her söz ki söylenür andan fâidemend ola kadri'l-imkân münasib hikâyet ile nesayih derc olındı. Ümîddür ki müellif ve mütercim Kadı Fadlullah rızaallah hayr dua ile yad idüb fasâhâtı ibaratda âdemi biza-i issine nazar eylemeyüb sözü ruhuna nazar eyleyeler ki la tenzür ila men gale venzür*”

ila ma gale' dūr” sözleriyle Kadı Fadlullah, Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'î te'lif ve tercüme yoluyla derleyip topladığını ifade etmektedir.

Kadı Fadlullah hakkında, Osmanlı dönemiyle ilgili bibliyografik kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Yazma Eser Kütüphaneleri kataloglarında ve internet üzerinden Türkiye Yazma Eserleri Toplu Kataloğu'nda yaptığımız tetkiklerde Kadı Fadlullah'ın başka bir eserine ya da Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in başka bir nüshasına ulaşamadık. Kadı Fadlullah hakkındaki bulabildiğimiz tek ipucu Bursalı Mehmed Tahir'in Siyaset'e Müteallik Âsâr-ı Ğlâmiye (Gülbüz 1999: 167) isimli risalesinde geçmektedir. Bu eserde Halis Efendi Kütüphanesi'nde Kadı Fadlullah Efendi'ye ait Düstûrü'l-Mülk fi Nesâihî'l-Mulûk isimli Türkçe Siyasetnâme eseri bulunduğundan bahsedilmektedir. Ancak dermesinde Halis Efendi Kütüphanesi'nin kitaplarını barındıran Ğstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi kataloglarında Bursalı Mehmed Tahir'in zikrettiği esere rastlanamamıştır.

Kadı Fadlullah'ın hayatıyla ilgili bilgiler Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'teki ipuçlarından ibarettir. Eserin zahiresinde ve dokuzuncu babın sonunda ismi geçen Kadı Fadlullah'ın doğduğu yere ve tarihe ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin 1539 yılında yazılmış olmasından hareketle yazar, muhtemelen XV. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olmalıdır. Ğminden de anlaşılacağı gibi Kadı Fadlullah ilmiye sınıfına mensuptur, kadıdır. Yine eserin başındaki bilgilerden bir dönem Tebriz'de kadılık yaptığı anlaşılmaktadır.

Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik, kısa bir mukaddime, on bab ve yine kısa bir hatimeden müteşkil bir eserdir. Eserin mevzu bölümündeki ilk dokuz bâb, hikâye içinde hikâyelerden oluşmaktadır. Bir başka ifade ile bu bâblardaki kıssa ve hikâyeler başka kıssa ve hikâyelere bağlanmıştır. Bu hikâye ve kıssaların bir diğer özelliği de Kelile ve Dimne'de olduğu gibi kahramanları genellikle hayvanlardır. Eserin son bölümü olan onuncu bâb da ise ayet ve hadislerin ışığında hükümdarların ömrünü arttırmasının yolları, dost ve düşman ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. (Altay 2008: 91-93)

3. Marzubân-nâme

Marzubân-nâme, Ğan'ın kuzey bölgesinde Taberistan adı verilen Mazenderan bölgesinde hüküm süren eski Bavend sülalesi hükümdarlarından Marzubân bin Rüstem'e aittir. Orijinal nüshası günümüze ulaşmayan eserin, X. yüzyılda Taberistan'ın yerli halk diliyle yazıldığı sanılmaktadır. Eserin XIII. yüzyılda Ğan diline yapılmış iki çevirisi bilinmektedir. Bu çevirilerden biri Sadreddin Verâvînî tarafından Azerbaycan atabeyi Ebu'l-Kasım Rabibü'd-Din'e ithaf edilmiştir. Verâvînî, Marzubân-nâme'yi 1210-25 yıllarında eski Parsî dilinden çevirmiştir. Farsçaya yapılan ikinci çeviri Muhammed Gazi el-Malatyavi'nindir. Malatyavi, Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Ğah'ın vezirlerindendir. Mütercimi tarafından “Ravzatü'l-Ukûl” adı verilen bu çeviri, yazılığ ve muhteva bakımından Varâvînî'nin çevirisinden oldukça farklıdır. (Sadreddin Mustafa geyhoğlu1973:67-68)

Eldeki kaynakların verdiği bilgilere göre Ğan Edebiyatı'ndaki Marzubân-nâme Ğimdiye kadar Türkçeye iki defa çevrilmiştir. Bunlardan birincisi XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sadreddin geyhoğlu Mustafa tarafından ve Sadreddin Verâvînî metnine dayandırılarak eski Anadolu Türkçesi'ne yapılmış olan çeviridir. Marzubân-nâme'nin XV. yüzyılda Ğni ArabĞah (1389-1450) tarafından Arapça olarak yazılan metni de bu ilk Türkçe çeviriye dayanmıştır. İkinci çeviri Urfalı Nüzhet Ömer Efendi'nin (ölümü 1778) yine Sadreddin Verâvînî'yi esas alarak XVIII. yüzyılda Osmanlıcaya Cevâhirü'l-Hikem adıyla yapmış olduğu çeviridir. (Sadreddin Mustafa

¹ “Söyleyen kiğye bakma, söylediğine bak.”

ğeyhoğlu1973: 69-70) Konumuz gereği bizi asıl ilgilendiren Sadreddin Mustafa ğeyhoğlu tarafından yapılan ilk çeviridir.

Marzubân-nâme mütercimi Sadreddin Mustafa ğeyhoğlu'nun doğum yeri belli olmamakla birlikte Germiyan Beyliği sınırları içerisinde yetiği bilinmektedir. Germiyan Beyi Süleyman ğah devrinde niçancılık ve defterdarlık gibi önemli mevkilerde hükümdarının yakınında bulunmuştur. XV. yüzyılın başında vefat ettiği tahmin edilen ğeyhoğlu'nun, Marzubân-nâme'yi kaç yılında Türkçeye çevirdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu çeviri Germiyan Beyi Süleyman ğah'ın emriyle yapıldığına göre, çeviri 1368 ile 1387 yılları arasında yapılmış olmalıdır. (Sadreddin Mustafa ğeyhoğlu1973:73)

Marzubân-nâme'nin Farsça metni dokuz bâbdır. ğeyhoğlu'nun Marzubân-nâme tercümesi ise on bâbdan oluşmaktadır. ğeyhoğlu Marzubân-nâme'yi Türkçeye tercüme ederken kendisine ait olan onuncu bâbı metne eklemiştir, ğeyhoğlu'nun Marzubân-nâme çevirisinin ilk dokuz bâbı tercüme onuncu bâbı ise te'lifidir.

ğeyhoğlu'nun marzubân-nâme çevirisinin elde kalan iki nüshasından biri olan Varşova Üniversitesi İslam Eserleri Kütüphanesi'ndeki nüshasının 1944 yılında çıkan bir yangında yanmasıyla, eserin Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan diğer nüshası günümüze ulaşabilen tek nüsha olarak kalmıştır. Bu nüshanın da mukaddimesi ile birinci ve beşinci bâblarında eksiklikler bulunmaktadır. ğeyhoğlu'nun Marzubân-nâme çevirisinin Berlin nüshası Prof. Dr. Zeynep Korkmaz tarafından 1973 yılında neşredilmiştir.

4.Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik ile Marzûban-nâme Tercümesi'nin Karşılaştırılması

Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in mukaddimesi Allah'a hamd ve Peygambere salâvat ile başlamakta, ardından eserin yazılı sebebi anlatılmaktadır. Kadı Fadlullah, hükümdar için çeşitli tarih kitaplarından faydalı ve hikmetli meselleri, hikâyeleri ve nasihatleri toplayarak oluşturduğu eserini; kitaptaki hikmetli hikâye ve nasihatlerin faydalarından devletin ileri gelenlerinin yararlanması ve hükümdarın bu sözler ve nasihatler üzere amel etmesi için yazdığını belirtir. Zira hükümdar, bu sözler ve nasihatler üzere amel ederse ismi ve saltanatı daim ve kalıcı olacaktır. (Kadı Fadlullah 1539: 3) Mukaddimede dönemin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman, "Âlemin sığınacağı yer", "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi", "Sultanlar Ulusu", "ğahlar ğahı", "Arap, İran, Macaristan, Boğdan, ve Türk Memleketlerinin hâkimi", "ehl-i imanın yardımcısı" olarak vasıflandırılmaktadır. Kadı Fadlullah, kitabın Lutfi Paşa'nın sadareti döneminde vücut bulduğunu ifade ettikten sonra; eserinin ismini ve kaç babdan teşekkül ettiğini zikreder.

Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in birinci bâbı, Melik-i ğirvan ve oğulları arasındaki hikâyeyi anlatmaktadır. (Bâb-ı Evvel Meliki ğirvan ve oğulları hikâyetin bildirür.) Birinci bâbda ana hikâyenin içinde beşinci hikâye daha bulunmaktadır. Bu hikâyeler: Süleyman Peygamber'in bir kıssası, Henbûye adlı bir kadının hikâyesi (Hikâyeti henbûye ba ğah-ı Dahhak), çiftçi ile hükümdar Behram'ın hikâyesi (Hikâyeti dehkan ba Behrâm), kurdun hikâyesi (Hikâyeti kurd), çakal ile eğin hikâyesi (Hikâyeti çakal-ı har suvar)'dır.

ğeyhoğlu Mustafa'nın Marzubân-nâme çevirisinin günümüze ulaşabilen tek nüshası olan Berlin nüshasının mukaddimesinin tamamı ve birinci bâbın büyük bir kısmı eksiktir. Bu sebepten dolayı eserin mukaddimesine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in birinci bâbında bulunan Süleyman Peygamber'in bir kıssası, Hikâyeti henbûye ba ğah-ı Dahhak, Hikâyeti dehkan ba Behrâm, Hikâyeti kurd isimli dört hikâye Marzubân-nâme çevirisinde bulunmamaktadır. Eser Dasitan-ı Ğal-ı har-suvar hikâyesi ile başlamaktadır.

Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in ikinci bâbında yağı hükümdarın ğazadelerine olan vasiyeti ve kendinden sonra nasıl hareket etmeleri ve nasıl davranmalarına yönelik nasihatleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

anlatılmaktadır (Melik Nik-baht hikâyetidir). İkinci babda ana hikâyeye bağlı olarak ikinci ile yılan hikâyesi (Hikâyet-ı Dahkan ba mar), bezirgân ile kölesinin hikâyesi (Hikâyet-i gulâm-ı bezirgân), fare ile geyiğin hikâyesi (hikâyet-ı ukâb ba mûğ) Nevhare'nin hikâyesi (hikâyeti nevhara) Babil hükümdarı ve oğlunun hikâyesi (Hikâyeti ğehriyârı Bâbil ba Ğözâde), demirci ve misafirin hikâyesi (hikâyeti merdi ahenger ba misafir), diğiördek ile tilkinin hikâyesi (Hikâyeti rûbah bâ bat), bezirgân ve dostunun hikâyesi (hikâyeti bezirgân ba dost-ı dâna) Türkoğlu ve dostlarının hikâyesi (Hikâyeti dihkân bâ piser-i hod) olmak üzere dokuz hikâye daha bulunmaktadır.

Marzubân-nâme'nin ikinci bâbı, melik nik-baht hikayetidir. İkinci bâbda ana hikayeye bağlı olarak dâsitân-ı bâzirgân bâ mâr, dâsitân-ı gulâm-ı bâzirgân, Dâsitân-ı ukâb bâ mûğ, Dâsitân-ı Nevhara, Dâsitân-ı Ğehriyar-ı Bâbil bâ paziğah-zâde, Dâsitân-ı merd-i âhanger bâ musâfir, Dâsitân-ı rûbah bâ bat, Dâsitân-ı bâzirgân bâ dâst-ı dâna, Dâsitân-ı dihkân bâ piser-i hâz olmak üzere toplam dokuz hikaye bulunmaktadır.

Düstûr-ı'l-Mülk Vezîr-ı'l-Melik'in üçüncü bâbı, meÇhur Ėan hükümdarı Ardeği ile damadı Dana-i Mihriban'ın hikâyesini anlatmaktadır (Meliki ardağr ve dâna-i mihrûban hikâyetüdür). Bölümde ana hikâyenin dışında yalnızca bir hikâye vardır (Hikâyeti seraniyan ba yekdigir).

Marzubân-nâme'nin üçüncü bâbı Melik-i Ardağr ve Dâna-yı Mihrân-bih'in hikayetidir. Bu bâbda ana hikâye dışında Dâsitân-ı serâniyân bâ yekdigir isimli bir hikâye bulunmaktadır.

Düstûr-ı'l-Mülk Vezîr-ı'l-Melik'in dördüncü bâbı Cinler Hükümdarı Div Gâv-pây ile Dâna-i Nikdin'in hikâyesini anlatmaktadır (Div gâv-pây ve dâna-i nikdin hikâyetidir). Ana hikâyenin içinde misafir ile ev sahibinin hikâyesi (hikâyeti müsafir ba sâhibi hâne), muabbir olmak isteyen ekincinin hikâyesi (Hikâyeti merdi dihkân), sıçan ile yılanının hikâyesi (hikâyeti mûğbâ mâr), ev sahibi derviğ ile misafirinin hikâyesi (hikâyeti misafir ba sâhibi hâne) ve Buzurc Mihr ile Ėah Hüsrev'in hikâyesi (hikâyeti buzurc mihr bâ Hüsrev) olmak üzere beğkissa bulunmaktadır. Ayrıca bâbın sonunda ana hikâyeye bağlı olarak Div Gâv-pây ile Dâna-i Nikdin'in mukalesinin yer aldığı bir bölüm de bulunmaktadır (Hikâyeti mûkalime gâv-pây ba dindar).

Marzubân-nâme'nin dördüncü bâbı, Dîv-i gâv-pây ve Dâna-i nîk-dîn hikayetidir. Ana hikâyeye bağlı olarak Dâsitân-ı mîzubân bâ piser-i hâz, Dâsitân-ı merd-i bâğbân ve dânisten-i u'îlm-i ta'bir, Dâsitân-ı mûğbâ mâr, Dâsitân-ı derviğ bâ mîzubân, Dâsitân-ı Buzurcimihr bâ husrev, hikâyeleri bulunmaktadır. Ayrıca bâbın sonunda Div Gâv-pây ile Dâna-i Nikdin'in mukalesi de bulunmaktadır.

Düstûr-ı'l-Mülk Vezîr-ı'l-Melik'in beğinci bâbı, Hükümdar Nedimi Dâzime'nin hikâyetini anlatmaktadır (Dâzime hikâyetidir). Ana hikâyenin içinde hırsız ile pire hikâyesi (Hikâyeti ogri ba pîre), Hüd Hüd ile oğlan hikâyesi (hikâyeti hüd hüd ba nik merd), Buzurc Mihr ile Ėah Hüsrev NuÇrievan'ın hikâyesi (hikâyeti buzurc mihr ba Hüsrev), Bezirgân ile karısının hikâyesi (hikâyeti bezirgân ba zeni hud), Rây Hindi ile Nedimi'nin hikâyesi (hikâyeti ray Hindi ba nidim hud) Hüsrev ile diğer Ėah'ın hikâyesi (hikâyeti Hüsrev ba Ėahı diğer), serçe ile leklekenin hikâyesi (Hikâyeti serçe ba lekleke) olmak üzere yedi hikâye daha bulunmaktadır.

Marzubân-nâme'nin beğinci bâbı, Dâsitân-ı Dâzime'yi anlatmaktadır. Ana hikâyeye bağlı olarak Dâsitân-ı Buzurc-mihr bâ husrev, Dâsitân-ı Serçe bâ hând hikâyeleri bulunmaktadır. Ancak bu bâbda da eksiklik bulunmaktadır. (28b ile 29a arasında kopukluk vardır.) Dâsitân-ı Serçe bâ hând hikâyesinin bağ eksiktir. Düstûr-ı'l-Mülk Vezîr-ı'l-Melik'te bulunan Hikâyeti ogri ba pîre, Hikâyeti hüd hüd ba nik merd, hikâyeti bezirgân ba zeni hud, hikâyeti ray Hindi ba nidim hud, hikâyeti Hüsrev ba Ėahı diğer hikâyeleri Marzubân-nâme'nin bu nüshasında bulunmamaktadır. Hikâyeti serçe ba lekleke isimli hikâyenin bağ kısmı Marzubân-nâme'de eksiktir.

Zirek ve Zirûy hikâyetinin (Zîrek ve Zirûy hikâyetidür) anlatıldığı Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik'in altıncı bâbında ana hikâyenin içinde on hikâye bulunmaktadır. Bunlar, balık ile balıkçı hikâyesi (Hikâyeti balık ba balıkçı), çoban ile koyun sahibinin hikâyesi (Hikâyeti çoban ba mavli hud), sıçan ile kedinin hikâyesi (hikâyeti muğba gurba), karga ile kızının hikâyesi (Hikâyeti zağ ba peçe-i-h'îĖ) misafir ile hurma ağacının hikâyesi (hikâyeti misafir ba dırahıt merdüm perest), bağmacının hikâyesi (Hikâyeti keğ ger ba zenî hud), hırsızın hikâyesi (hikâyeti düzd'î dâna), Hüsrev ile gazurun eğğinin hikâyesi (hikâyeti Hüsrev ba har-ı gazur), sazendenin hikâyesi (Hikâyeti honanda ba damad) ve batnuz ile tilkinin hikâyesi (Hikâyeti horos ba rûbah) dir.

Marzubân-nâme'nin altıncı bâbı olan Dâsitân-ı Zirek ve Zirûy'un içinde Dâsitân-ı mâhi h'âr bâ mâhî, Dâsitân-ı ramahsâlâr-ı pâsubân, Dâsitân-ı mûğbâ gurba, Dâsitân-ı zâğ bâ beçe-i h'îĖ, Dâsitân-ı musâfir bâ dırahıt merd-perest, Dâsitân-ı keğger bâ zen-i dîbâ-furûğ, Dâsitân-ı düzd-i dâna, Dâsitân-ı husrev bâ har-i gâzur, Dâsitân-ı gôyende ve Dâsitân-ı horôs bâ rûbâh hikâyeleri bulunmaktadır.

Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik'in yedinci bâbı, aslan ve fillerin hikâyesidir (Bâb-ı Sâbi': arslan ve piller hikâyetidir). Ana hikâyenin içinde; divane derviğ ile Ėah Hüsrev'in hikâyesi (hikâyeti divane ba Hüsrev), hükümdar ile münecimin hikâyesi (Hikâyeti padiğâ ba müneccim), avcı ile kedinin hikâyesi (hikâyeti sayyad), deve ile sahibinin hikâyesi (hikâyeti Ėuturban ba Ėûur), sıçan ile ev sahibinin hikâyesi (Hikâyeti muğ ba sâhibi hâne) olmak üzere beğ tane hikâye bulunmaktadır.

ĖeyhoĖlu'nun Marzubân-nâme çevirisinin yedinci bâbı, arslan ve piller hikayeti'dir. Bâbın içinde ana hikâyeye bağlı olarak, Dâsitân-ı divâne bâ husrev, Dâsitân-ı Padiğâ bâ müneccim, Dâsitân-ı Ėayyâd, Dâsitân-ı Ėuturbân bâ Ėûur, Dâsitân-ı mûğ bâ kethûda beğ hikaye bulunmaktadır.

Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik'in sekizinci bâbı, perhizkâr aslan ile devenin hikâyesini (Bâb-ı sâmin: berhizĖâr arslan ile deve hikâyetidür) anlatmaktadır. Sekizinci babın içinde, Hüsrev ile çirkin yüzlü adamın hikâyesi (Hüsrevî tacidar ba merdiziğtruy), örümcek ile yılanın hikâyesi (hikâyeti cûlah ba mâr), yılanı ile yılanın hikâyesi (hikâyeti yılanı ba mâr), ekinci ile kurt ve yılan hikâyesi (hikâyeti bezr-ger ba mar u ba gürk), dürger ile karısının hikâyesi (Hikâyeti dürger bâ-zinahığ ve hükümdar hatunu ile Vezir Ėâceste'nin hikâyesi (Hikâyeti hatun ba vezîr iraceste) olmak üzere toplam altı tane daha hikâye bulunmaktadır.

Marzubân-nâme'nin sekizinci bâbı, Perhizkâr aslan ile devenin hikayeti'dir. Bu babda ana hikâyeye bağlı olarak, Dâsitân-ı husrev bâ merd-i ziğt Dâsitân-ı cûlâh bâm âr, Dâsitân-ı mâr bâ mârgir, Dâsitân-ı bezr-ger bâm âr u bâ gurg, Dâsitân-ı zen-i dürger, Dâsitân-ı hâtûn bâ Ėâceste isimli altı hikâye bulunmaktadır.

DavĖancıl kuğu ile AzadĖehre'nin hikâyesinin anlatıldığı (Bâb-ı tâsi': DavĖancıl ve AzadĖehre hikâyetidir) Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik'in dokuzuncu bâbında, balık ile balıkçının hikâyesi (hikâyeti balık ba balıkçı), sansar ile karganın hikâyesi (hikâyeti zağ ba sansar), atlı ile yayanın hikâyesi (hikâyeti süvari ba piyade) ve bağban ile Hüsrev'in hikâyesi (Hikâyeti bâğbân ba Hüsrev) bulunmaktadır. Ayrıca babın son kısmında Hasan-ı Basri Hazretleri'ne ait bir kıssa vardır.

Marzubân-nâme'nin dokuzuncu bâbı, keklik ve tavĖancıl hikayetidir. Bu bâbda ana hikâyeye bağlı olarak, Dâsitân-ı mâhi ve mâhi-hvôr, Dâsitân-ı sansar bâ gurâb, Dâsitân-ı suvâr bâ piyâde, Dâsitân-ı bâğubân bâ husrev hikâyeleri bulunmaktadır. Ayrıca babın sonunda Hasan Basri Hazretlerine ait bir kıssa bulunmaktadır.

Her iki eserin onuncu bâbı Babın içinde Hazreti Ömer'e ait selamlağmanın önemini anlatan bir kıssa, Ėâ Peygambere ait sadaka vermenin faydasını anlatan bir kıssa, adil idarenin ömrü arttırdığına iliğlîn Surayka Hükümdar ve Ėa'ya Peygamberin kıssası, Ėyas ve Yunus Peygamberin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

kıssası, zulüm etmemek ve zulme seyirci kalmamakla ilgili olarak Beni Ğrail’de kavmiyle birlikte ilahi gazaba uğrayan bir peygamberin kıssası, mağarada sıkıĝp kalan üç kiĝnin önceden yaptıkları hayır iĝlerle nasıl kurtulduklarını anlatan bir kıssa ve hükümdarın kıtlık zamanlarında himmet ve gayret göstererek reayasını aç ve açıkta bırakmaması gerektiğini anlatan Behram ĝah kıssası bulunmaktadır.

Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik “hakka Ğük olsun habibine selam avni ile oldı hatm iĝbu kelim kad vaka” elzag min tahriri hazihi’l-nushai fil yevmis salisi veliĝim min Ğari muharremi elharam nesnei sitte ve erbain ve ni’ma min hicretil nebeviye fi Ğehri kostantiniyye el mahmiye 946 temme” sözleriyle sona eren kısa bir hatime ile tamamlanmaktadır.

Marzubân-nâme ise “Temmetü’kitab bi-avni’l-lâhi Te’âlâ ve husn-i tevfiikihi kutibe fi evahir-i Ğevâli senete Ğemane arba’ine ve Ğemânemieten bi’l hicie” sözleriyle tamamlanmaktadır.

Yukarıdaki karĝılaĝırmadan da anlaĝılacağı üzere iki eserin ikinci, üçüncü, dördüncü, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu bâbları birebir aynıdır. Marzubân-nâme’nin günümüze ulaĝabilen tek nüshası olan Berlin nüshasının mukaddimesi, birinci bâbı ve beĝinci bâbı eksik olduĝu için Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik’in birinci bâbında bulunan Süleyman Peygamber’in bir kıssası, Hikâyeti henbûye ba ĝah-ı Dahhak, Hikâyeti dehkan ba Behrâm, Hikâyeti kurd isimli dört hikâye ile beĝinci bâbında bulunan Hikâyeti ogrı ba pîre, Hikâyeti hüd hüd ba nik merd, hikâyeti bezirĝân ba zenî hud, hikâyeti ray Hindi ba nidim hud, hikâyeti Hüsrev ba Ğahı diĝer hikâyeleri bu nüshada bulunmamaktadır. Yine Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik’in beĝinci bâbında bulunan Hikâyeti serçe ba lekleke isimli hikayenin baĝkısımları Marzubân-nâme’nin Berlin nüshasında eksiktir.

Bütün bu benzerliklere rağmen akıllara “Acaba Kadı Fadlullah eseri Farsçadan tercüme etmiĝ olabilir mi? Her iki eser arasındaki hikâyelerin sıralanıĝ ve isim benzerliĝi bundan kaynaklanıyor olabilir mi?” gibi sorular gelebilir. Bu ihtimal de pek mümkün gözükmemektedir. Zira Marzubân-nâme’nin Farsça metninde bulunmayan onuncu bâb ĝeyhoĝlu Mustafa tarafından çeviriye eklenmiĝtir. Yani Marzubân-nâme çevirisinin onuncu bâbı tercüme deĝil teliftir, ĝeyhoĝlu tarafından yazılmıĝtır. Bu bâb, Kadı Fadlullah tarafından da aynı ĝekliyle Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik’e aktarılmıĝtır.

İki eser arasındaki benzerlik sadece hikâye isimlerinde ve sıralanıĝında deĝildir. Her iki eserdeki hikâyelerin dil ve üslup özelliklerinde de büyük benzerlikler görülmektedir. Örneĝin:

(Marzubân-nâme)...Melik zâde eyitdi: iĝtdüm ki bir çakalın bir baĝ katında ini varıdı. Her ĝün divar delüĝinden girüb yimi yirdi ve telef iderdi. Baĝuban anun elinden aciz kalmıĝtı...(Sadreddin Mustafa ĝeyhoĝlu1973:207)

(Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik)...Melikzâde eyitdi: Ğıtdim ki bir çakalun bir baĝ yanında ini var idi. Her ĝün divar deliĝünden girüb yemiĝyiyüb telef ider idi. Baĝuban anun elinden aciz kalmıĝdı...(Kadı Fadlullah,1539:18-19)

(Marzubân-nâme)...Bir ĝün bayak-ı âdetince geldi. Gördü ki ılan sovuĝdan buymıĝyatur. Ekinci esirĝedi. İlanı aldı, eĝek torbasına koyub baĝna aĝdı...(Sadreddin Mustafa ĝeyhoĝlu,1973:210)

(Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik)...Bir ĝün ekinci bayakı âdetince girü ol daĝ eteĝine vardı. Gördü ki ol yılan sovuĝdan buymıĝyatur. Ekinci esirĝeyüb kaldırdı. Eĝeĝinin beteresine asa kodı ki nefesinden ısınub dirile...(Kadı Fadlullah,1539:25)

(Marzubân-nâme)...ĝam ilinde bir paziĝah varımıĝki dana ve akil adl ü insafile araste. Ol paziĝahın nedimleri arasında bir kiĝ varıdı. Adı Nevhara idi. Bir ĝün bunun katına bir yiĝit geldi.

Gökçek süretlü, sohbetü tatlu, Göykekim paziÇahlar sohbetinde yarar...(Sadreddin Mustafa geyhoğlu1973:214)

(Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik)...zamânı evvelde bir padiÇah var idi. Akülü dâna adlü ve insafı birle ârâste ve pîraste idi. ğam vilâyetinde hakim idi ittifâk ol padiÇahun nedimleri arasında nevhara adlu bir nedim var idi bir gün bu nevhara katına bir yigit geldi zâhiri gökcek ve sûreti mevzun ve nükdedan Göye ki padiÇahlar hüccetine yarar...(Kadı Fadlullah,1539:33)

(Marzubân-nâme)...Mihran-bih eyitdi:ben cihanın eczasın dirÇirüb bir eylemiÇen ve kana"at mührin ana urmıÇan ve eğer girü tağıdam her birine bir yir ve bir bekci ve baÇarıcı gerek. Eyle olsa ben anların iÇinden feragat kaçan bulam...(Sadreddin Mustafa geyhoğlu1973:222)

(Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik)...Dâna-i mihruban eyitdi: Ben cihânın eczasın bir yire cem,ı bir ev içüne koyub kanaat mühri ile mühr urmıÇam. Ve eğer gerü dağıdam her birine bir yir ve bir bekçi ve becerici lazım olur. Eyle ola ben anların iÇinden kaçan ferâğât bulam.....(Kadı Fadlullah,1539:49)

(Marzubân-nâme)...ol vilayet kavmi anun öninde yüzlerin toprağa vurub taparlardı. Bir gün bir müsafir ol araya iriÇdi Anı görüb te"accüb eyledi. Ol kavmi melamet etdi.eyitdi: iy eblehler Tengriden korkmazmısız? Bu bir ağacdır...(Sadreddin Mustafa geyhoğlu1973:241)

(Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik)...Ol vilâyet kavmi anun öğünde yüzlerün yire urub ol ağaca taparlar idi. Bir gün bir misafir ol araya uğradı. Anı görüb Te"accüb eyleyüb ol kavmi melamet eyleyüb eyitdi: iy eblehler tanrıdan kormazmız. Bu bir ağaçdır.....(Kadı Fadlullah,1539:99)

Bu örneklerden pek çok daha vermek mümkündür. Her iki eserin içindeki hikâyelerin dil ve üslup benzerliği yukarıdaki örneklerde olduğu gibidir. Bir diğer önemli benzerlikte iki eserde de yapılan Kelile ve Dinme mukayeseleridir. Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'te geçen "Egerci ki Kelile Dimne dahi kitâbı meÇhûrdur. Lâkin bunda fevâid-ü hikmet andan artuktur." (Kadı Fadlullah,1539:3) Çadesine benzer cümleler geyhoğlu'nun Marzubân-nâme çevirisinde de bulunmaktadır. (Sadreddin Mustafa geyhoğlu,1973:279)

Çi eser arasında bazı küçük farklılıklar olduğu da gözlenmektedir. Kadı Fadlullah'ın aktarmaları yaparken geyhoğlu tercümesinde bulunan yalın ve sade kelimelerin yerine Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri tercih ettiği göze çarpmaktadır. Örneğin; Marzubannâme'de kullanılan "...Dimağım taze kıldı..."(Sadreddin Mustafa geyhoğlu1973:208) ifadesi Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'te "...dimağımı muattar eyledi..."(Kadı Fadlullah,1539:21) Çeklinde yazılmıştır. Kadı Fadlullah aktarmaları yaparken Marzubân-nâme'deki bazı bölümleri özetleyerek aktarmış, bunu yaparken Marzubân-nâme'de bulunan pek çok beyit ve rubaiyi de Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'e eklememiştir². Bunun yanı sıra Marzubannâme'deki hikâyelere kendi de bazı eklemelerde bulunmuştur. Örneğin; Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in ikinci bâbında bulunan Türkçe bir beyit Marzubân-nâme'de bulunmamaktadır.(Kadı Fadlullah 1539: 25)

5. Sonuç

Sonuç olarak Kadı Fadlullah'ın eserini kaynak göstermeksizin geyhoğlu'nun Marzubân-nâme çevirisinden aktardığı açıktır. Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik, bu yönüyle orijinal bir eser değildir. Ancak Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik, kültür ve edebiyat tarihimiz açısından önemli bir özelliğe sahiptir. geyhoğlu'nun Mârzubân-nâme çevirisinin günümüze ulaÇabilen son nüshası olan Berlin nüshasındaki eksik bölümlerde yer alan kıssa ve hikâyeler bu eserde bulunmaktadır. Eser bu yönüyle kültür ve edebiyat tarihçileri tarafından karÇılaÇtırılmalı olarak incelenmesi gereken önemli bir kaynaktır.

² Bkz. Sadreddin Mustafa geyhoğlu, s.207, 210,211,218,219,220.

KAYNAKÇA

- ALTAY, Ahmet (2008), *Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik: Metin ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- BABİNGER, Franz (1982), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev.: Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972), *Osmanlı Müellifleri : 1299-1915*, haz. Ali Fikri Yavuz ve Şmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 11. bs. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DURMUŞ, Şmail (1994), “İntihal” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul.
- GÜRBÜZ, Deniz (1999), *Son Dönem Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey ve “Siyasete Yönelik İslâmî Eserler” adlı risalesi*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt XII, Sayı 1, Ankara.
- Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi (t.y), *Keşfü'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun* tsh. M. gerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, MEB Yayınları, Ankara.
- Kadı Fadlullah (1539), *Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 4959, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1966), *Kabus-name ve Marzuban-name Çevirileri Kimindir?*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara, s.267-275.
- Nev'izade Ataulлах Efendi Atai (1989), *eĞğekaiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri : Hadaikü'l-hakaik fi tekmileti'Ğğakaik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Sadreddin Mustafa ğeyhoğlu (1973), *Marzubannâme Tercümesi: İnceleme, Metin, Sözlük*, Tıpkıbasım, Haz: Zeynep Korkmaz, AÜDTCF Yayınları, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (1998), c.1, 9. bs. TDK, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

CELİLÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ: BAHÂR-NÂME

Arzu ATİK*

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında divan tertip etmek neredeyse bütün şairler için en önemli amaçlardan biridir. Şairlerin sanat hayatının bir meyvesi olan divanların elimizdeki nüshalarının büyük çoğunluğunun özel bir adı ve bir dibacesi -önsözü- yoktur. Bundan dolayı özel bir adı olan ve şairin bir anlamda poetikasını ortaya koyduğu bir dibaceye sahip divanlar ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, Celilî'nin şu ana kadar ortaya çıkmamış manzum-mensur bir dibacesi ve 210 gazel içeren *Bahâr-nâme*'si incelenecek, klasik Türk edebiyatındaki önemine değinilerek dibacenin transkripsiyonlu metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Celilî, Bahâr-nâme, divan, dibace

BAHÂR-NÂME: AN UNKNOWN WORK BY CELİLÎ

ABSTRACT

To compose a divan appears nearly as an important goal for the poets of classical Turkish literature. Despite the fact that each divan is the indicative of artistic production of a poet, many of the copies known to us have no specific titles and introductory parts. Hence the divans with unique titles as well as with introductory parts in which poets speak of their own poetics are extremely important. This paper focuses on *Bahâr-nâme* by Celilî, a work of 210 ghazals that has never been examined before, and that includes both a distinctive title and an introductory part in prose and verse. The paper also highlights its significance in classical Turkish literature, presenting a transcribed version as well.

Key Words: Celilî, Bahâr-nâme, diwan, dibace.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında şairler, genellikle divan tertip edene kadar yazdıkları şiirleri önceden ayrı ayrı kitaplaştırmadan olgunluk dönemlerinde tek bir kitapta bir araya getirir ve bundan sonra kaleme aldığı şiirlerini başka bir eser tertip etmeden yine onun içine katar. Bu şiirler, yeni divan nüshalarında kronolojik bir ayırım gözetilmeden yerlerini alır. Bir divan böylece, varsa mesnevileri dışında, bir şairin hayatı boyunca yazdığı şiirleri toplayan tek kitap olmaktadır. Türk edebiyatında şiirlerini ayrı ayrı divanlarda toplamış pek az şair vardır. Bunun en eski örneği Ali Şîr Nevâyî'de görülür. Nevâyî, hayatının değişik zamanlarında yazdığı şiirleri için bu devrelere göre ayrı ayrı divanlar tertiplemiştir. Osmanlı edebiyatı sahasında ise ilk örnek Gelibolulu Âlî'nin divanlarıdır. XVIII. yüzyıl şairi Nazîm de dört ayrı divan tertip etmiştir. Keçecizâde İzzet Molla *Bahâr-ı Efkâr* adını verdiği esas divanını ortaya koyduktan sonra hayatının son yıllarının şiirlerini

---

* Dr., Boğaziçi Ü. Türkçe Dersleri Koordinatörlüğü. El-mek: atikarzu@boun.edu.tr

Hazân-ı Âsâr adlı divançesinde toplamıştır.¹ XVI. yüzyılda yaşamış Celilî de şiirlerini divanından önce farklı adlarla toplayan az sayıdaki önemli şairlerden biridir.²

Bu makalede öncelikle Celilî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ardından Celilî'nin bugüne kadar literatüre girmemiş yeni bir eseri, *Bahâr-nâme* tanıtılacak ve eserin dibacesinin transkripsiyonlu metni verilecektir.

Celilî'nin Hayatı

Adı Abdülcelil olan Celilî Bursalıdır³. Hem şair hem de iyi bir hattat olan Fatih dönemi şairlerinden Hamidî'nin oğlu olduğundan "Hamidî-zâde" olarak da bilinir.⁴ Kınalı-zâde⁵ ve Beyanî⁶ adı Abdülcelil olan Bolulu bir Celilî'den daha bahsederler ve Bursalı Celilî'den söz ederken gerçek adını vermezler; buna karşılık Âşık Çelebi, tezkiresinde şairin adını Abdülcelil olarak verir.⁷ Aynı zamanda tezkirelerde İznikli ve Edirneli olmak üzere iki Celilî daha vardır. Sehî Beg⁸ ve Latifî,⁹ Celilî'nin İznikli olduğunu söyler.¹⁰ Ahdî,¹¹ Âşık Çelebi,¹² Beyanî,¹³ Gelibolulu Âlî,¹⁴ Kınalı-zâde¹⁵ ve Mehmed Süreyya'da¹⁶ ise Bursalı olarak geçer.

Sözü edilen kaynaklarda Celilî'nin doğum tarihi belirtilmez. Celilî, eserlerinde de doğum tarihini vermez; ama *Husrev ü Şîrin* mesnevisinin sonunda eserin telif tarihini verirken 25 yaşında olduğunu söylemesinden hareketle doğum tarihi yaklaşık 893/1487-88 olarak hesaplanabilir.¹⁷

Bursa gibi bir sanat ortamında büyüyen Celilî, medrese tahsili için İstanbul'a giderek eğitimini orada tamamlar. Âşık Çelebi'nin bildirdiğine göre babası ölmeden önce, arkadaşları İskender Lala ve Molla Sinan'a oğlunu Balıkpazarı'ndan uzak tutmalarını vasiyet etmiştir.¹⁸ Buna rağmen muasırı ve dostu olan Ahî (ö. 923/1517) ile Galata civarındaki meyhanelerden çıkmaz. Bu

¹ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", DİA IX (1994) s.396-397.

² Gelibolulu Âlî "fesahat sanatında eşsiz, belâgat âleminde tek; renkli edalara sahip, yeni bir tarza mâlik şairlerden" biri olarak Celilî'yi de sayar. Tahir Üzgör, Türkçe Divan Dîbâceleri, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 398.

³ Âşık Çelebi, Celilî'nin doğum yerini *Husrev ü Şîrin* mesnevisindeki bir beyitten doğrular. Âşık Çelebi, Meşairü's-Şu'arâ, Facsimile ed. G. M. Meredith-Owens, Luzac and Co., London 1971, 65^b.

⁴ Hamidî'nin hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, Külliyyat-ı Divan-ı Mevlana Hamidî, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul: 1948, s. 2-82. Ayrıca eserlerini Farsça yazan şairin külliyyatında Türkçe kaside ve gazeller de vardır. İsmail Ünver, "Hamidî'nin Türkçe Şiirleri", VI, Türkoloji Dergisi (1974), s. 214-233.

⁵ Kınalı-zade Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ, I, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1989, s. 259.

⁶ Beyanî, Tezkiretü's-Şu'arâ, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1997, s. 63.

⁷ Âşık Çelebi, age., 65^a-66^b.

⁸ Sehî Beg, *Heşt Bihişt: Sehî Beg Tezkiresi (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin)*, Haz. Günay Kut, MASS, Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge 1978, s. 275-276.

⁹ Latifî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (*İnceleme-Metin*), Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2000, s. 213-214.

¹⁰ Sadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri, "Celilî" maddesinde Sehî Beg'in bahsettiği 945/1538-39'ten evvel ölen İznikli Celilî diye bir şairin mevcudiyetinin şüpheli olduğunu ve tecennün edenin İznikli Celilî değil Bursalı Celilî olduğunu söyler. Bkz. Sadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri, II, 1936, s. 955. Âşık Çelebi (65^a) ve Beyanî (61) de Latifî'nin Celilî'yi İznikli diyerek yanlış olduğunu söylerler.

¹¹ Ahdî, Gülşenü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin), Haz. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2005, s. 250.

¹² Âşık Çelebi, age., 65^a.

¹³ Beyanî, age., s. 61.

¹⁴ Gelibolulu Âlî, *Kühü'l-Ahbar*'ın Tezkire Kısmı, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1994, s. 203-205.

¹⁵ Kınalı-zade, age., s. 257.

¹⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri*, II, Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 389.

¹⁷ Şevkiye Kazan, Hamidî-zâde Celilî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Hüsrev u Şîrin Mesnevisi, İnceleme ve Tenkitli Metin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 1997, s. 258-259.

¹⁸ Ertaylan, bu vasiyetnameye rastlamadığını bildirir ve Âşık Çelebi'nin aldığı beyitleri örnek olarak verir. bkz. Ertaylan, age., s. 28.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

işret ortamlarında Ahî'ye şiirlerini okutur; ama Ahî'nin iltifatına mazhar olamaz; hatta ondan şairane bir küfür işitir.¹⁹

Genellikle yalnız olmayı tercih eden Celilî, zamanla çevresiyle ilişkilerini azaltır. Bir süre sonra her şeyi terk edip ortadan kaybolduğu için, öldü diye Muradiyye zevâidinden olan altı akçe ulufesi kesilir. Kınalı-zâde'ye göre ise tahsilini bitirdikten sonra "dânişmend" olur ve sonra akli dengesi bozulur. Ardından Bursa'ya gelir.²⁰ Ahdî'nin verdiği bilgiye göre kırk yıl ortadan kaybolmuştur.²¹ Daha sonra akrabaları nerede olduğunu öğrenmiş ve zar zor ulufesinin üç akçesini geri alıp Celilî'yi Bursa'ya getirmişlerdir.²² Âlî'ye göre de İbrâhîm Paşa zamanında on altı Osmanî olan ulufesi, Rüstem Paşa'nın emriyle üç akçeye indirilince büsbütün şuurunu kaybedip hiç kimseyle konuşmamaya başlamıştır.²³

Celilî'nin hayatı hakkında elde edilen bilgiler şimdilik bunlardan ibarettir. Celilî'nin ölüm tarihi hakkında ise tezkirelerde ortak bir bilgi yoktur. Ahdî²⁴ ve Nâilî²⁵ „de şairin ölüm tarihini 971/1563-64 olarak verilir. Ama Âlî, Celilî'yi 977/1569-70'de Bursa'da görüp konuştuğunu²⁶ bildirdiğine göre 977/1569-70'de veya daha sonra öldüğü söylenebilir. Saadettin Nüzhet Ergun da Celilî'nin muhtemelen II. Selim (974/1566-982/1574) devrinde öldüğünü söyler.²⁷ Yani Celilî, II. Bayezid (886/1481-918/1512) zamanında doğmuş, eserlerini I. Selim (918/1512-926/1520) ve I. Süleyman (926/1520-974/1566) zamanında vermiş ve şöhret bulmuş, II. Selim zamanında da vefat etmiştir denilebilir. Divanında ise sadece I. Selim'in adı geçer. I. Selim adına yazılmış müstakil gazeller ve onun fetihleri için düşürdüğü tarihler vardır.²⁸ I. Selim'in tahta çıktığı yıl kaleme alınan *Husrev ü Şirin* mesnevisinin „padişahın övgüsü“ bölümünde de I. Selim'in cülusu için tarih düşürdüğü Farsça bir kıt, a yer alır.²⁹ Ayrıca *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde yine „padişahın övgüsü“ bölümünde³⁰ I. Selim'e ve şehzâdesi I. Süleyman'a övgüler bulunmaktadır; ama hayatından elde ettiğimiz bilgilere göre istediği ilgiye mazhar olamamıştır.

Sonuç olarak XV. yüzyılın sonlarında Bursa'da doğan Celilî, medrese eğitimini İstanbul'da tamamlayıp, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinden öğrendiğimiz kadarıyla, 919/1513-14 yıllarında Edirne'de bulunduktan sonra tekrar Bursa'ya gelmiş; ³¹ büyük ihtimalle ömrünü de bu şehirde tamamlamıştır.

¹⁹ Aşık Çelebi, *age.*, 52^a.

²⁰ Kınalı-zade, *age.*, s. 257.

²¹ Ahdî, *age.*, s. 250.

²² Aşık Çelebi, *age.*, 65^b.

²³ Âlî, *age.*, s. 204.

²⁴ Ahdî, *age.*, s. 251.

²⁵ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, I, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 154.

²⁶ Âlî, *age.*, s. 203.

²⁷ Ergun, *age.*, s. 956.

²⁸ Külliyyât-ı Celilî, Paris Bibliotheque Nationale Ancien Fonds 364(P nüshası), 84^a, 85^a.

²⁹ Kazan, *agt.*, s. 106.

³⁰ Arzu Atik, Celilî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ve Nizâmî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ile Karşılaştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 137-145.

³¹ Bkz. *Ag.* s. 299. Ayrıca *Bahar-nâme* adlı eserinde de Edirne redifli bir gazel bulunmaktadır. Bu gazelin mahlas beyitinde şair, İstanbul'dan Edirne'ye geldiğini söyler. *Bahar-nâme* 58^a. Tezkirelerde böyle bir bilgi yoktur. O tarihte I. Selim de muhtemelen Edirne'dedir.

Celilî'nin Eserleri³²

Celilî'nin *Hüsrev ü Şirin*,³³ *Leylâ vü Mecnûn*,³⁴ *Hecr-nâme*,³⁵ *Mehek-nâme*³⁶ adlı dört mesnevisi, divanı;³⁷ *Gül-i Sad-berg*³⁸ ve *Bahâr-nâme* adlı iki şiir seçkisi/divançesi vardır. Ayrıca Âşık Çelebi ve ondan tevatürle Âlî'nin bahsettiği *Şeh-nâme* tercümesinin eksik bir nüshası, Millî Kütüphane A3825/2'de 18^a-38^b yaprakları arasındadır. 17^a'da "Şeh-nâme-i Celilî" yazılıdır. Oldukça yıpranmış, tamir görmüş, yer yer okunamayan bu nüshada, yırtık yapraklar vardır. Bazı beyitlerin üzerinin çizilip derkenarda düzeltildiği, takdim-tehir yapıldığı görülür. *Şeh-nâme* vezni olarak bilinen "feûlün, feûlün, feûlün, feûl" vezni ile yazılan mesnevi tarzındaki bu eserin elimizdeki kısmı Bursa'nın kuşatılması ile başlar, Fatih'in ölümüyle son bulur.

Celilî'nin bu eserlerinin yanı sıra sadece Beyanî'nin bahsettiği; fakat bugün elimizde olmayan *Yûsuf u Züleyhâ*'sı vardır. İleride yapılacak araştırmalarda *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi ortaya çıkarsa şairin hamsesi tamamlanmış olacaktır.

Bahâr-nâme

Bu bölümde Celilî'nin bu makaleye konu olan *Bahâr-nâme* adlı eserinin dibacesi ve içeriği incelenerek dibacenin metni verilecektir.

Celilî'nin *Bahâr-nâme* adlı eserinden, tezkirelerde ve şimdiye kadar Celilî hakkında yapılan akademik çalışmalarda bahsedilmez.³⁹ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi 137 numarada Hamidî-zâde Celilî-i Bursevî adına kayıtlıdır. Daha önce Divan Edebiyatı Müzesi Kitaplığı'nda olan eser, sadece *Bahâr-nâme* adıyla kayıtlı olduğu için araştırmacıların gözünden kaçmıştır. 72 varak olan eserin kapağı kopuktur ve muhtemelen bir iki yaprak eksiktir. Tam olarak okunamayan başka bir hatla eserin başına "[Bahâr-nâme] Hamidî-zâde Celilî-i Bursevî... Fatih devri şuarâsındandır" yazılmıştır. 13 satırlıdır, cetvellerde gri; dibacede başlıklarda, bazı kelimelerin yazımında ve noktalamalarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yazı çeşidi ta'lik'tir. Bazı gazeller harekelidir. Nüshanın istinsah kaydı yoktur. 1^a-16^a arasında derkenarda farklı bir yazıyla Nâilî, Mezâkî gibi şairlere ait şiirler bulunmaktadır. 72^a'da eser sona erer. 72^b'de bir kıt'a, muhtemelen Celilî'ye ait silinmiş bir beyit, bazı yazı denemeleri ve "hâlisü'l-fu'âd Mahmûd Efendi" ibaresi bulunmaktadır.

Eser, eksik bir şekilde 1^a'da manzum-mensur bir dibaceyle başlar.⁴⁰ Bu dibacenin, geleneğe uygun olarak Allah'ın övgüsü veya tevhit tarzı bir başlangıç yerine "Muhakkak şiirde hikmet ve beyanda sihir vardır." mealinde bir hadis-i şerifle⁴¹ başlaması, kapağı kopuk olan nüshanın

³² Bu makalenin konusu olmadığı için Celilî'nin bütün eserlerinden uzun uzun bahsedilmeyecek; sadece eserin adı ve bu eserle ilgili çalışmalar verilecektir. Yalnızca daha önce nüshası elde olmayan *Şeh-nâme* tercümesi hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Celilî'nin eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Atik, agt., s. 8-18.

³³ Kazan, agt.

³⁴ Atik, agt.

³⁵ Hüseyin Ayan, "Celilî'nin Hecr-nâme'si", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, XIV, (1986), s. 155-172.

³⁶ Hüseyin Ayan, "Celilî'nin Mehek-nâme'si", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Harun Tolasa Özel Sayısı, II (1983), s. 5-13.

³⁷ Arzu Atik, Celili Divanı (3b-46a): İnceleme-Metin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003.

³⁸ Atik, agt.

³⁹ Bu eser, doktora çalışması esnasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde katalog araştırmaları sırasında bulunmuştur.

⁴⁰ Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevihanesi 137. Bundan sonra nüshanın yaprak numaraları metinde parantez içinde verilecektir.

⁴¹ İmam Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud'un İbn Abbas'tan şu şekilde naklettikleri "Muhakkak beyanda sihir ve şiirde hikmet vardır." hadisi Nevayî, Ulvî, Yârî, Ref'î, Nimetî tarafından da yukarıdaki şekilde kullanılmıştır. Üzgör, age., s. 25.

başlangıcının eksik olduğunu düşündürür. Hadisin devamında *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin na, bölümündeki üç beyit yer alır.⁴² Daha sonra Celilî, söz söylemenin, konuşmanın kutsallığından, fesahat ve belagat sahibi yeni gelin gibi olan sözün, nazım ve nesir olarak ikiye ayrıldığından bahseder ve nazımın hurşid ve sultan, nesrin kevkeb ve vezir olduğunu belirten bir kıt, ile devam eder (1^b). Nazım şekillerinin, güzel söz söylemenin en latifi ve sanatın en şerefli olduğu, özellikle dertli ve gönlü yaralı âşığı anlatan gazelin iffetli bir güzele benzediğini; ama bunlardan yoksunsa duvardaki nakış gibi dert çekenleri etkilemeyeceğini belirtir. Devamında gazelin yakıcı olması gerektiğini; yoksa tatlı bir şerbete benzeyeceğini, şarabın keyfini veremeyeceğini söylediği bir kıt, nazmeder (2^a). Daha sonra, Osmanlı coğrafyasında mesnevi ve kasidede çok mahir, büyük şairler olduğunu bildirir. Celilî'ye göre mesnevi ve kaside şairlerinin padişahı Husrev-i Dihlevî'dir. İkincisi, o mürşidin takipçisi olan Câmî, üçüncüsü Türkçenin "sühan-perdâzı" Nevayî ve dördüncüsü de zamanın İskender'î, Hicaz'dan Irak'a, Çin'den Maçin'e ve Rus'a, Macaristan'a kadar uzanan himayet ışığı olan saltanat ve ululuk gökyüzünün kalem-revi Yavuz Sultan Selim'dir (3^{a-b}). Yavuz'u övdüğü beş beyit aynı zamanda *Leylâ vü Mecnûn*'da "Medh-i Padişah" bölümünde yer alır (4^a).⁴³ Yavuz'u şairlerle birlikte zikretmek gibi edep dışı bir şey yapmasını onun mücevher gibi seçtiği kelimelerle yazdığı şiirleriyle Farsçayı çok iyi kullanması olduğunu belirtir. Şiirde Husrev'in nazîri olduğunu; hatta Husrev'in şiirinin aşk, şevk bakımından onun şiirlerinin yanında bir "gulgule"ye benzediğini söyleyerek Yavuz'u ve onun şiirini mübalağalı bir şekilde över (4^b) ve bu görüşünü desteklemek için Yavuz'a ait dört Farsça beyit verir. Celilî, kendisinin de "bu aşk bülbüllerinin hem-destânı ve bu şevk fahtelerinin hem-zebânı" olduğunu belirterek *Gül-i Sad-berg* nam divanından sonra kendi halini anlatan 201 gazeli harf sırasına göre dizdiğini ve adını da *Bahâr-nâme* koyduğunu söyler (5^a). Ardından bir kıt,ada eserini *Gül-i Sad-berg*'den sonra yazdığını ve adının *Bahâr-nâme* olduğunu tekrar eder ve sonraki dörtlükte bu eserini 921'in Safer (17 Mart-14 Nisan 1515) ayında tamamlandığını bildirir. Eserin meclislerde yâd edilmesini ümit ettiğini ekleyerek şu kıt,ayla dibaceyi bitirir:

Beni yâd itdür iy dîvân-ı eş'âr
Niçün añılmaz ol meclisde nâmun
Bahâr-nâme-i eş'arum iletüp
Has u hâşâkına 'arz it peyâmum (5^b)

Bu kıt'adan sonra harf sırasına göre gazeller başlar. Eserde 195 Türkçe gazel vardır. Bu gazellerin 9'u dışında, diğerleri Celilî'nin divanında bulunur;⁴⁴ ama bu ortak gazellerin bazılarında zaman zaman farklılıklar görülür. Örneğin divanda 69 numaralı gazel *Bahâr-nâme*'de bir beyit eksikken, divanda 214. gazel, *Bahâr-nâme*'de bir beyit fazladır veya divanda "perçemün" redifli 206 numaralı gazel *Bahâr-nâme*'de "kâkülün" redifiyle yer alır.

66^{a-b}'deki -divanda da bulunmayan- son gazel Yavuz'a ithafen yazılmıştır. Celilî, bir türlü Yavuz tarafından takdir edilmemesinden, ona ulaşamamasından bahseder. 66^b'de "vecehu tesmiye" başlıklı bir beyitte tekrar eserinin ismini verir. Sonra Yavuz'un tahta çıkışı için düşürülen Farsça ve

⁴² Atik, "Celilî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ve Nizâmî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ile Karşılaştırma", s. 136 bkz. beyit 139, 142, 143.

⁴³ Agt., sırasıyla 166, 182, 181, 184, 185 beyitle, s. 138, 140.

⁴⁴ Divandaki gazeller için bkz. Atik, "Celilî Divanı (3b-46a): İnceleme-Metin". Ayrıca divanın kalan kısmı için bkz. P nüshası, 46^b-89^b.

Divanda olmayan gazellerin varak numaraları ve redifleri şöyledir:

8a "iy gül-i hândân saña", 20b "zâr zâr ağlar", 40a-b "iy hürşid-i âlem-tâb gel", 40b-41a "bî-zâr iy ecel", 58b "lâlezâr-ı Edrene", 59b "şâh-ı gül bâzûsına", 59b-60a "yazuñ kabrûme", 60b-61a "kıble-i maşûd itse", 66a "müyesser olmadı".

Türkçe olmak üzere iki tarih kıt'ası,⁴⁵ 67^a'da ise dostlarından onu yâd etmelerini istediği bir kıt'a vardır. Bu kıt'anın devamında bu şiirleri yazacak kâtime seslenir ve ona, şiirleri nasıl görüyorsa öyle yazmasını, değişiklik yapmamasını söyler. Eğer olmayan harfler eklerse onun da ömür harfinden o kadar silinmesi için beddua eder. Sonrasında nazımdan, nesirden fayda olmadığını amelsiz ilimden kimsenin fayda görmediğini ifade ettiği bir rûbaî bulunmaktadır. Rûbaîden sonra ikisi 67^a'da biri 67^b'de üç müfret, 67^b'de Muammâ-yı Fethullâh, Hızır, Haydar, Haydar Çelebi, Mustafa ve 68^a'da Mustafa Çelebi ve Memî başlıklı müfretler vardır.⁴⁶ 68^a "vecehu tesmiye" ile sona erer. Bu beyit 66^b'deki beyit ile aynıdır.

68^b'de ise kaside-i münacat başlığı ile 16 beyitlik biçim ve içerik açısından uzun bir gazeli andıran bir şiir vardır.⁴⁷ 69^a-72^a arasında son iki gazel hariç alfabetik sıraya göre dizilmiş 14 Farsça gazelle eser sona erer.⁴⁸ Farsça gazelleri ve kaside başlıklı şiiri de gazel kabul edersek eserde toplam 210 gazel bulunur. Bu da şairin dibace kısmında verdiği 201 sayısı ile uyuşmaz.⁴⁹

Bahâr-nâme, şairin mesnevi nazım şekliyle yazılan bir dibace ve 100 gazelden oluşan *Gül-i Sad-berg* adlı eserinden sonra manzum-mensur bir dibacesi olan ve yaklaşık 210 gazel içeren bir şiir seçkisi/divançedir. Bu eserle ilgili cevaplanması gereken bazı sorular vardır.

Bunların ilki şair, *Gül-i Sad-berg*'den yaklaşık on yıl sonra neden benzer şekilde bir eser düzenleme yoluna gitmiştir? Bunun nedenlerinden biri şairin şiirlerini düzenli bir şekilde bir arada tutmak istemiş olmasıdır, denilebilir. Ya da şair, hayatının ilk dönemlerinde yazdığı şiirleri dikensiz bir gül bahçesine benzeterek adını *Gül-i Sad-berg* koymuş; sonrasında yaklaşık 27 yaşında, ömrünün baharında halini anlatmak için kaleme aldığı şiirleri de *Bahâr-nâme* olarak adlandırmış olabilir. Bununla bağlantılı olarak elimizdeki *Gül-i Sad-berg* nüshalarıyla -özellikle Süleymaniye Kütüphanesi A. Nihad Tarlan 72/4 nüshası ile- *Bahâr-nâme*'deki gazeller karşılaştırıldığında ortak şiirlerin olması dikkat çekicidir. Acaba şair kendisi mi bu şiirleri tekrar yeni düzenlediği eserine almıştır; yoksa bu eseri sonradan derleyen veya istinsah eden müstensih mi bu karışıklığa yol açmıştır? Zira *Gül-i Sad-berg*'in A. Nihad Tarlan nüshası ile divanda işaretlenmiş gazellerin birbirini tutmadığını göz önünde bulundurulsa en azından *Gül-i Sad-berg*'in elimizdeki nüshalarının şair tarafından düzenlenmediği söylenebilir. *Bahâr-nâme*'nin hem şu anda tek nüsha olması hem de dibacede şair tarafından verilen gazel sayısının eserdeki sayıyla örtüşmemesi ilk bakışta eldeki nüshanın şair tarafından düzenlenmediği fikrini doğursa da bu noktada eserin kimin tarafından düzenlendiği hakkında kesin bir yargıya ulaşmak oldukça güçtür.

Celîlî'nin Şiir Anlayışı Hakkında Dibaceden Notlar

Bahâr-nâme'nin dibacesi, Celîlî'yi ve onun şiir dünyasını daha iyi anlamaya ve anlamlandırmaya yarayan önemli bir metindir. Celîlî metne şiirin en küçük bölümü olan sözden bahsederek girer. Güzel söz söylemenin insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği olduğunu, sözün en yüce halinin ise Tanrısal kaynaklı vahiy olduğunu vurgular. Bu da kutsal kaynaklı dinlerin özü olan "Her şeyden önce söz vardı." düsturunun bir açıklaması mahiyetindedir, denilebilir.

Ardından her insana lazım olan güzel söz söylemenin nazım ve nesir olarak iki kısma ayrıldığını-neredeyse bütün insanlık tarihinin ve dönemin sanat anlayışını yansıtarak- nazımın

⁴⁵ Buradaki Farsça tarih kıt'ası *Husrev ü Şîrin* mesnevisinde I. Selim'in cülûsu için yazdığı tarih kıt'ası ile aynıdır. Kazan. agt., s. 106.

⁴⁶ Bu şiirler divanda 84^a'da mevcuttur.

⁴⁷ Âşık Çelebi hiç kasidesinin duyulmadığını söyler. Âşık Çelebi, age., 66^a Ayrıca bu şiir divanda da gazeller arasında 82^b-83^a'da yer almaktadır.

⁴⁸ Farsça gazellerin hepsi divanda 85^a-89^a arasındadır.

⁴⁹ Bu sayının farklı olmasının nedenlerinden biri, belki de şairin sonradan beğendiği 9 gazeli daha eserine ekleyip dibacede verdiği sayıyı değiştirmemesi olabilir.

nesirden üstün olduğunu belirtir. Celilî için nazım, söz söylemenin en üstün ve şerefli yöntemidir. Bundan sonra nazımın kısımlarından en önemlisi olan gazele geçilir. Bir anlamda Celilî kendi gazel tanımını verir. Ona göre gazel, dertli ve gönlü yaralı aşığın halini anlatan âşıkâne ve yakıcı bir güzel gibidir. Bu güzel, hikmet suyunun çeşmesinin Hızır'ı; aşk ve muhabbetle dolu kadehin sakisidir. Eğer gazel, aşktan ve dertten bahsetmezse sadece duvara işlenmiş güzel; ama ruhsuz bir puta, nakşa benzer ve okuyana etki etmez. Bu benzetmeden yola çıkarak Celilî'ye göre bir gazelin iyi olmasının ölçütü, sadece biçim açısından kusursuz olması değil, daha önemlisi içerik olarak okuyucusuna geçebilen, onu sarsan bir duygu barındırmasıdır.

Celilî, nazımdan ve gazelden beklentilerini, kendi şiir anlayışından ve zevkinden bahsettikten sonra şairlik hayatında örnek aldığı şairleri verir. Bunlardan ilki; dibaceli dört divanı, beş tarihi mesnevisi ve Nizâmî'nin hamsesine nazire olarak yazdığı bir hamsesi olan Hint coğrafyasında o zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine katkıda bulunan⁵⁰ önemli şair Husrev-i Dihlevî'dir. Celilî'ye göre Husrev-i Dihlevî'nin şiirinin her zerresi, Mesih'in nefesi ve Hızır'ın sonsuzluk suyu gibi hayat verir. O, şiir bahçesinde yakıcı gazel türünün başlatıcısı ve mihnetle dolu muhabbet baharının destanını yazan şairlerin sultanıdır. İkincisi ise hayatının farklı dönemlerinde yazdığı şiirleri farklı adlar vererek oluşturduğu dibaceli üç divanı ve yedi mesneviden oluşan *Heft Evren* adlı eseri bulunan Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî'dir⁵¹. Câmî, şiir tarzı bakımından Husrev'in takipçisi, namı aşk mektubunun başında yazılı bir şairdir. Üçüncü olarak ise klasik Türk edebiyatında önemli etkileri olan ve hayatının farklı dönemlerinde yazdığı şiirleri önce farklı adlarla dört divanda toplayan; sonrasında hayatının sonlarında yazdıkları şiirleri de eklediği ve ayrı bir dibace yazdığı *Hazâinü'l-meânî* adlı divana ve diğer pek çok esere⁵² sahip Nevayî gelir. Celilî için Nevayî, Türkçenin en güzel hayat bulduğu şairlerdendir. Onun şiirleri dertli nağmenin demsazı, ateş nefesli bir semender, aşk çarşısında dolaşan avare ve havayı, gam hikâyesinin anlatıcısıdır. Dördüncü olarak zamanın padişahı Yavuz Sultan Selim gelir. Burada II. Selim'in şairliğini övmesinin tek nedeninin ulufe istemek olmadığını, bunun yanında II. Selim'in şiir zevki gelişmiş bir padişah olmasına bağlanabilir. Onun Farsça şiirleri, akıcılıkta Husrev'in şiiriyle eşdeğerdir ve yakıcılıkta Husrev'in şiirinden çok daha üstündür. Celilî'nin bu şairleri kendine örnek olarak alması tesadüfî veya sadece bu şairlerin gelenekte tekrarlanagelmesi olmamalıdır. Bu şairlerin hepsi bulundukları döneme damgasını vurmuş sanatçılardır. Yavuz Sultan Selim hariç, üç şairin divanlarında dibace bulunması; bu dibacelerde şiir sanatı ve kendi şiirleri hakkında önemli bilgiler vermesi, kendini onların takipçisi olarak yetiştirmeye çalışan Celilî'yi de böyle bir dibace yazmaya itmiştir, denilebilir.

Sonuç

Eserler kimin tarafından düzenlenirse düzenlensin Celilî'nin şiirlerini kısa aralıklarla farklı adlar altında iki divançede toplamış olması bakımından hem *Gül-i Sad-berg* hem de *Bahâr-nâme* oldukça özel eserlerdir. Ancak dibacesinde Celilî'nin şiir poetikasını ve örnek aldığı şairler hakkındaki fikirlerini ortaya koyması bakımından *Bahâr-nâme*'nin *Gül-i Sad-berg*'e nazaran klasik Türk edebiyatında daha az rastlanan bir eser olduğunu söylenebilir. Çünkü klasik Türk edebiyatında şairlerin divan/divançelerinde dibace yazma geleneğinin oluşmamış olduğu veya müstensihlerin mevcut dibaceleri yazmamayı tercih ettikleri görülür.⁵³ Bundan dolayı eldeki dibaceli divan nüshaları oldukça önem arz eder.

Bunun yanında *Bahâr-nâme*, ihtiva ettiği şiirler açısından değerlendirildiğinde divanın

⁵⁰ Rıza Kurtuluş, "Emîr Hüsrev-i Dihlevî", DİA XI (1995) s.135-36.

⁵¹ Ömer Okumuş, "Câmî", DİA VII (1993) s. 96.

⁵² Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", DİA II (1989) s. 450-53.

⁵³ Agâh Sırrı Levend ve Harun Tolasa, aktaran Üzgör, age., s. 4.

farklı bir nüshası olarak kabul edilebilir. *Bahâr-nâme*'deki gazellerin divandaki yaklaşık 200 gazelle aynı olması divandaki şiirlerin karşılaştırılarak divanın daha güvenilir bir metnin oluşturulmasını sağlayacaktır.

Fakat bütün bunların ötesinde Celilî'nin yaşadığı dönemde onu bizzat görmüş tezkire yazarları da dâhil olmak üzere kimse tarafından bilinmeyen ya da kaydedilmeyen *Bahâr-nâme*'nin ortaya çıkarılması büyük bir önem taşımaktadır.

Bahâr-nâme'nin Dibacesinin Transkripsiyonlu Metni

(1^a) aña inne mine's-şî'ri'l-ḥikmeten ve inne mine'l-beyân li-sihren⁵⁴ gül-i hoş-nesîm-i feşâhat-ı bahâr-ârâdur şî'r

İy tâze turunc-ı gülşen-i Hâk
K'olduñ çemen-i hüdâya revnağ
Çün küntü nebiyyen oldı yâruñ
Nev-bâve-i şâh-ı nev-bahâruñ
Şer'üñ olısar şükûfe-âyîn
Tâ dâmen-i haşr iy gül-i dîn

-şallâhu 'aleyhi ve âlihi- ammâ ba'd ma'lûmdur ki nuṭṭ ezher-i riyâz-ı nefis-i insânî ve azher-i kevâkib-i dürrî-i Raḥmânîdür lâcerem bülbül-nefes-i nâṭıka-i hoş-terennümüñ zâğ u zağandan imtiyâzı ve ḥil'at-i ğonce-i ḥikmet-i dil-keş-i tebessümüñ zîbâ-tırâzı olmışdur ve 'ale'l-ıtlâk bu müdde'ânüñ istidlâli ve naḥlistân-ı 'uluuv-ı şân-ı nuṭṭuñ zîbâ nihâli bu yiter kim a'zam-ı bedâyi'-i i'câz ve mua'azzam-ı şerâyi'-i hidâyet-tırâz vahy-i âsumânî vü (1^b) kelâm-ı Rabbânî oldı şî'r

Virdi söz murğına hoş-âvâze
Köhne gülşende nağme-i tâze
Kaşr-ı lâhûta pâye itdi sözi
Nûr-ı nâsûta sâye itdi sözi

Çün e'azz-i enẓârât-ı maḥşûde ve eşref-i seyyârât-ı mes'ûdedür her kişiye mülâyim belki lâzımdur ki taḥsîn-i elfâz ve luṭf-ı 'ibârâta -bi-vas'i't-ṭâkati ve talṭîf-i iğlâz u ḥüsn-i i'tibârâta -bi-ḳadri'l-ḥâce- rāğıb ola lîkin nihâl-i nuṭṭ-ı dü-şâh ve nev-'arûs-ı sūḥan-ı feşâhat ü belâgat-ı kâh iki kısma maḥşûr ve iki nesak üzere mezkûrdur şî'r

Biri manzûmdur biri menşûr
Biri ma'lûmdur biri meşhûr
Nazm hurşîd ü neşrdür kevkeb
Nazm sulṭân ü neşrdür düstûr

⁵⁴ “Muhakkak ki şiirde hikmet ve beyanda sihir vardır.” mealindeki hadis-i şerif.

elâf-ı bedâyi' vü eşref-i şanâyi' aksâm-ı nazm ki musta'zeb-i tab'-ı selîm ü müstağreb-i zihn-i müstaķîmdür (2^a) üslûb-ı ğazel derdnâk ve hasb-i hâl-i 'âşık-ı sîne-çâkdür bu sebebden ki şî'r-i 'âşıkâne vü süznâk bir şahid-i dâmen-i pâkdür ki Hızr-ı ser-çeşme-i zülâl-i hikmet ve sâķî-i câm-ı mâl-â-mâl-ı 'ışk u maħabbet olmışdur ammâ çâşnî-i 'ışkdan hâlet-engîz ve hâlet-i derdden melâmet-âmîz olmasa şûret-i dîvâr bigi bir şanem-i ra'nâ ve naķş-ı deyr-şîfat bir nigâr-ı ğarrâdur ki seng-dil olanların derûnında âteş-engîz ve dem-i serd çekenlerin gönlünde şerâr-âmîz degül şî'r

'İllet-i ğâyî ğazelden 'ışkdur
Süznâk olan virür ol hâleti
Gerçi hoşdur şerbet-i şîrîn velî
Yokdur anda câm-ı mey keyfiyyeti

ve bu pâyeye ki sihr-perdâz-ı 'Acem'ün ednâ mertebesi ve sühan-sâz-ı Rûm'ün a'lâ maştabasıdır -vâhiden ba'de vâhid (2^b) bi-ğayri sirķatin ve tevârüdün- anlara müyesser olur ki selâset-i 'ibârâtda kâdir ve bedâyi'-i i'tibârâtda mâhir olalar nitekim iklim-i Rûm'ün evâ'ilinden bu merzûbumun efâzılından ba'z-ı meşâhîr meşnevî-i Türkâne ve ba'z-ı ekâbir-i cemâhîr kaşâyid-i büzürgâne nazm itmişler- haķķan şümme haķķan- ki şî'r-i süznâk fî'l-meşel dem-i Mesîh-i hürşîd-likâ ve âb-ı hayât-ı Hızr-beķâdur ki her zerre-i hâki kefen-çâk ve her ķatre-i pâki deryâ-yı câvîdi bî-bâk eyler bu gülşen-i âteş-efrûzun evvel bülbül-i ğazel-perdâzı ve bu lâlezâr-ı pür-dâĝ u süzün maķdem-i nevâ-sâzı pîşe-i 'ışk u melâmet şîr-ĝiri âhû-çeşm-i ğazâle-i vefâ naķçiri destân-serâ-yı bahâristân-ı maħabbet hezâr-nevâ-yı gülistân-ı miħnet âteş-âşâm-ı süz-ı (3^a) derûn ve düdkeş-i âh u figân-ı birûn memâlik-i sühanun husrevi ya'nî Husrev-i Dihlevî'dür ikinci ol mürşid-i kâmilün peyrevi ve ol âfitâb-ı münîrün pertevi sermest-i peymâne-i âteş şûrîde-i cânâne-i ķallâşveş serdefter-i 'ışk-nâme-i nâmı Mevlânâ 'Abdurrâhman Câmî'dür üçüncü Türkî dilün sühan-perdâzı ve naĝme-i derdnâkûn demsâzı semender-i âteş-nefes Kaķnûs-ı 'ışk-ı hüma-heves küçe-i 'ışkda âvâre vü hevâyî nevâ-sâz-ı dâstân-ı ğam Nevâyî'dür dördüncü İskender-i zamâne Ferîdün-ı yegâne âfitâb-ı sipihr-i salţanat dâver-i devrân-ı ma'delet düldül-süvâr [u] zû'l-fiķâr-tîĝ şimşîr-zen-i gerden-keş-i kühsâr u miĝ ol ki ķarabulut tevsen-i yekrânî ve berķ-i pür-şerer (3^b) tâziyâne-i dıraħşândur şubh-ı raħşende ķubbe-i bârgâh-ı zafer-peykeri ve ķavs-i kuzah ķüb-i rengîn-i ħargâh-ı felek-manzarıdur felek-i raķķâş bezm-i keyvân-eyvânı ķavs-i kuzah anun ğün-â-ğün dâmânı ra'd hoş-elhân-'andelîb-i bülend-âvâz-ı bâĝ-ı 'adâleti berķ-i raħşân gül-i ħandân-ı bahâr-ı şeca'ât u celâleti âfitâb ķubbe-i çetr-i zeberced-şî'ârı şubh-ı evvel ķubbe-i zer-nigârunun lû'lü'-ı şehvârı ol ki Hicâz u 'Irâķdan tâ Çîn ü Mâçîn u Rûs ve ĝirîbân-ı Şarķdan tâ dâmân-ı Maĝrib-zemîn u Engerûs ol hürşîd-i 'adâletün âsûde-i himâyet-pertevi ve ol âsumân-ı salţanat u celâletün şaħâif-i ķalem-revidür yedi ceddün aşl-ı şâbit-i ferr'-i a'lâsı heft-şâh âsumânun nev-bâve-i zîbâsı şî'r

Ol şeh ki sipihr çâderidür⁵⁵

⁵⁵ Leylâ vü Mecnûn'da çâkeridür şeklindedir. Atik, agt., s. 136

Şan hayl-i nücüm leşkeridür

(4^a) Çün ‘adlden oldu ser-firâz ol
Kâdirkiş olur zebûn-nevâz ol

Pîl oldu siyâsetine mağlûb
Beyni reh-i mûra kıldı cârûb

Her sâ’ile bahşış eyler ol genc
Taẓ’îf-i hisâb-ı naṭ’-ı şatranc

Oldı iki cebî⁵⁶ ma‘den ü kân
Aḥsente zihî seḥâ vü iḥsân

sultân bin sultân bin sultân Selîm Hân bin Bâyezîd hândur-eyyedehullâhu bi-âyâtihi ve râyâtihi ve refa‘a fî’l-hilâfeti derecâtihi- egerçi muḳtezâ-yı ṭab‘-ı selîm ve zihn-i müstaḳîm oldur ki ḥazret-i hilâfet-penâh Süleymân destgâhı bu ṭâ’ifeden yâd ve bu kabîleden ta‘dâd terk-i ḳavânîn-i ḥayâ vü edeb ve -‘ameli bimâ-terekehu evlâ ve enseb-dür ammâ çünki şî‘r silsile-cünbân-ı ‘ışḳ u maḥabbet ve selâsil-i pâ-yı ser-geşte-i şevḳ ü meveddetdür ol hümâ-yı ‘arş-âşiyân ve ol bülbül-i ḳudş-gülsitân meyl-i tenezzül-i ‘ışḳ-ı cânân ve hevâ-yı (4^b) dâne-i ḥâl-i müşk-efşân idüp tekellüm-i hezâr-nevâ ve terennüm-i ‘andelîb-i ḥoş-âvâ gösterüp nâsiḥ-i kühen-dîn nağme-perdâz-ı çemen ve mübdi‘-i nev-âyîn nevâ-sâz-ı bezm-i gül ü semen olmış lâcerem bu sebebdan pâye-i edebden tecâvüz olındı lîkin ekşer-i kelimât-ı güherbârı ve evfer-i sevâd-ı müşknâb-ı eş‘ârı meydân-ı Rûm fârisi olmayup çâbüḳ-süvâr-ı mızmar-ı zebân-ı Farsî olmış selâsetde nazîr-i şî‘r-i Ḥusrev ve sūzişde ol âteş-i ‘ışḳdan bir pertevdür belki bu ḥum-ḥâne-i ‘ışḳdan kûs-ı ḥusrevi bir bülbüle ve bu âvâze-i şevḳden nağme-i Dihlevî bir ḡulḡuledür nitekim bu birkaç ebyât-ı ḡülşen-bünyâd terennüm-i bülbül-i bâğ-ı istiḥâd olur şî‘r

Şūḥî ki mey neḥorde dil-i ḥalk ḥûn koned
Vây ân zamân ki çihre zi mey lâlegûn koned

(5^a) Girdbādî ki behāmûn-ı melâmet bînî
Jende-pūşî büved ez ḥâlet-i Mecnûn raḳḳâs

Nî zinde-em ez hecr-i to iy şūḥ ne mürde
Feryâd ez în nev‘ vücûd-ı ‘adem-âlûd

Dâred ḥasûd kîn-i Selîmî vü ger ne hest
Mārâ be-mişl-i âyine-i tîğ-i sîne-pâk⁵⁷

⁵⁶ Leylâ vü Mecnûn”da „oldı iki cebî” „olmış kef-i destî” şeklindedir. Agt., s. 136.

kemîne ki bu 'ışk bülbüllerinüñ hem-dâstânı bu şevk fahtelerinüñ hem-zebânıyam Gül-i şad-berg nâm dīvānumdan ol taze bahāristān-ı dil-i vīrānumdan şöñra iki yüz bir dāne Türkî ğazel ki ḥasb-i ḥāl-i dil-i pūr-ḥaleldür rişte-i nazm-ı ābdāra ve silk-i gevher-i deryā-şî'āra çeküp tertīb-i ḥurūf-ı hecā zīver-i kevākib-i dūcā idüp Bahār-nāme nāmı diyü ad bu kühen gülzārda bir taze bünyād (5^b) urdum ümīddür ki deste-i gül ü sünbül-mişāl zīver-i bezm-i ḥusrev ü ferḥunde-iḳbāl ola şî'r

Celîlî her varaķı çünki bir gül-i terdür
Bahār-nāme diseñ tañ degül bu dīvāna

Bu ṭurfe kim Gül-i şad-bergden mu'aḥḥardur
Bahārdur fer ü zīver viren gülsitāna

Çü sāl vardı toķuz yüz daḥi yigirmi bire
İrişdi āhir-i māh-ı Şaferde pāyāna

Ümīd ol ki bu gül-deste-i bahār-ı du'ā
Nişār ola der-i ḥusrev-i cihān-bāna

Sipih-r-mertebe Sulṭān Selīm-i ğāzî kim
Yazar anuñ laķabın müşterî nüh eyvāna

(6^a)Urıldı sikke zer ü nukresine mihr ü mehüñ
Muṭî' oldı felek ḥukm-i āl-i 'Oşmāna

Medār-ı dā'ire-i çarḥ u kuṭb-ı devrān ol
Niçe ki cünbiş ola şîve çarḥ-ı gerdāna

ve bi'l-cümle mercü oldur ki bu nev-bāve-i bāĝ-ı ṭabî'at ve nev-reste-i būstān-ı fikret meclis-i şehryārdaki reşk-i bahāristān-ı nevrüz ve mānend-i gülistān-ı çemen-efrūzdu bāĝbān-ı bî-berg ü nevāyı ya'nî Celîlî-i ḥoş-āvāyı yād ide

Beni yād itdür iy dīvān-ı eş'ār
Niçün añılmaz ol meclisde nāmum

Bahār-nāme-i eş'arum iletüp

⁵⁷ Şarap içmeden halkın gönlünü kanatan şuh sevgili, o şuhun yüzünün şarap içip kızardığı zamanı bir düşün!

Melâmet sahrasında gördüğün kasırğa Mecnun'un halini duyup raks eden bir fakirdir.

Ey şuh, senin ayrılığında ne yaşıyorum ne de ölüyüm; bu yokluğa bulanmış varlıktan el aman!

Haset edenler Selimî'ye kin beslerler, aksi halde bizim gönlümüz kılıç aynası gibi tertemizdir.

Has u hâşâkine ‘arz it peyânum

KAYNAKÇA

- AHDÎ. Gülşenü’ş-Şu’arâ (İnceleme-Metin), Haz. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2005.
- AKÜN Ömer Faruk. “Divan Edebiyatı” DİA IX (1994).
- ÂŞIK ÇELEBÎ. Meşairü’ş-Şu’arâ, Facsimile ed. G. M. Meredith-Owens, Luzac and Co., London 1971.
- ATİK Arzu. Celilî’nin Leylâ ve Mecnûn’u ve Nizamî’nin Leylâ ve Mecnûn’u ile Karşılaştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- ATİK Arzu. Celili Divanı (3b-46a): İnceleme-Metin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003.
- AYAN Hüseyin. “Celilî’nin Mehek-nâme’si”, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Harun Tolasa Özel Sayısı, II (1983).
- AYAN Hüseyin. “Celilî’nin Hecr-nâme’si”, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, XIV, (1986).
- BEYANÎ. Tezkiretü’ş-Şu’arâ, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1997.
- CELİLÎ. Bahar-nâme. Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi 137.
- CELİLÎ. Külliyyât-ı Celilî, Paris Bibliothque Nationale Ancien Fonds 364.
- CELİLÎ. Şehnâme-i Celilî. Millî Kütüphane A3825/2.
- ERGUN, Sadettin Nuzhet. Türk Şairleri, 1936.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet. Külliyyât-ı Divan-ı Mevlana Hamidî, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1948.
- GELİBOLULU ÂLÎ. Künhü’l-Ahbar’ın Tezkire Kısmı, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1994.
- KAZAN, ŞEVKİYE. “Hamidî-zâde Celilî: Hayatı, Edebî Kisiliği ve Hüsrev u Şirin Mesnevisi, İnceleme ve Tenkitli Metin” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1997.
- KINALI-ZADE HASAN ÇELEBÎ. Tezkiretü’ş-Şuarâ. Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1989.
- KURTULUŞ, Rıza. “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”. DİA XI (1995).
- KUT, Günay. “Ali Şîr Nevâî”. DİA II (1989).
- LATÎFÎ. Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2000.
- MEHMED SÜREYYA. Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri, Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- OKUMUŞ, Ömer. “Câmî”. DİA VII (1993).
- TUMAN, Mehmet Nâil. Tuhfe-i Nâilî, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- ÜNVER, İsmail. „Hâmidî’nin Türkçe Şiirleri“, VI, Türkoloji Dergisi, (1974).
- ÜZGÖR, Tahir. Türkçe Divan Dîbâceleri, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN COĞRAFYA DERSLERİNDE KULLANDIKLARI “ÖĞRENME STRATEJİLERİ”

Fatih AYDIN*

ÖZET

Bu araştırma, ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerini, farklı değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya, 2009-2010 eğitim-öğretim yılında, Manisa ilinin Turgutlu ilçesindeki liselerde öğrenim gören 298 öğrenci katılmıştır. Genel tarama modelinin kullanıldığı araştırmada veri toplama aracı olarak Toy (2007) tarafından geliştirilen “Öğrenme Stratejileri Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve çoklu karşılaştırma testi (LSD) kullanılmıştır. Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya derslerinde en çok “örgütlenme stratejilerini” en az ise “planlama stratejilerini” kullandıkları görülmüştür. Öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri “cinsiyet” ve “öğrenim gördükleri sınıf düzeyleri” değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, öğrenme stratejisi, ortaöğretim öğrencileri.

LEARNING STRATEGIES ADOPTED BY SECONDARY SCHOOL STUDENTS FOR GEOGRAPHY COURSES

ABSTRACT

The aim of this study is to detect the learning strategies adopted by secondary school students for geography courses. A total of 298 students attending to secondary schools in Turgutlu county of Manisa joined the research within 2009-2010 academic year. “Learning Strategies Scale” developed by Toy (2007) is used as data gathering technique in this research in which general scanning model is applied. For data analysis, arithmetic mean, t test, one way variance analysis (ANOVA) and multiple comparison test (LSD) are employed. It is observed that secondary school students most commonly use “grouping strategies” and least commonly use “planning strategies”. Scale for students’ ideas about learning strategies for geography courses has a meaningful difference in terms of “gender” and “class levels” variable.

Key Words: Geography, learning strategies, secondary school students

---

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fak. Coğrafya Böl. Öğr. Üyesi. El-mek: fatihaydin@karabuk.edu.tr

Giriş

Eğitimcilerin çoğu, öğrenmenin bireyin çevresiyle etkileşimi sonucu oluştuğu ve bireyin davranışlarında değişiklik meydana getirdiği görüşünü savunmaktadırlar. İnsanlar, çevre ile etkileşimleri sonucu bilgi, beceri, tutum ve değerler edinirler. Birey, sürekli olarak çevresinden kendisine iletilen verileri değerlendirir ve buna bağlı olarak bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkide bulunurlar. Öğrenmeden söz edilebilmesi için insan çevresiyle etkileşime girdiği zaman onda bilişsel, duyuşsal ve davranışsal değişikliklerinin görülmesi gerekir. Bu durumda öğrenme, kalıcı olarak kalıcı değişiklikler olarak görülebilir (Demirkaya, 2003). Öğrenme için eğitimci ve psikologlar birçok tanım yapmışlardır. Woolfolk (1998) öğrenmeyi, *genel anlamda bir bireyin bilgi ya da davranışlarında oldukça kalıcı değişikliklere neden olan yaşantıların meydana gelmesi* şeklinde tanımlamıştır. Gagne (1984) öğrenmeyi, *çevresel değişiklikler nedeniyle, bireyin duygu, düşünce ve ifadesinde meydana gelen değişim* olarak tanımlamıştır. Bacanlı (1999) öğrenmeyi, *tekrar ya da yaşantı yoluyla organizmanın davranışlarında meydana gelen oldukça kalıcı değişimler* olarak tanımlamıştır. Eğitimci ve psikologların öğrenme için yaptıkları tanımlardaki ortak noktalar; yaşıntı ürünü olması, kalıcı izli davranış değişikliğinin meydana gelmesidir.

Çağımızda bilgi çok hızlı değişim ve gelişim bir olgu haline gelmiştir. Bu değişim ve artış günümüz insanının kendini sürekli olarak yenilemesine ve gelişmesine neden olmuştur. Bu nedenden dolayıdır ki öğrenme kavramının geleneksel anlamı yanında çağımızda yeni bir anlayışla ele alınması gereği ortaya çıkmıştır. Tüm bunların sonucunda da öğrenme stratejilerine yaşam boyu gerek duyulmaya başlanmıştır (Ellez, 2004). Strateji genel olarak bir şeyi elde etmek için izlenen yol ya da bir amaca ulaşmak için geliştirilen bir planın uygulanması olarak ele alınmaktadır. Öğrenme stratejisi ise öğrenmeyi gerçekleştirmek için izlenen yollardır. Bir stratejinin amacı öğrencinin duyuşsal durumunu etkilemek ve onun yeni bilgiyi seçmesini, edinmesini, örgütlemesini ve bütünleştirmesini kolaylaştırmaktır (Meydan, 2004). Öğrenme stratejileri, bireyin öğrenme sırasında kullandığı ve bilginin kodlamasını, depolanmasını ve düzenlemesini etkileyen davranış ve düşüncelerdir (Weinstein ve Mayer, 1986). Öğrenme stratejisi, öğrencilerin öğrenme-öğretme süreci içinde ya da bireysel hazırlıklarında kendisine sunulan bilgileri zihinsel süreçlerinden geçirerek, ona anlam vermesi ve kendine mal etmesi için gerekli olan çabaları ortaya koymasındır (Tay, 2004).

Öğrenirken karşılaşılan güçlükler öğrencilerin en çok karşılaştıkları sorunlardandır. Bazı öğrenciler istedikleri halde ders çalışamazken, bazıları çok uzun süreler çalıştığı halde öğrenememekten şikâyet etmektedir. Öte yandan kısa sürede çalışarak uzun süre çalışmalar kadar başarılı öğrenciler de vardır. Bu örneklerdeki sorunlar büyük ölçüde öğrencilerin etkili öğrenme stratejilerini kullanamamasından ya da nasıl öğreneceğini bilememesinden kaynaklanmaktadır (Açıkgöz, 2003). Bir eğitim programı kapsamında yaşıntı geçiren öğrenciler, yalnız belli disiplinlerin temel bilgilerini edinmekle kalmamalı, bu bilgilere nasıl ulaşabileceklerini ya da nasıl öğrenebileceklerini de öğrenmelidirler. Öğretmenler de öğrenme-öğretme süreçlerinde, öğrencilerin etkili öğrenme stratejileri geliştirmelerine dönük etkinliklere önem vermelidir. Öğretmenlerin yardımıyla öğrenciler, giderek kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu taşıyabilir duruma gelebilir (Oğuz, 1999). Öğrenme stratejileri:

- Öğrencilerin daha fazla öğrenme sürecinde etkin olmasını gerektirir.
- Bilgi ve aktarımdan ziyade öğrencilerde bir takım becerilerin olmasını gerektirir.
- Öğrencilerin üst düzey öğrenme becerilerini (analiz, sentez, değerlendirme vs.) gerektiren etkinliklere (okuma yazma, tartışma vs.) yöneltir.
- Konu alanı hakkında öğrencilerin sahip oldukları fikir, tutum ve inançları ifade etmeleri için uygun yollar sağlar (Yılmaz ve Sünbül, 2006).

Sonuç olarak, öğrenme stratejilerinin, bireylerin daha kolay ve etkili olarak öğrenmelerini sağlayan tekniklerin her biri olduğunu söylemek mümkündür. Öğrenme stratejilerinin öğrenciler tarafından kullanılması, onların daha iyi ve kalıcı öğrenmelerini sağlarken, çalışmaya ayırdıkları süreyi azaltmakta ve öğrencilere özerklik kazandırmaktadır. Öğrencilerin, öğrenme stratejilerini etkili bir biçimde kullanabilmeleri ve kendi öğrenmeleriyle ilgili sorumluluklarını edinebilmeleri için onlara öğrenme stratejilerini seçme, kullanma, izleme, değerlendirme yeteneklerine sahip olmaları sağlanmalı ve bu stratejileri ne zaman ve nasıl kullanmaları gerektiği öğretilmelidir (Karakıç ve Çelenk, 2007).

Öğrenme stratejileri üzerinde çalışan araştırmacılar, öğrencilerin öğrenme sırasında izlediği yolları göz önüne alarak, bilgiyi içleme sistemine göre farklı sınıflandırmalar yapmışlardır:

Öztürk (1995), öğrenme stratejilerini “*Dikkat Stratejisi*”, “*Tekrar Stratejisi*”, “*Anlamlandırma Stratejisi*”, “*Zihne Yerleştirme Stratejisi*”, “*Hatırlama Stratejisi*”, “*Bilişi Yönetme Stratejisi*” ve “*Duyuşsal Stratejiler*” olmak üzere yedi gruba ayırmıştır.

Erden ve Akman (2006) öğrenme stratejilerini; “*Tekrar Stratejisi*”, “*Anlamlandırma Stratejisi*” ve “*Örgütlenme Stratejisi*” olarak üç grup altında toplamıştır.

Senemoğlu (1997) öğrenme stratejilerini şu şekilde sınıflandırmıştır: “*Dikkat Stratejileri*”, “*Kısa Süreli Bellekte Depolamayı Arttıran Stratejiler*”, “*Anlamayı Güçlendirici Stratejiler*”, “*Geri Getirmeyi Arttırıcı Stratejiler*”, “*Güdülemeyi Arttırıcı Stratejiler*”, “*Yürütücü Biliş Stratejileri*”.

Özer (2002) ise öğrenme stratejilerini; “*Yineleme Stratejileri*”, “*Anlamlandırma Stratejileri*”, “*Örgütlenme Stratejileri*”, “*Anlamayı İzleme Stratejileri*”, “*Duyuşsal Stratejiler*” olarak beş grup altında toplamıştır.

Öğrenme stratejileri üzerinde yapılan araştırmalarda (Weinstein ve Mayer, 1986; Ellez, 2004; Bulut, 2006; Öztürk, 1995; Somuncuoğlu, 1996; Çiftçi, 1998; Oğuz, 1999; Yüksel ve Koç, 2001; Yücedağ, 2001; Özer, 2002; Hamurcu ve Özyılmaz, 2002; Talu, 1997; Sünbül, 1998; Toy, 2007; Karakıç ve Çelenk, 2007; Meydan, 2004);

- Öğrencilerin öğrenme stratejilerini kullanma düzeylerinin tespit edildiği,
- Öğrenme stratejileri doğrultusunda yapılan eğitimin akademik başarıya, erişim, kalıcılığa, derse yönelik tutumlarına etkisinin araştırıldığı,
- Öğrencilerin kullandıkları öğrenme stratejileri ile öğrenme stilleri, öğrenme stratejileri ile başarı güdüsü arasındaki ilişkinin incelendiği,
- Öğrenme stratejilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü gibi değişkenlere göre farklılaşma farklılaşmadığının incelendiği görülmektedir.

Literatür incelendiğinde coğrafya dersi – öğrenme stratejisi ilişkisini inceleyen araştırmaların (Çiçek, 2009; Karadeniz, 2010; Karadeniz ve Bilgi, 2010; Şensoy, 2008; Tomal, 2008; Kaydu, 2004) sınırlı sayıda olduğu görülmektedir

Araştırmanın Amacı

Ülkemizde ortaöğretim kurumlarında farklı programlar uygulansa da tamamında ortak amaç; bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde asgari bir genel kültür vermek suretiyle, onlara kişisel ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak bilincini ve güvenini kazandırmaktır. Belirlenen bu amacın gerçekleştirilmesinde kuşkusuz **coğrafya dersi** de büyük önem arz etmektedir (Karadağ, 2009). Coğrafya, coğrafi yeryüzündeki doğal, beşerî ve ekonomik olayları, insanla ilişkiler kurarak inceleyen bir bilimdir (Doğanay, 2002). Atalay (1992) coğrafyayı, “yeryüzünün şekillenmesini,

Çökilenmede etkili olan amilleri ve yeryüzünde canlı hayatı oluşturan insan, bitki ve hayvan toplulukları ile doğal ortam arasındaki ilişkileri ve bunların dağılımını inceleyen bir bilim dalıdır” şeklinde tarif etmiştir. Görüldüğü gibi coğrafya; insanla yeryüzü arasındaki ilişkileri inceleyerek, insanın bu ilişkiler sonucu neler yaptığını ve neler yapabileceğini inceleyen bir bilim özelliğindedir.

Coğrafya dersinin, öğrencilerde istenilen nitelikleri kazandırması, ancak öğrenme ortamlarının ve stratejilerinin doğru planlanması ve öğretim sürecinin buna paralel olarak gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Öğrencilerin konulara hazır bulunuşluk düzeyi ve öğrenme stilleri, öğretmenin tercih edeceği yöntem ya da yaklaşımlar, kullanacağı öğretim materyalleri ve öğretim hizmeti, öğretim programları ve müfredat gibi faktörler öğretim sürecinde önemli değişkenlerdir. Öğrencinin dersin kazanımlarını davranışa dönüştürmesinde, belirtilen değişkenlerin öğretmen tarafından dikkatle gözden geçirilmesi gereklidir (Aydın, 2010).

Yapılan bu araştırmanın, liselerde görev yapmakta olan coğrafya öğretmenlerinin, öğrencilerinin kullandıkları öğrenme stratejileri doğrultusunda daha etkili öğretim sağlamalarına; öğrencilerin ise öğrenmeyi öğrenme konusunda yeterli ve bilinçli duruma gelmelerine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Araştırmanın amacı, ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerinin belirlenmesidir. Bu amaç çerçevesinde araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ortaöğretim öğrencilerinin, coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri nelerdir?
2. Ortaöğretim öğrencilerinin, coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri *cinsiyet* değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Ortaöğretim öğrencilerinin, coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri *sınıf düzeyi* değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma genel tarama modelinde bir araştırmadır. Tarama modelleri, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklayan araştırma yaklaşımlarıdır (Kaptan, 1998: 59). Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2003: 79).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2009-2010 öğretim yılı ikinci yarıyılında, Manisa ilinin Turgutlu ilçesinde öğrenim gören ortaöğretim öğrencileri; örneklemi ise Milli Piyango Anadolu Lisesinde öğrenim gören 298 öğrenci oluşturmuştur. Örneklem seçiminde *tesadüfi örneklem yöntemi* kullanılmıştır. Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin sınıf düzeyine göre dağılımı şöyledir: 115 öğrenci (%38.6) dokuzuncu sınıf, 92 öğrenci (%30.9) onuncu sınıf ve 91 öğrenci (%30.5) onbirinci sınıf öğrencisidir. Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kız	161	54
Erkek	137	46
Toplam	298	100

Tablo 1 incelendiğinde, örneklemde yer alan öğrencilerin %54'ünün kız, %46'sının erkek olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerini belirlemek için Toy (2007) tarafından geliştirilen *Öğrenme Stratejileri Ölçeği*, uzman görüşleri doğrultusunda (coğrafya eğitimi alanında üç öğretim üyesi) coğrafya dersine uyarlanmış ve çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir. Ölçek 40 maddeden oluşmakta olup Likert tipindedir. Ölçek “tamamen katılıyorum (5)”, “katılıyorum (4)”, “kararsızım (3)”, “katılmıyorum (2)” ve “kesinlikle katılmıyorum (1)” şeklinde düzenlenmiş ve puanlanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,93 olarak bulunmuştur. Faktör analizleri yapılan ölçek dört faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler; (1). *Seçme stratejileri* (5, 6, 14, 15, 17, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 38 ve 39. Maddeler), (2). *İşleme Stratejileri* (2, 3, 4, 7, 10, 11 ve 12. Maddeler), (3). *Planlama Stratejileri* (8, 9, 13, 19, 30, 33, 34, 35, 37, 37 ve 40. Maddeler) ve (4). *Örgütlenme Stratejileri* (1, 16, 18, 20, 22, 26 ve 27. Maddeler).

Verilerin Çözümlemesi

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinde aritmetik ortalama değerleri kullanılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için *bağımsız örneklem t testi* kullanılmıştır. Sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için “*Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)*” kullanılmıştır. Analiz sonucunda farklılık önemli bulunduğunda farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı “*Çoklu Karşılaştırma Testi*” (*LSD*) ile tespit edilmiştir.

BULGULAR

1. Ortaöğretim Öğrencilerinin Coğrafya Dersinde Kullandıkları Öğrenme Stratejileri İle İlgili Görüşleri

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalaması değerleri aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Ortaöğretim öğrencilerinin öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalama değerleri

No	Ölçekte Yer Alan İfadeler	$\bar{x}$
1	Coğrafya konularındaki ayrıntılı bilgileri kısaltmaya çalışırım.	4,24
2	Coğrafya konularını başka kitaplardan araştırırım.	3,61
3	Coğrafya konularıyla ilgili farklı örnekler bulmaya çalışırım.	3,35
4	Coğrafya öğretmenimden daha fazla örnek vermesini isterim.	3,75
5	Coğrafya dersinde bütün dikkatimi öğretmenime veririm.	3,54
6	Coğrafya dersinden önce konuyla ilgili eski bilgileri hatırlarım.	3,24
7	Coğrafya konularıyla ilgili kendi kendime yeni örnekler bulmaya çalışırım.	3,18

8	Coğrafya dersinden sonra verilen çalışma yapraklarını grup arkadaşarımla yaparım.	2,88
9	Coğrafya dersinde öğrendiğimiz konuyla ilgili internette araştırma yaparım.	2,66
10	Coğrafya konuları ile ilgili sınavlarda çıkmış soruları araştırırım.	2,73
11	Coğrafya ile ilgili kaynak kitapları araştırırım.	3,21
12	Coğrafya dersinde öğrendiklerimi evde tekrar ederim.	3,11
13	Coğrafya sorularını çözerken süre tutarım.	2,33
14	Bilmediğim soruları coğrafya öğretmenime sorarım.	3,36
15	Coğrafya öğretmenimin verdiği ödevleri düzenli yaparım.	3,67
16	Coğrafya dersini yazarak çalışırım.	3,67
17	Coğrafya dersinde gerekli kısımları not tutarım.	4,18
18	Coğrafya konularında anlamadığım bazı yerleri ezberlerim.	3,89
19	Coğrafya ile ilgili kendi kendime sorular sorarım.	3,30
20	Coğrafya konularını çalışırken önemli yerlerin altını çizerim.	4,36
21	Coğrafya öğretmenimin ne sorabileceğini düşünürüm.	3,88
22	Coğrafya dersini çalışacağım ortamı kendime en uygun şekilde düzenlerim.	3,69
23	Coğrafya ödevlerimi zamanında teslim ederim.	3,99
24	Coğrafya dersinde kötü not aldığım, başarılı olmak için daha çok çalışırım.	4,07
25	Coğrafya dersinde öğretilenler ile daha önce bildiklerim arasında bağlantı kurmaya çalışırım.	3,90
26	Coğrafya çalışırken özet çıkarırım.	3,83
27	Coğrafya kitabında anlamadığım yerler olursa tekrar okurum.	4,19
28	Yeni bir coğrafya konusunu okumdan önce başlıklara, başlıklara göz atarım.	4,09
29	Coğrafya çalışırken anlamadığım kavramları tespit etmeye çalışırım.	3,87
30	Coğrafya çalışırken konuyu genellikle bir sınıf arkadaşarımla anlatırım.	3,32
31	Öğrendiğim yeni bir coğrafya konusunu anlayana kadar tekrarlarım.	3,55
32	Coğrafya dersinde anlamadığım yerleri daha sonra sormak için not alırım.	3,25
33	Sınıfta hangi öğrencilerin coğrafya dersini iyi bir şekilde öğrendiğini bilirim.	3,62
34	Coğrafya çalışırken kendi kendime küçük hedefler beliririm.	3,27
35	Coğrafya çalışırken konuları küçük bölümlere ayırarak çalışırım.	3,63
36	Coğrafya çalışmak için bir zaman çizelgesi hazırlarım.	2,37
37	Coğrafya çalışmaya başlamadan önce neyi, nasıl çalışacağımı planlarım.	3,38
38	Coğrafya konularından hangisinin daha önemli olduğunu tespit ederim.	3,90
39	Coğrafya sınavlarında neyi yanlış yapıp yapmadığımı bilirim.	3,69
40	Coğrafya ile ilgili güncel konuları, dergileri takip ederim.	2,47
	Toplam	3,51

Tablo 2’de görüldüğü gibi ortaöğretim öğrencilerinin, coğrafya dersinde **en çok kullandıkları öğrenme stratejileri** şunlardır: “Coğrafya konularını çalışırken önemli yerlerin altını çizerim ($\bar{x} = 4.36$)”, “Coğrafya konularındaki ayrıntılı bilgileri kısaltmaya çalışırım ($\bar{x} = 4.24$)”, “Coğrafya kitabında anlamadığım yerler olursa tekrar okurum ($\bar{x} = 4.19$)”, “Coğrafya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

dersinde gerekli kısımları not tutarım ($\bar{X} = 4,18$)” ve “Coğrafya dersinde kötü not aldığım, başarılı olmak için daha çok çalışırım ($\bar{X} = 4,07$)”.

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde **en az kullandıkları öğrenme stratejileri** şunlardır: “Coğrafya sorularını çözerken süre tutarım ($\bar{X} = 2,33$)”, “Coğrafya çalışmak için bir zaman çizelgesi hazırlarım ($\bar{X} = 2,37$)”, “Coğrafya ile ilgili güncel konuları, dergileri takip ederim ($\bar{X} = 2,47$)”, “Coğrafya ile ilgili kendi kendime sorular sorarım ($\bar{X} = 2,66$)”, “Coğrafya konuları ile ilgili sınavlarda çıkmış soruları araştırırım ($\bar{X} = 2,73$)” ve “Coğrafya dersinden sonra verilen çalışma yapraklarını grup arkadaşlarımla yaparım ($\bar{X} = 2,88$)”

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalaması 3,51 olduğu görülmektedir. Buna göre ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin “*katılıyorum*” düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde en çok “*örgütlenme stratejilerini*” en az ise “*planlama stratejilerini*” kullandıkları görülmüştür. Sonuç olarak araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencileri, coğrafya dersinde farklı kategorilerdeki öğrenme stratejilerini farklı düzeyde kullanmaktadırlar.

2. Ortaöğretim Öğrencilerinin Coğrafya Dersinde Kullandıkları Öğrenme Stratejilerine İlişkin Görüşlerinin “Cinsiyet” Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet değişkenine göre, ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları hesaplanmıştır, farkların önemli olup olmadığını belirlemek için *t testi* yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyetlerine göre öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları ve *t testi* sonucu

Stratejiler	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	P
Seçme Stratejileri	Kız	161	3,85	0,58	296	3,25	0,001**
	Erkek	137	3,62	0,61			
İşleme Stratejileri	Kız	161	3,24	0,71	296	-,885	0,37*
	Erkek	137	3,32	0,73			
Planlama Stratejileri	Kız	161	3,02	0,64	296	-,041	0,96*
	Erkek	137	3,02	0,60			
Örgütlenme Stratejileri	Kız	161	4,21	0,54	296	7,04	0,000**
	Erkek	137	3,72	0,66			

Toplam	Kız	161	3,58	0,50	296	2,58	0,010**
	Erkek	137	3,42	0,54			

*P>0.05 ; **P<0.05

Tablo 3 incelendiğinde, “**Seçme Stratejileri**” boyutunda kız ve erkek öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamaları 3,85 ve 3,62; standart sapmaları ise 0,58 ve 0,61 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem t-testi sonucuna göre; seçme stratejileri boyutunda öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermiştir [$t_{(296)} = 3,25; p < 0.05$]. Kız öğrencilerin coğrafya dersinde kullanılan öğrenme stratejileri ölçeğinin Seçme Stratejileri boyutuna erkek öğrencilere göre daha yüksek oranda katıldıkları görülmektedir.

İşleme Stratejileri boyutunda kız ve erkek öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerin aritmetik ortalamaları 3,24 ve 3,32; standart sapmaları ise 0,71 ve 0,73 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem t-testi sonucuna göre; işleme stratejileri boyutunda öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri cinsiyete anlamlı farklılık göstermemiştir [$t_{(296)} = -,885; p > 0.05$].

Planlama Stratejileri boyutunda kız ve erkek öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerin aritmetik ortalamaları 3,02; standart sapmaları ise 0,64 ve 0,60 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem t-testi sonucuna göre; planlama stratejileri boyutunda öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir [$t_{(296)} = -,041; p > 0.05$].

Örgütlenme Stratejileri boyutunda kız ve erkek öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerin aritmetik ortalamaları 4,21 ve 3,72; standart sapmaları ise 0,54 ve 0,66 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem t-testi sonucuna göre; örgütlenme stratejileri boyutunda öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermiştir [$t_{(296)} = 7,04; p < 0.05$]. Kız öğrencilerin coğrafya dersinde kullanılan öğrenme stratejileri ölçeğinin örgütlenme stratejileri boyutuna erkek öğrencilere göre daha yüksek oranda katıldıkları görülmektedir.

Genel olarak yapılan değerlendirmeye göre; kız ve erkek öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamaları 3,58 ve 3,42; standart sapmaları ise 0,50 ve 0,54 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem t-testi sonucuna göre öğrencilerin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir [$t_{(296)} = 2,58; p < 0.05$]. Kız öğrencilerin coğrafya dersinde kullanılan öğrenme stratejileri ölçeğine erkek öğrencilere göre daha yüksek oranda katıldıkları görülmektedir.

3. Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerine ilişkin görüşlerinin “sınıf düzeyi” değişkenine göre karşılaştırılması

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin sınıf düzeyi değişkenine göre, anlamlı farklılık gösterip göstermediği “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)” ile tespit edilmiştir. Analiz sonucunda farklılık önemli

bulunduğunda farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı “Çoklu Karşılaştırma Testi” (LSD) ile kontrol edilmiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin sınıf düzeyine göre betimsel istatistikleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin sınıf düzeyine göre betimsel istatistikleri

Sınıf	N	$\bar{X}$	S
9. Sınıf	115	140,2435	18,58767
10. Sınıf	92	145,9022	22,85408
11. Sınıf	91	135,1758	21,47484
Toplam	298	140,4430	21,21666

Tablo 4’de görüldüğü gibi; dokuzuncu sınıfların coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerine ilişkin görüşlerinin ortalaması 140,243 (S=18,58); onuncu sınıfların ortalaması 145,902 (S=22,85) ve onbirinci sınıfların ortalaması 135,175 (S=21,47) olarak bulunmuştur.

Sınıf düzeyi değişkenine göre, ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinde farklılığın önemli olup olmadığını belirlemek için “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)” sonuçları ise Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin sınıf düzeyine göre ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Gruplar Arası	5271,041	2	2635,521	6,054	,003*
Gruplar İçi	128422,489	295	435,330		
Toplam	133693,530	297			

*p<0.05

Tablo 5 incelendiğinde; ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerine ilişkin görüşleri sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık görülmüştür [$F_{(2,295)}=6,054$; $p<0.05$].

Farklılığın hangi sınıf ya da sınıflardan kaynaklandığı “Çoklu Karşılaştırma Testi” (LSD) ile belirlenmiştir ve sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin sınıf düzeyine göre karşılaştırıldığı LSD testi sonuçları

Sınıf (I)	Sınıf (J)	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
9.sınıf	10. Sınıf	-5,65870	2,91845	,053
	11.Sınıf	5,06765	2,92734	,084
10.Sınıf	9. Sınıf	5,65870	2,91845	,053

	11. Sınıf	10,72635	3,08475	,001*
11. Sınıf	9. sınıf	-5,06765	2,92734	,084
	10. Sınıf	-10,72635	3,08475	,001*

* p<0,05

Tablo 6’da görüldüğü gibi; ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşleri onuncu ve onbirinci sınıflar arasında farklılık göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmadan elden edilen bulgulara göre ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalaması 3,51’dir. Buna göre ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin “*katılıyorum*” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde en çok “*örgütlenme stratejilerini*” en az ise “*planlama stratejilerini*” kullandıkları görülmüştür.

Ortaöğretim öğrencilerinin, coğrafya dersinde **en çok kullandıkları öğrenme stratejileri** şunlardır:

- ✓ *Coğrafya konularını çalışırken önemli yerlerin altını çizerim.*
- ✓ *Coğrafya konularındaki ayrıntılı bilgileri kısaltmaya çalışırım.*
- ✓ *Coğrafya kitabında anlamadığım yerler olursa tekrar okurum.*
- ✓ *Coğrafya dersinde gerekli kısımları not tutarım.*
- ✓ *Coğrafya dersinde kötü not aldığımında, başarılı olmak için daha çok çalışırım.*

Bu araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde **en az kullandıkları öğrenme stratejileri** şunlardır:

- ✓ *Coğrafya sorularını çözerken süre tutarım*
- ✓ *Coğrafya çalışmak için bir zaman çizelgesi hazırlarım*
- ✓ *Coğrafya ile ilgili güncel konuları, dergileri takip ederim*
- ✓ *Coğrafya ile ilgili kendi kendime sorular sorarım*
- ✓ *Coğrafya konuları ile ilgili sınavlarda çıkmış soruları araştırırım*
- ✓ *Coğrafya dersinden sonra verilen çalışma yapraklarını grup arkadaşlarımla yaparım*

Sonuç olarak araştırmaya katılan ortaöğretim öğrencileri, *coğrafya* dersinde farklı kategorilerdeki öğrenme stratejilerini farklı düzeyde kullanmaktadır. Öğrencilerin bazı stratejileri az kullanmaları, öğrenme stilleriyle ilgili olabileceği gibi stratejiler konusunda bilgi sahibi olmaması ile ilgili olabilir. Bu sonuç, farklı dersler için yapılan araştırmaları desteklemektedir (Toy, 2007; Tomal, 2008; Karakıçve Çelenk, 2007; Karadeniz, 2010; Çelikkaya ve Kuş, 2010; Bulut, 2006; Somuncuoğlu, 1996; Talu, 1997; Öztürk, 1995). Örneğin;

Karadeniz (2010) eğitim fakültesi öğrencilerinin coğrafya öğrenme stratejilerini inceldiği çalışmada elde edilen sonuçlara göre; coğrafya dersi için yüksek akademik başarıya sahip olan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

öğrencilerin, zayıf ve orta akademik başarıya sahip olan öğrencilere göre ve de coğrafya dersi için yüksek ilgi algısına sahip olan öğrencilerin, zayıf ve orta ilgi algısına sahip olan öğrencilere göre, öğrenme stratejilerini kullanma sıklıklarının anlamlı şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Toy (2007), biyoloji dersinde öğrencilerin öğrenme stratejileri ölçeğine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalaması 3,67 ve “katılıyorum” düzeyinde olduğunu belirlemiştir. Öğrenciler biyoloji dersinde de en çok “örgütlenme stratejisini” en az ise “planlama stratejilerini” kullandıkları belirlenmiştir.

Bulut (2006) çalışmasında, öğrencilerin matematik dersinde en çok yoğunlaşma stratejilerini, en az ise işleme stratejilerini kullandıklarını belirlemiştir.

Somuncuoğlu (1996) çalışmasında öğrencilerin anlamlı bilişsel stratejileri diğer öğrenme stratejilerine göre daha sık kullanmaktadır.

Talu (1997) 10.sınıf öğrencilerinin hangi öğrenme stratejilerini kullandıklarını incelediği araştırmasında; örneklem grubunun %52’si anlamlandırma stratejisini, %41’i tekrar stratejisini ve %7’si „de örgütlenme stratejisini kullandığı sonucuna ulaşmıştır.

Tomal (2008) coğrafya dersinde öğrencilerin tüm öğrenme stratejilerini aynı ölçüde kullanmadığını ve en çok kullanılan öğrenme stratejilerini; kitaptaki önemli yerlerin altını çizme, ders işlenirken not tutma, kitabın çeşitli yerlerine not düşme, sadece öğretmeni dinleme ve eski bilgilerle bağlantı kurma olarak belirlemiştir.

Öztürk (1995) üniversite öğrencilerinin genel öğrenme stratejilerini ne derecede kullandığını tespit ettiği araştırma sonucunda, öğrencilerin %55’i çalışmalarında öğrenme stratejilerini “oldukça sık” kullanmaktadır.

Karakıve Çelenk (2007) farklı fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin genel öğrenme stratejilerini kullanma düzeylerini incelediği araştırmasında; öğrencilerin dikkat, bilgi yönetme, anlamlandırma, zihne yerleştirme ve hatırlama stratejilerinin “sıklıkla”, duyuşsal ve tekrar stratejilerini ise “ara sıra” kullandıkları tespit edilmiştir.

Çelikkaya ve Kuş (2010) çalışmasında; “anlamadıkları yeri tekrar tekrar okumak”, “çalışırken koyu yazılmış yerlere dikkat etmek”, “dersi dikkatlice dinlemek”, “anlamadıkları yerlere ?,*,! gibi işaretler koymak”, “derste aldığı notları dersten sonra gözden geçirmek”, “okulda işlenen konuları tekrar etmek” öğrencilerin genel olarak çok istekli ve istekli olarak kullandıkları stratejiler olarak belirlemiştir. “Kavram haritaları oluşturmak”, “ayna karşısında sesli olarak konuyu anlatmak” ve “sesli ortamda, müzik ya da televizyon açıkken çalışmak” ise öğrencilerin en az kullandığı stratejiler olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada elde edilen bir diğer bulguya göre, kız öğrencilerin coğrafya dersinde kullanılan öğrenme stratejileri ölçeğine erkek öğrencilere göre daha yüksek oranda katıldıkları görülmektedir. Tomal (2008) yaptığı çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre öğrenme stratejilerini kullanma durumlarının daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Karadeniz (2010) çalışmasında; sosyal bilgiler ile sınıf öğretmenliği programı öğrencileri arasında, programlarına giriş puan türleri, kız ve erkek öğrenciler arasında coğrafya öğrenme stratejilerini kullanma sıklıkları açısından anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Ayrıca bu alanda yapılan diğer çalışmalarda da (Yücedağ, 2001; Hamurcu, 2002; Toy, 2007; Ellez, 2004; Karakıve Çelenk, 2007; Çelikkaya ve Kuş, 2010).

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuca göre; ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya dersinde kullandıkları öğrenme stratejilerine ilişkin görüşleri sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermiştir. Bu farklılık onuncu ve onbirinci sınıflar arasında olduğu bulunmuştur. İlgili literatür

incelendiğinde çalışmanın bu bulgusunu destekleyen araştırmalar da (Toy, 2007; Yücedağ, 2001; Hamurcu, 2002) vardır, desteklemeyen araştırmalar da (Yüksel ve Koğar, 2001; Karakıç ve Çelenk, 2007) vardır.

Öğrenmenin bireyden bireye değiştiği yani her bireyin kendine özgü öğrenme yolları olduğu yapılan araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur. Öğrencilerin kendilerini geliştirebilmeleri ve içinde bulunduğumuz bilgi çağındaki gelişmelere ayak uydurabilmeleri için nasıl öğrendiklerinin bilincinde olmaları ve kendi öğrenmelerini izleme becerilerine sahip olmaları gerekmektedir. İlköğretimden itibaren örgün eğitimin her aşamasında, öğrencilere sınıf ortamında veya kendi kendilerine ders çalışırken kullanabilecekleri öğrenme stratejileri öğretilmelidir (Karakıç ve Çelenk, 2007).

Öğrenme stratejileri, öğrencinin kendi kendine çalışarak etkili bir biçimde öğrenmesini kolaylaştıran tekniklerdir. Öğrenme stratejilerini kullanan öğrenci, öğrenmelerini daha kolay ve kalıcı hale getirebilir. Bu nedenle, eğitimin her basamağında öğrencilerin öğrenme stratejilerini öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için de strateji kullanımı konusunda öğrencilere rehberlik etmek öğretmenlerin en önemli görevlerinden biridir (Çelikkaya ve Kuş 2010:331).

Ortaöğretim öğrencilerinin, coğrafya dersinde öğrenme stratejilerini kullanma düzeylerini belirleyen bu çalışmanın bulgularına göre aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

1. Öğrencilerin coğrafya dersini daha etkin öğrenebilmesi ve kendi öğrenmesinden sorumlu olabilmesi için etkili öğrenme stratejilerini kullanmaları sağlanmalıdır.
2. Ortaöğretim öğrencilerini, coğrafya ve diğer derslerdeki öğrenme stratejilerini nasıl kullanacağı konusunda bilgilendirme yapılmalıdır. Her şeyden önce öğretmenlerin ve diğer eğitimin içinde olan bireylerin, öğrenme stratejileri konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.
3. Öğrenme stratejileri kullanımının cinsiyete ve sınıf düzeyine değişiminin sebepleri araştırılabilir.
4. Coğrafya öğretmenlerinin ve diğer öğretmenlerinin öğrenme stratejileri konusunda ne düzeyde bilgi sahibi olduğu araştırılabilir.
5. Coğrafya dersi öğrenme stratejileri ile başarı güdüsü, tutum, motivasyon gibi değişkenler arası ilişkiler incelenebilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Kamile, **Etkili Öğrenme ve Öğretme**. Eğitim Dünyası Yayınları, İzmir, 2003.
- AYDIN, Fatih, “Ortaöğretim Öğrencilerinin Coğrafya Derslerindeki Güdülenmelerinin İncelenmesi.” **Turkish Studies**, 5(4), 814-834.
- BACANLI, Hasan, **Gelişim ve Öğrenme**. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999.
- BULUT, Serpil (2006). **İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Matematik Dersinde Kullandıkları Öğrenme Stratejileri ve Başarı Güdülleri**. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- ÇELİKKAYA, Tekin ve KUŞ Zafer, “Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrencilerin Öğrenme Stratejilerini Kullanma Durumları.” **Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:29 (2010), s:321-336.

- ÇİFTÇİ, Özlem (1998). **Lise 1. Sınıf Öğrencilerinin Kullandıkları Öğrenme Stratejilerinin Matematik Dersindeki Akademik Başarıları Üzerindeki Etkisi**. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇİÇEK, Yasemin (2009). **9.Sınıf Öğrencilerinin Coğrafya Dersinde Anlamlandırma Örgütlenme Stratejilerini Kullanmaları Ve Okutulan Ders Kitabının Bu Duruma Etkisi**. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DEMİRKAYA, Hilmi (2003). **Coğrafya Öğretiminde 4mat Öğretim Sisteminin Lise Coğrafya Derslerindeki Başarı ve Tutumlar Üzerindeki Etkisi**. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ELLEZ, A.Murat (2004). **Etkin Öğrenme, Strateji Kullanımı, Matematik Başarısı, Güdü ve Cinsiyet İlişkileri**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ERDEN, Münire ve AKMAN Yasemin, **Eğitim Psikolojisi-Gelişim, Öğrenme, Öğretme** (15.Baskı). Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006.
- GAGNE, Robert M. (1984). "Learning Outcomes and Their Effects". **American Psychologist**, S:39:4 (1984), s:371 –385.
- HAMURCU, Hülya (2002). Okulöncesi öğretmen adaylarının kullandıkları öğrenme stratejileri. **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:23 (2002), s:127-134.
- KAPTAN, Saim. **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**. Teknik Web Ofset Tesisleri, Ankara 1998.
- KARADAĞ, Oğuz (2009). **Endüstri Meslek Liselerinde Onuncu Sınıf Öğrencilerinin Coğrafya Öğrenme Becerileri Düzeyleri ve Etkili Olan Faktörler (Bağcılar Örneği)**. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KARADENİZ, Bahtiyar Cemile. "Eğitim fakültesi öğrencilerinin coğrafya öğrenme stratejileri". **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:39 (2010), s:69-80.
- KARADENİZ, Bahtiyar Cemile ve BİLGİ Görkem Merve, "Coğrafya Dersinde Kullanılan Öğrenme Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi." **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:30:2 (2010), s:511-532.
- KARAKİÇ, Özlem ve ÇELENK Süleyman, "Farklı Fakültelerde Öğrenim Gören Öğrencilerin Genel Öğrenme Stratejilerini Kullanma Düzeyleri: A.ĞB.Ü. Örneği". **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:7:1 (2007), s:26-46.
- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
- KAYDU, Melike (2004). **Ortaöğretim 1. Sınıflarda Coğrafya Derslerinde Kullanılan Farklı Öğrenme Stratejilerinin Öğrencilerin Başarılarına Etkisi**. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- MEYDAN, Ali (2004). **Sosyal Bilgiler Dersi Coğrafya Ünitelerinin İşlenişinde Öğrenmeyi Öğrenme Stratejilerinin Öğrencilerin Başarı ve Tutumlarına Etkisi**. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- OĞUZ, Aytunga (1999). **Derste Not Almanın Öğrenme ve Hatırlama Düzeyine Etkisi**. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- ÖZER, Bekir, “Öğretim ve Ortaöğretim Okullarının Eğitim Programlarında Öğrenme Stratejileri”. **Eğitim Bilimleri ve Uygulama**. S:1:1 (2002), s:17-32.
- ÖZTÜRK, Bülent (1995). **Genel Öğrenme Stratejilerinin Öğrenciler Tarafından Kullanılma Durumları**. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- SENEMOĞLU, Nuray, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya**. Gazi Kitabevi, Ankara 2007.
- SOMUNCUOĞLU, Yeğm (1996). **Öğrencilerin Kullandıkları Öğrenme Stratejileri ile Çeşitli Değişkenler ve Başarı Algıları Arasındaki İlişkiler**. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SÜNBÜL, Ali Murat (1998). **Öğrenme Stratejilerinin Öğrenci Erişi ve Tutumlara Etkisi**. Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ŞENSOY, Ege (2008). **Ortaöğretim Coğrafya Dersinde Tekrar Stratejisinin Kullanımı ve Öğrenci Başarısına Etkisi**. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TALU, Nilay (1997). **Ankara Özel Tevfik Fikret Lisesi 10.Sınıf Öğrencilerinin Kullandıkları Öğrenme Stratejilerinin Akademik Başarıları Üzerine Etkisi**. Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TAY, Bayram, “Sosyal Bilgiler Dersinde Anlamlandırma Stratejisinin Yeri ve Önemi”. **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:5:2 (2004), s:1-12.
- TOMAL, Necati, “Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Coğrafya Dersinde Öğrenme Stratejilerini Kullanma Durumları.” **Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:8:16 (2008), s:113-127.
- TOY, Özden. (2007). **Biyoloji Dersinde Kullanılan Öğrenme Stratejileri ve Başarı Güdüsü Arasındaki İlişkiler**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- WENSTEIN, Claire E. ve MAYER, R.E., **The Teaching of Learning Strategies**. Wittrock, M. C. (Ed.), *Handbook of Research on Teaching*, MacMillan, New York 1986.
- WOOLFOLK, A., **Educational Psychology**. Allyn and Bacon, Boston, 1998.
- YILMAZ, Hasan ve SÜNBÜL Ali Murat. **Öğretimde planlama ve değerlendirme (3. Baskı)**. Konya: Çizgi Kitabevi 2006.
- YÜKSEL, Sedat ve KOĞAR Edip, “Eğitim fakültesi öğrencilerinin ders çalışırken kullandıkları öğrenme stratejileri”. **Çağdaş Eğitim Dergisi**, S:278 (2001), s:29-36.
- YÜCEDAĞ, Genay Birol (2001). **Öğrenme Stratejilerine Yönelik Öğrenci Görüşleri**. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

EGE BÖLGESİ'NDE YAĞIŞIN YÜZEYSEL DAĞILIM MODELLEMESİ

Muhammet BAHADIR*

ÖZET

Bu çalışmada Anadolu'nun ve ülkemizin batı kesimini kapsayan Ege Bölgesi'nde yağışın yüzeysel dağılım modellemesi gerçekleştirilmiştir. Yağışa 10'ar yıllık dönemler halinde Etkileşimli 3D Analizi, Coğrafi Ağırlıklı Regresyon, Radial Basis Function ve Quadratic Trend Analizleri uygulanmış ve yağış dağılışı haritaları oluşturulmuştur. Bölgede yağışın dağılışı ve değişimi üzerinde plenater faktörlerin birinci derecede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yağışın lokal değişimleri üzerinde ise topoğrafik özellikler belirleyici olmuş, özellikle dağların kuzey kesimleri bakıya bağlı olarak daha fazla yağış aldığı tespit edilmiştir. Bölgede yağışın zamansal değişiminde, 1975'den 2010 yılına kadar genel anlamda azalma eğilimi gerçekleşmiştir. Azalma miktarı kıyı kesimlerde daha belirgin olmasına karşın iç kesimlerde yağışın az olmasına bağlı olarak daha kritik bir hal almıştır. Geleceğe yönelik trend analizlerine göre bölgede yağışta azalma eğiliminin devam edeceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ege Bölgesi, Eğilim, Modelleme, Interpolasyon, Yağış.

SURFACE DISTRIBUTION MODELLING FOR PRECIPITATION IN THE EGE REGION

ABSTRACT

The scope of this study was the surface distribution modeling of precipitation in Anatolia and the Aegean Region which covers the western part of our country. The precipitation was handled in terms of 10 year segments and applied with Interactive 3D Analysis, Geographically Intensive Regression, Radial Basis Function and Quadratic Trend Analysis after which a precipitation dispersion map was established. It was concluded that planetary factors had a primary impact on the dispersion and change of precipitation in the region. On the other hand, topographical characteristics were determining for local precipitation changes, it was particularly evident that the northern parts of the mountains subject to exposure received more precipitation. The temporal changes in the precipitation of the region has shown a general declining trend from 1975 up to 2010. Although the declined amount is more pronounced on the coastal parts, the situation is more critical in the inland parts with less precipitation. According to trend analysis results targeting the future, indications pertaining to the continuation of the declining precipitation trend have been observed.

Key Words: Ege Region, Trend, Modelling, Interpolation, Precipitation.

---

* Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. El-mek: muhammetbahadr@gmail.com

Giriş

İklim elemanlarının yeryüzünde dağılışı bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterdiği gibi zamansal olarak da büyük değişimlere uğramaktadır. Özellikle iklim elemanlarından sıcaklık ve yağış bir bölgenin iklimindeki değişim veya farklılığın en önemli göstergelerindendir. Bu nedenledir ki sıcaklık ve yağış üzerine yapılan çalışmalar her dönemde önem kazanmıştır. Türkiye’de yağışın mekânsal dağılışı, yağışlı devrelerin özellikleri, yıl içindeki dağılışı ve yıllar arasındaki değişim eğilimleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu çalışmalarda, günlük, aylık ve yıllık yağış verilerine göre analizler gerçekleştirilmiş, bu çalışmaların birkaçında yağışın mevsimlere dağılışı oranları ve miktarları üzerinde durulmuş, bazılarında ise yağış rejim tipleri belirlenmeye çalışılmıştır (Türkeş, 1996, 1998; Çiçek, 2000a, 2000b). Bununla birlikte, günlük ve aylık yağışlar kullanılarak düşen yağış miktarı ve şiddeti dikkate alınarak yağış rejim bölgeleri oluşturulmuştur (Erlat, 1997; Temuçin, 1990). Bu çalışmalardan Erlat, (1997), Türkiye’de günlük yağış şiddetini dikkate alarak, 7 yağış rejim bölgesi belirlemiştir (Erlat, 1997). Türkiye’de aylık değişim oranlarına göre yağış rejim tiplerini belirlemeye yönelik çalışmada Temuçin, ülkemizde 10 farklı yağış rejimi bölgesi sınıflandırmıştır (Temuçin, 1990). Türkiye’de iklim elemanları üzerine diğer çalışmalardan biride, Koçman (1993), tarafından yapılmış, çalışmada Türkiye ikliminin temel öğeleri üzerine durmuştur. Bir diğer çalışmada Ege Bölgesi Ovalarının iklimi üzerinde değerlendirmeler yapmıştır (Koçman, 1993a; 1993b).

Bu çalışmaların dışında, özellikle ülkemizde iklimdeki değişimleri ve mekânsal dağılışının incelendiği çalışmalar da yapılmıştır. Bu konuda Türkeş, değişik yöntem ve analizlerle konuyu farklı boyutlarda ele almıştır. Türkeş (1996), Türkiye’nin yıllık yağış değerlerinde alansal ve zamansal dağılım açısından değişimlerin olduğunu belirtmiştir (Türkeş, 1996). Türkeş, (1998) yılındaki çalışmada, Türkiye’deki yıllık ve mevsimlik yağış verilerindeki eğilim ve dalgalanmaları analiz etmiş, özellikle güney kıyılarımız başta olmak üzere yıllık yağış miktarlarında azalmanın olduğunu vurgulamıştır (Türkeş, 1998). Türkeş (1999, 2003), tarihli çalışmalarında yıllık ve mevsimlik yağışları, yıllık kuraklık indisine göre incelemiş, Türkiye’de çölleşmeye eğilimli olabilecek alanları belirlemiştir (Türkeş, 1999, 2003). Bu çalışmalarda özellikle ülkemizin merkezi kesimlerinde yağışlardaki azalmanın etki derecenin daha yüksek olacağı sonuca ulaşmıştır. Türkeş vd., (2002), yılındaki çalışmalarında Türkiye’de yıllık ve mevsimlik normalleştirilmiş yağış anomalisi dizilerindeki ısrar ve dönemsellik bileşenlerini incelemiş, kış yağışlarında anlamlı dizisel ilişki tespit etmiştir (Türkeş vd., 2002). Türkeş ile birlikte Erlat’ın (2003; 2005; 2006) yapmış oldukları ortak çalışmalar incelendiğinde, atmosferik koşullarda değişim ile yağış değişimleri arasındaki ilişkilere dikkat çekilmiştir (Türkeş ve Erlat, 2003; 2005; 2006). Yine, Türkeş, vd., (2007), Türkiye’deki yağış toplamı ve yoğunluğu dizilerindeki zamansal ve alansal değişim üzerine yaptıkları çalışmada, Türkiye’de özellikle kış yağışlarında anlamlı azalmaların olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Türkeş vd., 2007).

Koç (2001),’de Anadolu’nun kuzeybatısını kapsayacak şekilde yağış verileriyle gerçekleştirdiği analizlerde, yüksekliğin ve denizelliğin arttığı alanlarda, yağış miktarlarının daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir (Koç, 2001). Nişancı (2002), çalışmada Türkiye ikliminin genel özelliklerini belirlerken, yağışın iklim bölgelerine dağılışına da değinmiştir (Nişancı, 2002). Sarış vd., (2010) tarafından Türkiye’nin yağış rejimi bölgeleri belirlemeye yönelik çalışmalarında, hiyerarşik ve logaritmik klastır analizlerini kullanmış, 5 yağış rejimi bölgesi sınıfı ayırmışlardır. Genel olarak üç yağış rejiminin ortaya çıktığı çalışmada, kıyı, geçiş ve karasal yağış rejimlerinin alt türleri olarak 5 yağış rejim tipinden söz edilmektedir (Sarış vd., 2010).

Yağışın bölgelere ve rejim alanlarına göre dağılışı incelendiğinde, Karadeniz ile Karasal Doğu Anadolu Bölgeleri’nde yağışta artış eğilimi; Akdeniz, Akdeniz Geçiş, Karasal Akdeniz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

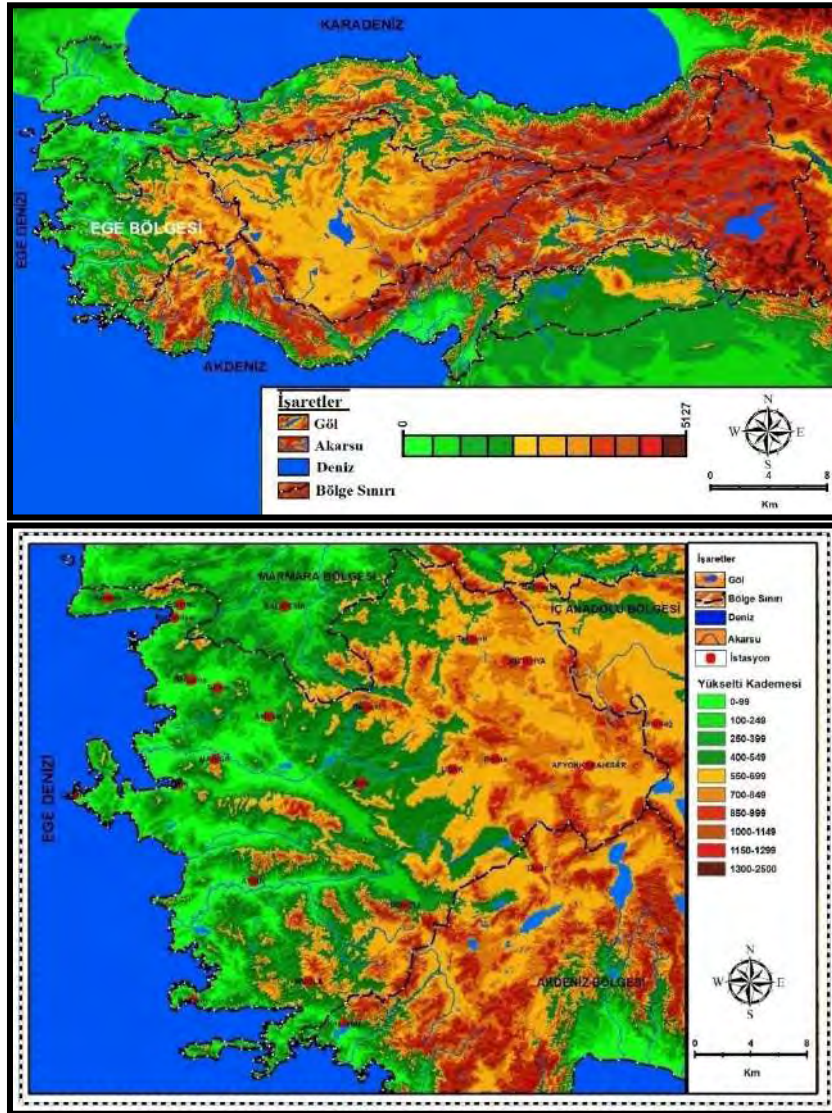
bölgelerinde ise azalma eğilimi bulunmaktadır. Karasal İç Anadolu ve Marmara Bölgeleri'nde ise artış ya da azalış eğilimi olmadığı ifade edilmektedir (Demir vd., 2008).

Yağışla ilgili öngörülerde sıcaklıkların artmasına paralel olarak okyanuslardan buharlaşan su miktarının ve sıcak hava kütlelerinin daha çok nem taşıma kapasitesine sahip olacağı ve atmosferdeki nem miktarının artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle yağışta küresel ortalamasının artması beklenmektedir. Ancak atmosfer dolaşımında ve yağış getiren sistemlerin yer değiştirmesi sonucunda yağışların kışın orta enlemlerde yazın ise güney ve doğu Asya'da artışları öngörülmektedir (Erlat, 2009). Ayrıca ülkemizde lokal alanlarda, sıcaklık ve yağışın yerel değişimi incelendiğinde, özellikle Akdeniz iklim bölgesinde yer alan istasyonlarda sıcaklıkta artış, yağışta ise azalma şeklinde eğilimler tespit edilmiştir (Özdemir ve Bahadır, 2008; Özdemir ve Bahadır, 2009; Bahadır ve Saraçlı, 2010; Özdemir ve Bahadır, 2010)

Yağışı ile ilgili Ege Bölgesi'ni ele alan çalışmalardan Koçman (1988), İzmir ve yakın çevresinde yağışın aylık ve günlük değişimi üzerine yapmış olduğu çalışmada, yağışın aylara ve yıllara göre tutarlılığını incelemiştir. Özellikle yağışta yıllara göre artış ve azalışların birbirini izlediğini, belirgin bir değişimin olmadığını, ancak 1990'dan sonra düzenli bir azalma eğiliminin olduğunu ifade etmiştir. Aylık değişimlerde ise yağışta önemli sapmaların olduğunu, kurak ve nemli ayların şiddetli olarak yaşandığını, yağışın ise yıl içinde Akdeniz Yağış Rejimine uygun olarak kış devresinde toplandığını belirtmiştir (Koçman, 1988).

Bölgedeki yağış değişkenliği ve ortaya çıkardığı kuraklık sorununu ele aldıkları çalışmalarında (Koçman vd., 1996), Ege Bölgesi Ovalarında yağışın yıldan yıla önemli değişimler gösterdiğini, bazı yıllar bu farklanmaların %25'i bulduğunu ifade etmişlerdir (Koçman vd., 1996). Bölgede yağışta en fazla sapmanın Muğla'da (292 mm), en az ise Aydın'da (127 mm) olduğunu belirlemişlerdir (Koçman vd., 1996).

Bu çalışmada, yüzeysel dağılım modelleri kullanılarak Ege Bölgesi'nde yağışın mekânsal dağılışı ve dönemsel değişim eğilimleri incelenmiştir. Bölge 79 bin km² ile alan bakımından ülkemizin % 11'ini kaplamaktadır. Bölge gerek orojenez gerekse blok tektonizmanın sonucunda gelişmiş olan dağlar ve bu dağların arasındaki depresyonların art arda yer aldığı bir yapıya sahiptir. İç Batı Anadolu Bölümü'nde ise daha yüksek olan dağlık ve plato alanlarına geçilmektedir. Ege Bölümü'nde özellikle kuzeyden güneye doğru Kaz Dağı, Yunt Dağı, Bozdağlar, Aydın ve Menteşe Dağları ile Bakırçay, Gediz, K. Menderes ve B. Menderes grabenleri yer almaktadır. Söz konusu dağlık kütleler ile grabenler arasında 1000 m'yi bulan seviye farkları bulunmaktadır. Ayrıca bu grabenlere yerleşmiş ve aynı adı taşıyan akarsularda sularını Ege Denizi'ne boşaltmaktadır (Şekil 1). Bölgede jeomorfolojik birimlerin kısa mesafelerde büyük yükselti farkları oluşturması, iklim elemanlarının dağılışı üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle bölgede dağlık alanların bakıya bağlı olarak kuzey yamaçları daha fazla yağış almaktadır.

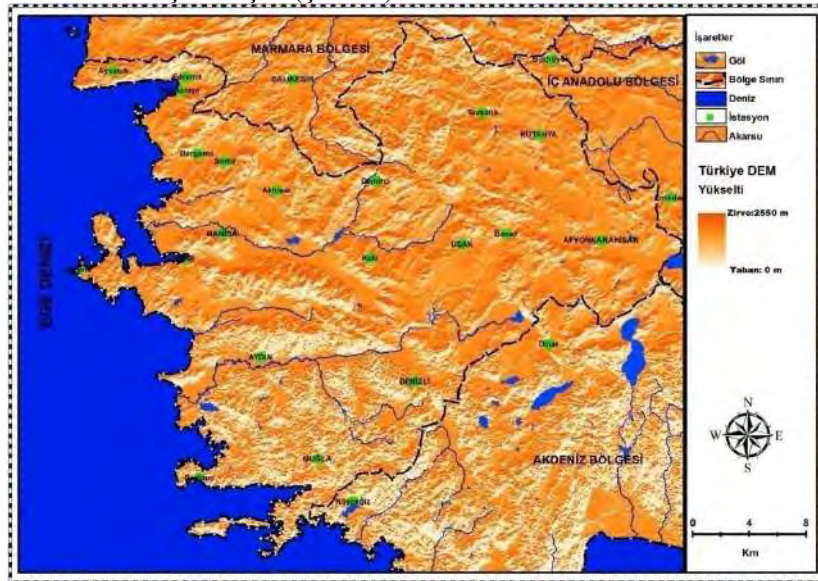
Şekil 1: Ege Bölgesi'nin lokasyonu ve fiziki haritası.

Bu çalışmada Ege Bölgesi'nin çalışma alanı olarak seçilmesinde, kıyı ile iç kesimler arasında coğrafi özelliklerin diğer kıyı bölgelerimize göre farklı bir yapıda olması etkili olmuştur. Kıyıda iç kesimlere doğru kademeli bir değişimin varlığı, doğal ve beşeri ortamı şekillendirmiştir. Özellikle iklim elemanlarında yerel şartlara bağlı olan değişimin mikro düzeyde haritalanması ve incelenmesi daha sağlıklı planlamaların yapılmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Ülkemizde yağışın dağılışı ve miktarı, kıyı ile iç kesimler, ovalık alanlar ile dağlık alanlar, vadi ile yamaçlar arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle her alanda genel bir yargıyla yola çıkmak, planlamaya gitmek, araziye geliş güzel kullanmak yerine, bütün unsurlarını dikkate alarak değerlendirme daha sağlıklı olacaktır. Bu düşüncelerle yağışın Ege Bölgesi ölçeğinde, lokal değişimlere bir model oluşturması amacıyla bu çalışma ele alınmıştır. Ege Bölgesi'nde kıyı kesimde görülen Akdeniz iklimi yerini, iç kesimlere doğru İç Batı Anadolu'da geçiş iklimine ve hatta karasal iklime bırakmaktadır. Kıyıda yüksek olan yağış değerleri iç kesimlere doğru azalmakta ve yarıkurak ortam şartlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılıkların ortaya konulması, gelecekteki olası değişimlerin tespit edilmesi ve haritalanması önem kazanmaktadır. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

nedenlerden dolayı bölgede yağışın uzun yıllık değişimleri ve yöresel farklılıklara yansımalarının tespit edilmesi, ayrıca gelecekteki olası değişimleri analizi ve küresel iklim salınımları ile ilişkilerinin irdelenmesi amaçlanmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: Çalışma alanı ve veri istasyonları.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada veri olarak Ege Bölgesi sınırları içerisinde yer alan 21 meteoroloji istasyonu ile çevresindeki sınırları belirlemek amacıyla 4 istasyonun uzun yıllık aylık yağış değerleri ile uzun yıllık, yıllık toplam yağış değerleri kullanılmıştır. Çalışmada istatistiksel programlar ile coğrafi bilgi sistemleri programlarından yararlanılmıştır. Yağışın uzun yıllık eğilimi ise Quadratic trend analizine göre incelenmiştir. Yağış haritaları Interpolasyon tekniğinin en yakın komşuluk analizine göre oluşturulmuştur. Aşağıda her bir yöntemin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

a) Surface Plot analizi, herhangi mekânsal bir verinin yüzeye dağıtılması işlemidir. Bu amaçla noktasal bir verinin yüzeye belirli oranlarda ve düzende dağıtılmasında kullanılmaktadır. Özellikle coğrafya biliminde birçok veri noktasal bazda olup, sorgulamaların yapılabilmesi için alana dağıtılması gerekmektedir. Bu yöntem, „Etkileşimli 3D Yüzey Analizi“ de denilmektedir. Yöntem, grid noktalarının oluşturulması ve etkileşimleri oranında belirli bir ölçek dâhilinde birbirine bağlanması sistematigine dayanmaktadır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır;

Çizim Şekli ve İşlemleri:

- Noktalar: Tüm pikseller birer küçük nokta olarak çizilir.
- Hatları: Tüm piksel x-yönünde bağlanır. Bu şekilde etkileşimin x tarafı belirlenmiş olur.
- Mesh: Tüm piksel x ve y yönünde bağlanır. Bu aşamada verilerin koordinat düzlemi üzerinde karşılıklı etkileşim değerleri hesaplanır ve kesişme noktaları elde edilir.
- Dolu: Tüm pikseller delik bırakmadan bağlanır ve yüzey oluşturulur.
- Renk orijinal renk, gri tonlama, farklı LUT ve portakal seçilebilir. Bu aşamada şekil üzerinde değişiklikler yapılabilir.

- Eksen: Eğer seçilirse, baltalar ve metin gösterilir. Böylece şekil görsel olarak daha anlaşılır ve konuya uygun hale getirilir.
- Invert: Eğer seçilirse, arsa verileri (Lum yükseklik) parlaklık tersine çevirir. Bu Sayede arazinin üç boyutlu görüntüsü ve rakamsal veri sorgulamasının dağılımı sağlanmış olur (<http://rsbweb.nih.gov/ij/plugins/surface-plot-3d.html>).

Sözkonusu işlemler gerçekleştirildikten sonra ise elde edilen şeklin düzenlenmesi ve amaca uygun olarak hazırlanması kalmaktadır. Bu şekilde her yüzeye en uygun değer dağıtılmakta ve yüzeysel dağılışı oluşturulmaktadır. Surface analiz yüzey dağılımın ortaya konulmasında son yıllarda yararlanılan yöntemlerden birisi olarak dikkat çekmektedir.

b) Quadratic trend analizi ise doğrusal olmayan geleceğe yönelik istatistiksel bir tahmin tekniğidir. Yöntem ortogonal polinomların katsayılarını ve gelecekteki olası rakamı belirlemek için ikinci dereceden trend testleri için kullanılmaktadır. Böylece verinin gidiş eğilimine göre devamlılığının aşağıya veya yukarı doğru seyrini belirler. Quadratic trend analizi lineer regresyon denkleminin benzer şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle regresyon sayılarını elde edebilmek için çoklu çoklu regresyon programları kullanılmaktadır. Yöntem aşağıdaki formül ile bu işlemleri gerçekleştirmektedir. Yöntem düzensiz devam eden yani periyodik olmayan iklim verilerinin eğilimi belirlemede kullanılması yaralı olacağı fikrine dayanılarak tercih edilmiştir (Kadılar, 2005).

$$Y_j = b_0 + b_1 X_j + b_2 X_j^2$$

Özellikle iklim elemanlarının gelecekteki eğiliminin belirlenmesi ve bilimsel bir temelde olması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Ege Bölgesi'nde yağışın gelecekteki eğilimlerini belirlemek amacıyla geleceğe yönelik eğilimleri belirlemede istatistik çalışmalarında olumlu sonuçlar veren Quadratic trend modeli tercih edilmiş ve yağışın geleceğe yönelik eğilimleri tahmin edilmiştir.

Çalışmada Kullanılan Haritalama Yöntemleri;

c) Bu çalışmada kullanılan “Radial Basis Function” yöntemine “Yarıçapsal Tabanlı Fonksiyon” veya “Bir Merkezden Her Yöne Yayılan Yöntem”de denilmektedir. Radial Basis Function dağılış modeli ArcGIS adlı programın Geostatistical Analyst tool’u (araç) içerisinde yer almaktadır. Programın ara yüzünde kullanılan dağılış yöntemlerinden biri olan Radial Basis Function bazı matematiksel fonksiyonlar içermektedir (Barton vd., 1999; Kol ve Küpcü, 2008).

Bu yöntemde kullanılan temel fonksiyonlar ise şunlardır;

Invers Multiquadric:
$$B(h) = \frac{1}{\sqrt{h^2 + R^2}}$$

Multilog:
$$B(h) = \log(h^2 + R^2)$$

Multiquadritic:
$$B(h) = \sqrt{h^2 + R^2}$$

Natural Cubic Spline:
$$B(h) = (\sqrt{h^2 + R^2})^{3/2}$$

Thin Plate Spline:
$$B(h) = (h^2 + R^2) \log(h^2 + R^2)$$

Burada; h: dayanak noktası ile kestirim noktası arasındaki rölatif mesafe,

R2: Keyfi olarak tanımlanan düzleştirme katsayısıdır (Kol ve Küpcü, 2008).

d) Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Modeli;

$$P = Co + C1(H) + C2(A) + e(I)$$

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- P = yağış (mm)
- Co = deniz seviyesinde ve düz alandaki yağış (mm)
- $C1$ = yağışın yükseklik ile birlikte bağımsız artış hızı (mm/m)
- H = istasyon yüksekliği (m)
- $C2$ = yağışın bakıya göre değişimi
- A = istasyon bakısı
- e = hata terimi

GWR uygulamasında aynı doğrusal modeli koruyarak CO , $C1$, $C2$ parametrelerinin alan üzerinde farklı değerler almasına imkân sağlanır. (X , Y) koordinat değerlerini göz önünde bulundurarak Formül (1), Formül (2) şeklinde genişletilebilir (Bostan ve Akyürek, 2007).

$$P = CO(x,y) + C1(x,y)(H) + C2(x,y)(A) + e$$

Böylece yöntemde belirli bir noktadan sözkonusu formüllerin öngördüğü kestirim noktalarına dağılım gerçekleştirilmektedir. Bu sayede noktasal verinin rakamsal sorgulamasından sonra alansal dağılımı belirlenmektedir. Ağırlık merkezi, verinin noktasal olarak konumunu oluşturmakta, bir ara kat değeri ise diğer noktasal verinin ara değerini öngörmektedir. Bu sayede bu değere göre de yöntem enterpolasyon tekniği ile ilgili alanlara uygun değerleri atamaktadır.

Yöntem Uygulaması

Yağış haritalarının oluşturulmasında kullanılan Interpolasyon yöntemi, farklı lokasyondaki ölçüm noktalarının değerleri kullanılarak sürekli bir yüzey oluşturmamızı sağlar. Ölçüm noktalarındaki veriler birer meteorolojik istasyondaki yağış, nem, sıcaklık, toprak veya su yüzeylerinden alınan numunelerin dağılımı olabileceği gibi bir radyasyon sızıntısının yoğunluk dağılımını da haritalamayı sağlayabiliriz. Bu yöntemi daha ayrıntılı ve daha doğru sonuçlara ulaştıracak şekilde Natural Neighbor Interpolation tekniği de kullanılabilir. Bu yöntemde ise, girdi noktalarına Delaunay triangulasyonu uygulanarak TIN oluşturulmaktadır. Böylece üçgenleme yerine, Voronoi poligonları dediğimiz yapı oluşturulur. Bu sayede herhangi bir konuda bilinmeyen bir değeri tahmin etmek için yeni oluşturulan poligon onu çevreleyen poligonlar içerisinde oluşmuş olur. Bu çevreleyen poligonlara ait girdi noktaları tahmin edilecek noktaların doğal komşularıdır ve tahmin bu duruma göre yapılarak haritalanır. Bu haritalama ile dağılım tespit edilmiş olmaktadır. Bir sonraki aşamada ise eğilim değerlerinin küresel atmosfer koşullarının değişimi ile ilişkisi, nedenleri ve etkileri, gelecekteki olası etkilerinin değerlendirilmesi şeklinde süreklilik sağlanmalıdır.

Bulgular ve Tartışma

Ege Bölgesi, ülkemizde en fazla yağış alan Karadeniz ve Akdeniz'den sonra yağış miktarlarının yüksek olduğu üçüncü bölgemizi oluşturmaktadır. Ege Bölgesi 1975-2010 yılları arasında yerel istasyonlarla birlikte 350 mm ile 1200 mm arasında yağış almaktadır. Lokal uç değerler göz ardı edilirse, 550-700 mm arasında bölgenin ortalama yağış aldığı söylenebilir. Bölge yağış rejimi olarak Ege Bölümü'nde Akdeniz yağış rejimi, İç Batı Anadolu Bölümü'nde ise Karasal yağış rejimi ile Akdeniz yağış rejiminin bozulmuş hali olan geçiş tipi yağış rejimi etkili olmaktadır. Bu iki yağış rejimi bölge üzerinde etkili olan hava kütleleri ve jeomorfolojik birimlerin oluşturduğu farklılıkların sonucudur.

Bölge yılın iki devresinde farklı hava kütlelerinin etkisi altında kalmakta, yaz devresinde sıcak ve nemli olan Maritim Tropikal, kış devresinde ise Kuzeybatı Avrupa'dan ülkemizi etkileyen Maritim Polar, güneyden gelen Maritim Tropikal hava kütlelerinin etkisi altında kalmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

Bölge yaz devresinde tek hava kütlelerinin etkisi altında kaldığı için büyük oranda yağışsız geçmektedir. Buna karşılık kış devresinde ise kuzeybatıdan ve güneyden sokulan hava kütlelerinin oluşturduğu soğuk ve sıcak cephelerin karşılaşmasıyla yağışlar oluşmaya başlar ve Kasım ayından yaz başlarına kadar cephesel faaliyetlere bağlı olarak devam eder. Özellikle kuzeybatıdan sokulan soğuk hava kütlesi kıyı kesimlerde yağmurun oluşmasına, iç kesimlerdeki plato ve dağlık alanlar başta olmak üzere İç Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde kar yağışlarına neden olur. Ayrıca, Orta Akdeniz üzerinde etkili olan sıcak cephelerin varlığına bağlı olarak ılık lodos rüzgârı ile birlikte güneybatı kıyıları başta olmak üzere kış devresinde hem sıcaklık yükselir hem de önemli ölçüde yağış görülür. Bu nedenle kıyı kesimlerde yağış miktarı iç kesimlere oranla daha yüksektir (Atalay ve Mortan, 2006; Atalay, 2010).

Bu çalışmada, Ege Bölgesi'nde yağışın uzun yıllık değişimi, eğilim yönü ve gelecekteki olası eğilimleri ve bu değişimin haritalanabilirliği üzerine durulmuştur. Analizler sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde; Ege Bölgesi'nde yağışın dağılışı ve trend eğilimleri incelendiğinde yıllar arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bölgede kuzeyden, kıyıdan ve güneyden iç kesimlere doğru gidildikçe yağış miktarlarında önemli azalmanın olduğu ilk bakışta ortaya çıkan bir sonuçtur. Bölgede en yağışlı kesimi Muğla ve çevresi oluşturmaktadır. Özellikle bu kesimde yağışın çok fazla olmasında kış devresinde Orta Akdeniz üzerinden etkili olan maritim tropikal hava kütlelerinin oluşturduğu sıcak cephelerin orografyaya bağlı olarak cephesel-orografik yağışlar şeklinde etkili olmasının sunucudur.

Ege Bölgesi'nde 1975 yılı yağış değerlerine göre yapılan analizler neticesinde elde edilen harita incelendiğinde Manisa'nın doğusu ile Denizli'nin batısından çizilecek bir hat boyunca Akdeniz yağış rejim bölgesi, doğu kısmı ise Geçiş tipi yağış rejimi olarak ayrılmıştır. Bu hattın batı kesiminde yağış değerleri 850 ile 1375 mm arasında olup, yağışın büyük bir bölümü kış devresinde düşmüştür. İç Batı Anadolu platoları ve dağlık sahaları yükseklik artmasına rağmen kıyı kesimler kadar yağış almamaktadır. Özellikle Kula ve Demirci çevreleri ile Afyonkarahisar yağışın en az düştüğü yerleri oluşturmaktadır. Yağış değerleri bu alanlarda 430 ile 560 mm arasında değişmektedir. Yüksekliğin arttığı alanlarda yağış ile yükseklik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusu olmakla birlikte, yağışın dağılışını asıl belirleyen faktörlerin hava kütlelerinin geliş yönleri ve dönemlerinin oluşturduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde en fazla yağış 1368 mm ile Muğla'da görülürken en yağış alan istasyon ise 433 mm ile Afyonkarahisar olmuştur. Bu dönemde ayrıca yağışın ağırlık merkezi 700-725 mm olmuştur. Bu değerler bölgede farklı iki yağış rejiminin sınırını oluşturmıştır (Şekil 3).

İsaretler

- Göl
- Bölge Sınırı
- Deniz
- İstasyon

**Radial Basis Functions
Prediction Map of 1985**

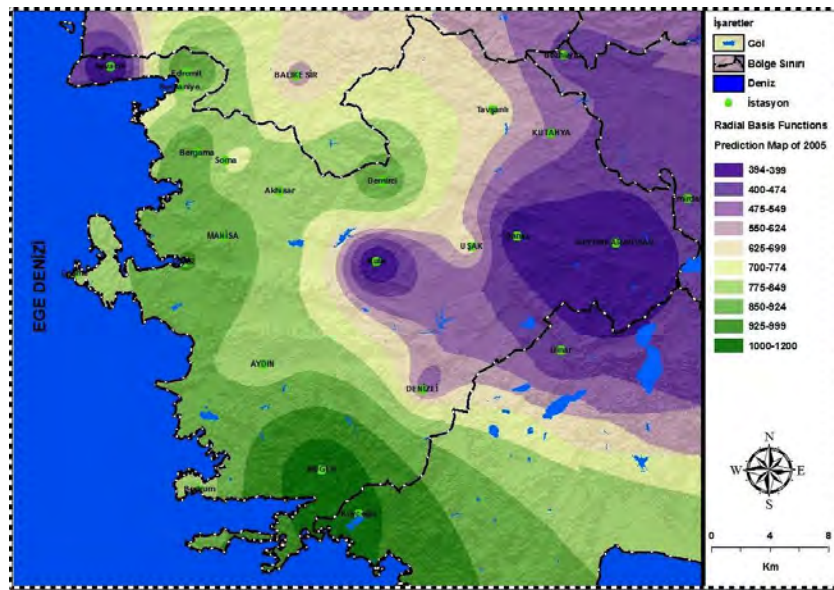
- 334-399
- 400-474
- 475-549
- 550-624
- 625-699
- 700-774
- 775-849
- 850-924
- 925-999
- 1000-1100

0 4 8
Km

Şekil 4: Ege Bölgesi'nde 1985 yılında yağışın dağılışı.

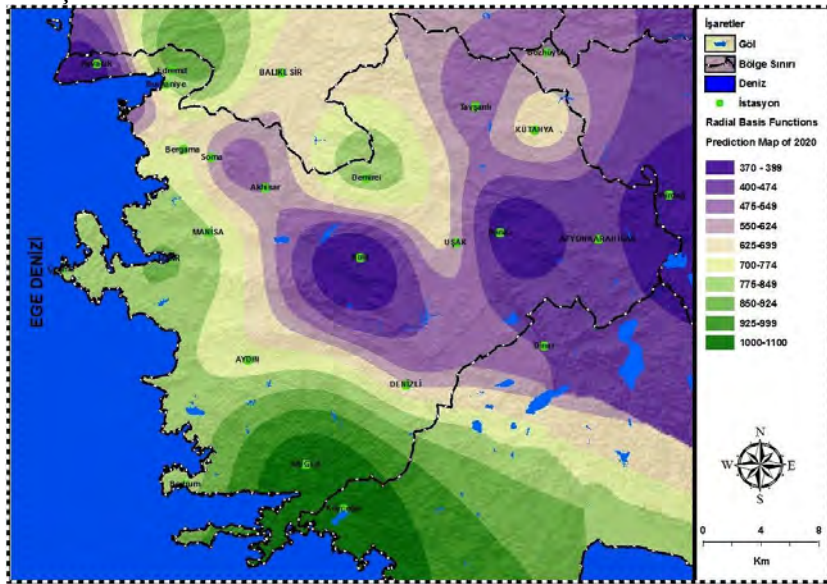

Ege Bölgesi'nde 2010 yılında yağış miktarlarında önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bölgede sınırları içerisinde yer alan seçilmiş 21 istasyonun 16'sında azalma meydana gelmiş, azalma miktarları, Kıyı Ege (Asıl Ege Bölümü) kesiminde oldukça belirgin olmuştur. Bu dönemde yağış ilk kez bölge genelinde 350 mm'nin altına düşmüştür. Bölgede ortalama yağış miktarı ise 625 mm'ye gerilemiştir. Yağışın dağılışı incelendiğinde 1995 yılında iç kesimlerden kıyıya doğru sokulan yağış azlığı, bu dönemde bölgenin büyük bir kısmında kendini hissettirmiştir. Buna rağmen İzmir, Manisa, Muğla, Burhaniye ve Edremit bölgede en fazla yağış alan kesimleri oluşturmuştur. Sözkonusu 5 istasyonda yağışta artış meydana gelmiş ama lokal alanda etkili olduğu için yağış adaları şeklinde haritaya yansımışlardır (Şekil 7).

Geleceğe yönelik olarak yapılan trend analizlerine göre bölgede yağışta genel anlamda azalma eğilimi ortaya çıkmıştır. İstatistiksel olarak yağıştaki azalma eğilimi kıyı kesimlerde oldukça belirgin olmuştur. Bu durum yağıştaki azalma eğilimin olması Akdeniz ikliminin etki sahasında kalan alanlarda, yağışta gelecek için öngörülen azalma ile örtüştüğü sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte 8 istasyonda yağışta gelecek on yıllık dönemde artış tespit edilmiştir. Bu istasyonlar, Ayvacık (8mm), Soma (40mm), Banaz (4mm), Edremit (7mm), Afyonkarahisar (8mm), Tavşanlı (9mm), Burhaniye (4mm), Demirci (12mm) olup, genel olarak kıyının gerisinde daha karasal özellikler taşıyan istasyonlar olarak dikkat çekmiştir. Yağışta azalmanın olacağı öngörüsüne ulaşılan istasyonlar ise, Kütahya (27mm), Akhisar (13mm), Manisa (23 mm), Çeşme (2mm), Aydın (7 mm), Denizli (3mm), Bodrum (8mm), Muğla (40mm), Bergama (17mm), Dinar (12mm) olup, en fazla azalmanın öngörüldüğü istasyon Muğla hesaplanmıştır. Yağışta değişimin olmadığı ve kararlı bir seyir izleyeceği sonucuna ulaşılan istasyonlar ise, İzmir, Uşak ve Kula olarak öngörülmüştür. Söz konusu analizlerin ve öngörülerin doğruluk analizleri % 97'nin üzerinde ve kuvvetli anlamlı düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bölgede 2020 yılında yağışın dağılışı analizlerine göre elde edilen harita incelendiğinde, yağışın yüksek olduğu alanlar Muğla ve çevresinde olacağı ortaya çıkmıştır. Bölge genelinde uzun yıllık dönemde yağışların azalma eğiliminde olmasına bağlı olarak 1975 yılında kıyı ile iç kesimi net bir şekilde ayıran hattın ortadan kalktığı ve yağış bölgenin büyük bir bölümünde 550 mm'nin altına düşeceği sonucunu ortaya koymaktadır (Şekil 8). Bu nedenle bölgede gelecek on yıllık dönemde bazı merkezler hariç bölgenin büyük bir kısmında yağış ortalama değerlerin altına düşmüş olacaktır. Bu sonuçlar bilhassa ülkemizde Akdeniz İklim sahası için öngörülen iklim değişimleri ile örtüşmektedir.

Şekil 8: Ege Bölgesi'nde 2020 yılında yağışın dağılışı.

Ülkemizde yağışın dağılışı ve değişimini konu alan çalışmalarda mekânsal ve zamansal anlamda değişimler üzerine durulmuş ve bu değişimler üzerinde etkili olan faktörlere vurgu yapılmıştır. Bu çalışmada ise ülkemizin Ege Denizi'ne uzantısı olan Ege Bölgesi sınırları içerisinde yağışın yüzeyel dağılım analizi ve zamansal değişimi üzerine durulmuştur. Kuşkusuz yağışın zamansal ve mekâna bağlı değişimi üzerinde birçok faktör birlikte etkili olmuştur. Nitekim bu konuda Tatlı vd., (2004)'de yapmış oldukları çalışmada ülkemizin kıyı bölgelerindeki yağışın dağılışı ve oluşturduğu rejim bölgelerinin büyük oranda geniş ölçekli basınç sistemlerinin ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yüksek atmosfer dolaşımının etkisi altında olduğunu, yağış miktarı değişiminin sözkonusu sistemlerin Türkiye üzerindeki etki derecesine bağlı olduğunu belirtmişlerdir (Tatlı vd., 2004). Bölge bazı yıllar yoğun cephesel faaliyetlerinin etkisi altında kalmakta ve yoğun yağışlı yıllar ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık bazı yıllar ise tersi durumda kurak yıllar yaşanmaktadır. Yine bir başka çalışmada İrdem (2005), ise, kış devresindeki yağışların artma eğiliminde olduğunu vurgulamıştır (İrdem, 2005). Özellikle Akdeniz İklimi etki sahasında kalan kıyı bölgelerimizde bu yıllar nemli yıllara karşılık gelmektedir. Bu görüşün aksine ise, Subtropikal kuşak yağışlarındaki ani azalma, 1970'li yıllarla birlikte Doğu Akdeniz Havzası'nda ve Türkiye'de de etkili olmaya başlamıştır (Türkeş, 1996: 1998). Yağışlardaki önemli azalma eğilimleri ve kuraklık olayları, kış mevsiminde daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. 1970'li yılların başı ile 1990'lı yılların ortası arasındaki yaklaşık 20-25 yıldaki kurak koşullardan en fazla, Ege, Akdeniz, Marmara ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri etkilenmiştir (Türkeş, 1996). Bu dönemlerde ise bölge ve ülke genelinde yağış miktarlarında düşüşler yaşanmıştır.

Sözkonusu bu çalışma ile Ege Bölgesi'nde 1975 ile 2010 yılları arasında yağış miktarlarının dağılışı ve 10'ar yıllık ve 35 yıllık döneme göre trend analizleri yapılmıştır. Sözkonusu dönemler ayrı ayrı değerlendirildiğinde Türkeş'in (1996) yılındaki çalışması ile uyuşan sonuçlar elde edilmiştir. Yine saha için daha öncede ifade edildiği gibi, Koçman vd., (1996) tarafından yapılan çalışmalarında elde edilen bulgularla örtüştüğü ve yağışta önemli sapmaların olduğu görülmüştür. Yine, Demir vd., (2008), ait çalışmada vurgulandığı üzere Akdeniz geçiş sahasında yağışlardaki azalma eğilimi, bölge için geleceğe yönelik hazırlanan trend analizlerine uyduğu ve Ege Bölgesi'nde gelecek on yılda yağışta azalmanın olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Bu çalışma ile Ege Bölgesi'nde yağışın yüzeysel dağılışı modellenmesi yapılmış, beraberinde uzun yıllık dönemselsel değişim analizleri gerçekleştirilmiştir.

Ege Bölgesinde yağışın uzun yıllık zamansal değişimleri incelendiğinde 1975 yılından 1995 yılına kadar genel anlamda bir azalma, 1995'den 2005 yılına kadar ortalamaya yakın bir seyir izlediği tespit edilmiştir. Buna karşılık 2005'den 2010 yılına kadar olan 5 yıllık dönemde yağışta tekrar bir azalma eğilimi ortaya çıkmıştır. Geleceğe yönelik zamansal değişim analizlerine göre ise bölgede yağışta azalma eğilimi öngörülmektedir.

Bölgede yağışın mekânsal değişim analizleri incelendiğinde ise, kuzey, güney ve batı kıyıları yağışın en yüksek olduğu alanları oluştururken, bu durumun ortaya çıkmasında hava kütlelerinin cephesel faaliyetlere bağlı olarak, cephesel-orografik yağışlar şeklinde bu kesimlerde etkili olmasının sonucudur. İç kesimler ise yağışın az olduğu alanları oluşturmuş, Manisa'nın doğusu ile Denizli'nin batısından alınan bir hat iki yağış rejimini ayıran sınırı oluşturmaktadır. Bölgede yağışın yüzeysel dağılışı modeli oluşturulmuş, yöntem yerel alanlardaki değişimleri de göstermede başarılı olmuştur.

Çalışma alanında yağışın lokal değişimler gösterdiği, ancak büyük oranda bölgeyi etkileyen atmosfer koşullarının yağışın dağılışı üzerinde etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Kullanılan teknikler yağışın yüzeysel modellemesinde ve dağılışının belirlenmesinde önemli katkılar sağlamış, lokal değişimlerde haritalanabilmiştir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, İ., ve Mortan, K., (2006). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticareti A.Ş., Bağcılar, İstanbul.
- ATALAY, İ., (2010). *Uygulamalı Klimatoloji*, META Basım ve Matbaacılık Hizmetleri, Bornova, İzmir.
- BAHADIR, M. ve Saraçlı, S., (2010). "İsparta'da Arıma Modeline Göre Sentetik İklim Verilerinin Analizi", *E- Journal Of New World Sciences Academy*, Volume: 5, Number: 3, Article Number: 4a0027.
- BARTON, M. H., Buchberger S. G., Lange, M. J., (1999). "Estimation of Error and Compliance in Surveys by Kriging", *Journal of Surveying Engineering* vol.125 no. 2, 87-108.
- BOSTAN, A. P., ve Akyürek, Z., (2007). İkincil Veriler Kullanılarak Türkiye Ortalama Yıllık Yağış Değerlerinin Mekânsal Dağılımının Modellenmesi, *Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi*, 30 Ekim-02 Kasım 2007, KTÜ, Trabzon.
- ÇİÇEK, İ., (2000a). "Türkiye'de Günlük Yağış Şiddetleri ve Frekansları" Ankara Üniversitesi, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S:8, s: 27-48, Ankara.
- ÇİÇEK, İ., (2000b). "Türkiye'de Mevsimlere Göre Yağış Şiddetleri ve Sıklıkları" Ankara Üniversitesi, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S:8, s:1-26, Ankara.
- DEMİR, İ., Kılıç G. C., ve Sümer M. U., (2008). "Türkiye'de Maksimum, Minimum ve Ortalama Hava Sıcaklıkları İle Yağış Dizilerinde Gözlenen Değişiklikler ve Eğilimler ", *TMMOB İklim Değişimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 69-84.
- ERLAT, E., (1997). "Türkiye'de Günlük Yağışların Şiddeti Üzerine Bir İnceleme", *Ege Coğrafya Dergisi*, 159-184. İzmir.
- ERLAT, E., (2009). *İklim Sistemi ve İklim Değişimleri*. Ege Üniversitesi Yayınları, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- İRDEM, C., (2005). Türkiye'de Yağışların Şiddet Bakımından Alansal ve Zamansal Değişkenliği, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale, 139s.
- KADILAR, C., (2005). *SPSS Uygulamalı Zaman Serileri Analizine Giriş*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- KOÇ, T., (2001). *Kuzeybatı Anadolu'da İklim ve Ortam, Sinoptik, İstatistik ve Uygulama Boyutlarıyla*. Çantay Kitabevi, İstanbul, 372 s.
- KOÇMAN, A., (1988). İzmir ve Yakın Çevresinde Aylık ve Yıllık Yağış Değişimleri Üzerine Bir İnceleme, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, s. 71-85.
- KOÇMAN, A., (1993a). *Türkiye İklimi*. Ege Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları.72, İzmir.
- KOÇMAN, A., (1993b). *Ege Ovalarının iklimi*, Ege Üniv. Ede. Fak. Yay. No:73, İzmir.
- KOÇMAN, A., Işık, Ş., ve Mutluer, M., (1996). Ege Ovalarında Yağış Değişkenliği ve Kuraklık Sorunu, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı 8, s. 25-36.
- KOL, Ç., ve Küpcü, S., (2008). *ArcGIS 3D Analiz, İşlem Şirketler Grubu Eğitim Dokümanları*, Ankara.

- NİŞANCI, A., (2002). Türkiye İkliminin Temel Öğeleri, *Klimatoloji Çalıştayı- 2002. 11-13 Nisan 2002 Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi yay.* No: 121. (1-8). İzmir.
- ÖZDEMİR, M. A., Bahadır, M., (2008). "Acıgöl'ün (Denizli) SPSS ile Hidro-klimatik Analizi", *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, 20-23 Ekim 2008, Çanakkale.*
- ÖZDEMİR, M. A., Bahadır, M., (2009). "Çölleşme Sürecinde Acıgöl (1975-2007)", *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 10: 1-20.
- ÖZDEMİR, M. A., ve Bahadır, M., (2010). "Denizli'de Box – Jenkins Tekniği ile Küresel İklim Değişikliği Öngörülleri" *The Journal of International Social Research*, Vol:3, Issue 12, 2010.
- SARIŞ, F., Hannaha, D. M., Eastwooda, W. J., (2010). "Spatial variability of precipitation regimes over Turkey", *Hydrological Sciences Journal*, 55: 2, 234-249.
- TATLI, H., Dalfes, N., ve Menteş, S., (2004). "A Statistical Downscaling Method for Monthly Total Precipitation over Turkey", *International Journal of Climatology*, 54, 161-188.
- TEMUÇİN, E., (1990). Aylık Değişme Oranlarına Göre Türkiye'de Yağış Rejimi Tipleri, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı 5, S. 160-183.
- TÜRKEŞ, M., (1996). "Spatial and Temporal Analysis of Annual Rainfall Variations in Turkey", *International Journal of Climatology*, 16, 1057-1076.
- TÜRKEŞ, M., (1998). "Influence of Geopotential Heights, Cyclone Frequency and Southern Oscillation on Rainfall Variations in Turkey", *International Journal Of Climatology*, 18, 649-680.
- TÜRKEŞ, M. (1999). "Vulnerability of Turkey to Desertification with Respect to Precipitation and Aridity Conditions", *Turkish Journal of Engineering and Environmental Sciences*, 23, 363-380.
- TÜRKEŞ, M., Sümer, U. M., Kılıç, G., (2002). "Persistence and Periodicity in the Precipitation Series of Turkey and Associations with 500 hPa Geopotential Heights", *Climate Research*, S: 21, 59-81.
- TÜRKEŞ, M., (2003). "Spatial and Temporal Variations in Precipitation and Aridity Index Series of Turkey In Mediterranean Climate – Variability and Trends", Hans-Jürgen Bolle, (ed.), *Regional Climate Studies*. Springer Verlag, Heidelberg, pp. 181-213.
- TÜRKEŞ, M., ve Erat, E., (2003). "Precipitation Changes and Variability in Turkey Linked to the North Atlantic Oscillation During the Period 1930-2000", *International Journal of Climatology*, 23, 1771-1796.
- TÜRKEŞ, M., ve Erat, E., (2005). "Climatological Responses of Winter Precipitation in Turkey to Variability of the North Atlantic Oscillation During the Period 1930-2001", *Theoretical and Applied Climatology*, 81, 45-69.
- TÜRKEŞ, M., ve Erat, E., (2006). "Influences of the North Atlantic Oscillation on Precipitation Variability and Changes in Turkey", *Nuovo Cimento*, 29, 117-135.
- TÜRKEŞ, M., Koç, T., ve Sarış, F., (2007). "Türkiye'nin Yağış Toplamı ve Yoğunluğu Dizilerindeki Değişikliklerin ve Eğilimlerin Zamansal ve Alansal Çözümlemesi", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2007, 5 (1), 57-73.
- <http://rsbweb.nih.gov/ij/plugins/surface-plot-3d.html>; son erişim; 15-12-2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“TASAVVUF SÖZLÜĞÜ (İSTİLÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL)” ADLI ESERDEKİ MANZUM METİNLERDE OKUMA HATALARI

Fatih BAŞPINAR*

ÖZET

Arap harfli Türkçe metinlerin Latin harflerine aktarılması faaliyeti esnasında asgari şartları yerine getirmemek pek çok hataya sebep olmaktadır. Özellikle manzum metinlerde -divan ve tekke şiiri dâhilinde- vezin, form ve mana sacayağından herhangi birinin aksaması bu hataları artırmaktadır. Bu çalışmada *Tasavvuf Sözlüğü (İstilâhât-ı İnsân-ı Kâmil)* adıyla yayımlanmış olan eserin manzum kısımları bu açılarından değerlendirmeye tâbi tutularak tespit edilebilen yanlış ve eksikliklerden örnekler verilmiş, bu hususta gerekli düzeltmeler için teklifler öne sürülmüştür. Satır aralarında böylesi bir yayın çalışmasında dikkat edilmesi gerekenlere de işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf sözlüğü, divan ve tekke şiiri, aruz hataları, okuma yanlışları.

READING MISTAKES IN THE TEXT IN VERSES IN THE DICTIONARY NAMED “TASAVVUF SOZLUGU (İSTILAHAT-I İNSAN-I KAMIL)”

ABSTRACT

While transliterating the texts with Arabic letters into the Latin ones, not fulfilling needed conditions could cause much mistakes. Especially in the text in verses –of course in divan and takkah poetry– without checking meter, form and meaning, it can be possible that to face much more reading mistakes. In this article it has been criticized the text in verses of the book which has been published with the name of *Tasavvuf Sozlugu (Istilahat-i Insan-i Kamil)* and has been given some examples from the text with reading mistakes and olsa has been offered corrections about them. Meanwhile it has been indicated that the important things as publishing like this book were.

Key Words: Sufism dictionary, divan and takkah poetry, meter and reading mistakes.

---

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim Üyesi. E-mail: fbpinar@yahoo.com

Giriş

Sözlükler hangi alana dair yazılmış olurlarsa olsun, büyük bir bilgi kaynağı olma niteliğine sahiptir. Bu bilgi birikimi, varlığını yeni sözlüklerle birlikte katlayarak devam ettirmektedir. Harf inkılâbıyla birlikte kütüphanelerde yalnızca erbabı için ulaşılabilirliğe mahkûm kalan Arap harfli Türkçe eserlerin bir kısmını bu tür sözlükler oluşturmaktadır. Bu eserlerin günümüz yazısı ve diline aktarılması, bilginin devamlılığını sağlamada önemli bir çalışma sayılır. Ancak bu aktarma esnasında yanlış okuma ve anlamalara düşülebileceği ihtimalini gözden ırak tutmamak ve Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsçanın, dolayısıyla günümüz insanına göre eski kültürün kendine mahsus özelliklerini dikkatle tetkik etmek gerekmektedir. Aksi hâlde hiç farkında olmadan telafisi güç birtakım hatalara düşmek çok kolay olacaktır.

Bu yazının konusunu teşkil eden *Tasavvuf Sözlüğü*¹ de bahsi geçen aktarma çalışmalarından biridir. Kitabın *Giriş* başlığı altında verilen 9 sayfalık bilgilerden anlaşıldığına göre eser önce doktora tezi² olarak hazırlanmış, daha sonra iki bölümden oluşan akademik çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan metin kısmının yayınlanması yoluna gidilmiş. Orijinal adıyla *Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, hakkında fazla bilgi bulunmayan Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin 1206/1780 yılından itibaren okuduğu derslerden tuttuğu notların, şeyhinin teşvikiyle 1228/1812 ile 1240/1824 arasında kitap hâline getirdiği şeklidir. Müellif, önsözde eserinin İsmail Hakkı Bursevî ve diğer birtakım tasavvuf erbabının eserlerinde yer alan ıstılahlarda gizli hakikatleri ve ilahi sırları ihtiva ettiğini belirtiyor. İsmail Hakkı Bursevî isminin özellikle zikredilmesinin sebebi, müellifin istifade ettiği kimseler içerisinde onun 33 eseriyle ayrı bir yerinin olmasıdır.

Kitabı yayına hazırlayanın yaklaşık 3000 adet olarak tespit ettiği tasavvuf ıstılahı, Latin harflerine göre alfabetik olarak hazırlanmış 72 sayfalık bir fihristle istifadesi kolay hâle getirilmiştir. Müellifin bu ıstılahlara dair bilgiler aktarırken pek çok yerde kimisi hece kimisi aruzla olmak üzere eserine dâhil ettiği manzum metinlerin bir kısmı kendisine aitken, öteki kısmının çoğunluğu ise İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinden alınmış. İşte sözlükte yer alan bu manzum kısımların aktarılmasında düşülen hatalardan tespit edilebilenler arasından seçilen birtakım örnekler, bu çalışmanın konusunu teşkil edecektir. Başvuru kolaylığı açısından eserdeki sıranın takip edilmesi yoluna gidilmiş, hatalar ve bunlar için teklif edilen düzeltmeler -eserin yazmasına ulaşma imkânımız olmadığı için ihtiyat kaydını düşerek- aktarmalar içinde **kalin** karakterde yazılmıştır. Alıntıların ardı sıra parantez içinde yer alan sayılar, sayfa numarasını göstermekte, düzeltmelerde köşeli parantez [ ], içindekiler, eklemeleri; < > işareti içindekiler ise metindeki fazlalıkları belirtmektedir.

Okuma Hataları ve Düzeltmeler/Teklifler

Hatalar içinde öncelikle belirtilmesi gereken husus, bu yazının konusu olan manzum kısımların imlalarındaki tutarsızlıktır. Mesela teklik 3. şahıs zamirinin kimi yerde *onu/ona*, kimi yerde ise *anı/anda* şeklinde alınması bunun en basit örneğini oluşturuyor:

¹ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, haz. İhsan Kara, İstanbul 2008.

² İhsan Kara, *Tasavvuf İstılahları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin İstılahat-ı İnsân-ı Kâmil'i*, 2 C., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi (Danışman: Doç. Dr. Mahmut Erol Kılıç), İstanbul 2003.

*Ol ki gezdim ben **anın** çün ömr-i vâhid sû-be-sû
Nâgehân buldum **onu** dilde oturmuş rû-be-rû*

*Âhîru 'l-emr **anı** gördüm kûy-i dilde mu'tekif
Gerçi çok gezdim **onu** tahsîl için ben kû-be-kû (s. 135)*

Bursevî'nin mahlası olan Hakkı kelimesinin azımsanmayacak sayıda *hakkı* şeklinde yazılması ise en azından dikkatsizlik olarak alınmalı.

Atıf vâvlarının genellikle günümüz Türkçesinde olduğu gibi *ve* olarak okunduğunu, ancak pek çok yerde en azından vezin gereği bunların önceki heceyi açık hâle getirecek şekilde *u* okunması gerektiğini de hatırlatalım. Meselâ:

Müşterek olur mu mahlûkuyla hâlik kıl hayâ

*Şirki nefy eden kişidir hâlis **ve** muhlis kişi (s. 317)*

beytinde *hâlis ve muhlis* kelimeleri birbirine *hâlis u muhlis* şeklinde bağlanmalıydı.

Bütün bunlardan sonra tespit edilebilen hatalara –alıntılardaki imlanın tamamen sözlüğü yayına hazırlayan yazara ait olduğunu ve bunlara dair yapılan düzeltmeleri özellikle belirtmeye ihtiyaç görülmediğini söyleyerek– temas edelim:

Olmayınca buldum yol Hakk'a

*Hest olursun hîç **edîcek** kendini (s.101)*

Hem vezin hem de mana bakımından beytin birinci mısraı aksıyor. Olmadan Hakk'a yol bulmak, mana olarak zaten uygun düşmüyor. Doğrusu vezinle birlikte düşünüldüğünde:

Ölmeyince bulamazsın Hakk'a yol

*Hest olursun hîç **edicek** kendini*

şeklinde olmalı.

Osmanlı Türkçesinde *dürr*, *hakk* gibi kelimelerin ekli hâllerinde yahut izafet içindeyken kimi zaman *dür*, *hak* şeklinde okunduğu görülür. Bu hususun gözden kaçırılması manzum metinlerde vezin bozulmalarına yol açar:

*Elde tut zîrâ **dürr-i** yekdâne-i deryâ durur (s. 102)*

mısraındaki *dürr* kelimesi muhaffef olarak *dür* okunmalıydı.

Veznin dikkate alınmadığı pek çok durumda mana doğru gibi görünse de okuma hatalı olacaktır:

*Tuta gör âkıl isen **kâmil insân** eteğin (s. 108)*

mısraında *kâmil* ve *insân* kelimeleri Farsça izâfetli okunup *kâmil-i insân* hâline getirilmeli. Aynı şiirin:

*Münkiri **mürşîd** edinme kalırsın yolda*

*Tutma kâfir elini gözle **müslümân** eteğin*

şeklindeki 4. beytinde ilk mısradaki eksiklik, ikinci mısradaki ise kelimenin vezin gereği farklı okunması gereği söz konusu:

*Münkiri **mürşid** edinme [ki] kalırsın yolda*

*Tutma kâfir elini gözle **müselmân** eteğin*

İkinci mısradaki bu durumun aynısı başka bir şiirin 4. beytindeki tılsım kelimesi için de geçerli:

Herkesin var böyle bir genc-i nihânı şöyle kim

*Kendi kendinin velî herkes **tılsım**-ı a'zamı (s. 135)*

Tılsım kelimesi, *tılsım* şeklinde okunsaydı vezin aksamayacaktı. Aynı hata aşağıdaki beyitte de görülmektedir:

Nice feth eylesin zâhidler işbu müşkil-i aşkı

***Tılsım** üzre konulmuş kenzi bir muğlak muammâdır (s. 172)*

Kelime yine *tılsım* olarak okunmalıydı.

*Demiş **ser-i defter**-i irfân olan bu nükte-i ilmi*

Dilersen rabbini bilmek mukaddem nefsi pek bil (s. 150)

Veznin aksadığı yukarıdaki örnekte ifade *ser-defter* şeklinde okunmalı. *Ser-deftere* benzer ifadeler Türkçede zaten vardır: ser-asker, ser-levha gibi.

Bu cümleden olmak üzere başka bir okuma yanlışına *ser-i menzil* (s. 223) ifadesinde rastlıyoruz ki bunun da doğrusu elbette *ser-menzil* olmalıydı.

Aynı mısra içinde aynı kelimenin iki farklı şekilde okunması sebebiyle düşülen hata ise mananın dikkate alınmadığını gösteriyor:

***Beter-i** nefy eyledik halkı, yeter ey Hakkı-i şeydâ*

Yürü nefy içre göster halka tâ ilâyı görsünler (s. 151)

Birinci mısraın ortasında yer alan *yeter* kelimesine dikkat edilse Arap harfleriyle imlaları benzediği zannıyla düşülen hata olmayacaktı. Zira günümüz Türkçesindeki *beter* kelimesinin eski imlası Farsça derecelendirme sıfatı yapısıyla oluşturulmuş ve “daha kötü” anlamına gelen *bed-ter* şeklindedir. Nitekim Şinâsî’nin meşhur münacat kasidesinde de kelime bu şekilde geçer:

Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir

Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir³

Bir harfin eksikliği yahut fazlalığıyla başka bir kelimeye dönüşmemişse de çoğul hâldeki *cevâhir* kelimesinin -yazmada öyle olsa bile- vezin gereği *cevher* şeklinde okunması icap ederdi:

³ Şerif Aktaş, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*, Ankara 1996, C. 1, s. 6.

Hakkıyâ gördün ki yoktur kıymet-i irfân bilir

Cevâhir-i esrârı sakla sînen içre cân gibi (s. 162)

Ne şekilde okunacağına karar verilememiş, fakat sonradan düzeltilmesi unutulmuş intibamı uyandıran ikili bir okuyuş olarak:

*Ermeyince bu şuhûda **hakkile hakkıyâ***

Uçma bu deryâ kenârından sakın (s. 165)

beytinde **hakkile** ve **hakkıyâ** (doğru şekli **Hakkıyâ**) kelimelerinden biri fazla.

Okuma esnasında harf hakkında yanlış hüküm verilmesi ve ilave olarak mananın düşünülmemesi sonucunda:

Reh-i fakr u fenâda kimse Hakkı'ya refik olmaz

*Kani bir **meded-i** mevlâ kîm tarîk-i Hak'da hem-pâdır* (s. 173)

beytinde **meded-i** Mevlâ tamlaması tek başına bir manaya sahipmiş gibi görünse de mısra içinde anlamsız kalıyor. **Meded** kelimesinin ilk *dâl* harfî *râ* olmalı. Böylece karşımıza **merd-i** Mevlâ ibaresi çıkıyor ki “Hak yolunda yoldaş bir Allah eri” ifadesine ulaşıyoruz:

*Kani bir **merd-i** Mevlâ kim tarîk-i Hak'da hem-pâdır*

Osmanlı Türkçesinde zaman zaman kalıplaşmış Arapça ifadelerin kullanıldığı görülür: *lâ-yenkâtı*, *lâ-yecuz* gibi. Bu tür ifadelerden biri olan ve meşhur “El-kanâatü kenzün lâ-yefnâ” sözünde de geçen *lâ-yefnânın* yanlış okunduğunu görmekteyiz:

Devlet-i uzmâya erişdi eli

*Kenz-i **lâ-yenfâ**ya düştü bu gönül* (s. 176)

Aynı yanlışın bir benzerine sözlüğün başka bir yerinde rastlıyoruz:

*Bir **tılsım** oldu vücûdun **hakkıyâ** kıl onu hal*

*Aç der-i kalbi içinde **kenzün lâ-yüfnâ**ya bak* (s. 1128)

2. mısradaki **kenzün** kelimesi, yukarıda zikredilen sözün Arapçasında bu şekliyle geçmektedir. Ancak vezin gereği Farsça izafetli olarak okumak gerekiyor. Ayrıca *lâ-yüfnâ* okuyuşunun da *lâ-yefnâ* olması gerektiğini bir kez daha kaydedelim. Beytin doğru okunuşu aşağıdaki gibi olmalıdır:

*Bir **tılsım** oldu vücûdun **Hakkıyâ** kıl onu hal*

*Aç der-i kalbi içinde **kenz-i lâ-yefnâ**ya bak*

Günümüz Türkçesi mantığıyla düşünülünce doğru zannedilen okuma biçimlerinden olmak üzere aşağıdaki mısrada *koy-* fiilinin hem imla hem de vezin gereği *ko-* olarak okunması gerekirdi:

***Koysunlar** sâyenin seyrin felekde ayı görsünler* (s. 177)

Aynı şiirin:

Şuhûdu tâm olanlar katrede deryâyâ baksınlar

Cihânda zerrede mihr-i cihân arayı görsünler (s. 178)

şeklindeki 4. beytinde sanki Türkçe bir filmiş izlenimi veren *arayı gör-* „çok aramak“ ifadesi aslında mısra yahut beyit bütünlüğü içerisinde „cihanı süsleyen güneş“ anlamında *mihr-i cihân-ârâ* olmalıydı.

Keza aynı ifadenin aşağıdaki beyitte de yanlış okunduğunu görmekteyiz. Doğru imlası *mürşid* olan *mürşid* kelimesiyle birlikte beyit şöyle:

Zâhir u mazhar nedir fark eyler isen sâlikâ

Mürşid-i kâmil yüzünden ol cihân arayı gör (s. 223)

Aynı mana ile burada da doğrusu *cihân-ârâ* olmalıydı.

Türkçe bir ifadenin Farsça zannedilmesinden ise manasızlığa götüren okumalar ortaya çıkabiliyor.

Kemâle ermeğe insân isti'dâd lâzımdır

Tarîka girmeğe ol keşide zâd lâzımdır (s. 187)

Her zaman için göz önünde tutulması gereken vezni de hesaba kattığımızda mısranın:

Tarîka girmeğe evvel kişide zâd lâzımdır

hâlinde olması gereği ortaya çıkar. Mana açısından problemler 2. beyitte de devam ediyor:

Bu nakş-ı ma'rifet her levhada sûret-pezîr olmaz

O nakşa muînde bir hâme-i bih-zâd lâzımdır

Muîn kelimesinin hangi bağlama oturtulacağı meçhulken *bih-zâd*ın birleşik bir kelime olduğunu gösteren imla ile divan şiirinde çokça adı geçen ünlü İranlı minyatörcü Bihzâd'ın geri plana itildiği görülmektedir. Mısraın doğrusu şöyle olmalı:

O nakşa ma'nûde bir hâme-i Bihzâd lâzımdır

4. beyitte ise:

Siyâset-gâh-ı dehr içre kesilmez ırk-ı emmâre

Sırrında darb-ı tevhîdle bir cellâd lâzımdır

kesilmez ve *cellâd* kelimeleri seri hatırlatması gerekirken aynı imlaya sahip *sır* şeklinde okunmuş. Son beyitte kafiyeyi oluşturan *ad* kelimesinin tamamen farklı bir imlası olan *âr* „utanma“ olarak okunması ise vahim bir hata sayılmalı.

Hece ölçüsüyle söylenmiş, ancak sözlük içinde her bir dörtlüğün bir mısra olarak yazıldığı şiirde, bu düzen tercihine göre en azından iç kafiye olarak görülüp dikkat edilmesi gereken kelimelerde hataya düşüldüğü görülüyor:

Pür-günâh oldum estağfirullâh revşyâh oldum estağfirullâh (s. 189)

Şiirde 6. dörtlük olan yukarıdaki bölümde ilk *estağfirullâh* yerine başka bir ifadenin yer alması gereğinden başka, *revşyâh* kelimesinin anlamsızlığı hemen göze çarpıyor. Doğrusu „kara yüzlü, bir aybı olan“ manasında *rû-siyâh* olmalı.

Bir sonraki dörtlükteki *iyilik* kelimesinin vezin de göz önünde bulundurularak *iylik* şeklinde okunması lazımdır.

*Dilde benlik var tende kemlik var sende **iylik** var estağfirullâh*

8. dörtlülüğü teşkil eden:

*Bu durur **matlub** mahv-ı zenb et hep **Allâh** yâ **rabbi** estağfirulâh*

mısraında kafiye unutulmuş, iki kelime yanlış okunmuş. Allah lafzının ise *Allâhu* şeklinde okunması doğru olacaktır:

*Bu durur **matlab** mahv-ı zenb et hep **Allâhu** yâ **Rab** estağfirulâh*

Mana bakımından herhangi bir sorunun görülmediği aşağıdaki beyitte *Rûhu’l-kuds* tamlamasında yer alan *rûh* kelimesinin *rûhi* şeklinde okunduğunu, hâlbuki Türkçede böyle bir okumaya gerek olmadığını belirtelim:

*Feyz-i **rûhi’l-kuds** ile cân-bahş olurmuş her nefes*

*Bu nefesdir Hazreti **İsâ bin** Meryem’den murâd (s. 215)*

Beytin 2. mısraında İsa peygamberle ilgili kısım –vezin dikkate alındığında– Arapçadaki okuma biçimlerinden birini tercih etme lüzumu ortaya çıkacaktır. Bunu da dikkate aldığımızda beytin doğru okunuşu şöyle olmalıdır:

*Feyz-i **Rûhu’l-kuds** ile cân-bahş olurmuş her nefes*

*Bu nefesdir Hazreti **İse’bnü** Meryem’den murâd (s. 215)*

Aynı şiirin, ilk mısraının doğru okunduğu 5. beytinde ise hem mana hem şekil bakımından bir hata vardır:

Tercümân-ı sırr-ı bâtıdır zebân-ı ârifân

*Harf-i **mânây-ı zâhir** olmaktır belî femden murâd*

Mânâ-yı zâhir terkibi tek başına anlamlı olsa da cümle içinde *zâhir* kelimesinin *zâhir olmak* şeklinde birleşik fiil olarak düşünülmesi ve mısraın:

*Harf-i **mânâ zâhir** olmaktır belî femden murâd*

şekliyle okunması icap ederdi.

„Gibi“ anlamı veren Farsça -veş edatının kelimeymiş gibi okunması ise:

*Dilersen **serv-i veş** bâğ-ı bekâda câvidân olmak (s. 226)*

mısraında karşımıza çıkan bir hata. Doğrusu „servi gibi“ anlamında *serv-veş* olmalıdır.

Cümlede ek ve kelime eksikliği dolayısıyla cümle unsurlarının birbirine karışması ve mananın büsbütün değişmesi söz konusu olabilir.

Nazm-ı Kur'ân mücerred sanmaz ezber gerek

*Âdem-i kâmilde **hak**kı hûy-i peygamber gerek* (s. 234)

Aynı beyit 1115. sayfada, ancak başka yanlış ve eksiklerle yer almış şu şekilde yer almış:

*Kur'ân'ı mücerred sanma **kî**m ezber gerek*

*Âdem-i kâmilde **Hakk**'ı cûy peygamber gerek*

Beyti ilk geçtiği yere göre değerlendirirsek doğrusu şöyle olmalıdır:

*Nazm-ı Kur'ân'ı mücerred sanma [**kim**] ezber gerek*

*Âdem-i kâmilde **Hakk**ı hûy-i peygamber gerek*

Manzum kısımlarda kimi zaman da fazlalıklara rastlıyoruz. Aşağıdaki beytin 2. mısraındaki *ki* vezin gereği fazla görünmektedir:

Sen ol olmazsın velâkin cehd edersen ey püser

*Bir makâma erişirsin <**ki**> senliğin senden gider* (s. 252)

Aşağıdaki beyit, hecenin 11'li kalıbıyla söylenmiş, ancak beyitler hâlinde yazılmış olan şiirin 4. dörtlüğü sayılması gerekiyor:

*Perîşân ve harâb olup bu **kafes-i andelîb, dilden** kesile nefes*

Kabâyı ko abâ giy ey bü'l-heves, gel seninle ehl-i tecdîd olalım (s. 258)

Şeklindeki bu beyitte -beyit hâlinde düşünüldüğü için- iç kafiye olarak alınması gereken *kafes* kelimesi, izafetli olarak yazılmış ve hataya düşülmüş.

Belki şiir aşağıdaki formda yazılmış olsa hata ihtimalinden uzak durulacak, ayrıca „gönül bülbülü“ manasında *andelîb-i bülbül* ifadesine ulaşılabilecekti:

*Perîşân u harâb olup bu **kafes***

***Andelîb-i dilden** kesile nefes*

Kabâyı ko abâ giy ey bü'l-heves

Gel seninle ehl-i tecdîd olalım

Kafiyeden yararlanılmadığı için hataya düşülen bir okuma da şu şekilde:

*Şerîat ırmağı pâk etsin **nûrun***

Hakikat deryâsı ağ etsin özün

Hakkı, emr-i Hakk'a uyarsa sözün

Gelsin hak nasihat alanlar bugün (s. 283)

Okuyanı, „şeriat ırmağının kişinin nurunu temizlemesi“ manası götüren *nûrun* okuyuşu, Arap harfleriyle *yüzün* kelimesinin imlasına benziyor, aralarında nokta farkı var. Dolayısıyla doğrusu „şeriat ırmağının kişinin yüzünü temizlemesi“dir. Böyle bir hata mana üzerinde fazla düşünülmeyeceğinin bir işareti sayılmalıdır.

İlk ve son peygamberlerin adlarını bu vasıflarıyla anan aşağıdaki beyitte izafet hatası vardır:

Oldu Âdem-i evvel ve âhir Muhammed Mustafâ

Bir elif bir mîmde hatm oldu esrâr-ı kurûn (s. 285)

Mısraın doğrusu „İlk olarak Âdem geldi, en son ise Muhammed Mustafa“ anlamında:

Oldu Âdem evvel ü âhir Muhammed Mustafâ

şeklinde olmalıdır.

Tasavvufta çok meşhur olan *ârif-i billâh* ifadesinin yanlış olarak *ârif-billâh* şeklinde okunduğu *eyledi* redifli şiirin (s. 306) son mısraında redifin *idi* olarak yazılması ise yalnızca dikkatsizlik sayılmalı.

Arapça bir cümlemin Türkçe cümlemin öznesi olan *murâd* kelimesiyle birleştirildiği aşağıdaki örnekte hatalı okuyuşun ilk mısraa başladığı görülmekte:

Murâdım hoş ve nâ-hoş ırâk-ı âlemde değil hergiz

Murâdü ’l-mülkü ’llâha yazılmaktadır bu bâb üzre (s. 317)

Önce 2. mısraı düzeltelim: Vezin yönüyle mısraa bir hece eksik. Mısra ve dolayısıyla cümle 1. mısradaki „Murâdım şu değildir.“ cümle yapısından başlanarak düşünüldüğünde „Murâdım/ murâd budur.“ yapısını fark etmek gerekiyor. Aradaki ifade „Mülk Allâh“ındır.“ manasında tercüme edilebilecek Arapça „El-mülkü lillâh“ cümlesinden başka bir şey değildir. Buradan hareketle mısra:

Murâd el-mülkü lillâhu yazılmaktadır bu bâb üzre

hâline dönecek ve okuyucu şairin „esas gaye, bu kapı üzerinde/ bu hususta Mülk Allah“ındır ifadesinin yazılmasıdır“ dediğini anlayacaktır.

Vezin bakımından 1. mısraa fazladan bir hecenin varlığına sebep olan *ırâk* kelimesi, benzer sayılabilecek bir imlayla yazılan *fark* kelimesinin yanlış okunması sonucu şiirde yer almış. Ayrıca ikinci mısradaki *bâb üzre* „kapı üstüne“ ifadesinin bize *fark* kelimesini tedai ettirmesi gerektiğini de belirtelim. Bu düzeltmelerle birlikte beyit şöyle okunmalıdır:

Murâdım hoş ve nâ-hoş fark-ı âlemde değil hergiz

Murâd el-mülkü lillâhu yazılmaktadır bu bâb üzre

Murabba nazım şeklinin kullanıldığı, ancak sözlük yayınında bunun şeklen belli olmadığı 4 bentten müteşekkil şiirin 3. bendi şu şekilde:

Gel vücûdunda seni bulma onu bulmak dile

Er sarây-ı vahdete sa’y eyleyip tevhîdle

Gözleme ilm ve şuhûdu istikâmet virdiyle

Hâlini tashîh edip hakk eyle dilden yanlışı (s. 318)

Bentteki *tevîdle* kelimesini okuma yanlış sayamazsak da kafiyeden hareketle kelimenin *tevîd-ile* şeklinde okunması ses uyumu açısından yerinde olacaktır. Fakat burada asıl söz konusu olan yanlışlık *vir-diyle* kelimesindedir. Öncelikle vezin bakımından yanlış olan bu okuyuşa, Türkçe *vir-* fiilinin Arapça *verd* kelimesine imla olarak benzerliği zannı sebep olmuş. Hâlbuki *vir-* fiil eski metinlerde ekseriyetle *vâv* ve *râ* harfleri arasında bir *yâ* ile yazılır, *virde* ise arada bu *yâ* yoktur. Buradan hareketle ifade „gönle istikamet ver“ anlamında *istikâmet vir dile* şeklinde olmalıydı. Ayrıca bendin ilk üç mısraının hepsinin sonunda *dile* sesinin varlığı hissedilmeliydi.

Sözlükte vahdet fikri üzerine kurulu bir gazelin 3 yerinde okuma hatasına rastlanmakta. Birincisi:

Gerçi kîm eşyâ efendi sûret kesrettedir

Sûret-i haşhâşa bak kîm kesreti vahdettedir (s. 323)

beytindeki izafet hatasıdır. Varlığın kesret suretinde görüldüğünü belirten şairin bu kastı, 1. mısraın ancak:

Gerçi kîm eşyâ efendi sûret-i kesrettedir

şeklinde okunmasıyla –muhtemelen yazmadaki *yâ* harfiyle yazılan *kim* bağlaçlarının *yâ* harfinin uzun ses olarak yazıya geçirilmesiyle karşımıza çıkan *kîm* şeklindeki imla da düzeltilerek– okuyucuya aktarılabilir.

Aynı şiirin 4. beytinde geçen *ma'nâ* kelimesini *ma'nî* olarak okumak, vezin gereği kelimenin ikinci hecesini zihafı okumaya müsait hâle getirecektir. Bu düzeltmeyle mısra:

İkilikte kalma zîrâ ma'nî bir sûrettedir

hâlinde okumak gerekecektir.

Son beyitte ise fiil çekimlerinin yanlış okunması söz konusu:

Şeyh-i vakt olsun mürid ile berâbersen yine

Hak budur hakkı ki cümle kabza-i kudrettedir

Şeyh yahut mürit bütün insanların Hakk'ın kudret eli içinde olduğunu anlatan bu beyitte mana fiillerin şu şekilde çekimlenmesiyle yerine oturacaktır:

Şeyh-i vakt olsan mürid ile berâbersin yine

Hak budur Hakkı ki cümle kabza-i kudrettedir

Sözlüğü yayına hazırlayanın manzum kısımlarda sıklıkla düştüğü hatalardan olan Farsça izafet yanlışlıklarının bir örneği aşağıdaki mısra da görülüyor:

Belki nûr-i mahza tebdîl ola her kâr siyâh (s. 335)

İfadenin doğrusu „kötü amel, beğenilmeyen davranış“ anlamında *kâr-ı siyâh* olmalıydı.

Aşağıdaki beyitte ise *adını* kelimesinin vezin gereği belirtme hâlinin eksiz hâliyle yani *adin* olarak okunması gerekiyor:

Âlem-i ma'nâda sultân olmadınsa ey gedâ

*İller içinde **adını** dervîş-vâr takma sakın* (s. 336)

Gönül bilgisini hâlden anlamayan halka açmamaktan bahseden aşağıdaki beyitte ikinci mısra anlaşılmamakta:

Kîse-i dilde olan irfânı

*Kendine **bir gayr-ı** gınâ bilmez* (s. 345)

Koyu yazılan kısım Türkçe *bırak-* fiilin geniş zaman çekimi olan *bırağır/ birağur* olarak düzeltildiğinde hem mana belirecek hem de vezin aksaklığı giderilmiş olacaktır.

Aynı şiirin son mısraında kelimenin günümüz Türkçesine göre okunmasından kaynaklanan bir hata vardır:

Hakkıyâ sırr-ı kibriyâyı bilen

*Zerrece **kibirle** riyâ bilmez*

Kelime *kibirle* şeklinde değil, *kibr-ile* olarak okunmalıdır. Böylece aksayan vezin düzeltilmiş olacaktır.

*Amel-i şer'-i şerîf olsa **koy***

İlm ü irfân ola gâyetle mezîd (s. 348)

Türkçe *koy-* fiili ile Arapça *kavî* kelimeleri aynı imlaya sahip olduğu için düşülen bu hata, basit bir vezin kontrolü sayesinde fark edilebilecek hece eksikliğinin giderilmesiyle düzeltilebilirdi. Ayrıca „şeriata uygun ameller kuvvetli olursa, ilim ve irfanın artacağı“ manasının da düşünülmesi icap ederdi.

Bir noktanın görülmemesi sonucu fark edilmeyen bir harf, hece eksikliğine yol açar ve mısraın veznini bozar. Aşağıdaki beyitte de *nûn* harfi görülmeyince hecelerden biri eksilmiş:

Hakkıyâ rûzbih ol dünyâda

*Edesin her **nefesde** iki ıyd*

Mısraın doğrusu:

*Edesin her **nefesinde** iki ıyd*

şeklinde olmalıydı.

Kelime-i tevhidi anlatan manzumenin ikinci mısraında Farsça terkinin okunuşunda hataya düşülmüştür:

***Çâşnî bahş-i** dimâğ-ı dil ola lezzet-i lâilâhe illallâh* (s. 350)

Mısra da kelime-i tevhidin gönül dimağına tat verdiğiinden bahsediliyor. Tat veren ifadesinin Farsçasının imlası *çâşnî-bahş* şeklinde olmalıdır.

Aynı sayfada yer alan ve *tevhîd* redifli şiirin belirtme hâlini gösteren ekin yazılmamış olduğu 5. beyti şöyle:

Bekâ-ender-bekâ buldun ey dil

Bu meclisde deme savuldu tevhîd (s. 350)

Hem mana hem şekil bakımından birinci mısra:

Bekâ-ender-bekâyı buldun ey dil

şeklinde olmalıydı. Aynı şiirin son beytinde ise tevhit bir anahtara benzetilmiş ve bu anahtarın cennet kapılarını açacağı, bu sebeple hiç elden bırakılmaması gerektiği belirtilmiştir:

Koma Hakkı bu miftâhı elinden

Açar ebvâb-ı dâru'l-huld tevhîd

Ancak şiirin kafiyesi unutulmuş ve bu yüzden ikinci mısra eksik okunmuş. Doğrusu -günümüz Türkçesine uygun bir okuyuşla-:

Açar ebvâb-ı dâru'l-huldu tevhîd

olmalıdır.

Sözlükte tevhide dair ıstılahların izahı içinde yer verilen şiir örneklerinden olan ve:

Yürü andelîb-i cân ve dil-i gülzâr-ı tevhîde

Ki âhir erişir bûy-i hakikat râh-ı tevhîde (s. 353)

beytiyle başlayan şiirin hemen ilk mısraında Farsça izafet hatası var. Bu okuyuşla *dil* kelimesi *dil-i gülzâr-ı tevhîd* tamlamasının içinde yer almakta ve mana „tevhit gül bahçesinin gönlü“ şekline gelmekte. Oysaki şair bülbüle benzettiği can ve gönle seslenmekte, „Ey can ve gönül bülbülü“ demektedir. Eksik hecenin de tamamlanmasıyla mısra:

Yürü [ey] andelîb-i cân ü dil gülzâr-ı tevhîde

şekliyle doğru bir okunuşa kavuşur.

Takip eden beyitte iki izafet hatasına birden düşüldüğü görülüyor:

Yakarlar âkibet hâr ü has sevdâyı dillerden

Düşenler bir nefs-i pervâne gibi nâr-ı tevhîde

İlk mısrada var olan tamlama gösterilmemişken ikinci mısrada olmayan yerde bir tamlama kurulmuş. İkinci mısradaki *nefs* kelimesi de aynı imlaya sahip doğru bir okuyuşla *nefes* olmalıydı:

Yakarlar âkibet hâr u has-ı sevdâyı dillerden

Düşenler bir nefes pervâne gibi nâr-ı tevhîde

şekliyle beytin doğru okunuşuna ulaşılabilir.

Tevhit ile varlığını yok etmeyenin şirkin elinde harap olacağını anlatan bu şiirin:

Harâb âbâd dest-i şirk olup şu zâhid kîm

Vücûdun etmedi teslîm bir mi'mâr-ı tevhîde

şeklindeki 4. beytinin ilk mısraı hatalarla dolu. Farsça *harâb âbâd* ifadesi birleşik alınıp *dest-i şirk* tamlamasına dâhil edilmeli ve ayrıca mısradaki eksik hecenin farkına varılmalıydı.

Harâb-âbâd-ı dest-i şirk olup[dur] şu zâhid kim

olarak okunması gereken mısra, düzeltilen bu hâliyle manayı eksiksiz verebilmektedir.

Şiirin 5. beytinde ise cümlede özne-yüklem uyumunun gözetilmediğini ve veznin kontrol edilmediğini görüyoruz:

Yürü Hakkı gibi sen de de lâ mevcûde illâ hû

Gözün açtı ise ger bugün dîdâr-ı tevhîde

İlk mısrada muhatap *sen* olarak belirlenmişken 2. mısrada fiilin çekimi 3. şahsa kaymakta ve *açtı* denmektedir. Hâlbuki şair „Sen gözünü açtınsa“ diyor. Eksik hecenin ilave edilmesiyle mısra:

Gözün açtın ise [ger] sen bugün dîdâr-ı tevhîde

hâline gelecek ve mana yerine oturacaktır.

Aynı sayfada yer alan tevhîde dair başka bir madde içindeki şiirde de hatalar devam ediyor. Şiirin matla beyti hariç öteki üç beytinde kafiyenin alaşağı olduğu görülüyor. Oysa şiirin:

Açanlar dest-i ihlâsla âhir bâb-ı tevhîdi

İçeler bezm-i vahdette şarâb-ı nâb-ı tevhîdi (s. 353)

şeklindeki matla beytinde kafiye zaten belirlenmiştir. Kalan beyitlerin buna uyularak okunması icap ederdi.

Bu berr-i kesret içre kalma bahr-i vahdeti gözle

Yürü var bir bilmesin mûrg-âb tevhîdi

Şiirdeki bu 2. beytin 2. mısraında manaca boşluk ve aksayan vezin hemen farkediliyor. Müdahaleci bir düzeltmeyle teklifimiz:

Yürü var bir [bilen] bulunmasın murg-âb-ı tevhîdi

şeklindedir. Zira ilk mısrada kesret diyarında kalmayıp vahdet deryasını gözetmekten bahsediliyor. Öyleyse vahdet içinde kaybolup gidilecek ve şöhret terk edilecektir. Böylelikle bir bilen bulunmayacaktır.

3. beytin kafiye ve redifini oluşturan *ahbâb tevhîdi* kelimelerini izafetli okumak gereğini bu arada belirttikten sonra makta beytine bakalım:

Nice kere dalıp çıktık belâ deryâsına Hakkı

Bulunca ka'r-ı dilde şol dürr-i nâ-yâb tevhîdi

Arapça *kere* kelimesinin aslı şeddeli okuyuşla *kerredir*. Zaten vezin de bunu gerektirir. Yine veznin gereklerinden olmak üzere 2. mısradaki *dür* kelimesi muhaffef olarak *dür* okunmalıydı. Kafiye teşkil eden Farsça izafeti de ekleyince beyit:

Nice kerre dalıp çıktık belâ deryâsına Hakkı

Bulunca ka'r-ı dilde şol dür-i nâ-yâb-ı tevîdî

şeklindeki doğru okunuşa kavuşacaktır.

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış aşağıdaki beyitte mananın hiç düşünülmeyp yalnızca harflerin okunduğunu gösteren hatalarla karşılaşırız:

İşkdır bî-karâr eden feleği

Câh-ı bâbilde bend eden meliki

Nokta farkıyla *câh* „makam, rütbe“ ile *çâh* „kuyu“ kelimelerinin imlası aynıdır. Yazmada noktaların fark edilmemesi ilk başta mazur sayılabilirse de hemen sonrasında gelen *Bâbil*, meşhur Bâbil kuyusunu ve onda hapsedilmiş olan melekler Hârût ve Mârût'u hatırlatmalıydı. Dolayısıyla mısra sonundaki *melek* kelimesi de doğru okunmuş olacaktı. Ayrıca beytin kafiyesi de *lâm* harfinin fethalı okunmasını gerektirmektedir. Nihayet:

İşkdır bî-karâr eden feleği

Çâh-ı Bâbil'de bend eden meleği

şeklindeki okuma beytin doğru hâlini bize verecektir.

Şeklen bir mütekerrir murabba olan şiirin –yazma eserlerde beyitlerin mısralarının şeklen tek bir satır olarak yazıldığı bilgisi göz önünde bulundurulmadığı için– beyitler hâlinde yazılması sonucu ortaya çıkan yeni şekline göre:

Gazabdan rahmetedir istinâdım kahrđan lutfunadır i'timâdım

Benim arz-ı cemâlidir murâdım celâlin perdesin ref' eyle yâ Rab (s. 371)

şeklindeki ikinci beytinde *kahrđan* kelimesi vezin gereği –günümüz Türkçesinde olduğu gibi– *kahırdan* olarak okunmalıdır.

Yanlış okunan kelimeler yüzünden mananın anlaşılamadığı örneklerden biri de şu şiirdir:

Dilberin ağzı gibi her nağme sende dâd-vâr

Gül-i ruhdan bülbül-i câna aceb feryâd var

Meclis-i zühđ-i deryâda olma mutrib-i zahme-zen

Açma ağzın sırr-ı dilden aramızda yâr var (s. 382)

Arap harflerinin kiminin bitiştirilerek kimininse ayrı yazılmasından dolayı olsa gerek *nağme* kelimesinin aldığı ekler ayrı bir kelime zannedilmiş. Oysa kastedilen dilberin nağmesidir ve kelime *nağmesinde* olmalıdır. *Dâd-vâr* okuyuşu büsbütün boşlukta kalmış. Hâlbuki şiirin redifi Türkçe *var* olmasından hareketle burada Farsça „gibi“ anlamı veren –vâr edatının söz konusu olmadığı hemen anlaşılmalıydı. Ayrıca manaca dilberin ağzı ve

sözlerinin hoş olduğu, keza nağmesinde de tat bulunduğu anlatılmak istenmiş. Öyleyse ilk mısrada rediften önceki kelime de bugünkü imlası *tat* olan *dad* kelimesidir.

2. mısrada ilk bakışta mana açısından bir problem görünmese de ve gül-i ruh tamlaması „yanağın gülü” olarak manalandırılabilse de vezin yardımıyla tamlamanın „gül yanağından” manasında *gül ruhundan* olarak düzeltilmesi gerekli.

3. mısra kelime ve izafet hatalarıyla boy gösteriyor. Yazmada *vâv* harfi *dâl* olarak görülmüş ve *deryâ* kelimesi ortaya çıkarılmış; ancak ibarenin doğrusu *zühd-i deryâ* yerine *zühd ü riyâ* olmalıydı. Mısrada seslenilen kişi *mutrib* nidasına muhatap kılınmış ve ona „sen şu olma” denilmiş. Öyleyse *mutrib* ne olmamalıdır sorusunun cevabı bulunmalı. Bu da nesir diliyle „Ey *mutrib*, *zühd* ve *riya* meclisinde *zahme-zen* yani mızrap vuran, söz söyleyen olma!” şeklindedir.

Son mısrada ise kafiye unutulmuş ve kelime yanlış olarak *yâr* okunmuş. Kafiye bir an için kulaktan silinse bile mısranın manası üzerinde düşünülüp „yârin olduğu bir mecliste gönül sırrını ortaya dökmek için ağız açma” tavsiyesinin ne kadar yersiz olduğu, aralarında *yâr* değil de *ağyâr* olsa bu tavsiyenin geçerli olabileceği neticesine ulaşılmalıydı. *Ağyâr* için verilebilecek Türkçe karşılıklardan biri de „yabancı” anlamında *yad* kelimesidir. Zaten kafiye de bunu gerektirmektedir.

Bütün düzeltmelerle birlikte şiir:

Dilberin ağzı gibi her nağmesinde dad var

Gül ruhundan bülbül-i câna aceb feryâd var

Meclis-i zühd ü riyâda olma mutrib zahme-zen

Açma ağzın sırr-ı dilden aramızda yad var

şeklinde okunmalıdır.

Manaya hiç dikkat sarf edilmeği bir beyit ise:

Derd ü mihnet bâbın çekmeğe yok râhatım

Bu emânet-i bârî evcinden bükülmüştür belim (s. 491)

şeklindedir. Beyitte yük olarak tavsif edilen bir emanet dolayısıyla belin bükülmesi söz konusu olduğu için *bâr* kelimesi akla gelmeli. Yanlış olarak okunan *bâbın* ve *bârî* ifadelerinin her ikisi de *bâr* kelimesinin çekimli hâlleri. Belin bükülmesinin sebebi yüklenilen emanetin büyüklüğüdür. Burada „sebebinden, yüzünden” anlamında Türkçe ucundan akla gelmelidir. İlk mısradaki eksik heceye dair teklifle birlikte beytin doğru okunuşu:

Derd ü mihnet bârını [hîç] çekmeğe yok râhatım

Bu emânet bârı ucundan bükülmüştür belim

şekliyle düzeltilmelidir.

Gazel formundaki bir şiirin matla beytinin 2. mısraında kafiye hatası yapılması ise hayrete şayan bir durumdur:

Nûr-i Hak görmek diler isen gözle ehlullâhdan

Onların sîmâlarında vâî nişân-ı ol şâhidin (s. 518)

Türkçe *var* kelimesinin uzun ünlülü yazılması bu kafiye hatasının gölgesinde kaladursun, 2. mısraın manası ortada yoktur. İlk mısradaki fazla hece probleminin giderilmesiyle beytin doğrusu şöyle olmalıdır:

Nur-ı Hak görmek diler sen gözle ehlullâhdan

Onların sîmâlarında var nişân ol şâhdan

Beyitte „Hak ehlinde Allah“ın nurunu görmek istiyorsan onların yüzlerine bak, zira o şahtan yani Allah“tan orada izler var“ denilmektedir. Ancak bu mana hatalar yüzünden anlaşılamayacak hâle gelmiştir.

Aynı harflerle yazılan kelimeleri ayırt edememekten kaynaklanan hata dolayısıyla:

Deyû nefsi zabt edip zincîre çekmezsen eğer

Âlemi teshîr için mühr-i süleymân isteme (s. 611)

beytinde aslında nefis „şeytan, cin“ anlamında bir *dîve* benzetilmiş. Buradan hareketle *dîv-i nefis* tamlamasına ulaşıyoruz. Ayrıca beyitte Süleyman peygambere telmih söz konusu olduğu için:

Dîv-i nefsi zabt edip zincîre çekmezsen eğer

Âlem-i teshîr için mühr-i Süleymân isteme

şeklindeki okuma beytin aslını bize verecektir.

Okuma hatalarından birinin kafiyein gözden kaçırılması neticesi ortaya çıktığı aşğıdaki beyitte 2. mısra vezin ve mana yönünden elden geçirilmeli:

Nice görsün Yûsuf-ı Ken'ân'ı şol a'mâ olan

Girmeğe dil-hânesine yak cesed diye urbanı (s. 724)

Şiirin kafiyesi –âîrını şeklinde iken bu beyitte neden değişsin? Beytin son iki kelimesi Arap harfleriyle düşünöldüğünde *dîvârını* kelimesine ulaşılıyor. Ev ve duvar ifadeleri ortada olduğuna göre mana düşünölmeli: Gönöl bir eve benzetilmiş, ceset de onu çevreleyen bir duvara. Eve ulaşmak için duvarı aşmak, geçmek gerek. Öyleyse onu yıkmalı. Bunlarla birlikte beytin okunuşu:

Nice görsün Yûsuf-ı Ken'ân'ı şol a'mâ olan

Girmeğe dil hânesine yık cesed dîvârını

olmalıdır.

Tekye gâh âlem içre besdürür dervîşe aşk

Aşk ona hem dosttur ma'nâda hem hem bir öz ki post (s. 789)

beytinde peş peşe yazılan hem kelimelerinden birinin gözden kaçmış olabileceği ihtimalini bir kenara koyalım, *öz ki* ifadesinin manası nedir? Hâlbuki anlatılmak istenen aşkın dervîşi

hem dost hem de *farklı* post olduğudur. Dolayısıyla kelime *özge* olmalıdır. İlk mısradaki Farsça birleşik kelime ve izafet hatalarının düzeltilmesiyle beyit:

Tekye-gâh-ı âlem içre besdürür dervîşe aşk

*Aşk ona hem dosttur ma'nâda **hem** bir **özge** post*

şekline gelecek ve kastedilen manaya tam olarak ulaşılabilir.

Manaya ulaşabilmek için epeyce emek sarf etmenin gerektiği:

*Hakkı kamu erbâb-ı **hak** ferzend-i **akl** güldürür*

*Esrâr-ı evlâdı **kamû** sanma **pedrden** gizlidir (s. 801)*

beytinde ise *hak* kelimesi *Hak*, *kamû* ise *kamu* imlasıyla yazılmalıydı. Ancak asıl hata „Ey Hakkı! Bütün Hak ehli, aklın çocuğunu güldürür.“ manasızlığındaki ilk mısradadır. Oysa tasavvufta da geçen *akl-ı küll* kavramını böyle okumak büyük bir yanlıştır. Evlat-peder münasebetinden hareketle *pedr* kelimesinin doğrusu da ortaya çıkar. Beyit bu kez:

*Hakkı kamu erbâb-ı **Hak** ferzend-i **akl-ı** küldürür*

*Esrâr-ı evlâdı **kamu** sanma **pederden** gizlidir*

şeklinde okunduğunda kastın ne olduğu artık anlaşılmış olur.

Hazreti Peygamber’in ilahi nurların yansıdığı bir levha olarak tavsif edildiği gazelin matla beyti şöyle:

*Ey **nüzür** ve **hûş** hırâm-ı **bustân-ı** ıstıfâ*

*Vey **hezâr** avâz-ı **gûlzâr** meâlî Mustafâ (s. 955)*

Beyitte ilk olarak *nüzür* kelimesinin ne olduğu anlaşılmıyor. Ancak devamında hoş salınıştan bahsedilmesine bakılınca ve kelime *vâv* harfiyle birlikte düşünülünce bunun „sülün“ anlamındaki *tezerv* kelimesi olduğu ortaya çıkıyor.

*Ey **tezerv-i** hoş-hırâm-ı **bûstân-ı** ıstıfâ*

*Vey **hezâr-âvâz-ı** **gûlzâr-ı** meâlî Mustafâ*

olarak düzeltilebileceğimiz beyit böylelikle „Ey seçip gönderilenler bahçesinin hoş salınışlı sülünü ve ey yücelikler gül bahçesinin bülbül ötüşlü varlığı Mustafa!“ olarak anlaşılabilir hâle geliyor.

Yine Hazreti Peygamber’i anlatan başka bir gazelin matla beytinde:

*Ey Muhammed Mustafâ sen **mazharu’llâhsın***

*Sadr-i âlî **kadar izzet-i hâne-i** dergâhsın (s. 996)*

deniliyor. Vezin gereği ilk mısradaki *Allah* lafzı ayrı olarak Farsça izafet şeklinde okunmalı. 2. mısradaki *kadr* kelimesinin *kadar* okunması belirgin bir hata. Mana olarak „Ey Muhammed Mustafa! Sen Allah’ın mazharısın ve onun yüce dergâhında kadri yüce bir makamdasın.“ denilen beyit:

Ey Muhammed Mustafâ sen mazhar-ı Allâh'sın

Sadr-ı âlî-kadr-i izzet-hâne-i dergâhsın

hâliyle doğru okunuşa kavuşmaktadır.

Aşağıdaki beyitte 2. mısraın ne demek istediği anlaşılmıyor:

Cânib-i ma'sûkdan esdi yine bâd-ı sabâ

Âşıkın oldu girîbânî çokluğunca kabâ' (s. 1009)

Her ne kadar bir gömlek çeşidi olan *girîbânî* diye bir kelime mevcutsa da *girîbân* kelimesinin aldığı *-i* eki iyelik bildirmektedir, nispet *î*'si değildir. Mana olarak da *âşıkın girîbânı* tamlaması kendini zaten belli etmektedir. Mısra sonunda yer alan iki kelimedede ise tam bir okuma faciası vardır. Doğru okunuş olarak:

Âşıkın oldu girîbânı çü gül-i gonca-kabâ'

ifadesini verdikten sonra beytin manası vuzuha kavuşuyor. Böylelikle beytin manası „Sevgili tarafından yine seher yeli esince, âşığın yakası gonca elbiseli güle döndü.“ şeklinde karşımıza çıkıyor. „Gonca elbiseli gül gibi“ manasındaki *çü gül-i gonca-kabâ'* ifadesinin *çokluğunca kabâ'* olarak okunması Arap harfli Türkçe metinleri okuyabilenlerin kolay kolay düşmeyecekleri bir hatadır.

Sonuç

Bu yazının konusunu teşkil eden *Tasavvuf Sözlüğü*’nde yer alan manzum kısımlar, pek çok okuma hatası ile birlikte boy göstermiştir. Yanlışların bir kısmı basit bir vezin kontrolü sayesinde fark edilebilecekken bu hususta titiz davranılmamış ve sonucunda okuyucu form olarak aksayan pek çok metinle yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Yanlışların diğer bir vechesinde ise manalı olması gayretinin gösterilmediği, dikkatsizce ve üstünkörü bir okuma ile Latin harflerine aktarılmış birtakım manzum metinler yer almaktadır. Bu hata ve eksiklikler „önemli bir boşluğu dolduracağı“ iddiasıyla yayınlanan sözlüğün içinde önemli boşluklar meydana getirmiş ve eserin yeniden, farklı bir gözle okuma mecburiyetini doğurmuştur. Ayrıca hacmi büyük bu sözlükte yalnız manzum kısımların böylesine hatalarla dolu olmasından dolayı, eserin esas yapısını oluşturan nesir kısmının da aynı şekilde yeniden ve farklı bir gözle okunması gerekmektedir.

Netice olarak pek çok hatalı okuyuşla Latin harflerine aktarılmış olan manzum kısımlarıyla birlikte bu eser için yapılması gereken, baştan sona yeni bir okuma, belki de yeni bir tez çalışmasıdır. Manzum metinler vezin, form ve mana bakımından tek tek ele alınmalı, imla bakımından da kusursuz bir neticeye ulaşılmasına gayret edilmeli. Aksi hâlde eser bu hâliyle okuyan ve istifade edenin karşısına eksiklikler ve hatalarla dolu, bulanık bir çehreyle yüzünü göstermeye devam edecektir.

DİVANU LUGAT'İT TÜRK'TE ÇOCUK DÜNYASI VE ÇOCUK EĞİTİMİ

Zekerya BATUR*
Merve BEŞTAŞ

ÖZET

Bu çalışma tarama modelinde olup doküman incelemesine dayalı olarak yapılmıştır. Çalışmada Divanu Lugat'it Türk, “çocuk” kavramı, çocuk eğitimi ve çocuk dünyası bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda çocuğun kendine özgü bir dili, oyun dünyası ve eğitim anlayışının olduğu belirlenmiştir. Eserde, çocuğun günlük yaşamdaki eylemleri atasözlerinde de etkili bir şekilde kullanılmıştır. Çocuğun genel eğitimiyle anne ilgilenirken, meslek eğitimiyle baba ilgilenmiştir. Bunun yanında çocuk eğitiminde annenin birinci derecede görevli, sorumlu olduğu görülmüştür.

Eserde, çocuk eğitiminde çevrenin önemine dikkat çekilmiştir. Çocuğun oyun ve oyuncak kavramlarıyla büyüdüğü belirtilmiştir. Zaman zaman da çocuklarla ilgili yanlış batıl inançların kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divanu Lugat'it Türk, Çocuk, Çocuk Dünyası, Çocuk Eğitimi.

CHILDREN'S EDUCATION AND CHILDREN'S WORLD IN DİVANU LUGAT'İT TÜRK

ABSTRACT

This study was conducted as a survey method based on the review of the document. In this study Divanu Lugat'it Türk was examined in terms of the concept of “child”, children's education and children's world. As a result of the study, it was determined that the child has own language, game world and view of education. In the book effectively used proverbs actions of the child's daily life. Mother dealt with the general education of the child, father dealt with vocational training. In addition, in the education of children mother played on important role in child's education.

In the book calls attention to the importance of child education, the environment. Children are growing games and toys concepts. The children are used the wrong superstitious beliefs from time to time.

Key Words: Divanu Lugat'it Türk, Children, Children's World, Children's Education

---

* Yrd. Doç. Dr., Uğak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. El-mek: zekeryabatur9@gmail.com

Giriş

Türk sözlükçülüğünün öncüsü ve büyük düğünü Kağarlı Mahmud eŞiz eseri Divanu Lugati't Türk'e, 1068'de baÇamıÇ ve 1072 senesinde tamamlayıp Abbasi halifesi Ebu'l-Kasım Abdullah'a takdim etmiÇtir. Eser, Türk dili bakımından olduğu kadar, Türk kültür tarihi bakımından da eŞiz bir hazinedir. Çatıva ettiği dil ve kültür malzemesi ile XI. yüzyıl Orta Asya Türk dünyasının tarihini, folklorunu ve sosyal kuruluÇlarını yansıtan bir Çaheserdir. Bu eser sadece dil ve eğitim açısından değil sosyo-kültürel yapıyla ilgili bilgi içeren bir kaynaktır. Dorudan çocuk eğitimi ile ilgili çalıÇna bulunmamasına rağmen, çocuk kelimesinin geçtiği çalıÇmaların yapıldığı görülmüÇtür (Kara 2009, 504). Bunun dıÇında eser birçok farklı yaklaÇımla çalıÇna konusu olmuÇtır. Bu çalıÇmalarda da genelde fonolojik, morfolojik incelemeler, diğer Türk dili ağızlarındaki ses deÇiÇimi ve kelime karÇılaÇırmaları, bu dönemdeki sosyal yapının bazı kesitleri ve eserin tarihi ve ekonomik yönü ile ilgili noktalara dikkat çekilmiÇtir (Toprak 2003, 79; Korkmaz 1999, 470; Özkırımlı 1972, 87; Gencan 1972, 192; Musabaev 1972, 110; Nalbant, 253; Düzgün 2007, 201; Kaya 2002, 39; Bayat 2007, 3; Gömeç 2002, 20; Çıan 1970; Toker 2010, 57; KaraÇar 2010, 508; Çıayet 2007, 1171; Aydoğdu 2009, 56; Özbay ve Melanlıoğlu 2008, 50; Bozkaplan 2007, 110; Aksan 2008, 7; GünÇın 2007, 243; Amanoğlu 2000, 5; Kononov 1978, 181; Yaylagül 2010, 116; Yaylagül 2006, 77; Yaylagül 2009, 690; Köksel 2009, 263; ArgunÇı ve Güner 2008, 1; Korkmaz 1995, 244; GünÇın 2008, 242; Korkmaz 1972, 3; Caferoğlu 1972, 22; Olgun 1972, 81; Dilâçar 1972, 20; Sezer 1982, 377; Gencan 1972, 304; Çeri 2007, 542; Bilge 1987, s.182; Çağatay 1972, 53; Ercilasun 1995, 449; Çen 2001, 268; Çaydın 1972, 96; Kurgan 1972, 60; Gökyay 1972, 56; Kocagöz 1972, 319; Çıan 1953, 80; Gencan 1972, 27; Kelly 1972, 104; Sev 2004, 497; KabataÇ 2002, 642; Sakaoğlu 1991, 97; Eraslan 1991, 113; Banguoğlu 1958, 87; Banguoğlu 1959, 1; Banguoğlu 1960, 23; Nurmammedov 2003, 129; Türkay 1981, 39).

KaÇarlı, Türk illerini yıllarca dolaÇarak devrinin söz varlığını tespit etmiÇyazdığı eserini isimler ve fiiller olmak üzere düzenlenmiÇtir. Eserinde sadece o devirde gerek yazı dilinde, gerekse halk ağzında yaÇayan kelimelere yer vermiÇtir. Sözlüğünün baÇına ayrıntılı bir ön söz ve Türklerin yerleÇim bölgelerini gösteren bir harita da eklemiÇtir. Sözlükte yaklaÇık 7500 madde baÇ Türkçe sözcüğün Arapça karÇılığı, örnek cümleler ve folklorik metinlerde kullanımı vardır. EĞer madde baÇ olarak dâhil edilmeyen kelimeler de eklenirse eserdeki madde baÇ sayısı 8000'e ulaÇır. KaÇarlı, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme aldığı eserindeki madde baÇlarını da, Arap dilinin yapısına uygun olarak ünsüz sistemine göre düzenlemiÇtir.

Türk toplum hayatının her sahasına ait bilgiye ulaÇmanın mümkün olduğu Divanu Lugat'ıt Türk'te aile yaÇamı ve ailenin temel yapı taÇarından olan çocuğın büyümesi, geliÇimi, oyun, oyuncak ve eğitimine ait birçok kelime dikkati çekmektedir. Bu çalıÇnada da KaÇarlı dönemi toplumsal yapı içerisinde çocuğın yerini ve yaÇamını yazarın seçtiği kelime dünyasından hareketle çözümlenmeye çalıÇıldı. Günlük yaÇam içerisinde çocuğın yeri neydi; dünyaya gelmesi ile ilgili kullanılan sözcükler nelerdi; çocuk için kullanılan adlar, sıfatlar nasıldı; o dönem çocuklarında da günümüzdeki gibi çocukça söylemler var mıydı; o dönem içinde çocuğın dünyasında neler vardı; onu hangi eylemler içerisinde buluyorduk; çocuk oyunları ve oyuncakları geçmiÇte nasıldı; çocuk eğitimi nasıl yapılyordu; atasözlerinde ve öğütlerde çocuk nasıl geçiyordu; günümüzde de var olan batıl inanıÇlardan çocuklarla ilgili olanlar var mıydı? Tüm bu sorulara yanıt bulmak amacıyla Divanu Lugati't Türk'ün Besim Atalay çevirisinden hareketle yaklaÇık 8000 madde baÇ kelime arasından 145 tanesinin çocuk dünyası ve eğitimi ile doğrudan ilgili olduğu tespit edildi. Bu kelimelerden hareketle çocuk eğitimi ve dünyası incelenmiÇtir.

Çocuğın Doğumuyla İlgili Kavramlar

Çısan hayatının önemli geçiÇ dönemlerinden biri doğumdur. Doğumla ilgili oluÇan örf, adet, gelenek ve inanıÇar bireysel ve sosyal yaÇamın önemli bir bölümünü teÇkil etmektedir. Soyun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ve ocağın devam ettirilmesi düğünesiyle istenen çocuk ve doğumu için bugün olduğu gibi geçmişte de çeşitli kelimeler kullanılmıştır.

Divanu Lugat'it Türk'te çocuk anlamına gelen “bala”, “çocuk”, “oğul”, “tun”, “kenç” gibi terimler bulunmaktadır. Kağarlı bunlardan “bala”yı “kuğve hayvan yavrusu”¹ diye açıklamıştır. Bugün Orta Asya Türk Lehçelerinde “çocuk” anlamında bu terim kullanılmaktadır. Kağarlı'nın “domuz yavrusu”, “her çöyün küçüğü” diye açıkladığı “çocuk”² terimi ise Orta Asya Türklerinde tercih edilmemiştir. Bunun sebebi de, muhtemelen domuzun İslamiyet'ten sonra uğursuz olarak görülmesidir. “Oğul” kelimesi Divanu Lugat'it Türk'te “oğul, çocuk” diye açıklanmıştır.³ Buradaki “çocuk” anlamının sadece “oğlan çocuk”la sınırlı olmadığı “ana rahmi” anlamına gelen “oğulçuk”, “oğulduruk”⁴ teriminden de anlaşılmaktadır. Ayrıca Kağarlı eserinde “ogul”⁵ kelimesini açıklarken “herhangi bir çocuğa da „ogul“ denir” diyerek günümüzde sadece erkek çocuklar için kullanılan bu kelimenin o zaman hem erkek hem de kız çocuklar için kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Kağarlı'nın “bir kadının ilk çocuğu”nu “tun”⁶ terimi ile karıştırmıştır. Divanu Lugat'it Türk'te “çocuk” diye açıklanan “kenç” sözcüğü ise “kenç anasını emdi” (çocuk anasını emdi)⁷; “kenç anasın esmedi” (çocuk anasını emmek istedi)⁸; “kenç süt sordı” (çocuk süt emdi)⁹; “ol kençin beledi” (o çocuğu beğge yatırdı)¹⁰ cümlelerinde de anlaşıldığı gibi “bebek”, “çocuk” anlamında kullanılmıştır. “Kenç” sözcüğü bugün Türkiye Türkçesinde “genç” şeklinde “yağ ilerlememiçolan, ihtiyar karğı” olarak kullanılmaktadır.¹¹ Bu dönemde “çoluk çocuk” ikilemesi “çar çamrak” ya da sadece “çamrak” kelimeleriyle karışmıştır.¹² Ayrıca bir adamın çoluğu çocuğu şeklinde açıklanan “song”¹³ kelimesi de eserde yer almaktadır.

Divanu Lugat'it Türk'te çocuğun doğumu için “togdı” kelimesi kullanılmıştır. Bu cümlede geçmektedir: “Ogul togdı = çocuk doğdu”.¹⁴ Eserde doğum, doğmak ve doğurmakla ilgili çok sayıda kelime kullanılmıştır. Bunlardan bazıları : “büt-”¹⁵, “kurtul-”¹⁶, “kutul-”¹⁷, “togur-”¹⁸, “yeni-”¹⁹ ...

Divanu Lugat'it Türk'te çocuk eğ anlamında “kap” sözcüğü geçmektedir. Kağarlı bu sözcüğü “anası karnında çocuğun içerisinde bulunduğu torba. Bu çocukla beraber doğar; böyle olursa o çocuk uğurlu sayılır ve „kaplıg ogul“ denir” diye açıklamıştır.²⁰ Bu sözcüğe benzer olarak

¹ Kağarlı Mahmut, *Divanu Lugat'it Türk Tercümesi*, (Çev.Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1998, Cilt III, s. 232.

² Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 381.

³ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 51.

⁴ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 149.

⁵ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 74.

⁶ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 137.

⁷ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 438.

⁸ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s.278.

⁹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 181.

¹⁰ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 270.

¹¹ Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005, s. 745.

¹² Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 469.

¹³ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 357.

¹⁴ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 14.

¹⁵ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 294.

¹⁶ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 233,234.

¹⁷ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 121,234.

¹⁸ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 80.

¹⁹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 91,92.

²⁰ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s.146.

“umay”²¹ sözcüğüne de yer verilerek “son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna „çocuğun ana karnındaki eÇ denir.” Çkğinde açıklanarak bunun da kadınlar tarafından uğur sayıldığı belirtilmiştir.

Çocuk İçin Kullanılan Sıfatlar

Divanu Lugati’t Türk incelendiğinde çocuklar için kullanılan çok sayıda sıfat olduğu ortaya çıkmaktadır. Yağndan beklenmeyecek olgunluk gösteren kız ve erkek çocuk için ayrı ayrı sıfatlar kullanılmıştır. Bunlar eserde ÇuÇkilde ifade edilmiştir: “anaç= Herkesin anası imiÇgibi kendini sevdiren, küçüklüğünde büyük bir anlayıÇgösteren kız çocuk” ve “ataç= halkın büyüğü imiÇgibi büyüklük gösteren çocuk”.²²

Çocuğun yaÇa küçük olduğunu belirtmek için “uÇk oğlan” tamlaması kullanılmıştır.²³ Bir kadının ilk çocuğunu belirtmek için “tun ogul” kullanılırken²⁴, en son çocuğunu belirtmek için de “aÇal ogul” kullanılmıştır.²⁵ Ele avuca sığmayan haÇarı çocuk için “ısız” kelimesi²⁶, üvey kız ve erkek çocuğu belirtmek için “ögey ogul, ögey kız” kelimesi²⁷ ile birlikte “baldır ogul, baldır kız”²⁸ ve “tutunçu= evlatlık çocuk”²⁹ kelimeleri kullanılırken ikiz çocuklar içinde “ikiz ogul” tamlaması kullanılmıştır.³⁰ Ayrıca “üvey oğul” için “kağsık”³¹ kelimesi de kullanılmıştır. Yazın doğan çocuğa “körpe ogul” denmiştir.³² ğımarık çocuklar için “köwezlik” denmiştir.³³ Rüya gören ve azan çocuk için “tüÇkormiÇoglan” ifadesi kullanılırken³⁴, çocuğa sevgi bildirme sözü olarak “ulıç” kelimesi³⁵, çocuğa söverken de “yudhu” kelimesi kullanılmıştır.³⁶ Eserde “sümüklü çocuk” sıfatı “yığdegü”³⁷ kelimesiyle karÇlanmıştır.

Eserde bir iÇ gönderilen çocuklar için “uÇaklık yapma”³⁸ ifadesi kullanılırken; ihtiyar birinin huyunun çocuk gibi olduğunu belirtmek için de “sığ”³⁹ kelimesi kullanılmıştır.

Çocuk Dili

Çocukların kendilerine özgü dilleri vardır. Çk konuÇmaya baÇadıklarında kelimelere kendilerince anlamlar yüklerler ve ısrarla onları kullanırlar. Her çocuğun dil gelişimi farklıdır. Kimi çocuk erken, kimi çocuk da daha geç konuÇmaya baÇamaktadır (Özbay 2001, 2; Konrot 2003, 16; Cüceloğlu 1996, 214). Divanu Lugati’t Türk’te de bu tip kelimelere rastlanmaktadır. Çocuk dilinde ekmek için “ebek” kelimesinin kullanılmasıÇması gibi.⁴⁰

²¹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 123.

²² Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 52.

²³ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 67.

²⁴ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 137.

²⁵ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 105.

²⁶ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 122.

²⁷ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 123.

²⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 456.

²⁹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 375.

³⁰ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 143.

³¹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 383.

³² Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 415.

³³ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 507.

³⁴ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 125.

³⁵ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 52.

³⁶ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 13.

³⁷ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 387.

³⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 150.

³⁹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 128.

⁴⁰ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 68.

Çocuklara bir takım alışkanlıklar kazandırırken annelerin kullandığı çocukça kelimeler de vardır. Özellikle tuvalet eğitimi sırasında kullanılan bu tip kelimeler çocuğun alışkanlığı kazanmasında son derece önemlidir. Örneğin eserde kadının çocuğunun tuvaletini yaptırmak istediği zaman “çiğ çğ” kelimesini kullandığından bahsedilmektedir.⁴¹

Çocuk Dünyası ve Anne

Çocuğun kişiliğinin oluşumunda kalıtım ve çevre önemli rol oynamaktadırlar (Jersild 1979, 26). Çocuğun dünyayı algılama biçim farklıdır. Bu durum onun çevresine ve nesnelere yüklediği anlamların farklı olduğunu ve kendi dünyasının anlamsal çerçevesini çizdiğini göstermektedir (Piaget 1956, 18). Bu anlamsal çerçeveyi asıl etkileyen unsur ise annedir.

Çocuk dünyasından bahsederken onun yaşamının ilk yıllarının tam merkezinde bulunan Çeyin ne olduğu düşünürse kuşkusuz akla ilk başta beğk gelir. Divanu Lugati't Türk'te de bu kelime sık sık geçmiştir: “ügrük”⁴² ki anlamı “çocuğun beğğini sallama”; “ol anı ügridi” “o, onu salladı” ; “beğk”⁴³; “ügrüçli” kelimesi içinde “ ol angar beğk ügrüçti= o, ona beğk sallamakta yardım etti”⁴⁴ ; “ol angar beğk ügritti= o, ona beğk sallattı”⁴⁵; “Ogul beğktin yorıldı= Çocuk beğkten çözüldü”⁴⁶; “uragut beğk ügridi= kadın beğk salladı”⁴⁷; “oglan beledi”⁴⁸ “çocuk beğkte bağlandı, belendi”; “ol kençin beledi” ki anlamı “o çocuğu beğğe yatırdı, beledi”⁴⁹ Çeklinde çocuğun beğkte uyutulduğunu gösteren çok sayıda cümle vardır.

Eserde kadınların çocuklarını beğkte sallayarak uyuttukları ve bu esnada günümüzde de bir gelenek olarak sürdürülen „ninni”nin söylendiğini “balu balu”⁵⁰ kelimesinin açıklamasından anlıyoruz ki Çöyedir: “ninni, kadınlar beğkte çocuğu uyutmak için böyle söylerler.” Eserde yeni doğmuş Çocuğun tepesinde bulunan yer anlamında ise “ümgük” kelimesi kullanılmıştır.⁵¹

İlamiyet’in etkisiyle bu dönemde çocukların sünnet edildiklerini ve bunun erkekliğe geçmede bir adım olduğunu “oglan eretti”⁵² “çocuk adamlaçtı, erkekleçti” cümlesinden anlıyoruz ki Kaçarlı bu cümlelerin çocuk sünnet edildiği zaman söylendiğini belirtmiştir. Benzer şekilde “ogul ersindi”⁵³ “çocuk erkekleçti” cümlesinde de aynı Çey ima edilmiştir.

Çocuğun emeklemesinden de Çu cümlede bahsedilmektedir: “oglan itlindi” ki “çocuk emeklemeye başladı” demektir.⁵⁴ Çocuğun diş çıkarması da “oglan tiğendi” cümlesinde geçmiştir.⁵⁵

Çocuğun dünyasında annenin yeri apayrıdır. Eserde geçen birçok kelime açıklanırken özellikle de çocuklarla ilgili kelimelerde başolde hep anne olmuştur, annenin ıçığında çocuk ve davranışları açıklanmıştır. Eserde geçen “oxçalım”⁵⁶ kelimesi annenin çocuğunu sevmesini

⁴¹ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 231.

⁴² Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.105.

⁴³ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 408.

⁴⁴ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.236.

⁴⁵ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 261.

⁴⁶ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 78.

⁴⁷ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 275.

⁴⁸ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 196.

⁴⁹ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 270.

⁵⁰ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 232.

⁵¹ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.110.

⁵² Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.208.

⁵³ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.253.

⁵⁴ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.256.

⁵⁵ Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s. 244.

⁵⁶ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 282.

anlatırken, “tapçurdum”⁵⁷ kelimesinin açıklaması içerisinde verilen “men ogulnı anasınga tapçurdum= ben, çocuğu anasından ayırmadım” cümlesiyle de anne ve çocuk arasındaki bağın kuvveti ortaya konmuştur. Ayrıca muhtemelen bir annenin kurmuş olduğu “oglum meni ewsetti= çocuğum bana evi özletti, istetti”⁵⁸ cümlesi de annenin yaşamında çocuğun ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Çocuğun Yaptığı Eylemler ve Gelişimi

Gelişim uzun süren bir iştir. Bu süreçte çocuk fiziksel ve fizyolojik gelişimleri farklı aşamalardan geçerek gerçekleşmektedir (Pars 1949, 26). Çocuk gün içinde birçok faaliyette bulunur. Eylemleri yaş grubuna göre değişir de geçmişten günümüze çocuk değişimi hep aynı kalmıştır. Çocuk ağlar, yaramazlık yapar, oyun oynar, yarıtır, emekler, diğer çıkarır, büyür, bitlenir.

Divanu Lugati’te Türk’te de bu tip eylemlere yer verilmiş çocuğun eylemleri dönemin kelimeleriyle ortaya konmuştur. Örneğin çocuğun beslenmesiyle ilgili olarak “emdi”⁵⁹, “emüzdü”⁶⁰, “emsedi”⁶¹, “sarıttı”⁶² kelimeleriyle “çocuğun emme işini yaparak beslendiği”; “ıglağı”⁶³, “ıgladı”⁶⁴, “çarlağı”⁶⁵, “çarlattı”⁶⁶, “sıgtadı”⁶⁷, “çarladı”⁶⁸, “yıgladı”⁶⁹, “bang”⁷⁰ gibi kelimelerde “çocuğun ağladığını” belirten kelimeler olmuştur.

Eserde farklı birçok kelimeyle de çocuğun büyüdüğü, kilo aldığı, gurbüzleştirdiği belirtilmiştir ki bu kelimeler Göyedir: “tigreği”⁷¹, “tıgrağı”⁷², “etikdi”⁷³, “ikdildi”⁷⁴, “ulgattı”⁷⁵, “itildi”⁷⁶, “eritti”⁷⁷, “ersindi”⁷⁸, “etlendi”⁷⁹, “bedhüttü”⁸⁰, “tikredi”⁸¹, “bedüdü”⁸², “süngüklendi”⁸³. Çocukların büyümesi için bu dönemde bir çeşit ilacın kullanıldığından bahsedilir ki, “xasni”⁸⁴ denilen bu ilacın Hindistan’dan geldiği de belirtilmiştir.

Çocuğun gün içinde yaramazlık yapması; annesine, babasına karşı gelmesiyle ilgili olarak cümlelere rastlanmıştır. Bunlardan bazıları da şu şekilde verilmiştir: “oglan kuturdu”⁸⁵, “oglan

⁵⁷ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s.176.

⁵⁸ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 262.

⁵⁹ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 169.

⁶⁰ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 108.

⁶¹ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 278.

⁶² Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 304.

⁶³ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 240.

⁶⁴ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 286.

⁶⁵ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 210.

⁶⁶ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 344.

⁶⁷ Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 276.

⁶⁸ Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 295.

⁶⁹ Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 309.

⁷⁰ Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 355.

⁷¹ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 209.

⁷² Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s.244.

⁷³ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 192.

⁷⁴ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 246.

⁷⁵ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s.263.

⁷⁶ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 193.

⁷⁷ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 208.

⁷⁸ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 253.

⁷⁹ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 256.

⁸⁰ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 300.

⁸¹ Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 280.

⁸² Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 259.

⁸³ Divanu Lugati’te Türk, Cilt III, s. 408.

⁸⁴ Divanu Lugati’te Türk, Cilt I, s. 435.

⁸⁵ Divanu Lugati’te Türk, Cilt II, s. 74.

isizlendi”⁸⁶, “ogul yuwgalandı”⁸⁷ cümleleriyle “çocuğun Çımarıldığı, yaramazlık yaptığından” bahsedilmiştir; “ogul ataka üznedi” cümlesiyle “çocuk babasına karışıkoydu, sözünü dinlemedi”⁸⁸, “oglan yufgattı =çocuk yozlaştı, dikbağ oldu”⁸⁹ ve hemen ardından gelen Çucümleyle de “oglan engreçdi”⁹⁰ çocuğun bu davranışlarından dolayı can sıkıldığı anlatılmıştır.

Çocuğun hayatında önemli bir yer kaplayan oyun oynamak, oyunda yarışmak ile ilgili kelimelere de eserde rastlanmaktadır. “oglan bühüçdi”⁹¹, “oglan kutruç”⁹², “ol mening birle bitik okıç”⁹³, “kız anası ile ip egricmekte yarış”⁹⁴ denilerek “çocukların oyun oynadıkları ve birbirleriyle yarış ettikleri” belirtilmektedir. Çocukların oyunda koştuklarını belirten “oglan yügric”⁹⁵ cümlesinde geçen “koçmak, koşturmak” da çocuğun gün içinde en çok yaptığı eylemler arasındadır.

Çocuğun bitlendiğini anlatmak için kullanılan “oglan sirkelendi”⁹⁶, çocuğun suya daldığını anlatmak için “oglan suwda çumdi”⁹⁷, çocuğun tuvaletini yaptığı zaman söylenen “oglan çisedi”⁹⁸ ve “oglan buruttı”⁹⁹ cümlelerinde de çocuğun gerçekleştirdiği eylemlere rastlanmaktadır. Çocuk emeklemeye başladığı zaman “itlindi”¹⁰⁰ sözcüğü, çocuk dışkıladığı zamansa “tiçendi”¹⁰¹ sözcüğü kullanılmıştır.

Çocuğun Oyun ve Oyuncaklarıyla İlgili Kelimeler

Çocuğun dünyasında oyun ve oyuncak günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemlidir. Bizim bildiğimiz Anadolu’da hâlâ oynanmakta olan birçok oyunun kökeni Divanu Lugati't Türk’e kadar dayanmaktadır. Eserde o dönemde oynanmakta olan oyunların açıklamalarına bakıldığında oyunların sadece isim değıştirdiği ancak günümüzde de benzer şekilde oynanmaya devam edildiği görülmektedir. Eser incelendiğinde o dönemde oynanan oyun ve oyunla ilgili olarak Çukelimeler ortaya çıkmaktadır: “ötüç”, “oxçığ”, “tepük”, “kudhurçuk”, “bühüç”, “kudruçdi”, “bühüçdi”, “kutruçdi”, “bedhütti”, “karaguni”, “müngüz müngüz”, “çengli mengli”.

Kaçıklı o dönemde oyuncakların hepsi için birden kullanılan kelime olarak “oxçığ”ı vermiştir ki “oyuncak” demektir.¹⁰² “Ötüç” denilen oyunu da şöyle açıklamıştır: “çocuklar halka yaparak oturlar. Bir çocuk- çocuklardan birini- yanındaki çocuğu iter ve ona „ötüçötüç” diye söyler, ona „arkadaşını, yanındakini it” demek ister.¹⁰³ “Tepük” ise Divanu Lugati't Türk’t “çocukların vurarak oynadıkları bir oyun olarak açıklanmıştır.¹⁰⁴ Bu oyun günümüzde de oynanmakta olan futboldan başka bir şey değildir. “Kudhurçuk” bu kelime kızlar için olan bir

⁸⁶ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s.293.

⁸⁷ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 203.

⁸⁸ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 288.

⁸⁹ Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s. 364.

⁹⁰ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 289.

⁹¹ Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s.93.

⁹² Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s. 218.

⁹³ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 186.

⁹⁴ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 236.

⁹⁵ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 102.

⁹⁶ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 202.

⁹⁷ Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s. 26.

⁹⁸ Divanu Lugati't Türk, Cilt III, s. 267.

⁹⁹ Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s. 302.

¹⁰⁰ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 256.

¹⁰¹ Divanu Lugati't Türk, Cilt II, s. 244.

¹⁰² Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 138.

¹⁰³ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 61.

¹⁰⁴ Divanu Lugati't Türk, Cilt I, s. 386.

oyuncaktır ve Göyle geçer “kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları kukla, bebek”tir.¹⁰⁵ Günümüzde de kız çocukların en çok oynadıkları oyun budur. “Karagün” bu oyunda Göyle açıklanmıştır: “akGanleyin çocukların oynadıkları bir oyundur.” ki bu da günümüzde oynana saklambaç oyunudur.¹⁰⁶ Mungüz mungüz” denilen bir oyunda oynanırdı.¹⁰⁷ Bu oyun ÇuGkilde oynanırdı: Çocuklar su kenarında toplanırlar, göllerin kenarında bulunan kumların üzerine otururlar, bacaklarının arasına kum doldururlar, bu kumlara elleriyle vururlar, bu çocuklardan birisi ebe olur, bu ebe baGında boynuz olan hayvanların isimlerini sayardı. Ebenin söylediği her hayvan isminden sonra çocuklar tempolu bir Çekilde tekrar ederler. Fakat ebe birdenbire boynuzsuz bir hayvan adı söyleyince bazıları ÇıGrip ebenin söylediğini tekrar ederlerdi ki bu durumda ceza alırlardı, orada bulunan çocuklar ceza olarak bunları suya atarlardı. Çocukların hiç kuGkusuz oynamaktan hiç sıkılmadığı ve sıkılmayacağı oyun salıncaktır. Eserde o dönemde de bu oyunun var olduğunu “çengli mengli” kelimesinden anlıyoruz.¹⁰⁸ Tüm bunlardan Çunu görüyoruz ki bizim bildiğimiz Anadolu’da oynanan pek çok oyun o zaman da çocuklar tarafından oynanıyordu ve bu oyunlar günümüz oyunlarının temelleriydi.

Çocuk ve oyunla ilgili olarak oyunda yarıGettiklerini belirten “bedhüGd” kelimesi de Çı cümlede geçmektedir “oglan bedhüGd” ki “çocuklar oyunda yarıGılar” demektir.¹⁰⁹ Çocukların oyun oynarken mutlu olduklarını belirten bir cümle de Göyle karGımıza çıkmaktadır “oglan kutruGd” ki “çocuklar oyun oynadılar ve sevindiler” demektir.¹¹⁰ O dönemde ailelerin de çocuklarıyla oyun oynadıklarını Çucümle ortaya koymaktadır “ol oğlın bedhütti” ki “o, oğlunu oynattı” demektir.¹¹¹

Çocuk ve Eğitim

Çocuk ve eğitim deyince akla ilk önce tuvalet eğitimi gelir. Tuvalet eğitimi çocuk için kritik bir dönemdir, zamanında ve gerektiği gibi sabırla verilmelidir. Aksi takdirde ortaya türlü sorunlar çıkabilir. Divanu Lugati’t Türk’te de bu konuyla ilgili çok sayıda kelime geçmiştir ve o dönemde de bu eğitimi veren kiGnin anne olduğu görülmüştür. Dönemde küçük çocukların cinsel organı için “çekik”¹¹² ve “çübek”¹¹³ kelimeleri kullanılmıştır ki “çocuğun çüku” Gkisinde açıklanmıştır. Çocuğun içine iGmesi için beGge konulan kamıG içinde bu dönemde “sibek=sübek”¹¹⁴ kelimeleri kullanılmıştır. Eserde çocuğa tuvaletini yaptırmak istediği zaman kadının “çiGçiG” kelimesini kullandığından bahsedilmektedir.¹¹⁵ Bu kelime çocuğun tuvalet eğitimi sırasındaki yaGgrubunda kolayca kullanılabileceği bir kelimedir. Bu dönem çocuğunun kısa, tekrar eden kelimeleri kullanması da daha kolaydır. Bu, annenin iGni kolaylaGıracaktır. Ayrıca “çürkü bar mu”¹¹⁶ denir ki “çiGn var mı demektir” bu cümleyle de annenin çocuğa bu Gkilde sorular sorarak bu iGemi alıGlanlık haline getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Annenin çocuğun tuvaletini yaptırdığını gösteren Çucümlede eserde yer almaktadır: “ol oğlın sittürdü = o, oğlunu iGetti.”¹¹⁷ Yine aynı Gkilde “uragut oğlın sidhitti= kadın oğlunu iGetti.”¹¹⁸ cümlesi, “uragut kençin çisetti=

¹⁰⁵ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 501.

¹⁰⁶ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 243.

¹⁰⁷ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 363-364.

¹⁰⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 379.

¹⁰⁹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 93.

¹¹⁰ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 218.

¹¹¹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 302.

¹¹² Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 287.

¹¹³ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 388.

¹¹⁴ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 389.

¹¹⁵ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 231.

¹¹⁶ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 430.

¹¹⁷ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 183.

¹¹⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 302.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

kadın çocuğunu iÇeti” cümlesi, “oglan çisedi= çocuk çiÇ etti, pisledi. Sadece küçüklerde kullanılır.”¹¹⁹ Cümleleri de kadını, annenin çocuğun tuvalet eğitimiyle ilgilenen kiÇi olduğunu ortaya koymaktadır.

Çocuk eğitiminde hiç Çöphesiz dayak, Çiddet, kulak çekme hoÇkarÇılanmayan eylemlerdir. Ancak geçmiÇen günümüze bu eylemlerin Çı ya da bu Çöilde geldiği de aÇkârdır. Bu konuda atasözleri bile söylenegelmiÇir: “kötek cennetten çıkma”, “kızını dövmeyen dizini döver” gibi. KaÇarlı da Divanu Lugat'it Türk de çocukların eğitimi sırasında yaptıkları hataların farkına varmalarını sağlamak ve cezalandırmak için, günümüzde de ne yazık ki kullanılmakta olan kulak çekme davranıÇının sergilendiğine yer vermiÇir. Eserde bu olay “ol oğlan kulakın ezitti”¹²⁰, “ol oğlın kulakladı”¹²¹ ve “ol oğlın kulakın ezdürdi”¹²² cümleleriyle anlatılmıÇır. “Oğlan yuwıldı” cümlesinde “çocuğın haÇarılığının bastırıldığı, uslandırıldığı”¹²³ söylenmiÇir ki yine kulak çekme yöntemiyle bunun yapılmıÇ olabileceği savunulabilir. Yine “ol oğlın köçükledi = o, oğlunun sağısına vurdu.”¹²⁴, “oglanığ kötleği= çocuğa fenalık yaptı.”¹²⁵, “ol oğlanığ kötleği= o, çocuğu düzdürdü”¹²⁶ ve “ol oğlın çıbırttı= o, oğlunu taze çubukla dövdi”¹²⁷ cümlelerinden de çocuğa karÇ Çiddet uygulandığı anlaÇılmaktadır. Ancak dayağın çözüm olmadığını, kulak çekmenin iÇe yaramadığını da Çuörneklerle açıklayabiliriz: “ol oğlın ıÇla buxsattı” ki “onun oğlu dik kafalılık etti, söz dinlemedi”¹²⁸ demektir ya da Çucümleden “ol oğlunu ıÇla boynattı” ki yine “çocuğın iÇe dik kafalılık ettiği”nden bahsetmektedir. “Ogul ataka üznedi” ki “çocuk babasına karÇ koydu, sözünü dinlemedi” demektir.¹²⁹

Eserde geçen “ol oğlın taÇattı”¹³⁰ çocukların iÇealıÇması için dönemde babalarının onları gurbete yolladığını; çocukların iÇe sıkıÇırılması, ustalaÇırılması ile ilgili olarak “oğlın ıÇla tıgrattı”¹³¹; “er oğlın ıÇe çığırttı”¹³² cümlesinden de erkek çocukların meslek eğitimi babalarından aldığını anlıyoruz.

KaÇarlı “ogul ikdildi” derken “çocuğın terbiye edildiğini, eğitildiğini” anlatmıÇır.¹³³ Eserde kızların ve erkeklerin anne ve babalarını örnek aldıkları, cinsiyetlerine ve ileride toplumda alacakları role uygun Çeyleri öğrendiklerinden bahsedilmıÇır. Örneğin kız çocuğın annesi ile birlikte ip eğirdiğini “kız anası ile ip eğirmekte yarıÇı” cümlesinden anlıyoruz.¹³⁴

Çocuk İçin Söylenen Öğütler

KaÇarlı eserini oluÇururken büyüğün küçüğe önerileri olarak niteleyebileceğimiz öğütlere de sık sık yer vermiÇir. Çocuklara yönelik öğütlerinde bu anlamda sayıca fazla olduğu göze çarpmaktadır. KaÇarlı'nın kelimeleri açıklamak için verdiği örnek cümlelerden de bu gözlenmektedir. “Öğüt” kelimesi eserde aynen geçmiÇ baba oğluna Çınları söylemiÇir:

¹¹⁹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 267.

¹²⁰ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 209.

¹²¹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 338.

¹²² Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 220.

¹²³ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s.80.

¹²⁴ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 341.

¹²⁵ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 299.

¹²⁶ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 348.

¹²⁷ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 430.

¹²⁸ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 335.

¹²⁹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 288.

¹³⁰ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 343.

¹³¹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 330.

¹³² Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 333.

¹³³ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 246.

¹³⁴ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 236.

“Algıl öğüt mendin ogul erdem tile

Boyda uluğ bilge bolup bilging ula”

Beyit Göyle demektedir: “Oğul; benden öğüt al, fazilet dile. Ulus arasında büyük bilgin ol, bilgini yay.” (Ey oğul; benden öğüt al, edep ve terbiyeye çalış,ta ki ulusun büyüğü olasın, onlar arasında edep ve hikmetin yayılsın.)¹³⁵

“Uluğ” kelimesini açıklarken bir babanın oğluna söylediği şu cümleler ortaya çıkmaktadır:

“Uluglukuğ bolsa sen edhgü kılın

Bolgıl Kiğig Begler katın yaxı ulan”

Beyit Göyle demektedir: “Büyükülüğe eriğiğin zaman iyi huylu ol,Beyler yanında iyiliğe araç olan kiğiöl” (Rütbe ve ululuk bulduğun zaman huyunu güzel kıl;Beyler yanında başlıkları için daima hayır eriğiren kiğiöl.)¹³⁶

“Edhgü” kelimesine verdiği örnek metinde çocuğuna komşuluğun önemini vurgulayan birinin sözlerine yer vermiştir:

“Kağnikonum ağığla

Kılğıl angar ağırlık

Artut alıp anungıl

Edhgü towar ogurluk”

Anlamı ise şöyledir: “ Konuya komşuya ve hısmına iyilik et, onları ağırla, armağan alıp güzel uğurla mallar hazırla”(Hısımlarına ihsan et, onlara ikram kıl! Bir hediye alırsan daha iyi karlılık hazırla!)¹³⁷ Yine bu kelimeyle ilgili olarak verdiği başka bir örnekte:

“ Kelse kiğiätma angar örter küle

Bakıl angar edhgülüğün azgın küle”

göyle der bu beyit: “ Sana güleç yüzlü bir kimse geldiğinde onun yüzüne sıcak kül atma, ona güler bir ağızla, iyilikle bak.”¹³⁸

“Öğrendi” kelimesini açıklarken verdiği beyitte:

“Erdem tile öğreneben bolma küwez

Erdemsizin öğünse enğmegüdhe ağnar.”

Anlamı şöyledir: “Bilgi ve hikmet için çalış,öğrenmekten çekinme, kibirlenme, bir şey öğrenmeksizin bilgi ve edep taslamak isteyen imtihan zamanında başgır.”¹³⁹

“Taklan” kelimesi için verdiği beyitse şöyledir:

“Oglum öğüt algıl biligsizlig kiter

Taklan kiming bolsa angar pekmes katar”

¹³⁵ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 51.

¹³⁶ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I,s. 64.

¹³⁷ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 114.

¹³⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I,s. 128.

¹³⁹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I,s. 256.

Bu beyitte Göyle demektir: “Ey oğul! Öğüt al, kendinden safahati def’et! Kavutu olan bir kimse onu pekmeze katar; akli olan kimse öğüt kabul eder.”

“Köwezlik” kelimesini açıklarken çocuğa öğüt vererek Göyle der:

“EĞİp ata anagning sawlarını kadırma

Neng kut bulup köwezlik kılınp yana kuturma”

Bu beyitte de : “Ananın, babanın sözünü içtiğinde reddetme. Mal ve baht bulduğunda buldum delisi olma, seni Çmartmasın, haddini geçme.”

“Kozgandı” kelimesi için verdiği örnek metinde ise:

“Bakmas budun sewüksüz

Yudki yüdhi soranka

Kazgan ulıç tüzünlük

Kalsun Çavıg yarınka”

Burada da oğluna öğüt vererek diyor ki: “Millet, ekÇisuratlı, sıkı adama bakmaz. Oğlum yumuÇak huylu ol, adın yarın da söylene!”¹⁴⁰

“Kodhtı” kelimesi açıklanırken de yine bir babanın oğluna öğüdüne yer verilmiştir ki Göyle geçer:

“Olgum sanğa kodhurmen erdem öğüt xumarı

Bilge eriğ bulup sen bakıl anıng tabaru”

Bu beyitte; “Evladım sana fazilet ve edep bırakıyorum. Akıllı bir bilgin bulduğunda ona yaklaÇ ondan faydalan.”¹⁴¹

Çocuk Kelimesinin Geçtiği Atasözleri

KaÇarlı Divanu Lugat'it Türk'te çok sayıda atasözüne de yer vermiştir. Bunlardan bir kısmı doğrudan çocuklarla ilgilidir. Bunları inceleyecek olursak:

- “oglak yiliksiz, oğlan biligsiz” (Oğlakta ilik, çocukta bilgi yoktur.)¹⁴²
- “tay atatsa at tınur, ogul eredhse ata tınur”(Tay at olduğu zaman at dinlenir, oğul yetiÇirse baba dinlenir.)¹⁴³
- “oğlan biligsiz” (Çocuklarda akıl olmaz.)¹⁴⁴
- “ oğlan suw töker, uluğ yanı sinur” (Küçük fenalık yapar, büyük zarar görür.)¹⁴⁵
- “ata oğlı ataç togar” (Çocuk babasına çeker.)¹⁴⁶
- “atası açığ almıla yese oğlınıg tıÇ kamar” (Babası ekÇielma yese, bir fenalık yapsa, oğlunun diÇ kamaÇır.)¹⁴⁷

¹⁴⁰ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 250.

¹⁴¹ Divanu Lugat'it Türk, Cilt III, s. 441.

¹⁴² Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 119.

¹⁴³ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 207.

¹⁴⁴ Divanu Lugat'it Türk, Cilt I, s. 385.

¹⁴⁵ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 19.

¹⁴⁶ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 80.

¹⁴⁷ Divanu Lugat'it Türk, Cilt II, s. 311.

- “ atası, anası açığ alımla yese oğlu kızı tıÇıkamar” (Ananın, babanın yaptığı bir fenalıktan çocuklarının yakalandığı, sorguya çekildiği zaman söylenir.)¹⁴⁸
- “ oğlan ıGııÇbolmas, oğlak müngüzü sap bolmas” (Çocukların ıÇiiÇolmaz, oğlak boynuzu iyi sap olmaz.)¹⁴⁹
- “ anası tewlük yuwka yapar, oğlu tetik koÇakapar” (Anası kurnaz, yufkayı ince yapar; oğlu da tetik, zeyrek yufkayı ikiÇe kapar.)¹⁵⁰
- “muÇ oğlı muyaw togar” (Çocuk babasının huyuyla doğar.)¹⁵¹
- “atası anası açığ alımla yese oğlu kızı tıÇıkamar” (Anası babası fenalık yapsa oğlu, kızı suçlanır.)¹⁵²

Çocuk ve Batıl İnanışlar

Belli inançlar her döneme damgasını vurmuştur. Günümüzde de süregelen bu tip inançlar mevcuttur. Özellikle efsunlar, cinler, periler, nazar hep korku kaynağı olarak kullanılmıÇve çeÇtli söylentileri bugünlere kadar taÇyagelmiÇtr. Divanu Lugati’t Türk incelendiğinde de bu tür batıl inançların bu dönemde de var olduğu gözlenmektedir.

Eserde çocukları perilere ve göz dokunmasına karÇ efsunlamak için ilaç yapıldığından ve “ısrık ısrık” denilerek çocuğun yüzüne bir tütsü verildiğinden bahsedilmektedir.¹⁵³ Yine Divanu Lugati’t Türk’te nazarla ilgili olarak “egit”¹⁵⁴ kelimesi geçmektedir ki Göyle açıklanmıÇtr: “nazar değmemesi için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç, bu ilaç safrana birtakım Çöyler katılarak yapılır.”

Eserde çocukları koruduğuna inanılan bir ruhtan da bahsedilmekte ve buna da “umay” denmektedir.¹⁵⁵ Çocukları korkutmak için de “abaÇı”¹⁵⁶ kelimesi kullanılmıÇtr ki “abaÇı keldi.” geklinde eserde yer almaktadır.

Çocuğa kötü Çöylerin uğradığını bildiren iki farklı kelime de eserde yer almaktadır. Bunlar “kapdı” ve “yelpindi” kelimeleridir. “oğlanıg yel kapdı” cümlesiyle çocuğa cin yelinin dokunduğu belirtilmektedir.¹⁵⁷ “Oğlan yelpindi” cümlesinde de aynı Çöilde “çocuğu cin çarptı” Çöilde ifadeler kullanılmıÇtr.¹⁵⁸

SONUÇ

Divanu Lugati’t Türk’te çocuğun doğuÇıya ilgili dikkat çekici noktalar göze çarpmaktadır. BaÇa çocukla ilgili birçok farklı kullanılmıÇtr (tun, kenÇ, bala...). Çocuk, anne ile birlikte ele alınarak çocuğun doğum sürecinden eğitimine kadar çeÇtli örnekler yer almaktadır (togdı, kap, umay...). Çocuğun günlük yaÇamda yaptığı çeÇtli yaramazlıklar özelliklerine göre iyi ya da kötü sıfatlar Çöilde kullanılarak ifade edilmiÇtr (ısrık, anaÇ, ataÇ...). Sıfatlar kullanılırken ayrıca çocuğa görelilik ilkesinin de göz önüne alındığı görölmüÇtr. Çocukların hoÇandıkları sıklıkla

¹⁴⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 272.

¹⁴⁹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 145.

¹⁵⁰ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 33.

¹⁵¹ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s. 14.

¹⁵² Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 272.

¹⁵³ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 99.

¹⁵⁴ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 51.

¹⁵⁵ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 123.

¹⁵⁶ Divanu Lugati’t Türk, Cilt I, s. 136.

¹⁵⁷ Divanu Lugati’t Türk, Cilt II, s.4.

¹⁵⁸ Divanu Lugati’t Türk, Cilt III, s. 108.

kullanılmıştır. Kaşgarlı'nın eserinde çocuk ve çocuk dünyasıyla ilgili olarak 145 kelime ve tamlama tespit edildi.

Eserde çocukla ilgili dikkat çekilmesi gereken en önemli noktalardan biri çocuğu yaşıma hazırlayan kişinin anne olmasıdır. Anne çocuğa eğitiminin her aşamasında yer almaktadır. Bununla birlikte çocuğun beslenme ihtiyacını karşılayan bireyin anne olduğu görülmüştür. Anne çocuğun kişisel bakımı ve temel eğitimiyle ilgilenirken baba çocuğun meslek sahibi olması için rol almıştır.

Çocuğun bütün coşku ve neşesiyle her dönemde aynı davranışlarda bulunduğunu söylemek mümkündür. Eserde çocuğun çok hareketli olduğu her türlü yaramazlığı yaptığı örneklerden anlaşılmaktadır. Çocuğun eğlenirken çeşitli oyuncaklardan yararlandığı görülmektedir.

Çocuğun eğitimi ile ilgili bölümlere bakıldığında özellikle tuvalet eğitiminin üzerinde durulduğu ve annenin bu konuda etkin bir role sahip olduğu belirlenmiştir. Yaramaz ya da hırsı çocukların eğitiminde zaman zaman şiddetin kullanıldığı, fakat bunun doğru olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca çocuğun eğitiminde anne ve babanın asıl model olduğu ve ailenin önemine dikkat çekilmiştir.

Çocuk eğitiminde baba aile daha sonra ise çevrenin etkisi büyüktür. Modern dünyada da annenin çocuk eğitimi üzerindeki etki birçok araştırmayla doğrulanmıştır. Bu yönüyle eser çocuk eğitimi konusunda da hala güncelliğini koruması açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Kaşgarlı Mahmut'un "Divanu Lugati't Türk" adlı eserine yansıyan çocuk ve onun dünyasının yüzlerce yıl geriye gittiği görülmektedir. Divanu Lugati't Türk'teki "él kaldı törü kalmas= vilayet kalır, görenek kalmaz (vilayet kalır, adet terk edilmez) atasözünde ifade edildiği gibi, çocuğun yaşamındaki ritüeller asırların derinliklerinden gelerek XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un dikkatini çekmiştir. Çocuğun dünyasının içinde bulunduğu zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel koşullar altında ne kadar değişik çözümler olsa da çocuk her zaman çocuktur. Bin yıl önce de ağlıyordu, şimdi de ağlıyor; o zamanda oyun oynuyordu, şimdi de oyun oynuyor, sadece oyuncakları farklılaşmış o kadar.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, Divan'da XI. Yüzyıl Türk Yaşamıyla İlgili Kayıtlar Üzerine, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 5(4), 2008, 7-12.
- AMANOĞLU, Ebülfez Kulu, Dîvânü Lûgati't-Türk'teki Kiş Adları Üzerine, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 15, 2000, 5-13.
- ARGUNGAH, Mustafa ve GÜNER Galip, Divânü Lugâtî't-Türk'te Geçen *badram-bayram* Kelimesinin Etimolojisi Üzerine, Uluslar arası **Doğumunun 1000. Yıl Dönümünde Kaşgarlı Mahmud ve Divanu Lugati't Türk**, 2008, 1-9.
- AYDOĞDU, Özkan, Divanu Lûgati't-Türk'te Geçen Türk Boyları ve Boylara Ait Dil Özellikleri, **Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks**, ZfWT, 1(1), 2009, s.55-81.
- BANGUOĞLU, [Hasan] Tahsin, Kâşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1958, s.87-113.
- BANGUOĞLU, [Hasan] Tahsin, Kaşgarî'den Notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1959, s.1-26.

- BANGUOĞLU, [Hasan] Tahsin, KaÇğrı'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1960, s.23-48
- BAYAT, Fuzuli, KaÇğarlı Mahmut'un "Divanu Lugati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya Modeli ile İlgili Bazı Kavramlar, **Journal of Turkish Linguistics**, 1(1), 2007, s.3-12.
- BÖLGE, Kilisli Rifat, Divanu Lügati't-Türk ve Emirî Efendi, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, LVI(430), 1987, s.182-199.
- BOZKAPLAN, ğerif Ali, Divanu Lugat-it-Türk'te +LA-, **Turkish Studies**, 2(2), 2007, s.110-120.
- CAFEROĞLU, Ahmet, KâÇğarlı Mahmut'a Göre Akraba Adları, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.22-26.
- CÜCELOĞLU, Doğan, **İnsan ve Davranışı**, Ankara: Remzi Kitabevi, 1996.
- ÇAĞATAY, Saadet, Divanu Lügat'te "Bukuk", **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.53-55.
- DÖLÂÇAR, A., KâÇğarlı Mahmut'un Kiğiliği, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.20-26.
- DÜZGÜN, Dilaver, Divanu Lügati't-Türk'te Sosyal Normları Karğılayan Kavramlar, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 35, 2007, s.201-215.
- ERASLAN, Kemal, Divânu Lügâti't- Türk'te Aruz Vezniyle Yazılmış ğiirler, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1991, s.113-117.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, KâÇğarlı Mahmud'da "-Sâ/-Sê-" Eki, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, (I)521, 1995, s.449-455.
- GENCAN, Tahir Nejat, Divanu Lûgat-it- Türk'te Dil Kuralları, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.27-52.
- GENCAN, Tahir Nejat, Divanu Lûgat-it- Türk, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVI(250), 1972, s.304-309.
- GENCAN, Tahir Nejat, KâÇğarlı Mahmut'un Öz Türkçeciliği, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVI(249), 1972, s.192-195.
- GÖKYAY, Orhan ğaik, Divanu Lûgat-it- Türk ve Alp Er Tunga, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), s.56-59.
- GÖMEÇ, Saadettin, Divanu Lugat-İt-Türk'de Akrabalık Bildiren Terimler, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2002, s.20-32.
- GÜNGEN, Ahmet, Söz Varlığı İÇğında Dîvânu Lûgati't-Türk'te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait Ğler, **The Journal Of International Social Research**, (1)4, 2008, s.242-267.
- ĞLAYDIN, Hikmet, "Divan"la İlgili Bazı Gözlemler ve Düğüneler, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.96-103.
- ĞLERĞ Canan, Divanu Lûgat-it Türk'te Geçen Meyve-Sebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XCIV(669), 2007, s.542-572.
- ĞNAN, Abdulkadir, Divanu Lugat-it-Türk'te ğamanizme Ait Kelimeler, **Türk Kültürü**, 100, 1971, 18.03.20107, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/3.php>.
- ĞNAN, Abdülkadir, Divanu Lûgat-it-Türk'te Datif Hali, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, III(26), 1953, s.80-81.

- ÖNAYET, Alimcan, Divanu Lûgat-ı Türk'te Geçen “Çin” ve “Maçin” Adı Üzerine, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 2(4), 2007, s.1171-1184.
- JERSİD, Arthur, **Çocuk Psikolojisi**, (Çev. Gülseren Günçe), Ankara: AÜ Yayınları, 1979.
- KABATAĞ, Orhan, Divanu Lûgat'it- Türk'ten Türkiye Türkçesine, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, II(609), s.642-657.
- KARA, Mehmet, Divanu Lûgat-it- Türk'te Çocuklarla İlgili Kelimeler, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 39, 2009, s.535-546.
- KARAĞLAR, M. Selda, Dîvānu Luġāti't-Türk'teki Oğuzca EĖā Adlarına Bir Bakığ **International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic**, 5(1), 2010, s.508-524.
- KAĞGARLI Mahmut, **Divanu Lugat'it Türk Tercümesi**, TDK Yayınları, C.I, Ankara, 2006.
- KAĞGARLI Mahmut, **Divanu Lugat-it-Türk Tercümesi**, TDK Yayınları C. II, Ankara, 2006.
- KAĞGARLI Mahmut, **Divanu Lugat-it-Türk Tercümesi**, TDK Yayınları C. II, Ankara, 2006.
- KAYA, Muharrem, Dîvānu Lûġāti't-Türk'ün Halkbilimi Açısından Önemi, **Folklor/Edebiyat**, VIII(XXXI), 2002, s.39-49.
- KELLY, James M., Divanu Lûgat-it- Türk'ün Yeni Baskısı Üzerine, çeviren: Hasan Eren, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s. 104-109.
- KOCAGÖZ, Samim, Divanu Lûgat-it- Türk ve Hocam Kilisli Rifat Bilge, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVI(250), 1972, s.319-322.
- KONONOV, A.N., Sovyetler Birliği'nde Kâğarlı Mahmut'un Divanını Konu Alan AraÇtırmalar, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 1978, 181.
- KORKMAZ, Zeynep Kağarlı Mahmud ve Divanu Lugat'it Turk, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, (1) 629, 1995, 244-260.
- KORKMAZ, Zeynep, Divanu Lûgat'it- Türk'ün Yazılığının 925. Yıl Dönümü Dolayısıyla: OĞuz Türkçesinin Tarihî Geliğme Süreçleri ve Divanu Lûgat-it Türk, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, I(570), 1999, s.459-470.
- KORKMAZ, Zeynep, Kâğarlı Mahmut ve OĞuz Türkçesi, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.3-19.
- KONROT, Ahmet vd., **Çocukta Dil ve Kavram Gelişimi**, AÜYayınları, Eskiğehir, 2003.
- KÖKSEL, Behiye, Divanu Lugat'it-Türk'te Yer Alan Efsaneler, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research**, 2(9), 2009, s.262-269.
- KURGAN, Ėükrü, Divanu Lûgat-it- Türk Üzerine, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.60-80.
- MUSABAEV, G. G. **Kâğarlı Mahmut'un Yaşamı Üzerine Yeni Veriler**, (çeviren: Hasan Eren), XXVII(253), 1972, s.110-120.
- NALBANT, Mehmet Vefa, -DUK Eki Ve Dîvānu Lûġati't Türk'te -DUK Ekli Görülen GeçmiÇ Zaman Çekimi, **Türkoloji Dergisi**, s.93-203.

- NURMUHAMMEDOV, N., Kağarlı Mahmud'un Divanında Uzun Ünlülerin Gösteriliği **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, II, 2003, s.129-138.
- OLGUN, Öbrahim, Kâğarlı Mahmut'ta Türklük Bilinci, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.81-86.
- ÖZBAY, Murat, 0-6 Yağ Grubu Çocuklarındaki Dil Geliğminin Türkçe Öğretimi Açısından Önemi, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 17, 2001, 97-103.
- ÖZBAY, Murat ve MELANLIOGLU Deniz, Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanu Lûgat-ı Türk, **Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute**, 5(10), 2008, 49-58.
- ÖZKIRIMLI, Atillâ, Kâğarlı'ya Göre Türklerde Askerlik, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, XXVII(253), 1972, s.87-95.
- PARS, Vedide Baha vd., **Eğitim Psikolojisi**, Ankara: MEB Yayınları, 1949.
- PÖGET, Jean, **The Child's Conception Of Space**. New York: Macmillan, 1956.
- SAKAOĞLU, Saim, Divanu Lûgati't- Türk ve Türk Halk ğiri, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1991, s.97-111.
- SEV, Güsel, Divanu Lûgat'it Türk'te Ğilemeler, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, LXXXVIII(634), 2004, s.497-510.
- SEZER, Engin, Divanu Lugati't- Türk'ün Ğilizce Çevirisi, (Kitaplar - Tenkit) **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, Aralık 1982, XLV(372), 1982, s.377-378.
- ğEN, Serkan, Anlam Ğileğmesi ve Kötüleğmesine Divan u Lûgati't **Türk Merkezli Örnekler**, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, I(591), 2001, s. 268-275.
- TOKER, Mustafa, Divânu Lûğâtî't-Türk'teki Tek Heceli Fiillerin Oğuz ve Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumuna Ğstatistiksel Bir Bakığ, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2010, s.57-82.
- TOPRAK, Funda, "Divânu Luğati't-Türk'te,, Kıpçakça Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihî Kıpçak Sözcüğü Ğindeki Yeri, **Türkoloji Dergisi**, XVI(2), 2003, s. 79-102.
- TÜRKAY, Kaya, Kağarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1980 - 1981, s.39-42.
- YAYLAGÜL, Özen, Divânu Lugâtî't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar, **Millî Folklor**, 22(85), 2010, s. 112-121.
- YAYLAGÜL, Özen, Divanu Lûgati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi** 3(1), 2006, s.77-88.
- YAYLAGÜL, Özen, Göstergibilim Açısından Divanu Lugati't Türk, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research**, 2(6), 2009, s.690-698.

HOMEROS DESTANLARI İLE DEDE KORKUT HİKÂYELERİ ARASINDAKİ KURGU, YAPI, TİP VE TEMA BENZERLİKLERİ

Adem CAN*

ÖZET

Bu çalışmada Homeros destanları ile Dede Korkut hikâyeleri karşılaştırılmaktadır. Her iki metin arasında kurgu, yapı, konu, tema, tip ve motiflerle ilgili önemli benzerlikler mevcuttur. Bu benzer unsurlardan bazılarının doğu kaynaklı efsane ve masallardan alındığı görülmektedir. Eserler arasındaki etkileşim, mitoslar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Dede Korkut'un antik Yunan kültürüne ait Homeros destanlarını en az motif ve mitoslar seviyesinde bildiği anlaşılmaktadır. Bu iki eserde görüldüğü üzere kültürler arası etkileşim, milli edebiyatları zenginleştiren girift ve dinamik bir süreçtir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan edebiyatı, Homeros Destanları, Dede Korkut, karşılaştırmalı edebiyat, mitos.

THE SIMILARITIES OF FICTION AND STRUCTURE AND TYPE AND THEME IN BETWEEN THE EPICS OF HOMER AND THE STORIES OF DEDE QORQUT

ABSTRACT

In this study the stories of Dede Qorqut are compared with the epics of Homer. In the between these texts there are the considerable similarities those are concerned with fiction, structure, topic, theme, type, manner and motif. It has been understood that the some of these similarities had come from legends and tales belonging to The East. The influence between Homer and Dede Qorqut has come true thanks to myths. It is understood that Dede Qorqut knew the Homer's epics at level of motif and mythology. In these two work it is seen that the influence between cultures is a dynamic and intricate process and it is able to make national literatures to get rich.

Key Words: The literature of ancient Greece, the Homer's epics, Dede Qorqut, the comparative literature, myth.

Giriş

Milletlerin ~~Çu~~urunda yer eden olay ve tasavvurlar zamanla belli mitoslara dönüşerek destan devri edebiyatları meydana getirmiştir. Bu yüzden milli edebiyatlar, ait oldukları milletlerin kültürel değerlerini yansıtan mitlerle yüklüdür. Ancak hiçbir millet, edebiyatındaki mitlerin bütünüyle kendisine ait olmasıyla övünemez. Zira mitlerin pek çoğu insanlığın ortak malıdır. Hatta bazılarının kaynağı semavi dinlerdir (Wellek vd. 2005, 165).

---

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi. E-mail: adem.can@mynet.com

Milletlerin zihniyetine göre farklı biçimlere bürünen mitoslar, kültürler ve edebiyatlar arası etkileşimin kaynağı durumundadır. Baçangıçta belli bir kültürün ürünü olarak ortaya çıkan mit, zamanla baçla kültürlerle geçerek farklı edebiyatlarda yaamaya devam eder. Böylece farklı milletlere ait edebiyatlar birbirlerini sürekli etkileyebilmektedir. Bu durum millî kimliğinden taviz vermeyen edebiyatlar için bir beslenme kaynağı olabilir. Ancak herhangi bir edebiyatın bir baçla kültürden aldığını kendi kozasında yeniden içemesi gerekir. Bu şekilde gerçekleşen etkileşimin millî edebiyatları konu, tema ve anlatım olanakları bakımından genişletip zenginleştirmesi beklenir.

Türk edebiyatı, yayıldığı mekâna ve zamana göre pek çok kültürün tesirine maruz kalmıştır. Her devirde değişen bu tesir, millî hassasiyetin süzgecinden geçirildiği sürece farklı renklerle zenginleşen güçlü eserlerin inkişafına imkân tanımıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri Dede Korkut hikâyeleridir. Millî edebiyatın en karakteristik eserlerinden olan bu hikâyeler, üzerinde teçkül ettiği coğrafyanın da etkisiyle karıştığı değişik kültür ve edebiyatlardan pek çok unsuru bünyesine alır. Ancak Korkut Ata, değişik kültürlerle ait bu tesiri millî bir zevkle yeniden içeyerek zenginliğe dönüşümünü bilmiştir. gayet iyi tetkik edilirse bu hikâyelerin baça milletlere ait bazı eserlerle ortak mit, motif ve tematik unsurlara sahip olduğu görülecektir.

Dede Korkut hikâyeleri yapı ve tematik unsurlar bakımından Homeros destanlarıyla bazı benzerlikler göstermektedir. Eğer bu benzerlik, Homeros'un Dede Korkut'a tesiri neticesinde ortaya çıkmışse hakikaten dikkate değer bir hadisedir. Zira aradaki binlerce yıllık zamana rağmen Dede Korkut'un bu destanlardan etkilenmiş olması, kültürler arası münasebetin hangi seviyelerde cereyan ettiğini gösteren ilginç bir örnek olacaktır. "Fakat Odysseia'nın eskiliğine ve yaygınlığına karşılıklı Homeros'un eserini, baça Dede Korkut kitabındaki Tepegöz olmak üzere öteki varyantların kaynağı saymak için bir dayanak yoktur. Aksine, eski Yunan destanı, daha eski halk masallarından bu konuyu almıştır. Öte yandan, Odysseia, bu hikâyenin Akdeniz'in doğu bölümünde, Anadolu'da varlığını gösteren önemli bir tanıktır." (Gökyay 1973, DXXXVI). gayet bu iki eser arasındaki benzerlik, daha eski ortak bir baça kaynağın iki ayrı edebiyattaki yansıması ise o zaman, insanlığın geçmişi tek bir kültüre sahip olabileceği düşüncesine dayanan daha iddialı tahminleri yadırgamamak gerekir. Paul Van Tiegehem (1943, 116) bir yazısında "Edebiyatta, icadın ne kadar nadir olduğu malumdur ve tematolojiyi tetkik ederken, ekseriya hakiki ibdaları yıpranmış eski kalıpları tamir edip onların içine kendi fikirlerinden ve kalplerinden fıçkıran yeni ve canlı cevheri dökmekten ibaret olan yaratıcıların, hakikatte ne kadar dar bir sahanın sınırları içinde hareket ettiklerini gördük." derken kültürel ortaklıkların zamanı ve mekânı açan genişliğine işaret eder. Nitekim Antik Yunan destanlarının Homeros'tan çok önce parçalar hâlinde halkın hafızasında yaşadığını savunan teoriler vardır (Çobanoğlu 2008, 238). "Homer Meselesi"ni bu tarzda izah eden teoriler doğruysa Homerik malzemenin çok eski çağlara ait olduğunu, binlerce yıllık hayatı boyunca çok geniş coğrafyalara yayıldığını ve buna bağlı olarak tıpkı masal motifleri gibi pek çok evrensel unsuru bünyesine aldığını kabul etmek gerekecektir.

Her iki ozan, daha önceki ortak bir kaynaktan mülhem olmakla birlikte Homeros destanlarının Korkut Ata gibi hakikaten kültürlü bir ozan tarafından bütünüyle değilse bile mitoslar düzeyinde bilinmesi imkân dâhilindedir. Korkut Ata'nın bu mitolojiyi, hikâyelerinde sık sık bahsettiği *Tekürlerden* (tekfurlar) duymuş olması tabii bir ihtimaldir. Zira hikâyelerin teçkül ettiği coğrafya eski bir Roma toprağıdır. Antik Yunan edebiyatının Roma kültürü ve sanatı üzerindeki etkisi bilinmektedir. "Roma'nın Grek dünyasıyla ilişkiye girmesiyle burada edebiyat akımının baçadığı bilinmektedir... Romalılar Greklerden aldığı kültürü kendilerine mal ederek ona eklemeler yapmışlardır. Bu bakımdan Lâtin edebiyatı taklit edebiyatının en güzel örneğini oluşturmaktadır... Roma edebiyatını baçatan kişi olarak Livius Andronicus kabul edilmektedir... O, Romalıların ilgisini çekeceğini bildiği için Odysseia'yı Lâtinceye çevirerek Homeros'u Romalılara tanıtmıştır. O tarihten sonra Homeros'un eserleri uzun yıllar okullarda ders kitabı olmuştur." (Özsait 1982, 357). Devlet tarzı bakımından Roma'nın mirasçısı olan Bizans ise

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hristiyan inancıyla birlikte Grek kültürüne dayanır. Dil ve kültür bakımından hızlı bir Grekleşme süreci geçirmiştir. Çöle Bizans (Ostrogorsky 1986, 25) Dede Korkut hikâyelerinde siyasi maceraları anlatılan Oğuzların hem çağdaşı hem de komşusudur. Dede Korkut hikâyelerini tarihî açıdan değerlendiren araştırmacılar, hikâyelerde geçen olayların daha eski tarihî vakıalara dayandığını, buna bağlı olarak da Oğuzların eski vatani olan Sır-Derya boyları gibi daha doğudaki coğrafi sahalarda cereyan etmiş olabileceğini söylemektedirler (Sümer 1952, 467). Ancak sözlü geleneğe ait edebî eserlerin uzun bir zamanda teekkül ettiği bilinmektedir. Reçai Genç (1999, 172) bu sürenin Dede Korkut hikâyelerinde 1600 yıldan fazla sürmüş olabileceğini belirtir. O zaman Dede Korkut hikâyelerini bir tek tarihî âna ve coğrafi sahaya bağlamak yanlış olacaktır (Boratav 1958, 31). 11. Yüzyıldan itibaren Oğuzların küçük Asya'ya yöneldikleri düşünülürse Bizans'la uzun süre komşu olduklarını kabul etmek gerekir. Hatta Anadolu'da ilerleyen Oğuzların *Tekürlerle* (tekfurlar) mücadelesini bizzat Dede Korkut haber vermektedir. Bu tekfurların tamamen Bizans beyleri olduğunu söylemek doğru değilse bile bunlardan bazıları, meselâ Pontus Rumları Homerik mitolojiyi yaşıatabilecek milletlerin kalıntılarıdır. M. Ö. 280 yılında Anadolu'nun Karadeniz sahillerinde kurulan bu İran krallığı; Helenizm, Roma ve Bizans dönemlerinin binlerce yıl süren etkisiyle Yunanlaşmıştır. Öyle ki bu devlet, daha sonra Yunancayı resmî dil olarak kabul edecektir. (Öztuna 1983, 298). Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzların akın ettiği *Parasarun Bayburt Hisarı* ve *Dozmurt* kalesi ya Bizans'a ya da Pontus Rumlarına aittir.

Homeros destanları ile Dede Korkut hikâyeleri arasındaki benzerlikler, kronolojik zamandan ötürü antik Yunan kültürünün Oğuz Türklerine etkisi olarak kabul edilse bile farklı kültürlerle ait olan ve farklı zamanlarda teekkül eden bu iki edebî eser arasındaki her türlü benzerliği birincinin ikinciye tesiri olarak göstermek mümkün değildir. Çünkü her iki eser de, zaman ve mekân farklılığına rağmen, feodalitenin hüküm sürdüğü benzer hayat şartlarının ürünüdür. Feodal hayatın farklı milletlerde bile benzer temaları öne çıkaracağı kolayca tahmin edilebilir. Nitekim savaş ve ganimete dayanan bu sosyal hayatın en gözde meziyeti Gövnelik ve akıncılıktır. Hayatlarını böyle devam ettiren milletler arasındaki zaman ve mekân farkı da tek başına bir anlam ifade etmez. Çünkü feodal düzenin zevkleri ve erdemleri yere ve zamana göre pek fazla değişmez. Bu yüzden Homeros ile Dede Korkut'taki benzer temaları Yunan kültürünün lehine bir tesirin neticesi olarak görmek daima sakıncalıdır.

Dede Korkut hikâyelerinin Antik Yunan destanlarına benzerliği, ilim âleminin öteden beri dikkatini çekmektedir. 1815'de Dede Korkut hikâyelerini ilim âlemine tanıtan F. von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* adlı eserinde *Tepegöz* hikâyesini Almancaya çevirerek yayımlamış ve *Tepegöz* tipi ile Yunanların *Odysseia* destanındaki *Polyphemos* adlı kuklopu karşılaştırmıştır. Buradan hareketle Homeros'un bu tipi doğudan aldığını ileri sürer (Diez 1815, 399). Bunun ardından W. Grimm, 1857'de Almanya'da yayımladığı *Dünya Tepegözleri Antolojisi*'ne Dede Korkut'un *Tepegöz*'ünü de dâhil eder. (Cemilov 1990, 2). *Tepegöz*'le ilgili daha sonraki değerlendirmeler genellikle F. von Diez'in görüşünü destekler niteliktedir. E. A. Sultanlı, Diez'in fikrinden hareketle *Tepegöz*'ün *Polyphemos*'tan farklı hususiyetlere sahip olduğunu belirtir ve Oğuz *Tepegöz*'ünün çok eskiden beri Azeri sözlü geleneğinde bulunduğunu, hatta muhtelif biçimlerde hâlâ yaşadığını söyler (Sultanlı 1959, 4). 1941 yılında Homeros'un *Odysseia* destanını Türkçeye çeviren Ahmet Cevat Emre, Yunan destanı ile Dede Korkut hikâyelerini daha geniş surette karşılaştırarak iki eser arasındaki üslup, tema, tip ve motif benzerliklerine dikkat çeker. Yazar, bu benzerlikten dolayı, eseri Türkçeye tercüme ederken ona arkaik bir çeşni vererek Dede Korkut'un diline yaklaştırmakta bir sakınca görmez (Emre 194, 276). Suat Y. Baydur, 1951 yılında TDK tarafından yayımlanan Türk Dili dergisinin ilk sayısına yazdığı kısa bir yazıda Dede Korkut'un *Deli Domrul*'ünü M.Ö. 5. yüzyıla ait eski bir Yunan draması olan Evripides'in *Alkestis*'i ile karşılaştırmış ve ilginç benzerlikler bulmuştur. (Baydur 1951, 27). Böylece Dede Korkut hikâyelerinin antik Yunan eserlerinden sadece Homeros destanlarına benzemediği de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

anlatılmaktadır. Aslında bu durum sözlü edebiyatlar arasındaki etkileşimin çok uzun bir zamanda ve sanıldığından daha karmaşık bir biçimde cereyan ettiğini göstermektedir. Bu yüzden sözlü edebiyata ait herhangi bir ögenin milliyetini tayin etmek kimi zaman güçtür. Çünkü millî hayatı en iyi yansıtan eserler bile başka milletlerin eserlerine benzerlikler gösterebilirler. Ne Homeros destanları ne de Dede Korkut hikâyeleri bu durumun istisnasıdır.

1. Homeros Destanları ile Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Yapı ve Kurgu Benzerlikleri

1.1. Eserlerin Konusu ve Amacı

Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyelerinin konuları neredeyse aynıdır. *Çyada* ve *Odysseia* destanları, *Akha* hanlarının iç ve dış düşmanlarıyla savaşlarını anlatır. Dede Korkut hikâyelerinde ise *Oğuz* beylerinin iç ve dış mücadeleleri ele alınmıştır. Ayrıca her iki destan/hikâyede tabiatüstü güçlerle mücadeleye de yer verilmektedir. Homeros destanlarında tanrılar savaşın içindedir. *Odysseia* denizlerde sular tanrısı *Poseidaon*'la mücadele eder. Hatta *İlyas*, *Poseidaon*'a isyan ettiği için helâk olmuştur. Yine Dede Korkut hikâyelerinin kahramanlarından *Deli Domrul*'ün ilâhî buyrukla gelen *Azrail*'e kafa tutması benzer bir durumdur. Aslında bir bütün olarak değerlendirildiğinde Homeros destanlarının dinî birer kitap olmaları kuvvetle muhtemeldir. *Çyada* ve *Odysseia*'yi dinî bilgiyi doğrudan vermeyen, ancak kurgulanan olaylarla insan-tanrı ilişkilerini ve kutsal değerler sistemini düzenleyen birbirinin devamı dinî birer kitap olarak kabul etmek daima mümkündür. Dede Korkut hikâyelerinde ise *Oğuzların Şlâmiyet*'e uyum süreci ile karşılaşılır. Bizzat *Deli Domrul*'ün *Çahsında* yeni dini (Şlâmiyet) tanıma ve onun buyruklarına kayıtsız şartsız boyun eğme durumu söz konusudur. (Cunbur 1999, 77). Her iki millet de yaşadığı feodal düzen içerisinde din adamlığı görevini ozanlarına yüklemiştir. Bilge ozanlar, kendilerini zevkle dinleyen halka dolaylı bir biçimde millî ve manevî değerleri de öğretmekteeler.

1.2. Anlatıcı ve Eserlerin Tanzimi

Homeros destanları ile Dede Korkut hikâyeleri arasındaki kurgu benzerliği, en başta ozanların eserlerdeki yerleriyle başlar. *Alkinoos* katında *Odysseia* destanını düzen kör ozan *Demodokos* ile – her hâlde Homeros'tan başkası değildir – kopuzu omzunda *Oğuz* beylerinin konaklarında hikâyelerini anlatan *Dede Korkut*'ün kurmaca metindeki rolleri aynıdır. Her ikisi de destan/hikâyelerin genellikle başta veya sonunda ortaya çıkan, halkın büyük bir hürmet gösterdiği ermiğibilge kişilerdir. *Odysseia*, ozana şöyle hitap eder: “Demodokos, bütün insanlar arasında sana çok hürmetim vardır. Çünkü senin öğretmenin Zeus'un kızı Mûz'dür veya belki de Apollon'dur. Akhaların alın yazısı destanını büyük bir sanatla okuyorsun.” (Homeros 1941, 213).^{*} Erenlerden kabul edilen Dede Korkut ise hanların mücüküllerini kendisine danışarak çözdüğü keramet sahibi bir ozandır.

Bu bilge ozanlar, destan/hikâyelerini de benzer biçimde tanzim etmişlerdir. Hem *Çyada* hem de *Odysseia* destanı, bazı aksaklıklarla birlikte, alfabe harflerini esas alarak 24 bölüm (rapsodi) hâlinde düzenlemiştir. “Şkenderiye gramercileri, bildiğimiz gibi, Homeros destanlarını alfabe harflerinin isimleriyle anılan 24'er bölüme ayırmışlardır. Bu 24 sayısı öyle organik bir esas gibi düşünülmüştü ki, Virgilius dahi Eneide'ini 12 kitaba bölmüştü. Dede Korkut kitabının da 12 boya ayrılması az çok düşünülecek bir olgu gibi görünmektedir.” (Emre 1941, 277). Zira 12 ve 24 sayılarının Türk kültürüne ait sayısal sembolik değerlerden olduğu unutulmamalıdır. Bizzat Dede Korkut hikâyelerinde bu sayılar daima tekrar eden belli birer motiftir (Gökyay 1973, CCCIII). Divanü Lügat-it Türk'te (1939, I-28) kaydedilen *Oğuz* boylarının sayısına uygun olarak Dede Korkut hikâyelerinde de *Bayındır Han*'ın buyruğunda 12'si Ş *Oğuz* 12'si de Tağ *Oğuz* olmak üzere toplam 24 sancak beyi vardır. Tıpkı hanların katında destanını düzen *Demodokos* (Homeros)

gibi Dede Korkut da bu 24 kalın Oğuz beyinin konaklarına misafir olmakta ve onların hikâyelerini anlatmaktadır.

1.3. Anlatım Tekniği

Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyeleri, anlatım tekniği yönünden de benzerlik gösterir. Her iki eserin anlatımına da dıġadönük destan dili hâkimdir. Kahramanların fiziksel faaliyetlerini tasvir eden kısa ve hareketli cümleler ağırlıktadır. Hikâye bazen karġılıklı konuşmalarla ilerler. Ozanlar, kolayca hitabet havasına bürünen bu diyalogları çoğu zaman “eyitti” sözüyle bağlatmaktadırlar. Yunan destanlarında hitabete özel bir önem verildiği bilinmektedir. Zira eski Yunan medeniyetinde hitabet, en önemli erdemlerden sayılmıġtır. Bu yüzden kahramanların hepsi aynı zamanda birer hatiptir. Dede Korkut hikâyelerinde kahramanların karġısındakine hitap edecekleri zaman Ğırsel bir dil kullanmaları Yunan destanlarındaki bu hitabet merakını düġündürmektedir. Ancak bu durumu, benzer bir hayatı yaġayan insanın ortak edebî zevkiyle izah etmek daha yerinde olacaktır. Her iki ozanın da dinleyiciyi hitabet tonundaki Ğırsel bir dille coġurtmayı amaçladığı söylenebilir.

Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyelerinde anlatım tekniğiyle ilgili bir başka benzerlik, tabiat unsurlarının Ğıre has cümlelerle tasvir edilmesidir. Sanatlı bir söyleyiġesahip bu cümleler metinlerde birer leitmotif değeri kazanmıġtır. Homeros destanlarında Ğıfak için *sabah sisi içinde doğan gül parmaklı şafak, güzel belikli şafak* deniz için *ak köpüklü deniz, balıklı deniz, köpükten alacalanan deniz, tuzlu su* vb. söyleyiġer bunlardan bazılarıdır. Bu destanlardaki deniz, dalga, Ğıfak, kayalık, ada, mağara, sis gibi unsurları ihtiva eden manzara Dede Korkut hikâyelerinde değışir. Zira bu değışiklik yaġanan kültür ve coğrafya ile yakından ilgilidir. Bozkır kültürüne mensup olan Korkut Ata, hikâyelerinde dağ, dere, ırmak, yayla, kaynak, rüzgâr vb. bozkır coğrafyasında önemli yeri olan tabii unsurları motifleġtirir. Bunlardan bazıları Ğöyledir: *salkım salkım tan yelleri, göğsü güzel kaba dağlar, karşı yatan kara dağlar, akıntılı görklü sular, kanlı kanlı sular, soğuk soğuk sular...*

Homeros destanlarında kahramanların adlarından önce babalarının adlarına da yer verilmektedir. Ayrıca kahramanın en belirgin özellikleri isimle birlikte zikredilir: *İkarios kızı yüce gönüllü Penelopeia, Laertes oğlu Odysseia, Laertes'in mutlu oğlu bin bir hileli Odysseia, cin fikirli Odysseia, tanrısal Odysseia, Atreusoğlu Agamemnon, Akıllı Telemakhos, Telamonoğlu Aias, gür naralı Diomedes, gök gözlü Athene, Peleusoğlu Akhilleus...* vb. Dede Korkut hikâyelerinde de kahraman isimlerinin Ğölmüt ifade eden unvanlar ve baba adlarıyla birlikte anılması dikkate Ğayandır. Hâlbuki Alp Ertunga, Oğuz Kağan, Bozkurt, Ergenekon ve Göç Destanı gibi eski Türk destanlarında kahramanların babalarının isimleriyle anılması yaygın değildir. Dede Korkut'taki kahraman adlarından bazıları Ğöyledir: *Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek, Kazan Bey oğlu Uruz Bey, Duha Koca oğlu Deli Domrul, Kam Gan oğlu Han Bayındır, Boyu uzun Burla Hatun, Yalançı oğlu Yaltaçuk, at ağızlı Aruz Bey, Kazan Beyin inançlısı boz aygırlı Beyrek...* Dikkat edilirse isimleri niteleyen tanıtıcı ifadeler Homeros'unkilere bir hayli benzemektedir. Her iki eserde de kahramanların babalarıyla anılması çok eski devirlerden beri Orta Doğu'ya hâkim olan Arapça gibi dillerin tesirine bağlanabilir. Destan ve hikâyelerin teġekköl ettiği batı Asya bu coğrafyaya uzak değildir.

Homeros destanlarında kanlı savaşsahnelerinin ayrıntılı tasvirlerine yer verilmiġve bu müthiş aksiyon çoğu zaman benzer ifadelerle canlandırılmıġtır. Baġan sona bir savaşın sahnelendiği Ğyada destanında, göğüs göğse çarpıġması kahramanların birkaç mısra hâlinde tablolaraġırıldığı görülmektedir. Benzer biçimde kurgulanan bu tablolarda figüratif unsurları en çarpıcı anında yakalama kaygısı vardır. Homeros destanlarındaki bu bağay, resim ve heykeltıraġlık sanatlarının terbiyesine bağlamak yanlışolmasa gerektir. Troya savaşından alınan bir sahne Ğöyledir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“Önce Phegeus attı uzun gölgeli kargısını,
Geçti Tydeusoğlu”nun sol omuzu üstünden kargının ucu.
Sonra Tydeusoğlu saldırdı tunç kargıyla,
Elinden boğyere çıkmadı kargısı,
Göğsünden vurdu onu, iki memesinin arasından,
Yuvarladı attı arabadan ağı.” (Homeros 1957, 46)

Destadaki savaş sahneleri buna benzer tablolarla tekrarlanmıştır. Hemen hemen aynı biçimde başatılan ve aynı biçimde bitirilen bu tablolarda, modern anlatıma özgü sahneleme tekniğıyle karşılaşmaktayız. Dede Korkut hikâyelerindeki savaş sahneleri de benzer biçimde düzenlenir. Meselâ Dış Oğuz ile Ç Oğuz beylerinden *Aruz* ile *Kazan Beyin* savaşı Göyle anlatılır: “*Aruz Kazanun üzerine at şaldı. Kazanı kılıcladı. Zerre kadar kesdürmedi. Öte geçdi. Nevbet Kazanağ degdi. Altmış tutam ala gönderin koltuğ kışdı. Aruza bir gönder urdu. Göğsinden yalabıdağ öte geçdi. At üzerinden yere şaldı.*” (Tezcan, Hendrik 2001, 193) Bu iki tasvir pek çok bakımdan birbirine benzemektedir. Hakikatte iki metin arasında binlerce yıllık bir zaman dilimi olmasaydı hiç tereddütsüz ikincisi birincisinden mülhemdir, denilebilirdi. Dikkat edilirse sahne aynı şekilde başatılmış, aynı aksiyonla geliştirilmış ve aynı cümlelerle bitirilmıştir. Tasvirlerdeki silâhlarla ilgili dikkat de ortaktır. Çkinde yer alan *uzun gölgeli kargı* ifadesine karşılık ikincisinde *altmış tutam ala gönder* tamlaması vardır. Bu anlatım tekniğinde her iki ozanın tavırları da eğleğerdedir. Hem Homeros hem de Dede Korkut hayranı oldukları kahramanların savaşkabiliyetini göstermek için birbirini takip eden birkaç cesur hamleyi yakalamaya çalışırlar. Vücudun pozisyonlarına dikkat eden ozanlar, silahların görünüşünde ihmal etmezler. Düz bir zemin üzerinde bulunan kabartma figürler gibi canlı bir fon oluştırma fikrinden yoksun bu kısa sahneler, kaybedenlerin yere düşmesiyle son bulmaktadır.

Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyeleri arasında görülen anlatım tekniğindeki benzerlik savaş sahneleriyle sınırlı değildir. Özellikle eğaya karşı aynı dikkatin ifadesi olan *kılıç değniçpek* çok benzerlik mevcuttur. Meselâ Homeros destanlarında ev için söylenen *yüksek tavanlı konak* sözüne karşılık Dede Korkut’ta *dünlüğü altın ban ev* ya da *ak otağ* ifadesi bulunur. Homeros’taki *tez yürüyüşlü gemi* sözünü Dede Korkut’taki *şahbaz at* ya da *boyu uzun bidevi at* tabirleri karşılar. Homeros’ta taçan yapılan evin yerini Dede Korkut’ta çadırın alması ve geminin yerine taçıt olarak atın kullanılması bu manada önemlisizdir. Bu ayrıntı yaşanılan coğrafya ile ilgilidir. Ayrıca Oğuz beyleri de *Argos* ve *Dardanos* beyleri gibi daima *al şarabın sarhoğudular*.

Her iki ozanın anlatım tekniğıyle ilgili bir başla paralellik kahramanların konuşmaya başatılmasında görülür. Homeros’un kahramanları heyecanlı konuşmalarına daima “*kanatlı sözler*”le başarlar. Benzer biçimde Dede Korkut, kahramanlarını konuşuracağı zaman “*soylamış hânım görelim ne soylamış*” sözünü onları takdim etmektedir.

Anlatım tekniğıyle ilgili bu gibi benzerlikler destan türünün ortak karakteri olarak da kabul edilebilir. Ancak aralarında binlerce yıllık zaman dilimi bulunan ve zihniyetleri birbirinden çok farklı olan iki ayrı medeniyete mensup ozanların bu kadar benzer bir dille konuşmaları, kolektif aklın ortaklığına hamledilebilir mi? Belki de aynı coğrafyada yaşayan farklı milletler binlerce yıl devam eden ortak bir hafıza meydana getirmektedirler. Eğer böyle bir Çey kabul edilirse bu hafızanın canlı bir organizma gibi gittikçe büyüyüp genişemesi ve daha sonra yavaş yavaş yıpranarak yok olması akla aykırı değildir. Fakat sözlü gelenekle yayılan kültürel öğeler için coğrafi sınırlar çizmek zordur. Bununla birlikte millî kültürlerin dışa açık tarafları olduğu gibi kapalı tarafları da vardır. Bir millet hangi medeniyet dairesinde bulunursa bulunsun meydana

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

getirdiği destanın çekirdeği millî tarihine aittir. Nitekim bazı kaynakların Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyelerini eski Akdeniz medeniyetinin ürünleri olarak gösterme çabaları fazla kabul görmemiştir (Emre 1941, 276). Bugün artık, Oğuz Türklerinin hayatını anlatan bu hikâyelerin eski bir Türk destanın parçası olduğu sanılmaktadır (Genç 1999, 169). Hatta hikâyelerde anlatılan olayların Türk tarihinde tekabül ettiği bazı hadiseler de mevcuttur (Gökyay 1973, XLV). O zaman bu benzerliklerin sebebini, yayılırken zaman ve mekânla ilgili hiçbir sınır tanımayan mitoslarla ilişkilendirmek yanlış olmazsa gerektir. Zira mitoslar bir kültürden başka bir kültüre geçerken o kültüre göre değişen yeteneğine sahiptir.

Dede Korkut hikâyeleriyle Homeros destanları arasındaki asıl benzerlik, çekirdeğinde bazı mitosların bulunduğu tematik unsurlar ve bu unsurların geliştirildiği bazı kahramanlarda ortaya çıkar. Öte yandan ayrıntı sayılabilecek bazı motifler, bu durumun tesadüf olmadığını göstermektedir. Söz konusu benzerliğin daha iyi anlaşılması için her iki metni tematik değerler ve bu değerleri temsil eden tipler düzeyinde karşılaştırmak gerekir.

2. Homeros Destanları ile Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Tema ve Tip Benzerlikleri

2.1. Sadakatın Sembolleri Penelopeia ve Banı Çiçek

Dede Korkut hikâyelerinden *Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek* hikâyesi, uzun bir ayrılıktan sonra eve dönüşü kurgusuyla *Odyseia* destanına benzer. *Çyada*'nın devamı niteliğindeki *Odyseia* destanı, *Troya Savaşı*'na katılan kahramanın zahmetli bir yolculuktan sonra evine dönmesini anlatır. *Bamsı Beyrek* hikâyesi de aynı şekilde tutsak edilen kahramanın uzun bir esaret hayatından sonra evine dönmesini konu alır. *İthake* hanı *Odyseia*, henüz yeni evli iken güzeller güzeli karısı *Penelopeia* ve yeni doğmuş oğlu *Telemakhos*'u geride bırakarak *Troya Savaşı*'na katılır. *Bamsı Beyrek* ise düğün esnasında düğünhanları tarafından kaçırılmıştır. Yurdundan uzaklaşan kahramanlar geride *Penelopeia* ve *Banı Çiçek*'i bırakırlar. *Penelopeia*, *İthake*'nin iffet ve güzellik sembolüdür. *Banı Çiçek* ise Oğuzların en sadık ve en güzel kadınıdır. Birbirine çok benzeyen bu iki kadın kahramanın kurgudaki rolleri de aynıdır. Her ikisi de kocalarını sonuna kadar beklerler. Kocasının hayatı hakkında bir şey bilmeyen *Penelopeia* taliplerini hile ile oyalayarak evlenmeye razı olmazken, *Yalançı oğlu Yaltaçuk*'un hilesiyle *Beyrek*'in öldüğüne inanan *Banı Çiçek* geleneğe boyun eğerek evlenmeye razı olur. Ancak *Beyrek*'in niçan yüzüğünü hiçbir zaman çıkarmayarak *Penelopeia* gibi o da sadakatini göstermiştir.

Çok sevdikleri vatanlarına tekrar kavuşmak için yanıp tutuşan *Odyseia* ile *Bamsı Beyrek*, büyük engellere rağmen bu arzularından asla vazgeçmezler. Burada her iki kahramanın da helâllerine duydukları aşk, aile sevgisi ve vatan tutkusu birdir. Ne *Odyseia* ne de *Beyrek* vatandan ayrı yaşamayı kabul eder. *Alkinoos Han*'a kendini tanıtan *Odyseia* vatanı için “*Kayalık bir ada, lâkin beslediği uşaklar yaman! Benim gözümde, görünüşü ondan daha güzel yer yoktur.*” der (Homeros 1941, 218). Ancak her iki kahraman da vatanlarından uzakta tutsaktırlar. *Odyseia*, on yıldır denizlerde tanrıların tutsağıdır. *Poseidaon* onun vatanına varmasını istemez. *Beyrek* ise *Parasarun Bayburt Hisari*'nda hapsedilmiştir.

Odyseia, memleketine nasıl varacağını sormak için gittiği *Aides*'te (ölüler diyarı) kâhin *Teiresias*'ın ruhundan evinin durumu hakkında bilgi alır. Kendisi dönmeyince *İthake*'nin ileri gelen hanları memleketin en güzel kadını olan karısı *Penelopeia*'ye talip olmuştur ve onu evlenmeye zorlamak için konağına yerleşerek malını mülkünü sömürmektedirler. Aynı motif *Bamsı Beyrek*'te de mevcuttur. Kırk yiğidiyle birlikte *Bayburt Hisari*'nda tutsak olan *Beyrek*, evinin ne halde olduğunu memleketinden gelen bezirgânlardan öğrenir. On altı yıldır memleketine dönmeyince *Yalançı oğlu Yaltaçuk*, herkesi *Beyrek*'in öldüğüne inandırarak adaklısı *Banı Çiçek*'le evlenecektir.

Nihayet tek başına evlerine dönen kahramanlar, son anda yetiçerik karısını/niçanısını başkasıyla evlenmekten kurtarmışlardır.

Bamsı Beyrek ile *Odysseia* arasında görülen bir bağla ortak motif, yine bu tutsaklık süreciyle ilgilidir. Gemisini ve bütün arkadaşlarını kaybeden *Odysseia*'yi ölümden kurtaran *Kalüpsö* adlı bir deniz tanrıçası ona âşk olur. Güzel tanrıça, yalnız bir adadaki tanrısal mağarasında yedi yıl boyunca tutsak ettiği *Odysseia*'yi kendisine bağlamak ve koca edinmek için her yolu dener ancak başanlı olamaz. *Zeus*'ün emriyle *Odysseia*'yi serbest bırakan *Kalüpsö*, vatanına varması için ona yardım da eder. Aynı motif *Bamsı Beyrek*'te de yer alır. *Beyrek*'i tutsak eden kâfir beyinin kızı da *Beyrek*'e âşk olur. Onu her gün ziyarete gelen kız, bu yakınlıkla Oğuz beyinin aklını çelmeyi bir türlü başaramaz. Sonunda vatanına kavuştuğu takdirde gelip kendisini alması şartıyla *Beyrek*'i salıverir. *Kalüpsö* gibi o da sevgilisine yardım ederek hisardan kaçmasını sağlar. Çikinin mitolojik bir kadın olmasına karşılık ikincisinin gerçek bir kadın olması bu iki motif arasındaki hemen hemen tek farktır. Hakikatte aynı olan böyle bir motif Homeros destanları ve Dede Korkut hikâyelerinde ancak bu şekilde içenebilirdi. Aradaki fark rahatlıkla zihniyete indirgenebilir. Bu motiften sonraki olay örgüsü ise neredeyse aynıdır.

“Beyrek kopardı aldı, babasının ordusuna yakın geldi. Bakdı gördi bir kaç çobanlar yolun kıyı-sın almışlar, ağlarlar hem tırmayub taş yıgarlar. Beyrek eydür: «Merç çobanlar, bir kişi yolda taş bulsa yabana atar. Siz bu yolda bu taşı nêçün yığarsız?» Çobanlar eydür: «Merç sen seni bilürsin, bizüm hâmuzdan haberün yok» dediler. «Merç, ne hâluñuz vardır?» Çobanlar eydür: «Begümüzün bir oğlu varıdı. On altı yıldur kim ölüsi dirisi haberin kimse bilmez. Yalancı oğlu Yaltacuk dërler bir kişi ölüsi haberin getürdi, adañlusın aña vërür oldılar. Gelür bundan geçër, urağum anı, aña varmasun, teñine tuşına varsun» dediler. Beyrek eydür: «Merç, yüzünüz ağ olsun, ağañuzun etmegi size helâl olsun» dedi.” (Tezcan, Hendrik 2001, 83)

Memleketlerine dönen kahramanların ikisi de kendilerini gizlerler. *Odysseia*, *İthake*'ye dönünce dilenci kılığına girerek kendi sürülerinin bulunduğu kıra gider ve burada çobanlarına misafir olur. Emektar çobanı *Evmaios*, tanımadığı efendisini ilgiyle karşılar ve ona iyi bir misafirperverlik gösterir. Sadık çoban, *Troya*'da öldüğünü sandığı efendisine duyduğu sevgiyi Göye ifade eder: “Anama babama kavuşam, beni büyüttükleri eve dönsem avunmam; onların hepsini göresim geliyor, lâkin hepsinden çok gurbette kalan *Odysseia*'nin hasretini çekiyorum. Onun adını, yabancı, kendi yokken dahi saygıyla anarım; çünkü beni çok severdi...” (Homeros 1941, 26). Bunun üzerine *Odysseia*, çobanlarını birkaç defa sınamış ve onların sadakatinden dolayı memnun olmuştur. *Beyrek* de yurduna döndüğünde kılık değiştirerek kendisini gizler. *Odysseia* tanrıça *Athene*'nin yardımıyla kılık değiştirirken *Beyrek* yolda karşılaştığı bir ozanın yardımıyla kılık değiştirir. *Odysseia*'deki tanrıçanın yerini Dede Korkut'ta ozanın alması dikkat çekicidir. Dede Korkut hikâyelerinde, başta Dede Korkut'un kendisi olmak üzere, ozanların ilahî bir güce sahip olduklarına inanılır (Köprülü 1966, 140). Yoksul bir dilenci kılığına giren *Odysseia*'ye karşılık *Beyrek* yoksul bir ozan kılığına girmiştir. *Odysseia*'nin çobanlarıyla karşılaşması ve onların sadakatini sınaması motifi hemen hiç değişmeden *Bamsı Beyrek* hikâyesinde de mevcuttur. Ancak hikâyenin hacmi gereği Homeros'un destanındaki kadar ayrıntılı değildir.

Odysseia, ağılda oğluyla görüşüp anladıktan sonra yine dilenci kılığında konağına varır. Karısı *Penelopeia*'nin talipleri, konakta her gün akşama kadar *Odysseia*'nin mallarını sömürerek eğlenmektedirler. Konağa gelen bu yeni dilenci hemen dikkatlerini çeker. Yavukluların en önemlisi *Antinoos*, çobana çıkışarak “Behey damgalı köle, domuz çobanı! Ne diye şunu sen şehre iletin? Bizde seraseriler mi eksikti” der ve konağın avlusunda dilenen *Odysseia*'yi azarlar. *Odysseia*,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yavuklular içinde *Penelopeia*’ye en çok kendisini layık gören bu adama “Ne yazık! Ne yazık! Senin gönlün yüzün gibi değilmiÇ! Kendi evine biri gelip tuz bile istese, eminim vermeyeceksin. Sen ki Çimdi, baÇkasının sofrasında otururken ve önünde her Çöy bol bol varken bir lokma ekmek vermeye elin varmıyor.” (Homeros 1941, 98) diyerek hakarete bulunur. Bu söze çok kızan *Antinoos*, “*Bakalım, şu divanhaneden sağ esen çıkabilecek misin?*” diyerek *Odyseia*’yi tehdit eder. Daha sonra diğer taliplerin araya girmesiyle *Odyseia*’nin konak avlusunda kalmasına izin verilmiÇtir.

Beyrek’in evine geliÇ de hemen hemen aynıdır. Oğlu *Telemakhos*’la buluÇan *Odyseia* gibi *Beyrek* de önce küçük kız kardeÇyle karÇılaÇır. *Odyseia*, kendi çobanlarının kulübesine misafir olurken *Beyrek* bir yabancı gibi önce kendi evine gelmiÇve daha sonra kopuzu elinde düğün yerine varmıÇtır. Aslında *Odyseia*’nin elinde bir değnekle vardığı konağı da düğün yerinden pek farklı değildir. *Beyrek* düğün yerinde ok atanları izlerken, tıpkı *Odyseia* gibi, güveyi olan *Yalançı oğlu Yaltaçuk*’a hakaret ederek “...«Elin çürisün, parmakların çürisün, hey toñuz oğlu toñuz!» dèrirdi. «Güyeğölere çurbân ol» dèrdi.” (Her iki metinde de hakaret edilirken *domuz* kelimesinin seçilmesi dikkat çekicidir.) Dede Korkut’taki *Yalançı oğlu Yaltaçuk* ile *Odyseia*’deki *Antinoos*’un metinlerdeki rolleri birdir. Her ikisi de kocaları eve dönmeyen kadın kahramanlara hile ile sahip olmak isterler. *Yalançı oğlu Yaltaçuk* da tıpkı *Antinoos* gibi tanımadığı *Beyrek*’i azarlar ve “Merç kavat oğlu deli kavat, saña düşer mi maña bunun gibi söz söylemek?” der. *Odyseia*’nin konaktaki aÇrılıklarıyla, *Beyrek*’in düğün yerindeki aÇrılıkları tamamen aynıdır. Çkinin hamisi *Telemakhos* iken ikincisi *Kazan Bey*’den izinlidir. *Odyseia* yavukluların ziyafetinde yediğini yer yemediğini heybesine doldurur. *Beyrek* ise yedikleriyle yetinmez düğün yemeklerini döker. *Odyseia*, konaktaki hizmetçilerden kendisini azarlayan *Melanto*’ya Çöyle cevap verir: - “*Şimdi Telemakhos’a gider söylediklerini anlatırım; buraya gelir, seni kıştır kıştır keser, a köpek!*” (Homeros 1941, 118). Teklifsizce kadınların yanına varan *Beyrek*’e *Kazan Bey*’in karısı *Burla Hatun* “Merç kavat oğlu deli kavat saña düşer mi bî-tekellüf benüm üerümç geleşin...” deyince *Beyrek* de ona *Odyseia*’nin *Melanto*’ya verdiği cevaba benzer bir sözle mukabele eder: “*Hānum, Çazan Begden maña buyruk oldu, maña kimse çolaşmaz*» dedi.” (Tezcan, Hendrik 2001, 89)

Konak/düğün evindeki bir baÇka benzer motif, Çimdi tanınmayan kahramanın gurbette bulunduğu zaman hatırasına saklanan kendi yayıyla ok atmasıdır. *Odyseia* destanının yirminci rapsodisinde *Penelopeia* nihayet taliplerini yay sınavına davet ederek Çöyle der:

“Beni dinleyin, çelebi yavuklular! Her gün bu konağa üÇüÇp çoktan beri gurbette kalan bir adamın azıklarını yiyip telef edersiniz! Bulup bulacağınız bahane de benimle evlenmek isteğidir. Haydin, öyle ise, yavuklular! Çöte sizi bir sınaÇmaya çağırıyorum: *Odyseia*’nin büyük yayını getirdim; içinizden her kim en büyük kolaylıkla bu yayı kurup oku on iki baltanın delikleri arasından geçirirse, onun arkasından gidip bu evden uzaklaÇacağım. Gençliğim bu güzel konakta geçti, burayı hiç unutmayacağım, düÇünde olsun anacağım sanırım.” (Homeros 1941, 163)

Yayı taliplerden hiç kimse kuramayınca dilenci kılığındaki *Odyseia*, “Hadi Çugüz el cilalı yayı bir de bana verin, ellerimin kuvvetini ben de sınamak isterim.” diyerek yayı ister. *Penelopeia*’nin izniyle yayı ona verirler ve *Odyseia* yayı hiç zorlanmadan gererek oku atar. Bu sahne destanda Çöyle anlatılır: “Oku koluna alıp yayı taktı, kiriÇe yelegi çekip oturduğu yerden niÇan aldı; atılan ağır tunç ok, hiç ÇaÇmadan delikten deliğe, bütün baltaların halkaları arasından geçti! Kahraman (dilenci kılığındaki *Odyseia*) *Telemakhos*’a seslenerek eyitti: – *Telemakhos! Bak, kondurduğun garip seni utandırmadı.*” (Homeros 1941, 176).

Ozan kılığındaki *Beyrek*’e kızan *Yalançı oğlu Yaltaçuk*’un *Beyrek*’i ok atmaya çağırıldığı benzer sahne ise Çöyledir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“Gel, merç kavat, menüm yayımı çek. Yohşâ şimdi oynuñ ururam» dedi. Böyle degeç Beyrek yayı aldı çekdi. Kabzasından yay iki pârê oldı. Götürdi öñine bıraktı. «Daz yêrde torğay atmağâ yahşı» dedi. Yalancı oğlu Yaltacuk yay ufandığına katı kağıdı, eydür: «Merç Beyregün yayı vardır, etürün» dedi. Vardılar getürdiler. Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların andı, ağladı

...

Andan Beyrek eydür: «Begler, sizün ırışkuñuza çekeyim yayı, atayım oñı» dedi. Meger güyegi-nün yüzüğüne nişân atarlarıldı. Beyrek okıla yüzüğü urdı, pârçeledi. Oguz begleri bunu göricek el ele çaldılar, gülüşdiler.” (Tezcan, Hendrik 2001, 87)

Bu iki sahnede kılık değırttığı için tanınmayan kahramanların kimsenin kullanamadığı kendi yaylarıyla zor bir hedefe ok atmaları ve hedefi vuran kahramanların herkesi Götürmesi aynıdır. Dekoratif unsur olarak hedefler de benzer niteliktedir. *Odyseia* oku baltaların halkasından geçirirken *Beyrek* güveyinin yüzüğünü paralar. Ok atma sırasında *Odyseia*’ye kızan, hakaret eden *Antinoos*’a karşı *Beyrek*’e de *Yalançı oğlu Yaltaçuk* çıkar. Yukarıda belirtildiği gibi metinlerde bu iki kahramana aynı iğlev yüklenmektedir.

Her iki eserdeki bir başka benzer sahne kahramanın karısı/nişanlısı ile görüşmesidir. *Penelopeia* yavuklularının arasındaki dilencinin *Odyseia*’yi tanıdığını öğrenince onunla görüşmek ister. Tanımadığı kocasını huzuruna kabul eden *Penelopeia*, onun *Odyseia*’yi – ki *Odyseia* kendisidir – gerçekten tanıyıp tanımadığını sınamak ister ve ona şöyle sorar: “Garip, Gindi seni sınamak istiyorum. Eğer dediğin gibi, orada kendi konağında çelebi tayfalarıyla birlikte, benim kocamı konukladığın doğru ise, söyle bana; üstünde giydikleri ne idi? Kendisi nasıldı? Arkasından giden yarenleri kimlerdi?” (Homeros 1941, 130). *Odyseia*, kendisi hakkında sorulan bu soruları pek tabii rahat cevaplar. Aynı zamanda *Odyseia*’nin de karısının sadakatini sınadığı bu görüşme motifine *Bamsı Beyrek* hikâyesinde de yer verilmiştir. Kendini deliliğe veren *Beyrek*, kadınların yanına giderek çalgıcıları kovar ve “Erç varan kız kalka oynaya, men kópuz çalam.” der. Bunun üzerine kocaya varan kız benim diyerek *Banı Çiçek*’in yerine başkaları oyuna kalkar. Ancak deli ozan her kalkana gereken cevabı vererek oturtur. Çaresiz *Banı Çiçek* oyuna kalkar. Deli ozan rolünü oynayan *Beyrek*, bu sefer de “Aybluca hân kıızı erç varmak ‘ayb oldu.” diyerek *Banı Çiçek*’i kınar. Ozana kızan *Banı Çiçek*, “Merç delü ozan, men ‘ayb-lumıyam kim maña ‘ayb koşarsın.” diyerek kolunu yenden çıkarır ve *Beyrek*’in taktığı nişan yüzüğünü gösterir. *Banı Çiçek*’in sadakatinden memnun kalan *Beyrek* kendisini tanıtır ancak *Banı Çiçek*’i inandıramaz. *Penelopeia* gibi *Banı Çiçek* de ölesiye sevdiği ve yıllarca yolunu gözlediği adamın söylediklerine hemen inanmayarak onu sınamak ister:

«Sevişdügüm Bamsı Beyrek sen degül-sin,

Altun yüzük senün degül-dür,

Altun yüzükde çok nişân vardır,

Altun yüzüğü isterisen nişânın söyle!»

(Tezcan, Hendrik 2001, 92)

Beyrek cevap verince *Banı Çiçek* inanacaktır.

Odyseia, ok atma ile ilgili sınavı kazanınca kendini tanıtır ve oğlu *Telemakhos*’un da yardımıyla bütün yavukluları kılıçtan geçirir. Aynı şekilde *Beyrek* de kendini tanıttınca *Yalançı oğlu Yaltaçuk* kaçır. Ancak peşinden giden *Beyrek* onu bir sazlıkta sıkıştırır. Çaresiz sahtekâr, aman

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

dileyince *Bamsı Beyrek*, Türk töresi gereği kılıç kaldırmaz ve onu affeder. Bu aynı motif etrafında Yunan ve Türk kültürlerindeki kahramanlık anlayışı ile ilgili farklılığın güzel bir tezahürüyle karşılaşılmaktadır. *Odyseia*, yavuklularla birlikte onlarla içli dışlı yapan hizmetçilerini de kılıçtan geçirir. Hâlbuki *Beyrek* aman dileyen *Yalancı oğlu Yartacuk*' u bile affeder. Önemsiz gibi görünen bu iki davranış biçimi eserlerin bütününe bakılınca daha büyük bir anlam kazanır. Hakikatte Homeros'un her vesile ile övdüğü *Odyseia*, yaptıklarıyla hiçbir zaman Türk töresinin kabul edebileceği bir kahraman değildir. *Cin fikirli* diye tavsif edilen bu kurnaz kahraman, sırf ganimet için savaşır ve girdiği çirlerde tağüstünde tağbırakmayan barbar bir talancıdır. Kadın ve çocuk demeden yok eden bu Truva Atı mucidi, tanrıların desteğini de arkasına almayı becermiştir. Hâlbuki Dede Korkut'un kahramanları herhangi bir baskına uğramadan savaş bile girişmezler. Onlar için ganimet hiçbir zaman savaş amacı değildir, sadece sonucudur.

Odyseia destanı ile *Bamsı Beyrek* hikâyesinin yardımcı kahramanları da benzer özellikler gösterir. *Odyseia*'nin babası *Laertes* ile *Beyrek*'in babası *Pay Püre Bey* destan/hikâyede aynı rollere sahiptirler. *Pay Püre Bey* de *Laertes* gibi tek oğula sahiptir. Uzun yıllar geri dönmeyen oğlunun ardından umutsuzluğa kapılıp hayattan elini eteğini çekmiştir. Yaşanan ve kamburlaşan *Laertes*'e karşılık *Pay Püre Bey* üzüntüsünden kör olur. Her iki eserde de düğüm, babaların oğullarına kavuşmasıyla çözülür. *Laertes*, oğlunu tanımadığından ondan bir niçan isteyerek "Eğer benim oğlum *Odyseia* sen olup buraya gelmişsen, ağız bir niçan ver ki inanayım." der. *Laertes* gibi *Pay Püre* de oğluna inanmayarak ondan *Beyrek* olduğunu kanıtlamasını ister. *Bamsı Beyrek* hikâyesindeki bu benzer sahne şöyle hikâye edilir: "Bu mahâlda begler Beyregi getürdiler. Kazan Beg eydür: «Muştuluk! Bay Büre Bey, oğlu geldi» dedi. Bay Büre Beg eydür: «Oğlum idüğün andan bileyim: şırça parmağını kanatsun, kanını destmâla dürtsün, gözüm süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür» dedi. Zîrâ ağlamağdan gözleri görmez olmuş idi." (Tezcan, Hendrik 2001, 93). Aslında *Pay Püre Bey*in kör olması aynı zamanda İslami bir motiftir. Kur'an-ı Kerim'in Yusuf Suresi'nde anlatılan kıssada Hz. Yakub, oğlu Hz. Yusuf'un hasretine dayanamayarak kör olur. Yıllar sonra bağıştıran büyük kıtlıkta Mısır'a gelen Hz. Yakub'un diğer oğulları küçük bir çocukken kuyuya atıkları Hz. Yusuf'la karşılaşır. Tanıdıktan sonra babasının kör olduğunu öğrenen Hz. Yusuf, ona kardeşleriyle gömleğini gönderir. Gömleği yüzüne süren Hz. Yakub'un gözleri açılır (12. Yusuf Suresi 84 – 96. ayetler). Bu kıssa, bir motif olarak İslâmiyet'ten sonraki Türk edebiyatında daima kullanılmıştır.

Odyseia ile *Beyrek* tiplerleri arasındaki dikkat çekici bir başka benzerlik, kahramanların fiziksel özellikleriyle ilgilidir. Her iki kahraman gösterişli bir vücuda sahiptirler. Tanrısal güzelliğiyle tanrıları bile büyüleyen *Odyseia* gibi *Beyrek* de çok yakışıklıdır. "Oğuzun bir güzel yigidi" diye tavsif edilen *Beyrek*, güzelliğini gizlemek için yüzünü peçe ile örtmektedir (Tezcan, Hendrik 2001, 128).

Homeros'un kahramanı ile Dede Korkut'un kahramanı savaşsporlarındaki ustalıklarıyla da birbirlerine benzerler. *Odyseia*, *Troya Savaşı* sırasında ölen *Patroklos*'un onuruna *Akhilleus*'in tertip ettiği spor müsabakalarında hem güreşe hem de köğudabirinci olur. Bu spor yarışmalarının bir benzerine *Bamsı Beyrek* hikâyesinde de yer verilmektedir. *Bam Çiçek* ile yarışan *Beyrek* at yarışında, ok atmada ve güreşe üstün gelmiştir.

Odyseia destanındaki sadakat temi zamanla bir mitosa dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Bu destanda genellikle *Penelopeia*'nin sadakati ön plâna çıkarılır. Hâlbuki *Odyseia* de sadakatte ondan geri kalmaz. Hatta denilebilir ki *Odyseia* eğer daha fazla tutkundur. Çünkü ölümlü karısı uğruna karısından çok daha güzel ve ölümsüz tanrıları reddeder. Ayrıca tanrıların *Odyseia*'ye ölümsüzlük vaat ettiklerini belirtmek gerekir. O, karısıyla birlikte vatanında yaşayacağı birkaç yıl için tanrılarıyla birlikte ölümsüz olmayı reddedecek kadar sadıktır.

Yirmi yıl gurbette kalan *Odyseia*'ye karçılık on altı yıl *Parasarun Bayburt Hisari*'nda tutsak olan *Bamsı Beyrek*, *Tekür*'ün güzel kızına rağmen niçanlısı *Banı Çiçek*'i asla unutmaz ve nihayet yurduna dönerek sevdiğine kavuğur Ancak *Bamsı Beyrek*'teki bu sadakat duygusu, Ç Oğuz'a DıÇOğuz'un Âsi Olması hikâyesinde kendi acıklı ölümünün de sebebi olacaktır.

BaÇan sona karÇılaÇırıldığında *Odyseia* destanı ile *Bamsı Beyrek* hikâyesinin tesadüfle izah edilemeyecek kadar kuvvetli bir benzerliğe sahip olduğı görölmektedir. Bu benzerlik sadece yaÇanan feodal hayatın edebî eserlere yansımaÇortak neticesi olamaz. Çünkü aynı temalar benzer kahramanların örtüÇm iÇevleriyle iÇenmekte ve olay örgüsü neredeyse aynı dekoratif unsurların kullanıldığı motiflerden meydana gelmektedir.

2.2. Gurbetteki Kahramanın Evinin Yağmalanması

Talan için *Troya*'ya giden *Odyseia* savaÇan sonra geri dönemeyince memleketinin ileri gelen hanları konağına üÇiÇçek mallarını sömürürler. Hanlar, güzel karısı *Penelopeia*'ye talip olurlar; ancak sadık kadın, onları bazı hilelerle oyalayarak zaman kazanmaya çalıÇır. *Odyseia*'nin genç oğlu *Telemakhos*, konağı ve annesini kurtarmak için çaba göstermesine rağmen yalnız olduğı için çaresizdir.

Salur Kazan'ın *Evinin Yağmalanması* hikâyesi, *Odyseia* destanında anlatılan bu trajediye benzer biçimde kurgulanmıÇtır. *Odyseia* *Troya*'ya talana giderken *Salur Kazan* ava çıkar. Böylece her iki kahraman evini savunmasız bırakmıÇolurlar. *Salur Kazan*'ın güvenlik için az bir kuvvetle evinde bıraktığı oğlu *Uruz*, kurgudaki rolü bakımından annesinin taliplerinden babasının konağını korumaya çalıÇan *Telemakhos*'u düÇündürmektedir. *Uruz* da *Telemakhos* gibi evini ve annesini kurtarmak için savaÇmıÇ ancak düÇmanların çokluğı karÇısında çaresiz kalmıÇır. *Telemakhos* annesiyle birlikte kendi konaklarında yavukluların bir nevi tutsağıdır. *Uruz* ile annesi *Burla Hatun* ise *Şökli Melik* tarafında esir edilir. *Şökli Melik*'in *Kazan*'ın evini ve akçesini yağmalaması ile *Odyseia*'nin konağının yavuklular tarafından sömürölmesi feodal toplumlarda sık sık görölebilen benzer bir durumdur. Ancak söz konusu benzerlik yalnızca bu iki kahraman arasında değıldir. Destan/hikâyenin diğerkahramanları da ortak özelliklere sahiptirler.

Boyu uzun *Burla Hatun*, fiziksel özellikleriyle olduğı kadar karakteristik özellikleriyle de *Penelopeia*'nin benzeridir. Destan/hikâyede iffeti Çeef sayan bu iki kahraman sadakatin timsali durumundadır. *Penelopeia*, Yunan kültüründe mitos değeri kazanan meÇhur hilesini Çöye anlatır: “Yavuklular düğün için beni sıkıÇtırıyorlar, ben ise hileler kuruyorum. Önce bir tanrı aklıma bir çare getirmiÇti: Dairemde dokuma tezgâhı kurdurup geniÇ uzun bir keten bezi dokumaya baÇadım... O uzun bezi gündüzleri dokuyup dururdum, geceleri meÇalelerle gelip sökerdim. Üç yıl hilem gizli kaldı, üç yıl Akhalar buna aldandı...” (Homeros 1941, 128). *Burla Hatun* da *Şökli Melik*'in arzularına, tıpkı *Penelopeia* gibi, hile ile engel olmuÇtur. Ancak bu iki tematik unsurun tezahürü, her iki milletin benzer durumları az çok farklı tepkilerle karÇıldıklarını da göstermektedir. *Akha* ileri gelenleri savaÇa giden hanlarının karısına talip olurlar ve *Penelopeia*, hanın Çeefini korumak için etrafında oğlundan baÇka doğru dürüst kimseyi bulamaz. Hâlbuki *Burla Hatun*'a ancak düÇman beyi talip olmuÇtur ve kocasının Çeefini kurtarmak için yaptığı hile, Türklerde namus ve Çeef söz konusu olunca kolektif Çıurun nasıl üst seviyeye çıktığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *Şökli Melik Salur Kazan*'ın namus ve onurunu çiğnemek için *Burla Hatunu* getirtip kadeh sundurmak isteyince *Burla Hatun* yanındaki kırk ince belli kıza «,Kankunjuza yapışurlarısa Kazan hātünü kankı-nuzdur?» deyü, kırk yerden âvâz veresiz!» der. Bu tedbir etkili olunca *Şökli Melik*, çok zalim bir emir verir: “«Merç varuñ, Kazanuñ oğlu Uruzunu tartuñ, çengele aşuñ, kıyma ağ etinden çekuñ, kara kavurma pişürüb kırk beg kızına iletuñ. Her kim yemedi, ol-dur. Aluñ geluñ, sağrak sürsün» dedi.” *Burla Hatun* “Kaza beñzer kızumuñ gelinümüñ çiçegi” dediğı oğluna bu durumu haber verirken ona olan Çeefkatini gizleyemez. *Penelopeia*'nin

Telemakhos'a olan sevgisiyle *Burla Hatun*'un *Uruz*'a olan sevgisi aynıdır. *Çisi* de oğullarının hayatı için endişelenerek onları korumaya çalışır, ancak sözlerini dinletemezler. *Uruz* anasına;

«Ko, etümden çeksünler, kara kavurma etsünler,

Kırk beg kızınun öñine iletünler.

Anlar bir yedüğinde sen iki yegil.

Seni kâfirler bilmesünler, tuymasınlar,

Tâ kim şası dînlü kâfirün döşegini varmayasın,

Sağrağın sürmeyeşin,

Atam *Kazan* nâmüsünü şımayasın şakın!» der. (Tezcan, Hendrik 2001, 59).

Salur Kazan'ın oğlu *Uruz*, evin güvenliğini sağlamaya çabalaması, annesi ile birlikte tutsak olması ve babasının namusu için kendini feda etmekten çekinmemesi bakımından *Telemakhos*'a benzer bir role sahiptir. Babalarının namusunu her şeyden üstün tutan genç kahramanlar, annelerinin kendi hayatları hakkındaki kaygılarını dikkate almazlar ve onların tasvip etmeyecekleri kararlar verirler. *Telemakhos* annesinden habersiz babasını soruşturmak üzere tehlikeli bir deniz yolculuğuna çıkar. Dönüşte annesinin talipleri ona pusu kurarlar, ancak tanrıça *Athene*'nin kılavuzluk ettiği *Telemakhos*'u öldürmeyi başaramazlar. *Uruz* ise babasının namusunu lekeletmemek için annesine kendi etinden yapılacak kavurmada yemesini söyler. Her iki kahraman da babaları kadar cesur, ancak düşmanların çokluğu karşısında çaresizdir. Bu yüzden babalarının onuru için mücadele eden genç kahramanlar tek başlarına başıbaşa olamamış daha sonra gelen babalarının yardımıyla esaretten kurtulmuşlardır.

Odysseia nihayet yurduna dönünce önce kendi sürülerinin bulunduğu kıra gider. Bir dilenci kılığında buraya gelen kahramanı, emektar çoban *Evmaios* misafir eder. *Odysseia* kendini tanımayan çobandan konağı hakkında bilgi edinir. *Telemakhos*'la burada buluşan *Odysseia* daha sonra çobanın yardımıyla konağa gelecek ve *Telemakhos*'la kararlaştırdığı gibi *Evmaios* ve sığırtmaçların başıbaşa *Filottios*'un da yardımıyla yavukluları tepeleyecektir.

Avda kara kaygılı rüya gören *Salur Kazan*, ordusunu kardeşi *Kara Göne*'ye bırakarak yurdu üstüne gelir. Yurdunun yağma edildiğini gören *Kazan Bey*, *Karaça Çoban*'dan haber sormak için ağlının bulunduğu kıra yönelir. *Kazan Bey*in on bin koyununu düşmana vermeyen bu cesur ve sadık çoban *Evmaios*'a benzer. Ağla yaklaşan *Kazan*'ı *Karaça Çoban*'ın köpeği karşılar. Bu motif *Odysseia*'de de vardır. *Evmaios*'un kulübesine yaklaşan *Odysseia*'yi çobanın köpekleri karşılamıştır. *Kazan Bey*, evinin *Şekli Melik* tarafından yağmalandığını ve ailesinin tutsak edildiğini çobandan öğrenir. *Karaça Çoban*, tıpkı *Evmaios* gibi, efendisinin yokluğunda onun sürülerini canla başla korur. Cesaret ve sadakatleriyle ön çıkan her iki çobanın efendilerini misafir etmesi aynı motiftir. *Evmaios*, efendisi için bir çift domuz yavrusu keser. *Karaça Çoban* ise «Oğul çoban, karnum aç-dur, hiç nesne var mıdır yemeğe?» diyen efendisine «Belî ağam *Kazan*, geçeden bir kuzu bişürübdürem. Gel, bu ağac dibinde enelüm, yeyelüm» der. Yemek sırasında beyler ile çobanları arasında geçen konuşmalar da benzer niteliktedir. *Evmaios*, dilenci sandığı efendisine «Ah, benim hanım, dönüşte tanrıların engel olduğu hanım! O şimdi olsaydı bana nasıl bakardı! Beni evlendirir, barklandırırdı; ev, tarla, çok hünerli avrat verirdi...» der (Homeros 1941, 23). Dede Korkut ise benzer sözleri çobana değil *Kazan Beye* söyler: «Allâh menüm evümi kurtaracak olurışa seni emîr-aşur eyleyeyin». Daha sonra *Odysseia* başıbaşa çobanları *Evmaios* ve *Filottios*'un yardımıyla düşmanlarına saldırırken *Salur Kazan*, *Karaça Çoban*'ın yardımıyla *Şekli Melik*'e saldırır ve o da *Odysseia* gibi düşmanlarını tamamen yok eder.

Yukarıda karşılaştırılan *Penelopeia* ile *Burla Hatun* ve *Telemakhos*'la *Uruz* gibi benzer tipler, feodal hayatın itibar ettiği kahramanlar olarak ortaya çıkmış olabilirler. Ancak çoban ve köpek gibi teferruata ait motif ve dekoratif unsurların benzerliği tesir ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Paul Van Tieghem'e göre (1943, 116) "İktibaslar, çok defa vaziyetlerin ve olguların teferruatına aittir... Eserin esaslı tasarımları ve kadrosu yeni ve şahsi oldukları zaman bile, teferruat başka eserlerden iktibas edilmiş olabilir."

2.3. Tutsakları Vermeyen Troya ve Dozmurt Şehir Kalelerine Saldırı

Kazılık Koca Oğlu Yigenek adlı kısa hikâye tipleri ve teması bakımından Homeros'un *Çyada* destanına benzer. Bugünkü Çanakkale topraklarında yer almış *Troya* Şehir kalesinin düşürülmesini anlatan destanın özeti şöyledir: Troya Hanı *Priamos*'ın oğlu *Paris* (Aleksandros), tanrıça *Aphrodite*'in yardımıyla dünyanın en güzel kadını olan *Lakedaimon* hanı *Menelaos*'ın karısı *Helene*'yi kaçıır. Bunun üzerine *Akhalar Troya*'ya savaşılân eder. Savaşta iştirak eden bütün *Akha* hanları, *Menelaos*'un ağabeyisi *Mykene* hanı *Agamemnon* komutasında büyük bir ordu meydana getirir. Gemilerle *Troya*'ya gelen bu dev orduda salgın hastalıklar baş gösterir. *Agamemnon*'la arası açılan büyük savaşta *Akhilleus* (AĞI), savaşta girmez. *Akhaların* karşısına bütün *Dardanoslu* hanlara komuta eden *Hektor* çıkar. *Hektor*, *Priamos*'un büyük oğlu, *Paris*'in ağabeyisidir. *Troya* Şehri etrafında tanrıların sürekli müdahale ettiği on yıl süren büyük bir savaş yapılır. Çok sevdiği *Patroklos*'un ölümü üzerine savaşta giren *Akhilleus*, tanrıça *Athena*'nın da yardımıyla *Hektor*'u öldürür. *Hektor*'un kardeşi *Paris* ise *Akhilleus*'u oklar. *Akhalar* bu savaşta pek çok kahraman kaybetmişlerdir. Nihayet dünyanın en kurnaz adamı *Odyseia*'nin teklifi üzerine yapılan tahta atla *Troya* kalesinin kapıları açılır ve şehir talan edilir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek hikâyesi, *Çyada* destanı gibi bir kale savaşını konu alır. Olay örgüsü ve kahraman kadrosu düzeyinde paralellikler gösteren hikâye, *Çyada* destanı gibi kurgulanmıştır. *Bayındır Hanın* vezirlerinden *Kazılık Koca*, handan izin alarak Karadeniz kenarındaki *Dozmurt Kalesi*'ne akın eder. *Troya* gibi deniz kenarında bulunan *Düzmeurt Kalesi*'nin *Arşın* oğlu *Direk Tekür* adında çok güçlü bir komutanı vardır. *Direk Tekür*, *Akhalara* büyük kayıplar veren *Troya*'nın güçlü komutanı *Hektor*'u hatırlatmaktadır. *Kazılık Koca*, kaleyi kuşanırken o da *Hektor* gibi kaleden dışarı çıkarak meydan savaş yapar. Her iki savaşta ilerleyiş bazı paralellikleri ihtiva eder. Meydan savaş sırasında er dileyen *Hektor* gibi *Direk Tekür* de er diler. Karşısına *Kazılık Koca* çıkar. Bu sahne hikâyede şöyle anlatılır: "Kazılık Koca anı gördüğünle yel gibi yeldi, yelim gibi yapıldı. Kâfirün eşiğine bir kılıç urdu. Zerre kadar kesduremedi. Nevbet kâfire degdi. Ol altmış batman gürzile Kazılık Koyaya deperet tutup çaldı. Yalan dünyâ başına tar oldu, düden gibi kan şorladı. Kazılık Kocayı karmalayub tutub kal'eye koydılar" (Tezcan, Hendrik 2001, 139). *Kazılık Koca*'nın esir düşmesi hikâyenin serim bölümüdür ve asıl hikâye bu bölümle hazırlanır. Böylece genç Yigenek'i kahraman yapacak asıl savaşın bir sebep hâsıl olmuştur.

Kazılık Koca hikâyesi ile *Çyada* destanının sebepleri birbirinden çok farklı değildir. *Direk Tekür*'ün tutsağı *Kazılık Koca* ile *Hektor*'un tutsağı *Helene*, her ne kadar farklı sebeplerle esir olmuşlarsa da destanın/hikâyenin asli konusunu teşkil eden savaşta neden olmak bakımından benzer bir rol üstlenirler. *Akhaların* *Helene*'yi kurtarmak için *Troya* kalesine hücum etmesine karşılık *Oğuzlar* *Kazılık Koca*'yı kurtarmak için *Dozmurt Kalesi*'ne hücum ederler. *Çyada* destanının önemli bir bölümü kaleye hücum eden *Akhaların* geri püskürtülmesini anlatır. Bu yüzden savaşın yıl sürmüştür. *Dardanosların* kralı *Hektor*'un kuvveti üzerinde bu kadar ısrar eden *Homeros*, kazanılan zaferin büyüklüğünü vurgulamak istemiş olmalıdır. Aynı tutum *Dede Korkut*'ta da görülür. *Kazılık Koca*'nın on altı yıl tutsak olduğu kaleyi kimse düşümez. Bu durum *Dede Korkut*'a özgü birkaç kısa cümle ile şöyle tespit edilir: "Kazılık Koca temâm on altı yıl hisârda tutsak oldu. Şonra Emen derleridi bir kişi altı kere varub hisârı almadı." *Dede Korkut*, bu cümlelerle *Homeros* gibi kahramanına imkânsızın başarıldığı büyük bir zafer hazırlamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hikâye, yukarıda bahsedilen hazırlıktan sonra Göyle devam eder: “Meger, hânım, Kazılık Koca tutsak olduğu vakt oğlancığı varıdı, bir yaşında-ydı. On beş yaşına girdi, yigit oldu. Babasın öldi bilüridi, yaşağ eylemişleridi, tutsak olduğın oğlandın saqlarlarıdı.” (Tezcan, Hendrik 2001, 140). Bu cümleler *Odysseia*’nın oğlu *Telemakhos*’un çocukluğunu hatırlatmaktadır. *Telemakhos* yirmi yağa girdiğinde tanrıça *Athene*’nin öğüdü ile babasını soruşturmak için zorlu bir deniz seferine çıkmıştır. Genç kahraman, baba dostu *Lakedaymon* hanı *Menelaos*’a misafir olmuştur. Hanın *Troya* savağına sebep olan karısı *Helene* *Telemakhos*’u görür görmez Göknlüğünü gizleyemez ve Göyle der: “Bu yiğit ulu gönüllü *Odysseia*’nın oğlu *Telemakhos*’tur mutlak! Kahraman onu evinde yeni doğmuş bırakmış, siz Akhalar, ben köpek suratlının yüzünden, o korkunç savağı atılmak üzere *Troya*’ya geldiğiniz zaman.” (Homeros 1941, 120). Tanrıça *Athene*’nin öğüdü üzerine babasını aramaya çıkan *Telemakhos*’a karılık *Yigenek* babasını kurtarmak için Bayındır Handan izin ister. Her iki kahramanın da ilk seferleridir. Dede Korkut’ta ad almak ya da nam salmak için nasıl baş kesmek, kan dökmek gerekirse, Homeros destanlarında da kahramanlığı hak etmek için sefer etmek, savağımak zorunludur. Bu bakımdan *Telemakhos* ile *Yigenek* bu ilk seferleriyle nam salarlar. *İthake*’nin yiğitleriyle sefere çıkan *Telemakhos*’a karılık *Yigenek* kuvvetli bir orduyla *Dozmurt Kalesi* önlerine gelmiştir.

Her iki eserde yer alan savağısahnesiyle ilgili bazı motiflerin benzerliği dikkat çekicidir. *Troya* savağı başlamadan önce savağı katılan güçlü kahramanlar birer birer tanıtılırlar. Meselâ *Girit* hanı büyük kahraman *Idomeneus* Göyle takdim edilir:

“Kargısıyla ün salmış *Idomeneus* var Giritlilerin bağında
Onlar Knossos’ta, duvarla çevrili Gortyn’de,
Lyktos’ta, Miletos’ta, kireçli Lykastos’ta otururlar.
Phaistos’la Rytios onların en güzel illeri,
Yüz Gëhiği Girit’in yurttağılar var daha bir sürü,
Kargısıyla ün salmış *Idomeneus*’un buyruğunda,
Adam öldüren Enyalios’la, tanrıya denk Meriones’in buyruğundalar.
Giritlilerin seksen tane kara gemileri var.” (Homeros 1957, 46)

Gemi kataloğı denilen bu tanıtımlar sayfalarca devam eder.

Dede Korkut hikâyelerinde de savağı başlamadan hemen önce savağı katılan büyük kahramanlar birer birer tanıtılırlar. *Kazılık Koca Oğlu Yigenek* hikâyesindeki bu tanıtıma Göyleder:

“Bayındır Hân buyurdi: «Yigirmi dört sancağ begi gelsün» dedi. «Evvel, Demür Kapu Dervendinde beg olan, kargu süñü ucında er böğürden, garîme yëtdüğünde ‘Kimsin?’ deyü şormayan, Kıyan Selçük oğlu Deli Tundar senünile bile varsun» dedi. «Ayğır Gözler şuyından at yüzdüren, elli yëdi kal’ëñün kilidin alan, Eylik Koca oğlu Dönebilmez Dölek Evren bile varsun» dedi. «Koşa burcdan kayın okı eglenmeyen Yağrinci oğlu El Almış senünile bile varsun» dedi. «Üç gün yağı görmese kan ağlayan Toğsun oğlu Rüstem bile varsun» dedi. Ejdehalar ağzından adam alan Delü Evren bile varsun! ‘Yërün bir ucından bir uçına yëtem’ deyën Şoğan Şarı bile varsun» dedi.

Şayıllağla Oguz erenleri dükensë olmaz.” (Tezcan, Hendrik 2001, 140)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bu iki tanıtma arasında açık bir benzerlik mevcuttur. Aralarındaki fark ise eserlerin hacmiyle ilgilidir. *Öki Öyada*’nın hacmi nispetinde çok daha detaylıdır. Ayrıca *Dede Korkut*’a göre daha çok kemiyet bildiren ifadeler kullanılmıştır. Hâlbuki *Dede Korkut*’taki tanıtımın hikâye nispetinde kısa tutulması zorunludur. Bu yüzden asıl kahramanlar, *Ööhütlerini* temin eden *baÖarıları*yla betimlenmiş, fakat maiyetlerine yer verilmemiştir. Tanıtımın sonunda yer alan ve diğer hikâyelerde de tekrar edilen *Saymakla Öğüz erenleri tükense olmaz*, ifadesi Homeros’ta da görülür. Tıpkı *Dede Korkut* gibi *Öyada*’yı anlatan ozan da *Akha* kahramanlarının çokluğunu vurgulamak için *Öunları* söyler:

“Olymposlu Musalar, Kalkanlı Zeus’un kızları,
Öyon”u saranları bir bir hatırlatmazsanız bana,
Adıyla sanıyla sayamam, yığınla insanı ben,
On tane ağzım olsa, on tane dilim,
Hiç kısılmayacak bir sesim olsa,
Göğümde tunçtan bir yüreğim.

Ama bütün gemileri, komutanları sayacağım gene de.” (Homeros 1957, 41)

Kahramanlar tanıtıldıktan sonra *baÖatılan* savaÖbenzer biçimde seyrederek. *Akhalar Troya* limanına gemileri çekerek sahile çadırlarını kurarlar. SavaÖ dıÖında sürdürmek isteyen Troyalılar kaleden dıÖı çıkar. Ordular *karÖ karÖya* gelince *Hektor* er diler. Fakat bu, savaÖ engel olmaya yetmez. *BaÖa Agamemnon* olmak üzere *Menelaos*, büyük *Aias*, küçük *Aias*, *Diomedes*, *Idomeneus* ve *Odyseia* gibi pek çok güçlü kahramanın üstün gayretiyle defalarca saldıran *Akhalar* her defasında *Hektor* tarafından püskürtülür. Bu kahramanlar birer birer yaralanarak gemiye döner. Nihayet *Patroklos*’un ölümü üzerine savaÖ giren *Akhilleus*, *Hektor*’u öldürür.

Kanlı Öğüz beyleri de Karadeniz kıyısındaki *Dozmurt* kalesine gelince karargâh kurarlar. *Direk Tekür*, tıpkı *Hektor* gibi, kaleden çıkarak er diler. *KarÖsına* çıkan yirmi dört kalın Öğüz beyi birer birer yenilerek geri döner. Bu kahraman beylerin yaralanarak geri dönmesi *Akha* kahramanlarının *Hektor* *karÖsında* yaralanarak gemilere dönmesini düÖündürmektedir. Sonunda sahneye çıkan *Yigenek*, *Direk Tekür*’ü kılıçlamış ve kaleye kaçmak isterken arkadan yetiÖerek öldürmüştür. Yukarıda *Telemakhos*’a benzetilen *Yigenek*, savaÖ sırasında bir *baÖla Akha* kahramanının rolünü üstlenmiş gibidir. Bütün beylerden sonra savaÖ girmesi ve beylerin yapamadığını yaparak düÖman kahramanını öldürmesi *Akhilleus*’la aynıdır. *Troya* savaÖında *Akha* kahramanlarının birer birer yaralanarak gemilere dönmesinden sonra savaÖ giren ve *Hektor*’u öldüren *Akhilleus* savaÖ son verecek hamleyi yapmıştır. *Akhilleus*’tan kaçan *Hektor* ile *Yigenek*’ten kaçan *Direk Tekür* kaleye girmeye muvaffak olamayarak kendilerini öldüren kahramanlara büyük bir ün bırakmışlardır.

Öki savaÖhikâyesi elbette benzer sahneler içerebilir. Ancak Kazılık Koca Öğlu *Yigenek* hikâyesi ile Öyada destanı hemen hemen aynı kurgu içerisinde benzer iÖevleri yüklenen kahramanları bir araya getirmekle kalmaz. Birinde görülen motiflere ötekinde de rastlanır.

2.4. Mitolojik Bir Tip Olan Tepegözle Mücadele

Metinler arası tesirin en önemli öğelerinden biri tiplerdir (Tieghem 1943, 67). Güçlü edebî eserlerdeki tanınmış tiplerin hayatı, doğdukları eserlerle sınırlı değildir. Onlar, daha sonra pek çok eserde yayıldıkları mekân ve zamana göre mahiyetlerini az çok değıştirerek Ööhütleri nispetinde uzun bir ömür yaşarlar. Bu ömür, bazen binlerce yıl devam ederek insanlığın ortak kültür mirasına dönüşür. Bu yüzden kimi modern metinlerdeki tiplerin mitolojik metinlere kadar uzanan çok uzun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

bir geçmişi vardır. Ancak bu uzun ömürlü tiplerin zamanla çok büyük değişikliklere uğraması kaçınılmazdır. Buna rağmen aynı medeniyet dairesine mensup edebiyatlarda hemen hiç değişmeden tekrar tekrar yaşımaları da mümkündür. Troya ve Odysseia kahramanlarının Faust'taki hayatları hatırlanırsa ünlü tiplerin ne kadar uzun ömürlü oldukları daha iyi anlaşılacaktır.

Acaba tipler farklı medeniyetlere ait edebiyatlarda da hayatlarına devam edebilirler mi? Masalların evrenselliği göz önünde bulundurulursa bu soruya evet, demek gerekir. Fakat menşei ne olursa olsun karışık kültür göze göre tipin de değişeceği muhakkaktır. Bu değişim eserdeki realizm nispetindedir. Tipler ne kadar gerçekçi iseler değişim de o kadar fazladır. Yukarıda karışık kültürümüz *Bamsı Beyrek* ile *Odysseia*'yi buna örnek gösterebiliriz. Bu iki kahraman arasındaki akrabalık, ancak motif ve dekoratif unsurların delâletiyle sezilebilmektedir. Yoksa *Odysseia* ne kadar Yunan'sa *Bamsı Beyrek* de o kadar Türk'tür. Onlar farklı memleketlerde doğmuş, farklı topraklarda yaşamış ve farklı inanç sistemlerine sahip iki farklı medeniyetin temsilcileridir. Bu farklılıklara rağmen benzer bir hayat yaşamışlardır. O hâlde *Odysseia* ile *Beyrek* aynı arketipin farklı kültürlerde yaşayan torunları olmalıdır. Bu arketipe hayat veren ozanlar, içinde bütün milletlere mal olmuş ortak mirasın da bulunduğu muazzam bir kültür birikimine sahiptirler ve eserlerini bu kültürel mirastan çıkarırlar.

Homeros destanlarındaki küklopların akrabası olan *Tepegöz*'ün Dede Korkut hikâyelerinde yaşamaya devam etmesi bu kültürel mirasın en açık delilidir. Bu tek gözlü canavarların, aralarında binlerce yıllık bir zaman dilimi bulunan eserlerde hemen hiç değişmeden yaşamaya devam etmeleri masal tip olmalarından kaynaklanır. *Odysseia* destanında yer alan bu mitolojik tipin Doğu kökenli masallardan geldiği sanılmaktadır (Gökyay 1973, DXXXVI). “Tek gözlü devlerle ilgili efsane, aslında çok eski dönemlerden, Sibiry (Saka) kavimlerinden kalan bir mittir. Sibiry halklarında tek gözlü dev „Visu“ olarak geçer. Kırgızlarda da tepegöz ile ilgili masallar var. M. Ö. 7. – 6. yüzyıllarda Asya'ya gelen Yunanlılar, yerli halkın arasında yaygın olan Tepegöz efsanelerini derleyip „Odysseia“ destanına eklemiştir.” (Konıratbayev 2000, 163). Her nedense Eski Türk destanlarında yer almayan bu tek gözlü canavar fazla içermediği için Türk kültürüne yabancı kalmıştır. Bu yabancılığa dikkat çeken Mehmet Kaplan'a göre “Yüce Dağ'da yaşayan, hazinesini bir kümbet içinde saklayan ve bir mağarada kendi kendine iner çıkar kılıcı olan Tepegöz, eski Türk destanlarına yabancı bir tiptir. Annesinin bir pınar perisi olması da onun Türk dünyasına yabancılığını gösterir.” (Kaplan 1996, 64).

Menşei neresi olursa olsun Dede Korkut hikâyelerindeki *Tepegöz* ile Homeros destanlarındaki küklopların aynı arketipe bağlı oldukları kesindir. Zira her iki eser arasındaki pek çok motif ve dekoratif unsurun ayniyeti ortak bir kaynaktan mülhem oldukları konusunda şüphelenmeye yer bırakmamaktadır.

Odysseia'nin karşısına canavar olarak çıkarılan korkunç küklop *Polyphemos* bir su perisinden doğar. “Onu doğuran nümfe hasatsız denizin hanlarından Forküs'ün kızı Thooas'dır ki, oyulmuş mağaralarında Poseidaon'a kendini vermiştir.” (Homeros 1941, 64). Suların tanrısı *Poseidaon* ile bir su perisinin birleşmesinden türeyen diğer bütün kükloplar toprakları verimli bir adada yaşarlar. *Odysseia*'nin ağzından küklopların yaşamı şöyle anlatılır: “Bunlar ölümsüz tanrılara güvenerek elleriyle ne fide dikerler ne de çift sürerler. Bunların ne içeri dâim için meclisleri ne de yerleşim töreleri vardır. Yüksek dağların tepelerinde, oyulmuş mağaralarda otururlar ve her biri kendi töresince kendi çocukları ve karıları üzerinde hüküm sürer; başlıkları umurunda değildir.” (Homeros 1941, 221). Fiziksel özellikleri bakımından insanlara hiç benzemeyen, tekerlek gibi tek bir göze sahip pek acayip devlerdir.

Küklopeli'ne gelen *Odysseia*, bunların nasıl insanlar olduklarını anlamak için güvendiği on iki arkadaşını yanına alarak keçe çıkar. Küklop *Polyphemos*'un yaşadığı mağaraya gelir. Mağarada her şey muntazamdır. *Peynir sepetleri dopdolu, kuzucuklar ve oğlaklar mandıralara tıka basa*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

kapatılmıştır. Odyseia ve arkadaşarı oturup bu adamın gelmesini beklerler. Otlaktan dönen küklop, bütün iÇerini bitirdikten sonra mağaranın giriÇini çok büyük bir kaya ile kapatır. Nihayet mağarada korkudan dehÇete kapılan *Odyseia* ve arkadaşarını fark ederek kim olduklarını sorar. *Odyseia* kendini tanıtır ve tanrı misafiri olduklarını söyler. Tanrılara ehemmiyet vermediğini söyleyen *Polyphemos*, *Odyseia*'nin iki adamını kaparak akÇan yemeğini hazırlar. Yatıp uyuyan küklop sabah iÇerini bitirince kahvaltısı için iki adam daha kapar. Kahvaltıdan sonra mağaranın giriÇini kapatıp sürüleri otlatmaya götürür. ArkadaÇarının intikamını almayı kuran *Odyseia*, küklopun mandıralardan birine dayanmış kocaman bir sopasını kazık biçiminde yontarak hayvan gübrelerine saklar. AkÇan dönen dev adam, yine iki adam kaparak akÇan yemeğini yapar. Yemekten sonra canavarın yanına yaklaÇan *Odyseia* ona yanında getirdiğı keskin Çarabı ikram eder. Küklop çok beğendiğı bu Çarabın hepsini iÇer ve sarhoÇ olarak derin bir uykuya dalar. *Odyseia* gündüzden hazırladığı kazığı çıkararak ateÇe kızdırır ve arkadaşarının yardımıyla uyuyan küklopun tek gözüne saplar. Metinde bu sahne *Odyseia*'nin ağzından Çöyle anlatılır:

“Zeytin kazığı az sonra sıcaklıktan parlayacak bir hâle gelmiÇti, henüz yeÇil iken aÇrı ısınıp tutuÇmak üzere idi. O zaman ateÇen Çektim, koÇarak getirdim. ArkadaÇar ayakta her yanımı sarmıÇardı. Bir tanrı yeni bir cesaretle onları canlandırıyordu. Kazığı kaldırıp ucunu gözünün köÇesine batırdılar. Ben de yukarıdan bastırarak çevirdim, tıpkı bir gemi mertegini matkapla deldikleri gibi...” (Homeros 1941, 231)

Odyseia ve arkadaşarının mağaradan kurtuluÇu ise Çu Çökilde ifade edilir:

“Lâkin Küklop, acılar içinde inlerken elleriyle de yoklaya yoklaya gidip kapıdan kayayı kaldırdı. Sonra mağara ağzının orta yerine, iki elini uzatarak oturdu. Bizden koyun dalgası arasında kaçmağa kalkıÇan olursa yakalamak için, Çünkü aklı sıra benim böyle ahmak olacağımı sanıyordu. Bu ara ben arkadaşarı ve kendimi ölümden kurtarmak için en iyi Çareyi bulmak için düÇünüyordum; bütün hileleri aklımda hesaplıyordum. Can kaygısı bu, tehlike çok büyük ve çok yakındı. Aklımın içinde bana en münasip görünen düÇünce Çu oldu: Koyunların erkekleri iyi besili ve gür yapağılı idi. Bunları sessizce iyi bükülmüÇsazlarla bağladım. Zalim Küklop canavarının üzerine yattığı sazlar iÇine yaradı. KoÇları üçer üçer bağlıyordum, ortadaki adamlarımdan birini taÇıyordu. Öbür ikisi de iki yandan giderek onu saklıyordu. Ve böylece her adamın ağırlığını koÇların üçü yükleniyordu. Bana gelince: bütün davarların en iyisi olan bir koÇ vardı, bunu yandan kucaklayıp kaba yünlü karnının altına asıldım, durdum. Ellerimle de muhteÇem yapağıya yapıÇmÇsabırlı yürekle tutunuyordum.” (Homeros 1941, 233)

Küklop *Polyphemos*, dıÇarı Çıkan sürüleri bir bir kontrol ederken karnının altında *Odyseia*'yi taÇıyan büyük koÇun en son dıÇarı Çıktığını fark ederek ona Çöyle der: “Baba koÇ, niÇin böyle, mağaradan davarların en sonuncusu çıkıyorsun? Eskiden sen baÇlıklarından hiç geri kalmazdın.” Böylece *Odyseia* ve arkadaşarı kükloptan kurtularak gemilerine dönerler ve Çabucak adayı terk ederler.

Dede Korkut'taki *Tepegöz* hikâyesi, konusu, olay örgüsü, tematik unsurları ve motifleri bakımından *Odyseia* destanının kükloplarla ilgili bölümüyle neredeyse aynıdır. Yunan destanının bu bölümünde, *Odyseia*'nin canlarına kasteden olağanüstü bir canavarı yenmesi ve arkadaşarının hayatını kurtarması anlatılırken *Tepegöz*'de obanı kahramanı *Basat*, Oğuzların canına kasteden canavarı öldürerek milletini kurtarır. Aslında zorlu bir canavarı yenerek milletini kurtaran *Basat*, Çüphsiz Oğuz Kağan destanından mülhemdir. Ancak kahramanların karÇısına Çıkarılan olağanüstü

varlıklar birbirinden farklıdır. Oğuz Kağan destanındaki canavar tamamen olağanüstü bir hayvanken *Tepegöz* insan azmanıdır ve bu yönüyle kükloplara akrabadır.

Tepegöz'ün annesi de küklobun annesi gibi bir su perisidir (nümfe). Yukarıda su perisinin Türk mitolojisine yabancılığı üzerinde duruldu. Türk mitolojisinin aksine Yunan mitolojisi yarı tanrısal su perileriyle doludur. Daha sonra Hristiyan batı dünyasında meleklerin kanatlı kızlar olarak düğünmesi her hâlde bu antik Yunan mitolojisiyle ilgilidir. Baçangıçta Hz. İsa'yı Çıdette reddeden Roma'nın bu mitolojiyle haçır neçir olduğu düğünürse meseleyi anlamak zor olmayacaktır. Hâlbuki Türk kültürü su perileri kadar melek olarak tasavvur edilen kanatlı kız imgesine de yabancısıdır. Zaten *Tepegöz* hikâyesi hariç Dede Korkut hikâyelerinin hiçbirinde böyle tiplerle karışmaz. Dede Korkut'taki bu masalsı motifler hikâyelerin kültürel alt yapısını tayin etmek için önemli ipuçlarıdır.

Korkut Ata, su perisinin *Tepegöz*'e gebe kalmasını Göyle hikâye etmektedir:

“Oğuz bir gün yaylaya göçti. Aruzun bir çobanı vardı, adına Koçur Koca oğlu Sarı Çoban derlerdi. Oğuzun öñince bundan evvel kimse göçmezdi. Uzun Bıyar demegile meşhür bir bıyar vardı. Ol bıyara periler konmuşdı. Negâhından koyun ürkti. Çoban erkece kaçtı, ilerü vardı, gördi kim perî kızları kanat kanada bağlamışlar, uçarlar. Çoban kepenegini üzerlerine atdı, perî kızının birini tutdı. Tama' edüb derhâl cimâ' eyledi. Koyun ürkmeye başladı. Çoban koyunun öñine segirtti. Perî kızı kanat urup uçdı, eydür: «Çoban, yıl temâm olıcak, mende emânetün var. Gel, al» didi. «Ammâ Oğuzun başına zavâl getürdün» dedi.” (Tezcan, Hendrik 2001, 146)

Odysseia destanında su perisini gebe bırakan sular tanrısı *Poseidaon*'dur. Dede Korkut'ta *Poseidaon*'un yerini *Aruz*'ün çobanı alır. Hem küklobun hem de *Tepegöz*'ün gayrimeçu bir iliğk sonucu dünyaya gelmeleri dikkate Çayan bir benzerliktir. *Poseidaon*, *Thooas* adlı su perisini bir kereye mahsus olmak üzere oyulmuş mağaralarda elde etmiştir. Bu yasak iliğk motifi hiç değışirilmeden Dede Korkut tarafından da kullanılır. *Aruz Beyin* çobanı, çeçme baçında yakaladığı su perisini tamaha gelerek iğfal eder. Her iki eserde de aynı olan bu yasak iliğk motifi, İlmîyet'i yeni kabul eden Oğuzların dinî anlayışına göre ele alınmakta ve hikâyedeki *Tepegöz*, Türklerin her devirde Çıdette yasakladıkları zinanın ağır bir cezası olarak takdim edilmektedir (Korkmaz 1999, 259). İğfal edilen peri kızı – ki manevi varlık alanını temsil eder – kanat çırpıp giderken çobana *yıl tamam olunca, bende emanetin var, gel al, amma Oğuz'un başına felâket getirdin* diyerek bu cezayı haber verir ve bir yıl sonra aynı yerde dolağan Oğuz beyleri dev bir yumurta ile karışır.

Yumurtadan çıkan *Tepegöz*'ün gövdesi adam biçimindedir ve *tepesinde bir gözü vardır*. *Aruz Bey*, bu dev yavruyu alıp büyütür. Ancak *Oğuz*'a zulmetmeye baçayınca kovmak zorunda kalır. Bundan sonra hikâye Göyle devam eder:

“Depegözün perî anası gelüp oğlunun parmağına bir yüzük geçürdi. «Oğul, sağa oğ batmasun, tenünî kılıc kesmesün» dedi. Depegöz Oğuzdan çıkdı, bir yüce tağa vardı, yol kesdi, âdem aldı, büyük harâmî oldu. Üzerine bir kaç âdem gönderdiler. Oğ atdılar, batmadı, kılıc urdılar, kesmedi. Sünüyile şanêdılar, ilmedi. Çoban çoluk kalmadı, heç yedi. Oğuzdan dahî âdem yemeğe başladı.” (Tezcan, Hendrik 2001, 147)

Tepegöz ile küklopların fiziksel özellikleri birebiriyle örtüşmektedir. Her ikisi de insan azmanıdır ve korkunç bir güce sahiptirler. Baçlarında bir tane gözleri vardır. Kükloplar *yüksek dağların tepelerinde, oyulmuş mağaralarda otururlar... Ölümsüz tanrılara güvenerek elleriyle ne fide dikerler ne de çift sürerler*. Babaları *Poseidaon* onları korur ve kollar. Aslında tanrıların en üstünü *Zeus*'u dikkate almayan kükloplar asidirler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Oğuz'dan ayrılan *Tepegöz* de kükloplar gibi yüksek bir dağı mesken tutar. Peri anası, parmağına geçirdiği bir yüzükle onu korumaktadır. Babalarına güvenen kükloplara karışık *Tepegöz*, hikâyenin kutsal tipi olan annesine güvenir. Bu güven ve koruma sayesinde tıpkı kükloplar gibi kanunsuz bir hayat yaşar. Üzerine gelen Oğuz'un ordusunu kırarak, pek çok yiğidi öldürür. Bunalan Oğuz, Dede Korkut'u elçi göndererek *Tepegöz*'le anlar. Bundan böyle *Tepegöz*'e günlük iki adam ile beğyüz koyun gönderilecektir. Yemeğini piçirmeleri için ayrıca iki adam görevlendirilmiştir.

Nihayet seferden dönen *Kazan Beyin oğlu Basat* durumu öğrenir ve babasının itirazına rağmen bu canavar ile savaşmaya gider. *Tepegöz*ü uykuda yakalayan *Basat*, birkaç ok atar fakat kâr etmez. *Tepegöz* onu yakalayarak mağarasına getirir ve kaçmasın diye çizmesinin içine sokar. Hikâyenin devamı şöyledir:

“Basatın hançeri vardı. Edüğünü yardı, içinden çıktı, eydür: «Merç kocaşlar, munun ölümi neden-dür?» Eyitdiler: «Bilmezüz, ammâ gözinden gayrı yêrde et yokdur» dediler. Basat Depe-gözün başı uçına geldi. Kapak kaldırdı, bakdı, gördi kim gözi etdür. Eydür: «Merç kocaşlar, süglügi ocağa koñ kızsun» dedi. Süglügi ocağa bıraktılar, kızdı. Basat eline aldı. Adı görklü Muhammede şalavât getürdi, süglügi Depegözün gözine eyle başdı kim Depegözün gözi helâk oldı. Şöyle na'ra urdı haykırdı kim tağ ve taş yangulandı. Basat şıçradı, koyun içine mağaraya düşdi. Depegöz bildi kim Basat mağara-dadur. Mağaranın kapusın alub bir ayağın kapunun bir yanına birin dahı bir yanına kodı. Eydür: «Merç koyun başları erkeç, bir bir gel kēç» didi. Bir bir gelüb geçdi. Her birinün başların şıgadı. «Toğlıcaklar, devletüm şakar koç, gel kēç» dedi. Bir koç yerinden kalkdı, gerinüb sündi. Defi Basat koçi başub boğazladı, derisini yüzdı. Kuyruğıyla başını deriden ayırmadı. İçine girdi.” (Tezcan, Hendrik 2001, 152)

Böylece mağaradan kurtulan *Basat*, *Tepegöz*'ün kurduğu diğer tuzakları da atlatarak onun canını almaya muvaffak olacaktır. *Basat*'ın *Tepegöz*'e tutsak olması, onu kör etmesi ve mağaradan dıçarı çıkması motifi *Odysseia* destanıyla aynıdır.

Kurnaz *Odysseia* bilmeden geldiği küklopun mağarasında bir felâketle karşılaşır. İnsan suretindeki bu tek gözlü canavarı yenmek imkânsızdır. Dev küklop *Polyphemos*, mağarasına hapsettiği *Odysseia* ve adamlarını akşam sabah ikiçer ikiçer yemektir. (Dede Korkut vasıtasıyla *Tepegöz*'le anılan Oğuzlar da ona günde yemesi için iki adam gönderiyorlardır.) *Odysseia* bu canavardan kurtulmak için onun en zayıf noktası olan gözünü kör etmek gerektiğini anlar. Bunun için küklop dıçarı çıkınca onun değneğinden bir kazık hazırlayarak mağaraya saklar. Akşam mağarasına dönen ve yine iki arkadaşı kapıp yiyen küklobu ikram ettiği bol çapla sarhoş eder. Gündüzden hazırladığı kazığı ateşe kızdırarak arkadaşlarının da yardımıyla uyuyan küklobun gözüne saplar. Küklop ile *Tepegöz*'ün kör edildikleri sahneler tamamen aynıdır. *Basat*, canavara açılık yapan bilgelere sorarak *Tepegöz*'ün en zayıf noktasının gözü olduğunu öğrenir. Adamların yardımıyla çöcökta kızdırır ve uyuyan *Tepegöz*'ün gözüne sokar. Homeros'taki zeytin kazığının yerini Dede Korkut'ta çöçökta alır. Ancak her iki araç da kızdırıldıktan sonra uyuyan canavarların gözlerine saplanır. Küklop öyle bir bağırır ki diğer küklopların hepsi mağaranın önüne gelir. Aynı şekilde *Tepegöz* de öyle bir bağırır ki dağ taçyankılanır. Bu kör etme vak'asından sonra hem *Odysseia* hem de *Basat* mağaradaki koyun sürüsünün içine saklanırlar. *Tepegöz* de küklop gibi mağaranın çıkışı tutarak sürüyü dıçarı bırakmış ve gözünü kör eden düğmanı yakalamak için koyunları teker teker kontrol etmiştir. Kahramanların mağaradan dıçarı çıkmak için buldukları yöntem ise ayrıntıya kadar birdir. *Odysseia*, birbirine bağladığı üçer koyunun altlarına adamlarını gizleyerek dıçarı çıkardıktan sonra sürüdeki en büyük koçun karnının altına tutunarak dıçarı çıkmayı başarır. *Basat* ise sürüdeki en büyük koçu derhal boğazlar. Kuyruğu ile bacağı üzerinde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

bırakarak koçu yüzer. Yüzdüğü derinin içine girerek çıkıGayönelir ve *Tepegöz* koçun bağını tutar tutmaz deriden sıyrılıp dıĞanı çıkar.

Kahramanları dıĞanı çıkaran bu koçlar her iki eserde de aynı rolü üstlenmişir. *Odyseia* destanındaki koç sürünün en iyisi olduğundan küklopun gözdesidir. Her günkünün aksine en son dıĞanı çıkan koça seslenen küklop Göye der: “Baba koç, niçin böyle mağaradan, davarların en sonuncusu çıkıyorsun? Eskiden sen bağılarından hiç geri kalmazdın; hepsinden daha evvel, uzun adımlarla, taze çiçek açmışçimenlerde otlamaya koĞadın!” *Tepegöz* de sürüyü birer birer kontrol ederek dıĞanı bırakırken koça Göye seslenir: «...devletüm şakar koç, gel kêç»

Basat kurtulduktan sonra *Tepegöz*, kendisini kör eden ve bütün bu zorlu tuzakları atlatan adama kim olduğun Göye sorar:

«Kalarda koparda, yigit, yêrûn ne yêrdür?

Kangu dün içinde yol azsan umuñ neður?

Kaba ‘alem götüren hânunuz kim?

Kırış günü öñdin depen alpuñuz kim?

Ağ sakallı baban adı neður?

Alp eren erden adın yaşurmak ‘ayb olur,

Aduñ neður, yigit, dëgil maña» (Tezcan, Hendrik 2001, 153)

Basat, bu sorulara «Kaba ‘alem götüren hânımız Bayındır Hân /Kırış günü öñdin depen alpumuz Salur oğlu Kızan.» diye cevap verir.

Yukarıda yer alan bu konuĞının benzerine *Odyseia* destanında da rastlanmaktadır. Mağaradan kurtulan *Odyseia* ve arkadaĞarı hızla gemilerine varırlar ve hemen denize açılırlar. Kaybettiği adamlarına yüreği yanan *Odyseia*, gemi kıyıdan açılınca kükloba Göye bağıırır: “Küklop, Gayet ölümlü insanlardan biri gelip senden biçimsiz körlüğünün sebebini sorarsa, ona de ki gözümü kör eden Çehirler talancısı Laertes oğlu *Odyseia*’dır; evden barktan yana Çhake adalıdır.”

Odyseia destanı ile Dede Korkut hikâyeleri kurgu, yapı, tema ve tip düzeyinde pek çok benzerliğe sahiptirler. güphesiz bu benzerliklerden bazılarını, aradaki zaman farkına rağmen, feodalitenin hâkim olduğu benzer hayat Çartlarının sonucu olarak değerlendirmek daima mümkündür. Ancak medeniyet anlayıĞarı tamamen farklı iki ayrı millete ait edebî eserlerde yer alan ve dekoratif unsurlarına varıncaya kadar aynı olan ortak motifleri, bir etkileĞimin neticesi kabul etmeksizin açıklamak zordur. Bu durum tesadüfle de izah edilemez. Bu etkileĞimin nasıl gerçekleştiği konusu, bu çalıĞının sınırlarını aĞın çok daha genişbir meseledir. Bu çalıĞında bu meseleye değinilmekle birlikte asıl Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyeleri arasındaki benzerlikler üzerinde durulmuĞur.

Sonuç

Kurgu, yapı, konu, tema, tip, anlatım tekniği, motif ve dekoratif unsurlar bakımından karĞılaştırılan Homeros destanları ile Dede Korkut hikâyeleri arasında tesadüfle izah edilemeyecek kadar önemli benzerlikler görülmektedir. Bu benzerliklerin bazıları yaĞın feodalitenin neticesi olabilir. Çünkü benzer hayat Çatları, farklı zaman ve mekâna rağmen, benzer zevkleri doğurur. Ancak kurgu, tip, motif ve dekoratif unsurların desteklediği bazı benzerlikler, etkileĞim konusunda Güphye yer bırakmamaktadır. Bu etkileĞimin nasıl meydana geldiğini saptayabilmek için her Çyden önce her iki eserin de teÇekkül tarihi ve yayılma alanlarını tespit etmek gerekecektir. Bu konuda farklı görüÇer olmakla birlikte, eserlerin doğu kaynaklı bazı tip ve motifleri ihtiva ettiği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

kabul edilmektedir. Fakat bu çalışmada görüldüğü üzere etkileşim birkaç tip ve motifle sınırlı değildir. Kurgudan yapıya, konudan temaya, tipten motife ve anlatım tekniğinden dekora kadar çok boyutlu bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşimin niteliği konusunda farklı teoriler vardır. Bunlar birlikte değerlendirildiğinde bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Öncelikle her iki eserin de teçekkül tarihi sanıldığından çok daha eskiye aittir. O zaman aynı masal ve mitlerden beslenmeleri kuvvetle muhtemeldir. Aslında tek ve güçlü bir kaynaktan doğma pek çok motif, birer mitos değeri kazanarak farklı milletlerin kültürüne sirayet edebilir ve bu milletlere ait edebiyatlarda bazı değişikliklere uğrayarak yayılabilir. Hatta bu motiflerden bazılarının ilâhî dinlere ait olduğu bilinmektedir. Bu manada kültürler arası etkileşim tek taraflı olamaz. Güçlü eserlerde tekâmül eden tip, tema, motif vb. edebî değerler, birer mitos kimliği kazanarak pek çok milletin edebiyatında sürekli seyahat hâlinindedir. O hâlde edebiyatlar arası etkileşim sanıldığı kadar aksine çok daha girift ve dinamik bir süreçtir. Bu yüzden Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyeleri arasındaki etkileşimi tek taraflı bir tesire indirgemek yanlış olacaktır. Her iki ozanın daha önceki ortak bir kaynaktan mülhem olmaları akla daha yatkındır. Bununla birlikte Homeros destanlarının Korkut Ata gibi hakikaten kültürlü bir ozan tarafından bütünüyle değilse bile mitoslar düzeyinde bilinmesi akla aykırı değildir. Kaldı ki yağan coğrafyalar bunu mümkün kılacak yakınlıktadır. Antik Yunan destanını oluşturan parçaların Homeros'tan çok daha önce halkın hafızasında yayıldığı bilinmektedir. Akdeniz coğrafyasında binlerce yıl yayılan bu folklorik malzemenin komşu medeniyetlerden beslenmesi ve daha sonra Anadolu topraklarında gelişen kültürleri etkilemesi gayet doğaldır.

Açıklamalar

* Bu çalışmada Homeros destanlarının Türkçe tercümeleri arasında en yetkin olan, Ahmet Cevat Emre ile Azra Erhat – A. Kadir çevirileri kullanıldı. Bunlardan ilki nesir ikincisi manzum şekilde tercüme edilmiştir. Dede Korkut hikâyelerine ait alıntılar ise Semih Tezcan – Hendrik Boeschoten'in eserinden yapıldı. Alıntılardaki çevri yazıyla ilgili hususiyetler için ilgili kaynağa bakılmalıdır.

KAYNAKÇA

- BAYDUR, Suat Y. (1951). "Evripides'in Alkestis'i – Dede Korkut'un Deli Dumrul'u", **Türk Dili**, S: 1, s. 27 – 28.
- BORATAV, Pertev Naili (1958). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihî Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, S: XIII, s. 31 – 61.
- CEMGÖDOV, gamil A. (1990). **Kitab-ı Dede Korkud**, Çev.: O. Üçler Bulduk, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- CUNBUR, Müjgân (1999). "Dede Korkut Oğuz-nameleri'nde Ğlâmî Unsurlar". **Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, s. 77 – 95.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2008). **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ.
- DÉZ, F. von (1815). **Denkwürdigkeiten von Asien II**, Berlin und Halle.
- EMRE, Ahmet Cevat (1941). "Homeros Eposları ve Dede Korkut Oğuzlamaları". **Odyseia – II**, Ankara: TDK, s. 271 – 295.
- GENÇ, Reçat (1999). "Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine", **Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, s. 169 – 174.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- GÖKYAY, Orhan ğaik (1973). **Dedem Korkutun Kitabı**, Ğstanbul: MEB.
- Homeros (1941). **Odyseia I-II**, Çev.: Ahmet Cevat Emre, Ankara: TDK.
- Homeros (1957). **İlyada I-II**, Çev.: A. Erhat – A. Kadir, Ğstanbul: Ğ Bankası Kültür.
- KAPLAN, Mehmet (1996). **Türk Edebiyatı  zerine Araştırmalar – 3: Tip Tahlilleri**, Ğstanbul: Derg h.
- Ka arlı Mahmud (1939). **Divan  L gat-it-Türk – I, II, III**, Çev.: Besim Atalay, Ankara: TDK.
- KONIRATBAYEV, Avelbek (2000). “Korkut Ata Hakkında”. **Kazakistan’da Dede Korkut**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Ba kanlı ı.
- KORKMAZ, Ramazan (1999). “Fenomenolojik A ıdın Tepegöz Yorumu”. **Uluslar Arası Dede Korktu Bilgi şöleni**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, s. 259 – 269.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1966). **Edebiyat Araştırmaları – I**, Ğstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- OSTROGORSKY, Georg (1986). **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: Fikret I ltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
-  ZSA T, Mehmet (1982). “Anadolu’da Roma Egemenliği”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C. 2, Görsel, s. 326 – 361.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1983). **Büyük Türkiye Tarihi – I**, Ğstanbul: Ötüken.
- SULTANLI, E. A. (1959). “Dede Korkud Destanı Hakkında Kayıtlar”, **Azerbaycan Devlet Üniversitesi ‘Eserleri’**,  tım   çimler Serisi, s. 4 – 14.
- SÜMER, Faruk (1952). “Dede Korkut Kitabına Dair Bazı M l hazalar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, C. II, S: 30, s. 467 – 472.
- TEZCAN, Semih, HENDR K Boeschoten (2001). **Dedem Korkut O uznameleri**, Ğstanbul: Yapı Kredi.
- TEZCAN, Semih (2001). **Dedem Korkut O uznameleri  zerine Notlar**, Ğstanbul: Yapı Kredi.
- T EGHEM, Paul Van (1943). **Mukayeseli Edebiyat**, Çev.: Yusuf ğerif Kılı el, Ankara: Maarif Vek leti.
- WELLEK, Rene, WARREN Austin (2005). **Edebiyat Teorisi**, Çev.:  . Faruk Huyugüzel,  mir: Akademi Kitabevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

İBRAHİM ALÂETTİN'İN (GÖVSA) ÇOCUK ŞİİRLERİ ADLI ESERİNİN ÇOCUK EDEBİYATINDAKİ YERİ

A. Mecit CANATAK*

ÖZET

İnce ruhlu ve aşırı duyarlı bir kişiliği olan İbrahim Alâettin'in (Gövsa) çocuk eğitimi, çocuk psikolojisi ve Çocuk edebiyatı alanındaki çalışmaları ve analizleri dikkate değerdir. Türk Edebiyatında İbrahim Alâettin'e kadar Çocuk edebiyatı alanında birçok şiir ve düz yazı kaleme alınmış olmakla beraber, çocuk duyarlılığı noktasında önemli analiz ve bulguların onunla başladığı söylenebilir. Dolayısıyla Çocuk edebiyatının temellerini bilinçli bir şekilde oluşturanlardan biridir. Sanatçının 1911 yılında ilk baskısı yapılan *Çocuk Şiirleri* adlı eseri, Çocuk edebiyatı sahasında yazılmış önemli bir çalışmadır. Eserin önemi, alanında hem ilk olması hem de çocukların ruh hâliyle kaleme alınmış olmasıyla alakalıdır. Siyasi, edebi, hukuki, iktisadi, toplumsal ve düşünsel anlamda büyük değişimlerin olduğu ve arayışların yaşandığı Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini idrak eden İbrahim Alâettin, muhtelif şekillerle kaleme aldığı bu şiirlerin vereceği duygu ve düşüncelerden çıkarılacak ibret ve nasihatleri çocukların zevk ve anlayışına bırakır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, İbrahim Alâettin (Gövsa), Çocuk Edebiyatı, Çocuk Şiirleri.

THE IMPORTANCE OF İBRAHİM ALÂETTİN'S (GÖVSA'S) NAMED ÇOCUK ŞİİRLERİ AROUND THE CHILDREN'S LITERATURE

ABSTRACT

İbrahim Alâettin (Gövsa) has got an extremely sensitive and tactful personality. Furthermore he was interested in training children, psikology of children and litterature of children. His studies which about in that matters are very important. His poems and proses have been make out in Turkish litterature. But İbrahim Alâettin's poems and proses are the first important precisions. Accordingly he has been regarded the builders of the Children's Litterary *Çocuk Şiirleri* (Child's Poems) which published in 1911 is considerable study. It is not only firstly product but also typed to state of mind of children. He comprehended political, literary, juridicial, economical, social and intellectual issue of Tanzimat (Administratie Reforms, 1839), Meşrutiyet (Constitastional Monarchy) and Cumhuriyet Devri (Cumhuriyet Area). The conceptions and feelings which invented from his poems was released by him is suitable of children's minds.

Key Words: Turkish Literature, İbrahim Alâettin (Gövsa), Children's Literature, Children's Poems.

---

* Yrd. Doç. Dr., YYÜ Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: mcanatak@hotmail.com

GİRİŞ

Çocukluk çağının duygu ve düşünce dünyasını anlatan her türlü edebî eseri içerisine alan bir disiplin olan Çocuk edebiyatı veya çocuklar için edebiyat, genel edebiyatın içerisinde tek başına ayrı bir yönelti olarak kabul edilir.¹ Bu minval üzere oluşan edebiyatın tam olarak hangi tarih kesitinde ve nerede başladığı tartışılan bir konudur. Bu belirsizlik ve tartışmaların temelinde de Çocuk edebiyatının ne olduğu, bu kavramın ne ifade ettiği sorusu yatmaktadır.² Ancak edebiyat tarihine bakıldığında çocuklar için bir edebiyatın gerekliliği düşüncesinin oldukça yeni olduğu görülür. Buna rağmen en eski sözlü edebiyat mahsullerinde bile çocukların yer alması dikkate değer bir ayrıntıdır. Buna paralel olarak dünyada Çocuk edebiyatının matbaanın bulunuşuyla beraber ortaya çıktığı kabul edilir. Nitekim 16. asırdan itibaren kitaplar basılmaya başlanır. Söz gelimi Homeros ve Ezop Masalları gibi klasik eserler 17. yüzyıldan itibaren çocuklar için yeniden kaleme alınır ve düzenlenir. Özellikle İngiltere’de konuyla ilgili geniş bir literatür oluşur. *Robinson Crusoe* (1719-1720, Daniel De Foe), *Adventurs of Philip* (Philip’in Serüvenleri, 1727, Dorrington), *Swiss Family Robinson* (İsveçli Robinson Ailesi, 1814, Johann David Wyss), *Gulliver’s Travels* (Guliverin Seyahatleri, 1726, Jonathan Swift) ve *Alice’s Adventures* (Alice Harikalar Diyarında, 1865, L.Carrol) gibi günümüzde de Çocuk edebiyatı açısından popüler olan bazı eserler 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkar ve bunlar birçok Avrupa diline çevrilir. Genel olarak eğitici ve öğretici nitelikleri ön planda olan bu eserler etrafında büyük bir çocuk okuyucu kitlesi oluşur

Çocuk edebiyatının Fransız Edebiyatında popülerlik kazanması ise yaklaşık 17. yüzyıla rastlar. Bunda ağırlıklı olarak bütün Avrupa’yı saran romantizmin etkisinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda La Fontaine’nin fablları büyük ilgi görür. Fransız Çocuk edebiyatı asıl gelişimini ise 19. yüzyılda gösterir. Özellikle Jules Verne’in *80 Günde Devr-i Âlem*, *Deniz Altında 20.000 Fersah*, *Aya Yolculuk* gibi serüven romanları ile Hector Malot’un mutsuz çocuklukları anlatan *Sans Famile* (Kimsesiz, 1878) gibi romanları ön plana çıkan eserlerdendir. 20. yüzyıldan itibaren Çocuk edebiyatı Fransa’da sadece ahlak dersi vermek ilkesinden uzaklaşarak gerçekçilik ilkesine de uyar. Antoine de Saint-Exupery’nin *Le Petit Prince* (Küçük Prenses, 1943) adlı eseri bu değişime verilecek en iyi örneklerden biridir. Amerika Birleşik Devletlerinde de Çocuk edebiyatı yaklaşık aynı dönemlerde popüler olur.³ Avrupa’nın diğer ülkelerinde de edebi alanda benzer gelişmeler görülür. Almanya’da Çocuk edebiyatının gösterdiği gelişim çizgisi bunun en güzel örneklerindendir. 20. yüzyılın başlarında Alman halk hikâyeleri, masal ve şirleri çocuklar için yeniden derlenir. Söz gelimi Grimm Kardeşer topladıkları halk masallarını yeniden derleme yoluna giderler ve eserlerini 1824’te yayımlarlar. Bütün bunlardan yola çıkarak Avrupa’nın Çocuk edebiyatı alanında aydınlanma, romantizm gibi olguların etkisiyle klasik ve modern eserler oluşturabilecek düzeye geldiğini ve böylece Türkiye’de Çocuk edebiyatını etkilediğini söylemek mümkündür.

Türkiye’de Çocuk edebiyatı batıdaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkar. Yazılı Çocuk edebiyatının gelişmesine kadar bu ihtiyacı masallar, bilmeceler, ninniler, efsaneler vs. gibi sözlü halk ürünleri giderir. Sözlü gelenekten sonra da edebiyat eserlerinin çok tercih edilmediği görülür. Bunun nedenleri arasında Doğu ve İslam toplumlarının çocuğa bakış açısı ve çocuğa biçilen toplumsal rolün önemli etkisi vardır. Orhan Okay’ın ifade ettiği gibi eski edebiyatımızda çocukların ilgisini çekecek veya çocuklardan bahsedecek eser neredeyse yoktur. Sadece şairlerin zaman zaman modern anlatının geleneksel alt yapısını karşılayan türlerden biri olarak kabul edilen bazı mesnevilerde çocuklara değindikleri görülür. Halk hikâyeleri ve masalların bile hitap ettiği

¹ Çocuk edebiyatı ile ilgili tanımlamalar için bkz. A. Ferhan Oğuzkan; **Çocuk Edebiyatı**, Anı Yay., Ankara 2000, s. 2 ve Erdoğan Uludağ, “Çocuk Edebiyatı ve Klasik Dönem Örneğinde Nâbî’nin Hayriyye’si”, **Turkish Studies**, Volume 4/7 Fall 2009, s.775-777.

² Bu tartışmalar için bkz.Müge Sucu Polat, **Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın Şiirlerinde Çocuk Teması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.1 vd. ve Tâcettin Şimşek, **Çocuk Edebiyatı**, Suna Yayınları, 4.b., Konya 2007.

³ A.g.e., s.29.

kitle neredeyse çocuklar değil büyükler olur (Okay 1991:43). Dolayısıyla Türk Edebiyatının köklü geçmişine rağmen, Çocuk edebiyatının Tanzimat yıllarına kadar dikkate değer bir gelişme göstermediği söylenebilir.

Tanzimat döneminde toplumsal yapının değişmesiyle birlikte çocuğun birey olarak algılanmasının yanı sıra roman ve öykü gibi düz yazı türlerinin edebiyata girmesi ve bu alanda da yapılan çevirilerden sonra çocuklar için kitap hazırlanması düşünceinin yaygınlaştığı görülür. Edebiyatı aynı zamanda eğitim aracı, halk için mektep olarak değerlendiren Tanzimat sanatçıları, J.J.Rousseau'nun *Emile* önsözünde ifade ettiği gibi toplumsal kurtuluştaki çocuğun terbiyesine bağlı olduğunu kabul ederler. (Özkırımlı 1981: 33). Bu nedenle çocuklara yönelik eserlerin gerekliliğini savunurlar. Âkif Paşa'nın ölen torunu için kaleme aldığı mersiye belki de bu dönemdeki ilk yerli ürünlerdendir.⁴ (Gariper 2005: 51-70). Ancak eser, sadece çocuktan bahsetmekle kalır, dolayısıyla Çocuk edebiyatına bir derinlik getirmez. Ancak Âkif Paşa'nın Ethem Pertev Paşa ile birlikte Türk Edebiyatında Çocuk edebiyatı sahasında telif ve tercüme türünde ilk eserler veren sanatçılar olarak bilinir.

Dünya çocuk klâsiklerinin Türkçeye çevirileri de Tanzimat dönemine rastlar. Yusuf Kâmil Paşa'nın Fenelon'dan çevirdiği *Tercüme-i Telemak* (1862) Türk Edebiyatındaki ilk roman çevirisi olarak kalmaz, aynı zamanda Çocuk edebiyatı sahasındaki ilk tercüme eserlerdendir. Çocukların toplumsal çevrelerinin Tanzimat döneminden itibaren önemsenmesiyle birlikte, çocuklara hitap eden, onların özel ilgi alanlarını ve becerilerini dikkate alan eserler yayımlanır. Söz gelimi Kayserili Doktor Rüçü tarafından kaleme alınan *Nuhbet'ül Etfal (Çocukların En Seçkini)* adlı kitabın sonunda bazı hikâye ve fabllara da yer verilir. Bu dönemde ayrıca Tanzimat sanatçılarının diğer dillerden yaptıkları çeviri fablların da çocukları okumaya yönlendirme ve onların okuma gereksinimlerini karşılama noktasında önemi vardır. ğinasi'nin La Fontaine'den çeviri fablları ilk çeviri Şiirler olarak da önemlidirler. Asıl itibariyle Çocuk edebiyatı içerisinde algılanan bu eserler, aynı zamanda büyüklere de hitap etmektedirler. Bunun nedeni Tanzimat edebiyatçılarının büyük küçük ayırımı yapmadan, bir bütün hâlinde toplumun eğitimine önem vermiş olmaları ve edebî eserleri bunun için önemli bir vasıta olarak görmeleridir.⁵

Siyasal yapıyla birlikte toplumsal yapının da değişime uğradığı II. Meşrutiyet döneminde Çocuk edebiyatına da önem verilir. Dönemin başında Çocuk edebiyatının önemine dair yazılar yayımlanır. Ali Nusret'in 1908'de *Şûrâ-yı Ümmet*'teki, aynı yıllarda Satı Bey'in *Tedrisât-ı İptidaiyye Mecmuası*'nda yayımlanan yazıları bunlardan ilk akla gelenlerdir. Yeni yönetim, çocukları ve genç nesilleri geleceğe hazırlamak için çocuk eğitim ve öğretimine önem verir. Kısa süre içerisinde İbrahim Alâettin'in *Çocuk Şiirleri* (1911), Ali Ulvi Elöve'nin *Çocuklarımıza Neşideler*'i (1912) ve Tevfik Fikret'in *Şermin*'i (1914) ve çocuklar için birçok eser kaleme alan Ziya Gökalp'in *Kızıl Elma*'sı (1915) yayımlanır. Doğal ve duru bir Türkçeyle yazılan bu Şiirlerde genel olarak yurtseverlik, insan sevgisi, doğruluk ve iyilik gibi kavramlar üzerinde durulur. Ziya Gökalp kendi Türkçülük düşüncesi içerisinde sonraki yıllarda da çocuklar için Şiir yazmayı ilke edinir.

Edebiyatımızın Tanzimat'tan sonraki dönemlerinde de bütün türlerde olduğu gibi Şiir vadisinde de Çocuk edebiyatı üzerine geniş bir kadro oluştu. Ancak bazı örneklerle rağmen

⁴ Âkif Paşa'nın "Mersiye"si için bkz. Cafer Gariper, "Âkif Paşa'nın Torunu Genç Yazdığı Bir Mersiye Üzerinde Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, nr.3, Güz 2005, s.51-70.

⁵ Çocuk edebiyatının Türk Edebiyatında tuttuğu yer için bkz. Alev Sınar, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk*, Alfa Yayınları, İstanbul 1927, 237 s.

Tanzimat döneminden II. Meçhûtiyet yıllarına kadar gerçek anlamda çocuk şiirlerinin yayımlanmadığı kabul edilir. (Polat 2002: 53).⁶

1908'den sonra şiir dahil bir çok türde çocukların daha sık yer almaya başladığı görülür. Bunda devrin eğitimcilerinden Satı Bey'in rolü göz ardı edilemez boyuttur. Satı Bey 1910'da zamanın sanatçılarını, idarecilik yaptığı İstanbul Öğretmen Okulu'nda toplayarak bir konuşma yapar. Konuşmasında özetle şiir ve bestekârların Çocuk edebiyatına eğilmelerini ister.⁷ Bu çağrıya İbrahim Alâettin, Ali Ulvi Elöve ve Tevfik Fikret başta olmak üzere birçok şiir kulak verir. İbrahim Alâettin'in bu çağrı üzerine 1911'de yayımlanan *Çocuk Şiirleri* adlı kitabı Türk Edebiyatında Çocuk edebiyatı alanında yazılmış ilk telif eser olarak kabul edilir.

Görüldüğü üzere Çocuk edebiyatı demek çocukça duyguları avundurmak değil, asıl itibarıyla çocukların ruh dünyasını anlamak ve edebiyat eserlerine yansıtmak demektir. Dolayısıyla Çocuk edebiyatı, çocuklara karşı duyulan ilginin bir ürünü olarak ortaya çıkar. (Okay 1991: 48)

A-İbrahim Alâettin ve *Çocuk Şiirleri*

Çocuk Edebiyatının ilk örnekleri, Darü'lmuallimîn müdürü Satı Bey'in telkinleriyle verilmeye başlanır. Satı Bey, *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*'nın(1909) ilk sayısında yayımlanan bir yazısında "çocuk şiirlerine ve çocuk şakılarına muhtacdır" şeklinde bir ifade kullanır. Ardından bu görevdeyken şiir ve müziğin çocuk terbiyesindeki önemine dikkat çeken bir konferans da verir. (Gürel 1995: 9-10). Konuşmasında tüm şiirleri ve musikiî nasları bu vadiye eser vermeye davet eder. Bu çağrıya icabet eden ilk sanatçılardan biri de hukuk mezunu İbrahim Alâettin olur.⁸

Mizah ustalığı ve eğitimci yönleriyle de Türk eğitim ve edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olan İbrahim Alâettin'in çocuk eğitimi ve psikolojisinin yanı sıra Çocuk edebiyatı sahasında da önemli bir isim olduğu söylenebilir. Edebiyata şiir yazarak başlayan şiirin ilk çocuk şiiri *Musavver Terakki*'de neşredilir. 1908'den itibaren de birçok dergide bu tarz şiirleri yayımlanır. Buradan hareketle İbrahim Alâettin'in sadece çocuk şiirleri alanında değil, genel olarak Çocuk edebiyatından bahsedilirken akla ilk gelen isimlerden biri olduğu kabul edilir. *Çocuk Şiirleri* adlı eserinin yayımlandığı veya yeni baskılarının yapıldığı yıllarda (1911-1920), çocuk dergi ve gazetelerinin sayısında da artış görülür.⁹ Bunun yanı sıra *Bedii Terbiye* adlı eseri de yayımlanır. İlk kez 1341(1925) yılında Tanin Matbaası tarafından yayımlanan eserde, estetik ve eğitim ilişkisinin yanı sıra Çocuk edebiyatının ne anlama geldiği tartışılır. (Gövsâ 2006: 80 s.). Bu bağlamda Gövsâ'nın Çocuk edebiyatımızdaki asıl öneminin, estetizmi göz ardı etmeden eğitici olmayı hedefleyen ilk çocuk şiir kitabını yayımlamasından kaynaklandığı söylenebilir. şiir, şiirlerini basıma hazırlarken devrin büyük şiiri Abdülhak Hâmid'e gösterir. Hâmid, bu şiirlerini öven bir mektup kaleme alır. İbrahim Alâettin, Hâmid'in ölümü üzerine kaleme aldığı bir yazısında büyük şiirin kendisi için kaleme aldığı bu edebî mektubu kelime kelime ezberlediğini ifade eder.

İbrahim Alâettin çocuk psikolojisi üzerinde de düşünür ve çalışır. Bu bağlamda *Çocuk Ruh* ismiyle bir kitap yayımlar. Eser sonraki yıllarda yapılan bazı değişikliklerle ve ilavelerle *Çocuk*

⁶ Bkz. Cafer Gariper, "Akif Paşave Torunu Genç Yazdığı Bir Mersiye Üzerinde Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, nr.3, Güz 2005, s.51-70

⁷ Satı Bey'in konuşması için bkz. Ali Ulvi Elöve, *Çocuklarımıza Neşideler*, İstanbul 1327, 9-10.

⁸ İbrahim Alâettin'in hayatı için bkz. Zeki Gürel, *İbrahim Alâettin Gövsâ*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.1-4; Nihat Sami Banarlı, "İbrahim Alâettin, *Hürriyet*, 30.10.1951; Gsmail Habip Sevük, "Ölenlerin Arkasından", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.11.1949; Mehmet Behçet Yazar, *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938, s.201-214. (İbrahim Alâettin, hâl tercümesi ve edebî şahsiyetinin izahının yer aldığı bir mektubu Mehmet Behçet Yazar'a gönderir). A.Emin Yalman bir yazısında ondaki Türkçe sevgisini bir hatırayla anlatır. (Bkz. "İbrahim Alâettin'in Mezarı Başında", *Vatan Gazetesi*, 1.11.1949.

⁹ Çocuk edebiyatıyla ilgili süreli yayın faaliyeti için bkz. Gsmet Kür, *Türkiye'deki Süreli Çocuk Yayınları*, Ank 1991, s.40-41.

Psikolojisi (Gövsâ 1940: 317 s.) ismiyle yeniden yayımlanır. Hatta bu eser bir müddet okullarda yardımcı ders kitabı olarak da okutulur ve ardından öğretmen okullarında okutulmak üzere ders kitabı olarak yeniden hazırlanır. (Gürel 1995: 165).

İbrahim Alâettin ilk defa 1911'de İstanbul'da yayımlanan *Çocuk Şiirleri*¹⁰ kitabının başına koyduğu yazıda anne-babalara ve öğretmenlere seslenir. Çocukların eğitimi konusunda okuyuculara bazı uyarılarda bulunur. *Çocuk Şiirleri* kitabını neden yazma ve yayımlama ihtiyacı duyduğunu izah eder. ğaire göre topluma sağlıklı bir insan kazandırmak büyük bir eser ortaya koymaktan daha faydalı ve kıymetlidir. Bu bağlamda bir milletin, görevini tamamıyla bilip tanıyan aile ve öğretmenlerini o milletin en büyük bireyleri olarak algılar.

İbrahim Alâettin, "Ağaç yağı iken eğilir" atasözünden yola çıkarak geleceğimizin güvencesini, eğilimlerini, kolaylıkla değıştirmeyeceğimiz gençlerden çok, beğteki ve ilköğretim sıralarındaki çocuklarda görür. Yazar, okul, aile ve sosyal çevrenin çocuk üzerindeki etkisinin önemli olduğunu da Çucümlerle ifade eder: "İnsanın bütün gücünü oluşturan önce ailesi, sonra okulu, daha sonra çevresi ve kendi yapmış olduğu araştırma hatta incelemelerdir. Fakat gücünün artırıldığı, yeteneğinin geliştirildiği ilk yer aile ve okuldur. Bununla birlikte çocuğun ilkokulda aldığı terbiye hepsinden daha önemlidir. Çünkü bir çocuğun tabiatını, huylarını eğilimlerini hazırlayacak olan ilk hisleri ve fikirleri aile ve ilk öğretmeni verir. İstenilmeyen bu huyların ve eğilimlerin silinebilmesi ise oldukça güçtür. Küçük bir tecrübe, bu gerçeği ispat etmeye yeterlidir. ğu hâlde çocukların terbiye edilmesinde kendileri ve vatanları için yararlı bir uzuv, en önemli etken aile, sonra öğretmenlerdir." (Gövsâ 2005: 10-13). Çocuk kalbinin içenmemiş bir elmas gibi kuvvetli ve çkil almaya gayet uygun iken, onu önemsememek ve kömür gibi siyah bırakmanın doğru olmayacağını belirtir. Özellikle memleketin yetiştirdiği zeki, canlı beyinlere boğınançların ve "eski ilkokul kitaplarının anlaşılmaz ibarelerinin" yerleştirilmemesi noktasında aileleri ve eğitim çevrelerini uyarır.

Çocuk Şiirleri ilk kez yayımlandığında büyük bir ilgi ve takdirle karşılanır. Eserin rağbet görmesinin iki temel nedeni vardır. Bu nedenlerden birincisi, Çocuk edebiyatının ilk çir kitabı olması; ikincisi ise eserin önemli bir amaca yönelik olarak hazırlanmasıdır. Kitap ilk baskısından kısa bir süre sonra tükenir ve yeni bir baskıyla okuyucunun karşısına çıkar.¹¹ Baskıların kısa sürede tükenmesi ve art arda olması, eserin sadece çocuklar tarafından değil büyüklerce de benimsendiğinin önemli göstergesidir.

Eser, Anadolu ve Rumeli dığna da ulaşır. Söz gelimi Süleyman Nazif, Midilli'den Trabzon'a yazdığı bir mektupta Gövsâ'nın *Çocuk Şiirleri*'nden övgüyle bahseder.¹² Mehmet Emin Yurdakul da *Çocuk Bahçesi Mecmuası*'nda *Çocuk Şiirleri* Ğarine "Çocuklar" başlıklı bir çir ithaf eder.¹³ Nihat Sami Banarlı da *Çocuk Şiirleri*'ni en az Tevfik Fikret'in *Şermin*'i ve Ziya Gökalp'ın çocuklar için kaleme aldığı çirler kadar değerli bulur. (Banarlı 1985: 186-190).

Milli Eğitim Bakanlığı 100 Temel Eser projesi içerisinde yer alan *Çocuk Şiirleri*, çir hayatı boyunca, biri yeni harflerle olmak üzere toplam altı baskı yapmayı başarmış ender kitaplardandır. ğairin ölümünden sonra da farklı yayınevleri tarafından birçok kez baskısı yapılır.

Çocuk Şiirleri'nin ikinci baskısına bazı ilavelerde bulunulur. Yeni harflerle yapılan baskıda eklerle birlikte eserin tertibinde de bazı değışiklikler yapılır. Söz gelimi, Kanaat Kütüphanesi'nin

¹⁰ Bu makalemizde eserin 2005 tarihli baskısını esas aldık. (Bkz. *Çocuk Şiirleri*, Haz: Semiha Nur, Kardelen Yayınları, İstanbul 2005).

¹¹ İlk baskı 15 Mayıs 1327, ikinci baskı 25 Ağustos 1328.

¹² "Biraderimin selam ve ihtiramı vardır. Çocuk ğiirleri emin olunuz ki, daima rihle-i mesaisindendir". İbrahim Alâettin, *Süleyman Nazif*, İstanbul 1930, s.283.

¹³ Çocuk sevgisi ve çocuklardan beklenen toplumsal görevler noktasında da önemli olan bu çiri için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri-I, Şiirler*, Ankara 1969, s.98.

yeni harflerle yaptığı baskıda kitabın ilk manzumesi “Türk Bayrağı” Ğiriyken, eski harflerle yapılan baskılar “Allah Sevgisi” Ğiriyle baÇar. Yeni yapılan baskılarda genel olarak tercih edilen tertip Ğekli “Allah Sevgisi” ile baÇamak Ğeklidir. Kitabın ilk baskısında “Türk Bayrağı” olarak yer alan Ğir, ikinci baskıda kullanılan kelimeler noktasında da bazı değıkliklerle birlikte “Osmanlı Bayrağı” ismini taÇır.

Çocuk Şiirleri’nin dikkatleri çeken yönlerinden biri de Cumhuriyet’ten önceki baskılarda yer alan “Din”, “PadiĞah”, “Milletin Derdi”, “Ertuğrul’un Büyüklüğü”, “Mithat PaÇa”, “Millet Ğarkısı”, “Namık Kemal”, “Muhtar Bey” baÇıklı Ğirlerin yeni harflerle yapılan ilk baskılarda yer almamıÇolmasıdır. Bunun yanı sıra yeni harfli baskılarda yer alan “Mum” ve “KurtuluÇKavgası” isimli Ğirler de önceki baskılarda yer almaz. Yakın dönemde yapılan baskılarda ise yine eserin hemen hemen Cumhuriyet’ten önceki ilk baskılarda yer alan tertip Çeklinin kullanılır. Söz gelimi yeni baskılarda “Mum” ve “KurtuluÇKavgası” baÇıklı Ğirler yer almaz.

“Osmanlı Bayrağı” Ğirinden bir dörtlük¹⁴ ve “Anne Baba ve Öğretmenlere” baÇıklı bir takdim ile baÇayan eser, yirmi dört Ğir ve altmıÇiki sayfadan oluÇmaktadır. Eserde yer alan Ğirlerin genel olarak önce Allah sevgisi ve din duygusu, ardından vatan, tarih duygusu, anne sevgisi, iyilik-doğruluk-ahlak, tabiat ve hayvan sevgisi Ğeklinde tematik bir düzene tabi tutulur.

B-Çocuk Şiirleri’nde Temalar

1-Allah Sevgisi ve Din Duygusu:

Çocuk Şiirleri’nin elimizdeki baskısının tertip Ğekli asıl itibariyle ele alınan temalar noktasında Ğarin duygu dünyasını ve amacını da ifade eder. Çık Ğirlerde Allah sevgisi, ardından vatan, bayrak, tarih, iyilik, doğruluk, yardımlaÇma ve son olarak tabiat sevgisinin ele alınmıÇ olmasının, sıradanlık veya tesadüf kelimesiyle ifade edilemez. Ayrıca anne sevgisinin bütün bu Ğirlerin ortak temi olması yine dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Çık Ğirlerde öne çıkan tem Allah sevgisidir. Ğısanların mutluluğunun anahtarı “Hak Sevgisi”nde görülür. Nitekim eserin ilk manzumesi “Allah Sevgisi”dir. Ğiirde gündelik doğal olaylardan yola çıkılarak çocuklara bazı telkinlerde bulunulur. Ğair, çocukların zihinlerinde soru iÇaeti bırakarak bazı değerleri öğretme yoluna gider. Sürekli soru sorar. Sabahleyin erkenden güneÇ doğuran, geceleri denizleri süsleyen ayın ve yıldızların ıÇklarını yaratan, kıÇın kuruyan bitkilere bahar mevsiminde tekrar can veren, kuÇlara Çakımayı öğreten gücün ne olduğunu sorar:

“Kim çıkarır sabahleyin erkenden

Dünyamıza ıÇk veren güneÇ,

Gece vakti denizlere serpilen

Ay doğuyor, kim yapıyor bu iÇ” (“Allah Sevgisi”, s.17)

ğair, bu soruları sorarken mümkün olduğu kadar mecaz ifadelerden kaçınır. Çocukların zorlanmadan anlayabilecekleri dilden konuÇır. Allah sevgisini annelerin çocuklarına olan sevgisiyle ifade etmeye çalıÇır. Annelere sevmek hissini veren, yüreklere vatan ve millet sevgisini veren de aynı büyük güçtür.

Allah’ın yanı sıra peygamber, Kur’an-ı Kerim, din gibi inanç terminolojisine de yer verilir. Hatta iyilik ve doğruluk kavramları din olgusuyla dile getirilir. Din vicdanların kanunudur. Çünkü

¹⁴ Ertuğrul’un ocağında uyandın
gehitlerin kanlarıyla boyandın
Nice düÇnan kalesine uzandın
Sana selâm ey Osmanlı bayrağı!

iyiliğin ve doğruluğun yolu din sayesinde öğrenilir. Kur'an ve Peygamber doğruluğun ve iyiliğin simgesidir:

“Allah bize bir peygamber
Bir de Kur'anı göndermiŒ
Onun ile bize söyler
Doğru ve nasıl olur her iŒ”(“Din”, s.20)

“Din” adlı Œirde iyilik ve doğruluk temlerinin iŒeniŒinin yanı sıra iyiliğe ve doğruluğa ulaşmanın yolu olarak Müslümanlık öğütlenir. Bir eserin yaratıcısının merak edildiği gibi dünyanın yaratıcısının da araştırılıp öğrenilmesi gerektiği söylenir. ğair, dinin kutsallığını ve insanlar için gerekliliğini evrensel boyuta taŒır. Çünkü her din doğruları söyler. Ancak Müslümanlık en büyük dindir:

“Saçma, hile, yalan asla
Yoktur onda iyi bilin;
Her doğru söyler amma
Müslümanlık en büyük din” (“Din”, s.20)

2-Vatan Sevgisi

Vatan sevgisi, *Çocuk Şiirleri*'nde çocukların öncelikli kutsal olan anne sevgisiyle kavratılmaya çalışılır. Vatan annedir. Vatan sevgisi ve özleminin en çok hissedileceği zamanlar da vatandan ayrı kalacağımız, uzaklarda olacağımız anlardır. Bu duygunun en yoğun iŒendiği Œir “Vatan”dır. Manzumede annesinden ayrı düŒen çocukların durumu ülkesinden ayrı düŒen bir yavrunun özlemiyle verilir. Böylece vatan sevgisi en kutsal sevgi olan anne sevgisiyle özdeŒleştirilir. ğair çocukları uyarmaktan da geri durmaz. Osmanlı memleketi ile ilgili söylenecek kem sözlere aldanmamak gerektiği noktasında çocukları uyarır.

“Bir fena söz iŒtirsen iyi bil:
Beğenmeyen bizi Osmanlı değil.
Bir yabancı gelir seni kandırır,
Eğer derse bu memleket fenadır.
Darıl yavrum onu sakın söyletme.
Toprağını hainlere çiğnetme!” (“Vatan”, s. 22)

Vatan sevgisi aynı zamanda Tanzimat'ın ünlü ismiyle kavratılmaya çalışılır. Vatan Œari Namık Kemal de bu tarihsel kadro içerisinde yer alır. Bir anlamda Mithat PaŒagibi Namık Kemal de yeni nesillere örnek bir kahraman olarak seçilmiŒolur. “Namık Kemal” (s.54-55) adlı Œirde ülkenin zor durumda olduğu bir dönemde Namık Kemal'in vatan, millet ve hürriyet kavramlarının öğreticisi olarak unutulmaması ve örnek alınması gerektiği ifade edilir.

Vatan sevgisi doğal güzelliklerle de pekiŒirilir. Bütün bu didaktik Œirlerde vatanın nehirleri, mavi gökleri, yemyeŒl çayırları vb. tabiat güzellikleri sıralanarak ona olan sevginin arttırılması amaçlanır.

3-Tarih Duygusu

Çocuk Şiirleri'nde çocuklara benimsetilmeye çalışılan duygulardan biri de Osmanlı sevgisidir. Eserde Osmanlıya ve padişaha karşı ilgiyi arttırmak amacıyla yazılmış manzumeler dikkat çekicidir. “Padişah” (s.23) ve “Osmanlı Bayrağı”(s.25) adlı şiirlerde özellikle padişah sevgisine değinilir. İlk şiirde şair soru sorarak çocukları düşündürmeye çalışır. Önce “padişahı biz ne için severiz?” şeklinde bir soru sorar. Ardından cevabı gelir: Çünkü padişah peygamberin halifesi ve Müslümanların temsilcisidir. İkinci şiirde de Osmanlı Devleti'nin ocağı olarak görülen bayrak vesilesiyle Osmanlı ve padişahlar yüceltilir. Ancak bu tarihsel kadro içerisinde bazı isimlere değinilse de tarihsel kimliklerin arka plana itilip bir kurum olarak padişahlığın yüceltilmesi dikkate değerdir. Nitekim sadece Ertuğrul Gazi ve Osman Bey'in isimlerinin zikredildiği “Ertuğrul'un Büyüklüğü” adlı şiirde yine bir bütün olarak Osmanlı'nın kahramanlığı ve yardımseverliğine değinilir. (s.29-30).

Bu şiirlerin yanı sıra “Mithat Paşa” (s.35) ve “Millet şarkısı” (s.39) adlı manzumelerde Osmanlı ve genel anlamda zamanın devlet adamları yüceltilir. Üçüncü şiirde de Osmanlı ocağından olmak övünç kaynağı olarak görülür.

“Mithat Paşa bu ismi sen hiç çıkarma aklından.

Mithat Paşa; bu isimdir meşrutiyet temeli.

Anlarsın ki ne iş görmüş kitapları okursan

Büyük adam olmak için büyükleri bilmeli (“Mithat Paşa”, s.35).

şairin “Meşrutiyet güneşini mülkümüzde doğuran” kişileri vurguladığı, I.Meşrutiyet'in öncüsü Mithat Paşayı çocuklara sevdirmeye çalışması dikkate değerdir:

4-İyilik-Doğruluk

Çocuk Şiirleri'nde çocuklara en çok telkin edilen değerlerden biri de iyilik yapma alışkanlığı ve doğruluktur. Kutsal olarak kabul edilen bu değerler birçok şiirde mısraların içerisine serpiştirilerek verilir. Bunun yanı sıra kitabın en uzun manzumesi de “İyilik, Doğruluk” (s.31-34) tur. şiirde bu iki unsur hikâyeleştirilerek verilir. Köprüde soğukta bekleyen bir çocuğa bir zenginin altın para veriyken bakaşar olay. Çocuk bakır yerine altın liranın kendisine verildiğini görünce şaşırır ve doğru bir davranışa bulunarak zengin adamı uyarır. Zengin adam bu davranış karşısında yine de altını çocuğa vermeye karar verir. Gövsa bu basit kurguyla çocuklara doğruluktan ödün vermemeleri noktasında telkinde bulunur.

Gövsâ, *Çocuk Şiirleri*'nde bu temlerin yanı sıra doğa sevgisi, yardımlaşma, eğitim gibi konulara da yer yer değinir. Birçok şiirde doğanın farklı mevsimlerdeki hâli tasvir edilir. Bu vesileyle çocuklara hem doğa sevgisi hem de vatan sevgisi aşılanmaya çalışılır.

C- Çocuk Şiirleri'nde Şekil ve Dil

Değişik şiirlerde kaleme alınan bu şiirlerde şairin ahlak dersi vermekten ve nasihat etmekten çekindiği görülür. şair, çocukların hissiyatını okuyarak, şiirlerin içeriğinden nasihat ve ibretleri çıkarma işini çocukların ilgi ve zekâsına bırakır. Bu da şairin çocukların muhakeme gücüne önem verdiğinin göstergesidir.

şair, şiirin şekil ve ahenkle oluşum unsurlarına önem vermiştir. Kullanılan form genellikle dördlüktür. Bazı şiirlerde ise değişik formlar kullanılır. Söz gelimi “Vatan” başlıklı şiiri, altı mısralık bentlerden; “Padişah”, “Horoz ile Güci”, “Ertuğrul'un Büyüklüğü”, “İyilik-Doğruluk”, gibi şiirler beyit nazım birimi ve mesnevi nazım şeklinin kafiye şeması ile biçimlendirir. Bu tarz

Çiirlerde tahkiyeli anlatım tarzı tercih edilmiÇtir. "Horoz ile Çici" Çiri gibi Fransızcadan tercüme edildiğini tahmin ettiğimiz (Gürel 1995: 77) Çirlere ise milli bir eda verilmeye çalıÇıldığı hissedilir.

Çocuk Şiirleri'ndeki manzumelerin dikkat çeken özelliklerinden biri de Çairin vezin tercihiyle ilgilidir. göyle ki; genellikle tam ve yarım kafiye'nin kullanıldığı Çirlerde hece vezni tercih edilmiÇtir. Ancak "Kelebek" Çirinde olduğı gibi, ahengi sağlamak adına aruz vezninin (Mefâilün /Mefâilün) kullanıldığı Çirlr de vardır. "Anne Sevgisi" gibi bazı Çirlerde ise anlatımı etkileyici kılabilmek için serbest Çirin imkânlarından yararlanılmıÇ ve diyalog tekniğı kullanılmıÇtır:

"Bir annenin iki yavrusu varmıÇ;
En küçüğü beÇyaÇında kadarmıÇ.
Bir gün anne küçüğünü severken
Çocuk demiÇ:
--Güzel anne seni ben
Ne kadar sevdiğimi bilmezsin,
Belki sen beni o kadar sevemezsin..
--Neden oğlum?
--Çünkü yavrun ikidir" ("Anne Sevgisi", 26)

Eserin yazıldığı dönem göz önüne alındığında Çairin sade ve anlaÇılır bir Türkçe tercih ettiğı söylenebilir. Bu Çirlerde sade bir dil kullandığını Çairin bizzat kendisi de ifade eder ve bu hususta Abdülhak Hâmit ve Süleyman Nazif'in takdirlerini aldığı söyler. (Gövsâ 1930: 22). Agâh Sırrı Levent de Türkçenin gelişimine hizmette bulunanları sayarken "Nazımda da Çbrahim Alâettin Gövsâ, Mithat Cemal Kuntay ve Mehmet Âkif'in Çirleri o zamanki Türkçenin en güzel örneklerindendir" der. (Levent 1972: 353). Çbrahim Alâettin'in Çirleri, Kenan Akyüz'ün de ifade ettiğı gibi, aktüel zaman için çok kıymete haiz görünmeseler de kendi devri açısından dikkate değer bir yapı arz ederler. (Akyüz 1990: 776).

SONUÇ

Çbrahim Alâettin, II.MeÇntiyet ve sonrası ile Cumhuriyet'i yaÇamıÇbir Çahsiyettir. Bu üç dönem siyasi, iktisadi, içtimai ve edebî açıdan arayıÇ dönemleridir. *Çocuk Şiirleri*'nde bu arayıÇve kabulleri görebilmek mümkündür. ğair çağının sadece tanığı olarak kalmaz, cemiyetin uzun vadede yeniden yapılanması doğrultusunda, devrin aydınının sorumluluğı ve bilinciyle çocukları yönlendirme ve eğitme yolunu arar. Özellikle II. MeÇntiyet yıllarından itibaren Çocuk edebiyatında görülen açılma ve geniÇlemenin, fikrî ve edebî açıdan arayıÇarı ifade eden bu devrin genel bir özelliğı olduğı söylenebilir.

Çbrahim Alâettin, Türk Edebiyatının tarihsel gelişim çizgisi içerisinde Çocuk edebiyatına önem veren hatta Çocuk edebiyatını bağı bağına edebiyatın bir kolu hâline getiren sanatçılardan biridir. *Çocuk Şiirleri* adlı eserinde yer alan Çirlerin temel amacı, genel olarak bir Çairin çocukların seviyesine inmeyi baÇırıp onların dünyasına eğilmektir. Bu Çirlr aynı zamanda çocukları eğiten, bilgilendiren, mesaj veren, düÇündüren, yaratıcı olmalarını sağlamayı hedefleyen, onların sahip olmaları gereken değerleri korumayı amaçlar niteliktedirler. Bu Çirlerde çocukların ruh dünyasına inilirken, çocuklarla ilgili bazı kelime ve kavramların ustaca nasıl kullanıldığı da gösterilir. Bugün için bile değerini kaybetmeyen *Çocuk Şiirleri*'ni önemli kılan bir diğer husus, sade bir dil ve hece ölçüsüyle kaleme alınmıÇ olmalarıdır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan (1990). **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**. İstanbul: Gökılap Kitabevi.
- BANARLI, Nihat Sami (1951). “İbrahim Alâettin”, **Hürriyet Gazetesi**. 30.10.1951.
- BANARLI, Nihat Sâmî (1985). **Kitaplar ve Portreler**. İstanbul
- ÇALAPALA, Rakım (2.11.1949). “Uğradığımız Büyük Kayıp”. **Hürriyet Gazetesi**
- ELÖVE, Ali Ulvi (1327). **Çocuklarımıza Neşideler**. İstanbul.
- GARİPER, Cafer (2005). “Akif Paşa ve Torunu Çın Yazdığı Bir Mersiye Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, nr.3, Güz 2005, s.51-70.
- GÜREL, Zeki (1995). **İbrahim Alâettin Gövsa**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbrahim Alâettin (Mart 1924). **Resimli Gazete**.
- İbrahim Alâettin (2005). **Çocuk Şiirleri**. Haz: Semiha Nur. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- İbrahim Alâettin (2006). **Estetik Eğitim (Bedii Terbiye)**, Haz: Abdurrahman Kolcu. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- İbrahim Alâettin (1930). **Süleyman Nazif**. İstanbul.
- KÜR, Çmet (1991). **Türkiye’deki Süreli Çocuk Yayınları**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- LEVENT, Agah Sırrı (1972). **Türk Dilinin Sadeleşme ve Gelişme Evreleri**. Ankara.
- OĞUZKAN, A.Ferhan(2000). **Çocuk Edebiyatı**. Ankara: Anı Yayınları.
- OKAY, Orhan (1991). “Edebiyat Dünyasında Çocuk”, **Kültür ve Edebiyatımızdan**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya (1963). **Bir Varmış Bir Yokmuş-Portreler**. İstanbul: Yeni Matbaa.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1981). “Çocuk Edebiyatı mı”. **Hürriyet Gösteri**, nr.13.
- SEVÜK, Çmail Habip (4.11.1949). “Ölenlerin Arkasından”, **Cumhuriyet Gazetesi**.
- SUCU POLAT, Müge (2002). **Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın Şiirlerinde Çocuk Teması**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SINAR, Alev (1997). **Hikâye ve Romanımızda Çocuk**. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ŞÖMGEK, Tacettin (2007). **Çocuk Edebiyatı**, Konya: Suna Yayınları.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1969). **Mehmet Emin Yurdakul’un Eserleri-I, Şiirler**. Ankara.
- ULUDAĞ, Erdoğan (4/7 Fall 2009): “Çocuk Edebiyatı ve Klasik Dönem Örneğinde Nâbî’nin Hayriyye’si”, **Turkish Studies**.
- YALMAN, A.Emin (1.11.1949). “İbrahim Alaattin’in Mezarı Bağında”. **Vatan Gazetesi**.
- YAZAR, M. Behçet (1938). **Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

-mAz+lAn- YAPISI VE KULLANIMI

Ali CİN*

ÖZET

-mAz+lAn- yapısı, modern Türkiye Türkçesinde sık kullanılan bir biçim olmadığı için kulağımıza yabancı gibi gelmektedir. Oysa bu yapının, Türkçenin tarihî lehçelerinde daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu görüyoruz.

-maz, -mez ekinin *-ma, -me* olumsuzluk eki ile *-z* partisip veya fiilden isim yapım eki ile oluştuğu görüşü, bilim adamlarınca kabul edilmiştir. Yapının ikinci kısmı ise *+la-n-* veya *+lan-* şeklinde olduğu bilinmektedir. *-mAz+lAn-* yapısıyla ilgili olarak Türkçe Sözlük'te *bilmezlen-* kelimesinin dışında bir örneğe rastlamıyoruz. Ancak tarihî lehçelerde ve günümüz sözlüklerine girmemiş bazı eserlerde, *olmazlan-*; *almazlan-*; *görmezlen-*; *işitmezlen-*; *gitmezlen-* gibi örneklerle karşılaşmaktayız. Söz konusu makalede, *görmezlen-*; *görmezlikten gel-*; *görmemezlikten gel-* ve benzeri biçimlerin, anlam ve şekil özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: -mAz+lAn Yapısı, Türk Dili, Türk Edebiyatı.

MORPHOLOGICAL STRUCTURE -mAz+lAn- AND IT'S USAGE

ABSTRACT

The morphological structure “-maz+lan-” is not using often in modern Turkish language, thereby it is seem as alien element; although it was widely use in historical Turkish dialects.

The scientists came to the common opinion, that the suffix “-maz,-mez” was the result of the combination of privative suffix “-ma, -me” and the participle or preformative suffix “-z”. The second part of this structure is suffix “la-n” or “lan”. There is no more examples for “maz+lan-” in the Turkish-Turkish Dictionary accept “bilmezlen-” But there are examples as “olmazlan-, almazlan-, görmezlen-, işitmezlen-, gitmezlen-”, which took place in historical Turkish dialects and some literary works. In this study, investigates morphological structures “görmezlen-, görmezlikten gel-, görmemezlikten gel-” and similar structures, their meanings and form characteristics.

Key Words: Structure of mAz+lAn-, Turkish Language, Turkish literature.

---

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: alicin@akdeniz.edu.tr

Bilindiği üzere dil, yaşıyan, değişen, gelişen yeni zaman ve zemine göre anlam ve ses değişimlerine sahip canlı bir varlıktır. Tarihî lehçelerde kendisine yer edinen bir yapı, bugünkü dilde kendisine yer bulamayabilmektedir. Kelimelerin ölmesi, diriltilmesi, yaşaması ne kadar gerçek ise bir takım eklerin değişik biçimlerinin kullanımdan düşmesi ya da tekrar kullanıma girmesi de o kadar gerçektir. Çe bu yapılardan birisi de, Eski Anadolu Türkçesi döneminden başlayarak Osmanlı Türkçesinde daha yaygın bir biçimde kullanılıp bugün ise ağızlarda ve bazı yazarlarımız tarafından kullanılan *-maz+ lan-; mez+len-* yapısıdır.

Öncelikle ekin kök yapısından başlayarak *-maz, -mez* üzerinde duralım. *-maz, -mez* ekinin *-ma, -me* olumsuzluk eki ile *-z* partisip veya isim yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır.¹ Geniş zaman olumsuz partisipi olarak yaygın bir biçimde *-maz, -mez* ve daha az sıklıkla da *-an, -en* yapısını kullanmaktayız. *Tükenmez kalem, tükenmeyen kalem*, örnekleri en klasik örneklerdendir.

Geniş zamanın olumsuz biçiminde kullanılan *-maz, -mez* Eski Anadolu Türkçesi döneminde bütün *Çalışlarda Çalış* zamirleriyle kullanılırken (*kelmez ven, körmez ven gibi...*) Osmanlı Türkçesinde *Çalış* zamirleri olmaksızın ve bazen de *-ma, -me* biçiminde kullanımları vardır. Bugün ölçünlü dilde geniş zamanın olumsuz çekiminde birinci teklik ve çokluk *Çalışlarda -ma, -me* diğer *Çalışlarda* ise *-maz, -mez* kullanılmaktadır.

-maz, -mez yapısı kendi üzerine ne tür ekler alabilmektedir? Bu ek, olumsuz sıfat fiil yapma özelliğinden dolayı üzerine isimlerin alabileceği bir takım ekleri alabilmektedir. *görmez+lik; bilmez+lik; duymaz+lık, dokunulmaz+lık, inanmaz+lık, saldırmaz+lık, uyuşmaz+lık, yılmaz+lık...*

-maz, -mez eki kendisi olumsuz bir anlam ifade ettiği halde, bazen olumsuz fiiller üzerine getirilebilmektedir. *Bilme+mez+lik; seyme+mez+lik*

Zaman zaman *+lık, +lik* eki üzerine ablatif eki olan *-DAn*, ekinin getirilerek kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca ablatifli yapıların üzerine yardımcı fiillerin getirilmesi de yaygın bir kullanımdır. *Görmezlikten gel-, ya da görmemezlikten gel-* gibi örneklerin yaygın bir kullanımı olduğu bilinmektedir.

Türkçe Sözlükte² anlamamazlıktan gel- “bir şeyi anladığı halde anlamamış, farkına varmamış gibi davranmak”; bilmezlikten gel- “tecehülüarif, bilmiyor gibi davranma”; içimemezliğe gel- “duymazlıktan gelmek”; içimezliğe getir- veya içimezlikten gel- “işitmemiş, duymamış gibi davranmak, aldırmamak”; görmemezliğe gel- “görmemiş gibi davranmak”; görmemezlikten gel- “görmemiş gibi davranmak, aldırmamak” görmezlikten gel- “görmemiş gibi davranmak”; tanımazlıktan gel- “bir kimseyi tanıdığı halde tanıımıyormuş gibi davranmak”; duymazlıktan gel- “ilgilenmek istemediği için duymamış gibi davranmak” gibi bazı örnekleri görmektediriz.

Görmezlikten gel-, ya da görmemezlikten gel- Çeklindeki örneklerdeki anlama bakacak olursak; her ikisinde de “görüp ancak görmemiş gibi davranma” Çeklinde bir anlam çıkmaktadır. Dolayısıyla aralarında anlam ayırıcı bir özellik görünmemektedir. Burada en dikkat çekici olan nokta, *görme+mez+lik+ten gel-* biçiminde olumsuz bir yapı üzerine ikinci bir olumsuz yapının gelmesidir. Bu durum gemsettin Sami’nin de belirttiği üzere galat olmakla birlikte ölçünlü dilde geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Tarihî metinlerden Süheyl ü Nev-bahâr’da ÇuÇekilde bir örnek geçmektedir. *Zîrâ Banûnun yüzün görmezlikten gelinesin* (SN 63a 8-9)

¹ Muharrem Ergin, **Türk Dİlİlgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1993, s. 318/576.

² **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

ğemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî’de görmezlik kelimesini ÇuÇuilde açıklar: görmezlik: “körük, görmeyiş” Arkasından görmezliğe gel- yapısı için ise, “bilitizam görmez gibi olmak, tegafül” anlamlarını verir. ğemsettin Sami, burada “görmememezliğe gel-” biçiminde bir kullanımın da galat olduğunu söylemektedir.³ Ayrıca bilmezlik kelimesi için, “bilmeyiş, cehl” anlamlarını verir ve bilmezliğe gel- yapısı için de, “bilmemezliğe gel- demeli” ÇuÇuilde bir açıklama yaparak *tecahül etmek* anlamını vermiştir.⁴

M. Bahaddin Yeni Türkçe Lügat adlı eserinde *bilmez* kelimesini açıkladıktan sonra, bilmezlikten gel- (bilmemezlikten gel-) yapısı için “*bildiği halde bilmiyormuş gibi görünmek, tecahül*” anlamlarını verip, yaygın olan kullanımın *bilmemezlik* olduğunu ifade eder.⁵

Ahter-i Kebir’de tenâkür kelimesi, “*bilmezlenmek, tecahül gibi*” anlamlar verilerek açıklanmıştır.⁶

ÇuÇu Türkiye Türkçesinde bugün pek kullanmadığımız ancak tarihî metinlerdeki örneklerde daha çok rastladığımız -maz+lan-; mez+len- yapısı bu noktada görülmektedir. Burada ÇuÇu itibarıyla, -maz, -mez olumsuz sıfat fiil eki üzerine -la isimden fiil yapım eki ve -n fiilden fiil yapım ekinin geldiğini görmekteyiz.

-maz+lan-; mez+len- yapısı ile ilgili ilk bilgiyi Jean Deny’nin Grammaire De la Langue Turque (Dialecte Osmanlı) adlı eserinde görmekteyiz. Deny, -ma-mez-lik gibi yapıları anlattıktan sonra, “*işitmez görünmek*” anlamında iÇtmezlen- fiilinin kullanıldığını söyler.⁷

Kononov, -maz+lan-; mez+len- yapısı ile ilgili olarak, Deny’nin verdiği bilgileri tekrar etmekle yetinir.⁸

Muharrem Ergin, partisipler konusunda -maz, -mez’i anlattıktan sonra, Eski Anadolu Türkçesinde ekin bugünkünden farklı bir kullanıÇının da *bilmezlen-* ÇuÇuilde olduğunu ifade etmektedir.⁹

-maz+lan-; mez+len- yapısı, gerek Tahsin Banguoğlu¹⁰ gerekse Tahir Nejat Gencan¹¹ tarafından ele alınmamıştır.

Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde -maz+lan-; mez+len- yapısı ile ilgili olarak Türkçe Sözlük’te¹² sadece *bil-* fiilinin kökünden Çu örnekleri görüyoruz.

Bilmezleme “*bilmezlemek işi, teşhil*”; bilmezlemek “*bir kimseyi bir şey bilmez göstermek, teşhil etmek: birini bilmezlemek*”; bilmezlenmek “*bilmiyor gibi görünmek, bilmezlikten gelmek, tecahül etmek, meseleyi bilmezlemek*”

Tarihî sözlüklerden Lehcetü’l-Lügat’ta bilmezlen- fiili, “*bilinen nesneyi bilmezlenmektir*”¹³ ÇuÇuilde anlamlandırılmıştır.

³ ğemsettin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Dersaadet 1317, s. 1196.

⁴ Age, s.333.

⁵ M. Bahattin, **Yeni Türkçe Lügat**, Ğstâbul Evkaf-ı Ğslâmiye Matbaası.

⁶ Mustafa Ahteri, (Hacı Ahmet Hulusi...) **Ahter-i Kebir**, Matbaa-i Amire, Ğstâbul 1310.

⁷ Jean Deny, **Grammaire De la Langue Turque (Dialecte Osmanlı)** Ali Ulvi Elöve Çevirisi 1941. s.1022.

⁸ A.H. Kononov, **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka**, Moskova 1956., Multilingual Yayınları, Ğstâbul 2001. s.159.

⁹ Muharrem Ergin, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yayınları, Ğstâbul 1993, s. 318/576.

¹⁰ Tahsin Banguoğlu, **Tükçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

¹¹ Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

¹² **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

¹³ ğeyhülislâm Mehmet Esat Efendi, **Lehcetü’l-Lügat**, Hazırlayan: Ahmet Kırkkılıç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ahmet Vefik PaÇânın Lehçe-i Osmanî'sinde içmezlen- fiili “sağırılığa vurmak, sağırılıktan gelmek, tesallüm”¹⁴ biçiminde anlamlandırılmıştır.

Tarama Sözlüğü'nde konu ile ilgili olarak Çu örnekleri bulabilmekteyiz.

açmazlan- “açılmak istememek”; beğenmezlen- “bilmez gibi görünmek, tecahül etmek”; içmezlen- “içmez görünmek”; işitmezlen- “işitmemezliğe gelmek”; uyumazlan- “uyumazlanmak, uyumaz görünmek”; görmezlen- “görmez gibi davranmak, görmezden gelmek”

Türkiye Türkçesi ağızlarında da -maz+lan-; mez+len- yapısı yaygın bir kullanıma sahip olmamakla birlikte varlığı görülmektedir.

bilmezlen- “bilmez gibi görünmek” *Falaka, Bayındır, İzmir, İstanbul, Çorum, Muradiye Taşköprü, Kastamonu* ağızlarında görülmektedir.¹⁵

Modern Türk lehçelerinde -maz+lan-; mez+len- yapısı görülmemektedir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde yardımcı fiillerle Çu kullanımlarını görmekteyiz.

eÇtmemezliye vurmağ (ğoymağ) “kendini sağır gibi, duymaz gibi göstermeye çalışmak, önem vermemek, meraklanmamak, kulak kabartmamak.” (ATS)

görmezliye urmak (salmak), “kasî olarak kendini kör gibi göstermek” (ATS)

Tarihî metinlerde ur- yardımcı fiili ile de bu anlamın elde edildiği Çu örneklerde görülmektedir.

Bu kez çün geliser yüzünçi çevür

Görürseñ ne var anı görmeze ur (SN/1532)

Görmeze urup geçelden ol perl-sîmâ bizi

Aklumuz gibi geçipdür sabrumuz ârâmumuz (YBD 162/4)

Gözden çıkardı ağlamağ ile yaÇım gibi

ğimdi Fakiri taÇa tutar görmeze urur (YBD 107/3)

Çındi gine ol gelicek gine anı görmezlige ur (SN 70/b7)

Görüldüğü üzere, görmeze ur- “görmezlikten gelmek” anlamında kullanılmıştır.

ğâhit-bâzlık idüp eydür ahı

İşitmeze urmağ il iñen dahı (SN/3386)

Çimeze ur- fiili de “duymuyormuş gibi, işitmiyormuş gibi davranmak” Çekinde bir anlamda kullanılmıştır.

Bana hicrün cevri der bî-had urursın bilmeze

Sanki çihrem zerdi dâyim hâli takrîr eylemez (MN 351/2)

Yukarıdaki örnekte de geçen bilmeze ur- “bilmezlikten gelmek, bilmiyormuş gibi davranmak” anlamlarında kullanılmıştır.

Osmanlı Türkçesinde de -maz+lan-; mez+len- yapısının kullanıldığını Eski Anadolu Türkçesi özellikleri de gösteren ve 17. yüzyılda nesir biçiminde yazılmış Çolan *Süheyl ü Nev-bahar*

¹⁴ Ahmet Vefik PaÇa *Lehçe-i Osmanî*, Hazırlayan: Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁵ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1993.

adlı eserde de görmekteyiz.¹⁶ Burada da *görmezlen-* fiili, “*görmemiş gibi davranmak, görmezlikten gelmek*” gibi bir anlamda kullanılmıştır.

Ağık galip olup andan sonra hicabı koyup bağ tarafına doğru dolandı. ğehzadeye karġu yürüdi. Yani görüp *görmezlendi*. (SN 69a9)

Tarihî metinlerde *-maz+lan-*; *mez+len-* yapısı ile ilgili olarak Ğu öneklere ulaġık.

Yapmış olduğumuz taramada en fazla kullanımın *bil-* fiili ile olduğunu gördük. *Bil-* fiilinin zarf-fiilli yapıları ve geniġ zaman çekimli biçimlerini görmekteyiz.

Pâdiġah-ı âlem bu Hacı Ğayı bilür idi, lâkin *bilmezlenüp* su‘al eyledi. (GSM/13a)¹⁷

Bir bölük üftâdeyi *bilmezlenip* etme helâk

Böyle Ğeylerden beġim kan olduğun bilmez misin (ġGD 248/2)

Muhyî‘yi *bilmezlenürsin* ey vefâsuz dil-rübâ

Sen degül miydün anuñla cahd ü peymân eyleyen (MD 125a)

Baki‘nin *bilmezlen-* redifli gazeli bu konuya verilebilecek en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

Hadden efzûn mihrüm ol nâ-mihribân *bilmezlenür*

Hep bilür çok sevdüğüm ammâ hemân *bilmezlenür* (BD 73/1)

Âġnâlık vormeyüp bîġâne resmin kullanur

Nâz ider her gördüğince bir zaman *bilmezlenür* (BD 73/2)

Ėlifat-ı hâl-i dervîġeculüvv-i Ğân komaz

Hep bilür ahvâli Ğân-ı kâm-rân *bilmezlenür* (BD 73/3)

Gamzesi zahm urdugınca lacli dermân itmede

Gerçi kim dil derdin ol âġûb-ı cân *bilmezlenür* (BD 73/4)

Nâz u istigna ile Bâkîye tokınmaz geġer

Râst gelse yolda ol serv-i revân *bilmezlenür* (BD 73/5)

Göricek *bilmezlenür* vardukça istiġna ider

Gelmeġe anunla güyâ ,ahd ü peymân olmadı (YBD/459)

Benüm her hâlümi hâl-i siyâhuñ

Bilür *bilmezlenür* yüzi karadur (FD 26/2)

Nâz eyleyüp *bilmezlenüp* cânâ tegâfûl eyleyüp

Kimdür Tûrâbî dir isen mahzûn u magbûnuñ senün (ETD 17/5)

İġkumı çünkim bilür *bilmezlenürsin* dil-berâ

Fâġ der yaġım dime âlemde bildüm bilmedüm (ED 169/3)

Cahil, hikmet sözünü iġtip dıhk eder, *begenmezlenür*. (TS Mevahib XVI)

Nice bir pinhan yanam ol bilüben *bilmezlene*

¹⁶ Yusuf Tepeli, (Mensur) Süheyl ü Nevbahar, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1999.

¹⁷ Halil Ğalcık, Oġuz Mevlüd, *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.14.

BaÇaçıp razım önünde âğkâr etsem gerek (CSTD CLXXXIV/3)

17. yüzyıl divan Ėairlerinden *Nâbî*'nin 11 beyitlik *bilmezlenür* adlı gazeli, bu yüzyıl için konumuzla ilgili olarak verebileceğimiz en güzel örneklerdendir.

Mübtelâsı olduğum dilber *bilür bilmezlenür*

Sergüzeğ-i i mihrini ezber *bilür bilmezlenür* (NAD 242/1)

Pay-bûsile Ėref-yab olduğunda zevk ider

Nüktelerle Ėveler eyler *bilür bilmezlenür* (NAD 242/2)

Yalnız çeğnüm degül sahba vü sâkî la'î-i cam

Leblerün rengin mey-i ahmer *bilür bilmezlenür* (NAD 242/3)

Ėinci olarak en fazla gördüğümüz fiil *gör-* fiilidir. *Gör-* fiilini de, geniÇzaman, zarf-fiil ve sıfat-fiil yapılarıyla görmekteyiz.

Ne fettânsın görüp *görmezlenürsin*

Kiğnün tuymadın gönlin kaparsın (ÜÇD 225/3)

Kim ola gönlin alup Ėhâkı mağbûn eyleyen

Dün görüp *görmezlenen* bî-rahm u fettân olmasun (ÜÇD 220/6)

Zamân mekân ise ta,bîr-i nâ-pezîrâdır

Görür de göz yine *görmezlenir* bu rû'yâyı (AD 4/4)

Nihâl-i kâmetinün mivesidür Ėvesi yânın

Bizi *görmezlenür* güyâ aramızda ,adavet var (YBD/60)

Ėmâz-ı ,ayn idüp beni *görmezlenür* o Ėh

Yohsa arada hâ'ıl olur mı duhân-ı âh (NED 417/1)

Derdmende dest-gîr ol her zamân

Key sakın *görmezlenüp* gitme i cân (MPR Ė6b 1171)

Görmezlenür bu bülbülin igmâz-ı ayn ider

Gül-gûn ider siriğlüm o gonca-femün gözi (KRD/312/2)

Hayrettin PağaCezayir'den çıkup giderken Andarya gemilerini seçti, lâkin *görmezlenüp* mukayyet olmadı (TS /Tuhfetü'l-Kibar)

ol- fiilinin zarf-fiilli Ėı kullanımlarını görüyoruz.

Cihân Ėrîne sayd *olmazlanurken*

Bu dil avlandı ol âhû-Ėkâra (KAD 39a/11)

Cihân Ėrîne sayd *olmazlanurken*

Ėikâr itdi beni âhû-yı Ferruh (KAD 57b/6)

Cihân Ėrîne sayd *olmazlanurken*

Ėikâr itdi beni âhû-yı Ėeh Cem (KAD 110b/5)

işit- fiilinin zarf-fiilli Ėu yapıları görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bâzı sözünü zarafetle *işitmezlenesin*
Girü söyletmek için anı lebinden *Çoasın* (YBD/327)
Ben hâlüm ağladukça *işitmezlenüp* gülüp
Durmaz kaçır bu hıçmımdur yâ *Çtâb-ı nâz* (MD 70b/7)
Adûnuñ yanından geçüp bî-direng
İşitmezlenüp kılma âheng-i ceng (CK 462)
Ne revâdır eriÇ nâle vü feryâd göğ
Sen *işitmezlenesin* nâle vü efgânımı (ğD 183/2)
iç- fiilinin geniÇ zaman çekimli Çu yapıları kullanılmıÇtır.
Cigerüm kanın içir câm-ı mey *içmezlenür* âh
Bu da ne Çve mi ki âh meded vâh meded (AMD 11/4)
İçmezlenürdi meclis-i gülÇade gonca lîk
ğebnem güç ile koydı anuñ agzına Çarâb (MED 7/4)
İçmezlenürdi meclis-i gülÇade gonca lîk
ğebnemler üÇdikoydı anuñ agzına Çarâb (MED 12/2)

vir-, git-, it-, ak-, bak-, tur-, sev- fiillerinin genellikle zarf-fiilli Çukullanımları görülmektedir.

Ne safadur baña sen bûseni *virmezlenesin*
Ben alam leblerüñi ağzuma yıl-vârî öpem (CSTD CCXXXVI/2)
Ne var kızlansa el *virmezlenüp* dâyim baña dünyâ
Çof erden arta kalmıÇ kâhbe zendür bî-vefâ dünyâ (GMAD 12 /1)
Atdı müjgân okların ben pâke bir yâ kaÇu hûb
Nâz idüp *virmezlenürken* çeÇm-i ,âlem-bîne cûb (GMAD 32 /1)
Giden lutf iline *gitmezlenürken*
Çden nâzı yine *itmezlenürken* (ÇHS/1065)
Giden lutf iline *gitmezlenürse*
Çden nâz-ıla meyl *itmezlenürse* (ÇHS/1066)
Öñinden su bigi *akmazlayıncı*
Yüzümi göricek *bakmazlayıncı* (ÇHS/1067)
Sürâg-ı vasla cür'et eylesem *turmazlanur* gitmez
O Çûhuñlutf-ı bî-ârâmı ma'nâsındadır göñlüm (ND 286/6)
Egerçi ,âÇkı *sevmezlenürsin* sevdiğüm kendün
Velî görseñ nice cânlar virür la,i-i Çker-candün (BED269/1)

-maz+lan-; mez+len- yapısı Türkiye Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olmamakla birlikte Kemal Tahir'in Devlet Ana adlı eserinde yapının birçok örneğini görmek mümkündür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-Sarhoḡmusun Aliḡa Bey, sakın kulaḡın mı *duymazlandı*? (DA 382); Allah'ı saymayan sultanı sayar mı? Babam bunu bildiḡinden *olmazlandı* (DA 338); Hayır kervan *geçmezlenince* yollar silinir. Neden *geçmezlenir* kervan? Güven ister çünkü tüccar takımı... (DA 51); Savaḡı *gelmezlenir* uca... (DA 102); Herif *satmazlansa*, bilmem n'olur? (DA 236); Koca Tanrı biraz düḡündü, naza vurup biraz da *olmazlandı*. (DA 419); -Benim "gelmez" dememle geleceḡi olan *gelmezlenmez* korkma! (DA 296); Kızın yalvarmasına dayanamadı da *vermezlendi* mi? (DA 539); Herif koca bir sancak beyine kızı neden *vermezlendi*? (DA 262) -Aliḡa alçaḡına *vermezlenmesi*... Karı düḡünü bilinir, biraz da *ḡapçılığı*... (DA 338)

Son olarak Türkiye Türkçesinde *gör-* fiili ile yaygın olarak kullanılan aḡıdaki örnekleri anlam açısından deḡerlendirelim.

Ahmet, okulun bahçesinde dün beni *görmezlikten* geldi.

Ahmet, okulun bahçesinde dün beni *görmemezlikten* geldi.

Ahmet, okulun bahçesinde dün beni *görmezlendi*.

Ahmet, okulun bahçesinde dün beni *görmezden* geldi.

Ahmet, okulun bahçesinde dün beni gördü de *görmemezlikten* geldi.

Yukarıda Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan örneklerde de görüldüğü üzere, yapılar farklı olmakla birlikte aralarında anlamca bir fark bulunmamaktadır. *-ma+maz+lık*; *-me+mez+lik* gibi yapılarda iki olumsuz yapının üst üste gelmesi Türkçe açısından farklı bir durum olarak görülürse de, Türkiye Türkçesinde geniḡbir kullanıma sahiptir. Bu durum ğemsettin Sami¹⁸ gibi düḡünenler tarafından galat olarak deḡerlendirilmiḡtir. 2005 yılında yayımlanan Yazım Kılavuz'unda¹⁹ *-ma+maz+lık*; *-me+mez+lik* yapılarına yer verilmiḡtir. (*bilmemezlik*, *bilmezlik*; *görmemezlik*, *görmezlik*).

Sonuç

-maz+lan-; *mez+len-* yapısı, Türkçenin Eski Anadolu Türkçesinden baḡlayıp özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde daha yaygın, günümüzde ise bir iki kelimedeki kullanımıyla varlığını sürdürmektedir. *Bilmezlen-* "bilmiyor gibi görünmek, bilmezlikten gelmek, tecahül etmek".

Tarama yaptığımız kaynaklarda *-maz+lan-*; *mez+len-* yapısının, *bil-*, *gör-*, *ol-*, *işit-*, *vir-*, *git-*, *it-*, *ak-*, *bak-*, *tur-*, *iç-* ve *sev-* fiilleriyle yaygın kullanımlarını gördük.

-maz+lan-; *mez+len-* yapısının, Türkiye Türkçesinde ilerleyen yıllarda daha sık bir kullanım alanına sahip olacağını tahmin etmekteyiz. Bu ve buna benzer Türkçenin gramer yapısına uygun eski biçimlerin yaygın olarak kullanılması, Türkçe açısından bir zenginliktir. Bu tür kullanımlar, daha kısa cümleler kurulmasına yardımcı olacaktır. *Ahmet gördü de görmezlikten geldi*, yerine kısa bir biçimde *Ahmet görmezlendi* diyebiliriz. Türkçe, gramer açısından doğru olan bu tür yapıları kullanmaktan geri durmamalıdır. Ayrıca *-maz+lan-*; *mez+len-* yapıları kelimeler sözlükte birer madde baḡ kelime olarak da yer alabilecektir. *görmezlen-*; *bilmezlen-* gibi...

¹⁸ ğemsettin Sami, age., s.1196 (*-ma+maz+lık*; *-me+mez+lik* yapısı ayrıca deḡerlendirilecek bir makale konusu olabilir)

¹⁹ Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

KISALTMALAR:

- AD: Asaf Divanı
AHD: Azmî-zâde Hâletî Divanı
AMD: Amrî Divanı
ATS: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü
BD: Bâkî Divanı
BED: Behîçî Divanı
CK: Cilâû'l-Kulûb
CSTD: Cem Sultanın Türkçe Divanı
DA: Devlet Ana
ED: Enverî Divanı
ETD: Ereğlîli Turâbî Divanı
FD: Figânî ve Divanı
GMAD: Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı
ĞHS: Ğznikli Hümami-Sinâme
KAD: Karamanlı Aynî ve Divanı
KRD: Kütahyalı Rahimî ve Divanı
MD: Muhyî Divanı
MED: Mesîhi Divanı
MN: Mecmu'âtün-Nezair
MPR: Müridî ve Pend-i Rical Mesnevisi
NAD: Nâbî Divanı
ND: Nâmî Divanı
NED: Nev'î Divanı
RD: Rahîmî Divanı
SH: Siname-i Hümamî
SN: Sühey ü Nev-bahâr
SN: Sühey ü Nev-bahâr (17 yy)
ğD: ğeyhi Divanı
ğGD: ğeyh Galip Divanı
TS: Tarama Sözlüğü
ÜÇD: Üsküplü Ğhak Çelebi Divanı
YBD: Yahya Bey Divanı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

TARANAN ESERLER

- ALTUN, Kudret, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı**, Özlem Kitabevi, Niğde, 1999.
- ALTUN, Mustafa, **İznikli Hümmami-Siname**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- ASLAN, Mustafa, **Muhyî Divanı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- AYDEMİR, Yağar, **Behiştî Divanı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- BÖLKAN, Ali Fuat, **Nâbî Divanı I**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- CANPOLAT, Mustafa, **Mecmu'atün-Nezair**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- CEYLAN, Ömür, **Asaf Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- ÇAVUĞOĞLU, Mehmed, M. Tanyeri Ali, **Üsküplü İshak Çelebi, Divan, Tenkitli Basım**, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.
- ÇAVUĞOĞLU, Mehmet, **Amrî Divanı**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- DÖLÇÖN, Cem, **Süheyl ü Nev-bahâr**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- ERSOYLU, Halil, **Cem Sultan'ın Türkçe Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- ÖNALCIK, Halil, Oğuz Mevlüd, **Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- ŞEN, Mustafa-Kurnaz Cemal, **Şeyhi Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- KALKIĞIM, Muhsin, **Şeyh Galip Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.
- KARAHAN, Abdülkadir, **Figânî ve Divançesi**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1996.
- KILIÇ, Atabey, **Mürîdî ve Pend-i Rical Mesnevisi**, Kayseri, 2001.
- KURNAZ, Cemal, Mustafa Tatçı, **Enverî Divanı, (Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı)** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- KÜÇÜK, Sabahattin, **Bâkî Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1994.
- MENGİME, **Mesihî Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- MERMER, Ahmet, **Karamanlı Aynî ve Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MERMER, Ahmet, **Kütahyalı Rahimî ve Divanı**, Kitapsarayı, İstanbul 2004.
- OKUYUCU, Cihan, **Ereğlili Turabi Divanı**, İstanbul 2004.
- ÖZKAN, Mustafa, **Cilâ'ül-Kulûb**, İstanbul 1990.
- TAHİR, Kemal, **Devlet Ana**, Tekin Yayınevi, İstanbul Ocak 1084.
- TULUM, Mertol-M. Ali Tanyeri, **Nev'î Divanı**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN KARŞILAŞTIKLARI İSTENMEYEN ÖĞRENCİ DAVRANIŞLARI VE BU DAVRANIŞLARLA BAŞA ÇIKMA YOLLARI

İbrahim ÇANKAYA*
Hürşit ÇANAKÇI

ÖZET

Bu çalışmanın amacı sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları ve bu davranışlara karşı uyguladıkları çözüm yollarını tespit etmektir. Araştırmanın çalışma evrenini 2010-2011 yılı eğitim-öğretim yılı güz döneminde Elazığ İli Merkez İlköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, çalışma evreni içerisinde tesadüfi olarak belirlenen ve yüz yüze görüşülen 60 sınıf öğretmeni üzerinden yürütülmüştür. Yüz yüze görüşülen öğretmenlerden 38 öğretmenin cevapladığı görüşme formlarındaki yazılı veriler “Nvivo 7” nitel veri analizi programında değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin sıklıkla karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları arasında; “*derse ilgisiz olma*”, “*kopya çekme*”, “*fiziksel ve sözlü şiddet*”, “*öğretmene karşı saygısızlık*”, “*sorumluluk üstlenmeme*”, “*dersin düzenini bozma*” ve “*gruplaşma*” yer almaktadır. Öğretmenlerin istenmeyen davranışlara karşı başvurdukları çözüm yolları arasında ise; “*rehberlik-danışmanlık yapma*”, “*yüzleştirme*”, “*sorumluluk kazandırma*”, “*cezalandırma*”, “*ödüllendirme*” ve “*sosyal destek sağlama*” gibi kısa ve uzun vadeli çözüm önerileri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf öğretmeni, disiplin, istenmeyen davranışlar.

UNDESIRABLE STUDENT BEHAVIORS FACED BY CLASSROOM TEACHERS AND WAYS OF COPING WITH THIS BEHAVIORS

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the undesirable student behaviors faced by the classroom teachers and the solutions they apply to these behaviors. The population of the research comprises of the class teachers who worked in the Elazığ Province Central Elementary Schools during the 2010-2011 fall semester. The sample of the research was carried out on the 60 class teachers who were selected randomly among the population and who were interviewed face to face. The data written in the interview forms which were answered by the 38 teachers among the teachers who were interviewed face to face was evaluated with the “Nvivo 7” qualitative data analysis program. “*Being irrelevant to the course*”, “*cheating*”, “*physical or verbal violence*”, “*being disrespectful to the teacher*”, “*refusing responsibility*”, “*disturbing the order in the class*” and “*grouping*” are among the undesirable student behaviors frequently faced by the teachers. The short or long run solution suggestions such as “*guidance-counseling*”, “*confrontation*”,

---

* Yrd. Doç. Dr., Mevlana Ü. Eğt. Fak. Eğt. Bil. Böl. El-mek: ihcankaya@hotmail.com

“responsibility training”, “punishing”, “rewarding” and “providing social support” are among the solutions to which the teachers appeal against the undesirable behaviors.

Key Words: Classroom teacher, discipline, undesirable behaviors.

1. GİRİŞ

Farklı kültürlerden ve sosyoekonomik düzeylerden gelen, kişilikleri, gereksinimleri, algıları, tutumları, seçimleri birbirinden farklı olan öğrenciler aynı sınıf ortamında bir araya gelmektedirler. Bu kadar farklı özelliklere sahip olan öğrencilerin, aynı sınıf ortamını sorunsuz biçimde paylaşmaları oldukça zordur. Öğrencilerin istenmeyen davranışlarının anlaşılması, daha iyi öğrenme ve öğretme süreci için bir gereklidir (Türnükçü, 2006: 3). Problem davranışları çözmek veya oransal olarak azaltmaya çalışmak başka sınıf öğretmenleri olmak üzere okul yönetimlerinin de gündemini meşgul etmektedir. Bu nedenle bu tür problem davranışların iyi tanımlanıp, nedenlerinin bilinmesi ve bu tür problemlere karşı etkili çözüm stratejilerinin uygulanması ile okullarda zaman ve kaynak israfının önüne geçilebilir. Bunun için istenmeyen öğrenci davranışlarının iyi tanımlanması, nedenlerinin iyi bilinmesi ve davranışa göre etkili çözüm stratejilerinin uygulanması gerekmektedir. Öğrenci davranışlarının istenlik olup olmaması, davranış gösteren kişinin özelliklerine, davranışın meydana geldiği sosyal koşullara ve toplumsal yargılara bağlanabilir (Bağcı, 2001: 95). Yaygın olarak görülebilen istenmeyen öğrenci davranışları arasında; küfürlü konuşma, başkalarını rahatsız etme, işini yaparken özen göstermeme, dersi dinlememe, sınıfta başkaları konuşurken konuşma, ders dışı konularla ilgilenmek, arkadaşlarını engelleme, arkadaşına veya öğretmenine kaba ve saygısız davranma, okul eşyalarına zarar verme, devamsızlık, kopya çekme gelmektedir (Baloğlu, 2001: 21). İstenmeyen davranışlar ile ilgili alan yazında yer alan tanımlardan bazıları şunlardır: “Öğrencilerin öğrenmesini engelleyen davranışlar, öğretmeni ve arkadaşıyla etkileşimine zarar veren davranışlar, okul eşyalarını veya kişilerin özel eşyalarının zarar görmesine yol açan davranışlar” (Küçükahmet, 2001: 112) istenmeyen davranışlar olarak tanımlanmıştır. Sınıf ortamında eğitim ve öğretim etkinliklerini olumsuz yönde etkileyen her türlü davranış, istenmeyen davranış olarak nitelendirilir (Çelik, 2000: 164). İstenmeyen öğrenci davranışlarını Öztürk (2001: 141) akademik, sosyal ve ortama zarar verici istenmeyen davranışlar olarak üç grupta sınıflandırmıştır. Genel anlamda okullarda eğitimi engelleyen her tür davranış, istenmeyen davranışlar olarak da nitelendirilebilir. İstenmeyen davranışlar özellikle okul güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Bu tür davranışlar karşısında öğretmenlerin başvurdukları yaygın yöntemler arasında; küçük yanlışları görmezden gelme, kışkırtıcı eylemleri görmezden gelme, göz ilgisini kurma, yaklaşma, uyarma, azarlama, yerini değiştirme, espri yapma, ara verme, konuşma, hak ve ayrıcalıktan yoksun bırakma, sınıfta alıkoyma, isteğini yapmama, ailesiyle ilişki kurma, anlaşma yapma, fiziksel olmayan ceza verme (Bağcı ve Baloğlu, 2001: 149) yer almaktadır.

İstenmeyen davranışların kontrol edilebilmesi, önlenmesi veya etkili yönetilebilmesi istenmeyen davranışın nasıl yaklaşıldığına bağlıdır. Okulun genel disiplin politikası istenmeyen davranışların yönetilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Bu açıdan disiplin yaklaşımları başlıca 2 kategoride sınıflandırılabilir: A- Olumlu disiplin yaklaşımı; yönlendirici disiplin, önleyici disiplin, öğretici disiplin, sorumluluk bilincini geliştiren disiplin, ahlaki disiplin bu kategoride yer almaktadır (Uzun, 2005: 59).. B- Olumsuz disiplin yaklaşımları; cezalandırıcı, bastırıcı, kollayıcı, kıyaslayıcı ve dengesiz disiplin (Uzun, 2005: 29).

Olumlu disiplin yaklaşımları olumsuz davranış ortaya çıkmadan önce uzun vadede önlem almaya yönelik iken, olumsuz disiplin yaklaşımları ise problemi bastırıcı ve sadece olumsuz sonuçları engellenemeye yöneliktir. Olumsuz disiplin yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilen kısa vadeli önlemler ile okullarda meydana gelebilecek bir felaket anında müdahale etme

hedeflenmektedir. Bu tür önlemler olumsuz davranışın uzun vadede önlemekten uzaktır (Schick ve Cierpka, 2005: 27). Uzun vadeli önlemler ise; okul güvenliğini tehdit eden risk faktörlerini azaltmaya yönelik olup, okul-aile-sivil toplum işbirliğini kapsayan klasik okul güvenliğini önlemlerinin dışında değerlendirilebilir. Öğrenci aileleri ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak, öğrencinin başarısını desteklemek, sosyal faaliyetlere önem vermek, öğrenciye yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetleri vermek, yoksul öğrencilere yönelik maddi destek sağlamak ve değerler eğitimi uzun vadeli önlemler arasında yer almaktadır (Schick ve Cierpka, 2005: 29). Bu bağlamda öğretmenlerin, istenmeyen öğrenci davranışlarına karşı hangi kısa, orta ve uzun vadeli müdahale yolları ile yaklaşımları bu araştırmanın problem durumunu teşkil etmektedir. Bu problem durumu ekseninde aşağıda ifade edilen iki soruya cevap aranmıştır:

- ✓ Öğretmenlerin sıklıkla karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları nelerdir?
- ✓ Bu tür davranışlara karşı öğretmenler hangi başa çıkma yollarına başvurumaktadırlar?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı, araştırmacının esnek olmasını, toplanan verilere göre araştırma sürecini yeniden biçimlendirmesini ve gerek araştırma desenini gerekse toplanan verilerin analizinde tümevarıma dayalı bir yaklaşım izlemesini gerektirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 259).

2.2. Araştırmanın Evreni

Bu araştırmanın evreni 2010-2011 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Elazığ İl Merkezinde bulunan ilköğretim okullarında görev yapan ilköğretim birinci kademe sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları, araştırma evreninde bulunan ve tesadüfi olarak belirlenen 60 sınıf öğretmeni ile yüz yüze görüşülerek dağıtılmış, öğretmenlerin görüşlerini görüşme formuna yazarak bildirmeleri istenmiştir. Görüşlerini yazılı olarak ifade eden 38 öğretmenin görüşleri değerlendirmeye alınmıştır.

2.3. Görüşme Formu

Araştırmada, sınıf öğretmenlerine yönelik olarak, 2 sütundan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Sütunların birinde en sık karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışının ismini yazmaları, karşılarındaki sütuna ise bu problemi nasıl çözmeye çalıştıklarını yazmaları istenmiştir. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunun geçerliliği için üç ölçütler dikkate alınmıştır:

- 1- Bu çalışmada katılımcı teyidi kullanılmıştır. Öğretmenler açık uçlu ifadelerin hepsine cevap vermiştir.
- 2- Veriler öğretmenler ile yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir.
- 3- Öğretmenlerin ileri sürdükleri görüşlerin ve önerilerin ana temayı (istenmeyen davranışları) açıklayıcı nitelikte olması göz önünde bulundurulmuştur.

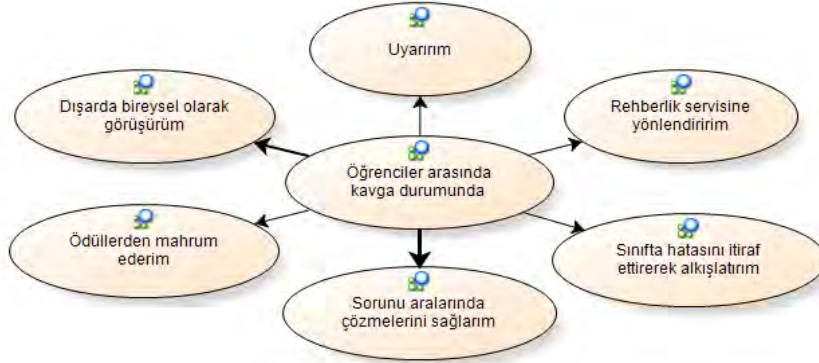
Bu ölçütler araştırmanın iç geçerliliğini kanıtlamaya yönelik ölçütler olarak kabul edilmektedir. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamaya yönelik birinci ölçüt, görüşme formunun iki akademisyen (kapsam geçerliliği açısından) ve ifadelerin bir dil uzmanı görüşü ile teyit edilmesidir. Güvenirliğe yönelik bir diğer ölçüt ise öğretmenlerin (birincil kaynaktan) görüşlerinin doğrudan aktarılması olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 264).

3. BULGULAR

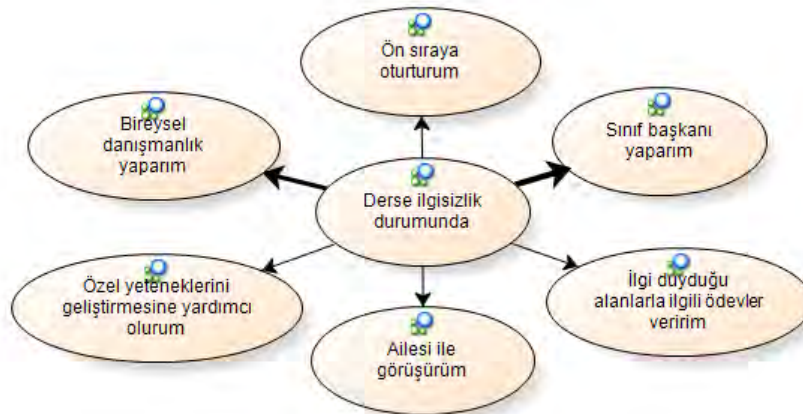
Bu araştırmada öğretmenlerin sık karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları ve bu problem davranışlara karşı hangi başa çıkma yollarını kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, öğretmenlerin istenmeyen öğrenci davranışlarına ve problem davranışlara yönelik tespit ve önerilerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Öğrenciler Arasında Kavga Durumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlerin en sık karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışlarının başında öğrenciler arasında gerçekleşen fiziksel ve sözlü kavgalar gelmektedir. Bu araştırmada öğretmenlerin bu durumlara karşı daha çok “sorunu aralarında çözmelerini sağlarım”, “bireysel olarak görüşürüm”, “ödüllerden mahrum bırakırım”, “uyarırım”, “hatasını itiraf ettirerek ödüllendiririm”, “rehberlik servisine yönlendiririm” gibi öneriler şiddet davranış sonrası olumsuz etkileri azaltmaya yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir. Burada öğretmenlerin şiddeti önlemeye yönelik uzun vadeli çözüm yollarına başvurmak yerine kısa vadeli (davranışın olumsuz etkisini azaltmak) çözüm yollarına daha fazla başvurdukları görülmektedir.

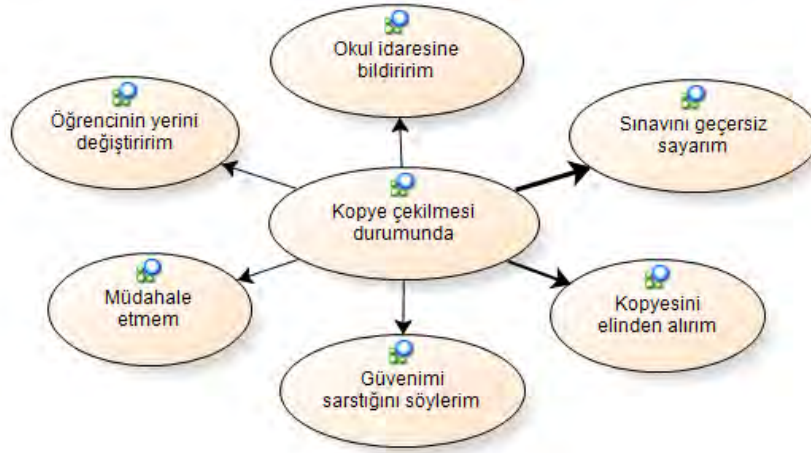
Tablo 2: Derse İlgisizliğe İlişkin Öğretmen Görüşleri

Turkish Studies

Öğretmenlerin sıklıkla karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışlarından biri öğrencilerin derse karşı ilgisiz olmalarıdır. Bu durum karşısında öğretmenlerin en sık kullanmış oldukları istenmeyen davranışa başa çıkma yolunun “öğrenciyi sınıf başkanı yaparım” gibi sorumluluk kazandırma çabası olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra “bireysel danışmanlık yaparım” yaklaşımı ile öğretmenlerin yüz yüze görüşmeyi uyguladıkları görülmektedir. Öğretmenlerin istenmeyen davranışlara karşıbaçurdukları diğer başa çıkma yolları arasında “ön sıraya oturtma”, “öğrencinin özel yeteneklerini geliştirmesine yardımcı olma”, “ailesi ile görüşme” yer almaktadır. Burada öğretmenlerin hem problem davranışın ortaya çıkmasını engellemeye (sorumluluk kazandırmak gibi) hem de problem davranışın olumsuz etkisini azaltmaya yönelik yollara birlikte başvurdukları görülmektedir.

Tablo 3: Kopya Çekilmesi Durumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

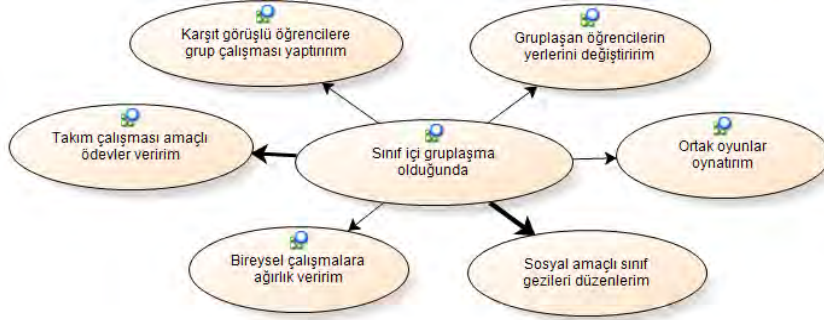
Diğer bir istenmeyen öğrenci davranış olan kopya çekme karşısında öğretmenlerin başvurdukları çözüm yolları arasında “sınavını geçersiz sayarım” ve “kopyasını elinden alırım” yollarına daha fazla başvurdukları görülmektedir. Bunun dışında öğretmenlerin sırasıyla kullandıkları diğer yollar “görmezden gelme”, “öğrencinin yerini değiştirme”, “ben dili ile yaklaşma” olduğu görülmektedir. Bu başa çıkma yollarının istenmeyen öğrenci davranışlarını önlemekten ziyade problemin neden olabileceği olumsuz sonuçları azaltmaya yönelik olduğu söylenebilir. Burada, öğretmenlerin klasik yazılı sınav değerlendirmesi dışında kopya çekmeyi önlemeye yönelik “performans değerlendirmesi” gibi alternatif değerlendirme yollarına başvurmadıkları görülmektedir.

Tablo 4: Öğretmene Karşı Saygısızlık Yapılmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri

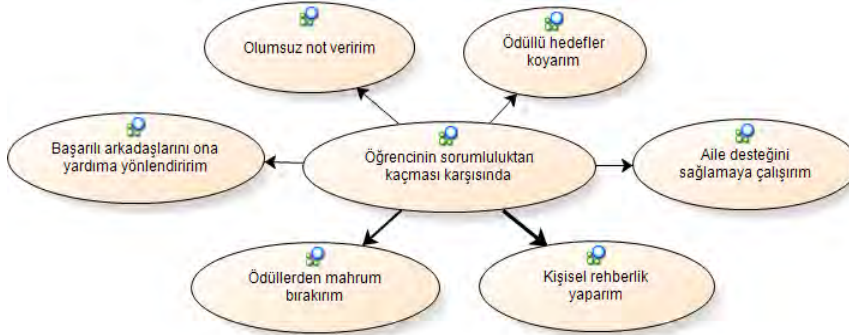
Öğretmenlerin karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları arasında üzerinde durulması gereken diğer bir problem öğrencilerin saygısız davranışlarıdır. Öğretmenlerin en çok üzerinde durdukları baş çıkma yolu ise “öğrencilerle özel olarak görüşmek” ve “ben dilini kullanmak”. Başurulan diğer yollar ise sırası ile şöyledir “empati kurma”, “davranışı görmezden gelme”, “dersten dışarı çıkarma”, “kızma” ve “disiplin kuruluna sevk etme”. Öğretmenlerin kendilerine karşı yapılan olumsuz davranışlara karşı sorunu kendilerinin çözmeye çalıştığı, sorunun çözümü için dışarıdan destek almaya daha az yöneldikleri görülmüştür.

Tablo 5: Sınıf Düzenini Bozmaya İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sınıf düzenini bozmaya yönelik istenmeyen öğrenci davranışlarına karşı öğretmenlerin sıklıkla önermiş oldukları “öğrencinin yerini değiştiririm” baş çıkma yolunun kısa vadeli bir çözüm yolu, “özel görevler veririm” yaklaşımının ise istenmeyen davranışları azaltmak amaçlı uzun vadeli sorumluluk kazandırmaya yönelik bir davranış olduğu söylenebilir. “Sözlü olarak uyarırım”, “ceza vererek korkutmaya çalışırım”, “göz teması kurarım”, “arkadaşlarına onu yalnız bırakmalarını telkinlerim” gibi önerilerin ise kısa vadeli ve olumsuz davranışın yol açabileceği gerilimi azaltmaya yönelik olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Sınıf İçi Gruplaşmaya İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sınıf ortamında sıklıkla görülebilen ve istenmeyen davranışlar arasında kabul edilen öğrenci gruplaşmalarına karşı öğretmenlerin çözüm önerilerine bakıldığında; “sosyal amaçlı sınıf gezileri düzenlerim”, “takım çalışmasına dayalı ödevler veririm”, “karşıt görüşlü öğrencilere ortak grup çalışması yaptırım” önerilerinin sosyal kaynaçmayı ve iletişimi güçlendirmeyi amaçlayan çözüm yolları olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Öğrencilerin Sorumluluktan Kaçmalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Öğrencilerin verilen ödevleri yapmaması kısaca sorumluluk üstlenmekten kaçınmaları durumunda öğretmenlerin daha çok başvurdukları “kişisel rehberlik yaparım” çözüm yolu öğretmenlerin istenmeyen davranışa karşı öğrencilerle yüz yüze iletişim kurmaya çalıştığını gösterirken, yine öğretmenlerin sıkça kullandıkları “öğrenciyi ödüllere mahrum bırakırım”, “olumsuz not veririm”, “ödüllü hedefler koyarım” başa çıkma yolunun ise kısa vadeli ancak sorumluluk kazandırmaktan uzak bir yol olduğu söylenebilir. Öğrenciye tutarlı davranış kazandırmada önemli bir destek olan “Aile desteğinin sağlanması” çözüm önerisinin ise daha az olarak önerildiği görülmektedir.

Öğretmenlerin genel olarak istenmeyen öğrenci davranışlarına karşı hem kısa vadeli hem uzun vadeli başa çıkma yollarına başvurdukları ancak kısa vadeli çözüm yollarını daha fazla kullandıkları görülmektedir. Kısa vadeli çözüm önerileri istenmeyen davranışın nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik olmayıp davranış bastırmaya yönelik olarak değerlendirilebilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada en çok karGlaGılan istenmeyen öğrenci davranıGının “öğrenciler arası kavgalar, derse ilgisizlik, öğretmene saygısızlık, kopya çekmek, sınıf içerisinde gruplaşma, dersin akışını bozmak ve öğrencinin sorumluluk üstlenmekten kaçması” olduğu öğretmen görüşleri çerçevesinde tespit edilmiştir. Bu tür istenmeyen davranıGıya karGı öğretmenlerin uyguladıkları baGı çıkma yolları kısa ve uzun vadeli önlemsel yaklaşımlar olmak üzere iki kategoride sınıflandırılabilir. “Olumsuz not vermek, göz teması kurmak, sözlü uyarıda bulunmak, yer değıştirmek, görev ve ödevler vermek, ödül ve ceza vermek” gibi önlemler kısa vadeli olup istenmeyen davranıGın tekrar ortaya çıkmasını engellemeye yönelik olmayıp, olumsuz etkileri azaltmaya dönük olan önlemlerdir.

“Aile ile işbirliği yapmak, bireysel rehberlik yapmak, sosyal faaliyetlerde bulunmak, birlikte ortak kararlar almak, sorumluluk kazandırmak, öğrencinin özel yeteneklerini geliştirmesine destek vermek” gibi önlemler ise uzun vadeli, olumsuz davranıGı değıştirmeye yönelik önlemler olarak değerlendirilebilir.

Literatürde yer alan farklı araGırmalar incelendiğinde istenmeyen öğrenci davranıGının bu araGırmada saptanan istenmeyen öğrenci davranıGarı ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yapılan araGırmalarda öğretmenlerin hem kısa vadeli hem de uzun vadeli baGı çıkma yollarına baGı verdikleri görülmüştür. Örneğin: Kılıç-Özmen (2009: 185) araGırmasında; “öğretmenlerin istenmeyen davranışlar karşısında uyguladıkları başa çıkma yolları en çoktan aza doğru sırasıyla birebir konuşmak, sözlü uyarı, kuralları hatırlatma, ailesiyle görüşme”, davranıGından dolayı üzüldüğünü söyleme (ben-dili) olduğunu saptamıştır. Özer (2009:108), öğretmenlerin en çok karGlaGıkları istenmeyen öğrenci davranıGarı arasında “sınıfta dikkat çekmek, izin almadan konuşmak ve yüksek sesle konuşmak, kavgaya etmek, arkadaşının üzerine yürümek, küfürlü konuşmak, sürekli gülme” nin yer aldığını ve öğretmenlerin en çok baGı verdikleri baGı çıkma stratejisinin “sözlü müdahale ve göz teması” olduğunu bildirmiştir. BeGök (2007: 147), öğretmenlerin istenmeyen öğrenci davranıGarına karGı en çok kullandıkları yöntemlerin; “davranışı görmezden gelme”, “doğru davranışı ve olumlu sonucu belirtme”, “okul yönetimi ile görüşme”, “aile ile görüşme”, “rehberlik servisi ile görüşme”, “fiziksel ceza verme” olduğunu bildirmiştir. Korkankorkmaz (2007: 72), İlk ve orta öğretim okullarında görev yapan beden eğitimi öğretmenleri üzerinde yaptığı araGırmada; en sık karGlaGılan istenmeyen öğrenci davranıGarının “arkadaşını şikâyet etme, dersin akışını bozma ve izinsiz konuşma” olduğunu tespit etmiştir. Beden eğitimi öğretmenlerinin sıklıkla baGı verdikleri çıkıGı yolu ise kısa vadeli iyileştirici müdahaleler olduğu saptanmıştır. Tolunay (2008: 122), araGırmasında öğretmenlerin sık karGlaGıkları istenmeyen davranıGı arasında “söz almadan konuşmak, gürültü çıkarmak, derse ilgisiz kalmak, ödevlerini yapmamak, lakap takmak, kaba ve küfürlü konuşmak” olduğunu tespit etmiştir. Bu duruma karGı öğretmenlerin en fazla; “sözlü uyarı, öğrenciyle bireysel görüşme, kuralları hatırlatma ve sorumluluk verme” yollarına baGı verdiklerini tespit etmiştir. Sipahioğlu (2008: 131), araGırmasında, öğretmenlerin en çok kullandıkları istenmeyen davranıGı yönetme stratejileri arasında, “saygı duyarak iletişim kurmak, adil olmak, sorumluluk vermek, sade ve anlaşılır dille açıklamak” olduğunu saptamıştır.

Öğretmenlerin istenmeyen öğrenci davranıGarına karGı uzun vadeli, olumsuz davranıGı önlemeye dönük müdahale stratejilerini de kullandıkları görülmüştür: Keskin (2009: 95) tarafından yapılan çalışmada; “dersin dikkatini bozma, dikkat çekmek, arkadaşını şikâyet etmek” davranıGarının daha çok olduğu, hırsızlığın ise hemen hemen hiç olmadığı saptanmıştır. Çalışmada, öğretmenlerin bu durumlara karGı, sorunu daha çok kendilerinin çözdüğü, sözel yöntemlere daha çok baGı verdikleri, tehdidin ise en az baGı vurulan yol olduğu belirlenmiştir. Ayrıca

öğretmenlerin öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre yaklaşımları, sık sık empati yaptıkları, iletişim kurarak önlemsel yaklaşım içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Keleş (2010: 95), İstanbul Maltepe İlçesindeki ilköğretim okulu öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmada; öğretmenlerin istenmeyen davranışlara karşı pozitif yaklaşım sergilediklerini, davranışın nedenini bulmaya çabalarının çözüm olarak ise öğrencilerin iyi taraflarını destekleyerek pozitif tutum geliştirmeye çabalarının bildirdiği. Elban (2009: 87), yaptığı araştırmada, ilköğretim 1. kademe öğretmenlerinin en sık karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışlarının “izinsiz konuşmak, yalan söylemek, şikayet etmek, küfür ve kavgaya etmek”. 2. kademe öğretmenlerinin en sık karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışlarının ise “dersi dinlememek, derse hazırlıksız gelmek ve kavgaya etmek” olduğunu bildirmiştir. Öğretmenlerin en çok başvurdukları yöntemlerin ise; “dersi öğrencinin dikkatini çekecek şekilde işlemek”, “öğrenciyle birebir ilgilenmek”, “olumlu davranışlarında öğrenciyi ödüllendirmek”, okul-aile ve öğretmenin işbirliği içerisinde olması” olduğunu saptamıştır.

Sınıf ortamı insan ilişkilerine dayalı, farklı beklentilere ve sosyoekonomik farklılıklara sahip insanların bir arada bulunduğu mikro bir grup olarak kabul edilebilir. Sınıf öğretmenlerinin öğrencilerini iyi tanıyıp onların hedef ve beklentilerinin farkında olması istenmeyen durumlara karşı etkili olabilecek tarzda müdahalede bulunmalarını kolaylaştırır. Olumsuz davranışları değiştirmeyi amaçlamayan, duygusal açıdan öğrenciyi pozitif olarak etkilemekten uzak çözümler problem davranış sadece erteleyebilir. Sınıf öğretmenlerinin istenmeyen davranışlara karşı daha etkili çözümler üretebilmeleri için;

- ✓ Çatışma yönetimi stratejileri,
- ✓ Pozitif disiplin,
- ✓ Acil durum yönetimi konularında uzman desteğinde hizmet içi eğitim kurslarına tabi tutulmaları önerilmektedir. Bu şekilde, öğretmenlerin sınıfta etkililiğinin artırılması ve genel sınıf güvenliğinin artırılması konularında önemli kazanımlar sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- BALOĞLU, Nuri (2001). **Etkili Sınıf Yönetimi**. Ankara: Baran Matbaası.
- BAGAR, Hüseyin (2001). **Sınıf Yönetimi**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BEĞDOK, Dilek (2007). **Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetiminde Karşılaştıkları İstenmeyen Öğrenci Davranışlarını Önleyebilme Yeterliklerinin Değerlendirilmesi**. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇELİK, Vehbi (2000). **Sınıf Yönetimi**. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ELBAN, Leman (2009). **İlköğretimdeki Öğretmenlerin İstenmeyen Öğrenci Davranışlarıyla Karşılaşma ve Çözüm Bulma Durumlarının İncelenmesi**. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KELEŞ, Zeynep (2010). **İlköğretim Okulları Birinci Kademe Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetiminde Karşılaştıkları İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Bu Davranışlarla Baş Etme Yöntemleri**. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- KESKİN, Resul (2009). **Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi ve İstenmeyen Öğrenci Davranışlarıyla Baş Etmede Kullandıkları Yöntemlere İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi.** İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÜÇÜKAHMET, Leyla (2001). **Sınıf Yönetimi.** Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KORKANKORKMAZ, Muharrem (2007). **İlköğretim ve Ortaöğretim Basamağında Beden Eğitimi Derslerinde Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Süreçlerinde Karşılaştıkları İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Bu Davranışların Önlenmesinde Kullanılan Önlem ve Teknikler.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZER, Gizem (2009). **Öğretmen Adaylarının Sınıf İçinde Gözlemledikleri İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Bu Davranışlarla Baş Etmede Kullanılabilecek Stratejilere İlişkin Görüşler,** Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KILIÇ-ÖZMEN, Zehra (2009). **İlköğretim Öğretmenlerinin Duygusal Zekâ Düzeyleriyle Öğrencilerin İstenmeyen Davranışlarını Algılamaları ve Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişki.** İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÖZTÜRK, Necla (2001). **Sınıf Öğretmenlerinin İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına İlişkin Görüşleri.** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SCHÖCK, A. ve CÖRPKA M. (2009). **Faustlos: Evaluation Of A Curriculum To Prevent Violence In Elementary Schools.** Applied and Preventive Psychology, (11): 157–165.
- SÖPAHOĞLU, Emel (2008). **İlköğretim I. Kademedeki Sınıf İçi İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Çözüm Önerileri (Narlıdere İlçesi Örneği).** İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜRNÜKLÜ, Abbas (2006). **Onarıcı Disiplin,** Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- TOLUNAY, Ayca (2008). **Sınıf Öğretmenlerinin Sınıfta Karşılaştıkları İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Bu Davranışlara Karşı Kullandıkları Baş Etme Yöntemleri.** Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- UZUN, Ahmet (2005). **Özgürleştiren Disiplin** İstanbul: Bilge Yayınevi
- YILDIRIM, Ali ve GÖMGEK Hasan (2006). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.** Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TURİZM ve MEKÂNSAL DEĞİŞİME ETKİLERİ YÖNÜYLE GÖNEN (BALIKESİR) TERMAL KAYNAKLARI

Bayram ÇETİN*
Emre ÖZSAHİN**

ÖZET

Bu çalışmada Gönen'deki termal kaynakların turizm faaliyetleri ile ekonomik ve mekânsal değişim üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu nedenle öncelikle kaynakların fiziki özellikleri değerlendirilmiş ve yakın çevresiyle karşılaştırılmıştır.

Gönen modern anlamda ülkemizin ilk termal turizm merkezlerindendir. Özellikle 1950'lerden sonra başlayan yatırımlarla gelişme gösteren termal turizm yerel ekonominin temel sektörlerinden biri olmuştur. Sektör büyük bölümü yerli olmak üzere yıllık ortalama 120-130 bin arasında değişen turiste hizmet vermektedir. Günümüzde sektör Gönen'le sadece ekonomik boyutuyla değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve hatta imaj ve simgesel boyutlarıyla da bütünleşmiştir.

Turizm aktiviteleri ekonomik ve sosyal yapının yanında, mekânı da şekillendirmiştir. Bilhassa kentin yatay gelişimi ve kentsel arazi kullanımındaki etkisi gözle görülür boyutadır. Bu nedenle çok kapsamlı yeni bir planlamaya gereksinimin olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Gönen, Termal Kaynak, Termal Turizm, Mekânsal Değişim, Su Şehri.

GÖNEN (BALIKESİR) HOT SPRINGS IN TERMS OF THEIR EFFECTS ON TOURISM AND SPATIAL CHANGE

ABSTRACT

This study examines the effects of Gönen hot springs on tourism activities and economic and spatial change. For that reason, firstly physical properties of these hot springs are evaluated and even compared with their vicinity.

In modern sense, Gönen is one of first thermal tourism center of our country. Thermal tourism which especially made progress thanks to the investments started following 1950s has become one of the main sectors of the local economy. This sector provides service to 120.000 or 130.000 visitors – mostly domestic tourists – on average every year. Today, the sector has become integrated with Gönen not only in economic sense but in socio-cultural and even image and symbolic sense, as well.

---

* Yrd. Doç. Dr., MKÜ Fen-Ed. Fak. Coğrafya Böl. El-mek: bayramcetin@msn.com

** Uzman., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. El-mek: ozsahine@hotmail.com

Besides their effects on economic and social structure, tourism activities also gave shape to the space. Their effects on the spatial expansion of the county and urban land use are especially noticeable. Therefore, it can be suggested that a new and multi-dimensional planning is needed.

Key Words: Gönen, Thermal Springs, Thermal Tourism, Spatial Chance, Water urban.

1. GİRİŞ

Ülkemizde *çermik*, *ılıca* ve *içme* gibi değişik adlarla anılan su kaynakları; yeraltına sızan suların derinlerde ısınması ve bünyelerine çözölmüğü mineral maddeleri olarak kırık hatlar boyunca yeryüzüne çıkmaları sonucu oluşur. Bu nedenle bünyelerinde çözölmüğü halde klor, sülfat, bikarbonat ve çeşitli mineral maddeler bulunan bu kaynaklar ile kırık hatların dağılışı arasında paralellik vardır (Atalay, 2000: 372). Nitekim ülkemizdeki termal kaynakların sayısı ve dağılışı bu ilişkiyi açıkça göstermektedir.

Termal kaynaklar tarihsel süreçte gerek sıcaklıkları ve gerekse kimyasal özellikleri yönüyle, çeşitli hastalıkların tedavisi için olmak üzere birçok alanda kullanılmışlardır. Anadolu’da içme, banyo ve çamur banyosu gibi tedavi amaçlı kullanım örneklerinin Hititlerden başlayarak günümüze kadar geldiği söylenebilir. Sağlık amaçlı kullanım yönüyle bu kaynakların özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde daha da değer kazandığı bilinmektedir (Ülker, 1988: 205; Özgüç, 2007: 20). Günümüzde ise sanayi faaliyetlerine yönelik sıcak su temini, elektrik üretimi, konut ve seraların ısıtılması gibi kullanımlarının yanında, modern tıbbın yetersiz kaldığı bazı hastalıkların tedavisinde alternatif tedavi kaynağı olarak görölmeye başlanmıştır. Bu nedenle son zamanlarda reçetelere giren termal kaynaklar, doktor kontrolünde yapılan çok sayıda tedaviye cevap vermelerinin yanında, stresten uzaklaşmak, hayat kalitesini yükseltmek amacıyla olanlar için de tercih sebebidir (Ünal, 2003: 115–117).

Ülkemiz jeolojik özellikleri nedeniyle debileri, sıcaklıkları, radyoaktiviteleri, eriyik mineral oranları ve ulaşılabilirlikleri ile “kaplıca planlama kriterlerine” sahip, sayıları 2000’i aşkın sıcak su ve maden suyu kaynağına sahiptir (Doğanay ve Soylu, 1999: 2). Ülkemizde 1990’ların başlarında yapılan envanter çalışmalarına göre sıcaklıkları 20–102 °C arasında değişen 900’den fazla termal ve mineralli kaynak bulunmaktadır (Değirmenci, 1995: 69).

Bunların önemli bir bölümünün sıcaklıkları 20 °C’nin üzerinde debileri ise 2–500 lt/sn arasındadır. Bu özellikleriyle Türkiye’deki su kaynakları bakımından dünya jeotermal kaynaklarının % 63,5’ini oluşturan Çin, Gılanda, A.B.D, Japonya’yla birlikte dünyanın ilk beş ülkesi arasında yer almaktadır (Lund ve Freeston, 2001: 32). Buna rağmen 1980’li yıllara kadar kaplıcalara olan ilginin yetersiz kalması, ülkemizdeki termal turizmin sektörel gelişimini geciktirmiştir. Ancak Turizm Bakanlığı’nın 1982 yılından itibaren kaplıca alanlarını turizm merkezi olarak ilan etmesi, arsa tahsisleri ve kolay kredi imkânları nedeniyle, 1984 yılında “*Kaplıca turizm işletme belgesi*” tesis sayısı yalnızca 1 iken, 1990’lı yıllarda bu türden tesislerin sayısı 61’e yükselmiştir (Güner ve Sever, 2000: 106; Doğaner, 2001: 76; Ünal, 2003: 117–118).

Günümüzde (2009 yılı) 46 ilde 190 civarında termal tesis bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığından termal amaca yönelik (Sağlık Bakanlığı tarafından kür merkezi olarak uygun görölen) turizm yatırım belgesi almış 10 tesisin yatak sayısı 2.461, turizm işletme belgesi almış 30 tesisin yatak sayısı ise 8.562’dir. Yaklaşık olarak 16.000 yatak kapasiteli 156 tesis ise yerel idare tarafından belgelendirilmiştir (Web-1).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Son zamanlarda gerek dünyada ve gerekse ülkemizde kaplıca tedavisine yönelik eğilimin artışı bu kaynakların bulunduğu merkezlerle olan talebi artırdığı gibi, bu alandaki turizm faaliyetlerinin de sektörel bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu yönüyle günümüzde ılımlı sular, termal ya da kaplıca turizmi gelişimini alan aktivitelerle kaynak niteliği tartışmaya başlanmıştır. Dolayısıyla ülkemizdeki birçok kaplıca ve çevresi, inşa edilen termal tesislerle turistik çekim merkezleri haline dönüşmüştür, önemli birer tedavi, dinlenme-eğlenme alanı durumuna gelmiştir (Ülker, 1988: 205; Bulut, 1997: 69–114; Zaman ve diğerleri, 2000: 249–377; Bulut ve Girgin, 2001: 61; Doğanay, 2001: 264). Kaynakların turizm aktiviteleri üzerinde yarattığı bu etki aynı zamanda mekânsal değişikliklerin de başlangıcı niteliğindedir. Nitekim ülkemizdeki bazı termal kaynaklar çevrelerindeki yerleşmelerin kökenini oluştururken, bazılarının da ülke genelinde tanınmasına ve dolayısıyla gelişimine neden olmuştur. Gönen (Balıkesir), Gazlıgöl (Afyon), Kızılcahamam (Ankara), Sarayköy ve Pamukkale-Karahayit (Denizli) gibi kaplıcalar ve çevresindeki yerleşmeler bu durumu açıklayan örneklerden sadece birkaçıdır. Bu noktada kaplıcalar doğal coğrafi yönleriyle olduğu kadar, termal turizme ve mekâna olan etkileri yönüyle de incelenmeye değer niteliktedirler.

Bu çerçeveden bakıldığında, ülkemizde kaplıcalara yönelik yapılan çalışmaların önemli bir bölümünün fiziksel ve kimyasal özelliklerinin belirlenmesi düzeyinde kaldığı, dolayısıyla turizme, ekonomiye ve bunların mekâna dönük etkilerinin ikinci plana itildiği görülür. Hâlbuki kaynakların sürdürülebilirliği ancak sorunlarıyla birlikte sektörel ve mekânsal etki derecelerinin ortaya çıkarılmasıyla sağlanabileceğinden dolayı, bundan sonraki dönemde bu amacı güden çalışmaların artması kanaatimizce daha uygun olacaktır.

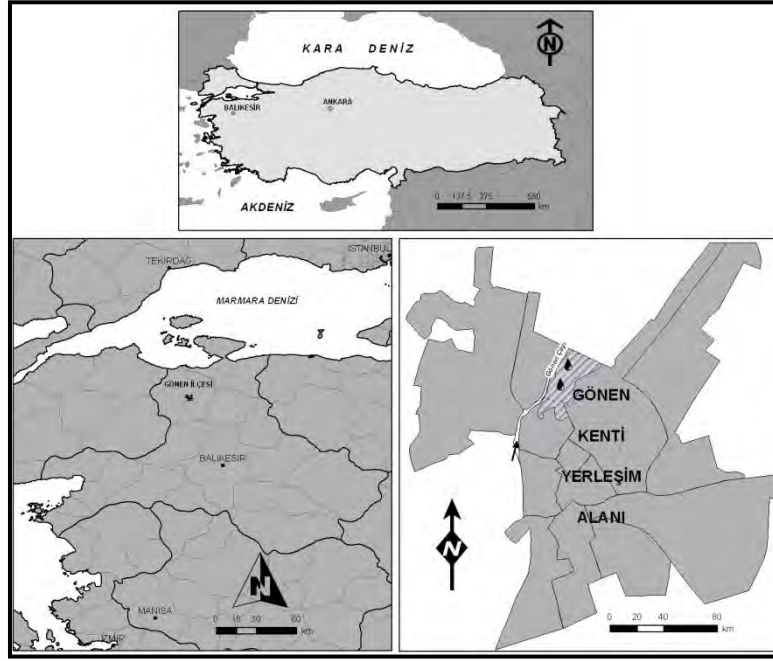
2. AMAÇ, VERİ VE YÖNTEM

Bu incelemede, Gönen'deki termal kaynaklar coğrafi özellikleri yönüyle, sağlık turizmi ve kentsel mekâna olan etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada termal kaynakların doğal özelliklerinin belirlenmesi yanında, turizm faaliyetleri ve mekânsal etkilerinin tespiti olmak üzere temelde iki bölümden oluşmuştur. Dolayısıyla *doğal coğrafi özellikleri bakımından termal kaynakların bölgedeki yeri ve yöredeki turizm aktivitelerinin gelişimine olan etkisi nedir? Kaplıca sularının turizm aktiviteleri dışında kullanım şekilleri var mı? Günümüzde Gönen'deki sağlık turizminin genel durumu nedir? Turizm faaliyetlerinin kentsel mekâna yansımaları nasıl olmuştur? Kent, termal kaynaklar ve turizm aktiviteleri arasındaki ilişkilerden doğan problemler var mı?* gibi sorulara coğrafi bakışla yanıt aranmış ve çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sahasında termal kaynak, sağlık turizmi ve mekân arasındaki ilişkilerin tespiti amacıyla 2005–2007 yılları arasında yapılan gözlemlere ek olarak, yetkililer, ziyaretçiler ve halkla mülakatlar yapılmıştır. İstatistik veriler sahadaki kurum ve kuruluşlardan derlenmiş olup, sadece turistlerin ya da cinsiyet gibi özelliklerinin tespitinde daha önceden yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

3. KAPLICALARIN LOKASYONU

Gönen kaplıcaları, Marmara Bölgesinin Güney Marmara Bölümünde, Balıkesir ilinin Gönen ilçe merkezinde yer alır (Şekil 1). Kaplıca kentin Kurtuluşmahallesinde, Gönen Çayının kenarında 20 dekarlık çim parkı içerisinde yer almaktadır. Günümüzde kaplıcalar, 3 doğal kaynak ile M.T.A. ve DSİ tarafından açılmış 4 sondaj kuyusunun çevresindeki tesislerden oluşur.

ğ e k i l l . L o k a s y o n
h a r i t a s ı

Gerek önemli merkezlerle olan yakınlığı ve gerekse bu merkezleri bağlayan yolların kavşaklarında olması nedeniyle Gönen'in ve dolayısıyla kaplıcaların ulaşılabilirlik özelliklerinin yüksek olduğu söylenebilir. Zira Marmara Bölgesi'nde yer alan kaplıcalar, İstanbul'a 390 km, Çmir'e 302 km, Bursa'ya 150 km, Balıkesir'e ise 114 km. mesafededir. Yine Bandırma iskelesine olan yakınlığı (40 km) özellikle İstanbul'dan gelen turistlere deniz yoluyla ulaşım olanağı tanımıştır.

Araştırma sahasının ulaşım özellikleriyle birlikte yoğun nüfuslu bir bölgede yer alması sağlık turizmi merkezi olarak erişilebilirliğini artırmaktadır. Zira Gönen'deki termal kaynaklar ülkemizde Bursa ve Yalova ile birlikte modern anlamda sağlık turizmine açılan ilk kaplıcalar arasındadır. Hiç şüphesiz ki bu durum, termal kaynakların fiziki ve kimyasal özelliklerinin yanında lokasyonunun da doğal bir sonucudur.

4. DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Gönen kaplıcaları ülkemizin en önemli tektonik sistemlerinden biri olan Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bulunmaktadır. Saha genelde Yenice-Gönen ve Gönen-Manyas fay hatları ve bunlara bağlı tali kollar tarafından şekillendirilmiştir. Nitekim çalışmanın konusu olan Gönen Kaplıcaları da bu tektonik yapıya bağlı olarak oluşmuştur.

Kaplıcalar jeolojik açıdan Neojen çökelleriyle doldurulmuş Gönen-Manyas çöküntü havzasında yer almaktadır. Bölgede Paleozoyik ya da metamorfik kıtalar ile Mesozoyik ya da kristalize kireçtaşı en ya da birimleri temsil ederler. Bunlar üzerinde diskordan olarak bulunan ve geniş alanlar kaplayan Oligosen-Miyosen ya da volkanik kayalar genellikle andezit, dasit, riyodasitik lav, tuf ve aglomeralar yer alır (Ünlü, 1982; Efe, 1986; Kantürer, 1993; Karataş, 1995; Şekil 2).

Sahada yıllık ortalama sıcaklıkların 14,1 °C civarında seyrettiği ulaşım, turizm ve günlük yaşamı destekleyen bir iklimin hâkimiyetinden söz edilebilir.

Turkish Studies

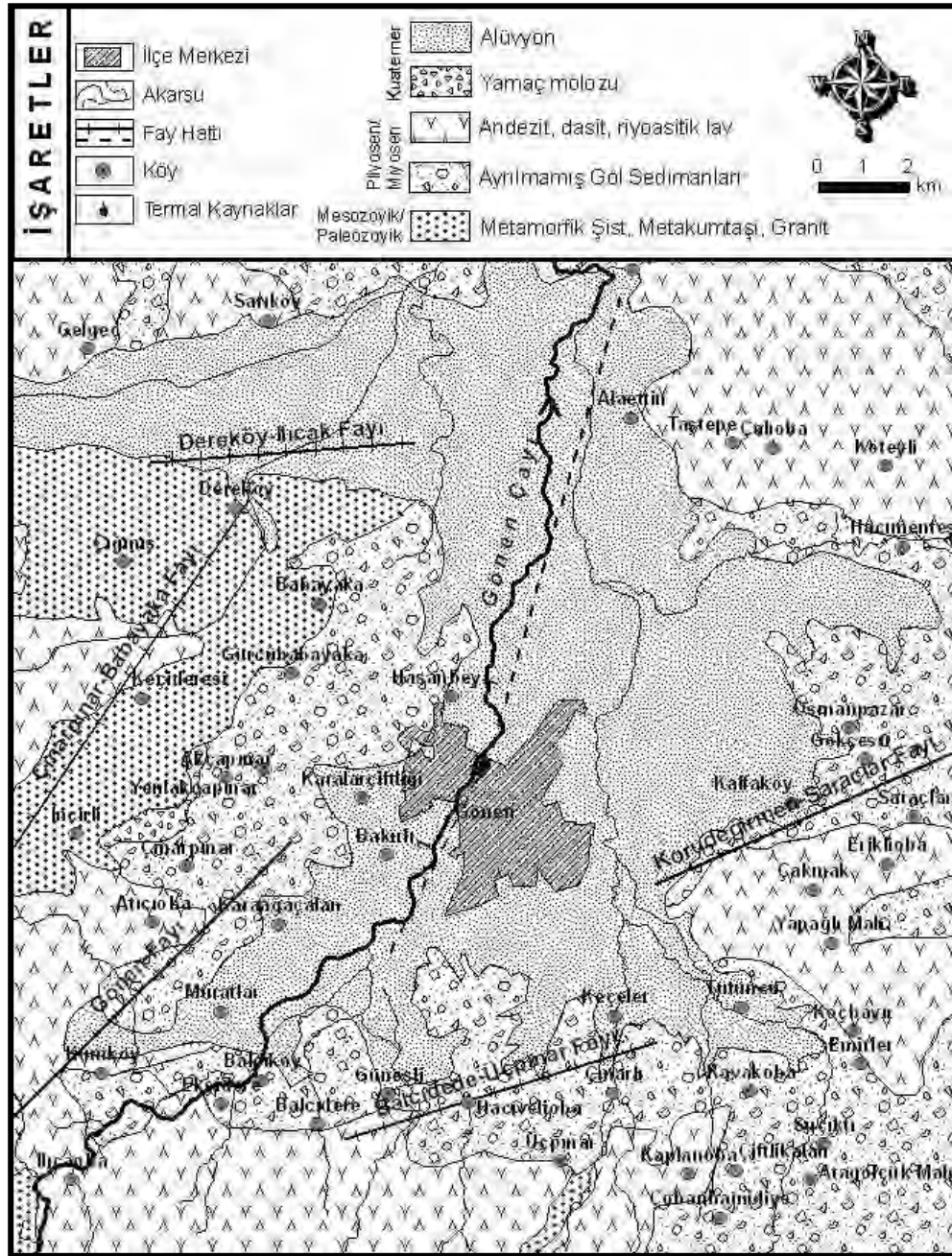
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Gönen çayı ve kolları tarafından drene edilen araÇırma sahası ve çevresi hidrografik açıdan oldukça zengindir. Bu zenginliğin önemli bir bölümünü, yeraltı su varlığı ve kaynakları oluşturmaktadır. Nitekim araÇırma konusu olan Gönen kaplıcaları ile çevredeki diğer sıcak su kaynakları bunu kanıtlar niteliktedir. DağılıŞ bakımından sahadaki fay hatlarıyla paralellik arz eden bu kaynaklar, büyük oranda SW-NE yönünde bir sıralanıŞ gösterirler (Şekil 2).

Gönen kaplıcaları 1976 tarihine kadar Mermerlikuyu, Çemberlikuyu ve Eskikuyu adlı doğal kaynaklardan yeryüzüne çıkan sulardan oluşurken, bu tarihten sonra MTA ve DSİ tarafından yapılan 4 sondaj kuyusuyla büyütölmeye çalışılmıŞtır. Bu kaynak ve sondaj kuyularından alınan suların kimyasal ve fiziksel analizlerine göre kaplıca suları, doğal sıcaklıklarının 35 °C'nin üzerinde (51–79 °C) olması ve yine termal mineralizasyonlarının 1 g/L'yi aşması (1.6–2 g/L) nedeniyle mineralli su niteliğindedir (Tablo 1). Kimyasal sınıflandırmada ise % 20 milival'i¹ aşan iyonlarına göre sodyum, sülfat, bikarbonat, klorürlü ve eÇık değeri 1mg/L aşan florür düzeyi (4–6.7 mg/L) ile florürlü doğal Çıfalı su sınıfına girmektedir (Karagülle ve Doğan, 2002:102; Tablo 1). Bu da kaplıca sularının tedavi amaçlı kullanımını, özellikle de balneolojik² açıdan değerini artırmaktadır (Tablo 2-3). Bu nedenle Gönen kaplıcaları daha çok hastalıkların tedavisine yönelik, balneolojik kullanım Çıklinde yararlanılmaktadır. Bu kullanımda kürler balneoterapi yöntemi kullanılarak uygulanır. Diğer bir ifadeyle kaplıca suları hem içme ve hem de banyo kürleri Çıklinde kullanılabilir (Tablo 2-3).

¹ Milival: Su sertliğinin ifade edilmesinde kullanılan sertlik birimidir. 1 milival sertlik derecesi 1 litre suda 50 mg CaCO₃ veya 42 mg MgCO₃ es değerdir. Milival sertlik; 1 litre suda bulunan milival gramı gösterir. Milival gram ise kimyasal eÇıkğır miktarın (eÇıkğır ağırlığın) binde birini ifade etmektedir.

² Balneoloji: Latince banyo anlamına gelen "balneum" ve bilim anlamına gelen "logos" sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan balneoloji sözcüğü, banyo bilimi anlamına gelmektedir. Günümüzdeki tanımıyla termal veya mineralli suların, peloidlerin (çamur) ve gazların, yöntem ve dozları belirlenmiŞbanyo, paket, içme ve inhalasyon uygulamaları Çıklinde, düzenli aralıklarla seri halinde tekrarlanarak kullanılmasıyla, belirli bir zaman aralığında ve kür tarzında gerçekleştirilen bir uyarı uyum tedavisi olarak tanımlanan balneoterapi yöntemiyle yapılan bilimsel tedaviye denir (Karagülle ve Doğan, 2002: 15-36).

Şekil 2. Jeoloji Haritası (MTA, 1/500.000'lik jeoloji haritasından yeniden çizilerek)

Gönen'deki kaplıca sularının her iki yöntemde de kullanılabilir özellikte olması, Gönen kaplıca kürünün geniş bir yelpazede çok çeşitli hastalıkların tedavisinde uygulanmasına olanak tanımıştır. Nitekim kaplıca sularının başta kronik bel ağrısı ve fibromyalji olmak üzere, kadın, sinir, sindirim, solunum sistemi ve kalp-damar hastalıklarına iyi geldiği kabul edilmektedir (Karagülle ve Doğan, 2002:102). Bu durum sadece kaplıcanın çekiciliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda diğer sağlık turizm merkezlerine göre de üstünlük katmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tablo 1. Gönen Kaplıcaları termal suyunun analiz raporu (kaynak 2'ye göre).

Sıcaklık (°C)	79		
Debi (lt/s)	100		
Berraklık-Koku-Tad	Berrak-H ₂ S-Maden suyu		
İletkenlik (mho)	1.98x10 ⁻¹		
pH	7.0		
Katyonlar	mg/lt	mval/lt	% mval
Potasyum (K)	27.7610	0.7100	3.0551
Sodyum (Na)	460.0000	20.0000	86.0593
Amonyum (NH ₄)	0.0500	0.0033	0.0142
Kalsiyum (Ca)	42.5000	2.1250	8.1438
Magnezyum (Mg)	4.8600	0.4000	1.7212
Demir (Fe)	—	—	—
Çinko (Zn)	0.0483	0.0015	0.0064
Toplam	5.35.2193	23.2398	100.0000
Anyonlar			
Bikarbonat (HCO ₃)	372.1000	6.1000	26.3963
Karbonat (CO ₃)	—	—	—
Sülfat (SO ₄)	430.0000	10.0000	43.2725
Klorür (Cl)	234.0000	6.6008	28.5632
İyodür (I)	0.0700	0.0005	0.0022
Florür (F)	6.7200	0.3539	1.5314
Bromür (Br)	2.900	0.0363	0.1571
Nitrat (NO ₃)	0.7750	0.0125	0.0540
Nitrit (NO ₂)	0.0341	0.0007	0.0030
Hidrofosfat (HPO ₄)	0.01520	0.0038	0.164
Hidroarsenat (HASO ₄)	0.0672	0.0009	0.039
Toplam	1632.0376	23.1094	100.0000
Diğer Elemanlar	mg/lt		
Metasilikat asidi (H ₂ SiO ₃)	63.7500		
Metaborik asidi (HBO ₂)	1.6500		
Toplam Sülfür (H ₂ S)	—		
Genel Toplam Mineralizasyon	1697.4376		
Gazlar	mg/lt		
Serbest karbondioksit	48.50		
Radyoaktivite			
Toplam alfa aktivitesi	13.05+3.26 pCi/lt		
Toplam beta aktivitesi	23.57+2.03 pCi/lt		
Radon (Rn ²²²)	217 pCi/lt		
Radyum (Ra ²²⁶)	2.34 pCi/lt		
Uranyum (U ²³⁸)	0.01 microgr/lt		
Suyun Sınıflandırılması	Sodyum, Sülfat, Bikarbonat ve Klorür içeren florürlü termal su		

Kaynak: Öz ve diğerleri, 1979: 131–134; Özdemir, 1998: 224–225.

Tablo 2. Gönen Kaplıca sularının balneolojik sınıflandırması

Balneolojik kaynak olarak	% 20 Milivali aÇan iyonlarına göre
Termomineral su	Sodyum, Sülfat Bikarbonat ve Klorür'lü
Termal (Hipertermal): 51–79 °C	EÇikDeğeri aÇan iyonlarına göre
Minerali: ~ 1.6–2/L (Doğal sıcaklık 20 °C ve 35 °C ↑, toplam mineralizasyon 1 g/L ↑)	Florürlü ~ 4–6.7 mg/L

Kaynak: Karagülle ve Doğan, 2002: 102.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tablo 3. Gönen kaplıca sularının tedavi ettiği hastalıklar

Önerilen Hastalıklar
• Romatizmal Hastalıklar   • Hareket sisteminin ağırlı durumları   • Kırık sekelleri
• Kadın hastalıkları
• Sinir sistemi hastalıkları
• Nörolojik sekeller
• Gödar yolları hastalıkları
• Kalp ve damar hastalıkları
• Damar sertliği
• Sindirim sistemi hastalıkları
• Kolitis
• Solunum sistemi hastalıkları
Kanıtlanan Hastalıklar
• Kronik bel ağrısı
• Fibromyalji

Kaynak: Karagülle ve Doğan, 2002: 104.

Yine sıcaklık yönüyle değerlendirildiğinde; Gönen kaplıcaları ülkemizde sıcaklıkları tespit edilmiş 285 termal kaynaktan (sıcaklıkları 70-100°C arasında değişen) en sıcak 23 (%8'i) kaynak arasındadır. Bu yönüyle aslında Marmara Bölgesi'ndeki en sıcak termal kaynaklardan biridir (Tablo 4). Nitekim bu özelliği kaynağın birden çok alanda kullanımında etkili olmuştur.

Tablo 4. Marmara Bölgesi'ndeki Bazı Termal Kaynakların Sıcaklık Özellikleri³

Sıra No	İlin Adı	Kaplıcanın Adı	Kaynak Adı	Sıcaklık (°C)
1	Balıkesir	Hisaralan	Hisaralan	46-98.5
2	Çanakkale	Tuzla	Tuzla köyü doğu kaynağı	97.2
3	Balıkesir	Hisarköy	Hisarköy	25-94
4		Hisaralan	Kepez	68-86
5	Bursa	Kaynarca-Çekirge	Kaynarca	84
6	Çanakkale	Hıdırlar-Uyuz	Hıdırlar ılıcası	84
7	Balıkesir	Gönen	Gönen	76-78

Kaynak: Akkuş ve diğerleri, 2005: 111-160; 208-264.

Gönen kaplıcaları Marmara Bölgesi'nde debisi en düşük kaplıcalardan biridir (Tablo 5). Kaplıcanın bütün doğal özellikleri göz önüne alındığında, özellikle kitle turizmine dönük faaliyetler açısından yeterli olmadığı görülecektir. Nitekim bu durum 1950'den sonra oluşan turizm talebini karşılayamadığı için, termal kaynaklar 1976-1990 yılları arasında açılan 4 sondaj kuyusuyla desteklenmiştir.

Öte yandan Gönen'deki termal kaynaklar turizme dönük tedavi amaçlı kullanımının yanında, tesis, sera ve konutların ısıtılmasından sanayi faaliyetleri ve içme suyuna⁴ kadar birçok alanda kullanılıyor olması dikkat çekicidir. Kullanımdaki bu çeşitlilik Gönen'de termal suyun doğal ve insan faaliyetleri üzerindeki etkisini daha da artırmıştır dolayısıyla

³ Tabloda Hisaralan, Hisarköy ve Tuzla köyü gibi bazı kaynakların sıcaklık değer aralığının son derece geniş olması, kaynakların sıcaklıklarına göre kademelenmesinde yararlılara yol açmaktadır.

⁴ Termal kaynaklardan elde edilen suyun küçük bir bölümü, park alanında yapılan şarjvan vasıtasıyla içmece olarak kullanıma sunulmuştur.

kentsel yatay büyüme ve yeni arazi kullanım alanlarının yanında, deri sanayi ile seracılık gibi ekonomik faaliyetlerin lokasyonu ve gelişimi üzerinde de etkili olmuştur.

Tablo 5. Marmara Bölgesi'ndeki Bazı Termal Kaynakların Debi Özellikleri

Sıra No	İlin Adı	Kaplıcanın Adı	Kaynak Adı	Debi (l/s)
1	Balıkesir	Hisaralan	Hisaralan	176
2		Susurluk-Yıldız	Yıldız (Yellice)	65
3	Bursa	Orhangazi-Keramet	Keramet	53.5
		Gölgöl-Oylat	Oylat	50
4	Yalova	Termal	Yalova	20
5	Balıkesir	Havran-Derman	Derman	18
6		Gönen	Gönen	15

Kaynak: Akkuş ve diğerleri, 2005: 111-160; 208-264; 826-334.

5. GÖNEN'DE TERMAL TURİZMİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Gönen kaplıcaları, bilhassa Roma, Bizans ve Osmanlı başta olmak üzere Büyük İskender'den günümüze kadar geçen sürede özellikle sağlık amaçlı kullanımlara sahne olmuştur. Günümüzde kullanılan kubbeli hamamların çekirdeğinin Bizans döneminde inşa edilmiş olması tarihteki kullanımına kanıt niteliği taşımaktadır. 20. yüzyılın başlarında buna temizlik ve sanayi faaliyetlerindeki kullanımlar da eklenmiştir. Bu bağlamda halk arasında "kaynar" adı verilen 40 tekneli bir çamaşırhanenin varlığı ile 1917'de Gönen çayı kenarında tabakhane kurulması kullanım biçimindeki bu değişiklik gösteren somut delillerdir.

Gönen'de termal kaynakların turizm amaçlı ilk kullanımı hiç şüphesiz ki, 156 yataklı Yeşil otelin 1936 yılında hizmete girmesiyle başlamıştır. Fakat bu diğer kullanım biçimlerinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Zira Gönen'deki çamaşırhaneler 1951 yılına kadar varlığını korurken, tabakhane ise günümüzde dahi sürmektedir. Dolayısıyla Gönen'deki termal turizm aktivitelerinin modern anlamdaki başlangıcı 1936 yılı gibi algılsa da, bu konudaki asıl milat 1951'dir. Zira yapılan yatırımlara köprü olarak, termal suyun kullanım biçiminin önemli oranda değişmeye başladığı dönem 1950 sonrasıdır.

Bu noktada termal kaynakların kullanımındaki değişikliklere ve tesislerin gelişim karakterine göre Gönen'deki sağlık turizm aktivitelerini dört farklı dönemde incelemek mümkündür.

İlki, 1936 öncesinde halkın çabalarıyla yerel ihtiyaçlara göre geliştirilmiş hizmet ve alanları kapsayan dönemdir. Bunu, geçirdiği dönem olarak niteleyebileceğimiz ikinci bir zaman dilimi takip etmektedir. Bu dönemde modern turizm aktiviteleriyle birlikte, eski kullanım biçimi ve yapılarını da görmek mümkündür.

Bu arada belirtilmesi gereken bir başka ayrıntı ise 1936 yılında sağlık turizmine dönük meydana gelen bu gelişmelerin, ülkemizde termal turizme yönelik modern anlamda yapılan ilk yatırımlardan biri olduğudur. Özellikle Atatürk'ün Gazi girişimleriyle 1928 yılında kurulan Bursa kaplıcaları A.Ş.'den sonra hizmete giren ilk termal tesis Gönen'deki Yeşil Oteldir (Doğaner, 2001: 75). Günümüzde Gönen'in yurt içindeki bilinirlik düzeyinin yüksek olması ve yıllık ortalama 120 bini aşkın turist tarafından ziyaret edilmesi, bu tarihi yönüyle ilginçtir.

Derman otelin 1951 yılında işletmeye girmesiyle başlayan süreçte kaynakların sağlık ve turizm amacına dönük kullanımı daha da ön plana çıkmıştır. Bunu 1958 yılında Termal kaynakların işletiminin 60 yıllık süreyle Gönen Belediyesi'ne verilmesi ve %51'i belediyeye ait olan Gönen Kaplıcaları Götmesi A.Ş.'nin kurulması takip etmiştir. Bu nedenle üçüncü periyot olarak adlandırabileceğimiz bu dönem, yeni otellerin açılışına bağlı olarak termal suların kullanımının

değişimi, yönetim yapısının oluşumu ve yeni kaynakların elde edilmesiyle karakterize edilmektedir. Termal turizm faaliyetleri, Park, Yıldız ve Bahar otellerinin hizmete girmesiyle önemli bir yol kat etmiştir. Dolayısıyla 1951 yılında Derman Otelin hizmete girmesiyle 239 olan toplam yatak kapasitesi, 1962 yılında 357, 1974 yılında 681'e, 1980'de ise 728'e ulaşmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Gönen kaplıca otelleri ve yatak kapasiteleri (2008)

Otelin Adı	Açılış Tarihi	Yatak Kapasitesi
Yeşil Otel	1936	156
Derman Otel*	1951	83
Park Otel	1962	118
Yıldız Otel (Termal Resort)	1974	324
Bahar Otel	1980	47
Tanrıöver Otel*	1995	27
Güneş Otel	1997	114
Asepsus Otel*	-	35
Ateş Otel*	-	33
Metsin Otel*	-	85
Mola Otel*	-	24
Semedan Apart Otel	2000	140
Tokay Otel	2007	80
Toplam		979

Kaynak: Gönen Kaplıcaları İşletmesi A. Ş.

* Günümüzde işletimde olmayan oteller.

Yine bunlara ek olarak 1977 yılında dönemin Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından yaptırılan Gönen Su ğehri⁵ mevzi planı, turizmne dönük modern kaplıca anlayışın ülkemizdeki ilk uygulaması olarak kabul görmektedir (Doğaner, 2001: 76). Zira temelde mevcut potansiyelden en iyi şekilde yararlanmayı ve ülkemizdeki diğer termal kaynaklara örnek olmayı amaçlayan bu planlama, kaynakların çok boyutlu kullanımını esas almıştır (Çekirge, 1977: 28). Günümüze kadar gelen süreçte planın eksiksiz olarak uygulandığını söylemek mümkün olmasa da, Gönen'deki termal turizm faaliyetleri için bir kalıp oluşturduğu kesin bir gerçektir.

1980'e kadar devam eden bu dönem Gönen'deki turizm aktivitelerinin çekirdeğini oluşturan Gönen Kaplıcaları İşletmesi Ağ'ye ait otellerin de kurulum dönemi olarak da kabul edilebilir. Bu bağlamda Gönen'de termal turizmne yönelik hizmetleri kapsayan çekirdek alt yapının büyük oranda 1950 ile 1980 arasındaki dönemde oluştuğu söylenebilir.

Otellerin yanında 1966'dan sonra açılan 4 sondaj kuyusunun⁶ termal turizmin gelişimindeki önemi yadsınamaz. Zira mevcut sıcak su kaynaklarının sınırlı düzeyde turiste hizmet verebiliyor olması, bu tarihe kadar turizm faaliyetlerinin daha dar çaplı kalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla faaliyetlerin daha fazla turiste hitap edebilmesi ancak kaynakların artırılmasıyla mümkün olmuştur.

Bütün bunların yanında turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde ulaşımın önemi hatırlanacak olursa, hiç şüphesiz ki 1950'den sonra ülke genelinde ulaşım sistemlerinde meydana gelen gelişmelerin de etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle karayollarındaki gelişmelerin

⁵ Termal Su ğehri: Termal kaynak, iklim özellikleri etüt edilerek sağlık yönüyle etkileri belirlenen, tedavi, konaklama, eğlence, yeşil alanlara dönük bütün altyapı gereksinimleri giderilen ve bir yerleşme planına sahip olan yerler bu isimle tanımlanır (Ülker, Çekirge, 1973:7).

⁶Bunların ikisi MTA, diğer ikisi ise DSİ tarafından açılmıştır.

etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Nitekim gerek Türkiye’de ve gerekse Gönen’de ulaşım sektörünün gelişimiyle turizm sektörünün gelişiminin paralellik gösterdiği bilinen bir gerçektir.

Turizm faaliyetlerinin gelişiminde 4. dönem olarak adlandırılabilen periyot ise 1982’den günümüze kadar uzanan zamanı kapsamaktadır. Dönem 2 farklı özellikle karakterize edilebilir. Bunlardan ilki, 1982 sonrasında turizm teşvik yasası ile bunu takiben termal kaynakların da bu yasa kapsamına alınmasıyla kendini gösteren pansiyon işletmeciliğinin yaygınlaşmasıdır. Bunun sonucunda pansiyonlar ucuz konaklama arzı oluşturarak, alt gelir grubuna ait olan ziyaretçiler için konaklama alternatifini oluşturmuş, böylece Gönen’e yönelik ziyaretçi yelpazesi daha da genişlemiştir. Günümüzde Gönen’de konaklama taleplerinin karşılanmasında otellerin yanında, pansiyonların da önemli bir yeri vardır. Zira bu anlamda kentte 584 yatak kapasiteli 12 pansiyon hizmet vermektedir. Sadece biri bakanlık belgeli olan bu tesislerin üçü ev tipi pansiyon niteliğindedir. Özellikle ev tipi pansiyonculuğun ortaya çıkmasıyla daha da çeşitlenen konaklama hizmetleri, turist yelpazesini genişlettiği gibi konaklama hizmetlerinde yaşanan değişimin de bir göstergesi niteliğindedir (Tablo 7).

Tablo 7. Gönen’deki Pansiyonlar ve Yatak Kapasiteleri (2008)

Tesisin Adı	Açılış Tarihi	Yatak Sayısı
Açıcıoğlu Pansiyon	1975	27
Odabağı Ev Tipi Pansiyon	1984	60
Can Pansiyon	1985	90
Berlin Pansiyon	1987	50
Toplu Aile Pansiyon	1995	50
Doktorun Pansiyon	2000	29
Emre Pansiyon	2000	90
Karaca Ev Tipi Pansiyon	2000	24
Selma Pansiyon	2003	18
Gözde Pansiyon	2005	85
Sefa Pansiyon	2005	49
Pınar Ev Tipi Pansiyon	2008	12
Toplam		584

Kaynak: Sahada yapılan çalışmalardan derlenmiştir.

Bu son sürecin diğer bir özelliği ise 2000’li yıllarla birlikte konaklamada pansiyon işletmeciliğinin hız kazanmasına karşın, otel işletmeciliğinde görülen duraksamadır. Dolayısıyla son birkaç yıl içerisinde 6 otel kapanmıştır. 2000’li yılların başında 13 olan otel sayısı, son yıllarda 7’ye düşmüştür. Özellikle ilk otellerden ve doğrudan termal turizme hizmet vermesi yönüyle Derman otelin kapanış dikkat çekicidir. Öyle anlaşıyor ki, 1951’den sonra yapılan yatırımlar günümüzün turizm beklentilerine cevap veremez duruma gelmiş bu bağlamda son 10 yılda Gönen’e gelen orta ve üst gelir grubundaki ziyaretçi sayısında azalma olmuştur. Zira Türkiye’de gün geçtikçe sayıları artan modern, özellikle dış turizme yönelik birçok beklentiye cevap veren termal turizm merkezleri göz önüne alınacak olursa, Gönen’in bir anlamda geride kaldığı düşünülebilir. Zaten Gönen’e gelen ziyaretçilerin gelir durumuna göre dağılımı da bunu destekler niteliktedir.

Günümüzde Gönen’deki termal turizm faaliyetleri kür alanları ve konaklama tesisleri başta olmak üzere rekreasyon, ticaret ve eğlence alanları ekseninde sürmektedir. Bunlardan kür alanları, kubbeli hamam ve konaklama tesisleriyle sınırlıdır. Çekirdeğini Bizans ve Osmanlı dönemi yapıtların oluşturduğu kaplıca hamamı 1974 yılında yapılan eklemelerle günümüzdeki şekline ulaşmıştır (Foto 1-2). 2 katlı, 9x9 havuzu ve 150 kişilik kapasitesi olan hamam halka açık bir kür

ünitesidir. Bunun dışında kur alanları Gönen Kaplıcalar Çetmesi A.ğ.'ne ait otellerin bünyesinde yer almaktadır.

Foto 1 (1950)

Foto 2 (2010)

Foto 1-2: Hamamın 1950 (Gönen Belediyesi, 2010) ve günümüzdeki görünümü.

Günümüzde Gönen'deki termal turizme yönelik konaklama hizmetlerinin önemli bir bölümü 979 yatak kapasiteli 7 otel tarafından sürdürülmektedir. Gönen'deki otellerin büyük bir bölümü 1973'teki modernleştirme çabalarına dönük planlamalar ile 1982 sonrasındaki turizm politikalarının bir yansıması olarak hizmete girmiştir. Fakat bunların hepsi termal otel özelliği taşımamaktadır. Termal suyun elde edilmesi ve kullanım yetkisi Gönen Kaplıcalar Çetmesi A.ğ.'yle sınırlı olduğu için, termal kaynaklar sadece bu Çrkete ait 4 otelin tasarrufundadır. Bunlardan sadece Yıldız otel Turizm Bakanlığı iÇetme belgeli olup, 4 yıldızlı bir konfora sahiptir (Foto 3). Diğer otel ve pansiyonlar sadece konaklamaya dönük hizmet sunmaktadır (Foto 4). Nitekim buralarda konaklayan turistlerin Gönen Kaplıcalar Çetmesi A.ğ.'ye bağlı otellere ya da hamama giderek termal kaynaklardan yararlandıkları tespit edilmiştir. Bu noktada dış turizme dönük hizmetlerin sadece bu 4 otelle sınırlı kaldığını da belirtmek yerinde olacaktır.

Foto 3

Foto 4

Foto 3: Gönen'de termal turizmde hizmet veren Yıldız otel.

Foto 4: Alt gelir grubuna hizmet veren pansiyonların genel görünüşü.

Gönen'de kaplıca turizmine dönük konaklama tesisleri yaklaşık 12 ay hizmet vermektedir. Doluluk oranlarında mevsimlere göre %70'lere varan farklılıklar görülse de iÇetmelerin tamamen kapalı kaldığı bir dönemden söz etmek mümkün değildir. Hiç Çuphe yok ki, bu durum yerel ekonomiye sağladığı canlılık yönüyle önemlidir. Tesislerin doluluk oranları, aylara göre değİnle birlikte yıllık ortalama değeri yıllara göre %43 ile 48 arasında değİmektedir (Tablo 8). Yıl içerisinde ise özellikle Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında %80'lerin üzerine çıkan doluluk oranları, kış aylarında %45-50-55'lere gerilemektedir. Kış sonu ilkbahar başlarında %15-35 aralığındaki oranlar yılın en düşük değeri leridir. Bu anlamda özellikle gubat ve Mart ayları dikkat çekicidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tablo 8. Gönen'deki kaplıca otellerinde 2000–2007 yılları arasında kullanılan oda sayısı ve doluluk oranları (2008)

Yıllar	Oda Sayısı	Yıllık Ort. Doluluk Oranları (%)
2000	65135	46.83
2001	63297	46.20
2002	59759	43.97
2003	58780	42.41
2004	61664	44.37
2005	63425	45.73
2006	66836	48.19
2007	60099	43.33

Kaynak: Gönen Kaplıcaları İşletmesi A. Ş.

Oranların yıl içindeki dağılımında ziyaretçilerin %60'lık bölümünün 50-64 yaş aralığında olması etkilidir. Zira emeklilik çağındaki gelir durumu düşük nüfus özellikle dış turizm faaliyetlerinin yavaşladığı dönemleri tercih etmektedir. Bu nedenle yüksek doluluk oranları Eylül ve Ekim aylarına kaymaktadır.

Araştırma sahasında yapılan mülakatlardan, doluluk oranlarının tesislere göre de değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre, pansiyonlar başta olmak üzere doğrudan termal tedavi hizmeti veremeyen konaklama tesislerinin genellikle yaz mevsiminde tercih edildiği belirlenmiştir. Bunda turistlerin ucuz konaklama hizmetlerinden yararlanma ve aynı zamanda tedavi sonrasında soğuk havaya maruz kalmadan konaklama tesisine ulaşmak istemeleri etkilidir. Yaz mevsiminde termal su kullanımından yoksun tesisler tercih edilmekte ve dolayısıyla termal tedaviye dönük hizmetler yürüme mesafesindeki diğer otellerden kolaylıkla karşılanmaktadır. Böylece Gönen'e gelen düşük gelirli bazı ziyaretçilerin gelir durumuna bağlı olarak, pansiyonlardan yaz mevsiminde yararlandığı tespit edilmiştir.

Gönen'de turizm aktivitelerine hizmet veren diğer tesisleri ise yeme-içme yerleri olmaktadır. Özellikle bazı otellerde bu hizmetlerin büyük ölçüde sağlanıyor olması bunların sayı ve kapasitelerinin küçük çaplı kalmasında etkili olsa da, günümüzde park alanı ve çevresinde 18 oya-çeyiz mağazası, 43 yeme-içme, 11 giyim, 8 büfe, 5 internet ve oyun salonu, 2 çiçekçi tespit edilmiştir. Bunlardan restoran sınıfında olanların 3'ü düğün salonu olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda, termal turizme bağlı olarak gelişme göstermiş ticari faaliyetlerin, turistlerin yanında kent sakinlerine de hizmet verdiğini söylemek mümkündür.

Gönen'e yıllık yaklaşık 120 ile 130 bin arasında (neredeyse kent nüfusunun 3 katı⁷ büyüklüğünde) değişen bir turist kitlesi termal turizm amaçlı olarak ziyaret etmektedir. Böylece 2000-2007 yılları arasında konaklayan yıllık ortalama turist sayısı 125 bini aşmıştır. Bu değer yıllara göre 118 ile 133 bin arasında değiştiği göz önüne alınacak olursa, dikkat çekici bir istikrarsızlıktan bahsetmek mümkün değildir (Tablo 9; şekil 3).

Gönen'deki termal tesisler, %99'a varan oranda yerli turistlere hizmet vermektedir (Tablo 9; şekil 3). Ülkenin hemen her yerinden turist gelmekle birlikte, özellikle İstanbul, Bursa, Kocaeli gibi çevre illerden gelenler başta çekmektedir. Bunların dışında Çanakkale, Ankara, Tekirdağ, Edirne, Malatya ve Siirt'ten önemli sayıda ziyaretçi gelmektedir. Buradan, kaplıcaların kimyasal ve balneolojik özelliklerinin yanında, hem büyük merkezlere ve hem de ulaşım sistemlerine göre

⁷ Gönen kent nüfusu 2007 verilerine göre 41.811, 2009 verilerine göre ise 42.939'dur (Web-5).

konumunun turizm aktivitelerini desteklediği sonucuna ulaşmak mümkündür. Zira bilinirlik düzeyi ve ulaşılabilirlik bütün turizm aktiviteleri açısından vazgeçilmez unsurlardır.

Gönen'deki turizm aktivitelerine katılan yabancı turistlerin payı yıllara göre küçük değişiklikler göstermesine karşın, genel olarak %1'in altında seyretmektedir. Dolayısıyla bazı yıllarda 100 civarına düşen yabancı turist sayısı, ancak belli yıllarda 1000'in üzerine çıkma eğilimi göstermiştir. Bu, termal tesislerin ülke genelinde tanınmamasına karşın, yurt dışındaki bilinirlik düzeylerinin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim günümüzde Gönen'de üst düzey hizmet verebilecek alt yapıya sahip tesislerin varlığından söz etmek oldukça güçtür. Bu yönüyle denilebilir ki, termal kaynakların doğal özelliklerinin yanında, yeterli tanıtım ve hizmet sunarak marka oluşturabilecek tesislere ihtiyaç vardır. Zira güçlü bir turizm merkezi imajı oluşturulamadığı takdirde, doğal özelliklerin turizme dolayısıyla ekonomiye kazanımı güçlenmektedir.

2000-2007 yılları arasında gelen 7000 civarındaki yabancı turistin %50'yi aşan bölümü Makedonya ve Yunanistan'dan gelmektedir. Bunları %10'la ABD, %8'le Almanya takip etmektedir (Şekil 4). Büyük oranda tedavi amacı güderek gelen yabancı turistler genel olarak havayoluyla İstanbul'a ulaşıktan sonra deniz ve karayoluyla Gönen'e gelmektedirler.

Tablo 9. 2000–2007 yılları arasında Gönen kaplıca tesislerinde konaklayan turistlerin ülkelere göre dağılımı

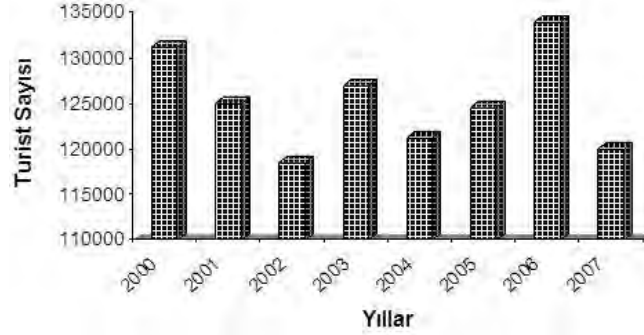
Ülke Adı	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Genel Toplam
A.B.D	13	79	5	588	17	6	12	2	722
Almanya	5	126	211	83	37	4	6	90	562
Avusturya	14	25	17	19		16		8	99
Azerbaycan				7					7
Belçika			1	16		3			20
Bulgaristan		3	2		9	22			36
Çek Cumhuriyeti						1			1
Çin						5			5
Danimarka		5						2	7
Fas			4		1				5
Fransa	2	4	2	32	51	8	8	4	111
Güney Afrika	9								9
Hindistan		8							8
Hollanda		12				4			16
İngiltere		104	40	1	27	3	8	18	201
İran	10	5	1						16
İspanya		3	6	6	5	3			23
İrlanda	4	2	3	32	50				91
İsviçre							1		1
İtalya			12	6					18
İtalya	24			4	4	2	8	12	54
Japonya	1	1	6	18	3				29
K.K.T.C.		4	3			30	14		51
Kanada			4				2		6
Kazakistan	3			2					5
Makedonya		143	504	340	497	199	63	36	1782
Norveç					9	6			15
Özbekistan		2		101		72			175
Pakistan							4		4
Romanya		6	2	2		2			12
Rusya			5	2	543	249		2	801
Slovakya					2	16			18
Suudi Arabistan		135	49	117	10	18			329
Ukrayna				4		24			28
Yunanistan		190	92	165	108	293	740	189	1777

Turkish Studies

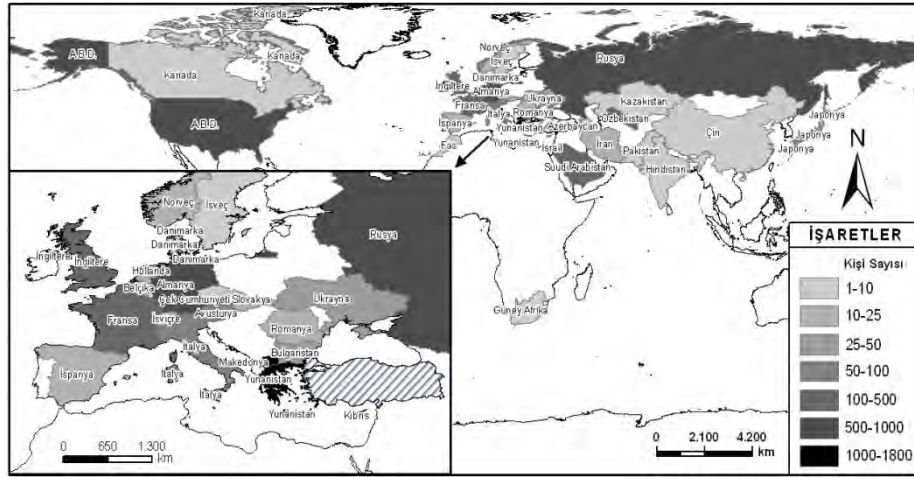
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Diğer	22	3		22		4			51
YABANCI TURĞS TOPLAMI	107	860	969	1567	1373	990	866	363	7095
%	0,08	0,69	0,81	1,23	1,13	0,79	0,64	0,30	0,70
TÜRKİYE	131001	124125	117549	125386	119797	123542	133033	119628	994.061
%	99,91	99,31	99,18	98,76	98,86	99,20	99,35	99,69	99,29
GENEL TOPLAM	131.108	124.985	118.518	126.953	121.170	124.532	133.899	119.991	1.001.156

Kaynak: Gönen Kaplıcaları İşletmesi A. Ş., (2008).

Şekil 3. Gönen kaplıca tesislerinde konaklayan turistlerin yıllara göre dağılımı (2000–2007)

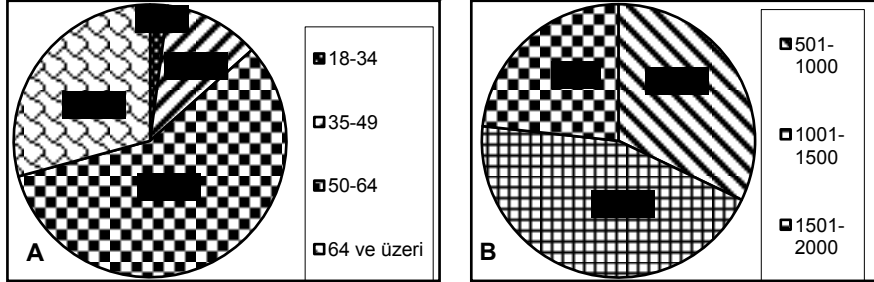
Şekil 4. Gönen'e gelen yabancı turistlerin ülkelere göre dağılımı

2007 verilerine göre Gönen'e gelen turistlerin genel profilleri incelendiğinde, % 90'a yakın bölümünün evli, yaklaşık 60'ının ise bayanlardan oluştuğu görülür. Yaklaşık yarısına yakını ilköğretim, %31,8'i ortaöğretim ve %16,9'u ise üniversite düzeyinde öğrenim almış insanlardan oluşur. Turistlerin %2,1'i 18-34, %11,3'ü 35-49, %60'a yakın olan bölümü 50-64 yaş aralığında, %30'luk bölümü ise 64 yaşın üstündedir. Bu dağılım termal tesislere gelen turistlerin %80'inin 50 yaş ve üzerinde olduğunu göstermesinin yanında, gelenlerin büyük oranda tedavi amaçlı geldiğini işaret etmektedir. Buna ek olarak turistlerin %70'inin gelir düzeyi 500-1500 TL arasında olduğu da göz önüne alınacak olursa (Çoban ve diğerleri, 2008:124), Gönen'e gelen turistlerin %70-80 gibi önemli bir bölümünün düşük ve orta gelir düzeyindeki emekli nüfustan oluştuğu, bu bağlamda Gönen'deki termal tesislerin sosyo-ekonomik açıdan belli bir kesime hitap

Turkish Studies

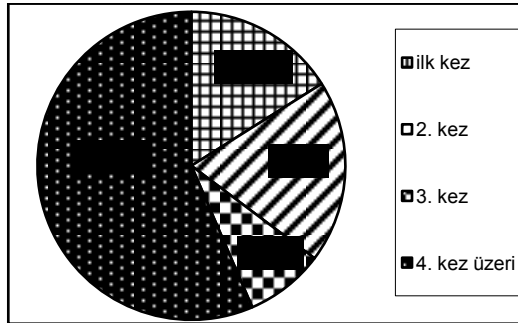
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür (şekil 5). Bu durum konaklama yeri, şekli ve zamanının tercihinde belirleyici olduğu gibi, yerel ekonomiye olan etkileri yönüyle de önemlidir.

şekil 5. Gönen'e gelen turistlerin A: Yaş gruplarına, B: Gelir düzeylerine göre dağılımı (2007)

Yine aynı dönemde, turizm merkezinin seçiminde turistlerin önemli bölümünün tavsiye üzerine geldiği ve yaklaşık %85'inin Gönen'i öncelikle kaplıcaları için tercih ettiği, bunu iklimi ve diğer doğal özellikler ile ulaşılabilirlik ve fiyatların takip ettiği belirlenmiştir. Benzer şekilde turistlerin %55,9'u 4. kez ve üzerinde, %8,2'si 3. kez, %19 2. kez gelirken, ilk kez gelenlerin oranı %15,9'dur (şekil 6). Bütün bu veriler ve mülakatlar göz önüne alındığında, Gönen'e gelen ziyaretçilerin önemli bölümünün tercihinde kaplıcaların kimyasal ve balneolojik özelliklerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

şekil 6. 2007 yılında Gönen'e gelen turistlerin ziyaret sıklığı (Çoban ve diğerleri, 2008: 124)

7. TERMAL TURİZM AKTİVİTELERİNİN EKONOMİK VE MEKÂNSAL ETKİLERİ

Gönen'deki termal turizm faaliyetleri sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal olmak üzere birçok alanda etkili olmaktadır. Burada sosyal ve kültürel etkilerinin yanında özellikle daha belirgin olan ekonomik ve mekânsal etkileri üzerinde durulacaktır. Bunlardan bilhassa ekonomik olanlar, hem turizmi kapsamı ve hem de diğer etkenleri tetiklemesi bakımından dikkat çekicidir.

Gönen'de termal turizm aktivitelerinin oluşturduğu ekonomik etki iki şekilde tespit edilebilir. Elbette ki bunlardan ilki yeni bir ekonomik sektör olarak doğan turizm aktivitelerinin kendisidir. Gönen'de 1936 yılından beri süregelen termal turizm faaliyetleriyle birlikte günümüzde 7'si otel, 12'si pansiyon olmak üzere 19 konaklama tesisini kapsayan bir turizm hizmet sektörünün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle yaklaşık 74 yıllık süreçte yapılan yatırımlarla birlikte yıllık ortalama 120-130 bin civarında turiste hizmet veren yeni bir ekonomik sektörün yaratıldığından bahsedilebilir.

Turizmin yerel ekonomi üzerindeki ikinci önemli etkisi, hizmetlerin yürütülmesine dönük olarak gelişme gösteren istihdamdır. Bu yönüyle özellikle konaklama tesislerinin oluşturduğu

istihdam yerel anlamda iimkânlarının yaratılması hususunda Gönen için önemlidir. Zira sektörde doğrudan yaklaşık 300 kişi istihdam edilmiştir. güphesiz mevsimlik değışimler yaansa da turizm aktivitesinin 12 ay devamlılık göstermesi de bunda etkilidir (Tunçsiper ve Kaı, 2008:126).

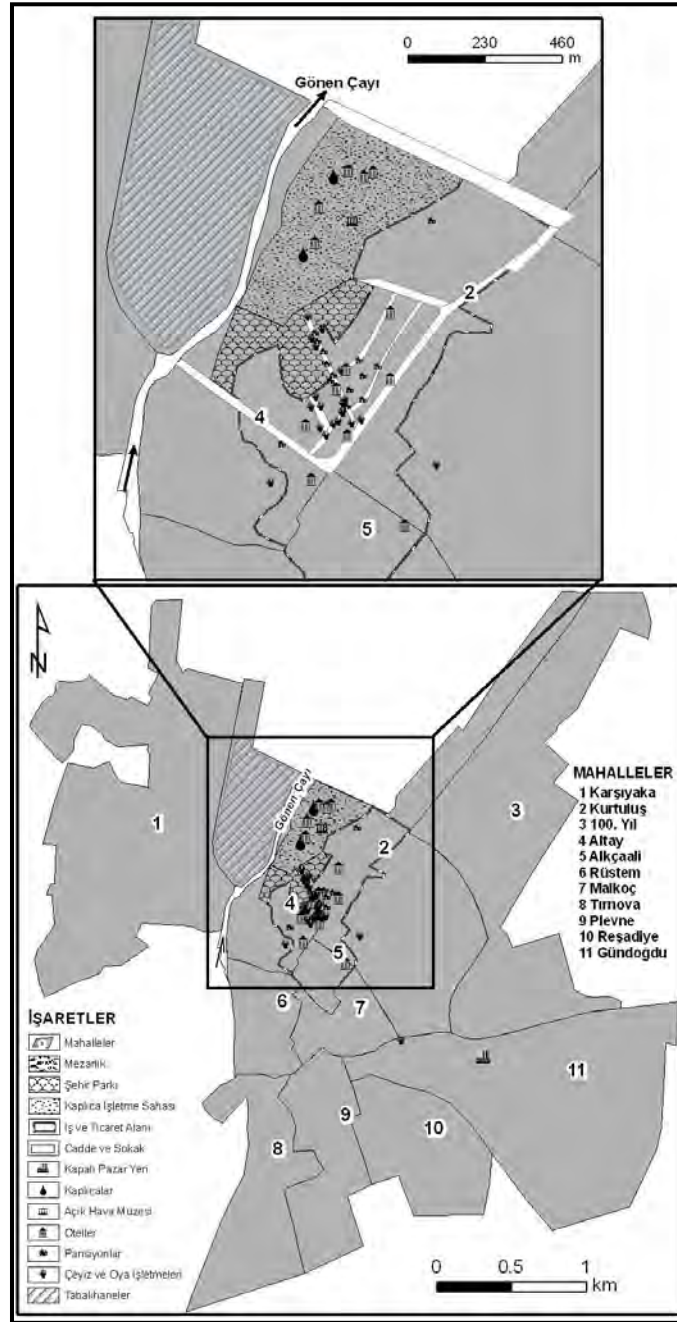
Gönen’de termal turizmin ekonomiye olan direkt etkilerinin yanında, farklı ekonomik sektörlerin gelişimini tetiklemesi ve desteklemesi bakımından dolaylı etkilerinin olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır. Bu etki, turizmin yerel ürünlere (tarım, sanayi ve zanaata bağı el yapımı ürünler) yönelik oluşturduğu tüketimle birlikte bölge ve kentle sınırlı kalabildiğı gibi, farklı hizmetler sunan ialanlarının ortaya çıkmasını tetikleyerek daha geniş düzeyde de olabilmektedir. Geniçaplı olan etkiyi somut olarak belirleyebilmek son derece güç olduğundan burada sayılarla ifade etmek mümkün olmamıştır. Ancak genel anlamda kentte baa ticaret olmak üzere yeme-içme ve eğlence gibi, turizm faaliyetlerini destekleyen hizmetlerin gelişiminde etkili olduğunu görmek mümkündür. Bu konuda özellikle yöredeki hayvancılık faaliyetlerine dayalı süt ve türevlerinden oluşa birçok besin maddesinin tanıtımı ve pazarlanması açısından öneme sahiptir.

Yine turizmden olumlu etkilenenler arasında ulaşım sektörü ve bununla birlikte benzin istasyonlarını da görmek mümkündür. Bu anlamda Gönen’e gelen yıllık turist sayısının kent nüfusunun 3 katı, ilçe nüfusunun ise neredeyse 2 katı büyüklüğünde olduğu göz önüne alınırsa, yarattığı ekonomik etkinin daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Gönen’deki termal turizm faaliyetlerinin 1980’li yıllarda baayan gelişme çabalarına bağı olarak, termal kaynakların çevresinde yerel ürünleri pazarlayan ya da yeme-içmeye yönelik hizmet sunan çok sayıda işyeri ortaya çıkmıştır. Bu amaçla özellikle termal turizm aktivitelerinin yoğun olduğu kaynaklar çevresinde 18’i oya, çeyiz ve tekstil ürünleri, 11’i giyim, 43’ü ise yeme-içme, 5’i internet, 8’i büfe ve 2’si çiçekçi olmak üzere toplam 87 işyerinin varlığı tespit edilmiştir. Bunların bilhassa turizm aktiviteleri çevresinde toplanmış olmaları turizmin tetikleyici etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu noktada Gönen’deki termal turizm faaliyetleri diğere ürün ve hizmetlerin yanında, özellikle yöresel el yapımı oya ve çeyizlik ürünlere pazar oluşturmakta, dolayısıyla yörede el emeğıyle geçinen nüfusun da turizm gelirlerinden faydalanmasına aracı olmaktadır.

Termal kaynakların Gönen’de oluşturduğu en önemli etkilerden biri de, kentsel mekânda yol açtığı değışikliklerdir. Mekânsal değışimdeki etkisi birkaç farklı boyutta ele alınabilir. Bunlardan ilki, kentin kuzeyinde 1936’dan baayarak gelişme gösteren turizme dönük faaliyetler ile 1977 yılında yapılan Termal Su ğehri planına bağı olarak ortaya çıkan park alanıdır (ğekil 7).

Şekil 7. Turizm aktivitelerine yönelik olarak ortaya çıkmış park alanı ve tesislerin dağılışı

Geçmişte panayır ve mezarlık olarak kullanılan alan 1951'den sonra modern anlamda turizm faaliyetlerinin başlamasıyla değişmeye başlamış, 1977'den sonra ise günümüzdeki görünümüne ulaşmaya başlamıştır (Foto 5-6). Zira bu dönemde hazırlanan Gönen Su Şehri mevzi uygulama imar planı kür alanlarından rekreasyonel, eğlence, ticari ve sanayi alanlarına kadar çok yönlü bir peyzaj uygulamasını öngörmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Foto 5 (1941)

Foto 6 (2010)

Foto 5-6: Kaplıca Çiğdemlerinin yanındaki eski Gönen Panayırı (Gönen Belediyesi, 2010) ve günümüzdeki görünümü

Günümüzde yaklaşık 20 ha büyüklüğündeki bu çok fonksiyonlu parkın sadece termal turizme dönük aktivitelerle sınırlı bir iğve sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Otel, pansiyon, yeme-içme, eğlence ve yeğil alanlarıyla kentin önemli rekreasyon merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. Dolayısıyla turistlere yönelik iğvenin yanında, mozaik müzesi, kafeteryalar, konser alanı ile yürüyüş spor ve çocuk parklarıyla kent sakinlerinin sosyo-kültürel aktivitelerine de sahne olmaktadır (Foto7-8-9-10). Bu bağlamda ziyaretçilerle yerli halkın karışlağna ve etkileşim alanı özelliği de taşımaktadır. Özetle bütün bunlarla turizm faaliyetlerinin mekândaki değışirici etkisi somut bir hal almaktadır.

Günümüzde park mevcut iğvensel özellikleriyle Gönen’de günlük hayatın vazgeçilmez mekânlarından biri konumundadır. Nitekim bu yönüyle kentin yatay büyümesinde çekim merkezi olarak diğerk faktörlerle birlikte etkili olmuğ ve dolaylı da olsa kentsel mekânda değışime yol açmıştır. Gönen’de 1987’den sonra görülen 8 km²’ye varan kentsel büyümenin % 30-35’lik bölümünün bu yönde olması bunu açık olarak göstermektedir (ğekil 8). Bu durum parkın günlük yaşamdaki etkisinin yanında, jeotermal enerjinin varlığıyla da bağlantılıdır. Zira jeotermal enerjinin ucuzluğu, temizliği ve ısıtmada sağladığı kolaylıklar kentsel cazibe açısından önemli bir etkidir. Nitekim 1987’de 1400 konutla bağıayan ısıtma iğvemi, günümüzde 2500 konutla devam etmektedir.

Diğerk taraftan Gönen’de termal kaynakların varlığı sanayi ve tarım faaliyetlerini de etkilemiğolup, kentte bu kaynaklara bağı sanayi ve sera alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda 2000 m² sera alanı ile tabakhane de 56 iğvemenin ısıtması termal kaynaklarla sağlandığı gibi, tabakhanelerin proses sıcak su sistemi için de kullanılmaktadır (Web-4). Sera alanları ile tabakhaneyi termal kaynakların etkisiyle ortaya çıkmış mekânsal değışimler olarak görmek, diğerk bir ifadeyle bunların yer seçiminde kaynakların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Termal kaynakların mekânda yarattığı değışime bir kanıt olarak Gönen kentine dönük 1972 yılında Çiler Bankası tarafından talep edilen 2. imar planı ile Gönen Termal Su ğehri planını bütünleğirme çabalarını da burada değinmek yerinde olacaktır. Buna göre; Su ğehri yerleğme alanının doğusunda geliğtirilmesi tasarlanan küçük sanayi ile tabakhane nin turizm faaliyetlerine vereceğı zarar vereceğı öngörölmüğtür. Yine kentin ihtiyaç duyduğı yeğil alanların sadece termal kaynakların çevresiyle sınırlı olmadığı, Gönen çayı çevresinin bu amaçla kullanılabileceğı ifade edilmiştir. Günümüzde bunların tamamının mekâna yansıdığını söylemek mümkün olmasa da, her iki plan da kentin yatay gelişimi ve genel peyzajın gelişiminde etkili olmuğtur.

Foto 7

Foto 8

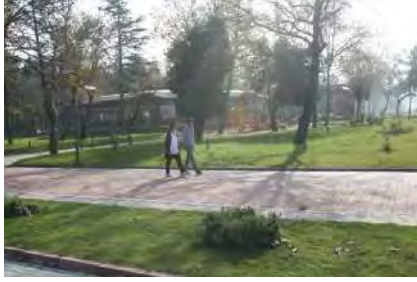

Foto 9

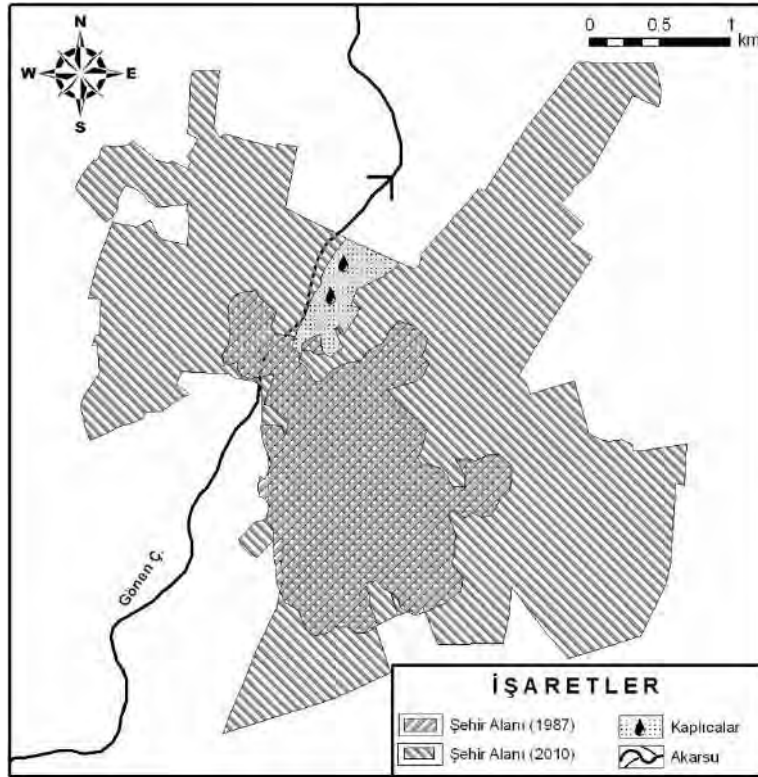
Foto 10

Foto 7. Park alanındaki oya, çeyiz ve tekstil ürünleri satıcıları

Foto 8. Park alanındaki mozaik müzesi

Foto 9. Park alanındaki yürüyüş alanları

Foto 10. Park alanındaki yürüyüş alanları (Banyolar Caddesi)

Şekil 8. Gönen Çarşısı'nın gelişim safhaları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Gönen'in, termal turizm faaliyetlerinin yaklaşık 74 yıllık süreçteki gelişimine bağlı olarak hizmet kapasitesi ve bilinirlik düzeyi yönüyle ülkemizdeki sayılı merkezlerinden biri konumuna geldiği belirlenmiştir. Aynı zamanda yerel ekonominin temel dinamiklerinden olan bu sektör, Gönen'le her anlamda bütünleşmiş görünmektedir. Öyle ki bu bütünleşme sadece ekonomik boyutla sınırlı kalmamış olup, sosyo-kültürel ve hatta imaj ve simgesel boyuta da taşınmıştır. Büyük bölümü yerli olmak üzere yıllık ortalama 120-130 bin arasında değişen turiste hizmet veren sektörde yaklaşık 300 kişi çalışmaktadır. Bu durumuyla kentte gerek termal kaynakların ve gerekse turizm faaliyetlerinin mekânsal etkilerini görmek mümkündür.

Sonuç olarak günümüzde geline nokta termal turizmin Gönen'in geleceğini belirleyen temel dinamiklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Gönen'e yönelik olası planlamalarda bu durumun çok yönlü olarak göz önüne alınması gerekmektedir. Fakat mevcut durumda dahi ulaşılan hedeflerin yeterli olduğunu düşünmek mümkün değildir. Zira yerinde yapılan gözlem ve mülakatlarla çok sayıda problemin varlığı tespit edilmiştir.

Bunlardan ilki ve en önemlisi Gönen'de termal turizm adına sunulan hizmetlerdeki çeşitlilik ve standartların üst düzeyde olmamasıdır. Gerek dünyada ve gerekse Türkiye'de çok sayıda imkânı sunabilen modern termal merkezlerin ortaya çıkmasıyla, Gönen'de üretilen hizmetlerin erozyona uğradığı ve dolayısıyla günümüz turistlerinin beklentilerine cevap vermekte zorlandığı söylenebilir. Bu yönüyle turizm aktiviteleri yeniden organize edilmeye ihtiyaç duyduğu gibi, hizmet yelpazesinin de genişletilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle tedaviye yönelik hizmetlerin yanında bunu destekleyecek spor, güzellik ve eğlenceye dönük hizmetlerin de iyi düzeyde sunulması yerinde olacaktır.

Yine bununla bağlantılı olarak Gönen'deki tesisler büyük oranda orta ve alt gelir düzeyindeki sınıfa hitap etmektedir. Üst gelir grubundaki turistlere hizmet verebilecek mekânlar oluşturulmalıdır. Günümüzde Gönen'de turizme hizmet veren tesislerin, bilhassa Agamemnon, Gazlıgöl, Pamukkale gibi yeni gelişme gösteren termal turizm alanlarıyla rekabet edebilecek şekilde yenilenmesi gerekmektedir. Bu Gönen'deki turizm aktivitelerinin sürdürülebilirliği açısından unutulmaması gereken bir ayrıntıdır. Zira son dönemlerde kapanan otellerle bağlantılı olarak turizm faaliyetleri sadece belli kesimlerle sınırlı kalmış ve bu nedenle durağanlaşmıştır. Bu anlamda özellikle turizm merkezi (destinasyon) imajı oluşturabilecek hizmet alanlarına ve bu yönde geliştirilecek yeni planlamalara ihtiyaç vardır.

Gözden kaçmaması gereken bir başka gereklilik, kaplıca tedavisi üzerine uzmanlaşmış kadroları hizmete dâhil etmektir. Eğitilmiş gücüne olan ihtiyaç sadece konaklama tesislerine yönelik olmayıp, bilhassa termal kaynaklardan yararlanma konusunda daha fazladır. Zira herhangi bir termal turizm merkezinde müşteri memnuniyetinin en somut yolu, tedavinin sonuç vermesidir. Hatta bunun, hizmetin özünü oluşturduğunu söylemek bile mümkündür.

Gönen'e yönelik termal turizm aktivitelerine katılan turist profilinde yabancı turistlerin %1'i aşmaması bu anlamda dikkat çekici bir sorundur. Bu durum daha önceden de ifade edildiği gibi Gönen'in yurt dışındaki bilinirlik düzeyinin düşük olmasıyla, dolayısıyla reklam ve tanıtım yetersizliğiyle doğrudan ilgilidir. Hatta turistlerin önemli bölümünün tavsiye üzerine gelmiş olmaları yurt içinde de bilinirlik düzeyinin reklam ve tanıtımla olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak oluşturulacak imaja bağlı olarak gerekli tanıtımın yapılması Gönen'deki termal turizm faaliyetlerinin geleceği açısından hayati önem taşımaktadır.

Sahada yapılan gözlemlerde tespit edilen sorunlardan biri de, oteller ve parkın inşaatı sırasında çıkan mozaik ve diğer tarihi eserlerin sergilenmesi ve parkın kültürel çevresini desteklemesi amacıyla kurulan fakat günümüzde bakımsız durumda olan Gönen Mozaik

Müzesi'dir. Mevcut durumuyla ziyaretçi çekmesi mümkün görünmediği gibi, olumsuz bazı sosyal olaylara zemin oluşturduğunu dahi söylemek mümkündür. En kısa zamanda sosyo-kültürel aktivitelere destek verebilecek konuma getirilmesi, hem turizm ve hem de tarihi mirasın korunması adına uygun olacaktır.

Termal su Çehri planında öngörüldüğü gibi, park alanına çok yakın bir mesafede bulunan tabakhane, gerek görüntü ve gerekse koku açısından termal turizm faaliyetleriyle örtülmekte ve zarar vermektedir. Dolayısıyla kentten uzak bir alana taşınması kanaatimizce yerinde bir karar olacaktır.

Son olarak bütün bu gereksinimlerin çok boyutlu, kent imar planıyla örtülmeye yeni bir plan dâhilinde yapılması önem arz etmektedir. Zira tek yönlü olarak tanımlanabilecek olası uygulamaların gelecekte telafisi zor sonuçlar doğuracağı gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, G., "Türkiye'de Kaplıca Turizmi ve Sorunları", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (<http://sbe.gantep.edu.tr>), ISSN: 1303-0094, S: 9/1 (2010), s. 35-54.
- AKKUĞ, Ç, Akıllı, H., Ceyhan, S., Dilemre, A. ve Tekin, Z., **Türkiye Jeotermal Kaynakları Envanteri**, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Envanter Serisi-201, Ankara 2005.
- ATALAY, Ç, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2000.
- BOZDOĞAN, N. (2005). **Bandırma, Marmara, Gönen, Erdek ve Balya (Balıkesir) Çöllerinin İklimi**, Balıkesir Üniversitesi Coğrafya Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Balıkesir.
- BULUT, G ve Girgin, M., "Bingöl Kös Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü", **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 5 (2001), s. 59-81.
- BULUT, G, "Turistik Potansiyeli Yönünden Yozgat Çi Kaplıcaları", **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 2 (1997), s. 69-114.
- ÇEKİRGE, N., **Gönen Termal Su Çehri Projesi, Mevzi Uygulama Çnar Planı Raporu**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara 1977.
- DOĞANAY, H., **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çizgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Konya 2001.
- DOĞANER, S., **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çantay Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- EFE, R. (1986). **Gönen Havzasının Jeomorfolojisi**, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Çölmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- EFE, R. "Gönen ve Çevresindeki Coğrafi ęartların Gönen Çayı Rejimine Etkisi", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi**, C: 1, S: 6 (1997), s. 119-127.
- Gönen Kaplıcaları Çölmesi A. ę., **Gönen Kaplıcaları**, 10.10.2007, Gönen.
- GÜNER, G ve SEVER, R. "Az Bilinen Bir Çeme: Malatya-AĞrı Çpendere Çemeleri", **Türk Coğrafya Dergisi**, S: 35 (2000), s. 105-122.
- ÖBRET, Ü., "Türkiye'de Yeni Geliğen Bir Termal Turizm Merkezi: Çavundur Kaplıcası", **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 18 (2007), s. 121-163.

- ÖLBAN, M. O. ve KaÇI, M., —Termal Turizmin Gelişmesini Etkileyen Sorunları Belirlemeye Yönelik Gönen’de Bir Araştırma”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, S: 9(4) (2009), s. 1275-1293.
- ÖLBAN, M. O., Köroğlu, A. ve Bozok, D., —Termal Turizm amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon Önceliği: Gönen Örneği”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 13 (2008), s. 105-129.
- KANTÜNER, O. (1993). **Gönen Havzasının Jeomorfolojisi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KARAGÜLLE, M. Z. ve Doğan, M. B., **Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi**, Nobel Kitabevi, İstanbul 2002.
- KARATAĞ, G. (1995). **Gönen Öçesi’nin Coğrafi Etüdü**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KIZILÇAOĞLU, A. ve Soykan, A., —Balıkesir ve Yakın Çevresinde Yağış”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 1, S: 1 (1998), s. 24-37.
- KOZAK, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M., **Genel Turizm (Ökeler-Kavramlar)**, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara 2001.
- LUND, J. W. ve Freeston, D. H., —World-Wide Direct Uses of Geothermal Energy 2000”, **Geothermics**, 30 (2001), s. 29-68.
- ÖĞÜTÇEN, H., **Bir Öçrecinin Zamanla Yarığı**, İstanbul 1994.
- ÖZ, G., Taçoğlu (Bilecen) L. ve BaÇak, E., —Gönen Maden Sularının Kimyasal Yapısının ve Yıllık Değişimlerinin Öçelenmesi”, **Türk Tıp Derneği Dergisi**, S: 45 (1979), s. 135-137.
- ÖZDEMİR, Z., **Kaplıcalar öçhri Gönen**, Akademi Yayınları, Ankara 1998.
- ÖZGÜÇ, N., **Turizm Coğrafyası (Özellikler ve Bölgeler)**, 5. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul 2007.
- SOYLAK, M. ve DOĞAN, M., **Kayseri Civarındaki öçifalı Kaplıca ve Öçnece Suları**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.
- TUNÇŞÖPER, B. ve KaÇI, M., —Termal Turizmin Ekonomik Etkileri: Gönen Örneği”, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 1 (2008), s. 120-135.
- ÖLKER, Ö. Çekirge, N., **Gönen Termal Su öçhri Genel Yerleşme Planı Ön Raporu**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Planlama Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1973.
- ÖLKER, Ö. **Sağlık Turizmi ve Kaplıca Sularımızın Değerlendirilmesi**, Turizm Yıllığı 1986, Ankara 1988.
- ÖNAL, Ç., —Pasinler Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 10 (2003), s. 117–132.
- ÖNLÜ, Y., **Balıkesir-Gönen-Sarıköy ve Tahirova Ovaları Hidrojeolojik Etüt Raporu**, Devlet Su Öçeri XXV. Bölge Müdürlüğü, Balıkesir 1982.
- Web- 1: <http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx> (ET: 02.01.2010)
- Web-2: <http://www.gonenkaplicalari.com/turkce/default.asp?act=oteller> (ET: 21.10.2007).
- Web-3: <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Root/default.aspx> (ET: 20.08.2010).

Web-4: www.mmo.org.tr/resimler/ekler/77640ba31f1d937_ek.pdf (12.12.2009).

Web-5: www.tuik.gov.tr (ET: 13.09.2010).

ZAMAN, M., Polat, S. ve Özdemir, M., –Diyadin Kaplıcaları”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 4 (2000), s. 349–379.

AMERİKAN MİSYONERLİĞİNDE KADIN VE KADININ ROLÜ (ORTADOĞU ÖRNEĞİ)

Murat Gökhan DALYAN*

ÖZET

Ortadoğu'da Amerikan misyonerliği XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Ancak bölgenin tarihi, kültürel dokusu dikkate alınarak buralara gönderilecek misyonerlerin evli olmasına özen gösterilmiştir. Bu şekilde misyonerlerin toplum tarafından kolayca benimsenmeleri sağlanmıştır. İlerleyen yıllarda evli kadınların iş yükünün artmasına ve kız eğitim politikalarına bağlı olarak bekar kadın misyonerler, misyon bölgelerine gönderilmeye başlamıştır. Gönderilen bekârlar, evlilerin gözetiminde onlara yardımcı elemanlar olarak çalışmışlardır. Kadınların misyon bölgelerinde başlıca çalışma alanları kadınlar arasında vaazlar, eğitim öğretim ve daha sonraki dönemlerde doktorluk gibi tıbbi meslekler olmuştur.

Ortadoğu'da diğer kadınlara model olması için özel yetiştirilen misyoner kadınlar şartların zorluklarından dolayı özellikle ilk dönemler oldukça büyük kayıplar vermişlerdir. Misyonerliğe yaptıkları olumlu katkılara rağmen XIX. yüzyılın sonuna kadar başta maaş olmak üzere erkeklere oranla daha alt statüde görülmüş ve misyoner olarak kabul edilmemişlerdir. Bu da zamanla kendi aralarındaki örgütlenmelerini beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada Amerikan misyonerlerinin Ortadoğu'da kadın faaliyetlerine ve bunun organizasyonlarındaki yerine değinilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadınlar, Misyoner, Amerika, Ortadoğu, ABCFM.

WOMEN AND WOMEN'S ROLE IN AMERICAN MISSIONARY (A SAMPLE OF MIDDLE EAST)

ABSTRACT

American missionary began in the early years of the XIX century in the Middle East. However, taking into consideration of region's cultural fabric and history, missionaries who will be sent to here should have been married. In this manner missionary adaptation has been easily provided with societies in this region. In later years, depending on increasing the workload of married women and education policy of girls the single women missionaries began to send missions to the region. Under supervision of married missionary families, single women missionaries, who sent to this region worked as their staff assistant. The main work of women missionaries in the mission areas of the region are among women preaching, education and in the next period medical professions such as medicine. Because of difficult circumstances especially in the first period, missionary women who raised as a model for other women in the Middle East gave a very large losses. Despite of their

---

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Öğretim Üyesi. El-mek: mgdalyan@adiyaman.edu.tr

positive contribution to missionary at the end of the XIX century, they have had a lower status than men, and they were not considered as missionaries. For these reasons they organized among themselves. In this study, women activities of American missionaries in Middle East and the role of this in the organizations will be investigated.

Key Words: Womans, Misionary, America, Middle East, ABCFM.

a. Amerikan Misyonerliği ve Ortadoğu

XIX. yüzyıl birçok gelişmenin ilk kıvılcımının atıldığı yüzyıl olmakla birlikte aynı zamanda misyonerliğin altın çağı olarak ta adlandırılmaktadır. Adı geçen yüzyılda çeşitli misyoner gruplar kendi öğretilerini yayabilmek adına dünyanın birçok yerine misyonerler göndermişlerdir. Bu yerlerden birisi de başta Osmanlı Devleti ve İran'ın bulunduğu Ortadoğu'dur. XIX. yüzyıl boyunca bu bölgede öne çıkanlar başta misyoner gruplar, Katolikler ile Protestanlardır. Protestan faaliyetlerinin büyük bir bölümünü Amerikan misyonerlik örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions veya kısa ismiyle “ABCFM” tarafından yürütülmüştür. 1806 yılında ilk tohumları Amerika’da atılan bu örgüt 1810 yılında ülke içerisindeki teşkilatlanmasını tamamlayarak misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Bu örgütün amacı Amerikalı misyonerlerden George E. White tarafından “...tek ve ana gaye Hristiyan erkek ve kadınlarına, Mukaddes Kitab'ın ve İsa'nın anlattıklarını öğretmek ve bu ümit vaat eden genç insanların, kendi insanları ve akrabaları arasında, bu eğitimin neticelerini faydalı ve kabul edilebilir şekilde yaymalarını...” sağlamak olarak açıklanmaktadır (White , 1995:116-119; Mutlu, 2005: 285-86). Yine onlar bu sayede H.z. İsa'ya karşı kendi kişisel görevlerini yerine getirmiş olmak için yola çıkmışlardır. (Açıkses, 2003: 3) Bu amaçla ABCFM'in Ortadoğu'ya ayak basan ilk misyonerler Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı kişilerdir. 1820 yılında İzmir'e gelen bu öncü misyonerler, buradan faaliyetlerinin ilk hedefi olan “Kutsal Topraklara, Kudüs'e” hareket ederek bu bölgelerde misyonerlik adına neler yapılabileceğinin araştırılmasıdır. (Barton, 2010: 97-99). Suriye, Filistin, Mısır başta olmak üzere birçok yerde araştırma yapan bu ilk misyonerlerden Person 1822'de (Field, 1969: 93-94-98; Kocabağcıoğlu, 2000: 27) Fisk ise 1825 yılında ölmüştür. Ancak bu ölümler Amerikan misyonerlerin Ortadoğu'ya olan ilgisinin azalmasına neden olmamış tam tersine bu kez kalıcı misyonerlik faaliyetlerini başlatmak üzere evli misyoner çiftler gönderilmeye başlanmıştır. Bu amaçla ilk gönderilen çiftlerin başında William Godell ile Frank Bird ve ekleri gelmektedir (Richter, 1910). Bu misyonerlerden sonra Ortadoğu'da görülen Amerikan misyonerlerin sayıları hızla artmıştır.

b. Amerikan Kadınlarının Misyonerlik Görevlerinde Yer Almaya Başlaması

XIX. yüzyılın başlarında okumuş ama iş hayatına girmemiş kadınlar, Amerikan toplumunda seslerini duyurmak ve daha fazla yer alabilmek için misyonerlik faaliyetlerinde gönüllü olarak yer almaya başlamışlardır. Bunun dışında kadınların misyonerlik faaliyetlerine katılmasına etki eden çeşitli başka faktörlerde bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla etkili olanı, misyoner merkezleri tarafından modern ve eğitilmiş kadını temsil eden misyoner kadınların, hedef alınan bölgelerdeki kadınlar tarafından aile hayatları ve yaşam tarzlarıyla örnek kabul edilip onları etkileyebileceğidir (Erdoğan, 2008: 59-60; Robert, 1997:36-37; Dalyan, 2010a: 240). Hatta bu nedenle, Amerikan misyoner kadınlar açmış oldukları okullarda modern kıyafetlerle dolaşmaları gibi öğrencilerine bu kıyafetleri giydirek onların da modernleşmelerini sağlama konusunda örnek olmaya çalışmış (Quarterly Report of Assyrian Mission, No. III., 1891: 91-92) ve genel kültürlerini arttırmak için okuma yazma, aritmetik, dikiş nakış ve İngilizce gibi dersler vermişlerdir (Robert, 89-90). Ayrıca misyoner kadınlar, Ortadoğu'da toplumların değer yargıları nedeniyle

erkek misyonerlerin ulaşmasına izin verilmediği, sosyal yaşamın arka planında ve daha kapalı yaşam süren kadınlara ulaşabilmenin tek yolu. Çünkü tek başına misyon faaliyetleri için yabancı ülkede bulunan erkek misyonerler, içinde bulundukları halkın zaman zaman şiddetli tepkisiyle karşılaşmaktadırlar. Çe kadın misyonerler toplumlarda erkek misyonerlere karşıoluşarak tepkilerin önüne geçmelerinde yardımcı olacak ve böylelikle de erkek misyonerler, eÇeri vasıtasıyla İncil'in ve İsa'nın kutsal çağrısını kendilerine göre putperest ve inançsızlık denizinde boğulmuş olan insanlara kolaylıkla ulaştırılabileceklerdi. Bu politika uyarınca Amerikan misyonerlik kurumlarınca 1800'lerde gönderilmeye başlanan kadın misyonerlerin kadınlar arasında başı ve toplumdaki konumu misyon faaliyetlerince de görülmüş ve misyon alanlarına daha fazla kadın gönderilmeye başlanmıştır (Robert, 36-37; Erdoğan, 59-60).

c.Kadın Misyonerlerin Yetiştirilme Şartları

Misyonerlik yüzyılı olarak da bilinen XIX. yüzyılda Amerikan misyonerlik kurumları faaliyet gösterecekleri alanlarda görevlendirmek üzere hem erkek hem de kadın misyonerler yetiştirmiştir. Özellikle Ortadoğu gibi bazı bölgelerde bekâr erkeklerin toplum içerisinde dolaşmasının hoş karşılanmayacağını ve tepki çekeceğini düşünerek evli misyonerler göndermeyi tercih etmiştir. Bu amaçla misyoner kurumları erkek misyonerlerin evlenecekleri kadınların da aynı koca adayları gibi aynı düşünceyi ve potansiyeli taşımalarını sağlamak için kadınlara yönelik eğitim kurumları kurmuştur. Buralarda kadın misyoner adaylarına Hz İsa sevgisi ve Hristiyanlık ruhu verildiği gibi çalışacakları bölgelerde eÇerine misyon faaliyetlerine yardımcı olmaları için misyonerlik yöntemleri, gündelik ev işleri, annelik, kadınlık ve öğretmenlik konularında eğitim verilmiştir. Bu tür Amerikan misyonerlik kurumlarından ABCFM bu amaçla kadın misyoner yetiştiren, Mount Holyoke Missionaries, (Porterfield, 1997: 33; Robert, 1997, 92) Utica Female Seminary (Speer, 1913: 13), Abbott Female Seminary (Benjamin, 1860:16) ve Boston Female Society gibi kurumlarla ortak çalışarak görevlendireceği personellerinin eÇerini buradan seçmiş ve evlendirmiştir (Dagget, 1883: 50).

Kadınlara yönelik açılan eğitim kurumlarında başlı için, adayların eğitiminde her türlü fedakârlıktan kaçınılmamış, çağın şartlarında en iyi eğitim araç gereçleri ve metotlar seçilerek adaylar en iyi şekilde yetiştirilmeye çalışılmıştır. Verilen teorik eğitimin dışında misyon bölgelerinde kadınlar arasında başlı el iş gibi faaliyetlerde başlı olmalarını sağlamak ve hedefteki kadınların ilgilerini çekmek için el becerileri ve yetenekleri de geliştirilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca psikolojik olarak da çalışacakları ülkelerdeki halkın kendilerine yönelik takınacağı her türlü olumsuz tavır ve davranışlara karşı hangi tutum ve psikolojiyle davranacakları öğretilmiştir. Bunu yaparken de görevlerinin Hristiyanlığa dolayısıyla kutsal bir amaca hizmet ettiği vurgulanarak, kadınlara yüksek moral gücü ve dayanma azmi aşılanmıştır (Robert, 1997: 92). Bu işem sırasında ilk dönem kadın misyonerlerin geçmiş yaşamlarından kesitler sunularak bu konuda onların etkilenmesine çalışılmıştır (Robert, 1997: 49-50). Bunlar dışında öncü misyonerlerin deneyimleri ışığında kadın misyoner yetiştiren kurumlar, Ortadoğu'ya gönderecekleri kadın misyoner adaylarına faaliyet gösterecekleri bölgelerde karşılaşacakları milletlerin kültür ve gelenekleri konusunda ilk etapta Çokyaşamamaları ve yabancı kalmamaları için zaman zaman öğrencilerine Ortadoğu'daki kadınları, giysileri ve kültürleri açıklayan bilgi ve gösteriler sunmuştur (Lawrence, MDCCCLIV:152, 156; Robert, 1997: 66; Porterfield, 33). Bu şekilde yetiştirilen kadın misyoner adayların eğitimlerinin başında aileleri her Çeyden önce gelirken aldıkları eğitimden sonra Hristiyanlığı yayma ve ona hizmet etme görevi ikinci ilk sırayı almıştır (Lawrence, 106). Çünkü onlar aldıkları eğitim ve taşıdıkları inançla kendilerine göre dünyanın geri kalanlık bölgelerini Hristiyanlık ile aydınlatmak için yola çıkmışlardır (Lawrence, 110).

XIX. yüzyılın ilk yarısında yetiştirilen misyoner kadınlar, ilerleyen yıllarda misyon bölgelerinde Amerikan misyonerlik faaliyetlerinde yardımcı olacak kadın ve kızları yetiştirecek

elemanlar olarak görüldükleri için özenle seçilmişlerdir. Bu kadınlardan Ğan'a gönderilen Judith Grant, bir dilci olarak Süryanice, Rumca, Latince ve Fransızca dâhil dört dil bilmekteydi (Robert, 1997: 87-88). Mrs. Grant, Ğan'da kaldığı müddet boyunca bildiği dillere Türkçe ile Süryanicenin Modern ve Eski versiyonlarını da eklemiştir (Anderson, 1872:, 183-84; Guest, 2001: 142). Aynı Ğekilde ünlü misyoner Eli Smith'in karısı Sarah Smith, kendi dili dışında Fransızca, Ğalyanca ve Arapça (Robert, 1997: 79), Merzifon'daki Mrs. Riggs, Ermenice, Rumca ve Türkçe, (Alan, 2002: 162) Mrs. Goodell'de Ğalyanca, Arapça, Rumca, Ermenice, Türkçe bilmekteydiler (Prime, 1877: 334-359). Bunlara ek olarak bazı misyoner kadınlar, kadın eğitim kurumlarından mezun olduktan sonra - Mary Howes Lannep örneğinde olduğu gibi- Yale Üniversitesi olmak üzere çeĞitli üniversitelerde yüksek öğrenim görmüşlerdir (Robert, 1997: 90). Bu Ğekilde yetiĞirilip OrtadoĞu'ya gönderilen misyoner kadınlar da çabucak yerel dilleri öğrenmişlerdir.

Amerikan misyonerlik kurumunda faaliyet gösteren bazı misyoner kadınlar ise misyonerlik ile sadece eğitim kurumlarında tanışıyorlardı. Çünkü bu kadınlar misyonerliği kendileri gibi misyonerlik geçmiĞiolan ailelerinden veya akrabalarından yani çekirdekten öğreniyorlardı. Bu tür ailesinde misyonerlik geçmiĞi bulunan adaylar dışarıdan gelen diğer misyoner adaylarına göre misyon faaliyetlerine gönüllü katılarak daha çabuk adapte ve başarılı olmuştur (Prime, 455; Strong, 1910: 397; Weir, 1995: 309). Bu kadınlardan Merzifon'da faaliyet gösteren Charles Chapin Tarcy'in kızı Annie Tarcy, Anadolu'daki diğer bir misyoner ailenin çocuğu olan Henry H. Riggs ile evlenerek Harput bölgesinde çalışmıştır (White, 1908: 39). Yine ünlü misyonerlerden Cyrus Hamlin'in hayatta kalan yedi kızı da babaları gibi misyoner olan erkeklerle evlenerek misyonerlik faaliyetlerine katılmışlardır (Hamlin, 1903: 15-17).

Gerek misyoner bir aileden gelen gerekse de diğer Ğekilde yetiĞtirilen kadınlar, bağlı oldukları merkezlerce kendileri gibi misyoner olan erkeklerle evlendirilmeye çalışılmış (Hamlin, 1903: 105-106; Robert, 1997:105-106) ve evlendirilir evlendirilmez de hemen görev bölgelerine gönderilmişlerdir (Coan, 1939:10). Misal olarak Deborah Plum Crochan 1848 yılının ocak ayında evlenir evlenmez aynı ay içinde eĞyle birlikte Ğan'a gönderilmiş (Speer, 13). Daniel Temple, yine aynı Ğekilde eĞeriyle evlendikten birkaç gün sonra yola koyulmuştur (Temple, 1855: 67-68). Bütün bu evlilikler kadınların aĞk evliliĞi yaptığı anlamına gelmiyordu. güphesiz kadınlar, evliliklerini Hristiyanlığın ve H.z Ğa'nın emir ve yasaklarının kendilerince dinsiz günaha gömülmüş bölgelerde yayılması için yapmışlardır (Bird, 1891:357).

Kadınların misyonerlik alanında ne kadar başarılı olduğu 1865 yılında Antep'te bulunan Pratt'ın eĞnin bölgeden ayrılmasından sonra misyonerlik iĞerinin aksadığını belirtmesinden de anlaşılmaktadır (Herrick, 1872: 31,41,54). Amerikan misyoner kadınlar, aralarında bulundukları halkı etkilemede o kadar başarılı iĞer çıkartmışlardır ki; onların misyonerlik faaliyetlerine maddi katkıda bulunmalarını sağladıkları gibi (Herrick, 41) Amerika'ya bile yardım göndermesine neden olmuştur. Misal olarak 1865'teki büyük Chicago yangının masraflarını karşılamak için Merzifonlu kadınlar 8 dolar civarındaki bir parayı kadın misyonerlerden Mrs. Leonarda teslim etmişlerdir.(West, 1862: 616).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

d. Tıbbî Misyonerlik ve Kadınlar

XIX. yüzyılın sonuna doğru Amerikan misyonerlik kurumu ABCFM, “dinsiz bölgelerdeki” kadınlar arasında daha fazla etkin olabilmek için misyoner kadın personeline tıp eğitimi vermeye başlamıştır. Böylece erkek doktorun bile çok nadir bulunduğu bölgelerde kadınları daha kolay ve çabuk etkileyeceklerini hesap etmiştir (Dalyan, 2008: 1755-59). Zira tıp sayesinde bedende oluşan rahatsızlıkları gidermenin, medeniyetten uzak kalmış insanların kalbine giden en kısa yol olduğunu daha önceki deneyimlerinden biliyorlardı. Böylelikle bir misyoner olarak kimsenin gidemeyeceği yerlere doktor sıfatı ve aracılığı ile kolayca ulaşabilecek, (Grant, 1994: 6) Müslüman ve Protestanlaştırılacak olan Hristiyan halkın kendilerine yönelik olumsuz tavır almalarının da önüne geçilecekti. Bir de faaliyet gösterilen toplumlarda kadınların eğitim anlayışında yer almaması buna mukabil eğitim almıyayken doktor kadınların özgür faaliyetleri yerel halk arasında oldukça ilgi çekeceğini hesap etmiş ve bunda da haklı çıkmıştır (Bird, 229-232). Hatta sırf bu amaçla XIX. yüzyılın son yıllarında kadınlara yönelik Tebriz’de bir hastane kurulmuş olup; 1888 yılında Doktor Miss Mary Bradford ve Dr. E.T Miller tarafından yönetilmiştir. (Wilson, 1896: 154-55; Richter, 321; Coan, 52,166) Dr. Bradford, 1899 yılının ilk yedi ayında dispanserlerinde 2.456 hastaya bakmış ve evde 264 hasta ziyareti gerçekleştirmiştir. (Annual Report, 1899: 209) Aynı yıllarda Tahran’da ise Dr. Mary Smith ve Dr. J. G. Wishard faaliyet göstermiştir (Richter, 310, 321). İran cephesindeki bu gelişmeler yaşanırken İstanbul’da Miss Burgess ve ekibi, Suriye ve Filistin’de Mary Eddy, -Osmanlı Devleti’nce tanınan ilk kadın doktor olarak- Beyrut’ta açmış olduğu dispanser sayesinde özellikle kadınlar arasında büyük bir ün kazanmıştır (Richter, 217; Gibbons, 2009: 43-44). Zira bu bölgede Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına bağlı olarak sağlık hizmetlerin de aksamalar meydana gelmiş ve zamanla bu konuda misyonerlerin tıbbi çalışmaları ön plana çıkmıştır (Mağmumi, 2008: 245).

XIX. yüzyılın sonuna doğru misyoner kadınların tıp alanında görev almaları onların daha sonra bazı salgın hastalıklarda görev almalarını da beraberinde getirmiştir (Wilson, 300). Bütün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

salgın hastalıklar ve tıbbi yetersizlikler, misyoner doktorların halk arasında daha çabuk daha hızlı kabul edilmelerini sağladığı gibi onlara faaliyetlerinde büyük avantajlar sağlamıştır (Richter, 321-22). Bu bağlamda Merzifon'da Dr. Carington'ın hemşiresi olarak Miss Baldwin ve Miss Taylor görülmektedir. Hemşireler sağlık alanında olduğu gibi hastalara dua etmelerini teşvik ederek aynı zamanda onlara propaganda yapmışlardır. (Alan, 291).

e.Misyoner Bölgelerinde Kadın Hayatı

Misyonerler yeni bir ülkede misyonerlik faaliyetler organize oluncaya ve sistem oturuncaya kadar misyoner aileler bir arada aynı evlerde konaklamak durumunda kalmıştır (Prime, 147). Amerikalı misyoner kadınlar ilk zamanlar, misyon bölgelerinde yeni ve kendilerinkinden farklı bir kültürle karşılaşmaları için büyük sıkıntılar yaşamıştır (Lawrence, 138, 152; Robert, 1997: 75). Misal olarak misyon bölgelerindeki kadınların evler Amerika'daki evlerine göre oldukça küçük konforu olmayan meskenlerdir (Bird, 357). Ancak zamanla bulundukları ülkelerdeki evlerini ellerinden geldiğince aynı Amerika'daki evler gibi döşenmeye çalışmışlar ve ülkelerindeki yaşam koşullarını oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun içinde bazı ev eşyalarını deve gibi binek hayvanlarının sırtlarında misyon bölgelerine nakletmişlerdir (Barkley, 2007: 116-117).

Hatta kimi zaman Henrietta Hamlin örneğinde olduğu gibi faaliyet gösterdikleri yerlerdeki halkı kaba, yarı barbar ve Amerikan kültürünün gerisinde görmüş ve yabancılaşma çekmişlerdir. (Lawrence, 152-54). Bursa istasyonunda görev yapan Mrs. E.C.A. Schneider de aynı şekilde yaşadığı sıkıntılardan dolayı Osmanlı halkının bazı davranışlarını kendi ülkesi ile karşılaştırmaktan kendini alamamış, gelinlik uygulanmalarındaki katı kurallar, geleneksel aile yapısı, yemek kültürü, eve giriş çıkışlardaki tavırlar ve hayvan bakımı gibi birçok durumu kendi ülkesindekiler ile hep karşılaştırmış ve gördüklerine şaşmıştır (Schneider, 1846: 78-85). S. A. Wheeler ise, Harput'a ilk geldiğinde kendisini yabancı ve yalnız hissederek vatan hasreti duymuştur (Wheeler, 1877: 27).

Kadın misyonerler ev hayatlarının ve çocuklarının bakımı dışında kalan sürelerde mezheplerini ve dinlerini yaymak için kadın topluluklarına katılmış, onları başlarına toplamış vaazlarda bulunmuş (Perkins, 1887: 64-65; Wilson, 67-68) ve kocalarına tıbbi faaliyetlerinde yardımcı olmuşlardır (Basset, 1890: 272). Kadın misyonerler zaman zamanda kocaları ile birlikte misyon çevrelerinde yorucu gezilerde bulunarak kendi mezheplerine kazanmak istedikleri insanların yaşam tarzlarını, arzularını, kişilik yapılarını öğrenerek bir sonraki seferde ona göre hareket edip onları kazanmaya çalışmışlardır (Wheeler, 1884: 218-19). Bazı zamanlarda da onları evlerine davet ederek onları büyük bir misafirperverlikle geç saatlere kadar ağırlamış ve kendi mezheplerine çekmeye çalışmışlardır (Richter, 332). Bu konuda dünyadan getirmiş oldukları kılık kıyafetleri, ev eşyaları, el becerileri ve özellikle de dikiş makinesinin çok büyük katkısı olmuştur (Wheeler, 1877: 28-32).

Misafir ağırlamalar dışında misyonerler, boş vakitlerinde birbirlerini ziyaret ederek yabancı ülkelerde birbirlerine destek olmaya çalışmış ve yaşadıkları tecrübeleri içinde bulundukları halk hakkındaki tecrübelerini büyük özlem duydukları anne ve babaları başta olmak üzere yakınları ve arkadaşlarıyla paylaşmışlardır (Lawrence, 11,128-129, 151-153). Bu bağlamda 1840 yıllardan itibaren İzmir'de bulunan Mrs. Everett ile İstanbul'da faaliyet gösteren Miss Lovell her hafta birbirleriyle mektuplaşmışlardır (Benjamin, 63-303). Hatta ilk dönem kadın misyonerler arasında ölüm oranların yüksek olması misyoner kadınların arkadaşlarının yetim kalan çocuklarının bakımını dahi üstlenmesine neden olmuştur (Prime, 206).

gehirler de ve okullarda kendi mezheplerini yaymak uğruna her sabah beşte kalkarak misyonerlik faaliyetlerine (Benjamin, 66) başlayan kadınlar inançları uğruna zaman zaman mevsimlerin elverdiği zamanlarda dokuz saatlik yolculuklar veya elli mil (80 km) lik yolcululara çıkmıştır. Bir kişinin kendi mezheplerine geçme ihtimali bu yolculuklarına çıkması için onlara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yeterli azmi ve heyecanı vermiştir. Bu yolculukları sırasında dahi Ücil'den kadınlara okudukları bölümler hakkında açıklamalar yaparak onlara propaganda yapmıştır. Kametgâhlarına yakın bölgelerden gelen kadınları evlerinde Protestan yapabilmek umuduyla ağırlamıştır. Misyoner kadınlar bu şekilde eğittikleri kadınların daha sonra kocalarını ve diğer aile fertlerini etkileyeceği düşüncesiyle hareket etmiştir (Wilson, 155-156). Bu nedenle geleceğin potansiyel Protestan anneleri olarak gördükleri kız çocuklarının eğitime önem vermiştir. Çık zamanlar Ortadoğu'da kız çocuklarının okutulmasına pek sıcak bakılmadığı idrakiyle kız çocuklarını okula çekebilmek için ailelerine haftalık 25 cent civarında yardımda bulunarak kızları okula göndermeye teşvik etmiştir (Laurie, 1863: 53-54).

Çık dönemler gönderilen kadın misyonerler, kocalarıyla birlikte Hristiyanlığı ve kendi mezheplerini yaymak için at sırtında uzun yolculuklara çıkmışlar, kocaları ile her tülü tehlikeye açık bilinmeyen bölgelerde açık havada geceledikleri gibi zaman zamanda hamileliklerinin sıkıntılı dönemlerine aldırarak görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Misal olarak Justin Perkins'in hanımı Charlotta, gebe olmasına aldırarak Nasturilere yönelik misyonerlik faaliyetlerine katılmak için kocası ile yolculuğa çıkmış ve bu sırada Tebriz'de bir kız çocuğu dünyaya getirmiş ancak gebelik süresince uygun olmayan yolculuk ve elverişsiz doğum şartlarından dolayı birkaç gün baygın halde ölüm kalım mücadelesi vermiştir (Perkins, 13-14; Anderson, 1872: 171-172). Diğer bir misyoner çift olan Grantlar, Perkins çifti gibi şanlı olmamış, yolculukları esnasında ilk çocukları ölmüştür (Perkins, 19). Yine 1812 yılında Ortadoğu'ya misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak için yola çıkan ilk misyonerlerden Harriet Newel, henüz 19 yaşında yolculuk esnasında doğum yaparken ölmüştür (Robert, 2002:61). Bekâr misyonerlerden Mary Ely, Bitlis'teki faaliyetleri sırasında Ermeni çocuklarınca taçanmış ve atından düşerek baygınlık geçirmiştir (Bird, 356). Kadın misyonerler taçanmanın dışında, küfür, saldırı, üzerlerine pislik atılması ve yüzlerine tükürülmesi gibi tacizlere uğramışlardır (Barkley, 118). Harput'ta S.A. Wheeler, bu tür durumlarla yoğun olarak karşılaşmıştır (Wheeler, 1877: 28).

Amerikan hayat şartlarına alışmış olan kadınlarının misyonerlikteki çalışmaları, alışkın olmadıkları coğrafya ve iklim, kötü şartlarda doğum yapmaları, olumsuz tıbbi yetersizlikler ve sağlık koşullarının kötü olmasından dolayı ilk dönemler misyoner kadınlar arasında ölüm oranları oldukça yüksek olmasına neden olmuştur (Temple, 46-7, 67-8, 164, 214; Anderson, 1884: 137). Çektikleri bunca sıkıntıya ve olumlu çalışmalarına rağmen misyon kurumlarınca erkekler misyoner olarak daha değerli kadınlar ise ikinci planda görülmüştür.

f. Bekâr Kadın Misyonerler

XIX. yüzyılın başlarında Amerikan misyonerlik örgütleri ilk dönemler büyük bir çoğunlukla kadınları evli olarak misyon bölgelerine göndermelerine rağmen çok az da olsa Amerikan bekâr kadın misyonerlerin görev almasına da izin vermiştir (Robert, 1997: 55). 1830'lu yıllardan itibaren kadın misyonerlerinin erkeklerinin yanında görev almasının ne kadar yararlı olduğunun farkına varan Amerikan misyonerlik kurumları, misyon faaliyetlerinde kadınların daha fazla görev almasına karar vererek artık bekar kadınların misyoner olarak görev almalarının önünü açmıştır (Daggett, 50; Erdoğan, 61). Çünkü daha önceleri sadece evli olarak gönderilen kadın misyonerlerin yükü oldukça fazlaydı. Bunlar ev içi, kocalarının bakımı, çocuklarının yetiştirilmesi¹ -misyonerlik anlayış uyarınca kısa sürede çocuk sahibi oluyorlardı-, halk arasındaki ufak tefek tıbbi işlemler, (Robert, 1997: 89-90; Lawrence, 107) mezhep propagandası ve küçük kız çocuklarına eğitim verilmesi gibi görevleri bulunmaktaydı. Bu görevlerin yoğunluğu ve ağırlığı işin aksamasına neden olduğu için zamanla Ortadoğu'da görev

¹ Bu kadınlardan Mrs. Van Lennep'in 1840'lı yılların başında iki kızı ve dört oğlu olmak üzere altı çocuğu vardı (Temple, 204).

yapan evli misyonerlerin bekâr kadın misyoner gönderilmesini talep etmesine neden olmuştur (Robert, 1997: 107). Bunlar dışında diğer bir önemli neden de Ortadoğu'nun yerli Hristiyan halkının kız ve erkek çocuklarının ayrı bir ortamda görmesi isteğidir (Garden, 1867:192; Richter, 109; Robert, 1997: 91). Çünkü Ermeniler arasında kadınların ve kızların yabancı erkekler tarafından görülmesi hoş bir şey olarak karşılanmaz ve haremlik selamlık uygulanmasına dikkat edilirdi (The Missionary Herald, 1853: 271). Sonuçta Ortadoğu'daki kadınlara ulaşmak isteyen Amerikan misyonerlik kurumları ileride faydalanmayı düşündükleri kızların eğitim görmesini sağlamak ve buna halkın tepkisini azaltmak için yatılı kız okulları kurmak zorunda kalmışlardır (Robert, 1997: 89-90). Doğal olarak bu da kızların eğitimi için açılan okullarda hızla bekâr kadın misyoner öğretmen ihtiyacının artmasına ve onların misyonerlik faaliyetlerde önlerinin daha da açılmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise bekâr kadınların anaokullarında ve yetimhanelerde görev almaları onların bu konumunu pekiştirmiştir (Eddy, 1913:124-25). İlk dönemler sadece kadın öğretmenlerin görev almasına rağmen yine de bu tür okullar hakkında azınlıklar arasında bir takım uygunsuz ifadeler ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Bu bağlamda, İran bölgesindeki Nasturiler arasında faaliyet gösteren Fiske'nin Nasturi yatılı kız okulu hakkında çıkan söylentiler nedeniyle Amerikalı misyonerler birtakım sıkıntılar yaşamışlardır. Bu gibi sorunlar nedeniyle ABCFM'in kızlara yönelik açmış olduğu okullarda kadınların görev almaları artık kaçınılmaz olmuştur (Ellis, 1883: 144). Ancak bu talebe daha önce karşı çıkan Rufus Anderson'un -1842-1843 yıllarında bölgeye yapmış olduğu gezi sonrasında- kerhen de olsa kabul etmesiyle birlikte bekar kadın misyonerlerin Ortadoğu'ya gönderilmesinin önü açılmıştır. Bu izinle birlikte Amerikan bekâr kadın misyonerlerin faaliyetlerdeki rolü ve sayısı hızla artmıştır (Robert, 1997: 89-90). Amerikan kadın misyonerlerin genel olarak kadınlara yönelik eğitim kurumlarının başına geçmeleri bu seyahatten sonra olmuştur. Bu bağlamda ilk kız okullarından olan İstanbul Kız Okulu'nun başına 1843 yılında Henry Goodell'in karısı Abigail Goodell'in ölümü üzerine bekâr bayan misyonerlerinden Harriet Loveill görevlendirilmiştir (Robert, 1997: 89-90). Bu tür okullarda bayan öğretmenler kız çocuklarına ilköğretim bölümleri, coğrafya, aritmetik, tarih vb. derslerin yanı sıra günlük hayata dair örgü, dikiş ve terzilik gibi ev işlerini konularında eğitim vermişlerdir (Report, 1845: 118-120; Annual Report, 1897: 162). Kadınların misyonerlik alanındaki etkisi sayesinde yerel kadın Protestanlar misyonerlerin faaliyetlerini desteklemek için gönüllü olarak para ve diğer yardımlarda bulunmaya başlamışlardır.

Rufus Anderson'dan sonra ABCFM'in başına geçen yeni Genel Sekreter N. G. Clark sefelinin aksine bekâr kadınların misyonerlik alanlarına gönderilmesine daha sıcak yaklaşmış ve onların bu yöndeki girişimlerini desteklemiştir. Bu sayede erkeklerle aynı şartlarda ve olanaklarda çalışma imkânına sahip olan kadın misyonerler, bu açmaktan sonra erkekler gibi resmen misyoner olarak kabul edilmeleri için uğraşmışlardır. Çünkü misyonerlik faaliyetlerine gönderilen kadınlar fiilen kadınlar arasında, çocuk ve kız okullarında misyoner olarak görev yapmalarına karşın misyonerlerin gözünde misyoner eşi ve yardımcı elemanlar olarak görülmüştür (White, A., 1988: 23). Kadın misyonerler, bazı durumlarda dul kalan erkek misyonerlerle evlendikleri gibi onların öksüz kalan çocuklarına annelik de yapmışlardır (Temple, 67-68).

Misyon bölgelerinde yer almaya başlayan kadınlar bu bölgelerde geldikleri kurumların benzerlerini oluşturmaya çalışmışlar hatta aynı adı verdiler. İran'da Nasturiler arasında açılan Fiske'nin okuluna "*Küçük Mount Holyoke*" denilmiştir. Yine Mary ve Charlotte Ely kardeşler, Bitlis'te Ermeniler için açmış oldukları okula "*Mount Holyoke Seminary of Kurdistan*", (Thomas, 91) Miss Fidelia Fiske ise, "*Mount Holyoke of Persia*" adını vermiştir (Strong, 97).

Daha öncede belirtildiği gibi ABCFM'in Genel Sekreteri Rufus Anderson'un daha önceleri pek sıcak bakmamasına rağmen artık bekâr kadın misyonerlerin Ortadoğu'da görev almasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu açmaktan sonra sıkıntı yaşanmaması için bölgeye gönderilen bekâr kadınların da sorumluluklarını bilen ve içi misyonerlik sevgisi ile dolu kadınlar olmalarına dikkat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

edilmiştir. Misyonerlik sahalarına bekâr kadın misyonerlerin gelmesiyle birlikte misyonerler arasında belirli bir iğbölümü oluşturulmuştur. Gelen bekârlar iğn yoğunluğuna paralel bir biçimde bölgede bulunan evli çiftlerin yanına verilmiş, onlarla bir arada yaşamaya ve onların gözetiminde çalışmaya başlamışlardır. Aralarındaki iğbölümüne göre evli kadın misyonerler kadın ve çocuk misyoner eğitimlerinde öğrencilerin giyim, beslenme ve diğer denetimleri gibi araç gereç ve lojistik iğemler ve dışındaki kadınlarla ilgilenirken, bekârlar ise misyonerliğin başlamasından sonra oluşturulan eğitim ve öğretim kurumlarında görev almışlardır. Bu iğbölümünde evli misyoner kadınlar misyon iğemlerinde hastanedeki hemşirelerin baş hemşiresi olmak gibi bir konumda bulunmaktaydılar (Robert, 1997: 107). Bu konuda Çin'a gönderilen ilk bekar kadın Fildelia Fisk olmuştur (Thomas, 88).

Bekâr misyoner kadınlar, ilk zamanlar sıkıntı çekmemeleri için evli çiftlerin yanına verilmiştir. Ancak zamanla bulundukları çevreyi tanımaları ve yanında bulundukları evli çiftlerin güvenini kazanmaları Fildelia Fisk ve Miss Rice örneğinde olduğu gibi onlara tek başına çevre yerleşim yerlerine gezilerde bulunma olanağı sağlamıştır (Thomas, 58). Bu konuda Fiske, misyonerlikteki en büyük avantajlarının bekâr olmalarından kaynakladığını ifade etmiştir. Bekâr bayanların yanında bulunmuş oldukları misyoner aileler zaman zaman ölüm ve diğer nedenlerden ötürü değışiklik göstermiştir. Bu bağlamda Fiske ve Rice daha önce Stocking ailesinin yanında kalırken daha sonra Bayan Stocking'in ölümü üzerine Breathların yanına taşınmıştır (Laurie, 54). Ancak bekâr misyonerlerin evlilerle birlikte yaşamaları onlarla hiçbir sıkıntı yaşamadıkları anlamına gelmiyordu. Zaman zaman bu sistemden dolayı yanında kaldıkları kadınlarla sürtüşmeler başlamıştır. Çin'da bulunan Fiske, arkadaşlarına yazdığı bir mektupta özellikle kıyaylarında yemek ve diğer ev işer konusunda kaldığı aile ile yaşadığı sıkıntılardan bahsetmiştir (White, A., 27).

Bütün bunlar dışında misyoner bekar kadınların sürekli olarak misyon bölgelerinde bekar kaldıkları söylenemez. Bazen misyon bölgelerinde birlikte oldukları eğ ölen erkek misyonerlerle evlilikler de yapmışlardır. Misal olarak Miss Susan L. Tilman daha sonra evlenerek Mrs. Cyrus T. Mill soyadını alırken (Laurie, 70) Tahran'daki bekar misyonerlerden Miss Sherwood, Rew. J. W. Hawkes ile evlenerek Mrs. Hawkes olmuştur (Basset, 252). Yine 1855 yılında Çin'da bekâr olarak görev yapan kadın misyoner Miss Harris iki yıl bekar kadın misyoner olarak görev yaptıktan sonra Mr. Rhea ile evlenmiştir (Anderson, 1884: 135; Hamlin, 1903: 12-17).

Bütün bu yaşanan sıkıntılara rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Amerikan bekar kadın misyonerlerin durumunda ve şartlarında olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Çünkü misyoner kadın toplulukları organize olarak bu gelişmeye neden olmuştur. Bu kadın dayanışması aynı zamanda XIX. yüzyıldaki Amerikan kadın misyoner topluluklarındaki en önemli hareketlerden biri olarak Amerikan misyonerliğine yeni bir soluk ve derinlik kazandırmıştır (Weir, 308). Bunun en büyük nedenleri arasında kadınların misyoner olarak XIX. yüzyıl boyunca katkılarına rağmen başta misyoner kurumlar ve erkekler olmak üzere ikinci planda görülme olmalarıdır (Weir, 306). Misyoner okullarında yetiştirilmelerine, misyonerlik faaliyetlerinde bulunmalarına rağmen onlar sadece misyoner eğer ve onlar yardımcı eğer olarak görülme ve ilk dönem raporlarda bu şekilde yer almıştır. (Report, 1836: 53; Report, 1839: 91; Report, 1842:127; Report, 1849:124; Report, 1855: 75; Annual Report, 1863: 86-88; Annual Report, 1869: 35) Hatta bu nedenle misyoner hatıratlarında veya yayın organlarında ölümleri dışında son dönemlere kadar pek fazla yer almadıkları gibi, eğerinin hatıratlarında da onların faaliyetlerinden de pek fazla bahsedilmemiştir (Weir, 307). Öyle ki; kadın misyonerler, 1845 yılında İstanbul toplantısında olduğu gibi ilk dönem misyoner toplantılarına eğerıyla birlikte katılmış ancak misyoner politikalarının belirlenmesinde kendilerine söz hakkı verilmemiştir (Benjamin, 58). Hatta hemcinsleri olan ve daha sonra kendi adına bir kadın misyoner kurumu kurulacak olan Catherine Beecher bile 1841 yılında misyoner kadınların görevlerini tanımlarken, bunların politik ve sivil

aktiviteler olmadığını, sadece çocuklarının eğitimlerinde, eğerinin faaliyetlerinde onlara ahlaki ve diğer yönlerden yardımcı olmak olarak tanımlamıştır. Aynı şekilde Genel Sekreter Rufus'a göre de kadınlar, erkek misyonerlerin eği, arkadaşı ve onun çocuklarının annesi olmak dışında misyonerlik faaliyetlerinde herhangi bir rolü bulunamazdı (Weir, 308). Yine onunla aynı görüşlere sahip olan William Goodell'de bunlara ek olarak kadınların asıl odaklanmaları gereken iğin ev ve ev iğeri olduğunu savunmuştur (Prime, 189-90). Ayrıca onlara göre, misyoner olarak yetiğniğolan kadınlar misyoner erkeklerin tamamlayıcısı olarak onlarla evlenmeli ve ancak bu şekilde faaliyette bulunulacak bölgelere gitmelidirler. Çünkü dinsiz bölgelerde kadınların bekâr olarak yaşam sürmesi misyon için bağı bağına bir problem yaratacağı ve yabancı bir kültüre sahip uzak bir ülkede tek başına yaşamayacaklarını düşünmüştür. Bu nedenle kadınlar, ABCFM'in Genel Sekreteri Rufus Anderson'un bu görüşü uyarınca XX. yüzyıla kadar erkeklerle eği bir misyon üyesi olarak görülmedikleri gibi; (Prime, 189-90; Weir, 308) Amerikan misyonerlik kurumlarında kendilerine yönetim alanında oy hakkı dahi tanınmamıştır (Erdoğan, 60-62).

Misyonerlikteki kadınlara yönelik tutum yabancı ülkelerde görev yapan misyonerlerin maaş dağılımında kendini göstererek bekâr kadınların maaşının erkek misyonerlere göre daha düşüklüğüne yol açmıştır. Nitekim 1846 yılındaki maaş dağılımında evli bir erkek misyonere 600 dolar, bekâra 400 dolar verilirken bekâr kadın misyonere ancak 200 dolar maaş verilmiştir. Görüldüğü gibi kadın misyonerler, görev alanında olduğu gibi maaş konusunda da karğıcinsleriyle eği görülmemiştir. Kadınların maruz kaldıkları ayrımcı muameleler zamanla bir parça da feminizm kokan bir hava ile örgütlenmelerini ve hak arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak daha önce sadece erkek misyonerlere yardımcı olması için misyoner eği adayı yetiğtiren misyonerlik kurumlarından farklı olarak kadın misyonerlerini bizzat kendileri göndermek isteyen ve kadınlara yönelik faaliyetlerde bulunan örgütler ortaya çıkmıştır. Çık yapmış oldukları iğ kadın misyonerlerin maaşlarını yükseltmek olmuştur. Hatta bu sayede bekar kadınların maaşı 200 dolardan 750 dolar civarına yükselmiştir (White, A., 25).

Misyoner kadınlar kendilerinin misyon alanlarında çalışmaları için gayri resmi evlenme şartına ve bekar olarak gönülsüz misyon bölgelerine gönderilmelerine de feminist bir biçimde karğı çıkmışlardır. 1861 yılında Mrs. Sarah Doremas önderliğinde birkaç kadının girişimi ile kurulan Amerikan misyonerlik tarihinde önemli bir yere sahip olan Woman's Union Missionary Society bu girişimin öncülüğünü yapmıştır. Bu kuruluş misyoner bekâr kadınlara hizmet ederek onların yurtdışına ve Ortadoğu'ya evlilik şartı olmaksızın daha serbest bir biçimde gönderilmesine olanak sağlamış ve kadınların da erkek misyonerlerle aynı haklara sahip olması için çalışmalarda bulunmuştur. (Robert, 1997: 115-116). Bu kuruluşun sonra diğer Amerikan misyonerlik örgütlerine bağlı kadınlar da hızla kendi aralarında örgütlenerek kendilerine göre dinsiz gördükleri kadınlara ulaşmak için bekar kadınların gönderilmesi için çalışmalara başlamışlardır. Çünkü her ne kadar evli kadınlar misyon görevini yerine getirmeye çalışsalar bile ev içlerinden ve aile hayatından muaf olan bekarlar kadar verimli olamıyorlardı. Bu kurumların kurulması için ön ayak olanların büyük bir çoğunluğu eskiden misyoner olarak evli kadınlardan oluşmaktaydı (Wheeler, 1884: 37-42). Amerika'da bu gelişmeler yaşanırken ABCFM dünya üzerinde 36 bölgede 104 kadın misyoner görevlendirmiştir (Daggett, 50).

Bu kurumdan sonra kadın misyonerlere hizmet verecek kadın kurumları hızla kurulmuş ve daha önce var olanlar da kendilerini bu amaç için yeniden yapılandırmıştır. Bunlar arasında Woman's Foreign Missionary Society, Woman's Board Mission, Woman's Union Missionary Society, Congregational Woman's Board of Mission ve Woman's Christians Temperance Union (Gordon, 147-49; Erdoğan, 61-62) örnek verilebilir. Yine söz konusu bu kurumlardan Heatan Woman's Friend 1869 yılında kurulmuş ve Hindistan'a ilk defa bekâr bir kadın doktor görevlendirmiştir (Robert, 1997: 138). Bu kurumlar ilerleyen zamanlarda kendilerine hedef olarak, Mary Lyon gibi sadece misyoner kadın yetiğtirmek değil aynı zamanda misyonerlerinin faaliyet

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

gösterdiği bütün bölgelerdeki kadınların eğitilmesi gibi daha büyük bir çerçeveye çizmiştir (Weir, 308; Robert, 1997: 115-116; Robert, 2002: 63).

Kadınlar için kurulan bu misyonerlik örgütleri politikaları uyarınca hızla Amerika'nın Arizona, New Mexico ve Colorado gibi şehirlerinde örgütlenmiştir. Bu kurumların en büyük özelliği misyoner kadınlara faaliyet gösterdikleri alanlarda başarılı olmalarını sağlamak için organize olmalarıdır. Bu nedenle misyon binalarının inşaat masraflarını veya bu iş için gerekli satın alımlarını kullanılacak olan alet ve edevatların temin edilmesini de finanse etmiştir. Ayrıca bu örgütler, kadınlara yönelik kuruldukları için yönetim kadrolarını da kadınlar oluşturmuştur. Misal olarak Woman's Missionary Society'in 1868 yılındaki yönetim kurulu şu şekilde oluşmuştur.

Başkan: Mrs. James Lorimer Graham

Başkan Yardımcısı: Mrs. Horace Holden

Başkan Yardımcısı: Mrs. Robert R. Booth

Sekreterler: Mrs. W. Packer Prentice

Miss. S. E. Brown

Mali İşler Sorumlusu: Mrs. Charles P. Hart

Ancak bu kurumun hızla örgütlenip ülke içerisinde yaygınlaşması sonucunda yardım yaptığı misyoner sayısı hızla artmıştır. Buna göre 1868 yılında dünya üzerinde 48 kadın misyoneri finanse ederken 1878 yılında bu sayı 326'ya ulaşmıştır. Bunun nedeni kadınlar arasında hızla örgütlenen bu kurumun kısa sürede gelirlerini önemli ölçüde arttırmasıdır. Çünkü 1871 yılında 7.747 dolar olan kadın örgütünün geliri 1878 Mart'ında 26.768, 60 dolara çıkmıştır. Örgütün bu yıllardaki genişlemesine paralel bir şekilde yönetim kadrosunda da büyümeye neden olmuştur. Bunun sonucu olarak başkan sayısı hâlâ bir olmakla birlikte başkan yardımcılarının sayısı 10'a mali işler sorumluları 2'ye sekreter sayısı ise 4'e çıkmıştır (Daggett, 157-159). Yine bu kadın örgütleri özellikle faaliyet gösterilen alanlardaki kadınların ve çocukların eğitim faaliyetlerinin yükseltilmesi için bir takım hedefler belirlemiştir. Bu kurumlardan Woman's Board of Mission amaçlarını kabaca şu şekilde belirlemiştir:

1-Kendilerine göre dünyanın geri kalmış, gناهkâr ve putperest ülkelerde kadın ve çocuklar arasında faaliyet gösteren Amerikan kadın misyonerlerine daha fazla para ve destek sağlamak:

2-Hıristiyan kadınlar arasında Hıristiyanlık bilincini arttırmak:

3-Misyonerlik alanında daha fazla başarılı olabilmeleri için kadın misyonerlerin çocuklar ve kadınlar arasındaki faaliyetlerini destekleyerek bu konuda başarılı olanlara burs vermek (Daggett, 58):

Bu kadın kurulları kadın misyonerlerin eğitim hatlarında iyileştirmelerde bulundukları gibi misyonerlik faaliyetlerinde onları parasal olarak desteklediler. Ayrıca kadınların öğretmenlik dışında diğer aktiviteleri de yerine getirmelerine olanak sağladılar (Weir, 308). Bu kurumun İstanbul Amerikan Kız Koleji ve Merkezi Türkiye Kız Koleji Ortadoğu'da açmış olduğu okullardan sadece iki tanesidir (Kocabağcıoğlu, 158, 162). Kadın misyonerlerin Anadolu ve İran'da destekledikleri misyonerler ve bulundukları istasyon merkezleri 1883 yılına kadar aşağıdaki gibidir.

Mrs. Ellen S. Baird	1870	Manastır Türkiye Avrupa'sında
Mrs. Gabella G. Clark	1859	Samakov “ “
Mrs. Lewis Bond	1808	Eski zağra “ “
Mrs. George D. Marsh öl.	1875	“ “ “ “

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Miss Rosella A. Norcioss öl.	1807	“	“	“	“
Miss Flaiva S. Bliss öl.	1868	Sivas		Batı Türkiye Misyonerlik Merkezi	
Miss Anna D. Bliss öl.	1874	Ğstanbul	“	“	
Miss Sarah A. Classon	1867	Kayseri	“	“	
Miss Phebe L. Cull	1871	Manisa		“	“
Miss Cornelia P. Dwight	1871	Ğstanbul	“	“	
Miss Laura Fornham	1863	Merzifon	“	“	
Miss Eliza Fritcher	1863	Merzifon	“	“	
Mrs. Ezlizabeth Giles	1864	Kayseri	“	“	
Miss Ardelle M. Griswold	1869			“	“
Miss Clara Hamlin	1869	Atamada	“	“	
Mrs. Amelia A. Leonard	1857	Merzifon	“	“	
Miss Charlotta L. Naves	1873	Ğstanbul	“	“	
Miss Ellen C. Parson	1875	Ğstanbul	“	”	
Miss Hattie G. Powers	1875	Manisa		“	“
Miss Julia A. Rappleye	1870	Ğstanbul	“	“	
Mrs. Cora W. Tompson	1873	Ğstanbul	“	“	
Miss Mary L. Wadsworth	1871	Ğstanbul	“	“	
Miss Fannie E. Washburn	1872	Merzifon	“	“	
Mrs. E. R. Montgomery	1863	MaraĞ			
Merkezi Türkiye Misyonerlik Merkezi					
Miss Ellen M. Pierce	1874	Antep		“	“
Miss Myra A. Proctor	1859	Antep		“	“
Miss Sarah L. Wood	1870	Antakya	“	“	
Miss Mary S. Willam	1871	MaraĞ		“	“
Mrs. Caroline R. Allen	1855	Harput			
Doğu Türkiye Misyonerlik Merkezi					
Mrs. Olive L. Andrus	1868	Mardin		“	“
Miss Gabella C. Bokert	1868	Mardin	“	“	
Miss Caroline E. Bush	1870	Harput		“	“
Miss Charlotta E. Ely	1868	Bitlis		“	“
Miss M.A.C. Ely	1868	Bitlis		“	“
Miss Clarissa H. Pratt	1875	Mardin		“	“
Mrs. Martha W. Reynolds	1869	Van		“	“
Miss Sarah Sears	1874	Mardin		“	“
Miss Harriet Seymour	1867	Harput		“	“
Miss Mary E. Warfield	1867	Harput		“	“
Mrs. Susan A. Wheeler	1857	Harput		“	“
Miss Mary Susan Rice	1847	Urmiye	“	“	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Miss Ellen M. Stone	1878	Samokov	“	“
Miss Clara H. Hamlin	1879	Ğstanbul	“	“
Miss Cornelia P. William	1879	Musul	“	“
Miss Grace Bingham	1879	Antep	“	“
Miss Laura B. Chamberlian	1879	Sivas	“	“
Miss Sophia Crawford	1880	Samakov	“	“
Miss Martha J. Gleason	1880	Ğstanbul	“	“
Miss Fannie E. Burrage	1880	Kayseri	“	“
Miss Susan P. Blake	1880	Sivas	“	“
Miss Harriet N. Childs	1880	KeĞĞab	“	“
Miss Emily C. Wheeler	1880	Harput	“	“
Miss Sara E. Graves	1881	Samakov	“	“
Miss Oliva N. Twichell	1881	Bursa	“	“
Miss Agnes M. Lord	1881	Ğstanbul	“	“
Miss Gabel Dadd	1882	Ğstanbul	“	“
Miss Grace Kimball	1882	Van	“	“
Miss Lettie Johnson	1882	Van	“	“
Mrs. Mary Lyon Page	1882	Ğmir	“	“
Mrs. Fannie M. Newel	1882	Bursa	“	“ ¹

Ladies Board finanse ettiği kadın misyonerlerden Osmanlı ve Ğan bölgesinde alığanlar ise

Mrs. Samuel Jessup	Suriye
Miss Hattie Langreng	Suriye
Mrs. S.H. Calhoun	Suriye
Miss Eliza D. Everett	Libya
Miss Mary G. Lyons	Libya
Mrs. D. P. Cochran	Ğan
Miss M. K. Van Duzee	Ğan
Mrs. S. J. Rhea	Ğan, (Daggett, 65,159-61, 175)

Amerika’da kurulan bu kadın örgütlerinin çabaları sonunda kadınlar artık erkekler gibi misyoner olarak kabul görmüğve istatistiklerde artık yardımcı elemanlar değil misyoner olarak yer almıÇ.(Annual Report, 1872: 56; Annual Report, 1877: 39-40;Annual Report, 1896: 188, 201) temsil ettikleri misyon vasıtasıyla yerli halklar arasında kültürel ve sosyal değiğimlere yol açmığlardır (Dalyan, 2009b: 149-50).

Amerikan misyonerliğindeki kadın dayanığması zamanla Ortadoğu’ya gönderilen kadın sayısının hızla artmasına ve zamanla erkeklerin sayısını geçmelerine neden olmuğtur (Annual Report, 1882: 50-54, 59; Annual Report, 1883: 64; Annual Report, 1889: 89; Annual Report, 1901: 243). Bu bağlamda 1910 yılında Osmanlı Avrupa topraklarında ve Anadolu’daki 255 misyonerden 213’ünü, Suriye ve Filistin’de bulunan 354 misyonerin 233’nü, Mısır, Sudan ve Etiyopya’daki 269 misyonerden 161’ni (Richter, 416-420) Ğan’da ki 59 misyonerden 36’sını kadın misyonerler oluğturmuğtur. Bu kadınlar arasında bekârların sayısı misyonerlikteki fonksiyonlarının artmasına bağlı olarak evlilerden oldukça yüksektir (Richter,326).

g. Sonuç

Amerikan misyonerleri kendi Hristiyanlık inançlarına göre dünyanın geri kalmıŖ ve kendilerine göre dinsiz bölgelerinde faaliyet göstermek için her türlü olanağı ve fırsatı kullanmak adına toplumların kültürel ve dinsel geleneklerini incelemiŖ ve elde ettikleri sonuçlara göre misyonerleri faaliyet alanlarına göndermiŖlerdir. Kadın misyonerler de erkeklerle aynı oranda belki daha fazla Hristiyanlık ruhunu taşıyorlardı. Bu nedenle yetiştirildikleri misyonerlik inancı uyarınca kendilerine gösterilen koca adayıyla aŖk olmadan kutsal amaçları uğruna evlenmiŖ ve kendilerini faaliyet gösterilecek bölgelerde kocalarına yardımcı olmaya adanmışlardır. Misyoner kadınlar kocaları kadar belki daha fazla Hristiyanlığın yayılması için çalışmalarına rağmen XIX. yüzyılının büyük bir bölümünde asla eŖeri gibi gerçek bir misyoner olarak kabul görmemiştir. Ayrıca misyonerlik faaliyetlerinde görev almalarında zorunlu olarak evlilik ıatına zorlanmaları, daha düşük maaş verilmesi gibi nedenler, onları yeni arayışlara yöneltmiştir. Amerikan misyonerlik faaliyetlerinde kadınların ikinci plana itilmeleri onların erkeklerden ayrı bir şekilde misyonerlik faaliyetlerine girişmelerine ve bu yolla seslerini duyurmaya çalışmaları ki; bunda da önemli ölçüde başarıları olmuştur.

Misyon bölgelerinde kadın misyonerler, erkeklerin giremediğı evlerin harem kısmına ve çocukların hayat dünyasına ulaşılır. Bu anlamda erkek misyonerlerden -hane halkı hesaplandığında- daha fazla kişiye ulaşılır. Kendilerine göre doğruluğun ve kurtuluşun müjdecisi olarak geleceğın Protestan anneleri olarak gördükleri kız çocuklarına her türlü zorluğa rağmen eğitim vermekten geri durmamışlardır. Misyonerlik sahasındaki başarıları nedeniyle XIX. yüzyılın sonunda artık sayı olarak erkek misyoneri geri de bırakmışlardır.

KAYNAKÇA

- AÇIKSES, Erdal (2003). *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yay., Ankara.
- ALAN, Gülbadi (2002). *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ANDERSON, Rufus (1872). *History of the Missions of the American Board of Commissioners Foreign Missions to the Oriental Churches c. I*, Boston.
- ANDERSON, Rufus, (1884). *History of the Missions of the American Board of Commissioners Foreign Missions to the Oriental Churches c.II*, Boston.
- BARKLEY, Henry C. (2007). *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, Çev. Nil Demir, Kesit Yay., İstanbul.
- BARTON, L. James (2010). *Türkiye'de Gündoğumu*, Çev. Zekeriya BaŖkal, Yeditepe Yay., İstanbul.
- BASSET, James (1890). *Persia: Eastern Missions a Narrative of the Founding and Fortunes of the Eastern Persia Mission.*, Philadelphia .
- BIRD, Isabella L. (1891). *Journey of Persia and Kurdistan including A Summer in the Upper Karun Region and Visit to the Nestorian Rayahs Vol. II*, John Muarry, Albemarle Street, London.
- COAN, Frederick G. (1939). *Yesterday In Persia And Kurdistan*, Saunders-Studio Pres- California.
- DAGGETT, L. H. (1883). *Historical Sketches Woman's Missionary Societies In America And England*, Boston.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- DALYAN, Murat Gökhan (2010). "19. Yüzyıl Misyonerlik Anlayışına Göre Kadın Eğitimi (ABCFM'in Türkiye'deki Uygulamaları), 2.Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyum cI., Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Atatürk Kongre Merkezi (27-28-29 Nisan 2009), Aydın., s.239-244.
- DALYAN, Murat Gökhan (2008). "19. Yüzyılda Osmanlı-Çan Sınır Bölgelerinde Misyoner Doktorlar ve Tedavileri", 1.Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt-2 20-24 Mayıs 2008, Konya.
- DALYAN, Murat Gökhan (2010). "19. Yüzyıl Azınlık Aile Yaşantısında Gelin-Kaynana Çiğliği (Ermeniler ve Nasturiler Örneği), 2.Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyum cI., Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Atatürk Kongre Merkezi (27-28-29 Nisan 2009), Aydın., s.147-151.
- DWIGHT, H. G. O. (MDCCCCLIV). *Christianity in Turkey: A Narrative of The Protestant Reformation in The Armenian Church*, London .
- EDDY, David Brewer (1913). *What Next in Turkey*, Boston .
- ELLIS, Harriet Warner (1883). *Our Eastern Sisters and Their Missionary Helpers*, London.
- ERDOĞAN, Dilçin Güce (2008). *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)* , IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul Mayıs.
- FIELD, James A. (1969). *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton 1969.
- FIFTY-NINTH ANNUAL REPORT (1869). *of The American Board of Commissioners For Foreign Missions, Present At The Meeting Held At The Pittsburg, Pennsylvania, October 5-8, 1869*, Cambridge: Printed At The Giberside Pres., s.35-41.
- FIFTY-THIRD ANNUAL REPORT (1863). *of The American Board of Commissioners for Foreign Missions, Present At The Meeting Held At Rochester,N.Y. October 6-9, 1863*, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street., Boston., s.86-94.
- GIBBONS, Helen Daven (2009). *Tarsus'un Kırmızı Kilimleri*, Çev. Atilla Tuygan, İstanbul.
- GORDON, Anna A. (1898). *The Beautiful Life of Francis E. Willard: A Memorial Volume, Woman's Temperance* Jurnaslist Associations, Chicago.
- GRANT, DR. Asahal, (1994). *Nasturiler ya da Kayıp Boylar*, Çev. Meral Barıç, Bet-Prasa-Bet-Froso, Nsibin Yayınevi, Södertälje-Sweden.
- GUEST, John S. (2001). *Yezidilerin Tarihi Melekê Tawus Mishefa Reş'in İzinde*, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yay., İstanbul.
- HAMLIN, Cyrus (1903). *In Memoriam*, Boston.
- HERRICK, George F. (1872). *An Intense Life A Sketch of the Life and Work of Rev. Andrew T. Pratt, M.D., Missionary of the A.B.C.F.M., in Tukey 1852-1872*, Newyork-Chigago.
- HERRICK, George F. (1872). *An Intense Life A Sketch of the Life and Work of Rev. Andrew T. Pratt, M.D., Missionary of the A.B.C.F.M., in Tukey 1852-1872*, Newyork-Chigago.
- KOCABAĞOĞLU, Uygur (2000). *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Çmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2000.

- BENJAMIN, M. G. (1860), *The Missionary Sisters: A Memorial of Seraphina Haynes Everett, and Mrs. Harriet Marta Hamlin, Late Missionaries of The A.B.C.F.M. At Constantinople*, Boston.
- LAURIE, Thomas (1863). *Woman and Saviour in Persia*, Boston.
- LAWRENCE, Margarette Woods (MDCCCLIV). *Light on the Dark River; or, Memorials Mrs. Henriatta A. L. Hamlin, Missionary in Turkey*, Boston .
- MAĞMUMĞerafeddin (2008) *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, Yay., Cahit Kayra, Boyut Kitapları, İstanbul 2008.
- MUTLU, gamil (2005) *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- PERKINS, Henry Martyn (1887). *Life of Rev. Justin Perkins, D.D. Pioneer Missionary to Persia*. Chicago.
- PERKINS, Justin-FISK, Fidelia (1857). *Nestorian Biography : Being Sketches of Pious Nestorians who Have a Died at Oroomiah, Persia*, Boston.
- PORTERFIELD, Amanda(1997). *Mary Lyon and the Mount Holyoke Missionary*, New York .
- PRÖME, E. D. G. (1877). *Forty Years in the Turkish Empire; or, Memoirs of Rev. William Goodell, D.D., Late Missionary of the A.B.C.F.M. at Constantinople*, New York .
- QUARTERLY REPORT OF ASSYRIAN MISSION, NO. III.*, (1890). “ Letters from Assyria “Extract of Letters from the Sisters” ”, Published for the Assyrian Mission London. s.19-21.
- R.J. Garden, Description of Diarbekr, *Journal of Royal Geographical of London Vol.37*. London 1867, s.182-193.
- REPORT (1836). of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. Present at the Thirty-Third Annual Meeting, Held in the City of Hartford, September 14, 15 & 16, 1836*, Boston.,
- REPORT (1842). of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. Present at the Thirty-Third Annual Meeting, Held in the City of Norwich, Connecticut, Sept. 13,14,15 & 16, 1842*, Boston., s.127-132.
- REPORT (1855). of The American Board of Commissioners For Foreign Mission. Present At The Forty-Sixth Annual Meeting, Held In The City of Utica, NewYork, September11–14, 1855*, Printed For The Board, By Crocker And Brewster, Boston., s. 75-87.
- REPORT (1849). of The American Board of Commissioners for Foreign Mission. Present At The Fortieth Annual Meeting, Held in Pittsfield,Massachusetts, Sept.11-14, 1849.*, Printed For The Board, By T.R. Marvin. Boston ., s.124-34.
- RICHTER, Julius (1910). *A History of the Protestant Missions in the Near East*, Edinburg and London.
- ROBERT, Dana L. (2002). The Influence of American Missionary Woman on the Back Home, *Religion And American Culture Vol.12. No1*. 61.
- ROBERT, Dana Lee (1997). *American Women in Mission : A Social History of Their Thought and Practice*, New York.
- SCHNEIDER, E. C. A. (1846). *Letters From Broosa, Asia Minor*, Chamberslrmrg .

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- SPEER, Robert E. (1911). *The Hakim Sahib The Foreign Doctor a Biography of Joseph Plumb Cochran, M.D of Persia*, Fleming H. Revell Company, New York.
- STRONG, William E. (1910). *The Story of The American Board; An Account of The First Hundred Years of American Board of Commissioners for Foreign Mission*, Boston .
- ğAHÖN, Gürsoy (2009) “Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni Kültürel Çiğkleriyle Çgili Çlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme, “ <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/VIII1/sahin.pdf> (13.10.2009),
- THE FIFTY-NINTH ANNUAL REPORT (1889). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1889*, New York., s.188-201.
- THE FORTH- FIFTH ANNUAL REPORT (1882). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1882*, New York., s. 54-64.
- THE FORTH- SIXTH ANNUAL REPORT (1883). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1883*, New York.
- THE MISSIONARY HERALD, (1853). *Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1853, Vol.X LIX*. Boston , s. 269-273.
- THE SIXTH-FOURTH ANNUAL REPORT (1901). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1901*, New York.
- THE SIXTIETH ANNUAL REPORT (1897). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1897*, New York., s.161-68.
- THE SIXTY-SECOND ANNUAL REPORT (1899). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1899*, New York., s.193-208.
- THE THIRTY- FIFTH ANNUAL REPORT (1872). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1872*, New York., 56-62.
- THE THIRTY SIXTH ANNUAL REPORT (1873). *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church of The United States of America Presented to The General Assembly, May. 1873*, New York., s. 52-57.
- THOMAS, LOUISE PORTER (1937). *Seminary Militant: An Account of the Missionary Movement at Mount Holyoke Seminary and College*, Mount Holyoke College Centennial Publications, South Hadley.
- WEIR, Carol Swain (1995). *Woman as Missionaries, Word&World Volume XV: Number 3*. Luther Seminary, California.
- WEST, Maria (1875). *The Romance of Missions: or, Inside Views of Life and Labor, Land of Ararat*. New York.

-
- WHEELER, Mary Sparkes (1884). *First Decade of the Woman's Foreign Missionary Society of The Methodist Episcopal Church With Sketches of its Missionaries*, New York.
- WHEELER, S. A. (1877). *Daughters of Armenia*, American Tract Society, Boston.
- WHITE, Ann (1988). "Counting The Cost Of Faith; Early Female Missionaries", *Church History*, Vol. 57, No.1, March , s.19-30.
- WHITE, George E. (1908). *Charles Chapin Tarcy Missionary, Philanthorist, Educator, First Prisedent of Anatolia College, Marsovan Turkey*, Chigago.
- WHITE, George E. (1995). *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları*, Çev. Cem Târik Yüksel, Enderun Kitabevi, Ankara.
- WILSON, S. G. (1896). *Persia: Western Mission*, Presbyterian Board of Publication and Sabbath-School Work, Philadelphia .

FONEM TEORİSİNİN ÖNEMİ HAKKINDA

Kerim DEMİRCİ*

ÖZET

Dilin yapısını çözümlmek öncelikli olarak dili oluşturan seslerin anlaşılmasıyla ilişkilidir. Ferdinand de Saussure'ün 'Dilde aykırılıklardan başka bir şey yoktur' varsayımından yola çıkan dilciler fonem teorisinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Modern anlamda fonem teorisi, özellikle Rus bilgin Baudouin de Courtenay başta olmak üzere Nikolai Trubetzkoy, Paul Passy, Roman Jakobson, Sergey Karçevski gibi birçok uzmanın çalışmalarıyla şekillenmiştir. Bu bilginler dillerin konuşma seslerini çözümlmeyi mümkün kılan bir sistemi dilbilime kazandırmıştır. Bu sistem modern fonetik ve fonoloji çalışmalarının altyapısını oluşturmuştur. Bu yazıda konuşma seslerine mahsus ayırt edici özelliklerin bilimsel metotlarla tespitine dayanan fonem teorisinin en temel özellikleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: fonem teorisi, fonem, alofon, ayırt edici özellik, Baudouin de Courtenay.

ON THE IMPORTANCE OF THE PHONEME THEORY

ABSTRACT

Analyzing the structure of language has primarily to do with understanding the sounds that make up language. Saussure's idea of 'language is a system of mutually defining entities' [there is nothing but differences in language] has been the main incentive behind the phoneme theory. The theory in modern terms has been formed especially by Baudouin de Courtenay and linguists such as Nikolai Trubetzkoy, Paul Passy, Roman Jakobson, Sergey Karçevski. These scholars made a tremendous contribution to linguistics by setting a system that made possible to differentiate speech sounds and phonemes from all other unprocessed (raw) ones. This system laid the foundation of modern phonetic and phonology. This study examines the main features of the phoneme theory that analyzes distinctive features of speech sounds from a systematic approach.

Key Words: phoneme theory, phoneme, allophone, distinctive features, Baudouin de Courtenay

---

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. El-mek: kerimdemirci@yahoo.com

Giriş

İnsanlara mahsus olan dilin konuşmaya ve dolayısıyla sese dayalı olduğu, konuşma seslerinin diğer bütün ham seslerden farklı olduğu bilinmektedir. Dilin en küçük birimi olarak kabul edilen sesi yeryüzündeki diğer ses ve gürültülerden ayıran en önemli nitelik, onun insana mahsus şekillendirilmiş bir fiziksel vasfının olmasıdır. Doğadaki sınırsız ses çeşitliliğine karşılık insanın çıkarabileceği sesler sınırlı sayıdadır. İnsan sesleri içinde konuşma organları tarafından üretilen ve dil sisteminin temelini oluşturan seslere *konusma sesleri* (speech sound) adı verilir. Toplamı yüzü aşmayan konuşma seslerinin büyük bir bölümü dünya dillerinde ortaktır ve bu sesler ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana gruba ayrılırlar (Eker 2009: 226-227). Bu yazıda, insan konuşmalarını mümkün kılan seslerin önem ve özelliklerini bilgi seviyesinden bilim seviyesine taşıyan fonem teorisi kısaca ele alınacaktır. Fonem teorisini modern ve metodik bir yaklaşımla dilbilime kazandıran ilk dilbilimcilerin kimler olduğu belirtilecektir. Zira dilin seslerini anlayıp sistemleştirme yönünde ilk olma özelliği taşıyan çalışmalar sadece ses olayını değil dildeki birçok olayı izah etmeye ışık tutacak bir altyapının başlangıcı mahiyetindedir. Bize göre fonem teorisi gramer kitaplarında ses olaylarını anlatan bütün bölümlerde öncelikle anlatılması gereken en temel konudur. Bu teori ses bilgisi ve ses bilimi gibi alanların içeriğinin daha iyi bir şekilde algılanmasına zemin hazırlayacaktır. Şimdi fonem teorisinden ne anladığımıza bakalım.

Fonem teorisi nedir ve neyi amaçlar?

Yerli veya yabancı dilbilgisi kitaplarını incelediğimiz zaman uzmanların ekseriyetinin dili çözümlemeye sesten başladığını görürüz. Bunun sebebi dilin bir sistem olmasıdır. Dil, içinde birbiriyle ilişkili, birbirine bağımlı seviyeleri bulunan ve her seviyesi kendi içinde başlı başına bir sisteme sahip olan bir yapıdır (Eldemir 1980: 130). Gelişigüzel bir sıralanışa sahip olmayan dil belirli kurallar içerisinde sıralanma ve yapılanma sergiler. Francis Katamba'nın (1993: 4) belirttiği gibi bilhassa Amerikalı yapısalci dilbilimciler dili garip bir doğal olay olarak değil, tasvir edilebilir ve incelenebilir bir cisim olarak görmüşlerdir. Bu anlayış genel olarak bir yapı olan dilin bir katmanını çözüp kavramadan öteki katmana geçmeme prensibini benimsemiştir. Dilin her bir katmanına *dilbilimsel seviye* (linguistic level) olarak bakılarak bu seviyeler basitçe şu bölümlere ayrılmıştır: *Sesbilimsel seviye* > *Biçimbilimsel seviye* > *Sözdizimsel seviye* > *Anlambilimsel seviye*. Sesbilimsel seviye yapısal olarak işin temelini oluşturur. Bu seviyenin temelini de fonem¹ adı verilen yapılar oluşturmaktadır. Fonemin analizi dilin analizinin ilk adımını teşkil eder. Dolayısıyla bunu fark eden dilciler bir matematikçi hassasiyetiyle fonemi tanımlayıp sınırlarını çizmeye çalışmışlardır. Bu amaçla fonem terimi ilk olarak 1870'lerde Jan Baudouin de Courtenay tarafından bilim dünyasına tanıtılmış daha sonra onun öğrencileri fonem teorisini geliştirmişlerdir. Bu konuda Alfia Abazova şunları kaydetmektedir (Strazny 2005: 829-830):

Fonem terimi ilk olarak 1875 yılında insan konuşmasının temel birimi olarak tanıtıldı. Terimin ilk defa 1873'te Fransız dilbilimci Dufriche-Desgenettes tarafından kullanıldığı söylene de esas olarak [Kırım-Rusya] Kazan Üniversitesi'nde 1875-1895 yılları arasında Jan Baudouin de Courtenay ve Mikolaj Kruszewsky'nin ses ile ilgili yaptıkları geniş çalışmalar fonem teorisini kurmuştur. Kazan [dilbilim] Okulu, fonemlerin „insan konuşmasının psikolojik karşılığı“ olduğu fikri üzerine yoğunlaşmıştır. Baudouin'e göre fonem, esasen konuşurun zihninde oluşur. Ses, zihinsel imaj veya psikolojik izlenimin temsilcisidir. Konuşma sürecinde kişinin çıkardığı ses onun zihnindeki imajı veya psikolojik izlenimi dışa vurma isteği olarak algılanabilir fakat telaffuz daima fonetik bağlam tarafından şekillendirilir.

¹ *Fonem* kelimesi Grekçe *phonema* kelimesinden gelir ve „ses“ anlamındadır.
<http://www.etymonline.com/index.php?search=phoneme&searchmode=none> (3.11.2010).

Bu yaklaşıma göre konuşan kişi zihninde oluşan izlenimlerin, duyumların, hislerin ve benzeri durumların birbirinden farkını ortaya koyup dışarıya bir karışıklığa mahal vermeden aktarabilmek için seslere de farklı özellikler yüklemek durumundadır. Başka bir deyişle, seslerin farkları verebilmesi için kendilerinin ötekilerden farklı özelliklere sahip olması gerekir. İşte fonem teorisine göre her bir konuşma sesinin eski tabirle nev-i şahsına münhasır, yani kendini diğer seslerden en az bir *ayırt edici özelliğe* (distinctive feature) sahip olması gerekir. Ayırt edici özellik terimi dilbilimde daha çok fonolojiye mal olmuş olup zıtlıklar üzerine kurulmuş bir sistemin göstergesidir (Bkz. Crystal 1998: 121-123). Roman Jakobson, ayırt edici özellikleri, sesler arasındaki anlamlı zıtlıklar ile insanların sesleri ayırt edebilme kabiliyetinin manifestosu olarak görür. Jakobson, *Fonem kavramı* (1942), adlı yazısında bir dilin bütün konuşurlarının -doğru söylendikleri takdirde- duydukları tüm sesleri en ince ayrıntısına kadar doğru bir şekilde ayırt edebilmektedir. Yabancılar ve hatta dil uzmanlarının aynı sesleri doğru algılayıp farkı görebilmeleri oldukça zordur (Mielke 2008: 25).

Fazla ayrıntıya girmeden fonem teorisinin ortaya çıkışına göz atalım. Rusya'da Polonya asıllı Baudouin de Courtenay, İsviçre'de Saussure, İngiltere'de [Henry] Sweet ve Fransa'da [Paul] Passy bu teoriyi ana hatlarıyla ortaya koyarken 1928 yılında Lahey'de toplanan Uluslararası Birinci Lengüistik Kongresi'nde bu teori Nikolai Trubetzkoy, Roman Jakobson ve [Mikolaj Habdank] Kruszewski tarafından iyice şekillendirilmiştir (Başkan 2003: 94). Özcan Başkan, (s. 90) fonem teorisinin altyapısını Ferdinand de Saussure'un „Dilde, aykırılıklardan başka bir şey yoktur“ sözünün şekillendirdiğini söyler. Modern fonem teorisinde fonem anlam ayırt edici sestir. Fonem, genel anlamda insana ait olan konuşmanın ve bilimsel anlamda fonolojinin en küçük birimidir. Örneğin, *yay* sözcüğünün başındaki *y* sesi onu *bay* ve *ray* sözcüklerinden ayırır. Bu durumda *y-ay*, *b-ay*, *r-ay* sözcüklerinde /y/, /b/, /r/ farklı ses birimlerdir² (Eker 2009: 235). Türkiye Türkçesinin resmî alfabesinde 29 fonem vardır. Bu fonemlerden herhangi birini ötekilerden ayırıp incelediğimizde seçtiğimiz bu fonemin geri kalan 28 fonemden en az bir özellik³ bakımından ayrılması gerekir. Bu fark onu kendi başına bir fonem olarak diğerlerinden ayırma gücüne sahiptir. Örneğin, her konuda (oluşum noktaları, süre, çıkış yolu vs.) birbirlerinin aynı olan *g/k*, *f/v*, *c/ç*, *p/b* gibi fonem çiftleri ses tellerinin titreşip titreşmemesine geldiğinde birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Türkçede *gel* ile *kel*, *fay* ile *vay*, *çayır* ile *çayır*, *pir* ile *bir* kelimeleri arasındaki anlam farklarının esas sebebi *g/k*, *f/v*, *c/ç*, *p/b* fonemlerinin ayırt edici özellikleridir. Dolayısıyla bu kelimelerde kullanılan sesler için şunu söyleyebiliriz:

/g/≠/k/, /f/≠/v/, /c/≠/ç/, /p/≠/b/

Fonemleri birbirinden ayırmak maksadıyla kullanılan kelime çiftlerine *en küçük ortak çift* (minimal pair) adı verilir. Dillerde ortak çiftler bir fonemin farklı bir ses olup anlam farkı yaratmaya muktedir olduğunu test etmeye yararlar. Bu, bir tür doğrulama veya matematiksel tabirle sağlama yapma işlemidir. Alfabe kendine yer bulmuş olan bir sesin kendisine benzeyen veya benzemeyen öteki seslerin tümünden ayrıldığı ortak çiftler aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Yukarıda geçen *gel-ke*, *fay-vay*, *çayır-çayır*, *pir-bir yay-bay* gibi çiftlerin yanında Türkçede seslileri ayıran farklı çiftler de vardır:

resmî „resimle ilgili“ *resmi* „yükleme hali“ /i/≠/ı/

² Modern dilbilim konvansiyonel olarak *sesbirimleri* (fonem) iki taksim / / arasında, *alt sesbirimleri* (alofon) ise iki köşeli parantez [ ] arasında göstermektedir.

³ Vokal olsun konsonant olsun konuşma seslerinin birbirinden farklılığını göstermek için başvurulardan çok ölçüt (bakış açısı) vardır. Bunların en yaygın olanları ünlüler için *oluşum noktaları*, *çenenin durumu*, *süre*, *dudakların durumu*, *yükseklik* vs. iken konsonantlar için *oluşum noktaları*, *ses tellerinin durumu*, *salınım süreleri*, *ağızdan veya genizden çıkarılmaları* vs. gibi bakış açılarıdır. Mesela Türkçedeki 29 sesi *a* sesinden *z* sesine doğru bir tabloya sıralasak, her bir sesin altına yukarıdaki ölçütlere göre + (var) ve - (yok) işareti koysak her bir sesin geri kalan tüm seslerden en az bir bakış açısına göre ayrı olduğunu görürüz.

kâr „kazanç“ *kar* „bir yağış türü“ /â≠/a/
şûra „danışma heyeti“ *şura* „yer yön zarfı“ /û≠/u/

Ancak ses bilgisi tamamen zıtlıklar yaratan fonemlerden ibaret değildir. Ses birimlerin anlam farkı yaratmayan alt sesleri de mevcuttur. Fonem teorisinin önemli bir tarafını oluşturan bir kavram da *alofon* kavramıdır. Anlam farkı yaratmayan ses birimlere *alt ses birim* (alofon) denir (Eker 2009: 235). Baudouin’ın St. Petersburg’da derslerine devam eden Rus dilbilimci Lev Scerba (1880-1944) hocasının fonem konusundaki psikolojik yaklaşımını kabul etmekle birlikte sonradan fonemin işlevsel yönü üzerine yoğunlaşır. Scerba fonem teorisine *tamamlayıcı dağılım* (complimentary distribution⁴) terimini eklemiştir. Tamamlayıcı dağılım aynı fonemin farklı fonetik bağlamlarda anlam değiştirmeyen değişik varyantı demektir (Strazny 2005: 830)-831). Bu durumda anlam değiştirmeyen iki ses birbirinin *serbest değişimleri* (free variation) olarak ortaya çıkarlar. Bu yaklaşım fonem gibi algılanan fakat fonem olmayan seslerin tespitinde geçerli bir ölçüt olmuştur. Aşağıdaki örneklerde farklı gibi gözüken ortak çiftler anlam bakımından aynıdır:

cigara=sigara (c=s)	jandarma=candarma (j=c)
beg=bey (g=y)	piştim=biştim (p=b)
kaymak=gaymak (k=g)	horaz=horoz (a=o) vs.

Bölgesel ağızlardan veya kişisel sebeplerden kaynaklanan söyleyiş farkları kelimeler üzerinde kendilerini ses farklılığı olarak gösterir. Bu ses farklarının çoğu yeni bir sesbirim olmayıp belirli bir sesbirimin alt sesbirimleri yani serbest değişimleridir.

Peki, yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız fonem teorisinin dili çözümlemeye yönelik çalışmalarda ne gibi kullanım alanı veya faydaları olmuştur? Her bir sesi bir matematikçi hassasiyetiyle bir rakam gibi tek tek ele alıp bu seslerin büyük dil yapıları içerisindeki etkilerini incelemek dile ait ayrıntıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çok genel ve kabataslak bir şekilde „dil, seslerle konuşulur“ genellemesi fonem teorisiyle yerini daha titiz ses çalışmalarına bırakmıştır. Bu ayrıntı sesten büyük yapılara da uygulanmıştır. Her şeyden evvel dilin yalnızca -duymaya çok alışık olduğumuz-sözdiziminden ibaret olmadığı, dilin temelde bir ses dizimi⁵ olduğu, morfolojik, leksikal ve sentaktik dizimin bu ses dizimi temelinde şekillendiği fonem teorisiyle daha açık olarak görülmüştür. Her bir dilbilimsel seviyenin kendini oluşturan daha küçük parçalarının belirlenip tanımlanmasında sesin analizi oldukça önemli bir yer tutar. Aşağıdaki örnekte dilin sadece söz diziminden ibaret olmadığını gözlemleyebiliriz:

1. K-ö-p-e-k-l-e-r-i-m-i-z k-e-d-i-l-e-r-e g-ü-n-l-e-r-c-e n-e-f-e-s a-l-d-ı-r-m-a-m-ı-ş-t-ı. (ses dizimi)
2. Köpek-ler-imiz kedi-ler-e gün-ler-ce nefes al-dır-ma-mış-tı. (morfem dizimi)
3. Köpeklerimiz-kedilere-günlerce-nefes aldır-mamıştı. (söz dizimi)

Bu dizilişlerin her birinde dizilişi oluşturan unsurların (ses, kök-ek, kelime/öge) yerleri belirli oranlarda değiştirildiğinde „anlam“ denen hedefe ulaşma ihtimali azalmaktadır. Unsurların büyüklüğüne bağlı olarak anlam kaybı sesten kelimeye doğru (ses > morfem > leksikon) azalmaktadır. Ama her seviyede değişikliğin derecesi arttıkça ve değişiklik belirli bir noktaya

⁴ Alfia Abazova tamamlayıcı dağılım teriminin Rus dilbilimci Lev Scerba tarafından ortaya çıkarıldığını söylerken Hadumod Bussmann, *Dictionary of Language and Linguistics* adlı eserinde (2006: 215, 430) bu terimin N. S. Trubetzkoy tarafından tanıtıldığını söyler.

⁵ Türk dilcilerden Ömer Demircan’ın Türkçenin ses yapısıyla ilgili kitabını *Türkçenin Ses Dizimi* diye adlandırması bilindiği kadarıyla „ses dizimi“ tabirinin bir kitap ismi olarak kullanılması bakımından bir ilktir. Araştırmacının bu adlandırmayı fonem teorisinin etkisi altında yaptığını söylemek yanlış olmasa gerek. Şunu belirtelim ki kitabın isminde „dizim“ kelimesi geçmese de Türkçenin ses olaylarını anlatan ve son yılların bu konudaki en kapsamlı kitabı M. Volkan Coşkun’un *Türkçenin Ses Bilgisi* adlı eseridir. Coşkun, gramerin yalnız fonetik konusuna ayırdığı bu kitabıyla fonetiğin diğer dilbilimsel katmanlarla olan ilişkilerine ve fonetik deneylere geniş yer vermiştir.

gelince anlam tamamen kaybolur. Aşağıdaki birinci (1) cümlede anlam tamamen kaybolmuştur. Anlam taşıyabilme kabiliyeti açısından sesler; morfemlere, kelimelere ve ögelere göre daha anlamsız⁶ birimler olduğundan seslerin yer değişikliği anlamı daha çabuk yok edebilmektedir. İkinci (2) cümlede anlam biraz uğraştıktan sonra çıkarılabilir. Üçüncü (3) cümlede yer değişikliğinin anlamı çok tam olarak bozmamasının sebebi cümlemin kısa olmasından kaynaklanmaktadır. Öge sayısı çok olan, paragraf uzunluğundaki sıralı ve bağlı cümlelerde sentaktik değişiklikler de anlamı tamamen öldürebilir. Cümlelere sonradan bir ekleme veya çıkarma işleminin yapılmadığına dikkat ediniz:

1. l-k-ö-e-p-i-i-z-r-m-e-k e-i-e-k-e-r-l-d r-g-e-n-l-e-ü-c s-e-f-n-e m-ı-r-d-ı-a-ş-t-ı-m-a-l

2. ler-köpek-imiz e-ler-kedi ce-ler-gün nefes tı-ma-mış-dır-al

3. nefes-köpeklerimiz-kedilere-aldırmamıştı-günlerce

Fonem teorisinin öncülüğünde *parçalarüstü sesbirimler, morfemler, alomorflar, monemler, etimonlar, söz öbekleri, ögeler* vs. kaba birer dil varlığı olmaktan çıkıp ayırt edici özellikleri dikkate alınarak daha hassas yaklaşımlarla ele alınmıştır. Neredeyse tüm alanlarda varlığın en küçük parçalarına erişme isteği göze çarpmaktadır. Atomun proton ve nötronların dışında daha küçük olan quartzlara veya bunlardan daha küçük parçacıklara ayrıldığı, her şeyde makrodan mikroya, mikrodan nanoya geçildiği dünyada dilin de en küçük parçalarına inme isteği doğal bir durumdur.

Türkçedeki yön adlarına bakalım. Yönlerin çok da önemli olmadığı bir mesleği olan kişiler için *doğu, batı, kuzey* ve *güney* kelimeleri yönleri ifade etmek için yeterli olabilir. Bu dört ana yön yeterli olmasa bile *kuzey-doğu, güney-doğu, kuzey-batı* ve *güney-batı* gibi arayön gösteren kelimelerinin yeterli olacağını düşünülebilir. Buna mukabil bir meteoroloji uzmanı için bunların yeterli olması düşünülemez. Meteoroloji uzmanının daha ayrıntılı ara yönleri gösteren kelimeler bulması gerekir. Nitekim bu tür bilimlerde normal insanların bilmediği onlarca farklı kelime kullanılmaktadır. Meteorolojide dile dayalı kelimelerin (adların) yetersiz kaldığı noktada matematik dili sayılan rakamlar devreye girer. Hatta rakamların yanında „derece“ ve „dakika“ bildiren işaretler kullanılarak mevcut durum (ayrıntı) ifade edilir. Bu durum matematiğin kendi içinde de gözlenir. Sıradan bir insan için 1, 2, 3, 4...10 vb. düz/doğal sayılar yeterli iken bir matematikçi için 1 ile 2 arasında virgülle ifade edilecek birçok ara sayı vardır (1.01, 1.02, 1.03, 1.04, 1.05, 1.06, 1.07, 1.08, 1.09 - 2). Nano boyutta bu ara sayıların adedi muazzam bir şekilde çoğalacaktır. Bu durum olaya dışarıdan bakan sıradan insan için gereksiz gibi algılansa da hem işin uzmanı açısından hem de varlık realitesi açısından gereklidir. Farklı bilim dallarındaki emsalleri gibi fonem teorisi de dili anlama adına ayrıntıların fark yaratabilecek özellikte olduğunu gösterme ameliyesidir.

Mesela fonem teorisinin *ayırt edici özellikler* yaklaşımıyla fiillerin çekimi konusuna bakılınca, şimdiye kadar genel bir adla geçiştirilen *zaman* ve *kıp* gibi kavramların aslında ne kadar ayrıntılı olduğu görülebilir. Birbirine yakın gibi görünen fiillerin bile derine inilince öteki fiile göre bir ayırt edici özelliği olduğunu tabir yerindeyse bunun milimetrik bir fark bile olsa mevcut olduğunu görmek mümkündür. Örneğin *ölmek, vefat etmek, gebermek, nalları dikmek, ebedî istirahatgâhına çekilmek, ex olmak, tahtalı köye gitmek, hayatını kaybetmek, son yolculuğuna*

⁶ Fransız dilbilimci André Martinet (1908-1999) 20. yüzyılda İşlevsel Yapısalcılığın en önemli simalarından biridir. Ona göre dil çift eklemli bir yapıdır. Bunlardan ilki anlamlı olan morfemler ve kelimeler düzeyidir. İkincisi ise bu anlamlı yapıları oluşturan anlamsız düzeydir ki bu düzeyi fonemler oluşturur (Crystal 2008: 35). Dolayısıyla anlamsız yapıların yer değiştirmesi durumunda anlam bütünlüğünü takip edebilmek ile anlamlı yapıların yer değiştirmesinden sonra anlam bütünlüğünü yakalamak arasında büyük farkların görülmesi anormal bir durum değildir. Çift eklemlilik konusu için bkz. Mehmet Aydın 2007, *Dilbilim El Kitabı*, s. 29-31.

uğurlanmak, dar-ı bekaya irtihal etmek, göç etmek vs. gibi fiiller aynı anlam ekseninde birbirlerinden farklılık arz eden fiillerdir. Bu fiillerin tümü biyolojik olarak hayatın sonlanması anlamına gelse de her biri bu biyolojik sonlanma olayını ifade eden kişinin bakış açısını yansıtmaya açısından farklılık gösterir. Örneğin *aspekt* (bakış/görünüş) olayı bugün başlı başına incelenen bir konu haline gelmiştir.

Yazımızın başında belirttiğimiz, fonem teorisinin seslerde bulunan ve bulunmayan özellikleri *artı* (+) ve *eksi* (–) ile gösterme metodu anlambilimde de kullanılmaktadır. Dilde kesişme veya örtüşme yüzdeleri birbirine çok yakın olan her bir kelimenin bir diğerinden belirli oranda farklı olma ihtimali bu yöntemle daha açık olarak gösterilme imkânına kavuşmuştur. Sesbilgisinden alınan bu yöntem aşağıdaki iki örnekte birbirine yakın fiillerin ve nesnelerin aralarındaki ayırım için kullanılmıştır.

Aşağıdaki beş fiil malın/nesnenin transferiyle ilgili detayları göstermektedir:

	sahip değiştirme	isteğe bağlı transfer	değiş tokuş	fiyat	özneye geçmesi
<i>al-</i>	+	+	+	+	+
<i>sat-</i>	+	+	+	+	–
<i>çal-</i>	+	–	–	–	+
<i>ver-</i>	+	+	–	–	–
<i>takas et-</i>	+	+	+	–	+

(Riemer 2010: 158).

Emel Huber'den aldığımız aşağıdaki kelimeler aynı anlam ekseninde oldukları halde ayırıcı bakımından farklı nesneleri göstermektedir. Huber bunu yapısal dilbilim kapsamında, "anlambirimsel çözümlemesi" olarak tanımlarken bizim ayırt edici özellik olarak tanımladığımız kavramı "ayırıcı özellik" diye adlandırır:

Sandalye: [+mobilya parçası; +oturmak için; +ayaklı; +sırtlık; –koltuk]

Koltuk: [+mobilya parçası; +oturmak için; +ayaklı; +sırtlık; +koltuk]

Tabure: [+mobilya parçası; +oturmak için; +ayaklı; –sırtlık; –koltuk]

Şilte: [+mobilya parçası; +oturmak için; –ayaklı; –sırtlık; –koltuk]

(Huber 2008: 156-158).

Sonuç

Bu kısa yazıda fonem teorisinin dili anlamaya yönelik iki önemli faydasını anlatmaya çalıştık. Bunlardan ilki dilbilimcilerin bu teori vasıtasıyla en küçük dil unsuru olan sesleri kurallara ve metodolojiye dayanarak tespit imkânı elde etmiş olmalarıdır. İkincisi ise aynı teorisinin dilin bir dizgeler bütünü olduğunu ve bunun bütün dilbilimsel seviyelere taşınabileceğini gösteriyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle dilin alt yapısını teşkil eden sesin kurallar ve kuramlar dâhilinde açıklanabilmesi dile ait öteki yapıların anlaşılmasının olmazsa olmazıdır. Bir dilin sesler aracılığıyla konuşulduğunu bilmek ile bu seslerin fonetik ve fonolojik özelliklerini kurallar tespit ederek izah edebilmek bir sürecin birbirini takip eden iki önemli aşamasıdır. Fonem teorisi ses olayını bilgi düzeyinden bilim düzeyine geçirmenin en önemli adımı olarak adlandırılabilir. Giriş bölümünde bahsettiğimiz gibi dilbilgisi kitaplarının ses bilgisi bölümleri fonem teorisinin ışığı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

altında tekrar ele alınmalıdır. Türkçe dâhil hangi dilin fonetiği veya fonolojisi anlatılırsa anlatılsın işe öncelikle fonem teorisinin kavratılmasıyla başlanması gerekir. Türkçede (resmi alfabeye göre) 29 sesin olduğunu *öğrenilen* bir bilgi olmaktan çıkarıp 29 fonemin her birinin geri kalan 28 fonemden en az bir yönüyle farklı olduğunu teorik desteklemeyle *kavranılan* bir algı haline getirmek gerekir. Zira teori, pratiğin altyapısını izah etme işlemidir. Bu yaklaşımla elde edilen bilginin derinliği ve kalıcılığı, ezberin ve yüzeyselliğin önüne geçecektir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet (2007), *Dilbilim El Kitabı*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- BAŞKAN, Özcan (2003), *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Multilingual.
- BUSSMANN, Hadumod (2006), *Dictionary of Language and Linguistics*, London and New York: Routledge.
- COŞKUN, M. Volkan (2010), *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- DEMİRCAN, Ömer (2002), *Türkçenin Ses Dizimi*, İstanbul: Der Yayınları
- EKER, Süer (2009), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ELDEMİR, Aysu (1980), “Saussure’den sonra yapısal dilbilimde sözdizimi konusunda tutumlar yöntemler ve dönüşümlü üretimsel dilbilgisinde Chomsky” *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Doruk Matbaacılık Sanayii, s.129-148.
- HUBER, Emel (2008), *Dilbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual.
- KATAMBA, Francis (1993), *Morphology*, New York: St. Martin's Press.
- MIELKE, Jeff (2008), *The Emergence of Distinctive Features*, New York: Oxford University Press.
- RIEMER, Nick (2010), *Introducing Semantics*, New York: Cambridge University Press.
- STRAZNY, Philipp (2005), *Encyclopedia of Linguistics*, New York-Oxon: Fitzroy Dearborn. (Alfia Abazova’nın makalesi).
- <http://www.etymonline.com/index.php?search=phoneme&searchmode=none> (3.11.2010)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ES-SEYYİD HÜSEYİN HÜSNÎ BURDURÎ'NİN MÎZÂN-NÂME-İ ŞU'ARÂ ADLI ARUZLA İLGİLİ ESERİ

Şener DEMİREL*

ÖZET

Hecelerin uzun veya kısa, kapalı veya açık oluşlarına dayalı bir şiir ölçüsü birimi olan aruz, özellikle Divan şiirinin en dikkate değer özelliklerinden biridir. İlk önceleri Arap edebiyatında daha sonra İran edebiyatında ve Türk edebiyatında kullanılan aruz ölçüsü kendi içinde birtakım kuralları barındırdığından, hakkında zaman zaman müstakil eserlerin yazılmasını gerekli kılmıştır. Bu yazıda üzerinde durulacak olan Mîzân-nâme-i Şu'arâ adlı eser, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Es-seyyid Hüseyin Hüsnî adlı Burdurlu bir müderris tarafından kaleme alınmıştır.

Bir mukaddime, üç bâb/bölüm ve bir hatimeden/sonuçtan meydana gelen Mîzân-nâme-i Şu'arâ, ağırlıklı olarak aruz bilgilerinden bahsetmektedir. Ancak bunun dışında gazel, kaside, rubâi gibi birtakım edebiyatla ilgili bilgileri de ihtiva etmektedir.

Çalışmada önce Hüseyin Hüsnî Burdurî ve Mîzân-nâme-i Şu'arâ adlı eseri hakkında tanıtıcı bilgilerden sonra Mîzân-nâme-i Şu'arâ adlı eserin çeviriyazısı verilecektir. Metnin transkripsiyonunda sadece “â, î, û” gibi aslı uzunluklar gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mîzân-nâme-i Şuarâ, Divan şiiri, aruz, ölçü.

MÎZÂN-NÂME-İ ŞU'ARÂ: THE WORK OF ES-SEYYİD HÜSEYİN HÜSNÎ BURDURÎ ON ARUD

ABSTRACT

Arud, a poetic meter based on the formation of syllables as long or short, and closed or open, is one of the most outstanding characteristics of especially the Diwan poetry. The Arud prosody, which was first used in the Arabic literature, and then in Persian and Turkish literatures respectively, has occasionally necessitated distinct works to be written on itself as it contains some rules within itself. The work Mîzân-nâme-i Şu'arâ, which is dealt with in this paper, was written by Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî, a professor (muderris) from Burdur who lived between the late eighteenth and the early nineteenth centuries.

Mîzân-nâme-i Şu'arâ, consisting of an introduction, three chapters and an epilogue, is mostly made up of data on arud. However, it also contains some data on literature such as on ode, eulogy, rubâi.

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Elazığ, 2011. sdemirel@firat.edu.tr

The paper first gives some introductory information about Hüseyin Hüsni Burdurî and his work *Mizân-nâme-i Şu'arâ*, and then it gives place to the text of the work *Mizân-nâme-i Şu'arâ*. In the transcription of the text, only some long vowels such as "â, î, û" are shown.

Key Words: *Mizân-nâme-i Şu'arâ*, Diwan poetry, arud, prosody.

Giriş

Es-Seyyid Hüseyin Hüsni, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Burdurlu bir müderristir. Yazarın doğum ve ölüm tarihleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *Mizân-nâme-i Şu'arâ* adlı eserinin sonlarında (30a) genellikle Arapça olarak verilen ketebe/künye kaydında adını şöyle belirtmiştir: Es-Seyyid Hüseyin Hüsni, İbn es-Seyyid el-Hâc Mustafâ İbn es-Seyyid Muhammed İbn es-Seyyid el-Hâc Veliyü'd-dîn el-Burdurî.

Hüseyin Hüsni hakkında yazarın kendi eserinin sonlarında (ketebe kaydında) verdiği bilgiler dışında her hangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu bağlamda Burdur iline ait yıllıklarda ve aruz ile ilgili çeşitli kaynaklar üzerinde yaptığımız araştırmalarda ne yazarın adına ne de eserine rastlanmıştır.¹ Hüseyin Hüsni'nin Burdurlu olduğu kendi eseri dışında, *Mizân-nâme-i Şu'arâ*'nın yer aldığı kütüphane kayıtlarındaki künye bilgileriyle belgelenmektedir.

Hüseyin Hüsni'nin müderris olduğu, İstanbul medreselerinden birinde müderrislik yaptığı eserin sonundaki (30a) ketebe kaydındaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Hüseyin Hüsni Burdurî'nin *Mizân-nâme-i Şu'arâ* adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesi, Kasideci-zâde No: 424 ile aynı zamanda CD 29785 numarada kayıt altına alınmıştır. Eser ile ilgili olarak Kasideci-zâde 424 numarada şu bilgiler verilmiştir:

Burdurî, Hüseyin Hüsni b. Mustafa, *Mizân-nâme-i Şu'arâ*.

240x150, 165x85, 29 yk, 19 satır, tezhibli, istinsah h.1255.

Ayrıca, kitabın 1b'de yer alan *Târîh Berây-ı Takrîz* başlığı altında verilen tarih kıt'asının sonundaki

Neş'eden bayıla yazdı hâme

Feyz-i Hak ola bu *Mizân-nâme*

beytinde yer alan tarihten 1255/1839,da yazıldığı da anlaşılmaktadır.

Eser ağırlıklı olarak aruz bilgilerinden meydana gelmiştir. Ancak bunun dışında eserin birtakım edebî bilgileri de ihtiva ettiğini belirtmekte fayda vardır. *Mizân-nâme-i Şu'arâ*'nın içeriğine ait çok genel özellikleri eserin hemen başında (1a) yer alan bilgilerde görmek mümkündür. Bu çerçevede eserin içeriği yazarın kendi ifadesiyle şöyledir: *Mizân-nâme-i Şu'arâ*, bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtmeden meydana gelmiştir. Mukaddime, envâ'-ı şî'ri hâvî ve câmi' ıstılâhât ve âlel vüzehâfât beyânındadır. Bâb-ı evvel, Türkî ve Fârisi ve Arabî ve gayri lisânlarda müsta'mel ve meşhûr on bir bahrin usûl ve fûrû'u beyânındadır. Bâb-ı sâni, Acem'e mahsûs üç bahrin usul ve fûrû,u beyânındadır. Bâb-ı sâlis, Arab'a mahsûs beş bahrin asılları

¹ Aruz hakkında aşağıdaki eserler araştırılmıştır:

Cem Dilçin; *Örnekle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 1983

Halûk İpekten; *Aruz Ölçüsü*, Erzurum, 1989.

Nihad M. Çetin, *Aruz maddesi*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1991

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

beyânındadır. Hâtîme, kavâid ve fevâid beyânındadır. Metnin en sonunda ketebe kaydı bulunmaktadır.

1. Aruz Hakkında

Aruz, genel anlamda bir şiirdeki hecelerin açıklık/kapalılık veya uzunluk/kısalık gibi özelliklerine dayanan bir ölçü sistemidir. Kelime ile ilgili olarak Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati adlı eserinde "Arapların manzum sözlerindeki aheng ölçülerini öğreten ilmin adıdır (Tâhirü'l-Mevlevî, 20)" derken Haluk İpekten Aruz Ölçüsü adlı eserinde "Aruz ölçüsü Arap dilinde hecelerin seslerine, bir başka deyimle de hece sonlarındaki harflerin harekeli ve sakin oluşuna dayanır (İpekten, 1989:11-12)", demektedir ve son olarak Nihad M. Çetin ise Aruz başlıklı ansiklopedi maddesinde "Aruz, nazımda uzun veya kısa, kapalı veya açık hecelerin âhekli dizilerine dayanan bir vezin sistemi olup Arap edebiyatında doğmuş, dil yapısına, edebî an'âne ve zevke göre değişikliklere uğrayarak başta Fars ve Türk edebiyatları olmak üzere İslâm medeniyeti çevresine giren diğer milletlerin kendi dillerindeki edebiyatlarına da geçmiştir. Aruz, aynı zamanda, ta'rif edilen vezin sistemiyle nazmedilmiş Arapça manzumelerde beytin ilk yarısının son tef'ilesine de denir." (Çetin, 1991:424) diyerek kelimeyi daha ayrıntılı bir biçimde tanımlar.

Esasında kelimenin anlam dünyası yukarıdaki tanımlarla sınırlı değildir. Özellikle İpekten ve Çetin, yazılarında aruz kelimesinin diğer anlamları üzerinde de dururlar ve konuyu ayrıntılı bir biçimde ortaya koyarlar (İpekten, 1989:12-13; Çetin, 1991:424).

Nihad M. Çetin'in de belirttiği gibi aruz, önce Arap edebiyatında doğmuş daha sonra İran oradan da Türk edebiyatına geçmiş ve Türk edebiyatında yaklaşık bin sene boyunca kullanılmıştır.

Aruz, aynı zamanda bir ilim olarak da kabul görmüş ve bu bağlamda başat Arap edebiyatı olmak üzere hem İran hem de Türk edebiyatlarında bu vezinle çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Örneğin aruz hakkında ilk sistemli bilgiyi ortaya koyan ve aruzu belli kurallara bağlayan ilk kişi olan İmam Halil b. Ahmed Kitabü'l-Aruz adlı eserinde önce "fa'ala" kökünü ele almış, bunu belirli kaidelere göre çoğaltarak, dilbilimciliğinin de yardımıyla temel tef'ileleri, bunlardan bahirleri ve değişik kalıpları bulmuştur (İpekten, 1991:13).

Bu yazının konusu Hüseyin Hüsni Burdurî'nin Mîzân-nâme-i Şu'arâ adlı eserinin tanıtımı olduğu için aruz ile ilgili kitâbî bilgilerden bahsedilmeyecek, ancak eserde yer alan bazı terimlere özellikle Haluk İpekten'in Aruz Ölçüsü adlı eserinden hareketle açıklık getirilecektir.²

2. Aruz ile İlgili Bazı Terimler

Müteharrik: Harekeli.

Sâkin: Harekesiz.

Sebeb: Aruzda iki harfin birleşmesi (ip) demektir.

Veted: Aruzda üç harfin birleşmesine (kazık) denir.

Sebeb-i hafîf (hafif sebep): Biri harekeli, ikincisi sâkin iki harfin birleşmesidir. Gel, al gibi.

Sebeb-i sâkil (ağır sebep): İki harekeli harfin birleşmesine denir. Gele, acı gibi

² Aruz hakkında bilgiler içeren eserlere örnek olması açısından şu eserlerin adları zikredilebilir:

Ali Şir nevâî, Mîzânü'l-Evzân, Kemal Eraslan, Ankara, 1992

Muallim Naci, Aruz Nümunesi, İstanbul, 1313.

Tâhirü'l-Mevlevî, Nazm ve Eşkâl-i Nazm, 1. Kısım, İstanbul, 1327

Ahmet Talat Onay, Türk Şiirlerinin Vezni, Ankara, 1996

Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara, 1983

Veted-i Mecmû (Birleşmiş veted): İlk ikisi harekeli üçüncüsü sâkin olan üç harften meydana gelir. Olur, güzel gibi.

Veted-i Mefrûk (ayrılmış veted):İlki harekeli, ikincisi sâkin, üçüncüsü harekeli üç harfin birleşmesine denir. Bâ'de, kâle gibi.

Fasıla: Dört ya da beş harfin birleşmesinden meydana gelir. Üç harekeli bir sâkin z harfe fasıla-i sugrâ (küçük fasıla); dört harekeli bir sâkin harfe fasıla-i Kübra (büyük fasıla) denir.

Tef'île (Tef'îl ve cüz de denir): Mısra veya beytin herbir vezin parçası.

3. Mîzân-nâme-i Şu'arâ Hakkında

Mîzân-nâme-i Şu'arâ'nın çok kısa bir özeti ve aruz hakkında birtakım bilgilerden sonra, Mîzân-nâme-i Şu'arâ hakkında tespit ve değerlendirmeleri, eserin başından itibaren, şöyle maddelemek mümkündür:

1. Eserin hemen başında kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bir Takrîz bulunmaktadır.³ (1a) Takrîzdeki ifadelerde söz konusu eserin alanına önemli katkılarda bulunacağı görüşü dile getirilmiştir.

³ Târîh Berây-ı Takrîz

Kıldı devrân ne güherler peydâ
Eylesün ehl-i hüner hep yağma

İşte devrân o şehin bendesidir
Bende-i şîr ü şeker handesidir

Ya,,ni her cünbüş-i cân-bahşı onun
Ya,,ni her gerdiş-i kül rahşı onun

Şevket pâdişeh-i ,,âdildir
Kuvvet ü kudret ol kâmildir

Şevket ü şânın Mevlâ-yı guyûr
Sâbitü'n-nesl ede tâ yevm-i neşûr

Mâ-hasal işte müderris ol zât
Mazhar-ı ,,ilm ü ma,,âni vü lügât

„Aşr-ı evvelde huzûra me'mûr
Şeh-i devrânı kıla Hak me'cûr

Hüseyin Hüsni du,,â-gûy-ı kadîm
Kıldı âsârını şâha takdîm

Görmedi kimse bu tarz üzre ,,arûz
Farkdan vezn ü süreyyâ ma,,rûz

Kâtib ü şâ,,ire elzem her fen
Zü'l-cenâheyn ile tu''am bir fen

Mantiku't-Tayr denirse şâyân
İşte dîvân-ı Süleymân-ı zamân

Tab,,u temsiline Allâh ,,âlim
Sa,,yu ragbetde olur ecr ,,azîm

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

2. Esere besmele, hamdele ve salvele ile başlanılmıştır. (1b)
3. Besmele, hamdele ve salveleden sonra Mîzân-nâme-i Şu'arâ adlı eserin şiir ve inşaya merak duyan kişilerin aruz bilgilerinden daha iyi yararlanabilmeleri amacıyla yazıldığı belirtilmiştir „sebeb-i te'lîf“ bölümü yer almaktadır. (1b-2a)
4. Eserin yazılma sebebi açıklandıktan sonra eserin içeriğinin Mukaddeme, üç Bâb ve Hâtîme'den meydana geldiği belirtilmiştir. (2a-2b)
5. Mukaddemede sırasıyla kafiye, redif, gazel, kasîde, tercî,-bend ve terkîb-bend, tahmis, taştîr ve murabba gibi Divan şiirine ait çeşitli terimlerin çok kısa tanımları verilmiştir. (2b-4a)
6. Aruz bahirlerine geçilmeden önce, Sebeup, Veted ve Fasıla hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. (4a-4b)
7. Sekiz kısımdan oluşan vezin rûkunları hakkında bilgi verilmiştir (4b-5a)
8. Vezin cüzlerinden „Mefâ,îlün, Fâ,îlâtün, Müstef,îlün, Mef,îlâtü ve Fe,îlün“ hakkında ayrı ayrı başlıklarda bilgiler verilmiştir (5b-9a).
9. Aruz bahirleri hakkında verilen bilgilerde on dokuz bahir üzerinde durulmuştur. Türk, Arap ve Acem şiirlerinde kullanılan onbir bahir, sadece Acem şiirinde kullanılan üç bahir ile sadece Arap şiirinde kullanılan beş bahir çeşitli şiir örnekleriyle desteklenerek verilmiştir. (9a-10a) Söz konusu on dokuz bahir, üç bâb altında toplanmıştır ve eserin birinci bâbında Türkçe, Farsça, Arapça ve diğer dillerde bilinen on bir bahrin usûl ve fûrû,ü, ikinci bâbında Aceme mahsûs üç bahrin usûl ve fûrû,ü, üçüncü bâbda ise Araba mahsûs beş bahrin usûlleri anlatılmıştır. (1a-29a)
10. Eserin son bölümü olan Hâtîmede ise Kavâ'id ve Fevâ'id hakkında bilgiler verilmiştir. (29b-30a).
11. Son bölümden sonra yer alan ketebe kaydında yazar kendisini hakir ve fakir gibi mütevacî vasıflarla tavsiften sonra şeceresini sıralamış ve günahlarının bağışlanmasını istemiştir. Eser bu sözlerle bitmiştir.
12. Metindeki bütün başlıklar Farsça yazılmıştır.
13. Aruz bahirlerinin verilişinde şu sıra izlenmiştir:
  - a. Aruz kalıbının ait olduğu bahir ve onun ayrıntısı verilmiştir:

Bahr-i Münserihden Müsemmen Matvî Meksûf Vezni
  - b. Bahre ait aruz kalıbı verilmiştir:

Müfte,îlün Fâ,îlâtü Müfte,îlün Fâ,îlün
  - c. Aruz kalıbına örnek teşkil edecek bir beyit verilmiştir:

Cebhe-i dil-berde taraf-ı pür-çemene kıl nigh

Geldi güneş üzere sanki kıt,a-i ebr-i siyeh
14. Metindeki aruz kalıplarına dair verilen örnek şiirlerin şairleri belirtilmemiştir.

Buldu târîhin onun hûb u latîf
Şevkile raks ederek kilik-i nazîf

Neş'eden bayılayazdı hâme
Feyz-i Hak ola bu Mîzân-nâme (1255/1839)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

15. Bazı vezinlere ait şiirlerdeki kısmî değişiklikler, söz konusu şiirlerin, yazar tarafından yazılmış olduğu intibahı vermektedir.

4. Mîzân-nâme-i-Şu‘arâ

(1b) Bi-smi‘îlâhî‘r-Rahmânî‘r-Rahîm.

El-hamdu lillâhî‘llezi ,allemnâ Kavâ,îdû‘l-,Arûziyye Ve‘‘s-selâvat Ba,de ez, hamd-ı Hudâ ve Durûd-ı Resûl-ı Kibriyâ.

Ma,lûm ola ki şi,irin inşâ ve inşâdına dâ‘îr ,ilm-i ,arûzdan erbâb-ı ,ilm-i Türkî ve Fârisî ve ,Arabî manzûm ve mensûr rebâ‘îl-i kesîre te‘lîf ve tasnîf eyleyip şi,irin temâm ve noksanını ma,lûm ve zâhir olmak için vezin ve Mîzân tahsîs eylediler. Lâkin resâ‘îl-i mezkûrenin ekseri muveccez ve fehîmî ,asir ve ekill-i mutnab ve gayr-ı müstefîd olduğundan mecm,ûnun hulâsası (2a) ve zübdesi olarak nazm ve şi,ire tâlib ü râgib olan zevâta yâdigâr belki nev-heveslere hayr-âsâr olmak üzere bu ,abd-ı fakîr ü hakîr ve mu,terik-i ,acz-ı taksîr es-Seyyid Hüseyin Hüsni dâ,ileri ,ilm-i ,arûzdan **Mîzân-nâme-i Şu‘arâ** ismiyle mevsûm Türkî bir risâle te‘lîf eyleyip mübtedilere evzân-ı şi,iri ta‘rif ve ta,lîm ve erbâb-ı suhan ,indinde bedîhî ve âşikâr olan ondokuz bahr ve biri birlerinden tefrîk ve temyîz ve makbûl ve mergûbları takdîm kılınmağla bi-hasebî‘l-beşerîyyete vâki,, olan kusûr u kûsûr ve hatalar ,afv u setr buyrulmak ricâ ve niyâzile bu risâle bir Mukaddeme ve üç Bâb ve bir Hâtîme üzere mürettebdir.

Mukaddeme: Envâ,-ı şi,iri hâvî ve câmî ıstılâhât ve ,alel vüzehât beyânındadır.

Bâb-ı Evvel: Türkî ve Fârisî ve ,Arabî ve gayrı lisânlarda müsta,mel ve meşhûr onbir bahrin usûl ve fûrû,u beyânındadır.

Bâb-ı Sâni: ,Aceme mahsûs üç bahrin usûl ve fûrû,u beyânındadır.

Bâb-ı Sâlis. ,Araba mahsûs beş bahrin usûlleri beyânındadır.

Hâtîme: Kavâ,îd ve fevâ‘îd beyânındadır.

Mukaddeme

Beyt-i manzûm iki cüzden mürekkebirdir. Cüz-i evveline mîsrâ,-ı evvel ve cüz-i sânişine mîsrâ,-ı sâni (2b) derler. Ve mîsrâ,-ı evvelin bi-hasebî‘t-taktî,, hâsıl olan cüz-i evveline sadr ve âhirine ,arûz ve mîsrâ,-ı sânişin cüz-i evveline ibtidâ ve âhirine darb ve vasatlarında eczâya haşv ta,bîr ederler.

Kafiye, şol bir şeydir ki onunla ebyâtın âhirleri birbirlerine müşâbih olur ve kelimeleri birbirine mugâyir olmak şarttır. Eger kafiye-i vâhide bi-,aynihi tekrâr ve i,âde kılınırsa ona İtâ tesmiye ederler. ,Uyûb-ı kafiye-i vâhide câ‘îz olmaz, meger on ve onbeş beyt tahlîl edip kafiye-i evveli nisyan mertebesine varmış ola. Lâkin evâhir-i ebyâtda lafz-ı vâhidin tekrârı mültezim olursa o lafza Redif tesmiye olunur. Kafiye makâmına kâ‘îm olamaz. Yine her beytde lafz-ı mükerrerin mâ-kablinde birbirine mugâyir kafiye olmak vâcibdir ve eğer beyt musammat olursa dört kafiye tahakkuk eder. Üçü evvel-i beyte mahsûs olup âhiri beyitde olan kafiye sâ‘îr ebyâtın evâhirine muvâfık olmak lâzımdır. Ve mîsrâ,,lar esnâsında olan san,at-ı mücerred tesmî içindir. Ve matla,-ı beytde mîsrâ,-ı evvelin nisf-ı evveli mîsrâ-ı sânişin nisf-ı evveline münâsib olmak lâzımdır. Asıl kafiye-i ebyât üzere olsa musammatın letâfeti olmaz ve kavâfi-i ebyâtda elbetde bir harf tekerrür (3a) edip kâfiye onun üzerine binâ ve şi,ir ona nisbet olunur. Kasîde-i Lâmiyye ve Mîmiyye ve Râiye denir ve ol harfe harf-i Revî denir. Müfred yalnız bir beyte itlâk olunur. Rubâ,î yalnız iki beyte itlâk olunur. Şu,arâ-yı ,azâmdan bazıları bahr-i hezceden vezn-i mahsûs üzere olmak şarttır, dediler. Kıt,â, ıstılâh-ı ehl-i ,arûzda iki beytten dokuz beyte varınca olan şi,ire derler. Ve mâ-fevkına Kasîde derler. Ba,zılar bir şart dahi ziyâde idüp şöyle ta,,rif etdikleri kıt,â iki beytten dokuz beyte varınca bir kâfiyede olup matla,,nın evvel mîsrâ,,ı kâfiyesi muhâlif şi,ire derler. Matla,, bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

kâfiyede olunca Gazel derler. Eger vâf-ı mahbub olursa ve dahi bunda „aşk u meşk gül ü mül ve mey u ney zikr oluna ekall ebyâtı beşdir. Ziyâde olursa câ'izdir. Beyt-i evvelin her mısra,,ı mukaffâ olagelmıştır. Ve eğer vâf-ı mahbûb olmayıp âhir-i mazmûnda olursa ona nazm u şi,,ır derler. Bu sûrette dahi ne için nazm olunduysa ona nisbetle tesmiye ederler. Meselâ senâya dâ'ire Medhiyye ve zemme dâ'ire Hicviyye ve bayrama dâ'ire „ıydiyye ve mevte dâ'ire Mersiyye derler. Vaks „ala hazâ velâkin nisvân hakkında olana Hâsiyye (3b) Nesîb derler. Ve kasîdenin her mısra"ında kafiye lâzımdır. Terk olunursa musammat derler, „uyûbdandır, câiz olmaz. Ve kasîde içinde gâyet latîf ve mu,,tenâ olan beyte „Arabîde Beytû'l-Kasîd ve Fârisîde Şâh-Beyt ta,,bir ederler. Tercî,,bend ol nazmdır ki birkaç mısra,,ı yahud birkaç beyt sibkat etdikçe „aynı ile bir mısra-ı mahsûs zikr olunursa ona Terkîb-bend denilir. Ve Tercî,,bend ile terkîb-bendin her kıt,,ası elbetde üç mısradan zâid olur. Dört olursa Murabba,, beş olursa Muhammes, altı olursa Müseddes denilir. Lâkin meşhûr olan ekseri beş beyt, altı beyt ya yedi beytden sonra bir beyt i,,âde olunursa ona Tercî-bend denilir. Terkîb-bend dahi i,,âde olunmamak şartıyla ekseri beş beyt, altı beyt ya yedi beytden sonra bir beyt mahsûs zikr olunursa ona Terkîb-bend derler. Nitekim Cevrî ve Fehîm dîvânlarında mestûr kasâ'idlerde olduğu gibi. Taşfîr bir beytin şatr-ı evvelinin, yani mısra,,ı evvelinin âhiline bir mısra,, ve şatr-ı sânisinin evveline bir mısra dahi zamm edip dört mısra,,a iblâg eylemektir. Tahmîs bir beytin evveline üç mısra dahi zamm edüp beş mısra,,a (4a) iblâg eylemektir. Ve Tesdîs ve Tesbî,, ve gayrıları kıyâs ile zâhir olur. Serika gayrın letâ'îf-i eş,,ârını benimdir diye nefisine nisbet etmektir. Lafzını tagyîr etse de etmese de mezmûmdur ammâ gayrın olduğunu ifade ederek ahz ederse ona Tazmîn denir. Câizdir ve eğer âhirin idüğü meşhûr olursa ifâdeye hâcet yoktur, makbûldur. Müstezâd ol şi,,ırdır ki her mısra,,ının âhinde efâ,,ılinden cüz"-i evvelî ile cüz-i âhîrinin vezninde bazı kelimât izdiyâd kılınarak gâlib isti,,mâli bahr-i Hezec Mekfûf Mahzûf, yani Mef,,îlü Meâ,,îlü Fe,,îlün vezninde olur. Ve zâ'idinin kâfiyesi asl beytin kâfiyesiyle müttehid olmayıp zâ'idâtı nazm-ı âhir gibi kâfiye-i diğér üzere binâ kılınır. Mesnevî ol nazmdır ki mecmû,,unda kâfiye-i vâhîde mültezim olmayıp belki her beyti kâfiye-i mahsûsa üzerine binâ kılınıp mısra olanda dahi ol kâfiye iltizâm oluna.

Der-Beyân-ı Sebeb ve Veted ve Fâsıla

Ma,,lûm ola ki eczânın Fe,,îlün ve Mefâ,,îlün gibi vezinlerine usûl ve erkân ve efâ,,îl ve tefâ,,îl derler ve eczâ dahi (4b) sebeb ve veted ve fâsıladan mürekkebdir. Sebeb iki kısımdır. İki harf olup evveli mütiharrik ve sâni sâkin olursa sebeb hafîdir. Gül ü mül gibi. Ve iki harf mütiharrik olursa sebeb sakîldir. Kele ve reme gibi. Bunlarda harf-i hâ âhîrlerinin fethalarını muhâfaza için mersûmdur, melfûz değildir. Veted dahi iki kısımdır. İki mütiharrik olup üçüncü sâkin olursa veted mecmû,,dur, deihen ve suhan gibi ve tarafeynde iki harf-i mütiharrik vasatında bir harf-i sâkin olursa veted mefrûkdur, küfte ve sufte gibi. Fâsıla dahi iki kısımdır. Üç harf mütiharrik, dördüncü sâkin olursa fâsıla-ı sugradır, bersem ve behrem gibi. Ve dört harf mütiharrik beşinci harf sâkin olursa fâsıla-ı kübrâdır, leb-i müleş ve ruh-ı güleş gibi. Bu altı eczâyı „Arabîde

“Lem ara „alâ re"üsi cebelin semeketen”

ve Türkîde

“Ey dil-i cefâ-dîde yetişür elemi ko”

terkîbleri cem,, eder. Türkî terkîbde hâ, vâv, yâ vardır, lâkin resmîdir, telaffuz olunmamakla zarar vermez.

Der-Beyân-ı Erkân-ı Vezin

Ve dahi ashâb-ı mevzûn miyânında ma,,lûmdur ki erkân-ı vezin sekiz „adede muhassardır. İkişi humâsîdir, biri Fe,,îlündür. Biri veted mecmû,, ile bir sebeb-i hafîfden mürekkebdir. (5a) İkinci Fâ,,îlündür. Bir sebeb-i hafîf ile bir veted-i mecmû,,dan mürekkebdir. Ve altısı sebâ,,îdir. Biri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Mefâ,îlündür. Bir veted-i mecmû, ile iki sebab-i hafîfden mürekkebirdir. İkinci Müstef,îlündür ki sebab-i hafîf ile bir veted-i mecmû, dan mürekkebirdir. Üçüncü Fâ,îlâtün iki sebab-i hafîf ve vasatda bir veted-i mecmû, dan mürekkebirdir. Dördüncü Mefâ,îletündür. Bir veted-i mecmû, ile fâsıla-ı sugrâdan mürekkebirdir. Beşinci Mütefâ,îlün"dür. Bir fâsıla-ı sugrâ ile veted-i mecmû, dan mürekkebirdir. Altıncı Mef,îlât"dır. İki sebab-i hafîf ile bir veted-i mefrûkdan mürekkebirdir ve bu erkân-ı semâniden Mefâ,îletün bahr-ı vâfire ve Mütefâ,îlün bahr-i kâmile mahsûsdur. Ve Fâ,îlün dahi asâleti üzere bahr-i basît ve medîd ve mütedârike mahsûsdur. Ve mezkûr beş bahr ,Araba hâs olup Türkî ve Fâriside isti,mâli ,adem menzilesinde olmagla erkân-ı selâse-i merkûmenin bahs-i terk olundu.

Der-Beyân-ı 'İlel ü Zihâfât

Fî'l-Usûlu'l-Himmete'l-bâkiyyeti ya,nî Mefâ,îlün ve Fâ,îlâtün ve Müstef,îlün ve Mef,îlât ve Fe,îlün cüzlerine ,ilel ü zihâfât hasebiyle tagyîrât dâhil olup her birine fûrû,-ı mûte,addide hâsıl olmagla başka başka zihâfların ta,yîn münâsib görüldü. (5b) Ve dahi Zihâf lügatde bir nesne mahall-i aslîsinden ba,îd olmaktır. Ve istilâh-ı ehl-i ,arûzda eczâ-i beytin ba,zı harekesini yahut hurûfunu hazfile mahzûfu bâkiden teb,îd ve eczâ-yı hâlet-i asliyesinden tagyîr eylemektir. Ve ,illet ile zihâfın farkında vücûh-ı muhtelifi vardır. Lâkin ekseri ikisini bir ma,nâya isti,mâl eylemiştir.

Der-Beyân-ı 'İlel ü Zihâfât Fî-Cüz'-i Mefâ'îlün

Ma,jûm ola ki Mefâ,îlün cüz'ine mahsûs olan zihâfât on üçdür: Evvelki Kabzdır. Mefâ,îlünden beşinci sâkin olan yâ-yı hıfzdır. Mefâ,îlün bâki kalır. İkinci: Kefdir. Yedinci harf-i sâkin nûnı hıfzdır, Mefâ,îlû kalır. Üçüncü Harmdır. Harf-i evvel mîmi hıfzdır. Fâ,îlün kalır. Mef,îlün veznine nakl olunur. Dördüncü Harbdır. Evvelinde mîmi ve yedinci harf ki nûnı hıfzdır. Fâ,îlû kalır. Mef,îl veznine nakl olunur. Beşinci şatırdır. Harb ile kabzın ictimâ,ıdır. Mefâ,îlünden mîm ve yâ hıfz olunup Fâ,îlün kalır. Altıncı Hazzefdir. Âhirinden sebab-i hafîfi iskâtıdır. Mefâ,îlünden lün hıfz olunup Mefâ,î kalır. . Fe,îlün veznine nakl olunur. Yedinci Kasırdır. Âhirinde sebab-i hafîfin (6a) sâkini nûnı hıfz ve müteharriki lâmi sâkin kılmaktır. Mefâ,îlû bâki kalır. Sekizinci Hatmdır. Hızfile kasrın ictimâ,ıdır. Hızf ile lün sâkit olup kasrile dahi yâ hıfz olunup ,ayn sâkin oldukda Mefâ,, kalıp Fe,îlün veznine nakl olunur. Dokuzuncu Cebdir. Âhirinden iki sebab-i hafîfi hıfzdır. Ya,nî " ,î" ve lün hızf olmagla Mefâ kalıp Fa,îl veznine nakl olunur. Onuncu Zeeldir Hem Harmin ictimâ,ıdır. Evvelinden mîm ve âhirinden yâ vü lün hızf olunup Fâ,, bâki kalır. On birinci Betirdir. Ceb ve Harmin ictimâ,ıdır. Mefâ,îlünden mîm ve ,î ve lün hızf olunup yalnız fâ kalır. Fa,, veznine nakl olunur. Onikinci İsbâgıdır. Âhirde olan sebab-i hafîfe bir harf-i sâkin ziyâde kılmaktır. Mefâ,îlân olur. Mevlânâ Câmî ,arûzunda isbâgı zikr etmedi lâkin vukû,u vezn-i merkûmun mevârid-i isti,mâlâtında meşhûrdur. Ve Mevlânâ-yı menkûmun taktî,, faslında ba,zı kelâmından vukû,unu be-tehvîz fehmi olunur. Hemân bu mahalde ihmâl eylemiştir. On Üçüncü Tahnîkdir. Harb ma,nâsınadır. Lâkin mısra,ın sadr ve ibtidâsında olursa Harm ıtlâk olunur. Sâ'ır mahallinde ise Tahnîk ıtlâk olunur. (6b) Ve zihâfât-ı mezkûre i,tibârıyla on iki fûrû,, hâsıl olur. Mefâ,îlün: Makbûz; Mefâ,îlû: Mekfûf; Mef,îlün: Ahrem; Mef,îlû: Ahreb; Fâ,îlün: Eşter; Fe,îlün: Mahzûf; Mefâ,îlû: Maksûr; Fe,îl: Ehtem; Fe,îl: Mecbûb; Fâ,, Ezel; Fa,, Ebter; Mefâ,îlân: Müstebig.

Der-Beyân-ı 'İlel ü Zihâfât Fî-Cüz'-i Fâ'îlâtün

Ma,jûm ola ki Fâ,îlâtün cüzüne mahsûs olan zihâfât ondur. Evvelki Habndır. Sebeb-i hafîfin sâkinini hızfdır. Fâ,îlâtün'den elif hızf olunup Fe,îlâtün kalır. İkinci Kef'dir. Yedinci harf-i sâkini hızfdır. Fâ,îlâtü kalır. Üçüncü şekil'dir. Habn ile Kef'in ictimâ,ıdır. Fâ,îlâtün'den elif ve nûn hızf olunup Fe,îlâtü kalır. Dördüncü Hızf'dır. Fâ,îlâtün'den tûn hızf olunup Fâ,îlâ kalır. Fâ,îlün veznine nakl olunur. Beşinci Kasr'dır. Fâ,îlâtün'den nûn hızf olunup Fâ,îlâtü kalır. Altıncı Katı,ıdır. Âhirden sebab-i hafîfi hızf ve mâkabilinde veted-i mecmû,un sâkinini hızf ve ittisâlinde olan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

müteharriki sâkin kılmaktır. Ya,ni Fâ,ilâtün'den tün ve ,ilâ lafzından elif hızf olunup lâm sâkin oldukda Fâ,il kalır. Fa,,lün veznine nakl olunur. Ve sâhibü'l-kıstâs bu ma,nâya Beter ve (7a) Yûsuf-ı „Arûzî zalm ta,bîr eyledi. Yedinci Teş,îs'dir. Fâ,ilâtünde veted-i mecmû,,un iki müteharrik'inden birini hızf'dır. „Ayn hızf olunursa Fâlâtün kalır. Lâl hızf olunursa Fâ,âtün kalır. Mef,,lün veznine nakl olunur. Sekizinci Hacif'dir. Fâ,ilâtün'den Habn ile elif hızf olunup Fe,,ilâtün kaldıktan sonra fâsıla-ı sugrâ dahi hızf olunur. Ya,ni Fe,,ilâ lafzı sâkıt olur. Tün bâkî kalır. Fa,, veznine nakl olunur. Dokuzuncu Tesbig'dir. İsbâg âhirde olan sebab-i hafife bir harf-i sâkin ziyâde kılmaktır. Fâ,ilâtân olup Fâ,,iliyyân veznine nakl olunur. Onuncu Rebi,,dir. Kati,, ve Habnın ictimâ,,ıdır. Fâ,ilâtün'de Kati,, ile âhirden tün ve Habn ile elif hızf olunup Fi,,il bâkî kalır ve Fâ,ilâtün vezninin fûrû,,u on beşdir.

Fe,,ilâtün: Mahbûn; Fâ,ilâtü: Mekfûf; Fe,,ilâtü: Meşukûl; Fâ,ilün: Mahzûf; Fâ,ilât: Maksûr; Fe,,ilâtü: Mahbûn ve maksûrdur. Fe,,ilün: Mahbûn ve Mahzûf. Fa,,lün: Maktû,, Mef,,lün: Müşekat; Fa,,lân: Maktû,, ve Müstebig; Fe,,il: Merbû,,; Fâ,,iliyyân: Mahbûn ve Müstebig; Fa,,; Mahcûf; Fâ,,Mahcûf ve Müstebig.

Der-Beyân-ı 'İlel ve Zihâfât Fî-Cüz-i Müstef'ilün

Ma,,lûm ola ki Müstef,,ilün cüz'ine mahsûs olan zihâfât (7b) dokuzdur. Evvelki Habin'dir. Müstef,,ilün'den sin hızf olunup Mûtef,,ilün kalır. Mefâ,,ilün veznine nakl olunur. İkinci Tay'dır. Dördüncü harf sâkini hızf'dır. Müstef,,ilün'den Fâ sâkıt olup Mûte,,ilün kalır. Mûfte,,ilün veznine nakl olunur. Üçüncü Kati,,dir. Âhirinde olan veted-i mecmû,,un sâkinin hızf ve mâ-kablinde olan müteharriki iskândır. Müstef,,il kalıp Mef,,lün veznine nakl olunur. Dördüncü Tahlî,,dir. Habn ve kati,,ın ictimâ,,ıdır. Ya,ni Müstef,,ilün'den sîn ve nûn hızf olunup lâm sâkin kılınmagla Mûtef,,il kalıp Fe,,lün veznine nakl olunur ve bu zihâfa Mi,,yâr-ı Cemâlîde Kebl ta,bîr eder. Beşinci Haz'dır. Veted-i mecmû,,u hızf'dır. Müstef kalıp Fe,,lün veznine nakl olunur. Altıncı Ref,,dir. Evveli iki sebab-i hafif olan cüzden bir sebab-i hafifi hızf'dır. Mûs,,ilün kalır yâhûd Tef,,ilün kalır. Fâ,ilün veznine nakl olunur. Yedinci Habildir. Tayy ile Habenin ictimâ,,ıdır. Ya,ni Müstef,,ilünden sîn ile Fâ hızf olunup Mûte,,ilün kalıp Fe,,iletün veznine nakl olunur. Sekizinci İzâledir. Âhirde olan veted-i mecmû,,a bir harf-i sâkin ziyâde kılmaktır. Müstef,,ilât olur. Dokuzuncu Terfil'dir. Âhirde olan veted-i mecmû,, üzere (8a) bir sebab-i hafif ziyâde kılmaktır. Müstef,,ilün tün olup Müstef,,ilâtün veznine nakl olunur. Ve Müstef,,ilün vezninin fûrû,,u ondörttür. Mefâ,,ilün: Mahbûn; Mûfte,,ilün: Matvî; Mef,,lün: Maktû,,; Fe,,lün: Mahle,,; Fa,,lün: Ahaz; Fâ,ilün: Merfû,,; Fe,,iletün: Mahbûl; Mefâ,,ilân: Mahbûn ve Müzâl; Mûfte,,ilân: Matvî ve Müzâl; Müstef,,ilân: Müzâl; Fe,,iltân: Mahbûl ve Müzâl; Mefâ,,ilâtün: Mahbûn ve Müreffel; Mûfte,,ilâtün: Matvî Müreffel; Müstef,,ilâtün: Müreffel.

Der-Beyân-ı 'İlel ve Zihâfât Fî-Cüz'-i Mef'ûlâtü

Ma,,lûm ola ki Mef,,ûlâtü cüzüne mahsûs olan zihâfât dokuzdur. Evvelki Habn'dir. Ya,ni Mef,,ûlâtü'den Fâ hızf olunup Me,,ûlâtü kalır. Mefâ,,ilü veznine nakl olunur. İkinci Tay'dır. Mef,,ûlâtü'den vâv hızf olunup Mef,,ûlâtü kalır. Fâ,ilâtü veznine nakl olunur. Üçüncü Habil'dir. Mef,,ûlâtü'den Fâ vâv hızf olunup Me,,ûlâtü kalır. Fe,,ilâtü veznine nakl olunur. Dördüncü Vakf'dır. Sâbi,,-i müteharriki iskândır. Mef,,ûlât kalır. Fâ,ilâtü veznine nakl olunur. Beşinci Kesf'dir. Lafz-ı Kesf sîn bî-nokta iledir. Şîn menkûta lahn fâhiş ve galatdır, deyü Sâhibü'l-Keşşâf tasrîh eyledi. Mi,,yâr-ı Cemâlîden (8b) sîn ve şîn câ'iz olmak fehîm olunur. Lâkin şîni be-tahvîz hatâdır. Ve Kesf yedinci müteharriki hızf'dır. Mef,,ûlâ kalıp Mef,,lün veznine nakl olunur. Altıncı Salim'dir. Veted-i mefrûku iskâtdır. Yani Mef,,ûlât'dan Lâtü hızf olunup Mef,,û kalır. Fa,,lün veznine nakl olunur. Yedinci Cedi,, dir ki iki sebab-i hafifi iskât ve Veted-i Mefrûk'un âhir harfini iskândır. Yani Mef,,ûlât'dan Mef,,û hızf olunup Lât kalır. Fâ,,u veznine nakl olunur. Sekizinci Nahr'dır. İki sebab-i hafifi ve Vetedin âhir harfini hızf'dır. Yani Mef,,ûlât'dan Mef,,û ve âhirde olan Nâ hızf olunup

yalnız Lâ kalır, Fa,, veznine nakl olunur. Dokuzuncu Refî,,dir. Mef,,ûlât'dan Mef,, hızf olup ,ûlâtü kalır. Mef,,ûl veznine nakl olunur ve Mef,,ûlât cüzünün fûrû,,u on dördtür. Mefâ,,îlû: Mahbûn; Fâ,,îlâtü: Matvî; Fe,,îlâtü: Mahbûl; Mef,,ûlât: Mevkûf; Fe,,ûlûn: Mahbûn Meksûf; Fe,,ûlât: Mahbûn Mevkûf; Mef,,ûlûn: Meksûf; Fa,,lûn: Alsam; Fâ,,îlân: Matvî; Fâ,,îlûn: Matvî Meksûf; Fe,,îlûn: Mahbûl Meksûf; Mef,,ûl: Merfû,,; Fâ,,; Mecdû,,; Fa,,; Menhûr.

Der-Beyân-ı 'İlel ve Zihâfât Fî-Cüz'-i Fe'ûlûn

Ma,,lûm ola ki Fe,,ûlûn cüzüne mahsûs olan zihâfât (9a) altıdır. Evvelki Kabız'dır. Âhirden nûn hızf olup Fe,,ûl bâki kalır. İkinci Kasır'dır. Âhirden nûn hızf olup lâm sâkin kılınır Fe,,ûl bâki kalır. Üçüncü Hazf'dır. Âhirden lûn sâkit olmağa fe,,û kalır, Fe,,il veznine nakl olunur. Dördüncü Selm'dir Fe,,ûlûn'den harf-i evvel hızf olup ,ûlûn kalır Fa,,lûn veznine nakl olunur. Beşinci Serm'dir. Kabz ile Semlin ictimâ,,ıdır. Yani evvelinden Fâ âhirinden nûn hızf olup ,ûlû kalır. Fe,,il veznine nakl olunur. Altıncı Betir'dir. Ceted-i mecmû,,u hızf'dır. Yani evvelinden Fe,,û hızf olup Lûn bâki kalır, Fa,, veznine nakl olunur. Ve Fe,,ûlûn cüzünün fûrû,,u altıdır. Fe,,ûl: Makbûz; Fe,,ûl: maksûr; Fe,,il: Mahzûf; Fa,,lûn: Elsem; Fa,,lû: Esrem; Fa,,; Ebter. Ve Zihâfât-ı mezkûreden birisi bulunan beyte Müzâhaf denir ve zihâfât olunursa Meczûk denir. Ve tamâm-ı nısfı hızf olunursa Meştûr denir. Ve selselânı hızf olunursa Menhûk denir.

Der-Beyân-ı Buhûr-ı 'Arûziyye

Ma,,lûm ola ki buhûr-ı ,arûziyye on dokuzdur: Bahr-ı Hezec, Bahr-ı Rezec; Bahr-ı Münserih; Bahr-ı Muzârî, Bahr-i Muktazab, Bahr-ı (9b) Müctes, Bahr-ı Serî,, Bahr-ı Hafîf, Bahr-ı Mütêkârîb, Bahr-ı Mütêdârik, Bahr-ı Garîb, Bahr-ı Karîb, Bahr-ı Meşâkil, Bahr-ı Tavîl, Bahr-ı Medîd, Bahr-ı Basît, Bahr-ı Kâmil, Bahr-ı Vâfir.

Bu bahrlerin yedisi bi-hasebi'd-dâ'îre-i Müseddesdir: Vâfir, Kâmil, Serî,, Garîb, Karîb, Hafîf, Meşâkil. Mâ,,îdâsı Müsemmendir. Müseddes ve Murabba,, isti,,mâli câ'izdir. Hem dahi bu on dokuz bahrin beşi ,Araba mahsûsudur. ,Acemde isti,,mâli nâdir ve gayr-ı makbûldur. Tavîl, Medîd, Basît, Vâfir Kâmil üçü ,Aceme mahsûsudur. ,Arabda isti,,mâli yokdur. Garîb, Karîb, Meşâkil, Ma,,m ,Arabda isti,,mâl olan buhûr on dokuz diyen kimse vardır. Lâkin bu üç bahrı kâ'îl olmaz. Ancak ziyâde eylediği bahrler Bahr-ı Müstetîl, Bahr-ı Mümtedd, Bahr-ı Mütêvâfir'dir. Hâsılı Türkî ve Fârisî ve ,Arabî ve gayri lisânlarda müsta,,mel ve meşhûr olan buhûr onbirdir. Ve ,Acem lafzı ,Arab mukâbili olduğu takdîr üzere ,Acemde müsta,,mel olan üç bahr lisân-ı Türkîde isti,,mâli câ'iz olur. Bu sûretde ,Arabdan gayri lisânlarda müsta,,mel olan bahrler on dörde bâlig olur. Ve mezkûr on dokuz bahrden on biri Türkî ve Fârisî ve ,Arabî'de müsta,,mel ve meşhûr olmağa ,Aceme mahsûs olan üç bahrin üzerine takdîm olundu. Ve ,Aceme mahsûs olan üç bahr ,Araba mahsûs olan beş (10a) bahrin üzerine takdîm olundu. Türkîde isti,,mâli câ'iz olduğuecillden ve ,Araba mahsûs olan beş bahr cümlesinden te'hîr olundu. Türkî ve Fârisî'de isti,,mâli ,adem menzilesinde olduğu ecillden ve mezkûr bahrlerin biri birinden infikâkları ve temyîzleri dâ'îrelerinden ma,,lûm olur.

Bâb-ı Evvel

Türkî ve Fârisî ve ,Arabî ve gayri lisânlarda müsta,,mel ve meşhûr onbir bahrin usûl ve fûrû,,u beyânındadır.

Der-Beyân-ı Bahr-ı Hezec Müsemmen Sâlim Asıl Vezni
Mefâ,,îlûn Mefâ,,îlûn Mefâ,,îlûn Mefâ,,îlûn

Görüp gül-şende zîbâ bir gülü ruhsâr-ı mevzûnu
Misâl-ı Kays o Leylî zûlfûn oldum ben de meftûnu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Der-beyân-ı Fûrû,-ı Bahr-ı Hezec Mahbezz ve Müseddes Sâlim Vezni
Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îlün

Hatâ itdüm didüm ol cu,,d-ı gîsûdur
Meger kim müşk-i çînî var ise bû dur

Bahr-ı Hezecden Meştûr Murabba,, Sâlim Vezni
Mefâ,îlün Mefâ,îlün

Ser-â-pâ hüsn-i ânsın sen
Zehî şûh-ı cihânsın sen

(10b) Bahr-ı Hezecden Müseddes Maksûr Vezni
Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îl

Tebessümle gelüp ol lâle-ruhsâr
Gülüp açıldı meclis hem çü gülzâr

Bahr-ı Hezecden Müseddes Mahzûf Vezni
Mefâ,îlün Mefâ,îlün Fe,,îlün

Der-âgûş etdi ol serv-i revânı
O mehcûrun yerine geldi cânı

Bahr-ı Hezecden Müsemmen Ahreb ve Mekkûf ve Mahzûf Vezni
Mef,,îlü Mefâ,îlü Mefâ,îlü Fe,,îlün

Dil-dâr ile gül-şende gezüp hayli yoruldum
Bülbül gibi gonca-i gül-fâma uruldum

Bahr-ı Hezecden Müsemmen Mekkûf ve Maksûr'1-,Arûz ve'd-Darb Vezni
Mefâ,îlü Mefâ,îlü Mefâ,îlü Mefâ,îl

Ol âhûyî görenler hele gözden ola ,,uşşâk
O sîm gûşe kulakdan da işiden yine müştâk

Bahr-ı Hezecden Müsemmen Mekkûf ve Mahzûf Vezni
Mefâ,îlü Mefâ,îlü Mefâ,îlü Fe,,îlün

Gelüp hatt ruh-ı cânâna esîr-i dâm-ı ,,aşka
Zehî müjde zuhûr etdi sendeler anı ,,anka

Bahr-ı Hezecden Müsemmen Mahzûf ve Maksûr Vezni
Mefâ,îlün Fe,,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îl

Katı nâzik güzeldir velî gâyet cefâ-kâr
Yeter ,,uşşâk-zâde bu denlü cevri ü âzâr

Bahr-ı Hezecden Müsemmen Mahzûf ve Maksûr Vezni
(11a) Mefâ,îlü Fa,ûlün Mefâ,îlü Fe,ûlün

Ser-efrâz-ı cihâneyn benüm serv-i bülendim
Şu pâ-mâle de bir kez nigâh eyle efendim

Bahr-i Hezecden Müsemmen Ahreb
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mef,ûlü Mefâ,îlün

Hâl-i dili bilsen cevri görmez idün lâyık
Âh oldugunu görsem bir sen gibiye ,âşık

Bahr-ı Hezecden Müsemmen Ahreb ve Mekkûf ve Sâlim Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlü Mefâ,îlü Mefâ,îlün

Ey şâh severüm ben de bir ,atf-ı ,inân meyle
Gel külbe-i ahzânımızı reşk-i cânân eyle

Bahr-i Hezecden Müsemmen Makbûz ve Mekkûf ve Maksûr Vezni
Mefâ,îlün Mefâ,îlü Mefâ,îlün Mefâ,îl

Bu şeb sabâha varınca dil itdi derdile zâr
Yanıp yakılmadan oldu fitîl-i şem,e gam-hâr

Bahr-i Hezecden Müseddes Maksûr-ı Arûz ve d-Darb Vezni
Mefâ,îlü Mefâ,îlü Mefâ,îlü

Lebün la,î-i güher-bâr-ı şeker-rîz
Ruhun vird-i safâ-dâr-ı dil-âvîz

Bahr-ı Hezecden Mekkûf-ı Mahzûf Vezni
Mefâ,îlü Mefâ,îlü Fe,ûlün

Hat-ı rûyî zehî mihr-i guyâdur
Ana müşk-i Hutun dinse hatâdur⁴

Bahr-ı Hezecden Müseddes Ahreb-i Mekkûf-ı Sâlim Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlü Mefâ,îlün

Bir hâre kabâ geydi bugün dil-ber
Ammâ ki dili hâr eyledür hem-ser

(11b) Bahr-i Hezecden Müseddes Ahreb Mekkûf-ı Maksûr Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlü Mefâ,îlü

Dün geçdi çiçeklik ile yârân
Bir deste çiçek olmuş o cânân

⁴ Der-kenar: Gül-piyâre, bir nev,,î güldür kim ağacı ve dikenli olmaz. Nergis ü lâle ve zanbak gibi.

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahreb Mekkûf Mahzûf Vezni
Mef,ûlû Mefâ,îlû Fe,ûlûn

Çâh-ı zekânı yâre düşer dil
Bir dest-res olmuş ise müşkil

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahreb Makbûz ve Sâlim Vezni
Mef,ûlû Mefâ,îlûn Mefâ,îlûn

Gül-şende gül-i piyâre açılmış
Gül penbe ruhunda lâle açılmış

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahreb Makbûz ve Maksûr Vezni
Mef,ûlû Mefâ,îlûn Mefâ,îl

Dikkat nazarıyla rûyına bak
Allâh kuludur efendi „uşşâk

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahreb Makbûz ve Mahzûf Vezni
Mef,ûlû Mefâ,îlûn Fe,ûlûn

Birden bire parladı o meh-veş
Gûyâ dil-i penbe içre âteş

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahrem ve Eşter ve Sâlim Vezni
Mef,ûlûn Fâ,îlûn Mefâ,îlûn

Sen bir gel nâzile zehî handân
Ben bülbül derdile „aceb nâlân

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahrem ve Eşter ve Maksûr Vezni
(12a)Mef,ûlûn Fâ,îlûn Mefâ,îlûn

Zülfünden her gönül perîşân
Gamzenden cümle dîde girîbân

Bahr-i Hezecden Müseddes Ahrem ve Eşter ve Mahzûf Vezni
Mef,ûlûn Fâ,îlûn Fe,ûlûn

Hatt geldi vaslınun demidür
Şâm irdi râhatun demidür

Bahr-i Hezecden Murabba,, Mekkûf ve Maksûr Vezni
Mefâ,îlû Mefâ,îl

Cihân zülfüne meftûn
O Leylî ile Mecnûn

Bahr-i Hezecden Murabba,, Mekfûf ve Mahzûf Vezni
Mef,ûlü Fe,ûlün

Ruhun mihr-i şerefdür
Hatun mâha kelefdür⁵

Bahr-i Hezecden Ahrem Sâlim Der- ,Arûz ve Darb Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün

Bu zahm-ı dile çâre
Sarılmadur ol yâre

Bahr-i Hezecin Fûrû,-ı Müteferrikası

Bu makâm da hitâma resîde oldu. Ammâ bahr-i merkûmun nev,-i diger fûrû,-ı latîfesi vardur ki hüsn-i nizâm ve selâset-i intizâm bâbında şeref ü şân cihetiyle gâyet makbûl ve mu,teberdir. Fûrû,-ı latîfeden birisi evzân-ı şecere-i ahreb (12b) ve birisi evzân-ı şecere-i ahremdir. Vezinleri zıkr olundu. Fâ'idesi kesîr olduğün ve şecere-i ahreb vezinleri ahrem üzerine takdîm olundu. Selâsetde ahrem üzere fâ'ide olduğu ecilden.

Der-Beyân-ı Evzân-ı Sûret-i Şecere-i Ahreb

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Sâlim ve Ehtem Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mef,ûlü Fe,ûl

Gül-şende hırâm eyler bir nahl-i revân
Geldükçe olur meclis pür-neş'e hemân

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Sâlim ve Mecbûb
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mef,ûlü Fi,l

Gül-şende hırâm eyler bir nahl-i safâ
„Uşşâka hırâm eyler bir mihr-i vefâ

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Sâlim ve Ahrem Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mef,ûlün Fa,,

Gül-şende hırâm eyler bir ,ar,ar-ı kad
„Uşşâka hırâm eyler bir dil-ber-i had

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Mekfûf ve Ehtem Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mefâ,îlün Fe,ûl

Gül-şende ruhun vird-i safâ bahş-ı bahâr
Dünyâda yüzün ,ayn-ı ziyâ-bahş-ı bahâr

(13a)Bahr-i Hezecden Ahreb ve Mekfûf ve Macbûb Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mefâ,îlün Fe,al

⁵ Der-kenar: Ve dahi kelef güle meşâbih surh reng bir çiçekdir.

Gül-şende ruhun vird-i safâ-bahş-ı çemen
Meh-pâre yüzün itdi safâ-bahş-ı semen

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Mekfûf ve Sâlim Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlü Mefâ,îlün Fâ,,

Gül-şende ruhun vird-i mutarrâdan hûb
Vechinde bu mir'ât-ı mücellâdan hûb

Bahr-ı Hezecden Ahreb ve Mekfûf ve Sâlim Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlü Mefâ,îlün Fa,,

Gül-şende ruhun vird-i mutarrâdan ter
Dünyâda yüzün şems-i ziyâ-dârdan fer

Bahr-i Hezecden Ahreb Makbûz ve Mekfûf ve Ehter
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mefâ,îlü Fe,ûl

Gül-şende ruhun gibi virür lâle sürûr
Vechinde ruhun gibi virür zâle hubûr

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Makbûz ve Mekfûf ve Mecbûb Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mefâ,îlü Fe,âl

Gül-şende ruhun gibi virür lâle ferah
Vechinde ruhun gibi virür zâle ferah

Bahr-i Hezecden Ahreb ve Makbûz ve Sâlim ve Ezel Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mefâ,îlün Fâ,,

Gül-şende ruhun gibi bulunmaz bir vird
„Uşşâka gamun gibi bulunmaz bir derd

Bahr-ı Hezecden Ahreb ve Makbûz (13b) ve Sâlim ve Ebter Vezni
Mef,ûlü Mefâ,îlün Mefâ,îlün Fa,,

Gül-şende ruhun gibi bulunmaz bir gül
„Uşşâka lebün gibi bulunmaz bir mül

Der-Beyân-ı Evzân Sûret-i Şecere-i Ahrem
Mef,ûlün Mef,ûlün Mef,ûlü Fe,ûl

Dün gördüm bâlâ-kad bir tâze cüvân
Gül-şenden gül almış ruhsâra hemân

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Ahreb ve Mecbûb Vezni
Mef,ûlün Mef,ûlün Mef,ûlü Fe,îl

Dün gördüm bâlâ-kad bir serv-i sehî
Güller açılmış bir meh-pâre şehi

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Ezel-i der-,Arûz u Darb
Mef,,ûlün Mef,,ûlün Mef,,ûlün Fâ,,

Dün gördüm bâlâ-kadd bir sükker-hand
Gîsû çıkmış olmuş bin peyker-bend

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Ebter der-,Arûz ve Darb
Mef,,ûlün Mef,,ûlün Mef,,ûlün Fa,,

Dün gördüm bâlâ-kadd bir şîrîn-leb
Sabrım yandı ,aklım yagmadır heb

Bahr-i Hezecden Ahrem Eşter Mekfûf ve Ehtem Vezni
Mef,,ûlün Fâ,,ilün Mefâ,,ilü Fe,,ûl

Dün gördüm nâz ile ,aceb serv-i revân
Pek nâzik nâzenîn gelüp gitdi hemân

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Eşter ve Mekfûf ve Mecbûb Vezni
(14a) Mef,,ûlün Fâ,,ilün Mefâ,,ilü Fi,,il

Dün gördüm nâz ile ,aceb serv-i sehî
Bir zîbâ esb ile ,aceb gitdi zehî

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Eşter ve Sâlim ve Ezel Vezni
Mef,,ûlün Fâ,,ilün Mefâ,,ilün Fâ,,

Dün gördüm nâz ile hırâm itdün âh
Bir dil-ber-i şûh ile niyâm itdün âh

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Eşter ve Sâlim ve Ebter Vezni
Mef,,ûlün Fâ,,ilün Mefâ,,ilün Fâ,,

Dün gördüm nâz ile hırâm itdün sen
Bir dil-ber-i şûh ile kıyâm itdün sen

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Ahreb ve Mekfûf ve Ehtem Vezni
Mef,,ûlün Mef,,ûl Mefâ,,il Fe,,al

Dün gördüm bir serv ider nâz rûşen
Nûş eyler bir bâde ider nâz rûşen

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Ahreb ve Sâlim ve Ezel Vezni
Mef,,ûlün Mef,,ûl Mefâ,,ilün Fâ,,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Dün gördüm bir serv-i bülend olmuş zâr
Çıkmış gitmiş bir de begenmiş hünkâr

Bahr-i Hezecden Ahrem ve Ahreb ve Sâlim ve Ebter Vezni
Mef,,îlün Mef,,îlü Mefâ,,îlün Fa,,

Dün gördüm bir serv-i bülend olmuş kad
Rengârenk gül-şende açılmış yer had

(14b) 2

Der Beyân-ı Bahr-i Rezec Müsemmen Sâlim Asl Vezni
Müstef,,îlün Müstef,,îlün Müstef,,îlün Müstef,,îlün

Ayâ ne semti rûşenâ kıldun bu şeb ey meh-likâ
Âh ayda bir def,,a bizim vîrâneye vîrsen ziyâ

Müstef,,îlün Fe,,îlün Müstef,,îlün Fe,,îlün

Zülfinde bin fitîl-i şem,,e yanıp o mâhun
Vechinde hâl-i Hindû yıldız gibi o şâhun

Bahr-i Rezecden Müseddes Meczûv Vezni
Müstef,,îlün Müstef,,îlün

Tîrûn eyâ kaşı kemân
At sîneme dogrı hemân

Bahr-i Rezecden Murabba,, Muraffal Vezni
Müstef,,îlâtün Müstef,,îlâtün

Gül güldi ,,avk ol ruhsâr âla
Bildüm gidermiş hûrşîde zâla

(15a) Bahr-i Rezecden Müsemmen Matvî Vezni
Müfte,,îlün Müfte,,îlün Müfte,,îlün Müfte,,îlün

Bu kad-ı mevzûna mevâzin olamaz serv-i çemen
Servde yok cünbiş-i refât ile ruhsâr-ı semen

Bahr-ı Rezecden Müsemmen Matvî Mahbûn Vezni
Müfte,,îlün Mefâ,,îlün Müfte,,îlün Mefâ,,îlün

Dün gice buldum ol mehi mest-i şarâb u mest-i hâb
Devlet uyandı vaslile oldum o demde kâm-yâb

Bahr-ı Rezecden Müsemmen Mahbûn Matvî Vezni
Mefâ,,îlün Müfte,,îlün Mefâ,,îlün Müfte,,îlün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

„Aceb ki bu murg-ı dil nizârımı sandı şikâr
Kemend-i zülfinde anı girifte kıldı o nigâr

Bahr-ı Rezecden Müsemmen Mahbûn Matvî Vezni
Müfte,îlün Müfte,îlün Mefâ,îlün Müfte,îlün

Düşdi süveydâya senin hâyâl-ı hâlünle şerer
Kevkeb-i bahtum ne „aceb siyâh renk itdi keder

Bahr-i Rezecden Müsemmen Matvî Mahbûn Maktû, Vezni
Müfte,îlün Mefâ,îlün Müfte,îlün Mef,îlün

Nokta-i hâl-i dil-rubâ hâl-i dil dâg ider
Deste-i zülf-i sünbül dâg üzerin bâg ider

Bahr-i Rezecden Müsemmen Mahbûn Matvî Vezni
Mefâ,îlün Müfte,îlün Müfte,îlün Müfte,îlün

Görür gözümdür o güzel merdüm-i çeşmümdür o hâl
Basarda nûrum o mehin ruhunda pertev-i cemâl

Bahr-i Rezecden Müseddes Maktû, (15b) der- „Arûz ve Darb Vezni
Müstef,îlün Müstef,îlün Mef,îlün

Zencîr ise zülfün benim dîvâne
Ger şem, ise rûyun benim pervâne

Bahr-i Rezecden Müseddes Matvî Vezni
Müfte,îlün Mefte,îlün Müfte,îlün

Sebz-i hatt u hâl-i „izâr ile lebi
La,î-i zümürüd ile pîrûze gibi

Bahr-i Rezecden Müseddes Matvî Maktû, Vezni
Müfte,îlün Müfte,îlün Mef,îlün

Mîhr-i ruhun verdi ziyâ âfîtâba
Tâb-ı gamun düşdi dil-i „uşşâka

Bahr-i Rezecden Müseddes Mahbûn Vezni
Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îlün

Gönül çü tâlib oldu sırr-ı hâline
İrişmedi o noktanın me“âline

Bahr-i Rezecden Müseddes Matvî Mahbûn Vezni
Müfte,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îlün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Cânımı kıldı pür-şerer hevâ-yı ,aşk
Âteş-i mahz imiş meger hevâ-yı ,aşk

Bahr-i Rezecden Murabba,, Matvî Vezni
Müfte,,ilün Müfte,,ilün

Merdüm-i çeşmüm o civân
„Aynıma gelmez bu cihân

Bahr-i Rezec hitâma resîde oldu.

3

(16a) Der-Beyân-ı Bahr-i Remel Müsemmen Sâlim Asıl Vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün

Bûselikdir la,,l-i şîrînin nühüft itdüm ben anı
Tâ Hüseynîye çıkar duysa rakîbânın figânı

Der-Beyân-ı Fürû,-ı Bahr-ı Remel Müsemmen Maksûr Vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilât

Habbe gelmez hâline nisbetle ,indimde cihân
Zerre olmaz nezd-i ruhsârında mihr-i âsumân

Bahr-ı Remelden Müsemmen Mahzûf Vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilün

Ben sana virdüm hele gönlüm ne virdün sen bana
Minnet etme söyle bu nem var ise cânım fidâ

Bahr-ı Remelden Müseddes Mücezzev Sâlim Vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün

Şevka geldi gördüm ol âyîne-i tal,,at
Lîk sûret bulmadı bâzâr-ı vuslat

Bahr-i Remelden Murabba,, Meştûr Vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün

Târ-ı zülfün tutdı râhum
Âsumâna çıkdı âhum

Bahr-ı Remelden Müseddes **(16b)** Maksûr der-,,Arûzu Darb Vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,ilâtün Fâ,,ilât

Şerbet-i rengindin ol la,,l-i âl
„Âşık-ı pür-tâba dâim eyler âl

Turkish Studies

Bahr-ı Remelden Müseddes Mahzûf Vezni
Fâ,,ılâtün Fâ,,ılâtün Fâ,,ılün

Sîneme çeksem ben ol sîmîn-beri
Olsam öpsem o meh-peykeri

Bahr-ı Remelden Müsemmen Sâlim der-İbtidâ ve Mahbûn Derbâni
Fe,,ılâtün Fe,,ılâtün Fe,,ılâtün Fe,,ılâtün

Beni tûtî gibi söyletmiş iken âyîne-i rûy
„Anberîn zülfînün öldürdi fenâriye gibi bûy

Bahr-ı Remelden Müsemmen Sâlim der-İbtidâ vü Maksûr Vezni
Fe,,ılâtün Fe,,ılâtün Fe,,ılâtün Fe,,ılât

Dil-i dâniya gelür şevk-i muhabbet ile nûr
Şem,,sız âyîne târ-ı yekde eyler mi zuhûr

Bahr-ı Remelden Müsemmen Sâlim ve Mahbûn ve Mahzûf Vezni
Fâ,,ılâtün Fe,,ılâtün Fe,,ılâtün Fi,,ılün

Merdüm-i çeşm-i cihân sensin efendim sensin
Gayra bakmaz seni özler seni gözler dîdem

Der-Beyân-ı Fâ’ide-i Latîfe Der-Bahr-ı Remel

Müstefîdân fevâ’îd-i „arûz üzre ma,,lûm ola ki vezn-i sâbıkda birisi „arûz ve darbı (17a) mahbûn ve maksûr ve birisi mahbûn ve mahzûf olanlardır. Bunlar egerçi kütüb-i „arûzda biri birine mukâbil iki vezn-i müstakıl olmak üzere kütüb ü tahrîr olındı. Lâkin bir şâ,,ır ikisini bir gazelde ve kasîdede belki bir beyitte cem,, edip bir mısra,,ın mahbûn maksûr ve mısra,,-ı âhirin mahbûn-ı mahzûf kılrsa belki ba,,zı mısra,,larında kat,, eczâsıyla Fa,,ılün yahud kat,, ile tesbîg eczâsıyla Fe,,ılât kılrsa ve bunları biri biriyle keyfe-mâ-yeşâ” cem,, eylese intizâm-i kâfiyeye hâlel gelmedikçe câ’îzdir. Ammâ haşvların ba,,zısı mahbûn ve ba,,zısı sâlim olmak selâset-i nazma mahall olmagla câ’îz degildir ve zikr-i âtî müseddes mahbûnda dahi hâl bu minvâl üzeredir. Ve bahr-i Hezecin mahzûfu“l-„arûz ve“l-darb ve maksûr olanları dahi biri biriyle şi,,r-i vâhidde müctemi,, olsa câ’îzdir ve devâvîn-i Fârisiyye ve Türkiyyenin mu,,teberâtı tetebbu,, olunsa zikr etdigim tafsîl için nice şevâhid ma,,lûm olur.

Bahr-i Remelden Müsemmen Meşkûl ve Sâlim Vezni
Fe,,ılât Fâ,,ılâtün Fe,,ılât Fâ,,ılâtün

Ne „aceb yaydı dillerde sihâm çeşm ü gamze
Okuman cânıma degdi peyâm çeşm ü gamze

(17b) Bahr-i Remelden Müseddes Mahbûn Maksûr Vezni
Fâ,,ılâtün Fe,,ılâtün Fe,,ılât

Dilde eyler ne yana gitse karâr
Dâr-ı kalbin ne „aceb vüs,,atı var

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bahr-ı Remelden Müseddes Mahbûn Mahzûf Vezni
Fâ,ilâtün Fâ,ilâtün Fe,ilün

Eşk-i bârân ile ,ömr oldı hebâ
Rûz çün kûteh olur vakt-ı senâ

Bahr-ı Remelden Murabba,, Mahbûn Vezni
Fe,ilâtün Fe,ilâtün

Bu visâl ,âşıkâ ,ıyddir
Bu hayâl kadr-i sa,ydır

Der-Beyân-ı Dâ'ire

İstılâh-ı ehl-i ,arûzda dâ'ire şol hatt-ı müstedîrdir ki üzerine halka resminde ve elif şeklinde ,alâmetler vaz,, idüp halka resmini hurûf-ı müteharrikeye ,alâmet ve elifi hurûf-ı sâkineye ,alâmet kıldılar. Ve ba,zılar ,indinde mîm hurûf-ı müteharrikeye ,alâmet ve elif hurûf-ı sâkineye ,alâmetdir. Ve maksûdları bu üslûb-ı garîb ile tâlibin neşâtını tecdîd ve zihnini tahdîd olduğundan gayrı buhûr-ı mütenâsibeyi biri birinden tefkîk ve tefrîk eylemek tarîkini tefhîm ve evzân-ı mezkûreyi ,ilm-i cedîd ile ta,lîm ve usûl-ı evzânı zabt **(18a)** bir tarîk-i âherdir. Bu mücmelin tafsîli ve bu meyhemin tahrîri oldur ki bahr-ı Hezec ve Rezec ve Remelin eczâları tavîl ve basît ve medîdin eczâ-i sebâ,iyyelerinden celb olunur. Bahr-ı hezec sekiz kere Mefâ,îlünden ve Bahr-ı Rezec sekiz kere Müstef,îlünden mürekkebdır. Ve bahr-ı Remel sekiz kere Fâ,ilâtün'den mürekkebdır. Ve biri birlerinden tefkîk ve tefrîk kasd olundukda meselâ dört kere Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îlün denilse Hezecden bir mısra,, hâsıl olur. Evvel Mefâ,îlün'den ,ından ibtidâ kılınup ,ilün Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ,îlün Mefâ denilse Müstef,îlün Müstef,îlün Müstef,îlün Müstef,îlün veznine râci,, olur. Bahr-i Rezec hâsıl olur. Eger evvel Mefâ,îlün'den lâmdan bidâ" olunup Lünmefâ,î Lünmefâ,î Lünmefâ,î Lünmefâ,î denilse Fâ,ilâtün Fâ,ilâtün Fâ,ilâtün Fâ,ilâtün veznine râci,, olur. Bahr-i Remel hâsıl olur. Kezâlik dört kere Müstef,îlün'den Bahri- Rezecin bir mısra,, zâhir olur. Tâ'dan ahz olunup Tef,îlünmüs diyerek tekrâr olunsa Fâ,ilâtün vezni üzere Remel hâsıl olur. ,ından bed" olunup ,ilünmüstef diyerek tekrâr kılınsa Mefâ,îlün vezni üzere bahr-i hezec hâsıl olur. Kezâlik dört kere **(18b)** Fâ,ilâtün'den bahr-i Remel'in bir mısra,, âşikâr ,ilâtünfâ diye tekrâr olunsa Mefâ,îlün olup bahr-i Hezec hâsıl olur. Tünfâ,îlâ diye tekrâr olunsa Müstef,îlün olup bahr-ı Rezec hâsıl olur. Ve ehl-i ,arûzun tefkîk ve istihrâç dedikleri bu ma,nâdır. Ve zikr olunan buhûr-ı selâse-i mütenâsibe için bir dâ'ire tertîb ve her birinin eczâsı cins-i vâhiden olmağla dâ'ire-i mü'telifi ismiyle tesmiye olundu. Ammâ kütüb-i ,Arabiyyede dâ'ire-i merkûmenin eczâ-i buhûru zikr olunduğu minvâl üzere buhûr-ı sâ'ireden ictilâb olunmağla feth-i lâmla dâ'ire-i müctelebe nâmıyla kütüb ü tahrîr olundu. Ve dahi bahr-ı Hezec bahr-ı Rezec bahr-ı Remel dâ'ire-i müctelebeyi mahsûslardır. Bunun aslı kırk iki harfdır. Yigirmi dördü hurûf-ı müteharrike on sekizi hurûf-ı sâkinedir. Bunları altı evtâd on iki esbâb-i hafife mahtûyadır. Sûret-i dâ'ire böyle resm olunup üç bahr birbirlerinden tefkîk oluna.

4

Der-Beyân-ı Bahr-i Münserih Müsemmen Asıl Sâlim Vezni
Müstef,îlün Mef,ûlât Müstef,îlün Mef,ûlâtü

Der-Beyân-ı Fürû,-ı Bahr-i Münserih Vezni
Müfte,îlün Fâ,ilâtü Müfte,îlün Fâ,ilâtü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kıldı bu şeb keyf-i bâde dil-beri râm-ı visâl
İşledi keyfince şimdi bir işi sahbâ-yı âl⁶

Bahr-i Münserihden Müsemmen Matvî Meksûf Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilâtü Müfte,,ilün Fâ,,ilün

Cebhe-i dil-berde taraf-ı pür-çemene kıl nigh
Geldi güneş üzere sanki kıt,a-i ebr-i siyeh

Bahr-i Münserihden Mahbûn Matvî Meksûf Vezni
Mefâ,,ilün Fâ,,ilün Mefâ,,ilün Fâ,,ilün

Rakîbe yârün ider hısâl-ı hûbı eser
Siyâh sengi güneş sefid iderse eger

Bahr-i Münserihden Müsemmen Maktû,, Matvî Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilün Mef,,ilün Fâ,,ilün

Nûş ider ol bâdeden bir pâre şevkile
Bûse virür dîdeden ben zâre ,aşkile

Bahr-i Münserihden Müsemmen Matvî (19b) ve Mevkûf ve Meksûf Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilün Müfte,,ilün Fâ,,ilün

Parladı birden bire mâh-ı dırâşân gibi
Oldu lebi penbe de la,,-i bedehşân gibi

Bahr-i Münserihden Müsemmen Matvî ve Mecdû,, Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilât Müfte,,ilün Fâ,,

Sitem idicek bûy-ı müşk zülfini ahşâm
Sanki benim oldu hük-m-i memleket şâm

Bahr-i Münserihden Müsemmen Matvî Menhûr Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilât Müfte,,ilün Fa,,

Hâne-i agyârdan göründi çü bir şeb
Çâhdan oldu nümûde san meh-i Nahşeb

Bahr-i Münserihden Müseddes Matvî Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilâtü Müfte,,ilün

Açdı serîn çıkdı tabla perçeme bak
Besler imiş fesde tûb-ı sîrgama bak

Bahr-i Münserihden Müseddes Maktû,,u'l-,Arûz ve'd-Darb Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilâtü Mef,,ilün

⁶ Der-kenâr: Sahba hâile şarâba derler.

Yâre virüp bâde özge keyfîyyet
Geldi şu bâzâr-ı ,aşka germiyyet

Bahr-i Münserihden Murabba,, Matvî Mevkûf Vezni
Müfte,,ilün Fâ,,ilân

Vaslın ider dil ümîd
Rûzenin encâmı ,fyd

Bahr-i Münserihden Murabba,, Matvî Mahbûn Mevkûf Vezni
(20a) Müfte,,ilün Fe,,ûlân

Nâr-ı ruhun cihân-sûz
Sîne-i nâr şebân-rûz

5

Der-Beyân-ı Bahr-ı Muzâri' Müsemmen Asl Vezni
Mefâ,,ilün Fâ,,ilâtün Mefâ,,ilün Fâ,,ilâtün

Der-Beyân-ı Fûrû,-ı Müsta,,mele-i Bahr-ı Muzâri,, Vezni
Mefâ,,ilü Fâ,,ilât Mefâ,,ilü Fâ,,ilât

Bu şeb yâr-ı meh-cebîne rakîb itdi irtibât
,,Aceb nûr u zulmet eyler imiş böyle ızılât

Bahr-ı Muzâri,,den Mekfûf Mahzûf ve Mefzûr Vezni
Mefâ,,il Fâ,,ilün Mefâ,,il Fâ,,ilün

Bana meşrebimce sen ,aceb bezm-i bâresin
Surâhi kadûn kadeh lebün pûsedir şarâb

Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Sâlim Vezni
Mef,,ûlü Fâ,,ilâtün Mef,,ûlü Fâ,,ilâtün

Kec eyleyüp külâhın perçem göründi fesden
Tiz elden ardın aldım seyr etdim anı pesden

Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Sâlim Müsebbig Vezni
Mef,,ûlü Fâ,,ilâtün Mef,,ûlü Fâ,,ilüyyün

Ben âb sandım ammâ âteş ol la,,i cânân
Bûs eyledikçe nâr-ı ,aşkım kılur fûrûzân

(20b) Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Maksûr Vezni
Mef,,ûlü Fâ,,ilâtü Mefâ,,ilü Fâ,,ilât

Kaşın hilâl çünki degildir ey meh-i sa,,îd
Ya ayda bir iki niçün ancak olur bedîd

Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Mahzûf ve Mekfûf Vezni
Mef,,ûlü Fâ,,ilâtü Mefâ,,îlü Fâ,,îlün

Zülfün gibi siyâhter-i vehm-i dirâz ter
Olmagla cânım ol şeb-i hicrânîde sever

Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Mekfûf Sâlim Vezni
Mef,,ûlü Fâ,,ilâtün Mef,,ûlü Fâ,,îlün

Nakl-ı kelâm idersen mânend-i hâme ger
Şemşîr-i tîze elbet âmâde eyle ser

Bahr-ı Muzâri,,den Müseddes Mekfûf Maksûr Vezni
Mefâ,,îlü Fâ,,ilâtü Mefâ,,îl

Leb ü çeşm-i yâr beste vü bâdâm
Ruh-ı âlidür bana mey-i gül-fâm

Bahr-ı Muzâri,,den Müseddes Mekfûf Mahzûf Vezni
Mefâ,,îlü Fâ,,ilâtü Fe,,îlün

Düşüp havfa dil o çâh-ı zekandan
Geçer mi o semte sûy-ı dehenden

Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Mekfûf Sâlim Vezni
Mef,,ûlü Fâ,,ilâtü Mefâ,,îlün

Mir‘âta bak cemâline im,,ân et
,,Âşık neler görür hele iz,,ân et

Bahr-ı Muzâri,,den Ahreb Mekfûf Mahzûf Vezni
(21a) Mef,,ûlü Fâ,,ilâtü Fe,,îlün

Bir dil ki dâg-ı hasreti yokdur
Tamgâ-yı hüsn ü şöhreti yokdur

6

Der-Beyân-ı Bahr-ı Muktazab Müsemmen Asıl Vezni
Mef,,îlâtü Müstef,,îlün Mef,,îlâtü Müstef,,îlün

Der-Beyân-ı Fürû‘-ı Müsta‘mele ve Bahr-ı Muktazab Müsemmen Vezni
Fâ,,ilâtü Müfte,,îlün Fâ,,ilâtü Müfte,,îlün

Kadd kemâna döndü gel ey seng-dil bu şîve yeter
Tîr-i âha kılma hedef sîne kim taşta geçer

Bahr-ı Muktazabden Murabba,, Matvî Vezni
Fâ,,ilâtü Mef,,îlün Fâ,,ilâtü Mef,,îlün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

İntizâm-ı zâhından olma gurre ey dâna
Sür,at üzere cûş eyler âramîde her deryâ

Bahr-i Muktazabdan Murabba,, Matvî Vezni
Fâ,,ilâtü Müfte,,ilün

Der-kenâra ruhsatı yok
„Arz-hâle râğbeti yok

Bahr-i Muktazabdan Murabba,, Matvî Maktû,, Vezni
Fâ,,ilâtü Mef,,ûlün

Şûh-ı serv-i kâmetisin
Âh-ı yek-kıyâmetisin

(21b) Bahr-i Muktazabdan Murabba,, Mahbûn Matvî Vezni

Mefâ,,ilü Müfte,,ilün
Düşüp zülfüne hevesim
Duhân oldu hep nefesim

Bahr-i Muktazabdan Murabba,, Matvî Sâlim Vezni
Fâ,,ilâtü Müstef,,ilün

Bagla zülf-i dil-dâra dil
Bûy-ı müşk-i gül-zâre bil

7

Der-beyân-ı Bahr-ı Müctes Müsemmen Asıl Vezni (Mehcûr)

Müstef,,ilün Fâ,,ilâtün Müstef,,ilün Fâ,,ilâtün

Der-Beyân-ı Fürû,-ı Müsta,,mele-i Bahr-ı Müctes Müsemmen Mahbûn Vezni
Mefâ,,ilün Fe,,ilâtün Mefâ,,ilün Fe,,ilâtün

Olup sabâhile fîncân-ı kahve deste ol âfet
Elindeki dil-i sevdâ nihâdım etdi irâ'et

Bahr-i Müctesden Mahbûn Maksûr Vezni
(22a) Mefâ,,ilün Fe,,ilâtün Mefâ,,ilün Fe,,ilât

Kazîb-i dudu lebinde görenler etdi kıyâs
Kî tıfl-ı nev-hevesim etdi cıbkda kirâs

Bahr-i Müctesden Mahbûn Mahzûf Vezni
Mefâ,,ilün Fe,,ilâtün Mefâ,,ilün Fe,,ilün

Eger rutûbet-i dendânın itse ebre eser
Nisâr ederdi cü bârân hemîşe dürr ü Güher

Bahr-i Müctesden Mahbûn Mahzûf Vezni
Mefâ,îlün Fe,îlâtün Mefâ,îlün Fa,îlün

O nev-resîde niçün bilmez ağzının dadın
Çü şîr dem-be-dem emmez leb-i şeker zâdın

Bahr-i Müctesden Mahbûn Maktû,, Müsebbag Vezni
Mefâ,îlün Fe,îlâtün Mefâ,îlün Fa,îlât

Nazardan olsa nihân rûy-ı eşk olur zîrâ
Gurûb idince güneş ahterân olur rahşân

Veselis tab,ân erbâb-ı suhana Ma,îlüm ola ki bahr-ı Müctesden evzân-ı erba,a sâbika meyânında muhâlefet-i yesîre tahkîki sebebiyle eimme-i ,arûziyyân evzân müstakille-i müteğâyiredir diye beyân eylediler. Lâkin kâfiyeye hâlel gelmemek üzere biri birleriyle şîr ü şeker gibi mahlût ve zer u gevher gibi merbût olarak gazel-i vâhidde müctemi,e olurlar.

Bahr-i Müctesden Mahbûn ve Meşi,as ve Maktû,, ve Müsebbag Vezni
(22b) Mefâ,îlün Mef,îlün Mefâ,îlün Fe,îlât

Gören der mektebden olur ana meftûn
Ne ahmak adam imiş hâce gelmez ana cünûn

Bahr-i Müctesden Mahbûn ve Meşi,as Mahcûf Vezni
Mefâ,îlün Mef,îlün Mefâ,îlün Fa,,

Letâfet hüsninden ,izârî gülgül
Şetâret müldendir dehânı bülbül

Bahr-i Müctesden Murabba,, Mahbûn Vezni
Mefâ,îlün Fe,îlât

Şemîm-i hatt-ı mu,attar
Nesîm-i zülfi ne ,anber

Bahr-i Müctesden Murabba,, Mahbûn Maksûr Vezni
Mefâ,îlün Fâ,îlât

Şikenc-i zülfün kemend
Ki cân u dil anda bend⁷

8

Der-Beyân-ı Bahr-ı Serî,, Müseddes Asıl Vezni
Müstef,îlün Müstef,îlün Mef,îlâtü (Aslı Mehcûr)

Der-Beyân Fûrû,-ı Müsta,,mele-i Bahr-ı Serî,, Vezni
Müfte,îlün Müfte,îlün Fâ,îlât

⁷ Der-kenar: Şikenc, zülf ve gîsû ve dîze denir Burada bu kelam ma,nâsınadır.

Oldı nihân hatt ile nısf-ı ,jzâr
Rûz u şebi kıldı berâber bahâr

(23a) Bahr-ı Serî,,den Matvî Meksûf Vezni
Müfte,,ilün Müfte,,ilün Fâ,,ilün

Belki börtüncek ide âzürde ten
Kalb-i rakîkimdir ana pîrehan

Bahr-ı Serî,,den Matvî Mevkûf Maktû,, Vezni
Müfte,,ilün Müfte,,ilün Fâ,,ilât

Sîne dil-dâr ise ger sîm hâm
Ammâ kim kalb-i sengi ruhâm

Bahr-i Serî,,den Matvî Mekfûf Mahbûn Vezni
Mefâ,,ilün Mefâ,,ilün Fâ,,ilün

Hayâl-i çeşm sürme-dâr gele hep
Şikestedir sadâ-ı yı âhım bu şeb

Bahr-i Serî,,den Mahbûn Meksûf Vezni
Müstef,,ilün Müstef,,ilün Fa,,lün

Eşkümle râm olmaz o gonca-i ter
İslanmışa bârândan ne zarar

9

Der-Beyân-ı Bahr-ı Hafîf Müseddes Asıl vezin
(23b) Fâ,,ilâtün Müstef,,ilün Fâ,,ilâtün (Mehcûz)

Der-Beyân-ı Fürû,-ı Müsta,,mele-i Bahr-ı Hafîf Vezni
Fe,,ilâtün Mefâ,,ilün Fe,,ilâtün

Yine gelmez o Mevlevî beçe gâhi
Döndi va,,dinden atdı bezme külâhı

Vezn-i merkûmun sadr ve ibtidâsı ikisi birden mahbûn yâhûd sâlim biri mahbûn ve biri sâlim olmak câ'izdir. Bir şâ,,ır ikisini bir beytde cem,, eylemek câ'iz ve makbûldür.

Bahr-i Hafîfden Mahbûn Maksûr Vezni
Fe,,ilâtün Mefâ,,ilün Fe,,ilât

„Arak-ı rûy-ı âldır çü şarâb
Meye hem-renk olur hemîşe habâb

Bahr-ı Hafîfden Mahbûn Mahzûf Vezni
Fâ,,ilâtün Mefâ,,ilün Fa,,lün

Sînesi hâs gümüş gibi o peri
Yakdı benim gönlümü haberi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bahr-ı Hafîfden Mahbûn Maktû,, Müsebbag Vezni
Fe,,ılâtün Mefâ,,ılün Fa,,lün

Soyunup girdi yâr hamâma
Baglayup kaldı ye`sile câme

Bu evzân-ı erba,,a dahi şi,,r-i vâhide müctemi,,e olup bahr-i Remel gibi sadr ve ibtidâları gâh sâlim ve gâh (24a) mahbûn olmak eş,,âr-ı mu,,teberede şâyi,,dir. Mevlânâ Câmî vesâ`ir ehl-i ,arûz onları evzân-ı muhtelife diye beyân buyurdıkları gâlibâ meyânlarında ihtilâf soru tasavvur etmelerinden vâki,, olmuştur. Bu sûretde iki türlü isti,,mâl olunur:

Bahr-i Hafîfden Mahbûn Muşa,,as Vezni
Fâ,,ılâtün Mefâ,,ılün Mef,,ûlün

Ferz-ı nat,, ruhun şehâ hâlindir
Ben gibi sad-piyâde pâ-mâlindir ⁸

Bahr-i Hafîfden Mahbûn Mahcûf Müsebbag Vezni
Fâ,,ılâtün Mefâ,,ılün Fâ,,

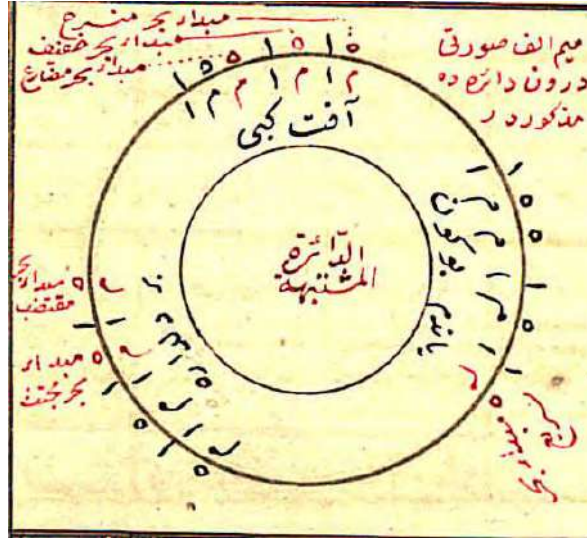
La,,l-i dil-ber latîf-i gül-nâr
Dâg-ı reşkile gonca gül-nâr

Ve bahr-i Hafîf Müsemmenü`l-eczâ olarak câ`iz olur.
Fâ,,ılâtün Mefâ,,ılün Fe,,ılâtün Mefâ,,ılün

Ka,,be-i kûyunu tavâfa yûri sa,,y kıl dilâ
,,Ömre değmez mi yılda bir bulasın vasile sılâ

Ma,,lûm ola ki bu bahr-i sitte dâ`ire-i müşebbehîyyeye mahsûsdur. Bu dâ`irenin aslı yine kırk iki harfdir. Yigirmi dördü hurûf-ı müteherrike ve on sekizi hurûf-ı sâkinedir. Ve bu harfler altı evtâdimuhteviyedir ki dördü veted-i mecmû,, ikisi veted-i mefrûkdur. Ve yigirmi dördü esbâb-ı hafîfeyi muhteviyedir. (24b) Ve ebhar-ı mezkûre ya,,ni bahr-i Münserih ve bahr-i Muzârî,, ve Bahr-i Muktezib ve bahr-i Müctes ve Bahr-i Serî,, ve bahr-i hafîfdır. Bi-hesabi`d-dâ`ire Müseddesdir. Vezinleri dâ`irede mezkûr olduğu üzere ve Müseddes olarak isti,,mâlleri câ`iz olduğuna mebnîdir. Bahr-i münserihin vezni Müstef,,ılün Mef,,ûlât Müstef,,ılün`dür. Bahr-i Hafîfin vezni Fâ,,ılâtün Müstef,,ılün Fâ,,ılâtün`dür. Bahr-i Muzârî,,ın vezni Mefâ,,ılün Fâ,,ılâtün Mefâ,,ılün`dür. Bahr-i Muktezibin vezni Mef,,ûlât müstef,,ılün Müstef,,ılün`dür. Bahr-i Müctesin vezni Müstef,,ılün Fâ,,ılâtün Fâ,,ılâtün`dür. Bahr-i Serî,,ın vezni Müstef,,ılün Müstef,,ılün Mef,,ûlât`dır.

⁸ Der-kenâr: Ferz oturaklı; nat,, renk ü levn.

10

Der-Beyân-ı Bahr-i Mütekârib Müsemmen Asıl Vezni

Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,ûlün

Semek saydına oldum anunla dahi

O mâhî şikâr etdi ben de o mâhî

(25a)Der-Beyân-ı Fürû,-ı Müsta,,mele-i Bahr-ı Mütekârib Vezni

Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,ûl

O dalyan civânın ne mümkün şikâr

Balıklar kaçar hiç tutmaz kenâr

Bahr-i Münkâribden Mahzûf Vezni

Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,îl

Kim eyler o dürr-i yetîmi telef

Ana ceyb-i âgûşu kıldım sadeîf

Bahr-i Münkâribden Müseddes Sâlim Vezni

Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,ûlün

Mey-i telh içip la,,l-i sükker

Açar ,âşika tınlı söyler

Bahr-i Münkâribden Müseddes Mahzûf Vezni

Fe,,ûlün Fe,,ûlün Fe,,îl

O cânân gelüp gitdiler

Bu ,uşşâk kalıp yandılar

Turkish Studies

Bahr-ı Münkâribden Elsem der-Sadr ve İbtidâ ve Haşv-ı Sâni Vezni
Fe,,lün Fe,,ûlün Fe,,lün Fe,,ûlün

Geldi ,arak o ruhsâr-ı âla
Bildim gidermiş hûrşide zâla

Bahr-i Münkâribden Müsemmen Eserem der-Sadr ve İbtidâ ve Haşv-ı Sâni Vezni
Fe,,lû Fe,,ûlün Fe,,lû Fe,,ûlün

Bezme gelirsene rûşen edersin
Bezm-i efendim gül-şen edersin

Bahr-ı Münkâribden Eserem ve Maksûr (25b) der ,Arûz ve Darb Vezni
Fe,,lû Fe,,ûlün Fe,,lû Fe,,ûl

Rûz-ı visâlin ,âşıkâ ,âyde
Leyl-i hayâlin kadr-i sa,,id

Bahr-i Münkâribden Makbûz ve Elsem Vezni
Fe,,ûlû Fe,,lün Fe,,ûlû Fe,,lün

Derûnu cevrinle dâg edersin
Beni efendim çerâg edersin

Ve mütâcezbiden ba,,zı fuhûl-ı şu,,arâ bu makbûz eslemden bir mısra,,ı sekiz bir beyti on altı eczâ üzere gazeller nazm u inşâ buyurmuşlar ve bu beyt:

Şarâb-ı la,,lün bu ,asr içinde cihânı mest etdi ,aklın aldı
Misâl-i cür,,a döküldi hâke çü duhter-i rez ayakda kaldı

şâhiddir. Lâkin sûtâl vârid olur ,ale'l-husûs beyti on altı eczâdan mürekkebe dedikleri mahz-ı hatâdır. Ve vâki,, olan Müsemmen Kâmil Müreffel yahud Müsemmen Recez Mahbûn Müreffelden olduğu bî-resdir. Zîrâ bahr-i Mütakârib ,Arabiyyede eczâ-i semâniyeyi tecâvüz etmemişdir ve şu,,arâ-yı ,Acem ba,,zı zihâfât ve ,ilelde ,Araba muhâlefet etdiler ise de ,aded-i eczâda tâ bu mertebe teferrüd ve temâyüz etmemişlerdir. Ve mühimmâ emken ,Arabiyyeye tatbîk mutasavvir iken her bir beyti on altı eczâdan mürekkebe demek hilâf idüğü zâhirdir.

(26a)Bahr-i Mütakâribden Müsemmen Mahzûf Vezni
Fe,,ûlün Fi,,l Fe,,ûlün Fi,,l

Bir el sala gel diye cân gider
Atar tutar emrine bağlusar

11

Der-Beyân Bahr-i Mütedârik Müsemmen Asıl Vezni
Fâ,,ilün Fâ,,ilün Fâ,,ilün Fâ,,ilün

Tâzelen sen de bir tıfl-ı nev-reste sev
Kim müşâr-ı benân ola çün mâh-ı nev

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Der-Beyân-ı Fürû,-ı Müsta,mele-i Bahr-i Mütedârik
Fe,,lün Fe,,lün Fe,,lün Fe,,lün

„Amele gelsün o sâde rahm-i çemene
Ki nedür semen o gerde tâ semene

Bahr-i Mütedârikden Müsemmen Maktû,, Vezni
Fe,,lün Fe,,lün Fe,,lün Fe,,lün

Şevkün kalbim pür-şûr eyler
Çün meh bahri pür-nûr eyler

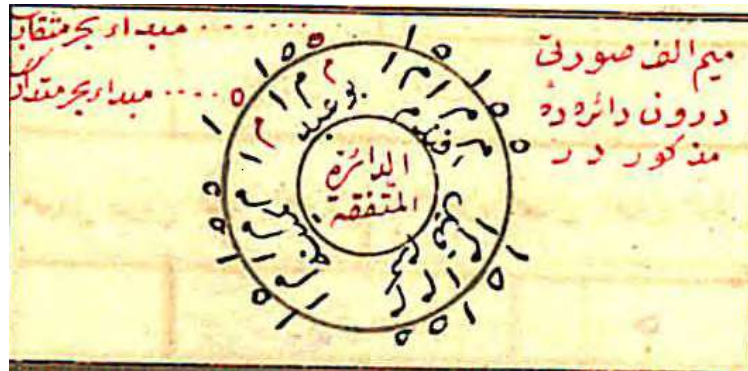
Bahr-i mütedârikden Müsemmen (26b) Mahbûn Maktû,, Vezni
Fâ,,ilün Fe,,il Fâ,,ilün Fe,,il

Âb-ı rû döküp eyledüm niyâz
„Ayn-ı âfitâbdır o dil-nüvâz

Bahr-ı Mütedârikden Müseddes Maktû,, Vezni
Fe,,lün Fe,,lün Fe,,lün

Maksad ancak ülfet
Budur âhir sohbet

Ma,,lûm ola ki bahr-ı Mütেকârib ile bahr-ı Mütedârik dâ"îre-i müttefikaya mahsûslardır. Bunun aslı kırk harfdır. Yigirmi dördü müteharrike on altısı sâkinedir. Ve bunları sekiz evtâd-ı mecmû,â ve sekiz esbâb-ı hafife muhteviyedir. Ve bahr-ı Mütedâriki bahr-ı mütekaribden istihrâc Lün Fe,,l Lün Fe,,l Lün Fe,,l Lün Fe,,l diyerek tekrâr oluna. Fâ,,ilün Fâ,,ilün Fâ,,ilün Fâ,,ilün vezni üzere bahr-ı mütedârik zâhir olur. Sûret:

(27a) Bâb-ı Sâni

„Aceme mahsûs üç bahrin usûl ve fûrû, u beyânındadır.

1

Der-Beyân-ı Bahr-ı Garîb Müseddes Asıl Vezni
Fâ, ilâtün Fâ, ilâtün Müstef, ilün

Aslı Mühmil Olmakla Bir Fûrû, u Müsta, meldir Vezni

Fe, ilâtün Fe, ilâtün Mefâ, ilün

Gelicek raksa o rakkâs-ı cân-âver
Yüregim oynar edip lerze cân u ser

2

Der-Beyân-ı Bahr-i Karîb Müseddes Asıl Vezni
Mefâ, ilün Mefâ, ilün Fâ, ilâtün (Aslı Mehcûr)

Der-Beyân-ı Fûrû, -ı Müsta, mele-i Bahr-ı Karîb Vezni
Mefâ, ilü Mefâ, ilü Fâ, ilât

„Abâdır ten nâzına pür-niyân
Ana târ-ı nigeş câmedir hemân⁹

Mef, ilü Mefâ, ilü Fâ, ilât

Bir âteşi cân kıla çıkdı el-hak
Sad câna o tıflım bırakdı kundak

Bahr-i Karîbden Ahreb ve Maksûr der-, Arûz ve Darb Vezni
Mef, ilü Mefâ, ilü Fâ, ilât

Dil gamze-i şûhile , aşk-bâz
Güncişki şikâr etdi şah-bâz

3

Der-Beyân-ı Bahr-i Meşâkil Müseddes Asıl Vezni
Fâ, ilâtün Mefâ, ilün Mefâilün (Aslı Mehcûr)

Der-Beyân-ı Fûrû, -ı Müsta, mele-i Bahr-ı Meşâkil Vezni
Fâ, ilât Mefâ, il Mefâil

Cism-i zerdim içinde dil-i sûzân
Şem, a içre fitil oldu fûrûzân¹⁰

⁹ Pür-niyân: Münakkaş-ı atlas u harîrden dokunmuş kumaşdır.

¹⁰ Der-kenâr: Zerd, bir küçük kuşdur.

Bahr-i Meşâkilden Murabba,, Mekfûf Maksûr Vezni
Fâ,,ilât Mefâ,,îl

Hüsni şem,,e şeb-efrûz
Tab,,ı nâr-ı cihân-sûz

Bahr-i Meşâkilden Murabba,, Mekfûf Mahzûf Vezni
Fâ,,ilât Fe,,ûlün

Zülfi müşk-i Hutendir
Nutkı dürr-i ,,Adendir

Bahr-i Meşâkilden Müsemmen dahi isti,,mâli câ'îzdir.
Fâ,,ilâtü Mefâ,,îl Fâ,,ilâtü Mefâ,,îl

Sendedir ruh-ı gül-gûn bende âh-ı şerer-bâr
Sende âteş-i sûzân bende dûd-ı siyeh-kâr

„Aceme mahsûs üç bahre hâtîme resîde oldu.

(28a) Bâb-ı Sâlis

„Araba mahsûs beş bahrine usûlü beyânındadır.

1

Der-Beyân-ı Bahr-ı Tavîl Müsemmen Asıl Vezni
Fe,,ûlün Mefâ,,îlün Fe,,ûlün Mefâ,,îlün

Gel ey sidre-kâmet gülsitâna hırâm eyle
Kesip ayagın refîârı serv-i hırâm eyle

2

Der-Beyân-ı Bah-ı Medîd Müsemmen Asıl vezni
Fâ,,ilâtün Fâ,,îlün Fâ,,ilâtün Fâ,,îlün

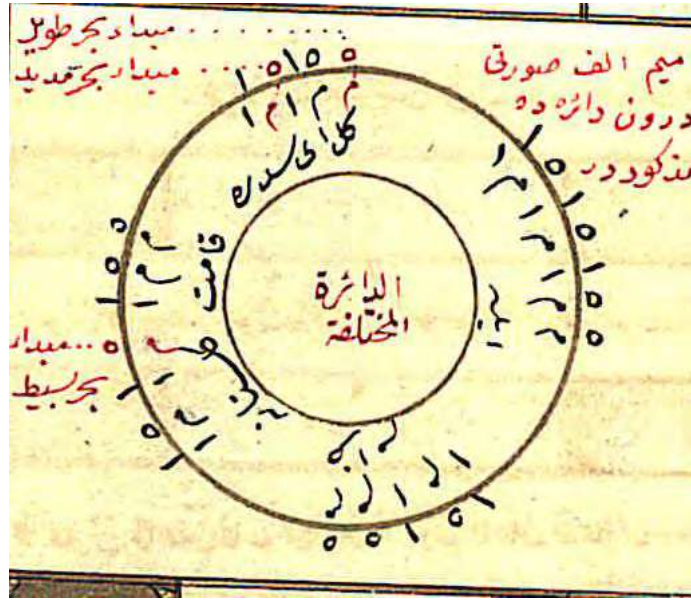
Nâzenînim bir gece meclis-i rindâna gel
Kâfir insâf et yeter cevri ko îmâna gel

3

Der-Beyân-ı Bahr-i Basît Müsemmen Asıl Vezni
Müstef,,îlün Fâ,,îlün Müstef,,îlün Fâ,,îlün

Bu nerm ü nâzik tenin içre dil-i sahtın âh
Gûyâ ki pûşîdedir atlasda sengî siyâh

Ma,,lûm ola ki cemî,,i buhûrun dâ'îrelerde tefâ,,îllerinin nısfını vaz,, edip nısf-ı âhirin „aynı olmagla „adem-i ihtiyâcdan nısf-ı âhiri **(28b)** tahrîr olunmadı ve bu dâ'îrenin aslı kırk sekiz harfdır. Yiğirmi sekizi hurûf-ı müteharrike ve yiğirmisi sâkinedir. Sekiz Veted mecmû,, on iki sebab-i hafîfi muhteviyedir. Sûret-i dâ'îre:

Der- Beyân-ı Bahr-i Kâmil Müseddes Asıl Vezni

Mütefâ,,ilün Mütefâ,,ilün Mütefâ,,ilün

Bir efendinin kuludur gönül eder âh vâh
Ki gulâm u câriyedir cemâline mihr ü mâh

Müsemmen dahi isti,,mâli câ'iz olur.
Mütefâ,,ilün Mütefâ,,ilün Mütefâ,,ilün Mütefâ,,ilün

Meh-i mihrveş ruh-ı vechin eyledi burc-ı sünbülede kırm
Saçı sünbülüm ne,,acebdir ebrû-yı çîn hilâlin olur ,ayân

5

Der-Beyân-ı Bahr-i Vâfir (29a) Müseddes Asıl Vezni

Mefâ,,iletün Mefâ,,iletün Mefâ,,iletün

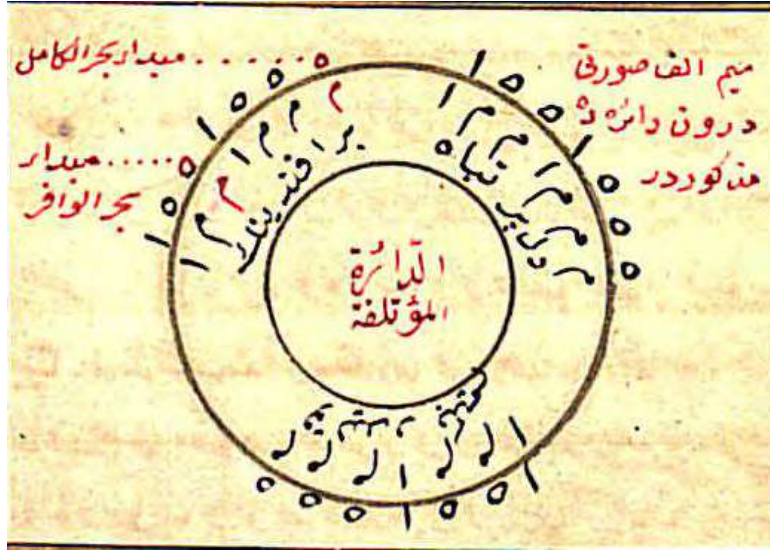
İdince rakîbi hışm ile yâr-ı çîn-i cebîn
Okuyup didi âh o turrası müşk-i nâz-çîn¹¹

Müsemmen dahi isti,,mâli câ'iz olur
Mefâ,,iletün Mefâ,,iletün Mefâ,,iletün Mefâ,,iletün

Lebinden o goncanın sorayım dedim ala mı firâka şifâ
Görüp dedi gül-be-sükker la,,lîm ola meger o derde devâ

¹¹ Der-kenâr: Cebîn: Korkak bî-zühre âdeme denir.

Ma, lûm ola ki dâ'îre-i mu'telifeye mahsûslardır. Bunun aslı kırk iki harfdır. Otuzu hurûf-ı müteharrike on ikisi sâkinedir. Altı evtâdı on iki sebebi muhteviyedir ve „Araba mahsûs beş bahrin Türkî ve Fârisîde isti,mâli „adem menzilesinde olmağla fûrû,ları terk ve dâ'îrelerinin sûretleri kütübü tahrîr olundu.

Hâtîme: Kavâ'id ve Fevâ'id Beyânındadır.

Hurûf-ı melfûze-i gayr-ı mektûbe birisi Elifdir. Fârisîde âmed ve âyed ve „Arabîde hazâ ve zâlik ve Türkîde ayak ve ayık lafzları gibi ve birisi yâdır. Hâlet-i tenkîr ve izâfetde işbâ,-ı kesîreden hâsıl olur. Haste-i min bî-dil gibi ve birisi her bir harf-i müşedded ki bir yazılır iki harf telaffuz olunur. Şiddet ve hiddet lafızları gibi cümle taktî,de mektûb olur. Ve dahi şol hurûf ki kitâbet olunup lafzdan sâkit olur. Birisi Elif'dir. Gel efendim gibi. Ve birisi Yâ'dır. Mâ-kabilinin gâh kerre kerresiyle iktifâ olunup lafzdan sâkit olur: Gitdi cânân gibi. Ve birisi vâv-ı „atf'dır ki mâ-kabilinin zammesiyle zikrinden iktifâ olunur. Dil ü dîde gibi. Ve birisi vâv beyân-ı zamme'dir. Mâ-kabilinin mazmûn idüğine delâlet için resm olunur: Du ve tu gibi. Ve ba,zen zamme işbâ,, olunup bu iki harf vâv-ı sâkin „add olunur ve eger vâv-ı „atfın mâ-kabili harf-i medd olup yahud hâ beyân-ı hareke olursa vâv-ı „atf mazmûn kılınır. Bînâ ve dâna şikeste ve beste gibi. Ve birisi vâv-ı işmâmdır ki mâ-kablinde hâ-i meftûhaya nîm zamme râyihâsın şemm etdirmek için resm olunur. Hâb ve hâce lafzları gibi. Ve birisi hâ-i beyân-ı harekedir. (30a) Mâ-kabili feth ile haste şikeste gibi. Yahud kesr ile ki ve çi gibi müteharrik olduğuna delâlet için resm olunur. Lâkin âhir-i mısra,,da vâki,, olursa elbetde harf-i sâkin „add olunur. Vasatında olursa iktizâ-yı veznile harf-i sâkin „add olunur. Ve birisi nûn-ı sâkinedir ki hurûf-ı medden sonra vâki,, ola. Harf-i med sâkin olup mâ-kabilinin harekesi kendi cinsinden olan vâv ve yâ ve elifdir. Dân ve dûn ve dîn ve dîn gibi. Eger nûn mısra,,ın vasatında olur ise gâh sâkit olur ve gâh iktizâ-yı veznile hareke verilir. Âhirde vâki,, olursa harf-i sâkin „add olunur. Vekad vak,,u'l-ferâg.

Min te'lîfi hazihi'r-risâleti'l-,arûziyyeti eş-şerefeti min yedi'l-,abdi'l-fakîrû'l-hakîri el-mu,terifi bi'l-,aczi ve't-taksîri es-Seyyid Hüseyin Hüsnî, büni's-Seyyid el-Hâc Mustafâ büni's-Seyyid Muhammed büni's-Seyyid el-Hâc Velîyü'd-dîn el-Burdurî. „Afâ „anhumu el-,afuvvu'l-,aliyyu el-müderrişu fi-dâri'l-hilâfeti'l-,aliyyeti sânehallâhu „ani'l-fitneti ve'l-beliyyeti es-sâkinu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

fî-medresetin „Osmâniyyeti fî evâ‘îl-i şa,bân el-mu,azzam fî-senneti hamsin hamsîne ve mâ-aynî ve elfin ba,de hicretin men lehü‘l-,izze ve‘ş-şerefı.

KAYNAKÇA

- Ali Şir Nevâî, Mîzânü‘l-Evzân, Kemal Eraslan, Ankara, 1992.
- ÇETİN, Nihad M., Aruz maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1991.
- DİLÇİN, Cem; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara, 1983.
- İPEKTEN, Halûk; Aruz Ölçüsü, Erzurum, 1989.
- HÜSEYİN Hüsni Burdurî, Mîzân-nâme-i Şu,arâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasideci-zâde No: 424.
- Muallim Naci, Aruz Nümunesi, İstanbul, 1313.
- ONAY, Ahmet Talat; Türk Şiirlerinin Vezni, Ankara, 1996
- Tâhirü‘l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, 1973
- Tâhirü‘l-Mevlevî, Nazm ve Eşkâl-i Nazm, 1. Kısım, İstanbul, 1327

EDEBİ ESERDE TARİHİN YENİDEN YORUMLANMASI BAĞLAMINDA OFLAZOĞLU TRAGEDYALARI

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU*

ÖZET

Oflazoğlu tragedyaları konularını genellikle tarihten alır. Tarihi vakalardan hareketle yazılan bu oyunlarda geçmişe sadık kalındığını görmekteyiz. Oflazoğlu, yaşanan hadiseleri saptırmadan, geçmişi edebî eserin fiktif yapısı içerisinde ele alır. Bununla birlikte tarihin edebî eserlerle estetik haz alınarak yeniden yorumlanmasına öncülük edilir. Yazarın tragedyalarında millî değerlerimizin edebî eser kurgusu içerisine sindirilerek verildiği görülür. Bu durum, Oflazoğlu'nun oyunlarına ayrı bir önem katar. Millî değerlerimizi edebî eserle ve gerçeklerden sapmadan yeni nesillere öğretmek için Oflazoğlu'nun tiyatrolarından yararlanmak mümkündür.

Bu çalışmada Oflazoğlu'nun eserleri tarihi kaynaklarla karşılaştırılarak edebî eserde gerçeklik çizgisine ne kadar bağlı kalındığı araştırılmıştır. Ayrıca edebî eserle tarihi gerçeklerin mukayesesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oflazoğlu tragedyaları, gerçek, tarih, edebî eser, kurgu.

THE TRAGEDIES OF OFLAZOĞLU IN THE CONTEXT OF RE- INTERPRET OF HISTORY IN THE LITERARY ART

ABSTRACT

The tragedy of Oflazoğlu generally has received it's subjects from history. We see that it has been stuck to history in these theaters which wrote using historical events. Oflazoğlu has led to re-interpret of the history using literary art, synthezizing aesthetic pleasure and historical information. We see that national values have been given in the fictive structure of literary art in the writer's historical theaters. This event has given a different importance to tragedy of Oflazoğlu. It's possible to benefit from theatre of Oflazoğlu for teaching our national values to new generations using literary art but not changing the historical events.

In this study, it was investigated how Oflazoğlu's literary works in parallel with historical events comparing his tragedies to historical studies. In addition it was made comparison of the literary works and historical facts.

Key Words: Tragedies of Oflazoğlu, the real, history, literary works, fiction.

---

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Ü. Fen Ed. Fak. TDE Böl. El-mek: hdogramacioglu@mynet.com

Giriş

Tarihî vakalar edebiyatçılar için zengin birer kaynaktır. Bu kaynaktan beslenen edebî eserler okuyucular üzerinde millî ve estetik bir duygu oluşturlar. Bunun yanında tarihî realite çizgisinden sapmadan oluşturulan edebî eserler tarihî bilginin topluma doğru bir biçimde aktarılmasını sağlar. Oflazoğlu'nun oyunlarındaki karakterler, tarihî gerçek Gâsiyetlerin kiçikliklerine uygun olarak oluşturulmuştur. Eserlere bu yönüyle baktığımızda yazarın tragedyaları tarihî gerçeklik çizgisinin yanı başında yer almaktadır. Tarihî edebî eserler vasıtasıyla yeniden yorumlanması, tarihî gerçeklerin daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlar. Zaten asıl amaç tarihî bilgiyi edebî zevkle harmanlayıp nesillere fikir üretebilme yeteneğini kazandırmak olmalıdır. Tarihî farklı yorumlanması olayların saptırılması anlamına gelmemektedir:

“Bütün tarihçiler incelenen bir olguyu, farklı üsluplarla söyleyip izah edebilir ve fikir üretebilir. Tarihçi, araştırıp inceler ve fikir üreterek sunar, bunları sunarken de kendince sunar. Nesnellğe öznellik katar. Bu, şahit olunan hakikatin saptırılması değildir. Aksine, hakikatlerin değişik gözlüklerle ifade edilmesidir.” (Güler 2005: 86)

Tarihî olayların farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi, okuyucu kitlesinin ufkunu açar. Edebî eserlerdeki tarihî hadiselerin sunumu, aslında olaylara farklı tepelerden bakmaktan ibarettir. Üstelik tarihî hadiseleri edebî zevk olarak okumak tarihin ezberci ve çabuk unutulmuş tarafını izale etmek demektir. Böylece tarihî hadiseler daha kalıcı ve yoruma dayalı bir metotla okuyuculara aktarılır. Bir tarihçinin göremediği ayrıntıyı, edebî eser yazarı bir kiçi görebilir. Yazar, bu görme iğini, ayrıntıları kurgu âleminde yorumlayarak elde eder.

Edebî eserlerde vakalar nakledilirken tarihimizin Çala dolu sayfalarını aktarmak yeni nesilleri pozitif yönde motive eder. Geleceğimizi Çakillendirecek olan bugünkü gençlere tarihimizin aydınlık ve zaferlerle dolu sayfalarını edebî eserlerle öğretmenin yararlı olacağı bir gerçektir. Böylece genç nüfusa ümit ve heyecan verilmiş olunacaktır: *“Milletler, buhranlı anlarında millî tarihlerinin şan dolu günlerini estetik bir şekilde ifade eden edebî eserler vasıtasıyla bedbinlikten kurtularak insanlığın devamı için elzem olan ümit ve imana kavuşmuşlardır.”* (Kerman, 1998, 274). Tarihî olaylar, edebî eserler oluşturulan yazarlar için önemli bir çıkış noktasıdır. Özellikle de ele alınan tarihî vaka bir devre damgasını vuran bir olay ise bu, edebî esere farklı bir zenginlik katar.

Turan Oflazoğlu'nun tragedyaları konusu itibarıyla böyle zengin ve tarihî - kültürel kaynaklardan beslenen eserlerdir. Bu eserlerde tarihî olayların yağanmıçık çizgisinden ayrılmadan yansıtıldığı görülmektedir. Oflazoğlu oyunlarındaki karakterleri, tarihî gerçek Gâsiyetlerin kiçikliklerine uygun olarak oluşturur. Eserlere bu yönüyle bakıldığında yazarın tragedyalarının tarihî gerçeklik çizgisinin yanı başında yer aldığı görülür.

Oflazoğlu tragedyaları geçmiçidebî eserin yapısı içinde değışirmeden ve estetik haz katarak anlatılmaktadır. Burada tarih kitaplarındaki bilgiler estetik hazla birleştirilerek edebî eser halinde verilir.

Tarihî Gerçeklik ve Edebî Eser Gerçekliği

Edebî eserler, okuyucularda estetik haz uyandırır. Bu nedenle edebî eserlerin gerçeğe uygun olup olmadıklarına değil, estetik haz bırakmada ne denli başarılı olduklarına bakılmaktadır. Bununla birlikte *“...tarih bir ilim, edebiyat ise sanattır”* (Enginün 1991: 76). Ayrıca eserin kurgusu, dili, eserdeki kahramanların karakter veya tip olmalarına göre davranış biçimleri edebî eser incelemelerinde göz önünde bulundurulmuş kıstaslardan birkaçıdır. Ayrıca tarih kitabı incelemekle tarihî tiyatro eseri incelemek arasında farklılık vardır:

“Tarih de tiyatro da doğrunun, gerçekliğin peşindedir; tarih bilimsel gerçekliğin, tiyatro

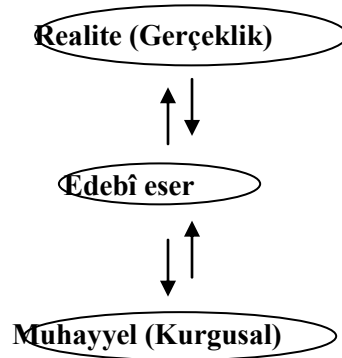
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ise estetik gerçekliğin; ikisi de inandırıcı olmak zorundadır. Tarih bunu kanıtlarla, belgelerle sağlar. Bir tarih kitabı ne denli güzel, ne denli etkileyici, çarpıcı bir üslupla yazılmış olursa olsun, kabul ettirmeye çalıştığı şeyleri nesnel kanıtlara dayandırmıyorsa, tarih bilimi açısından hiçbir değeri yoktur. Oyun yazarı ise, dramatik güzelliğin oluşması için gerekli unsurları bir araya getirememişse, işlediği ham maddeden başarılı bir oyun çıkaramamışsa, isterse en güvenilir belgelere dayansın, kimse umursamaz. Böyle olduğu içindir ki, tarih eserini de tiyatro eserini de ne olduğuna göre eleştirmemiz gerekir”(Oflazoğlu 1985: 9–10).

Ancak eleğiri yaparken millî tarihimizi konu alan eserleri toplumun doğru bilgilendirilmesi yönünden hassasiyetle seçmemiz gerekir. Bu tür edebî eserleri okuyan insanların çoğu tarihî vakaları bir film Gredi gibi hafızalarından geçirmekte ve anlatılan olayları hiç sorgulamadan tümüyle doğru olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle edebî eserler, toplumsal kültürlenme sürecinde dikkate değer bir vazife üstlenmektedir.

Oflazoğlu tragedyaları, konusunu tarihten alan eserler olması ve hadiseleri çarpıtmadan vermesi yönüyle önem taşımaktadır. Ancak her edebî eser tümüyle gerçek veya tümüyle hayalî değildir. Edebî eser gerçekliği ağıdaki gibi Genatize edilebilir:

Edebî eserler realite ile muhayyel arasında bir noktada gider gelirler. Her eserde hem realiteden hem de hayalî vakalardan izler bulmak mümkündür. Edebî türler realiteye yaklaıkça tarihî çizgiye yakın bir yerde durmuğ olurlar. Ancak muhayyel noktaya kaydığında tarihî gerçeklerden uzaklağı görülür. Ayrıca hiçbir edebî eser, tamamıyla gerçek olamaz. Eğer tamamıyla gerçek olsa ona edebî eser değil belki tarih kitabı demek gerekirdi. Bununla birlikte okuyucu, edebî eserin bir tarih kitabı olmadığını zaten eseri okumadan önce bilmektedir. Tarihî gerçekler edebî eser yazarının hayal prizmasında kırılmalara uğrayarak okuyucuların karşına çıkmaktadır. Ancak bu kırılmalara rağmen Oflazoğlu'nun tarihî çizgiye çok yakın bir noktada durarak eserlerini oluşturdğu da bir gerçektir.

Oflazoğlu Tragedyaları ve Tarihin Yorumlanması

Oflazoğlu tragedyaları, tarihin üzerinde fazla durmadığı, ancak millî tarihimiz açısından önem taşıyan olayları bilimsel kaynaklardan hareketle yorumlayan tiyatro eserleri olarak değerlendirilebilir. Edebî kurgu dediğimiz kavram, genellikle yazarın hayal gücüyle Genatlandırılır. Bu kurguda gerçeklere bağlılık aranmaz; ancak Oflazoğlu tiyatroları tarihî gerçek vakalardan beslenen tragedyalardır. Bu eserlerden özellikle okul çağındaki öğrencilere tarih öğretmek için yararlanılabilir.

Okullarda tarih dersinin öğretimi ile ilgili Amerika başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde çalışmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

“Edebiyat Aracılığıyla Tarih ve Okuma Eğitimlerini Bütünleştirmeye Yönelik Bir Araştırma” adını taşıyan bir araştırmaya göre tarihî olayların edebî eserlerle öğretilmesinde büyük bir başarı sağlanmıştır. Bir deney grubu üzerinde yapılan araştırmaya göre edebî eserler vasıtasıyla Amerikan tarihini öğrenme başarısının % 60 oranında arttığı tespit edilmiştir. (Smith vd.1992: 370–375).

Bu da gösteriyor ki edebî kurguyla ve tarihî gerçeklerden sapmadan oluşturulan eserler vasıtasıyla millî tarihimizi yeni nesillere kolaylıkla öğretebiliriz. Çünkü tarihî olaylar diğer olaylara göre daha dikkat çekicidirler:

“Tiyatro oyunlarına konu olan tarih oyunlarında da, değişmezlikleri dışında, buna benzer kural dışı bir yön vardır. Öbür olaylardan daha çok çekerler dikkatimizi; ayrıca, etki alanları daha geniştir, doğurduğu sonuçlar bütün toplumu ilgilendirir” (Oflozoğlu 1985: 13).

Etki alanı oldukça geniş olan tarihî oyunları eğitim çağındaki gençlere okutmak onlara millî Guurkazandırmaya yardımcı olacaktır. Çünkü Turan Oflozoğlu, eserlerini tarihi saptırmadan; ancak yeniden yorumlayarak kaleme alır. AĞda Turan Oflozoğlu’nun bazı tragedyaları tarihî çizgiye paralellik yönüyle incelenecektir:

Kösem Sultan

Kösem Sultan, Turan Oflozoğlu’nun üç perdelik oyunudur. *“Tragedya olarak kaleme alınan eser, IV. Murat, Deli İbrahim ve Kösem Sultan iktidar üçlemesinin sonuncu halkasını oluşturmaktadır. Bu oyunların tamamına Kösem Sultan’ın ihtirasları hâkimdir” (Ayata 2009: 203).* Eserde Kösem Sultan’ın Osmanlı’yı, taht arkasından küçük padişah Sultan IV. Mehmet’e fısıldayarak yönetmesi ve saray entrikaları anlatılmaktadır.

Kösem Sultan adlı tragedyada anlatılan vaka zincirine bilimsel tarih kitaplarında -cümle düzeyinde bile benzerlikler görecektir kadar- rastlamak mümkündür. Bu yönüyle eserde tarihî bilgiler değıştirilmeden ve saptırılmadan verilir.

Trajik oyunda Sultan IV. Mehmet, Kara Murat’a kızar ve ona bir nâme gönderir: Nâme’de Gunar yazılıdır:

“Ben seni bağlarda bahçelerde işret üzere olman, çengi oynatman için mi Sadrazam eyledim. Devlet işlerine bir hoşça bakasın. Bir daha ayyaşlığını işitmeyeyim. Yoksa başını keserim” (Oflozoğlu 1982: 68).

Bu nâme’yi okuyan Sadrazam Kara Murat, IV. Mehmet’in yazı ustası olan lalasına gelerek: *“Böyle edayı Pâdişah ne bilirdi? Senden başka kimin öğretmesi olabilir bu?” (Oflozoğlu 1982: 68)* sözleriyle ona çıkıır. Eserde anlatılan padişahın nâmesi Osmanlı Tarihi’nde Guğukilde kayıtlıdır: *“Ben seni bağ ve bahçelerde iş ü işrette olmak için mi vezir eyledim? Umûr-ı memleket ile bir hoşça tekayyüd eyle; bir dahi ayyaşlığın işitmeyeyim. Yoksa senin başını keserim” (Uzunçarlı 1983: 247).* Bu hâdiseden sonra Kara Murat istifa eder. Yerine SiyavüĞPaĞageçer. Kösem Sultan adlı eserdeki sahneler tarih kitaplarında mevcuttur. Ancak bu bilgiler tarih kitaplarındaki kuru nesir cümleleriyle değil, edebî eserin estetik hazzı ile yoğrularak okuyucuya aktarılır. Tragedyanın bir sahnesinde Kösem Sultan, piyasaya ayarı bozuk akçe sürme fikrini ortaya atar:

“Kösem:

— Belgrat ve Bosna’da gümüşü eksik kestirilen paraları İstanbul esnafına cebren dağıtarak ayarı tam parayla değıştirmek iş mi yani? Bu yoldan ne büyük kazanç elde edebileceğimizi bir düşünün ağalar, kafaları çalıştırmak gerek” (Oflozoğlu 1982: 112).

Bu olay, Osmanlı Tarihi’nde Güye anlatılır: *“Kendi menfaatleri peşinde koşan ocak*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ağaları, mal memurlarıyla anlaşarak hazineye seksen akçeye alınan bir kuruş'un ulûfe yani maaşta seksene verilmeyip züüf yani ayarı bozuk olan akçe ile tebdil edilmek suretiyle bin kese akçede üç yüz kese kalacağını hesap ederek tatbikata başlamışlardı" (Uzunçarlı 1983: 250). Olayı haber alan esnaf ise bozuk para karışığında mal almak isteyen askerlere karğıdükânlarını açmamaya karar verirler. Turan Oflazoğlu, diğer tragedyalarında olduğu gibi burada da tarih çizgisine çok yaklaır; hatta Uzunçarlı'nın cümleleriyle eserdeki cümleler neredeyse aynı olacak kadar birbiriyle örtüür Oflazoğlu, bu eserinde tarihî gerçekliği sanatsal gerçekliğe dönüürüp edebî kurguyu tarihî ve ilmî düzleme aktarır.

Cem Sultan

İki perdelik tragedyaya olan Cem Sultan, Turan Oflazoğlu'nun taht mücadelesini tarihî çizgiden sapmadan anlattığı bir diğer eserdir. Sultan Beyazıt ile Cem Sultan'ın iktidar mücadelesinin anlatıldığı eserde Osmanlı topraklarından İalya'ya kadar geniş bir coğrafya anlatılır. Yazar, bu oyunda da tarihî vakayı edebî yapıya bağarıyla dönüür.

Tarih kitaplarında Cem Sultan'ın Sultan Beyazıt'a yazdığı bir mektuptan bahsedilir: "*Cem Sultan, kardeşine Mısır'dan gönderdiği bir mektupta, 'sıkıntı içinde' olduğunu bildiriyordu. Beyazıt ise ona gönderdiği cevapta hükümdarlık iddiasından vazgeçmesi şartıyla kendisine yılda bir milyon akçalık bir tahsisatın verileceğini bildirdi. Fakat Saltanat iddiasını sürdürmekte kararlı olan Cem, bunu kabul etmedi*" (Yücel vd. 1990:199). Sultan Cem, Mısır'dan gönderdiği mektuplarda Beyazıt'a sürekli olarak kendi durumunun kötülüğünden ve kardeş Beyazıt'ın rahatlığından söz eder. Oflazoğlu, Cem Sultan'ın bu durumunu ifade eden ve Cem Sultan tarafından yazılmış mektubu beyitlere dönüürerek okuyucularına aktarır:

"Sen gül döşekte gülerek arzuyla yatarken

Ben dikenli yatağa baş korum, nedir sebep?

Hicaz'da hacı olup tahtımı isterim de

Hakkı hukuku tanımazsın, nedendir acep?" (Oflazoğlu 1986: 26).

Cem Sultan'ın bu Ğiri Tezkire-i Sehi'de mevcuttur. Sultan Cem ile Beyazıt'ın birbirlerine hitaben söyledikleri beyitler, Sehi Bey'in tezkiresinden takip edilebilir: "*...Cem, başın alub kaçub Arab evine girüb andan Ka'be şerefallah ziyaretine varub andan gelüb Karaman vilayetinde oturub tekrar Saltanat davasın itdikde nesne başarmayub Sultan Bayazid bu beyti diyüb ve yazub Sultan Cem'e gönderdi. Ol beyt budur:*

Hacce'l-haremeyn diyü sen dava kılarısn

Bu saltanat-ı deniye için bu nice taleb ne?

Sultan Cem dahi ol beyt mukabelesinde bu beyti gönderdi:

Sen pister-i gülde yatasın şevk ile handan

Cem hicr ile balin edine hârî sebeb ne?" (Edirneli Sehi 1325: 13–14). Oflazoğlu'nun bu tezkireyi görüp görmediği ile ilgili bir kayıt yoktur. Ancak Sehi Tezkiresi'ndeki beyitler ile Oflazoğlu'nun beyitleri birbirine çok benzemektedir. Sehi Tezkiresi'nde Cem Sultan ile ilgili nakledilen olayların büyük bölümü Sultan Cem'in Avrupa'da yaşadığı maceralar ile ilgilidir.

Oflazoğlu'nun bu eserinde Cem Sultan'ın ölümü anlatılmış, aynı sahne tarihî kaynaklara benzer biçimde yansır:

"Cem (gülümseyerek el çırpır, kaygı içre giren Sinan'la Süleyman"a) Ağabeyim Sultan Beyazıt'a vasiyetimdir: Devletli kardeşim, bana gurbette sadakatle hizmet eden adamlarımı

Turkish Studies

hoş tutasın. (Helen ve Süleyman sessizce ağlarken Sinan kendini zor tutmaktadır.) Babasız kalan kızlarıma babalık edip bahtı açık kişilerle baş göz edesin. Validemle haremimi dahi gözetmeni dilerim. Vücudum yabancı toprağa karışmasın. Bursa'da yatan ağabeyim Şehzade Mustafa'nın yanına gömdür beni. Orda dinlenmek isterim. Vatanda olmak gibi saltanat var mı?" (Oflazoğlu 1986: 110).

Cem Sultan'ın ölümü sahnesi Tezkire-i Sehi'de ise Göyle anlatılır: "...Saltanat davasını eyleyüb surat bulmayıcak gemiye girüb derya yüzüne kaçub Rim Papa'ya varub anda Allah emrine yetişüb meyyitin Burusa'ya getürdüler. Mezarı Burusa'dadır" (Edirneli Sehi 1325: 14). Aynı sahne tarih kitabında ise Çuğkılde yer alır: "Cesedi, onun yanındaki felaket arkadaşları Celâl ve Sinan Beyler tarafından dini bir tören yapıldıktan sonra kralın izniyle ilaçlanıp kendilerine teslim edilmiştir. (...) Onun cesedi Bursa'da Muradiye'de Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Şehzade Mustafa'nın yani ağabeyinin yanına gömülmüştür" (Yücel vd. 1990:203).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle denilebilir ki Cem Sultan tragedyası, tarihî hadiselerin ışığında yazılmıştır. Bu yönüyle eser orijinal bir tarihî kaynak olarak değerlendirilebilir.

III. Selim, Kılıç ve Ney

Eserde birbirine tamamen zıt olan padişah kimliği ile sanatçı kimliği arasında sıkı sıkıya kalan III. Selim'in dramı anlatılmaktadır. Eser, üç perdelik tragedyadır. Eserde III. Selim, tüm olumsuzluklar karşısında kendini musikiye vererek rahatlamaya çalışır. Kardeşi Mahmut ve kendisini seven dostları zor durumlarda Selim'in tahtının üzerinde duran kılıcı alıp zorluklarla mücadele etmesini beklerler. III. Selim elini sürekli kılıca uzatır ama sonunda neyi alıp üflemeğe başlar. Bu yüzden de bir padişahın yapması gereken görevleri soğukkanlılıkla yerine getiremez. Bu arada imparatorluk toprakları tek tek elden çıkmaktadır.

Eserde tarihî olaylar, yazarın diğer tragedyalarında olduğu gibi değiştirilmeden verilir. I. Perdede İngiliz Donanması, hiçbir direnişle karşılaşmadan İstanbul'a girer. İngilizler bir elçi gönderip Çi isteklerde bulunurlar:

"Musa (göstererek)

— İngiliz Elçisi'nden namedir, hünkârım.

(Selim, okumasını işaret edince)

Elçinin Sesi:

— Güçlü İngiliz donanması, İngiliz sularında yol alırcasına ya da bir İngiliz limanına girercesine rahat ve emin, Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara'ya girmiş, Kınalı ve Burgaz Adaları açığında demir atmıştır. Şimdilik şanlı padişaha saygısından uzak duruyor biraz. Ancak İngiltere'nin istekleri bir gün içinde kabul edilmezse bu saygılı uzaklık tehlikeli bir yakınlığa dönecektir.

Selim:

— İstekler?

Elçinin Sesi:

— Osmanlı Donanması bir süre bize emanet edilecek ve Rusya ile derhâl barış imzalanacak" (Oflazoğlu 1994: 52 – 53).

Bu hadise tarihi vesikalarda ise Göyle anlatılır:

"...14 gemilik bir İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçip Marmara Denizi'nde ilerlemeye başladı.(19 Şubat 1807) İngiliz savaş gemilerinin manevra

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yaptıklarını sanan Kaptan Paşa, bayram dolayısıyla askerlerin dağılmış olması nedeniyle İngiliz gemilerine karşı etkili bir savunma yapamadı. Böylece Osmanlı Tarihi'nde ilk kez bir düşman devletin donanması Çanakkale Boğazı'ndan hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmaksızın geçmiş oluyordu" (Uzunçarğılı 1983: 152).

İngiliz gemilerinin iç sularımıza girmesi Osmanlı'yı zor durumda bırakmak içindir. "İngiliz gemileri Osmanlı'yı kendileri ile ittifak etmeye zorlamak ve gözdağı vermek için onun iç sularına kadar sokulmuştur (Ayata 2009: 220). Oflazoğlu bu tarihî hadiseyi kuru nesir cümleleriyle vermek yerine sahne diline uyarlayarak aktarır. Böylelikle tarihin ezbercilikten kaynaklanan sıkıcı yönü, yazar tarafından izale edilir.

Eserde anlatılan bir başka olay da Musa Paşa(Köse)'nin devlete ihanet etmesi ve Kabakçı Mustafa ile birleşip isyan çıkarmasıdır. Musa Paşa Yeniçeri yamaklarına şöyle seslenir:

"Musa:

— Hepimiz bir şeyler yapmalıyız din ve devlet elden gitmeden. Padişahın sizleri bağışlamasını sağladık; ama Frenk esvabı giyilsin der ille de.

Kabakçı:

— O mu ister bunu yoksa...

Ataullah:

— O da ister, İngiliz dostu akıl hocaları da.

...

Musa:

— Hemen reddetmeyin beni dinlerseniz, önce birkaçınız giyip denesin. Ola ki hoşunuza gider; ne de olsa renkli, gösterişli bir kılık, Avrupa işi ne de olsa. Medeni dünyadan gelme.

II. Yamak:

— Gâvur işi o, gâvur.

III. Yamak:

— Başka türlü görenler bizden değildir" (Oflazoğlu 1994: 135 – 136).

Yukarıda anlatılan bu olay Uzunçarğılı'nın kaleminde ise şu şekilde aktarılır: "...Musa Paşa (Köse) Rumeli Kavağı'nda bulunan İstanbul Boğazı muhafızı Yeniçeri yamaklarına „Nizam-ı Cedit giysisi giydirip onları bu teşkilata alması konusunda Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi'ye emirler verdi. (...) Bunun üzerine galeyana gelip heyecana kapılan Yeniçeri yamakları „Biz kuloğlu kuluz. Baba ve dedelerimizden beri yeniçeriyiz. Bu bakımdan asla Nizam-ı Cedit giysisi giymeyeceğiz." diyerek isyana başladılar" (Uzunçarğılı 1983: 170). Çıyan sırasında III. Selim ney çalmaktadır. Asiler onu öldürmek için saldırırlar ve Sultan Selim, saldırganlara karşı kendisini kılıçla değil neyle savunmaya kalkışır ancak isyancılar onu öldürürler.

Turan Oflazoğlu'nun tragedyaları yukarıdaki alıntılarda görüldüğü gibi sürükleyici ve içerisinde heyecan unsuru bulunan edebî eserlerdir. Yazar, bu durumu büyü bir atmosfer içerisinde yaşamak olarak değerlendirir:

"Tiyatro oyunundaki tarih oyununu seyrederken, kendimizi büyü bir perspektif içerisinde görür, derinlerden, ta ötelerden kavrarız varlığımızı; kendimizi oyundaki kişinin yerine koken, değışmezle, sonrasızla, mutlakla özdeşleşiriz ve ölümsüzlüğümüz geçici bir süre

için de olsa, aşılrken, ölümsüzlük özleminin tohumları ekilir içimize. Yaşama gücümüz artar” (Ofllazoğlu 1985: 13).

Yazarın ifade ettiğı büyüü perspektif onun tragedyalarında yoğun olarak bulunmaktadır.

Sonuç

Tarihi olayları kendilerine konu olarak seçen yazarlar eserlerini geçmişteki olayları anlatmak için yazmazlar. Sanat eserinin ortaya çıkması için sanatçının muhayyilesi içi karışır. Böylece muhayyel (hayali) ile mimesis (gerçeklik) sınırları içerisinde edebî eser kendisine yer bulur. Bu sınırlar içerisinde reel olana yani mimesise yakın olan edebî eserler tarih çizgisiyle paralellik içerisinde olurlar. Muhayyele yakın eserlerde ise tarihî çizgide kırılmalar gözlemlenir. Eserdeki hadiseler reel olsun veya olmasın okuyucuda tarihe karşılık bir ilgi ve estetik haz duygusu uyandırır. Böylece okuyucuda bir tarih çuun olur. Tarihî roman veya tiyatro yazmak yazar için bir tür kaçışır. Yağıdığı günün meselelerini ele alamayan yazar günün meselelerini tarihi zemine ve kadroya aktarır.

Tarih bilincinin nesillere sağlıklı ve kalıcı bir biçimde aktarılabilmesi için edebî sanat eserlerinden yararlanmak gerekir. Bu yönüyle incelenen Ofllazoğlu’nun tragedyaları tarihî bilgileri yeni kuşaklara sağlıklı ve doğru öğretmek için bulunmaz birer kaynaktırlar. ğunu da eklemek gerekirse gerek yakın tarih gerekse Osmanlı Tarihi Türk edebiyatçıların zihnini daima meğul eder. Tarihî tiyatro yazarlar, henüz aydınlatılamayan tarihin kara noktalarını bu eserler vasıtasıyla aydınlatırlar. Karanlıkta kalan tarihî vakaları edebî kurgu ile süsleyen yazarlar önemli bir boşluğu doldurmuş olurlar. Bu da tarihin edebî eserde yeniden yorumlanması anlamına gelir.

Ofllazoğlu tragedyaları konularını çoğunlukla tarihten alır. Yukarıda ele alınan III. Selim Kılıç ve Ney’de birbirine tamamen zıt olan padişah kimliği ile sanatçı kimliği arasında sıkışık kalan bir padişahın dramı anlatılır. Cem Sultan’da kendi devleti, öz ağabeyi ve dünyanın iki yüzlülükleri ile aynı anda savaşmaya mecbur kalan bir ğazadenin dramı kurgulanır. Kösem Sultan’da ise Sultan Murat’ı tahttan indirip yerine ğehzade Beyazıt’ı geçirmek isteyen Kösem Sultan’ın saray entrikaları tarihî vakalar olarak okuyuculara sunulur. Ancak yazarın tragedyalarında tarihin edebî eserin kurgusal (fiktif) yapısı içerisinde yorumlanarak verildiğini görülür. Tarih kitaplarında olmayan diyalog sahneleri, kahramanların psikolojik yapısı ve olaylar karşısında iç konuları tarihin yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- AYATA, Yunus (1999). **Turan Ofllazoğlu’nun Oyunları**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EDİRNELİŞehi (1325). **Tezkire-i Şehi**, İstanbul: (Eski yazı) Kütübâne-i Âmed.
- ENGİNÜN, Ğici (1986). “Turan Ofllazoğlu, III. Selim Kılıç ve Ney”, Ocak 1986’dan ayrı basım, **Erdem**, C. 2, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- ENGİNÜN, Ğici (1991). **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÜLER, Doç. Dr. Ğbrahim (2005). **Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi**, Ankara: Elif Kitabevi.
- KERMAN, Zeynep (1998). **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OFLAZOĞLU, A.Turan (1982). **Kösem Sultan**, İstanbul: Adam Yayıncılık.
- OFLAZOĞLU, A.Turan (1985). “Tarih ve Tiyatro”, **Türk Dili**, Ankara: C. XLIX, Sayı 397.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-
- OFLAZOĞLU, A.Turan (1986). **Cem Sultan**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- OFLAZOĞLU, A.Turan (1994). **III. Selim Kılıç ve Ney**, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SMITH, A. J. ve MONSON, J. A. ve DOPSON, D. (1992). “A Case Study On Integrating History and Reading Instruction Through Literature”, **Social Education**, America: S.E. Press, 56: 370–375.
- UZUNÇARĞILI, Prof. Dr. Ğmail Hakkı (1983). **Osmanlı Tarihi**, c. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YÜCEL, Prof. Dr. Yağar ve SEVİM, Prof. Dr. Ali(1990). **Türkiye Tarihi II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

MEB 6, 7 VE 8. SINIF TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALAN METİNLERİN DEĞER İLETİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Esra EKİNCİ ÇELİKPAZU*
Elif AKTAŞ**

ÖZET

Teknolojik gelişmelere paralel olarak insanî duyguların körelendiği günümüz toplumlarında, birbirlerine karşı saygı, sevgi ve hoşgörü duygularını kaybetmeden bilimselliğe ve akılcılığa önem veren, empati kurabilen, azimli, çalışkan ve dürüst bireylerin yetiştirilmesi için etkili bir değer eğitime ihtiyaç vardır. Okullar, ulusal ve evrensel değerlerin iletimini sağlayarak toplumların devamlılığını sağlayan kurumlardır. Eğitim öğretim sürecinin vazgeçilmez bir parçası olan ders kitaplarının değer iletimi konusunda önemli bir rolü vardır. Öğrenciler, ders kitaplarında yer alan ve ana dilinin her türlü imkânından ve söz varlığı zenginliğinden yararlanılarak oluşturulan edebî eserler yoluyla millî ve evrensel değerleri kazanmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevine ait İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan okuma metinlerinin hangi ulusal ve evrensel değerleri ilettiğini / sezdirdiğini tespit etmek ve iletilen / sezdirilen değerlerin 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarındaki dağılımını belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri örneklemini, MEB yayınevine ait 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Ders kitaplarında yer alan okuma metinleri, “Değerler Tespit Formu (DTF)”na göre incelenerek hangi ulusal ve evrensel değerlerin metinler aracılığıyla iletildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada MEB 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin değerlerin iletimini istenen düzeyde gerçekleştirmediği ve 6. sınıfta değer iletiminin daha yoğun olduğu, 7 ve 8. sınıfta ise azaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Değerler, değer iletimi, ilköğretim 6, 7 ve 8. sınıf ders kitapları.

EXAMINATION OF TEXTS AT MEB 6, 7 AND 8. GRADE TURKISH COURSE TEXTBOOKS ACCORDING TO VALUE TRANSMISSION

ABSTRACT

In our contemporary society which humanistic emotions are corrupting due to increase in technological advances, there is a need for effective value education to train persons who are honest ambitious, hardworking and capable of empathy, who have respect for each other without losing feelings of love and tolerance, who give very importance to science and rationalism. Schools are social institutions which enable the continuity of society by

---

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. El-mek: ecelikpazu@atauni.edu.tr

** Türkçe Öğretmeni, Erzurum Vali Vefik Kitapçıl İlköğretim Okulu., elmek: elifak82@hotmail.com

transmission of national and universal values. The course textbooks, which are an indispensable part of education process, have an important role in the transmission of values. Students gain national and universal values through the literary works in course textbooks which are established by benefiting from the richness of mother tongue and its vocabulary. The purpose of this study is to determine which national and universal values are delivered through the reading texts of Primary Education 6th, 7th and 8th grade Turkish textbooks, and to determine how these values are distributed at 6th, 7th and 8th grade Turkish textbooks. This study used document analysis method which is a qualitative research method. The sample of the survey is established of 6th, 7th and 8th grade Turkish textbooks which are published by National Education Ministry (MEB). By examining reading texts in the textbooks according to “Values Assessment Form (VAF)”, it is tried to determine which national and universal values are delivered through texts. In this study, it is found that, texts at MEB 6th, 7th and 8th grade Turkish textbooks did not deliver values at the desired level and value transmission is more intense at 6th grade and has been reduced at 7th and 8th grades.

Key Words: Values, value transmission, 6th, 7th and 8th grade Turkish textbooks.

GİRİŞ

Önem verdiğimiz ve bizim için değerli olduğunu hissettiğimiz her şey yaşamımızı anlamlı kılar. İnsanların bilgisini, görgüsünü, kültürünü ve yeteneklerini geliştirebilmeleri ancak eğitim sayesinde mümkündür. Eğitim aynı zamanda gelecek kuşaklara değer iletiminin yapıldığı bir süreçtir. “Bu süreç içerisinde öğretmenlerin sahip oldukları değerler öğrencileri etkileyecektir” (Sarı, 2005: 74). Çocuğun toplumun kabul ettiği değerler doğrultusunda eğitilmesi hem ailelerin hem de okulun ortak görevidir. Bununla birlikte yeni yetişen bir insan için hangi davranışların doğru, hangi davranışların yanlış olduğu, bir insanın yaşamını hangi temel değerlere göre yönlendirmesi gerektiği okul ders programlarında doğrudan ele alınan bir konu değildir. Çocukların hangi ahlaki değerlere göre yetiştirilmesi gerektiği hem ailenin hem okul eğitiminin hem de diğer toplumsal kurumların önemle üzerinde durması gereken bir husustur (Dilmaç, 2002: 3).

Sosyal bilimlerde ilk defa Znaniecki tarafından kullanılan “değer” kavramı Latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995’ten aktaran Yılmaz, 2008: 44). Türk Dil Kurumunun güncel sözlüğünde değer sözcüğü, “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” (Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>: ET: 02.04.2011) olarak tanımlanmaktadır. Bir kişinin veya sosyal grubun kabul ettiği standartlar, inançlar veya moral ilkeler olarak nitelendirilen değerler, bir davranış biçimini diğerine tercih etmede önemli bir rol üstlenerek davranışların kaynaklarını oluşturduğu gibi ölçütlerini de belirler ve o davranışın nasıl olduğuna karar verir (Collins English Dictionary, 1991: 1694’ten aktaran Sarı, 2005: 74).

Değerler, üzerinde çok durulan bir konu olmasına rağmen onun kavramsal alanı yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Oysa bireylerin her davranışları dolaylı ya da dolaysız olarak değerler tarafından yönlendirilmektedir (Özgüven, 1994: 349).

Değer, özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel bir standart sağlayan ve bir grubun üyelerinin duygusal bağlılıklarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleridir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

(Theodorson & Theodorson, 1979: 455'ten aktaran Sarı, 2005: 74). Toplum içerisindeki sosyal rollerin öğrenilmesi sonucu oluşan değerler bireylerin davranışlarını ve yaşam biçimlerini etkilemektedir.

Schwartz ve Sagie'e (2000) göre, bireylerin yaşamına yön veren, kural görevi gören, önem dereceleri farklı olan, arzulanan amaçlar (Aktaran: Yılmaz, 2008: 50) olarak tanımlanan değerler, Rokeach'e (1973) göre ise, bireylerin ideal davranış tarzları ya da yaşam amaçları hakkındaki inançları olup, davranışa farklı tarzlarda rehberlik eden çok yönlü standartlar (Aktaran: Uyguç, 2003: 93) olarak tanımlanmaktadır. Rokeach'ın (1973) teorisine göre toplumsal ve bireysel olarak beğenilen, arzu edilen fikirlerin özü olan değerler bireylerin yalnızca davranışlarına değil aynı zamanda kararlarına, seçimlerine, tutum ve tavırlarına, görüş ve değerlendirmelerine, teşvik ve tavsiyelerine ve yorumlarına yön veren standartlardır (Rassin, 2010: 458). Değerlerin bireyin yetişkinliği boyunca sergilediği davranışların kalıcılığı ve kararlılığı ile ilgili olduğu farz edilmektedir (Bardi vd., 2009: 913).

Dönmezer'e (1994) göre, değerler sosyal ilişkilerin gelişmesine ve ihtilafların çözülmesine yardım etmektedir. Kişiler değerleri kabul etmekte ve yaptıkları muhakeme ve seçimlerde değerleri kullanmaktadırlar (Dönmezer, 1994'ten aktaran: Yılmaz, 2008: 51). Şüphesiz ki değerler, toplum içerisinde çeşitli sosyal rollere sahip olan bireylerin karşılaştıkları farklı durumlarda neyin iyi veya kötü, neyin faydalı veya zararlı olduğuna karar vermelerinde etkili olan ideal davranış sistemleridir.

Değer kavramı felsefenin de en eski konularından biridir. Etik, estetik, eğitim ve dinde değerler konusuyla ilgilenen aksiyoloji, felsefî bir disiplin olarak insan davranışlarını incelemekte ve bu davranışların dayandığı temel ilkeleri ve değerleri araştırmaktadır. Değer yargılarının özünü ve niteliklerini araştıran bir ahlak disiplini olan aksiyoloji, bu yönüyle değer felsefesi olarak da bilinir (Yılmaz, 2008: 45).

“Büyük ölçüde dil aracılığı ile bilgi, tecrübe ve değerler aktarma süreci” (Börekçi, 1997: 1) olarak tanımlanan eğitimin görevi, felsefenin biçimlendirdiği yaşayan değerler olarak inançlar, ilkeler ve tutumları birey davranışlarında gerçekleştirmeye çalışmak ve böylece bireyin yaşantısını istenilen düzeye ulaştırmaktır. Ancak bu yaşayan değerler, felsefe tarafından devamlı sorgulanarak değişmez kalıplar olmaktan çıkarılarak daha iyiye doğru düzeltilmeye çalışılır (Küken, 1996: 23). Felsefenin de eğitimin de temel konusu insandır. Eğitim, toplumun benimsediği insanı yetiştirmek ve istendik davranışları kazandırmak konusunda felsefenin belirlediği hedeflere ulaşma çabasıdır.

İnsanlar sahip oldukları değerler sayesinde yaşamı anlamlı kılarlar. Bu yüzden değerlerin eğitim öğretim sürecinde de önemli bir yeri vardır. “En genel anlamda eğitim, yürürlükteki değerlerin, bilgilerin ve hünelerlerin yetişen kuşaklara iletilmesi, kazandırılması şeklinde tanımlanmaktadır ki bu tanım bile okullar ile değerler arasındaki ilişkiyi çok iyi açıklamaktadır.” (Yılmaz, 2008: 93) Okullar, ulusal ve evrensel değerlerin iletimini sağlayarak toplumların devamlılığını sağlayan kurumlardır. Bu açıdan eğitim sürecinin her kademesinde değer eğitime verilmesi gereken önem göz ardı edilmemelidir.

Eğitim sistemimizin amacı öğrencilerimizi, küreselleşme sürecinde meydana gelebilecek bütün gelişme ve değişmelere uyum sağlayabilecek, “millî değerlere saygı duyan ve evrensel değerleri de benimseme konusunda sorun yaşamayacak” (Kan, 2009: 896), sağlıklı, dengeli, gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip bir birey olarak yetişmelerini sağlamaktır. Kültürel birikimi yansıtan değerleri geliştirmeyi hedef alan anlayış, öğretim programlarına da yansıtılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan 08.09.2010 tarihli ilk ders genelgesinde de değerlerimizin toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye katkı sağlamak, diğer taraftan da bu kazanımlarımızın gelecek nesillere aktarılmasıyla bireysel ve toplumsal korunmayı sağlamak amaçlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Her toplum varlığını devam ettirecek, kendi kültürel kodlarını taşıyan nesiller yetiştirmek ister. Bu istek, derslerin, eğitim programlarının amaçlar bölümünde genel anlamda ifade edilir (Aşıcı, 2006: 247). Yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programıyla dinlediklerini, izlediklerini ve okuduklarını anlayan; duygu, düşünce ve hayallerini anlatan; eleştirel ve yaratıcı düşünen, girişimci, çevresiyle uyumlu, olay, durum ve bilgileri kendi birikimlerinden hareketle araştırma, sorgulama, eleştirme ve yorumlamayı alışkanlık hâline getiren, estetik zevk kazanmış ve millî değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanarak (MEB, 2006: 3) değerler eğitimine verilmesi gereken önem vurgulanmıştır. Ana dili dersi değer kazanımından sorumlu bir derstir ve derste yapılan çeşitli etkinliklerle değerlerin kazanılması için doğal olanaklar sunar (Kılınç ve Gürler, 2011: 611). Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçlarının “Türk milletinin bütün fertlerini Atatürk ilke ve inkılâplarına ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlakî, insanî, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan yurttaşlar olarak yetiştirmek” şeklinde ifadesini bulan maddesi Türkçe Öğretimin Genel Amaçlarının belirli maddelerinde de benzer şekilde dile getirilmiştir:

1. *Madde: Dilimizin, millî birlik ve bütünlüğümüzün temel unsurlarından biri olduğunu benimsemeleri,*

9. *Madde: Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımaları,*

10. *Madde: Hoşgörülü, insan haklarına saygılı, yurt ve dünya sorunlarına duyarlı olmaları ve çözümler üretmeleri,*

11. *Madde: Millî, manevi ve ahlakî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri amaçlanmaktadır.* (MEB, 2006: 4)

“Çocuklarda temel değerleri geliştirmek ilk önce anne ve babaların daha sonra eğitimcilerin görevidir. Çocukta yanlış gelişmiş bir değeri arzulanan başka bir değer ile değiştirmek, yeni bir değeri yerleştirmekten daha zordur. Bireysel değerlerin çoğu erken yaşta edinilse ve bilinçaltı düzeyinde bulunsun da pek çok değer kavram yolu ile kazanılmakta ve toplumsal değerler yaşamımızın her aşamasında tutumlarımızı ve bireyler arası ilişki kalıplarını biçimlendirmektedir.” (Yılmaz, 2008: 52). Değerler bireyin toplumla uyumunu sağlar ve birey değerleri aileden, yakın çevreden, yazılı ve görsel materyallerden taklit, model alma ya da okuma (dil) yolu ile öğrenir (Şen, 2008: 768). Dil insanoğlunun en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir. Dil ile kimlik kazanan insanoğlu, bireysel kimliğini de dil ile oluşturur (Kocaman, 2009: 23). Bu yüzden değer iletimi yapılırken birer araç olarak kullanılan metinlerde de öğrencilere vatandaş olarak nasıl olunması yani birtakım ulusal ve evrensel değerlere sahip olunması gerektiği konusunda ipuçları verilir. Böylece öğrenciler metinlerde kullanılan dil aracılığıyla planlı ve düzenli bir ortamda toplumun benimsediği ortak değerlerle bütünleşmiş birer kişilik kazanırlar. Bir milletin ortak değerlerinin paylaşımı o milletin dilini toplumsallaştırır. Ortak değerler de ancak dil yoluyla öğrenilir. Bu öğrenmeyi gerçekleştirmenin en önemli yollarından biri de öğrenciyi dilin bütün güzelliklerinin ve zenginliklerinin sunulduğu metinlerle karşılaştırmaktır. Çünkü dil öğretiminin en önemli amaçlarından birisi dil ile ilgili soyut bilgi düzlemindeki edinci, somut bir ürün olan edime dönüştürmeyi öğretmektir.

“Öğretim süreci boyunca öğretmenlerin, öğrencilerin ve yetişkinlerin öğrenme yaşantılarına kaynaklık eden” (Kılıç, 2006: 38) ders kitapları bilginin alınması, anlamlandırılarak özümsemesi ve hayata geçirilmesi konusunda etkili olan materyallerdir. Öğrencileri, küreselleşen dünyanın getirdiği şartlara uyum sağlayacak, her türlü sorunlarına çözümler üretecek bireyler olarak yetiştirmek ders kitaplarının öncelikli amaçları arasındadır. Köklerini bireysel ve toplumsal

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

dünyamızın sınırlarını oluşturan dil yoluyla aktarılan kültürel mirasımızdan alarak geliştirilen değerlerin iletimi şüphesiz ki dilimizin en güzel şekilde kullanıldığı metinler yoluyla olacaktır. Ders kitaplarında yer alan metinler Türkçe Dersi Öğretim Programında belirtilen amaçları gerçekleştirecek nitelikte metinler olmalıdır ki amaçlar ifade edilirken aslında kazandırılması gereken değerlerin iletimi de bu metinler sayesinde gerçekleştirilebilsin.

Programda yer alan amaçlar ders kitaplarında yer alacak metinlerin nasıl olması gerektiği konusunda da fikir vermektedir. Metinler, “hem dilin kültürel boyutunu hem ülkenin millî eğitiminin amaçladığı insanı hem de dünyaya açık bir insanı yetiştirecek özellikte” (Aşıcı, 2006: 247) olacak şekilde seçilmelidir. Türkçe ders kitabında yer alan metinler aracılığıyla öğrencilere toplumun temel değerleri tanıtılır. Bu açıdan eğitim-öğretim sürecinin vazgeçilmez bir parçası olan ders kitaplarının değerlerin sezdirilmesindeki / iletilmesindeki önemini göz ardı etmek mümkün değildir. Öğrenciler, ders kitaplarında yer alan ve ana dilinin her türlü imkânından ve söz varlığı zenginliğinden yararlanılarak oluşturulan edebî eserler yoluyla millî ve evrensel değerleri kazanmaktadırlar. Hedeflenen değerlerin öğrencilere kazandırılmasında öncü model olan öğretmenler, ders kitaplarındaki metinlerden büyük ölçüde faydalanmaktadırlar. Çocuklar ders kitaplarındaki metinler aracılığıyla toplumdaki çeşitli sosyal rollerle karşılaşmakta, bu metinlerde yer alan millî ve evrensel değerlerin sezdirilmesi / iletilmesi ile iyi ve kötüyü, doğru düşünebilmeyi ve doğru davranmanın nasıl olması gerektiğini görmektedirler.

Amaç

Bu çalışmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevine ait İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan okuma metinlerinin hangi ulusal ve evrensel değerleri ilettiğini / sezdirildiğini tespit etmek ve iletilen / sezdirilen değerlerin 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarındaki dağılımını belirlemektir.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Örneklem olarak Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarına ait 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları seçilmiştir.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187).

MEB yayınevine ait 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan okuma metinleri, “Değerler Tespit Formu”na (DTF) göre incelenerek hangi ulusal ve evrensel değerlerin metinler aracılığıyla iletildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerler tespit formu oluşturulurken Rokeach’ ın (1973) araç değerler ve amaç değerler tablosundan ve Schwartz ve Bilsky’ nin (1987) değerler listesinde yer alan değer kategorilerinden (güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz yönelim, evrensellik, iyilikseverlik, gelenek severlik, uyma, güvenlik) yararlanılmıştır. Rokeach’ ın Değerler Sistemi değerler üzerine geliştirilen ölçeklerden en çok kabul görmüş olanıdır. 18 araç değerden (bağımsız olma, cesaret, dürüstlük, itaatkâr olma, kendine hâkim olma, mantıklı, neşeli, sevecen olma gibi) ve 18 amaç değerden (özgürlük, rahat bir yaşam, kendine saygı, dinî olgunluk, sosyal kabul gibi) oluşan Rokeach Value Survey (RVS) değerlerle ilgili daha objektif bir ölçeğin gerekliliği ile ilgili boşluğu doldurmak amacıyla oluşturulmuştur (Beatty vd., 1985: 181). Rokeach, değerlerin doğası üzerine bilişsel bir çerçevede teorik bir bakış açısı ve ölçme aracı geliştirmiş ve değerleri araç değerler ve amaç değerler olarak iki farklı şekilde ele almıştır. Amaç değerler toplum tarafından yaşamla ilgili ulaşılmak istenen idealize edilmiş durumları, araç değerler ise amaç değerlere ulaşmak için gerekli olan davranış tarzlarını içermektedir (Debats ve Bartelds,

www.summitcounselingassociates.com: 48; Johnston, 1995: 583; Clawsen ve Winsen, 1978: 397’ den aktaran Ünal ve Erciş, 2006: 28). Değerler tespit formu aracılığıyla MEB 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerden elde edilen verilerin yüzde ve frekans analizleri yapılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Türkçe Öğretim Programı’nda hangi değerlerin hangi sınıf düzeyinde iletileceği ile ilgili açık bir bilgi bulunmamaktadır. Buna göre Tablo 1’ de ulusal değerlerin ders kitaplarındaki dağılımlarının yüzde ve frekans oranları incelendiğinde, 6. sınıfta vatan sevgisi (%39,28) ve kültürel mirasa ve tarihe duyarlılık (% 25); 7. sınıfta, kültürel mirasa ve tarihe duyarlılık (% 35) ve millî kimliğini tanıma (% 15); 8. sınıfta ise kültürel mirasa ve tarihe duyarlılık (% 33,33) ve millî kimliğini tanıma (% 20,83) değerlerinin ilk sırayı aldığı görülmektedir. “Komşuluk ve akrabalık ilişkilerine önem verme” değerine 6. sınıf ders kitabında hiç yer verilmezken 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında % 10 ve % 12,5 oranlarında yer verilmiştir. Bu durumun, 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında yer alan “Toplum Hayatı” temasıyla ilgili olduğu söylenebilir. 6. sınıf ders kitabında “Toplum Hayatı” temasının olmamasına paralel olarak “misafirperverlik” değeri ile ilgili bir ileti söz konusu değilken 8. sınıf ders kitabında bu temanın olmasına rağmen “misafirperverlik” değerine yer verilmemiş olması yine dikkatlere sunulan bir başka noktadır.

Tablo 1’e bakıldığında “ulusal bayramları bilme” ve “ulusal marşa duyarlılık” değerine üç sınıf düzeyinde de yeterli önem verilmemiştir. Dilin eğitim öğretim süreci boyunca yapılması gereken değer iletimindeki rolü göz önüne alındığında “dil bilinci” değerine de yeterli ölçüde önem verilmediği görülmektedir.

	6. sınıf ders kitabı		7.sınıf ders kitabı		8.sınıf ders kitabı	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Millî bilinç/millî kimliğini tanıma	6	21,4	6	15	5	20,83
Vatan sevgisi	11	39,28	4	10	2	8,32
Coğrafya (memleket sevgisi)	4	14,28	0	0	1	4,16
Bayrak sevgisi	1	3,57	2,5	2,5	0	0
Dil bilinci	1	3,57	4	10	1	4,16
Cumhuriyet	1	3,57	0	0	1	4,16
Gelenek ve görenekler	1	3,57	4	10	3	12,5
Ulusal bayramları bilme	0	0	0	0	1	4,16
Ulusal marşa duyarlılık	0	0	0	0	0	0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kültürel miras ve duyarlılık	7	25	14	35	8	33,33
Komşuluk ve akrabalık ilişkilerine önem verme	0	0	4	10	3	12,5
Misafirperverlik	0	0	3	7,5	0	0

Tablo 1: 6, 7ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler aracılığıyla iletilen ulusal değerlerin yüzde ve frekans analizleri.

Tablo 2’ de 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler aracılığıyla iletilen evrensel değerlerin yüzde ve frekans oranları incelendiğinde aşağıda dikkatlere sunulan değerlerin en çok iletilen değerler olduğu görülmüştür:

6. sınıf ders kitabında: Sevgi (% 8,51), çalışkanlık/azim/kararlılık (% 6.91), cesaretli olma (% 5,85), sorumluluk (% 5,85), başarı (% 5,31), özgürlük (%4,78), umut (% 4,78), çevreye duyarlılık (% 4,25), güven duyma (% 3,72), bilimsellik/akılcılık (% 3,19), takdir etme/edilme (% 3,19), dayanışma ve yardımlaşma (% 3.18).

7. sınıf ders kitabında: Sevgi (% 10,84), dayanışma ve yardımlaşma (% 8,42), iyilikseverlik (% 6,02), çalışkanlık/azim/kararlılık (% 6,02), başarı (% 4,81), özgüven (% 4,81), sanata ve sanatçıya duyarlılık (% 4,81), şefkatli ve merhametli olma (% 3,61), saygı (% 3,61), cesaret (% 3,61), sorumluluk (% 3,61), çevreye duyarlılık (% 3,61), fedakârlık (% 3,61).

8. sınıf ders kitabında: Sevgi (% 11,47), çalışkanlık/azim/kararlılık (% 8,19), kendini tanıma/değerli hissetme (% 8,19), bilimsellik/akılcılık (% 6,55), dayanışma/yardımlaşma (% 4,91), uygarlık (% 4,91), sorumluluk (% 4,91), sanata ve sanatçıya duyarlılık (% 4,91), saygı (%3,27), barış (% 3,27), özgürlük (% 3,27), dürüstlük/sözünde durma (% 3,27), eşitlik/adalet(% 3,27), özgüven (% 3,27), güven duyma (% 3,27), empati kurabilme (% 3,27).

Tablo 2’de, belirlenen evrensel değerlerin metinler aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı olarak iletimine bakıldığında 6. sınıf düzeyinde değer iletiminin daha yoğun olduğu, 7. ve 8. sınıf düzeyinde ise azaldığı görülmüştür.

“Temiz ve sağlıklı olmaya önem verme” değerine ise üç sınıf düzeyinde de yeterli derecede yer verilmediği görülmüştür.

Çevre bilinci oluşturmaya yönelik olarak “çevreye duyarlılık” değeri 6. sınıfta % 4,25, 7. sınıfta % 3,61 oranıyla yer bulurken bu değere 8. sınıf düzeyinde hiç yer verilmediği tespit edilmiştir.

İnsanlar arası ilişkileri düzenleyen değerlerden “işbirliği, bağışlama / özür dileme, hoşgörü ve saygı” değerine üç sınıf düzeyinde de istenen oranda yer verilmediği dikkat çekmektedir.

Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin öğrencilere edebî zevk kazandırmada ve onların estetik duygularının gelişmesinde etkili rol oynadığı bilinmektedir. Ancak incelenen Türkçe ders kitaplarında “estetik” değerinin yeterince yer almadığı dikkat çekmektedir. Aynı doğrultuda “sanata ve sanatçıya duyarlılık” ve “yaratıcılık” değerlerine de üç sınıf düzeyinde yeterince yer verilmediği tespit edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

6. sınıf Türkçe ders kitabında “kanaatkâr / itaatkâr olma, teknolojik gelişmelere açık olma, iletişim kurabilme”; 7. sınıf Türkçe ders kitabında “barış, özgürlük, bağışlama / özür dileme, uygarlık bilinci, zamanı iyi kullanma, sadakat gösterme, iletişim kurabilme”; 8. sınıf Türkçe ders kitabında ise “inanç / dinî olgunluk, şefkatli olma, sabır, şükran duyma, bağışlama / özür dileme, zamanı iyi kullanma, kanaatkâr/itaatkâr olma, takdir etme / edilme, sadakat gösterme” değerlerini ileten metinlere yer verilmemiştir. Rokeach’ın araç değerler tablosunda yer verdiği “kendini denetleyebilme” değeri ile ilgili bir iletim söz konusu edilmemiştir.

	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Sevgi	16	8,51	9	10,84	7	11,47
Saygı	5	2,65	3	3,61	2	3,27
Barış	5	2,65	0	0	2	3,27
Özgürlük	9	4,78	0	0	2	3,27
Hoşgörü	6	3,19	1	1,20	1	1,63
Dürüstlük/sözünde durma	3	1,59	2	2,40	2	3,27
Dayanışma /yardımlaşma	6	3,18	5	6,02	3	4,91
İyilikseverlik	4	2,12	5	6,02	1	1,63
İnanç/dini olgunluk	2	1,06	2	2,40	0	0
Şefkatli merhametli olma	5	2,65	3	3,61	0	0
Cesaretli olma	11	5,85	3	3,61	1	1,63
Sabır	5	2,65	2	2,40	0	0
Umut(ümit etme)	9	4,78	2	2,40	1	1,63
Şükran duyma	1	0,53	2	2,40	0	0
Bağışlama/özür dileme	1	0,53	0	0	0	0
Estetik	1	0,53	1	1,20	1	1,63
Uygarlık bilinci	4	2,12	0	0	3	4,91
Kanaatkâr/itaatkâr olma	0	0	1	1,20	0	0
Zamanı iyi kullanma	1	0,53	0	0	0	0
Sorumluluk sahibi olma	11	5,85	3	3,61	3	4,91
Eğitim	5	2,65	1	1,20	1	1,63
Başarı	10	5,31	4	4,81	1	1,63
Eşitlik/adalet	2	1,06	1	1,20	2	3,27
Takdir etme /edilme	6	3,19	2	2,40	0	0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bilimsellik/akılcılık	6	3,19	2	2,40	4	6,55
Temiz ve sağlıklı olmaya önem verme	0	0	0	0	1	1,63
Sadakat gösterme	2	1,06	0	0	0	0
Alçakgönüllü olma	3	1,59	2	2,40	1	1,63
Yaratıcılık	1	0,53	0	0	0	0
Özgüven	9	4,78	4	4,81	2	3,27
Güven duyma	7	3,72	2	2,40	2	3,27
Çevreye duyarlılık	8	4,25	3	3,61	0	0
Sanata ve sanatçıya duyarlılık	2	1,06	4	4,81	3	4,91
Empati kurabilme	2	1,06	1	1,20	2	3,27
Kendini denetleyebilme	0	0	0	0	0	0
Kendini tanıma/değerli hissetme	4	2,12	1	1,20	5	8,19
Çalışkanlık/azim/kararlılık	13	6,91	5	6,02	5	8,19
Teknolojik gelişmelere açık olma	0	0	2	2,40	1	1,63
Fedakârlık	3	1,59	3	3,61	1	1,63
İletişim kurabilme	0	0	0	0	1	1,63

Tablo 2: 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler aracılığıyla iletilen evrensel değerlerin yüzde ve frekans analizleri.

Sonuç ve Tartışma

Ulusal ve evrensel değerlerle donatılmış, kendisiyle ve toplumla barışık bireylerin yetiştirilmesinde dilin önemi göz ardı edilemez. Dilin bir sistem olarak öğrencilere sezdirilmesinde ve beceriye dönüştürülmesinde Türkçe dersinin önemli bir rolü vardır. Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler hem dil bilgi ve becerisinin hem de değer ve bilgi bütünlüğünün öğrencilere tam anlamıyla kazandırılmasında kullanılacak en önemli araçlardır. Türkçe dersinde metinler üzerinde yapılan her türlü etkinlik(hikâye çözümleme, anı, masal anlatma, metin oluşturma vb.) öğrencilere değerleri iletmek için doğal ortamlar oluşturur.

Çalışma, MEB 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin hangi değerleri ilettiği ve bu metinlerin değer iletimi açısından hangi düzeyde olduklarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Ders kitaplarında yer alan okuma metinleri Rokeach' ın (1973) araç değerler ve amaç değerler tablosundan ve Schwartz ve Bilsky' nin (1987) değerler listesinde yer alan değer kategorilerinden (güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz yönelim, evrensellik, iyilikseverlik, gelenek severlik, uyuma, güvenlik) yararlanılarak hazırlanan "Değerler Tespit Formu"na göre incelenmiştir. Ancak yapılan çalışmada MEB 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin değerlerin iletimini istenen düzeyde gerçekleştirmediği tespit edilmiştir. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda da benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür (Şen, 2008; Somuncu, 2008;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Parlak yıldız, 2009; Karagöz, 2009). İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıflar için hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuz Kitap' ta hangi sınıf düzeyinde hangi değerlerin iletilmesi gerektiği konusu ile ilgili açık bir bilgi bulunmamakta ancak 6. sınıfta “Sevgi”, 7. sınıfta “Millî Kültür”, 8. sınıfta “Toplum Hayatı” (MEB, 2006: 60) temalarının zorunlu temalar olduğundan bahsedilmektedir. Buna rağmen metin seçiminde değerlerin iletimi açısından yerinde seçimler yapılmadığı, ders kitaplarında yer alan metinlerin seçilen temalarla uyum sağlamadığı ve aynı metinlerin değer iletimi açısından dengeli bir düzeyde beklenen titizlikle seçilmediği söylenebilir. Ders kitaplarındaki metinler aracılığıyla iletilen değerlere bakıldığında “sevgi” ve “çalışkanlık/azim ve kararlılık” değerinin üç sınıf düzeyinde en çok iletilen/sezdirilen değerler olduğu; ulusal değerlerden “vatan sevgisi”, “millî kimliğini tanıma” ve “kültürel mirasa ve tarihe duyarlılık” değerleri ilk sıraları alırken “dil bilinci oluşturma”, “bayrak sevgisi”, “ulusal bayramları bilme” ve “ulusal marş bilinci” değerlerinin iletiminin istenen düzeyde olmadığı görülmüştür. Rokeach'ın araç değerler tablosunda yer verdiği ve günümüz insanının en çok sahip olması gereken değerlerden “kendini denetleyebilme” değeri ile ilgili bir iletim söz konusu edilmemiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulabilir:

1. İlköğretim öğrencileri için Türkçe Dersi Öğretim Programında hangi değerlerin iletilmesi gerektiği belirlenerek değerlerin ulaşılması istenen hedeflerle örtüşmesi sağlanabilir.
2. Öğrencilerin kimlik ve kişilik oluşumları üzerinde ders kitaplarında yer alan metinler aracılığıyla iletilen/sezdirilen değerler sisteminin önemli etkisi vardır. Metinler bu dikkatle seçilirse eğitim sistemimizin belirlediği hedeflere ulaşmada kolaylık sağlanabilir.
3. Türkçe ders kitaplarında yer alacak edebî eserler amaca uygun olarak titiz bir taramadan geçirilerek mümkün olduğunca edebî zevke, aktarılabilecek değerlere ve programda belirtilen amaçlara uygun özelliklere sahip metinler seçilebilir.
4. Toplumdaki değişme ve gelişmelere paralel olarak “Öğrencilere hangi değerler iletilmeli/sezdirilmeli?” sorusunun cevabı da değişmektedir. Değerlerin bireyin yaşantısı, kişiliği, ilgisi, tutumu, duygu ve davranışlarıyla (Demirhan İşcan 2007) ilişkisinin olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Ders kitaplarında yer alan metinlerin öğrencilere değerleri öğrenme ve edime dönüştürme konusunda kaynaklık etmesi gerektiği göz önünde bulundurularak metinler bu titizlikle hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Abdulkadir vd. (2007). **İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı**, Ankara: MEB Yayınları.
- ALTAN, Abdulkadir vd. (2009). **İlköğretim Türkçe 8 Öğretmen Kılavuz Kitabı**, Ankara: MEB Yayınları.
- AŞICI, Murat (2006). “Öğrenme Anlayışlarının Işığında Ders Kitabı Hazırlama Türkçe Örneği”, **Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi** (Editörler: Özcan Demirel, Kasım Kıroğlu), Ankara: 2. Baskı, PegemA Yayıncılık.
- BARDİ, Anat vd. (2009). “The Structure of Intraindividual Value Change”, **Journal of Personality and Social Psychology**, Volume 97, Issue 5, November, p: 913-929.

- BEATTY, Sharon E vd. (1985). "Alternative Measurement Approaches To Consumer Values: The List of Values and the Rokeach Value Survey", **Psychology & Marketing**, Vol. 2 (Fall), 181-200.
- BÖREKÇİ, Muhsine (1997). "Türk Eğitim Sisteminde Öğretimin Konusu ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S: 8, s. 23-32.
- DEBATS, D.L. and BARTELDs B.F., "The Structure of Human Values: A Principal Components Analysis of Rokeach Value.Survey(RVS), www.summitcounselingassociates.com (ET 05.03.2011).
- DEMİRHAN, İŞCAN Canay (2007). **İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği**, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DİLMAÇ, Bülent (2002). **İnsanca Değerler Eğitimi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- EROL, Abdullah vd. (2008). **İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı**, İstanbul: MEB Yayınları.
- <http://www.sciencedirect.com>. (ET 11.02.2011).
- <http://www.tdkterim.gov.tr>. (ET 02.04.2011).
- JOHNSTON, Charles S. (1995). "The Rokeach Value Survey: Underlying Structure and Multidimensional Scaling", **Journal of Psychology**, Volume 129, Issue: 5.
- KAN, Çiğdem (2009). "Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Eylül, Cilt: 17, No: 3, s. 895-904.
- KARAGÖZ, Beytullah (2009). **Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre İlköğretim 6 ve 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Değerlerin İncelenmesi (Muğla İli Örneği)**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KILIÇ, Durmuş (2006). "Ders Kitabının Öğretimdeki Yeri", **Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi** (Editörler: Özcan Demirel, Kasım Kiroğlu), Ankara: PegemA Yayıncılık.
- KILINÇ, Aziz ve AKYOL GÜRLER Şebnem (2010). "Türkçe Dersi ve Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Değerler Eğitiminin Karşılaştırmalı olarak İncelenmesi", III. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (Editör: İlyas Yazar), 16-18 Aralık, İzmir, s. 611-618.
- KOCAMAN, Ahmet (2009). **Dil ve Eğitimi Düşünmek**, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- KÜKEN, Gülnihal (1996). **Felsefe Açısından Eğitim**, İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım.
- MEB (2006). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6,7 ve 8. Sınıflar)**, Ankara: MEB Yayınları.
- ÖZGÜVEN, İ.Ethem (1994). **Psikolojik Testler**, Ankara.
- PARLAKYILDIZ, Hayrettin (2009). "İlkokul İkinci Devrede Türkçe Ders Kitaplarındaki Moral Değerlere Kısa Bir Bakış (1948-1968 Yılları Arası)", **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXII (1), s. 245-262.
- RASSİN, R.N. Michal (2010). "Values Grading among Nursing Students-Differences between the Ethnic Groups", **Nurse Education Today**, Volume 30, Issue 5, July, Pages 458-463.

- SARI, Enver (2005). “Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt:3/ Sayı: 10, Temmuz, s. 73-88.
- SCHWARTZ, Shalom.H. and BILSKY, Wolfgang (1987). “Toward a Universal Psychological Structure of Human Values”, **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol 53 (3), Sep., s. 550-562.
- SOMUNCU, Selim (2008). **İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Edebî Metinlerin Temel Evrensel Değerleri İçermesi Bakımından İncelenmesi**, Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞEN, Ülker (2008). “Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 1/5 Fall, s. 763-779.
- UYGUÇ, Nermin (2003). “Cinsiyet, Bireysel Değerler ve Meslek Seçimi”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1, s. 93-103.
- ÜNAL, Sevtap ve ERCİŞ Aysel (2006). “Tüketicilerin Kişisel Değerlerinin Satın alma Tarzları Üzerindeki Etkisi”, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, s. 23-48.
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK Hasan (2008). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- YILMAZ, Kürşat (2008). **Eğitim Yönetiminde Değerler**, Ankara: Pegem Akademi.

ATATÜRK'ÜN ULUS-DEVLET FİKRİ OLUŞUMUNDA ESKİÇAĞ TARİHİ KİTAPLARININ YERİ

Halil ERDEMİR*
Hatice P. ERDEMİR

****ÖZET**

Günümüzde çok çeşitli bilgiye hızlı ve yoğun bir şekilde ulaşılabilmektedir. Sosyal ve beşeri bilimlerin de fen ve diğer bilim alanları kadar önemli ve insan hayatı için vazgeçilmez olduğu bir gerçektir. Dünya şartları ve bilgi hızlı bir şekilde değişmektedir. Sosyal ve beşeri çalışmalar da insanlığa ışık tutmaya devam etmektedir. Geçmişte yaşanan pek çok tecrübenin de kişi ve devletlere yön verdiği bilinen bir gerçektir.

Aşağı-yukarı bir asra yakın bir süre önce, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden, Mustafa Kemal'in zihninde yeni bir devletin temelini oluşturacak görüşler belirginleşmiş olmalıdır. Yeni bir devlet, yeni modern kurum ve oluşumları da beraberinde getirmeliydi. Mustafa Kemal'in, tarih ve sosyal bilimlerle ilgili seçtiği ve okuduğu kitapların, düşüncelerinin oluşmasında etkili olduğu konuşmalarında ve uygulamalarında görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Siyaset Bilimi, Eski Türk Tarihi, Kimlik, Ulus-Devlet Oluşumu.

THE EFFECTS OF ANCIENT HISTORY BOOKS ON ATATURK'S NATION BUILDING PERCEPTION

ABSTRACT

At present, various information and knowledge can be obtained easily and intensely. Social sciences are necessary for humanity as much as natural and technological sciences. Rapid developments and changes occur day by day on information and knowledge. Social sciences still continues to shed lights on past and present time. Past experiences directed/directs individuals as well as states.

Almost a century ago, even before the Turkish Republic was proclaimed, Mustafa Kemal gathered necessary information and decided on his future republic's formative ideas and perceptions. A new state had to have new modern institutions and open to new ideas whether originated of modern times or experienced of the previous ages. Mustafa Kemal read a number of books in social sciences which affected his perception and ideas. This article discusses on Mustafa Kemal's selected books on ancient history which were reflected on his speeches and nation building processes.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Political Science, Ancient Turkish History, Identity, Nation-building.

---

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi. El-mek: uygula@yahoo.com

** Doç. Dr., CBU Fen-Edebiyat, Fakültesi Tarih Bölümü. El-mek: haticeerdemir@yahoo.com.tr)

GİRİŞ

İnsanın kişilik özellikleri ve yetenekleri kalıtım ve zamanla elde ettiği tecrübelerinden oluşmaktadır. Kişinin hayat tecrübesi ise, çevresi, aldığı eğitim-öğretim, özel ilgi duyduğu kitapları okuması ile şekillenmektedir. İnsanın kimlik ve kişiliğinin şekillenmesinde ve ileriye dönük kararlarında hangi unsurun ne oranda etkili olduğunu rakamlarla belirtmek elbette mümkün değildir. Atatürk'ün okuduğu kitaplar onun kişiliğinin ve fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Okuduğu kitaplarda olumlu ya da olumsuz bulduğu fikirleri içselleştirmiş, özenle altını çizmiş ve bazı kısımlara da notlar düşmüştür¹.

Mustafa Kemal Atatürk farklı alanlarda pek çok kitap okumuştur. Bunların içinde Eski Çağ ile ilgili olanları vardır. Süleyman Fikri (Erten)'in² (1876-1962) *Antalya Livası Tarihi* adlı eseri okumuş ve „Likyalıların kim oldukları, Türk olup olmadıkları“ ile ilgili görüşlerin yer aldığı satırları çizmiştir. Kitapta, Herodotos'un verdiği bilgilerle ilgili ilginç yorumlar, eski mezar taşları ve Likya bölgesinin Türklerle ilgili olan bağlantısının eskiye dayandığına dair görüşler üzerinde durulmuştur. Alfred Feuillet'in *Avrupa Milletleri Ruhîyatı*'nda³, eski Yunan eski Roma toplumlarının karakterleri ve bunun Avrupa toplumlarının kimlik oluşumlarındaki önemleriyle ilgili kısımları çizmiştir. Ahmet Refik'in (1881-1937), *Büyük Tarih-i Umumi* kitabını da okumuştur. Kitaptaki, tarihin tanımı ve araştırma alanından, Hitit, Fenike, eski Çin, eski Yunan, eski Roma, eski Avrupa ve Asya'ya ait kısımları çizmiştir. Herbert George Wells'in (1866-1946), 5 ciltlik *Cihan Tarihi'nin Umumi Hatları* adlı eserini de okumuştur. İlk iki ciltte yer alan insanın yaratılışından, insanlığın en erken gelişim çağları, Eski Çağ yazarlarının ve düşünülerinin bazı olayları anlatmalarına dair parçalar ve çeşitli millet ve devletler hakkındaki görüşleri, eski Sümer, eski Babil, eski Yunan hayatına dair özel konuları içselleştirmiştir. Kitapta bulunan çeşitli millet ve devletler hakkındaki görüşlerin yanına Atatürk de kendi fikrini not olarak düşmüştür. Bunlar; Sümer, Babil ve eski Yunan hayatına dair konulardır. Tarihi bir lider olan Büyük İskender'in hayatına özel ilgi göstermiştir. Bir lider olarak Büyük İskender'in⁴ kişiliği ve Aristo'nun⁵ ona bağlılığının sebeplerini anlatan kısmı özellikle içsellenmiştir. Mustafa Kemal'in özel olarak ilgilendiği kısım İskender'e dair bazı özel açıklamaların vurgulandığı yerlerdir. Büyük İskender'in büyük evrensel dünya devletini kurduğu bölgede, Mustafa Kemal de “ikinci kahraman

¹ Mustafa Kemal'in eğitim ve okumaya verdiği önem hakkında bk. Gümüş 1986, 111-122.

² Antalya Sultanisi'nde Türkçe öğretmenliği yapmış olan Süleyman Fikri Erten, 1922 yılında Kale Çiğ'indeki Alaaddin Camisi'nde Antalya Müzesi'ni kurmuştur.

³ Osmanlı Türkçesine Mustafa Rahmi Balaban tarafından tercüme edilmiştir.

⁴ Büyük İskender'in genişleme siyasetinde Makedonya ve Yunanistan arasındaki ilişki ve Yunanların o dönemin filozofları tarafından medeni toplum, Makedonların ise barbar olduklarına dair görüşler için bk. Poulton 2000, 14-15.

⁵ Makedonya kralı II. Amyntas'ın (Philippos'un babası) hekimi Nikomakhos'un oğlu olan Aristo, MÖ (Milattan Önce) 384 veya 385'te, günümüzde Athos tepesi olarak adlandırılan tepenin yakınlarında küçük bir Makedonya şehri olan Stageira'da doğmuştur. MÖ 367 veya 366'da 17 yaşında Platon'un Atina'daki akademisine (Akademeia) girmesiyle Platon'un en parlak öğrencilerinden biri olmuştur. Yardımcı hoca olarak çalıştığı dönemde, okuma tutkusuyla tanınmış, (Platon, ona “okuyucu” lakabını takmıştır) daha sonraları Akademeia'daki öğretime kendisi de katkıda bulunmuştur. Tiran Atarnevs'li Hermias'ın siyasi danışmanı ve dostu olur. Aynı esnada, özgünlüğünü daha o zamandan belli eden bir okul kurmuş ve okuldaki yaşımlar üzerine çalışmalarında bulunmuştur. MÖ 343'te Pella'daki (Bugün Ayii Apostili) Kral Makedonyalı Philippos'un sarayına, oğlu İskender'in eğitimini üstlenmek üzere çağırılmış ve Büyük İskender'in fikir babası olmuştur. MÖ 322'de, altmışüç yaşında ölmüştür. Aristoteles'in Türkçe'ye çevrilen eserleri için bk. Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, 1997; Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1999; Aristoteles, *Fizik*, 2001; Aristoteles, *Kategoriler*, 2002; Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 2002; Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 2005; Aristoteles, *Poietika* (Gör sanatı üzerine), 2005; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 2005; Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, 2005. Aristoteles'in görüşleri için bk. Timuçin 2002, 245-320; Hançerlioğlu 2002, 50-395.

Makedonyalı" olarak yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin, temellerini atmıştır. Atatürk'ün Eski Çağla ilgili okuduğu ve üzerinde durduğu kitaplardan sadece bir kısmı buraya alınmıştır.

Bu çalışmada, Mustafa Kemal'in Eski Çağ toplumlarının kültür ve medeniyetleri, Büyük Gökender gibi Eski Çağdaki büyük devlet adamlarının hayatları ve liderlik vasıfları, eski Türk ve Avrupa toplumları, eski din, devlet, adalet, hukuk, felsefe, demokrasi gibi kavramlar üzerinde duran okuduğu kitapları konu almaktadır. Bu kitaplarda bulunan ve Mustafa Kemal'in kimlik ve kişiliğine etkilerine ve bunun konuları ve uygulamalarına nasıl yansıdığına değinilecektir. Atatürk'ün okuduğu ve etkilendiğini işaretleriyle belirttiği kitaplar ve bölümlerinde yer alan bilgiler, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne, uygulama ve söylemlerine yansımıştır. Bu da Atatürk'ün "hayatta en hakiki mürşid ilimdir." sözünün bir göstergesi olmalıdır.

Araştırmanın önemi ve amacı

Atatürk'ün Eski Çağ tarihi ile ilgili okuduğu kitaplar, tarihe bakışını ve ulus-devlet fikrinin oluşmasını sağlayan unsurlardandır. İnsanın özellikleri, kalıtım dışında ya örnekleme yoluyla ya da okuduğu kitaplarda elde ettiği bilgilerle oluşmaktadır⁶. İnsanın kimlik ve kişiliğinin şekillenmesinde ve ileriye dönük kararlarında pek çok unsurun etkili olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal'in de okuduğu kitaplarda özenle altını çizdiği bölümlerin onun ruh dünyasına hitap ettiği anlaşılmaktadır. Bu bölümlerde, müspet fikir ve düşünce olarak değerlendirildiklerinin yanında menfi olarak gördüğü fikirleri de işaretlemiştir⁷. Kültür ve medeniyet insanlığın ortak mirasıdır. Mustafa Kemal'in kurduğu devlet için mümkün olan bütün uygarlıklardan örnek almaya çalıştığı görülmektedir. Mustafa Kemal, Eski Çağ toplumlarının kültür ve medeniyetlerini incelemiştir. Büyük devlet adamlarının hayatlarını, liderlik vasıflarını, dinleri, adalet ve hukuk sistemlerini, felsefe ve demokrasi fikirlerini ve uygulamalarını incelemiştir⁸.

Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nde Eski Çağ tarihi başta olmak üzere tarihî konulara bakışın yeterli olmadığını düşünmüştür. Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarındaki eski medeniyetlere ilgilerini gördükten sonra bazı girişimlerde bulunulmuştur. 1840'lardan sonra, yeterli bir bilinç olmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde müzecilik faaliyetleri başlamıştır. Avrupalı müzeciler, Anadolu başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de arkeolojik eserleri araştırmıştır. Avrupalı emperyalist devletler, Osmanlı topraklarındaki tarihî eserlerden pek çoğunu ülkelerine taşımışlar ve bunlardan çok yönlü faydalanmışlardır. Bütün bu çalışmaların kitaplar ve sergilerle ortaya koymuştur. Atatürk de, Avrupalıların bu kitaplarından ve müzelerdeki sergilerden haberdardır. Mustafa Kemal Avrupalıların çalışmalarından etkilenmiş ve benzer ilmi düşünce ve faaliyetlerin yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde de gerçekleştirilmesini istemiştir. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu ve bu kurum aracılığıyla tarihin her alanında çalışmalar başlatılmıştır. Eski Çağ tarihi ve arkeoloji alanında da araştırmalar yaptırmıştır. Bu konularda çalışmaların başlamasında Mustafa Kemal'in bilgi birikimini önemli rol oynamıştır⁹. Atatürk'e kaynak olan belli başlı Eski Çağ tarihi kitapları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

⁶ Atatürk "Türk halkı iyi bir eğitim görmeli ve iyi bir hükümete sahip olmalıdır. Eğitim okul demektir. ... Çocuklarımızın iyi bir eğitim almasını ve Müslümanlığın değerleri ile donanmasını isteriz" diyerek eğitimin önemini ortaya koymaktadır (Gümüç 1986, 115).

⁷ Atatürk'ün farklı konulardaki görüş ve düşünceleri ve değerlendirmeleri için bk. Kocatürk 1999.

⁸ Enver Ziya Karal da Atatürk'ün yapacağı her yenilik ve devrimde okuduğu çeşitli kitapların etkisinin olduğunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır bk. Karal 1981, 112-34.

⁹ Türkiye'de arkeoloji, antropoloji ve bunlarla ilişkili yardımcı bilim alanları gün geçtikçe gelişmektedir. Bilişim teknolojilerinin de bu alanlara katkısıyla, Eski Çağ tarihinin aydınlanmasına yardımcı olan bilim alanları ve çalışmaları da hızlanmaktadır. Ancak Türkiye'de halen tarih, tarihî eser ve bunların değeri konusunda yeterli bir gelişme sağlandığı da söylenemez. Bu konuda Türkiye'deki gelişme ve problemler için bk. Palaz Erdemir ve Erdemir 2005, 129-144; Palaz Erdemir ve Erdemir 2009.

***Antalya Livası Tarihi*, Süleyman Fikri Erten, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1922 (1338), 193 sayfa.**

Bu kitabın 10 ile 18. sayfaları arasında, Antalya çevresinde yaşıyan eski halklar ve bunların Türk olma ihtimalleri tartışılmıştır. Atatürk bu kısımları yer yer çizmiştir. 193 sayfadan oluşurulmuş olan kitabın, 20. ve 46. sayfalarında da bazı kısımlar altı çizilmiştir. Kitapta Homeros ve Herodotos gibi Eski Çağ tarihçilerinin Likyalıların kökeni hakkında ileri sürdükleri fikirler incelenmiştir. Likya olarak adlandırılan bölge, ağı yukarı bugünkü Teke yarımadasına tekabül etmektedir. *Kamusu Âlam* esas alınarak, “Herodotos’un Yunanlılar Anadolu’daki sömürgelerinde kökenleri Turanlı olan kavimler ile uzun ve büyük savaşlar yaptılar” açıklaması içerenlenmiştir (Tüfekçi 1983, 14-19). Herodotos’un burada açık seçik ortaya koyduğu bir iddia mevcut değildir. Belki Kimmer, Gıkt gibi toplulukların Anadolu’ya geldiklerine dair bilgiler vermektedir. Bozkır kültürüne benzer yaşıyışözelliklerinin bulunmasına rağmen, bunların Türk olup olmadıkları veya Turan ırkından olup olmadıkları konusu günümüzde halen tartışmalıdır. Bununla birlikte Atatürk’un Yunanlıların Anadolu’da savaşığı sömürgelerin Turan olma ihtimalini gerek söylemlerinde, gerekse bu toprakların Turanlı kavimlere aidiyeti üzerinde durması önemlidir. Bunun, Türklerin Anadolu topraklarındaki varlıklarına ve devamlılığına meıuiyet zemini hazırlamak amaçlı olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Anadolu’ya sahip çıkarken bunun tarihi meıuiyetini ve belgesini gerekirse kullanmak için ilgili bilginin altını çizerek belirlemiştir.

Kitabın yazarı, Eski Çağ’daki bölge halkı olan Solimosların aslında “Suleim”den yani Süleyman peygamberden geldiğini ve Turan soyunun da yine bu peygambere dayandırıldığını anlatmaktadır (Tüfekçi 1983, 14-19). Atinalı Likus’un bölgeyi ele geçirmesiyle bölge halkının Likyalılar olarak isimlendirildiğini belirtmektedir. Eski Çağ kaynaklarında Herodotos ve Homeros’un ifadelerine dayanarak Truva savaşında, Akalara karşı Truvalıların yanında yer alan Likyalıların kara ve denizde askeri güç bakımından iyi olmalarını da ön planda tutarak bunların Anadolu’ya erken dönemlerde gelmişTürkler olduğunu açıklamaktadır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2006, 573-83). Süleyman Fikri, bölgeden ele geçen mezar taşları üzerindeki yazıların, Yunan harflerine benzemesine rağmen henüz çözülmemişolduğunu ve Mösyö Furbe’ye göre bu dilin Yunan ve Acem dillerinin karışımından oluşmuşbir dil olduğunu belirtmektedir¹⁰ (Tüfekçi 1983, 17).

Mustafa Kemal, Süleyman Fikri’nin kitabında bulunan Eski Çağ’da Anadolu’da Türk kimliğinin varlığını sorgulayan 10-18. sayfalarındaki satırları çok dikkatli okumuştur. Bazı satırların altını bazılarının ise dikey olarak yan kısımlarını çizmiştir. İlgili sayfalarda en önemli olarak gördüğü satırların yanına çarpı şeklindeki özel işaretini de koymuştur (Tüfekçi 1983, 18). Mustafa Kemal bu satırlarda kendine ve kuracağı devlete ait unsurlar bulmuştur. Anadolu’nun bir Türk yurdu olduğunu destekleyen fikrine bu satırlar hizmet etmişolmalıdır.

1920’li yılların başında Emperyalist güçlere karşı verilmişmillî mücadele henüz tamamlanmıştır. Türk entelektüel ve bilim insanları arasında Anadolu’daki Türk varlığının

¹⁰ Konuşulan veya yazılan dilin başla bir dil ile karışarak yeni bir dil haline gelmesi için göçlerin yaşanmış olması gerekir. Yahudi dillerinde bulunan yine Anadolu’da konuşulan Ladino ve Yiddi bunlardan sadece ikisidir. Ladino, 1490’lı yıllardan sonra İspanya ve Portekiz başta olmak üzere Avrupa’dan kaçan Yahudilerin kullandıkları bir dildir. 15. yüzyıl İspanyolcasının İtalyanice ve Türkçe karışımı neticesinde ortaya çıkan bir dildir. Benzer şekilde Almanca, İtalyanice ve doğu Avrupa’nın bazı yerel dillerinin karışımından oluşmuş dile de Yiddi denilmektedir. Arap harfleriyle yazılan Osmanlı Türkçesi de bir dilin kendine ait olmayan alfabelerle yazımına örnektir. Doğu Türkistan’da da Arapça alfabesiyle Türkçe halen Çin’de kullanılmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de Kiril alfabesiyle Türkçe yazılmaktadır. Furbe’nin iddiasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir bk. Bean 1998; Çevik 2002. Likya’da gerçekleşen uluslararası bir göç uluslararası bir dili oluşturmuştur. Ulusal bir dil diğer uluslarla karışılarak kaynaşmakta ve uluslararası bir mahiyet almaktadır.

Selçuklu ve Osmanlı döneminden daha önceye gidip gitmediği konusu henüz o düzeyde yeterli değerlendirilememektedir. Çe bu dönemde Mustafa Kemal, meselenin tartışılması ve araştırılması gerektiğine inanmaktadır. Türklerin Anadolu'da eskiden beri yaşamakta olan bir kavim olduğunun ispatı "ulus-devlet" temellerinin oluşturmada oldukça etkili olacaktır. Çe bu dönemlerle Mustafa Kemal, Anadolu'da Türk varlığını ispat için temeller aramıştır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde gerek hanedanlarla, gerekse bireysel adlarıyla varlıklarını sürdürmüş olan Türk toplumunun Türkiye ile doğrudan bağlantılı olduğunu tartışmakta ve araştırılmasını istemektedir. Diğer kitaplarda da iğret koyduğu kısımlara "millî benlik" ve "millî hâkimiyet" hususlarıdır. Millî bilincin zihinlerde oluşturmalarıyla ilgili izleri ve alt yapıyı Mustafa Kemal'in okuduğu kitaplarda takip edebilmek mümkündür¹¹.

***Avrupa Milletleri Ruhiyatı*, Alfred Feuillet, tercüme eden: Mustafa Rahmi (Balaban) Matbaa-i Amire, İstanbul 1923, 100 sayfa.**

Mustafa Kemal'in *Avrupa Milletleri Ruhiyatı* adlı kitabın sonuna düğünüldüğü nottan bu kitabı dikkatle ve bir gecede okuduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin şu ifadesi de kitap içinde iğnetlediği kısımların neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır: "*Çok enteresandır, tekrar dikkatle okunacak bazı noktalar vardır*" (Tüfekçi 1983, 40). Kitap, Eski Çağ'daki toplumlardan bahsetmektedir. Eski Çağ'dan Yeniçağ'a kadar pek çok milletin karakteri ve yayıtarzı hakkında bilgiler veren kitap ilginçtir. Mustafa Kemal bu kitabın pek çok kısmını iğnetlemiğ sayfaların yanlarına notlar düğünüktür. Burada sadece Mustafa Kemal'in hangi Eski Çağ toplumları ile ilgili kısımlara önem verdiği üzerinde durulacaktır¹².

Mustafa Kemal, kitabın 1. sayfasında, "*Her ulus, özel birtakım düşünce ve duyguya sahiptir. Bunlara "ulusal özyapı" (Seciye-i milliye) denir.*" ifadesinin altını çizmiştir (Tüfekçi 1983, 21). Kitabın 4 ile 16. sayfaları arasında, eski Yunan ve Roma toplumlarının karakterleri karışdırılmaktadır. Bu kısımlarda, her bir toplumun özelliklerini yansıtan satırların altları çizilmiştir ve yanlarına iğretler konulmuştur (Tüfekçi 1983, 21-40). Atatürk'ün, "*Türk Milletinin karakteri yüksektir, Türk Milleti çalışkandır, Türk Milleti zekidir*" sözünün esin kaynağı da diğer milletlerin özellikleri üzerine okuduğu yazılar olmalıdır. Kitapta, Yunan toplumunun tarım toplumu olmamasına karşın Romalıların tarım toplumu olduğunu anlatan kısımlar Mustafa Kemal'in dikkatle okuduğu yerlerdir. Onun, "*Eğer milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi olmasaydı, biz bugün dünya üzerinde olmayacaktık*", "*Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki çalışma imkânlarını, asrî ve iktisadî tedbirlerle en yüksek seviyeye çıkarmalıyız*" sözlerinde okuduğu kitapların etkisi açıkça görülebilmektedir.

Mustafa Kemal'in altını çizdiği satırlar şu şekilde devam etmektedir: "*Eski Yunanın yükseliş nedeni dışa kapalıdır. Ama yok olup çöküşüne de yine dışa kapalılık neden olmuştur. Romalıların yüksek niteliği olan takip fikri ve bir araya gelerek örgütlenmek, yani işbirliği düşüncesi ve dayanışma Yunanlılarda yoktu. ... Roma imparatorları, birleşik büyük bir ulusçuluk (Milliyet) oluşturmamışlardır. Ama merkezi büyük bir siyasetle görkemli bir devlet oluşturan Roma olmuştur. ... Romalıların örgüt düşüncesine dair orijinal eserleri hukuftur. Bir kez dünyaya hâkim olduktan sonra Romalılar imparatorlukta evrensel biçimde bir hukuk tesis ettiler. Rençper ve asker olan Romalılar yalnız müspet ve pratik şeylere aşırı biçimde önem vermekle ünlüdür. ... Roma eğitimcileri fert için değil, devlet için çocuk yetiştirirlerdi. ... Roma azametinin beşiği nankör,*

¹¹ Atatürk'ün okuduğu diğer kitapların, kendisinde milliyetçilik fikrinin oluşmadaki etkisi için ayrıca bk. Eroğlu 2001, 285-298.

¹² Bu kitaptan başla Mustafa Kemal, daha geç tarihlerde, 1934 yılı baskısından tercüme edilmiş olan Mu Kıtası hakkındaki üç kitabı da dikkatle okumuştur. *Mu Kıtası*, *Mu'nun Çocukları*, *Mu'nun Mukaddes Sembolleri* adlarını taşıyan ve James Churchward (1852-1936) tarafından kaleme alınan üç ayrı kitabı Türkçe'ye tercümesinden okumuştur (Tüfekçi 1983, 376-396). Bu kitapların değerlendirmesi için bk. Meydan 2005.

fakir, sağlıklı kayaların yüzüne ekip biçmek zorunda bulunan bir yer idi. Yasaları da böyle „sert ve kuvvetli“ değil mi?” ... Romalıların karakterini üç şey değiştirdi. 1- Barbar istilası, 2- Katoliklik, 3- İhtilaller. Yarımada olan yabancı istilaları nedeniyle Roma karakteri derin değişikliğe uğradı” (Tüfekçi 1983, 21-40). Atatürk’ü etkileyen bu satırlar onun sözlerine ve uygulamalarına yansıdığıdır. Atatürk askerlik ve ziraat mesleğine önem vermiştir. Bunun sebebi askerî özelliklerini koruyup geliştiren ve bu özelliklerini toprakla uğraşarak ziraat alanında kendine yeterli olan milletlerin (bütün bu özelliklere sahip olmayanlara göre) daha iyi korunabildikleri ve uzun ömürlü olduklarını okumuştur. Kitabın ilgili sayfalarına aldığı notlar ise ilginçtir. Kitaptaki son cümlelerin yanına Mustafa Kemal, “Sociyenin Tadili”, “Türklük”, “Din” gibi kelimeleri not düşmüştür. Bu noktada, Mustafa Kemal’de de, tarih içerisindeki din ve mekân değişiklikleri dolayısıyla eski Türk kültürünün ve karakterinin de değiştiği fikrinin oluştuğu düşünülebilir. Toplumların tarihi süreçte bu tür değişimlere uğramaları tabii olmakla birlikte Mustafa Kemal’in bu değişimi olumlu ya da olumsuz görüp görmediğini kestirmek mümkün görünmemektedir. Ancak, Osmanlı’nın çöküş sürecinde çok uluslu bir devlette, “Osmanlılık”, “İslamcılık” ve “Türkçülük” gibi “ortak idealler” oluşturarak devletin topyekün ayakta kalmasını sağlamaya yönelik akımların ilham vermediğini ya da görmüştür (Davison 1968, 85-86; Haytoğlu 2000, 531-38; Erdemir 2006, 7-10).

Mustafa Kemal’in doğduğu ve gençliğini yaşadığı yıllarda Osmanlı Devleti en zor zamanını yaşamaktaydı. Devlet ve fikir adamları Devlet’in içinde bulunduğu olumsuzluklardan kurtulmak için tartışmalar ve çareler düşünmüştür. Millî birlik ve beraberliğin sağlanması için çok çaba yazılıp çizilmiştir. Ancak bütün bu çabılardan beklenen sonuç ve gereken fayda da çıkmamıştır. “Osmanlılık” ve “İslamcılık” fikirlerinin ilham vermediği bu devrede Mustafa Kemal’in zihninde, „Türklük bilinci ve kimliğinin“ canlandırılmasının ve millî bir devlet kurulmasının temellerinin atıldığı anlaşılabilmektedir. Diğer taraftan millî devlet kurma düşüncesi sadece Osmanlı Devleti’ndeki fikir hareketleri ile değil, bütün dünyada ortaya çıkan millî kimlik arayışlarının da etkisiyle gerçekleştirilmiştir (Kemal 1927, 419-421; Aydemir 1968, 33-38; Erdemir 2007, 65-69).

Mustafa Kemal, yaşadığı dönemdeki milletlerin karakterleri ve içinde bulundukları durumları anlatan sayfaları da dikkatle okumuştur. Atatürk aynı şekilde Fransızlar, İspanyollar, İngilizler, Ruslar ve İtalyanların kendilerine özgü yönetim, teşkilat, din, edebiyat ve sanat anlayışlarına dair bölümleri de çizmiştir. Mustafa Kemal’e göre yeni bir devlet kuracak olan kişinin sahip olması gereken özellikler vardır. Buna göre, liderin sadece tarih ve siyaset bilgisi yeterli olmayıp aynı zamanda din, felsefe, edebiyat, sanat ve ekonomi gibi pek çok konuda da bilgi sahibi olması gerekmektedir¹³. Geçmişte ve yaşadığı dönemde farklı milletlerin karakter ve durumlarını tanıması, Mustafa Kemal’in yeni kuracağı “millî devlet”in esaslarını belirlenmesinde herhalde etkili olmuştur. Bu kitaplara ek olarak Mustafa Kemal’in „Türk milleti ve milli benlik” konusunda yaşadığı dönemin önemli fikir adamlarından olan Ziya Gökalp’ten de etkilendiği açıktır¹⁴.

Mustafa Kemal’in 1923 yılında söylediği “Büyük şeyleri yalnız büyük milletler yapar” ve “Bilmeli ki, milli benliğini bilmeyen milletler, başka milletlerin şikâridir” sözleri, geçmişten o güne

¹³ Yine okuduğu diğer bir kitap, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da, onun farklı milletleri tanımak için gösterdiği gayreti ortaya koymaktadır. Selim Sırrı (Tarcan) (1874-1957), *Bugünkü Almanya*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, İstanbul 1930 bk. Tüfekçi 1983, 52-53.

¹⁴ Mustafa Kemal, Ziya Gökalp’in *Türk Medeniyet Tarihi* adlı kitabını da okumuş ve yer yer içiyle içiyle karşılaşmıştır. 1876’da Diyarbakır’da doğan Ziya Gökalp, 1911’de Selanik’te yayın hayatına katılmıştır. Mustafa Kemal Gökalp’in fikirlerinden etkilendiği yapılan yeniliklerde görülmektedir (Aka ve Koprman 1976, bkz. önsöz vd). Ancak Mustafa Kemal, Pan-Türkizm (Turancılık) anlayışını benimsememiştir. 1921 yılında Eskişehir’de yaptığı bir konuşmada, “Ne islami birliğin ne de Türkçülüğün Türkiye için bir doktrin ya da mantıklı bir politika olamayacağını, yeni Türkiye hükümetinin politikasının, kendi millî sınırları içerisinde, bağımsız bir millî devlet oluşturmak” olduğunu ifade etmiştir (Landau 1995, 1-110, özellikle 74).

kadar ya da milletlerin karakterleri hakkında araştırmalar yapması sayesinde ortaya çıkmış sözler olmalıdır¹⁵. Kendine güvenen ve daha önce büyük işler yapmış milletlerin yine büyük işler yapabileceğine inanmaktadır. Milletine güvenmekte ve bunu sözleriyle ve uygulamalarıyla aklamayan çalışmaktadır.

Mustafa Kemal eski Türkleri konu alan kitaplar okumuştur. Bunlardan birisi de Necip Asım'ın (Yazıksız) (1861-1935) 1924 yılında, Matbaa-i Amire'de basılan *Orhon Kitabeleri* adlı kitabıdır (Tüfekçi 1983, 401-405). Yine Necip Asım (Yazıksız) tarafından kaleme alınan ve 1900 yılında yayınlanan *Türk Tarihi*'nin I. cildini okumuş ve eski Türk tarihi ve Türklerin tavsifi, antropolojik ve etnografik özelliklerini anlatan kısımlarının altını çizmiştir (Tüfekçi 1983, 433-434). Mustafa Kemal'in 1930 yılında ortaya attığı "Türk Tarih Tezi" de okuduğu eserlerin etkisi ile ileri sürdüğü bir görüştür ve kendisinden sonra da tartışılmıştır¹⁶.

Ahmet Refik (Altınay) (1881-1937), *Büyük Tarih-i Umumi*, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1912 (1328).

Ahmet Refik Bey'in *Büyük Tarih-i Umumi* adlı kitabı toplan 6 ciltten müteekkildir. Mustafa Kemal bu eseri de dikkatle okumuştur.

I. Cilt (Tüfekçi 1983, 53-57),¹⁷ toplam 484 sayfadan oluşurulmuştur. Tarihin tanımı, evrenin yaratılışı ve Leopold Ranke'nin "tarih ancak yazıyla başlar" ifadelerinin altı çizilmiştir. Tevrat'ın dünyanın oluşumu ile ilgili kısımlarında geçen "Tanrı önce ,nur'u yarattı" ifadesinin hemen yanına ,nur" kelimesi "güneş" olarak düzeltilmiştir.

Kitabın 323. sayfasında Fenikeliler dönemine ait olduğu belirtilen bir Kıbrıs sikkesi resmedilmiştir. Resim Mustafa Kemal tarafından dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Sikke üzerinde yatay bir kaideden dikey iki sütun çıkmaktadır. Sütunlar arasında ise tepede, uçları yukarıya dönük şekilde bir ay ve yıldız betimlemesi yer almaktadır. Sikkenin üst tarafındaki ay-yıldız, sayfa yanına çizgi ile işaretlenmiş ve "ay-yıldız" yazılmıştır. Sikkenin üzerindeki Latince ve Yunanca, Κοινον (KYPIION) yazıları "kaüne" olarak okunmuştur. Kitaptaki bu işaretlemelerin ve yazıların izlerini yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nde gözlemlemek mümkündür. Türk bayrağı üzerindeki ay sembolü Osmanlı dönemindeki hilâl ile elbette bağlantılı olmalıdır. Pek çok Türk devlet ve toplumlarında da hilâl yaygın bir sembol olarak kullanılmıştır. Ancak yine de, Mustafa Kemal, yeni kuracağı devletin simgesini eski doğu kültürlerinden ve geçmişten esinlenerek uyarlamış gibi görünmektedir. Cumhuriyet döneminde basılmış olan sikkelerde de ay ve yıldız betimlemeleri yer almaktadır¹⁸.

Mustafa Kemal kitabın 160. sayfasında yer alan haritada Fenike uygarlığının yayıldığı alanı kırmızı ve mavi renklerle belirginleştirmiştir. Sayfa 336'da verilen bir bilginin de dikkate alındığı görülmektedir. Buna göre, Kuzey Suriye (Zincirli)'de bir Hitit çarısı bulunmaktadır. çehre ait

¹⁵ Türk milletinin değerlendirmesi ve bu söz için bk. Afetinan 1988, 18-25. Mustafa Kemal'in okuduğu bu kitap için bk. Tüfekçi 1983, 440-41.

¹⁶ Türkiye'de tarih çalışmaları ve Atatürk'ün Türk Tarih tezi için bk. Akurgal 1956, 582; Davison 1968, 135-136; İğdemir 1973, 3; Afetinan 1974, 3-53; Süslü 1995, 21-43; Çığ 1995, 36-37; Yıldırım 1997, 33; Meydan 2005, 9-38.

¹⁷ *Tarih-i Umumi*'nin I. cildinin ilk baskısında, bütün mekteb-i Sultaniye, idadiye ve dar'ül muallimin mektepleri için basıldığı ibaresi bulunmaktadır. Resimli ve haritalı olduğu belirtilen eser, Tüccarzâde Gâhım Hilmi tarafından, Kütüphane-i İslam ve Askeriye'de basılmıştır. Eserin orijinal baskısının kapağında bir kadın heykeli yer almaktadır.

¹⁸ Sümer, Elam, Part, Pers, Hititler, Bizanslılar, Sasaniler, Hiungnular, Uygurlar gibi Eski Çağ toplumlarının mühür ve sikkelerinde hilâl şeklinde ay ve yıldız sembolleri kullanılmış ve Türk-İslam devletlerinde de devam etmiştir. Bu konudaki açıklamalar için bk. Kurtoglu 1992, 23-49.

duvarlardan birisinde “çift baÇı kartal” figürünün¹⁹ kullanıldığı görülmektedir. Çift baÇı kartal figürü Selçuklular (1217) ve Almanlar (1345) tarafından da kullanılmıştır (Tüfekçi 1983, 55). Çe bu bilginin de altı iÇætlenmiştir. Sikke üzerindeki “ay-yıldız” ve “çift baÇı kartal” figürleri birbirinden bağımsız ve farklı sayfalarda bulunmaktadır. Ancak çeÇitli devletlere sembol olan figürler ile ilgili bilgilerin iÇætlenmesi ilginçtir. Bu, Mustafa Kemal’in Türk Milleti için, geçmişÇ ile gelecek arasında bağ kurabilecek ama kendi içinde de özgün birtakım semboller aradığının ifadesi olmalıdır.

Mustafa Kemal aynı kitabın 455, 456 ve 459. sayfalarda Çinliler ve kurdukları devlet ile ilgili bilgileri iÇætlemiştir. Çætlenen satırlar Çin devletinin iç çekiÇmeler sırasında dıÇıdan gelen hücumlarla çöktüğünü belirtmektedir. Satırları iki ünlem ve çarpı ile iÇætlenen bölümde “Çin’in kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan yabancı kabilelerin Çin’deki iç mücadelelerden faydalanarak akın etmişlerdir” denilmektedir. Eski Çağ’da Çin’e akın yaptığı belirtilen bu yabancı kabilelerin kimler olduğu konusu Mustafa Kemal’de merak uyandırmıştır. Atatürk, Çitklâl Harbi’nden sonra Türkiye’de homojen bir toplum oluşturmak için girişimlerde bulunmuştur. Muhtemelen bunun sebeplerinden birisi de devlet içinde muhtelif problem kaynağı olabilecek unsurlardan kurtulmak olmalıdır. Mübadeleyi bu merkezde görmek mümkündür. Gerek tarihî kitaplardan öğrendiği gerekse yaşadığı tecrübeler Mustafa Kemal’e mübadeleyi yaptırtmıştır.

Büyük Tarih-i Umumi adlı eserin II. cildi 474 sayfadan oluşurulmuştur. Bu ciltte eski Yunan toplumunun yazıyla MÖ yedinci yüzyıl gibi geç bir dönemde tanıÇığını belirten kısımların altı çizilmiş ve yan tarafına özellikle iÇæt konulmuştur. Homeros ve Herodotos’un eski Yunanistan halkları olarak “Danai”, “Ahai” ve “Pelask”lardan bahsettiğini anlatan bölümlerin altları da çizilmiştir (Tüfekçi 1983, 57). Buradan çıkarılan sonuç, “özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben milletimin en büyük ve ecdadımın en değerli mirası olan bağımsızlık aşkı ile dolu bir adamım... Bence bir millete şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi mutlaka o milletin özgürlük ve bağımsızlığına sahip olmasıyla kaimdir” sözü doğmuÇ olmalıdır.

MüsteÇik 246. sayfada, Aristoteles’in *Siyaset* adlı kitabından bahsetmektedir. Mustafa Kemal burada “Avrupa’nın soğuk bölgelerinde yaşayan halklar cesurdurlar. Fakat düşünsel çalışmaya ve sanatsal etkinliğe karşı yeteneksizdirler. Bu yüzden, çoğunlukla özgür yaşarlar. Hükümet yaşamına ve başka uluslara karşı egemenlik kurma yeteneği göstermezler. Asya toplulukları, düşünce etkinliğine sahip ve her türlü sanata yeteneklidirler. Fakat cesaretleri yoktur. Bu yüzden, egemenlik altında ve tutsak gibi yaşarlar. Yunan halkı da bunların ikisi ortasında ve her ikisinin özelliklerine sahiptir. Hem cesur, hem düşündürdür. Bu yüzden özgürlük düşüncelerine ve hükümet yöntemlerine sahiptirler.” satırlarının altını yer yer çizmiştir. (Tüfekçi 1983, 58). Acaba Atatürk kendisini bu satırlarda beyan edilen fikirlerle özdeÇeÇirmiÇ midir? Bu tam olarak bilinmemekle birlikte Atatürk’e “ikinci Makedon” denilmektedir. Bu satırları takip eden paragrafta ise Aristoteles’in, öğrencisi Büyük Çkender’e, “Yunanlılara karşı hegemon (kumandan), barbarlara karşı hükümdar, Yunanlıları kendi dostu ve soyu, barbarları da hayvanları ve bitkileri sayması”nı öğütlediği satırlar yer almaktadır. Atatürk buraya iki soru ve iki ünlem iÇæti koymuştur. Muhtemelen Mustafa Kemal, böyle ünlü ve büyük bir filozofun diğer toplumları daha

¹⁹ Hititlerde çift baÇıkartal figürünün bir sembol olarak yaygın bir Çekilde, çok farklı yerlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. I. guppiliuma’nın (MÖ 1380-1345), MurGılfinin (MÖ 1345-1315), Muvattali’nin (MÖ 1315-1282), III. MurGılfinin (MÖ 1828-1275), III. HattuÇılfinin (MÖ 1275-1250), III. Tudhaliya’nın (MÖ 1400-1380), IV. Tudhaliya’nın (MÖ 1250-1220) mühürleri üzerindeki “kanatlı güneÇya da kartal” figürleri için bk. Akurgal 2001, 78, 84, 91, 94, 96, 105. Berlin Pergamon Müzesi’nde bulunan ve HattuÇıÇ’taki Yazılıkaya (MÖ 14. yüzyıl) kabartmasında yer alan parçada çift baÇı kartal figürü belirgin bir Çekilde görülmektedir (Akurgal 2001, 123-29). Alacahöyük kentinin girişinde da çift baÇıkartal betimlemesi yer almaktadır (Akurgal 2001, 146). Zincirli’den ele geçmişÇolan ve bir yemek sahnesini tasvir eden kabartmanın üst kısmında da çift baÇıkartal ve ortasında güneÇ betimlenmiştir (Akurgal 2001, 233).

açığı görmesi ve Büyük Çkender gibi bir dünya hâkimine, hükmettiği toplumlara eÇi davranmamasını öğütlemiş olabileceğine ihtimal vermemiÇir. Demokrasi gibi insanlara kendini yönetme hakkı tanıyan eski Yunan toplumunun bir ferdi olan Aristoteles'in Çkender'e vermiş olduğu bu öğüdün Mustafa Kemal tarafından uygun bulunmadığı düşüncesi olmaktadır. Yönetimde, acımasız ve despotik Çkil için diğer insanları sadece sana hizmet etmesi gereken canlılar olarak görmek, yönetim rahatlığını sağlamış olmalıdır. Ne yapılırsa mübâh olan bir sistemde acıma duygusu olmamalıdır. Çdareye fırsat veren ancak insanî olmayan bir davranış olmalıdır. Yazıların tarafsız bir gözle yazılması Mustafa Kemal'in "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.*" sözünü hatırlatmaktadır. Bu söz Atatürk'ün, ne olursa olsun gerçekleri yazmanın gerekliliği ve tarihî sorumluluğa sahip olunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Büyük Tarih-i Umumi adlı eserin III. cildi 480 sayfadan ibarettir. Bu cildin 456. sayfasında MÖ 46 yılında Plutarkhos'un²⁰ Roma ve Yunan büyüklerinin özgeçmişlerini yazdığını ve bu eserin eleÇirici olmaktan uzak olduğunu anlatan satır bulunmaktadır. Atatürk ilgili yerin altını çizmiştir (Tüfekçi 1983, 59).

Büyük Tarih-i Umumi'nin IV. cildi de III. cilt gibi 480 sayfadır. Bu ciltte 4. 19. ve 316. sayfalarda Avrupa Hunları ve Finlerin Türklüğü ile ilgili kısımlar iÇaetlenmiştir. Kitabın Hunlar ve Vizigotları barbar âlemi Çklerinde niteleyen satırlarının yanına ünlem iÇaeti konulmuÇtur (Tüfekçi 1983, 59-61). Anadolu'da Attila'nın bir yağmacı olarak anlatıldığını ifade eden kısımlar da Mustafa Kemal tarafından hayretle karÇılanmış ve bu satırların yanına ünlem iÇaeti konulmuÇtur. Bu, Kemal'in "Türk milleti", "Türklük ve milli birlik" konularına önem verdiği ve dikkat çektiğinin bir belirtisi olmalıdır. Diğer taraftan, buradan Avrupalıların Türkler hakkında olumsuz fikirler taÇıdığını görmüÇtür. Türklerin barbar olmadığını, bu nedenle kültür ve sanatta da ilerlemesi gerektiğini fark etmiştir. Nitekim "*Yüksek bir insan topluluğu olan Türk Milleti'nin tarihi bir özelliği de, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir*", "*Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa, tam bir hayata sahip olamaz*" gibi sözlerle Türklerin ince ruhlu bir millet olduğunu ifade etmiştir.

Mustafa Kemal *Büyük Tarih-i Umumi* adlı eserin V. ve VI. ciltlerini de okumuÇ ve iÇaetlemeler yapmıştır. Ancak adı geçen ciltler Ortaçağ ve devamını konu almaktadır. Bu konular da bu çalışmamızın kapsamı dışında olduğundan burada değinilmeyecektir.

Herbert George Wells (1866-1946), *Cihan Tarihinin Umumi Hatları, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, İstanbul 1927-1928.*

Wells'in eseri toplam 5 ciltten oluşmaktadır. I. cilt 217 sayfadan oluşurulmuÇtur. Eserin I. cildinin 12 sayfadan oluşan kısmı bir giriş özelliği taşımaktadır. Kitabın 8. Sayfasında bulunan, "*Bu kitap, binlerce yerbilimcinin (paleontolojist), ve her daldaki doğa bilginlerinin ruhbilimcilerin, budunbilimcilerin (etnolojistlerin), kazıbilimcilerin (arkeologların), dilbilimcilerin (filolojistlerin), tarih uzmanlarının son yüzyıllar içinde buldukları kendi görüş alanlarında akıp giden gerçeklerin anlatımından başka bir şey değildir. Yüzyıl önceki tarih sadece kitaplarda yazılı tarihtir....*" ifadelerinin yan tarafı yukarıdan açığıya doğru çizilidir. Atatürk bu yazının yanına yine yukarıdan açığıya doğru "*Alaka*" yazmıştır. AraÇtırmalar ilerledikçe yeraltında kalan uygarlıkların anlaÇılacağı ve bunların da gelişimi hızlandıracağı iÇaet edilmiş olmalıdır (Tüfekçi 1983, 75-76).

²⁰ Plutarkos (46-127), I. yüzyılın ortalarında, imparator Claudius'un döneminde, Boeoteia'nın Kuzey bölgesinde küçük bir kent olan Khaeroneia'da doğdu. Yunanlar ve Romalılar için en çekici üniversite kenti olan Atina'da okumuÇtur. Yunanistan, Anadolu, Mısır ve Çtalya'da pek çok yeri gezmiştir. *Moralia, Yunanlıların ve Romalıların Yaşamları* ve *Yaşamlar* adlı eserleri vardır. Plutarkos için bk. Trench, *Plutarch*, 90 Timuçin 2002, 293; Hançelioğlu 2002, 57, 59.

Sayfanın üzerine 100 ve 1929 tarihleri yazılmıştır ve buradan, 1929 tarihinde okunmuş olan bu kitabın yazımından 100 yıl önceki bilgiler ile kitabın vereceği bilgiler arasındaki farklılıkların merak edildiği fikri oluşmaktadır.

Mustafa Kemal kitabın 10. ve 11. sayfalarının arasına Göyle not düşmüştür: “Bugünkü neslin (Eosen devri) ceddinden itibaren ne gibi şekillerden geçtiğini hemen adım adım takip etmek mümkündür. Büyük memeli hayvanların çağıdır. İlk insanların fosilleri azdır. Birçok boşlukları doldurmak lazımdır. ...not Kemozoik, 40-4 milyon sene evvel, memeli hayvanlar, otlar, kara ormanları devri...” Mustafa Kemal okuduğu bölümü anlamaya ve yorumlamaya yönelik özet notlar almıştır (Tüfekçi 1983, 73-105). Benzer şekilde kitabın 11., 12., 13., 18., 19., 21. ve 50. sayfalarda da evrenin, dünyanın ve diğer canlıların yaratılışı ile ilgili kısımları dikkatle okumuş ve notlar almıştır.

Mustafa Kemal birinci cildin 51. sayfasında, “...Biyologlar insan ruhunun hayvansal bir kaynaktan geldiğine direktmedikçe gerçekte ilim ile din arasında tartışma ve çatışmayı gerektirecek hiçbir konu yok demektir.” şeklinde yazılmış cümlelerin altını çizmiştir (Tüfekçi 1983, 82). Buradan, “Bizim dinimiz en tabii ve makul dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dine tabi olunması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur”, ...“Biz ne Bolşevikiz, ne de Komünist: Ne biri, ne diğeri olamayız. Türkler milliyetperver ve dinlerine hürmetkâr bir millettir” sözleri ortaya çıkmış olmalıdır.

Kitapta “İlk insanlar herhalde 50.000 yıl önce görülmüşlerdir.” cümlesi yazılıdır. Mustafa Kemal bu ifadenin altına 400.000 rakamını yazmıştır. Bugün Anadolu’da Paleolitik döneme tarihlenen ve İstanbul’da Yarımburgaz Mağarası’ndan ele geçen buluntular zamanımızdan 400.000 yıl öncesine tarihlenmektedir (Tüfekçi 1983, 86-87). Bu husus, Mustafa Kemal’in Eski Çağ ve bu alanla ilgili bilim alanları konusunda oldukça iyi bir bilgi sahibi olduğunu düşündürmektedir. Kitabı okurken, onunla sohbet eder gibi değerlendirmeler yapmaktadır. Bu da kitaptan ve içindekilerden zevk aldığını göstermektedir.

Mustafa Kemal’in okuduğu bu kitabın 111. sayfasında beyaz, siyah ve Mongol ırklardan bahsedilmektedir. Bu sayfada yeralan “Avrupa Akdeniz Havzasında ve Batı Asya’da binlerce yıldan beri genellikle Kafkasyalı sayılan beyazlar otururlar” cümlesini daire içerisine almış ve yanına “beyaz” yazmıştır. Burada da Anadolu’nun Türk yurdu olduğuna destek olabilecek ifadeler bulmuş ve bunu işaretlemiştir (Tüfekçi 1983, 95).

Aynı eserin 116. sayfasında, “Amerika’nın yerli halkı Moğol ırkına mensuptur” yazılıdır. Ayrıca aynı sayfada gamalı haçın (swastika) Amerika’daki Kızılderililer tarafından uğur sayıldığı yazılıdır (Tüfekçi 1983, 96). Atatürk yukarıdaki cümlelerin altını 3 defa çizmiştir. Kızılderililerin dillerinde Türkçe kelimeler ve kültürlerinde Türk kültürüne benzerlikler bulunduğu günümüzde tespit edilmiştir. Türk Tarih Kurumu’nun Mustafa Kemal dönemindeki araştırma konularına bakıldığında Türklerin kökleriyle ilgili çalışmalar yapıldığı görülecektir. Atatürk en azından kendisinin araştırdığı kadar bilim adamlarının da araştırma yapmasını istemiştir. Okuduğu kitapta bulduğu bu bilgi günümüzde doğrulanmıştır. Nitekim Amerika’da Türklerin yaşadığı ispatlanmıştır.

Kitabın 130. sayfasında bulunan bir bilgi Atatürk’ün dikkatini çekmiştir. “İlkel çağların insan topluluklarında tarımı kadınların başlattıkları, tarımsal yaşama geçişi kadınların sağladıkları, bölümü işaretlenmiştir.” Kadınların toplum hayatının önemli bir vazgeçilmezi olduğunu düşünürken Atatürk, kadını toplum hayatına sokmaya gayret etmiştir. Kadının toplumdaki yerini sadece tarım ile sınırlı tutmamış bilakis hayatın her safhasında bulunması için gayret sarfetmiştir.

Atatürk'ün okuduğu 131. sayfada, ilk uygarlığın altı veya yedi bin yıl önce Mısır ve Mezopotamya'da başladığından söz eden kısımlar çizilmiştir (Tüfekçi 1983, 97). Gerçekten yerleşimin ilk defa Mezopotamya ve Mısır'da başladığı iddia edilmektedir. Parçada yerleşik hayata geçmişi insanların göçebe durumdaki grupların saldırılarına maruz kaldıkları ve toprakları için mücadele ettikleri anlatılmaktadır. Bu mücadelenin de askerlik ve savunma icatlarına bir vesile olduğu belirtilmektedir. Atatürk bu bölümü de kayda değer bulmuştur. İnsanların toprakları ve vatanları için savaşıklarını görmüş ve bunu komutanlık yaptığı sürede de değerlendirmiştir.

Atatürk 145. sayfayı da incelediği ve bazı rakamlar yazmıştır. Bu sayfada Mısır'ın Büyük Şakender'e teslim olmasından sonra (MÖ 332) Yunanlılar, Romalılar ve daha sonra da Araplar, Türkler ve İngilizler tarafından yönetildiği anlatılmaktadır. Aynı sayfada 1929 tarihi ile 332'i rakamını toplamış ve Mısır'ın 2361 yıl esaret altında kaldığı hesaplamıştır (Tüfekçi 1983, 99). Esaret ve bağımsızlık hususunun jeopolitikle bağlantılı olabileceğini görmüş ve düşünmüştü olmalıdır. Milletlerin yaşadıkları coğrafya karakterlerine dolayısıyla kaderlerine etki edebilmektedir.

Kemal okuduğu kitabın 157. sayfasında bulunan Girit uygarlığı ve Akdeniz'deki yayılımı ile bilgilere "dikkat" diyerek not düşmüştür (Tüfekçi 1983, 103). Adada yaşayanların anakaralarda yaşayan insanlara göre daha ileri düzeyde olmaları Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. Herhalde bu adada yaşayan insanlar arasındaki yardımlaşma ve bağların diğerlerine göre daha kuvvetli olmasındandır.

Atatürk'ün "dikkat" diye yazdığı bir başka husus da 169. sayfada yer almaktadır. Bu da, Çince yazılmış eserlerin oldukça değerli olmalarına rağmen toplumun tamamına ulaşmasında güçlük yaşadığıdır. Diğer taraftan, batı uygarlığının alfabeleri daha yalın ve daha çabuk sonuç vermekte ve topluma daha hızlı ulaşmaktadır (Tüfekçi 1983, 104-105). Kitaptaki bu bölümden etkilenmiştir. Çince örneğinden hareketle karmaşık yazının zorluğu ve toplumun gelişmesine olumsuz etkisini görmüştür. Bu nedenle kolay öğrenilen ve herkesin ulaşabileceği bir alfabeye sahip olmak gerektiğini düşünmüştür. Burada ayrıca toplumun eğitilmesi ve öğrenimin yaygınlaştırılması lüzumunu hissetmiş olmalıdır.

Mustafa Kemal'in kitapta incelediği yerlerin genel olarak dünyanın ve insanın yaratılışı insan hayatının gelişimi, Anadolu ve çevresinde gelişen kültür ve medeniyetler olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu bölgedeki farklı toplumların kullandıkları dilleri, bu dillerin diğer dillerle olan ilişkisini ve farklarını da dikkatle incelediği görülmektedir. Kemal'in Eski Çağda kadınların üretim hayatında aldıkları roller gibi Eski Çağ tarihinin çok farklı konularına da oldukça entelektüel bir bakış açısıyla yaklaştığı hissedilmektedir. Özellikle doğu ve batı alfabeleri arasındaki farkları anlatan kısımlarda "batı alfabelerinin yalın ve daha çabuk sonuç verdiği"ni belirten kısımların, harf inkılâbı sırasında Latin harflerinin kabul edilmesinde etkili olduğu da düşünülebilir.

Atatürk, *Cihan Tarihinin Umumî Hatları* adlı eserin II. cildinin 41-42. sayfasını da incelediği. Çözümlenen satırlarda "Anadolu'nun büyük bölümündeki halkın Yunan ve Girit halklarıyla akrabalıkları olasıdır" yazılıdır (Tüfekçi 1983, 106). Anadolu'nun çevresiyle etkileşim halinde olduğunu ve her iki tarafta da aynı milletin üyelerinin yaşıyor olabileceği Kemal'in dikkatini çekmiştir. Gerçekten Adalar Denizi'ni (Ege Denizi) çevreleyen karalarda yaşayan topluluk ya da devletlerin tarih içinde etkileşim halinde oldukları bilinmektedir.

Aynı cildin 78. sayfasında, "Yunanistan'ın ilk aşk ozanlarının büyüklerinden biri Midillili (Lesbos) Safo adındaki kadındı." ifadesi Atatürk tarafından çizilmiştir (Tüfekçi 1983, 107). Bu cümlemin altını çizmiş ve yanına çarpı işareti koymuştur. Mustafa Kemal, geçmişte ve yaşadığı çağda dünyanın farklı memleketlerinde yaşayan kadınların toplumun her noktasında etkili ve

faydalı olduklarını okuduğu kitap ve yayınlar sayesinde anlamıştır. Kadının sadece toplumun alt kadrolarında değil, düğünce, edebiyat, sanat ve siyaset alanında da topluma faydalı olacaklarının farkındadır (Afetinan 1988, 89-93)²¹.

Atatürk'ün okuduğu bu kitapta dikkatini çeken başka unsurlar da vardır. Yunan sanatı ve kültürünün adalar ve Mısır sanatı ile olan ilişkileri bunlardan birisidir. Büyük Ökender'in hocası olan Aristo'ya bağlılığı ve Büyük Ökender'in kişiliği ile ilgili bölümleri de çizmiştir. Aynı şekilde Roma'da Ökender'in adını gölgede bırakan Sezar'ı anlatan bölümleri de çizmiştir. Önemli gördüğü yerlere ve metnin yanına çarpı işaretleri koymuştur. Kemal'in burada dikkatini çeken husus, tarihte her etkili liderin hocası, bilge adamlar topluluğu ya da danışma kuruluna sahip olduğudur. Atatürk, çeşitli alanlarda bilgili ve tecrübeli insanları meşhur akşam sofralarına davet ederek kararlarını almadan bilgi sahibi olmak istemiştir. Esasında bilgili ve tecrübeli devlet adamlarının, bilginlerin devlet yönetiminde değerlendirilmesi Türk devlet yönetimi geleneğinde bulunmaktadır.

Mustafa Kemal'in dikkatini çeken bir diğer husus da, Hindistan'ın Malarya sahiliyle Roma İmparatorluğu'nun bağlantısı olmasıdır. Kitabın 115. sayfasında bulunan bilgiye göre Malarya'da Roma imparatoru Augustus adına bir tapınak, bir ticaret kolonisi ve iki Roma taburu bulunmaktadır (Tüfekçi 1983, 111). Bu da Osmanlılarda da olduğu gibi, Anadolu ve çevresine sahip olan devletlerin doğuyla ilgilendiklerini göstermektedir. Zira Osmanlı'da da Kanuni döneminde doğuya gemiler gönderilmiştir. Büyük devletlerin politikaları ve uygulamaları da büyük olmaktadır. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin de dünyanın değişik yerlerinde üslerinin bulunması aynı sebeptendir.

Mustafa Kemal aynı eserin 140. sayfasında yer alan *“Roma imparatorluğu, kendinden önceki tüm imparatorluklar hilafına büyük bir fatihin gerçekleştirdiği bir eser değildi. Kaynağı ve başlangıcı ne bir Sargon, ne bir Thothmès, ne bir Nabukadnezar, ne Cyros, ne İskender, ne de Kandragnupta idi. Aksine Cumhuriyet tarafından oluşturulmuştur”* cümlelerini işaretlemiştir (Tüfekçi 1983, 117-18). Bu cümlelerden anlaşılan bir devletin gelişmesi ancak Cumhuriyet ile olacaktır. Atatürk yeni kurmuş olduğu devletin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak belirlemiştir.

Kemal'in okuduğu bu eserin 150. sayfasında da *“Hayvanlığı inceleyen bir araştırmacı için kömür çağının yok olmuş hayvanları türünden bir hayvan ya da bir “Arkeopteriks” ne derece önemliyse, siyasa bilimiyle uğraşan bir uzman için de Roma devleti o derece dikkat çekicidir. Gerçekte Roma, bugün geçerlikte olan devlet tipinin ilkel örneğidir”* satırları işaretlenmiştir (Tüfekçi 1983, 117-18). Gerçekten siyasetle ilgilenen kişilerin Roma İmparatorluğu'nu incelemesinde faydalar vardır. Atatürk'ün de Roma İmparatorluğu ve mirasını incelememesi mümkün değildir. Bugün Avrupa ve Amerika'da Roma İmparatorluğu ve Romalı bilginlerin eserleri üniversitelerde detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Kemal'in okuduğu eserin 176. sayfasında ise *“Roma'nın özellikle Kartaca'nın düşüşünden, Sezar ve Sezarlık kuramının oluşuna değin süren yüz yıl içindeki siyasal, toplumsal yaşamı ile ABD ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal yaşamı arasında açık ve genel bir benzerlik vardır. Gerek eski Roma, gerekse bugünün İngiltere ve Amerika'sında her hususta, aynı konumda olmasa da ortak olarak kullanılan “senato”, “demokrasi”, “proleter” gibi deyimler bu benzerliği daha da güçlendirmektedir.”* (Tüfekçi 1983, 119) ifadeleri bulunmaktadır. Bu satırların da altlarını çizmiş ve yanlarına çarpı işaretleri koymuştur. Batının Roma İmparatorluğu'nu kendi yönetimleri için örnek aldığını görmüştür.

Roma ve diğer toplumların siyasi değişim mekanizmaları Mustafa Kemal'in dikkatini çekmiştir. Kemal'in yeni kuracağı devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olmasında bu bilgiler

²¹ Atatürk'ün kadın hakları ile çalışmaları ve bakış açısı için bk. Tezel 1983, 1-42.

etkili olmuştur. Eski Roma'nın kurum ve teşkilatları 20. yüzyıl Avrupa ve Amerika toplumları için örnek olmuştur. Aynı şekilde yeni kurulacak "Türkiye Cumhuriyeti"nin de Roma ve Batı'dan etkilendiği bir gerçektir. Mustafa Kemal'e göre "Bir devletin istinat ettiği esaslar, istiklâli tam" ve "bilakayd-ü şart hâkimiyet-i millîye"den ibarettir (1923)" ve "Hâkimiyet-i millîye öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, tacidarlar mahvolur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafa yıkılmaya mahkûmdur (1924)" (Afetinan 1988, 26-41 vd).²² Mustafa Kemal'in bu noktadaki görüşleri millet hâkimiyetine dayanan ve millî iradeyi esas alan bir Cumhuriyet idaresini kurmaktır. Robinson, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'i kurmak için oluşturmaya çalıştığı altyapıyı ve kuruluşu güçlükleri anlatan kitabına "İlk Türk Cumhuriyeti" (The First Turkish Republic) adını vermiştir (Robinson 1963, 1-92)²³. Robinson'un böyle iddialı gibi görünse de, Atatürk'ün Cumhuriyet ve demokrasi yaklaşımlarının Batı'daki örneklerine göre farklılığını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal okuduğu bu eserin 198. sayfasında bulunan bazı satırları çizmiş ve çarpı işaretiyle dikkat çekmiştir. Bu satırlarda "İngiltere, Fransa, İspanya, Almanya ve İtalya siyasal kurumlarında tümüyle Roma'nın gösterdiği örneklerden esinlenmişlerdir. Saydığımız bu ülkeler, Avrupa tarihçilerinin gözünde en ön sırayı tutarlar. Bu yüzden bu tarihçiler, Roma'nın doğuda yapmış olduğu yıkımı bilmezlikten gelirler." (Tüfekçi 1983, 123) yazılıdır. Mustafa Kemal burada kurumsal olarak iyi örgütlenmiş ve Eski Çağ'dan yakınçağa örnek teşkil etmiş bir toplumun Batı için örnek olduğunu görmüştür (Tüfekçi 1983, 124-25). Bununla birlikte Batılıların Roma'ya ait bazı olumsuz uygulamaları görmezlikten geldiklerini hayretle öğrenmiştir. Diğer taraftan Romalıların teşkilatçılıktaki bu başarılarının özellikle sanat, bilim ve kültür alanında Roma'nın yerinde kurulan devletler tarafından devam ettirilemediğini de öğrenmiştir.

Avram Galante (1874-1961), Hammurabi Kanunu, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, 96 sayfa.

Hammurabi Kanunu adlı kitap 96 sayfa olup Türkiye'de Milletvekilliği de yapmış olan Türk Yahudisi Avram Galante tarafından kaleme alınmıştır. Galante'nin kitabının 7. ile 11. sayfaları arasında bazı yerleri Mustafa Kemal çizerek okumuştur. Bunlar arasında özellikle ginar Hükümdarı olarak adı geçen Amrapel'in Hammurabi olduğunu belirten kısımlar ve kitabın üçüncü kısmında, "Üçüncü fasıl- Sümer Aile Kanunu Namıyla Maruf Kanundan" başlığının altı çizilmiştir. Mustafa Kemal, Eski Çağ'da yazılmış kanun koyucu eski bir toplumun aile ile ilgili koymuş olduğu kanunların ayrıntılarını incelemiştir (Tüfekçi 1983, 215-216). Bu en eski kanun bütünüyle esas alınmamış olsa bile, medeni kanun hazırlanırken muhtemelen Mustafa Kemal, Hammurabi kanunlarının aile ilgili kısımlarının Türk toplumuna ve günün şartlarına uyarlanabilen parçalarından esinlenmiş olmalıdır. Bir toplumu ayakta tutan en önemli kültürel unsurlardan birinin "aile" olduğunun farkında olan Mustafa Kemal, önce ailenin sağlam temellere oturtulması gerektiğinin farkındadır.

Kemal okuduğu kitabın 11. sayfasında bulunan Sümer yazısının Arapça ve Türkçe ile karşılaştırılan kısımlarına da not düşmüştür (Tüfekçi 1983, 216). Bu noktada da diller arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat göstermiştir. Harf devrimini yaparken bu unsurları da göz önünde bulundurmuş olabilir.

²² Mustafa Kemal'in Cumhuriyet ve demokrasi idaresi ile ilgili yazısından kesitler için bk. Atay 1980, bütünü ve özellikle 7-35. Atatürk'ün meclis ve demokrasiye bakışı hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Saray 1999.

²³ Mustafa Kemal'in yeni rejimi ve millî benliğin oluşması konusunda etkilendiği kişiler hakkında ayrıca bk. Davison 1968, 109-144. Mardin, Mustafa Kemal'in Genç Türkler'den etkilenmesine rağmen, onun görüşlerinin kendine özgü ve farklı olduğunu belirtmektedir bk. Mardin 2000, 365-404.

Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebbuat, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1928, 96 sayfa.

Bu eserde Kürtlerin, Gutu ya da Asur dilinde Gardu veya Kardü şeklinde anılan ve batı Asya'nın diğer uluslarıyla eğt kabul edilen Turan soyundan geldikleri vurgulanmaktadır. Kemal, kitapta öne sürölen "...son araştırmalar Kürtlerin Yunanlılar devrinden çok evvel mevcut oldukları..." yazılı satırın altını çizmiğtir. Eserde Ansiklopedia Britanika'nın bağa olmak üzere, Urartu (Çilingiroğlu 1994), Lohordu, Gutu, Kurdu sözcüklerinin bir köke indirgendiğinden bahsedilmektedir. Kitapta Ansiklopedia Britanika ve Alman eserlerinin bazılarının adı geöen halkın Türk olduğunu kabul ettikleri belirtilmiğtir. Atatürk de bu satırların yanına dikkat anlamında ünlem iğareti koymuğtur (Tüfekçi 1983, 439-440).

Atatürk'ün okuduğu kitaplar onun kararlarına, yeni devletin ve özlü sözlerinin Ėkillenmesine yardımcı olmuğtur. Atatürk okuduğu kitaplardan alıntılar yapmığve bu alıntıları konuğmalarında sık sık da kullanmıÇtır. Bunlar arasında, Atatürk'e atfedilen meÇhur "*sağlam kafa sağlam vücutta bulunur*" sözü, ilk kez Helen dünyasında Platon tarafından ortaya atılmığ(Plato, Republic, III. 410-412) ve "*orandum est ut sit mens sana in corpore sano*" şeklinde Romalı Ėar Juvenal'ın satirik bir Ėirinde de geömiğtir. Ėınsanın hayattan beklentisinin ne olması gerektiğini anlatan hicivli Ėirde, mental ve beden sağlığının birlikte ve dengeli olmasının önemi, "*sağlam kafa, sağlam vücutta bulunduğu için insan şükretmelidir*" denilmektedir. Juvenal'ın Ėirinin, bu mısrası Romalılar arasında benimsenmiğve bir özdeyiğedönüğümüğtur (Juvenal, Satire X. 356. 64; Young 1998). Mustafa Kemal okuduğu kitaplardan faydalanmasını bilmiğtir.

SONUÇ

Bu alığma, Atatürk'ün tarihe duyduğu ilgiyi ortaya koymaktadır. Burada özel olarak üzerinde durulan husus ise, Atatürk'ün Eski Çağ'a gösterdiği özel alakanın yeni Türk devletinin kurulmasında ve ideallerinin oluğmasındaki önemidir. Mustafa Kemal "*İnsanların tarihten alabilecekleri önemli dikkat ve uyanıklık dersleri, bence devletlerin genellikle siyaset kurumlarının oluşumunda, bu kurumların içeriğini değiştirmede ve bunların kuruluş ve yıkılışlarında etkili olmuş olan nedenlerin incelenmesinden çıkan sonuçlar olmalıdır*" demektedir (Afetinan 1989, 40). Atatürk'ün bu sözü kendisinin de bir devletin kurucusu olarak eski devlet ve toplumların kurum ve iğleyişlerini dikkatle okuyup değerlendirdiğinin açık bir ifadesi olmalıdır. Nitekim bu, okuduğu kitaplara düğüğü notlarda ve altını çizdiği satırlarda da görölmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk 1930'larda Türklerin ve dünyanın geömiğiyle ilgili bazı iddialar ileri sürmüğtür. Bu iddiaların Mustafa Kemal'e göre bir alt yapısı vardır. İddialar incelendiğinde, kendisinin sadece meraklı bir devlet adamı olmakla kalmayıp aynı zamanda iddia ettiği hususlarda akademik bir yaklaÇım da sergilediği görölmektedir. İddialarının Türkler ya da doğulu bilim adamları tarafından arağırılarak dünyaya duyurulmasını ve ispatlanmasını istemiğtir. "Türk Tarih Tezi", "*Batılı tarihçilerin Türklerin uygarlık değerinden yoksun, ikinci sınıf bir ırktan olduğunu göstermek için yaptıkları tarih yorumuna karşı*" (Karal 1969, 100) ortaya atılmığtır. En eski devirlerden yakın zamanlara kadar Türk tarihini ele alan bu tez, -G. Herbert Wells'in *Cihan Tarihi'nin Umumi Hatları* kitabına benzer Ėökilde- dört ciltten oluÇan *Türk Tarihi'nin Ana Hatları* adlı kitapta toplanmığtır. Bu eserin ikinci kısmını da -*Tarih II Orta Zamanlar*- Atatürk bizzat kendisi yazmığtır (Meydan 2005, 29 vd). Ėiçe geömiğ girift konu ve fikirleri içine alan Atatürk'ün Türk Tarih Tezi üzerine kitaplar, makaleler yazılmıÇtır. Bu alığmanın esasını teğkil ettiği kadarıyla Atatürk, dünya tarih ve uygarlığını Türkler, Türk dünyası, Türklökle birlikte düğünmüğve tarihî mirasa sahip çıkılması konusundaki hassasiyetlerini her fırsatta dile getirmiÇtir. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun açılması, Türk tarihinin yazılması girişinleri ve benzeri alığmalarla,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Türklerin Batılı ülkelerle olan mücadelesinin sadece savaş meydanında olmadığını, bunun aynı zamanda ilmî ve siyasî yönlerinin de bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle adı geçen alanlarda ilmî çalışmalarla araştırmacıların ve halkın güçlendirilmesinin gerekli olduğunu sözleri ve çalışmalarıyla ortaya koymuştur.

Türk Tarih Tezi'nde Türklerin anayurdu ve etnik kökenleri üzerinde durulmuştur. Bununla ilgili olarak, Anadolu'da Hititlerin, Likyalıların, Truvalıların, Ege ve Yunan medeniyetini kuranların Türk olabilecekleri üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde, Mezopotamya'da bulunan Sümerlerin de Türk olma ihtimalleri incelenmiştir. Mısır ve hatta Roma'nın kurucularının da (Etrüsklerin) Türk olabilecekleri iddia edilmiştir. Türklerin Akdeniz medeniyetlerinin kurulmasındaki etki ve katkıları üzerinde durulmuştur. Mustafa Kemal, bu tezi batı ilim ve medeniyet dünyası karşısında basit bir karşıt anlayış olarak da geliştirmemiştir. O dönemde Batı dünyasının tarih, arkeoloji, antropoloji alanlarındaki araştırmalarını, Avrupa milletlerinin geçmiğinde aramaları ve çalışmalarını bu temeller üzerine kurmaları, dünya hâkimiyet anlayışının da başka bir siyasî göstergesiydi. Atatürk bir taraftan savaşan bedbin ve yaralı bir şekilde çıkmış olan Türk toplumunun aslında geçmişte güçlü olduklarına dair örnekleri göstermekte, diğer taraftan Avrupa'ya Türklerin ne kadar bir medeni millet olduğunu da ispat etmeye çalışmaktadır. Bu girişim aynı zamanda yeni kurulacak olan devletin temellerini oluşturacak insan kaynağını güçlü kılmak amaçlıdır. Diğer taraftan dünya milletlerine, tarihî mirasın korunması ve araştırılmasında birlikte hareket edilmesi ve dünya barışının sağlanması konusunda olumlu mesaj da vermek istemiştir.

Mustafa Kemal yeni Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir tarih bilinci oluşturmaya çalışmıştır. Bunun özellikle tarih bilimcileri, aydınlar ve devlet adamlarında gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Daha sonra bu düşünce ve bilincin genel anlamda halkta yerleştirilmesi için çabalar sarfetmiştir. Mustafa Kemal'in "Ecdadımız büyük imparatorluklar kurmuş, uygarlıklar yaratmış. Bizim görevimiz bunları aramak, incelemek, kendi milletimize ve dünyaya tanıtmaktır"²⁴ sözü, Eski Çağ tarihi araştırmalarını derin bir şekilde içine alan bu çalışmalar için duyduğu inanç, istek ve kararlılığın açık bir ifadesidir.

Mustafa Kemal'in "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır" sözü onun okuduğunu ve ecdadının geçmişini bildiğinin bir ispatıdır. Bu sözü, Atatürk'ün kendine, geçmişine ve geleceğine güvendiğinin bir göstergesidir. Okumak insanları çok yönlü, bilgili ve etkili kılabilmektedir. Atatürk, tarih okuyarak geçmişini öğrenmiş, kendinde güç bulmuş ve gençlere de okumayı tavsiye etmiştir. Atatürk, tarihine ve Türklerin özelliklerine çok güvenmektedir. Bu güven ve inanç çarpışsız bilen, okuyan ve inanan birisinin ifadesi olarak "Ne mutlu Türk'üm diyene!" şeklinde telaffuz edilebilir. Bilginin ve bilgiyi değerlendirmenin kuvvet olduğu, bilgi çağında liderlerin okumalarının gerekliliği kadar yönetilenlerin de okumaları gerekmektedir. Bilgiye, bilime ve bilim adamına sahip çıkan toplumlar geçmişte olduğu gibi gelecekte de başarılı olacak ve çağlarına yön vererek zamanlarını şekillendireceklerdir.

²⁴ Dinçer 1981, 10.

KAYNAKÇA

- AFETÇİ, **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları ve Açılışı (9 Ocak 1936), Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı**, AÜDTCF yayını, Ankara 1974.
- AFETÇİ, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- AFETÇİ, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Ankara 1989.
- AKA Çmail ve KOPRAMAN Yağar, **Ziya Gökalp-Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Güneş Matbaacılık, İstanbul 1976.
- AKURGAL Ekrem, "Tarih Çmi ve Atatürk", **Belleten**, cilt 20, sayı 80, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s.571-584.
- AKURGAL Ekrem, **The Hattian and Hittite Civilizations**, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara 2001.
- ARŞTOTALES, **Eudemos'a Etik**, (çev. S. Babür), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- ARŞTOTALES, **Fizik**, (çev. S. Babür) 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- ARŞTOTALES, **Gökyüzü Üzerine**, (çev. S. Babür) 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.
- ARŞTOTELES, **İkinci Çözümlemeler**, (çev. A. Houshiary), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- ARŞTOTELES, **Kategoriler**, (çev. S. Babür) 2. Baskı, Çmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- ARŞTOTELES, **Yorum Üzerine**, (çev. S. Babür) 2. Baskı, Çmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- ARŞTOTELES, **Poietika (şiiir sanatı üzerine)**, (çev. N. Kalaycı), Bilim ve Sanat Yayınları Ankara 2005.
- ARŞTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, (çev. S. Babür), Kebikeç Yayınları, Ankara 2005.
- ARŞTOTELES, **Atinalıların Devleti**, (çev. F. Akderin) 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.
- ATAY, Faliş Rıfki, **Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir? Atatürk Ne İdi?**, Er-Tu Batbaası, İstanbul 1980.
- AYDEMİR, gevket Süreyya, **İkinci Adam 1950-1964**, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- BEAN, George, **Eski Çağda Lykia Bölgesi**, (çev. Hande Kökten), Arion Yayıncılık, İstanbul 1998.
- ÇEVİK, Nevzat, **Taşların İzinde Likya**, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul 2002.
- ÇİĞ Muazzez İlmiye, "Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji", Bilim ve Ütopya, sayı 17, İstanbul 1995.**
- ÇÖLÖNGÖROĞLU, Altan, **Urartu Tarihi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Bornova 1994.

- DAVŞON, Roderic Henry, **Turkey-The Modern Nations in Historical Perspective**, New Jersey 1968.
- DÖNÇER, N., "Atatürk'ün Milli Eğitimle İlgili Görüşleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları**, Atatürk Özel Sayısı, İstanbul 1981.
- ERDEMİR, Halil, **Why Turks Turned their Faces to the West?**, Manisa Ofset, Manisa 2006.
- ERDEMİR, Halil, **Manisa Yahudileri ve Dünyaya Açılmalarına Giriş**, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2009.
- GÜMÜĞ, Hüseyin, "Atatürk'ün "Hayatta En Hakiki Mürşit İmdir" Sözü Işığında Gençlerimizin Kendi Özbenliklerine Yabancılaşmasına Sebep Olan Faktörler ve Kültürel Etkilenme", **Selçuk Üniversitesi 2. Milli Gençlik Kongresi Tebliğler**, Konya 1986, s.111-122.
- EROĞLU, Haldun, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Düğün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", **Atatürk Yolu Dergisi**, sayı 27-28, Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara Mayıs-Kasım 2001, s.285-298.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Düşünce Tarihi**, dokuzuncu basım, Remzi Kitabevi İstanbul 2002.
- İDEMİR, Uluğ, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Ankara 1973.
- JUVENAL, **The Satires**, Trans. Niall Rudd, Oxford University Press, Oxford 1992.
- KARAL, Enver Ziya, **Atatürk ve Tarih**, Atatürk'e Saygı, Ankara 1969.
- KARAL, Enver Ziya, "The Principles of Kemalism", in E. Özbudun and A. Kazancıgil (Ed.), **Atatürk Founder of a Modern State**, Part I, C. Hurst and Company, London 1981, s.12-34.
- KEMAL Gazi Mustafa, **Nutuk**, 2. Elli bin baskı, (Osmanlı Türkçesi'nde), Ankara 1927.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KURTOĞLU, Fevzi, **Türk Bayrağı ve Ay Yıldız**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- LANDAU, Jacop M., **Pan-Turkism-From Irredentism to Cooperation**, London 1995.
- MARDİN, İrfan, **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas**, Syracuse University Press, Syracuse 2000.
- MEYDAN, Sinan, **Atatürk ve Kayıp Kıta Mu**, Truva Yayınları, İstanbul 2005.
- PALAZ, ERDEMİR Hatice ve ERDEMİR Halil, "Kültürel Mirasın Korunması ve Ülke Kalkınmasındaki Önemi", **Türk Kültürü**, sayı: 505-506, yıl: XLIII, Ankara 2005, s.129-144.
- PALAZ, ERDEMİR Hatice ve ERDEMİR Halil, "Akdeniz Çevresinde Gelişen Siyasi Olaylarda Likya'nın Yeri (Ö. 5. yy. ile 1. yy. Arası)", **III. Uluslararası Likya Sempozyumu**, Antalya 2006, s.573-585.
- PALAZ, ERDEMİR Hatice ve ERDEMİR Halil, "Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devleti'nde Yaptıkları Eski Çağ ve Arkeoloji Çalışmaları", **I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu**, Konya Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya Nisan 2010, s. 225-236.
- POULTON, Hugh, **Who are the Macedonians?**, Hurst and Company, London 2000.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- ROBINSON, Richard D., **The First Turkish Republic- A Case Study in National Development**, Harward University Press, Cambridge ve Massachusetts 1963.
- SARAY, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- SÜSLÜ, Azmi, “Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakış ve Kültür Politikaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 31, Cilt: XI, Ankara Mart 1995, s.21-43.
- TEZEL, Sıdika, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk ve Kadın Hakları-Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar**, Komisyon, Türk Ticaret Bankası’nın Cumhuriyet’in 60. Yılına Armağanı, Ankara 2002, s.1-43.
- TÖMUÇON, Afşar, **Düşünce Tarihi**, I. Cilt, dördüncü baskı, Bulut Yayınları, İzmir 2002.
- TÜFEKÇİ Gürbüz, **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.
- YILDIRIM, Recep, “Atatürk’ten Günümüze Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6-7, D.E.Ü. Atatürk Çökelleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, İzmir 1997, s.33-48.
- YOUNG, David C., *Mens sana in corpore sano? Body and Mind in Greek Literature*, University of Florida, **Nassh Convention**, The University of Windsor, Windsor, Ontario, Canada May 22-25 1998.
- (http://www.la84foundation.org/SportsLibrary/NASSH_Proceedings/NP1998/NP1998zza.pdf-28.01.2011 saat 23.00).

YAPILANDIRMACI YAKLAŞIM BAĞLAMINDA YABANCI DİL ÖĞRETİMİ

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ*
Şenel ELALDI**

ÖZET

Ülkemizde bir yabancı dil bilmenin, özellikle İngilizce bilmenin gereklilikten ziyade gizli bir baskıyla mecbur bırakıldığı günümüzde, dil öğretimi sorunları hala aşılamamıştır. Bu sorunlar çıkmaz içerisinde ve kısır döngüde devam etmektedir. Bu çalışmada, dil öğreniminin keyifli ve pratik hale getirilmesi ve dil öğretme hedefine kısa zamanda ulaşılmasında yapılandırımcı yaklaşımın önemi konusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Gerek kullanılan materyaller gerekse ders kitaplarının hazırlanış formatı ile aslında yapılandırımcı yaklaşımı içinde barındıran yabancı dil öğretiminde, öğretmenlerden kaynaklanan sorunların daha ön planda yer aldığı belirtilmiştir. Öğrencilerin yaratıcı deneyimlerini ve ilgilerini ortaya çıkarıp harekete geçirmede, etkin bir şekilde derse katılımlarına yardımcı olmada iyi yetişmiş ve yabancı dili çok iyi kullanabilen, öğretmenlere ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu öğretmenlerin katkılarıyla gerçek dünyanın kalabalık olmayan öğrenci merkezli sınıf ortamına getirilip, öğrencilerin de dili çok iyi kullanmasına yönelik uygulamalar yapılabilmesinin mümkün olacağı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil, İngilizce dil öğretimi, dil öğrenimi, yapılandırımcılık

FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF CONSTRUCTIVIST APPROACH

ABSTRACT

Nowadays, although knowing a foreign language, especially English has been compelled as a concealed discipline rather than necessity, problems of language teaching hasn't been overcome in our country yet. These problems continue without having alternatives and in a vicious cycle. With this study, in accordance with the purposes of reaching the goal of language teaching in a short time and making language learning enjoyable and practical, an assessment was made on the importance of the constructivist approach. We pointed out that problems stemming from teachers have taken place at the forefront of teaching a foreign language which has actually contained within the constructivist approach itself in terms of both materials and the format used in the preparation of textbooks. The need for teachers who are well-trained, using a foreign language perfectly was emphasized in the study in order to activate and reveal students' creative experiences and interests and also to help students' effective participation in the course. It was also stated

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü. El-mek: nurigomleksiz@yahoo.com

** İngilizce Öğretmeni, Cumhuriyet Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu. El-mek: senelelaldi@yahoo.com

that bringing the real world to the student-centered classroom environment which is not crowded and performing applications in order to make students use the language very well would be possible with the contributions of these teachers.

Key Words: Foreign language, English language teaching, language learning, constructivism.

GİRİŞ

Dil, bilgi aktarımını sağlayarak iletişim sürecinin insanlar arasında iyi işlenmesini etkileyen en önemli iletişim aracıdır. Chomsky'nin (1975: 4) belirttiği gibi dil zihnin aynasıdır. İnsan zekasının ürünüdür. Her bir bireyin kendini ifade etmesi için konuşması, iletişim kurması ve süphesiz öğretim işlevinin kendisi bile dile bağlıdır (Fanselow, 1992: 3). Yapı, yaratıcılık ve kültürel aktarım gibi özellikler ile karakterize olan dil keyfi ses sinyallerinin sistemli bir kalıptır (Aitchison, 1992: 19). Globalleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak günümüz dünyasında zorunluluk olarak başka dilleri öğrenme gerekliliği de karşımıza çıkmaktadır. En az bir yabancı dil bilmenin önemi tartışılmayacak kadar belirgindir.

Doğan (1996: 100) 21.yüzyıl bilgi insanının özelliklerini, çağa uygun eğitim görmüş olmak, geçerli bir mesleğe sahip olmak, sorunların çözümünü araştırmada arayan bir karakter geliştirmek, toplumsal ilişkilerde gerekli entelektüel ve duygusal derinliğe ulaşmak ve anadili dışında geçerli bir yabancı dili iyi bilme biçiminde sıralamaktadır (Akt. Çelebi, 2006: 292). Yabancı dil öğretimi, belirli bir amaç için anadili dışında herhangi bir dili kullanmada yeterlilik kazandırma etkinliklerinin tümüdür. Anadilin öğreniminde, insanoğlu sürekli o dile maruz bırakıldığı; her yerde o dili duyup o dili gördüğü ve o dili konuştuğu için, yeterli duruma gelmesi daha kolay bir süreç olmaktadır. Yabancı bir dili, o dilin kullanılmadığı bir yerde öğrenmeye kalkmak, tamamlaması zor bir süreçtir (Lado, 1964: 4). Yabancı dil öğrenim sürecinin zorluğunu Brown (1994: 1), “ikinci dil öğrenimi değişkenlerin sonsuz gibi görünen sayıları içerdiği karmaşık bir süreçtir” ifadesiyle tanımlamıştır. Yabancı bir dil öğrenme sürecinde, hedef dilde yeterli olabilmek, dilin karmaşık yapısı nedeniyle zaten oldukça zor bir süreçken, bu sürecin, o dilin konuşulduğu ve her türlü kullanıldığı ortamın dışında gerçekleşmesi bu süreci daha da zorlaştıran bir etkidir.

Yabancı dil öğretiminin yaygınlaşmasında Avrupa'nın sanayileşmesiyle ortaya çıkan ekonomik ve teknik gelişmeler etkili olmuştur. Ticaretin ve ulaşım imkanlarının artmasıyla da yabancı dil, iletişim aracı olarak önem kazanmaya başlamıştır. Yabancı dil olarak İngilizcenin yayılma süreci, İkinci Dünya Savaşı öncelerinde, İngiliz İmparatorluğu ve Amerikan sömürgecilerinin Asya ve Afrika'nın büyük bölümü üzerinde sömürge kurmalarıyla başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın sömürge altında olmayan ülkelerine de yayılmıştır (Doğançay ve Aktuna, 1998: 23-24). Yani, İngilizce, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kullanılan bir dil olma yolunda ilerlemiştir. İngilizcenin uluslararası bir dil olarak yayılmasıyla birlikte, İngilizce dünyadaki birçok ülkenin eğitim sistemine yerleşmiştir (Doğançay-Aktuna, 1998: 26). Can (2006) günümüz dünyasının insanların birbiriyle kolaylıkla ilişki kurabildiği, bir araya gelebildiği küresel bir köy haline dönüşüğünü belirtmiştir ve bu kültürlerarası yakınlaşmada en önemli iletişim aracı olarak ortak anlaşmayı sağlayacak olan da dildir. İngilizcenin uluslararası yaygın dil olma etkisi kültürlerarası iletişimi sağlamada da kendini göstermektedir.

Ülkemizde yabancı dil öğrenme eğilimi ise gerek eğitim, gerekse eğitim sonrası hayatına atılmada önemli unsur haline gelmiştir. Türkiye’de yabancı dil öğretimi konusunda batılılaşma çabaları ile gerek kamusal gerekse bireysel boyutta önemli derecede gayretler başlamıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ancak, genellikle yabancı dil öğretiminde amaçlanan düzeyde başarıya ulaşamamıştır bunun nedeni de uzun yıllarca devam eden geleneksel dil öğretme alışkanlıkları, yabancı dil öğretimde uygulanan yöntemlerin yetersizliği yada uygun öğretim tekniği kullanılmaması, materyallerin, etkinliklerin yada ölçme ve değerlendirmede yetersizliklerin veya eksikliklerin olması ve bunların doğurduğu yöntemsel hatalar olduğunu belirtilmektedir (İçk 2008: 15).

Türkiye’de yabancı dil öğretim programında İngilizce öğretimi daha ağırlıklıdır ve eğitim programlarında ilköğretimden başlamak üzere haftada iki saat ile başlayıp, sonra dört saate ve hatta yabancı dil ağırlıklı ortaöğretim okullarında ise 10 saate kadar İngilizce öğretimi yer almaktadır. Bunun haricinde özel ilköğretim okullarında veya okul öncesi eğitim kurumlarında çocuklar ilk yıldan itibaren İngilizce ile karışık karışık kalmaktadır. Öğretim dili İngilizce olan üniversitelerimizin yanı sıra bazı bölümlerin eğitim dili büyük oranda İngilizce olan üniversitemiz de bulunmaktadır. Ayrıca servis dersi olarak İngilizce üniversitelerimizin çoğu fakültelerinde öğretilmektedir. Bunca uzun sürece rağmen aktif dil kullanımının iletişimin parçası olarak kullanılmadığı, çoğunlukla geleneksel dil öğretme yöntemlerine dayalı yani dilbilgisi kurallarının kısır döngü halinde yıldan yıla tekrarlanıp durulduğu pasif bilgi verilmesine dayalı, dilin kuralını bilmeyi dil bilmeye eştutan bir sistem içinde dönüp durulmaktadır. Bütün bu olumsuzluklar dil öğrenimini keyifli ve pratik hale getirmeyi amaçlayan farklı yaklaşım, yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik yeni araştırmalara neden olmuştur. Yapılandırmacılık da bunlardan birisidir.

İngilizce constructivism kelimesinin karşılığı olarak yapılandırmacılık, yapılanmacılık, bilgiyi yapılandırma, kurmacılık, bütünleştiricilik, yapısalcı öğrenme, yapıcılık, inçalışık, yapılandırıcı öğrenme, oluşturu yaklaşım gibi kelime ve kavramlar kullanılmaktadır (Senger-Cebeci, 2007: 20). Bu çalışmada „yapılandırmacılık” ifadesine yer verilmektedir. Yapılandırmacılık bir öğretim kuramı değil, daha çok bir felsefedir; dünyayı görme ve algılama şeklidir; bilgi ve öğrenmenin doğasıyla ilgili bir yaklaşımdır (Demirel, 2010: 159). Bu teori eskiye dayansa bile ülkemizde ilk ve orta öğretim okullarında yer alması 2004 yılına dayanmaktadır. MEB’in yapılandırmacılığa dayalı olarak hazırladığı ilköğretim birinci kademe Türkçe, Matematik, Hayat Bilgisi, Fen ve Teknoloji ve Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları ilk olarak 2004-2005 eğitim-öğretim yılında İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Van, Hatay, Samsun, Bolu ve Diyarbakır ilinde 120 deneme okulunda uygulanmaya başlanmıştır. 2005-2006 öğretim yılında ise tüm ülke genelinde uygulamaya geçilmiştir (Gömleksiz ve Bulut, 2007: 76).

Öğrencinin, öğrenme-öğretme sürecinde sorumluluk alması gerektiğini esas alan bu yaklaşım, okul ortamında gerçekleştirilecek öğrenmelerin öğrenci-merkezli olmasını ister ve bu yönde çaba gösterir. Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerle iletişim biçimi önemlidir Öğrencilere “Evet”, “Hayır” yanıtı verip yorum yapmaktan kaçınacağı sorular yerine, “Bu konuyla ilgili ne düşünüyorsunuz?”, “Neden böyle düşünüyorsunuz?”, “Nasıl bu sonuca vardınız?” gibi sorular yöneltilir (Alkove ve McCarty, 1992). Eski bir Çin atasözü olan „bana söylersen unuturum, gösterirsen hatırlarım ama yaptırırsan anlarım”, yapılandırmacı yaklaşımda öğrencinin konumunu kavraması, problemi çözümleyebilmesi ve yorum yapabilmesi için aktif katılımını açıklamaya en iyi örnektir.

Öğrenme temel kavramlar etrafında yapılandırılır. Öğrencilerin önceki bilgi ve deneyimleri ile şuan içinde buldukları yeni durum arasında bağlantı kurmalarıyla yeni bilgi anlamlı hale getirilir (Daley, 2001: 41). Öğrenci yeni bilgiyi önceden var olan zihinsel oluşturmalarla birleştirerek yapılandırır. Örneğin, su deneyimi yalnızca yüzme havuzu ve küvetle sınırlı olan bir birey için deneyim suyun durağan olması kendi hareketlendirdiğinde bu hareketleri yansıtmaları olarak söylenebilir. Ama aynı çocuk ilk kez okyanus kenarında bulunduğunda, burada dalgaların kıyıya vurması, suyun iniş çıkışı kendi ritmik hareketleri, suyla ilgili yeni deneyimini kapsayacaktır. Böylece farklı bir su deneyimiyle karşılaşınca önceki algıladığı su deneyimine uymadığını

görecektir. Bu durumda birey su deneyimini yeniden yapılandırıp farklı bir anlama zihninde yerleştirecektir. Ama bilgiyi algılamak, bilgiyi yapılandırmak ile eşanlamli değildir. Öğrenen, yeni bir bilgi ile karşılaşırken, dünyayı tanımlama ve açıklama için önceden oluşturduğu kurallarını kullanır veya algıladığı bilgiyi açıklamak için yeni kurallar oluşturur (Brooks ve Brooks, 1993: 4-5). Bilgiyi anlamlandırması ise, ancak tecrübe yaşaması ile mümkün olabilecektir. Örnekte sunulan birey deniz suyunun hoş olmayan bir tadı olduğunu bilir. Büyüdükçe bunun tuzlu olmasından kaynaklandığını anlayabilir. Ergenlik çağına geldiğinde kimyasal olarak tuzluluk kavramını anlayabilir. Kendisi isterse tuzlu suyun nasıl elektriği geçirdiğini öğrenerek bilgisini artırabilir. Her bir yeni anlama, düşünceindeki karmaşıklığın artmasıyla sonuçlanacaktır. Merak ettiği yeni şeyleri keşfetmeye yeni bilgiler yapılandırmaya çalışacaktır (Brooks ve Brooks, 1993: 5).

Demirel (2002: 51) öğretimin gerçekleştirilmesi için, öğretilen konunun öğrencide bilgi ve beceri oluşturmaya gerektiğini ve bu bilgi ve becerinin oluşması için öğrencinin öğretime aktif bir şekilde katılmasını, öğrenen kişinin yaparak yaşayarak öğrenmesi önemli olduğundan, bireyin duyu organlarını kullanarak öğretime katılmasını vurgulamakta ve duyu organları ile ilgili kuralları vermektedir: “insanlar okuduklarının %10'unu, duyduklarının %20'sini, gördüklerinin %30'unu, hem görüp hem duyduklarının %50'sini, hem görüp, hem duyup, hem söylediklerinin %80'ini, hem görüp, hem duyup, hem söyleyip, hem de dokunduklarının %90'ını, hem görüp, hem duyup, hem söyleyip, hem de dokunup, hem de yaptıklarının %95'ini hatırlamaktadır”.

Bu çalışmada yabancı dil öğrenimi yapılandırmacılık bağlamında ele alınmaktadır. Konu, bir öğrenme ortamı için önemli olduğu düşünülen ağıdaki boyutlar çerçevesinde ele alınıp, incelenmiştir:

Yapılandırmacı yaklaşım uygulanan bir yabancı dil sınıfında;

1. Sınıfın özelliği nedir?
2. Öğretmenin rolü nedir?
3. Dersin yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde içeriğiyi nedir?
4. Öğretim yöntemi nasıldır?
5. Kullanılan materyaller nelerdir?
6. Öğrenci değerlendirmesi nasıldır?

Yapılandırmacı Sınıf Özellikleri

Prawat (1992:357) yapılandırmacı sınıfı öğretmen ve öğrencilerin birlikte önemli fikirleri derinlemesine araştırmakla meşgul oldukları entelektüel sorgulamanın merkezi olarak tanımlamıştır. Yabancı dil öğretiminde sınıfların özellikle kalabalık olmaması ve yerleşim düzeni önemlidir. Öğrencilerin etkin bir şekilde derse katılımı için *bireysel yerleşim düzeni-U yerleşim düzeni, sıralı yerleşim düzeni, küme yerleşim düzeni ve yuvarlak masa yerleşim düzeni* (McKeinze, 1997, Bal, Keleş ve Erbil, 200: 219-222, Özden, 200: 50-52) uygulamalarından faydalanılır. Bilginin yapılandırılmasında içinde bulunulan ortamının etkisi önemlidir. Dolayısıyla ortamlar öğrenci merkezli ve esnek olmalıdır (Ersoy, 2005: 171). Bilginin üretilmesi ve sunulmasında öğretim teknolojileri ile donanımlı olması, öğrencilerin her türlü etkinliği yapmasına uygun olması, ses ve gürültüyü geçirmeyen özellikte olması yapılandırmacı öğrenme kuramına uygun oluşturulan sınıfın fiziksel özellikleri arasında gelmektedir (Yapıcı, 2007). Öğrencinin de öğrenmeye etkin katılımını, sorgulamasını, problem çözmesini ve araştırmasını sağlayan (Demirel, 2010: 252) bu çeşitli sınıf ortamları öğrenmeye motive etmek ve öğrenilecek konuya ilgiyi çekmeye yönelik olarak öğrenen ve öğretmen eşliğinde düzenlenirler (Gökhan, 2002).

Yapılandırmacı Yaklaşımda Öğretmenin Rolü

Yapılandırmacı yaklaşım öğretmen kontrolünün olmadığı, öğretmenin bir kenara çekildiği eğitimi değil, aksine öğrenme etkinliğinde öğrencileriyle anlamlı bir bağlam içerisinde bilgiye birlikte varan öğretmen rehberliğinde karşılıklı etkileşimin hakim olduğu, öğrencinin kişisel çıkarlarına ve ihtiyaçlarına duyarlı eğitim uygulamalarının genelini ifade eder (Johnson, 2004: 73). Öğretmenin konumu, „öğreten değil, öğrencinin öğrenmesini sağlayan, öğrenmesinde yol gösteren“ durumundadır. Öğretmene „öğretici“ yerine „ortam düzenleyici“, „yönlendirici“ ve „kolaylaştırıcı“ rolleri verilmekte ve temel görevleri öğrenme-öğretme ortamını düzenlemek, etkinliklerde öğrencilere rehberlik yapmaktır (Eğitim Reformu Girişimi, 2005: 5). Öğretmen yapılandırmacı sınıf ortamında bilginin yapılandırılmasında öğrenciye uygulama, deneme ve keşfetme fırsatları sunar. Böylece öğrenciler eski ve yeni karşılaştıkları bilgileri nasıl bağlantı kurup yapılandıracaklarını deneyimlerle öğrenirler (gahin,2007: 287).

Yapılandırmacı yaklaşımda öğretmenin öğrencilerin önceki öğrenmeleri ile bağlantı kurmalarına yardımcı olması gereklidir. Bu yüzden öğretmen sınıfta drama, proje çalışmaları, işbirlikli öğrenme, öğreterek öğrenme, tasarımıyarak öğrenme gibi stratejileri uygulayarak onların yeni bakış açıları geliştirmelerine yardımcı olmalıdır (Wilson, 1997: 8). Bunun sonucu olarak da yapılandırmacılığın esas alındığı sınıf ortamlarında öğrenci aktif rol üstlenir, öğrenci düşüncelerine önem verilir. Bilgi yükleme yerine öğretmenin öğrenmeyi öğretmesi önemlidir. Öğrencilerin bilgiyi yapılandıracakları ders içindeki konu etkinliklerini düzenleyerek öğrencilerin öğrenmesini ön planda tutmalıdırlar. (Oğuz, 2009: 133). Öğretmenlerin yapılandırmacı öğrenme ortamlarında, geleneksel rollerini bir kenara bırakmaları, etkinlikleri öğrencilere göre düzenlemeleri ve öğrencilerin hepsinden aynı davranışlarını aynı düzeyde beklememeleri gerekmektedir. Bireysel ya da grup etkinlikleri öğrencilerle birlikte tasarlanılarak öğrencilerin kendilerini değerlendirmelerine fırsat sunulmalıdır. Dil öğretiminde asıl hedeflenen öğrencilerin dil öğrenmenin ne olduğu konusunda, bilinçlendirilmelerinin sağlanmasıdır. Bunun için de, öğrenciye öğrenmeyi öğreterek bunu davranış olarak kazandırmak hayatı boyunca sürdürebilmesi için de benimsemesini sağlamak gerekir. Öğrenme kişinin kendi kendine yerine getirebileceği bir faaliyettir. Çünkü hiç kimse bir başkasının yerine ne öğrenebilir ne de ne duygularını ifade edebilir.

Yapılandırmacılık yaklaşımı ilkelerine göre yapılan yabancı dil öğretimi kültürlerarası etkileşim ve iletişimin farkında olan demokratik toplumları yaratma açısından önemlidir. Yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde yetiçen yabancı dil öğretmenlerinden kendi sınıflarında daha demokratik bir öğrenme ortamı yaratabilmeleri beklenir. Yabancı dili öğretiminde birçok becerinin yanı sıra kültürlerarası bilincin de önemli yeri vardır. Amaç kendisinin ve diğerlerinin farkında olan bireyler yetiştirmektir. Böylece bireyler arasında hoşgörü ve saygı sağlanacaktır (Can, 2004).

Dersin Yapılandırmacı Yaklaşım Çerçevesinde İşlenişi

Avrupa’da ortak bir yabancı dil öğretim programı ve yabancı dil öğretiminde ortak bir standart, ortak ölçütler ve buna dayalı bir araç geliştirmeyi amaçlayan Avrupa Konseyi Modern Diller Bölümü, Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Programı’nı (The Common European Framework of Reference for Languages) oluşturmuştur. Ülkemiz, Avrupa’da ortak eğitim uygulamalarını öngören Socrates Projesine 24 Ocak 2000 tarihinde 253/2000/EC sayılı Avrupa Konseyi kararıyla katılmıştır (Mirici, 2000). Bu ortak çerçeve programı içerisinde yer alan dil pasaportu bireyin bildiği tüm dillerin düzeylerini temel alınan dil becerilerine göre yansıtmaktadır. Temel seviye- dili temel kullanma- A1 ve A2, orta düzey- dili bağımsız kullanma- B1 ve B2 ve ileri düzey- dili yetkin kullanma, C1 ve C2’dir. Avrupa Dil Politikası’nın dil becerileri için oluşturduğu ölçüt ise: duyma, okuma, karşılıklı konuşma, sözlü anlatım ve yazma olarak belirlenmiştir (Yücel, 2006: 117). Bunun yanı sıra Avrupa Dil Politikasında ‘yabancı dil öğrenme’,

Turkish Studies

'kendi kendine öğrenme' ve 'öğrenmeyi öğrenme' gibi kavramların hayata geçirilmesinin bireye sağlayacağı kazançlar da önemlidir. Bireyden öğrenmeyi öğrenmesinin beklenmesi, eğitsel bir iğevinin olduğunu da göstermektedir, çünkü birey sadece dil öğrenme konusundaki kararları kendisi vermekle kalmayıp, dil gelişim sürecini sürekli kendisinin değerlendirmesi gerektiğini de bilir (Güler, 2005: 95).

“Dil kullanımı dil öğrenimini de içine alacak şekilde bir dizi yeti, hem genel hem de özellikle iletişimsel dil yetisi, gelişen bireysel ya da topluluk temsilcileri olarak kişilerin yapmış olduğu eylemlerden oluşur. Kişiler, çok çeşitli durumlarda ve çok çeşitli engellerdeki dil süreçlerini içeren dil aktivitelerine katılarak, belirli alanlarda, temalarla ilişkili metinleri yaratmak ya da almak için, tamamlanması gereken görevlerin başarılarında en uygun olan stratejileri harekete geçirerek, çok çeşitli bağlamlarda yetilerini kendi idarelerinde kullanırlar” (The European Award for Languages, 2008: 7). Avrupa Ortak Dil Kriterleri’nin bu tanımında da yapılandırmacı yaklaşımın birçok özelliği görülür. Örneğin, dil öğrenimi birden çok yeti anlamına gelir. Bu ise yapılandırmacılığın kavramların çoklu bakış açısıyla değerlendirmesi gerektiği ilkesinin gereğidir. Metinlerdeki temaları yaratmak, görevlere katılmak, stratejiler kullanmak, çeşitli bağlamlarda bunları uygulayabilmek ve bütün bu sürecin öğrenenlerin kendi idarelerinde olduğu vurgusu yapılandırmacılık yaklaşımının ilkelerince belirtilmiştir (The European Award for Languages, 2008: 7). Çizelge 1’de Reinfried’in (2000) yabancı dil öğretiminde yapılandırmacılık ilkeleri verilmiştir.

Çizelge 1: Yabancı Dil Öğretiminde Yapılandırmacılık İlkeleri

Eylem odaklılık · Çeşitlilik öğrenme · Sınıf içi etkinliklerde yaratıcı yapılar · Projeler yoluyla öğrenme · Öğretirken öğrenme Öğrenen merkezlilik · Öğrenimin bireyselleştirilmesi · Öğrenen özerkliği	Süreç odaklı farkındalık · Öğrenme farkındalığı · Dil farkındalığı · Kültürlerarası farkındalık Bütüncül dil deneyimi · İçerik odaklılık · Gerçek ve karmaşık dil öğrenme ortamı

Reinfried (2000) yabancı dil öğretimindeki bu ilkelerin uygulanabilirliklerinin henüz test edilmemiş olmalarına rağmen, 1990 yılındaki genel bir uzlaşmayı yansıttığını ayrıca bu ilkelerden bütüncül dil deneyiminde yer alan içerik odaklı öğrenme yöntemine ağırlık verildiğini belirtmiştir. Yapılandırmacılıkta sınırlar kesin olmamakla birlikte içerik ana hatlarıyla bellidir (Şahin, 2007: 287). Öğrencilerin öğrenmeleri beklenen tüm bilgiler içerik olarak önceden belirlenmiş halde değildir. Bu nedenle, içerik tek kaynaktan değil, öğrencilerin konuyla ilgili farklı bakış açılarını tanıyabilmeleri için birincil bilgi kaynaklarının yanı sıra yapılandırma sürecinde gereksinim duyacakları diğer materyallerden de sunulur (Deryakulu, 2001). Amaç ne öğretileceğinden ziyade nasıl öğretileceğiyle ilgilidir. Dil öğretiminde yapıdan, dilbilgisi kurallarından ziyade içeriğe önem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

verilmesinin sebebi, içeriğin kavranılmasıyla öğrenci anlamaya başlayacak, yapıyı ezberleme yerine anladığını kullanmaya, üretmeye başlayacaktır. Öğrenci üretmesi süreciyle birlikte dili kullanmaya başlaması ağırlık kazanacak bu da kendine güvenini artıracaktır. Bu durumda yabancı dil öğretiminde kuralların ezberlenmesinden ziyade gerçek bağlamlarda dili aktif kullanmaya öğrencileri yönlendirmek önemlidir. Öğrencilerin kendi düşüncelerini de sorgulamalarına yardımcı olmak için yapılandırmacı yaklaşımın da öngördüğü „neden“, „niçin“, „böyle düşünmekteki amacın ne olabilir“ gibi sorularla onların cevaplarını test etmek ve ders esnasında etkin kalmalarını sağlamak gereklidir.

Yapılandırmacı bir yabancı dil dersinin amacı şöyle özetlenebilir:

1. Öğrencilerin temel dil bilgi ve becerilerini Avrupa Dil Pasaportu Kriterlerine göre orta düzey- dili bağımsız kullanma kriteri olan B2 düzeyinde geliştirmek.

2. Okuduğunu ve duyduğunu anlayabilme, kavrayabilme becerisini geliştirmek.

3. Hem yazılı hem de sözlü dille öğrencilerin kendilerini ifade edebilmelerini sağlamak.

4. Mesleki, kültürel ve sosyal hayatta gerekli olan yabancı dil iletişimini sağlayabilme yeterliliğini kazandırmak.

5. Teknolojiyi etkili bir şekilde kullanabilme, sorgulama, araştırma ve etkili iletişim becerilerini geliştirmek (The European Award for Languages, 2008: 3).

Yapılandırmacı Yaklaşımda Öğretme Yöntemi

Brown (1994) Yabancı dil öğrenimindeki ilkeleri şöyle sıralamaktadır (Aktaran, Xiao-Yun, Zhi- Yang ve Pexing, 2007: 11);

1) Öğrenci etrafında var olan bir şeyden dikkati buna yönelik olmasa bile öğrenebilir.

2) Öğrenciler eğer öğretmenin otoritesine güvenir ve saygı gösterirlerse, bilgileri daha iyi alıp koruyacaklardır.

3) Hedef dilde okuma dil eğitiminin başından itibaren öğretilmelidir. Ancak, okuma becerisi konuşma uygulamalarıyla geliştirilecektir. Çünkü dil öncelikle konuşma gerektirir.

4) Önemli bir diğer hedefte öğrencilerin diğer bir dile tercüme edebilmeleridir. Öğrencilerin başka bir dilden bir diğerine çevirebilmeleri, onların başlı dil öğrenenler olarak kabul edilmesini sağlar.

5) Öğretmen mümkün olduğunca materyalleri çeşitli tutup öğrencilerin etkili şekilde faydalanmasına yardımcı olmalıdır.

6) Dramatizasyon materyalin etkili kullanımda, uygulamaya konmasında etkili ve engelleri azaltan bir yoldur.

Dil, anlamların kavranıp oluşturulması ve iletilmesi için öğrenilir. Aksi takdirde dil öğrenmeye gerek kalmazdı (Turan, ve Ege, 2003: 32). Kurallar öğretilerek dil öğretilmez. Kuramsal boyutta bilgiyi bilen bir öğretmenin doğrudan bu bilgiyi vermesinden ziyade uygulama yoluyla öğrencilerin bu bilgiyi almalarını sağlaması verimliliği artıracaktır. Bundan dolayı öğretmenin sınıfta alt yapıyı dersten önce hazırlayıp oluşturması, bu vasıta ile öğrencisini yönlendirmesi, öğrencinin yaparak-yaşıyarak öğrenmesini sağlaması ve kalıcılığı öğrenmeye zemin hazırlaması sağlanabilir. Öğretimde belirli bilgilerin ezberlenmesi kaçınılmazdır, ancak ezberin yerini araştırma, üretme, düşünme, karşılaştırma ve tartışmanın almasına yardımcı olunmalıdır (Darancık, 2008:4).

Yabancı dil öğretimi dört temel beceriyi kapsamasına rağmen tüm becerileri aynı anda kazandırmaya çalışmak hem zor hem de olanaksızdır. Aynı yöntem kullanılarak bu dört beceri kazandırılmaz. Bunun için de, yabancı dil öğretiminde farklı yöntemlerin bilinmesi ve amaca yönelik olarak kullanılması gereklidir. Demirel (1992: 37-42) dil öğretiminde kullanılan yöntemleri Çeviri (Translation), Doğrudan (Direct) Yöntemi, İkişel-dışel (Audiolingual) Yöntem, İkişel-görsel (Audiovisual) Yöntem, Bilişel öğrenme (Cognitive code) Yöntemi, İletişimsel (Communicative) Yöntem, Doğal Yaklaşım (Natural Approach) Yöntemi ve Tüm Fiziksel Tepki (Total Physical Response) Yöntemi olarak sıralamıştır. Bunlardan çeviri yöntemi dünyada ve ülkemizde hala en sık kullanılan yöntemlerden biridir.

Alternatif yöntemler arasında yabancı dil öğretimi için sessiz yol, esinlemeli yöntem ve danışmanlı dil öğrenme gibi hümanist yaklaşımlar yer alır (Can, 2004). Can (2004) bu yöntemlerin dilbilimden çok ruhsal bilimden esinlendiklerini ve dilin ve öğrenmenin duyuşsal yönlerine ağırlık verdiklerini belirtmiştir. Can'a (2004). Ona göre bu yöntemler bireyi bütün olarak alır, dilin öğrenildiği bağlamdan oluşarak korku ve endişeyi en alt düzeye indirgemeye çalışır ve bireysel güvenliği ön plana alırlar. Akar ve Yıldırım (2004: 12) geleneksel öğretim yöntemlerinden yapılandırmacı öğretim ortamlarına geçmenin çok da kolay bir süreç olmadığını, motivasyon ve öğrenmeye katkı sağladığı anladığı halde, bunun hem öğretmen adayları hem de öğretmen eğitimcilerine daha fazla yükümlükler getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca tek bir eğitim dersini yapılandırmacı bir uygulama ile yürütmenin zor olduğu, bu yaklaşımın tam olarak yürütülmesi için okul kültürünün köklü bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.

Yapılandırmacı Yaklaşımda Kullanılan Materyaller

“Yapılandırmacılık bağlamında yabancı dil öğrenme, öğrenenin kendiliğinden harekete geçen bilgi üreticisinin – yapılandırıcısının eylemidir. Yabancı dil öğretmenin de bu süreci gerçek ve karmaşık araç-gereçler üzerine öğrenenlerin dikkatlerini, birlikte çalışmaya, yöneltmesi ile desteklemesi gerekir. Bu şekilde yabancı olan dili, temsil ettiği kültürü ve yabancı yönlerini öğrenene yakınlıkla ve daha tanıdık bir hale getirmiş olur. Öğrenenler, önceden hazırlanmış ünitelerle öğrenmek yerine gerçek araç-gereçlerle gerçek dünyada karşılaşabilecekleri gibi doğrudan ilişki kurmuş olurlar. Buna ek olarak öğrenen, öğrenenlerin kendi özerkliklerini ve araç-gereç üzerindeki kontrollerini de desteklemiştir” (Brooks, 1999; Akt. The European Award for Languages, 2008: 6). Materyalin yapılandırmacı yaklaşıma göre görsel ve işitsel olarak sunumunda fiziksel donanımlara ihtiyaç vardır. İnternet bağlantısı olan bilgisayarlar, DVD'ler, film veya müzik CD'leri önemli yer tutmaktadır. Materyal seçerken de dili doğal ortamında öğrenmeyi sağlamak bağlamında gerçek hayattan, o dilin ait olduğu kültürden seçmek gereklidir. Çünkü hedef dili öğrenmek isteyen bireyler, o dilin konuşulduğu toplumda dili üretmek isteyeceklerdir. Bu yüzden bu kültürü tanımlarına yardımcı olunmalıdır.

Dilbilgisi, sözcük bilgisi, dinleme, okuma ve yazma olmak üzere farklı bölümlerin bulunduğu sanal sınıf uygulamaya yönelik kitaplar da öğrenci merkezliliğiyle yapılandırmacı yaklaşımın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler okullarda bilgisayar laboratuvarlarında kendi ihtiyaçlarıyla çalışmalarını yerine getirmekte, öğretmenler ders dışı bir zamanda da bu çalışmalarını bilgisayar ortamında değerlendirip, bireysel olarak öğrenciyi takip edebilmekte ve zaman sorunu olmaksızın öğrenciye dönüt verebilmektedir.

Seviyelerine uygun kitap ve hikâyelerle öğrencilerin evde de okuma alışkanlıklarını geliştirmeleri için yabancı dil öğretiminde başvurulan kaynaklardır. Bitirdikleri kitaplarla yönelik sunumlar hazırlatılıp derste sunum yapmaları sağlanabilir. Böylece konuşma, dinleme ve not alma becerileri desteklenir. Masallar, şarkılar ve şiirler de diğer başvurulan materyallerdendir.

Yabancı dil öğretiminde veya online öğretimde video konferansı ve bilgisayar konferansı gibi uzaktan eğitim uygulamalarından yararlanmak, öğrenmede birden çok yapılandırmacı araçların

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

uygulanmasına hizmet edebilir (2009). Yabancı dil derslerinin eğlenceli hareketli geçmesi önemlidir. Monoton bir ders sadece ders olarak kalır. Eğlenceli bir ders ise öğrenmeye teşvik eder. Bu yüzden yabancı dil derslerinde görsel-işitsel-dokunsal tüm becerilerin aktif kullanıldığı bir ders ortamının yaratılabilmesi, buna uygun da materyal seçilmesi amaçlanmalıdır.

Yapılandırmacı Yaklaşımında Öğrenciyi Değerlendirme

Yapılandırmacı yaklaşımda değerlendirme öğrenme süreci içinde yapılmalıdır. Değerlendirme için öncelikle öğrenme süreci içindeki etkinliklere katılım ve yapılacak görevlerin sonuçlandırılması gibi ilkeler belirlenmelidir. Değerlendirme ilkeleri ve bunların nasıl gerçekleştirileceği açık bir şekilde öğrenenlere öğrenme süreci bağında verilmelidir (Can, 2004).

Öğrencilerin dil bilgisini, sözcük bilgisini ve dil becerilerini ne kadar kullanabildiklerini ölçmek amacıyla kısa testler ve ana sınavlar da değerlendirmenin bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak öğrenenlerin sadece sınavlardan aldıkları puanlar değil, öğrenme sürecinde yaptıkları tüm etkinlikler değerlendirilerek akademik başarılarına yansıtılmaktadır (Kılıç, Karadeniz ve Karataş 2003: 156). Yabancı Dil Öğretimi'nde ölçme ve değerlendirme yapılırken okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerileri „dilde dört beceri“ esas alınmalıdır. Bu durumda her birinde farklı testlerin veya ölçme araçlarının kullanılması gereklidir. Demirel (1992: 132) dilde dört yeteneği test ederken bilişsel alanla ilgili kazandırılması istenilen hedefleri ve bu hedefleri öğrenmek için yapılan ölçme yöntemlerini şöyle sıralamıştır:

- Bilgi (mekanik olarak alınan); seçmeli ve çoktan seçmeli sorular,
- Anlama (anlamalı bir şekilde kavrama); değiştirme, tamamlama ve cloze test uygulamaları,
- Uygulama (iletim); soru- cevap, diyalog tamamlama ve mektup yazımı,
- Analiz; bir cümlelin analizin yazımı,
- Sentez; özet yazma veya hikaye yazma,
- Değerlendirme; eleştiri yazma

Yabancı dil öğrenme süreci içerisinde değerlendirme yaparken öğretmen gözlemleri, öğrenci çalışmalarının toplandığı portfolyolar, öğrencilerin öğrenme süreci içerisinde sorumlu oldukları ödev, proje, sunum gibi ürün değerlendirmeleri ve bireysel veya grup olarak sergiledikleri performanslarının değerlendirilmesi (tiyatro gösterisi, şiir veya müzik dinletisi gibi) başvurulan yöntemlerdir. Öğrencinin dil gelişimini süreç içerisinde değerlendirme öğrencilerin nasıl bir öğrenme öğretme ortamından geçtiğini, hangi konularda zorlandığını, zayıf ve iyi olduğu yanlarını öğretmen, öğrenci ve hatta velinin birlikte görmesine yardım eder. Bu yüzden değerlendirme bir sonuç değil eksik veya yanlışların kaynaklandığı sorunları fark edip üzerine gitme farkındalığı yaratan, fırsatlar sunan bir durumdur. Öğrenciye kendi öz değerlendirmesini yapma fırsatı sunulması, öğrencinin öğrenme süreci içerisinde daha çok sorumluluk almasına ve etkin olmasına yardım eder.

Sonuç

Ülkemizde yabancı dil öğrenimi, dünyadaki küresel gelişmelere de bağlı olarak, giderek daha çok önem kazanmakta ve okul programlarında ilköğretim birinci kademeye kadar yer verilmektedir. İngilizce öğrenilmesi hedeflenen yabancı diller arasında ağırlıklı bir yer tutmakta ve birinci sırada yer almaktadır. Gerek iş ve kariyer kaygısı gibi öncelikli sebeplerden gerekse turizm ve ekonomik hareketlilikten dolayı İngilizce öğrenmeye yoğun bir talep söz konusudur. Yabancı dil öğrenimine ilköğretim dördüncü sınıftan başladığı ve üniversite birinci sınıf da dâhil yaklaşık on yıllık bir zaman diliminin harcandığı dikkate alındığında, yeterince uzun ve pahalı bir süreç olduğu görülmektedir. Bütün bunlara rağmen yabancı dil öğretiminde istenilen hedeflere

Turkish Studies

ulaşılamadığı da açıktır. Bu durum daha çok yabancı dil öğretiminde genellikle geleneksel yöntem ve tekniklerin kullanılması, ağırlıklı olarak dilbilgisi yapılarının içlenmesi ve ders kitaplarının dışına çıkılmamasından kaynaklanmaktadır. Ama geleneksel yöntemleri yabancı dil öğretiminde tamamen dışarı atmak da doğru değildir. Bunun için amacı iyi seçmek gereklidir. Yabancı dilde geleneksel yöntemde daha çok öğretmen merkezli ve ders kitabında bulunan konuların düz anlatımı şeklinde veya kitapta konuyla ilgili verilen metni okuyup ona bağlı soruları cevaplandırma tarzında daha çok dilbilgisi kurallarını öğretmeye yönelik, konu dışına çıkma çabasını çocuklara tanımayan bir uygulama söz konusudur. Oysa yapılandırmacı öğrenme ortamı öğretmene daha zengin ve esnek bir sınıf ve ders ortamı sunmakta ve öğrenme-öğretme sürecinde oldukça zengin materyal çeşitliliği sağlamaktadır. Etkili bir yabancı dil öğrenimini gerçekleştirmede, güdüleyici bir şekilde dersi sunmayı bilen iyi bir öğretmene ihtiyaç vardır. İyi bir öğretmen, öğrencilerin yaratıcı deneyimlerini ortaya çıkarmada, ilgilerini harekete geçirmede etkin bir şekilde derse katılımlarını sağlayabilir. Bunun için öğrencinin kendisini rahatlıkla ifade edebileceği, utanmayacağı, motive edici ortamları yaratmayı öncelikle başarmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AITCHISON, John (1992), *Linguistics – Teach Yourself*, Hodder & Stoughton Ltd, London, Sydney, Auckland.
- AKAR, Hanife - YILDIRIM, Ali (2004), “**Oluşturmacı Öğretim Etkinliklerinin Sınıf Yönetimi Dersinde Kullanılması: Bir Eylem Araştırması**”, Sabancı Üniversitesi, Çi Örnekler Konferansı, 2004.
- ALKOVE, Linda D. - McCARTY, Betty Jo (1992), “**Plain talk: Recognizing Positivism and Constructivism in Practice**”, *Action in Teacher Education*. (ATE)- Nonthematic. C.14, S.2, s.16-22.
- BROOKS, Jacqueline Grennon ve BROOKS Martin G. (1993), *In Search of Understanding: The Case for Constructivist Classrooms*. Virginia USA, ASCD - Association for Supervision and Curriculum Development,
- BROWN, Douglas H. (1994), *Principles of Language Learning and Teaching*, Prentice-Hall International (UK) Limited, London,
- CHOMSKY, Noam (1975), *Reflections on Language*, Pantheon, New York, The U.S.A.
- CAN, Tuncer (2004) “**Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretmenlerinin Yetiştirilmesinde Kuram ve Uygulama Boyutuyla Oluşturmacı Yaklaşım**”, Yüksek Lisans Tez Çalışması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, İstanbul.
- CAN, Tuncer (2006), “**Oluşturmacılık ve Yabancı Dil Dersleri**”, *Eğitimde Çağdaş Yönelimler-3:Yapılandırmacılık ve Eğitime Yansımaları Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 29 Nisan 2006, s. 282-288.
- CAN, Tuncer (2009), “**Learning and Teaching Languages Online: A Constructivist Approach**”, *Novitas-ROYAL*, C. 3, S. 1, s. 60- 74.
- ÇELEBİ Mustafa Durmuş (2006), “**Türkiye’de Anadili Eğitimi ve Yabancı Dil Öğretimi**”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 21, s. 285- 307.
- DALEY, Barbara J (2001), “**Learning and Professional Practice: A Study of Four Professions**”, *American Association for Adult and Continuing Education*, C. 52, S.1, s. 39 -54.

- DARANCIK, Yasemin (2008), **“İkinci Yabancı Dil Öğretiminde Alternatif Yöntemlerin Almanca Edebi Metinlerle Uygulanması”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Eğitimi Bilim Dalı, Adana.
- DEMİREL, Özcan (1992), *ELT Methodology*, Pegem Akademi, Ankara.
- DEMİREL, Özcan (2002), *Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı*, Pegem Akademi, Ankara.
- DEMİREL, Özcan (2010), *Eğitimde Program Geliştirme – Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Akademi, Ankara.
- DERYAKULU, Deniz (2001), **“Yapıcı Öğrenme: Sınıfta Demokrasi”**, Eğitim Sen Yayınları, Ankara.
- DOĞANÇAY AKTUNA, Seran (1998), **“The Spread of English in Turkey and its Current Sociolinguistic Profile”**. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, C. 19, S. 1, s. 23-39.
- ERG, **“Öğretim Programları İnceleme ve Değerlendirme”** (2005), s. 1- 8.
http://su-erg.advancity.net/uploads/pdf/ogretim_programlari_inceleme_ozet.pdf 5Kasım 2010 tarihli erişim.
- ERSOY, Ali (2005), **“İlköğretim Bilgisayar Dersindeki Sınıf Yerleşim Düzeni ve Öğretmen Rolünün Yapılandırmacı Öğrenmeye Göre Değerlendirilmesi”**, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, C.4, S. 4, s.170- 181.
- FANSELOW, John F. (1992), *Contrasting Conversations – Activities for Exploring our Beliefs and Teaching Practices*, Longman, New York, The U. S. A.
- GÖMLEKSİZ, Mehmet Nuri Gömleksiz – BULUT, Çhami (2007), **“Yeni Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programının Uygulamadaki Etkinliğinin Değerlendirilmesi”**, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 32, s. 76-88.
- GÜLER, Gülten (2005), **“Avrupa Konseyi Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı ve Türkiye’de Yabancı Dil Öğretim Süreçleri”**, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, C.6, S.1, s. 90- 106.
- İGİK, Ali (2008), **“Yabancı Dil Eğitimimizdeki Yanlışlar Nereden Kaynaklanıyor?”**, *Journal of Language and Linguistic Studies*, C. 4, S. 2, s.15- 26.
- JOHNSON, Marie Genevieve (2004), **“ Constructivist Remediation: Correction in Context”**, *International Journal of Special Education*, C. 19, S. 1, s.72 – 88.
- KILIÇ, Ebru – KARADENİZ, girin – KARATAĞ, Serçin (2003), **“İnternet Destekli Yapıcı Öğrenme Ortamları”**, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2, s.149 – 160.
- LADO, Robert (1964), *Language Teaching: A Scientific Approach*. McGraw-Hill, Inc , The USA.
- MİRÇİĞİMAIL HAKKI (2000), **“Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Programı ve Avrupa Dil Portfolyosu Nedir?”**, <http://adp.meb.gov.tr/nedir.php> 10 Ocak 2011 tarihli erişim.
- OĞUZ, Aytunga (2009), **“An Evaluation of The Suitability of Practices in Teacher Training Programs for The Constructivism Depending on The Teacher Trainees’ Views”**, *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, C. 42, S.1, s.129 – 155.
- ÖZDEN, Yüksel (2002), *Sınıf İçinde Öğrenme Öğretme Ortamının Düzenlenmesi. Sınıf Yönetimi*. (Ed. Emin Karip). PegemA Yayıncılık, 1. Baskı, s. 38-73, Ankara.

- PRAWAT, Richard S. (1992), “**Teachers' Beliefs About Teaching and Learning: A Constructivist Perspective**”. American Journal of Education, C. 100, S.3, s. 354-395.
- REINFRIED, (Erfurt) Marcus. “**Can Radical Constructivism Achieve a Viable Basis For Foreign Language Teaching? - A Refutation of The 'Wolff-Wendt' Theorem**”, EEESE 8/2000, http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic20/marcus/8_2000.html 20 Kasım 2010 tarihli erişim.
- SENGER CEBECİ Hatice (2007), “**Yapılandırmacı Eğitim Yaklaşımları ve Bu Doğrultuda Hazırlanan Yeni Müfredat İlişkin Öğretmen Görüşleri (Kars ili örneği)**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- ŞAHİN, Çiğdem (2007), “**Yeni ilköğretim 1. Kademe Türkçe Programının Değerlendirilmesi**”, İlköğretim Online, C. 6, S2, s. 284-304.
- ŞAHİN, Hasan H. (2002), “**Yapılandırmacı Öğrenme**”, Yağadıkça Eğitim Dergisi, C. 74, S.75, s. 49-52.
- The European Award for Languages – The language label2006.
<http://ydyo.pau.edu.tr/Dosyalar/AVRUPA%20D%C4%B0L%20%C3%96D%C3%9CL%C3%9C%20%C3%87ER%C3%87EVES%C4%B0NDE.doc> 10 Ocak 2011 tarihli erişim.
- TURAN, Figen – EGE, Pınar (2003), “**Dil Sorunu Olan Çocuklar İçin Bütüncül Dil Yaklaşımı**”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, C. 4, S.1, s.31 – 43.
- WILSON, Brent G. (1997). Reflections on Constructivism and Instructional Design, Denver, Englewood Cliffs NJ. Educational Technology Publications,, USA.
- XIAO- YUN, Yan – ZHI –YANG, Zhou ve PEXING Dai (2007), “**Principled Eclecticism in College English Teaching in China**”. Asian EFL Journal, C. 17, S.1, s. 1- 38.
- YAPICI, Mehmet (2007), “**Yapılandırmacılık ve Sınıf**”, Eğitsel Yağantılar, <http://myapici.blogspot.com/2007/04/yaplandrmacik-ve-snf.html> 12 Kasım 2010 tarihli erişim.
- YÜCEL, Mukadder Seyhan (2006), “**Avrupa Ortak Başvuru Metni – Avrupa Dil Portföyü Eleştirel Bir Yaklaşım**”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.8, S.1, s. 110-122.

KIBRIS AĞIZLARINDA SEÇİLMİŞ BİR KOD: ‘nice’

Gürkan GÜMÜŞATAM*

ÖZET

Bu makalede, Kıbrıs ağızlarına özgü anlam ve kullanım alanı kazanmış ‘nice’ morfemi incelenmiştir. Öncelikle morfemin kullanım alanı ve cümledeki kiplik anlamları değerlendirilmiştir. Bunun ardından Türkiye Türkçesinden onu farklı kılan gramatikal kategori, yani türündeki değişim saptanmıştır. Böylelikle Kıbrıs ağızlarında ses açısından değişime uğramayan söz varlığının, bazen anlam bazen de görevce başkalaşmış olabileceği gerçeği dil ilişkisi bağlamında vurgulanmıştır. Kıbrıs ağızları üzerine yapılan çalışmaların sadece ses veya biçim incelemesine yönelik oluşunun yetersiz kaldığı, dil ilişkilerinin bu morfem örneğinde göz önünde bulundurulması gereği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs ağızları, ‘nice’, kiplik anlam, dil ilişkileri, kod kopyalama...

THE SELECTIVE CODE OF TURKISH CYPRIOT DIALECTS: ‘nice’

ABSTRACT

In this article, the meaning and use of specific areas of Cyprus have won the mouth ‘nice’ word is researched. First, the use of words and sentences were evaluated by means of kiplik. What makes it different from this, then Turkey Turkish gramatikal category, revealed that type of change. Thus, Turkish cypriot dialect, the sound does not vary in terms of assets, sometimes word meaning task sometimes others may have been the real highlight. Only phonetic format of the work on dialects or inadequate to establish for review that was put in the word example.

Key Words: Turkish Cypriot dialect, ‘nice’, mode meaning, language contact, code copying...

GİRİŞ

TaÇdığı özellikler dolayısıyla Türkiye Türkçesinin (TT) ağızlarından biri olan Kıbrıs ağızları (KA) bu gruptaki diğer ağız gruplarıyla ortak özelliklere sahiptir Ancak, aynı dil birliğine bağlı, fakat ayrı coğrafyada gelişimini sürdüren bu ağızda dil ilişkileri sonucu birtakım değİneler teÇekköl etmiÇir. Dil ilişkileri neticesinde KA’da Rumca, İngilizce; Çalyanca¹ vb. gibi dillerin doğrudan veya dolaylı tesirleri değİneleri beraberinde getirmiÇir. Değİnelerin fonetik düzeyden,

* Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi. El-mek: gurkan.gumusatam@emu.edu.tr

¹ KA’da Çalyancanın etkileri için bk. Chirli ve Pehlivan (2009).

söz dizimine; anlam biliminden söz varlığına değin ayrı ayrı boyutlardaki dil ilişkilerini düzenlediğini görüyoruz.

Esasen dil ilişkileri sonucu değişimler sadece KA'ya özgü değildir. Birçok Türk dilinde dil ilişkileri değişimlere yol açmıştır. Hint-Avrupa dillerinin Türk dilleri üzerindeki etkileri dil ilişkileri açısından günümüzde araştırmacıların ilgisini çeken, üzerinde durdukları konulardan biridir².

Biz bu incelemede KA üzerinde çalışan araştırmacıların gözünden kaçmılgili çekici bir morfemden, „nice“den hareket ederek dil ilişkileri sonucu ilgili morfemdeki değişimleri ele alacağız. Biçimce „nice“ yanında kimi zaman „nicem/nicek/neççe“³ gibi varyantlarını tespit ettiğimiz morfemin KA'da, yazı dilinde kullanılmayan genişlemiç biçimlerini saymazsak, görünümü hemen hemen yazı diliyle aynıdır.

Bugüne kadar KA üzerinde yapılan çalışmalar bu ağzın ses ve biçim bilgisi üzerinde yoğunlaşmıştır. KA'nın cümle yapısı ve anlam bilimi özellikleriyse yeterince değerlendirilmemiştir, dil ilişkileri pek fazla ele alınmamıştır. Sonuç olarak sesçe bir değişime uğramayan kimi morfemlerin biçim ve anlamca yazı dilinden farklı kullanımları saptanamamıştır. Bu morfemlerden biri de TT'den farklı anlam ve görevlerle kullanılan „nice“dir.

KA'nın genel söz varlığı üzerine yapılmıGayrı ayrı sözlük çalışmaları⁴ olmasına rağmen üstte belirttiğimiz nedenlerle „nice“ye bu sözlüklerde yer verilmez.

Yazı dilinde „nice“ biçiminde, tek çekimli olan ve daha çok belirsizlik ifade eden morfem, Eski Türkçe döneminde „ne“ sorma kelimesi ile +ça ektik ekinin birleşim kaynağıyla oluşmuştur (Sarıkaya 2008: 548).

Bilindiği gibi yazı dilinde “1. kaç, ne kadar; 2. birçok; 3. nasıl; 4. uzun süreden beri.” (Akalin ve diğ., 2005) olmak üzere „nice“nin dört ayrı sözlük anlamı vardır.

KA'da „nice“nin üstte sıraladığımız anlamlarla kullanımı yaygın değildir. Anlam değişimine uğrayan morfem, çoğunlukla „güyâ, sanki“ manasıyla yaygındır. Bu morfemin nadiren, „birçok“ anlamıyla kullanıldığı da görülür:

“Daha neççe senelere yetmişin.” (Yorgancıoğlu 2000: 336)

“nice adda nice uyannarı gidmeg” (Gümüştam 2006: 194)

Dikkat edilirse ilgili morfem belirlenen örneklerden ilkinde bir dua, ikincideyse deyim olan kalıplaşmış söz öbekleri içindedir. Bu durum „nice“nin TT'deki „birçok“ anlamıyla KA'da ancak kalıplaşmış yapılar da varlığını sürdürdüğünü ortaya koyar.

TT'nin ağızları içinde „nice“nin KA'ya özgü anlam ve kullanımları yoktur; KA'da bu morfem TT'de görülmeyen türden yapısal değişimlere uğramıştır. KA'nın ayrı dil ailesinden dillerle ilişkisi de cümle yapısında köklü yapısal değişimleri getirmiş, cümlede bunu gerçekleştirecek görevler bazı morfemlere yüklenmiştir. Bu morfemlerden biri de incelemeye konu olan „nice“dir. Cümleye farklı kiplik anlamlar kattığı gibi taşıdığı sözlük anlamlarıyla da değişiklik gösteren morfemin, KA'da bu anlam ve kiplik görevlerle kullanılır:

² Türk dillerinde dil ilişkilerinden kaynaklanan yapısal değişiklikler Csátó 1994'te Karaimce, Menz 1999'da Gagauzca, Brendemoen 1999'da Karadeniz'de konulan Türkçe, Erdal 2002'de Kıpçakça, Çelebi 2010'da ise Kıbrıs ağızları temel alınarak değerlendirilmiştir.

³ Bugün ilgili biçim yaygınlığını yitirmiştir.

⁴ Hakeri, Bener Hakkı, (2003), *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Gazimağusa, Suna ve Ata Atun Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını:8; Kabataş Orhan (2007), *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa Öncü Basımevi; Gökçeoğlu, Mustafa, (2008), *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye GÖ Bkası Yay.

I. Sözlük anlamlarıyla 'nice':

a. sanki: Bu morfemin kullanım sıklığı açısından en yaygın anlamı budur.

Bir kiÇyi, iğ yadırgamak için cümlede „nice“ görev alabilmektedir. Böyle cümlelerde kiplik anlamı veren „nice“ standart dildeki „sanki, -mİĞgibi“ anlamındadır. Gerçekte olmayan bir Ėyi vurgulamak, buna tepki göstermek veya yadırgama belirtmek için „nice“ cümlede bir yön veren gibi kullanılabilir.

Nice da dogdordur. (Sanki de doktordur! „Kendini doktor sanıyor! Kendini doktormuğgibi görüyor“)

Nice da ağşam oldu da yakdı lambayı. (Sanki de akĖan oldu, ıĖĖı açıyor. AkĖan olmadan ıĖĖı açtı. AkĖan olmuğgibi ıĖĖı yaktı.)

Goncoloz'udu nicem da gördüğüm. (Sanki de gördüğüm Goncoloz'du.)

Mübarek babudsaydı⁵ nicek da. (Mübarek, sanki de babutsaydı.)

Arsızlık eder nice da yeycek hepsini. (Aç gözlülük yapıyor, sanki de hepsini yiyebilecek/ Aç gözlülük yapsa da hepsini yiyemez/ Hepsini yemesi mümkün değil, ama yine de yemek için uğrağyor.)

Gene başladı söylensin, yemeycek nice da. (Yine söylenmeye baçadı; sanki de yemeğini yemeyecek/Söylense de yemeğini yiyecek/Yiyecek olmasına rağmen söylenmeye baçadı)

Gel desam geleceydi nice. (Gel desem de gelmeyecekti/Gel desem de sanki gelecekti/Kendi isterse gelecek.)

b. 'güyâ, sözüm ona' anlamıyla:

Bizi da nice cumağa pazarına götürecek. (Bizi de sözüm ona Cuma Pazarı'na götürcek.)

Nice gelecek da beraber gideceyik Hasannara. (Güya gelecek de Hasanlara birlikte gideceğiz.)

Gerçekleğme olasılığı zayıf olan durumları bildirmek için „nice“nin görev üstlendiğini görüyoruz. Bu cümlelerde henüz gerçekleğmemiğbir durum üçüncü kiğye aktarılıyor. Üçüncü kiğye birinci kiğnin bir vaatte bulunduğu aktarılmıştır. Aktarmayı yapan kiğnin naklettiği bilgiden kuÇlu yaşadığı yine aynı yapıdan çıkmaktadır.

c. 'nasıl oldu' anlamıyla:

Standart dilde „nice“ sıfat ve zarf olmak üzere iki ayrı sözcük türünde kullanılır:

Sıfat olarak: „1. kaç, ne kadar; 2. birçok“ anlamlarındadır.

Zarf olarak: „1. nasıl; 2. uzun süreden beri“ anlamlarındadır.

KA'da „nice“nin üstte sıralanan sıfat iğveli anlamları birkaç istisna hariç unutulmuştır. Zarf olaraksa sadece „nasıl“ anlamı korunmuştır. Bu sözün cümleye kattığı kiplik anlamlar çoğunlukla görevini „nice“ üzerine yüklemektedir. Ancak „nasıl“ morfeminin birçok anlamı olmasına karşın, bunlar içinden (nasıl ol-) yapısında dar bir kullanımı „nice“ üzerine alır. Bir Ėyin yapılışna karşıduyulan hayreti bildirmek için görev üstlenir:

Nicesina da oldu yer yemeyini? (Nasıl oldu da yemeğini yiyor?)

⁵ Firavun inciri.

Nicelerina da çıgdılar dışarı gezsinner? (Nasıl oldu da gezmek için dışarı çıktılar?)

Nicesine oldu yıkar çamaşırları? (Çamaşırları nasıl oldu da yıkıyor?)

Üstte görülen örneklerde „nasıl oldu...” manasındaki morfem, cümleye önemli bir kiplik anlam katar. Bu da Çıkmılık, hayret ve yadırgamadır. Karğıdaki kiğinin eylemiyle konuğua, yağıdığı Çıkmılığı yine kendisiyle birlikte olaya Çıktı olmuğüçüncü Çıksa bildirir. Anlatımın esası da bu çerçevede oluğturulur.

Bu tür cümle yapısında „nice”nin yalnız değil çekimli biçimi (nicesine oldu/ nicelerine oldu) görev alır. Öteki cümle formlarına göre bunlarda yükselen bir vurgu vardır.

Üstteki formdan ayrı olarak nice bir sözeylem olarak da KA”da görev alır. Çıktıvı değığnesine rağmen tağıdığı kiplik anlamda bir değığne olmaz:

Nicesine oldu?

d. ‘hani’ anlamıyla:

KA”da da karğıdakine bildiğini yeniden hatırlatmak için görev alabilen „nice” bu anlamını „hani”den ödünçlemiğtir. Böylelikle artğönderim, KA”da „hani” ve „nice” arasında nöbetleğe yapılır. Morfemin bu anlamı kazanmasında ona „ki” bağlacı yardımcıdır:

Nice ki dediydi ya gidelim gabul edmemiş. (Hani gidelim demiğmiğti ya kabul etmemiğ.

Nice ders çalışacaydın? N’oldu? (Hani sen ders çalışığaktın? ğimdi ne oldu?)

II. Söcük türü olarak ‘nice’:

Yazı dilinde sıfat ve zarf olarak kullanılan „nice”nin KA”da sıfat göreviyle kullanımı genellikle yoktur⁶. Sözcük türü olarak çoğunlukla zarf iğevindeki morfem, bazen zamir („ne” anlamında) bazen de bağlaç olarak kullanılabilir. Ayrıca sözeylem olarak konuğuaa karğı o andaki tepkiyi gösteren „nice”, ünlem de olabilmektedir.

Zarf olarak:

KA”da kullanım sıklığına bakılarak „nice”nin en çok zarf göreviyle kullanım bulduğıu anlağılır. Artğönderimsel bir anlamı üzerine alan morfem, eylemin niteliğini bildirebilmekte, onu soru kavramları bakımından etkileyebilmektedir:

N’olacak nice yersan sen da?

Bağlaç olarak:

Yazı dilinde bu morfemin bağlaç görevi yoktur. KA”daysa birbiriyle anlam bakımından iliğkili olan iki cümlede yan cümleyi ana cümleye bağlayan bağlayıcı unsur olarak kullanımı dikkat çekicidir.

Bağılı birleğk cümleler kurulurken „nice” yazı dilindeki „ki” bağlacı gibi görev üstlenmekte, yan cümleyi ana cümleye bağlamaktadır. Yazı dilinde ilgili morfemin böyle bir görevi yoktur. Yan cümlede yer alan „nice” onu neden, sonuç veya açıklama bildirmek üzere temel cümleye bağlar:

Ne ğavesi? Geldi otururabildi nice içsin gave! (Ne kahvesi? Gelip oturabildi mi ki kahve içsin.)

Kimi zaman „nice” cümlede bir zarf-fiil eki veya zarf gibi kullanılmakta ve kendine bağladığı cümleyi ana cümlelerin belirteci durumuna sokmaktadır:

⁶ Sıfat olarak ancak, kalıplağmığdeyim, dua gibi birkaç örnekte görülebilir.

İlk işdiydım oşu genni, nice da zehiridi. (Onu, ilk kez içtiğimde sanki de zehiridi / Onu ilk kez içtiğim zaman zehirmiğ gibi sanmığtm.

Ünlem olarak:

KA'da konuğın söze karğıo andaki tepkiyi gösteren bir morfem olarak „nice“, ünlem de olabilmektedir:

Nice ya!

Adıl olarak:

Üzerine iyelik eki alan morfem birçoğu/birçokları vb. gibi anlam kazanmakta, iğ yapanın sayıca belirsiz bir çokluğa sahip olduğunu iletmektedir. Böylelikle ilgili morfemin türü yazı dilindeki gibi adıl (belirsiz) olmuğ olur:

Niceleri isdedi genni da vermediler, sovra da galdı kalyurgas.

Nicesi giddi Urumunan çalışsın da edemedi.

III. Kiplik işlevleri ve cümlede üstlendiği diğer fonksiyonlarla 'nice':

Cümlede kiplik anlamı belirleyen tek unsur eyleme gelen bildirme veya tasarlama kiplerine bağlı değildir. Kişisel tutum belirleyicileri olarak birçok edat/bağlaç vb. de Türkçede görev almakta, yüklem bildirdiği yargıya kiplik anlamlar kazandırmaktadır. KA'da da „nice“ bu türden kiplik iğlevlerle cümlede görev alır. Bačka bir deyiğ KA'da cümleye kiplik anlam katan kişisel tutum belirleyicilerden biri de „nice“dir. Ancak KA'da kip unsurlarının oluşmasında dil ilişkileri de göz ardı edilmemelidir. Dil ilişkileri sonucu KA'daki cümle yapısının değışmesi, yeni anlatım yollarının geliştirilmesi yeni durum belirleyicilerine ihtiyaç doğurmuğtur. Bu ihtiyacın sonucunda „nice“ye ı kip ve görevler yüklenmiğtir⁷:

III.1. Şaşma, hayret ve yadırgama:

Şaşma-hayret:

Yapılmasına pek rastlanmayan ancak gerçekleşmesi beklenen bir durum meydana geldiğinde duyulan ığıklığı anlatmak için „nice“ görev alabilmektedir:

Nicesina da oldu yer yemeyini! (Nasıl oldu da yemeğini yiyor!)

Nicelerina da çıgdılar dışarı gezsinner! (Nasıl oldu da gezmek için dığai çıktılar!)

Nicesine oldu yıkar çamaşırları. (Çamaşırları nasıl oldu da yıkıyor.)

Yadırgama:

İlk işdiydım oşu genni, nice da zehiridi. (Onu, ilk kez içtiğimde sanki de zehiridi / Onu ilk kez içtiğimde zehirmiğ gibi sandım.

Yan cümleyi ana cümleye bağlayan „nice“, (kendinden önceki diğer tutum belirleyicisi „ilk“ sözüyle birlikte) üstteki cümlede aynı zamanda kişisel tutumun belirtilmesinde de görev üstlenmiğtir. Konuğın kiğ dinleyene ilk kez denediği bir öye o anda alığınamasını, onu yadırgamasını „nice“nin yardımıyla yansıtmığ.

⁷ Johanson, dil ilişkilerinde alıcı ve verici durumda olan dillerden gerçekte hiçbir eyin alınıp verilmediğini, bir dile ait kod öğelerinin bir başka dilin kodu içerisine kopya edildiğini ifade etmektedir (2007, 33).

III.2. Olumsuzluk-olmazlık:

Bir Çeyin gerçekteÇmeyeceğini karÇındakine bildirmek ve bu yolla onu uyarmak için cümlede „nice“ yön veren unsur olabilir:

Nice da gelecek. Boşuna durub da bekley! (Sanki de gelecek. DurmuÇ boÇı boÇuna bekliyorsun. / Gelmeyecek, boÇunadurub bekliyorsun!)

Nice okuyacak hepsini da inanın genne. (Hepsini okuyabileceğine inanma, okuyamaz! / Sanki de hepsini okuyacak, ona inanma.)

Nice olur? (Olmaz! / Sanki olur?)

Üstteki cümlelerde yüklem görevindeki eylem hep olumludur. Yargıya olumsuzluk kazandıran „nice“ idi. Aksi hâlde, yani yüklem olumsuz olduğu durumda, cümlelerin kazandığı yargı olumluya dönüşmektedir. Bir başka söylemle bir araya gelen iki olumsuz, olumlu yargı bildirir. Böylelikle gerçekteÇmeme olasılığı zayıf olan bir kavramın bildirimiyle karÇı karÇıya kalınıyor:

Nice da yemeycek. Gene da burun gıvrır. (T.T. Sanki de yemeyecek. Yine de burun büküyor.)

TT'de bu cümlelerin karÇılığı parantez içinde verilen biçimdedir. Dikkat edilirse hem KA'da hem de TT'de çıkan anlam (Yiyecek...) olumludur.

Yapılacağı önceden konuÇulup bildirilmişkararlaÇırılmışbir iÇin olmayıÇını aktarmak için de „nice“nin kullanımıyla karÇılaÇılır. Bu tür cümlelerde olumsuzluk daha arka plana itilmekte, önceden söylenenin gerçekteÇmeyiÇiöne çıkarılmaya çalışılmaktadır:

Nicek geleceyim dediyidi; n'oldu da gelmedi bilmem.

Sabahdan nice erken gakacam demişmişidi; her ne halisa gakamamış.

Türkçede zarf-fiil, isim-fiil ve sıfat-fiil iÇevli bir çok yan cümlelerin bağımsız yapılarla ifade edilmesi yönüyle KA kendine özgü karakterler ortaya koymaktadır. Olumsuzluk için olumsuzluk eki yanında „yok“, „yarmada“ ve „yok nice“ gibi kalıplarla olumsuzluk bildiren cümle tipi kurulması dil iliÇkilerinin bir sonucu olarak seçilen kopyalardır (Çelebi 2010, 208). KA'da „yok nice“ yapısının cümleye olumsuzluk anlamı kattığını tespit eden Çelebi, bu türden örneklerin ancak emir, belirli geçmişzaman ve öğrenilen geçmişzamanda çekimlenen cümlelerde olacağını bildirir (Çelebi 2010, 208):

Yok nice severdi bizi. (Hayır, bizi sevmezdi) (Çelebi 2010, 208)

Aynı yapı KA'da gerekliliğin olumsuzunu yapmak için de görev alır:

Yok nice dövesin genni. (Hayır, onu dövmemelisin). (Çelebi 2010, 208)

TT'nin ağızlarından sadece KA'da görülen bu olumsuz cümle yapılarına Gagavuzcada da rastlanır. Gagavuzcada da „nice“ morfeminin dil iliÇkileri sonucu TT'nin diğer ağızlarında görülmeyen yeni bir görev kazandığını anlıyoruz. Buna göre Gagavuzcada olumsuzluk „yok nice“ kalıbıyla yapılabilmektedir: *yok nižä batırmaa – batır-a-maz* (Menz 1999, 35).

III.3. Küçümseme, tersleme, sitem:

Molohiya var nicek da yapacak yemeyini! (Molohiya var sanki de yemeğini yapacak.)

Ödeyceydi nice Zühre gadın seni da boşuna durduñ begley!

Yazı dilinde „sanki“nin aldığı görevi, KA'da „nice“ üstelenebilir. Yukarıdaki cümlelerde gerçeğe geçmeyecek bir şeyin olmasını bekleyeni uyarmak, onu terslemek için „nice“ kişisel tutumu öne çıkaracak kiplik iğvedir.

Belli bir iğgirmiçolan kişiyi, o konuda yetersiz gördüğünü aktarmak, küçümsemek, sitem bildirmek için konuğan, bunu alttaki cümlelerde, yine „nice“ ile gerçeğe geçirmiştir:

Nice da mamur edeceediñ genni! (Bunu yapmak sanki sana kaldı! / Onu sanki de sen mamur yapacaktın!)

Ma nicek da dünyayı sen gurtaracaydın! (Dünyayı kurtarmak sanki sana kaldı!)

Niceye geryeyidi yapasın hellimliyi! (Hellimli yapmak neyine gerekti sanki!)

Yazı dilinde ml/mU soru ekinin iki ayrı görevi vardır. Bunlardan temel olan cümleye soru anlamı katmaktır. İkinciye yardımcı cümleyi ana cümleye neden, sonuç veya açıklama bildirecek biçimde bağlamaktır. KA'da soru ekinin kullanım alanı oldukça dardır. Bu görev cümlede vurgu aracılığıyla gerçeğe geçirilmektedir. Üstteki cümlelerin tümünde küçümseme/ tersleme/ sitem duygusunu bildirmek için „nice“ kullanılmıştır. Morfemin cümleye verdiği bu anlamını ise soru cümlesindeki gibi vurgu desteklemiştir. Ancak, bu cümlelerde cevap alma amacı yoktur. Temel iğev küçümseme, sitem veya tersleme olduğu için ünlem cümleleri meydana gelmiştir.

III.4. Güvensizlik, kuşku, endişe, inanmak istememe:

Güvenmeme, inanmama, inanmak istememe:

Beni çalışdıracaymış nice sınava.

Nice hepsimizi da özleyceymiş Londura'da.

Tarlayı gendi süreceymiş nicem.

Endişe, kuşku:

Niceyimiş gözegleycek çocukları da gireceğler deñize. Duy dak inanma.

Sallar oşu genni öyle, düşürecek nicem da yere zannederim.

Örneklerde konuğan, üçüncü şahsa, kendine söylenen şeyi gerçeğe geçmeyecek bir vaat olarak bildiriyor. Bunun için de „nice“nin yardımına başvurmuştur. Cümlelerdeki gelecek zaman bildirme kipine bu anlamı katan, başka bir deyişle konuğanın söylemdeki tutumunu segileyen „nice“dir.

Gelecek zamanın rivayete dayalı anlatımıyla cümleye katılan anlam, konuğanın tutumunu belirlemede „nice“nin etkisindedir. –mçğın nice üzerine kayabilmesi de bunu doğrular.

KA'ya özgü olan yukarıdaki kullanımlarda birinci kişinin ağızından bilgi üçüncü kişiye aktarılmıştır. Aktaran kişiye bu esnadaki kendi ruh hâlini söyleme „nice“ sayesinde verilebilmektedir.

Örneklerden de görüleceği gibi cümleler genellikle (nice + fiil+ gelecek zaman+ gelecek zamanın rivayeti...) yapısındadır.

III.5. Neden-sonuç gösterme, neden olanı veya onun neden olmadığını bildirme:

Bir şeyin gerçeğe geçmemesinin nedenini geçmişteki bir sebebe bağlayarak anlatmak için de KA'da „nice“nin kullanılabildiğini görürüz. Anlam bakımından birbirleriyle ilgili cümleleri (yan cümle + nice + ana cümle) birbirine bağlayan „nice“, „sanki/ ki/ mı ki/ çünkü/ -den dolayı, -dığı için) iğevlerindedir.

Yağmur yağdı nice da biteceydi ekinner. (Yağmur yağmadığı için ekinler de bitmedi/Sanki yağmur yağdı da ekinler bitecekti/Yağmur yağdı mı ki ekinler bitsin.)

Ne gavesi? Geldi otururabildi nice içsin gave. (Ne kahvesi? Gelip oturabildi mi ki kahve içsin.)

Üstte verilen cümlelerde bir Çeyin oluşumuna neyin sebep olduğunu anlatan cümle formları vardı. Bunu sağlayan cümledeki diğer unsurlarla beraber „nice“ydi. Fakat „nice“ tam tersini, yani yan cümleyi ana cümleye bağlarken bir Çeyin oluşumunda onun neden olmadığını da bildirebilir:

Nice yağmur yağdı da biddi ekinner, biz sovardık genneri. (Ekinler yağmur yağdığı için değil, biz suladığımız için bitti. / Ekinler **sanki** yağmur yağdığı için **mi** bitti...)

III.6. Rivayet:

KA'da duyulan bir Çeyin aktarımı için „jimiÇ“ (Demir 2009: 113) çek Çekilde kullanılmakla beraber, genişlemiÇkatmerli birleÇk çekimler ve „nice“ de kullanılır. AÇğıdaki örneklerde „jimiÇ“ yerine „nice“ kullanılmıÇtır:

Öteğe gün “Mesarga”ya gidecem” dedi nicek. (Geçen gün Mesarya”ya gideceğim demiş.)

Yarın nicek yağmur yağacak. (Yarın güya yağmur yağacakmış)

Dikkat edildiği gibi rivayet edilen Çey geleceğe yöneliktir. O yüzden de cümlelerin yüklemi hep gelecek zaman kipiyle çekimlenmiÇtır. BaÇka bir deyiÇte duyulan Çeyin aktarımı „nice“nin gelecek zamanda çekimlenmiÇ yüklem görevindeki eyleme bağlanmasıyla mümkün olmuÇtır.

Bu cümlelerde konuÇan kiÇi duyduğunu üçüncü bir Çansa aktarmaktadır. Aktarılan söz, aktaran ve dinleyen için önem taÇırken sözü söyleyen „jimiÇ“ olduğu gibi (Demir 2009: 113) arka plana itilmiÇtır; o çok da önemli değildir.

X *Yarın nicek yağmur yağacak.* (Güya, yarın yağmur yağacakmıÇ.)

Y *Yarınımış yağmur yağacak.* (Yarın yağmur yağacakmıÇ)

Görüldüğü gibi her iki cümlede de önemli olan yağmurun yağacak olduğunu kimin söylediği değil, yağmurun yağacak olmasıdır. Ancak „jimiÇ“den farklı olarak bu tür cümlelerde „nice“, aktarılan bilginin tutarlılığıyla ilgili daha güçlü bir belirsizlik ve Çüple ifade eder. BaÇka bir deyiÇte duyduğu sözü karÇya aktaran kiÇ, ayrıca buna inanmadığını da bildirir. Buna göre üstteki X cümlesinden iki yargı çıkar: (Yarın, ona/onlara göre yağmur yağabilir; ama ben buna inanmıyorum.)

III.7. Dikkat çekme, uyarma:

Soru cümlelerinde belirtilen konuya ilgi çekmek veya uyarıda bulunmak için „sanki“nin üstlendiği kiplik görevi, KA'da „nice“ de yapabilmektedir. Böylelikle bu tür cümlelerde Çat ve istek kipi „nice“nin yönlendirmesiyle kiÇşel tutumu yeni bir yöne taÇımıÇ olur:

N'olacaydı nice onu da çağırsaydın? (Onu da çağırsaydın ne olurdu ki sanki?)

N'apacak nice dağ orkan söyleyesin? (Ne yapacak ki sanki, söylemekten korkuyorsun.)

N'olacak nice yersan sen da? (Sen de yersen ne olur ki sanki?)

Üstteki örneklerde „ki“ bağlacının görevini üstlenerek ana cümleyi yan cümleye bağlayan „nice“ yakınma, kınama, yapılanın kötü olduğunu yapana bildirme gibi maksatlarla soru cümlelerinde görev almıÇtır. KonuÇan kiÇıkarÇdakini uyarır veya ona yakınırken aynı zamanda gerçekteÇmesini arzuladığı, istediği bir Çeye dikkati çekiyor. Dikkat edilirse bu cümlelerde önce ana cümle, sonra yan cümle gelmiÇtır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

III.8. Belirsizlik:

Bu morfem üzerine bir belirsizlik anlamı almaktadır. Aslında bu yönüyle TT ile anlamca benzer. Fakat TT'deki belirsizlik çoğunlukla bir Çeyin sayısı, miktarı, süresi ile ilgiliyken KA'da geleceğe yönelik gerçekleñmemiñ bir durumla, oluñ veya kılıñla ilgilidir:

Yarın nicek yağmur yağacak.

III.9. Vaat:

Birinci kiñnin ağzından duyulan bir vaati üçüncü kiñye aktarırken cümlede kiñşel tutumu „nice“ belirleyebilir. Bu tür cümlelerde geleceğe yönelik olan; henüz gerçekleñmemiñ bir eylem üçüncü Çansa adeta rivayet yoluyla vaat edilmektedir:

Bizi da nice cumağa pazarına götürecek. (Bizi de sözüm ona Cuma Pazarı'na götürecekm[miñ])

Nice gelecek da beraber gideceyik Hasannara. (Güya gelecek[miñ]de Hasanlara birlikte gideceğiz.)

III.10. Anımsatmak:

Nice ki dediği ya gidelim kabul edmemiş. (Hani gidelim demiñmiñt ya kabul etmemiñ.)

Üstteki örnekte „nice“ kendinden sonra gelen „ki“ bağlacıyla birleñmiñtr. Böylelikle yan cümle ana cümleye (Nice + ...dİydİ/dUydU + ya ...) bağlanmıñtr. Bu, birleñk cümleye yeni bir de kiplik anlam katmıñtr. Buna göre karñdakinin daha önceden bildiği bir Çey ona tekrardan hatırlatılmaktadır.

KA'da „nice“, yazı dilindeki „hani“nin kimi görevlerini üzerine alabilmektedir. Bu örnekte söylenenin aksinin yapılması veya söylenmesi durumunda, konuñna kiñ karñdakine bunu sitem yollu (soru cümlesi biçiminde) anımsatmıñtr:

-Doydum.

-Hani ne yedin?

-Nice garnın acıydıydı? (Doydum. Ne yedin ki? Hani karnın acıkmıñt?)

IV. Sözeylem olarak 'nice':

Türkçede kip çok yönlü bir ulamdır. Kipin anlaşılmasında salt arıtılmıñcümlelerin değil, sözcelerin vb. de göz önüne alınmasında yarar vardır (Kocaman 1983: 85).

Bir dilin söz varlığında kiñler arası iletişimde alışkanlık hâlinde kullanılan, dilin toplumsal kullanımına göre farklılık gösterebilen ve ait olduğu toplumun, kültürel yapısını, dünya görüşünü ve fertlerinin birbirlerine karñıolan tavırlarını sergileyen, İngilizce speech act sözünün karñlığı olarak Türkçede iliñli sözleri, kalıp sözler, sözeylem, konuñna aktı, söz edimi gibi terimlerle ifade edilmektedir (Dilek 2007:40).

KA'ya özgü sözeylemler içinde „nice“ yardımıyla kurulmuñlar da vardır. Söylenen söze karñı tersleme bildirmek, kınamak, eleñirmek gibi amaçlarla kullanılan „nice“ ile kurulmuñ bañlıca sözeylemler şunlardır:

Nice ya!

Nicesine oldu?

Nicesine da oldu?

Nicelerine!

Nicesine!

Nicesine da!

Nicesi!

SONUÇ

ğimdiye kadar sıralananlarla KA'ya özgü, TT ağzıları içindeki bilinen biçim ve görevlerinden farklı kullanıma sahip bir morfem incelenmiştir. Sesçe değişime uğramamasına rağmen anlamca bakıldığında bu morfemin üstlendiği kiplik iğlevler yanında cümlede bir kurucu öge olarak da kullanıldığı saptanmıştır.

KA'da söz konusu morfemin anlam ve görevce değişiminin nedeni dil ilişkileridir. Bir çeğit kod kopyalama sonucunda (Johanson 2007, 33) TT'nin diğer ağzılarında ve Türkçenin tarihî devrelerinde görülmeyen anlam ve görevler bu morfeme yüklenmiştir. Johanson'a göre ağır sosyal baskı altında, tipolojik açıdan çok farklı ögeler bile kopyalanabilmekte, bu yolla diller ses ve söz dizimi açısından çeğitici oranda değişebilmektedir. göyle ki, dilbilgisel ögeler, akraba olmayan veya tipolojik açıdan farklı diller arasında da ödünçlenebilmekte ve dillerdeki ilişkiye bağlı değişimler son derece derin olabileceği gibi dil yapısının her basamağıyla da ilgili olabilmektedir (Çelebi 2010, 7).

İncelemeye konu olan morfeminin dil ilişkileri sonucu TT'nin diğer ağzılarında görülmeyen yeni bir görev kazanması İndo-Germen dillerin etkisine bağlanmalıdır. KA'nın ilişkiye geçtiği Rumca, İngilizce; Çalyanca vb. diller bu morfemdeki değişimi beraberinde getirmiştir. Paralel yapı, anlam ve dizgiye sahip Çı örnek cümleler bu ilişkiyi göstermektedir:

KA: *Beni çalışdıracaymı nice sına* .

İng.: Me to run the **so-called** examination;

Rumca: μου για να πρέξει **το λεγόμενο** εξέταση (mou gia na tréxei **to legómeno** exétasi)

Örneklerden de anlaşıldığı gibi yeni bir söz dizimi kazanan KA'da bu cümle yapılarının kaynağı Rumca, İngilizce gibi İndo-Germen dillerdir.

Aynı morfemin Gagavuzca'da da Fin-Ugor dillerindeki etki sonucu benzer değişimlere uğraması ve cümlede üstlendiği görev de bunu doğrulamaktadır. İnceleme sırasında örnek verilen cümlelerin yazı dilinde kullanılan cümle formlarından ayrı, İndo-Germen dillere benzer yapıları (özne-nesne-yüklem sırası yerine, yüklemi bağa/içte cümle formları vb.) da morfemdeki değişimin kaynağı olarak dil ilişkilerine işaret etmektedir.

Neticede KA'nın diğer dillerle ilişkiye geçmesi sonucu değişen söz dizimi söz varlığına da yansımış; yeni cümle yapısını kuracak unsurlara duyulan ihtiyaç bir çeğit kod kopyalama yoluyla mevcut söz varlığına yüklenerek onlar sayesinde sağlanmıştır. Böylece cümlede olumsuzluk, küçümseme, Çı, rivayet gibi çeğitli kiplik durumların anlatımında „nice“ye görevler yüklenmiş; ilgili morfem yeni cümle formlarının kurulmasını sağlayan kurucu unsur hâline getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, gükrü Haluk ve diğ. (2005) *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
- AKSAN, Doğan (1997) *Anlambilim*, Ankara: Engin Kitabevi.
- CHIRLI, Nadejda ve Ahmet Pehlivan (2009), "Kıbrıs Türk Ağzında İtalyanca Sözcükler", *Mediterraneo*, s. 93-103.
- ÇELEBİ Nazmiye (2010), *Kıbrıs Türk Ağızlarında Dil İlişkisi İzleri*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DEMİR, Nurettin (2009) "Kıbrıs Ağızlarında İniş Hakkında" *Kıbrıs Konuşuyor Kıbrıs Ağızı Üzerine İncelemeler*: S:109-116.
- DİLEK, Figen Güler (2007) "Altay Türkçesinde Sözeylemler", *Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Bahar)*, s. 39-49.
- GÖKÇEOĞLU, Mustafa (2008), *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye İÇ Bankası Yay.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2004) *Yapı ve Anlam Açısından Kıbrıs Türk Ağzında Deyimler*, DAÜ Lisansüstü Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa.
- HAKERİ Bener Hakkı (2004) *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Suna ve Ata Atun Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını 8: Lefkoşa
- JOHANSON, Lars (2007) *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkiler*, (çev. Nurettin Demir), TDK Yayınları: Ankara.
- KABATAĞ, Orhan (2007) *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Öncü Basımevi: Lefkoşa
- KOCAMAN, Ahmet (1980-81) "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", *TDAY-Belleten*:s. 81-85.
- MENZ, Astrid (1999) *Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*, *Turcologica* 41, Wiesbaden: Harrassowitz.
- MENZ Astrid (2003) "Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi", *Bilig-24*, s. 23-44.
- SARIKAYA, Mahmut (2008) "Türkçede neçe > niçe > nêçe "ne kadar?" ve neçe > nice > nêçe "nasıl?" Gelişimi" *Turkish Studies*: s. 548-562.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999) *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK Yayınları: Ankara.
- YAMAN, Ertuğrul (1999) *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK Yayınları: Ankara.
- YORGANCIOĞLU, Oğuz (2000) *Kıbrıs Türk Folkloru*, Gazimağusa.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

KUTADGU BİLİĞ'DE GEÇEN “SİMİŞ” KELİMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Galip GÜNER*

ÖZET

1069/1070 yıllarında kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig Türk dilinin, edebiyatının, siyasetinin ve kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Esere bu gözle bakıldığında onda Türk sosyal hayatının her alanına ait verileri bulmak mümkündür. Bu bağlamda Kutadgu Bilig aynı zamanda Karahanlı Türkçesinin söz varlığına önemli miktarda kelimeyi de ihtiva etmektedir. İşte bu çalışmada Türkçenin tarihî metinlerinden sadece Kutadgu Bilig’de geçen, çağdaş metinlerinde ise şimdiye kadar tespit edilememiş olan *simiş* kelimesinin okunuşu, anlamı ve yapısı üzerinde durulacaktır. Öncelikle kelimenin Kutadgu Bilig çalışmalarında nasıl okunduğu ve anlamlandırıldığına değinilecektir. Ardından bu okunuşlara yapılan eleştirilere temas edilecektir. Daha sonra ise ilgili kelime hakkında ayrıntılı bir okuma, anlamlandırma ve etimoloji denemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, *simiş*, okuma, anlamlandırma, etimoloji.

NOTES ON “SİMİŞ” AT KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

Kutadgu Bilig which was written at 1069-1070 is one of the most important book of Turkic language, literature, politics and culture. When we look at the book its possible to find so much datas about the Turkish social life. In this context Kutadgu Bilig contains too much word that they were owned to Karakhanid Turkic lexicology. In this paper we do an etymological essay of the word *simiş* found only at Kutadgu Bilig. There isn't so much work on this word's reading, meaning and structure. First we touch upon the reading and interpreting of the *simiş* at Kutadgu Bilig studies. Then we start out to explain our opinions from the historical and modern texts of Turkic dialects.

Key Words: Kutadgu Bilig, *simiş*, reading, interpreting, etymology.

GİRİŞ

Kutadgu Bilig, sadece Türk dilinin ve edebiyatının değil aynı zamanda ihtiva ettiği veriler sebebiyle Türk kültürünün de eşsiz eserlerinden biridir. Özü itibarıyla Türk siyasetinin el kitabıdır. Denilebilir ki Yusuf Has Hacib siyaset üzerinden bütün kültürümüzün inceliklerini de esere naksetmiştir. Bu gözle bakıldığında eserde, devlet hayatının yanı sıra din, aile, ahlâk, felsefe, sosyal

---

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: galip_guner@hotmail.com

hayat gibi birçok konuya ait detaylı değerlendirmeleri bulmak mümkündür. Metnin bu kadar ayrıntılı olması elbette ki Yusuf Has Hacıbî'nin Türkçeyi kullanma konusundaki becerisiyle de ilgilidir. Takdir edilmelidir ki bahsedeceğimiz mevzu arttıkça kullanacağınız kelime sayısı da aynı doğrultuda artmak zorundadır. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig* aynı zamanda Karahanlı Türkçesinin söz varlığına ait önemli miktarda veriyi de bünyesinde barındırmaktadır.

İNCELEME

Bu çalışmada *Kutadgu Bilig* dışında bugüne kadar Türkçenin diğer tarihî metinlerinde tespit edilememiş olan ve Arat ve Kaçalın tarafından *simiş* biçiminde okunmuş kelimenin anlamı, okunuşu ve etimolojisi üzerinde durulacaktır (*simiş* kelimesinin Türkçenin tarihî metinlerindeki tek örneklik durumu için bk. Paçacıoğlu 2006, 488; Çağbayır 2007-4, 4246). Kelime *Kutadgu Bilig*'in 4660. beytinde şöyle geçmektedir (Arat: 1991, 467, Kaçalın 243):

aş içgü yiseler nukul ur yimiş

kurug öl yimiş ur bir ança simiş

Arat, kelimeyi *simiş* okumuş ancak beyti Türkiye Türkçesine aktarırken kelimeye bir anlam vermemiştir: “Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyve ver; kuru ve yaş meyve yanında, bir miktar *simiş* de bulunsun.” (Arat 1959, 337).

Dankoff ise beyti şöyle anlamlandırmıştır: “After they have eaten and drunk their fill, serve sweetmeats, along with fruit, dried and fresh, also *simiş* (nuts?)” (Dankoff 1983, 192). Ancak o da *simiş*'in ne anlama geldiğini tahmin edememiş ve kelimenin kuruyemiş anlamında [nuts?] olabileceğini belirtmekle yetinmiştir.

Kutadgu Bilig'in Silahdaroğlu tarafından Türkiye Türkçesine yapılan uyarlamasında ise beyit “Aş içki yenince, çerez ver, meyva - Kuru, yaş meyva ver, biraz tatlı da.” olarak aktarılmıştır. Bu aktarımdan hareketle Silahdaroğlu'nun *simiş*'i “tatlı” olarak anlamlandırıldığı görülür (Silahdaroğlu 1996, 376).

Kelime, *Kutadgu Bilig*'in Uygur harfleriyle istinsah edilmiş Herat nüshasında *semiş* olarak kayıtlıdır (Arat 1991, 467; Vambery 1870, 151). Herat nüshasının çok itinasız yazıldığı ve belli başlı bir kütüphane veya şahıs için yazılmış olmaktan çok müsvedde olarak tasarlandığı, nüshada çoklukla beyitlerin yerlerinin değiştirildiği, kelime ve satırların atlandığı gibi özellikler dikkate alındığında (bk. Arat 1991, XXXIII) kelimenin *semiş* biçiminin bir istinsah hatası olduğu düşünülebilir. Arat, kelimeyi diğer nüshaları esas alarak *simiş* okumuştur.

Clauson'un Türkçenin XIII. yüzyıla kadarki söz varlığını incelediği etimolojik sözlüğünde ve Eski Türkçenin sözlüğü olan *Drevnetyurkskiy Slovar*'da *simiş* kelimesi bulunmamaktadır (bk. Clauson 1972; Nadalyayev vd. 1969).

Kutadgu Bilig'in Arat tarafından hazırlanan ancak onun sağlığında yayımlayamadığı dizininde ise kelimeye “simiş, çekirdek” anlamı verilmiştir (Arat 1979, 399). Bu tanımda *simiş* için anlam bakımından bir kapalılığın hâlâ devam ettiği görülür. Tezcan da bu duruma itiraz etmiş ve kelimeyle ilgili olarak “Dizindeki „çekirdek“ karşılığının Anadolu ağızlarındaki *simişka* ~ *sımışka*'ya göre verildiği akla geliyor. Fakat indocermen kökenli Rusça bir sözcükten (smečko) ödünçlemedir ve KB'deki biçimle kesinlikle ilgisi yoktur. KB'deki simiş (ya da oku: sımış?) için krş. belki Türkm. sımışla- „atıştırmak, tıkiştırmak, ağgözlülükle sürekli yemek“. KB'deki sözcüğün „çerez“ anlamına geldiği anlaşıyor.” açıklamasını yapmıştır (Tezcan 1981, 59).

Gülsevin, *Kutadgu Bilig*'de geçen bazı kelimeleri Anadolu ağızlarındaki kelimelerle karşılaştırdığı çalışmasında *simiş*'i *simişka* ~ *sımışka* “ayçiçeği” ile karşılaştırmış; ancak bu benzerliği ortaya koyarken tedbiri elden bırakmayarak *Derleme Sözlüğü*'nde geçen bu sözlerin o

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

zamanki derleyicilerin yanlış tespitleri olabileceğini veya eski metinlerde rastlanan bazı sözlerin derleyiciler tarafından kendi yörelerinde kullanılıyormuş gibi gösterilmesinden de kaynaklanabileceğini sözlerine eklemiştir (Gülsevin 2006, 114).

Gerçekten de yukarıda Tezcan ve Gülsevin’in temas ettikleri üzere bazı Anadolu ağızlarında “ayçiçeği” anlamına gelen bir *simişka* (Kars) ~ *sımışka* (Rize, Kars) kelimesi mevcuttur (DS X: 3608-3637). Anadolu ağızlarında geçen bu kelime, “tohum” anlamına gelen Slav kökenli *sěmę kelimesinin Rusçadaki soydaşı olan *semen*’den türemiştir ve *semečka* ~ *semečko* biçimindedir (Vasmer 1987-III, 600). Çık bakıldığında hem anlam hem de şekil bakımından *simiş* kelimesinin *semečka*’yla ilişkili olabileceği görülmektedir ki Çağbayır da bu ihtimali düşünmüştür (Çağbayır 2007-4, 4201); ancak ayçiçeğinin ortaya çıktığı coğrafyanın Amerika olduğu ve Orta Çağ’daki keşifler yoluyla dünyaya yayıldığı düşünüldüğünde *Kutadgu Bilig*’de geçen kelimenin Tezcan’ın da haklı olarak itiraz ettiği gibi bu kelimeyle aynı olması durumu zora girmektedir. Ayrıca *sımışka*, *simişka* kelimelerinin sadece Kars ve Rize’de tespit edilmiş olması bu kelimelerin Rusçadan dilimize geçtiği kanaatini de güçlendirmektedir.

Bu bağlamda değerlendirmeye kelimenin okunuşu ve yapısıyla başlayacağız. Öncelikle kelime *simiş* değil *sımış* okunmalıdır. Kelime, *Kutadgu Bilig*’in Kahire nüshasında (سيميش), Fergana nüshasında ise (سيمش) biçiminde kayıtlıdır (bk. KB 1993: 276; KB 1943: 336). Arat’ın kelimeyi *simiş* olarak okumasının sebebi önceki mısranın son kelimesinin *yimiş* olmasıdır. Yani kafiye kaygısının Arat’ı böyle bir okuma yapmaya sevk ettiği görülmektedir.

Kelime, Türkçe *sı-* “kırmak” fiilinin aslında bir sıfat-fiil eki olan ancak tıpkı *yimiş*’te olduğu gibi aşınarak kalıcı birtakım adlar da türeten *-miş* ekini almasıyla oluşmuştur (< *sı-mış* +). Anlam olarak da kanaatimizce “kırılmış, kırılacak şeyler; kabuklu çerez” demektir. Beytin geneli dikkate alındığında yeme içme işi tamamlandıktan sonra kuru ve yaş meyvenin yanında kabuklu çerezlerin de ikram edilmesi hem yemek kültürümüz hem de ifade edilmek istenen anlam bakımından uygun düşmektedir.

Beytin anlamlandırmasına gelince: Arat’ın *Kutadgu Bilig* aktarmasının, aslına yakın olmasına karşın çoğu zaman serbest bir tarza kaydığı malumdur (Dilaçar 1995, 10). Bu beyitte de böyle bir durum söz konusudur. Beyti yeniden ele aldığımızda şöyle bir aktarmanın yapılması mümkündür: “Yeme içme işi tamamlanınca ardından çerez ve meyve ver; kuru ve yaş meyvenin yanında biraz da kabuklu çerez ver.” Bu aktarıma göre beytin genel değerlendirmesini yapmak gerekirse şunları söyleyebiliriz. Yusuf Has Hacib, birinci mısradaki yeme içme faslı tamamlandıktan sonra misafirlere çerez ve meyve verilmesi gerektiğini söylemektedir. İkinci mısradaki ise bir açıklama yapmakta, yani ikram edilebilecek meyve ve çerezlerin neler olabileceğini ifade etmektedir ki onlar da yaş ve kuru meyve ile birlikte kabuklu çerezlerdir. Burada *Kutadgu Bilig Dizini*’nde yer alan ve bu beyti ilgilendiren bir yanlışlığa da dikkat çekmek istiyorum. Beyitte geçen *nukul* kelimesi (< Ar. *nukl* ~ نقل) “çerez” anlamına gelmesine karşın dizinde yanlışlıkla “nakiller” olarak anlamlandırılmıştır (Arat 1979, 331). Oysaki Arat kelimeyi doğru okumuş ve tercüme etmiştir.

Buna göre Tezcan, kelimenin anlamlandırılmasında doğru bir karar vermiştir. Fakat onun kelimenin yapısı hakkında verdiği bilgiler yeterince açık değildir ve dikkat edilirse bir tereddüdü de taşımaktadır: “...simiş (ya da oku: sımış?) için krş. belki Türkm. sımışla- „atıştırmak, tıktırmak, açgözlülükle sürekli yemek“...” (Tezcan 1981, 59). Tezcan’ın zikrettiği Türkmençe fiil, *Codex Cumanicus*’ta geçen *sim-* “yutmak” fiilinin (Grønbech 1942, 220) +(i)ş ad türetme ve +la- fiil türetme ekini almış biçiminin bir varyantı olmalıdır: *simişle-* > *sımışla-*. *sim-* fiili Anadolu ağızlarında *sem-* “beslenmek, gelişmek” biçiminde de varlığını sürdürmektedir (*Düzce-Bolu, DS X: 3580). Hatta Türkçenin *semiz*, *semir* “besili”, *semir-*, *semri-* “şişmanlamak” gibi kelimeleri de hep bu fiilden türemiştir (Aydemir 2005, 22-29). Bu verileri *Kutadgu Bilig*’deki beyit bağlamında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

düşündüğümüzde anlam bakımından “çerez” ile bir uyumsuzluğun bulunduğunu ve *simiş* kelimesinin *sımışla-* ile bir ilgisinin olamayacağını da söylemekte fayda görüyoruz.

SONUÇ

Bütün bu görüşler doğrultusunda *Kutadgu Bilig*’ın 4660. beytinde geçen kelimenin *simiş* değil *sımış* okunmasını ve “kabuklu çerez” şeklinde anlamlandırılmasını öneriyorum.

KISALTMALAR

DS: Derleme Sözlüğü

KB: Kutadgu Bilig

KAYNAKÇA

- ARAT, R. Rahmeti (1991), **Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig, I-Metin**, TDK Yay., 3. bsk., Ankara.
- ARAT, R. Rahmeti (1959), **Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig, II-Tercüme**, TTK Yay., Ankara.
- ARAT, R. Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig, III-İndeks**, (yay. haz.) Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, TKAE Yay., İstanbul.
- AYDEMİR, Hakan (2005), “The Main Pillars of the Turkic Rhotacism-Zetasizm, I. *sämiz, sämir-, sämri-, semre-*”, **Studia Etymologica Cracoviensia**, vol. 10, Kraków.
- CLAUSON, Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), **Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı-Ötüken Türkçe Sözlük**, 4. C. (müt-tap), Ötüken Yay., İstanbul.
- DANKOFF, Robert (1983), **Yüsuf Khäss Häjib-Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes**, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Derleme Sözlüğü** (1978), X. C., (S-T), TDK Yay., Ankara.
- DİĞİÇAR, Agop (1995), **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yay., 3. bsk., Ankara.
- GRØNBECH, Kaare (1942), **Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus**, Einer Munksgaard, Kopenhagen.
- GÜLSEVİN, Gürer (2006), “Kutadgu Bilig Türkçesinden Anadolu Ağzlarına”, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2006/1, S. 20, Kayseri, s. 109-123.
- KAÇALIN, Mustafa S., **Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig-Metin (e-kitap)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-75546/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html>.
- Kutadgu Bilig** (1993), Kahire Nüshası, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Kutadgu Bilig** (1943), Fergana Nüshası, TDK Yay., İstanbul.
- NADALYAYEV, V. M. vd. (1969), **Drevnetyurkskiy Slovar**, Leningrad.

-
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), **VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı**, Bizim Büro Yay., Ankara.
- SĖLAHDAROĞLU, Fikri (1996), **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**, Kùltür Bakanlığı Yay., Ankara.
- TEZCAN, Semih (1981), “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, **Belleten**, C. XLV, S. 178, Ankara, s. 23-78.
- VÁMBÉRY, Hermann (1870), **Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik**, Innsbruck.
- VASMER, Max (1987), **Etimologiçeskiy Slovari Russkogo Yazıka**, Tom III, Moskva.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

CEMAL SÜREYA’NIN ŞİİRİNDE ÖLÜM TEMASI

Nilüfer İLHAN*

ÖZET

İnsan yaşamını sonlandıran ölüm, insanlık tarihi boyunca üzerinde düşünülen ve anlamlandırılmaya çalışılan bir olgu olmuştur. Ölüm üzerinde düşünmek ve anlamlandırmak da kişinin inancı ve kültürüne bağlı olarak bir değişkenlik gösterip farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şiirin de başat temalarından biri olan ölüm, toplumdaki siyasî, sosyal ve kültürel değişimlere paralel olarak her dönem farklı bir duyarlılıkla işlenmiştir. İkinci Yeni şairlerinden Cemal Süreya da evrensel bir temaya dönüşen ölüme şiirinde yer vermiş, ölümü metafizik bir algıdan uzak olarak yaşamının belli dönemlerinde değişen bir bakış açısıyla ortaya koymuş bir şairdir. Bu çalışmada Cemal Süreya’nın şiirindeki ölüm temasının biyografik hayattan, güncele ve tarihe yöneltilen eleştirel bir bakıştan, sıkıntı ve yaşlanmadan kaynaklanan psikolojik yönüne dikkat çekilerek ilk şiirlerinden son şiirlerine kadar ölüm algısının nasıl değiştiği tespit edilerek örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemal Süreya, şiir, ölüm, imge, mitoloji.

CEMAL SÜREYA’S POEM THE THEME OF DEATH

ABSTRACT

Terminating human life to death, throughout history has been written off and sense of a case attempted. Think about death and faith and culture of one’s sense of dependence on the show, led to the emergence of different ideas. One of the dominant themes of the poems is death, society, political, social and culturel cahanges covered in paralel with a different sensivity of each period covered. A universal theme, Cemal Süreya of Second New Poet has incorporated into his poem to death, cahanging of metaphysics in terms of life changing, away from a perception point of view demonstrated a poet. In this study, the theme of death Cemal Süreya’s biographical poetry of life, posed a critical view on current and historical, psychological distress caused by aging and by drawing attention to the last poems of the first poems were found to vary how much the perception of death is explained with examples.

Key Words: Cemal Süreya, poem, death, imagery, mythology.

Ölüm, kişinin yaşadığı hayata göre çeşitli şekillerde algılanan, varlığı bilinmekle birlikte ne zaman gerçekleşeceği muamma olan bir olgudur. Kişinin doğumuyla birlikte yaşam içerisinde dâhil olsa da, doğumu ölümüne doğru giden bir süreci başlatır. Buna göre hayat, aslında ölümün gölgesi etrafında yaşanmaktadır.¹ Ölümün gölgesi kimi kişiler için sonsuz bir âleme doğru yapılan

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğr. Üyesi. E-mail: nilufer-ilhan@hotmail.com

¹ Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, Agora Kitaplığı, 3.bs., İstanbul 2007, s.21.

bir yolculuk olarak düşünülürken, kimisi için de bir son olarak algılanmıştır. Ölümü bir son ve bir yok oluş şeklinde tasavvur eden kişiler, böylece bu dünya nimetlerine sınırsız sarılarak, dünyadayken bütün hazları yaşamaya ve tatmaya çalışırlar. Ancak bu hazların yaşanılması zaman zaman kişinin yakınlarının ve sevdiklerinin ölümüyle ertelenmektedir. Ölümü bu kadar trajik yapan da ölen kişinin ardında bıraktığı hatıralar ve boşluklardır. Bu durumda kişiye acı veren de ne zaman, nerede ve nasıl yaşayacağı kendi ölümü değil, sevdiklerinin ölümü olmuştur.² Kişibu durumda, ölüm düşüncesine bakılarak ölümüyle sahip olmakta ve kendinden önce onları kaybetmekle ölüm üzerinde düşünmeye başlamaktadır. Ölüm, böylece hayatın içerisinde her an dinamik bir şekilde olduğunu kişiye hatırlatmış ve yaşamını / kendisini yeniden sorgulaması için de fırsat vermiştir.

Ölümün bireysel olduğu kadar toplumsal bir yönü de vardır. Kimi insanlar ölümü, bir ideolojinin yerleşmesi için yaşamı kimi insanlar da iktidarlarını göstermek için bakışlarının yaşamına müdahale edip ölümü onlara yaşamıdır. Ölüm, ilkinde korkulan bir olgu olmaktan öte yeni bir hayat düzeninin kurulması için verilmesi gereken bir bedele dönüşmüştür.³ Bu bedel de erdemli bir davranış olarak yeni nesillerde kabul görmüş ve tarihi kayıtlara olumlu bir tavır olarak geçmiştir. İktidarların varlığını sürdürmek için farklı sesleri ölümle sindirmeye çalışmasında ise bir zulüm göze çarpmış ve iktidarın politikası da gerçekleştirdiği ölümlerle ilgilendirilmiştir. Böylece ölüm hem tarihi anlamak için kullanılan bir aya hem de farklı coğrafyalardaki yaşam biçimlerini tahlil etmek için bir unsura dönüşmüştür.

İnsan yaşamı boyunca ölümü anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışırken onu farklı kavramlarla izah etme yoluna gitmiştir. Bu çabasında, çevresinde bulunan nesnelerden faydalandığı ve bilinmeyi somut bir şekilde anlatarak hem yaşamın içerisine kattığı hem de onu sıradanlaştırdığı gözlemlenmiştir. Bu anlamlandırmada ölüm algısının insan yaşamında her dönem bir değişkenlik gösterdiği görülmüştür.

İkinci Yeni Şairlerinden Cemal Süreya da (d.1931-ölm.1990) evrensel bir temaya dönüşen ölüme kayıtsız kalmayarak Şiirine taşıyan bir Şair olarak görünmektedir. O, sadece Şiirinde değil, günlüklerinde de ölümle ilgili düşüncelerini ortaya koymuş ve değerlendirmelerde bulunmuş biridir. Günlük-mektup-deneme-biyografi-anı-polemik gibi birçok türleri içine alan günlükleri, onun ta küçüklükten beri ölüm gerçeğiyle karşılaşmış ve bu gerçeği nasıl yorumladığını, ömrünün son döneminde kaybettiği yakın arkadaşlarından dolayı bir eksilme duygusuna nasıl kapıldığını açığa çıkaran belgelerdir. *Üvercinka* (1958), *Göçebe* (1965), *BÖSDB*(Beni Öp Sonra Doğur Beni) (1973), *Uçurumda Açan* (1984), *Sıcak Nal* (1988) ve *Güz Bitigi* (1988) adlı altı Şiir kitabı çıkaran Şair, her kitabında ölüm temasına farklı bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Bilhassa *Uçurumda Açan*, *Sıcak Nal* ve dergilerde yayımlattığı son Şiirlerinde ölüm temasını arkadaşlarının ölümleri, özel hayatında çektiği sıkıntılar ve yaşam psikolojisiyle yoğunlaştırmıştır. O, ölümü Şiirlerinde yaşamadan önce ölüm gerçeğini bizzat yakınlarını kaybederek yaşamayan bir Şair olarak karşımıza çıkar. Kardeşini dört, annesini yedi, babasını da yirmi altı yaşında kaybetmiştir. Ölümle gelen bu eksilme duygusu, onun ailesine ve dostlarına sınırsız sarılmasına sebep olmuştur. EĞ Zuhâl Tekkanat'a yazdığı mektupta, ona ve oğlu Memo'ya olan düşkünlüğünün sevdiklerini kaybetmekten kaynaklandığını yazar: "Anam sürgünde öldü, babam sürgünde öldü. Memo'ya ve sana duyduğum sevgide bu ölümleri de, bu köksüzlükleri de değerlendirmelisin."⁴

² Robert C. Solomon, "Ölüm Fetişizmi, Marazi Tekbencilik", (Ed.Malpas-Solomon), *Ölüm ve Felsefe*, Gtaki Yayınları, 1.bs., İstanbul 2006, s.296.

³ Salim Çonoğlu, "Göçolojik Ölüm Algısı", *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Ölüm 1920-1950*, Akçağ Yayınları, 1.bs., Ankara 2007, s.63.

⁴ Cemal Süreya, *Onüç Günün Mektupları*, YKY, 4.bs., İstanbul 2005, s.85.

Cemal Süreya, ölümün soğuk yüzüyle ilk kez kardeşi Kemal'i kaybetmekle karşılaşır. O zaman henüz dört yaşında olan Gâr, kardeşinin babasının kollarında taçındığını ve mevsimin kış olduğunu unutmamıştır.⁵ Bu ölüm *Güz Bitiği*'ndeki "Bir Kış" şiirine göye yansır: "Bir kış göğü gibi o saat alçalır ölüm,/ Yalnız işitme duyusu kalır ortada./ Asya kentleri yürür dururlar,/ Höyükler burnumda hızma."⁶ Ölüm; kışgöğü gibi belirsiz, kasvetli ve yakın olarak algılanmıştır. Bütün görüntüleri silen ölüm, içime duyusuyla varlığını hissettirmiştir. Ölümün içime duyusuyla kodlanması, ölümle gelen acının söze dönüşmesi olan ağrı çağırılmaktadır.

ğairi, ölümden ziyade kaybettiği yakınlarının bıraktığı boşluk korkutmaktadır. Çünkü yakınları, kendileriyle birlikte anıları ve paylaşımları da beraberinde götürmüştür: "Çocukluğumda bir yakınımın öldüğü evde bir başma kalamazdım, korkardım. Aylarca sürerdi bu. Ölümden değil (öleceğime inanmazdım), ölünün kendisinden korkardım. Oysa yabancı bir ölünün başma sabaha kadar bekleyebilirdim..."⁷

"Ğısan yakınlarının arasında ölümü beklememeli. Cupp diye belirsizliğe dalmalı. Başka bir kente gitmeli, izini kaybettirmeli. Hatta bunu çok önceden yapmalı ..." ⁸

BÖSDB şiir kitabında annesinin ve babasının ölümünden bahseder. Annesini yedi yaşıdayken kaybeden Gâr, sevdiği her kadında anne çfkati arayarak "Beni Öp Sonra Doğur Beni" şiirinde "Annem çok küçükken öldü/ Beni öp sonra doğur beni"⁹ dizeleriyle ve "Yunus Ki Süt Diğiyle Türkçenin" şiirinde ise "Sen ki gözlerinle görmüştün 57'de/ Babanın parçalanmış beynini/ Kağıt bir paketle koydular mezara/ İstesene belki de elleyebilirdin de/ Ama ağlamak haramdı sana"¹⁰ dizeleriyle de babasının trajik bir şekilde öldüğüne değinir. Her iki şiirde de bilinç akışteknini uygulayan Gâr, bu ölümleri ömrünün sonuna kadar unutamaz. Ölümü soğukkanlı olarak karşıladığı düşünse de, aslında kaybedilmişliklerle donup kalmaktadır.

Cemal Süreya, ilk şiir kitabı *Üvercinka*'da ölüm temasına pek de yer vermez. Aşk ve cinsellik temasının yoğun içendiği kitapta "Sizin Hiç Babanız Öldü mü?" çocuk duyarlılığıyla ölümün ele alındığı ve dergilerde yayımlattığı ilk şiirlerinden biridir. şiirde küçükken kaybettiği babasının ölümünü kabullenmeyen bir anlatıcı vardır. Anlatıcı tarafından ölüm, sanki seçme hakkına sahip bir ayrılık gibi algılanmaktadır. şiirde ölümün bir kez yaşındığına dikkat çekilerek, yakınını kaybeden kişide bunun bıraktığı etki söz konusu edilir:

Sizin hiç babanız öldü mü?

Benim bir kere öldü kör oldum

Yıkadılar aldılar götürdüler

*Babamdan ummazdım bunu kör oldum*¹¹

Kitaplarına almadığı ve dergilerde kalan ilk şiirlerden olan "ğarkısı Beyaz" (s.277-278) ve "Di Gel" (s.280); *Üvercinka*'daki "Gül" (s.12), "Hamza" (s.27) ve "Üvercinka"da (s.38-39) ise, kaos ortamında şiirde yaşananları ölüm kalım arasında değerlendirmesine ve ölümün yaşamla iç içe olan birlikteliğine vurgu yapar Cemal Süreya. Ğısanların belli ideolojiler uğruna ölümü göze almasını, sonra bu verilen mücadelelerin başkaları tarafından unutulmasını ve bunun da bir hayal kırıklığına dönüşmesini "Hamza"da ironik bir dille ifade eder. "Üvercinka" şiirinde yeni hayat düzenini sevgiliyle birlikte kurmaya çalışın anlatıcı, aşkı, şiiri ve ölümü birlikte yaşayarak mücadelesini evrensel bir boyuta taşımaktadır:

⁵ Cemal Süreya, *Günler*, YKY, 2.bs., İstanbul 2002, s.26.

⁶ Cemal Süreya, "Bir Kış", *Sevda Sözleri*, YKY, 27.bs., İstanbul 2005, s.257.

⁷ Cemal Süreya, *Günler*, s. 26

⁸ Cemal Süreya, *Günler*, s.93

⁹ Cemal Süreya, "Beni Öp Sonra Doğur Beni", *Sevda Sözleri*, s.84.

¹⁰ Cemal Süreya, "Yunus Ki Süt Diğiyle Türkçenin", *age.*, s.96.

¹¹ Cemal Süreya, "Sizin Hiç Babanız Öldü mü?", *age.*, s.26.

*Birlikte mısralar düşürüyoruz ama iyi ama kötü
Boynun diyorum boynunu benim kadar kimse değerlendiremez
Bir mısra daha söylesek sanki her şey düzelecek
İki adım daha atmıyoruz bizi tutuyorlar
Böylece bizi bir kere daha tutup kurşuna diziyorlar
Zaten bizi her gün sabahtan akşama kadar kurşuna diziyorlar
Bütün kara parçalarında
Afrika dahil ¹²*

Üçüncü Gır kitabı *BÖSB*'deki "Tek Yasak" Gırinde ise özgür bir yaşam için ölümün göze alındığı ve sonrasında istenilen düzen sağlandığı zaman ölümün yerini özgürlüğe bıraktığı dile getirilir. gair, otoriteyi vurgulayan bir terim olan "yasağı" bu sefer ölüme uyarlayarak ironik bir söylem oluşturur:

*Özgürlüğün geldiği gün
O gün ölmek yasak! ¹³*

Cemal Süreya, ikinci Gır kitabı *Göçebe*'de *Üvercinka*'ya göre ölüm temasına daha fazla yer vermiştir. Ölüme metafizik bir endişeyle bakmayan Gırın, bununla birlikte kitapta "Ülke" Gırinde ölümü mistik bir algılayışa ortaya koyduğu görülür. Kadının coğrafya olarak gezdirildiği Gırde ölüm, Kur'an sayfaları satılan sokaklarda çocuk safiyetiyle görünür ve bu yerde mutasavvıflarda olduğu gibi sevgiyle karılanır:

*Geceyse ay hemen tazeler minareleri
Kur'an sayfaları satılan sokaklardan
Ölüm bir çeşit sevgiyle uçar
Ölüm uçar çocuk yüzlere
Ben o sokaklardan ne kadar geçtim ¹⁴*

Cemal Süreya'nın Gırinde ölüm, toplumsal bir eleğiri olarak da işlenmiştir. İnsanlar başka birileri tarafından öldürülmekte ve hayatlarına müdahale edilmektedir. Dünyada uygulanan ölüm yöntemlerinden olan giyotini, kurşunu, elektrik sandalyesini, baltayı ve ipi *Göçebe*'deki "Cellât Havası" Gırinde acı bir gülümsemeyle eleğirir. Zulme karşı Gırıyla bağkaldıran İspanyol Gır Lorca'nın da kurşunla öldürülmesi bu eleğirel Gırde tekrar hatırlanmış olur:

*Sinyor kurşun. İspanya
Asılıp gidebilir bakışlarınız
Bir bulutun yedeğinde
Tabi Lorca gibi sizin de
Gözlerinizi bağlamazlarsa ¹⁵*

ğirinde toplumların tarihine ve günceline eğilen Gır, onların yaşam biçimlerini ve felsefelerini ölümle açığa çıkarır. "Homeros etiğinde, bir insanın ölüm biçimi karakterinin bir işareti sayıldığından" ¹⁶ ölümle karakter arasında bir ilgi kurmaya ve ölümle kişinin yaşadığı hayat arasında da bir çelişkiyi çıkarmaya çalışır. *Uçurumda Açan*'daki "Yazgıcı gıir"de tarihî, güncel, yerli ve yabancı Gıasiyetlerin nasıl öldüklerinin ironisini yapar. *Nasıl anımsamazsın* soru hitabıyla okuyucunun dikkatini çekmeyi başararak Özdemiroğlu'nda (Özdemiroğlu Osman Paşa) sapkın cinsellik içindeki ölümü, Abdülmecid, Adolf Hitler ve Mussoli'nde cinsellikle iç içe olan ölümü, II. Selim ve IV. Murat'ta ise paradoksal bir ölümü ironik bir dille vurgulamaya çalışır:

¹² Cemal Süreya, "Üvercinka", *age.*, s.38.

¹³ Cemal Süreya, "Tek Yasak", *age.*, s.135.

¹⁴ Cemal Süreya, "Ülke", *age.*, s.49.

¹⁵ Cemal Süreya, "Cellât Havası", *age.*, s.56.

¹⁶ Robert C. Solomon, "Ölüm Fetişizmi, Marazi Tekbencilik", (Ed.Malpaz-Solomon), *Ölüm ve Felsefe*, s.311.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

*Nasıl anımsamazsın öbür Selim'i ve Murad'ı
Hani şu ayyaş Selim ve mastor Murad;
Tuhaftır, tütünü, içkiyi de yasaklamışlardı.
İçki hakladı Selim'i
Esrarla tükendi Murad¹⁷*

Ölüm, onun GİRİNDE bir coğrafyanın kültürel unsuru olarak da algılanmaktadır. Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasından bahsettiği GİRİNDE ölüm, hem çocuk hem de yetişkinlerin hayatında daima var olan bir gerçek olarak görülmektedir. Yukarıda “Ülke” GİRİNDE gördüğümüz gibi, “Kaçak” ve “Göçebe” GİRİNDE de ölüm çocukların dünyasına sinerek bir coğrafyanın yaşam biçimini gösterir:

*Küçük kızları ve ölümü kuşatır yüzü/ Önce küçük kızları sonra ölümü/Yıkar yüreğime
öptükçe/ Ağzındaki yükü¹⁸
Şahmaran süt istiyor kefeninden/ Üç aylık ölmüş çocukların¹⁹*

BÖSDB; GİRİN Göçebe”yle bağlattığı toplumsal eleştiriyi, ölüm üzerinden yoğunlaştırdığı GİR kitabıdır. Burada, bu tema Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasının yaşam biçiminin tanımlanmasında önemli bir dinamiği teşkil eder. Acının ve hüznün eksik olmadığı bu coğrafyada ölüm, hayatın bir demirbağ olarak yer edinmiştir. Kıtliklar, kırimlar, savaşlar, hastalıklar ve mezhep kavgaları hep ölüme davetiye çıkarmıştır. Bu coğrafyada geçmişten güncel doğru Göçebe bir akışın göze çarptığını “uçurumlar tazedir, hazine çehirleri boğazlanmıştır, Pir Sultan darağacında asılmıştır, gözlere mil çekilip padişahın önünde kelleler uçurulmuştur, Ali de Hasan da öldürülmüştür, petrol etoburdur, altın öldürmüştür, sehpalara ve meydanlara hep hazır olmuştur, barut havlamış ve bütün elbiseler kanla süslenmiştir” dizeleriyle görmek mümkündür.

*Evlerden çadırlardan toplananlar bini buldukça
Padişahın önünde törenle uçuruldu kelleleri.
Geceyi bir dert gibi geride bırakan Yahudiye
Gündüz de tırnaklı hayvanların eti haram edildi²⁰*

Cemal Süreya'nın ölüm temasıyla dikkat çektiği bir husus da, ölen kişinin ardından yakılan “ağıt”ın bu coğrafya insanını yansıtmasıdır. Ağıt, kadim kültürlerden beri devam eden bir ritüeldir. Yunan destanı *İlyada*’da bilhassa cenaze törenlerinin ayrıcalıklı olduğu ve ağıt yakmanın da görkeme dönüştüğü görülmektedir: “*İlyada*’da bunun bariz örneklerine rastlarız, yas ve ağıt yakma oldukça görkemlidir. Kadınlar yanaklarını tırmalamışlardır, gözleri kan çanağına dönmüştür, göğüslerini dövmekten elleri yorulmuştur. Karalara bürünen kadınlar, bu karalara bürünmenin bir simgesi olarak da kendilerini kül ve kömürlere bürünürler.”²¹ Türk edebiyatında ise Gılamîyet’ten önce sagu, Gılamîyet’ten sonra Divan edebiyatında mesnevi, Halk edebiyatında da ağıt ölüm acısını dile getiren türler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölen bir kişinin arkasından yakılan ağıtle, acı dilden dile söylenerek hem paylaşılmış hem de ünlülmüştür.

Göçebe”deki “Arka Güneş GİRİNDE ölüm, korku ve acının üzerine hâkimiyet kuran, onları yönlendiren ve bir acıklı Çakı (ağıt) olarak söylenile gelen bir yazgıya dönüştürür:

*“Bir kan salkımıdır şarkısı/ Dağılır incilir belledikçe/ Evlerle bacalarla karışık/
Karaağaçların üstüne yükselir/ Oradan yönetir korkuyu/ O beyaz o erken o ilk/ O yapışkan uğultu/*

¹⁷ Cemal Süreya, “Yazgıcı gıir”, *Sevda Sözleri*, s.193.

¹⁸ Cemal Süreya, “Kaçak”, *age.*, s.55.

¹⁹ Cemal Süreya, “Göçebe”, *age.*, s.61.

²⁰ Cemal Süreya, “Vakit Var Daha”, *age.*, s.101.

²¹ Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, s.5.

*Acının tekniğini öğretir/ Dört yön birbirini yokladıkça/ İki tanrı çeker arabasını/ Ölümün, dağlara doğru.*²²

Gerek korku, gerek acı ölümüne yaklaştıkça ya da ölümün varlığı hissedildikçe büyümektedir. Bu büyüklük “kan salkımına” dönüşen Çarının (ağıtın) içinde yoğunlaşarak ölümün kanla geldiğini sezdirmektedir. Ölenin acısı ardından yakılan ağıtla pekiştirilmekle birlikte, ağıtın yakılması da acıyı hafifletmektedir. “O beyaz o erken o ilk/ O yapışkan uğultu” dizelerinde Çar, ölümün daha önce yaşanılmayan bir duygu olduğunu, ondan kaçmanın imkânsızlığını ve insanı erken yakaladığını dile getirir. Çarınlıkla beraber var olan ölüm, acıda bir tekniğe dönüşmüştür. Bütün acılar, aslında ölümüne doğru yapılan bir hazırlıktan ibarettir. Acıya teknik öğreten ölümün arabası da iki Tanrı tarafından dağlara doğru çekilir. Tanrıların, “ölümün arabasını” uzağı ve yüceliği iğret eden dağa götürmesiyle, ölümün bir belirsizliği ve görünürlüğü sezdirilir. Aynı zamanda ölüm arabasının iki Tanrı tarafından dağlara doğru çekilmesi Yunan mitolojisinde kötülüğü temsil eden Tanrı Hades’in ruhuyla bir irtibata geçerek ölümü yaşıyanlardan uzak tutmak olarak da düşünülebilir.²³

BÖSDB’deki Nâzım Hikmet için yazılan “Kalın Abdal”da da ağıtı söylenen Çarların efsaneye dönüşmesine vurgu yapılır. Çktidarla uzlaşmayan hayat beraberinde zindanı, sürgünü ve ölümü getirmiştir. Bu seçilen hayat, nesilden nesile aktarılacak hem bir kaybedilmiğe, hem de bir asaletle göndermede bulunmuştur:

*“ağıtı önce söylenen/ sen nereye uçuyorsun,/ ağıtı önce söylenen/ ölüm korkusunu atar,/ sen nereye uçuyorsun/ boynu usul telli turna”*²⁴

“Kalın Abdal”la karşılaşarak Çar / öykücü / siyasetçi ölümünün ya da yaralanmalarının ardından Çir yazan Cemal Süreya, 1984’te çıkardığı *Uçurumda Açan* kitabında Muzaffer (Çhan) Erdost’un kardeşi Çhan Erdost’un 12 Eylül 1980 darbesi sonucunda yapılan iğlencelerle öldüğünü “Çhan’ın Anısına Türküler” (s.179), hikâyeci ve Çar Mübeccel Çmirli’nin 1982’de ölümü üzerine “Mübeccel Çmirli” (s.180-181); *Sıcak Nal*’da da Edip Cansever’in ölümünü “Edip Cansever” (s.204), Turgut Uyar’ını “Turgut Uyar” (s.209) ve 1979’da Mihri Belli’nin suikastle yaralanmasını “Yaz Sonu” (s.201) Çirinde dile getirmiştir. Onun için sanatçı portresi artık ölümle çizilmeye başlar. Çünkü her kaybediğ onda bir yokluk, yalnızlık ve hüznü doğurmaktadır. Sevdiklerinin ve tanıdıklarının ölümüyle bir yalnızlığa doğru gittiğini *Günler*’de şöyle dile getirir: “Bir çeğt yalnız kalma, gücünü yitirme, eksiklik duygusu. Bir yanından usul usul kanın sızar... Sanırım burda kiğinin kendi beniyle ilgili bir Çey de araya giriyor. Demek, o ölen sizin dünyanızın bir parçasıymış. Dünya artık eskisi kadar sizin değil.”²⁵ Sanatçı dostlarının ölümü üzerinde bu kadar durması, hem yaşanmanın getirdiği bir duygusallığın, hem de kuğğındaki kiğilerin yaprak dökümü gibi bir hayatından çekilmesinin bir sonucu olarak görünmektedir: “Bugünlerde ölümden çok söz ediyoruz. “Ölenler çoğaldı”; “Ölüm kol geziyor” diyoruz. Değğ bir Çey yok aslında. Bizler yaşadık ve kuğğımızda ölümler başladı. Yoksa hayat süresinin biraz da uzadığı bir gerçek... Nasıl bir Çey ölüm? Hiçbir Çey yok ve kocaman bir su akıyor.”²⁶ Sanatçı dostları içerisinde ölümünden en çok etkilendiği ve hayatında ilk kez ağladığı kiği (ölümünden dolayı) Edip Cansever²⁷ ve Nâzım’dan sonra ölümüyle Türk Çirinde bir kayıp olarak gördüğü Çar dostu da Turgut Uyar olmuştur.²⁸ *Günler*’inde ayrıca Ümit Yağar Oğuzcan, Tezer Özlü, Haldun Taner, Mehmet Seyda, Cahit Zarifoğlu, Nilgün Marmara, Hasan gimğk ve Oktay Rifat da ölüm haberini

²² Cemal Süreya, “Arka Güneğ”, *age.*, s.67.

²³ Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, s.5.

²⁴ Cemal Süreya, “Kalın Abdal”, *Sevda Sözleri*, s.122.

²⁵ Cemal Süreya, *Günler*, s.25.

²⁶ Cemal Süreya, *age.*, s.151.

²⁷ Cemal Süreya, *age.*, s.232.

²⁸ Cemal Süreya, *age.*, s.132.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/ 1 Winter 2011

verdiği ve onlarla ilgili izlenimlerini ve anılarını ifade ettiği ünlü edebiyatçılar olarak görünmektedir.

Sadece ölenler değil, yaşıyan Gärleri ve gazetecileri de kimi zaman ölmüş gibi kabul ederek mezar taşına Gärler yazmıştr. Ancak bu Gärler, bir mersiye niteliğinde değil onların sanatının, gündelik yaşıntısının ve düşüncelerinin bir portresidir. 1979-1980 yılları arasında *Yusufoçuk* dergisinde yazdığı tek dörütlükten oluşın “Mezartağı Çiçekleri”; İlhan Berk, (Refii Cevat) Ulunay, (Burhan) Felek, Refik (Erduran), Çetin Altan, (Fazıl Hüsnü) Dağlarca, (Cahit) Külebi ve kontenjan senatörü bir bayana yazılmıştr:

70.000 aşk ve 90.000 dize:
Ünlü şair İlhan Berk burda yatıyor!
N'olur yolcu, sevaptır, sakın üşenme,
Yukarıdaki sayıya bir sıfır da sen ekle.²⁹

Cemal Süreya'da ölüm düşüncesi fiziksel bir değışneden ya da üzerinde felsefi ve metafizik açımları gerektirecek bir kaynaktan doğmaz. Hayatın kısa ve canlı olması, onu ister istemez bir ölüm düşüncesine sürüklemiştir. Çok kez, *Göçebe*'de bulunan “Resim” Gärindeki: “Bir haber: ölümüm yakın”³⁰ dizesiyle ölüm gerçeğinden uzak olmadığını dile getirir. *BÖSDB*'deki “Mardin” Gärinde “Ölümü doğrusu hiç düşünmedim/ Ama düşündüm uzak kardeşlerimi”³¹ dizelerinde ölümü düşünmediğini ifade ederken, *Uçurumda Açın*'daki “Ölüm” Gärinde ölümü aklından çıkarmadığını söylemektedir:

Ölüm geliyor aklıma birden ölüm
Bir ağacın gövdesine sarılıyorum.³²

ğair, ölümü akla getirmesiyle bir korkuya kapılarak kendine sığınabileceği bir yer arar. Ağacın burada sığınılacak bir nesne olarak seçilmesi, ağaç kültürünün Türk mitolojisinde doğurganlığı simgeleyen bir canlı olmasını ve anne karnını içiæt etmesini düşündürebilir: “Gter mağaralar ister ağaç kovukları olsun, koruyucu ve ıçık tutucu anne bedenini içgüdüsel şekilde hatırlatmaktadır.”³³ Sarılmak ve dokunmak da o nesneyle kişyi bütünleştirir.³⁴ Bu dünyadan ayrılmak, kopmak istemeyen Gär, hayat ağacına sarılarak ölümsüzlüğü istemektedir. “Ak gömlekte kafiye arayan ölüm”³⁵, Gärin sarılmak fiilini şimdiki zamanda çekimlemesiyle yarım kafiyesini bulmuş olur. şimdiki zamanın ağacın gövdesine denk geldiği tespitinde bulunan Timur B. Davletov, ağaçla zamanı şöyle eçer: “Güçlü kökleri, geçmişive ataları, güçlü gövdesi şimdiki zamanı ve insanların şuanaki yaşamını, güçlü budakları ise geleceği ve gelecek kuşakları, gelişmeyi temsil etmekteydi, hayat ağacının. Ağacın bütün üç kısmı da, daha doğrusu evrendeki üç dünya da aslında birbirine eçit bir denge üzerine bağlıydı ve birindeki bozulma hayat ağacının kendisinin de yok olmasına neden olabilirdi...”³⁶

²⁹ Cemal Süreya, “Mezartağı Çiçekleri I”, *Sevda Sözleri*, s.291.

³⁰ Cemal Süreya, “Resim”, *age.*, s.57.

³¹ Cemal Süreya, “Mardin”, *age.*, s.118.

³² Cemal Süreya, “Ölüm”, *age.*, s.183.

³³ Otto Rank, *Doğum Travması*, Metis Yay., 1.bs., İstanbul 2001, s. 84-85.

³⁴ Gsani Dasein olarak tanımlayan Heidegger, Daseinin nesneye dokunmasını bir varoluşun gereği olarak düşünerek bunun birlikte yaşamayı tamamladığını ve beraberinde de bir kaygıyı doğurduğunu şöyle ifade eder: “Dokunma Dasein” a özgü bir varoluşsal bir karakterdir. Dokunmak, varlıklarla karışmak, onlara ilgi duymak ve onlara kaygı duymak anlamında “birlikte-olmak” veya “yan yana-olmak”tır. O hâlde, dünya-içinde-varlık-olarak Dasein, ilgi veya kaygı duyan varlıktır. İlgi veya kaygı duyması onun varoluşsal ve ontolojik yapısı gereğidir.” A.Kadir, Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Kitabevi, 3.bs., Bursa 2003, s.60.

³⁵ Cemal Süreya, “Kan Var Bütün Kelimelerin Altında: Ölüm bir kafiye arayabilir/ Ak gömleğinde”, *Sevda Sözleri*, s.98.

³⁶ Timur B. Davletov, “Türklerde Hayat Ağacı Bilgeliği”, (<http://www.turkforum.net/670897-turk-kulturunde-agac-kultu.html>) (E.T: 15.01.2011)

Ölüm Gırlerini çoğalttığı ve ölmeden iki sene önce yayımladığı *Sıcak Nal* kitabında, ölümü düĞünnekle kalmayıp kendine bir ölüm tarihi de seçer. Sıkıntıyla geçen günleri ve yaÇılık psikolojisi Gări iyiden iyiye ölüm üzerinde düĞündürmeye baÇar. Bu düĞünme ölümün sonrasına yönelik olarak değil, bir zaman hesaplaması olarak kendini gösterir. 1985 yılında yazdığı “*Kehanet 1985*” Gırinde Lokman Hekim efsanesinden yola çıkarak kendine yedi kırlangıç yaÇamı seçer. Bu Gırin yazılma öyküsünü röportajında Çöyle dile getirir: “Üç yıl önce çok karamsardım. Kendime göre bir ömür uzunluğu biçmiÇim. O Gır o’dur. Bunun için Lokman Hekim söylencesinden çıkıÇ yaptım. Lokman Hekim’e uzun ömür verilmiÇ. Ve bunu kendisinin saptaması istenmiÇti. O da çok yaÇayan bir kuÇun, kartalın yaÇama süresini temel almıÇ. Kartalın 80 yıl yaÇadığı varsayılyormuÇo çağda. Lokman Hekim yedi kartalın hayatını ardı ardına yaÇamıÇ. 7x80=560. BeÇyüz altmıÇyıl yaÇamıÇ. Ben de kendime kırlangıcı seçmiÇim. Yedi kırlangıcın hayatını ard arda yaÇamalıydım. Biliyorsun kırlangıç dokuz yıl yaÇar. Gerisini hesapla iÇe.”³⁷

*Lokman şair senin hayatın
Yedi kırlangıcın hayatı kadar
Altısını ardı ardına yaşadın
Bir kırlangıcın daha var.*³⁸

ğairin bu durumda kendisine biçtiği ölüm tarihi 1994 oluyor. Hatta bu tarihi *Sıcak Nal*’da bulunan “1994 Eliyle Samanyolu’na” Gırinde kullanır ve öldükten sonra Çayet ikinci kez tekrar dünyaya gelecek olsa Gır yazıp yazamayacağını ama kadın olarak gelse yine kadınları seveceğini belirterek kadın sevgisini Gırden üstün tutuğunu göstermiÇ olur:

*Ama kadınlar, Tanrım,/ Öyle sevdim ki onları/ Gelecek sefer/ Dünyaya/ Kadın olarak
gelirsem,/ Eşcinsel olurum*³⁹

Ölümü istemek, bir intihar düĞüncesini de akla getirebilir. Özel hayatta baÇedilemeyen sıkıntılar, hayatın artık yaÇanılmayacak kadar ağır olduğunu düĞündürmeye baÇar Çare. Bununla birlikte Çar ölümü ya da intiharı ironik bir dille ifadeye çalıÇarak bunları trajik bir hâlden de kurtarmıÇ olur. Nitekim 1989’da *Yeni Yaprak* dergisinde yayımlanan “Çatihar” Gırinde, intihara teÇebbüs edilirken cinselliği ön plana çıkan bir kadının gelmesi ve o anda ölümle yaÇamın birleÇirilerek trajik bir hâlin ortadan kalkması dikkati çeker. Bu Gıri, aynı zamanda Çarin cinsel birlikteliği sembollerle betimlemesine yönelik olarak da bir cinsel anı intihar görüntüsüyle vermesi Çeklinde yorumlamak da mümkündür:

*Sen tam tabancayı/ Şakağına dayamışsın;/ Kapı açılıveriyor/ Ve üstündekileri/ Bir bir
fırlatıp atan/ Bir leylak sesi.*⁴⁰

ğair, bundan önce de intihar temasını Gırine taÇmıÇır. ğiirinin kiÇleri ya intihar etmiÇya da böyle bir düĞüneyi zihinlerinden geçirmiÇlerdir:

*Bu ipi kimse için gezdirmiyorum/ Bir kere asılmıştım çocukluğumda*⁴¹

*Babası ip yerine yılanı çekilmiş/ Bir çocuğun çifte korkusu öyledir/ Boynundan yavaşça
çözülerek/ Atkısı bir tambur sesine uzanır// Gökte bir süre kayar gözleri/ Öpüşü hançerlenmiş bir
kadının/ Tutunacak yer bulamayınca/ Gider bir ırmakta karar kılar*⁴²

*Ben boynumdaki ipe bir düğüm daha atıyordum*⁴³

³⁷Cemal Süreya, “Enver Ercan: ğairlik DerviÇlik Değil mi Zaten?”, *Güvercin Curnatası*, 2.bs., Ğstambul 2002, s.175.

³⁸ Cemal Süreya, “Kehanet 1985”, *Sevda Sözleri*, s.227.

³⁹ Cemal Süreya, “1994 Eliyle, Samanyolu’na”, *age.*, s.208.

⁴⁰ Cemal Süreya, “Çatihar”, *age.*, s.298.

⁴¹ Cemal Süreya, “Dalga”, *age.*, s.18.

⁴² Cemal Süreya, “Öğle Üstü”, *age.*, s.50.

Sevdiklerinin zamansız ve erken ölümlerinden dolayı hayatı kısa olarak değerlendirir Cemal Süreya. Çünkü ölüm, her an hayatın merkezinde durarak sevdiklerini ve yakınlarını alarak bir eksik kalma duygusu içinde oluşturmaktadır. Hâlbuki o, hayatı sevmekte ve dolu dolu geçirmek istemektedir. EĞİ Zuhâl Tekkanat'ın hastalığı sırasında yazdığı mektupta "Hayat uzun değil sevgilim. Güzel geçirmeliyiz hayatımızı"⁴⁴ sözleriyle hayatın kısalığına vurgu yaparak yaşamını güzel geçirmek istediğini ifade etmektedir.

Göçebe'deki "Az Yaçadıksa Da" (s.60) ve ölmeden bir sene önce *Yeni Yaprak* dergisinde Ocak 1989'da yayımlanan Şiirlerinden olan dört sözcüklü "Kısa" Şiirinde ömrün kısalığına dikkat çeker:

*Hayat kısa
Kuşlar uçuyor*⁴⁵

Sosyalist dünya görüşüne sahip olan Cemal Süreya, *Sıcak Nal*'daki "Türkü" Şiirinde ise ölüm ve Tanrı inancını birleştirir. Tanrıyı insanla birlikte düşünen Şiir, insanın ölümlüyle Tanrının sonsuz olmadığını, onun da öldüğünü dile getirir:

*Sanmasınlar inanmıyorum
Elbet inanıyorum tanrıya
Herkesin kendi tanrısı var
Sen ölünce ölüyor o da*⁴⁶

Sanmasınlar inanmıyorum dizesinde Tanrı inancını sergileyen Şiir, ikinci dizede Tanrıya inandığını belirtir. Ancak bu inanç, Şiirdeki Tanrı inancıyla bağdaşmaz.

Cemal Süreya, son Şiirlerinde ölümü tanımlarken kullandığı kavramları önceki dönem Şiirlerinden farklı bir şekilde seçmiştir. Sese ve görüntüye dayalı imgeler eşiğinde tanımlanan önceki dönem Şiirlerinde ölüm, zihinde somut bir çağrışım uyandırarak bilinmezliğine bir canlılık kazandırmıştır:

*Ölümü siyah bir kâkül gibi alnına düşürmesini bildi*⁴⁷
*Lacivert bir çingiraktır ölüm*⁴⁸

Sonraki dönem Şiirlerinde ise ölüm, yine somut nesnelerle karşılık bulmaktayken bu sefer daha dingin, daha sonsuz ve daha geniş nesnelerle nitelendiği göze çarpar. Burada Şiirin, önce ölümü düşünen, sonra düşündükçe bu dünyaya bağlanan ve zamanla ölümün bilinmezliğini ürperticilikten ziyade, sonsuzluğa dönüşüren iyimser bir psikolojisiyle karşılaşmak mümkündür:

*Ölüm güney yarımkürede
Çok sığ ve sonsuz geniş
Bir ırmaktır
Ganj da derler ona*⁴⁹

Ölüm, sığ, geniş ve akılgan olmasıyla Hintliler'in kutsal saydıkları Ganj ırmağına benzetilir. Ganj, Hintliler'de günahattan arınmanın ve ölümsüzlüğe erişmenin sembolü olan mistik bir ırmaktır. Ölüm üzerine düşünen Şiir, ölümün çizilmemiş hududunu Ganj'ın genişliği ve akılganlığıyla bütünleştirir: "Ölüm bir Ganj ırmağı gibi bir yer mi (Bir memleket mi ki?) Bu

⁴³ Cemal Süreya, "Piyale", *age.*, s.285.

⁴⁴ Cemal Süreya, *Onüç Günün Mektupları*, s. 33.

⁴⁵ Cemal Süreya, "Kısa", *Sevda Sözleri*, s.293.

⁴⁶ Cemal Süreya, "Türkü", *age.*, s.212.

⁴⁷ Cemal Süreya, "Göçebe", *age.*, s.61.

⁴⁸ Cemal Süreya, "Ortadoğu", *age.*, s.107.

⁴⁹ Cemal Süreya, "Düşüncesi Değil Kendisi", *age.*, s.230.

ırmağın geniği ürküttü beni. Ara Güler „in yazdığına göre Boğaziçi“nin geniğinin hemen hemen iki katı kadarmı. Denizler kaç para?”⁵⁰

Kendine inanan insanları suyunda yıkayan Ganj nehri, yüzyıllar boyunca herkesi kucaklamıştır. Ölüm de her insanın başına gelebilecek bir hadise olmasıyla “hiçbir sınırı, hiçbir başlangıcı, hiçbir sonu, hiçbir başlama noktası olmayan, sonsuz, sınırsız, açık, hudutsuz”⁵¹ yerdir. Ölümü dingin ve sonsuz bir su gibi gören Cemal Süreya’nın bu düşüncesini, ağaç kültüründe olduğu gibi anneye dönüş olarak da görebiliriz: “Çısan bir yandan ölümü ana koynuna (suya) bir dönüş kabul eder.”⁵² Son döneminde Aralık 1989’da *Yeni Yaprak* dergisinde yayımlanan “Göller ve Denizler” Çirinde de ölümü göl ve uykuyla bütünleştirir:

*Ölüm mü/ Bir gölün dibinde durgun uykudasın.// Denizler?/ Tanrılar karıştırır durur denizleri ...*⁵³

giirde ölüm, bir gölün dibindeki durgun bir uykuya benzetilmiştir. Ganj nehrinin geniği ve sonsuzluğu ölümü çağırırken, burada gölün durgun ama derin görüntüsü ölümle ilişkilendirilmiştir. Ölüm patırtılı ve gürültülü bir nesneyle değil, dingin bir uykuyla karışık bulmuştur. giirde ölümün bir gölün dibindeki uykuya benzetilmesi ölümle uyku arasında kurulan yakınlığı hatırlatmıştır. Çısanın uyurken bilincini kaybetmesi, rüyaları vasıtasıyla farklı zaman ve mekânlara gitmesi, bedenin değil ruhun öne çıkması ölümle uyku arasında bir yakınlığı doğuran gerçeklerdir.

Oysa denizler Tanrılar tarafından sürekli karmağın yapıldığı yerdir. Denizin hareketli olmasıyla, hayatın karmaşı arasında ilgi kurulur. Denizlerin Tanrılar tarafından yönetilmesi de, mitolojideki deniz tanrısı Poseidon,ı hatırlatmaktadır. Zeus’tan sonra en güçlü tanrı olan Poseidon, üç diğl yabasıyla denizde kargaça ve depremlere sebep olan Tanrıdır.⁵⁴

Psikanalizde suyun anne karnına dönüşünü Çaret etmesini, Cemal Süreya’nın en beğendiği ölümlerden olan Çinli Çar Li Po’nun ölümünü beğenmesiyle de söyleyebiliriz: “Kimsenin ölümü, Çinli Çar Li Po’nunki kadar güzel olamaz. Li po sandaldıydı, yeterince içmişti. Hava açıldı. Günağı değil de, ayağı bir gece. Li Po, ayın sudaki görüntüsünü bütünüyle kucaklamak istedi. Bunun için suya saktı. Kollarını geni Çarak daha da sarktı.”⁵⁵

Ölümü hayatın ve canlılığın sonu olarak tasavvur eden Çar, bundan dolayı ölüm anına kadar yaşadığı dünyanın nimetlerine sınırsız sarılmak ister. Böylece O, ölümü oturup beklemek yerine yaşadığı evreni gezerek ve dolaarak başlama veda etmeyi arzular. Son Çir kitabı *Güz Bitiği*’ndeki “16 Dize” Çirinde *Gömmeden önce biraz gezdirin beni*⁵⁶ dizesinde durmak bilmeyen gezginliğini son bir defa da olsa başlamak ister. Zira bedeni ölümle birlikte değışmez adres olan mezara konulacak ve sabitlenecektir.

Son döneminde rahatsızlığı sebebiyle ölümün kapısını çaldığını anlayan Çar “Kehanet 1985”’in ardından, ölmeden önce yazdığı ve öldükten sonra Ocak 1990’da *Yeni Yaprak* dergisinde yayımlanan son Çiri “Üstü Kalsın”la ölüm temasını sonlandırır. Ölüm üzerine yazdığı Çirlerinde ironik bir dil kullanan Çar, bu Çirde de Tanrıyla konuşarak bu üslubunu devam ettirir. Ömrünün geri kalanını Tanrıya bahş olarak sunmasıyla bu trajik durumu hafiflettiğini görmek mümkündür. Ölümü alaycı bir Çilde algılaması, ölüm gerçeğini kabul ettikten sonra ona ürkütücü ya da nahoç

⁵⁰ Cemal Süreya, *Günler*, s.26

⁵¹ Tem Horwitz, “Ölümüm/ VarolmayıÇaYolculuğu Üzerine Düşünceler”, *Ölüm ve Felsefe*, s.26.

⁵² Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, (Çev. A. Avni ÖneÇ), Say Yay., 12.bs., İstanbul 2001, s. 42.

⁵³ Cemal Süreya, “Göller Denizler”, *Sevda Sözleri*, s.300.

⁵⁴ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü/ Yunan ve Roma*, Sosyal Yayınlar, 1.bs., İstanbul 1997, s.682-684.

⁵⁵ Cemal Süreya, *Günler*, s.21.

⁵⁶ Cemal Süreya, “16 Dize”, *Sevda Sözleri*, s.271.

bir durum yüklemeyip mitolojide Epikuros'un yaptığı gibi kayıtsız ya da telaşsız bir şekilde değerlendirdiğini gösterir. Bu durumda, sırf bir şeyin kötü (hattâ çok kötü) ve hatta kaçınılmaz olması telaşakapılmayı gerektiren bir sebep vermez; bunun yerine, metanetli, küstah, kayıtsız, hattâ alaycı olmayı gerektirebilir.⁵⁷

*Ölüyorum tanrım/ Bu da oldu işte.// Her ölüm erken ölümdür/ Biliyorum tanrım.// Ama, ayrıca, aldığın şu hayat/ Fena değildir...//Üstü kalsın ...*⁵⁸

ğirde, hayattan kopmak istemeyen, yaşadığı hayatı yücelten ve hâlâ yaşamaya sevinci içinde olan ancak ölümün erken gelmesiyle güzelliklerin biteceğine inanan bir şair vardır. “Çekin elbette bir yaşamı oluşturan istekleri, planları ve umutları sona erdiren şey olarak ölüm olgusu vardır... Ölümü anlamak her bir ve bütün ölümleri özellikle kişi için, ailesi için, toplum ve kültür için, böyle arzuların hüsrana uğraması olarak anlamaktır. O anlamda ölüm her seferinde zamansızdır. Her zaman doksan dokuz yaşında bile yaşamı kısa keser.”⁵⁹

SONUÇ

Ölümü, sevdiklerini ve yakınlarını kaybetmekle hatırlayan ve bu hatırlamayla yaşadığı evrene daha bir tutkuyla bağlanan Cemal Süreya, şiirine de bu hakikati taşıyarak nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir. Ölümü, metafizik ve felsefik endişelerle değerlendirmeyerek yaşamın güzelliğini sona erdiren ve erken gelen bir hakikat olarak algılamıştır. Çık şiirlerinde ölüm temasına pek yer vermeyen ancak birkaç şiirinde bir mücadele ve ideolojik bir araç olarak içeyen şair, *Göçebe Şiir* kitabıyla birlikte toplumların yaşamalarını açıklamaya yarayan bir göstergeye dönüşmüştür. Bilhassa *Beni Öp Sonra Doğur Beni* kitabında Ortadoğu'yu ölümle ilişkilendirerek coğrafya-ölüm-insan arasındaki değişmeyen yazgıya dikkat çekmiştir. 1982'den sonra yazdığı şiirlerini topladığı kitabı *Uçurumda Açan*'da, ölüm temasını ülkedeki siyasî atmosferle, sıkıntılı yaşamaktan doğan bıkkınlıkla ve arkadaşlarını kaybetmekle artırdığı görülmektedir. Son döneminde çıkardığı *Sıcak Nal* ve dergilerde yayımlanan şiirlerinde ise ölüm temasını yoğunlaştırdığını, hatta kendisine bir ölüm tarihi seçerek ölümü aklından çıkarmadığını ortaya koymuştur. Bu dönemde dingin ve sonsuz nesnelerle ölüme bir karışık bulduğu da dikkat çekmektedir. Ölümü görsel ve işitsel nesnelerle somutlaştırması bilinmeyene canlılık kazandırmasının ve ölümü yaşamın içerisine katarak sıradanlaştırmasının bir sonucu olarak düşünülebilir. Çonik üslubunu ölüm temasında da uygulayan şair, bu üslûpla ölüme hem eleştirel hem de alaycı bir şekilde baktığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- ÇONOĞLU, Salim; “Eolojik Ölüm Algısı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Ölüm 1920-1950**, Akçağ Yayınları, 1.bs., Ankara 2007, s.63.
- ÇÜÇEN, A.Kadir; **Heidegger'de Varlık ve Zaman**, Asa Kitabevi, 3.bs., Bursa 2003
- DAVLETOV, Timur B.; “Türklerde Hayat Ağacı Bilgeliği”, (<http://www.turkforum.net/670897-turk-kulturunde-agac-kultu.html>) (E.T: 15.01.2011)
- FREUD, Sigmund; **Psikanaliz Üzerine**, (Çev. A. Avni Öneş, Say Yay., 12.bs., İstanbul 2001
- GRIMAL, Pierre; **Mitoloji Sözlüğü/ Yunan ve Roma**, Sosyal Yayınlar, 1.bs., İstanbul 1997.

⁵⁷ Peter Loptson, “Ölüm Çatışması”, **Ölüm ve Felsefe**, s.295.

⁵⁸ Cemal Süreya, “Üstü Kalsın”, **Sevda Sözleri**, s.302.

⁵⁹ Robert C.Solomon, “Ölüm Fetişişmi Marazi Tekbencilik”, **Ölüm ve Felsefe**, s.331.

-
- HORWİTZ, Tem; “Ölümüm/ VarolmayıÇaYolculuğu Üzerine Düşüneler”, (Ed.Malpas-Solomon), **Ölüm ve Felsefe**, Çhaki Yayınları, 1.bs., İstanbul 2006.
- LOPTSON, Peter; “Ölüm ÇatıGksı”, (Ed.Malpas-Solomon), **Ölüm ve Felsefe**, Çhaki Yayınları, 1.bs., İstanbul 2006.
- RANK, Otto; **Doğum Travması**, Metis Yayınları, 1.bs., İstanbul 2001.
- SEBER, Cemal Süreya; **Günler**, YKY, 2.bs., İstanbul 2002.
- SEBER, Cemal Süreya; “Enver Ercan: ğairlik DerviGık Değil mi Zaten”, **Güvercin Curnatası**, 2.bs., İstanbul 2002
- SEBER, Cemal Süreya; **Onüç Günün Mektupları**, YKY, 4.bs., İstanbul 2005.
- SEBER, Cemal Süreya; **Sevda Sözleri**, YKY, 27.bs., İstanbul 2005.
- SOLOMON, Robert C.; “Ölüm FetiGzmi, Marazi Tekbencilik”, (Ed.Malpas-Solomon), **Ölüm ve Felsefe**, Çhaki Yayınları, 1.bs., İstanbul 2006.
- YÜCEL, Müslüm; **Edebiyatta Ölüm ve İntihar**, Agora Kitaplığı, 3.bs., İstanbul 2007.

SAMSUN VE ÇEVRESİNDE PONTUS ÇETELERİNİN FAALİYETLERİ VE HÜKÜMETİN UYGULAMALARI

Pelin İSKENDER KILIÇ*

ÖZET

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasî alanda azınlıklar meselesiyle oldukça meşgul olmuştur. Hatta bu konu Lozan Antlaşmasına kadar devam etmiştir. Bilhassa Fransız İhtilali'nin ve Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan büyük güçlerin etkisiyle Osmanlı içerisinde yapay bir Pontus meselesi ortaya çıkartılmıştır. Oysaki tarihteki Pontus Devleti ile ortaya atılan ve gerçekleştirilmek istenen Pontus Devleti arasında hiçbir bağlantı yoktur. XIX. yüzyıla gelindiğinde çok milletli, dinli ve kültürlü olan Osmanlı Devleti, çağın özelliği gereği gerek iç gerekse dış güçlerin etkisiyle dağılma sürecine girmiştir. İçinde bulunan azınlıklar büyük devletlerin desteği ile yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nden ayrılırken, yüz yıllardır Anadolu'da Türklerle iç içe yaşayan Rumlara da İnebolu'nun batısından başlayıp Batum'a kadar uzanacak olan bir Pontus Devleti kurma hayalleri içine girmişlerdi. Bu devletin başkenti olarak da Samsun'u seçmişlerdi. Bu nedenle Samsun ve çevresinde çok yoğun çete faaliyetlerine başladılar. Din adamları bu çeteleri kışkırtmada aktif rol oynamışlardır. Bütün bunlara karşı Osmanlı Devleti aldığı çeşitli tedbirlerle Müslüman halka karşı yapılan bu yıkıcı ve acımasız faaliyetleri durdurmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Pontus, Çete faaliyetleri.

PONTUS GANGS ACTIVITIES AND GOVERNMENT APPLICATIONS IN AND AROUND SAMSUN

ABSTRACT

Ottoman Empire has considerably struggled with the matter of minorities in the political area since the second half of the 19th century. Moreover, this matter has continued until Treaty of Lausanne. An artificial problem of Pontus was created in Ottoman Empire by influences of especially French Revolution and the great powers that had aspirations on Ottoman Empire. However, there is no relationship between the Pontus State in the history and the Pontus State which is put forth and desired to be carried out. In the 19th century, Ottoman Empire, which was multilateral, multi-religious and multicultural, had entered the duration of disintegration because of the effect of both internal and external forces due to the property of the age. While the minorities in the Ottoman Empire were gradually splitting from it by the supports of the big nations, the Greeks lived together with the Turks in the Anatolia for centuries started to imagine establishing a Pontus State ranging from the west of İnebolu to Batum. They chose Samsun as the capital city of the state. Therefore, they started to gang activities in and around Samsun. The religious men have active roles in provoking these gangs.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: pelini@omu.edu.tr

Against all of these, by taking various precautions, Ottoman Empire tried to stop these destructive and cruel activities against the Muslim community.

Key Words: Samsun, Pontus, Gang activities.

Giriş

Pontus Devleti, M.Ö. 298 yılında I. Mitridat tarafından kurulmuş, M.Ö. 63 yılında Büyük kral Mitridat V Evpator zamanında Romalılar tarafından yıkılmış ve tarihte başka bir Pontus Devleti var olmamıştır¹.

Pontus, etnik bir isimden ziyade coğrafi bir tabir olarak ifade edilmektedir. Çünkü Pontus veya Pontos kelimesi Grekçe “deniz” manasında olup, eski çağlarda Karadeniz’in güneydoğu kısmına ve bu arada Karadeniz’e de verilmiş coğrafi bir addır. Kelime, en eski dönemlerde daha çok “Pont Euxinos” şeklinde kullanılmıştır². “Euxinos” kelimesi ise “karanlık, uğursuz” anlamına gelen “ahçana” kelimesinden gelmektedir. Karadeniz’in fırtınalı ve karanlık sularından dolayı verilen bu isim, X. yüzyıla kadar gelmiştir. Türkçede ise “Kara” sözü bir renk ifade ettiği gibi aynı zamanda yön (kuzey), sert ve soğuk iklimi de anlatır. Türklerin Anadolu’ya girişinden itibaren bütün yazılı belgelerde Karadeniz adı yaygın olarak kullanılmış olmasına karşın, Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar zamanında “Pontus” kelimesi hiç geçmemektedir³.

En eski çağlarda Doğu Karadeniz Bölgesi’nde ırk bakımından bir mensubiyet tespiti imkânsızdı. Bu bölgede Kafkasyalı ve çeşitli menşeli kavimler yaşamıştı⁴. Fransız Akademisi üyelerinden Lebeau’ya göre devletin kurucusu olan Mitridat, Pont ülkesine geldiği zaman bu bölgede üç tür halk vardı. Birincisi İranlılar, bir takım tapınak kâhinleriyle soylu kişilerden ibaret idiler. İkincisi Yunanlılar, kıyı illerinin şehirlerinde oturmaktaydılar. Üçüncüsü Turanlılar ki, çok eskiden beri burayı vatan yapmış olan bölgenin asıl yerli ahalisiydiler⁵. Kökenleri, dilleri, inançları ve tarihî gelişimleri tamamen farklı olan toplumların yaşadığı bu bölge Kafkaslardan, Hazar Bölgesi’nden, güneyden gelen istilacı güçlerin hakimiyeti altına girmiş, Fenikelilerin, Yunanların, İskender ve Roma İmparatorluklarının kolonileri halinde kalmıştı. Bu toplumların hiç biri siyasi, iktisadi, sosyal bir teşkilatlanma düzeyine erişmemişti⁶. Dolayısıyla Pontus’un ve Pontusluların Yunanlılıkla herhangi bir ilişkileri yoktur. Zaten Yunanlılar çok sonradan koloni döneminde kıyı şerhindeki bazı şehirlere yerleşerek buranın yerleşik halklarıyla birlikte yaşamaya başlamışlardı. Ancak ne yazık ki Pont ülkesini yani Pontusu eski vatanları imiş gibi gösteren Yunanlılar, herkesle birlikte kendilerini de buna inandırmaya çalışmışlardı. Ve maalesef Anadolu’daki Hristiyan Türklerle Müslüman Türklerin iki ayrı düşünce soy gibi karşı karşıya gelmesine neden olmuşlardı⁷. Evet, bir görüşe göre Karadeniz sahilinde bulunan ve Rum olarak adlandırılan Ortodoks Hristiyanların büyük bir kısmı Selçuklular öncesinde bu bölgeye gelen Hristiyan Türklerdi. Pontus isyanında rol oynayan Rumların soyadları buna ilginç birer örnek teşkil etmektedir⁸: Nizamoğlu, Yelkencioğlu⁹, Umurluoğlu¹⁰, Çaprazoğlu, Portakaloğlu, Sıvacıoğlu¹¹ vb... Aynı

¹ Mahmut Goloğlu, *Anadolu’nun Milli Devleti PONTOS*, Ankara 1973, s. 72

² Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s.

³ Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 28

⁴ Aurel Decei, “Karadeniz”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI., s. 238-239

⁵ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 78

⁶ Ali Güler, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara 1995, s. 40

⁷ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 234

⁸ Mesut Çapa, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele*, Ankara 1993, s. 17

⁹ BOA, DH. EUM. EMN. 87/36, 7 Şaban 1332 (1 Temmuz 1914)

¹⁰ BOA, DH. EUM. 3Şb. 25/76, 1 Receb 1336 (12 Nisan 1918)

¹¹ BOA, A. MKT. MHM. 703/13, 23 Şevval 1311 (29 Nisan 1894)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

zamanda bu Pontusçu çetelerin çoğunun içinde bir tek Rumca bilen yoktu. Herkes anadili olan Türkçeyi konuğuyordu. Bunu çok ilginç bulan ve hayrete düğün İngiliz Askerî Mümessili Solter, çete mensuplarına Pontus bayrağını çıkarıp göstererek siyasî eğilimlerini anlamak için bir takım sorular sorduğunda bunların bu konularla fazla ilgilenmediklerini gördü¹².

Pontus meselesi ise Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yağıcı Ortodoks Hristiyanları esas alan siyasî ve askerî bir projeydi. I. Dünya Savağı öncesi ve sonrasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde meydana gelen olaylar ve siyasî faaliyetlerdi¹³. Tanzimat fermanının ardından, Karadeniz Bölgesi'ndeki Hristiyanların bulundukları yerlerde bir Pontus Devleti kurulması amacıyla Pontus Meselesi ortaya atıldı. Pontusçuluk, XIX. yüzyıl sonlarında özellikle İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD tarafından zaman zaman ve gerektiğı kadar destek bulan, Yunan Megali İdeası'nın bir uzantısı olarak Doğu Karadeniz kıyılarında kurulması planlanan bir devletin doğuğunu hazırlamak için başıurulan her türlü faaliyet (siyasî, askerî, dinî, etnik kışkırtma, kültürel vs.) olarak tanımlanabilir¹⁴. Kurulması tasarlanan bu devletin sınırları eski Pontus Devleti'nin sınırları gibi hatta daha genişidi. Samsun Metropolithanesi'nde ele geçirilen ve Pontus Milli Meclisi tarafından Paris'te Lambesis Matbaası'nda basılmış bir haritaya göre¹⁵ bu sınır Batum'dan Trabzon'un batısına kadar uzanıp Rize, Trabzon, Giresun, Samsun ve Sinop'la birlikte Doğu Karadeniz kıyılarını ve içeride Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Gökinkarahisar, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen Erzincan'ı içine almaktaydı. Sadece başkenti değikti. Eski ve gerçek Pontus Devleti'nin başkenti Amasya ve Sinop olduğu halde yeni ve uydurma Rum Pontus Devleti'nin başkenti Samsun'du¹⁶. Bunun nedeni, Samsun'un Anadolu'nun iç kısımları ile en çok bağlantı yollarına sahip, iktisadî ve ticarî olarak coğrafi konumu önemli olan bir şehir olmasıydı. Aynı zamanda bölgede yapılan başıca ekonomik faaliyetler olan tütün ve fındık üretimi ile kıyı ticaretini, Rusya ve İran ile yapılan ticaret Rumların elindeydi. Örneğın Samsun'da Andavallıoğlu Yuvanaki Efendi'nin özel bankası, Rum üreticileriyle tacirlerinin tütün bahçelerine el koymalarında önemli bir rol oynamıştı. Bu topraklar ya büyük toprak sahibi Türklerden satın alınmış ya da küçük çiftçilerden tefecilik yoluyla ele geçirilmişti. Ayrıca Rumların nüfus ağırlığının diğer yerlere göre daha fazla olduğu ve bu oranın yüzde 25'e vardığı yer Samsun Sancağı idi¹⁷.

Çetecilik Faaliyetleri

Pontus Meselesi'nin kökeninde Balkan Savağı yer almaktaydı. Bu savaş sırasında silah altına alınmak istenen Rumlar, silahlı ya da silahsız kitlesel bir şekilde ordudan kaçmışlardı. Köylerinin civarına yerleşen bu Rumlar, ilk çeteleri kendiliğinden kurmuşlardı. Ardından hükümetin Balkan göçmenlerinin bir bölümünü Rum köylerine yerleştirmeye çalışması, ilk başkaldırı eylemlerini başlattı. Çarşamba yolu üzerindeki Kirazlık köyüne bir grup göçmenin yerleştirilmek istenmesi, jandarmalarla silahlı çeteleri ilk kez karşı karşıya getirdi¹⁸. Yine Arnavut muhacirlerinin iki Rum köyüne yerleştirilmek istenmesi Rumların isyanına ve silahlı olarak Samsun'a saldırımlarına neden olmuştu¹⁹. Samsun dolaylarında umumî harp içinde adı kaçavet ve soygunculuk karakteri taşıyan asayişsizlik, Mondros Mütarekesiyle birlikte, İtilaf Devletleri'nin bu

¹² Halit Eken, *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey*, İstanbul 2008, s. 525

¹³ Mehmet Bilgin, "Pontus Meselesine Tarihsel Bakış", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007, s.29

¹⁴ Hamit Pehlivanlı, "Tarih Perspektifi Çerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 81

¹⁵ *Pontus Meselesi*, (Yayına Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara 1995, s. 61

¹⁶ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 235

¹⁷ Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s. 34; Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyân Koçgiri, Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa*, Ankara 2000, s. 71-72

¹⁸ Stefanos Yerasimos, "a.g.m", s.37

¹⁹ Mustafa Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 73,

bölgedeki müdahaleleri sonucu siyasi bir mahiyet kazanmaya başlamıştı²⁰. Bunun temelinde, yerli Rumların, Sinop'un batısından Batum'a kadar uzanan kıyı bölgesinde Pontus Devleti kurma fikri yatmaktaydı. Daha 1914 sonbaharında, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na Almanya ve müttefikleri saffında katmasının ardından, bölgede Rum çeteleri oluşmuş ve asayişsizlik baş göstermişti. Bu isyan hareketi, Rum halkı için yalnız Samsun bölgesinde değil, Rumların yaşadığı tüm Anadolu köylerinde meydana gelmişti. Pontus Devleti kurma hayalleriyle İstanbul ve Atina'dan gelen ajan ve propagandacılar tarafından sistemli bir şekilde hazırlanan isyan, 1921 yılı başlarında patlak vermişti. Hükümetin, Yunanistan'la savaş kararı verip seferberlik ilan etmesi isyanın artmasına neden olmuştu. Rumlar propagandanın da etkisiyle kitle halinde silahlarını da alarak askerden kaçmaya başlamışlardı. Anadolu kıyılarında bulunan Yunan filosunun güvencesi ve askerî güç yardımıyla bulunulmasıyla isyan giderek artmıştı²¹. Bölgede komiteler kurulmuş ve teşkilat genişletilmişti²². Savaş yıllarında Rus işgaline uğrayarak büyük bir iç göçle ezilen Müslüman halk, Mütareke'den sonra da Pontusçu Rum çetelerinin saldırılarıyla karışık karışık kalmıştı. Millî Mücadele başarken, Pontus ayaklanmacılarının sayısı yirmi beş bin kişiye ulaşmıştı. Yunanistan ve Rusya'dan da bu çetelere eleman taşınmaya devam edilmişti²³. Özellikle Batum limanından Samsun civarına Rum ve Ermeniler getirilip bırakılmıştı. Bu Rum çetelerinin amacı, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun ve diğer Karadeniz şehirlerinde asayiş bozuk göstererek İngiliz Devletlerinin işgaline zemin hazırlamaktı.

Bölgedeki ilk silahlı çeteyi, Amasya, Samsun ve havalisi Metropolitleri Germanos, 1908 yılında Samsun'da kurmuş, Yunanlı bir gemisiyle getirilen 50 civarında Manlicher marka tüfek ile çeteler silahlandırılmıştı²⁴. Mustafa Kemal, bölgenin durumuyla ilgili olarak İstanbul'a gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda, Germanos'un idaresindeki Rum çetelerinin siyasi bir mahiyetleri olduğunu belirtmekteydi. Raporda otuz üçü Samsun'da, kırk kadar Rum çetesi sayılmakta, buna karşılık altısı Samsun'da bulunan on üç kadar Türk çetesi olduğu bildirilmekteydi²⁵. I. Dünya Savaşı başladığı zaman seferberlik emrine karşı çıkan veya askerden kaçan Rumları, Pontus Cemiyeti ve Metropolitlikler örgütleyerek çeteler teşkil etmişlerdi. Bizzat Rusların 2000 tüfekle silahlandırdıkları ilk çete reisleri Vasil Usta ve Dimitrios Haralambidis baş olmak üzere, Türkler öldürülmeye ve Türk köyleri yakmaya başlamıştı²⁶. I. Dünya Savaşı'nda ilk çetecilik faaliyetleri, Bafra civarında Nebyan dağlık bölgesinde olmuştu. Daha sonra Samsun, Çarşamba, Vezirköprü, Terme, Amasya, Merzifon, Kavak, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa ve Sivas bölgelerine yayılmıştı²⁷. 1916 yılında başlayan bu çetecilik faaliyetlerini Rusya'nın yanı sıra Yunan Konsolosluğu'nun sekreteri Lazaros Melidie'de desteklemekteydi²⁸.

Yunanlılar, Samsun ve çevresine oldukça önem vermişlerdi. Pontus Cemiyeti, bu çete faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol üstlenmişti. 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde okuyan Rumlar tarafından temelleri atılan cemiyet, 1909 tarihinde Trabzon metropoliti vasıtasıyla Atina'da Küçük Asya cemiyetinin emri altına girmişti. Metropolit ve papazların öncülüğü ve çalışmalarları sayesinde Batum'dan Giresun'a kadar Karadeniz Bölgesi'nde şubeleri açılmış, ilk

²⁰ Halit Eken, a.g.e., s. 41

²¹ **Frunze'nin Türkiye Anıları**, (Çeviren: Ahmet Ekeç), İstanbul 1996, s. 96

²² Ercüment Kuran, "Millî Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986**, Samsun 1988, s. 77-78

²³ Rahmi Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara 2001, s. 255

²⁴ Stefanos Yerasimos, "a.g.m.", s. 36

²⁵ Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 82

²⁶ Yusuf Sarımay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 9

²⁷ **Pontus Meselesi**, s. 188-189

²⁸ Stefanos Yerasimos, "a.g.m." s. 38-39

Pontus Risalesi de 1910'da yayınlanmıştır²⁹. Pontus Cemiyeti'nin elde edilen bayrağı, dernek iğneleri vesairesi bütünüyle Yunan bayrağı ve iğneleriydi. Özellikle Pontus Cemiyeti'ni kuranlar doğrudan doğruya Fener Patrikhanesi tarafından yetiştirilmiş kimselerdi³⁰. Cemiyetin yurt içindeki faaliyetleri ile birinci derecede meşgul olan üç kişi vardı. Bunlardan birisi ve başa geleni Trabzon metropoliti Hrisantos diğerleri de Rum Metropoliti Germanos ile Samsun'da Reji Fabrikası Direktörü Takamanidis'di. Hrisantos, Patrik Kaymakamı Dorotheos başkanlığında Paris Barış Konferansı'na giden heyetin içinde yer almıştı. Kendisine "Mağdur Rumların Temsilcisi" sıfatıyla Pontusluları savunma yetkisi verilmişti³¹. Diğer ikisi ise Mayıs 1919'da Samsun civarındaki kırk kadar Rum çetesini idare etmişlerdi³². Canik Sancağı'nda asayişbozucu bu Rum çeteleri, müttefik donanmasının Samsun'a gelişiyle faaliyetlerini daha da arttırmışlardı. Bir yandan da yöreye Rum göçmenler yerleştiriliyordu. Çete Canik'teki bütün bu faaliyetlerin başı Germanos idi³³. Pontus Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında başıyayan çalışmaları sonucunda Çarşamba, Samsun ve Bafra civarındaki Rum köylerinde depolanan silahlar, gençlere ve askerden kaçan Rumlara dağıtılıp çeteler kurulmuştu. Pontus Cemiyeti'ne bağlı çeteler daha çok Bafra, Çağır Köyü, Samsun, Vezirköprü, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Ladik, Havza, Tokat ve Erbaa civarında faaliyet göstermişlerdi. 1920 yılının başlarında Samsun'a yüz otuz çete reisi ile yirmi bin lira gönderilmişti³⁴.

Faaliyet gösteren diğer bir cemiyet de Kordos Komitesi idi. Bu komitenin amacı, göç eden Rumların tekrar eski yerlerine dönmesini sağlamak ve hariçten bazı Rum ve Yunanlıları İstanbul, Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Karadeniz Bölgelerine göç ettirerek bu bölgelere yerleştirmekti. Böylece Wilson İlkeleri'nin "Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki azınlıklar, çoğunlukta oldukları bölgelerde müstakil devlet kurabileceklerdir" maddesine fiilî ve siyasî zemin hazırlamaktı.

Kordos Komitesi, faaliyet gösterdiği bölgelerdeki metropolitleri birer temsilci gibi kullanmaktaydı. Samsun ve civarında göçmen Rumlarla ilgili işleri Samsun metropolit Vekili "Efthimios Zilos" yürütmekteydi³⁵. Bu bölgede Efthimios Zilos tarafından idare edilen, Pontus Cemiyeti ve Kordos Komitesi ile ortaklaşa çalışılan "Rum Göçmenleri Cemiyeti" kurulmuştu. Bu cemiyetin çalışmaları sonucu daha önceden Müslüman nüfusun onda biri oranında olan Hristiyan nüfus, Samsun'a dışarıdan 30.000 Rum'un getirilmesiyle bölgede 180.000 Müslüman nüfusa karşılık 60.000 Hristiyan olmuştu³⁶. Bunlar en fazla Batum kanalıyla Rusya'dan gelmekteydiler. Batum, gidip gelen göçmenlerin ilk uğrak yeri ve adeta dağıtım merkezi idi. 16 Temmuz 1919'da Preveze gambotundan alınan bir rapora göre, Batum ve civarında silahlandırılıp gönderildiği tahminen elli kadar Ermeni ve Rumlardan oluşan ekibinin Bafra, Kumcağız, Çarşamba, Yeşilirmak sahillere çıkarılacağı haberi alınmıştı. Mapavrilî Hasan Reis'in sahip olduğu Mapari adlı bir motorla yola çıkan bu çeteciler Yeşilirmak sahiline çıkarıldığında, vesikaları, dokuz mavzer, bin beş yüz fişek, üç bomba, çeşitli bomba humbaraları, bomba fitili, bıçak, rovelver ile ele geçirilerek Samsun mutasarrıflığına teslim edilmişti³⁷. Kıyıların güvenliğinin sağlanabilmesi için gece dahi tetikte beklemek gerekmekteydi³⁸.

²⁹ Yusuf Sarımay, *a.g.e.*, s. 8

³⁰ *Pontus Meselesi*, s. 52

³¹ Nuri Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağı'nda PONTUSÇU FAALİYETLER (1918-1922)*, Ankara 2003, s. 32

³² Ali Güler, *a.g.e.*, s. 67

³³ Nuri Yazıcı, *a.g.e.*, s. 21

³⁴ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 68

³⁵ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 84

³⁶ *Pontus Meselesi*, s.56

³⁷ *BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/28*, 21 Ağustos 1335 (21 Ağustos 1919); *BOA, DH. EUM. AYŞ. 19/21*, 24 Zilkade 1337 (21 Ağustos 1919)

³⁸ Mesut Çapa, *a.g.e.*, s.41

Mütareke'den itibaren Ekim 1920 tarihine kadar Batum'a göç eden Rumların sayısı on bir bin kiÇyi bulmuÇtı. Rumlar birçok sebep ve amaçla Rusya'ya gitmiÇlerdi. Ancak Karadeniz kıyılarına dönüÇmaÇları tek idi: Çoğunluğu sağlamak ve bir Rum devleti kurmak³⁹. Oysaki XIX. yüzyılın sonlarında Samsun havalisindeki Rum ve Ermeni halkın bir kısmı baÇka yönlere göç etmek istemiÇ, tam tersine Osmanlı hükümeti bunları göçten vazgeçirmek için elinden geleni yapmıÇtı⁴⁰. Göçte ısrar edenlerin emniyetle gitmeleri için tedbirler alınmıÇtı. ğimdi ise Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumları çoğaltmak amacıyla Rusya'da oturan ve BolÇevik idaresinde yaÇayamayan Rumlar, vapur vapur Samsun çevresine çıkarılmaya ve bu bölgeye yerleÇirilmeye baÇanmıÇtı⁴¹. Rumlarla birlikte gizli olarak silah ve cephane de sevk edilmekteydi. Rum çetelerinin elinde bol miktarda cephanenin bulunması Müslüman halkı zor durumda bırakmıÇ, bundan cesaret alan Rum çeteleri faaliyetlerini daha da arttırarak Müslümanları katletmeye baÇamıÇardı. Bu çetelerin en meÇhuru Bafra mıntıkasında faaliyet gösteren "Nebyan Çeteleri"ydi. Bu çetelerin ÇağıurKöyü'ne yaptıkları ani bir baskın sonucu köyün Müslüman halkından bir tek kiÇi kurtulmamıÇtı. Bütün hayvanları ve malları da yağmalanmıÇtı. Rum çeteleri Türk köylerine karÇ giriÇikleri tahribat ve imha hareketinde o kadar ileri gitmiÇlerdir ki her Çeyi yakıp yıkmıÇ, insanları öldürmüÇ, mal ve hayvanlarını yağmalamıÇardı. Fırsat buldukÇa Samsun'da da nümayiÇerde bulunan Rumlar, 7 Nisan 1919'da Yunan bağımsızlık gününü birçok yerde bilhassa da Samsun'da büyük gösteriler yaparak kutlamıÇardı. Nisan ayının ikinci yarısında Metropolit Germanos, Samsun piskoposluğunda çete liderlerini toplayarak Samsun, Bafra, ÇarÇamba, Ünye, Fatsa, Tokat, Niksar, Merzifon, Havza, Erbaa, Ladik, Amasya ve Vezirköprü bölgelerindeki örgütlenmelerini güçlendirmiÇti⁴².

Rum çetelerinin mezalimine sahne olan bazı kaza merkezleri ve meydana getirdikleri olayları elimizdeki belgeler ığında Çı Çıkilde belirtebiliriz:

1. Samsun: Samsun, PontusÇu Rumların meydana getirmiÇ olduğu çeteler için beyin görevini görmüÇAncak Samsun'dan idare edilen bu çeteler, bizzat Samsun çevresinde eÇkıyalık yapamamıÇardı. Çünkü Samsun, olağan üstü öneminden dolayı uygun bir zemin deĐildi⁴³. Hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin konsolos temsilcilerinin burada bulunuyordu. Gerçi 1921 yılı sonlarına gelindiğinde yalnızca Çalyan ve Amerikan konsoloslukları kalmıÇtı⁴⁴. Samsun, coğrafi ve ticarî önemi sebebiyle Pontus'a baÇkent olarak seÇilince, nüfusÇa da desteklenerek Rum göçmen iskânı yoluna gidilmiÇti. XIX. yüzyılın sonlarında Samsun'un HanÇerli, Pazar, Kaleiçi, Çayırıçi (Cedid) ve Meğde mahalleleri gibi büyük Müslüman mahalleleri yanında yerleÇirilen Rumlardan yeni mahalleler oluÇturulmuÇtı. Yunan siyasi memurlarının tahrikleriyle Rum çetelerinin tecavüzleri ÇddetlenmiÇ, Samsun'un çıkıÇyolları Rum eÇkıyası tarafından kesilmiÇ, Çairde silahla dolağılmıÇ, Çair yakınlarında yaylın ateÇ açılarak dehÇet havası estirilmiÇti⁴⁵. Samsun'da RumlarÇa askerî gösteriler yapılmıÇ, Rum çetelere binlerce silah dağıtılmıÇ, kiliselere Pontus armaları asılmıÇ, ilkokul çocukları Pontus Çakıları ve bayraklarla sokaklarda dolaÇırılmıÇtı⁴⁶. Samsun'un Kani Köyü'nü basan elli kadar Rum eÇkıyası birçok hayvan ve eÇyayı gasp etmiÇler, çıkan çatıÇmada iki eÇkıya ölmüÇtü⁴⁷. Karalar köyünden bir kiÇi öldürülmüÇ, parası ve eÇyası Rum

³⁹ Mesut Çapa, *a.g.e.*, s. 13

⁴⁰ BOA, A. MKT. MHM. 431/8, 6 ğevval 1285 (20 Ocak 1869)

⁴¹ Ponus Meselesi, s. 188

⁴² Yerasimos, "a.g.m.", s. 44

⁴³ Pontus Meselesi, s. 246

⁴⁴ Frunze'nin Türkiye Anıları, s. 27

⁴⁵ Nuri Yazıcı, *a.g.e.*, s. 64

⁴⁶ Nuri Yazıcı, *a.g.e.*, s. 25; BOA, DH. EUM. EMN. 87/36, 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914)

⁴⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/11, 21 Mart 1335 (21 Mart 1919)

eÇkırıyası tarafından gasp edilmiÇti⁴⁸. Daha ziyade olaylar Samsun'un çevre köylerinde görölüyordu. Merkezde olaylar çok azdı⁴⁹.

2. Bafra: Bafra, Samsun, Alaçam, Kavak mıntıkalarına hakim bir mevkide bulunan Nebyan Dağı, yerinin sarplığı, Rum köylerinin yoğun oluÇugibi nedenlerle I. Dünya SavaÇ'nda Rum çetelerinin ilk defa görölüdüğü yer olmuÇtu⁵⁰. Bu çeteler, Müslüman köylere baskınlar ve katliamlar yapmıÇardı. Bundan amaç Müslüman halkı korku ile sindirip, Müslüman nüfusun çoğunluğunu azaltmak, köyleri yakıp yıkarak devlet güçlerini kendi taraflarına çekip, iÇölci güçlere dolaylıda olsa yardım etmektir. Bu bölgede büyük mezalimler yapmıÇardı. Samsun'a giden devciler Bafra yakınlarında yirmi kadar Rum eÇkıyasının saldırısına uğramıÇtı. Deveciler öldürölerek malları gasp edilmiÇti⁵¹. BeÇ kiÇlik bir eÇkıya grubu Bafra'nın Yertib Köyünden Kadıaskeroğlu Ahmed'in eÇni yaralayarak eÇyalarını gasp etmiÇardı. Yine Bafra'nın Haru köyünde Arnavut muhacirlerinden Ahmed'in evine saldıran yirmi kadar Rum eÇkıyası adı geçen kiÇyi yaralamıÇardı⁵². Bafra bölgesinde bu tür olaylara oldukça sık rastlanmaktaydı⁵³.

3. ÇarÇamba ve Terme: Bu iki kazada eÇkıyalık yapanlar daha ziyade Ermenilerdi. Ancak ateÇkesin ardından Ermeniler ile Rumlar ortak düÇnan olarak görölükleri Türkleri yok etmek için birlikte hareket etmiÇardı⁵⁴. Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve azınlıkların Osmanlı Devleti'ne karÇıfaaliyetlerinin baÇadığı ilk andan itibaren Ermeni ve Rumlar zaman zaman birlikte hareket etmiÇler, Osmanlı Devleti de bunlara karÇitedbirler alma yoluna gitmiÇti⁵⁵. Samsun'a giden deveciler ÇarÇamba'nın Yağıbasan Köyü civarında yüzü aÇkın Rum eÇkıyasının saldırısına uğramıÇardı. İki deveci öldürölüp, ticarî eÇyaları gasp edilmiÇti⁵⁶. EÇkıyalar tarafından ÇarÇamba'dan gelmekte olan arabanın önü kesilmiÇ, bir erkekle iki kadın dağa götürölümüÇti⁵⁷. ÇarÇamba, Terme, Fatsa ve Ünye eÇkıyalık olaylarının oldukça yoğun olduğı kazalardandı⁵⁸.

4. Kavak: Pontus çetelerinin geniÇ ölçüde faaliyet gösterdikleri nahiyelerden biri de Kavak'tı. Bu nahiye, Rum çetelerinin yapmıÇ oldukları birçok cinayete sahne olmuÇtı. Samsun'a bağılı Kavak nahiyesinin Hacılı köyünden ve Rumeli muhacirlerinden bir kiÇi Rum eÇkıyası tarafından katledilmiÇti. Yine Kavak'ın Karapınar köyü halkından on iki baÇ sığır Rum eÇkıyasından Yanioğlu Timos ve adamları tarafından gasp edilmiÇti⁵⁹. Samsun'un diğerkazalarında olduğı gibi Kavak nahiyesinde de deve kervanlarına rastlanmaktaydı. Yük taÇmacılığında bunlardan yararlanılmaktaydı. Daha sonra taÇmacılıkta atlar ve öküzler gelmekteydi⁶⁰. Bundan dolayı Rum eÇkıyaların köyleri basıp büyük baÇhayvanları gasp etmesi köylü için çok büyük bir

⁴⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ. 5/32, 15 Receb 1337 (16 Nisan 1919)

⁴⁹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 21/45, 17 Mayıs 1333 (17 Mayıs 1917); BOA, DH. EUM. AYŞ. 5/70, 19 Receb 1337 (20 Nisan 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 7/101, 10 Mayıs 1335 (10 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 8/6, 11 ğaban 1337 (12 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/28, 21 Mayıs 1335 (21 Mayıs 1919); BOA, DH. KMS. 52-1/64, 13 Mayıs 1335 (13 Mayıs 1919)

⁵⁰ Pontus Meselesi, (Yayına Haz.: Yusuf Gedikli), Ğstabul 2002, s. 239

⁵¹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 3/8, 9 Mart 1335 (9 Mart 1919)

⁵² BOA, DH. EUM. AYŞ. 3/66, 5 Nisan 1335 (5 Nisan 1919)

⁵³ BOA, DH. EUM. AYŞ. 23/7, 30 Temmuz 1333 (30 Temmuz 1917); BOA, DH. EUM. AYŞ. 5/70, 19 Receb 1337 (20 Nisan 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 8/6, 11 ğaban 1337 (12 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 3/66, 5 Receb 1337 (6 Nisan 1919)

⁵⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ. 7/60, 7 Mayıs 1335 (7 Mayıs 1919)

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM. 703/13, 11 Safer 1312 (14 Ağustos 1894)

⁵⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ. 3/8, 1 Receb 1337 (2 Nisan 1919)

⁵⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ. 5/32, 15 Receb 1337 (16 Nisan 1919)

⁵⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ. 5/70, 19 Receb 1337 (20 Nisan 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 7/55, 7 Mayıs 1335 (7 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 7/60, 7 Mayıs 1335 (7 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 7/61, 7 Mayıs 1335 (7 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 3/66, 5 Receb 1337 (6 Nisan 1919)

⁵⁹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 4/10, 8 Nisan 1335 (8 Nisan 1919)

⁶⁰ Frunze'nin Türkiye Anıları, s. 40

yıkımdı. Kavak, Alaçam, Ladik, Köprü, Havza'da Rum eÇkılarının saldırıları 1918 yılından 1920 yılı sonuna kadar artarak devam etmiÇti⁶¹.

Yunan ordusunun Batı Anadolu'da ilerlediğı 1920 yılı içerisinde, Karadeniz Bölgesi'nde Rumlar, Türklerin kuvvetsiz kalmaları ve moral bozukluğu içerisinde bulunmasından faydalanarak yüzlerce cinayet iÇtirdiler. Nitekim Rum çeteleri, Samsun Bölgesi'nde, 1920 sonlarına kadar 699, ÇarÇamba ve Terme bölgesinde 15, Amasya'da 25, Merzifon'da 45, Vezirköprü'de 24, Ladik'te 70, GümüÇhane'de 34, Havza'da 13, Tokat'ta 30 kadar Türk'ü katlettiler⁶².

Dinî Müessese ve Din Adamlarının Rolü

Mondros Mütarekesi'nin takibinde Rum faaliyetlerinin teÇkilatlandırılmasında Fener Rum Patrikhanesi, metropolitlikler, papazlar ve kiliselerin rolü büyük olmuÇtu. Özellikle Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontusçu çetelerin desteklenmesinde metropolit ve papazlar aktif rol oynamıÇtı. Bu meselenin gelişmesinde Yunan devlet adamlarından çok din adamları ve Rum ileri gelenlerinin çabaları vardı.

Patrikhane, hem mütarekeden önce hem de mütarekeden sonra başta siyasî faaliyetler olmak üzere, cemiyetlerin teÇkilatlandırılması, çetelerin desteklenmesi, nümayişlerin düzenlenmesi, kültürel çalışmaların yürütülmesi, propagandanın yaygınlaştırılması gibi iÇeri yapan bir kuruluş konumundaydı⁶³. Nitekim Yunan ordusunun Edirne'yi alıp, Çatalca'ya doğru ilerlemesi üzerine Rum Patrikhanesi, o bölgede bulunan Rum metropolit ve papazlarına Yunan askerleri geldikçe karargâhlarına gidip, kendilerini takdis etmelerini emretmiÇti⁶⁴. Yunanistan'ın kurtuluÇ yıl dönümüne tesadüf eden günde Rumlar Edirne, Gelibolu ve Tekirdağ'ın yanı sıra Samsun'da da bazı gösteriler yapmıÇlar ve bunların sonucunda bazı olaylar meydana gelmiÇti. Metropolitlikler ve kiliseler ayinler düzenlenerek bu olayları destekledikleri gibi, kışkırtıcı rol de oynamıÇtı. Bazı metropolithane ve kiliselerde Rum halkına hitaben, Edirne ve havalisinin Yunanistan'a bağlanacağı müjdelenerek Paskalyadan önce Edirne'ye Yunan ordusunun gelip iÇgal edeceği ve intikam amacıyla Türklere ve diğer milletlere taarruzda bulunacağı belirtilmiÇti⁶⁵. Yine 23 Mart 1919 tarihinde Rumlar, Gelibolu mevki kumandanlığı yanındaki kilisede toplanarak bir toplantı yapmıÇlar, metropolit ile birlikte ellerinde Yunan bayrakları olduğu halde mevki kumandanlığı önüne gelerek gösterilerde bulunmuÇlar ve oradan da İngiliz karargâhına gitmiÇlerdi⁶⁶. 7 Nisan 1919'da Samsun'da Pontus günü kutlamalarını Patrikhane ve kiliseler açıkça desteklediler⁶⁷. Rumlar bütün nümayiş ve hareketlerinde kilise ve din adamlarının desteğini bulmuÇtı. Patrikhanenin Rumlar üzerindeki etkisi kuÇkusuz büyüktü. Samsun Metropolitliği, Patrikhaneden aldıkları emir üzerine mebusan seçimine katılmayacaklarını bildirmiÇlerdi⁶⁸. Fener Rum Patrikhanesi, hemen bütün siyasî faaliyetlerinde Yunanistan hükümeti ile iÇbirliği yapmıÇ ve Yunanistan'dan, Rusya'dan ve Amerika'dan çok sayıda Rum muhacirin Türkiye'ye yerleşmesini sağlamıÇtır⁶⁹.

⁶¹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 7/60, 7 Mayıs 1335 (7 Mayıs 1919); BOA, DH. EUM. AYŞ. 8/6, 11 ğaban 1337 (12 Mayıs 1919)

⁶² Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 85

⁶³ Mehmet Okur, "Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurmasına Yönelik Girişimler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.103

⁶⁴ Ali Güler, a.g.e., s. 6

⁶⁵ BOA, DH. EUM. AYŞ. 12 / 10, 9 Nisan 1335 (9 Nisan 1919)

⁶⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ. 12 / 10, 13 Ramazan 1337 (12 Haziran 1919)

⁶⁷ Rahmi Doğanay, a.g.e., s. 64 ; DH. EUM. AYŞ. 12 / 10, 9 Nisan 1335 (9 Nisan 1919)

⁶⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ. 56-1/49 23 Kanun-ievvel 1335 (23 Aralık 1919)

⁶⁹ Mehmet Okur, "a.g.m.", s. 103

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Patrikhanenin zaman zaman Rum tutukluların serbest bırakılmasıyla ilgili teğbüsleri de olmuştur. Bu Patrikhanenin çete faaliyetleriyle yakından ilgilendiğinin de bir göstergesiydi. gile'de tutuklanıp, Üsküdar'a gönderilen Samsun, Amasya ve Bafra havalisine mensup yüz otuz Rum hükümlü ve tutuklunun serbest bırakılması konusunda İngiliz Temsilciliği'ne müracaat eden Patrikhane bu girişiminden olumlu sonuç almıştı⁷⁰.

Pontusçu faaliyetlerin yoğunlaştığı Karadeniz bölgesindeki metropolit ve papazlar da bu dönemde aktif görev almışlardı. Trabzon Metropolit Hrisantos, Pontus propaganda ve çete faaliyetlerini idare eden kişi olarak bilinmekteydi. Çeşitli metropolitler, Çilaf devletleri temsilcileriyle ilişkileri ilerleterek, Paris ve Londra gibi çeşitli Avrupa merkezlerinde faaliyetlerde bulunmuş, uydurma belgeler ve talepler ile taraftar kazanıp Pontus Devleti'ni kurma planlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlara karşı mezalim ve tahribatta bulunduğu, Çilaf Devletlerinin Türkleri cezalandırmaması ve müsamaha göstermesi yüzünden Türklerin silahsız ve müdafaasız Rumlara saldırdıkları gibi yalanlarla Çilaf Devletleri'ni kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardı. Bunda da kısmen başarılı olmuşlardı. Samsun dolaylarında asayişin bozukluğu, Rum köylerinin sürekli saldırıya uğradığı, hükümetin burada asayiş sağlamadığı gerekçesiyle 9 Mart 1919'da Samsun'a 200 kişilik bir İngiliz müfrezesi çıkarılmış ve İngiliz askerleri Rum halkı tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştı⁷¹. Oysaki işin aslı tamamen farklıydı. Yine Samsun'da köylerine dönmekte olan iki Rum'un yolda soyulduğunu şikayet eden Rum Patrikhanesi'nin iddiasının yalan olduğu yapılan araştırmalar sonucu anlaşıldı⁷².

Rum Metropolit Germanos, patrikhanenin ünlü çete reislerindendi. Kesriye metropolit iken Bulgar köylerine karşı cinayetler işleyen haydutların elebaşısıydı. Makedonya topraklarında Rumlarla Bulgarların birbirlerine karşı verdikleri gizli savaş kıvrıktanlardan biriydi. Mutasarrıf Hamit Bey'e göre, Samsun'a bu bölgedeki hizmetleri göz önüne alınarak ve aynı hali Anadolu'ya sokmak üzere gönderilmişti⁷³. Çete bu kişilik kadar Rum çetesini idare ediyordu. Bunlardan bazıları, mutasarrıf Hamit Bey'in telkinleriyle silahlarını bırakmaya karar verdiklerinde Germanos, reislerden bazılarını görerek bu hareketlerini kınamıştı. Bilhassa Pontus gayesiyle isyan halinde bulunduklarını iddia eylememelerine hiddetlenmiş, latiyen teslim olmamalarını ihtar etmişti⁷⁴.

Bu arada Rum kiliseleri de gösteriler tertip ederek bunları yönlendirdi. Düzenledikleri ayinlerle Rumları, Türklere karşı kıvrıktmakta, Rum çetelerinin silahlandırılmasına el altından yardım etmekteydiler. Silah, üniforma ve cephaneleri saklayıp depolamakta ve sonra gerekli görüldüğü uygun bölgelere sevkiyatının yapıldığı yerler durumuna gelmişlerdi.

Yabancı Güçlerin Rolü

1880'lerden itibaren faaliyetlerine başlayan, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda doruk noktasına ulaşan azınlıklardan bazıları, emellerine ulaşabilmek için birbirleriyle işbirliği yaptıkları gibi dışarıda imparatorluğu parçalamayı çıkarlarına uygun bulan büyük güçlerle de işbirliği halindeydiler. Bu büyük güçler, çıkarları gereği Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmak amacıyla azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle her türlü müdahalede bulunma yoluna gitmişlerdir. Özellikle Yunanistan ve İngiltere, Karadeniz kıyılarında bir Pontus sorunu ortaya atarak, Türk ordusunu arkadan vurup, Yunan ordusu karşısındaki orduyu ikiye bölmek için bir cephe açmaya çalışmışlardı. Amerika ve Fransa da Hristiyanları kurtarma görüntüsüyle bunları desteklemişlerdi⁷⁵.

⁷⁰ BOA, DH. KMS. 62/63, 28 Eylül 1338 (28 Eylül 1922)

⁷¹ Mesut Çapa, a.g.e., s.52

⁷² BOA, DH. KMS. 51-2/18 21 Haziran 1335 (21 Haziran 1919)

⁷³ Halit Eken, a.g.e., s. 512

⁷⁴ Halit Eken, a.g.e., s. 525-526

⁷⁵ Rahmi Doğanay, a.g.e., s. 255

Ülke içerisinde Pontusçuluk faaliyetlerine destek olan çeteler, kiçiler, kuruluşların yanı sıra ülke dışından da bu faaliyetlere yardım edip destek olanlar vardır. Bunda en başta gelen devlet Yunanistan'dı. Megalo İdea'yı gerçekleştirme fikrinde olan Yunanistan, olayların başlamasında, çetelerin silahlandırılmasında ve Pontus meselesinin büyük güçlerin gündeminde sürekli yer almasında büyük rol oynamıştı. Mütareke'den sonra Rum Patrikhanesi ile Yunan temsilcilerinin ortak amaçları, yerli Rumları Yunanlılarla çirak olarak Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar çıkartmaktı⁷⁶. Ticaret maksatlı Osmanlı limanlarına gelen Yunan ticaret gemileri, sandıklar içerisinde çeşitli cephaneleri ülke içerisine sokarak, çetelere bu silahların ulaştırılmasını sağlamışlardı. Yunan donanması Karadeniz kıyılarını abluka altına almak amacıyla zaman zaman Karadeniz'e çıkmış, bazı köy ve kasabaları bombalamıştı. Gelibolu bombardımanından bir yıl sonra, Haziran 1922'de, Yunan donanma komutanı Amerika torpidosu komutanı vasıtasıyla Samsun Mutasarrıfına verdiği ultimatomda çirakı bombalayacağını bildirmişti. Mutasarrıf Faik Bey, çirakin "gayri müstahkem" bir yer olduğunu ve hukuken bombardıman edilemeyeceğini bildirmesine rağmen Samsun, 8 Haziran'da bombalanmıştı⁷⁷.

Pontus Meselesini destekleyen diğer bir devlette İngiltere'ydı. İngiltere, en baştan beri Osmanlı Devleti'ni parçalayarak yıkma politikası izlemişti. Bu amaçla Osmanlı içerisindeki çeşitli azınlıkları ve onların devlet aleyhine yaptığı her türlü faaliyetleri el altından desteklemişti. Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşmasındaki en büyük rolü de kuşkusuz İngiltere oynamıştı. Bundan dolayı Pontus meselesinin hemen her safhasında İngiliz siyaset adamlarını ve askerlerini görmek mümkündü. İngiltere, Pontus isteklerini diplomatik görüşmelerde açık olarak kabul etmemekle birlikte, Rumlara her türlü destek ve yardımı yapmıştı. 24 Nisan 1919'da Gelibolu limanına gelen bir Yunan torpidosundan inen Yunan tabip binbaşı, buraya gelme amacının Kızılhaç teşkil etmek olduğunu belirtmişti. Buradaki Rumlar doktoru ellerinde Yunan bayraklarıyla limanda karışmışlardı. Çarkılar söyleyerek kiliseye gitmişlerdi. Kiliseden çıkarak yine Yunan bayraklarıyla kendilerine iştirak eden Ermeni kilisesine gitmişlerdi. Bu duruma müdahale etmek isteyen jandarmaya karşı gelen grup, İngilizler tarafından da desteklenmişti. Hatta İngilizler, müdahalede bulunan Türkleri dört süngülü askerleri ile birlikte İngiliz karargâhına götürmüşlerdi⁷⁸. Mütareke imzalanır imzalanmaz, bölgeye giden İngiliz komiserleri Rumlara ve diğer Hristiyanlara silah yardımı da olmak üzere her türlü yardımı yapmış, yurtsuz Rumların yurtlarına dönmesi gibi insanî bir boyutta Rum davasını desteklemişti. Nitekim Samsun'daki İngiliz Askerî Mümessili Yüzbaşı Solter bu bölgede ve olaylarda etkili bir kişi olarak göze çarpmaktaydı ve Rumlara silah dağıttığı tespit edilmişti⁷⁹. Solter, hapisanede çeşitli suçlardan dolayı mahkûm bulunan Rumlara yakından ilgilenmiş, bunların serbest bırakılmalarına çalışmıştı. Oysa bunlardan bazıları adam öldürme suçundan idama mahkûm edilmiş kişilerdi. Hükümet tarafından bunların tahliyesinin mümkün olmadığı bildirilmişti. Solter'in bunları cebren tahliye ettirmesi durumunda haklarında firarî muamelesinin yapılacağı belirtilmişti⁸⁰. Solter'in tahliyesini istediği beş mahkûm ise liva hapisanesinde bulunmamaktaydı⁸¹. Samsun'daki İngiliz Siyasî Mümessili Hurst ise kırk dört kişinin tahliyesini talep etmişti. Aynı zamanda hapisaneleri gezerek oradaki mahkûmların ve hapisanenin durumu hakkında bilgi almak istemişti. Hapisanenin ıslahı ve diğer konulardaki çabalarını dile getirmişti⁸². Samsun'daki İngiliz mümessili, Samsun hapisanesinde altısı hırsızlık, yedisi adam öldürme suçlarından yatan on üç mahkûmun tahliyesini ve hasta olanlarının Amerikan hastanesine ve yaralı olanlarının ise kendi yazıhanesine gönderilmesini istemişti. Ancak

⁷⁶ Mesut Çapa, a.g.e., s. 49

⁷⁷ Mesut Çapa, a.g.e., s. 51

⁷⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ. 12/10, 13 Ramazan 1337 (12 Haziran 1919)

⁷⁹ Rahmi Doğanay, a.g.e., s. 69

⁸⁰ BOA, DH. KMS. 50-2 / 20, 9 Nisan 1335 (9 Nisan 1919)

⁸¹ BOA, DH. KMS. 50-2 / 20, 22 Nisan 1335 (22 Nisan 1919)

⁸² BOA, DH. KMS. 50-2 / 20, 5 Mayıs 1335 (5 Mayıs 1919)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

bunların ağır suçlar işlemiştir. Gölması sebebiyle tahliyelerine izin verilmemiştir, hasta olanların tedavi edilmesi istenmiştir⁸³.

İngilizlerin, Karadeniz kıyılarına çıkıp bazı yerleri işgal etmeleri Pontusçulara büyük cesaret vermiştir. Bundan cesaret bulan yerli Rumlar ve bunların oluşturduğu çeteler, tecavüzlerini ve faaliyetlerini daha da arttırmışlardır. Daha öncesinde adam öldürme, hırsızlık, gasp gibi suçlar işleyen Rum çeteleri, bu olaydan sonra karakol basma cesaretini de göstermeye başlamışlardır. Samsun'da Kurupelit Karakolu'nu basan elli kadar eşiya, meydana gelen çatışma sonucunda kaçmışlardır⁸⁴. İngilizler, Pontus Meselesi'ne bazı farklı uygulamalarla da yardımcı olmuşlardır. Bunların başında Yunan Kızılhaç gemilerinin getirdiği malzemelerin gümrükte Osmanlı memurlarınca kontrol edilmesini engellemek gelmekteydi. Bu durum özellikle Samsun'da oldukça sık yaşandığından hükümete sayısız şikâyet dilekçesi gönderilmiştir. Hükümet bu uygulamayı durdurmaya yönelik önlemler almak yerine, olayları protesto etmekle yetinmiştir⁸⁵. Yine Yunanistan'ın kuruluşu döneminde rastlayan günde İngiliz Askerî Mümessili Solter ve Siyasî Mümessili Hurst, Fransız zabiti ile birlikte inzibat kuvvetlerinin aldığı tedbirlerle ilgili olarak Samsun mutasarrıfı Ethem Bey'den bilgi almışlardır. Bu girişimlerinde Rum metropoliteninin etkisi büyük olmuştur⁸⁶. Ethem Bey'in ardından Samsun Mutasarrıfı olarak atanan Hamit Bey'i ziyarete gelen Hurst ile Solter'in, asayişsizlikten bahisle şikâyetlerini Türk çeteleri üzerinde yoğunlaştırmaları karşısında Hamit Bey, "sıra Rumlara geldiğinde himayeye kalkışmalarını çatıyla on beş gün içinde Türk çetesi kalmayacağına dair" söz vermiştir. Bu cüretli teklife karşılık Solter de Hamit Bey'e "asayişin sağlanması yolunda her türlü maddî-manevî desteği kendisinden esirgemeyeceği" teminatını vermiştir⁸⁷.

Pontus Meselesi'nde Fransızlar da İngilizlerden ağırlı kalmamışlardır. Bölgeye göndermiş oldukları siyaset adamları ve askerleriyle Rum çetelerini desteklemek amacıyla faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Hapishanedeki mahkûm ve hapishanelerin durumuna Fransızlar da müdahale etmişlerdir. Fransız zabiti, İngiliz mümessili Hurst ile birlikte yirmi ikisi mülkiye hapishanesinden ve altısı Divan-ı Harp tevkifhanesinden yirmi sekiz tutukluyu tahliye etmişlerdir. Oysaki bunların on sekizi katli, biri tecavüz, dördü eşiya olarak hırsızlık ve ikisi silah zayi etmek suçlarından tutukluydu⁸⁸. Yalova'da Rumların, Fransız kumandanının himayesinde Müslümanların mallarına ve hayvanlarına cebren ve tehditle el koyması Fransızların Rumlara olan desteğinin açık bir kanıtıydı⁸⁹.

Rum faaliyetleri, I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası'ndan da destek görmüştü. Savaşın başlamasıyla birlikte bölgede yaşayan Rumlar, askere alınma ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaktansa Rus Çarlığı'nın yanında savaşa katılma düşüncesi içerisinde bölgede oluşturdukları çeteler vasıtasıyla Türk köylerini yağmalama ve yakma eylemleri gerçekleştirmeye başlamışlardır⁹⁰. Rusya'daki Pontus hareketleri ve girişimleri en sonunda Batum'da bağımsız Pontus Cumhuriyeti'ne bir çekirdek olabilecek Pontus Milli Meclisi'nin kurulması ile sonuçlanmıştı⁹¹.

⁸³ BOA, DH. KMS. 50-2 / 20, 2 Nisan 1335 (2 Nisan 1919)

⁸⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/1, 21 Mart 1335 (21 Mart 1919); Dorukhan karakolu'na Rum eşiyalar tarafından saldırı düzenlenmiştir. BOA, DH. EUM. AYŞ. 5/70, 19 Receb 1337 (20 Nisan 1919); Canikli Jandarma Karakolu müfrezesine Rum eşiyalar saldırısı. BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/54, 23 şaban 1337 (24 Mayıs 1919)

⁸⁵ Selçuk Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, (Editör: Veysel Usta), Trabzon 2007, s. 238

⁸⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ. 12/10 13 Nisan 1335 (13 Nisan 1919)

⁸⁷ Halit Eken, a.g.e., s. 45-46

⁸⁸ BOA, DH. KMS. 50-2 / 20, 4 Mayıs 1335 (4 Mayıs 1919)

⁸⁹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 12/10 3 Mayıs 1335 (3 Mayıs 1919)

⁹⁰ Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler**, Samsun 2000, s. 72

⁹¹ Pontus Meselesi, s. 53

Çarlık Rusyası, Rusya'daki Yunan siyasî memurları tarafından Batum'da ve Kafkasya'nın diğer taraflarındaki Rum tüccarları aracılığıyla Trabzon ve Samsun'daki merkezler ile haberleştiği. Batum'da oluşturulan bir komite eliyle gizlice silah ve cephane gönderilerek bu çevredeki Rumların çalışmaları bir kat daha arttırmalarına sebebiyet verilmiştir⁹². Bolşevik idaresinin gelmesi ile birlikte Rusya'da oturan ve Bolşevik idaresinde yaşamayan Rumlar, Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum nüfusu da arttırmak amacıyla vapurlarla Samsun ve çevresine çıkartılmıştı. Buna rağmen en çok kalabalık oldukları Samsun'da bile nüfusun üçte birini geçememişti⁹³. Rus savaş gemisinin Çarınba kazası sahilinden silahlı kırk elli kadar Rum'u torpidoya bindirildiği ihbarı alınmıştır⁹⁴. Özellikle Batum limanı Rum muhacir ve çetelerinin Karadeniz Bölgesi'ne taşınmasında önemli rol oynamıştır.

Pontusçulara Karşı Alınan Tedbirler

Pontusçu faaliyetlerin hız kazanmasıyla birlikte önce Osmanlı Devleti daha sonra da T.B.M.M. çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu tedbirler, askerî, idarî ve adlî tedbirler şeklinde olmuştur. Mütareke Dönemi'nde Rum çetelerine karşı savaçacak yerli kuvvet yoktu. Bundan dolayı öncelikle jandarma kuvvetlerinin geliştirilmesine daha sonra da millî kuvvetlerinin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Jandarma 100 neferle takviye edilerek, halkın jandarmaya yazılması teşvik edilmiştir. Jandarma süvariliğine gönüllüler için gerekli olan hayvanatın Hükümetçe teminini, daha sonra maaşlardan taksitle kesilmesi hususu, Mustafa Kemal Paşa tarafından Sadaret Makamı'na 1 Haziran 1919 tarihinde teklif edilmiştir⁹⁵.

Öncelikle Türk ordusuna savaş açan, çetecilik ve düğmana casusluk yapan bölgedeki Rumların içerilere nakledilmelerine karar verilmiştir. Mahallî idareciler kararın bütün Rumlara uygulanmasını istemelerine rağmen Enver Paşa bunun casusluk ve çetecilik yapanları kapsamasını istemiştir. Osmanlı hükümeti tehciye tabî tutulan Rumların geride bıraktıkları malların korunması hususunda da 26 Eylül 1915 tarihli geçici bir kanun çıkartmıştır⁹⁶. Tehcir kararı 12 Mart 1916'da uygulanmıştır. Tahliye sırasında hiçbir meselenin çıkmaması, naklin jandarma subayları ve muktedir memurların nezaretinde yapılması özellikle belirtilmiştir⁹⁷. Bunun sonucu olarak Müslüman halka karşı faaliyetleri görülen Rumlar, iç bölgelere göç ettirilmiştir. Zaman zaman bunlardan geri dönme talebinde bulunanlarda olmuştur. Samsun'dan Eski'e sürülen bir kısım Rum, iki yıldır memleketlerinden ayrı kaldıklarını, Osmanlıya sadakat ve samimiyetle bağlı olduklarını, büyük kısımlarının kadın ve çocuklardan oluştuğunu ifade ederek memleketlerine dönme talebinde bulunmuşlardır⁹⁸. Bazıları daha sonradan geri dönmüştür⁹⁹. Bu göç ettirme olayında ilk dikkate alınanlardan bir kısmının Samsun bölgesi Rumları olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlı hükümeti, sakıncalı bulmadığı gayri Müslim vatandaşları ister ticaret ister başka sebeplerle olsun İstanbul dahil olmak üzere seyahat özgürlüğü tanımış, hatta bu kişiler için Avrupa'ya seyahat izni bile vermiştir¹⁰⁰. Ticaret için Almanya'nın Dresden Şehrine gitmek isteyen Samsunlu Polericioğlu Yanko'nun seyahatine 21 Mayıs 1918'de askerî pasaport merkezince izin verilmiştir. Ancak daha sonra Rum çetelerine el altından yardımda bulunduğu dair haber alındığından bu durumun tahkik edilerek ona göre hareket edilmesine karar verilmiştir¹⁰¹. Osmanlı hükümeti tehciye gönderdiği Rum

⁹² Pontus Meselesi, s. 170

⁹³ Pontus Meselesi, s. 122

⁹⁴ BOA, DH. EUM. 5Şb. 27/25, 13 Ağustos 1333 (13 Ağustos 1917)

⁹⁵ Nuri Yazıcı, a.g.e., s. 124

⁹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk Kuruluş Tarihi, C. III, Kısım:3, Ankara 1991, s. 45-46

⁹⁷ Hamit Pehlivanlı, a.g.e., s. 101-102

⁹⁸ BOA, DH. EUM. 3Şb. 28/73, 17 Temmuz 1336 (26 Temmuz 1918)

⁹⁹ BOA, KMS. 62/63, 27 Eylül 1338 (27 Eylül 1922)

¹⁰⁰ İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı hükümetleri ve Tehcir edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden Göçü Meselesi", Atatürk Yolu, Yıl: 7, C. IV, S. 14, Ankara Kasım 1994, s. 127

¹⁰¹ BOA, DH. EUM. 3Şb. 25/76, 2 Temmuz 1334 (2 Temmuz 1918)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ve Ermenileri eski bölgelerine döndürüp, iskâna karar verince, muhtaç muhacirlerin sevk, iaçe ve iskân masraflarını üstlenmişti¹⁰². Dahiliye Nezareti, bölgedeki Rumların avdetine müsaade edilmesi gerektiğini Trabzon, Sivas ve Samsun'a bildirirken, sevk edilecek kişilerin miktarı ile nakil ve iaçe masrafları için ne kadar paraya ihtiyaç olduğunu sormuştu¹⁰³. Aynı şekilde Samsun'da dört yüz seksen altı Rum yetim vardı. Bunlar, ekmeksiz ve parasız kalmışlardı. Yeniden buraya yüz elli yetim daha geleceğinden bunların iaçelerinin temin edilmesi Dahiliye Nezareti tarafından Canik mutasarrıflığına bildirilmişti¹⁰⁴.

Osmanlı hükümeti, Pontus Meselesi'nde tehlikeli gördüğü kişileri ve çalışmalarını yakından takip etmişti. Trabzon Metropolitinin gizli faaliyetleri, İstanbul Hükümeti'nce bilinmekteydi. Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nün memurları onu yakından takip etmiş ve topladıkları haberleri Dahiliye Nazırlığı aracılığıyla Sadrazamlığa aktarmıştı.

İstanbul Hükümeti, gerek Pontusçu faaliyetler, gerekse bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanarak gerçekleştirilen e kıyılık hareketlerine karşı, Karadeniz'e motorlar ve gemiler yollayarak asayiş sağlamak istemişti. Bu çerçevede Preveze ve Aydın Reis gambotları Karadeniz'e Çilaf Devletleri komiserlerinin bilgisi dahilinde gönderilmişti¹⁰⁵. Ancak motor sayısı istenilen ölçüde değildi¹⁰⁶. Bu ihtiyaca kayıtsız kalındığı için bu bölgede asayişin temininde zorluklarla karşılaşmıştı. Çilaf Devletleri desteğinde Trabzon ve Karadeniz kıyılarına özellikle Kafkasya ve Rusya'dan getirilecek çok sayıda Rum göçmenlerine karşı bölge yöneticileri oldukça dikkatli olmuş, bu da çetelerin karaya çıkmasını büyük ölçüde engellemişti¹⁰⁷. Samsun ve Bafra gibi Rum faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde karakollar da büyük önem taşımaktaydı. Zaman zaman Pontusçular tarafından karakollar da saldırıya uğruyordu. Bunların güçlendirilmesi içinde bir takım önlemler alınmıştı.

Bu idarî tedbirler geçici olarak olayları bir süre durdurduysa da Pontusçu çetelerin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki faaliyetleri her geçen gün arttırmıştı. Bunda onlara karşı savaçacak yeterli kuvvetin bulunmayışında oldukça etkili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varmış, 21 Mayıs'ta Sadrazamlığa gönderdiği Çifreli telgrafta bölgedeki durumla ilgili olarak Çınarı belirtmişti. Pontus hareketinin başında Samsun Metropolitisi Germanos bulunmaktaydı. Onun Müslümanların Hristiyanlara saldırdıklarına dair İstanbul'daki Fransız temsilcisine yolladığı rapor mübalağalıydı. Bölgede Rum nüfusu arttırmak için Rusya'dan göçmen getirildikten başla, deniz yoluyla kıyından içeri çeteler sokulmuştu. Samsun ve civarında kırk kadar Rum çetesi faaliyet göstermekte olup, Çilam halkı bunların saldırısından korunmak maksadıyla on üç Müslüman çetesi teşekkül etmişti. Bölgede asayiş kuvvetleri yetersiz kaldığından mümkün olan tedbirler alınamamıştı¹⁰⁸. Bu dönem bir belirsizlik dönemi idi. Ordu terhis edilmiş, milli kuvvetler ise henüz teşekkül edilmemişti. Bundan dolayı Mustafa Kemal'in telgrafında da belirttiği üzere 1919 yılında Pontus çetelerine karşı mücadele edecek fazla bir kuvvet yoktu ve bundan dolayı da olumlu bir sonuç alınamamıştı. Bu da Doğu Karadeniz bölgesinde ve özellikle de Samsun'da Pontus çetelerinin ciddi bir tehlike oluşturmasına neden olmuştu. Bütün bunlara rağmen böyle karışık bir dönemde 29 Mayıs 1919-25 Ocak 1920 tarihleri arasında Samsun mutasarrıflığını yapan Hamit

¹⁰² Gıbrahim Ethem Atanur, "a.g.m.", s. 132

¹⁰³ Gıbrahim Ethem Atanur, "Tehcirden Samsun Bölgesine Dönen Rum ve Ermeni Muhacirler Meselesi", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler, Samsun 2000, s.12

¹⁰⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ. 160 / 27, 12 Şaban 1337 (13 Mayıs 1919)

¹⁰⁵ Rahmi Doğanay, a.g.e., s. 262

¹⁰⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/28, 21 Ağustos 1335 (21 Ağustos 1919)

¹⁰⁷ BOA, DH. KMS. 53-2/3, 14 Haziran 1335 (14 Haziran 1919)

¹⁰⁸ Ercüment Kuran, "a.g.m.", s. 78

Bey Pontusçu çetelere karşı bir takım olumlu başarılar elde etmişti¹⁰⁹. Bu dönemde İngilizler Samsun'u terk etmişti.

1919-1923 tarihleri arasında Pontus Meselesi, Ankara hükümetini de oldukça uğraştırmıştı. Bunun üzerine 1920 yılı başarılarından itibaren T.B.M.M. hükümeti ciddi bir takım tedbirler almaya başlamıştı. Takviye edilen birliklerle muhtelif yerlerde taarruza geçilmişti. 3. Kol ordu, bütün gücünü bölgedeki Pontus hareketinin bastırılması ve Rum çetelerinin tenkiline harcamıştı¹¹⁰. Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920'de T.B.M.M'nde yaptığı konuşmada Pontus Meselesini çözmekle görevlendirilen kuvvetlerin büyük bir komuta altında birleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu amaçla 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu kurularak komutanlığına da Nurettin Paşa tayin edilmişti. Mevcudu 10 bin civarında olan Merkez Ordusu'nun kurulmasıyla Pontus çetelerine karşı daha etkili bir şekilde mücadele edilmişti¹¹¹.

Rumların isyanlarına devam etmeleri üzerine tehcir kararının uygulamasına devam edilmiş, Türk ordusunun güvenliğini sağlamak için 15-50 yaşları arasındaki Rumlar, sonradan da Rum köyleri halkının tamamı, zararsız hale getirilmeleri için Anadolu içlerine sevk edilmişlerdi¹¹². Kasım 1920'de yetmişiki Samsunlu Yunan vatandaşı Rum, bir Avusturya gemisiyle sınır dışı edildi¹¹³.

Menfi propagandalara karşı tedbirler alınmıştı. Bunun olumlu sonuçları görülmüştü. Özellikle Samsun yöresindeki Rum çetelerinin faaliyetlerine son verilmişti. 1921 yılında Karadeniz Rumları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yaptıkları müracaatla, Pontusçuluğun merkezi durumundaki Fener Patrikhanesinden ayrılarak, Türk Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmak istediklerini bildirmişlerdi. Bu durum Pontus Meselesi'nin olduğu kadar, Karadeniz üzerinde Yunan siyasetinin de başarısız olduğu anlamına gelmekteydi¹¹⁴. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın teslim olanları öldürmeyi kesinlikle yasaklayan emrinden sonra teslim olanların sayısı oldukça artmıştı¹¹⁵. 20 Eylül 1922'de Samsunlu ve Bafralı elli beş erkek, otuz sekiz kadın, kırk altı kız ve erkek çocuk toplam yüz otuz dokuz kişilik Rum kafilesi İstanbul'a gitmek amacıyla bu bölgeyi terk etmişlerdi. Bunların üzerinde yaklaşık üç bin lira ile yanlarında otuz mükerrer atıcı tüfek ve bin küsur fişek ele geçirilmişti¹¹⁶. Yine bir kısmı Amasya bir kısmı da Samsun halkından olan yirmi üç kişilik bir Rum grup, tehcirden korkarak İstanbul'a doğru yola çıktıklarını ifade etmişlerdi. Gebze yakınlarında jandarma ile çatışmaya giren bu Rumlar, jandarmayı Kuva-yı Milliye zannettikleri için çatışmaya girdiklerini ifade etmişlerdi. Bunun üzerine silah ve fişeklerine el konularak İngilizler tarafından patrikhaneye teslim edilmişlerdi¹¹⁷. Bu dönemde Samsunlu Rumlar yavaş yavaş bu bölgeyi terk etmeye başlamışlardı¹¹⁸. Samsun Rumları, hayatlarının temini, suçlarının affı için silahlarını teslim edeceklerini mutasarrıflığa duyurdular. Ancak T.B.M.M. Hükümeti otoritesini yok saydıracak böyle bir teklife yanaşmadığı gibi, Samsun'un bazı köylerinde silah toplanması için Merkez Ordusu'ndan istedi¹¹⁹. Ayrıca Pontusçuları yargılamak üzere Amasya İktisat Mahkemesi kurulmuştu.

¹⁰⁹ Halit Eken, *a.g.e.*, s. 527-528

¹¹⁰ Mesut Çapa, *a.g.e.*, s.81

¹¹¹ Yusuf Sarımay, *a.g.e.*, s. 40

¹¹² Hamit Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 103

¹¹³ Mustafa Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 86

¹¹⁴ Mesut Çapa, "Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler*, Samsun 2000, s.53-54

¹¹⁵ *Frunze'nin Türkiye Anıları*, s. 99

¹¹⁶ *BOA, KMS 62/63*, 27 Eylül 1338 (27 Eylül 1922)

¹¹⁷ *BOA, KMS 62/63*, 13 Teşrinî sani 1338 (13 Kasım 1922)

¹¹⁸ *BOA, DH. EUM. AYS.*, 57/77, 13 Rebiü'l evvel 1340 (14 Kasım 1921)

¹¹⁹ Mustafa Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 88

Osmanlı içerisindeki azınlıklar, ilk kez Yahudiler olmak üzere, Ermeni ve Rumlar, İstanbul'da matbaalarını kurarak kullanmıyordu. Matbaa sayesinde özellikle din, dil gibi alanlarda kitaplarını basıp yaygınlaştırmışlar ve okullarında okumuştur. Bu sayede millî benliklerini korumuştur. 1800'lü yılların ortalarına gelindiğinde Çarlık döneminin etnik ve dinsel cemaatlerinin çoğunun kendi gazeteleri vardı. Basın aracılığıyla Osmanlı ülkesi içerisinde yasaklanmış yayınlarla fikirlerini ve düşüncelerini yaymaya çalışmıyordu¹²⁰. 4 Mart 1919'da İstanbul'da, "Trabzon vilayetinde Rum cumhuriyetinin kurulması maksadıyla" Pontus gazetesi yayınlanmaya başlandı¹²¹. Basının önemini kavrayan Milli Mücadele yanlıları, İngiliz devletlere ve onların dayandığı tezlere karşı gazeteler çıkartmaya başladılar. Barutçuzade Faik Ahmed Bey'in 10 Aralık 1918'den itibaren Trabzon'da çıkarttığı **İstikbal** gazetesi Pontusçuluk aleyhine yayın yapıyordu. Ayrıca yine Trabzon'da **Çığır**, Samsun'da **Ahali**, **Hayat**, **Aksiseda**, **Giresun**'da **İşık**, **Ordu**'da **Güneş**, **Kastamonu**'da **Açıksöz** adıyla çıkarılan gazeteler hem Pontus propagandasına hem de paylaşım projelerine karşı kamuoyunu aydınlatmaya yönelik faaliyetlerini sürdürmüştür, Milli Mücadele karşıtı yayınları etkisiz kılmaya çalışmıyordu¹²².

Rum ve Ermeni çetelerine karşı az sayıda da olsa Türk çeteleri bulundukları bölgeleri ve bu bölge halkını korumuştur. Bunlar içerisinde en ünlüsü Giresun'da Topal Osman Ağa'ydı. O'nun çetesi Pontusçulara karşı şiddetli bir sindirme hareketine girişti¹²³ ve çetelerin etkileri nispeten kırıldı.

Bölgede alınan önlemler ve Kurtuluş Savaşı'nın genel gelişiminin sonucu olarak, 1922 yılı başlarından sonra Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum halkı Yunanistan'a taşınmaya başlandı¹²⁴. Lozan Barış Konferansı sırasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Sözleşme'nin 1. maddesinde yer alan "1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türk tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburî mübadelesine ibtidar edilecektir. Eski mezkure Türkiye ve Yunan hükümetlerinin kendi memleketleri hakkında müsaadesi olmadıkça ne Türkiye'de ne de Yunanistan'da gelip tekrar yerleşmeyeceklerdir"¹²⁵ hükmü uygulanarak Rumelili Türkler Rumların yerine iskan olundu. Böylece Pontus Meselesi tarihe karıştı.

Sonuç

XIX. yüzyılda Osmanlı Çarlığı, milliyetçilik akımının etkisiyle milliyetçi-ayrılıkçı hareketlerle karşı karşıya kalmıştı. Çinde yaşayan çeşitli topluluk ve azınlıklar, bağımsızlık amacıyla harekete geçmişti. Aynı zamanda bu yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında girmiş olduğu çeşitli savaşlarda başta Rusya olmak üzere Avrupa devletleri karşısında yenilgiler almıştı. Bu durum içinde yaşayan azınlıkları daha da cesaretlendirdi. XX. yüzyılın başlarında ayrılıkçı hareketler Anadolu topraklarına da sıçradı. Bunlardan biri de Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Devleti kurmak isteyen Pontusçu çetelerin faaliyetleriydi.

Balkan Savaşı sırasında yavaş yavaş kendisini göstermeye başlayan bu hareket, Birinci Dünya Savaşı'nda iyice belirginleşti. Amaçları Trabzon'dan Batum'a kadar olan bölge içerisinde Pontus Devleti'ni yeniden canlandırmaktı. Oysaki Kuzeydoğu Anadolu'da kurulmuş olan Pontus Devleti (M.Ö. 298-M.Ö.63)'nin tarihi bakımdan Yunanlılarla hiç bir ilgisi yoktu. Ancak Yunan Megali İdeası'nın bir parçası olan Pontus Devleti kurma fikri, Tanzimat Fermanı sonrasında başlayıp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'yla Rumların fikir ve hayallerinde iyice ortaya çıkmıştı.

¹²⁰ BOA, MV. 182/32, 18 Zilhicce 1331 (18 Kasım 1913)

¹²¹ Mesut Çapa, "a.g.m.", s. 54

¹²² Rahmi Doğanay, a.g.e., s. 258

¹²³ Ercüment Kuran, "a.g.m.", s. 80

¹²⁴ Rahmi Doğanay, a.g.e., s. 258

¹²⁵ M. Cemil Bilsel, Lozan, C. II, İstanbul Eylül 1998, s. 666-667

1917 Çtilali'ne kadar Rusya, Karadeniz bölgesinde etkili bir politika izlemiÇti. Bu dönemde Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlar, Rusya'ya götürülmüÇ,burada silahlandırılarak, bölgeye geri gönderilmiÇti. 1917 Çtilali'nden sonra Rusya, Karadeniz sahilinden çekilmiÇti. Bundan sonra Avrupalı büyük devletler bu bölgede politikaları gereÇi daha etkili olmaya baÇadılar. Bunun sonucu olarak Rum Çetelerinin faaliyetleri bu bölgede arttırılmıÇ, Avrupalı büyük devletler tarafından el altından bu Çeteleri desteklemiÇ ve Canik'te bir Pontus Devleti kurulması amaçlanmıÇti. Mondros Mütarekesi sonrasında PontusÇu Çetelerin faaliyetleri ve saldırıları daha da artmıÇti. Osmanlı Devleti'nin yanında yer almak yerine askerden kaçan PontusÇu Rumlar, Çetelerini oluÇurmaya baÇadılar. Bu Çeteler, köy baskınları, öldürme, toplu katliamlar, gasp, yangın vb... birçok olay gerçekleÇirdi. Samsun ve çevresinde yaÇayan Rumlar, Çmir'in Yunanlılar tarafından iÇğlinden sonra cesaretleri daha da artmıÇ,Çetecilik faaliyetlerini arttırmıÇ,silahsız ve savunmasız Müslüman halkı katletmiÇti.

Çilaf Devletleri bir taraftan Anadolu'yu iÇğle devam ederken diÇer taraftan da Osmanlı ülkesindeki azınlıklar, özellikle de Rumlar, Samsun ve çevresinde Türklerin, Rumlara karÇ katliamlarda bulunduklarını söyleyerek Batılı devletleri kendi yanlarına çekmiÇti. Çilaf Devletleri temsilcilerine sürekli Çkâyetlerde bulunup, sahte raporlarla haklılıklarını kanıtlamaya çalıÇmıÇtı. Bundan büyük ölçüde etkilenen Avrupalı devletler, gazetelerinde her gün bu doğrultuda haberler yapmaya baÇamıÇtı. Rumlar, Avrupa kamuoyunu etkilemek için bu propagandalarına devam ederken, Metropolitlikler, kiliseler ve din adamları da dinî sıfatlarıyla hiç bağdaÇmayan gayretlerin içine girmiÇti. Bunlar bir taraftan Çetelere el altından silahlanma da dahil olmak üzere her türlü yardımda bulunuyor diÇer taraftan Rum nüfusu bölgede arttırmak için çalıÇıyorlardı. Çilaf Devletleri ve Yunanistan, silah, teÇhizat, askerî ve siyasî her bakımdan Çeteleri destekliyordu. Çünkü Anadolu'yu iÇğal etmek isteyen Çilaf devletleri için Karadeniz Bölgesi özellikle de Samsun oldukça önemliydi. Bu nedenle Çilaf Devletleri Karadeniz'deki güçlerini ve faaliyetlerini yoğunlaÇtırıyorlardı.

Gerek Osmanlı Devleti gerekse Ankara Hükümeti, bu zor zamanlarında düÇmanla iÇbiliÇi yaparak isyan eden Rumlara karÇ bir takım önlemler aldı. Halk da canlarını, mallarını ve topraklarını savunmak için Rumlar gibi silahlı Çeteler oluÇturdu.

Rum halkının I. Dünya SavaÇ ve Çtiklal SavaÇ'nda Türk halkına karÇ isyanları, ihaneti ve çatıÇmalar ile karÇıkaraÇya gelmeleri, iki halk arasında bir düÇmanlıÇın doğmasına neden oldu. Bunun sonucu olarak da Türk ve Rum halklarının deÇiÇimi bir Çözüm olarak görüldü. Böylece Pontus Meselesi tarihe karıÇtı.

KAYNAKÇA

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye AsayiÇi(DH. EUM. AYÇ.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi (DH. EUM. EMN.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ÜÇüncü gube (DH. EUM. 3.gb.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti BeÇncici gube (DH. EUM. 5.gb.)

Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS)

Sadaret Mektubî Mühime (MKT. MHM.)

Meclis-i Vükelâ (MV.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

2. Tetkik Eserler ve Makaleler

- ATNUR, İbrahim Ethem, “Osmanlı hükümetleri ve Tehcir edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden Çıkartılması Meselesi”, **Atatürk Yolu**, Yıl: 7, C. IV, S. 14, Ankara Kasım 1994, s. 121-139
- ATNUR, İbrahim Ethem, “Tehcirden Samsun Bölgesine Dönen Rum ve Ermeni Muhacirler Meselesi”, **19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler**, Samsun 2000
- BALCIOĞLU, Mustafa, **İki İsyan Koçgiri, Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa**, Ankara 2000
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu’nun İdarî Taksimatı**, Ankara 1988
- BELGİN, Mehmet, “Pontus Meselesine Tarihsel Bakış”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, (Editör: Veysel Usta), Ankara 2007, s. 29-73
- ÇAPA, Mesut, **Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele**, Ankara 1993
- ÇAPA, Mesut, “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, **19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler**, Samsun 2000
- ÇİÇEK, Rahmi, “Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri”, **19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler**, Samsun 2000
- DECEĞAurel, “Karadeniz”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI.
- DOĞANAY, Rahmi, **Milli Mücadele’de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara 2001
- EKEN, Halit, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızâde Hamit Bey**, İstanbul 2008
- Frunze’nin Türkiye Anıları**, (Çeviren: Ahmet Ekeç, İstanbul 1996
- GOLOĞLU, Mahmut **Anadolu’nun Milli Devleti PONTOS**, Ankara 1973
- GÜLER, Ali, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Ankara 1995
- KURAN, Ercüment, “Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986**, Samsun 1988, s.77-81
- OKUR, Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi’nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurmasına Yönelik Girişimler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.101-116
- PEHLİVANLI, Hamit, “Tarih Perspektifi Çerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri”, **Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.79-120
- Pontus Meselesi**, (Yayına Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara 1995
- Pontus Meselesi**, (Yayına Haz.: Yusuf Gedikli), İstanbul 2002
- SARINAY, Yusuf, “Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası”, **Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.1-77
- URAL, Selçuk, “Mütareke Dönemi’nde Pontus Hareketi’nin Doğu’na Yönelik Faaliyetler”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, (Editör: Veysel Usta), Ankara 2007

YAZICI, Nuri, **Milli Mücadele’de Canik Sancağı’nda PONTUSÇU FAALİYETLER (1918-1922)**, Ankara 2003

YERASÖMOS, Stefanos, “Pontus Meselesi (1912-1923), **Toplum ve Bilim**, Sayı: 43/44 Güz 1988-Kış 1989ş. 33-76

ANLAM BİLGİSİ KONULARININ ÖĞRETİMİ

Adem İŞCAN*

ÖZET

Anlambilim, anlamı inceleyen çalışma alanıdır. Bu alan, genellikle sözcükler, deyimler, işaretler ve semboller gibi gösterenlerle onların anlamları arasındaki ilişkiye yoğunlaşır. Anlam bilgisiyle bağlantılı konulardan bazıları şunlardır: Sembol ve gönderge, sözcükler ve sözlükbirim, düz anlam, yan anlam, dolaylı anlatım, iki anlamlılık, mecaz, teşbih ve sembol, anlam bilgisi alanları, eş anlamlılık, zıt anlamlılık ve alt anlamlılık, eşdizimlilik, ifade ve deyim, anlam değişikliği ve kökbilim, çok anlamlılık, eşadlılık ve eşyazımlılık, sözlükbilim ve sözlükçülük, bilgibilim, renk. Bu çalışmada, ilköğretim ikinci kademe anlam bilgisi konularının öğretimi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Öncelikle anlam bilgisi konuları hakkında bilgi verilerek, bu konuların öğretimiyle ilgili etkinlik örnekleri sunulmuştur. Daha sonra bu bilgiler ışığında bir dizi öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, öğretim, etkinlik.

TEACHING OF SEMANTIC MATTERS

ABSTRACT

Semantic is the study of meaning. It typically focuses on the relation between signifiers, such as words, phrases, signs and symbols, and what they stand for. Some areas of semantic and related subjects include these: Symbol and referent, words and lexemes, denotation, connotation, implication, ambiguity, metaphor, simile and symbol, semantic fields, synonym, antonym and hyponym, collocation, expression and idiom, semantic change and etymology, polysemy, homonymy and homographs, lexicology and lexicography, epistemology, colour. In this study, teaching of semantic matters of second level primary education has been deal with from different angles. Firstly it was given information about teaching of semantic matters with activity examples and later depending on these, makes a number of recommendations.

Key Words: Semantic, teaching, activity.

1. Giriş

Anlam, dilin temel ögesidir. İnsanlar bir anlam iletmek, bir anlam aktarmak için konuşurlar, birbirleriyle iletişim kurarlar. Bu bakımdan dil, her zaman düşünceleri aktarmaya yarayan bir araç olarak görülmüştür. Anlam kavramı, bir konuşma topluluğu tarafından aynı biçimde anlaşılan bildirim yollarının bütünü olarak görülen dil teriminin içinde yer alır (Benveniste, 1995: 197, 204).

Anlam, sözcüğün söz içindeki diğer öğelerle bağlantılı olarak zihinde yarattığı

---

* Yrd. Doç. Dr., GaziosmanpaşaÜ. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. E-mail: aiscan@atauni.edu.tr

kavramlardan her biridir (Korkmaz, 1992: 8). “Anlam; dil dizgesinin, çerçevesi kesin sınırlarla çizilemeyen, sonsuz ilişkiler örgüsüne ve bağlantısına sahip bir düzeyidir. Sözcüklerin kullanıldıkları bağlam kadar anlamı vardır, denilebilir. Bu nedenle, çizgisel olmayan anlamı, sayısal /dijital ortama aktarmak mümkün olamamıştır” (Gencan, 1966: 295).

Başkan ise, anlam kavramını açıklamak için “gösterilge” terimini kullanır: “Bilindiği gibi, dildeki yapıtaşları olan sözcüklerde, bir ‘gösterge’ yani ‘biçim’ ögesi, bir de ‘gösterilge’ yani ‘anlam’ ögesi aynı anda bulunur. Aralarındaki temel fark ise şudur: ‘Gösterge’ ögesi, bunu kullanan insanlar arasında bir uzlaşma sonunda saptandığı için, ‘biçim’ bakımından pek değişmez. Sözgelimi, bugün bir insan (taksi) sözcüğünü Türkçede başka türlü yazamaz; (taxi) diye bir kullanımda bulunsa bile, bu iğyasalara aykırı olur, çünkü Türkçenin abecesinde (x, w) harfleri yoktur. Oysa (demokrasi) sözcüğünün ‘anlam’ kesimini, bir çok insanlar kendilerine göre ayrı ayrı yorumlarken kendilerini bağlı hissetmemektedirler.” (Başkan, 2003: 131)

Aksan ise, anlam kavramını, “Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” şeklinde tanımlar. (Aksan, 2005: 48)

Yukarıda verilen tanımlardan hareketle “anlam” kavramı; “bir sözcüğün, cümle, söz öbeğinin, eserin, düşününce, davranışın ya da olgunun anlatmak istediği muhteva” şeklinde tanımlanabilir. Dilde bulunan bütün öğelerin anlamlarını ve anlam özelliklerini inceleyen alan anlam bilgisidir. Anlam açısından sözcük dilin temel birimi olarak görüldüğünden dil bilimciler, anlam bilgisini ele alırken genellikle sözcük anlamı üzerinde durmuştur.

Anlam kavramına ilişkin en önemli konu *anlamlama* (kavramlaştırma) dır. Nesnelerin, varlıkların, kavramların, olayların yani zihninizde canlandırdığınız göstergelerin ses bileşenlerinin yardımıyla simgeleştirilerek kavramlaştırılmasına anlamlama denir.

Guiraud’a göre *anlamlama*, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları zihninizde canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluşturma (Guiraud, 1999:23).

Anlam bilgisi, sözcüklerin anlam değerlerini inceleme bilgisidir (Bilgin, 2002: 25). Anlam bilgisi sözcükleri; anlamları, anlam özellikleri, anlam olayları bakımından inceleyen dil bilgisi koludur (Sağır, 2002: 55).

Banguoğlu (1998:20) da anlam bilgisinin kelimeler, ekler, deyimler ve eylemlerin (dicton) taşıdıkları anlamları ve bu anlamların yayılma ve değişimlerini incelediğini söyler. Anlam bilgisi, dilde anlamın incelenmesidir. Genel dil bilimi sahası içinde geniş bir konudur. Anlam bilgisini kavrama, dil edinimi (dili kullananlar, konuşanlar, yazarlar, dinleyenler ve okuyanların anlam kavramını ve dildeki anlam değişimlerini nasıl kavrayabildikleri) çalışmalarına temel oluşturur. Anlam bilgisi, toplumsal bağlamda dili kavramak/anlamak için önemlidir. Çünkü toplumun anlamdan etkilenmesi muhtemeldir ve dilin çeşitliliğinin anlaşılması için anlama ihtiyaç duyarız. Sonuçta anlam bilgisi, dil bilimin en temel kavramlarından birisidir. Anlam bilgisi, anlamın nasıl oluşturulduğunu, yorumlandığını, açıklandığını, belirsizleştirildiğini, gösterildiğini, tanımlandığını, basitleştirilerek düzenlendiğini, karışıklık oluşturduğunu ve izah edildiğini inceler (<http://www.universalteacher.org.uk/lang/semantics.html>).

Anlam bilgisi, dil içindeki içerik bilgisiyle ilgilenir. Anlam bilgisi, üç farklı dil düzeyinde (söylem/cümle düzeyi, söz dağarcığı düzeyi ve yapı bilgisi düzeyi) anlamı kolektif olarak betimleyen evrensel bir terimdir (<http://www.sedl.org/reading/framework/elements.html>).

Anlam bilim, dil bilimin anlamı inceleyen koludur. Bir dildeki sözcüklerin gelişim süreci içerisindeki anlam değişimlerini ve çeşitli anlamlara sahip oluşumlarını inceler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kuramsal olarak, bir dilde anlamla ilgili her şey, anlam biliminin alanına girer; bu anlamlar biçim bilgisinin, söz dizimin ya da sözcük biliminin ürettiği anlamlar olabilir. Anlam bilimi araştırmaları, her zaman sözcüklerin anlamına yönelik olmuştur. Anlam açısından sözcük, ilk temel birimdir. Bu nedenle, anlam bilimi sözcük bilimine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Kıran, 2006: 145).

Mecz (1998:9), dil bilimcilerin anlam bilimini üç biçimde tasarladıklarını belirtir: 1) "Anlam bilimi, anlamın incelenmesidir." (J. Lyons) 2) "Anlam bilimi, sözcüklerin anlamının incelenmesidir." (P. Guiraud) 3) "Anlam bilimi, sözcüklerin, tümceler ve sözceler anlamının incelenmesidir." (P. Lerat)

Hengirmen (1999: 27-28), anlam bilimini dilin anlam yönünü öne çıkararak inceleyen dil bilimi dalı olarak tanımlar ve onu birçok dala ayırır. Bu sınıflamada anlam bilgisini, geleneksel anlam biliminin bir alt dalı olarak gösterir.

Yapılan tanım ve açıklamalardan hareketle anlam bilgisi ve anlam biliminin sözcük anlamı üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Sözcük anlam bilimi, belli bir bağlamı hesaba katmadan önce sözcükleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu veya düşününin belli ses bileşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, aktarmalar, eÇanamlılık, eÇadlılık, ters anlamlılık gibi konuları aydınlatmaya çalışır (Aksan, 2005:27).

2. Anlam Bilgisi Konularının Öğretimi

İlköğretim ve ortaöğretimde yapılan SBS ile ÖSS'deki Türkçe sorularının büyük bir kısmı okuduğunu anlamaya yöneliktir. Okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesi de anlam bilgisi konularının öğretimine bağlıdır. Fakat yapılan kaynak taramasında bu konuyla ilgili ne ders kitaplarında ne de sınavlara hazırlık kitaplarında pek fazla yer verilmediği görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmada, ilköğretim düzeyinde Türkçe dersi öğretim programında (MEB, 2006: 14-28) yer alan sözcükte anlam konuları, bu konuların öğretiminde kullanılabilecek etkinlik örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

2.1. Temel anlam / düz anlam / gerçek anlam / çekirdek anlam

Dil bilimciler tarafından değişik isimlerle anılan bu kavram, bir sözcüğün söylendiğinde zihninizde oluşan ilk anlamıdır.

Belli bir bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak örneğin *kedi*, *çiçek*, *balık* göstergelerini ele alacak olursak, bunlar söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihninizde bir tasarım, bir görüntü oluşurdukları görülür. Bu görüntüler *köpek* ya da *kuş* göstergelerinden bütün bütün farklıdır. Çeşitli, örneğin *kedi* sözcüğü söylendiğinde zihninizde beliren bu tasarıma *temel anlam ögesi (denotation)* adını veriyoruz. Bilginlerin kimi zaman değişik adlarla ve yorumlarla değindikleri bu tasarım, zihninizde canlanan bu imge, sözcük açısından düşünülünce sözcüğün *göndergesel anlam'ı (denotative meaning, referential meaning)* olmaktadır (Aksan, 2005: 50). "Sözcüğün ilk ve temel anlamına **çekirdek anlam** denir. "Çekirdek anlam" ya da onun yerine kullanılan "ilk anlam", "temel anlam", "gerçek anlam" gibi adlandırmalar, çok anlamlı sözcüklere özgü olup bu sözcüklerin kullanıma giren ilk anlamlarını, sonradan oluşan yan anlamlardan ayırt etmek için kullanılır. Çok anlamlı birkaç sözcüğün yalnızca gerçek anlamlarına bakalım:

Aç: Yemek yeme gereksinimi duyan ya da yemesi gereken, tok karşıtı. (Aç ne yemez, tok ne demez.)

Büyük: Boyutları benzerlerinden daha uzun olan, küçük karşıtı. (Büyük ağaçların altında otururduk.)

Derin: Dibi, yüzünden ya da ağzından uzak olan. (Derin bir kuyuya benziyordu.)

Ev: Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı. (Ev, çok güzel düzenlenmişti.)

Sıcak: Isısı yüksekçe olan, soğuk karşıtı. (Hava, çok sıcaktı.)

Dikkat edilecek olursa, örneklenen sözcükler, tek bağına kullanıldıklarında, akla ilk gelen anlamlarıyla verilmiştir. Sözcüğün bağlamdan bağımsız, akla ilk gelen anlamı, gerçek anlamıdır. Şu da var ki, dilsel deneyimimiz, bu sözcüklerin, bağlam içinde, ilk anlamlarının yanında yeni anlamlarla da kullanılabileceğini bize kolayca duyumsatmaktadır” (Bilgin, 2002: 30).

Gerçek anlamı öğrencilere kavratmak için gerçek anlam, yan anlam ve mecaz anlamın birlikte ele alındığı etkinliklerden, alıştırmalardan yararlanılmalıdır. Aşağıda gerçek anlamı kavratmaya yönelik kullanılabilecek etkinliklere yer verilmiştir:

1. Etkinlik:

a) Aşağıda kutu içinde verilen kelimenin aklınıza gelen ilk anlamını yazınız.

Burun

Kelimenin aklınıza gelen ilk anlamı

.....

b) Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “burun” kelimesi aklınıza gelen ilk anlamıyla kullanılmıştır? Belirlediğiniz cümlenin numarasını yuvarlak içine alınız.

1

2

Burnuna konan sineği kovaladı. Ayakkabının burnu oldukça ağrıyordu.

c) 2. cümledeki burun kelimesi aklınıza gelen ilk anlamıyla mı kullanılmıştır? Belirleyiniz.

a) Evet

b) Hayır

ç) Aslında bir organ adı olan “burun” kelimesi niçin “ayakkabının uç bölümü” anlamında kullanılmış olabilir?

.....
.....

2. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde bulunan altı çizili kelimelerin temel anlamda mı, yan anlamda mı kullanıldığını belirleyiniz?

A. Kitaplar dolabın alt gözündeydi.

a) Temel anlam

b) Yan anlam

c) B. Karanlık basmış, herkes evine çekilmişti.

a) Temel anlam

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

b) Yan anlam

C. Doktor, çocuğa ağzını açmasını söyledi.

a) Temel anlam

b) Yan anlam

D) Kolunda, doğum gününde hediye edilen saat vardı.

a) Temel anlam

b) Yan anlam

3. Etkinlik: “Ayak” kelimesini iki ayrı cümlede hem temel hem yan anlamıyla kullanınız.

1. ....

2. ....

(Ökögretim Türkçe 6 Öğrenci Çalışma Kitabı, 2006: 43)

Yukarıda verilen etkinlik örneklerinde de görüldüğü gibi, öğrencilere gerçek anlam konusunu kavratırken, mecaz anlam ve yan anlam konusunu da içeren örneklerin birlikte sorgulandığı etkinlik örneklerinin kullanılması, öğrencilerin gerçek anlamı daha çabuk kavramalarını sağlayacaktır.

2.2. Mecaz anlam

Her dilde sözcükler zamanla yeni anlamlar kazanır. Sözcüklerin gerçek anlamının dışında başka bir sözcük ya da kavram yerine kullanılmasıyla oluşan anlama mecaz anlam denir: “Seninle **açık** konuğayım.”, “**Soğuk** tavırları vardı.” cümlelerini örnek olarak verebiliriz. Birinci cümlede „açık” sözcüğü gerçek anlamının dışında “kolay anlaşılır” anlamında, ikinci cümledeki „soğuk” sözcüğü de aynı şekilde gerçek anlamının dışında “ilgisiz, sevimsiz biçimde” anlamında kullanılmış, dolayısıyla mecaz anlam özelliği kazanmıştır.

Aksan (2005: 60), dilde mecaz anlam olarak adlandırılan sözcüklerin temel anlam dışındaki anlamlarını yan anlam olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir. Hengirmen (1999: 275), doğrudan mecaz anlam yerine yan anlam terimini kullanmıştır. Bilgin (2002: 32-33) ise, mecaz anlamı yan anlam konusunun bir alt bölümü olarak değinir. Yan anlam adıyla açıklamaktadır: “Yan anlamlar, karışıklıkları kavramı adlandırırken üstlendikleri anlamsal görevin sürekli ya da geçici olması açısından iki öbekte incelenir: a) Değincez yan anlam, b) Değincez yan anlam (mecaz anlam).

Değincez yan anlam (mecaz anlam): Değincezin (mecazın) sözlüklerdeki tanımı şöyledir: „Bir sözcüğün ya da sözcükler topluluğunun gerçek anlamı dışında, bir anlam inceliği elde etme, söyleyişine etkili, daha çarpıcı kılma ereğiyle, bir başka anlamda kullanılması.” Kısaca, bir sözcüğün gerçek anlamı dışında bir başka anlamda kullanılmasına değincez denir. Böyle bir sözcüğün yansıttığı anlam da değincez yan anlam (mecaz anlam)'dır... Değincez yan anlamda sözcüğün, yansıttığı kavramla ilgili kullanımı geçicidir. Örneğin, *çizmeden yukarı çıkmak* deyimini oluşturan “*çizme*”, “*yukarı*”, “*çıkma*” sözcükleri gerçek anlamlarını düdürmezken, yalnızca bu kullanımda, “*bilmediği işe, yetkisi dışındaki konuya karışma*” anlamını veren bir söz öbeği durumundadır.”

Sonuç olarak, her dilde sözcüklerin çoğunluğunun zamanla sosyal ve toplumsal değikliklere bağlı olarak birden çok anlamı yansıttığı, çok anlamlı olduğu söylenebilir.

Mecaz anlamlı sözcükleri öğrencilere kavratılabilmek için sözcüğün gerçek anlamından hareket edilerek hazırlanan etkinliklerden yararlanılmalıdır.

1. Etkinlik : AÇĞıdaki cümleleri inceleyiniz. Altı çizili sözcüklerin cümlelere kattığı anlam, yanda verilen sözcük ya da sözcük gruplarından hangisi ile ifade edilebilir? Diğer sözcüğün üzerini örnekteki gibi çiziniz.

Burnu iyice büyümüĞ, ınına bile yaklaĞılmıyor. yüzdeki organ / büyüklenme

Onun kaleminden hersözcük incelikle dökülür. yazma iĞi/ yazı yazma aracı

Tatlı sözlerle insanı kendine bağılıyordu. güzel söz / acı olmayan

Neden bana boĞgözlerle bakıyorsun? dolu olmayan / anlamsız

2. Etkinlik: AÇĞıdaki sözcüklerin aklınıza ilk gelen anlamlarını ve verilen cümlelerdeki anlamlarını belirleyiniz. Ği anlam arasında nasıl bir farklılık olduğunu örnekteki gibi yazınız.

Ağır → Babam ağır sözleriyle hepimizi çok üzdü.

“Ağır” sözcüğünün aklımıza gelen ilk anlamı kiloca fazla olmaktır. Cümlede ise, üzücü, hakaret edici söz anlamında kullanılmıştır.

yanmak → Yakalanacağımız aklımıza gelmemiĞi, Ğimdi yandık.

küçülmek → Bu davranıĞın yüzünden insanlar karĞsında küçölüyorsun.

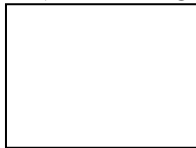
(Ğöğretim Türkçe Dil YeteneĞi 6.Sınıf, 2007: 162)

2.3. Yan anlam

Dildeki en küçük anlamlı birimler olan sözcüklerin, anlam yükünü, birbirleriyle olan bağlantılarının yanı sıra, cümle içindeki kullanımları da belirler. Sözcükler temel anlamlarının yanı sıra, temel anlamlarıyla ilgili olan, temel anlamları dıĞında baĞla bir anlam kazanmıĞa, buna *yan anlam* denir. Temel anlamla yan anlam arasında mutlaka anlamsal bir ilgi, yakınlık vardır. Bir baĞka söyleyiĞe, yan anlamlar, temel anlamların varyasyonlarıdır. Dilin ilk dönemlerinde sözcükler, tek bir varlık ya da kavramı karĞlarken, zaman içinde birden çok varlık ya da kavramı anlatır duruma gelmiĞerdir. Örneğin, "kesmek" eyleminin temel anlamı "bıçak, makas gibi kesici araçlarla bir Ğeyi ikiye ayırmak"tır. "NiĞa töreninde kurdeleyi damadın amcası kesti." cümlesinde "kesmek" eylemi, temel anlamda kullanılmıĞlen, aynı sözcük "Patates soyarken elini kesti." cümlesinde "kesici bir araçla yaralanmak" anlamında, yan anlam olarak kullanılmıĞtır.

Yan anlam konusu iĞlenirken sözcüğün gerçek anlamını da içerecek Ğkilde etkinliklere yer verilmelidir. Çünkü sözcüğün yan anlamı, gerçek anlamına bağılı olarak ortaya çıkar. Temel anlamın yan anlamla birlikte sorgulandığı, resim ve Ğkillerle desteklenen bu tür etkinlikler sayesinde öğrenciler yan anlam konusunu daha çabuk kavrayabileceklerdir.

1. Etkinlik : AÇĞıda verilen cümlelerde altı çizilen sözcüklerin hangi anlamda (temel anlam, yan anlam) kullanıldığını belirleyerek yandaki kutuların içine yazınız.

Masanın gözlerini karı~~ğ~~ırma.

Duvarın sıvası için ince bir kum getirmi~~ğ~~irdi.

Balkona astığım çama~~ğ~~ırlar kurumamığ.

2. Etkinlik : A~~ğ~~da verilen cümlelerde geçen yan anlamlı sözcükleri bulup sağ taraftaki bo~~ğ~~luğa yazınız.

Binanın ön yüzünde çatlaklar vardı. ....

Bu masanın ayağı oynuyor. ....

Sürgüyü çeker çekmez kapının kanatları açıldı. ....

2.4. Terim anlam

Bilim, sanat, spor ya da bir meslek alanına özgü belirli ve özel kavramları kar~~ğ~~ılayan sözcüklere terim anlamlı sözcükler denir:

“* Nota müziğin anahtarı gibidir.

* Rakip takım birazdan penaltı atı~~ğ~~ıyapacak.

* Marmara fay hattı tehlikeli sinyaller veriyor.

* Güre~~ğ~~imiz, finalde rakibini tu~~ğ~~a yendi.

* Matematik öğretmenimiz tahtaya bir do~~ğ~~ru çizmemizi istedi.

* giirde aynı eklerin ya da sözcüklerin tekrarlanmasına redif denir” cümlelerindeki *nota*, *penaltı*, *fay*, *tuş*, *do~~ğ~~ru*, *redif* sözcükleri terim anlamlı sözcüklerdir. Terim, genel olarak özel alanların kavramlarına verilen addır. Bu alanlar bilim, teknik, sanat, spor gibi birbirinden çok ayrı olabilir (Aksan, 1995: 364).

Terimler, uzmanlar arasında etkin bir bildiri~~ğ~~in sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir. Genel dilde geçerli olan çok anlamlılığa kar~~ğ~~n, terim alanında tek anlamlılığa yöneli~~ğ~~ görülür. Bu olguya bağlı olarak daha hızlı bir yenileni~~ğ~~süreci ve yaratım etkinliği gözlemlenir (Vardar, 2002: 192).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bir sözcüğün terim anlamlı olup olmadığını anlamak için kullanıldığı cümleye bakmamız gerekir. Örneğin, “*güneş*” sözcüğü coğrafya terimi olarak kullanıldığında terim anlamlı sözcük olarak kabul edilirken, günlük kullanımda terim anlamlı değildir. Terimler genellikle gerçek anlamıyla kullanılırlar. Terim anlamlı sözcüklerin öğretiminde aşağıda verilen etkinlikler kullanılabilir:

1. Etkinlik : Aşağıdaki cümlelerde geçen terim anlamlı sözcükleri bularak noktalı yerlere yazınız.

1. Boğaz’ı geçip Karadeniz’e ulaştık. ....
2. Ağacın kökleri çok derinde. ....
3. Üçgenin iç açıları toplamı 180°’dir. ....
4. Hakem penaltı atışı için düdüğünü çaldı. ....

2. Etkinlik : Aşağıda verilen kavramları ilgili oldukları alana göre gruplayarak yazınız.

sıfat , enlem, özne, edat, iklim, çarpma, denklem, meridyen.

<u>MATEMATİK</u>	<u>COĞRAFYA</u>	<u>DİL BİLİMİ</u>
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

2.5. Yakın anlamlılık

Birbirinin yerini tam olarak karıştırmayan, aralarında anlam ortaklığı olduğu gibi küçük anlam ayrılıkları da olan sözcükler arasındaki anlam ilişkisine yakın anlamlılık, bu tür sözcüklere de yakın anlamlı sözcükler denilmektedir. Örnek olarak; korkmak/ ürkmek/çekinmek/sinmek; kötü/berbat/fena; kır/boz/kırçıl/gri/kurğun gücenmek/darılmak/küsmek/içerlemek; semiz/yağlı/tombul/ tıknaz; oturmak/ilişmek/çökmek sözcüklerini verebiliriz.

Hengirmen de (1999: 407) yakın anlamlılık konusunda sözcükler arasındaki anlam örtüşmesinin kısmi olduğuna vurgu yapar: “Anlamları yalnızca bazı açılardan örtüşen, böylece aralarında anlamca bir yakınlık bulunan. Örneğin, gizli ve saklı sözcükleri yakın anlamlıdır.”

Yakın anlamlılık, iki ve daha çok kelimenin birbirine yakın anlam taşıması, aralarında küçük bir anlam farkının bulunmasıdır (Korkmaz, 1992:67). Hemen hemen birçok semantik kitabı bu terimin yerine eş anlamlılık terimini tercih etmiştir (Altun, 2004: 113).

Yakın anlamlı sözcükler, anlamca aynı değil de birbirine benzer ve yakın olan sözcüklerdir. Dilimizde eş anlamlılıktan çok yakın anlamlılık daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Eş anlamlı sözcüklerde anlam eşliği varken (sesteşleşmeli, uğraşmak-didirmek vb.) yakın anlamlı sözcüklerde anlamca yakın olma özelliği vardır. Örneğin, “*Sözünü onaylamadığım için bana darıldı.*” “*Toplantıya çağrılmazsa bize gücenir.*” cümlelerindeki *darılmak* ve *gücenmek* sözcükleri yakın anlamlıdır.

Anlam yönüyle birbirine yakın olan fakat aynı anlamı taşımayan sözcüklere yakın anlamlı sözcükler denir. Eş anlamlı sözcüklerle yakın anlamlı sözcükleri birbirleriyle karıştırmamak gerekir. Eş anlamlı sözcükler her zaman birbirlerinin yerine kullanılabilirken yakın anlamlı sözcükler kullanılamaz. Eş anlamlı ve yakın anlamlı sözcükler genellikle birbirleriyle karıştırıldığı için, yakın anlamlılık konusunu öğrencilere anlatırken, eş anlamlı sözcüklerle yakın anlamlı

sözcüklerin bir arada kullanıldığı ve bu iki sözcük arasındaki farkı bulmaya yönelik etkinliklerden yararlanılmalıdır. Aşağıda yakın anlamlı sözcüklerle ilgili örnek etkinlikler verilmiştir:

1. Etkinlik : Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili sözcüklerin yakın anlamlıları karışık olarak cümlelerin karşısında verilmiştir. Siz de bu sözcüklerin yakın anlamlılarını bularak yay araçları içine yazınız.

Yaptığı iş önemsemiyordu. (.....) (didinmek)

En büyük dileği onun mutlu olmasıydı.(.....) (darılmak)

Bana niçin küstüğünü anlamadım. (.....) (istemek)

Doktora tezini bitirmek için çok uğraştı. (.....) (yollamak)

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerden eş anlamlı olanları sağ tarafa, yakın anlamlı olanları ise sol tarafa yazınız.

rüya, büyük, kırılmak, okul, düş, iri, üzölmek, mektep.

Yakın anlamlılar

Eş anlamlılar

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2.6. Eş sesli sözcükler

Yazılışları ve söylenişleri aynı olduğu hâlde aralarında anlam ilişkisi bulunmayan sözcükler arasındaki ilişkiye eşseslilik (sesteşik) adı verilir. Eşsesli sözcüklerin anlamı yalnız kullanıldıkları yere ya da bağlama göre anlaşılır. Örneğin, “yüz” sözcüğünün tek başına bırakıldığında (sayı, gövde bölümü, yüzmek eylemi...) anlamlarından hangisini anlattığını bilemeyiz (Bilgin, 2002: 49).

“Eş adlılık, gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliğı (ör. bir “renk” belirten *kara* ve “toprak parçası” *kara* sözcükleri). Kimi dillerde (ör. Fransızca) görölen yazılış ayrı, söyleniş aynı olan eşadlı sözcüklere *eş sesli*, söyleniş ayrı, yazılış aynı olan sözcüklere *eş yazımlı* denir.” (Vardar, 2002: 93)

Aksan (2005:73) ise bazı dillerde eşadlılığın eşseslilik ve eşyazımlılık olarak iki bölümde incelendiğini belirtir. Yazılışları ve söylenişleri aynı olduğu hâlde anlamca farklı olan sözcüklere eş sesli sözcükler denir. Eş sesli sözcükler, kullanıldığı cümlelerde gerçek anlamda kullanılmış olmalıdır. Mecaz anlamda ya da yan anlam olarak kullanılan sözcükler eş seslilik özelliğı göstermezler. Eşsesli sözcükleri kavratmak için, eşsesli sözcükleri içeren cümlelerle oluşturulmuş etkinlik örnekleri kullanılmalıdır. Aşağıda eşsesli sözcüklerle ilgili etkinlik örnekleri verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıda eşsesli sözcüklerin bulunduğu cümleler verilmiştir. Birbirleriyle ilgili olanları ok işaretiyle eşleştiriniz.

Turkish Studies

Posof çayı serin serin akıyor. Yüzün sapsarı olmuştur.
Bu yaz tatilde nereye gideceksin? Saçlarım kırlarla doldu.

Yüzmeyi çok seviyorum . Yemyeşil kırlarda dolaştık.

Çayı ne zaman içeceğiz? Sen de bana mutlaka mektup yaz.

2. Etkinlik Aşağıdaki cümlelerde altı çizili sözcüklerin anlamlarını noktalı yerlere yazınız. Bu sözcükler arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirtiniz.

Cümleler

Anlam

En güzel çiçek güldür. .....

Gül, sınıfımızın en çalışkan öğrencisidir. ....

Yılanı gören at birden çaha kalktı. ....

Mutfaktaki pislikleri çöpe at. ....

Ak koyunun kara kuzusu da olur. ....

Kara görününce tayfalar sevindi. ....

Sözcükler arasındaki ilişki .....

2.7. Yansıma sözcükler

Doğadaki seslerin taklit edilmesiyle oluşturulan sözcüklere yansıma sözcükler denir. Bu yansımalar; insan, hayvan, bitki veya diğer varlıklara ait sesler olabilir: pat, küt, tak, tık, patırtı, miyavlamak gibi.

Dildeki yansımaların çoğu pat, küt, tak, tık gibi ilgili sesi doğrudan karşılayan sözcükler niteliğindedir. Bazılarında ise yapısal bir benzerlik bulunur: Çıl Çıl, gürül gürül, harıl harıl; takırtı, patırtı, gümbürtü, Çıltı... Bazı yansımalarından türetmeler yapılmıştır: horlamak, tıksırmak, aksırmak, oflamak, puflamak, hıçkırmak, sümkürmek... (Hengirmen, 1999: 414)

Yansıma sözcükler, doğadaki seslerin taklit edilmesi ile oluşur. Örneğin, bir suyu sürahidenden bardağa boşalttığınızı düşünün. Ritmik olarak lık lık lık diye bir ses duymaz mısınız? Çe suyu bardağa boşaltırken suyun çıkardığı ses, halk arasında “lıkır lıkır” diye ifade edilmiştir. Yine aynı şekilde insanlar bir yere sert bir cisimle vurduklarında ritmik olarak tak tak tak diye ses duyarlar. Çe bu durumu ifade etmek için de “takırdamak” sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcükler yansıma sözcüklerdir. Yansıma sözcüklere örnekler: Köpek sabaha kadar havladı. Bizim herif sabaha kadar horladı. Meçn kırbaçaşakladı. Diğerini gıcırdatmadan konuşuğ ttfen.

Yansıma sözcükler, doğadaki seslerin taklit edilmesiyle oluşur. Yansıma sözcüklerin öğretiminde, cümle içinde yansıma sözcüklerin kullanılmasıyla oluşturulan etkinliklerden yararlanılmalıdır.

1. Etkinlik: Aşağıda verilen cümlelerin hangisinde yansıma sözcükler bulunmaktadır. Altını çizerek belirtiniz.

*Bu köpek neden havlıyor?

*Bir patlama sesiyle irkilmiştik.

*Kedi sabaha kadar miyavladı.

*Bu sözlerim üzerine sınıfta homurtular başladı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

*Köyde sabahleyin koyunların meleyişiyle uyandık.

2. Etkinlik: Aşağıda verilen yansıma sözcükleri kullanarak cümle oluşturun. Zarfları, sıfatları kullanarak oluşturacağınız cümleleri daha da ilginç hâle getirebilirsiniz.

horlamak→.....

Çıldırmak.→.....

gıcırdatmak→.....

çıtırtı→.....

miyavlamak→.....

cızırdamak→.....

vızıldamak→.....

takırdamak→.....

3. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde geçen sözcüklerden yansıma olanlarını belirleyip nedenlerini yazınız.

*Babam sabaha kadar horladı.

* Bahçede arılar vızıldayıp duruyordu.

* Annem sürekli kapının gıcırdamasından yakınıyordu.

* Sabaha kadar kedinin miyavladığını söyledi.

2.8. İkilemeler

Anlamı güçlendirmek amacıyla aynı sözcüğün, karşıt anlamlı ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarlanmasıyla oluşan sözcük gruplarına ikileme denir: ev bark, eĞdost, yalan yanlış Çınl Çınl... gibi.

Aksan (2005: 102-104), ikilemelerin anlam bilimi açısından önemini Türkçe örneklerle açıklar: “Anlam bilimi açısından ikilemeler dikkati çeken bir nitelik taşıyor. Öki ayrı gösterge, tek bir gösterge olarak, belli bir gösterilene sahip olur; zihinde kimi kez tek tek çözümleme yerine yeni bir kavramın oluşmasını sağlar. İyi kötü ikilemesinde nitelenen eylem ne iyi, ne de kötüdür; ikisinin ortası, orta karar bir nitelendirme söz konusudur. Az çok, derme çatma, kör topal, köĞebucak, ölüm kalım, belli belirsiz, alı al moru mor, yağlı ballı, öte beri, belli baĞlı gibi örneklerde de aynı nitelik görülmektedir Bunların içinden kör topal ikilemesiyle aktarılmak istenen kavram, ne "kör", ne de "topal"dır; yarım yamalak ikilemesiyle, zoraki yürüyen bir iĞin gidiĞi anlatılır. Bu yeni göstergenin, dolayısıyla yeni kavramın oluşmasında körün daha çok da topalın gösterilene, zihindeki tasarımları etkili olmakta, duygu değerleri de devreye girmektedir; her biri ayrı birer gösteren ve gösterilene sahip olan iki ayrı gösterge böylece, ortaklaĞayeni bir kavram oluşturmaktadır. Anlam açısından durum, birleĞik sözcüklerdekine aynıdır. Düğün bayram, düğün dernek, çeyiz çimen, yalan yanlış, don paça, çanak çömlek, bugüne bugün, az buz, saçma sapan, baldır bacak, kol kanat, bardak çanak

gibi ikilemelerde ise yeni bir kavramın oluşturulmasından çok, birtakım ses yinlemelerinden de sık sık yararlanılarak bir araya getirilen göstergelerle kavramın pekiştirilmesi, zihinde çeşitli tasarımlar yaratılarak anlatımın zenginleştirilmesi söz konusudur. Yorgun argın, sağ salım, sorgu sual, yol yordam gibi eğ anlamlıların bir araya getirildiği ikilemelerde de aynı tasarım çeşitlenmesiyle canlı ve zengin anlatım sağlanmaktadır. Eski püskü, kargacık burgacık, bölük pörçük gibi örnekler yine ses yinlemeleriyle türetilmiş ikinci öğelerin yardımıyla aynı zengin anlatıma yönelirler. Kargacık burgacık ikilemesinin yalnızca kötü ve acemice yazılmış yazılar için kullanılması da ilgi çekicidir.”

Hengirmen (1999:208) de ikilemelerin öğrenmeyi kolaylaştırdığını ve anlamı pekiştirdiğini söyler: “Anlatımda tekrar ve ahenk öğrenmeyi kolaylaştırır. İkilemelerin de en önemli özelliği, sözcüklerin tekrarı ve bu tekrardan oluşan ahenktir. Ses benzerliği olan sözcüklerin yan yana kullanılması hem anlamı pekiştirir, hem ahengi artırır. Böylece dil, şırsel bir güzellik kazanır.”

İkilemeler, anlamı pekiştirip güçlendirmek ve çekici kılmak için aynı kelimenin, yakın anlamlı kelimelerin veya zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan sözcük grubudur. İkilemeler; aynı sözcüğün, zıt anlamlı sözcüklerin, biri anlamlı, diğeri anlamsız sözcüklerin, her ikisi de anlamsız sözcüklerin, yakın anlamlı sözcüklerin, eğ anlamlı sözcüklerin, ve yansıma sözcüklerin tekrarlanmasıyla yapılır. İkilemelerin öğretiminde yukarıda bahsedilen sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini de sorgulayacak şekilde oluşturulan etkinlik örneklerinden yararlanılmalıdır. Böylece öğrenciler anlam bilgisi ile ilgili diğerkonuları da pekiştirebilirler. Ayrıca ikilemeleri cümle içinde kullanılmaya yönelik etkinliklerde konunun kavratılmasına yardımcı olur. AĞda ikilemelerin öğretiminde kullanılabilecek etkinlik örnekleri verilmiştir:

1. Etkinlik: AĞdaki tabloda boş bırakılan yere cümledeki ikilemelerin hangi anlam ilişkisi türünde kullanıldığını yazınız.

<u>Cümle</u>	<u>Görevi</u>
Babadan bize <u>mal mülk</u> kalmadı.	.....
Sınıfta <u>pırıl pırıl</u> simalar vardı.	.....
Çamura <u>bata çıka</u> ilerliyorduk.	.....
Yollar <u>bitmek tükenmek</u> bilmiyor.	.....
<u>Ağır ağır</u> çıkacaksın bu merdivenlerden.	.....

2. Etkinlik: AĞdaki cümlelerde boş bırakılan yere, istenilen anlam ilişkisi türünde ve cümlelerin anlamına uygun ikilemeleri yazınız.

- 1) **Zıt (karşıt) anlam** Dedemden bize ..... 50.000 TL miras kaldı.
- 2) **Yakın anlamlı** Allah sana..... versin.
- 3) **Yansıma** Babam dün gece..... uyuyordu
- 4) **Eş anlam** Bu şirkette ..... çalışan kimse yok mu?
- 5) **Her ikisi de anlamsız sözcük** Amcamı..... hastaneye kaldırdılar.
- 6) **Biri anlamsız diğeri anlamlı sözcük** Babama hikâye kitabı almasını söyledim. O, bana “Param yok, ... alamam” dedi.
- 7) **Aynı sözcüğün tekrarı** Arkadaşmla yolda ..... köye gittik.

Yanıtlar: 1) ağı yukarı 2) akıllı fikir 3) horul horul 4) doğru dürüst 5) apar topar 6) kitap mitap 7) konu konu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

2.9. Atasözleri

Nesilden nesile geçerek bugüne ulaşan ve atalarımızın hayat tecrübelerini, düşüncelerini ve anlayışlarını öğüt hâlinde anlatan ve milletin ortak malı olan yalın sözlere (mesel/darbimesel) atasözü denmektedir (Gözler, 1991: 171).

Atasözleri, halk arasında süregelen, yayılan ve halkın yaygınlığını değişik yargılara bağlayarak öğütleyici bir şekilde belirten kısa, kalıplaşmış sözlerdir (Kırkkılıç ve diğerleri, 2002: 117).

Atasözleri bir toplumun hayata bakış açılarını göstermeleri bakımından birer nirengi noktası sayılırlar. Bir toplumun değer ve yargıları atasözleriyle paralellik taşır. Atasözleri de tıpkı deyimler gibi toplumun ortak değerlerini özlü bir şekilde anlatır. Dolayısıyla atasözlerini öğretirken resim ve karikatürlerden yararlanmak, son derece önemlidir. Çünkü resim ve karikatürler, hem soyut sözcükleri somutlaştırma hem de öğrencilerin hayal dünyalarını zenginleştirme işlevlerine sahiptirler (Güler, 2001:114-115). Aşağıda atasözleri öğretiminde kullanılabilecek örnek resimler verilmiştir:

Turkish Studies

(<http://www.egitimhane.com/downloads-file-6588.html>)

Atasözlerinin kullanımı da tıpkı deyimler gibi öğrencilerin konuşma ve yazma becerisinin gelişmesine katkıda bulunur. Bunun için atasözlerinin öğretiminde de görsellerden yararlanmak, öğrencinin zihninde konuyla ilgili kalıcı izler bırakacaktır.

2.10. Deyimler

Anlatımı güçlendirmek, daha da etkili kılmak için çoğunlukla gerçek anlamlarının dışında kullanılan sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan kalıplaşmış sözlerdir. Deyimler, toplumun kültürünü, tarihini, ortak dil zevkini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

Türkçe, deyimler yönünden oldukça zengin bir dildir. Deyimlerin çokluğu, Türkçeye ayrı bir güzellik ve anlatım gücü kazandırır (Hengirmen, 1999:116).

Deyimlerin konuşma ve yazma içerisinde kullanılması, ifadeye bir canlılık ve çekicilik katar, bu yolla okuyan ya da dinleyenin etkilenmesi söz konusu olur. Bu nedenle deyimlerle ilgili çalışmalar oldukça önemlidir. Ancak, bu tür bir çalışma, onların anlamlarını uygun kullanma şeklinde yürütülmeli, anlamını verme, sözlükteki karşılığını bulma üzerinde pek durulmamalıdır (Cemiloğlu, 2001: 166).

Deyimler, toplumun kültür, tarih ve dil zevkinin en önemli göstergesidir. Dolayısıyla günlük yaşamımızın bir parçasıdır. Bu nedenle öğrencilere deyimleri kavratırken, örnek vereceğimiz deyimleri günlük yaşamla ilişkilendirmemiz gerekir. Aşağıda günlük yaşamla ilişkilendirilmiş etkinlik örneklerine yer verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıda “ağızdan baklayı çıkarmak” sözünün nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Bu sözü günlük hayatınızda hangi durumlarda duyduğunuzu söyleyiniz.

AĞZINDAN BAKLAYI ÇIKARMAK

Eski zamanlarda çok küfürbaz bir adam varmış. Memleketin müftüsü bu adamı çağırıp sık nasihat edermiş. Küfür edeceği sırada aklına gelip vazgeçmesi için de ağızda bir bakla tanesi tutmasını önermiş. Bir gün yine Müftü Efendi, bu adama nasihat ederken münasebetsizin biri içeri girmiş ve müftüye sormuş:

— Müftü Efendi, sağdıçım öldü. Bana mirasının kaçta kaç isabet eder?

Canı sıkılan müftü, küfürbaza dönmüş:

— Çıkar ağızdan şu baklayı da, bu herife gerekli cevabı kendi usulüne göre sen ver, demiş. İşte o günden itibaren, bir süre sessiz kaldıktan sonra konuşan kişilere “ağızdan baklayı çıkardı.” denmeye başlanmış.

2. Etkinlik: Sizin de “ağızdan baklayı çıkarmak” gibi günlük hayatta kullandığınız özlü sözler var mı? Bu tür sözlerden bildiğiniz birkaçını aşağıdaki örnek sözlerle benzer şekilde yazınız.

Meteliğe kurşun atmak

Meydanı boş bulmak

.....

.....

.....

.....

(Öğretim Türkçe Dil Yeteneği 6.Sınıf, 2007: 164)

2.11. Özdeyiş (Vecize)

Bir duyguyu ya da düşünceyi kısa, doğru ve özlü şekilde veren, söyleyeni belli olan güzel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

sözlere özdeyiş(vecize) denir. Özdeyişler, tanınmış ve saygı kazanmış kişilerin konuşmalarında ve yazılarında yer alan etkili sözlerdir. Her söz özdeyiş değildir. Bir sözün özdeyiş olabilmesi için şu özellikleri taşıması gerekir: Bir yargı bildirmelidir. Kuru ve boş öğüt veren sözler olmamalıdır. Özlü ve kısa olmalıdır. Gerçeği ve güzeli dile getirmelidir (Gentürk, 2001: 385).

Söyleyeni belli olan özlü sözler özdeyiş denir. Özdeyişler, kısa ve özlü sözlerdir. Doğruyu, güzeli söylemektir. Özdeyişler bir yargıyı bildirmektedir. Atasözü ile özdeyiş genellikle birbirleriyle karıştırılan konulardır. Bu nedenle atasözü ile özdeyiş birlikte yer aldığı, bu iki konunun birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak etkinliklere yer verilmelidir.

1. Etkinlik: Aşağıdaki sözleri okuyarak Atatürk'e ait sözleri Atatürk başlığına, atasözleri ile ilgili olanları da atasözü başlığına yazınız.

→ Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir.

→ Damlaya damlaya göl olur.

→ Çocuk sevgisi insan için bir ihtiyaçtır.

→ El elden üstündür.

→ Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.

→ Ak akçe kara gün içindir.

ATATÜRK

ATASÖZÜ

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözlerden özdeyiş olanları belirleyip anladıklarınızı kısaca yazınız.

→ Ağaç yaşıyor eğilir.

→ Hayatta en hakiki mürşid ilimdir. (ATATÜRK)

→ Haksızlığa yönelip bütün insanların senin peşinden gelmesi yerine, adaletli olup yalnız kalman daha iyidir. (M. GANDİ)

→ Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

→ Birlikte ağlamaktaki tatlılık kadar hiçbir şey kalpleri birbirine bağlamaz. (ROUSSEAU)

2.12. Eş anlamlılık

“Ses bilimsel olarak birbirinden farklı ama aynı ya da yakın anlamlı sözcüklerdir. Eş anlamlılık iki ya da daha çok sözcüğün, yani göstergenin aynı ya da yakın anlama gelmesidir. Aynı gösterenlerin, aynı gösterileni belirtmesidir eş anlamlılık. Örneğin, yağ/ihtiyar, yürekli/cesur, siyah/kara. Yukarıda verilen birkaç örnekten de anlaşılacağı gibi gerçek anlamda eş anlamlılık yoktur. Anlam açısından yakın olan sözcükler değişik lehçelere ait olabilirler.” (Kılıç, 2009: 49)

Palmer de (2001: 76-80) eş anlamlı sözcüklerin gerçekte var olmadıklarını, sadece bazı

sözcüklerin belli yerlerde birbirlerinin yerine geçebileceklerini iddia eder.

Bir dil içinde eÇanlamlı sözcüklerin çok olması, dilin anlatım gücünü artırır. Bu yüzden öğrencilerin sözcük hazinesinin ve ifade kabiliyetlerinin gelişmesinde eÇ anlamlı sözcükleri kullanmalarının büyük önemi vardır. Dolayısıyla Türkçe öğretmenleri, eÇ anlamlı sözcüklerin öğretimine ayrıca önem vermelidir.

EÇ anlamlı sözcükleri kavratmak için aşağıda vereceğimiz etkinlik örnekleri kullanılabilir:

1. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde altı çizili kelimelerin eÇ anlamlısını bulup cümleyi yeni hâliyle yazınız.

1. Ahmet'in yeni bir çantaya gereksinimi var.

2. Bahçedeki kırmızı gülleri gördün mü?

3. Öğrenciler koşarak sınıfa girdiler.

4. Benim siyah bir Çapakam var.

5. Beyaz eldivenlerimi kaybettim.

6. Annemi rüyamda gördüm.

7. Emre bugün çok neçeli değil mi?

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerden eÇ anlamlı olanları bulup okla eÇeÇiriniz.

neÇe	al
beyaz	rüya
kırmızı	siyah
düş	talebe
öğrenci	gereksinim
ihtiyaç	ak
okul	sevinç
kara	mektep

2.13. Zıt anlamlılık (Karşıt anlam)

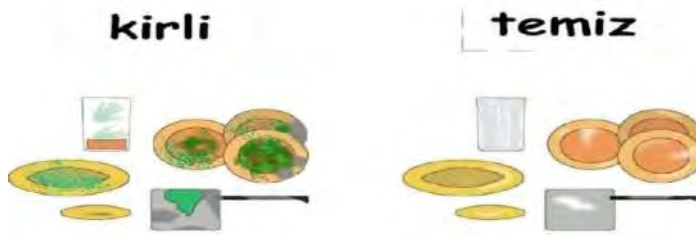
Duygu ve düşüncelerimizi daha iyi belirtmek için sözcüklerin karşıt anlamlarından yararlanırsınız. Anlamca birbirinin karşıtı olan sözcükler arasındaki özelliğe karşıt (zıt) anlamlılık denir: sıcak / soğuk, büyük / küçük gibi.

“Zıtlık (karşıtlık), özellikleri sıfırdan sonsuza doğru derecelenebilen kavramlar için söz konusudur. Bu nedenle her kavramın zıddı yoktur: **Sıcak** ile **soğuk** zıt anlamlı sözcüklerdir. Ancak **ılık** ile **dondurucu** zıt anlamlı değildir.” (gentürk, 2001: 34)

“Geleneksel tanımı olarak, anlam açısından karşıt olan sözcüklere verilen addır. Ancak bu anlam açısından karşıtların birkaç türünden söz etmek olasıdır. Genelde bir sözcüğün anlamı kısmen ne olamadığı belirtilerek saptanabilir. Örneğin, erkek, dişi olmayan biçimde tanımlanabilir. Ölü, yaşamayan olarak tanımlanabilir. Kimi sözcükler arasında karşıt anlamlılık bağlamında değişik ilişkiden söz etmek olasıdır, ancak bir arada var olmaları olası olmayan sözcüklerdir.” (Kılıç, 2009: 50)

Zıt anlamlı sözcüklerin kavratılmasında görsel materyallerden yararlanma, en verimli yollardan biridir.

1. Etkinlik:

(http://store.atozteacherstuff.com/downloadnow/s2s_antonymcards.html)

Bu etkinlikte kirli ve temiz sözcükleri arasındaki anlam ilişkisini kavratmak için kirli ve temiz bulaçkları gösteren bir resim kullanılmıştır. Görsel materyaller, öğrencilerin sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini kavramalarına yardımcı olur. Bu yüzden sadece karşıt anlamlı sözcükleri kavratmak için değil, tüm anlam bilgisi konularını kavratmada görsel materyallerden yararlanılmalıdır.

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerden zıt anlamlıları bulup okla eşleştiriniz.

üzüntü	büyük
soğuk	sevinç
güzel	sıcak
küçük	uzun

2.14. Soyut-somut anlamlı sözcükler

Duyularımızın biri ya da birkaçı ile algılanabilen herkesin zihninde aynı görüntüyü oluşturan sözcüklere somut anlamlı sözcük; algılanması duygu ve düşüncelere dayalı, herkesin zihninde farklı görüntüler, çağrışımlar oluşturan sözcüklere de soyut anlamlı sözcük denir.

Somut sözcüklere *masa, bulut, saç, Deniz (insan ismi), kalem, Güneş (gezegen ismi)* ve *taş* sözcüklerini; soyut sözcüklere ise, *aşk, sevgi, özgürlük, mutluluk, dostluk, özlem, duygu* sözcüklerini örnek olarak gösterebiliriz.

Somut sözcüklerin öğretiminde zorluk çekilmez. Çünkü öğrenci ihtiyacı gereği hayatının bir bölümünde mutlaka somut kelimelerle karşılaşır ve öğrenir. Fakat aynı şeyleri soyut anlamlı sözcüklerin öğretimi için söyleyemeyiz.

Soyut kelimeleri, örnek olay ve drama gibi yöntem ve tekniklerle etkili bir şekilde kazandırmak mümkündür. Bu kelimelerin öğretiminde daha dolaylı yollardan öğretim söz konusudur. Sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel açıdan iyi durumda olan ailelerin çocuklarında soyut kelimelerin kazanılması daha önce olmaktadır. Yaşantıya, okuma düzeyine, gözlem ve deney yapma gücüne göre soyut kelimelerin öğrenilme durumu değişmektedir. Öğrencilerin zengin bir öğrenme ortamı içinde bulunması, zihinsel etkinliklerden çokça yararlanması soyut kelimelerin öğrenilmesinde önemli noktalardır (Çiçe, 2006: 121). Soyut kelimeler, yaşantı, deney, gözlem, uyarı ve telkinle kazanılır (Alperen, 2001: 49). Ayrıca soyut kelimeler, tarif ve tasvir yoluyla da açıklanabilir (Taçemir ve diğerleri, 2003:7).

Soyut ve somut anlamlı sözcüklerin öğretiminde sözcüklerin cümle içindeki yerine de dikkat etmek gerekir. Bir sözcük her zaman somut olamayacağı gibi her zaman soyut da değildir. Bir cümlede somut olan sözcük başka bir cümlede soyut anlam taşıyabilir. Örneğin, “Bu iki çizgi arasındaki açı kırk beş derece vardır.” cümlesindeki “açı” sözcüğü ölçülebilen bir değer taşıdığından somut anlamlıdır. Aynı sözcük “Sen bu sorunu hangi açıdan ele aldın?” cümlesinde, ölçülebilen bir değer olmaktan çıkmış, mecaz anlam kazanarak soyut bir kavramı karşılar duruma gelmiştir.

Soyut ve somut anlamlı sözcüklerin öğretiminde en çok kullanılan yöntem, duyu organlarından hareket etmektir. Aşağıda duyu organlarından yararlanılarak hazırlanan etkinlik örneklerine yer verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıdaki varlıkları duyu organlarımız yoluyla algılayabilir miyiz? Yanlış olan yargının üzerine çizip cümleleri tamamlayınız.

DÜĞÜNCE → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

YALNIZLIK → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

HAYAL → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

MUTLULUK → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

2. Etkinlik : Duyu organlarımızla hangi varlıkları algılayabiliriz? Aşağıdaki noktalı yerlere, belirtilen duyu organlarımızla algılayabildiğimiz varlıklardan örnekler yazınız

GÖZ → .....gazete.....

.....

.....

KULAK → .....siren.....

.....

.....

DİŞ → .....su.....

.....

.....

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

BURUN →..... kolonya.....

.....

.....

DERGİ → .....ateG.....

.....

.....

(Öğretim Türkçe Dil Yeteneği 6.Sınıf, 2007: 75-76)

3. Sonuç ve Öneriler

Anlam bilgisi konularının öğretimi, öğrencilerin; anlama, sıralama, ilişki kurma, sınıflama, sorgulama, eleştirme, tahmin etme, analiz, sentez yapma, yorumlama ve değerlendirme becerilerinin yanısıra, sözcük zenginliğiyle dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri konusunda yardımcı olur. Ayrıca anlam bilgisi konularını tam olarak kavrayabilen öğrenciler çevresiyle daha rahat iletişim kurabilirler. Çünkü iletişim doğrudan “anlam” kavramıyla ilgilidir. (Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2006: 4).

Anlam bilgisi konularının öğretiminde başarı elde etmenin temel şartı, öğrencilerde okuma alışkanlığının kazandırılmasıdır. Çünkü anlam bilgisi, ezberden ziyade eleştirel düşünce ve yorum yapabilme yeteneğiyle ilgilidir.

Anlamı elde etmek, sözcüğü tanımakla mümkündür. Bu nedenle sözcüklerin bütün anlamlarının örnekli kullanımlarına yer veren sözlüklerin (TDK Türkçe Sözlük gibi) okullarımızda yaygın olarak kullanılması sağlanmalıdır. Öğretmenlerin de öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı kazanmalarında sürekli teşvik edici olmaları gerekir.

Anlam bilgisi konularının öğretiminde, etkinliklerin dışında “Beyin Fırtınası”, “Kavram Haritası” ve “Drama” gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması faydalı olabilir. Ayrıca, bu konuların öğretiminde, çocuğun dilsel evreni (çevre, ilgi ve gereksinimler) çıkış noktası olmalıdır. Böylece çocuklar anlam bilgisi konularını daha kolay kavrayabileceklerdir.

Diğer dil bilgisi konularında olduğu gibi, anlam bilgisi konularının öğretiminde de metinden hareket edilmeli, okuma metniyle ilgili anlama ve kavrama çalışmaları yapıldıktan sonra, anlam bilgisi konularıyla ilgili etkinliklere geçilmelidir. Ayrıca etkinlikler uygulanırken gerekli görsel ve işitsel materyalden mutlaka yararlanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2005). Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Ankara: Engin Yayınevi.
- ALPEREN, Nusret (2001). Türkçe Okuma ve Yazma Eğitimi Rehberi, Ankara: Alperen Yayınları.
- ALTUN, Mustafa (2004). “Eski Metinlerde Bir Semantik İnceleme Örneği: Hikmet-nâme”, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7: 113-126.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1998). Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAGKAN, Özcan (2003). Bildiriğin, İstanbul: Multilingual Yayıncılık.

- BENVENİSTE, Emile (1995). Genel Dilbilim Sorunları, (Çev. Erdim ÖZTOKAT), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BÖLGİN, Muhittin (2002). Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CEMİLOĞLU, Mustafa (2001). Öğretim Okullarında Türkçe Öğretimi, İstanbul: Alfa Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1966). Dil Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖZLER, Fethi (1991). Türkçe Deyimler Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Çıkarıp Kitabevi.
- GUÉRAUD, Pierre (1999). Anlambilim (Çev. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual Yayınları.
- GÜLER, Fırat (2001). Öğretim II. Kademe Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Türkçe Öğretimi Bakımından Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HENGÖRMEN, Mehmet (1999). Dil Bilgisi ve Dil Bilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: Engin Yayınevi.
- <http://www.egitimhane.com/downloads-file-6588.html> Erişim Tarihi: 18.12.2010
- <http://www.sedl.org/reading/framework/elements.html> Erişim Tarihi: 19.11.2010
- <http://www.universalteacher.org.uk/lang/semantics.html> Erişim Tarihi: 19.11.2010
- İNCE, Halide Gamze (2006). Türkçede Kelime Öğretimi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KILIÇ, Veysel (2009). Anlabilime Giriş -Temel Kavramlar-. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- KIRAN, Zeynel ve Ayşe(Eziler) KIRAN (2006). Dilbilime Giriş, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KIRKKILIÇ, Ahmet ve diğerleri (2002). Türk Dili ve Yazılı Anlatım ve Kompozisyon Bilgileri, Erzurum: Aktif Yayıncılık.
- KOMŞUYON (2006). Öğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar), Ankara: MEB Yayınları.
- KOMŞUYON (2006). Öğretim 6 Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı, Ankara: MEB Yayınları.
- KOMŞUYON (2007). Öğretim Türkçe Dil Yeteneği 6. Sınıf, Ankara: Koza Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MECZ, Gene Tamba (1998). Anlambilim, İstanbul: Çetiğm Yayınları.
- PALMER, F.R. (2001). Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- SAĞIR, Mukim (2002). Öğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ŞENTÜRK, Nazmi (2001). Türkçe Dil Bilgisi 6-7-8, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- TAĞDEMİR, Ercan ve diğerleri (2003). Pratik Türkçe Öğretim Teknikleri, İzmir: Dilset Yayınları.
- VARDAR, Berke (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yayınları.

OVACIK (KARABÜK) İLÇESİNİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

Güzin KANTÜRK YİĞİT*

ÖZET

Yerleşmelerin nüfus ve yapısı sürekli değişim halindedir. Zaman içerisinde kimi yerlerde nüfus artarken kimilerinde azalmaktadır. Bu durum yerleşim biriminin doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Nüfusu geçen yıllar içerisinde azalma eğilimi gösteren ilçelerden birisi de Ovacık'tır. Ovacık, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi, Batı Karadeniz Bölümü'nde, Karabük iline bağlı küçük bir ilçedir.

Çalışmanın amacı Ovacık'ın ilçe olduğu 1959'dan günümüze ilçenin nüfus yapısını ortaya koymak ve ilçede yaşanan nüfus azalmasına dikkat çekmektir. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 1960-2000 yıllarında yapılan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından, 2007-2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarından, 2000 yılı ve 2009 yılı Göç verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda Ovacık'ta nüfusun hızla azaldığı belirlenmiştir. Nüfus azalmasında; geçim sıkıntısı, doğal koşulların sosyo-ekonomik özelliklerin gelişmesine sınırlı olarak izin vermesi, ilçenin önemli kavşak noktalarına uzak olması ve istihdama dönük çalışmaların yetersiz olması gibi temel nedenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ovacık, Nüfus, Karabük, Göç.

POPULATION FEATURES OF OVACIK (KARABUK) DISTRICT

ABSTRACT

The population and structure of settlements are constant change. While in some places the population increased, the population is decreasing in some places in over time. This situation varies according to natural, human and economic characteristic. One of the districts that population tends to decrease over the years is Ovacık. Ovacık is a small district of Karabuk Province that in the Western of Black Sea Region.

The aim of this study is to reveal the structure of population of the district since 1959 that become a district and to attract attention decrease in the population in the district. In the study, population censuses that were conducted in 1955-2000 by the Statistical Institute of Turkey and the results of address based population registration system results; also 2000 Registration system migration statistics have been used. Result of the study has been revealed that Ovacık population is rapidly decreasing. A result of the study was determined that population rapidly decreasing. This study showed that there are fundamental reasons such as lack of livelihood; the natural conditions allow limited development, to be away from the intersection of the county, inadequate investment and employment studies.

---

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Ü. Fen Ed. Fak. Coğrafya Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: gkanturkyigit@karabuk.edu.tr

Key Words: Ovacık, Population, Karabük, Migration.

1. Giriş

Nüfus, en dar anlamda bir kişi ya da birey, geniş anlamda ise belli bir sayım gününde, belli bir ülkede sayılıp belirlenen toplam insan sayısı demektir (Doğanay, 1997: 13). İnsanların bulundukları yerlerden başkayerlere gitmesi insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Nüfus yeryüzünde homojen olarak dağılmamıştır; nüfusun dağılımında doğal ve beşeri faktörler etkili olmuştur. Önceden yiyecek bulma gibi nedenlerle yapılan nüfus hareketleri zamanla doğal, ekonomik, sosyal ve politik nedenlerle yapılmaya başlanmıştır. Nüfus ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynar. Milli gelir artış hızı nüfus artış hızından fazla ise ülkelerin kalkınması mümkün olur. Bunun tersi durumunda ise hızla artan nüfusun taleplerinin de artması çeşitli sorunlara yol açar (Doğanay, 1997: 150). Bir yerde nüfusun azalmasını farklı nedenleri olabilir. Göç bu nedenlerden biridir. Göç, nüfusun bir idari sınırı geçerek ikamet yerini devamlı ya da uzun süreli değiştirmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1998: 307). İnsanlar başta bulundukları yerden başkayerlere göç ederek yerleşimyerinin nüfus özelliklerinde değişikliğe neden olurlar.

Çevreyi daha iyi anlamak, çevreden daha iyi yararlanmak, çevreyi ve çeşitli konularda daha iyi planlama yapabilmek için bir yerin nüfus özelliklerinin iyi bilinmesi gerekir. Nüfus ile ilgili çalışmalar çok eskilerden beri yapılmaktadır. Nüfusun ayrıntılı şekilde bilinmesi kararlaştırılmalı ve yönlendirmeler yapmak açısından önem taşır (Emiroğlu, 1988: 28, 34, 35).

Ovacık, Karadeniz Bölgesi'nin, Batı Karadeniz Bölümü'nde, Karabük il sınırları içinde yer almaktadır. Çe 393 km²'lik alana sahip olup, rakımı 1100 m.dir. Karabük'e uzaklığı ise 48 km'dir. Batıda Karabük (merkez ilçe, Safranbolu, Eskipazar), doğuda Kastamonu (Araç) ile güney ve güneybatıda Çankırı (Bayramören, Atkaracalar ve Çerkeğ) ile çevrilidir (şekil 1). Geç tarihi süreç içerisinde, Eti, Lidya, Paflogonyalılar, Galatlar, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlıların etkileri altında kalmıştır. Ovacık, Amasra Limanı-Çankırı-Ç Anadolu ticaret yolunu kullanan katırcı ve kervancıların geçiş güzergâhında idi (www.ovacık.gov.tr). Ovacık, Cumhuriyetin ilk döneminde Çankırı ili Çerkeğ İlçesi'ne bağlı bir bucak iken, 1959 tarihinde Çankırı iline bağlı bir ilçe olmuştur. 1995 yılında Karabük'ün il olmasıyla da bu ile bağlanmıştır.

Ovacık idari olarak bir ilçe olması nedeniyle çeşitli hizmet birimlerine sahiptir. 2007-2008 döneminde Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi'nin, 2008 yılında Sporcu Kamp Eğitim Merkezi'nin açılması ilçe bakımından önemli gelişmelerdir. Bunlara rağmen ilçe nüfusu 2008 yılı hariç sürekli azalma göstermiştir. Çalışmada ilçenin nüfus özellikleri üzerinde durulmuş ve ilçedeki nüfus azalmasına dikkat çekilerek önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın amacı, Ovacık'ın ilçe olduğu 1959 yılından günümüze nüfus yapısını ortaya koymak, ilçede yaşanan nüfus azalmasına dikkat çekmektir. Ovacık sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş bir ilçe değildir. Bu yüzden Türkiye kadar bilimsel çalışmalara pek konu olmamış olması da böyle bir çalışmaya konu olmasına sebep olmuştur.

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 1960-2000 yıllarında yapılan Genel Nüfus Sayımlarının sonuçlarından, 2007-2009 yıllarında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarından, Genel Nüfus Sayımı Karabük ili ve Genel Nüfus Sayımı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

2000: Göç İstatistikleri bültenlerinde yer alan verilerden yararlanılmıştır. İlçenin nüfus özellikleri ve zaman içindeki değişimleri incelenmiş ve görsel hale getirilmiştir. Saha ile ilgili yapılmış çalışmaların az olması alanla ilgili literatürün sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Çalışma betimsel bir araştırmadır. Çalışma “Çalışma Alanının Genel Coğrafi Özellikleri”, “Bulgular” “Tartışma ve Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır.

2. Çalışma Alanının Genel Coğrafi Özellikleri

Ovacık, Karadeniz Bölgesi’nin, Batı Karadeniz Bölümü’nde, Karabük iline bağlı bir ilçedir. Karabük ilinin güney doğusunda,

Şekil 1: Çalışma Alanının Lokasyonu

Çankırı ilinin kuzey batısında yer alır. İlçenin doğusunda Araç (Kastamonu), batısında Karabük il merkezi, güneybatısında Eskipazar, kuzeyinde Safranbolu (Karabük), güneyinde Çerkeş ve Atkaracalar (Çankırı), güneydoğusunda Bayramören (Çankırı) ilçeleri bulunmaktadır (Şekil 1). İlçeye bağlı bucak olmamakla birlikte ilçenin 42 köyü bulunmaktadır.

Ovacık, vadilerle parçalanmış plato ve düzlükler üzerinde yer alır. Bu alanı çevreleyen sırt ve dağlar engebeli bir arazi yapısını ortaya çıkarmaktadır. İlçe merkezinin rakımı 1100 m., yüzölçümü 393 km²'dir. En yüksek noktaları yükseltisi yaklaşık 1400 m. olan Ilgaz ve Köroğlu Dağları'nın uzantısı halindeki Boduroğlu Yaylası ve Kırachtepe'dir. İlçede önemli sayılabilecek düzlük Soğanlı Çayı yatağı boyunca doğuya doğru uzanan Melan Ovası'dır. İlçedeki önemli akarsu Soğanlı Çayı'dır. Ovacık çevresinde IV. Jeolojik zamana (Kuvaterner) ait travertenler bulunmaktadır. Sahada alçı taşı, gnays ve bazaltlara da rastlanmaktadır. İlçe, Eosen kalkerleri taban konglomerası üzerinde yer alır. İklim olarak sahada karasal iklim ve Karadeniz iklimi görülür. Kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar serin ve yağışlı geçmektedir. Yıllık yağış 600 cm³'tür. Ovacık çevresinde karaçam, sarıçam, meşe ve kayın türlerinin yanı sıra kızılçam, kuşbunu ve fındık gibi türler yayılım göstermektedir. İlçe I. derecede deprem bölgesindedir. Nitekim ilçede 1944 yılında büyük bir deprem meydana gelmiştir (www.ovacik.gov.tr).

Tablo 1: Ovacık İlçesi'nde Tarım Alanlarının Dağılımı

TARIMSAL ARAZİLER (HA)	OVACIK	TOPLAM
Hububat	1515	23454
Nadas	2400	23650
Sebze	179	1396
Meyve	26	335
Bağ	3	146
Baklagil	46	157
Yem Bitkileri	1501	7501
Ekim yapılmayan	1099	36381
Toplam Tarım Alanı	6760	93020

(Kaynak: Karabük İl Tarım Müdürlüğü)

İlçe nüfusu genelde tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Tarım alanları az olup genel olarak hububat ve yem bitkileri yetiştirilir (Tablo 1). Üretilen ürünler genelde iç tüketime yöneliktir. İlçe tarım müdürlüğü verilerine göre ilçede mevcut hayvanlar genelde yerli ırklardır. İlçe hayvan varlığını 3400 büyükbaş 750 küçükbaş 6500 tavuk ve 1500 arı kovanı oluşturur (www.karabuk-tarim.gov.tr). Sınırlı düzeyde ticaret yapılan ilçede sanayi faaliyeti yoktur. İlçede ormanlar önemli yer kaplar ancak orman ürünlerini iç tüketim sanayi tesisleri mevcut olmadığından ormancılık ile ilgili ticaret istenilen düzeyde değildir (www.ovacik.gov.tr).

Sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerin olumsuz etkileri dışında kalmış ilçe doğal güzellikler bakımından da zengindir. Boduroğlu Yaylası, Göllü Yayla, Kireçlisu Yaylası, Kıracıtepe (Çallıdağ) Yaylası, Çatak-Belen Yaylaları, Sivriçam Doruğu Yaylası, Kocadağ Yaylası, Dazkırı-Tepesi Yaylası, Erenlerdağı Yaylası, Göktepe Yaylası bu alanlardandır. Bazı köylerde tarihi eserler ve mağaralar gününbirlik değerlendirilebilecek durumdadır (www.ovacik.gov.tr). Ancak bu potansiyel bugüne kadar turizm amaçlı olarak kullanılmamıştır.

İlçe merkezinde 1 ilköğretim okulu, 1 güzel sanatlar ve spor lisesi, 1 genel lise, 1 halk eğitim merkezi ve 1 kütüphane vardır. İlçe köylerindeki okullar öğrenci azlığı nedeniyle kapatılmıştır. İlçede istihdam imkânları da kısıtlı olduğundan genç nüfus dış ülkelere göç etmektedir.

3. Bulgular

Nüfusun yapısının bilinmesi sosyo-ekonomik yönden önem taşır (Yazıcı, 1997: 69). Nüfusun yapısını değiştiren pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de göçlerdir. Türkiye’de iç göç hareketi genellikle gelişmemiş alanlardan gelişmiş alanlara doğrudur. Bunun temelinde fiziki ve sosyo-ekonomik faktörler yatmaktadır. Fiziki faktörler (sert iklim şartları, yüksek ve arızalı yüzey şekilleri, verimsiz topraklar) geçimi zorlaştırabilir. Ekonomik faktörler nedeniyle insanlar yoksul bölgelerden yaşam standardının yüksek olduğu bölgelere göç etmektedirler (Mutluer, 1992: 119, 120, Atalay, 2000: 231, Toroğlu, 2007: 75-76).

Türkiye’de 1950’lerden itibaren başlayan, 1960’larda hız kazanan ve 1980’li yıllarda sanayileşmeyle paralelleşen bir iç göç yaşanmaktadır. Nüfustaki bu hareket İstanbul olmak

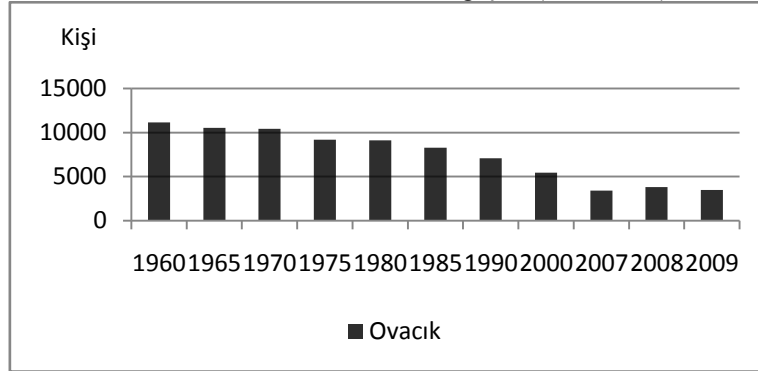
üzere büyük kentlere yönelmektedir (Garipağaoğlu, 2000-2001: 72). Az gelişmiş bölgelerden iş olanaklarının daha geniş olduğu sanayi ve ticaret merkezleriyle iklim koşullarının daha elverişli olduğu turizm merkezlerine doğru yoğun bir gönüllü iç göçün yaşandığı görülmektedir (DPT, 2001: 30).

Tablo 2: Ovacık'ta Nüfus Gelişimi (1960-2009)

	Ovacık	Nüfus Değişimi %
1960	11163	
1965	10547	-5,5
1970	10425	-1,2
1975	9183	-11,9
1980	9108	- 0,8
1985	8287	-9,0
1990	7099	-14,3
2000	5455	-23,2
2007	3407	- 37,5
2008	3821	12,2
2009	3498	-8,45

(Kaynak: TUIK verileri)

Grafik 1: Ovacık'ta Nüfusun Değişimi (1960-2009)

Karabük sanayi kenti olması nedeniyle nüfusu artan bir il olmuştur. Ancak aynı il içerisine yer alan Ovacık'ın ilçe olduktan sonra (1960-2009) sürekli nüfus kaybettiği göze çarpar (Grafik 1). Özellikle 2000 yılından sonra ilçe nüfusu 5.000'in altına düşmüştür. Geçen 49 yıllık süreçte ilçe nüfusu 7665 kişi azalmıştır. Bu oran da nüfusunun % 68,7'sine yani yaklaşık üçte ikisine denk gelmektedir (Tablo 2). Nüfusun en hızlı azaldığı dönem 2000-2007 dönemi (% -37,5), nüfusun arttığı tek dönem ise 2007-2008 dönemi (% 12,2) olmuştur (Tablo 2). Nüfus sayımlarının yıllık olarak ve ADNKS şeklinde yapılması nüfus ile ilgili verilerin daha sağlıklı toplanmasından kaynaklanabilmektedir.

Kırsal yerleşimlerden şehirlere olan göçler kırsal göçler olarak adlandırılır. Ç göç hareketleri içerisinde kırsal göçler önemli bir yere sahiptir (Gülbüz ve Karabulut, 2008: 37). Ovacık'ta yaşanan göç de genelde kırsal alandan kentsel alanlara doğru olduğundan kırsal göç niteliğindedir.

Tablo 3: Ovacık Köylerin Nüfus Değişimi (1960-2009)

KÖYÜN ADI	TOPLAM 1960	TOPLAM 2009	%
Abdullar	223	68	-69.5
Ahmetler	388	75	-80.7
Alınca	140	25	-82.1
Ambarözü	354	149	-57.9
Avlağıkaya	250	47	-81.2
Bağcıyunduruk	247	53	-78.5
Belen	222	29	-86.9
Beydilli	349	73	-79.1
Beydini	187	38	-79.7
Boduroğlu	279	30	-89.2
Boyalı	281	65	-76.9
Bölükören	170	39	-77.1
Çatak	232	60	-74.1
Doğanlar	207	60	-71.0
Dökecek	201	33	-83.6
Dudağ	699	110	-84.3
Ekincik	405	183	-54.8
Erkeç	469	115	-75.5
Ganibeyler	217	80	-63.1
Gökçedüz	125	25	-80.0
Gümelik	441	117	-73.5
Güneysaz	166	21	-87.3
Hatipoğlu	137	48	-65.0
İnanlar	200	34	-83.0
Kavaklar	149	32	-78.5
Koltuk	130	42	-67.7
Küçüksu	251	67	-73.3
Pelitçik	230	63	-72.6

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Pürçükören	263	10	-96.2
Sarılar	267	68	-74.5
Sofuoğlu	268	49	-81.7
Soğanlı	241	70	-71.0
Sülük	318	64	-79.9
ğamlar	220	75	-65.9
TaÇoğlu	230	73	-68.3
Yaylacılar	177	28	-84.2
Yeniören	180	51	-71.7
Yığınot	174	10	-94.3
Yürekören	191	29	-84.8
Çukur	221	55	-75.1
KıÇa	354	208	-41.2
Yaka	224	48	-78.6
KÖYLER TOPLAMI	10677	2715	-74.6
OVACIK MERKEZ	486	783	61.1
İLÇE TOPLAMI	11163	3498	-68.7

(Kaynak: TUIK verileri)

Ovacık'a bağlı 42 köy bulunmaktadır. Köylerin 1960-2009 nüfuslarına bakıldığında nüfusun bütün köylerde %50'den fazla azaldığı, Pürçükören (-96,2) ve Yığınot (-94,3) gibi bazı köylerde ise % 90'dan fazla azaldığı görülmektedir. Köylerdeki toplam nüfusta -% 74.6 oranındaki nüfus azalışınakarÇın,ilçe merkez nüfusunun %61,1 artması köylerden merkeze doğru nüfusun göç ettiğine iÇaet etmektedir (Tablo 3).

Ovacık'ta nüfusun geçimi tarım, hayvancılık, memurluk, ve küçük çaplı esnaflığa dayalıdır. Tarımsal üretim gelir getirmekten ziyade geçim sağlayacak kadardır. İlçede tarıma uygun alanlar az (% 17,2) yer kaplamaktadır. Orman ve fundalık araziler ilçenin önemli bir

Tablo4: Ovacık'ta Arazi Dağılımı (2008)

İlçe	Yüz ölçümü (ha)	Tarım Alanı		Tarım Dışı		Çayır ve Mera		Orman ve Fun.	
		Miktar (ha)	Oran %	Miktar (ha)	Oran %	Miktar (ha)	Oran %	Miktar (ha)	Oran %
Ovacık	39.300	6760	17,2	4500	11,5	2024	5,2	26016	66,2

(Kaynak: Karabük İl Tarım Müdürlüğü)

bölümünü (% 66,2) oluşturmaktadır (Tablo 4). Arazinin engebeli, küçük parçalar halinde olması ve sulanan alanların az olması nedeniyle tarımsal üretim özellikle buğday, arpa gibi hububata dayanmaktadır. Ayrıca 1982 yılından itibaren Tarım ve KöyiÇeri Bakanlığı, İlçe

Müdürlüğü'nce yem bitkileri ve baklagil ekimine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Nüfusun bir kısmını Kardemir'de çalışıp emekli olmuş insanlar oluşturmaktadır. Ovacık'ta önemli bir sanayi tesisi yoktur. İlçede orman varlığı önemli yer kaplamaktadır. Ağaç türleri olarak karaçam, sarıçam, kızılçam, meşe ve kayın bulunmaktadır. Ancak ilçede orman ürünlerinin değerlendirilebileceği herhangi bir tesis yoktur.

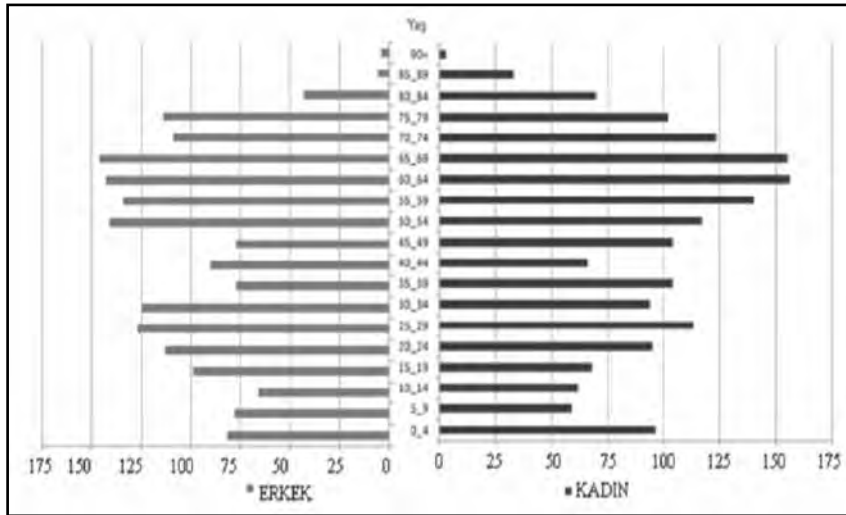
Tablo 5: Ovacık'ta Cinsiyete Göre Nüfus

OVACIK	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı %
1970	4781	5644	41.2
1975	4248	4935	46.5
1980	4145	4963	47.8
1985	3816	4471	52.0
1990	3363	3736	59.2
2000	2804	2651	71.3
2007	1733	1674	115.8
2008	1926	1895	104.3
2009	1774	1724	113.2

(Kaynak: TUIK verileri)

Nüfusun Cinsiyet Durumu; Genel olarak 100 veya 1000 kadın başına doğan erkek sayısı olan *cinsiyet oranı*, özellikle savaşlar, doğumlar, ölümler ve göçler gibi olayların etkisini göstermektedir (Tümer, 1994: 185). Nüfusun ülke içindeki hareketinin yol açtığı nüfus değişimlerinden biri de kadın ve erkek nüfus sayılarındaki oransızlıklardır. En önemli değişim göç alan illerde erkek nüfusun,

Grafik 2: Ovacık'ın Nüfus Piramidi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

göç veren illerde ise kadın nüfusun fazla olmasıdır (Doğanay, 1997: 174, Tümertekin, Özgüç, 1998: 290, Bulut, 2000). Ovacık'ta 1970-1990 yıllarında kadın nüfus erkek nüfustan fazla, dolayısıyla cinsiyet oranı da daha az idi. 1990 yılından sonra erkek nüfusu kadın nüfusundan fazla olmaya ve cinsiyet oranı da artmaya başlamıştır. Daha önce %100'den az olan cinsiyet oranı 2007'den itibaren %100'ü aşmıştır. Bu durum doğal nüfus artışı ile ve sayımların adrese dayalı kayıt sistemi şeklinde yapılması ile ilgili olabilir (Tablo 5, Grafik 2).

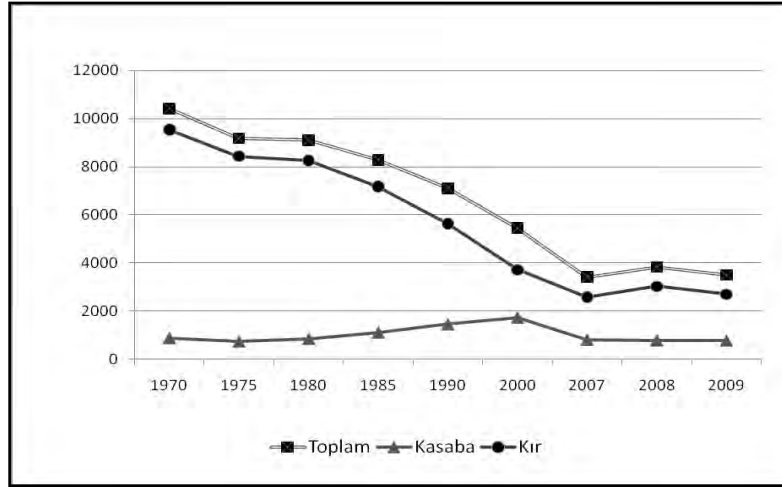
Tablo 6: Ovacık'ta Nüfusun Yerleşim Yerine Göre Durumu

YIL	TOPLAM			KASABA			KIR		
	T	E	K	T	E	K	T	E	K
2009	3498	1774	1724	783	436	347	2715	1338	1377
2008	3821	1926	1895	783	427	356	3038	1499	1539
2007	3407	1733	1674	819	461	358	2588	1272	1316
2000	5455	2804	2651	1788	987	741	3727	1817	1910
1990	7099	3363	3736	1451	753	698	5648	2610	3038
1985	8287	3816	4471	1111	549	562	7176	3267	3909
1980	9108	4145	4963	853	418	435	8255	3727	4528
1975	9183	4248	4935	741	362	379	8442	3886	4556
1970	10425	4781	5644	880	441	439	9545	4340	5205

(Kaynak: TUIK verileri)

Yerleşim Yerine Göre Nüfus; Yerleşim yerindeki nüfusun bilinmesi halkın geçim durumu, sosyo-ekonomik durumu hakkında fikir vermektedir. Ovacık ilçe nüfusunun büyük çoğunluğunu kır nüfusu oluşturmaktadır. Kır nüfusu 1970'lerde toplam nüfusun % 91,5'ni oluştururken, 2009 yılında % 77,6'ya düşmüştür. Kasaba nüfusu ise % 8,4'ten % 22,4'e yükselmiştir. İlçede nüfus azalmış olmakla birlikte yine de kır nüfusu kasaba nüfusundan fazladır (Grafik 3). İlçe içinde kasaba nüfusunun artmış olması, kır nüfusunun azalmış olması kırsal kesimden büyük yerleşimlere doğru nüfusun hareket ettiğini göstermektedir (Tablo 6),

Grafik 3: Ovacık'ta Kasaba ve Kır Nüfusu

Tablo 7: Ovacık'ta Geniş Aralıklı Yaş Grubu

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
0-14	226	6,5	217	6,2	443	12,7
15-64	1126	32,2	1021	29,2	2147	61,4
65 +	422	12,0	486	13,9	908	25,9
Toplam	1774	50,7	1724	49,3	3498	100

(Kaynak: TUIK verileri)

Nüfusun Yaşa ve Cinsiyete Göre Durumunu incelemek için Ovacık nüfusunun dar ve geniş aralıklı yaş gruplarına bakmak faydalı olacaktır. Nüfus piramidi; göçler, doğum ve ölümler ile ilgili bilgiler verir. Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı, nüfusun ihtiyaçları ve yaşam tarzını belirlemede önemli bir rol oynar (Kızılcıaoğlu, 2005: 66). Ovacık'ın *dar aralıklı yaş gruplarına bakıldığında*, 0-4 yaş grubunun arttığı, buna karşın 5-19 yaş ve 35-50 yaşları arasındaki grupların kısmen az olduğu, 50-74 yaşlar arasındaki grupların oranının daha fazla olduğu görülür (Grafik 3). Bu durum doğum oranındaki artışı veya biraz daha üst yaş gruplarındaki göç ile ilgili olabilir.

Ovacık'ın *geniş aralıklı yaş gruplarına* bakıldığında; nüfusun büyük çoğunluğunun 15-64 yaş arasında olduğu yani aktif nüfus olduğu görülmektedir (Tablo 7). Geniş aralıklı yaş grubunda ikinci sırayı 65 ve üstü yaş grubu, üçüncü sırayı da 0-14 yaş grubu oluşturmaktadır. Bu durum ilçede doğum oranında artış olmasına rağmen ileri yaş gruplarında göç ile nüfusun azaldığını göstermektedir (Grafik 3).

Tablo 6: Karabük'te Yıllık Nüfus Artışı

İlçe	Toplam	İlçe merkezi	Belde ve köyler	Toplam yıllık nüfus artışı (%)	İlçe merkezleri nüfus artışı (%)	Belde ve köyler nüfus artışı (%)
Karabük	218564	167550	51014	10,7	25,3	-36,0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Eflani	9673	2243	7430	-51,8	-53,8	-51,2
Eskipazar	12583	6916	5667	-33,4	-25,0	-43,7
Merkez	118713	108167	10546	17,4	18,8	2,2
Ovacık	3498	783	2715	-88,3	0,0	-112,4
Safranbolu	51088	39669	11419	45,5	67,2	-26,2
Yenice	23009	9772	13237	-31,4	-11,4	-46,0

(Kaynak: TUIK verileri)

Nüfus Artış Hızı; Karabük ili merkez ve Safranbolu ilçesi dışında ilde yıllık nüfus artış hızı eksilerdedir. 2009 verilerine göre Ovacık'ta toplam artış hızı %o -88,3, il merkezi artışı %o 0 ve belde ve köy nüfus artışı %o -112,4'tür. Ovacık bu haliyle il içinde en hızlı nüfus kaybeden ilçe durumundadır (Tablo 6).

Tablo 7: Ovacık'ın Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Eflani	Sıralama
Nüfus	5455	853
Şehirleşme Oranı (%)	31,68	619
Nüfus Artış Hızı (%o)	-26,33	824
Nüfus Yoğunluğu	14	825
Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	57,80	428
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	4,52	547
Tarım Sektöründe Çalışanlar (%)	81,00	248
Sanayi Sektöründe Çalışanlar (%)	2,62	579
Hizmetler Sektöründe Çalışanlar (%)	16,39	586
Çiziklik Oranı (%)	5,35	409
Okur Yazar Oranı (%)	71,97	787
Bebek Ölüm Oranı (%o)	66,67	51
Fert Bağımlı Genel Bütçe Geliri (Bin TL)	20467	600
Vergi Gelirlerinin Ülke Çindeki Payı (%)	0,00069	814
Tarım Üretimin Ülke Çindeki Payı (%)	0,00972	784

(Kaynak: DPT, 2004)

İlçedeki sosyo-ekonomik duruma bakıldığında; ilçede geçimin tarım ve hayvancılığa dayandığı görülür. İlçede önemli bir sanayi tesisi yoktur. İlçede sosyo-ekonomik hayatın gelişmesine yönelik pek bir etkinlik bulunmamaktadır. Doğal ortamın olumsuzlukları, ekonomik alanda yetersizlikler ve ulaşım konusundaki sıkıntılar da eklenince ilçede göç ve dolayısıyla nüfus azalması söz konusu olmuştur.

4. Tartışma ve Sonuç

Nüfusun doğasında olan dinamikliği, yaşadığımız mekânı anlamak, ondan en verimli şekilde yararlanmak ve sorunları çözmeye önemlidir (Özgür, 2010: 7). Nüfus, yerleşimyerinin fiziki yapısına bağlı olarak tarımsal potansiyelin düşük olduğu alanlardan, tarımsal potansiyelin yüksek olduğu yerlere veya iş olanaklarının bulunduğu kentsel alanlara doğru hareket etmektedir. Önceleri önemli konumlarda olan bazı yerleşmeler zamanla önemlerini kaybettiklerinden nüfusları azalmıştır. Örneğin; Kastamonu, Pülümür (Tunceli), Alaşehir (Manisa), Kiğı (Bingöl), Koyulhisar (Sivas) gibi (Taşlıgil, 1993, Yazıcı, Akpınar, Şahin, 2005, Karakuyu, 2007, Soylu, 2007, Yürüdur, 2008). Ovacık da bir zamanlar Amasra Limanı-Çankırı-Ç. Anadolu ticaret yolunu kullanan katırcı ve kervancıların geçiş güzergâhında iken, zamanla önemini yitirmiş ve nüfus kaybetmeye başlamıştır.

Çalışmamızda ilçede nüfusun azaldığı, bu azalmada doğal koşulların sosyo-ekonomik özellikler üzerindeki olumsuz etkilerinin, yatırım ve istihdama yönelik çalışmaların yetersiz olmasının, ilçede teknolojik gelişmenin ve sanayileşmenin etkilerinin görülmemesinin ve ulaşımın sınırlı olmasının etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

İlçede göçü önleyecek ve nüfus artırmayı teşvik edecek çeşitli önlemler alınmalıdır. Öncelikle ilçede istihdam sağlayıcı çeşitli yatırımların yapılması gerekmektedir. İlçenin sahip olduğu orman potansiyeli iyi değerlendirilmelidir. Bunun için ilçeye orman ürünlerini içeren ve pazarlayan sanayi tesisleri kurulabilir. İlçenin sahip olduğu, ancak pek fazla bilinmeyen doğal güzellikleri eko-turizm amaçlı değerlendirilebilir. Bunun için ilçede eko-turizme uygun yerler belirlenmeli ve belli bir plan oluşturulduktan sonra halka tanıtılabilir. İlçede yer alan sporcu eğitim kampı tanıtılıp daha çok insanın, spor kulübünün faydalanması sağlanabilir. Özellikle böyle kapsamlı bir spor tesisine sahip olan ilçeye Karabük Üniversitesi bünyesinde, bu yönde bir yüksek okul açılması sağlanabilir. İlçenin çok gelişmemesi ve nüfusun azalmasına neden olan konulardan biri olan ulaşım konusunda da gerekli düzenlemeler yapıp ilçeye daha kolay ulaşımını sağlayacak düzenlemeler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, İbrahim, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2000.
- BULUT, İhsan, “Yozgat’ın Nüfus Coğrafyası”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 4, Erzurum, 2000. s. 19-54
- DÖNCER, Bülent, ÖZASLAN, Metin, **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2004.
- DOĞANAY, Hayati, **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2982. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi: 10, İstanbul, 1997.
- DPT, Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel Komisyonu Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara, 2001.

- EMİROĞLU, Mecdi, (1988), “Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Artışı ve Coğrafi Dağılım Özellikleri”, **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sayı:11, No: 11, s. 25-49, 1988.
- GARİPAĞAOĞLU, Nuriye, “Türkiye’de Göç Alan İllere Yönelen Nüfusun Eğitim Durumu”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 3 Cilt: 2, s. 71-85, 2000-2001.
- Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2000b.
- GÜRBÜZ, Mehmet ve KARABULUT, Murat, “ Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 50, s. 37-60, İstanbul, 2008.
- KARAKUYU, Mehmet, “Alaşehir İlçesi’nin Nüfus Gelişimi”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 12, No: 17, s. 137-159, 2007.
- KIZILÇAĞOLU, Alaattin, “Demografik Bilgilerin Yorumlanması: Nüfus Piramidi Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Aktivite Örneği”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 12, İstanbul, 2005.
- MUTLUER, Mustafa, “Edremit Yöresi Kırsal Alanından Nüfus Hareketlerine Neden Olan Faktörler”, **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı: 6, s. 119-151, 1992.
- ÖZGÜR, Murat, Ertuğrul, **Nüfusun Coğrafi Analizi**, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü Ders Notları, Ankara, 2010.
- SOYLU, Hasbi, “Tarihte Önemi Azalan Yerleşmelere Bir Örnek: Kiğı”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 17, s. 87-110, Erzurum, 2007.
- TAĞLIGİL, Nuran, “Kastamonu İlının Nüfus Gelişimi ve Türkiye Nüfus Hareketleri içerisindeki Yeri”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 28, s. 215-224, 1993.
- TOROĞLU, Emin, “Niğde İlinde Göç Faktörleri ve Göçler”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Sayı 5 (1), 75-96, 2007.
- TÜMERTEKİN, Erol, **Beşeri Coğrafya**, İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 3819, Fakülte Yayınları No: 2464, İstanbul, 1994.
- TÜMERTEKİN, Erol, ÖZGÜÇ, Nazmiye, **Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekan**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.
- YAZICI, Hakkı, AKPINAR, Erdal, İHAÇ, Fevzi, “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Hızla Nüfus Kaybeden Tipik Bir İlçe Merkezi: Pülümür”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, S. 13.s. 7-30, 2005.
- YAZICI, Hakkı, **Orta Sakarya Vadisi’nin Coğrafi Etüdü Yenice-Alpagut Arası**, Atatürk Üniversitesi, Yay. No: 839, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayın No: 78, Araştırma Seri No: 19, Erzurum, 1997.
- YÜRÜDÜR, Eren, “Koyulhisar İlçesinde (Sivas) Göç Hareketleri”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, S. 20, s. 19-34.
- 1960 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1960.
- 1965 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1965.

-
- 1970 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
- 1975 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, 1975, Ankara.
- 1980 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.
- 1985 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- 1990 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- 2000 Genel Nüfus Sayımı İl: Karabük**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2000c.
- 2000 Genel Nüfus Sayımı**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2000a.
- 2007 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- 2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- 2009 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- www.ovacik.gov.tr

1916 KIRGIZ BÜYÜK İSYANI:ÜRKÜN

Füsun KARA*

ÖZET

1916 İsyanı Kırgız tarihinin en büyük trajedilerinden biridir. Bu olay Kırgızistan'da Ürkün olarak bilinir. Rus İmparatorluğu Kırgızistan'da koloni politikası uygulamıştır. En iyi yerler Ruslara verilmiş yerli halk kendi toprağından edilerek kırsal alanlara göç ettirilmiştir. Ayaklanmanın temel nedeni ise I. Dünya Savaşında Çarlığın Rusya'nın geri hizmetlerinde çalışmak üzere Türkistanlıları çağırması olmuştur. Ayaklanma 4 Temmuz 1916'da Hocent'te başlamıştır daha sonra Türkistan'ın diğer kısımlarına yayılmıştır. Kırgız Türkleri Rus askerleri ve Rus yerleşimciler tarafından öldürülmüştür. Ülkenin kuzeyindeki ayaklanmacılar öldürülmüş diğer 120 bini Çine kaçmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, 1916 İsyanı, Ürkün, Rusya, Koloni Politikası, I. Dünya Savaşı.

GREAT REBELLION OF 1916 in KYRGYZ: URKÜN

ABSTRACT

The revolution in 1916 was one of the biggest tragedies in the politics of the Russian Empire was to have Kyrgyzstan as its colony. For instance, the best places were given to russians, local people were forced to move to rural area. The main reason was a call for men into Russia's Central Asian colonies to serve in the Tsarist army fighting in World war I. The first uprising was in Khojent on july 4 th 1916 and the movement spread to other parts of Turkestan. Kyrgyz Turks were killed by the Russian forces and settlers. Kyrgyz population from the North of the country were killed. And another 120.000 fled across the border to China.

Key Words: Kyrgyz, 1916 Rebellion, Urkun, Politics of Colony, Russia, World War I.

GİRİŞ

Tarihleri M.Ö. 201 yılına kadar giden ve asırlarca varlıklarını devam ettiren Kırgızlar genellikle Orhun bölgesinde kurulan büyük Türk devletlerine bağlanmışlardır. Kırgız kelimesi ilk olarak MS VIII. yüzyılda yazılmış olan Orhun Yazıtlarında geçmektedir. Kırgızlarla ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlıyoruz. Bu kaynaklara göre; Kırgızların anavatanı Güney Sibirya'da Yukarı Yenisey havzasıdır. MÖ II-I. yüzyıllarda Tanrı dağları ile Tannu-Ola arasındaki bölgede Kien-Kun adında bağımsız bir devlet kuran Kırgızlar bu devletin yıkılmasıyla siyasi hakimiyetlerini kaybedince, uzun

---

*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.
Elmek:fusunkara2004@yahoo.com

yüzyıllar varlıklarını göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Bugün Issık Göl havalisinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgız Türkleri VI. Yüzyılın sonlarından itibaren Çinliler tarafından Hakas ismi ile zikredilmiştir. 1700'lü yıllarda Kalmuk, Cungan, Oyrat baskılarından dolayı Altayların kuzeyindeki yerlerini terk ederek Tanrı Dağlarına göç etmişler, daha sonra bu bölgede kurulacak olan Hokand Hanlığına bağlanmışlardır. XVIII. Yüzyılın başında Hokand Hanlığının yönetimine giren Kırgızlar, bu hanlıkta nüfusun önemli bir kısmını teşkil ettikleri için, başta ordu olmak üzere, devletin çeşitli kurumlarında söz sahibi olmuşlar, 1876'da Hokand Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra da Rus hakimiyetine girmek, zorunda kalmışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında, Kırgız halkı birçok önemli değişiklik yaparak kontrolü sağlayan Çarlık yönetimi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Rusya Kırgızistan'daki hakimiyetini sağlamak için askeri baskının yanı sıra bölgede kolonizasyon politikası¹ da takip etmiştir. Kolonizasyon politikası beraberinde, Kırgız topraklarına yerleştirilen göçmen sayısı her yıl artarak devam etmiştir. Kırgızistan'da toprağa el koyma işleri "Kırgızları Yerleştirme" (1907) ve "Yedisu Bölgesini Koloni Yapma"(1908) kararlarında işlenmişti. Bu kararı çıkaranlar "step kanunu" nun 119. maddesine dayanarak göçebelere topraklarını devlet mülkiyetine geçirmişlerdir. 1916 yılına gelindiğinde Rus göçmenleri ülkenin bütün ekilebilen topraklarının %58.6sına sahip olmuşlardır. Kırgızlar tarım alanlarında en az haklara sahip olan halk konumuna düşürülmüştür². Rusya'nın Kırgız topraklarını acımasızca sömürüsü Kırgız Türklerinin zaman zaman ayaklanmasına neden olmuştur. 1916 yılına kadar geline süreç içerisinde Kırgızların Çarlık hükümetinden memnun olmadığını, yerli halkın defalarca gösterdiği tepkilerle ortaya çıkmıştır. 1885 yılında Fergana'da, 1897 yılında ise Taşkent'te büyük isyan hareketleri yaşanmıştır. Bunların dışında halk 1900 yılında 75 kez, 1905'te 235 kez, 1910 yılında 334 ve 1915 yılında 372 kez değişik bölgelerde isyan etmiştir³. 1916 yılına gelindiğinde ise Kırgız tarihine Ürkün Ayaklanması ve Katliamı olarak geçen hadise yaşanmıştır.

Tarih sadece geçmişten haber veren bir ilim değil, geleceği yönlendirmeye yarayan bir araçtır fikrine istinaden geçmişte yaşanan faciaların bir daha tekrarlanmaması için Kırgız Türklerinin geçmişten günümüze gelen süreçte yaşadığı badireleri bugün yeniden gözden geçirmek suretiyle reformlara gitmesi gereği elzemdir. Bu bağlamda, makalede, en güçlü koloni karşıtı fikirleri ortaya çıkaran 1916 ayaklanmasının Kırgızistan cephesinde yaşananları ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1916 İsyanının Sebepleri

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Rusya'daki bütün millet ve halkların başına çok büyük azaplar ve kaygılar getirmiştir. Halkın ekonomik durumunun giderek

¹ Bkz. E.İ. Helimsky, Kolonizatsiya Sredney Azii: İstoriografia, Bışkek,1993, s.13-36;T.Çoroev, " Kırgızstan Koloniya", Kırgızı i Kırgzstan:Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya, Bışkek,1994, s.111-116;K.Cusupov, Kırgızdar,IV. Kitap, Bışkek 1997,s.176-189;Sahadeo, Jeff, Russian Colonial Society in Tashkent, 1865-1923, USA,2007, s.111-158.

² S. İlyasov vd., İstoriya Kirgizskoy SSR, II. Kitap, Frunze,1986,s.328.

³ H. Karasuyulu, "1916 Cıldağı Kötörülüş Cönündö", Ürkün, Bışkek,1993, s.217.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

bozulması imparatorlukta açlık ve fakirliği büyük ölçüde arttırmıştır⁴. Bu durum tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgız topraklarında da fazlasıyla yaşanmıştır. Rus hükümeti ve kapitalistleri, savaşın sürmesini bahane ederek ülke halkını daha da şiddetli bir şekilde talan edip zulümlerini arttırmışlardır. Ülkede tahılçılık ve hayvancılık gerilemiş Rusya'dan getirilen tahıl da oldukça azalmıştır. Bunlar yetmiyormuş gibi Rus hükümeti vergi ve zorunlulukları arttırmıştır⁵. 1915 yılından itibaren yerli halktan askerlik hizmeti yapmalarına karşılık olarak gelirlerinden ek olarak yüzde 21 askerlik vergisi alınması emredilmiştir⁶. Bunun dışında 1916 yılında Rus cephesine 40.899.244 pud* pamuk, 38.044 kare arşın** keçe, 3.109.000 pud pamuk yağı, 299.000 pud sabun, 300.000 pud et, 50.000 pud kene otu, 473.928 pud balık, 70.000 at, 12.797 deve, 13.441 çadır gönderilmiştir⁷ Çüy vadisindeki Panfilov kolhozundan 1896 doğumlu molla Mergenbaev Meder içinde bulundukları durumu hatıralarında şöyle dile getirmiştir: “Çar’ın adamları Kırgızları çok aşağıda görüyorlardı. Ruslar, Tokmak’a gelen Kırgızların malına mülküne döverek zorla el koyuyorlardı. Bu tür olaylar 1916 da yoğunlaşmıştı”⁸. Aynı şekilde Kemin bölgesindeki Lenin kolhozundan 1895 doğumlu Karabaev Toktaali ise, “Tölögön ve Seksenalı adlı Kırgızlar yaylaya giderken nehrin suyu çoğaldığından dolayı Rusların köprüsünden geçerler. Ruslar bizim köprümüzden geçtiniz diye, 12 yatkılarını alıp vermezler. Buna sinirlenen Cunuş adlı genç 12 yatkıya karşılık Rusların 6 öküzünü alır. 2 Rus peşinden gelip ateş edip öldürür. Kırgız genci öldürdüğü için o Rus’u kimse cezalandırmadı. Bu olay 1916 da yaşandı. Rusların bunun gibi davranışları Kırgızların dayanma gücünü bitirmiştir”⁹, sözleriyle yaşadıkları zulmü dile getirmiştir.

Kırgız halkının en önemli topraklarından, otlak yerlerinden ve su kaynaklarından mahrum kalışı sonrası içine düştüğü fakirlik, açlık ve kitlesel ölümler yaşanmıştır. 1916 isyanının diğer bir nedeni ise halkın derdini anlatacağı bir merciin bulunmaması idi. Bayalı Isakeoğlu 1916 yılı adlı makalesinde hapse atılan bir Kırgız’ın mektubunu bu konuya örnek göstermiştir. Mektupta, “..... şikayet verilecek yer yok. Çünkü kimse Kırgızların şikayetine bakmıyor, bu da yetmezmiş gibi bazı boluş ve aksakallarımız seçim ve oy uğruna Kırgız halkının düşüncesini, canını, hayatını ve dileğini unutmaktadır. Kendi çıkarlarını ön plana koyuyorlar. Aksakallara göre toplumun hiçbir işi, dileği yok. Onların düşüncesine göre Rus başkanlarına karşı çıkanlar salak....”¹⁰ yazmıştır. Bütün yaşanan zorluklar halkın çarlık sömürü sistemine olan nefretini günden güne çoğaltmış ve ondan kurtulmanın yolunu aramaya zorlamıştır.

İsyana baştan sona şahit olan Karakol’un ekin ekme müfettişi T. Karataş da verdiği beyanatta Kırgız halkının karşı karşıya kaldığı durumu şu satırlarla dile getirmiştir: “Koca El (halkın polis memuru zoninne verdiği lakap) gece Kırgızlara gelip “çabuk koyun kesip pişirin” diye emir verdi. Kırgızlar “hayvanlar dağda şimdi kesmeye koyun yok”

⁴ B. Soltonoe, “1916-cılandığı Kırgız Kötörülüğü”, Ürkün, Bışkek, 1993, s.151.

⁵ Daniel Brower, Turkestan And The Fate Of The Russian Empire, New York, 2003, s.1.

⁶ O. İbraimov, “Kızıl Kırgın”, Ürkün, Bışkek, 1993, s.224.

* Pud: Eskiden Ruslarda kullanılan 16.3 kiloluk ağırlık birimi

** Arşın: 71 cm lik uzunluk ölçüsü birimi.

⁷ Abdırhmanov, “Kırgızdardın 1916- cıldığı Kötörülüğü Cönündö” Kırgızdar, Bışkek, 1991, s. 385.

⁸ L. V. Lesnaya, 1916 –cılık Kırgızstandığı Kötörülüğü, Bışkek, 1996, s. 223.

⁹ O. İbraimov, agm., s. 225.

¹⁰ B. Isake, “1916-cıl”, Ürkün, Bışkek, 1993, s.109.

dediler. Bunu duyan Zonin, “ ister bebek kesin ister hayvan, ama et olsun” dedi. Sonra hızını alamayıp bir sürü Kırgızı gücünün yettiği kadar dövdü. Bir başka örnek, Karkıra bölümünün polis komiseri Yarbay Rumşeviç sabahları Kırgızları evinin önüne sıraya geçirirdi. Rumşeviçin işi bitinceye kadar saatlerce ayakta dik duruyorlardı. İş bitince evinden çıkar ve Kırgızları kırbaçlardı. Yorulunca benim kalbim zayıf, beni düşünmek yerine geri zekalılar benim sinirime dokunuyorsunuz diyordu”¹¹.

Cephe Gerisinde Çalışma Emri

25 Haziran 1916 tarihinde Çar II. Nicholas imzasıyla “ İmparatorluktaki Rus olmayan erkeklerin hareket halindeki ordu bölgesinde savunma inşaatları ve askeri bağlantı yolları kurulması için yapılmakta olan çalışmalara, aynı zamanda devletin savunması için gerekli olan başka her türlü çalışmalara celp edilmesi üzerine bir ferman yayınlanmıştır¹². Buna göre, Türkistan ülkesindeki Sırderya, Fergana, Semerkand, Yettisuv ve Kaspiyartı vilayetlerinden 19 ile 43 yaş arasındaki tüm Orta Asya erkeklerinin¹³ Avrupa’daki iş alanlarında ve savaş faaliyetlerinde görevlendirilmesine yönelik bir seferberlik gerekiyordu¹⁴. Türkistanlılar, bunun üzerine Rus egemenliğinin sembollerine ve temsilcilerine saldırılarda bulunarak tepkilerini ortaya koymuşlardır. Çarın kararı yayınlandıktan sonra, Rus ve Ukraynalı yerleşimcilerin ellerine geçen toprakları yağmaladıkları yönünde dedikodular yayılmış ve oluşan bu gerginlik Ruslara karşı açılan birçok yerel savaş ile sonuçlanmıştır.

Çarın Türk halklarının cephe gerisinde çalışma emri 28 Haziran’da telgrafla Türkistan valisine iletilmiştir. Vali ise 8 Temmuzda Türkistan bölgesine kendi emrini ilan etmiştir. Kuropatkin 23 Ağustos’ta Türkistan Türklerine bildiri¹⁵ yayınlayarak cephe gerisinde çalışacak insanları bölgelere göre bölmüştü:

Kırgızların,

Karakol 7150

Narın 2200

Bişkek 11530

Talas 1794

Güneyden (Oş ve Celalabad) 12300 olmak üzere toplam 35.874 kişi¹⁶ vermeleri gerekiyordu.

¹¹ K. Ömürzakov, “Elibizdin uluttuk Kötörlüşü”, Bişkek Şamı Gazetesi, 26 Haziran 1991, s.3.

¹² Daniel Brower, *Turkestan And The Fate Of The Russian Empire*, New York, 2003, s.1; Djenish Djunushaliev, “Kırgızistanda 1916 İsyanı”, *Türkler*, C.18, Ankara,2002, s.627-629; L.V. Lesnaya, 1916-cılkı Kırgızistandagı Kötörlüş, Bişkek,1996, s.167;

¹³ A. Recep Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul,1945, s.18; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1995, s.207-208; E.D. Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, 1954, s.96-98; Nadir Devlet, *Milli Mücadele Tarihi*, (1905-1917), Ankara,1991, s.237.

¹⁴ A. Tabysheva, “ The Kyrgyz Under Russian Colonial Rule (1850-1917) , *History of Civilizations of Central Asia Towards the Contemporary Period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century*, Volume:VI, UNESCO,2005, s.259.

¹⁵ Bradley Mayhew, *Central Asia: Kazkhstan, Tajikistan, Uzbekistan Kyrgyzstan, Turkmenistan, USA*,2007, s.47; *Eastern Europe, Russia and Central Asia*, London,2003, s.246.

¹⁶ L. V. Lesnaya, 1916 –cılık Kırgızstandagı Kötörlüş, Bişkek,1996, s.71.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Cephe gerisinde çalışmaktan muaf olanlar ise, volost yöneticileri ve memurlar, yerli halkın içinden çıkan küçük polisler, imam, molla ve dini eğitim yapan öğrenciler, yüksek hizmetteki yerliler, aksakal, manap¹⁷ ve saygıdeğer insanlar, yerli halktan isteyenlere kendi yerlerine bir başkasını ücretle tutma, kiralama hakkı¹⁸ verilmiştir. Kırgızların nüfus kayıtlarının tutulmayışından istifade eden bu yöneticiler listelere hep yoksul ve gariban kimselerin çocuklarını yazmışlardır. Rüşvet aldıkları zenginlerin çocuklarını liste dışı bırakmışlardır. Böylece asker listelerinde rüşvet ve yetkiyi kötüye kullanmaktan doğan haksızlıklar meydana gelmiştir. Çarlık yetkililerinin amacı, böylece halk arasında belirlemekte olan genel temayül karşısında yerli zengin ve soyluları kendi tarafına çekmek için onlara para ödeyerek kurtulma ve kendi yerine bir başka gönüllüyü göndererek savaşa gitmeme kolaylığını sağlamıştır. Kırgız zenginleri kayıt yaptırırken Rus bürokratına rüşvet vererek kendi yaşlarını ya küçültmüşler ya da büyütmüşlerdir. Bütün zorluk orta halli ve fakir Kırgızların omzuna yüklenmiştir. Bu adaletsizlik bardağı taşıran son damla olmuştur. Aslında basit bir provokasyonla isyanın çıkacağından kimsenin şüphesi kalmamıştı. Kuropatkin Çara gönderdiği gizli bildirisinde, “Kırgızların iyi topraklarını almamızdan dolayı memnuniyetsizlikleri artmakta. Kırgızların meselesini çözmek lazım. Bunu, çok önemli ve geciktirilmez mesele olarak görmekteyim. Kırgız halkının hayatını nasıl çözümleyeceğiz: Gelecekte onları yerleşmiş çiftçilere mi dönüştüreceğiz veya fabrikalara işçi yapalım mı. Ya da bir yolunu bulup, ona göre çalışarak, onları azar azar sürüp çıkarmak lazım”¹⁹ diyerek yerli halkın nabzını iyi tuttuğunu belli etmiştir.

1916 İsyanının Kırgızistan Cephesi

Kırgızistan’da isyan üç aşamalı şekilde yaşanmıştır:

- 1.Kendiliğinden oluş; Hocent’te isyanın başlaması, 4-11 Temmuz 1916.
- 2.Silahlı kitlesel başkaldırı ve savaşın başlaması; 7-28 Ağustos 1916.
- 3.İsyanın bastırılması; çarlığın askeri bölüklerinin operasyonları ve “Ulu Ürkün” (zorlu büyük kaçış) yani Kırgızların dışında Sart Kalmaklar, bazı Dungan köylerinin de katılmasıyla kitlesel olarak kuzey Kırgızistan halkının çoğunun Doğu Türkistan’a kaçışı. Bu safha Ağustos’un sonunu ve Kasım 1916’yı kapsamıştır²⁰.

İlk başkaldırı 4 Temmuz 1916’da Semerkant bölgesinin Hocent şehrinde başlamıştır²¹. Burada toplanan 6-7 bin kişilik halk topluluğu karakol binasını kuşatıp ameleliğe gitmeyeceklerini söylemişlerdir. Halkın ön saflarında B. Abdumedeminov, Dedebay Meşeripov, Yahyahan Karı Alimhanov gibi insanlar yürümüşler, cesaret göstermişlerdir. Polis ve askerlerin açtıkları ateşle üç isyancı öldürülmüş, dört kişi yaralanmıştır ve İşanhan Mirza Orinov yaralanmıştır. İsyan, 15 Temmuz’da Andican’a sıçramıştır. Ve sonra bütün Özbek toprağına yayılmıştır²². Hocent’teki isyan hakkındaki haberler tüm Türkistan’a

¹⁷ Sovyet dönemine kadar Kırgız Türklerini yöneten beyler.

¹⁸S. Begaliev, “ Basmaçestvo; Noviy Vzgljad”, Kırgızı: Kırgzstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya, Bişkek,1994, s.47.

¹⁹ O. İbraimov, agm., s. 224-225.

²⁰ A.V. Pyaskovskiy, vd., “Vosstanie 1916g. V Sredney Azii i Kazahstana” Sbornik, Dokumentov, Moskva, 1960, s.8-9.

²¹ Daniel Brower, age., s.1; Abdülkadir İnan, “ 1916 Senesi Türkistan Umum Kıyımı” Yeni Türkistan Dergisi, İstanbul,1928, s.18.

²² H. Tursunov, Uрта Osiyo Kozogistonda 1916 yılı halk Kuzgoloni, Taşkent,1987, s.8.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yayılmıştır. İsyan Kırgızistan'ın kuzeyine Bişkek uezdine, Oluya Ata (Evliya Ata) uezdinin dağlık bölgesine, Karakol uezdine, güneyde Oş uezdinin birkaç bölgesine sıçramıştır²³. Tokmak ve Bişkek'teki isyanın hazırlık çalışmaları gizli yapılmış, sadece yerli Rus halkının değil tecrübeli polis ajanlarının bile dikkatinden uzak tutulmuştur. Temmuz ayının sonlarına gelindiğinde, Kırgızistan'ın hemen bütün bölgelerinde çok geçmeden silahlı ayaklanmaya dönüşen rastgele isyanlar başlamıştır. Halkın gazabına ilk olarak geri hizmetlere alınacak olanların listelerini hazırlamakla görevli nahiye yöneticileri, kabile şefleri ve çarlık idaresinin diğer alt kademe yöneticileri duçar olmuştur.

Narın ilçesinde çıkan halk isyanları özellikle dikkate şayandır. Bu vilayetin Çöce isimli köyünde Yu. Mesadikov, H.Hacıyev, Ş. Karabayev ve H. Mahmudbayev'in önderliğindeki halk topluluğu sopa, çekiç ve oraklarla silahlanarak aksakal Kerimbayov ve ellibaşı T. Narmetbayev'in evlerine hücum etmişlerdir. Ancak aksakal ve ellibaşı daha önceden kaçmayı başarmıştır. Askeri müfreze toplanmakta olan bir grup halk topluluğuna ateş açmış ve iki kişiyi öldürmüştür. Halk isyanı Narın ilçesinin Hocavat köyünde de çıkmıştır. Burada 100'e yakın insan silahlanmış, aksakalın evini kuşatmışlardır. Ancak isyan ceza müfrezesi dağıtılmış, T. Abduvasitov, C. Korbaşiyev, M. Madaminov, R. Hüdayberdiyev, İ. Diyarbayev ve B. Adilbayev gibi insanlar hapse atılmıştır²⁴.

Kuzey Kırgızistan toprakları da isyanın dışında kalmamıştır. Önce insanlar toplanıp imparatorun ameleliğe seferber etme fermanını kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir²⁵. 11-13 Temmuz'da Pişpek'te nüfuzlu insanlar bir toplantı düzenlemişler ve insanların ameleliğe gönderilmemesine karar vermişlerdir. Cumhal, Karakeçin, Cuvanarık, Burunçin, Niyazbek, gibi ilçelerin ahalisi ameleliğe gitmemeye ve gerekirse ele silah alıp savaşılmaya yemin etmiştir. Assı isimli bir yerde isyancılar ve askeri birlikler arasında çatışmalar olmuş, her iki taraftan insanlar ölmüştür. 7 Ağustos'tan Pişpek ahalisi “ *Biz çar idaresinin zulmüne daha fazla dayanamayacağız!*” “*Zalimler bizim topraklarımızı ve hayvanlarımızı elimizden aldılar!*” diye bağırılmışlardır. İsyancılar azılı sömürge temsilcilerini döverek öldürmüşlerdir. Gerçekten Çar hükümeti Kırgızların topraklarını ellerinden almış, bu toprakları Rusya'dan gelenlere paylaştırmıştı. Bu konuda Yettisuv vilayet valisi İ.A. Alekseyev şöyle yazmıştır:

*“Kırgız isyanlarının temel sebepleri son on yıl içinde onlara ait 200 bin desyatina toprağın kamulaştırılması oldu. Orman alanlarının ellerinden alınması da kötü sonuçlar doğurdu. Sonunda Kırgızlar hayvan bakmak için yaylaların yetmemesi dolayısıyla çok zor durumda kaldılar. Pişpek ve Prjevalk'a Rusya'dan gelen 40 bin ailenin yerleşmesi Kırgızların ekonomik çıkarlarına zarar vermiştir”*²⁶.

Halk isyanları Tokmak iline bağlı Tinayev, Narmambetov, Baysaidov, Canıyev, Şemsin, Buranın, Issı Atın, Timur Bolatov ve başka ilçelerde de çıkmıştır. İsyancıların komutanları arasında Astemir Tilavkabilov, Ademkul Mayıldayev, Ali Turdibayev, Ahun Hüdaybergenov gibi isimler vardı. İsyanlar Pişpek ilinin Kuntuy, Uzunkır, Daman, Sartov, Karabaltın, Bulanbayev ve başka ilçelerini de sarmıştır²⁷.

²³ A. Tabyshalieva, agm., s. 260.

²⁴ Hamid Ziyayev, Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, Ankara,2007,s..380-381.

²⁵ H. Karasuyulu, agm., s.217-218.

²⁶ Hamid Ziyayev, age., s.381.

²⁷ Daniel Brower, age., s.2.

İsyancılar Talasta da patlak vermiştir. Ağustos ayı başlarında Merkezî Tiyanşan'da yaşayan Kırgızlar, Çarlık hükümetine karşı ayaklanmışlardır.

Halk isyanları Tokmakta büyük hız kazanmıştır. Burada isyana katılan binlerce insan 9 Ağustos'tan Eylül ayına kadar orduyla sürekli çatışmıştır. Ancak Taşkent'ten yardıma gelen büyük bir askerî gücün baskısı altında isyancılar çekilmeye mecbur kalmışlar ve mağlubiyete uğramışlardır. Bu sırada Issıkgöl civarındaki ilçelerde halk isyanlarının devam etmiştir. Bu tür halk hareketleri Kızılcer, Akyol, Ketmantepe, Çatkal, Toğuztara ve başka yerlerde de meydana gelmiştir. Bu isyanların meydana gelmesinde ünlü ozan Toktogul Satılganov canla başla çalışmış, halkı çarlığa karşı savaşılmaya yönlendirmiştir. İsyancılar, Oş ilinin Hocaabad, Bulakbaşı, Acır, Yasin, Alay, Navkat, Kurşab ve başka ilçelerinde geniş şekilde yayılmıştır. Özellikle, Oş şehrindeki Özbeklerin isyanları güçlü olmuştur. Burada on bin kişilik bir halk topluluğu gürültü kopararak Süleyman dağına yanına gelip ameleliğe gitmeyeceklerini bildirmişlerdir²⁸.

İsyanın Bastırılması

İsyancılar çok iyi silahlanmış olan Rus birlikleri ile girdikleri çatışmalarda verdikleri ağır kayıpların arkasından, sonbaharda dağ eteklerine doğru çekilmeye başlamışlardır. Eylülde savunma amaçlı küçük çaplı çatışmalar yaşanmıştır. Ayaklananlar, çar ordusunun şiddetli baskılarına karşı gelme gücüne sahip olamadıklarını anladıktan sonra, canlarını kurtarmak için vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece ayaklanma yenilgiyle sonuçlanmıştır. Ayaklananlar dağınık şekilde hareket etmişler, düzenli haberleşme ve merkezi yönetim olmamıştır. Askerî eğitim eksik kalmış ve herkes için yetmemiştir. Kırgız Türkleri vatanın kurtuluşu için savaşmıştır.

Kırgızistan'daki 1916 isyanı acımasızca bastırılmıştır. İsyanı bastıracak birlikleri General A.N. Kuropatkin yönetmiştir. Volbaum ile Kuropatkin Kırgızları soykırıma uğratmak için gerekli olan stratejilerini önceden hazırlamışlardı. Bu plana göre ürkerek kaçan insanların yolları üzerindeki bütün dağ geçit ve boğazları çok önceden tutulmuştu. Rus birlikleri Isık Göl, Çüy, Narın, Kök Art ve Karkıra'da Kırgızları birbir ele geçirmişlerdir. İsyanı acımasızca bastırmak için hükümet tarafından büyük güç ayrılmış bundan başka şehirlerde ve köylerde yaşayan Rus göçmenlerine silah dağıtılarak birlikler oluşturulmuştur. Bir müddet sonra da bu birlikler askerî bölüklerle birleştirilmiştir. Köyler yakılıp yıkılmış halkın malları ve hayvanlarına el koyulmuştur. Binlerce suçsuz insan katledilmiştir. Top ve makineli tüfeklerle silahlanan askerler tamamen silahsız isyancıların karşı koyup koymadıklarına bakmadan , yollarına çıkan bütün Kırgız yerleşim yerlerindeki halkı ve Çine kaçmakta olan Kırgızları acımasızca öldürmüşlerdir²⁹.

Devlet Dumasının üyesi A.F. Kerenskiy 1916 yılının yazında Türkistan bölgesini gezmiş ve Duma'nın 13 Ağustos'taki toplantısında isyanı bastıracak birliklerin yerli halka yaptığı caniliği açıkça dile getirmiştir: “ Cezalandırıcılar bölüklerden, piyadelerden, süvari ve topçulardan meydana gelmekte idi. Bölük komutanı karşısına çıkan bütün köyleri, tüzem halkını yaş ve cinsiyetine bakmadan katletme emri veriyor... Kundaktaki bebekler, yaşlı nineler ve dedeler zalimce yok edilmiştir...³⁰”.

²⁸ H.Tursunov, Urta Osiyo Kozogistonda 1916 Yıl Halk Kuzgoloni, Taşkent,1987, s.8-12.

²⁹ A. Tabyshalieva, agm., s.263.

³⁰ S. Begaliev, agm., s.126.

Soykırım belgesine şahit olan Sayakbay Karalaev, “ *Verniy den General Bıçkov’un 300 askerle geldiğini duyduk. Onlarla dört gün savaşım Bıçkov’u öldürdükten sonra cebinden ferman bulup, okumuşlar. Kâğıtta 25 saat içerisinde Kırgızları kadın, çocuk hepsini yok edin, buyruğu yazıldığını öğrendik*”³¹ cümleleri ile isyanın acımasızca bastırıldığını dile getirmiştir.

Kırgızlardaki Kayıplar

Kırgız Türkleri için, bir nevi soykırımla sonuçlanan bu ayaklanmada ölen Kırgız Türklerinin sayısı bir netlik kazanmamış olmasına rağmen, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bu sayı bazı araştırmalara göre 300.000³² bazılarına göre 100.000³³ kimilerine göre ise 274.000 kişiyi bulmuştur.

Sovyet ideolojisi doğrultusunda yazılan kaynaklara dayanarak 1916 isyanında ne kadar insanın öldüğü hakkında kesin bir sayı vermek oldukça zordur. 1916 yılına kadar yapılan sayımlarla 1917 sonrası sayıları karşılaştırsak, kesin olmamakla birlikte bir değerlendirme yapılabilir. 1913 yılında Rusya’da yapılan genel nüfus sayımına göre, Kırgız topraklarında 864 bin kişi kayda geçirilmiştir. 1916 yılına kadar kendi eceliyle ölenleri hesaptan düşürerek doğanları ortalama bir hesapla eklersek, önceki nüfusa tahminen 30-40 bin kişi insan katılmış olması gerekirdi. Yani 1916 tarihinde Kırgızistan’da 900 bine yakın insan yaşıyor olması gerekirdi. Bunların %10 -15’ini Rus, Ukraynalı, Dungan, Özbek, Kazak ve Tatarların olduğunu kabul edersek, geriye kalan 770 bin rakamı Kırgız nüfusu oluşturmuş olmalıydı. Tarihçi H. T. Tursunov’dan alınan bilgilere göre ise, 1918 yılının sonbaharında Türkistan Sovyet Özerk Cumhuriyetinde 5 milyon 250 bin insan yaşıyordu. Bu rakamın %10unu Kırgız Türkleri oluşturuyordu³⁴. Yani bu hesaba göre Kırgızların nüfusu 566 bin 200dür. İki yıl içerisinde Kırgızlar 203.803 kişi azalmış görünüyor, iki tarih arasındaki bu kayıp, 1916 daki büyük halk ayaklanması ve bunun sonucunda acımasızca bastırılması esnasında yaşanan kayıplarla açıklanabilir.

Göçmenleri Yerleştirme Başkanlığının verilerine göre, Pişpek Kırgızlarının sayısı % 54, Issıkköl Kırgızlarının sayısı ise % 73 azalmıştır. Sadece Şamşı’da 1300 insan öldürülmüştür³⁵. Türkistanlı memurların resmi olmayan hesaplarına göre ise 1916 isyanından sonra Kuzey Kırgızistan’ın yerli halkı % 42 azalmış, 150 bine yakın insan Çine kaçmış, ölmüş ve kaybolmuştur³⁶. 1916 yılına ait istatistiklere göre Kırgızların ayaklandıkları bölgede isyan öncesi hayvan sayısının sadece üçte biri kalmıştı. Karakol ve Tüp taraflarında isyana katılmayan Kırgız ve Uygurlar kurşuna dizilmiştir.

Kuropatkin’in onayladığı mahkeme kararlarına göre 1 Şubat 1917 yılına kadar Türkistan’da 347 insan idama, 168 insan kürek cezasına, 288 insan ıslah evine ve 129 insan hapse mahkûm edilmiştir. Rusya da Çarlığın düşüşü ve devrim hareketinin başlaması üzerine bu cezalandırma süreci durdurulmuştur. Çarlık idaresi tarafından Semerkant bölgesinin Cizak’ın ve Yedisu bölgesinde Karakol, Pişpek ve Carkent’in topraklarına el

³¹ Gulnara Artfaeva, “ Ukrun: Meaning of a Tragedy of 1916 in the Context of a Larger Time”, The Nature of University Education and Research. Conference Proceedings, Bişkek 1999, 37.

³² A. Tabyahalieva, agm., s.266.

³³ Koyçuev vd., İstoriya Kırgızov i Kırgızstana, Bişkek,2000, s.181.

³⁴ İ. Bolcurova, “1916 Cıldan Ulam”, Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, 14 Haziran 1990, s.10.

³⁵ S. Begaliev, “1916cıl: Faktı” Kırgız Madaniyatı Gazetesi, 22 Ağustos 1991, No.34, s.3

³⁶ İ. Bolcurova “1916 Cıldan Ulam”, Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, 14 Haziran 1990, s.10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

konulacaktı. Her şeyden önce Karakol Kırgızlardan tamamen temizlenmişti. Çin'den dönen bazı Kırgızlar ise Rus çiftçiler tarafından tekrar kovulmuştur. İsyan döneminde Kırgız Türklerinin hayvanlarının yüzde yetmişini kaybetmiştir.

Sonuçta, 1916 isyanı Kırgız halkının asırlardır sürdürdükleri mili kurtuluş hareketleri tarihinde büyük bir önem arz eder. Ayaklanma tarihi süreç içerisinde gelişen üç derin ihtilafın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seferberlik emri burada ateşleyici bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rusların sömürgeciligidir. Savaş sırasında her ne kadar yerleşimler hızını kaybetse de otlak alanlarının sürekli olarak azalması Kırgızları umutsuzluğa düşürmeğe yetmiştir. İkinci olarak; Ruslar tarafından uygulanan ağır vergiler ve zorunlu çalıştırma durumları, son olarak da Rus tüccarlar tarafından adilane olmayan bir şekilde belirlenen fiyatlar da isyana yol açmıştır. Kırgız Türkleri bu isyanda büyük kayıplar vermiştir. On binlerce insan katledilmiştir.

Bağımsızlık sonrasında Orta Asya'nın İsviçresi olması beklenen Kırgızistan, soğuk savaşın bitmesinin ardından yaşanan ABD merkezli tek kutuplu dönemde ve şimdilerde şekillenmeye başlayan çok kutuplu düzende bir yandan Rusya'nın diğer taraftan Çin'in ve en nihayetinde ABD'nin bölgesel stratejilerinin kesiştiği önemli bir kavşak görünümü arz etmektedir. Bu bağlamda yukarıda da bahsedildiği üzere Kırgız Türklerinin bir daha bu tür isyanları ve acıları yaşamamaları için reformlara gitmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDIRAHMANOV C., “Kırgızdardın 1916-cıldagı Kötörülüşü Cönündö”, **Kırgızdar**, Bişkek,1991, s. 374-390.
- AITFAEVA G., “Ukrun: Meaning of a Tragedy of 1916 in the Context of a Larger Time”, **The Nature of University Education and Research. Conference Proceedings**, Bişkek 1999, 37-52.
- BAYSUN A.R., **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul,1945.
- BEGALİEV S., Basmaçestvo: Noviy Vzglyad”, **Kırgızı i Kırgzstan: Opıt novogo İstoriçeskogo Osmisleniya**, Bişkek,1994.
- BEGALİEV S., “1916-cıl: Faktı”, **Kırgız Madaniyatı Gazetesi**, 22 Ağustos 1991, No.34, s. 3
- BROWER D., **Turkestan and the Fate of the Russian Empire**, New York, 2003.
- BOLCUROVA İ., “1916 Cıldan Ulam”, **Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi**, 14 haziran 1990, s.10.
- ÇOROEV T., Kırgızstan Koloniya Kırgızı i Kırgzstan: **Opıt novogo İstoriçeskogo Osmisleniya**, Bişkek,1994.
- DJUNUSHALİEV D., “Kırgızistanda 1916 İsyanı”, **Türkler**, C.18, Ankara,2002, s. 627-629.
- HAYİT B., **Türkistan Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara,1995.
- HELİMSKY H.İ., **Kolonizatsiya Sredney Azii: İstoriografia**, Bişkek,1993.
- İLYASOV S. İ. vd., **İstoriya Kirgizskoy SSR**, II. Kitap, Frunze,1986.

-
- ISAKE B., “1916-cıl”, Ürkün, Bişkek,1993.
- KARASUYUULU H., “1916 Cıldağı Kötörölüş Cönündö”, Ürkün, Bişkek,1993.
- LESNAYA L.V., 1916 –cılkı Kırgızstandağı Kötörölüş, Bişkek,1996.
- MALABAEV C.M., Kırgız Mamleketinin Tarıhı, Bişkek,1999.
- PYASKOVSKIY A.V.,vd., “Vosstanie 1916g. V Sredney Azii i Kazahstana”, Sbornik, Dokumentov, Moskva, 1960, s. 8-9.
- SOKOL E.D., The Revolt of 1916 in Russia Central Asia , Baltimore,1954.
- ÖMÜRZAKOV K., “Elibizdin uluttuk Kötörölüşü”, Bişkek Şamı Gazetesi, 26 Haziran 1991, s.3.
- TABYSHALİVA A. “ The Kyrgyz Under Russian Colonial Rule (1850-1917), History of Civilizations of Central Asia Towards the Contemporary Period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century, Volume:VI, UNESCO,2005, s. 259-279.
- TURSUNOV H.T, Urta Osiyo Kozogistonda 1916 Yıl Halk Kuzgoloni, Taşkent, 1987.
- ZİYAYEV H., Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, Ankara, 2007.

GÖLGESİZLER'İN KURGU TEKNİĞİ VE TEMASI

Alâattin KARACA*

ÖZET

Hasan Ali Toptaş'ın romanı *Gölgesizler*, ilk bakışta alışılmamış kurgu tekniğiyle dikkati çeker. Çift zincirli bir romandır bu. Olaylar, birbirine paralel iki mekânda cereyan eder. Birinci zincirde olayların mekânı kenttir, ikinci zincirdeyse köy. Bu iki zincir ve iki mekân, kentte kaybolup köyde, köyde kaybolup kentte ortaya çıkan insanlarla birbirine bağlanır. Dolayısıyla kimi kez kente, kimi kez köye çevirir bakışlarını anlatıcı. Bu iki mekâna gidiş gelişlerle örülür roman. Böylece iki zincir iç içe geçerek, sarmal bir örgü oluştururlar. Bu makalede, Toptaş'ın romanı önce bu kurgusal yapısı bakımından incelenecektir. *Gölgesizler*'de dikkati çeken ikinci öge, temadır. Toptaş, romanında bir yanda var olup, diğer yanda yok olan insanları ele alır. Var oluş ve yok oluş, hayatın sürekli tekrarlanan döngüsüdür. Makalede roman ayrıca bu felsefi tema ve yan temalar bakımından çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Ali Toptaş, *Gölgesizler*, kurgu, tema, felsefe, paralel evren, folklor.

THE PLOT TECHNIQUE AND THEME OF GÖLGESİZLER

ABSTRACT

Gölgesizler, which is written by Hasan Ali Toptaş attracts attention at first glance with its extraordinary plot technique. The novel is double stranded. The events take place in parallel to each other. In the first strand the events takes place in city; in the second one the events take place in a village. These two strand and the places are tied to each other with the people who get lost in village appearing in the city or get lost in the city appearing in the village. The narrator sometimes looks into the city sometimes into the village. The novel is plotted between these two places so the two strands mingle with each other turning into the shape of spiral. In this essay this novel will be analysed in terms of its plot technique. Other element which attracts attention is the theme of the novel. Toptaş handles people who exist on the one hand and do not exist on the other hand. Existence and nonexistence are the vicious circle of the life. The novel in this essay will also be analysed in terms of this philosophical issue and the theme.

Key Words: Hasan Ali Toptaş, *Gölgesizler*, plot, theme, philosophy, parallel universes, folklore.

---

* Doç. Dr., YYÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi: El-mek: akaraca@yyu.edu.tr

Giriş

Hasan Ali Toptaş'ın *Gölgesizler** adlı romanı, daha başta, okuyucuyu alışılmamış kurgu tekniğiyle şaşırtır (Ayık, 2010: 67). Çünkü bu, her şeyden önce olay halkaları birbirine ardıl ve düzenli biçimde ulanmış, tek ve düz bir vaka zinciri üzerinde yürüyen bir roman değildir. O nedenle tek öykülü, ardıl zamanlı, düzgün/çizgisel akışlı klâsik olay örgüsü tekniğine alışkın okur, *Gölgesizler*'in ilk sayfalarından sonra olay, zaman, mekân ve kişilerin izini sürmekte zorlanmaya başlar. Değiş yerindeyse, romanın temine koşut biçimde, zaman ve mekân dehlizinde ya da kahramanların peşinde, okur da kaybeder yolunu; kimi kez kentteki berber dükkânına, kimi kez de köye gider gelir. Zaman, mekân ve kahramanlar arasında meydana gelen bu gidiş-gelişlerle zihin yorulur, düşle gerçek birbirine karışır ve okur da kaybeder yolunu, okur da bölünür Cıngıl Nuri gibi, berber gibi, çırak, muhtar, bekçi gibi... Bir o yana bir bu yana savrulur, bir kentte, bir köyde çıkar ortaya... Sürekli tekrarlanır bu: Kayboluş ve başka bir yerde ortaya çıkış. Yaşam, bir kısır döngü, bir devr-i daim gibi hep bu var oluş ve kayboluşların tekrarından ibarettir *Gölgesizler*'de. Tıpkı fizikteki „paralel evren“¹ kuramına benzer biçimde, iki evren vardır romanda; iki paralel evren, biri var oluş evrenidir bunların; diğeri yok oluş evreni; biri kentteki berber dükkânı, diğeri köy. Kentte kaybolan köyde, köyde kaybolan kentte çıkar ortaya. Ama hangisi var oluş evrenidir, hangisi yok oluş evreni? Hangisi gerçektir, hangisi düş? Kentteki berber dükkânı mıdır, kentteki berber midir gerçek olan ya da köydeki mi? Veya her şey; kent de, köy de bir hayal midir? Yani var oluş da yok oluş da bir hayal mi? Gölgesi olmadığına göre kahramanların; gölgesizleri anlattığına göre Toptaş, her şey hayaldir; kent de, köy de, anlatıcı/yazar da, berber de, Güvercin de, Ramazan da, Cıngıl Nuri de, muhtar da, bekçi de, Reşit de, Cennet'in oğlu da... Peki nedir/kimdir gerçek? Berber dükkânındaki yazar mı? Her şeyin sonunda evinde okurun karşısına çıkan kişi (Hasan Ali Toptaş) mı? İşte *Gölgesizler*'in özü bu: Karmaşık bir yapı; iki paralel evren, bir o evrende, bir bu evrende görünen/kaybolan, bölünen insanlar... Gözünü tıpkı romandaki anlatıcı gibi bir kente, bir köye çeviren okur.

O hâlde şunu söylemeli şimdi: Hasan Ali Toptaş'ın *Gölgesizler*'i, ilkin kurgusal yapısıyla dikkati çeker; bu karmaşık, alışılmadık, özgün kurgu tekniğiyle. O nedenle romanı, öncelikle kurgu tekniği bakımından incelemek gerek.

Kurgu tekniği

Çift zincirli sarmal/Paralel evrenler

İki ana mekân vardır *Gölgesizler*'de; iki paralel evren. İlki, kenttir; kentteki berber dükkânı, ikincisi ise, köy. Olaylar, bir kentte, bir köyde sürer; yani anlatıcı, kimi kez kente, kimi kez de köye çevirir bakışlarını. Örneğin ilk bölümde (G, s. 5-7) kentteki berber dükkânıdır mekân, sonra beşinci bölüme değin (G, s. 8-19) köy. Ardından yine kent-köy... Romanın sonuna değin sürer bu gidiş-gelişler. O hâlde şu saptamayı yapabiliriz artık: *Gölgesizler*, iki ayrı mekân dairesinde cereyan eden olaylardan oluşmaktadır. Yani romanda, bu iki mekâna koşut biçimde, çift zincir, çift öykü vardır. Birinci vaka zincirinde, kentte yaşanan olay halkaları, ikinci zincirdeyse, köyde meydana gelen olay halkaları yer almaktadır. Ancak bu iki zincir, birbirinden bağımsız

* Romandan yapılan alıntılar şu baskıdandır: *Gölgesizler*, İletişim Yay., İstanbul, 2009. Metinde, parantez içindeki alıntı sayfalarının gösterildiği yerlerde, roman G harfiyle kısaltılmıştır.

¹ Bilinen evrenin dışında, bu evrene paralel evrenlerin var olduğu düşüncesi, bugün fizikte sıkça tartışılan bir konudur. Paralel evrenler konusunda ilk adımı Einstein atmış ve paralel evrenleri bağlayan köprülerden söz etmiştir. Einstein'la beraber Nathan Rosen de bu konuda araştırmalar yapmıştır. Ancak bu konuya ilişkin ilk tanım Amerikalı fizikçi Hugh Everet'e aittir. Paralel evrenler tanımına göre, bilinen evrenin dışında, birbirinden farklı başka evrenler de vardır. Paralel evrenlerin varlığı konusu, daha sonra edebiyata da yansımış. Edwin A. Abbott bu konuda *Flatland* adlı bir roman kaleme almıştır. (bkz. Oruç Türker Özger, "Paralel Evrenler", <http://www.kesfetmekicinbak.com/yazarlar/oructurkerozger/03485/>)

olarak ilerlemez. Toptaş, kişiler aracılığıyla bu iki mekân, iki zincir arasında, tıpkı paralel evren kuramındaki gibi köprüler/bağlar kurar. Bunu da yarattığı/kurguladığı iki paralel evren arasına âdeta bir kapı, bir kara delik açarak yapar. Romanın kimi kahramanları, kent ile köyü birbirine bağlayan bu kapıdan diğer evrene geçerler, bir yanda yok olup, diğer evrende var olurlar. Örneğin kentteki berber, ilkin dükkânında "... elindeki fırçayı bırakıp gözlerinde büyüyen cellât gözüyle caddeye..." (G, s. 7) bakar, sonra aynı berber bu kez köyde ortaya çıkıp; "... gözlerini köy meydanından geçen muhtara çevir[ir]..." (G, s. 8). Bunun gibi, romanda kimi kahramanlar hem kentte, hem köyde çıkarlar ortaya. İlkin berberi, sonra dükkândan çıkıp kaybolan çırağını köyde görürüz, köydeki Cıngıl Nuri ve Reşit de; hatta zindan karası tespiliyle imam dahi, tam tersine kentteki berberde çıkarlar ortaya. Kahramanların bu iki evrende gidiş-gelişleriyle iki öykü iç içe girer ve böylece iki zincir, bir sarmal oluşturur. O hâlde romanda, çift zincirli sarmal bir olay örgüsü vardır. Birinci vaka zinciri kentteki, ikincisini ise köydeki öykü oluşturur.

Birinci zincir: Kentteki öykü/Üst kurmaca

Şimdi ne yapmalı? Bana kalırsa, romanın karmaşık ve iç içe girmiş çift zincirli sarmal örgüsünü çözmeli; yani öncelikle sarmalı oluşturan bu iki zinciri, iki öyküyü birbirinden ayırmalı. Kentteki vaka zincirinden başlayalım. Bu öykü, kuşluk vaktinde, kentte, bir berber dükkânında başlar. Dükkânda; berber, çırağı, tıraş olan bir müşteri, yazar olduğu anlaşılan bir başka müşteri, elinde kara tespih çeken üçüncü müşteri ve keçi sakallı bir diğer müşteri vardır. Toplam altı kişi. Öyküyü, konuşmalarından roman yazarı olduğu anlaşılan bir kahraman anlatır. Aslında bu zincirde olay halkası fazla değildir. Ama kısaca sıralarsak, birinci zincirdeki olay halkaları şunlardır: Köyde yıllar önce kaybolan Cıngıl Nuri'nin (berber dükkânındaki keçi sakallı müşteri) burada (kentteki berber dükkânında) ortaya çıkması, berber çırağının ve ardından berberin kayboluşu, koltukta uyuyakalan müşterinin (postacı) dükkândan gidişi, anlatıcının dükkânda tek başına kalması, akşam karanlığında Güvercin'in babası Reşit'in berbere uğraması, gecenin ilerleyen saatlerinde anlatıcının dükkânı terk edip bir sabahçı kahvesine gitmesi ve çay içtikten sonra çıkarak berber dükkânını araması, ancak bulamayıp sabaha karşı evine, asıl benine dönmesi... Son sahne; odasında, yüzü tıraş sabunu köpükleriyle asıl ben (Hasan Ali Toptaş denebilir) ve elinde tıraş bıçağıyla marketten dönen oğul (tıpkı berber çırağı gibi), gazetede bir ayının kız kaçırdığına ilişkin bir haber!.. İşte birinci zincirin olay halkaları kısaca bunlar. Kuşluk vakti berber dükkânında başlayıp, ertesi sabah yazarın evinde noktalanan bir öykü.

Görüldüğü üzere, romanın birinci vaka zincirinde fazla olay yok. Ama bir şey anlatılıyor olmalı bu zincirde, romanda bir işlevi olmalı kentteki öykünün. Her şeyden önce bu, romanın ana öyküsü değil; çünkü *Gölgesizler*'in asıl öyküsü, kentte değil, köyde yaşanan olaylardan oluşmakta. Kentteki öykü ise, odağında anlatıcının bulunduğu, ana öykünün üstünde yer alan ve bu öykünün kim tarafından anlatıldığını, kimin zihninde ve nasıl kurgulandığını anlatma işlevi gören bir tür üst kurmacadır. Dolayısıyla anlatıcı, anlatıcının konumu, öykünün tasarlanma/tahayyül süreci gibi kurguya ilişkin teknik konular, birinci zincirin (kentteki öykünün) ana sorunudur. Onun için *Gölgesizler*'in kurgusal yapısı ancak bu birinci öyküyle deşifre edilebilir. Şimdi, kentteki öyküden hareketle romanın karmaşık görünen kurgusal yapısını keşfe çıkabiliriz.

İlkin şunun altını çizelim: Berber dükkânındaki müşterilerden roman yazarı olan kişi, bu zincirdeki öykünün hem kahramanı, hem anlatıcısı, hem de ana öyküyü (köydeki olay halkalarını) zihninde tasarlayan figürüdür. Evet, romandaki her şey, bu dükkândaki yazar tarafından hayal edilmiştir. Şöyle ki; berber dükkânındaki yazar, daha ilk sayfalarda, içinden "*Yeni bir oyun başlıyor.*" (G, s. 6) diye geçirerek, zihninde bir öykü tasarlamaya başladığını sezdirir. Ve sonra, usturanın çağrışımlarıyla "*Oyun kanlı olacak anlaşılan*" (G, s. 6) diyerek, asıl öykünün kanlı olaylardan oluşacağına ilişkin bir ipucu daha verir. Gerçekten de romanın ana öyküsü, berberdeki yazarın tasarladığı gibi, -köyde Ramazan'ın at tarafından feci şekilde öldürülmesi, Cennet'in

Oğlu'nun ölümü ve Muhtar'ın intiharı anımsandığında- kanlı olaylardan meydana gelecektir. İlk bölümde, ana öykünün yazar tarafından tasarlandığını gösteren bir başka işaret de, dükkândaki güvercin resmidir. Çünkü bu resim, büyük olasılıkla köydeki öyküde bulunan Güvercin adlı kızın, yazar/anlatıcının zihninde hayal edilmesine esin kaynağı olmuştur. İlk bölümdeki dördüncü ipucu ise; “*berber, elindeki fırçayı bırakıp gözlerinde büyüyen cellat gözüyle caddeye baktı. (...) ... sanki, çok uzaklarda, dağların ardında bir yeri görüyordu. (...) ... sözgelimi bir köyde, yine böyle bir dükkânda berber kılığında oturuyor ve arada bir başını çevirip buraya bakıyordu.*” (G, s.7) cümlelerinde gizlidir. Bu satırlar, anlatıcının zihninde, kentteki dükkâna paralel mekân olarak, köyde bir dükkânın tasarlandığına işaret eder.

Daha ilk sayfalardaki bu alıntılardan anlaşıldığına göre öykü, berberdeki yazar/anlatıcının zihninde şekillenmeye başlamıştır; bu öyküde kanlı olaylar meydana gelecek, kentteki berber dükkânına karşılık, köyde de bir berber dükkânı olacak ve berber kentten köye gidecektir. Böylece, daha başta, berber dükkânındaki yazar, zihninde birbirine paralel iki evren kurmuş ve bu iki evrende yer alacak kahramanlardan birini; berberi belirlemiştir. Ve son bir ip ucu; dükkândaki yazarın “... *karmakarışık bir yüzle henüz adını koymadığım o romanı tasarlıyordum.*” (G, s. 94) sözleri, aslında tüm öykünün, bu kahraman tarafından tasarlandığını ifade eder. Kuşkusuz bu kurgusal yazarın zihninde tasarladığı; ancak “henüz adını koymadığı roman”, *Gölgesizler*’dir.

Bütün bunlar şunu gösteriyor: Romanın ilk zincirinde yer alan öykü, ana öykünün yaratım/hayal sürecini konu edinen bir üst-anlatıdır. Ve *Gölgesizler*’in tüm öyküsünü tasarlayan, zihninde kuran berber dükkânındaki yazardır. Nitekim yapıtın ilerleyen sayfalarında, anlatıcı/yazarın; “... *henüz nereye kaybolduğu anlaşılmayan Güvercin’den, aklını yitirerek karın neden yağdığını sorup duran Cennet’in oğluna, bekçiye, Rıza’ya, hangi kızın saçına okuyup üfllediğini bilmeyen imama, hâlâ ilçeden dönmeyen muhtara, (...) tenindeki yangınla samanlığı ateşe veren Hacer’e ve atın ayakları altında ezilen Ramazan’a kadar herkes içimdeydi.*” (G, s. 142) demesi, romanda geçen tüm olayların, kişilerin ve mekânların kendisi tarafından hayal edildiğini gösterir. Aynı şekilde yine anlatıcının; “*Belki ben, kayıp bir kentten getirilen o caddedeki berber dükkânında, büyük bir anımsayışın parçalarına tanık olmuştum yalnızca; çırağın hareketlerini izler, berberle konuşur, yüzü sabunlu adamın düşünüyü tartışır ya da aynanın üstündeki güvercin resmine bakarken hiç farkında olmadan o parçaların arasında dolanıp durmuştum.*” (G, s. 190-191); “... *ya da olup bitenlerin hepsi berber dükkânıyla birlikte bir anımsayış anydı da, ona dalıp çıkmıştım ben...*” (G, s. 191); “... *her müşteri ayrı günlerin, ya da saatlerin müşterisiydi.*” (s. 191); “*Karadüş Caddesi’ndeki apartmanın üçüncü katındaki evimden çoğu kez görürdüm onları, elimdeki kalemi bırakıp pencereden saatlerce seyrederdim.*” (G, s. 191) gibi sözleri, tüm öykünün bu yazarca tasarlandığını, her şeyin onun zihnindeki bir düştün ibaret olduğunu göstermektedir. Postmodern bir tavırdır bu: Romanda gerçeklik iddiasında bulunmamak; aksine tüm anlatılanların bir hayal, bir kurgu olduğunu okura bildirmek ve kurmaca sürecini anlatmak. Yukarıdaki alıntılar, bu postmodern yöntemin örnekleri olarak dikkati çeker.

Kısaca, romanın ilk zinciri, merkezî figürü anlatıcı/yazar kahraman olan ve tüm öykünün yaratım sürecinin anlatıldığı bir üst-kurmacadır. Ve belli ki, romandaki tüm olaylar, kentteki berber dükkânında bulunan ve kendisi de kurgusal bir varlık olan yazarın zihninde tasarlanmıştır. Yani her şey düştür *Gölgesizler*’de, her şey kurmaca... Dolayısıyla her şey gölgesiz!..

Anlatıcının konumu: İki evreni de izleyebilen bir göz

Yukarıda da belirttim; kentteki öykünün anlatıcısı bir yazar. Öykü içinde yer alan bir „ben“ o. Ancak yalnızca anlatıcı ve kahraman değil; aynı zamanda öyküyü (romanı) zihninde kuran kişi de. Başlangıçta, zihninde birbirine paralel iki evren, iki mekân düşlüyor. Ve deyiş yerindeyse, bu iki evreni aynı anda görebilecek bir konum seçiyor kendine. Kısaca; kenti de köyü de görebilen bir göz onunki. Bakışları “...*çok uzakları ve burayı, yani durmakta olanla hareket edeni aynı anda*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

algıla[yabiliyor]..." (G, s. 37). Nitekim kendisi de; "...benimse iki berbere [hem kenttekine, hem köydekine AK] aynı gözlerle bakmaktan başım dönmüştü." (G, s. 86); "... hem otomobillerin gelip geçtiği caddeyi seyrediyor, hem de çok uzaklardaki köyü düşünüyordum." (G, s. 142) gibi sözleriyle, bir anlatıcı olarak iki mekânı ve oradaki kişileri görebilen bir konumda bulunduğunu ifade ediyor. Dahası, tüm öyküyü zihninde tasarladığı için, geleceği de bilen bir anlatıcıdır o. Örneğin; berber çırağı jilet almak için dükkândan çıktıktan bir süre sonra; "*Gerçi jilet almaya giden çırağın artık geri gelmeyeceğini biliyordum.*" (G, s. 95) der.

Ve öykünün sonuna yaklaşıldığında, bu kahraman, düş yolculuğunu, sabahın ilk ışıklarında „Karadüş Caddesi”ndeki apartmanın üçüncü katındaki ev’ine, bir anlamda asıl benine dönerek tamamlar. Romanın söz elçisi, görevini; yani düşlemeyi ve anlatmayı bitirmiş; aslına rücû etmiş, bir bakıma yaratıldığı eve; asıl benine, yazarın zihnine dönmüş, böylece var oluşu da sona ermiş; yani yok olmuştur. Romanın sonundaki; "... yok olmanın verdiği rahatlıkla ayakkabılarımı çıkarıp çalışma odama doğru yürüdüm." (G, s. 231) cümlesi, aslında onun da bir „gölgesiz” olduğunu gösterir. Romanın son sahnesinde okurun karşısına çıkan, evdeki yüzü sabunlu kişi (G, s. 232) ise, bu kurgusal anlatıcının (berber dükkânındaki yazarın) asıl benidir; yaratıcısıdır, tabiri caizse. Tüm öyküyü, kişileri, mekânları, olayları ve tabii ki anlatıcıyı; yani romandaki söz elçisini yaratan ve atayandır. Öykünün dışındadır; yalnızca son sahnede görünerek, âdeta asıl yaratıcının kendisi olduğunu bildirmek ister.

Şimdi toparlayalım: Anlaşılan o ki, *Gölgesizler*’de anlatıcı, romanın son sahnesinde görünen ve en tepede bulunan yazarın atadığı kurgusal bir varlıktır. Bu kurgusal anlatıcı, tüm öyküyü hayal ederek bir surete büründüren ve söze döken elçidir. Ve bu anlatıcı; yani elçi-yazar, en tepedeki yazardan (romanın sonunda evde ortaya çıkan yazar) aldığı yetki ve güçle, geçmiş, geleceği bilir, kentte ve köyde olanları görür; hatta hem kentte, hem köyde varolabilir ve hatta başka bir kahramana dönüşebilir (Güldeben’e dönüşmesi gibi).

Bütün bunlar, *Gölgesizler*’ın birinci vaka zincirinde, metnin oluşum öyküsünün anlatıldığını göstermektedir. Buna göre; yapıt, yaratılma/oluşum sürecinde üç aşamadan geçmiştir: İlk aşamada, romanın sonunda ortaya çıkan ve tanrısal yazar diye adlandırabileceğimiz kişi, öyküyü tasarlayacak ve anlatacak olan „yazar”ı yaratmıştır. İkinci aşamada, kurgusal anlatıcı/ yazar, kentteki berber dükkânında, tüm öyküyü tasarlar ve anlatır. Üçüncü aşama metnin kendisidir. Bu, bir anlamda sanatsal yapıtın „var oluş”udur. Ancak sonda, tıpkı kurgusal anlatıcı gibi, her şey – öykü dahi- asıl ben’e; tanrısal-yazara dönerek „yok olur”... Romanın sonunda tüm öykünün bir düştür ibaret olduğuna vurgu yapılması, bir anlamda öykünün de yok olduğuna işaret etmektedir. Toptaş böylece sanatsal yaratıyı da bir var oluş-yok oluş eksenine açıklar.

İkinci zincir: Köydeki öykü/Kayboluşlar

Romanın ikinci vaka zinciri, köydeki olay halkalarından oluşur. Bu öykü, ikinci bölümde başlar (G, s. 8) ve birinci öyküyle iç içe, sarmal biçimde ilerler. İkinci zincirde esas itibarıyla iki „kayboluş öyküsü” vardır. Bunların ilki; Cıngıl Nuri’nin, ikincisi ise Güvercin’in kayboluş öyküsüdür.

1. Cıngıl Nuri’nin kayboluş öyküsü/Geçmişe dönüş

Bu öykü, köyde seçimi bir kez daha kazanan Muhtar’ın evine dönüp içki içmesi ve uyuyakalmasıyla başlar. Ertesi sabah, karısı uyandırır onu. Köylülerden Reşit eve gelmiş, Muhtarı beklemektedir. Ve bu noktada zamanın akışı birden kesilir; 16 yıl öncesine, Cıngıl Nuri’nin kaybolduğu güne döner Muhtar (G, s. 13). Bu, ikinci zincirin ilk halkasıdır; Cıngıl Nuri’nin birdenbire ortadan kayboluşu, köylülerin onu arayışları, yıllar sonra bir berberin köye gelişi (kentteki berberdir bu), Cıngıl Nuri’ye ilişkin söylentiler, karısının üç çocuğuyla kendini eve

kapatması... İkinci zincirin ilk öyküsünde anlatılanlar özetle bunlar: Anadolu'da tek ü تنها bir köy ve bu köyde 16 yıl önce yaşanan bir kayboluş öyküsü; Cingil Nuri'nin kayboluşu...

Toptaş, Cingil Nuri'nin öyküsünü bir noktada –şimdilik- keser ama bitirmez. 11. bölümde (G, s. 49), Nuri bu kez köy kahvesinde çıkar karşımıza. Yine geriye dönüşle onun öyküsüne kaldığı yerden devam edilir. Nuri, iki yıl önce köye dönmüştür, onun köyden gidişinden sonra karısının çektiği sıkıntılar, imamla yaşadığı ilişki (G, s. 51-52), yıllar sonra köye nasıl geldiği, bir akşam ruhunun daralıp köyü nasıl terk ettiği, ayna yüklü kuşların ardı sıra yaptığı arayış/kayboluş yolculuğu anlatılır. Gerçeküstü, masalsi manzara ve figürlerden oluşan, mistik öyküleri anıştıran; hatta aynalı kuşlar imgesiyle *Mantıku't-Tayr*'a göndermelerle yüklü alegorik bir yolculuk/arayış öyküsüdür (G, s. 54-61) bu.

Özetle, *Gölgesizler*'in ikinci zincirindeki ilk halka „Cingil Nuri'nin köyden kayboluş“ öyküsüdür. Bu halka, her ne kadar 4. bölümde (G, s. 13) başlasa da yer yer kesilir, Güvercin'in kayboluş öyküsüyle iç içe girerek yürür ve 11. bölümde sona erer. Hemen belirtmek gerek ki, Cingil Nuri'nin kayboluşunun anlatıldığı bölümlerde geçmişe dönüldüğünden, zamanın ardıl akışı kesintiye uğramıştır. Ancak öykü, geçmiş zaman koridorunda da sürekli ilerlemez, yer yer şimdiki zamana dönülür. O nedenle *Gölgesizler*'in ikinci zincirinde, özellikle Cingil Nuri'nin kayboluşunun anlatıldığı bölümlerde, düz ve çizgisel/ardıl bir zaman değil, geçmişle şimdiki zaman arasında gidip gelen kesintili bir zaman akışı söz konusudur. Üstelik yalnız Cingil'in öyküsünde değil, Aynalı Fatma ile Asker Hamdi'nin (G, s. 65-67) anlatıldığı bölümde de kesilir zamanın ardıl akışı...

2. Güvercin'in kayboluş öyküsü/Şimdiki zaman

2.1. Kuşkusuz, *Gölgesizler*'in ana öyküsü „Güvercin'in kayboluş öyküsü"dür. Romanın başında, geçmişte cereyan eden Cingil Nuri'nin kayboluş öyküsünün anımsanmasından sonra Muhtar, karısının; „*Reşit çok sabırsız, (...) gelmiyor musun?*” (G, s. 34) sözüyle tekrar şimdiki zamana döner. **Reşit'in kızı Güvercin kaybolmuştur** (G, s. 35). İkinci öykünün birinci olay halkasıdır bu. Romanda asıl aksiyon bu olayla başlar ve ana düğüm de bu noktada atılır: Güvercin nereye gitmiştir, kaçırılmış mıdır, kaçırıldıysa kim kaçırmıştır onu? Köydeki öykü bundan sonra, Güvercin'in kayboluşuna bağlı/ekli olaylarla dalga dalga genişler. Şimdi bu vakaya bağlı/ekli olay halkalarını görelim.

2.2. Reşit'in kızının kayboluşundan sonra, arayış başlar. Muhtar, ilkin Reşit'in evine gider, ardından muhtarlık odasına, oradan da köy kahvesine. Arayış sürecinde araya yukarıda da belirttiğimiz gibi, önce Cingil Nuri'nin kayboluş ve köye dönüş öyküsünden ve Aynalı Fatma ile Asker Hamdi'nin macerasından (G, s.64-67) parçalar katılmış, böylece ikinci zincirin zamansal akışı ve bütünlüğü parçalanmıştır. Ve buraya değin, Güvercin'in kayboluş vakasına eklenebilecek herhangi bir olay halkası da yoktur. Ancak 14. bölümde bu zincire bir olay halkası eklenir: **Muhtar, Güvercin'i kaçırdığı şüphesiyle Cennet'in Oğlu'nu alıp, sorgulamak için muhtar odasına götürür** (G, s. 74) ve döver çocuğu. Tıpkı polisiye romanlardaki gibi, ortada bir suç vardır ve öykünün ikinci halkasında **suçu işlemesi olası bir zanlı bulunmuştur**: O da Cennet'in Oğlu'dur.

2.3. Güvercin hâlâ bulunamamıştır, Muhtar çaresiz, bırakır Cennet'in Oğlu'nu (G, s. 88). Bu arada, kentteki berber dükkânından jilet almak üzere çıkan çırağın, köydeki berbere geldiğini öğrenir okur (G, s. 92-93). Romanın iki zinciri, iki mekânı bir kez daha bağlanır birbirine çıkar aracılığıyla. Aradan haftalar geçtikten sonra, „Güvercin'in kayboluş öyküsü"ndeki üçüncü olay halkası da meydana gelir: **Cennet'in Oğlu delirmiştir; bir bakıma kendinde kaybolmuştur o da** (G, s. 97). Bu arada, söz konusu bölümde (20. bölüm), ana vakanın arasına iki cinsel öykü katılır;

ilki Rıza'nın anlattığı „Gülbahar'ın öyküsü“ (G, s. 103), ikincisi ise „Köy bekçisinin, Rıza'nın karısı Hacer'le yaşadığı gayr-i meşru ilişki“ (G, s. 106-107)dir.

2.4. Güvercin'in kayboluşuna bağlı dördüncü olay halkası; „**Cennet'in Oğlu'nun ortadan kaybolması**“ (G, s. 112)dir.

2.5. Bu öykünün beşinci olay halkası, „**Muhtar'ın, Güvercin'i bulmak için atına binip ilçeye gitmesidir.**“ (G, s. 119)dir.

2.6. 24. bölümde, „**Cennet'in Oğlu'nun kucagında kapkara bir yılanla köye dönmesi**“ (G, s. 123)yle altıncı olay halkası da eklenir bu zincire.

2.7. Güvercin'in öyküsüne ekli yedinci olay halkası; „**Rıza'nın oğlu Ramazan'ın, Reşit'in verdiği bir tutam saçla imama gitmesi ve imamın ona bir muska yazması**“ (G, s. 132-135)dir. Bu, aslında Güvercin'in bulunması için atılan bir adımdır. Reşit, muska yoluyla kızının bulunacağını umut etmiştir. Ancak Ramazan'a verdiği bir tutam saç, atın yelesinden kesilmiştir. İmam farkında olmadan, atı Ramazan'a bağlayan bir muska yazar. Bu olay halkası, Anadolu'daki kimi batıl inançların ve bu inançlara ilişkin folklorun romana yansındığını gösterir.

2.8. İmamın yazdığı muskadan sonra, **at çılgın gibi oğlanın peşine düşer. Köy meydanında çiğneyerek öldürür Ramazan'ı** (G, s. 140). Bu, ikinci öyküye bağlı sekizinci olay halkasıdır. Olağanüstü, gizemli bir olaydır bu. Toptaş, özellikle köydeki öyküde, bu tür olağanüstü, gerçek dışı, masalsi olaylara yer vermiştir.

2.9. Ramazan, öldükten sonra defnedilir. Reşit ve Rıza, öldürmek için atın peşine düşerler. Bekçi üzgündür. Cennet'in Oğlu ertesi gün, köy meydanında bir koku olduğunu fark eder. Bu öykünün dokuzuncu olay halkası, 33. bölümde cereyan eder: **Bekçi, Musa Emmi'ye gidip, Ramazan'ın kendi oğlu olduğunu itiraf eder** (G, s. 173).

2.10. Köyde hayat, sıkıntılı bir biçimde sürer ve meydanda garip bir koku çevreye yayılırken, bir gün **Cennet'in Oğlu, Güvercin'i bulup getirir** (G, s. 176). Kız, perişandır, herkes Güvercin'i Cennet'in Oğlu'nun kaçırdığını düşünür. Oğlanı yakalayıp bağlarlar. İkinci öykünün onuncu olay halkasıdır bu: **Kayıp kız bulunmuştur**.

2.11. Güvercin'in bulunmasından sonra, şok olaylar üst üste cereyan etmeye başlar. Bu öykünün on birinci olay halkası; **Güvercin'in hamile olduğunun anlaşılması** (G, s. 187)dir.

2.12. Bu olayın ardından, köylüler muhtar odasında günler önce ilçeye gittiğini sandıkları **Muhtar'ın ölüsünü bulurlar** (G, s. 193). Köy meydanındaki kokunun sırrı çözülmüştür. Bu, kendisini asan Muhtar'ın cesedinin kokusudur.

2.13. Köyde bundan sonra, kanlı, olağanüstü olaylar birbirini takip eder. Güvercin, ahıra hapsedilmiştir. Kız, kendisini kaçıran hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Bir gün, köyde dehşet verici bir olay daha meydana gelir: **Cennet'in Oğlu, beline doladığı yılan tarafından sıkılarak öldürülür** (G, s. 214). Tuhaf, korkunç bir ölümdür bu da.

2.14. Güvercin'in öyküsü, yine gizemli bir olayla sona erer. **Köydeki berber, çevrede dolaşan bir ayıyı öldürür** (G, s. 228). Ve ardından **Güvercin doğurur** (G, s. 229). Köylüler, kızın doğum yaptığı ahıra girdiklerinde, gördükleri manzara karşısında şaşkınlıktan donakalırlar. Gördüklerinin ne olduğu açıklanmaz, öykünün sonu açık bırakılır; ama okur kızın bir ayı doğurduğunu çıkarabilir verilen ipuçlarından; en azından çevrede bir ayının dolaşması ve romanın sonunda, gazetede bir ayının kız kaçırdığına ilişkin haberin bildirilmesi, Güvercin'in ayı tarafından kaçırdığına ve bir ayı doğurduğuna işaret eder. *Gölgesizler*, olağanüstü bir olayla sona ermiştir. Yeri gelmişken belirtmeli; Anadolu'da, bir ayının kız kaçırmasını ve kızın ayıdan bir çocuk sahibi

olmasını konu edinen türlü masallar vardır, Toptaş, Güvercin'in kayboluş öyküsünü böyle bir masal üzerine kurmuştur.

Söz masaldan açılmışken, Güvercin'in öyküsünün diplerinde, halk inanışları (müska yazmak), cinsel anlatıları (Aynalı Fatma ile Asker Hamdi'nin ve Gülbahar'ın öyküsü), yılanlara dost olan insanları, hayvan-insan aşkları (bir muskayla atın Ramazan'a bağlanması), kız kaçıran ayı masalları; örneğin Ege yöresinde anlatılan „Ayıgabak Masalı“, ayı doğuran kız öyküleriyle, Anadolu folklorunun bulunduğunu eklemek gerekir (Şahin 2003: 40).

Evet, *Gölgesizler*'in ikinci zinciri bu olay halkalarından oluşmakta: Anadolu'da tek ü تنها bir köy, bu köyde meydana gelen tuhaf kayboluşlar, dehşet verici ölümler, gizemli hayvan-insan ilişkileri, olağanüstü ve yer yer ürpertici olaylar... Folklor, felsefe ve kafkaesk öğelerin iç içe girdiği alışılmadık bir köy öyküsü.

Tema

Gölgesizler'in ana teması ne? Yani bu yapıtta bize ne anlatılıyor? Şimdi bu soruya yanıt arayalım. Aslında bu sorunun yanıtını, kurgusal yapıyı incelerken kısmen verdik; *Gölgesizler*'de esas itibarıyla „kayboluş/yok oluş öyküleri“dir anlatılan (Aslan, 2005:60-67). Çünkü gerek kentteki, gerekse köydeki öykü zincirinde, sürekli yinelenen olay, kişilerin ardı ardına kayboluşlarıdır. Örneğin birinci zincirde, kentteki berber dükkânında, önce çırak kaybolur, ardından da berber, sonra anlatıcı/yazar sabahçı kahvesinden döndüğünde, berber dükkânının da yerinde olmadığını fark eder, en sonunda, her şeyle birlikte, ertesi sabah tanrısal-yazarın evine, asıl benine dönerek, o da; yani tüm öyküyü düşleyen ve anlatan da çekilir sahneden; yok olur bir anlamda. O hâlde şunu söylemek mümkün: Başlangıçta, kentteki dükkânda, yazar/anlatıcının zihninde bir ışık parlamış, birtakım gölgeler canlanmış ve onların cisimsiz suretleri hayal perdesine yansımıştır sanki. Sonra oyun başlar, gölgeler hareketlenir, sahneler değişir birbiri ardınca; kayboluşlar, ölümler, şehvet ve garip aşklar... Ve romanın sonunda, hayal perdesinin mumu giderek söner, oyun bitmiş, oyuncular (anlatıcı/yazar, berber, çırağı, Cingil Nuri, Muhtar, bekçi, Cennet'in Oğlu, Güvercin vs.) gölgeler âlemine çekilmiş; bir anlamda asıl âlemlerine „yokluk dünyası“na dönmüşlerdir. Yani şunu demek ister Toptaş, tıpkı Cingil Nuri'nin dile getirdiği gibi; “... yaşadıklarımın hepsi bir oyundu. Demek insan ne yapsa bir oyun içinde.” (G, s. 59). Yaşam da böyle bir oyun gibidir, bir düş, bir hayal perdesi gibi *Gölgesizler*'de. Dünya denilen bu hayal perdesine, Tanrı'nın söz elçisi bir hayalkârın zihninden çıkan gölgeler yansır, bir oyun oynanır, ya bir kentte; örneğin işlek bir caddenin kenarındaki bir berber dükkânında ya da bozkırın ortasındaki bir köyde... Tıpkı köy seyirlik oyunları gibi; kimi, bir ayıya, bir güvercine, bir yılanla ya da ata bürünür, kimi, meçhul seslerin, ayna yüklü kuşların peşine düşer, ruhu daralır da, tıpkı Cingil Nuri gibi, denizlerde yürür, çöllerden geçer ve bir berberin gölgesi sığınır sonunda. Ya da tam tersi, kentte, kalabalıklar ve gürültüler arasında sıkılır da, dağ başında bir köyde, Cingil Nuri'nin terk ettiği dükkândaki boşluğa yerleşir, berber gibi. Kimi, şehvetle kıvrılır, ateşini söndürecek fallık gölgelere (Asker Hamdi, imam ve bekçi) koşar; Aynalı Fatma, Cingil Nuri'nin karısı ya da Hacer misali... Sonra, insanı ürperten masallardan, bir ayının kara ve korkunç gölgesi düşer perdeye, ak kanatlı Güvercin'i alıp kaçıtır, çırpınışlarına aldırmadan. Ardından köy meydanında, yüzü gözü toza bulanmış, elinde yılanları, mecnun Cennet'in Oğlu, sanki yokluğun sırrını çözmüş ve varlığında yok olmuşçasına „Kaaar, neden yağar kaar!“ diye bağırarak geçer sahneden. Leylâ'nın Mecnun'una benzer biçimde, varlığında yok olur sanki. Sonra devletin kendisine emanet ettiği tek ü تنها bir köyde, solmuş, tozlu bir bayrağın gölgesinde yorgun oturan Muhtar'ın; kayboluşlar karşısında çaresiz kalan bu yılgın adamın tavandan sarkan cansız gövdesi ve sallanan ayakları yansır perdeye... İmanın muskasıyla deliye dönen bir kara sevdalı atın çılgın iri gözleri, Ramazan'ın etrafa sıçrayan kanları, toza bulanmış beyni bir de... Kimi zaman bir korku, kimi kez bir şehvet öyküsüne, kimi kez de varlık ve yokluk sorununu işleyen felsefî bir trajediye dönüşür

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

roman. Ve sonra ışık söner, perde kararır, gölgeler çekilirler bir bir yokluk âlemine. Özetle, hayal perdesine yansıyan öyküsü bu *Gölgesizler*'in.

Devr-i daim: Var oluş-yok oluş

Yokların öyküsüdür bu, kayboluşların, bitmeyen bir döngünün. Dünya, sanki bir var oluş-yok oluş ekseninde döner durur *Gölgesizler*'de (Ecevit, 2010: 327-339). Bu bağlamda romanda dile getirilen bir düşünce de, yaşamın tekrarlardan oluştuğudur (Güçbilmez, Yılmaz; 2010: 196-197). Nitekim, anlatıcı/yazarın kentte, berberle yaptığı şu konuşmalar bu bakımdan dikkat çeker:

“-Desene yaşam tekrarlardan oluşuyor.” (G, s. 48)

“- Tekrarlardan değil, dedi; tekrarların tekrarından.” (G, s. 48)

Bu düşünceye koşut biçimde, Cennet'in Oğlu'nun kaybolup yeniden köye dönüşü ile Cıngıl Nuri'nin dönüşü, romanda yaşamın tekrarlardan oluştuğuna ilişkin bir örnek olarak sunulur ve bu olgu, şöyle dile getirilir:

“Cıngıl Nuri'nin yıllar önce köye gelişiyle Cennet'in oğlununkinin hiç farkı yoktu; tekrarların tekrarıyla sürüp giden yaşam, zamanları ve bedenleri değiştirerek kendini bir kez daha sergiliyordu...” (G, s. 123)

Bunun gibi, köydeki berberin “...binlerce kişi, ayrı ayrı yerlerde birbirinden habersiz binlerce duruşu tekrarlıyordu böyle...” (G, s. 156) deyişi de, yaşamın tekrarlardan meydana geldiğini dile getiren bir başka örnektir. Gerçekten de var oluştan, yok oluşa ve yok oluştan var oluşa evrilen sürekli bir dönüştür bu: Bir devr-i daim. Sanki bunu göstermek istercesine, *Gölgesizler*'deki bir çok kahraman, bu eksen üzerinde döner dururlar; yani varlıktan yokluğa, yokluktan varlığa evrilirler sürekli. Örneğin; kentteki öyküde, ilkin çırağ kaybolur ve peşinden berber... Kara bir delikten geçerler de sanki, bir köyde çıkarlar ortaya. Cellât gözlü berber, nereden geldiğini unutmuş, yeni bir yaşama başlayormuş gibi; “Daha önce belki bir şehirde oturuyordum.” (G, s. 11) der. Bir dükkân anımsar, “İşlek bir caddede, köşe başı.” (G, s. 11). Bölünmüş gibidir kentle köyde; bir yanı orada bir yanı buradadır sanki; “Belki de hâlâ bir şehirde yaşıyordum[r].” (G, s. 12). Köye ilk geldiğinde ise, “Uzaklardan geliyorum. Nereye gittiğimse meçhul.” (G, s. 27) der. Bir kayboluştur kayboluş olmasına da, garip bir kayboluştur onunki. Bir evrende yok olur, sonra simetrik bir evrende var olur; başka bir zaman ve mekânda sürdürür yaşamını. Kentteki bu döngünün aynısı, köyde de sürer; ilkin Cıngıl Nuri yok olur ortadan. Ruhu daralır da bir akşam, derisi dar gelir de bedenine (G, s. 54), nesnelerden sesler gelip kulağına, ötelere meçhul sesler, kendisini çağıran bir uğultu... Sonra uyup bu seslerin çağrısına, terk edip evlad u ıyâli, düşer yollara, ayna yüklü kuşların ardından yürür, yürür... Bir derviş gibi. Çölde bir berberin gölgeğine ulaşır sonunda, orada tam da bedenine uyan bir boşluğa gelip oturur (G, s. 57). O da –kentteki berberin tam tersine- köyde yok olup, kentteki berber dükkânında var olmuştur. Onun da yaptığı, bir tekrardır; yaşamın kaçınılmaz tekrarı; var oluştan yok oluşa, yok oluştan var oluşa sürekli bir devir... Romanda bundan sonra, Güvercin, Cennet'in Oğlu, Muhtar, değişik nedenlerle bu döngüyü tekrar ederler; yaşamın kaçınılmaz yasasına boyun eğler. Yalnız onlar değil, köydeki tüm varlıklar ve nesneler, bu var oluş ve yok oluş girdabına kapılırlar bir süre sonra. Yapıtta şöyle dile getirilir bu döngü:

“Her şey ikide bir kayboluyordu hatta, yerinde duran bir süpürge bile bulunamıyordu kimi zaman, avlunun köşesindeki bir kürek başını alıp öteki köşeye gidiyor, bulgur keseleri nohut çuvallarının arkasına saklanıyor, ya da kaşık, çanak, tepsi gibi şeyler kayboluşlarından aylar sonra komşu evlerde ortaya çıkıyordu. Tavukların tavuk olduğu bile kuşkuluydu nerdeyse, ağaçlar hayvansı bir duruşun sınırlarına girmişti; çiçek açarken her an böğürüp meleyebilir ya da avlulardan fırlayıp sokaklarda salkım saçak koşabilirdi.” (G, s. 31)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Aslında bu cümleler, *Gölgesizler*’in arka plânındaki felsefeyi bir ölçüde açıklamaktadır da. Paralel evrenler ve reenkarnasyon kuramıdır bu. Toptaş, bu kuramlara uygun biçimde, kahramanlarını paralel evrenlerde var eder, yok olan bir kişiyi ya da varlığı, bir başka yerde ve bedende yeniden yaşatır, yaşamın başka evrenlerde sürdüğüne/tekrar edildiğine işaret eder. Örneğin, kentteki berber dükkânında bulunan güvercin resmi, köyde bir kız suretinde çıkar karşımıza, Cıngıl Nuri, dar gelen bedenini terk edip, kentteki berber dükkânında bir başka bedene yerleşir ya da ağaçlar bir hayvana dönüşüp “her an böğürüp meleyebilirler”.

Bu bitmez döngü, sürüp gider romanda; Cıngıl’ın ardından köyün güzel kızı Güvercin yok olur. Muhtar’ın deyişince; köy, bir “*yoklar sürüsü*” (G, s. 83)ne dönüşür. Yıllar önce Asker Hamdi, Aynalı Fatma, onların bir avlu dolusu çocukları, Cıngıl Nuri, sonra hayalet gibi gelip geçen çerçi ve nihayet Güvercin, bu döngünün girdabında kaybolup gitmişlerdir. Muhtar, onca kayboluşun ardından; “...herkesin bir yoku vardı köyde, herkes kadar bir yoklar sürüsü vardı da evlere girip çıkıyorlardı insanlar gibi, kahveye oturup çay içiyor, tarlada çalışıyor, çınarın gölgesinde toplanıyor[lardı]...” (G, s. 81) diye düşünmekten alamaz kendini. Yok oluş, var oluşun diğer yüzüdür sanki, ayrılmaz bir parçası, süreği; “...herkesin bir yoku vardı köyde..” sözünün anlamı bu. Döngü, Güvercin’den sonra da devam eder; Cennet’in Oğlu aklını yitirir. Muhtar’ın deyişine göre; “o da bir yoktu[r]” (G, s. 100) artık, ancak diğerlerinden farklı biçimde; “*kendi varlığına karışarak yok...*” (G, s. 100) olmuştur. Sonra Muhtar, bu kayboluş girdabı karşısında çaresiz kalarak intihar eder; bir bakıma o da kendini yok etmiştir.

Toptaş, bu örneklerde görüldüğü gibi, yok oluşu “*sözcük sözcük büyüt[ür]*” (G, s. 82) *Gölgesizler*’de. Bütün köy; “...*çoluk çocukla birlikte toprak damlar, hayvanlar, avlular, ağaçlar, hatta ses gibi, koku, gülüş ya da acı gibi şeyler de büyük bir yokun içinde*” kalırlar (G, s. 113). Her yanı, her şeyi sarar yok oluş. Ve insan, var oluştan bu yana, bu döngüyü tekrarlar durur. Tıpkı bekçinin dediği gibi; “*İşte böyle, insanlar burnumuzun dibinde doğuyor, burnumuzun dibinde yaşıyor, sonra birdenbire yoklara karışıyorlar...*” (G, s. 107); “*Bütün bunları fark edemediğimize göre yoksa biz de mi yokuz?*” (G, s. 107).

Gerçekten de, her şey düştür *Gölgesizler*’de, her şey yok!...

Bölünme/Parçalanma/Dönüşme

Gölgesizler, esas itibariyle hem kurgu, hem içerik olarak, ikilikler üzerine kurulmuş bir romandır. İlk, iki evren vardır romanda, sonra iki zincir/iki öykü, iki eksen: var oluş-yok oluş ve bu iki evrene gidip gelen insanlar... Belki de bu ikiye bölünmeye koşut biçimde, roman kahramanları da kendi içlerinde çoğalırlar, bölünürler veya başka bir şeye dönüşürler. Böylece gerçek yiter, buharlaşır, her şey bulanıklaşıp birbirine karışır *Gölgesizler*’de. Nitekim bu durum, bu gerçeğin silinmesi, yitimi ve karışması hâli, kentteki anlatıcının gözünden şöyle anlatılır:

“...*pencereden bakarken (...) caddenin iki yanındaki apartmanlar biraz otomobildi zaten, çanak antenler, işhanlarının girişi, balkonlar, kaldırıma dökülen insanlar, özellikle de yaya geçitlerinden telâşla yürüyenler biraz otomobildi... her şeyin bu denli birbirine karışıp birbirinde yaşadığı bir sırada, camlarından akan bulanık kent görüntüleriyle otomobiller de yalnızca otomobil değildi elbette...*” (G, s. 151)

Bu bulanıklık ve gerçeğin yitimi; bölünme, başka bir insana dönüşme durumu, anlatıcı/yazarda da görülür. Örneğin, berber dükkânındaki anlatıcı yazar, aslında sabahleyin evinde görünen yazarın yarattığı/ondan doğan bir kurgusal varlıktır, bir iç ben. Sonra bu kurgusal varlık da çoğalır, bölünür; bir kentte bir köyde çıkar ortaya, hatta başka kişilere dönüşür; örneğin Güldeben’e...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Benzer bir bölünmeyi berber yaşar. Kentten köye gider, bir yanıla kentte bir yanıla köydedir sanki, aynı anda iki mekâna bölünmüş gibidir. Bu bölünme duygusuyla; “*Belki de hâlâ bir şehirde...*” (G, s. 12) yaşadığını düşünür. Bunun da ötesinde, onun da içinde bir başka ben vardır, köydeki dükkânda “... *divan sazını içindeki berberin eline...*” (G, s. 38) verir bir ân. Kimi kez, eski berber Cingil Nuri’yle karıştırılır. Örneğin, Cennet’in Oğlu, berbere “*O hâlde Nuri sensin.*” (G, s. 96) der.

Romanda kendi içinde bölünen bir kişi de Muhtar’dır. İlçeye gitmeye karar verdikten sonra Reşit’in evine uğrar. Muhtar, Reşit’in evindeyken “*öteki muhtarlardan biri muhtarlık odasında[dır].*” (G s. 116). Benzer bir bölünme, atına binip köyü terk ederken de yaşanır; Muhtar, bir atla bekçinin önünden giderken, “*ansızın başka bir at belir[ir] bekçinin ardında; sırtında ötekinden farklı bir muhtar durmakta[dır].*” (G, s. 119).

Muhtar’ın dışında bekçi de benzer bir bölünme, parçalanma, dönüşme yaşar; Ramazan’ın ölümünden sonra, sıkıntıyla köyde dolaşırken, “...*içinde, omzu mavzerli yüzlerce bekçi...*” (G, s. 165) belirir, üstelik bekçilerin hiçbiri ötekine benzemez; “*Biri muhtarı bulmaya hevesleni[r] zaman zaman, biri berberle konuşup ona içini dökmeyi tasarlar[ar], biri her şeyi köyde bırakarak başını alıp gitmeyi düşünür[r], biri oturup hüngür hüngür ağlar[r], biri ne yapacağını bilmeden köy meydanındaki o garip kokunun içinde dönenip durur[r]...*” (G, s. 165-166)

Toptaş, böylece bu bölünme ve dönüşmelerle gerçeği bulanıklaştırır; en azından kuşkulu hâle getirir romanında. Doğaldır bu; zaten *Gölgesizler*’de de her şeyin bir düş, bir hayal olduğu, yaşamın tekrarlardan oluştuğu anlatılmakta değil midir?

Cinsellik/Şiddet

Gölgesizler’de işlenen temalardan biri de cinselliktir. Ancak bu, meşru, normal bir cinsellik değildir. Her şeyden önce köyde, yasak cinsel ilişkiler göze çarpar. İmamın muska yazma bahanesiyle Cingil Nuri’nin karısıyla ve bekçinin Reşit’in karısı Hacer’le yaşadığı ilişki bu türdendir. Bunların ötesinde, kurulan cinsel ilişkilerin hemen hepsinde mazoşist eğilimler dikkati çeker. Örneğin Asker Hamdi ile Aynalı Fatma’nın ilişkisinde bu eğilim açıktır. Romanda anlatıldığına göre Aynalı Fatma, şehvetli bir fahişedir, Kurtuluş Savaşı yıllarında bir sürü askerin cinsel açlığını gidermiştir. Daha sonra Asker Hamdi çıkar karşısına. O da Aynalı Fatma gibi, şehvet dolu, güçlü bir erkektir. Bağ evine kapanıp günlerce sevişirler. Toptaş, bu mazoşist eğilimli cinsel ilişkiyi şöyle betimler yapıtta:

“... *sevişiyorlar mı dövüşüyorlar mı bilinmiyor. Çıgıllıklar işitiliyor arada bir, yalvarışlar sızıyor duvarlardan...*” (G, s. 66)

Benzer bir eğilim, bekçi ile Hacer’in bir gece samanlıkta sevişmelerini betimleyen şu cümlelerde de görülür:

“*Dizlerinin üstünde ilerleyerek pantolonunu sıyırmaya çalışan bekçi o anda bekçi değildi oysa; gözlerinde ışıldayan cellât gözleriyle uzun boylu bir Azrail’di. Hacer’in bacaklarını okşarken ansızın koparırcasına sıkıyor, kıpırdadıkça samanlıktaki karanlığı dalgalandıran iri kalçalarına tırnaklarını gömüyor, meme uçlarını hırsıyla dişliyor ve acıyla kıvranan kadının çıgıllıklarını işittikçe hazdan kuduruyordu. Kuduran yalnızca o değildi gerçi, altta kıvranan Hacer de kendinden geçip öfkeli bir köpek gibi saldırmaya başlamıştı.*” (G, s. 107)

Örnekleri uzatmaya gerek yok. Toptaş, *Gölgesizler*’de yer yer bu türden erotik; hatta pornografiye yakın betimlemelere başvuruyor. Bunun dışında, Gülbahar’ın iki erkek kardeşle birden beraberliği, atın Ramazan’a sevdalanması, bir ayının Güvercin’i kaçırpı ondan çocuk sahibi olması da romandaki sıra dışı ilişkilere örnek verilebilir.

Gölgesizler’de mazoşist cinsellik yanında, göze çarpan bir başka tema da şiddet. Yapıtta, özellikle saldırı ve ölüm/öldürme sahneleri bu bakımdan dikkat çekici. Bunu, örneğin atın Ramazan’a saldırdığı, Cennet’in Oğlu’nun yılanla kendini öldürdüğü sahnelerde görüyoruz. İşte atın Ramazan’ı öldürdüğü müthiş sahne:

“... at çoktan dikilmişti tepesine, şahlanıp şahlanıp ön ayaklarını Ramazan’ın üstüne indiriyor ve bundan insanların anlayamayacağı hayvansı bir tat alırcasına (belki de şehvetle) uzun uzun kişniyordu. Köy meydanı kemik çatırtılarıyla dolmuştu. Öyle ki havaya saçılan bu kanlı çatırtıların üstlerine dökülmeye başladığını gören çocuklar avlu kapılarına doğru kaçmışlardı. (...) On beş yirmi adımlık bir alan gelincik yapraklarına benzeyen kan lekeleriyle dolmuştu. (...)Hacer’s’e Ramazan’ın göğsünden fırlayan kaburga kemiklerini, yanağından görünen dişlerini ve pıhtılaşmaya başlayan kan gölünün üstündeki sinek sürüsünü...” (G, s. 140-141)

Garip biçimde, böyle ürpertici bir şiddet betimlemesi, bekçinin atı öldürme hayalinde de vardır. Bir hayal de olsa, şu satırlar, şiddet içermektedir:

“... önce hiç kıpırdamadan görüntüsüne alışsın diye ata birkaç dakika fırsat verecek, sonra parmaklarının ucuna basa basa yaklaşp burnunu okşayacak ve çenesinin altına namluyu sokup birdenbire ateşleyecekti. At, beynine saplanan kurşunla birlikte şahlanacaktı tabii, ardından, karanlığa fışkıran kanını bile göremeden yere devrilecekti.” (G, s. 156)

Özetle sıra dışı, gayr-i meşru cinsel ilişkiler, mazoşist eğilimler ve şiddet, *Gölgesizler*’de dikkati çeken başlıca yan temalardır...

Devlet, bürokrasi ve insan

Gölgesizler, esas itibariyle felsefî yönü ağır basan bir roman; ancak yapıtta toplumsal sorunlara da değiniliyor. Bu bağlamda otoriter devlet, devletin ve bürokrasinin insana bakışı, Anadolu’ya ilgisizliği, romanda dile getirilen başlıca sorunlar (Günay, 2010: 211). Romanın daha başında, “Bu köyün Tanrı’ya ve devlete en uzak köy olduğu...” (G, s.8-9) belirtilerek, devlet ile halk/taşra arasındaki kopukluğa işaret edilmekte. Bunun yanı sıra, bu köye yıllardır resmi makamlardan bir tek yazının gelmemesi (G, s. 26), Muhtarın çocukluğunda yapımına söz verilen sulama kanallarının aradan yıllar geçmesine karşın yapılmaması, milletvekillerinin köye yalnızca seçim arefelerinde uğraması, romanda taşranın terk edilmişliğini ve devletin ilgisizliğini yansıtan kimi örnekler. Öylesine kendi hâline terk edilmiş bir köydür ki burası, Muhtar; “Tanrı köyü görebilsin ya da devlet başını çevirip bir kez olsun bakabilsin...” (G, s. 9) diye aradaki dağları yıktırmak gibi gülünce şeyleri bile geçirir aklından. Kısaca, devletin varlığı yalnızca bayraktan ibarettir burada. Toptaş, bu soruna değinirken yer yer ironik bir dil de kullanır. Örneğin, muhtarlığın önünde asılı bez afişteki “Köyümüz Size Minnettardır” (G, s. 26) yazısı romanda devlete yönelik ironik bir eleştiri olarak okunmalıdır.

Aslında köylü de bilir devletin halka üstten bakışını, nazını, ilgisizliğini. O nedenle, Cıngıl Nuri kaybolduğunda, Muhtar uyarır köylüleri; sakın der, sakın ilçeye gidip de devlet dairelerine başvurmayın bu konuda; çünkü devlettir bu usandırmaya gelmez, nazlıdır, on beş yaşındaki bir yeniyetme gibidir, küsüverir ve bir kere küstü mü, bir daha dönüp bakmaz insana (G, s. 23-24). Cıngıl Nuri’de olduğu gibi, Güvercin kaybolduğunda da, devlet aynı tavrı gösterir. Bu bağlamda, aşağıdaki satırlarda devletin bir insanın kayboluşu karşısındaki tavrı şöyle anlatılır:

“... muhtar hakarete uğradı ilçede. Devlet kapıları yüzüne tek tek kapandı. Güveni susuz toprak gibi çatladı kapılar kapandıkça (...)... günlerce eşiklerde beklettiler (...) Derken bir gün, dikilip durmasından usanıp içeri aldılar onu...” (G, s. 196)

Bu cümlelerin ardından kafkaesk bir devlet/bürokrasi betimlemesi; upuzun koridorlar, köy genişliğindeki bir oda, kocaman raflarda dizili kocaman kitaplar, toza bulanmış defterler, sivri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yüzlü yüzlerce adam, ışıldayan gözlük camları... (G, s. 196) İşte devlet imgesi böyle *Gölgesizler*'de; o denli soğuk, o denli kibirli, o denli ciddi, asık suratlı ve sinirli. Bu imgeye koşut biçimde memurlar, Güvercin'i arayan Muhtar'a isteksiz ve kızgın biçimde; "Hımmmm" derler "dur öyleyse sana o kızın devlet gözündeki yerini gösterelim!" (G, s. 196). Kocaman raflardan kocaman kitaplar indirip, tozlu defterleri açarak, sonunda bulurlar Güvercin'in devlet katındaki yerini. Bak derler, işte Güvercin burada. Muhtar bakar. "... gördüğü şey, Güvercin'in yokluğuna benzeyen küçücük, belli belirsiz bir işaret[r]. Nokta bile değildi[r] hatta, sayfayı dolduran binlerce tuhaf çizginin arasında, pire gözü gibi daracık bir boşlukt[r]..." (G, s. 196-197). Muhtar şaşkınlıkla; "Demek (...) Köyümüzün en güzel kızının devlet gözündeki yeri bu!" (G, s. 197) der. Evet, devlet katındaki yeri budur insanın; tozlu kağıtlarda birkaç satır, o kadar... Toptaş, işte bunu eleştirir *Gölgesizler*'de; devletin ruhsuzluğunu, katı, donuk, asabî ve kibirli tavrını. Sonra bununla da kalmaz devlet yetkilileri. Muhtar'a; "... bir kızın kayboluşunun devlet işlerinde kaçınıcı sırada yer aldığını bilmeyecek ve bu bilgisizliği yüzünden devletin bayrak dalgalandırdığı bir köyü şu kadar gün muhtarsız bırakacak kadar aptalsan, nasıl muhtar olabilin ki?" (G, s. 198) derler sinirlenerek. İşte Muhtar'ın intiharı bundandır, çaresizliğinden, devlet katında uğradığı hakarettten.

Özetle romanda devlet, "kocaman (...) kapıları güneşte parlayıp sönen pirinç halkaları, bulutlara tırmanan dev kemerleri ve hiç silinmeyecek gibi toprağa yayılan geniş gölgeleri..." (G, s. 198), büyük salonları, "Ellerinde çoban sopasına benzer upuzun kalem[li]" (G, s. 19) memurları, hiç kimsenin onun basıldığı yere gölgesini bile düşüremediği büyük mühürleriyle, otoriteyi, egemenliği; hatta baskıyı imler *Gölgesizler*'de.

Sonuç

Bütün bunlar gösteriyor ki; *Gölgesizler*, alışılmadık bir kurgu tekniğiyle yazılmış olması bakımından dikkati çekmekte ve Toptaş, romanını fizikteki „paralel evrenler“ kuramına uygun biçimde kurgulamaktadır. Buna göre romanda olay örgüsü, çift zincirden meydana gelmekte, birinci vaka zinciri kentteki olaylardan, ikincisi ise, köydeki olaylardan oluşmaktadır. Birinci zincirdeki öyküde yazar, postmodern romana uygun olarak, bu romanın tasarlanma ve oluşum sürecini anlatmaktadır. Bu yönüyle kentteki öykü, aslında romanı konu edinen bir tür üst kurmacadır. *Gölgesizler*'de zamanın düzgün akışı geriye dönüşlerle bozulmakta, mekânda atlamalar yapılmakta ve roman kahramanları kimi kez bir başkasına dönüşmekte, kayboluş ve başka yerde ortaya çıkışlarla gerçeklik algısı yitirilmektedir. Bu bakımdan eser, Seval Şahin'in deyişiyle „büyülü gerçekçi“ özellikler taşımaktadır (Şahin, 2003: 38). Kısaca, *Gölgesizler*'de, modern romanın realist ve bütüncül anlayışı, yerini parçalanmış ve düşle gerçeğin birbirine karıştığı bir yapıya bırakmıştır. Bu bakımdan *Gölgesizler*, alışılmadık bir kurgusal tekniğe sahiptir. Toptaş da bunun bilincindedir ve anlaşıldığı kadarıyla, bu kurgusal yapıyı öne çıkarmak gayretindedir. Yazar, bu postmodern kurgu içine kafkaesk bir var oluş-yok oluş öyküsü yerleştirmiştir. Kuşkusuz bu var oluş-yok oluş teminin arka plânında fizikteki „paralel evrenler“ düşüncesi yatmaktadır ve devlet-bürokrasi-birey arasındaki otoriter ilişki ve bu ilişkinin bireyi ezmesini konu edinmesi bakımından eserde Kafka'nın izlerine de rastlamak mümkündür. Toptaş, mekân olarak ise, Anadolu'da bir köyü seçerek ve araya folklorik anlatılar, halk inanışları katarak, öyküsünü, bir ucundan da „kendi hayatımız“a bağlamaya çalışmaktadır. Ama bu bağ o denli zayıftır ki, ya da bu postmodern kurgu Anadolu'da geçen öyküyü o denli silmektedir ki, *Gölgesizler*, öne çıkan kurgu tekniği ve kafkaesk öğeleriyle bir türlü yerli hayatı anlatmakta başarılı olamaz. Onun için Cıngıl Nuri'nin köyü terk edip gidişinin, Muhtar'ın intiharının, Cennet'in Oğlu'nun "Kaar neden yağar kaaar!" deyişinin bir karşılığı yoktur bizim dünyamızda. Alışılmadık kurgu tekniğiyle yazılmış olmasına rağmen, romanın asıl sorunu da budur: Kurgunun, hayatın önüne geçmesi, doğallığı ezmesi. Başlangıçta berber, dükkândaki roman yazarına "Ne anlatırsan anlat, yeter ki anlat..." (G, s. 6) diyordu ya, bence yanlış ve bütün sorun da buradan kaynaklanıyor. Şöyle demeliydi oysa: "Ne anlatırsan anlat, yeter ki **bizim hayatımızı, bize özgü anlat!**"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

KAYNAKÇA

- ASLAN, Pelin (2005); “Kendini Arayan Bir Yazarın Postmodern Öyküsü”, *Varlık*, Ekim.
- AYIK, Ayşegül (2010); “Hasan Ali Toptaş’ın Gölgesizler Romanında Postmodern Kurgu”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S.4. Temmuz-Aralık.
- ECEVİT, Yıldız (2010); “Yokolmanın Estetiği ya da Türk Romanında Bir Romantik”, *Efendime Söyleyeyim* (haz. Mesut Varlık), İletişim Yay., İstanbul.
- GÜÇBİLMEZ, Beliz; YILMAZ, Şamil (2010); “Hasan Ali Toptaş’ın Yazıevreninde Birtakım Yıldızı Olarak Benzerlik ya da İçinden Sözlük Geçen Bir Deneme”, *Efendime Söyleyeyim* (haz. Mesut Varlık), İletişim Yay., İstanbul.
- GÜNAY, Çimen (2010); “Hasan Ali Toptaş’ın Romanlarında İktidar ve Gölgesiz Erk”, *Efendime Söyleyeyim* (haz. Mesut Varlık), İletişim Yay., İstanbul.
- ŞAHİN, Seval (2003); *Hürriyet Gösteri*, Şubat-Mart, S. 246, s. 38-40.

EŞ ZAMANLI BAKIŞLA TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YARDIMCI ÜNSÜZLER

Fevzi KARADEMİR*

ÖZET

Araştırmacılar, günümüz Türkiye Türkçesindeki yardımcı ünsüzlerin mahiyeti, sayısı ve adlandırılışı konularında farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bu görüş ayrılıkları konunun öğretimine yansımaktadır. Özellikle, bu durumun, öğretmenlerin/milli eğitimin bakışı ve akademisyenlerin/edebiyat fakültelerinin bakışı şeklinde, ilk ve ortaöğretim ile yükseköğretim kademeleri arasında sınıfsal bir nitelik kazanması, Türkçenin öğretimi açısından olumsuz bir durum arz etmektedir.

Bu araştırmada; anılan yaklaşım farklarının temelinde yatan nedenler, konuyla ilgili olarak akademik düzeyde üretilen bilgilerin ilk ve ortaöğretimdeki Türkçe öğretimine yansıyor yansımadağı, Türkiye Türkçesinin yardımcı ünsüzlerinin hangileri olduğu/olması gerektiğı tespit edilmek istenmiştir. Bu amaçla, konuyla ilgili akademik eserler, ilk ve ortaöğretimdeki ders kitapları incelenmiş, ilk ve ortaöğretimdeki sınıf, Türkçe ve edebiyat öğretmenlerine yönelik bir anket düzenlenmiştir.

Elde edilen verilerden, görüş ayrılıklarına, büyük ölçüde konuyu değerlendirmede esas alınan yöntem farklılıklarının neden olduğu; /y, ş, s, n/ ünsüzlerinden sadece /y/’yi veya /n/ ve /y/’yi yardımcı ünsüz olarak kabul edenlerin, konuya daha çok art zamanlı yöntemle baktıkları, ancak bu bakış tarzıyla üretilen bilgilerin, konunun ilk ve ortaöğretimdeki anlatımına hemen hiç yansımadağı anlaşılmıştır.

Çalışmada, yardımcı ünsüzlerin öğretiminde, eş zamanlı bakış yönteminin esas alınması gerektiğı sonucuna varılmış, bu bakış yöntemiyle yapılan değerlendirmede, ister *ünlü-ünlü*, ister *ünlü-ünsüz*, isterse *ünsüz-ünlü* bağlamında türesin, /y, ş, s, n/ ünsüzlerinin, günümüz Türkiye Türkçesinin yardımcı ünsüzleri olduğu saptanmıştır. Bunun yanında, muhatabın seviyesi el verdikçe, söz konusu seslerin, mevcut kimlikleri göz ardı edilmeden, tarihi kimliklerinin art zamanlı bakış yöntemiyle ortaya konmasının, dilin tabiatındaki değişim ve dönüşümün kavratılması açısından yararlı olacağı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: yardımcı ünsüz, eş zamanlı bakış, ana dili öğretimi.

INTERVOCALIC EUPHONIC CONSONANTS IN TURKISH WITH A SYNCHRONIC VIEW

ABSTRACT

Researchers propose different opinions about character, number and naming of intervocalic euphonic consonants in modern Turkish. This

---

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Ü. Eğitim Fak., Türkçe Eğitimi Böl. El-mek: fkarademir@gantep.edu.tr

divergence in opinions is reflected on teaching of the subject. Especially, the fact that the situation creates differences between primary, secondary schools and higher education grades as a result of different opinions of teachers/national education and academicians/faculty of letters, poses a negative situation in terms of Turkish teaching.

Following subjects were tried to be determined in the study: the reasons beyond the approach differences mentioned in this study, whether information produced at academic level related to subject effect or not Turkish teaching in primary and secondary school and which intervocalic euphonic consonants are/should be in Turkish. With this aim, academic works related to the subject, primary and secondary school course books were examined and a questionnaire was conducted among class, Turkish and literature teachers in primary and secondary school.

Through the data obtained, it was understood that method differences in evaluating the subject is mostly the reason of opinion divergences and the ones who consider only /y/ or n/ and /y/ as intervocalic euphonic consonants approach to the subject mostly with diachronic method; however information produced with this point of view are nearly not reflected on teaching of the subject in primary and secondary school.

In the study, it was concluded that synchronic view method should be the basis in teaching intervocalic euphonic consonants. In evaluation made with this method, it was determined that /y, ş, s, n/ were intervocalic euphonic consonants of modern Turkish even when they derive in vowel-vowel, vowel-consonant or consonant-vowel forms. In addition, it was stated that presenting historical identities of sounds in question with diachronic view method would be beneficial in terms of making students comprehend changes and transformations in language's nature as long as their level is adequate without ignoring the identity of these sounds.

Key Words: intervocalic euphonic consonant, synchronic view, native language teaching.

0. Giriş

Türkiye Türkçesinde, ünlüyle biten bir biçim birimden sonra, bir ünlü veya ünlüyle başlayan bir biçim birim geldiğinde iki ünlü arasında /y/¹ ünsüzünün türediği görülür. *Bahçe-(y)e, oku-(y)an* gibi. Aynı şekilde ünsüzle biten sözcüklere, ilgi eki, *-In*; 3. kişi-yelik eki, *-I* şeklinde gelirken ünlüyle bitenlere bu ekler, *-(n)In* ve *-(s)I* şeklinde gelmektedir. Yine ünsüzle biten sayılar, üleştirme ekini *-Ar* şeklinde alırken ünlüyle bitenler, *-(ş)Ar* olarak alır. Diğer yandan, iğret zamirleri (bu, şu,o) ile dönüştük zamiri (kendi) ve 3. kişi-yelik eki (*-I/-sI*) ile aitlik eki (*-(ki)*nden sonra durum ekleri geldiğinde durum eklerinden önce bir /n/ ünsüzü belirir. Ayrıca, iğret zamirleri (bu, şu,o) ile çokluk eki (*-lAr*) arasında da /n/ sesinin türediği görülür.

Belirtilen ünsüzlerin² mahiyetleri, hangi adlarla anılacakları konusunda, Türkçe dil bilgisi öğretiminde farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Bu durumun, konunun öğretimini olumsuz yönde

¹ Çalışmada, yardımcı ünsüzler, ses birim iğret (*/ /*) içinde gösterilmiş, birliğin sağlanması açısından, bu iğretleme, doğrudan alıntılarda da uygulanmıştır.

² Yaygın olarak “*yaşasın*” sözü ile ifade edildikleri için, çalışmada, bu ünsüzler, alfabe sırasına göre değil, “*yaşasın*” sözündeki yerlerine göre /y, ş, s, n/ şeklinde sıralanmıştır.

etkilediğini, lisans düzeyine gelmiş öğrencilerin, sayılan ünsüzlerin kimliklerini belirlemede yaşadıkları tereddütlerde gözlemek mümkündür.

Bu çalışmada; araştırmacıların konuya bakışları özetlendikten sonra, ilk ve ortaöğretim kademelerinde, konunun öğreticilerce nasıl içendiği anket verileriyle ortaya konmaya çalışılacak, daha sonra eş zamanlı bakışla, Türkiye Türkçesindeki yardımcı ünsüzler belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Araştırmacılara Göre Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ünsüzler

Dil bilgisi kitaplarında, çeşitli araştırma yazılarında, Türkiye Türkçesindeki yardımcı ünsüzler konusu içenmiş, konuyla ilgili, kimi aynı veya yakın kimi çok farklı, çeşitli görüşler ortaya konmuştur.

Bu bölümde, öncelikle, ulaşılan kaynaklarda, araştırmacıların, hangi sesleri yardımcı ünsüz olarak kabul ettikleri ve onları hangi ad(lar)la karışladıkları tablo halinde gösterilecek, daha sonra, konuyla ilgili tartışmalar değerlendirilecektir.

1.1. Araştırmacılarca Kabul Edilen Yardımcı Ünsüzler ve Bu Ünsüzler İçin Kullanılan Terimler

Ulaşılan başka kaynaklarda, hangi araştırmacının, hangi ünsüz veya ünsüzleri yardımcı ünsüz olarak kabul ettiği ve bu ünsüzler için hangi terim veya terimleri kullandığı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Araştırmacı	Kabul Ettiği Yardımcı Ünsüz(ler)	Kullandığı Terim
Banguoğlu (2000: 73 vd.)	/y, Ğ, ş n/	koruma sesdeğ ³
Aksan vd. (1978: 61)	/y, Ğ, ş n/	ünsüz ⁴
Adalı (1979: 22)	/y, Ğ, ş n/	geçiş ünsüzü
Ak (1982: 127)	/y, Ğ, ş n/	kaynaştırma ünsüzü
Ediskun (1999: 83)	/y, Ğ, ş n/	koruma ünsüzü/kaynaştırma harfi
Gencan (2001: 58)	/y, Ğ, ş n/	kaynaştırma harfi
Koç (1996: 614)	/y, Ğ, ş n/	koruma ünsüzü
Hengirmen (1998: 77)	/y, Ğ, ş n/	koruma ünsüzü
Özçelik-Erten (2005: 47)	/y, Ğ, ş n/	yardımcı ünsüz

³ Banguoğlu'na göre iki sesli arasında türeyen /y/ sesi, *koruma sesdeği* adını alır. Türeyişensebeplerle /Ğ, s, n/ sesleri de bazı ekler için koruma sesdeğerini tutar (Banguoğlu, 2000: 73-74).

⁴ Çalışmada, konu, "ünliyle biten kimi sözcüklere, ünliyle başlayan ek getirildiğinde ünlü çatışmasını önlemek için araya kimi ünsüzler girer" şeklinde açıklanmış söz konusu ünsüzler için herhangi bir adlandırma yapılmamıştır.

Öztürk vd. (2005: 51)	/y, Ğ, ş n/	kaynaĞırma ünsüzü
Bilgin (2006: 82)	/y, Ğ, ş n/	kaynaĞırma ünsüzü/baĞlantı ünsüzü
Demir (2006: 69)	/y, Ğ, ş n/	kaynaĞırma harfi
Demircan (2001: 87)	/y, Ğ, s, n... b, d, g/	geçiĞ sesi/koruma sesi
Ergin (1985: 145)	/y, n/	yardımcı konsonant
Topaloĝlu (1989: 159)	/y, n/	yardımcı ses
Korkmaz (2003: 28 vd.)	/y, n/	yardımcı ses
Keskin (2004: 68)	/y, n/	yardımcı ünsüz
Karaörs (2005: 36)	/y, n/	kaynaĞırma harfi
Karaaĝaç (2010: 96-102)	/y, n/	yardımcı ses (iç ses türemesi)
Hatipoĝlu (1969: 58)	/y/	koruma ünsüzü
Buran (1998: 129)	/y/	baĞlayıcı ünsüz
Ercilasun (2000: 128-134)	/y/	yardımcı ses
Tekin (1980: 10-17)	/y/	doldurma sesi, kaynaĞırma sesi
Demir; Yılmaz (2005: 163)	/y/	yardımcı ses/baĞlama ünsüzü
Eker (2006: 270)	/y/	yardımcı ses
Taylan (2008: 219-228)	/y/	kaynaĞırma sesi
Gemalmaz (1997: 1-5)	-	baĞlayıcı (yardımcı) ses ⁵

1. Tablo: Araştırmacılarca kabul edilen yardımcı ünsüzler ve bu ünsüzler için kullanılan terimler

Değerlendirme:

1. Tabloya göre, dil bilgisi çalışmalarında, yardımcı ünsüzlerle ilgili olarak, ilerideki bölümlerde detaylıca tartışılacak olan Ği beĞfarklı görüĞün olduğu ortaya çıkmaktadır:

- Türkçenin geçiĞünsüzleri, /y, Ğ, ş n, b, d, g/*'dir.
- Türkçenin yardımcı ünsüzleri, /y, Ğ, ş n/*'dir.

⁵ Araştırmacı, konuyu ele alırken *baĞlayıcı (yardımcı) ses* terimini kullanmakta, ancak Türkçe için yardımcı ses ayırımının yapılmasını uygun görmemektedir.

- c. Türkçenin yardımcı ünsüzleri, /y/ ve /n⁶/'dir.
- d. Türkçenin yardımcı ünsüzü sadece /y/'dir.
- e. Türkçede yardımcı ünsüz ayrımı yapma gereği yoktur.

2. Tabloya göre araştırmacılar, söz konusu ünsüz veya ünsüzleri şu terimlerle karıştırmıştır: 1. bağlama ünsüzü, 2. bağlantı ünsüzü, 3. bağlayıcı ünsüz, 4. bağlayıcı ses, 5. doldurma sesi, 6. geçiş sesi, 7. geçiş ünsüzü, 8. kaynaştırma harfi, 9. kaynaştırma sesi, 10. kaynaştırma ünsüzü, 11. koruma sesdeşi, 12. koruma sesi, 13. koruma ünsüzü, 14. yardımcı konsonant, 15. yardımcı ses, 16. yardımcı ünsüz.

Her biri ayrı bir hassasiyet ürünü olan bu terimler, genel olarak, çalışmaya konu olan ünsüzlerin belirledikleri bağlamlardaki iÇev(ler)ini çeÇitli yönlerden sezdirmektedir. *Bağlama*, *bağlantı*, *bağlayıcı* terimleri, sayılan ünsüz veya ünsüzlerin, bir araya gelmesi sistem açısından sakıncalı birimleri bağladığına; *doldurma* ve *geçiş* terimleri, söz konusu ünsüz veya ünsüzlerin, birimler arasındaki boÇuğu doldurup geçiÇ sağladığına; *kaynaştırma* terimi, bu ünsüz veya ünsüzlerin, iki ünlünün çatıÇmasını engelleyici, onları kaynaÇtırıcı iÇev gördüğüne; *koruma* terimi, bu ünsüz veya ünsüzlerin, bir ünlü çatıÇmasını önlediğine; *yardımcı* terimi ise anılan ünsüz veya ünsüzlerin, birimler arası geçiÇin sağlanmasına ve kolay bir söyleyiÇin gerçekleÇmesine katkıda bulunduğuna iÇaet etmektedir. Yine bütün bu terimler, niteledikleri birimlerin asli unsurlar deÇil, tali unsurlar olduklarını genel olarak imlemektedir.

Bununla birlikte, /y, Ç, s, n/ ünsüzlerinin öncelenen iÇevlerine göre Çkillenen bu nüanslı terimlerden *kaynaştırma harfi* terimi, *ses* ve *harf* terimlerinin gösterdiği kavramsal deÇerler açısından sorunludur. Zira yukarıda belirtilen bağlamlarda söz konusu olan, ses olayıdır. Türeyen, harf deÇil, ses birimdir. Harf ise, sesi görselleÇiren iÇaettir. Yine *koruma sesdeşi* teriminin de hem söyleyiÇhem de iÇaetlediği kavramsal deÇer açısından uygun bir terim olmadığı düÇünülmektedir. Çünkü, standart Türkiye Türkçesinde *sesteş* biçiminde söylenen bu söz, gösterenleri aynı gösterilenleri farklı biçim birimleri (SesteÇkelimeler, sesteÇekler gibi.) tanımlayıcı bir terim olarak kullanılmaktadır. Banguoğlu'nun bu terimle iÇaetlediği kavram ise Türkçede yaygın olarak *ünsüz* terimiyle karışılmaktadır. Dolayısıyla *sesdeş* teriminin ses biliminde kullanımının bir terim karmaÇasına neden olacağı düÇünülmektedir.

Ayrıca yukarıda sıralanan terimlerle ilgili Çı sınırlılıklar da göze çarpmaktadır:

- a. *Kaynaştırma*, *koruma* terimlerinin, doğrudan iki ünlünün yan yana geldiği çatıÇma alanına iÇaet edip *ünlü-ünsüz* bağlamını⁷ iÇaetlememesi,
- b. *Bağlama*, *bağlantı*, *bağlayıcı* terimlerinin iÇaetledikleri kavramsal deÇerin büyük ölçüde fiziksel olması, söz konusu ünsüzlerin, *ünlü-ünsüz* bağlamındaki söyleyiÇ psikolojik olarak kolaylaÇtırma iÇevlerini yeterince sezdirmemesi,
- c. *Geçiş ünsüzü* teriminin, söz konusu ünsüzlerin kimliklerini önemli ölçüde resmedici olmakla birlikte, yaygın bir kullanıma sahip olmaması⁸,

⁶ Bu görüşe göre, kaynaÇtırma ünsüzü /n/'den kasıt, zamir /n/'sidir. ÇiÇ ekinin baÇımlaki /n/ kaynaÇtırma ünsüzü deÇil, ekin parçasıdır.

⁷ Bu nedenle olacak ki öğretmenlere yönelik olarak düzenlenen ankette, iki ünlü arasında beliren ünsüzler için *kaynaştırma ünsüzü* terimini kullanan katılımcılar, *ünlü-ünsüz* bağlamında beliren ünsüzlere gelince, bu ünsüzler için *kaynaştırma ünsüzü* yerine *aykırı kaynaştırma*, *yardımcı ünsüz* gibi baÇla terimler tercih etmiÇerdir. bk. 2. *Tablo*, *DeÇerlendirme* alt baÇlıÇ.

⁸ ÖrneÇin, öğretmenlere yönelik düzenlenmiÇolan ankette, katılımcılar çalışmaya konu olan ünsüzler için *geçiş ünsüzü* terimini hiç kullanmamıÇlardır. bk. 2. *Tablo*.

Sayılan sorun ve sınırlılıklar göz önüne alınarak bu çalışmada, *yardımcı ünsüz* terimi bir üst terim olarak kullanılmış, diğer terimlerin içtihat ettikleri *kaynaştırma*, *bağlama*, *boşluk doldurma*, *geçiş sağlama* eylemleri, *yardımcı ünsüzlerin*, bağlama göre, vasıtalık ettikleri içtihatlar olarak görülmüştür.

1.2. Türkiye Türkçesindeki Yardımcı Ünsüzlerle İlgili Tartışmalar⁹:

Banguoğlu (2000: 73 vd.), Aksan (1978: 61), Adalı (1979: 22), Ak (1982: 127), Ediskun (1999: 83), Gencan (2001: 58), Koç (1996: 614), Hengirmen (1998: 77), Özçelik-Erten (2005: 47), Öztürk vd. (2005: 51), Bilgin (2006: 82), Demir (2006: 69) gibi araştırmacılar, genel olarak, ünlüyle biten bir kelimeye, ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ünlü çatıçmasını önlemek üzere, kelime ile ekin arasına /y, Ğ, s, n/ ünsüzlerinden birinin girdiğini belirtmiş, bu sesleri; *geçiş sesi/ünsüzü*, *koruma sesi*, *kaynaştırma harfi*, *kaynaştırma ünsüzü*, *bağlantı ünsüzü*, *koruma sesdeşi*, *koruma ünsüzü*, *yardımcı ünsüz* gibi terimlerle karıştırmıştır.

Demircan, /y, Ğ s, n/ ünsüzlerini *koruyucu ses* olarak kabul etmekle, sayılan araştırmacılarınkine benzer bir yaklaşım sergilemiş, ancak, hem bu seslere yansımalarla görülen /b, d, g/ seslerini ekleyerek hem de bu seslerin ortaya çıkış nedenini, ünlü çatıçmasına değil, heceleme sistemine bağlayarak onlardan ayrılmıştır.

Demircan'ın konuyla ilgili açıklaması şöyledir: “Ünlü ile biten bir tabandan sonra ünlü ile başlayan bir ek gelirse, ek ünlüsü taban ünlüsü ile birleşir. Bunun önüne geçmek için ya [ʔ]¹⁰ ünsüzünün ya da başka bir ünsüz veya ünsüz işlevli bir sesin kullanılması gerekir. Türkçedeki kök-ek diziminde o tür bir birleşmeyi önlemek için öyle eklerin başında /y, n, s, ş, ...b, d, g/¹¹ seslerinden biri kullanılır. Ünsüz işlevli bu seslere heceleme açısından *geçiş sesi*, ek biçiminde değişimin önlenmesi bakımından ise *koruma sesi* denmektedir. Yoksa gerek sözcükten sözcüğe geçişlerde, gerekse eklerde biçimsel belirsizlikler doğabilir. Bu biçimlenmede birden çok öyle geçiş olursa, geçiş sesi de değiştirilir. Birinci geçiş için (? gösterme adalları: bu, şu, o dışında) /y/, ikinci geçişte ise /n/ kullanılır. Geleneksel dil bilgisi yanlıları, eski dilde tek geçiş sesinin /y/ olduğu, /n/ sesinin ise, iyelik ekleri -( )İn ile (s)İ(n)'in bir parçası olduğu görüşündedirler. Ancak: ev-in ön-ü, ev-in kapı-sı/kapı-sında, Ali'nin ev-i örneklerinde koyu yazılı /s/ ve /n/ sesleri *heceleme gereği* kullanılmış görünüyor... yapı-s-ı, yapı-s-ı-n-ı, bir-i-n-i, iki-ş-er gibi örneklerdeki olay bir ünlü çatışması olarak görülüyor. Oysa gerekli olan şey bir hece başı ünsüzlüğüdür. Gösterme adalları ünsüzle başlayan bir ek alsalar bile arada /n/ sesi olduğuna göre onların ilk biçimlerinin *bun, şun, on* (*bun-da, bun-lar, bun-ca, bun-suz...*) olduğu, yalın kullanımda o /n/ sesinin düştüğü anlaşılıyor (*şun>şu*)” (Demircan, 2001: 87).

Ergin (1985: 145), Topaloğlu (1989: 159), Korkmaz (2003: 28 vd.), Keskin (2004: 68), Karaörs (2005: 36), Karaağaç (2010: 96-102) gibi araştırmacılar ise, Türkçenin yardımcı ünsüzlerinin /y/ ve /n/'den ibaret olduğunu belirtmiş, söz konusu sesleri *yardımcı konsonant*, *yardımcı ses*, *yardımcı ünsüz*, *kaynaştırma harfi* gibi adlarla anmıştır. Bu araştırmacıların,

⁹ Konuyla ilgili yaklaşımlar aktarılırken genel bir değerlendirmeye gidilmemiştir. Her ünsüz için kimin ne dediğinin tam olarak anlaşılması ve konunun açıklık kazanması önemsenmiş, dolayısıyla bir makalenin alıntılama sınırlarını zorlarsa da, araştırmacıların görüşleri, mümkün olduğunca kendi cümleleriyle verilmeye çalışılmıştır.

¹⁰ Araştırmacının [ʔ] ünsüzüyle ilgili açıklaması şöyledir: “/ʔ/ sesi, ses tellerini bitleştirerek ses yolunu bir an için kapatıp sonra birden açarak çıkarılır. Bu ses, /p, t, k / ünsüzlerinden çıkış yeri bakımından ayrılır. Türkçe ses düzeninin ünsüz alt kümesi içinde bu sesin (+ötümlü) bir karşısı yoktur. Bununla birlikte [ʔ]’nin, çıkış yeri bakımından /p, t, k / ile, çıkış biçimi açısından da /h/ ve /ğ/ ile karşıt olduğu ileri sürülebilir. Yazımı bir ünlüyle başlayan al, ön, üst, in... gibi sözcüklerin sesletimi ses telleriyle oluşturulan zorunlu bir kapantı [ʔ] ile başlar. Kök-ek geçişleri dışında bir ünsüzlük gerektiği yerde /ʔ/ seçilir” (Demircan, 2001: 47).

¹¹ Tek heceli yansıma köklere katılan ikinci hecenin aldığı ön ünsüzleri (b, d, g), birer geçiş sesi sayan araştırmacı, bu sesler için örnekleri verir: *şam-bır, şal-dır, şan-gır* (Demircan, 2001: 88).

konuyu makale düzeyinde inceleyen Karaörs, Millî Eğitim Bakanlığının hazırladığı ders kitaplarında, bu kitapları kaynak olarak alan bazı dershanelere ait dergilerde ve bazı dil bilgisi kitaplarında *kaynaştırma harflerinin* /y, Ğ, s, n/ olarak gösterilmesinin Türkçeye aykırı olduğunu ve Türkçenin öğretimindeki birliği bozduğunu ileri sürmüştür.

Araçtırmacının, benzerini Ergin ve Korkmaz'da da gördüğümüz görüşleri, özetle şöyledir: Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde 3. kişiyelik eki ünsüzle biten sözcüklerden sonra *-İ*; ünlü ile biten sözcüklerden sonra, *su* ve *ne* sözcükleri hariç, *-sİ*'dir. *-sİ* ekindeki /s/, aslında Türkçenin bilinmeyen devirlerinde /s/'yle biten bir sözcüğün sonundan yanlıĢ bir hece bölünmesi neticesinde *-İ*'ya katılmıştır. *-şAr* ekindeki /Ğ/de kaynaştırma harfi değildir. Bu ek, aslında *be-şer* Ğeklindeki hece bölünmesinden çıkmış, zamanla, *bi-rer* hece bölünmesinden Ğekillenen Eski Türkçe üleĢirme eki *-rAr*'ın yerini almıştır. Türkçede, ilgi eki, ünsüzle biten kelimelerden sonra *-In*; ünlü ile biten kelimelerden sonra *-nIn* Ğeklinde dir. Aslı, *-In* iken, *me-niĢ*, *se-niĢ* Ğeklindeki hece bölünmesi neticesinde, zamirlerden bağına aldığı /n/'yle, ekin *-nIn* biçimi de türemiştir. Diğer Türk Ğvelerinde ekin yalnız /n/'li biçimi kullanılırken, Batı Türkçesinde, her iki biçimi de kullanılmaktadır. Yalnız *su* ve *ne* kelimelerinde, *su-yun*, *ne-y-in*¹² örneklerinde olduğu gibi, ekin ünlüyle bağlayan Ğekilleri -yIn biçimini alır. Dolayısıyla Türkçenin her devrinde, tarihî ve yaĢayan bütün Ğve ve lehçelerinde, (ünsüz olarak) kullanılan kaynaştırma harfleri; *başla-y-ıp*, *bilgi-y-i*, *evdeki-n-den*, *kendi-si-n-e* örneklerinde de görülen /y/ ve /n/'dir. Ortaöğretimde *yaşasın* kelimesini öğrencilere örnek olarak gösterip, bu kelimenin içindeki bütün harflerin kaynaştırma harfleri olduğuna dair yanlıĢ bilgiler veren öğretici ve eğitimcilerimizin Türkçeyi iyi öğrenip, öğretmeye yönelmelerini beklemekteyiz (Karaörs, 2005: 27: 36).

Görüldüğü üzere araçtırmacı, *-nIn*, *-sİ*, ve *-şAr* eklerinin bağındaki ünsüzlerin *kaynaştırma harfi* olarak öğretilmesini yanlıĢ bulmakta, sadece /y/ ünsüzü ile, *zahir* /n/'si denilen /n/ ünsüzünü *kaynaştırma harfi* olarak kabul etmektedir. *-nIn*, *-sİ* ve *-şAr* eklerinin bağındaki ünsüzlerin kaynaklarına iĢaret eden araçtırmacı, *zahir* /n/'sinin ortaya çıkış süreci ve /y/'den farklı olarak bir ünlüyle bir ünsüz arasında da ortaya çıkış konusunda ise görüş belirtmemektedir. Yine, ilgi ekinin, *su* ve *ne* sözcüklerine, neden *-(y)In* biçiminde geldiği konusunda da herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

Hatipoğlu (1969: 58), Buran (1998: 129), Ercilasun (2000: 128-134), Tekin (1980: 10-17), Demir; Yılmaz (2005: 163), Eker (2006: 270), Taylan (2008: 219-228) gibi araçtırmacılar, sadece /y/'yi yardımcı ünsüz olarak kabul etmiş, /y/ için *koruma ünsüzü*, *bağlayıcı ünsüz*, *yardımcı ses*, *doldurma sesi*, *kaynaştırma sesi*, *bağlama ünsüzü* gibi terimler kullanmışlardır. Sayılan araçtırmacılar Ercilasun, Tekin, Taylan konuyu makale düzeyinde ele almışlardır. Bu araçtırmacıların yardımcı ünsüzler ile ilgili görüşleri ana çizgileriyle aşağıdaki gibidir:

Ercilasun (2000: 128-134): Yardımcı ses fonetik zarureten ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesinin ses özellikleri, iki ünlünün yan yana gelmesine müsaade etmediği için, dil sistemi, fonetik bir imkânsızlığı fonetik bir çözümle, *iç ses türemesi*yle gidermiştir. Bunu da rastgele değil, ünsüzlerden, en az çaba kanununa en uygun olan ve yarı ünlü de denilen /y/ ile yapmıştır. Ünlü çatıĢmasını önlemek için dilin bağurduğu yol, belli, açık ve kesindir. Bütün örneklerde /y/ kullanılırken sadece bir örnekte /s/'ye, bir örnekte /Ğ/'ye, bir örnekte /n/'ye bağurulmasının hiçbir anlamı yoktur. Dil durup dururken üç örnekte sistem dışına çıkmaz. /s/ ve /n/, ünlü çatıĢmasını gidermek amacıyla fonetik bir sebeple ortaya çıkmadıkları için onların Ana Türkçeye belki de Ğık Türkçeye dayanan bağka nedenleri vardır. *-şAr*'daki /Ğ/ de ünlü çatıĢmasını önlemek için türememiştir. *Beş-er*'in etkisiyle ortaya çıkmış bir *bulaşma*dır. Dolayısıyla, 3. tekil kişiyelik ekindeki /s/'yi, ilgi ekinin bağındaki /n/'yi ve üleĢirme ekindeki /Ğ/'yi yardımcı ses olarak değil,

¹² Bu ayırım Ğekli, Karaörs'e aittir (bk. Karaörs, 2005: 35).

eke dâhil olarak değerlendirmek gerekir. Fonetik bir zaruret (ünlü çatıGnası) olmadığı için, iyelik ekleri ve aitlik eki ile hal ekleri arasına giren /n/’yi yardımcı ses olarak kabul etmek daha da güçtür. Zira, *başıda, başıdan, öğretmenice, evdekide* örneklerinin, Türkçenin ses özelliklerine aykırı bir yanı yoktur; ünlüden sonra ünsüzle bağlayan bir ek gelebilir. O halde *başında, başından, öğretmenince, evdekinde* örneklerindeki /n/’yi *zamir /n/’si* olarak adlandırmak en doğrusudur. *Başını, başına* örneklerinde, fonetik zaruret (ünlü çatıGnası) var gibi görünüyorsa da önceki örneklerden de anlaşıldığı üzere bu örneklerde de *zamir /n/’si* kullanılmıştır. gayet *zamir /n/’si* kullanılmamış olsaydı, ünlü çatıGnasını önlemek için /y/ kullanılacaktı.

Toparlarsak; araştırmacıya göre, dil, sistemli bir şekilde içer. Yardımcı seslerin ortaya çıkması da bir sistem dâhilindedir. EĞ zamanlı gramer yaklaşımı ile bakıldığında, Türkçenin tek yardımcı sesi, en az çaba kanununa en uygun olan ve yarı ünlü sayılan /y/’dir. Dolayısıyla, 3. tekil kiGiyyelik ekindeki /s/, ilgi ekinin bağdaki /n/ ve üleGirme ekindeki /Ç/ yardımcı ses olarak değil, eke dâhil olarak değerlendirilmelidir. 3. kiGiyyelik eki ve aitlik eki ile hal ekleri arasına giren /n/ ise *zamir /n/’si* olarak adlandırılmalıdır.

Tekin (2000: 109-112): Türkçede, eklenmede ünlü çatıGnasını önlemek ya da iki ünlü arasındaki boşluğu doldurmak için kullanılan tek ünsüz /y/’dir. Eski Türkçede ünlü ile biten sözcüklere ünlü ile bağlayan bir ek geldiğinde ekin bağdaki ünlü düğ: *bar-ayın* “gideyim”, fakat *yori-yın* “yürüyeyim”, *bar-alım* “gidelim”, fakat *yori-lım* “yürüyelim” gibi. Bu duruma bakarak bazı Türk dil bilimciler, Eski Türkçede boşluk doldurucu /y/ ünsüzünün bulunmadığını söylemişlerdir. Bu görüş doğru değildir. Eski Türkçede az da olsa **boşluk doldurucu /y/ ünsüzü** vardır. *Kurı-y-a “geride, batıda”, *yırı “kuzey” *yırı-y-a*, “kuzeyde”, *biri “güney” *biri-y-e* “güneyde”. Eski Anadolu Türkçesinde de boşluk doldurucu tek ses /y/ ünsüzüdür.¹³ Ünlü ile biten sözcüklerle 3. kiGiyyelik ekleri arasında beliren /s/ **ünsüzü**, Ana Türkçede *ini* “erkek kardeş, eke “abla” gibi daha çok ünlü ile biten akrabalık adlarına eklenen çokluk eki -s’ın, daha sonra yanlış heceleme ve yanlış çözümleme sonucu 3. kiGiyyelik eki -l’in ünlü ile biten sözcüklere eklenen türü sayılmış olmalıdır. **inis-i>ini-si*, **ekes-i>eke-si*.¹⁴ **Üleştirme eki -Ar’ın**, -şAr biçimi de, *beş-er>be-şer* şeklindeki hecelenilen meydana gelmiştir. Bu durum dikkate alınarak üleGirme eki {- (ş)Ar/ biçimine yazılmalıdır. **Kaynaştırma sesi /n/’ye** gelince, ... **Gösterme zamirlerinin çekimlerinde beliren /n/**, bu zamirlerin yalın durumda düğmüGson sesidir.¹⁵ Buna göre, *bunu, bunun, buna, bunda, bundan* ve *bunca* gibi çekimli biçimleri *bun-u, bun-un, bun-a, bun-da bun-dan* ve *bun-ca* biçimlerinde çözümlemek doğru olur. Başka bir deyişle, *bun-, şun-, ve on-* biçimleri, *bu, şu, o* zamirlerinin çekim gövdeleri olarak açıklanmalıdır. Çokluk biçimindeki *bunlar, şunlar, onlar* gösterme zamirlerindeki /n/ de *anı, anda, andan, bunu, bunda, bundan* gibi biçimlerin örnek alınmasıyla meydana gelmiştir. **3. kişi iyelik ekinde sonra beliren /n/ sesi**, aslında kaynaştırma sesi değil, ekin yalın durumda düğmüGolan son sesidir.¹⁶ Bu ses Eski Türkçede hatta Eski Anadolu

¹³ Araştırmacıya göre, Eski Anadolu ve bugünkü Türkiye Türkçesinde yalnız *su* sözcüğünün çekiminde görülen /y/ ünsüzü boşluk doldurucu bir ses olmayıp sözcüğün çekim gövdesine aittir: *suy-um*, (*su-m değil), *suy-un* (*su-n değil), *suy-u* (*su-su değil). İlgi durumu için de *suy-un* (Tekin, 2000: 109-112).

¹⁴ Araştırmacı, 3. Kişi İyelik Eki Üzerine adlı çalışmasında, bu düğncesini daha açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir: “İşte bu düşüncelerle, biz, 3. kişi iyelik ekinde önce türeyen /s/ foneminin, aslında, Moğolcada olduğu gibi, Ana Türkçede de mevcut olan fakat daha sonra kullanıştan düşen çokluk eki /s/’ın kalıntısı olduğunu düşünüyoruz” (Tekin, 1980: 10-17).

¹⁵ Bu konudaki benzer yaklaşımlar için bk. (Gülsevin, 1990: 187-190 ve Gülsevin’in tanık gösterdiği Bergamalı Kadri, 1946: 47).

¹⁶ Tekin, 3. Kişi İyelik Eki Üzerine adlı çalışmasında konuyu şöyle açıklamaktadır: “3. kişi iyelik eki almış isimlerin çekiminde çekim eklerinden önce *zamir /n/’sin* belirmesi, 3. kişi iyelik ekinin kökeni ile ilgilidir. 3. kişi iyelik eki, aslında, Ana Altay dilindeki 3. kişi zamiri *in’den başka bir şey değildir. Ana Altaycada kişi zamirleri şöyle idi: **bi(n)* “ben”, **si(n)* “sen” ve **i(n)*. Bunlardan birinci ve 2. kişi zamirleri Altay dillerinin hepsinde bulunduğu halde, 3. kişi zamiri yalnızca Mançucada korunmuş ve bugüne kadar gelmiştir: i “o” (yalın hal), in- (çekim eklerinden önce) ... Altay dillerinde 3. kişi zamiri *in olduğuna göre 3. kişi iyelik ekinde önce türeyen /s/ fonemi, büyük bir olasılıkla kök ya da

Türkçesinde ünsüzle başlayan bazı eklerden önce de kendini korumakta idi: *burkan kut-ın-lığ* “Buda mutluluğuna sahip olan”; *anun yardım-ın-suz* “onun yardımı olmaksızın”. Bu durumda 3. kiGi iyelik ekini, onun /s/’li yan biçimini de dikkate alarak {-s)I(n)} biçiminde yazmak doğru olur.¹⁷ Üçüncü kiGi iyelik ekinden sonra beliren zamir /n/’si Çağatayca ve ondan geliGmiGolan Özbekçe ile Yeni Uygurcada düGmüGür: *ara-si-da* “arasında”, *ast-i-da* “altında”, *boy-i-ça* “boyunca”... Ünlü ile biten adlara **ilgi ekinin -nIn biçiminde gelmesi** Orhon Türkçesinde de vardı: *kağan-ın* “hakanın” fakat *Bayırku-nın* “Bayırkuların”. Ekin, -nIn biçimi, *ben-in/men-in*, *sen-in*, *an-ın* gibi çekimli zamirler örnek alınarak yani yine heceleme ve yanlıGçözümleme sonucu meydana gelmiGir: *me-nin*, *se-nin*, *a-nın*... -nIn yanbiçimi Uygurcada ünsüzle biten sözcüklere de gelmiG, böylece ekin tek biçimi olmuGtur: *tenri-nin*, *arslanlar-nın*... *Benimki-n-i*, *seninki-n-e*, *evdeki-n-i* örneklerinde olduğu gibi **-ki’den sonra beliren zamir /n/’sinin** de iyelik zamirleri türeten **-ki’**nin bir parçası olduğu ya da öyle kabul edildiği anlaGılıyor. Buna göre **-ki** ekini de {-ki(n)} biçiminde yazmak doğru olur. Eski Anadolu Türkçesinde **kendi sözcüğünün çekimi**, *kendü-y-e*, *kendü-de*... Gkline adların çekimi ile aynı idi. *Kendi-n-i* (*ne sanıyor?*), *kendi-n-e* (*iyi baksın*), *kendi-n-ce* (*haklı*)... *Kendi* sözcüğünden sonra beliren /n/ sesi, yanlıGçözümleme sonucu, yani sözcüğün sonundaki /i/ ünlüsünün 3. kiGi iyelik eki sanılmasından kaynaklanmıGtır.¹⁸

Görüldüğü üzere, Tekin’e göre, Türkçenin biricik yardımcı ünsüzü /y/’dir. 3. iG iyelik ekindeki /s/, Ana Türkçede de mevcut olan fakat daha sonra kullanıGan düGmüG eski bir çokluk ekinin kalıntısıdır. ÜleGirme ekindeki /G/ *beşer’in*, *be-şer* Gkline hecelenmesinden kaynaklanmıGtır. Ek {-s)Ar}Gkline yazılmalıdır. BeG ayrı yerde beliren /n/’lerden hiçbirisi yardımcı ünsüz değildir: Gğret zamirlerinden sonra beliren /n/ bu zamirlerin, yalın durumda (bun, Gun,on) düGmüGson sesidir. 3. kiGi iyelik ekleri ile hal ekleri arasında beliren /n/, Ana Altay dilindeki 3. kiG zamiri **in*’den kalmadır ve bu durumdaki 3. kiG iyelik eki {-s)I(n)}Gkline yazılmalıdır. Ggi eki *-nin*’deki /n/, kiGi zamirlerinin, *ben-in>be-nin*, *sen-in>se-nin*, *an-ın>a-nın* Gkline hecelenmesi sonucu, bu zamirlerden kopmadır. Gyelik zamirleri türeten **-ki’**den sonra beliren /n/, {-ki(n)} biçim biriminin parçasıdır. *Kendi* sözcüğü ile hal ekleri arasında beliren /n/, sözcüğün sonundaki /i/’nin iyelik eki sanılmasından ve dolayısıyla yanlıG hecelenmeden kaynaklanmıGtır.

Taylan (2009: 219-228): Ünlü ile biten sözcüklerden sonra gelen /s, G n/ ünsüzleri, sözcüğe gelen eke dâhildir. Bu ekler ünsüz ile biten sözcüklere geldiğinde, ek başında bulunan /s, G, n/ ünsüzlerine, bir silme kuralı uygulanmakta ve bu Gkilde ekin doğru biçim birimciği elde edilmektedir. Burada bir ünsüz silinmesi kuralının iGediğinin kanıtı, bu üç ses ile anılan ve ek baş ses farklılığı gösteren sadece üç ekin olması ve ek baş sesinin /s, G, n/ seslerinden hangisinin olacağının ses bilgisel hiçbir dayanağının bulunmamasıdır. *Onu*, *ona*, *onda/bunu*, *buna*, *bunda/şunu*, *şuna*, *şunda/kendini*, *kendine*, *kendinde* örneklerinde /y/ yerine gelen /n/ sesi ise durum ekinin temel biçimine dâhil değildir ve ses bilgisel bir süreç sonucu oraya yerleGtirilmemiGtır. Bu ses, zamire ait ve onun bir özelliği olmalıdır. Bu da, dilde, sadece /n/’yle biten zamirlerin yalın halde olduğuunda uygulanan bir /n/ silme kuralı olduğunu göstermektedir. Ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ortaya çıkan /y/ kayıcısının, birçok ekte görülmesi ve aynı biçim birim içinde de ünlü-ünlü diziliGini kırmakta rol oynaması burada iGek bir ses bilgisel iGemin, yani /y/ yerleGirme kuralının varlığına iGâet etmektedir.

Kısaca, Taylan’a göre, iki ünlü arasında kaynaGırıcı ses olarak türeyen tek ses /y/’dir. 3. kiGi iyelik eki, üleGirme eki ve ilgi ekinde beliren /s, G, n/ sesleri eke dâhildir. Ünsüzle biten

gövdeye ait bir fonem ya da morfemdir ve heceleme ya da yanlıG çözümleme sonucu eke dâhil edilmiştir” (Tekin, 1980: 10-17). Zamir /n/’sinin kökeni ile ilgili başla görüGle için ayrıca bk. (Alyılmaz, 1999: 403-413).

¹⁷ Benzer yaklaGım için bk. (Gülsevin, 1990: 187-190).

¹⁸ Tekin’in, yardımcı ünsüzlerin kaynaklarına iGâet eden bu görüşünün benzerini, Demir-Yılmaz ve Eker de dile getirilmilerdir (bk. Demir-Yılmaz, 2005: 164 vd.; Eker, 2006: 270 vd.).

sözcüklere geldiklerinde bu ünsüzler silinmektedir. Zamirlerle hal ekleri arasında görülen /n/ sesi ise zamirlere ait olup zamirler yalın haldeyken silinmektedir.

Gemalmaz (1997: 3 vd.): Türkçede her ek bir ünsüzle başlar, bu ünsüz, lehçe ve ağızlara göre bazı hallerde düşebilir. Yine, her anlam ve görev ögesi bir ünlüyle sonuçlanır, bu ünlü de yine lehçe ve ağızlara göre bazı hallerde düşebilir. Bağlayıcı ünsüzler,¹⁹ ya tarihi süreç içerisinde çeşitli ses bilimsel sebeplerle düşen ünsüzlerin yerini alan ve yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzler (ata+//+ka> ata+//+ya ...) ya örnekseme ile yanlış bölünme sonucu daha önce düşen ünsüzün yerine yerleşen ünsüzler (beğere'ye örnekseme ile altı-çar) ya da bir görev ögesinin kalıntısı veya zaman zaman korunan başama ünsüzleri (zamir n'si de denilen ekleme). Çımsı iyelik sıfatı /n/; ilgi hali eki -nln) olarak ortaya çıkmaktadır. Durum böyle olunca, Türkçe için bir bağlayıcı ses ayırımı yapmanın, Türkçenin dil bilgisi öğretimine kazandıracağı bir şey yoktur. Hatta böyle bir ayırım, Türkçenin ses ve şekil bilgilerini ilgilendiren bazı inceliklerin dikkatlerden kaçmasına yol açacaktır. Öyleyse, eklerin betimlenmesinde yapılacak şey, her ekin, varsa bütün başa seslilerini (allophone) ve başa şekillerini (allomorphe) ilgili ses bilgisi ve şekil bilgisi kurallarını belirterek bir bütün olarak vermek olacaktır: +Ip/+yIp; +I/+sI.

Buraya kadar, araştırmacıların, iki ünlü arasında beliren /y/ ünsüzü ile türlü bağlamlarda beliren /ğ,s, n/ ünsüzleri konusundaki görüşleri sıralandı. Sayılan seslerin dışında, mahiyeti ve adlandırılışı tartışma konusu olan bir diğer ünsüz de, ünlü ile biten sözcüklerle, *ile*'den eklenen -la ve *ek fiil* arasında beliren /y/'dir. Bu sesin, tartışmaya kaynaklık eden özelliği, yukarıda anılan /y/ ünsüzünden farklı olarak, onun bir ünlü ile bir ünsüz arasında görülmesi ve belirlediği bağlamlarda bir ses olayının gerçekleşmesi. Söz konusu özelliğinden olacak ki, bu ünsüz, konuyla ilgili çalışmalarda, yardımcı ünsüzler konusunda değil daha çok *i-* fiilinin bilinen geçmişi zaman, duyulan geçmişi zaman ve *çat* çekimleri ile *-ken* (zarf-fiil eki) ve *-la* (araç-birliktelik eki) eklerinin yazımı konusunda ya da ses olayları içinde değerlendirilmiştir.

Konuyla ilgili yaklaşım farklılıklarını ortaya koymak üzere, bu değerlendirmelerden bazıları aşağıya alınmıştır.

Türk Dil Kurumu (TDK)'nın Yazım Kılavuzu'nda, *iken*, *ile* ve *imek* biçim birimleri, ünlü ile biten sözcüklere getirildiğinde, bu biçim birimlerin başındaki /i/'nin düşmesi, araya /y/ ünsüzünün girdiği belirtilir (Türk Dil Kurumu, 2005: 12 vd.).

/y/'nin ortaya çıkış sürecini; *ünlüyle biten adlardan sonra eriyen i- fiilinin yerini /y/ koruyucu ünsüzü alır* (Korkmaz 2003a: 88) sözleriyle açıklayan Korkmaz, /y/ ünsüzüne; *neyse (ne ise)* örneğiyle, "*kaynaşma (İng. contraction)*"; *tatlıydı (tathı idi)*, *vasıtasıyla (<vasıtası ile)* ve yine *neyse (ne ise)* örnekleriyle de, "*bağlayıcı ünsüz*" madde başlıklarında yer verir (Korkmaz, 2003b: 37; 144).

Bu bilgilerden, Korkmaz'ın, /y/'nin türeme sürecini, (TDK Yazım Kılavuzu'yla benzer biçimde) önce ardıl biçim birimlerin başındaki /i/'lerin eriyip düşmesi, daha sonra /y/'nin türemesi şeklinde açıkladığı, gerçekleşen ses olayını *kaynaşma* olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Bilgin, "*ile ve ekeylem sözcükleri ünlüyle biten sözcüklere eklendiklerinde araya /y/ ünsüzü girer ve eklenen sözcüklerin başlarındaki /i/'ler düşer.*" şeklindeki açıklamasında, /y/'nin türemesini öne, /i/'nin düşmesini sona alarak TDK'nın Yazım Kılavuzu'ndan ve Korkmaz'dan ayrılır (Bilgin, 2006: 116 vd.).

¹⁹ Araştırmacı, bağlayıcı ünlüler için de benzer görüşleri ileri sürmekte; Türkçede, *bağlayıcı ses* ayırımı yapmanın gereksiz olduğunu, *bağlayıcı ünlü* diye adlandırılan ünlülerin, aslında, gelişme süreci içerisinde, başama ünsüzlerini düşürme görev ögelerinin kalıntısı olduğunu belirtmektedir.

Diğer yandan, Özçelik-Erten, konuyu *Ünlü-ünsüz Değişimleri* başlığında değerlendirerek daha farklı bir tutum sergilerler. *Ünlü ile biten bir isimle i- fiilinin /i/ kökünü taşıyan herhangi bir çekim şekli birlikte kullanıldığında, /i/ ünlüsü /y/'ye dönüşür* diyen araştırmacılara göre, *gece idi>geceydi, ne ise>neyse, defteri imiş>defteriymiş, evde iken>evdeyken* gibi örneklerdeki ses olayı bir *i>y değişmesidir* (Özçelik; Erten, 2005: 51).

Çi ünlü arasında beliren /y/'yi Türkçenin daimi yardımcı ünsüzü olarak değerlendiren Ercilasun ise, ünlü ile ünsüz arasında beliren söz konusu /y/ için Guçıklamayı yapar: *İle, idi, imiş, ise* kelimelerinin ekleme sırasında ortaya çıkan /y/ fonetik bir zaruretin sonucu değildir. Gerçi Eski Anadolu Türkçesinde, ekleme, ünlü düğnesizinin olmuştur: *baba-y-ıla, almalı-y-ıdı, köse-y-imiş, oturdu-y-usa*. O dönemde /y/ sesi, ünlü çatımasını önlemek üzere ortaya çıkmış ve tabii ki yardımcı ses idi. Ancak zamanla /y/'den sonraki ünlüler düğme ve ünlü çatıması ortadan kalkmıştır. Eş zamanlı gramer yaklaşımla bugün /y/'yi yardımcı ses saymamız mümkün değildir. Zira, *babayla, annesiyle, gelmeliydi, maviydi, gelmeliymiş, gelmeliyse*, örneklerini *babala, mavid, gelmeliymiş, gelmelise...* şeklinde söylemek fonetik açıdan mümkündür. Burada bir fonetik zaruret olmadığına göre, /y/'yi yardımcı ses olarak değil ancak türeme /y/ olarak adlandırabiliriz (Ercilasun, 2000: 128-134).

Ercilasun'un bu görüşüne karşın, bütün yardımcı seslerin birer „iç ses türemesi“ olduğunu, dolayısıyla türeme /y/ teriminin ayırıcı bir özellik taşımadığını belirten Öztekin'e göre ise, ünlü çatımasından türeyen bu /y/, ekleminin gerçekleştirilmesine bağlı olarak yalnızca fonetik iğvli bir öge olmaktan çıkmış, ses değışiklikleri sonucunda morfolojik iğvler de kazanmıştır. Ses değışiklikleri sonucunda; artık önlediği bir ünlü çatıması, eklenmelerine yardımcı olduğu, koruduğu, bağladığı ya da kaynağırdığı iki ünlü olmadığı için, Türkiye Türkçesindeki bu seslerin, sadece fonetik iğvli ikincil ögeler olarak değil, morfolojik iğvli eklerin yapısı içinde kabul edilmesi ve bu tür /y/'li yapıların *-ymış, ydl, -ysA, -yken, -yla* şeklinde gösterilmesi gerekmektedir (Öztekin, 2008: 1-6).

Yukarıya alınan görüşer değerlendirildiğinde ünlü ile biten sözcüklerle *ile*'den ekleme *-la* eki ve *ek fiil* arasında beliren /y/ ünsüzünün ortaya çıkış süreci ve adlandırılması ile ilgili olarak başlıca Guç farklı görüşlerin öne çıktığı görülür:

1. *İle* ve *i-* ünlüyle biten sözcüklere geldi. Ünlü çatımasını önlemek üzere araya Türkçenin daimi yardımcı ünsüzü olan /y/ girdi. Daha sonra ekleme birimlerin başındaki /i/ ünlüsü düğ. Bu sürece göre, /y/, yardımcı ünsüzdür.
2. /y/'nin ortaya çıkış süreci 1. maddede ifade edildiği gibi iğdi. Ancak kaynağırdığı ünlülerden biri düğüğü ve dolayısıyla engellediği bir ünlü çatıması olmadığı için, bu ünsüz, artık yardımcı ünsüz olarak değil, bir türeme ses olarak adlandırılmalıdır.
3. /y/, birinci maddede ifade edildiği gibi bir kaynağıma ünsüzü olarak ortaya çıktı. Ancak kaynağırdığı ünlülerden biri düğüğü için bu iğvini yitirip, ünlüyle biten tabana bağladığı ekin parçası haline geldi. Dolayısıyla kaynağıma ünsüzü veya türeme ses olarak değil, başna geldiği ekin parçası sayılmalıdır.
4. *İle* ve *i-* ünlüyle biten sözcüklere geldi. Daha sonra *ile*'nin başındaki /i/ ve *i-* fiilini karıştıran /i/ sesi eriyip kayboldu. Onun yerine /y/ ünsüzü türedi.
5. *İle* ve *i-* ünlüyle biten sözcüklere geldi. Ekleme bu birimlerin /i/'leri /y/'e dönüşü.

Genel değerlendirme:

1. Üçelenen eserlerde, kimi araştırmacı Türkiye Türkçesinde yardımcı ünsüz ayrımının gereksizliğini ileri sürerken, kimisi bir (y), kimisi iki (y, n), kimisi dört (y, Ğ, s, n) ve kimisi de yedi (y, Ğ, ş n, b, d, g) yardımcı ünsüzün varlığından söz etmektedir.

2. Araştırmacılar, /y, Ğ, ş n/ ünsüzlerini 1. bağlama ünsüzü, 2. bağlantı ünsüzü, 3. bağlayıcı ünsüz, 4. bağlayıcı ses, 5. doldurma sesi, 6. geçiş sesi, 7. geçiş ünsüzü, 8. kaynaştırma harfi, 9. kaynaştırma sesi, 10. kaynaştırma ünsüzü, 11. koruma sesdeşi, 12. koruma sesi, 13. koruma ünsüzü, 14. yardımcı konsonant, 15. yardımcı ses, 16. yardımcı ünsüz gibi nüanslı terimlerle karıştırmıştır.

3. Yardımcı ünsüz olgusunu kabul edenler, Demircan hariç, genel itibarıyla yardımcı ünsüz veya ünsüzlerinin ortaya çıkış nedeninin, ünlü çatılaşmasını engellemek olduğunu belirtmişlerdir. Demircan ise bu ünsüzlerin ortaya çıkış nedenini, *hece başı ünsüzlüğü* ve *heceleme gereği* olarak açıklamıştır.

4. Yardımcı ünsüz olgusunu kabul edenler, genel itibarıyla, iki ünlü arasında beliren /y/ ünsüzünün, Türkçenin daimi yardımcı/kaynaştırma ünsüzü olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Ancak bir ünlü ile bir ünsüz arasında beliren /y/'nin ortaya çıkış süreci ve adlandırılış konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir.

5. /Ğ, s, n/ ünsüzlerinin tarihi kaynaklarına iğret eden araştırmacılar, genel olarak, üleştirme ve ilgi eklerinden önce beliren /Ğ/ve /n/ ünsüzlerinin, *beş-er>be-şer; ben-in> be-nin* şeklindeki hecelenmelerden bulaşma olduğu noktasında birleşmişlerdir.

6. 3. kişi iyelik ekinde önce görülen /s/ ile zamir /n/'si olarak bilinen /n/ seslerinin kaynakları konusunda ise en net açıklamayı Tekin yapmıştır. Tekin'e göre, /s/, Ana Türkçede daha çok ünlü ile biten akrabalık adlarına eklenen bir *çokluk eki* kalıntısı; 3. kişiyelik eklerinden sonra türeyen /n/, Ana Türkçedeki 3. kişi zamiri **in*'in kalıntısı; iğret zamirlerinden sonra türeyen /n/, bu zamirlerin tarihi süreçte dönüşen son sesidir. Yine Tekin'e göre, zamir türeten *-ki*'den sora türeyen /n/, *ki*'nin parçasıdır. *Kendi* zamirinden sonra türeyen /n/ ise sözcüğün sonundaki /i/'nin iyelik eki sanılmasından kaynaklanmıştır. /n/'lerin geçtiği bu bağlamlar, *{-(s)I(n)}*; *bun-u, bun-un, bun-ca...*; *{-ki(n)}* şeklinde gösterilmelidir.

7. İğret zamirleri, 3. kişi iyelik eki, aitlik eki ve *kendi* sözcüğünden sonra beliren /n/'lerden her birinin farklı bir kaynağa bağlanması, ancak bunların hepsinin niçin zamir /n/'si terimiyle anıldığının belirtilmemesi, yine, "*zamir /n/'si denilen bu /n/ sesinin de iyelik zamirleri türeten -ki ekinin bir parçası olduğu ya da öyle kabul edildiği anlaşıyor.*" (Tekin, 2000: 112) şeklindeki kısa ve kısmen mütereddit açıklamalar, konuyla ilgili daha açıklayıcı çalışmaların da yapılmasının gereğini ortaya koymaktadır.

8. Türkiye Türkçesinde, sadece *su* ve *ne* sözcüklerinden sonra ilgi ekinin, *-(n)in* yerine *-(y)in* şeklinde gelmesi konusunda; *su'dan sonra gelen /y/ köke aittir, sözcük, suyun veya heceleme gereği su-yun şeklinde ayrılmalıdır* gibi açıklamalar yapılmış ancak *ne-(y)in* yapısı açıklanmamıştır.

9. Araştırmalarda genel olarak akademik düzey esas alınmış, ileri sürülen görüşlerin öğretilebilirliği hemen hiç tartışılmamıştır.

2. İlk ve Ortaöğretim Kademelerinde Yardımcı Ünsüzlerin Öğretimi

Yardımcı ünsüzler konusu, sadece üniversitelerde, akademik düzeyde öğretilen bir konu değildir. Bu konu ilk ve ortaöğretim Türkçe dil bilgisi derslerinin de konusudur. Öğretmen Kılavuz Kitaplarında, öğretmenlere, "*Öğrencilerinize yardımcı ünsüzlerin işlevlerini kavratmaya ve*

kullanmaya yönelik örnekleri tahtaya yazınız. Öğrencilerinizden de örnekleri defterlerine yazmalarını isteyiniz.” (Özbay, 2010: 227) Çkisinde konuyu öğretmeleri gerektiği bildirilmekte, öğretmenler de program doğrultusunda söz konusu ünsüzleri metin bağlamı olarak içemektedir. Yardımcı ders kaynaklarında ise, /y, Ğ, ş n/ ünsüzleri baÇı baÇna bir konu olarak ele alınmaktadır.

Konunun ilk ve ortaöğretim kaynaklarındaki içeniÇ genel itibariyle aÇğıdaki gibidir:

“Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana bulunmaz.²⁰ Bu nedenle ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde, iki ünlü arasına /n, s, ş, y/ ünsüzlerinden biri girer. Bu ses olayına kaynaşma denir. Yaşasın sözcüğündeki ünsüzler kaynaşma²¹ harfleridir:

Sözcük	Ek		Sözcüğün Yazılışı
Ebe	-in	→	Ebenin
Yasa	-ı	→	Yasası
Anne	-in	→	Annenin
Yedi	-er	→	Yedişer
Kedi	-e	→	Kediye
Kapı	-e	→	Kapıya

”(Gürsoy vd., 2003: 25).

“Aşağıdaki sözcüklerin hangisinde kaynaştırma ünsüzü kullanılmamıştır?

A) Yakası B) Suyu C) Altışar D) Minibüse (Cevap: D)” (Beyde vd., 22).²²

“Aşağıda verilen cümleleri doğru-yanlış durumlarına göre işaretleyiniz.

/n/ kaynaştırma ünsüzü iyelik eki ile hal eki arasında (bahçesine), işaret zamirlerine ek geldiğinde (bundan)²³ ve ünlü ile biten bir kelimeye tamlayan (ilgi) eki geldiğinde (pencerenin camı) kullanılır. **Doğru** ( ) **Yanlış** ( )

-Ünlü ile biten bir kelimeye üçüncü tekil kişi iyelik eki geldiğinde arada /y/ kaynaştırma ünsüzü kullanılır. **Doğru** ( ) **Yanlış** ( )

-Ünlü ile biten rakamlara ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde arada /s/ kaynaştırma ünsüzü kullanılır. **Doğru** ( ) **Yanlış** ( ) (Acar vd. 2008: 54)

„Hasta” metninde yardımcı ses (kaynaştırma sesi) alan ve hece düşmesi olan kelimeleri gösteriniz” (Acar vd. 2008: 51).

²⁰ Türkiye Türkçesinde, *havvaanaeli*(bitki adı), *karıncaezmez* (çok merhametli), *havaalanı*, *Karaosmanoğlu*, *Gaziantep* gibi bitişik yazılan birleşik sözcüklerde, iki ünlünün yan yana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu ifadenin, *Türkçede ünlüyle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir ek gelmez* Çkisinde olmasının, daha uygun olacağı düşünülmektedir.

²¹ “Kaynaştırma” olmalı.

²² Ayrıca bk. (Zirve Kurum Yayını, 2007a: 23; 2007b: 26; Ögün Kurum Yayını, 242).

²³ Bu bilgidten, akademik dil bilgisi öğretiminde yaygın biçimde zamir /n/’si olarak adlandırılan /n/ sesinin de ortaöğretimde, /y, Ğ, s/ ve ilgi ekinden önce beliren /n/’yle birlikte içlendiği ve bir ünlüyle bir ünsüz arasında görülen bu sesin, kaynaştırma ünsüzü olarak öğretildiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda, ünlü ile biten sözcüklerle *i- fiili* ve *ile*’den eklenen *-la* eki arasında türeyen /y/ için de Çutür bilgiler verilmektedir:

“*Ses değişimi (kaynaşma):*

Sözcüklerdeki bir sesin başka bir sese dönüşmesine ses değişimi denir.”

“*Ekfiil ünlü ile biten kelimelere bitişik yazıldığında başındaki /i/, /y/’ye dönüşür: hastaydı, doğruymuş*” (Gimçık, 1993: 35).

“*Ünlü ile biten bir sözcüğe ,idi, imiş, ise” ekeylemleri, ,ile” sözcüğü ve ,iken” bağfiil eki birleşik yazıldığı zaman araya /y/ koruyucu ünsüzü girer ve bunların başındaki /i/ sesleri düşer*” (Fem, 2011: 256).

“*İle ünlüyle biten kelimelere ek olarak getirilince başındaki /i/ ünlüsü düşer ve araya /y/ ünsüzü girer. Ek büyük ünlü uyumuna uyar. Parayla, sevgiyle*” (Ertem, 2004: 170).

“*Böyle kelimesi bu ve ile kelimelerinden meydana gelmiştir. /e/ ünlüsü bu kelimesinin ünlüsünü kendisi gibi geniş ve ince ünlü yapmış (ö), /i/ ünlüsü de /y/ ünsüzüne dönüşmüştür*” (Ertem, 2004: 28).

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere, öğrenciler, bu konuyu, öğretimin ilk kademelerinde görmüş olarak üniversiteye gelmektedir. Gayet yardımcı ünsüzler konusunda bilgi yanlışları varsa ve bunun için daha doğru bilgiler üretiliyorsa, bu bilgilerin söz konusu kademelerde de öğre(t/n)ilebilir olması gerekmektedir. Zira ilk ve ortaöğretim boyunca tekrarlanan bilgiler, kullanılan terimler, öğrencide kalıcı hale gelmekte, alışkanlık halini alan bu tür bilgileri yenileriyle değiştirmek kolay olmamaktadır. Hatta yeni olarak sunulan bilgiler, önerilen terimler, büyük oranda kafa karışıklığına bilgi ve terim karmaşasına yol açabilmektedir.

Bu düğünden hareketle, araştırmacılarca ileri sürülen görüşlerin, öğretimin ilk ve orta kademelerinde Türkçe dil bilgisini öğreten öğretmenlerde karışıklık bulup bulmadığının tespiti için, Gaziantep il merkezindeki ilk ve ortaöğretim kademelerinde görev yapan sınıf öğretmenleri ile Türkçe ve edebiyat öğretmenlerine, aşağıdaki açık uçlu sorulardan oluşan anket uygulanmıştır:²⁴

1. Tabloda verilen sözlerdeki altı çizili sesleri, dil bilgisi öğretiminde nasıl adlandırmaktasınız?

a. çocuk oda <u>sı</u>	
b. altı <u>s</u> ar elma	
c. su <u>y</u> a muhtaç	
d. su <u>y</u> un sesi	
e. Ece’ <u>n</u> in kalemi	
f. Ç <u>u</u> ndaki leke	
g. Elindeki <u>n</u> den alabilir miyim?	

²⁴ Çünkü ortaöğretim Türkçe dil bilgisi derslerinde, ünlüyle biten sözcüklerle *-la* eki ve *i- fiili* arasında beliren /y/ ünsüzü, yardımcı ünsüzler/kaynaştırma ünsüzleri bağlığında değil, ayrı bir bağlık altında (ses değişimi/kaynaşma bağlığı) iğlendiğinden, anket tablosunda *-(y)la*, *-(y)di*, *-(y)miş* birimlerini içeren bir sözcük yer almamıştır. Dolayısıyla, çalışmada, bu ünsüzle ilgili değerlendirmeler, onun kaynaklardaki veriliğeli üzerinden yapılmıştır.

h. <u>Ona</u> söyle.	
1. Ahmet gönlü <u>n</u> ce eğlendi.	

2. a. *Zamir /n/’si* terimini dil bilgisi öğretiminde kullanıyor musunuz?

Kullanıyorum ( ) Kullanmıyorum ( )

b. Kullanıyorsanız, konuyu öğretirken söz konusu /n/’ye *zamir /n/’si* deme nedeninizi nasıl açıklıyorsunuz?

c. Öğrenci *zamir /n/’si* terimini anlamakta zorlanıyor mu?

Ankete, her branÇan otuzar kiÇi olmak üzere toplam doksan kiÇi katılmıştır. Yapılan adlandırmalar, kısaltmalarla tablolaÇırılmış, kısaltmaların karÇılıkları tablonun sonunda belirtilmiştir. Yorumu dayalı cevaplar ayrıca değeriendirilmiştir.

Öğretmenlerin, 1. soruda verilen sözlerdeki altı çizili sesleri adlandırma Çıkları aÇğıdaki gibidir:

Ünsüzler	Sınıf öğretmenleri		Türkçe öğretmenleri		Edebiyat öğretmenleri	
	Adlandırma Çıkları	Tercih sayısı	Adlandırma Çıkları	Tercih sayısı	Adlandırma Çıkları	Tercih sayısı
a. çocuk odası	K(H/Ü/S)	27	K(H/Ü/S)	18	K(H/Ü/S)	26
	Y(S/Ü)	1	Y(S/Ü)	9	Y(S/Ü)	4
	ğ(A)	1	TNE	1		
	SSÜ	1	ÇYE	1		
			KE	1		
b. altışar elma	K(H/Ü/S)	21	K(H/Ü/S)	18	K(H/Ü/S)	26
	ÜLS/PS	2	Y(S/Ü)	8	Y(S/Ü)	4
	PK	2	S	1		
	?	2	ÜE	1		
	Y(S/Ü)	1	KE	1		
	ÜT	1	ÇYE	1		
	SSÜ	1				
c. suya muhtaÇ	K(H/Ü/S)	29	K(H/Ü/S)	18	K(H/Ü/S)	26
	SYÜ	1	Y(S/Ü)	10	Y(S/Ü)	4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

			ASS	1		
			KE	1		
d. suyun sesi	K(H/Ü/S)	27	K(H/Ü/S)	17	K(H/Ü/S)	26
	TYE	2	Y(S/Ü)	10	Y(S/Ü)	4
	Y(S/Ü)	1	ASS	1		
			KE	1		
			TYE	1		
e. Ece'nin kalemi	K(H/Ü/S)	21	K(H/Ü/S)	15	K(H/Ü/S)	24
	Y(S/Ü)	1	Y(S/Ü)	9	Y(S/Ü)	4
	T	1	TYE	3	TEB	1
	TYE	1	KE	1	ZN	1
	SYÜ	1	ÖYEZ	1		
	Z	1	Z	1		
	ZN	1				
	BĞ	1				
	AS	1				
	ğ(A)	1				
f. Çındaki nakıç	K(H/Ü/S)	14	K(H/Ü/S)	10	K(H/Ü/S)	17
	?	4	Y(S/Ü)	10	Y(S/Ü)	6
	Z	4	ZN	5	ZN	5
	ÖYE	2	ÖYE	2	AYK	1
	AS	2	TYE	1	?	1
	ZN	1	KE	1		
	SYÜ	1	Z	1		
	Ğğ	1				
	Y(S/Ü)	1				
g. Elindekiinden alabilir miyim?	K(H/Ü/S)	13	Y(S/Ü)	12	K(H/Ü/S)	16
	Z	4	K(H/Ü/S)	10	Y(S/Ü)	6
	ÖYE	3	ZN	4	ZN	5
	SYÜ	1	ÖYE	2	AYK	1
	ğ	1	Z	1	ÖYE	1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Y(S/Ü)	1	KE	1	?	1
	?	7				
h. <u>Ona</u> söyle.	K(H/Ü/S)	17	K(H/Ü/S)	14	K(H/Ü/S)	22
	Z	5	Y(S/Ü)	10	Y(S/Ü)	5
	?	3	ZN	4	ZN	3
	YÖS	1	Z	1		
	ZN	1	KE	1		
	ğ	1				
	Y(S/Ü)	1				
	SYÜ	1				
1. Ahmet gönlün <u>ce</u> eğlendi.	K(H/Ü/S)	13	Y(S/Ü)	10	K(H/Ü/S)	14
	?	10	K(H/Ü/S)	5	ZN	6
	Z	2	ZN	4	Y(S/Ü)	5
	ÖYE	2	?	3	?	2
	Y(S/Ü)	1	ÖYE	3	ÖYEZ	1
	SYÜ	1	ÖYEZ	1	ÖYE	1
	ZN	1	YE	1	AYK	1
			FE	1		
			KE	1		
			Z	1		
Kısaltmalar	AS: aitlik sesi ASS: asıl ses (suy-a/suy-un) AYK: aykırı kaynaçırma BİT: belirtili isim tamlaması FE: fiilimsi eki İŞ: iğret İYE: iyelik eki İYEZ: iyelik zamiri İYG: ismin yerine geçen K(H/Ü/S): kaynaçırma (harf/ünsüzü/sesi) KE: kaynaçırma eki PK: pekiçirme S: sayı SSÜ: sürekli sert ünsüz SYÜ: sürekli yumuşak ünsüz Ş(A): Çâhıs (aitlik) Ş: Çâhıs T: tamlama TNE: tamlanan eki TYE: tamlayan eki TEB: tamlayan eki bünyesinde ÜE: üleçirme eki (Ses eke dâhildir.) ÜLS/PS: üleçirme/paylaçırma sesi ÜT: ünsüz türemesi Y(S/Ü): yardımcı (ses/ünsüz) YE: yapım eki YÖS: yönelme sesi Z: zamir ZN: zamir n'isi ?: Bilinmiyor./(Boçırakılımlıç.)					

2. Tablo: İlk ve ortaöğretim öğretmenlerinin /y, ş, s, n/ ünsüzlerini adlandırma şekilleri

Değerlendirme:

1. Yukarıdaki verilere göre ankete katılanların % 80'i, *odaşı* sözcüğündeki /s/'yi *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 15,55'i *yardımcı* (ses/ünsüz) olarak adlandırmaktadır.²⁵ Bu terimlerin birbirinin yerine kullanılabildiği düşünülürse, katılımcıların % 95,55'inin, /s/'yi eke dâhil olarak değil, türeme bir ses olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. /s/'yi eke dâhil olarak gösterenlerin oranı ise % 2,22'dir. Katılımcıların % 2,22'si ise bu ses için *şahıs* (aitlik), *sürekli sert ünsüz* ifadelerini kullanmıştır.

2. Katılımcıların % 73,33'ü, *altışar* sözcüğündeki /ç/'yi *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 15,55'i *yardımcı* (ses/ünsüz) olarak adlandırmıştır. Buna göre /ç/'yi benzer biçimde değerlendirenlerin oranı % 88,88'dir.²⁶ Diğer yandan /ç/'yi eke dâhil olarak gösterenlerin oranı % 3,33'tür. Ayrıca katılımcıların % 2, 22'si bu ses için herhangi bir karışık vermezken, % 5,55'i ise, (Büyük ölçüde, konuyu anlayamamaktan olsa gerek.) *pekiştirme*, *sürekli sert ünsüz*, *iyelik eki*, *sayı* gibi türlü karışıklar vermiştir.

3. Verilere göre, *suya* sözcüğündeki /y/ sesine *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi) diyenlerin oranı, % 82,22; *yardımcı* (ses/ünsüz) diyenlerin oranı, % 15, 55'tir. Bu karışıklar birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların % 97,77'sinin, /y/ sesini benzer şekilde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık, /y/'nin köke ait olduğunu belirtenlerin oranı % 1,11'dir. Katılımcıların % 1,11'i ise, soruyu yanlış anlamaktan olsa gerek, /y/ sesinin fonetik özelliklerini sıralamıştır.

4. *Suyun* sözcüğündeki /y/'yi *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi) olarak gösterenlerin oranı % 78,88; *yardımcı* (ses/ünsüz) olarak gösterenlerin oranı % 16, 66'dır. Buna göre, /y/'i benzer şekilde değerlendirenlerin oranı, % 95,56'dır. Diğer yandan katılımcıların % 3,33'ü, /y/'yi *tamlayan eki*; % 1,11'i köke ait saymıştır, % 1,11'i ise /y/'nin fonetik özelliklerini sıralamıştır.

5. Katılımcıların % 67,77'si *Ece'nin* sözcüğündeki /n/'yi *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 15,55'i *yardımcı* (ses/ünsüz) olarak değerlendirmiştir. Bu durumda, /n/'yi benzer şekilde değerlendirenlerin oranı, % 83,32'dir. Buna karşılık, katılımcıların % 5,55'i /n/'yi ekin içinde, % 2,22'si *zamir* /n/'si olarak göstermiştir. Katılımcıların % 8, 88'i ise (Büyük ölçüde, soruyu anlayamamaktan olsa gerek.), soruya, *tamlama*, *sürekli yumuşak ünsüz*, *zamir*, *belirtili isim tamlaması*, *aitlik sesi*, *şahıs* (aitlik), *iyelik zamiri* gibi karışıklar vermiştir.

6. Katılımcıların % 46,66'sı, *şunda* sözcüğündeki /n/'yi *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 18,88'i, *yardımcı* (ses/ünsüz); % 1,11'i *aykırı kaynaştırma* olarak adlandırmıştır. Buna göre, işaret zamiri ile hal eki arasında beliren /n/'yi benzer şekilde değerlendirenlerin oranı % 66,65'tir.²⁷ /n/ sesini *zamir* /n/'si olarak değerlendirenlerin oranı ise % 12,22'dir. Diğer yandan katılımcıların % 4,44'ü, /n/'yi *iyelik eki* olarak değerlendirirken, % 5,55'i bu ses için herhangi bir adlandırma yapmamıştır. Katılımcıların % 11,11'i ise soruya, *aitlik sesi*, *zamir*, *tamlayan eki*, *işaret*, *sürekli yumuşak ünsüz* gibi karışıklar vermiştir.

7. *Elindeki* sözcüğündeki /n/ için katılımcıların % 44,44'ü *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 21,11'i *yardımcı* (ses/ünsüz); % 1,11'i *aykırı kaynaştırma* ifadelerini kullanmıştır. Buna göre, aitlik eki ile hal ekleri arasında beliren /n/'yi benzer şekilde karışıklayanların toplam oranı % 66,66'dır. Bu sese *zamir* /n/'si diyenlerin oranı, % 10; *iyelik eki*

²⁵ Hesaplamalarda, sadece bir kiğitarafından kullanılmış *Golan kaynaştırma eki* (KE) adlandırması, *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi) adlandırması içinde değerlendirilmiştir.

²⁶ Bu orana *ünsüz türemesi* (ÜT) kullanımı da dâhildir.

²⁷ Katılımcı, iki ünlü arasında beliren /n/'ye *kaynaştırma*; bir ünlüyle bir ünsüz arasında beliren /n/'ye *aykırı kaynaştırma* terimini kullanmıştır. Çık durumda da *kaynaştırmanın* varlığı kabul edildiği için, *aykırı kaynaştırma* tercihi, *kaynaştırma* tercihiyle birlikte değerlendirilmiştir.

diyenlerin oranı % 6,66; herhangi bir karlılık vermeyenlerin oranı, % 8,88'dir. Katılımcıların % 7,77'si ise, /n/ için, *zamir*, *şahıs*, *sürekli yumuşak ünsüz* gibi ifadeler kullanmıştır.

8. Katılımcıların % 60'i *ona* sözcüğündeki /n/'yi *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 17,77'si *yardımcı* (ses/ünsüz) olarak adlandırmıştır. Buna göre, /n/ sesini benzer şekilde öğrenenlerin toplam oranı % 77,77'dir. Bu ses için *zamir* /n/'si terimini kullananların oranı ise % 8,88'dir. Diğer yandan katılımcıların % 3,33'ü bu ses için herhangi bir karlılık vermezken, % 10'u *zamir*, *yönelme sesi*, *şahıs*, *sürekli yumuşak ünsüz* gibi türlü ifadeler kullanmıştır.

9. *Gönlünce* sözcüğündeki /n/ için katılımcıların % 36,66'sı *kaynaştırma* (harfi/ünsüzü/sesi); % 17,77'si *yardımcı* (ses/ünsüz); % 1,11'i *aykırı kaynaştırma* ifadesini kullanmıştır. Buna göre benzer ifadeleri kullananların oranı toplam % 55,54'tür. /n/ sesini *zamir* /n/'si olarak değerlendirenlerin oranı ise % 12,22'dir. Diğer taraftan katılımcıların % 16,66'sı bu ses için herhangi bir değerlendirme yapmazken, % 6,66'sı iyelik eki, % 2,22'si iyelik zamiri terimini kullanmıştır. % 6,66'sı ise, *zamir*, *sürekli yumuşak ünsüz*, *yapım eki*, *filimsi eki* gibi ifadeler kullanmıştır.

10. Bütün bu verilere göre:

a. /y/ sesi, % 95'in üzerinde bir oranla ilk ve ortaöğretimde *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. *Su* sözcüğüyle ilgili olarak bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen *suy+un* veya *su+yun* Çeklindeki ayrımlar, sırasıyla ancak % 1 ve % 3 civarında karlılık bulmaktadır.

b. /s/ sesi, ilk ve ortaöğretimde, % 95'in üzerinde bir oranla *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından dillendirilen /s/'nin eke dâhil edilmesi görüşü ancak % 2,22 oranında karlılık bulmaktadır.

c. /ç/ sesi, ilk ve ortaöğretimde % 88,88'lik oranla *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. /ç/'yi eke dâhil olarak gösterme düşüncesi ancak % 3,33 oranında karlılık bulmaktadır.

d. Çi ekinden önce beliren /n/ sesi, % 83,32 oranında *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. /n/'yi eke dâhil olarak gösterme düşüncesi ancak % 5,55 oranında karlılık bulmaktadır.

e. Akademik düzeydeki dil bilgisi öğretiminde daha çok *zamir* /n/'si olarak adlandırılan /n/ sesi, % 55,54 ile % 77,77 arasında değişen oranlarda, *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. *Zamir* /n/'si teriminin kullanılma oranı ise, % 8,88 ile % 12,22 arasında değişmektedir.

f. Katılımcıların, *şundaki*, *elindeki*, *gönlünce* sözcüklerindeki göre *ona* sözcüğündeki /n/'yi en yüksek oranla (% 77,77) *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak adlandırması, bu /n/'nin iki ünlü arasında bulunmasına, dolayısıyla yerinin yerleşik *kaynaştırma ünsüzü* algısına daha çok yakınlığına yorumlanabilir. *Gönlünce* sözcüğündeki /n/ için ancak % 55,54 oranında *kaynaştırma ünsüzü* denmesi ve % 16,66 oranında herhangi bir adlandırmanın yapılamaması ise, *-ü-n-ce* biçim birim dizisinin *-IncA* zarf-fiil ekini andırması ve *zamir* /n/'si, 3. kişi iyelik eki ile *hal ekleri* arasında ortaya çıkar bilgisindeki hal kavramının, daha çok *-e*, *-i*, *-de*, *-den* halleriyle sınırlı olarak algılanmasına bağlanabilir.

“*Zamir* /n/'si terimini, dil bilgisi öğretiminde kullanıyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar şöyledir:

Turkish Studies

	Sınıf öğretmenleri	Türkçe öğretmenleri	Edebiyat Öğretmenleri
Kullanmıyorum	27	27	24
Kullanıyorum	2	3	6
Bazen kullanıyorum	1		

3. Tablo: Zamir /n/'si teriminin kullanım sıklığı

Bu tabloya göre, katılımcıların % 86,66'sı, *zamir /n/'si* terimini dil bilgisi öğretiminde kullanmadığını; % 12, 22'si kullandığını bildirmektedir. % 1,11'i ise bazen kullandığını söylemektedir. Bu soruya verilen cevaplar, büyük ölçüde, "Tabloda verilen sözlerdeki altı çizili sesleri, **dil bilgisi öğretiminde** nasıl adlandırmaktasınız?" sorusuna verilen cevaplarla örtüşmektedir. Ancak aynı kişiler birinci soruya verdikleri cevaplarla ikinci soruya verdikleri cevaplar karşılaştırıldığında, katılımcılardan bazılarının, birinci soruyu cevaplarken öğretimdeki uygulamalarından çok, lisanstan edindikleri bilgileri, esas aldıkları gözlenmektedir.

"Zamir /n/'si terimini kullanıyorsanız konuyu öğretirken söz konusu /n/'ye zamir /n/'si deme nedeninizi nasıl açıklıyorsunuz?" sorusuna sadece 9 (% 10) katılımcı cevap vermiştir. Katılımcılardan 3 (%3,33)'ü, *zamir /n/'sinin* mahiyetini açıklamak yerine, *üniversitede öyle öğrendiğim için* cevabını vermiştir. 6 (% 6,66)'sının cevapları ise şöyledir:

1. Kendi dönüşlülük zamiriyle açıklıyorum; 2. Kaynaştırma ünsüzlerinin her zaman iki ünlü arasına değil, bazen bir ünlüyle bir ünsüz arasına da girebileceğini söyleyerek açıklıyorum; 3. Kişiyi ifade ettiği için; 4. İsmi yerine geçtiği için; 5. Kişiyi anlam olarak üzerinde taşıdığı için; 6. Eski Türkçedeki *aña>ona* sözcüğünden geldiği için.

Özellikle *zamir /n/'si* terimini kullananlara yönelik olarak sorulan "Öğrenci *zamir /n/'si* terimini anlamakta zorlanıyor mu?" sorusuna; *zamir /n/'si* terimini kullandığını söyleyen katılımcılardan 5'i, hayır, zorlanmıyor; 6'sı evet, zorlanıyor; 1'i ise başarılı öğrenciler zorlanmıyor, diğer öğrenciler zorlanıyor cevabını vermiştir. Diğer yandan *zamir /n/'si* terimini kullanmadığını belirten katılımcıların da 15'i, öğrencilerin *zamir /n/'si* terimini anlamakta zorlandığını ifade etmiş ve bunu *zamir /n/'si* terimini kullanmamalarına neden göstermiştir. Katılımcılardan 63'ü ise soruyu cevaplamamıştır.

Bu verilere göre, katılımcıların % 24,44'ü öğrencilerin *zamir /n/'si* terimini anlamakta güçlük çektiğini bildirirken; % 5,55'i, *zamir /n/'si* terimini kullandığını, öğrencilerin bu terimi anlamakta güçlük çekmediğini ifade etmiştir. % 70'i ise, söz konusu terimi kullanmadıklarından olacak, görüştürmemiştir.

3. Eş Zamanlı Bakışla, Türkiye Türkçesinin Yardımcı Ünsüzleri

Elde edilen bütün veriler; yardımcı ünsüz olgusunun varlığını kabul edenlerin, terim tercihleri farklı olsa da, iki ünlü arasında türeyen /y/ ünsüzünü, yardımcı ünsüz olarak kabul ettiklerini, bu ortak kabulün ilk ve ortaöğretimden yükseköğretime değin, Türkçe dil bilgisi öğretimine yansıdığını göstermektedir. Ağızdaki seslerin mahiyetleri, adlandırılma şekilleri konusunda ise farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir:

1. Üleğirme ekinden önceki /ç/,
2. 3. kiçiyelik ekinden önceki /s/,
3. Çgi ekinden önceki /n/,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

4. Çæt zamirleri, dönüçülük zamiri (kendi), 3. kiçiyelik eki, aitlek eki gibi birimler ile durum ekleri arasında beliren /n/ ve yine iÇæt zamirleri ile çokluk eki arasında ortaya çıkan /n/,

5. İle"den ekleÇen -la ekiyle i- fiilinin öncesinde beliren /y/.

Sıralanan ünsüzlerle ilgili yaklaÇım farklılıkları, Çu noktalarda gözlenmektedir:

1. Çk üç maddedeki sesler ekin parçası mı, kaynaÇırma ünsüzü mü sayılmalı?

2. Bir ünlü ile bir ünsüz arasında da beliren 4. maddedeki /n/ sesi hangi adla anılmalı?

3. Bir ünlü ile bir ünsüz arasında beliren 5. maddedeki /y/ sesine kaynaklık eden ses olayı, nasıl adlandırılmalı? /y/ sesi kaynaÇırma ünsüzü mü, ekin parçası mı sayılmalı?

Söz konusu yaklaÇım farklılıkları, bir yandan bireysellik arz ederken bir yandan da öğretmenlerin/milli eğitimin bakıÇıve akademisyenlerin/edebiyat fakültelerinin bakıÇıÇeklinde, ilk ve ortaöğretim ile yükseköğretim kademeleri arasında sınıfsal bir nitelik kazanmaktadır.

Gerek araÇırma yazılarındaki görüşlerden çıkan sonuçlar gerekse öğretmenlere yönelik düzenlenen ankettten elde edilen veriler; /Ç,s, n/ ünsüzleriyle ilgili yaklaÇım farklılıklarının, büyük ölçüde, konuyu değerlendirmede esas alınan art zamanlı ve eÇzamanlı yöntem farklılıklarından kaynaklandığını göstermektedir. İle"den ekleÇen -la ekiyle i- fiilinin öncesinde beliren /y/ ile ilgili yaklaÇım farklılıklarının ise, genellikle eÇzamanlı bakıÇyöntemi içerisinde değerlendirilebilecek yorum farklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu bölümde, öncelikle eÇve art zamanlı bakıÇyöntemleri üzerinde durulacak, daha sonra /Ç,s, n/ ünsüzleri ile ilgili değerlendirmelerde esas alınan ve alınması gereken bakıÇyöntemi ele alınacaktır. Ayrıca bir ünlü ile bir ünsüz arasında görülen /y/ ünsüzünün durumu ile /Ç,s, n/ ünsüzlerinin sıra dıÇıkullanımları da bölümün sonunda değerlendirilecektir.

3. 1. Eş ve Art Zamanlı Bakış Yöntemleri

Tarancı"nın, "Zamanla nasıl değişiyor insan!/Hangi resmime baksam, ben değilim." sözleri büyük ölçüde dil için de geçerlidir. Zira diller de zamanla türlü değışimler geçirir. Cümlelerin kelimelere,²⁸ kelimelerin eklere dönüÇmesi,²⁹ eklerin yapısal ve iÇevsel değışikliğe uğrayıp kategori değışirmesi; sözcüklerin yapısal ve anlamsal değışikliğe uğraması,³⁰ tür değışirmesi,³¹ kelimelerin bünyelerinde tarihi süreçte meydana gelen ses değışimleri, dilde gerçekleşen değışim örneklerindendir.³² Etimoloji sözlükleri, dilin yapı taÇarı sayılan sözcüklerdeki değışim maceralarıyla doludur.

Vardar, dilin doğasındaki bu değışimleri Çöye değerlendirir: "Dil çok karmaşık bir gerçeklik olduğundan değışimler de aynı özelliğı taşıır. Dilin işleyişine yön veren bildirişim olgusu değışim olgularının değerlendirilmesinde de kuşkusuz en sağlam temeli oluşturur. Çünkü dil, gereksinimlerle yakından ilişkili olarak, bildirişim eylemi sırasında değışim etkenlerinin baskısı altına girer. Kullanıldığı ölçüde yeni durumlara, koşullara uyulanır. En bireysel kökenli değışimler bile bildirişim eyleminde biçimlenir ve toplumun onayına sunulur. **Toplumca benimsenen yenilikler kural olur, eski kurallar geçerliğini yitirir**" (Vardar, 2001:118).

Dil incelemelerinde bazen sözü edilen bu değışim ve dönüÇimler detaylarıyla incelenir, birimlerin oluşumhikâyeleri ortaya dökülerek, ilk biçim ve iÇevlerine kadar gidilir. Böylece türlü

²⁸ Cümlelerin kelimelere dönüÇmesi örnekleri için bk. (Efendioğlu, 2006: 193-201).

²⁹ "Türkçede Kelimelerin EkleÇmesi ve Eklerin Kökeni" için bk. (Buran, 1999: 207-214).

³⁰ Sözcüklerdeki art zamanlı anlamsal değışimler için bk. (Sav, 2003: 1477-166).

³¹ Tür değışirme örnekleri için bk. (GünÇen, Erdem, 2007: 72-83).

³² Sarı"nın "Türkçede Art Zamanlı Değışimler" adlı çalışması, konuyla ilgili çok sayıda örnek içermektedir. bk. (Sarı, 2007).

dilsel olgular, tarihsel nedenlere bağlanarak aydınlatılmaya çalışılır. Bazen de birimlerin, tarihi sürecin bir kesitindeki durumları esas alınır, o kesitteki biçim ve işlevleri inceleme konusu yapılır.

Bu iki yöntemin farkını ortaya koyarak kuramsal altyapılarını hazırlayan ve onları ilk defa iki ayrı disiplin haline getirme çabasını gösteren Saussure"dür (Aksan, 1998: 38). Saussure,³³ dilin evrimini esas alan dil bilim dalı için *evrimsel/artsüremli dilbilim* (İng. *diachronic linguistics*), belli bir kesitini esas alanı içinse *dil durumları bilimi/dural dilbilim/eşsüremli dilbilim* (İng. *synchronic linguistics*) terimlerini kullanır (Saussure, 1998: 127).

AraÇırmacı bu terimlere yüklediği manayı Göyle açıklar: "Bilimimizin dural yönünü ilgilendiren her şey eşsüremlî, evrimlere ilişkin her şey ise artsüremlîdir. Aynı biçimde, eşsüremlî, bir dil durumunu, artsüremlî ise bir evrim aşamasını belirtecektir. ... Eşsüremlî dilbilim, bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak, aynı toplumsal bilinç onları nasıl görüyorsa o da öyle görecektir. Artsüremlî dilbilim ise aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmada birbirinin yerini alan ardışık öğelerin bağıntılarını inceleyecektir" (Saussure, 1998: 127 vd.).

"Dil bütün bölümleri eşsüremlî dayanışmaları bakımından ele alınabilen ve **alınması gereken** bir dizgedir." diyen Saussure, dil incelemelerinde, yukarıda sınırlarını çizdiği dil bilimsel yöntemlerden eşsüremlî yaklaşımdan yana tavır koyar. Ona göre eşsüremlî olgunun artsüremlî olguyla hiçbir ortak yönü yoktur. Biri süremdeGöğeler arasındaki bağıntıdır. Öbürü zamanın içinde bir ögenin yerine bir başka ögenin geçmesidir, bir oluşur.

AraÇırmacı, eş zamanlı yöntemi art zamanlı yönteme tercih etme gerekçesini ise Göyle belirtir: "Dil olguları incelenirken ilk dikkati çeken şey, konuşan birey açısından bunların zaman içindeki ardışıklığının söz konusu olmamasıdır. Bir durum karşısındadır o. Bu nedenle, değinilen durumu anlamak isteyen dilbilimci onu yaratan her şeyi yok saymalı, artsüremlî bilmezlikten gelmelidir. Konuşan bireylerin bilincine ancak geçmişi yok sayarak girilebilir. Tarihi işe karıştırmak olsa olsa bilincini bulandırır. ... Ancak belli bir durumu göz önünde bulundurarak dili betimleyebilir, kullanım kurallarını belirleyebiliriz" (Saussure, 1998: 127).

Eğve art zamanlı yöntemler arasında her noktada karŞıklık olduğunu, belirten Saussure"ün aÇığıdaki ifadeleri ise onun eş zamanlı yöntemi, art zamanlı yöntemden ne denli üstün tuttuğunu ortaya koyar:

"... Eşsüremlî yönün öbüründen **üstün** olduğu açıktır. Çünkü konuşan topluluk için gözle görülür tek gerçeklik odur. Dilbilimci için de durum aynıdır. Artsüremlî bakış açısını benimseyen dilbilimci dilin kendisini değil, onu değiştiren olaylar dizisini görür. Belli bir durumun nasıl oluştuğunu bilmek denli önemli bir şey bulunmadığı sık sık söylenir; bir bakıma doğrudur bu: Söz konusu durumu yaratan koşullar onun gerçek öz niteliğini aydınlatarak birtakım yanılsamalara düşmemizi önler. Ama bu da, artsüremlî kendine özgü bir amaç içermediğini tanıtılar. Gazetecilik için söylenmiş bir sözü artsüremlî içinde söyleyebiliriz: Artsüremlî bizi her şeye ulaştırır, ama onun dışına çıkmak koşuluyla" (Saussure, 1998: 137).

Saussure"ün, eş zamanlı yöntemi, art zamanlı yönteme karŞı bu denli öne çıkarması, Ahanov tarafından Göyle eleÇirilir: "Saussure"ün betimlemeli dil bilimini³⁴ savunması, onu tarihsel

³³ Berke Vardar"ın çevirisiyle.

³⁴ Aksan, betimlemeli dil bilim ile eş zamanlı dil bilim kavramlarının ilişkisini Göyle açıklar: "Betimlemeli dil bilim (tasviri dil bilim/descriptive linguistics), dilin yaşayan, konuşulmakta olan varlığına eğilerek dilde görülen gerçekleri, durumları saptamaya ve betimlemeye çalışır. Bunların nedenlerini ve etkilerini araştırmaz. Dildeki özelliklerin saptanması, betimlenmesi sırasında tarihsel gelişmelerin incelenmesine yönelmez; tarihsel dil bilimin karşıtı olarak görülür. ... Bu özelliklerinden de görüleceği gibi, betimlemeli dil bilim, Saussure"ün eş zamanlı dil biliminden pek

dil bilimini yok sayma noktasına götürmüştür. Oysa dil incelemelerini hem art zamanlı hem de eş zamanlı yapmak daha doğru ve çok gereklidir. ... Her durumun tabiatını anlamak, ancak onu doğuşu, gelişmesi ve diğer durumlarla ilişkisi bakımından incelemek suretiyle mümkündür. Art zamanlılığı ve eş zamanlılığı birbirinin karşısı kabul etmek, bu kaideye uygun düşmez. Saussure'e göre; eş zamanlık, dildeki birimleri gelişmelerine değinmeksizin birbiriyle ilişkisi bakımından; art zamanlık ise, dildeki birimleri birbiriyle ilişkisine değinmeksizin sadece gelişmesi bakımından inceler. Eş zamanlık ile art zamanlığı böyle birbirine karşı koyma, doğru yola sokmadığı gibi doğru sonuçlar da vermez. ... Tarihsel gelişmesi sonucu dilin yapısı olgunlaşır. Dildeki birimlerin kökenini, değişmesini ve tarihsel gelişmesini bilmek, günümüzdeki³⁵ şeklini yeterince çözümlemeye yardımcı olacaktır. Demek ki, dili eş zamanlık yöntemle incelemek ne kadar gerekli ve önemliyse, art zamanlık yöntemle araştırıp incelemek de o kadar gerekli ve önemlidir" (Ahanov, 2008: 70 vd.).

"İletişim eş zamanlı bir düzlemde gerçekleşir. Dizge de eş zamanlı bir düzlemde kavranabilir. Dolayısıyla dil incelemelerinde eş zamanlı yöntemin önceliği öne çıkar." sözleriyle dil incelemelerinde eGzamanlı yöntemi önceleyen Boz da, "Günümüzde geleneksel dil bilgisinin hem eş zamanlı hem de art zamanlı yöntemi birlikte kullandığını biliyoruz. Bugün için de karmaşık görülen kimi yapıların çözümlenmesinde art zamanlı yöntemi kullanmanın çok yararlı olacağı düşüncesindeyiz" diyerek, art zamanlı yöntemin tümünden yok sayılamayacağı konusunda, Ahanov'un kine yakın bir görüş bildirir (Boz, 2007: 36).

Sonuç:

1. Dilin, tarih içinde türlü nedenlerle³⁶ çeşitli değişiklikler geçirdiği bir gerçektir.
2. Dildeki bu değişim gerçeği, dolayısıyla art ve eGzamanlılık olgusu genel olarak kabul edilmektedir.
3. Dil incelemelerinde, metot olarak eGzamanlılık mı, art zamanlılık mı öncelenmeli, yoksa her ikisi aynı ölçüde mi önemslenmeli konularında ise bir ittifakın olmadığı görülmektedir.

3.2. Türkiye Türkçesindeki Yardımcı Ünsüzleri Değerlendirmede Esas Alınan ve Alınması Gereken Bakış Yöntem(ler)i

Acaba, /y/'nin dıGndaki /G,s, n/ ünsüzlerinin durumunu inceleyip bunların yardımcı ünsüz olmadığı sonucuna varan araÇırmalardaki hâkim bakış tarzı, yukarıdakilerden hangisidir veya hangisine yakındır? EĞ zamanlı mı, art zamanlı mıdır? Bu soruların cevabı, söz konusu araÇırmaların bağama süreçleri ve /G,s, n/ ünsüzlerini kaynaÇırma ünsüzü saymama nedenlerinde gizlidir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, anılan ünsüzlerin sadece belli yerlerde belirmeleri, özellikle /n/ sesinin, alıGılmıGın dıGnda, bir ünlüyle bir ünsüz arasında da görülmesi gibi nedenler, söz konusu seslere dikkatleri çekmiG, bu seslerin sıra dıGıkeyfiyetlerini dikkate alan araÇırmacılar, onların kaynaklarına inerek durumlarını aydınlatmaya çalışmıGardır. Yardımcı Ünsüzlerle İlgili Tartışmalar bölümünde sonuçları detaylıca verilmiGolan bu araÇırmalara göre, anılan ünsüzler, ya başka birimlerin bakiyesi yahut heceleme sonucu başka birimlerden kopma ünsüzler oldukları için, yardımcı ünsüz sayılmamıGardır. Başka bir deyiGe, bu ünsüzlerin yardımcı ünsüz sayılmama

ayrılmamaktadır. Zaten eş zamanlı yönteme, gelişmeler inceleme dışında bırakıldığı için, durgun ve betimlemeli yöntem de denir" (Aksan, 1998: 38).

³⁵ Bu sözlerden, eGzamanlı dil incelemelerinin modern, konuşılan dille sınırlı olduğu anlaşılmamalıdır. Bir ölü dil üzerinde de eG zamanlı inceleme yapılabilir (Aksan, 1998: 38).

³⁶ Dildeki türlü değişimler ve nedenleri için bk. (Johanson, 2007: 23 vd.; Aksan, 2004: 9 vd.; Sarı, 2007: 1 vd.).

nedenleri tarihseldir. /Ç, s, n/ ünsüzlerinin Türkiye Türkçesindeki durum ve mahiyetlerini aydınlatmak üzere Altay Dönemine kadar inilip en eski kaynaklardan kanıtlar çıkarıldığına göre, bu araştırmaların art zamanlı bakıÇ ışıyla konuyu değerdendirdikleri açıktır.

Peki, tarihsel nedenlerle söz konusu ünsüzleri yardımcı ünsüz saymamak ne denli doğru olur?

/Ç/ ünsüzünden baÇayarak konuyu değerdendirelim. Türkiye Türkçesinde ünsüzle biten sayılardan sonra, üleÇirme eki, -Ar olarak gelmektedir: *bir-er, üç-er, dört-er...* Ünlü ile biten sayılardan sonra ise ekin baÇında bir /Ç/ ünsüzü belirlemektedir: *iki-(ş)er, altı-(ş)ar, yedi-(ş)er...* Ekin ünsüzden sonra -Ar Çeklinde gelmesine rağmen, ünlüden sonra -(ş)Ar Çeklinde gelme nedenini öğrenmeye çalışÇın bir ilk veya ortaöğretim öğrencisine, Türkçeyi öğrenmeye çalışÇın bir yabancıya nasıl bir cevap verilecektir?

Art zamanlı bakıÇ, /Ç/ için; -şAr, tarihi süreçte *be-şer* Çeklindeki hece bölünmesinden *bulaşma*³⁷ olarak ortaya çıkmıÇ, zamanla, *bi-rer* hece bölünmesinden Çekillenen Eski Türkçe üleÇirme eki -rAr'ın yerini almıÇtır. /Ç/ sesi, eke aittir, kaynaÇırma ünsüzü değildir. ÜleÇirme sayılarının dıÇında baÇka yerde görünmemesi de onun yardımcı ünsüz olmadığını, özel bir nedenle ortaya çıktığını göstermektedir cevabını verir (bk. Karaörs, 2005: 27: 36; Ercilasun, 2000: 128-134³⁸; Tekin, 2000: 109-112; Gemalmaz, 1997: 1-5).

Bu cevap, /Ç/ sesinin ortaya çıkıÇ öyküsüdür. Bu açıklamada, *dil, neden ünlü ile biten sayılardan sonra eki, -(r)Ar veya -(ş)Ar olarak getirme ihtiyacı duydu? /r/ veya /ş/ sesleri olmasaydı dil iki ünlüyü yan yana kullanacak mıydı*, sorularının cevabı yoktur. Ayrıca bu açıklamanın kavranabilmesi için tarihi örneklere ve *bulaşma* teriminin anlaşılmasına da ihtiyaç vardır. Bu denli geniÇ bilginin yukarda belirtilen muhataplarca hazmedilebilmesi kolay görünmemektedir.

EÇzamanlı bakıÇla, bu soruya, Çu cevap verilebilir: Türkçede, ünlüyle biten bir sözcükten sonra ünlüyle baÇayan bir ek gelmez. Dil sistemi, ihtiyaç gereğİ, iki ünlü arasına bir ünsüz getirmiÇtir. Tarihi bilgiler de bu sesin, -Ar ekinin önüne sonradan geldiğini onaylamaktadır.³⁹ gayet, /Ç/ olmasaydı, dil, baÇka bir ünsüz getirecekti. Bu ünsüz, muhtemelen Türkçenin kullanımı en yaygın yardımcı ünsüzü olan /y/ olurdu. /y/ getirilmediğine göre, dil, /Ç/ye bu görevi gördürmüÇtür. /Ç/'nin ortaya çıkıÇının yanlıÇ heceleme ve bulaÇmayla olması, onun bu iÇevini ortadan kaldırmamaktadır. Zira bugün standart Türkiye Türkçesinde ünlüyle biten sayıları; *iki-er, yedi-er* Çeklinde, /Ç/'siz söyleyemeyeceğİmiz gibi, /Ç/'nin yerine /y/'yi koyarak, *iki(y)er, yedi (y)er* Çeklinde de kullanamayız. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde, bu sesin kullanımı, fonetik bir zarurettir. Bugün, üleÇirme sayılarında, iki ünlüyü⁴⁰ baÇlayan/kaynaÇıran bu ünsüzün, elbette ki tarihi bir türeme serüveni vardır. Ancak, bu, art zamanlı, akademik bir inceleme konusudur.

³⁷ Gemalmaz, *bulaşma* yerine *örnekseme* terimini kullanır (Gemalmaz, 1997: 3).

³⁸ Ercilasun, "Eğer eş zamanlı yaklaşımla gramer yazıyorsak belli bir kesiti ele alıp değerdendirmek zorundayız. Ancak ihtiyaç halinde tarihi dönemlerdeki duruma bakılabilir. Biz bildirimizde yardımcı sesin bugünkü durumunu inceliyoruz; ele aldığımız kesit bugünkü Türkiye Türkçesidir. Dolayısıyla bazı eklerin eski dönemlerde farklı olması bugünkü durumu değİştirmez." (Ercilasun, 2000: 132) sözleriyle, kaynaÇıma ünsüzleri konusunda, eÇzamanlı bakıÇı esas aldığını belirtmiÇtir. Ancak /Ç, s, n/ ünsüzlerini, ilk kaynaklarına gönderme yaparak, daha çok tarihsel nedenlerle kaynaÇıma ünsüzü saymaması, bizde, Ercilasun'un, konuya eÇzamanlı değİl, art zamanlı baktığı izlenimini uyandırmıÇ, dolayısıyla araÇtırmacının görüÇlÇi, art zamanlı görüÇlÇi içerisinde değerdendirilmiÇtir.

³⁹ Örneğİn, Gülsevin'in "Türkiye Türkçesinde üleştirme sayıları yapılırken +(ş)Ar kullanılır. Ek, aslında „+Ar" şeklindedir." sözleri bu gerçeğİ yansıtır (Gülsevin, 2004: 1274). Ayrıca bk. (Ercilasun, 2000: 128-134; Tekin, 2000: 109-112; Karaörs, 2005: 27: 36).

⁴⁰ /Ç/'in ünsüzle ünlü arasındaki sıra dıÇıkullanımı için bk. *Sıra dıÇı kullanımlar* bölümü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bir de /s/ ünsüzüne bakalım. Türkiye Türkçesinde ünsüz ile biten sözcüklerden sonra 3. kiğiyelik eki *-I* Çeklinde gelmektedir. Aynı ek, ünlü ile biten sözcüklerden sonra geldiğinde, ekin başında, bir /s/ ünsüzü belirlemektedir. Bir ilk veya ortaöğretim öğrencisinin, Türkçeyi öğrenmek isteyen bir yabancıнын, *neden ünlü ile biten sözcüklere ek, -(s)I olarak gelmektedir* Çeklindeki sorusuna ne cevap verilecektir?

Art zamanlı bakışGütür cevaplar verir: /s/, ünlü çatıGmasını gidermek amacıyla fonetik bir sebeple ortaya çıkmamıGır. Onun Ana Türkçeye belki de Çek Türkçeye dayanan başka nedenleri vardır. (Ercilasun, 2000: 128-134); Türkçenin bilinmeyen devirlerinde /s/’yle biten bir sözcüğün sonundan yanlıGbir hece bölünmesi neticesinde *-I’ya* katılmıGır. (Karaörs, 2005: 27: 36); Ana Türkçede *ini* “erkek kardeş”, *eke* “abla” gibi daha çok ünlü ile biten akrabalık adlarına eklenen çokluk eki *-s’*nin, daha sonra yanlıGheceleme ve yanlıGçözümleme sonucu 3. kiğiyelik eki *-I’n*in ünlü ile biten sözcüklere eklenen türü sayılmıGolmalıdır. **inis-i>ini-si*, **ekes-i>eke-si...* (Tekin, 2000: 109-112). Dolayısıyla bu ses, yardımcı ünsüz olarak değil, ekle birlikte gösterilmelidir.

Bu açıklamalarda, daha çok, /s/ sesi, hangi kaynaktan, nasıl ortaya çıktı soruları cevaplanmaktadır. *Dil, neden /s/ sesine kategori değıştirterek onu, ünlü ile biten sözcüklerden sonra -I’nin önüne getirdi; bugün, neden (onun) baba-ı, (onun) dede-i yerine, (onun) baba-(s)ı, (onun) dede-(s)i demek zorundayız* gibi soruların cevabı bulunmamaktadır. Ayrıca, günümüz Türkiye Türkçesinde, artık /s/’nin çokluk bildirme iGevinden eser kalmadığına göre, bu tarihsel açıklamaların, akademik formasyonu olmayan muhataplarca anlaşılması da güç görünmektedir.

EĞ zamanlı bakışın cevabı Göyle olabilir: Türkçede, ünlüyle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başayan bir ek gelmez. Ünlüyle biten sözcüklerden sonra iyelik eki, *-I* Çeklinde gelemeyeceğı için dil sistemi, iki ünlü arasına /s/ ünsüzünü getirmiGır. Tarihsel bilgiler de, söz konusu /s/ ünsüzünün, başka kaynaktan *-I’ya* sonradan yamandığını söylemektedir.⁴¹ Dolayısıyla, bu, sistemin tabii dokusundan kaynaklanan bir tercihtir. Sistemin kendi boğluğunu onarma ameliyesidir. Art zamanlı bakışın bildirdiğı üzere, tarihi süreçte, fonetik bir sebebe dayanmadığı farz edilse bile, ki zaruret olmasa sistem bunu üretmezdi, bugünün standart Türkiye Türkçesi için, bu ünsüzün kullanımı, fonetik bir zarurettir. Zira bu ünsüz olmadan ünlü ile biten sözcüklere *-I* eki doğrudan getirilemeyeceğı gibi, *-I’n*in önüne, /s/ yerine, günümüz Türkiye Türkçesinde, kullanımı en yaygın yardımcı ünsüz olan /y/ dâhil, başka bir ünsüz de getirilememektedir.⁴² Bugün için iki ünlüyü bağlayan/kaynaGıran bu ünsüzün, elbette ki tarihsel bir türeme hikâyesi vardır. Ancak, bu, art zamanlı, akademik bir inceleme konusudur.

Tartışma konusu olan diğeri bir ünsüz de ilgi ekinden önceki /n/’dir. Standart Türkiye Türkçesinde, ilgi eki, ünsüzle biten sözcüklerden sonra *-In*, ünlü ile biten sözcüklerden sonra *-(n)In* Çekline gelmektedir. Ünlü ile biten sözcüklerden sonra, ekin, niçin *-(n)In* Çekline geldiğini soran bir ilk veya ortaöğretim öğrencisine, Türkçeyi öğrenmek isteyen bir yabancıya nasıl bir açıklama yapılacaktır?

Art zamanlı bakış,yaklaşık olarak Gı cevabı vermektedir: Ekin, daha önce, yalnızca *-In* biçimi vardı. *-nIn* biçimi, çekimli kiğizamirlerinin, *me-nin*, *se-nin*, *a-nın...* Çeklinde hecelenmesi örneksenerek ortaya çıktı. Ek, Köktürkçede, ünlüyle biten sözcüklere *-In*, ünlü ile biten sözcüklere *-nIn* olarak gelirken, daha sonra *-nIn* biçimi yaygınlaGı ve zamanla *-In* biçiminin yerine geçti. Diğeri Türk lehçelerinde yalnız *-nIn* biçimi; Batı Türkçesinde ise, ünlü ile biten sözcüklerde *-In*, ünsüzle bitenlerde ise *-nIn* biçimi düzenli olarak kullanılmaktadır. *-nIn* ekinin ünsüzle biten sözcüklere de gelmiGolması, başındaki /n/’nin fonetik bir zaruret sonucu ortaya çıkmadığını, ekin

⁴¹ bk. (Ercilasun, 2000: 128-134; Tekin, 2000: 109-112; Karaörs, 2005: 27: 36).

⁴² Su sözcüğüne, 3. kiğiyelik eki’nin, *-(s)u* yerine *-(y)u* Çeklinde gelmesi durumu için bk. *Sıra Dışı Kullanımlar* bölümü.

parçası olduğunu göstermektedir (Ercilasun, 2000: 128-134; Tekin, 2000: 109-112; Karaörs, 2005: 27-36).

Bu açıklamalarda, /n/ sesinin, neden ortaya çıktığından çok, nasıl ortaya çıktığı açıklanmaktadır. *Dil, hangi sebeple durup dururken bu sesi kişi zamirlerinin sonundan örnekseyerek -In ekinin başına getirme ihtiyacı duydu, şayet /n/ getirilmeseydi, iki ünlü yan yana kullanılacak mıydı, bugün standart Türkiye Türkçesinde niçin Ece-in kitabı, Emre-in kalemi yerine, Ece-(n)in kitabı, Emre-(n)in kalemi demek zorundayız* gibi sorular, cevapsız kalmaktadır.

Diğer yandan, /n/ ünsüzü için olmadığı belirtilen fonetik zaruret hali de lehçeden lehçeye farklılık arz edebilir. Zira zaruretin belirleyicisi sistemin kendisidir. Bir sistem için zaruri olan, başka bir sistem için zait olabilir. Bu tür durumlar, lehçe bilimi açısından tabiidir. Zaten lehçeleşme, bu ve benzeri farklılıklarla gerçekleşir. Dolayısıyla, Türkçenin kimi lehçelerinde ünsüzle biten sözcüklere ekin, *-nIn* şeklinde gelmesi, onun Türkiye Türkçesindeki durumunu açıklamamaktadır. Çünkü günümüz Türkiye Türkçesinde, *Ece-in kitabı, Emre-in kalemi* diyemeyeceğimiz gibi *Emel-nin kitabı, Eren-nin kalemi* de diyemeyiz. Kaldı ki, anılan muhataplara bugün için iki ünlü arasında düzenli olarak beliren /n/'yi kavratmak için, Eski Türkçenin de öncesine uzanmak, örnekseme ve bulaşma gibi akademik terimlere atıfta bulunmak, lehçeler arası mukayeseye girişmek, konuyu onlar için daha karmaşık hale getirebilir. Zira bu yaklaşım, bilinmeyenden bilineye doğru bir gidiştir; delilin, iddia olunandan daha muğlak olması demektir.

Eğ zamanlı bakışın cevabı şöyle olabilir: Türkçede, ünlüyle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir ek gelmez. Yani, *Emre-(n)in (kalemi)* yerine *Emre-in (kalemi)* diyemeyiz. Diğer yandan *Emre-y-in* şeklinde ekin önüne Türkçenin daimi yardımcı ünsüzü /y/'yi de getiremeyiz. Sistem, *-In* ekinin, ünlüyle biten bir sözcüğe doğrudan gelmesini uygun görmemiştir, tabiatı gereği, iki ünlü arasında beliren boğuşu, bir ünsüzle almıştır. Tercihini ise /y/ yerine, /n/ ünsüzünde yapmıştır.⁴³ Tarihi bilgiler de, bu /n/ sesinin, sonradan *-In* ekinin başına geldiğini göstermektedir.⁴⁴ Sistemin, bu tercihi hangi kaynaktan, nasıl yaptığı ise, art zamanlı, akademik bir inceleme konusudur.

Standart Türkiye Türkçesinde, ilgi ekinden önceki /n/ dışında, mahiyeti tartışma konusu olan başka bir /n/ de, diğer yardımcı ünsüzlere göre, ortaya çıktığı bağlamların farklılığı ve çeşitliliğiyle dikkat çeken ve yaygın olarak zamir /n/'si olarak adlandırılan /n/ ünsüzüdür. Bu ünsüz; iğret zamirleri, dönüşlülük zamiri (kendi), 3. kişiyelik eki, aitlik eki gibi birimler ile durum ekleri arasında ve iğret zamirlerine gelen çokluk ekinin önünde belirlemektedir.

Peki, Türkiye Türkçesinde, *buda, şuda, oda, buu, şuu, ou, buca, şuca, oca, (o) kendie, babasıda, baştakide, bular, şular, olar* yerine ne için *şunda, onda, bunu, şunu, onu, bunca, şunca, onca, (o) kendine, babasında, baştakinde, bunlar, şunlar, onlar* demek zorunda olduğumuzu soran bir ilk veya ortaöğretim öğrencisine, Türkçeyi öğrenmek isteyen bir yabancıya nasıl bir açıklama yapılacaktır?

Art zamanlı bakışkonuyu şöyle açıklar: Ana Türkçede isimleri bağımsız olarak izleyerek iyelik ifade eden 3. kişizamiri **in*, yalın halde, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada olduğu gibi, sonundaki /n/ fonemini yitirmiş ve eklenmiş olmalıdır. Yalın halde, başka bir deyişle söz sonu durumunda, yiten bu /n/ fonemi çekimde yeniden belirir. Aslında bu olay söz içinde /n/ belirmesi değil, **in* zamirindeki /n/ foneminin son ses durumunda yitmesidir. Bu bakımdan, çekimde 3. kişiyelik ekinden sonra korunmuş olan bu /n/ fonemini kaynaştırma ya da geçişsesi saymak yanlışır.

⁴³ *Su ve ne* sözcüklerine, ekin *-(n)un/-(n)in* yerine *-(y)un* ve *-(y)in* şeklinde gelmesi durumu için bk. *Sıra Dışı Kullanımlar* bölümü.

⁴⁴ (Ercilasun, 2000: 128-134; Tekin, 2000: 109-112; Karaörs, 2005: 27: 36).

Zaten Türkçede iki ünlü arasındaki boğuşu doldurmak için kullanılan biricik ses /y/’dir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde ünsüzle biten isimlere eklenen 3. kiğiyelik ekini, bir sesbiçim birimi olarak (morphophonemically) {-I} biçiminde yazmak doğru olmaz; ekin bu türü, {-I(n)}/{-(s)I(n)} şeklinde yazılmalıdır. Aynı şekilde -ki’den sonra beliren /n/ de {-ki(n)} biçim biriminin parçası olduğundan {-ki(n)} şeklinde gösterilmelidir. Çâyet zamirlerinden sonra beliren /n/, bu zamirlerin, yalın durumda (bun, Çun, on) düğmüÇ son sesidir. Bu tür yapılar, bun-da, bun-ca şeklinde çözümlenmelidir. Kendi sözcüğü ile hal ekleri arasında beliren /n/ ise, sözcüğün sonundaki /i/’nin iyelik eki sanılmasından ve dolayısıyla yanlışheceleden kaynaklanmıştır (Tekin, 1980: 10-17; 2000: 109-112).

Konuyu eş zamanlı bakışa değerlendirdiğini belirtmekle birlikte Ercilasun’un görüşünde bu doğrultudadır: Türkçede ünlüden sonra ünsüzle başlayan bir ek gelebilir. Dolayısıyla başında, başından, öğretmenince, evdekinde örneklerinde hal eklerinden önce beliren /n/, fonetik bir zaruret (ünlü çatıÇması) sonucu ortaya çıkmamıştır. Zira, başıda, başıdan, öğretmenice, evdekide örneklerinin, Türkçenin ses özelliklerine aykırı bir yanı bulunmamaktadır; O halde örneklerdeki /n/’yi zamir /n/’si olarak adlandırmak en doğrusudur. Başını, başına örneklerinde, fonetik zaruret (ünlü çatıÇması) var gibi görünüyorsa da önceki örneklerden de anladığı üzere bu örneklerde de zamir /n/’si kullanılmıştır. gayet çok eski dönemlerin izi olan zamir /n/’si kullanılmamış olsaydı, ünlü çatıÇmasını önlemek için /y/ kullanılacaktı (Ercilasun, 2000: 128-134).

Açıklamalarda, /n/ sesinin kaynağına inilerek, neden yardımcı ünsüz sayılmaması gerektiği belirtilmeye çalışılmıştır; bu sesin zamir /n/’si olarak adlandırılması ve kendisinden önce gelen 3. kiğiyelik ekinin de dâhil edilerek, sesin, tarihi geçmiÇini de resmedecek şekilde, {-I(n)}, {-(s)I(n)}, {-ki(n)} şekillerinde gösterilmesi önerilmiştir.

Yukarıda belirtilen bağlamlarda beliren /n/ sesinin, neden ortaya çıktığını, ne olduğunu öğrenmeye çalışan bir ilk veya ortaöğretim öğrencisine, Türkçeyi öğrenmek isteyen bir yabancıya, bu açıklamaların, önemli ölçüde akademik geleceği açıktır. Zira, dil bilimsel disiplin kazanmamış kiğilerin, bugün varlığı söz konusu olmayan (*in) veya değışme uğramış (bun>bu, Çun>Çu, an>o) zamirler üzerinden, herhangi bir zamirsel mana sezinletmeyen bir ünsüzü, bu denli derin bir tarihsel bilgiden hareketle, kavrayıp hazmetmesi güç görünmektedir. Öğreticilere yönelik olarak sorulan “Zamir /n/’si terimini kullanıyorsanız konuyu öğretirken söz konusu /n/’ye zamir /n/’si deme nedeninizi nasıl açıklıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların nitelik ve niceliğ de; /n/ ünsüzünün neden zamir terimiyle ilişkilendirildiğinin kavranmadığını, /n/ ünsüzüyle zamir teriminin kavramsal değeri arasında açık bir ilişki kurulamadığını ortaya koymuştur (bk. Anket değerlendirme bölümü). Ayrıca söz konusu /n/’li biçimlerin, iyelik ekleriyle birlikte {-I(n)}/{-(s)I(n)}; {-ki(n)} şekillerinde gösterilmesinin (bk. Tekin, 2000: 109-112) de anılan muhataplara yeterince anlaşılabilir gelmeyeceğ i düşünülmektedir. Zira söz konusu muhatapların seviyesi, bu işâetlerin gösterdiğ i dil bilimsel ve tarihsel manayı kavrayacak düzeyde değildir. Diğer yandan böyle bir işâetleme; /n/ ünsüzünün belirdeğ i (o) gönünce, kendine, şunda gibi yapılarda kullanılamayacağından, bütün noktalarda düzenli işâeyen efradını cami bir işâetleme olmayacak, bu da kafa karışıklığına neden olabilecektir.

Eş zamanlı bakışa, konu Çöyle açıklanabilir: Türkiye Türkçesinde, bu(n)u, ş u(n)u, o(n)u; bu(n)a, ş u(n)a, o(n)a; bu(n)da, ş u(n)da, o(n)da; bu(n)dan, ş u(n)dan, o(n)dan; bu(n)ca, ş u(n)ca, o(n)ca; bu(n)lar, ş u(n)lar, o(n)lar; (o) kendine, babası(n)da, baştaki(n)de sözcüklerini, buu, şuu, ou; bua, şua, oa; buda, şuda, oda; budan, şudan, odan; buca, şuca, oca; bular, şular, olar; (o) kendie, babasıda, baştakide şeklinde söyleyemeyiz.

Türkçede ünlü ile biten bir sözcükten sonra ünlü ile başlayan bir ek gelemeyeceğ i için buu, şuu, ou; bua, şua, oa; (o) kendie sözcüklerinde, ekle sözcük arasına bir ünsüzün gelmesi zaruridir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Burada, sistem, bu görevi /n/ ünsüzüne gördürmüştür. gayet /n/ olmasaydı, başka bir ünsüzle bu boğuluğu dolduracaktı. Dolayısıyla /n/ ünsüzü burada bir kaynaştırma görevi görmektedir.

Buda, şuda, oda; budan, şudan, odan; buca, şuca, oca; bular, şular, olar; babasında, baştakide örneklerinde ise, /n/ ünsüzü, ünlü ile biten sözcükle ünsüzle bağlayan ek arasına girmiştir. /n/ ünsüzü, bu örneklerde sözcükle eki perçinleyici, söyleyiş kuvvetlendirici bir dolgu malzemesi vazifesi görmektedir. Özellikle *bunca* (zamandır çalışıyoruz), *şunca* (zahmet çektik), *onca* (emek verdik) gibi yapılarda, /n/ sesinin, bir ara eleman olmakla birlikte, geldiği yapıların nicelik bildirimini kuvvetlendirdiği; *buca* (zamandır çalışıyoruz), *şuca* (zahmet çektik), *oca* (emek verdik) yapılarındaki nicelik bildirme kuvvetinin /n/'li yapılardakine göre daha hafif kaldığı gözlenmektedir.

Verilen örneklerde, ünlü çatısından kaynaklanan bir fonetik zaruretin olmadığı (bk. Ercilasun, 2000: 128-134), /n/ ünsüzünün sezinlettiği kavramsal değer de, daimi kullanım alışkanlığından kaynaklanan psikolojik bir durum olduğu ileri sürülebilir. Buradaki zaruret elbette ki bir ünlü çatısından kaynaklanmamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, fonetik zaruretin belirleyicisi, gramerciler olarak biz değil, toplumsal bilinçte var olan dilin/sistemin kendisidir. Sistem için fonetik zaruret, ünlü çatısıyla sınırlı değildir. Dilin, tarihi süreçteki sosyo-psikolojik çatılar altında gerçekleşen değişimi, farklı zaman ve yerlerde, çeşitli zaruret halleri doğurabilir. Bugün için, Türkçenin ses dizimi açısından aykırı bir durum bulunmadığı halde, *buda, şuda, oca* denilemiyorsa, /n/ sesinin kullanımı için zaruret var demektir. Ortada bir ünlü çatısını önleme ihtiyacı olmadığına göre, bu zaruretin; sistemin, söyleyiş bakımından zayıf gördüğü bir noktayı tahkim etme, dolayısıyla kullanıcısının psikolojisini rahatlatma ihtiyacından kaynaklandığı düşünülebilir. Zaten, dilde zaman içerisinde kalıplaşan türlü pekiştirmeler, tekrarlar hep bu psikolojik tavır ve ihtiyaçlardan doğmuyor mu?

Diğer yandan, bugün için, bu sesin kendinden önceki tabana (bun, çın, on gibi) veya kendinden önceki ya da sonraki eke [-(s)In; -nda, -nden, -nlar gibi] dâhil edilmesi de mümkün değildir. Zira kendinden önce ve sonra gelen birimlerin kimlikleri bellidir (bu, Çu,o; -(s)I; -dA, -dAn, -lAr, gibi) ve söz konusu birimler her yerde bu kimlikleriyle kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla yukarıda anılan noktalarda beliren /n/ ünsüzleri, günümüz Türkiye Türkçesi için, başı başına birer ek veya ekin parçası değil, birer türeme ünsüzdür. Ünlü arasında türeyenler, ünlü çatısını önlemekte; ünlüyle ünsüz arasında türeyenler ise ekle tabanı perçinlemekte, yer yer pekiştirme anlamı sezinleterek söyleyiş psikolojik açıdan rahatlatmakta ve böylece morfo-fonemik bir görev görmektedir. Bu sese zamir /n/'si denmesi ise, alan uzmanlarının dışında, kimse için kayda değer bir mana ifade etmemektedir.

Sayılan ünsüzlerin dışında, durumu tartışma konusu olan bir diğer ünsüz de, ünlü ile biten sözcüklerle *ile*'den eklenen *-la* eki ve *i-* fiili arasında beliren /y/ ünsüzüdür. Ancak bu ünsüzle ilgili yaklaşımların farklılıklarının, konuyu eğer veya art zamanlı olarak değerlendirme gereğinden değil, genellikle eğer zamanlı bakış yöntemi içerisinde sayılabilecek yorum farklılıklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yorum farklılıkları, "*Konuyla İlgili Değerlendirmeler*" bölümünün sonunda beş madde halinde sıralanmıştır. Bu çalışmada, anılan noktalarda beliren /y/ ünsüzü ile ilgili olarak varılan sonuç şudur:

İle ve *i-* biçim birimleri, ünlüyle biten sözcüklere geldi. Ünlü çatısını önlemek üzere ünlülerin arasına Türkçenin daimi yardımcı/kaynaştırma ünsüzü olan /y/ girdi. Bu /y/ ünsüzü, *babayıla, almalıydı, köseymiş, oturduyusa* (Ercilasun, 2000: 128-134), *gülleriyile, nûriyıla, eliyile, buyıdı, silkinseyidün, hoşnûzluğ ıyısı, neyise, dünyâyısı* (Sarı, 2007: 187, 191) örneklerinde olduğu gibi, *ünlü+(y)+ünlü* bağlamında kaynaştırma görevi gördü. Zamanla bağlı birimlerin bağlarındaki söyleyiş ağırlaştırma vurgusuz ünlü düştü. Böylece /y/ ünsüzünün bağlamı, *ünlü+(y)+ünsüz* şeklinde dönüştü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bugün için *öğrenciyle, öğrenciydi, öğrenciymiş, öğrenciyse, öğrenciyken* örneklerini, *öğrenciyle, öğrenciydi, öğrenciymiş, öğrenciyse, öğrenciyken* Çeklinde söyleyemeyeceğimiz gibi *öğrencile, öğrencidi, öğrencimiş, öğrencise, öğrenciken* Çeklinde de söyleyemeyiz. Dil önce ünlü çatıÇnasını önlemek üzere ihtiyaç duyduğu bir ünsüzü türetmiş, sonra da söyleyiÇiağırlaÇtran bir ünlüyü düÇürmüÇtür. Daha önce iki ünlünün arasını bulup ünlü çatıÇnasını önleyen /y/ ünsüzü, bugün (bir ünlüyle bir ünsüz arasında beliren /n/ gibi) psikolojik olarak varlığı hissedilen bir boÇluğu doldurmakta, söyleyiÇirahatlatıcı bir yardımcı ses vazifesi görmektedir.

Eş zamanlı gramer yaklaşımıyla bugün /y/'yi yardımcı ses saymamız mümkün değildir. Zira, *babayla, annesiyle, gelmeliydi, maviydi, gelmeliymiş, gelmeliyse, örneklerini babala, mavid, gelmelimiş, gelmelise...* şeklinde söylemek fonetik açıdan mümkündür. Burada bir fonetik zaruret olmadığına göre, /y/'yi yardımcı ses olarak değil ancak türeme /y/ olarak adlandırabiliriz (Ercilasun, 2000: 128-134) Çeklindeki görüÇekatilim ise güçtür. Zira eÇzamanlı yaklaÇım, bir arada bulunan ve dizge oluÇturun öğelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraÇır, aynı toplumsal bilinç onları nasıl görüyorsa o da öyle görür. (Saussure, 1998: 127 vd.). Bugünkü toplumsal bilinç *babala, mavid, gelmelimiş, gelmelise* Çeklindeki kullanımları yadırgamakta, sıralanan sözcüklerin, /y/'li Çekillerini tercih etmektedir. Eğer bir zaruret hissetmeseydi, daha az çaba gerektiren /y/'siz örnekleri yadırgamak yerine, daha sık kullanıyor olacaktı. Ayrıca, *yardımcı ses* yerine önerilen *türeme /y/* terimi de Öztekten (2008: 4)'in belirttiği gibi, bütün yardımcı sesler, aynı zamanda birer iç ses türemesi sayılabileceğinden, ayırıcı bir özellik taÇmamaktadır.

Diğr yandan Öztekten (2008: 6) tarafından ileri sürülen, bu seslerin, sadece fonetik iÇevli ikincil öğeler olarak değil, morfolojik iÇevli eklerin yapısı içinde kabul edilmesi ve bu tür /y/'li yapıların, *-ydl, -ymış, -ysa, -yken, -yla* Çeklinde gösterilmesi düÇüncesinin⁴⁵ de, Çuiki açıdan sorunlu olduğu düÇünmektedir:

1. Türkçe sözcüklerin baÇında iki ünsüz yan yana bulunmaz. Çki ünsüzle baÇayan alıntı sözlerin söyleniÇinde bir telaffuz zorluğu yaÇınır. Dolayısıyla bu sözcükler, ünlüyle tamamlanarak söylenir: *Fr. station >yazım ve söyleyiÇe: istasyon, Fr. plan>söyleyiÇe: pilan, Fr. grup>söyleyiÇe: gurup* örnekleri gibi. Türkçe oldukları halde çift ünsüzle baÇayan *-nci*⁴⁶, *-msi, -mse, -mtırak* gibi az sayıdaki bağımlı biçim birimlerin de, aslına uygun söyleniÇlerinde zorlanılmakta, bu birimler alıntı sözler gibi ünlü yardımıyla *-inci/-nici, -ımsı/-mısı, -imse/-mise, -ımtırak/-mıtırak* Çeklinde ancak telaffuz edilebilmektedir. Geldikleri kelimelerle birlikte hecelendiklerinde de, baÇarındaki ünsüz, *ye-din-ci, a-cım-sı, kü-çüm-se(<küçük-ümse), ek-şim-tırak* örneklerinde görüldüğü üzere, kelimenin son hecesine kaymakta, ek yine aslına uygun telaffuz edilememektedir. Bu durum /y/ için teklif edilen *-ydl, -ymış, -ysa, -yken, -yla* Çeklindeki yazımlar için de geçerlidir. Söz konusu ekler çift ünsüzle baÇatılırsa, *-yidi, -ymış -yisa, -yiken, -yla* Çeklinde okunmak durumunda kalınacak, yazıldığı gibi okunamayan, yeni birimler türetilmiş olunacaktır.

2. Bir ünlü ile bir ünsüz arasında beliren /y/'nin, *-ydi (katı-ydi), -ymış (katı-ymış), -ysa (katı-ysa), -yken (katı-yken), -yle (ütü-yle)* Çeklinde bağımlı birimle birlikte gösterilip, ortaya çıkıÇ öyküsü farklı olmakla birlikte, bağlam içinde benzer görünüm sergileyen /n/ ünsüzünün, *-n-da (o-n-da), -n-ca (o-n-ca;), -n-lar (o-n-lar)* Çeklinde ayrı olarak gösterilmesinin de, konunun

⁴⁵ *Türkçede her ek bir ünsüzle başlar*, diyen Gemalmaz, benzer düÇüneyi Türkçenin bütün ekleri için ileri sürmektedir. Gemalmaz'a göre Türkçe için bir bağlayıcı ses ayırımı yapmak gereksizdir. Ekler, baÇlaındaki seslerle bir bütün olarak verilmelidir (Gemalmaz, 1997: 3 vd.).

⁴⁶ Bu ekin Eski Türkçedeki *-nç* (iki-nç, yeti-nç) Çeklini telaffuz etmek daha da güçtür. Sondaki ünlünün türemesi, söyleyiÇibir nebze rahatlatmışÇtır.

öğretiminde ikilik oluşturacağı, öğrenciler açısından bir kafa karışıklığına neden olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç:

Ana dili eğitim ve öğretimi, okul öncesinden başlayıp yükseköğretime değin devam eden bir süreçtir. Bu süreçte verilen bilgilerin birbiriyle çelişmesi, birbirini tamamlayıcı nitelikte olması, bu eğitim ve öğretimin sağlıklı biçimde gerçekleşmesi açısından önemlidir. Ayrıca ana dili öğretimi konularında üretilen bilgilerin de öğre(t/n)ilebilir yalınlıkta olması gerekmektedir. Zira dil öğretiminde kurallar, ayrıntılar arttıkça öğrenme güçleşir. Pratiklik arz etmeyen, hazmı zor akademik bilgiler, dil sevgisini olumsuz yönde etkiler, başarıyı düşürür.

Bilim farklı görüşlerin çarpışmasıyla gelişir, bilim gerçeği söyler, gerçekler sonradan anlaşılır gibi düşünceler ise, bir alışkanlıklar manzumesi olan dil için çok da geçerli değildir. Zira halkça üretilip kullanılan dil, galatimeçhurlarla da beslenebilen bir sistemdir. Bu sistemde, bir zaman ve/veya zeminde doğru kabul edilen olgular, başka bir zaman ve/veya zeminde yanlış kabul edilenler, doğru kabul edilebilir. Bu sistemin ses diziminde düzenli içeyiğ kadar, göçümeler; benzeçmeler kadar, aykırılıçmalar; türemeler kadar, düşmeler; geniçmeler kadar, daralmalar ve düzleşmeler kadar, yuvarlaklaşmalar da tabiidir. Bu tabiat iyi özümsemeli, sistemin öğretiminde, toplumsal bilinç ile bilimsel tarihi gerçekler çeliğiğinde, toplumsal bilinçteki kabuller esas alınmalıdır. Başka bir deyişle ana dili öğretimine yönelik bilgi üretiminde, muhatapların⁴⁷ algı düzeyleri, dil alışkanlıkları göz ardı edilerek, bilimi bilim için yapma lüksü yoktur. Aksi halde üretilen bilgilerin, gün yüzüne çıkmadan eskimesi muhtemeldir.

Bu düşünmeden hareketle, öğretimine, ilköğretimin ilk kademesinde başlayan yardımcı ünsüzler konusunda da eşzamanlı bakıgyöntemi, dolayısıyla da toplumsal bilinç esas alınmalı; buna dayanarak asıl birim olmayan, bağımsız birimlerle bağımlı birimler arasında geçiç sağlayıp söyleyiçi rahatlatan /y, ğ, s, n/ ünsüzleri, günümüz Türkiye Türkçesinin yardımcı ünsüzleri sayılmalıdır.

Muhatabın seviyesi el verdikçe, bu seslerin mevcut kimlikleri göz ardı edilmeden, tarihi kimlikleri ortaya konmalı, bu durum da dilin tabiatındaki geçici değişim ve dönüşüm yorumlanmalıdır.

4. Yardımcı Ünsüzlerin Sıra Dışı Kullanımları

Türkiye Türkçesinde, yardımcı ünsüzlerin, yer yer daimi bağlamlarının dışında çıkarak sıra dışı bir durum sergiledikleri görülür. Bu durumlar aşağıda kısaca değerlendirilmiştir.

a. Türkiye Türkçesinde, ünlü ile biten sayılarla üleştirme eki *-Ar* arasında düzenli olarak beliren /ğ/ ünsüzü, istisna olarak, *yarım-(ş)ar* örneğinde, bir ünsüzle bir ünlü arasında belirir. Gülsevin (2004: 1274)'ın *analoji* ihtimaliyle açıkladığı bu durumda da, /ğ/ ünsüzünün, söyleyiçi psikolojik olarak rahatlatıcı bir yardımcı ünsüz görevi gördüğü söylenebilir. Zira *yarım-ar* denmesi, Türkçenin ses dizimi açısından doğru olsa da, bugün için, Türkçe kullanıcısının psikolojisi açısından mümkün değildir. Ortaya çıkıç öyküleri farklı olmakla birlikte, /ğ/'nin ünsüzle ünlü arasındaki bu durumu; *ütüyle, bunda* örneklerinde olduğu gibi, *ünlü ile ünsüz* arasına giren /y/ ve /n/ ünsüzlerinin durumlarını anımsatır.

b. Türkiye Türkçesinde, ünlüyle biten sözcüklerle 3. kiçiyelik eki arasında düzenli olarak bir /s/ ünsüzü belirir. Bir istisna olarak, *su* sözcüğünün 3. kiçiyelik çekiminde /s/'nin yerini /y/ alır. Yani sözcük *su-(s)u* şeklinde değil, *su-(y)u* şeklinde çekimlenir. Ancak *su* sözcüğünün iyelikli

⁴⁷ Ana dili öğretimine yönelik bilgi üretiminde, sadece Türkçeyi ana dili olarak öğrenenlerin değil, yabancı bir dil olarak öğrenenlerin de algı durumları göz önünde bulundurulmalıdır.

çekiminde sıra dışı olan, sadece 3. tekil kiğinin durumu değildir. 1. ve 2. kiğilerde, çekimin *su-m*, *su-n*; *su-muz*, *su-nuz* yerine *su-y-u-m*, *su-y-u-n*; *su-y-u-muz*, *su-y-u-nuz* şeklinde olması da ilginçtir. Türkçede, iyelik ekleri, ünlüyle biten sözcüklerden sonra, *bahçe-m*, *bahçe-n*; *bahçe-miz*, *bahçe-niz* şeklinde doğrudan getirilirken *su* sözcüğünün çekiminde, arada bir /y/ belirlemekte ve iyelik eki, ünsüzle biten sözcüklerdeki gibi *-(u)m*, *-(un)*; *-(u)muz*, *-(u)nuz* şeklinde gelmektedir. Benzer durum *bu* ve *şu* işaret zamirlerinde de görülmektedir: *bu-m*, *şu-m*; *bu-n*, *şu-n*, *bu-muz*, *şu-muz*; *bu-nuz*, *şu-nuz* değil, *bu-y-u-m*, *şu-y-u-m*; *bu-y-un*, *şu-y-un*; *bu-y-u-muz*, *şu-y-u-muz*; *bu-y-u-nuz*, *şu-y-u-nuz* gibi. *O* zaiminin 1. ve 2. kiğiyelikli kullanımlarına ise, pek rastlanmamaktadır.

Tekin, Eski Anadolu ve bugünkü Türkiye Türkçesinde *su* sözcüğünün çekiminde görülen bu /y/ ünsüzünün, boğuk doldurucu bir ses olmayıp, sözcüğün çekim gövdesine ait olduğunu belirtmekte, *su* sözcüğünün iyelikli çekimini şöyle çözümlemektedir: *suy-um*, *suy-un* *suy-u*. Benzer yaklaşımları, *bu*, *şu* ve *o* zamirleri ile hal ekleri arasında beliren /n/⁴⁸ konusunda da sergileyen Tekin, *bu*, *şu* ve *o* sözcüklerinin ilk çekillerinin *bun*, *şun* ve *on* olduğunu, bu sözcüklerin çekim esnasında asıllarına döndüğünü ileri sürmektedir (bk. Tekin, 2000: 109-112).

3. kiği iyelik çekiminde, *su* sözcüğünün *susu* biçiminde değil, *suyu* biçiminde çekimlenmesi, onun kökeniyle ilişkilendirilebileceği gibi, dilin, böyle bir çekimde oluşarak bir ses itişmesini (tenafür/kakofoni) önleme ameliyesi olarak da görülebilir.

Ancak ileri sürülen gerçekler, günümüz Türkiye Türkçesinde, “*Bir bardak **suy** verir misiniz?*” ifadesini olağan kılmamakta, böyle bir kullanım, standart Türkiye Türkçesinde yadırganmaktadır. Zira standart Türkiye Türkçesi için, artık, *suyum*, *suyun*, *suyu* örneklerindeki asıl biçim birim **suy** değil **su**’dur. Konu, eş zamanlı bakışla değerlendirildiğinde, söz konusu örneklerin *suy-um*, *suy-un*, *suy-u* şeklinde ayrılması mümkün görünmemektedir. Diğer yandan hem /y/’nin hem de 1. ve 2. kiğilerde, /y/’den sonra gelen ünlülerin yardımcı ses sayılması da, iki yardımcı sesin art arda gelmesi gibi öğretim açısından anlaşılması güç bir durum doğurmaktadır. Bu durumda *su* sözcüğünün asıl unsur, /y/’nin bağlayıcı ses, kendinden sonra gelen ünlülerin de *-um*, *-un*, *-umuz*, *-unuz* şeklinde iyelik ekiyle birlikte gösterilmesinin öğretim açısından daha isabetli olacağı düşünülmektedir.⁴⁹ Bağlamları farklı olsa da, bu duruma, *-Ip* zarf fiil ekinin yapısı, örnek gösterilebilir. Zira daha önce ünlü ile biten sözcüklere, doğrudan gelen *-p* zarf fiil eki (*başla-p*, *té-p*), ünsüzle biten sözcüklerle kendisinin arasına giren bağlayıcı ünlüyle zaman içinde bütünleşip bugün, *-Ip* halini almıştır.⁵⁰ Dolayısıyla ek ünlüyle biten sözcüklere geldiğinde arada bir /y/ ünsüzü türemekte ve bu tür yapılar *başla-y-ip*, *de-y-ip* şeklinde çözümlemektedir.

c. Türkiye Türkçesinde ünlü ile biten sözcüklerden sonra gelen ilgi ekinin önünde düzenli olarak bir /n/ ünsüzü belirir. *Bahçe-(n)in*, *kimse-(n)in* gibi. Ancak bir istisna olarak *su* ve *ne* sözcüklerinde, *su(y)un* (*sesi*); *ne(y)in* (*nesi*) örneklerinde olduğu gibi, /n/ ünsüzü, yerini /y/ ünsüzüne bırakır. Tekin, *su* sözcüğünün çekiminde görülen /y/ ünsüzünün, boğuk doldurucu bir ses olmayıp sözcüğün çekim gövdesine ait olduğunu belirterek bu yapıyı *suy-un* biçiminde çözümler (Tekin, 2000: 109-112). Araştırmacı, *ne* sözcüğünün durumuyla ilgili görüş belirtmez. Karaörs de “*Türkçede genitif eki konsonantla biten kelimelerden sonra -ın, -in, -un, -ün; vokalle biten kelimelerden sonra -nın, -nin, -nun, -nün şeklindedir. Yalnız su ve ne kelimelerinde ekin vokalle*

⁴⁸ Sayılan zamirlerin hal çekimlerinde beliren /n/ (*bunda*, *şunda*, *onda*) , iyelik çekimlerinde, yerini /y/’ye (*buyum*, *şuyum*) bırakmaktadır.

⁴⁹ Benzer durum, *buyum*, *şuyum* örnekleri için de geçerlidir. Bu örnekler de *buy-u-m*, *şuy-u-m* veya *bu-y-u-m*, *şu-y-u-m* şeklinde değil, *bu-y-um*, *şu-y-um* şeklinde gösterilmelidir.

⁵⁰ Hiç şüphesiz bu sözlerle, Türkiye Türkçesinde, 1. ve 2. kiğiyelik eklerinin, kendilerinden önce gelen yardımcı ünlülerle, *-Ip* ekinde olduğu gibi, kalıplaştığı iddia edilmemektedir. gayet böyle bir kalıplaşma olsaydı, ünlüyle biten sözcüklere, söz konusu iyelik ekleri, *baba-m*, *baba-n* biçiminde değil, *baba-y-um*, *baba-y-in* şeklinde gelirdi. Burada *-Ip* ile ilgi kurulması, biri iğlevi yitirmek kaydıyla, iki yardımcı sesin art arda gelmesinin vaki olduğunu göstererek istisnai bir duruma açıklık getirme amacı taşımaktadır.

başlayan şekilleri -In biçimini alarak kullanılır: su-yun, ne-y-in (üstü) misallerinde olduğu gibi.” (Karaörs, 2005: 35) sözleriyle konuya dikkat çeker. Ancak bu sıra dışılığın nedenine değinmez.

Su sözcüğü, Türkiye Türkçesinde isim köküdür. *Sulu, sulak, sucu* türetimleri bu kök üzerinden gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ilgi veya iyelik çekiminde *su* sözcüğünün, *suy-un, suy-u* şeklinde gösterilmesi, onun toplumsal bilinçteki kimliğiyle çelişir. Buna göre, sözcükle ek arasında beliren /y/ ünsüzünün yardımcı ses olarak kabul edilmesinin bir gereklilik olduğu düşünülmektedir. Dilin neden böyle sıra dışı bir kullanıma başvurduğu ise, yoruma açık olup ayrı bir inceleme konusudur. Bu durum, yukarıda da ifade edildiği üzere, sözcüğün kökeniyle ilişkilendirilebileceği gibi, dilin kendisine kolay gelen söyleyişi yeğleme ilkesiyle de ilişkilendirilebilir.

Aynı şekilde *ne* sözcüğü de isim kategorisinde bir köktür⁵¹. *Neden (sebeup), neci (Ne ile uğraşır?), nece (Hangi dilde?)* türetimleri bu kök üzerinden gerçekleştirilmiştir. *Neyin* sözcüğünde, asıl unsur *ne*, bağımlı biçim birim de *-In* olduğuna göre aradaki /y/’nin yardımcı ses olacağı açıktır.

Ne sözcüğünden sonra dilin neden /n/ yerine /y/’i tercih ettiği ise, yoruma açık olmakla birlikte, bu olay, daha çok *nenin* biçimindeki bir söyleyişte ortaya çıkacak bir ses itişmesini (tenafür/kakofoni) engelleme işlemi olarak düşünülebilir.

Diğer yandan, *ne* sözcüğünün günlük konuşma dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *ney*⁵² biçimindeki kullanımı da dikkat çekicidir. Ancak bu durum, *su* (<*suy*) sözcüğündeki gibi bir köken bilgisi meselesi olarak değil, daha çok sözcüğü yapı ve anlamca berkiten bir son ses türemesi olarak görülebilir.

Genel Sonuç:

Türkiye Türkçesinde, yardımcı ünsüz kategorisinin mahiyeti, bu kategoride gösterilen ünsüzlerin sayısı ve adlandırılışı konusunda önemli yaklaşımlar farklılıkları bulunmaktadır. Bu durumun, konunun öğretimini olumsuz yönde etkilediği, lisans düzeyine gelmiş öğrencilerin /y, Ğ, s, n/ ünsüzlerinin kimliklerini tespit etmekte ya da dikkatleri tereddütlerde gözlenmiştir.

Bu çalışmada; anılan yaklaşımların temelinde yatan nedenler, konuyla ilgili olarak akademik düzeyde üretilen bilgilerin ilk ve ortaöğretimdeki Türkçe dil bilgisi öğretimine yansımaları, Türkiye Türkçesinin yardımcı ünsüzlerinin hangileri olduğu/olması gerektiği tespit edilmek istenmiştir. Bu amaçla, konuyla ilgili akademik eserler, ilk ve ortaöğretimdeki ders kitapları incelenmiş, ilk ve ortaöğretimdeki sınıf, Türkçe ve edebiyat öğretmenlerine yönelik bir anket düzenlenmiştir. Elde edilen veriler değerlendirilmiş, çıkan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

1. İncelenen eserlerde, kimi araştırmacı Türkiye Türkçesinde yardımcı ünsüz ayrımının gereksizliğini ileri sürerken, kimisi bir (y), kimisi iki (y, n), kimisi dört (y, Ğ, s, n) ve kimisi de yedi (y, Ğ, s, n, b, d, g) yardımcı ünsüzün varlığından söz etmektedir.

2. Bu ünsüzleri karıştırmak üzere 1. bağlama ünsüzü, 2. bağlantı ünsüzü, 3. bağlayıcı ünsüz, 4. bağlayıcı ses, 5. doldurma sesi, 6. geçiş sesi, 7. geçiş ünsüzü, 8. kaynaştırma harfi, 9. kaynaştırma sesi, 10. kaynaştırma ünsüzü, 11. koruma sesdeşi, 12. koruma sesi, 13. koruma

⁵¹ Çetin, “Kutadgu Bilig”de Ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları” adlı çalışmada *ne* sözcüğünün kökenine de değinir. Çetin’in tespitlerine göre, soru bildiren *ne* sözcüğünün, Türkçe; bağlaç olan *ne*’nin ise (ne... ne) Farsça olduğu noktasında yaygın bir kanaat vardır. Ğinasi Tekin ise bu iki sözcüğün Toharca’dan geldiği görüşündedir (Çetin, 2007: 437-444).

⁵² *Ne* sözcüğünün, *ney* biçiminde, Adana, Bartın, Bolu, Burdur, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, İçel, Karabük, Kastamonu, Malatya, Osmaniye, Samsun, Sivas, Yozgat, Zonguldak yörelerinde *ne* ve yer yer de *falan* anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir (http://tdkterim.gov.tr/ttas). Yine, *ne* sözcüğünün konuşma dilinde, söylenen Ğin anlaşılmadığını bildirmek üzere “Ney?” şeklindeki kullanımına da rastlanmaktadır.

ünsüzü, 14. yardımcı konsonant, 15. yardımcı ses, 16. yardımcı ünsüz gibi nüanslı terimler kullanılmaktadır.

3. Yardımcı ünsüz olgusunu kabul edenler, Demircan hariç, genel itibariyle yardımcı ünsüz veya ünsüzlerinin ortaya çıkış nedeninin, ünlü çatılaşmasını engellemek olduğunu belirtmişlerdir. Demircan ise bu ünsüzlerin ortaya çıkış nedenini, *hece başı ünsüzlüğü* ve *heceleme gereği* olarak açıklamıştır.

4. Yardımcı ünsüz olgusunu kabul edenler, genel itibariyle, iki ünlü arasında beliren /y/ ünsüzünün, Türkçenin daimi yardımcı/kaynaştırma ünsüzü olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Ancak bir ünlü ile bir ünsüz arasında beliren /y/'nin ortaya çıkış süreci ve adlandırılış konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir.

5. /ç, s, n/ ünsüzlerinin kaynaklarına inerek onların yardımcı ünsüz olmadıklarını ortaya koymaya çalışan araştırmacılar, genel olarak, üleştirme ekinde önce beliren /ç/ve ilgi ekinde önce beliren /n/'nin *beş-er>be-şer*; *ben-in>be-nin* şeklindeki hecelenilerden bulaşma olduğu noktasında birleşmişlerdir.

3. kiGi iyelik ekinde önce görülen /s/ ile zamir /n/'si olarak bilinen /n/ seslerinin kaynakları konusunda ise en net açıklamayı Tekin yapmıştır. Tekin'e göre, /s/, Ana Türkçede daha çok ünlü ile biten akrabalık adlarına eklenen bir *çokluk eki* kalıntısı; 3. kiGi iyelik eklerinden sonra türeyen /n/, Ana Türkçedeki 3. *kişi zamiri *in*'in kalıntısı; iGi et zamirlerinden sonra türeyen /n/, bu zamirlerin tarihi süreçte dönüşen son sesidir. Yine Tekin'e göre, zamir yapan *-ki*'den sora türeyen /n/, *ki*'nin parçasıdır. *Kendi* zamirinden sonra türeyen /n/ ise sözcüğün sonundaki /i/'nin iyelik eki sanılmasından kaynaklanmıştır. Tekin'in, söz konusu /n/'lerin geçtiği bağlamların, *{-(s)I(n)}*; *bun-u, bun-un, bun-ca...*; *{-ki(n)}* şeklinde gösterilmesi dönüşmesi dikkat çekicidir.

6. Türkiye Türkçesinde *su* sözcüğünden sonra ilgi ekinin, *-(n)un* yerine *-(y)un* şeklinde gelmesi konusunda da; "*Su'dan sonra gelen /y/ köke aittir, sözcük, su-yun veya heceleme gereği su-yun şeklinde ayrılmalıdır.*" şeklindeki sözleriyle en açık görüşü Tekin ortaya koymuştur. Ancak *su-(y)un* yapısına benzer durum sergileyen *ne-(y)in* yapısı konusunda, incelenen çalışmalarda açıklayıcı bir ifadeye rastlanmamıştır.

7. Doksan öğretime uygulanan anketin verilerine göre konunun ilk ve ortaöğretim kademelerindeki öğretimi aşağıdaki gibidir:

a. /y/ sesi, % 95'in üzerinde bir oranla ilk ve ortaöğretimde *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. *Su* sözcüğüyle ilgili olarak bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen *suy+un* veya *su+yun* şeklindeki ayrımlar, sırasıyla ancak % 1 ve % 3 civarında karşılık bulmaktadır.

b. /s/ sesi, ilk ve ortaöğretimde, % 95'in üzerinde bir oranla *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından dillendirilen /s/'nin eke dâhil edilmesi görüşü ancak % 2,22 oranında karşılık bulmaktadır.

c. /ç/sesi, ilk ve ortaöğretimde % 88,88'lik oranla *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. /ç/'yi eke dâhil olarak gösterme dönüşmesi ancak % 3,33 oranında karşılık bulmaktadır.

d. Ği ekinde önce beliren /n/ sesi, % 83,32 oranında *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak öğretilmektedir. /n/'yi ekin parçası sayma dönüşmesi, ancak % 5,55 oranında karşılık bulmaktadır.

e. Akademik düzeydeki dil bilgisi öğretiminde daha çok *zamir /n/'si* olarak adlandırılan /n/ sesi, % 55,54 ile % 77,77 arasında değişen oranlarda, *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak

öğretilmektedir. *Zamir /n/’si* teriminin kullanılma oranı ise, % 8,88 ile % 12,22 arasında değişmektedir.

f. Katılımcıların, *şundaki, elindeki*den, *gönlünce* sözcüklerindeki göre *ona* sözcüğündeki /n/’yi en yüksek oranla (% 77,77) *kaynaştırma ünsüzü/yardımcı ünsüz* olarak adlandırması, bu /n/’nin iki ünlü arasında bulunmasına, dolayısıyla yerinin yerleşik kaynaştırma ünsüzü algısına daha çok yakınlığına yorumlanabilir. *Gönlünce* sözcüğündeki /n/ için ancak % 55,54 oranında *kaynaştırma ünsüzü* denmesi ve % 16,66 oranında herhangi bir adlandırmanın yapılamaması ise, *-ü-n-ce* biçim birim dizisinin *-Inca* zarf-fiil ekini andırması ve *zamir /n/’si*, 3. *kişi iyelik eki ile hal ekleri arasında ortaya çıkar* bilgisindeki hal kavramının, daha çok *-e, -i, -de, -den* halleriyle sınırlı olarak algılanmasına bağlanabilir.

8. Bütün bu veriler değerlendirildiğinde;

a. Yardımcı ünsüzler konusunda, gerek araştırmacılar/akademisyenler gerekse öğretmenler arasında bireysel görüş farklılıkları bulunmaktadır.

b. Yardımcı ünsüzlerle ilgili olarak akademik düzeyde üretilen ve öğretilen bilgilerle, ilk ve ortaöğretim kademelerine öğretilen bilgiler büyük oranda örtüşmektedir.

c. Yardımcı ünsüzlerle ilgili görüş ayrılıkları, öğretim kademeleri arasında iyice belirginleşmekte, öğretmenlerin/milli eğitimin görüşüne akademisyenlerin/edebiyat fakültelerinin görüşü şeklinde, ilk ve ortaöğretim ile yükseköğretim kademeleri arasında sınıfsal bir nitelik kazanmaktadır.

9. Gerek kaynaştırma yazılarındaki görüşlerden çıkan sonuçlar, gerekse öğretmenlere yönelik düzenlenen anketten elde edilen veriler; /ç,s, n/ ünsüzleriyle ilgili yaklaşım farklılıklarının, büyük ölçüde, konuyu değerlendirmede esas alınan art zamanlı ve eş zamanlı yöntem farklılıklarından kaynaklandığını göstermektedir. *İle*’den eklenen *-la* ekiyle *i-* fiilinin öncesinde beliren /y/ ile ilgili yaklaşım farklılıklarının ise, genellikle eş zamanlı bakış yöntemi içerisinde değerlendirilebilecek yorum farklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

10. Ulaşılan verilerden, /ç,s, n/ ünsüzlerinin yardımcı ünsüz sayılmadığı çalışmalarda ve dil bilgisi öğretiminde, art zamanlı bakış yönteminin hâkim olduğu anlaşılmıştır.

11. Bu çalışmada, yardımcı ünsüzlerin öğretiminde, eş zamanlı bakış yönteminin esas alınması gerektiği sonucuna varılmış, bu bakış yöntemiyle yapılan değerlendirmede, ister *ünlü-ünlü*, ister *ünlü-ünsüz*, isterse *ünsüz-ünlü* bağlamında türesin, /y, ç, s, n/ ünsüzleri, günümüz Türkiye Türkçesinin yardımcı ünsüzleri sayılmıdır. Bunun yanında, muhatapın seviyesi el verdikçe, art zamanlı bakış yöntemiyle, mevcut kimlikleri göz ardı edilmeden, söz konusu seslerin tarihi kimliklerinin ortaya konmasının, dilin tabiatındaki kaçınılmaz değişim ve dönüşümün kavratılması açısından yararlı olacağı saptanmıştır.

12. Akademik dil bilgisi öğretiminde daha çok *zamir /n/’si* olarak adlandırılan /n/ ünsüzünün, tarihi arka planını da resmedecek biçimde *bun-da, şun-a, on-ca...*; *{-(s)I(n)}*, *{-ki(n)}* şeklinde gösterilmesi düşüncesi değerlendirilmiş, bu tür çözümlemelerin Quiki açıdan sakıncalı olduğu kanaatine varılmıştır:

a. *Bun-da, şun-a, on-ca* çözümlemelerindeki asıl birimlerin (bun, çun, on), toplumsal bilinçteki mevcut halleriyle ve konuğuların bu birimleri kullanım alışkanlıklarıyla örtüşmemesi,

b. *{-(s)I(n)}*, *{-ki(n)}* gibi içtutulumların, ilk ve ortaöğretim kademeleri ile yabancılara yönelik Türkçe dil bilgisi öğretiminde muhatapların seviyelerini açacak düzeyde akademik olması.

13. Günümüz Türkiye Türkçesinin ses dizimsel özelliklerine göre, *su-(n)un, su-(s)u, ne-(n)in, yarım-ar* biçiminde çekimlenmesi gerekirken sıra dışı olarak *su-(y)un, su-(y)u, ne-(y)in,*

Turkish Studies

yarım-(ş)ar şeklinde çekimlenen yapılar değerlendirilmiştir, bu yapılardaki /ç/ ve /y/ ünsüzleri yardımcı ünsüz olarak kabul edilmiştir. *Su* sözcüğünün ilgi hali çekiminin, *suy-un veya su-yun* şeklinde çözümlenmesi düşüncesi ise, anılan birimler, standart Türkiye Türkçesinde *su* ve *-In* [yardımcı ünsüzle birlikte *-(n)In*] biçiminde kullanılmakta olduğundan, eş zamanlı bakış yöntemi açısından uygun görülmemiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Mediha vd. (2008). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım 9. Sınıf Ders Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ADALI, Oya (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçim birimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AHANOV, Kaken (2008). *Dil Biliminin Esasları*, (Çeviren: Murat CERİTOĞLU), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, Doğan vd. (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALYILMAZ, Cengiz (1999). “Zamir n’si Eski Bir Çelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 403-415.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAGKAN, Özcan (2003). *Lengüistik Metodu*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- BAGDAĞ, Cahit (2008), “Türkçede Çelik-Yüklem Sorunu, Dede Korkut Örneği”, *Turkish Studies*, 3/1: 6-13.
- BAGDAĞ, Cahit (2009), “Orhun Abidelerinde Çelik, Belirtme Ve Yüklem Hâli” *Turkish Studies*, 4/8: 623-643.
- BEYDE, Erdal vd. (Tarih yok). *Tüm Dersler Etkinliklerle Konu Anlatımı 5. Sınıf*, Çınza Yayınları, İstanbul.
- BELGİN, Muhittin (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayınları, Ankara.
- BOZ, Erdoğan (2001). “Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu”, *Türk Dili*, 600: 856-864.
- BURAN, Ahmet (1998). “Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi ile İlgili Sorunları”, *Makaleler*, (Yayıma hazırlayan: Ercan Alkaya vd.), Turkish Studies Yayınları, Ankara, s. 125-131.
- BURAN, Ahmet (1999). “Türkçede Kelimelerin Ekleme ve Eklerin Kökeni”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 207-214.
- COĞKUN, Volkan (2001). “Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Görüntüleriyle Boğumlanma Yerleri Bakımından Sınıflandırılması”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 44: 63-85.
- ÇAĞIRAN, Önder (1999). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ünsüz Göçümlerinin Kuruluş Sistemi”, *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 239-266.

- ÇETİN, Engin (2007). "Kutadgu Bilig'de Ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları" Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri (26 Mayıs 2007), Almatı, s. 437-444.
- DEMİR, Nurettin; YILMAZ, Emine (2005). *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Tufan (2006), *Türk Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara.
- DENY, Jean (1995). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*, (Çeviren: Oytun ŞAHİN), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DURAK, Mustafa (2005). *Terimden Anlama Dilbilim*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- ECKMANN, Janos (1955). "Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 11-22.
- EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2006). "Cümle Mençeli Edatlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31: 193-201.
- EKER, Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERCİLAŞUN, Ahmet Bican (2000). "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses", *Hasan Eren Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 128-134.
- ERGİN, Muharrem (1985). *Türk Dilbilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERTANE BAYDAR, Arzu Sema (2003). "Oköğretim Okullarının İkinci Kademesinde Dil Bilgisi Öğretimi", *Türk Dili*, 624:779-783.
- ERTEM, Rekin (2004), *Lise Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili I Ders Kitabı*, Serhat Yayınları, İstanbul.
- Fem Kurum Yayını (2011). *Türkçe-Edebiyat*, Sürat Basım, İzmir.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1997). "Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7: 1-5.
- GENCAN, T. Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000). *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990). "Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişisel Ekinin Özel Kullanılışı", *Türk Dili*, Ankara, 466: 187-190.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004). "Türkçede „Sıra Dışı Ekler“ ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1267-1283.
- GÜLSEVİN, Gürer (2009). "Zamirlerin Edatlarla Birleşmesinde Bazı Özel Durumlar ve Çim Tamlaması Sorunu Üzerine", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007 İstanbul*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 231-238.
- GÜNGÖR, Ahmet; ERDEM, M. Dursun (2007). "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Tür Değişirme Örnekleri", *Turkish Studies*, 1: 72-83.
- GÜRSER, Rağde (2005). "Dilimizin Yaşadığı Sorunların Eğitim Boyutu Üzerine", *Türk Dili*, 639: 251-258.

- GÜRSOY, H. Avni vd. (2003). *İlköğretim Okulları İçin Dilimi Öğreniyorum, Türkçe Dil Bilgisi 4*, Güray Yayıncılık, İstanbul.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HAZAR, Mehmet (2009). “Türkolojide Kullanılan Çeşitli Terimler”, *Turkish Studies*, 4/3: 1124-1159.
- HENGİRMEN, Mehmet (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- HUBER, Emel (2008). *Dilbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- JOHANSON, Lars (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkiler*, (Çeviren: Nurettin DEMİR), Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KARABACAK, Esra (2002). *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l Ulûm*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARADEMİR, Fevzi (2008). “Türkçe Ses Bilgisindeki Terim ve Tasnif Kargaçası Üzerine”, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara (Yayımlanmamış)
- KARAHAN, Leyla (1999). “Yüklem (Accusative) ve Çiğ (Genitive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düğünler”, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 605-611.
- KARAÖRS, Metin (2005). “Ders Kitaplarındaki Yardımcı Seslerle Çiğili Bilgi Yanlıları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19: 27-36.
- KESKİN, Rağ (2004). *Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri*, Çizgi Yayınevi, Konya.
- KOÇ, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*, Gökılâp Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1961). “uçun-üçün-için” vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 31-35.
- KORKMAZ, Zeynep (2003a). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003b). *Grameri Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (2009). “Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar”, *Turkish Studies*, 8: 383-394.
- MUTLU, H. Kahraman (2006). “Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 2: 373-382.
- Öğün Kurum Yayını (Tarih yok). *Yeni Programa Göre Tüm Dersler İlköğretim 4*, Öğün Yayınları, Ankara.
- ÖZBAY, Murat vd. (2010). *Türkçe Öğretmeni Kılavuz Kitabı, İlköğretim 6. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZÇELİK, Sadettin; ERTEN Münir (2005). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, (Basım yeri belirtilmemiş.)
- ÖZKAN, Nevzat (2001). “Hal Ekleri Kalıplağmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İlmi Araştırmalar*, 12: 153-165.

- ÖZTEKTEN, Özkan (2008). "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Sesin Ekleme", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim 2008*, Ankara (Yayımlanmamış)
- ÖZTÜRK, Erol vd. (2005). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- SARI, Mustafa (2007). *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikâye Örneği)*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- SAUSSURE, Ferdinand (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çeviren: Berke VARDAR), Multilingual Yayınları, İstanbul.
- SAV, Bahattin (2003). "Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 147-166.
- ŞAHİN, Erdal (2003). *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hal Ekleri ve İşlevleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ŞİMŞEK, Rasim (1993). *Liseler İçin Türk Dili I Ders Kitabı*, İmge Yayınları, İstanbul.
- TANSU, Muzaffer (1963). *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TAYLAN, Eser E. (2008). "Türkçede Kaynaştırma Sesleri Var mıdır?", *22. Ulusal Dilbilim Kurultayı (8-9 Mayıs 2008, Van)*, (Yayıma hazırlayan: Musatafa Sarıca vd.), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Canteğin Matbaası, Ankara, s. 219-228.
- TEKİN, Talat (1980). "3. Kiş Çelik Eki Üzerine", *Ankara Dilbilim Çevresi Genel Dilbilim Dergisi*, 7-8: 10-17.
- TEKİN, Talat (2000). "Türkçede Kaynaştırma Sesleri", *13. Dilbilim Kurultay Bildirileri, 13-15 Mayıs 1999*, (Yayıma hazırlayan: A. Sumru Özsoy; Eser E. Taylan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 109-112.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2005). *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- VARDAR, Berke vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- VARDAR, Berke (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Zirve Kurum Yayını (2007a). *Konu Anlatımlı Türkçe 6. Sınıf*, Zirve Dergisi Yayınları, İstanbul.
- Zirve Kurum Yayını (2007b). *Konu Anlatımlı Türkçe 7. Sınıf*, Zirve Dergisi Yayınları, İstanbul.
- ZÜLFÜKAR, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ZÜLFÜKAR, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler (İnceleme-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SÜDÎ'NİN HAFİZ DİVANİ ŞERHİNDEKİ TASAVVUFÎ YAKLAŞIMLARI

İbrahim KAYA*

ÖZET

16. yüzyılda yaşayan Sûdî ağırlıklı olarak şerh vadisinde kalem oynatmış birisidir. Yazdığı şerhler büyük bir takdire mazhar olmuş, özellikle Hafız Divanı'na yazdığı şerh kendinden önce aynı esere şerh yazan Sürurî ve Şemî'nin şerhlerini neredeyse unutturmuştur. Şüphesiz bu husus onun derin bilgi ve birikimi yanında belirli disiplinler içinde tutarlı hareket etmesinin sonucudur. O önce sağlam bir metin oluşturmak için çalışmış, daha sonra da metin şerhine girmiştir. Şerh ederken Hafız'ı bir beşer olarak ele almış, onu olağanüstü özellikler vererek yüceltmemiştir. Gerçi zaman zaman Hafız'ın ehlullahtan olduğu gibi şeyler söylerse de bu yaklaşım aşırı yüceltmeci bir sonucu doğurmamış, ayakları yere basan yorumlarla okuyucunun karşısına çıkmıştır. Bu makalede önce Sûdî'nin Hafız'ın şiirlerini şerh ederken temas ettiği tasavvufî görüşler ele alınacak, daha sonra Hafız Divanı'na aşırı tasavvufî anlamlar yüklediklerini düşündüğü sarıhlara yönelttiği eleştiriler ifade edilecek ve bunlardaki haklılık payı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sûdî, Şerh, Hafız Divanı, Şerh-i Divan-ı Hafız-Sûdî, Tasavvufî şerh.

SUDÎ'S SUFIC INTERPRETATIONS IN HIS ANNOTATIONS OF THE HAFIZ DIVAN

ABSTRACT

Sudi who lived in the 16th century is an author who writes the interpretations. The interpretations he wrote gained great appreciations, and especially his interpretations on Hafız Divan almost surpassed the annotations of Sururi and Şemî which were written to the same work. This situation is of course not only related to his deep knowledge and accumulation but also result of this consistency interdisciplinary. He first started with setting up a solid text. Then, he began to annotate interpretation the text. When annotating the text he assumed that Hafız was a human being. He didn't exalted Hafız giving extraordinary features to him. It is true that from time to time he said that Hafız was one of the ehlullah. But these are balanced expressions. In this article, firstly Sudi's sufic ideas when annotating Sudi's poems are handled. Secondly, the criticism made by the poets who thought that he gave extreme sufic meanings to Hafız Divan will be dealt with. Finally, the rightfulness of these ideas will be questioned.

Key Words: Sûdî, Annotation, Hafız Şirazi's Divan, Sûdis Şerh-i Divan-ı Hafız, Mystic interpretation.

---

*Yrd. Doç. Dr., KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: ibrahimkaya53@gmail.com

Giriş

Hafız Divanı'na yazılan ilk Türkçe şerh Sürûrî'ye (öl. 969/1561–62) aittir. Eserin telif tarihi 966/1559'dur (Çelik 1996:9). Sürûrî eserin telif sebebinin bazı gönül ehli dostlarının kendisinden bu eserdeki tasavvufî sırların açıklanmasını istemeleri olduğunu söyler. Ayrıca yapılan şerhle “kâsır ve nâkısların tam ve kâmil, âmî ve gâfil olanların da ehl-i dil” olmalarının hedeflendiğini belirtir (Çelik 1996:9). Prizrenli Şem'î (öl. 1000/1591) tarafından yazılan şerh Hafız Divanı'na yazılan ikinci şerh olup metne yüklenen tasavvufî anlamlar bakımından büyük ölçüde Sürûrî'yi örnek almıştır. Sûdî ise Şerh-i Divan-ı Hafız'ı 1003/1595 yılında tamamladığını eserin sonudaki manzumede belirtir. Manzumenin ilk beyti şöyledir:

Şu dem ki şerhine dil buldı fırsat

Ğac idi sorar isen sâl-i hicret (ŞDH-Y 593a)¹.

Ğac kelimesi ebced hesabıyla 1003 tarihini göstermektedir.

Bir de Sûdî'den iki yüzyıldan fazla bir zaman sonra Vehbi Konevî (öl. 1244/1828) tarafından yazılan bir şerh bulunmaktadır. Hafız Divanı'nın Türkçeye ilk ve tek tercümesi ise Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir.

Sûdî'nin *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eserinin biri 3 cilt halinde (Bulak-İskenderiye, 1250/1834) müstakil, diğeri iki cilt halindeki *Konevî Şerhi* (İstanbul 1288–1289)'nin kenarında olmak üzere iki baskısı bulunmaktadır. Eserin 52 de yazma nüshası vardır (Kaya 2008:21–22). Eserin Farsça'ya tercüme edilmiş olmasından bu şerhin Türkler kadar İranlılar için de Hafız'ı anlamak konusunda bir başvuru kitabı olduğu anlaşılmaktadır.²

Hafız Divanı şerhleri arasında en fazla ilgi gören şerh Sûdî şerhi olmuştur. Farsça'nın yanı sıra Batı dillerine de çevrilmiştir. Batılı araştırmacıların onun için oldukça övücü ifadeler kullandığını görürüz. Ritter (1993: 70), Sûdî şerhini *Hafız Divanı*'nın en iyi şerhlerinden biri kabul eder ve onun şerhinin Sürûrî ve Şem'î şerhini unutturduğunu söyler. Ritter ayrıca “Sûdî'nin büyük otoritesinden dolayıdır ki *Hafız Divanı*'nın iki Avrupa baskısı tamamen onun verdiği metne dayanmaktadır.” der. Ethé (1337:188) ise Sûdî'nin Hafız'a beşeri bir nazarla baktığını ve şiirlerini kelime anlamı ile yorumladığını söyler. İran edebiyat tarihçisi Zebîhu'llâh Safâ (1347: 1064) *Tarih-i Edebiyat-ı İran* isimli eserinde önce Sûdî'den, daha sonra da Sürûrî ve Şem'î'den bahseder.

Sûdî hakkında oldukça övücü ifadeler kullananlardan birisi de Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Hafız Divanı tercümesinin girişinde Hafız'ın hayatını anlatırken değişik yerlerde 14 kere Sûdî'den bahseder ve onun hakkında sitayişkâr ifadeler kullanır. Ayrıca eserin muhtelif yerlerinde metni anlamlandırmak veya bir şiirin Hafız'a ait olup olmadığını tespit etmek için 22 yerde yine Sûdî şerhine atıfta bulunur. Eserde toplam 36 yerde Sûdî'nin adı anılır. Bir yerde şu ifadeleri kullanır: “Hafız'ın en mükemmel şerhi de Şem'î ile çağdaş olan Sûdî şerhidir. Sûdî, Hafız'a ait menkabe kitaplarını görmüş, şifahi rivayetleri tespit etmiş, mazmunları tahlil ederken en adî bir giyime kadar o devrin bütün hususiyetlerini araştırmış gazeller arasına karışan ve Hafız'a ait olmayan gazelleri büyük bir isabetle bulmuştur. Farsçaya iyiden iyiye vakıf olan Sûdî, iyi de tarih bilir... O devirde Şiraz'da saltanat süren ve vezirlik eden padişahlarla vezirlerden ve bunlarla çağdaş olanlardan, Hafız'la muasır bulunan şairlerden, münasebet düştükçe bahseder. Üstadı Molla Halîmi ile

¹ Bu yazıda kullanılan kısaltmalar: KŞ: Şerh-i Divan-ı Hafız-Konevî. ŞDH: Şerh-i Divan-ı Hafız-Sûdî. ŞDH-Y: Şerh-i Divan-ı Hafız Yazma nüsha-Sûdî. NÜ: Nefehatü'l-Üns, ŞB: Şerh-i Bostan-Sûdî. ŞG: Şerh-i Gülistan-Sûdî, ŞA: Şi'rü'l-Acem, DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi.

² Şerh-i Sûdî ber Hafız / Ahmed Sûdî Bosnevî, 1007/1599; trc. İsmet Settazade. (Hafız Divanıyla birlikte), 4 cilt, 1968 Tehran.

Camî'nin kız kardeşi oğlu Molla Muhammed Emîn ve divan sahibi Mevlâna Sabûhiyy-i Bedahştî, Molla Ahmed-i Kazvinî, şeyh, molla ve şair olan Hüseyin-i Harezmî, Molla Muslihüddin-i Lârî ve Necef'te mücavir olan Mevlâna Efdaleddin gibi devrinin büyük âlimleriyle Hafız'ın müşkül beyitlerini müzakere ettiğini bir münasebetle kaydeden Sûdî Hafız'ı hakikaten pek mükemmel anlamıştır. Sûdî şerhinin bir de muhtasarı vardır.” (Gölpınarlı 1989: XXVII).

Sûdî'nin şerhi telifinden çok kısa bir süre sonra ellerde dolaşan bir eser halini alır. Atoine Galland (1998:204) *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* isimli eserinde; “İstanbul'da “Hafız Ahmed Paşa Camii” denen bir cami mevcuttur. Burada üçü de Sûdî tarafından tefsir edilmiş olan Gülistan, Bostan, Hafız divanlarını okumak yahut birer suretlerini çıkarmak isteyenlere vermek üzere kurulmuş bir vakıf var. Bu maksatla her bir eserden yedişer cilt mevcut olup bu nüshalar iki kuruş bırakan herkese verilmekte ve cild iade edilir edilmez para iade olunmaktadır. Çünkü paranın alınmasındaki gaye, cild geri getirilmediği takdirde yenisinin tedarikini temindir.” diye bilgiler verir.

Sûdî, şerhinde tasavvufî yorumlara fazlaca girmez. Buna gerekçe olarak da eserin başında “sebeb-i telif” sayılabilecek bir olaydan bahsederek şunları söyler: “Bir gün Şeyh-i Harem-i Yesrib Ömer Efendi Sûdî'nin evine gelir ve tekellüfsüz yani kapıdan içeri girmek için herhangi bir izin alma gereği duymadan eve girer.” (ŞDH-Y:1b). Sözün burasında Sûdî adı geçen kişinin kendisine yaptığı iyikleri mübalağalı bir ifadeyle anlatır. “Ne bir kardeş kardeşine, ne de bir anne evladına onun bana yaptığı kadar iyilik yapmamıştır. Merhumu ve beni tanıyanlar bu sözümün doğruluğunda tereddüt etmezler” (ŞDH-Y:1b) şeklinde bir kayıt düşer. Bu ifadelerden anlaşılan adı geçen kişinin Hafız Divanı Şerhi yazılırken hayatta olmadığıdır. Ömer Efendi, Sûdî'den Hafız Divanını onu anlamak isteyenlere faydalı ve yeni başlayanlara şafi olacak bir şekilde şerh etmesini rica eder. Ayrıca şiirin yorum ve tasavvufî izahına girişmemesini, dilin kurallarını söyleyerek normal anlamı ile yetinmesini söyler. Bu cümlelerin orijinali şöyledir: “Sizden temenni ıderim ki Divan-ı Hafız'ı bir vecihle şerh eyleseniz ki taliblere nafi” ve mübtedîlere nâci” ola. Hasılı, te’vîl ve tasavvuf söylemeye, hemân üslûb-ı Arabiyet üzre kavâ’id beyân olup ma’nâ-yı şiir ile iktifâ oluna.” (ŞDH-Y:1b).³

Eserin bütününe bakıldığı zaman Sûdî'nin bu tavsiyelere uyduğu göze çarpar. Hatta bir yerde bu tarz kitapları telif etmekten maksadın Farsça'yı öğretmek olduğunu (ŞDH 3/154) söyler.

Sûdî *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ı telif ederken onbir nüshadan faydalandığını belirtir (Kaya 2008: 39). Zira Divanı şerh etmeye başlamadan önce elde sağlam bir metin bulunması gerektiğinin farkındadır. Sûdî bu hususta büyük bir emek sarfetmiş ve sağlam bir metin için büyük bir titizlik göstermiştir. Metin tespitinde o kadar sağlam kıstaslara dayanmıştır ki neredeyse modern bir edisyon kritikçi olarak karşımıza çıktığını söylemek yanlış olmaz. Nüsha farklılıklarını gösterir, hangi örneğin daha yaygın ve daha sağlam olduğunu delillerle ortaya koyar. Bazen de nüshaların hiçbirisinin tatmin edici olmadığını belirtir (Kaya 2008:40). Hafız'a ait olması şüpheli şiirleri büyük bir itina ile ayıklar ve gerekçelerini söyleyerek doğru metni ortaya koyar. Uygunsuz şiirlerin Hafız'a nispet edilmesinin bûhtan olduğunu söyler (ŞDH 2/400). Diğer şarihler gibi bunlarda tasavvufî anlam aramaya kalkışmaz.

Farsça eserlerin şerhinde öncelikli husus anlaşılması izaha muhtaç kısımların açıklanmasıdır. Diğer kısımlar ise bir nevi geniş tercüme denilebilecek özellik taşır. Bu tarz eserlerde dili öğretme gayesi ön plandadır. Bununla beraber şarihler yeri geldikçe metnin anlamlandırılmasında edebî sanatlar ve tasavvufî yorumlara da başvurmuşlardır. Bu durum Sûdî şerhinde de göze çarpar. Zaman zaman tafsilatlı yorumlar yapılsa da yine belli sınırlar içerisinde

³ Bu ifadeler matbu nüshada bulunmamaktadır.

kalınır. Kendisi de zaten; “Böyle kitapları telif etmekten maksat Farsça’yı öğretmektir.” (ŞDH 3/154) der.

Hafız’ın Şiiri, Tasavvufî Yönü ve Hayatından Bazı Kesitler

Tercümanü’l-gayb diye adlandırılan Hafız’ın şiirlerindeki tasavvufî unsurların sınırlarını anlamak için hem şiirine, hem hayatının ana çizgilerine, hem de bir tarikate bağlı olup olmadığına kısaca bakmak gerekir.

a) Şiiri

Fars Edebiyatının büyük simalarından olan Molla Camî, *Baharistan* adlı eserinde Sa’dî-i Şîrâzî’nin hayatını anlatırken onun hakkında söylenen bir şiiri nakleder ve bunun güzel bir şiir olduğunu ifade eder. Şiir şöyledir:

*Der-şi’r se kes peyâmbereânend
Her çend ki “lâ nebiyye ba’dî”
Evsâfu kasîde vu ğ azel-râ
Firdevsî vu Enverî vu Sa’dî (Baharistan).*

“Her ne kadar Hz. Muhammed “Benden sonra peygamber gelmeyecektir.” buyurmuşsa da şiir sanatında üç kişi peygamberdir: Destanda Firdevsî, kasidede Enverî, gazelde Sa’dî.”

Söylem ne kadar abartılı olsa da bu ve benzeri şiirlerde ismi zikredilmeye lâyık bir şahsiyet daha vardır ki o da Hafız-ı Şîrâzî’dir. Hafız’ın kendisi de şiirindeki değerin farkındadır. Bir gazelin makta beytinde şiirindeki üstünlüğünü şöyle ifade eder:

*Irâk u Fars bi-giriftî be-şi’r-i hod Hâfız
Biyâ ki nevbet-i Bağdâd u vakt-i Tebrîz’est (ŞDH 1/162).*

“Hafız, şiirindeki büyü ile Irak ve Fars ülkesini baştanbaşa zaptettin. Gel, sıra Bağdat’la Tebriz’i feth etmeye geldi.”

Şiirleri kısa sürede Hint diyarına kadar ulaşan Hafız, başka bir beytinde şiirinin diğer şairlerin şiirleri üzerine butlan çizgisi çekeceğini söyler:

*Şekker-şiken şevend heme tûtiyân-ı Hind
Zîn kand-ı Pârsî ki be-Bengâle mî-reved (ŞDH 2/5).*

“Hint ülkesinin bütün şairleri (papağanları) Fars diyarından Bengale’ye giden şiirimi görünce hepsi bu şekeri kırıp yerler. Yani sadece benim şiirime itibar ederler, başkalarının şiirlerine değer vermezler.⁴”

Başka bir beyitte şiirinin Keşmir ve Semerkand’daki güzelleri bile etkileyip onlara cezbe saldıgını ifade etmektedir:

*Be şi’r-i Hâfız-ı Şîrâz mî-raksend u mî-ġ altend
Siyeh-çeşmân-ı Keşmîrî vu Türkân-ı Semerkandî (ŞDH 3/301).*

“Hafız’ın şiirleri yüzünden Keşmir ülkesinin kara gözlü güzelleri ve Semekand diyarının sevgilileri rakedip yuvarlanmaya başlar.⁵”

⁴ Makalede geçen beyitlerin anlamları Sûdî şerhi esas alınarak verildiği için müellifin “yani” ile başlayan açıklayıcı kısımlar büyük çapta aynen korunmuştur.

⁵ Hem Sûdî şerhinde hem de Şî’rû’l-Acem’de geçen yukarıdaki beyit Gölpınarlı tercümesinde bulunmamaktadır. Bk. Gölpınarlı (1989:431, 432).

Hafız, kendi şiirlerinde bulunan akıcılık ve selasetin (şi'r-i revân) diğer şairlerin şiirlerinde bulunmadığını ve bu özelliğin kendi şiirini mümtaz ve müstesna bir konuma getirdiğini

*Ân-râ ki hânî üstâd ger bi-nigerî be-tahkîk
San'âtger"est likin şi'r-i revân ne-dâred* (ŞDH 2/35)

“Şiir sanatlarında üstat ve mahir kabul ettiğin kimsenin şiirini dikkatli bir gözle incersen o kişinin sanatkâr yani şiir sanatlarında mahir olduğunu ama şiirinin benim şiirim gibi akıcı ve selis olmadığını görürsün.” beytiyle belirtir.

Sûdî, bu beytin Kâtibî'nin şiirine tariz maksadıyla yazıldığını belirttikten sonra “Gerçekten de Kâtibî'nin şiirleri, bilhassa mesnevileri sanatlı ve muhayyeldir. Fakat Hafız'ın şiiri gibi huzur bahşedici ve can arttırıcı değildir.” (ŞDH 2/35) diye söyler.

Hafız'ın şiiri hakkında soru soran bir kimseye “Bugzâr ki ân Hudâ-yı şi'frest” şeklinde bir cevap verildiğini Tarlan'dan (1970:310) öğrenmekteyiz. Bu ifadenin serbest bir tercümesi; “Bırak Allah'ımı seversen. Onun şiiri başkasıyla mukayese edilemez. Çünkü onun şiirinin şeriki ve nazîri yoktur.”

Sûdî, *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eserinin muhtelif yerlerinde Hafız'ın şiiri hakkında kendi kanaatini belirten bazı görüşler serdedir, bunlar genellikle övücü ifadelerdir (Kaya 2008: 203–213). Eserin girişinde Hafız hakkında şunları söyler:

“Hafız'ın şerefli ismi Şems Muhammed'ddir, meşayih arasında “lisanu'l-gayb” ve “tercümanu'l-esrar” unvanıyla meşhur olmuştur. Terütaze ve orjinal şiirlerine ölümsüzlük suyu gıpta etmekte, fikirlerinden doğan kızlar ise cenneteki hurileri kışkandırmaktadır. Avamın zevk alma hissini sağlam sözlerle tatlandırdığı gibi, seçkinlerin ağızlarını da açık manalar ile doldurmaktadır. Bundan dolayı sözün sadece zahirini anlayanlar onu aşına kabul ettikleri gibi, kelamın iç anlamlarına nüfuz edebilenlerin gözünün parlaklığı onun şiirleriyle ziyadeleşmiştir. O sözden anlayan herkesin haline uygun söz söylemiş, herkes için ince ve garip manalar ortaya dökmüş, az bir söz içerisine çok anlamlar yerleştirmiştir (ŞDH 1/2). Dünyayı baştanbaşa zapteden gazelleri az zamanda Türkistan ve Hindistan'a ulaşmış, gönül alıcı sözleri kısa bir süre zarfında Irak ve Azerbeycan'ı kaplamıştır. Onun şiirleri okunmayınca sufiler semaa başlayamazlardı. Onun zevkle karışmış şiirlerini meze yapmayınca sultanların meclisleri süs ve zinet bulamazdı. Âşıklar onun velvelesiyle “hayhuy” demeye başlarlar, sarhoşlar onun şiirlerini okuyarak şarkı söylerler ve meclislerine parlaklık kazandırırldı” (ŞDH-Y: 2a). Fakat Kur'an'la sürekli meşguliyeti (muhafaza-i Kur'an), padişahın meclisine devam etmesi, Zemahşeri'nin *Keşşaf* isimli tefsirine ve *Miftah*'a haşiyeler yazması, *Metali* ve *Misbah* adlı eserleri mütalaası, edebiyatın kurallarını incelemesi ve Arap şairlerinin divanlarını okuması, gazellerini bir araya getirme işine engel olurdu.” (ŞDH 1/2).

Sûdî'nin şerhinin giriş kısmında bulunan bu ibareler Gülendâ'm'ın Hafız divanına yazdığı mukaddimenin bir kısmının Türkçe tercümesi olduğu görülmektedir (Gölpınarlı 1989: XLVIII-XLIX). Sûdî'nin kaynak göstermeden bunları eserinin başına koyduğunu söylemek müellifin kaynak gösterme hususundaki titizliği dikkate alınırsa (Kaya 2008:17–18) kolay görünmemektedir. Zaten bir kısmının yazma nüshada, bir kısmının matbu nüshada olması şerhi istinsah edenlerin bunları kaynak göstermeden Sûdî'ye mal ederek esere koymaları ihtimalini akla getirmektedir. Bu tarz müdahalelere metinde zaman zaman raslamak mümkündür.

Sûdî, Hafız'ın bütün şiirlerini aynı kategoride değerlendirmez. Bazı gazellerinin son derece kalitesiz olduğunu (gayetle süst ü vâhî) söylemekten çekinmez (Kaya 200:214). Son olarak metinlerarasılık bağlamında Şi'ru'l-Acem müellifinin Hafız'la Sa'dî'nin bir beytini karşılaştırdığı

ve başka bir şairin ifade ettiği bir mazmunun Hafız'ın kaleminde son derece cazip, güzel ve yüksek bir şekil aldığını gösterdiği yeri tercüme ederek bu bahsi noktalamak istiyoruz. Beyitler şöyledir:

Sa'dî:

*Ey bulbul eger nâlî men bâ-tu hem-âvâzem
Tu' ışk-ı gul dârî vu men' ışk-ı gul-endâmî*

Ey bülbül! Şayet inlemeye hazırsan ben seninle hem-avaz olmaya hazırım. Çünkü sen güle âşıksın, ben ise gül boylu bir sevgiliye.

Hafız:

*Bi-nâl bulbul eger ber-menet ser-i yârf st
Ki mâ du' âşık-ı zârîm u kâr-ı mâ zârf st*

Ey bülbül! Şayet sevda hususunda bana karşı sende bir arzu varsa haydi inlemeye başla. Çünkü biz inleyen iki âşığız ve işimiz inlemektir.

Şiblî Nu'manî, beyitler için şu açıklamaları yapar: Sa'dî diyor ki; Haydi bülbül, eğer ağlamak için hazırsan ben de hazırım, sana arkadaşlık yaparım. İkimizdeki derdin ortak oluşu şundandır: Sen güle âşıksın, ben ise bir gül-endama (gül boylu sevgiliye). Sa'dî dert ortaklığının sebebini bir çeşit maşukta ortak olmayla (biri gül diğeri gül-endam) gösteriyor. Bu ise nezakete ve âşıkın gayretine zıttır, çünkü âşık maşuk hususunda ortak ve rakip kabul etmez.

Hafız ise sadece dert ve elemde ortaklığı vurguluyor. Aynı zamanda kendini bülbüle peyrev (ardından giden) ve tabi değil, bilakis bülbülü kendine peyrev ve tabi yapıyor. "İki" lâfzının vurgu için kullanılması gerçek âşık ismine sadece bu ikisinin lâayık olduğunu ve ve âşık isminin sadece bunlara yaraştığını belirtiyor. Yine âşık, bülbül, zâr ve zârî kelimelerinin bir beyitte bir arada zikredilmesi ve bunun matla beyti olması şiirin paye ve mertebesini son derece yükseltiyor (ŞA 208-209).

b) Kur'an-ı Kerim'e Karşı İlgisi

Kur'an'ı ezber bildiği için Hafız mahlasını aldığını bir şiirinde şöyle ifade eder:

*Ne-dîdem hoşter ez-şî'r-i tu Hâfız
Be-Kur'ânî ki ender-sîne dârî (ŞDH 3/257).*

Hafız! Sînende bulunan yani ezberlediğin Kur'an'a andolsun ki senin şiirinden daha güzel bir şiir görmedim.

Hatta kendisine iltifat etmeyen ve hakkını gözetmeyen sevgiliye şöyle seslenir:

*Ey çeng furû burde be-hûn-ı dil-i Hâfız
Fikret meger ez-ğ ayret-i Kur'an-ı Hudâ nîst*

"Ey Hafız'ın kanına pençesini batıran sevgili! Allah'ın sözü olan Kur'an'ın gayretini düşünmez misin? Yani Kur'an'ı ezber bilen birine riayet etmen gerekirken ona zulm etmektesin. Bu yaptığın Kur'an'a bir saygısızlıktır ve Kur'an'ın gayretine dokunur. Böyle yapmaktan sakın (ŞDH 1/269)." Gölpınarlı (1989: 41)'nın beyte verdiği anlam şöyledir: "Ey elini Hafız'ın kanına batıran dost, yoksa Tanrı gayretini düşünmez misin, Tanrı Kur'an'ını fikretmez misin?"

Hafız, Kıvamuddin Hasan'ın kendisi için yaptırdığı medresede uzun yıllar ders vermiş ve bu esnada Zemahşerî'nin *Keşşaf* adlı tefsirinin birçok yerine haşiyeler yazdığı gibi Sekkakî'nin *Miftahu'l-Ulûm* adlı eserinin birçok yerine haşiyeler yazmıştır (ŞDH 1/19-20).

Hafız'ın Kur'an ve onun tefsiriyle özel bir ilgisi vardı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Zi-hafızan-ı cihan kes çu bende cem"ne-kerd
Letâif-i hikemî⁶ ba-kitab-ı Kur'anî (ŞDH 3/461)

“Dünyadaki hafızlardan hiç kimse benim gibi hikmet lâtifeleriyle Kur'an nüktelerini bir araya toplayamadı.” anlamındaki beytiyle bu ilgisini belirtir.

Kıraat ilminde de hakkıyla mahirdi. “Şayet Hafız gibi Kur'an'ı ondört rivayette ezber okusan da yine senin feryadına aşk yetişir. Yani Allah'a ulaşmak aşk ile olur, yoksa Kur'an'ı ezbere okumakla olmaz (ŞDH 1/232)” anlamındaki beyit bu bilginin sınırlarını göstermektedir.

Hafız hayatı boyunca elde ettiği başarıları Kur'an'la meşguliyetine bağlar ve bütün bunların Kur'an'ın bereketi ve feyiyle elde ettiğini şu mısralarla ifade eder:

Her çi kerdem heme ez-devlet-i Kur'an kerdem (ŞDH 3/48)

“Hafız gibi her ne yaptım sa Kur'an'ın devleti sayesinde yaptım.”

Karanlık gecelerde ve yalnızlık köşesinde en büyük teselli kaynağının Kur'an ve zikir olduğunu matla beyti

Yûsuf-ı güm-geşte bâz âyed be-Ken'an gam me-hor
Kulbe-i ahzân şevd rûzî gülistân gam me-hor

“Kaybolmuş Yusuf yine bir gün Kenan diyarına gelir üzölme. Üzüntü evi bir gün sevinç ve neşe bakımından gülbahçesi gibi olur üzölme” anlamındaki gazelin mahlas beytinde kendisine seslenerek şöyle ifade eder:

Hâfızâ der-kunc-ı fakr u halvet-i şebhâ-yı târ
Tâ buved virdet du'â vu ders-i Kur'an gam me-hor (ŞDH 2/295).

Ey Hafız! Yoksulluk bucağında ve karanlık gecelerde dilinde devamlı okuduğun virdin dua ve Kur'an dersi oldukça üzölme.

c) Hayatından Bazı Kesitler

Hafız hayatı boyunca kaderin hususî lütuflarına mazhar olmuştur. Bunlardan birisi de kendisini himaye eden vezir-i azam Kıvamuddin Hasan'dır. On yıl vezir-i azamlık yapan bu zat, Hafız için bir medrese yaptırmıştır. Hafız'ın bu medresede uzun süren bir muallimlik serüveni bulunmaktadır (ŞDH 1/19–20). Kıvamuddin Ekber diye de anılan bu zat bir gün bu medresede Hafız'ın şiirlerinin müsveddelerini görüp okuyunca bu şiirlerin kaybolup gitmesinden endişe eder ve bu incilerin ipliğe dizilmesi, yani kitap haline getirilmesi için ısrarda bulunur (ŞDH 1/2).

İ'caz sınırlarına (serhaddi- i'caza) yaklaştığı söylenen şiirleri yanında aynı zamanda güzel bir sese de sahip olan Hafız mutad olarak cuma geceleri mescidin maksuresinde oturup bütün gece güzel bir seda ile Kur'an okurdu (Şibli 1363: 179). Hafız'ın sesinin güzelliği ve dinleyenleri mest etmesi ve kendinden geçirmesi hakkında yukarıda kaydedilen Şibli'nin görüşünü destekler mahiyetteki bilgileri Sûdî şerhinde de görürüz. Sûdî bu bilgileri Hafız'ın hayatıyla ilgili henüz araştırmacıların eline geçmeyen bir esere atıfta bulunarak söyler. Sûdî şerh esnasında Hafız'la ilgili bilgi verirken beş yerde (Kaya: 2008:153) bu eserden bahsetmektedir. *Menakıb-ı Hâce* isimli bu eserin maalesef sadece varlığı bilinmekte olup henüz kendisine ulaşılamamıştır (Ritter: 1993: 66). Sûdî, bu eserden naklen Hafız'ın sesinin güzelliği hakkında şu bilgileri verir: “*Menakıb-ı Hâce*”de

⁶ Şibli, beyitteki “hikemî” kelimesini “hükemâ” şeklinde okuyarak Hafız'ın Kur'an'ın tefsirinde aklî olanı nakle tatbik ettiği sonucuna ulaşır (Şibli 1363: 179). Bu kelime hem Sûdî şerhi, hem de Gölpınarlı'da “hikemî” olarak geçer. Hafız'ın hikmet/felsefe ile meşgul olduğuna dair kaynaklarda açık bir bilgiye rastlanmaz. Dolayısıyla bu kelimenin hükemâ değil de hikemî olması daha mantıklı görünmektedir. Zaten Hafız divanını 11 adet nüshayı karşılaştırarak teşkil ettiğini söyleyen Sûdî'nin, beytin şerhinde böyle bir nüsha farklılığına temas etmemesi de bunu destekler.

şöyle anlatılır ki yaşadığı asırda kendisi gibi sesi güzel olan bir nağme sahibi yoktu. Bundan dolayıdır ki İlhanlı sultanlarının meclis ve mahfillerinden bir an bile ayrı tutulmazdı.” (ŞDH 3/4).

Hafız, sesindeki bu ayrıcalığa bir beyitte şöyle işaret eder:

*Gazel goftî vu dur suftî bi-y-â vu hoş bi-hân Hâfız
Ki ber-nazm-ı tu efsâned felek ,ıkd-ı Süreyyâ-râ (ŞDH 1/38)*

“Hafız! Gazel söyledin, inciler deldin. Gel, şimdi bir de güzelce oku da felek, bir gerdanlıklar mesabesindeki Süreyya yıldızını senin bu şiirine saçsın.”

Hafız, Gazan Han zamanında kısa bir müddet Fars valisi olan Şeyh Ebu İshak’ın da himaye ve lütuflarına mazhar olmuştur. Gazellerinde bu zatın kısa, fakat pek hoş geçen saltanat devrini övmektedir.

*Râstî hâtem-i fîrûze-i Bû İshâkî
Hoş dirahşîd velî devlet-i müsta’cil bûd (ŞDH 2/47).*

“Doğrusu Ebu İshak’ın firuze yüzüğü yani saltanat dönemi iyi parladı. Fakat ne çare ki çabuk geçen bir devlettir.”

Başka bir kıtasında da Ebû İshak’ın zamanında Fars ülkesini mamur yapan beş kişiden bahseder ve birinci sırada Ebu İshak’ın ismini söyler.

*Be-,ahd-i saltanat-ı şâh Şeyh Ebû İshâk
Be-penc şahs ,aceb mulk-i Fâris bûd âbâd (ŞDH 3/381).*

Ebu İshak hakkında Şi’rû’l-Acem müellifi şu bilgileri verir: “Hafız’ın zamanında Şiraz’da birkaç hükümet tesis edilmiştir. Kaderin güzel bir tecellisi olarak bu hükümdarların hepsi fazilet ve hüner sahibiydiler ve söz erbabı bilginlere değer veriyorlardı. Cengiz Han’ın torunu Gazan Han zamanında Mammud Şah İncu, Gazan Han tarafından Fars ülkesi hükümdarlığına nasb edilmiştir. O hanedandan gelen Şah Ebu İshak ise Hafız zamanında saltanat sürmekteydi. Ebu İshak fazilet ve hüner sahibi bir kişiydi, aynı zamanda kendisinde de şairlik yeteneği bulunmaktaydı. Şairlere ve söz erbabına son derece iltifat gösterirdi. Aynı zamanda son derece ayyaş/içkici ve heveslerine tutkun olan birisiydi. Onun zamanında saltanat işleri her ne kadar bozulmuş ve perişan bir durumda olsa da ahali müreffeh bir şekilde eğlenceye dalmış ve neşe içinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Şiraz o dönemde İran bahçesinin numunesi durumundaydı. Hafız’ın mestane bir edayla yazdığı gazelleri o dönemin ruhunu ve yaşayışını yansıtmaktadır. Ebu İshak’ın ayyaşlığı, heva ve heves peşinde koşması sınır tanımadı. 747 yılında Muhammed Muzaffer Şiraz’a saldırdı ve şehri muhasara altına aldı. Askerler hisarın dibine kadar ilerlediler. Fakat kimse padişaha bu durumu haber verecek cesareti kendisinde bulamıyordu. Ebu İshak’ın yakınlarından olan Eminüddin ona şöyle hitapta bulunur: Kurban! Baharın coşkunluğu şehri bir çemenlik şekline döndürmüş Zatiâlileri lütuf buyursa da dama çıksa ve etrafı temaşa etse. Ebu İshak sarayın damına çıkınca askerlerin her taraftan şehri kuşatma altına aldıklarını görür ve ne var, ne oluyor diye sorar. Yanında bulunanlar bunların Şah Muzaffer’in askerleri olduklarını söyler. Bu cevap üzerine Ebu İshak gülererek şunları söyler: Bu adam ne aptal bir adammış! Böyle neşe ve sevinç mevsiminde vaktini boş yere zayi ediyor. Daha sonra şu şiiri okuyup damdan aşağıya iner:

*Biyâ tâ yek imşeb temâşâ konîm
Çu ferdâ şevd fikr-i ferdâ konîm*

Gel bu gece etrafı temaşa edelim. Hele yarın olsun, yarının işini yarın düşünürüz.

Daha sonra Şah Muzaffer Şiraz’ı işgal eder. Ebu İshak katledilir. Hafız onun ölümüne son derece üzülür.” (Şiblî 1363: 168). Ebu İshak’ın ölümü hakkında söylediği şu beyit iç âlemindeki hüznü duyuları yansıtmaktadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

*Didî ân kakhaka-i kebk-i hırâmân Hâfız
Ki zi-ser-pençe-i şâhîn-i kazâğ âfil bûd*

Hafız! O salınan kekliğin kahkahasını duydun veya duydun mu?⁷ Kader şahininin pençesinden yani ecelden nasıl da gafildi. Yani Ebu İshak genç bir padişahı, ölüm asla hatırına gelmezdi (ŞDH 2/47).

Şah Ebu İshak'tan sonra Muhammed bin Mübarizüddin Fars ve Şiraz hükümdarı olur. O aslen Horasanlı idi. Sultan Ebu Said ölünce ve beylikler dönemi başlayınca 741 yılında asker toplar ve civar vilayetlere saldırır. İlk olarak Yezd'i işgal eder ve gittikçe hükümetinin sınırları genişler.

Muhammed bin Muzaffer son derece dindar birisiydi. Tahta çıkınca her bir yer için bir muhtesib tayin eder ve bütün meyhaneleri kapatır. Takiyyüddin Hüseyin'in tezkiresinde Hafız'ın, matla beyti

*Egerçi bâde ferah-bahş u bâd gul-bîz est
Be-bâng-ı çeng me-hor mey ki muhtesib tîz est*

olan gazelinin bu dönem için yazıldığı söylenmektedir (Şiblî 1363:169). Bu gazelden birkaç beyit şöyledir:

Şarap her ne kadar cana ferah verse ve rüzgâr çiçekleri her tarafa saçsa da yani baharın revnaklığı ve parlaklığı olsa da sakın çeng nağmesiyle şarap içme, çünkü muhtesip çok öfkeli. Yani muhtesip öfkesinden emin olmak için içkiyi gizli içmek gerek.

*Sürâhî'i vu harîfî geret be-çeng ufted
Be-,akl nûş ki eyyâm fitne-engîz est*

Şayet eline bir sürahi şarapla bir musahip dost geçerse tedbirli ve akıllıca iç, çünkü zaman çok karışık. Be-,akl nûş demekten maksat henüz aklın başındayken içki meclisinden kalk, yoksa yakalanırsın demektir.

*Der-âstîn-i murakka" piyâle pinhân kon
Ki hemçu çeşm-i sürâhî zamâne hûn-rîz est*

Yamalı hırkanın yeniyle kadehi sakla. Çünkü zamane insanları sürahinin gözü gibi kan dökücüdür. Yani sürahiden kan gibi kırmızı şarap döküldüğü gibi onlar kan dökmektedirler. Kadehi hırkanın yeniyle saklamak sûfilere rüsvay etmemek içindir. Burada riyakâr sûfilere tarizde bulunmaktadır (ŞDH 1/160).

Hafız meyhanelerin kapanması üzerine yazdığı (Şiblî 1363:169),

*Bâşed ey dil ki der-i meykedehâ bi-guşâyend
Girih ez-kâr-ı furû-beste-i mâ bi-guşâyend*

(Ey gönül! Acaba meyhane kapılarını yine açarlar mı ve bizim bağlı işlerimizdeki düğümü yine çözerler mi ki?) beytiyle başlayan gazel bu husustaki duygularını yansıtmaktadır.⁸

Gölpınarlı (1989:V) "Meyhaneleri kapatan şarabı yasak eden ve Hafız'a oldukça kara günler geçiren, meyhanelerin açılması için dualar ettiren kişinin Mübarizüddin Muzaffer olduğunu söyler. Sûdî şerhinde ise Şah Şüca'dan önce içki hususunda katı cezalar uygulayan kişinin Dilşad Hatun olduğu belirtilir (ŞDH 1/317-318).

⁷ Farsça'da soru edatı *mî* vurguyla belirtildiği için *didî* fiili hem *gördün* hem de *gördün mü* anlamına gelebilmektedir.

⁸ Gazelin tamamı için bk. (ŞDH 2/78-80).

Şi'rû'l-Acem müellifi şunları söyler: Emir Mübarizüddinden sonra oğlu Şah Şüca" hükümdar olur. O şiir ve edebiyat aşığı birisiydi, bilgi ve hüneri severdi, ilim ve fen eteğinde terbiye gördü. Yedi yaşındayken eğitim almaya başlar ve 9 yaşında Kur'an'ı hıfz eder. Kadı Adud'un yanında *Şerh-i Mufasssal* ve diğer eserleri okur. Hafızası o kadar güçlü idi ki Arapça bir hayli şiiri ilk dinleyişinde ezberliyordu. Onun Farsça ve Arapça mektupları edebiyatçıların beğenisine mazhar olmuştur. Fazilet ve hüner sahiplerinin kadrini bildiğinden dolayı sarayı bilginlerin buluştuğu yer olmuştur. Şiir de söylerdi. Takiyyüddin Hüseyinî, tezkiresinde ondan bir hayli şiir nakl eder. Allah'a münacatta bulunduğu şu rübai onlardandır:

*Ahvâl-i bedem zi-halk pinhân mî-kon
V ahvâl-i cihân ber-dilem âsân mî-kon
İmrûz hoşem bi-dâr u ferdâ bâ-men
Ân-çi ez-kerem-i tu mî-sezed ân mî-kon (Şiblî 1363: 170).*

(Kötü hallerimi halktan gizle ve dünya hâllerini gönlüme kolaylaştır. Bugün beni hoş tut, yarın ise senin keremine ve şanına hangisi yakışırsa benim için onu yap.)

Şah Şüca" döneminde içkinin serbest bırakılması Hafız'n şiirinde şu şekilde ifadesini bulur:

*Der-' ahd-i pâdişâh-ı hatâ-bahş-ı curm-pûş
Hâfız kırâbe-keş şud u muftî piyâle-nûş (ŞDH 2/356).*

Günahları örten ve hataları bağışlayan padişah zamanında Hafız sürahiyle müftü ise piyale/kadeh ile içmeye başladı.

Sûdî'ye göre bu beyit Hafız'ın içki içtiğini göstermez. Çünkü Hafız'ın bu sözü içkinin serbest bırakıldığını ve içenlere kimsenin bir şey söylemediğini beyan etmek için söylenmiştir. Yani Hafız'ın sözü iddiaîdir, hakiki değildir (ŞDH 2/356).

Sûdî, Hafız'ın değişik gazellerini şerh ederken yeri gelince Şah Şüca" ile ilgili bazı bilgiler verir⁹.

Şi'rû'l-Acem müellifi ise "Şah Şüca'dan önce meyhaneler kapatılmıştı. O hükümdar olunca iktisadi açıdan ve pazarların serbestliği noktasından şarap ticaretini serbest bırakır. Hafız'ın divanındaki aşağıdaki matla beytiyle başlayan gazel buna işarettir" (Şiblî 1363:170) diye söyler:

*Seher zi-hâtif-i gaybem resîd mujde be-guş
Ki devr-i Şâh Şucâ'est mey dilîr bi-nûş (ŞDH 2/359).*

Seher vakti gayb hatifinden kulağıma şu müjde ulaştı: Devir, Şah Şücâ'n devri. Artık içkiyi pervasızca iç.

Bütün bu bilgiler Hafız'ın şiirindeki tasavvufî boyutun sınırlarının anlaşılması hususunda bazı önemli ipuçları oluşturacağından kısaca kaydedilmiştir.

d) Hafız'ın Bağlı Bulunduğu Bir Tarikat Var mıdır?

Kaynaklar Hafız'ın herhangi bir tarikate intisabı bulunduğu dair bilgi vermez. Her ne kadar Konevî bir beyitten yola çıkarak (KŞ 2/367) Hafız'ın Mevlevî olduğunu iddia etse de bu iddia sağlam delillere dayanmaz. Ayrıca Konevî eserinin girişinde Hafız'ın zahiren herhangi bir şeyhe intisabının bilinmediğini (KŞ 1/3) söylemektedir.

Gölpınarlı (1989: XI), Hafız'ın Şah Nimetullah-ı Velî'nin "Biz yoldaki toprağı bile bakışımızla kimya haline getirir, bir göz ucuyla baktık mı her derdi tedavi ederiz" mealindeki

⁹ Ayrıntı için bk. (Kaya 2008:72-73).

*Mâ hâk-i râh-râ be-nazar kîmyâ konîm
Her derd-râ be-gûşe-i çeşmî devâ konîm*

matlaıyla başlayan gazeline karşılık Hafız'ın bir gazel söyleyip ondan himmet dilediğini belirtir. Gazelin matla beyti şöyledir:

*Ânân ki hâk-râ be-nazar kîmyâ konend
Âyâ buved ki gûşe-i çeşmî be-mâ konend (ŞDH 1/348)*

Bakışlarındaki sır ile kara toprağı altına çeviren yani kara toprak gibi bir cahili bakışındaki yümn/ugurlu oluş ile altın gibi makbul ve değerli bir insan haline getirenler acaba göz ucuyla da olsa bize bir nazar etmezler mi? (ŞDH 1/348).

Sûdî *Menakıb-ı Hâce* isimli eserden Hafız'ın bağlı bulunduğu tarikat hakkında şöyle bir ıktibasta bulunmaktadır: “*Nisbet-i hırka-i Hâce Şemsé d-dîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzi be-pîr-i irşâd u bî at-ı û Şeyh Mahmûd' Attâr-ı Şîrâzî st ki meşhûr est be-Pîr-i Gülreng u û murîd-i Şeyh ' Abdû s-selâm est u û murîd-i Şeyh Fahré d-dîn Ahmed veled-i Şeyh Rûzbihân Bakillî vu û hırka ez-peder-i hod Şeyh Şattâh dâred. Vâ llâhu d lem.*” (ŞDH 2/42).

Yukarıdaki metni şöyle tercüme edebiliriz: “Hafız'ın irşad için bağlı bulunduğu ve biat ettiği pir Pîr-i Gülreng lakabıyla meşur olan Şîraz'lı Şeyh Mahmud Attar'dır. Şeyh Mahmud Attar ise Şeyh Abdüsselâm'ın mürididir. Abdüsselam ise Şeyh Ruzbihan Bakillî'nin oğlu olan Şeyh Fahreddin Ahmed'in mürididir. Rûzbihan Bakillî ise icazet hırkasını kendi babası Şeyh Şattah'dan devr almıştır. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır.”

Hafız Divanı'nda geçen Pîr-i Gülreng'le ilgili beyitlerden bazıları ve bunlara Sûdî'nin verdiği anlamlar şu şekildedir:

*Gulâm-ı himmet-i durdî-keşân-ı yek-rengem
Ne ân gurûh ki ezrak-libâs u dil-siyehend*

Şeyh Mahmud Attar'ın müridlerinin kuluyum, ezrak-pûş (mavi hırka giyen) ve dil-siyeh (siyah kalpli) Hasan'ın müridlerinin himmetinin kulu değilim. Yani pirin yüce himmetli müritlerinin kuluyum, Hasan'ın bunun zıddı özelliklere sahip olan himmetsiz müridlerinin kulu değilim. Beyitte geçen Ezrak-libâs Şeyh Hasan-ı Ezrak-pûş'dan kinayedir. Dürdî-keşân-ı yek-reng Hafız'ın piri olan Şeyh Mahmud Attar'dan kinayedir (ŞDH 1/367).

*Pîr-i Gülreng-i men ender-hakk-ı ezrak pûşân
Ruhsat-ı hubs ne-dâd er ne hikâyethâ bûd*

Benim şeyhim olan Pîr Mahmûd-ı Gül-reng, Hasan-ı Ezrak-pûş'un müritleri hakkında rüsvaylığa ve kabalığa izin vermedi. Yoksa onlar hakkında söyleyeceğim çok hikâyeler vardı. Yani onların nice kabahatlarını buldum, ama nazm edip hicv etmek isteyince şeyhim engel oldu. Çünkü dervişlik sabır ve tahammüldür, bu yolda kin ve kibir olmaz (ŞDH 2/39).

*Nîkî-i pîr-i muğ ân bîn ki çû mâ bed-mestân
Herçi kerdîm be-çeşm-i keremeş zîbâ bûd*

Pîr-i muganın iyiligini gör ki bizim gibi geveze sarhoşlar (bed-mestler) her ne yaptıkça onun kerem gözüne güzel göründü, yani yaptığımız bu kadar küstah hareketlerden dolayı bizi reddetmedi, kabul etti. Pîr-i mugan Pîr-i Gülreng'dir ve bed-mestliklerden ise Ezrak-pûşlarla yaptıkları kavga kastedilmektedir (ŞDH 2/42).

*Mâ ne-gûyîm bed u meyl be-nâ-hak ne-konîm
Rûy-ı kes-râ siyeh u delk-i hod ezrak ne-konîm*

Biz kötü söylemeyiz veyâ söylemeyelim¹⁰ ve batıla ve yanlışla meyl etmeyiz veya etmeyelim. Kimsenin yüzünü siyah ve kendi hırkamızı gök renkli eylemeyiz veya eylemeyelim, yani ne kimsenin riyakârlığını gösterip yüzünü kara ederiz ne de kendi hırkamızı gök renkli yapıp riyakâr oluruz (ŞDH 3/92).

Hasan-ı Ezrak-pûş'un halife ve müridlerinin hepsi mavi elbise giyerlerdi ve Halvetî tarikatine intisap etmişlerdi. Bu halife ve müritler zaman zaman Hafız'ın şeyhi olan Pîr-i Gülreng'in müritleriyle zıtlasmış. Hatta bazan aralarında küfürleşme ve dövüşe varacak kadar büyük kavgalar bile olmuş (ŞDH 2/42). Hafız bu yüzden "delk-i hod ezrak ne-konîm" ibaresiyle Ezrak-pûş'lara tarizde bulunur ve Ezrak-pûşlar riyakârdır, o halde biz de onlar gibi gök renkli hırka giymeyelim, çünkü böyle bir hırka riya göstergesidir (ŞDH 3/92) demek ister.

*Kalb-i endûde-i Hâfız ber-i û harc ne-şud
Ki mul âmîl be-heme' ayb-ı nihân dâna bûd*

Sûdî beytin anlamını vermeden önce şu açıklamaları yapar: "Kalb burada iki anlamda kullanılmıştır. Birisi altın akçenin kalp olanı yani yaldızlanmış sahte olanı. Diğeri ise gönül anlamında kullanılmıştır. Böyle olunca *endûde* hile ve mekr anlamına gelir. *Ber-i û* (onun katında) tamlamasında geçen "*û* (*o*)" zamirinden Pîr-i Gülreng kastedilmektedir. *Muamil* alışveriş yapılan kimseye denir. Alışveriş yapılan kimse sahte parayı bilince onu almaz." (ŞDH 2/42).

Hafız'ın hileli kalbi pîr katında harc olmadı, yani geçersiz akçe gibi olduğu için bir kıymet ifade etmedi. Yani Hafız'ın "ezrak-pûş"lar hakkındaki kasdı ve niyeti pîre keşfoldu, pirden gizli kalmadı. Çünkü pirimiz müritlerinin hatta bütün insanların gizli ayıplarını bilen ve onlardan haberi olan bir muamildir. Gönümüzden hangi kötü düşünce geçerse içimizi okuyarak onu bize söylerdi. Biz de pirimizin onu yüzümüze vurmasından çekindiğimiz için gönümüzden kötü ve muhalif bir şey geçirmezdik (ŞDH 2/42–43).

*Pîr-i durdî-keş-i mâ gerçi ne-dâred zer u zûr
Hoş atâ-bahş u hatâ-pûş Hudâyî dâred*

Beyitte geçen pîr-i dördü-keş'ten Hafız'ın piri Şeyh Mahmud-ı Gülreng kastedilmektedir.

Bizim tortu yani içki içen pirimizin her ne kadar altını ve kuvveti yoksa da yani mal ve mansıp sahibi değilse de ihsan ve lütuf sahibi, hata ve günahlarını örtüp bağışlayan güzel bir Rabbi vardır. Yani mal ve mansıbı yoksa da Allah'a dayanmakta ve ona güvenmektedir (ŞDH 2/226–227).

Sûdî başka bir beytin şerhinde Pîr-i Gülreng'in hastalanan Hafız'a geçmiş olsun ziyaretinde bulunduğu ve Hafız'ın da bunun üzerine bir gazel söylediğinden bahsetmektedir (ŞDH 3/142).

Gölpınarlı, Sûdî'nin yukarıda ictibas ettiğimiz ve Hafız'ın bir pîre bağlı olduğunu gösteren Farsça ibare hakkında "Bizce bu rivayete inanmamak için hiç bir sebep yoktur. Sûdî, Hafız'ın Halvetî olduğunu söyleyerek şeyhi Pîr-i Gül-reng'in de Halvetî olduğunu bildirmiş oluyor (C. 1, S. 633)" (Gölpınarlı 1989: XXIII) demektedir.

Burada bir yanlışlık olduğunu düşünmekteyiz. Sûdî, Hafız'ın kendisinin değil bilakis zıtlastıkları Hasan-ı Erzak-pûş'un müritlerinin Halvetî olduğunu (ŞDH 2/42) açıkça söylemektedir. Bununla beraber Hafız'ın halvetî olduğunu ihsas edecek bir şekilde eserinin başka bir yerinde bir beytin şerhinde şöyle der:

Mujdegânî bi-dih ey halvetî-i nâfe-guşây

¹⁰ Farsçada muzari/geniş zaman kalıbı istek ve emir kipiyle ortak olarak kullanıldığı için Sûdî beyti bu ihtimalleri göz önünde bulundurarak anlamlandırmaktadır.

Ki zi-sahrâ-yı Hoten âhû-yı muşkîn âmed

Ey yalnızlık köşesinde nâfe açan! Müjdemo ver, çünkü Hoten sahrasından misk kokulu ahu geldi.

“Nâfe-guşây”ı halvetî’ye isnad etmek şundan dolayıdır: Kokusunun şiddet ve keskinliğinin net ve açık bir şekilde anlaşılması için nafeyi evvelâ hiçbir baca ve penceresi açık olmayan, her tarafı kapalı olan bir yerde açarlarmış. Bu beyitte Hafız, halvetî-i nâfe-guşây’a teşbih edilmektedir. Beyitte “halvetî” kelimesinin kullanılması Hafız’ın halvetî dervişlerinden olmasından dolayıdır. Nâfe açması ise son derece makbul ve değerli beyitler söylemesidir” şeklinde açıklamalarda bulunan Sûdî şunları da ekler: “Bu ve bundan önceki iki beytin Hafız’ın bir dostunun seferden dönmesine veya Şah Mansur’un Bağat’tan Şiraz’a gelmesine işaret ettiği de söylenmiştir. Doğrusunu Allah bilir.” (ŞDH 2/175).

Hafız Divanı Şerhi’nde bundan başka bir yerde Hafız’ın Halvetî olduğuna dair bir ifadeye rastlanmaz. Yukarıda Hasan-ı Erzak-pûş’un müritlerinin Halvetî olduğu açıkça zikredildiği göz önüne alınırsa, sadece bu beyitten yola çıkarak Hafız’ın halvetî olduğu soncuna ulaşmak çok sağlıklı olamasa gerek. Zaten Gölpınarlı da son tahlilde Hafız’ın halvetî olmasını kabule yanaşmamaktadır (Gölpınarlı 1989: XXIII).

Gölpınarlı, Hafız’ın Halvetî değil de Kalenderî olmasını daha mantıklı görerek “Hafız’ın rindane edasına, zaman zaman bütün kayıtlardan sıyrılıp çıkmasına bakarak onu ve şeyhini, Halvetîlik gibi halvet, esma, zikir, tac, hırka gibi birçok kayıt ve şartlara bağlı bir tarikata değil, sevdiği ve övdüğü Kalenderliğe daha yakın görüyoruz.” (Gölpınarlı 1989: XXIII-XXIV) diye söylemektedir.

Sûdî’nin şerh için esas aldığı *Hafız Divanı* nüshasında kalender kelimesi 11 yerde geçer. Bunlar da genellikle olumlu anlamda kullanılmıştır. Bununla birlikte Sûdî’nin Kalenderîler hakkındaki kanaati olumsuzdur. Onlar için çok ağır ifadeler kullanır. Ona göre Kalenderîler “Acem abdallarından, Allah onları kahretsin, herşeyi mübah gören bir taifedir. Acem diyarında yaşayan, Rum abdalları gibi kirpiği, kaşı ve diğer muhasenatını (insanı güzelleştiren şeyleri) tıraş eden bir grup sapık taifedir.” Ama Hafız Divanı’nda geçen bütün kalender kelimelerinin aynı anlama gelmediğini de vurgular. Bu kelimedden bazan dervişler ve rintler kastedildiğini, hatta Hafız’ın kafiye zorunluluğundan bu kelimeyi kullandığını söyler (Kaya 2008:84). Bir beyti örnek olarak zikrederim:

Guzeştan ez-ser-i mû der-kalenderî sehl est.

Çu Hâfız ân ki zi-ser bi-gzered kalender û st

Kalenderlikte saçtan geçmek kolaydır. Kim Hafız gibi başından geçerse gerçek kalender olur. Yani kalenderlik saç ve kaştan geçmek değil belki can ve baştan geçmektir (ŞDH 1/279).

Nakşibendîliğe çok kuvvetli bağlarla bağlı olan Molla Camî (Ali Asgar Hikmet 1994:267) mutasavvıfların hayatını anlattığı *Nefehatü’l-Üns* isimli eserinde Hafız hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Hafız’ın bir tarikte intisabı konusuna biraz daha geniş bir perspektiften bakmak için bu kısmın tamamını iktibas etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz:

“Vey lisânul lğ ayb u tercemânul l-esrâr est. Besâ esrâr-ı ğ aybiye vu md ânî-i hakîkiye ki der-kisvet-i sûret u libâs-ı mecâz bâz numûd est. Her çend md lûm nîst ki vey dest-i irâdet-i pîrî girifte vu der-tasavvuf be-yekî ezîn tâyişe nisbet-i durust kerde, ammâ suhanenân-ı vey çunân ber-meşreb-i in tâyişe vâkl şude-est ki hiç kes-râ ân ittîfâk ne-y-uftâde. Yekî ez-’ azîzân-ı silsile-i hâcegân “kaddesê llâhu Té âlâ esrârehum” fermûde-est ki: “Hiç dîvân bih ez-dîvân-ı Hâfız nîst eger merd-i sûfî bâşed.” u çun eş âr-ı vey ez-ân meşhûrter est ki be-irâd ihtiyâc dâşte bâşed,

lâcerem' inân-ı kalem ez-ân masrûf mî-gerded. Vefât-ı vey isneteyn u tiş îne vu seb a mî e bûde-est "rahimehul llâhu Tê âlâ" (NÜ).

“Hafız gaybın dili ve sırların tercümanıdır. Bir hayli gaybî sırları ve hakiki manaları (soyut anlamları) mecaz elbisesiyle ve suret kisvesinde açık bir şekilde ifade etmiştir. Her ne kadar bir pirin elini tuttuğu ve tasavvufta bir tarikate intisabı olduğu sağlam bir şekilde bilinmiyorsa da sözleri mutasavvıfların sözlerine son derece muvafakat ve paralellik arz etmektedir. Başka bir şairin şiirinde böyle bir özellik görülmez. Hâcegân (Nakşebendî şeyhleri) silsilesinin yüce ve değerlilerinden birisi “Şayet Hafız sûfî olsaydı hiçbir divan Hafız’ın Divanı’ndan daha değerli olmazdı.” diye buyurmuştur. Hafız’ın şiirleri herkesçe meşhur olduğundan şiirleri hakkında söz söylemeye ihtiyaç duymuyoruz ve kalem dizgininin onun hakkında söz sahasına girmesine izin vermiyoruz. Vefat tarihi 792’dir. Allah ona rahmet etsin.”

Hafız’ın bir tarikate intisabının olup olmadığı hakkında Molla Câmfî’nin hâcegân silsilesinden birine atfen söylediği ihtiyatlı ve temkinli üslûbun bu konuda söylenilmiş en güzel sözlerden biri olduğunu düşünmekteyiz.

e) Hafız ve Tanrı Kavramı

Sûdî’nin tasavvufî yorumlar karşısındaki konumunu ele almadan önce Hafız Divanında geçen Tanrı kavramına kısaca bakalım.

İnsanların kendi iç dünyalarındaki Tanrı kavramının birbirinden hayli farklılıklar gösterdiği tartışma götürmez. Bazıları Tanrı’yı sadece celal ve büyüklük sıfatlarıyla düşünür, bazıları ise onun cemel ve rahmetini ön plâna çıkarır. Şüphesiz ki dinin bahsettiği Tanrı kavramı her iki hususu da bünyesinde barındırır. Sadece cemel ve rahmeti olan bir Tanrı kavramı eksik olduğu gibi, sadece büyüklüğü ve cezalandırması ön plana çıkan bir Tanrı kavramı da eksiktir. İdeal olan her ikisinin dengeli bir biçimde bir arada bulunmasıdır. Kendisine saygı duyulmayan, sadece af ve bağışı ön plana çıkarılan bir Tanrı kavramı ve böyle bir Tanrı’ya karşı duyulan sevgi gerçek bir sevgiyi yansıtmaz. Böyli bir sevgi bazen mahubunu bir oyuncak mesabesine bile indirgeyebilir. İnsan en çok sevdiği kişiden ve onun güvenmesi ve kızmasından endişe eder. Şüphesiz ki bu görkemli evrenin haşmetli sahibinin akılların ihata edemeyeceği bir büyüklüğü olduğu dikkate alınırsa böyle bir Tanrı’ya saygısızlığın ne kadar vahim ve cezalandırılmaya müstehak olduğu ortaya çıkar. Öte yandan peygamberlerin bir kısmı Allah’ın cemelî isimlerine mazhar oldukları için müjdelemeyi ön plana çıkarmışlar, diğer bir kısmı ise celalî isimlere daha çok mazhar oldukları için korkutmayı/inzarı vurgulamışlardır. İslam Peygamberi hem beşîr (müjdeleyici) hem de nezîr (korkutucu) sıfatlarıyla nitelenir. Bu onun daha cami (kuşatıcı ve kapsayıcı) olmasından ileri gelmektedir.

Ayrıca şunu da ilave etmek gerekir ki zahidlerin tasavvurundaki Tanrı kavramı, içinde bir hayli eksiklikler barındırır. Onların Tanrı kavramı ile Kur’an’ın bahsettiği ilah kavramı arasında bariz farklar bulunmaktadır. Onlara göre Tanrı sadece kahr ve gazab sahibidir. Rıza göstermediği küçük bir suça karşı cezası şiddetlidir. Fakat arif ve âşıkların Tanrı’sı ise serapa lütuf ve merhamettir. Bütün bu açıklamalar ışığında Hafız’ın şiirindeki Tanrı kavramının lütuf ve affı, bağış ve merhameti ön plana çıkaran bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Bir beyitte şöyle der:

*Pîr-i durdî-keş-i mâ gerçi ne-dâred zer u zûr
Hoş atâ-bahş u hatâ-pûş Hudâyî dâred (ŞDH 2/226)*

Beyitte geçen pîr-i dürdî-keş’ten Hafız’ın piri Şeyh Mahmud-ı Gültreng kastedilmektedir. Hudâyî’nin sonundaki yâ harfi tenkîr (nekre, bilinmezlik) bildirir.

Bizim tortu yani içki içen pirimizin her ne kadar altını ve kuvveti yoksa da yani mal ve mansıp sahibi değilse de ihsan ve lütuf sahibi, hata ve günahlarını örtüp bağışlayan güzel bir Rabbi vardır. Yani mal ve mansıbı yoksa da Allah'a dayanmakta ve ona güvenmektedir (ŞDH 2/227).

Şi'rü'l-Acem müellifi beyit hakkında şunları söyler: "Huda kelimesinin sonuna getirilen ve nekre (meçhullük) anlamı ifade eden harf-i tenkir olan yâ harfine dikkat ediniz. Sanki şöyle demek isiyor. Huda o kadar yüce ve bilinemez (gayr-ı maruf) bir ilahdır ki zahidler ve diğerleri kesinlikle onu bilmiyorlar." (Şiblî 1363: 206).

*Biyâr bâde bi-hor zânki pîr-i meykede dûş
Besî hadis-i Ğafûr u Rahîm u Rahmân goft¹¹*

Kadeh getir ve içki iç. Çünkü dün gece meyhanenin piri Allah'ın rahman, (merhameti sonsuz) rahîm ve Ğafûr (günahları çokça bağışlayıcı) olmasıyla ilgili çok sözler söyledi.

Beyitte Allah'ın rahmet ve mağfiretini göstermek için zikredilen esma-i hüсна'nın ifadeye ne kadar parlaklık ve cazibe kattığına dikkat etmek gerekir (Şiblî 1363: 207).

*Nâ-umîdem me-kon ez-sâbika-i lutf-ı ezel
Tu çi dâni ki pes-i perde ki hûb est u ki zîşt*

Ey zahit! Rahmeti gazabından önce olan Allah'ın lütfundan ümidimi kesme. Sen Allah katında kimin makbul kimin de reddedilmiş olduğunu nereden bilebilirsin. Bizim günahlardan tövbe ile makbul olmamız, senin ise zühdün verdiği gururla Allah'ın dergâhından reddedilmen mümkündür (ŞDH 1/167).

Beyitte "Şüphesiz ki Allah benim ve rahmetim gazabımı sebkât etmiştir." kudsî hadisine telmihte bulunmaktadır. Allah rahmeti gazabından üstün olan ve rahmeti kendisi üzerine yazan (kendisi için prensib edinen) bir ilahdır. O'nun, rahmeti kendi üzerine yazdığı Kur'an ayetlerinde iki yerde geçer:

De ki: "Kime aittir göklerde ve yerde olan her şey?" De ki: "Rahmeti ve şefkati kendi üzerine yazan (prensib edinen) Allah'a." (En'am:12). "Ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman onlara:"Selam sizlere!" de. Rabbiniz merhameti kendi üzerine yazmıştır (zatına temel bir prensib edinmiştir). Sizden kim bilmeyerek bir günah işler de sonra ardından tövbe eder ve halini düzeltirse Onun Ğafur ve rahîm (çok affedici ve merhametli) olduğunu görecektir." (En'am:54).

Hafız günahkâr ve hatalı olduğunu bilse de Allah'ın rahmetine büyük bir güven duymaktadır. Bir beyitte şöyle der:

*Kadem dirîğ me-dâr ez-cenâze-i Hâfız
Ki gerçi ğ ark-ı ğunâh est mî-reved be-behişt (ŞDH 1/171).*

Ey zahit! Hafız'ın cenazesine gitmekten ayağını engelleme (onun cenazesine katılmaktan çekinme). Çünkü o her ne kadar günah denizine batmış olsa da Cennet'e gidiyor.

Bir önceki beyitte amel defterinin karalığı (suçlarla dolu olması) yüzünden kendini ayıplayanlara karşı şöyle demektedir:

*Me-kon be-nâme-siyâhî melâmet-i men-i mest
Ki âgeh est ki takdîr ber-sereş çi nuvişt*

Ben sarhoşa amel defterinin siyahlığı yani hatalar ve isyanlarla dolu oluşu nedeniyle ta'nda bulunma. Kader kaleminin başına neler yazdığından kimin haberi var ki. Beytin anlamını verdikten

¹¹ Bu beyit Sûdî şerhi ve Göpınarlı'nın Hafız Divanı tercümesinde bulunmamaktadır. Gazelin tamamının tercümesi için bk. (Gölpınarlı 1989: 62-63)

sonra Sûdî şöyle bir yorum getirir: “Çünkü benim tevbe sebebiyle Allah’ın mağfiretine mazhar olmam, senin ise ibadet ve taatine güvenerek ve amelini beğenerek gurura düşmen sebebiyle sorgulanman ve cezalandırılman mümkündür. O halde kimseyi ayıplamak ve kınamak doğru değil.” (ŞDH 1/171).

Sûdî ve Tasavvufî Yorumlar Karşısındaki Konumu

Sûdî Hafız Divanını şerh ederken zaman zaman beyte tasavvufî anlamlar yüklediği gibi zaman zaman da bütün beyitleri tasavvufî çerçeve içine sokmak isteyenlere eleştiri oklarını yöneltir. Biz önce Sûdî’nin bazı beyitlere verdiği tasavvufî anlamları nakledecek, daha sonra da her beyitten tasavvufî anlam çıkarmaya çalışanlara getirdiği eleştirileri gösterecek ve bunlardaki haklılık payını hesaba çalışacağız.

a) Sûdî’nin Beyte Tasavvufî Anlam Yükleme

Yazının girişinde de ele belirtildiği gibi Hafız Kur’an hususunda derin bilgisi olan bir kişidir. Bu denli bilgi birikimi olan birisinin Kur’an’daki nükteleri şiirine yansıtmaması düşünülemez. Ayrıca hiç kimse de Hafız’ın şiirlerinde tasavvufî anlamları bütünüyle reddeden bir görüş ileri sürmemiştir. Hafız’daki tasavvufu “çok defa kendini avutmak, zahitlere çatmak ve onların riyasiyle eğlenmek, kalb zenginliğinden meydana gelen rint bir istighnaya bürünmek için bir vesile” (Gölpınarlı 1989:XIV) şeklinde değerlendiren Gölpınarlı da Hafız’ın şiirlerinde tasavvuf bulunmadığı şeklinde bir görüş ileri sürmez. Şöyle der: “Hafız, tasavvuftan da bahsetmemiş değildir. Bazı gazelleri vardır ki tamamıyla tasavvufidir. Fakat tasavvufu, hiçbir vakit mecaz diliyle söylememiş, bu husustaki fikirlerini de apaçık ifade etmiştir (Gölpınarlı 1989: XV).”

Ali Nihat Tarlan (1970:311)’in Hafız’ın şiirlerindeki tasavvufî sınırların çerçevesini ifade etmek için söylediği “Hafız’ın bütün yazdıklarını tasavvuf sistemi ile izah etmek doğru olmasa gerektir.” görüşü de Hafız’ın bütün şiirlerine tasavvufî anlam yüklemeye çalışanlara karşı makul ve tutarlı bir yaklaşımı ifade eder. Bununla beraber Hafız’ın bütün şiirlerini tasavvufî olarak yorumlamaya çalışanları mazur gösterecek sebebin de bulunduğunu belirterek “Hafız mecaz ile hakikati birbirine o kadar yaklaştırmıştır ki insan birinden diğerine geçtiğini hissetmez.” der.

Sûdî şerhinde tasavvufî yaklaşımla ele alınan beyitlerin bütününe göstermek bu çalışmanın sınırlarını aşar. Bu yüzden bunlardan bir kısmı zikredilecektir. Beyitlere anlam verilirken Sûdî’nin açıklayıcı yorumları da tercümesiyle birlikte verileceğini de belirtelim.

Sûdî’nin bütünüyle tasavvufî çerçeve içinde yorumladığı bir gazel:

*Sâlhâ dil taleb-i câm-ı Cem ez-mâ mî-kerd
V ân-çi hod dâşt zi-bîgâne temennâ mî-kerd*

Gönül yıllardır bizden Cem’in kadehini yani gaybî sırları gösteren bir ayna isterdi. Hâlbuki kendinden olan şeyi bigânen/yabancıdan isterdi. Yani cam-ı Cem ve ayine-i İskender kendinde iken veya kendisi iken bizden isterdi.

*Mazhar-ı zât u sıfât ,âlem u âdem bâşed
Câm-ı Cem-râ ki şenîdî dil-i âdem bâşed*

beyti de aynı gerçeği ifade etmektedir. Yani Allah’ın zatının ve sıfatlarının aynası âlem ve insandır. Bütün görünmeyenleri/gaybı gösterdiğini işittiğin Cem’in kadehi yok mu, işte o insanın gönlüdür. Yani peygamberler ve velilerin sahip olduğu cevher aslında her insanda vardır, fakat çoğu kimse böyle bir cevhere sahip olduğundan habersizdir. Ancak kâmil bir mürşidi bulanlar böyle bir cevhere sahip olduğunun farkında olurlar.

Gevherî k ez-sadeh-i kevn u mekân birûn bûd

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

Taleb ez-gum-şudegân-ı leb-i deryâ mî-kerd

Kevn ve mekân sadeğinde bulunmayan inciye, daha denize dalmadan sahilde kaybolanlardan yani şuhûd denizine gark olanlardan isterdi. Hâlbuki denize gark olanlardan haber gelmez. Beytin gerçek anlamını anlayamayanlar güm-şudegân'dan maksat şeyh kisvesinde olan nakıs müridlerdir demiş. Bu yanılsız matla beytindeki “ez-mâ/bizden” ibaresini dikkate almamaktan dolaydır. Hafız'ın kendisine bigane/yabancı demesi tevazu içindir. Yoksa kendisi hakikat denizinde mükemmel bir yüzücüdür ve kaybolanlardan maksat da kendisidir.

*Muşkil-i hîş ber-i pîr-i mugân burdem dūş
K û be-te'ÿîd-i nazar hall-i mu'ammâ mî-kerd*

Bakışındaki keskinlik ve letafetle muammaları/kapalı şeyleri yani aşkın müşkillerini çözen pirimugan katına dün gece kendi müşkilimi arz ettim.

*Dîdemeş hurrem u handân kadeh-i bâde be-dest
V enderân âyine sed gûne temâşâ mî-kerd*

Gördüm ki neşeli ve mütebessim bir halde şarap kadehini eline almış ve o kadehte yüzlerce ilahî tecellileri seyr ederdi. Nitekim ariflerin kalbi böyledir.

*Goftem în câm-ı cihân-bîn be-tu key dâd Hakîm
Goft ân rûz ki în gunbed-i mînâ mî-kerd*

Pirimugana dedim ki Hakîm yani Allah sana bu dünyayı gösteren kadehi ne zaman verdi? O da bu yeşil sırcayı yani gökkubbesini yarattığı zaman yani ezelde bu Huda-bîn/Allah'ı gören kalbi bana verdi diye cevap verdi.

*Goft ân yâr k ezû geşt ser-i dâr bulend
Curmeş ân bûd ki esrâr huveydâ mî-kerd*

Darağacı kendisiyle şeref kazanan dostun suçu Allah'ın sırlarını açığa vurmaktı, yani “ene”l-hak deyip tanrılık davasında bulunduğu için idam edildi diye söyledi.

Sûdî'nin buradaki ifadesinde kapalılık bulunmaktır. Gerçi Hallac-ı Mansur'un sözünün zahiri böyle bir anlamı çağrıştırmaktadır. Nitekim böyle yanlış bir algılama sonucu din bilginlerinin fetvasıyla idam edilmiştir. Fakat tasavvufta “fena fillah” denilen bir mertebe bulunmaktadır. Böyle bir mertebeye çıkanlar varlıklarının Allah'ın varlığında tamamen yok olduğunu gördükleri için bu tarz ifadeler kullanmışlardır. Yani halk tarafından bilinemeyecek sırları keşfetmişler, fakat bu sırrı ehil olmayanlara açıkça söyledikleri için cezalandırılmış olmaktadır.

*Bî-dilî der-heme ahvâl Hudâ bâ-vey bûd
V û ne-mî-dîdeş u ez-dûr Hudâ-râ mî-kerd*

Sevgilinin vuslatına talip bir bîçare âşık bütün hallerinde sevgili kendisiyle olduğu halde o bîçare cananı görmeyerek uzaktan Yarabbi Yarabbi diye söylüyor. Beyitte kastedilen anlam şudur: Allah ile olan musahebette insan Allah'ı gaib/hazır olmayan menzilesine koyarak Ya Rabbi Ya Rabbi der. Hâlbuki Allah ondan bir an bile ayrı değil. “Biz insana şahdamarından daha yakınız” “Her nerede olursanız Allah bizimle beraberdir” ayetleri bunu göstermektedir. Sa’dî şöyle der:

*Dôst nezdikter ez-men be-meñ est
V în ,ıcebtar ki men ez-vey dûrem
Çi konem bâ-ki tuvân goft ki û
Der-kenâr-ı men u men mehcûrem*

Sevgili yani Allah bana benden yakın. Fakat şaşılacak şey şu ki ben ondan uzağım. Ne yapabilirim, kime ne söyleyebilirim ki o benim yanıbaşımda ben ise hicran azabını çekmekteyim (ŞDH 1/313–315).

Sûdî bu kıtayı Sa’dî’nin Gülistan adlı eserinden iktibas eder. Eserde geçen bu kıta ve bu kıtanın zikredildiği hikâyeyi Sûdî’nin *Şerh-i Gülistan* adlı eserinde tercüme edildiği şekilde iktibas etmek meselenin biraz daha açıklığa kavuşmasına katkıda bulunacaktır. Sa’dî kendi başından geçen bir olayı anlattığı hikâyede şöyle der:

“Ba’İbek camiinde vaaz ediyordum. Kendileri donuk, kalbleri ölmüş bir cemaate nasihatte bulunuyordum. Bu cemaat suretten manaya geçemeyen katı kalpli bir gurup idi. Baktım ki nefesim o taş yürekliere tesir etmiyor ve benim sıcak kelimelerim onların yaş odun gibi kalplerini tutuşturamıyor. Kendimi hayvanları boşuna eğitmeye çalışan ve körler mahallesinde ayna taşıyan bir adama benzettiğim için sarf ettiğim emeklere yazığım geldi. Fakat mana kapısı açık ve söz silsilesi uzundu, nasihati terk etmenin yeri değildi. Söz söylemeye devam ettim, konu “Biz insana şahdamarından daha yakınız, yani onun her haline vakıfız” ayetine gelince şunları söyledim:

Dôst nezdîkter ez-men be-merî est
V in ,acebter ki men ez-vey dûrem

Dost bana benden yakındır, yani ben onun nuruna müstağrak ve onun nuru bana sirayet etmiş olduğu halde dünyevî engeller ve bedenle ilgili alakalar beni o nurdan gafil kılıp ondan uzaklaştırmıştır.

Çi konem bâ-ki tuvân goft ki û
Der-kenâr-ı men u men mehcûrem

Ne yapabilirim, kime ne söyleyebilirim ki o benim yanıbaşımda ben ise hicran azabını çekmekteyim.

Ben bu sözün şarabıyla mest ve şarabın fazlası da elimde iken, yani daha sözümü bitirmemişken birisi meclisin kenarından geçti. Mecliste söylenen sözler ona etki edince kendinden geçip öyle bir nara attı ki diğerleri de ona tabi olarak cuş u huruşa geldi ve hay huy demeye başladılar. Mecliste bulunan ham kimseler de coştı. Ben de bu duruma şaşırıp hayretimi ifade için şöyle dedim: Sübhanallah! Uzak mesafedeki arif-i billâh olanlar mecliste hazır gibidir, belki mecliste gerçek anlamda bulunanlar onlardır. Mecliste bulunan anlayışsız ve idraksiz kimseler ise görünüşte hazır iken mana âleminden ne kadar uzaktırlar. Onlar “kalpleri var, fakat anlamazlar” ayetinde bahsedilen zümreye dâhildirler. Muhatap ve dinleyici sözden anlamayınca konuşan kişiden aşk ve şevk bekleme, yani böyle bir kişide konuşma arzusu bulunmaz. Sen irade meydanını geniş tut, yani dinlemeye çok istekli ol ki söz söyleyen kişi söz topuna muradına göre vursun, yani sen dinlemeye istekli ol ki konuşan kişide de fesahat ve belâğatla konuşma arzusu olsun.” (ŞG 209–211).

Tekrar gazele dönelim:

Ân heme şa’bede’î ,akl ki mî-kerd in-câ
Sâmirî pîş-i ,asâ vu yed-i beyzâ mî-kerd

Aklın bu âlemde şimdiye kadar yaptığı bütün şaklabanlık ve hokkabazlıklar tıpkı Samirî’nin Hz. Musa’nın yed-i beyzası ve asası önünde yaptığı hilebazlıklar gibidir. Nasıl Hz. Musa’nın bu iki mucizesi sihirbazların sihrini boş ve geçersiz kılmışsa aşk dahi aklın hilelerini ve sihirlerini iptal eder.

Feyz-i Rûhî l-Kudus er bâz meded fermâyed
Digerân hem bi-konend ân-çi Mesîhâ mî-kerd

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Şayet Hz Cibril'in feyzi yardım ederse başkaları da Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeleri gösterebilir. Yani Allah katından desteklendikten sonra herkes bunları yapabilir (ŞDH 1/314–317).

Sûdî'nin bütünüyle tasavvufî çerçeve içinde yorumladığı başka bir gazelden birkaç beyit:

*Ger nûr-ı ,ışk-ı Hak be-dil u cânet üfted
Vâ llâh k ez-âftâb-ı felek hûbter şevî*

Allah aşkının nuru can ve gönlüne düşerse yani Allah'ı canüdülden seversen Allah'a yemin olsun ki gökyüzündeki güneşten daha parlak, daha güzel olursun. Yani Allah sevgisi seni nuranî bir hâle sokar.

*Ez-pây tâ seret heme nûr-ı Hudâ şeved
Der râh-ı Zü l-celâl çu bî-pâ vu ser şevî*

Yücelik sahibi Allah katında başsız ve ayaksız olursan yani aşk yolunda top gibi yuvarlanırsan baştan ayağa kadar her tarafın Allah'ın nuru olur.

*Bunyâd-ı hestî-i tu çu zîr u zeber şeved
Der-dil gumân me-dâr ki zîr u zeber şevî*

Varlığının temeli yani benlik ve gururun yerle bir olursa kendinin de yerle bir olacağını sanma. Yani varlığın fani olunca kendinin de fani olacağını sanma. “Çünkü müminler ölmezler”

*Ger der-seret hevâ-yı visâl est Hâfızâ
Bâyed ki hâk-i dergeh-i ehl-i basar şevî*

Hafız! Başında kavuşma arzusu varsa basar ehlinin dergâhının toprağı olman gerekir. Yani âşıkların ayağının tozu olmalısın (ŞDH 3/241–242).

Şimdi de aşağıda örnek olarak bazı beyitler ve Sûdî'nin bunlara verdiği tasavvufî anlamlar zikredilecektir:

*Zi-ittihâd-ı heyûlâ vu ihtilâf-ı suver
Hired zi-her gul-i nev nakş-ı sed beyân gîred*

Heyulanın birliği ve suretlerin ayrı ayrı oluşu sebebiyle akıl her taze çiçekde Allah'ın sanatını gösteren yüzlerce nişan görmektedir. Yani bütün eşyanın heyulasının (temel maddesi) bir ve suretlerin çeşit çeşit olması Allah'ın sanatını açıkça gösterir. Çünkü bütün çiçekler dört unsurdan meydana gelmiştir, yani temel maddeleri birdir. Bununla beraber kimi kırmızı, kimi yeşil, kimi beyaz, kimi sarı, kimisinin de bir tarafı kırmızı diğer tarafı sarı olması her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah'ın sanatını göstermektedir (ŞDH 2/276).

**

*Husn-i bî-pâyân-ı û çendân ki ,âşık mî-kuşed
Zumre 'î dîger be-'ışk ez-gayb ser ber-mî-konend*

Sevgilinin nihayeti olmayan güzelliği bir hayli âşığı öldürse de yani onun muhabbet ve sevdasıyla yokluk ülkesine giderse de yine bir bölük âşık yokluktan başını kaldırıp varlık sahasına girer. Yani her gün ne kadar adam ölürse Allah'ın emriyle o kadar insan doğar. Yani öldürme ve diriltme ezeli güzellik sahibin elindedir. Bundaki sırdan sadece peygamberler ve veliler haberdardır. Onlardan ise bize haber ulaşmamıştır (ŞDH 1/342–343).

**

*Ya 'hî bi-y-â ki âteş-i Mûsâ numûd gul
Tâ ez-diraht nukte-i tevhîd bi-şnevî*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Gel ki gül, Hz. Musa'nın Tur dağında bir ağaçta gördüğü ateşin misalini gösterdi, yani gonca iken açılıp kıpkırmızı oldu. Gel buna bak da Hz. Musa'nın ağaçtan "Şüphesiz ben Allahım" sözünü işittiği gibi sen de gülden tevhid nüktelerini işitesin. Zira her sanat eseri sanatkârını gösterir. Güle rengi ve kokuyu veren her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır (ŞDH 3/253).

**

*Kalenderân-ı hakikat be-nîm-i cev ne-harend
Kabâ-yı atlas-ı ân kes ki ez-huner ,ârf st*

Ehlullah yani Allah dostları hünlerden nasipsiz olanın atlas kaftanını beş kuruşa/yarım arpaya satın almazlar. Yani marifet sahipleri marifetsiz olanlara ne kadar ağır kumaşlardan elbiseler giyse de beş para değer vermezler (ŞDH 1/164).

**

*Yâr-ı merdân-ı Hudâ bâş ki der keştî-i Nûh
Hest hâkî ki be-âbî ne-hared tûfân-râ*

Allah dostlarına arkadaş ve yoldaş ol. Çünkü Hazret-i Nuh'un gemisinde bir toprak, yani topraktan yaratılan Hz. Nuh vardır ki tufana bir damla su kadar önem vermez. O halde Allah'a yakın olanlara sen de yakın olmaya çalış. Böyle yapmakla dünyada ve ahirette muradına kavuşursun (ŞDH 1/33).

**

*Ravza-i huld-ı berîn halvet-i dervîşân est
Mâye-i muhteşemî hidmet-i dervîşân est*

matlı gazelde dervişler/yoksullar ile kast edilenin ehlullah olduğunu (ŞDH 1/105) söyleyen Sûdî bütün gazeli bu minval üzere yorumlar. Tamamı 14 beyit olan bu gazelden örnek olarak bir beyti Sûdî'nin verdiği anlamla birlikte nakl edelim:

*Ân-çi zer mî-şevved ez-pertev-i ân kalb-i siyâh
Kîmyâyî st ki der-sohbet-i dervîşân est*

Işığın siyah kalbin/bozuk paranın halis altın olduğu şey ehlullahın sohbetinde bulunan bir iksirdir. Yani ehlullahla arkadaşlık edenler ne kadar nakıs ve eksik olsalar da erdemli ve olgun bir kişi haline gelirler (ŞDH 1/106).

b) Tasavvufî Anlamda Yorumlanabileceği Halde Sûdî Tarafından Böyle Bir Yoruma Tabi Tutulmayan Beyitler

Hafız Divanı'nda geçen bazı beyitler ve o beyitlerde kullanılan kelimeler bünyelerinde güçlü tasavvufî çağrışımlar barındırır. Bu çağrışımlar okuyucuyu hayret verici bir şekilde bambaşka âlemlere sürükler. Bu tarz beyitler Sûdî tarafından sadece ilk bakışta nazara çarpan beşerî anlam ön plana çıkarılmış, adeta yorum okuyucuya bırakılmış gibidir. Bazı örnekleri şunlardır:

*Der-nemâzem ham-ı ebrû-yı tu bâ-yâd âmed
Hâletî refî ki mihrâb be-feryâd âmed*

Namaz kılariken hatırıma yay gibi kaşların geldi. Bu yüzden öyle bir hal meydana geldi ki gayriihtiyarî ah u nâle eyledim. Mihrab da feryad etmeye başladı. Yani sesimin orada yankılanmasıyla onun sesi benim sesime uygun oldu (ŞDH 2/176–177).

Tarlan bu beyte "Namazda senin kaşın kıvrımı hatırıma geldi. Öyle bir hâl oldu ki mihrab feryada başladı." anlamını verdikten sonra "Bu emsalsiz beyit harikulade açık bir ibham içinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

ruhu nerelere sürüklemiyor!” (Tarlan 1990:95) diyerek beytin okuyucuda meydana getirdiği derin ve güçlü çağrışımlardan bahseder.

**

*Şeb-i târ' est u reh-i Vâdî-i eymen der-pîş
Âteş-i Tûr kucâ mev'id-i didâr kucâ st*

Gece karanlık ve önümüzde de Eymen Vadisinin yolu. Tur'da görünen ateş ve vuslat vadi nerede? (ŞDH 1/73).

Sûdî beytin kelimelerinin telmihte bulunduğu ve Kur'an'da geçen Hz. Musa kıssasını anlatır. Bununla beraber beyti anlamlandırırken tasavvufî anlamları mühmel bırakarak şunları söyler: “Karanlık geceden maksat ayrılık karanlığıdır. Vadi-i Eymen'in önümüzde olması aşk yoluna gittiğimizi, ondan ayrılmadığımızı gösterir. Tur'da görünen ateşten maksat cananın yanağının tecellisi/görünmesidir. Mev'id-i didâr ise sevgilinin vuslat için verdiği sözdür.” (ŞDH 1/73).

**

*Leme'd l-berku miné t-Tûri ve ânestu bihi
Fe-le'allî leke âtin bi-şihâbin kabesi*

Sevgilinin bulunduğu mahalleden kavuşma eserleri görüldü ve ben gördüm. Gideyim de sana bir ateş parçası getireyim (ŞDH 3/344).

Bu beyitte geçen kelimelerin neredeyse tamamı Kur'an'da geçen kelimeler olduğu halde Sûdî tasavvufî bir yorumda bulunmaz.

**

*Cilve ber-men me-furûş ey melikü l-hâc ki tu
Hâne mî-bînî vu men hâne-hudâ mî-bînem*

Ey hac emiri! Bana karşı nazlanıp büyüklük taslama. Çünkü sen Mekke evini/beytullahı görürsün ben ise Mekkenin sahibini görürüm. Yani ey rakîb! Cananın köyüne varıp evini gördüğün için bana karşı övünme. Çünkü sen cananın evini biz ise cananın kendisini görürüz (ŞDH 3/19). Beyitte kullanılan kelimelerin tasavvufî çağrışımlarına Sûdî temas etmemektedir.

*Der-harâbât-ı mugân nûr-ı Hudâ mî-bînem
În ,aceb bîn ki çi nûr' est u kucâ mî-bînem*

Muğlar meyhanesinde Huda'nın nurunu görüyorum, yani içki içenlerin birbirlerine karşı gayet samimi muhabbetlerini görüyorum. Nur-ı Hudâ'dan maksat bir çıkar ve karşılık beklemeden sevmektir. Şaşılacak şeye bak. Bu nasıl bir nurdur ve ben bu nuru nerede görüyorum. Yani medrese ve tekkelerde böyle samimi bir muhabbetin olmayıp meyhanede olması şaşılacak bir durumdur (ŞDH 3/19).

c) Beşerî Anlamda Yorumlanan Beyitler

Sûdî tarafından ilk bakışta akla getirdiği anlam dikkate alınarak beşerî anlamda yorumlanan beyitler çoktur. Örnek olarak bir gazel zikredilecektir¹².

*Bi-burd ez-men karâr u tâkat u hûş
But-i sengîn-dil-i sîmîn-binâgûş*

¹² Gazelin tercümesinde büyük çapta Gölpınarlı'nın üslubu ıktibas edilmiştir. Bk. (Gölpınarlı 1989:281).

Taş yürekli, kulak memeleri gümüş gibi olan bir güzel hem kararımı hem aklımı hem de takatimi aldı.

*Nigârî çâpukî şengî perîveş
Zarîfî mehveşi Türki kabâ-pûş*

O sevgili peri gibi güzel, çevik ve şuh, aynı zamanda ay gibi bir zarif ve güzel elbiseler giyen bir Türk.

*Zi-tâb-ı âteş-i sevdâ-yı ,ıškeş
Besân-ı dîg dâ'im mî-zenem cûş*

Onun aşkının ateşindeki harareten bir tencere gibi kaynayıp coşmaktayım.

*Çu pîrâhen şevem âsûde-hâtır
Gereş hemçün kabâ gîrem der-âgûş*

Cananı bir kaftan gibi kucağıma alırsam gömlek gibi huzura erer, rahata kavuşurum.

*Ne-mî-rencem zi-cevr-i û ki bî-hâr
Ne-yâbed gul kesî bî-nîş hem nûş*

Sevgilinin bana verdiği eziyetten incinmem. Çünkü hiç kimse gülü dikensiz, balı da arı iğnesini yemeden elde edemez.

*Eger pûsîde gerded ustuhânem
Ne-gerded mihreş ez-cânem ferâmûş*

Şayet kemiklerim çürüse de onun sevgisi asla gönlümden çımayacaktır.

*Dil u dînem dil u dînem bi-burdé st
Ber u dûşeş ber u dûşeş ber u dûş*

Göğsüyle omuzu yok mu, göğsüyle omuzu... gönlümü de aldı, dinimi de, gönlümü de kaptı, dinimi de!

*Devâ-yı tu devâ-yı tû st Hâfız
Leb-i nûşeş leb-i nûşeş leb-i nûş*

Ey Hafız! Senin derdinin dermanı evet senin derdinin dermanı, sevgilinin bal gibi dudağıdır, bal gibi dudağı.

Tasavvuf Maskesini Takınanlar veya Sahte Mutasavvıflar

İnsanlar arasında itibar gören bütün fikir, düşünce ve inanç akımlarını kendine maske yapan ve onları sadece kendi çıkarları için kullanmak isteyenler tarihin bütün dönemlerinde görülmüştür. Konumuz olan tasavvufu dikkate alarak gerçek mutasavvıfların yanında mutasavvıf geçinenler ve tasavvuftan geçinenlerin de bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hafız, şiirlerinde haksız olarak kendine sûfî adını takan riyakârların maskesini yırtıp onları gerçek yüzleriyle ortaya koymakta son derece başarılı örnekler ortaya koyar. Meselâ riyakârlığın (dini ve kutsal kitabı olan Kur'an'ı kendi çıkarına alet etmenin son derece çirkin bir davranış olduğunu bir beytinde şöyle ifade etmektedir:

*Hâfızâ mey hor u rindî kon u hoş bâş velî
Dâm-ı tezvîr me-kon çun digerân Kur'ân-râ*

Ey Hafız! İçki iç, haramları yap gönlünün muradınca yaşa, yani her her ne yaparsan yap. Fakat sakın Kur'an'ı insanları aldatmak için bir araç yapma, yani insanları Kur'an'la aldatmaya kalkışma.

Sûdî, Hafız'ın buradaki maksadının içki içmeye ve haramları yapmaya teşvik olmadığını belki dünyada günah olan her şeyden daha büyük bir günah riyakârlık yoluyla dini ve Kur'an'ı kendi çıkarı için kullanmak olduğunu vurgulamak olduğunu söyler (ŞDH 1/34).

Hafız'ın sûfilerle istihza ettiği, onları alaya aldığı bir hayli beyit bulunmaktadır. Böyle bir beytin şerhinde Sûdî "burada görünüşte sûfî geçinip gerçekte sûfî olmayanların kastedildiğini söyler ve gerçek sûfiye kimsenin sözü yoktur (ŞDH 1/120) diye ekler. Başka bir yerde de riyanın küfür olduğunu belirtir (ŞDH 3/51). Yine bir beyitte geçen sûfî-i sâfî ibaresinin istihza/alay tarikiyle olduğunu belirttikten sonra Hafız'ın adetinin her zaman sûfîyi tahkir olduğunu (ŞDH 1/172), başka bir yerde ise böyle tarzda bulunmanın şairlerin bilhassa Hafız'ın adeti olduğunu vurgular (ŞDH 1/320).

Fars edebiyatında bu tarz sahte sûfilerin maskesini yırtan ve gerçek yüzlerini ortaya çıkaran büyük şahsiyetlerden birisi de Sa'dî-i Şirazî'dir. Konumuza katkısını düşünerek Gülistan'da geçen bir olayı ve tercümesini Sûdî şerhinden takip etmekte yarar görmekteyiz:

Zahidin birisi bir padişaha misafir olur. Sofra kurulunca iştihası yani istediği kadar yemez, bilakis insanlara zahit görünmek için az yeyip sofradan aç kalkar. Namaza kalktıkları zaman her zaman kıldığından daha uzun bir şekilde namazını eda eder. Bütün bu riyakârlıkların yapılaş sebebi halkın onu zahit ve sofu olarak bilmesi ve kendi hakkında iyi düşünmesi gayesine matuftu. O riyakâr zahit evine geldiği zaman yemek yemesi için sofranın kurulmasını emreder. Ferasetli ve zeki çocuğu babasına; "Padişahın ziyafet ve davetinde bir şey yemedin mi ki burada sofranın kurulmasını istiyorsun." diye sorar. Zahit de "Yediğim yemekten bir şey olmaz." deyince çocuk taşı gediğine oturtur: "O namazdan da bir şey olmaz. O halde namazı da kaza etmelisin. Çünkü kıldığın namaz Allah için değil insanlar içindi."

Sa'dî bu hikâyenin geçtiği yerde riyakârlıkla dinin içeriğine bütün bütün zıt bir yol takip edenlere şöyle seslenir:

*Tersem ne-resî be-Kd be ey d râbî
K in reh ki tu mî-revî be-Türkistân est*

Ey Arabî! Korkarım ki Kabe'ye ulaşamayacaksın. Çünkü senin gittiğin bu yol Türkistan'a doğrudur, ters tarafa gidiyorsun. Yani riya için yaptığın her ibadet sebebiyle Allah'tan daha da uzaklaşmaktasın (ŞG 199–200).

Hafız savmaalarda yani mabed ve tekkelerde bulunan sahte mutasavvıfların iç yüzlerini görmek için de şöyle bir temennide bulunur:

*Nakdhâ-râ buved âyâ ki ,iyârî gîrend
Tâ heme savma"âdârân pey-i kârî gîrend*

Acaba herkesin nakdini ayara vuracakları halis mi sahte mi olduğunu anlayacakları bir gün olur mu ki! Öyle bir gün olursa savmalarda/tekkelerde oturan sufilerin her birini fahiş bir iş ardında yani her birini şeriata zıt bir iş işlerken yakalarlardı. Kimini içki içerken, kimini zina ve livata ederken, diğerlerini sair haramları işlerken yakalarlardı (ŞDH 2/218–219).

Sûdî bu fahiş işin neler olabileceğini yukarıda saydığı bazı örneklerle ortaya koyar. Bu tarz ahlakî hastalıkların bulunabileceğini Hafız'ın başka bir beytinde şöylece görmekteyiz:

*Sâkî bi-y-â ki şâhid-i ra'nâ-yı sûfiyân
Diger be-cilve âmed u âgâz-ı nâz kerd*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ey saki! Gel de bak sufilerin rânâ ve güzel dilberi güzelliğini gösterip nazlı nazlı harekete başladı. İçki sun da biz de bu seyir esnasında içelim. Beyitte şahid-i ra'na zikredilmesi sufilere tariz için söylenmiştir. Sanki onlar mahbub-dost ve dilber-peresttirler (ŞDH 1/310).

Oldukça tartışmalı bir kavram olan *mahbub-dost* ve *dilber-perest* hatta benzer anlamda kullanılan *şâhid-bâz* ve *nazar-bâz* kavramlarına biraz daha yakından bakmak için¹³ aşağıdaki beyte ve Sûdî'nin açıklamalarına dikkat etmekte yarar var.

Şerâb-ı bî-gaş u sâkî-i hoş du dâm-ı reh'end
Ki zîrekân-ı cihân ez-kemendeşân ne-rehend

Safi ve halis şarap ve güzel saki dünyadaki zeki ve akıllı kimselerin bile kendilerini kurtaramadıkları yolda kurulmuş iki tuzaktır. Yani içki ve güzel saki isanı bütün faydalı işlerden alıkor. Hatta meşayihin çoğu sufilerine “*İyyâküm vé l-emredân*” diye öğütte bulunurlarmış. Yani iki sakalsızdan (kadından ve sakalı bitmemiş genç oğlanlardan) kendinizi koruyun diye nasihat ederlermiş. Şarabın haram oluşu nassla (Kur'an ve hadis) sabittir. Şayet onda bir hayır olsaydı haram olmazdı. Dinen haram olması bir tarafa şarabın zararlarını herkes gözüyle görebilir, İnsanın aklını alır, onu deli gibi yapar. Delilik ise meşum/uğursuz bir haldir (ŞDH 1/364–365).

Hafız bu tarz sevginin gözlerden kanlı yaş akmaya sebep olacağını başka bir beyitte şöyle ifade eder:

Hâhî ki ber-ne-hîzedet ez-dîde rûd-ı hûn
Dil der-vefâ-yı sohbet-i rûd-ı kesân me-bend

Şayet gözünden kan ırmağı akmamasını istersen kimsenin oğlunun sohbetinin vefasına gönül bağlama, yani elin evladına âşık olup ona gönül bağlama. Yani gam ve gussadan kurtulmak istersen dilber sevmek (ŞDH 2/215).

Sa'dî-i Şirâzî Bostan'da bu *şâhid-bâzlık* ve *nazar-bâzlık* konusunu müstakil olarak ele alır ve oldukça sert ifadeler kullanır. Bu kısma Sûdî'nin tercümesiyle birlikte bakmadan önce Şibl-i Nu'mânî'nin görüşlerini vermek tabloyu biraz daha netleştirecektir.

Şî'rû'l-Acem müellifi o devrin toplumunda hüküm süren bu sâri hastalıktan bahseder ve bu hastalığı tedavi etmeye kalkışan bir ıslahatçının böyle bir tecrübeyi yaşamış olmasının hastalığın teşhisinde ve tedavisinde önemli bir fonksiyonu olduğunu belirttikten sonra şöyle der: “Ahlâkî hastalıklar hususunda çoğu kimse aldanmakta ve müptelâ olduğu bu ahlâkî hastalıkları hastalık olarak görmemektedir. Meselâ tasavvuf elbisesi giymiş bir sûfî, emredlere (henüz sakalı bitmemiş oğlanlara) aşk-bâzlık yapmakta ve hayalinde yaptığı bu çirkin işi; “Bu mecâzî aşk gerçek aşka ulaşmak için bir merdivendir.” şeklinde tevil etmeye kalkışır. Fakat Sa'dî bu merhaleleri bizzat yaşadığı için bu tuzaklara düşmemiştir.” (ŞA 35).

Sa'dî'nin Bostan'da emred-perest nazar-bâzların perdesini yırtmak için attığı başlık kesin bir hüküm ortaya koymaktadır. Başlık şöyledir: “Güftâr ender-Nazar-bâzân-ı Kezzâb” (Yalancı Nazar-bâzlar Hakkında Söz). Sa'dî “Biz pâk-bâzız, bakışımızda herhangi bir nefsanîlik ve şehvet unsuru bulunmamaktadır” iddiasında olanları kezzâb/yalancı olarak niteler ve bunu Arap dilinde bir şeyin çokluğunu ve aşırılığını bildirmek için kullanılan bir kalıbı yani mübalağalı ism-i fail kalıbını kullanarak yapar. Daha sonra şöyle bir hikâye anlatır:¹⁴

Gurûhî nişînend bâ-hoş puser
Ki mâ pâk-bâzîm u sâhib-nazar

¹³ Bu konu için bk. Atilla Şentürk, Rakibe Dair.

¹⁴ Beyitlerin anlamları Sûdî'nin Şerh-i Bostan isimli eseri esas alınarak verilecektir.

Bir grup haramzâde, bir güzel oğlanla oturuyorlar ve kendilerini şöyle müdafaa ediyorlardı. Biz pâk-bâzız ve iffetliyiz, şehvet ardında koşan nefsanî kimseler gibi değiliz.

*Zi-men purs fersûde-i rûzgâr
Ki ber-sofra hasret hored rûze-dâr*

Bu meseleyi zamanın yıpratıp eskittiği yani çok tecrübe geçirmiş olan benden sor. Oruçlu olan sofraya hasret çeker. Yani bunların pâk-bâzız dediklerine inanma, oruçlu kimsenin sofraya arzusu gibi gönüllerinde o çocuğa karşı elbette bir meyilleri vardır.

Burada Hz Ali'nin haricilerin "Hüküm ancak Allah'ındır." sözüne karşı söylediği "Kendisiyle batıl murad olunan hak söz" nitelemesine benzer bir durum görülmektedir. Sofra başında oturup yemeklere bakan bir oruçlu "Ben sadece Allah'ın sanatını seyretmek niyetiyle bakıyorum, kesinlikle bu yemeklerden yemek gibi bir niyetim yoktur." demesi ilk bakışta doğru olarak görünse de kendisiyle batıl/yanlış bir maksat takip edilmektedir.

Şiirin devamında Sa'dî benzer bir olayın Bukrat/Hipokrat hakîm zamanında vuku bulduğunu ve o bilge kişinin bu durumu meşru görmeyerek karşı çıkması ile ilgili anlattıkları şunlardır:

Birisi yüzü güzel bir kimse gördü ve onun aşkından durumu değişti, yani aşk şarabıyla mest oldu. O zavallı utancından ve ızdırabından o kadar terledi ki sanki cennetin yapraklarındaki çiğnem gibi. Yani yüzünden oldukça çok ter aktı. Bukrat/Hipokrat ona uğrar ve buna ne oldu diye sorar. Oradakilerden birisi Hipokrat'a bu kişinin asla elinden bir kötülük görülmemiş bir sufi âbid olduğunu söyler. Gece gündüz çöllere ve dağlara gider. İnsanlarla birlikte olmayı sevmez. Yani halkın sohbetinden kaçır ve insanlardan nefret eder. Bir gönül aldatan sevgili gönlünü almış, ayağı aşk gölüne batmış birisidir, yani bir mahbubun muhabbetine tutulmuştur. Bu kadar zühd ve takvayla birlikte senin bir mahbuba âşık olman yakışır mı diye kendisini ayıplayanlara; nasıl beni ayıplıyorsunuz, susun diye cevap verirdi ve derdi ki: Ey beni ayıplayan kişi! Şayet inlersem deme ki mazur değil, inlemesi boşunadır. Belki benim feryad ü figan etmem bir sebeptendir, boşuna değildir. İnsanın gönlünü alıp elden götürün bu gördüğün nakış ve suret değildir. Belki bu benim gönlümü kapıp götürün bu sureti yaratan zattır. Yani beni bu hallere düşüren bu gördüğün sevgili değil, belki beni hayran eden bu sevgiliyi yaratan Allah'dır.

Çok işi sınamış tecrübe sahibi, yaşlı ve eğitim görmüş ve olgun fikirli Hipokrat bu sözü işitince der ki; "Her ne kadar bu söylediği ilk bakışta doğru gibi görünürse de bu söylediği söz itimada şayan bir söz değildir. Çünkü ezel nakkaşı olan Allah'ın nakışı sadece bu mahbubda mı görünüyor da bu çılgın âşığın gönlünü kapıp götürmüştü."

*Çirâ tıfl-ı yek-rûze hûşêş ne-burd
Ki der-sun" dîden çi bâlîğ çi hurd*

Bir günlük bir çocuk niçin onun aklını başından alıp götürmüyor. Hâlbuki Allah'ın sanatını göstermekte küçük çocuk ile ergenlik çağına gelen birisi aynıdır. Gerçeği bulan/muhakkik kişi Çin ve Çigil'in ay yüzlülerinde gördüğü ilahî sanatın tecellilerini bir devenin yaratılışında da görebilir (ŞB 2/295–297).

Mutasavvıf geçinenlerin veya sahte sûfilerin ortak bir özelliği de vakıf malı ile geçinmeleri, halkın sırtına yük olmalarıdır. Bu husus Hafız'ın onlara yönelttiği tariz oklarının sebeplerinden biridir. Örnek olarak aşağıdaki iki beyte bakalım:

*Tersem ki sarfe'î ne-bered rûz-ı bâz-hâst
Nân-ı helâl-i şeyh zi-âb-ı harâm-ı mâ*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Korkarım ki kıyamette şeyhin helal diye yediği vakıf malı ekmeği bizim haram diye içtiğimiz şaraptan üstün olmayacak. Yani onun riyakârlıkla vakıf malı yiyerek geçinmesi bizim rintlikle geçinmemizle eşit olacak. Belki bizim rintliğimiz daha üstündür, çünkü biz riyakârlık yapmıyoruz (ŞDH 1/18).

Şi'rü'l-Acem müellifine göre beytin bedî/orjinal üslûbuna ek olarak onun edebî değerini arttıran diğer unsurlar şunlardır: "Tersem" (korkarım) lafzıyla "Ben bunları şamata ve tahkir için söylemiyorum, belki böyle bir derste ortak olduğumuzdan dolayı endişeliyim ve ona acıyorum." demek istemektedir. Kıyamet anlamındaki "bâz-hâst" kelimesi ise o günün miheng günü yani sahte ile gerçeğin ayrılacağı bir gün olduğu manasını ifade etmektedir. Yine Helal ekmeğin haram suya mukabil olarak zikredilmesi de son derece tekellüfsüz vaki olmuştur ve mazmunun aslını son derece belîğ yapmıştır. Yani zahidin yediği ekmek helal olmasına rağmen bizim içtiğimiz haram sudan fazla bir itibara sahip olamayacak. Ne kadar teessüf edilse şayestedir (ŞA 205–206).

*Fakîh-i medrese dî mest bûd u fetvâ dâd
Ki mey harâm velî bih zi-mâl-i evkâf est*

Medrese fakihî yani mollası dün sarhoş iken fetva verip dedi ki, şarap gerçi haramdır, fakat vakıf malını yemekten daha iyidir. Çünkü içki içmek Allah hakkına taalluk eden bir günahdır, tevbe etmekle affolur. Fakat vakıf/kamu malı ise kul hakkı sınıfına dâhildir, sadece tevbe yapmakla affolmaz. Şarabın vakıf malı yemekten iyi olması bu sebeptendir (ŞDH 1/137).

Şiblî Nu'manî bu beyit hakkında şunları söyler: "Beyitteki beyan tarzına dikkat ediniz. Evvela bu mana; içki her ne kadar haram olarak bilinirse de vakıf malından iyi olduğu başkasının değil fakihin lisaniyle itiraf ediliyor. Ayrıca "mest" kaydını getirmekle demek istiyor ki fakih bu doğru sözü sarhoş iken söylüyor, çünkü aklı başında olmadığı için içinde ne varsa eğip bükmeden dosdoğru söylemektedir." (ŞA 206).

Konunun burasında riyakâr sûflilere tarizi büyük bir alçak gönüllülük (hazm-ı nefis) göstererek kendi şahsı üzerinden yapan bir başka büyük şahsiyeti hatırlarız. Bu kişi Yunus Emre'dir. Onun aşağıdaki oldukça etkileyici beyitlerini de anmakta yarar görüyoruz:

*Sûfiyem halk içinde tesbîh elümden gitmez
Dilüm ma'rifet söyler gönlüm hîç kabûl itmez*

*Görenler elüm öper tâc u hırkama bakar
Şöyle sanurlar beni zerrece günâh itmez*

*Taşumda ,îbâdetüm sohbetüm hoş tâ,atüm
İç bâzâra gelicek bin yıllık ,ayyâr itmez*

*Görenler velî sanur selâm virür utanur
Anca iş koyarıdum el irüben güç yitmez*

*Taşum dervîş içüm boş dilüm tatlu sözüm hoş
İllâ ben itdügümü dînin degşüren itmez (Tatçı 1990:117)*

Son olarak şunu da belirtmek gerekir: Sûfî ve zahitlere yapılan bütün eleştirileri Sûdî aynı kategoride ele almaz. Bu tarz eleştirilerin arka planında bulunan başka başka özelliklere de dikkat çekerek şöyle der: "Şairlerin büyük çoğunluğu ayyaş, rint ve içkiye müpteladır. Sûfî ve zahitler ise bu haramları işledikleri için şairlere taan etmekten ve kötölemekten geri kalmazlar. Dolayısıyla şairler de kendilerini savunmak için onlara karşılık vermiş olmaktadır." (ŞDH 1/302).

Sudî'nin Tasavufî Eleştirileri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

Sûdî'nin Hafız Divanı Şerhinde eleştiriler oldukça büyük bir yekûn tutar. Bu eleştiriler içinde fazla miktarda olmasa da tasavvufî olanlara rastlanır. Tabîî ki bu tarz eleştirilerin hedefinde olan kişiler Sürurî ve Şem'î'dir. Sûdî genel olarak kendi seleflerinin yaptığı tasavvufî yorumlara katılmaz ve zaman zaman eleştiriler yöneltir. Bu eleştirilerin önemli bir kısmı "esmanın tevkîfliliği" kavramı üzerinde yoğunlaşır. Önce bu kavram hakkında kısaca şu bilgileri hatırlamakta fayda vardır:

Esma-i Hüсна'nın Tevkîfliliği

"Durma" anlamına gelen *vakf* kökünden dilimizde kullanılan ve bir kısmı terimleşen bir hayli sözcük bulunmaktadır. Söz gelimi malın vakf edilmesi, sahibinin tasarrufundan engellenmesi, yani sahibinin onda tasarrufta bulunmaktan durması, vazgeçmesi anlamındadır. Duran anlamındaki vâkıf kelimesi ise bir konu üzerinde yeterince duran, o konuda uzman olan kişi için kullanılır. Eskiden bilirkişilere ehl-i vukuf denilirdi. Ettirgenlik bildiren tef'îl babına nakledilerek oluşturulan tevkîf kelimesi "durdurmak" anlamına gelir. Suçluyu yakalamak anlamında kullanılması onun serbest hareketinin durdurulması demektir. Dinî terminolojide kullanılan tevkîflilik kavramı ise bu konuda durmanın gerekli oluşu yani herkesin serbest hareket edemeyeceği, vahiy ile bildirilen ne ise onun kabul edilmesi gerektiği manasında kullanılır. Bütün bu etimolojik açıklamalardan sonra Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Esma-i Hüсна maddesinde genişçe ele alınan bu konuyu (tevkîflilik kavramı) şöyle özetlemek mümkündür:

Allah'ı nasslarda yani Kuran ve sünnette bulunmayan kavramlarla nitelemenin caiz olup olmadığı meselesi İslam bilginleri arasında tartışmalı bir konudur. Din bilginleri genel olarak Allah'a kendisinden başkasının isim koyamayacağını söylerler. Selef âlimleriyle hadis bilginleri bütün esmâ-i ilâhiyyenin tevkîfi yani Allah'ın bildirmesine bağlı olduğunu savunurlar.

Mu'tezile âlimleriyle birçok kelâm âlimi ise Kur'an ve sünnette yer almasa da tenzih mahiyetinde olan kelime ve terkiplerle Allah'ın nitelendirilmesinde sakınca görmezler. Ulûhiyet kavramının içeriğiyle bağdaşan bu tür isimlendirmeler Kuran ve sünnette sabit olan isim ve sıfatlardan bir veya birkaçının kapsamı içine girer. Gazzâlî de bu nitelikteki isimlerin tevkîfi olmadığını kabul eder. Bununla birlikte içinde hem yetkinlik hem de eksiklik ve kusur belirtileri barındıran sakıncalı kavramlara da dikkat çeker. Meselâ Allah için akıllı anlamında "âkıl" denemez, çünkü bu aynı zamanda men eden, engelleyen anlamını da taşımaktadır. Yine ârif de denemez, çünkü bu kelime bir şeye sonradan vakıf olan anlamında kullanılmaktadır. Yine Allah için âlim ismi kullanılır, fakat zeki ismi kullanılamaz, çünkü bu kelime önceden bilinmeyen bir şeyi hızlıca anlama anlamını çağırıştırır. Allah için ise önceden bilinmeyen bir şey düşünülmesi söz konusu olamaz.

Netice olarak dil, üslûp ve muhteva bakımından yetersizlik ve küçümseme ifade etmeyen, ulûhiyyet makamıya bağdaşabilen kavramlarla Allah'ı adlandırıp nitelemekte bir sakınca bulunmadığı kabul edilmektedir.

Esma-i Hüсна hususunda "Tevkîf" ilkesini yani Kur'an ve sünnette bulunmayan bir isimle onu nitelemenin doğru olmadığı görüşünü benimseyenlerin de kendi eserlerinde bu ilkeye tam anlamıyla uymadıkları görülür. Gerek kelâm ve felsefe kitaplarında gerekse tasavvufî eserlerde, hatta bunların etkisiyle kaleme alınan tefsir kitaplarında Allah'ın çeşitli kavramlarla adlandırıldığı görülür. Arap olmayan müslüman milletler de kendi dilleriyle Allah'a isim ve sıfatlar nisbet etmekte, bunlarla dua ve niyazda bulunmaktadır. Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra başta "Tanrı" ve "Çalap" olmak üzere eskiden kullandıkları bazı isimleri kullanmaya devam ettikleri, daha sonra Farsça'nın tesiriyle bunlara "Huda" vb. isimleri de ilâve ettikleri bilinmektedir. (DİA 410-411)

Şimdi Sûdî'nin tevkîfliliği esas alarak eleştiri getirdiği bazı beyitlere bakalım:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Mübârizân u yelân Hâce-râ nîgeh dâred
Hemçü cân-ı girâmî şumâ nîgeh dâred

Ey bahadırlar, efendinizi saklayın ve gözetin ki o da sizi kendi aziz canı gibi gözetip himaye etsin. Hace (efendi)'den Allah'ın kastedildiği açıktır diyen fahiş bir yanlışta bulunmuş, çünkü Allah'ın isimleri tevkîfidir ve Allah hakkında "hace" diye bir isim duyulmamıştır. Aynı zaman da haceden maksat Huda olunca onu yiğitlere va bahadırlara ısmarlamak oldukça saçma ve dinî açıdan kabul edilemez bir yanlışlık olur. Sûdî bu yorumu yapan kimsenin bunun gibi hata ve yanlışlarının sayılmayacak kadar çok olduğunu şöyle ifade eder: "Bu kimsenin bu gibi hatâyâsı lâ-yu'add ve lâ-yuhsâdır." (ŞDH 1/388–389).

Bu son ifadededen Sûdî'nin katılmadığı bu tarz yorumların bütününe açıkça eleştirmedeği anlaşılmaktadır.

**

Serv-i çemân-ı men çirâ meyl-i çemen ne-mî-koned
Hemdem-i gül ne-mî-şevved yâd-ı semen ne-mî-koned

Benim salınan servim niçin çemeni seyretmeye meyl etmez, niçin gülle beraber olmuyor ve semeni niye anmıyor, yani ilkbahar olduğu halde sevgili niçin çayır ve çemene çıkıp dolaşmıyor.

Burada Sûdî'nin eleştirilerinin şiddetinin arttığını görmekteyiz. "Serv-i çemândan murat Huda'dır." diyen cahil adam son derece cesur bir cahil imiş ki çekinmeden her ne isim varsa Allah hakkında kullanmaktadır. Allah'ın isimlerinin tevkîfî olduğunu bilmediğinden bu tarz yanlışlar yapmaktadır (ŞDH 2/97).

**

Hâfız me-kon endîşe ki ân Yûsuf-ı meh-rûy
Bâz âyed ve ez-kulbe-i ahzân be-der âyî

Ey Hafız, tasalanma, o ay yüzlü Yusuf yine gelir ve üzüntü kulübesinden çıkarsın, yani gamdan ve sıkıntıdan kurtulursun.

Beyitte geçen Yûsuf-ı meh-rû (ay yüzlü Yusuf)'tan Tanrı'nın kastedildiğini söyleyenleri cahillikle niteler. (ŞDH 3/219).

Yine başka bir beyitte geçen büt kelimesinden Allah'ın kastedildiğini söyleyenleri eleştirirken "Allah'ın isimleri şer'i izne bağlıdır ve şeriatta Huda hakkında büt kelimesi kullanılmamıştır." ifadesini kullanır (ŞDH 3/70–71).

Başka bir beyitte geçen devlet-i û'st (onun devleti) ifadesiyle Allahın devleti kastedildiğini söyleyenlerin hata ettiklerini belirterek bunu şu sebebe bağlar: "Zât-ı Bârîye devletli ıtlâkı/denilmesi tevkîfidir, kibel-i şer'îden icâzete mevkûfdur,(dini kaynakların izin vermesine bağlıdır), bu ise mesmû'î/işitilmiş degil." (ŞDH 1/71)

Sûdî ve Tevkîfilik

Sürûî ve Şem'î'ye tevkîfilikle ilgili eleştiriler yönelten Sûdî'nin bu husustaki hassasiyetinin arka planında müellifin hem metin şerhindeki titizliğinden, hem de dinî kurallara bağlılığından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yoksa metnin kabul ettiği ve içerik olarak Allah hakkında bir eksiklik bildirmeyen isimleri kendisi eserinde kullanmaktan çekinmez. Yani Sûdî de tevkîfilik kavramına esnek yaklaşır. Aşağıdaki örnekler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

Yâ Rab şâyed goft ân nükte ki der-,âlem
Ruhsâre be-kes ne-numûd ân şâhid-i hercâyî

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“Acaba bu nükteyi kime söylemek olur ki o her yerde olan güzel yüzünü âlemde kimseye göstermedi, bu garip kıssadır.” (ŞDH 3/211). Sûdî beyitte geçen “şahid-i hercâyî”den Allah’ın kastedildiğini söyler.

**

*Mi'mâr-ı vucûd er ne-zedî nakş-ı tu ber-, ,ışk
Zerrât-ı muhabbet gîl-i Âdem ne-siriştî*

“Ey sevgili! Varlığın mimarı, yani eşyanın yaratıcısı senin nakşını aşk üzerine yapmasaydı, yani aşkda senin şeklin olmasaydı sevgi zerrelere Hz. Âdemin toprağını yoğurmazdı, yani aşk ve muhabbet iradesi olmasaydı Hz. Âdem yaratılmazdı.” (ŞDH 3/219–220). Burada da Allah’ın ismi olarak “mimar-ı vücûd” kullanılmaktadır.

*Mühendis-i felekî râh-ı deyr-i şeş-cihetî
Çunân bi-best ki reh nîst zir-i dâm-ı megâk*

Bu feleğin mühendisi altı yönlü deyrin yolunu öyle bağladı ki çukur tuzağı altında yol yoktur, yani felekten dışarı çıkmaya yol yok, herkes feleğin tuzağına düşüp helak olacaktır. Sûdî bu beyitte geçen “mühendis-i felekî”den kasıt Sâni’-i ezeli olan Allah’tır.” (ŞDH 2/399) diye belirtir.

Başka bir beytin şerhinde ise “Hudâ şems-i hakikatdır.” ifadesini kullanmaktadır (ŞDH 2/383).

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi “tevkiflik” hususunda esnek davranılması daha tutarlı görünmektedir. Çünkü bu kuralı katı ve sert olarak savunan Sûdî de zaman zaman bu kuralın dışına çıkabilmektedir.

Netice olarak şunları söyleyebiliriz ki “dost” kelimesinin geçtiği bütün yerlerde Tanrı kastedilmektedir şeklinde bir anlayışı Sûdî kabul etmez. Fakat beytin siyak ve sibakı aşağıdaki beyitte olduğu gibi bu kelime ile Tanrı anlamı kastedildiğini desteklerse Sûdî bu anlamı kullanmakta tereddüt etmez.

*Seyr-i sipîhr u devr-i kamer-râ çi ihtiyâr
Der-gerdiş end ber-haseb-i ihtiyâr-ı dôt*

Feleğin seyri ve ayın dönüşünde kendi iradeleri yoktur. Belki dostun iradesine göre dönmektedirler. Burada dosttan maksat Allah ise kelam gerçektir, sevgili ise mecazî olur ve guluv/aşırı mübalağa kabilindendir (ŞDH 1/88–89).

Diğer Tasavvufî Eleştiriler

Allah hakkında kullanılması Sûdî tarafından uygun görülmeyen kavramlar ve bunlarla ilgili eleştirilerden başka eleştiriler de Sûdî şerhinde göze çarpar. Bunlardan bir kısmının örnekleri şunlardır:

“Şayet senin yolun bizim yanımıza düşerse saadet zirvesinin hüma kuşu bizim tuzağımıza düşer” anlamındaki beyitte geçen sen zamiriyle Allah’ın kastedildiğini söyleyenleri fahiş bir yanlış yapmakla niteler ve bu yere kadar (yani Sûdî’nin şerhettiği bu gazele kadar) “böyle hatâ-yı sad hezâr” yani yüzbin hata etmiştir” ifadesini kullanır. (ŞDH 2/147).

**

*Çi gûne beste be-mûyî mîyân bi-gşâde
Ten-i çu fil u surûnî besân-ı kunbed-i ,âc*

Nasıl belini bir kıl ile bağlamışsın, yani kıl gibi bir bele, fil gibi büyük bir cüsseye ve fildişi gibi beyaz etlere neden malik olmuşsun. Fil gibi teni, fildişi gibi sağrı etlerini açmaktan maksat şişmanlatmaktır.

Burada da tasavvufi anlam aramak açık bir yanlış olsa gerek. Sûdî beyitte geçen fiillerin failini/öznesini Allah kabul edenlerin gaflet ettiklerini, çünkü Allah'ın sorgulanamayacağını; "Beste ve guşâde fiilinin öznesi Allah'dır diyen gaflet içindedir. Çünkü kimse Allah'ı sorgulama hakkına sahip değildir." (ŞDH 1/287) cümleleriyle ifade eder.

**

*Ey pâdişâh-ı hûbân dâd ez-gam-ı tenhâyî
Dil bî-tu be-cân âmed vaktest ki bâz âyî*

Ey güzeller padişahı, yalnızlık üzüntüsünden el-aman. Gönül sensiz candan usandı, artık geri gelmenin tam vaktidir.

Burada da "Geri gel artık, tam vaktidir" mısraında kastedilen kişinin Allah olduğunu söyleyenleri cahillikle ve Allah'ın gelmek ve gitmekten münezzehe olduğunu bilmemekle ve "Biz insana şah damarından daha yakınız" mealindeki ayetin içeriğini anlamamakla itham eder (ŞDH 3/210).

Aslında Kur'an'da da Allah hakkında gelmek fiili kullanılır. Müfessirler bununla, Allah'ın rahmetinin tecellisinin kastedildiğini söylerler.

Başka bir beytin şerhinde "Mürşid-i ,ışk Hudâdır diyen bilmedi." cümlesini kullanır, başka bir açıklama getirmez. (ŞDH 1/65).

Yini "rind" kelimesine "Allah'tan başka her şeyi/masivayı terk eden" ve "nazar-bâz" kelimesine "Hudâ'yı her yerde hazır gören" anlamını verenleri eleştirerek şöyle der: "Rind dinen yasaklanan her şeyi işleyen kimseye denilmektedir." (ŞDH 1/101).

**

*Pursîdem ez-tabîbî ahvâl-i dîst goftâ
Fî kurbihâ ,azâbun fî bu'dihê s-selâme*

Sevgilinin hallerini doktora sordum. Dedi ki ona yakın olmakta azap, uzak olmakta selamet var. Sevgiliye yakın olunca rakiplerin zahmet vermesi var, uzak olunca seninle kimsenin işi yoktur (ŞDH 3/177).

Sûdî beyte bu şekilde anlam verdikten sonra "Bu beyitte geçen dost kelimesi ile Tanrı'nın kastedildiğini söyleyenler de dostun anlamını bilmeyenlerdir." (ŞDH 3/177) eleştirisini getirir. Matbu nüshada derkenarda "Redd-i Şem'î" diye bir kayıt düşülmüştür. Şem'î'nin tasavvufi yorumlara gitmesi için böyle bir anlamı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Allah'a yakın olmakta çok şiddetli mihnet ve imtihanlar bulunduğu anlamı düşünülmektedir. Allah'a uzaklıkta selamet bulunması ise zahir anlamı düşünülünce kabul edilemez. Şöyle tevil edilebilir. Ona uzak olanlar ona yakın olanlar gibi çetin sınavlara tabi tutulmazlar. Nitekim Konevî'nin de böyle bir yoruma gittiği görülmektedir (KŞ 2/310). Şayet ikinci mısra Arapça olmasaydı belki bu tarz yorumlar tekellüflü de olsa kabul edilebilirdi. Fakat "kurbihâ" ve "bu'dihâ" kelimelerindeki "hâ" zamiri müennes/dişi için kullanılan bir zamirdir. Dolayısıyla bu zaminin mercii yani bu zamirle kastedilen kişinin Tanrı olduğunu kabul etmek dil açısından imkânsızdır.¹⁵

¹⁵ Gölpınarlı "Bir doktordan sevgilinin ahvalini sordum, dedi ki: Yakınlığında azap vardır, uzaklığında pişmanlık!" (Gölpınarlı 1989:426) şeklinde beyti anlamlandırır ve "selamet" kelimesine "pişmanlık" anlamını verir. Selamet kelimesinin böyle bir anlamı taşıdığını kabul etmek zordur. Fakat Gölpınarlı'nın tercümede esas aldığı nüshada

SONUÇ

Şiirde içiçe anlam katmanları bulunduğu tartışma götürmez. Haşim'in ifadesiyle "En güzel şiirler manalarını kâriin [okuyucunun] ruhundan alan şiirlerdir." (Enginün-Kerman 1987:76). Dolayısıyla bu kadar geniş bir coğrafyada okunan, sevilen ve ezberlenen Hafız'ın şiirlerinin de oldukça geniş bir yelpazede yorumlanması normaldir. Onu kimileri saf bir mutasavvıf kabul edip beşerî yönünü bütünüyle dışlarken, kimileri de onu tamamen beşerî duyguların sınırları içerisine hapsolmuş birisi olarak anlamış ve şiirlerini o açıdan yorumlamaya çalışmıştır.

Kanatimizce Sûdî'nin Hafız'a yaklaşımı bu iki aşırı ucun ortasında bulunmaktadır. Her hangi bir beşerin hayatında güçlü etkileri olan duygular Hafız'ın şiirlerinde de bulunacaktır. O ne bir melek ne de mürsel bir nebidir. Zaten peygamberler de sürekli kendilerinin bir beşer olduklarını vurgulamışlar, beşerî duyguların kendi hayatlarındaki olması gereken yeri ve etkisini açıkça ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Hafız'ın şiirleri tek tip bir algılamının kurbanı olmaması gerekir. Sûdî de eserinde gerçekçi bir yaklaşım sergilemiş, Anadolu sahasının menkabevî evliya tipolojisinin takdim ettiği "bir an bile Hak'tan gafil olmayan bir evliya" yerine hem beşerî hem de ilahî aşkı çağrıştıran şiirlerini kendi sınırları içerisinde yorumlamış, Hafız'ın yaşadığı hayatın da şiirlerinin geniş bir perspektifle yorumlanmasını gerektirdiğine işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ali Asgar Hikmet (1994). **Câmî Hayatı ve Eserleri**, (çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul: MEB Yay.,
- Baharistan Molla Cami, **Baharistan**,
<http://torbatjam.com/home/modules/PDdownloads/singlefile.php?cid=19&lid=303> (ET: 18.04.2011)
- ÇELİK, Ahmet Faruk (1996). **Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhinin İncelenmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya.
- DİA Bekir Topaloğlu (1995). "**Esmâ-i Hüsnâ**", **DİA**, (s. 404-418) 11. C. İstanbul.
- ENGİNÜN İnci ve KERMAN Zeynep (1987). **Ahmet Haşim: Bütün Şiirleri**. İstanbul: Dergâh Yay.
- Galland, Antoine (1998). **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)**, Haz. Nahid Sırrı Örik, 2c., TTK Yay.,
- GÖLPINARLI Abdülbaki (1989). **Hafız Divanı**, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: MEB Yayınları.
- H. Ritter (1993). **İA.**, (Hafız maddesi), C. V/1, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- Hermann Ethé (1337). **Tarih-i Edebiyat-ı Farsî**, (çev. Rızazâde Şafak), Tahran 1337.
- HOCA, Nazif M. (1980). **Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni**, İstanbul: İÜ Şarkiyat Enstitüsü.

"selamet" kelimesi yerine pişmanlık anlamına gelen bir başka kelime zikredilmiş olabileceğini de düşünmek mümkündür.

- KAYA İbrahim (2008). **Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız: Kelimeler-Remizler-Kavramlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KŞ Mehmed Vehbi Konevî (1273). **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız I-II**, İstanbul.
- NÜ Molla Cami, **Nefehatü'l-Üns**,
<http://www.persiangig.com/pages/download/?dl=http://naqshbandi.persiangig.com/kotob/nafahat-jami%28www.tn1.blogfa.com%29.zip> (ET: 18.04.2011)
- OM Bursalı Mehmet Tahir(2000). **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Meral Yayınları.
- Rızazade ŞAFAK (1342). **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, Tehran.
- ŞA Şiblî Nu'manî (1363). **Şi'ru'l-Acem**, Farsça'ya çev.: Seyyid Muhammed Takî Fahrî Dâ'î Gîlânî, C. II, Tehran.
- ŞB Sûdî, **Şerh-i Bostan**, İstanbul: 1288.
- ŞDH Sûdî, **Şerh-i Divan-ı Hafız I-II-III**, İstanbul: 1288.
- ŞDH-Y Sûdî, **Şerh-i Divan-ı Hafız**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa Yazma Nüshası 635.
- ŞENTÜRK Atilla (1995). **Rakibe Dair**, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Şerh-i Sudi ber Hafız** / Ahmed Sudi Bosnevi, 1007/1599; trc. İsmet Settarzade. (Hafız Divanıyla birlikte), 4 cilt, 1968.
- ŞG Sûdî, **Şerh-i Gülistan**, İstanbul: 1249.
- TARLAN Ali Nihat (1970). **Türk Ansiklopedisi**, (Hafız-ı Şirazî mad.), C. XVIII, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TARLAN Ali Nihat (1990). **Ali Nihat Tarlan'ın Maalelerinden Seçmeler**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- TATÇI Mustafa (1990). **Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- YAZICI Tahsin (2001). **İslam Ansiklopedisi**, Hafız-ı Şirazî mad., Ankara: TDV Yayınları.
- YAZICI, Tahsin (1997). **DİA**, (Hafız-ı Şirazî maddesi), C. XV, İstanbul 1997.
- Zebihullah Safa (1347). **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, C. III/2, Tehran.

ÖĞRENCİLERDE GÖRSEL OKURYAZARLIK BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Mehmet Fatih KAYA*

ÖZET

Bu çalışmada, liselerde coğrafya öğretmenlerinin öğrencilerde görsel okuryazarlık becerilerini nasıl geliştirdiklerini ve bu konuda karşılaştıkları sorunlar üzerinde durulmuştur.

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması desenindedir. Araştırmanın çalışma grubu Gaziantep'te görev yapan yirmi coğrafya öğretmeninden oluşmaktadır. Görüşme yoluyla elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin tamamı; görsel okuryazarlığın gerekliliği ve ders kitaplarının çok sayıda görsele yer verdiği konusunda hemfikirlerdir. Öğretmenlerin büyük bölümü görsel okuryazarlık becerisi kazandırmada ders kitaplarını yetersiz görmektedir. Öğretmenlerin deneyim ve bilgi birikimlerinin farklı oluşu coğrafya derslerinde görsellerle ilgili beceri kazandırmada farklı uygulamalara yer vermelerine neden olmaktadır. Araştırmada görsel okuryazarlık becerisinin geliştirilmesinde karşılaşılan sorunlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: coğrafya, öğretmen, görsel okuryazarlık becerisi.

GEOGRAPHY TEACHERS' VIEWS AND PRACTICES FOR DEVELOPMENT OF VISUAL LITERACY SKILLS ON STUDENTS

ABSTRACT

In this study, focused on problems on this topic and how geography teachers develops the visual literacy skills on students at the highschoools.

This research is action research of the qualitative research methods. The study group of research, consists of twenty-geography teacher who serve in Gaziantep. The datas collected through the interview evaluated by descriptive analysis method.

All of teachers according to datas where gets end of the research; are agrees that visual are given in many tectbooks and requirement of visual literacy. Most of teachers consider inadequate textbooks on prometing visual literacy skills. Being different form the experince and knowledge of teachers that prometing visual skills leads to a different application to submit on geography lessons. In this research, tried to obtain problems on development of visual literacy skills.

Key Words: geography, teacher, visual literacy skill.

---

* Dr., MEB. El-mek: cogrfayaci27@hotmail.com

Giriş

Bilgi çağını yaşadığımız günümüzde; sosyal, ekonomik, teknolojik ve eğitsel koşulların değişimine bağlı olarak eğitim sistemlerinde değişiklikler yaşanmış ve bireye verilen önem artmıştır. Kendine güvenen, yeteneklerinin farkında olan, ne istediğini bilen ve öğrenme etkinliğini adım adım takip edebilen, özgüven duygusunda sahip donanımlı bireyler yetiştirmek amacıyla; öğretmen merkezli geleneksel anlayış yerini öğrenciyi merkeze alan modern anlayışa bırakmıştır (Gahin ve Kıran, 2009). Bu değişimlerle birlikte, günümüzde okuryazarlık kavramının okuyabilme ve yazabilme anlamından farklılaşmış görülmektedir. Gelişmişliklerin eğitim ve öğretim yapılan bütün bilim alanlarında kazanılan bilgi ve beceri düzeyi yerine kullanılan kavram, okuryazarlık becerisi şeklinde ele alınmaktadır (Altınbilek ve Sanalan, 2005: 343). Kâğıt üzerindeki harfleri çözümlemeye dayanan okur-yazar görüntüsünün karşısında anlamlandırmaya dayalı okuryazarlık görüntüsü her geçen gün yeni terimlerle birleşerek anlam sahasını genişletmektedir (Kurudayıoğlu ve Tüzel, 2010: 284). Medya okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, kültürel okuryazarlık, sosyal okuryazarlık, çevre okuryazarlığı, içişel okuryazarlık ve görsel okuryazarlık gibi yeni okuryazarlık kavramları ortaya çıkmıştır (Kellner, 2001). Bu okuryazarlık türleri özünde okuma-yazma ile alakalı olmasına rağmen çok farklı, karmaşık ve çoklu okuma ve yazma becerileri gerektirmektedir (Ağcı, 2009: 15).

Coğrafi bilginin aktarımında sözlü ve yazılı anlatımın dışında görsel materyallerden de yararlanılmaktadır. Büyük bir materyal çantası bulunan coğrafya dersinin amaçlarına ulaşması açısından bu durumun ders için büyük bir avantaj olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü (Günay, 2008; Tüzel, 2010); görsel dilin yazılı anlatıma göre ayrıcalıklı ve kolay yanlarının olmasıyla birlikte, görsellik insanlar için kolay algılama ve anlatma biçimlerindendir. Gerek eğitim sürecinde kullanılan harita, dünya küresi, atlas gibi önemli materyallerin yanı sıra vazgeçilmez eğitim-öğretim materyali olan ders kitaplarında yer alan tablo, grafik, profil, kesit, fotoğraf vb. görsellerin öğrenciler tarafından aktif bir şekilde okunması, kullanılması ya da oluşturulması dersin hedeflerine ulaşma düzeyini de ortaya koymaktadır. Bu görsellerin anlaşılabilmesi için öğrencilerin görsel okuryazarlık becerisine sahip olmalarını gerektirmektedir.

Görsel okuryazarlık ilk kez John DEBES (1968) tarafından; “İnsanın görerek ve diğer algılama deneyimleriyle bütünleşerek geliştirebileceği bir grup görme yetisi” olarak tanımlanmıştır. Meydana gelen değişimlere bağlı olarak görsel okuryazarlık kavramının anlamı daha da genişleterek günümüzde; görsel mesaj üretme, okuma ve yorumlayabilme yeteneğini barındıran farklı bir dil olarak tanımlanmaktadır (Bleed, 2005; Felten, 2008; Tüzel, 2010; Bamford, 2008). Görseller; öğrencinin dikkatini çekmede, öğrenciyi güdülemede, öğrenciye ipuçları vermede ve soru sormada, öğrenciye dönüt vermede, öğrenmede bilgi kaynağı olarak, bilginin yeniden yapılandırılmasında yardımcı olmaktadır (Akpınar, 1999). Görsel okuryazarlığa sahip bir kişinin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Çiğir, 2002: 159-160):

- Görsel mesajların anlamlarını yorumlama, anlama ve değerlendirme,
- Görsel tasarım ilke ve kavramlarını hem uygulayarak hem de çözümleyerek daha etkili bir iletişim gerçekleştirme,
- Karşılaşılan problemlere kavramsal çözümler üretebilmek için görsel düşünme biçimini kullanma,

Yukarıda sözü edilen görsel okuryazarlığa ilişkin nitelikler bu alana ilişkin eğitim sürecinin planlanmasında rehber olarak kabul edilebilir. Yazılı ve sözlü anlatımlarda görseller aracılığıyla, neden-sonuç arasında bağın kurulması ve soyut kavramların somutlaştırılması kolaylaşmaktadır.

Öğrencilerde görsel okuryazarlık becerisinin geliştirilmesinde, öğretmenlerin görüş ve uygulamaları önemli ve etkili bir değişkendir. Bu düğünden hareketle bu çalışmada, coğrafya öğretmenlerinin öğrencilerde görsel okuryazarlık becerisinin geliştirilmesine yönelik düğüne ve uygulamaları araştırılmaktadır.

Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı liselerde coğrafya derslerinde öğrencilerin coğrafi görsel okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik yapılan uygulamaların nasıl gerçekleştirildiğine yönelik öğretmen görüşlerini araştırmaktır. Coğrafya derslerinde öğrencilerin görsel okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi için ders kitaplarının niteliği, öğretmenlerin bilgi ve deneyimleri ve buna bağlı olarak yapılan uygulamalar oldukça önemlidir. Bu bakımdan araştırmada coğrafya öğretmenlerinin görsel okuryazarlık becerilerini kazandırmaya yönelik çalışmalarını nasıl yürüttükleri, ders kitaplarını nasıl buldukları, uygulamaları hangi yöntem ve tekniklerle zenginleştirdikleri araştırılmaktadır.

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırmasına göre desenlenmiştir. Eylem araştırması bir durumu, olayı ve olguyu, kendi yaşam çerçevesinde sunmaya dayanır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmaya veri toplamak için görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği, insanların neyi ve neden düşündüklerini, duygu, tutum ve hislerinin neler olduğunu, davranışlarını yönlendiren etkenleri ortaya çıkarmayı sağlayan veri toplama aracıdır (Ekiz, 2009: 62). Toplanan veriler içerik analizine uygun olarak kodlanıp yorumlanmıştır. İçerik analizi yapılırken, birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve bunlar okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlenerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 227).

Çalışma grubu

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemleri kullanıldığından araştırmada seçkisiz (random) olarak 20 kişiden oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Belirlenen çalışma grubuna (örneklem) Gaziantep il merkezinde 20 farklı lisede görev yapan zümre başkanları Coğrafya Öğretmenleri seçilmiş ve bu araştırma çerçevesinde seçilen bu öğretmenlerle görüşülmüştür. Örneklemde yer alan öğretmenler farklı mesleki tecrübeye sahiptir. Görüşme öncesinde öğretmenlerden randevu alınarak görüşme yapılmıştır.

Verilerin toplanması

Hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile önce 5 öğretmenle görüşme yapılarak pilot uygulama yapılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda görüşme formu üzerinde gerekli değişiklikler yapılarak, sorular yeniden yapılandırılmıştır. Görüşme öncesinde 10 olan soru sayısı görüşme sonrasında 18'e çıkarılmıştır. Bu durum soruların geçerliliğini desteklemesi ve arananlara daha kısa sürede ulaşma açısından önem taşımaktadır. Ancak görüşme sonunda konu ile ilgili farklı görüşlere de yer verilmiş görüşmelerin mümkün olduğunca fazla veri elde edecek şekilde uzun geçmesine çalışılmıştır. Görüşmelere yeteri kadar zaman ayırmak ve sorulara içten cevap verilmesi için, görüşmeler öğretmenlerin uygun olduğu zamanda yapılmıştır.

Verilerin tanımlanması

Öğretmenlerle yapılan görüşme sonucunda elde edilen veriler yazılı olarak kodlanmıştır. Bu kodlamalardan yola çıkılarak kategorilerden alt kategorilere ulaşılmıştır. Nitel verilerin analizi sürecinde geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları için rastgele seçilen iki görüşme metni uzmanlar tarafından okunarak kodlanmıştır. Daha sonra bu metinlere ilişkin yapılan kodlamalar

karşılaştırılmış ve tutarsız olan kodlar araştırma sürecinden çıkartılmıştır. Ortak kodlar ise aşağıdaki şekilde kategoriler halinde belirlenmiştir:

- Bakış açıları
- Görsel okuryazarlığın gerekliliği
- Ders kitaplarının yeterliliği,
- Uygulamaları
- Atlas kullanımı
- Harita kullanımı,
- Fotoğraf kullanımı,
- Tablo kullanımı,
- Kavram haritası kullanımı,
- Grafik kullanımı,
- Uydu görüntüsü kullanımı,
- Zaman
- Karşılaşılan güçlükler
- Öğrenciden kaynaklanan güçlükler
- Sınıftaki öğrenci sayısından kaynaklanan güçlükler
- Başarıya yönelik algılar

Öğrencilerde Görsel Okuryazarlık Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öğretmen Görüş Ve Uygulamaları

Bulgular

1. Bakış açıları

1.1. Görsel okuryazarlığın gerekliliği

Görüşme yapılan öğretmenlerin tamamı görsel okuryazarlığın gerekliliği konusunda aynı fikri taşıırken “Neden görsel okuryazarlık gereklidir?” sorusuna verilen farklı cevaplar dikkat çekmektedir. Öğretmenlerin 17’si soyut olan konuların somutlaştırılmasında önemli olduğunu, 3’ü ise üniversite sınav sorularında görsellerin kullanıldığı ve öğrencilerin soruları çözebilmeleri için gerekli olduğunu düşünmektedir.

Soyut olan konuların somutlaştırılması konusunda öğretmenler şunları söylemişlerdir:

“Öğrencilerin görme çansı olmayan yerlere ait görsellerin (fotoğraf, profil, harita türleri) coğrafya derslerinde konu gereği çok kullanıldığı ve bu yüzden bu görsellerin okunabilmesi konunun anlaşılması açısından son derece önemlidir.” (5 görüşmecisi)

“Bazı verilerde yıllar arasında meydana gelen değişimin öğrenciler tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.” (5 görüşmecisi)

“Bilgilerin harita ve tablolar üzerinde dağılımı konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.” (4 görüşmecisi)

“Oranlar ve yüzdelik gibi veriler arasındaki ilişkiler uygun görseller aracılığıyla anlaşılmaktadır.” (3 görüşüncü)

Üniversite sınavındaki sorulara vurgu yapan öğretmenler ise;

“Öğrencilerin girdiği üniversite sınavında görsele dayalı çok sayıda soruya yer verildiği ve bu yüzden öğrencilerin görselleri okuyabilme becerilerine sahip olması gerekmektedir.” Çeklinde görüş belirtmişlerdir. (3 görüşüncü)

Bu düşüncelere göre coğrafya konularının anlaşılabilmesi ve konuyla ilgili soruların çözülebilmesi için öğrencilerin coğrafya derslerinde kullanılan görselleri okuyabilme becerilerine sahip olmaları gerekmektedir.

1.1.2. Ders kitaplarının yeterliliği

Öğretmenlerin; ders kitabında kullanılan görsellerin sayıları ve görsel okuryazarlık becerilerini kazandırma, görselleri okuyabilme ve yorumlayabilme açısından ders kitaplarında konuların verildiği esas metinlerin ve esas metin dışında farklı başlıklar altında verilen çalışmaların yeterli olup olmadığı hakkındaki görüşleri alınmıştır.

Öğretmenlerin tamamı ders kitaplarında çok sayıda görsel kullanıldığını belirtmişlerdir. Ancak görsel okuryazarlık becerisi kazandırma konusunda 16 öğretmen ders kitabının yetersiz olduğu, iki öğretmen ders kitabında çok az sayıda çalışmalara yer verildiği, iki öğretmen ise ders kitabının yeterli olduğu Çeklinde görüş belirtmişlerdir.

Görsellerin sayısı ile ilgili olarak öğretmenler aşağıdaki görüşleri belirtmişlerdir:

“Ders kitabı konunun içeriğine uygun olarak çok sayıda görsele yer vermiştir.” (13 görüşüncü)

“Özellikle etkinlik çalışmalarında çok sayıda görsel kullanılmıştır.” (4 görüşüncü)

“Kitap konunun açıklamasından ziyade görsellere daha fazla yer vermiştir.” (3 görüşüncü)

Görsel okuryazarlık becerisi kazandırma konusunda;

“Ders kitapları görsellere çok yer vermesine karşın; görsellerin nasıl oluşturulacağı, nasıl okunacağı ve yorumlanacağı konusunda bilgilere yer vermemiştir.” (9 görüşüncü)

“Görsel okuryazarlık becerisi kazandırma konusunda yetersizdir” (5 görüşüncü)

“Verilen görsellerin okunabilmesi ve yorumlanabilmesi için öğrencilerin görsellerin nasıl oluşturulacağını bilmeleri gerekmektedir. Bu yönüyle ders kitabı eksiktir.” (2 görüşüncü)

Ders kitabında çok az sayıda çalışmalara yer verildiğini ifade eden öğretmenler ise;

“Ders kitabında izohips haritası oluşturma, kesit oluşturma gibi çalışmalara yer verilirken diğer görsellerin nasıl oluşturulacağı konusunda yeteri kadar bilgi verilmemiştir.” Çeklinde görüş belirtmişlerdir. (2 görüşüncü)

Ders kitabının yeterli olduğu konusunda görüş belirten öğretmenlerin görüşleri ise şu şekildedir:

“Yeterlidir. Ders kitapları görselliğe son derece önem vermiştir.” (2 görüşüncü)

Öğretmen görüşlerinden hareketle ders kitabının görsel okuryazarlık becerisi kazandırma konusunda yetersiz olduğunu söyleyebiliriz.

2. Uygulamaları

Görsel okuryazarlık becerisinin kazandırılması konusunda öğretmenlerin aynı düğünceye sahip olmaları, öğretmenlerin görsel okuryazarlık becerisi kazandırmaya yönelik çalışmalarını ön plana çıkarmaktadır. Ağıdaki alt başlıklara ilişkin öğretmenlerin uygulamaya yönelik görüşleri verilmiştir:

2.1. Atlas kullanımı

Çalışma grubundaki öğretmenlerin tamamı atlas kullanımının öğrencilerde görsel okuryazarlık becerisinin geliştirilebilmesi için gerekli olduğunu düşünmektedirler. Öğrencilerin her ders atlas bulundurmalarını isteyen öğretmenler çoğunluktadır. (12 kişi)

Bu konuda öğretmenler aşağıdaki görüşleri belirtmektedir:

“Öğrencilerin atlasla çalışarak öğrendikleri konuları, kolay kolay unutmamaktadırlar.” (5 görüşü)

“Atlas coğrafya derslerinin vazgeçilmez kaynağıdır. Bu yüzden dönem başında her öğrencinin atlas temin etmesini istiyorum” (3 görüşü)

“Evet, zorunlu tutuyorum. Coğrafya dersinde atlasın öneminin kavramaları için zaman zaman atlas kontrolünü de yaptırıyorum.” (2 görüşü)

“Öğrencilere örnek teşkil etmesi açısından ben de yanımda sürekli atlas bulunduruyorum.” (1 görüşü)

“Atlasla konuya hazırlanan öğrenciler, derste daha başarılı olmaktadır. Derste zorunlu tutmanın yanı sıra evde de atlasla çalışmalarını istiyorum.” (1 görüşü)

Atlas bulundurmayı zorunlu tutmayan öğretmenler (8 görüşü) görüşleri ise;

“Öğrencilerin maddi durumları çok iyi olmadığı için Atlas bulundurmalarını şart koçmuyorum.” (4 görüşü)

“Atlas coğrafya öğretiminde önemlidir. Ancak kitap içerisinde çok sayıda harita bulunmaktadır. Öğrencilerin kitaptaki haritalar aracılığıyla da konuyu öğrendiklerini düşünmekteyim. Bu yüzden atlası bulundurmalarının önemli olduğunu söylüyorum ama şart koçmuyorum.” (2 görüşü)

“Ders kitaplarında kullanılan haritalar konunun özelliğine uygun olarak hazırlandığı için atlaslardan daha faydalı olduğunu düşünüyorum.” (1 görüşü)

“Atlasın önemli olduğuna vurgu yapıyorum ama atlas bulundurmayı isteğe bağlı tutuyorum. Çünkü öğrenmek istemeyen öğrencilere zorla bir şey yaptıramayacağımı düşünüyorum.” (1 görüşü)

Atlas okuryazarlık becerisi kazandırmaya yönelik ek çalışmalar: Dört öğretmen atlasın nasıl kullanılabileceği konusunda öğrencileri bilgilendirdiklerini belirtmektedir. Bu görüşer aşağıda verilmiştir:

“Atlasın ne olduğu ve içerisinde bulunan haritalardan bahsederek, haritaların farklı kullanım amaçlarına göre değişik şekillerde hazırlanacağına vurgu yapmaktayım.” (2 görüşü)

“Atlasların bir haritalar koleksiyonu olduğu, atlasın sonunda verilen kentlerin atlas içerisinde nasıl bulunabileceği konusunda açıklamalar yapmaktayım”. (2 görüşü)

2.2. Harita kullanımı

Harita okuryazarlık becerisi kazandırması açısından, coğrafya derslerinde harita kullanımının gerekliliği konusunda bütün öğretmenler olumlu görüş belirtmiştir. Ancak okullarımızda bazı haritaların yıpranmış bazılarının ise eksik olduğu ve okul yönetiminin haritaları yenileme konusunda yetersiz kaldığını belirten öğretmenlerimizde bulunmaktadır.

“Evet, konunun özelliğine uygun olarak her ders harita kullanarak konunun kalıcılığını sağlamaya çalışıyorum.” (7 görüşüncü)

“Bu konuda bilgisayarı kullanmayı tercih ediyorum. Özellikle bilgisayarda haritaları büyütme ve küçültme gibi imkânlara sahip olmamız ilgili konuyu detaylı olarak görmemizi sağlamaktadır.” (2 görüşüncü)

“Evet, harita son derece önemlidir. Her ders harita kullanımının yanı sıra sınıflarımızda en azından bir duvar haritasının bulundurulmasını sağladım. Böylece öğrenciler ders dışında da istedikleri anda haritaya rahatça ulaşmaktadırlar.” (2 görüşüncü)

“Her sınıftan bir öğrenciyi konunun içeriğine uygun haritayı getirmesi konusunda görevlendirdim. Her derste harita desteğiyle konuyu içermekteyim.” (5 görüşüncü)

Harita kullanımının gerektiğine inanan ancak okuldaki haritaların yetersizliğinden şikâyetçi olan öğretmenler ise aşağıdaki şekilde görüş belirtmiştir:

“Harita olmazsa olmazlarımızdandır. Ancak harita odasını farklı zümre öğretmenleriyle birlikte kullanmamız ve harita odasının sürekli açık olması haritaların kısa sürede deforme olmasına nede olmaktadır. Bu yüzden dönem dönem bazı haritaların kullanımında sıkıntı yaşamaktayız.” (1 görüşüncü)

“Dönem sonunda yıpranan ya da eksik olan haritaları, okul yönetimine bildirmiş olmamıza rağmen, haritaların sene başında temin edilmemiş olması harita kullanımını olumsuz etkilemektedir.” (3 görüşüncü)

Harita okuryazarlığı kazandırmaya yönelik ek çalışmalar: 14 görüşüncü öğrencilere haritayla ilgili çalışmalar vermediği şekilde görüş belirtirken, 6 görüşüncü ise harita hazırlama çalışmalarına yer verdiği şekilde görüş belirtmiştir. Haritayla ilgili çalışmalara yer vermeyen öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir:

“Harita çizimi beceri gerektirmektedir. Öğrencilerin özellikle harita üzerinde çalışmalarını yeterli gördüğüm için bu türden çalışmalar yapmalarını istemiyorum.” (3 görüşüncü)

“Derste farklı başlıklı haritaları kullanıyorum ve bu haritaların hazırlanma amaçları hakkında açıklamalar yapıyorum, ancak öğrencilerden harita hazırlama çalışmaları yapmalarını istemiyorum” (4 görüşüncü)

“Çok fazla zaman alması, öğrencilerin diğer derslere ve üniversite sınavına hazırlık için zaman ayırması gerektiğini düşündüğüm için bu konuda çalışma yaptırmıyorum.” (2 görüşüncü)

“Haritayla derse çalışmalarının yeterli olduğunu düşünüyorum.” (3 görüşüncü)

“Harita becerileri bütün sınıflarda gerekmektedir. Ancak 2 saatlik olan 9. sınıf coğrafya derslerinde bu konuya daha fazla yer verilmiştir ve bu çalışmaların fazla zaman alması bu konulara zaman ayırmamıza engel olmaktadır.” (2 görüşüncü)

Haritayla ilgili çalışmalara yer veren öğretmenlerin çalışmalarını iki alt başlık altında ele alabiliriz:

Harita oluşturmaya yönelik etkinlikler: İki öğretmen, öğrencilerin harita çizerek içeriğini kendilerinin doldurmasını istemektedir.

“Öğrencilerin atlastan yararlanarak haritayı çizmelerini ve bu harita üzerinde bazı verileri göstermelerini istiyorum. Örneğin; Güneydoğu Anadolu Bölgesine ait haritayı çizip bu harita üzerinde Çehirleri, akarsuları, dağları vb. göstermelerini istiyorum” (2 görüşüncü)

Dilsiz harita üzerinde çalışma etkinlikleri: Dört öğretmen, dilsiz harita üzerinde öğrencilerin çeşitli bilgileri göstermelerini istemektedir.

“Ders kitabının sonunda verilen dilsiz haritalardan faydalanarak öğrencilerin çalışma yapmalarını istiyorum.” (3 görüşüncü)

“Öğrencilere kendi hazırladığım örnek haritaya bilgilerin nasıl aktarıldığını gösteriyorum. Daha sonra öğrencilerden grup oluşturarak onlara verdiğim harita üzerinde çeşitli bilgilerin doldurulmasını istiyorum.” (1 görüşüncü)

2.3. Fotoğraf kullanımı

Öğretmenlerin tamamı coğrafya dersinde fotoğrafın önemli bir yeri olduğunu düşünmektedirler. Ancak ders kitabındaki fotoğrafları yeterli bulan öğretmenler, derste konuyla ilgili fotoğraf kullanmayı gerek görmemektedirler (18 görüşüncü). 2 görüşüncü ise ders kitabındaki fotoğrafların yanı sıra derste farklı fotoğrafları da getirdiklerini belirtmektedir.

Ders kitabındaki fotoğrafları yeterli bulan öğretmen;

“Ders kitabında yeterli sayıda fotoğraf bulunmaktadır. Bu yüzden konuyla ilgili farklı fotoğraf kullanmıyorum.” (12 görüşüncü)

“Ders kitabındaki fotoğraflar konunun içeriğine uygun olarak seçilmiştir.” (4 görüşüncü)

“Konuyla ilgili fotoğraf hazırlama ya da ilgili fotoğraflara ulaşma zaman gerektirmekte ve ders kitabı fotoğraflara önem verdiği için gerekli görmüyorum” (2 görüşüncü) şeklinde görüş belirtmektedir.

Derse fotoğraf getiren öğretmenler görüşleri ise şu şekildedir:

“Gazete ve dergilerden uygun gördüğüm fotoğrafları kesip derste konuya destek olması amacıyla öğrencilerle paylaşıyorum.” (1 görüşüncü)

“Daha önce hazırladığım fotoğrafları sınıf ortamında bilgisayar aracılığıyla öğrencilerle paylaşıyorum.” (1 görüşüncü)

Fotoğraf okuryazarlık becerisi kazandırmaya yönelik ek çalışma: Öğretmenlerin ikisi kitaptaki fotoğraflara ek olarak öğrencilerden çalışma yapmalarını istemektedir. Yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

“Yakın çevreden araştırma ödevleri veriyorum. Konuya uygun fotoğrafları sınıf ortamına getirerek öğrencilerle paylaşmalarını istiyorum.” (1 görüşüncü)

“Konuyu internetten araştırarak ilgili fotoğrafları bulup, sınıf ortamında kullanarak sunum yapmalarını istiyorum.” (1 görüşüncü)

2.4. Tablo kullanımı

Çalışma grubundaki bütün öğretmenler tabloların önemli olduğu ve derslerde kullanılması gerektiği konusunda aynı düşünceye sahiptirler.

“Ders kitabındaki tablolar yeterlidir ve öğrencilerle bu tablolar üzerinde çalışıyorum”.(8 görüşüncü)

“Ders kitabındaki çalışmalarla boş bırakılan tabloları sınıf ortamında öğrencilerle birlikte dolduruyorum” (7 görüşüncesi)

“İnternet ortamında konuyla ilgili verilerin yer aldığı tablolara ulaşarak, sınıf ortamında paylaşıyorum” (3 görüşüncesi)

“Farklı kaynak kitaplar getirerek bu kitap içerisindeki tabloları sınıf ortamında öğrencilerle paylaşıyorum”. (2 görüşüncesi)

Tablo okuryazarlık becerisine yönelik ek çalışma: Öğretmenler, öğrencilerden tablo oluşturma konusunda ek çalışma istemedikleri şeklinde görüş belirtmişlerdir.

2.5. Kavram haritası kullanımı

Öğretmenlerin tamamı coğrafya konularında yer alan kavramlar arasındaki ilişkilerin anlaşılması açısından kavram haritasının önemli olduğunu görüşmektedirler.

“Ders kitabında verilen kavram haritasındaki boşlukları doldurulmasını sağlayarak kavramlar arasındaki ilişkinin görülmesini sağlamaya çalışıyorum” (14 görüşüncesi)

“Ders kitabındaki çalışmalardan yararlanıyorum” (4 görüşüncesi)

“Ders kitabındaki kavram haritalarını tahtaya yansıtarak, kavramlar arasındaki ilişkileri açıklıyorum” (2 görüşüncesi)

Kavram haritası okuryazarlık becerisine yönelik ek çalışma: Yalnızca bir öğretmen kavram haritası oluşturmaya yönelik ek çalışmaya yer verdiğini belirtmiştir.

“Öncelikle konuyla ilgili kavramları veriyorum ve öğrencilerin bu kavramlardan yola çıkarak kavram haritası oluşturmalarını istiyorum” (1 görüşüncesi)

2.6. Grafik kullanımı

Çalışma grubundaki bütün öğretmenler coğrafya dersinde grafiklerin konuların somutlaştırılması açısından önemli bir yere sahip olduğunu görüşmektedirler. Ders kitabında çok sayıda grafik bulunduğunu bu yüzden ek grafiklere ihtiyaç duymayan öğretmenlerin sayısı 18 iken, 2 öğretmen ders kitaplarındakilere ek olarak sınıf ortamında çeşitli verilere ait grafikleri paylaşımını belirtmiştir.

Ders kitabındaki grafikleri yeterli bulan öğretmen görüşleri şu şekildedir:

“Kitapta grafikler önemli yer tutmaktadır. Konuların anlaşılması için bu grafikleri yeterli buluyorum”. (9 görüşüncesi)

“Ders kitabında konunun özelliğine uygun olarak farklı grafik türleri kullanılmıştır.” (5 görüşüncesi)

“Kitaptaki grafik sayısı yeterli olduğu için ek sunumlara gerek duymuyorum.” (2 görüşüncesi)

Kitaptaki grafiklere ek olarak sınıf ortamında grafik kullanan öğretmen görüşleri ise şu şekildedir:

“Ders kitabındaki grafiklere ek olarak zaman zaman farklı resmi kurumların verilerini gösteren grafikleri de öğrencilerle paylaşıyorum” (2 görüşüncesi)

Grafik kullanımına yönelik ek çalışma: Öğretmenlerden beşbu konuda ek çalışma yaptıklarını belirtmişlerdir.

“Grafik türleri hakkında bilgi veriyorum ve farklı kurumlara ait verilerinden yararlanarak grafiğin nasıl oluşturulduğunu gösteriyorum”. (1 görüşüncesi)

“Grafiklerin nasıl oluşturulacağı ve grafikler okunurken nelere dikkat edileceğini, sınıfta öğrencilerle birlikte yaptığım uygulamalarda gösteriyorum”. (2 görüşüncü)

“Grafikler hakkında açıklama yaptıktan sonra bir örnek kendim çözüyorum, daha sonra öğrencilerin farklı örnekler üzerinde çalışmalarını istiyorum”. (2 görüşüncü)

2.7. Uydu görüntüsü kullanımı

Öğretmenler uydu görüntüsü kullanımının coğrafya derslerinde önemli olduğu görüşünde hem fikirlerken, derste uydu görüntülerini öğrencilere sunma aşamasında 14 öğretmen teknolojik bilgilerinin yetersiz olması, sınıf ortamının uygun olmaması gibi nedenlerden dolayı kullanamadıklarını belirtmişlerdir. 6 görüşüncü ise derste uydu görüntülerini kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşler şu şekildedir:

“Ders kitaplarında uydu görüntüsüne yeterince yer verilmemiştir. Sınıf ortamında donanım uygun olmadığı için öğrencilere uydu görüntüsü sunamıyorum” (9 görüşüncü)

“Uydu görüntüsü özellikle gece gündüz sınırının görülmesi, Dünya’nın yüzey şekillerinin anlaşılması gibi konularda yardımcı olabilir. Sınıfta teknolojik donanımın eksik olması kullanmamızı olumsuz yönde etkilemektedir.” (4 görüşüncü)

“Uydu görüntüsüne ulaşma konusunda teknolojik bilgi bakımından yetersizim.” (1 görüşüncü)

Uydu görüntüsü kullanan öğretmen görüşleri ise aşağıda verilmiştir:

“Sınıfta teknolojik donanım yeterlidir ve konunun özelliğine göre gerektiğinde uydu görüntüsünü sınıf ortamında öğrencilerle paylaşıyorum.” (3 görüşüncü)

“Dersten önce edindiğim uydu görüntüsünü sınıf ortamında öğrencilerle paylaşıyorum.” (3 görüşüncü)

Uydu görüntüsü kullanımına yönelik ek çalışma: Öğretmenler öğrencilerin uydu görüntüsüne ulaşma ya da sınıf ortamında sunma gibi çalışmalara yer vermediklerini belirtmişlerdir.

3. Zaman

Görüşme yapılan öğretmenlerin tamamı 9. sınıf ders saatlerinin yetersiz olduğunu, 12. sınıflarda ise öğrencilerin üniversite sınavı nedeniyle ikinci dönem sonunda rapor aldıklarını ve bu durumun zaman sıkıntısına yol açtığını belirtmişlerdir. 10. ve 11. sınıflarda ise zamanın yeterli olduğunu, 9. ve 12. sınıflarda ise görsellerle ilgili çalışmalara yeterince zaman ayıramadıklarını düşüncesindedirler.

4. Karşılaşılan güçlükler

Öğretmenler karşılaştıkları güçlükleri farklı alanlarla ilişkilendirerek sunmuşlardır. Bu alanları aşağıdaki şekilde gruplandırabiliriz:

4.1. Öğrenciden kaynaklanan güçlükler

Öğretmenler öğrencilerden kaynaklanan sıkıntılar hakkında aşağıdaki görüşleri belirtmişlerdir:

“Alt yapıları çok kötü ve öğrenme sürecinde sıkıntı yaşıyorlar.” (9 görüşüncü)

“Görseli algılamakta zorlanıyorlar.” (6 görüşüncü)

“Öğrencilerin derse karşı ilgisizlerdir.” (5 görüşüncü)

Turkish Studies

4.2. Sınıftaki öğrenci sayısından kaynaklanan güçlükler

Öğretmenlerin 14'ü sınıf mevcutlarının 30'un üzerinde, 3'ü ise ortalamanın 30 civarında olmasının öğrenme üzerinde olumsuz etkiye yol açtığını belirtmiştir.

5. Başarıya yönelik algılar

Çalışma grubundaki öğretmenlerin 14'ü öğrencilerin sınıf ortamında coğrafi görsel okuryazarlık becerisini kazandıklarını düşünmektedirler.

“Öğrencilerin bazıları dönem içerisindeki sınavlarda görsellerle ilgili soruları cevaplayabiliyor.” (9 görüşü)

“Yaprak testlerde çıkan soruların büyük çoğunluğu öğrenciler tarafından çözülebilmektedir.” (5 görüşü)

Öğretmenlerin 6'sı ise öğrencilerin gerçekten ders ortamında görsel okuryazarlık becerisi kazanma konusunda tereddütlerinin olduklarını belirtmiştir.

“Öğrencilerin bazı soruları yanlış çözmeleri bende tereddüt uyandırıyor.” (3 görüşü)

“Konular ele alınırken geçmiş derslerde kullanılan görsellerle tekrar karşılaştıklarında sorun yaşamaları, kafamda soru işareti uyandırmaktadır.” (3 görüşü)

Sonuç ve Tartışma

Görsel okuryazarlık genel olarak çok kısa bir terminoloji tarihine sahip olmakla birlikte çok öncesine dayanan tarihsel bir geçmiştir. Bu yaklaşım halen tartışmalı olup, özellikle son 40 yıldır görsel okuryazarlık kavramı ve alanı eğitim-öğretim süreçleri içinde ağırlığını hissettirmiştir. Kapsadığı ve kullanıldığı alanlar çok geniş olup her sektör içinde görsel okuryazarlık ilkeleri ve ürünlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmaların her alandaki araştırma çalışmalarına her sektör için daha çok gereksinim duyulduğu belirtmesi bakımından önemi büyüktür. Debes ile başlayan bilimsel çalışmalar günümüzde ürünlerini vermiştir. Çalışma alanı eğitim teorileri, teknolojik gelişmeler ve sanatsal aktivitelerle büyümektedir. Bunun sonucu olarak görsel okuryazarlık kavramı ve etkileri her alanda hızla artmaktadır (Çek, 2003: 74).

Coğrafya biliminin ifade teknikleri arasında görseller önemli bir yer tutmaktadır. Öğrenciler tarafından görsellerin okunabilmesi diğer bir ifadeyle öğrencilerin bu görselleri anlamaları ve yorumlamaları görsel okuryazarlık becerilerine bağlıdır. Öğretmenler soyut konuların ifade aracı olan görsellerin anlaşılabilmesi için, öğrencilerin görsel okuryazarlık becerisine sahip olmaları gerektiği konusunda hem fikirdirler.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde özellikle ülkemizde görsel okuryazarlık uygulama ve geliştirme altyapısının çok dar olduğu açıktır. Ancak okullarımızda özellikle öğretim araçlarının dağıtıcı kabul edilen kitaplarda görselliğe önem verilmektedir. Fakat görsel çalışmalar tasarım elementlerini de içine alacak şekilde teknik olarak değil sadece tüketici albenisi üzerinde odaklanmıştır. Yani kitapların içeriği ile ilgili görsellikten daha çok kapak çalışmalarında dikkat çekilmeye çalışılmaktadır (Sanalan, Sülün ve Çoban'ın, 2007: 45). Etkili bir görsel tasarıma sahip olan bir öğretim materyalinin dağıtıcı güdüleyici özelliği olmak üzere, tüm özelliklerinin, öğrenci başarısını artırması ve öğrencinin derse yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemesi beklenir (Alpan, 2008: 98). Coğrafya ders kitaplarının görsel okuryazarlık becerisi geliştirme konusunda öğretmenler farklı düşünceler ortaya koymakla birlikte, öğretmenlerin büyük bir bölümü ders kitaplarını görsel okuryazarlık becerisi geliştirme konusunda yetersiz görmektedirler. Öğretmen görüşleri; Kaya (2011), Sanalan, Sülün ve Çoban'ın (2007) yaptıkları çalışmaları destekler niteliktedir. Ders kitaplarının görsel okuryazarlık becerilerini geliştirme çalışmalarına daha fazla yer vermesi olumlu sonuçlar verebilir. Örneğin; kavram haritası oluşturabilme; verilen değerleri

tablo ya da grafik haline getirebilme gibi görsel oluşturma araçları detaylı olarak sınıf içi ya da sınıf dışında yapılacak çalışmalar şeklinde verilebilir.

Öğretmenlerin büyük bir bölümü atlas, harita, fotoğraf, tablo, kavram, grafik ve uydu görüntüsünün kullanımının görsel okuryazarlık becerisinin geliştirilmesi açısından önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedirler. Ancak öğretmenler farklı nedenlerden dolayı yukarıda verilen görsellerden bazılarını kullanamadıklarını ifade etmişlerdir. Harita odalarının zümreler tarafından ortak kullanılması ve eksik haritaları okul yönetiminin zamanında tedarik etmemesi haritanın kullanımını, öğretmenlerin teknolojik bilgilerinin yetersiz olması ve sınıf ortamının uygun olmaması uydu görüntülerinin kullanımını olumsuz yönde etkilemektedir. Okul yöneticilerinin özellikle materyal teminin öğrenme üzerindeki önemi konusunda bilgilendirilmesi, gerekli materyallerin okul yönetimi tarafından kısa sürede temin edilmesinde etkili olabilir. Ayrıca MEB tarafından konulara destek olacak ve konuyla ilgili çok sayıda görsele ulaşılabilecek şekilde düzenlenmiş WEB sayfasının hazırlanması olumlu sonuçlar verebilir.

Öğretmenlerin, görsel okuryazarlık becerisini geliştirmeye yönelik ek çalışmalara az yer verdikleri görülmektedir. Görsel okuryazarlık becerisini geliştirmeye yönelik; öğretmenlerin dördü atlasla, altısı haritayla, beş grafikte ve ikisi fotoğraflarla ilgili ek çalışmalara yer vermektedir. Ancak tablo, kavram haritası ve uydu görüntüsü ile ilgili çalışmalara ise yer vermedikleri görülmektedir. Bu doğrultuda öğretmenlerin görsel okuryazarlık becerisi geliştirmeye yönelik çalışmalar konusunda eksik kaldıklarını söyleyebiliriz. Bleed (2005), görsel okuryazarlığın önündeki küresel engeller arasında öğretmen tutumlarının ve eğitimin önemine vurgu yapmaktadır. Akpınar (2009), Kıran (2008) ve Alpan'ın (2008) da belirttiği üzere; öğretmenlerimize görsel okuryazarlık becerisi kazandırmaya ve iletişim teknolojileri kullanma becerilerine yönelik hizmet içi eğitimin verilmesi, üniversitelerde ise öğretmen adaylarımıza görsel okuryazarlık becerisinin nasıl geliştirileceğini kavratmaya yönelik derslerin eklenmesi, bu konuda faydalı olabilir. Bunun yanı sıra her okulun coğrafya derslerine yönelik en azından bir sınıfı düzenlemelerinin zorunlu tutulması hem etkili bir coğrafya eğitim-öğretiminde hem de öğrencilerde görsel okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesinde etkili olabilir.

Öğretmenler özellikle 9. ve 12. sınıflarda zaman problemi yaşadıklarını belirtmişlerdir. 9. sınıf ders saatlerinin haftalık en azından üç ders saatine çıkarılması olumlu sonuçlar verebilir.

Öğretmenler görsel okuryazarlık becerilerini geliştirme konusunda farklı güçlüklerle karşılaşmalarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin yetersiz olması ve sınıf ortamlarının kalabalık olması öğrenme üzerinde olumsuz etki olarak görülmektedir. ğahin ve Kıran (2011); öğrencilerin görsel dili hayatlarının her aşamasında kullanmalarının sağlanabilmesi için sınıf öğretmenlerinin görsel dilin her çeşidini farklı disiplinlerde kullanmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Görsel okuryazarlıkla ilgili çalışmalara ilköğretimden başlanarak verilmesi ve sınıf mevcutlarının düşürülmesi öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri üzerinde etkili olabilir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR Burhan, “İlköğretim 1-5 Sınıflar Türkçe Öğretim Programları Görsel Okuma ve Sunu Öğrenme Alanının Değerlendirilmesi”. **Eğitim ve Bilim**, S: 154 (34) (2009), s. 37-49.
- AKPINAR Yavuz, **Bilgisayar Destekli Öğretim ve Uygulamaları**, Anı Yayıncılık, Ankara 1999.
- ALPAN Gülgün (Bangir), “Görsel Okuryazarlık ve Öğretim Teknolojisi”. **Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 2 (5) (2008), s. 74-102.

- ALTINBÖLEK M. Samet ve Sanalan V. Aytekin, “Coğrafya Okuryazarlığı I: Genel Bakış” **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 10 (3) (2005), s. 341-357.
- AĞICI Murat, “Kişisel ve Sosyal Bir Değer Olarak Okuryazarlık”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, S: 7 (17) (2009), s.9-26.
- BAMFORD Anne, (2008). “The Visual Literacy White Paper”. <http://www.adobe.com/uk/education> (son erişim 19.04.2011).
- BLEED Ron, (2005). “Visual Literacy in Higher Education”. <http://net.educause.edu/ir/library/> (son erişim 04.04.2011).
- DEBES John, (1968). “Some Foundations Of Visual Literacy”. **Audio Visual Instruction**, S:13, s.961-964.
- EKİZ Durmuş, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara 2009,
- FELTEN Peter, (2008). “Visual Literacy”, *Change* 40 (6), November-December, 60-64. <http://www.jcu.edu/education> (son erişim 01.12.2011).
- GÜNAY Doğan, “Görsel Okuryazarlık ve Öğrenimin Anlamlandırılması”, Süleyman Demirel Üniversitesi, **Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi**, Art-E, S:1 (2008), s.1-29.
- ÖPEK Gmail, (2003). “Bilgisayarlar, Görsel Tasarım ve Görsel Öğrenme Stratejileri”, **The Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET**, S: 3 (2), s. 68-76.
- ÖĞLER Ahmet gınası, “Günümüzde Görsel Okuryazarlık ve Görsel Okuryazarlık Eğitimi”, **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 15 (1) (2002), s.153-161.
- KAYA Mehmet Fatih, “Examination Of Secondary School Geography Books From The Aspect Of Visual Literacy”. **Ozean Journal Of Social Science**, S: 4 (1) (2011), s.37-46.
- KELLNER Douglas, “New Technologies/ New Literacies: Reconstructing Education for The New Millennium”, **International Journal of Technology and Design Education**, S: 11 (1) (2001), s. 67-81.
- KIRAN IĞK, “Öğretim 5. Sınıf Öğretmen ve Öğrencilerinin Görsel Okuryazarlıkları Üzerine Bir Araştırma”. **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. 2008
- KURUDAYIOĞLU Mehmet ve Tüzel Sait, “21. Yüzyılda Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi”, **Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S:28 (2010), s.283-298.,
- SANALAN V. Aytekin, Sülün Ali ve Çoban T. Abdulkadir, “Görsel Okuryazarlık”. **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 2 (9), s. 33-47.
- ÖĞAHÖN Çavuş ve Kıran IĞK. “Öğretmen Adaylarının Algılarına Göre Görsel Okuryazarlık Düzeylerinin Değerlendirilmesi”. **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 23(2009), s.77-90.,
- ÖĞAHÖN Çavuş ve Kıran IĞK. “Öğretim 5. Sınıf Öğretmen ve Öğrencilerinin Görsel Okuryazarlıkları Üzerine Bir Araştırma”. **Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 31 (2011), 363-281.
- TÜZEL M. Sait, “Görsel Okuryazarlık”. **Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S: 27 (2010), s.679-690.
- YILDIRIM Ali ve Ögim ÇK Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

DİREKT BİLEŞENLER ANALİZİ*

Muzaffer MALKOÇ**

ÖZET

Direkt bileşenler analiz metodu Amerikalı dil bilimci Leonard Bloomfield tarafından 1933 yılında sentaks alanında başlatılmış, daha sonraki yıllarda fonetik ve morfoloji alanlarında da uygulanmıştır. Bu analiz metodunun amacı tümce veya kelime gruplarının parçalanması ve tasnif edilmesi işleminden ibarettir. Tümcelerin parçalanması en küçük dil birimine kadar kademe kademe yapılmalı ve bileşenlerin sınıflandırılmasında ise ana öbeğe veya ana gövdeye daha yakın olan unsurlar ile ikincil öğeler analizin amacına uygun olarak belirtilmelidir. Bu işlemler yapılırken Yok Etme Testi, Yer Değiştirme Testi, Dönüştürme Testi, Yerine Koyma Testi gibi metotlardan faydalanılır. Bu prensipler çerçevesinde yapılan analizin sonuçları hiyerarşik yapıları göstermek için bir grafikte özetlenir.

Anahtar Kelimeler: Bileşenler, öbek, parçalama, sınıflandırma, grafik.

IMMEDIATE CONSTITUENT ANALYSIS (IC ANALYSIS)

ABSTRACT

IC analysis is a method of sentence analysis first explicitly introduced by American linguist Leonard Bloomfield in his book, *Language*, in 1933, though the underlying principle is common both to the traditional practice of parsing and to many modern systems of grammatical analysis. In IC analysis, a sentence is divided up into major divisions or immediate constituents, and these constituents are in turn divided into further immediate constituents. This process continues until irreducible constituents are reached, i.e., until each constituent consists of only a word or meaningful part of a word. The important tests used to analyze the sentences are deletion, permutation, transformation, and substitution tests.

The end result of an IC analysis is often presented in a visual diagrammatic form that reveals the hierarchical immediate constituent structure of a sentence.

Key Words: Constituent, phrase, distribution, classify, diagram.

Direkt bileşenler analizine istinaden Türk dilinde yapılan çalışmalar incelendiğinde konunun ilke ve prensipleri izah edilmeksizin birkaç alıntı örnek tümce verilerek işlendiği görülmektedir. Bazı dil bilim kitaplarında mesela Mehmet Rifat (2008)'in *xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları* adlı eserinde *Amerikan Yapısalcılığı* başlığı altında Bloomfield kuramını ele almış, *Language* (1933) adlı eserinden bahsetmiş, fakat teoriyi somut örnekler vererek açıklamamıştır. Aynı şekilde Fatma Erkman-Akerson (2008) da *Dile Genel Bir Bakış* adlı kitabında

* Metinde direkt bileşenler analiz kısalımı DB analiz yerine IC analiz şekli tercih edildi, zira bu metot Batı dillerindeki İngilizce ve Almanca araştırmalarda bu şekilde ifade edilmektedir.

** Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Öğretim Üyesi. El-mek: mmalkoc@kirkklareli.edu.tr

Sözdizim başlığı altında Chomsky'nin teorisinden bahsederek *Adam açtı kapıyı* tümcesiyle *the man opened the door* tümcesinin ağaç grafiğini çizerek yüklem öbeklerinden bahsetmektedir. Bu öbekler nasıl analiz ediliyor, analizin amacı nedir gibi sorular burada cevapsız kalmaktadır. Ayrıca yazarın mukayese ettiği İngilizce ve Türkçe tümcelerin ağaç grafikleri de Chomsky'nin teorisine ne derece bağdaştığı da tartışılır. Yazar kitabının sonraki bölümlerinde ise birçok kompleks tümceyi öbeklerine ayırarak açıklamaya çalışmış, fakat açıklamalar Chomsky'nin teorisine göre çok belirsiz kalmış, Bloomfield kuramı ile Chomsky'nin kuramını ayırt etmemiştir. Hâlbuki Chomsky Bloomfield'in tümce analiz metodunu eleştirerek kendisine has *Transformational Analysis* (dönüşümsel analiz) denen yeni bir tümce analiz metodu geliştirmiştir. Bu araştırmamızda ise Chomsky'nin kuramı konumuzun kapsamı dışında kalacaktır. Zira bu metot ayrı bir çalışma ister.

İşte bu belirsizlikler bizi bu araştırmayı yapmaya zorlamıştır. Araştırmamızın konusu özellikle aşağıda zikrettiğimiz soruları kapsamaktadır. 1. Direkt bileşenler analizinin amacı nedir ve nasıl geliştirilmiştir? 2. Bu analiz metodu Türkçede nasıl uygulanabilir? Araştırmamızın amacı ise direkt bileşenler analiz metodunun prensiplerini inceleyip Türkçeye uygulamak olacaktır. Bu metodun bütün özelliklerini bu makalemizde Türkçe tümcelerde göstermek ayrı bir teferruatlı çalışma ister, dolayısıyla araştırmamızın kapsamını da aşar. Araştırmamızda IC analizi sadece metodun ilke ve prensiplerine uygun olarak konumuz açısından önemli olan birkaç tümcede uygulanacaktır.

Direkt bileşenler analizi İngilizce *immediate constituent analysis* –kısaca IC analysis- olarak ifade edilmektedir. *Immediate constituent* kelime anlamıyla direkt bileşenler, yani bir büyük dil birimine direkt olarak bağlanan unsurlar olarak anlaşılmalıdır. Yani bir tümceyi en büyük dil birimi kabul edersek, bu en büyük birim bir veya birçok öbekten oluşabilmektedir. Aynı şekilde öbekler de birbirine komşu olan bir veya birçok bileşenden meydana gelebilmektedir. Burada şu sorular aklımıza geliyor: Öbeklerin ve bileşenlerin birbirleriyle ilişkisi nedir? Bileşenler öbeklere nasıl taksim ediliyor? Öbeklerin ana öbeklerle yakınlığı nasıl gösterilir? Bu sorular araştırmamızın akışı içerisinde yanıtlanacaktır. Ama önce IC analizinin nasıl ve kimler tarafından geliştirildiğine kısaca bir göz atalım.

Modern dil biliminin başlamasıyla¹ artık dil biliminde nasıl değil, neden sorularına cevap aranmaya başlanılmıştır. Bu bağlamda dil bilimciler de çeşitli metotlar geliştirerek gerek morfoloji, gerek fonoloji, gerekse sentaks alanında dil bilimindeki sorunları inceleyip iddiaları yanıtlamaya çalışmışlardır. IC analizi de ilk defa sentaks alanında Amerikan yapısal gramer çerçevesinde L. Bloomfield tarafından *Language* (1933) adlı eserinde yapılarak analizin ilke ve prensipleri ortaya konmuştur. Daha sonraki yıllarda IC analiz metodu morfoloji ve fonoloji alanında da yapılmıştır. Bloomfield'in başlattığı yöntem özellikle R. S. Wells (1947) ve Z. S. Harris (1946, 1951) tarafından geliştirilmiş ve bugün sentaks alanında birçok dilde uygulanmıştır. Türkçede ise bu analiz metodunun henüz tam anlamıyla uygulandığı söylenemez. Gerçi yazımızın giriş bölümünde ifade ettiğimiz dil bilimcilerin yanı sıra Koç (1990) da *Yeni Türk Dilbilgisi* kitabında IC analiz metoduna benzer tümce tahlilleri yapmıştır, fakat bu çalışmaların daha da geliştirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira birçok yönden çalışmalar tam anlamıyla IC analizinin amaçlarına uymamaktadır. O zaman aklımıza şu soru gelebilir: IC analizinin amacı nedir?

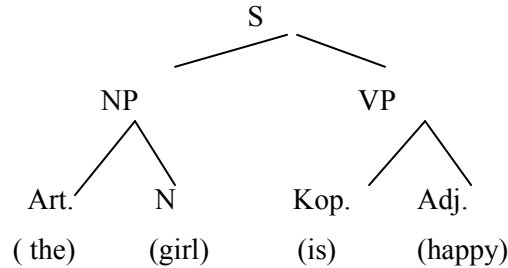
IC analizinin ana amacını Wells *Immediate Constituents* (1947) adlı makalesinde şu şekilde açıklıyor: “This is the fundamental aim of IC-Analysis: to analyze each utterance and each

¹ Modern dil biliminin Ferdinand De Saussure (1857-1913)'ün ölümünden sonra, onun Genf Üniversitesinde 1907 -1911 yılları arasında verdiği ders notlarının (Course in General Linguistic) Genel Dil Bilim Dersleri adı altında 1916'da yayımlanmasıyla başladığı kabul edilir.

constitute into maximally independent sequences...” (Wells 1947: 88)². Bloomfield’in öğrencisi Harris de IC analizinin amacına istinaden şu açıklamayı yapıyor: “The main research of descriptive linguistics ... is the distribution or arrangement within the flow of speech of some parts or features relatively to others” (Harris 1951:5)³. Bu iki yazarın belirlediği IC analizinin amacı genel anlamda birbiriyle örtüşmektedir. Yani tümcenin veya tümce öbeklerinin en ufak birimlerine kadar analiz edilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle tümce önce parçalanmalı daha sonra parçalanmış dil birimleri sınıflandırılmalıdır. Fakat bu analizin Harris’in de ifade ettiği gibi ana noktasındaki taksim veya dağılım (*distribution*) vurgulanması ve açıklanması gereken en önemli terimdir. O zaman şu soruları sorabiliriz: Taksim nedir, nasıl yapılmalı?

Harris bu soruları şu şekilde açıklıyor: “The distribution of an element is the total of all environments in which it occurs, i.e. the sum of all the (different) positions (or occurrences) of an element relative to the occurrence of other element. Two utterances or features will be said to be linguistically, descriptively, or distributionally equivalent if they are identical as to their linguistic elements and the distributional relation among elements” (Harris 1951: 15)⁴. Wells ve Harris’in yukarıda yapmış olduğu tanımlardan burada şu sonucu çıkarmamız mümkündür. IC analiz bir öbek ve onun bileşenlerinden oluşan gövdeye dayanmaktadır. Bu gövde bir isim de olabilir, bir tümce de. Araştırmacı ise bu gövdeyi önce parçalamalı ve daha sonra parçaları ait oldukları öbeklere taksim etmelidirler. Öyleyse bu parçalama ve taksim işi nasıl yapılıyor? Bloomfield tümce analizinde teknik bir metot önermemiştir, buna binaen şunu söylemiştir: “...the sentence „The girl is happy” can be divided into immediate constituents „The girl” and „is happy”. These in turn can be analyzed into immediate constituents (the + girl) and (is+happy) and so on” (Bloomfield 1933:161)⁵.

Dil birimlerinin parçalama ve sınıflandırılmasında birçok modeller -ağaç, parantez, çerçeve gibi- geliştirilmiştir. Fakat ağaç grafiği en çok tercih edilen bir metottur. Zira bu grafikte mecburi ve zaruri olmayan öğeler ilk bakışta anlaşılabilir. Buna göre Bloomfield’in yukarıdaki tümcesini bir ağaç grafiğiyle gösterirsek aşağıdaki görünüm ortaya çıkar:

Ağaç diyagramındaki semboller⁶: S= tümce, NP= ad öbeği, VP= fiil öbeği, Art.= artikel, N= ad, Kop.= ek fiil, Adj.= sıfat

² Anlam Tercümesi: Direkt bileşenler analizinin temel amacı, her bir tümce ve bileşenleri tek tek sırayla küçük birimden büyük birime doğru analiz etmektir.

³ Anlam Tercümesi: Betimsel dil biliminin asıl amacı, bazı bileşenlerin diğer bileşenlerle ilişkisi çerçevesinde tümce içerisinde bileşenlerin dağılım ve sınıflandırılmasını araştırmaktır.

⁴ Anlam Tercümesi: Bir elemanın dağılımı, içinde bulunduğu çevrelerin hepsidir, yani bir elemanın farklı pozisyonlarının (veya oluşumlarının) tümü ile diğer elemanların oluşumunun birbirine yakınlığıdır. Eğer bu iki ifade ya da özellik bütün elemanlar arasında dilsel ve dağılım ilkelerine göre tamamen aynı ise o zaman bunların dilsel, tanımsal olarak veya dağıtımsal eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz.

⁵ Anlam Tercümesi: The girl is happy tümcesi önce the girl ve is happy gibi direkt bileşenlerine ayrılır. Bu iki öbek de the+girl ve is+happy gibi kendi aralarında parçalara ayrılır ve böyle devam edilir.

⁶ Buradaki sembollerin Türkçe karşılıkları özellikle (NP= nominal phrase)"deki *phrase*"ın Türkçeye öbek olarak aktarımı tartışılabilir. Zira Türkçede öbek en az yalın bir kelimeyle bir bileşenden meydana gelir, hâlbuki *phrase* İngilizce ve Almandada tek bir yalın kelimeyle de temsil edilebilmektedir (bkz. Büntig, Uzun,) . Demir, Johanson (2007)"ın

Bu tümcede *the* ve *girl*, aynı şekilde *is* ile *happy* bir yapı oluşturur. Bu yapılar (NP ve VP) direkt en büyük dil birimine (S) bağlanır. Bu basit tümcede her bir unsur zorunludur, yok edilmesi halinde tümce eksik kalır. Ayrıca anlam problemi de burada söz konusu değildir. Fakat daha karmaşık tümcelerde veya yapılarda anlam problemi yapısalcıların üzerinde durduğu önemli bir konu olmuştur. Örneğin *old men and women* (yaşlı adamlar ve kadınlar) yapısında *old* hangi elemanı karakterize ediyor? Anlam bakımından incelediğimiz zaman bu yapı hem *old men and old women* (yaşlı adamlar ve yaşlı kadınlar) hem de *women and old men* (kadınlar ve yaşlı adamlar) diye yorumlanabilir. Harris de anlam problemini vurgulayarak semantik konusunu tamamen analizin dışında bırakıyor ve tümcelerin veya dil birimlerinin analizi en ince noktasına kadar yapılması halinde anlam probleminin kendiliğinden halledilmiş olacağını savunuyor.

Esasen dillerin özelliğine göre her dilde iki veya daha çok anlam verme özelliği olan yapılar olabilir. Örneğin Türkçemizde de aşağıdaki tümce anlam bakımından incelendiğinde iki şekilde yorumlanabilir:

1916'da Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı.

1. Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı.
2. Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları, 1916'da yayımlandı.

Bu tümcelerin parçalama ve öbeklerin sınıflandırma işlemini aşağıda tekrar ele alıp bir grafikte göstereceğiz. Böyle cümle yapılarında anlam problemini çözmek için neler yapılabilir? Araştırmacılar, böyle iki yoruma açık tümce veya karmaşık yapılarda veya dil birimlerinin parçalanıp sınıflandırılmasında, sentaks yapılarının anlam veya işlevlerini tespit ederken bazı testlerden faydalanmışlardır. şimdi bu testlerden birkaçını örneklerle aılayalım:

- a) Yok Etme Testi (deletion test)
- b) Yer Değiştirme Testi (permutation test)
- c) Dönüştürme Testi (transformation test)
- d) Yerine Koyma Testi (substitution test)

Yok Etme Metodu: Bu metotla tümcenin anlamı bozulmadan belli başlı unsurların tümceden çıkarılmasıdır. Buna göre *Hakan kendi kardeşini arıyor* tümcesinde *kendi* elemanı yok edilebilir, tümcenin zaruri bir elemanı değildir. Yani *Hakan kardeşini arıyor* Türk dil bilgisinde kabul edilen bir tümcedir.

Yer Değiştirme Metodu: Bu metotla tümcede bazı öğelerin yeri değişebilir. Örneğin *Kendi kardeşini Hakan arıyor* gramatikal bir tümce olmasına karşın *Kendi Hakan kardeşini arıyor* kabul edilir bir tümce değildir. Buradaki kelime grubu *kendi kardeşini* bir yapı oluşturuyor, dolayısıyla bir bektir, ancak bir öbek olarak yer değiştirmeleri mümkündür.

Dönüştürme Metodu: Bu metotla bir tümceyi örneğin bir zarfla ifade etme durumudur. *Tahmin ediyorum ki, adam 100 lira kazanıyor* yerine *Tahminen adam 100 lira kazanıyor* ifadesi kullanılabilir.

Yerine Koyma Metodu: Tümcede bir öbek veya unsuru başka bir elemanla değiştirmektir. *Hakan kendi kardeşini arıyor* tümcesinde *Hakan* yerine *o*, *kendi kardeşi* beği için de *onu* kullanabiliriz. Sonuç olarak *O onu arıyor* gibi doğru bir tümce oluşur.

Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler adlı eserini Türkçeye çevirirken sözlük kısmında *nominal phrase* terimini ad öbeği olarak aktarmaktadır. Esasen Aksan, Erkman-Akerson, Koç, Oflazer ve Uzun da *phrase* için öbek terimini kullanmıştır. Biz de *phrase* için Türkçede daha makul bir terim dşnemediğimiz için öbek kelimesini kullanacağız.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tümce tahlili yapılırken parçalama ve sınıflandırma işleminde en çok kullanılan metot ise yerine koyma testidir. Zira karmaşık tümce yapılarında öbekleri en küçük elemanlarla değiştirmek mümkündür. Böylece karmaşık yapılar basitleştirilmiş olur, tahlilleri kolaylaşır.

IC analiz metodu İngilizceden başka Alman dil biliminde de ele alınmış ve Almancada son yıllarda çeşitli sentaks çalışmalarında uygulanmıştır. Bunlardan biri de Brinker'dır. Brinker, IC analizini bir tümceyi baz alarak yaptığı, ayrıca büyük dil biriminden başlayıp küçüğe doğru parçalama işlemini gerçekleştirdiği ve sözcüğe bağlı kaldığı için biz de onun yöntemini kullanıp Türkçe tümcelerin nasıl parçalanıp sınıflandırılacağını göstereceğiz. Sözcüğe bağlı kalmakla birlikte Türkçede morfolojik ekler analiz için önemli olduğundan dolayı bu eklerden bazılarını da örnek tümce analizlerinde göstereceğiz. Ama önce Brinker'ın analiz metodunu inceleyelim. Brinker kendi analiz yönteminin nasıl yapılacağını ise şu şekilde açıklıyor: "In der IC-Analyse ... wird ein gegebener Satz stufenweise in jeweils binären Schritten segmentiert bis hin zu den nicht mehr teilbaren Elementen, den „ultimates constituents“, den Wörtern oder Morphemen." (Brinker 1972: 36)⁷. Brinker bize bu paragrafta bir tümcenin kademe kademe en ufak birimine kadar parçalanması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada unutmamalıyız ki büyük bir dil biriminde çeşitli basamaklardan oluşan öbekler ve bu öbekleri meydana getiren uydu unsurlar, yani bileşenler birbirlerine hiyerarşik biçimde bağlıdır. Bu unsurlardan bir kısmı tali, bir kısmı da zorunlu olup tümcenin oluşumunu sağlar, yok edilemez. Öbeklerin parçalanıp sınıflandırılmasında, özellikle ağaç grafik görünümünde zorunlu unsurların ihtiyari elemanlardan ayırt edilmesi önemlidir. Bunun için bir tümcede zorunlu elemanların bilinmesi mecburidir. Bu bağlamda burada bilhassa fiillerin birleşme özelliklerinden bahsetmek gerekir⁸. Şöyle ki, fiillerin özelliğine göre birleşme değerleri de farklıdır. Fakat birleşme değeri olmayan fiiller de mevcuttur, örneğin *yağmak*: yağıyor. Eğer *Bugün yağıyor* dense, zaman belirteci olan *bugün* tümcede zaruri değildir, ihtiyari bir ögedir, yok edilebilir. Öyleyse (yağmak+0)'dır.

0 + yağmak + 0

Bununla birlikte tek bir birleşme değeri olan fiiller vardır: koşmak, uyumak, düşmek gibi. *Çocuk uyuyor* tümcesinde *uyumak* fiilinin gerekli olan bileşen öznedir, yani (uyumak +özne).

özne + uyumak + 0

İki haneli birleşme değeri olan fiiller sevmek, okumak, aramak gibi. Bu fiiller gerekli olan bir özne, bir de objeyle kullanılmalıdır, yani (sevmek+özne+obje). Burada obje hem nominatif hem de akuzatif olabilir: *Bir kız sevdim* veya *Onu sevdim*.

özne + sevmek + obje

Üç haneli birleşme değeri olan fiillerde örneğin *vermek* üç zorunlu öge bulunmalıdır, (vermek+özne+iki obje): *Hakan arkadaşına bir kitap verdi*. Bu tümcede objelerden biri datif diğeri ise nominatiftir, duruma göre nominatif yerine akuzatif de olabilirdi.

⁷ Anlam Tercümesi: Direkt bileşenler analizinde verilen bir cümle basamak basamak tek tek artık daha bölünemeyecek kelime veya morfemlere kadar parçalanır.

⁸ Türkçede bileşim değerleri farklı perspektifler altında yapılmıştır. Burada fiillerin bileşim değerleri Ersen-Rasch (2009)'a göre ele alınmıştır.

özne + vermek + obje + obje

Hatta bazı fiiller örneğin *oturmak* lokatif, *gelmek* ablatif belirtecini zorunlu kılar: *Hakan İstanbul'da oturuyor; O İstanbul'dan geliyor.*

özne + oturmak + lok.

özne + gelmek + abla.

Esasen sadece fiillerin değil, diğer sözcük türlerinin de birleşme değerleri vardır. Çalışmanın hacmini göz önünde bulundurarak konumuz açısından önemli olan bu bilgileri vermekle yetiniyoruz. Bu açıklamaları yaptıktan sonra şimdi bileşenler analizine dönelim. Önce *Hakan ev arıyor* gibi basit bir tümceyi çerçeve ve parantez metoduyla nasıl parçalandığına bir göz atalım:

Hakan	ev	arıyor	1	
Hakan	ev	arıyor	2	
Hakan	ev	arı	yor	3

Çerçeve metoduyla da diğer metotlar gibi tümce basamak basamak önce özne ve yüklem öbeklerine ayrılır, daha sonra öbekler de kendi aralarında parçalanır. Parçalama işlemi yapılırken şu testler de yapılabilir: *Hakan*, *Selma* veya *o* ile; *ev arıyor* ise *uyuyor* ile değiştirilebilir. Böylece minimal öğeler elde edilir: *O*, *ev arıyor* veya *o*, *uyuyor* gibi. Böyle testler basit cümleler için değil, genellikle karmaşık yapılarda uygulanır.

Parçalama işlemi parantez metoduyla daha detaylı olmasına rağmen çerçeve metoduna nazaran biraz daha karışıktır:

[Hakan ev arıyor]T

[[Hakan]Öz.Ö [ev arıyor]YÖ]T

ev arıyor yapısı da kendi arasında tekrar direkt bileşenlere parçalanır:

[[[Hakan]Ad]Öz.Ö [[ev]AdÖ [arıyor]FÖ]YÖ]T

Buraya kadarki analizde sözcük taksimi tamamlanmıştır. Dolayısıyla IC analiz de bitmiştir. Fakat Türkçe tümce yapısında morfolojik ekler çok önemlidir. Bu sebeple burada morfolojik analiz ayırım da yapılabilir.

[[[Hakan]Ad]Öz.Ö [[[ev]Ad]AdÖ [[arı]FG [yor]ZE]FÖ]YÖ]T

Sembol Harfler: T = tümce Öz.Ö = özne öbeği, YÖ = yüklem öbeği, AdÖ = ad öbeği, FÖ = fiil öbeği, Ad = ad, FG = fiil gövdesi, FÖ = fiil öbeği, ZE = zaman eki

Bu parantezle yapılan direkt bileşenlerin parçalanması ve sınıflandırılması yukarıda görüldüğü gibi biraz karışık. Hâlbuki bileşenlerin parçalama ve öbeklere taksimi ağaç grafiğiyle oldukça kolay ve anlaşılırdır. Buna göre aşağıdaki tümceyi parçalayarak bileşenlerini ait olduğu öbeklere taksim edelim. Bileşenlerin öbeklere taksimi yapılırken önemli morfem yapılar da ayrıştırılarak gösterilecektir.

(1) Küçük kardeşim bahçede eski bir top buldu.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bu tümce de yukarıda parantez analizinde yaptığımız gibi önce özne ve yüklem öbeği olarak ikiye ayrılır. Özne öbeği, *küçük kardeşim*, yüklem öbeği ise *bahçede eski bir top buldu* unsurlarından oluşmaktadır. Bu özne ve yüklem öbekleri de kendi aralarında tekrar parçalanır. Bunların nasıl parçalandığını önce tek tek, daha sonra bir bütün olarak ağaç diyagramıyla gösterelim:

(1) AdÖ (**küçük kardeşim**)

Sıf. (**küçük**) AdÖ (**kardeşim**)

Ad (**kardeş**) İE (-im)

(2) Lok.Ö (**bahçede**)

Ad (**bahçe**) Lok.E (-de)

(3) AdÖ (**eski bir top**)

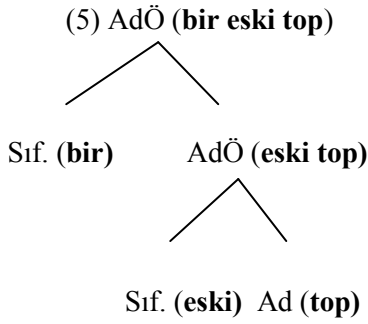
Sıf.Ö (**eski bir**) Ad (**top**)

Sıf. (**eski**) Sıf. (**bir**)

(4) FÖ (**buldu**)

F (**bul-**) ZE (-du)

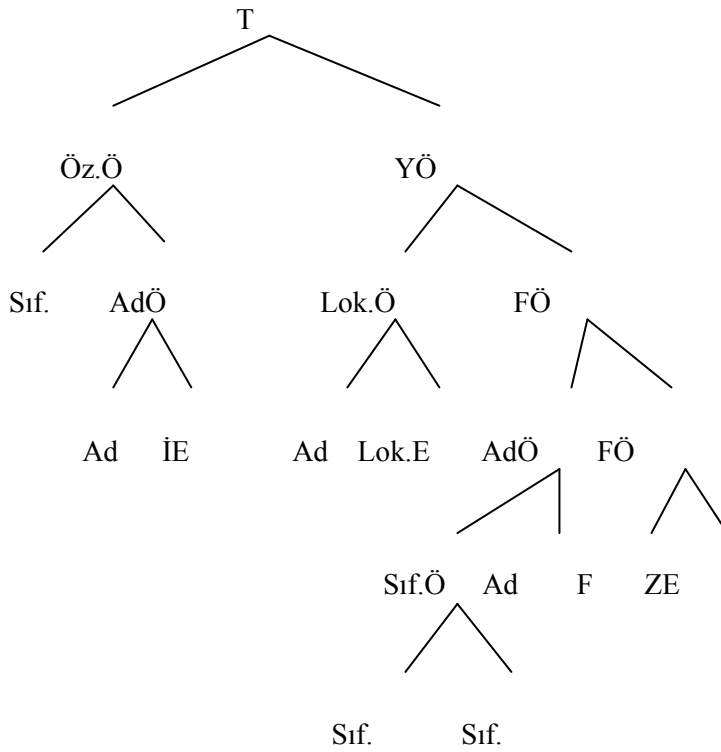
Buradaki ad öbeğinde (eski bir top) sözcük dizimi Türkçe dil bilgisi kurallarına göredir. Eğer topun sayısı vurgulanmak isteniyorsa, örneğin “*Kaç eski top?*” sorusuna verilen cevapta sıfat dizimi de değişir ve *bir eski top* dizimi oluşur. Burada *bir* sıfatı *eski top* yapısını nitelemektedir. O zaman ağaç çizelgemiz de başka bir şekil alır:

Yukarıdaki tümcede direkt yakın bileşenlerin öbeklerini ayrı ayrı oluşturduk. Bu öbeklerden bir kısmı zorunlu eleman değildir. Bunu anlamak için tümcedeki *bulmak* fiilinin birleşme değerini bilmemiz gerekmektedir. Birleşme değerine göre:

özne + bulmak + obje

Şimdi yukarıda oluşturduğumuz öbekleri tek bir ağaç diziminde gösterelim:

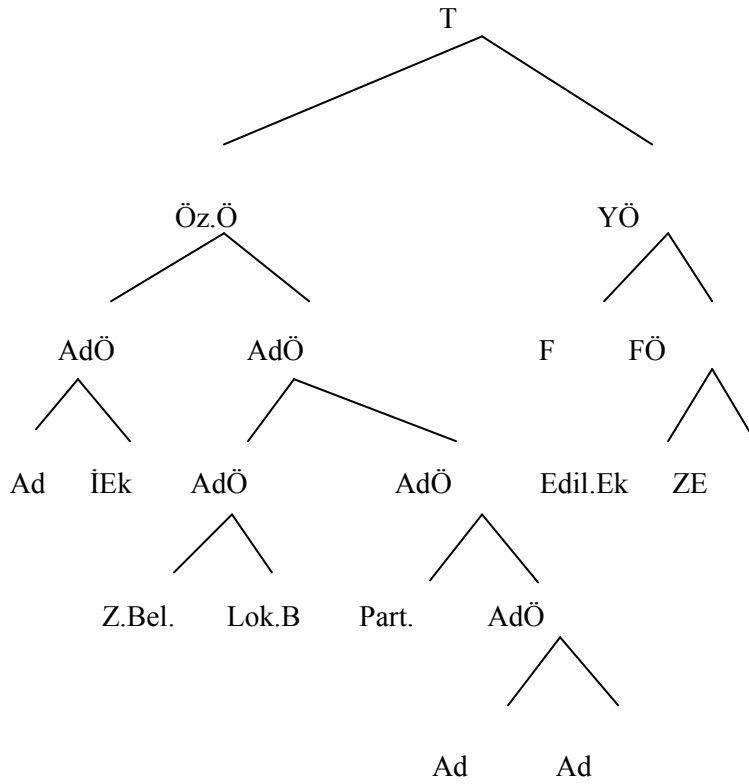
Sembol Harfler: T = tümce, Öz.Ö = özne öbeği, YÖ = yüklem öbeği, Sıf. = sıfat, AdÖ = ad öbeği, Ad = ad, İE = iyelik eki, Lok.Ö = lokatif öbek, Lok.E = lokatif ek, FÖ = fiil öbek, Sıf.Ö = sıfat öbek, F = fiil, ZE = zaman eki

Ağaç grafiğini incelediğimiz zaman grafiğin dört basamaktan oluştuğunu görmekteyiz. Her basamakta birbirlerine dil bilgisi kuralları çerçevesinde bağlı bileşenlerden oluşmuş öbekler vardır. Bu öbeklerden özne öbeğindeki sıfat önünde bulunduğu ad öbeğini karakterize etmektedir. Ad öbeğindeki iyelik eki ise ait olduğu ada sıkı sıkıya bağlıdır, yer değiştirmesi de Türkçe dil bilgisi

kuralları çerçevesinde mümkün değildir. Yüklem öbeğine ait lokatif öbeğin ise tali bir öge olduğunu görmekteyiz. Yani tümcede, daha doğrusu fiil birleşme değeri için zorunlu bir eleman değildir. Bundan dolayı fiil öbeğiyle aynı düzlemde yer almaz, yok edilebilir. Diğer öbekler (1) (3) (4) ise tümceye bağımlı olduğu için zorunludur, yok edilemez. Yani *Kardeşim bahçede buldu* eksik bir tümce olarak kabul edilir. Ayrıca yüklem öbeğine ait sıfat öbeğinde de sıfatların birleşme değeri müsavi olduğu için aynı düzlemde yer alırlar, ikisi birden önünde bulunduğu adı nitelemektedirler. Bu ad öbeğinin anlamı (5) numaralı öbeğin aksine herhangi bir top anlamındadır, topun sayısı burada vurgulanmamaktadır.

IC analizin yukarıdaki açıkladığımız prensiplerinden sonra şimdi anlam bakımından iki şekilde yorumlanan 1916'da Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı tümcesinin ağaç diyagramındaki görünüşünü inceleyelim:

1. Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı.

Sembol Harfler: T = tümce, Öz.Ö = özne öbeği, YÖ = yüklem öbeği, AdÖ = ad öbeği, Ad = ad, İE = iyelik eki, Lok.Ö = lokatif öbek, Lok.E = lokatif ek, FÖ = fiil öbek, Sıf.Ö = sıfat öbek, F = fiil, ZE = zaman eki

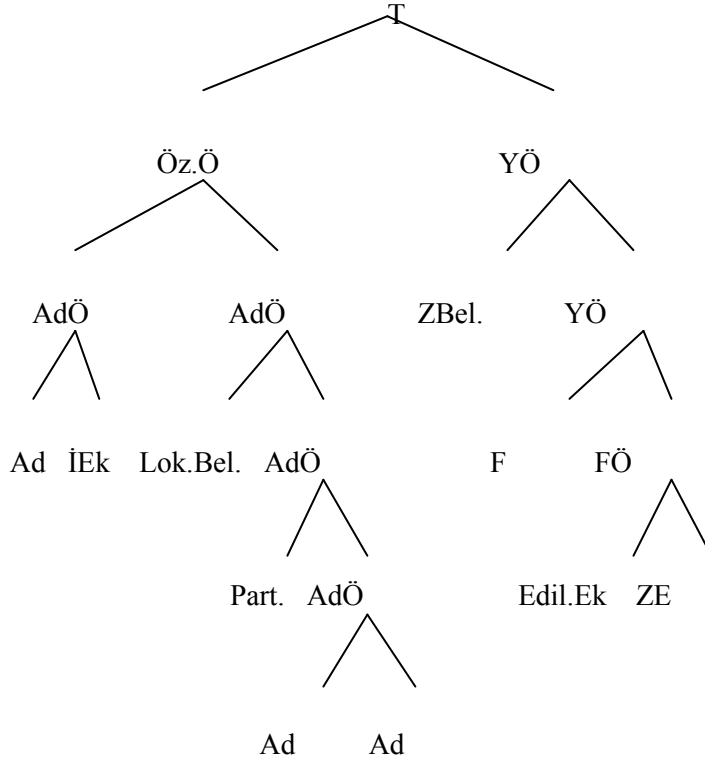
Bu tümce de önce özne ve yüklem öbeğine ayrılmış. Burada ağırlık noktası özne öbeğindedir. Özne öbeğinde bulunan mastar fiil şekli *yayımlamak* eyleminin birleşme değeri *özne + yayımlamak + obje* olarak bilinmektedir. Hâlbuki tümcemizde edilgen bir fiil şekli olan *yayımlanmak* vardır. *Yayımlanmak* eyleminin birleşme değerini ise *özne + yayımlanmak* olarak belirtebiliriz. Fakat tümcemizdeki özne, yani *Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde verdiği ders notları*

gramatikal bir özne olarak anlaşılmalıdır⁹. Bu ad öbeğinin gövde unsuru *ders notları*'dır. Burada *Ferdinand De Saussure*'un öbeği ile *ders notları* öbeği bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu çerçeve içerisinde zaman belirteci *1816'da* ve lokatif belirteç *üniversitelerde* seçmeli yer değiştirebilir, hatta çerçeve dışına bile çıkarılabilir, yani *1916'da üniversitelerde Ferdinand De Saussure'un verdiği ders notları* gibi bir ad öbeği de oluşturulabilir. Bu öğeler ağaç grafiğinde görüldüğü gibi ikincil planda değerlendirilmiştir. Bu öğelere nazaran partisip *verdiği* kendisine tabi olan ad öbeğine daha yakın olduğu için yer değiştirmesi mümkün değildir, hatta yok bile edilemez, yani *Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde ders notları* gibi bir ifade de yanlış olur. Grafiğimizde de partisibin gövde unsura daha yakın bir yerde olduğu görülmektedir.

Şekilde görüldüğü gibi öbekler hiyerarşik biçimde sıralanmıştır. Öbekler belli şartlar altında yer değiştirebilir veya yok edilebilir. Fakat bir ad öbeği teşkil eden ve tümcenin ana unsurlarından biri olan *ders notları* ne yok edilebilir ne de yer değiştirebilir. Burada karışıklığa sebebiyet vermemek için morfolojik sentez yapılmamıştır. Fakat yüklem öbeğinde yapılmış ve hiyerarşik biçimde gösterilmiştir. Fiil gövdesine edilgen bir ek eklenerek yeni bir fiil gövdesi oluşmuş, buna bir de zaman eki eklenmiştir.

2. Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları, 1916'da yayımlandı.

Bu ağaç diyagramında 1. grafikten farklı olarak zaman belirtecinin yükleme daha yakın olduğu için yüklem öbeğinde yer almasıdır. Bununla birlikte tümcenin anlamı da değişmektedir. Zira bu tümce bize ders notlarının 1916'da basıldığını bildirmektedir. Hâlbuki 1. tümcede derslerin 1916 yılında verildiği bildirilmektedir.

⁹ Koç da *Mektup yazıldı* gibi bir tümcede gramatikal öznenen söz edilebileceğini şu ifadelerle açıklıyor: "Gerçek öznenin yerine bu tür özneye sözde özne (sujet grammatical) adı verilir. Yukarıdaki örneklerde ... mektup ... sözde öznedir" (Koç 1990: 379). Aynı şekilde Ediskun (1996: 333) da edilgen fiillerde ortaya çıkan sözde öznenen bahsetmektedir.

Kemal Oflazer de *Türkçe Doğal Dil İşlemi* adlı çalışmasında yukarıda analize ettiğimiz gibi öbeklerin dağılımındaki belirsizliklere, yani iki anlamlılığa işaret ederek aşağıdaki tümceyi örnek olarak göstermektedir:

İstanbul'da tanıdığım bir avukata rastladım.

Bu tümcede lokal öbeği olan *İstanbul'da* ya *tanımak* ya da *rastlamak* eylemlerini karakterize etmektedir, yani tümce ya avukatı İstanbul'da tanıdım, veya avukata İstanbul'da rastladım olarak yorumlanır.

Amerikan yapısalcılık çerçevesinde Batı dillerinde geliştirilen yakın bileşenler analiz metodu ilk zamanlar bir tümce analizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu yazımızda -Türkçe yapısı bakımından İngiliz dilinden farklı olmasına rağmen- bu metodun prensiplerini izah ederek birkaç basit Türkçe tümcelere sentaks alanında –önemli yapılarda morfolojik yapıları da- uygulamaya çalıştık. Hâlbuki Türkçemizde çok karmaşık tümce ve kelime grupları mevcuttur. Bu çalışma baz alınarak bundan sonraki Türkoloji çalışmalarında karmaşık tümcelerde ve kelimelerin morfolojik incelemelerinde de bu metodun kullanılarak araştırma yapılmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (2009), *Her Yönüyle Dil*, 1. 2. 3. Ciltler, Beşinci Baskı, Ankara: TDKY.
- BÜNTIG Karl-Dieter (1987), *Einführung in die Linguistik*, Frankfurt: Athenäum.
- BLOOMFIELD Leonard (1933), *Language*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- BARTSCH J. Lernerz, V. Ullmer-Ehrich, (1977), *Einführung in die Syntax*, Kronberg.
- BRINKER Klaus (1972), *Konstituentenstrukturgrammatik und operationale Satzgliedanalyse*, Frankfurt: Athenäum.
- EDİSKUN Haydar (1996), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- ERGİN Muharrem (1981), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERKMAN-AKERSON Fatma (2008), *Dile Genel Bir Bakış*, Genişletilmiş Yeni Basım, İstanbul: Multilingual.
- ERSEN-RASCH Margarete I. (2009), *Türkische Grammatik für Anfänger und Fortgeschrittene*, München: Max Hueber Verlag.
- HARRIS Zellig S. (1946), "From Morpheme to Utterance", *Language* 22: 3 P. 161-183.
- HARRIS Zellig S. (1951), *Methods in Structural Linguistics*, Chicago: University of Chicago Press.
- HARRIS Zellig S. (1954), "Transfer Grammar", *International Journal of American Linguistics*, 20,4, P. 259-270.
- JOHANSON Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çeviren: Nurettin Demir, Ankara: TDKY.
- KORKMAZ Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOÇ Nurettin (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- LYONS John (1987), *Die Sprache*, München: C.H.Beck.
- OFLAZER Kemal, "Türkçe Doğal Dil İşleme", http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/turkce_dogal_dil_isleme.pdf (22.03.2011).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-
- RİFAT Mehmet (2008), xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları, 1. tarihçe ve eleştirel düşünceler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- RİFAT Mehmet (2008), xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları, 2. temel metinler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- UZUN Nadir Engin (2000), Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe, İstanbul: Multilingual.
- WELLS Rulon S. (1947), "Immediate Constituents", *Language* 23, P. 81-117.

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN "BİR LEYLE-İ YE'S" ŞİİRİNİN, İRREEL ALANI (HİTERGROUND) MERKEZE ALAN ONTOLOJİK TAHLİLİ DENEMESİ

Kenan MERMER*

ÖZET

Aydınlanma yahut *Pozitivizm* çizgisinde yeni ve sosyolojik bir din anlayışının belirdiği on dokuzuncu asırda, dinsel metinlerin/vahyin yorumları da daha değişmeceli bir alanda değerlendirilebilmektedir. Ayrıca *Agnostik/Bilinemezci* bir algı ve koridorlarında şüphenin durmadan gezindiği bir inanma evreni de oluşmaktadır. Edebiyat sahasında *Romantizm* eşliğinde göklere dalan yaşlı gözlerin, onulmaz veremli hastaların, yıldızlardan etkilenecek bir Tanrı fikrine uzanan zekâların kurguladığı, yeni bir anlam dünyası fark edilir. Bu bağlamda bir şair olarak Abdülhak Hâmid'in çizgide yahut çizgi dışında seyreden metafizik kavgalarını, duygusal çekişmelerini, çatallaşan hayat görüşünü ve zıtların arasından beliren üçüncü gri bir yolu takip eder gibi oluşunu, kısmen de olsa anlamak maksadıyla «*Bir Leyle-i Ye's*» şiirini, ontolojik tahlil denememiz için uygun gördük.

Anahtar Kelimeler: Abdülhak Hâmid Tarhan, Ontolojik Tahlil, Bir Leyle-i Ye's, Edebiyat Sosyolojisi, Metafizik.

AN ESSAY OF ONTOLOGICAL ANALYSIS OF ABDULHAK HAMİD TARHAN'S POEM "A NIGHT OF DESPONDENCY" (BİR LEYLE-İ YE'S) BY TAKING THE UNREAL SPACE TO THE CENTER

ABSTRACT

In the nineteenth century, in which an understanding of a new and sociological religion appears on the lines of *the Enlightenment* or *Positivism*, the commentaries of religious texts/revelations can be considered in area that is more changeable. Besides, an *agnostic* perception and a world of belief, in which skepticism stalks, have been formed. In literature area, a new world of understanding, which is formed by tearful eyes musing into sky with the accompany of *Romantism*, incurable consumptives, and minds reaching the idea of God with the influence of stars, has been realize. In this sense, I find Abdülhak Hamid's poem "A Night of Despondency" suitable for the ontological analysis in order to partially understand that the metaphysical conflicts, the emotional controversies, divaricating world-view, and being as though following a flu way appearing among the contraries of Abdülhak Hamid, as a poet, experienced in an unnatural way.

Key Words: Abdülhak Hamid Tarhan, Ontological Analysis, A Night of Despondency (Bir Leyle-i Ye's), Sociology of Literature, Metaphysic.

---

* Dr., MEB. El-mek: ehkenan@hotmail.com

Giriş

ğair ya da sofi/derviğ kendini dıĞa açılmayan yahut olabildiğince içe kapatan Ğahsiyetler olarak kabul edilebilirse, bu Ğahsiyetler bazen bir adım ileri ve bazen de bir adım geri –farklı fikirsel ya da ahlâksal manevralarıyla- hareket ederek, toplumsallaĞmı, kabul görmüĞ ve onanmıĞ çizginin dıĞna çıkarlar. Çık nazarda Ğâr, alıĞıllık Ğöylerin ve kabullenmiĞliklerin ilerisinde, sofi/derviğ ise mâ-sivânın kuĞatıcılığından el etek çekerek, çizginin gerisinde kalmıĞtır. Ters açıdan bakıldığında ise derviğ, bireyselliğini koruyarak ileride, Ğâr ise toplumu dıĞayan bir hissiyatla arkadadır. Bu fragmanda öyle ya da böyle artık deĞiĞtirilemez bir gerçek vardır: Çkisi de çizginin dıĞna çıkmıĞtır. Burada dikkatimizi celbeden Çey, çizginin ve çizgiden çıkanın, kısmen de olsa yorumlanması meselesidir.

Madem burada bir mesele görüyoruz; öyleyse bir tahlile sırtımızı dayamak mecburiyeti ortaya çıkıyor. Biz de ontolojik tahlil tekniğini kullanmaya gayret ederek; özellikle metafizik dönüĞümün ve kavganın daha hususî detaylandırılabilceĞi içyapıda Ğârin, Ğirinde göstermek istediĞi hakikati kavramaya çalışıĞız. Ayrıca daha en baĞtan kabul ediyoruz ki, Ğairin kâdine has Çuuru, dıma bize açılmayan yönleriyle var olacaktır.

Abdülhak Hâmid'in Ğirini kaleme aldığı zaman dilimi olan XIX. asır, genel itibarla trajik ve karmaĞık bir çağ olarak tanımlanabilmektedir. Aslında geride bırakılan bütün zamansal aralıklar, kendi evreninin dıĞındaki bir zaman ve mekânda değerlendirileceğinden, o çağ hakkındaki yorumlar, çağın dıĞından yapılan yakıĞtırmalar olarak da düĞünüebilir. Ne var ki gerek baĞlıbaĞına XIX. asır siyasal deĞiĞimlerinin yarattıĞı kurumsal ve ideolojik farklılaşmalar, gerekse Devlet-i Aliyye'nin hafızasında bir yeri olan ve artık dudak bükülen yahut fethedilen deĞil de; galip gelen ve gittikçe hızlanan bir evren olarak beliren *Batı* ile karĞılaĞmanın nıanca ve edebiyata olan etkileri, çağın genel hikâyesini anlamayı zorlaĞtırmaktadır.

Aydınlanma yahut *Pozitivizm* çizgisinde yeni ve sosyolojik bir din anlayıĞının belirdiĞi bu asırda, dinsel metinlerin/vahyin yorumları da daha deĞiĞmeceli bir alanda değerlendirilebilmektedir. Ayrıca *Agnostik*/Bilinemezci bir algı ve koridorlarında Ğüphânin durmadan gezindiĞi bir inanma evreni de olmaktadır. Edebiyat sahasında *Romantizm* eĞliĞinde göklere dalan yaĞlıgözlerin, onulmaz veremli hastaların, yıldızlardan etkilenecek bir Tanrı fikrine uzanan zekâların kurguladıĞı, yeni bir anlam dünyası fark edilir. Bu bağlamda bir Ğâr olarak Abdülhak Hâmid'in çizgi dıĞında seyreden metafizik kavgalarını, duygusal çekimlerini, çatallaĞan hayat görüşünü ve zıtların arasından beliren üçüncü gri bir yolu takip eder gibi oluĞunu, kısmen de olsa anlamak maksadıyla «*Bir Leyle-i Ye's*» Ğirini, ontolojik tahlil için uygun gördük.

I. Hermenötik Işığında Ontolojik Tahlile Genel Bir Bakış

Hangi yöntemle bakarsak bakalım, yorumlamak gerçeğinin hermetik (çift baĞlı) ve izaflı oluĞunu gözden kaçırmamak durumundayız. Bu bağlamda ontolojik tahlilin ağırlık merkezi hermenötiktir, diyebiliriz. Anlamanın anlamı üzerinde yoğun bir düĞüne eylemi olarak gördüğümüz hermenötik, kelime anlamı itibariyle Grekçe *hermeneien* sözcüğünden gelmekte ve bildirme, çevirme, açıklama gibi anlamları içinde barındırmaktadır¹ Tanrı Hermes'in ölümlülere haber taĞınası kurgusundan hareketle, yukarıdan gelen meselli ve

¹ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Gıılâp Kitabevi, Ğstâbul, 2001, s. 245.

mecaz yüklü sözler, kelimesi kelimesine, özellikle dıŖsal ve kaba bir okumaya tâbi tutulursa, tam olarak anlaşılamayan Çeylerdir. Bu sebeple "Hermenötik"² denilen yorumlama biçimine, yani inceden inceye anlamlandırma eylemine ihtiyaç vardır. Elbette bu yeni yorumlayıcı biçimi bazı tehlikeler içermektedir. Gadamer bu noktada Çöyle der: "Her yeniden üretim öncelikle yorumdur ve bir yorum olarak düzeltilmeyi bekler. O aynı zamanda bu bakımdan da anlamadır."³ Daha önce de söylediğimiz üzere bu bir bakıŖ ve anlama çabasından ibarettir. "Hermenötik tecrübe, planlayabileceğiniz ve kontrol edebileceğiniz bir Çöy değildir; aksine o beklentilerinize karŖı hareket eder; sizi durdurur ve yeniden düŖünmeye zorlar. Bu tecrübe insanî sonluluğun/sınırlılığın tecrübesidir; o, *par excellence* hermenötik tecrübedir... Sorun, sınırlılığımızı asla aşamasak da bir ufku aşmak ve mevcut görüŖ noktamızın ötesine küçücük bir adım atmak için, sınırlılığımızın bilincine varmamızın gerekmesidir."⁴

Ontolojik tahlili uygulayacağımız Çiirin, irreel diyerek tanımlanan mana merkezli arkaplânına daha çok eğileceğimizden, *metafizik* kavramına kısaca değinmek durumundayız. Bu kavram, ağırlığını hissettiren bir kelime olmakla beraber, anlam içeriğiyle değil de; daha çok Aristo'nun meŖhureseriyle zihinlerde yer bulmuŖtur. "*Meta ta physika*" deyiimi Aristo'nun eserlerinin neŖdricilerinden Andronikos'tan rivayetle, fizikle ilgili eserlerden sonra gelen eserler anlamıyla bize ulaŖmıŖtır. Gerçi ismin kullanılıŖının daha eski olduğu hususunda da rivayetler vardır. Tek bir kelime halinde "metafizik" kelimesi, VI. asırda, Aristo'ya ait kitapların listesini oluŖuran Hesychios neŖinde görülmekle beraber, kelimenin yaygın kullanılıŖı XI. asır olarak kabul edilir.⁵

"Neyin var olduğu" sorusunu merkezine koyan metafizik, varlığa iliŖkin genel bir araŖtırma süreci baŖlatır ve aslında "Gerçekten var olan nedir?" gibi zor bir soruya geçerek, âdeta nihâi ve en üst gerçekliğin peŖinedüŖer "*Var, vardır derken*" âdeta bir, "*Vardır; fakat*" baŖlığı açar. Bu minvalde "vardır" yargısını, varlık âleminin güç ve ıŖık aldığı aŖkıngerçekliğin mutlaklığıyla ortaya koyar. Ayrıca metafizik temel bir bilimdir, kapsayıcıdır, özel bilimlere/branŖlara tepeden bakarak, laboratuara sığmayan varlık temasını, apriori bir yöntemle çözümlemeye çalıŖır, diyebiliriz. Bazen bu disiplin, yalnızca eski ve ilkel din kalıntılarının bir yansıması olarak da yorumlanır.⁶ Konuları arasında formlar, idealar, tümeller ve tikeller, kategoriler, Tanrı'nın bizzat varoluŖu, ruh, zihin, zaman gibi soyut prensiplerle anlaşılabilen Çeylerin gerçekliği sayılabilir. Bu mantık çerçevesinde metafizik, meŖhur kullanımıyla, ne kıta usçuluğunda ne de ada deneyciliğinde

² Hermes-Hermenötik iliŖkisi bağlamında U. Eco'nun dikkatimizi çeken bir yorumu vardır. Aynı zamanda bu yorum, Abdülhak Hâmid'den örnek olarak seçtiğimiz Çiirin tezatlar üzerinde yürüyüŖüyle de iliŖkilendirilebilir ipuçları taŖmaktadır: " (...) Yunan dünyası sürekli olarak apeiron'ın (sonsuzluk) çekiciliğine kapılmıştır. Sonsuzluk, modus'u olmayan şeydir. Norma sığmaz. Sonsuzluğun büyüüne kapılmış olan Yunan uygarlığı, özdeşlik ve çelişmezlik kavramının yanı sıra, Hermes'in simgelediği sürekli başkalaşım fikrini geliştirir. Hermes uçucu ve ikianlamlıdır; bütün sanatların atasıdır ama aynı zamanda hırsızların Tanrısıdır –aynı anda hem iuvenis (genç) hem senex'tir (yaşlı). Hermes mitinde özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncünün olmazlığı ilkelerinin yadsındığını görüyoruz; neden zincirleri de helezonlar hâlinde kendi üzerine sarılıyor: "Sonra", "önce"den önce geliyor, Tanrı Hermes uzamsal sınır diye bir şey tanımıyor ve aynı anda farklı kılıklarda farklı yerlerde olabiliyor." Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 43.

³ Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, Çev. Hüsametdin Arslan-Ŗsrail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008, I/XLV.

⁴ Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, s. XVII.

⁵ Aristo, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 9.

⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Asa Kitabevi, Bursa, 2008, s. 265-266.

kendine tam bir yer bulamaz; fakat hep bir Gökilde varlığını sürdürmeye devam eder: "...Metafizik, vahyin verilerine karşıt olarak tanrısal Göyle, düğünce ve eylemin ilkelerinin akla dayanan bilgisi anlamına gelmekteydi."⁷

Ontoloji, metafiziğin bir ana damarı olarak, sırf varolmanın özünden beslenerek bir delillendirme inGâ eder. Bir Göyin bizzat var oluşunu yine bizzat kendisiyle temellendiren bu yaklaGım, Aristo'dan Farabî'ye, Anselmus'tan Gazalî'ye kadar birçok âlim ve sanatkâr tarafından kullanılmıştır. Şlâmî ilimlerin terminolojisinde bu kavramın akislerini görebilmek için birazcık dikkat kâfidir.⁸ Edebiyat sahasında ise ontolojik tahlil yönteminin inGâsındagöze çarpan bazı mühim isimler vardır. XVII. yüzyılda Clauberg, XVIII. yüzyılda Christian Wolff ve bir sonraki yüzyılda Baumgarten, Ggarten, hususan ise yeni ontolojinin kurucusu kabul edilen Alman filozof Niccolai Hartmann (1882-1950) sayılmalıdır. XIX. Yüzyılın süratle farklılaşan paradigmasında, pozitif bilimlerin, değışkenleri denenebilirlik açısından değerdendirici ve bilimsel bir yargıya ulaşmak gayretiyle, sanat temayülleri ve hatta Çir tahlilleri, özellikle sanat eserlerinin inceden inceye kritik edilmeleri arasında bir bağ kurmak mümkündür.

Bu bağlamda meseleyi sosyolojik boyutuyla eGleGten Berna Moran, eleGtir tarihçilerinin yorumunu bize hatırlatır: "*Eleştiride eserin nedenlerine eğilen yöntemin ondokuzuncu yüzyılda rağbet görmesi bir rastlantı sanılmamalıdır. Unutmamalı ki ondokuzuncu yüzyıl bilim alanında büyük başarıların sağlandığı ve bilimsel yöntemlerin büyük hayranlık ve saygı yarattığı bir dönemdir. Eleştiri tarihçileri ondokuzuncu yüzyılda gelişen bu eleştiri çeşidinin bilim alanındaki başarıdan esinlendiğini ve edebiyat tartışmalarındaki bitmez tükenmez anlaşmazlıklardan ve öznelcilikten kurtularak sağlam sonuçlara varmak ihtiyacından doğduğunu söylerler.*"⁹

XIX. Yüzyılın öznelliği sivrilmesi ve karmaGayı arttırması bağlamında Georg Lukács'ın tiyatro hakkındaki yorumu zikredilebilir. Ona göre „olması gereken“in „olan“dan kopması tam da bu yüzyıla rastlar. Roman türünün dünyasındaki değışimleri de bu minvalde açıklayan yazar meseleyi Göyle izah eder: "Modernist estetiğin temel ilkesi de burada en keskin ifadelerinden birini bulur. Zaaftan türetilmeyen hiçbir kuvvet, sanatçı için kuvvet değildir. Nietzsche'nin etkisi hissedilir. Sanatçı, bu „içkin yarık ve çatlaklar“ yokmuG gibi davranmayacak, tersine onları „dâhil edecektir."¹⁰ Anlıyoruz ki laboratuara giren malzemenin idealize edilmesi artık pek mümkün görünmemekte, kliGlerin art arda geliGleri, yerini zaafın ve çatlak olanın detaylandırılmasına terk etmektedir.

Bu bakış açısı elbette edebî tahlillerin mayasına da nüfuz etmiştir. Meseleyi ülkemiz açısından değerdendirirsek önümüze Göyle bir cetvel çıkmaktadır: Türkiye'de bu tahlil yönteminin ortaya konması, N. Hartmann'ın öğrencisi Takıyettin MengüGçü ve Sanat Ontolojisi kitabının yazarı Gmail Tunalı ile irtibatlandırılır. Anlıyoruz ki, N.

⁷ Aristo, a.g.e., s. 9.

⁸ Örneğin, Allah'ın tanımı tasavvufî bir bakışla harmanlanarak Göyle yapılmaktadır: "Kâinatın yegâne yaratıcısının zât ismi. Gsmi celâl, lafza-i celâl. Gsm-i a.,zam. Varlığına, ilk insan Hz. Âdem ile inanılan ve bağlanan en yüce varlık, Allah'ın varlığının âlâmetleri her yerde bulunmaktadır. (...) Demek ki O, ontolojik yönden tek prensip olup, varoluGını ve küllî faaliyetin üstün sebebidir. Mantık yönünden âlemdeki nizamın, insandaki aklın, eGya ile düğünce arasındaki tavassutun üstün prensibidir." Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri&Deyimler Sözlüğü**, s. 50-51.

⁹ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Gletici Yayınları, Gstabul, 2010, s. 83.

¹⁰ Georg Lukács, **Roman Kuramı**, Metis EleGiri, Çev. Cem Soydemir, Gstabul, 2007, s.13.

Hartmann, bu noktada bir ana arter görevi ifa etmektedir. N. Hartmann'a göre varlık sahasında bir hiyerarşik düzen söz konusudur ve bunlar sırasıyla, maddî varlık, organik varlık, ruhî varlık ve Geist olarak sıralanır. Ğmail Tunalı'nın eserinde sunulan bilgiler ıĞında, estetiĞi suje ile objenin birliĞinde, bir bakıma tevhîd edilmesinde bulan düĞünür; bir sanat eserini deĞerlendirirken iki alandan bahseder: Ön yapı (Vonderground) ve Arka yapı (Hinterground).¹¹

Biz bu yapı farklılıĞını deĞerlendirirken, tabakaların zahir ve batın olarak da tanımlanabileceĞini düĞünüyoruz. Elbette tanıma yahut tabakaya yeni bir isim atamak, Ğirin Ğâlî dünyası ile arkaplânını ayırmaktan çok daha kolay bir eylemdir. Çünkü kavramları birer laboratuarda atomlarına ayırmak tam anlamıyla mümkün olamayacaĞından, bu yapıların girift ve geçiĞken olduklarını ve aslında böylece bir bütün oluĞturduklarını kabul etmek durumundayız. Sanat eseri, deyim yerindeyse salt bir aidiyeti kabul etmez. Özellikle Ğir, hem sesi hem de özü ve manası itibariyle çoklu bir harmoninin gölgesindedir.

Sanat eserinde çoklu bir harmoni oluĞuyahut salt aidiyetin olmayıĞyla bağlantılı olarak ifade etmeliyiz ki, sanat ile sanatkâr arasındaki ilinti de ciddi ve güçlü bir baĞdır. Bu algılama biçimi doğrultusunda, Dursun Ali Tökeli'nin sanat eseri ile müessir, sanatçı ile onun kullandığı vasıta arasında kurduĞu baĞa bir göz atmak yerinde olacaktır:

*"Sanat eserlerinin doğasında, zaman ve mekânın dar kalıplarını aşan bir yapı vardır. Bu aşamada sanatkârın niyet ve gayreti büyük rol oynar. Büyük sanatkârlar eserlerine zamanla sınırlı olmayan ve insan neslinin sonuna kadar bakî kalacak insanî bir öz, insanî bir içerik koyma telaşı çekerler. Bu eserler her devirle deĞişmeyen insanî öz yapısıyla yeniden yorumlanırlar ve yeni anlamlar doğururlar. Araçlar, yapılar deĞişirler ama amaçlar ve içerikler deĞişmezler. Eski çağlarda olaĞanüstü kahramanların olaĞanüstü atları, silahları vardır. Yani bir kahraman için binit ve silah önemlidir. ZaloĞlu Rüstem'in meşhur atının adı Rahş'tır, KöroĞlu'nun Kırat'ı vardır. Bugün modern dünyada olaĞanüstü kahramanlar ise, olaĞanüstü arabalara binerler, herkeste olmayan olaĞanüstü silahlar kullanırlar. (Superman ve Batman örnek verilebilir.) Yani kahraman ve vasıta ilişkisi deĞişmez. DeĞişen vasıtanın şekli şemailidir. Sanat eserlerinde de böyledir. Sanatkârlar eserlerine deĞişmeyen özler bırakır. Bizler bu özü anlamakla metni anlamış oluruz."*¹² Ğtتام bu noktada, bir metni anlamadaki kesin ayrılığı da görüyoruz. Metnin, yaratıcısıyla olan doğal ve psikolojik iliĞisi bir yana; metnin, zamanlar üstü bir taĞıyıcı olduĞu gerçeğini fark etmek icap etmektedir. Böylece o, faal ve üretken bir gerçekliĞin parçası olarak önümüzde belirecektir. Aksi takdirde metin, devrinin tekil ve tekrarlanamaz sınırlı bir zamanına takılıp kalacak; zamanla cilasını kaybederek matlaĞmĞbir artık eĞaya dönüĞecektir. Öyleyse faal metin, evrensel bir çerçeveye eşsüremlî bir okuma biçiminin ana malzemesi; matlaĞmĞmetin ise mahallî kalan artsüremlî bir okumanın nesnesi olarak varlığını belgeleyecektir.

Bu konunun bilgisel ya da felsefî izahı, ayrı bir mesele olarak deĞerlendirilmelidir. Bu sebepten ötürü, ontolojik tahlilde kullanılagelen ses ve anlam

¹¹ ĞeniĞbilgi için bkz. Ğsmail Tunalı, **Sanat Ontolojisi**, Ğıkılâp Kitabevi, 2002, Ğstabul, s. 112-117.

¹² Dursun Ali Tökel, "Divan Ğiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3, Summer-2007, s. 539-540.

tabakalarına kısaca değinerek, tahlilimize geçmek durumundayız. Bir *Ğir*, ontolojik tahlile bağvurulak yorumlanacaksa eğer, öncelikle önyapı (Reel Varlık Alanı, ğekli Yapı, Zahirî Alan, Vonderground) masaya yatırılır. ğiirin ses yapısı, aliterasyonlar, vezin-kafiye, âhenk bakımından, yani akustik ve morfolojik bağlamda incelenir. Söz sanatlarının altı çizilir, kafiye değeri ve redifler, ayrıca bunların *Ğiirin* genel hikâyesine katkısı, temel örgüdeki destekleyici rolleri ön plâna çıkarılır. Tahlilin ikinci kısmında arka yapı (Ğıyapı, Muhteva, Batınî alan, Hintergrund) incelenerek, sanatçının parmağıyla iĞæt ettiği yer görülmeye çalıĞılır. Bu açıdan tabakaları ve bizim bu tabakalardaki hareket biçimimizi ifade etmek gerekiyor.

a. Semantik Tabaka: Bu tabakada kelimelerin anlamları ve cümlelerin sentaksı, ayrıca *Ğiirin* vezni, kafiyeleme biçimi, sese ve anlama dayalı edebî sanatlar incelenecektir. Belirtmemiz gerekir ki, kelime semantiği basamağında kelimeler kök ve ek iliĞkisi bağlamında değerlendirilmeyecek; yalnızca eski, yabancı, farklı kelime yahut terkipli ifadelerin bizzat anlam karĞılıkları verilecektir. Çünkü biz ön tabaka yerine arka tabakaya odaklanmak istiyoruz. Bir anlamda, ön tabakadaki ses ve kelime diziliminin, okuyucuda bıraktığı keyfi ve akustiği yine onda kalan Çekliyle kalsın istiyoruz. Elbette yeri geldiğinde söz sanatları ve edebî sanatları ifade edeceğiz fakat asıl meselemiz, ritmin kurduğu sözün dünyanın açılmak istediği batınî gerçekliktir. Kaldı ki bu gerçeklik, tam bir vakaya yahut bilimsel, tarihsel olgulara odaklanmak yerine; hayâlî bir tasarıma dayanmaktadır. Çünkü Ğmail Tunalı'nın da belirttiği veçhile, eseri yaratan sanatkârın asıl amacı bir tasvir yapmaktır ve bu tamamen hayâl gücüne hitap eden bir gerçekliktir.¹³

b. Obje Tabakası: Bu tabakada genel itibarla, parça-bütün iliĞkisi göz önünde bulundurularak, mısraların ağırlık merkezini kuran kelime ve terkipler bulunur. Bu öğelerin bütüne katkısı tartıĞılır. Obje tabakasındaki buluÇar, tablolar ve grafikler eĞliğinde de okunmaya uygundur. Burada dikkati çeken husus, deyim yerindeyse *Ğiri* parlatan, cilalayan kelimeleri ve bu kelimelerin kazdığı kuyuyu iyi tanımlamak gerekliliğinde yatmaktadır. Bu açıdan obje tabakası, *Ğiirin* derin yapısını kavramak ve *Ğiirin* perdelediği, gizlediği anlamları bulmak için önem arz eder. Biz bu tabakada, nazmı direkt nesre çevirmek yerine; daha estetik bir açı oluştıurabilmek için, kelimelerin yakın ve uzak anlamlarını bir arada kullanmaya çalıĞıağız. Dursun Ali Tökeli'den mülhem olarak, mademki bir derinlik kazısı yapılacaktır, bu kazıyı yapan araÇtııcı da, tekniklerin geliĞtıilebilir fakat metnin bir sabite olduğunu unutmayarak, kazısını bu mihverde yapmalıdır.¹⁴

c. Karakter tabakası: ğairin kaba bir okuyuĞıa karĞımza çıkacak ilk amacını görmek istediğimiz zaman bakmamız gereken tabakayı ifade eder. Elbette her söz bir amaca direkt uygun değilse de, karakterlerin psikolojik havzalarında, konuĞmak istediği bir öte taraf söz konusu olduğundan, bu tabaka ciddiyetle ele alınmalıdır.¹⁵ Ğmail Tunalı bu tabaka hakkında, R. Ğngarden'in düĞünçeleri izinde bir yorum getirir: "... Her edebiyat

¹³ Ğsnail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, s. 104.

¹⁴ Dursun Ali Tökel, "Divan ğiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak", s. 553.

¹⁵ Alman Ğâr Christian Johann Heinrich Heine, adeta bizi bu yaklaĞımımız için ikaz eder: "Bana en fazlaacı veren Ğaylerden birisi, Ğiirdeki anlamın, yazarın geçmiĞinden kalkılarak açıklanmak istenmesidir. Bizim geçmiĞimizin dıĞayansıyan görünümü ile kendi gerçek içsel geçmiĞimiz birbirine o kadar seyrek uyarlar ki..." Doğan Özlem, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, "Fritz Heinemann: *Estetik*", Ğıkılâp Kitabevi, Ğstambul, 2001, s. 440.

eserinde, romanda, tiyatrodaki hikâyede bir takım kahramanlar ve bu kahramanların oluşturduğu bir takım olaylar ve eylemlerle karşılaşırız. Bu olay ve eylemler de irrealdir, intentional"dır ve bu bakımdan onlar da anlam *sfer*"ine girerler."¹⁶ Yani burada tabakaları ihata eden sanatın, doğal bir bütünlük yerine, parçalanmış bir gerçeklikle karşılaşmaya olduğunu düşünürüz: "... Sanat, dünyanın bizim ölçülerimize sığdırılmış görsel gerçekliği olan sanat, böylece özgürleşir; artık bir taklit değildir, çünkü tüm modeller yok olmuştur; sanat, yaratılmış bütünlüktür artık, çünkü metafizik alanların doğal bütünlüğü ebediyen yıkılmıştır."¹⁷ Mademki sanatkar kasıtlı bir yaratımla, gerçeklikten öte bir alana doğru oklarını fırlatmaktadır. Bize düşün kendi kastıyla kurduğu bu dünyaya hatta bu keyifli ya da acı oyununa davet ettiği karakterleri ve karakteristik öğeleri kavramak olacaktır.

d. Kader Tabakası: İnsanı derinden sarsan ve insanlığın değişmez yön ve prensiplerine doğru bir gönderme içeren son tabakadır. Allah, aşk, ölüm ve hiçlik gibi derin isimler ve kavramlar önümüze çıkar. Adeta insanın yolunun bir şekilde kendisine çıkması zorunlu alanları, mukadderatı temsil eden bir tabakadır. Yığının altındaki tekliği, kaosun perdelediği hakikati, su yüzüne çıkan gerçek hikâyeyi görmemizi sağlayacak tabakadır. Gsmail Tunalı'nın deyişiyle, *bütün insanları kuşatan geniş ve derin* bir tabakadan bahsediyoruz.¹⁸ Bu tabakayı diğer tabakalardan ayırmak, bir bakıma evrensel ile yereli, kalıcı olan geçiciyi ayırmaktır demektir: "... Yani eleştirmenin özel görevi, edebî bir eserde insan dünyasının sürekli veya geçici yanını ortaya koymak olacaktır."¹⁹

II. "Bir Leyle-i Ye's" Şiirinin Ontolojik Tahlili

Bir şiirin tahlili için öncelikle, onun hangi ağacın gölgesinde dillendirildiğine bakmak icap ediyor. Burada ağaçtan kastımız, şiiri kuşatan ve onu bir bütünün içinde konumlandıran tarihsel gerçeğidir. Gölge ise, bu tarihselliğe rağmen, şiirin ve şiirin kendine has üslubu ve sanatçının şiirini yerleştiği, özel zihinsel dolabıdır. Burada yorumlayıcı abartıya kaçmayan bir cüret göstererek, şiirin sesi ve anlam dünyasıyla, kendisi arasında bir *entelektüel empati* kurmak durumunda kalıyor. Buna, karşılaşma ile hemhâl olmak gayreti de denilebilir. Yorumlayıcının, mütevazı bir üslupla karşı bir anlamda, yaşanan zamana ve kendi benliğine doğru yaklaşması, şiirin evrenini kuşatmayı yani onu anlamayı kolaylaştıracaktır, diye düşünüyoruz.

Bir Leyle-i Ye's şiiri, 1885'in son mahsulü olan "*Bunlar O'dur*" isimli şiir mecmuasında geçer.²⁰ Eserde bir taraftan veremden ölen Fatma Hanım'dan Hâmid'e miras kalan ıstıraplar nağme-serâ olurken, diğer taraftan da G. Akıncı'nın belirttiği veçhile, *Sahra*'ya oranla daha az ünlü olmasına rağmen, kır hayatını daha fazla değfre eden bir eser olarak teknik anlamda hünerini konuğturur.²¹ Hindistan'ın bakir coğrafyasının yoğun tesiri sebebiyle oranın renklerini taşıyan eser,

¹⁶ Gsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, s. 113.

¹⁷ Georg Lukács, *Roman Kuramı*, s. 46.

¹⁸ Gsmail Tunalı, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁹ Dursun Ali Tökel, "Divan şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak", s. 539.

²⁰ Ömer Faruk Akün, "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (Abdülhak Hâmid'in Ölümünün 30. Yıl Hatırası), C. XV, 1 Temmuz 1967, s. 149.

²¹ Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954, s. 164.

orta büyüklükte olup 19 manzûmeden oluşmaktadır.²² Eser için, aruzun bütünlüğünün bozulmasının milâdî, aynı zamanda Cenap, Fikret gibi isimlerin konumunu belirleyen anlam peyzajı olduğu da söylenmiştir.²³ Hâmid'in Hindistan etkileşimiyle ilgili Mehmet Kaplan'ın yorumunu zikretmek yerinde olacaktır: "... Deniz, dağ, aydınlık (güneş ay), ağaç ve kuş. Bu unsurların hemen hepsi de onda ulvîlik ve sonsuzluk fikrini uyandırıyor."²⁴

Bizim bu mecmuada dikkatimizi çeken *Çey* ise, kadın ve tabiatın hoş ve tatlı duygu salınımlarını yansıtan *Çarın*, bir cûşu hurûşinde iman çizgisinde sebat edicidir. Mecmuada tam bir neçeli iman hâli göze çarpar. Elbette bunca güzel *Çey*'in bir sahibi, bir yaratıcısı olmalıdır. Tam böyle bir akış gözlemlediğimiz,²⁵ mısralar art arda sıralanırken, aniden *fakat öyleyse* parantezi açan Hâmid, yine o bilindik *Çüphe* ve tezatlı tavrına rucû eder.²⁶ Zigzaglı bir yol tutuş, Hâmid için vazgeçilmez bir zevk gibidir. Fakat bu *Çirinde*, hiç lafı dolaştırmadan karanlığın içine dalıverir. Çünkü orada Fatma Hanım'ı bulabileceğini yahut onu oradan çıkarabileceğini zanneder. Zanneder fakat böyle olmayacağını da en baştan bilir. Zaten *Çirin* karmaşasını yaratan da bu *Çuurlu* ve karanlık yürüyüşüdür. Bu kısa tanıtım evresinden sonra, *Bunlar O'dur* isimli *Çir* mecmuasının içinden seçtiğimiz *Bir Leyle-i Ye's Çirinin* tamamını verelim. Ayrıca belirtelim ki, *Çirin* Osmanlıca metni makalemizin ardından, "*Ek 1*" kısmında verilecektir:

BİR LEYLE-İ YE'S

Ne görse dîde-i pür-nem siyeh-reng
Ne yâd etse dil-i behrem siyeh-reng
Erişim bir yere her dem siyeh reng
Sabah olmaz *Çob*-i mâtem siyeh-reng

Mehâlik hayy ü meyyit in ü ândan
Hayat olmuş *Çenir* fârig cihândan
Niçân vermekte tayf-ı *Çob*-revândan
Cin ü âdem kimi görsem siyeh reng

Olup zîr-i zemîn yek-ser küşâle
Uçar ifritler cevî-i hevâda
Müşâbih kadd-i cânân tünd-bâde
Lika-yı sâkî-i hurrem siyeh reng
Çekilmiş eng ü bû gülzârlardan
Nihâlân fark olunmaz dârlardan
Ser-i zülf-i nigârân mârlardan
Lihâf ü bister ü hem-dem siyeh reng

²² Hikmet Dizdaroğlu, *Abdülhak Hâmid Tarhan, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 33.

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 536.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II (Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 331-368.

²⁵ "Allah"ın ey ilâh-ı âlem,
Allah-ı rahîmsin müsellemler,
Hâlim sana olmasın mı malûm,

Mecrûh gönül değil mi masûm." Abdülhak Hâmid Tarhan, *Bütün Şiirleri I (Bunlar Odur)*, Haz. Gök Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997, s. 178.

²⁶ "Ne oldum sanki ben oldumsa insan
Daha munis peri-veşlerce hayvan
Tefekkürler tahassürlerle kaldım" Abdülhak Hâmid Tarhan, *a.g.e.*, s. 139.

BoğulmuĞgiryeye-i hasretle hande
KonulmuĞ pâyı hürriyetse bende
Siyâh açmıĞ bütün güller çemende
Hezâr u gonca vü Ğönem siyeh-reng

DüĞ bin tavr-ı mânâ câna muzlim
Tecellîdir iner devrâna muzlim
Melâz ü mescid ü meyhâne muzlim
Ğmâm ü mutrib ü mahrem siyeh reng

Kanâdîl-i semâ bitmiĞ er-â-ser
Bevârik hep donup kalmıĞ beraber
Sabâh u cûy u ebr ü bâğ u meĞcer
Siyeh kisve siyeh makdem siyeh reng

Perestâr-ı hacir hep yâr ü düĞnen
Cenâh-ı melânetten yok bir eyyen
Sanemler abanostandır Berehmen
Güzeller heykel-i ebkem siyeh reng

Benât-ı fîkr mânâ hâne berdûĞ
Yürür teĞhler bed-mest ü medhûĞ
Gezenler hâneler dağlar kefen-pûĞ
Umûmen hem beyaz ü hem siyeh reng

Çeh-i gayyâ mıdır pür-cûĞĞi sem,,
YayılmıĞ m desem dûd-ı Cehennem
Veya hâb-ı âdemdir bu mücessem
KararmıĞ Ğkyüzü âlem siyeh reng

Ğeb-i esrârda dîdâr-ı maksûd
Değer mi kalbe hiç envâr-ı maksûd
Gel olma tâ seher bîdâr-ı maksûd
Olursun sen de ey sersem siyeh reng

Abdülhak Hâmid Tarhan

"Ne görse dîde-i pür-nem siyeh-reng
Ne yâd etse dil-i behrem siyeh-reng
Eriştim bir yere her dem siyeh reng
Sabah olmaz şeb-i mâtem siyeh-reng"

I. a. Kelime Semantiği: *Dîde-i pür-nem*: Yağla dolu göz, *Dil-i behrem*: Acıdan yanmıĞ gönül-Alkanlara bulanmıĞ gönül, *Şeb-i mâtem*: Yas gecesi, *Siyeh-reng*: Siyah renk.²⁷

²⁷ Bu ve diğer bütün bentlerdeki anlamı bilinmeyen sözcüklerin günlük dildeki karşılıkları Ferit Devellioğlu'na ait "Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük", Ğemsettin Sami'nin "Kâmûs-ı Türkî" ve Muallim Naci'nin "Lûgat-i Naci" isimli eserlerinden faydalanılarak verilecektir. Kullanımı Osmanlıca'da yahut modern dilde yaygın olmayan Arapça kelimeler için de, Mustafa b. Ğemseddin'in eseri, "Ahter-i Kebîr" den faydalanacağız: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 2002; Ğemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, Çağrı Yayınları, Ğstâbul, 2002, ;

I. b. Cümle Sentaksı: Orijinal dördlüğün akustiğini bir an için elden bırakarak, dördlüğü parçalarına ayrılabilir ve daha düz bir satıhta görmek anlamlandırma çabamıza katkı sağlayacaktır. Bu çaba için bahsettiğimiz üzere, direkt bir nesir çeviri yerine, Çârle hissî bir bağ kurarak, düz çeviriyi estetize etmeye çalışacağız:

“Ey karanlık kuyularda kaybettiğim sevgili! Senin yokluğunun ardından, seller gibi yaş döken gözlerim aydınlığını kaybetti. Al kanlara boyanmış, mecruh gönlüm közlerle dağlanmışçasına acı içindedir. Artık gönül gözüm de, can gözüm de ışıksızdır. Şimdi her yer ve her şey siyah renk!

Yokluğunun karanlık kuyusuna düşeliden beridir, yürünecek bir yer ararım. Senden kaçmak için çıktığım yolculukların sonunda uğradığımız hiçbir durak, bizi ferahlandırmıyor. Ne yana varsak ve ne vakit olursa olsun gözümüzün gördüğü yine aynı kuyunun karanlığıdır. Acın öyle tazedir ki sevgili, biz için sabahlar yoktur artık. Yalnızca bizi sarsan yokluğunun, karanlık matem vakti vardır. Bu yüzdendir ki her şey siyah renk!”

I. c. Şiirin nazım şekli, vezni, kafiye örgüsü, kafiye değeri ve redif: giir, dördlük nazım biçimlerinden biri olan *murabba,-i müzdeviç* tarzında kaleme alınmıştır. Bu tarz bir vezin, iki paralel evren kurup, ardından küçük ama sert bir sözel darbe için uygun bir musikî barındırmaktadır. Abdülhak Hâmid de bu sert darbe için “*siyeh reng*” redifini atamıştır. Burada siyah demek yerine siyeh denmesinin nedeni, söyleyişte bir rahatlık (muhaffef) kazandırmak içindir. giir, aruz kalıplarından “*Mefâ,îlün, Mefâ,îlün, Fa,îlün*” vezniyle kaleme alınmıştır. Murabba,-a-i müzdeviçlerin genel kâfiye örgüsü olan aaaa-bbba-ccca-ddda-eeee-... Çâklinde bir dizilim görülür.

Birinci bendin kafiye değeri –em- hecesiyle yapılan tam kafiye. Diğer on bendin kafiye değeri –ân-, -âde-, -âr-, -ande/ende-, -ân-, -er-, -en-, -ûğ-, -em-, -âr- olarak sıralanmaktadır. Görüldüğü üzere, iki bent zengin kafiye, kalan 9 bent ise tam kafiye ile seslendirilmiştir. Redif meselesine bir ek olarak, altıncı bentte *muzlim*; on birinci bentte ise *maksûd* kelimeleri, bentlerin ilk üç mısraında ikinci bir kelime redifi olarak kullanılmıştır. Ek redif olanları her bend için ayrıca göstermeyi uygun görüyoruz.

Bir başka nokta olarak belirtmeliyiz ki Çir, dördlük sayısı itibarıyla, murabba,-a-i müzdeviçlerde tercih edilen 4-7 bent alıçlılığından farklılık arz eder. Çünkü on bir bentten oluşmaktadır. Zaten Abdülhak Hâmid Tarhan farklı kiçliği itibarıyla, geleneği iyi bilmesine rağmen o geleneğin dışına çıkma eğiliminde bir sanatkâr olmuştur.²⁸

I. d. Edebî Sanatlar: “M” harfinin ilk dördlüğün bütün, diğer dördlüklerin dördüncü mısralarında; “R” harfinin ise özellikle üçüncü mısradaki tekrarı (*aliterasyon*), Çirin genel ahengine olumlu bir katkıda bulunmaktadır. “M” aliterasyonunun, redifin sessiz sert bir harfle oluştuğu karanlık zırha, sedalı ünsüzle cılalayan bir parlaklık kattığını düşünürüz. *Dide-i pür-nem, dil-i behrem, şeb-i matem* gibi tanımlar, giden sevgilinin yokluğunun merkezinde bir araya getirilerek *tenasüp* sanatına bağırulmuştur.

II. Obje Tabakası: Gözü yağı ve gönlü kan revan içindeki âğgın, gideceği bütün yerlerin ve göreceği çayların tamamının siyah renk olduğu düşünülürse, burada bir çıkmazın müptelası olarak âşk önümüze çıkar. Obje tabakasının omurgasını bize göre, *şeb-i mâtem* terkiibi oluşturmaktadır. Çünkü acıların en yoğun olduğu yas gecesi yani Çök darbesinin en detaylı biçimde ruha ve bedene acı çektirdiği o amansız gece, bütün anlamı kuçarak her yeri karanlığa mahkûm etmektedir.

Muallim Naci, *Lügat-i Nacî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995; Mustafa b. gëmseddini “Çâklir bi’l-Ahterî, *Ahter-i Kebîr*, Matbaa-i Ârif, İstanbul, 1321/1903.

²⁸ Örneğin kafiye konusunda bir fikrine göz atalım: “Bir de kafiyelerim, birkaçını istisnadan sonra umumen Fransızca rimriğ (rimme riche) denilen kavâifdendir ki bu bizim lisânda makbul olmakla beraber nedret üzeredir.” Abdülhak Hâmid Tarhan, *Bütün Tiyatroları VII (Nesteren)*, Haz. Gëri Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002, s. 257.

III. Karakter Tabakası: Çki ana damar yahut iki resim görülür. Bu kurguda, meçhul, gaip, hatırası karanlığa doğru yol alan bir sevgili ve onun ardında gözünü, gönlünü yitirmiş bir âşk vardır. Âşk mademki sevgiliye derdini anlatmak peşindedir; öyleyse çabası beyhudedir. Çünkü o, artık yoktur. Eğer Çâr bizimle konuşmak istiyorsa, bu bağlamda dert bile kendisinden nemalanılan bir argümana dönüşüyor, demektir. Aslında burada tek bağna bir dertli âşk yahut tek bağna bir kayıp sevgili söz konusudur.

IV. Kader Tabakası: Dörtlüğün kaderi diğer dörtlüklerin kaderini daha en bağan yazmaktadır. Bu fatalist tercih Çairin elbette ki kasıtlı bir tercihidir. Neresinden bakılırsa bakılsın, insan ölen bir Çeydir. Kaybolan, unutulmuş bir varlıktır. Sonsuzluk fikrinin pençesinde, sonluluğuyla malum ve malûldür. Sevgiliyi aramak, ardından sayfalar dolusu ağlamak, nihayetinde hiçbir fayda getirmeyecektir. Çünkü yağanın düzeneği, çürümeye, bozulmaya ve bir gün alıçtığı Çeyleri terk etmeye ayarlıdır. Çey bu Çairin zihnini paramparça eden hakiki bir meseledir.

*"Mehâlik hayy ü meyyit in ü ândan
Hayat olmuş denir fârig cihândan
Nişân vermekte tayf-ı şeb-revândan
Cin ü âdem kimi görsem siyeh reng"*

I. a. Kelime Semantiği: *Mehâlik*: Helâk olacak yerler, tehlikeli Çeyler, Mahvolacak mahâller, *Hayy ü meyyit*: Ölü ve diri, *În ü ân*: Bu, Çi, teferruatla meçgul olmak, *Fârig*: Vazgeçmiş, çekilmiş, Azade, müçteğil değil, *Tayf-ı şeb-revân*: Gece yürüyen hayalet, Geceye karışan ürkünç silüet, yedi ana rengi bir kerede gösteren buğulu yansıma.

I. b. Cümle Sentaksı:

"Bak işte sevgili ettiğini gördün mü? Fizikî âlem, dokunduğum, tattığım, duyumsadığım dünyam, şu ya da bu, bütün hay u huy içinde kıvranan varlıklar var ya; bir kara el onlara dokunmuşçasına hepsi hayattan elini eteğini çekiyor. Hem de öyle bir el çekiyor ki, metafizik âlemin varlıkları, fizikî varlıklarla söz birliği etmişçesine karanlığa râm oluyorlar. Bu ürkünç manzarada şaşacak ne var; karanlıkta renklere ve hayâllere yer yok. Orada ve şurada tek bir renk var artık: Siyah renk!"

I. c. Edebî Sanatlar: Bendin ilk üç mısraında *-dan* ayrılma eki redif olarak kullanılmıştır. "Y" harfinin aliterasyonu, bu bende bir okuyuşürati kazandırıyor. gâir, insanları ve cinleri, geceleyin ürkütücü bir resimde gezinen hayaletle benzeterek *teşbih* sanatını, ayrıca hayat dolu Çeylere bir ölü elbisesi giydirerek, yani onları bir tayfla eçdeğer kılarak *tezat* sanatını bağarıyla uyguluyor.

II. Obje Tabakası: *Tayf-ı şeb-revân* terkihi, bu dörtlüğün karamsar hâlini yansıtmakta gayet mahirdir. Çünkü geceleyin hareket hâlindeki bu garip varlık hem korkuyu hem de yürüyüşün anlamsızlığını vurgulaması açısından mühimdir. O garip varlık ancak karanlıkla anlam buluyor ve tam olarak bir haritası olmadan vehmî bir Çekilde yol alıyor. gâiri takip eden sevgilinin gölgesidir bu varlık belki de...

III. Karakter Tabakası: gâir yalnızca bir acının esiri/eseri değildir. Ayrıca bir korkunun da pençesine düşmüştür. Kendisi ve o soğuk gölgenin izleğinde bütün âlem, canlılığını yitirmektedir. Buradan bir çıkışyoktur Çâr için. Kendisine eçik eden varlıklar, bilinemez ve garipliklerin birer ürünü gibi Çaire göz kırpmaktadır. Öyleyse ne yapmalıdır Çâr? Bunu bilmek pek de mümkün değildir.

IV. Kader Tabakası: Kaybetmiş bir adamın haykırışını duymamak mümkün değildir. Acı çekenlerin o kendine has durumu elbette Çair için de geçerlidir. Çünkü neçinin diğer neçelere

benzemesi mümkün iken; acının daima orijinal ve insana has, tekil kalıf akla gelir.²⁹ Giden bir varlık söz konusudur ve acıyı çeken kalan varlıktır. Bu kesin yazgı Ğâri acıtmaya devam eder.

“Olup zîr-i zemîn yek-ser küşâde
Uçar ifritler cevî-i hevâda
Müşâbih kadd-i cânân tünd-bâde
Lika-yı sâkî-i hurrem siyeh reng”

I. a. Kelime Semantiği: *Zîr-i zemîn*: Yerin altı, Yerin dibi, *Yek-ser*: Yalnız başına, ansızın, *Küşâde*: Açık, açılmış, *İfrit*: Korkunç mahlûk, Cin taifesinden muktedir, ğerli, *Cevv-i hevâ*: Hava boşluğu, *Müşâbih*: Benzeyen, benzer, *Kadd-i cânân*: Sevgilinin endamı, boyu posu, *Tünd-bâde*: Kasırga, sert rüzgâr, *Likâ*: Görmek, yüz, çehre, *Sâkî-i hurrem*: Güler yüzlü, Ğen vesevinçli mey sunucu.

I. b. Cümle Sentaksı:

“Öyle bir kâbus ki gördüğüm, yerin karnı yarıp da bir çılgılıkta bütün şeytanî varlıklar gökyüzüne fırlatılmıştır orada. İşte bu korkunç manzarada, senin güzel yüzünü görmek niyetim dahi saçma sapan bir şey oluyor.

Çünkü sen de toprağın altında, o ifritlerin arasında bir yerlerde ikamet etmekte. Saçların, ellerin, yüzün çürüyor ve haşınlaşıyor varlığın. Belki de bu yüzden her şey bir kâbusa evriliyor. Her şey kapkara oluyor.”

I. c. Edebî Sanatlar: ğâir sevgilisinin endamını, bir kasırgaya benzeterek *teşbih* sanatını kullanıyor. Mitolojik varlıklar olan ifritleri ete kemiğe büründürerek, kanatlandırarak *kapalı istiare* yapmıştır. Ayrıca sevgilisinin latif, Ğen yüzünü kapkara bir renkle tasvir ederek, yerin dibiyle, gökyüzündeki uçsuz bucaksız hava boşluğunu gündeme taşıyarak ve sevgilisinin Ğen ve nurlu yüzünü, kapkara tasvir ederek *tezat* sanatını kullanıyor.

II. Obje Tabakası: “*Müşâbih kadd-i cânân tünd-bâde*” mısraı, kanaatimizce bu bendi taşıyan güçlü bir tanım getiriyor. Artık ardından bakınca, insanı türlü duygulara salan bir endam yerine; haĞin, sert bir imajla sevgilisini resmediyor. Bu resimde güler yüzlü birisi yoktur artık ve bu gerçekten acı vericidir.

III. Karakter Tabakası: ğâir ve onun toprağa verdiği sevgilisinin yanı sıra bir üçüncü karakter olarak, mitolojik bir varlık olarak ifritler önümüze çıkıyor. Görüyoruz ki artık Ğârin başkamuhatapları vardır. Fakat bu muhataplar hem vehmî hem de neredeyse bütün vehimler gibi korkunçtur.

IV. Kader Tabakası: Derin sularda, ölümün ağırlığı gittikçe hissedilmeye başlar Ğritler, haĞinyüzlü sevgili ürkütücüdür lakin asıl mesele o Ğylere varlık imkânı veren hakikattir. O hakikat Ğühesiz, ölümün yıpratıcı kesinliğinde aranmalıdır.

“Çekilmiş reng ü bû gülzârlardan
Nihâlân fark olunmaz dârlardan

²⁹ Burada Tolstoy’un meĞlur romanındaki tespiti akla geliyor: “Mutlu aileler birbirine benzerler, her mutsuz aileninse kendine özgü bir mutsuzluğu vardır.” Lev Tolstoy, *Anna Karenina*, Çev. Ergin Altay, Ğletici Yayınları, Ğstambul, 2002, s. 9.

*Ser-i zülf-i nigârân mârlardan
Lihâf ü bister ü hem-dem siyeh reng"*

I. a. Kelime Semantiği: *Reng ü bû:* Renk ve koku, *Gülzâr:* Gül bahçesi, *Nihâlân:* Taze fidanlar, sürgünler, Tazecikler, *Dâr:* Darağacı, Direk, *Zülf-i nigârân:* Güzel sevgilinin saçları, *Mâr:* Yılan, *Lihâf ü bister:* Yatak yorgan, *Hem-dem:* Sıkı fıkı, Birlikte yaÇayan, Refik, ArkadaÇ.

I. b. Cümle Sentaksı:

"Hani şöyle yatağımın siperine saklanıp huzura ermek istesem bile ne mümkün! Öyle bir garabetle başbaşayım ki ben, gül bahçeleri tarumar, renksiz ve kokusuz, plastikten vehmî bir kusurlu cennet sanki baktığım yerler... Taze fidancıklar, insan asan direklere dönüşmüş, hayattayken bakmaya kıyamadığım saçların ise soğuk yılanlara."

I. c. Edebî Sanatlar: "R" harfinin aliterasyonu, sembolik bir çekiçle mısraları zihnimize vurmaktadır. Redif olarak ise çoğul eki olan -lar ve ismin ayrılma hâli -den/dan kullanılmıştır. ğair taze fidanları, darağaçlarına benzeterek *teşbih* sanatını kullanıyor. Sevgilisinin saçlarını ise yılanlara benzetiyor. Gül bahçesinin renk, koku özelliklerini ve o bahçedeki fidanları hatırlatarak *tenasüp* sanatını kullanıyor. Ayrıca taze fidanları, insanların asılarak öldürüldüğü kalın direklere dönüştürerek *tezat* sanatını da deHçetli bir üslupla kullanmıştır. Nihâlân ile nigârân sevgiliye ait mazmunlardır; dârlar ile mârlar ise ölümü temsil ederler. Çki mısra arasında *leff ü neşr-i mürettep* sanatı uygulanmıştır.

II. Obje Tabakası: "Nihâlân fark olunmaz dârlardan" ifadesi bütün bendi ve o bentteki varlıkların ifsadı meselesini izah etmekte gayet baÇalıdır. Çnsan sevdiğini yitirdiğinde, güzel çirkin hesabını karıÇtırabilmektedir. Kafasını, avuçlarının arasına almıÇ, düÇüneli bir adam gözümüzde canlanır. Bu adam hep aynı Çeyi sayıklar gibidir: *Kafam karıştı!* Bu noktada Çâim, tam bir facia duygusu yaÇalışına da Çahit olmaktadır.

III. Karakter Tabakası: ğâir, acısını hissettirebilmek için okuyucuya bir resim sunuyor. Resimde harabe bir bahçe ve yerin altında bin bir haÇratın içindeki sevgilinin, korkunç bir Çeye dönüÇümü söz konusudur. Her Çey her yerdedir, dağınıktır. ğair hakikaten ümitsizdir. Mutsuzluğunun hesabını, mazideki mutluluğunun abide karakteri sevgiliden sorar.

IV. Kader Tabakası: Çnsan gidenin ardından yaÇamaya devam etmektedir. Eğer ölüm acı bir gerçekse, hayat da bir o kadar kesin bir hakikati ifade eder. ğâir, bir bakıma kendini ferahlatmak için yatak yorganın rahatlatıcı ülkesine girmek istese de, girdiği ülkede her Çey ters yüz olmuÇtur. Çile ters yüz oldu diyen varlık hayattadır; ne var ki iÇeri ters yüz eden varlık yerin altında ikamet etmektedir. ğair enikonu ÇaÇkındır.

*"Boğulmuş girye-i hasretle hande
Konulmuş pâ-yı hürriyetse bende
Siyâh açmış bütün güller çemende
Hezâr u gonca vü şebnem siyeh-reng"*

I. a. Kelime Semantiği: *Girye-i hasret:* Özlem gözyaÇı, *Hande:* Alaycı tebessüm, gülmek, Çtihzâ, Eğlenme, *Pây-ı hürriyet:* Özgürlük sütunu-sembolü, *Bent:* Bağlanmış derdest edilmiş, *Hezâr:* Bülbul.

I. b. Cümle Sentaksı:

“Dünya tersine mi dönüyor sevgilim? Baksana, her şeyde bir gariplik var. Hürriyetin ayağına zincirler bağlanmış, bülbül kara yas tutuyor, çemende bütün güller, gonca ve şebnem karalar giymiş. Bu garipliklere insanın gülesi geliyor ama ne mümkün! Küçük bir tebessüm edecek oluyorum hatıralarımız için; fakat birden ıstırapın yağmuru iniyor gözlerime...”

I. c. Edebî Sanatlar: Sanatçı ağlamasıyla gülmesi arasındaki kısa mesafeye dikkat çekerek ve hürriyeti zincirlere vurarak *tezat* sanatını kullanıyor. Tebessüm boğularak ve özgürlüğe ayak isnat edilerek *teşbih* sanatı yapılmıştır. Gül, gonca, Şebnem, bülbül silsilesiyle, bir bahçenin üyelerini bir araya getirerek *tenasüp* sanatını uygulamıştır.

II. Obje Tabakası: “Boğulmuş girye-i hasretle hande” ifadesi bendin yükünü taşıyacak kadar güçlü bir ifadedir. Bu ifadeyi modern zaman için de düşünenek akla yattıyor. Zaten Hâmid hem asrındaki klasik ekolün bütün özelliklerine hâkim fakat asrının dışında *Çekil* ve temaları taşıyan biri olarak, kendi zamanına uzak olduğu kadar; gelecek neslin edebiyatına da oldukça mesafeli kalmıştır. Sanki iki alanın ortasında flu bir çizgide var olmuştur.

III. Karakter Tabakası: En baştan beri sürgit kollarını uzatan yokluk ve metafizik âlemin gerçekliği hakkındaki *Güphe*den hız alan gerginlik, bu bend için de geçerli bir psikolojik hâlettir. Tezadın dozajı gittikçe artmaktadır. Bu Hâmid’in en yetenekli olduğu anlam sanatı olduğu için mantıklı bir gidişolarak da yorumlanabilir.

IV. Kader Tabakası: gâirin hâlet-i rûhiyyesinde bir garabet göze çarpıyor. Her *Çey* tersine dönmüşçesine, *Çârin* başını döndürmektedir. Saatler tersine *iğlemekte*, dünya tersine dönmektedir. Gülerken ağlatan, ağlarken güldüren bir karmağa *Çârin* bütün *Çuuru*niustila etmektedir. Kavırıyoruz ki bocalamak ve didiçmek, yeni âlemlerin kapılarını açtığı kadar, insanın güvenli olarak barındığı eski âlemleri yıkabilmektedir.

“Düşer bin tavr-ı mânâ câna muzlim
Tecellîdir iner devrâna muzlim
Melâz ü mescid ü meyhâne muzlim
Îmâm ü mutrib ü mahrem siyeh reng”

I. a. Kelime Semantiği: *Muzlim*: Karanlık, dehşetli uğursuz, *Devrân*: Dünya, devir, felek, zaman, kader, *Melâz*: Sığınacak yer, penâh, metin ve müstahkem mevki, *Mutrib*: Çalgıcı, Çakıcı, sazende, *Mahrem*: geriâtın yasak ettiği *Çey*, herkese söylenmeyen, nikâh dışı, herkesçe bilinmesi icap etmeyen, ayrıca değiceli anlamda, teklifsiz, birinin sırlarına ve özel hayatına vakıf olan.

I. b. Cümle Sentaksı:

“Ne düşse gönlümüze ve ne inse gökten önümüze hepsi kapkaradır. Bu kâbus her yeri işgal etmektedir. Sığınacak yer yok artık bize, mescid de meyhâne de kara bir sıfatla önümüze çıkıyor. Bu nasıl tecellidir ki, ne imamın otoritesi, ne çalgıcının hengâmesi ne de sessizliğimiz bize bir ferahlık sağlamaya güç yetiremiyor. Her şey boğazına kadar siyah bir rene râm olmuş.”

I. c. Edebî Sanatlar: "M" harfinin aliterasyonu güçlü bir akustik yaratmıştır. *Muzlim* kelimesini de kelime redifi olarak seçen Gâir, karanlığın ufkunu gittikçe genişletmiştir. gâir, imam ile mescid, meyhane ile mutrib kelimelerini kullanarak *tenasüp* sanatını kullanıyor. Bir yandan da dinî sembollerle, lâdinî sembolleri bir araya getirerek *tezat* sanatını icra ediyor. Ayrıca üç ve dördüncü mısralar arasında imam-mescid, meyhane-mutrip, melâz-mahrem ikilemelerini karışık sıralayarak *leff ü neşr-i gayr-i mürettep* sanatını kullanmıştır.

II. Obje Tabakası: "Düşer bin tavr-ı mânâ câna muzlim" mısraı bendin karanlığını yansıtır niteliktedir. Çünkü bütün psikolojik durumları, metafizik beklentileri ve acziyetin körüklediği ümitler, karanlığa saplanmaktadır. gâir, yenilgiyi kabul etmiş gibi yalnızca bir iniltiyle, adeta bir sayrı yahut delirmiş bir adam gibi karanlık kelimesini defaatle tekrar eder.

III. Karakter Tabakası: gâhısların temsil ettiği sınıflar hangi renge meylederse etsin boğundur. Farz-ı misâl imam yeşildir, mutrib sarıdır ve mahrem kırmızıdır. Fakat bu neyi değiştirir ki? Nasıl olsa hepsi, bir bardakta karışan boyalar gibi gittikçe koyulup koyulup, siyah renge doğru evrilecektir. Artık bu sonu beklemekten başkane yapılabilir ki, der gibidir Gâir.

IV. Kader Tabakası: Önceden bir isyanın ve sorgulamanın uğultusu, mısraların arasından göz kırpar gibidir. Bu çıldırtan terazi, Gâiri bir elinden diğerine fırlatıp durmaktadır. *Herkesi eşitleyecekse bir acı, niçindir bütün uğraşlar*, sorusu fısıldanıyor gibidir. Artık Gâir, ölümü değil; öldüreni kafasına taktığını yavaşyavaş açığa çıkarıyor. Dikkat edilirse bu hâlet en son bende ve mısraa kadar devam eder. Ta ki kendine sersem deyinceye kadar bu duygu değişime uğramaz.

"Kanâdil-i semâ bitmiş ser-â-ser
Bevârik hep donup kalmış beraber
Sabâh u cûy u ebr ü bâğ u meşcer
Siyeh kisve siyeh makdem siyeh reng"

I. a. Kelime Semantiği: *Kanâdil:* Kandiller, *Bevârik:* gimçikler, parıltılar, *Meşcer:* Ağaçlık, koru, *Cûy:* Nehir, ırmak, *Ebr:* Bulut, Sehap, *Kisve:* Elbise, bir Geyin dış görünüşü, Rubah/Roba, *Makdem:* Gelmek, dönüp gelmek, avdet, muvasalat, başlık.

I. b. Cümle Sentaksı:

"Kim söndürdü gökyüzünün fenerlerini? Baştanbaşa mat bir hâlet sarsıyor gökyüzünü; öyle ki şimşekler bile suskunlar bu gri gerçek karşısında. Nerede parıldayan sabah, çağlayan pırıl pırıl ırmak, pamuktan bulutlar, tazecik bağlar ve zümrüdü orman? Şimdi hepsinin kıyafeti aynı renk: Siyah renk!"

I. c. Edebî Sanatlar: gâir, yıldızları gökyüzünün kandilleri olarak tanımlayıp hoş bir şekilde açık istiare yapıyor. Yıldızlarla gimçikler, bitmek ile donup kalmak, ser-â-ser ile beraber, alt alta zikredilerek *leff ü neşr* sanatı yapılıyor. Yine *tenasüp* sanatını uygulayarak, gimçikler ile sema, ırmak ile bulut (yağmur), bağ ile koruluk, elbise ile başlık arasında ilgiler kuruyor. Ayrıca kandilleri ve gökyüzünün doğal flashları olan gimçikleri de siyah bir renkle resmederek ve özellikle gimçikleri dondurarak hem *tezat* hem de iğrak

derecesinde *mübalağa* sanatını icra ediyor. Son mısırda siyeh kelimesi üç defa kullanılarak *tekrir* sanatı uygulanmıştır.

II. Obje Tabakası: “*Kanâdîl-i semâ bitmiş ser-â-ser*” mısraı, bentteki karamsar havayı, güçlü bir *Çekilde* yansıtmaktadır. Çünkü yıldızların tükendiği bir evren –ki güneğin de bir yıldız olduğu bu noktada hatırlanmalıdır- bitmiş ve tükenmiş bir evrendir. Artık varlık yerine yokluk sahneye çıkmak durumundadır.

III. Karakter Tabakası: *ğair*, yağanın gittikçe anlamsızlaştığı bir zaman ve mekândan bize seslenmektedir. Artık romantik bir adamın gökyüzünde gördüğü yıldızlar sönmüş, sevgiliyle gittiği bağlar, bahçeler tarumar olmuştur. *Artık insan ne için yaşmalıdır bu saatten sonra*, der gibidir *Çar*...

IV. Kader Tabakası: Ümitsiz adamın etrafa saldırdığını görür gibiyizdir. Ne desem laf değil, nasıl olsa her *Çey* bitti diyen bir nida duyuluyor. Ayrıca bir önceki bende göre, duygusal süratin düştüğünü görüyoruz. Bu da finale doğru yaklaşan bir bekleyişin ya da fırtına öncesi sessizliğin bir emaresi kabul edilebilir.

“*Perestâr-ı hacir hep yâr ü düşmen
Cenâh-ı mel,,anetten yok bir eymen
Sanemler abanostandır Berehmen
Güzeller heykel-i ebkem siyeh reng*”

I. a. Kelime Semantiği: *Perestâr-ı hacir*: Taşa tapan, taşı ululayan, *Cenâh-ı mel,,an*: Lanetli taraf, meçum yön, *Eymen*: Hayırlı, talihli, kutlu, *Berehmen*: Hint ve Mecûsîlerin ruhani başkanı, Brahma dininde olan, puta tapan, *Sanem*: Put, Mahbûbe, *Abanos*: Sert ve siyah bir ağaç, *Heykel-i ebkem*: Dilsiz heykel, taştan heyet.

I. b. Cümle Sentaksı:

“*Senin gidişin inançlarımı da sallıyor en derinden... Zaten ne yana dönsem, ha dost olmuş ha düşman, hepsi de bir lanete uğramış gibi cansız taşlara tapmakta, onlardan medet ummaktadır. Anlıyorsun ya, hepsi de benim kadar ümitsizler şimdi!*”

Dost, düşman, kapkara ağaçlardan oyulmuş melûn putlar karşısında, birer dilsiz heykel gibi ümitsizce beklemekteler. Neden hayırlı bir haber erişmiyor bize sanıyorsun? Senin yüzünden sevgilim, hepsi senin yüzündendir!”

I. c. Edebî Sanatlar: *Teşbih* sanatının en dokunaklı kullanılışına *Çatlık* ettiğimiz bir bentle karşılaşıyoruz. *ğair*, insanı alıp götüren güzelleri, latif varlıkları, dilsiz birer puta benzetiyor. Ayrıca, sanem, Berehmen, heykel-i ebkem, perestâr-ı hacir gibi tamamen putu ve cansızlardan beklenen boşumidi, *tenasüp* sanatı çerçevesinde bize hatırlatıyor. Yâr ile *düğman*, lanetli ile kutlu (eymen) arasında *tezat* vardır.

II. Obje Tabakası: “*Cenâh-ı mel,,anetten yok bir eymen*” mısraı, *Çarın* içine düştüğü kuyuyu gayet başarılı bir *Çekilde* özetliyor. *Denize düşen yılana sarılır*, deyişi misali, *Çar* de artık beklentilerinin ve kaygılarının beyhude olduğunu bilmesine rağmen; belki bir kurtuluş bulurum ümidiyle, melun bir cenahtan taze bir nefes bekliyor. Fakat malumdur ki bu bekleyişkarşılk bulamayacaktır.

III. Karakter Tabakası: Putların karşısında onları kıracak bir *Çbrahim* yoktur. Putlardan bile medet uman bir yaralı kalp vardır karşımızda. *ğuru* bu saçmalığı reddetse

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

de, kalbi yani aklının en naif yanı, Ğairi bu lanetli ve kara boğuluğa yuvarlamaktadır. Mezar taşlarının bağındadua eden insanlar, bu bekleyiğve ümitsizlik manzarasında akla gelen bir görüntüdür.

IV. Kader Tabakası: ğair adeta kara bir kumpasa girmiştir. Dualarının kabul olmadığını düşünün bir adamın kendine yeni tanrı aramak isteği kadar garip isteklerle etrafına bakar. Aslında bu arayışın kendisini daha da fazla yıpratacağını bilir. Ne var ki, acılarını tazeleyen, o yıkılası ümit peşinibırakmamaktadır.

"Benât-ı fikr mânâ hâne berdûş
Yürür teşrîhler bed-mest ü medhûş
Gezenler hâneler dağlar kefen-pûş
Umûmen hem beyaz ü hem siyeh reng"

I. a. Kelime Semantiği: *Benât-ı fikr*: Fikir kuklaları, *Mânâ*: Eş, benzer, misâl, *Hâne berdûş*: Serseri (Evi omzunda), *Teşrîh*: Açma, yayma, otopsi, anatomi, iskelet, *Bed-mest*: Fena hâlde sarhoğ, *Medhûş*: Dehşeteden, ürkmüğ, *Kefen-pûş*: Kefen giyinmiğ, kefenle örtülmüğ, kefenli.

I. b. Cümle Sentaksı:

"Ulvileştirdiğim düşünce kırıntıları, kendilerini kaybetmiş, hedefsiz ve başıboşlar... Bu öyle ürkünç bir manzaradır ki, iskeletler birer ayyaş, evler, dağlar ve gördüğüm ne varsa, hepsi de kefen giymiş gibiler. Bilmem ki dışarıdaki kar sebebinden mi yahut korkunç kâbuslarıyla yüzleştikleri için mi, her şey bembeyaz bir sükûtle örtülmüş. Hayır, aslında kapkara bir sükûtle örtülmüşler. Ölümlerin yüzleri gibi hem beyaz hem de siyah renk!"

I. c. Edebî Sanatlar: ğair, iskeletleri *teşhis* sanatını kullanarak sokaklarda sarhoğ bir şekilde dolaştırıyor. Ayrıca iskeletlerin bu görüntüsü gulûv derecesinde *mübalağadır*. Düşünceleri kuklalara, dağları, gezen insanları ve evleri ise kefen giymiğ bir surete büründürerek *teşbih* sanatını başarılı bir şekilde icra ediyor. İskeletler, serseri ve ayyağ varlıklar, kefen giymiğdağlar, evler ve insanlar bir anlamda kâbusun etrafını ören bir ağ gibidir. Bu anlamda, kâbus ve dehşet mekezinde bir *tenasüp* olduğunu söyleyebiliriz.

II. Obje Tabakası: "Umûmen hem beyaz ü hem siyeh reng" mısraı, bendin toparlayıcısı ve hulasa edicisi olarak burada dikkat çekiyor. Hem bir *Çöpe* hem de bir karamsarlık duygusunu yansıtan bu mısra, Ğairin gözünde hayatla ölümün, çirkinle güzelin bir görülmeye bağlandığının da bir emaresi olarak kabul edilebilir.

III. Karakter Tabakası: ğairin kâbusunda, iskeletler, evler, insanlar, dağlar bir araya gelmiğve başıboş bir şekilde etrafa dağıtılmıştır. *Artık ne fark eder*, diyen bir adamın çılgın hayâlleri, kafasının içinde raks etmektedir. Bu garip hayâller içinde, canlılık değil ölüm ön plândadır. Çünkü Ğairin, sevdiği ölmüştür. Fakat hayat garip cilveleriyle süratle akmaktadır. Oysa her şeyin de ölmesi gerekirdi böyle bir acının karşısında... Tabi ki öyle olmamıştır. Bu yüzdendir ki, hem beyaz hem de siyah renk aynı ırmakta akmaya devam eder.

IV. Kader Tabakası: ğair, deyim yerindeyse bakış açısını yitirmektedir. Zaten açılar tek bir açığa evrilmekte ve hayat, cesetlerini peşisıra götürerek oradan Quaya

devrilmektedir. Artık bir çıkış yoktur bu çılgınlar ülkesinden. ğair, heyula dünyasında dolaştırır sözlerini... Ne fayda, giden çoktan yerine yerleşmiştir bile!

“Çeh-i gayyâ mıdır pür-cûşîş-i sem,,
Yayılmış mı desem dūd-ı Cehennem
Veya hâb-ı „ademdir bu mücessem
Kararmış gökyüzü âlem siyah reng”

I. a. Kelime Semantiği: *Çeh-i gayyâ*: Gayyâ kuyusu (Cehennemdeki azaplı ateş kuyusu), *Pür-cûşîş- sem,,*: Kulağa gelen coğkulu ve ürkütücü kaynama sesi, *Dūd-ı Cehennem*: Cehennemî duman,³⁰ *Hâb-ı „adem*: Yokluk uykusu, *Mücessem*: Cisimleşme, tecessüm etme.

I. b. Cümle Sentaksı:

“Saat çaldı ve kıyamet koptu işte! Bu kulağıma gelen çıldırtan ses, Cehennemin gayyâ kuyusunun kaynamasından mıdır ya bu gördüğüm gri duman herkesin sonunu getirecek olan yıkımın bir işareti midir? Belki de hepsi bir yokluk kumkumasından ibarettir. Fakat gerçek onlar, onlar işte; baksana sevgilim bütün âlem siyah renk!

I. c. Edebî Sanatlar: Bu bendin ilk iki mısraında *istifham* sanatı kullanılmıştır. ğair kulağına gelen sesleri cehennemî bir kuyudan çıkan fokurtulara, gözünü bürüyen hasretini de cehennemî bir dumana ve bütün bu olanları oluşturan değil; yok oluşturan uykusuna benzeterek *teşbih* sanatını velûd bir şekilde icra ediyor. Kıyamet hakikati merkezinde, gayyâ kuyusu, herkesi son uykusuna davet edecek olan o malum duman hatırlatılarak, bu şeyler arasında güçlü bir *tenasüp* kuruluyor ve birbiriyle ilgili kelimeler yine *leff ü neşr* sanatı çerçevesinde bir araya getiriliyor. Buradaki cehennemî duman imgesinde, kıyamet saatinde olacağı ifade edilen ve herkese gerçeği hatırlatacak Kur’ânî meseleye bir gönderme yaparak, deyim yerindeyse geleceğe yönelik bir *telmih* yapıyor.

II. Obje Tabakası: “Veya hâb-ı „ademdir bu mücessem” mısraı, modern edebiyatın romantik ve karamsar taraflarını gösterir bir içgörü kabul edilebilir. Sanatçı, hem yüzyılının devrilen çıkarlarını hem de alışkanlıkların kurduğu zihinsel çökelimlerin çöküşünü simgeler nitelikte bir imge ortaya koyuyor. *Yokluk uykusu*, adeta metaforik bir çökelim gibi, bütün çirri kucaklayacak kadar güçlü bir imaja sahiptir. Esas meseleye giden en dikenli yolun tarifidir.

III. Karakter Tabakası: Final darbesinden önce, velûd bir bentle önümüze çıkan Çar, en baştanberi, nedense cennetten hiç bahsetmez. Çünkü yokluğu tarif edebilecek en uygun kavram cehennemdir. Bütün ümitleri suya düşüren hicran yarası, elbette ki ancak cehennemî kuyuların ve öldürücü dumanların bir habercisi kabul edilebilir.

IV. Kader Tabakası: ğair kendi sonu hakkında karamsardır. Gidenin ardından yas tutarken bir taraftan da kendi hikâyesine göz atar. Onun için kıyamet, hesap günü değil; azap zamanıdır. Artık her şey üzerine yıkılacak zamanı bekleyen kişinin,

³⁰ Bahsi geçen duman, Kur’ân-ı Kerim’in duman anlamına gelen *Duhan* suresinde, kıyamet günüyle alakadar ve insanlara her şeyin sonunun geldiğini bildiren bir gerçeklik yahut sembolik bir gönderme olarak yer bulur: “... Evet, ama onlar, (bütün kalpleriyle inanıp bağlanmaktan uzak olanlar) yalnızca kendi çirahleriyle oyalanıp duruyorlar. Öyleyse, gökyüzünde (Son Saat’in yaklaşımını) haber veren bir duman tabakasının belireceği günü bekle!” Muhammed Esed, **Kuran Mesajı (Meal-Tefsir)**, Çev. C. Koytak, -A. Ertürk, Çığat Yayınları, İstanbul, 2002, 44/9-10.

psikopatisiyle bağıbağıdır. Her Geyi karartan gerçeğin izdüğünü, ölümün can yakıcı ve inatçı takibinde aranmalıdır.

"Şeb-i esrârda dîdâr-ı maksûd
Değer mi kalbe hiç envâr-ı maksûd
Gel olma tâ seher bîdâr-ı maksûd
Olursun sen de ey sersem siyah reng"

I. a. Kelime Semantiği: *Şeb-i esrâr*: Sırlarla dolu gece, *Didâr-ı maksûd*: Sevgilinin, arzu edilenin yüzü, talep edilenin çehresi, *Envâr-ı maksûd*: Sevgilinin, arzu edilenin aydınlığı, nurları, ıGğı, *Bîdâr-ı maksûd*: Sevgilinin, arzu edilenin yüzünden çekilen uykusuzluk.

I. b. Cümle Sentaksı:

"Sen sebep oluyorsun böyle uykusuz gecelere, senin için sehere kadar bekleyişim! Sırf birazcık aydınlık birazcık neşe birazcık ümit için bu bekleyiş; lakin ne ruhuma ne de aklıma bir ferahlık inzal oluyor. Bilakis simsiyah bir gerçek çıkıyor karşıma ve bu sersemi bir kere daha perçeminden tutup silkeliyor: Anla artık, bu yokluk ve bu yokluğun öz malı olan sen, yalnızca siyah renk! Sana bir sır vereyim sevgilim, anlattığım her şeyi ben kurdum aklımda. Ve ben öyle şüpheler içindeyim ki, işin doğrusu benim içim siyah renk!"

I. c. Edebî Sanatlar: "S" harfinin aliterasyonu, son bende bir ironi duygusu eklemiştir. Bir yılan gibi tıslayarak, karanlık kuyulara davet edilen okuyucu uyandırılmak istenmiş gibidir. Geceyi gündüz eden Çair, aydınlık yerine karanlığı bulduğunu bildirerek *tezat* sanatını kullanıyor. "Olursun sen de ey sersem siyah reng" mısraında *nida* ve *tecahül-i ârif* sanatı vardır. Bir bağkaaçıyla da Çar, sanki mahlasını sersem olarak seçmiş kabul edilebilir.

II. Obje Tabakası: "Değer mi kalbe hiç envâr-ı maksûd" mısraı, ümidin bittiği yeri ifade etmesi açısından mühimdir. Kurtuluşunu, bağıtanberidir Çikâyet ettiği karanlıkta, yani gecelerde ve belki rüyalarında sevgilisini bir defa görebilmek maksadıyla yattığı köhne yatakta aramaktadır. Fakat ne fayda ki, aydınlığı bulmak bir tarafa, Çarin kendisi de karanlığa dönüşmektedir. Bir hastalık gibi bu yokluk, onu çepeçevre sarmıştır. Öyleyse bekleyiş boğundur.

III. Karakter Tabakası: *Fakirin ekmeği umut*, sözü misalince, zifiri gecelerde sevgilisinin ıGğını arayan Çar, daha en bağıtan kaybedeceğini bilmektedir. Ayrıca azap çekmeyi bir günah duvarı gibi kullanan Çair, delice akan yağma katılmak için sanki sevgilisinden izin ister gibidir. Abdülhak Hâmid'in hayata olan güçlü tutkusu ve ölüme karğı takındığı tavır da bu iddiamızı destekler niteliktedir.³¹

³¹ Sükût-mahç, mükedder-mübeğz zıtlığında gerilen bir çizginin ustası olan Hâmid, sanki biraz da bir neslin kırık ihtilâlini belki de tam olamamışlığını/alafrangalığını simgelemektedir. Ne ki o, Fuzûlî'yi ve Shelley'i bir kalemde anlayabilecek kiğidir aynı zamanda. Cemal Kuntay'la beraber Maçka'daki dairesinde Çari ziyaret eden Yusuf Ziya Ortaç, onunla ilgili şöyle bir anısından bahs eder: Hâmid onlara yeni bir şiirini okumak istemiştir. Fakat ferî sönen gözleri, kendi el yazısını dahi çözemeyince, elindeki defteri salonun ortasına fırlatarak, "Ölümden korkmuyorum fakat iğreniyorum" diyerek feryadı basmıştır.³¹ Bu bağlamda Çuanı da zikredilebilir: Hâmid'in cenazesinden dönüşte birisi, *merhum hayatta çok çekti* deyince, Çümlenin M. Kemal Çal, çok büyük üzüntü içinde olduğu hâlde kendini tutamamış ve nükteyi patlatmıştır: Hâmid, çok Gey değil, üç Gey çekti: Buldukça akınları mey, sineye dilber, hazineden para!" Taha Toros, *Türk Edebiyatı'nda Altı Renkli Portre*, Gsis Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.74.

IV. Kader Tabakası: Son bend mağlubiyetin kesinleştği bir hükümle finali yazar. ğair, yoklukla bir gördüğü ölüm hakikati karışısında harap olmuştur. Burada Âhiret'e yahut cennete uğurlanan meleksi bir sevgilinin olmadığını; yerin altında nazenin vücudu kurtlanan ve bir zamanların tek maksudu olan yitik bir varlık görürüz. Bu yokluk uykusundan uyanan insanın acı sonudur. Çünkü yas tutan da bir gün kendisi için yas tutulan olacağına göre, insan her defasında ve yalnızca kendisine ağlamaktadır. Divan edebiyatında fark edilen, sonsuzluğa iman ve sevgilinin cennete kanatlarıGı yerine; yaÇanan dünyanın salt gerçekliği ve ölenlerin periÇan durumu tabloda belirir. ğair bu yüzden olsa gerek, arayışının sonunda kendi eylemini sersemce bulur. Bir sayrılık merkezinde sevgilisinin adını tekrar edip durmuştur. Ne var ki, eline geçen hiçbir Çey olmadığı gibi, kendisi de yavaÇa o mezkûr karanlığa doğru yol almışÇır. Bu gerçekten acıdır yahut acıtan tam bir gerçektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Topraklarını yitiren bir imparatorluğun, sevgilisini kaybeden bir protokol adamı olarak Hâmid, Fatma Hanım için tuttuğu yasını, *Makber* eserinden sonra da tutmaya devam etmişÇır. Eserlerinin küllüne baktığımızda Hâmid'in kühü bizim zihnimizde Çöyle beliriyor: Tezatların ustası olmaktan çok; ölüm hakikatinin gölgesinde seyahatini devam ettiren bir *yokluk şairini* sahnede görüyoruz. güphe ile iman, yılgınlık ile teslimiyet arasında dolaÇarak sözel bir raks sergileyen Çar, "*Bir Leyle-i Ye"ş*" eserinde de, bu raksına devam etmişÇır. Fakat bentlerin akıÇına dikkat edildiğinde, imandan çok Çüpheye, teslimiyetten ziyade yılgınlığa yatkınlık gösterdiği fark edilir. Hâmid'i bu seçime zorlayan kuvvet, elbette ki ölümün yakıcı hakikatinde aranmalıdır. Aslında daha derinlerde bir yerde, ölümden sonrası için duyulan köklü Çüphelere rastlarız. Gidenin akıbeti hakkında ciddi bir bunalım yaÇa yahut bu bunalımı yaÇayan genelin kendini gizleyiÇinin aksine; Çüphelerini mısra aralarına serperek bilinçaltını ifÇaader.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın duygularını açık etmesinin temel sebebi, yine onun hayata olan güçlü tutkusunda aranmalıdır. Ölüme karÇıaldığı tavır veya ölümden sonrası için duyduğu ölümcül Çüphelerin kaynağı; alıÇığı, sevdiği, hayran olduğu yeryüzünden, ayaklarını çekmek istememesiyle iliÇklendirilebilir. Fatma Hanım'ın vefatından sonra yaptığı evlilikleri yahut iliÇkileri, onun acıdan delirdiğini değil; delice akan hayat ırmağına biteviye dalmak isteğini belgeler niteliktedir. Ontolojik tahlil denememiz izleğinde anlıyoruz ki, bir araya getirdiği kelimelerin yansıttığı karanlık âlem, tumturaklı mısralarında iÇaet ettiği gerçeklik, kendi oyununa davet ettiği karakterlerin birer kâbusa evrilmesi ve nihayet kader tabakasında bütün ağları ölüme ördürmesi elbette ki tesadüf değildir. Kendi deyiÇöyle, *bir yokluk uykusu* ve bu sanrılı uykuda görülen kapkara bir kâbusla baÇbaÇadır. Bu duygularla en son bende ve mısraa kadar hız kesmeden ilerler. Bir çıkıÇbulma ümidiyle etrafına bakınır, herkes her Çey yabancısıdır. Artık Çar için tek bir çıkar yol kalmışÇır. Acılarından mısralar devÇımek ve hayat ırmağına nefesini tutup atlamak...

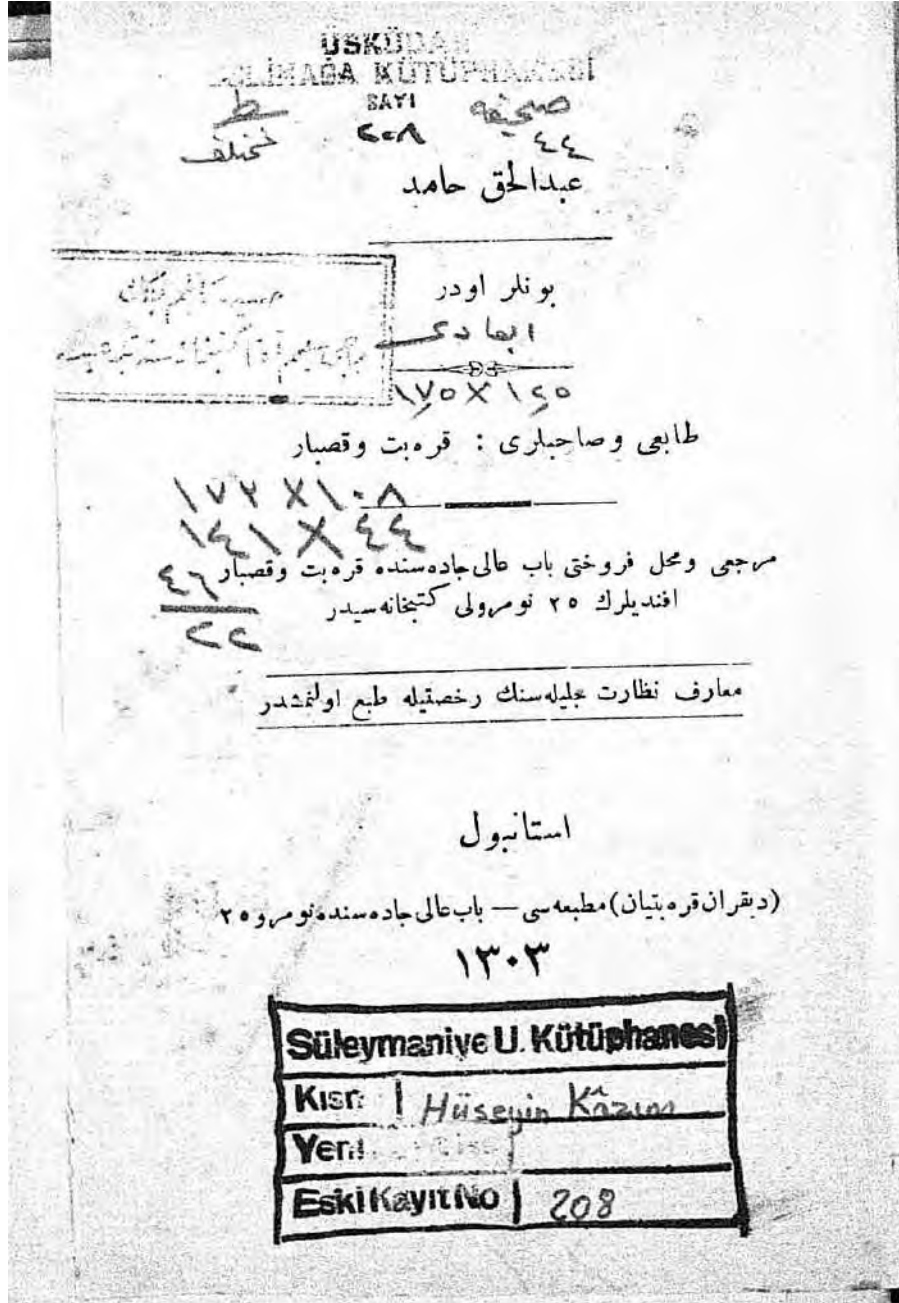
KAYNAKÇA

- AKINCI, Gündüz, **Abdülhak Hâmid Tarhan, Hayatı, Sanatı ve Eserleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954.
- ARÇTO, **Metafizik**, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri&Deyimler Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- CEVİZCİ Ahmet, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Asa Kitabevi, Bursa, 2008.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.
- DÖZDAROĞLU, Hikmet, **Abdülhak Hâmid Tarhan, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970.
- ECO, Umberto, **Yorum ve Aşırı Yorum**, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2008.
- ESED, Muhammed, **Kuran Mesajı (Meal-Tefsir)**, Çev. C. Koytak-A. Ertürk, Çığrık Yayınları, İstanbul, 2002.
- GADAMER, Hans-Georg, **Hakikat ve Yöntem**, Çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987.
- LUKÁCS, Georg, **Roman Kuramı**, Metis Eleçiri, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, 2007.
- MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Çetiğm Yayınları, İstanbul, 2010.
- MUALLİM NACİ **Lûgat-i Nacî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.
- MUSTAFA b. ğemseddîni"ĞĞâir bi'l-AHTERÎ, **Ahter-i Kebîr**, Matbaa-i Ârif, İstanbul, 1321/1903.
- ÖZLEM, Doğan, **Tarih Felsefesi**, Ğıkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.
- ÖZLEM, Doğan, **Günümüzde Felsefe Disiplinleri**, Ğıkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.
- ĞEMSETTİN SAMÎ, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2002.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2003.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, **Bütün Şiirleri I(Bunlar O'dur)**, Haz. Ğici Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, **Bütün Tiyatroları VII (Nesteren)**, Haz. Ğici Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.
- TOLSTOY, Lev, **Anna Karenina**, Çev. Ergin Altay, Çetiğm Yayınları, İstanbul, 2002.
- TOROS, Taha, **Türk Edebiyatı'nda Altı Renkli Portre**, Ğis Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- TUNALI, Ğmail, **Sanat Ontolojisi**, Ğıkılâp Kitabevi, İstanbul, 2002.
- AKÜN, Ö. F., "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (Abdülhak Hâmid'in Ölümünün 30. Yıl Hatırası)**, C. XV, 1 Temmuz 1967, ss. 107-159.
- TÖKEL, D. A. "Divan ğiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3, Summer-2007, ss. 535-555.

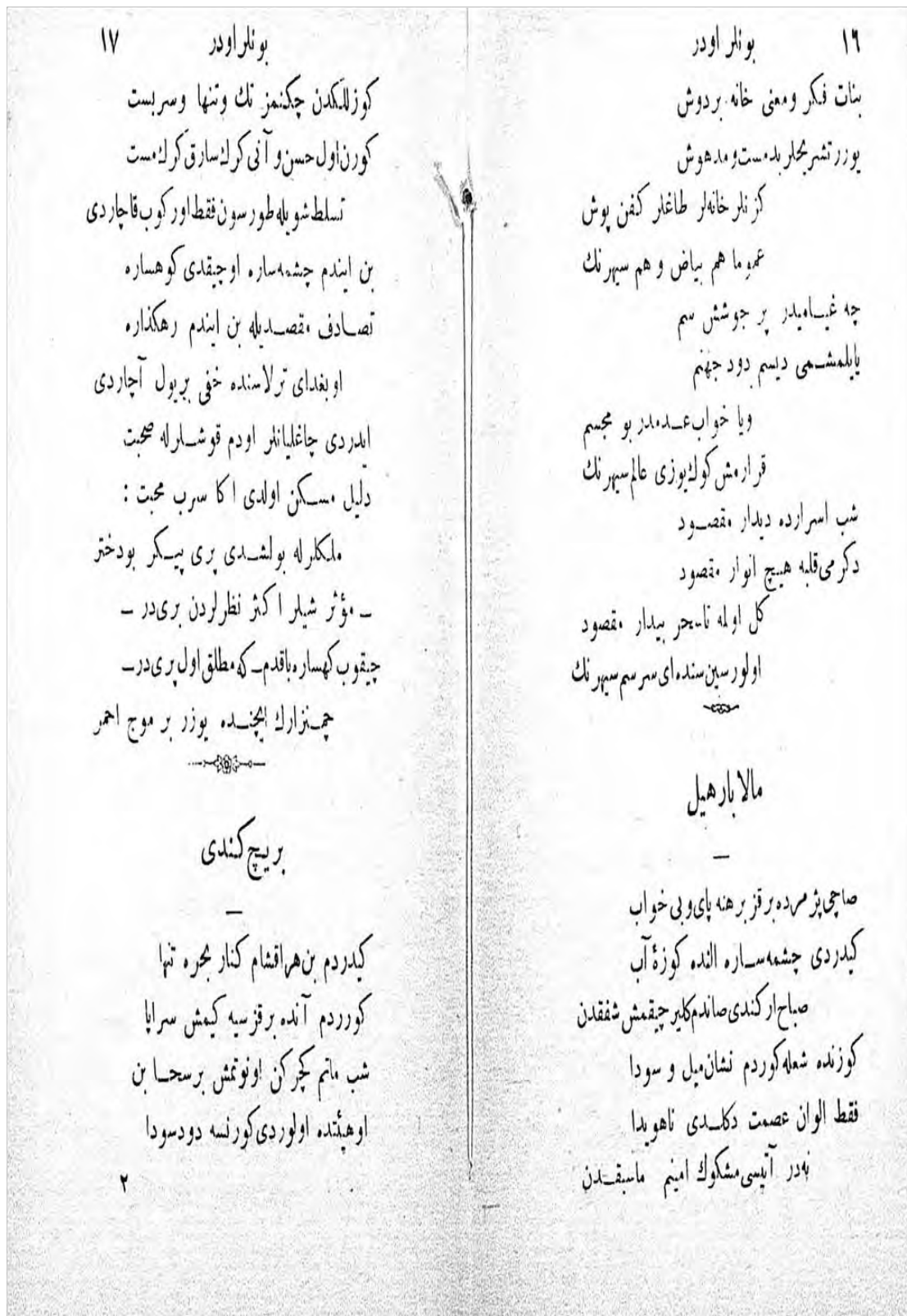

Ek-1:

Bir Leyle-i Ye's Şiirinin Osmanlıca Metni (Abdülhak Hâmid, *Bunlar Odur*, Tabi,î ve Sahipleri: Karabet ve Kasbar, Dikran Karabetyan Matbaası, İstanbul, 1303/1885.

ƏHDİ BAĞDADİNİN «GÜLŞƏNİ-ŞÜƏRA»SININ ELMİ-TƏNQİDİ MƏTNİ

Vüsale MUSALI*

ÖZET

Ahdi Bağdadi'nin Gülşen-i Şuara adlı eseri Azərbaycan Türkçesinde yazılmış ilk şairler tezkiresi olduğu gibi Azərbaycan edebiyatı tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Tezkire h.971/1563 yılında tamamlanmıştır. Ahdi bu tarihte yazdığı tezkiresini üç ravzaya ayırmıştır. H.1001/1592 senesinde tezkireci eserini yeniden gözden geçirerek eserine bir ravza daha ilave etmiştir. Ahdi tezkiresi M. Bayırı, İ. Hikmet, Ö. F. Akün, H. Araslı, A. Musabeyli, V. Feyzullayeva vd. araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Türk edebiyatı tarihi için değerli kaynaklardan sayılan Gülşen-i Şuara'nın 17 nüsha esasında ilmi-tenkidi metni Dr. Süleyman Solmaz tarafından hazırlanmış ve 2005 yılında yayımlanmıştır. Kitapta önce Ahdi'nin hayatı, sanatı ve edebî kişiliği değerlendirilmiş, Gülşen-i Şuara'nın dili ve üslubu, kaynakları hakkında bilgi verilmiş, daha sonra nüsha tavsifleri yer almıştır. Tezkirenin tenkitli metni 17 nüsha esasında hazırlanmıştır ve 381 şairin biyografisini kapsamaktadır. Çalışmamızda Ahdi Bağdadi'nin Gülşen-i Şuara'sı tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahdi, Bağdadi, Gülşen-i Şuara, tezkire, tenkit, metin.

THE SCIENTIFIC-CRITICAL TEXT OF AHDI BAGHDADI'S TADHKIRA NAMED GULSHANI-SHUARA

ABSTRACT

Ahdi Baghdadi's "Gulshani-shuara" is the first tadhkira of poets in Azeri Turkish. The primary variant of "Gulshani-shuara" consisted of a "mukaddima" (introduction), three "rawdha" (garden), a khatima (conclusion) and was completed in A.H. 971 / A.D. 1563-1564. But in A.H. 1001 / A.D. 1592-1593 Ahdi added the fourth "rawdha" to his tadhkira. "Gulshani-shuara" was investigated by M.H.Bayiri, I.Hikmat, A.Musabeyli, O.F.Akun, J.S.Robinson, V.Feyzullayeva and others. Turkish scholar Suleyman Solmaz prepared a detailed scientific research on Ahdi Baghdadi and compiled the excellent scientific-critical text of "Gulshani-shuara". His work was published by Ataturk Kultural Centre in 2005. In this book S.Solmaz at first gives valuable information about Ahdi's life, personality and activity, analyzes the specific characteristics of "Gulshani-shuara". Then he presented the scientific-critical text of Ahdi's tadhkira. This text based on 17 manuscripts and included 381 poets. 147 persons of these poets mentioned only in "Gulshani-shuara".

Key Words: Ahdi, Baghdadi, Gulshani-shuara, tadhkira, critical, text.

---

* Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi Kütüphanecilik Enformasyon Fak. El-mek: tezkiresinas@yahoo.com

XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Əhdi Bağdadi Azərbaycan türkcəsində qələmə aldığı «Gülşəni-Şüba» təzkirəsi ilə məşhurlaşmışdır. Təzkirə XVI əsrdə Bağdad ədəbi mühitinin yetirdiyi azərbaycanlı şair və alimləri - gəmsi, Hüsni, Rindi, Zöhdi, Muradi, Hüsni, Fəzli, Elmi, Kəlayi, Zaeyi və başqalarının həyat və yaradıcılığı haqqında ilkin məlumatlar verdiyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Türk təzkirəçilik tarixini araşdırdıqda məlum olur ki, Azərbaycan dilində ilk Şüba təzkirəsini Əhdi Bağdadi yazmışdır. Şairin türkman əhalisi tarixən Azərbaycan xalqının tərkib hissəsi olmuşdur. Görkəmli türk alimi M.F.Köprülü Şairin türkdilli əhalisini soykök, dil, adət-ənənə və ədəbiyyat baxımından Azərbaycan mədəniyyəti regionuna daxil etmişdir (Xıdırrov 1993: 6). Əhdi haqqında ilkin məlumatları Ağq Çələbi, Kınalızadə, Bəyani, Riyazi təzkirələrindən alırıq.

Tarixçi Mustafa Ali «Künhül-əxbar»-ında Əhdinin azərbaycanlı olduğunu xüsusi vurğulayır: «...hətta bir zaman əməliyyatı bilmədi. Əməliyyatı halında Şüba-yi Rum təzkirəsini yazmağa meyilləndi» (Şen 1994: 319).

Osmanlı ölkəsində Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətləri tərkibinə daxil olan Azərbaycan, İran və s. ərazilər «Əcəm» adı altında ümumiləşdirildiyindən, Azərbaycandan gedən Şairlər bir çox hallarda Osmanlı təzkirələrində «əcəmli» kimi təqdim olunurdular.

«Gülşəni-Şüba» təzkirəsində atası gəmsi Bağdadi, qardaşları və yaxın qohumları haqqında verdiyi məlumatlar ailənin Şəsiyyəti və nüfuzunu təsdiq edir (Robinson 2006: 198). Bağdadda mədrəsədə təhsil aldıqdan sonra h. 960/1552-ci ildə Xosrov adlı bir dostu ilə Rum elinə səyahətə çıxmış Şairin İstanbulda olmuş görkəmli Şəsiyyətlərlə yaxından tanış olmuş Şair məclislərində iştirak etmişdir. Ədəbiyyat aləminin tanınmış simaları ilə yaxın münasibət yaradan Əhdi orada keçirilən ədəbi məclislərin daimi iştirakçısı olmuşdur. Onun ədəbi məclislərdə iştirak etdiyi Şairlərin adlarına təzkirəsində də rast gəlmək olur. Mənbələr Əhdinin h.971/1564-cü ildə Bağdadda qayıtdığını yazırlar.

Təzkirələrdən əlavə, Ruhi Bağdadi «Divan»-ında da Əhdi xatırlanmışdır. Mehmet Halit Bayırı Əhdi Bağdadi ilə bağlı dərc etdirdiyi məqaləsində yazır: «Əhdi haqqında zamanının telakki-sini anlamak için hem Şairisi ve muasırı Ruhi divanına muracaat etmek lazım gelir» (Bayırı 1933: 266). Məqalədə Ruhi divanında Əhdiyə həsr olunmuş misralar verilir. Daha sonra H.Bayırı Ruhi divanındakı bu beytlərin zamanında Əhdiyə verilən qiyməti əks etdirdiyini göstərir: «Bütün bunlar Ruhinin və dolayısı ilə zamanının Əhdi haqqındakı düşüncələrinə tercəman olan hülasalar olmaq itibarilə əhəmiyyətə göz önündə bulundurulmağa layiqdirlər» (Bayırı 1933: 267).

Əhdinin həyatı haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına ilk məlumatı Şəmayıl Hikmət verir: «Hicri X əsrin yetirdiyi klassik türk Şairlərindən biri də Əhdidir. Əhdi uzun müddət səyahətdə olmuş Türkiyədə yaşamış olmasına rəğmən ləhcə etibarilə Azərbaycana mənsubdur» (Şəmayıl 1924: 158).

Osmanlı ölkəsini gəzən və dövrün bir çox məşhur Şairlərini yaxından tanımaq və əsərlərini görmək imkanı verən ədəbi və elmi mühitlə arası kəsilməz təmas, Əhdinin bu uzun səfərinin sonunda tamamladığı təzkirəsi üçün məlumat mənbəyi olmuşdur. Azərbaycan türkcəsində ilk təzkirə olan «Gülşəni-Şüba» təzkirəsinin müasirlərini əhatə etdiyinə görə, Əhdiyə qədər yazılmış təzkirələrdən xüsusilə fərqlənir. Əhdi demək olar ki, hazır olan təzkirəsini ona göstərdiyi köməyə və qayğıya görə Şair üçün Şairzadə Səlimə təqdim etmişdir. Kınalızadə Həsən Çələbidən başqa Əhdiyə bəhs edən digər təzkirəçilər «Gülşəni-Şüba»nın Bağdadda yazıldığını bildirirlər.

Əhdi təzkirəsini h.971/1563-64-cü ildə tamamlamışdır. Əhdi bu tarixdə yazdığı təzkirəsini üç rövzəyə ayırmışdır. Sonralar müəllif əsəri yenidən gözədən keçirərək h.1001-ci ilə qədər yetirmişdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Çarlar haqqında topladığı məlumatları əlavə edərək, təzkirəsinə bir rövzə də artırmışdır. Beləliklə, «Gülşəni-Şübrə»nin ilk variantı müqəddimə, üç rövzə və bir xatimədən ibarətdir. Təzkirənin tam nüsxəsi isə dörd rövzədir. İkinci variantda təzkirədə Qanuni dövrü Çarlarından bəhs olunmuşdusa, əlavələr zamanı əsərdə II Səlim və III Murad dövrü Çarları da xatırlanmışdır.

Təzkirənin birinci rövzəsində Qanuni Sultan Süleyman, Gəzadə Sultan Səlim və digər Gəzadələr, ikinci rövzədə dövrünün tanınmış dövlət xadimləri, üçüncü rövzədə üləma və müdərrişlər, sancaq bəyləri və əyalət dəftərdarları, dördüncü rövzədə isə əlifba sırası ilə müasiri olan Çarlar haqqında məlumat və əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

«Gülşəni-Şübrə»nin müqəddiməsində Qanuni Sultan Süleyman və Gəzadə Sultan Səlim tərif edilmiş «Səbəb-i nəzm-i kitab» başlığı altında Türkiyə səfərini, İstanbulun elm adamları və Çarları ilə tanışlığını, Bağdada qayıtmasını təsvir etmişdir. Təzkirəçi «Səbəb-i təlif-i kitab» sərlövhəsi altında təzkirənin yazılma səbəbini izah edir. Əhdi əsərində yeri gəldikcə təzkirəsinin qaynaqları haqqında da bilgi verməkdədir. Azərbaycan türkcəsində ilk təzkirə hesab olunan «Gülşəni-Şübrə»dən Lətif təzkirəsində bəhs olunmayan 272 Çarın həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat almaq mümkündür. Başqa təzkirələrdə bəhs olunmayan və yalnız «Gülşəni-Şübrə»də rast gələ biləcəyimiz Çarların sayı 147 nəfərdir.

C.S.Robinson ədəbiyyatın bu janrında özünü sınağı iki sələfi və çoxsaylı xələflərindən fərqli olaraq Əhdinin onu bu işə sövq edən adı səbəblərin adını çəkmədiyini yazır və əlavə edir: «Əhdinin sətrəlti fikirlərini oxuyarkən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, «Gülşəni-Şübrə» təzkirəsinin tərtibi, çox ehtimal ki, müəllifin Anadolu və İstanbul camaatına minnətdarlıq rəmzi olaraq Osmanlı ədəbiyyatı tarixinə xüsusi töhfəsini vermək arzusundan doğmuşdur. Ehtimal ki, təzkirə yazmaqda o, iki məqsəd güdmüşdür: Rum xalqına öz təşəkkürünü bildirmək və Bağdad əhlini məlumatlandırmaq» (Robinson 2006: 176-177).

Ö.F.Akün Əhdi təzkirəsinin çox qiymətli əsər olduğunu xüsusi vurğulayır: «Künhül-ahbarın Əhdiyi küçümseyen o bilgili və təhki küvvətli mağrur müəllifi Ali kimi bir şüahiyyət bil, bəzi hal tərcümələrində ondakı bilgilərə yeni heçbir qeyratmayaraq ayni muhteva ile onu nakil ve tekrarlamaq mecburiyyətində kalmışdır» (Akün 1988: 512).

Təzkirənin Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti gərgin bölməsində T-16 qəfəsi altında saxlanılan əlyazma h.1217/1802-ci ildə Abdulla ibn Əbrahim Üsküdarı tərəfindən köçürülmüşdür. Həmi 290 vərəqdır. Əlyazmanın fotosurəti Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunur.

«Gülşəni-Şübrə»nin tədqiq tarixinə gəlincə Stüart Robinson «Gən və Şam» Jurnalında Əhdi Bağdadi təzkirəsi haqqında məqalə dərc etdirmişdir (Robinson 1971). Prof. A.Musayeva isə «Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı»nı araşdırarkən «Gülşəni-Şübrə»yə müraciət etmiş və Bağdad ədəbi mühitinin yetişdirdiyi azərbaycanlılar haqqında məlumatı məhz bu mənbəyə istinadən vermişdir (Musabəyli 2005; Musayeva 1997). C.Musayevin «Maarifçi» qəzetində Əhdi təzkirəsindən bəhs edən «Gəzadə yaranmış Azərbaycan təzkirəsinin əlyazması» adlı məqalə dərc olunmuşdur (Musayev 1997).

Azərbaycan dilində qələmə alınmış ilk təzkirə hesab olunan Əhdinin «Gülşəni-Şübrə»sı AMEA Ədəbiyyat institutunun əməkdaşı filol.e.n. Vəciyə Feyzullayeva tərəfindən Leningrad gərginləşmə İnstitutunda saxlanılan nüsxə əsasında nəşrə hazırlanmışdır. Ancaq təzkirə hələ işıq üzünə görməmişdir. Bundan əlavə tədqiqatçının Əhdi Bağdadi və təzkirəsi haqqında bir məqaləsi də dərc olunmuşdur (Feyzullayeva 2000: 198).

Əsərin Türkiyə ədəbiyyat tarixinin də tədqiqat obyektinə olmuşdur Prof. H.Məzioğlu Ankara Universiteti Dil və Tarix Coğrafiya fakültəsi Əmayıl Saib Səncər əlyazmaları arasında

mühafizə olunan bir əlyazmada Əhdinin 33 qəzəlinin olduğunu müəyyənləmiş və «Gülşəni-Güla»dakı qəzəlləri ilə birlikdə məqalə şəklində çap etdirmişdir (Mazıoğlu 1979). Digər Türkiyəli tədqiqatçı Z.Gülərin Əhdinin H.Mazıoğlu tərəfindən nəşr olunan cəirlərindən başqa, iki qəsidə və bir qəzəli ilə Sadıqi təzkirəsindəki üç fasca beytini əhatə edən məqaləsi vardır. Məqalədə Əhdi Bağdadinin bibliografiyası da verilmişdir (Güler 1994: 107-117).

S.C.Robinsonun «Əhdi və onun Şairlər təkirəsi» T.Bağırzadə və F.Hüseynov tərəfindən ingilis dilindən rusçaya tərcümə edilmişdir (Robinson 2006). Məqalənin əvvəlinə qısa tanıtım məqaləsi yazan Ə.Bağirov Əhdi təzkirəsinin indiyə kimi çap olunmamasını qeyd edir (Robinson 2006). Halbuki, Əhdi təzkirəsinin elmi-tənqidi mətni 2005-ci ildə S.Solmaz tərəfindən hazırlanaraq nəşr olunmuşdur.

Türk ədəbiyyatı üçün qiymətli mənbə olan «Gülşəni-Güla» təzkirəsinin 17 nüsxə əsasında elmi-tənqidi mətni dos. Süleyman Solmaz tərəfindən hazırlanmış və 2005-ci ildə Atatürk Kültür Mərkəzi Başqanlığı tərəfindən nəfis şəkildə çap olunmuşdur (Ahdi 2005)). Təzkirənin tərtib tərzini müəllif tərəfindən dəyişdirildiyindən, çox saylı əlavələr edildiyindən əsərin elmi tənqidi mətninə ehtiyac yaranmışdır. Çünki hər tərtibdə dəyişmələr, əlavələr və ixtisarlara rast gəlmək mümkündür. Bu səbəbdən elmi-tənqidi mətnə ehtiyac var idi. Bu səbəblə də S.Solmaz əsərin elmi-tənqidi mətnini hazırlamışdır.

Araşdırma ön söz, giriş və üç bölümdən ibarətdir. Giriş iki paragrafa ayrılmışdır. Birinci paragrafda Əhdinin həyatı haqqında ilkin mənbələr əsasında geniş məlumat verilir. Buradan Əhdinin h.960/1552-ci ildə Xosrov adlı dostu ilə Ruma gəlməsi, İstanbulda məşhur Şairlərlə görüşməsi haqqında məlumatı əldə edirik. S.Solmaz Ədirnə, Bursa, Dimetoka Şairlərinin Əhdinin həyatında böyük yeri olduğu vurğulayır. Bu Şairlərdə Əhdi Əmri, Məcdi kimi Şairlərlə birlikdə olmuş və təzkirəsi üçün məlumat toplamışdır. «Gülşəni-Güla»da Ədirnə ilə bağlı mənzum bir mədhiyyə də yer almışdır (Ahdi 2005: 4).

S.Solmaz Əhdinin Bağdada qayıtdıqdan sonra otuz il yaşadığını yazır.

İkinci paragrafda təzkirəçinin ədəbi xüsusiyyəti və Şairliyinə diqqət yetirilmişdir. S.Solmaz Əhdinin Anadoluya gəldəndən sonra Anadolu türkcəsini öyrəndiyini və bu türkcədə Şair yazacaq qədər irəli getdiyini yazır. Tədqiqatçı təzkirəyə əsasən Əhdinin farsca da Şair yazdığını göstərir. Belə ki, Əhdi Nişani bəy, Səhəbi-yi əcəm, Tərzi, Füzuli, Muradi-yi əcəm kimi Şairlərin farsca Şairlərinə elə bu dildə də nəzirələr yazmışdır. Bunlardan əlavə təzkirənin müqəddimə və xatiməsində də farsca Şairlərə rast gəlmək mümkündür. S.Solmaz Əhdinin Şairlərində əruz qüsuru olmadığını, danışq dilindən Şairə keçirdiyi atalar sözləri və deyimlərin Şairinə canlılıq gətirdiyini xüsusi vurğulayır. Divan ədəbiyyatı ənənəsinə sadıq qalan Əhdi, Osmanlı türkcəsini ən gözəl şəkildə Şairdə istifadə etmişdir. Burada Əhdinin Şairlərinə nəzirə yazdığı Şairlərin adları sadalanır: Nişani bəy, Əbdülməni əfəndi, Pir Məhəmməd (Əzmi) əfəndi, Baqi, Nihani, Gərmə bəy, Fikri bəy, Kəfi bəy, Əmri, Ümidi, Behişi, Sani bəy, Harimi bəy, Rəfi çələbi, Zinəti, Sayi çələbi, Səhəbi, Sami, gövqi çələbi, Tərzi, Təriqi, Arif çələbi, Aqq çələbi, ədirnəli Şairi, Füzuli, Kəlamı, Ləmi, Məcdi, Mühiti əfəndi, Misali, Muradi, üsküplü Valehi və istanbullu Vahi.

Kitabın I fəslə üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafda Əhdiyə qədərki türk təzkirəçilik ənənəsinə nəzər salınmış Əliqır Nəvai, Səhi bəy, Lətfi təzkirələri haqqında məlumat verilmişdir. İkinci paragraf «Gülşəni-Güla»da dil və üslub» adlanır. Burada təzkirənin dil və üslubu təhlil olunur. Belə ki, S.Solmaz əsərin müqəddimə və xatiməsi çətin bir dillə qələmə alındığını yazır. Təzkirənin ilk üç bölməsində də sultan, Şairzadə, bəylərbəyi, dəftərdar Şairlərdən də bəhs olunarkən ərəb-fars ibarətləri ilə dolu ağır bir dildən istifadə olunmuşdur Dördüncü bölmənin dili sadədir. Təzkirənin dilini təhlil edən S.Solmaz yazır: «Dil yer yer ağırlaşmaqta, ikili, üçlü terkipler çox istifadə olunmaqdadır. Birinci, ikinci və üçüncü bölmələrdə istifadə edilən dilin belli bir standartı yoxdur. Bu

bölmələrdə dilin istifadəsini Əhdi'nin sosial statusu belirləməkdir» (Ahdi 2005: 16). Təzkiyədə bəzən danışdığı dilindən götürülmüş ifadələr də, rast gəlmək mümkündür. Bunlar xüsusilə Ərlər haqqında nəql olunan hekayə, rəvayət və lətifələrdə açıq şəkildə görünür.

Üçüncü paragraf «Gülşəri-Şüəra»nın qaynaqları» adlanır. Burada tədqiqatçı təzkiyənin qaynaqlarını təhlil edir. S.Solmaz «Gülşəri-Şüəra»nın qaynaqlarını üç qismə ayırır: Əhdi'nin görüşdüyü Ərlər, vəsfini etdiyi Ərlər və Əhdi ilə məktublaşan Ərlər (Ahdi 2005: 25). Belə ki, təzkiyəçi bəzi Ərlərlə söhbət etdiyini, onların əsərlərini öyrəndiyini, bəzilərinə isə aralarında «hüquq-i sabiqə» olduğunu qeyd etmişdir. Bir qism Ərlər haqqında isə «əvsafın quşitdığımız Güşəradandır» şəklində ümumi açıqlama vermişdir. Əhdi bəzi Ərlərlə məktublaşdığını, bəzilərinin yaxınlarından məlumat aldığını, bəziləri ilə isə dost olduğunu söyləyir. Təzkiyəçi Piri paşa (Adana)*, Təmərrüd Əli paşa (Sivas), Pərviz Əfəndi, Süruri Əfəndi, Riyazi Əfəndi (Dimetoka, Ədirnə və İstanbul), Əmiri Çələbi (Ədirnə və Bağdad), Əmani, Behişi (İstanbul), Cüdayi, Həmdiyi Bursəvi (Bağdad), Hatəmi bəy (Ədirnə və İstanbul), Sami, Ruhi Çələbi (Bağdad), Rəfi Çələbi, Tüfeyli (Bağdad), Tərzi (Bağdad), Təriqi (Bağdad), Əzari Çələbi (Ədirnə və İstanbul), Adni (Bağdad), Arifi, Fani (Bağdad), Lütfi-yi Əcəm (Bağdad), Məcdi (İstanbul və Bursa), Məhvi (İstanbul və Bursa), Növi Çələbi (Ədirnə və İstanbul), Valehi Çələbi (Ədirnə və İstanbul), Vüsali Çələbi (Ədirnə və İstanbul) ilə görüşmüşdür (Ahdi 2005: 25). Əhdi Əhməd paşa və Muradi Bağdadlı ilə məktublaşmışdır. gübhəsiz ki, «Gülşəri-Şüəra»nın qaynaqları bu qədər deyildir. Təbii ki, Əhdi özündən əvvəl yazılmış təzkiyələri də görmüşdür. O, təzkiyəsində Lətifidən bəhs edərkən «Lətfi təzkiyəsi»ni gördüyünü, fəqət bu əsəri bəyənmədiyini yazır: «Kastamonidan əhl-i qələmdən üslub-i inqala kəndü rəyi ilə bi-misl-ü bi-həmta olduğün muqəddəmə təzkirəyi-Güşəra yazmışdır. Lakin pəsənd-i zürəfa və məqbul-i füzəla olmamışdır. Zira ki, çox yerdə təəssüb itmişdir» (Ahdi 2005: 28).

Kitabın II fəslində təzkiyənin əlyazma nüsxələri haqqında məlumat verilmiş və elmi-paleoqrafik təsviri yer almışdır. S.Solmaz təzkiyənin on ikisi Türkiyədə, yeddisi digər ölkələrdə olmaqla on doqquz nüsxəsini üzə çıxarmışdır. Tədqiqatçı elmi-tənqidi mətni hazırlayan zaman bunlardan yalnız Rusiya, İngiltərə və Misir nüsxələrini əldə edə bilmədiyini xüsusi vurğulayır. Təzkiyənin üç rəvzəli nüsxələri aşağıdakılardır:

1. İstanbul Universiteti Kitabxanası, Ənül-Əmin kitabları 3111 (Ü 1)
2. İstanbul Universiteti Kitabxanası TY 9598 (Ü 2)
3. Süleymaniyyə Kitabxanası, Halət Əfəndi 107 (S)
4. Topqapı Sarayı Muzeyi Kitabxanası, Xəzinə 1303 (T)
5. Ankara Genel Kitablığı, Adnan Ötükən 47 (AÖ)
6. Əmir Milli Kitabxanası 1154 (Ə)
7. Paris Milli Kitabxanası Turc.518 (P)
8. Berlin Kitabxanası Ms.or.oct 3449 (BE)
9. Bayəzid Dövlət kitabxanası 10266 (B)
10. Vyana Kitabxanası 379 (W)
11. Yuqoslaviya Kitabxanası (Y)
12. Bursa Əlhalk Kütüphanəsi (BR)

* Ящдинин шаирляря шансы шящярдя эюршддйц мютяризья ичярисиндя верилмишдир.

S.Solmaz əsərin üç rövzəli nüsxələrinin sayının on üç olduğunu yazır. Əslində isə bu rəqəm on ikidir. Çünki Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti gərç bəlməsində T-16 Qfrəsi ilə mühafizə olunan nüsxə dörd rövzəlidir. Tədqiqatçı bu nüsxəni əldə etmədiyi üçün əlyazmanın üç rövzədən ibarət olduğunu yazmışdır.

Təzkirənin dörd rövzədən ibarət olan nüsxələri:

1. Fateh Millət kitabxanası, Əli Əmiri 774 (F)
2. İstanbul Universiteti kitabxanası, Ty. 2604 (Ü)
3. Ağah Sırrı Levend nüsxəsi, Türk Dil Kurumu kitabxanası, B-55(A)
4. İstanbul Divan Ədəbiyyatı Muzeyi 669 (D)
5. London Britaniya Muzeyi Add. 7876 (L)
6. Misir Qahirə Milli Kitabxanası M. 108 (M)

Tədqiqatçı təzkirənin üç və dörd rövzəli nüsxələrini qarşılaşdıraraq müəyyən nəticələrə gəlmişdir. Belə ki, üç rövzəli nüsxələr arasında Gər sayı baxımından böyük fərqlər vardır. Ən çox Gəri əhatə edən Bayəzid (Dövlət kitabxanası 10266) nüsxəsi olub 313 Gər haqqında məlumat verir. Vyana nüsxəsində isə Gər sayı azdır. Burada cəmi 254 Gər xatırlanmışdır. Bayəzid nüsxəsinə ən yaxın nüsxə Süleymaniyə nüsxəsi olub 293 Gəri əhatə edir. Üç rövzəli nüsxələr-dən dörd nüsxəliyə ən yaxın nüsxələr Bayəzid, İstanbul Universiteti Kitabxanası TY 9598 və Yuqoslaviya nüsxəsidir.

Dörd rövzəli nüsxələrin sayı üç rövzəliyə nisbətən azdır və bunların əksəriyyəti XX əsrdə köçürülmüşdür Fateh nüsxəsinin köçürülmə tarixi məlumdur və İstanbul Universiteti kitabxanası, Ty. 2604 Qfrəli əlyazmaya nisbətən təməndir.

Araşdırmalar nəticəsində S.Solmaz belə qənaətə gəlir ki, təzkirənin üç redaksiyası var. Dörd rövzəli nüsxələr üçüncü, Bayəzid və Süleymaniyə nüsxələri ikinci, Berlin və Vyana nüsxələri isə ilk redaksiyaya aiddir.

Tədqiqatçı təzkirənin dördüncü rövzəsinə əlavə olunan Gərlərin adlarını da üzə çıxarmışdır.

Kitabın üçüncü fəslində təzkirənin elmi tənqidi mətni yer almışdır. Elmi-tənqidi mətn Fateh Milli Kitabxanası, Əli Əmiri 774 Qfrəli əlyazması əsasında hazırlanmışdır. Yardımcı nüsxə kimi İstanbul Universiteti TY. 2604 Qfrəli əlyazmadan istifadə olunmuşdur.

Müxtəlif variantlarda davamlı şəkildə əsərə edilən əlavələr üzündən təzkirənin bir-birindən fərqlənən nüsxələri meydana çıxmışdır. Təzkirə üzərində S.Solmazın apardığı araşdırma nəticəsində əsərdəki Gərlərin sayı 381-ə çatmışdır. Əlavələr əsərin bəzi yerlərində əlifba prinsipinin pozulmasına da səbəb olmuşdur.

Türk alimi S.Solmaz Əhdi təzkirəsinin önəmini içərisindəki bəzi qaynaqlarda yer almayan Gərlərin təyin etdiyini vurğulayır və yazır: «Çoğunluğu devletin doğu kesimindən olan, digər tezkirələrin hiç birində yer almayan 147 Gər bunun en bariz delilidir. Gər mihver olmak üzere bugünkü İran ve Azerbaycan, hatta Buharayı da içine alan, Suriye ve Mısır kədar uzanan bir bölgədə yetmişbir çok Gər ilk defa Əhdi ilə edebiyat dünyamızdakı yerini almışdır» (Əhdi 2005: VIII).

«Gülşən-i Güna» Ətiqi (gəmaxı), Hali (gərvan), Həmdəmi (Təbriz), Gərimi bəy (Bağdad) kimi adları digər mənbələrdə xatırlanmayan Gərlərin həyat və yaradıcılığı haqqında ilkin məlumatlar verdiyi üçün çox əhəmiyyətliyə. Sonda deyə bilərik ki, «Gülşən-i Güna»nın elmi-tənqidi mətni ədəbiyyatçılarımız üçün dəyərli töhfə olacaqdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ƏDƏBİYYAT

- Ahdi ve Gülşəni-Şübrə (tərcümə-metin), (Haz.: Süleyman Solmaz), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2005.
- AKÜN Ömer Faruk, "Ahdi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, 1988, s. 512.
- BAYIRI Mehmet Halit, "Bağdatlı Ahdi", Azərbaycan Yurt bilgisi dergisi, 1933 haziran, Yıl 2, S: 18, s. 264-267.
- BEYANÇ Tezkiretü Gülşəni-Şübrə, (Haz.: İbrahim Kutluk), TDK Yay., Ankara 1997.
- ROBINSON Ceyms Stüart, "Əhdi Bağdadinin «Gülşəni-Şübrə» təzkirəsi", Çev.: T.Bağırzadə, F.Hüseynov, «gər» tərcümə toplusu, S: 3 (2006), s. 173-182.
- GÜLER Zülfikar, "Ahdi ve Gülşəni-Şübrə bibliyografyası və yayımlanmamış qırıqları" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S: 1-2, s. 107-119.
- İSMAYİL Hikmət, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. C.1. Bakı 1924.
- FEYZULLAYEVA Vəciyə, "Əhdi Bağdadi və onun «Gülşəni-Şübrə» təzkirəsi", Ədəbiyyat məcmuəsi, 2000, s.198-205.
- FEYZULLAZADƏ Vəciyə, "Əhdi Bağdadinin qırıq yaradıcılığı (qırıq nəzirləri)", Filologiya məsələləri, 2003, S. 1, s. 14-20.
- XIDIROV Cavanşir, Qırıq türkmanları, Azərənq, Bakı 1993.
- İSƏN Mustafa, Mustafa Ali, Künhül-ahbarın tezkire kısmı, (Haz.: Mustafa İSƏN), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1994.
- İSƏN Mustafa, Tezkiredən biyografiyə, Kapı, İstanbul 2010.
- KILIÇ Filiz, Aqık Çelebi Meqarü Gülşəni-Şübrə, 3 c., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010.
- KINALIZADE Hasan Çelebi, Tezkiretü Gülşəni-Şübrə, (Haz.: İbrahim Kutluk), C.I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1978-1989.
- MAZIOĞLU Hasibe, "Ahdi Bağdadi ve qırıqları" Türk dili araştırmaları Yıllığı Belleten, 1978-1979, s. 95-150.
- MUSALI Vüsəle, "Gülşəni-Şübrəyə görə İstanbulun edebi mühiti", YOM (Türk dünyası mədəniyyət dergisi), Bakı-İstanbul, noyabr, 2008, s.104-116.
- MUSALI Vüsəle, "Ahdi Bağdadi tezkire'sinde İstanbul ve İstanbullu qırıqlar", I Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul sempozyumu bildirileri, 3-5 Nisan 2008, Beykent Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 809 – 822.
- MUSABƏYLƏZADƏ, Ruhi Bağdadi: mühiti, həyatı, poetikası və Divanı (əlyazma qaynaqları əsasında), Nurlan, Bakı, 2005, s.102.
- MUSAYEVA Azadə və MUSAYEV Cavid, Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərənq, Bakı 1997.
- MUSAYEVA Azadə, Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı: problemlər, araştırmalar, Nurlan, Bakı 2002.
- MUSAYEV Cavid, Qırıqda yaranmış Azərbaycan təzkirəsinin əlyazması, "Maarifçi", 24 sentyabr 1997.

RİYAZİ RİYAZİ, Nurosmaniyə Kitabxanası, 3724.

ROBINSON James Steward, "Ahdi and His Biographies of Poets" Iran and Islam, Edinburgh, 1971.

SOLMAZ Süleyman, „Gülşen-i şarada yeni tertipler ve bu tertiplerin şair biyografisine kazandırdıkları” Prof. Dr. Mustafa Şen adına Uluslararası Klassik Türk edebiyatında Biyografi sempozyumu, Program ve bildiri özetleri,. 6-8 Mayıs 2010, Nevşehir Üniversitesi, 2010, s. 37-38.

ROBINSON Stüvart Djon, “Axdı i eqo bioqrafiya poetov” Çev.: T. Baqirzade, F.Quseynov, “Elm”, 29 aprel 2006.

YUSUF ATILGAN'IN HİKÂYELERİNDE KASABA

Orhan OĞUZ*

ÖZET

Yusuf Atılgan'ın *Bodur Minareden Öte* isimli hikâye kitabı, “Kasabadan”, “Köyden” ve “Kentten” başlıklarını taşıyan üç bölüme ayrılır. “Kasabadan” başlıklı birinci bölüm, “Evdeki” ve “Saatların Tıkırtısı” hikâyelerinden oluşur. Bu çalışmada, bu iki hikâyedeki mekân unsuru incelendi. Mekân; yer, çevre ve ortam olmak üzere üç unsurun sentezi olarak ele alındı. Yer, mekânın coğrafi, çevre sosyolojik, ortam ise fizikî karşılığı kabul edildi. Atılgan'ın hikâyelerinde kasaba hayatı coğrafi, sosyolojik ve fizikî anlamda “darlık”la nitelenir. Hikâye kişileri monoton kasaba hayatından bıkmışlardır. Bu sebeple sürekli bir kaçış duygusuyla yaşarlar.

Anahtar Kelimeler: Kasaba, mekân, darlık.

TOWN IN THE STORIES BY YUSUF ATILGAN

ABSTRACT

Bodur Minareden Öte (beyond the shortie minaret) by Yusuf Atılgan is divided to three volumes named “Kasabadan”(from the town), “Köyden”(from the village) and “Kentten”(from the city). The first volume that entitled “Kasabadan” is consisted of two stories named “Evdeki” (lefted on the shelf) and “Saatların Tıkırtısı”(tick of the hours). In this work, the space element of these stories is analyzed. The space has taken as a synthesis of three elements: place, environment and atmosphere. It has been determined the place as a geographical, the environment as a sociological and the atmosphere as a physical side of the space. The life of town is qualified with narrowness in terms of geographical, sociological and physical points. The persons of the stories got bored of the town life. Because of that they are continually in an emotion of escape.

Key Words: Town, space, narrowness.

I. GİRİŞ

Bu bölümde Yusuf Atılgan'la ve incelenecek eserleriyle ilgili kısaca bilgi verilecek, ardından onun hikâyelerinde mekân unsurunu incelemenin gerekliliği üzerinde durulacak ve son olarak, incelemenin metodolojisi ortaya konacaktır. Bu bölümü takip eden ana bölümde yazarın iki hikâyesinin incelemesi ayrı ayrı verilecektir. Son bölümde, ortaya çıkan veriler yorumlanacak ve varılan hükümler bildirilecektir.

Yusuf Atılgan (1921-1989), Türk romanının “avantgarde” isimleri arasında sayılır. *Aylak Adam* (1959), *Anayurt Oteli* (1973) ve tamamlamadan öldüğü *Canistan* adlı eserleriyle roman sahasında farklı ve yetkin bir imza olarak kabul edilir. Yazarın, Türk romanında toplumcu

---

*Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Ü .Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: orhanoguz1@gmail.com

gerçekçiliğin ve köy romancılığının hâkim olduğu 1950’li yıllardan başlayarak eser verdiği göz önünde bulundurulduğunda, bahsettiğimiz farklılığı ve öncülüğü daha bir anlam kazanır.

Atılğan’la ilgili yapılan değerlendirmelere kısaca göz atıldığında, hikâyeciliğinin romancılığının gerisinde kaldığı görülebilir. Gerçekten de hikâyeleri, romanlarının Türk romanı içindeki rolüne benzer bir rolü Türk hikâyesinde oynamış eserler değildir. Diğer taraftan, yazarın hikâyeleriyle romanları arasında özellikle muhteva bakımından bir paralellik ve sıkı bir bağ vardır. Yazarın hikâyelerinde, romanlarında da görüldüğü gibi, kişilerin problemleri psikolojisi ve çevreye uyumsuzlukları ön plandadır. İlk romanı *Aylak Adam* „kent”te, ikinci romanı *Anayurt Otel* „kasaba”da, son romanı *Canistan* ise „köy”de geçer. Yazarın bu mekân üçlemesi, aynı sıralamayla olmasa bile hikâyelerinde de görülür. *Bodur Minareden Öte* isimli hikâye kitabı, “Kasabadan, Köyden, Kentten” başlıklarını taşıyan üç bölümden oluşur.

Yusuf Atılğan’ın *Bodur Minareden Öte* isimli hikâye kitabının ilk baskısı 1960 yılında a Dergisi Yayınları’ndan, ikinci baskısı 1981 yılında Karacan Yayınları’ndan çıkmıştır. İkinci baskıda, ilkinde yer alan dokuz hikâyeye „Yük” isimli hikâye eklenmiştir. 1992 yılında *Eylemci* ismiyle Simavi Yayınları’ndan çıkan baskısında önceki baskılara ek olarak “Ağaç” ve “Eylemci” hikâyeleri yer almıştır. 2000 yılında Atılğan’ın “Ekmek Elden Süt Memeden” isimli masal kitabıyla birleştirilerek YKY’dan *Bütün Öyküleri* ismiyle çıkan kitabın son baskısı, yine aynı yayınevi tarafından 2002 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada YKY’dan çıkan son baskı esas alınmıştır.

*

Bu çalışmada “Kasabadan” başlıklı bölümde yer alan *Evdeki* ve *Saatların Tıkırtısı* hikâyelerinde mekân unsuru incelenecektir. Yusuf Atılğan’ın eserlerinde mekân, diğer fiktif unsurlardan belirgin bir şekilde ayrılır. Bunun yanında:

- *Bodur Minareden Öte* kitabını oluşturan hikâyelerin kasaba, köy ve kent başlıklarıyla tasnif edilmesi,
- Köyden kente göçün ve kentleşmenin, Türkiye’nin modernleşmesini belirleyen gerçekler olması,

Atılğan’ın hikâyelerinde yerleşimle ilgili hususların ele alınmasını, mekân unsurunun çözümlenmesini gerektirir.

Türk Edebiyatında mekân üzerinden değerler üretildiğini ve hükümler verildiğini görmek için “saray edebiyatı”, “salon edebiyatı”, “memleket edebiyatı”, “Batılılaşma” ve “köy romanı” gibi ifadelerle bakmak yeterlidir. Edebî eserlerdeki ideolojik, kültürel, siyasî ve estetik tercihler; mekânlaştırılmış ifadelerle dile getirilir. Diğer taraftan, tarihin mekânda bir genişleme ve daralma olarak okunduğu söylenebilir. Fetihler yapılan ve “yükseliş” olarak nitelenen dönemler, mekânda genişlemenin olduğu; toprak kaybedilen ve “çöküş” olarak nitelenen dönemler ise mekânda daralmanın olduğu dönemlerdir. Tarihin belli bir aşamasından sonra Batı’ya da, Anadolu’ya da yönelmenin anlamı değişmiştir. Tanzimat dönemi edebiyatçıları için Batı, fethedilecek, açılacak değil, kendisine açık olunacak, bir şeyler öğrenmek için gidilecek; maddî zenginlikleri ele geçirilecek değil, kültürel ve fikrî zenginliklerinden faydalanılacak bir yerdir. Millî Edebiyatçıları için Anadolu, ihmal edilmiş ve keşfedilmeyi bekleyen bir özün bulunduğu bir yerdir. Gerçekten de Anadolu’nun edebiyatın konusu oluşu, evrilerek gelişmiş bir hadisedir. Önceleri neredeyse Anadolu’yu görmeden onu konu edinen yazarların eserlerinden, Anadolu’dan yetişme yazarların eserlerine doğru bir seyir izlendiği görülür.¹ Daha önceki dönemlerde Anadolu’nun kuvvetli bir

¹ Konuyla ilgili olarak Ramazan KAPLAN’ın “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy” (Akçağ Yayınları, Ankara 1997), Gündüz AKINCI’nın “Türk Romanında Köye Doğru” (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya

şekilde konu edilişinin imkânsız olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, İstanbul'la sınırlı kalmaktan da öte, "ilk realist hikâye örnekleri veren yazar" olarak gösterilen Sami Paşazade Sezai, ikamet ettiği ve dolayısıyla gayet iyi bildiği bir yer olan Çamlıca'yı eserlerinde mekân olarak seçmiştir (Enginün, 2006: 272-273). Sabahattin Ali ise neredeyse konuşmalarına gerek kalmayacak şekilde, hikâye kişilerinin psikolojisini Anadolu'dan mekân tasvirleriyle verme başarısı gösterir (Korkmaz, 1997: 171).

Atılgan'ın hikâyelerinde mekân unsuru, Türk Edebiyatının geneliyle ilgili olarak yukarıda söylediklerimizin ışığında nasıl yorumlanmalıdır? Bunu, bu çalışmanın devamında, *Bodur Minareden Öte* kitabında yer alan her üç bölümü ele alan çalışmalardan sonra belirtmek daha uygun olacaktır.

Atılgan'ın hikâyelerindeki kasaba nasıl bir mekândır? Hikâye kişileri yaşadıkları yer, bulundukları çevre ve ortam hakkında ne düşünürler? Bakhtin, Flaubert'in romanlarında kasabanın dar, kendini tekrarlayan, neredeyse olaydan mahrum bir zamanın mekânı olduğunu belirtir (2001: 321-322). Cumhuriyet dönemi Türk hikâyesinde kasaba, özellikle dinî taassubun hâkim olduğu "dar ve kısıtlı bir dünya" olarak işaret edilmiştir (Gözütok, 2007: 86-87).² Atılgan'ın kasabayla ilgili hikâyelerinde dinî taassup ön plana çıkmaz; fakat, "darlıkla" ilgili hususun andığımız tespitlere paralel şekilde verildiği söylenebilir.

Atılgan'ın hikâyelerine bakıldığında ilk göze çarpacak husus, kişilerin bir darlık hissi içinde olduğudur. Onlar, monoton ve sıkıcı bir atmosferde yaşarlar ve bundan rahatsızdırlar. Bu darlık; hikâyeden hikâyeye, yerden yere kendini çeşitli farklılık ve benzerliklerle gösterir. Gürbilek, Atılgan'ın eserlerinde kişilerin yaşadığı darlık duygusunu ele alırken bunu "taşra sıkıntısı" diye adlandırır ve mekândan bağımsız olarak anlamlandırır; bu sıkıntı köyde, kasabada ya da kentte yaşanabilecek "bir dışta kalma, bir daralma"dır (1995: 50). Akatlı, hikâyelerin toplandığı *Bodur Minareden Öte* kitabındaki hikâyelerden yola çıkarak benzer bir sonuca ulaşır ve Atılgan'ın kişilerinin her yerde, köy, kasaba ya da kentte "daralan dünyalarda yaşa[dıklarını]" belirtir (1992: 268). Diğer taraftan ÖnerToy, Atılgan'ın köyde geçen hikâyelerinde gelenekle modernizmin çatışmasını, kasabada geçenlerde köy ve kent hayat biçimleri arasındaki geçişin bunalımını, kentte geçenlerde "düzen"e uyumsuzluğu tespit eder (1984: 299).

*

Bu çalışmada, hikâyelerdeki olay verildikten sonra mekân incelemesine geçilecektir. Mekân unsuru; yer, çevre ve ortam olmak üzere üç unsurun sentezi olarak ele alınacaktır. Yer, mekânın coğrafi, çevre sosyolojik, ortam ise fizikî karşılığı kabul edilecektir. Ortam, yapay ortam-dekor ve doğal ortam-peyzaj olmak üzere iki kısma ayrılacaktır.

İnsanın sosyal çevresiyle fizikî çevresinin birbirinden tamamen ayrılması belki pek anlamlı bulunmayabilir. Ne var ki bu tür ayrımlar, sosyal psikolojide, özellikle çevre psikolojisi çalışmalarında kullanılmıştır. Sosyal psikoloji çalışmalarında "çevre", birçok unsurdan oluşan bir bütün olarak incelenir; doğal çevre ile insanın inşa ettiği çevreden söz edilir (Morval, 1985: 7). Ayrıca, kişinin etrafındaki fizikî özellikler kadar sosyal özellikler de dikkate alınır (Göregenli, 2010: 4). Bu çalışmada, bu ayrımındaki amaç, mekânı daha etkili bir şekilde incelemek üzere araçlar geliştirmektir. Diğer taraftan, eserin bütününde mekânla ilgili hükümlere, bu unsurların yeniden bir arada düşünülmesiyle ulaşılabilecektir.

Fakültesi Yayınları: 99, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961) adlı kitaplarına ve Türkan Kodal GÖZÜTOK'un "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Hikâyeciliğinde Anadolu" (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2006) başlıklı doktora tezine müracaat edilebilir.

² Türk hikâyeciliğinde kasabanın ele alınışındaki problemleri yaklaşımla ilgili olarak Gözütok'un göndermede bulunduğu makalesine başvurulabilir.

II. Hikâyelerin İncelenmesi

A. Sıkıcı Kasabanın Yalnız Kızı: “Evdeki”

1. Ana hatlarıyla olay

Hikâye, otuzlu yaşlarına yaklaşan, evlenmemiş bir kızın ağzından anlatılır. Anlatıcı, annesiyle birlikte yaşar; babası ölmüştür. Liseyi bitiren anlatıcı, kasabadaki geleneksel anlayış nedeniyle okumaya devam edememiştir. İngiltere’de eğitim görmüş dayısı bile ona, erkek olmadığı için, bu konuda yardımcı olamamıştır. Anlatıcı, ölmüş olan dayısının oğlu Necati’ye karmaşık cinsel duygular besler. Evlenmediği için çevrenin baskı ve dedikodularıyla yüzyüze kalan anlatıcı, annesiyle de eskisi gibi anlaşılamaz. Kasabayı yaşanmaz, erkeklerini kaba bulan, kendine ve çevresindekilere acıyan anlatıcı, yaşadığı yeri okuduğu kitaplardaki dünya ile bağdaştıramaz.

2. Yer

Hikâyede kasabanın ismi verilmez, tam olarak nerede olduğu belirtilmez. Bu yolla tipik bir kasaba verilmiş olur. Anlatıcı kasabayı sıkıcı, törelerini garip bulur. O, kasabanın tekdüze hayatından kurtulmak için kitaplara sığınır, radyo dinler; hatta rüyalarında uzaklara gitmek bile onun için bir teselli kaynağıdır. Anlatıcının kasabaya mahkûmiyeti, cinsiyetine bağlanır. İki yıl İngiltere’de okuduğu belirtilen dayısı ona “Kız, erkek olsaydın seni oraya yollardım” (13)³ demiştir. Annesinin, evlenmesi için yaptığı baskı onun için kasaba hayatını daha çekilmez bir hâle getirir.

Hikâyenin yazıldığı yıllardaki Türk toplumunun eğitim durumu göz önünde bulundurulduğunda, lise mezunu olan anlatıcı iyi bir seviyede sayılır; çevresiyle çatışmasında eğitiminin etkisi vardır (Öneş, 1992: 358). Anlatıcının sınırlı entelektüel birikiminin yarattığı bilinç bile, yaşadığı yerin darlığını hissetmesine, bu yerde bulunuşunu sorgulamasına sebep olur:

“O kıza da acırım ben, şu kadına da, kendime de. Neden bu daracık kasabadayız biz? Yoksa bütün dünya böyle mi? Kitapların dediği yalan mı?” (12)

Kitaplar, anlatıcıya farklı bir dünya sunmuştur. Bu kitapların türü veya niteliği hakkında hikâyede bir bilgi verilmez; fakat, kitap okuduğuna dair bilgi, onun bir gerçek ve kurmaca çatışması yaşadığını ortaya koyar. Kasaba, onun için sıkıcı ve tekdüze gerçeğin yaşandığı, kaçılması neredeyse imkânsız dar bir mekândır. Anlatıcının kitaplarda bulduğu geniş dünya ile yaşadığı “daracık” kasaba iki zıt mekân olarak çatışır. Hikâyede kasaba sosyal yapısıyla, kültürüyle ve gelenekleriyle, anlatıcı tarafından olumsuz bir bakış açısıyla sunulur. Kitapların anlatıcıya sunduğu dünya sayesinde ulaştığı bilinç düzeyi bir kazanç sayılsa da, onu mutsuz etmiştir; çünkü anlatıcı yaşadığı yerin kısırlığına, çarpıklıklarına odaklanmıştır.

3. Çevre

Bu bölümde anlatıcının ailesinden, mahalledeki çevresinden ve genel olarak kasaba toplumundan bahsedilecektir.

Anlatıcının babası o henüz çok küçükken ya da doğmamışken ölmüştür; kardeşi yoktur ve annesiyle yaşamaktadır. Anlatıcı, babasından “Babamı hiç bilmiyorum” (13) diye bahseder. Atılğan’ın *Aylak Adam* romanında baş kişi C. henüz bir yaşındayken annesini kaybetmiştir. C.’yi teyzesi yetiştirir; böylece o, teyzesini bir anne figürü ya da annesine ulaştıran bir figür olarak belirler. Bu hikâyede anlatıcının olumlu ifadelerle andığı ve hayranlığını belirttiği tek kişi dayısıdır. Bu yönüyle onu bir baba figürü olarak belirlediği söylenebilir.

³ Atılğan’ın *Bütün Öyküleri* (2002) kitabından yapılacak alıntılarda yalnızca sayfa numarası verilecektir.

Anlatıcının annesiyle ilgili en önemli bilgi, yıllar geçtikçe aralarındaki sevgi bağının gevşediğidir. Bunun en önemli sebebi, annesinin onu evlendirmek istemesi, anlatıcının buna direnmesidir. Anlatıcının evde kalmışlığı fizikî özelliklerinden vs. kaynaklanan klasik bir zorunluluk olarak değil, bilincinin bir sonucu, hatta bir tercih olarak belirir:

- Yarın Fatmanımlar gelecekmiş seni görmeğe, dedi.
- Yarın evde yokum ben.
- Nereye gideceksin?
- Hiç, ama yokum evde. Çıkmam. Kaç kere söyledim sana, evlenmek istemiyorum ben.
- Elalem ne diyor biliyor musun? Eksiği var onun, diyor.
- Ne derlerse desinler. İstemiyorum. Kaçınıcı bu? Üstüme varma benim. Kaçarım yoksa. Satarım babamdan kalan bağı, tarlayı; alır başımı kaçarım(12).

Anlatıcı, yakın çevresinden başlayarak kasabanın insanlarını tuhaf ve erkeklerini kaba bulur. Anlatıcının sıkıntısı evlenmeme ve yalnız kalma eğiliminin yanı sıra cinsel isteksizlik olarak ortaya çıkar. Dayısının oğlu Necati'nin ders çalışma bahanesiyle kendisine "bulaştığını" bilir; onu çirkin bulur ve bir kurbağaya benzetir:

Necati hep okuyor. Kurbağa sesi gibi. Nasıl da benziyor kurbağaya. Bir tiksinti, bir bulantı kabarıyor içimde (14).

Anlatıcının dayısını idealize etmesinin yanında, kuzeni Necati'yi kurbağaya benzetmesi, prenze dönüşen kurbağa masalına bir göndermedir. Kasabanın erkeklerini kaba bulan anlatıcı bir prens arayışındadır. İronik olarak, Necati'nin ismi "kurtuluş"la ilgilidir. Masala yapılan gönderme, elbette metinde deforme edilmiştir; masaldaki anlam dünyası birebir alınmamıştır. İmajların dönüştürülmesi yoluyla, hikâye ile masal arasındaki metinlerarası ilişki, daha güçlü kılınmıştır. Necati'nin kurbağadan prenze dönüşme ihtimali yoktur; anlatıcı ya da okur ondan bunu ummaz. Hikâyenin başkişisi, imkânları sonuna kadar var eden ve gerçeği aşan masal ortamlarının tersine katı bir gerçekliğin içine hapsolmuştur; bu gerçeklikten düşlerde bile kurtulması mümkün değildir:

İyi şeyler düşünmek istiyorum. Uyusam da bari çıksam bu kasabadan. Olmuyor. Biliyorum, bu gece uykumda üstüme bir kurbağa sıçrayacak, uzanıp uzanıp öpmeye çalışacak beni (15).

Masala yapılan bu gönderme ile hikâyedeki cinselliğin rüya-gerçek bağlamında işlendiğini, anlatıcının bir erkeği dönüştürme, keşfetme umudu taşımadığını ya da bu dar çevrenin şartları içinde kendinde bu imkân ve potansiyeli göremediğini söylemek mümkündür. Kişiliği oluşmaya devam eden bir ergen bile onun karşı karşıya olduğu katı gerçeği yumuşatamaz. Bu bağlamda hikâyedeki cinselliğin "yirmi sekizlik kız kurusunun, çirkin olarak gördüğü, değerlendirdiği "dayı oğlu"na sürtünerek tatmin olma denemesinden ileriye gitme"diğini (Lekesiz, 1999: 331) söylemek yanlış bir tespit olmalıdır. Anlatıcı, evlilik yoluyla sıkıcı hayatından kurtulma hayali içinde klasik bir kadın kahraman özelliği göstermez. Kurbağa Prenses veya Külkedisi masallarıyla benzer temalar içindeki hikâyelerde görüldüğü şekliyle bir prens bekleyerek vakit geçirmez. Hikâyede anlatıcının psikolojisi, cinsellik ve kasaba hayatından duyduğu sıkıntı iç içe geçirilerek verilmiştir. Cumhuriyet dönemi hikâyelerine bakıldığında, kişilerin psikolojilerinin cinsel bakımdan geniş bir yelpazede irdelendiği görülür; burada idealleştirilmiş duygusal ilişkilerden trajik sonla biten olaylara kadar bir çeşitlilik söz konusudur (Gözütok, 2006: 24-29). Atılgan'ın hikâyesini bu bağlam içinde görmek doğru olacaktır.

Anlatıcı, annesinin mahalleden kadınlarla yaptığı sohbetlere katılmaz, onunla yemeğe oturmak istemez. Onun, annesiyle iletişimi neredeyse yok derecesindedir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Sokak kapısı açılıp kapandı. Eğildim baktım annem. Kimbilir hangi kocakarıya gidiyor? Yakınacak benden, içini dökecek, rahatlayacak. Bense hep burada kalacağım, kendi kendimle. İnsan kendine acır mı? Ben acıyorum (13).

Mahalledeki çevresi, samimiyetten uzak ve dedikoducu insanlardan oluşur:

“Bizimki” dediği kocasını anlatırken, bir bakışı vardır bana, evlenmedin diye eğlenir gibi, acır gibi bir bakış, sinirlendirir beni. Gene de bir şey demem, anlamamış gibi dururum.” (12)

Diğer taraftan komşu kadınlar da anlatıcının bahsettiği bu kadını çekiştirirler; onun için anlatıcının “kötü” dediği şeyler anlatırlar.

Anlatıcının yalnızca yakın çevresiyle değil, kasaba insanlarının geneliyle ilgili fikir ve hükümleri olumsuzdur:

Sokağa bakıyorum. Tek tük geçenler var. Çoğu kadın. Yüzleri asık, adımları sert. Bir yerden kavgadan geliyorlar, ya da bir yere kavgaya gidiyorlar sanırsın... Kös kös yürüyorlar. Hepsi de kendine güvenen kişiler, belli. Kusur bağışlayacak göz yok bunlarda. Büzülüyorum; içimi bir korku kaplıyor. Şu tokmak gibi herif bizim sokakta oturan kasap değil mi? Öğle yemeğine geliyor olmalı. Kime bırakmış dükkânı? Yetişkin çıraqları vardır. Ceketini yamalı bir adama kemikli yerinden yarım kilo eti onlar yutturur şimdi. Bu adam namaz kılar mı acaba? (11)

Burada zihninden geçirdikleri, kasaba toplumunda neredeyse en ufak bir olumlu taraf bulmadığını gösterir. Onun bakış açısına göre, bu toplumun hayat tarzı kadar dünya görüşü ve ahlakı da çarpıktır.

Görüldüğü gibi anlatıcı; toplumuna, en yakınındaki kişiler olan annesi, kuzeni, komşuları dahil herkese yabancılaşmıştır. Anlatıcının kendi çevresiyle, çevresindeki insanlarla ilgili hiçbir umudu ya da olumlu algısı yoktur.

4. Ortam

Bu bölümde, metinden yola çıkarak, üç husus ele alınacaktır: Anlatıcının odasının penceresi, evin karşısındaki arsa ve sesler. Hikâyede herhangi bir tabiat tasviri ya da unsuru yok denebilir. Bu sebeple, burada peyzaj üzerinde durulmayacaktır.

4.1.1. Dar bir dünyanın sembolleri: pencere ve arsa

Hikâyede, anlatıcının yaşadığı evin tasviri verilmez; fakat, onun eğilip sokak kapısına bakma, odasına çıkma ve basamakları inme gibi fiillerinden evin iki katlı olduğu anlaşılır. Bu, önemli bir husustur; çünkü, anlatıcının üst kattaki odasının penceresi, içinde yaşadığı kasabayı ve kasaba toplumunu yukarıdan ve uzaktan seyrettiği alandır. O, çevresine karışmak ve katılmak yerine köşesine çekilmeyi tercih eder. Pencere, anlatıcı için dar bir dünyadan dar bir dünyaya geçişin eşiğidir. Pencere, geniş ufuklara açılmaz; âdeta onun sınırlılığına, engellerine, çaresizliğine açılır. Bu pencerede tatlı hayaller kurulmaz, sıkıcı gerçekler müşahade edilir.

Pencere, evin dışına olduğu kadar, özellikle karşıdaki arsa üzerinden anlatıcının geçmişine ve dolayısıyla iç dünyasına açılmaktadır. Pencerede oturan anlatıcının kendisini çağıran annesine verdiği tepkiler, o anda etraftan kopmuşluğunu ve algısının mekân üzerinden geçmişe odaklanışını gösterir. Anlatıcının yoldan geçenler hakkında düşündükleri, benliğinde tedirginliğe yol açar.

Hikâyenin girişi, olay yoluyla yapılan bir tasvirden oluşur; kahraman anlatıcı, evin penceresinden karşı arsayı seyretmektedir. Arsada kalaslar kamyonlara yüklenmektedir. Anlatıcının bu sahneden yola çıkarak, mekânın çağrıştırdıkları üzerinden yaptığı geriye dönüşler, psikolojisi hakkında fikir verir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

On yıl önceki arsayı düşündüm durdum. Okul dönüşü bu pencereden top oynayan çocuklara bakardım. “Kız, koca mı arıyorsun orada?” derdi annem, utanırdım. On yıl önce annemi de severdim. Hem böyle kasabanın insanlarından korkmazdım. Ben de onlar gibiydim. Erkeklerin yanında uslu uslu oturur, kadınların dedikodusunu dinlerdim. Okulu bitirdiğim yıl karşıya kalasları yığdılar. Arsa sesini yitirdi. Pencereden hep o kalasları gördüm yıllarca. Bugün kaldırdılar onları. Şimdi içimde bir umut var. Top oynamaya gelecek çocukları bekliyorum (11).

Arsanın kalaslardan arındırılmasıyla ortam eski şeklini alır; bu hâliyle, boş arsada yaşanan anların geri gelişi yönünde anlatıcıda bir umut doğurur. Hikâyede arsa; kasabadaki tekdüzeliğin, yavaş değişimin ve ağır hareketin sembolü kabul edilebilir. Arsaya yığılan kalasların ancak yıllar sonra kaldırılması bu bakımdan önemlidir. Kalasların kaldırılması bile, anlatıcı için bir şekilde heyecan kaynağı olur.

4.1.2. Mekânda Sesler: Sıkıntının Müziği

Hikâyede sesler, anlatıcının ruh hâlini ve yaşadığı mekâna yönelik algısını vermede kullanılmıştır. Seslerle sağlanan sıkıntının ve darlığın anlatımı, tasvirlerle ve hareketlere yansıtılmış, cümlelerin kısalığıyla da vurgulanmıştır.

“Okulu bitirdiğim yıl karşıya kalasları yığdılar. Arsa sesini yitirdi.” (11)

Arsanın sesini yitirmesi, anlatıcı için mekândaki olumsuz değişimin göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu aşamadan sonra hikâyede sesler, anlatıcı için sıkıntıyı, mekâna yabancılaşmayı vurgulayan bir araca dönüşürler:

“Hava kararırken annem geldi. Aşağı indim. Mutfak masasında yemek yedik. Evin içinde yalnız buluşuk çanaklara damlayan suyun sesi var: şıp, şıp, şıp...” (14)

Anne ile kız arasındaki sessizlik, su sesinin ortalığa hâkim olması, zamanın sıkıcı bir ritimde geçişini ve iletişimsizliği anlatır. Ardı ardına sıralanan “şıp” kelimelerinin arasına virgül konması, bu ritmin ağırlığını artırır. Diyalogun olmadığı bu ortamda, anlatıcının iç konuşmaları, zamanla gelişen iletişimsizliğin sorgulanmasına ayrılmıştır:

Neden böyle olduk biz? Ana kız değil, sanki yabancıyız. Sebebi ne bunun? Garip töreleriyle bu kasaba mı, başkaları ne der tasası mı? (14)

Anlatıcının radyo dinlemesi ve geceleyin yatakta yalnızken duyduğu çocuk ağlamaları, sıkıntının bir başka yoldan anlatımına dönüşür:

Yemekten sonra radyo dinledim. Geç yattım. Yatakta kendi kendime yalnızım. Uyuyamıyorum. Oda karanlık. Pencere kapalı. Gene de bir çocuk ağlaması duyuluyor. Uzak, çok uzak bir yerden gelir gibi. Sıkıntılı. Sanki gelecek günlerine ağlıyor. İçim daralıyor (14-15).

Odanın karanlık ve dar ortamında radyo sesi uzaklara, başka dünyalara açılmanın yoludur. Anlatıcının çocuğun ağlama sesiyle ilgili duyguları, kendi kaderine benzer bir kaderi bir başkasına yüklemesiyle ilgilidir. Bu ses, bir taraftan anlatıcının çocukluğuna dönüş yoluyla sıkıntılı bir geçmişi, diğer taraftan umutsuz bir geleceği işaret eder. Bu olumsuz psikolojik durum, şu anı, şimdiyi, daraltılmış bir zaman aralığına dönüştürür. Bu ortamda, bulunduğu mekândan kaçmak isteyen anlatıcı açısından, uzak seslere daha olumlu anlamlar yüklenirken yakından gelen sesler huzursuz edicidir:

Dışarıdan ayak sesleri geliyor. Bir sarhoş bağıyor. “Uyyy, koca çarıklı Allah, uy!” diyor. Neden tam burada bağırdı bu adam? Korkuyorum (15).

Kendini güçsüz ve savunmasız hissetmesine neden olan bu sesler uzaklaştıkça, anlatıcının kaygıları azalır:

Sesi uzaklaştı. Ne dediği anlaşılmıyor. Yalnız sıkıntılı, adamın içini kurutan uzun bir “Uyyy!” sesi duyuluyor (15).

Çocuk ağlamaları, sarhoş naraları gibi olumsuz anlam yüklenen insan seslerinin oluşturduğu ortamdan kaçışın yolu uykudur; anlatıcı için tek sığınak rüyalaradır

b. Dar mekânın senfonisi: Saatların Tıkırtısı

1. Vaka

Hikâye, anlatıcının sokakta yürürken bir levhayı görmesiyle başlar. “Saatçi A. Yayladan” yazılı levha, yeni yapılmış ve kurumak üzere bırakılmıştır. O, bu levhanın karşı tarafta bulunan saatçiye ait olduğunu düşünür. Anlatıcı, karşıya, saatçi dükkânının olduğu tarafa geçer. Burnunu cama dayayarak dükkânın içine bakar. Anlatıcının amacı, saatçinin hikâyesini yazmaktır. Zihninde saatçiyle ilgili olaylar kurgulamaya başlar. Bu kurguların bir kısmı hoşuna gitmez, onları değiştirir. Anlatıcı, saatçiye soru sormaz, onun kendisine gerçek cevaplar vereceğinden şüphe eder. Saatçiyle konuşmayan anlatıcı, onu başkalarına, komşu esnafa sormaya karar verir. Bunun için karşıdaki bakkala ve tabelacıya güvenmez; bakkalın ve tabelacının ona doğru cevaplar vermeyeceğini düşünür. Saatçiye aşçıya sormaya karar verir. Aşçının dükkânında bir genç, patates soymaktadır. En doğru cevapları ondan duyacağından emindir. Gençle konuştuktan sonra gider bir kahveye oturur. Burada saatçinin hikâyesini kurgular. Saatçinin dar bir dünyası vardır. O, bu dar dünyada sıradan, sıkıcı bir hayat sürmektedir. Saatçi, birgün, birdenbire işini bırakacak ve hep hayalini kurduğu İsviçre’ye, saatlerin anavatanına gidecektir. Anlatıcı, en sonunda saatçinin hikâyesini yazmaktan vazgeçer; sıkışmıştır, “genel ayakyolu”na giderken bir ayakkabı tamircisinin dükkânı dikkatini çeker.

2. Yer

Evdeki hikâyesinde olduğu gibi bu hikâyede de olay, ismi ve yeri belirtilmeyen bir kasabada geçer. Bu hikâyede de kasabayı bu yolla tipikleştirme niyeti olduğu söylenebilir. Bu yer, hikâye kişileri için dar, sıkıcı ve kaçılması gereken bir kasabadır.

3. Çevre

Bu bölümde anlatıcının konumu, saatçinin evliliği ve etrafındaki esnafla ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Hikâyede kahraman anlatıcının seçilmiş olması, bir kurmaca unsur olarak kişilerin psikolojisini içeriden ve daha etkili sergileme imkânı sağlar. Atılğan’ın diğer hikâyelerinin büyük bir bölümünün yanı sıra Aylak Adam romanında da aynı teknik görülür. Bu hikâyede anlatıcı, bir gözlemci durumundadır; hikâyesini anlatacağı birini aramaktadır. Okur, bir yandan gözlemlenen dış dünya hakkında fikir edinirken diğer taraftan bu dış dünyanın anlatıcıdaki yansımaları onun yorumlarıyla görür.

Anlatıcı, insanlarla iletişime geçmemeyi tercih eden bir yapıdadır. Atılğan’ın roman kişilerinde de aynı türden bir “iletişimsizlik” görülür (Moran, 2004: 292). O, herkesi gözlemler; fakat, bir genç dışında kimseyle konuşmaz. Bu yönüyle anlatıcı, önyargılarıyla hareket eder. Anlatıcının kasabalı mı olduğu yoksa kasabaya dışarıdan mı geldiği belirtilmez. Kasabalılara yabancılığına bakıldığında dışarıdan gelmiş biri gibi davrandığı söylenebilir. Ne var ki kasabalıları hayli iyi tanıdığı izlenimi verir; en azından, bahsettiği yerlerden daha önce geçmiştir. O, çevrenin karakteristiğini, insanların psikolojik hâllerini ve sosyal ilişkilerinin niteliğini bilir.

Anlatıcı, hikâyesini anlattığı saatçi hakkında bilgi edinmek için onunla konuşma gereği duymaz. O, saatçinin adını Ali veya Ahmet diye tahmin eder; fakat ona sorup öğrenmekten korkar. Eğer adı başka bir isim, örneğin Abdülkerim çıkarsa anlatıcı hayal kırıklığına uğrayacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Görüldüğü gibi anlatıcı, dış dünyayı olduğu gibi aktarmak niyetinde değildir. Ayrıca, onunla konuşmanın problem yaratabileceğini, saatçinin kendisini yanlış anlayabileceğini düşünür:

Ne soracağım ona? Evli olduğunu, çocuğu olmadığını, çocuk istemediğini de biliyorum. Bütün uyanık düş görenler gibi o da az çok bencildir (17).

Anlatıcı, saatçinin monotonlaşmış bir evlilik hayatı sürdürdüğünü belirtir; eşiyle ilişkileri sıradanlaşmıştır; hayatı tıpkı dükkânda kurduğu saatler gibi işlemektedir:

Nasıl her akşam eve gider, yemek yer, oturur, yatarsa bunu da yapacak. Pazar günlerinin bile bir kurulu düzeni vardır. Kahveye çıkılır, tavla oynanır. Geceleri yatakta yatarlar karısıyla. Kışın, uykuda döndükçe yorgan kayar, üşürler. Aynı yatakta yatamazlar. İsteksiz, ara sıra, ödev yapar gibi sarılmalar, tümü (19).

Anlatıcı, saatçiyi etraftaki esnafa sormayı düşünürse de bundan vazgeçer. Onların vereceği cevapları tahmin eder, onların bakış açısına güvenmez. Ona göre saatçinin komşuları onu belli kalıplarla yargılayacaklar, hakkında yanlış bilgiler vereceklerdir. Bu durum, saatçinin nasıl bir çevre ve ilişkiler ağı içerisinde sıkıştığının sergilenmesi bakımından önemlidir:

İyisi mi şu tabelâcıya sorayım. Ne de olsa bir çeşit sanatçıdır o. İnanılır sözüne. Yürüdüm. Deminki yaş tabelâlar gene kaldırımın üstündeydi. Birden camın ardından vitrine asık, sülüs yazısıyla asılmış levhalar takıldı gözüme. Besmeleler, “Tevekkeltü al-Allah”lar “El Kasibü habibüllah”lar vardı. Hiç olmazsa bir tane “Ah, minelaşk” olsaydı aralarında, hani “he”nin iki gözünden iki damla yaş akan soyundan, yoktu. Nasıl güvenirdim böylesi bir adama (18).

Anlatıcı, tabelâcının “sanatçı” ruhuna ve hassasiyetine sahip olmadığına, yalnızca bir zanaatçı olduğuna karar vermiştir; hazırladığı tabelâlar esnafın dükkânına asacağı türdendir, içerikleri ticarî kazançla ilgilidir. Anlatıcı, en son aşçıda karar kılar. Dükkâna yaklaştığında aşçının yanında çalışan genci görür, onunla konuşur; onun söylediklerine inanacaktır:

- Merhaba! dedim

- Merhaba.

- Saatim bozuldu da. Şu karşıkı saatçiyi yaptırmak istiyorum. Bir sorayım dedim. Nasıl adamdır, ha? İçinden bir parçasını çalması?

- Yok abi, dedi, öyle adam değildir o. Korkma.

Kirli uzun tırnakları vardı çocuğun. Yüzüne ustura değmediği belliydi. Yumuşak, uzunca tüyler vardı sakal başlarında. Yüzü toplu ama sarımsı, gözleri parlak. İnandım bu çocuğa, yalan söylemez o. İçim rahatladı (18).

Anlatıcının bir genci seçmesi, onun yargılarını diğerlerine oranla güvenilir bulması, gencin düşüncelerinin kalıplaşmamış olmasına ve masumiyetine bağlanabilir.

4. Ortam

Yapay ortamda saatçinin yaşama alanı olarak sırasıyla kasaba, dükkân ve ev ele alınacak; doğal ortamda ise kaçılacak bir alan olarak tabiat üzerinde durulacaktır.

4.1. Yapay ortam - dekor

Anlatıcı, okuru inandırma kaygısı taşımaz; tam tersine gözlem ve yargılarında bir belirsizlik atmosferi oluşturur:

Tabelâcı dükkânının önünde yaş yaş, kurusunlar diye duvara dayanmış iki levha vardı. Baktım birinde “Saatçi A. Yayladan” yazılı. İçimi bir hüznün bürüdü. Karşıdaki saatçinındı bu levha, sormuş öğrenmiş gibi biliyordum bunu (16).

Anlatıcı, dükkânın içini merak etmez, kendisi için gerekli olan iç mekân tasvirini belirlemiştir:

“Dükkânın içini göreceğim de ne olacak? Duvarlarda durmadan işleyen saatlar asılı olduğunu bilmek bana yeter.” (17)

Hikâyede anlam, kişiler ve olaylar, mekânın darlığıyla ilişkili olarak kullanılmıştır. Anlatıcı, hikâyeye dikkat çekmeyecek, dar bir mekânı seçerek başlar:

Küçücük dükkânın önünden her geçişimde hep aynı hüznün kapları içimi. Bütün gün orada oturan benmişim gibi. Yolun çarşılığında kurtulup evlerinin başladığı ucundaydı dükkân. Daracıktı. İçi karanlıktır diye düşünürdüm. Saatçinin hikâyesini yazmak istiyordum (16)

Yukarıdaki alıntıda “Daracıktı.” şeklindeki cümle, mekânın darlığının anlatım tarzına yansımış şeklidir. Anlatıcı, dilin kullanımıyla mekânın boyutları arasında bir paralellik kurmuştur.

Saatler, saatçinin monoton hayatını, zamanın ağır ve sıkıcı bir tonda geçişini anlatan bir gösterge durumundadır. Saatlerin sesi heyecandan yoksun bir gündelik hayatı vurgular:

Saatların tıkırtısıyla içinin sıkıntısı arasında bir ilgi vardır sanki. Bu durmayan tıkırtı dünyanın düzeni gibi bir şeydir. Değişmez. Dursa sıkıntısı geçecek belki. Oysa bu sıkıntıyı yaratan kendisidir. Her sabah dükkâna girdi mi ilk işi birer birer bu saatları kurmaktır. İğrene iğrene yapar bu işi. Kurmayıverse olmaz mı? Olmaz. O zaman kendi kendisi olmaktan, saatçi olmaktan çıkar. Zorunludur bu (18-19).

Hikâyede saatçinin dükkânına zıtlık oluşturacak şekilde bir saatçi dükkânından daha söz edilmektedir. Bu saatçi dükkânı kasabada daha merkezî bir yerdedir ve anlatıcı tarafından negatif bir anlatımla sunulur:

Belediye başkanı saatini hiç bu çarşı ucundaki saatçiye gönderir mi? Büyük caddede, pencereleri yeşil demir parmaklıklı, yeni açılan bankanın karşısındaki bilmem ne acentası saatçiye gönderir. O dükkânın tabanı tahta değil, parkedir. Düşen çark bulunur. Genel kitaplık memurunun saatini dört liraya silen o saatçi başkandan iki lira ister (17).

Saatçinin dükkânı gibi evi de dardır. Evinde de sıkıcı, monoton bir hayatı vardır. Evinin darlığı, heyecan arayışlarına karşı bir engel olarak ortaya çıkar:

“Bir güreşken horoz beslesem” diye düşündü dün gece. Gerçek bir heyecan kaynağı olurdu bu horoz. Ama evde kümeslik yer yok.” (19)

Saatçinin evi, dükkândaki darlığın ve sıradanlığın devamıdır. Eşyle belli kalıpların, alışkanlıkların içine sıkışıp kalmışlardır, iletişimsizlik içindedirler. Ev, saatçi için bir sığınak, bir yuva işlevi görmez. Bu “dar”, “kapalı” ve “hareketsiz” ev tasviri kişinin ruhunun somutlaşmış bir yansıması gibidir (Bachelard, 1996: 94-95). Saatçinin dükkândan kaçışı evde başka bir ağa takılışıyla sonuçlanır; dükkân ve ev, hayatını daraltmaları bakımından aynı işlevi gören ortamlar durumundadırlar. Böylece, saatçinin sınırlanmışlığı ve hayatının monotonluğu, kendisine aitlikleri tartışmalı iki ortamda pekişir.

Kasaba, dükkân ve eve birer ortam olarak bakıldığında, monoton, sıkıcı ve dar olmaları en önemli özellikleri olarak öne çıkar.

4.2. Doğal ortam – peyzaj

Anlatıcının saatçiye ait olduğunu düşündüğü “Saatçi A. Yayladan” yazılı levha ile saatçi dükkânının darlığı arasında bir zıtlık ilişkisi vardır:

“Soyadıyla dükkânı arasındaki zıtlık içimi burkuyor” (17)

Yayla gibi geniş bir mekân ile küçük esnaf dükkânı arasındaki zıtlık, yalnızca mekânın hacmiyle ilgili değildir. Dükkânın darlığı, kasabada, taşra hayatının hareketsiz, ağır temposu içerisinde sıkışmışlığı daha vurgulu bir şekilde anlatır. Yayla ise tabiatı, dar hayattan kaçışı çağrıştırmasıyla dükkânla zıttır.

Tabelada saatçinin adı bir harfe sıkıştırılmıştır; o, yaşadığı dar hayatın içerisinde kuşatılmıştır, sınırlanmıştır. Adının yazılış tarzına uygun olarak saatçinin kişiliği silinmiştir. Adı bir noktayla kısaltılmış ya da sınırlanmıştır. Baş harfinin önündeki noktanın kendisini sınırlayan dar hayatındaki her şeye karşılık geldiği söylenebilir. Adının baş harfi olarak alfabenin ilk harfinin seçilmiş olması, anlatıcının düşleri ve istekleri bağlamında ilerleyememesine, ilkte kalmasına bağlanabileceği gibi, ilkel ve tabiatı özleyen yönünü koruduğu şeklinde de yorumlanabilir. Soyadının tersine adının yazılış tarzı dükkânın darlığıyla paraleldir:

A.: Dar kasaba

Yayladan: Geniş tabiat

Bu durumda tabeladaki adıyla soyadı arasında da bir zıtlık söz konusudur ve bu zıtlık, levhayı saatçinin hayatını yansıtmak bakımından önemli bir gösterge durumuna getirmektedir. Dükkânın darlığıyla saatçinin adı arasında bir paralellik, soyadıyla ise bir zıtlık vardır:

A. = dükkân X Yayladan

Anlatıcı, saatçi dükkânıyla daha önceden gördüğü bir yırtıcı hayvan kafesi arasında bağlantı kurar. Bu paralellik de kasabadaki gündelik hayat ve tabiat arasındaki zıtlığı pekiştirir:

İzmir fuarındaki sırtları düşünüyorum. Kafesinin beton tabanı aşınmış; gezinmekten. Aşınan yer kafesin en uzun yolu (17).

Saatçi, kasabaya hapsedilmiştir; kasabanın darlığı onu dışarıdan, hürriyet isteyen ruhu ve tabiatı ise içeriden sıkıştırır, baskı altına alır. İsviçre, bu baskı ve sıkışma duyguları içinde bir kaçış imajıyla ortaya çıkar:

Sonra yeniden saatlara dönüyor. Bunların çoğu İsviçre’de yapılır. Duyduğuna göre dağlık bir yermiş orası. Dağlarında kar varmış. Bir özlem kabarıyor içinde. “Bir gün kurmayacam şunları” diyor. Ürperiyor, daha bir büyümüş sanıyor kendini (19).

Saatleri kurmamak, sıkıcı bir tonda akan zamana karşı saatçinin vereceği tepkidir. Anlatıcıya göre saatçi, çevrenin engellemesine rağmen daha fazla dayanamayarak birgün dar hayatından bunalıp kaçacaktır:

Ben yakında saatçinin bir gün saatları kurmayıvereceğini biliyorum. Dükkândan fırlayacak. “Saatların yapıldığı yere!” diye bağırarak. Konu komşu sınıksız yakalayacaklar onu; bırakmayacaklar; delirdi diyecekler. Bana bunları dükkânın önünden geçeceğim zaman kepenkleri inik görüp sebebini soracağım deminki açığı çırağı anlatacak. Yüzünde bir üzüntü, bir acıma izi olmayacak. Benim de.. (19)

Alıntıda görüldüğü gibi İsviçre, tabiatla özdeş bir ütopya, bir kaçış imajı olarak verilmektedir. Saatçinin İsviçre hakkında bir bilgisi yoktur, fakat oranın tabiatı bunu önemsiz kılmaktadır. Genellikle kasabalıların dar hayattan kurtulmak için büyük kentlere gitme düşlerinin

yerine metinde hedef olarak tabiatın sunulmuş olması anlamlıdır. Soyadı “Yayladan” olan saatçi, tabiata dönerek asıl benliğine kavuşacak, kasabanın gündelik hayatında kaybolan ruhunu bulacaktır. Amacı, daha eğlenceli, daha gösterişli bir ortam değil daha basit bir hayattır. Yukarıda anlatıcının saatçi ile kafesteki sırtlan arasında bir paralellik kurduğu görülmüştü; saatçi tıpkı sırtlan gibi, doğal ortamından koparılmış bir şekilde yaşamaktadır. Saatçi evcilleşmemiş, tutsak edilmiştir. Sırtlan imajıyla verilen bu tutsaklık duygusu, evi, dükkânı, kasabayı reddetmesinin ve kaçış isteğinin en belirgin ifadesidir.

III. SONUÇ

Her iki hikâyede kişilerin dünyasını daraltan, kasabadaki sosyal ilişki biçimidir. “Evdeki” hikâyesinde evlilik, anlatıcıyı kasabadaki sosyal ilişki ağına ve hayat tarzına dahil edecek bir kurum olarak ortaya çıkar. O, kasabadaki sosyal ilişki biçimini ve hayat tarzını monoton ve ahlâki açıdan problemli bulur. Onun en önemli kaçış alanını kitaplar ve rüyalar oluşturur. Kitaplar, onun yaşadığı kasabanın tam zıddı bir anlam dünyasını ifade ederler. Rüyalarsa sınırsız imkânlarıyla zengin bir kaçış alanıdır. Bu yönüyle kaçmak istediği yer hakkındaki fikirleri daha çok soyut düzeyde kalır. “Saatların Tıkırtısı” hikâyesinde ise saatçinin kaçmak istediği yer tabiattır. Böylece bu hikâyede anlam, medeniyet ve tabiatın çatışması ile temellenir. Bu yönüyle hikâye, modern fert ve yalnızlık, yabancılaşma, tabiatın kopuş gibi farklı problemler bakımından okunma ve yorumlanma imkânı sunar.

Batı, hikâyelerde kaçılacak bir yer olarak olumlu bir imajla kullanılır. İlk hikâyede İngiltere, ikincisinde İsviçre kaçılacak yerlerdir. Her ne kadar ilk hikâyede İngiltere üzerinde pek durulmasa da, kaçılacak yer olarak yalnızca ondan söz edildiği görülür. Kişiler, söz konusu yerleri başkalarından duymuşlardır. Bu duyduklarından yola çıkarak bu yerlere çeşitli anlamlar yüklemişlerdir.

Atılğan, kişilerin iç dünyasına odaklanmayı tercih eder. Onun kişileri, topluma açıktan açığa ve şiddetli bir tepki göstermezler; çatışmalarını kendi içlerinde yaşarlar. Bu sebeple onun hikâyeleri psikolojik ve sosyolojik malzeme sunarlar. Her iki hikâyede dinî imajlar olumsuzla yakın bir tarzda verilir. İlk hikâyede kasabın namaz kılıp kılmadığıyla ilgili “evdeki”nin aklından geçirdiği soru, ikinci hikâyede ise dinî içeriği olan levhalarla ilgili anlatıcının düşündükleri bu tespitin dayanağıdır. Bu sebeple, kişilerin yaşadıkları toplumla çatışmaları, belirgin bir şekilde verilmese de, kültürel sebeplere bağlanabilir. Diğer taraftan ve daha güçlü şekilde varılabilecek hüküm ise, kişilerin içinde yaşadıkları toplumdan, bir toplum olduğu için uzak oldukları; kasabadan bir kasaba olduğu için sıkıldıklarıdır.

Atılğan’ın bu çalışmada incelenen hikâyelerinde kasaba; monoton bir hayat sunan, her anlamda imkânların sınırlandığı dar bir yerdir. Kişilerin çevreleri onların etrafındaki bir iletişimsizlik çemberi gibidir; ne aileleriyle ne de genel anlamda toplumla olumlu bir iletişim kuramazlar. Kişilerin aile bağları zayıftır, samimi bir dostlukları yoktur. Kişilerin bulundukları ortam renksizdir, onların hayatını daraltır, sıkıcı kılar, onlarda kaçış duygusu uyandırır.

KAYNAKÇA

- AKATLI, Füsun (1992). “Daralan Dünyalar” (Tan Seçki, Eylül 1982), *Yusuf Atılğan’a Armağan*, haz.: Turan Yüksel vd., s. 267-273, İstanbul: İletişim Yayınları / “Öyküleriyle Yusuf Atılğan”, İmge Öyküler Yıl: 1, Sayı: 2, s. 64-68, Nisan-Mayıs 2005/ http://www.imge.com.tr/imgeoykuler/2/fusun_akatli.pdf
- AKINCI, Gündüz (1961), *Türk Romanında Köye Doğru*, A. Ü. DTCF Yayınları: 99, TTK Basımevi.

- ATILGAN, Yusuf (2002). Bütün Öyküleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BAKHTİN, Mikhail (2001). Karnavaldan Romana, çev.: Cem Soydemir; derleyen: Sibel İrzık. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci (2006). Yeni Türk Edebiyatı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÖREGENLİ, Melek (2010). Çevre Psikolojisi, İnsan Mekân İlişkileri, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KODAL GÖZÜTOK, Türkan (2006). Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Hikâyeciliğinde Anadolu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KODAL GÖZÜTOK, Türkan (2007). "Refik Halit'ten Cumhuriyet Dönemi Hikâyecilerine (191-1940) *Kasaba* Olgusu", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2 (Haziran 2007), s. 73-93. http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/IV-2_Haziran/oz4-22007/21_4-2oz_tkodal_73-93.htm
- GÜRBİLEK, Nurdan (1995). Yer Değiştiren Gölge, İstanbul: Metis Yayınları.
- KAPLAN, Ramazan (1997). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Ramazan (1997). Sabahattin Ali, İnsan ve Eser. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖNERTOY, Olcay (1984). Türk Roman ve Öyküsü, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖNEŞ, Mustafa (1992). "Bodur Minareden Öte" (Varlık Ekim 1991), Yusuf Atılgan'a Armağan, haz.: Turan Yüksel vd., s. 357-363, İstanbul: İletişim Yayınları.
- LEKESİZ, Ömer (1999). Yeni Türk Edebiyatında Öykü, cilt 3, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- MORAN, Berna (2004). "Aylak Adam'dan Anayurt Oteline", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, s. 291-313, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MORVAL, Jean (1985). Çevre Psikolojisine Giriş, çev.: Nuri Bilgin. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

YAPI BİLGİSİ AÇISINDAN *düzen* SÖZCÜĞÜ

Hakan ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi alanında kullanılan *düzen* 'nizam' sözcüğü yapı bilgisi açısından ele alınmıştır. Sözcük öncelikle dil bilgisi çalışmalarında nasıl değerlendirilmiş bunun üzerinde duruldu. Bu kaynaklardaki farklılıklar gösterildikten sonra Eski Türkçe döneminde karşılaşılan şekillerle sözcüğün ilgisinin olup olmadığı araştırıldı. Daha sonra anlam bilgisinden de faydalanılarak sözcüğün metinlerde ve ağızlarda karşılaştığı şekillerinden hareketle sözcüğün yapısı aydınlığa kavuşturulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, düzen, nizam, tertip.

THE WORD *düzen* IN TERMS OF MORPHOLOGY

ABSTRACT

In this study the word *düzen* 'system' which is used in Turkey Turkish is discussed in terms of morphology. Firstly the situation of word in the grammars is discussed. After denoting of the differents in these sources, it is quested that if there is a relationship between the word and the forms in Old Turkish period. After all of these process the formation of the word is tried to be explained by using the forms which are used in old texts and Anatolian dialects and in light of the foregoing of semantics.

Key Words: Turkey Turkish, düzen, arrangement, system.

I. Giriş

Türkiye Türkçesi alanında yapı bilgisi üzerine yapılan çalışmalar bugün için belirli bir düzeye erişmiş görünmektedir. Zaten uzunca bir dönemden beri var olan ciddi çalışmalarla ana hatları belirlenmiş olan alanda, son yıllarda iyiden iyiye ayrıntıya yönelik olarak devam etmektedir. Özellikle yeni çıkan dil bilgisi çalışmalarlarıyla karanlık noktaların büyük ölçüde aydınlığa kavuşturulmasını söylemek doğru bir belirleme olsa gerektir.

Dil bilgisi çalışmalarının yapı bilgisi bölümlerinde yapım ekleri anlatılırken kök ile ek arasında belirli bir anlam ilgisi kurulduktan sonra konuyu somutlaştırmak için verilen örnekler arasında bazı durumlarda ek açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Öyle ki Gökilce uygunluk yakalandıktan sonra araya serpiştirilen örnekler içinde çok nadir de olsa ekin köke kattığı anlamla çelişen örnekler göze batmaktadır. Bu durumlar da araştırmacılar için çoğu zaman bir kafa karışıklığına bazen de problemliliğin fark edilmeden geçilmesine sebep olmaktadır.

Bu yazı boyunca bu durumda olduğunu düşündüğümüz bir sözcük üzerinde durmak istiyoruz. *Düzen* sözcüğü ağızda örneklendirilecek açıklamalarda da görüleceği üzere bazı dil

---

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: ozdemirhn@yahoo.com

bilgisi çalışmaları kök-gövde uyumsuzluğu barındırmaktadır. şimdi konuyu somutlaştırmak için sözcükle ilgili dil bilgisi eserlerinde verilen açıklamalara geçelim:

II. Dil Bilgisi Kaynaklarında *düzen* Sözcüğü

Düzen sözcüğü dil bilgisi kaynaklarında farklı şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Açıkça söylemek gerekirse bu durum bile bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Bu yüzden konu dil bilgisi kaynaklarında nasıl ele alınmış öncelikle bunun üzerinde duralım.

Banguoğlu, sözcüğü *Fiilden Üreme İsimler* başlığı altında *-in adları* içinde ele almıştır: “Eski ve oldukça verimli olmuşduymalı bir ektir (*Et. tütün, yalın*). Dilimizde edilen anlamlı ve çoğu zaman kılıç ürününü gösteren bir sıra adlar bırakmıştır: *yığın, ekin, tütün, akın, koşun, düşün (baskın)...* Sesliyle biten tabanlardan: *ışın, ürün, düzen, talan, oran, dolan, gibi*” (Banguoğlu 1990, 255-256). Açıklamalara bakarak yazarın sözcüğü *düze-* fiilinden türettiği anlaşıyor. Yazarın *düzel-* ve *düzet-* fiillerini ele alırken bakarak *düze-* fiilini de *düz* ismine götürdüğünü söyleyebiliriz.

Ergin ise, sözcüğü sıfat-fiil eklerinden *-an, -en* eki altında değerlendirir-miştir: “*başla-y-an, gül-en*, gibi geçici isimlerle *düz-en, kır-an* gibi kalıcı isimlerde bu ek vardır.” (Ergin 1977, 197). Açıklamasından da anlaşılabileceği üzere Ergin, sözcüğün *düz-* fiilinden *-an* sıfat fiil eki kullanılarak türetildiğini belirtmemiştir.

Bir başka eserde ise bir dizim hatası olması yüksek bir olasılık gibi görünen ve eğer başka bir açıklaması yoksa bir hata olarak değerlendirilebilecek bir durum söz konusudur. Korkmaz, sözcüğü iki ayrı ek altında değerlendirmiştir. Açıklamalarının ilki *Fiilden Ad Türeten Ekler* başlığı altında *-(y)An* eki içindedir: “Geçici veya geçişiz tek ve çok heceli fiillerden sıfatlar türeten ve bir işi yapmanı gösteren ad olarak da kullanılan çok içek bir sıfat fiil ekidir... Bu ekle *bilinen, bilinmeyen* ‘meçhul’, *birleşen* (fiz) *bölen, bölünen, çarpan* ‘mazrup’, *düzen* ‘nizam’... gibi bazı matematik, dil, felsefe ve fizik terimleriyle Arapça, Farsça kelimelere karşılık olmak üzere, *bakan* ‘vekil’ *dinleyen* ‘sami’... gibi birtakım adlar da yapılmıştır.” (Korkmaz 2009, 73). Açıklama oldukça açıktır. Yazar, konuya Ergin gibi yaklaşmış ve *düz-* fiilinin *-An* sıfat fiil ekiyle genişletilerek ‘nizam’ anlamında *düzen* teriminin türetildiğini belirtmemiştir.

Korkmaz’ın ikinci açıklaması ise yine *Fiilden Ad Türeten Ekler* başlığı altında *-n, -(I)n/-(U)n* eki içindedir: “*-n, -(I)n/-(U)n* eki, çok eskiden beri kullanılagelen içek bir ektir. Geçici ve geçişiz tek ve çift heceli fiil köklerinden adlar, çok seyrek olarak da sıfatlar türetmiştir. Bu türetmelerde ek, fiilin gösterdiği işin ‘sonucu’ veya ‘ürünü olma’ görevini yüklenmiştir. *-n* eki, çatı ekleriyle genişletilmiş fiillere gelmemektedir: *akın, basın, dolan, (yalan-dolan), dizin, düşün, düzen, ekin, esin, gelin, güven, ışın, ... vb*” (Korkmaz 2009, 101). Açıklamasının bu kısmında ise Korkmaz, Banguoğlu gibi *düz* ismini kök kabul etmiştir denilebilir. Bu durumda Korkmaz, aynı sözcüğü iki ayrı ekle ilişkilendirmiştir. Bu eklerin her ikisi de fiile gelen ekler iken *düzen* sözcüğünün kökü bir örnekte isimden (*düz*); bir örnekte de fiilden (*düz-*) türetilmiş görüntüsü vermektedir.

Görüldüğü gibi ‘nizam’ anlamında kullanılan *düzen* sözcüğünün kökü, bazı çalışmalarda isme bazılarında ise doğrudan doğruya fiile dayandırılmıştır. Bu durumda sözcüğün yapı bilgisi açısından araştırılma ihtiyacı olduğunu bulmaktadır.

III. Eski Türkçedeki Şekillerin *Düzen* Sözcüğüyle İlgisi

Bağlamın Eski Türkçe döneminde tanıklanan *tüzän* sözcüğüne anlam vermekte yeterli olmadığı yargısını taşıyan Erdal, ilerde daha iyi örnekleri bulunur umuduyla, sözcüğün *tüz* ismiyle ilgisinin zayıf olduğunu Çusatırlarla ifade etmektedir: “The connection of *tüzän* with *tüz* ‘straight, flat’ is also tentative; the contexts are quite fragmentary and are quoted here only in the hope that

some better ones turn up in the future:]*jurtum tüzän*[(Maitr 26 r 19) and]*ları ymä tüzän kogşak*[(Maitr 179 v2)” (Erdal 1991, 161). Bu açıklamaya göre Erdal, bir *tüz* ismine gitmenin çok kolay olmadığını belirtiyor. Açıklamada geçen bir başka önemli nokta da sözcüğün Eski Uygur sahasında anlaşılmasını güçleştirecek derecede parça parça tanıklanmasıdır. Belirtilenlerden sözcüğe bu hâliyle anlam vermenin güç olduğu çıkarılabilir. Fakat sözcüğün sonundaki ekin fonksiyonu Erdal’a göre açıktır. (Erdal 1991, 162).

Bugün farklı *Ç*killeriyle de olsa varlığı bazı Türk lehçelerinde tanıklanabilen „Ova, düz alan” anlamındaki *tüzən* sözcüğü (ATS 1999, 191; *tüzöng* *Ç*kl için bk. KS 1998, 777) de anlam ve sözcüğe eklenen ek açısından Erdal’ın değindiği sözcükle ilgili görünüyor. Benzeri bir durumun bugün Anadolu sahasında yaşıyan ve “Yüksek dağların tepesindeki düzlükler/Dağların az meyilli olan yüzeyleri/*Ç*i tepe arasındaki düz yerler, vadi/Ova, kır, düzlük yer” anlamlarındaki *düzən* sözcüğünde de geçerli olduğu ifade edilebilir (DS 1993, 1644). Görüldüğü üzere Erdal’ın *landscape* *Ç*klinde ifade ettiği ve yer *Ç*killeri ismi yapmaya veya bu yer *Ç*killerinin özelliklerini vermeye yarayan *+(A)η* ekiyle kurulmuş *tüzän* sözcüğü burada gösterilen örneklerde olduğu gibi ayrı bir anlamda Türk coğrafyasında yaşımaktadır.

Sözcüğün son sesinde meydana gelmiş olan ses değışiğinin, günümüzde *deniz>deniz* örneğinde olduğu gibi, basit bir ses değışiğesi olmadığı açıktır. Nitekim Erdal’ın yine yukarıda verdiği örneği anlattığı ekin içinde Osmanlı sahasından “Kenar, kıyı, uç, sınır, etraf” anlamında gösterdiği *kıran* (Erdal 1991, 161) sözcüğünün sonundaki *nazal n* sesi, varlığını kayıtlara geçirecek kadar korumuştur denilebilir (TTS 1996b, 2497). Buna koştubir gelişmenin *tüzän* sözcüğünde de yaşınması beklenirdi. Ama Erdal’ın gösterdiği *Ç*klin halk ağzından yazılı kaynaklara geçmediği görölüyor. Yine yukarıda örneklenen ve bugün ağızlarda yaşıyan „düzlük yer” anlamındaki *düzən* sözcüğü de Eski Türkçenin bir hatırası olsa gerektir.

Eski Uygur sahasında tanıklanan sözcüğün Osmanlı sahasında nazal olan son sesinin diğ sesi *n*’ye dönerek „tertıp, nizam, intizam” anlamında *düzen* hâlini almış olması, hem sözcüklerin barındırdıkları farklı anlamlar açısından hem de yukarıda gösterilen örnekler açısından olası görölüyor.

Eski Türkçe döneminde görülen ve „kuvvetlendirme veya çokluk” anlamları katan bir başka *Ç*kil de *+n* veya *+An* eki yapıya kattığı anlam göz önünde bulundurulduğunda *düzen* sözcüğüyle ilgili görölmemektedir (ATG 1950, 61, 85, 195, 212; Gabain 2007, 44, 62, 133)¹.

+An ekinin yapısına ve yapıya kattığı anlama bir itiraz Hacıeminoğlu’ndan gelmektedir. Hacıeminoğlu’nun ekin birleşik bir yapıdan oluştuğu yönündeki açıklamaları, kökle gövde arasında kurduğu ilgiye ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirir denilebilir. Hacıeminoğlu’na göre bu ek üzerinde anlaşmazlıklar vardır. Ona göre bu ek birleşik yapıda olmalı ve eklendiği isimlerden „daha güçlü isimler” türetmeye yarıyor olmalıdır. (krğ. Hacıeminoğlu 1996, 14). *Er* sözcüğüyle *eren*² arasında Hacıeminoğlu’na göre neredeyse „daha güçlü bir isim olmanın” ötesinde bir anlam farkı yoktur. Yani neredeyse iki *Ç*kil de aynı anlamdadır. Fakat bu kullanımdaki „çokluk” anlamı çoğu dilbilimciye göre kesindir. (Ekin topluluk ismi yapmada veya „çokluk” anlamında kullanılması için bk. Tekin 2000, 102-103; Erdal 1991, 90-92; Erdal 2004, 158-159; EDPT 1972, XII; ATG 1950, 85, 195, 212 veya Gabain 2007, 62). Tüm bunlara dayanarak bu ilginin yukarıda ifade edildiği üzere *düz* ve *düzen* sözcükleri arasındaki anlam farkına bakarak kurulamayacağı ifade edilebilir.

¹ Çevirinin dizininde ve çeviride rastlanan aksaklıktan dolayı eserin orijinali; kolay ulaşılabilir olmasından dolayı da eserin çevirisi iki kaynak olarak birlikte verilmiştir.

² *Eren* sözcüğündeki sıkıntılar bir tarafa Hacıeminoğlu’nun göstermiş olduğu anlam ilgisinin bütün *Ç*killere uygulanması mümkün görünmemektedir. Mesela, „oğullağ” (?) anlamında *ogl+a-* ve sonra *-n* ekiyle *oglan* sözcüğüne ulaşmak pek olası görölüyor. Bir de Erdal’ın verdiği örnekler Hacıeminoğlu’nun ileri sürdüğü eke dair fonksiyonu açmaza sürükliyor görüntüsü vermektedir: *tor+an* „system of nets”, *öz+än* „the innermost parts” (Erdal 1991, 92).

Öyleyse Anadolu sahasında „tertip, nizam, intizam“ anlamındaki *düzen* sözcüğünün Eski Türkçe kaynaklarında tanıklanmış olan Çakillerden farklı bir yolla ve anlamda türetildiği bu bilgilerin ıGğı altında ileri sürülebilir.

IV. Yapı Bilgisi Açısından *düzen* Sözcüğü

Bu açıklamalardan sonra, *düzen* sözcüğünün Eski Türkçe kaynaklardan bağımsız olarak Osmanlı sahasında türetildiği açıklığa kavuşmuştur denilebilir. Öyleyse, sözcüğün daha çok yer Çakilleri (landscape) isimleri yapmakta kullanılan +Aη ekiyle çokluk yapmada kullanılan +An³ ekinden bağımsız, kendine özgü bir kuruluğa Osmanlı sahasında *nizam* kavramını karıştırmak üzere ortaya çıkmış olduğu ifade edilebilir: “Ki nitesi hoş düzmüş anı düzen/Söz içinde gey beklemiş *düzen*” (TTS 1996a, 1363).

Bu aşamada „tertip, nizam, intizam“ anlamındaki Çaklin „düzenleyen“ anlamındaki *düzen* sözcüğüyle olan ilgisi önemlidir. Burada „düzenleyen“ anlamında kullanılan Çaklin „nizam“ anlamında kullanılmış olamayacağı ifade edilmelidir. EĞseslilikten kaynaklanan bu anlam karışıklığının giderilmesi „nizam“ anlamındaki *düzen* sözcüğünün kökünün belirlenmesinde önemlidir. Bu sebeple isim ve fiil olarak her iki Çaklin anlam açısından birbirine olan yakınlığı ele alınmalıdır:

TÜZ I 1. düz: **tüz jer düz yer** (MK III 123); 2.eGt, aynı: **bes ernäk tüz ermäs** beÇparmak aynı değildir (MK I 121); **janut berdi ö g d ü l m i s ajdı bu söz / tükäl söz cini ol uquş birlä tüz** OdgurmışÇöye cevap verdi: “Bu kelime, kelimelerden gerçeğe en yakın olanıdır, bu kelime aklın kendisine denktir” (QBH 1812); **bu otlar barca tüz bor birlä icürmis keräk** bu ilaç otların hepsini, Çarp ile aynı [oranda] içmek lazım (Räch II 338); **erdämlik kişi erdini birlä tüz ol** cesur adam, ziynete denktir (TT VII 42j); 3. *mec.* doğru, gerçek, dürüst: **bilgä qayan ermis alp qayan ermis bujuqi jemä bilgä ermis erinç alp ermis erinç begläri jemä boduni jemä tüz ermis** onlar akıllı kağanlar idiler, onlar cesur kağanlar idiler, onların memurları da aynen akıllı ve cesur idiler, onların idarecileri ve halkı da dürüst idiler (KT 63); **bu ürq tüz ol** bu fal doğrudur (TT VII 293) (Drevne 1969, 602).

TÜZ- I düzene sokmak, düzenlemek, yerleÇirmek, halletmek: **beg elin tüzdi** hükümdar kendi ülkesinde düzen sağladı (MK II 9); **jorıq tüzsä bodni begi qlıq tüzär / qiliq tüzsä beglä** **tözün el süzär** eğer halk [kendisi] ahlakını düzenlerse, / hükümdar da [kendisi] ahlakını düzenlerse de, mehrametliler ülkeyi [kötülüklerden] temizler (QBK 356g); **islärin tüzgäli** kendi iÇerini düzenlemek için (Drevne 1969, 602).

TÜZ- II düzleÇirmek, tesviye etmek: **ol jerig tüzdi** o yeri tesviye etti (MK II 9) (Drevne 1969, 602).

Clauson da bu anlam yakınlığını ortaya koyan açıklamalarda bulunmuştur.

tüz (d-) „level, flat, even“, with some extended meanings like „equal“. S.i.a.m.l.g.; usually as **tüz/tüs**; SW Az., Osm., Tkm. **düz**; the Tkm. forms suggest that KaÇ’s alternative spelling **tüz** is prob. an error, due to the voiced final. **Türkü VIII** (the rulers and ministers were wise and tough) **begleri**: yeme: boduni: yeme: **tüz ermiş**, both their begs and their people were orderly“ *IE* 3; Uyg. VIII ff. (Man. The reading **tüz kerinçsiz** in TT III 66, etc. And some Bud. Texts is an error for **tüzgerinçsiz** q.v.): Bud. **tüz** sometimes translates directly, or via a Chinese translation, Sanskrit *samata* „impartiality“, e.g. (a well-disposed merciful mind, a cheerful mind) **tüz köñöl** „an impartial mind“ (attains knowledge of all the Buddhas) *TT VI* 77; when used to translate a Chinese calendar character **tüz** represents *p’ing* „level, even, equal“ (Giles 9,310) *do.* 258 (and note); o.o. *TT V*

³ Küli Çor (Çak-HüÇöü) yazıtında „keşane rengi“ anlamında *yägrän* sözcüğü, *yägir* „aeylan“ sözcüğünün bu ekle geniletilmişÇeklidir (Tekin 2000, 81).

26, 86 (**tapla:g**); *Suv.* 134, 12 (**arka:**), etc.: Civ. (various ingredients) **tüz üleş** „in equal parts“ *HI* 4, 50, 166; o.o. *do.* 147 (otura:); *TT VII* 42, 1 etc. (uldan): **Xak.** XI **tüz** „anything level“ (or „equal“; *mustawi(n)*); hence one says **tüz ye:r** „level ground“ *Kaş.* I 325; one says **tü:z ye:r mawdi' mustawiya** „a level place“ *III* 123; be:Ğerçe:k tü:z erme:s „the five fingers are not equal“ *I* 128, 8; (all men) **tü:z erme:s** „are not equal“ (*laysa ... bi-sawa*) *I* 376, 21; a.o. *I* 433, 7; and see erentüz: **KB kılınçı silig erdi kılkı tüz-e** „his conduct was pure and his character equable“ 42 (cf. **tö:z**); (a three-legged stool does not lean over) **üçegü turu tüz** „the three (legs) stand level“ 802; **yatgu tüz** „he will be lying flat“ 1427; (if a man gets drunk, he becomes mad) **bu telve işi kör kaçan tüz bolur** „how can the acts of this mad-man become reasonable (?)“ 2009: XIII (?) *Tef.* **tüz** „smooth (ground); straight (road); upright (figure)“ 317: **Xwar.** XIII **düp düz** „quite level“ *Ali* 57: XIV **tüz** „level“ *Qutb* 198; „appropriate“ *MN* 248; „equal“ (shares) *Nahc.* 256, 8: **Kom.** XIV **tüz** „level; equal; upright; a steppe“ *CCI, CCG; Gr.* 261 (q.v): **Kıp** XV **mustahib** „keeping company with one another“ **tüz Tuh.** 32b. 4 (this is prob. One of the places where a Turkish translation of a word, and the next Ar. word, in this case ?*mustawi(n)* have fallen out of the text) (EDPT 1972, 572).

tüz- (d-) a V. Homophonous w. **tüz-**; „to level, straighten, put in order“, and the like. Survives in SE Türki **tüz-**; SC Uzb. **tuz-**; NW Kırım **tüz-/düz-**; SW Az., Osm., Tkm., **düz-**; other languages use Den. V.s fr. **tüz** like **tüze-** in this sense. See **tüz-** Uyg. VIII ff. Bud. **işlerin tüzgeli** „in order to put their affairs in order“ *Hüen-ts.* 151: **Xak.** XI **beg e:lin tüzdi:** *sawwa 'l-amiru 'l-wilaya* „the beg put his province in order“; and one says **ol ye:rig tüzdi:** „he level (*sawwa*) the ground“ (etc.) *Kaş.* II 9 (**tüze:r, tüzme:k**): **KB** („Atiq was the first, believing in God and) **köngül til tüz** „ordering his mind and tongue“ 51; (one takes the sword and) **bodunug tüz** „organizes the people“ 268; o.o. 75 (ünde:-) 93, 146, 877, 2272, 5151 etc: XIV *Muh. Nazama* (cf. **tüz-**) **tüz-Mel.** 31, 13; *Rif.* 116 (mis-spelt *tür-*): **Çag.** XV ff. **tüz-** („with -ü-“) (1) see **töz-**; (2) *saxtan wa arastan* „to make, put in order, arrange“; (3) see **tüz-** *San.* 173r. 22 (quotns.): **Xwar.** XIV **tüz-** (and *metri gratia tüzü-*) „to arrange, set in order“ *Qutb* 191; „to tune“ (a lute) *MN* 22: **Kıp.** XIV **düz-** („with front vowel“) *nazama 'l-şay' İd.* 48: (XV in *Tuh.* 5b. 10 *sawwa* is written in a second hand under **töz-**): **Osm.** XIV ff. **düz-** „to arrange, put in order, correct“, etc.; c.i.a.p. *TTS I* 249; *II* 352; *III* 232; *IV* 268 (EDPT 1972, 572-573).

Son olarak Gülensoy'un açıklamaları da iki Çekil arasındaki anlam yakınlığını ortaya koymaktadır:

düz „1. Düz; eğik ve dik olmayan; 2. EĞİ; 3. Ova, Kır“=ET, OT. **Tüz** (DLT)< **ü z** DLT: **tüzer-** „düzelmek“; **tüzeş-** „düzeltmekte yardım ve yarıçetmek“; **tüzlin-, tüzlün-, tüzül-** „düzelmek“ **TT.:** DÜZ+(CE/EÇ/EÇLEME/ELME/EL-/ELTĞELTĞĞELTĞĞLÖK/EL-TĞME/ ELTĞL-/ELTĞM/ELTME/ELT-/ELTMEN/EN/ENCE/ENCĞLÖK/ENEK/ENLEME/ENLE-/ENLEĞLÖK/ENLEĞLÖM/ENLEYĞĞEN-TĞENLÖK/ENLÖLÖK/ENSÖZ/ENSÖZLÖK/EY/GÜ/GÜLÜ/GÜN/GÜNLÜ/GÜNLÖK/GÜSEL/GÜSÜZ/LEM/LEME/LE-/LEMSEL/LENME/ LEN-/LEĞME/LEĞ-/LETME/LET-/LÖK/ME/MECE/MECĞMECĞLÖK) (Gülensoy 2007, 315).

düz- „1. Düzenlemek, düzeltmek; 2. Dizmek“=ET, OT. **tüz-** (DLT; *İKPÖ*) (Uyg.: **tüzger-** „eğilemek“/Fakat, **tözger-** „aşlına, köküne nüfuz etmek“)< **ü z-** **TT.:** DÜZ-(EN/ENEK/EY/LEM/ME/ÜL-) (Gülensoy 2007, 316).

Gülensoy Divan (Divan 1985, 206)'daki Çekle dayanarak sözcüğün her iki Çeklinin de uzun ünlüye sahip olduğunu ileri sürmüştür. Clauson ise bugünkü Türkmençe Çekillere dayanarak Divan'daki uzun Çekillerin bir hata olduğunu ifade etmiştir. Böylece her iki Çeklin kısa ünlüye sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Clauson'un kıyaslamayla vardığı sonuçlara rağmen Gülensoy'un Divan'daki Çekillere dayanarak her iki Çeklin uzun olduğuna dair ortaya koyduğu verilerin de isim ve fiil olarak iki Çeklin eĞsesli olduğu gerçeğini değİtirmeyeceğı ileri sürülebilir.

Bu yüzden yazım özelliklerinin *düzen* sözcüğünün kökünü belirlemede ayırt edici bir özellik olarak kullanılamayacağı açıktır.

Gülensoy'un açıklamalarında dikkati çeken bir başka nokta da *düzen* sözcüğünün kökü olarak hem isim hem de fiil *Çekillerinin* kabul edilmiş olmasıdır. Bir tekrar veya hatanın olmadığını düşünerek Gülensoy'un *düzen* „tertip, nizam, intizam“ sözcüğünün kökünü isim olan *düz* köküne götürdüğünü söyleyebiliriz.⁴ Fakat sözcüğe eklenen *-en* ekinin mahiyeti hakkında tüm bu söylenenlerin aksine devam eden satırlarda bir açıklama bulunmaktadır.

düzenli „Tertipli, düzenli“< **tū z-en+li** (Gülensoy 2007, 316).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere *-en* eki yukarıda söylenildiği gibi isme gelmemiştir. Öyleyse isme gelen *Çekil*, bir başka açıklaması yoksa bir dizim hatasıdır.

Her iki *Çekil* de anlam açısından incelendikten sonra sözcüğün kök olarak hangi sözcükten türemiş olabileceği sorununun ele alınması gerekmektedir. Eğer „tertip, nizam, intizam“ anlamındaki *düzen* sözcüğü *düz-* fiilinden *-An* sıfat-fiil ekiyle türetilmiş olsaydı sözcüğün Eski Türkçede *tüzgen* *Çeklinde* tanıklanması beklenirdi. Bu durum da *düz-* fiilini sözcüğün kökü olarak ileri sürülenler için ağıması gereken bir sorun oluşturmaktadır denilebilir. (Sözcüğü *düz-* fiiliyle ilişkilendirmesi hakkında bk. Sevortyan 1980, 312)⁵

„Nizam“ anlamında kullanılan *düzen* sözcüğünün „düzenleyen“den çok „düzenlenen“le ilgili olduğu da bir başka özellik olarak dikkatlere sunulabilir. göyle ki *nizam* kavramı „düzenleyen“den çok „düzenlenen“in içinde bulunduğu durumu, keyfiyeti anlatmak için kullanılır. Sözcüğü „nizam“ anlamında ilk defa kullananlar eÇyanın düzenleyicisinden çok eÇyanın kendisinden hareket etmiş olmaları. Bu anlamda *düzen* „nizam“ sözcüğünün *düz-* fiiliyle ilgisi, yukarıda da ifade edildiği üzere, eÇseslilikten öteye gitmemelidir. (*tüz* ve *tüz-* sözcüklerinin eÇsesli olmasıyla ilgili bk. EDPT 1972, 571-572).

Bu konuda ileri sürülebilecek bir başka hususiyet de sıfat-fiil ekiyle kurulmuş kalıcı isimlerin taşıdığı olduğu „türetildikleri fiil kökünün belirttiği iÇe etkin olma, o iÇi bizzat gerçekleştiriyor olma“ anlamı *düzen* sözcüğünde gözlemlenmemektedir. Kalıcı isim bile olsalar bu isimler (*bakan* „nazır“, *çarpan* „mazrup“, *kalan* „fark“, *tamlanan* „muzaf“, *cankurtaran* gibi örnekler için bk. Korkmaz 2009, 73-74) türetildikleri kökte belirtilen iÇibizzat yapar durumdadırlar. Ama „tertip, nizam, intizam“ anlamındaki *düzen* sözcüğü için bu durum söz konusu değildir.

Bu durumda *düzen* sözcüğü *düz-* fiilinden *-An* sıfat fiil ekiyle türetilmediği ileri sürülebilir. Buna göre bu sözcük farklı bir *Çekilden* farklı bir yolla türetilmiş olmalıdır. Burada *düz* isminden *+A-* ekiyle türetilmiş ve „düzenle-, düzleÇir-“ anlamına gelecek *düze-* fiilinin varlığı sorununun Anadolu sahası için ağıması ihtiyacı doğmaktadır (Eski Türkçe *Çekiller* için bk. Gabain 2007, 48; Erdal 1991, 418-429). *Düz* isminden *+A-* ekiyle kurulmuş *tüze-* *Çekli* Anadolu sahasının dışındaki bazı lehçelerde yaymasına karşın Anadolu sahasında bu *Çekli* karşılamak için *düz-* fiili kullanılmaktadır (EDPT 1972, 572). Bu anlamda *tüze-* *Çeklinin* *düz-* fiilinin kullanım sıklığını aÇıp Anadolu sahasında kullanım alanına çıkamadığı söylenebilir. Fakat Anadolu sahasında, *düz+e-t-* ve *düz+e-l-* gibi bazı kalıplaÇarak donmuş *Çekillerde* bu yapıyı belirlemek mümkündür. Yine bu *Çekillere* ek olarak belki bu fiil değil ama bu fiilden türetilmiş bir ismin varlığı Anadolu ağızlarında *Çi* *Çekilde* belirlenmiştir: „Çine katık konularak sarılmış yufka ekmeği“ anlamındaki

⁴ Gülensoy'un fiilden türemiş olarak verdiği *Çeklin* „düzenleyen“; isimden türemiş olarak verdiği *Çeklin* de „tertip, nizam, intizam“ anlamındaki sözcükler olması gerekmektedir. Her ikisinin „tertip, düzen, intizam“ anlamında kullanılması tekrardan kaynaklanan bir hatayı gösterir. Hata yapılmadıysa isimden türeyen *Çekil* de „düzenleyen“ anlamına gelemeyeceği için bu yargıya varılmıştır.

⁵ Sevortyan, dizin bölümünde sözcüğü *düz* ismiyle (dizim hatası olmalı), sözlüğün içinde ise *düz-* fiiliyle ilişkilendirmiştir.

*düzemeç*⁶ ismi *düze-* fiilinin fiilden isim yapım eki *-meç* ile türetilmiş bir kelimedir (DS 1993, 1644). Yukarıda ifade edilen kalıplaşmış kelimeler ve çok nadir de olsa ağızlardaki bu durum, *düz-* fiilinin Anadolu sahasındaki özel durumuna rağmen, *düz+e-* keliminin Anadolu sahasında sözcük yapılarında görev aldığını göstermektedir. Böylece *düzen* isminin ilk başlarda, *yığ-* fiilinden *yığın*, *ek-* fiilinden *ekin* örneklerinde olduğu gibi, „düzenlenmiş nesneler“ anlamında *düze-* fiilinden *-n* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş bir kelime olabileceği ileri sürülebilir (Eski Türkçe kelimeleri için bk. Gabain 2007, 54; Erdal 1991, 300-308).

Farklı bir yapıyla kullanım alanına çıkmış olan sözcük zaman içinde yeni bir anlam kazanmış olmalıdır. Bu anlam olayının da bir anda ortaya çıktığı düşünülemez. Yazılı kaynaklarda tanımlanmadan önceki dönemde *yığın*, *ekin* örneklerinde olduğu gibi, *düzen* sözcüğü „düzenlenmiş nesneler“ anlamında kullanılmış olmalıdır. Daha sonra anlam genişmesi olayıyla sözcük, ifade ettiği „bu düzenlenmiş şeyin içinde bulunduğu keyfiyeti, durumu“ anlatmak için kullanılmış olmalıdır (Anlam genişmesi örnekleri için Aksan 1998, 214; Aksan 2006, 90-91, 135). Böylece sözcüğün „nizam, intizam, tertip“ anlamını yüklenmek için gerekli süreç tamamlanmış olmalıdır. Bugün hâlâ Anadolu ağızlarında sözcüğün „Eğya, ev eğyası/Ufak tefek öteberi/Çeyiz“ gibi anlamlarda kullanılması bu iddiayı güçlendiren bir veri olarak ileri sürülebilir (DS 1993, 1644-1645). Öyle ki anılan bu eğyaların hepsi özellikle *çeyiz* geliş güzel hazırlanmaz veya kullanılmaz. Bu eğyanın kendi içinde bir tertibi, nizamı, düzeni vardır. Eğyanın sahip olduğu bu özelliğin sözcüğe aktarılmasıyla yukarıda da ifade edildiği gibi yeni anlam için süreç tamamlanmış olmalıdır. Öyleyse bu anlatılanlara göre, sözcüğün anlam genişmesiyle „düzenlenmiş eğya“nın yanında „bu eğyanın içinde bulunduğu durum“u yani „tertip, nizam, intizam“ı da karşılamak için kullanılmış olabileceği ileri sürülebilir. Böylece sözcüğün anlam genişmesiyle yeni bir anlam kazandığı söylenebilir.

V. Sonuç

1. „Nizam“ ve „düzenleyen“ anlamlarına gelen *düzen* sözcüklerinin yapı bilgisi açısından kuruluşları birbirinden farklıdır. Bugün kaynaklarda birbirinden farklı kelimelerde türetilmiş olarak gösterilen „nizam“ anlamındaki *düzen* ismi *düz* isminden, *+e-* isimden fiil yapım (*yaş*’tan *yaşa-* gibi) ve onun üstüne *-n* fiilden isim yapım eki (*yığ-*’tan *yığın* gibi) getirilerek türetilmiş olduğu bu veriler ışığında ileri sürülebilir.

2. Ergin’in ileri sürdüğü kelime doğru olsaydı sözcüğün en azından Eski Türkçede veya bugünkü lehçelerin herhangi birinde „nizam“ anlamında *tüzgen* kelimede görülmesi beklenirdi.

3. Bu konuda ileri sürülebilecek bir bağla hususiyet de sıfat-fiil ekiyle kurulmuş kalıcı isimlerin taşınmış olduğu „etkin olma, o işi bizzat kendilerinin yapıyor olması“ anlamları *düzen* sözcüğünde gözlemlenmemektedir. Yani sözcük Ergin’in açıklamasına göre kök-gövde uyumsuzluğu taşımaktadır.

4. *Düz* ve *düz-* eşsesli yapılar olmaları sebebiyle yazım özellikleri bu iki kelime birbirinden ayırt etmede bir ölçü olarak kullanılamaz (EDPT 1972, 572-573).

5. Eski Türkçe dönemindeki *+An* ekiyle *düzen* „nizam“ sözcüğünün ilgili olmadığı ileri sürülebilir.

6. Eski Türkçe dönemindeki *+An* eki gibi *+An* ekiyle de incelediğimiz kelimenin bir ilgisizliği yoktur denebilir.

7. Bu kelimeler gibi *-An* sıfat fiil ekinin de sözcüğün kuruluşunda rol oynamadığı söylenebilir.

⁶ *Yufka ekmeğinden* bir ad aktarması yapılmış olmalıdır.

8. Bu Çeklin var olabilmesi için gerekli olan *tüze-* fiilinin sözcük kuruluçlarına katılmasının önündeki engel +A- ekinin Eski Türkçeden bu yana zengin örnekler meydana getirmesi gösterilerek ortadan kaldırılabilir. Ayrıca bu fiilin Anadolu sahası dışındaki lehçelerde kullanılmasının yanı sıra, Anadolu’da kalıplaşmış da olsa *düz* isminden türetilmiş *düzet-* ve *düzel-* gibi fiillerin bünyesinde kullanılması ve Anadolu ağızlarında yaygın *düzemeç* Çekli, çok zayıf da olsa, bu ekle kurulmuş fil Çeklinin varlığına tanık gösterilebilir.

9. *akın, basın, düşün, esin, tütün* örneklerinde⁷ görüldüğü gibi *-n* ekinin yukarıdaki *düze-* fiiline eklenerek „düzenlenmişnesneler, eÇyalar“ anlamında *düzen* isminin kuruluçunutamamladığı ileri sürülebilir.

10. Son olarak „düzenlenmişnesneler“ anlamında kullanım alanına girmiş olan sözcük „bu düzenlenmişÇeyanın içinde bulunduğu keyfiyeti, durumu“ belirtmek üzere bir anlam genişlemesine uğrayarak „tertip, nizam, intizam“ anlamlarında kullanılmış olmalıdır.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- AKSAN Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C III, Ankara, 1998.
- AKSAN Doğan, *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*, Ankara, 2006.
- ATG 1950 GABAIN A. von, *Alttürkische Grammatik*, 1950.
- ATS 1999 NASKALĖ Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1999.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 528, Ankara, 1990.
- DÖV AN 1985 KAĞGARLI Mahmut *Türk Şiveleri Lügati (Divanü lugat-it-Türk): İnceleme, tenkitli metin, İngilizce tercüme, dizinler*, Mahmud el-Kağari; Robert Dankoff, James Kelly; yayl. Ėinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, III. Kısım, Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1985.
- DREVNE 1969 *Drevnetyurskiy slovar' / Redaktor' V. M. Nadelyeva [ve baÇk]*, Leningrad: Nauka , 1969.
- DS 1993 TDK, *Derleme Sözlüğü IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/4, Ankara, 1993.
- EDPT 1972 CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- ERDAL Marcel, *Old Turkic Word Formation*, Vol. I-II, Wiesbaden, 1991.
- ERDAL Marcel, *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden-Brill, 2004.
- ERGÖN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1977.
- GABAIN A. von, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 2007.
- GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 911, Ankara, 2007.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara, 1996.

⁷ Son dönemde „Çiir“anlamında *dizin* sözcüğünün Korkmazgil tarafından önerilmesi ilgi çekicidir (Türk 2010, 556-557).

-
- KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara, 2009.
- KS 1998 TDK, *Kırgız Sözlüğü*, C: II, Türk Dil Kurumu Yayınları: 93, Ankara, 1998.
- SEVORTYAN E. V., *Etimologičeskiy slovar' Tyukskih yazıkov*, Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1980.
- TEKÖN Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000.
- TÜRK Hatem (2011), *Hasan Hüseyin Korkmazgil'in Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- TTS 1996a TDK, *Tarama Sözlüğü II*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/II, Ankara, 1996.
- TTS 1996b TDK, *Tarama Sözlüğü IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/IV, Ankara, 1996.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

MÜTERCİM VE MÜELLİF BİR ŞEYHÜLİSLAM: HOCAZADE ES'AD EFENDİ VE ESERLERİ

Mehmet ÖZDEMİR*

ÖZET

Şeyhülislam Hoca Sa'dettin Efendi'nin -babaları gibi şeyhülislamlık makamında bulunan iki oğlundan biri olan- küçük oğlu Hocaîade Es'ad Efendi, Osmanlı tarihinde önemli olaylara sahne olan bir dönemde (1615-1622 ve 1623-1625) şeyhülislamlık gibi mühim bir makamı temsil etmiştir. Devlet idaresinde etkili konumunun yanında, eli kalem tutan bir müellif / aydın olarak önemli bir sima olması onu ve eserlerini mühim kılmaktadır. Es'ad Efendi, Firdevsî ve Hâfız ile birlikte İran edebiyatının üç büyük temsilcilerinden biri kabul edilen Sa'dî'nin şark klasikleri arasına girmiş eseri Gülistân'ı, Gül-i Handân adıyla Tükçe'ye tercüme eden ilk mütercimlerden biridir. Ayrıca Gülistân-ı Şemâil adıyla kaleme aldığı manzum şemâili, Kaside-i Bürde Tahmisi ve cuma gününün önemini ve faziletlerini anlattığı Fezâil-i Cuma adlı eserleri de vardır. Bu yazıda Es'ad Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hocaîade Es'ad Efendi, Şeyhülislam, Gül-i Handân (Tercüme-i Gülistan).

THE LIFE OF HOCAZADE ES'AD EFENDI, A SHEIKHULISLAM, AUTHOR AND INTERPRETER, AND HIS WORKS

ABSTRACT

Hocaîade Es'ad Mehmed Efendi was the youngest of the two sons whose father, Hoca Sadettin Efendi, was also a şeyhülislam. He held an important position such as the that of Şeyhülislam between 1615 and 1622, 1623 and 1625, when many important events took place in the history of the ottoman empire. In addition to his efficient position in state administration, he was also a literate scholar, making him and his works important. Es'ad Efendi was one of the first interpreters translating Sa'dî's book 'Gülistân' considered as an eastern classic into Turkish. Sadi is regarded as one of the three representatives, including Firdevsî and Hâfız. He also wrote Gülistân-ı Şemâil and Kaside-i Bürde Tahmisi in which he narrated the importance of Friday. In this study, the life of Es'ad Efendi, his personality and his works were analyzed.

Key Words: Hocaîade Es'ad Efendi, Şeyhülislam, Gül-i Handân (Gulistan translation).

---

* Öğr. Gör., Uşak Ü. Fen-Ed. Fak. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: mozdemire@Gmail.com

Hocazade Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı

Es'ad Mehmed Efendi 14 Haziran 1570 (h.10 Muharrem 978)'te İstanbul'da doğmuştur. I. Ahmed devrinde şeyhülislamlık görevinde bulunan ve Tâcü't-tevârîh adlı eseriyle tanınan Hoca Sa'deddin Efendi'nin oğludur. Babasına nispetle "Hoca-zâde" nâmıyla anılan Es'ad Efendi, tahsil hayatına babasından ve Molla Tevfik Gîlânî'den aldığı derslerle başlamıştır. Haziran 1588'de on sekiz yaşında iken Haseki medresesine mülâzım olmuştur. (Aktepe 1995 XVIII: 340; Kahraman-Güntekin 1998 360) Sahn-ı Semân, Sultan Selim ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik görevinin ardından Temmuz 1593'te Dârü'l-hadîs'e, Şubat 1596'da Edirne kadılığına tayin edilmiştir. (Aktepe 1988 IV: 3589). Babası şeyhülislâm iken Es'ad Efendi İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. Çelebi Müftü lakabı ile tanınan ağabeyi Hocazâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde ise Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Ağabeyinin görevinden ayrılmasını müteakip 6 Ocak 1603'te Anadolu kazaskerliğinden azledilen Es'ad Efendi'nin bürokrasideki bu atama ve hızlı yükselişi babasının nüfuzu ve padişah üzerindeki tesirine bağlanmaktadır (Solakzâde Mehmed Hemdemi, Hazırlayan: Çabuk 1989, 377)

1604-1605 ve 1606-1608 tarihleri arasında iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Es'ad Efendi, hac seyahati dönüşü 2 Temmuz 1615'te Konya yolunda iken veba hastalığına yakalanan ağabeyi Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin ölüm haberini ve kendisinin şeyhülislâmlığa tayin haberini aynı anda almıştır. Kırk altı yaşında meşihat makamına tayin olunan (Danışmend 1972, 121). Es'ad Efendi, padişahlığın I. Ahmed (ö. 1617), I. Mustafa (ö. 1639), II. Osman (ö. 1622) ve yine I. Mustafa, IV. Murad (öl. 1640) arasında dört defa el değiştirdiği döneme denk düşen zaman dilimlerinde iki defa bu makama tayin edilmiş ve toplam sekiz yıl altı ay şeyhülislamlık yapmıştır. Mensup olduğu aile ve şahsî meziyetleriyle devrinin en tanınmış simaları arasına girmiş ve devlet işlerinde çok faal rol oynamıştır. (Aksoy 1979 III:84; Aktepe 1995 XVIII:340)

Es'ad Efendi, I. Ahmed'in vefatından (1617) sonra I. Mustafa'nın tahta geçmesinde ve ardından da hallinde etkili olup (1618), kendisinden önce amcasının tahta çıkmasında oynadığı rol dolayısıyla da II. Osman'ın düşmanlığını kazanmıştır. (Aktepe 1995 XVIII:340) II. Osman padişah olduğunda Es'ad Efendi'nin yetkisini sınırlandırarak ona yalnız fetva işlerini bırakıp ilmiye mansıplarının tevcihini, yani ulemânın sırasını düzenleme yetkisini hocası Ömer Efendi'ye vermiştir. (Peçevi İbrahim Efendi, hazırlayan: Baysal, 1992 II:346).

Şeyhülislâmların sefere gitmesi âdet olmadığı halde Es'ad Efendi, II. Osman'ın gönlünü almak için Hotin seferine katılmıştır. Ancak ordu İsakça'da iken, rahatsızlığı sebebiyle seferden dönmek zorunda kalmıştır. II. Osman geleneğin dışına çıkarak Es'ad Efendi'nin kızı Âkile (Ukayla) Hanım ile evlenme isteğine Es'ad Efendi başlangıçta karşı çıksa da sonra güçlükle rıza göstermiştir. II. Osman tarafından Aziz Mahmûd Hüdâyî Efendi vekil tayin edilmek suretiyle nikâh akdi gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, 1998 III: 461).

Aralarındaki soğukluk sebebiyle damadından daima uzak duran Es'ad Efendi, ancak çok önemli meseleler ortaya çıktığında saraya gitmiştir (Aktepe 1995 XVIII:340). II. Osman'ın hacca gitme isteğine Es'ad Efendi ve diğer bazı ulemâ karşı çıkıp padişahı hacca gitmekten vazgeçirmeye çalışmışlardır. (Solakzâde Mehmed Hemdemi, hazırlayan: Çabuk,1989:477-483). Es'ad Efendi, "padişahların hacca gitmekten çok adaletle hükmetmesi gerektiğini, zira büyük bir fitne tehlikesinin baş gösterdiği" fetvasını verdiyse de, padişah -bir rivayete göre- fetvaları yırtmış ve Hoca Ömer'in de etkisiyle kararından dönmemiştir. II. Osman'ın katliyle sonuçlanan ayaklanmada Es'ad Efendi padişahla isyancılar arasında arabuluculuk yapma çabasında olan ulemâ arasında yer almıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Durumun ciddiyetini ancak kavrayan II. Osman'ın Dilâver Paşa'yı onlara vermesi kızgın kalabalığın dağıtılması için yeterli olmadı ve yeniçeriler I. Mustafa'yı kaçırıp Divanhâne'ye götürüp derhal biat merasimini icra etmişlerdir (Solakzâde Mehmed Hemdemi, hazırlayan: Çabuk 1989, 483-490). Divanhâne'ye zorla getirilen Es'ad Efendi, II. Osman tahtta iken bir başkasına biatin caiz olmadığını söylediyse de, askerlerin kılıçla zorlaması sonunda biat etmek zorunda kaldı (Aktepe 1995 XVIII:340). Sonunda I. Mustafa padişah ilan edilirken II. Osman da Yedikule'ye götürülerek şehid edilmiştir. (Solakzâde Mehmed Hemdemi, hazırlayan: Çabuk, 1989: 483-490).

Es'ad Efendi, bütün çabalarına rağmen olayların büyüyüp önü alınamayacak boyutlara ulaşmasına ve çıkan isyanda II. Osman'ın öldürülmesine engel olamamıştır. Daha sonra damadının cenazesine de gitmeyince görevinden istifa etmiş sayılmıştır (21 Mayıs 1622/10 Recep 1031). Bir yıl sonra, Ekim 1623 (Zilhicce 1032)'te IV. Murad zamanında, halefi Zekeriyâzâde Yahya Efendi'nin, veziriazam Kemankeş Ali Paşa'nın tesiriyle azlini müteakip ikinci defa şeyhülislâmlığa tayin edilen Es'ad Efendi, bu ikinci görevi sırasında veziriazamla geçinememiştir. (Aktepe 1995 XVIII:340). Es'ad Efendi, bir yıl yedi ay süren bu görevi sırasında 14 Şaban 1034'te (22 Mayıs 1625) vefat etmiş ve Eyüp'te babasının yaptırdığı aile mezarlığına defnedilmiştir. Şu mısralar ölümüne düşülen tarihlerdir: *Eyle Es'ad Efendi cennet-i adni mekân; Es'adu'r-Rûm gitti ukbâya.*

Şahsiyeti

Es'ad Efendi hakkında dönemine ait hemen bütün tezkirelerde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Zîrâ, Sultan II. Osman'ın kayınpederi olma vasfını da kazanan Şeyhülislam Es'ad, devrinin önemli ve pek meşhur şahsiyetlerindendir. Muhtelif kaynaklar, ondan övgü dolu sözlerle bahsetmektedirler:

Riyâzü'ş-şuarâ'da (Riyâzî, Nuruosmaniye, vr: 25b): "Hakkâ ki ol çâbü-k-süvâr-ı meydân-ı ilm ü irfân, her fâzilete mazhar ve her ma'rifetten behrever olup arsa-i nazm-ı Fârisî'nin fâris-i hünermendî ve lisân-ı tâzîde İmrü'l-Kays kendidir. Gâhî Türkî şiir demeğe dahi tenezzül buyururlardı".

Rızâ Tezkiresi'nde (Seyyid Mehmed Rıza h. 1312, 10): "Hakkâ ki bir fâzıl-ı yegâne ve bir âlim-i ferzânedir ki hurşîd-i hayâl-i Seyyid ve Sâdeddin aftâb-ı efkâr-ı rakîki yanında zerre-i kemterîndir".

Keşfüz'z-zünûn'da (Katip Çelebi h.1286 I: 372) "Molla-yı merkûm, gavvâs-ı bahr-i ulûm, zâhid ve âbid, müteşerri" ü muttakî idi. Elsine-i selâsede eş'ârı, müretteb dîvân-ı belâgat-şîârı vardır. Kasîde-i Bürde'yi tahmis ile bir eser-i nefis eylemiştir".

Devhatü'l-meşâyih'te (Müstakimzade, 1978, 45-46) deniliyor ki: "Müşârün ileyh vâsıl-ı sermenzil-i tahkik, mecmau'l-bahreyn-i şeriat ü hakikat, mevrîdü'n-nehreyn-i ilm ü ma'rifet, güldeste-i ahlâk-ı hasene, zîver-i destâr-ı itibârları ve nahl-i sünbül-i beste-i fezâil-i müstahsene, pirây-e râyet-iştiharları allâme-i a'zam ve ekmel şeyhü'l-fenn-i muavvel idi. Üsküdârî Mahmud Efendi hazretlerinden tekmi'l-i tarikat ve tahsil-i sermaye-i erbâb-ı hakikat eyleyüp Mecmau'l-bahreyn-i ilm ü ma'rifettir meşrebin anda Hızr-hâl ü Musâ-yi şeriat hemnişîn mazmununa mazhar olmuşlar idi. Ekrem-i saâdet-i beşeriyye olan fazilet-i sehâ ve atıyyedir ki fukara-yi müteaffifine dest-i tasadduku küşâd ve attâr-ı bahar gibi mevrus ve mükteseb olan dînâr u dirhemi berbâd ederler idi. Hükümetleri eyyamında kemâl-i adalet ve şehâmetle nüsük-perdâz-ı âlem-i sadâret ve fetvaları hengâmında bereket ve istikâmet ve diyanet ile erbâb-ı tarîka hâdi-i râh-ı eşlem olmuşlar idi".

Tezkiretü'ş-şuarâ'da (Kınalızâde Hasan Çelebi, Hazırlayan: Kutluk 1978, 154-155) "Devha-i fazl u kemâlden serzede olmuş bir şâh-ı pür-iclâl ve nihâl-i saadet ü ikbâlden münşeb

olmuş bir gasn-i bâ-kemâl-i nev-bâre-i bâğ-ı saadet-mendi"... diye başlar ve övgü dolu bir dille anlatmaya devam eder.

Tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda yer alan bu ifadeleri şöyle özetlemek mümkündür: Bütün ilimlere vâkıf olan Es'ad Efendi devrinin büyük âlimlerinden biri kabul edilmektedir. Bunda, Türkçe Arapça ve Farsça'ya son derece hâkim olan Es'ad Efendi'nin küçük yaşta babasından ve hocalarından aldığı kuvvetli tahsilin etkili olduğu düşünülebilir. Güzel ahlâk ve faziletlerle sahip olup tarikat yolunda da ilerlemiş ve hakikat ilmine vâkıf olarak müslümanlara yol gösterici olmuştur.

Makul düşünceli, dürüst, takva sahibi olan Es'ad Efendi'nin Aziz Mahmud Hüdâyî'ye intisap ettiği, Celvetî tarikatına girdiği ve ondan Celvetiyye tarikatında hilafet aldığı da kaynaklarda yer almıştır. (Yılmaz, 1999:137) Cömert, her zaman ihtiyaç sahibi kimselere yardım eden biri kabul edilmektedir.

Şeyhülislâmlık ve diğer görevleri esnasında daima adaletle ve cesaretle hükmettiği, isabetli kararlar aldığı nakledilmektedir. Her zaman doğru bildiğini yapan, cesur bir âlim olarak takdim edilen Es'ad Efendi, damadı olmasına rağmen II. Osman'ın yanlış hareketlerine elinden geldiği kadar karşı çıkmaya çalışmıştır. Buna örnek oluşturması bakımından II. Osman'ın Şehzade Mehmed'in idamı için istediği fetvayı vermemesi ve İstanbul'daki karışıklık sebebiyle padişahın hacca gidemeyeceğine dair fetvalar vermesini zikretmek mümkündür. Yine âsilerin biat isteklerine karşı II. Osman tahtta iken başka birine biat etmenin doğu olmayacağını savunması ve direnmesi cesaretine işaret olarak yorumlanabilir.

Es'ad Efendi'nin, yaşadığı devrin iki büyük şairi Nefî (ö. 1045/1635) ve Şeyhülislâm Yahyâ (v. 1053/1643), ile tanışıklığının olması da muhakkaktır. Zirâ, Şeyhülislam Yahya ile şeyhülislâmlık makamında halef-selef olmuşlardır. II. Osman'ın idam edilmesi sonucu cenazesine katılmayarak müstafî sayılan Es'ad Efendi'nin yerine I. Mustafa tarafından meşihat makamına Şeyhülislam Yahya atanmıştır. Daha sonra IV. Murad, saltanata çıkışının dördüncü gününde Şeyhülislam Yahya'yı azlederek yerine Es'ad Efendi'yi şeyhülislam tayin etmiştir. Es'ad Efendi bu makamda ölümüne kadar kalmıştır.

Nefî ise, Es'ad Efendi adına iki kaside yazmıştır. Bu iki kasideden ilki Divân (Akkuş 1993, 230-233)'da "Der Medh-i Merhûm Şeyhülislâm Es'ad Efendi" başlığı ile yazılmış olup 47 beyitten oluşmaktadır. Bu kasidenin üç beyti aşağıda nakledilmiştir:

Müftî-i devr-i zamân Es'ad Efendi ki felek
Eder imzâsını pîşânî-i mihre tesvîd

Mesned-ârâ-yı fazîlet ki sunulmuş eline
Kilk-i fetvâ-yı şerî'at be-tarîki't-te'bîd

Nâfizü'l-hükm-i şer'îat ki urur dest-i kazâ
Sûret-i hüccet-i ahkâmına mühr-i te'kîd

...

İkinci kaside ise 53 beyitten ibaret olup "Der Sitâyîş-i Şeyhülislâm Es'ad Efendi" başlığı ile kaleme alınmıştır. Yine bu kasideden de üç beyit şöyledir:

...

Necm-i baht-ı kâ'inât Es'ad Efendi kim eder
Sa'd-i ekber hâk-i pâyından sa'âdet-iktisâb

Ol ki şem'-i rûşen-i pür-tâb-ı nûr-ı re'îyidir
Hânümân-sûz-ı hatâ vü meclis-efrûz-ı savâb

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ol ki âb-ı pâk-ı pür-emvâc-ı bahr-ı lutfudur
Çehre-şûy-ı şefkat ü keştî nigûn-sâr-ı itâb
...

Eserleri:

Fezâil-i Cum'a: Eserin tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Numara: 539'da kayıtlıdır. Bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: 16x25,5-8,5x15,5 ebadında, 208 varak, 14 satır, harekeli nesih. Aharlı, fligranlı, normal kalınlıkta, krem renkli kağıt. Ön ve arka kapak üzerinde şemse, köşebend, zencirek bulunan, miklepli, şirazeli bordo deri cilt. Eserin iç kısmında da başlıklar ve beyit sonları müzehheb.

Baş: Hamd u sipâs u şükr-i bî-kıyâs
Ol Hâlık-ı yektâ-yı âlem-i âferîniş....

Sonu: İzzet ü ikbâl-ile ol dâver-i devr-i zamân
Taht-ı baht u saltanatda ola dâyim kâmrân

Âyet ve hadisler yaldız renkli mürekkeple yazılırken, açıklama teşkil eden veya ayrı bir meseleye geçiş ifade eden kelimeler ve manzum başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mensur ve manzum kısımlara geçilirken “nazım” veya “nesir” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserin baş kısmında Allah'a hamd ve niyazdan sonra manzum bir dua ile bitirilmiştir. “Fasl-ı der beyân-ı fazl-ı cum'a” başlığıyla asıl bölüme giriş yapılmıştır. Cuma'nın faziletini ifade eden hadisler tek tek ele alarak açıklanmış ve hadisler sözlük bilimi açısından da incelenmiştir. Eser, Sultan Ahmed'e dua ile son bulmaktadır.

Gülistân-ı Şemâil: Tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa, Numara: 381'de kayıtlıdır. Bu nüshaya göre eserin özellikleri şöyledir:

268x 166- 151 x 88 abadında, 182 varak, 7 satır, harekeli nesih yazı. Aharlı, krem renkli kağıt. Miklepli, şirazeli cilt. Mikleb ön ve arka kapaklar üzerinde şemse ve köşebend tezhibli bordo deri cilt İlk varagin ön sayfasında tek beyit yer almaktadır. Eser 1b varaktan itibaren müzehheb bir besmele ile başlamaktadır. Eserin tamamına yakınında mısraların sonları da tezhiplenmiştir. “Kad istenseha el-fâkir el-hâkîr eş-Şeyh Ali” kaydı ve iki tane vakıf mührü vardır.

Eser, mefâilün / mefâilün / feûlün vezni ile ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olup konusu dört halife olan manzum bir hilyedir. Tertip şekli hilye-i enbiyâlara benzemektedir. Es'ad Efendi dört halifeyi ayrı ayrı ele alıp önce, “hilye” başlıklı bölümlerde halifenin dış görünüşü ve tavırlarıyla ilgili hadislerin Arapça metnini vermiştir. Pek çok yerde bu metnin hemen altına küçük not halinde tercümesi de verilmiştir. Yazar verilen bu hadislerin manzum tercüme ve şerhini yapmıştır. Tevhid türündeki ilk manzume de dâhil olmak üzere eser 19 bölüm ve 1196 beyitten oluşmaktadır. Eser üzerinde şu ana kadar bir adet yüksek lisans tezi yapılmıştır¹.

Tahmîs-i Kasîde-i Bürde: Es'ad Efendi'nin Arapça'ya hâkimiyetini göstermesi bakımından kayda değer bulunan bu eserden Kâtip Çelebi ve Atâî övgüyle söz etmektedirler (Kâtip Çelebi 1286 II: 70; Atâî 1851, 692). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 846'da kayıtlı 19 varaktan oluşan ve Fatih 5431'de kayıtlı 166b-185a varaklar arasında bulunan iki nüshası vardır.

¹ Kevser Torun, (2002) *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Gülistân-ı Şemâil'i*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Divan: Bazı kaynaklarda Esa'd Efendi'nin Tükçe² ve Farsça³ divanları olduğu kayıtlıdır. S. Nüzhet Ergun'un iddiası ise (Ergun 1936, III: 1320), bazı tezkirelerde Es'ad Efendi adına kayıtlı şiirlerin çoğunun Selanikli Es'ad'a ait olduğudur. Onun adına kayıtlı olduğu sanılan Farsça divan ise Es'ad Erbilî'ye aittir (Torun 2002, 12). Şu ana kadar yapılan araştırmalarda, Es'ad Efendi'nin Divan'ının varlığı henüz tespit edilememiştir.

İbtihâcû't-tevârih: Babası Hoca Sadettin Efendi'nin Tâcû't-tevârih adlı eserine zeyl olarak yazılan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 322 ve 323'te kayıtlı iki nüshasında bu eser, Es'ad Efendi adına kayıtlıdır. İbtihâcû't-tevârih'in Es'ad Efendi'ye mi yoksa ağabeyi Mehmed Efendi'ye mi ait olduğu konusunda kaynaklarda çelişkili bilgiler yer almaktadır. Eserin kime ait olduğu konusunda çelişkiler olsa da, İbtihâcû't-tevârih'in, Hoca Sa'dettin Efendi ve iki oğlu tarafından müştereken yazılan bir eser olduğu, Es'ad Efendi'nin de katkı sağladığı babasından nakledilen bilgilerle kesinlik kazanmaktadır (Akgün 1998, 70).

Gül-i Handân (Tercüme-i Gülistân): XIII. yüzyıl Fars Edebiyatı şairlerinden Sa'di, Firdevsî ve Hâfız ile birlikte Fars şiirinin üç büyük temsilcisinden biri kabul edilir. (Tarlan 1944, 90) 23 eserden meydana gelen külliyyatı ve bilhassa Bostan ve Gülistân adlı eserleri ile şöhreti sadece İran coğrafyasıyla sınırlı kalmayıp, Doğu ve Batı edebiyatlarını çeşitli yönlerden etkilemeyi başaran Sa'dî'nin Gülistân adlı eseri, Türk Edebiyatında da rağbet görüp okunurken Türkçeye pek çok tercümesi ve şerhi de yapılmıştır⁴.

Gülistân, tarih boyunca birçok dile tercüme edilerek yorumlanmıştır. Bu tercümeler yanında yine Osmanlı sahasında Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere onlarca Gülistân şerhi yazılmıştır⁵.

Esad Efendi'nin en önemli eseri kabul edebileceğimiz Gül-i Handân'ı, Gülistân'ın Osmanlı sahasında yapılan ilk tercümelerinden biridir. Yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde şimdiye kadar tespit edebildiğimiz 10 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar ve tavsifleri şu şekildedir:

Nuru Osmaniye Kütüphanesi: 003736

356 varak, 15 satır, nesih; Ölçü (Dış-İç): 278x181, 190x102

Cilt: Üzeri yeşil kaplı, miklepli şirazeli; III. Osman vakfı

Nuruosmaniye Kütüphanesi: 0004203

353 varak, 15 satır, nesih, başlık tezyinatlı, tezhipli, sayfa ara cetvelleri tezhipli, Ölçü (Dış-İç): 285x175, 200x100; Cilt: meşin şemseli, cetvelli, miklepli şirazeli; III. Osman vakfı

Nuruosmaniye Kütüphanesi: 0004204

353 varak, 15 satır, nesih; başlık tezyinatlı, tezhipli, baş sayfa cetvelleri tezhipli; Ölçü (Dış-İç): 289x180, 195x105; Cilt: meşin şemseli, cetvelli, miklepli şirazeli; III. Osman vakfı

² Bkz: Ali Fuat Bilkan, Yusuf Çetindağ 2006, 81; Müstakimzade, (1978) *Devhatül Meşâyih*, Çağrı Matbaası, İstanbul, s. 45-46; Nev'izade Atâî, (1851) *Zeyl-i Şakâik*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, s. 692

³ Bkz: Münir Aktepe, (1995) "Es'ad Efendi, Hocazâde", *DİA*, İstanbul, s. 341

⁴ Gülistân'ın Türkçe tercümeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri", *Bilig* -16 Kış 2001; Ozan Yılmaz, (2008) *16. Yüzyıl Şâirhlerinden Südü-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (inceleme-tenkitli metin)*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Hülya Canpolat, (2006) *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Serhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Fatma Büyükkarcı Yılmaz, (2001) *Za'îfî'nin manzum Gülistân tercümesi: Kitab-ı Nigaristan-ı Şehrîstan-ı Dirahistan-ı Sebzistan (2 cilt)* (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

⁵ Gülistân tercüme ve şerhleri için bkz: Ahmet Kartal, *a.g.m.*, (2001); Ozan Yılmaz, *a.g.t.*, (2008); Hülya Canpolat, *a.g.t.*, (2006); Fatma Büyükkarcı Yılmaz, *a.g.t.*, (2008).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü, Nu: 1912.

141 varak, 23 satır, ta'lik; H. 1073/M. 1662-3'de istinsah edilmiş; Kahverengi deri ciltli

Süleymaniye İzmir: 000559

143 vr., 23 satır, talik; İstinsah Tarihi, H. 1055; başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış; eserin sonunda Es'ad Efendi'nin şeyhülislamlığa atanma ve vefat tarihlerini gösteren manzumeler vardır.

Milli Kütüphane: 06 Mil Yz B 162 (DVD No: 640)

349 varak, 15 satır, harekeli nesih; Ölçü (Dış-İç): 274x170, 190x100; Cilt: Sırtı siyah meşin, cilt kapakları pandizot bez kalplı, mukavva cilt, abadi kağıt; Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmış, Ahmet Halit Yaşaroğlu'ndan satın alma.

Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 69 (DVD No: 1779)

136 varak, 25 satır, ta'lik; Ölçü (Dış-İç): 200x145, 155x85
Cilt: Sırtı ve sertabı kahverengi meşin, üzeri desenli kağıt kalplı, miklepli mukavva cilt, Ayyıldız taç fligranlı kağıt
Söz başları ve cetveller kırmızı

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Kula: 58

218 varak, 17 satır; Ölçü (Dış-İç): 290x180

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî: 2

157 varak, 25 satır; Ölçü (Dış-İç): 125x200

Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: 5566

157 varak, 25 str, nesih

Gül-i Handân'ın Muhtevası⁶:

Eserin Başı: Hamd ü sipâs ve şükr-i bî-kıyâs ol vâhib-i ukûl ü havâs olan Rabbi'n-nâs meliki'n-nâs ilâhi'n-nâs....

Sonu: Âhirin âkıbetin hayr ide Hak cümlemizin
Hatema'llahü lenâ kâtibetehü bi'l-hüsna.

Eser, uzun bir önsözle başlamaktadır. Mukaddimede, "hamdele, salvele"den sonra 2 Farsça münâcat, 2 Farsça nat, 1 Türkçe nat ve eserin takdim edildiği Sultan I. Ahmed için yazılan uzun bir mesnevi vardır⁷. 121 beyitten müteşekkil bu manzumede Sultan Ahmed'in seferleri, fetihleri ve olumlu vasıfları dile getirilmiştir. Eserde, bu manzume dışında yine Sultan Ahmed'i metheden manzumeler mevcuttur. Ayıca babası Hoca Sadettin Efendi'yi de sitâyişle yad eden dizeler de vardır.

Seyyid-i asr u sa'di milletdür
Şeyhülislâm Hâce Sa'düddîn⁸

Eser Gülistân'ın şekil özelliklerine sadık kalınarak yani Gülistân'da manzum yazılan metin nazmen, mensur yazılan metin ise nesir olarak tercüme edilmiştir. Gülistân'ın manzum kısımlarının orijinaleri Gül-i Handân'da tekrar yazılıp tercümesi hemen ardından yapılmıştır. Mensur

⁶ Bu başlık altında verilen örneklemeler her nüshadaki varak ve satır sayıları farklılık gösterdiği için sadece Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi: 3736 nüshası dikkate alınarak yapılmıştır.

⁷ Hocaşade Es'ad Mehmed Efendi, *Gül-i Handan*, Nuruosmaniye 3736, vr 9^b-13^a

⁸ Hocaşade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 297^a

bölümlerin orijinal metinleri ise esere alınmamıştır. Eserde konu başlıkları, ayet-hadisler, nazım şekli adları ve Gülistân'ın Farsça orijinal metinleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Es'ad Efendi, Gülistân'ı tercüme ederken bazı manzum bölümleri "tercüme-i diger" başlığı ile iki defa tercüme etmiştir.

Kerem ü lutfunı Hudânın gör ki
Günâhı kul ider ol utanır

Tercüme-i diger :

Hudânın lutf u ihsânın hele gör sen de ey bende
Günâhı kul iderken ol olurmuş yine şermende⁹

O kim zulm eyleye kalmaz cihânda
Aña la'net iderler her zamânda

Tercüme-i diger

O kim zulm eyleye kalmaz bu cihândan ider rihlet
Velîkin tâ kıyâmet kalur anuñ üstine la'net¹⁰

Kim ki yokdur akl u rey ü lutf-ı ihsânı anuñ
Evde bir kes yok diyü hoş didi derbânı anuñ

Tercüme-i diger:

Kimde kim olmaya akl u himmet ü re'y ü vakâr
Evde bir kes yok diyü a'lâ dimişdür perdedâr¹¹

Es'ad Efendi, Gül-i Handân'ın sebebi-i telifinde eseri Farsça bilmeyen Rum şarillerin de faydalanması için tercüme ettiğini, Sa'dî'nin faydalı nasihatlerini ihtiva eden eserinin Anadolu'da meşhur olduğunu vurgulamaktadır.

Mütercim, Gülistân'ı Şiraz gömleği ile süslü bir geline teşbih etmektedir. Gülistân tercümesi olan kendi eseri Gül-i Handân'ı ise zarifâne süslemelerle Rum elbisesi giydirilmiş geline dönüştürdüğünü iddia etmektedir¹².

Gül-i Handân'ı itibar ehlinin gözlerini nurladırması ve büyük küçük herkesin damaklarını tatlandırması için kaleme aldığını ve Şiraz gömleği ile süslü gelini, bir yadigar olmak üzere bahar çiçekleri arasına Rûmî bir çiçek olarak değiştirdiğini ifade etmektedir.

Es'ad Efendi eserini I. Ahmed adına te'lif ettiğini manzum bir şekilde ifade ederken, Sa'dî'nin Gülistân'ını Sa'd Zengî adına telif edip ona medhiyeler söylediğini, Câmî'nin ise Gülistân'a nazire olarak kaleme aldığı Bahâristân'ını Hüseyin Baykara adına telif ettiğini hatırlatıyor. Kendi padişahını yüceltip bu iki hükümdarın Sultan I. Ahmed'in dergâhında kul olmalarının yakışacağını ifade etmektedir:

Şeyh Sa'dî Sa'd Zengî nâmına te'lif idüp
Eyledi ana Gülistân'ı içinde çok senâ

Hazret-i Câmî Sultân Hüseyin nâmına
Söyleyüp itdi Bahâristân'ını behcet-fezâ

⁹ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 19^a

¹⁰ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 78^a

¹¹ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 287^a

¹² Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 6^b-7^a

Hazret-i Sultân Ahmed nâmına Es'ad dahi
Eyleyüp inşâ Gül-i Handân'ı itdi dil-güşâ

Dergehünde bir kara kul olsa idi yaraşır
Sa'd-i bin Zengî ile Sultân Hüseyin Baykara¹³

Es'ad Efendi, Gülistân'ın her zaman tazeliğini koruduğunu ve teveccühe mazhar olduğunu belirtip yaptığı tercümede bunun da etkili olduğu kanaatine ulaşmamıza kapı aralamaktadır. Eserine Gül-i Handân'ın adını verdiğini belirtip yazdığı 22 beyitlik manzum bir medhiye ile övmüştür. Bu manzumenin üç beyti şu şekildedir:

Sorsalar ism-i resmini anın
Gül-i handân'dur Gülistân'ın

Bir çiçek olmaya böyle hoş-bû
Cân meşâmın mu'attar ider bu

Gerçi terkîbî cümle Türkî'dür
Bûy-ı enfâs-ı pâki miskîdür
Gül gibi bâğ-ı dilde bûyâdur
Bülbül-âsâ zebânı gûyâdur

Misk-i Rûmî velî ki pür-dâne
N'ola sunulsa şâh-ı pür-dâne

İtse gülgeşt-i gülşen-i Rûmî
Bulmaya kimse böyle bir Rûmî

Dâneler var ki ôayli fâyıkdur
Cümlesi pâdişâha lâyıkdur

Yazılan anda hep letââifdür
Pür-safâ gülşen-i ma'ârifdür

...

Bunda var neşe-i gül-i Sa'dî
Sanki hoş-bûy-ı sünbül-i Sa'dî

Şu'arâ hayliniñ ser-efrâzı
Nazm u nesrûñ bülend-pervâzı¹⁴

...

Eserin bazı yerlerinde ise yazar “li mü’ellifihi” başlığı ile Gülistân'ın orijinalinde olmayan kendi yazdığı Türkçe manzumeler ilave etmiştir.

Beyt li-mü’ellifihi

Sözün sarrâfı ol senden sorulmadın sükût eyle
Kulağ iki ve dil birdür iki işit de bir söyle¹⁵

¹³ Hocaade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 34^b

¹⁴ Hocaade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 14^{a-b}

¹⁵ Hocaade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 37^a

Li-müellifihi:

İtdi Kârûn'a nasihatla Kelîmullâh kelâm
 Tâ ki şükr-i ni'met idüp mâlınıñ nef ,jn bula
 Can kulağıyla anı işitmedi ol nâ-kabûl
 Akıbet n'olduğunu Kur'ân'da işitdün ola ¹⁶

Gül-i Handân kelimesi kelimesine bir tercüme değildir. Mensur bölümü oluşturan hikâyeler uzatılmış, daha ayrıntılı ve eklemeli hale getirilmiştir. Manzum bölümler ise genel mana muhafaza edilmekle birlikte tercüme değil de yeniden yazılmış telif manzumeler niteliğindedir. Bunda elbette manzumeyi tercüme etmenin, nesri tercüme etmeden daha zor olduğu gerçeğinin de etkisi vardır.

Gül-i Handân'da Es'ad Efendi'nin meslekî bilgilerini de görmek mümkündür. Gülistân'da olmayan ancak yazarın tercümeyle ilave ettiği pek çok ayet ve hadis, onun esere meslekî bilgisinin katkısı olarak görülebilir.

Bu yazıda, Es'ad Efendi ve eserleri hakkında tanıtıcı, kısmî değerlendirmeler -bir makalenin çerçevesi dikkate alınarak- yapılmıştır. Yazar ve eserleri hakkında daha ayrıntılı ve titiz bir akademik çalışmanın gerekliliği âşikârdır.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ Murat (2002), **Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık**, Beyan Yayınları, İstanbul.
- AKSOY Hasan (1979) "Es'ad Efendi", **TDEA**, Dergâh Yayınları, İstanbul
- AKTEPE Münir (1995) "Es'ad Efendi, Hocaîade", **DİA**, İstanbul
- AKTEPE Münir (1998) "Es'ad Efendi" **İA**, İstanbul
- AKÜN Ahmet (1998), "Şeyhülislam Hocaîade Mehmed Efendi ve Eseri İbtihâcû't-tevârih" *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 1 Sayı: 2*, Balıkesir
- BİLKAN Ali Fuat Yusuf Çetindağ, (2006) **Şeyhülislam Şairler**, Hece Yayınları, Ankara.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ Fatma (2001) **Za'ifi'nin manzum Gülistân tercümesi: Kitab-ı Nigaristan-ı Şehristan-ı Dirahistan-ı Sebzistan (2 cilt)** (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- CANPOLAT Hülya (2006) **Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Serhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi**, (Yayımlanmamış doktora tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ERGUN S. Nüzhet (1936) **Türk Şairleri**, İstanbul
- KAHRAMAN Seyit Ali, A. N. Güntekin, Cevdet Dadaş, (1998) **İlmiye Salnamesi**, İşaret Yayınları, İstanbul
- KARTAL Ahmet (2001) "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri", *Bilgi* - 16
- Kâtip Çelebi, (h.1286) **Fezleke**, Cerîde-i Havadis Matbaası, İstanbul
- Kınalîzâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuarâ** (baskıya hazırlayan Dr. İbrahim Kutluk), (1978) TTK, Ankara

¹⁶ Hocaîade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e*, vr 299^b

- Mustafa Naimâ, (h.1280) **Tarih**, Matbaa-i Âmire, İstanbul
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, (1928) **Tuhfe-i Hattatîn**, Devlet Matbaası, İstanbul
- Müstakimzâde, (1978) **Devhatü'l-Meşâyah**, Çağrı Matbaası, İstanbul
- Nev'îzâde Atâullah Efendi Atâî, (1851) Zeyl-i Şakayık, Matbaa-i Amire, İstanbul
- Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi** (haz. Bekir Sıtkı Baysal), (1992) Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin.
- Seyyid Mehmed Rıza, (h. 1312) **Rızâ Tezkiresi**, İkdâm Matbaası, İstanbul
- Solakzâde Mehmed Hemdemî, **Solakzâde Tarihi** (haz. Vahid Çabuk), (1989) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- TURAN Şerafettin (1998) **DİA**, İstanbul
- UZUNÇARŞILI Hakkı **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK Yayınları, Ankara 1965, s. 188.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1965) **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK Yayınları, Ankara
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1972) **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınları. İstanbul
- YAKUT Esra (2005) **Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YILMAZ Hasan Kâmil **Aziz Mahmud Hüdâyî**, Erkam Yayınları, İstanbul
- YILMAZ Ozan (2208) **16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı** (inceleme-tenkitli metin), (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SEÇİLMİŞ HİKÂYELER DERGİSİNİN TANITIMI, TÜRK EDEBİYATINA KATKISI VE SİSTEMATİK İNDEKSİ

Nuran ÖZLÜK*

ÖZET

Bu çalışmada hikâye yazarı Salim Şengil tarafından 1947-Temmuz 1957 tarihleri arasında birinci seride 47, ikinci/yeni seride 66 olmak üzere toplam 113 sayı neşredilen, başlangıçta yalnız hikâye türüne yer verse de yayımlandığı dönemin değişen sanat anlayışına duyarsız kalamayarak hikâyenin yanında diğer türlere de sayfalarını açan, özellikle toplumcu gerçekçi sanat anlayışını benimseyen 1950 kuşağı hikâyecilerinin kendilerini ifade edebilmelerine ve İkinci Yeni şiirinin gelişmesine imkân sağlayan *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nin tanıtımı, Türk edebiyatına katkılarının tespiti ve sistematik indeksinin hazırlanması ile edebiyat tarihi araştırmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, Salim Şengil, Türk edebiyatı, hikâye, küçük hikâye, süreli yayın.

DEFINITION OF SEÇİLMİŞ HİKÂYELER DERGİSİ, ITS CONTRIBUTION TO TURKISH LITERATURE AND ITS SYSTEMATIC INDEX

ABSTRACT

With this study, it is aimed to contribute the researches of the Turkish Literature by defining *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* ,with its contribution to Turkish Literature and its systematic index ,which was published by the story author Salim Şengil between 1947-July 1957 in the first series 47, in the second/new series 66 published in total of 113 issues. Although it initially published only stories , it could not stay indifferent to the changing conception of art as in the period well as other species and allowed story writers to express themselves who especially adopt the idea of socialist realist art of 1950 generation and development of the İkinci Yeni poetry.

Key Words: *Seçilmiş Hikâyeler Journal*, Salim Şengil, Turkish literature, story, short story, periodical.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi'nin ilk sayısı, İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ve akabinde Avrupa'da ortaya çıkan özellikle sosyal, kültürel değişimlerin yansımalarının Türkiye'de görülmeye başladığı ve çok partili döneme geçişin hazırlıklarının yapıldığı 1947'de neşredilir.

Temmuz 1957'ye kadar yaklaşık 10 yıllık yayım hayatı boyunca Demokrat Parti Dönemi'nde yaşanan modernleşme aşamalarını hemen her alanda sayfalarına taşıyan dergi, özellikle Türk hikâyeciliğinin gelişmesinde önemli bir yeri haizdir.

---

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı. El-mek: nuranozluk@yahoo.com

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, kendisi de bir hikâyeci olan Salim gençil tarafından çıkarılır. Mutat olduğu üzere yeni neşedilen dergilerin amacı, hedefi ilk sayısında bildirilir ancak *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*’nde böyle bir açıklama yapılmaz, bunun sebebi belki de isminin amacını açıkça belirtiyor olmasıdır. Salim gençil, derginin yayımına nasıl karar verdiğini ise yıllar sonra 1991 yılında basılan *Anılarda Kalan Portreler*’de anlatır. gençil, daha geniş kapsamlı bir dergi çıkarmayı düşünürken dönemin önde gelen hikâyecisi, “ustam” diye nitelendirdiği Memduh gevket Esenal: “Şengil, sen öykücüsün. Boşver edebiyat-sanat dergisini. Yalnız öykülerden oluşan bir dergi çıkar.”¹ diyerek gençil’i yönlendirir.

Mecmua, iki seri hâlinde karğımıza çıkar. Birinci seri 47. sayıda nihayetlendirilir. Cilt sayısı devam ettirilen yeni/ikinci seride dergi sayısı numaralandırılması 1’den başlatılır. Yeni seride ise 66 sayı neşedilir. 13 ciltte toplanan 113 sayının ilk 8 sayısı tek, 11-12, 13-14 çift, 15-16-17 üç, 18-41 çift, 44-46 tek, yeni serinin ilk 31 sayısı tek, 32-46 çift, 47-56 tek, 57-58 çift, 59-61 tek, 62-63 çift, 64-66 tek sayı hâlinde yayımlanır. Sayıların ciltlere dağılışı düzensizdir. 1. ciltte 1-5. sayılar, 2. ciltte 6-14. sayılar, 3. ciltte 15-25. sayılar, 4. ciltte 26-37. sayılar, 5. ciltte 38-47. sayılar, 6. ciltte 1-6. sayılar, 7. ciltte 7-12. sayılar, 8. ciltte 13-19. sayılar, 9. ciltte 20-24. sayılar, 10. ciltte 25-30. sayılar, 11. ciltte 31-48. sayılar, 12. ciltte 49-63. sayılar, 13. ciltte 64-66. sayılar mevcuttur.

Tamamı Ankara’da basılan ve idare edilen mecmuanın sahibi ve yazı iğlerini fiilen idare eden Salim gençil’dir. Yeni serinin 17 ve 18. sayılarında sekreter Ayhan Aksoy, 62-64. sayılarda yazı iğeri müdürü Vüs’at O. Bener, 65-66. sayılarda ise N. gençil’dir.

Künyesine 3. sayıda “Ayda Bir Çıkar” ibaresinin eklendiği mecmuanın bazı sayılarında tarih konusunda sıkıntılar vardır. Bazen tam tarih, bazen yalnızca yıl, bazen ay, yıl belirtilerek neşedilen derginin 4, 5 ve 6. ciltlerinin sayılarında tarih yoktur; kronolojik akışave söz konusu ciltlerde yer alan reklamlarda karğımıza çıkan tarihlere göre bu sayılar 1950-1952 yıllarında basılmıştır.

Mecmuanın adresi 1-yeni serinin 33. sayısına kadar P. K. 2045 Bakanlıklar/Ankara, 34-35. sayıdan itibaren haberleşme adresi P. K. 133 Ankara, idare yeri ise Rüzgârlı Sokak, Otto Wöber Han, Daire 5’tir.

Derginin tabedildiği yer çok sık değımiştir. 1, 7-10, 13-14. sayılar Ar Basımevi, 2. sayı Sakarya Basımevi, 3, 20-31. sayılar Kanaat Basımevi, 4-6, 11-12, 15-16-17, 18-19. sayılar Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO Basımevi, 32-46. sayılar Yeni Matbaa, Yeni serinin 1 ve 2. sayısı ğaka Matbaası, 3. sayının içi ğaka Matbaası kapak Oya Matbaası, 4-6. sayılar Yenilik Basımevi, 7-9. sayıların içi Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO Basımevi kapak DoğıMatbaası, 10 ve 11. sayılar Güzel Sanatlar Matbaası, 12-17. sayıların içi Güzel Sanatlar Matbaası kapak DoğıMatbaası, 17-23. sayıların içi Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO Basımevi kapak DoğıMatbaası, 24-25. sayı DoğıMatbaası, 26-27, 30-31. sayıların içi Her Gün Ekspres Matbaası kapak DoğıMatbaası, 28-29. sayının içi Her Gün Ekspres Matbaası kapak Arı Basımevi, 32-33. sayı DoğıMatbaası, 34-36, 39-49. sayılarının içi Son Havadis Matbaası kapak DoğıMatbaası, 37-38. sayının içi Örnek Matbaası Ortaklığı kapak DoğıMatbaası, 50-60. sayıların içi Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO Basımevi kapak DoğıMatbaası, 61-63. sayılar Mars T. ve SAğ Matbaası, 64-65. sayının içi Mars T. ve SAğ Matbaası kapak Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO Basımevi, 66. sayı Yeni Desen Matbaası’nda tabedilmiştir.

50 kuruğın satışasunulan *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*’nin fiyatı –bir defaya mahsus 32-33. “Fethi Giray ğiir Sayısı”nda 1 lira-, 34-35. sayıdan itibaren 60 kuruğtur. 44-47. nüshada sayfa

¹ Salim gençil, *Anılarda Kalan Portreler*, Cem Yayınevi, ğstanbul, 1991, s. 61.

sayısı azaltılan derginin fiyatı da 30 kuruğa düşürülür. 1. sayısıyla yeni serisine bağlanan mecmuanın sayfa sayısı ile birlikte fiyatı da arttırılarak 75 kuruğa çıkartılır ve öğretmen ve öğrencilere %20 indirim yapılacağı künyede belirtilir. 7. sayıda yine sayfa sayısı ile doğru orantılı azalma ile 50 kuruğa düşürülürken 50. sayıda sonra tekrar sayfa sayısı arttırılan derginin fiyatı 1 liraya yükseltilir.

Kâğıt tedarikinde sıkıntı yaşanan bir dönemin ürünü olan *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nin sayfa sayısı, fiyat konusundan da anlaşılacağı üzere değışkenlik gösterir. 113 sayıda ön ve arka kapak dahil sayfa derginin sayfa sayısı en az 44 en fazla 112'dir.

Mecmuanın sayfa sayısı dışında ebadında da değışiklik yapılmıştır. 11,3x15,3 cm. olan derginin ebadı yeni serinin 7. sayısıyla birlikte 13,3x18,3 cm'dir.

Yayın hayatına edebî nevilere hikâyeye özellikle küçük hikâyeye türünün örneklerini ihtiva eden sayılarla başlayan *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* sayfalarını dönemin alanında yetkin hikâyecileriyle birlikte yeni yeteneklere de açmıştır. Daha ilk sayısında "Bugüne kadar isim yapmış hikâyecilerimizle genç istidatlara sayfalarımızı açık bulunduracağız!.."2 diyerek gençlere çağrıda bulunan Salim gencil, mecmuası ile ileride adından söz ettirecek hikâyecileri Türk edebiyatına kazandırmakla önemli bir hizmette bulunmuştur. 100'den fazla imzanın yer aldığı mecmuada yazan hikâyecilerin ismi aşağıda alfabetik olarak verilmiştir.3

A. Faik Karabudak, A. Faruk Kakıncı, A. Ferhan Oğuzkan, Aclan Sayılğan, Adnan Özyalçın, Adnan S. Yücebağ Ahmet Küflü, Aslan Ebiri, Attilâ Çhan, Avni Öztüre, Ayhan Hünel, Baha Galip Tunalgil, Bilge Karasu, Bumin Gaffar (Fikret Hakan), Cahit Beğenç, Cahit Uçuk, Canip S. Çter, Cavide Rıfat, Cavit Yamaç, Cevdet Kudret Solok, Ceyhun Atuf Kansu, Demirtağ Ceyhun, Dinçer Sümer, Ece Ayhan, Ercüment Uçarı, Erdal Öz, Erdoğan Tokmakçioğlu, Fahir Aksoy, Fahri Erdiñ, Faik Baysal, Fakir Baykurt, Feride Özpays, Fethi Giray, Furuzan Yerdelen, Güner Sümer, Hafit Otmar, Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), Halil AYTEKİN, Hamdi Olcay, Hikmet Erhan Bener, Hilmi Özgen, Çhan Müstecaplı, Çhan Tarsus, Çhami Soysal, Çhan Gelen, Çmet Çnamoğlu, Kemal Bekir Manav, Kemal Bilbağ, Kemal Çal, Kemal Özer, Levent Serdaroğlu, Leyla Erbil, Macit Benice, Mahir Kanat, Mahmut Özey, Malik Aksel, Mehmet Akalın, Melih Cevdet Anday, Memduh gevket Esendal (M. Oğulcuk), Metin Eloğlu, Muhtar Körükçü, Murtaza Uluagaç, Muzaffer Erdost, Muzaffer Gökaçan, Muzaffer Günfer Çelikman, Muzaffer Orhan Buyrukçu, Mükerrrem Kâmil Su, Mümtaz Göktürk, Müzeyyen Boral, Naim Tirali, Namık Kemal Yalçınkaya, Necati Cumalı, Nezihe Meriç, Oktay Akbal, Oktay Sinanoğlu, Onat Kutlar, Orhan Asena, Orhan Duru, Orhan Kemal, Orhan Veli Kanık, Osman Naci Atmaca, Rauf Erbay, Resai Savaşman, S. Anadol, Saadet Diniz, Saadet Timur, Sabahattin Engin, Sabri Soran, Sadi Günel, Sait Faik Abasıyanık, Salâh Bırsel, Salim gencil, Samet Ağaoğlu, Samim Kocagöz, Sedat Tanaydı, Seyfettin Turhan, Seyfi Özgen, Seza Altındağ, Şahap Sıtkı Çter, gevket Tezel, Şükran Özkutlu, Tahsin Batman, Tahsin Yücel, Tarık Buğra, Tarık Dursun K., Tektağ Ağaoğlu, Tuna Baltacıoğlu, Umran Nazif, Vüs'at O. Bener, Y. Pütün, Y. Sait Keskin, Yalçın Bükölmez, Yağar Kemal, Yunus Kâzım Köni, Zeynel Çhan, Ziya Termen, Ziya Yamaç.

Mecmuada yerli hikâyecilerin yanında Maksim Gorki, John Steinbeck, Ernest Hemingway, Peter Stirling, Frances Frost, William Saroyan, Erskine Caldwell, Elin Pelin, L. J. Daventry, Stanislava Kuçdevska, M. S. Robertson, Björnsterne Björnson, William Faulkner, Ademar, Tavares, Sholom Asch, Marjorie Kinnan Rawlings, Mary E. Wilkins, Gerald

2 (...) *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 1, S. 1, 1947, s. 7.

3 Yazımızın dergiyi tanıma ve sistematik indeksini verme amacı dışında kaldığından yer vermeyeceğimiz dönemin hikâyeye yazarlarının sanat görüşleri; hikâyelerin yapısı, üslubu, teması, tahlili vb. konularla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.; Ömer Lekesiz, *Yeni Türk Edebiyatında Öykü* (5 Cilt: 1-3. Cilt), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999. Jale Özata Dirlikyapan, *Kabuğunu Kıran Hikâyeler: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Warner Brace, Nathaniel Hawthorne, Carlos Bulosan, Henri Duvernois, Vahan Krikoryan Gregory, Katherine Masfield, ĞBiberi, Bertold Brecht, Henri Troyat"ın hikâyeleri de tercüme edilir.

Dergide 3. sayıdan itibaren farklı farklı türde yazılar görülmeye başlanır. "Bize Gelen Kitaplar", "Bize Gelen Kitaplar Dergiler", "Bize Gelen Kitaplar ve Dergiler Arasında", "Kitaplar Arasında", "Dergiler Arasında"

başlıkları altında örneğin Ahmet Kutsi Tecer"ın *Köşebaşı*, Ahmet Muhip Dıranas"ın *Gölgeler*, Refet Ali Kocabekir"ın *Su Güzeli*, Sabih gencil"ın *Bizim İskele*, Ömer Edip Cansever"ın *İkinci Üstü*, Halim Yağcıoğlu'nun *Anzelha*, Orhan Asena'nın *Korku*, Oktay Akbal"ın *Aşksız İnsanlar*, Millî Eğitim Bakanlığının tercüme çalışmaları kapsamında çıkan kitaplar; *Karınca*, *Yaprak*, *Memleket*, *Yağmur ve Toprak*, *Nilüfer*, *Fikirler* gibi dergiler tanıtılır, hakkında bilgi verilir.

Dergide kitap, dergi tanıtımından sonra biyografi/otobiyografi türünde yazıların neşredilmeye başlandığı 6. sayının "Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz" sayfalarında Çhan Tarsus, Samim Kocagöz, Fahri Erdoğ, Orhan Kemal, Oktay Akbal, Sabri Soran, Salim gencil, ğahap Sıtkı Öter, Zeynel Çhan, Fethi Giray, Nezihe Meriç, Umran Nazif, Yağ Kemal, Erdoğan Tokmakçıoğlu'na yer verilir, fotoğrafları yayımlanır.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi 6. sayıyla birlikte görsel anlamda zenginleştirilir. Mecmuada yapılacak söz konusu değışiklikler okuyucularla paylaşılır.

"Dergimiz, yayın hayatına girdiği günden 5. sayıyı çıkardığımız ana kadar okuyucularından her gün bir parça daha artan bir ilgi görmekte ve bu temiz sevgiye layık olmaya çalışmaktadır.

Bu itibarla 5. sayıda birinci cildi tamamlamayı ve şimdiye kadar edindiğimiz tecrübeleri göz önünde tutarak bütün yeniliklerle 6. sayıda ikinci cilde başlamayı daha doğru bulduk. Bu cümleden olarak derginin 6. sayısından itibaren kapak kompozisyonu değışecek, her sayıda içindeki hikâyelerin birinden desen bulunacak ayrıca derginin diziliş ve basılışında yapılacak küçük bir değışiklikle daha fazla kaliteli hikâye verme imkânı sağlanacaktır. Böylece hem okuyucularımızı hem de hikâyeci arkadaşlarımızı daha çok tatmin etmemiz mümkün olacaktır.

Daha birçok yeniliklerle çıkacak olan 6. sayıyı bekleyiniz."⁴

Fotoğraflarda da görüldüğü gibi 1-5. sayıların kapaklarında o nüshada eseri bulunan yazarların isimlerine yer verilip iç sayfalarda çizim bulunmazken bu duyurunun ardından 6. sayıyla birlikte kapak, 26-27. sayıyla birlikte ise iç sayfalarda resim, desen, fotoğraf ve karikatürlere rastlanır. Kapakların bazılarında yanda verilen Attila Çhan"ın fotoğrafı gibi mecmuada yazısı neşredilen muharrirlerin resimleri de yer alır. Yeni serinin iç sayfalarında kısmen renklendirmeler de yapılır.

Mecmuanın resim, desen, karikatür ve fotoğraf sanatçılarından bazıları Malik Aksel, Turgut Zaim, Nurettin Ergüven, M. Kayalar, Ratıp T. Burak, Ferit Apa, Ömer Hatipoğlu, Sabit Göker, Hüseyin Mumcu, Sami Lim, M. Aslier, A. Dino, Çbrahim Ersaraç, Leyla Gamsız, Numan

⁴ (...), "Okuyucularımıza", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 1, S. 5, 3 Aralık 1947, s. 4.

Pura, Zehra Umut, A. Arat, Turgut Atalay, Ali Parmakeli, Kenan Özbel, Fethi Karakaç, Güngör Kabakçıoğlu, Selçuk Milar, Hüzeyin Ezer, Turgut Atalay, Turhan Selçuk, Metin Eloğlu, Osman Darcan, Özet Çetin, Muammer Bakır, Fikret Özelçi, Halim Büyükbulut, Cemil Eren, Fikret Otyam, Haçmet Akal'dır.

Yukarıda da bildirildiği üzere birinci cilt ilk beş sayı ile tamamlanır. Söz konusu sayıların özelliği ise neçolunan bir hikâyenin isminin o sayıya verilmesidir.

1. sayı Bu Yollar Uzar (M. Oğulcuk)
2. sayı Güverte Yolcuları (Samim Kocagöz)
3. sayı Bir Balo Hatırası (Salim gençil)
4. sayı Meydan (Zeynel Çhan)
5. sayı Ateş ve Çısan (Çhan Tarsus) isimleriyle basılır.

Yine aynı sayıda deneme türünün örnekleri de karımıza çıkmaya başlar. Bir kısmı "Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler" üst başlığıyla neçedilen yazılardan bazıları Çunardır: Samim Kocagöz "Küçük Hikâye ve Roman", Çhan Tarsus "Türk Hikâyesi", Fahri Erdinç "Hikâyeciliğimiz", ğahap Sıtkı Öter "Hikâye Sanatı", Sabri Soran "Hikâye ve Hikâyeci", Oktay Akbal "Kendime ve Hikâyelerime Dair", Umran Nazif "Hikâye Sanatı ve Hikâyeciliğimiz", Mustafa Nihat Özön "Hikâyemiz Üzerine Birkaç Söz", Ceyhun Atuf Kansu'nun mektubu, Salim gençil'in Ankara Radyosunun Hikâye Saati'nde yaptığı konuÇna.

Salim gençil'in küçük hikâye hakkındaki görüşlerini ihtiva etmesi bakımından önemli olan Ankara Radyosunun Hikâye Saati'nde yaptığı konuÇnasının bir kısmını veriyoruz:

"Küçük hikâye bir milletin dünü, bugünü ve yarını ile ilgili olduğu gibi o milletin hayatı ve ilelebet yaşamasıyla da iyiden iyiye bağlıdır... Bugün artık insanların eskisi gibi hayal mahsulü ve muhayyilenin türlü cambazlık hünerlerinden meydana gelmiş cilt cilt eserleri okumaya vakti olmadığını görüyoruz. Evet, hem vakit yoktur hem de binbir hayat galesi içinde isteği... Bunun yerine gerçek hayatın içinden, düşündüğü veya yaşadığı gibi bir hadiseyi yahut bir anı yakalayıp ona yeni bir şekil, ruh ve renk verebilen sanatçıları tercih etmektedir. Bunun içindir ki küçük hikâyede teksif edilmiş, komprime hâline getirilmiş bir sanat cevheri bulunmaktadır. Nitekim Garp memleketlerinde ve bilhassa Amerika'da hikâye sanatının öbür edebiyat nevilerinin başında gelmesi bu yüzdendir.

*Bütün dünya milletlerinin küçük hikâyede gösterdikleri bu derinliğine ve genişliğine ilerlemeye muvazi olarak Türk hikâye sanatında da birkaç yıldan beri gerçekten bir hamle görülmekte ve millî hikâye sanatının doğmasında genç nesil büyük bir başarı sağlamaktadır."*⁵

22-23. sayıda mecmua, burada eserleri yayımlanan hikâyeciler ve hikâyeleri hakkında basında çıkan yazıların derlendiği "Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi" sayfaları açılır. Söz konusu sayfalar yeni serinin 7. sayısı ile birlikte "Basındaki Yankımız", "Basında Yankımız" Çkisinde isim değİtirir.

Mezkûr nüshada "Kendi Kendimizi Tenkit" başlığı altında Salim gençil, mecmuanın yayımlandığı tarihten beri üzerine aldığı görevin ağırlığını ve sorumluluğunu bilerek iÇn kolayına ve rahata kaçmayı hiçbir zaman düşünmeden çalıştığını, azimle yürüdüğü yoluna yalnızca okuyucularından gördüğü ilgi ve yazarlarının teÇvikiyle devam ettiğini, yıllar önce sınırlarımızın

⁵ Salim gençil, "Ankara Radyosunun Hikâye Saati'nde Yaptığı KonuÇna", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 3, S. 20-21, 1949, s. 78-79.

ötesinde tanınan fakat bir ara duraklama devresi geçiren Türk hikâye sanatının eski mevkiini az zamanda kazanacağına Çiphesi olmadığını söyler ve sözü eleÇiriye getirerek Göye devam eder:

“Ancak şimdiye kadar hikâye veya tenkit sahasında usta olarak tanınan ve bugün elinde birtakım imkânlar bulunan yazarlarımızın bizleri tecrübelerinden faydalandırmalarını, tenkit ederek doğruyu ve güzeli bulmada yolumuzda ışık tutmalarını bekledik. Maalesef diyerek söyleyeceğiz ki son zamanlarda her şeye musallat olan, korkunç bir ilgisizlik burada da kendini göstermiştir.

Bunun içindir ki çalışmalarımızda bize rehber olacak, fayda sağlayacak tenkit cephesini de bundan böyle ihmal etmeyerek „Kendi Kendimizi Tenkit“ başlığı altında, dergimizin her sayısını muhtelif arkadaşlara inceleterek gerçek Türk hikâye sanatını bulmaya böylece özlü ve objektif görüşe sahip tenkitçilerimizi de okuyucularımıza tanıtmaya çalışacağız.

Bazı gazetelerimizin açtıkları edebiyat! anketlerine, üzerinde oturdukları şöhret sandalyelerine sarılarak: „Efendim, bizde maalesef sanatkar yetişmiyor.“ diye söyleyedursunlar. Sayın ediplerimiz! konusu ettikleri edebî eserleri anlaşılan kitaplıkların raflarında görmekte yetinmiyorlar ve sahifelerini açmayı arzulamıyorlar. Fakat bir gün gelip yolun neresinde kaldıklarını anlayacaklardır elbet...”⁶

“Kendi Kendimizi Tenkit” serlevhasıyla yazılan yazıların sayısı birkaç tane ile sınırlı kalsa da aÇğıda değineceğimiz gibi dergide tenkit türü önem kazanmaya başlar.

Dergide çok fazla uygulanmayan bir başka yenilik 26-27. sayıdan itibaren hikâyesi neÇedilen yabancı, 38-39. sayıdan itibaren ise yerli bazı eserlerin üzerinde ayrılan kısımda yazarı hakkında bilgi verilmeye başlanmasıdır.

“Fethi Giray ğiir Sayısı” dıÇında dergide hacim olarak az yere sahip olan hikâye dıÇındaki yazı türlerinin artacağı ve çeÇitleneceğı 36-37. sayıda dergi tarafından yapılan açıklama ile bildirilir:

“Dört seneden beri yayımlamakta olduğumuz dergimizin Türk hikâyeciliğine yaptığı hizmet ve kazandırdığı yeni kıymetler okuyucularımızın malumudur.

Son yıllar içinde basınımızda sanat endişesi taşımayan ve tamamen ticari maksatlarla çıkarılmakta olan kıymetsiz birtakım neşriyata rastlanmakta ve kalp para misali piyasaya bol bol sürüldüğü görülmektedir. Hakiki sanat dergilerinin zamanın ağır şartlarına tahammül gösteremeyerek birer birer döküldüklerini gören dergimiz, daha geniş bir hizmete atılmak ve daha yaygın bir okuyucu kitlesine seslenebilmek gayesiyle şekline bazı yenilikler ilave etmeyi muvafık görmüştür.

Beşinci cildimizin başlangıcı olan 38-39. sayıdan itibaren sadece hikâye janrında faaliyette bulunmayacağız. İlaveten tiyatro, şiir ve sanat kritiğı ile iç ve dış sanat hareketleri haberlerine de yer vererek şimdiye kadarki dürüst ve hassas ölçülerimiz çerçevesinde yeni bir çalışma alanına gireceğiz.

...

Sanat ve edebiyatla uğraşan bütün okuyucu ve aydınlarımızın bu teşebbüsümüzü memnuniyetle karşılayacaklarına ve dergimizi sürekli alakalarıyla destekleyeceklerine emin bulunmaktayız.”⁷

⁶ Salim gengil, “Kendi Kendimizi Tenkit”, *SeÇilmiÇHikâyeler Dergisi*, C. 3, S. 22-23, 1949, s. 77.

⁷ Dergi, “Okuyucularımıza”, *SeÇilmiÇHikâyeler Dergisi*, C. 4, S. 36-37, Tarihsiz, s. 5.

Yukarıda söylenenler derginin kapağına da yansıtılır. Önceki sayılarda *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* yazan kapağa bu yazının altında “Sanat-Aktüalite” de eklenir ve bildirildiği gibi 38-39. sayıda hikâyenin yanında çeşitli türde yazıların neçine bağlanır.

38-39. sayıyla birlikte mecmuanın sayfalarında hikâyeden sonra karçımıza en çok çıkan diğer edebî tür Ğirdir. Özellikle Ğinci Yeni Ğarlerinin eserlerini yayımlama imkânı buldukları dergide Ğirleri neĞedilen Ğairler alfabetik olarak aĞağda verilmiĞtir:

A. Rıza Unur, Adnan Günay, Adnan Tayiz, Ahmet Arif, Ahmet Köksal, Ahmet Oktay, Ali Arslan, Ali Nurganali, Âlim Atay, Arif Damar, Arif Ğbrahim, Asaf Çiyiltepe, Attilâ Ğhan, Ayhan Hünalp, Ayten Denizli, Bedri Gider, Behçet Necatigil, Berin TaĞan, BeĞir Dirikolu, Bilge Karasu, Bülent Ecevit, Cahit Külebi, Cahit Sıtkı Tarancı, Can Yücel, Celâl Gecedeli, Celâl Vardar, Çetin Altan, Dinçer Sümer, E. Ayhan Çağlar/ Ece Ayhan, Ege Ernart,ERCÜMENT Behzat Lâv, Faruk TaĞıran, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Fethi Giray, Firuzan Hüsrev Tökin, Gökâlp Erturan, Gültekin Akyürek, Gülten Akın, Güney Dinç, H. A. Göksel, Halim Yağcıoğlu, Ğbrahim Cüceoğlu, Ğbrahim Ğinasi Göktürk, Levent N. Esmer, M. Niyazi Akıncıoğlu, M. Sami AĞa, M. Sunullah Arısoy, M. T. Karamustafaoğlu, M. Turgut Akın, Mehmet Kemal, Mehmet Deligönül, Metin Eloğlu, Muazzez Menemencioğlu, Muzaffer Erdost, Muzaffer Uyguner, Mücap Ofluoğlu, N. Ğhan Berk/Ğhan Berk, Necdet Evliyagil, Nedret Ğürcan, Nevzat Üstün, Nevzat Üstün, Nevzat Yıldırım, Nezihe Araz, Oğuz Arıkanlı, Oğuz Haluk, Oğuz Kâzım Atok, Oğuz Tansel, Onat Kutlar, Orhan Asena, Ömer Faruk Toprak, Özdemir Asaf, Özdemir Nutku, ReĞat Cemal Emek, S. Aldanır, Sabahattin Batur, Sabih Ğendil, Salâh Bırsel, Suat TaĞer, Ğahinkaya Dil, Ğükrü Eroğlu, Tahir Pamir, Teoman Sarıkâhya, Teoman Karahun, Turgay Gönenç, Turgut Pojon, Turgut Uyar, Turhan Doyran, Türkan Ğdeniz, Ülkü Tamer, Ümit Y. Oğuzcan, Veli Güzelküçük, Vicdan TümsavaĞ Yahya Bozbekiroğlu, Yılmaz Gruda, Yüksel Hakyemez, Yüksel KasapbaĞı.

Mecmuada André Breton, Federico Garcia Lorca, Jacques Prévert, William Cuney, Paul Eluard, Apollinaire, Shakespeare, Mevlana, Ömer Hayyam, Ezra Pound, Karl Shapiro, Tristan Tzara, Nerio Tebano, Joseph Seamon Cotter, Carl Sandburg, Conrad Aiken, Walter Everette Hawkins, Pablo Neruda, Randall Garrell, Emiliy Dickinson, Robert Frost, John Crowe Ransom, Claude Sernet, Jean Cocteau, Guillevic Blaise Cendrars gibi Ğairlerin Ğirleri tercüme edilir.

Halk edebiyatı ile de ilgilenen derginin yeni serisinin 2. sayısında “Her Sayıda Bir ÂĞk” sayfası açılır ve burada ÂĞk Hüseyin, ÂĞk Veysel, ÂĞk Veli, Karacaoğlan’ın Ğirleri yayımlanır.

Halk edebiyatı ve folklor mevzuuna Ğir dıĞında da yer veren mecmuanın yeni serisinin 6. sayısında neĞine bağlanan “Folklor ve Halk Edebiyatı”, “Folklor” sayfalarında Dr. Ğhan BaĞgöz’ün “Manilerinizin BaĞıca Temleri”, “ÂĞk Veysel’in Yeri”, “Bilmecelerin Toplumla Ğişi”, “Düğün Türküleri mi Ağıt mı?” baĞıklı yazıları neĞedilir.

Hikâye ve Ğir dıĞında birkaç yerde karçımıza çıkan diğer edebî türler roman, tiyatro ve masaldır. Roman’da Hikmet Erhan Bener’in *Acemiler*, *Gordium*, Clarence Day’in *Babam ve Sevgili Halısı* romanlarından birer bölüm, tiyatrodâ Suat TaĞer’in dramatize ettiğı *Kan Turalı* adlı oyun, masalda ise Alaeddin Bilgi’nin çevirdiğı Sholom Asch’in *Kesik Baş*’ı yayımlanır.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi dünyada ve Türkiye’de dönemin sanat hayatında görülen bütün yenilik ve değımleri sayfalarına yansıtır. Tiyatro, sinema, resim, heykel, müzik, dans konularında kaleme alınan yazılardan bazıları tiyatro ile ilgili Salim gengil’in “Fedailer”, “Öteye Doğru”, “Ters Yüz”, “Gölgeler Piyesi Üzerinde Ayrı Düğünler”, Suat TaĞer’in “Tiyatro Eserlerinin Unsurları”, Turhan Dilligil’in “Ankara ve Ğstanbul Temsillerine Toplu Bir BakıĞ”, “Mevsim BaĞında Devlet Tiyatrosu: Fatih, Ğemsiyeli Adam, Derin Mavi Deniz”, “Güzel Helena Sahneye Çıktı”, Ğıvan Tümer’in “Cyrano de Bergerac”, Ali Sarı’nın “Cyrano de Bergerac Niçin Ğyi Oynanmadı?”, “Branda Bezi”, Ğhan Tarsus’un “Millî Tiyatro Ğin: Yerli Eserler Meselesi”, Can Yücel’in “Tiyatro

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ve Devlet Tiyatromuz", Ali Kemal Kaya'nın "Butterfly Temsilleri Üzerine", Sadi Günel'in "gaziye Moral Jübilesinde Düğünlerimiz", "Meydan Tiyatrosu", Tunç Yalman'ın "Amerikan Tiyatrosu", Ömer Faruk Toprak'ın "Cep Tiyatrosu Halka Git", Adalet Cimcoz'un derlediği "Brecht Tiyatroda Nasıl Çalışır", sinema ile ilgili Ğfan Tümer'in "Jonny Belinda", Attila Ğhan'ın "Fransız Sinemasının Geçirdiği Buhran", Melih BaĞar'ın "Yurda DönüĞ", T. Kakınç'ın "Rossellini'nin Dedikleri", "1955 Yılında Yapılan Batı Sinema Festivalleri I: Venedik Festivali", "1955 Yılında Yapılan Batı Sinema Festivalleri II: Cannes Festivali", Beyaz Perdenin Adamı imzasıyla "Türk Sineması Üzerinde Ğeri Geri Düğüneler", "Sinema Basını"imzasız "Sanatkârların Garip Hâlleri", resim ve heykel ile ilgili Fuat Pekin'in "Devlet Resim Sergisi", "Numan Puran'ın Segisi", "XV. Devlet Resim ve Heykel Sergisi", Arif Kaptan'ın "Ğsan Cemal'in Resim Sergisi", EĞef Üren'in "Leyla Gamsız'ın Resim Sergisi", "XIII. Devlet Resim ve Heykel Sergisi", "Resimde Yeni", "Ankara Sanat ve Sergileri", Ahmet Köksal'ın "Picasso 75 YaĞında", HaĞmet Akal'ın "Rönesans I, II", Ğsan Cemal Karaburçak'ın "Resim Sergisi", Can Yücel'in "Degas", HaĞmet Akal'ın "Yenilik ve Fikirde Ğtikâr", "Yenilik ve Eskilik Sorunu", Ahmet Köksal'ın "Yeni Resim ve Fernand Lager", müzik ve dans ile ilgili Erdoğan Çaplı'nın "Geçen Ayın Konserleri", Ali Kemal Kaya'nın "Sana Kan Ğdil Biret Konserleri", "Piyanist Shura Cherkassky'nin Konseri", Fuat Pekin'in "Yugoslav Halk Dansları", Nadir Nadi'nin "Don Giovanni", Fuat Pekin'in "Tosca", Ali Sarı'nın "Yarasa", Ali Kemal Kaya'nın "Lucia'dan Portreler"dir.

Yukarıda verilenlerin dıĞında dönemin dil, eğitim, kültür, edebiyat mevzularının deneme, fıkra, hatıra, tenkit, inceleme vd.türde ele alan yazılardan bazıları Salim Ğengil'in "Halk Eğitimi Üzerine", "Ulu Orta: Kanunlar ve Nizamlar", Ğahap Sıtkı'nın "Zürriyete Dair", "Dilsiz Bir Hikâyeci", "Yazma", Ğhan Tarsus'un "Dil ve Nesiller: Peyami Safa'nın Hiddeti", "Memleket ve Kültür Meseleleri: Dil Kurumu", Can Yücel'in "EleĞirmeyi EleĞirme: Nurettin Ğadan Bey", "Ğairin ĞaĞınlığı", Ahmet Kutsi Tecer'in "Esendal", Cevdet Perin'in "Ğki Dergi Ğki Zihniyet", Salahattin Aldanır'ın "Biraz Gülelim: En Kolayı EleĞirmecilik", Tarık BuĞra'nın "Bir Müsabaka", EĞef Üren'in "Hamaset Sergisi ve Resim AnlayıĞı", Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Eluard'ın Arkasından", Bülent Ecevit'in "El Ğeri", "Orhan Burian'ın Ardından", Talât Tekin'in "BuĞra'nın Yeni Hikâyeleri", Attila Ğhan'ın "Behçet Necatigil'in „Evler“i Hakkında yahut Sokak Korkusu", "Sam Amca'nın Sevabı ve Günahı", "Oktay Akbal'ın „Bizan Definesi“ne Dair yahut Eksik Firarı", "Haldun Taner'in Ğaneti yahut „YaĞmurun Altında Hiçbir gey Yok", "Toplumcu ve Gerçekçi Sanat Geleneğine Saygı", M. Sunullah Arısoy'un "Ğairler Kongresi", Güzin Dino'nun "Bir Konferans Dolayısıyla", Ğahap Sıtkı'nın "Bir Köyden Bir Ğsan Ğin", Adnan Benk'in "Türk Dil Kurumu ArmaĞanı'nı Kazanan YeĞreen Otlar Niçin Zararlı Otlardır?", Çetin Altan'ın "Kelime Dogmatizmi Üzerinde Küçük Bir Deneme", "Kara Yazılı Sanat Adamı", "Ğımarıklığın Haddi", "Suda Havan Dövmek", Ömer Faruk Toprak'ın "Ğnce Memet Destanı", "Ulusal Edebiyat Üzerine", Ğerif Hulusi'nin "DoĞru Bildiğini Söylemek ve Molière 1", Tahir Pamir'in "Köy Gazetesi", Nurullah Ataç'ın "KonuĞu üst baĞığı ile "Yalnızlık", "Sözler", "Söz Arasında", "Söz Olsun", "Sözden Söze", "Karalama", "Anlamak", "Gençler" ve "Diyelim"dir.

Mecmuada teliflerin dıĞında söz konusu türlerde Georg Lukacs'ın "Margarete Tragedyası", Philippe Saupault'un "Hugo'un Verdiği Ders", Arnold Haskell'ın "ÇaĞdaĞ Balenin GörünüĞü", Romain Rolland'ın "DoĞ ve YaĞa", Jean Claude Ğbert'in "ÇaĞını Dile Getiren Yazar" baĞlıklı yazıları da tercüme edilmiştir.

Tercüme faaliyetlerinin yoğunlukta olduĞu derginin mütercimleri Cahide Sevgen, Suat TaĞç, Can Yücel, Adalet Cimcoz, Orhan Veli Kanık, OĞuz Peltek, Musa Ğamgul, F. Pekin, M. Zeki Gülsoy, Nermin Pekin, Cahit Sıtkı Tarancı, Y. Çolpan, Bilge Karasu, Ayhan Aksoy, Turhan Doyran, Tuna BaltacıoĞlu, Ğhan Berk, Suzan Alam, Çetin Altan, Bülent Ecevit, Özdemir Nutku, Nurseren Bedirgil, Füzûzan Selçuk, Ali Nurganali, Sabih Ğendil, Tarık Dursun K., OĞuz Haluk,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tektağağaoğlu, Ėerif Hulusi, Tahir Pamir, Aslan Ebiri, Darıcı, Cavit YamaÇ, Feyyaz Kayacan, Alaeddin Bilgi'dir.

Dergide espri niteliği tağyan yazılar yeni serinin 48. sayısında neğine baÇanan "Leyleğin Ömrü" serlevhasıyla karĖımıza çıkar. Söz konusu sayfalar için Ėunlar söylenir:

"Bundan böyle okuyucularımıza dergide yeni bir sayfa açıyoruz. Bu sayfanın başlığı „Leyleğin Ömrü" olacak, „İçimizden Biri" imzasını taşıyacaktır. Burada sanatçılar için yakıştırma, uydurma; aslı değiştirilmiş, büyütölmüş, başkasına maledilmiş fıkralar anlatılacaktır. Daha sonraları sanatçılar arasında ufak, tatlı çatışmalar da olabilir düşüncesiyle biz şimdiden özür dileriz."⁸

"Leyleğin Ömrü" sayfası/sayfalarından birkaç örneğ ağağıya alınmıştır.

"Marangoz Yazar

Yeni Ufuklar dergisinde Vedat Günyol'un „Bölmeli Kafalar" adlı bir yazısı çıkmıştı. AtaÇ, Dil Kurumunda oturmuş dergileri karıştırırken yazıyı gördü. Başını iki yana salladı, dudak büktü:

— şu Bay Günyol'a bakın hele, dedi, yazarlığı bırakmış da marangozluğa başlamış şimdi..."⁹

"Taner'in Sanatı

Haldun Taner'in son Avrupa gezisindeki indiği otelin kâtibi otel defterine işliyordu.

— Mesleğiniz nedir efendim?

— Muharrir...

— Sanatınız nedir?

— Muharrir dedim ya canım...

— Anlatamadım efendim, yeni ne gibi bir işle geinirsiniz, demek istedim...

— Kalemle.

Kâtip anlamış, başını salladı. Taner'in meslek hanesine yazdı: Kalem taciri"¹⁰

"Yaş Meselesi

Kadıköy'de muhtar kütüğü hazırlıyordu. İlgili memur Nezihe Meriç'e yaşını sormuştu. Nezihe Meriç:

— Geceleri hesap etmezsek, dedi, on altıma yeni girdim."¹¹

Esprili yazıların yanında dönemin sanata bakığını, sanatı algılayığını ortaya koyan karikatürlerle kara mizah da yapılır. Mezkûr konuda Karikatürist Fikret Özelçi'nin dönemin yazısı ve çizimleri kayda değerdir.

"Tiyatroda iseniz çevrenizdekilere sezdirmeden bir göz atın, hepsi değilse de en az ikisi onlardandır. Resim sergilerinin açılış törenlerinde, soyut desenlerin önünde gereği kadar çok kişinin duyabileceği bir sesle ah ve oğ çekenlere göz kulak olun, işte onlardan birkaçı...

⁸ Ėimizden Biri, "Leyleğin Ömrü", Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, C. 11, S. 48, Ocak 1956, s. 29.

⁹ A.g.y.

¹⁰ Ėimizden Biri, "Leyleğin Ömrü", Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, C. 12, S. 51, Nisan 1956, s. 55.

¹¹ A.g.y.

Sanatçıların sık uğradığı bir iki pastacı vardır ki esas kazançlarını, ceplerine adı rahatça okunacak gibi ustalıkla birer *Les Nouvelles Litteraires* veya *Art News* yerleştirmiş birtakım kimselerden elde ederler. „Hümanizma, abstre, sembolizm, idee...” gibi sözlerin oldukça sert ve duyulabilir bir tonla geçtiği tartışmalarını dört beş masa öteden rahatça dinleyebilirsiniz.

Tabloların renklerinden çok imzalarına, şairlerin şiirlerinden çok saçlarının uzunluğuna, tiyatroların gala

gecelerine düşkünlüdürler.

Onlar kimdir? Belki şu ipek eşarplı, siyah papyonlu, rugan iskarpinli adam; belki de önde, iki narin parmağı arasına acemice sıkıştırdığı bafrayı tüttüren kadın; belki de bu satırları okuyan SİZ veya bu satırları yazan, şu çizgileri çizen BEN!..

Fakat aslında önemli olan kimlerin onlardan olduğu değil kimlerin onlardan olmadığıdır.

Sanat, edebiyat, fikir kavramları ile ilgili her topluma kolayca giriveren bu „SAHTE ENTELEKTÜELLER”i çizgilerimle bundan böyle bu sayfalara sokabilirsem kendimi konumu başarmış sayacağım.”¹²

Yeni serinin 55. sayısından itibaren neÇine baÇanan “Dökme Sözler” sayfalarında *Varlık*, *Yenilik*, *PazarPostası*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Hisar* gibi dönemin süreli yayınlarında yazan muharrirlerden belli baÇıklar altında alıntılar yapılır. Örneğin “Yaradana MaÇallah” serlevhasıyla Salahattin Batu’nun *Varlık*’ın 430. sayısında söylediği “Yaratıcılık, adı üstünde yaradana yakın olmak demektir.”, “Ha Arslan Ha”da Cemal Süreya’nın *a* dergisinin 6. sayısında dile getirdiği “Çağdaş şairler kelimeleri bile sarsıyorlar; yerlerinden, anlamlarından uğratiyorlar”ı iktibas edilir.

45. sayıdan itibaren yayımlanan “Gönderilen Yazılar Hakkında DüÇünelerimiz” daha sonraki sayılarda “Açık KonuÇma” serlevhalı sayfalarda dergiye gönderilen yazılarla ilgili düÇüneler dile getirilir.

Mecmuada yayımlanan bazı hikâye ve Çirler Çalıslara ithafen yazılmıştır. Örneğin, ğahap Sıtkı Çiter *Yalnızlık*’ı Ahmet Muhip Dıranas’a, Zeynel Çhan *Sancaktar*’ı Memduh ğevket Esendal’a, Orhan Kemal *Telefon*’u Kemal Sülker’e, *Çocuk*’u A. Kadir’e, *Kardeş Payı*’nı Cahit Irgat’a, Suat TaÇe *Unutulmaz*’ı Cahit Albayrak’a, Seyfettin Turhan *Müezzin*’i C. Arcayürek’e, Erdoğan Tokmakçioğlu *Otobüste Cigara İçen Adam*’ı Altan Öymen’e, Tarık Dursun K. *El İşleri*’ni Salim ğengil’e, Ümit Y. Oğuzcan *Ağıt*’ı Turgut Uyar’a, Muzaffer Erdost *Güvercin Kayaları*’nı C. Süreya’ya, Erdal Öz *Kara Ev*’i Adnan Özyalçınar’a, Çhan Berk *Galata Kulesi*’ni Ferit Edğü’ye ithaf eder.

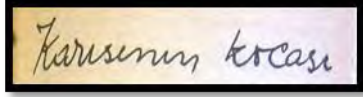
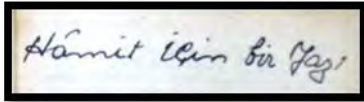
Seçilmiş Hikâyeler Dergisi’nde 5 özel sayı neÇedilir: 8 “Fahri Erdinç Sayısı”, 15-16-17 “Salim ğengil Sayısı”, 22-23 “ğahap Sıtkı Çiter Sayısı”, 28-29 “Yeni Çanzalar Sayısı”, 30-31 “Orhan Kemal Sayısı”, 32-33 “Fethi Giray ğiir Sayısı”, 40-41 “Nezihe Meriç Sayısı”, ölümü üzerine yeni seride 5 “Memduh ğevket Esendal Sayısı”, 14 “Anıt ğiir Sayısı”, 37-38 “Amerikan Güzel Sanatlar Sayısı”.

Kapağında özel sayı yazmasa da 34-35. sayısının *Yeni İstanbul* gazetesinin açtığı hikâye yarıÇmasında derece alan derginin yazarlarından Samim Kocagöz, ğahap Sıtkı, Salim ğengil ve

¹² Fikret Özceli, “Bir Çık Söz Üstüne”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 11, S. 34-35, Kasım-Aralık 1954, s. 18.

gevket Tezel'e tahsis edildiği söylenir.¹³ 36-37. sayıda ise dereceye giren diğer 4 hikâye yazarı Orhan Kemal, Hamdi Olcay, Mükerrrem Kâmil Su ve Umran Nazif'in eserlerine yer verilir. Ölüm yıl dönümü dolayısıyla yeni serinin 14. sayısının bir kısmı Ömer Seyfettin'e ayrılır. Ayrıca yalnızca Ernest Hemingway'in hikâyelerini içeren yeni serinin 17. sayısı, yalnız Tarık Dursun K.'nin *Evlere Şenlik* başlıklı uzun bir hikâyesinin bulunduğu 19. sayı, yine sadece Yağar Kemal'in uzun hikâyesi *Pis Hikâye*'sinin yayımlandığı 23. sayı, ölümü dolayısıyla "Sait Faik Çiğir Seçilmiş Hikâyeler" kapağıyla ve içeride sadece Sait Faik'in eserlerinin bulunduğu 27. sayı bu bapta değerlendirilebilir.

Mecmuada adına özel sayı tertip edilen yazarla ilgili dönemin gazete ve dergilerinde çıkan yazılardan iktibaslar da yapılır.

doğum-ölüm tarihleri dışında boğbırakılır.

Derginin neçisi sırasında vefat eden ya da ölüm yıl dönümüne tekabül eden Cahit Sıtkı Tarancı, Nurullah Ataç, Memduh gevket Esendal, Sait Faik Abasıyanık, Ömer Seyfettin; Paul Eluard, Eugene O'Neill vd. muharrirlerle ilgili yazıların kaleme alındığı dergide teknik anlamda bazı uygulamalar da göze çarpar. Örneğin Memduh gevket Esendal'a ait bazı yazı başlıkları kendi el yazısıyla verilir. Nurullah Ataç'ın yazdığı sayfalar siyah çerçeve içine alınarak başlık ve muharririn adı,

Dergide çeşitli imzalarla gerçekleştirilen röportajlar da yer alır. Hikmet Erhan'ın Kenan Özbel ile, Yağar Kemal'in Sait Faik ile, Ali Kemal Kaya'nın Nusret Kayar ve Nevit Kodallı ile, g. Sıtkı Öter'in Çizet Çetin ile Güner Sümer'in Mehmet Kemal ve Nurullah Ataç ile, röportörün belirtilmediği Nezihe Meriç, S. Aldanır, Attilâ Çhan, Çhan Berk, Ömer Faruk Toprak, Vüs'at O. Bener ile yapılan röportajların yanında Suat Taçer'in kendi kendine gerçekleştirdiği konuşma söz konusu yazılara örnektir.

Mecmuanın tertip ettiği tek yarışma 42-43. sayıda duyurulan kuponlu müsabakadır. Söz konusu sayıyla birlikte her nüshada neçedilen hikâyelerle ilgili kupon mahiyetindeki resimlerin 12 adedini kesip dergiye yollayan ve her birinin hangi hikâyede geçen kahraman veya muhit olduğunu bilenler arasında çekilecek kurada kazananlara çeşitli hediyeler verileceği bildirilir.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi yayım hayatına yalnız hikâye neçetmek amacıyla başlandı daha sonra yukarıda da belirtilen sebeplerden dolayı alanını genişletmek zorunda kalmışa da hikâyecilerini her zaman desteklemiştir. Dönemin hikâye müsabakalarını Çabeli ve adaletsiz bulan mecmua, söz konusu durumlar karşısında duygu ve düşüncelerini okuyucularıyla paylaşır. Örneğin Salim gengil "Kuğ Tüyü Tokmak" ile *Yeni İstanbul* gazetesinin yarışmasında jürinin geç ilan edilmesi, jüri üyelerinin yetkinliği, dereceye girenlerin alacakları paraların gelir vergisi hükümlerine tabi tutulup tutulmayacağı,¹⁴ Tarık Buğra "Bir Müsabaka" ile *Türk Dili* dergisinin müsabakasında jüri üyeleri, kelime sayısını¹⁵ tenkit eder. Mezûr müsabakalar bir iki yazı ile ele alınırken 1957 Sait Faik Hikâye Armağanı üzerine bir dosya açılır. Yeni serinin 62-63. sayısında "Sait Faik: Her Yıl Yeniden Ölen Adam" başlığıyla açılan dosyada 1957 yılı Sait Faik Hikâye Armağanı'nın Necati Cumalı'nın ikinci hikâye kitabı

¹³ Dergi, "Birkaç Söz", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 11, S. 48, Ocak 1956, s.29.

¹⁴ Salim gengil, "Kuğ Tüyü Tokmak", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 7, S. 8, Eylül 1952, s. 6.

¹⁵ Tarık Buğra, "Bir Müsabaka", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 7, S. 8, Eylül 1952, s. 14.

Değişik Gözle’ye verilmesi set bir dille eleştirilir. Dergi, Varlık Yayınlarının sahibi Yağar Nabi’nin bu armağanla ilgisini kesmiş olduğunu bildirmesine rağmen üç yıldır Sait Faik ödülünü Varlık Yayınları yazarlarının kazandığını, jürinin Varlık Yayınlarına ve kendilerine değil Sait Faik’e sadık kalması gerektiğini öne sürerek “üç yıldır oynanan bu oyun karşısında” söz konusu armağandan çekilme kararı aldıklarını ve jürinin Sait Faik’in tutumuna uygun bir topluluk hâline gelinceye kadar da katılmayacaklarını bildirir.

Dergi ayrıca Sait Faik Armağanı üzerine aşağıdaki sorular doğrultusunda bir soruşturma da başlatır:

1. Bu yıl Sait Faik Armağanı’na giren adaylar arasında sizce kimin hikâye kitabı kazanması gerekirdi?
2. Sait Faik sağ olsaydı kendi adına kurulan bu armağan üç yıldan beri kazananlar için ne derdi?

Soruşturmaya katılan isimler Fikret Otyam, Çetin Altan, Suat Taçer, Tarık Buğra, Sabahattin Batur, Mehmet Kemal, Vüs’at O. Bener, Baki Kurtuluğ, Nezhe Meriç, Muzaffer Erdost, Güner Sümer, Ece Ayhan, Tarık Dursun K., Orhan Duru, Tevfik Çavdar, Celâl Vardar, Sevgi Batur, gürkan Özkutlu, Can Yücel, M. Sunullah Arısoy, Kemal Bilbağ, Samim Kocagöz, Orhan Kemal, Naim Tiralı, Özcan Ergüder, Salâh Bırsel, Özdemir Asaf, gerif Hulusi, Oktay Akbal, Haldun Taner, Sabih gendil, Fatma Özcan, Gökçin Alsan, Aslan Ebiri, Rıza Kaner, Chris D., gürkü Eroğlu, Tahir Pamir’dir. Soruşturmanın sonuçları ise şöyle açıklanır:

“İlk sonuçlara göre oyların

1. %42.3 Nezihe Meriç	2. %26.9 çekimser
3. %23.1 Özcan Ergüder	4. %7.7 Orhan Kemal

olarak kullanılmıştır. Sanatçıların kullandıkları oyların %73.1 üç hikâyeci arasında dağılmış olması ve bu üç hikâyecinin içinden %10.53 oy alan birinin -lütfe- Sait Faik jürisinden oy alabilmesi armağan dağıtımındaki isabeti (!) gösterir sanıyoruz. Necati Cumalı ise oyların %00.1’ini bile alamamıştır.

Oy verenlerin %70’i Sait Faik’in bu işe çok kızacağı konusunda birleşiyor. Galiba Y. Nabi Nayır da aynı fikirde. Sait’in mezarı başında yan yan, kuşkulu duruşu, cebinde vicdanını yakan 1000 TL alalecele Necati Cumalı’ya verişini bunu gösteriyor. Ne dersiniz...”¹⁶

Mecmua bir takım ithamlarla da karış karışa kalmıştı. Bunlara cevap niteliğinde olan yazılardan birinde açıklama yapılarak son zamanlarda mecmuaya yöneltilen “birtakım sinsî hakaret ve imalarla, soysuzlaşmış ideoloji isnatlarında bulunulmaya çalışıldığı”¹⁷, bu suçlamaları yapanlardan daha fazla vatansever ve milliyetçi oldukları söylenerek *Cumhuriyet* ve *Ulus*’ta neçedilen Falih Rıfkı Atay’ın “Açık Cevap: Çıkalpçı Gençlik Grubu Çıkalp Anonim Mektuba” başlıklı yazısı neçedilir.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi’nde yayımlanmak üzere seçilen hikâyelerde objektif davranılmadığı da yapılan bir diğer suçlamadır. Örneğin 18-19. sayıda Çmet Çınamoğlu, mecmuaya gönderdiği yazıda derginin emeğini takdir eder, başlıklar diler ancak gönderdiği hikâyenin dergide çıkacağından pek umutlu olmadığını da dile getirerek şöyle devam eder: “*Dergi sahipleri çoğunlukla tanıdıklarının ve tanıdıklarının salık verdiklerinin yazılarını koyuyorlar dergilerine. Benim gibi körfezde kalanlar da seslerini işittirmek imkânını bulamıyorlar. Bilmem, belki*

¹⁶ (...), “Soruşturamamız Üzerine”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 13, S. 64, Mayıs 1957, s. 46.

¹⁷ Dergi, “Açıklama”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 3, S. 24-25, 1949, s. 2.

yanılıyorum bu düşüncemde.”¹⁸ Yazının hemen sonunda Çınamoğlu’nun *Ardıç Başında Abam Var...* başlıklı hikâyesi neçedilir. Aynı serzeniçe 26-27. sayı da karçılaçırız. Yıldırım Sait Keskin’in, “Evelce size bir küçük hikâye göndermiştim. Her nedense çıkmadı. Bugün bir yenisini gönderiyorum. Bunun da çıkacağından pek ümitli değilim... Zira duyduğuma göre ya arkadaşlarınızın veyahut arkadaşlarınızın tavsiye ettiği hikâyecilerin yazılarını basıyormuşsunuz.”demesi üzerine Salim gençil: “Eğer bugüne kadar derginin çıkan sayılarını incelemiş olsaydınız bu kadar bol yeni imzaların hepsinin arkadaş veya dostumuzun dostu olmasına imkân bulunamayacağını göreceksiniz ve bu fikrinizi değiştirecektiniz.”¹⁹ diyerek cevap verir.

Mecmua telif-eserin yayım hakkı konusunda da bazı problemler yaçır. Örneğin 7. cildin 8. sayısında Çhan Tarsus’un *Çadır* isimli hikâyesinin başına “Bu hikâye dergimize verilmiş ve telif hakkı da ödenmişken bir mecmuada neşredildiğini görmekle yazar adına üzüldük.” notu düçtür. Bir sonraki nüshada ğahap Sıtkı, “Bir Açıklama” başlıklı yazısında küçük hikâye türünde tanınmasını *Seçilmiş Hikâyeler* ve *Varlık* dergilerine borçlu olan Çhan Tarsus’un *Politika*’da *Varlık*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Yeditepe* dergilerini çıkaranların salt ticari maksatlarla birtakım genç kalemlerle istidatları nasıl sömürdüklerini yazığından bahseder, Salim gençil ve mecmuasını müdafaa eder.

Dergide okuyucularla paylaşılan diğer yazı bir beyanname dir. Ankara’da neçedilen *Seçilmiş Hikâyeler*, *Kaynak*, *Mülkiye* ve *Mavi* dergilerinin ilgililere bavurarak gerekli izni aldıkları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığının bu toplantı için fakülte salonunu tahsis ettiği, bunun üzerine gazetelerde toplantı gün ve saatini halka duyurdıkları hâlde toplantıdan birkaç saat önce söz konusu üniversitenin edebiyat fakültesi dekanlığının salonun tamir edileceğini bildirmesi üzerine teçebbüslerini gerçekleçiremediklerini belirten “Zaman Hükümünü Verecektir”²⁰ başlıklı yazının altında *Seçilmiş Hikâyeler*, *Kaynak*, *Mülkiye* ve *Mavi* dergilerinin sahipleri ve neçiyat müdürlerinin imzasını havi beyanname yayımlanır.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi görüldüğü üzere pek çok müçülle karçılaçır. Salim gençil’in 27 Mart 1954’te davet edildiği Teknik Üniversite Makine Fakültesi dergiler toplantısında mecmua neçetmenin güçlükleri konusunda dile getirdiği derginin satılmaması, kâğıt yokluğu, satıcılara “elini verenin kolunu kaptırması”, Ankara Caddesi’ndeki kitap furyası, diğer sıkıntılardan bazılarıdır.

Salim gençil’in yaçdığı güçlüklerin yanında derginin yükünü tek başına taçdığı Hüseyin Mumcu’nun çiziminin üstünde “Salim gençil’in *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*’nin sahibi, neçiyat müdürü, sekreteri, amiri, musahhihi, tevzi memuru vs. vs. olduğunun resmidir.” denilerek tevriyeli bir çkilde ifade edilmiştir.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi maddi anlamdaki güçlüklerinin bir kısmını reklamlarla giderir. Salim gençil, Teknik Üniversite Makine Fakültesi dergiler toplantısında “Niçin çok reklam koyuyorsunuz?” diyenlere “Kısmen dostluklarımıza dayanarak edindiğimiz kısmen de sanat koruyucularının dergimizi beğenerek verdikleri reklamlarla işimizi yürüttük, yürütüyoruz da.”²¹ diyerek cevap verir. Dergiye en fazla reklam veren müesseseler bankalardır. Halk Bankası, Türk Ticaret Bankası, Ziraat Bankası, Emlak Kredi Bankası, Sümerbank, Etibank, Muhabank,

¹⁸ Çsnet Çınamoğlu, “Mektup”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 3, S. 18-19, 1949, s. 19.

¹⁹ Salim gençil, “Kendi Kendimizi Tenkit: KonuÇna”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 4, S. 26-27, 1949, s. 93.

²⁰ Dergi, “Zaman Hükümünü Verecektir”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 8, S. 15, Nisan 1953, s. 33.

²¹ Salim gençil, “Teknik Üniversite Makine Fakültesinde Yapılan Dergiler Toplantısındaki KonuÇna”, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, C. 10, S. 26, Mart 1954, s. 13.

Osmanlı Bankası, Vakıflar Bankası, Ziraat Bankası, ÇG Bankası, Garanti Bankası, Akbank, Çler Bankası'nın yanında Halk Sigorta, Anadolu Sigorta, Güven Sigorta, TariÇ, Tekel, Fındık Tarım SatıÇ Kooperatifleri Birliği, Petrol Ofisi, Kuru Kahveci Çbrahim Melek, Sedef Pirinçleri, Bütçel TAĞ, Opon, Gripin, Puro Tuvalet Sabunu, Fay, Philips, Siemens, General Elektrik, Gar Gazinosu, Küçük Tiyatro, Büyük Tiyatro, Mobilyacı Cafer Tayyar, Terzi Necati Halit, Foto Adnan, Türkiye ğiÇ Cam Fabrikaları AĞ'nin de dergide reklamları vardır. Mezkûr reklamlar arasında Foto Adnan'ın manzume Çkisinde yazılan reklam metni dikkati çeker: "*İnsan göçer dünyadan, hatırda isim kalır;/Gölge kaybolup gider, duvarda resim kalır.*"

Yeni çıkan kitap ve dergiler de mecmuanın reklamları arasındadır. Memduh ğevket Esendal'ın *Hikâyeler*, Salim ğengil'in *Bir Rüzgâr Esti*, Oktay Akbal'ın *Önce Ekmekler Bozuldu*, Samim Kocagöz'ün *Siğınak*, *Sam Amca*, Hamdi Rıza Çaydam'ın *Şamandıra*, Sadi Günel'in *Ateş Damlaları*, Mehmet Necati Öngay'ın *Tılsım*, Ziya Termen'in *Gürültülü Şehirler*, Halil Aytekin'in *Harman Yangını*, Ahmet Muhip Dıranas'ın CHP 1947 Sanat Mükâfatı'nı kazanan eseri *Gölgeler*, Ahmet Kutsi Tecer'in *Köşebaşı*, Haldun Taner'in *Yaşasın Demokrasi*, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Sivashlı Karınca*, Umran Nazif'in *Gar Saati*, Samiha Ayverdi'nin *İstanbul Geceleri*, Salâh Birsell'in *Şiirin İlkeleri*, Tarık Buğra'nın *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, Ömer Hatipoğlu'nun *İkinci Şimal Sokağı*; *Sanat ve Edebiyat*, *AĞaÇ*, *Yeditepe*, *Kaynak*, *ÖĞretmen* dergisi söz konusu reklamlara örnektir.

Daha sonra SeçilmiÇHikâyeler Dergisi Kitapları arasından çıkan Attilâ Çhan'ın *Yağmur Kaçağı*, *Sokaktaki Adam*, *Sisler Bulvarı*, Çhan Berk'in *Köroğlu Destanı*, Vüs'at O. Bener'in *Dost*, Nezihe MeriÇ'in *Bozbulanık*, Orhan Kemal'in *Grev* gibi eserlerin de reklamı yapılır.

Mecmuada Ceyhun Atuf Kansu'nun babası Nafi Atuf Kansu'nun ölümü üzerine baÇağlığı, nüshanın gecikmesinden dolayı özür mesajları, yayım hayatına yeni baÇayan *İstanbul Sanat-Edebiyat*, *Yağmur* ve *Rüzgâr* dergilerine baÇarı temennileri, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'ni neÇeden Salim ğengil'e 18-19. sayıda Ceyhun Atuf Kansu'nun yazdığı mektupta tebrik ve takdirler de yer almaktadır.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi'nde birtakım dizgi ve baskı hataları dikkati çeker. Örneğin 3. sayının dıÇve iç kapağında muharririn adı Sabahattin Anadol, içeride ve daha sonraki sayılarda Salahattin Anadol yazar, Kemal Bekir Manav'ın hikâyesi iç kapakta *Berberin Düşündükleri* adıyla takdim edilirken içeride *Berberin Düşündüğü Çkisinde* verilir, 5. sayının yılı olması gerektiği gibi künyede 1947, ön ve iç kapağında 1948 Çkisinde belirtilir. 7. sayıda 6 ve 7. nüshaların Ocak ve ğubat 1948 olarak düzeltilmesinin istenmesi, yeni serinin 10. sayısında imzasız yayımlanan *Ramiz* adlı hikâyenin Seza Altındağ'a ait olduğu 25. sayıda bildirilmesi ile bazı hatalar bir ya da birkaç sayı sonra tashih edilmiÇtir. Düzeltilmesi istenen ya da gözden kaçan hataların (tarih, cilt, sayı) bir kısmı sistematik indeks içerisinde parantez içerisinde gösterilmiÇtir.

Salim ğengil, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'ni yalnız hikâye türüne ayırmak istemiÇlakin daha önce de iÇaret ettiğimiz gibi bunda muvaffak olamamıÇtır. Ancak bu düğünçesini gerçekleÇirmek için birkaç giriÇimde bulunmuÇtır. Yeni serinin 1. sayısında ğünlük akÇan gazetesi *İstanbul Ekspres*'le yaptığı iÇ birliği sonucunda mecmuaya gönderilen ve beğenilen ancak yer sıkıntısı sebebiyle neÇedilemeyen hikâyelerin söz konusu gazetede yayınlanacağı, bu suretle yeni değerlere imkân sağlamıÇ olacağı söylenirken 2. sayıda bazı sebeplerden dolayı anlaÇmanın bozulduğu bildirilir.

Salim ğengil, yayım programını geniÇletme ve yayımlarını arttırma düğünçesi ile SeçilmiÇ Hikâyeler Dergisi Yayınevinin Ekim 1957'den itibaren aylık sanat dergisi *Dost*'u neÇetmeye böylece üç aylık *Seçilmiş Hikâyeler* ve aylık *Dost* olmak üzere iki dergi ile yoluna devam etmeye karar verir. Böyle bir kararın arkasında yatan sebeplerden biri *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nin

sonradan sanat alanındaki gelişmelerin yoğunluğu sebebiyle mecmuanın sanatın genel meseleleriyle yakından ilgilenmesine yol açmasına bunun da derginin yayın programını açmasına sebebiyet vermesi, bu noktaları göz önünde tutan yayınevinin “bir yandan sanat olayları arasında canlılık, drilik ve olgunluk öte yandan SHD’nin asıl kendi programı içinde çalışmasını”²² sağlamaktır.

Dost mecmuasının neğine bağlanır ancak yukarıdaki satırların yayımlandığı 66. sayıdan sonra Seçilmiş Hikâyeler Dergisi matbuat hayatından çekilir.

Derginin tahrir heyetinde olan Attilâ Çhan, Salim Şengil’in ölümünden sonra Cumhuriyet’teki “Söyle” köşesinde Seçilmiş Hikâyeler Dergisi’nin akıbeti, Şengil’in dergiciliği ve önemi, Türk edebiyatına kazandırdığı isimler... hakkında Çı satırları kaleme alır:

“...Hakkını Ödeyemeyiz!..”

...

E. Ayhan Çağlar diye bir genç

(Çağrışım/3 “...Arada zaman zaman, İzmir’de molalar veriyorum... Bu molaların birinde Ankara’dan bir mektup, Salim Şengil, çıkarageldiği Seçilmiş Hikâyeler Dergisi’ni bırakmıştır; onun yerine Dost adında çok daha geniş kapsamlı bir edebiyat dergisi çıkarıyor; acaba yazı göndermenin dışında ona da katkıda bulunabilir miymişim? İşte, dergiye gönderilen ,genç istidatlar’ın yazı ve şiirlerini incelemek, elemek, dergide onlara cevap vermek görevi, böylece bana düştü, bir hayli de sürdü: gerçekten çok yazı, şiir, hikâye gelirdi, üşenmez, birer birer hepsini dikkatle okur, dergide cevaplar vererek, onlara yardımcı olmaya çalışırdım. Bu cevapları kimin yazdığını kimse bilmiyordu, sanırım sadece Salim (Şengil), Nezihe (Meriç) ve ben!

Bir keresinde, tek ya da birkaç şiir değil; hayli zengin bir dosya göndermiş bir şair namzedi karşıma çıkmasın mı? Alışılmamış bir gamdan, alışılmamış bir musikisi vardı; yeteneği su götürmezdi, daha o zaman şiirlerinde hırçınlıklar gizliydi. İmzası E. Ayhan Çağlar! Salim Şengil’e bu genç kimse, şiirlerini hem yayımlamasını hem de onunla özel olarak ilgilenmesini rica etmiştim: sonraki yılların hırçın fakat güçlü şairi Ece Ayhan, işte oradan, Dost dergisinin sayfalarından yükseldi.)

Nezihe Meriç ve Tarık Dursun K.

(Tesbit/4 “...Salim Şengil’in Türk edebiyatına hizmeti, bu yönden de zengindir: En azından, iki ünlü ve değerli yazarımızın, Nezihe Meriç ve Tarık Dursun K’nın, tanınmasına, meydana çıkmasına, gelişmesine yardımcı olmuştur. Nezihe (Meriç) o yıllarda Kadıköy’de (İstanbul) oturuyordu; birkaç kere görüşmüşlüğümüz, hayli mektuplaştığımız olmuştur: Su gibi akan, duru ve etkileyici bir Türkçesi vardı; o dönemin kadın yazar kıtlığında hepimize ilaç gibi gelmişti. Bir ara, - Salim Şengil’le evlendikten sonra- yazarlığı bırakmış gibi gözükse de bunun sadece uzunca bir haftaym olduğuna daima inanmışımdır: Haksız mıydım?

Tarık Dursun (K), bir yazarın, hele bir hikâye yazarının sahip olması gereken o zorunlu yeteneğe, yani arındırılmış, tertemiz bir Türkçeye sahipti; Seçilmiş Hikâyeler Dergisi’nin ona tahsis edilmiş özel sayısını okuduğum zaman -galiba İstanbul’daydım- Türk edebiyatının güçlü bir hikâyeci kazandığını düşünmüştüm...

...

Öteki taraftan, bizi izliyor...

²² Dergi, “Dost Dergisi Üzerine”, Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, C. 13, S. 66, Temmuz 1957, s. 9.

Salim Şengil'in meydana çıkardığı, uzun süre şiirlerini yayımladığı bir de şair vardır ki yıllardır kayıplara karışmıştı: S. Aldanır! Meraklısı, bazı dikkatli antolojilerde adına ve şiirlerinden örneklerle rastlıyordu ama o nerelerde, meçhul! Son aylarda derginin birisinde - bilmiyorum hangisinde ve ne sebeble- bir şiirini görerek sevindim: İmge zenginliği, ifade kolaylığı, konu özgünlüğüyle -hele o dönemde- hiç de yabana atılabilecek bir şair değildi.

Evet, Salim Şengil gitti ama hiç şüphem yok, öteki taraftan, geride bıraktıklarını izliyordur: Dikkatli ve verimli olmalıyız, aksi halde hakkını ödeyemeyiz!..²³

Hikâye yazarı Salim gençlik tarafından toplumumuzda sanat Qurunu geliQtrmek amacıyla çıkarılan *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* baQangıçta edebî neviler içerisinde hikâyeye, özellikle “küçük hikâye”ye hasredilerek bu türün sevilmesine, okunmasına, söz konusu türde eser veren yazarların tanınmasına olanak sağlamıştr. Farklı türden yazılara sayfalarını açsa da hikâyeden vazgeçmeyen ve yayım hayatını kendinden önce çıkan *Resimli Hikâye* (1927-1928, 14 sayı)²⁴ ve bir ara aynı dönemde yayımlanan *Resimli Hikâyeler* (1951-1952, 18 sayı)²⁵ dergilerinin aksine 13 ciltte toplam 113 sayı ile 1945-Temmuz 1957 tarihleri arasında yayım hayatına devam eden *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* dönemin değıÇen sanat telakkisi karQısında aydınların bilhassa toplumcu gerçekçi hikâye anlayışını benimseyen 1950 kuÇğı hikâyecilerinin kendilerini ifade edebilmelerine ve Çkinci Yeni Qirinin gelişmesine katkıda bulunmuştr.

Tanıtilan*Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*’nin sistematik indeksi aÇğıda verilmiştir.

SAYI: 1 ÇİT: 1

1947

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Cahit Beğenç	Tarladan mı Tohumdan mı?	15-21
Cahit Uçuk	Postacı	75-79
Fahri Erdinç	Afili	22-26
Çhan Tarsus	Altındağ	63-74
M. Oğulcuk	Bu Yollar Uzar	35-38
Melih C. Anday	Yürüyen Çalı	9-13
Peter Stiling	En Güzel Gözlü Kız	81-95
Mütercim: Cahide Sevgen		
S. Anadol	Fakirin Kısmeti	3-7

²³ Attilâ Gılan, “...Hakkını Ödeyemeyiz!..”, *Cumhuriyet*, S. 29143, 22 Temmuz 2005, s. 20.

²⁴ M. Orhan Bayrak, *Türkiye’de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)*, Küll Yayınları, İstanbul, 1994, s. 113.

²⁵ A.g.e.

Sadi Günel	Kımalı Parmaklar	27-34
Salim gengil	Bir Çık Yaz Günüydü	47-61
ğahap Sıtkı	Çısanlar ve Kuklalar	39-46

SAYI: 2 CİLT 1**1947**

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ceyhun Atuf Kansu	Oksijenli Su	42-49
Fahir Aksoy	Bir Tren Faciası	11-14
Fahri Erdiç	Yeğil Banknot	33-41
Halil Aytekin	Fakir Çocuklar	15-23
Kemal Bilbağ	Sünbül	25-32
Orhan Kemal	Arkadağm Necati	50-55
Sabri Soran	Bozacının Kızı	67-73
Sabri Yamaç	Sabah Oluyor	91-96
Salim gengil	Es Be Süleyman Es	74-83
Samim Kocagöz	Güverte Yolcuları	3-10
Yunus Kâzım Köni	Gladyatör	56-66
Ziya Termen	Meyhane Konukları	84-90

SAYI: 3 CİLT 1**3 EKİM 1947**

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ayhan Hünel	Galata Yosması	55-60
Cavide Rıfat	Kahve Ajanı	69-70
Cevdet Kudret Solok	Eğya Piyangosu	80-88
Emel Çandarlı	Günahsız Kadın	44-47
Faik Baysal	Kestaneci Rahim	33-43

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Frances Frost	“Harap Olursa Kalp Eğer”	89-97
Mütercim: Cahide Sevgen		
Halikarnas Balıkcısı	Karısını Voltayla Avlayan	25-32
M. Oğulcuk	Kurt Masalı	71-73
Mehmet Akalın	Numara Dünyası	13-15
Muzaffer Gökaçan	Küfür	48-54
Orhan Veli Kanık	Kan	61-68
Salahattin Anadol	Çarçının Vitrinleri	17-24
Salim gençil	Bir Balo Hatırası	5-12
ğahap Sıtkı	Bir Kış Günü	74-79
-	Bize Gelen Kitaplar: Tarsus’un Hikâyeleri, Gürültülü ğehirler, Ateğ Danlaları	98

SAYI: 4 CİLT 1

2 KASIM 1947

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Canip S. Öter	Bizim Mahalle	47-52
Ceyhun Atuf Kansu	Çipura	55-60
Fahir Aksoy	Yürüyen Çalı	17-21
Fahri Erdiç	Devrek No. 1	31-46
Halil Aytekin	Bakalım Kabak Kimin Bağında Patlayacak?	23-30
Çhan Tarsus	Demokrasi	67-85
Oktay Akbal	AhÇev Ev	11-16
Orhan Kemal	Ekmek Kavgası	61-65
Zeynel Çhan	Meydan	5-10

SAYI: 5 CİLT 1

3 ARALIK 1947

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ercüment Uçarı	Sahil Çocukları ve Ahmet Ağabey	73-78
Halikarnas Balıkcısı	Ticaret	27-33
Öhan Tarsus	Ateş ve Ösan	5-18
Kemal Çal	Saman Topları	47-56
Necati Cumalı	Güvercinler	35-46
Sabri Soran	Kantar Memuru	57-62
Salahattin Anadolu	Elma çekerci, Horoz çekeci	19-26
Salim gençil	Pencere	63-70
William Saroyan	Berberin Amcası	81-92
Mütercim: Suat Taş		
-	Bize Gelen Kitaplar: Köşebaş, Gölgele, Su Güzeli, Bizim Çekile, Çindü Üstü	93-94
-	Okuyucularımıza	4

SAYI: 6 CİLT 2

ARALIK (OCAK) 1948

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Erskine Caldwell	Marjorie'nin Evlenmesi	67-74
Mütercim: Suat Taş		
Fahri Erdinç	Kırmızı Ampul	21-28
Hafit Otmar	On Yedinci Ders	53-55
Öhan Tarsus	Arzu	57-66
Oktay Akbal	Kadın ve Aşk	7-11
Orhan Kemal	Eskici ve Oğulları	35-37
Orhan Veli Kanık	Baharın Ettikleri	29-33
Rauf Erbay	Yokuş	13-19
Salim gençil	Pankart	47-52
Samim Kocagöz	Gecekondu	39-46

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Samim Kocagöz	Küçük Hikâye ve Roman	75-79
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Çhan Tarsus	5-6

SAYI: 7 CİLT 2**OCAK (ĞUBAT) 1948**

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Halil Aytekin	Gülağa	23-31
Çhan Tarsus	Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler: Türk Hikâyesi	89-91
Kemal Bekir Manav	Berberin Düşündüğü	43-51
Malik Aksel	Tanıdığım Bir Ressamın Portresi	11-15
Mehmet Akalın	Hergele Meydanı	7-9
Mükerrem Kâmil Su	Herkesle Gelen Düğün Bayram	53-59
Salahattin Anadol	Mahallemiz	17-22
Salim gençil	Küçük ğehir	61-69
Sedat Tanaydı	Lâpinalar	70-79
Zeynel Çhan	Saltanat Arabası	33-41
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Samim Kocagöz	5-6
John Steinbeck	Danny	80-88
Mütercim: Suat Tağ		

SAYI: 8 CİLT 2**MART 1948****FAHRİ ERDİNÇSAYISI**

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Fahri Celâl	Erdinç'in Hikâyelerine Dair	79
Fahri Erdinç	Allah Yapısı	31-38
Fahri Erdinç	Dikiğ	15-17
Fahri Erdinç	Felek Yâr Olmadı	49-53

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Fahri Erdiñ	Fes	7-13
Fahri Erdiñ	Hamurkâr Süleyman	67-73
Fahri Erdiñ	Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler: Hikâyeciliğimiz	75-78
Fahri Erdiñ	Çide Çiçekleri	55-61
Fahri Erdiñ	Çtıda	19-29
Fahri Erdiñ	On Kâğıt	63-66
Fahri Erdiñ	Rüçet	39-47
Çhan Tarsus	Erdiñ'ın Hikâyelerine Dair	79
Kemal Salih Sel	Erdiñ'ın Hikâyelerine Dair	79
Salim gençil	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Fahri Erdiñ'e Dair	4-6

SAYI: 9-10 CİLT 2

NGSÂN-MAYIS 1948

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Adnan S. Yücebağ	Madamın Memleketi	67-70
Ernest Hemingway	Köprü Bağındaki Çitiyar	71-74
Mütercim: Orhan Veli Kanık		
Fahir Aksoy	Meccani çakır	7-12
Feride Özpay	Dostluk	55-60
Orhan Kemal	Afaracı Hac'eli	29-34
Resai Savaşman	Suçlu	35-42
Saadet Diniz	Mesleğe Giriş	19-23
Sabri Soran	Bayram Sabahı	43-47
Salâh Birsell	AğıkPeçinde	13-17
Salim gençil	Hikâyenin Sonu	48-54
ğahap Sıtkı Çter	Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler: Hikâye Sanatı	75-78
ğahap Sıtkı Çter	Saadet Duygusu	25-27

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ziya Yamaç	Hayat-ı Hususiye	63-66
-	Bize Gelen Kitaplar: Ömrün Yolları, Bizim Köy	79
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Orhan Kemal	5-6

SAYI: 11-12 CİLT 2**HAZİRAN-TEMMUZ 1948**

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Cevdet Kudret Solok	Kuvvet gurubu	65-72
Fahri Erdiç	Resmigeçit	27-42
Rauf Erbay	Son Tren	17-25
Sabahattin Engin	Bizim Köyün Alisi	43-52
Sabri Soran	Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler: Hikâye ve Hikâyeciler	73-77
Şahap Sıtkı Öter	Posta Seyyarı	61-64
Tuna Baltacıoğlu	Ayetullah Efendi Kütüphanesi	7-16
Zeynel Çhan	Kapıcının Rüyası	53-59
-	Bize Gelen Kitaplar: Hacı Babanın Kumruları, Açıkız Çısanlar	78
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Oktay Akbal	5-6

SAYI: 13-14 CİLT 2**1949**

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ceyhun A. Kansu	Radjo	29-36
Elin Pelin	AndreÇko	70-80
Mütercim: Oğuz Peltek		
Fethi Giray	Defter-i Kebir Memuru	19-22
Oktay Akbal	Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler: Kendime ve Hikâyelerime Dair	81-83

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Orhan Kemal	Recep	37-45
Salahattin Anadol	Yarım Kalan Rop	7-14
Samim Kocagöz	Allah, Devlet ve Toprak: KıGa Yaza ve Yürük Mehmet'e Dair	46-62
ğahap Sıtkı Öter	Sisler Çinde	23-28
Yalçın Bükülmez	Bozacı	15-17
Ziya Termen	Çafaz Gecesi	63-69
-	Bize Gelen Kitap ve Dergiler: Palavracı Asker, Clavigo KardeÇer, Top Oynayan Kedi Mağazası, Balodan Sonra, Stepançikova Köyü, Harp Poemi, Bir Kadının Jurnalından, Varyete; Tiyatro, Aylık Anisklopedi, ğadırvan	84-88
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Sabri Soran	5-6

SAYI: 15-16-17 CİLT 3

1949

SALİM GENGİL SAYISI

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Salim ğengil	Bir ğehrin Ğısanları	17-38
Salim ğengil	Çingenenin Kızı	99-110
Salim ğengil	Foskala	89-98
Salim ğengil	Kader Gecesi	39-53
Salim ğengil	Kafasını Törpüleyen Adam	75-88
Salim ğengil	KıGa Kapısı	61-74
Salim ğengil	Leylek Olmak Ğteyen Kız	54-60
Salim ğengil	Toprağa DönüÇ	7-16
-	Bize Gelen Kitaplar Dergiler: Çizmeli Kedi, Parıltılar, Kunduz Kürk, El-Munkızu Mine'd-Dalâl, Meslek Ahlakı; YaÇayan Hukuk Dergisi, Karınca, Aylık Ansiklopedi, Yaprak	11-112
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Salim ğengil	5-6

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 18-19 CİLT 3

1949

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
A. Faik Karabudak	Koca Allah'ın Çi	25-33
Ceyhun A. Kansu	Hikâye Sanatı Üzerine Düşünceler: Mektup	72-73
Fahri Erdiç	Çıra	5-11
Hamdi Olcay	Kıskanç	41-50
İsmet İnanoğlu	Ardıç Bağında Abam Var...	20-24
İsmet İnanoğlu	Mektup	19-20
L. J. Daventry	Sanatkâr ve Gelecek Yıllar	63-71
Mütercim: Suat Taçer		
Naim Tıralı	Tarlabağ Asfaltına Yağmur Yağıyordu	57-62
Orhan Kemal	ÇÇ	35-39
Salim gencil	Sır	51-56
Şahap S. Çeter	Hisse Senetleri	13-18
-	Bize Gelen Kitaplar Dergiler: Modeste Mignan, Ömrümüzün Günleri, Altın, Yiğit Kapseri ile Güzel Anıların Hikâyesi, Yeni şiir Antolojisi, Yirmi Beş Kuruğa Amerika, Oğlumuz, Orman; Orman ve Av, Memleket, Yağmur ve Toprak, Aylık Ansiklopedi, Nilüfer	74-79

SAYI: 20-21 CİLT 3

1949

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
A. Ferhan Oğuzkan	Düztaban	39-51
Ayhan Hünel	Bir Duman Gibi	27-30
Cavit Yamaç	Teselli	69-74
M. Sabri Altınel	Manda Tarağı ve Ruç	5-9
M. Ş. E.	Komiser	11-19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Maksim Gorki	Çocuk Sefaleti	75-77
Mütercim: Hüsamettin Bozok		
Mümtaz Göktürk	ğeker Sandığına, Resme ve Çıtiyar Köylüye Dair	21-26
Sabri Soran	Fotoğrafçı	52-59
Salim gençil	Hikâye Sanatı Üzerine Düşüneler: Ankara Radyosunun Hikâye Saati'ndeki Konuşma	78-79
Zeynel Çhan	Bapir	31-38
Ziya Termen	Lokantalı Vagonda...	61-67
-	Bize Gelen Kitaplar: Bir Eğin Hatıraları	80

SAYI: 22-23 CİLT 3

1949

ĞAHAP SITKI ÇTER SAYISI

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Salim gençil	Kendi Kendimizi Tenkit	77
ğahap Sıtkı Çter	14 Numaralı Ev	39-45
ğahap Sıtkı Çter	Bulut Geliyor	23-30
ğahap Sıtkı Çter	Çam Havası	31-37
ğahap Sıtkı Çter	Çısan Avı	47-56
ğahap Sıtkı Çter	Kalem	61-69
ğahap Sıtkı Çter	Kerem'in Çilesine, Tarlaya Dair	57-59
ğahap Sıtkı Çter	Öğle Paydosunda	71-76
ğahap Sıtkı Çter	Yalnızlık	7-22
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	78-81
-	Bize Gelen Dergiler: Yağmur ve Toprak, Fikirler, Aylık Ansiklopedi	82-83
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: ğahap S. Çter	5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 24-25 CİLT 3

1949

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Dergi	Açıklama	2
F. G.	Bize Gelen Dergiler ve Kitaplar Arasında: Yaprak, Yağmur ve Toprak, Edebiyat Dünyası, Fikirler, Yeşil Türkiye, Yeni Adam; Keloğlan, Ekmek Kavgası	77-81
Falih Rıfkı Atay	Açık Cevap: Çıkarapçı Gençlik Grubu Çıkaralı Anonim Mektuba	3-4, 82-85
Fethi Giray	Kendi Kendimizi Tenkit: Şahap Sıtkı Sayısı	71-74
Hamdi Olcay	Alaca Karanlık	51-58
Öhan Tarsus	Sal	65-70
Kemal Bekir	Hazırlık	5-14
M. Ş. E.	Çocukluk	15-23
Mümtaz Göktürk	Bir Yılbaşı Hikâyesi	25-30
Orhan Kemal	Sarhoşlar	31-41
Salim Şengül	Merak	59-64
Samim Kocagöz	Düğün	43-50
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	86-87

SAYI: 26-27 CİLT 4

TARĞİŞGZ

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
A. Faik Karabudak	Çılgır	39-52
Ceyhun A. Kansu	Evlenme Kararı	31-37
Öhan Tarsus	Adil Bey	67-75
Melih C. Anday	Arkadaş	11-14
Mustafa Niyazi	Çoban	53-57
S. Ş.	Bize Gelen Kitaplar Dergiler: Azerbaycan Kültür	97-99

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Gelenekleri, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Kayseri; Aylık Ansiklopedi, Seksoloji	
S. g.	Zeynep Çhan	5-6
Sabri Soran	Orman Bekçisi	59-66
Salahattin Anadol	Sarı Kızın Ettikleri	7-10
Salim gençil	Kendi Kendimizi Tenkit: KonuÇna	93-94
Selami BaÇkurt	Teker Dönüyor...	15-18
V. S. Pritchett	Kuyruksuz Maymun (The Penguin New Writing'den Çktibas Edilmiştir.)	77-92
Mütercim: Suat TaÇe		
Zeynel Çhan	Sancaktar	19-29
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	95-96

SAYI: 28-29 CİLT 4

TARİHİ

YENİ YAZILAR SAYISI

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Aclan Sayılğan	Hüso'nun Tükrüğü	53-57
Avni Öztüre	Dünyanın Sonu	45-52
F. G.	Bize Gelen Kitaplar: Genç Osman Destanı, Üç Otuz Para, Renkli güirler, Sabahleyin, Ellerimizle YaÇyoruz	75-78
Faruk KakınÇ	GeÇim Meselesi	29-32
Müzeyyen Boral	ArkadaÇ	23-27
Nezihe MeriÇ	Bir gey	37-44
Osman Naci Atmaca	Hane BerduÇ	7-13
S. g.	Bize Gelen Dergiler: YeÇil Türkiye, Tiyatro, Memleketimizde ve Dünyada Kitaplar, Resimli Tarih Mecmuası, Yeditepe	73-74
Salim gençil	Yeni Hikâyeciler Tanıtıyoruz: Osman Naci Atmaca, Tahsin Batman, Müzeyyen Boral, Faruk KakınÇ, Yıldırım Sait Keskin, Nezihe MeriÇ, Avni Öztüre, Aclan Sayılğan, Tahsin Yücel	4-6

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Stanislava Kuçdevska	Kırmızı ğarap	65-72
Mütercim: Musa ğamgul		
Tahsin Batman	Aynı Yolun Yolcusu	15-21
Tahsin Yücel	Ver Elini Tanır Köyü	59-63
Yıldırım Sait Keskin	BaĒboĒ Gezenler	33-35
-	Basında SeçilmiĒ Hikâyeler Dergisi	79

SAYI: 30-31 CİLT 4**TARĒİHĒZ****ORHAN KEMAL SAYISI**

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Orhan Kemal	Amir ve Memura Dair	11-18
Orhan Kemal	Bir Ēisan II	19-24
Orhan Kemal	Bir Lira	45-48
Orhan Kemal	Büyücü	7-10
Orhan Kemal	Ekmek PeĒinde	61-67
Orhan Kemal	Fabrika Hikâyelerinden: 936	49-56
Orhan Kemal	Ēi Kız	57-59
Orhan Kemal	Kırmızı Mantolu Kadın I	25-37
Orhan Kemal	Ölür müsün Öldürür müsün?	39-44
Orhan Kemal	Telefon	69-90
S. Ē.	Bize Gelen Dergiler Kitaplar: Seksoloji, Bir Sığınaktı Bu, Ölünceye Kadar, Gelin Dünya	93-94
Salim Ēengil	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Orhan Kemal: Sanatçı Üzerine Düşünceler	5-6

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 32-33 CİLT 4
TARİHİ
FETHİ GİRAY'IN ESERLERİ SAYISI

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Cahit Sıtkı Tarancı	Fethi Giray'ın şiir Sanatı	7-8
Fethi Giray	Alaca Karanlık	26
Fethi Giray	Alt Alta Üst Üste	27
Fethi Giray	Bahar I	45
Fethi Giray	Bahar II	46
Fethi Giray	Bayram'ın Hikâyesi	30
Fethi Giray	Bir Daha	19
Fethi Giray	Bir Hikâye-i Devr-i Hürriyet	13-14
Fethi Giray	Birkaç Resim	15-16
Fethi Giray	Birtakım Şiirler	31-32
Fethi Giray	Dünya	36
Fethi Giray	Garipseme	25
Fethi Giray	Gece Yarısı	22-23
Fethi Giray	Harp Bitti	37-38
Fethi Giray	Şiirler	47
Fethi Giray	Şiirlere Dair: Bir Şiir	17
Fethi Giray	Şiirler	20-21
Fethi Giray	Kasaba	48
Fethi Giray	Kuva-yı Milliyeciler	9-10
Fethi Giray	Milyonlardan Biri Şiir	33-35
Fethi Giray	Mustafa Kemal'e Hitabımdır	11
Fethi Giray	Okyanustan Mektuplar I	40-41
Fethi Giray	Okyanustan Mektuplar II	42
Fethi Giray	Okyanustan Mektuplar III	43-44
Fethi Giray	Saltanat	28

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Fethi Giray	Sanatkârın Ölümü	29
Fethi Giray	Serencam	39
Fethi Giray	ğâçlılık	24
Fethi Giray	Yemen Türküsü	12
S. ğ.	Bize Gelen Kitaplar Dergiler: Mükemmel Ğdivacın ğartları, Ğe Evlendiniz, Kimsesiz Çocuklar; Sanat KonuĞıyor, YeĞl Türkiye, Yağmur ve Toprak	57-60
Salim ğengil	ğair Fethi Giray	5-6
Salim ğengil	Yeni Hikâye Kitapları: Apartman	51-54
-	Basında SeçilmiĞ Hikâyeler Dergisi	61-62

SAYI: 34-35 CİLT 4**TARĞİHĞZ**

YAZARIN ADI	METNĞN ADI	SAYFASI
Dergi	Birkaç Söz	5-7, 81
Salim ğengil	Postacı Bayram	41-52
Samim Kocagöz	Sam Amca	9-24
ğahap Sıtkı	ğerefli Mazi	25-40
ğevket Tezel	Geçim Meselesi	55-75
-	Bize Gelen Dergiler Kitaplar: Seksoloji, Evlenmeden Önce	77

SAYI: 36-37 CİLT 4**TARĞİHĞZ**

YAZARIN ADI	METNĞN ADI	SAYFASI
Dergi	Okuyucularımıza	5
Hamdi Olcay	Ayran Kabarması	31-41
Mükerrem Kâmil Su	Huzur	43-56
Orhan Kemal	Baba	9-29

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Umran Nazif	Hikâye Sanatı ve Hikâyeciliğimiz	59-62

SAYI: 38-39 CİLT 5**TARĞİŞĞZ**

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Cahit Sıtkı Tarancı	Gönül HoÇuğu	7
Çetin Altan	Sinek ve Arı	49
Fuat Pekin	Devlet Resim Sergisi	79-81
Hamdi Olcay	Arslan Horoz	39-45
Öhan Tarsus	Merhamet	55-61
Mehmet Kemal	Vatan	53-54
Nezihe Meriç	Püf Noktası	65-78
Orhan Kemal	Nurettin ğadan Bey	13-38
S. Aldanır	Tavla ğampiyonu	41
Salim ğengil	Fedailer	84-85
ğahap Sıtkı	Bir Köyden Bir Ğısan Ğin	82-83
Teoman Karahun	Gazetelere Göre	47-51
Ziya Termen	Sıkıntı	5-12
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	86-87

SAYI: 40-41 CİLT 5**TARĞİŞĞZ****NEZĞHE MERĞÇ SAYISI**

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Dergi	Bir Hikâyeci Takdim Ediyoruz	7-8, 84-85
Dergi	Okuyucularımıza	86
Hamdi Olcay	Ne DüĞünüyorlar?	82
Öhan Tarsus	Ne DüĞünüyorlar?	81

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

S. Aldanır	Seyyar Fotoğrafçı	21
Sait Faik	Yandan Çarklı	15-18
Salim gencil	Penceredeki Pembe Iğk	41-49
Suat Taç	Karınca, Bulut, Adam	27
ğahap Sıtkı	Kitaplar Arasında: Gelin Dünya	61-62
Umran Nazif	Dairemiz...	7-14, 70-74
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	67-69
-	Hikâyecilerimizi Tanıtıyoruz: Umran Nazif	5-6
-	Çerde Sanat Hareketleri Dışında Sanat Hareketleri Sokağa Çıkan Sanat	63-66

SAYI: 44 CİLT 5

TARGİŞÖZ

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Cahit Külebi	Avrat, Katır	9
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Ölçülmüş	17
Nezihe Meriç	Aksaray Dolmuş	33-42
Orhan Asena	Bir Ölü Evi 1	15-21
S. Aldanır	Sansür	27
Sait Faik	Çısan Gibi Bir gey: Huy	7-14
ğahap Sıtkı	Mümkün Olmayan	25-31
William Cuney	Aynasızlık	35
Mütercim: Can Yücel		

SAYI: 45 CİLT 5

TARGİŞÖZ

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Fakir Baykurt	Garılar	33-38

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Çiğdem Müstecaplı	Değişen Çiğdemler	39-43
Kemal Bekir Manav	Düğme	15-27
Oktay Akbal	Bulutun Rengi	7-12
Orhan Asena	Bir Ölü Evi 2	13-14
Salâh Bırsel	Kamer Hanım'ın Bir Üzüntüsü	9
Salim gençil	Gönderilen Yazılar Hakkında Düşüncelerimiz: Ulukışla'da Dr. Orhan Asena'ya, İstanbul'da Sabih gençil'e, Manisa'da Semahat Gencer'e	45
Salim gençil	Halk Eğitimi Üzerine	5-6
Suat Taçer	Mavili, Siyahlı, Beyazlı	40-41
Şahap Sıtkı	Zürriyete Dair	16-17 28-31
-	O Adam Kim ve Bergama Sevdalıları	34-35

SAYI: 46 CİLT 5

TARİHİ

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Atilla Çiğdem	Hannelise	12-13
Çiğdem Tümer	Jonny Belinda	24-27
Nezihe Meriç	Dağlıç	15-20
Orhan Kemal	Muska	9-13
S. Aldanır	Naçir-i Efkar	17
S. gençil	Gönderilen Yazılar Hakkında Düşüncelerimiz: Mersin'de Teoman Karahun'a, Manisa'da A. Remzi Çiğdem'a, Gönen'de Mahmut Özay'a, İstanbul'da A. Ö.'ye	37-38
Salim gençil	Günlerin Çiğden	5-8
Suat Taçer	Tiyatro Eserinin Unsurları	31-34
Şahap Sıtkı	Yazma	28-29
Vüs'at O. Bener	Sarhoçar 1	21-29
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	41-42

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 47 CİLT 5**TARİHİ**

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Yaşamak	13
Hamdi Olcay	Mardinli Abdi	5-10
Oktay Akbal	Ester ile Roza	19-30
Suat Taşer	Geceden Notlar	22-23
Umran Nazif Yiğiter	Çağrı	11-17
Vüs'at O. Bener	Sarhoşlar 2	33-43
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	45-46
-	Bize Gelen Kitaplar: Kadın ve Evlilik Hayatı, Üç Duvarlı Dünya	47-78

SAYI: 1 CİLT 6**TARİHİ**

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Âşk Veysel	Gönüle Öğüt	59
Attilâ Çhan	Fransız Sinemasının Geçirdiği Buhran	34-37
Cahit Sıtkı Tarancı	Bağlılık	11
Erskine Caldwell	Joe Craddock'un Çiftiyar Karısı	77-78
Mütercim: M. Zeki Gülsoy		
Eğilim Üren	Leylâ Gamsız Resim Sergisi	18-20
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Üstüne	41
Fuat Pekin	Tosca	24-28
İsmet İnönü	Deniz Köpüğü	73-76
Mahmut Özay	Kargalar	39-42
Mehmet Kemal	Ölümlü Dünya	71
Nezihe Meriç	Narin	29-32
Reşat Cemal Emek	Beşik	31

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Sait Faik	Haritada Bir Nokta	43-50
Salim ğengil	Yaban Nanesi	21-23
Samet Ağaoğlu	Baba ve Oğul	7-16
Suat Tağe	Cigaramın Dumanı	38
Turhan Dilligil	Ankara ve Ėstanbul Temsillerine Toplu Bir Bakığ	68-72
Vüs'at O. Bener	Akraba	51-66
-	Yeni Serimize Bağarken	6

SAYI: 2 CİLT 6

TARĖİİİİ

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
ÂĞk Hüseyin	Güzelleme	54
Bilge Karasu	Depo	65-69, 76
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Akdeniz III	47
Ėhan Tarsus	Dil ve Nesiller: Peyami Safa'nın Hiddeti	6-8
Ėhan Tarsus	Sevda	27-34
Ėfan Tümer	Cyrano de Bergerac	51-53
Muhtar Körükçü	Diği	15-19
Nezihe Meriç	Öğretmen	9-14
Oğuz Kâzım Atok	Bir Resim Sergisi	17
Orhan Kemal	Duvarcı Celâl	45-50
S. Aldanır	KıÇ	37
Salim ğengil	Konuğna: Açık Bir Mektup ve Ėnzasız Bir Mektuba Zaruri Cevap	63-64, 76
Salim ğengil	Öteye Doğru	20-26, 77-78
Samim Kocagöz	Alığeriğ	55-59
Suat Tağe	Ağaç Böyle Dedi	61-62
ğahap Sıtkı	Bize Gelen Kitaplar: Güzel Aydınlik, Sam	71-75

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Amca, Gar Saati	
Vüs'at O. Bener	Boğ Yücecik	35-39, 59
-	Yarasa	41-44

SAYI: 3 CİLT 6**TARGİBİ**

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ali Sarı	Cyrano de Bergerac Niçin Çi Oynanmadı?	47-54
Ali Sarı	Yarasa	20-28, 79
Âk Veysel	Deniz	72
Behçet Necatigil	Evlerle Savaş	17-18
Celâl Vardar	Yaz Kokusu	39
Fakir Baykurt	Tağların Gecesi	60-66
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Akdeniz IV	33
Hamdi Olcay	Çoban	37-41
Çhan Tarsus	Millî Tiyatro Çin: Yerli Eserler Meselesi	67-71
Çhan Tarsus	Yırtıcı Kuşlar	11-16
Osman Naci Atmaca	Davulcu Süleyman	55-58
Saadet Timur	Bir Boğ Ağa Geçip Gitti	43-46
Salâh Birsell	Hüsamettin Bozok Çin Köpekçe	10
Salim gencil	Yabancı	7-10
Samim Kocagöz	Esnaflar: Delikanlı Portakal ve ...Kıza Dair	29-36
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	74-77

SAYI: 4 CİLT 6**TARGİBİ**

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ali Sarı	Branda Bezi	29-33
Arif Kaptan	Çhan Cemal'in Resim Sergisi	13-15

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Âşk Veysel	Kızılırmak	40-41
Bilge Karasu	Sarı Leke	45-52
Ceyhun A. Kansu	Telgraf Memuru	69-73
Eğilim Üren	XIII. Devlet Resim ve Heykel Sergisi	44
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Akdeniz V	9
Hamdi Olcay	Ana Kadın	7-12
Öhan Tarsus	Radyoda Kayıplar Saati	36-37
Mehmet Kemal	Âşkane	68
Melih Bağcı	Yurda Dönüş	53-54
Nevzat Üstün	Bekâr Yaylası	49
Nezihe Meriç	Önceden	57-63
Saadet Timur	Geçmiş Günler	37-42, 54
Salim gengil	Geçit	65-66
Suat Taşer	Çimide	20-21
Vüs'at O. Bener	Kibrit	17-27
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	75-79

SAYI: 5 CİLT 6**TARİHİ****MEMDUH GEVKEK ESSENDAL SAYISI**

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Abidin Nesimi	Essendal'ın Fikir Cephesi	83-89
Aclan Sayılğan	Ne Diyorlar?: Onun İçin	66
Ahmet Kutsi Tecer	Essendal I	21-25
Ataç	M. g. E.	17
Cahit Sıtkı Tarancı	Ne Diyorlar?: Çiğdem Hikâyeci	66-67
Fahri Dalsar	Ne Diyorlar?: Memduh gevket'in Bir Yazısı	34-36
Halil AYTEKİN	Ne Diyorlar?: Ardından	17-18
Hamdi Olcay	Ne Diyorlar?: M. g. E.	61-62

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Öhan Tarsus	Esendal'ın Sanatı	41-45
Kasım Gülek	Ne Diyorlar?: Memduh gevket Esendal	57-58
Kemal Bekir	Ne Diyorlar?: M. ğ. E. Çin	18
Kemal Çal	Ne Diyorlar?: Yolculukta	34
M. ğ. E.	Bu Sıska Karı...	27-33
M. ğ. E.	Hamit Çin Bir Yazı	47-56
M. ğ. E.	Karısının Kocası	75-81
M. ğ. E.	TaÇ Havan	9-15
Munis Faik Ozansoy	Ne Diyorlar?: Memduh gevket Esendal	65-66
Naim Tirali	Ne Diyorlar?: Esendal'ı Son Ziyaret	68-71
Necmettin Halil Onan	Ne Diyorlar?: Rahmetli Esendal Hakkında	62-63
Nihat Erim	Ne Diyorlar?: Kendi Felsefesini Yaratan Adam	36-38
S. Aldanır	Ne Diyorlar?: Memduh gevket Esendal	17
Sait Faik	Ne Diyorlar?: Ölen Çi Hikâyeciye	38-39
Salim gençil	Esendal'ın Hayatı	7-8, 95
Samim Kocagöz	Ne Diyorlar?: Memduh gevket Esendal'ın Ardından	59
Suat TaÇ	Ne Diyorlar?: Öz Çınan, Özlü Hikâyeci	67-68
ğahap Sıtkı	Ne Diyorlar?: Hikâyeci Esendal	72-74
Umran Nazif	Ne Diyorlar?: M. ğ. E.	60-61
Vüs'at O. Bener	Ne Diyorlar?: "Çık-Son"	18-19
-	Basında Seçilmiş Hikâyeler Dergisi	91-94

SAYI: 6 CİLT 6

TARGİSİZ

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Arif	Demdir Bu	56-57
Âğık Veli	KoÇna	70

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Dergi	Vitrinimiz: Pirandello'nun "Öteki Evin Iğğı", Server Bedi (Peyami Safa)'nin "Karğdaki Evin Iğğı"	22-25
Çhan Bağöz	Folklor ve Halk Edebiyatı	66-69
Çhan Müstecaplı	Sahilde Bir Meyhane	71-75
Çhan Tarsus	Açlık	7-11
Kemal Bekir	Ana, Baba, Oğul Arasında	75-80
M. ğ. E.	Kelepir	14-21
Nezihe Meriç	Boğlıkta Mavi	58-66
Oğuz Kâzım Atok	Yediden YetmiÇe Yalnızlık	11
S. Aldanır	Lâedri	43
ğahap Sıtkı	Dilsiz Bir Hikâyeci	54-55
Umran Nazif	Yarım Gündelik	26-32
Vüs'at O. Bener	Katı	38-53

SAYI: 7 CİLT 7

AĞUSTOS 1952

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Aclan Sayılğan	Kantar	34-37
Ahmet Arif	Mektup	21
Ayhan Hünalp	Ellerinde Kelepçe	18-21
Celâl Vardar	Bizim Köyün Havası	15
Cevdet Perin	Çi Dergi Çi Zihniyet (Hafta'dan Çktibas EdilmiÇtir.)	26-27
Çhan Bağöz	Manilerinizin Bağlıca Temleri 1	38-42
Çhan Tarsus	Memleket ve Kültür Meseleleri: Dil Kurumu	15-16
Kemal Bekir	Okulda	43-48
Mehmet Kemal	Güzel	23
Oğuz Arkanlı	Sabahla Beraber	42
Orhan Kemal	Küçük Ağa	7-14

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

S. ğ.	Açık Konuğna: Artova'da Muzaffer Erdost'a, Aydın'da Kâmil Yardım'a, Bize Yazı Yollayan Okuyucularımıza	21
Salâh Birscl	EĞeğ Övgü	11
Salahattin Aldanır	Biraz Gülelim: En Kolayı Eleğirmecilik	31-32
Salim Ėengil	Ulu Orta: Kanunlar ve Nizamlar	6
Ėahap Sıtkı	Tenkit	22-23
Vüs'at O. Bener	Suçüstü	27-31
-	Basındaki Yankımız	49-51
-	Sanatkârların Garip Hâlleri	24-25

SAYI: 8 CİLT 7

EYLÜL 1952

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
ÂĞk Efkârı	Güzelleme	23
Bilge Karasu	Büyü II	15-21, 28
Celâl Vardar	Güzeller	30
Ėhan BaĖĖöz	Manilerimizin Bağıca Temleri 2	22-25
Ėhan Tarsus	Çadır	31-35, 43
Karacaoğlan	Güzelleme	31
M. Sunullah Arısoy	Diyemezsin	37
M. Ė. E.	GeçmiÇ Günler	10-13
Muzaffer Erdost	Tektel	36-39
Nevzat Üstün	Karıcığım	41
S. Aldanır	Selam Bırakıp	18
Saadet Timur	Manasız Bir Gün	7-9
Salim Ėengil	KuğTüyü Tokmak	6, 46
Ėahap SayılĖan	Buzdolabı	40-43
Tarık Buğra	Bir Müsabaka	14

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Turhan Doyran	Garip Sokak	11
-	Basındaki Yankımız	45-46
-	Sanatkârların Garip Hâlleri	26-27
-	Tiyatro Mevsimi BaÇadı	44

SAYI: 9 CİLT 7**EKGMI952**

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ernest Hemingway	Bir Okuyucu Yazıyor	42-43
Mütercim: M. Zeki Gülsoy		
EĞef Üren	Hasanoğlan Köy Enstitüsü Resim Sergisi	38
Halim Yağcıoğlu	YaÇayan	11
Hikmet Erhan	Acemiler	44-45
Hilmi Özgen	Mezar BaÇında	15-17
Çhan BaÇöz	ÂÇk Veysel'in Yeri	22-25
Jacques Prévert	Harp	40
Mütercim: Can Yücel		
M. ğ. E.	Postacı Halit	18-22
Metin Eloğlu	Fantiri Fitton	26
Nezihe Meriç	Böylesi	30-31
Paul Eluard	Serbest Eller'den, Çene ve Çelik, Rüya	19
Mütercim: Nermin Pekin		
S. Aldanır	Memleket Saat Ayarı	7
S. ğ.	AÇık KonuÇma: Çstanbul'da Rasim Tınaz'a	43
Salim ğengil	Ters Yüz	34-37
ğahap Sıtkı	Bir Açıklama	39-41
ğahap Sıtkı	Eski	27-29
Vüs'at O. Bener	Barda	6-9,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

		12-14
-	Atatürk ve Sanat	10-11
-	Basındaki Yankımız	47-48
-	Elektra	32-33
-	Kısa Sanat Haberleri	46

SAYI: 10 CİLT 7

KASIM 1952

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Cahit S. Tarancı	Eluard'ın Arkasından	22-23
Dergi	Sen Bir Garipsin!..., Büyük Lokma...	32
Erdoğan Çaplı	Gece Ayın Solist Konserleri	30-32
Erskine Caldwell	Hint Kuvvet gurubu 1	42-47
Mütercim: Y. Çolpan		
Halim Yağcıoğlu	Anzelha IV	14
Öhan Bağöz	Bilmecelerin Toplumla Örgüsü	19-21
Karacaoğlu	Koşma	18
M. g. E.	Tuzcuoğlu'nun Otçuluğu	34-38
Mehmet Kemal	Kuş ve Çocuk	10
Oktay Sinanoğlu	Yağmur	38-41
Paul Eluard	Saatlerim	23
Mütercim: Cahit Sıtkı Tarancı		
Rasin Tınaz	Açık Konuşma: Mektup	24-25
S. Aldanır	Görüntü	33
Saadet Timur	Yem	15-17
Salim gengil	Gölgeler Piyesi Üzerinde Ayrı Düşünceler	26-29, 48
Seza Altındağ	Ramiz	11-13

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ğahap Sıtkı	ÇağrıÇm	6-10, 13
-	Açık KonuÇma: Çkenderun'da Çmet Barlok'a, Ankara'da Orhan Duru'ya	24
-	Basındaki Yankımız	33
-	Bize Gelen Kitap ve Dergiler: Atatürk'le KonuÇmalar, Ortaklık, Günaydın Yeryüzü, Cemile, Büyük UyanıÇ;Hanımeli	25

SAYI: 11 ÇİLT 7

ARALIK 1952

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Dergi	Çki Efsane: Bosfor ve Cebelitarık Boğazları, Laleli Camii	28-29
Erskine Caldwell	Hint Kuvvet ğurubu 2	41-42
Mütercim: Y. Çolpan		
EÇef Üren	Hamaset Sergisi ve Resim AnlayıÇı	17-18
Hikmet Erhan	Kenan Özbek ile Bir KonuÇma	30-34, 40
Jacques Prévert	Elimde Değil	22
Mütercim: Can Yücel		
M. ğ. E.	Hafız	11-16
Macit Benice	Hollywood Durakta Çecek Var	19-25
Metin Eloğlu	Yavuklu	15
Muzaffer Erdost	Hatıralarla Gelen	43-46
N. Çhan Berk	Köroğlu Destanı'ndan: Kırat	10
Necdet Evliyagil	Sabır	38
Nezihe Meriç	DüÇüne	6-10, 16-17
Paul Eluard	ğehvet	27
Mütercim: Nermin Pekin		
Suat TaÇe	Unutulmaz	23

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Vüs'at O. Bener	Hasan Hüseyin	35-39, 49-52
-	Bize Gelen Kitaplar: Altın Bülbül, Bizans Definesi, Savrulmayı Bekleyen Harman, Yarın Diye Bir şey Yoktur, Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda, Edebiyat Üzerine	47
-	Filarmoni Orkestrasının Üçüncü Konseri	26-27
-	Nevzat Üstün Resimli şiir Sergisi	40

SAYI: 12 CİLT 7

OCAK 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Bilge Karasu	Çık Susan	27-28
Bülent Ecevit	Amerikan El Çeri	23-24
Bülent Ecevit	Türk-Yunan şiiri	29
Can Yücel	Tiyatro ve Devlet Tiyatromuz	34-35
Dergi	Felaketzede	13
M. ş. E.	Sahan Külbastısı	14-18
Mehmet Kemal	Eğilip Suyunu Çiğimiz Çeçne	10
Metin Eloğlu	Allah'ın Bildiği	30-33
N. Çhan Berk	Köroğlu Destanı'ndan: Demircioğlu	26
Orhan Kemal	Harman Yangını	36-38
Paul Eluard	Odur	31
Mütercim: Nermin Pekin		
Samim Kocagöz	Ders	18-22, 25-26
Tuna Baltacıoğlu	Gecekondular	6-10
William Saroyan	Hanford'a Yolculuk	39-46
Mütercim: Suat Taçer		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-	Basında Yankımız	47-48
-	Bize Gelen Kitap ve Dergiler: Pembe Kurt, Evler, Halk Türküleri, Ol Âlem; Kaynak, Seksoloji, Dönüm	13
-	Hikâye Üzerine Nezihe Meriç'le Bir Konuşma	11-13

SAYI: 13 CİLT 8

ŞUBAT 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	İtiraz Değil Hikâye	7
Bilge Karasu	Susanların Son Hikâyesi	31-34, 38
Halim Yağcıoğlu	Sulh, Terhis	23
Öhan Berk	Ayvazın Kılıcı	38
Öhan Müstecaplı	Bozkırdaki Otlar	39-42
Jacinto Fombona Pachano	Abraham Lincoln'e Oyartı	28-29
M. Sunullah Arısoy	Cevapsız	18
M. Ş. E.	Yeni Vali	11-14, 17-18
Mütercim: Can Yücel	Lincoln'un 88. Ölüm Yılı Dönümü 14 Nisan 1865	26-29
Mütercim: Necil Ulusay	Cevher Torbası	35-37
Orhan Kemal	Ömer Efendi Sokağı	6-10
S. Aldanır	Beden Terbiyesi	10
Suat Taşer	Garip Adam	22
Üner Argüden	Açık Konuşma: Mektup	15-16
Vüs'at O. Bener	Batak	19-24
Walt Whitman	Oy Reis! Koca Reis!	30
-	Basındaki Yankımız	43-46
-	Bize Gelen Kitap ve Dergiler: Düğün Güzel, Tiyatro Meseleleri, Deste, Karalama Defteri;	38

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Kaynak, Yeditepe, Yenilik	
-	Çeride Sanat Hareketleri: İstanbul'da, Ankara'da	25-26

SAYI: 14 CİLT 8

MART 1953

ANIT İÇERİ SAYISI

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Kemal	Uyanıç	7
Bülent Ecevit	Orhan Burian'ın Ardından	37-38
Celâl Vardar	Çi Dal	14
Cevat Çapan	Andante	30
Erskine Caldwell	Durmadan Çerliyorlardı	39-44
Mütercim: Ayhan Aksoy		
Eğef Üren	Eyüboğullarının Resim, Yazma ve Lito Sergisi	12-13
Federico Garcia Lorca	Uykuda Gezenin Türküsü	22-23
Mütercim: Bilge Karasu		
Fuat Pekin	Numan Puran'ın Sergisi	46-48
Hamdi Olcay	Sabri Dayı	6-10, 45
Jacques Prévert	Suya çarkı, Seine Nehri'ne çarkı	42-43
Mütercim: Ayhan Aksoy		
Ömer Seyfettin	Çat	19-25
Ömer Seyfettin	Yalnız Efe	15-18
Paul Eluard	Okumak	47
Mütercim: Nermin Pekin		
S. Aldanır	Karanlıkta Rıhtım	34-35
Talât Tekin	Tarık Buğra'nın Yeni Hikâyeleri	27-30
Turhan Doyran	Aubervilers ve Birkaç Söz	42
Yüksel Kasapbağ	Tanelerden Hayat	36

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-	Basında Yankımız	49-53
-	Bize Gelen Kitap ve Dergiler: LefkoĞa Ğstanbul Fethi; Seksoloji, Demet, Dönüm, Mavi, Mülkiye, ArayıĞ	26
-	Ömer Seyfettin'in Bir Tarafı	11-13, 45
-	Ğair Üzerine S. Aldanır'la Bir KonuĞna	31-36

SAYI: 15 CİLT 8**NGSAN 1953**

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
S. ğ.	Açık KonuĞna: Ankara'da Melahat Üren, Ayhan Hünalp'a, Ğstanbul'da Kemal Özgür, Feridun Metin, Orhan Tahsin Özmez, Oğuz Arkanlı'ya, Samsun'da Berin TaĞan'a, Ğmir'de Aydın Özakin'a, Kütahya'da Bülent Engin'e, Bütün Hikâye Yollayanlara Genel Bilgi	32
Attilâ Ğhan	Emperyal Oteli	18-19
Faruk TaĞkran	Sona Kalan	43
Fuat Pekin	Devlet Resim ve Heyel Sergisi	23-26
Furuzan Selçuk	Ğair Fatih	10-13, 29
Halim Yağcıoğlu	1953	12-13
Hilmi Özgen	Ğki ArkadaĞ	34-40
Ğbrahim Cüceoğlu	DüĞündüğüm Kadın	7
Muzaffer Uyguner	Bir AkĞan Vakti Giresun'da	39
Nezihe Araz	Ğinci Mehmet Han	30-31
Oğuz Kâzım Atok	Dilenciler	38
Osman Naci Atmaca	Porselen Tabaktaki Mürekkep	14-22, 40-42
S. Aldanır	Sultan	35
Dergi	Zaman Hükümünü Verecektir	33

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tarık Buğra	Beğinci	6-9
Yağar Kemal	Sait Faik'le Bir Konuşma	27-29
-	Basında Yankımız	44-46
Federico Garcia Lorca	Kayıt Düğünün	38
Mütercim: Bilge Karasu		
Paul Eluard	Sükût Kuleleri	39
Mütercim: Nermin Pekin		

SAYI: 16 CİLT 8

MAYIS 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Geceleri	23
Antonin Artaud	ğir	18
Mütercim: N. Çhan Berk		
B. E.	Avni Arbaçın Resim Sergisi	28-29
Bilge Karasu	Arkamdakiler	19-25
Bülent Ecevit	Sonra	22
Cevat Çapan	Üçüncü Mektup	34
Eğef Üren	Resimde Yeni	42-43
M. S. Robertson	Onu Linç Etmek Çtiyorlardı	26-30
Mütercim: Tuna Baltacıoğlu		
M. Sunullah Arısoy	Acemiler	6-10, 36-38
Mehmet Kemal	Dünya Güzeli Olmalı	7
Muzaffer Orhan Buyrukçu	Bir Avuç Ot	11-17, 36
Nezihe Araz	Oya Türküsü	14-15
Orhan Kemal	Kurtuluğ Yolu	39-45
S. ğ.	Açık Konuşma: Ankara'da Güner Sümer'e,	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Tokat'ta Erdal Öz, M. Celâl Erdemoğlu'na, Ankara'da Numan Özdemir, Vahit Çelik'e, Zonguldak'ta Fehmi Tunçoğlu'na	35-36
Sholom Asch	Terk EdilmiŒ	30-34
Mütercim: Ayhan Aksoy		
-	Basında Yankımız	46-52

SAYI: 17 CİLT 8

HAZİRAN 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
A. Rıza Unur	Benim Olduğın Çin	20
Attilâ Çhan	BaĒka Yerde Olmak	22-23
Attilâ Çhan	Behçet Necatigil'in "Evler"i Hakkında yahut Sokak Korkusu	31-34, 45-46
Ayten Denizli	Bir Sual	28
Bülent Ecevit	Uçan Daireler	38-39
Ernest Hemingway	Basit Bir SoruŒurma	19-21
Ernest Hemingway	Bay ve Bayan Elliot	11-14
Ernest Hemingway	Biri Çin Kanarya	26-30
Ernest Hemingway	Katiller	35-43
Ernest Hemingway	Michigan'da	6-10
Ernest Hemingway	Yağmurdaki Kedi	15-17
Eğef Üren	Ankara Sanat ve Sergileri	24-25
Federico Garcia Lorca	Lola Kız	30
Mütercim: Bilge Karasu		
Mehmet Kemal	Yalan	18
Necdet Evliyagil	His ve DüŒüne	10
Onat Kutlar	Noktürn	27
Özdemir Asaf	Bir Dal	7

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-	Basında Yankımız	43-47
-	Marry Cassatt	14

SAYI: 18 CİLT 8

TEMMUZ 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Attilâ Çhan	“Sam Amca”nın Sevabı ve Günahı	34-37
Attilâ Çhan	Tatyos’un Kahır	18-19
Björnsterne Björnson	Baba	30-33
Mütercim: Ayhan Aksoy		
Blaise Cendrars	Trestle-Work	22
Mütercim: Çhan Berk		
B. E.	Paul Cézanne	32
Cahit Sıtkı Tarancı	Beyanname	38
E. Ü.	Ressam Urallı	33
Fakir Baykurt	Hasret	15-21, 44-45
Faruk Taçkran	Çocuğum	14
Firuzan Hüsrev Tökin	*	27
Hamdi Olcay	Kismet	6-10
Muzaffer Erdost	Reiz Bey	23-29
Özdemir Asaf	Eeee...	26
S. Aldanır	Yenilik Kasabası gâft Zade Hafız	11
Tarık Dursun K.	Esrar	10-14
-	Basında Yankımız	39-46

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 19 CİLT 8
AĞUSTOS 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
André Breton	Uyanıklar	26-27
Mütercim: Çhan Berk		
Bedri Gider	Varsın Göversin	24
Bülent Ecevit	Bach Sonatı	14
Mehmet Deligönül	Minnacık	10
Nezihe Araz	Hatçe Balam	18-19
Tarık Dursun K.	Evlere gençlik	6-46

SAYI: 20 CİLT 9
EYLÜL 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ali Kemal Kaya	Suna Kan Çil Biret Konserleri	22-25
Attilâ Çhan	Fabrika Durağı	10-11
Bedri Gider	Hancı Mahmut, Durum	27
Bilge Karasu	Susanlar III: Kör Nokta	26-33
F. P.	Edebî şakalar	20-21, 28
Fikret Ürgüp	Bir AkÇan Vakti, Hikâyeler ve Can Sıkıntısı	38-41
Mehmet Deligönül	Hürriyet giri	18
Muzaffer Erdost	Kara Vagon	14-20
S. g.	Açık KonuÇna: İstanbul'da Orhan Duru, YaÇar Güngör'e, Ankara'da Ali Celâl gimÇk'e	32
Seyfettin Turhan	Müezzin	6-14
Suat TaÇe	Dürdane Kız	15
Tristan Tzara	HesaplaÇma	30-31

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Mütercim: Çhan Berk		
Turhan Dilligil	Mevsim Bağında Devlet Tiyatrosu: Fatih, gamsiyeli Adam, Derin Mavi Deniz	34-37, 41-43
-	Bize Gelen Kitaplar: EĞften Hicviyeler, Kasımpatıları, Kuyudaki Zenci, Atasözleri, Kök Nal, Mektup, YaÇamak Herkesin Hakkı, Kayın Ağacı, Çsanlardan Ayrı, Adsızdır, Tellak Ali	44
-	Basında Yankımız	45-46

SAYI: 21 CİLT 9

EKİMI953

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Âğık İenlik	-	32
Attilâ Çhan	Oktay Akbal'ın "Bizan Definesi"ne Dair yahut Eksik Firari	20-26
Blaise Cendrars	Acı Söz	28
Mütercim: Can Yücel		
Bülent Ecevit	Çki Yüzlü Adam	17
H. Âli Yücel	Atatürk!	3-4
M. Sunullah Arısoy	ğairler Kongresi	36-38
Metin Eloğlu	Kısa Günün Kârı	10
Nezihe Meriç	Ali Bey'in Karanlığı	5-11, 31
S. Aldanır	Antoloji	4
William Faulkner	Elly	13-31
Mütercim: Bilge Karasu		
-	"Sokaktaki Adam"ın Yayımlanması Dolayısıyla: Attilâ Çhan'la Konuşuk	33-35
-	Basından Yankımız	39-42
-	Bize Gelen Kitaplar: Mustafa Kemal Türküsü, Ekin Çi, Emerson'dan ğirler	30

Turkish Studies

-	William Faulkner	12

SAYI: 22 CİLT 9

KASIM 1953

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ali Kemal Kaya	Butterfly Temsilleri Üzerine	32-34
Ayhan Hünel	Bir Hatırlayıp Kaldı Yalnız	15-18
Bedri Gider	Hürriyetin Beğindeyim	7
Bedri Gider	Sen Gılsansın	17
Bilge Karasu	Susanlar VII: Kapalı	11-13
Federico Garcia Lorca	Niçanlama	36
Mütercim: Bilge Karasu		
Fethi Giray	Biliyorum	29
Fuat Pekin	Yugoslav Halk Dansları	19-23, 34
Güzin Dino	Bir Konferans Dolayısıyla	14
Hilmi Özgen	Çıramiye	25-29
İbrahim gınası Göktürk	Bahara Çağırıyorum	10
Mehmet Deligönül	Nuri Bey'in Kahvesi	17
Mehmet Kemal	Belli	38
S. Aldanır	Açıklama	22
S. g.	Açık KonuGıma: Ankara'da Muzaffer Erdost'a, Ağrı'da Mahir Kanat'a, Erzurum'da Ahmet Küflü'ye, Manisa'da Remzi Gıanç'a, Ankara'da Cemil Altınören'e, Pozanti'dan Para Yollayan Okuyucumuza	30
ğahap Sıtkı	Çırılçıplak	6-10
Turhan Dilligil	Dram Sanatının Ölçsüz Kaybı: Eugene O'Neill'in Ölümü	35-38
Vicdan	Gısan	28
-	Basında Yankımız	39-48

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-	Bize Gelen Kitaplar: Atatürk Çın, Om Mani Padme Hum, Tuna'dan ğimale, Batı'dan ğiirler, Asmalı Mescit	27

SAYI: 23 CİLT 9

ARALIK 1953

YAZARIN/ MÜTERCİĞİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ali Kemal Kaya	Son Konserleri Münasebetiyle: Viyolonselist Nusret Kayar'la Bir Konuşma	38-40
Attilâ Çhan	Acı Ninni	14-15
Bedri Gider	Deveci	9
F. P.	Edebî ğakalar: Ğkender Fikret'e	45-46
Fethi Giray	Bir Gecenin DüĞündürdükleri	21
Guillevic	Ağıt	22
Mütercim: Çhan Berk		
Ğbrahim Cüceoğlu	Yalnızlık	42-43
Metin Eloğlu	Düttürü Leylâ	36
S. Aldanır	ğiirin Perdahlısı	32
Suat TaĞer	KarĞki Evden Bir Horoz Öttü	18-19
Turhan Dilligil	"Güzel Helena" Sahneye Çıktı	41-44
Vicdan	Uzat Ellerini	11
YaĞar Kemal	Biyografım	6
YaĞar Kemal	Pis Hikâye	7-37
-	Bize Gelen Kitaplar: ğarkılı Kahve, Efendime Söyleyeyim, Kese Kâğıdı, BaĞ Veren Bir Ğıkılapçı, YaĞalıkça AĞk	40

Turkish Studies

SAYI: 24 CGLT 9

OCAK 1954

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Denize Karşı	15
Ahmet Küflü	Geçilmek Korkusu	38-43
Ali Arslan	I, II	31
Ali Kemal Kaya	Piyanist Shura Cherkassky'nin Konseri	10-11
Attilâ Çhan	Heyamol	18-25
Ercüment Behzat Lâv	Mau-Mavlar: Kuzum Makana	7
Gülten Akın	Yağmurlu	39
Mahir Kanat	Uğursuz	14-17
Metin Eloğlu	Gurbet Elde Her Akşam	6-12
Muzaffer Erdost	Acınar Dağları'na Övgü	34-37
S. Aldanır	Çınarlar ve Kargalar	35
S. g.	Açık Konuşma: Muzaffer Orhan Buyrukçu, Kadir Güleç, Nurettin Gürel, Mustafa Ergün, Mustafa Tecirli, Fevzi Gönenç, Abdullah Gelgeç, Nadide Çelen, Fahri Fahir, Levent Serdaroğlu'na	13
Suat Taşer	Kırpıntılı gür	30
-	Basında Yankımız	43-45
-	Bize Gelen Kitaplar: Çimen Yaprakları, Dirlik Düzenlik, Ayda Çık Çınarlar, Ağla Kitakse, Baş Dumanlı Dağlar, Vadiden Gelen Sesler, Yılan Hikâyesi, Çi Uyku Arasında, Denizin Değiştirdiği	17
-	Dergilerin Boyu	26-33

SAYI: 25 CGLT 10

ŞUBAT 1954

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ali Kemal Kaya	Lucia'dan Portreler	21-23

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Attilâ Çhan	Yeraltı Ordusu II	11-16
Bülent Ecevit	Göçmen	25
Ercüment Behzat Lâv	Mau-Maular: Mauva (Kara Hürriyet)	28-29
Fakir Baykurt	BeğBilet	24-31
Faruk Taçkran	Kızlarım	36-37
Metin Eloğlu	Enayilik	33-39
Muzaffer Erdost	Otobüslere Radar Konacak	6-11, 45
Ruhsati	Koçna	32
S. Aldanır	Otel	7
S. g.	Açık KonuÇna: İstanbul'da Ferit Edgü'ye, Ankara'da Nihat Kuçlu, Çhan Atar'a, Amasya'da Mahmut Yağmur'a, Çmir'de Mustafa Aslan'a; Baha Galip Tunalıgil'e	40
Seza Altındağ	Mustafa'nın Kolları	17-20
-	Basında Yankımız	41-44
-	Bize Gelen Kitaplar: Hürriyet Ruhu, Çmin ÇerleyiÇive Sağduyu, Hokkabaz	31

SAYI: 26 ÇLT 19 (10)

MART 1954

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Adnan Tayiz	Yağayacağım, Yağayacaksın...	35
Attilâ Çhan	Haldun Taner'in Çhaneti yahut "Yağmurun Altında Hiçbir şey Yok"	30-37
Attilâ Çhan	Yangın Gecesi	22
B. Galip Tunalıgil	Amerikan Öküzü	34-37
Celâl Vardar	Günahsızlar	18
Clarence Day	Babam ve Sevgili Halısı	42-48
Mütercim: Suat Taçer		
Ercüment Behzat Lâv	Mau-Maular: Zambo'ya Gelen Mektuplar	18

Turkish Studies

Fakir Baykurt	Namazdan Önce Oyun	23-29
Fuat Pekin	XV. Devlet Resim ve Heykel Sergisi	38-41
Halim Yağcıoğlu	Halk Türküleri II	43
Levent Serdaroglu	AkGancı	15-18
M. Sunullah Arısoy	Vur Abalıya	31
M. T. Karamustafaoğlu	Güdük Minare ve Sonra...	46
Nezihe Meriç	Susuz	6-11
Salim gençil	Teknik Üniversite Makine Fakültesinde Yapılan Dergiler Toplantısındaki KonuGna	12-14
ğ. Sıtkı Çter	Türk Tezyini Sanatları Üzerine Çzet Çetin'den Birkaç Soru	19-21
Yılmaz Gruda	ğafakta On Çki Mısra veya "La Comedie de L'amour"	26

SAYI: 27 CİLT 10

NİSÂN 1954

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Attilâ Çhan	Kalinihkta Sait	26-27
Çhan Berk	Yitik Ufuk, Kalem, Ağıt	30-31
Metin Eloğlu	Eloğlu	22
Nezihe Meriç	Sait Faik Çin	10-11
Ömer Faruk Toprak	Avuçlarıyla AteÇTaÇyan Çnsanlar	35-38
S. Aldanır	Mektup	18
S. ğ.	Açık KonuÇna: Çstanbul'da Ülker Niron'a	25
Sait Faik	Dülger Balığının Ölümü	15-18
Sait Faik	Haritada Bir Nokta	28-35
Sait Faik	Kamelyalı Mezar	7-13
Sait Faik	Keten Helvacı	23-25
Sait Faik	Papaz Efendi	39-45
Sait Faik	Yani Usta	19-21

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Salim gençil	Sana Sesleniyorum	6
Vüs'at O. Bener	O Ülkede	14

SAYI: 28 CİLT 10**MAYIS 1954**

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ali Kemal Kaya	Kompozitör Nevit Kodallı ile Bir Konuşma	41-42
Attilâ Çhan	ğafak Vakti Dünyadan: Kutup Yıldızı Rivayet Eder	13-16
Fethi Giray	Yalnız Adam	21-24
Jean Cocteau	-	25
Mütercim: Çhan Berk		
Kemal Bekir	Tanıdığım Kadar Sait Faik	28-32
Levent N. Esmer	Akarsu	19
Necdet Eruygur	Sait Faik'in Ölümü Dolayısıyla	26-28
Orhan Duru	Küçük Sinekler	17-19
S. Aldanır	Yıldızların Altında	9
Seyfettin Turhan	Koca Nail ve Necip	33-40
Vicdan Tümsavaş	Günaydın	40
Vüs'at O. Bener	Yağmasız	8-12
Yılmaz Gruda	Sahne I veya İkinci Sevdâ	36-37
-	Basında Yankımız	42-48

SAYI: 29 CİLT 19 (10)**HAZİRAN 1954**

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Attilâ Çhan	Büyük Çıtlıham Üzerinde	13-16
Erdal Öz	Yağmurlu Hikâye	32-35

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Özhan Soysal	Yeniden Başlayabilmek	29-31
Özhan Berk	Bel Canto	21-24
Orhan Duru	Dalga	25-27
Orhan Kemal	Korku	8-11, 38-41
Ömer Faruk Toprak	Ilık Bir Nehir Akıyor	28
Özdemir Nutku	Prelüd Opüs 2	42-44
S. H. D.	Açık Konuşma: M. Sami Ağa, Nazan Yalçın, Adnan Tayiz, E. Ayhan Çağlar, Adnan Günay, Haydar Özansoy, Kemal Özer'e	24
Sadi Günel	gaziye Moral Jübilesinde Düşündüklerimiz	36-38
Tarık Dursun K.	garkılı	17-20
-	Basında Yankımız	44-48

SAYI: 30 CİLT 10

TEMMUZ 1954

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Adnan Tayiz	Gençlik Özlemi Üzerine Yalan Güir	20
Attilâ Özhan	İstanbul Ağrısı	33-35
Halim Yağcıoğlu	Anzelha: Harrahman'daki Mezar Taşlarına Karşı Bizim Bütün güirlerimiz Vatanı Söyler'den, Mağra	13-14
Halim Yağcıoğlu	Olmaz Aşk	15
Hamdi Olcay	Pırl Pırl	40-42
M. Sami Ağa	Cinayetlerden Biri	25
Orhan Duru	İki Bilinmeyenli	36-38
Orhan Kemal	Patron	8-12
Ö. F. Toprak	Sen Katı Yürekli Müz	39
S. Aldanır	Köçekçe	9
S. g.	Açık Konuşma: Gündoğdu'da görevket	31

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Katiloğlu'na, Aydın'da Emil Ünen'e, Beypazarı'nda Yezdan Y. Yula'ya, Haymana'da Nevzat Öztürk'e, İstanbul'da Kemal Özer'e	
Sadi Günel	Meydan Tiyatrosu	29-30
Seyfettin Turhan	KuÇuk	16-26
Tarık Dursun K.	Anlamsızlık	44-47
-	Basında Yankımız	47-50
-	Bize Gelen Kitaplar: Minnacık Ada, Büyük Macera, Anadolu Hikâyeleri, Can KardeÇ Küçük Çtasyonlar, Yıkıntı, Dillere Destan, Çahi Kızlar, Motorlu Tren	32

SAYI: 31 CİLT 11

AĞUSTOS 1954

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Can Yücel	EleÇirmeyi EleÇirme: Nurettin ğadan Bey	22-23, 33-34
Erdoğan Tokmakçioğlu	Hayri Kaptan	35-37
Çısan Cemal Karaburçak	Resim Sergisi	39-42
Oğuz Tansel	IV	47
Ö. F. Toprak	Bütün NeÇeli ğarkılar Senin	42-43
S. ğ.	Açık KonuÇna: İstanbul'da Namık Kemal Yalçinkaya, Adnan Özyalçıner, Kemal Özer, Seyfi Özgen'e, Ankara'da Mehmet Bertan Balkuvver, E. Ayhan Çağlar'a	38
Seyfettin Turhan	Sorgu	44-46
Sümmani	KoÇna	20
ğahinkaya Dil	Aynalı Dünya	47
Vüs'at O. Bener	AnlaÇılmayan	8-33
-	Basında Yankımız	48-49

Turkish Studies

SAYI: 32-33 CİLT 11
EYLÜL-EKİM 1954

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Attilâ Çhan	Suna Su Çin KonuÇna	26
Cavit Yamaç	Karanlık	30-35, 49
Claude Sernet	Çnsan	40
Mütercim: Can Yücel		
Çhan Berk	Andersenî Anı, Bilmek ya da Andersen'le Gelen, Övgü	16-18
Kamil Özer	Kadın Ağlamayı Bilmiyordu	19-22
Mütercim: Suzan Alam	1954 Nobel Edebiyat Armağanı'nı Kazanan Hemingway	13-15
Namık Kemal Yalçınkaya	Bir BaÇka AkÇan	36-39
Nezihe Meriç	Susuz II	8-11
Orhan Kemal	Cigaramın Dumanı	44-48
Ö. F. Toprak	Ağlayan Nar Ağacı	34-35
S. Aldanır	Çkokul	27
S. H. D.	Açık KonuÇna: Sabri Altınal, Ersun Kazancel, ReÇat Sorkun, Furuzan Yerdelen, A. H. Fedai, M. Turgut Akın, E. Ayhan Çağlar, Kemal Özer, Hasan Hüseyin, Ömer Karadamar, OĞuz Haluk'a	28-29
Seyfettin Turhan	AyrılıÇ	41-43
Tahir Pamir	Laponya ğiiri	23-12
-	Bize Gelen Kitaplar: Diyelim, Karga ile Tilki, Cihan ğoförü, Yoldaki TaÇar, Atatürk, YaÇamak yahut Ölmek	22

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 34-35 CİLT 11
KASIM-ARALIK 1954

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Adnan Günay	Uçkur Peçkir Havası	12-13
Adnan Özyalçın	Sur Dibi Çınları	38-46
Ahmet Köksal	ğ U facık Çkemleye	51
Ahmet Oktay	Haber	70-71
Adelmar Tavares	Tatlı Yalan	33-34
Mütercim: Çetin Altan		
Ali Nurganali	Bağları Çin	88
Attilâ Çhan	Birinci Cuma	17
Attilâ Çhan	Toplumcu ve Gerçekçi Sanat Geleneğine Saygı	58-62
Bedri Gider	Atatürk ıavkı	21
Can Yücel	BuluÇnak Üzre	43
Celâl Gecedeli	Celâl Gecedeli“den	63-65
Celâl Vardar	Dost	9
Çetin Altan	Çaresiz	28
Ercüment Behzat Lâv	Mauva IV	39
Erdoğan Tokmakçioğlu	Kırmızı Saçlı Ev	81-84
Erdoğan Tokmakçioğlu	Otobüste Cigara Çen Adam	78-80
Erdoğan Tokmakçioğlu	Ölüm	35-36
F. Nietzsche	ğairler Üzerine	85-87
Mütercim: Suat TaÇe		
Fikret Özelçi	Bir Çki Söz Üstüne	18
Güner Sümer	Mum	93-94
Hikmet Erhan Bener	Gordium	89-92
M. Sunullah Arısoy	Ne Var ki	92
Mahmut Özay	Temizlik Ekibi	50-55

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Marjorie Kinnan Rawlings	Af	66-76
Mütercim: Bülent Ecevit		
Mehmet Kemal	Zina	32
Mütercim: Çetin Altan	KurÇunaDizilenler	29-32
Ogden Nash	Bankerlerden Bütün Farkımız Onlar Paralı Biz Parasız	33-34
Mütercim: Can Yücel		
Orhan Duru	Herhangi Bir gey	20-23
Osman Naci Atmaca	Göz	47-49
Ö. F. Toprak	Haber Aldığım AkÇan	54-55
S. Aldanır	HoÇt	16
S. D. H.	Açık KonuÇna: Hilmi Kenanoğlu, Çmet Barlok, M. Emin Erdem, Fahri Kadir, Erdem TaÇkn, Ömer Nida, Necdet Eruygur'a	27
Samim Kocagöz	Kör Talih	8-15
ğahinkaya Dil	YaÇamak Güzel gey	37
-	Amerikan Sahnesinin Kraliçesi	77
-	Basında Yankımız	96-98
-	Bize Gelen Kitaplar: Portre, Çnbatla Gelen, Cüceler ÇarÇısı, Çile, Anadolu Tanrıları, DeğİÇin, Gölge, Savrulan Zaman, Çin Ucu, Gece Yarısı, Ay IÇğında ÇalıÇlar, Denizin Çk YükseliÇ, Bulutun Rengi, Yeni Fransız Çiirinden Seçmeler	95
-	Ressam Dong Kingman Diyor ki	87
-	ğair Çhan Berk'le Bir KonuÇna	25-26
-	Türkiye EdebiyatÇılar Derneğİ	74

SAYI: 36 CÇLT 11

OCAK 1955

YAZARIN ADI	METNÇN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Bozkırdan Geçenler	19
Attilâ Çhan	Smyrna Blues	24

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Can Yücel	Otuz Birinci Nesil	28-29
Erdoğan Tokmakçioğlu	AğıkÜstün Ağık	13-14
Erdoğan Tokmakçioğlu	Kapan yahut Bitmemiş Hikâye	8-12
Erdoğan Tokmakçioğlu	Muzaffer	20-23
Erdoğan Tokmakçioğlu	Toplum DıĞı yahut Sadece “S” veyahut Lili Marlen	16-17
Fethi Giray	Hasretlik	33
Onat Kutlar	Volan KayıĞ	25-48
-	Erdoğan Tokmakçioğlu	15

SAYI: 37-38 CİLT 11**ĞUBAT-MART 1955****AMERİKAN GÜZEL SANATLAR SAYISI**

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Gerald Warner Brace	Deniz Adamı	39-55
Emiliy Dickinson	Sonbaharda Gelecek Olsan, Ben Ölümü Bekleyemediğim Çin	66-67
Mütercim: Furuzan Selçuk		
H. T.	Modern Amerikan Sanatına Toplu Bir BakıĞ	55-65
John Crowe Ransom	John Whitesides’ın Kızına Övgü	21
Mütercim: Özdemir Nutku		
Mary E. Wilkins	Bir Rahibe	18-27
Mütercim: Özdemir Nutku		
Mütercim: Suat TaĞ	Açık ve Sade Gün İĞğı	9-17
Mütercim: Suat TaĞ	William Faulkner’ın Nobel Mükâfatı Nutku	78-79
Nathaniel Hawthorne	Mr. Higginbotham’ın Felaketi	80-90
Mütercim: Ali Nurganali		
Perr Miller	Amerikan Edebiyatında ğiddet Belirtileri ile Gerçeklik Duygusu	68-76
Mütercim: Bilge Karasu		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Randall Garrell	Ölen Kanatlı	77
Mütercim: Nurseren Bedirgil		
Robert Frost	Bir Gülüş, Ateş Buz	37, 81
Mütercim: Nurseren Bedirgil		
Tunç Yalman	Amerikan Tiyatrosu	27-37
-	Amerika'da Musikinin Gelişmesi	91-96
-	Gerald Warner Brace	15

SAYI: 39-40 CİLT 11

NİSAN-MAYIS 1955

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Attilâ Çhan	Maria Missakian	23
Ayhan Hünel	Asılan Adam	18
Celâl Gecedeli	Celâl Gecedeli'den	26-28
E. Ayhan Çağlar	Veda'lıardan Birinde	48-50
Ercüment Behzat Lâv	Mau- Maular'dan	13
Orhan Kemal	Çocuk	8-11
S. Aldanır	Uzun Hava	17
S. H. D.	Açık Konuğma: Veli Güzelküçük, Numan Ali Levent, Kemal Volkan, Reçat Sorkun, M. Turgut Akın, Güngör Gençay, A. Celâl ğimÇık, Yavuz Eruygur, E. Ayhan Çağlar, ğükrü Eroğlu, Yahya Bozbekiroğlu, Hayri Yalçın, Ğmet Barlok, Güney Dinç'e	28-31
Sabih ğendil	ġü Dünya	9
Suat TaÇe	Bir de Baktılar ki	43
ġahap Sıtkı	Dost	32-47
ġükran Özkutlu	Bir Parça Yeğil	16-18
Tarık Dursun K.	Terleyen Adam	12-15
TektaÇ Ağoğlu	Acz	22-25
-	Bize Gelen Kitaplar: Sam Amca'nın Evinde,	31

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Dolmuş, çarkıların Vatanı Kalplerdir, Bir Sepet Çağla, Puçuk, Arrowsmith, güirler, Yeni güirimizden Seçmeler, Her Çkisi, Çkisan Sevmek	
-	ğair Ö. F. Toprak'ın Görüşü	20-21, 48

SAYI: 41-42 CİLT 11
HAZİRAN-TEMMUZ 1955

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Carlos Bulosan	Kemanın Ettikleri	42-48
Mütercim: Tarık Dursun K.		
Dergi	Açık Konuşma: Burdur'da Abdullah AĞÇ'ya, İstanbul'da Kemal Özer, Aslan Ebiri, Gültekin Akyürek, Üstün Kırdar, Adnan Özyalçın'ın	25
Ernest Hemingway	Çi Aydınlatılmış Temiz Bir Yer	26-30
Mütercim: Can Yücel		
Güner Sümer	Mehmet Kemal ile Konuşu	15-17
Güner Sümer	Önce	14
Hikmet Erhan Bener	Kapalı	18-22
J. Prévert	Deli Sınır	43
Mütercim: Oğuz Haluk		
M. Sunullah Arısoy	En Çkisi	35
M. Turgut Akın	Çkilerinden Birinin Hikâyesi	39
Namık Kemal Yalçınkaya	Öldürmekse Bu	40-41
Nedret Gürcan	Yasemin Sokağı	11-13
Oğuz Haluk	Han Uçağı	45
Orhan Duru	Yarı Yarıya	36-38
Seyfi Özgen	Elsa'nın Ölümü	30-32
Suat Taç	Ak Kız	13
Tahir Pamir	-	32
Tarık Dursun K.	El Çkisi	8-10

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ümit Y. Oğuzcan	Ağıt, Bağ	17
-	Adile Ayda'nın Bağası Üzerine	23-24
-	Bize Gelen Kitaplar: Yağınmı Sayfalar Önünde, Devletler Arası Hukuk Bakımından Meç Müdafanın Mahiyeti ve Benzeri Müesseselerle Mukayesesi, Memnu Meyve	48
-	Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nın Dertleri	33-34

SAYI: 43-44 CİLT 11
AĞUSTOS-EYLÜL 1955

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Adnan Benk	Türk Dil Kurumu Armağanı'nı Kazanan Yeşeren Otlar Niçin Zararlı Otlardır?	25-27
Ahmet Köksal	Daloba Köyü'nden Hasanoğlu Ali Yaz Öğlesinde	39
Ataç	Konuğu:Yalnızlık	8-9
Attilâ Çhan	Yirmi Dört-Altıncı Bir	13
Bumin Gaffar	Yitik Bir gey	38-43
Can Yücel	Demin	16
Celâl Gecedeli	Celâl Gecedeli'den	44-45
Celâl Vardar	İkinci Perde	37
Erdal Öz	Asfalt ve Otomobil Lastiği	28-29
M. Niyazi Akıncıoğlu	Edirne	32-33
Pablo Neruda	Almeria	42-43
Mütercim: Can Yücel		
S. H. D.	Açık Konuşma: Yağar Güngör, Halil Soyuer'e	46
Turgut Uyar	Ölümlü Yağamaya Hergünkü Çağrı	20-24
Vahan Krikoryan Gregory	1942 Yılı Atinası	30-37
Mütercim: Can Yücel		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Yağar Kemal	Beyaz Pantolon	10-19

SAYI: 45-46 CİLT 11**EKİM-KASIM 1955**

YAZARIN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Adnan Özyalçın	Çermeçet Mumu	32-38
Attilâ Çhan	Ağustos Çıkmaşı	11
Attilâ Çhan	Hizip	8-16
Cahit Güçbilmez	Uzun Yolların Haydudu	17-20
Can Yücel	Leonardo da Vinci'nin Çabası	39-43
Can Yücel	Made in Turkey	21-24
Celâl Gecedeli	Celâl Gecedeli'den	15
Celâl Vardar	Tekmil	45
Erdal Öz	Babamın Elinde Bıçak	47-49
Mehmet Köksal	Çala Dağı'nın Eteğinden şiirler: Çala'dan Esen Rüzgâr	20
Oğuz Haluk	Derin Son	34-35
Ö. F. Toprak	Ağır...	31
Seyfi Özgen	Çık	44-46
Şükran Özkutlu	Vilika	25-28
Tahir Pamir	Gelip Geçenler	29
Ümit Y. Oğuzcan	Alkış, Mavi Boncuk	26

SAYI: 47 CİLT 11**ARALIK 1955**

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Attilâ Çhan	Sen Burda Bir Yabancıydın	10
Bumin Gaffar	Kahırlı Kahverengi	15-18

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

C. Miroğlu	Bir Kıta Münasebetiyle: Peyami Safa Bey'e Açık Mektup	12-15
Can Yücel	Hayırsız Ada	11-12
Carl Sandburg		
Mütercim: Özdemir Nutku-Tarık Dursun K.	Ğez Milholland Ğin Tekerleme	46
Conrad Aiken		
Mütercim: Özdemir Nutku-Tarık Dursun K.	Hoğ Duyu	31
Çetin Altan	Kelime Dogmatizmi Üzerinde Küçük Bir Deneme	45-46
Dergi	Açık Konuğna: Demirtağ Ceyhun, Mehmet Günfer Çelikman'a	43
Erdoğan Tokmakçioğlu	Üstün	39-42
Güner Sümer	Kaçak	26-34
Katherine Mansfield		
Mütercim: Can Yücel	Manastıra Kapanığ	19-23
M. Niyazi Akıncioğlu	KuğKanadından	24-25
Mütercim: Suat Tağç	Bir Zenci Halk Türküsü	44
Nevzat Üstün	AĞkKapısı	22
Özdemir Nutku	Altı KiÇlik Oyun	35-39
ğahinkaya Dil	Garipsi Düğünceler	40-41
ğükran Özkutlu	Bozgun	8-10
Walter Everette Hawkins		
Mütercim: Suat Tağç	Afrika Böyle Diyor	18
-	Basındaki Yankımız	47-48
-	Bize Gelen Kitaplar: Albüm, Eski Yalı, Dağlar Ardındaki Cennet, AĞk Ėirleri Antolojisi, Atatürk'le Konuğnalar, EĞften Hicviyeler, Kasım RüzĖârı	42
-	Yurdumuzu Tanıyalım: Ürgüp Göreme	19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 48 CİLT 11

OCAK 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ataç	Konuğu:Sözler	8-10
Attilâ Çhan	Hayır	15
Can Yücel	Bir Numaralı Halk Düğmanı	48-49
Can Yücel	ğairin ğağknlığı	38-42
Carlos Bulosan	Manuel Amcam	30-37
Mütercim: Tarık Dursun K.		
Çetin Altan	Kara Yazılı Sanat Adamı	16-18
Dergi	Açık Konuğna: Aydın'da Emin Üner'e, Rize'de ğevket Katilpğlu'na, Ankara'da Ğmet Ercan'a	28
Erdoğan Tokmakçioğlu	Çocuğun Biri	25-27, 30
Fethi Giray	Zina	9
H. A. Göksel	Rönesans	21
Ğimizden Biri	Leyleğin Ömrü: GörmemiĞ ile Oğlu, Adres Meselesi, Marangoz Yazar, Laf Ola..., “Ğtidat” Kaynağı	29
Joseph Seamon Cotter	Ya Sen Ne Diyeceksin?, Ğimsiz	20
Mütercim: Suat TaĞe		
Mehmet Günfer Çelikman	Hüzün Lambada Değildi	10-14
Moice Leib Halpern	Dünyalar Bizim Oldu	43
Mütercim: Can Yücel		
Muzaffer Erdost	Güvercin Kayaları	18
Mücap Oflluğlu	Einstein'e Ağıt	24
Ö. F. Toprak	Dergiler Arasında: Densizlik, Konumuz Çıkmazdaki Yenilerdi, Yiğit Ozan Olmak	50-53
ğahinkaya Dil	Çpek Böceğı	42
T. Kakinç	1955 Yılında Yapılan Batı Sinema Festivalleri I: Venedik Festivali	44-47

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

T. S. Eliot	Pencerede Sabah	40
Mütercim: Tektağ Açoğlu		
Tahir Pamir	Adsız	27
Tuna Baltacıoğlu	Küçük Tarzan	19-20
Y. G.	İspanyol Edebiyatının Bugünkü Durumu	22-24
Mütercim: ğerif Hulusi		
-	Basında Yankımız	54

SAYI: 49 CİLT 11

İUBAT 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ataç	Konuğu:Sözler	8-9
Attilâ Ğhan	Güzelleme, 9 Eylül	15
Attilâ Ğhan	Kırmızı Pazar	67
C. Y.	Günlükler: Dergiler Arasında	50-57
Can Yücel	Andersen'ın Masalları	10
Celâl Vardar	Sağlık Parkı	19
Çetin Altan	ğımarıklığın Haddi	22
Dergi	Açık KonuĞna:	
Dramatize Eden: Suat TaĞer	Kan Turalı	58-78
E. Ayhan Çağlar	Kötü Ğgilerin GidiĞi Kurtulamayan	24
Güner Sümer	Sancılı Oda	43-46
Ğimizden Biri	Leyleğın Ömrü: YaĞar Nabi Mavisi, Cinayet Var, Saygılı Yürütme, Bir Daha Ölmek	47-48
Karel Çeppek	En Büyük Panayır	25-28
Mütercim: ğerif Hulusi		
Kemal BilbaĞar	Dereboyundaki Gecekondu	11-24
Mehmet Kemal	ğecere	19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Metin Eloğlu	Erkenci	9
Nadir Nadi	Don Giovanni	39-42
Nezihe Meriç	Susuz III	29-38
Oğuz Haluk	Üsküdar Yolu	32
Ö. F. Toprak	Remarque'a Bakarak	48-49
Turgut Uyar	Büyük Ev Ablukada	62-63
-	Basında Yankımız	78-82

SAYI: 50 CİLT 12

MART 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Adnan Özyalçın	Kara Sıra Dağları	10-15
Ahmet Köksal	Cencin Köyü	27
Ahmet Oktay	Uzun Gece Gölgeleleri	52-55
Ataç	Konuğu:Sözler	8-9
Attilâ Çhan	25'inci Saat	33
Can Yücel	Degas	48-51
Celâl Gecedeli	Celâl Gecedeli'den	50
DemirtaÇCeyhun	Seni Bir Midye Yedi	45-47
Dergi	Açık Konuğa: Yüksel Tekin, Molla Bozgeyik, Çhan Gelen, Gültekin Akyürek, M. Fethi SavaÇı, Sıtkı Salih Gör, Hilmi Yavuz, E. Ayhan Çağlar, Nevzat Koylan'a	22
Georg Lukacs	Margarete Tragedyası	23-44
Mütercim: gerif Hulusi		
Güner Sümer	Ataç'la Konuğu	15-18
Hikmet Erhan Bener	Baharla Gelen	56-70
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Attilâ Çhan'ın Avı, Döner, TanıĞna, Hem Kel Hem..., Kimi Can Kimi Mal Derdinde, Çelebi Böyle Olur	71-72

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Mehmet Kemal	Telgraf	14
Mütercim: Can Yücel	Türkü	36-37
Tarık Dursun K.	“Kahramanlar Geçiyor”	19-21
Tarık Kakinç	1955 Yılında Yapılan Batı Sinema Festivalleri II: Cannes Festivali	73-77
Ümit Y. Oğuzcan	Bir Daha Ölmek	42-43
-	Basında Yankımız	78-80

SAYI: 51 CİLT 12**NGSÂN 1956**

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Aslan Ebiri	Otobüste	52-55
Ataç	Konuğu:Söz Arasında	8-9
Baha Galip Tunaligil	Renkler	39-40
Bumin Gaffar	Öylesine I: Geceler Uyumak Çindir. Fakat! II: Uykunun Diyeti, III: Fakatsız	10-35
Can Yücel	Go Home Hacı Go Home	12-13
Can Yücel	Olaylar, Işık Sıçanları	46-48
Celâl Gecedeli	Celâl Gecedeli’den	78
Celâl Vardar	Oyun	48
E. Ayhan Çağlar	Anahtarlar, Bir Korku Temi Üzerine Benzerlikler	51
Fahri Kadir	ğu Bilinen Hikâye, Yeni Adam, Ağama Söyleyim	73
H. A. Göksel	Türbe Duvarındaki Çir Ağacı	24
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: SoruÇurma, Aslanların Aslanı, Çala-TuÇu, Taner’in Sanatı, Yağ Meselesi, Ataç’ın Kıskançlığı	55-56
Kemal BilbaÇar	ğeftaliler	56-64
Kemal Özer	Lüferler	69-71, 72

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

M. Turgut Akın	Lokantacı Rıza'nın Utançlı Ölümü	76
Nerio Tebano	KarGlaGna-Avrupa 1945	37-38
Mütercim: Tahir Pamir		
Ö. F. Toprak	Çince Memet Destanı	35-37
Özdemir Nutku	Bölük YaÇantı I: Yağmur Duası	65-68
Philippe Saulpault	22 Mayıs 1956 Victor Hugo'nun 101. Ölüm Yılı Dönümü: Hugo'nun Verdiği Ders	74-79
Mütercim: Can Yücel		
Seyfettin Turhan	Romantizm	49-51
Suat TaÇe	YaÇayalım Dedik	56
ğahinkaya Dil	SarhoÇım	29
Teo.	Korkma Sönmez Bu ğafak...	19
Yahya Bozbekiroğlu	Kötü Çocuklar Çın Ağıt	41-45
-	Basında Yankımız	80-82

SAYI: 52 CİLT 12

MAYIS 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	DüĞel Çağrı	13
Âlim Atay	Körebe	41
Arnold Haskell	Çağdaş Balenin Görünüşü 1	42-48
Mütercim: Darıcı		
Aslan Ebiri	Ölürken Ağlayabilmek	10-13
Ataç	KonuÇu:Söz Arasında	8-9
Attilâ Çhan	Abbas'ın Yol Defteri'nden: Bilmem Siz Ne Dersiniz?	32-33
Attilâ Çhan	Sen Kimsin Süleyman?	31
Beyaz Perdenin Adamı	Türk Sineması Üzerinde Çeri Geri DüĞüneler	54-56
Can Yücel	Dergiler Arasında: Mızıkçılık, Nalinci Keseri, Sokaklar, Kahramanlar Saati, Kendi DüÇen	69-77

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Ağlamaz, Olaylar: Kuzgunun Yavrusu, Kavun Karpuz Sergisi	
Can Yücel	Dinar Yolunda Devrilen Bir Ford'un göförl Ahmet Çiın Yaktığı Ağıt	49
Celâl Vardar	Bir Sen, Marifet	9
E. Ayhan Çağlar	Bir Ölü Macar Cambaz	33
Erdal Öz	Çıra, Dibine Kara	26-30
Furuzan Yerdelen	Düzenli Bir Tatil Günü	50-53
Gökalp Erturan	Geceyi Yutan Gökbeıazı	40
Haluk Oğuz	Mavi Yağmur	34
Çiimizden Biri	Leyleğın Ömrü: Lafın Doğrusu, Sebepli, Ayrıntıya Gelinee, Ün Levhası, Yazarı Çteriz, Bir TaÇa	35-36
Katherine Mansfield	Bir Fincan Çay	59-68
Mütercim: Can Yücel		
Kemal Özer	Saraydan Kız Kaçırarak	39-41
Ö. F. Toprak	Cep Tiyatrosu Halka Git	22-25
Sabih gendil	Demir KonuÇu	36-38
ğerif Hulusi	Sait Faik'in Hayatından Hikâyeler: 1. Burgaz Ada'daki Konukluk, 2. Rehin Kalan Ktaplar	14-20
T. S. Eliot	Çorak Ülke	57-58
Mütercim: Aslan Ebiri		
Tahir Pamir	-	21
-	Basında Yankımız	77-81

SAYI: 53 CGLT 12

HAZİRAN 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Adnan Özyalçınar	Oyuk	16-21
Arnold Haskell	Çağdaş Balenin GörünüŞü 2	64-70

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Mütercim: Darıcı		
Ataç	Konuğu:Söz Olsun	8-9
Attilâ Çhan	Abbas'ın Yol Defteri'nden: "Yeniler!.." Derseniz!..	22-24
Attilâ Çhan	Gece Buluşması	42
Beyaz Perdenin Adamı	Sinema Basını	71-72
Erdal Öz	Kara Ev	37-41
Ezra Pound	Bir Arkadağın Bırakıp Gitmesi	56
Mütercim: Aslan Ebiri		
Gökâlp Erturan	Çarkaltı'nda Gün Bitimi	59
Güner Sümer	Cinayet Var	57-59
Güney Dinç	Vital	63
Haçmet Akal	Yenilik ve Fikirde Çatikâr	26-27
Ğ Biberi	Nöbet	73-76
Mütercim: Cavit Yamaç		
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Beleğ Olunca, Metro-Goldwyn-Mayer, Gerçekten de, Borçlu Türkiye, Korkulu Ölüm, Çürük	62-63
Leyla Erbil	Uğraşız	10-12
M. Sunullah Arısoy	"Hürriyete Doğru"	13-15
M. Sunullah Arısoy	Uzun Hava	28-31
Mehmet G. Çelikman	Burası Cankurtaran	50-55
Metin Eloğlu	Toprak	25
Nedret Gürçan	Dergiler Arasında: "Kahramanlar Saati" Kahramanı Bay Can Yücel'e	77-78
S. Aldanır	Nalbandın Demeci	12
S. H. D.	Açık Konuşma: Açık Konuşma Konusunda Bir Açıklama; Necmettin Çanga, Nurettin Yerdelen, Uğur Özay, Mehmet Hulusi Algan, Ali Hikmet Korkmaz, Haluk Baykent, Çhan Özcan, H. H. Sarıhan, Yılmaz Övünç, Saim Tonguç, M. Turgut Akın, Pekçan Tandoğan, Hasan Hüseyin, Tanju Cılızoğlu, Turan Taner,	43-45

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Jülide Gülizar Ergüven, Abdullah Rıza Ergüven, Yahya Bozbekiroğlu'na	
Sabahattin Batur	Tekerlemeli şiir	21
Şerif Hulusi	Sait Faik'in Hayatından Hikâyeler: 3. Konserde	46-47
Tahir Pamir	Toplumda Üvey Evlat	32-36
Tuna Baltacıoğlu	Şiirlerden Nefret Eden Papaz	48-49
Yılmaz Gruda	Sabor	60-62
-	Basında Yankımız	78-81
-	Bize Gelen Kitaplar: Maça Kızı, Şiir Memet, Festival, Bir Daha Ölmek, Çağdaş Amerikan şiirleri Ansiklopedisi, Kardelen, Günlük	9
-	Şiir Gecesi Armağanı Georges Limbour'a Verildi	39

SAYI: 54 CİLT 12

TEMMUZ 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Gece Çiçeği	64
Ahmet Köksal	Yeni Resim ve Fernand Lager	47-48
Ataç	Konuğu:Sözden Söze	8-9
Attilâ Şhan	Dört Nokta Yan Yana	50-51
Bumin Gaffar	Yedinci Günlerden Biri	52-63
Can Yücel	Babalık	32
Çetin Altan	Toplum Meseleleri: Furya	15
Demirtaş Ceyhan	Gök Çalap'a Yergi	25-32
E. Ayhan Çağlar	Boğuktaki Aptal	20-21
Furuzan Yerdelen	Olumsuz Hikâye	36-38
Haşmet Akal	Yenilik ve Eskiilik Sorunu	33-35
Şiirlerimizden Biri	Leylâ'nın Ömrü: Bu Balık Başka Balık, Şiir Kolayı, Evet Evet, Hakk'a Sığındık, Yeni	48-49, 66

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

	Gripin, Afiyet geker Olsun, Sabor	
Öhan Berk	Galata Kulesi	10-14
Mehmet Günfer Çelikman	Vicdan Pazarı	41-47
Mehmet Kemal	Boyalık'ın Çimenleri Yeğildir	44-45
Mütercim: Ö. F. Toprak	Romain Rolland Johan Wolfgang Goethe'yi Anlatıyor	38-40
Orhan Kemal	Kardeş Payı	16-22
Ö. F. Toprak	Ak Kâğıt Üzerine	40
Ömer Hayyam		
Mütercim: A. Kadir	Dönen Kim?	63
Özdemir Nutku	V. Yeni Bir Dünya Bekleyenler Baladı	71-74
S. Aldanır	Elimin Demeci	35
Salim gencil	Dergiler Arasında: Ahmet Arif'in Yazdığı Dostça Bir Mektup Dolayısıyla	75-79
gökran Özkutlu	Sandal	65-70
T. S. Eliot		
Mütercim: Aslan Ebiri	Rüzgârlı Bir Gece Üstüne Rapsodi	23-24
-	Basında Yankımız	79-82

SAYI: 55 CİLT 12

AĞUSTOS 1956

YAZARIN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	güir Değil Roman	54
Aslan Ebiri	Ellerden	55-61
Ataç	KonuÇu:Söz Arasında	8-9
Attilâ Öhan	Gaziler Caddesi	69
Ayhan Hünel	Yalnızların Gıyanı	32
Can Yücel	Gâvurca	9
Çetin Altan	Suda Havan Dövmek	70-71
Diğer Sümer	Cama Yazı Yazan Çocuk	44-49

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

E. Ayhan Çağlar	Sentez, Çkambil	35
Ege Ernart	Kavgasız Destan	40-41
Furuzan Yerdelen	Portakallar, Turuncu Sandal ve O...	33-35
H. A. Göksel	Uzun Lafın Kısası	15
Haçnet Akal	Rönesans I	67-69
Öfan Gelen	Dayının Ölümü	50-54
Ö. F. Toprak	Çayırlarda Sırtüstü	18-19
Ö. F. Toprak	Ulusal Edebiyat Üzerine	29-31
Seyfi Özgen	Suç Sevgi	10-29, 63-64
Tahir Pamir	Köy Gazetesi	36-44
Tahir Pamir	Poema Ex-Voto	61-62
Ülkü Tamer	Üçlü	49
-	Basında Yankımız	76-82
-	Dökme Sözler: Yaradana Mağalah, Elde Var Bir, Hikâyeciler Geçiyor, “Ne Çi Buyurdunuz?”, Gelin-Güveyi, Ha Arslanlar Ha, Öpeyim Ustacığım, Eskiler Alıyorum, Yağsın Büyük Babalar, şampiyonlar Seçimi, Ona Ne güphe, Öyle mi Dersiniz Bay S.?, Ne Diyorsunuz Beyefendi?, Yirmi Beğ Yıl KokuÇmaz mı Üstadım?, Duyduk Duymadık Demeyin gairler	72-76

SAYI: 56 CİLT 12

EYLÜL 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMİN/ DERLEYENİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Picasso 75 Yağında	42-47
Apollinaire	ğen Dul	41
Mütercim: Can Yücel		
Arif Çbrahim	Ölçü	9

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ataç	Konuğu:Sözden Söze	8-9
Attilâ Çhan	Yirmi Beğnci Kısım	29
Bertold Brecht	Yaralı Sokrates	30-41
Mütercim: Adalet Cimcoz		
Derleyen: Adalet Cimcoz	Brecht Tiyatroda Nasıl Çalışır?	27-29
Ece Ayhan	Beyaz Rus Kadın	51
Ege Erhart	Evrensel Kumar	60-61
Eric Bentley	Stringberg'den Bertold Brecht'e Varış	10-27
Mütercim: Can Yücel		
Haçmet Akal	Rönesans II	54-55
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Güzellik Babında, Çısaflı Göz, O Çermiç, Haddini Bilen, Akıllı Ozan Baça Olur	73, 81
Louis Aragon	giir Sanatı	48-50
Ö. F. Toprak	1919'daki Iğk	45
Romain Rolland	Doğ ve Yaça	56-59
Mütercim: Ö. F. Toprak		
ğerif Hulusi	Doğru Bildiğini Söylemek ve Molière 1	62-72
T. Kakinç	Rossellini'nin Dedikleri	74-81
Yahya Bozbekiroğlu	ÇarÇacı Mansur'a Öğüt	52-53

SAYI: 57-58 CİLT 12

EKİM-KASIM 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ataç	Konuğu:Karlama	8-9
Attilâ Çhan	Geç Kalmış Ölü	34-35
Beğr Dirikolu	Büyük Öldürü	70-71
C. Sıtkı Tarancı	Neden Sonra	16-19
Can Yücel	Öykümsü Yırlar	42-43

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Can Yücel	Üniversite	18
Celâl Vardar	Posta Caddesi	25
Dergi	Rossellini'nin "Filmographie'si"	64-67
Dergi	Sanatçıya Saygı	15
Dergi	Son Yolculuk	20-22
Ece Ayhan	Acıların Dindirici Tanrısı	43-45
E. E. Cummings	Buffalo Bill	62
Mütercim: Aslan Ebiri		
Furuzan Yerdelen	Bozuk Düzen	68-72
Gökalp Erturan	Kara Toz	46
Güner Sümer	Elma Dersem Çık	36-40
Henri Duvernois	Ğıraf (Cumhuriyet'ten Öktibas EdilmiÇtr.)	22-25
Mütercim: Cahit Sıtkı		
Henri Troyat	Hareket Noktasına DönüÇ	27-35
Mütercim: Cahit Sıtkı Tarancı		
Çımızden Biri	Leyleğın Ömrü: Ne ÇniÇ? Habibine Kurban, Meteorolog, Aman Zıyan Olmaya, ÇÇe Bakındı, Doğru Söz	50-51
J. Giradaux	Tessa'nın ğarkısı	41
Mütercim: Adalet Ağaoğlu-Güner Sümer		
Karl Shapiro	KuÇarın Ç Yüzü	40
Mütercim: Feyyaz Kayacan		
Lindsay	-	58
Mütercim: Nurseren Bedirgil		
Mehmet G. Çelikman	BekleyiÇ	47-59
Metin Eloğlu	To be or not to be	10
Ö. F. Toprak	Son Gecesi	26-27
S. Aldanır	Cahitçik	11-15
S. Aldanır	Poliklinik	19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Shakespeare	Ağıt	67
Mütercim: Can Yücel		
-	Basında Yankımız	73-80
-	Dökme Sözler: Bu Bir Film EleÇirmesidir, Bilmece Bildirmece Bilgece Çevirmece, Kanlı Takip, “Söyleyin Anama Ağlamasın”, Doğru Olmasına Doğru Olur Ama..., Çkincisi Çkincisi, Tanrı Bizi Koruya, Doğruya Çgri Çgriye Doğru, “Çapı Büyük”, KiÇi Ölünce, Neyi Andırıyor Neyi, Yol Göründü Ey Gaziler, Yeni Çstatistik Umum Müdürlüğü, Halil Çbrahim Bereketi	60-63

SAYI: 59 CİLT 12

ARALIK 1956

YAZARIN/ MÜTERCİMN/ DERLEYENİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Bir Güz Yağmurunda	53
Ataç	KonuÇu:Anlamak	6-7
Attilâ Çhan	Yorgun Serüvenci	24-25
Baha Galip Tunalıgil	Belki Kurtulabilirsin	17-36
Bilgi	Batı’dan Musiki ve Tiyatro Haberleri	60-63
Can Yücel	Pandora’nın Kutusu	19
Derleyen: Bilgi	Maystro Toscanini	26-27
Edna St. Vincent Millay	Genç Bir Ozan Çin	75
Mütercim: Feyyaz Kayacan		
H. A. Göksel	Nereye?	44
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Doğru Söze, Bana Etsin de, Çkinci Kemancı, Kırk Bir Buçuk, Amma da, Nasıl Emrederseniz	43-44
Çhan BaÇöz	Düğün Türküleri mi Ağıt mı?	37-41
M. Turgut Akın	Yeni-Eski=Dostluk	41

Turkish Studies

Mevlana	Güzel Gün	30
Mütercim: A. Kadir		
Muzaffer Erdost	Okur Sıkıntısı	45-47
Nevzat Yıldırım	Eğekte	66
Orhan Asena	Ama	42
S. Aldanır	Beyaz Kitap	16
Sabahattin Batur	AyÇi, Aydınli, Sevgili	34-35
Sabih gendil	YaÇamaya Çağrı	59
T. Kakinç	Sinema Oyunu: Scénario I	63-70
T. S. Eliot	Üç Müneccimin Yolculuğu	8-9
Mütercim: Aslan Ebiri		
Tahir Pamir	Kendi Diliyle Anadolu	54-55
Tahir Pamir	Siena	48-49
Tarik Dursun K.	Güçük	10-13
Y. Pütün	Hıltan	49-53
-	Basında Yankımız	71-81
-	Dökme Sözler: Eskiler Alıyorum!, Çiçi PeÇinde 20.000 Fersah, Destur ya Erenler, Biz Ne Bilelim Beyefendi?, Ve Sinemada Bilim-Sanat, Bizde Tiyatro EleÇirmesi, “Konya”ya da Liman” Yapılsın, Bunlar “Mühim Hamleler”miÇ, Yaaaa!, Bizimkisi “Söz Olsun”, Beylik Çiçi Avcıları, Çıkardık Ama, Deniz Kaba Dalgalı Olacak En Yüksek..., “DerviÇin Fikri”, Her Ne ki Söyler, Geceleri Okumayınız	56-60
-	Günlük Sanat Galerisi	51
-	Kendi Kendimizi Tenkit: Sessiz Sedasız (Cumhuriyet’ten Çktibas EdilmiÇtir.)	47
-	Salvador Dali ile Bir KonuÇma	14-16

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 60 CİLT 12

OCAK 1957

YAZARIN/ MÜTERCİMNİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Arif Damar	Ağır	28
Ataç	Konuğu:Gençler	6-7
Attilâ Çihan	Ömer Haybo'nun Son Günleri	18-19
Bilgi	Batı'dan Sanat Haberleri	42-44
Can Yücel	Bulanık Suda Balık Avlamak	10-15
Celâl Vardar	Sapanca Gölü	14
Ege Ernart	Parmak Çocuğun Serüvenleri	59-60
Gökâl Erturan	Fener Caddesi'nde Yitik Gece	50-51
Hikmet Erhan Bener	Çık Gün	31-64
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Kayba Çıtar, Arzu ile Kamber, Boy, Aydın Sayımız, Kolayı Var	16-17
Muzaffer Erdost	Hikâye Üzerine Bir Deneme	15-20
Sergei Einstein	Armut Bahçesinden Gelen Gözbağcı	20-27
Mütercim: Can Yücel		
T. Kakinç	Sinema Oyunu: Scénario II	69-82 27-30
Teoman Sarıkâhya	İimdi Uyku Saati mi?	35
Ümit Yağar	Biz, Siz, Onlar	67
Vüs'at O. Bener	Benim Ölümüm	8-10
-	Dökme Sözler: Çihan Peşinde, Yeni Kanunlar, Çot, Amerika'nın Keçi, "Görünür Rütbe-i Aslî Eserinde", "Dün Gece Kahkahalar Yükseliyorken Evinizden", "Ayinesi Çir Kişinin Lâfa Bakılmaz", "Zevk-i Selim Kasabı", Meyve-i Muçmula da Öyledir, Köprübağı Evcil Eleçirmen, Yont Keserim Yont, Eskiler Alıyorum, Kansız Nigâr, Kaçınıcı Yeni?	65-68

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 61 CİLT 12

ŞUBAT 1957

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ataç	Konuğu:Diyeelim	8-9
Attilâ Çhan	Varujan'a Karşı Ömer Haybo	16-17
Ayhan Hünalp	Ankara Caddesi'ne Yağmur Yağıyordu	66-70
Ece Ayhan	Yağama Sevinci	56-62
Ege Ernar	Ego	60-61
Ezra Pound	Akr Çaar'daki Mezar	46
Mütercim: Aslan Ebiri		
Gökâl Erturan	Allahlar Azizler Kadehine ğarap Koyarlar	55
Gültekin Akyürek	Bozacı Kör Çyas	74-75
Henri Michaux	Çın Ucu	42
Mütercim: Can Yücel		
Kemal Bilbağ	Köye Dönmeden Bir Gün Önce	11-25
Kemal Özer	Ekmek, Peynir ve ğarap	51-54
Mehmet G. Çelikman	Bir Ölü Vardı	34-42
Metin Eloğlu	Daha Neler	27
Muzaffer Erdost	Hikâyenin Olay ile Çgileri	63-65
Oğuz Arıkanlı	Yaban Mazgalı	35-36
Oğuz Tansel	Düşsel Gezi III	33
Salâh Birsell	Kasap Oyunu	18
Salom AÇ	Kesik BaÇ	71-77
Mütercim: Alaeddin Bilgi		
ğerif Hulusi	Niçin Örnek ğair?	26-24
Tahir Pamir	Yerli Olmak Üzerine	43-45
Ülkü Tamer	Guano	62
Veli Güzelküçük	Çocukluk Günlerim, Bizim Topçunun Odası	41

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-	Basında Yankımız	77-81
-	Dökme Sözler: Hani ya Nohut Çekirdek Eğlencelik, Gerisi Üç Nalla, Meçhul diyye, Yetiğin Yangın Var, Her Ne ki Söyler, Bilmece Bildirmece Bilgece Çevirmece, Örneği Meydanda, Okus Mokus Fokus, Nasılsınız Efendim?, Teçekkür Ederim Siz Nasılsınız, Yeni Columbuslar, Kanun-ı Kusur, Gol Pozisyonunda Bir Eleçirmeci, Meğer Ofsaytmış, Allah Sana Çanmayan Kâfir, “Gerçek mi Sevdiğim Sormaya Geldim”, Dikkat Bütün Çifaiye Arabaları Dikkat, Acaba mı?, Elem Tere Fiğ Kem Gözlere giğ, Bir Berber Bir Berbere, “Utanmış” Sakızları Piyasaya Bol Miktarda Arz Edilmiş, O Hâlde Tespihtir, Halis Bursa Çileği	47-50
-	Leyleğin Ömrü: Yıktın Perdeyi, Di mi Ama?, Çitemez, To be or not to be, El Elden, Vade	58-59

SAYI: 62-63 CİLT 12

MART-NİSAN 1957

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
André Verdet	Ölümsüzlük, şu Anda	50
Mütercim: Turgut Pojon		
Ataç	Konuğu: Diyelim	30-31
Attilâ Çhan	Ben O Adamları Gördüm	39-41
Attilâ Çhan	Cehennem’e Dört Bilet	32
Attilâ Çhan	Çığır	13-17
Berin Taçan	Aydın Kiği	51
Burhan Arpat	Sait Faik Adına Saygı Gerekir	17-18
Dinçer Sümer	Deli Kız	42
Ece Ayhan	Gül Ağacından	43-47
Ege Ernat	Quiproquo ya da L’homme Sandwich	48-49
Gökalp Erturan	Acunun Yenici Ordusu	66-67

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Demez mi?, Al Sana Can Yücel, ğapa Oturmak, Usta Öğüdü, Balıkçı'dan Kılavuz, Akan Suları Durduran Adam, Kabusı, Havuz ile Yavuz Doktor	48-49
Jorge Amado	Denizler Tanrıçası Yamanca	52-64
Mütercim: Alaeddin Bilgi		
M. Niyazi Akıncıoğlu	Albatros	38
Murtaza Uluğaç	Nöbetler Yarım Saate Ğandırıldı	69-74
Oğuz Haluk	Gece Kulübü	60-61
Orhan Duru	Maskeli Balo	26-28
Sabahattin Batur	Bir Eğlendik Bir Eğlendik	35
Salim ğengil	Sait Faik Armağanı'ndan Çekildik	8-14
ğükran Özkutlu	DönüĞ	33-38
ğükrü Eroğlu	Bir	51
T. Çavdar	Varlık Sanat Tekeli	23-27
Ülkü Tamer	Figaro'suz Çikolata Kutuları	51
-	Basında Yankımız	74-82
-	Dökme Sözler: Tın Tın Öter Kabacık, Ruhsatsız Ebelik Demektir, Fennin Son Ğadı "Tokalon", ğairler ğairler Sıkı Durun, Merhum "Buzi" Mahlasıyla Espri Yapardı, "AĞın Bana Bir Gizli Emel", Meteorolog, ğartın ğartları, Aman Demeyin, Çanların Çanı, Gerçek "Ğici", Hizmet, Beyaz Saray'ın Basın Sözcüsü Haggerty ve..., Akıllara Seza, Peki Ne Yazar?	65-69
-	Sait Faik Armağanı Üzerine Bir SoruĞurma I	18-23
-	Ünlü Bir Amerikan Korosu	58

SAYI: 64 CĞLT 13

MAYIS 1957

YAZARIN ADI	METNĞN ADI	SAYFASI
Asaf Çiyiltepe	Sevi Çin Üç Sokak	72-73

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ataç	KonuÇu:Söz Arasında: 1898-1957	8-9
Attilâ Çhan	Zehra Beni Eylül'de Bekliyor	64
Celâl Vardar	Pamela	74
Gökalp Erturan	AÇınmamıÇ Töpraklarda AÇk	75
H. A. Göksel	Marangoz Necmi	63
Halis Acarı	Varlık Yayınları Arasında Varan 1: Bir Roman Öldü	39-44
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Cumalı'nın Kararı, Arısoy Ballanamadı!, Koleksiyon Merakı, Fıkra	76
Mütercim: Can Yücel	Bir Capon ğiri	74
Nezihe Meriç	Susuz XI	58-63
Nurullah Ata	AkÇan ğarkısı (Dergâh'tan Çktibas EdilmiÇir.)	11
Nurullah Ata	Göl Saatleri Münasebetiyle: Ahmet HaÇım (Dergâh'tan Çktibas EdilmiÇir.)	10-14
Nurullah Ata	Tahattür Saati (Dergâh'tan Çktibas EdilmiÇir.)	14
Nurullah Ata	Yalnızlık (Dergâh'tan Çktibas EdilmiÇir.)	13
Orhan Duru	Dörtte Bir	66-74
Ö. F. Toprak	KarÇıKarÇya	65
Ö. F. Toprak	YaÇadığımız Serüven	77-81
S. H. D.	KarıÇırılan Deyimler	30
ğerif Hulusi	Sait Faik Armağanı ve Varlık Yayınevi	28-30
T. Çavdar	Bay YaÇar'ın DüÇünceleri	31-39
T. Çavdar	Sait Faik Armağanına Katılan Kitaplar Arasında II: Nezihe Meriç'in Evreni	51-58
Tahir Alangu	Hikâye Armağanlarının Sürprizli Tadı	24-29
-	Sait Faik Armağanı Üstünde Kopan Fırtına	16-25
-	Sait Faik Armağanı Üzerine Bir SoruÇurma II	45-50
-	SoruÇurmamız Üzerine	46

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

SAYI: 65 CİLT 13

HAZİRAN 1957

YAZARIN/ MÜTERCİMİN/ DERLEYENİN ADI	METNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Ça'ya Doğru	58
Asaf Çiyiltepe	Anlamadığın	74
Attilâ Çhan	Biçimcilik-Özcülük Konusunda Bazı Yanılmalar	8-11
Dergi	Yılın En Doğru "Edebî" Armağanını "Siyasi" Bir Gazete Verdi	72-73
Derleyen: Bilgi	Sanat Haberleri	77-78
Derleyen: H. A.	Zola Çin Neler Dediler?: Jean Cocteau, L. Green, Kio Komatz, Stephan Zweig, Herman Hesse, Robert Margerit, Thomas Mann, Giovanni Macchia, J Gonzales de Mendoza, André Maurois	47-48
Douchan Matitch	Günümüzde Zola	42-45
Mütercim: Halis Acarı		
Gültekin Akyürek	Washington Yürüyüşü	51-53
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: En Büyük, Doğrusu, Ayrıntı, Geçer Akçe, Ah Üstat Ah!, Hafiye 99, Mutlu Bir Evlenme	49-50, 79
Mehmet G. Çelikman	On Üçüncü Kişi	53-71
Oğuz Haluk	Kesik	66-67
S. H. D.	Zola'nın Kronoloji	45-46
Sabih gendil	El Ele	56
T. Çavdar	Bir Çözümleme Denemesi	29-43
Tahir Pamir	Çık Çağ Çısanı	40-41
Teoman Sarıkâhya	Payıma DüÇen	59
Turgay Gönenç	Kesik Ayaklıların ğarkıları	11
Vüs'at O. Bener	KuÇ	14-16
-	Basında Yankımız	79-81

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-	Dökme Sözler: Övünmek Gibi Olmasın Ama, Salonda At Yarışarı, Alo Kimsiniz Efendim?, Oyumu Geri Aldım, Kanunlar 1, Kanunlar 2, Kuvvet gurubu, Dost Yayınlarını Okuyunuz, Marangozluk, Yerli Film Senaryosu, Biz de Öyle, Allah Sen Büyüksün Yarabbi, Bakındı Hele	75-77
-	Her Yıl Yeniden Ölen Adam: Sait Faik	20-29
-	Vüs'at O. Bener'le Konuşma	12-14

SAYI: 66 CİLT 13

TEMMUZ 1957

YAZARIN/ MÜTERCİMİN ADI	METİNİN ADI	SAYFASI
Ahmet Köksal	Büyük şehir geytanları	42
Attilâ Çhan	Telsizci Hamdi	10
DemirtaÇCeyhun	Babanın Saçları	21-42
Dergi	Dost Dergisi Üzerine	8-9
Diğer Sümer	Küçüksü	35
Gökalp Erturan	Ocakta Soluyan Fosil	78
Gökalp Erturan	Vardiye Korkusu	49
Halis Acarı	Krallar Yolu	55-65
Halis Acarı	Tekne Vezninde Biçe	43-47
Çimizden Biri	Leyleğin Ömrü: Tekil ile Çoğul, Mutlu KiÇ, Ahretten, Soruların ğahı, ğölen Borcu	73-74
Çhami Soysal	Geride Kalan	17-21
Jean Claude Çbert	Curzio Malaparte Çin: Çağın Dile Getiren Yazar	11-13
Mütercim: Halis Acarı		
Kendisi	Suat TaÇe'le Bir Konuşma	14-16
Lu Hsun	BoÇama	75-81
Mütercim: Alaeddin Bilgi		
Muazzez Menemencioğlu	Uykusuz	13

Turkish Studies

Özdemir Nutku	Almanca Bir Ses Gönderiyorum	66-70
Özdemir Nutku	Noktalı Virgül	71-72
Suat Tağ	Büyük Karanlığa Bir Adım Kala	16
T. Çavdar	Kitaplar Arasında: Tarık Dursun'un Aile Evi	50-54
Türkan Ėdeniz	Cevap-sız	18-19
Yüksel Hakyemez	Git Bağmdan	54

KAYNAKÇA

- Dergi, "Açıklama", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 3, S. 24-25, 1949, s. 2.
- Dergi, "Birkaç Söz", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 11, S. 48, Ocak 1956, s.29.
- Dergi, "Dost Dergisi Üzerine", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 13, S. 66, Temmuz 1957, s. 8-9.
- Dergi, "Okuyucularımıza", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 4, S. 36-37, Tarihsiz, s. 5.
- Dergi, "Zaman Hükümünü Verecektir", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 8, S. 15, Nisan 1953, s. 33.
- BAYRAK M. Orhan, **Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)**, Küll Yayınları, Ėstanbul, 1994.
- BUĞRA Tarık, "Bir Müsabaka", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 7, S. 8, Eylül 1952, s. 14.
- ĖHAN Attilâ, "...Hakkını Ödeyemeyiz!..", **Cumhuriyet**, S. 29143, 22 Temmuz 2005, s. 20.
- ĖMAMOĖLU Ėmet, "Mektup", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 3, S. 18-19, 1949, s. 19.
- ÖZELÇĖFikret, "Bir Ėki Söz Üstüne", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 11, S. 34-35, Kasım-Aralık 1954, s. 18.
- ĖENGĖL Salim, **Anılarda Kalan Portreler**, Cem Yayınevi, Ėstanbul, 1991.
- ĖENGĖL Salim, "Ankara Radyosunun Hikâye Saati'nde Yaptığı Konuğna", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 3, S. 20-21, 1949, s. 78-78-79.
- ĖENGĖL Ėngil, "Kendi Kendimizi Tenkit", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 3, S. 22-23, 1949, s. 77.
- ĖENGĖL Salim, "Kendi Kendimizi Tenkit: Konuğna", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 4, S. 26-27, 1949, s. 93-94.
- ĖENGĖL Salim, "KuğTüyü Tokmak", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 7, S. 8, Eylül 1952, s. 6, 46.
- ĖENGĖL Salim, "Teknik Üniversite Makine Fakültesinde Yapılan Dergiler Toplantısındaki Konuğna", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 10, S. 26, Mart 1954, s. 12-14.
- Ėimizden Biri, "Leyleğin Ömrü", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 11, S. 48, Ocak 1956, s. 29-30.
- Ėimizden Biri, "Leyleğin Ömrü", **Seçilmiğ Hikâyeler Dergisi**, C. 12, S. 51, Nisan 1956, s. 55-56.
- (...), "Okuyucularımıza", **Seçilmiğ Hikâyeler**, C. 1, S. 5, 3 Aralık 1947, s. 4.

(...), “Soruşturmamız Üzerine”, **Seçilmiş Hikâyeler Dergisi**, C. 13, S. 64, Mayıs 1957, s. 46.

(...), **Seçilmiş Hikâyeler Dergisi**, C. 1, S. 1, 1947, s. 7.

ESKİ TÜRKLERDE SU VE SU ULAŞIMI

Hatice PALAZ ERDEMİR*

ÖZET

Eskiçağdan bu yana Türkler'in daha çok askerlik ve ordu kurma konusundaki özellikleri ön plana çıkmış, hatta Türklerin bu konudaki kabiliyetleri onların diğer alanlardaki yetenek ve ilgilerinin tesbit edilmesini engellemiş görünmektedir. Halbuki Orta Asya steplerinde yaşadıkları dönemlerde dahi bir "yer-su" inancına sahip olan ve nehir ulaşımını maharetli bir şekilde kullanmış oldukları anlaşılan Türkler, bu hareket kabiliyetleri sayesinde tek bir bölgeye sıkışıp kalmamışlar ve tarihte benzerine az rastlanan bir örnek teşkil etmişlerdir¹. Bu çalışmada, Türkler'in atalarının erken dönemlerde yaşadıkları Orta Asya'nın denizlerle kaplı olduğu tahmin edilmekle birlikte, bu dönemlere ait yeterince verinin elimizde bulunmadığı üzerinde durularak, Türklerin (ki daha öncesi hakkında çok kesin bilgilere sahip değiliz) İskitler çağında dahi çevrelerindeki sularla bağlantılı oldukları, ve Avarlar, Göktürkler, Hazarlar ve Uygurlar gibi Türk topluluklarının nehir, göl ve denizlerde faaliyetlerinin olduğu anlatılacaktır. Bu çalışma, Türkler'in Anadolu'ya geldikten sonra, filo kurma, deniz ticaret gemileri oluşturma gibi bir anda ortaya çıkmış gibi görünen denizcilik faaliyetlerinin aslında bir fiziki altyapısı ile dini, siyasi ve felsefi idealin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonra ise, Türkler'in denizcilik konusunda, bu erken dönemlerdeki bilgi birikimleri ile Bizans ve Arap ülkelerinden edindikleri tecrübelerle kendilerine özgü bir "deniz siyaseti"nin temellerini attıkları da anlaşılmaktadır.

Ayrıca, tarihî gelişimleri boyunca Türkler'in nehir, göl ve iç denizlerden faydalanmak amacıyla, yerin ve zamanın ihtiyaçlarına uygun ulaşım (ticarî, stratejik ve askerî amaçlı) araçları geliştirebilen önemli toplumlardan birisi olduğunu belirtmemiz abartı olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avarlar, Göktürkler, Hazarlar, Uygurlar, Türkler, Hazar, Karadeniz, Akdeniz, nehir, göl, sular, ticaret, ulaşım, inanç.

WATER AND WATER TRANSPORTATION IN ANCIENT TURKS

ABSTRACT

The Turks came to the first stages of the history by their military achievements and this general observation on the Turkish history overshadowed different characteristics of the Turks from ancient period onwards. Though, the Turks predominantly lived in the steppes of Inner Asia they were known to have "earth-water" belief and used the river transportation. By the familiarity and capability of the Turks with water reservoirs and rivers the Turks did not stay within Inner Asia and they became one of the exceptional example in the history. It is also suggested that in the archaic period, during the ancestors of the Turks Inner Asia was covered with sea but since there is no enough evidence for this issue this

* Doç. Dr., Celal Bayar Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: haticeerdemir@yahoo.com.tr

¹ Bk Resimler Somuncuoğlu 2008, 39-43, 442-443.

study will consantrate on different Turkish groups who have relations with various water reservoirs as Skyths, Avars, Göktürks, Uygurs. This study reveals the existance of physical infrastructure together with religious, political and philosophical ideal in the nautical progress while establishing fleet and maritime trade ship even after the arrival of the Turks to Anatolia. It is also observed that the Turks layed the foundation of “maritime policy” with their earlier naval knowledge by improving it with Byzantine’s and Arab’s experiences in the sea.

Furthermore, it is not an exageration to state that the Turks are one of the unique people in the world to built special vehicles to use on rivers, lakes and close sea according to the needs of time and place (merchandise, strategical, military needs).

Key Words: Avars, Göktürks, Hazars, Uygurs, Turks, Caspian Sea, Black Sea, Mediterranean Sea, river, lake, waters, trade, transport, belief.

Şekil 1- Lena Nehri Kıyısında MÖ 14-12 bin arasına tarihlenen kaya resimlerinden bir bölüm- Somuncuoğlu 2008, 40.

“Türk milleti, ... yerinden suyundan ayrılma!”

Bilge Kağan

“Yer ve sular sahipsiz kalmasın diye milletimi düzene koydum... Doğuda Şantung (ya da Şantung) ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı.”

Kültigin.

“Denizlere hakim olan cihana hakim olur.”

Barbaros Hayrettin Paşa

“En güzel ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, endüstri, ticaret ve sporu ile en ileri denizci millet yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifade etmeliyiz. Denizciliği, Türk’ün büyük millî ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız.”

M. Kemal Atatürk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Anayurtları Orta Asya'da Ural-Altay dağları arasındaki bozkırlar olarak bilinen Türkler'in, en erken devirlerden itibaren Orta Asya'nın dışına taçtıkları düğünmektedir. Türkler hakkındaki bilgiler, genel itibariyle Orta Asya'daki kurganlarda yapılan tetkikler ve arkeolojik çalışmaları sonuçları ile Orhun Kitabeleri, Çin kaynakları, Bizans kaynakları ve Arap coğrafyacılarının aktardıkları bilgilere dayanmaktadır. Daha erken dönemlerde hangi isimlerle anıldıkları tam olarak bilinmeyen, antikçağ kaynaklarında çeşitli kollar ve gruplar halinde adları geçen Türkler'in² soyu Büyük Asya Hun Devleti ile bağatılmaktadır.

Türklerin erken dönemleri ile ilgili bilgi veren kaynakların azlığı, hatta çoğu zaman yetersizliği, onlar hakkında bazı konulardaki değerlendirmelerimizi zorlaçtırmakta ya da zihnimizde birtakım müphem noktalar bırakmaktadır. Bazen de Türklerin baskın bir özelliği çoğu tarih araçtırmacısı tarafından ele alınırken, yaçınmıç bazı özelliklerine yeterince yer verilmemektedir. Mesela Türkler'in askerlikteki maharetlerinin hemen pek çok araçtırmacının dikkatini çektiği bir gerçektir. Türkler'in günlük yaçantısına da damgasını vuran bu belirgin özelliklerinin belki de tarih araçtırmacılarının, Türkler'in diğer niteliklerini görmelerini engelleyecek kadar baskın olduğu söylenebilir. Ancak, bu geleneksel bakıç açısı bir yana bırakılırsa, Türkler'in birtakım sebeplerle gölgede kalmıç olan diğer bazı özelliklerinin de bulunduğu anlaçılacaktır ki bu konuların ortaya konulması oldukça önemlidir.

Bugünkü coğrafi çatlara bakılarak, Türklerin Orta Asya'da erken dönemlerde yaçadıkları bölgenin step iklimine sahip bozkırlar olduğu düğünülerek ve bu coğrafi mekanın açık denizlere kıyısının olmadığı da³ gözününde bulundurularak, Türklerin Orta Asya'daki hayatları boyunca deniz ve denizcilikle yoğun bir çkilde ilgilenmedikleri kanaati oluçabilir. Ancak bu ilk izlenimle, Türklerin tamamıyla bir "kara toplumu" olduklarını söylemek de peçn fikirlilik olur ve bu hüküm Türklerin denizleri ve suları ne derece tanıyıp tanımadıkları hakkında yeterli bir fikir vermez. Çünkü tarihleri boyunca Türkler, tek bir mekanda oturup kalmamıç, en azından Eski Çağdan ortaçağın sonlarına ve hatta günümüze (hatta günümüzde bile bu hareketliliklerini farklı göç tipleriyle devam ettirmektedir)⁴ kadar Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Avrupa'ya (hatta belki Amerika'ya)⁵ doğru göç etmiçlerdir. Dolayısıyla Türkler, her ne kadar temelde bir bozkır toplumu karakteri göstetseler de kendilerini hiçbir zaman Asya kıtası coğrafyası içerisinde sınırlandırılmıç bir millet olarak görmemiçler ve daima yeni yerler, yeni iklimler, yeni kültürler ve yeni ortamların arayıç içinde olmuçlardır. Türklerin bu dinamik yaçayıçtarzı onların yeni geldikleri çevrelerin hayat çatlarına daha kolay uyum sağlamalarında etkili olmuçtur.⁶

Gerçi dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi insanlık tarihinin tahmin edilen 50.000 yıllık

² Bk Palaz Erdemir 2003; Palaz Erdemir 2009, 363-369.

³ Orta Asya'nın sınırları ve fiziki coğrafyası hakkında bk Roux 2001, 22.

⁴ Türklerin erken dönemlerdeki göçleri ve günümüzdeki göç dinamiklerine bu hareketliliğin etkisi hakkında bk Erdemir 2003. Türkler'in gittikleri farklı ortamlardaki kültür çevrelerinde baskın bir kültür oluçturmakla birlikte kolaylıkla yeni çevrelere uyum sağlamaları ve bunun sosyolojik temelleri konusunda bk Türkdoğan 1996, (kitabın tamamında bu konuyu açıklayan bilgiler bulunmakla birlikte) özellikle 179-186. sayfalar arası. Bu konuda ayrıntılı sosyolojik değerlendirmeler için ayrıca bk Güvenç 1993, 53 vd.

⁵ Türkler ile Kızılderililerin antropolojik, arkeolojik, filolojik ve etnografik tetkikler sonucunda bezerliklerinin olduğu tesbit edilmiç ve Türklerin Amerika'ya ne zaman, nasıl ve ne yönden göç ettikleri araçtırılmıçtır. Yapılan araçtırmalar sonucunda, bu konuda çeçitli görüçler ileri sürülmekle birlikte, Türklerin Amerika'ya Bering boğazı yoluyla denizden (ki Amerika ile Asya arasındaki mesafenin sadece 70 km. olduğu belirtilmektedir), bu iki kıta, henüz deniz karayı kaplamadığı dönemde aynı yönde karadan ya da Akdeniz-Atlas Okyanusu yoluyla batıdan gitmiçolabilecekleri ileri sürülmüçtür. Bu göçlerin belki de bir defada tek yönde değil birden fazla göçle gerçekteçdiği de belirtilmektedir. Bk Türkkan 1999, özellikle 113 vd.

⁶ Türkkan, bir zamanlar bozkır ve yayla toplumu olan Selçuklu ve Osmanlı Türkleri'nin denize kıyısı olan Anadolu'ya geldiklerinde çok kısa sürede denizci bir millet olmalarını yine onların göç dinamikleriyle bağdaçtırmakta ve Türkler'in Amerika'ya da erken dönemlerde bu çkilde geçmiçolmalarının imkansız olarak görülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bk Türkkan 1999, 146-147 vd.

geçmişini içerisinde Orta Asya'ya Türkler'in ve onların atalarının ne zaman, nereden geldiklerini, Orta Asya'dan başka yerlere ilk kez ne zaman göç ettiklerini ve bu göçlerin nasıl bir süreklilik oluşturduğunu da kesin bir şekilde ifade etmek mümkün görünmemektedir. Fakat GÖ. 13. yüzyılda "Mısır kıyılarını tehdit eden „Deniz Kavimleri“nden olan Turshalar"ın, destanlardan bildiğimiz ve Orta Asya'da bir zamanlar var olduğu gerçekten saptanan iç deniz çevresi halklarından olduğu, bu sebeple de denizcilikten iyi anladıkları ve bu denizin kurumasıyla batıya göç ettikleri"⁷ olduğunda anayurttan yapılan göçlerin oldukça erken dönemlerde gerçekleşebileceğini ve aslında Orta Asya halkının denizcilikten anladığını söylemek mümkün olmaktadır. Turshaların Türklüğü bazı tarihçiler tarafından kabul edilmese bile M.Ö. II. bin ve belki de daha öncesinde gerçekleşen bu göçler öncesinde, Orta Asya halkının tamamıyla kendini kara toplumu olarak gördüğünü düşünmemizin yanlış olduğunu çıkarabiliriz.

"İnsanoğlunun evrende varolduğu erken dönemleri anlatan Türk Yaratılış Mitolojisi,

Yerin yer olduğunda sularla kaplıydı her yer

Ne gök vardı ne de ay ne güneş ne de bir yer.

Tanrı uçar dururdu insanoğluya tekti.

...

İnsan daldı sulara aldı bir avuç toprak

Sulardan çıkıp verdi Tanrısına sunarak.

„Yaratılsın yer!“ dedi Tanrı sulara saçtı.

Yeryüzü yaratıldı denizler karalaştı.”⁸

Şekil 2 Canlandırma bir resim-
Hasine Sallı

ifadesiyle Türkler'in tarih öncesi dönemlerde dahi evrenin yaratılışının denizlerden kaynaklandığına inandıklarını kuvvetle ortaya koymaktadır.

Dünya üzerinde pek çok toplumda dünyanın ana maddesi olan su, hava, toprak ve ateğin varlığına Eski Çağlardan itibaren inanılmış olmakla birlikte, Türklerde, bunlardan "su"yun önemli bir yeri vardır. Türkler'in yer-sulara⁹ duydukları ilahî yaklaşımlardan Türk dünyasındaki sulara sahip olma ve denizlere ulaşma idealini anlamak mümkündür. Türkler'in, kara üzerinde, hayvanlarını otlatmak ve hayatî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeşil ve sulak alanlar aradıkları bilinmektedir. Ancak, suyun temel hayatî ihtiyaçları karşılamadaki öneminden başka, Türkler'de su kültürü bir inanış ve felsefenin de parçası olmuştur. Her şeyden önce Türkler, kara parçalarını susuz düşünmüyor, "kara ile su"yun dünyada birbirini tamamlayan bir bütün olduklarını kabul ediyorlardı. Eski Türkler, bütün âlemin sudan yaratıldığına, evrenin ilk maddesinin su olduğuna inanır ve suya saygı gösterirlerdi.¹⁰ Türk yaratılışındaki bu anlayış, gerçekten pek çok yazılı

⁷ Tulunay 1992, 132-133. Etrüskler'in Türk oldukları konusundaki değerlendirmeler için özellikle bk Ayda 1974; Ayda 1976a, 239; Ayda 1976b, 287; Tulunay 1992, dipnot 3. Etrüskler hakkında ayrıca bk Page 1959, 106.

⁸ Ögel 1971, 451-452.

⁹ Ögel 1988, 702-703. Ayrıca Hassan, "...Yer-su bir bütün olarak ...,sahiptir". Orman, dağ, ırmak ve göllerin adları yalnızca coğrafi isimler değildir. Bu adlar o yerlerin sahiplerini, koruyucularını gösterir." Hassan 1985, 107-109.

¹⁰ Bk giğınan 1996, 573-574. Ayrıca bk Aliyarlı 1994, 469-470; Aydın 1994, 493-494. Caferoğlu, Türkler'in evdeki putlara "Yersu" dediğini belirtmekte ve bunun kült haline geldiğini ifade etmektedir. Caferoğlu 1983, 10.

belgede ortaya çıkmaktadır.¹¹ Türk oldukları kabul edilen Chou hükümdarlarının savağa giderken geçtiği mintıkların, yahut ordugah veya yeni yurt kabul ettiği yerlerin “yer-su”larına kurban verdikleri ve yeni yurt kurarken de yapılan ayinlerde, yere gömmek ve sulara boğmak suretiyle yere ve sulara belirli aralıklarla ve düzenli olarak ayinler eğiğinde hayvan kurban edilip, içki, kumağve yeğmtağ gibi kıymetli şeylerden adaklar sunulduğu belirtilmektedir.¹² Benzer şekilde Çitiğ nehri boylarında yağıyan Kimekler’in de Çitiğ ırmağını kutsal saydıkları ve nehri tazim ettikleri bilinmektedir. Dokuz-Oğuz (Uygur) ve Kimek ülkesini ziyaret eden halifenin elçisi Bahroğlu Temim, Isıg Göl’ün Türkler tarafından kutsal sayıldığı ve çevredeki köylerden gelen halkın gölün çevresini tavaf ederek gölü takdis ettikleri, Buharalı (1995, 740) tarafından ortaya konulmuştur. Wang-Yen-Te’nin 981-984 tarihleri arasında Çin elçisi olarak T’ai-tsung Kao-ch’ang Uygurlarına gönderildiğinde yolda, Çin-Ling (dağına)’e turmandıklarında Lung Wang adı verilen su ve yağmur tanrısı adına dikilmiğ bir tağ ve üzerinde bir kitabe bulunduğunu belirtmektedir.¹³

Bir yerin vatan olabilmesi için, yer ve sularına birlikte sahip olmak gerekiyordu. Hunlar’da devlet ve Kağan “*Türk’ün yer ve sularının sahibi*”ydi. Kültigin de atalarının kendilerine bıraktığı “*yer ve sular sahipsiz kalmasın diye*” milletini düzene koyduğunu anlatmaktadır.¹⁴ Orhun kitabelerinde, Bilge Kağan millete seslenerek, devletin milletin bekasının “*Türk Kağanından, beylerinden, yerinden suyundan ayrılma*”mak olduğunu vurguluyor.¹⁵ Osman Turan, “Eski Türk dinine (ğamanîliğe) göre “Türk Tanrısı” nasıl Türk milletinin hâmisî idiye Türk yurtları, hususiyle yüksek dağları, pınarları, suları, ata mezarları ve hâtıraları ile de öylece mukaddes ruhların makamı ve ziyaretgâhı olup bunlar da yurdun koruyucusu idi” diyerek vatanın bekâsı ve millî birliğin sağlanması konusunda “yer ve su”ya ait ruhların önemini ortaya koymaktadır.¹⁶ Yenisey yazıtlarında da ölüm, “*hem yerimden, hem suyumdan ayrıldım!*” sözleri ile ifade edilmektedir.¹⁷ Yine bu ruhanî anlayışın bir parçası olarak “sol kol” Oğuz boylarının, Oğuz Kağan’ın “Gök, Dağ ve Deniz” adındaki oğullarından türemiş olması, Türk devlet geleneğinde kutsallığa verilen önem ile birlikte, “yer-su” anlayışının Türk isimlerine de bir bütün halinde geçtiğini göstermektedir.¹⁸ Devlet için bu kadar önemli olan “yer ve sular” Çephesiz fertler için de kutsaldı ve bunların da çeğitli atasözleri ve veciz sözlerde ifadesini bulduğunu görüyoruz.¹⁹

Suyun her bakımdan Türkler’in hayatında yer aldığını Dede Korkut Kitabı’ndaki ifadelerden de anlayabiliriz.

“Ağaç gemileri oynatan su

Herodotos, -belki de Hellen kültüründeki anlayıştan esinlenerek- ‘Gök’ün deniz tanrısına inandıklarını ve buna “Thagimadas” adını vererek, Çkit idarecilerinin ona kurbanlar sunduklarını belirtmektedir. Bk Herodotos IV. 59.

¹¹ Türk kültür tarihinde, “su kültü”nün ilk kez, Choular (Ğ.Ö. 1050 yıllarında Çin’i ele geçiren) döneminde tesbit edildiği belirtilmektedir. Eberhard 1942 ve 1947; Çobanoğlu 1993, 288.

¹² Esin 1979, 81; Çobanoğlu 1993, 288 vd.

¹³ Bk Çgi 1989, 65.

¹⁴ Orhun Kitabeleri, Kültigin, Güney cephesi, 21.

¹⁵ Orhun Kitabeleri, Bilge Kağan, Kuzey cephesi 13-14. Ayrıca bk Ögel 1988, 419. Taneri, Türk devlet yönetiminde, “yer ve su”yun millî birliğin ve vatan kavramının temelini teşkil ettiğini belirtmektedir. Taneri 1981, 31, 41.

¹⁶ Bk Turan 1990, 161 vd. Bu konuda ayrıca bk Taneri 1981, 31, 41. Tuva Çamanlarının su ve çevresindeki ruhlarla verdikleri önem için bk Budegeçi 1995, 639. Ayrıca, Çan, çamanların, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey Sütgöl ırmağ ve göllerini birer canlı varlık gibi düşündüklerini ve buraları birer ruh olarak kabul ettiklerini anlatmaktadır. Bkz Çan 1972, 50-51. Türklerin Çamanist anlayışının gereği olarak ortaya çıkan uygulamalar için bk Çobanoğlu 1993, 292-294. Ayrıca bk Hassan 1985, 109. Su ve suyla ilgili gelenekler, halen Anadolu halk inançlarında da görülmektedir. Anadolu’nun çeğitli bölgelerinde kökleri geçmişÇtengelen suyla ilgili halk inançları ve uygulamaları için bk Çobanoğlu 1993, 294-298; Gönüllü 1996, 189 vd.; Gönüllü 1997, 62; Eker 1999, 673; giÇran 2000, 474-478.

¹⁷ Bk Ögel 1988, 418.

¹⁸ Oğuz boylarının kökeni ve türemesi için bk Turan 1990, 148 vd; Koca 2002, 529 vd.

¹⁹ Bk Ögel 1988, 420-431. Yer-suların, farklı dönemlerde, Türkler’in hayatlarının her evresinde ve inanışında yer alması konusunda bk Aliyarlı 1994, 469-470; Aydın 1994, 493-494. Dört elementin ve suyun ölümle bağlantılı düşünülmesi konusunda bk Tokyürek 2009, 173.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hasan ile Hüseyin'in hasreti su

Bağ ile bostanın ziyneti su

Ayşe ile Fatma'nın nikahı su

Şahbaz atlar gelip içtiği su

Kızıl develer gelip geçtiği su

Ak koyunlar gelip, çevresinde yattığı su

Ordumun haberini veriri misin bana değil mana

Kara başım kurban olsun suyum sana”²⁰

Türk devletlerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Avrupa'ya gelinceye kadar pınarlar, nehirler, göller ve nihayet deniz çevrelerinde önemli kültür çevreleri kurdukları tarihî belgelerle sabittir ve dikkat çekicidir. Orta Asya'da Orhun ve Selenga ırmakları çevresi Göktürkler'in, Sirderya Oğuzlar, Karadeniz'e dökülen bütün nehirler Ğkitler döneminde Türkler'in yerleşimleri birkaç su çevresine örnek olarak verilebilir ki bunların sayısı, üzerinde yeni bir tez hazırlayacak kadar çoktur.²¹ Türkler'in bu coğrafyaların nehir, göl ve deniz ulaşımlarından faydalanma konusunda bu erken dönemlerde dahi pek sıkıntıya düşmediklerini, bu mekanları aşmak için gerek var olan bilgileriyle, gerekse çevrede hazır buldukları bilgi birikimlerinden istifade ederek su yollarını kullandıklarını görüyoruz.

Priskos'un, Avrupa Hunlarından önce, Ğkitler'in ülkelerinde kuraklık başlaması üzerine Medlerin topraklarına girerken takip ettikleri rotayı “onlarla (Ğkitlerle) birlikte gidenler, onların çölü geçtikten sonra, bir gölü de (Azak Denizi) geçerek Media'ya bu suretle gelebildikleri...” şeklinde anlatan sözleri Herodotos'un anlatımlarındaki bilgileri kuvvetlendirerek Ğkitler'in su ulaşımı konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını desteklemektedir.²²

Miladî 569-571 yılları arasında, Göktürkler (I. Göktürk devleti) ile Bizanslılar arasında ilk siyasi girişimler neticesinde başlayan ticarî yolun orta Asya ile Avrupa arasında yeni bir ulaşım ve iletişim yolu meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Temelde bir kara yolu olan bu ticarî yolun güvenliğini sağlamak görevini üstlenecek olan Göktürkler'e ait elçi heyeti, Kağan'la görüşmeye gelen Bizans elçilik heyetiyle birlikte Bizans'a dönerken muhtemelen hem güvenlik hem de gemi temininin mümkün olmaması sebebiyle Aral gölü ve Hazar denizinin kuzeyinden,²³ karadan dolaşarak geçmek zorunda kalmışlar ve bir gemi ile Phasis ırmağına gelerek buradan Karadeniz'e ulaşmışlardır. Türk-Bizans birleşik elçi heyetinin Karadeniz'in en doğu ucuna ulaşışında da İstanbul'a gitmek için Bizans İmparatorluğu'nun resmî taşımacılık servisinden faydalandıkları anlaşılmaktadır.²⁴ Bu dönemde Göktürklerin yaşadıkları bölgenin açık denizlere kıyısı olmaması sebebiyle doğrudan doğruya merkezde oluşturulan bir deniz gücünün olmadığı, buna karşılık Bizans'ın yaşadığı çevre şartlarının gerektirdiği ve Karadeniz'in çalkantılı sularına dayanabilecek

²⁰ Bk Ergin 1989, 101.

²¹ Bk Ögel 1988, 437. Ğkitler'in yaşadıkları nehir bölgeleri hakkında bk Herodotos IV. ve özellikle IV. 47-58. Türkler'in yerleşme ve gelişmesinde sular ve su havzaları hakkında bk Barthold 1990, 67-194. Orta Asya'da kurulan devletlerinin nehir, göl kenarlarında yerleşmeleri konusunda bk Ögel, 1984. İslamiyetten sonra kurulan diğer Türk kavimlerinin coğrafyaları hakkında bk Merçil 1985; Caferoğlu 1983. Dünya üzerinde kara ve denizlerin dağılımı ile toplumların gelişme ve ilerlemesinde kara ve denizlerin rolü ile ilgili olarak bk Özey a 2002, 460-484. Ayrıca Türkler'in kara ve denizler üzerindeki gelişmesinde denizlerin coğrafi ve jeostratejik durumunun kullanılması hakkında detaylı değerlendirmeler için bk Özey a 2002, 460-484 ve Özey b 2002, 485-505.

²² Priskos, fragment. 8. s. 46.

²³ Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen eski Bozkır yolu için bk Roux, 2001, 379.

²⁴ Palaz Erdemir 2003, 21-23.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

kadar güçlü bir deniz kuvvetine sahip oldukları açıktır. Gerçi miladî 6. yüzyılda, Orta Asya'da yayılmakta olan Göktürkler'in kara alanında tabii olarak bir deniz gücü olmasa da, bir zamanlar Göktürkler'e bağlı oldukları bilinen diğer bir Türk topluluğu olan Avarlar'ın bu dönemde Karadeniz çevresinde denizcilikle uğraşmaları anlaşılmaktadır. Ancak, bu dönemde Göktürkler'in kendilerine karşı şiddetli bir mücadele içerisinde bulunan akrabaları ve daha önceki müttefikleri Avarlar'dan deniz gücü istemeleri mümkün değildi. Kısacası bu dönemde dahi Türk toplulukları denizlerde hareket kabiliyetine sahip gemiler inşa edip bunları yürütebiliyorlardı.

Gerçekten de, İslamiyet öncesinde Göktürkler devrindeki siyasî girişimlerle (ve belki de daha önceleri de bu istikamette ticaret yapılmaktaydı) daha da belirginleşen ve Çin ve Hindistan kıyılarından başlayarak doğudan batıya uzanan bu ticaret yolu, temelde bir kara yoluydu. Ancak, bu yol, yer yer nehir ve göl (Eski Çağ'da, Sümerlerin Fırat ve Dicle'yi, Mısırlıların Nil nehrini kullandıkları gibi, Asya içlerinde de gerektiği yerlerde ticaret kervanları nehir ve göller üzerinden geçebiliyordu) taşımacılığı ile devam etmekte ve nihayetinde deniz taşımacılığıyla son bulmaktaydı. Bu yol üzerinde yer alan Ökit,²⁵ Göktürk, Hazar, Peçenek vb. Türk kavimleri çeşitli taşımacılık servisleriyle insan ve kıymetli yüklerin taşınmasında önemli roller oynamışlardır.²⁶

Göktürk Hükümdarı Bumin Kağan (545-552), Juan Juanlar'ı yendikten sonra Ötüken nehi boylarında Tukin (Ötügen) dağında kurduğu karargahında büyük çelikler tertipledikleri bilinmektedir.²⁷ Burası aynı zamanda Göktürkler'in önemli bir merkezi olmuştur. Miladî 716 ile 734 yılları arasında II. Göktürk devletini yöneten ünlü Türk Kağanları Kültigin ve Bilge Kağan, Orhun kitabelerinde, Türkler'in denizler ve sular hakkındaki görüşlerini belirten ifadeler sunmaktadır. Kültigin, "Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. ... Batıda İnci(Sirderya) nehrini geçerek Demirkapı'ya kadar ordu sevk ettim.",²⁸ "Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.",²⁹ "Kara Gölde savaştık"³⁰ ifadeleriyle nehir, göl ve denizlerin bir yandan Göktürkler ile düşmanları arasında tabii ve coğrafi bir sınır oluşturduğunu³¹ anlatırken diğer taraftan da bunların Türkler açısından açılmaz ortamlar olmadığını vurgulamaktadır. Kültigin abidesindeki bu sözler, kardeşi Bilge Kağan'ın sözleriyle de desteklenmektedir. Bilge Kağan da, "Türgiş'e doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm.",³² "... Selenga'dan aşağıya yürüyerek ...",³³ "Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim."³⁴ sözleriyle ağabeyi gibi deniz ve nehirlerin Türkler için birer tabii engel olmayacağını belirterek, denize ulaşmayı hedeflediklerinin de ısrarla üzerinde durmaktadır.

²⁵ Durmuş, Gök'lerin dillerinde "garni" kelimesinin gemi anlamına kullanıldığını belirtmektedir. Bk Durmuş 2002, 17, özellikle dipnot 27.

²⁶ Bk Aka 1994, 55-59; Diakov- Kovalev I, 88-100, 186-195, 253-297; Gürün 1984, 41-67, 107 vd.; Heyet 1996, 1-10, 62-69.

²⁷ Ötügen ve çevresi hakkındaki çeşitli efsaneler ve çeşitli Türk topluluklarının su kültü inancı için bk Çobanoğlu 1993, 288 vd. Buharalı, Hudud al-alam'a dayanarak, Ötüken nehrinin, Kimekler ve Kırgızlar arasındaki Altay dağlarından doğan büyük bir nehir olduğunu ve Nil nehri ile aynı uzunlukta olan bu suyun, sonra Güneş nehrine aktığını belirtmektedir. Ötüken nehrinin çeşitli kollarının ve uzantılarının ise farklı isimler alarak Obi ile birleşip Kuzey Denizi'ne döküldüğü anlatılmaktadır. Bk Buharalı 1995, 737, 741.

²⁸ Orhun Kitabeleri, Kültigin, Güney cephesi, 4-5.

²⁹ Orhun Kitabeleri, Kültigin, Güney cephesi, 17-18.

³⁰ Orhun Kitabeleri, Kültigin, Kuzey cephesi, 4-5.

³¹ 627 yılında, Çin'den yola çıkıp Hindistan'a giden Budist rahip Hsüan-tsang da Türkistan'dan geçerken "(Bunlar bölgede bulunan) dağ ve nehir gibi doğal engellere dayanarak alan ve sınırlarını belirleyerek hakimiyetlerini muhafaza etmektedirler" ifadesi Kültigin ve Bilge Kağan'ın sözlerinden dolayı olarak elde ettiğimiz tabii sınır meselesini desteklemektedir. Hatta Ekrem, özellikle nehirlerin Türk devletleri arasında sınır oluşturduğuna dair bilgilerin 727 yılında Hui-ch'ao'ya seyahatnamesinde de açıkça anlatıldığını belirtmektedir. Bk Ekrem 2003, 123-124, özellikle dn 1.

³² Orhun Kitabeleri, Bilge Kağan, Doğu cephesi, 27-28.

³³ Orhun Kitabeleri, Bilge Kağan, Doğu cephesi, 37-38.

³⁴ Orhun Kitabeleri, Bilge Kağan, Kuzey cephesi, 3-4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk adına dikilmiÇüç büyük abide de, Türkler’in merkezi olan Ötügen’in onlar açısından ne kadar önemli olduğu anlatılmakla birlikte, Ötügen’in Türkler’i sınırlandıran bir ortam olmadığı da belirtilmektedir. Tonyukuk abidesinde “İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik.”³⁵ ifadesi ise, nehri nasıl geçtiklerini ortaya koymamakla birlikte, Türkler’in ihtiyaç duyduklarında nehirleri geçebilecek dinamiklere sahip olduklarını göstermektedir. Bütün bu ifadelerden, özellikle II. Göktürk devleti zamanında, Türkler’in açık deniz ve okyanuslara uzak olduklarını fakat buralara ulaşma özlemini taşıdıklarını da anlamak mümkündür. Ancak büyük deniz ve Okyanuslara ulaşma düğünçesinin tabii olarak Türk inanç sistemi ve “Türk Cihan hakimiyeti mefkuresi” ile de bağlantısı vardır. Türk devlet yönetiminde bu idealin Osmanlı devletine kadar pek çok devlette örneğini görmek mümkündür.

Marco Polo, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, Cengiz Han’ın da denize açılma idealini; Han, pek çok yeri ele geçirdikten sonra, “bu denli çok gözüpek adamın bağna geçmekten güç alarak artık çölden çıkmak istedi”³⁶ sözleriyle anlatmakta ve böylece Cengiz Han’ın karada gücünü sağladıktan sonra, Hindistan kıyılarına kadar sınırlarını genişlettiğini belirtmektedir. Polo, Türk-Moğol Hanlığı’nın sınırlarının genişlemesiyle, Hindistan kıyıları, Çin Denizi³⁷ ve Japonya adaları arasındaki ticarete de bu büyük devletin hakim olduğunu ifade etmektedir.

Türklerin bu konuda etkili oldukları alanlardan biri de Hazar Bölgesidir. Hazar Denizi,³⁸ Karadeniz’in doğusunda, Anadolu’nun kuzey doğusunda yer alan dünyanın en büyük gölüdür. Bir gölden ziyadesiyle büyük olması ve kendine özgü coğrafyasıyla Hazar, yazılan çoğu yerli ve yabancı eserde “Hazar Denizi” olarak kullanılmıştır. Böyle bir coğrafi yapıya sahip olan Hazar Denizi’nde Türklerin en azından ihtiyaçlarını karşılayacak kadar denizcilik veya gemi taşımacılığı yapacakları akla gelmektedir. Eski Çağ boyunca medeniyetlerin gelişmesine paralel olarak Atina Deniz Konfederasyon kolonileri, Roma döneminde Karadeniz’de faaliyette bulunan ticarî koloniler, Hazar denizi ile kısmen bağlantısı olan Don ve Volga nehirleri üzerinde yapılan taşımacılık hiç değilse buralarda yaşayan toplulukların gemicilik mesleğine çok ta yabancı olmadıklarını ortaya koymaktadır. İslam coğrafyacılarının eserlerindeki bilgilere dayanarak özellikle batıya giden Türk kitlelerinin, denizcilik ve gemicilik mesleğiyle ne kadar ilişkili içerisinde olduklarını anlatmaktadır.³⁹

Karadeniz’in konumuna dikkat edilecek olursa önceki devirlerde Hazar denizi ve onun etrafındaki ana ve tali ticaret yollarının sürekli kullanıldığı ve bu geçiş noktalarının büyük bir kısmının da bağlı bulunduğu nehirlerin oluştuğu dikkatten kaçmamalıdır. Bu sayede, Basra ve Kızıldeniz üzerinden giden deniz ticareti yanında, Asya üzerinden yapılan kara ticareti önemli derecede gelişmiştir denilebilir. Kara yolculuğuyla yapılan taşımacılıkta, Asya üzerinden yapılan ticaretin mal ve müşteri çeğdi veya zenginliği hatta önemlisi Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan halkların ve Kuzey Avrupa’ya yapılan ticaretin önemi ve karlıkları menfaatlerin paylaşımı Hazar

³⁵ Orhun Kitabeleri, Tonyukuk, Kuzey cephesi, Birinci Tağ, 11. Hatta bu konuyla bağlantılı olarak, X. yüzyılda ortaya çıkan bir Türk devleti olan Selçuklu hükümdarının, bir nehri (Sirderya olabilir) geçmeyi başardığı için “Küçük Sal” veya “Küçük Sel” anlamında kendisine, Selçuk (veya Salçuk) adı verildiği belirtilmektedir. Bk Roux 2001, 251.

³⁶ Marco Polo I. 46.

³⁷ Marco Polo I. 4.

³⁸ Bk Herodotos I. 203. “Hazar, tek bağna bir denizdir, bağla bir denize karışmaz. “Bağa bir deniz” diyordu, zira üzerinde Yunan gemilerinin içlediği deniz ve Herakles kolonlarının ötesindeki Atlas denizi dedikleri deniz ve Erythraia denizi- bunların hepsi tek bir denizdir. Hazer ayrı bir denizdir; ötekilere bağlı değildir, uzunluğunu, kürekli bir gemi on beğgünde geçebilir demekle anlatımlı olabiliriz, en geniş yeri de sekiz gündüktür. Günbatısı yönünde dağların en uzun ve en yükseği olan Kafkaslarla çevrilmiştir...”. Hazar Denizi’nin yüzölçümü neredeyse Karadeniz ile aynı ya da Akdeniz’in üçte biri büyüklüğüdedir.

³⁹ geğ 1998, 13. Ayrıca bk Dawson 1997, 131. Anadolu coğrafyasının Doğu ile bağlantısı için bakınız Baykara 1990, 38-40. Türkler’in Azak ve Karadeniz’de bulunmaları hakkında bk Kafesoğlu 1996, 15-168; Lombard 1983, 32-52 (Mezopotamya, Hazar, Hind-Çin); Kramers 1934., 32-33; Atan 1990, 15-31, 38-40, 43-48, 49-52.

denizinin kullanılması bakımından önemlidir. Bu konuda Grenard, “*Baykal sahilinde yaşayan ve bir Moğol aşireti olan Avarlar (Orhun kitabelerine göre) 400 senelerine doğru Büyük Okyanus’tan Hazar denizine kadar olan sahada Asya göçlerine hakim olarak Hunlar’ın yerini tutmuşlardır*” diyerek Avarlar’ın yaşadığı bölgenin önemini ortaya koymaktadır.⁴⁰ Yine Çil Bulgar Hanlığı olarak diğer bir Türk devletinin de (470-491) Kafkasya’daki Kuban nehri ve Azak Denizi civarında yaşadıkları bilinmektedir. Bu Türkler Karadeniz-Hazar-Kafkasya-Çan ve Türkistan üzerinden yapılan ticarete önemli rol almışlardır. Çil Bulgarları’nın Azak denizi civarında yaşamalarının onların hayatında ne derecede etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

Mekân olarak Türklerin yaşadığı coğrafyanın geniş olması, Türk deniz hayatı hakkında değerlendirmelerimizin de geniş bir şekilde ele alınması gerekliliğini doğurmaktadır. Bu konuda Hunlardan bahsedip de Avrupa Hunları’nın durumunu ortaya koymamak önemli bir eksiklik olacaktır. 434-441 yılları arasında, Slav, Fin-Ugor, Çan, Germen ve Türk Kitlelerinin yaşadığı geniş alanda hakimiyet kurmuş olan Attila, Büyük Hun Devleti’nin sınırlarını, Priskos’un da ifade ettiği gibi, Kuzey Denizi ve Manç kıyılarına kadar genişletmişti. Attila, “Okyanus üzerindeki adalarda bile hüküm sürüyor”du. Bu geniş topraklar içerisinde, Priskos’un da içinde bulunduğu bir (Doğu Roma) Bizans elçilik heyetinin Hun ülkesine gelmeleri sırasında Niğde yakın bir yerde, bataklık bir yere geldiklerinde, “Burada barbar(Hun ve diğer Türk gruplarından olmalı?) kayıkçılar bizi kayıklara bindirip karşıtarafa geçirdiler ki, bu kayıklar ağacın gövdesi oyularak yapılmıştı”⁴² diyerek o dönemde kullanılan araçların niteliklerini de bize anlatmaktadır. Bizans elçi heyetinin Attila ile gerçekleştirdiği bir bağla seyahatinde de “...Geniş bir oavadan geçtik, kolay ilerlenebilecek yollardan sonra bir takım gemilerle geçilebilir nehirlerle geldik. Bunlar arasında Östrum’dan (Tuna) sonra Drecon, Tigasi Tıphesas en büyükleri idi. Bu büyük nehirleri ağaçtan yapılmış kayıklarla geçtik ki, bunları nehir civarında oturanlar kullanırlardı. Öbür nehirleri ise, barbarların atlı arabalar ile bataklardan getirdikleri sallarla geçtik”⁴³ Çindeki ifadeleri, Orta Asya’da olduğu gibi, Avrupa Hunları’nın hem yerel toplulukların su ulaşımından istifade ettiklerini hem de gerektiğinde çevre imkanlarını kullanarak nehirleri geçebilmek için kendilerine özgü araçlar ve yöntemler kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Çan tarihçileri, Türklerin bir başka kolu olan Hazarların ise kayıkları bulunduğu, bu kayıklarla Çehrin yukarı taraflarından gelen ve yukarılarda Etil (Çil) nehrine karışan Burtas nehrinde gidip-geldiklerini nakletmektedirler. “*Burtas nehri üzerinde yerleşik ve Hazarlara bağlı Türk kavimleri yaşar. Bu kavimlerin yerleşme merkezleri Hazar ülkesi ile Bulgar arasında bulunur. Bu nehir Bulgar diyarı tarafından gelir. Bu nehirde Bulgar, Hazar, Burtas ülkeleri arasında gemiler işler. Burtas bir Türk kavmidir*” denilmektedir. Aynı eserin Bulgar ve Ruslar maddesinde de Rusların (500 gemi) savaş gemileri ile Hazar’ı istilaya geldiklerini ve Hazar hükümdarının gemilerinin olmadığını bahsettiğini görmekteyiz ki; bu muhtemelen Hazar hükümdarlarının savaş gemilerinin olmadığını ifade etmektedir. Çen’e göre, (1998, 47-51) Hazar, ticaret yollarının geçtiği bir yerde bulunuyordu ve Hazarlar, denizcilik bilgilerini daha çok ticarî faaliyetlerle geliştirmişti. Hazarlar’ın, Volga nehri vasıtasıyla Bulgarlarla ticaret yaptıklarını, Hazar Türkleri’nin, Hazar nehir havzaları ve Karadeniz havzaları sayesinde zenginleştiklerini ve bu

⁴⁰ Grenard 1992, 18. Her ne kadar Grenard, Avarları bir Moğol aşireti olarak gösterse de Rus yazar Gumiliev Avar kelimesinin tahlilini farklı ve daha anlamlı bir şekilde yapmaktadır. Gumiliev, bu kelimenin aslının “*Varhonit*” olduğunu belirterek, Hunların dilindeki “Var” (nehir) ve “Hionit” (Hun) kelimelerinden oluştuğunu ifade etmektedir. Bk Gumiliev 2002, 234 vd.

⁴¹ Kafesoğlu 1996, 195-197; Öztürk 1995, 114-116. 7. yüzyıldan itibaren Karadeniz’de ve Hazar civarında Türk varlığı hakkında bk Kurat 1992, 28-38, 40-44; Marco Polo 1985, 19-24, 29-33, 163-169, 173-209. Çn Fazlan 10 yüzyılda, Türk ülkelerine seyahati sırasında da “Hazar Hakanı’nın Çil nehrinin iki tarafında kurulmuş olan bir şehirde yaşadığı ve bu Çil’e Hazar ülkesinin çeşitli yerlerinden tacirlerin geldiğini” yazmaktadır. Bk Çn Fazlan 1995, s. 83.

⁴² Priskos, fragment 8, s. 32-33, 46.

⁴³ Priskos, fragment 8, s. 38-39.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

sebeple, 858'de Hristiyanlığı kabul eden Hazar Türkleri'nin bulunduğu bölgenin, Yahudi misyonerlerin ve Müslümanların da dikkatini çektiğini ileri sürmektedir.⁴⁴

Yine benzer şekilde, Harzemşahlar'ın, Oxus (Ceyhun) nehri deltasında yaşıdıklarını, verimli ve küçük bir araziye sahip oldukları halde, özellikle Aral gölü ve Hazar Denizi'yle bağlantı kurarak ticaret yaptıklarını belirtmektedir.⁴⁵

Ön Fazlan, Maverünnehir'den Harezm'e gelmiş ve Harezm'de kendisine kışın bastıracağı belirtilince tekrar Ceyhun nehrine doğru yola çıkmıştı. Ön Fazlan bu günü anlatırken, "Buhara'dan geriye Ceyhun nehrine doğru yola çıktık. Harezm'e gitmek için bir gemi kiraladık. Gemiye kiraladığımız yerden Harezm'e kadar olan mesafe 200 fersahtan (1 fersah 3 mil) fazladır" demektedir.⁴⁶ Ön Fazlan ilerleyen günler (16 gubat 922)'de Türk ülkelerine girerken, "...havaalar ısınmaya başladı. Ceyhun nehrinin buzları çözüldü. Yolculuk için ihtiyacımız olan şeyleri tedarik ettik. Türk develeri satın aldık. Türk ülkelerinde geçmemiz gereken nehirlerden geçebilmek için deve derisinden kelekler yaptık" diyerek yolculukları sırasında bölgede yaygın olarak kullanılan nehir ulaşım vasıtasının niteliği hakkında da bilgiler vermektedir.⁴⁷

Ön Fazlan, Oğuzların yanından ayrılırken de "...buradan hareketle Yagindi (Tchagan) nehrine vardık. Kafiledekiler, deve derisinden yapılmış keleklerini çıkararak yaydılar. Yuvarlak olan eşyalarını Türk develerinin üzerinden alarak kelekler açılın diye içlerini bunlarla doldurdular. Sonra elbiselerini ve diğer eşyalarını da bunlara koydular. Bundan sonra her keleğin üzerine dörder, beşer, altı, daha az veya daha çok kişilik gruplar halinde bindiler. Ellerine kayın ağacı parçaları alarak bunları kürek gibi kullandılar. Durmadan kürek çekiyorlar, daire şeklinde keleş su götürüyordu. Nihayet nehri geçtik"⁴⁸ sözleriyle nehir üzerinde kelekler sayesinde yolculuğun nasıl yapıldığını anlatmaktadır. "Yagindi nehrinden sonra da yine hepsi büyük nehirler olan "Câm (Emba), Cahğ(Sagız), Uzil (Oyıl), Erden (Zagsibay), Varğ(Wahğ, Ahtı (Büyük Ankatı), Vabnâ (Küçük Ankatı) nehirlerinin keleklerle geçildiği"⁴⁹ Ön Fazlan tarafından belirtilmektedir.

Diğer taraftan, Ön Fazlan ile aynı dönemde yaşadığı anlaşılan Wang-Yen-Te'nin 981-984 tarihleri arasında Çin elçisi olarak T'ai-tsung Kao-ch'ang Uygurlarına gönderildiğinde, Sarı Nehri nasıl geçtiklerini anlatan satırları Ön Fazlan'inkinden çok farklı görünmemektedir. "Huang-Ho (Sarı Nehir)'ya geldiğimiz zaman, koyun (ya da keçi) derisinden yapılmış tulumlar yaptık, bunları hava ile şişirdik, böylece (tulumlar) suda yüzdü. Bazı zaman develer tarafından çekilen ağaçtan yapılmış salları kullanarak öbür kıyıya geçtik." ifadeleri Ön Fazlan'ın Türklerin bir başka bölgedeki su ulaşımını ortaya koyan anlatımlarını desteklemektedir.⁵⁰ Yine, Wang Yen-Te, Peiting (Beçbalık)'e geldiklerinde, Arslan Han'ın Çin elçi heyetini karşılamasından sonra onlara şehirde bir eğlence hazırlattığını ve "ertesi gün de gölün dört bir tarafında davullar çalınarak kayıklarla gölde gezinti yaptıkları"nı anlatması Türkler'in sadece basit ulaşım için değil eğlence amacıyla da göl

⁴⁴ Roux 2001, 219, 249, 268.

⁴⁵ Roux, 2001, 249-250.

⁴⁶ Ön Fazlan 1995, s. 29.

⁴⁷ Ön Fazlan 1995, s. 32.

⁴⁸ Ön Fazlan 1995, s. 44.

⁴⁹ Ön Fazlan 1995, s. 44. Maverünnehir'de olduğu gibi, yine iki ünlü nehir arasındaki Mezopotamya'da da Eski Çağlardan günümüze kadar nehir ulaşımının varlığı tespit edilebilmektedir. Dicle ve Fırat nehirleri, Anadolu ile Mezopotamya ve güney ve doğu ülkeleri arasındaki ulaşımın önemli bir kısmını sağlayarak bölgede ticari ve siyasi ilişkilerde rol oynamıştır. Geç Asur dönemi kabartmalarında, tasvir edilen bir kayığın iki yanına çimni keleş derileri bağlanmıştır. Bu şekilde, muhtemelen kayığın dengede durması sağlanmaktaydı. Diğer Antik kaynaklarda da bu konuyu destekleyen bilgiler bulunmaktadır. Bu konudaki bilginin Eski Çağ'da ne kadar evrensel olduğunu bilmemiz mümkün olmamakla birlikte, birbirinden kilometrelerce uzakta ve farklı kültür ve medeniyet çevrelerinde bulunan insanların ulaşımı sağlamak için benzer yöntemleri uyguladıkları bu örnekten anlaşılmaktadır. Bk Bahar 1997, 38-44.

⁵⁰ Bk Gazi, 1989, 44.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

üzerinde yüzdürecek kayıklar yaptıklarını ortaya koymaktadır.⁵¹

Peçenekler'in yanında bir gün kaldıktan sonra tekrar yoluna devam eden Öñ Fazlan, "Cayih (Yayık) nehrine vardık. Bu Ğindiye kadar gördüğümüz en büyük, suyu en bol olan, en hızlı akan nehirdi. Bu nehirden geçerken bir keleşin ters çevrildiğini, içindekilerin nehirde battığını, pekçok insanın telef olduğunu, bazı develerin ve hayvanların boğulduğunu gördüm. Nihayet nehrî geçtik"⁵² diyerek bir nehir kazasını da bize aktarmaktadır.

Bunlardan baĞla, Mesudî, "*Balkaş gölü ve Ak İriştir nehirleri üzerinde yaşayan Kimak ve Oğuz Türkerinden, Guz Türklerinin Hazar denizinde yaptıkları yağmacılık*"tan bahseder. Ğrisi "*Kimak Türklerinin ülkelerinin güneyinde Tuğuz oğuzlar, güney batısında Tibet, batısında Halaçlar, doğusunda ise Okyanus vardır*" diyerek, "*Kimakların denizin sahilinde, deniz coştığı ve dalgalar büyüdüğü zaman altın tozları bulunduğunu anlatır.*" Ğtahrî, "*Hazar denizinde Abaskun, Dihistan, Siyahkuh (bir Türk yerlisi) gibi koylardan bahsederek, gemilerin buralara sığındığını, Müslüman ve Hristiyan tacirlerin buraya uğradığını*"nı anlatır. Öñ Havkal, "*Hazar denizinde Siyahkuh tarafında dar ve sığ bir geçit bulunduğunu, rüzgar gemileri buraya sürüklediği zaman parçalanmalarından korkulduğunu ve gemiler burada parçalandıkları zaman Türklerin bunlara el koydukları...*"nı söylemektedir. Öñ Hurdâdbih, "...*Tarâz-âh nehrinde Türk ülkesinden Çin'e kadar büyük ticaret gemileri işler.*" diyerek Türklerin bu bölgeye olan yakınlığını belirtmektedir.⁵³

Ğlamiyeti kabullerinden sonra da Türkler; Asya'da (Aral ve BalkaĞgölü), Hazar Denizi kıyılarında, denizlerle irtibatlarını arttırmıĞardı. 868 yılında Mısır ve Suriye'de kurulan Abbasî halifesine ismen baĞlı olan ilk Müslüman Türk devletlerinden (868-905) Tulunoğulları devletinin kurucusu Ahmet b. Tulun'un harp gemileri inĞası için Ravza adasının etrafında *Sinnaatü'l-cezire* diye bilinen havuzlarda yaptırmıĞolduğu tersane Türk denizciliğinin önemli bir aşamasıdır. Bu tersane aynı bölgede hüküm süren ikinci Türk devleti (935-969) Ğıldilerin kurucusu Muhammed b. TuĞc'un emriyle Fustat'a *Sinnaatü's-süfun* olarak tanınan diğeri tersaneye nakledilmiĞtir. Bu Türk devletleri Mısır ve Kuzey Afrika kıyıları boyunca deniz ve denizcilik mesleğiyle askerî ve ticarî anlamda faaliyette bulunmuĞardır.⁵⁴

Ğlamiyet'in Abbasiler idaresinde bulunduğu sıralarda Türklerin askerî gücü ve yetenekleri hep dikkatleri çekmiĞtir. Araplarla beraber Ğlamiyet'in yayılması için çaba gösteren Türkler daha o devirlerde de denizcilikle uğraĞmıĞardır. Abbasi halifesi Harun er-ReĞd zamanında Antalya karadan 790'da alınmıĞve Mutasım zamanında da Türk kumandanı AfĞin tarafından yine karadan alınmıĞtır. Ancak 860'da Mütevekkil'in amirali, Türk asıllı Fazl b. Karin kumandasında denizden hareketle Antalya alınmıĞtır.⁵⁵ Diğeri bir Türk faaliyeti Selçukluların bir diğeri kolu olan ve Ğan'ın Kirman havalisine yerleşen Kirman Selçuklularından gelmektedir. 1061-1062'de Melik Kavurd Arabistan yarımadasının doğusunda bulunan Büveyhiler'in idaresindeki Umman ve sahillerini ele geçirdi. Bu giriĞim Hürmüz emiri Bedr Ğa CaĞi'nun sağladığı gemiler ile gerçekleştirilmiĞtir. Bu olay Türklerin tarihlerinde (Umman, Tiz, Hürmüz liman faaliyetleri ve Çin-Hind deniz ticareti) gerçekleştirildikleri ilk ciddi denizcilik faaliyetlerindendir.⁵⁶

Bir dönem Hindistan'ın bir kısmına hakim olan Gazneli Türkleri de bu coğrafyada Hindistan sahillerine kadar ulaĞmayı başarmıĞtır. Sultan Mahmud'un 16. Hindistan seferi Somnât (Sumnat) seferidir. Bu seferle Mansura ve Pencâb sahil yönü (M. 1026) tamamen ele geçirilmiĞtir. Diğeri taraftan bu baĞanlı savaĞ sırasında Gazneli Türklerine saldıran Hindli Cat kabilesinin

⁵¹ Bk Ğzi 1989, 66.

⁵² Öñ Fazlan 1995, s. 45.

⁵³ Bk ĞeĞn 1998, 47-51.

⁵⁴ Özkuyumcu 2002, 15-55; Lombard 1983, 53.

⁵⁵ MoĞol 1993, 135.

⁵⁶ Merçil 1980, 22-32, 314-321; Tudela'lı Benjamin&Ratisbon'lu Petachia 2001, 89-91.

cezalandırılması düğmesi, Sultan Mahmud'un 17. Hind seferini gerçekleştirmesine sebep olmuştur. Bu, aynı zamanda Sultanın son Hint seferiydi. Catlar iyi savaşçı ve aynı zamanda usta birer gemiciydiler. Bunun farkında olan Sultan Mahmud, Multan'da 1400 gemilik bir filo inşa ettirmişti. Bu gemiler Cat gemilerini parçalamak üzere önlerinde ağır ve sivri demirlerle inşa ettirilmişti. Neticede 4000 gemileri olduğu rivayet edilen Catlar tamamen (1027 yılında) ortadan kaldırılmıştı.⁵⁷

Anadolu'nun ortaçağda, Oğuz akınlarına 1071 Malazgirt savaşından sonra tamamen açılması ile birlikte Türkler'in denizcilik bilgilerinin bir bütün halinde ortaya çıktığı söylenebilir. Hatta bu dönemle birlikte, Asya'dan ve Akdeniz'e kadar uzanan bölgenin hemen tamamıyla Türk hakimiyeti altında bulunması sebebiyle güvenliğinin onların elinde bulunması ve bu geniş bölgedeki ticaret yollarının artık yeni Türk ülkelerinin sınırları içerisinde bulunması dolayısıyla Türk denizciliğinin ciddi bir "devlet politikası" haline geldiğini belirtmek yerinde olur. Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak, Türk deniz siyasetinin gelişmesinde Türkler'in bulundukları coğrafyada kalmayarak, onları sürekli bir sonraki coğrafi mekana iten millî özelliklerinin, dinamiklerinin, Türk cihan hakimiyeti ideallerinin ve ihtiyaçlarının bu konuda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ökitler ve Avarlar gibi çeşitli Türk kavimleri yoluyla Karadeniz çevresindeki denizcilik tecrübelerinden dolayı olarak ve daha sonra da, Türklerin 11. yüzyıl başlarında Anadolu'da Bizansla karşı karşıya geldikleri bir dönemde doğrudan doğruya Bizans'ın (ki Bizans'ın de denizcilik konusundaki bilgisini Fenike, Hellen ve Roma'nın birikimlerinden devraldığı belirtilmelidir) denizcilik bilgilerinden de faydalandıklarını açıklıkla söyleyebiliriz. Anadolu'nun en uç kıyı kesimlerine kadar ulaşan Türkler uzun yıllar Bizans'la mücadele ederek eski vatanlarındaki iç deniz ve nehir gemiciliğinden edindikleri tecrübeler, Rus, Çin, Hint, Arap ve diğer milletlerin denizcilik bilgilerini meczederek Anadolu'nun sahillerine yerleşir yerleşmez Anadolu Türk denizciliğini başlatmışlardır.

Böylece, Anadolu Türk denizciliğinin temelleri 11. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman şah'ın Bizans kenti olan Çanakkale'i alarak Marmara kıyılarına yerleşmesi ve gemi imalatını sağlayan tersanelerini kurması ve aynı tarihlerde Bizans sarayında soylu sınıfına mensup olarak⁵⁸ (Grekçe'yi ve Latince'yi çok iyi derecede öğrenmişti) yaşanan Çaka Bey'in Bizans'ın taht mücadeleleri sırasında fırsat bularak İstanbul'dan Çanakkale'ye kaçışıyla başladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKA, G (1994). "Çekyolu Üzerinde Çan", **UNESCO İpek Yolları Deniz Araştırma Gezisi Konferansları**, Ankara, Türkiye: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALÇARLI, S. (1994). "Kitab-ı Dedem Korkut Kitap Olmuşmu?", **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, (5-9 Eylül 1990), II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 465-485.
- AYDIN, M. (1994). "İslamî Eski Dinî Hayatı Üzerinde Çan", **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, (5-9 Eylül 1990), II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, 487-500.
- ATAN, T. (1990). **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYDA, A. (1974). **Etrüskler Türk müydü?**, Ankara.
- AYDA, A. (1976a). "Türk Kelimesinin Menşei Hakkında Bir Nazariye", **Belleten**, 40, Ankara:

⁵⁷ Merçil 1989, 26-28, 49; Gazneli Devletine Sultanlık yapan diğer hanların Güney Hindistan kıyılarına seferleri için bakınız, 84-88. Bu konuda ayrıca bk Roux 2001, 246-249.

⁵⁸ Anna Kommena 1996, 61-65, 71-78, 197-199, 229-233.

Türk Tarih Kurumu.

- AYDA, A. (1976b). “Etrüsklerle Ğkitler Arasında Benzerlikler”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara.
- Anna Kommena. (1996). **Alexiad**, (çev; Bilge Umar), Ğstanbul: Ğnkılap Kitabevi.
- BAHAR, H. (1997). Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı, **Tarih ve Toplum**, sayı 160, Nisan 1997, Ğstanbul ĞetiĞm Yayınevi, 38-44.
- BARTHOLD, V. V. (1990). **Moĝol İstilasına Kadar Türkistan**, hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BAYKARA, T. (1990). **Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ğmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- BUDEGEÇĖ T. (1996). “Tuva ĝamanlarının Dünya GörüşüHakkında”, **Türk Kültürü**, sayı 390, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü, 636-638.
- BUHARALI, E. (1995). ĞtiĝNehri, **Türk Kültürü**, sayı 392, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü, 737-747.
- DAWSON, C. (1997). **Batının Oluşumu**, (çev; Dinç Tayanç), Ğstanbul: Dergah Yayınları.
- DĖAKOV-KOVALEV, V. (1987). **İlkçaĝ Tarihi**, (çev. Özdemir Ğıce), Ankara: V Yayınları.
- DURMUĝ, Ğ(2002). “Ğkit Kültürü”, **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 15-25.
- CAFEROĞLU, A. (1983). **Türk Kavimleri**, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (1993). **Türk Kültürü**, sayı 361, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü, 288-298.
- EBERHARD, W. (1947). **Çin Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- EKER, G. Ö. (1999). “Türk Halk Ğançlarında Nevruz Motifi”, **Türk Kültürü**, sayı 439, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü, 671-676.
- EKREM, E. (2003). **Hsüan-Tsang Seyahatnamesi’ne Göre Türkistan**, basılmamıĝdoktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDEMİR, H. (2001). **The Westernization of Turkey and Turkish Migration to the Federal Republic of Germany**, basılmamıĝdoktora tezi, Swansea, England: University of Wales Swansea, Department of Politics and International Relations.
- ERGÖN, M. (1989). **Dede Korkut Kitabı**, 1., Ankara.
- ESÖN, E. (1979). **Türk Kozmolojisi** (İlk Devir Üzerine Araĝırmalar), Ğstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- GÖNÜLLÜ, A. R. (1997). “Türk Halk Ğançlarında Nevruz Motifi”, **Türk Kültürü**, sayı 407, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü, 187-192.
- GÖNÜLLÜ, A. R. (1996). “Alanya Halk Ğançlarında Su Motifi”, **Türk Kültürü**, sayı 393, Ankara: Türk Kültürünü Araĝırma Enstitüsü, 47-53.
- GRENARD, F. (1992). **Asya’nın Yükseliş ve Düşüşü**, (çev; Orhan Yüksel), Ğstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- GUMELİEV, L. N. (2002). **Hazar Çevresinde Bin Yıl** (Etno Tarih Açısından Türk Halklarının ve Çevre Halkların ĝekilleniĝ Üzerine), çeviren Ahsen Batur, Ğstanbul: Selenge Yayınları.

Turkish Studies

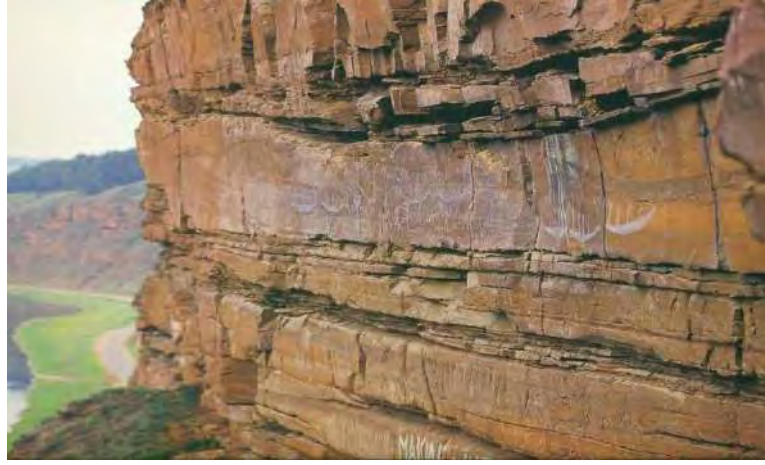
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- GÜRÜN, K. (1984). **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- GÜVENÇ, B. (1993). **Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- HASSAN, Ü. (1985). **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- HERODOTOS, (2002). **Herodot Tarihi**, (çev; Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye ÇB Bankası Yayınları.
- HEYET, C. (1996). **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, A. (1972). **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 2. basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZGÖ. (1989). **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KAFESOĞLU, G. (1996). **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KRAMERS, J. H. (1934). **İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret**, (çev; Ömer Rıza), Asar-ı Şerife Kütüphanesi Neşriyatı -Türkiye Matbaası.
- KURAT, A. N. (1992). **Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara: Murat Kitabevi, (2.baskı).
- KOCA, S. (2002). "Sir Derya (Ceyhan) Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar (Türkmenler)", **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 529-551.
- KORKMAZ, R. (1998). "Türk Halk İnançlarında Nevruz Motifi", **Türk Kültürü**, sayı 418, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 91-98.
- LOMBARD, M. (1983). **İlk Zafer Yıllarında İslâm**, (çev; Nezih Uzel), İstanbul: Pinar Yayınları.
- MERÇİL, E. (1985). **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul: Güryay Matbaası.
- ÖGEL, B. (1971). **Türk Mitolojisi I**, Ankara.
- ÖGEL, B. (1984). **Türk Kültür Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖGEL, B. (1988). **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖZEY R. (2002a). "Dünya Hakimiyet Teorileri ve Türk Dünyası", **Yeni Türkiye**, IV, Ankara: Türk Tarih Araştırmaları, 460-484.
- ÖZEY R. (2002b). "Merkezî Türk Hakimiyet Teorisi", **Yeni Türkiye**, IV, Ankara: Türk Tarih Araştırmaları, 485-505.
- PALAZ Erdemir, H. (2003). **Göktürk-Bizans İlişkileri (VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre)**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- PALAZ Erdemir, H. (2009). "Eski Türkler ve Nehirler", **XXI. Gasır Bilim Beri Jünesi: Basekege Kabiletti Maman Dayarlay Meseleleri, Materialdarı**, H.A.Yesevi Halkaralık ğimkent: Türk-Kazak Üniversitesi ğimkent İstituti ve Akademiyalık Innovasiyalık Universitet, 363-369.
- PRİSKOS, (1995). **Avrupa Hunları (Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre)**, çeviren Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul.
- SOMUNCUOĞLU, S. (2008). **Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler**, danışman: Ahmet Tağı, İstanbul: Güngör Matbaacılık.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

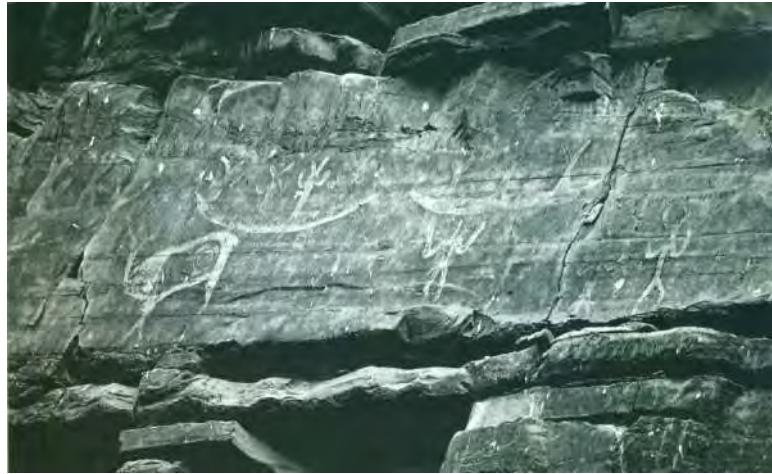
- TOKYÜREK, H. (2009). “Eski Uygur Türkçesinde “Ölüm” Kavramı ile İlgili Çadeler”, **Bilig**, s. 50, 171-197.
- TULUNAY, E. T. (1992). **Etrüsk Sanatı**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Marco Polo’nun Geziler Kitabı** (1985). (çev. Ömer Güngören), İstanbul: Yol Yayınları.
- MERÇİL, E. (1980). **Kirman Selçukluları**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MERÇİL, E. (1989). **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MOĞOL, H. (1993). “Antalya’nın Fethi ve Türk Mührünün Vurulduğu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, sayı 87, Aralık, Ankara.
- Orhun Abideleri**, (1984). Günümüz Türkçe’sine çeviren Muharrem Ergin, 10. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ÖZKUYUMCU, N. (2002). “Tulunoğulları” ve “Çadiler”, **Türkler**, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. (1995). “XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, sayı 97, Ağustos, Ankara.
- PAGE, D. L. (1959). **History and the Homeric Iliad**, Los Angeles.
- PALAZ ERDEMİR, H. (2003). **VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çeviren Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- ŞEĞEN, R. (1998). **İslam Coğrafyacılarına Göre Türk ve Türk Ülkeleri**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ŞİMAN, B. (1996). “İlâmiyet Öncesi Türk Çanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki Çleri”, **Türk Kültürü**, sayı 401, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 563-574.
- ŞİMAN, B. (2000). Anadolu’da Bekir, “Anadolu’da Yaşayan Halk Çançlarının Mençisi Üzerine Bir Araştırma”, **Türk Kültürü**, sayı 448, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 472-478.
- TANERÇA. (1981). **Türk Devlet Geleneği**, Ankara: Emel Matbaacılık.
- TURAN, O. (1990). **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul: Nakıçar Yayınevi.
- TÜRKDOĞAN, O. (1996). **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- TÜRKKAN, R. O. (1999). **Kızılderililer ve Türkler**, İstanbul: Özener Matbaası.

RESİMLER

Şekil 2 - Lena Nehri Kıyısında MÖ 14-12 bin arasına tarihlenen resimlerin bulunduğu büyük kaya- Somuncuoğlu, 2008, 39.

Şekil 3 Lena Nehri Kıyısındaki kaya üzerindeki resimlerin ayrıntıları- Somuncuoğlu, 2008, 40.

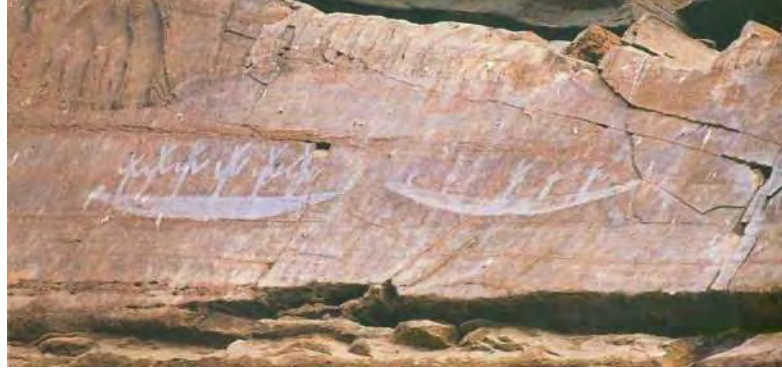

Şekil 4 Lena Nehri Kıyısındaki kaya üzerindeki resimlerin ayrıntıları- Somuncuoğlu, 2008, 41.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Şekil 5 Lena Nehri Kıyısındaki kaya üzerindeki resimlerin ayrıntıları- Somuncuoğlu, 2008, 40.

Şekil 6 Azerbaycan- Bakü'de Gobustan'daki kaya resimlerinden- Somuncuoğlu, 2008, 442.

Şekil 7 Azerbaycan- Bakü'de Gobustan'daki kaya resimlerinden- Somuncuoğlu, 2008, 443.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

DİVAN ŞİİRİNDE ÖRNEKLEME YOLUYLA ANLATIM

Mehmet SARI*

ÖZET

Müslüman-Türk toplumunun her türlü inancını, yaşayışını, kültür değerini ve sanat anlayışını bünyesinde taşıyan divan şiiri mücerret olduğu kadar müşahhasdır. Divan şairleri iyi bir gözlemcidir. Anlatmak istediklerini çoğu zaman sembollerden, araçlardan yararlanarak anlatır. Örnekleme yoluyla yapılan bu anlatım daha etkili ve inandırıcıdır. Şairlerin asıl anlatmak istediklerinin daha kolay anlaşılması için örnekleme yoluyla kullandıkları semboller, araçları iyi tanımak ve doğru çözümlemek; beyitlerdeki amaç-arac münasebetine, kurulan ilişkiye azami dikkat etmek gerekir. Amacın anlaşılması için kullanılan araçlar iyi bilinmeli ancak araca takılıp kalınmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, sembol, örnekleme.

NARRATION BY SAMPLING IN DIVAN POETRY

ABSTRACT

The divan poetry which is bearing the all kinds of believes, life style, culture values and understanding of art of Muslim-Turkish community is abstract as well as it is concrete. The divan poet is a good observer. Most of the time they use symbols, tools to express their thoughts. Narration by sampling is more affective and convincing in the expression. Theme made by sampling the subject can be understood in a better way.

Key Words: Divan poetry, symbol, narration.

GİRİŞ

Türk Edebiyatında müstesna bir yere sahip olan ve “Osmanlı şiiri”, “Osmanlı Edebiyatı”, “Gıâmî Türk Edebiyatı”, “Yüksek Zümre Edebiyatı”, “Klâsik Türk Edebiyatı”, “Eski Türk Edebiyatı” gibi isimlerle anılan divan edebiyatı, her ne kadar mücerret mefhum ve mazmunlarla dolu ise de hayatla alâkalı ve cemiyet hayatının seyri içinde onun akislerini taşıyan bir edebiyattır. Şairler her devirde olduğu gibi divan edebiyatında da, içinde yaşadıkları toplumun ve devrin dertlerini, sevinçlerini, ızdıraplarını, ihtiraslarını; her türlü yaşıyı ve duygunu anlatmışlardır.¹

Otuz yıla yakın üniversite hocalığım sırasında girdiğim *Edebî Bilgiler*, *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* gibi derslerde, çeşitli toplantılarda sunduğum bazı bildirilerde², yayımladığım bazı makale³ ve kitaplarda⁴, Müslüman-Türk toplumunun XIII-XIX.

* Yrd. Doç. Dr. AKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: yunuskursat@gmail.com

¹ Mehmet Sarı, “Eski Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 10.

² “Dîvân şiirinde Aktüalite”, *Konferans*, Afyon Ticaret Odası Salonu, 14 şubat 1995; “Klâsik Türk şiirinde Sosyal Tenkit”, *Osmanlı Klâsik Şiiri ve Tanzimat Edebiyatı Paneli*, AKÜ Fen Ed. Fak., Afyon, 27 Aralık 1999; “Dîvân şiirinde Toplum ve Sosyal Hayat”, *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri* 4-5 Haziran 1999, Gaziantep; “Dîvân şiiri gerhlerinde Gözlem ve Dönemine Göre Düşünme”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Dîvan*

yüzyıllar arasında olduğı ve her türlü değerini bünyesinde taayan divan edebiyatımızın millî bir edebiyat olduğunu, âirlerimizin hayatla ve toplumla iç içe bulunduklarını anlatmaya çalışım. Çe bu makale de yıllarca öğrencilerime anlattığım örnekleme yoluyla yazılmış beyitlerden meydana geldi.

Divan âiri hayattan, insandan ve tabiatan kopuk ve uzak değildir. Bu âirler, tabiatla ve günlük hayatta gördüklerine ince mânâlar kazandırarak alelâde varlıkları âirleştirmiştir. âirler, tabiatla iç içe, hayatla bağıbağıdır. Kullandığı mazmunlar halkın tanımadığı, bilmediğı, görmediğı hayâlî âirler değildir. Selvi, sevgilinin boyu; gül, yüzü; nergis, gözü; inci, diğedir. Selviyi de, gülü de, nergisi de, inciyi de insanlar çok iyi bilirler.

Her edebiyat ürününde ve her edebiyat döneminde sembollerden yararlanılır: “*Dîvân edebiyatında gül, gülmenin; lâle ızdırabın ve ağlamanın sembolüdür*”⁵ Divan edebiyatında, tabiatdaki çiçekler, ağaçlar, bitkiler, kuâar, hayvanlar birer sembol olarak kullanılmıştır. Asıl anlatılmak istenen yine insan ve toplumdur.⁶

Divan âiri asıl anlatmak istediğini, içe bu bilinen nesneleri örnekleme yoluyla kullanarak anlatır. Divan âiri, halkla öyle iç içedir ki, âirinde anlatmak istediğinin iyi anlaşılması için âdetâ çırpır ve okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak için onun bildiğı, gördüğü nesnelerden, olaylardan örnekleme yapar. Bunun için gerekli temel ve ön bilgi onda vardır. O, tabiatı, çevreyi, bir gözlemci titizliğiyle gözlemlemiştir. Onun ayağı yere basar. Tabiatı, insan hayatını çok iyi bilir ve algılamaları çok kuvvetlidir. âirin anlatmak istediğı tenasüp, teâih, telmih, iktibas, leff ü neâ, irsâl-i mesel, hüsn-i ta’lil, istiare sanatları içinde ele alınır. âir asıl vermek istediğinin anlaşılması için okuyucunun daha önceden bildiğı ve gördüğü nesnelerden, olaylardan, bilgilerden faydalanarak, onlarla ilgi kurarak, onları örnek göstererek anlatır. Bu konuda “*Şiirde İspat Metodu: İrsâl-i Mesel*” başlıklı yazılarında Gökender Pala Çöye der: “*İrsâl-i mesel, beyit içerisinde bir fikri, konuyla ilgili bir atasözü, vecize veya tanınmış bir söz (âyet, hadis, kelâm-ı kibar vb.) ile aydınlatma sanatıdır. Zâten kelime anlamı da ,örnek gönderme, örneklendirme’ demektir... İrsâl-i mesel, bir fikrin ispatı için söz konusu edilir. Okuyucunun deliller, örnekler ve sebepler ile desteklenen bir fikre inanması elbette daha kolay olacaktır. Bunun içindir ki örnek olan ifâde, doğruluğı ispatlanmış ve halk arasında kabul görmüş seçkin sözler arasından seçilmektedir.*”⁷

âirin sırrı, diğere sözlerden farkı da buradadır. âir, kelimelerin günlük mânâlarını unutturarak okuyucunun tefekkürünü zorlar. Söylemek istediğini açık ve çıplak söylemez. Özellikle sosyal mevzular bütün çıplaklığıyla ve açıklığıyla verilmez. Asıl anlatılmak istenilen o kadar açık ve belli değildir. Böylece okuyucuya tefekkür etme imkânı sağlanır. Mesela âir Rââd, çevresinde gördüğü “tâne”(yiyecek) telaâdayken tuzağa düâ kuâan söz ederken aslında, geçim kaydının (kaygısının) insanı eleme düâduğunu anlatmak ister. Burada kuâ,tuzak, tane birer boldür ve bu anlatım örnekleme yollu bir anlatımdır:

Edebiyatı Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2008, Beykoz Belediyesi; “Divan âirinde Vatan”, Uluslararası Zeki Velidi Togan ve Türk Kültürü Bilgi Şöleni, 13-15 Ekim 2010, Afyonkarahisar.

³ “Sultan Mehmed Reâd’ın Çanakkale Gazeli”, *Diyanet Dergisi*, S.64, Nisan 1996, s.40; “Klâsik Türk âirinde Devlet”, *Osmanlı C. 9, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999*, s.678; “Dîvân âirinde Rûâet”, *Türk Yurdu*, C.21, S. 168, Ağustos, 2001, s.14; *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni(12-13 Nisan 2001) Bildiriler 2. c.*, Kayseri, 2001, s.651).

⁴ *Recâzâde Ahmed Cevdet-Nevâdiru’l-Âsâr Fî mütâla’ati’l-Eş’âr (Seçme Beyitler)*, (Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu ile ortak), Ankara, 1998; *Osmanlıca Örnek Metinlerle Edebiyat Araştırmaları*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara, 2007; *Askerî Muhammed-Hayati, Eserleri, Edebî Kişiliğı-ve Dîvânının Tenkitli Metni*, AKÜ Yay., Ankara, 2007.

⁵ Nihad Sâmî Banarlı, *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul 1976, s. 71.

⁶ Mehmet Sarı, “Eski Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış”, s. 18.

⁷ Gökender Pala, “âirde âpat Metodu: ârsâl-i Mesel”, *Şiir, Kadîm (Şiir Şerhleri)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000, s.

“Eder insanı giriftâr-ı elem kayd-ı ma’âş
Murg kim dâne telaşında ola dâma düşer”⁸

Hikemî tarzın üstadı Nâbî, bir beytinde bu dünyada en zayıf insanın bile bir gün gelip en yüksek mevkiye çıkabileceğini, satranç oyunundaki bazı taÇarı örnek kullanarak anlatır. Nâbî beytinde, “o zayıf, zavallı gördüğün kiÇibir gün gelir en öne çıkar, baÇkan olur. Tıpkı satrançta en değersiz taÇolan piyonun vezir olabileceği gibi” der:

“Bir gün gelir ki sadre çıkar firâz olur
Ol gördüğün kemîne ki nâmı piyâdedir”⁹

Diyebiliriz ki, divan edebiyatında, nasihatnameler baÇa olmak üzere birçok türde, kıssadan hisse çıkarma geleneği hâkimdir¹⁰. ğâirin anlatmak istediğinin iyi anlaşılması, savının kabul görmesi için baÇırdığı örnekleme yoluyla anlatım da bunun gibi oldukça etkili ve yaygın bir kullanımdır. Örnekleme yoluyla anlatımda semboller, araçlar kullanılır. Bu anlatım yolu matematik gibidir. Matematikteki A=B, B=C, A=C varsayımları gibidir. Veya iki bilinmeyenli denklemler gibidir. Bilinmeyenlerden birini bulunca diğerinin yerine koyduğumuzda onun da bulunacağı gibi. Okuyucu tarafından bilinen sembol, araç verilir ve asıl anlatılmak istenen konu bunun yerine konulunca daha net anlaşılır.

ğâirler bazı beyitlerde- leff ü neÇ sanatının güzelliğine de sığınarak- mısraların birinde amaçla ilgili, diğerinde de araçla ilgili kelimelere yer verirler. Bazı beyitlerde amaçla ilgili tek bir kelime verilmeden tamamen araç olarak faydalanan semboller verilir. Bu kelimelerden hareketle yorumlar yapıp ilgi kurularak Çârin asıl söylemek istediği amaca ulaşılır. AÇğıda, üzerinde duracağımız örnek beyitlerde görüleceği gibi bazı beyitlerde ise amaç ve araç kelimeleri biri biriyle terkipler halinde iç içe verilir.

Sanat eseri, sanat adamının bilgi ve becerisinin, sanat ve estetik anlayışının içinde doğup büyüdüğü toplumun kültürü ile beslenerek ortaya çıktığına göre, sanat eserinin günümüzde iyi anlaşılması için bu kültür değerlerinin dönemi içindeki yapısı ve kabul ediliÇeri iyi bilinmelidir.¹¹ Divan Çâri öyle söylenildiği gibi âfâkî değildir; ayakları yere basar. Anlatmak istediğini anlatırken, amaca giderken gördüklerinden, araçlardan faydalanır. Bir konuyu anlatmak için insanların çok iyi bildiği bir nesneden, olaydan, kiÇiden örnek verir, göndermede bulunur. Bu konuda da Çkender Pala Çöye der: “...Okuyucu, ilk defa karşılaştığı bir fikir ve yargıya inanıp inanmamakta mütereddid iken birdenbire kelimelerin sâhibinin gösterdiği örnek ile karşılaşır ki bu durumda heyecânının meydana getirdiği çağrışımlar onu ikna olmaya yönlendirecektir.”¹² “...Okuyucunun belli bir fikre inandırılması, bir konu hakkında aydınlatılması esas alınır. Önce bir fikir söylenip ardında da o konu ile ilgili herkesin bildiği yahut yaşadığı hayat sahnelerinden bir örnek verilir.”¹³

Araçlardan, sembollerden yararlanılarak yapılan anlatımlarda Çârin asıl üzerinde durduğu konu ile konunun iyi anlaşılması için verilen örnek biri birine karıÇtırılmamalıdır. Amaç-aracın bağlantısı iyi çözümlenmeli, amaçtan uzaklaÇarak araca takılıp gidilmemelidir. Beyitlerde örnek olarak kullanılan materyal yani araç, sembol, amacın iyi anlaşılmasına hizmet eder, amacın önüne geçemez. ğâirlerin amaçlarını anlatmak için faydalandıkları araçlar, semboller, örnekler iyi bir

⁸ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 93.

⁹ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 92.

¹⁰ Mehmet Aça vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yay., Çstambul, 2009, s. 380.

¹¹ Mehmet Sarı, “Divan ğiiri ğerhlerinde Gözlem ve Dönemine Göre DüÇünme”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu (27-28 Mayıs 2008)*, Beykoz Belediyesi Kültür Yay., 8, Çstambul, 2008, s. 157.

¹² Çkender Pala, agm., s. 59.

¹³ Çkender Pala, “Hayat ve Gelenek”, *Şi., Fi Kadîm (Şiir Şerhleri)*, Ötüken Yay., Çstambul, 2000, s. 93.

gözlemin ürünüdür. Divan Çâri örneklemesinin güzel, isabetli ve yerinde olması için de iyi bir gözlem yapar. Yani o iyi bir gözlemcidir. Bu tür beyitleri çözümleyenlerin de anlama ulaşılabilmeleri için iyi bir gözlemci olması gerekir. Aksi takdirde Çâirin üzerinde durduğu amaç anlaşılamaz. Yeri gelmişken söyleyelim ki Çâir çalığması yapanın, Çâirin gözlemlerini, bütün incelikleri ile iyi bilmesi, yakalaması ve Çâir kadar iyi bir gözlemci olması gerekir.¹⁴

Divanlarda çok sayıda beyitte görülen bu örnekleme yoluyla anlatım Çâklinin iyi anlaşılması için bazı beyitler üzerinde duralım. Mesela 'Aynî, birinci mısırda amaç, ikinci mısırda araçla ilgili kelimeleri kullandığı,

Gönülde cûşîş-i 'aşk olmasa çeşm eşk-bâr olmaz

*Telâtum etmedikce yemm sadeften düir nisâr olmaz*¹⁵

Çâkindeki beytinde aÇk üzerinde durarak, aÇksız bir insanın duyarsızlığını anlatmaya çalıÇır. Beyitte amaç, aÇkın insan üzerindeki tesiridir. Ėâir bunu anlatabilmek için, insanların daha önceden gördüğü, bildiğı denizden, inciden ve sadeften faydalanır. Ėnci, sadeftedir. Sadeftedir. Ėncinin sadeften çıkması için hareket ettirilmesi yani denizin dalgalanması gerekir. Ėâir bu gerçeğı biliyor ve asıl anlatmak istediğıine misal olarak veriyor. Ėncinin kurulmasında gönlün uçsuz bucaksız oluğusebebiyle deniz; gözlerin, Çâkil itibariyle sadeft; gözyaÇarının Çâkil, parlaklık ve değeri itibariyle inci; gönlü coğuran aÇkın da denizdeki dalga olarak tahayyül ediliğ dikkatten uzak tutulmamalıdır. Kavramları Ėöyle eğitleyebiliriz: gönül= yemm (deniz); cûşîş-i 'aşk= telâtum etmedikçe (dalgalanmadıkça); çeşm (göz)=sadeft; eşk-bâr olmaz(yaş dökülmez)= nisâr olmaz(saçılmaz).

gönül *yemm (deniz)*

/

/

cûşîş-i 'aşk

dalgalanma

/

/

çeşm (göz)

sadeft

/

/

eşk-bâr olmaz(yaş dökülmez) nisâr olmaz(saçılmaz)

Bu ilgi kurulduktan sonra beytin anlamı ortaya çıkıverir. “Gönülde aÇkcoğkusu olmasa, gözden gözyaÇ dökülmez. Deniz dalgalanmadıkça (da) sadeften inci çıkmaz, saçılmaz.” Beytin birinci mısraı amaç, ikinci mısraı araç durumundadır.

Kemâl¹⁶ Pağazâde de birinci mısırda amaç, ikinci mısırda araç kelimelerine yer verdiğı beytinde yine aÇküzerinde durarak insanın gönlünü coğuranın aÇk olduğunu anlatmaya çalıÇır. Bunu anlatabilmek için de okuyucu tarafından bilinen denizden, denizin dalgalanmasından faydalanır. Beytin anlaşılması için gönül-deniz, aÇk-heva, coğma-dalgalanma ilgisinin kurulması ve bilinmesi gerekir. Ėâir Ėöyle der: Bağa aÇk yok ise gönül coğmaz. Hava olmayınca deniz dalgalanmaz. Hava (rüzgar) olmayınca denizin dalgalanmadığı gibi, insanda (da) aÇk yok ise onun gönlü coğmaz. Denizi dalgalandıran nasıl hava ise, insanın gönlünü coğuran da aÇktır:

„Aşk olmayınca başda nasıl cûş ider gönül

¹⁴ Mehmet Sarı, “Divan Ėiiri Ėerhlerinde Gözlem ve Dönemine Göre Düğünme”, s. 39.

¹⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 165.

¹⁶ Kemâl adı geçince aklıma Namık Kemal ve onun örnekleme yoluyla anlatımda misal verilecek meğlur beyti geliverdi. Ėâirin asıl anlatmak istediğı “dünyada zalimin yardımcısı alçak kimselerdir” teması birinci mısradadır. Ėnci mısırda da örnekleme yapılır ve “insafsız avcıya hizmet etmekten zevk alan köpektir” denilir. Beyitte zalim, insafsız avcı; zalimin yardımcısı da köpek olarak tahayyül edilir:

Mu,,în zâlimin dünyâda erbâb-ı denâattir

Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Deryâ temevvüc eylemez olmayıcak hevâ¹⁷

Beyitteki amaç ve araç kavramlarını Göyle eÇeÇirebiliriz: gönül= deryâ; aşk= hevâ; coşma= temevvüc etme.

Denizin ve deniz dalgasının kiÇleÇirilerek araç olarak kullanıldığı bir beyitte de RâÇd, kavgacı ve sakin insanları karÇlaÇırarak anlatmaya çalıÇır. Birinci mısraın araç, ikinci mısraın amaç olduğu beyitte kavgacı, saldırgan, aceleci ve hedefine ulaÇamayan insanlar deniz dalgası; sakin, suskun, kendinden emin insanlar da deniz olarak tahayyül edilir. Beyti Göyle sadeleÇirebiliriz: Deniz sakinliği ile dalganın hücumundan kurtulur. Bak suskun, sakin insanlar kavgacı, saldırgan insanları nasıl susturur, cevap veremez hale getirir:

*Yemm sükûn ile bulur mevcin hüçûmundan halâs
Bak cedelkârı nasıl ilzâm eder hâmûşlar¹⁸*

Fevrî mahlaslı Çârımız ise bir beytinde musiki terimlerinden faydalanarak üzüntülü halini anlatır. Birinci mısra da amaç, ikinci mısra da araç durumundaki kavramların yer aldığı beyit Göyledir:

*Bezm-i gamda bana eşk ü nâle vü efgân ü zâr
Biri meydür biri neydür biri def biri rebâb*

Beyitte eÇk, mey; nâle, ney; efgân, def; zâr, rebâb olarak tahayyül edilmiÇtir. gâirin asıl anlatmak istediğı gam meclisinde gözyaÇ döktüğü, nâle, efgân ve zâr ettiğidir. Bunu anlatmak için de örnekleme yoluyla mey, ney, def ve rebâb'tan faydalanmıÇtır. Kavramları Göyle eÇeÇirebiliriz:

bezm-i gam
/
/
mey=eşk
ney= nâle
def=efgân
rebâb= zâr

Mevlevî divan Çârlerinden Semâ,¹⁹ de bir beytinde birinci mısra da amaç, ikinci mısra da araç kelimelerini kullanır. “Yârin güneÇ (gibi parlak) yüzünü gördükçe gönlümün neÇesi, ıÇğı artar” diyen Çâr okuyucunun bunu anlayabilmesi ve söylediğinin tesirli olması için bilinen tabiat olayından, mâh(ay)ın ıÇğın mihr(güneÇden aldığından örnekleme yaparak faydalanır:

*Gün yüzün gördükçe yârün şavkı artar gönlümün
Mihrden meşhûrdur bu mâh ider nûr iktibâs²⁰*

Beyitteki kavramları gün yüzün= mihr (güneş); şavkı artar= nûr iktibâs ider; gönül= mâh (ay) Çeklinde eÇeÇirebiliriz.

Yine birinci mısra da amaç, ikinci mısra da araç kelimelerinin kullanıldığı Nâbî'nin bir beyti vardır:

*Değildir zâta mâi'l halk mâl u câhadır râğb
Dıraht etrâfına kimse dolaşmaz bârdan sonra²¹*

¹⁷ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 4.

¹⁸ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 154.

¹⁹ Semâ için bk. Mehmet Sarı-Yusuf Çgar, *Mevlevî Dîvân Şâiri Semâi Mehmet Çelebi-Hayatı, Edebi Kişiliğı ve Eserleri*, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Ankara, 2008; Mehmet Sarı, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, , Okutman Yay., Ankara, 2010, s. 126 (Sultan Semâ'nin şiirlerinde Gönül, AÇk ve HoÇörü), s. 297.

²⁰ Mehmet Sarı-Yusuf Çgar, age.,s. 164.

²¹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 333.

gâîr birinci mısradaki, halk kiÇinin kendisine değıl, mal ve makamına meyleder, ona rağıbet gösterir, onu ister demek ister. Bunu anlatmak için ikinci mısradaki örnekleme yaparak kimse (ağaçların meyveleri toplandıktan sonra) ağaç etrafını dolaÇmaz der. Yani halk, birine ilgi gösteriyorsa Çahsına değıl malına ve makamınadır; mal ve makam ondan gidince kimse onun yüzüne bakmaz der. Tıpkı ağacın meyvesi alındıktan sonra kimsenin ağacın etrafında dolaÇmadığı gibi.

Kavramları *halk= kimse; mâil olmak= dolaşmak; zât= dıraht; mâl u cah= meyve Çekilinde* eÇeyebiliriz.

Hâtemî mahlaslı Çârin,
Erişir menzîl-i maksuduna âheste giden
Tîz-refîâr olanın pâyına dâmen dolaşır²²

Çeklindeki beytinde de birinci mısradaki amaç, ikinci mısradaki araç kavramları yer alır. “Aheste giden maksadına ulaÇır” görüÇümü Çâr kısa ve etkili biçimde anlatabilmek için insanlar tarafından bilinen ve yaÇanan “acele edenin ayağına eteğı dolaÇır” olgusunu örnek olarak kullanır.

ğeyhülişlâm Bahâyî’nin,
Dil-i mecrûhuma rahm eyle kalsın dâm-ı zülfünde
Şikeste-bâl olan murgı edip âzâd neylersin²³

Çeklindeki beytinde birinci mısra amaç durumundadır. gâîr sevgiliye seslenerek “yaralı gönlüme acı, zülfünün tuzağında kalsın, izin ver; gönlüm zülfünün tuzağında bulunmaktan memnundur, oradan ayrılmak istemez” der. Bunu anlatabilmek için tuzağa düÇüp de kanadı kırılmış ÇuÇun salıverilme yerine ona bakılması gerektiğı gerçeğinden hareketle “kanadı kırık ÇuÇu azad edip neylersin” diyerek sevgilinin yanında durmak istediğini anlatmaya çalıÇır. Beyitte; *gönül= murg, yaralı=şikeste-bâl; zülf=dâm* olarak tahayyül edilir.

RâÇd-i Atik de, sosyal temalı beytinin birinci mısraında amacını, temasını söyler:

Cihânda devlet ider aybın âdemin mestûr
Günâh iderse de farzâ sevâbdır derler²⁴

“Dünyada insanın ayıbını, kusurunu sahip olduğı makam-mevki kapatır”. gâîr ikinci mısradaki bu hükmüne bir misal gösterir ve “(makam-mevki sahibi o kiÇi) diyelim ki günah ederse (hata yaparsa) sevaptır (doğrudur) derler”.

Tal’atî mahlaslı bir Çârimiz de beytinin birinci mısraında verdiği “kiÇinin ömrü bin yıl da olsa bir kazancı yoktur, sonu ölümdür” görüÇünü, ikinci mısradaki Nûh’un bin yıl yaÇamıÇolmasına telmih yapıp, kıssayı örnekleme yaparak anlatmaya çalıÇır:

Bin yıl da olsa ömrü kişinin ne kârı var
Nûhun da bir müşâ’ade-i rûz-gârı var²⁵

Kadın Çarilerimizden Fıtnat Hanım beytinin birinci mısraında “yüzsuysu sarf edip cimri kiÇlerden (boÇunâ) lutf umma” görüÇünü anlatabilmek için tabiatta bilinen bir gerçekten örnekleme yapar ve “kurumuÇ ağaca ne kadar su verirsen ver meyve vermez (meyveli olmaz)” der.

Edip sarf âb-ı rûyun umma lutf erbâb-ı hissetden
Ne denlü âb versen nahl-i huşka mîve-dâr olmaz²⁶

Beyitte geçen kavramları Çöyle eÇeyebiliriz:

²² Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 94.

²³ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 307.

²⁴ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 153.

²⁵ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 88.

²⁶ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 171.

âb-ı rû= âb

erbâb-ı hisset= nahl-i huşk

lutf ummak= mîve-dâr

Râtib Ahmed Paşa'daki beytinin birinci mısraında “bir mecliste hünerini göstermeye heves etme” görüşünü iyi anlatabilmek için bülbüllerin kafeste beslenmesinden (tutulmasından) hareketle “bülbüle güzel ötmesiyle kafes bela tuzağı oldu; bülbül güzel öttüğü için kafese konu, bağı belaya girdi, özgürlüğünü kaybetti” der. Bilinen bu gerçeği örnekleme olarak kullanır:

Etme izhâr-ı hüner etmeye mecliste heves

Bülbüle dâm-ı belâ oldu lisânıyla kafes²⁷

Beyitte (insan)= bülbül; izhâr-ı hüner= lisân (bülbülün güzel ötüşü) şeklinde tahayyül edilmiştir.

Vâiz Firâkî adeta günümüz için söylediği bir beytinde: “Bu dünyanın sırrına, dünyada olup bitenlere, hiç kimsenin aklı ermez” görüşünü açıklamak için gülşen, âlem, zağ, bülbül ve kafes kelimelerini örnek olarak alır. Okuyucu tarafından bilinen, kargaların hür olarak dolağı halde bülbülün kafese haps ediliği gerçeğinden faydalanır ve bu dünyada insanların lâyık oldukları yerlerde olamadıklarını sâde ama mânâlı bir biçimde anlatmak ister. Beyitte karga; cahil, kaba kişiler, bülbül de ilim ve sanat sahibi kişiler temsil eder:

Gülşeninde 'âlemin bu sırra ırmez hiç kes

Zağlar âzâde vü bülbül giriftâr-ı kafes²⁸

Konunun daha net anlaşılması için beyitteki kavramları gülşen= 'âlem; zağlar= cahiller; bülbül= alimler; kafes= mapushane şeklinde gösterebiliriz.

Necâtî de birçok beytinde olduğu gibi Şuîki beytinde de gözleminden faydalanır ve anlatmak istediğini örnekleme yoluyla anlatır:

Kaşun sevdâsına zâhid makâm idindi mihrâbı

Kad ü zülfün hayâliyle olur geh toğru gâh eğri

**

Benüm serv-i ser-efrâzım rakîbün yanına varma

Elif kim ulaşâ lâma olur bî-iştibâh eğri

Kaşun mihrap olarak tahayyül edildiği birinci beyitte sevgilinin boyu (kad) “toğru”, zülfü de “eğri” kelimesiyle eşleştirilerek anlatılır. Namaz mazmunu oluşturan beyitteki eşmeyi Göyle gösterebiliriz: *kaş= mihrâb; kad (boy) = toğru; zülf = eğri*.

İkinci beyitte de Necâtî sevgiliyi (serv-i ser-efrâz) düz oluşturma “elif”, rakibi de eğri oluşturma “lâm” olarak tahayyül eder. Bu beyitte de gözlem elif harfinin doğru, düz; lâm harfinin eğri oluşturma. “Ey benim bağ yükseklerde servi boylu (sevdiğim), (sakın) rakibin yanına varma. Elif (harfi) lâm (harfinin) yanına varırsa (ikisi bir olursa) Güplessiz eğri olur. Beyitte sevgili “elif” (l) harfine, rakip de “lâm (d) harfine benzetilir. Bu iki harf birleşince “lâ” (y) çıkar ki, bu Çekil itibariyle eğridir. Ayrıca Çair Arapça olumsuzluk edatı olan “lâ” ifadesini oluşturma “hayır” demek ister. gâirin harflere dayalı olarak yaptığı örnekleme Göyle gösterebiliriz: *ser-efrâz= elif; rakîb= lâm*.

Divan Çirimizdeki ince hicvin üstadı Nefî'nin,

Tâc ü destâr ile tefâhür eden

²⁷ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 177.

²⁸ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 178.

Açamaz başını keli görünür²⁹

Çeklindeki beytinde ise araç olarak “tâc”, “destâr” ve “kel” kelimeleri verilirken asıl anlatılmak istenen konu âdetâ yorumu bırakılır. Beyti bugünkü Türkçe’ye Göye aktarabiliriz: “(Bağdaki) tâc ve sarık ile övünen, keli görünür (diye) bağı açamaz.” Beyit bu haliyle bırakılırsa Gârin söylemek istediğine ulaşamaz. Asıl amaca, araç olarak verilen “tâc”, “destâr” (sarık) ve “kel” kelimelerini yorumlayarak ulaşabiliriz. Tacı devlet adamları, siyaset adamları, yöneticiler takar. Sarığı da din adamları, ulema sınıfı takar. Bu iki kelime ile sahip olunan makam, mevki kast edilir. Kel kelimesiyle de anlatılmak istenen o makam sahibinin yaptığı hatalar, haksızlıklar, yolsuzluklardır. gâirin anlatmak istediği iÇe o zaman ortaya çıkar. Bağdaki tacı ve sarığı ile övünen, bağdaki keli görünmesin diye bağı açmaz. Makamıyla, mevki ile övünen de yaptığı hatalar, yolsuzluklar ortaya çıkmasın diye makamından, mevkiinden uzaklaşmak istemez. Bu beyitte anlatılan durumun günümüzde de örneklerini görmek mümkündür.

Rehayî mahlaslı Gâirimiz,
Heman ağlayı geldim âleme ağlayı gitdim ben
San ol nilüferim kim suda bitdim suda yitdim ben

beytinde bu dünyaya ağlayarak geldiğini ve ağlayarak gittiğini söylerken asıl anlatmak istediğinin daha inandırıcı ve etkili olması için göz (aşık) = nilüfer benzeşmesinden faydalanarak, “Sanki o nilüferim ki suda bittim ve suda yittim.” der.

Hikemî tarzın ustası Nâbî de bir beytinde sadece örnek olarak faydalandığı kelimeleri verir ve asıl anlatmak istediğini kelime olarak vermeden okuyucunun yorumuna bırakarak “Sosyal ve tabii durumlarla mukayeseler yapmak suretiyle”³⁰ anlatır. Beyitte araç olarak kullanılan örnekleme kelimeler meyve, meclis, puhte (olgun) hâm (olmamıÇ, çiğ) kelimeleridir. gâirin asıl anlatmak istediği bir mecliste aklı bağda, olgun insanların da bulunacağı, ne dediğini bilmeyen, yağının gerektirdiği olgunluğa erişmemiÇ, çiğ insanların da bulunacağıdır. Beyti Göye açabiliriz: Meclise bir tabak meyve gelirse elbette bunların bazısı olgun bazısı da ham olur. Bir mecliste olgun insana da çiğ insana da rastlanır.

Bir tabak meyve gelirse meclise ,âdet budur
Olur elbette anın ba’zısı puhte ba’zı hâm

Amaç ve aracın iç içe ve terkipler halinde kullanıldığı bir beyitte Semâ,î gönlü gemi, aÇkı da hava (rüzgar) olarak tahayyül ederek Göye der: Gönül gemisi aÇkhavası ile girdaba düÇtü. Sanki emidir ki onu denize rüzgar açar.

Düşdi hevâ-yı ,aşk ile girdâba fülk-i dil
San keştidir ki bahre anı rûzgâr açar³¹

Hayâlî’nin bir beytinde de amaç ve araç kavramları iç içedir. Anadolu’da gelin çıkarma kültürünün anlatıldığı beyitte Gâir tabiatla gördüklerinden çok güzel faydalanarak renk ve Çekil itibariyle lâle al duvaklı arus (gelin); her nihâl (fidan) akçe (para) saçan kiÇler; renk, Çekil ve değer itibariyle (fidanın/ağacın çiçekleri) akçe (saçılan gümüÇ para) olarak tahayyül eder. “Nitekim lâle al duvağıyla gelin olsa, (bahçedeki) her fidan (lâlenin/gelinin) üstüne yağmur Çeklinde (çiçek) akçe saçar.” Çeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beyitten ayrıca dönemin ekonomisi (gelinin üzerine gümüÇpara saçılması), kültürü (gelinin kırmızı gelinlik giymesi, gelin çıkarma olayının baharda oluşu) gibi değerleri de anlayabiliyoruz.

Nitekim lâle ola al duvağıyla arûs
Her nihâl akçe saçar üstüne bârân-şekil

²⁹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 67.

³⁰ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî-Hayati, Sanatı, Eserleri-*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 12.

³¹ Mehmet Sarı-Yusuf Çığar, age, s. 169.

Karamanlı Nîzâmî'nin bir beytinde de amaç ve araç kavramları, anlatılmak istenen ile faydalanılan semboller iç içedir. Günümüz Türkçesi ile "gül yanağına karışılmasa gül olmaz, çünkü yüzü açılmışıya haya ve edep olmaz" şeklinde söyleyebileceğimiz beyitte şair utanması ve edebi zayıf, yüzü açılmışı bir güzeli anlatırken örnekleme yoluyla açılmışı olan gül örneğinden yararlanarak bir şekilde yararlanır.

*Gül ârızına olsa mu'âriz 'aceb olmaz
Kim yüzü açılmışda hayâ vü edeb olmaz*³²

Açık demirden bir kafese benzeten Şâr Zâtî kendisini (açık tutulanları, sevenleri) bu kafes içinde öten, inleyen, feryad eden papağana; derdi bir gülbahçesine, kendisini (sevenleri) de bu bahçede öten, feryad eden çılgın bülbüle benzetir. Amaç ve araç kavramlarının iç içe kullanıldığı beyitte demir kafes, papağan, gülbahçesi ve bülbül sembol olarak ele alınmış ve Şâr asıl anlatmak istediğini örnekleme yoluyla anlatmıştır:

*Aşk bir âhen kafes biz tûtî-i gûyâsıyız
Derd bir gül-zârdır biz bülbül-i şeydâsıyız*³³

ğeyhülislam Yahyâ da bir beytinde amaç ve araç kelimelerini terkipler halinde kullanır. Beyitte *nesîm*, *fûlk* ve *sâhil* kelimeleri kendi aralarında *lutf*, *dil* ve *mihnet* kelimeleri de kendi aralarından bir anlam bütünlüğü oluşturur. şâirin araç olarak kullandığı birinci gruptaki kelimeler gerçek hayattaki gözle görülen, okuyucu tarafından bilinen kelimeler olup fûlkü (gemiyi) hareket ettiren nesimdir (yeldir, rüzgardır) ve sahilde rüzgarın çıkması beklenir, gözlenir anlamındadır. İkinci gruptakiler amaçla ilgili kelimeler olup dili (gönlü) coşturan lutfundur ve bunu elde etmek için eziyet, sıkıntı içinde bunun zamanı beklenir, gözlenir anlamındadır. şâir anlatmak istediğini üç kelimeyle toplar ve araç olarak ele aldığı konuyu da bunlara eşit değerde üç kelime ile verir: *nesîm=lutf*, *fûlk=dil*, *sâhil=mihnet*. İkinci mısradaki *rûzigâr* kelimesi ise iki anlamda olup birinci anlamı (rüzgar, yel) ile birinci grupta yani araç grubunda yer alır. İkinci anlamı (zaman) ile de ikinci grupta yani amaç grubunda yer alır. Beyitteki benzerimleri tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Nesîm= lutf
/ /
fûlk = dil
/ /
sâhil= mihnet
/ /
rûzigâr

Bu değerlendirmeden sonra beyti şöyle açıklayabiliriz: Gönül gemisi lutf yelini beklemektedir. Çok zamandan beri mihnet sahilinde rüzgara bakar, zamanını gözetir.

*Nesîm-i lutfunadır intizârı fûlk-i dilin
Çok oldu sâhil-i mihnetde rûzigâra bakar*

şâirler bazen de asıl vermek istediklerini, okuyucunun daha önceden bildiği bir olaydan, bir hikâyeden veya bir kıssadan faydalanarak, o mevzu telmihte bulunarak anlatır. Burada asıl maksat faydalanılan, örnek olarak alınan mevzuu anlatmak değil, ondan faydalanmaktır. Mesela

³² Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 167.

³³ Günümüz sanatkarlarından Haluk Levent'in söylediği şarkıda da güzel bir örnekleme dikkat çekicidir:

*"Aşkın mapushane
İçinde ben mahkum.
Saçların parmaklık,
Gözlerin gardiyan oldu,
İçinde ben zıyan oldum..*

Burada *aşk= mapushane*; *ben (âşık)= mahkum*; *saçlar= parmaklık*; *gözler= gardiyan* olarak tahayyül edilir.

Yusuf'un, kardeĞeri tarafından kuyuya atılıĞı bilinen bir kıssadır. Seyyîd Vehbî Çu beytinde, bir insanın yakınlarından, yakın bildiklerinden gelecek kötölüğün daha etkili ve acı verici olduğunu anlatmak için Yusuf'un kardeĞeri tarafından kuyuya atılıĞından faydalanır ve Çöyle der: Baba nasihatidir, yakınlarının, yakın bildiklerinin hilesinden korun. Yusuf'u kuyuya atan kardeĞeridir. Gerçekten de öyledir. Yakın bildiklerimizden bir kötülük beklemediğimiz için, onlara karĞı tedbirli olmayız ve gelecek zararın etkisi fazla olur. Yine yakınlarımızdan gelecek bir kötülük yabancılara göre insanı manen daha çok etkiler, yıpratır, üzer:

*Baba nasihatidir mekr-i hışden hazer et
Eden fütâde-i çeh Yûsufu birâderidir³⁴*

Örnekleme yoluyla anlatım "hikemî Çir anlayıĞında da baÇıvurulan bir anlatım Çeklidir. Mesela Nâbî,

*Olur mu gevher-i ,irfân müyesser herkese Nâbî
Ne mümkindir k'ola gencine her dîvârın altında*

beytinde "Her duvarın altında hazine bulunmadığı gibi, her insana da irfan nasip olmaz"³⁵ derken asıl anlatmak istediğı "her insana irfan nasip olmaz" temasını "her duvarın altında hazine bulunmaz" sözündeki duvar ve hazine örnekleriyle vermeye çalışır.

Nâbî, ince bir dille zamanın idarecilerini tenkit ettiğı bir gazelinde de örnekleme metodundan çok güzel faydalanır. Gazelin ilk beyti Çöyledir:

*Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtın da gamın da rûzgârın görmüşüz³⁶*

Nâbî birinci beyitte dünyada baÇıdan çok Çöyle geçtiğini, sıkıntılarla yoğrulduğunu dünyada sevinci de gamı, acıyı da gördüğünü anlatmaya çalışır ve bunun için *dehr*, *neşât*, *gam*, *rûzgâr*(*zaman*) kelimelerini kullanır. Anlatmak istediğinin iyi anlaşılması için de *bâğ*, *hazân*, *bahâr*, *rûzgâr*(*yel*, *rûzgar*) kelimelerini örnek olarak kullanır, bunlardan faydalanır. Beyitteki bu kavramları Çöylece eÇeÇirebiliriz: *dehr*=*bâğ*, *neşât*= *bahâr*, *gam*= *hazân*, *rûzgâr* (*zaman*)=*rûzgâr* (*yel*, *rûzgar*).

bâğ-ı dehr
/
/
Hazân= neşât
/
/
Bahâr= gam
/
/
rûzgâr

Görüldüğü gibi "rûzgâr" kelimesi "zaman" anlamıyla birinci grupta "yel, rûzgar" anlamıyla da ikinci grupta değer kazanır. Beyti günümüz Türkçesiyle Çöyle açabiliriz: (Biz) dünya bahçesinin, hem sonbaharını yani sıkıntılarını, gamını hem (de) ilkbaharını yani mutluluğunu, sevincini görmüşüz. Gazelin diğer beyitlerinde de buna benzer örneklerden faydalanarak anlatım söz konusudur.

Nâbî bir başka gazelinde de örnekleme metodunu çok güzel kullanır. Gazelin birinci beyti Çöyledir:

*Bezm-i safâya sâgar-ı sahbâ gelir gider
Gûyâ ki cezr ü medd ile deryâ gelir gider³⁷*

³⁴ Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 129.

³⁵ Bilkan, age.,s. 17.

³⁶ Gazelin tamamı ve açıklaması için bk. . Bilkan, age.,s. 106.

³⁷ Gazelin tamamı ve açıklaması için bk. Ali Fuat Bilkan, age.,s. 96

ğâir, Çap kadehinin eğlence meclisine geliÇ gidiÇni denizin med-cezirle gel-git'ini (yükselip alçalmasını) örnek vererek anlatır. "Âşık, kendi hâlini tabiatta olup bitenlerle birleştirir. Tabiattaki unsurlar ve olaylar, âşığın kendisini ifadesi için, „ikinci bir dil“ çerçevesinde yeniden yorumlanmaya uygun malzemelerdir."³⁸

Birinci mısra da amacın ikinci mısra da ise sembollerin yer aldığı bir beyitte Çair Fâ,iz feryadının yâre de rakiplere, yabancılara da kalmayacağını anlatmaya çalışırken örnekleme yoluna başvurarak feryadını bülbülün âhına, yâri güle ve rakipleri de dikene benzeterek anlatmak istediğini kısa ve etkili bir Çekilde anlatır:

*Feryâdımız ol yâra da ağyâra da kalmaz
Âh-ı dil-i bülbül güle de hâra da kalmaz*³⁹

Beyitteki amaç-araç eÇemesini Çöyle gösterebiliriz:

feryâd= âh-ı dil-i bülbül; yâr= gül; ağyâr= hâr

Sanki bu beyitteki anlatılmak istenene bir destek verircesine Çair Fârisî de bir beytinde dünyada rakipsiz bir güzelin olmayacağını gülÇ, gonca, hâr kelimelerini kullanarak anlatır:

*Gülşen içre bitmedi bir gonca cânâ hârsız
Dünyede hâsıl değil bir nevcivân ağyârsız*

Bu beyitteki amaç-araç eÇemesi de Çöyledir:

Dünya=gülşen;nevcivan (sevgili)= gonca; ağyâr (rakip)= hâr (diken); hâsıl değil= bitmesi.

Divan Çirinde örnekleme yoluyla anlatıma örnek olması için Çı beyitlerin de çözümünü, beyitlerde kullanılan sembolleri ve amaç-araç bağlantılarını okuyucuya bırakalım⁴⁰:

*Çağlayan dağda ırmag değil göz yaşıdır
Yüreği taştan iken derdime kûhsâr ağlar*

Seyyid Vehbî

*Gonca vü servi sana teşbih eder her bi-edeb
Hep sükûnunla sükûnundur ana cânâ sebeb*

Şeyhü'lislâm Yahyâ

*Şîvesinden duramaz bir dem ayağ üstüne yâr
Tâze şâhın yine kendüye olur meyvesi bâr*

Hâtemî

*Dilimle uğradığım kayda ben bu 'âlemde
Ne bülbül uğradı ne tûtî-i şeker-güftâr*

Nedim

*Reh-i aşkında kaşınla müjedit yoldaşım
Korkulu yola kişi tîr ü kemân ile gider
Beyânî Yayabaşızâde*

*Kemâl-i mûcib olur kesr-i şân insâna
Semer olunca füzûn şâhını şikest eyler*

Re'is Vâsıf

*Garîb himmeti var ağniyâ-yı devrânın
Lisânile doyurur âb u nâna yer kalmaz*

Nâbî

³⁸ Ali Fuat Bilkan, age.,s. 96.

³⁹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mehmet Sarı, age, s. 162.

⁴⁰ Beyitler, Abdülkerim Abdulkadiroğlu,- Mehmet Sarı, age.den alınmıştır.

*Lâzım gelirdi serv (ü) çınar ola meyve-dâr
Fazl ü hünerde medhali olsa kıyâfetin*

Nâbî

*Eylesen tûtîye ta'lîm-i edâ-yı kelimât
Sözü insân olur ammâ özü insân olmaz⁴¹*

Kemâl Paşa-zâde

*N'ola engûru görüp bâdeye olsam meyyâl
Halkda eski meseldir anasın gör kızın al*

Lâ

*Gönülde ,aşk yoğ ise şarâbı neylersin
Harâret olmayıcak dilde âbı neylersin*

Kâmî

*Âb-ı hayât olmayıcak kismet ey gönül
Bin yıl gerekse Hızr ile seyr-i Skender it*

Zeynep Hâtun

*Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı*

Fuzûlî

SONUÇ

“Her sanat eseri gibi divan Çiri de doğduğu zamanın dil, estetik, sanat, görüş ve telakkisini yansıtır. Divan Çiri o günden bu güne bir belge, bir ayna durumundadır. Divan Çirini özüne inerek, gerçek yüzüyle tanımak için yapılan Çeh çalışmaları bu gerçeği göz önünde tutmak; değerlendirme yaparken eserin meydana getirildiği döneme göre düşünmek ve yaklaşmak Çattır.”⁴² Çâirlerin asıl anlatmak istediklerinin daha kolay anlaşılması için örnekleme yoluyla kullandıkları semboller, araçları iyi tanımak ve doğru çözümlemek; beyitlerdeki amaç-arâç münasebetine, kurulan ilişkiye azami dikkat etmek gerekir. Amacın anlaşılması için kullanılan araçlar iyi bilinmeli ancak araca takılıp kalınmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİR ÖĞLU, Abdülkerim- SARI, Mehmet, *Recâizâde Ahmed Cevdet-Nevâdiru'l-Âsâr Fî mütâla'ati'l-Eş'âr (Seçme Beyitler)*, Ankara, 1998.
- AÇA, Mehmet, vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yay., İstanbul, 2009.
- AKYÜZ, Kenan, *Fuzuli Divanı*, Akçağ, Ankara, 1990.
- BANARLI, Nihad Sâmî, *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul 1976.
- BÖLKAN, Ali Fuat, *Nâbî-Hayatı, Sanatı, Eserleri-*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- PALA, Çkender, “Hayat ve Gelenek”, *Şiir-i Kadîm (Şiir Şerhleri)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.
- PALA, Çkender, “giirde Çpat Metodu: Çsâl-i Mesel”, *Şiir-i Kadîm (Şiir Şerhleri)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.
- SARI, Mehmet, "Dîvân giirinde Rüçet", *Türk Yurdu*, C.21, S. 168, Ağustos, 2001, s.14; *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni(12-13 Nisan 2001) Bildiriler 2. c.*, Kayseri, 2001, s.651).

⁴¹ Beyit, tek kelime farkıyla Fuzûlî Divanı'nda da vardır. (Bk. Kenan Akyüz vd., *Fuzuli Divanı*, Akçağ, Ankara, 1990, s.304): “Eylesen tûtîye ta'lîm-i edâ-yı kelimât// *Nutku* insân olur ammâ özü insân olmaz”

⁴² Sarı, “Divan giiri gerhlerinde Gözlem ve Dönemine Göre Düşünme”, s. 42.

- SARI, Mehmet, “Divan şiiri gerhlerinde Gözlem ve Dönemine Göre Düşünme”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu (27-28 Mayıs 2008)*, Beykoz Belediyesi Kültür Yay., 8, İstanbul, 2008, s. 157.
- SARI, Mehmet, “Dîvân şiirinde Toplum ve Sosyal Hayat”, *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri* (4-5 Haziran 1999), Gaziantep 1999, s.60.
- SARI, Mehmet, “Eski Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2010.
- SARI, Mehmet, “Klâsik Türk şiirinde Devlet”, *Osmanlı C. 9*, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999, s.678.
- SARI, Mehmet, “Sultan Mehmed Reşad’ın Çanakkale Gazeli”, *Diyanet Dergisi*, S.64, Nisan 1996, s.40.
- SARI, Mehmet, *Osmanlıca Örnek Metinlerle Edebiyat Araştırmaları*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara, 2007.
- SARI, Mehmet- Çıgar, Yusuf, *Mevlevî Dîvân Şâiri Semâi Mehmet Çelebi-Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri-*, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Ankara, 2008.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ORTAÖĞRETİM DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDAKİ SES BİLGİSİ ve SES BİLİMİYLE İLGİLİ KONULAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Mehmet SOLMAZ*

ÖZET

Ders kitapları, bilgiye ulaşma konusunda öğrenciler ve öğretmenler tarafından günümüzde en sık başvurulmuş ders araçlarıdır. Yapılan araştırmalar, dil bilgisi öğretiminde de en çok kullanılan öğretim malzemelerinin ders kitapları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmada, dört milyondan fazla öğrencinin öğrenim gördüğü ortaöğretim basamağında kullanılan dil bilgisi ders kitapları, dil biliminin ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili konular açısından değerlendirilmiştir. Farklı öğretim programları için hazırlanmış olan üç ayrı ders kitabının incelendiği çalışmada, söz konusu ders kitaplarında ses bilgisi ve ses bilimiyle ilgili çeşitli eksikliklerle ele alınan konularda birçok problem tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları, ortaöğretim basamağında kullanılan dil bilgisi ders kitaplarının hazırlanmasında bilimsel ilke ve yöntemlere yeterince uyulmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ders kitapları, dil bilgisi, dil bilimi, ortaöğretim, ses bilgisi, ses bilimi.

AN ASSESSMENT ON THE TOPICS RELATED TO PHONOLOGY AND PHONETICS CONTAINED IN THE HIGH SCHOOL COURSE BOOKS

ABSTRACT

Course books are the most widely used sources by both students and teachers in attaining knowledge. Researches show that in language teaching classes also the most widely used materials are the course books. The purpose of this study was to appraise the grammar course books in the secondary schools, where at least four million students go on, on the account of phonetics and aspects related to phonetics. Three different grammar books prepared for different programs were analyzed and many lackings and shortcomings were realized related to phonetics and issues related to phonetics. The findings of the study showed that scientific principles and methods are not applied enough in the preparation of the grammar course books.

¹ Bu makale Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Prof. Dr. Gsmet CEMGLOĞLU yönetiminde hazırlanan “Ortaöğretim Dil Bilgisi Kitapları Üzerine Dil Bilimi Açısından Bir Değerlendirme” adlı Doktora Tezinin verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Abant G.Baysal Ü. Eğt. Fak. Türk Dili ve Ed. Eğt. ABD. El-mek: mehmetasz@yahoo.com

Key Words: Course books, grammar, linguistics, high school phonology, phonetics.

Giriş

Ders kitapları, —eğitim açısından; kullanma kolaylığı olan, her öğrencinin ulaşabildiği, bilgilerin dolaysız olarak verildiği, sürekli kullanılabilen, her an başvurulabilen, sözel öğretimin boğukluklarını doldurabilen araçlardır” (Kılıç ve Seven, 2002: 26). Günümüzde ders kitapları eğitim hizmetlerinin vazgeçilmez araçları olarak, insan kaynaklarının niteliğinin geliştirilmesinde, öğretmenler, fizikî imkânlar ve eğitim programları kadar önemli bir yere sahiptirler. Geleneksel eğitim ve öğretim kurumlarında öğretmenler, yıllık, aylık, haftalık, günlük hatta saatlik ders planlarını geliştirirken çoğunlukla, kullandıkları ders kitabından yola çıkarlar. (Ceyhan ve Yiğit, 2003: 24-25). Yapılan araştırmalar günümüzde olduğu gibi yakın gelecekte de ders kitaplarının öğretimde önemli birer araç olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’ne göre (Resmî Gazete, 31.12.2010) ders kitapları, “örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilen basılı eserlerdir.” Ana dili eğitimi kitapları ise —öğrenci seviyesinde yazılmış veya derlenmiş metinlerden oluşmuş ve programa göre anlama-anlatma yeteneğini geliştirmek yanında edebiyat terimlerini, kompozisyon bilgilerini, dil bilgisi konularını tanıtan izlenmesi zorunlu kitap”lardır (Göğüş, 1996:6).

Yalçın (1996: 24-27), ders araç ve gereçlerinin sınırlı oluşu ve öğretmen eğitiminin istenilen nitelikte olmayışından dolayı öğretmenlerin ders anlatımında çoğunlukla ders kitaplarına bağlı kaldığını belirtmektedir. Yapılan birçok araştırma da (bk. Aydın, 1999; Girmen, Kaya ve Bayrak 2010; Özbay, 2003; vb.) dil bilgisi öğretiminde en çok kullanılan öğretim malzemelerinin ders kitapları olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dört milyon iki yüz elli bin civarında öğrencin öğrenim gördüğü ülkemizde ortaöğretim basamağında (MEB, 2010: 73), öğrencilere —Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği”nin de ön gördüğü şekilde —bimsel ilke ve yöntemlere uygun olarak hazırlanmış” (Resmî Gazete, 31.12.2010) ders kitaplarının sunulması, dil bilgisi öğretiminin hedeflerine ulaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde —dil öğretimi dil biliminin önemli ilgi alanlarından biri olagelmıştır. Dil biliminin ürünleri, verileri ve katkıları olmadan dil öğretimini düğümlemek olanaksız gibidir” (Enginarlar, 2006: 151). Dolayısıyla ülkemizde temel eğitim aracı olma rolünü sürdüren ders kitaplarının hazırlanmasında dil biliminin ilke ve yöntemleriyle, ortaya koyduğu bulgulardan mümkün olduğunca yararlanılmalıdır. Bu bağlamda dil biliminin dil öğretimine katkıları iç görüler, dolaylı öneriler ve uygulamalar olmak üzere üç düzeyde gerçekleştirilmektedir. (Wilkins 1972’den akt.: Enginarlar, 2006: 154-157).

Uygulamalar, dil öğretim sürecine doğrudan etki eden dil bilimi ilke, kavram ve kuramlarıdır. Dil biliminin bu düzeydeki en önemli katkısı, dil bilimcilerin öğretilen dille ilgili olarak ortaya koyduğu tasvirlerdir. Bu tasvirler, öğretim basamaklarına uygun dil bilgisi kitaplarının, çeşitli sözlüklerin ve dille ilgili başka birçok öğretim aracının hazırlanmasında doğrudan etkili olabilecek unsurlardır. Bu süreçte fonetik ve fonoloji, dilin ses özelliklerinin tasvirinde, çeşitli sözlüklerin hazırlanmasında ve dil öğretim kitaplarının çeşitli kısımlarında (bütün öğeler, soru kategorisi, odaklama vb.) doğrudan yararlanılan dil bilimi kollarıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Konuğna sesleri, fonetik ve fonoloji olmak üzere genel olarak iki dil bilimi alanında değerlendirilmektedir. Bu alanlardan fonetik, —İidiriğın açısından tağdıkları özellikleri ya da iğevlerini göz önünde bulundurmadan sesleri somut gerçeklikleri içinde, oluğturulmaları, aktarılmaları ve algılanmaları bakımından inceleyen dal”; —İisan dilindeki seslerin somut yanının bilimi” olarak tanımlanmaktadır (Trubetzkoy, 1964: 11’den akt.: Rifat, 2005: 42; Vardar, 2002: 167). Fonetik uzun süre "sesleri ele alan bilim" niteliği tağmığ, 20. yüzyılda fonolojinin kurulmasıyla sesleri daha çok doğa bilimlerindeki yöntemlerle ele alan bir saha olarak görülmeye başlanmığtr. A. Martinet’ye (1985) göre fonetik, sesleri belli bir dilde yerine getirdikleri iğev açısından ele alır, fonoloji ise herhangi bir dile bağı kalmadan inceler.

Seslerin iletiğinde kullanığın, dil dizgesi içinde yüklendiğı görevleri inceleyen dil bilimi dalına ise fonoloji adı verilmektedir (Aksan, 1995, Hudson 1995, Vardar 1998). Yapısalcı Prag Okulu dil bilimcilerinin fonolojinin geliğmesine önemli katkıları olmuğtr. Bu okulda gerçekleştirilen çalışmalarda —İnem” kavramı öne çıkar. Fonemler ikinci eklemlilik düzenine bağlanan en küçük ayırıcı birimlerdir. Bu, anlam ayırıcı birimler parçalı ve parça üstü fonemler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Trubetzkoy’a (akt.: Rifat 2005: 43-44) göre, ses bilimi ile ses bilgisini birbirinden ayırmak ilke olarak gerekli, uygulama açısından da gerçekleştirilebilir niteliktedir. Bu durum iki bilim alanına da faydalıdır. ... Ancak söz konusu iki alan arasında belli bir iliğinin bulunması gerekli ve kaçınılmazdır. Hudson (1995: 3) gibi bazı dilbilimciler ise iki alan arasındaki farkı kapalı ve önemsiz bulmaktadır.

Dil bilimiyle ilgili Türkçe kaynaklarda fonetik ve fonoloji terimlerinin karğlıkları konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Türkçe Sözlükte fonetik, —İes bilgisi” terimiyle karğlanmakta; bu terim de —İbidilin seslerini boğumlanma noktaları, boğumlanma özellikleri vb. bakımlardan inceleyen dil bilimi kolu” Ėğlinde açıklanmaktadır. Sözlükte fonoloji karğlığı olarak ise —İes bilimi” terimi yer almakta ve söz konusu terim; —İözlü dilde, anlam ayırımı oluğuran yakın ses birimlerini, dil yapısı bakımından inceleyen dil bilimi kolu” şeklinde açıklanmaktadır.

Aksan (1995), fonetik teriminin karğlığı olarak —İesbilim”, fonoloji teriminin karğlığı olarak —İğrevsel ses bilim” terimlerini kullanmakta; Demircan (1996) da Aksan gibi, fonetik teriminin karğlığı olarak —İesbilim”i kullanırken, fonoloji teriminin karğlığı olarak —İesdizim”i tercih etmektedir. Vardar (1998; 2002) ise fonetik için —İesbilgisi”, fonoloji için —İesbilim” terimlerini benimsemektedir. —İim” ve —İğgi” kelimelerinin anlamlarından yola çıkan Selen (1979) ise —İğgi” kelimesini yeterli bulmamakta ve fonetik için —İesbilim” terimini kullanırken, fonoloji teriminin yeni bir terim bulununcaya kadar kullanılmasını savunmaktadır. —İTürkçe’nin Yapısı – I Sesbilim” adlı kitabının ön sözünde ise Özsoy (2004), çalışmasını —İTürkçe’nin sesbirimsel ve bürünsel özellikleri ile sesbilgisel ve sesbilimsel süreçlerini ele alan” bir kitap olarak tanıtmakta ve —İsesbilim” terimi içerisine bütün bu alanları dâhil etmektedir.

Günümüzdeki uygulama biçimiyle ses bilgisi, fizik ve fizyolojinin bazı bölümlerini de kapsayan fakat kendisine ait bir terminolojisi ve kendi arağırma ve deney yöntemleri bulunan oldukça geliğmiş bir bilim dalıdır. En eski ve en yaygın yöntemi ise konuğna seslerinin tasvir edilmesidir. İİsanın konuğna esnasında kullandığı sesler ise nesnel olarak;

- Oluğturulma biçimi açısından,
- Ses dalgalarının iğimeye dayalı özellikleri açısından ve
- İİsan kulağındaki iğime düzeneğine etkileri açısından

olmak üzere üç farklı Ėğilde tasvir edilebilir. Bu tasvir biçimleri de ses bilgisinin genel olarak söyleyiğ, iğime ve hissetmeye dayalı olarak üçlü bir bölümlenme görüntüsü vermesine sebep olur (Lyons, 1983: 98-99).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

KonuÇna seslerini ses bilgisinin bu temel yönleriyle tasvir eden dil bilimci sese içövsel açıdan baktığında ise onları iletiÇinde kullanılan birer birim olarak görecektir ve baÇka bir dil bilimi kolu olan ses biliminin alanına girmiÇolacaktır. BaÇla bir ifadeyle ses bilgisi alanında genel olarak konuÇna sesini incelerken; ses bilimi alanında —İlerin ses sistemleriyle ilgilenilecektir” (Crystal, 2008: 365).

Bu araÇırmada, ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında yer alan ses bilgisi ve ses bilimiyle ilgili konular ele alınmıÇtır. AraÇırmanın verileri farklı öğretim programları için hazırlanmıÇüç ayrı dil bilgisi kitabından elde edilmiÇtır. Bu kitaplar, Mediha Acar ve diğerleri tarafından yazılan ve hâlihazırda ders kitabı olarak kullanılan —Dive Anlatım”, Ahmet Balta ve diğerleri tarafından yazılan ve bir önceki öğretim programında ders kitabı olarak kullanılan —Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 1” ve Tahir Nejat Gencan’ın yazdığı, uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmıÇolan —Dil Bilgisi Lise I-II-III” adlı ders kitaplarıdır. AraÇırma içerisinde söz konusu yayınlar sırasıyla, MEB 2006, MEB 2005 ve Gencan 1992 olarak anılacaktır.

Ortaöğretim Dil Bilgisi Kitaplarında Ses Bilgisi ve Ses Bilimiyle İlgili Konular

Dil bilimiyle ilgili kaynaklarda ses bilgisi ve ses bilimi baÇlıkları altında incelenen sesle ilgili hususlar, MEB 2005 ve MEB 2006’da genel olarak —ses bilgisi” baÇlığı altında yer almıÇtır. Gencan 1992, bu yayınlardan farklı olarak, —ssbilgisi” baÇlığının yanında —vurgu” ve —dn” Çklerinde iki ana baÇlık daha kullanmıÇtır.

Gencan 1992’de —sesbilgisi” ana baÇlığı altında, —sesler ve seslenmeler”, —ses yolu, konuÇna aygıtı”, —sslerin çeÇileri”, —Türk abecesi”, ”hece”, —ılama”, —kynaÇna, düÇne, aÇınma” konuları yer almaktadır (Gencan 1992: 18-21). Takip eden sayfalarda ise; —ss uyumu” baÇlığı altında —sslilerin bölümlenmesi”, —ksa ve uzun sesliler”, —büyük ses uyumu” , —küçük ses uyumu”, —beÇk sözcüklerde ses uyumu”, —ssizler”, —sesiz harflerle ilgili yazım kuralları”, —üresiz sert harflerin yumuÇması”, —ıft çıkaklı harfler ve bunlarla ilgili yazım kuralları”, —harflerle ilgili özellikler” alt baÇlıkları bulunmaktadır (Gencan 1992: 22-29). Ayrıca —vurgu” ve —dn” Çklerinde iki ayrı ana baÇlık içeren kitapta, —vurgu” baÇlığı altında —vurgu çeÇileri”, —sözcük vurgusu”, —ümce vurgusu”, —die vurgusu”, —ıÇdet vurgusu”; —dn” baÇlığı altında ise —dn”, —ss, söyleyiş” konularını ele alınmıÇtır (Gencan 1992: 44-50).

MEB 2005’te —ss bilgisi” ana baÇlığı altında —ss nedir?”, —ss-harf iliÇkisi”, —sslerin meydana geliÇ”, —sslerin sınıflandırılması”, —sslerin birleÇmesi, hece, yapısı ve kelime”, —bÇıca ses olayları”, —Türkçe kelimelerin yapısı ile ilgili ses uyumları” , —vurgu-tonlama” alt baÇlıkları sıralanmaktadır (MEB 2005: 8-15).

MEB 2006’da ise konular —ünite” Çklerinde verilmiÇve —3ünite”de —ses bilgisi, yazım (imla) kuralları, noktalama” baÇlığı kullanılmıÇtır. bu baÇlık altında —ıaffuz (söyleyiÇ”, —Türkçenin sesleri ve özellikleri”, —azım (imla) kuralları”, —noktalama içÇetleri” konuları bulunmaktadır (MEB 2006: 41-66).

Ders kitapları, sesleri ele alan konular açısından incelendiğinde, daha ilk bakıÇta, dil bilimi açısından çeÇtli problemler olduğı görölmektedir. Bu problemlerden ilki —ss bilgisi” üst baÇlığının dil bilimi açısından yanıÇdeğilse de yetersiz bir baÇlık oluÇudur. Çünkü söz konusu baÇlık altında yer alan konuların bir kısmı ses bilgisi, bir kısmı ise ses bilimiyle ilgilidir.

Bir baÇka husus ise ses bilgisi ve (özellikle) ses bilimi konularının ders kitaplarında yeterince yer almayıÇtır. Nitekim ses bilimi konuları, Gencan 1992 ve MEB 2005’te sadece vurgu ve ton Çklerinde yer almıÇ,MEB 2006’da ise bu konulara —dnak” konusu eklenmiÇtır. Ancak bu konular da dil bilimine uygun ve yeterli Çkilde ele alınmamıÇtır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ders kitaplarındaki başka bir problem de ses bilgisi ve ses bilimiyle ilgili olmayan konuların kitaplarda —*es* bilgisi” başlığı altında verilmesidir. Gencan 1992’de —*Türk abecesi*”, —*esiz harflerle ilgili yazım kuralları*”, —*ücretsiz sert harflerin yumuşaması*”, —*çift çıkaklı harfler ve bunlarla ilgili yazım kuralları*”, —*harflerle ilgili özellikler*”; MEB 2006’da ise —*yazım (imla) kuralları*”, —*oktalama işaretleri*” konuları söz konusu başlıktan ayrı ele alınması gereken konulardır (Gencan 1992: 22-29; MEB 2006: 41-66).

Ses

Ders kitaplarında sesin tanımlanması konusunda bir birlik söz konusu değildir. Tanımlar, genel olarak dil olgusunu kapsamakta veya belirli bir dile ait olabilmekte; fizik veya dil bilimi gibi çeşitli alanları ilgilendirebilmektedir. Yapılan bu tanımlamalarda da dil bilimi açısından çeşitli eksiklik veya yanlışlıklar bulunmaktadır.

Gencan (1992: 18)’de ses, —*hava titreşiminin kulakla duyulan derecesine ses diyoruz.*” şeklinde tanımlanır. Sesin oluşumu ise —*insan sesi akciğerden gelen havanın gırtlaktaki kırıltıyı titretmesinden çıkar. Gırtlakta içinde ses yarığında, birbirine çoktıkı ince ses kırıltı var. Ses çıkarmayı isteyince, akciğerlerden gelen hava, bu kırıltıda isteğimize göre ince, kalın, acı, tatlı, sert, yumuşak, korkunç, okuyucu... sesler halinde perdelenir*” biçiminde açıklanır.

MEB 2005’te ses, —*dilin en küçük birimidir*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu en küçük birim —*insan sesi*” olarak adlandırılmakta; sesin oluşum yeri olarak —*es yolu*” gösterilmektedir. Ses yolunu oluşturan organlar ise söz konusu ders kitabında —*akciğer, gırtlak, ses telleri, küçük dil, geniz, dil, damak, diş etleri, dişler, dudaklar*” şeklinde sıralanmaktadır (MEB 2005: 8).

MEB 2006’da sesin tanımı ve oluşumuyla ilgili tanımlayıcı bilgiler yer almamaktadır. Ancak sorular ve açıklamaların yer aldığı kısımlarda yazarların ses konusundaki bilgi ve düşüncelerine işaret eden ibareler söz konusudur:

—*Siz rahatsız eden ve hoşunuza giden seslerin neler olduğunu söyleyiniz.*”

—*Nefesinizi verirken değil de alırken konuşmayı deneyiniz. Başarılı olabildiniz mi?*”

—*Bazı seslerin karışığı alfabe yoktur. Hiçbir alfabe bütün sesleri göstermeye yetmez.*” Bu konudaki düşüncelerinizi belirterek "kendi", "geldi" kelimelerindeki "e" seslerinin farklılığını açıklayınız” (MEB 2006: 41-48).

Ders kitaplarında yer alan ses ve sesin oluşumu konusundaki terim tanım ve açıklamalar incelendiğinde her üç ders kitabında dil bilimi açısından çeşitli problemler olduğu görülmektedir.

Gencan 1992’de yer alan —*hava titreşiminin kulakla duyulan derecesine ses diyoruz.*” tanımı sesi akustik açıdan ele almaktadır. Seslerin incelenmesi, eskiden, fiziğin ayrı bir dalı olan akustik araştırma konusuydu. Ancak bilimsel ilerlemeler bu alanda yeni gelişmeler ve yeni bölümlenmelere yol açmış, dolayısıyla dil biliminin inceleme alanına giren ve konuşma seslerini inceleyen çeşitli kollar ortaya çıkmıştır (Aksan, 1995: 172). Bu sebeple Gencan 1992’de yapılan tanım eksik görünmektedir. Sesin oluşumunu anlatan —*...ses çıkarmayı isteyince, akciğerlerden gelen hava, bu kırıltıda isteğimize göre ince, kalın, acı, tatlı, sert, yumuşak, korkunç, okuyucu... sesler halinde perdelenir*” ifadesindeki —*a*, tatlı, korkunç, okuyucu” ibareleri ise ses bilimi açısından bir değer taşımamaktadır.

MEB 2005’te yapılan —*dilin en küçük birimidir*” şeklindeki tanım ise dil bilimindeki —*es birimi*” terimini çağrıştırmaktadır. Ancak daha sonra bu —*en küçük birim*”, —*insan sesi*” olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırma da dil bilimi açısından doğru bir adlandırma değildir. Yine, MEB 2006’daki —*izi rahatsız eden ve hoşunuza giden seslerin neler olduğunu söyleyiniz*” ifadesindeki —*rahatsız eden ve hoşunuza giden sesler*” dil bilimi açısından bir anlam ifade etmemektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ders kitaplarında, seslerin sayısı konusunda da dil bilimiyle çelişen ifadeler mevcuttur. Gencan (1992: 18), “insan gırtlığının çıkarabildiği her sesin birer biçimle saptanmasına kalkışsaydı, abecelerin harf sayısı binleri bulacaktı; öğrenilmeleri, kullanılmaları pek güç olacaktı. Onun içindir ki her ulus, konuşmaya yarayan seslerini en az biçimle saptamaya çalışmıştır” demektedir. Oysa Eker’e (2003: 194) göre doğadaki sınırsız ses çeşitliliğine karşılık konuşma organları tarafından üretilen ve dil dizgesinin temelini oluşturan konuşma seslerinin toplamı yüzü aşmamakta, bunların büyük bir bölümü dünya dillerinde ortak olarak kullanılmakta; herhangi bir dilde ortalama 25-30 konuşma sesi bulunmaktadır.

Ders kitaplarında seslerin sayısı konusundaki çelişmelerden birisi de ses ile harfin birbiriyle karıştırılması veya bir tutulması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Demircan (1996: 28), “Türk dilinin ses düzeni üzerine bilgi veren her düzeyden dil bilgisi kitaplarında ses ile harf terimleri biri birine öylesine karıştırılmış durumdadır ki: neyin ses, neyin harf olduğunu anlamak olanaksız gibidir” demektedir. Nitekim Gencan (1992: 18)’deki “İstanbul ağzıyla konuşmaya yarayan seslerimizden birbirine yakın olanları bir sayılarak, Türkçemizde 29 ses bulunduğu kabul edilmiştir. Onun için abecemiz 29 harflidir” ifadesi yer almaktadır. Benzer şekilde MEB 2005’te de, “Türkçemizde konuşmamız için gerekli olan 29 ses vardır” (MEB 2005: 8) biçiminde bir ifade bulunmaktadır.

MEB 2006’da ise seslerin sayısı konusunda bir açıklama yoktur. Kitaptaki bazı seslerin karşılığı alfabe de yoktur. Hiçbir alfabe bütün sesleri göstermeye yetmez.” Çekildeki ifade dil bilimi açısından doğrudur. Ancak bu ifadeyi pekiştirmek için verilen “bununadaki düğünelerinizi belirterek “kendi”, “gidi” kelimelerindeki “e” seslerinin farklılığını açıklayınız” (MEB 2006: 48) örneğindeki “ê sesleri arasında fark bulunmamaktadır.

Sesin Oluşumu

Konuşma sesleri bir hava akımının solunum sistemi içinde yer değiştirmesi sonucu oluşmaktadır. Konuşma sürecinde kullanılan sesleri çıkarmada akciğer, gırtlak ve artdamak hava akımı düzenekleri olmak üzere üç hava akımı düzeneği bulunmakta; Türkçenin konuşma seslerini oluşturmada ise sadece akciğer hava akımı düzeneği kullanılmaktadır (Özsoy, 2004: 1). Söz konusu hava akımı düzeneğine Gencan 1992’de “es yolu”, “konuşma aygıtı”, MEB 2005’te “es yolu”; MEB 2006’da ise “risan hançeresi (gırtlak)” adı verilmektedir.

Ders kitaplarında seslerin oluşumunda görev alan organlar da sıralanmaktadır. Gencan 1992’de bu organlar “gırtlak, kiriğer, küçük dil, dil, damak, diğeleri, diğler, dudaklar, geniz, burun” şeklinde sıralanırken; MEB 2005’te “aciğer gırtlak, ses telleri, küçük dil, geniz, dil, damak, diğetleri, diğler, dudaklar” biçimindedir. MEB 2006’da sesin oluşumunda görev alan organlar konusunda bilgi verilmemiştir (Gencan 1992: 18, MEB 2005: 8; MEB 2006: 41-66).

Dil bilgisi kitaplarında seslerin oluşumu konusunda verilen bilgiler dil biliminin fizyolojik ses bilgisi alanında ele alınmaktadır. Bu konuyu ele alan kaynaklarda seslerin oluşumuna katkıda bulunan organlar doğrudan ve dolaylı katkı sağlayan organlar olarak sınıflandırılmakta; diyaframdan başlayan liste göğüs kafesi ve kaslarını da içine alarak burun ve dudaklarda sona ermektedir (Selen, 1979; Aksan, 1995; Özsoy, 2004). Ancak MEB 2005’te “aciğer gırtlak, ses telleri, küçük dil, geniz, dil, damak, diğetleri, diğler, dudaklar” şeklinde sıralanan bu organların asıl görevleri ders kitabında belirtildiği gibi “es yolunu oluşturarak konuşmamızı sağlamak” değildir (MEB 2005: 8).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Seslerin Sınıflandırılması

İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarından Gencan (1992: 19)'da sesler, —eslerin çeşitleri” başlığı altında sınıflandırılmıştır. Ders kitabına göre —enel konuşmamıza yarayan 29 ses çıkışlarına göre ikiye ayrılır: 1) sesliler, 2) sessizler.” MEB 2005'te —eslerin sınıflandırılması” başlığı altında da benzer ifadeler söz konusudur: —Türkçemizde konuşmamız için gerekli 29 ses vardır. Bu sesler ses yolundaki biçimlenişe göre ikiye ayrılır: Ünlüler, ünsüzler” (MEB 2005: 8). Yeni programa göre yazılan MEB 2006'da ise doğrudan bir tanım ve sınıflandırma yer almamakta; ancak —Türkçenin sesleri ve özellikleri” başlığı altındaki hazırlık çalışmalarında, ünsüzler ve ünlülere ait özelliklerin yer aldığı tabloların doldurulması istenmektedir (MEB 2006: 50). Söz konusu ifadeler de bu ders kitabının da sesleri benzer şekilde ikiye ayırdığını göstermektedir.

Ders kitaplarında seslerin sınıflandırılmasıyla ilgili konularda da ses ile harfin karıştırılmaya devam edildiği görülmektedir. Bunun yanında temel eksikliklerden birisi de yazarların —es birimi” kavramından habersiz oluşudur. Bu yüzden kitaplarda sadece parçalı ses birimlerinden olan ünlü ve ünsüzler incelenmiş; parçalar üstü ses birimleri ise —vurgu”, —ton” gibi ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu çalışmada ders kitaplarındaki söz konusu bölümler parçalı ses birimler ve parçalar üstü ses birimler başlıkları altında değerlendirilecektir.

Parçalı Ses Birimleri

Ünlü Ses Birimleri

İncelediğimiz dil bilgisi kitaplarından Gencan (1992: 19)'de ünlü terimi yerine —esliler” terimi kullanılır ve ünlüler, —esliler. —a o e... gibi ses yolunda engele uğramadan, boğumlanmadan çıkanlardır. Türkçede sesli harfler 8 tanedir. Bunlar tek başlarına okunur ve hece olur” şeklinde tanımlanmıştır. MEB 2005'te de benzer bir tanım yer almaktadır: —Ünlüler, ses yolunda hiçbir engele uğramadan çıkar. Türkçede sekiz ünlü harf vardır” (MEB 2005: 8). MEB 2006'da ise sınıflandırma tablosu dışında ünlüleri tasvir eden bir ibare bulunmamaktadır.

Gencan 1992'de yer alan —esli” terimi Demircan (1996: 28) tarafından —eslerden söz ederken, onları yeniden sesliler/sessizler diye ayırsak, terimler kendi içinde çelişkili olur. göyle ki: Bir Ç ses ise, sessiz olamaz.” şeklinde eleştirilmektedir. Gerek Gencan 1992'de, gerekse MEB 2005'te ünlülerin oluşumu ile ilgili —ses yolunda hiçbir engele uğramadan çıkar” ifadesi de sıkıntılıdır. Çünkü ünsüzlerde olduğu gibi, ünlülerin de oluşum yerleri vardır ve dolayısıyla bir engellenme söz konusudur. Özsoy'a (2004: 4) göre sesler bu engellerin niteliği, yeri ve derecesine göre ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana grup oluşturur. Ünlüler hava akımının daha az bir derecede engellenmesi sonucu oluşur.

Ders kitaplarında ses ile harf karıştırıldığı için ünlülerin sayısı konusu da problemlidir. Gerek incelediğimiz ders kitaplarında gerek Türk dilinin seslerini ele alan birçok kaynakta sekiz ünlüden söz edilmektedir. Ancak günümüz standart Türkiye Türkçesinde çeşitli ses olayları sonucu ortaya çıkan veya yabancı kökenli kelimelerde yer alan farklı ünlüler de bulunmaktadır. Nitekim Eker (2003: 206), standart Türkçeyi —toplum en az 11-12 ünlüsü ile zengin bir dil” olarak kabul etmektedir. Özsoy (2004: 49) —sekiz temel ünlü”nün yanında Türkçede uzun ünlülerin de bulunduğunu belirtmektedir. Ergenç (1995: 18-42) de, Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü adlı eserinde önce sekiz ünlüden söz edip bunları ders kitaplarındakine benzer şekilde sınıflandırır; daha sonra ise —esbilim abecesi” başlığı altında on beş ünlünün özelliklerini sıralar ve bu seslerin alfabedeki karışıklarını verir. Coşkun (2001b: 93) ise standart Türkçenin ünlülerini oluşum yerleri ve akustik özellikleri açısından incelediği makalesinde —Standart Türkçede onu kısa dokuzu uzun olmak üzere toplam 19 ünlü mevcuttur. Bu sayı rol ve hol gibi kelimelerdeki ince o da eklenirse 20'ye çıkar” demektedir.

—Ünlüler, bir dilin melodili sesleri, dolayısıyla da estetiği olarak kabul edilmektedir. Bir dilin estetiği, o dilin ünlülerinin çokluğu ve çeşitliliğiyle doğru orantılıdır” (Coşkun, 1999: 43). Ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında harflerle karıştırılan ve sayıları sekiz olarak verilen ünlülerin sınıflandırılması dilin, çenenin ve dudakların durumuna göre yapılmaktadır. Ders kitaplarındaki bu sınıflandırmalardan dilin durumuna göre yapılanında —ı ünlüsü dilin arka kısmında oluşa bir ünlü olarak gösterilirken Coşkun’un çalışmasında (2001b: 94) söz konusu ünlünün oluşum yeri dil ortasıdır

Başka bir eksiklik ise yapılan sınıflandırmalarda ünlülerin çıkarılış sürelerinin dikkate alınmamasıdır. Gerçi Gencan 1992’de —uzun sesliler”den söz edilmekte ve —sesliler”in uzunluk kısalık bakımından da ikiye ayrıldığı ifadelerine yer verilmektedir. Ancak bu durumun sadece yabancı kökenli kelimeler için geçerli olduğu da belirtilmektedir.

Eker’e (2003: 206) göre —üre de bir karışıklık durumudur.” Dolayısıyla ünlüler sınıflandırılırken süre açısından da değerlendirilmelidir. Böyle bir sınıflandırmada bir ünlünün uzun ünlü olarak kabul edilebilmesi için aynı türden bir kısa ünlüden ortalama iki kat daha uzun olması gerekmektedir” (Coşkun, 2001b: 93).

Dil bilimiyle ilgili çeşitli kaynaklarda yarı ünlüler ve kayan ünlülerden de söz edilmektedir. Aksan’a (1995: 192) göre kayan ünlü —aynı seslem içinde yer alan ve bir ünlünün iğevini yerine getiren çift ünlüye verilen addır.” Demircan (1996: 43-44) —e, sev, giy, ey, bey, böyle, Göyle, ögle, doy, boy” gibi kelimelerde kayan ünlü sayılabilecek birliklerin varlığından söz etmektedir.

Yarı ünlüler ise —buçurulumaları ve seslemdeki dağılımları bakımından ünlülerle ünsüzler arasında yer alan seslerdir” (Vardar, 2002: 220). Yarı ünlü sayılan sesler —ı, “w” ve —y harfleriyle yazıya aktarılan seslerdir. Türkçede ise yalnızca —y sesi genellikle yarı ünlü olarak gösterilir (Aksan, 1995: 193). İncelediğimiz ders kitaplarında bu ünlü türleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Ünsüz Ses Birimleri

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarından Gencan 1992’de, ünsüzler için —sessizler” terimi kullanılmaktadır. Gencan 1992’ye göre —sessizler: ses yolunda az çok boğumlanarak çıkan seslerdir: k m s ... Seslerin boğumlandığı yere çıkak adı verilir. ...Bunlar (ünsüzler) seslilerle birlemedikçe okunamazlar, hece kuramazlar” (Gencan 1992: 19). MEB 2005 ve MEB 2006’da ünsüz ses birimler için —ünsüzler” terimi kullanılmakta; ancak herhangi bir tanım bulunmamaktadır.

Dil bilimiyle ilgili kaynaklara göre ünsüzler, ses aygıtı içinde hareket eden hava akımının belirgin bir şekilde engellenmesiyle oluşan seslerdir. Ünsüzlerin oluşumunda görev alan ağız içindeki hareketsiz ve az hareketli organlar, boğumlanma yerlerini, hareketli organlar ise boğumlanma organlarını ifade eder (Coşkun 2001a: 65; Özsoy, 2004: 4).

Gencan 1992’ye göre —dimizin sessiz harfleri 21’dir. ...Sessizler türlü yönlerden kısımlara ayrılır:

1. Çıkaklarına göre
2. Sürekli söylenip söylenmeyeceğine göre
3. Yumuşak ve sert sessizler” (Gencan 1992: 24-25).

Benzer ifadeler MEB 2005'te de yer almaktadır: —Dihizde yirmi bir ünsüz vardır. Boğumlanma noktaları, sürekli ve süreksiz söylenmeleri, yumuĞak ve sert oluĞarı bakımından ünsüzleri sınıflayabiliriz” (MEB 2005: 9). Doğrudan konu anlatımı ve tanımlamaların yer almadığı MEB 2006'da ise ünsüzlerin sayısı konusunda bir bilgi yoktur. Ancak konuyla ilgili bir —kinlik”te —m, kök, kül, kel, kaya, kova, kuzu, kız” kelimelerinin her birinde k sesinin farklı olduğunu görüyorsunuz. Siz de bu duruma baĞla örnekler bulunuz. Her sesin alfabede gösterilip gösterilmediğini açıklayınız” Ğakinde bir ibare yer almaktadır. Seslerin alfabedeki harflerden fazla olduğunu göstermek isteyen bu örneklerdeki —k seslerinin hepsi birbirinden farklı değildir. Kitapta, ünsüzlerin sınıflandırılmasıyla ilgili olarak ise —ızırlık çalıĞmaları” kısmında verilen tabloda —srekli/süreksiz, sert/yumuĞak ünsüzler” ibareleri yer almaktadır (MEB 2006: 48-50).

Günümüz standart Türkiye Türkçesinin seslerini ele alan dil bilimi kaynaklarında ünsüzlerin sayıları ve sınıflandırılmaları konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklardan bazılarındaki ünsüz ses birimlerin sayıları —Aksan'a göre yirmi dört, CoĞkun ve Özsoy'a göre yirmi üç, Demircan'a göre yirmi beĞ Eker'e göre en az yirmi dört, Selen'e göre ise otuzdur (Aksan, 1995: 198; CoĞkun, 2001a: 66; Demircan, 1996: Eker, 2003: 211; 56; Özsoy, 2004: 33; Selen, 1979: 109).

Ğicelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te ünsüzler oluĞumnoktaları bakımından dört gruba ayrılmıĞtır. Birbirinin hemen hemen aynısı bu sınıflandırmalara göre ünsüzlerin oluĞım noktaları dört organ üzerine yüklenmiĞtır (Gencan 1992: 23; MEB 2005: 9).

Dudak: f, p, m, v, b

DiĞĞ: ş ç, t, j, l, n, r, z, c, d

Damak: k, ğ, y, g

Gırtlak: h, (ğ). (MEB 2005'te gırtlak ünsüzü olarak ğ de yer almaktadır).

Ders kitaplarında ünsüzler, sürekli/süreksiz, sert yumuĞak ünsüzler (Gencan 1992'de sessizler) olarak da sınıflandırılmıĞtır. Süreklilik/süreksizlik açısından yapılan sınıflandırmalar, Gencan 1992'de —Sürekli söylenip söylenmeyeceğine göre”; MEB 2005'te —Ses Yolunun Durumuna Göre Ünsüzler” Ğakinde adlandırılmıĞtır. Bu sınıflandırmalara göre ders kitaplarında ünsüz ses birimler Ği Ğakilde sıralanmaktadır:

Sürekli ünsüzler: f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, Ğ v, y, z

Süreksiz ünsüzler: b, c, ç, d, g, k, p, t (Gencan 1992: 25; MEB 2005: 9).

Ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te ünsüzler, —ert” ve —ymuĞak —ünsüzler olarak da ikiye ayrılır. Bu sınıflandırmalar Gencan 1992'de —ymuĞak ve sert sessizler”; MEB 2005'te —ss tellerinin durumuna göre ünsüzler” baĞlıkları altında verilmektedir. Gencan —ymuĞak sessizler”in ses tellerini titrettiğini; —ert sessizler”in ise titretmediğini söyler. Adlandırma ve sınıflamaya sokulan —ymı bir ünsüz” bir yana bırakıldığında bu ifadeler doğrudur. Ancak MEB 2005'teki —ert ünsüzler ses yolunda engele uğrayarak çıkarlar” ifadesi ünsüzlerin tümü için; —ymuĞak ünsüzler, ses yolunda engele uğramadan çıkarlar” (Gencan 1992: 25; MEB 2005: 9-10) ifadesi ise ünlüler için aynı kitapta daha önce yer almıĞtır. Üstelik bu ifadeler söz konusu hiçbir sınıflandırma için tam ve doğru değildir.

Ortaöğretim ders kitaplarındaki bu dört boğumlanma noktası ve iki boğumlanma biçimine karşılık dil bilimiyle ilgili kaynaklar ve standart Türkiye Türkçesinin ünsüzlerini ele alan çeşitli çalışmalarda ünsüzlerin yedi-sekiz boğumlanma noktası; altı-yedi boğumlanma biçimi tespit edilmektedir. Bu çalışmalardan birinde Demircan (1996: 56), ünsüzlerin çıkışyerlerini çift dudak, çift dudak-üst diğ, dil ucu-diğardı, dil ucu-diğseti, dil ucu-damak önü, dil önü-sert damak, dil önü/ardı-sert/yumuğak damak ve gırtlak olarak belirler. Çıkışbiçimleri açısından ise patlamalı, patlamalı-sızmalı, sızmalı, geniz, yan, çarpmalı, yarı ünlü biçimlerini tespit eder.

Son yıllarda yapılan çalışmalardan birisi olan Coşkun'un sınıflandırılmasında ünsüzlerin oluşum noktaları olarak dudak, diğ, diğ eti, diğ eti ardı, ön damak, art damak ve gırtlak verilmektedir. Yine aynı çalışmada ünsüzler boğumlanma tarzı açısından patlayıcı, sızıcı ve akıcı ünsüzler olarak sınıflandırılmaktadır (Coşkun, 2001a: 66-68). Bu alandaki en yeni çalışmalardan birini gerçekleştiren Özsoy'a göre ise ünsüzler, çıkışyerleri bakımından —dudaksıl, diğsil/dudaksıl, diğsil, diğeti-diğyvasıl, öndamaksıl, damaksıl, artdamaksıl, gırtlaksıl" şeklinde; çıkış biçimleri bakımından da —patlamalı, sürtünmeli, patlamalı/sürtünmeli, genizsil, akıcı, kayıcı" ünsüzler olarak sınıflandırılmaktadır (Özsoy, 2004: 34).

Parçalar Üstü Ses Birimleri

Dillerde parçalı ses birimler yanında parçalar üstü ses birimler de bulunmaktadır. Bunlar vurgu, ton, ezgi, süre gibi öğelerdir. Parçalar üstü ses birimleri adı verilen bu özellikler, tıpkı parçalı sesbirimleri gibi dillerde anlam ayırıcı görev görmektedir. —Bütün olgular" veya —büünsel ses birimleri" olarak da adlandırılan bu öğelerin herhangi bir dilde ses birimi olarak kabul edilebilmesi için söz konusu dilde anlam ayırıcı görev alması gerekir. Parçalar üstü ses birimleriyle ilgili beceriler, çocuğun ana dilini edinmesi sırasında kazanılmaktadır (Aksan, 1995: 228-236; Demircan, 1996: 26; Ergenç, 1995: 22-23; Vardar, 1998: 112-113).

Türkçenin parçalar üstü ses birimlerini ele alan çalışmalarda —vurgu, ton, kavrak, durak, süre ve ezgi" anlam farkı ortaya koyan öğeler olarak değerlendirilmiştir. İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarından Gencan 1992'de parçalar üstü ses birimler —vurgu", —tın" başlıkları altında MEB 2005'te ise —vurgu ve tonlama" başlığı altında ele alınmıştır. MEB 2006'da ise —öyleyiğ (telaffuz)—bağığ altındaki çeşitli etkinlik ve çalışmalarda —tınlama, vurgu, duraklama, duyuyğ tonlaması" gibi terimlere yer verilmiştir (Gencan 1992: 44-50; MEB 2005: 14-16; MEB 2006: 43-50).

Ders kitaplarındaki ilgili konulara baktığımızda, parçalar üstü ses birimleriyle ilgili bilgilerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, dil bilimiyle ilgili kaynaklardan hareketle, Türkçe için parçalar üstü ses birimi sayılan bütün öğeler ele alınacak; dolayısıyla ders kitaplarında eksik kalan konular da değinilecektir.

Vurgu

Vurgu, belli bir dilde, vurgu birimi oluşturan bir bütün içinde bir heceyi baskılı söyleyerek belirgin hale getirmektir. Çoğu dilde genellikle bu vurgu birimi —kelime" olarak adlandırılan birimdir (Martinet, 1985: 73). Türkçede vurgu, kelime, kelime grubu ve söz dizimi düzeylerinde ele alınmaktadır. Kelime düzeyindeki vurgu, aynı ses birimleri içeren kelimeler arasında anlam farklılıkları ortaya koyar. Bu açıdan parçalar üstü ses birimi olarak kabul edilir (Özsoy, 2004: 55-56). Kelime vurgusu ana dilini kazanırken kendiliğinden edinilir. Daha sonra öğrenilen kelimelerin vurgusu ise önce edinilenlere benzetilir (Cutler, 1984'ten akt.: Ergenç, 1995: 26)

İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarından Gencan 1992'de vurgu —ba hecelerinden diğerlerinden daha dik veya baskılı okunuş ve söylenişine vurgu denir" şeklinde; MEB 2005'te ise —bi sözcük veya cümlede kimi hece ya da sözcük diğerlerinden daha kuvvetli söylenir. Bu söyleniş vurgu denir" (MEB 2005: 14) şeklinde tanımlanmıştır.

Gencan (1992: 44)'ye göre —vurguların birçok çeşidi vardır. Başlıcaları, sözcük vurgusu, tümce vurgusu, dize vurgusu ve cümle vurgusudur." MEB 2005'teki tanımdan ise kelime vurgusu ve cümle vurgusu olmak üzere iki tür vurgudan söz edildiği anlaşılmaktadır.

Gencan (1992: 44)'deki tanımda yer alan —di okunuş veya söyleyiş"teki dik ifadesi dil bilimi açısından herhangi bir anlam taşımamaktadır. Vurgu çeşitleri içerisinde sayılan —ize" ve —iddet" vurgusu ise —zi" ögesiyle ilgilidir. Ayrıca söz konusu kitapta vurgunun özelliklerini anlatan;

—a Söze, duygu ve anlam değeri katar.

b) Dinleyicinin dikkatini uyandırarak, anlamın kavranmasını kolaylaştırır.

c) Ahengi canlandırır. Vurgusuz okumalarda ve konuşmalarda bu değerler yoktur." ifadeleri de problemlidir. Buradaki ifadeler vurgudan ziyade —iddet vurgusu" şeklinde adlandırılan —zi"yi ilgilendirmektedir. Üstelik vurgu çeşitlerinde bahsedilen kelime vurgusunu kapsamamaktadır. Dahası, Gencan 1992'de söz edildiği gibi —vurgusuz okuma veya konuşma" mümkün değildir. MEB 2005'teki cümle vurgusunu anlatan —bi kelimenin diğerlerine göre vurgulu söylenmesi—de mümkün değildir. Çünkü cümle vurgusunda da diğerlerine göre baskılı söylenen bir hecedir.

Gencan 1992'de, —ba'ba, arkadaşım söyle'di; o'kul ya'rın açılacak..." şeklinde vurguları gösterilen cümlede —ba" kelimesinin vurgusu, Demircan'a (1996: 144) göre kelime buradaki kullanımda seslenme ögesi olarak kullanıldığı için, birinci heceye kaymaktadır. —Söyledi" kelimesindeki —di" eki ise vurguyu üzerine almayan eklerdendir. Bu yüzden kelimenin vurgusu söy'ledi şeklinde olmalıdır. Cümlede devamında yer alan ve vurgusu son hecede gösterilen —arın" zaman zarfında da vurgu ilk hecededir.

Aynı ders kitabında —ki" eki alan kelimeler""evde'ki", —bizim'ki" de —ki" eki vurgulu gösterilmiştir (Gencan 1992: 44-45). Oysa Demircan'a (1996: 137) göre vurgu ev'deki, bi'zimki şeklinde olmalıdır.

MEB 2005'teki örneklerden —eli'yor" kelimesinde vurgu —yor" ekinde gösterilmiştir. Ancak —yor" eki de —vurgu almayan son eklerdendir" (Demircan 1996: 137). Cümle vurgusuyla ilgili olarak da —yükleme en yakın olan sözcük, vurgulu olarak söylenir" ifadesi kullanılmış ve —ben o kitabı sana verdim", "ben sana o kitabı verdim ve sana o kitabı ben verdim" örnekleri verilmiştir (MEB 2005: 14-15). Ancak önceki paragraflarda da belirttiğimiz gibi cümle vurgusunda da sadece bir hece diğerlerine göre baskılı söylenir.

Ton

Ton, bir hecedeki titreşim sıklığıyla ilgilidir. Dolayısıyla hecenin tiz veya pes söylenişini ifade eder (Aksan, 1995: 230; Ergenç, 1995: 24). Herhangi bir dilde ton (titrem), anlam ayırıcı özellik taşıdığı sürece ses birimi olarak değer taşıyabilir (Vardar, 2002: 194). Ton değişiklikleri Çince, İngilizce, Japonca gibi dillerde kelimelere yeni anlamlar katar. Türkçede ise ton, genellikle tek heceden oluşmuş bildirilerde anlam ayırıcı özellik göstermektedir (Ergenç, 1995: 24).

İncelediğimiz dil bilgisi kitaplarında vurgu konusuyla birlikte ~~ton~~” da ele alınmıştır. Gencan (1992: 49)‘de ton, ~~—~~alatıma duygu, düğünce, coğku, yumuğaklık, sertlik... ayırtıları katmak için seslerde perde değışkliği gibi baçkalıklar yapılır; buna tonlama denir” Çeklinde tanımlanmaktadır. MEB 2005‘te yapılan tanım ise ~~—~~öze duygu değeri katmak için seslerde yapılan değışkliğe tonlama denir” biçimindedir (MEB 2005: 15). Tanımlamalara yer verilmeyen MEB 2006‘da, öğrencilerden çeğili metinler okumaları ve bu esnada öğrencilerin gerçekleğirdiğı ~~—~~tonlama farklılıkları”nın bulunması istenmektedir (MEB 2006: 43-47).

Ders kitaplarında ton konusuyla ilgili tanım değeriendirme ve çalığmalara bakıldığında, konunun daha çok cümle düzeyinde ele alındığı, dolayısıyla ton ögesininin bir baça bürün öge olan ezgiyle karışırıldığı görülmektedir. Dil bilgisi ders kitaplarında bu yöndeki örnekler Çöyedir:

—Buğru temeli üzerine kurulan tümceleri, sesimize vereceğimiz tonla istediğimiz keskinlikte, sertlikte ya da yumuğaklıkta söyleyebiliriz”

—Tümcelerin söyleniğindeki ton değışkliklerinin anlamla ilgisi büyüktür.” —Sıulu tümceler tonlamaya daha elverişlidir” (Gencan 1992: 49).

—Tonlama en çok ünlem cümlelerinde bulunur”

—Sarı anlamı tağyan cümleler tonlamaya daha uygundur”

—Emir cümlelerini sesimize vereceğimiz tonla istediğimiz keskinlikte, sertlikte veya yumuğaklıkta söyleyebiliriz” (MEB 2005: 15).

Burada yeri gelmiğlen yukarıdaki MEB 2005‘te yer alan emir cümleleriyle ilgili ifadenin Gencan 1992‘deki ifadeyle hemen hemen aynı ifadeler olduğunu belirtmeliyiz. Söz konusu ders kitabında, Gencan 1992‘den alınmış birçok tanım, örnek vb. bulunmasına rağmen ~~—~~kyakça” kısmında, Tahir Nejat Gencan adı yer almamaktadır.

Tonlama konusuyla ilgili olarak MEB 2006‘da yer alan örnekler de Çu Çkildedir:

—... hagi cümleleri değışk ses tonlarıyla söylemek ihtiyacı duyuyorsunuz”

—...cümlelerini farklı ses tonlarıyla söylediğinizde cümlelerin anlamında nasıl bir değışklik olduğunu belirtiniz” (MEB 2006: 45).

Verdiğimiz bu örnekler yanında ders kitaplarında tek tek kelimeleri ele alan ve birkaç kelimedeki ton değışkliklerinin söz konusu kelimelere çeğili anlamlar katabileceğini gösteren sınırlı sayıda örnek de bulunmaktadır. Ancak bu kez de ~~—~~ton, vurguyla karışırılmaktadır.

Kavşak

Kavğak, ~~—~~alamlı birimler arasındaki geçiğerde yerleğiriliğ biçimine göre, önce ya da sonra gelen seslerde sezilebilir değışkliklerin tümüdür” (Demircan, 1996: 104). Baça bir ifadeyle söyleyiğte ulamayı ortadan kaldırmak amacıyla verilen kısa aralardır. Kavğaklar, biçim birimlerin ve hecelerin baçangış ve bitişnoktalarını belirler. Türkçede anlam farklılıkları ortaya koyduğı için kavğak ögesi de ses birimi olarak kabul edilir (Ergenç ,1995: 23; Özsoy, 2004: 93). Türkçede kavğakları belirleyen özellikler, kavğak noktasındaki seslerin soluklu/soluksuz, ötümlü/ötümsüz, vurucu/akıcı olması ve ünlü ile baçayan hecelerden önce patlamalı gırtlak sesinin bulunmasıdır (Özsoy, 2004: 93).

Konuya yer veren kaynaklara (Aksan, 1995; Ergenç, 1995; Özsoy, 2004; vb.) göre kavğak, Türkçede parçalar üstü ses birimleri arasında yer almaktadır ve anlam ayırıcı özellik ortaya koymaktadır. Ancak incelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında durak ve ulamadan söz edilmesine rağmen, kavğak konusuna değinilmemiğir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Durak

Söz zincirinde, belli bir süre kapsayan kesinti (Vardar, 2002: 84) olarak tanımlanan duraklar, konuşmanın iletmek istediği duygu ve düşüncelerin ve bildirinin amacının etkili ve anlaşılabilir biçimde algılanabilmesine; gönderilen kodun doğru olarak çözümlenmesine yardımcı olmaktadır (Ergenç, 1995: 23). Durak, Türkçede anlam farklılıkları ortaya koyduğundan parçalar üstü ses birimi olarak kabul edilmektedir.

Anlamanın belirlenmesinde önemli bir role sahip olmasına rağmen, incelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te durak konusunda hiçbir ibareye rastlanmamıştır. MEB 2006'da ise iki metinle ilgili çalışmada durak konusuna yer verilmiştir. Bunlardan birincisinde öğrencilerin okuduğu metindeki "duraklama" kusurlarının bulunması istenmektedir. Tek paragraftan oluşan ikinci metnin ise öğrenciler tarafından, ilk seferde uygun yerlerde "afes almadan", ikinci defada ise "afes alarak" okunması istenmekte ve bu iki okuma arasındaki farklar sorulmaktadır (MEB 2006: 45-47).

Süre

Dil bilimi açısından süre "bir sesin çıkarılışıya da ekleniş sırasında kapladığı zaman dilimi"dir. Süre terimi, ünlülerin uzun veya kısa olması anlamında kullanılmaktadır (Demircan, 1996: 27; Vardar, 2002: 84). Türkçede ünlü ses birimlerin çıkarılış süreleri anlam farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkçedeki ünlüler asıl uzunluklarını kaybettiklerinden, yabancı kökenli kelimelerle, çeşitli ses olayları sonucunda ortaya çıkmaktadır (Ergenç, 1995: 23).

İncelenen dil bilgisi kitaplarında, parçalar üstü sesbirimler içerisinde değerlendirilen süre konusu yer almamaktadır.

Ezgi

Ezgi, konuşma sırasında, konuşmaya egemen olan temel tonun değişiklikleridir. Konuşma sırasında ses tek düze değildir, konuşma süresince yükselip alçalır. Bir cümledeki hece, biçim birimi ve kelimeleri kapsayan ton değişikliklerinin hepsi birden ezgiyi oluşturur (Aksan, 1995: 230; Ergenç 1995: 24). Konuşmacının eğitimi, sosyal durumu, konuşma sırasındaki ruh hali ve konuşma ortamı ezgi üzerinde etkilidir. Bu sebeple ezgi konusunda tespitlerde bulunmak, genel bir ezgi düzenini ortaya koymak oldukça zordur (Ergenç, 1995: 24).

Ezgi konusuna, incelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarından hiçbirinde doğrudan yer verilmemiştir. Gencan 1992'de ezgi konusuyla ilgili kimi hususlara "içdet vurgusu"; kimine ise "an" ve "söyleyiş özelliği" başlıkları altında dil bilimi temeline dayanmadan değinilmiştir (Gencan 1992: 47-50). İncelenen diğer iki dil bilgisi kitabı MEB 2005 ve MEB 2006'da ise ezgi konusuyla ilgili özelliklere "anlama" başlığı altında yer verilmiştir MEB 2006'da diğer kitaplardan farklı olarak "duygulanması" terimi kullanılmıştır.

Türkçenin Ses Yapısı ve Özellikleri

Sesleri iletişindeki işlevleri açısından inceleyen ses bilimi, konuşma seslerini soyut ve bağımsız unsurlar olarak ele alan ses bilgisinden farklı olarak, onları birbirine bağlanıp anlamlı ve görevli birlikler oluşturan; bu sırada da birbirini çeşitli yönlerden etkileyen olgular olarak görmektedir (Vardar, 2002: 168; Hatipoğlu, 2006: 35)

Dilin fonolojik yapısı, dizim ilişkileri açısından hem hece hem de kelime bağlamında ses öbekleşmeleri, sesbirimlerin kelime içinde dağılımları, ses birimlerinin üzerindeki çevre seslerin etkileri gibi çeşitli belirlemelerde bulunur (Huber, 2008: 136). Bu başlık altında Türkçenin ses yapısı ile ilgili temel özellikler, incelediğimiz ders kitaplarında yer verilen konular çerçevesinde ele alınacaktır.

Turkish Studies

Hece Yapısı

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992'de hece —~~bu~~Çna aygıtının bir hareketiyle çıkan tek ya da bileÇk ses” Çkilde tanımlanmaktadır ve bu kitaba göre —~~di~~mizin heceleri altı çeÇtirdir (Gencan 1992: 19). Hece konusunda benzer ifadeler taÇyan MEB 2005'te ise —ağzımızın bir hareketiyle çıkan ses ya da ses topluluğu” ibaresi kullanılmıştır. Bu kitaba göre de “dilimizde altı çeşit hece vardır” (MEB 2005: 10). Diğer ders kitabı MEB 2006'da hece konusuna değinilmemiştir.

Çeşitli kaynaklarda hecenin oluşumu baskı, hareket, hava akımı ve selen olmak üzere dört farklı kurama dayandırılmaktadır (Aksan, 1995; Demircan, 1996; Özsoy, 2004). Dilciler arasındaki görüş farklılıkları ve hece olgusunun dilden dile değişmesi nedeniyle genel bir tanım yapmak da oldukça zordur (Aksan, 1995: 202-205). Ancak oluşumu konusunda farklı görüşler bulunsa da birçok tanım, hecenin tek bir ses veya bir ses grubu şeklindeki ses birimi olduğu yönündedir. Nitekim Vardar (2002: 171) heceyi “bir tek sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği” şeklinde tanımlar. Benzer bir tanım da Korkmaz (2007: 115) tarafından yapılır: “Hece “bir nefes hamlesi içinde çıkan, tek bir ses veya ses grubundan oluşan, yalnız başına kelime olabilen veya kelime oluşumunda görev alabilen ses birliği”dir.”

Hecenin oluşumu konusunda farklı kuramlar olduğu dikkate alındığında, ders kitaplarında hecenin oluşumunu temelli tanımların yer alması; özellikle MEB 2005'teki heceyi tanımlayan —ağzımızın bir hareketiyle çıkan ses ya da ses topluluğu” ibaresi (oluşuma katkı sağlayan diğer organlar dikkate alınmıyor) problemlili görünmektedir. Tabii buradaki asıl problem, diğer ses birimlerin de olduğu gibi, hecenin ses birimi olarak değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Başka bir husus ise Türkçenin hece türleriyle ilgilidir. İncelenen ders kitaplarında —~~di~~mizin heceleri altı çeÇtirdir” veya benzer bir Çkilde “dilimizde altı çeşit hece vardır” denilmektedir. Türk diliyle ilgili kaynaklarda genellikle, incelediğimiz ders kitaplarındaki gibi, ses dizimi açısından Türkçede altı tür hece olduğundan bahsedilmektedir. Öncelikle ders kitaplarındaki “dilimiz” ibaresinin dil bilimi açısından (art/eş zamanlılık vs.) belirgin bir ifade olmadığını söylemek gerekir. Üstelik “altı çeşit hece” bilgisi sadece Türkçe kökenli (ses olayı bulunmayan) kelimeler için geçerlidir. Çünkü Türkçe kökenli kelimelerle günümüz standart Türkiye Türkçesinde kullandığımız “alıntı kelimelerin hece yapısı, ünlü ve ünsüzlerin hece içinde dizilişi yönüyle birbirinden farklıdır” (Özsoy, 2004: 97).

Hece çeşitleri konusunda doğru bilgiyi verebilecek bir değerlendirmenin günümüz Türkiye Türkçesi standart konuşma dilinde kullanılan bütün kelimeleri kapsamaması gerekmektedir. Nitekim Demircan (1996: 16) —Türkçede Hece Türleri” başlığı altında on beç farklı heceden söz etmektedir. Bu türler içerisinde yabancı kökenli —~~si~~”, —~~si~~-ker—, —~~l~~brt” gibi kelimelerdeki başÇa ünsüz yığılması bulunan kelimeler de vardır. Özsoy (2004: 98) da alıntı —~~p~~”, —~~por~~”, —~~St~~zburg” kelimelerindeki hecelerden söz eder. Ancak, Huber'e (2008: 137) göre Türkçede ön seste ünsüz öbeÇmesi olmadığı için yabancı kökenli spor, stop gibi kelimelerde bir ünlü türemesi görülür. Dolayısıyla hece türlerinin belirlenmesinde kaynak dillerin değil, kelimenin sesletildiği Türkçenin telaffuz kurallarını dikkate almak gerekmektedir.

Ders kitaplarına göre "her hecede bir sesli bulunur. Sesli harf olmadan hece kurulamaz" (Gencan 1992: 19). Her hecede bir ünlü bulunur. Ünlü olmadan hece kurulamaz (MEB 2005: 10). Bu bilgi Türkçe kökenli kelimeler için doğru olabilir. Ayrıca eski ve genelleşmiş bir anlayışı yansıtmaktadır. Ancak Aksan (1995: 202), eskiden birçok dil bilimcinin hecenin sadece ünlüler tarafından oluşturulabileceği görüşünde olduğunu; günümüzde ise çeşitli dillerde bazı ünsüzlerin de hece olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Demircan (1996: 15) da çeşitli dillerde kelime sonundaki vurgusuz hecelerde ünlü yerine kullanılan ünsüzlerin olabileceğinden bahsetmektedir.

Ses Uyumları

Ses uyumu, bir dildeki kelimeleri meydana getiren seslerin birbirlerini çeşitli açılardan ve kurallı olarak etkileyip benzeşmeleri, başka bir ifadeyle bir kelimedeki ünlüler, ünsüzler ve ünlülerle ünsüzler arasında görülen benzeşme olayı olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2007: 219-220; Vardar, 2002: 204). Tanımdan da anlaşılacağı üzere Türkçede ses uyumları ünlü uyumu, ünlü-ünsüz uyumu ve ünsüz uyumu olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir.

Ünlü Uyumu

Ünlü benzeşmesinin yaygın ve düzenli olan biçimleri ünlü uyumu olarak adlandırılmaktadır (Uzun, 2004: 43). Ünlüler arasında görülen nitelikçe benzeşme günümüz standart Türkiye Türkçesinde kelime yapısının en belirgin özelliklerindendir. Bu özellik, kelimenin hem iç yapısını, hem de kelimelere getirilen son eklerin büyük bir çoğunluğunun ses yapısını belirlemektedir (Özsoy, 2004: 99). Fakat ünlü uyumu kuralının, standart Türkiye Türkçesinin aslı ünlüleri olan a, e, ı, i, o, ö, u, ü sesleri için geçerli olduğunu unutmamak gerekir (Coşkun, 2008: 45).

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarında ünlü uyumlarına farklı adlar verilmiştir. Söz konusu ders kitaplarından Gencan 1992'de ünlü uyumları, "büyük ses uyumu, küçük ses uyumu"; MEB 2005 ve MEB 2006'da ise "kalınlık incelik uyumu (büyük ünlü uyumu), düzlük yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu)" şeklinde yer almaktadır (Gencan, 1992: 23-24; MEB 2005: 13-14; MEB 2006: 50-52).

Ders kitaplarından Gencan (1992: 23)'de artlık-önlük uyumuna uymayan ekler olarak "-yor, -ken, -ki, -leyin, -(i)mtrak" ekleri sayılmış; ekler sıralanırken sonda üç nokta yer almıştır. Bu, başka ekler de olabileceğini gösterir. Nitekim benzer ekler içinde "-daş, -gil ve -gen (?) " eklerini de saymak mümkündür. Fakat konunun sonunda "yüzlerce eklerimiz içinde ancak bu beşinin ... aykırı oluşları ..." şeklinde bir ifadenin yer alması hem baştaki üç nokta ile çelişmekte, hem de diğer eklerin unutulduğunu veya dikkate alınmadığını düşündürmektedir. Ayrıca Gencan 1992'de artlık-önlük uyumuna uymayan eklerden "-leyin -ken, ve -ki" eklerinin uyum dışında kalma sebebi olarak "İstanbul ağzı" gösterilmektedir. Bu ders kitabına göre söz konusu ekler Anadolu'nun birçok yerinde köke uydurularak söylenmektedir. Fakat Mansuroğlu'ya (1959: 81-93) göre, bu eklerin uyum dışında kalmalarının asıl sebebi diğer unsurlara göre daha geç devirlerde yazı dilinde kullanılmalarıdır. Başka bir sebep ise "-ken" (<iken)" ekinde olduğu gibi ekleşmemiş biçimiyle kullanılabilmeleridir. Mansuroğlu'nun söz konusu makalesinde "-ki" ekinin ise benzetme sonrasında tek biçiminin tercih edilmiş olabileceğini belirtmektedir.

Ders kitaplarından MEB 2005'te artlık-önlük uyumu, "kalınlık incelik uyumu" (büyük ünlü uyumu) olarak adlandırılmaktadır. Başlıkta öncelikli olarak "kalınlık incelik" uyumu terimi tercih edilmesine rağmen, konunun anlatımında "... bu uyuma büyük ünlü uyumu denir", "kalınlık incelik uyumuna aykırı olan yedi ek vardır" şeklinde her iki terim de kullanılmıştır.

Bir başka problem ise artlık-önlük uyumunun formüle edilişi ile ilgilidir. Kitapta bu uyum;

	kalın		kalın
,	,	,	,
	ince		ince
,	,	,	,

Şeklinde gösterilmiştir. Ancak söz konusu kitabın bir sonraki sayfasında da belirtildiği gibi, Türkçe kökenli kelimelerde ilk hece dışında o, ö sesleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla a, ı, o, u seslerinden sonra yalnızca a, ı, u sesleri; e, i, ö, ü seslerinden sonra ise e, i, ü sesleri gelebilir. Ayrıca uyumu bozan eklerle ilgili örnekler verilirken —dağ eki ders kitabında —aslek-dağ örneğiyle yer alması ünlü benzeşmesi anlatılırken, ünsüz benzeşmesi konusunda gösterilen özensizlik ayrı bir problem doğurmuştur (MEB 2005: 13).

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarından MEB 2006'da da artlık-önlük uyumu "kalınlık incelik uyumu" (büyük ünlü uyumu) şeklinde yer almıştır. Bu ders kitabında söz konusu uyum "Türkçede bir kelime ince ünlü ile başlarsa ince ünlü ile devam eder, kalın ünlü ile başlarsa kalın ünlü ile devam eder" şeklinde tasvir edilmiştir. Ayrıca bir soruda "—yor, —ken, —ki, —leyin, —mtrak ve —gil" ekleri verilerek bu ekleri aldığında ünlü uyumlarına uyan ve uymayan kelimelerin yazılması; başka bir soruda ise "kolayca, uçurtma, begonya, yağmur, büro, limon, öğleyin, istasyon, okuyor, koşarken" kelimelerinin artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumları bakımından incelenmesi istenmiştir (MEB, 2006: 50-55).

Elbette her dil incelemesinden Göyle veya böyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Ancak söz konusu ders kitabının ünlü uyumlarına uymayan ekleri aldığında artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uyan kelimeler buldurmaya çalışması, bu uyumlar açısından (öğrenci yeni bir kural keşfetmeyecekse) sadece tesadüfleri buldurmaya yarayacaktır. Üstelik ders kitabında bu —stisna ekler"den birisi olan —dağ yer almamaktadır. İkinci soruda da benzer şekilde tesadüfen artlık-önlük uyumuna uyan —öğleyin" kelimesi yer almaktadır. Üstelik bu kelime başka yönlerden de açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Ders kitaplarında, artlık-önlük uyumunda olduğu gibi, düzlük yuvarlaklık uyumu konusunda da problemler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve ortak olanı, yuvarlak ünlülerden sonra gelebilecek seslerle ilgilidir. Bilindiği gibi Türkçe kökenli kelimelerde ilk hece dışında o, ö sesleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla yuvarlak ünlülerden sonra bu sesler zaten gelemez. Ancak, ilk hecede yuvarlak bir ünlü kullanıldıktan sonra ikinci heceden sonraki hecelerde dar düz ünlüler kullanılabilir. Buna örnek olarak —odamız" kelimesi verilebilir. Buna göre ders kitaplarındaki —ilk hecedeki yuvarlak ünlüden sonra düz geniş ünlü gelir" kuralının bağlayıcılığı takip eden ünlü için geçerlidir. Kelimenin bütününe kapsamamaktadır.

Düzlük yuvarlaklık uyumuyla ilgili bir bağla husus ise, bu uyumun artlık-önlük uyumu kadar sağlam olmamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu sebepten dolayı bu uyumun özellikle dudak ünsüzlerinin yer aldığı kelimeleri kapsayan bir sürü istisnası vardır. Ders kitaplarında ise bu konuyu yeterince açıklığa kavuşturacak açıklamalar bulunmamaktadır.

Ünlü Ünsüz Uyumu

Ünlü ünsüz uyumu, Gencan 1992’de “İki Çıkaklı Harfler ve Bunlarla İlgili Yazım Kuralları” başlığı altında verilmiştir. Yazar konuyla ilgili ilk açıklamasında —sessiz harflerde kalınlık incelik yoktur. Hecesine girdiği sesli harfin kalınlık ve inceliğine göre söylenir. 21 sessizden 18’inin kalınlık ve incelik yüzünden çıkakları değişmez. Yalnız k,g,l harflerinin çıkakları çifttir” demektedir örnek olarak da —~~pk~~-ak, el-al, göz-saygı” kelime çiftlerini karşılaştırmaktadır (Gencan, 1992: 27).

Bu bölümde incelediğimiz konuyla doğrudan ilgili olmasa da, terimleri yerli yerinde kullanmak açısından, öncelikle yazarın harf dediği ~~G~~’in ses olduğunu, —sessiz harf” olarak adlandırdığı Türkçedeki ünsüzlerin sayısının ise 21’den fazla olduğunu belirtmek gerekiyor. Söz konusu ders kitabının ünlü ünsüz uyumu noktasındaki problemleri ise l sesi ile k ve g seslerinin oluşum noktalarıyla ilgilidir.

Gencan (1992: 25)’de l sesinin oluşum noktası olarak diğ,k, g seslerinin oluşum noktası olarak damak gösterilmiştir. Ünsüzlerle ilgili kısımda da belirttiğimiz gibi Özsoy’a (2004: 33) göre Türkçede 23 ünsüz bulunmaktadır. Bu seslerden altısı alfabedeki üç harfle (k,g,l) karşılanmaktadır: Bunlardan k harfiyle karşılanan patlamalı-ötümsüz seslerden birisi damaksıl, diğeri ise art damaksıl olarak nitelenmiştir. Özsoy’un tablosunda patlamalı-ötümlü olarak gösterilen g sesleri de damaksıl ve art damaksıl olmak üzere iki tanedir. Akıcı sesler arasında gösterilen l seslerinden birisi diğışl, diğeri ise art damaksıl olarak belirlenmiştir.

Standart Türkçedeki g, k ünsüzlerini —~~boğ~~ımlı ünsüzler” olarak nitelendiren Coğkun’a (2008: 73-78) göre söz konusu ünsüzler yanlarında bulunan ünlülerin (kitapta önce ünsüzlerin denilmiç,sonraki ifadelerde ünlü olarak geçiyor ve 78. sayfadaki tabloda ilgili ünlülerle birlikte veriliyor) oluşum yerlerine göre boğumlanır. Dolayısıyla yazara göre i, e gibi ünsüzlerle ön damakta, ı ile orta damakta; u, o, a ile de arka damakta oluşum üç ayrı k ve g sesi mevcuttur. Coğkun’un ünsüzleri sınıflandırdığı tablosunda boğumlanma yeri olarak diğeti gösterilen —~~k~~ıcı, yan” l sesinin ise —~~rice~~” ve —~~k~~ılın” olmak üzere iki biçimi mevcuttur.

MEB 2005’te ünlü-ünsüz uyumu, “ünlüler ve ünsüzlerin boğumlanma noktaları bakımından gösterdikleri uyumdur” şeklinde tanımlanmıştır. Kitapta “kadın, kaba, kanlı; kedi, kenevir, keskin” kelimeleri ünlü ve ünsüzleri açısından uyum içinde olan kelimeler olarak gösterilmiştir. Bu kısımdaki “kadın, kaba, kanlı sözcüklerinde k ünsüzünden sonra kalın ünlü gelmiştir” ifadesi kitaptaki k ünsüzünün niteliği belirtilmediği için muğlâktır. Devamındaki “kâr, kâse gibi sözcüklerde bu uygunluğu göremiyoruz. Çünkü kalın olan a ünlüsü ön damak ünsüzü olan k ile birleşmiştir” (MEB 2005: 14) ifadesi ise yanlıştır. Çünkü söz konusu kelimelerdeki â ünlüsü kalın ünlü yani art ünlü değil, “alıntı kelimelerde bulunan bir ön ünlüdür” (Coğkun, 2008: 44).

Ünsüz Uyumu

Bir dildeki —ünsüzlerin fonetik kurallar çerçevesinde patlayıcılık, sızıcılık, akıcılık, tonluluk, tonsuzluk ilişkileri doğrultusunda yan yana gelerek ses birliktelikleri oluşturmaya ünsüz uyumu” adı verilmektedir (Coşkun, 2008: 79). Konuğna dilini ilgilendiren ve kelime içinde ve sonunda gerçekleşen ünsüz uyumu, hem Türkçe kelimeleri hem de Türkçede kullanılan yabancı kökenli kelimeleri kapsamaktadır. Türkçe kökenli kelimelerde sağlam temellere dayanan ünsüz uyumu, yabancı kökenli kelimeleri de çeşitli ses olayları yoluyla Türkçenin ünsüz uyumu sistemine dâhil etmektedir (Coşkun, 2008: 79-97).

Temeli —en az çaba yasası”na dayanan ünsüz uyumu, ders kitaplarından Gencan 1992’de —sessiz harflerle ilgili yazım kuralları” başlığı altında verilmiştir. Kitapta —sessizlerin benzeşmesi” alt başlığıyla —süreksiz yumuğak harfler (b, c, d, g) iki yerde bulunmaz: 1. sözcük sonlarında, 2. sert harflerden (ç, f, h, k, p, s, ş, t) sonra” (Gencan 1992: 26-29) açıklamaları yer almıştır. Ayrıca kitabın son kısımlarında yer alan —yazım (imla) kuralları” (Gencan 1992: 276-288) genel başlığı altında yukarıda sözü edilen başlığa göndermede bulunularak daha önce verilen kurallar tekrarlanmıştır; ilave olarak kelime içi ünsüz benzeşmesi örneklerine yer verilmiştir. Gencan 1992’de ünsüz uyumunun yazım kuralları çerçevesinde verilmesi Coşkun’a (2008: 89) göre —doğru ve bilimsel değildir. Kelimelerde ünsüz uyumunun varlığını tespit edebilmek için, kelimenin söyleniş dikkate alınmalıdır.

Konuyu —ünsüz uyumu” başlığı altında inceleyen ”MEB 2005’te ünsüz uyumu konusu, kelime sonu ünsüz uyumu yönüyle ele alınmıştır. Bu konuda kitaptaki ilk açıklama —bizde ünsüzler eklenme sırasında bir uyum içerisindedir. Yumuğak ünsüzle biten bir sözcük ünsüzle başlayan bir ek alırsa bu ekın ilk harfi de yumuğak ünsüz olur” şeklindedir. Bu açıklamaya örnek olarak —odun” ve —şerden” kelimeleri verildikten sonra benzer ifadeler —sert ünsüzler” olarak adlandırılan sesler için de kullanılır ve —sert ünsüzlerden biriyle biten bir sözcüğe takılan ekın başında yer alan yumuğak süreksiz ünsüzler sertleşir” açıklamaları yapılmıştır (MEB 2005: 14-15).

Konuyla ilgili açıklamalar yerine daha çok soru ve etkinliklerin yer aldığı MEB 2006’da, ünsüz uyumundan söz eden bir bölüm bulunmamaktadır. Kitaptaki etkinlik ve sorularda konunun —ünsüz benzeşmesi” ile —ünsüz yumuğaması” şeklinde ve daha çok ses olayları çerçevesinde ele alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Nitekim ses olaylarının yer aldığı ve ses olaylarıyla ilgili kelimelerin eleştirilmesinin istendiği bir kavram haritasında —ünsüz benzeşmesi” ve —ünsüz yumuğaması” terimleri yer almaktadır. Başka bir sayfada ise p, ç, t, k seslerinin tonluluğmasıyla ve p, ç, t, k, f, s, ş, h ünsüzlerini ilgilendiren benzeşmeyle ilgili sorular bulunmaktadır (MEB, 2006: 51-54).

Görüldüğü gibi ders kitaplarında ses uyumları ele alınırken harf, büyük, küçük, sert, yumuğak gibi dil biliminin ilke ve yöntemleri açısından uygun olmayan terimler kullanılmakta; ele alınan konuda verilen örnekler çoğu zaman, yapılan açıklamalarla çelişmektedir. Ders kitaplarının hemen her bölümünü ve incelediğimiz ders kitaplarının hepsini ilgilendiren bu genel ve ortak problem yanında konunun sınırlı şekilde ve yüzeysel olarak ele alındığını da belirtmek gerekir. Çünkü ders kitaplarında ses uyumları sadece yazarın/yazarların önemli gördüğü veya ele almak istediği yönüyle yer almıştır; söz konusu bu durum da ele alınan konunun çeşitli yönleriyle ve yeterince açıklanması noktasında sıkıntı oluşturmıştır.

Türkçe Kökenli Kelimelerde Az Kullanılan Ünsüzler

Türkçe kökenli kelimelerde kelime başında c, f, h, j, l, m, n, p, ş, v, r, z seslerinin kullanımı diğer seslere göre oldukça azdır. Kullanılan kelimeler ise ya yansıma kelimedir ya da bu sesler başka seslerden gelişmiştir, yani ikincildir (Coşkun, 2008: 92; Demir ve Yılmaz, 2006: 158; Eker, 2003: 224-225). Bu sesler dışında ğ sesi ise hiç kullanılmamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ders kitaplarından MEB 2006'da bu konuyla ilgili bir soru sorulurken "Türkçede kelime başında birkaç istisna dışında c, ğ, l, m, n, p, q v, r, z sesleri bulunmaz" ifadesi kullanılmıştır. Kitapta f, h, j seslerine ayrıca yer verilmiştir, Türkçe kelimelerde bulunmayan sesler olarak ele alınmıştır (MEB, 2006: 52). Diğer ders kitaplarında bu konuyla ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Gerek incelediğimiz ders kitaplarında gerekse yukarıda söz ettiğimiz Eker ve Demir ve Yılmaz'ın üniversiteler için yazılmış kitaplarında (başlık birçok benzer yayında da) bu konuyla ilgili bilgiler genellikle art zamanlı bakış açısıyla ele alınmıştır. Dil biliminin bu noktadaki önerisi ise eşzamanlı bakış açısıdır.

Kelime Sonunda Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe kelimelerde kelime sonunda b, c, d, g sesleri bulunmaz. Bu durum hem Türkçe kökenli hem de alıntı kelimeler için geçerlidir (Coşkun, 2008: 93). Sonunda d sesi bulunan birkaç kelime ve p, ç, t, k sesleri bulunduğu halde ünlüyle başlayan bir ek aldığında tonlulanmayan bazı kelimelerin bu durumu ise Tekin'e (1995) göre başlangıçta bu kelimelerde bulunan uzun ünlülerle ilgilidir.

Ders kitaplarından Gencan (1992: 26) 'de kelime sonunda bulunmayan ünsüzlerle ilgili olarak "özcük sonlarında süresiz yumuşak harfler bulunmaz" açıklaması yer almaktadır. Bu açıklamadaki "süresiz yumuşak harf" ibaresi dil bilimi açısından bir anlam ifade etmemektedir. İncelediğimiz diğer ders kitaplarında bu konuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Gencan 1992'de kelime sonu ünsüz çiftleriyle ilgili olarak da "Türkçe sözcük köklerinde bir hecede yan yana iki sessizin gelmesi için öncül harflerin l, n, r, s, ş gibi sızıcı, sonrakilerin de süresiz harfler olması gerekmektedir" (Gencan, 1992: 28) açıklamaları bulunmaktadır. Türk dilinin "ses kod sistemi"ne göre gerçekleşebilecek kelime sonu ünsüz birlikleri konusunda Coşkun'un (2008: 89-92) tespitleri ise şu şekildedir:

- Akıcı ünsüz + tonsuz patlayıcı ünsüz
- Akıcı ünsüz + tonsuz sızıcı ünsüz
- Tonsuz sızıcı ünsüz + tonsuz patlayıcı ünsüz
- —v ünsüzü + tonsuz patlayıcı ünsüz
- Tonsuz patlayıcı ünsüz + tonsuz patlayıcı ünsüz
- Akıcı ünsüz (r)+ tonlu sızıcı ünsüz (z)
- Tonsuz patlayıcı ünsüz (k)+ tonsuz sızıcı ünsüz (s)
- Akıcı titreşim ünsüz (r)+ Akıcı burun ünsüzü (n)

Görüldüğü gibi, Coşkun'un kelime sonu ünsüz çiftleriyle ilgili ortaya koyduğu bilgiler yanında Gencan 1992'deki açıklama oldukça sınırlı kalmaktadır. Üstelik süresiz harfler (ses olmalıydı) ifadesi de yanlıştır. Kitabın sınıflandırmasına göre bu ifade "art süresiz harfler" olmalıydı.

Diğer Özellikler

Türkçenin ses özellikleri konusunda Gencan (1992: 28)'de çeşitli kısımlarda verilen bilgiler dışında "Harflerle İlgili Özellikler" diye bir de başlık yer almaktadır. Bu başlık altında yukarıda bahsedilen hususlar dışında Türkçe kelimelerin ses özellikleri olarak yan yana iki ünlünün, ikiz sesin ve başta çift ünsüzün bulunmaması yazarın, —h, sesli harf, sessiz harf, ikiz harf —bi dil bilimi ilke ve kurallarına uygun olmayan terimleriyle yer almaktadır.

MEB 2006'da yer alan bir "etkinlik"te ise aile, millet, ad, saat, tren, plan, viraj, jeton, kâtip, kâğıt kelimeleri verilmiş ve kelimelerin "Türkçenin ses özellikleri açısından değerlendirilmesi" (MEB, 2006: 51) istenmiştir. Tablodaki ses özelliği açısından istisna olan "ad" kelimesi bir yana bırakılırsa diğer kelimelerde yan yana iki ünlü oluşu, ikiz ünsüz bulunuşu, başta çift ünsüz bulunması, j sesinin, ince ve uzun ünlülerin bulunması ve ses uyumlarına uyulmaması gibi Türkçenin ses yapısına aykırı özelliklerin olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla konuyla ilgili açıklamaların bulunmadığı bu ders kitabında da konuyla ilgili bu yönler üzerinde durulması istenmiş olmaktadır.

Diğer ders kitabı MEB 2005'te ise ses uyumlarıyla ilgili bilgiler ve seslerin sınıflandırılması, ses olayları gibi konuların anlatımında gerektilçe yapılan açıklamalar dışında Türkçenin ses yapısıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Ses Olayları

Ses Olaylarının Sebepleri

Ses olayları, —**il** seslerinin, oluşturdıkları anlamlı ve görevli ses birliklerinde (kelime ve hece) uğradıkları değişimlerdir" (Korkmaz, 2007: 186). Söz konusu değişimler, benzeşme, düşme, türeme yer değiştirme vb. şekilde gerçekleşmektedir. Meydana gelen değişimleri tek bir sebebe bağlama imkânı olmadığı için, ses değişikliklerinin nedenlerini bütün yönleriyle ortaya koymak dil biliminin en zor işleri arasında yer almaktadır (Üçok, 2007: 160).

Saussure'den bu güne ses olaylarının oluşumları konusunda çeşitli görüşler ortaya konulmuştur; çocuklukta alınan fonetik eğitim, devrin sosyal ve siyasal olayları, iklim, moda, sosyal tabakalaşma vb. unsurlar ses olaylarının oluşumundaki önemli etkenler olarak ileriye sürülmüştür. Bu etkenler içerisinde Lyons'a (1983: 99) göre ırk, cinsiyet ve yaşı farkının; Üçok'a (2007: 160) göre ırkın, ses olaylarının oluşumunda rolü bulunmamaktadır. Meydana gelişinin temelinde, en az çaba harcama kanunu olarak da bilinen dilin tutumluluk özelliğinin yattığını ifade eden Coşkun'a (2008: 170) göre de "insan ve toplum fizyolojisi, psikolojisi; tabiat özellikleri ve olayları, iç ve dış kültür unsurlarıyla çok yönlü etkileşime girerek ses olaylarının oluşumunu sağlamaktadır."

Başlıca Ses Olayları

Gerek geleneksel dil bilgisi kitaplarında gerekse dil bilimiyle ilgili kaynaklarda ses olayları çok çeşitli başlıklar altında ve birbirinden farklı türlerde verilmektedir. Ancak bir genelleme yapıldığında, Türkçedeki ses olaylarını benzeşme, benzeşmezlik, ses düşmesi, ses türemesi ve yer değiştirme olmak üzere beş başlık altında toplamak mümkündür (Coşkun, 2008: 176). Ders kitaplarında bu ses olaylarından benzeşmezlik ve yer değiştirme konusuna yer verilmemiş, ancak birçok çalışmada ses olayları içerisinde yer almayan ulama ve kaynaşma" konusu birer ses olayı olarak ele alınmıştır.

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992'de ses olaylarıyla ilgili konular iki farklı yerde ele alınmıştır. Bu yerlerden birincisi "Ses Bilgisi" başlığı altında olan kısımdır. Burada "ulama, kaynaşma, (bu başlık altında yardımcı seslerden bahsedilmektedir) düşme ve ağızma" konuları incelenmektedir (Gencan, 1992: 20). Söz konusu kitapta ses olaylarının konu edildiği ikinci kısım ise "yazım (imla) kuralları" başlıkları altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki "sessiz harflerle ilgili yazım (imla) kuralları" başlığı altındadır ve "sessizlerin benzeşmesi, süreksiz sert harflerin yumuşaması" gibi alt başlıklar içermektedir. Diğerisi ise "yazım (imla) kuralları" genel başlığı altındadır. Burada da "geniş seslilerin darlaşması, sessiz harflerle ilgili yazım kuralları, ses düşmesiyle ilgili yazım kuralları" gibi ses olaylarını ilgilendiren alt başlıklar yer almaktadır (Gencan 1992: 26-27).

Ders kitaplarından MEB 2005'te "başlıca ses olayları" başlığı altında "ses türemesi, kaynaşma, ses düşmesi, ses benzeşmesi ve ulama" konuları ele alınmıştır. "Ses türemesi" başlığı altında, "ünlü ve ünsüz türemesi", "ses düşmesi" başlığı altında "ünlü aşınması, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi"; "ses benzeşmesi" başlığı altında ise "sert ünsüzlerin benzeşmesi, dudak ünsüzlerinin benzeşmesi, sert ünsüzlerin yumuşaması ve ünlü daralması" konularına yer verilmiştir (MEB 2005: 10-13).

MEB 2006'da ses olaylarıyla ilgili doğrudan bir konu anlatımı yer almamaktadır. Ancak "Türkçenin sesleri ve özellikleri" başlığı altındaki "akıcılık"lerden ve "ölçme ve değerlendirme" sorularından ses olaylarıyla ilgili çeşitli başlıkları çıkarmak mümkündür (MEB 2006: 50-66). Bunlar, ünlü (hece) düşmesi, ünlü türemesi, ünlü daralması, ünsüz benzeşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi, ünsüz yumuşaması ve sert sessiz yumuşamasıdır.

Benzeşme

Benzeşme bir dil birliğindeki herhangi bir sesin kendisinden önce veya sonra gelen bir sesle birlikte bulunmasından kaynaklanan ve bir sesteki diğerine özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen ses olayıdır ve dillerin değişim sürecinde önemli rol oynamaktadır (Vardar, 2002: 38). Benzeşme terimi kelimelerdeki seslerin nitelik ve nicelik bakımından benzer durumda olduğunu veya birbirine benzer duruma geldiğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Coşkun, 2008: 177).

Art zamanlı dil bilimi çalışmalarında "benzeşme"yle birlikte önemli bir yer tutmakta ve tam, yarı, ilerleyici, gerileyici gibi alt türlere ayrılmaktadır. Bu alt türlerden tam benzeşme, bir kelimedeki seslerin boğumlanma noktası veya nitelik bakımından tam olarak birbirine benzemesi, yarı benzeşme ise, sadece bir yönüyle benzeşmesidir. İlerleyici benzeşmede önce gelen sesin sonrakine etkisi olurken; gerileyici benzeşmede tam tersi bir durum söz konusudur. Türkçede benzeşme, ünlü uyumu ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir (Aksan, 1995: 210-211; Crystal, 2008: 40-41; Özsoy, 2004: 115).

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992'de benzeşme konusu, ses özellikleri ve olaylarıyla ilgili diğer konularda olduğu gibi yazım kuralı olarak değerlendirilmiştir (Gencan, 1992: 26-27; 276-288). Benzeşmenin ünlülerle ilgili olanı ise genel olarak "büyük ses uyumu" ve "küçük ses uyumu" şeklinde ele alınmıştır. Bu konuya ses uyumları kısmında yer verildiği için burada tekrar değinmiyoruz. Ünlülerle ilgili olarak ayrıca "geniş seslilerin darlaşması" şeklinde bir başlık yer almaktadır. Burada ise "daralma yoluyla benzeşme"ye (Coşkun, 2008: 49) değinilmektedir. Bu ders kitabında ünsüzlerle ilgili olarak da "sessizlerin benzeşmesi", "süreksiz sert harflerin yumuşaması" şeklinde başlıklar söz konusudur.

Gencan (1992: 282)'de benzeşme konusu "yumuşak harf, sert harf, yumuşama, sertleşme" gibi dil bilimine uygun olmayan terimlerle ve oldukça dağınık olarak ele alınmıştır. Kitapta, benzeşme konusu bütün yönleriyle ele alınmadığı gibi ele alınan kısımlarda da verilen örnekler konuyu yeterince açıklamaktan oldukça uzaktır. Üstelik ayrı ayrı ele alınması gereken benzeşmenin farklı biçimleri, "sözcük sonlarındaki k'nin yumuşayınca ğ olduğunu gördük. n'den sonra gelen k'ler yumuşayınca ğ değil g olur" şeklinde bir arada verilmiştir.

MEB 2005'te ise benzeşme konusu "ses benzeşmesi" başlığı altında, dört alt başlıkta incelenmiştir (MEB 2005: 11-13). Bunlar, *-sert ünsüzlerin benzeşmesi*, *dudak ünsüzlerinin benzeşmesi*, *sert ünsüzlerin yumuşaması* ve *ünlü daralması*'dir. Coşkun'un (2008) benzeşme konusunda ünlüler ve ünsüzleri kapsayan 14 farklı alt başlık kullandığı dikkate alınınca MEB 2005'in de konunun üzerinde yeterince durmadığı ilk bakışta söylenebilir.

Kitapta sert ünsüzlerin benzeşmesi *-birsözcük ç, f, h, k, p, s, Ğ, t sert ünsüzlerinden biri ile biter ve bu kelime c, d, g yumuşak ünsüzlerinden biriyle başlayan ek alırsa ekin başındaki c, d, g yumuşak ünsüzleri sert ünsüzlere (ç, t, k) dönüşür* şeklinde açıklanmıştır. MEB 2005'te sert ünsüz olarak adlandırılan tonsuz patlayıcı ve sızıcıların bir arada bulunması, Özsoy'un (2004: 118-120) ifadesiyle *"ümsüzleşme"* Türkçenin ses sistemine ve dilin tasarruf ilkesine uygun bir yapıyı gösterir. Bu yapıya aykırı bir ek getirmek zorlama olacaktır ki o da konuşma dili için geçerli değildir. Dolayısıyla standart Türkiye Türkçesinde ç, f, h, k, p, s, Ğ t ünsüzlerinden sonra zaten c, d, g ünsüzleriyle başlayan bir ek getirilemez. Bu durum Türkçede üçgen, çokgen, beşgen gibi sınırlı sayıdaki kelimelerde söz konusudur. Coşkun'a (2008: 85) göre doğru olanı, bu kelimelerin de Türkçenin fonetik sistemine uygun olarak üçken, çokken, beşken şeklinde telâffuz edilmeleridir.

MEB 2005'te dudak ünsüzlerinin benzeşmesi, "dudak ünsüzü olan b'nin kendinden önce gelen n ünsüzünü yine kendi gibi dudak ünsüzü olan m'ye çevirir. Bu durum söyleniş kolaylığı sağlar şeklinde açıklanmıştır. Kitaptaki açıklama *"abar sözcüğünü söylerken ağız zorlanır"* şeklinde tasarruf ilkesinin dil bilimine uygun düşmeyen bir şekilde ifadesiyle devam etmekte ve tambur, kambur, çember, pembe, perçembe kelimeleriyle konu örneklendirilmektedir. Ders kitabına göre *"özel ve birleşik adlar kurala uymaz"* (MEB, 2005: 12).

Bahsedilen ders kitabında *"dudak ünsüzlerinin benzeşmesi"* olarak adlandırılan ses olayı Demircan (1996) tarafından "çıkış yeri benzeşmesi", Özsoy (2004) tarafından *"genizsil benzeşmesi"* Coşkun (2008) tarafından ise *"dudaksızlaşma"* yoluyla benzeşme olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu benzeşme Demircan ve Özsoy tarafından ağız özelliklerini kapsayacak şekilde verilmekte; ders kitabında *"birleşik adlar bu kurala uymaz"* şeklindeki ifadenin aksi yönünde örnekler verilmektedir (Demircan, 1996: 79; Özsoy, 2004: 112).

MEB 2005'te benzeşme konusundaki bir diğer alt başlık ise "Sert Ünsüzlerin Yumuşaması" dır. Kitapta kullanılan, "sert" ve "yumuşama" kelimelerinin dil bilimi açısından uygun olmadığını, terim olarak "tonlulaşma" veya "ötümlüleşme"nin daha uygun olacağını öncelikle belirtmek gerekir. İkinci olarak ders kitabında bu benzeşme türünün sadece kelimeye gelen ekler yönüyle ele alındığını, Coşkun (2008: 93-94) tarafından ise kelime içi örneklerinin de verildiğini belirtmeliyiz. Ayrıca kitapta verilen örnekler de konuyu belli kelimeler düzeyinde açıklamaktan öteye gitmemektedir. Ders kitabında konu tonsuz kalma açısından da örneklendirilmiş, tek heceli, çift ünsüzle biten tek heceli Türkçe kökenli kelimeler ve yabancı kökenli kelimeler açısından tonsuzlaşmayan örneklerle yer verilmiştir.

Son ses ünsüzlerinin tonlulaşması veya tonsuz kalması konusunda Boz (2002, 447-455) tarafından yapılan bir çalışmada Türkçe kökenli kelimelerde tek heceli isimlerin % 85'inin, fillerin ise % 96'sının; çok heceli isimlerin sadece % 8'inin fiillerin ise tamamının tonlulaşmadığı ortaya konulmuştur. Tokatlı (2003, 141-150) tarafın yapılan benzer bir çalışmada ise Türkiye Türkçesindeki alıntı kelimelerde tonlulaşmayan kelimeler yanında tonlulaşan örneklerle de yer verilmiştir. Tekin'e (2005, 512-514) göre ise tonlulaşma konusu tek heceli kelimeler ve birden fazla heceli kelimeler için ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Ders kitabında bu konudaki bir başka problemli nokta ise "özel adlarda sözcüğün sonundaki sert ünsüz yazım sırasında yumuşamaz" (MEB, 2005: 12) ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu cümleyle de ders kitabının ses ile yazıyı birbirine karıştırdığı görülmektedir.

İncelediğimiz ders kitaplarından MEB 2006'da diğer ders kitaplarına benzer şekilde ünsüz benzeşmesi, ünsüz yumuşaması, ünlü daralması terimlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Konu anlatımına yer verilmeyen bu kitabın sorular kısmında, MEB 2005'teki —bi sözcük ç, f, h, k, p, s, Ğ, t sert ünsüzlerinden biri ile biter ve bu kelime c, d, g yumuĞk ünsüzlerinden biriyle baĞayan ek alırsa ekin baĞındaki c, d, g yumuĞk ünsüzleri sert ünsüzlere (ç, t, k) dönüĞür" açıklamasına benzeyen, "ç, f, h, k, p, s, Ğ, t ünsüzlerinden ile biten kelimeler c, d, g ünsüzleri ile baĞayan bir ek aldıklarında c, d, g ünsüzleri ..... dönüĞür. Bu ses olayına ..... denir" (MEB 2006: 54) ifadeleri yer almaktadır. Bu ve buraya almaya gerek duymadığımız neredeyse birbirinin kopyası durumundaki diğer ifadeler, ders kitaplarının benzeĞme ses olayını ele alıĞ yönüyle aynı kalıp ifadeleri tekrarlamayı sürdürdüğünün bir göstergesidir.

Benzeşmezlik (Aykırılaşma)

BenzeĞmenin aksi yönde gerçekleşen bir ses olayı olan benzeĞmezlik, söz zincirinde birbirine yakın olan iki ses arasında bir ayrılık yaratan veya mevcut ayrılığı daha da belirginleĞiren deĞiĞme verilen isimdir (Vardar, 2002: 27). Söz konusu ses olayı, kaynaklarda ayrılım, aykırılaĞma, benzeĞmeme, olarak da adlandırılmaktadır. (CoĞkun, 2008; Demircan, 1996; Vardar, 2002).

Bazı kelimelerin zaman içerisinde çok sık kullanılması sonucunda ortaya çıktığı (CoĞkun, 2008: 185) ileri sürülen benzeĞmezlikle ilgili isimlendirme farklılığı yanında tanımlarda da farklılıklar söz konusudur. Nitekim benzeĞmezlik olayını, Korkmaz (2007: 42) ve Demircan (1996: 80) sadece ünsüzleri ilgilendiren bir ses olayı olarak göstermiş; CoĞkun (2008: 184-186) ve Üçok (2007: 197-198) ise ünlülerle ilgili örnekler de vermiş, hatta Üçok, —okkal benzeĞmezliği" alt baĞlığını kullanmıştır.

BenzeĞme konusuna yer verilmesine ve konunun hem geleneğe dayalı yayınlarda hem de dil biliminden hareket eden yayınlarda yer almasına rağmen incelediğimiz ders kitaplarında benzeĞmezlik konusu ele alınmamıştır.

Ses Düşmesi

Bir kelimenin herhangi bir yerindeki tek bir sesin veya bir ses grubunun söylenilmez oluşuya ortaya çıkan ses olayıdır (Vardar, 2002: 171). Türkçede meydana gelen ses düşmeleri genellikle en az çaba kanununa dayanmakta; ses düşmeleri daha çok akustik ve fizyolojik yeterliliği olan kelimelerde meydana gelmektedir (CoĞkun, 2008: 188).

Yitim, fonem atımı, gizlenim (Demircan, 1996; Üçok, 2007) gibi farklı adlara rastlansa da ses düşmeleri genel olarak düşme seslerin yerine ve türüne göre sınıflandırılmaktadır. Bu durumda, düşme seslerin yerine göre ses düşmeleri üç farklı ad almakta; kelimenin başındaki seslerin düşmesine ön ses düşmesi, sonundaki seslerin düşmesine son ses düşmesi; baş ve sonundaki seslerin düşmesine ise iç ses düşmesi adı verilmektedir. Düşme seslerin türüne göre ise ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi şeklinde sınıflandırma söz konusudur.

Ses düşmesi konusu Gencan 1992'de önce, "ses bilgisi" başlığı altında "kaynaşma, düşme aşınma" alt başlığıyla; daha sonra ise yazım kuralları içerisinde "ses düşmesiyle ilgili yazım kuralları" şeklinde yer almıştır (Gencan 1992: 20). İlk kısımda ses düşmesini ilgilendiren "düşme" konusunda "kimi durumlarda yan yana gelmesi gereken iki sesliden biri düşer" ifadesi açıklanmaya muhtaçtır. Örnek olarak verilen "oku(i)yor" ibaresinde yer alan parantez içindeki i ünlüsü zaten yardımcı sestir ve dolayısıyla bu örnekte bir düşme söz konusu değildir. Kitapta, "kimi türemelerde sessiz harfler de düşer" denilip, "büyü(k)cek" örneği yanında "kız(il)armış" biçimi de verilmiştir. Buradaki ilk örnek ünsüz uyumu açısından "büyük+çek" şeklinde verilmeliydi. Diğer örnek "kız(il)armış" biçiminde ise eğer bu şekilde bir türeme oluyorsa (kızıl-ar) "ı" ünlüsünün de nereye kaybolduğunun açıklanması gerekirdi. Yazımla ilgili kısımda (Gencan 1992: 286) yer alan "... çevrilmiş, çevri (çeviri de vardır)" çevri örneği de sıkıntılıdır. Çünkü kelimenin standart Türkçede çevri biçimi yoktur. Yazar örnekleri yazım kuralları kısmında verdiği ve kelimenin ağızlardaki biçimi olup olmadığı konusunda bir açıklama bulunmadığı için bu örneğin de yanlış olduğunu kabul etmek gerekir.

İncelediğimiz kitaplardan Gencan 1992'de ve MEB 2005'te ses düşmesinin bir türüne ise "aşınma" adı verilmektedir. Gencan 1992'ye göre bu olay farklı kelimelerde yan yana gelen iki ünlüden (kitapta iki sesli harf) birinin, sık kullanım sonucunda, bu durum Türk zevkine uymadığı için aşınmasıdır. Ders kitabın bu kısmında, Ali Ağa > Al-Ağa, Veli Efendi > Vel-Efendi, Mustafa Efendi > Mustafendi örnekleri yer almaktadır (Gencan, 1992: 20). Başka aşınma örnekleri için yönlendirdiği sayfalarda (s.123-124) ise iyelik eki düşmeleri örnek verilmiştir ki yukarıdaki tanıma bu örnekler uymamaktadır.

Aşınma konusunda Gencan 1992'ye benzer şekilde MEB 2005'te de "ünlü ile biten sözcük ünlü ile başlayan başka bir sözcükle birleştiği zaman, Türkçede iki ünlü yan yana bulunamayacağı için ünlülerden biri aşınarak düşer" (MEB, 2005: 11) açıklamaları yer almaktadır. Örnek olarak ise "kahvaltı, niçin, cumartesi, sütlaç" kelimeleri yer almaktadır.

Ders kitaplarında aşınma olarak yer alan örnekler Özsoy (2004) ve Coşkun (2008) tarafından ünlü düşmesi olarak değerlendirilmektedir. Coşkuna (2008: 59) göre bazı kelime birleşmelerinde görülen bu durum, baskın durumdaki ünlünün etkisiyle yanında bulunan geniş ünlünün düşmesi olayıdır. MEB 2005'te yer alan "ne-için→niçin, e ünlüsü aşınmıştır" (MEB, 2005: 11) değerlendirmesi de yazara göre doğru değildir. Bu kelimedeki gelişme eski Türkçe döneminden başlayarak "ne+üçün > neöçün > niçün > niçin" şeklindedir (Coşkun, 2008: 191).

MEB 2005'te "ünsüz düşmesi" başlığı altında sadece kelime-ek birleşmesi şeklinde görülen ünsüz düşmesine yer verilmiştir. Coşkun'un (2008) yedi gruba ayırdığı ünsüz düşmesi konusunda yalnızca belirli bir yönle sınırlı kalınması konunun yeterince açıklanmadığının bir göstergesidir. Ayrıca bu kısa anlatımda da verilen örneklerde hatalar bulunmaktadır. Bu ders kitabında da Gencan 1992'de olduğu gibi, büyük, küçük minik, ufak kelimelerine getirilecek küçültme ekleri tonlu başlangıç ünsüzleriyle verilmiş, burada da ünsüz uyumu kuralına uyulmamıştır (MEB, 2005: 11).

Ses düşmesi konusu MEB 2006'da ünlü (hece) düşmesi şeklinde yer almaktadır. Ünlü düşmesinin hece düşmesi olarak da adlandırılması, Demircan'ın (1996: 93) da ifadesiyle ünlü düşüğünde kelimede bir hecenin eksilmesinden kaynaklanabilir. Ancak —Pahçe, peki, geliyor, -dur" (Coşkun, 2008: 58-60) gibi örneklerde heceyi oluşturan sesler düşmektedir. Bu yüzden hece düşmesiyle ünlü düşmesinin iki ayrı ses olayı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ses Türemesi

Seslerin özelliklerine veya birbirleriyle bağlanma şartlarına bağlı olarak Türkçe kökenli ve alıntı kelimeler ön, iç ve son kısımlarında ünlü veya ünsüz türemesi şeklinde ortaya çıkan ses olayıdır (Korkmaz, 2007: 187). Başka bir ifadeyle ses türemesi, şekil değişikliği olan Türkçe kelimelerde veya başka dillerden Türkçeye girmiş olanlarda hecelelemeye uymayan dizimlerin hecelelemeye uygun hale getirilmesidir (Demircan, 1996: 88).

Ses düşmesi olaylarında olduğu gibi ses türemesi olaylarında da adlandırma konusunda ses düşmesinin bulunduğu yer ve düşen ses türü dikkate alınmakta; böylelikle söz konusu ses olayıyla ilgili olarak ünlü/ünsüz türemesi başta ses türemesi, iç ses türemesi gibi terimler ortaya çıkmaktadır.

Ses Türemesi konusu Gencan 1992'de yer almamıştır. MEB 2005'te ve MEB 2006'da ise ünlü türemesi ve ünsüz türemesi şeklinde iki gruba ayrılmıştır. MEB 2005'te ünlü türemesi konusunda —bı sözcükler pekiştirilirken araya bir ünlü girebilir. Buna ünlü türemesi denir. Ünlü türemesinde amaç sözcüğün anlamını kuvvetlendirmektir" şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Açıklamanın altında ise —azıcık, daracık, güpegündüz, sapasağlam, çepeçevre" kelimeleri örnek olarak incelenmektedir (MEB, 2005: 10).

Ünlü türemesi, Korkmaz (2007: 229) tarafından hazırlanan Gramer Terimleri Sözlüğünde —s özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı" olarak tanımlanmaktadır. Coşkun da (2008: 57) ünlü türemesini —kelimenin aslında olmayan bir ünlünün türemesi hadisesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Ders kitabındaki tanım ise Demircan'ın (1996: 89) ünlü türemelerine örnek verirken kullandığı —kni Türkçe kök ve ek geçişlerinde pekiştirme amacıyla dil-dığı ya da zorlayıcı ünsüz dizilişleri olursa kök ile ek arasına bir ünlü girer" ifadesine oldukça yakındır. Buradaki ifadeyi doğru kabul etsek bile, ki ders kitabındaki tanım daha farklıdır ve sanki —fatlarda pekiştirme"yi anlatmaktadır, söz konusu ifade ünlü türemesi hadisesinin sadece belli bir kısmıyla ilgilidir. Nitekim gerek Demircan'ın kitabında gerekse Coşkun'un kitabında konuyla ilgili başka birçok örnek yer almaktadır (Coşkun, 2008: 57-58; Demircan 1996: 88-90).

MEB 2005'te ünlü türemesi konusunda olduğu gibi ünsüz türemesi konusunda da sınırlı bilgi ve örnekler söz konusudur. Kitapta ünsüz türemesinin ne olduğu konusunda bir tanım bulunmamakta, —ift, faide, zaif, laboratuar kelimelerinde y ve v seslerinin, affetmek, hissetmek, reddetmek — kelimelerinde ise f, s, d seslerinin türeyiş örnek olarak verilmektedir (MEB, 2005: 10).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

İncelediğimiz diğer ders kitabı MEB 2006'da ise ünlü ve ünsüz türemesi konusunda doğrudan bir tanım ve bilgi bulunmamaktadır. Ancak kitaptaki çeşitli soru ve etkinliklerde MEB 2005'teki terimlerin kullanılması ve ses olaylarıyla ilgili sorularda bu kitaptaki örneklerle benzer —tıcık, azıcık, hissetmek, hallolmak” gibi kelimelerin kullanılması dikkat çekicidir (MEB, 2006: 51-54).

Yer Değiştirme (Göçüşme)

Bir kelimeye bulunan yakın veya uzak ses birimlerinin söyleyiş sırasında yer değiştirmesi olayına yer değiştirme veya göçüşme adı verilmektedir (Vardar, 2002: 104; Korkmaz, 2007: 107). Yer değiştirme dil biliminde daha çok seslerle ilgili olarak kullanılan bir terim olsa da bazen hece kelime vb. dil birimleriyle ilgili olarak da kullanılabilmektedir (Crystal, 2008: 303).

Yer değiştirme veya göçüşme, seslerin kelimedeki dizilişine göre uzak ve yakın alt türlerine ayrılmaktadır. Türkçedeki yer değiştirme olayları çoğunlukla ağızlarda görülmekte, —tandır Türkiye Türkçesinde sadece bir kelimeye bu ses olayı bulunmakta; Farsçadan dilimize geçen çehar-yek >> (ça:r-yek >>> çeyrek kelimesinde -r+ sesi +r- sesinin önüne geçtiği görülmektedir” (Coşkun, 2008: 192).

Ulama

Ses olayları çerçevesinde ulama konusuna, incelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te yer verilmiştir (Gencan 1992: 20; MEB 2005: 13). Bir kelimenin sonunda yer alan ünsüz ile kendinden sonra gelen kelimenin başında yer alan ünlünün bir hece içerisinde söylenmesi anlamına gelen ulama, söyleyiş kolaylığı sağladığı için bir ses olayı olarak görülmektedir (Eker, 2003: 254-255).

Ulama, hem Gencan 1992'de hem de MEB 2005'te —dün akşam üç ekmek aldım” örneğiyle yer almıştır; MEB 2005'te —sözcük sonlarındaki ünsüzlerin kendilerinden sonra gelen sözcüklerin başındaki ünlülere bağlanarak okunabilmesi” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda okunabilme yerine bizce söylenebilme kelimesi kullanılmalıydı. Çünkü ulama konusuna ilgili bir husustur ve bu yüzden ulama hadisesini okuma kelimesiyle sadece yazıya bağlamak yanlışır.

Kaynaşma

İncelediğimiz ders kitaplarında ses olayı olarak gösterilen konulardan birisi de —kaynaşma”dır. Gencan (1992: 20)'de kaynaşma —esli ile biten sözcüklerden sonra sesli ile başlayan bir ek gelirse iki sesli harf yan yana bulunamayacağı için iki sesli harfin arasına uygun bir sessiz harf girer buna kaynaştırma harfi denir. Kaynaştırma harfleri dört tanedir: s, y, n, ş” şeklinde açıklanmaktadır.

Kaynaşma konusundaki açıklamalar MEB 2005'te de, Gencan 1992'ye benzer şekilde —Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana bulunmaz. Bu nedenle ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek getirileceği zaman araya n, s, Ğ, y ünsüzlerinden biri getirilir. Bu ünsüzlere kaynaştırma ünsüzü denir” (MEB, 2005: 10) şeklinde. MEB 2006'da ise n, s, Ğ, y ünsüzleri —ardımcı ses (kaynaştırma sesi)” olarak çeşitli etkinlik ve sorularda yer almaktadır (MEB, 2006: 51-54).

Ders kitaplarında bahsedilen konunun ses olayı olarak ele alınıp alınmayacağı tartışması bir yana kitaplarda kullanılan —kaynaştırma terimi kaynaç seslerin ses değerlerinin farklılaşarak tek bir ses halini almasını ifade eder ki, böyle bir durum Türkçede yaşıyan kelimelerde mevcut değildir” (Coşkun, 2008: 173). Bunun dışında, yardımcı ses veya bağlama ünsüzü, bağlayıcı ünsüz olarak adlandırılması daha doğru olan bu ses, birçok araştırmacı tarafından y sesi olarak kabul edilmektedir (Eker, 2003: 210; Ercilasun, 2000: 220; Korkmaz, 2007: 36; Tekin, 2005: 547).

Sonuç

Ders kitaplarında ses bilgisi ve ses bilimini ilgilendiren konular dil biliminin bir alanı yok sayılarak ses bilgisi başlığı altında verilmekte, ses bilgisi ve (özellikle) ses bilimi konuları ders kitaplarında yeterince yer almamaktadır. Ayrıca, söz konusu alanları ilgilendirmeyen yazım ve noktalamayla ilgili konular ders kitaplarının ses bilgisi bölümünde değerlendirilmektedir.

Sesin tanımlanması konusunda ders kitaplarında bir birlik bulunmamaktadır. Kitaplarda yer alan tanımlar ve yapılan açıklamalar, birbirinden farklı şekilde genel olarak dil olgusunu veya belirli bir dili kapsamakta; fizik veya dil bilimi gibi çeşitli alanları ilgilendirmektedir. Ayrıca söz konusu tanım ve açıklamalarda dil bilimi açısından çeşitli eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır.

Ders kitaplarında seslerin sayısı ve çeşitleri konusunda birbiriyle çelişen birçok ifade bulunmakta, çoğu zaman —es” ve —ha” terimleri bir tutulmakta veya birbirinin yerine kullanılmaktadır. Dil biliminin temel kavramlarından biri olan —ses birimi” kavramı da ders kitaplarında kendine yer bulamamıştır. Bu yüzden seslerle ilgili olarak yapılan sınıflandırmalarda çeşitli eksiklik, yanlışlık ve tutarsızlıklar bulunmaktadır.

İncelediğimiz ders kitaplarının ses bilgisi kısmındaki en önemli eksikliklerinden birisi de parçalar üstü ses birimleriyle ilgilidir. Türkçenin parçalar üstü ses birimlerini ele alan çalışmalarda —vurgu, ton, kavga, durak, süre ve ezgi” anlam farkı ortaya koyan ögeler olarak değerlendirilmştir. Ancak ders kitaplarında, bu ögelerden sadece vurgu, ton ve durak konularına sınırlı olarak yer verilmiştir.

Dil biliminin bir ses birimi olarak kabul ettiği heceye, ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005’te yer verilmiştir. Söz konusu kitaplarda yer alan ve hecenin oluşumuna dayanan tanımlar eksik ve kısmen yanlıştır. Türkçenin hece türleri konusundaki ifadeler belirsizdir ve kapsayıcı olmaktan uzaktır. MEB 2006’da ise konuya hiç yer verilmemiştir.

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarında genişçe yer bulan bir konu da ses uyumlarıdır. Ses uyumları konusunda ders kitapları birbirinden farklı ve dil bilimi açısından bir anlam ifade etmeyen terimler kullanmıştır. Uyumların formüle edildiğinde ve uyumlarla ilgili istisnaların tespitinde eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır. Ele alınan konuda verilen örnekler çoğu zaman, yapılan açıklamalarla çelişmektedir. Ayrıca, ders kitaplarında ses uyumları, sadece yazarın/yazarların önemli gördüğü veya ele almak istediği yönüyle yer almıştır; bu yüzden, ele alınan konunun çeşitli yönleriyle ve yeterince açıklanması noktasında sıkıntı oluşturmıştır.

Ders kitaplarında ses bilgisi başlığı altında ses olayları konusu da ele alınmıştır. Türkçedeki ses olaylarını benzeşme, benzeşmezlik, ses düşmesi, ses türemesi ve yer değiştirme olmak üzere beş ana başlık altında toplanmaktadır. Ders kitaplarında bu konulardan benzeşmezlik ve yer değiştirmeye yer verilmemiştir, ancak birçok çalışmada ses olayları içerisinde yer almayan —ulma” ve —kaynaştırma” konusu birer ses olayı olarak ele alınmıştır.

Gencan 1992'de ve MEB 2005'te yer verilen ulama konusu konuğna diliyle ilgili olduğu halde yazı diliyle iliğkilendirilmiğtir. Kaynağna bağı altında yer verilen ve kaynağırma harfi olarak değerlendirilen sesler, yardımcı ünlü ve ünsüzlerdir. Üstelik Türk diliyle ilgili birçok kaynakta yardımcı sesler içerisinde yer almayan —Ė—ş ve —zamir n'si" ders kitaplarında yardımcı ses olarak gösterilmektedir.

Ses olayları konusunun geneline bakıldığında ders kitaplarında ses olaylarına yeterince yer verilmediği, ele alınan ses olaylarıyla ilgili olarak yapılan tanım ve açıklamalarda ise dil bilimi açısından bir değer tağımayan ibare ve ifadelerle yer verildiği görölmektedir. Bunun yanında konuyu açıklamak üzere verilen örneklerin ise çoğu zaman yetersiz olduğu, bazı örneklerin anlatılan konuyla iliğli olmadığı, bazılarının ise tanım ve açıklamalarla çeliğtiği tespit edilmiğtir.

Ortaöğretim dil bilgisi kitaplarındaki ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili konuları ele aldığımız bu araÇırmanın tespitlerine dayanarak, yeni ders kitaplarının hazırlanmasına katkıda bulunmak amacıyla Ėı önerilerde bulunabiliriz:

Ders kitaplarında, ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili konuların ele alındığı bölüm her iki dil bilimi alanını da yansıtmak Ėıkilde adlandırılmalı; söz konusu alanlara ait en güncel bilgilere, gerektiği ölçüde yer verilmelidir. Buna mukabil, ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili olmayan hususlar, bu alanlara ait konuların ele alındığı bölüm içerisinde yer almamalıdır.

Hazırlanacak ders kitaplarında, yapılacak tanım ve açıklamalar dil bilimi kaynaklı olmalı; kullanılacak terimler, ses bilgisi ve ses biliminin çalığmalarında kullanılan terimlerle örtüğmelidir. Ayrıca, konuyu açıklamak üzere verilecek örnekler de, yapılan tanım ve açıklamalarla çeliğmemelidir.

Konuyla dolaylı olarak ilgili gibi görünse de, temel problemlerden birisi de ders kitaplarının içeriğinin —bilimsel ilke ve yöntemlere göre hazırlanıp hazırlanmadığı"nın yeterince denetlen(e)miyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple yazılacak dil bilgisi kitaplarındaki ses bilgisi ve ses bilimi alanını ilgilendiren bölüm veya bölümler, kitaplar kullanıma sunulmadan önce ilgili alanların uzmanlarının denetimine tâbi tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. vd. (2006). *Ortaöğretim dil ve anlatım 9. Sınıf*. Sakin Öner (editör). Ankara: MEB Yayınları.
- AKSAN, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, Ö. (1999). İkinci dil olarak Türkçe öğretiminde Türkçe dilbilgisi betimlemelerinin görünümü, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, 137-138, 33-40.
- BALTA, A. vd. (2005). *Türk dili ve edebiyatı Türk dili lise I*. Sakin Öner (editör). Ankara: MEB Yayınları.
- BOZ, E. (2002). Türkçe asıllı kelimelerde son ses (ç,k,p,t) ünsüzlerinin ötümlüleşme veya ötümsüz kalma sorunu. *Türk Dili*, 605, 447-455.
- CEYHAN, E. ve Yiğit, B. (2003). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Anı Yayıncılık
- COŞKUN, V. (1999). Türkiye Türkçesinde ünlüler ve ünsüzler. *TDAY Belleten*, 1999/ I-I 41-50.
- COŞKUN, V. (2001a). Standart Türkçedeki ünsüzlerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılması. *TDAY Belleten*, 2001/ I-II, 63-85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- COŞKUN, V. (2001b). Standart Türkçedeki ünlülerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılmasıyla görüntüleri *TDAY Belleten*, 2001/I-II, 87-98.
- COŞKUN, V. (2008). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: IQ Yayınları
- CRYSTAL, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics* (6th edition). Malden – Oxford: Blackwell.
- DEMİR, N. ve Yılmaz, E. (2006) *Türk dili el kitabı* (3. baskı). Ankara: Grafiker.
- DEMİRCAN, Ö. (1996). *Türkçenin Seseşizimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- ENGİNARLAR, H. (2006). Dilbilim ve dil öğretimi. Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar. A. Kocaman (Yay. Haz.). Ankara: Dil Derneği Yayınları, 151-160.
- ERCİLASUN, A.B. (2000). Türkiye Türkçesinde yardımcı ses. *Hasan Eren Armağanı*. Ankara: DK Yayınları, 128-135.
- ERGENÇ, İ. (1995). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü bir deneme*. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- GİRMEN, P., Kaya, M.F. ve Bayrak, E. (2010). Türkçe eğitimi alanında yaşanan sorunların lisansüstü tezlere dayalı olarak belirlenmesi. 9. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Bildirileri*, 133-138. <http://usos2010.firat.edu.tr/bildiriler/pdf/201.pdf> (ET:12.08 2010)
- HATİPOĞLU, Ç. (2006). Seseşbilgi (phonetics) ve seseşbilimi (phonology). *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*. A. Kocaman (Yay. Haz.). Ankara: Dil Derneği Yayınları, 15-42.
- HUBER, E. (2008). *Dilbilime giriş*. İstanbul: Multilingual.
- HUDSON, R. A. (1995). *Invitation to linguistics*. Oxford : Blackwell.
- KILIÇ, A. ve Seven, S. (2002). *Konu alanı ders kitabı incelemesi* (2. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü* (3. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- LYONS, J. (1983). *Kuramsal dilbilime giriş*. (çev. Ahmet Kocaman). Ankara: TDK Yayınları.
- MANSUROĞLU, M. (1959) Türkiye Türkçesinde seseş uyumu. *TDAY Belleten*, 1959, 81-93.
- MARTİNİT, A. (1985). *İşlevsel genel dilbilim*. (çev. Berke Vardar). İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2010). *Millî eğitim istatistikleri, örgün eğitim 2009-2010*. Ankara: MEB Yayınları. http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2009_2010.pdf (ET: 22.08.2010)
- ÖZBAY, M. (2003). Türkçe öğretiminde hedef-araç ilişkisinin ders kitabı örneğinde değereşlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 59-69.
- ÖZSOY, A. S. (2004). *Türkçenin yapısı-I seseşbilim*. İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Resmi Gazete. (31.12.2010). Ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği. Sayı: 27449 (4.Mükerrer). [http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231m4.htm&main=ht tp://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/ 20091231m4.htm\(ET:17.06 2010\)](http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231m4.htm&main=ht tp://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/ 20091231m4.htm(ET:17.06 2010))
- RİFAT, M. (2005). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları 2. temel metinler* (3.baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SELEN, N. (1979). *Söyleyiş sesbilimi akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Ankara TDK Yayınları
- TEKİN, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2005) *Makaleler III çağdaş Türk dilleri*. E. Yılmaz-N. Demir (Yay. Haz.). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- TOKATLI, S.(2003). Türkiye Türkçesinde son seste tonlulaşma ve uzun ünlü üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,15(2). 141-150.
- UZUN, N.E. (2004). *Dünya dillerinden örnekleriyle dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar*. İstanbul: Multilingual.
- ÜÇÖK, N. (2007). *Genel fonetik*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (1998). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (1999). *XX. yüzyıl dilbilimi (kuramcılardan seçmeler)*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- YALÇIN, A. (1996). Türkçe ders kitaplarının planlanması ve yazılması. *Türk Yurdu*,107, 24-27.

BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ'NİN MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK ADLI ESERİ

Nurgül SUCU*

ÖZET

On yedinci yüzyıl müelliflerinden Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eseri; yirmi dört bölümden oluşan ve her bölümde ahlak bahislerinden birinin ele alındığı, dinî-tasavvufî-felsefî cepheleri bulunan, mensur ve didaktik bir ahlak kitabıdır. Eserde işlenen konular; ibadet, sabır, şükür, şecaat, zekâ, ciddiyet, rıza, vefa, sır saklama, cömertlik, af, iffet, tevazu, hayâ, emanet, sadakat, şefkat, alicenaplık, müşavere, hilm, gayret, feraset, fırsatı değerlendirme, temkin, iyilerle dostluk kurma, hukuka riayet gibi faziletler ve hükümdarlık, emirlik, vezirlik, valilik gibi resmî görevlerin gerektirdiği yükümlülüklerdir. Cümle aralarında Arapça-Farsça-Türkçe ahlaki ve hikemî manzumelerin yer aldığı, peygamber kıssaları ve İslam tarihinden alınmış örnek motiflerle süslenen eserde yer yer Eflâtûn, İbn Sinâ ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî gibi meşhur filozof ve bilginlerin adları zikredilerek onlardan nakiller yapılır. Eserde toplam 854 manzume ve 113 hikâye yer alır.

Bu makalede, Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eseri ana hatlarıyla tanıtılmakta ve eserde yer alan bölümlerin muhtevaları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Kitabı, Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk.

MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK BY BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ

ABSTRACT

Mir'âtü'l-Ahlâk by Bostanzâde Yahyâ Efendi, a seventeenth century author, is a prose type and didactic book of morals consisting of twenty-four chapters, each dealing with an aspect of morals from a religious, mystical and philosophical perspective. The topics that the book handles include virtues such as prayers, patience, thankfulness, bravery, intelligence, seriousness, consent, loyalty, secretiveness, generosity, forgiveness, chastity, modesty, coyness, confidence, compassion, protectiveness, consultation, softness of manner, industriousness, foresight, seizing opportunity, caution, establishing good rapport with the good, and abiding by the law and obligations originating from official duties such as emirate, vizierdom, governorship and kingdom. The book contains Arabic, Persian and Turkish poetry of moral and judgmental nature between sentences, is embellished with exemplary parables from prophets' lives and Islamic history and makes quotations from prominent philosophers and scholars such as Plato, Avicenna and Hüseyin Vâiz-i Kâshifî. The book contains 854 poems and 113 parables.

In this study, describes major aspects of Mir'âtü'l-Ahlâk by Bostanzâde Yahyâ Efendi, focuses on its contents of chapters.

---

*Dr., Selçuk Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: nurgulsucu@selcuk.edu.tr

Key Words: Book of Morals, Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk (Mirror of Morals).

Giriş

Aslen Tire'li olan Bostanzâde Yahyâ Efendi (ö. 1049/1639); 16. ve 17. yüzyıllarda önemli âlimlerin yetiştiği Bostanzâdeler ailesinden Bostanzâde Mustafa'nın torunu ve Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin oğludur.¹ Kaynaklarda doğum tarihi, gençlik ve öğrenim yılları hakkında bilgi bulunmamakta yalnız babasından eğitim aldığı ve ilmiye sınıfındaki görevinin ilk yıllarını babasının yanında geçirdiği belirtilmektedir.² 1003/1594 tarihinden itibaren Üsküdar Mihrimah Sultan, Sahn-ı Seman, Üsküdar Valide Atik ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmış; 1601-1614 yılları arasında Halep, Galata, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulunmuştur.³ Gül-i Sad-Berg adlı eserinin sonunda, bu kitabı 1030 yılında (1621) tamamladığını ve o sırada İstanbul kadılığından ayrılmış bulunduğunu ifade eder.⁴ Vekâyi'ü'l-Fuzalâ'da ise İstanbul kadılığından 1023'te (1614) azledildiği belirtilir.⁵ Bu kayıtlardan, Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin 1614'ten 1622'ye kadar herhangi bir resmî görev almadığı anlaşılmaktadır. 1622 yılında Anadolu kazaskerliğine getirildiyse de kısa bir süre sonra azledilmiş, 1629 yılında tayin edildiği Rumeli kazaskerliği görevinde ise ancak on ay kalabilmiştir.⁶ Ayrıca İstanbul kadılığından azledilmesinden sonra, Rodoscuk (Tekirdağ) kazası, Anadolu kazaskerliğinden ayrılmasından sonra da Uzuncaova kazası kendisine arpalık olarak tahsis edilmiştir. 26 Rebiülevvel 1049 (27 Temmuz 1639) tarihinde vefat eden⁷ Bostanzâde Yahyâ Efendi, babası Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin kabrinin yanına, Şehzade Camii haziresine defnedilmiştir.⁸ Tuhfetü'l-Ahbâb, Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman, Gül-i Sad-berg ve Mir'âtü'l-Ahlâk olmak üzere toplam dört eseri vardır.

Târîh-i Sâf ve Duru Tarih adlarıyla da bilinen Tuhfetü'l-Ahbâb, takriben 1025/1616 yılında yazılmış kısa bir genel tarihtir. Çoğu Türk olmak üzere 300'e yakın Müslüman hükümdarı tanıtır. Ayrıca kitabın sonunda sekiz hikâye yer alır. İlk defa 1287/1870 yılında eski harflerle tabedilen eserin bu baskısına esas kabul edilen yazma nüshanın nerede olduğu bilinmemektedir. Bu ilk baskı, Necdet Sakaoğlu tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.⁹

Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman adlı eser ise, adından da anlaşılacağı üzere, Sultan II. Osman'ın şehit edilmesini konu alır. Eserin; biri Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı nr. 1305'de, diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Kitapları, nr. 611'de kayıtlı iki nüshası mevcuttur. Bu ikinci nüshanın Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi nr. A-3224'deki kaydının sehven Şeyhülislam Yahyâ Efendi üzerinde bulunduğunu eserin mikrofilmini incelemek üzere aldığımızda fark ettik. Söz konusu nüsha 65 yapraktan müteşekkildir. Nüshanın son iki yaprağı, "*Şeyhülislâm merhûm şehîd Seyyid Feyzü'llah Efendiniñ büyük oğlu Seyyid Fetû'llah Efendiye veliyy-i 'ahd olmak üzere ve müftîlik pâyesi için virilen nişân-ı hümayûnuñ şüretidir.*" cümlesi ile başlayan farklı bir konuya tahsis edilmiştir.¹⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı nr. 1305'te kayıtlı

¹ Mehmet Nâil Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, Ankara 2001, C. II, s. 1216, nr. 4757.

² Dâiretü'l-Maârif, "Bostanzâde, IV. Yahyâ-yı Bostânzâde", **Büzürg-i İslâmî**, Tahran 1383, s. 114.

³ Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, C. 5, s. 1672, İstanbul 1996.

⁴ Bostanzâde Yahyâ Efendi, **Gül-i Sad-Berg**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386, vr. 161^a.

⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi'ü'l-Fuzalâ**, C. I, s. 46, İstanbul 1989.

⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, **age.**, C. I, s. 46.

⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s. 257, İstanbul 1333.

⁸ Mustafa Çağrı, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1992, C.6, s. 311-313.

⁹ Necdet Sakaoğlu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi, Duru Tarih**, İstanbul 1978.

¹⁰ Bostanzâde Yahyâ Efendi, **Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 611, vr. 63^b-65^a.

nüsha ise 66 yapraktır. Orhan Şaik Gökyay, bu eserin Revan yazmasını esas alarak metnini hazırlamıştır.¹¹

Gül-i Sad-Berg, Hz. Peygamber'in 100 mucizesini konu edinen geniş ölçüde manzum ve Türkçe bir eserdir. Kitapta sırasıyla; giriş, münacat, naat ve dönemin padişahı II. Osman'a bir kasideden sonra Hz. Peygamber'in cismanî miracının imkân ve mahiyeti, Kur'an-ı Kerim'in icazı konuları üzerinde durulur. Daha sonra eserin asıl konusunu teşkil eden 100 mucize geniş bir şekilde ele alınıp işlenir. Eserin tespit edilen altı nüshasından (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386, 3390, Lala İsmail Efendi, nr. 368; Hacı Selim Ağa Ktp., Selim Ağa, nr., 842; Millet Ktp., Edebiyat, nr. 360/477 ve Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 114) biri olan ve Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386'da kayıtlı bulunan nüshanın müellif hattı olduğu eserin sonundaki, "*İntehe't-te'lîf ve't-telfîk bi-yed-i mü'ellifihi'l-'abdi'l-fâķîr*" kaydından¹² anlaşılmaktadır. Akabinde yer alan en son sayfada ise, eserin 5 Zilhicce 1030/21 Ekim 1621 tarihinde tamamlandığına dair bir bilgi yer alır.¹³ Aynı nüshanın baş taraflarında eserin adı "*göl-i şad-berg*" ve müellifin adı "*Yahyâ İbn-i Bustân*" olarak kayıtlıdır.¹⁴ Eserin elimizde bulunan bir diğer nüshası ise (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3390) "*Göl-i Şad-berg-i Yahyâ bâ-ḥaṭṭ-ı Yek-çeşm Süleymân Efendi*" başlığı¹⁵ ile kayıtlı olup 179 yapraktan müteşekkildir.

Mir'âtü'l-Ahlâk

1. Adı ve Türü

Mir'âtü'l-Ahlâk, ahlak aynası anlamında Arapça bir tamlamadır. Bostanzâde Yahyâ Efendi eserine verdiği bu ismi mukaddime bölümünde; "*Çünkü bu emr-i 'azîm bi-'avn-i Rabb-i kerîm şafḥa-i evrâķda cāy-gîr ü şûret-peẓîr oldı Mir'âtü'l-Ahlâķ ismi ile müsemma ve yigirmi dört bâb üzre imlâ olındı.*"¹⁶ cümlesi ile belirtir.

Edebiyatımızda aynı adla kaleme alınan başka eserler de mevcuttur. Bunlardan 16. yüzyıl müelliflerinden Şemseddin-i Sivâsî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk adlı eseri 996/1588 yılında tamamlanan dinî-tasavvufî mahiyette bir mesnevidir.¹⁷

Hilmî Bey'in Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eseri ise 19. yüzyılda kaleme alınmış, 1899 yılında (h.1317) Dersaadet matbaasında Mir'ât-ı Ahlâk adıyla basılmış ve günümüzde Tercüman gazetesinin 1001 temel eser serisinde yayımlanmıştır.¹⁸

Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin Mir'âtü'l-Ahlâk'ı, eserin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere yirmi dört bölümden oluşan ve her bölümde ahlak bahislerinden birinin ele alındığı, mensur ve didaktik bir ahlak kitabıdır.

2. Telif Sebebi ve Telif Tarihi

Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk'ı telif sebebini eserin mukaddimesinde şöyle izah eder:

"*Ḥazret-i Vâhibü'l-'aṭāyâ vü Sâtirü'l-ḥaṭāyâ celle sürâdıkāt-ı 'azametuhu 'an-en-yerāhu'l-'uyûn ve te'ālâ kemāl-i 'izzetuhu 'an ihāṭati'z-zunûn Ḥazret-i Nebiyy-i Ḥudâ ve sulṭân-ı serîr-i*

¹¹Orhan Şaik Gökyay, II. Sultan Osman'ın Şehâdeti, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 187-256.

¹²Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Göl-i Sad-Berg*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386, vr. 161^a

¹³Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Göl-i Sad-Berg* (3386), vr. 161^b.

¹⁴Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Göl-i Sad-Berg* (3386), vr. 5^a.

¹⁵Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Göl-i Sad-Berg*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3390, vr. 1^a.

¹⁶Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, İÜ Ktp. TY, nr. 3537, vr. 6^b.

¹⁷Birgül Tokar; *Şemseddin-i Sivâsî, Mir'âtü'l-Ahlâk*, Ankara 2010.

¹⁸Bursalı Mehmed Tâhir Bin Rif'at, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1325, s. 58.

ıştîfâyı ki menşûr-ı aḥkām u evāmîrini ¹⁹وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى ²⁰tuğrâ-yı garrâsı ile iḥkām u mu'anven ve rûy-ı ḥaşmda nübüvvetini berāhîn-i sâṭı'a ile müberhen kılmışdır. Ol dürc-i nübüvvet ü burc-ı māh-ı kerāmetden sünûḥ iden kelām-ı pür-fütûḥ ki tetmīm-i mekârim-i aḥlāk için bi'set-i 'izzet-baḥş u sa'âdet-mevhibetleridir iktizâ ider ki 'illet-i gâye-i silsile-i vücûd tetmīm-i mekârim-i aḥlāk-ı her-mevcûd ola. Pes bu muḳaddime-i behîceden maḳşûd u netîce budur ki her merd ki âb-ı ḥayât-ı aḥlākdan cām-ı düst-kānı çekmedi ḥarr-ı hâcîre-i ḥayvāniyye vü hāviye-i hevâ-yı nefsāniyyeden kurtulup geçmedi. Huşûşan vülât-ı umûr-ı cumhûr u ḥukkām u şudûr ki maşdar-ı aḥkām-ı 'ibād-ı Rabb-i ḡayûr olmuşdur bu ṭā'ife-i 'aliyye vü fırka-i celiyyeye lâzime-i zât-ı behiyye idügi umûr-ı bedîhiyyedendir. Ve li-hāzâ eşrâf-ı eslâf-ı feżâyil-ittisâfıdan ba'z-ı fużalâ beyân-ı aḥlākda niçe muşannefât-ı celîle vü mü'ellefât-ı cemîle te'lîf ü telfîk idüp her biri ḳabûle ḫalîḳ u ḫarî olmuşdur. Ammâ kim ²¹ترك الاوائل للواخر ²²güzârişince bûstân-ı aḥlākda mücellâ-yı 'uḳûlden dūr ve mer'â-yı fuḫûlden mestûr seyr ü temâşâsına kimse vâsıl ve zevḳ u şafâsına nâ'il olmamış niçe niçe gül-i zîbâ vü şükûfe-i muṭarrâ ḳalmış. Bu 'abd-i faḳîr ya'nî Yahyâ-yı ḫaḳîr tâ ol demde ki mu'allim-i ²³علمه البيان ²⁴mekteb-i ²⁵قدر فهدى ²⁶içre levḫ-i idrâki kenâr-ı dile ḳodı ve etfâl-i ḳavî ḥucurât-ı dimâğda engüşt-i temyîzi ḫarf-i hünere dırâz itdi rāḫat ü ârāmı dil-i ḫazîne ḫarâm idüp 'ale'd-devām ḳalb-i müstehâm müṭâla'a-i kütüb ü fûnûna maşrûf ve şücûn-ı 'ulûma ma'tûf ve ḫalâl-i müṭâla'ada edebîyyât u aḥlāk u muḫâzarâta daḫî meş'ûf olup muḫazzirât-ı tutuḳ-nişîn-i ḫavâṭır-ı fuşâḫâ vü rebâ'ib-i ḫicr-i maşâḳı'-ı fużalâ ki esâvir-i sevâ'id-i 'arâyis-i feşâḫat ve güher-ticân-ı meğâriḳ-ı aşḫâb-ı belâğatdur ekşer-i evḳât u âğleb-i sâ'atde enîs-i ḫalvet ü nedîm-i celvetüm olup ²⁷روحوا القلوب ساعة فساعة ²⁸güzârişince vâḳt olmaz idi ki fâris-i ḫâṭır şâḫâyif-i efkârda ki 'arşa-i vâsî'atü'l-aḳtârdur cîveler kılmaya dem olmaz idi ki meydân-ı suḫanda midâd-ı surḫdan serler kesüp ḳanlar dökme idi. Mızrâb-ı müje ile evtâr-ı suṭûrî nağme-perdâz olan âşâr-ı eşrâf fużalâ-yı eslâf-ı feżâyil-ittisâf pesendide-i ṭab'-ı şâf olıcaḳ her gâḫ âyîne-i ḳalb-i pür-intibâḫda bu şûret nümâyân olurdu ki eger 'ömr-i nâ-pâyidâr u rûzgâr-ı sitîze-kâr bir miḳdâr müsâ'ade vü imḫâlde ber-ḳarâr ola işr-i fużalâ-yı eslâfa iktifâ ile e'imme-i dîn olan 'ulemâ vü nûbelâya iktidâ ile bir risâle-i ḫikmet-intimâ te'lîf ü imlâ ve ancaḳ beyân-ı aḥlāk-ı memdûḫa ile iktifâ olunup ne îcâz u ihtisâr ve ne tafşîl ü iḳşâr ihtiyâr olına." ²⁹

Buna göre; Cenâb-ı Hakk'ın nübüvvetini kesin delillerle ispat ettiği Hz. Peygamber (s.a.v.) aslen güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir ve her sözünün gayesi budur. Güzel ahlaktan nasibini almayan kişi, nefsinin hevâsından kurtulamaz. Özellikle halkın sorumluluğunu üstlenen idarecilerin güzel ahlak sahibi olmaları gerekir. Buna binaen fazilet erbabı ahlak beyanında pek çok eser kaleme almışlardır. Fakat ahlak bahçesinde seyir ve temaşasına kimsenin vasil olamadığı daha pek çok hoş kokulu güller mevcuttur. Bu nedenle müellif okuma yazmayı öğrenip bu meseleyi idrak ettiği günden beri zamanını ilme ve kitaplara hasretmiş, hassaten daha evvel yazılan ahlak kitaplarını mütalaa etmiş ve şayet ömrü müsaade ederse eski fazılların, âlimlerin ve diğer din büyüklerinin yoluna sadık kalarak sadece güzel ahlak bahislerini ele alan bir eser yazmaya karar vermiştir.

Mir'âtü'l-Ahlâk'ın telif tarihi ise, bizzat müellif tarafından eserin hâtimesinde belirtilir. Buna göre Mir'âtü'l-Ahlâk, h. 10 Ramazan 1022 (m. 1615) yılında tamamlanmıştır.²⁵ Eserin tamamlanma tarihi belli olmakla beraber yazılma süreci hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yalnız

¹⁹ "O, hevâdan konuşmaz. O'nun okuduğu, kendisine vahyedilenden başkası değildir." (Necm, 53/3-4)

²⁰ Evvelkilerin terki, sonrakiler içindir.

²¹ "O'na beyânı (konuşup düşüncelerini açıklamayı) öğretti." (Rahmân, 55/4)

²² "O (Allah ki); her şeyin biçimini, özelliğini ve süresini belirleyip hedefini gösterdi." (A'lâ, 87/3)

²³ Kalplerinizi zaman zaman ferahlatınız.

²⁴ Bostanzâde Yahyâ Efendi, **Mir'âtü'l-Ahlâk (3537)**, vr. 2^b-3^b.

²⁵ Bostanzâde Yahyâ Efendi, **Mir'âtü'l-Ahlâk (3537)**, vr. 243^a.

müellifin, eserin mukaddimesinde dönemin hükümdarı Sultan I. Ahmed'i methetmesinden²⁶ yola çıkarak eserin I. Ahmed devrinde başlanıp yine onun devrinde tamamlandığını söyleyebiliriz. Nitekim Sultan Ahmed'in saltanatı da 1603-1617 tarihlerine rastlamaktadır.

3. Nüshaları

Eserin iki yazma nüshası mevcuttur:

3.1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü nr. 3537'de kayıtlı bulunan nüsha 243 varak, şemseli, kırma nesih hattı ve sayfalar 19 satırdan ibarettir. Nüshanın, 242^b varağında yer alan “*bi-yed-i mü'ellifihi'l-'abdi'l-ezell*” ibaresinden, müellif hattı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın 223^b'den 239^b'ye kadar olan toplam 16 varağında bazı bölümler mükerrerdur.

3.2. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü nr. 5607'de bulunan nüshanın başında “*Mir'âtü'l-Ahlâk-ı Yahyâ*” kaydı bulunur. Bu kayıt nüshanın istinsah olduğu fikrini teyit eder. Nüsha 223 varak, şemseli, ta'lik hattı ve sayfalar 19 satırdan ibarettir. Müellif hattında yer alan bazı bölümler ve hikâyeler bu nüshada yer almaz. İlk nüshanın 127^b-130^a arası toplam 3 varağı ve 210^a-210^b arasında yer alan bir hikâyesi bu nüshada mevcut değildir. Nüshanın son varağında müstensihnin adı ve istinsah tarihi yer alır. Bu bilgilere göre, Mir'âtü'l-Ahlâk'ın bu nüshası h. 10 Ramazan 1026 yılında (m. 1619) yani eserin telifinden tam dört yıl sonra İstanbul'da, Mustafa adlı bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir.²⁷

4. Muhtevası

Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eserine on iki buçuk sayfalık uzun bir mukaddime ile girer.²⁸ Besmele, hamdele ve salveleden sonra Hz. Peygamber'in âl ü ashâbını zikreden müellif daha sonra Mir'âtü'l-Ahlâk'ı telif sebebini ve usulünü izah eder. Bunların akabinde “Der Zikr-i Mahâmid-i Hazret-i Pâdişâh-ı İslâm” başlığı altında dönemin padişahı Sultan I. Ahmed'e yönelik övgü dolu sözler yer alır. Sultan Ahmed gibi; âlimlere, fazilet erbabına ve güzel ahlaklarıyla tanınan salihlere büyük hürmet gösteren bir padişahın devrinde yaşamasının kendisini böyle bir eser yazmaya sevk eden unsurlar arasında yer aldığını ifade eden müellif, daha sonra eserin adı olan “Mir'âtü'l-Ahlâk”ı zikreder ve onu yirmi dört bölüme ayırdığını söyleyip bu bölümlerin adlarını sıralar. Bu bölümlerin orijinal adları şöyledir.²⁹

Bâb-ı Yeküm Der-İbâdet
Bâb-ı Düvvüm Der-Şabr u Şükr
Bâb-ı Seyyüm Der-Şecâ'at
Bâb-ı Çehârüm Der-Cidd ü Cehd
Bâb-ı Pencüm Der-Rızâ
Bâb-ı Şeşüm Der-Vefâ
Bâb-ı Heftüm Der-Ketm-i Sır
Bâb-ı Heştüm Der-Sehâ
Bâb-ı Nühüm Der-'Afv ü Hilm
Bâb-ı Dehüm Der-'İffet ü Şevk ü Muhabbet
Bâb-ı Yâzdehüm Der-Hayâ vü Tevâzu'
Bâb-ı Devâzdehüm Der-Emânet ü Şadâkat
Bâb-ı Sîzdehüm Der-Rıfk u Şefkat

²⁶ Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk* (3537), vr. 4^a-5^b.

²⁷ Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, İÜ Ktp. TY, nr. 3607, vr. 223^b.

²⁸ Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk* (3537), vr. 1^b-7^a.

²⁹ A.e., vr. 6^b-7^a.

Bâb-ı Çârdehüm Der-‘Ulüvv-i Himmet
Bâb-ı Pânzdehüm Der-Te’ennî vü Müşâvere
Bâb-ı Şânzdehüm Der-İlm
Bâb-ı Heftdehüm Der-Ğayret
Bâb-ı Heştdehüm Der-Firâset
Bâb-ı Nüzdehüm Der-Teyakkuz
Bâb-ı Bîstüm Der-İğtinâm-ı Fırşât
Bâb-ı Bîstüyeküm Der-Ĥazm
Bâb-ı Bîstüdüvvüm Der-Şoĥbet-i Ahÿâr
Bâb-ı Bîstüseyyüm Der-Ri‘âyet-i Ĥuĥûĥ
Bâb-ı Bîstüçehârüm Der-Zikr-i Salţanat u Vezâret ve Tertîb-i Ĥadem ü Ĥaşem ü Evlâd
Ve Ĥâtîme Der-Mev‘îza vü Naşîĥat

Cümle aralarında Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere ahlaki ve hikemî manzumelerin yer aldığı, peygamber kıssaları ve İslam tarihinden alınmış örnek ahlaki motiflerin anlatıldığı eserde, yer yer Eflâtûn, İbn Sînâ ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî gibi ünlü ahlak filozofu ve bilginlerin adları zikredilerek onlardan bazı sözler nakledilir. Toplam 207 ayet ve 105 hadisın yer aldığı eserde; nazım, mısra, beyit, kıta, rubai başlıkları altında 854 manzume ve tamamına yakını “hikâyet” başlığı altında verilen 113 hikâye bulunmaktadır.

Eserde yer alan bölümler ve bu bölümlerde anlatılanları şu şekilde sadeleştirerek özetleyebiliriz:

4.1. İbadet³⁰

Müellif bu bölümde evvela ibadetın tanıımı üzerinde durur. Buna göre ibadet, Cenâb-ı Hakk’ın emirlerine itaat ve nefis-i emmârenin isteklerine, vesveselerine muhalefet manasındadır. İbadet, varlık âlemini aydınlatan parlak bir kandil ve övgüye layık işler yapan her kişinin başını süsleyen bir taçtır. Daha sonra nefis üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran müellif konuyla ilgili ayet ve hadislerin, darbimesellerin yanında Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalara da yer verir.

Rabbının divanında durup hesap vermekten korkan ve nefsinı kötü heveslerden alıkoyan (Nâzi’ât, 79/40) herkesin neticede varacağı yer Cenâb-ı Hakk’ın ikramı olan cennet olacaktır (Nâzi’ât, 79/41). Nefis-i emmâreye âmir olanın gönlü nurla dolarken, ona memur olan karanlık gecenin zulmetinde kalır. Nefis gibi kötü ve katı huylu bir düşman yoktur ki, kişiyi ateşe götürür ve fesat ehline dâhil eder. Nefis sabır ve metanet mülkünü talan eden bir düşman, dalalet ve azgınlık yoluna sevk eden aldâtıcı bir kılavuzdur.

Bu bilgilerin akabinde ibadet bahsi ele alınır. İlk olarak da ibadetın mana ve ehemmiyeti üzerinde durulur. Daha sonra namaz, oruç, zekât, sadaka ibadetleri ve bunların hususiyetleri ayrıntılı bir şekilde işlenir. Müellifin bu konulardaki görüşlerini metindeki sıraya göre şöyle özetleyebiliriz:

Her ne kadar Cenâb-ı Hakk’a layıkıyla ibadet edebilmek mümkün değilse de, insan, kendisine ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk etmekle mükelleftir (Hicr, 15/99). Zira Cenâb-ı Hak, insanları ve cinleri ancak kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır (Zâriyât, 51/56). Namazın kötü ve çirkin işlerden menetmesi (Ankebût, 29/45) hususunu göz önünde bulunduran kul, farz ve nafîle namazların edasında gaflet göstermemeli, namazlarını itina ile kılmalıdır. Zira müminin miracı olan namaz ibadetlerin en büyüğüdür ve kulu Cenâb-ı Hak katında yüksek mertebelere eriştirir.

³⁰ A.e., vr. 7^a-16^b.

Orucun manası ise sadece açlık değil, aynı zamanda gönlü ve vücudun tüm azalarını kötülüklerden alıkoymak, bir daha dönmek üzere günahlara tövbe etmektir.

Zamanını ibadetlere taksim eden ve fakirlere (zekat, sadaka) verip günahlardan korunan kişi (Leyl, 92/5) Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden hissedardır ve işlerinde muvaffak olur (Leyl, 92/6). Cömertlik Hak katında çok makbul bir vasıftır. Dünya menfaati için dahi cömerdin kapısında bekleyip onun emrine amade olan insan neticede muradına nail olur. Zayıf bir mahlûk olan insanın böyle bir meziyeti var iken, "Kerîm" ism-i celilinin sahibi Allah Te'âlâ kullarına çok küçük bahanelerle ihsanda bulunmakta ve kerem kapısını çalan her mahzunu sevindirmektedir. Cenâb-ı Hak, kendisine ibadette kusur etmeyen kullarına mağfiret kapısını kapatmaz ve onları mahrum etmez.

Nefs-i emmârenin sevk ettiği tarafa meyleden kişi kendi kendisine zulmetmiş olur ve cevr ü cefa makası ile varlık elbisesini doğrar. Yüceltenin kurtuluşa erdiği, alçaltanın ise ziyana uğradığı nefse (Şems, 91/9-10) muhalefet bir çeşit ibadet iken, ona itaat günahın ve Cenâb-ı Hakk'a isyanın ta kendisidir. İbadet ve zalim nefse muhalefet Cenâb-ı Hakk'ın lutf u ihsanını celp eder. En küçük bir bahane rahmet-i Rahman'a kifayet edebilir ve az bir amel kişiyi azaptan koruyabilir.

Oruç ibadetinin en mühim vasfı olan açlık, peygamberlerin yiyeceği ve Cenâb-ı Hak katında yüksek bir makamda bulunan kulların sofrasıdır. Dert ve bela harareti çekmeyen, açlık ve sıkıntı ocağının ateşinde yanmayan kişi cennet bahçelerine yol bulamaz. Ağlayıp inlemeyen gönüller Hakk'a vasıl olamazlar.

İbadetin en önemli hususiyetlerinden biri de ihlas ve samimiyettir. İhlas ve samimiyet kişiyi emellerine ulaştıran çok değerli bir haslettir. Bu tacı takınanlar Hak katında makbul olup muhakkak maksutlarına erişirler. İnsan Cenâb-ı Hakk'a kulluk için yaratılmıştır, bütün kullar da ibadet ile memur ve bu hizmete mecburdurlar. Ancak ibadet ihlas ile olursa güzeldir, aksi hâlde, ihlassız bir ibadet kuru bir posttan ibarettir. Kulluk kaygısını riya denizinden ihlas kenarına çıkaran her kişi kurtuluşa ermiş, selamet vadilerine yetişmiş ve muradına ermiştir. Başlanan her işte evvela Cenâb-ı Hakk'ın rızası gözetilmeli, gizli şirk, şüphe ve riya lekelerinden sakınılmalıdır. İçerisine riya karışan bir amel netice vermez ve sahibini muradına ulaştırmaz. Bilakis riya, kişinin can u gönülden arzu ettiği isteklerinden mahrum kalmasına sebep olur. Buna binaen, amellerin niyetlere göre netice vereceği hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalı ve her işe mübaşeretle niyetler ihlas ile temizlenmelidir. İtaat yolunda tam bir ihlas ile gayret edip gaflet ve riyadan uzak kalanlar, gece gündüz içten bir yakarıyla Cenâb-ı Hakk'a hâlini arz edenler neticede ilahî lütuf ve ihsanlara mazhar olup maksatlarına erişirler.

Özellikle insanlardan çoğunun uyku ile gaflette bulunduğu zaman dilimleri olan gece vakitlerinde kalbi dünya bağlarından arındırıp yalnızca Hak ile meşgul olmak Cenâb-ı Hakk'a yakınlık vesilesidir. Gecelerini ibadetle geçirenler, Cenâb-ı Hakk'ın; "Ey örtüsüne bürünen, geceleyin kalk (namaz kıl)!" (Müzzemmil, 73/1-2) müjdesinden hissedar olmak şerefine ererler. İlahî sırların kapıları ve sonsuz feyizler karanlık gecelerde açılır. Bu nedenle her akıllı ve edepli kişiye lâzım olan, geceleri ibadet kandilini sabaha çıkarmasıdır. Bu meziyet, onun kara amellerinin defterinin ağarmasına vesile olur ve kalbinden günahların koyu karanlığını giderir. Seher vakitleri ise, duaya icabette kibrit-i ahmer mesabesindedir. Sabahın ilk vakti, çaresizlerin kalbinin devası ve gamlı hastaların feryadına uzanan eldir. Gecenin karanlığına ve kalbin zulmetine parlaklık verir. Nitekim sıkıntı içindeki hastalar sabaha karşı dinlenir ve sabah rüzgârları can bağışlayan bir nefes gibi onlara yeni bir hayat bağışlar. İşte, gece ve gündüz ibadetin manası budur.

Talip olduğu bir işe can u gönülden rağbet eden insan gayretini o derece yükseltir ki, neticede maksadına erişir. Bunun gibi, takva yolunun yolcuları da Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile yüce mertebeleri kat eder ve saadete ulaşır. Onlar fani cihanın yokluk ve sıkıntılarına aldırış etmez,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

güzelliklerine aldanmaz ve hırs halkasını canlarına takmazlar. Onların himmet kuşlarının kanatları bu âlemde uçmaz. Onlar, saadeti hevâsının peşine düşüp yere saplananların (A'râf, 7/176) bataklığında aramazlar.

İbadet çeşitlerinden biri olan gizli zikir de çok yüce bir makamdır. İstek çölünde yolunu kaybedenleri doğru yola erdirtip maksatlarına ulaştırır. Hasta gönüllerin ve katı kalplerin derdine devadır. Gece gündüz Cenâb-ı Hakk'ın zikrine talip olanlar en büyük ibadet olan Allah'ı anmanın (Ankebût, 29/45) eserlerine mazhar olup hakiki mutluluğa erişirken, Hakk'ın zikrinden gafil olanlar her yönüyle kaybeder. Zikrin fazileti ve tafsiline dair bilgilerin izahında sayfaların ve kalemin yetersiz kalacağını ifade eden müellif daha fazla açıklamanın gereksiz olacağını belirttiikten sonra konuyla ilgili on iki beyitlik bir manzume ile bu bahsi tamamlar.

4.2. Sabır ve Şükür³¹

Bu bahiste ilk olarak sabrın tanımı üzerinde duran müellif, sabrı kalp bakırını cevahire dönüştüren halis ayar altına ve kibrit-i ahmere benzetir. Daha sonra, Kur'an-ı Kerim'in yetmiş yerinde sabrın zikredildiğine dikkat çeker ve din büyüklerinin bu güzel haslet sayesinde saadete erdiklerini ifade eder. Sabır her ne kadar acı ve müşkül bir iş olsa da, neticede perişan gönülleri rahatlatıp feraha kavuşturur, koyu karanlık gecelerden murat sabahının nurlarına erdirtir ve sabredenlerin kulağına, "Ey nefis, muradın hasıl olmuştur." nidasını ulaştırır.

Âlimler, sabrı birkaç yönden tabir ve bir iki kısma taksim etmişlerdir. Buna göre, sabrın birinci tabiri nefsin hoşlanmadığı işlere tahammül etmek şeklindedir. Kişi kötü huylu düşman ile muharebede sabretse bunun adı şecaat; gazap anında nefsine hâkim olup sabretse adı hilm ve mürüvvet; zahmetli, sıkıntılı durumlarda isyankâr olmayıp sabretse bunun adı da itaat olur ve bu durum kişinin sadrını genişletir. Böylelikle kişi her hâlde züht ve kanaat yolunu tercih edip güzel hasletleri şahsında toplar, kötü huyların damarını keser. Sabrın faydalarının haddi hesabı yoktur. Her kim zamane hadiselerinin okunu yiğitlik meydanında sabır siperi ile karşılasa, muhakkak dert ve bela askerinin yolunu keser, mihnet selinin hücumunu engeller. Her kim de sabır yularına sahip olmayıp acele yolunda yürürse, can mülkünü fena yolunda helak etmiş olur. Sıkıntı ve hastalık zamanlarında sabredenler (Bakara, 2/177) saadete nail olur. Buna mukabil her kim sabra teşebbüs eylemeyip ilahî takdirden mustarip olursa, sabırsızlıkla sızlanması onun kınanmasına sebep olur ve bu durum maruz kaldığı iptiladan daha beterdir.

Sabır hem dünyaya rağbet edenlere, hem de ahireti isteyenlere lâzım olan mühim bir vasıftır. Zira dünyada sabır ile murada nailiyet müyesserdir. Ahirette ise sabır ile ecir ve mükâfat mukarrerdir. Kötü huylu nefsin dünyadaki maksadı çoğunlukla rahat yaşam, türlü nimetlere nailiyet, yüce bir makam ve çok maldan ibarettir. İnsan bu işler için dahi sabretmek zorundadır. İnsanın yaratılışı aceleyle meyyal olduğundan teenni ve tehir çoğu zaman zor ve sıkıntılı görünür. Bu durumda vesveseyi def edip sabır yolunu ihtiyar etmek, acele ile ortaya çıkacak olan hatalardan ve beğenilmeyen işlerden sakınmak gerekir. Sabrın aslı pek çok fiile kâdir iken onlardan müstağni olabilmektir. Zira kâdir olmayan fakir sabır ile ancak canına cebrederken, her mertebeye kâdir olan zengin sabır ile nefsinin kırar ve onun isteklerine mukavemet eder. Mesela yiyeceği olmayan fakir sabretmeye mecburken, iştah açıcı yiyecekler hazırlamaya gücü bulunan zengin yemeyip aç kalması nefsine daha ağır gelir.

Halis niyetle sabrı ihtiyar eden kişi, "Çalışanların ücreti ne güzeldir, onlar ki sabrederler..." (Ankebût, 29/58-59) ayetinin müjdesine nailiyet kesbeder ve cehennem ile arasına metin bir set çekmiş olur. Müminin sadık dostu ilim, veziri hilm, kılavuzu akıl, babası rıfk, ordu komutanı ise

³¹ A.e., vr. 16^b-26^b.

sabırdır. Taç sahibi bir emir veya bir şehir komutanı ordusunu nasıl zapt ederse, sabır da müminin işlerini o şekilde idare eder.

Sabır üç çeşittir: Birincisi belalara karşı sabır; ikincisi nefsini ibadete sevkte gösterilen sabırdır ki, aynı zamanda kişinin dünya lezzetlerinden el çekmesini gerektirir; üçüncüsü ise isyan, günah ve boş şeylerden yüz çevirmekte gösterilen sabırdır. Sabır ve tahammül sahibi olmayan kişi rahata eremez, yolculuk sıkıntılarına katlanmayan menzile ulaşamaz. Sabrın pek çok hikmeti ve sayısız faydası vardır. Peygamberler ve veliler, bu büyük haslet ve beğenilen huy ile muttasıf olup sabırla saadete ermişlerdir. Yoldan çıkmış kavimler peygamberlerine her ne kadar zulmettilerse de, onlar yine sabır yolunu seçmiş ve bu yolla mertebelerini yükseltmişlerdir. Hassaten Nuh (a.s.), kavminin had safhaya varan eza ve cefasına büyük bir mukavemet göstermiş, Cenâb-ı Hakk'a samimi ilticasının neticesinde azgın kavmi tufan ile helak olmuştur. Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. Eyüp de sabrı ile ön plana çıkan peygamberlerdendir.

Zalim, vefasız ve hain dünyanın hilelerine aldanmayıp sabretmenin fazileti çoktur. Şayet zamane aynasında murada nailiyet sureti görünmezse, bu duruma tahammül edip sıkıntı ve şikayete mahal vermemeli, acele yoluna gitmemelidir. Zira takdir edilen zamanı geldiğinde vuku bulacaktır. Şayet murat edilen şey takdir edilmemişse, ebterdir, onun husulü için sıkıntı ve ıstırap boşunadır. İyi kötü bütün işlere sabretmenin alameti, sebatkâr ve kanaatkâr olmaktır. Acele ise şeytanın, aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanların âdetidir. İyi de olsa, kötü de olsa, evvela kazaya rıza göstermek gerekir.

Bu kararsız dünyanın işi daima hâl değiştirmektir. Hangi iyilik ve güzellik vardır ki, zaman onu sıkıntı ve kedere dönüştürmemiş olsun? Bu dünyanın nimeti zahmet, baht ve talihi ise zilletir. Zira mutluluk ve keder birbirine yakın, hatta ikizdir. Dünyanın değişmeyen bir tek hâli vardır, o da gönül ehline sitemkâr olmasıdır. Gam ve kederin art arda geldiği zamanlarda, ferah ve mutluluk demlerinin yakın olduğunu hatırlayıp mutlu olmalı ve kalp aynasını keder tozundan arındırmalıdır. Akıllı kişi geçici bir sıkıntı için gama bürünmez, mutluluk sinisini elem ve keder eli ile parçalamaz ve bu fani dünya için gam çekmez. Hiçbir karanlık gece yoktur ki, onu gündüz aydınlığı takip etmesin ve hiçbir uzun kış gecesi yoktur ki, onu bahar gündüzü kısmetli bir sabaha ulaştırmasın. Akıbeti sürura varacak olan gam için kederlenmek yersizdir. Kemalde zeval, darlığın neticesinde ise ferah vardır.

Zaman ile mukabele etmek gereksizdir, kişi her hâlde sabır ve tahammül yoluna gitmelidir. Zira felek, acayip işler yapan bir oyuncu gibidir. Hiçbir zaman hâlden şikayetçi olunmamalı, sabretmeli ve düzenin birden bire iyiye tahavvül edeceği unutulmamalıdır. Bazen hoşlanmadığımız bir şey hakkımızda hayırlı, hoşlandığımız bir şey de hakkımızda hayırsız olabilir. (Bakara, 2/216) Akıllı başında olan kişi bu kavgacı dünyanın hiçbir hâline itibar etmez, hile ve aldatmacasına kanmaz. Kişinin eriştiği devlet, makam ve zenginlik ile övünmesi cahilce bir davranıştır. Zira yokluk âleminin gizliliğinden bu varlık sahasına adım atan herkes akıbet ölüm yarasının damgası ile nişanlanıp beka âlemine intikal edecektir. Dünya ise mihnetler mahalli ve hüznler mahzenidir. Onun zehirle karışık halaveti ancak acılık verir, ferah nefesleri gam ve kederi muciptir, zineti ise süs değil ancak kusur ve ayıptan ibarettir.

Muradın gecikmesinde, fakirlik ve felakette sabır lâzım geldiği gibi; devlet, makam ve izzete nailiyette de şükür lâzımdır. İnsanoğlu gark olduğu sayısız nimetler mukabilinde sonsuz şükür edasıyla mükelleftir. Şükrü terk ederek nimeti inkâr etmek ise kaçınılması gereken bir durumdur. Şükreden tok, sabreden aç mesabesindedir ancak şükürün layıkıyla eda edilmesi gerekir. İmam Gazzâlî'ye göre nimete şükür; nimet verilenin, nimet verenin nimetlerini sena edip gaflet üzere bulunmamasıdır. Her nimet aslen Cenâb-ı Hak tarafından vasıl olduğu için mün'imi daima Allah Te'âlâ olarak bilip öyle muamele etmeli ve her nimet için Cenâb-ı Hakk'a itaati artırmalıdır.

Nimetin şükürü Cenâb-ı Hakk'a yönelmek ve O'na kusursuz itaat gayreti içerisinde bulunmaktır. Şükür nimetin celbine, küfür ise nimetin zevaline sebep olur.

Kederi mucip hâllerin vukuunda sabır ile nefse mukavemet etmeli ve Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulunmalıdır. Hakk'ın dergâhı O'na iltica edenlere açıktır ve Kerîm olan Cenâb-ı Hak, kullarını, her ne kadar günahkâr da olsalar, kapısından kovmaz.

Müellif bu bahsin sonunda sabrın mahallinde olmasının gerekliliği üzerinde durur. Buna göre; gayret gösterip hareket edilmesi gereken yerlerde sabır adı altında hiçbir şey yapmadan beklemek, sabırdan değil, mertliğin ve din gayretinin yokluğundan kaynaklanır. Böyle davranan birinin kendisini sâbir mertebesinde görüp Hak katından gelecek bir feraha talip olması ise hakiki bir cehalet eseridir.

4.3. Şecaat³²

Hasletler içerisinde yüce bir mevkii bulunan şecaat, öfke ve korkaklık arasında mutedil bir kuvvettir. İnsanlar arasında çok az bulunmasından dolayı, yok hükmündedir. Şecaat, yürek genişliği ile, tehlikeli işlerden sakınmaktır. Dünyaya karşı kuvvetli olmak gerekir. Zira yüreksiz kişi hiçbir iş yapamaz. Eski âlimler şecaati, nefsin sabır ile kuvvetlenmesi şeklinde tarif ederken, bazıları buna kalbin sebatını da ilave ederler. Hakimler şecaati üç şekilde ele alırlar. Bunlardan birincisi düşmanla karşılaşıldığında saflardan korkusuzca çıkıp vuruşmak, ikincisi askerde kırılma ve çöküş durumu ortaya çıktığında sabit ve sakin olup hâlini muhafaza etmek, üçüncüsü ise yine kendi tarafının askerleri arasında zafiyet müşahade ettiğinde hasmın hücumunu def'e gayret edip askerleri güzel bir üslup ile cesaretlendirmektir. Sebatın bu mertebesi ile uğursuz düşman zaferden ümidini keser. Savaşta hiçbir zaman askerin çokluğuna veya azlığına itimat etmemeli, düşmanın za'fına veya kuvvetine de bakmamalıdır. Zira, nice az topluluklar çok topluluklara galip gelmiştir. (Bakara, 2/49) Nice filler bir sineğin elinde kahrolmuş ve onun pençe-i cebrine mağlup olmuştur.

Ahnef bin Kays'a, şecaat nedir, diye sorduklarında; bir saat sabırdır ancak o sabrın kalbin kuvvetinden neşet etmesi gerekir, diye cevap vermiştir. Bütün faziletlerde olduğu gibi şecaat de gönül kuvvetine bağlıdır. Kalbin kuvveti ise ancak aklın sebatı ile mümkündür. Hazret-i Ali'nin düşman ile mukabelede zırh giymediği bilinir. Kendisinden bunun sebebi sual olunduğunda, darp esnasında asla gafıl bulunmadığını ve etrafında kendisine yönelen bir nesne olduğu zaman onu defetmek için zırha muhtaç olmadığını söyler. Akıl ve hissiyat öyle bir mertebeye varmalıdır ki, zırh gibi olmalı, bela ve mihnetlere karşı koymalıdır.

Araplar şecaati dört kısma ayırmışlardır. Birinci basamak "şecaat" ise, ondan bir mertebe yücresi "betal", biraz fazlası "bühme", daha ziyadesi ise "elyes" olarak adlandırılır.

Özellikle sultanların bu sıfat ile muttasıf olmaları gerekir. Cihanı tutan kılıcı ile tedbirsiz düşmanın başına kanlar saçmayan bir padişah, sermayesi yetersiz olan ve bu nedenle zarar eden bir tüccara benzer. Akıldan mahrum olan kalp ise, susuz çeşme gibidir.

Cesaret ve yiğitlik, faziletle muttasıf şerefli insanların hasletlerindendir. Ashab-ı kiramın rivayetlerine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en cesuru ve en yiğidi idi. Ashab-ı kiramın her biri dahi şecaat ile mevsuf ve bu övgüye değer hasletler ile marufturlar. Özellikle Hz. Ali'nin şecaati gizlenemeyecek kadar aşikar olup Hayber kapısındaki yiğitliği kıyamete kadar dillere destan olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in Uhut harbindeki yiğitliği de dillere standır. Hz. Ebû Bekir o şiddetli günde Hz. Peygamber'in etrafında pervane olmuş ve onu düşman saflarından gelen hücumlara karşı muhafaza etmiştir. Tarih ve siyer kitapları; ashab-ı kiramdan Hazret-i Ömer bin Hattâb, Hâlid bin Velid, Sa'd bin Ebî Vakkas, Ca'fer bin Tayyâr, Hazret-i Hamza, Talha ve Zübeyr bin Avvâm, Ubû Ubeyde bin Cerrâh, Mu'âz bin Ömer ve Ebû Dücâne gibi yiğitlerin şecaat ve

³² A.e., vr. 26^b-37^a.

şehametleri ile doludur. Emevi ve Abbasi halifelerinden de şecaat ile muttasıf olanlar vardır. Bunların hilafetleri zamanında baht güneşi parlamış ve bu halifeler Allah'ın kullarına faydalı olmuşlardır. Fesat ve korkaklık vasfı ile anılanlar ise ya öldürülmüş ya da tahttan indirilmiştir.

4.4.Ciddiyet ve Gayret³³

Ciddiyet istekler tarlasına çalışma tohumunu ekmek, gayret ise maksada erişmek için sıkıntı yükünü taşımaktır. Talep edilen şeylerin husulünde gayret ve ihtimam çok önemlidir. Mukadder olan rızık ancak ceht ile ele girer. Şayet maksat kısa zamanda hasıl olursa ne güzel nimettir fakat gecikirse muhakkak bunda da bir hayır olduğu düşünülmelidir. Kişinin fayda mülâhaza ettiği bir iş için gayret göstermesi gerekir. Aksi takdirde zaman o işin husulüne müsaade etmez. Selamete eren ve üstünlük sağlayan herkes gayret etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştır. Selamete ermek isteyen kişi her hâlde gayret etmelidir. Başarı gayretten ibarettir. Her kim gayret ederse kazanır ve aradığını bulur. Her gayret eden başaramasa da, başaranların hepsi gayret edenler arasından çıkar. Herkes ektiğini biçer ve söylediğini işitir.

Takdir ve taksim edilen rızık, her hâlde tayin edildiği yeri bulacaktır. Akıllı kişiye lâzım olan, himmet yüceliğidir. Devletin ikbali için özellikle padişahların gayretli olmaları gerekir. Tâhiroğulları'na hükümdarlıklarının elden gitmesinin sebebini sorduklarında, bunun sebebinin tembellik, rahat düşkünlüğü ve gayretsizlik olduğunu söylerler.

Tembelliğe "ebü'n-nuhûs", tembele ise "menhûs" derler. Tembellik; fakirlik ve miskinliğin anahtarı, âcizlik huyu, yorgunluk yükü, cehalet ve düşkünlük ağıdır. Gayret eden aradığını bulur, tembellik edenin ise işleri ziyan olur. Tembellik ve gevşeklikten daima kaçınmalı, Allah'a sığınmalıdır. Tembellerle arkadaşlık etmemeli, onların işlerine ortak olmamalıdır. Zira nice salih kişi onların fesadı ile ifsat olmuştur. Tembellik yüzünden bugünün işini yarına bırakmamak gerekir, zira yarın âcizlerin günüdür.

Matluba kavuşmak daima bir zahmet mukabilindedir ve muratların husulünde daima gayret göstermek esastır. Zira gülistanın etrafındaki diken ve çalılıkları temizlemeyince gül-i handana erişilmez. Bu dünya bahçesinde hiç kimse dikensiz gül toplamamış ve zahmet çekmeyen hiç kimse rahata ermemiştir. Hazineye ulaşmanın bir zorluğu vardır ve bu zorluk bir hikmete mebnidir.

4.5. Rıza³⁴

Rıza öyle eşsiz bir güzeldir ki, tarifi harflere sığmaz ve esası ibarelere girmez. Kazaya rıza, her mümine lâzım olan önemli bir iştir. Gerek hayır, gerek şer, insan müptela olduğu her şeyi Cenâb-ı Hak'dan bilip rıza ve teslimiyet göstermelidir. Ezelde takdir olunan değişmez ve kader işinde tedbir kâr etmez. Tedbir ancak maslahatın husulünün takdire muvafık olduğu durumlarda tesir eder. Kazanın çaresi rıza, sabır ve teslimiyettir. Kazanın vurduğu bağı kimse çözemez. Kaderin konurduğu tacı ise kimse gasp edemez.

Mademki insanın hamuru Cenâb-ı Hakk'ın emriyle su ve balçıktan yoğrulmuştur, o hâlde insan Rabbinin katından gelen her şeyi gönül rızasıyla kabul etmelidir. İşlerin bozulması veya neticesiz kalması ancak Cenâb-ı Hakk'ın takdiri ile olur. Bazen hoşlanmadığımız bir şey hakkımızda iyi olabilirken, bazen de hoşlandığımız bir şey bizim için kötü olabilir. (Bakara, 2/216) Bir mekruh zımnında bir matlup müyesser ve bir mergup zımnında bir mekruh mukadder bulunabilir. Ne sıkıntı zamanında rahattan ümit kesilmeli, ne de istirahat zamanında, hangi güzellik vardır ki zaman onu bulandırmamış olsun, sözü akıldan çıkarılmalıdır. Şayet nefis rıza makamına ulaşırsa, zuhura gelen her şey rızaya mukârin olur. Rızanın hakikati Hakk'a teslim olmak ve

³³ A.e., vr. 37^a-44^b.

³⁴ A.e., vr. 44^b-58^a.

Hakk'ın ahkâmına tarizde bulunmamaktır. Akıllı ve arif kişi hevâsını kahreder, Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne teslim olup rızıkından razı olur. Allah'ın emri olup bitmiş bir şeydir (Ahzâb, 33/38) ve Allah bizim için ne takdir etmiş ise bize ulaşan ancak odur (Tevbe, 9/51). Kaza yolunda geçit yoktur. Kaza sırrı kaderde saklıdır ve hiç kimse kazadan kaçamaz. Elden giden bir maslahat için, şayet şöyle tedbir olsa elimizden gitmezdi veya şöyle ilaç olsa fayda ederdi, diye hayıflanmak doğru değildir. Mümine lâzım olan, meşîyyet-i ilahiyyeye itirazdan yüz çevirmek ve bu makûle gereksiz sözlerden uzak durmaktır. Zira faydasız ve boş şeyleri terk etmek, kişinin dininin güzelliğine delalet eder. Neden ve nasılla uğraşan kişide mecal kalmaz. İlahî kalem hareketlerle ve sükûn ile zaman zaman hareket edip zaman zaman durarak Cenâb-ı Hak tarafından takdir edildiği üzere akar gider. Hastanın tabibe karşı çıkması nasıl ki onun azarını gerektirirse, kulun Rabbinin hükmüne itiraz etmesi de ilahî itabı mucip kılar.

Rıza, cihanı aydınlatan bir güneş gibidir. İyilerin gönlünden doğup yükselir. Karanlık ve tereddüt perdelerini kesip fesatlık ayını ve kesat fikirlerin yıldızını gönülden giderir. Hz. Mûsâ bir gün Cenâb-ı Hak'dan, kendisini rıza makamına eriştirecek bir amel işaret etmesini ister. Cenâb-ı Hak, "Benim rızam, senin rızanda gizlidir" buyurur. Büyüklerden birine, halka belaların neden vasil olduğunu sormuşlar. Rıza azlığından, diye cevap vermiş. Rıza azlığının sebebini sorduklarında ise, bilgi azlığıdır, demiş. Akıllı kişi ma'mûl-i rıza olmayıp âmil-i rıza olmalıdır. Mademki kazaya çare yoktur, canı sıkıntıya sokmak ve gönlü ateşlere yakmak nedendir? İrfan sahibi başına gelenlere sabreder, daima hâlimden hoşnut olur ve şükreder. Mademki bir işi çözmek veya daha zor hâle getirmek bizim elimizde değildir, o hâlde, hoşumuza gitse de gitmese de kazaya rıza göstermek gerekir. Zira kaza Cenâb-ı Hak katından gelmektedir ve onu değiştirmek mümkün değildir. Cenâb-ı Hak hükmünü icra etmeyi murat buyurduğunda, akıl sahiplerinden akıllarını alır. Hâlimden razı olmayan kişi, ondan daha iyisini yapmaya da muktedir olamaz. Böyle insanlarda hayır yoktur. Onlardan uzak durmak gerekir. Zira onların tedbirleri kötüdür ve bu tedbir ile bir gün gülseler dahi bin sene ağlarlar.

Rıza ehli daima ümit-vâr olur. Zira o, Allah'ın, kendisinden korkanlar için bir çıkış yolu yaratacağını ve onları ummadıkları yerden rızıklandıracağını (Talâk, 65/3) çok iyi bilir. İçinde bulunduğu şartlar kişiyi sıktığı ve iki yanından onun isteklerine set çektiği zaman, dünyanın bütün imkânları onun için daraldığı ve ne din kardeşi, ne de nesep kardeşi ona yardım etmediği zaman, işlerinin bozulduğu ve ümitsizliğe düşüp her şeyi bıraktığı zaman, Cenâb-ı Hakk'ın fazlı ile kaza vuku bulur ve onu hiç ummadığı yerden feraha eriştirir.

4.6. Vefa³⁵

Vefa yükseklerde uçan bir kuştur. Bu kuşun durağı saadete ermiş yiğitlerin kolu ve yuvası irfan ehlinin kalpleridir. Eşi benzeri bulunmayan bir haslet olan vefa, Anka kuşu gibi kayıptır ve zamanede meçhuldür. Ne kendisinden eser ve ne yâdından bir haber vardır. Öyle bir kibrit-i ahmerdir ki kimyagerler tozuna eremez, öyle bir taçtır ki her başa konmaz, öyle bir cevherdir ki her madende ele girmez ve değerine paha biçilemez. Âlemin hâli cefa ile dolu olduğu için mihr ü vefadan eser kalmamıştır. Lisanlar ancak onu zikretmenin verdiği lezzetle yetinmekte ve dünya halkı adını duymakla sevinmektedir. Hakikatte çok yüce bir istektir ama insanların gözünden uzaktır. İsmi var kendi yok kabilinden olup namını işitmiş çoktur ama kendini görmüş kimse yoktur. Müellif, sözün burasında özellikle kendisinin vefa nimetinden hissedar olamadığını vurgular ve zamanenin vefasızlığından bahsetmeye devam eder.

Vefa arşta sabit olmuş ve orada nakşolunmuştur. Dünyada kimse vefa yüzü görmemiş ve kimse bu âlem bağında vefa gülleri dermemiştir. Bu vefasız dünya, örümcek ağları ile örülmüş bir mağara gibidir. Zulmet ve mihnet dolu bir mekândır ki, ne bağının güllerinde vefa kokusu ne de

³⁵ A.e., vr. 58^a-66^b.

işveli güzellerinde ahde vefa vardır. Gerçi yeryüzü rengârenk çiçeklerle doludur ama hiç birinin kokusunda ve güzelliğinde beka yoktur. Miskin bülbül gülden vefa bekler fakat şâhid-i bâzârde vefa ne gezer? Bu cihan bahçıvanı hangi gülü güldürdü ise, akıbet hazan rüzgarı onun sürur binasını viran etmiştir. Güneş ışıkları ile aydınlanan her bahar gününü uzun ve karanlık kış geceleri takip eder. Bülbül ne kadar feryat etse de, onun feryadı gülün kulağına erişmez. Nitekim gül bülbüle vefasızlık ettiğinden kendisi de vefa yüzü görmez ve neticede fena rüzgarı ile savrulup gider. Böylelikle her ikisi de muradına eremeden bu dünya bahçesinde ber-bâd olur gider. Gülistanda biten her gül Keykubat ve İskender gibidir, onlardan birer sır taşır. Dünya güzeldir lakin değişik bir huyu vardır ki, kimsenin mülkiyetine girmez. Akıllı kişi, dünyanın birkaç günlük ikbaline aldanmadan onun idbarını ve zevalini hayal edebilir. Dünya malı aldatıcı bir çocuk oyuncağı gibidir. Ona müptela olanlar ise ancak akılsızlardır. Bu dünyada parmak ile gösterilecek güzellerin ve güzelliklerin hepsinin gönül sayfasında vefasızlık nakşolmuş ve hepsi cefaya kastetmişlerdir.

Vefa göstermek müminlerin âdetidir. Her kim vefa sahibi ise, onun mümin olduğu anlaşılır. Şayet bir kişi ahbine vefa göstermez ve vadinden dönerse, onun her işinden şüphe etmek gerekir. Nitekim vaat edilen şey, insanın üzerine borç mesabesindedir. Ahde riayette sayısız faydalar mevcut iken ahdi nakzetmek pek çok fesada sebep olur.

4.7. Sır Saklamak³⁶

Sır saklamak, iyi insanların güzel hasletlerinin temelidir ve insanı meramına ulaştıran güzel bir huydur. Maksadına ulaşmak isteyen kişi sırrını iyi saklamalı ve onu hiç kimseye söylememelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), kâfirler üzerine bir gaza düşündüğü zaman niyetini gizli tutmuş. İnsanın, altınını, yolunu ve mezhebini gizlemesi gerekir. Zira her nimet sahibine muhakkak bir haset eden vardır. Her kim sırrını söylerse işleri kesata uğrar ve maksadı fasit olur. Hiç kimse kötü huylu hasetçilerin şerrinden emin değildir. Bu konuda Kisrâ; sırrını öldürmeyen (saklamayan) kimse şerrini de (kendisine isabet edecek fenalığı) öldürmez, demiştir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek de, Hz. Yakup'un oğlu Yusuf'a rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tembih etmesidir (Yûsuf, 12/5). Nitekim pervane dahi şem'i görünce ihtiyarını kaybedip derunundaki derdi izhar ettiği için ber-bâd olur.

Bununla beraber bazı âlimler, kişinin gayet yakın ve güvenilir dostlarından birine sırrını açabileceğini ve onun görüşüne müracaat edebileceğini söylerler. Zaruretler mahzurları mubah kılar, sözüne binaen sırrın iki kişi arasında olabileceğini belirtirler. Yalnız bu noktada sadık dost görünen kişinin münafık olmamasına dikkat etmek gerekir. Sırrın bir kişiyi aşmaması gerektiğini savunanlar ise, ikiye aşan sır şâyi olur, mazmunundaki "iki"nin iki dudak olduğunu söylerler. Bazıları da üç kişiye kadar cevaz vermişlerse de tecrübe ehlinin çoğu bunu bir ile sınırlı tutmuştur. Zira bir kimse kendi sırrına sahip olamayıp ifşa ederse, başkaları onun sırrına nasıl sahip olur? Sahibinin taşıyamadığı ağır yükü başkaları nasıl taşır? Badiye Araplarından birine sadık bir dostu sırrını söylemiş. Arap sükut etmiş. Arkadaşı "anladın mı?" diye sorunca, anladım ve unuttum, diye cevap vermiş. Bostanzâde Yahyâ Efendi burada Arap'ın, anlamadım demesinin daha güzel olacağını söyler.

Kendisine tevdi edilen sırrı başkalarına söyleyen kişiden sakınmak ve böylelerinin sohbetinden uzak durmak gerekir. Üç haslete sahip olmayan dosttan hayır gelmez. Bu hasletler; vefakârlık, cömertlik ve kendisine tevdi edilen sırrı gönlünde muhafaza etmektir.

4.8. Cömertlik³⁷

³⁶ A.e., vr. 66^b-70^a.

³⁷ A.e., vr. 70^a-78^b.

Bu bahiste müellif, bir öncekinde olduğu gibi zamaneden yakını ve cömertliğin de tıpkı vefa gibi ismi var cismi yok bir haslet olduğunu söyler. Belagat sahiplerinin, cömertliğin nedretinden dem vurarak onun yok hükmünde olduğunu söylediklerini nakleder. Öyle ki, dünyada cömertlik diye bir şey yoktur ve cömertlik sözü asılsız bir sözdür. Bizim zikrini işittiğimiz cömert insanlar fani olmuş ve onların nesli tamamen tükenmiştir.

Din ve dünya saadeti cömertliğe bağlıdır. Cömertlik safa ehlinin huyu, temiz insanların şiarı ve cennette sabit bir ağacın adıdır. Cömertliği kendine âdet edinen kutlu insanlar en güzel ahlak ile ahlaklanmışlardır ve Cenâb-ı Hakk'ın nazarına mazhar olurlar. Her kim de cömertlikten nasibini almamış ise, hakikatte yok hükmündedir. Sehâ, kökü yerde sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaçtır (İbrâhim, 14/24) ve onun gölgesi güneş gibi şarktan garba her yere ulaşır. Cömertlik öyle bir ticarettir ki, onunla amel edenler devamlı kârdadırlar, asla zarar etmezler. Her sözü bir nasihat hükmünde olan Hz. Peygamber buyurmuştur ki; "İki melek Cenâb-ı Hakk'a şöyle seslenir: 'Yâ Rab, dünyada mallarını senin rızan için infak edenlerin her bir dirhemine karşılık yüz bin mükâfat ver.'"

Cömertliğin yüce gölgesine sığan kişi bela ateşinin azabından korunur. Sadaka musibetlere set çeker. Allâme Zemahşerî, Keşşâf adlı eserinde Fâtır (35) suresindeki bir ayeti tefsir ederken şöyle bir hadis zikreder: "Sadaka ve sıla-i rahim (yakın akrabayı ziyaret) ülkeleri mamur eder ve ömürleri uzatır."

Ahiret metainın tüccarına, "Kim bir iyilik getirirse, ona, getirdiğinin on katı vardır." (En'âm, 6/160) gibi sermaye ve en güzel payelere talip olan akıllı kişiye, "Biz, güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız." (En'âm, 6/84) gibi rütbe bulunmaz. Her kim de cömertliği terk ederse; "Cimrinin malını zamane felaketleri veya miras yiyici ile müjdele!.." sözünün sırrına mazhar olur. Cömertlikten daha güzel bir alışkanlık yoktur. "Kerem" lafzı, "derem" (dirhem, akçe) ile ne kadar uyumludur. "Derem'e "kerem"den daha güzel bir kafiye olmaz. Zira bu ikisi daima birbirini hatırlatmaktadır.

Cömertlik aynı zamanda dünyaya talip olanların da sermayesidir. Çünkü insan ihsanın kölesidir. Buna binaen, cömert olanlar her yerde el üstünde tutulurlar. Nitekim Hâtem-i Tâî gitse de onun meşhur iyiliği ve yüce namı dillerde dolaşmaya devam etmektedir.

Cömert kişi kapısına geleni boş döndürmez ve mümkün mertebe onun ihtiyaçlarını giderip gönlünü hoş tutmaya gayret eder. Bu ihsana nail olan kişi ise memnun ve meftun olur.

İmtinan (başa kakma), yapılan ihsanın şükrünü minnet zehri ile acılaştırmak ve ihsan görenlerin gönül aynasını tozlandırmaktan başka bir şey değildir. İmtinana maruz kalmaktansa kanaatin kuru ekmeğini yemek ve yamalı elbise giymek daha iyidir. Zira insanın kendi minnet yükünü çekmesi, halkın minnet yükünü çekmesinden daha kolaydır. Her kim verdiği zaman minnetle verirse, her şeyin yaratıcısı olan Cenâb-ı Hakk'a karşı vefasızlık etmiş olur. Bu yaptığı iyilik değildir ve kıyamet gününde ona cefadan başka bir şey getirmez. İçine minnet karışan güzellik fesada uğrar. Yaptığı işi başa kakan kişi cömert değildir. Başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakaları boşa çıkarmamak gerekir (Bakara, 2/264). Akıllı kişi, minnetle Mısır'a sultan olmaktansa kuru ekmekle kanaat eden bir fakir olmayı tercih eder. Dünyanın minnetle gelen hiçbir varlığına ve zilletle gelen hiçbir ihsanına talip olmamak gerekir.

Araplar arasında cömertlikleriyle meşhur şahıslar vardır. Hâtem-i Tâî, Ka'b bin Herem ve Herem bin Sinan da bunlardandır. Ka'b'ın cömertliği hakkında rivayet edilen bir hadise şöyledir: Ka'b, çölde arkadaşı Sa'd ile giderken her ikisi de susuzluğun şiddetinden bitap düşerler. Yanlarında da sadece bir içimlik su vardır. Bunun üzerine Ka'b, yanlarında bulunan suyu Sa'd'a îsâr eder ve kendisi susuzluktan vefat eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hakimler cömertliği üç kısma ayırmışlardır. Birincisi “sehâ”, ikincisi “cûd”, üçüncüsü ise “îsâr”dır. Sehâ az bir mal ihsan etmek, cûd malının çoğunu vermek, îsâr ise kendi fakr u zaruret derecesinde olmasına rağmen bütün varını vermektir. Îsâr ehli, kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi başkalarını öz canlarına tercih ederler (Haşr, 59/9). Hayırda israf yoktur. Cömert insanın nazarında altın, gümüş ve diğer taşlar birbirine eşittir.

4.9. Af³⁸

Af, bir cinayet ya da başka bir kabahatte cezaya kudret ve türlü eziyetlere imkân var iken onları terk etmek hususunda gösterilen gayrettir. Bu da aslında “sehâ”nın muhteviyatından bir güzel haslet ve beğenilen bir huydur. İnsanoğlunun çoğunda bu hünerden eser görmek mümkün değildir. Zira insanlar intikam ile ülfet etmişlerdir. Affetmek her zaman için takvaya daha yakındır (Bakara, 2/237). Hasmına kudret ve intikam alma hususunda imkân var iken bunu terk edip af yolunu seçenlerin namı kıyamete kadar dillerde dolaşır. Nitekim Hz. Peygamber’e Mekke müşrikleri pek çok eziyetler ettikleri ve O’nu yurdundan çıkardıkları hâlde Hz. Peygamber Mekke’nin fethinde af ilan etmiş ve onlara; “Bugün size kardeşim Yusuf’un kardeşlerine dediğini diyorum: ‘Bugün size kınama yok.’ (Yûsuf, 12/92)” diyerek hepsinin gönlünü ferahlatmıştır.

Rıfk ve affın tasviri mümkün olsaydı, onun cemalinin parıltısını görmeye insan gözü takat getiremezdi. Mademki Cenâb-ı Hak insanı af gibi bir meziyetle süslemiştir, o hâlde insana düşen kendisine karşı suç işleyeni affetmek ve böylelikle onu kendine köle kılmaktır. Günahkârın kalbi zaten kendi kötü fiilleri ile ölü durumundadır. Onu affın kokusu ile diriltmek gerekir. Şayet af, yüzünü gösterse idi güneş ve Sa’d-ı ekber (Jüpiter) gibi parlardı.

Af özellikle padişahlarda olursa daha güzeldir. Büyükler için rıfk u merhametten daha güzel sermaye yoktur. Hükümdarlara lâzım olan, her hâlükârda ne “af”tan ne de “unf”tan (şiddet ve sertlik) vazgeçmemektir. Zira hükümdarların mesuliyeti ağırdır ve onlar daima korku ile ümit arasında olmalıdırlar. Her suçun mukabilinde muhakkak bir ceza vardır. Fakat ceza tertibinde acele etmeyip kalbi evvela af yoluna yönlendirmek gerekir. Şayet af ile mülke hâlel gelmeyecek ve devletin esası herhangi bir zarar görmeyecekse, evvela af daha sonra ceza gelir. Bunun aksi söz konusu ise af terk edilip ceza tertibi yoluna gidilebilir. Hükümdarların affında iki türlü fayda vardır. Bunlardan birincisi, sultanın yakınlarının onun affından ümit-vâr olarak ona itikatta payidar bulunmalarıdır. Şayet sultan her cürüme bir ceza verecek olursa, ahali onun hakkında olumsuz düşünmeye başlar ve korkudan yaprak gibi titreyip işleri aksatır. Devlet nizamı bundan zarar görür ve sultanın maiyeti onun hizmetine layıkıyla gayret gösteremez. İkinci fayda ise affetmenin tadı ve lezzetidir. Hükümdarların affın lezzetinden mahrum olması gariptir. Abbasi halifelerinden Me’mûn; şayet halk benim aftan aldığım lezzeti bilseydi, karşıma daima bir kabahat ile gelir ve böylelikle bana yakınlık hasıl ederlerdi, der imiş.

Düşmana karşı zafer büyük bir nimettir ve o nimetin şükrü ise ancak afla mümkündür. Af yoluna giden kişi Cenâb-ı Hakk’ın fiiline uymuş olur, böylelikle şeref ve üstünlüğe erişir. Eflâtûn; bir kişinin hasmı kudret elinin altına girince artık onun maiyetinden sayılır, kişi ona eza ve cefa etmekle hiçbir şey kazanmaz, demiştir.

Af her ne kadar bütün işlerde lâzım ve rağbet edilen bir meziyet olsa da, âlimler bazı durumlarda affı müstahsen görmezler. Nitekim Hz. Peygamber; Uhut gazasında esir edilen Ebâ-Gırre adlı kâfiri bir daha müminler aleyhinde herhangi bir davranışta bulunmaması ve aleyhte söz söylememesi mukabilinde affetmiş fakat Ebâ-Gırre ahdini bozup aynı kabahatle tekrar karşısına çıktığında onu affetmemiş ve “Muhakkak ki af, bir iyilik ve cömertliktir fakat affın tekrarı iyilik değildir. Bilakis bir mümin aynı taş kovuğundan iki defa ısırılmaz.” buyurmuştur. Bunun üzerine

³⁸ A.e., vr. 78^b-84^a.

Ebâ-Gırre derhal katledilmiş ve dünya onun habis vücudundan temizlenmiştir. “Muhsin”e, Habeşli bir köle dahi olsa ihsan ve tevazu göstermek gerekir. Günahkâra ise hür bir Kureyşli dahi olsa “kötülüğünün cezası olan bir kötülükle” (Şûrâ, 42/40) muamele etmek gerekir. Kişiye hak etmediği muamelede bulunmak doğru olmadığı gibi, alçaklara yumuşaklık göstermekte de hayır yoktur. Af, mahalline göre olmalıdır. Manasız ve yersiz af, irfan ehli katında makbul değildir.

4.10. İffet, Aşk ve Muhabbet³⁹

İffet, haram olan bütün lezzetlerden sakınmak ve korunmaktır. Ahlak kitaplarının esası ve şerefli insanların başının tacıdır. İffet eteğine yapışan muhakkak kurtuluşa erer ve muradına nail olur. Şehvet gözü ile harama bakmaktan sakınmak, bu hususta Cenâb-ı Hakk’ın itibarından sakınarak ismet eteğini her türlü televvüsattan korumak ve iffet yüzünü keder tozundan muhafaza etmek gerekir. İffet hem dünya ehli hem de ahiret ehli nazarında kıymetli bir haslettir. Nitekim bu dünyaya meyledenler dahi iffete taliptirler.

İffetin arazi değil hakiki olması gerekir. Mesela imkânsızlıktan dolayı nefsin isteklerini yerine getiremeyen, fırsat bulduğu anda nefsine tabi olan kişinin durumu iffetten ziyade bir cehalet ve illet eseridir. Nefsine şiddetle muhalefette bulunup ismeti muhafaza edenler bu dünyada güzel bir ad bırakırlar. Cenâb-ı Hak mahlûkatı dört kısım olarak yaratmıştır. Bunlardan birincisi akli olup şehveti olmayanlardır ki, melekler bu gruba girer. İkincisi akli olmayıp şehveti olanlardır. Hayvanlar bu gruptadır. Üçüncüsü akli ve şehveti olmayan cansız varlıklardır. Bunlara cemâdât denir. Dördüncü grup ise hem akli hem de şehveti olan ademoğullarıdır. İnsanoğlu hem melekîyyet hem de behîmiyyet vasıfları ile mücehhezdir. İnsan, şehvetinin galip gelmesi durumunda behâyime, aklının galip gelmesi durumunda melâikeye, her ikisinin de nakıs olması durumunda ise cemâdâta yaklaşmış olur.

İnsanın yaratılışında mevcut olan muhabbet ise hakikatte bütün eşyaya sirayet etmiştir. Var olan her şey muhabbet vasfını haizdir. Bütün unsurlar kendi cinsinin en mükemmeli ne ise ona meylederler. Bütün mahlûkatın yapısında hararet (ateş), bürûdet (hava), rutubet (su) ve yübûset (toprak) olmak üzere dört unsurdan biri veya birkaçı mevcuttur. Mahlûkat, yapısında bulunan bu unsurların cinsine göre diğer mahlûka meyleder veya zıddı ise kaçır. Eski hakimler, bütün mevcudatın birbirine meylini veya birbirinden kaçmasını bu şekilde izah etmişlerdir. Özellikle İbn Sînâ’nın bu manayı mufassalan izah eden bir risalesi vardır. Fakat sonraki hakimler evvelkilerin bu fikrine katılmamış, muhabbet vasfını sadece akıllı varlıklar için kullanmış, diğer varlıklar arasındaki sırrın tabiatı olduğunu söyleyip onlar için “muhabbet” lafzının kullanımını doğru bulmamışlardır. Cansız varlıkların sırrını “meyl”, hayvanatın sırrını “ülfet ve takarrüb” olarak adlandırmışlardır. İnsanların sırrı ise muhabbettir. Muhabbet iki kısma ayrılır. Birincisi tabîî, ikincisi iradidir. Mesela bir annenin çocuğuna muhabbeti tabîî muhabbet grubuna girerken, bir talebenin hocasına veya bir müridin şeyhine olan muhabbeti iradi muhabbet olarak adlandırılır. Beraberinde şehveti getiren muhabbet ise Cenâb-ı Hakk’ın gazabını muciptir ve ondan sakınılması gerekir. Muhabbetin bütün kısımlarında esas olan iffettir. İnsanın yaratılışında muhabbet gibi bir de nefret vardır ve insan tab’ına muhalif olan eşyadan rahatsız olur. Nitekim huyları ve meşrepleri birbirinden farklı olan iki insan birbiriyle sohbetten zevk almaz. Bu, onlar için elem verici bir azaptan başka bir şey değildir.

Muhabbet aşk ve şevkten hasıl olur. Aşk ise âlemin yaratılış vesilesidir. Aşk, dünya işlerinin nizamı ve dünya istikrarının sermayesidir. Âlemin başını döndürmüş ve insanı sersem kılmıştır. Aşinalık sebebi ve biganelik cevheri aşktan hasıl olur. Aşkın şerhi ve beyanı hususunda her ne söylenirse söylensin muhakkak eksik kalacak ve onu söyleyeni mahcup edecektir. Aşk

³⁹ A.e., vr. 84^a-97^b.

davası güden herkes âşık değil ve muhabbetten dem vuran herkes sadık değildir. Zira hakiki sevda her başa konmaz. Nitekim her el de “yed-i beyzâ” olamaz. Aşk, bütün kararları derhal hükme bağlayan bir hâkimdir. Vücut şehrini istila ettiği zaman eziyet ve cefa ile vücudun bütün azalarına hükmeder. Sevgiliden gayrı her şeyi gönül caddesinden uzaklaştırır. Âşık, bela ateşine yanık ve mihnet gecelerinde uyanıktır. Dert ve sıkıntı güneşi onun mihnet tahtının üzerine doğmuştur. Âşık hiç çekinmeden kendini bela uçurumlarına atar ve muhabbet tellalı olup mihnet pazarında canını satar. Nitekim pervane şem'in ışığında korkusuzca kolunu kanadını yakar. Canını ve başını feda etmekten çekinmez, hayat elbisesini parçalamaktan korkmaz. Hazret-i Yakup feraset ve teyakkuz sahibi bir peygamber iken Yusuf'un muhabbeti gönlüne öyle bir işlemişti ki, her işinde Yusuf'u yanında bilir ve her zikrinde Yusuf'u söylemiş. Bir gün yaka düğmesi düşmüş ve onu bir terziye götürüp; “Ey hayyât, Yusuf'u girbânıma dik!..” demiştir. Kalp cisimden ayrı değildir ve muhabbetle dolu bir vücudun bütün azaları kalp gibidir. Bir gün Züleyha kendini öldürmeye kast edip bileklerini kesmiş ve o esnada akan kan, yerde “Yusuf” ismini tahrir etmiştir.

Hakiki aşktan nasibini alan kişi taç sahibi bir sultan gibidir ve ahlakını güzelleştirerek üstün olma imkânına sahiptir. Fakat her aşk hakiki ve temiz değildir. Aşk-ı pâk ancak adı gibi temiz ve seçkin insanlara nasip olur. İnsanların çoğuna müstevli olan aşk ise mecazi aşk olup aslında şehvani bir hastalık ve şeytani bir vesveseden başka bir şey değildir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın inayeti mecazi aşkı hakiki aşka yetiştirebilir. Mecazi olan için “aşk” lafzını kullanmak doğru değildir. Aşktan kasıt hakiki olandır. Şehvani olan, nadanlıktan başka bir şey değildir. Hakiki aşk hiçbir bahane ile ortadan kalkmaz ve gönlün matlubu Hoten'de dahi olsa muhabbeti âşıktaki aynıyla kalır. Hakiki aşk “muhabbetullâh”a vesiledir ve Cenâb-ı Hakk'a yakınlık hasıl eder.

4.11.Tevazu ve Hayâ⁴⁰

Müellif bu bahsin başında, diğer bahislerden farklı olarak “tevazu” kelimesinin kökü ve sözlük anlamı üzerinde durur. Buna göre, tevazu “za‘a” fiilinden müştak olup kişinin kendisini bir yere koyması ve o yerin diğer insanların mertebesinden düşük bir yer olmasıdır. Tevazu görünüşte tezellül ve tenezzül olsa da, hakikatte yücelik sebebidir. Kim tevazu gösterirse Allah onu yüceltir. Yüce Allah tevazuu kendine şiar edinenleri terfi ettirir. Yücelikte tevazu gibisi yoktur. Tevazu özellikle zenginler ve büyüklerde olursa daha güzeldir. Şeref merdiveni olan tevazu, kula yücelikten getirir ve kulun kadrini artırır.

Tevazuun zıddı olan kibir, şeytanın Cenâb-ı Hak katından kovulmasına ve ebediyen lanetle anılmasına sebep olmuştur. Salihlerden biri bu konuda; “Kibirlenen kişiye hayret ederim. Zira o, yaratılışının evvelinde değersiz bir nutfede idi, ahir hâli de cîfe olacaktır. İnsan bu iki hâl arasında ancak bir hamaldır.” demiştir.

Âlimler tevazuun her durumda güzel bir haslet olmadığını, bazı durumlarda tevazu göstermenin gereksiz ve yanlış olduğunu söylerler. “Mütevazı” lafzı ise ancak bir kerîm hakkında kullanılabilir. Mütevazı denilen kişi aynı zamanda muhsin ve ârif olmalı, kendinde herhangi bir istihkak görmemelidir. Alçak ve cahil kişilere karşı tevazu göstermemelidir. Zira cahile karşı tevazu gösterilirse, o kendini unuttur, kendinde istihkak hisseder ve kibre kapılır. Kibirliye karşı da tevazu göstermek doğru değildir. Nitekim hadiste, “Kibirliye karşı kibir sadakadır.” buyrulmaktadır. Layıkıyla tevazu gösterenlere ne mutlu...

Nuh Tufanı'nda yüce dağların gurur ve kibre kapıldığı, bu nedenle hepsinin tufana gark olduğu, Cûdî dağının ise mahviyet ve tenezzül göstermesinden dolayı Neciyyullâh'ın gemisine makar olduğu söylenir. Buna benzer bir rivayet de Hz. Mûsâ hakkındadır. Cenâb-ı Hak bir gün Hz. Mûsâ'ya, “İnsanlar arasında niçin seni ‘Kelîm’ ittiha ettiğimi bilir misin?” diye sorar. Hz. Mûsâ,

⁴⁰ A.e., vr. 97^b-103^b.

“Allah Te’âlâ daha iyi bilir.” şeklinde cevap verince Cenâb-ı Hak; “Yâ Mûsâ, seni gayet mütevazı gördüm, onun için izzet-i hitâb ile senin kadrini yücelttim.” buyurur.

Hazret-i Ayşe’den gelen bir rivayete göre ibadetlerin en faziletlisi tevazu ve meskenettir. Tevazu ve meskenet ile hayâ hasıl olur ve nefsin gücü kırılır. Böylelikle şeref derecesine yükselmek mümkün olur. Güzel hasletler arasında hayânın çok seçkin ve şerefli bir yeri vardır. Hayâ, nefsi çirkin görülen her şeyden uzak tutmaktır. Dünya hayatının sebebidir. Şayet hayâ olmasa nizam bozulur ve bu dünya yaşanmaz hâle gelirdi. Yüce emirlere boyun eğme ve tabi olma ortadan kalkar, herkes yoldan çıkar ve muradı ne ise onu işlerdi. Hayâ, imandan bir şubedir ve hayâsı olmayanın imanı da yoktur. Allah’tan korkmayan ve yaratılmışlardan utanmayan kişi dilediğini yapmakta serbesttir. Öyle kötülük ve fenalıklar vardır ki, hayâ onların hepsinin ilacıdır. Şayet hayâ ortadan kalkarsa, o dertler devasız kalır. İnsanların hayâ etmeyip istediklerini yaptıkları bir hayatta hayır yoktur. Hayâ giderse, dünya dünya olmaktan çıkar.

Hakimler hayâyı üç kısma ayırmışlardır. Birincisi Cenâb-ı Hak’dan hayâdır. İkincisi mahlûkattan hayâdır. Üçüncüsü ise kişinin kendi nefsinden hayâ etmesidir. Kendi nefsinden hayâ etmeyen kişi başkalarına karşı hayâ göstermekten de âcizdir. Güzel hasletlerin en şerefli olan hayâ ve tevazu her türlü rezilliğe manidir. Hatta tevazu ve şeref, manaları aynı lafızları farklı iki isim olduğu söylenir.

4.12. Emanet ve Sadakat⁴¹

Emanet güzel hasletlerden yüce bir haslet, sadakat ise ona yakın bir huydur. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Emaneti olmayanın imanı da yoktur.” buyurmuştur. Emanetin zıddı olan hıyanet, en beter işlerin en fenasıdır ve bütün kötülükler onda gizlidir. Mümin, hıyanetten yüzlerce merhale uzak durmakla mükelleftir. Emanet ve sadakat bütün varlıklar için söz konusudur. Mesela göz, kulak, ağız da birer emanettir ve onların yerli yerince kullanılması gerekir. Harama nazar, makul olmayan sözleri dinlemek, kötü veya gereksiz söz söylemek, bu uzuvları emanet edene hıyanet anlamına gelir.

Müellif bu bahiste özellikle hükümdarlar üzerinde durur ve onların reaya emanetini çok iyi muhafaza etmeleri gerektiğini vurgular. Sultan; ülkesinde bulunan âciz ve miskinleri kimseye muhtaç etmemeli, halkını zalim düşmanın eline bırakmamalı, çeşitli vilayetlere tayin ettiği valileri yüce nesepli, mütebedeyin, zahit kişiler arasından seçmeli ve bu hususta gerekli tedbirleri dikkatle alıp uygulamalıdır. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî bu konuda, halkı koyuna ve zulmeden idarecileri kurda benzettir. Koyunu kurda teslim etmek akıl kârı değildir. Sultan Cenâb-ı Hakk’ın yeryüzündeki gölgesidir ve bütün mazlumlara ona sığınır. Adalet ise cihan hâkimiyetinin şartıdır. Devletin bekası ancak eziyetin ortadan kalkması ve adaletin hâkimiyeti ile mümkündür.

Hıyanetin akıbeti vahimdir ve hainin cezası şiddetli bir azaptır. Emin kişi ise hem dünyada hem de ahirette şerefli ve muhteremdir.

Sadakat, güzel huyları tamamlayan bir haslettir. Herkes sadakate ve sadakat ehline muhtaçtır. Bollukta ve darlıkta, sıkıntı ve sevinç zamanlarında sadık bir dost aranır. Sadakat ehli Kur’an-ı Kerim’de de methedilir ve insanlara, daima sâdıklarla beraber bulunmaları emredilir (Tevbe, 9/119; Hucurât, 49/15). Sadık dost, nimet günlerinde sevince ortak olup gönül açan sohbetiyle dostunun neşesini artıran, sıkıntı ve zahmet günlerinde de dostunun gam ve kederine ortak olup onun derdini hafifleten kişidir. Kimin sadık bir dostu yoksa onun gönlü şad olmaz. Kimin de vefalı bir dostu var ise onda gam bulunmaz.

4.13. Şefkat ve Merhamet⁴²

⁴¹ A.e., vr. 103^b-115^b.

⁴² A.e., vr. 115^b-119^b.

Rıfk; huşunet (sertlik, kabalık, inatçılık) ve ru'ûnetin (insana ağır gelecek davranışlarda bulunma) zıddı olup yumuşaklık ve hâl muvafık davranıştan ibarettir. Her maslahat ancak rıfk ile hitam bulur. Mecliste ve tenhada dost ve düşmana karşı her hâlde rıfk ile muamele gerekir. Rıfk vuslat vesilesi, huşunet ise mahrumiyet sebebidir. Dost ile muamelede rıfkın güzelliği zahir iken düşman ile muamelede rıfkın yeri insanı biraz düşündürebilir ama neticede onun güzelliği de anlaşılır. Zira düşmana huşunetle muamele edildiği takdirde o da aynı usulü takip edecek ve aradaki husumet alevlenecektir. Hâlbuki rıfk ile muamele edilirse, o da kendinde huşunete mecal bulamaz ve rıfk yoluna tevessül eder. Böylelikle meseleleri çözmek daha kolay olur. Zaman gelir ki büyük bir ordu ile kazanılamayan zafer rıfk sayesinde kazanılır. Ve zaman gelir ki huşunetten, sertlik ve kabalıktan doğan bir hâl çok büyük sıkıntılara sebep olur.

Rıfk, amelde lâzım olduğu gibi sözde de gereklidir. Rıfk ile konuşanın sözü iyiliklere, güzelliklere vesile olur, muhatabının kötülük ve çirkinlikleri terk etmesini sağlar. Kötü söz eğer yalan ise, haramdır ve kötülük sebebidir, yalan değil ise dahi dinen zararlı ve aklen kınanmayı mucip fena bir iştir. Latif söz İslam ve iman membaından doğar. Çirkin söz ise kişinin tabiatının hıyanetindendir. Nitekim Hz. Peygamber; "Allah Te'âlâ refiktir ve rıfkı sever." buyurmuştur. Allah kullarına karşı lütuf-kârdır (Şûrâ, 42/19).

Rıfk ve şefkat merhametten hasıl olan, güzellik ve iyilikte emsalsiz iki güzel haslettir. Şefkat imandan kaynaklanır. Şefkatin manası, başkasının işinin tamamı için merhamet göstermek ve kudreti yettiğince mahlûkata zarar veren her şeyin def'ine çalışmaktır. Hz. Peygamber, "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz." buyurmuştur. Mahlûkata karşı şefkatli olan kişiye Cenâb-ı Hak merhamet eder. İnsan herkese şefkatle muamele etmeli, yaşça kendinden büyük olanları saygıda kusur edilmemesi gereken bir baba, kendisiyle yaşıt veya kendisinden küçük olanları da, ister zengin ister fakir olsun, şefkat gösterilmesi gereken bir kardeş olarak görmeli ve hepsinin gönlünü hoş tutma gayreti içerisinde bulunmalıdır.

Din kasrı Allah'ın emrine hürmet ve Allah'ın yarattıklarına şefkat olmak üzere iki temel üzerine bina edilmiştir. Allah'ın emirlerine hürmet bütün ibadetleri içine alır. Allah'ın yarattıklarına şefkat ise Cenâb-ı Hakk'ın ahlakı ile ahlaklanmak manasındadır. Şefkatin pek çok çeşidi vardır. En faziletlisi ise kişinin kendi nefesine şefkat göstermesidir. Böylelikle nefisini dünya ve ahirette şerefli kılacak en güzel işlerle meşgul edip her türlü kötülükten muhafaza edecek ve neticede selamete erecektir. Daha sonra akrabaya şefkat gelir ki, bunların içinde en mühimi ebeveyn gösterilecek şefkat ve merhamettir. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de ana-babaya iyilik etmeyi (İsrâ, 17/23) ve onlara şükretmeyi (Lokman, 31/14) emir buyurmuş, itaat ve şükürde onları kendi yüce isminin yanında zikretmiştir. Evladın yetişmesi ve terbiyesi hususunda annelerin çektiği zahmet ve meşakkat daha fazla olduğundan, anne hakkına baba hakkından daha fazla riayet edilmesi ve itina gösterilmesi gerekir.

Garipler ve miskinlere şefkat göstermek de önemli bir husustur. Zira onların her biri zalim feleğin darbeleri ile mahzundur. Memleket hasreti ile gönülleri kederli ve fakirlik ateşi ciğerleri yanıktır. Hâlleri pejmürdedir ve bedenleri ölü makamına varmıştır. Onların her birine inayet gösterip ihtiyaçlarını gidermeli, şefkat ve merhametle maksatlarının husulü için gayret etmelidir.

Sultan Mahmut'un babası Mir Sebük Tigin'in av esnasında yakaladığı bir geyik yavrusuna merhamet ve şefkat gösterip onu salıvermesi neticesinde yüce bir devlete ve saltanata vasıl olduğu söylenir. Nitekim Cenâb-ı Hak şefiktir, şefkati sever ve kullarından şefik olanları muazzez kılar. Kıyamet gününde Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar olacaklar da ancak dünyada bütün mahlûkata karşı şefkatle muamele edenlerdir.

4.14. Himmet⁴³

Ulüvv-i himmet, insanın bütün gücü ile bir maslahatın itmamı için gayret göstermesidir. Şayet o maslahat zor, sıkıntılı ve sonuçsuz görünse dahi azim ve kasıta bir noksanlık bulunmamasıdır. Bu yüce haslet, hem dünyada hem de ahirette sahibini yücelten güzel huylardandır. Himmet sahibi hem Hak katında hem de insanların nazarında azizdir. Allah Te'âlâ işlerini yücelteni ve iyi yapanı sever, işlerini ciddiye almayıp bozana ise buğzeder. Bu hususta, insanların himmeti dağları devirir, demişlerdir.

Firavun'un henüz çocuk yaşlarda arkadaşları oyun oynarken ağaçtan bir ata binip etrafındakilere saltanat erkânı gibi davrandığı, kimini vezir, kimini müşir edindiği, kimini de gazaba layık görüp kılıcı ile cezalandırdığı rivayet edilir. Diğer çocuklar türlü oyunlarla meşgul olurken o bu tavrından vazgeçmez ve bu tedbiri asla elden bırakmazmış. Nitekim olgunluk çağına geldiğinde devlet ve saltanata erişip Mısır'a sultan olmuştur.

Saffaroğullarından Yakup bin Leys'e, saltanat mertebesine nasıl vasil olduğunu sormuşlar. Ulüvv-i himmet, sarf-ı kudret, cidd ü cehd, sa'y ü dikkat ve çocukluktan bu yaşa gelinceye kadar himmet aynasının yüzüne toz kondurmamak sayesinde, diye cevap vermiş.

Himmetin aslı, bir işin husulü ne derece zor olursa olsun gayreti elden bırakmamaktır. Şayet kâinat aynasında muradın husulü muhal görünse dahi tembellik pasını himmet cılası ile gidermek gerekir. Asla, bu maksada nailiyet batıl bir hayaldir ve bunun tedbiri için yapacak bir şey yoktur, demeyip mubah olan her yola müracaat ederek gönlünün matlubuna ulaşmak için çaba sarf etmelidir.

Himmet ehli arasında Ferhat meşhur bir örnektir. Ferhat'ın canı, muhabbet meclisinde Şirin'in aşkı elinden bir kadeh içtiği günden beri rahat ve huzurunu kaybetmiştir. Ferhat her daim Şirin'e kavuşmanın hayali ile yaşamış ve neticede demirden bir dağı delmeye muvaffak olmuştur.

Cenâb-ı Hak insana öyle bir kuvvet vermiştir ki, himmet güneşi nerede parlarsa orası aydınlanır ve emeller bahçesinde maksudunun yetişir. Himmet sahibi her hâlde maksadına nail olur. Feyyâz olan Cenâb-ı Hak'da cimrilik yoktur, kula düşen himmete sarılmaktır. Bu mealde, sen iste vermek Allah'ın, demişlerdir.

4.15. Temkin ve Müşavere⁴⁴

Temkin, bir işin başlangıcında sonunu da düşünmek ve ona göre gerekli tedbirleri almaktır. Buna teenni de denir. Acele şeytandan, teenni ise Rahman olan Cenâb-ı Hakk katındandır. Sürat ve aceleyle başlanıp devam edilen ve meali mülâhaza edilmeyen her işin akıbetinin hüsrân olduğu nice idrak ehlinin tecrübeleri ile sabittir. Başlanan bir işte neticenin hasıl olması için temkin ve teenni şarttır.

Vücut şehrinde akıl gibi kuvvetli bir mutasarrıf var iken tasarruf emrini nefsin eline vermek doğru değildir. Zira nefis kötü huylu ve dev tabiatlı bir düşmandır. Maslahat düşmanın elinde olursa, ondan hayır beklemek boşunadır.

Akıl sahipleri, aceleci ve öfkeli kişinin durumunu oka benzetmişler ve onun bir defa atıldıktan sonra asla geri gelmeyeceğini söylemişlerdir. Temkin ve teenni ise eldeki kılıç gibidir, onu her tarafa kullanmak mümkündür. Tedbir yayından ok gibi düşüncesizce çıkan her maslahat beraberinde hüsrân ve nedamet getirir. Aceleci ve öfkeli insanların işlerinin neticesi de daima keder ve sıkıntıdan ibarettir. Akıllı kişi bir işe mübaşeretle acele etmez. Evvela o işin aynasını hakimlerin işareti ve akıllıların nasihati ile parlatır.

⁴³ A.e., vr. 119^b-125^a.

⁴⁴ A.e., vr. 125^a-140^a.

Tecrübe sahibi kişilerle istişare etmek de önemli bir husustur. Nitekim Hz. Peygamber dahi insanların en hayırlısı ve en akıllısı iken; “Yapacağın işler hakkında onlara danış!..” kelamına (Âl-i İmrân, 3/159) muhatap olmuştur. Hz. Peygamber yapacağı işlerde ahabî ile müşavere ederdi. Gerçi maksadı ümmete bunu talim etmekte ama bizzat uygulamaktan da çekinmezdi. Böylelikle müşavere sünnet hâline gelmiş, büyük küçük herkesin önemli gördüğü meseleleri ehil kişilere danışması âdet olmuştur. Bir akıl ve bir fikir yalnız başına ne maslahat görür ve ne denli iş bitirir? İnsanın istişareye muhtaç olduğu zahirdir. İstişare eden hiçbir zaman pişman olmaz. İnsan her ne kadar zor bir mesele ile karşı karşıya olsa da müşkülün halli müsteşar ile mümkündür. Fakat istişare edilecek kişinin akıllı ve güzel huylu olması, özellikle sır saklamayı bilmesi gerekir. Şayet müsteşar Hak katında makbul ve insanlar nazarında güvenilir biri değilse, o zaman zararı faydasından çok olur.

4.16. Yumuşak Huyluluk⁴⁵

Nebiler, veliler ve sadıkların vasıflarından biri olan hilm, nefsi mağlup eden güzel huylardan biridir. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de kendi benzersiz vasfını, “Muhakkak ki Allah bağışlayandır, halîmdir.” (Bakara, 2/225,235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101) buyurarak tavsif etmiştir. Bütün peygamberler hilm sahibi olmakla birlikte özellikle Hz. İbrahim, “Gerçekten de İbrahim çok içli ve yumuşak huylu idi.” (Tevbe, 9/114) kavline mazhar olmakla hilmin sembolü addedilir.

Tuzun yemeğe tat kattığı gibi, hilm de diğer güzel huylara tazelik ve parlaklık kazandırır. Nitekim “hilm” kelimesinin harfleri tersten okunduğunda tuz anlamına gelen “milh”i verir. Hilmin zıddı olan “gazab” kelimesinin tersten okunuşu ise “buğz”u verir.

Bütün güzel sıfatları şahsında toplayan Hz. Peygamber dahi hilmin faziletini beyan için; “Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi.” (Âl-i İmrân, 3/159) hitabına muhatap olmuştur. Rivayet olunur ki, bir gün bir kimse Hz. Peygamber'e gelip en şiddetli şeyin ne olduğunu sorar. Hazret-i Peygamber, bunun “gazabullah” olduğunu söyleyince, o kimse Allah'ın gazabını neyin def ettiğini sorar. Hz. Peygamber bu defa, gazap etmemek, şeklinde cevap verir. Gazaba itaat eden, edebi zayi eder.

Yalnız hilmin de bir ayarı vardır. Belli bir mertebeyi geçen hilm iyilik olmaktan çıkıp mezmum hâle gelir. Mesela icrası aklen ve dinen gerekli olan fiillerin hilafına hareket etmek gibi ceza gerektiren durumlarda hilm gösterip af ve sükut yoluna gitmek, fesada ve mazarrata sebep olabilir. Evvela hilmin gereği olan af düşünülmeli, neticenin fesada müncer olacağı kanaati hasıl olursa terbiye ve ceza yoluna gidilmelidir. Özellikle hükümdarların bu dengeyi iyi kurmaları ve muhafaza etmeleri gerekir.

4.17. Gayret⁴⁶

Müellif bu bahsin başında “gayret”i kıskançlık anlamında izah eder ve iki türlü gayretten söz eder. Bunlar, “gayret-i diniyye” ve “gayret-i dünyeviyye”dir.

Gayret-i diniyye; kişinin riya sıfatından arınıp dinin hilafı her işi kötü görmesi, kötülük suret gösterdiğinde kudreti nispetinde onu engellemeye çalışması, iyiliği emretmesi ve kötülükten sakındırmasıdır. Buna binaen, gayret sahibi, bir kötülük gördüğü zaman evvela onu eliyle düzeltmeye çalışır, buna gücü yetmediği takdirde onu diliyle düzeltmeye çalışır, şayet bunu da başaramazsa o kötülüğe ve onu işleyene kalbiyle buğzeder.

⁴⁵ A.e., vr. 140^a-143^b.

⁴⁶ A.e., vr. 143^a-146^b.

Gayret-i dünyeviyye ise kişinin akranından ve emsallinden önce maksadına ulaşmak için çaba sarf etmesidir. Aslında bu gayret beyhudedir. Zira takdir edilen her ne ise, olacak odur.

Bir gayret daha vardır ki, kişinin şahsına münhasır olup haremi namahremden muhafaza etmektir. Bahsin bu kısmında müellif, başta sözünü ettiği kıskançlığa işaret eder. Mecazi aşkta dahi âşıklar sevdikleri için gayret gösterir ve onları yabancıların yanında görmek istemezler. Hayvanlar dahi eşlerine karşı gayûrdur. Gayretten uzak olan, izzetten de uzaktır. İnsanlığın kemali mertlik ve gayretin nihayetinden doğar. Tabiatında gayret olmayan kişi hamiyetsizdir ve huy bakımından noksandır.

4.18. Feraset⁴⁷

Feraset; her şeye basiret gözü ile bakmak, her işin evvelini ahirini dikkatle düşünüp başlangıçta ve sonuçta ne lâzım geldiğini mülhaza etmek, meseleleri hakimane bir üslupla ele alıp müşkülleri akliselim ile çözmektir. Kimsenin kavli ile amel etmeyip fikirde derinleşmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Müminin ferasetinden sakınıınız...” buyurmuştur. Feraset, biri dinî, biri de hikemî olmak üzere iki çeşittir. Feraset-i dinî, keramet mertebesine yakın garip bir hâlettir. Nefis ve bânının tezkiyesi ile keşf hâlinin vaki olması, gaflet perdelerinin ortadan kalkıp yakîn nuru ile hakikate vasıl olunmasıdır. Feraset-i hikemî ise, hakimlerin tecrübesine göre, suretin sîrete delalet etmesidir. Hatta “ilm-i kıyafet” denilen bir ilim türü vardır ki, insanın suretinden sîretine dair manalar çıkarır. Bostanzâde Yahyâ Efendi bu bahiste kıyafet ilminin mevzuu üzerinde durur. Görünümlerinden, yaşadıkları bölgelerden ve mesleklerinden yola çıkarak insanların vasıflarını tafsilatlı bir şekilde izah eder. Müellife göre, Nûşirevân zamanından itibaren bu ilme dair pek çok kitap ve risale yazılmıştır. Eski devirlerde kıyafet ilmi çok meşhur olup sultanlar “kâyif” denilen kıyafet âlimlerini daima yanlarında bulundurup her işlerinde onlara danışır imiş.

Her insanın muhakkak birbirinden farklı ve ayırt edici özellikleri vardır. Şayet böyle olmayıp insanlar birbirine benzeseydi, herkes birbirinin mülküne tasallut eder, birbirinin ehlinde ve malında hak iddia ederdi. Nitekim Hazret-i Süleyman ile şeytan kıssasında da böyle olmuştur. Feraset ilmi, vukuf ve şuur ile mümkündür. Herkes bu ilme sahip olamaz. Bu ilmi kazanmak isteyenlerin evvela kendi kusurlarına vâkıf olması, sonra da ilim tahsili ile ahlakını güzelleştirmesi gerekir.

4.19. Uyanıklık⁴⁸

Teyakkuz, kişinin bütün işlerinde basiretli olup gaflet perdesini gözünden uzaklaştırmasıdır. Kişi her işinde evvela kendi ayıbına vâkıf olup daha sonra diğerlerinin hâlinde haberdar olmalı ve daima uyanık olup asla gaflete düşmemelidir.

Hz. Davut geceleri sabah kadar uyku yüzü görmez, zamanını fukaranın derdine çare aramakla geçirir ve devamlı sokaklarda dolaşıp ahalinin durumunu teftiş edermiş. Hz. Ömer de bu mertebededir. Özellikle sultanların bu güzel örnekleri kendilerine rehber edinip daima uyanık ve reayanın işlerine vâkıf bulunmaları gerekir. Sultanlar bu iş için kendilerine sadık casuslar edinebilirler. Yalnız bu kişilerin, sözlerine güvenilir, emin ve adaletli olmaları gerekir. Halife Mansur’dan rivayet edildiğine göre sultanlar “çâr-erkân-ı melik” denilen dört adama muhtaçtır. Bunlardan birincisi sadık bir hizmetkâr, ikincisi liyakatli bir vezir, üçüncüsü şahne-i şehri (bekçi), dördüncüsü ise dürüst bir mümindir. Bu dördüncüsünün görevi, memlekette fesada sebep olanları ve fitne ateşini yakanları araştırıp padişaha haber vermektir. Müellif sözün burasında bu dört adamın vasıflarını ayrıntılı bir şekilde izah eder.

⁴⁷ A.e., vr. 146^b-171^b.

⁴⁸ A.e., vr. 171^b-175^a.

Akıllı insan daima uyanık olmalı ve hiçbir zaman zannına göre hareket etmemelidir. Zira zannın bir kısmı günahıdır. (Hucurât, 49/12)

4.20. Fırsatı Değerlendirme⁴⁹

Müellif bu bahiste, çoğunlukla dünyanın geçiciliğinden ve yaşam fırsatının iyi değerlendirilmesi gerektiğinden bahseder. Buna göre, dünya bir köprüdür ve varlık âlemine adım atan herkes bu köprüden geçmek zorundadır. Ömür anbean akıp gitmekte ve yokluk menziline doğru hızla yol almaktadır. Bu kararsız dünyanın devleti her an zillate dönebileceği gibi, muhabbeti de her an mihnet ile yer değiştirebilir. Bahar günlerinin karanlık geceleri, sürur zamanlarının da deniz dalgası gibi gamları vardır. Ömür gündüzü bahar gibidir ve payidar değildir. Zaman birini getirip birini götürmekte, ömür sermayesi sürekli tükenmekte ve günlerin tüccarı canlılık metainı satmaktadır.

Kimse bugünkü hâlinde karar kılacağını zannetmemelidir. Zira yarın başka bir suretin hasıl olması mümkündür. Bugün sıhhat ise yarın mevt, bugün fırsat ise yarın fevt... Gençliğin ahiri her hâlde yaşlılık, hünerin ahiri ayıp ve kusurdur. Gençlik bir daha geri gelmez ve o vakitlere yeniden erişilmez. Ömür, her vakti çok pahalı bir sermayedir. Böyle aziz bir sermayeyi zayi etmek akıl kârı değildir. Geçip gidenin geri gelmesi mümkün olmadığı gibi gelecek de gizli ve belirsizdir. Akıllı kişiye lâzım olan, yaşadığı zamanı çok iyi değerlendirmesidir.

Kişi şayet mal sahibi ise, malını bir hayra isal ederek adının ilelebet hayırla yâd edilmesini sağlayabilir. Âlimler, mal ve mansıbı, hiçbir elde karar kılmayan ve kimseye yâr olmayan bir elbeze benzetirler. Elden gittikten sonra ne çare, fakat elde mevcut iken öyle bir hayır yapmalıdır ki, cana değsin. Mert kişi, yaptığı iyilikler sayesinde daima hayırla yâd edilir ve ölmez, ölürse namert ölür.

İnsan yapılması gereken bir işi yarın yapmak niyetiyle ertelememeli, derhâl başlayıp bitirmelidir. Yarın dediği çok uzak bir zaman olabilir ve ömür ona müsaade etmeyebilir.

Gençlik çağında ibadet çok önemlidir. Zira bir efendi kendisine bir hizmetçi almak istese hizmete yarar dinç birini arar. Hastalıklı ve zayıf olanı almaz. İnsan da gençlik çağında güç ve kuvveti yerinde iken Cenâb-ı Hakk'a kulluk ve itaatte kusur etmemelidir. Hâlbuki İnsanların çoğu gençliklerinde vaktini ziyan edip yaşlılıklarında cehennem korkusuyla ibadet ve hizmete meyletmektedirler. Yukarıdaki hizmetçi örneğinde görüldüğü gibi, mahlûkun bile işine yaramayan bir kişi, Cenâb-ı Hakk'a nasıl layık olur?

4.21. Tedbir ve Teyakkuz⁵⁰

Müellif bu bahiste, "hazm" başlığı altında tedbir ve teyakkuz konusunu ele alır. İhmal ve gafletin zıddı olan hazm, özellikle sultanlarda bulunması gereken bir haslettir. İşlerin neticesi hususunda gafil olmayıp her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak hazırlıklı olmak ve meydana gelebilecek sıkıntılara karşı tedbirli bulunmaktır. Müellife göre, "hazm" sıfatı ile muttasıf olan kişi suizan sahibidir. Buradaki suizan olumsuz bir manada olmayıp her zaman en kötü ihtimali de göz önünde bulundurmak manasında olsa gerektir. Hüsnüzan tehlikeli bir uçurum, suizan ise o uçurumdan korunmaktır.

Akıllı kişi işlerini daima gözden geçirip tehlike arz eden durumları değerlendirmeli ve ortadan kaldırmaya çalışmalı, en yakınındakine bile itimat etmemelidir. Hayvanlar arasında kurt hazmı ile maruftur. Öyle ki uykuda iken bile bir gözünü yumsa diğeri açık kalır, böylelikle gaflete düşmekten korunur imiş. Hatta buna binaen, kurttan daha hazımlı, sözü meşhur olmuştur.

⁴⁹ A.e., vr. 175^a-179^a.

⁵⁰ A.e., vr. 179^a-182^b.

Hakimler, hazmın manasının, kişinin bütün işlerini zapturapt altına alıp zamanın ahvalinden gaflete düşmemesi olduğunu söylerler. Müellif sözün burasında hazmın suizandan ibaret olduğunu tekrar eder. Bostanzâde Yahyâ Efendi'ye göre, kişinin hazm ile muamele edebilmesi için bütün insanlara karşı suizan sahibi olması gerekir. Şayet hüsnüzan sahibi olursa hilafı zuhur eder ve hazmın gereğini yerine getiremez. Bu durumda bütün işleri kesata uğrar. Mesela bir ordu kumandanı hazm ehli ise onun ordusunun zaferi mukarrerdir.

Özellikle padişahların kötü niyetli kişilerin hâllerine vâkıf olmaları gerekir. Zira aslan dahi bütün hayvanların kralı iken kurnaz tilkinin hilelerinden emin olmaz ve ona karşı daima teyakkuz hâlinde bulunur. Gaflet ve uyuşukluk ise tehlikelerle dolu, sonu dehşete çıkan bir uçurumdur. Zafer vadisine doğru yol almak isteyen kişiye hazm ve ihtiyattan daha muhkem bir hisar ve işlerin sonunu düşünmekten âlâ kâr olmaz. Öyle ki, hazm ehli serap görse onu taşkın sel gibi hayal eder. Hazımdan uzak kalmak nice şahları tahtından indirmiş ve onlara zafer yüzü göstermemiştir.

Bahsin sonlarına doğru müellif sözü tekrar bu dünyanın hilelerine karşı uyanık bulunup ahiret hazırlığı yapmanın ehemmiyetine getirir. Akıllı kişi, dünyada mümkün merteye hayır işleri ile meşgul olmalı ve ardında hayırla yâd edilmesine vesile olacak güzel eserler bırakmalıdır. “Muhakkak ki, iyilikler kötülükleri giderir.” (Hûd, 11/144) ayeti mucibince, kendisine ölüm gelmeden evvel, sahip olduğu nimetleri sadaka-i cariyeye hükmündeki işlere hasretmeli ve hatalarını bu yolla telafi yoluna gitmelidir. Bu noktada özellikle cami ve mescit yapımının önemine dikkat çeken müellif, “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a inananlar şenlendirirler.” (Tevbe, 9/18) ayetini delil gösterir.

4.22. İyilerle Sohbet⁵¹

Hayırlı ve bilgili kişilerin meclisleri, akıllı ve tecrübeli insanların sohbetleri büyük bir nimet ve yüce bir devlet olup kişiyi ebedi saadete ulaştırır. İnsanların hayırlısı cevahir gibi kıymetlidir. Onların sohbeti kişinin gam ve kederini giderip iltifatları pek çok güzelliğe vesile olur.

Hakimler, yazdıkları ahlak kitaplarında iyilerin yakınlarını aktara benzetmişlerdir. Onların sohbetlerine meyledenler, hissedar olmazlarsa dahi amber saçan güzel kokularından istifade ederler. Kötülere yakın olanlar ise demirci gibidirler, ateşin kıvılcımı isabet etmese dahi dumanı yüzlerini karartır.

Hakikat yolunun yolcusu olanlar, zalim nefsin elinden kurtulmak ve dünya sevgisinden arınmak için âlim ve zahit bir şeyhin eteğine tevessül ile riyazete tahammül ederler. Onun sohbetinin bereketi ve ıslah yolundaki gayreti ile zararlarla dolu nefsin hevâsından geçip ahlaklarını güzelleştirerek iyilik ve doğrulukta parmakla gösterilecek güzel bir merteye kazanırlar. Şeyhlerin meclisleri herkese feyiz bağışlar, dünya ve ahiret muratları onların vasıtası ile hasıl olur. Nice talihsizler onların feyiz bahşeden bir sözleri ile hidayete erip saadete ulaşırlar ve emellerine nail olurlar. Müellife göre, dünyada bir pir eteğini tutmayınca nimete vasıl olmak mümkün değildir. Onların dua okları hedefine varır ve her ne maksut edinseler hasıl olur.

İran hükümdarları daima hakimler ve salihler ile sohbet edip onların mübarek nefeslerinden feyiz alırlar, mübarek sözleri ile amel ederlermiş. Bu nedenle saltanatları uzun olmuştur. Abbasi halifelerinin çoğu da bizzat ince hikmetlere vâkıf salih kişiler olduklarından ve yine tecrübe ehli hayırlı kişilerin nasihatlerine göre hareket ettiklerinden dolayı devletleri uzun sürmüş, bu gidişat bozulunca da saltanatları zevale ermiştir.

İyilerin sohbeti ne derece faydalı ise kötülerle ülfet de o denli zararlı ve nedameti muciptir. Bu nedenle kötü alışkanlıkları olan bedbaht ve sefillerle ihtilattan mümkün merteye uzak durmak

⁵¹ A.e., vr. 182^b-189^a.

gerekir. Fâsıklardan, cüz zamdan kaçır gibi kaçmalı ve onların mekânları cennet gibi görünse dahi yakınlarından geçmemelidir.

4.23. Hukuka Riayet⁵²

Hukuka riayet her mümine lâzım ve farz derecesinde mühim bir vazifedir. Güzel ahlak sahibi olmanın şartlarından biri de budur. Temizliğin delili, gayretin alameti ve saadetin vesilesidir. Hukuka riayet, insan nazarında pek çok yönden ele alınabilir. Evlat ile varlık sebebi olan ebeveyni arasındaki hukuk, karı koca arasındaki hukuk, efendi ve köle arasındaki hukuk gibi...

Müellif bunları sıraladıktan sonra ebeveyn ile evlat arasındaki hukuk, özellikle de anne hakkı üzerinde tafsilatlı bir şekilde durur ve bu fikrine, "Cennet, annelerin ayakları altındadır." hadisini delil gösterir. Allah'a isyanı gerektirecek işler dışında anne babanın sözünden çıkılmaması gerektiğini söyler. Her hâlükârda ana-babaya iyilik edilmesi Cenâb-ı Hakk'ın emridir (Nisâ, 4/36). İnsan, sağlıklarında ana-babasına ihsan üzere olmalı, vefatlarından sonra da vasiyetlerini yerine getirmeli ve ruhları için kudreti nispetinde sadaka vermelidir.

Riayet edilmesi gereken haklardan biri de faziletli hocaların hakkıdır. Zira hoca hakkı, talebenin üzerinde baba hakkı gibidir. Hz. Ali bu hususta, "Bana bir harf öğretenin kölesi olurum." buyurmuştur. Hatta bazı âlimler, hoca hakkını baba hakkından önde tutar. Zira baba bu fani hayatta varlık sebebidir. Faziletli bir hoca ise, kişinin manen yücelmesine ve nefsinin olgunlaştırmasına vesile olmakla onu ebedi saadete nail eder. Babaların en hayırlısı ilim öğretendir ve üstat cevri baba şefkatinden yeğdir.

Akraba hukuku da riayet edilmesi gereken haklardandır. Hz. Peygamber bu hususta; "Ben, putları kırmak ve sıla-i rahm (akraba ziyareti) için gönderildim." buyurmuştur. Yine bir kutsi hadiste Cenâb-ı Hak; "Ben Rahmân'ım ve iştikâk-ı rahm benim isimdendir. Her kim ona ittisal ederse onu rahmetime isal ederim. Her kim de onu keserse, rahmetimi ondan men ederim." buyurmaktadır. Bu açıklamalardan sonra müellif sözü yine zamaneden şikayete getirir ve zamanında "ekârib"in (akrabâ) "akârib" (akrepler) mesabesinde olduğunu, kişiye en çok yakınlarının haset ettiğini söyler. Hatta ona göre haset, yakınlar da cevher, başkalarında ise arazdır. Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevisini kaleme almasının sebebi de kardeşlerinden çektiği cefadır. Nitekim Hazret-i Yûsuf'un kıssası akrabanın eziyetine en güzel delildir.

Komşu hakkı da gözetilmesi gereken haklardan biridir. Komşuya hürmet ana-babaya hürmet gibidir. Komşu hakkı gözetmek, Allah'tan korkan iyi kulların alameti ve Cenâb-ı Hakk'ın mağfiretine nailiyet vesilesidir.

Padişahların memleketleri onların haneleri gibidir. Bu nedenle padişahlar, hükmü altında bulunan beldelerde meskûn insanların hassaten fakirlerin ve dervişlerin hakkını gözetmekle mükelleftir.

Bir diğer hak ise misafir hakkıdır. Misafir Cenâb-ı Hakk'ın hediyesi kabul edilmeli, ona ikram ve ihtiramda gereken hassasiyet gösterilmelidir. Nitekim insanoğlu da bu dünya

⁵² A.e., vr. 189^a-194^a.

misafirhanesinde güçsüz bir yolcudur ve yüzlerce ah ile bir zaman sonra göçer gider. Kader her hâlde onu adem yoluna iletir, can ve beden metainı helak eder.

Dilencilerin hukukuna da riayet etmek gerekir. Onların azarlanması Cenâb-ı Hak katında kötü bir iştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Dilenciye azarlama!.." (Duhâ, 93/10) buyrulmaktadır.

4.24. Sultanlık ve Vezirlik⁵³

Mir'âtü'l-Ahlâk'ın bu bâbı baştan sona bir siyaset-name mahiyetindedir. Müellif bu bahiste sultanların ve vezirlerin vasıflarını tafsilatlı bir şekilde ele alır. Söylenenlerin çoğu, daha önceki bahislerde genel olarak ele alınan güzel ahlakın sultan ve vezirlerde nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir ve üslubu farklı olsa da, muhtevası itibariyle tekrar mahiyetindedir.

4.25. Hâtime ve Nasihat⁵⁴

Müellif bu bölümünde, ahlak mevzuu üzerinde genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, âdet olduğu üzere çeşitli nasihat ve tavsiyelere yer verir. Eserin başından sonuna kadar hemen her bahiste bir vesileyle ele aldığı dünya hayatının geçiciliği ve aldattığı meselesine burada da değinir ve pek çok devletin adını art arda sıralayarak bunların zevale erdiğini söyler. Akıllı kişilerin dünyayı bir gölgeden ibaret bilmeleri gerektiğini belirtir ve bu fikrini, "Dünya hayatı aldattıcı bir zevkten başka bir şey değildir." (Hadîd, 57/20) ayetiyle teyit eder.

Daha sonra Ebû Hâşim Muhammedü'l-Mağribî'nin, Selvânü'l-Mutâ' adlı eserinde zikrettiği nasihatleri tercüme yoluyla nakleder. Bu nasihatler; İran hükümdarlarından Erdşîr ile oğlu Bâbeg arasında cereyan eden hikmetli konuşmalar ve bunların mükâleme esnasında birbirlerine anlattıkları, Kelile ve Dimne ile Mesnevi'de olduğu gibi iç içe girmiş hikâyelerden ibarettir.

Bu uzun fasıldan sonra müellif tekrar ahlak bahsine döner ve herkesin hâlinin ancak üç emirden birine uyduğunu söyler. Bunlar terakki, tedenni, ya da itidaldır. Bunlardan terakki üzere olanlar "cümleden bâlâ-ter" (herkesten yüce), tedenni üzere olanlar "kadirde kih-ter" (kıymeti çok düşük), itidal üzere olanlar ise "arsa-i müsâvâtda cılve-ger" (eşitlik meydanında yüz göstermiş) olarak vasıflandırılır. Müellif sözün burasında dost ve düşmana dair tafsilatlı bilgiler verir ve onlarla nasıl muamele edilmesi gerektiğini izah eder. Daha sonra, "*Li'llâhi'l-ğamd ki bu efsâne pâyâna yitdi ğâyet ü nihâyete irdi ve dâyire-i itmâma girdi.*" diyerek eserin sona erdiğini haber verir.

Sonuç

Bostanzâde Yahyâ Efendi, 16. ve 17. yüzyıllarda önemli âlimlerin yetiştiği Bostanzâdeler ailesine mensuptur. Kanuni Sultan Süleyman devri âlimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin torunu ve Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin oğlu olan müellif; babasının nezaretinde küçük yaştan itibaren iyi yetiştirilmiş, Arapça ve Farsça'yı bu dillerde nazım ve nesir yazabilecek kadar iyi bilen, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapan bir âlim; Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli merkezlerde kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapan bir devlet adamı; "Tuhfetü'l-Ahbâb" ve "Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman" gibi kuvvetli bir tarih bilgisi, müşahade ve muhakeme gücü gerektiren iki eseri kaleme alabilecek kapasitede güçlü bir tarihçi; eserlerinde yer alan kendine ait manzumelerle her üç dilde de (Arapça,

⁵³ A.e., vr. 194^a-219^b.

⁵⁴ A.e., vr. 219^b-243^a.

Farsça, Türkçe) şiir söyleme kudreti gösteren bir şair; kendisine ulaşan bütün bilgileri ve büyük kültürel mirası engin birikiminin ışığında yeniden değerlendirip dinî, ilmî, felsefi ve tasavvufi cepheleri bulunan yüzlerce sayfalık bir kitap yazan, devrinin ilimlerinin hemen her sahasına hâkim bir âlim, güçlü bir nâsir ve ahlak düşünürüdür.

10 Ramazan 1022 yılında tamamlanan Mir'âtü'l-Ahlâk; mensur ahlak kitapları zincirinin bir halkası olarak yazılmış, dinî, ilmî, tasavvufi ve felsefi cepheleri bulunan bir eserdir. Yirmi dört bölümden oluşan eserde sırasıyla; ibadet, sabır, şükür, şecaat, ciddiyet, rıza, vefa, sır saklama, cömertlik, af, iffet, aşk ve muhabbet, tevazu ve hayâ, emanet ve sadakat, şefkat ve merhamet, himmet, temkin ve müşavere, yumuşak huyluluk, gayret, feraset, uyanıklık, fırsatı değerlendirme, tedbir ve teyakkuz, iyilerle sohbet, hukuka riayet, sultanlık ve vezirlik konuları ele alınır. Eserin sonunda bir de hâtîme ve nasihat bölümü vardır.

Ahlak alanında felsefi ve teorik tahliller yerine pratiğe ağırlık veren eserde, ahlaki faziletler ayet ve hadislerle örneklenmiştir. Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere ahlak ve hikemiyatla ilgili manzumeler, peygamber kıssaları ve İslam tarihinden alınmış örnek ahlaki motiflerle eserin muhtevası zenginleştirilmiştir. Bu arada Eflâtûn, İbn Sînâ ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî gibi ünlü ahlak filozofu ve bilginlerden yapılan nakiller, hem müellifin geniş bilgi ve kültürünü göstermekte, hem de etki açısından esere büyük bir güç kazandırmaktadır. Mir'âtü'l-Ahlâk, 17. yüzyılda Osmanlı toplumunun ahlaki yapısını ve o dönem münevverlerinin ideal ahlak görüşlerini yansıtmaları bakımından büyük değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Mir'âtü'l-Ahlâk**, İÜ Ktp. TY, nr. 3537.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Mir'âtü'l-Ahlâk**, İÜ Ktp. TY, nr. 3607.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Gül-i Sad-Berg**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Gül-i Sad-Berg**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3390.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Fî Beyânî Vak'a-i Sultan Osman**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 611.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Fî Beyânî Vak'a-i Sultan Osman**, Topkapı Sarayı Müze Ktp., Revan, nr. 1305.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- BURSALI MEHMET TÂHİR BİN RIF'AT, **Ahlâk Kitaplarımız**, hzl. Mahmut Kaplan, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1325.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", **TDV İA**, İstanbul 1992, C.6, s. 311-313.
- DÂİRETÜ'L-MAÂRİF, **Büzürg-i İslamî**, Tahran 1383.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, II. Sultan Osman'ın Şehâdeti, **Atsız Armağanı**, hzl. Erol Güngör, M. N. Hacıeminoğlu, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya, İstanbul 1976, s. 187-256.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Bostanzâde Yahyâ Efendi-Tuhfetü'l-Ahbâb Târih-i Sâf:Duru Tarih**, Milliyet Yay., İstanbul 1978.
- SÜREYYÂ, Mehmed, **Sicill-i Osmânî Osmanlı Ünlüleri**, hzl. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, 6C.

ŞEYHÎ MEHMED EFENDÎ, **Vakâyi'ül-Fudalâ**, Çağrı Yay., İstanbul 1989.

TOKER, Birgül; **Şemseddin-i Sivâsî, Mir'âtü'l-Ahlâk**, TDV Yay., Ankara 2010.

TUMAN, Mehmet Nâil, **Tuhfe-i Nâilî, (Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)**, hzl. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, C. I-II, Bizim Büro Yay., Ankara 2001.

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİME İLİŞKİN TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Abdullah ŞAHİN*
Ahmet AKÇAY

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Betimsel bir çalışma olan bu çalışmada veriler, Arslan (2006) tarafından geliştirilen 'Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutum Ölçeği' kullanılarak toplanmıştır. Araştırma evrenini, 2009-2010 eğitim-öğretim döneminde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören 215 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 135 öğrenci oluşturmaktadır. Verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, standart sapma, t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve scheffe testi istatistiksel yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarının cinsiyet ve bilgisayar sahibi olma değişkenlerine göre değişmediği ve öğrenim görülen sınıf düzeyi arttıkça bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumların arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, bilgisayar destekli eğitim, Türkçe öğretmeni adayları, tutum.

AN ANALYSIS OF TURKISH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES' ATTITUDES TOWARDS COMPUTER ASSISTED EDUCATION

ABSTRACT

The aim of the study is to analyze attitudes of Turkish language teacher candidates towards Computer Assisted Education in terms of several variables. "The Attitude Scale Towards Computer Assisted Education", developed by Arslan (2006), has been used as a data collection instrument. The subjects of the research are 215 Turkish language teacher candidates studying at Ağrı İbrahim Çeçen University. The samples of the research are 135 randomly selected students. The statistical methods of frequency, percentage, standard deviation, t-test, one way variance analysis (ANOVA), and the scheffe test have been used in the data analysis section. As a result of the research, it has been determined whether the attitudes that Turkish language teacher candidates have towards Computer Assisted Education can change according to the students' gender and whether or not they possess a computer. Additionally, it has been determined that the higher the class level in which the students study, the more positive their attitudes will be towards Computer Assisted Education.

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.
El-mek: abdsahin25@hotmail.com

Key Words: Turkish language education, computer assisted education, Turkish language teacher candidates, attitude.

GİRİŞ

Çinde bulunduğumuz çağ, bilginin hızla yayıldığı ve bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı bir çağdır. Elbette bunda bilişim teknolojilerin gelişmesinin büyük katkısı vardır. Özellikle yirminci yüzyılın sonlarında hızlı bir ilerleme kaydeden bilişim teknolojileri her alanda olduğu gibi kendini eğitim alanında da göstermeye başlamıştır. Özellikle eğitim sisteminin yapısı ve eğitim ortamlarında uygulanan öğrenme-öğretme faaliyetlerinde etkisi görülmeye başlanan bilişim teknolojilerini etkili kullanmak eğitimciler açısından önemli hâle gelmiştir (Pala, 2006). Eğitimciler günlük yaşamda bilgisayarı rahatlıkla kullanabilen bir öğrenci kitlesiyle karşılaşmakta kalmaktadır. Bununla birlikte eğitimciler, mevcut ulaşılabilen teknoloji ürünlerini kullanma becerilerini geliştirememeleri durumunda eğitim programlarında yer alan içeriği, öğrencilere geleneksel yöntem ve materyallerle aktarmada çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedirler (Aksoy, 2003). Bu açıdan eğitimcilerin gelişen teknolojiyi sınıfta kullanabilmeleri için öncelikle teknolojiyi benimsemeleri, yakından takip etmeleri ve teknolojiye karşı olumlu tutum göstermeleri önem arz etmektedir. Bu nedenle eğitimcilerin içinde bulunduğumuz çağlar göz önüne alındığında teknolojiyi takip eden, teknolojiyi eğitim-öğretim ortamına entegre edebilen ve teknolojinin etkin kullanımı açısından öğrencilere rehberlik edebilen bir misyona sahip oldukları görülebilir.

Bilgisayar destekli eğitim (BDE), bilgisayarların öğrenme-öğretme ve okul yönetimi ile ilgili bütün faaliyetlerde kullanılması (Demirel vd, 2001) ve teknolojinin öğrenme ortamı olarak kullanıldığı, öğretim sürecini ve öğrenci motivasyonunu güçlendirici, öğrencinin kendi öğrenme hızına göre yararlanabileceği ve kendi kendine öğrenme ilkelerini uygulayabileceği bir öğretim yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Şahin ve Yıldırım, 1999). Bu özellikleriyle BDE eğitim-öğretim ortamlarında içerik aktarımı, araştırmalar, eğitim hizmetlerinin yönetimi, ölçme ve değerlendirme, rehberlik ve öğrenme - öğretme etkinliklerinde kullanılmaktadır (Tosun, 2006).

BDE'ye ilişkin öğretmen adaylarının tutumlarını incelemek amacıyla yürütülen çalışmalarda (Pektaş vd., 2008; Asan, 2002; Kol, 2010; Demiralay vd., 2009; Erkan, 2004; Pala, 2006; Günhan vd. 2008; Yılmaz vd., 2010; Çelik ve Bindak, 2005; Usta ve Korkmaz, 2010; Birgin vd., 2008; Yenilmez ve Ersoy, 2008) genel olarak öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının bilgisayarı olumlu değerlendirdikleri ve BDE'ye olumlu tutum besledikleri ortaya konulmuştur. Eğitim - öğretim sisteminde önemli bir kullanım alanına sahip olan BDE uygulamalarında başarıya ulaşılabilmesi için etkili olan faktörlerin başında, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının BDE'ye ilişkin tutumları gelmektedir (Kutluca ve Ekici, 2010). Öğretmenlerin bilgisayara ve BDE'ye karşı olan tutumu onların bilgisayarı eğitim öğretim faaliyetlerinde kullanabilmesinde belirleyici rol oynar. Bu nedenle öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının bilgisayara yönelik tutumlarının bilinmesi büyük önem taşımaktadır (Çelik ve Bindak, 2005).

2005 yılında yapılan Türkçe Öğretimi Program değişikliğiyle yapılandırmacılık anlayış benimsenmiş ve bu doğrultuda öğrenci merkezli yöntem, teknik ve materyallere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle günümüzde bilgisayarın etkin bir öğrenme aracı olarak kullanılabilmesi nedeniyle Türkçe eğitiminde de bilgisayar destekli eğitime yer vermek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda Türkçe eğitiminde eğitim teknolojilerine karşı öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının tutumlarının ortaya konulması, Türkçe eğitiminde yeni teknolojilerin daha verimli kullanımı için gerekli şartların sağlanması açısından önemli ve gerekli görülmektedir (Pala, 2006).

Bu çalışmanın amacı, Türkçe öğretmeni adaylarının kişisel bilgisayar sahibi olma, sınıf seviyeleri ve cinsiyetleri ile bilgisayar destekli eğitime karşı tutumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- 1- Cinsiyetin bilgisayar destekli eğitime karğıtutum üzerinde etkisi var mıdır?
- 2- Sınıf seviyesinin bilgisayar destekli eğitime yönelik tutum ortalamaları üzerinde etkisi var mıdır?
- 3- Kişisel bilgisayar sahibi olmanın bilgisayar destekli eğitime karğıtutum üzerine etkisi var mıdır?

YÖNTEM

Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarının incelendiğı bu çalışmada betimsel araştırma modeli izlenmiştir. Betimsel araştırma, bir konudaki herhangi bir durumu saptamayı hedefleyen araştırma modelidir (Erdoğan, 1998). Bu tür araştırmaların temelinde „nedir“ ve „neidi“yi bulmak yatmaktadır (Balcı, 2001). Bu araştırmada da Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarını açıklanmaya ve bu tutuma ilişkin çeşitli değişkenlerin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2009-2010 eğitim-öğretim yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören 215 öğretmen adayı; araştırmanın örneklemini ise random (tesadüfi) örnekleme yöntemi ile seçilen 135 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Veri toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgiler Formu” ve Arslan (2006) tarafından geliştirilen “Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutum Ölçeğı” kullanılmıştır. Kişisel Bilgiler Formu, katılımcıların çeşitli özelliklerini (cinsiyet, sınıf vs.) belirlemek için hazırlanmıştır. Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutum Ölçeğı ise öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitim yapmaya ilişkin tutumlarının tespit edilmesine yönelik hazırlanmıştır. Ölçeğı geliştiren araştırmacı 151 öğrenci üzerinde gerçekleştirdiğı çalışmada öncelikle 41 maddeden oluşan denemelik bir form hazırlamış, yapılan uygulama neticesinde faktör yükleri ve madde-toplam korelasyonları katsayısı düşükolan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Bu işlem sonucunda 10’u olumlu, 10’u olumsuz olmak üzere toplam 20 maddeden oluşan ölçek oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucunda ölçeğın Cronbach alpha değeri .93 olarak bulunmuştur. Ölçekteki maddeler “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde belirtilen 5’li dereceleme ölçeğinde düzenlenmiştir. Olumlu soru maddelerinde 1 “kesinlikle katılmıyorum”, 2 “katılmıyorum”, 3 “kararsızım”, 4 “katılıyorum”, 5 “kesinlikle katılıyorum” olarak alınmıştır. Olumsuz soru maddelerinde 1 “kesinlikle katılıyorum”, 2 “katılıyorum”, 3 “kararsızım”, 4 “katılmıyorum”, 5 “kesinlikle katılmıyorum” olarak alınmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

“Kişisel Bilgiler Formu” ve “Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutum Ölçeğı”nden elde edilen verilerin çözümlemesinde SPSS 17.0 istatistik programından yararlanılmıştır; verilerin analizinde değişkenlere uygun olarak frekans, yüzde, standart sapma, t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) istatistik teknikleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular başlıklar hâlinde aşağıda yer almaktadır:

Kişisel Bilgilere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarına uygulanan “Kişisel Bilgiler Formu”ndan elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir. Tablo 1’de araştırmaya katılan öğretmen adaylarının cinsiyetlerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Turkish Studies

Tablo 1: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetlerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	f	%
Erkek	70	52
Kadın	65	48
Toplam	135	100

Tablo 1'e bakıldığında öğretmen adaylarının %52'si erkek, %48'i kadındır. Bu bulgu, araştırma grubunun cinsiyet açısından birbirine denk gruplardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Türkçe öğretmeni adaylarının öğrenim gördükleri sınıflara ilişkin bulgulara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Türkçe Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Sınıflara İlişkin Bulgular

Sınıf	f	%
1	33	25
2	37	27
3	35	26
4	30	22
Toplam	135	100

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının % 25'i 1. sınıfta, % 27'si 2. sınıfta, % 26'sı 3. sınıfta ve % 30'u 4. sınıfta öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılan Türkçe öğretmen adaylarının kişisel bilgisayar sahibi olma durumuna ilişkin bilgilere Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: Türkçe Öğretmen Adaylarının Kişisel Bilgisayar Sahibi Olmalarına İlişkin Bulgular

Kişisel bilgisayar	f	%
Var	62	46
Yok	73	54
Toplam	135	100

Tablo 3'te göre gibi Türkçe öğretmen adaylarının % 46'sı kişisel bilgisayar sahibi, % 54'ü ise kişisel bilgisayar sahibi değildir.

Bilgisayar Destekli Eğitime Karşı Tutumlara İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan Türkçe öğretmen adaylarına uygulanan "Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutum Ölçeği"nden elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir. Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum (EK 1) ortalamaları 3,08 olarak tespit edilmiştir. Türkçe öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında cinsiyet açısından farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetlerine İlişkin t- Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	sd	t	p
Erkek	70	61.91	5.83	133	.603	.548

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kadın	65	61.32	5.53			

Tablo 4'e göre 70 erkek öğretmen adayının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalaması 61,91 ve 65 kadın öğretmen adayının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalaması 61,32'dir. Bu ortalamalar dikkate alındığında kadın ve erkek öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur ($t(133)= 0,603$; $p=0,548$; $p>0,05$). Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	3	11160.986	3720.329	56.732	.000
Gruplar İçi	131	8590.614	65.577		
Toplam	134	19751.600			

Tablo 5 incelendiğinde, Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F_{3,131}=56.732$, $p<0,05$). Öğrenim görülen sınıflarla ilgili olarak gözlenen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla *Scheffe* testi yapılmıştır. *Scheffe* testi sonuçlarına göre Türkçe öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalaması 1. sınıfta öğrenim görenlerin 48,30; 2. sınıfta öğrenim görenlerin 54,05; 3. sınıfta öğrenim görenlerin 67,34 ve 4. Sınıfta öğrenim görenlerin ise 70,73'tür.. Bu bulguya göre öğrenim görülen sınıf arttıkça bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumun da arttığı ifade edilebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında kişisel bilgisayar sahibi olmalarına göre farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Sahibi Olmalarına İlişkin t- Testi Sonuçları

Bilgisayar sahibi	N	X	SS	sd	t	p
Evet	62	61.58	5.29	133	-.092	.927
Hayır	73	61.67	6.02			

Tablo 6'ya göre 62 kişisel bilgisayar sahibi öğretmen adayının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalaması 61,58 ve 73 kişisel bilgisayar sahibi olmayan öğretmen adayının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalaması 61,67'dir. Bu ortalamalar dikkate alındığında kişisel bilgisayar sahibi olan ve olmayan öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur [$t(133)= 0,092$; $p=0,548$; $p>0,05$].

TARTIŞMA ve SONUÇ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Türkçe eğitiminde bilgisayarları etkin kullanmak için en önemli faktörlerden biri de öğretmenlerin bilgisayar kullanma becerileri konusunda yeterli olmalarıdır. Özellikle bilgisayarı Türkçe eğitiminde etkili bir biçimde kullanmak için gereken bilgi ve beceriler hizmet öncesi dönemde kazanılmakta ve bu dönem önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında gelecekte Türkçe öğretmeni olacak olan Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarının tespit edilmesi önemlidir.

Bu çalışmada, Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarının olumlu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öğretmen veya öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmalara bakıldığında bilgisayara ve bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumların çoğunlukla olumlu olduğu görülmektedir (Erkan, 2004; Asan, 2002; Arslan, 2008; Pektaş vd., 2008; Ağılar ve Umay, 2001; Samancı, 2000). Türkçe öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarının olumlu olması, Türkçe derslerinde bilgisayarların öğretim sürecinde etkili olarak kullanılabileceğini, Türkçe öğretmeni adaylarının öğretim yöntemi olarak bilgisayarları benimsedikleri ve kendi sınıflarında bilgisayara yer vermeye istekli oldukları söylenebilir.

Çalışmada bilgisayar tutum puan ortalamalarına göre, erkek öğretmen adaylarının olumlu tutum puanlarının kadınların olumlu tutum puanlarına göre daha yüksek olduğu, ancak tutum puan ortalamaları arasında görülen bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu doğrultuda Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında cinsiyetin etkili bir faktör olmadığı söylenebilir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç ile literatürde daha önce yapılan bu konu ile ilgili araştırma sonuçlarının birbirleriyle paralel olduğu söylenebilir (Pala, 2006; Pektaş vd., 2008; Asan, 2002; Kutluca ve Ekici, 2010; Kuş, 2005).

Çalışmada ortaya konulan önemli bir sonuç da Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında öğrenim görülen sınıf düzeyinin etkili olduğu ve öğrenim görülen sınıf düzeyi arttıkça bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarının da artmasıdır. Bu sonuç üzerinde etkili olarak öğretmen adaylarının dersleri ve ödevleri için gerekli bilgi ve malzemeyi bilgisayarlar aracılığıyla daha hızlı bir şekilde elde edebiliyor olmaları, sınıf içi sunum hazırlamak için bilgisayarları kullanmaları ve Bilgisayar I-II Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme ile Özel Öğretim Yöntemleri derslerinde bilgisayar destekli eğitimin kolaylıkları ve ödevleri hakkında bilgi sahibi olmaları savunulabilir. Bu sonuca Karşın Demiralay vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada ise sınıf düzeylerinin bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumda etkili bir değişken olmadığı ortaya konulmuştur.

Araştırmadan ortaya çıkan bir diğer sonuç da Türkçe öğretmeni adaylarından bilgisayar sahibi olanların ve olmayanların bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılığın olmadığıdır. Bu sonuç üzerinde öğretmen adaylarının kendilerine ait bilgisayarları olmasa bile yerleşke içi ve dışında bilgisayar ve internet imkânlarının olmasının, kendilerine verilen ödevleri hazırlamada interneti bir kaynak olarak kullanmalarının ve bilgisayar ile ilgili iki ders almalarının etkili olduğu savunulabilir. Zayim vd. (2002) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşın Çelik ve Bindak (2005) tarafından yapılan çalışmada bilgisayar sahibi olan öğretmenlerin bilgisayara yönelik tutumları olmayanlara göre anlamlı derecede yüksek çıkmıştır.

Bu bulgular ışığında Türkçe eğitimi bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitimi öğretmen olduklarında etkili bir biçimde kullanabilmeleri için teknik altyapı bakımından öğretim ortamları yeterli hâle getirilmeli, öğretim elemanları derslerinde teknolojik materyalleri kullanmalı, öğretmen adaylarına bilgisayar ve interneti etkili biçimde kullanma yetenekleri kazandırılmalı ve Türkçe öğretim programında bilgisayar destekli öğrenme aktivitelerine yer verilmelidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

KAYNAKÇA

- AKSOY, H. H. (2003). Eğitim Kurumlarında Teknoloji Kullanımı ve Etkilerine İlişkin Bir Çözümleme. *Eğitim Bilim Toplum*. 1 (4),4-23.
- ARSLAN, A. (2006). Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlgili Tutum Ölçeği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 24-33.
- ARSLAN, A. (2008). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya Yönelik Tutumları ile Öz Yeterlik Algıları Arasındaki İlişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (24),101-109.
- ASAN, A. (2002). Fen ve Sosyal Alanlarda Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Bilgisayara Yönelik Tutumları. *Eurasian Journal of Educational Research*, 7 (1).
- AĞKAR, P. & Umay, A. (2001). İlköğretim Matematik Öğretmenliği Öğretmen Adaylarının Bilgisayarla İlgili Öz-Yeterlik Algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-8.
- BALCI, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- BÖRGÖN, O., Kutluca, T. ve Çatlıoğlu, H. (2008). Sayısal ve Sözel Ağırlıklı Bölümlerde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Bilgisayara Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması: KTÜ Örneği. *VIII. International Educational Technology Conference Proceedings*, 06-09 May, Anadolu University, Eskisehir, s.874.
- ÇELİK, H. C. ve Bindak, R. (2005). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Bilgisayara Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (10),27-38.
- DEMİRCALAY, R., Baçmak, U. ve Karadeniz, G. (2009). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlgili Tutumlarının, Bilgisayar Yaşantıları Açısından Değerlendirilmesi. *3. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Sempozyumu*, 7-9 Ekim, Trabzon.
- DEMİREL, Ö., Seferoğlu S., Yağcı E. (2001). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ERDOĞAN, G. (1998). *Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*. Ankara: Emel Matbaası.
- ERKAN, S. (2004). Öğretmenlerin Bilgisayara Yönelik Tutumları Üzerine Bir İnceleme. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 144-145.
- GÜNHAN, B. C., Yavuz G. ve Baçer, N. (2008). Sınıf Öğretmenliği Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi ve Demografik Özelliklerine Göre Karşılaştırılması. *I. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, 16-18 Mayıs 2007, 1370-1383.
- KOL, S. (2010). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının İnternete Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenlere İncelenmesi. *International Conference On New Trends And Their Implications*, 11-13 November, Antalya-Turkey.

- KUĞ, B. B. (2005). *Öğretmenlerin Bilgisayar Öz-Yeterlik İnançları ve Bilgisayar Destekli Öğretime Yönelik Tutumları*. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KUTLUCA, T. ve Ekici, G. (2010). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitime Çiğkin Tutum Ve Öz-Yeterlik Algılarının İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 177-188.
- PALA, A. (2006). İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinin Eğitim Teknolojilerine Yönelik Tutumları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 177-188.
- ŞAHİN, T.Y. ve Yıldırım, S. (1999). *Öğretim Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Anı Yay.
- PEKTAĞ, H. M., Köse, S., Çelik, H., Katrancı, M. ve Pektaş E. (2008). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitime Yönelik Tutumları. *II. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, 16-18 Nisan, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İzmir.
- SAMANCI, O. (2000). *Öğretmen Adaylarının Bilgisayarı Tanımları ile Eğitimde Kullanmaya Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TOSUN, N. (2006). *Bilgisayar Destekli ve Bilgisayar Temelli Öğretim Yöntemlerinin, Öğrencilerin Bilgisayar Dersi Başarısı ve Bilgisayar Kullanım Tutumlarına Etkisi: Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği*. Trakya Üniversitesi, Edirne: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- USTA, E. ve Korkmaz, Ö. (2010). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Yeterlikleri Ve Teknoloji Kullanımına Çiğkin Algıları Üe Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1335-1349.
- YENİMEZ, K. ve Ersoy, M. (2008). Matematik Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya Yönelik Tutumları. *Proceedings of 8th International Educational Technology Conference*, 600-603.
- YILMAZ, Ç. Ulucan, H. ve Pehlivan, S. (2010). Beden Eğitimi Öğretmenliği Programında Öğrenim Gören Öğrencilerin Eğitimde Teknoloji Kullanımına Çiğkin Tutum ve Düşünceleri. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 105-118.
- ZAYÇM, N., Çiğyen, F., Gülkesen, K. H., Saka, O. (2002). Tıp Fakültesine Bağayan Öğrencilerin Bilgisayara Karşı Tutumları ve Bilgisayar Becerileri. *Türkiye’de İnternet Konferansı*, İntertr, 02, 19–21 Aralık, İstanbul.

EK 1: Araştırmaya Katılan Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitime İlişkin Tutumlarını Ortaya Koyan Betimsel Veriler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

İfadeler	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum		Toplam		X	SS
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
1- Bilgisayar eğitimde etkili kullanılamaz.	3	2,2	12	8,9	12	8,9	48	35,6	60	44,4	135	100	1,88	1,04
2- Bilgisayarı derste isteyerek ve severek kullanırım.	48	35,6	54	40	15	11,1	9	6,7	9	6,7	135	100	3,91	1,15
3- Mecbur kalmadıkça bilgisayar dersi desteklemek amacıyla kullanmam.	27	20	27	20	30	22,2	27	20	24	17,8	135	100	3,04	1,38
4- BDE benim için önemli bir konudur.	30	22,2	51	37,8	27	20	6	4,4	21	15,6	135	100	3,46	1,31
5- BDE ile yapılan derslerde öğrenciler yaratıcılıklarını geliştiremez.	9	6,7	6	4,4	27	20	51	37,8	42	31,1	135	100	2,17	1,12
6- Bilgisayarı derslerimde daha etkili kullanmanın yollarını araştırırım.	27	20	33	24,2	27	20	36	26,7	12	8,9	135	100	3,20	1,28
7- Bilgisayarla eğitimi bir türlü baştağtıramıyorum.	6	4,4	15	11,1	18	13,3	63	46,7	33	24,4	135	100	2,24	1,08
8- Bilgisayarın kullanıldığı derslerde öğrenciler daha iyi öğrenir.	36	26,7	54	40	24	17,8	18	13,3	3	2,2	135	100	3,75	1,06
9- BDE yapmak yerine konuyu kendim anlatırım.	15	11,1	30	22,2	27	20	39	28,9	24	17,8	135	100	2,80	1,28
10- Öğretmenler bilgisayar kullanmaya teğvık edilmelidir.	48	35,6	51	37,8	15	11,1	6	4,4	15	11,1	135	100	3,82	1,27
11- BDE ile ders yapmak zaman kaybıdır.	12	8,9	9	6,7	18	13,3	42	31,1	54	40	135	100	2,13	1,26

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

12- Bilgisayar öğrencilerin dikkatini çekmede etkili araçtır.	45	33,3	69	51,1	18	13,3	3	2,2	0	0	135	100	4,15	0,73
13- BDE ile öğrenciler diğer yöntem ve tekniklere göre daha az öğrenir.	15	11,1	12	8,9	27	20	57	42,2	24	17,8	135	100	2,53	1,20
14- Bilgisayar yardımıyla yapılan dersler eğlenceli geçer.	45	33,3	60	44,4	12	8,9	15	11,1	3	2,2	135	100	3,95	1,03
15- Bilgisayar desteği ile yapılan eğitimin katkısı harcanan emeği karışmaz.	18	13,3	18	13,3	33	24,4	39	28,9	27	20	135	100	2,71	1,29
16- Her sınıfta bilgisayar aktif bir şekilde kullanılmalıdır.	54	40	39	28,9	18	13,3	12	8,9	12	8,9	135	100	3,82	1,29
17- Dersleri yaparken bilgisayarı öğretim amaçlı kullanmayı düşünmem.	6	4,4	21	15,6	15	11,1	57	42,2	36	26,7	135	100	2,28	1,15
18- Bilgisayarın etkili bir öğretim aracı olduğunu düşünüyorum.	45	33,3	48	35,6	12	8,9	21	15,6	9	6,7	135	100	3,73	1,25
19- Bilgisayarın kullanılması bir an önce kalkmak isterim.	12	8,9	24	17,8	9	6,7	51	37,8	39	28,9	135	100	2,40	1,31
20- Derslerimde bilgisayar kullanmaya çalışıyorum	33	24,4	60	44,4	15	11,1	12	8,9	15	11,1	135	100	3,62	1,25

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

GEÇMİŞİN NESNESİNİ ARAYAN BİLİM ARKEOLOJİ: TÜRKİYE'DE TARİH ÖĞRETİMİNDEKİ DURUMU

Ahmet ŞİMŞEK*

ÖZET

Geçmiş kavramı hem bireysel hem de toplumsal anlamda bizi ilgilendirir. İnsanlığın geçmişini ise iki bilim alanı araştırır. Bunlardan arkeoloji, yazının olmadığı dönemlerde yaşananları anlatır. Kazı yöntemini benimseyen arkeoloji, insanlığın uzak geçmişine ilişkin bilgi verir. Tarih ise yazının bulunduğu dönemlerdeki gelişmeleri ele alır. Geçmişin öğretimi için şüphesiz iki bilim dalına da gerek vardır. Bu çalışmada geçmişin öğretimi için tarih ve arkeolojinin rolü tartışılmıştır. Bunun için Türkiye'de tarih ve sosyal bilgiler öğretim programları incelenmiş, arkeolojiye verilen yer belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'de tarih programlarında arkeolojinin hak ettiği yeri alamadığı görülmüştür. Bunun iki nedeninin olabileceği düşünülmüştür. Birinci neden, Türkiye'de arkeolojinin yeterince gündem oluşturamamasıdır. İkincisi ve daha önemlisi ise Türkiye'de genelde tarih disiplininin salt belgeye dayalı bir yazım alışkanlığını benimsemiş olmasıdır. Bu durum metodolojik bir sorun olarak değerlendirilebilir. Oysa Türkiye'de yeni eğitim programları yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına göre düzenlenmiştir. Yapılandırmacı yaklaşım, bireylerin geçmişi kavramalarında onlara daha fazla öğrenme fırsatı verir. Her bir bireyin bir tarihçi ya da arkeolog gibi çalışmasını önerir. Deneysel arkeoloji bu tarz öğretim yöntemlerinden biridir. Buna rağmen Türkiye'de tarih öğretiminde arkeolojiden yeterince yararlanıldığı söylenemez.

Anahtar Kelimeler: Tarih eğitimi, tarih öğretimi, geçmiş, arkeoloji, yapılandırmacılık.

SEARCHING SCIENCE TO OBJECT OF PAST AS ARCHEOLOGY: THE SITUATION IN HISTORY TEACHING IN TURKEY

ABSTRACT

Past concept interest to we as meaning both individual and social. Two science research to past of mankind. One of these archeology research to experiences of mankind in unwrite periods. Archeology take on excavation method for understand to ancient periods of mankind. History research to developments in writing periods. There two sciences important for understanding past. In this study have been discussed roles of history and archeology for teaching past. Because it has been inquired to history and social studies curriculums. According to history curriculum in Turkey, archeology don't take place to due. It has been assumed to two causes. First cause is archeology enough don't come up in Turkey. Second but more important cause is historiography just belong documents in Turkey. It can assessment as a methodological problem. Howewer new curriculums concept is constructivism in Turkey. The contructivism give opportunity to persons for more learn to those history. It suggestion that everyone person study as a

---

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği. El-mek: asimsek@gazi.edu.tr

historian and archeolog. Experimental archeology is one of these teaching methods. Even so, archeology enough not has been placed in teaching history in Turkey.

Key Words: history education, history teaching, past, archeology, constructivism.

Giriş

Bilindiği gibi tarih, “geçmişte yaşamış insan topluluklarının yapıp ettiklerini yer ve zaman göstererek belgelere dayalı bir biçimde anlatan bilim dalı” biçiminde tanımlanır. Bu tanımlamada, yer ve zaman kavramları dışında diğer önemli bir vurgu; tarihin “belge”ye dayalı olarak yapılmasıdır. Tarih çalışması alanı elbette ki belgeyi önemser. Ancak geçmişin zengin bir temsiliyi üstlenen tarih yazımı için salt belge yeterli midir? Ya da daha doğru bir soruyla; belge olmaksızın bir tarih yazımı gerçekleştirilemez mi? Bu sorular 20. yüzyılın tarihçileri ve felsefecileri tarafından çokça tartışıldı. Rankeci gelenekle tarih yazıcılığının salt belgelere dayalı olması gerektiği genel kabulü de belge dışı tarihçiliğin mümkünlüğü de fazlasıyla eleştirildi (Iggers, 2000: 23–31; Carr, 1996, 11–37; Carr ve Fontona, 1992: 23–31; Evans, 1999: 81–107). Sonuçta, tarihin bir bilgi/bilim alanı olarak yazılmasında en azından asgari seviyede kanıtlara dayanması gerektiğinde birleşti.

Geçmiş yazı ile anlamlı kılmak, yazıyla bir anlamda yeniden inşa etmek/üretmek, tarihe biçilen misyonun özüdür¹. Modern tarih yazıcılığının belgeyi merkeze alan bu düğünesiyle birlikte insanlığın bağımsız yazının bulunduğu MÖ 3200 yıllarına kadar belge dışındaki çeşitli maddi ve sözlü kaynakları bulma ve inceleme görevi arkeolojiye; 3200’den günümüze kadar geçen süreç ise yazının belirlediği belgelerle geçmişin inşa etme görevi tarihe verilmiş oldu. Bu noktada yazının bulunması (M.Ö. 3200) ile birlikte yukarıda belirtilen bir dönemlendirmenin ve geçmişle ilgili iki ayrı çalışma alanının ayırma burada dikkat çekmek gerekiyor.

Bilindiği gibi yazının bulunmasından önceki döneme “tarih öncesi”, yazıyla bugüne kadar gelen sürece ise “tarih çağları” deniyor. Bunun, yazıya odaklı tarih-tarihsizlik ayrımı bağlamında iki anlama sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamlardan birincisi yazıya sahip olunmayan zamanların tarihinin diğer (arkeolojik) kalıntılardan hareketle yazılabileceğinden dolayı tarih bilimi dışında düşünülmesidir. Diğer ise yazıya geçmemiş ya da yazılı kültür geliştirememiş toplumların geçmişinin “tarih” olup-olamayacağı konusundaki iddialar ve bunlara dayalı tartışmalardır². Bu aynı zamanda geçmişin yeniden inşa meselesini ve bu bağlamda tarih araştırmalarının sınırlarını belirleyen bir karar, yazılı belgenin olmadığı dönemlerdeki kaynakları tarihçinin değil de arkeologun incelemesine imkân veren bir ayrım olarak kabul edilebilir. Bu ayrım ve disipline etme çabasının; sadece tarih yazımını değil, bununla birlikte tüm geçmişten inşa çalışmalarını da etkilediği; yalnız tarihçinin benimsediği değil, toplumun geneli tarafından da güvenle sahip çıkılan bir belirleme olduğu da söylenebilir. Toplumun genelinin kabul ettiği, güvenle sahip çıkılan bu bilginin kamusal inanca dayanan bir yönü olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiyi kamusal inanç

¹ Rankeci tarih anlayışıyla birlikte modern tarih biliminin en önemli veri kaynağı olarak benimsenen belge (metin) postmodern olarak tanımlanabilecek eleştirmenlerce de geçmişle ilgili bilgi edinmemizin tek yolu olarak tanımlanmıştır (Opperman, 1999: 4).

² Avrupalı merkezci bir bakış açısının sonucu olarak ortaya çıkan “tarihsiz halklar” kavramı, “yazısı olmayan halkların tarihsiz halklar olduğu, tarihsiz halkların da (diğerlerine göre) açgözlük insanları olduğu” fikrinin tedavüle girdiği dönemin tarih yazımında çoktan özümsemiş bir tarih görüşü anlatması bakımından önemli bulunmalıdır. Gspanyol “fatih”lerin gözünden bakıldığında, “fethettikleri” yerlerde yaşayan halklar –Amerikan yerlileri- bu şekilde tarihten dışlanmış ve tarihin kenarına itilmiş halklardı. Hegel bu durumu, “bu halkların sadece yazıyı bilmemelerinden değil, bir devlete sahip olmamaları sebebiyle yazacak bir çözümlerinin olmamasına” bağlamıştır (Guha, 2006: 21).

haline getiren araçların en önemlilerinden birisi ise eğitimidir. Yani eğitim dizgesi içinde geçmişin inşasını üstlenen tarih (dersleri) öğretimidir.

Tarih öğretimi, tarih yazımından hareketle tarihsel sürecin daha kolay anlaşılması için onu zamansal bölümlere (çağlara) ayırmıştır. Burada tarih öncesi dönem olarak adlandırılan zamansal süreç oldukça basit bilgi yapılarıyla tanımlanmıştır. Modern tarihin oluşumuyla ilişkili ve paralel beliren “uluslaşma”nın bir sonucu olarak genel kabul gören tarih dönemlerine has siyasî ve askerî ağırlıklı bir tarih olmasından ziyade bu tarih öncesi dönemde gündelik yaşamda kullanılan malzemelerin serüveni, ilkel insan betimlemeleriyle birlikte yer almıştır.³ Bu yönüyle tarih öncesi dönem, “ilkellik” nitelemesi çerçevesinde insanlığın basit serüvenini ele almıştır. Bunun tamamen Avrupamerkezci bir tarih algısının sonucu olduğu söylenebilir. Modern tarih yazımının yazı vurgusu, yazılı edebiyatı (tarihsel birikimi) olmayan Avrupa dışı toplulukları tarihsizlikle karşı karşıya bırakmış, bilindiği gibi bu tarihsiz halkların geçmişlerini incelemek için de antropoloji çalışmaları alanı icat edilmiştir. Bu yüzden “tarih öncesi dönem” yani yazının olmadığı dönemler ilkel kültür ve yaşam vurgusu çerçevesinde ele alınmıştır.

Yazının olmadığı zamanlarda ve/veya yazıyı Avrupa’ya göre daha geç kullanmaya başlamış ya da hala sözlü kültür geleneğini yaşatmaya çalışan toplulukları tanımlamak için Batılıların geliştirdikleri, ilkel insan tiplerini betimleyen (mağara adamı ve kadını, avlanan vahşi ve yarı-çıplak ilkel insan tipleri) resimler ders kitapları ve tarih öğretimi gibi araçlarla yıllarca, öylesine güçlü ve ustaca vurgulanmıştır ki ilköğretimden mezun olan her öğrencinin tarih öncesi dönemle ilgili zihninde “ilkel yaşam” (mağarada yaşayan ve avcılık-toplayıcılıkla uğraşan, mamutlarla savaşanlar vs.) görüntüsünün oluşması muhtemel hale gelmiştir. Bunun aslında geçmişin ne kadar “kötü”, “ilkel” olduğu, bugünün ve yarının ise ne kadar “iyi” ve gelişmiş medeni olacağına ilişkin ilerlemeci anlayışın ve sosyal Darwinist felsefenin yarattığı bir imaj ve inanç olduğu söylenebilir. Ancak bu inanç, “tarih öncesi” olarak adlandırılan dönemdeki insan yaşamına ilişkin bilimsel bulguların yetersizliğinden dolayı daha da belirginleşmektedir. Bu imaj üretimi ve pekiştirilmesi ilköğretimden, hatta okul öncesi dönemde çocuklara yönelik hazırlanmış çizgi filmler ve boyama kitaplarıyla başlamıştır.⁴ Bunun sonuçlarını Çimşek’in (2006) ilköğretim öğrencileriyle yaptığı bir çalışmada; çocukların karanlık devirden elektriğin olmadığı, fiziki olarak karanlık bir dönemi anlamaları örneğinde de görmek mümkündür.⁵ Bu örnekteki öğrencilerin karanlık kavramına ilişkin anlamlandırma ve çıkarımlarının, öğrencilerin yaşamı bağli kültürel birikimlerinin yetersizliğinden kaynaklı olarak, mecazî yetkinler gibi anlamamaları yanında, asıl yukarıda bahsedilen tarih öncesine ilişkin “ilkellik” vurgusunun bir uzantısı biçiminde ortaya çıkmış olabileceği de düşünülmüştür. Bunda eğitim ve bilimin tarih öncesi dönemi ele aldığı kadar sinema ve edebiyat gibi insanların his dünyasına seslenen, toplumsal kanaat oluşturma özelliği olan iki önemli sanat dalının etkisini de görmek mümkündür. Çünkü bahsi geçen sanat dallarının bazı eserlerinde bu durum, “tarih öncesi dönem = ilkel yaşam = kötü” denklemi çerçevesinde toplumun

³ Tarih ders kitaplarında geçmişten bugüne tarih öncesi insanların kullandıkları eşyaların basitten karmaşığa doğru izlediği seyre göre sınıflanmıştır. Bilinen en eski tarih öncesi dönem, kaba taş devri olmak üzere, yontma taş, çilalı taş bakır, bronz ve demir çağları olarak tarih çağlarına doğru sıralanmıştır.

⁴ Çocuklara yönelik hazırlanmış kitap ve çizgi filmlerde tarih öncesi dönem genelde vahşi ve ilkel olarak gösterilmektedir.

⁵ İlköğretim öğrencilerine yönelttiğimiz “tarih ne zaman başladı?” sorusuna öğrencilerin % 8’i “karanlık devir” cevabını vermiştir (Çimşek, 2006:217). Aynı çalışmada öğrencilerden biri “karanlık dönemde (insanlar) yaşamıyordu hiç” demiştir (s.221). Başka bir ilköğretim öğrencisi ise “...eskiden karanlık devirdeydi, şimdi lambalar var, insanlar istediği gibi yakıyor...” diyerek „eski” ifadesi ile ilkel zamanları kastederek, karanlık devirden anladığı şeyin lamba aracılığıyla çözümlenecek bir aydınlatma problemi olduğunu düşünmüştür (s.238).

zihninde buna aksi bir iz kalmayınca kadar yeniden, yeniden üretilmiştir.⁶ Dolayısıyla toplumda tarih öncesi dönemlerin “ilkel” olarak algılanmasının bu vurgunun sonucunda gerçekleşmiş olabileceği söylenebilir.

Tarih öğretimi açısından tarih öncesi döneme ilişkin gelişen bu *kötü* imajın ister istemez bir öteki yarattığı, bu imajla zamansal olarak uzaklaşan dönemlere dair her şeyin değersizleştirildiği söylenebilir. Bu ilkel yaşam algısıyla ortaya çıkan zamansal değersizleşmenin ilköğretim çağındaki çocukların zihinlerinde yetiçkenlere göre daha fazla yer etmesinin söz konusu olduğu düşünülmektedir. Çünkü hayal dünyasına yetiçkenlerden daha fazla yönelen ilköğretim çağı çocuğu (Andraess, 1939: 11–16; Baymur, 1969: 25; Egan, 1988: 116; Singer ve Singer, 1998: 302–303) için bu “maceracı” doğal yaşam daha da ilgi çekici olabilecektir.

Çocuğun “somut” a yönelimi ve arkeoloji

Eski zamanların çocuk zihninde olumsuz “ilkel” imgesine rağmen, tarih öncesinin yaşam olanaklarının basitliği, çocukların o dönemi daha kolay kavrayabilmelerine yardımcı da olabilir. Yani, *ilkel yaşamın yerleşim ve ev tasarımı, günlük yaşamın yalınlığı, kullanılan aletlerin sadeliği, çocuğun zihnini daha çok ve daha kolay meşgul edebilecek niteliktedir.* Çünkü Dewey’nin de (Dewey, 2000: 44) belirttiği gibi “*çocuğun ihtiyaç duyduğu şey, tipik ilişkilerin, şartların ve etkinliklerin bir resmidir. Bu açıdan, prehistorya hayatında çocuk için Babil ve Mısır’ın karmaşık ve yapay hayatlarından çok daha yakın şeyler vardır.*” Bu bağlamda dinazor filmlerindeki heyecan dalgası yanında yaşamın basitliği ve sadeliğinin çocukların bu filmleri daha fazla istemesini beraberinde getirdiği düşünülebilir.

Günümüz çağdaş eğitim dünyasında öğrenme süreçlerinde bireylerin gelişimsel potansiyelleri yanında ilgi ve gereksinimlerinin etkili olduğu malumdur. Çünkü J. J. Rousseau’dan beri bilindiği gibi; çocukların dünyaları yetiçkenlerin dünyasından oldukça farklıdır. Bu gerçeklik daha sonraları Piaget’in araştırmaları ile daha da sistematik hale gelmiş, yaşa bağlı zihinsel gelişim sınıflaması ortaya çıkmıştır. Buna göre çocuklar yaşa bağlı olarak zihinsel bir gelişim ve olgunlaşma yaşamaktadırlar. Bu evrelerden bir diğerine geçiş ancak yaşa bağlı olgunlaşmayla olabilir. Dolayısıyla, doğası itibarıyla soyut olan tarih alanının verilerinin çocuk tarafından kazanımı Piaget’in belirttiği 11 yaş sonrasında gerçekleşen soyut içgömler döneminde mümkün görünmektedir. Daha sonraları bu Piagetçi yaklaşıma dayalı olarak tarih öğretimi alanında da araştırmalar yapılmış, Piaget’in takipçisi pek çok araştırmacı benzer bulgulara ulaşmıştır (Safran, 1996; Lebsack, 2002: 20-21; gimçık, 2006:159).

Piaget’in zihinsel gelişim evrelerini merkeze alan bu araştırmacılarından biri de Hallam olmuştur. Hallam, çocukların tarihi gerçek anlamda öğrenmelerinin 14 yaşından sonra olabileceğini belirtmiştir (Hallam ve Stones’dan aktaran, Safran, 2006: 27). Bu bulgu tarih öğretiminde programların geliştirilmesinde uzun bir dönem etkili olsa da ümitsizlikle yaklaşmaktan da kendini kurtaramamıştır. Çünkü 14 yaş sınırı, tarih öğretimi açısından oldukça geç bir dönem olarak kabul edilmiştir. Bunun üzerine daha erken yaşta tarih öğretiminin yapılmasının imkânını sorgulayan yeni araştırmalara yönelinmiştir. Yapılan bu yeni araştırmalarda; çocukların tarihsel kazanımlarla ilgili erken yaşlardan itibaren soyut düşünmelerinin mümkünlüğüne ilişkin kısmi bulgulara ulaşılmıştır. Bunlara göre çocukluğun kendine özgü bir soyut düşünme tarzı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin tarih öğretiminde çocuklar açısından en zor gelişen zaman kavramının ediniminde konu temelli yaklaşımların etkisini ele alan çalışmaları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Barton ve Levstik, (1996); Blyth, (1994); Foster ve Hoge, (1999); Harnett, (1993); Hoge ve Foster, (2002); Hoodles, (1998); Levstik ve Barton (1996); Lynn, (1993); West, (1981) çalışmaları bunlardandır

⁶ 1993 yılında ABD’li yönetmen Steven Spielberg’in yaptığı meşhur *Jurassic Park* filminden son yıllarda yayınlanan *M.Ö. 10.000* filmine kadar yüzlerce sinema filmi ilkel yaşam algısını toplumların zihninde yeniden üretmiştir.

(Barton, 2002). Bunlara göre çocuklarda zaman algısı erken dönemlerden itibaren geliştirilebilir. Bu bağlamda çocukların tarih alanında, hikâyelerle öğretimde olduğu gibi (Jahoda, 1963:101; Lebsack, 2002: 32), soyut düşünce örnekleri olarak ortaya çıkardıkları ürünlerin, imgelemleri sonucunda oluştuğunu belirtmiştir. Bu da tarih derslerinde imgesel düşünce (*imaginative thinking*) etkinliklerinin önemini ortaya çıkarmıştır.

Tarihsel İmgelem ve Arkeolojik malzeme

Tarih öğretiminde imgesel düşünce, mevcut verilerden hareketle zihinsel olarak geçmişin resmini yapma ve sunma becerisi olarak anlaşılabılır. İmgesel düşünmenin birçok yönü vardır. Bunlardan beş; imgelem (*imaging*), duyumsama (*sensing*), sonuç çıkarma (*inferring*), ilişkilendirme (*association*) ve empati (*empathy*) olarak tanımlanabilir (Nichol ve Dean, 1997: 68). Bunlardan imgelem, geçmişin nasıl olduğunun resmini yapma ve sunma becerisi anlamına gelir. Duyumsama, imgeleme ile ilişkilidir. Fakat geçmişteki insanların kokularını, tatlarını, seslerini ve hislerini de içerir. Bu, yiyecek pişirme ve yemek yemeden müzik çalmaya kadar değişebilir. Sonuç çıkarma, tarihsel kayıtlardan “ne olmuş olabileceğini” önererek boşlukları doldurmayı ve ortaya çıkanın var olan kayıtlarla karşılaştırılmasını içerir. Bu tür sonuç çıkarmalar tecrübeye ve tamamlanmamış çelişkili kanıtlara dayalıdır. Sonuç çıkarmayı kullanarak geçmişiyapılandırmada yorumlar değişebilir. İlişkilendirme, mantıklı açıklamalar yapabilmek için kanıtların farklı ve ayrı parçaları arasında ilişki kurulmasını gerektirir. Yine bu tür sonuç çıkarmalar tecrübeye dayalıdır. Tarihsel imgelemenin son ve önemli yönlerinden biri ise ne kadar yetersiz olduğu önemli olmadan geçmişteki insanların ne düşündüğünü ve ne hissettiğini anlamaya çalışmak olan empatidir. Derslerde hikâyeye anlatma (*storytelling*), drama, pandomim ve benzetiğin biçimindeki rol oynama aracılığıyla öğrencilerin, insanların düşünce, rol ve hisselerini anlamaya çalışmalarına yardım edilir (Nichol ve Dean, 1997: 68). Bu noktada Bruner’in öğretim tasarımları yapılırken disiplinler bir öğretimi vurgulaması, her bilim alanının kendine has kavramsallaştırma, ilke ve genelleme ile yöntemsel farklılıklarının olduğu, bunların çocuklara disiplinler program yaklaşımları ile kazandırabileceğini ilişkin savunusunu da dile getirmek gerekir.

Bruner’in görüşü tarih öğretimine “öğrenciler konuya tarihçi olarak yaklaşmalıdır, tarihin arkasındaki temel kavramları keşfetmelidir” şeklinde yansımıştır. Diğer bir deyişle, Bruner’e göre eğer öğrenci tarihi öğrenecekse, bir tarihçi gibi araştırma yapmalıdır. “Eğitim Süreci” adlı kitapta Bruner’in hipotezi şudur; “Öğret bilginin sınırında olsun, ister 3. sınıfta entelektüel etkinlik, her yerde aynıdır. Masasında ve laboratuvarında bilim adamı her ne yapıyorsa böyle bir etkinlikle uğraşan kişinin benzer bir düzen içinde çalışması gerekir. Bu şekilde uğraşan disiplin ilgili doğru anlayışa ulaşılabilir. Bilim adamı ile okul çocuğunun etkinliği arasındaki farklılık etkinliğin türünde olmayıp, derecesindedir” (Bruner’den aktaran Ata, 1999: 1). Bu yaklaşımı; çocukların, yapay ya da doğal ortamda arkeolojik etkinliklere katılmalarını sağlayarak, onların bir arkeologun (bilim insanının) nasıl çalıştığını görmelerini ve bilimsel süreçleri iç bağında fark ederek yaklaşımlarına imkân tanıma etkinlikleri açısından değerli bulmak mümkündür.

Rousseau’dan bu yana yukarıda özetlediğimiz biçimiyle çocuk merkezli eğitim bugün de yapılandırmacı anlayış çerçevesinde merkezi bir yerdedir. Buna göre çocuğa göre eğitim önemlidir. Bu noktada çocuğa göreliğin iki anlamından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki elbette ki çocuğun gelişimsel özelliklerine göre her şeyi hele de ilgisini çekmiyorsa rahatlıkla öğrenmeyeceği, dolayısıyla eğitim durumlarının buna göre düzenlenmesi gerektiğidir. Diğerisi ise çocuğa öğretilmesi gerekenlerin onun dünyasını çeşitlendirecek, gelişimine katkı sağlayacak, gündelik yaşamda içlerini düzenlemesini sağlayacak, problem çözme ve işbirliği becerileri yanında toplumda bir üretici ve tüketici olarak verimli düşünce ve karar verme becerilerini geliştirecek bir nitelikte olması gerektiğidir. Tarih öğretimi bu noktada çocuğun zihinsel gelişimine katkı sağlayıcı, okuduğunu anlama, yorumlama, tasarlama, sentezleme ve değerlendirme gibi üst düzey zihinsel

becerilerini geliştirici bir işlevi yüklenebilir. Bu bağlamda “antik çağ” ve “tarih öncesi devir” kavramlarının inceleyicisi olan arkeoloji işbirliğine dayalı öğrenme etkinlikleriyle çocuğa katkı sağlayabilir.

Arkeolojinin çocuğun bu gelişimsel evresinde, sağlıklı bir geçmişin çabası için katkıları olabilir. Elbette ki bu katkı tarih öğretimi çerçevesinde değerlendirilebilir⁷. Böylelikle çocuğun geçmişi zihninde sağlıklı bir biçimde kurması yanında; tarih çalışması alanında olduğu gibi arkeolojinin kullandığı yöntemlerle çocukların mantıksal düşünme ve araştırma becerilerini tanımları ve geliştirmelerine katkı sağlanabilir (Black, 2001:104).

Arkeoloji tarih öğretimine nasıl katkı sağlayabilir?

Arkeoloji, yazılı tarihten önce ve sonra yaşamış insanlara ilişkin bilgi edinme olanağı sağlaması açısından özellikle önemlidir. Bu bilim dalının uzmanı olan arkeologlar, alet, eşya ve yapı kalıntılarını inceleyerek, eski insanların nasıl yaşadıklarını anlayabilirler. Böylelikle sosyal tarih yaparlar (Öğün, 1990: 56). Çalışmalarını çoğunlukla eskiden insanların yaşadığı varsayılan yerleşimleri gün yüzüne çıkartarak yürütürler. Bu bağlamda arkeoloji için bir anlamda “geçmişin röntgenidir” demek mümkündür. Bu nedenle arkeoloji, tarih çalışması alanının sadece tarih öncesi dönemine ilişkin değil, her dönemde temel kaynağı ve ayrılmaz parçasıdır (Tarhan, 1995: 29).

Tarihöncesi arkeolojisi, yazının ortaya çıkmasından önceki dönemlerden günümüze kalan çanak-çömlek parçaları, tağaletler, mimari kalıntılar ya da organik kalıntıları inceler. Ancak bu durum, arkeolojinin sadece tarih öncesi olarak adlandırılan dönemlerle ilgilendiğini göstermez. Arkeolojinin, belgenin olmadığı ya da zayıf olduğu durumlarda insanların yarattıkları maddi kültür öğelerini gün yüzüne ve göz önüne taşımak, onu kendine has teknikleriyle çözümleyerek tarih için gerekli bilgileri sağlamak gibi bir misyonuna dikkat çekmek gerekir. Kaldı ki eski dönemlere ilişkin günümüze ulaşmış pek çok yazılı belge vardır. Tarih son yüzyıldır bu belgelere dayalı olarak yazılmaya çalışılmıştır. Ama bu yazılı belgelerin en eskisi ortalama 5000 yıllık bir geçmişe ait tutmasının yanında çoğu, vergilere, yasalara, din kurallarına, krallara ve yöneticilere ilişkin bilgiler içermektedir. Bu belgeleri inceleyerek o dönemin insanların gündelik anlamda nasıl yaşadıkları bilgisine ulaşmak oldukça zordur. Diğer yandan belgeler bilgi aktarma yönleri öncelikli kaynaklar oldukları için bazen yanıltıcı da olabilmektedirler. Oysa arkeolojik kazılarla hem ev kalıntılarını, kral saraylarını, mezarları ve tapınakları ortaya çıkararak, sıradan insanlardan soylulara değin bütün insanların nasıl yaşadıklarını öğrenmek hem de doğrudan bir bilgi sunmadıkları için kalıntıları görece doğru okumak ve yorumlamak mümkündür (Tarhan, 1995: 29).

Arkeoloji, malzeme sağlama yönüyle sadece tarih yazımına değil, tarih eğitime de katkı yapıcıdır. Öyle ki Türkiye’de son beşyıldır çokça konuşulan ve eğitim programlarının değişmesine de neden olan yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına göre birey, öğrendiği bilgiyi kendi zihinsel süreçleri ve birikimine göre kendince oluşturur. Bu yüzden bireyin tarih gibi sözel derslerde konuyla ilgili çeşitli materyaller üzerinde çalışması ve öğrenme sürecini bu materyallerden elde edebileceği bir takım çıkarımlarla desteklemesi beklenir. Tarih öğretiminde bunun karşılığı kanıta dayalı öğrenmedir.

Bilindiği gibi geçmiş kanıtlardan yola çıkılarak inşa edilir. Kanıtların hiç biri aslında tarihi oluşturmazlar. Onlardan anlamlı bir geçmiş kuran tarihçilerdir. Yukarıda Bruner’in disiplin merkezli eğitim programında da dile getirdiğimiz gibi öğrencilerin bir tarihçi gibi çalışmalarını

⁷ İlköğretim programı, tüm disiplinlerin ayrı ayrı derslerle kendilerini temsil etmelerinden ziyade, çocuğun bütüncül (toplu) algılama ve öğrenme imkânlarını göz önüne alarak, Sosyal Bilgiler adı altında çok disiplinli olarak yaratılan dersleri önemsemiştir. Bu bağlamda ilköğretimde bir arkeoloji dersi yerine bunun tarih ya da sosyal bilgiler dersi içerisinde ele alınması konu alanı açısından da mümkün görülmektedir.

sağlamak, tarih öğretiminde verimli sonuçları olan bir yoldur. Kanıta dayalı öğrenme, kurgulanmış bakımından üç tarzda ele alınabilir. Bunlar (Nichol, 1996: 15):

1. Öğrencilere tarihçilerin yaptıklarını anlamayı öğretmek,
2. Öğrencilere kısmen veya tamamen tarihçinin yaptığını yaptırtmak,
3. Öğrencilere kendi tarih çalışmalarını sürdürecektir olan geleceğin tarihçileri gibi davranmaktır.

Bu tarzlardan biri tercih edilerek öğrencinin kanıta karşılaştığı sağlanabilir. Öğrencinin belli kanıtlara dayalı olarak çalışması, bir tarihçinin becerilerini göreceli olarak anlamasında yardımcı olabilecektir (Nichol, 1996: 15). Çünkü bireyin bir tarihçi gibi tarih yazım (tarih yapma-*doing history*) sürecini ve araştırmanın nasıl gerçekleştirildiğini görmesi, yapması bu sonucu doğurabilir. Bu durum oldukça kalıcı ve içsel bir öğrenme süreci ve ürünü yaratır. Bugün artık bilinmektedir ki birey bilgiyi hangi formda ve nasıl ediniyorsa aslında o bilgidan yararlanma yönünü de belirlemiştir. Bu yüzden, yapılandırmacı yaklaşım göre düzenlenmiş öğretim programlarında bireyin, bilginin farklı formlarıyla karşılaştığı ve bilgiyi farklı biçimlerde edinmesi anlayış vardır. Arkeoloji de “tarih yapma” sürecinde çocuğa bu bağlamda katkı sağlayabilir. Arkeolojiye ilişkin geliştirilebilecek bir model kazı etkinliğine katılacak çocuklar; “geçmiş nasıl yazılır” sorusuna tarihsel belgeler dışında yer alan tarihsel kalıntılarla cevap verme şansına sahip olabilecekleri gibi “bir arkeologun nasıl çalıştığını” da bizzatıhi görerek ve yaparak öğrenebileceklerdir.

Öğrencilerin arkeolojinin çalışma biçimleri ile iki farklı karşılaşma imkanları olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki tabii ki öğrencilerin kazı yerlerine götürülerek arkeolojik çalışmaları birebir görmeleri, çalışmalarını biçimindedir. Diğerisi ise çeşitli etkinliklerle zenginleştirilen yapay kazı çalışmaları tasarlamaya dayanan deneysel (*experimental*) arkeolojidir.

Deneysel arkeoloji, temelde mümkün olduğunca geçmiş durumları yeniden yaratarak geçmişteki çalışmalar hakkında hipotez oluşturmaya çalışmayı içerir (Andreotti, 1993: 45). Arkeolojik çalışma sonucu bulunan bir nesneye ilişkin olarak öğrencilerin buluntunun yapısını, işlevini daha iyi anlamak üzere arkeologların tespit ettikleri bilgilerden yararlanarak aynısını yapmaya çalışmaları verimli sonuçlar verebilir. Bunun gibi günümüze ait bir nesnenin (tabak, testi vs.) öğretmen tarafından parçalanarak çalışma yapılacak alana her bir parçanın farklı yerlerde olmak üzere gömülmesi sonrasında, bunları öğrencilerin bulma, bir araya getirme ve üzerinde çeşitli çalışmalar gerçekleştirme gibi etkinlikler de eğitimsel açıdan önemlidir.

Bunlardan başka yine tarih öncesi bir döneme ilişkin sınıfça yapılacak kanıta dayalı öğrenme de yine farklı bir etkinlik olarak görülebilir. Örneğin bunlardan Woodhouse ve Wilson tarafından gerçekleştirilen rol oynama (drama *role play*) etkinliğine dayalı demir çağına ilişkin bir kutlama, çocuklarda tarih öncesine ilişkin çeşitli çıkarımlarda bulunma imkânı sunmuştur. Bu çalışmada çocuklara önce demir çağına ait bir kutlamanın özellikleri anlatılmış ve o dönemde bu kutlamada giyilen kıyafetler giydirilmiştir. Etkinliğe başlamadan önce çocuklara bu uyarılmanın kesin olmadığı vurgulanmış ve mevcut bilgilere alternatif yorumlar önermeleri için cesaretlendirilmiştir. Yani öğrencilere bir demir çağı adamı olmadıkları, ancak dönemi ve olayı olabildiğince gerçekçi bir biçimde canlandırmaya çalışmaları söylenmiştir. Öğrencilerin bu etkinlik aracılığıyla imgesel bir durum yaratmak için kendi deneyimlerini ortaya çıkarmaları teşvik edilmiştir. Bu etkinlikle öğrencilerin demir çağına ait periyodun tarihsel anlayışına daha da yakınlaştıkları düşünülmüştür. Yine bu etkinlikle öğrenciler, bütün zamanlarda kendileri olarak kalmışlar, geçmişin gözünü ile bakmışlardır. Böylece etkinlikte mevzu edilen kutlama gününde çocuklar, geçmişin doğrudan yaşamışlardır (Blyth, 1989: 36).

Yine sınıfa tarihsel bir buluntu getirilerek ya da yapılacak bir müze gezisiyle çocukların tarihsel buluntulara ulaşmaları sonrasında çeşitli sorularla kanıtı incelemek anlamlı bilgi edinmelerine katkı sağlayabilir. Bunun için Kyving ve Marty (2000: 93), tarihsel nesneyle ilgili olarak; *nesnenin tarihi, malzemesi, yapısı, tasarımı ve işlevinin* sorgulanabileceğini belirtmiştir. Nesnenin tarihine ilişkin olarak; ne zaman, nerede, kim için yapılmış olabileceği, bu nesneye sahip olanların nesneyi hangi amaçla kullandıkları ele alınabilir. Malzemesinin anlaşılması, nesnenin ne kullanılarak yapıldığının, yapımının, kullanılan imalat tekniklerinin neler olduğunu, nesnenin işlevini yerine getirebilmesi için parçaların nasıl birleştirildiğinin sorgulanmasını kapsayabilir. Tasarım açısından, nesnenin yapı, biçim, üslup, süsleme ve ikonografisi, işlevi bakımından ise nesnenin içinde yer aldığı kültürde faydalılık açısından kullanımı ele alınabilir (Kyving ve Marty, 2000: 93).

Ata (2002: 118) da, yukarıdaki bu sorgulama sürecine tarihsel bir nesneye yönetilecek şu sorularla katkı yapmıştır:

1. Nesne nasıl yapılmış ve neden yapılmıştır?
2. Nesne zarar görmüş mü? Zedelenmiş mi?
3. Nesne, geçmişte niçin kullanılıyor olabilir?
4. Bugün benzer nesneler var mı?
5. Nesnenin bir işlevi var mı? Nasıl süslenmiştir?
6. Nesne değerli midir?

Arkeolojik kalıntıları (bu gibi iyi tasarlanmış sorularla) incelemek öğrencilerin eleştirel düşünme becerisini geliştirerek onlara tarihsel yorum sürecini gösterebilir (Mamola-Bloodgood 2002 ve Cooper 2003'ten aktaran, Geiger, 2004:167). Arkeolojik çalışmalara öğrencileri katmak, özel bir bölgedeki yerleşimcileri çalışma süresince, onların bilimsel ve araştırma becerilerinin geliştirilmesine katkı yapabilir (Geiger, 2004:168). Çünkü arkeolojik bir buluntu karşısında öğrenci eldeki kanıttan hareketle bilgi üretim sürecinde, önceki bilgilerini kullanma, sorgulama, karşılaştırma, destekleme, akıl yürütme vb. zihinsel süreçleri kullanarak, buluntuyu ve onunla ilgili insan ya da canlı ve eylemlerini zihinsel bağlamda yeniden kurar. Bu inç, kanıtların bir bütünsel anlama ulaşmasına kadar imgelem denilen zihinsel bir süreci içerir. Buna paralel olarak Doğan (2007: 299) yaptığı çalışmada öğrencilerin tarihsel bir kanıtı analiz etmeleriyle, sadece geçmişle ilişkin bilgilerine katkı sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda tarihsel anlama, tarihsel analiz ve yorum becerilerini geliştirmelerine katkı sağlandığını bulgulamıştır.

Diğer yandan çocuğun arkeolojik kalıntı gibi somut kanıtlar üzerinde ve gerçek bir araştırma ortamında çalışması, her şeyden önce onun tarihin gerçek olduğu duygusunu yaşamasına daha fazla imkân verebilir. Geçmişten gelen nesneleri görmek ve dokunmak, o dönemde yaşamın, orada bulunmanın nasıl bir duygu olduğunu hissettirebilir (Kyving ve Marty, 2000: 91).

Arkeoloji, disiplinler arası öğrenim için benzersiz bir fırsatı sunabilir. Sentelle (1986: 11), ABD'de Man Lisesi öğrencileriyle büyük katılımlı arkeolojik kazı çalışması sırasında rastlanılan insan iskeleti ve kemik parçalarının öğrencilerin çok ilgisini çektiğini, daha sonra fen derslerinde insan iskelet yapısı ve kazıda gördükleri kemik parçalarının yapısını ve işlevini öğrenmeye daha fazla ilgi gösterdiklerini, daha kolay öğrendiklerini bildirmiştir.

Bütün bu yönleriyle arkeoloji çalışma alanı, sahip olduğu kavramsal zenginlik, yöntem bilgisi, ilke ve genelleme birikimi ile geçmişin teorik inç süreçlerine maddi kanıtlar yoluyla alternatif etkinlikler sunabilecek durumdadır.

Yeni öğretim programlarında arkeoloji

Türkiye’de ilk ve ortaöğretimde hem bilgi birikimi hem de kullandığı yöntemler bakımından arkeolojiye ne derece yer verilmektedir? Özellikle geçmişin öğretimini üstlenmiş derslerden Tarih ve Sosyal Bilgilere bakmak konuya ilişkin durumun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Dolayısıyla sosyal bilgiler ve tarih derslerinde amaçlanan ve buna ilişkin planların ne olduğunu anlamak en iyi yolu derslerin öğretim programlarını incelemektir. Bu çalışmada Sosyal Bilgiler 4–7. sınıf ve ortaöğretim Tarih 9–10 derslerinin öğretim programları incelenmiştir.

Arkeoloji disiplini ve verilerinin ilköğretim sosyal bilgiler dersi ve ortaöğretimde tarih derslerindeki durumu aşağıda verildiği gibidir.

1. İlköğretim sosyal bilgiler öğretim programında arkeoloji

Arkeolojinin, sosyal bilimler içindeki yerinin sosyal bilgiler açısından öneminin fark edilmesiyle birlikte, 2005’te ilköğretim okullarında uygulanmaya başlanan yeni sosyal bilgiler öğretim programında yer aldığı görülmüştür. Buna göre arkeoloji disiplini, ilköğretim 4. ve 5. sınıflarda ele alınmayıp, 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler programında kazanımlar ve örnek etkinlikler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu gelişme, çocukların erken yaştan itibaren arkeolojiyle tanışmalarıyla geçmiş kavramalarının daha çeşitli bilgi perspektiflerini görmelerini sağlayabileceğinin program geliştirenlerce fark edilmesi açısından olumlu sayılabilir. Ancak arkeolojiye 4. ve 5. sınıf düzeylerinde hiç yer verilmemiş olması ise bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Çünkü tarihsel bir kanıt, çocuklara hem geçmişle ilgili somut malzeme sunarak tarihsel sürecin bir dönemini çocuğun zihninde anımsanmasını hem de bilgi edinilen kaynaklardan bilgi edinme süreçlerinde ortaya çıkan farklılıkları fark etmelerini, yani kanıttan bilgi edinme sürecinde herkesin farklı çıkarımlarda bulunabileceğini görmelerini sağlayabilir (Doğan, 2007: 50, 300).

İlköğretim sosyal bilgiler öğretim programında arkeoloji ile ilgili kazanımlara ve onları gerçekleştirmek üzere önerilen etkinlik örneklerine bakıldığında şu tablo görülür:

Tablo 1. Sosyal Bilgiler 6 ve 7. Sınıf Derslerinde Arkeoloji Vurgusu Olan Kazanım, Açıklama ve Etkinlik Örnekleri

Ünite	Kazanım	Önerilen Etkinlik Planı	Açıklama
Yeryüzünde Yaşam (6. sınıf)	Örnek incelemeler yoluyla tarih öncesindeki ilk yerleşimlerden günümüze, yerleşmeyi etkileyen faktörler hakkında çıkarımlarda bulunur. Anadolu’da yaşamış uygarlıkların yerleşme ve ekonomik faaliyetleri ile siyasal ve sosyal yapıları arasındaki etkileşimi fark eder.	Çatalhöyük’te Yaşam. (Çatalhöyük örneği üzerinden yerleşmeyi etkileyen faktörler günümüzle karşılaştırılmalı olarak belirlenir). Yüzyıllar Boyunca Yerleşme (Çeşitli görsel materyallerden yararlanarak yerleşmeyi etkileyen faktörler tarihsel süreçte incelenir). Bir Yaşam Bir Uygarlık (Günlük yaşamla ilgili örneklerden yola çıkarak Anadolu medeniyetlerinin siyasî sosyal ve ekonomik özellikleri ile ilgili çıkarımlarda bulunulur). Hititler” (Hititler döneminde Anadolu’yu anlatan film izlenir).	Tarihsel süreç içindeki tarih çetidi kullanılarak çağ, yüzyıl ve milat kavramları vurgulanacaktır. Hititler, Frigler, Lidyalılar, Yunlar, Urartular içecektir.

Turkish Studies

Elektronik Yüzöl	Sosyal bilimlerdeki çalışmada bulgulardan hareketle sosyal bilimlerin toplum hayatına etkisine örnekler verir.	Kişisel Sosyal Bilimler. (Öğrencilerin kendilerine ilişkin tanımlamalarından yararlanılarak, bu tanımlamaların sosyal bilimleri oluşturan disiplinlerle ilişkilerine dikkat çekilir)	Psikoloji, felsefe, antropoloji, arkeoloji, vb. bilimlerden örnekler verilerek sosyal bilimleri oluşturan disiplinler fark ettirilecektir.
Bilim, Teknoloji ve Toplum (7. sınıf)	Çık uygarlıkların bilimsel ve teknolojik gelişmeye katkılarına örnekler verir. Tarihi çevrelerin karşılaştığı sorunların çözümüne yönelik fikir üretir. Çık yazı örneklerinden yola çıkarak yazının kullanım alanlarını ve bilgi aktarımındaki önemini fark eder.	Teknoloji Nasıl Doğdu? (Çık çağlardaki bazı önemli buluşlar ele alınır). Söz Uçar, Yazı Kalır. (Tarih boyunca yazının ve yazı araçlarının gelişim süreci incelenir). Harflerden Kitaba (Bir eserin kitap haline geliş aşamaları araştırılır; çevredeki bir matbaaya gezi yapılır”. Birlikte Koruyalım. (Ortak miras değerlerin korunması ile ilgili proje çalışması yapılır”)	Tekerlek, barut, mum, mürekkep, cam vb. buluşlar üzerinde durulacaktır.

Tablodaki kazanımlara ve etkinliklere bakıldığında; çocukların günlük yaşamları ve kendi yaşadıkları çevreden hareketle bazı basit kazanımlara ulaşmalarının beklendiği görülebilir. Yani burada arkeoloji, doğrudan doğruya konu edilmemektedir. Ancak etkinliklerde daha çok göze çarpan, çocuğun geçmişi algısının somut bazı veriler (yerleşim, bununla ilgili görsel öğeler, filmler, günlük yaşamla ilgili örnekler, buluşlar, yazı, tekerlek, barut, mum, cam öğeleri) üzerinden oluşmasına katkı yapılmaya çalışıldığıdır. Çocuğun bu öğeler aracılığıyla insanlığın ortaklaşa oluşturduğu uygarlığın farkına varması amaçlanmıştır. Böylelikle çocukta farkında olmaksızın arkeolojinin de katkı sağladığı bir insanlık tarihi algısının oluşturulması söz konusudur.

2. Ortaöğretim tarih öğretimi programlarında arkeoloji

Yeni geliştirilen ve 2008’de uygulamaya konulan ortaöğretim tarih dersi programlarının genel amaçları arasında “**zaman ve kronoloji algısı**”, “**kültürü oluşturan temel öğe**” “**insanların da tarihin öznesi olduğu**”, “**Kültür ve uygarlığın somut olan ya da olmayan mirası**” ve “**tarihçi becerileri**” “**kanıtların analiz edilmesi**” yer almıştır⁸. Bu amaçlara dikkat edilirse tarih kadar arkeolojiyi de yöntem ve çalışma sahası açısından ilgilendiren öğelerin varlığı fark edilebilir. Çünkü zaman algısı, kültürün temel öğeleri, tarihin öznesi olarak insan, somut kültürel miras, kanıtların fark edilmesi ve analiz edilmesi aynı zamanda arkeolojinin de alanına giren araştırma konularıdır. Bu nedenle tarih öğretimine tarih disiplininin yöntem ve becerileri yanında arkeolojinin yöntem ve bulgularını da dâhil etmekte yarar vardır. Bunun tarih öğretiminin amaçlarına daha verimli bir biçimde ulaşılmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Ortaöğretimde dersin asıl kazandırılması amaçlanan kısmını göstermesi açısından kazanım ve etkinlik örneklerine bakıldığı zaman Çı tablo ile karşılaştırmıştır:

⁸ “Geçmiş, bugün ve gelecek algısında tarih bilinci kazandırmak (zaman ve kronoloji algısı)”, “Türk tarihini ve Türk kültürünü oluşturan temel öğe ve süreçleri kavratarak öğrencilerin kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinde sorumluluk almalarını sağlamak”, “Tarihin sadece siyasi değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanları kapsadığını fark ettirerek hayatın içinden insanların da tarihin öznesi olduğu bilincini kazandırmak”, “Kültür ve uygarlığın somut olan ya da olmayan mirası üzerinde tarih araştırmaları yaparak çalışkanlık, bilimsellik, sanatseverlik ve estetik değerleri kazandırmak” ve “Tarih alanında araştırma yaparken tarih biliminin yöntem ve tekniklerini, tarih bilimine ait kavramları ve tarihçi becerilerini doğru kullanmalarını sağlamak, kanıtların fark edilmesi, analiz edilmesi”dir.

Tablo 2. Tarih 9 Ders Programında Arkeoloji Vurgusu Olan Kazanım, Açıklama ve Etkinlik Örnekleri

Ünite	Kazanım	Önerilen Etkinlik Planı	Açıklama
Tarih Bilimi	6.Yeni bulgular ve bilimsel gelişmeler ışığında tarihî bilginin ve yorumların değişebilirliğini kavrar.	Yeni Belgeler Yeni Bilgiler: Araştırmalar sonucunda ortaya çıkan yeni belgeler ışığında tarihî bilginin ve yorumların nasıl değiştiği - Bilge Kağan Hazinesi, Osmanlı Devleti'nde ilk para, Meclis Dönemi kadın hareketleri gibi - sunulan örnekler üzerinden tartışılır	
	8.Tarih biliminin diğer bilimlerden nasıl yararlandığını açıklar	Tarihî Bir Çeşme ve Hatırlattıkları: Tarihî bir çeşme resminden ya da fotoğrafından yola çıkarak coğrafya, arkeoloji, antropoloji, kronoloji, etnografya, edebiyat, epigrafi, filoloji gibi bilim dallarından nasıl yararlandığı sorgulanır.	Tarihçinin diğer bilim dallarından (coğrafya, arkeoloji, antropoloji, kronoloji, etnografya, hukuk, edebiyat, felsefe paleografisi, epigrafi, diplomatik, numizmatik, sosyoloji, filoloji, ekoloji, istatistik, kimya vb.) nasıl yararlandığı birer örnekle işlenecektir.
Uygarlığın Doğuşu ve İlk Uygarlıklar	1. Tarih öncesi çağlar ve tarih çağları ile bu dönemlerde meydana gelen gelişmeleri değerlendirir.	İnternette Tarih: Öğrencilerden, Türkiye'deki (Anadolu Medeniyetleri Müzesi vb.) ve dünyadaki arkeoloji müzelerinin İnternet sitelerinden tarih öncesi çağlara ait eserlere ilişkin resim ve bilgileri toplayarak sınıfta paylaşımları istenir. Gezelim, Görelim: Çevrede bulunan arkeoloji müzelerine, arkeolojik buluntuların da sergilendiği müzelere veya tarihî mekânlara gezi düzenlenir.	Eski Taş (Paleolitik), Orta Taş (Mezolitik), Yeni Taş (Neolitik) ile Bakır (Kalkolitik), Tunç, Demir devirleri işlenecektir. Dünyanın ve Türkiye'nin tarih öncesi ve tarih çağlarına ait önemli yerleşimlerden (ilk uyarı dikkate alınarak) örnekler verilecektir.
	2. İlk Çağ uygarlıklarının oluşumuna ve yayılışına etki eden faktörleri açıklar.	İlk Uygarlıklar: Dünya haritası kullanılarak İlk Çağ uygarlıklarının kurulduğu yerlerin özellikleri incelenir.	Uygarlık ve kültür kavramları vurgulanacaktır.

Turkish Studies

		Kral Yolu: Kral Yolu örneğinden yararlanarak uygarlıkların gelişimi ve çevre kültürlerle etkileşimi tartışılır.	Uygarlıkların oluşumunda etkili olan coğrafi, siyasi, sosyal ve ekonomik koşullara değinilecektir.
	3. Mezopotamya, Mısır, İran, Hint, Çin ve Doğu Akdeniz’de kurulan ilk uygarlıkların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapıları ile bu uygarlıkların birbirleriyle etkileşimini kavrar.	Yazının Serüveni: Tarihsel süreçte yazının ve alfabenin bulunması, gelişmesi ve etkileri araştırılır.	
	4. Anadolu’da yaygın ilk uygarlıkların siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik yapılarını ve çevre uygarlıklarıyla etkileşimini açıklar.	Hititler: Hititler’i anlatan belgesel izlenir. Uygarlıklar Merkezi Anadolu: Türkiye’deki antik kentleri gösteren turizm amaçlı harita ve broşür hazırlanır. Anadolu ve Çevresindeki Uygarlıklar: Anadolu ve çevresindeki uygarlıkların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarını gösteren karşılaştırmalı tablo hazırlanır. Tarih-Mekân: Çevrede bulunan arkeoloji müzelerine, arkeolojik buluntuların da sergilendiği müzelere veya Anadolu’da yaygın ilk uygarlıklara ait mekânlara gezi düzenlenir.	
Çuk Türk Devletleri	3. Asya Hun Devleti’nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını değerlendirir.	Bozkırın Hazinele: Döneme ilişkin kaynaklar ve arkeolojik bulgulardan, devlet ve toplum yapısına ilişkin çıkarımlarda bulunularak bir sunu hazırlanır.	

Ortaöğretimde yeni uygulamaya bağlanılan Tarih 9 ve Tarih 10 Öğretim Programları incelendiğinde bunlardan sadece Tarih 9 Öğretim Programında arkeoloji disiplinine ve bulgularına

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

hem kazanımlarda hem de etkinliklerde yer verildiği görülmüştür. Tarih 9'da Tarih biliminin ortaya çıkışı ve insanlığın bağancısına ilişkin verilen "tarih öncesi çağlar" konusuyla ilgili pek çok kazanım ve etkinlik yer almıştır. Ancak buna karşın tarihin ağırlıklı olarak belgelere dayalı yazımından dolayı öğretimde, tarih öncesi dönem ve eski çağ dışında arkeolojiye yer verilmediği görülmüştür.

Tarih 10 öğretim programında arkeolojiden hiçbir biçimde yararlanılmadığı bulgulanmıştır. Bu duruma (soruna) yine tarihin belgelere dayalı yazımının, öğretimini de etkilemesinin yol açtığı şeklinde bir açıklama getirilebilir. Oysa "arkeolojinin eski çağ ve öncesine ilişkin geçmişin inşasında yarar sağlayabileceği, daha sonraki dönemlerin tarihinin sadece belgelere dayalı yazılması gerektiği" şeklindeki neredeyse yerleğık sayılabilecek metodolojik yaklaşım eleçirilebilecek durumdadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi arkeoloji, sadece pre-historya döneminin çalışına disiplini değildir. Tarihsel olarak belgelerin kıtlığı her durumda ya da belgelerin yanında karşılaştırmalı bir yaklaşım geliştirerek tarih yazmak için arkeolojik kalınlara yer verilmesi mümkündür. Kaldı ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, kanıt temelli tarih öğretimi çerçevesinde tarihsel materyallerden yararlanma öğretimi çok daha ilgi çekici ve verimli bir hale getirebilecek, öğrenme imkânı açısından bir zenginlik yaratabilecektir. Bu zenginliğin tarih programının tamamına yansıtılamaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Tartışma ve sonuç

Tarih yazımında modernist/pozitivist metodolojinin ve algının eleçiriye uğradığı en önemli noktanın; geçmişin şimdide temsilinde kaynak olarak salt belgeye yönelen *indirgemeci* tavır sergilemesi olduğu söylenebilir. Çünkü modern tarih yazıcılığı bunu, yukarıda da belirtildiği gibi, salt belgeci yaklaşım, devlet-millet geçmiçieksenli, objektivizm kaygısı vs. gibi pek çok gerekçe ve argümanla yapmıştır. Modern tarih yazımına yöneltilen bu eleçirinin tarih kavramının öğretimdeki anlamı ve yerinin de yeniden gözden geçirilmesini beraberinde getirdiği söylenebilir. Bugün tarih kavramından; salt bir üst-anlatı çerçevesinde, devlet-millet ekseninde bir içerikle "şimdi"de yeniden ve kusursuz biçimde inşa edilen bir bilgi alanından çok, *geçmişin anlam zenginliğini anlamaya çalışmanın* anlaşıldığı görülmektedir. Bu anlama sahip tarih kavramı geçmişin gerçekliğinin anlaşılması noktasında hem tarih hem de diğer sosyal bilim alanlarından olduğu gibi arkeoloji disiplininin de yararlanma eğilimindedir. Bu sebepten tarih ve arkeoloji disiplinlerinin geçmişin yeniden inşasına dönük ortak amaçlarının olması, birbirlerine yakınlıklarını kolaylaştıracak bir sebep sayılabilir. Her ne kadar tarihin yazıdan, arkeolojinin ise yazının olmadığı dönemlerden kalma nesnelerden hareketle geçmişiyeniden kurduğuna ilişkin yaygın düşünce hala kabul görse de hem tarihin hem de arkeolojinin, yöntemsel ve bulgusal açıdan birbirlerinden yararlanmaları gereken iki çalışına disiplini olduğu açıktır.

Tarih ve arkeolojinin çalışına amaçları ve ürünlerine ilişkin bu benzerliğin tarih öğretimine dönük ele alınması da bugünün eğitim anlayışında kaçınılmaz görünmektedir. Yeni ilk ve ortaöğretim tarih programlarının düzenlenmesinde bu durum göz önünde bulundurularak neredeyse öğretimde anlam zenginliğini ve beceri kazanımını öngören *bir sosyal bilim olarak tarih* yaklaşımının benimsendiği iddia edilebilir. Bunu programların genel yapısı incelendiğinde rahatça görmek de mümkündür.

Bugün Türkiye'de "geçmişin öğretimi ilköğretimde sosyal bilgiler, ortaöğretimde ise tarih dersleriyle varlığını sürdürmektedir. Yukarıda değinilen değışen eğitim paradigması ve farklılaşan yaklaşım tarih öğretiminde de amaçlanan öncelikleri yeniden belirlemiştir. Buna göre tarih öğretimi öğrenciye bir kültür kazanımı sağlamanın yanında, üst düzey zihinsel beceri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle tarih derslerinin genel amaçlarından yukarıda dile getirdiklerimiz hem tarih hem de arkeolojinin öğretime dâhil edilmesi gerektiğini zaten belirtir durumdadır. Yeni sosyal

bilgiler ve tarih öğretim programlarında; araştırma yöntemleri, tarihçi becerileri ve özellikle kanıtların analiz edilmesinin üzerinde durulması, bu bahsi daha da güçlendirmektedir.

İlköğretim sosyal bilgiler öğretim programında, çocuğun geçmişi yeniden kurması ve bunun nasıl yapıldığını anlaması için tarih yanında arkeolojinin yöntem ve bulgularından yararlanılması sevindiricidir. Bu hem araştırma becerilerinin kazandırılması hem de geçmişi “değerli ve üzerinde çalışılması gereken bir alan” olduğunu çocuklara gösterebilmesi yönüyle anlamlıdır. Programda sunulan örnek etkinlikler de durumu destekler mahiyettedir. Ancak ortaöğretim tarih programında arkeolojiden yeterince yararlanılmadığı söylenebilir. Bu dönemde sadece tarih öncesi dönem ve eskiçağa ilişkin arkeolojiden kısmen yararlanıldığı görülmüştür. Aslında ilköğretimdeki tarih-arkeoloji yakınlığının ortaöğretimde sadece yazıdan önceki dönemleri değil (Tarih 9’da), belgenin yetersiz olduğu ya da tarih yazımında belgeye bir alternatif oluşturabilecek nesnel kanıtın incelenmesini öne çıkaran bir anlayışla devam ettirilmesinin iyi sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Piaget’in yaklaşımı ile ortaöğretim düzeyinde bireylerin yaşıyla ilgili olarak zihinsel gelişmelerine ilişkin ilköğretimde olduğu gibi bir beklenti olmasa da lise öğrencilerinin arkeolojik geziler veya yukarıda bahsedilen deneysel arkeoloji çalışmalarında olduğu gibi eğitimsel etkinlikleri gerçekleştirmeleri, yapılan içi anlamlandırmaları açısından verimli olabilirdi. Bu yüzden ortaöğretim tarih programlarında arkeolojiyle ilgili kazanım ve etkinliklere daha geniş yer verilmesi tavsiye edilebilir. Böylelikle tarihin sosyal bilimler içinde öğretim merkezinde disiplinler arası bir çalışma nosyonunu benimsemesi söz konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- ANDRAESS E. *Çocuğa Uygun Tarih Tedrisatı*. (Çev. K. Kaya), İstanbul, 1939.
- ANDRETTGK. *Teaching History From Primary Evidence*. London: David Fullton Publisher, 1993.
- ATA B. “İngiltere’de Piaget ve Bruner’in Görüşlerinin İlköğretimde Tarih Öğretimine Yansıması Üzerine bir Araştırma”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1999): 1–8.
- ATA B. “Müzelerde ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi, Tarih Öğretmenlerinin „Müze Eğitimine“ İlişkin Görüşleri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.
- BARTON C. K. “Oh, That’s Tricky Piece! Children, Mediated Action, and the Tools of Historical Time”, *Elementary School Journal*, 103(2) (2002): 161-186.
- BAYMUR F. *Tarih öğretimi*. Ankara, 1949.
- BLACK M. S. “Maturing Gracefully? Curriculum Standarts For History And Archeaology”, *The Social Studies*, (2001/May-June): 103–108.
- BLYTH J. (). *History in Primary Scholls*. Open University Press, Milton Keynes-Philedelphia, 1989.
- CARR E. Hallet. *Tarih Nedir?* (Çev. M. G. Gürtürk), (5. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınevi, 1996.
- CARR E. Hallet. & FONTONA J. *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*. (Çev. Özer Ozankaya), İnce Yayınevi, Ankara, 1992.
- DEWEY J. “Temel Eğitimde Tarihin Amacı”, (Çev. B. Ata), *Millî Eğitim*, 147: 43–45. 2000.
- DOĞAN Y. “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanılması”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, G.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- EGAN K. *The Origins of İmagination and the Curriculum in İmagination and Education*. New York: Teachers Collage Press. 1988.
- EVANS R. J. *Tarihin Savunusu*. (Çev. U. Kocabağ, Ankara: Ğenge Yayınevi, 1999.
- IGGERS G. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ğstanbul, 2000.
- İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (4–5. sınıflar) Öğretim Programı*. (Eğitim Amacıyla Hazırlanmış Taslak Baskı). Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 2004.
- İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (6–7. Sınıflar) Öğretim Programı*. Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 2006.
- GEIGER B. F. “Teaching About History And Science Through Archaeology Service Learning”, *The Social Studies*, (2004/July-August): 166–171.
- GUHA R. *Dünya Tarihinin Sınırında*. Metis Yayınları, Ğstanbul, 2006.
- JAHODA G. “Children’s Concepts of Time And History”, *Educational Review*, 15 (1963): 87-105.
- KYVING D. & MARTY M. A. *Yanbaşımızdaki Tarih*. Ğstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- LEBSACK E. A. C. “How Nine And Ten -Years- Olds Construct Historical Time By Reading Children’s Literature”, New Mexico: Universty of New Mexico. <http://wwwlib.umi.com/dissertations/fullcit/3072243>.18.05.2006. tarihinde alınmıştr.
- NICHOL J. *Tarih Eğitimi*. (Çev. M. Safran), Ankara, 1996.
- NICHOL J. & Dean, J. *History 7–11: Developing Primary Teaching Skills*. Roudledge, London and Newyork, 1997.
- OPPERMAN S. (Tunç) *Postmodern Tarih Kuramı: Tarih Yazımı, Yeni Tarihseclilik ve Roman*. Evin Yayınları, Ankara, 1999.
- Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Dersi Programı*. (2007). Çevrimiçi erişim: <http://ttkb.meb.gov.tr>. Erişim tarihi: 29.12.2008.
- Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Programı*. (2007). Çevrimiçi erişim: <http://ttkb.meb.gov.tr>. Erişim tarihi: 29.12.2008.
- ÖĞÜN B. “Arkeoloji ve Tarih”, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1990.
- SAFRAN M. “Tarih Programları Nasıl Düzenlenmelidir?”, *G.Ü. Eğitim Dergisi*, 16, (3), 1996.
- SAFRAN M. *Tarih Eğitimi Makale ve Bildiriler*. Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.
- SENTELLE S. P. “Digging to Learn: Teaching Science, History and Social Studies Through Archeology”, *Educational Leadership*, (1986/October): 10-12.
- SINGER D. G. & SINGER J. L. *Çocuklarda yaratıcılığın gelişimi*, Gendağ Yayınevi, Ğstanbul, 1998.
- ĞÖMĞEK A. “İlköğretim Öğrencilerinde Tarihsel Zaman Kavramının Gelişimi ve Öğretimi”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, G.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.
- TANER M. T. *Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Ğstanbul, 1995.
- YILDIRIM A. & ĞÖMĞEK H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları, Ankara, 2003.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

YÜKSEKÖĞRETİM GENÇLİĞİNİN GELECEK BEKLENTİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Murat TUNCER*

ÖZET

Bu araştırmada iş yaşamına ara eleman yetiştiren ve bu özelliği nedeniyle küresel etkilere en çok maruz kalan meslek yüksek okullarında öğrenim gören öğrencilerin gelecek beklentileri değerlendirilmiştir. Bu amaçla literatür taramasına göre gelecek beklentileri ölçeği oluşturulmuştur. Gelecek beklentileri ölçeğinin faktör analizi yapılarak tek faktörlü yapısında karar kılınmış, ölçeğin cronbach alfa katsayısı .84 bulunmuştur. Hazırlanan ölçek Tunceli Meslek Yüksekokulunun farklı bölümlerinde öğrenim gören 430 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçek uygulamasıyla elde edilen verilerin analizinde Bağımsız gruplar t testi, Anova testi, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H ve Tukey HSD testinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Meslek yüksek okulu öğrencilerinin gelecek beklentileri arasında cinsiyet değişkeni göre kız öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin gelecek beklentileri arasında 3-4 kardeşe sahip öğrenciler ile 5 ve daha fazla kardeş sayısına sahip öğrenciler arasında da anlamlı fark bulunmuştur. Öğrencilerin gelecek beklentileri anlamında küreselleşme ve teknolojiye bağlı olarak yaşadıklarına inanılan belirsizliklerin giderilmesinde sektörle olan ilişkinin güçlendirilmesinin yarar getireceği düşünülmektedir. Bunun yanında seçmeli dersler ya da esnek eğitim modelleriyle eğitim alınan mesleki programın dışında meslek dallarında eğitim verilerek geleceğe daha hazır kılınmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelecek Beklentileri, Gelecek Beklentileri Ölçeği, Meslek Yüksekokulu, Mesleki Eğitim.

A RESEARCH REGARDING FUTURE EXPECTATIONS OF UNIVERSITY YOUTH

ABSTRACT

In this research, future expectations of the students in the vocational school of higher education, which grows intermediate staff for business world and thus is the place exposing to the global effects mostly, are the most mass exposing to global effects were evaluated. To this end, a scale for future expectations was created by literature review. As a result of factor analysis of future expectations scale, single factorial structure was preferred, and cronbach alpha coefficient of the scale was found to be .84. The scale prepared was applied to 430 students in different departments of Tunceli Vocational School of Higher Education. For analysis of data obtained as a result of performance of the scale, independent groups t test, Anova test, Mann Whitney U test, Kruskal Wallis H and Tukey HSD test were used. According to the results of the analysis, a reasonable difference between the genders in favour of female students was found with respect to future expectations of students of Vocational School of Higher Education. It was

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi. El-mek: mtuncer@firat.edu.tr

also found that there was a reasonable difference between the student having 3-4 brothers and/or sisters and the students having 5 and more brothers and/or sisters. For removing uncertainty about future expectations believed to occur in relation to globalisation and technology, it is thought that strengthening relation with the sector will be beneficial. In addition, it is proposed that the students must be made ready for the future by optional courses and by educating them in fields of profession outside the vocational programme via flexible education models.

Key Words: Future Expectations, Future Expectations Scale, Vocational School of Higher School, Vocational Education.

1. Giriş

Meslek Yüksekokulları belli sektörler için eleman yetiştirme misyonunu üstlenmiş eğitim kurumları olarak tanımlanabilir. Ancak bu kurumların günümüz şartlarında bu misyonlarını yerine getirmelerini güçleştiren bazı gelişmeler vardır. Teknoloji ve kültürel yaşamla ilgili nedenlerle piyasaların beklentileri değişmekte, çalışanlar da beslendikleri bilgi kaynağının niteliğine göre yeni arayışlara yönelmektedir. Dolayısıyla geçmişte geçerli olan bir beklentinin bu günde geçerli olabileceğini söylemek güçtür. Eğitim kurumları da bu yeni durumları algılama ve eylemde bulunma noktasında yavaşlamaktadır.

Ülkemiz açısından bakıldığında mesleki tercihlerin bireysel ideallerin yanı sıra ekonomik koşullar, rol modeller ve hatta tesadüfi olarak yapıldığı söylenebilir. Çakır' a göre ise (2007:138) meslek seçiminde mesleki saygınlık ve yüksek gelir düzeyi ön planda tutulmaktadır. Bu durum gençlerin bir bakıma risk almaları olarak ifade edilebilir. Çünkü iş doyumu yaşam doyumu ile ilişkili bulunmakta, kişinin fizik ve ruh sağlığını doğrudan etkilemektedir (Sevimli ve Çan, 2005). Uygun mesleki yerleşmelerin yapılamaması mutsuz bir çalışan kitlesinin oluşmasına neden olabilir. Aynı zamanda bireysel ve üretimsel kayıpların gerçekleşmesi sonucunu da doğurabilir.

Gelecek tasarımı iyi yapamayan ve beklentilerini gerçekleştiremeyen kişilerin yoğun bir ümitsizlik duygusu yaşaması, stresle baş başa kalması muhtemeldir. Çalışmada stresin iş taleplerinin sonucu olarak kabul edilebilir bir yanı olmasına karşın, bireyin kendini ortaya koyma fırsatı bulamaması ve bu yönde desteklenmemesi uzun süreli strese neden olarak tükenmişliğe dönüşmektedir (Çokluk, 2000). Bu halde mesleki eğitimden geçen çalışanların uygun mesleki tercihler yapmaması ve geleceklerine yönelik olumlu beklentiler içinde olmaları son derece önemlidir.

Bir başka önemli husus iş sürekliliğidir. Teknoloji ve küresel etkilerin iş yaşamındaki sürekliliği tehdit ettiği bilinmektedir. Küresel etkinin ülke ekonomisi ve çalışanlar açısından durumunu betimlerken ülkenin kalkınmışlık düzeyi ve bulundukları coğrafi konumunu dikkate almak gerekecektir. Türkiye üyesi olduğu OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) ülkeleri gibi öncelikli yapısal reformlar olarak ürün piyasalarının serbestleştirilmesi, sosyal güvenlik sistemleri, aktif işgücü piyasası politikaları, eğitim sisteminde yeni gelişmelere odaklanmıştır. Bu çaba eğitim sistemine ilişkin sorunların çözülmesi, gençlerin bu yeni dönemde hayata ve işgücü piyasalarının taleplerine daha etkin bir biçimde hazırlanmalarına olanak sağlaması açısından da ayrıca önem taşımaktadır (Tübitak, 2005). Buna karşın ülkemizdeki istihdam oranı OECD ülkelerinin gerisindedir. Bu durumun nedenlerinden biri olarak ülkemiz nüfusunun önemli bir bölümünün gençlerden oluşması gösterilebilir. Dolayısıyla çalışmak için çeşitli eğitim etkinliklerine katılan buna karşın istihdam edilemeyen gençlerin gelecek beklentileri anlamında karamsar hale bürünmeleri muhtemeldir. Ayrıca bu gençlerin hem sosyal açıdan ve hem de yatırım yapılan bir kitlenin iş yaşamına katılmaması nedeniyle ekonomik açıdan ülke adına bir tehlike oluşturduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü bir işçi çalışması içinde güven ve saygı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

duygusunu geliştirmekte, topluma ait olma duygusunu güçlendirmektedir (Dereli ve Kabataç 2009). Gençlerin istihdam koşullarının iyileştirilmesi bu açıdan büyük önem arz etmektedir.

Teknoloji, küreselleşme ve toplumsal dinamiklerin gençlerin geleceğe yönelik tasarımlarında belirsizliklere yol açtığı önceki bölümlerde dile getirilmiştir. Bu durumun bir etkisi olarak gelecek kaygısının geçmişe oranla daha alt yaş gruplarına doğru indiği görülmektedir. İstihdam imkânları bireyin bir başarıya üstesinden gelebileceği bir konu olmadığına göre bireylerin gelecek kaygısı ile uzun yıllar bir arada yaşaması istenmeyen bazı olumsuzlukları beraberinde getirebilir. Nitekim Adler'in de belirttiği gibi (1994) insan davranışları üzerinde geçmiş kadar gelecek beklentileri de söz sahibidir. Çimser düğününün başarı ve motivasyon üzerinde olumlu etkisinin olması geçmiş ve gelecek arasında bir örüntü olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir (Bandura, 1997; Heckhausen, 1991; Seligman, 1991; Taylor ve Brown, 1988).

Bazı araştırmalarda performans beklenti ile birlikte ele alınmıştır. Bu araştırmalara göre beklentinin yüksek olması performansı artırırken, yüksek performans yüksek beklenti yaratır (Bandura'dan aktaran Oettingen ve Mayer, 2002; Parsons vd., 2004). Bunun içindir ki eğitim kalitesinin değerlendirilmesinde öğrenci deneyimleri önemli bir boyut haline gelmiştir (Tricker, 2003). Belli konularda tecrübe edinmiş ve dolayısıyla kısmi ölçülerde özgüven kazanmış gençlerin geleceğe daha da güvenle bakacakları beklenebilir. Bu bulgu gelecek beklentileri anlamında eğitim-öğretim faaliyetlerinin planlanmasında dikkate alınmalıdır.

Gençlerin gelecek beklentileri anlamında değerlendirilmesi gereken bir diğer parametre aile ekonomik gücüdür. Gençlerin geleceğe güvenle bakmalarında ailelerinin gelir durumu ve gençlerin sahip oldukları eğitim, bilgi ve beceri düzeyi etkilidir (Tolan'dan aktaran Güleri, 1998). Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin çocuklarında başarı güdüsünün daha yüksek olduğu, sosyal değişmeye daha yatkın oldukları, buna karşın sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin çocuklarının gelecek beklentileri açısından daha kaderci oldukları, düşük benlik algısı ve karamsarlık gibi özelliklerinin daha belirgin olduğu söylenebilir (Kağıtçıbaşı 1973; Roberts ve Bengston, 1993). Dolayısıyla gelecek beklentileri anlamında aile sosyo-ekonomik düzeyi etkili bir değişken olarak düşünülebilir.

Beklenti Türk Dil Kurumu'na "gerçekleşmesi beklenen şey" ya da "Bireyin belli şart ve durumların alacağı biçimler veya kendisinden beklenenler konusundaki öngörüsü" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Gelecek beklentisi ise bu araştırmada öğrencilerin gelecekte gerçekleştirmesini umdukları durumlar olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle bakıldığında geleceği planlamanın karmaşık bir süreç olduğu, temelinde güdülenme, planlama ve değerlendirme olmak üzere üç psikolojik süreç ile tanımlandığı görülmektedir (Artar, 2003). Dolayısıyla meslek yüksek okulu öğrencilerinin güdü ve değerleri neticesinde şekillenen gelecek beklentilerinin saptanması bir bakıma onların içinde bulundukları durumu nasıl algıladıkları noktasında bilgiler içermektedir. Bu bilginin edinilmesi pek çok açıdan önemlidir. Mesleki ve teknik eğitim sistemimizde yakın geçmişte çeşitli değişikliklerin bir sonucu olarak bir belirsizlik ortamının doğduğu düşünülmektedir. Bir şekilde üniversiteli olan meslek yüksek okulu öğrencilerinin bu belirsizlikleri günlük hayatlarına ve gelecekle ilgili planlarına yansıtmaları olasıdır (Kazu ve Özdemir, 2004). Bu araştırma bu amaca yönelik olarak planlanmıştır. Bunun yanında literatürde gelecek beklentileri konusunda yeterince araştırma yapılmamış olmasından yola çıkılmıştır. Bu perspektiften bu araştırmanın önemi olarak gençlerin gelecek beklentileri konusunda bilgi edinmek ve varsa gelecek beklentilerini etkileyen değişkenleri saptamak olarak ifade edilebilir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı meslek yüksek okulu öğrencilerinin gelecek beklentilerinin değerlendirilmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda Meslek Yüksek okulu öğrencilerinin gelecek

beklentileri arasında cinsiyet, sınıf, mezun olunan ortaöğretim kurumu, ailenin yaşadığı yerleşim türü, kardeş sayısı, yaşı ailenin gelir durumu, anne –baba eğitim durumu, öğrencilerin kalmakta olduğu yer ve bölüm değişkenlerine göre anlamlı fark olup olmadığı araştırılmıştır.

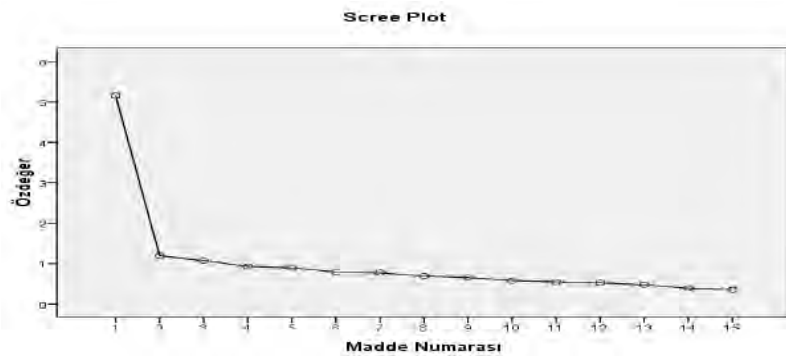
2. Yöntem

Araştırma tarama modelinde yürütülmüştür. Tarama modeli ölçülmek istenen durumun olduğu haliyle saptanmasını amaçlayan araştırma modeli olarak tanımlanabilir (Karasar, 2009:76). Verilerin toplanmasında ise araştırmacı tarafından literatür taramasına göre geliştirilen gelecek beklentileri ölçeği kullanılmıştır. Ölçek verileri SPSS 17 paket programına aktararak çözümleme yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için faktör analizi yapılmış, ölçeğin Cronbach alfa katsayısı ,84 bulunmuştur. Verilerin çözümlemesinde bağımsız gruplar t testi, Anova testi, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H ve Tukey HSD testinden yararlanılmıştır.

2.1. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı literatür taramasına göre yapılandırılmıştır. Başlangıçta 17 maddeden oluşan ölçekten uzman kanısına göre iki madde çıkarılmıştır. Böylece ölçek 15 maddelik halini almıştır. Ölçek likert beşli olarak puanlanmaktadır. Ölçeğin puanlaması “Hiç Katılmıyorum (1,00-1,79)”, “Katılmıyorum (1,80-2,59)”, “Kararsızım (2,60-3,39)”, “Katılıyorum (3,40-4,19)”, “Tamamen Katılıyorum (4,20-5,00)” şeklindedir.

Ölçeğin geçerlik durumunu saptamak için ise faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi yapmanın ön koşulu olan örneklem büyüklüğü konusunda Hatcher(1994) 100 kişilik bir örneklem için madde sayısının en az 5 olması gerektiği, Bryman ve Cramer’e göre ise (Çokluk, Gekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010:206) faktör analizinin uygulanması için örneklem büyüklüğü madde sayısının beş ya da on katı olması görüşleri dikkate alınmıştır. Ayrıca genel olarak KMO değerinin ,50’den az olması faktör analizine devam edilemeyeceği şeklinde yorumlansa da ölçeğin KMO değeri ,902 bulunduğundan ön şartının sağlandığı söylenebilir. İkinci olarak Bartlett Sphericity testine bakılmış, elde edilen veriler ($\chi^2 = 1756,596$, $p=.000$) anlamlı farklılık gösterdiği için faktör analizi yapmaya uygun olduğu tespit edilmiştir (Büyüköztürk, 2007). Faktör analizinde 15 maddenin öz değeri 1 olacak şekilde temel bileşenler analizi öncelikli olmak üzere varimax (25) eksen döndürmesi gerçekleştirilmiştir. Geçerlik çalışmaları sonucunda ölçeğin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Bu içme ilişkin faktör yapısı Şekil 1’deki yamaç birikinti grafiğinde görülmektedir.

Şekil 1. Gelecek Beklentileri Ölçeği Yamaç Birikinti Grafiği

Öz değeri 1 alınan faktör analizi sonucunda ölçekteki faktör sayısı üç tanedir. Bu üç faktörün varyansa yaptığı katkı %49,514’tür. Her bir faktörün varyansa yaptığı katkıya bakıldığında birinci faktörün %34,401, ikinci faktörün %7,943, üçüncü faktörün %7,171 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü faktörlerin toplam varyansa yaptıkları katkının düşük

değerlerde olması ölçeğin tek faktörden oluşması kararının verilmesini sağlamıştır. Her ne kadar ortak varyans tablosundaki her bir maddenin ortak bir faktördeki varyansı birlikte açıklama durumuna bakıldığında .10'dan küçük değerler bulunmaması da tek faktörlü yapıdaki madde faktör yükleri için kabul noktası olan .32'nin altında olan 8.maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece ölçek 14 maddelik nihai halini almıştır. Ölçeğin tek faktörden oluşması durumundaki madde faktör yük değerleri tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Ölçekte Yer Alan Maddelerin Faktör Yükleri

	F. Yük. (15 madde)	F.Yük. (14 madde)
Gelecekte,		
M1.benimle gurur duyulacak bir meslekte çalışacağım	,653	,652
M2.kamu kadrosunda bir işte çalışacağım	,637	,643
M3.yeteneklerimi gösterebileceğim bir işte çalışacağım	,616	,621
M4.masa başı bir işte çalışacağım	,369	,373
M5.beni sıkmayan bir işte çalışacağım	,645	,646
M6.toplumda saygı duyulan bir meslekte çalışacağım	,766	,765
M7.kazancı bol olan bir işte çalışacağım	,695	,694
M8.entelektüel kişilerle birlikte çalışacağım	,261	--
M9.yükselebilme imkânı olan bir işte çalışacağım	,689	,688
M10.yapacağım işten zevk alacağım	,687	,463
M11.yapacağım işbana lüks bir hayat sunacak	,466	,463
M12.yapacağım işcinsiyetime uygun olacak	,403	,405
M13.yapacağım iş özel yaşamıma engel olmayacak	,672	,669
M14.seçeceğim meslek geleceğimi güven altına alacak	,397	,398
M15.aldığım eğitimi yeterli görmeyip bir üst eğitime devam edeceğim	,569	,568

Tablo 1'de de görüldüğü gibi 8.madde çıkarıldıktan sonra 14 maddelik ölçeğin madde faktör yükleri yeterlidir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreninin Tunceli Üniversitesi Tunceli Meslek Yüksek Okulu öğrencileri olmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise bu yüksekokulda öğrenim görmekte olan 430 öğrenciden meydana gelmiştir. Örneklemin bölümlere göre dağılımı tablo 2'de görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Tablo 2:Örneklemin Bölümlere Dağılımı

Bölüm		
Elektrik	63	19,6
Çiğat Teknolojisi	82	25,5
Bilgisayar Programcılığı	87	27,0
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	30	9,3
Çocuk Gelişimi	16	5,0
Gıda Teknolojisi	20	6,2
Giyim Üretim Teknolojisi	2	0,6
Mobilya	3	0,9
Moda Tasarım	19	5,9
Su Ürünleri	6	1,4
Şarap Üretim Teknolojisi	1	0,2
Saç Bakım ve Güzellik Hizmetleri	13	3,0
Kimya Teknolojisi	8	1,9
Organik Kimya	15	3,5
Toplam	430	100,0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklemini oluşturan 430 kişinin 87'si Bilgisayar programcılığı (%27,0), 82'si Çiğat teknolojisi (%25,5), 63'ü (%19,6) Elektrik, 30'u Muhasebe ve vergi uygulamaları (%9,3), 20'si gıda teknolojisi (%6,2) programlarında öğrenim görmektedir.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bulgular örnekleme ile ilgili bazı bilgiler, bağımlı ve bağımsız değişkenlere yönelik analizlerden oluşmaktadır. İlk olarak örnekleme ile ilgili bazı bilgilere değinilmektedir. Bu bilgiler tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 3:Örnekleme İle İlgili Bazı Bilgiler

DEĞİŞKENLER			
Cinsiyet	Erkek	165	38,4
	Kız	265	61,6
Sınıf	I.Sınıf	244	56,7
	II. Sınıf	186	43,3
Kardeş Sayısı	1-2	92	21,4
	3-4	140	32,6
	5 ve üstü	198	46,0
Ailenin Yaşadığı Yer	Köy	68	15,8

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Mezun Olunan Ortaöğretim Kurumu	Ççe	125	29,1
	Gl	237	55,1
	Meslek Lisesi	193	44,9
	Sağlık Meslek Lisesi	3	0,7
	Genel Lise	214	49,8
Birlikte Yaşam Durumu	Diğer	20	4,7
	Ailemle	151	35,1
	Yurt	152	35,3
	Evde (tek başına)	15	3,5
	Arkadaşıyla Evde	112	26,0
Ailenin Gelir Durumu	0-599 TL	160	37,2
	600-1000 TL	171	39,8
	1001-1500 TL	73	17,0
	1501 TL ve üstü	26	6,0
Toplam		430	100,0

Tablo 3’de de görüldüğü gibi araştırma kapsamındaki 430 öğrencinin 165’i (%38,4) erkek, 265’i (%61,6) kızdır. 244 öğrenci birinci sınıfta, 186 öğrenci ikinci sınıfta öğrenim görmektedir. Kardeş sayısı bakımından en kalabalık grubu 5 ve üstü (198 kişi, %46,0) grubu oluşturmaktadır. Öğrencilerin aileleri sırasıyla en çok il merkezinde (237 kişi %55,1), ilçede (125 kişi %29,1) ve köyde (68 kişi, %15,8) yaşamaktadır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu sırasıyla genel lise (214 kişi, %49,8) ve meslek lisesi (193 kişi %44,9) mezunudur. Öğrencilerin 152’si yurttta kalmakta, 151’i ailesiyle yaşamaktadır. Gelir durumu açısından bakıldığında en kalabalık grubun 171 kişiyle (600-1000 TL) gelir grubunda olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin anne-baba eğitim durumları da araştırma kapsamına dâhil edilen bir diğer boyuttur. Bu boyuta ilişkin olarak elde edilen bilgiler tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4: Anne-Baba Eğitim Durumu

Eğitim Durumu					
Anne	167	38,8	Okuma Yazması Yok	68	15,8
	198	46,0	Öğretim	191	44,4
	53	12,3	Ortaöğretim	143	33,3
	11	2,6	Lisans	27	6,3
	1	0,2	Lisansüstü	1	0,2
	430	100,0	Toplam	430	100,0
Baba					

Turkish Studies

Anne-baba eğitim durumuna bakıldığında en kalabalık grubu ilköğretim mezunları grubu olmaktadır. Diğer taraftan öğrenci annelerinin %38,8'inin, öğrenci babalarının ise %15,8'inin okuryazar olmadığı tespit edilmiştir.

3.1. Cinsiyet, Sınıf Değişkenlerine Yönelik Anlamlı Farka İlişkin Bulgular

Örnekleme kapsamındaki öğrencilerin gelecek beklentileri ölçeği uygulamasıyla elde edilen görüşleri cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre bağımsız gruplar t testi ile analiz edilmiştir. Bu analize ilişkin bilgiler tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin gelecek beklentileri arasında cinsiyet, sınıf değişkenlerine göre anlamlı farka ilişkin t testi tablosu

				Levene		T testi		
N	$\overline{X}$	SS	S	F	p	t	p	
Cinsiyet								
Erkek	165	4,02	0,68	428	3,512	0,062	-2,206	0,028*
Kız	265	4,16	0,57					
Sınıf								
1.Sınıf	244	4,13	0,59	28	0,736	0,391	0,817	0,414
2.Sınıf	186	4,08	0,65					

Meslek yüksek okulu öğrencilerinin gelecek beklentileri arasında cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında kız öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur [$t(428)=-2.206$, $p<.05$]. Diğer taraftan sınıf değişkenine göre gelecek beklenti ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı görülmüştür [$t(428)=-0.817$, $p>.05$].

3.2. Mezun Olunan Ortaöğretime Kurumuna Yönelik Bulgular

Mezun olunan ortaöğretim kurumu boyutunda gruplara dönüş öğrenci sayısı azlığı nedeniyle veriler tekrar kodlanmıştır (recode). Meslek lisesi, sağlık meslek lisesi ve diğer ortaöğretim kurumları meslek lisesi altında toplanmıştır bu duruma göre Mann Whitney U testi yapılarak gelecek beklentileri ile mezun olunan ortaöğretim kurumu karşılaştırılmıştır. Bu duruma ilişkin analiz sonuçları tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Mezun olunan ortaöğretim Kurumu Mann Whitney U testi

Mezun Ol. Ortaöğretim Kurumu				
	N	$\bar{X}$	S	U
Meslek Lisesi	216	4,12	0,57	22447,500
Genel Lise	14	4,10	0,66	
				0,606

Turkish Studies

Tabloda da görüldüğü gibi meslek yüksekokulu öğrencilerinin gelecek beklentileri arasında mezun oldukları ortaöğretim kurumuna göre anlamlı fark yoktur [$U=22447.500, p>.05$].

3.3. Diğer Değişkenlere Yönelik Bulgular

Diğer bağımsız değişkenler olan, ailenin yaşadığı yerleşim türü, kardeş sayısı, yaşı ailenin gelir durumu, anne –baba eğitim durumu, öğrencilerin kalmakta olduğu yer ve bölüm değişkenlerine göre anlamlı fark olup olmadığı araştırılmıştır. Gruplara dağıtılan öğrenci sayısı yetersizliği nedeniyle Anova analizi yapmadan önce üç boyutta tekrar kodlama (recode) yapılmıştır. Anne eğitim durumu ile ilgili olarak lisansüstü eğitim ve yükseköğretim mezunu anne sayısının oldukça az olmasından dolayı bu iki grup birleştirilmiş, grubu oluşturan birey sayısının halen yeterli olmayacağı düşünüldüğünden kardeş araştırma amacı dikkate alınarak yeni bir kodlama yapılmamıştır. Kalınan yer boyutunda ise evde tek başına kalan öğrenci sayısının azlığı nedeniyle bu grup evde arkadaşlarıyla kalıyorum grubuna eklenmiştir. Ayrıca bölüm değişkeni bakımından mobilya, su ürünleri, Çarap üretim teknolojisi, kimya teknolojisi, organik kimya ve saç bakım ve güzellik hizmetleri bölümleri karma olarak gruplanmıştır. Bu her üç değişken ve diğer değişkenlere yönelik anova analizleri tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: Çeşitli Değişkenlere Göre Anova Analizi Tablosu

			Var.	Kar.		ar.			ARK
			Kay.	Top.	d	rt.	p		
Ailenin Yaşadığı Yer (1: Merkez, 2: İlçe, 3: Köy)									
1	237	4,13	G. arası	0,238	2	0,119	0,306	0,736	
2	125	4,07	G. içi	166,121	427	0,389			
3	68	4,11	Toplam	166,359	430				
Kardeş Sayısı (1: 1-2 kardeş, 2: 3-4 kardeş, 3: 5 kardeş ve daha fazla)									
1	92	4,07	G. arası	3,205	2	1,603	4,195	0,016**	
2	140	4,23	G. içi	163,153	427	0,382			-3
3	198	4,04	Toplam	166,359	429				
Yaş (1: 17-20 yaş, 2: 21-24 yaş, 3: 25-28 yaş, 4: 29 yaş ve üstü)									
1	175	4,14	G. arası	1,675	3	0,558	1,445	0,229	
2	181	4,08	G. içi	164,683	426	0,387			
3	46	4,20	Toplam	166,359	429				
4	28	3,92							
Gelir Durumu (1: Asgari ücret ve altı, 2: 600-1000 TL, 3: 1001-1500 TL, 4: 1501 TL ve üstü)									
1	160	4,03	G. arası	2,738	3	0,913	2,376	0,069	
2	171	4,20	G. içi	163,621	426	0,384			
3	73	4,11	Toplam	166,359	429				
4	26	3,98							
KWH ($\chi^2 = 4.665, p = ,198$)									
Anne Eğitim Durumu (1: Okuma Yazması yok, 2: İlköğretim, 3: Ortaöğretim, 4: Yükseköğretim)									
1	167	4,11	G. arası	0,536	3	0,179	0,456	0,711	
2	198	4,13	G. içi	165,823	426	0,389			

Turkish Studies

3	53	4,03	Toplam	166,359	429			
4	12	4,21						
Baba Eğitim Durumu (1: Okuma Yazması yok, 2: İlköğretim, 3: Ortaöğretim, 4: Yükseköğretim)								
1	68	4,10	G. arası	0,211		0,700	0,181	0,909
2	191	4,13	G. içi	166,147	426	0,390		
3	143	4,08	Toplam	166,359	429			
4	28	4,15						
Öğrencinin kalmakta olduğu yer (1: Ailesiyle, 2: Öğrenci Yurdu, 3: Arkadaşlarıyla evde)								
1	151	4,10	G. arası	0,020		0,010	0,026	0,974
2	152	4,11	G. içi	166,339	427	0,390		
3	127	4,12	Toplam	166,359	429			
Bölüm (1: Elektrik, 2: Gıda Tekn., 3: Bilg. Prog., 4: Muh. ve V. Uyg, 5: Çoc.Gel., 6: Gıda Tekn., 7: Moda Tas., 8: Karma)								
1	47	4,11	G. arası	4,908	7	0,701	1,833	0,079
2	49	3,90	G. içi	161,450	422	0,383		
3	46	4,11	Toplam	166,359	429			
4	45	4,27						
5	103	4,21						
6	56	4,05						
7	31	4,08						
8	53	4,03						
Toplam	430	4,11						

Ailenin yaşadığı yer $[F(2,427)=0.306, p>.05]$, yaşı $[F(3,426)=1.445, p>.05]$, gelir durumu $[F(3,426)=2.376, p>.05]$, anne eğitim durumu $[F(3,426)=.456, p>.05]$, baba eğitim durumu $[F(3,426)=0.181, p>.05]$, öğrencinin kalmakta olduğu yer $[F(2,427)=0.026, p>.05]$ ve bölüm $[F(7,422)=1.833, p>.05]$ değişkenlerine göre gelecek beklentileri arasında anlamlı fark yoktur. Öğrencilerin gelecek beklentileri arasında kardeş sayısına göre anlamlı fark bulunmuştur, $F(2,427)=4.195, p<.05$. Tukey HSD' ye göre bu fark 3-4 kardeş sahip öğrenciler ile 5 ve daha fazla kardeş sayısına sahip öğrenciler arasındadır. Ailenin gelir durumu analiz edilirken dağılımın homojen olmadığı görüldüğünden Kruskal Wallis H testi yapılmış ve anlamlı fark olmadığı bulgusu pekiştirilmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Beklenti performansı etkileyen bir unsurdur. Dolayısıyla öğrencilerin gelecek beklentilerinin olumlu olması onların performanslarını da etkileyecektir. Bu nedenle öğrencilerin beklentilerinin bilinmesi ve yönlendirilmesi özellikle meslek yüksekokulları açısından önem arz etmektedir. Sınavsız geçiş meslek standartlarının oluşturulması ve akreditasyon, iş yaşamına yönelik değişimler gibi çeşitli unsurlar meslek yüksekokulu öğrencilerinin gelecek beklentilerini etkileme gücüne sahiptir. Bu yapısal değişikliklerin ne şekilde algılandığı yürütülecek eğitim faaliyetleri için önemli bir dönüt niteliği taşımaktadır.

Araştırma kapsamında öğrencilerin gelecek beklentileri üzerinde etkili olma olasılığı bulunan cinsiyet, sınıf, mezun olunan ortaöğretim kurumu, ailenin yaşadığı yerleşim türü, kardeş

sayısı, yağı ailenin gelir durumu, anne-baba eğitim durumu, öğrencilerin kalmakta olduğu yer ve bölüm değişkenlerine göre karıştırmalar yapılmıştır. Elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir;

- Meslek yüksek okulu öğrencilerinin gelecek beklentileri arasında cinsiyet değişkenine göre kız öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu sonuç Oettingen ve Mayer (2002) tarafından yapılan araştırmaya zıt bir sonuç içermektedir. Bu farklılığın nedeni olarak toplumsal yaşam ve sorumluluk düzeylerinin farklı olması gösterilebilir.
- Meslek yüksek okulu öğrencilerinin gelecek beklentileri arasında sınıf değişkenine, mezun oldukları ortaöğretim kurumuna, ailenin yaşadığı yer, gelir durumu, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, öğrencinin kalmakta olduğu yer ve bölüme göre anlamlı fark olmadığı görülmüştür.
- Öğrencilerin gelecek beklentileri arasında kardeş sayısına göre anlamlı fark bulunmuştur. Tukey HSD' ye göre bu fark 3-4 kardeş sahip öğrenciler ile 5 ve daha fazla kardeş sayısına sahip öğrenciler arasındadır.
- Ayrıca genel ortalamalara bakıldığında, ailesi il merkezinde yaşayanların, 3-4 kardeş sahip, 25-28 yaş 600-1000 TL gelir, Annesi İlköğretim mezunu, Babası Yükseköğretim mezunu, arkadaşlarıyla birlikte yaşayan ve muhasebe ve vergi uygulamaları bölümünde öğrenim görmekte olan öğrencilerin ortalamaları daha yüksek bulunmuştur.
- Bütün programlardaki gelecek beklenti ortalamalarının yüksek olması gelecek beklentileri anlamında öğrencilerin iyimser olduğu şeklinde yorumlanabilir.
- Genel ortalamalara yönelik bulgular açısından bakıldığında elde edilen ortalamalar gelecek beklentileri açısından anlamlı bulunmuştur. Örneğin bölüm değişkeni dikkate alındığında yüksek ortalamalara sahip bölümlerin iç bulma olanaklarının diğer bölümlere oranla daha iyi olduğu söylenebilir. Tağılent ve ğahin (2004) üniversite öğrencilerinin iç bulma konusunda ümitsiz olduklarını dile getirmiştir. Bu bulgunun gelecek beklentileri üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğu söylenebilir.
- Bunun yanında il merkezinde yaşayan ve baba eğitim durumu lisansüstü olan öğrencilerin gelecek beklenti ortalamalarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Buna karşın tespit edildiğine inanılan bu durumun doğrusal olmadığı da ifade edilmelidir.

Araştırma ile elde edilen ortalamalara bakıldığında baba eğitim durumu lisansüstü olan çocukların daha yüksek gelecek beklentilerine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum eğitimle ilişkilendirilebilir. Eğitim düzeyi daha yüksek ailelerin çocuklarıyla daha düzgün bir iletişim kurmaları beklenir. Ayrıca ebeveynlerin belli ölçülerde bir baba öyküsünün olmasının çocukların baba ya olan inançlarını arttıracakı düşünülmektedir. Bu ise onların gelecek beklentileri anlamında daha iyimser olmalarını sağlayacaktır. Ailelerin çocuklarından beklentileri sadece iç ve okul ile ilgili olmayıp arkadaş seçimi, günlük yaşam gibi oldukça geniş bir yelpazede ele alınmalıdır. Bu beklentilerin belirgin bir strese yol açması doğaldır (Hong Kong Examinations and Assessment Authority, 2011). Dolayısıyla çocuklarıyla iletişim kuran, yaşam ve mesleki tecrübelerini aktaran ailelerin çocuklarının geleceğe yönelik daha olumlu bir bakış açısına sahip olması beklenir.

Araştırma esnasında görülmüştür ki ülkemizde gelecek beklentileri anlamında araştırma sınırlılığı vardır. Gençlerimizin gelecek kaygıları veya beklentileri belirlenmeden onların uygun mesleki ve bireysel kişilik özelliklerini kazanmalarını beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu amaçla,

- Her düzeyde öğrenim gören öğrencilerin geleceğe yönelik kaygı durumları araştırmalarla ortaya konulmalı, bu araştırma bulgularına yönelik bilgilendirici ve gerek duyulursa önleyici faaliyetler planlanmalıdır.
- Öğrencilere teknoloji ve küresel yaşamın pek çok durumda olduğu gibi gelecek beklentileri anlamında da saptamalara ve zorluklara neden olacağı anlatılmalıdır.
- Mesleki programlarda öğrenim gören öğrencilerin sektörle olan ilişkileri güçlendirilerek en azından iş yaşamına yönelik bilgi edinmeleri ve kendilerini iş yaşamına hazırlamaları sağlanmalıdır.
- Seçmeli derslerle ya da esnek eğitim modelleriyle eğitim alınan mesleki programın dışında eğitimler verilebilir. Böylelikle geleceğe daha hazır olmaları sağlanabilir.
- Gençlerin uygun mesleki ve kişisel rolleri kazanmalarında başarılı rol modellerin etkisi dikkat alınarak okul-çevre ilişkisi kapsamında etkinlikler planlanabilir.

KAYNAKÇA

- ADLER, A. (1994). İnsan Tabiatını Tanıma. Çev. Ayda Yörük. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ARTAR, M. (2003). Depremi Yaşayan Ergenlerin Gelecek Beklentilerinin Çerçesi. *Kriz Dergisi*, 11(3): 21-28
- BANDURA, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: Freeman.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2007), Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ÇAKIR, M., A. (2007). Mesleki Rehberlik. (Ed: Alim Kaya). Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÇOKLUK, Ö. (2000). Örgütlerde Tükenmişlik: Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar. (Edit: Cevat Elma ve Kamile Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÇOKLUK, Ö., Gökercioğlu, G. ve Büyüköztürk Ş. (2010). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamalı. Ankara: Pegem Yayınları.
- DERELİ F. ve Kabataş, S. (2009). Sağlık Yüksekokulu Son Sınıf Öğrencilerinin İş Bulma Endişeleri ve Umutsuzluk Düzeylerinin Belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 26:31-36.
- GÜLER M. (1998). Üniversiteli ve Genç Gençliğin Gelecek Beklentileri ve Kötümserlik-Gımsenlik Düzeyleri. *Kriz Dergisi*, 6(1):55-66.
- HATCHER, L. (1994). A Step-by-Step Approach to Using the SAS System for Factor Analysis and Structural Equation Modeling. Cary, NC: SAS Institute, Inc.
- HECKHAUSEN, H. (1991). Motivation and action. Heidelberg, Germany: Springer.
- (Hon Kong Examinations and Assessment Authority, 2011). Are Teenagers Too Stressed?.
- KAGITÇIBAĞI, Ç. (1973). Gençlerin Tutumları ve Kültürlerarası Bir Karşılaştırma. Ankara: ODTÜ Yayınevi.
- KAZU, G. Y. ve Özdemir, O. (2004). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Beklentileri (Beklenti Profili). XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz, Gönü Üniversitesi, Malatya.

- OETTÖNGEN, G. ve Mayer, D. (2002). The Motivating Function of Thinking About the Future: Expectations Versus Fantasies. *Journal of Personality and Social Psychology* , Vol. 83, No. 5, 1198–1212
- PARSONS, J., E., Kaczala, C., M. ve Meece, J.,L. (2004). Socialization of Achievement Attitudes and Beliefs: Classroom Influences.
- ROBERT E.,L. ve Bengston W.,L. (1993). Relationships With Parents, Self-Esteem and Psychological Well-Being in Young Adulthood. *Social Psychology Ouarterly*, Vol: 56 No:4, 263-275.
- SELĞMAN, M. E. P. (1991). *Learned Optimism*. New York: Knopf.
- SEVİMLİĞİ ve ÇİCAN, Ö.,F. (2005). Bireysel ve ÇOrtamına Ait Etkenler Açısından ÇDoyumu. *Ege Akademik BakıĞ Degisi*, 5(1), 55-64.
- TAGKENT, N. ve ğahin, A. (2004). Celal Bayar Üniversitesi HemĞirelik Son Sınıf Öğrencilerinin ÇBulma EndiÇeleri ve Umutsuzluk Düzeylerinin Belirlenmesi. 3. Ulusal HemĞirelik Öğrencileri Kongresi, 29-30 Nisan, Edirne.
- TAYLOR, S. E., & Brown, J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103193–210.
- TDK, (2011). Türk Dil Kurumu Sözlüğü. <http://www.tdk.gov.tr>
- TRÇKER, T. (2003). Student Expectations – How do we measure up?<http://interdisciplinary.net/ati/education/ioe/ioe2/tricker%20paper.pdf>
- TÜBÇTAK, (2005). Vizyon 2023 Teknoloji Öngörü Projesi. <http://www.tubitak.gov.tr>
- <http://www.hkeaa.edu.hk/DocLibrary/SBA/HKDSE/LS/IES/sampleA5-S3.pdf>
- <http://www.rcgd.isr.umich.edu/garp/articles/ecclesparsons82b.pdf>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

TÜRK DEVLET YÖNETME GELENEĞİNDE TÖRE'DEN ÖRF'E DEĞİŞİM

Serdar UĞURLU*
Kaan YILMAZ**

ÖZET

Eski Türk devlet geleneğinin dayandığı anayasa, töredir. Töre, Türk kağanlarının millete ve devletine egemen kıldıkları kanunların toplamıdır. Törenin etkisi, İslamiyet'ten sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örf, bu etkiye en iyi örnektir. Günümüzde örf, her ne kadar sosyal bir norm olarak kabul edilse de aslında, Türk töre geleneğinin İslamiyet'le birlikte kazanmış olduğu son şekildir. Bu son şeklin kazanılmasında ve oluşmasında, Türk sultanlarının ve din adamlarının rolleri büyüktür. Aslında onlar yeni bir gelenek icat etmişlerdir ki bu geleneğin adı örftür. Türk hukuk geleneğinde töreden örf'e doğru bir evrimsel değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu değişime, töre geleneğinin şer'i bir bünyeye girmesi olarak bakmamaktayız. Çünkü Türk sultanlarının (özellikle Osmanlı döneminde) bazı örfi uygulamalarında şer'i hükümlere sığmayan özellikler görülmüştür. Bu bağlamda, Türk töre geleneği, İslâmi dönemde dahi kendi geleneğini devam ettirebilecek yeni bir geleneğe dönüşmüştür. Ki onun adı da örftür. Bu tavrı, asırlar boyunca sergilemekten çekinmeyen Türk sultanları da icat ettikleri bu yeni geleneğin sahipleridir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Türk devlet geleneği, töre, geleneğin icadı, örf-i sultânî.

CHANGE FROM CUSTOM TO MANNERS IN TRADITION OF TURKISH STATE MANAGEMENT

ABSTRACT

Custom (töre) is constitution that based on the tradition of old Turkish state. Custom is the sum of laws that Turkish rulers make the dominant to their nations and states. The effect of the custom has continued in period after the Islam. Customary or manners (örf) is the best example of this effect. Today, customary, although regarded as a social norm, in fact, Turkish custom tradition along with the Islam has won its last form. Roles of Turkish sultans and clerics is greater in acquired and consisted of this last shape. In fact, they have invented a new tradition that this tradition name is customary (örf). In the Turkish law tradition has been experienced an evolutionary change from custom to customary. We do not look at to experienced this change as entry into a religious structure of custom tradition. Because the in some convention applications of Turkish sultans (especially during the Ottoman period) have been seen features that do not fit into the religious rules. In this context, the Turkish custom tradition has evolved into a new

---

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü. El-mek: sugurlu@sakarya.edu.tr

** Ar. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Ed. Fak., Türk Dili ve Ed. Böl., El-mek: kaaninpostakutusu@gmail.com

tradition that it continued own tradition in Islamic period. That his name is customary. Turkish sultans who not afraid to displaying this attitude for centuries is owner of this new tradition that invented it.

Key Words: Tradition, the Turkish state tradition, custom, invention of tradition, sultan customary

Giriş

Günümüz Türk kültür coğrafyasında örften bahsedildiği zaman genellikle ilk akla gelen örfün bir tür sosyal norm olduğudur ve hali hazırda Anadolu topraklarında örf, bu nüfuzunu sürdürmeye de devam etmektedir. Örflerin sosyal rollerinin dışında, taçdıkları tarihi ve kültürel bir ikinci rolü daha vardır. Bu bağlamda örf hususunu iki türlü tanımlamak mümkündür. Birinci tanımlamaya göre örf, günümüzde toplumları ve toplumları meydana getiren bireyleri birbirine bağlayan, karşılıklı sorumluluklarla bu bağı kuvvetlendiren töre, gelenek, görenek adet, teamül ve moda gibi toplumsal normlardan biridir. İkinci tanımlamaya göre ise örf, hâkim gelenek tarafından müstahsen görülüp münker olarak addedilmeyen, insanlar arasında hoşgörülüp kabul edilen ve mükerreren uygulanmaya da devam edilen yasa ağırlığındaki pek çok uygulamadır. Erman Artun bu bağlamda (2005:120) “Örflerin toplumdaki bireyler arasındaki bağı koruma, pekiştirme ve denetleme gibi rolleri vardır” diyerek, örflerin bireyler üzerindeki var olan denetleme rolüne de gönderme yapmaktadır. Örflerin günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde sahip olduğu bu türden muhteviyata, siyasal bir güç taalluk etmemektedir. Çünkü örfler artık günümüzde yazılı hukukun kapsam alanının dışında kalan sözlü geleneğin ürünleri konumundadırlar.

Hâlbuki bu durum Türklerin İslamiyet’e geçişinden sonraki ilk asırlarda bu şekilde değildir. Örfler, Türklerin İslamiyet’e geçişinden sonraki ilk asırlarda daha siyasal bir muhteviyata sahiptir. Bu bağlamda örflere o dönemin şartları içerisinde, bir yönetim anlayışının özeti olarak veya hukuki bir terim olarak bakmak gerekir ki *Türk Hukuk Kurumu* tarafından 1944’te yayımlanan “Türk Hukuk Lügatı”inde bu yaklaşıma göre örf; (1991:275) “Maruf yani bilinen manasındadır ki insanlarca hüsnü telakki ve kabul olunan şey demektir. Fukahay-ı Hanefiyye örfü, aklen ve Şer’an müstahsen olan ve akliselim eshabı indinde münker olmayan şeydir, diye tarif ederler. Maruf, daima müstahsen olan âdetler ıtlak olunur. Hâlbuki âdet ve teamül, batıl ve fena itiyatlara da denir. Bunun içindir ki, iyi örf ve kötü örf denmiyor. Bundan başka örf, kavil ve fiile şamil olduğu halde, âdet ve teamül fiile münhasırdır” şeklinde tanımlanmıştır. Özet bir tanımlama da ilave etmek gerekirse örfler İslami dönemde, hukukun kendisi konumundadırlar. Örflerin bu konuma gelmesinde törenin İslam dini ile karışılması ve sonrasında geçirmiş olduğu değişim büyük etkindir. Töreden örfte doğru meydana gelen bu değişimde, İslam dini ve onun hukuksal yapısı, üzerinde dikkatlice durulması gereken hususlardır.

İslamiyet’ten önceki dönemde Orta Asya Türk devlet ve topluluklarında, töre hukuku ile *töre hukuku kökenli* kanunlara dayalı siyasal-sosyal bir düzen yürürlükte bulunmuş, devletin düzeni ve toplumun maddi-manevi kültür değerleri bu düzen çerçevesinde şekillenmiştir. Eski Türk hukukunun geleneksel kültür kökenli olması neticesinde ise Türk milletine has bir **hukuk kodu** ortaya çıkmıştır ki bu hukuk kodu “**töre**”dir ve töre, eski Türk devlet yönetme geleneğinin iskeleti konumundadır. Önder bu hususta (1976:225) “Bilinen en eski Türkçe metinlerde „törü“ olarak geçen ve sonraları töre-türe biçimlerine girdiği görülen „töre“, eski Türk toplumlarında bu günkü „hukuk“ demektir” diyerek konuyu hukuka getirmektedir. “Bu suretle Türk toplum kültürünün bir ürünü, onun bir çeşidi tezahürü olarak tecelli eden ve tarihin akışı içinde gelişen bu hukuk, en geniş manasıyla “*töre*” denilen kanun ve sosyal normlar bütününde, mutlak ifadesini bulmuştur” (Arık, 1995:1). Türk devlet yönetme geleneğini ele alan pek çok araştırmada da üzerinde yoğunlaşan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

hususun töre ve yasa hususu olduğu görülebilmektedir. *Töre geleneği*, eski Türklerde daha çok siyasi bir nüfuza sahipken, günümüz *Şariyatlarında* bu siyasi nüfuzun yerini, örflerde olduğu gibi, sosyal normların aldığı görmektedir.

Töre ve yasanın devleti ve devletle beraber toplumu yönetme ve organize etme işlevinden, zaman içerisinde sosyal bir rolü benimseyecek şekilde gerilere çekilmesinde pek çok etkenin aktif rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Özellikle Türklerin İslam dinini benimsemesi ve sonrasında devlet yönetiminde İslam Şariatının yavaş yavaş etkisi, törenin hâkimiyetini azaltmış fakat ortadan kaldıramamıştır. Törenin Türk devlet yönetme geleneğindeki etkisini hissedilebilir oranda azaltan asıl değişim ise modern dönemle başlayan süreçtir. XVIII. asır ile birlikte başlayan **modern dönem** ve modern dönem ile başlayan **ulus-devletleşme** süreci ve bu süreçte meydana gelen **anayasa geleneklerinin** Batı merkezli oluşumları olması sonucunda Türk devlet yönetme geleneği, Batı'ya meyleden birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu süreç de devlet yönetme geleneğini Türk kültürü kaynaklı olan töreden alarak Batı etkisinde şekillenen modern *anayasa* geleneğine geçiş ile sonuçlandırmıştır.

Bizim burada takibini yapacağımız süreç, modern döneme kadarki süreçtir. Yani İslam öncesi eski Türk devlet yönetme geleneği olan *töre geleneğinin*, İslam ile birlikte *örf geleneğine* dönüşümü süreç, bizim takibini yapacağımız süreçtir. Törenin İslam dininin etkisi ile örf dönümünde zannedilenin aksine; Türk sultanlarının (özellikle Osmanlı sultanları ile ilk Müslüman Türk devlet hakanları) rolü büyüktür. İslam dini, hukûki alanda İslam *şariatını* egemen kılmış ve bu doğrultuda da içtihadını tamamlamışken; ilk Müslüman Türk devlet adamlarının ve özellikle Osmanlı sultanlarının bu içtihada uymayan ve daha milli karaktere sahip olan yeni yorumları sonucunda, *örfi* uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Osmanlı sultanlarının aldıkları Şariat dışında kalan kararları *örfi-i sultânî* şeklinde isimlendirilmiştir. Bu durumun asıl dikkat çeken yönü ise, dinin kaidelerine uymayan bu sultan uygulamalarının aynı dönemin din âlimlerince de dinin hâkimiyet sınırları içerisinde alınarak kabul edilmesidir. Yani eski Türklerin töre geleneğindeki mutlak egemen hükümdar motifinin, İslam dini sonrasında da Şariatın hükümlerine rağmen devam ettirilmesi dikkate şayandır.

Bu sentez ile ortaya çıkarılan *örf* geleneği, özellikle Osmanlı döneminde XVII. asırlara kadar sağlıklı bir şekilde uygulanabilmiştir. İslam dinine bütün gönlü ve ruhuyla bağlı olan Osmanlı sultanlarının özellikle devlet yönetme noktasında kendi kanunlarını geleneksel milli kültür kaynaklı töre refleksleri ile almaları, Türk-İslam devlet geleneğini Arap-İslam devlet geleneğinden ayırmakla kalmamış, bir **Türk Müslümanlığı** yorumunu da ortaya çıkarmıştır.

Cumhuriyet döneminde bu husus, özellikle tarihçileri ve ilahiyatçıları neredeyse iki ayrı gruba bölmüştür. Birinci gruptaki araştırmacılar, İslam sonrası Türk devletlerinde (özellikle Osmanlı dönemi) egemen olan hukukun tamamen Şer'î olduğunu iddia ederken; ikinci gruptaki araştırmacılar ise, eski Türk Bozkır-Moğol ananesinden hareketle, hukuki yapının tamamen laik bir bünyeye sahip olduğunu dile getirmektedirler. Her iki grup da kendi iddialarına Osmanlı'nın ve ilk Türk-İslam devletlerinin çeşitli dönemlerinden uygulamaları örnek göstererek, tezlerini ispatlamaya çalışmaktadırlar. Osmanlı devlet yönetiminde hukukun tamamen Şer'î bir mahiyette olduğunu iddia edenler; XVII. asır ve sonrasındaki uygulamalardan örnekler verirken; laiklik vurgusu yapan kesim ise XI.-XIV. asırlarda kurulan ilk Müslüman Türk devletlerinden ve Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki uygulamalarından örnekler vermektedirler.

Birinci grupta yer alan bilim adamlarına dair verilebilecek ilk örnek Hayreddin Karaman'dır. Hayreddin Karaman, örfi hukukun doğmasına neden olan Osmanlı kanûnnâmelerine iştâet ederek, bu kanûnnâmelerde Şer'î hukukun egemenliğine dair fikirler ileri sürmekte ve şöyle demektedir: "Kanûnnâmeler, hükümlerine karşı gelmemek ve mer'iyete hâlel vermemek şartıyla dini hukukun noksanlarını doldurmaya çalışan formel kanunlardır. Kadılar ta'zir cezaları, toprak

hukuku gibi konularda bu kanûnnâmelere, kamu ve özel hukukun diğer alanlarında ise fıkıh ve fetva kitaplarına göre hüküm vermiştir” (Karaman, 1996:11). Karaman’ın, kanûnnâmelerin, dinin hükümlerine ve mer’iyete hâlel getirmemek Çartıyla hazırlanan örf-i sultâniler olduğunu vurgulaması; kanûnnâmeleri, Çe’î hukuk ile sınırlı bir hale büründürmüştür. Karaman’ın düğünelerini destekler mahiyette Ahmet Akgündüz de Osmanlı devlet yönetiminin tamamen Çe’î hukuka dayalı bir yönetim türü olduğundan bahisle (1992:9) “Osmanlı Devleti olmak üzere, bütün Müslüman Türk devletlerinin temel hukuk nizamı, İslam hukukudur” diyerek birinci guruptaki düğünceyi özetlemektedir. Fakat Akgündüz bu kısa açıklamayla yetinmemiştir Osmanlı Devleti ile ilk Müslüman Türk Devletlerindeki temel hukuk nizamı olan İslam hukukuna dair Çutafsilata girme gereği duymuştur. göyle ki: “İslam hukukunun kaynakları iki kısımdır. Birincisi, Kur’an, Sünnet, Cema’ ve Kıyas olarak ifade edilen aslî kaynaklardır. Bunlarla sabit olan hükümlere Çe’-i Çe’if veya Çe’î hukuk denmektedir. İkinci, âmme maslahatı, diğer hukuk sistemleri, genel hukuk prensipleri ve örf-âdet kaideleri gibi tâli kaynaklardır. Bunlarla hukuki hükmün sabit olabilmesi için, Çe’î hükümlere muhalefetin söz konusu olmaması Çarttır. Bu çeÇi hükümleri diğerlerinden ayırmak için bunlara örfî hukuk, kanun veya kanûnnâme denilmiştir” (Akgündüz, 1992:9). Akgündüz, tâli kaynaklar diye tabir ettiği ve ekseri örf-i sultâniye giren hususlarda, hukuki hükmün sabit olabilmesi için, Çe’î hükümlere muhalefetin söz konusu olmaması Çartını getirmiştir. Ve böylelikle Karaman ile aynı çizgide buluşmuştur. Bu bağlamda Akgündüz’e göre de örfî hukuk, Çe’-i Çe’ifin bir parçası durumundadır.

Osmanlı araştırmacısı ve tarihçisi Halil İnalçık ise Karaman-Akgündüz çizgisine uzak olan ikinci gruptandır ve birinci gruba muhalif olarak (2000-1:167) “Tamamen özel koşullar altında gelişen Osmanlı devleti, geriata aÇa bir hukuk düzeni geliştirmiştir” Çeklindeki düğünce ile ikinci gurubun efkâr-ı umûmiyesinin genel çerçevesini çizmiştir. İnalçık bu tespiti sergilerken Çe’-i Çe’if yerine örfün kendisinden faydalanma yoluna gitmiştir. İnalçık Çöye devam etmektedir: “Buna imkân veren temel prensip ise, örf, yani özel anlamıyla hükümdarın yalnız kendi iradesine dayanarak Çe’iat çerçevesine girmeyen alanlarda kanun koyma yetkisidir. Bu da doğrudan doğruya hükümdarın devlet içinde tam anlamıyla mutlak bir otorite sahibi olması, devlet çıkarlarının her Çe’in üstünde sayılması yoluyla gerçekleştirilmiştir” (İnalçık, 2000-1:167). Birinci guruptaki düğüneler Osmanlı Devlet nizamını Çe’-i Çe’if etrafında Çekillendirirken; İnalçık’ın da dâhil olduğu ikinci gurubun düğüneleri ise töre, örf ve Türk-Moğol ananeleri çerçevesinde olmaktadır. Mesela, Mehmet Fuad Köprülü de İnalçık’ın bulunduğu guruba dair fikirlerini “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri” adlı eserinde, gayet sarîh olarak aynı çerçevede (töre, örf ve Türk-Moğol ananeleri odaklı) aktarmaktadır. Köprülü, Hunlardan başlayarak Osmanlılara kadar, Türk hukuk müesseselerinin kökeninde büyük değışinlerin yaşanmış olmasıyla birlikte, Türk-Moğol ananeleri odaklı cevherin (özün) etkisinin halen devam ettiğine; İslamiyet ile birlikte yeni düzenin eski hukuk sistemini hala terk etmediğine değinmektedir. Köprülü eserinde bu konuyu (2004: 48) “Türk dünyasının hukuki gelişmesi üzerinde Moğol hâkimiyetinin mühim ve devamlı bir tesiri olmuştu. Çhanlıların İslamiyeti kabulünden sonra, Moğol müesseseleri, bilhassa Çan’da, bir dereceye kadar İslam tesiri altında kalmakla birlikte, ehemmiyetini kaybetmedi” Çeklindeki ifadeleriyle genişletmektedir. Köprülü’nün eserinde, her ne kadar İslam ile birlikte içerisine girilen yeni kültür ve gelenek dairesinin, Türk hukuk-devlet ve sosyal müesseselerine olan bariz etkileri kabul edilmiş olsa da; İslamın yüzeyde kalan bir “cila” olduğundan ve asıl cevherin etkisinin halen devam ediyor olmasından bahsedilmektedir. Mesela Köprülü’nün, Türk kumandanlarının başka topraklarda kurdukları bir Türk devleti olan Gazneliler Devletini, eski hukuk müesseselerini devam ettiren bir devlet olarak örnek vermesi, bu düğünceye atıf mahiyetindedir (Köprülü, 2004:43-7). Köprülü bu bağlamda yeni gelişmelerin ve değışinlerin varlığını yadsımadan, eskinin izlerinden ve çok bariz değışiciliğinden bahsederek, ikinci gurubun düğünce çerçevesinde kalmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Osmanlı hukuk sistemi üzerindeki tartışmalara tarihçi Taner Timur da içte tam bu noktadan katılır. O, her iki guruptan da ayrı görüşleri ile dikkat çeken bir tarihçidir. Timur, Cumhuriyetin kurulması ile milliyetçiliğin ön plana çıkması sonucunda, ideolojik hale gelen bilimsel yaklaşımlardan, Osmanlı tarih çalışmalarının da etkilendiğinden bahsederek Köprülü'nün durumunu açıklamaya çalışır. Ona göre Osmanlı hukuku üzerinde yürütülen çalışmalar, Cumhuriyetin ilk yıllarında, bu ideolojik ön yargının etkilediği çalışmalardandır. Timur bu konuyu bilimsel bir yolla tahlil etmeye girişmeden önce güzel bir soruyla giriş yapar. şöyle ki: “Bugün bazı tarihçilerin Osmanlı toplumunda „laik“ hukuk alanı olarak gördükleri kanunlar ve kaideler bütünü, acaba çağdaşlarına da din dışı bir hukuk alanı olarak görünüyormuydu? Bunları iddia etmek zor olacağı kanısındayım” (Timur, 2000: 74). Görüleceği üzere konunun sağlıklı ve sarıh bir tetkiki ve bu tetkikler sonucunda da bilimsel bir sonucun oluşabilmesi için, konuya ideolojik olmayan bir yaklaşımla eğilinmesi gerekmektedir.

Timur, Cumhuriyet döneminde tarih yazıcılığının en güçlü ve etkili temsilcisi olarak gördüğü Köprülü'nün, bütün çalışmalarında ve eserlerinde, eski Türk müesseselerinin etkilerinin sürekliliğinden bahisle böyle bir tarih yazıcılığı üslubunu benimseyerek bu anlayışın Türkiye'deki kurucusu-temsilcisi olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet Türkiye'sinin Türkçülük fikri ve milliyetçilik ideolojisinden hareketle; İslam dininin egemenliğindeki bir Osmanlı Türk'ü tipi yerine, Gök Türk Dininin egemenliğindeki bir Türk tipi düşüncesi tercih edilmiştir. Fuat Köprülü, yeni Cumhuriyet'te bu düşünceler uğrunda, en yoğun bilimsel çalışmalara imza atan bilim adamı ve araştırmacıdır. Hatta Fuat Köprülü 1937'de Ankara'da İkinci Türk Tarih Kongresi'nde “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri” adlı bildirisinde, daha da ileri giderek, dönemin Batılı devletlerinin yeni yeni kazandıkları merkezi devlet (ulus-devlet modeli) anlayışına dahi eski Türk devlet yapısının örneklik ettiğini söyleyecektir. Bu konu bildiride (Timur, 2000: 75) “15. asırda Avrupa'nın ilk mutlakıyetçi Devlet tipini teşkil etmiş ve yeni zaman tarihinin siyasi tekamül farikasını teşkil eden bu rejimin Avrupa'da ilk örneği” şeklinde geçmektedir.

Türkiye'de son bir asırdan bu yana pek çok hukukçu, tarihçi, edebiyatçı ve ilahiyatçı, yukarıda da görüldüğü gibi, bu hususta yani Osmanlı'nın hukuk sisteminin aslının Şer'i mi yoksa örfi mi olduğu hususunda, ortak bir fikir ileri sürememiştir. Hatta Köprülü bu hususta kesin bir görüş söyleyemesinin bile imkânsız olduğunu söylemektedir. Buradaki imkânsızlığın nedeni, mevcut meselenin geleneğe tekabül etmesindendir. Bu bağlamda **örf-i sultânî**, gelenek çerçevesinde ele alınması gereken bir husustur. Çünkü **örf-i sultânî**, Türk devlet yönetme geleneklerinden bir gelenektir. Örf-i sultânînin “Geçmişin derinliklerinden, tarihin karanlıklarından süzülüp gelmiş olması, onun „gelenek“ deyimi ile nitelendirilmesi için yeterlidir” (Önder, 1976: 225). Ancak unutulmamalıdır ki **örf-i sultânî**, kadim bir gelenek de değildir. İslam dini ile bağlanmış olan teamüllere (eski uygulamalara) dayanan bir gelenektir ve bu geleneği kıllendiren pek çok kaynaktan da bahsedilebilmektedir. Yani ilk Türk-İslam devletlerinde, hukuki alanda gerçekleştirilen ve eski geleneklerden tamamen bağımsız olmayan uygulamalar (teamüller), zaman içerisinde, İslam kültür dairesinde, kompleksleşerek gelenek seviyesine yükselmiştir. Bu özelliği nedeniyle teamül hukuku “**Türk Hukuk Lüğati**”nde (1991:326) “örf ve âdet hukuku” şeklinde tanımlanmıştır.

Netice itibarıyla teamül hukuku da denilebilen örfi uygulamalar, dini referanstan bağımsız olarak geleneğe ve kültüre taalluk eden uygulamalar olabilmektedir. Osmanlı'nın ilk asırlarında halkın geleneksel yaşıntısı (görenek, adet, teamül) çerçevesinde ve dışında verilen sultan hükümlerine **örf-i sultânî** ve sultan hükümlerini icra edecek olan devlet idarecilerine de **ehl-i örf** denilmesinin altında yatan sebep, sultanın ve devlet adamlarının bazı durumlar karşısında özgür iradelerine dayanmış olmalarıdır. Örf-i sultânide İslam, hassasiyet noktası iken tek unsur da değildir. Çünkü örf-i sultânî eski ile yeninin bir sentezi olmuştur. Biz bu bağlamda çalışmamızda **örfe** dikkat çekerken **örf-i sultânî** uygulamalarının ne laik olduğu hususunu ne de tamamen Şer'i

olduğu hususunu ele alacağız. Biz, bu çalışmada Türk devlet yönetme geleneğinin, geleneksel kültürden aldığı güçle, zamanın ve değişen şartların eğiğinde nasıl pragmatist bir tavırla esneyebildiğini ve sonucunda da **örf** diye adlandırılan ve Arap İlam devletlerinden farklı olan bir yapıyı nasıl doğurduğunu göstermeye çalışacağız. Bu süreçte **Türk Müslümanlığı** tezinin ortaya çıkmasına da nelerin neden olduğu hakkında spesifik örnekler vereceğiz. Özellikle Osmanlı dönemindeki Türk sultanlarının her neyle karşılaşıya kalırsa kalınsın devlet yönetme erkinden vazgeçmeyerek **örf geleneğini** nasıl sürdürdüklerine (icat ettiklerine) değineceğiz.

Bugüne kadar farklı dönemlerin vurgulanması ile devam eden örf-i sultânî ile **Örf-i Şerî** tartışmasında, töreden örf'e doğru değişime uğrayan devlet yönetme geleneği ve bu değişimdeki etken faktörler, genelde dikkatlerden kaçmıştır. *Bizim için asıl önemli olan husus ise işte tam burasıdır.*

Törenin Örf-i Sultânîye Kaynaklığı

Örf-i sultânînin ortaya çıkıp gelişmesinde İlam dininin etkileri yadsınmamalıdır ancak örf-i sultânîye yön veren en güçlü temellerden birisinin töre olduğu da unutulmamalıdır. Eski geleneğe dayanmadan yeni bir geleneğin doğması mümkün olmayacağı düsturu gereği, töreye yaslanmadan örf-i sultânînin doğması da mümkün değildir. Kağanların töreden kuvvetle kazandıkları kağanlık otoritelerinin İlamdan sonra sultanlar tarafından yürütülmeye çalışılması, örf-i sultânînin töreden kaynakla doğmasının en büyük sebebidir. Tabii ki bu noktadan sonra bizim öncelikle yapmamız gereken **Örf**, törenin Türk kültür tarihindeki yerinin ne olduğu ve nasıl bir yapıya sahip olduğunun açıklanmasıdır. Sonraki adım ise bu töreden örf-i sultânînin nasıl faydalandığının izahıdır.

Töre, eski Türklerde devlet adamlarının ve halkın günlük yaşamda uymaları gereken sosyal ve siyasal kurallar bütünüdür. Töre, eski Türk devlet hukukunun dayandığı sözlü geleneğin anayasasıdır. “Bazı araştırmacılara göre “Türk” kelimesi, “Töre” kelimesinden türetilmiş bir kelimedir ki, “Törük”ten bozularak “Türk” haline gelmiştir. “Törük”, “Törelî, Töre sahibi” demektir. Eski Türklerde Töre, kaynağını “Türk Dini” diyebileceğimiz eski Türk inanç ve telakkilerinden alan topluluk hayatını tanzim eden hukuk normlarından ibarettir” (Güngör, 2003:12). “Sözcüğün aslı Türkçe’dir ve Töre’den gelmektedir; örf, âdet, yol, kural, gelenek, görenek, yasa ve kut tören = (ayın) anlamlarını kapsamaktadır” (Örnek, 2000:126-7). “Eski Türkler “Töre” sözünü, “Törü” şeklinde söylerlerdi. Türklerin “Töre” deyiminin ifade ettiği anlamlar, çok geniştir. Eski Türklerle göre “Törü” daha çok, “Devletin kuruluğdüzeni ve idareyi” idi. “Törü” sözü Uygur çağında ise artık doğrudan doğruya “kanun” anlamına kullanılmaya başlanmıştır. Göktürkler daha gerçekçi idiler. Bu sebeple, “Törü”, sözünü yalnızca devlet düzeninin kaideleri için kullanıyorlardı” (Ögel, 2001:469). Ancak Töre eski Türklerde sadece devleti ilgilendiren alanlarda geçerli olan bir kanun olarak görülmemiştir. Töre eski Türklerde, devleti ilgilendiren kanuni hususlarda bir anayasa hükmünde olmasının yanında, budunu ilgilendiren sosyal ve ahlaki konularda geleneğin, göreneğin, âdetin ve teamülün hükmünü de içermiştir. Bu haliyle töre, eski Türk devlet ve topluluklarında, devletin ve milletin dâhil olduğu o büyük kamusal alanda, tek söz sahibi olan sözlü geleneğin anayasası durumundadır. Kaynağını ise geleneksel kültürden ve eski Türk dini ve geleneğinden almaktadır. Yani eski inanç ve inanış pratikleri ile geleneksel kültür, törenin dayandığı sütunlar konumundadır. Bu doğrultuda töre geleneği, sonraki nesillere ve yeni kurulan Türk devletlerine geçerek egemenliğini sürdürebilmiştir. Halil İnalcık, töre geleneğinin devamlılığı hususunda (2000c:29) “Orta Asya’da Türk ve Moğol kavimleri arasında, Mete’den Timur’a kadar binlerce yıl, esas hatları aynı kalmış bir Töre mevcut olmuştur. Bu Töre veya Yasa, devlet teşkilatının ve hanlık hâkimiyetinin temelini teşkil etmiş, onun yanında bağımlı kavimlerin gündelik işlerini idare eden yerel kanunlara, hanlık hukuku ile çatılandığı ölçüde, izin verilmiştir” diyerek mevcut törenin üstelik uzun asırlar boyunca değişmeden geldiğine vurgu yapmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Törede en dikkat çeken ve sonraki asırlarda örf-i sultâninin de doğmasına neden olan asıl husus, Türk devlet kağanlarının hâkimiyet anlayışının (mutlak egemen kağan), üstünlüğünün (asil soy-kağanlık soyundan gelme) ve seçilimi (metafizik manada seçilimi) bir lider olduğunun tartışılmazlığıdır. Bu önemli bir husustur çünkü Türkler tarihin her döneminde, Türk kağanının bu erkini sürdürme konusunda azami gayret göstermiştir. Bu durumun İslam ile değişmesi ise Türk devlet yönetme geleneğinin ayrıcalıklı tarafına delalettir. Kül Tigin Abidesi doğu yüzünde, Bilge Kağan Töre ile devleti kurmasına dair bazı sözler sarf ederken bu üstünlükten ve seçilimlikten de bahsetmektedir. Kül Tigin Abidesi doğu yüzünde bu husus şöyle geçmektedir: “Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı” (Ergin, 2000:7). Törenin egemen kılınmasında Tanrı’nın inayeti ile kağanın kudreti dile getirilerek kağanlık makamı kutsanmakta ve yüceltilmektedir. Böylelikle kutsal ve mutlak egemen kağan figürü gerçekleştirilmektedir. Erol Güngör de geleneksel Türk devlet töresine göre, kağanın kutsal mevluiyet hususunu (2003:54) “Türkler, kendilerinin Dünya’yı idare etmekle görevli olduklarına inanırlardı. Bu görevi onlara Tanrı vermişti. Zaten kendi kağanlarının kutsal olduğuna, ilahi bir kaynaktan geldiğine inanıyorlardı. Orkun Abideleri’nden de anlaşıldığına göre, Türk kağanlarının yaptıkları işlerin Tanrı’nın iradesiyle olduğu inancı vardır. Hun İmparatorları’na, mesela Mete’ye “Gök Tanrı’nın tahta çıkardığı Tanrı Kut’u “Tanhu” denirdi. Bu yüzden Türklerde asilzadelerin ve hükümdarların idam edilmelerinde kanları akıtılmaz, yay kirişle boğulurlardı, çünkü kanları kutsaldı. Bu uygulama Osmanlı Türklerinde de devam etmiştir” şeklinde ifadeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Türk Kağanları Tengri tarafından seçilimi asil soya mensup kutsal kişilerdir. Bu kişiler sahip olduğu bu özellikler ile devletlerini idare edecek, aç-fakir milleti doyuracak, düzenin korunması için çaba sarf edeceklerdir. Bu vazifeler onlara Tengri tarafından verilen vazifelerdir.

Eski Türk devlet töresindeki var olan bu muhteviyat, İslamdan sonra Türk sultanları tarafından da aynı şekilde uygulanmaya devam edilecektir. Hatta İslam ulemasının muhalif durduğu bazı hallerde dâhi, sultanlar eski geleneğe dayanarak hükümlerini uygulamaya koymuş ve bu hükümlere umum ulemanın da icazet vermelerini sağlamıştır. Mesela Fatih’in kardeş katlini hükmeden fermanı ile vakıf arazilerini miri araziye çeviren fermanı, bu durumu ifade eden iki güzel örnektir. İslam İcratında vakıf arazilerinin miri araziye çevrilmesi uygun değilken, Fatih bunu gerçekleştirmekten çekinmemiştir. Aynı durum kardeş katlinde de geçerlidir. İslamcılık bu konuda şöyle demektedir: “Fatih tahta çıkar çıkmaz, atalarının yaptığı gibi, küçük kardeş Ahmed’i ortadan kaldırdı. O, bu eski teamülü kanûnnâmesinde, “Karındağarın nizâm-i âlem için katl etmek münasibdir, ekser ulema dahi tecvîz etmiştir” formülüyle ifade etti. İslam cemaatini anarşiden kurtarma kaygısı ile ulemanın caiz gördüğünü belirtmesi önemlidir. Yoksa bunu mutlak bir kural olarak koymadı” (İslamcılık, 2000c:35). Burada da Fatih’in öz iradesine dayanarak gerçekleştirdiği bir tasarrufa şâhit olmaktayız ki yine burada da İslam İcratına muhalif bir uygulamanın kurgulandığı sezilmektedir. Ta’zîr, had ya da bağı gibi bir suç ya da cezalandırma unsurundan ötürü mü yoksa Şer’an mı gerçekleştirilen bir ferman olduğunu ise makalemizin **örf-i sultâninin tahlili** bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağımız için şimdilik bununla yetiniyoruz.

Modern dönem öncesi geleneksel hayatın egemen olduğu devirlerde, bütün diğer milletlerde olduğu gibi eski Türklerde de devletin zirvesindeki kişi Tanrı tarafından seçilimi olan özel bir kişidir. En azından o dönemlerde Tanrı tarafından seçilme hususuna kuvvetli bir iman söz konusudur. Geleneksel devlet düzeninde, devletin halkın vicdanındaki mevluiyeti, kağanın ya da imparatorun kutsal ya da ilahi olan ile kurduğuna inanılan ilişki den-bağdan gelmektedir. Bu kutsal ilişki, o kağanın himayesinde bulunan budun üzerinde muteber bir etkiye sahiptir. Eski geleneğin devletlerinde kağana ya da imparatora karşı gelmenin Tanrı’ya karşı gelmekle eş tutulmasının nedeni de bu kutsal ilişkide saklıdır. “Yunan özgürlük savaşı Kolokotrones’in belirttiği gibi,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

"halk, kralların yeryüzüne inmiÇtanrılar olduklarına ve kralların ne yaparlarsa iyi yaptıklarına" inanmaları da mezkûr geleneksel meÇuiyet anlayıÇından gelmektedir (Hobsbawm, 2006:39). Halkın hükümdara tam teslimiyet ile bağlanması için gereken bağlılık aygıtları (kutsal otorite, seçilmiÇilk, geleneksellik algısı ve asil soydan gelme inancı) burada da etkindir ve bütün bu aygıtlar Türkler arasında Ğlamdan sonra da devam eden aygıtlardır. Eski gelenekte devlete isyan **ağır töre** suçu kapsamına girerken, sonraki dönemde Ğlamî gelenekte bu isyan bağı (düzene isyan) suçu kapsamına girmiÇtir ki ikisinin de cezası ölümdür.

Töreye göre Türk kağanları, Tanrı tarafından seçilip Türklerin üzerine kağan yapılmıÇözel, kutlu kimseler olmalarına rağmen, bu dönemde diğer milletlerde bulunmayan bir fark dikkatleri çekmektedir ki o fark, Töre'nin kağanları dahi bağlayıcı olmasıdır. Buna göre Töre'ye karÇ gelen kiÇikağan dahi olsa cezasız kalmamaktadır. Erol Güngör bu hususta Çunları söylemektedir: "Gerek kağanın baÇkanlık ettiğı siyasi mahkemelerde, gerek öbür yargıcıların idare ettiğı normal mahkemelerde töre'nin hükümleri hiç ÇaÇnadan uygulanırdı. Töreye hükümdar da karÇıgelemezdi; tersine, töre'ye aykırı düÇtüğü için kağanlar tahtlarından indirilir, hatta idam edilirdi" (Güngör, 2003:57). Töre'nin kağandan dahi üstün tutulmasında ana neden; eski Türklerde töresiz bir devletin yaÇayamayacağına olan inançtan ve geleneksel kabulleniÇen gelmektedir. Töre kazanma hususu kabullenilebilir bir hususken Töre kaybetme hususu kesinlikle kabullenilebilecek bir husus değildir.

Eski Türklerde "Töre kazanma", milletin zenginliğı, refahı ve halkın iyi yurtlara yerleÇirilmesi ile ilgili bir düzenin kurulması gibi anlaÇılıyordu. Milletin devlete bağlanması ve devletin düzenince yaÇması da "töre kazanma" demektir" (Ögel, 2001:473). Töre kazanmak demek devleti kurmak demektir. Bu nedenle törenin kaybedilmemesi gerekmektedir. "*İl bırakılır töre bırakılmaz* sözü" de buradan gelmektedir. "Türklerle göre, "Türk törüsün içgınnıÇbudun", yani "Türk töresini kaybetmiÇ millet", yok olmuÇve ortadan kalkmıÇ, bi millettir. Töre gidince ne millet, ne il ve ne de devlet kalabilirdi. Bununla beraber hiç bir kuvvet, Türk milletinin töresi ile ilini elinden alamazdı. Olsa olsa, yine Türk milletinin avareliğı ve yanılması onun elinden alabilirdi" (Ögel, 2001:471). Genelde Türk kağanlarının yakınmaları da bu çerçevede olmaktadır. Çünkü Türk devletini yıkacak güç, ancak Türklerin töreden ayrılması ve avareliğe düÇmesi ile olmaktadır. Bu durum Ğlamî dönemde, sultanın din tarafından denetlenmesi ile neticelenmiÇtir. geyhülsilamın fetva makamı olarak sultana hizmeti, bu vazifeyi ifa içindir.

Eski Türklerde kağanın töreye bağlı kalması, devletin ve milletin bekası bakımından önemlidir ancak yeterli değildir. Çünkü gerçek bir devlet kurucu kağan, aynı zamanda töreyi derleyen toplayan ve yeni töreler de yaparak devleti kuvvetlendirecek olan kağandır. "Bir Kağan, özellikle devlet kurucu Türk kağanı, mutlaka bir törü koymalıdır. Yazıcızâde, Selçuknâme'de Oğuz Han'ın "vasiyyet edip türe koyduğunu" anlatır. Orhon abidelerine göre, Kök Türk devletinin kurucusu Bumin Kağan tahta oturunca "Türk milletinin ülkesini, törüsünü edivermiÇ, tanzim edivermiÇ", ondan sonra dört tarafa hâkimiyetini yaymıÇve imparatorluğu kurmuÇtur" (Çıalcık, 2000a:21). Eski Türklerde olduğı gibi Ğlamîyet sonrası kurulan Türk devletlerinde de kurucu olan Türk devlet sultanları eski töreleri ve yasaları derleyip toplatarak sonunda kendi kanunlarını da ekleyerek yeni bir kanûnnâme çıkarmayı sürdürmüÇlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in NiÇancı Leys-zâde'ye Divan'da amel edilmek üzere bir kanûnnâme tanzim etmesini emretmesi de bundandır. Leys-zâde "Fatih'ten önce ataları zamanında geçerli kanunları bir araya getirmiÇ, bunu PadiÇah gözden geçirmiÇ, eksik kalan noktaları bizzat tamamlamıÇtır. NiÇancı, bu kanûnnâmenin PadiÇahın ağzından nakil suretiyle meydana getirildiğini iÇaet etmektedir. Kanûnnâmenin baÇında PadiÇahın bir hattı, yani doğrudan doğruya kendisi tarafından yazılmıÇbir emri de vardır ve aynen Çıdur: "Bu kanûnnâme atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur; evlâd-i kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" (Çıalcık, 2000c:33). Görüldüğü üzere Ğlamîyet sonrası dönemde de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Türk sultanları açısından törenin yeri ve değeri İslamiyet öncesinde olduğu gibi aynen devam etmiştir, örfi hükümlerin doğmasında padişahlara kaynaklık etmiştir.

Eski dönemde töreyi egemen kılmanın belli başlı zorlukları da vardır. Öncelikle töreyi yapacak olan kağanın şahsi yeterlilikleri ve kudreti ön şarttır. “Eski Türk devlet anlayışına göre iyi bir Kağanın, başlıca iki özelliği olmalıydı. Her şeyden önce "*Bilge*", yani bilgili olması gerekti. "*Alp*" yani cesur ve savaşçı olmak da, hükümdarlığın ikinci şartı idi” (Ögel, 2001:129). Bu sayede bilge ve cesur kağan, milletin refah ve selametini sağlayabilecekti. Eski adıyla *Ö*'de (devlette) düzen ancak bununla mümkündü. “*Ö* kelimesi eski Türkçe'de hem (barış) hem de (devlet) manasınadır. Gerçekten, sosyal barışla devlet aynı zamanda meydana gelebilen iki kurumdur. Bir cemiyette kan davası ve çatışma kuralları yürürlükte ise, onda bir devlet niteliği bulunamaz. Devlet, kan davasıyla iç çatışmaların bittiği yerde başlar. Devletin halk üzerinde hâkimiyeti ortaya çıkınca, özel olarak artık hak arama yollarına lüzum kalmaz. *Ö* bu sebeplerden dolayıdır ki, *Ö*, Türklerde hem bir din, hem bir devlet, hem de barışlılık ahlakı biçimlerinde oluyor” (Gökalp, 2005:71-2). Eski töre geleneğindeki bu anlayış yeni dinde, İslam geleneği çerçevesinde, nizâm-ı âlem, âlem-i İslamın rahat ve selameti, istihvan ve istislah (Müslüman cemaatinin genel menfaati ilkeleri) doğrultusunda Türk sultanına örfi hükümleri üretme ve uygulama serbestliğini vermiştir. Binlerce yıldan bu yana törenin amacı ile örf-i sultaninin amacı bu noktada ortaktır. Yani nizâm-ı âlem ortak hedeftir ve bundan dolayı akıllı hükümdar, “nizâm-ı âlem” uğrunda kendi egemenliğini koruyan ve gücünü arttıran hükümdardır. Çünkü güçlü bir hükümdar demek; güçlü bir orduyu beraberinde getirir, güçlü bir ordu da güçlü bir devleti, güçlü devlet güçlü bir ekonomiyi, güçlü ekonomi ise rahat ve selameti getirir. Bundan dolayı akıllı olan bir hükümdar, kendi otoritesini ne dini bir yapıyla, ne de herhangi başka bir şeyle paylaşmamalıdır. Muhammed ibn Ali Süleyman er-Ravendî'nin XIII. yüzyılın başında yazmış olduğu Rahat'üs-Sudur'unda da bu husus “İslamın vazifesi hutbe ve dua ile meşgul olmak, padişahlığı (hakimiyeti) Sultanlara havale etmek ve dünyevi saltanatı onların eline bırakmak” şeklinde geçmektedir (Yavuz, 2009a:139-40). Görüldüğü üzere burada da dini ve siyasi iradeler ayırt edilmektedir. Buna göre bütün iradeler sultanın iradesine râm edilmiştir. Bu durum dinen de sakıncalı değildir çünkü İslam dini ve Şariatının da toplumdaki sağlıklı ifası ve geleceği, devletteki düzene yani bu düzenin sahibi olan sultanın otoritesine bağlıdır.

Bunların dışında eski töre geleneğinde, kağan olacak kişinin asil bir soydan da geliyor olması gerekmektedir. Yani kağan olacak kişinin kağanlık soyundan gelmesi gerekmektedir. Kutadgu Bilig'de asil soydan gelme şartı şöyle ifade edilir: “Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir. Babası bey ise oğlu da bey olur. Bey bilgili ve akıllı olmalıdır. Cömert ve yumuşak huylu olmalıdır. Cesur, kahraman, kuvvetli ve yürekli olmalıdır” (Hacip, 2004:83). Asil soydan ya da kağanlık soyundan gelen kişinin töresini de bilgece düzenleyerek devleti ve düzeni tesis etmesi başlıca şarttır. Güçlü bir devletin ve arzu edilen bir düzenin gerçekleştirilmesi için de güçlü bir kağan otoritesinin kurulması gerekmektedir. Ya da en azından beklentiler bu doğrultudadır. İslamî dönem ile birlikte soya ve kökene verilen değer azalmamış, aksine İslam dininin referansı alınacak şekilde genişletilmiştir. şöyle ki: “1885 tarihli Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti Salnamesi'nde Osmanlıların kökeni, Hazreti Nuh'tan geçerek Âdem ve Havva'ya kadar uzatılmaktadır. Ayrıca, Osman Gazi'nin Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'tan sancak aldığı yazılmakta ve bununla Osmanlı hanedanının, 'ebed müddet' olduğunun vurgulanması amaçlanmaktadır” (Yavuz, 2009b:83).

Görüldüğü üzere, geleneksel Türk devlet yönetim anlayışı geleneksel kültürden dolayı, töre ve kağan çerçevesinde merkezlenerek, İslamî dönemde örf-i sultaninin doğuşuna kaynaklık etmiştir. İslamî dönemde sultanın **Zillullah** (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi-halifesi) olarak kabul edilmesi, Türk-İslam devletlerinde Arap-İslam devletlerinden farklı olarak, dinden çok sultanın ön plana çıkarıldığı bir yapıyı doğurmuştur. Örf-i sultaninin İslam ile birlikte sultan iradesini de ihtiva

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ediyor olması, geleneksel devlet kurgusu nedeniyledir. Ki bu kurgu sayesinde kurulan Türk-İlam devletleri, gerek hâkimiyet sahası ve gerekse de güçlü devlet idaresi bakımından uzun asırlar egemenliklerini ve ömürlerini sürdürebilmiştir.

Örf Geleneğinin İcadı

Örf geleneğinin icadında en fazla rol, ilk Müslüman Türk devlet sultanlarına aittir. Eski geleneğin kağına verdiği otoriteyi yeni din karşısında kaybetmek istemeyen Türk sultanları, din dıĞ olduğu düĞümilen uygulamaları gerçekleşirerek örf-i sultaninin oluğmasına neden olmuğardır. Din dıĞı diye ifade ettiğimiz bu uygulamalar, sultanların Ğası menfaatleri gereği olan uygulamalardan ziyade, devlet ve millet menfaatine olan uygulamalardır. Bundan dolayı da ekser ulema bu uygulamaları tecviz etmiÇerdir. Örfi uygulamaların doğuğunagirmeden önce İlamın Türkler arasındaki yayılımına ve meydana getirdiği değiğime dikkatleri çekmek, konunun izahı açısından daha sağlıklı olacaktır.

Buna göre İlamiyet'in Türkler arasındaki yayılımı, özellikle IX. ve XII. asırlar arasında yoğun bir Ğilde devam etmiÇtir. Türk boy ve beyliklerinin büyük kitleler halinde İlamiyet'e geçmeye devam ettiği XII. asır, aynı zamanda Anadolu'nun zengin bir kültürel yapıyı da barındırdığı asırdır. Çünkü bu asırda Anadolu'da İlamla beraber yağayan pek çok eski dini ve mistik yapıdan bahsedilebilmektedir. İlam dini Türkler tarafından kabul edilmesine edilmiğtir ancak gelenekleğrek Türklerin yağam alanlarına henüz hâkim olamamıÇtır. Bu dönemde Anadolu'da İlamın heterodoks bir türünün yağanmakta olduğunu söylemek daha gerçekçi olacaktır. Sahip olunan bu renkliliğe rağmen Türkler eskiye nazaran daha kuvvetli ve daha organize devletler kurmayı da bağarmığardır. İlam dininin ilk ağamada Türklere kazandırdığı en büyük kazanç da bu olmuğtur.

Türklerin İlam dünyasındaki itibarı bu doğrultuda gün geçtikçe artarken, Arap dünyası ise mezhep ve tarikat çekiğmeleri nedeniyle kargaÇa içerisinde. 1200'lü yıllara tekabül eden ve Arapların iç karığıklıklarının had safhaya vardığı bu dönemde, Batı Türkistan'da ilk Türk-İlam devletlerinde Yasa-Töre ile geriat arasındaki rekabet de en son safhasına gelmiğtir. İlk Türk-İlam devletleri bu süreçte, devlet yönetimlerinde Ğiatın yanında töre-yasa geleneklerini de sürdürmeye çalığmığlar, ancak bu durum ağrı İlamcı çevreler tarafından Ğddetle tepki görmüÇtür. Mesela, "Yasa'ya çok bağlı olan Timur'un torunu Uluğ Bey'in katlinde, Ğiatçı ulemanın rol oynadığı ileri sürülmüÇtür. 14.-15. Yüzyılda geriatın her tarafta kuvvetli tepkisine rağmen (misal olarak Kadı Burhaneddin hatırlanabilir), Anadolu'da, özellikle Orta-Asya geleneklerine bağlı kalmığolan Uç Türkmen devletlerinde (bu arada Osmanlı devleti), Ğhanlı devleti örneği, hukuk ve idare alanında güçlü ve sürekli bir etki yapmığtır" (Ğalcık, 2000c:30). Dini baskılar, Türklerin İlam âlemi üzerindeki güçlerini ve itibarlarını kuvvetlendirmeleri sonrasında ancak azalabilmiğ fakat bu baskılar hiçbir zaman tamamen son bulmamığtır.

XIII. Asır ise Anadolu beyliklerinin Anadolu'ya egemen olduğu ve Anadolu'da asayığın ve siyasi bütünlüğün sağlanamadığı sıkıntılı bir asırdır. Her ne kadar Mevlana gibi, Yunus gibi **ortodoks İslamın** Sufi önderlerinin ortaya çıktığı ve propagandalarını hızlı bir Ğilde yaymaya bağadıkları bir asır olsa da dağınık siyasi yapılanmadan dolayı bu manevi önderlerin temsil ettiği ortodoks İlam, Anadolu'ya egemen kılınamamığtır. Bu manevi önderlerin siyasi hayata etkileri ancak Osmanlı'nın Anadolu'ya egemen olmasıyla hissedilmeye bağanacaktır.

Görüldüğü gibi bu asırlarda yani XI-XII. ve XIII. asırlarda ilk Türk-İlam devletlerinde, devlet yönetimlerinde, iki tür hukukun üstünlüğü tartığnasız bir gerçektir. Bunlar töre ve İlam hukuklarıdır. İlam dininin tam egemen olamadığı bu asırlarda Türk devlet adamları, devleti ağırlıklı olarak eski Türk töre ve geleneklerine, bozkır kültürüne, göçebe Moğol ananelerine göre idare etmiÇerdir. İlam dininin Türk geleneklerini yönetmeye ve yeniden üretmeye bağaması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ancak XVII. asırda mümkün olacaktır. Bu bağlamda Türk-İslam referanslı devletlerin kurulduğu bu erken dönem (IX. asır ile XII. asır) yeni bir geçiş dönemidir. Bu geçiş döneminde Türkler için saf bir Şer'î hukukun egemenliğinden bahsetmek doğru değildir. Bu geçiş dönemine yani eski ve yeninin ortak egemenliğine binaen Halil Çıralık'ın yazdığı "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)" adlı eserden bir tespit yapacak olursak, eserde bu husus (2003, 62) "II. Murat zamanında yazan Yazıcıoğlu Ali, „Kayı boyundan Ertuğrul, oğlu Osman Bey ve uçbeyleri bir kurultay kurdular. Birbirlerine danışıp Oğuz Han töresini anlayınca Osman'ı han atadılar" der. Orta Asya hanlık kavramı, böylelikle bir gazi önderinin kişiliğinde İslâmî sultanlık kavramıyla birleşiyordu" şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi Oğuz Han'ın töresi ile İslamlık birlikte yürüyen iki ana hukuk durumunu korumaktadırlar. Önder de bu konuda genellemeye giderek şöyle demektedir: "Şu var ki, tarihin hiçbir döneminde, Müslüman Türk devletlerinde tam bir Şer'î hukuk, yüzde yüz bir İslam hukuku egemen olamamıştır" (Önder, 1976:226). Önder, bizim tespitimizi açan bir genellemeyle, tarihin her döneminde Türkler için, İslam Şeriatının egemen olamadığından bahsetse de aslında gerçekler tam olarak böyle değildir. Osmanlı devlet yönetiminde XVII. asırdan sonra İslam Şeriatının egemenliği tartışılmazdır. Ömer L. Barkan bu hususta, İslami olan hükümlerin tamamen sarahatle hâkim olmaya başlamasının tarihinin 17. asır olduğunu söylemektedir (Timur, 2000:76). Ord. Prof. Dr. Vasfi Rağd Sevig'in, 1951 yılında basılan "Fıkıh ve Medeni Kanun" adlı eserinde, din ve geleneğin birlikteliğinin doğurduğu olumlu ve olumsuz sonuçlar ele alınırken, Önderin tespitine temas eden açıklamalara da yer verilmiştir. Buna göre Vasfi Rağd Sevig, Osmanlı hukuk geleneğinden hareketle bu hususa (1951:235) "İslamlık dünyaya ne yalnız hukuk ile ne yalnız din ile düzen verilemeyeceğini, fakat âleme bunun her ikisi ile nizam, verilebileceğini kabul etmiş ve kanaatimce bunun için din ile hukuku birleştirmiştir. Kuvveti de zaafı da bundan doğmuştur" şeklinde değinmeyi tercih etmiştir. Osmanlı için zaaf olarak temas edilen husus, XVII. asır sonrasında din ile hukukun tekleşmesi meselesidir. Diğer bir ifadeyle, Şer'î ve örfî hukukun bu asırdan sonra birbirini lağvetme mücadelesine girişmesi meselesidir. XVII. asır öncesinin ahenkli ve dengeli yapısı kalkmıştır. Eski hareketliliğini ve canlılığını kaybeden din ulemasının da bu durum karşısında duyarsız ve verimsiz kalması, ülkeye ve yönetime büyük zararlar vermiştir.

Başka dönecek olursak, anlaşılabileceği üzere örf-i sultânî uygulamaları, töre ve yasa geleneğinin İslam dini ile girdiği sentezden üretilen yeni bir hukuk-gelenek türüdür ve zaaf başlamasının öncesine denk gelen bir süreci ihtiva etmektedir. Çünkü bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı örneğinde ve diğerlerinde örf-i sultânî uygulamaları, referansını, yeni dinden ve eski gelenekten alarak meydana getirmiştir. Burada hukukî alanda gerçekleşmekte olan bir terakki söz konusudur. Aslında bu terakki kaçınılmazdır da. Çünkü Orta Asya dönemindeki Türk devletlerinin siyasi ve ekonomik yapılanmaları ile Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik yapılanması, zaman içerisinde, birbirinden olabildiğince farklılaşmıştır. Osmanlı dönemi itibarı ile artık, yönetilmesi gereken daha büyük bir coğrafya, daha büyük bir ekonomi ve onlarca farklı dini-etnik yapıyı içerisinde barındıran bir tebaaya sahip ve üstelik İslam dinini benimsemiş bir devlet söz konusudur. Bu bağlamda hukuk alanında yeni bir yapıya bağlanması ve ikili bir yapının (Şer'î-örfî) ortaya çıkması son derece doğaldır.

Türk-İslam devletlerinde egemen olan devlet yönetme anlayışı; böylece, örfî yani geleneksel ve Şer'î yani dini hukukun üzerine inşa edilerek yeni bir sentez ve bu sentezden de bir örf-i sultânî yani **örf-i âlî** (eski Şer'î ile töre) doğmuştur. Doğmak zorunda kalmıştır. Eski kanunlar ile yeni düzenin idare edilmesinin mümkün olmadığı anlayışından hareketle, "Fıkıh ve Medeni Kanun" adlı makalesinde Vasfi Rağd Sevig, (1951:210) "Her kanun bir milletin terakkisinin muhassasıdır" demektedir. Bu bağlamda örf-i sultânîyi meydana getiren asli güç, hukuktaki terakkide aranmalıdır. Bu noktada evrimsel bir gelişme de görülmektedir. Erken dönemler için örf-i sultânî, törenin kendisi iken, XV. asır sonlarında örf-i sultânî, siyaset-i sultânî olmuştur, XVII.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

asırdan sonra ise örf-i sultânî, Çerâitin kendisi haline gelmiştir. Yani bu uzun süreçte, zamanın, geleneklerin, kültürün, bireylerin ve değişik Çağların etkileri, hukuki gelişime devamlı yön vermiştir.

Örf-i sultânî denen ve törenin de bir çeşit İslâmî sentezi olan padişah uygulamalarının, bu kadar ön plana çıkartılmasının ve egemen kılınmaya çalışılmasının nedeni; Türk hakan ve sultanlarının egemenlik kaygılarında yatmaktadır. Çünkü Türk devlet geleneğinde kağanlar ve sonrasında sultanlar mutlak egemen olması gereken kişilerdir. Sultanın gücünün ispatı, sözünü geçirebilmesi ile ölçülür. XI. Yüzyıl Karahanlı Uygur Türklerinden Yusuf Has Hacıp'in, Tabgaç Buğra Han'a atfen yazdığı ve takdim ettiği Türkçe bir eser olan "Kutadgu Bilig"de (2004:155) "Gerçek büyüklük, arzusunu yerine getirebilmekle olur" diyerek sultanın büyüklüğünün nerede olduğuna gönderme yapmaktadır. Ki bu sayede devlet de gücünü ve kudretini koruyabilir olsun. İslâm dini ile birlikte Çerâî hukukun egemenlik alanının sultanın egemenlik alanına müdahale eder hale gelmesi, Türk-İslâm devletlerinde bazı endişelere neden olmuştur. En büyük endişe mutlak egemen sultan inancının sarsılması endişesidir ki bu aşamada yine eski gelenekten beslenilerek, sultanın otoritesi tekrar kuvvetlendirilmiştir. Bu eski gelenek ise Hakanın ve soyunun Tengri tarafından yükseltildiğine ve seçilmeçliğine olan inanç geleneğidir. Hatta eski gelenekte Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü, Bilge Kağan, Töre ile devleti kurmasından bahsederken Göye bir giriş yapar: "Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum" (Ergin, 2000:7). Ve devamında gelen (2000:9) "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınıyor. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İtemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyivermiş" ifadeleri, Kağanın Gök Tengri tarafından seçilerek bütün insanlığa İslâm kılındığına delalet etmektedir. Kağana verilen bu egemenlik daha önce de değindiğimiz gibi ilahi bir yetkiye dayanmaktadır. Türk Kağanları için kullanılan Tengri Kut unvanı da buradan gelir. "Tengri Kut" unvanı eski Türklerde "Tanrısal Egemenlik" anlayışının bağına ispatlamaktadır" (Pamir, 2003:171). Oğuz dinindeki bu inanç geleneğinin varlığına değinen Ziya Gökalp de "Tanrı Kut" veya "Ebedi Kut" kavramlarına iğret ederek (2005:51) "Hakandaki kutsallık ve hâkimiyet ona ilahi bir hak olarak Tanrı tarafından verilmiştir" demek ve bu kadim inanç geleneğini tasdik etmektedir.

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Çerâî hukukun egemenlik alanı, ancak eski geleneğin yeni dine nüfuzuyla esnetilebilmiştir. Böylelikle İslâm dinine göre de Türk sultanları Allah'ın yeryüzündeki halifeleri, eli, temsilcisi konumuna çekilerek dine göre bir vaziyet alabilmişler ve bu vaziyet planında kendi mutlak egemenliklerini tekrar kurabilmişlerdir. Böylelikle Türk hükümdarları devlet işlerinde aldıkları kararlarda kendi iradelerine dayanarak hareket etme serbestisine kavuşmuşlardır. Din ulemasının vazifesi ise bu esnada alınan kararlara dinin emirleri doğrultusunda danışmanlık yapmaktan ibaret olmuştur. "Nitekim Wilhelm Bartold'un (Vasily V. Bartold), Muhammed ibn Ali Süleyman er-Ravendî'nin XIII. yüzyılın başında yazmış olduğu Rahat'üs-Sudur'undan alıntılarla, "İslâmın vazifesi hutbe ve dua ile meşgul olmak, padişahlığı (hakimiyeti) Sultanlara havale etmek ve dünyevi saltanatı onların eline bırakmak" biçimindeki ifadesi, hem tastamam bu durumu, hem de böyle bir meşuiyet zemini üzerine inşa edilmiş bir örfün bulunduğunu gösterir" (Yavuz, 2009a:139-40). Türklerde cihan hâkimiyeti fikri de, bu kutsal meşuiyetin verdiği güç ile gerçekleştirilmesi gereken Tanrısal bir vazifedir. Bu da eskiden olduğu gibi Türk devlet geleneğinin kapsamını bütün insanlığın üzerinde bir egemenlik kurma idealine doğru genişletmiştir. Çeşitli Türk sultanlarının elinde Çerâî-i Çerife yerine, âdet hukuku, siyaset, siyaset-i Çerîye, siyaset-i padişahî, kanun, yasa, yasag-ı padişahî gibi kavramlar **örf-i sultânî** sınırları içerisinde bu amaç (nizâm-ı âlem) doğrultusunda kullanılır olmuştur.

Eski gelenekte töreden hareketle kağanlar, "Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı" (Ergin, 2000:7) ikazıyla Kağanlık vazifelerinden bahsederken, İslâm ile birlikte yeni gelenekte sultanlar;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

nizâm-ı âlemin, âlem-i ʿlâmın salah ve refahı, din ü devletin istikrarı, Devlet-i Âli Osman'ın bâkilîği vazifeleri ile kendilerini vazifelendirmişlerdir. Eski gelenekte devletin düzene sokulmasından sonra kağanın milleti için vereceği hizmetler töre gereği iken yeni gelenekte devletin düzene sokulması da millete hizmet de din-i ʿlâm içindir.

Bu kutsal vazifelerden dolayı sultanlar, kendi otoritelerinden ödün vermemişlerdir. geriat taraftarı ulemanın baskılarına rağmen erken dönem uç Türkmen beylikleri, törenin yeni ʿkâli olan yasa hükmüne göre devletlerini yönetmeye devam etmişlerdir. “Hükümdarın sırf kendi iradesiyle koyduğu kanunlar, ʿhanlılar'dan sonra gerek Osmanlılar'da gerekse Doğu-Anadolu ve ʿan'da kurulan Türkmen devletlerinde (mesela Akkoyunlular) Yasa veya Yasakname adı altında toplanacaktır. Keza, Timur'a atfolunan Tüzükat'ta Yasa ruhu egemendir” (Gölcük, 2000c:30). Örf'ün ortaya çıkışı ve güç kazanmasında, bu mücadele sürecinin etkileri büyük olmuştur. Burada mücadele kavramını kullanırken dikkat ettiğimiz iki anlam vardır. Birincisi, dini yapı ile geleneksel yapıyı birbiri ile sentezlemeye çalışan sultan ve ulemanın mücadelesi ile ikincisi, zaman zaman dini baskılara karşı verilen mücadele anlamlarıdır. Örf, Türk sultanlarının bağımsız olarak, tamamen dini otoriteye dayanmadan ancak onu da yok saymadan, kanun yapma faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan, yeni bir töre yapma ʿkâlinin adıdır. Bu süreç oldukça uzun, zorlu ve meşakkatli bir süreçtir. Türk hukuk sisteminin geçirdiği sıkıntılı aşamaları da bize hatırlatır. Fuat Köprülü de bu hususu (2004:44) “Hiyung-nu'lerden başlayarak Osmanlılara kadar Türk tarihinin geçirdiği uzun yıllar ve bu tarihin cereyan ettiği geniş coğrafi saha göz önüne alınırsa, Türk hukuk müesseselerinin menşeleri ve gelişmeleri meselesinin, ehemmiyeti nispetinde müfakkılatı da derhal anlaşılır” ʿkâlinde sözlerle açıklamaktadır.

Örf-i Sultâninin Tahlili

Eski Türk devlet kağanlarında görüldüğü gibi ʿlamiyet'ten sonraki dönemde de Türk sultanları, mutlak otoritelerinden taviz vermemişlerdir. Bu uğurda ʿlâm dinini, geleneksel kültürü ve devlet siyasetini, kendi otoriteleri doğrultusunda ama dini hükümleri de yok saymayarak kurgulamaktan geri durmamışlardır. ʿkâle örf-i sultani geleneği bu mantık çerçevesinde doğan bir gelenektir. Bu geleneğin doğmasında, güçlü hükümdar kanûnnâmeleri esastır. Sadece sultanın iradesine dayanan örfi kanunların devlet teşkilatlanmasına egemen olması ve ʿkâli hükümlere eʿkâl etmesi de buradan gelmektedir. Siyasi iradeyi egemen kılmak, geleneksel Türk devlet yönetme anlayışının bir gerekliliğidir. Halil Gölcük bu hususu (2000b:41) “Onlar, Orta Asya Bozkır devletinin beg-kagan ve törü-yasa geleneklerini yürürlüğe koydular ve bunu, Ortadoğu topraklarında kurdukları devletlerde hükümdar otoritesinin temeli yaptılar... Türk yöneticiler, kamu otoritesi ve bu otoritenin mutlak bağımsızlığı konularında çok duyarlı idiler ve kamu yönetimini daima kendi devlet ve hukuk anlayışları doğrultusunda örgütleme hakkına sahip oldukları kanısını taşıyorlardı” ʿkâlinde ifade etmektedir. Müslüman Türk devletlerinde de bütün bürokratik yapılanmanın özü, aynen bu mantığa dayanarak devam etmiştir. Bu örgütlenme anlayışından ötürü Abbasi Halifeleri, Müslüman Türk devletlerinin yönetim modelini benimsemeye çalışmışlardır. Çünkü Arap ʿlâm devletlerinde yönetici olan Halifelerin güçsüz konumu, geçmişte, iç savaşların ve mezhep çatışmalarının hararetlenerek artmasına ve devletlerin parçalanarak dağılmasına zemin hazırlamıştır. Halifeler hiçbir zaman arzu ettikleri siyasi egemenliğe ve mutlak otoriteye kavuşamamışlardır.

Araplardaki bireysel çıkar çatışmalarının merkezinde kurulan devletlere göre, daha merkezi ve soy bağına dayalı devletler kuran Türk devlet adamları, bu sayede daha uzun ömürlü ve daha istikrarlı olmayı başaramamışlardır. Üstelik bu istikrarlı yapının egemenliği altına girerek, devam eden asayişsizliklerden ve isyanlardan kurtulmak isteyen Abbasi halifesi, Selçukluları Arap topraklarına davet etmiştir. Büveyhilerin egemenliğinde geçen X. asırlar sonucunda, istikrarın artmaması ve Büveyhilerin de Halifenin beklentisine karşılık verememesi sonucunda, “Büveyhilerinin yerini,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Orta Asya'nın kalabalık steplerinden İran ovalarına doğru yavaş yavaş göç eden ve İslama geçişlerinden sonra Türkmen adını alan güz göçebelerinin doğuda oluşturdıkları bir kabile birliği olan Selçuklular almıştır" (Lindholm, 2004:141). Sünni Müslüman olan Selçuklular, askeri disiplini ve savaş meydanlarındaki üstünlüğü ile halifenin dikkatini çeken bir Türk devletidir. XI. asırda Selçuklular Bağdat'a girdiklerinde gii Büveyhiler çoktan Bağdat'tan kaçıp uzaklaşmışlardır.

Abbasi Halifelerinin sahip olduğu bu güçsüz konumu gören İranlı bilgin ve düşünür olan **Abdullah İbn Mukaffa**, sultan egemenliği ve "halifelere tam yetki tanınması tarafındaydı. Böylece İriat ile siyaset arasındaki kopukluk, siyaset lehine çözümlüGolacaktı" (Timur, 2000:79). Bu tespit, devlet yönetiminde İriatın mı yoksa siyasetin mi üstün olduğuna yönelik bir tartışmayı doğurmuştur. Ancak Arap İslam devletlerindeki karışıklıklara bakılırsa, İriat ile siyasetin acilen uzlaştırılması da gerekmektedir. Bu uzlaştırmaya siyaseten üstünlüğü sultana IX. yüzyılda Al-Mâverdi vermiştir. Onun geliştirdiği Hilafet Teorisi'nde "„El Ahkam es-Sultaniye" isimli eserinde halife sultanın iktidarının meşruluğunu sağlayacak ilkeleri saptıyordu" (Timur, 2000:80). "Al-Mâverdi, İriat'ın uygulanmasını teminat altına alan bir araç olarak ve Müslüman toplumunun iyiliği ve bekası için, dinden kaynaklanmayan bir kuvvetin (kuvvetu's-saltana veya emâra) gerekliliğini belirtmiştir. O, birbirinden ayrı şeyler olarak, dinin korunması (hırâsatu'd-dîn) ve siyâsatu'd-dünyâ'dan söz etmektedir. Başka bir deyişle, burada da, İslamın ve halkın hayrı prensibi (İslami terminoloji ile istislah), bağımsız siyasi otoriteyi ve onun kural koyma gücünü geçerli kılan ilke olarak kabul edilmiştir" (İlalcık, 2000b:42). Sekizinci asırdan itibaren Arapların içine düşükleri çeşili kargaşaların onuncu asırda zirvelere tırmanması, otoritenin sadece halifeye ya da sultana bırakılması gibi düşüncelerin Arap âlimleri arasında doğmasına neden olmuştur. Tarihi süreçte bu ihtiyacın zuhur ettiğini görenler olmuştur ancak bu istikamette düşüncelenler de vardır.

Mesela Selçuklular, Halifenin arzusu üzerine, Bağdat'ı zapt ederek asayişizliği gidermelerine rağmen, bazı İslam âlimleri ve mezhep önderleri tarafından eski devlet düzenlerini terk etmemelerinden dolayı eleştirilmiştir. Burada sorun olarak görülen şey, Selçukluların hala yasa ve töre anlayışını terk etmemiş olmalarıdır. "Zira İslam âlemine egemen olarak gelen Türkler, Orta-Asya'dan değışnez eski bir devlet anlayışı ve belli idare gelenekleriyle geliyorlardı. Bu gelenekler, hâkim sınıfın, beylerin ve Türkmen Oğuz guruplarının taassupla bağı kaldıkları kökleşmiş âdetler ve inançlar niteliğinde idi" (İlalcık, 2000c:29). İslamiyet ile birlikte zaman içerisinde Türk sultanları, bu yeni din ile eski geleneği uzlaştırmayı başarmışlardır. Ve bunun sonucunda da ne tam Şerî ne de tam töresel olduğunu söyleyebileceğimiz bir senteze ulaşmışlardır. Özellikle ilk Müslüman Türk devletlerinde "Cengiz yasasının, İslamiyeti kabul etmiş bu toplumlarda İriattan farklılaşan gelenekleri (töre/yasaları) koruduğu görülmektedir (dul kadının ölen kocasının kardeşyle evlenmek zorunda oluşu, yeğenin dayı malını çalma hakkı gibi). Bu tartışmada, töre/yasanın ait olduğu toplumsal örgütlenme (kabile veya kabile konfederasyonları) ile İriata uygun veya değil, fıkıh kavramsallaştırılması içinde gelişen padişah hükümünün (örfi-i sultani) ait olduğu Osmanlı devlet oluşumu arasındaki kategorik ayrıma özen gösterilmemiş olduğu görülmektedir" (Emiroğlu, 2007:808). Burada dikkatleri çeken husus, örf-i sultaninin fıkıh organizasyonu içerisinde anlaşılmasının ve bu organizasyon içerisinde tahlil edilmesinin bir gerekliliğidir. Özellikle Osmanlı imparatorluğunun büyümesi ile beliren ihtiyaçlar karşısında, eski yasanın (töre, yasa geleneği) yetersiz kalması ve İriatta da yeterli örnek uygulamalarının bulunmaması nedeniyle, yeni kanunlar çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yeni kanunlar örfi uygulamaları oluşturmıştır. Aslında bu yeni geleneğin oluşumuna din de cevaz vermektedir. Çünkü İslam fıkına göre, İrtların değışmesiyle hükümlerin de değışmesi ya da askıya alınarak yeni hükümlerin yürürlüğe konulması, son derece doğru bir uygulamadır. Hayreddin Karaman bu hususu (1996:5) "Ameli ihtiyaç ortaya çıkınca hüküm bulma çabasına girişilmektedir. Belli bir illete ve hikmete bağı olduğu bilinen hükümler illet ve hikmetin değışiği sabit olunca değıştirilmiş, ayrıca kamu

düzenini korumak hak ve adaleti gerçekleştirmek, zaruretleri gidermek maksadıyla bazı hükümlerin uygulaması askıya alınmıştır” şeklinde ifade etmektedir.

Kamu düzenini korumak, hak ve adaleti gerçekleştirerek zaruretleri gidermek mecburiyeti, Türk idarecilerinin üzerinde, en eski geleneklerden itibaren yerine getirilmesi gereken bir vazifedir. İslam öncesinde de Türk kağanlarının devletten (il) anladıkları budur, İslamiyet’ten sonra da bu olmuştur. Bu geleneksel devlet yönetme anlayışı gereği, özellikle Osmanlı padişahları, İslam dininde karışıklığını bulamadıkları sorunların çözümlerini Oğuz geleneğine müracaat ederek gidermeye çalışmışlardır ki içi tartışmaların ve muhalefetlerin ortaya çıkmasına da bu durum neden olmuştur. Padişahlar, bu gibi değişen şartlar doğrultusunda, ihtiyaçta bulunmayan pek çok hükmü, geleneksel Türk kültürüne ve devlet geleneğine bağ vurarak, **kanun** haline getirmişlerdir. Örfî hukukun bu mecburiyetten kaynaklanan doğuşuna dair tanımlamasına Ali Seyyar’ın hazırladığı “**Sosyal Bilimler Sözlüğü**”nde rastlayabilmekteyiz. Buna göre örfî hukuk (2007:722) “Bazı hukuki meselelerde ve özellikle kanunun temas etmediği durumlarda örf’e bağvurulan ve örfün fer’i (ikinci derecede) bir hüküm olarak kabul edilen hukuk sistemi. Osmanlı döneminde, temelinde yerleşik örf ve âdetler olmakla beraber, çoğunlukla padişahın sosyal ve siyasi gelişmeler karşısında, özellikle kamu hukuku alanında yaptığı bağlayıcı kanun ve düzenlemeler” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu hususta Gâlcık örf-i sultânîyi (2000c:27) “Fatih devrinin idare adamı ve müverrihi Tursun Beg’e göre, “nizâm-i âlem” için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizamı, “siyâset-i sultânî ve yasag-i pâdişâhî derler ki, urefamızca ona örf derler” şeklinde, Tursun Beg’dan yaptığı alıntılama ile tanımlama yoluna gitmiştir.

Örfî uygulamalardan en fazla dikkat çeken ve de üzerinde en çok tartışmaların yaşandığı düzenlemeler ise padişahların kanûnnâmeleridir. Kanûn-nâme-i Âl-i Osmân yani Osmanoğullarının kanûnnâmesi diye de tanımlanan bu düzenlemeler, Ferit Devellioğlu’nun “**Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati**”nde (1997:488) “İdârî, mâlî ve cezâî alanlarda Osmanlıların örf ve âdetlerine göre, pâdişahların yalnız kendi otoritelerine dayanarak çıkardıkları kanûnları bir araya getirmek suretiyle hazırlanmış dergi, Yasaknâme” şeklinde tanımlanmıştır. Burada dikkatleri çeken nokta idârî, mâlî ve cezâî alanlarda padişahların kendi iradeleri doğrultusunda hareket etmeleridir. Ancak elbette ki bu iradeler sergilenirken, dinin hükümlerine de hassasiyet gösterilmiştir. Bunu unutmamak gerekir. Aslında dinin alanının genişletilerek daha önceki Şer’î uygulamalarda örneğine rastlayamadığımız hususların, dinin alanına girer bir hale getirilmesinde de örf-i sultaninin büyük etkisi vardır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet’ten sonra Osmanlı padişahlarının kazandıkları itibarın ve gücün tartışmasız üstünlüğü, örf hukukunun, örf-i sultânî’nin önünü açmıştır. Osmanlı’nın fıkıh alanında gerçekleştirdiği bu yenilenme hareketi, ancak Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesi sonrasında kuvvetlenebilmiştir. Çünkü zamanın din ulehasının vicdanında, Hz. Muhammed’in (SAS) iltifatına mazhar olmuştur kutsal imparatorun, dinen yanlıyapmayacağına dair kuvvetli bir iman oluşmuştur. Ve bundan dolayı da kanûnnâmelere gereken dini icazetler padişahın istediği doğrultuda verilmiştir. Prof. Dr. Ömer L. Barkan’ın (1943:66) “Osmanlı İmparatorluğunda her kanun, üzerindeki tarih ne olursa olsun, çok defa diğer daha eski kanunların ve bu arada da fetih ve içişli müteakip mahallinde yapılan tahkikata göre derlenmiş olan en eski nizamın ve ananelerin devamından başka bir şey değildir” diyebilmesi, ancak bu kutsal otoritenin Fatih tarafından sağlamlaştırılması ve din ulehasının vicdanında meşrulaştırılması ile mümkün olmuştur. Fatih Sultan Mehmet bu şekilde iki kanûnnâme hazırlamıştır. Ama Fatih’in hazırlattığı daha başka kanûnnâmeler de bulunmaktadır. “Fatih devrinde, tespitlerimize göre, 75 kanûnnâme hazırlanmıştır. Bunların düzenledikleri konular, idare hukuku, vergi hukuku, askeri hukuk, toprak nizamı ve ta’zîr cezaları gibi İslam hukuku tarafından düzenleme yetkisi ulül-emre verilen mevzulardır” (Akgündüz, 1992:9). Bu kanûnnâmelerden bazıları devlet teşkilatına yönelikken, bazıları ise tamamen reayanın düzeni ve vergilendirme sistemine yöneliktir. Bu kanûnnâmelerde,

Çeiatın dıÇında kalan uygulamalar için örfî uygulamalar tabiri uygun görülmüÇlen, bu uygulamalar doğrultusunda konan vergilere de sultan vergisi denilmesi tercih edilmiÇtir.

Yönetilebilir bir devletin ihsası için kanun esastır. Türk sultanları eskiden olduğu gibi yeni zamanda da kanun koyan hükümdarlardır. Kanun olmazsa devlet de adalet de olmaz. Bu anlayıÇ geleneksel Türk devlet yönetme felsefesinden bir mirastır. Fatih'in hazırlattığı kanûnnâmesinin ilk sayfasının üstüne yazdırdığı sözleri, bu bağlamda değerdendirmek gerekmektedir. Fatih Çöyle demektedir: "Bu kadar ahvâl-i saltanata nizam verildi. ğimdiden sonra gelen evlâd-ı kirâmım dahi ıslahına sa'y etsünler" (Akgündüz, 1992:89). Yani Fatih, gelinen aÇamanın yeterli olmadığını, sonradan gelecek olan sultanların bu devlet düzeninin ilerlemesi ve güçlenmesi istikametinde emek harcaması gerektiğini söylemektedir. Bundan dolayı Türk devlet idarecileri için zaman içinde töre, yasa ve sonrasında ise örfî hukuk son derece önemli olmuÇtur. Burada da *il bırakılır törü bırakılmaz* refleksi görülebilmektedir. Sultanların zamanın ve mekânın Çatlarına göre kanun yapabilme dirayeti sergileyebilmeleri ise Müslüman Türk devletlerinde uzun süren hâkimiyetlere neden olmuÇtur. Lindholm'un merak içinde kendisine sorduğu soru da kendisinin çözemediği bu sistemden kaynaklanmaktadır. Buna göre Lindholm (2004:153) "Osmanlıların gücü ve uzun ömürlülüğü, ibn-i Haldun'un çizdiği Orta Doğu tablosuna ciddi bir istisna oluÇurmaktadır. EÇilikçi ve rekabetçi bireycilik ruhu, hem dünyevi hem de dini imparatorlukları er geç parçalayabiliyorsa, Osmanlılar'da durum niÇin böyle olmamıÇtır" Çıkindeki tereddütlü bakıÇıile Osmanlı'yı anlamaya çalıÇmaktadır. Aslında Lindholm'un Osmanlı'yı anlayabilmesi için öncelikle Osmanlı'nın nizâm-ı âlem mefkûresini anlaması gerekmektedir. "Nizam-ı âlem, tüm evrenin ve onunla birlikte Osmanlı düzeninin belirli ve tek bir ideal durumu olduğunun ifadesidir. Yapılacak her Çey nizâm-ı âlemi desteklemeli, onu bozacak her eylemden kaçınılmalıdır. Dolayısıyla nizam-ı âlem Osmanlı için hem bir mutlak referans noktası, hem de bir eylem programı anlamını taÇmaktadır" (Mahçupyan, 1999:48). Nizâm-ı âlemi bozacağından endiÇyle; Fatih'in "KardeÇ Katli" ve "Miri Arazi" fermanları, Kanuni'nin "Para Vakıfları" tartıÇmasında Ebussuud Efendi'yi desteklemesi, padiÇahların sıklıkla ta'zîr ve bağy uygulamalarına müracaatı, kanûnnâmelerin istihsan ve istislah kaidelerine dayanılarak yürürlüğe konulması dikkate Çayandır.

Buna göre örf-i sultaninin genetiğini oluÇuran bu uygulamalara, bir göz atmak gerekmektedir. Öncelikle Fatih'in eski devlet geleneğine dayanarak kardeÇ katlini münasip görmesi örfî bir uygulama mıdır yoksa Çer'i bir uygulama mıdır? Kimisi bu uygulamanın tamamen Çer'i olduğunu savunurken, kimileri ise bu uygulamanın tamamen örfî bir uygulama olduğunu savunmaktadır. ğer'i bir uygulama olduğunu savunanlar, fıkhnın padiÇaha tanıdığı ta'zîr hakkına istinaden delil getirmektedirler. Ta'zîr, "Çlam hukuku kaynaklarında gerek suç, gerek karÇılığında cezası gösterilmiÇ olmamakla beraber, kiÇlere veya kamuya zarar verdikleri için ulüemr tarafından cezalandırılan fiiller olarak geçmektedir. Devlet baÇlanı veya ona vekâlet eden hâkim, suçluyu ve suçun toplumdaki durumunu göz önüne alarak cezayı takdir eder" (Akbulut, 2003:168). Ta'zîr ile ilgili olarak Ferit Devellioğlu'nun **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**'i ile 1944 yılı basımlı **Türk Hukuk Lügati**'nde de benzer tanımlamalar mevcuttur. Bu lügatlerin ıÇğında ta'zîr kelimesi sırasıyla (1997:1043) "Tekdîr etme, azarlama, suçluyu suçuna göre sözle tekdîr etme" ve (1991: 26) "ta'zîr-i ahissâ, ta'zîr-i evsât, ta'zîr-i eÇraf, ta'zîr-i te'dîb, ta'zîr-i ukubet" gibi her sosyal ve siyasi alanı kapsayacak Çekilde tarif edilmiÇtir. Burada azarlama cezası olarak Osmanlı hukuk terminolojisine giren **ta'zîr** hükmü, Çer-i Çerifin sultana tanıdığı bir siyaseten hüküm koyma yetkisinden ibarettir. PadiÇahlar, gerekli gördükleri takdirde, nizâm-ı âlem için siyaset-i sultanıyı, ta'zîr hükmüne dayanarak uygulamıÇardır. Ancak sıkıntı da iÇe tam bu noktadan itibaren baÇamaktadır. Çünkü **ta'zîr** kelimesinin **peltek** z ile yazılan kökünün özür ve kabahat manalarına geliyor olmasından hareketle, bu hükme göre ta'zîr cezasının uygulanabilmesi için Çeran, bir kusur veya kabahatin vuku bulmuÇ olması gerekmektedir. Bu durumda Fatih'in henüz bebekken öldürölme emrini verdiği kardeÇnin bu türden bir suÇa karıÇma olasılığı yoktur. Görüldüğü gibi

Çehzadelerin henüz bebekken Kardeş Katli ile katl edilmesi, Çer'î nedenlerden ötürü, bu tür **katl** hükümlerinin ta'zir kapsamından çıkmasına neden olmaktadır. Buna paralel olarak bu bebeklerin **bağy** (vatana ihanet veya devlete isyan) suçunu içtihatlarının de mümkün olmamasından dolayı, Çer'î olarak aslî hükümler gereği de idamları söz konusu değildir. "Müslümanlardan bir grubun, kendi kanaat ve ictihadlarına göre, yanlış yolda olan devlet başkanına bağkaldırmalarına; onu devirmek, düzeni değıştirmek veya ayrı bir devlet kurmak istemelerine "bağy", bunu yapanlara da "bağı" denir" (Akbulut, 2003:178). Mesela, "Bir Çehzadenin, sultanlığını ilan etmiş diğer bir Çehzadeye karışgelmesi ve saltanat iddia etmesi, tamamen bir bağy suçu mahiyetindedir. Ve cezası idamdır" (Akgündüz, 1992:51). Cezası idam olan bir diğer ceza uygulaması türü ise **had suçları** içindir. Bebek Çehzadelerin katlinde bu hükmün de gerekçe olarak gösterilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü "Çer'î Çerife göre **had** suçları ve cezaları da bellidir. Hırsızlık, yol kesmek, dinden çıkma, zina, adam öldürme ve vatana ihanet gibi **had** suçlara uygulanacak cezalar, Çer'î Çerifte sarıh olarak, nasıl verilmesi gerektiği belirtilmiştir" (Üçok, 1947:48). **Had cezasına** dair olan bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, bu türden katl uygulamalarında padişahlara özgü bir tasarruf dikkat çekmektedir. Fatih Sultan Mehmet, bu hükmü yani **Kardeş Katli** hükmünü hazırlarken, Şlam fıkının **istihsân** prensibini genişletmiş yani Müslüman cemaatinin genel menfaati ilkesini kendi yorumuyla zenginleştirmiş ve **tecvi'zi** de bu suretle almıştır. Görüldüğü üzere burada Sultan Fatih içtihadı bir refleks sergilemiştir. **İctihad-i örf** kavramı da buradan gelir. **Türk Hukuk Lügati** bu kavramı (1991:142) "Hükmü örf ile sabit hukuki bir asla (esasa) istinat suretiyle vuku bulan bir içtihatdır. Bazı idare amirlerinin ve bilhassa muhtesip denilen zabıta-i ahlakiye ve idare memurlarının örf'e nazaran bazı tedbirler ittihaz etmeleri bu kabildendir. Bunun mukabili içtihad-ı Çer'îdir ki, bunda hükmü Çer'î Çerif ile sabit olan bir asıl, bir esas nazarı itibara alınır" şeklinde tanımlamaktadır. Öerde **bağy** suçu içtihat olasılığı dahi bulunması, bebek Çehzadenin katli için yeterli olmuştur. Bu kararın arkasında aslında binlerce yıllık bir tecrübe de yatmaktadır. Çünkü bu tecrübelerle anlaşılmıştır ki, isyan eden bir Çehzade nedeniyle, on binlerce masum Müslüman ölüp gitmiş, düzen bozulmuş, anarşive kargaşa artmıştır. Bundan dolayı da bu zararlara uğrama ihtimalinin dahi ortadan kaldırılması ve Ümmet-i Muhammed'in rahat ve selameti için **ictihad-i örf** müessesesi bizzat padişahlar tarafından geliştirilerek, uygulamaya sokulmuştur.

Para vakıfları meselesi de örf-i sultani genetiğinin iyice belirginleştiği bir meseledir. Bu tartışmada Önam Birgivi ile Ebussuud Efendi karışkarşıya gelmiştir. Hatta tartışma öyle bir hararetlenmiştir ki bütün Osmanlı idaresi ve ulema, bu tartışmanın galibini bekler olmuştur. Önam Birgivi tartışmada çok ileri giderek Ebussuud Efendi'yi tekfir etmiştir. "Tekfir" meselesi de Ebussuud Efendi ile Çivizade arasında, para vakıflarına ilişkin bir anlaşmazlıktan kaynaklanmıştır: Para vakfı caiz midir, değil midir? Bu anlaşmazlıkta Çivizade'nin ve onu destekleyen Önam Birgivi'nin, caiz olmadığını söylemelerine karşılık, Ebussuud Efendi (dönemin Sofyalı Bâli Efendi, geyhüislam ğah Çelebi ve Fenârizâde gibi fıkıh bilginlerinin de desteğiyle), para vakfının caiz olacağını öne sürmüştür" (Yavuz, 2009a:15-6). Dönem Kanûni dönemidir ve Ebussuud Efendi, Rumeli Kazaskeri görevindedir. Ebussuud Efendi bu hususta Hanefî fıkına dayanarak karar vermiştir. Bu meselede Ebussuud Efendi yalnız da değildir. Destekçileri onu, bu mücadelesi neticesinde Ebu Hanife-i Sâni (İkinci Ebu Hanife) ilan edeceklerdir. Dönemin Osmanlı geyhüislam'ı Çivizade Muhiddin Efendi'dir ve Çivizade Muhiddin Efendi, Birgivi Mehmet Efendi tarafından bu tartışmada desteklenmiştir. Ancak gerek Çivizade Muhiddin Efendi olsun ve gerekse de Birgivi Mehmet Efendi olsun, Ön Teymiye'nin ekolüne yakın isimlerdir. Ön Teymiye ise Hanbelî mezhebine mensup olması gereği, kitap ve sünnete son derece (ağır) bağlıdır. Çe bu bağlılığın oluşturduğu katı yapı, para vakıfları gibi bir hususta, Çivizade Muhiddin Efendi'yi ve Birgivi Mehmet Efendi'yi yanlışkarar almaya götürmüştür. Ebussuud Efendi'nin ise kaygısı içtihat tam burada başlamaktadır. Ebussuud Efendi para vakıfları ile ilgili hükmünü ileri sürerken, fıkının istihsân ilkesini hayata geçirmiştir. Yani para vakıflarının, Çeriate uygun olup olmadığından çok,

toplum üzerindeki sosyal olarak gördüğü vazife gereği, kapatılmamasına hükmetmiştir. Hatta bu kararı için dinin hükmü bu yöndedir demekten de geri durmamıştır.

Bu tartışmanın nihayetinde Sultan Süleyman, Ebussuud Efendi'nin hükmünü uygulamayı tercih etmiştir. Müslüman cemaatinin genel menfaati ilkesi (istihsân) gereği, para vakıfları kapatılmamıştır. “Oysa Hanbelî mezhebinde bir âlim, Mehmed Birgîvî, para vakıflarının ribâyâ bulağı ve dolayısıyla geriat'a aykırı olduğu gerekçesiyle geyhülislam'a Gâdetle saldırmıştır” (Gâlcık, 2000b:40). Görüldüğü gibi Müslüman toplumun genel menfaati söz konusu olduğunda, ulema açıkça, İslam hukukunu pragmatist bir edayla esnetmeyi tercih etmiş, çeşitli zararların doğmasına neden olacak katılığı ise benimsememiştir. Binlerce fakirin, muhtaç insanın, öğrencilerin, imaretlerin, vakıfların, medreselerin ve ulemanın faydalandığı para vakıflarının kapatılmasının neden olacağı sosyal ve toplumsal buhranlar, dinen uygun görülmemiştir. Gâma', istihsan ve istislah Müslüman cemaatinin genel menfaati ilkesi doğrultusunda yürütülen içtihadî ilkelerdir. Ve genel amaç nizâm-ı âlem mefkûresinin tesisidir. İslam fıkhnın bu denli esnek bir mahiyette kullanılmasında, örf-i sultânî felsefesi bağat rol oynamıştır. Sonraki asırlarda A.Cevdet Paşanın, Devlette Fıkıh Anayasası fikri de buradan gelmektedir. Tarihçi Öber Ortaylı bu hususta (2000:10) “Cevdet Paşa "İslam devletinin anayasası fıkıhtır" derken bizim anladığımız anlamda bir Suudi Arabistan Geriat modelinden söz etmiyor. Berikilerin aksine, farazi anlamdaki bir toplumsal sözleşmenin değil, vahyin yani ilahi mesajın etrafındaki birleşmeden meydana gelen bir devletten söz ediyor” Gâlindeki tespitiyle, aslında Osmanlı yönetim anlayışını da özetlemektedir. Burada, Osmanlı hukuk sisteminin nasıl düzenlendiğine dair bazı ipuçlarının da çıkmaya başladığı görülmektedir. Osmanlı hukuk sistemi, sultan ve sultan iradesi çerçevesinde gerçekleştirilmeyi ve böyle bir yapıyı bünyesinde bulundurmamayı tercih etmiştir.

Gâ bütün bunlar, nizâm-ı âlemin ihsası için öncelikli Gâtin sultan iradesinde ve onun mutlak egemenliğinde olduğunu göstermektedir. Çünkü bu irade zayıfladığında ya da azaldığında, çeşitli kargaşalar ve düzensizlikler Osmanlı coğrafyasında bağgöstermiştir. Mesela “Kadıızâdeler” hareketi buna güzel bir örnektir. XVII. asır bu olaylara sahne olmuştur bir asırdır. Buna göre bu asırda: “Devlet yönetiminde istikrarsızlıklar belirmiş, hasta olan I. Mustafa'nın üç ay padişahlık yapmasından sonra II. Osman tahta geçmiştir, fakat kısa bir zaman sonra öldürüldüğünden I. Mustafa padişahlık yapması mümkün olmadığı halde tekrar tahta çıkarılmıştır. Devletin en üst kademesindeki bu düzensizlik ve dengesizlikler, toplumun değişik katmanlarında Gâdetlenerek kriz haline dönüşmüştür” (Arpagu, 2001:92-3). II. Osman (1618-22) yılları arasında ve I. Mustafa ise (1622-23) yılları arasında, kısa sürelerle devletin bağna geçmiştir ancak otoritelerini kurma kabiliyetini sergileyememiştir. Devletin bağndaki bu düzensizlik, zaman içerisinde ulema ve saray bürokratlarına da sirayet ederek kendi çıkarları ve menfaatleri uğrunda hareket eden bir yapıyı doğurmuştur. Bu durum, Arap İslam devletlerindeki tarikat ve mezhep kavgalarına benzer bir menfaatin belirmesine neden olmuştur. Arap İslam devletlerindeki siyasi çatların bir benzerine Osmanlı'nın da kapılması, benzer buhranlara neden olmuştur.

Aslında bu sıkıntılı durumun ilk belirtileri XVI. asrın sonlarına doğrudur. Siyasi otoritenin zayıflığının ilk deminde, Birgîvî Mehmet Efendi tarih sahnesine çıkmıştır. Birgîvî Mehmet Efendi 1570 yılında „Tarikatü'l-Muhammadiye“ adlı eseri yazmış olan büyük bir İslam âlimidir. Kendi zaviyesinden bakarak, Osmanlı'nın içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik sıkıntıların bütün sebebini, din-i İslam yolunun terk edilmesine bağlamıştır. Bu bağlamda vücuda getirdiği „Tarikatü'l-Muhammadiye“ adlı eseri, döneminde ve sonraki nesillerde büyük yankılar uyandırmıştır. Kadıızâdeliler hareketinin lideri Kadıızâde Mehmed Efendi ise, XVII. asırda, Birgîvî Mehmet Efendi'nin eserini kendi düşünce çerçevesinde çarpıtarak, hareketinde kaynak olarak kullanmış bir vaizdir. Emevîler ve Abbasîler devrinde Arapların tecrübe ettiği mezhep kavgaları ve iç savaşlarına benzer bir hareketi andıran Kadıızâdeler hadisesi, Osmanlı devletini, sosyal ve siyasal alanda, uzun bir dönem meğul etmiş bir hadisedir. “IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vaizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö.1045/1635) almıştır” (Çavuşoğlu, 1996: 100). Kadızâdelilerin, Şîvî Teymiyye'nin ve onun mektebine mensup olan Birgivi'nin fikirlerinden etkilenmekle birlikte, Şîvî mezhebine dâhil bir hareketin öncüleri olmaları nedenleriyle Osmanlı yönetiminden destek alamamaları, hareketin başarısını engellemiştir.

Sonuç

Osmanlı devlet yönetim sistemi ve hukuk anlayışı üzerinde öncelikle ittifak edilmesi gereken nokta, anlaşılacağı üzere, eski Türk devlet geleneklerinde olduğu gibi Osmanlı devlet geleneğinde de Türk sultanlarının **mutlak otorite** anlayışının yıkılmadan devam ettiğidir. Bu mutlak otorite anlayışı eski Türk devlet geleneklerinde töre ile devlet düzenini kurma ihtiyacından meşruiyetini alırken, Osmanlı Türk devlet geleneğinde ise bu meşruiyet, **devlet-i ebed müddet ve nizâm-ı âlem** anlayışlarından hareketle alınmaya devam edilmiştir. Örf-i sultani bu bağlamda kullanılmış olan bir araçtır ve **nizâm-ı âlem**in tesisi ile ümmet-i Muhammed'in rahat ve selameti için sultan eliyle kurgulanmıştır. Bu bağlamda **örf-i sultâninin**, ilk Müslüman Türk devlet yöneticilerinin ve Osmanlı sultanlarının, Şîvî tâli yolunu kullanarak geliştirdikleri bir **icthad-i örfî** olduğu ortaya çıkmaktadır.

Demek oluyor ki tartışılanların aksine Osmanlı hukuk sistemi tamamen laik bir yapıyı barındırmamaktadır. Ya da Osmanlı hukuk sistemi tamamen Şîvî de değildir. **Osmanlı hukuk sistemi**, siyaset-i sultâninin zamanla fıkıhın genişletilen alanına alınması sonucunda bütün sultan uygulamalarının dinen icâzetli bir hale getirildiği ve dinin alanına çekilerek meşrulaştırıldığı bir devlet yönetim tarzıdır. Burada asıl vurgulanması gereken husus ise, Türk hukuk geleneğinin sergilediği olduğu evrimsel ilerlemenin kendisidir. Töreden hareketle örf-i sultaniye doğru meydana gelen değişim, tarihi süreçte doğan ihtiyaçlara binaen meydana gelen tekâmülden ibarettir.

Bu nedenle Osmanlı sultanlarının kendi otoriteleri söz konusu olduğunda aldıkları kararlara ve uyguladıkları kanûnnâmelere, İslâm dininin egemenlik alanına göre, sultanların icthadî uygulamaları (**icthad-i sultani**) olarak bakılmalıdır. Diğer yandan bu türden bir devlet yapısı, dönemin şartları gereği zaten mecburidir de. Çünkü kuvvetini ve otoritesini kanıtlamış bir sultan, hem devletin bekası hem de dinin Şîvî varlığını devam ettirebilmesi için öncelikli şarttır ve bu husus, birçok İslâm âlimi tarafından da kabul edilmiştir. Türk sultan ve devlet adamları bu realitenin bilinciyle devletlerini kendi iradeleri doğrultusunda, **mutlak egemen hükümdar** anlayışı çerçevesinde idare etmeyi tercih etmişlerdir. Mutlak egemenliğin tesisi için Türk sultanlarının sergiledikleri uygulamalar da bu doğrultudadır ki mesela padişahların kızlarını saraylarındaki devşirme talebelerle evlendirmelerinin ya da evlenecekleri kadınları genellikle yabancılardan seçmelerinin altında hep bu kendi mutlak otoritelerini koruma içgüdüsü yatmaktadır. Çünkü bu devşirmeler -teşvîhte hata olmazsa- sapsız üzüm gibidirler. Yani herhangi kuvvetli bir boya ya da sülaleye mensup olmadıkları için sonradan bir saltanat mücadelesine girme ihtimalleri yoktur. Kaldı ki bu tür bir mücadeleye girseler dahi arkalarında kendilerini destekleyecek bir güç olmadığı için saltanat, güvence altında olmaya devam edecektir. Güneş bu tür uygulamalara Fatih'ten bir örnekle (2005:34) “Merkeziyetçi mutlak hâkimiyetini tesis etmek için, direnç kabiliyeti bulunan grupların, bilhassa ulemanın ve eski “aristokrat” ailelerin güçlerini kırmaya girişti. Ebu'l-Feth veya Kostantiniyyetü'l-Kübrâ Fatih'i olarak büyük karizmasına güvenen Mehmed, önce güçlü Çandarlı ailesini yönetimden uzaklaştırdı. Aynı zamanda, Rumeli'ndeki eski uç beyi ailelerini daha (sıkı) bağımlı bir hale getirmeyi başarmak oldu” diyerek açıklık getirmektedir. Yine başka bir örnekte olduğu gibi yeniçeri askerlerinin sadece devşirmelerden ibaret olması da sultanın mutlak otoritesi amacıyla. İstanbul ve çevresinde ailesi, akrabası ya da bir sülaleye mensubiyeti bulunmayan yeniçerilerin tek koruyucusu ve velisi sultanın kendisidir. Yeniçerilere sultanın kulları olarak

bakılmaktadır. Bu nedenle yeniçeriler sultanın saraydaki fedaileri konumundadırlar. Sayıları on beç bini bulan bu silahlı kuvvet, sultana bağlılığı ile muhalif çevrelerin asırlarca sesinin kısılmasının en büyük nedeni olmuştur.

Türklerden yeniçeri ocağına asker alınmamasının nedeni ise zannedilenin aksine Türklerle bir hakareten ya da Türkleri hakir görmekten kaynaklanmamaktadır. Buradaki mantık Türklerden kul olmaz mantığıdır. Çünkü Osmanlı devlet döneminde Türklerin her bir ferdi, mutlaka bir beyliğe, bir boya ya da bir sülaleye mensuptur. Bu nedenle onlardan sultana ilânihaye bağlı fedailer ve kullar çıkmayacağı aşkardır.

Görüldüğü üzere Osmanlı Türk sultanları, başka bir otoritenin ya da muhalif yapının varlığından dahi hoşlanmamakta ve düzeni de buna göre kurgulamaktadırlar. Burada düğmürücü olan husus ise İlam dininin de bir otoriteye sahip olması ve bu otoritenin sultan otoritesi ile çatışma tehlikesinin bulunmasıdır. Bu noktada Osmanlı sultanlarının kendilerini Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ya da *zillullahi* olarak kabul etmeleri, din-devlet çatışması engellenmiştir. Çünkü onların gazaları din için olduğundan emirleri Çeriatın hükmü gibidir. Bu bağlamda konunun iyice anlaşılması için Osmanlı devletinin, devlet olarak kurgulandığı ilk yıllara Çahitlik eden **Oruç Beğ'in**, *Oruç Beg Tarihi* adlı eserinde, sultanların İlam dinine olan yaklaşıma dair verdiği bilgiler önemlidir. II. Bayezid dönemi tarihçilerinden olan **Oruç Beğ**, eski Osmanlı başkenti olan Edirne'den takip ettiği gelişmelere dayanarak, bu yoldaki Türk sultanlarını ve Türkleri tarifi şöyledir: "Gazi ve düğman yeniciydiler. Allah ve Hak yol için mücadele ederlerdi. Gaza malını toplayıp Hak yola sarf ederlerdi. Hak'dan yana giderler, din yolunda çalışırlardı. Dünyaya mağrur olmazlardı. geriat yolunu takip ederler, dinsizlerden intikam alırlar, kimsesizlerin dostu olurlardı. İlam meçalesini doğudan batıya götürenlerdir" (Çalıcık, 1997:278). Hafızayı canlandıracak bir diğer örnek de Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye verdiği vasiyetinde mevcuttur. Vasiyet şöyledir: "Allah kelimesini yüseklerle çıkarmak için arayıp bularak fi sebil-ullah cihâd ve gazâyâ kendini verip çalışsın" (Cevdet, 1993:41). Görüleceği üzere İlam dini, Osmanlı sultanlarının hayat felsefesini etkileyecek kadar egemen bir konumdadır. Ancak Osmanlı sultanları devlet söz konusu olduğunda, İlamın gösterdiği hedefe ulaşmak için bile olsa geleneksel ve milli reflekslerine müracaat etmekten geri durmamışlardır.

Bütün bu faaliyetler gerçekleştirilirken **örf-i sultâni** karinesine dayanılmış ve böylelikle İlam Çeriatı içerisinde tâli bir kaynak da bulunmuştur. Zaten istislâh kaidesinin içeme sokulabilmesi de ancak bu kaynaktan mümkün olabilmiştir. İstislâh kaidesi, Akgündüz tarafından (1992:106) "Hakkında aslı kaynaklarda açıklanan Çerî bir hüküm bulunmayan hukuki ve özellikle de idarî meselelerde, âmme maslahatı esas alınarak hukuki hükümler vaz'edilmesine âmme maslahatı prensibi, istislâh veya masâlih-i mürsele denmekte ve bu esas hukukun tâli kaynakları arasında yer almaktadır. Hanefî hukukçularının istishâb dedikleri de bunun bir alt dalı gibidir. Osmanlı hukukunda „intizâm-ı re'âyâ ve berâyâ“, „def“ ve teskîn-i mezâlim“, „nizâm-ı âlem“, „il hikmetin ve maslahatin“ ve „umûm'ül-belvâ“ gibi tabirlerle ifade edilen bu esas, özellikle, âmme hukuku alanında en çok kullanılan bir tâli hukuk kaynağıdır" şeklinde tanımlanmaktadır. Buradan da anlaşılan Çerî, **devlet-i ebed müddet ve nizâm-ı âlem** söz konusu olunca, fikhın bu tâli kaidesinin esnetilebildiğidir. "Osmanlı devletinin kendisi için bıkmadan kullandığı 'devlet-i ebed müddet' ibaresi bu iddianın ve inancın göstergesidir. Bu inanç o kadar güçlü olmuştur ki modern dünyanın değışimci atmosferi içinde doğan Cumhuriyet bile 'ilelebet payidar' olacağı düsturundan kopamamıştır" (Mahçupyan, 1999:48). İlelebet payidar olmak için Osmanlı sultanlarının devlet düzeninde kurguladıkları bu esnek yapının altında, Türklerin geleneksel-milli refleksleri kadar, aslında Türklerin fikhî ve itikadî mezhep kabulleri de yatmaktadır. Türk devlet yöneticilerinin fikhî mezhepte Hanefiliği ve itikadî mezhepte ise Maturidîliği tercih etmiş olmaları, Türk hakan ve sultanlarının pragmatist tavırlarını ön plana çıkaran tercihlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bu hususu açacak olursak; imam Muhammed Mâtürîdî'nin Türk olması ve Ğlamı Türk mantığına ve hissiyatına göre yorumlaması, Türk hakan ve sultanlarının tercihlerinde etkili olan önemli bir faktördür. "Doğum tarihi tam bilinmeyen bu büyük Türk hukukçu, kelamcı ve usulcüsünün, 333/940 tarihinde Semerkend'da vefat ettiği bilinmektedir. Mâtürîd, Semerkand'ın bir nahiyesi, köyü veya mahallesidir. Bu sebeple kendisine Semerkandî de denir" (Akgündüz, 1997:168). EĞârî ve Mu'tezile'yi ortak bir zeminde birleştiren Mâtürîdî, bu iki itikâdî mezhebe göre daha itidalli bir konumda kalmayı tercih etmiştir. Çünkü EĞârilik vahyi üstün tutup akla değer vermezken, Mu'tezile tam tersine bir tavır içerisindedir. Mesela EĞârilik'te "Bir Ğey emredilmiş olduğu için iyi ve nehyedilmiş olduğu için fenadır ve Allah'ın bir Ğeyi niçin emir veya nehyettiğini akılla bilemeyiz" (Ülken, 2000:45) diyerek neden-sonuç ilişkisini kapatırken, Mu'tezile ise bir Ğeyin iyi-kötü veya güzel-çirkin olduğu fikrine ulaşmak için vahye gerek duymamaktadır. Akıl yeterlidir demekle yetinir. İmam Mâtürîdî bu sıkıntılı durumu görerek, vahye ve akla, eĞdeğerde önemler atfederek, yeni bir ekol geliştirmiştir. Osmanlı hukuk sisteminin baĞ yürütücüleri ve kurgulayıcıları olan sultanlar iÇe bu pragmatist ve akılcı tarzı benimseyerek, akli ve ilahi kaynağı eĞdeğer kabul etmiş ve sosyal-siyasal hayata da bu yorum ile yön vermişlerdir.

Ğlamiyet'in ilk yıllarından itibaren kurulmuş olan pek çok Arap-Ğlam devletinin istikrarlı devlet yapısını bir türlü yakalayamamalarının nedeni ise, Ğlamın katı yorumlarına saplanılıp kalınması ve mutlak sultan egemenliğine dayanan bir geleneklerinin bulanmamasıdır. Arap-Ğlam devletlerinin yaşadıkları bu istikrarsızlığa dair Hayreddin Karaman'ın Ğlam Ansiklopedisi 13. Cildindeki "Fıkıh" maddesi, tafsilatlı bilgiler sunması bakımından önemlidir. Arap devletlerinin içinden çıkamadıkları sorunlar karşısında, Osmanlılar, sahip oldukları pragmatist ve esnek yapılar nedeniyle kolaylıkla çözümler üretebilmişlerdir. Bütün Horasan ve Orta Asya Türklerinin de Hanefiliğı benimsemiş olmaları, bu tezimizi kanıtlar mahiyettedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet PaĞa (1993). **Osmanlı Tarihi, Tarih-i Cevdet** 6 Cilt, Hikmet NeĞiyat, Ğstanbul
- AKBULUT Ğhan (2003). "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", Ankara Üniversitesi, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:52, Sayı:1, shf. 167-181
- AKGÜNDÜZ Ahmet (1992). **Belgeler Gerçekleri Konuşuyor III**, Nil Yayınları, Ğzmir
- AKGÜNDÜZ Ahmet (1997). **Belgeler Gerçekleri Konuşuyor II**, Osmanlı AraĞırmaları Vakfı Yayınları, No:20, Ğstanbul
- ARIK Feda Ğamil (1995) "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafiya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih AraĞırmaları Dergisi, Cilt 17 Sayı 28, Ankara
- ARPAGUĞ Hatice Kelpetin (2001). **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları**, Çamlıca Yayınları, Ğstanbul
- ARTUN Erman (2005). **Türk Halkbilimi**, Kitabevi Yayınları, Ğstanbul
- BARKAN Ömer Lütü (1943). **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I**, Kanunlar, Ğstanbul
- ÇAVUĞOĞLU SemiramiÇ (1996). "Kadıızâdeliler" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Ğlam Ansiklopedisi, 24.Cilt, T.D.V.Yayınları, Ğstanbul
- DEVELLİĞİĞLU Ferit (1997). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle**, 14. Baskı, Yayına Haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- EMİROĞLU Kudret ve Suavi AYDIN (2003). **Antropoloji Sözlüğü**, Sibel ÖZBUDUN (Gelenek Maddesi) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- ERGÖN Muharrem (2000). **Orhun Abideleri**, 26. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- GÖKALP Ziya (2005). **Türk Töresi**, Hazırlayan Yalçın Toker, Toker Yayınları, “Doğudan Batıdan Seçmeler Dizisi No:13” 3. Baskı, İstanbul
- GÜNEĞ Ahmet (2005). “**Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet**”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. Sayı:17, shf. 1-48
- GÜNGÖR Erol (2003). **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, 10.Baskı, İstanbul
- HACİP Yusuf Has (2004). **Kutadgu Bilig**, Hazırlayan: Yağar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/313, Ankara
- HOBBSAWM E. J (2006). **1780'Den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 3. Baskı, Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul
- ÖNALCIK Halil (2000-1). “**Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği**”, Doğu Batı Yay., *Doğu-Batı Düşünce Dergisi* (Hukuk ve Adalet Üstüne). Yıl 4, Sayı 13, s.157-179
- ÖNALCIK Halil (2000a). “**Kutadgu Biligde Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri**”, Osmanlıda Devlet Hukuk Adâlet, Eren Yayıncılık, İstanbul
- ÖNALCIK Halil (2000b). “**Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet**”, Osmanlıda Devlet Hukuk Adâlet, Eren Yayıncılık, İstanbul
- ÖNALCIK Halil (2000c). “**Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği**”, Osmanlıda Devlet Hukuk Adâlet, Eren Yayıncılık, İstanbul
- ÖNALCIK Halil (2003). “**Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**” Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- ÖNALCIK Halil (1997). **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Çev: Doç. Dr. Hulusi Yavuz, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti I. Cilt, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul
- KARAMAN Hayreddin (1996). “**Fıkıh**”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İslam Ansiklopedisi Serisi, 13. Cilt (Fıkıh-Gelenek Maddesi). T.D.V.Yayınları, İstanbul
- KÖPRÜLÜ Mehmet Fuad (2004). **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, II. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara
- LÖNDHOLM Charles (2004). **İslam Topluluklarında Gelenek ve Değişim**, Çevirenler: Nihal Çelik, Nurgül Durmuş, gafak Sakarya, Elips Kitap Yayınları, Düşünce Kitapları 7, Ankara
- MAHÇUPYAN Etyen (1999). “**Osmanlı Dünyasının Zihni Temelleri Üzerine**”, Doğu-Batı Yayınları, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi* (Türk Toplum ve Gelişim Teorisi), Yıl, 2, Sayı 8, Ağustos, Eylül, Ekim, s.41-59
- ORTAYLI Ömer (2000). “**Devlete Nasıl Bakmalı**”, Doğu-Batı Yayınları, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, (Devlet), Yıl 1, Sayı 1, Kasım, Aralık, Ocak, s.9-15
- ÖGEL Bahaeddin (2001). **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 4. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul

- ÖNDER Ali Rıza (1976). “**Geleneksel Halk Hukuku**” *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt Gelenek-Görenek ve Çançlar, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırması Dairesi Yayınları: 21, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara
- ÖRNEK Sedat Veyis (2000). **Türk Halk Bilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- PAMİR Aybars (2003). “**Türklerin Geleneksel Dini Şamanizm’in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukukuna Etkisi**” Ankara Üniversitesi, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:52, Sayı:4, shf. 155-184
- SEVİĞ Vasfi Rağid (1951). “**Fıkıh ve Medeni Kanun**” Ankara Üniversitesi, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, shf. 210-235
- SEYYAR Ali (2007). **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Değişim Yayınları, İstanbul
- TÖMUR Taner (2000). **Osmanlı Kimliği**, Çınge Kitabevi, IV. Baskı, Ankara
- Türk Hukuk Lügati** (1991). Türk Hukuk Kurumu, Babakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Babakanlık Basımevi, III. Baskı, Ankara
- ÜÇÖK Coşkun (1947). “**Osmanlı Kanûnnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III**” Ankara Üniversitesi, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1, shf. 48-73
- ÜLKEN Hilmi Ziya (2000). **İslam Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş**, III. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul
- YAVUZ Hilmi (2009a). **İslam'ın Zihin Tarihi**, TimaçYayınları, 3. Baskı, İstanbul
- YAVUZ Hilmi (2009b). **Alafrangalığın Tarihi Geleneğin Tasfiyesi Ya Da Yeniden Üretilmesi**, TimaçYayınları, İstanbul

---

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

TRABZON METROPOLİTİ HRİSANTOS'UN PARİS KONFERANSI'NA SUNDUĞU MUHTIRANIN TENKİDİ

Veysel USTA*

ÖZET

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı geçici ateşkes antlaşması Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşından çekilmişti. İtilaf Devletleri 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Konferansı ile Osmanlı Devleti'nin de içinde yer aldığı mağlup devletlerin imzalayacakları kalıcı barış antlaşması görüşmelerini başlatmışlardı. Bunu fırsat bilen Osmanlı gayrimüslimleri harekete geçerek seçtikleri temsilcilerini Paris'e gönderip Osmanlı coğrafyasında bağımsız devlet kurmak üzere siyasi girişimlerde bulunmuşlardı. Bunlardan birisi de Doğu Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurmak için Paris'e gönderilen Trabzon Metropolit Hrisantos idi. Hrisantos 2 Mayıs 1919 tarihinde Paris Konferansı'na sunduğu bir muhtıra ile Doğu Karadeniz bölgesinde kurulmasını istediği Pontus Devleti talebinin siyasi ve demografik gerekçelerini oluşturmaya çalışmıştı. Bu muhtıra daha sonra konuya ilişkin yapılacak yayınlarda referans olarak kullanılacak temel belgelerden biri olacaktır. Bu makalede, Hrisantos'un Paris Konferansı'na sunduğu ve aynı tarihle yayımlanan muhtıra ve ekleri değerlendirilerek burada yer alan veriler dönemin objektif belgeleriyle karşılaştırılmış, hem muhtıranın kendi içindeki tutarsızlıklar, hem de siyasi beklentiler nedeniyle çarpıtılmış/tahrif edilmiş veriler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pontus, Trabzon, Hrisantos, Paris Konferansı.

A CRITICISM OF THE MEMORANDUM SUBMITTED TO PARIS CONFERENCE BY THE TRABZON METROPOLITAN HRISANTOS

ABSTRACT

Signing the temporary Armistice of Montreux, the Ottoman Empire quit the WWI. In the Paris Peace Conference, January 18 1919, the Allies initiated negotiations for a permanent peace treaty to be signed by the defeated countries including the Ottoman Empire. To take advantage of this, the Ottoman non-moslem minorities sent their representatives to the conference in order to seek political support for their ambitions to declare their independence within the Empire's territory. One of these representatives was the Trabzon Metropolitan Hrisantos. In his memorandum, he argued political and demographic grounds of the idea of establishing a separate state of the Kingdom of Pontos in the eastern part of the Black Sea. This memorandum was intended to be as one of the basic referential documents for their future plans and activities. Comparing and contrasting it with other more reliable, objective and unbiased documents of that period, this paper deals with the unconformities, distorted and altered information and ideas this memorandum included.

---

* Okutman, KTÜ Atatürk İlkeleri ve Gökölüp Tarihi Bölümü. TRABZON.

Key Words: Pontos, Trabzon, Hrisantos, Paris Conference.

Giriş

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'nin imzalayıp I. Dünya Savağından çekildikten kısa bir süre sonra 18 Ocak 1919'da Paris Konferansı toplanarak savağın yenik taraflarına uygulanacak yaptırımların görüşmesine bağlandı. Ermenilerin 26 şubat 1919'da Doğı Anadolu bölgesini içine alan coğrafyanın kendilerine bırakılmasına dair Konferansa sundukları muhtıranın kapsamı içinde Trabzon Vilayeti'nin de yer alması, Doğı Karadeniz Rumlarını da harekete geçirdi. Temsilci olarak seçtikleri Metropolit Hrisantos, Trabzon'dan hareket edip bir süre Yunanistan'da destek arayışlarında bulunduktan sonra Paris'e geçerek 2 Mayıs 1919'da Konferans'a bir muhtıra sundu¹ ve Rusya sınırından bağlamak kaydıyla Trabzon Vilayeti'nin tamamı ile Sivas Vilayeti'nin Karahisar-ı şarki ve Amasya sancakları ile Kastamonu Vilayeti'nin Sinop Sancağı'nı kapsayan bölgede bir Pontus Devleti kurulmasını talep etti. Kuşkusuz Osmanlı coğrafyasında kurulmak istenilen diğer devlet taleplerinde olduğu gibi, bu talebin de asıl dayanak noktası Wilson Prensipleri'nin "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına egemenlik hakkı tanınmalı, fakat Türk olmayan halklara bağımsızlık verilmelidir*" ifadelerini içeren 12. maddesine dayanıyordu. Hrisantos'un "Onlar Konseyi"ne sunduğı muhtıranın altına; *Trabzon Metropolit ve Kurtarılmamış Rumların Delegatesi* sıfatlarını kullanarak imza koyması, Doğı Karadeniz Rumlarının kurtarılmayı beklediğı mesajını, dolaylı olarak ilgililere ulaştırma amacını taşıyordu. Muhtıranın içeriğinde ise, siyasi açıdan kurtarılmanın hukuki temellerini oluşturacağını düşündüğü bazı verileri ileri sürüyordu. Kuşkusuz bu verilerin kurtarılmayı sağlayabilmesinin birinci koşulu da, Wilson Prensipleri'nin öngördüğü çoğunluk olma özelliğini taşıdığıının ispatlanmasına dayanıyordu. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan muhtıra, Onlar Konseyi'ni ikna etmek üzere belge ve bilgilerin çarpıtılmasıyla meydana getirilmiş bir belgeydi. Bu bildiride; Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunmuş olduğu bu muhtırayı 11 başığa ayırarak her birini ayrı ayrı tahlile tabi tutacağız.

Muhtıra Metni²

Şahid :1

Efendiler!

Pontus meselesine dair Barış Konferansı'na birçok muhtıralar sunulmuştu. Bu defa da reddedilmesi imkânsız bir takım belgelere dayanan ve barışı için zor kararlar verecek olan kişilerin kararlarını aydınlayabilecek olan bu muhtırayı da eklememe izin verilsin. Trabzon, Sivas Vilayetinin bir kısmı olan Karahisar ile Amasya Sancakları, Kastamonu Vilayetinin bir kısmı olan Sinop Sancağı'nı kapsayan Pontus Bölgesi 600.000'den fazla Rum nüfus barındırmaktadır. Bu sayıya ayrıca Güney Rusya ve Kafkasya'ya göç etmiş olan 250.000 Rum'u da katmak gerekir. Bunlar oralara 1880'den beri Türk idaresinden kurtulmak için göç etmişler ve yuvalarına geri dönmek için vatanlarının hürriyetini tam endişeyle bekliyorlar.

Cevap:1

Trabzon Vilayeti toplam nüfusu içindeki Rum nüfusun 1869, 1895 ve 1904 yıllarındaki durumu değerlendirildiğinde Hrisantos'un bu iddiasının gerçeklerle bağdaşmadığı görülmektedir. 1869 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Vilayetin toplam erkek nüfusu 446.755 olup

¹ Memorandumun Paris Konferansı'na sunulan orijinal metni için Bkz. *The Euxine Pontus Question, Memorandum Submitted to the Peace Conference, His Eminence Mgr. Chrysanthos, Archbishop of Trebizonde, May 2, 1919, Paris, s. 1-7.*

² *Pontus Meselesi*, Haz: Yılmaz Kurt, Ankara 1995, TBMM Basımevi, s. 107-110.

bunlardan 365.260'ı Müslüman (% 81), 63.438'i Rum (% 14)' dur. 1895 yılı Trabzon Vilayeti Salnamesine göre toplam nüfus 1.071.477 olup bunun 869.727'si Müslüman (%81), 157.212'si (%14,5) Rum'dur. 1904 rakamlarına göre ise Vilayetin toplam nüfusu 1.254.816 kiÇiolup bunların 1.006.192'si Müslüman (%80), 194.169'u Rum (%15,5)'dur. Görüldüğü üzere Trabzon Vilayetindeki Rum nüfus 1869-1904 tarihleri arasında %1,5'lik düzeyde de olsa Rumlar lehine artış göstermiştir. Dolayısıyla Hrisantos'un iddia ettiği gibi 1880'den sonra Türk idaresinden kurtulmak için Rusya ve Kafkasya'ya Rum göçü olmadığı, nüfus oranlarındaki değerlendirmeden de açıkça anlaşılmaktadır.

Çıdia :2

Halkın miktarı aÇğıda verilecek esaslara dayanmaktadır: Trabzon Vilayeti'nin 1908'deki Salname, yani resmi istatistiği, Trabzon için 500.000 Rum gösteriyor

Cevap:2

Böyle bir Salname yoktur, çünkü Trabzon Vilayeti'nin yayımladığı en son salname 1904 tarihlidir. Kaldı ki 1904 tarihli salnameye göre Trabzon Vilayeti toplam nüfusu 1.254.816 kiÇ olup bunların 1.006.192'si Müslüman, 194.169'u Rum, 51.639'u Ermeni, 1526'sı Katolik ve 1290'ı Protestan'dır.³

Çıdia :3

1912'de Hürriyetperver Kamil PaÇa hükümeti, Patrikhane ile bir anlaşma yapılmasının ardından seçim bölgelerini yeniden düzenlemiÇ, Trabzon'dan 3, Samsun'dan 2, Karahisar'dan 1 ve Sinop'tan 1 olmak üzere Pontus'tan 7 milletvekili seçilmesini uygun bulmuÇtır. 100.000 kiÇye bir milletvekili olduğuna göre Kamil PaÇa hükümeti aynı zamanda Pontus'ta 700.000 Rum'un varlığını doğruluyordu.

Cevap:3

Bu tespit de doğru değildir. Çünkü II. MeÇnîyet dönemi Meclis-i Mebusan seçimlerinin ne Çıkilde yapılacağı 20 Eylül 1324 tarihli kanunla belirlenmiÇ ve 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimleri bu kanuna göre yapılmıÇtır. Buna göre 50.000 erkek nüfus için bir milletvekili seçilecektir. Nüfusu 50.000'den az olan sancaklar için bu sayı 25.000'e indirilmiÇtır.⁴ Dolayısıyla Hrisantos'un, nüfusa dair verdiği 100.000 rakamından hareketle elde etmek istediği sonuç da gerçeklerle bağdaÇmamaktadır.

Çıdia :4

Genç Türk Hükümeti bile 2'si Trabzon, 1'i Karahisar ve 1'i de Samsun için olmak üzere Pontus Rumlarının önemli bir toplam oluÇturduklarını takdir ederek Pontus Rumlarından 4 milletvekili seçilmesini kabul etmeye mecbur olmuÇtır. ÇÇe bu deÇiÇk esaslara dayanarak Pontus Rumlarının miktarı 600.000 olarak kabul edilebilir. Bu sayı Patrikhane'nin öğrenciler mevcuduna göre düzenlenerek Sinop ve Lazistan hariç olduğu halde Pontus Bölgesi için gerçekleştirildiği 550.000 kiÇlik bir miktara uygun düÇmektedir. Böylece Rusya sahilleri ve Kafkasya'da bulunan 250.000 göçmenle birlikte Pontus'un Rum halkı tamamı 850.000'e ulaÇır.

Cevap:4

³ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara 2009, Trabzon Çlve Çlçleri Eğitim, Kültür ve Sosyal YardımlaÇma Vakfı, s. 871-875.

⁴ Çhsan GüneÇ, Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci, Ankara 1977, TBMM Vakfı Yayınları, cilt: 1, s. 244.

II. Meclis-i Mebusanın I. Döneminde (17 Aralık 1908-18 Ocak 1912) Trabzon Vilayeti'ne bağlı Trabzon Sancağı 7, Lazistan Sancağı 2, Gümüşhane Sancağı 2, Canik Sancağı 6, Sivas Vilayeti'ne bağlı Karahisar-ı şarki Sancağı 2 ve Sinop Sancağı 2 olmak üzere Hrisantos'un Pontus Bölgesi olarak adlandırdığı bölgede toplam 21 milletvekili mevcut olup bunlardan yalnızca Trabzon Sancağından Matyo Kofidi Efendi Rum cemaatine mensuptur.⁵

II. Meclis-i Mebusanın II. Döneminde (1912-1912 – 18.4.1912 – 05.08.1912) Trabzon Vilayeti'ne bağlı Trabzon Sancağı 3, Lazistan Sancağı 1, Gümüşhane Sancağı 1, Canik Sancağı 2, Sivas Vilayeti'ne bağlı Karahisar-ı şarki Sancağı 2 ve Sinop Sancağı 1 olmak üzere bölgenin toplam 10 milletvekili mevcut olup bunlar arasında Rum cemaatine mensup kimse yoktur.⁶

II. Meclis-i Mebusanın III. Döneminde (27 Mayıs 1914- 21 Aralık 1918) Trabzon Vilayeti'ne bağlı Trabzon Sancağı 2, Lazistan Sancağı 1, Gümüşhane Sancağı 1, Canik Sancağı 3, Sivas Vilayeti'ne bağlı Karahisar-ı şarki Sancağı 2, Sinop Sancağı 1 ve Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya Sancağı 3 olmak üzere sözkonusu bölgede toplam 13 milletvekili mevcut olup bunlardan Trabzon, Canik ve Karahisar-ı şarki Sancağından 1'er olmak üzere toplam 3 milletvekili Rum cemaatine mensuptur.⁷

Bu açıklamalar doğrultusunda Hrisantos'un Pontus Bölgesi olarak tanımladığı bölgede Rum cemaati en fazla milletvekiline III. devre Meclis-i Mebusanında sahip olmuştur ki bu sayı da toplam 13 milletvekilliğinden yalnızca 3'üdür. Milletvekilliği sayısının söz konusu bölgenin genel nüfusuyla oranlanması sonucunda makul bir dağılımın gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim 1904-1905 yılı verilerine göre bu bölgenin Müslüman ve Rum olmak üzere toplam nüfusu 1.432.550 olup bunun 1.210.241'i Müslüman (%84.5), 222.309'u Rum (%15.5)'dur.⁸ Bu rakamlara göre belirlenen milletvekilliği dağılımına bakıldığında III. devre Meclis-i Mebusanında bulunan toplam 13 milletvekilliğinden 10'unun Müslüman (%77), 3'ünün Rum (%23) olması bile Müslümanların temsili açısından bir eksikliği ifade ettiği gibi Rumların sahip oldukları nüfustan daha fazla bir oranda milletvekilliği elde ettiği görülmektedir. Bu rakamlara, bölgede yaşayan Ermeni, Katolik, Protestan ve Yahudi gibi diğer gayrimüslimlerin toplam nüfusu olan 85.041 kişiyi de Rum cemaatine dahil ederek toplam 314.35 kişilik gayrimüslim cemaati dikkate alsak bile 121.024 Müslüman'a bir milletvekili düşerken 104.783 gayrimüslime bir milletvekili düşüyor görür ki, burada mağdur olan kesim yine de Müslümanlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Ödya :5

Aynı bölgenin Müslüman halkı 232.000'i Lazların Sancağına ait olmak üzere 1.068.000'dir. Pontus Bölgesi için 836.000 Müslüman kalıyor. Diğer sebep ve şartlar açısından Müslüman ve Rum nüfusu arasında yaklaşık olarak bir eşitlik vardır.

Cevap:5

Hrisantos'un, Pontus Bölgesi olarak adlandırdığı bölgeye ilişkin verdiği toplam 1.210.241 kişilik Müslüman nüfusu, 142.241 kişi eksik gösterdiği görülmektedir. Kaldı ki burada verdiği 1.068.000 kişilik Müslüman nüfus rakamını nereden elde ettiği de belirtilmemektedir. Bunun yanı sıra, yukarıda Pontus Bölgesi'ni tarif ederken Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nı da bu tanımın içinde göstermesine rağmen burada Lazistan Sancağı nüfusu olarak verdiği 232.000 kişiyi toplam Müslüman nüfustan neden çıkardığı da anlaşılamamaktadır. Lazistan Sancağı'nı da

⁵ Şaban Güneş, a.g.e., s. 31-23, 36, 40-41, 48

⁶ Şaban Güneş, a.g.e., s. 48, 50-53.

⁷ Şaban Güneş, a.g.e., s. 60-64.

⁸ Şamil Bozalioğlu, "Karahisar-ı şarki'nin İdari, Ekonomik ve Sosyal Durumuna Dair (1870-1926)", <http://sebinkarahisar.bel.tr/default.aspx?pid=31479&nid=17699>; Yurt Ansiklopedisi, Cilt: 9, s. 6767.

öngördüğü Pontus Devleti'nin sınırları arasında değerlendiren Hrisantos'un, bu bölümde söz konusu sancak nüfusunu değerlendirme dıġına alması, Pontus Bölgesi'ne dair yeni bir tanımlama yaptığı izlenimini doğurmasına rağmen, gerçek olan Ğey, onun bölgedeki Müslüman nüfusu çeĞili manevralarla eksiltme amacını taĞılamakta olduġudur.

İddia :6

Pontus Müslümanları deĞiĞik milliyetlere mensupturlar. Bu Müslüman mevcudu içerisinde 340.000 gerçek Türk, 200.000 Sürmeneli, 50.000 Kafkasyalı, 200.000 Oflu ve 5.000 Stavriyun vardır. Stavriyunlar Hristiyanlardır. Fakat birçok protestolarına rağmen hükümet zorla kendilerini Ğılamiyet içerisinde tutmak istiyor. Oflu ve Tonyalıları kendilerinin aslen Rum olduklarını unutmamalıdır. Ofluların Ğılam edilmesi 180 yıl öncedir. Bunlar henüz bazı Hristiyan geleneklerini ve Ğıncil'i mukaddes emanetler gibi korurlar. Kadınları özellikle Rumca konuĞular ve baĞka dil bilmezler. Rus iĞgali altında bunlar bir heyet ile kilisenin kucağına dönmek arzusunu açığa vurmuĞlar, fakat istekleri dikkate alınmamıĞı. Gerçekten arzuları üzerine bunları kendi himayeye aldığım için bunu din gayretiyle benim ileri sürdüğüm zannı doğmuĞtu.

Cevap:6

Trabzon'daki Müslüman nüfusu Oflular, Sürmeneliler ve Kafkasyalılar ve Stavriyunlar olarak çeĞili kategorilere bölerek Türklerin azınlıkta kaldığını iddia eden Hrisantos bu konuda gerçeği birçok açıdan saptırmaktadır.

Ölk olarak Müslümanlığı, yani dinsel referansı esas alan bir yapıyı, etnik bir tarifmiĞ gibi göstermekle bir tür kavram kargaĞası yaratmaktadır. Aynı kargaĞaya baĞlı olarak da ikinci saptırmayı yapmaktadır ki, yöre Müslümanlarını Oflular ve Sürmeneliler olarak ayırmaktadır. BaĞka bir ifadeyle Müslüman Ofluları ve Sürmenelileri de baĞka bir azınlıkmiĞ gibi sunmaktadır ki bu değerlendirmenin kabul edilebilir bir tarafı yoktur.

İkinci olarak Müslüman olarak kabul ettiĞi ancak Türk olmadığını varsaydığı Kafkasyalılarla neyi kastettiğini açıkça ortaya koymamaktadır. Yani Kafkasyalıların etnik kökenleri hakkında bir değerlendirme yapmaktan kaçınmaktadır. Halbuki 1853-1856 Kırım Harbi'nden itibaren 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ni müteakip yöredeki Rus hakimiyetinin uygulamalarından kaçarak Trabzon Vilayetine gelenlerin büyük bir çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmaktadır.⁹

Of ve Tonya bölgesinde Rumca konuĞan insanları ifade etmek üzere kullandığı ve 5.000 nüfusa sahip olduğunu belirttiĞi Stavriyunlar'ı da Hristiyan oldukları için ayrı bir kategoride değerlendirmektedir. Bunların aslında Müslüman olmak istemediklerini, hatta aslen Rum olduklarını ileri sürmekte, Osmanlı'nın bunlara asimilasyon çabası içinde olduğunu ifade etmektedir. Hrisantos'un bu iddiaları da gerçeklerle baĞdaĞmamaktadır. Çünkü Osmanlı millet sistemi, hiçbir gayrimüslim azınlığın zorla MüslümanlaĞtırılmasını öngörmemekte, tersine bazı muafiyetlerden yararlanmak amacıyla din deĞiĞirmek isteyenlere karĞıda çeĞitli tedbirler aldığı bilinmektedir. Kaldı ki, böyle bir uygulama olması halinde Osmanlı hukuk sistemi gereğince bunların ger'iyye Sicillerine yansması gerekecekti. Halbuki bu konuda yapılan incelemeler böyle bir bulguya iĞaret etmemektedir. Nitekim Trabzon Vilayetinde 1794-1850 tarihleri arasında ihtida ederek Müslümanlığı kabul eden Hristiyan sayısı toplam 53 kiĞidir. Bunların arasında Tonya ve

⁹ Bu konuda geniĞ bilgi için bkz. Nedim Ğök, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, Serander Yayınları; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 1996,.; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Of'tan ihtida eden hiç kimsenin de bulunmaması¹⁰, Hrisantos'un bu iddiasını kesin bir dille yalanlamaktadır.

Hrisantos'un Ofluların Müslümanlığı kabul ettiği tarih olarak 180 yıl öncesini (1919-180=1739 H.) göstermesi de gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Nitekim bu tarihten yarım asır kadar öncesine ait bir Avarızhane defterinde Of'ta Avarız vermekle yükümlü olan 1890 Müslüman haneye karşın 69 Hristiyan hane olduğu Avarızdan muaf olan 150 Müslüman haneye karşın yalnızca 1 Hristiyan hane olması¹¹, Hrisantos'un bu iddiasını da çürütmektedir. Burada Hrisantos'un belki de söylediği tek doğru şey, Rus işgali sırasında Stavriyun diye nitelendirdiği insanları kendi himayesi altına almak istediğine dair ifadesidir ki, bundan maksadının ise, bu kitle üzerinde nüfuz oluşturmak suretiyle onları kontrol etmek istemesi olduğu açıktır. Nitekim Rus işgal kuvvetleri komutanlığının, Hrisantos'un bu çabasını anlayarak bu girişime izin vermediğini de *"bunları kendi himayeme aldığım için bunu din gayretiyle benim ileri sürdüğüm zannı doğmuştu"* sözleri açıkça ortaya koymaktadır. Hrisantos'un Rus işgal kuvvetlerinin tutumuna dair söyledikleri doğrudur. Çünkü işgalden sonraki süreçte, Müslümanların büyük bir çoğunluğunun bölgeyi terk ederek muhacirliğe çıkması, dolayısıyla kent nüfusunun büyük bir bölümünün Rumlardan oluşmasını kendileri için bir fırsata dönüştürmek isteyen Hrisantos'un bu tutumu, işgal kuvvetlerin bölge üzerinde egemenlik kurma çabalarını olumsuz etkilemektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için çeşitli stratejiler geliştiren Rus işgal kuvvetleri komutanlığı, Hrisantos'un Rum cemaati üzerindeki etkinliğini kırmak ve Trabzon'un Rus imparatorluğunun bir parçası haline getirmek üzere, aralarında Hrisantos'un Trabzon Belediye yönetiminin başından uzaklaştırılması da dahil olmak üzere bir takım önlemler almıştır.¹²

Hrisantos'un muhtırasında nüfus yapısına dair yaptığı bir diğer çarpıtma Rumlara iliktir. Yukarıda değindiğimiz üzere, Trabzon Vilayeti'ndeki Müslüman nüfusu etnik kökenlere ayırarak tanımlamaya çalışmış Hrisantos, Rum nüfusun, yani inançları itibarıyla Ortodoks Hristiyanlığı benimseyenlerin etnik kökenlerine dair herhangi bir tespit yapmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bunların tamamını etnik açıdan Rum/Grek olarak değerlendirmektedir. Halbuki durum bu açıdan da ciddi olarak irdelenmeye değerdir. Çünkü "Rum" tabiri, bilindiği üzere bir etnik kimliği değil, coğrafi bir aidiyeti ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Bu coğrafyada tarihsel süreç içinde yaşanan çeşitli etnik kökenlere mensup unsurların Roma ve Bizans hâkimiyeti döneminde Ortodoks Hristiyanlığı benimsemesiyle dillerinin de değiştiği bilinmektedir. Nitekim 11 ve 12. yüzyıllarda Gürcü krallığının paralı askerlik hizmetini yapan Kıpçaklar'ın, 13. yüzyılda Moğol istilasının da etkisiyle Karadeniz'in doğusu ile güneyine inerek bölgeye yerleşikleri bilinmektedir.¹³ Bu unsurlar, 1204'te Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteğiyle Trabzon merkezli olarak kurulan Komnenos Krallığı'nın da askeri unsuru haline gelmiş ve bu Krallığın var olduğu sürece burada etkin rol oynamıştır. Nitekim Komnenos Krallığı döneminin vaftiz kiliselerinden biri olan Maçka'daki Vazelon Manastırı kayıtları (vaftiz defterleri) üzerinde Antony Brayer ve Rustem Shukurov gibi bilim adamlarının yaptığı çalışmalarda; bazı isimlerin Grekçe kökenli, ancak önemli bir kısmının ise Türkçe kökenli olduğunu tespit etmeleri de bölgedeki Türk kökenli Hristiyan varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Krallığın süvari kuvvetleri komutanı olan Kamachenos/Kamacı'nın Kuman asıllı, II. Aleksios döneminin etkili isimlerinden biri olan George Torkopoulos'un ikinci isminin Türk olması, Hristiyan Türk varlığını ortaya koyan

¹⁰ Hanefi Bostan, "Fetih'ten Yunan İşyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007, Serander Yayınları, s. 150.

¹¹ Bostan, a.g.m., s. 132.

¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Halit Dünder Akarca, "Göç Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 7, s. 141-152.

¹³ Salim Cönce, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yay., s. 481-483.

bulgulardır.¹⁴ Daha da ilginç olanı ise, Trabzon'un fethi sırasında Krallığın son Bağbakanı (Grand Mezon) olan Altemur adlı kiğinin, bir Hristiyan Türk olmasıdır.¹⁵

Dolayısıyla Hrisantos, sunduğu muhtırada Müslümanları Türkler ve diğer Müslümanlar diye ayırırken 1919'da bölgedeki Ortodoks Hristiyan nüfusun tamamını etnik aÇıdan Grek kökenli olarak kabul etmesi de dikkate değer bir husustur. Nitekim Milli Mücadele döneminde yaÇanan PontusĖu faaliyetlere karĖ 15 Ėubat 1921'de Trabzon ve Mayıs 1921'de MaÇka Rumları adına TBMM'ye yazılan dilekĖelerde; Fener Patrikhanesi'nin kendilerini temsil edemeyeceğini belirterek sonuna kadar TBMM'ye bağlı olduklarını bildirmeleri de ayrılıkĖı faaliyetleri onaylamadıklarını göstermektedir. 1922 bağarında MaÇka Rumlarının TBMM'ye yaptıkları bağla bir müracaatta; "Anadolu'da tarihen dahi msebbit olduğu üzere Rum Elenik namıyla hiÇbir millet yoktur. Mevcut olan Rumlar yalnız asırlarca Türk Müslümanlarla birlikte yağayan Türk Ortodoks Rumlarıdır..." grĞn savunmaları da yukarıdaki grĞnz destekler niteliktedir.¹⁶

Ėdia :7

ĖĖe bu halka karĖlık Pontus Bölgesi'nde 50.000'i Trabzon Vilayeti'nde ve arta kalan Sivas Vilayetinin Amasya ve Karahisar Sancaklarında olmak üzere 78.000 Ermeni vardır.

Pontus Rumlarının karakterleri, mevcudiyetleri iÇe bu savağesnasında Türkler, Ruslar ve Ėilaf Devletleri temsilcilerince resmen tanınmığtır. ĖĖe bu muhtıraya eklenen ağık belgeler de bunu doğrular.

Rusların ilerlemeleri üzerine ve Trabzon Ėharine girmeden iki gün önce Cemal Azmi Bey bana bir mektup göndererek memleketin yönetimini bana ve Mösyö Jorj Fağrepulos (Georges Fochiropoulos), Parağleva Gramatikapulos (Parachkeva Grammaticopoulos), Jorj Kongalides (Georges Congalides) adlarında Ė Rum'dan oluÇan bir heyete teslim etti.

Vali Hükümetin yönetimini bana bırakırken; "Bu memleketi Rumlardan almığtık ve Ėindi de onlara teslim ediyoruz. Camiye dnĞrdĞmz kiliseleri de size terk ediyoruz. Uygun görürseniz onları yeniden kilise haline getiriniz. Ėatiraslarınıza mağlup olmayarak onlara dokunmamanız zannedersem daha iyidir", dedi.

Cevap:7

Bu iddia da tamamen asılsızdır. Ėnk, bizzat Hrisantos'un Paris Kongresine sunduğu muhtıranın ekinde yeralan Cemal Azmi Bey'in Hrisantos'a yazdığı mektupta; *Vilayet yönetiminin Trabzon'dan ayrıldıktan sonra jandarma komutanı, polis müdürü, Metropolit, George Fostiropoulos ve Paraskevas Grammaticopoulos'dan oluÇan geÇici hükümet kurulacağını, bunların Rus askerlerinin Ŗehre girip idareyi ele almasına kadar geÇen sürede kentteki sivil halkın can ve mal güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğunu, halk ve resmi daireler ile ilgili her Ŗey iyi durumda bıraktığını, bunların korunmalarına azami zen gösterilmesi gerektiğini belirttikten sonra bu hükümlerin dŖmanın Ŗehre girip kamu düzenini sağlayacak duruma gelmesine kadar geÇerli olduğunu aĖıkĖa belirtmiÇtir.*¹⁷ Hrisantos, Cemal Azmi Bey'in mektubunda kesinlikle bulunmayan ifadeler ileri sürerek Paris'teki 5'ler konseyini etkilemeye, hatta Türklerin bile Trabzon'u kendilerine bıraktıklarını ispatlamaya ĖalıĖmaktadır.

¹⁴ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*, Serander Yayınevi, Trabzon 2002, s. 93.

¹⁵ Mehmet Bilgin, *a.g.e.*, s.104.

¹⁶ Mesut Ėapa, *Pontus Meselesi*, Serander Yayınları, Trabzon 2002, s.39-41.

¹⁷ Hrisantos'un Paris Konferansına sunduğu muhtıranın ekinde yeralan Cemal Azmi Bey'in mektubunun tam metni Ek: 1'dedir.

İddia :8

Trabzon Çarının Rus idaresine teslimi görüşmeleri günü Amerikan Konsolosu Mösyö Heyzer'in yardımını istedim ve bu zat geçici hükümet adına ve bu hükümetin bir delegesiyle birlikte Trabzon Bölgesi'nin Ruslara teslimi görüşmelerini üzerine aldı. Rus ordusu kumandanı General Viladimir Liyahof benim memuriyetimi tasdik etti ve bundan dolayı ben de Generalin izniyle belediye seçimleri yaptırdım ki neticede Rum çoğunluğa sahip bir heyet meydana geldi.

Cevap:8

Burada da göz ardı edilen bir husus mevcuttur. O da Çudur Trabzon'un Ruslar tarafından işgal edildiği 18 Nisan 1916 tarihi itibarıyla bölgede yaşayan Müslüman Türklerin neredeyse tamamına yakını muhacir olarak işgal alanı dışına çıkmak zorunda kalmıştı. Dönemin Trabzon Rus işgal kuvvetleri Askeri Bölge şefi Mintslov'un günlüklerinde, bu tarihlerde Trabzon kent merkezinde yalnızca 50 Müslüman ailenin kaldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Hrisantos'un adil ve eşit şartlar altında yapılmış olduğunu iddia ettiği Trabzon'da yapılan belediye seçimlerinde Rum çoğunluğa sahip bir heyet meydana geldi, iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır.

İddia :9

Çarın devamı süresince Rus hükümetinin emriyle askeri memurlar tarafından yerli halka ait her hangi bir tedbir, benimle resmi olarak görüşmeden alınmamıştır. Ruslar Bolşevik olduktan sonra da Rum vatandaşlarına güven duyduklarını göstermek için benim memuriyetimi tasdik etmiştir. Bolşevikler, benim kendileriyle ortak hareket eylemem için ısrarla rica ettilerse de ben aksine onları iyi bir şekilde idare ederek Bolşevik etkilerine kapılmıyacak bölgeleri tedbirlerimle kurtarmaya çalıştım.

Aynı zamanda Albay gardini, Çar Devletleri adına bana bir mektup göndererek ve aynı etki ile Pontus Rumlarının önemini takdir ederek bir Pontus Alayı oluşturmamı istiyordu.

Gerek Rus işgali sırasında ve gerekse bu bölgeler işgalsiz kaldığı zamanlarda ayırım yapmaksızın bütün halk gerek oluşturduğum hükümeti ve gerekse arkadaşlarımı her zaman tanıdığı ve bize büyük bir emniyet ve güven göstermiştir.

Rumlar bu güvene layık olduklarını göstermişler ve Müslüman ve Hristiyanların emlak ve eşyalarını ve canlarını koruyabilmiştir.

Cevap:9

Bu iddianın doğru olmadığı, bizzat Rus işgal kuvvetleri Bölge Askeri Şefi Mintslov'un anıları ile işgal yıllarında Trabzon'da çalışmalar yaparak bölgeyi Rus Çarparatorluğunun bir parçası haline getirmek üzere tarihi ve kültürel eserler üzerinde çalıştıran Rus Bilimler Akademisi Heyeti Başkanı Prof. Uspenski'nin hazırladığı raporlarda açıkça ifade edilmiştir. Uspenski, Trabzon'daki mülkiyet kayıtlarını toplayarak üzerinde çalıştıran yaptıklarını, ancak Rusya'da çıkan iç isyandan sonra Trabzon Rumlarının Rusya'nın buradan çekileceğini düşünerek Rusların çekilmesinden sonra Trabzon'da kendi egemenliklerini kurmak düşüncesiyle bu mülkiyet kayıtlarını ele geçirmek için Rum Arkeoloji Derneği kurarak Ortahisar Camiine baskın yaptıklarını ve bazı kayıtların tahrip edildiğini belirtmektedir. Mintslov, Trabzon'da görev yaptığı döneme ilişkin kaleme aldığı ve yayımladığı günlüklerde; Trabzon'un işgalden sonra kentte bir yağma döneminin başladığını, özellikle de evlerini terk ederek batıya göç eden Müslümanlardan birçok gayrimenkullerin Rumlar tarafından, bozuk bir Türkçeyle yazdıkları "Burası bir Rum evidir" tabelalarını asarak işgal edildiğini, yaptığımız uyarılar üzerine ısrar etmeden evleri boşattıklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla Hrisantos'un, işgal döneminde her cemaate eşit ve adil

¹⁸ Sergei Rudolphovich Mintslov, *Trapezunskaia Epopeia*, Berlin 1922, s. 55 vd.

muamele yaptığına ve her kesimin de güvenini kazandığına dair ifadeleri de gerçeği yansıtmamaktadır.

Ödya :10

Kamu vicdanının sarsıntıya uğramasına ve apayrı zorluklara rağmen memlekette ne kargaşalık ve ne de öldürme olayları olmuştur. Üçüncü Türk Ordusu Kumandanı Vehip Paşa bana gönderdiği mektupta bunu doğruluyor.

Cevap:10

Burada da önemli bir çarpıtma vardır. Vehip Paşa'nın, Hrisantos'a yazdığı mektubunda¹⁹ üzerinde önemle durduğu husus; Rus birliklerinin çekilmesinden sonra denetimsiz kalacak olan yörelerde bazı kışkırtmaların meydana geldiği, bu durumun cemaatler arasında bir çatırmaya dönüşme ihtimali olduğu konusunda Metropolit uyarmak, etkisi altında bulunan gayrimüslimleri sükûnete davet etmek ve Türk ordusunun kente girmesine kadar bölgede meydana gelebilecek asayiş olaylarından kendisini sorumlu tutacağını belirtmek olmuştur.

Burada bir hususa daha değinmek gerekir: Hrisantos'un Belediye yönetimi üzerindeki etkisi 1917 başından itibaren giderek azalmaya başlamıştır. Nitekim Rus işgal kuvvetleri komutanının isteği üzerine, kentteki Müslüman Türklerle daha iyi diyalog kurulmasını sağlamak üzere Trabzon'a getirilen Karaim asıllı Türkçe konuşan Dr. Kefeli, Belediye yönetiminin başına geçirilmiştir. Bu gelişme de Hrisantos'un iddialarını yalanlamaktadır.

Ödya :11

Bütün bu şeyler ispat eder ki:

1-Pontus Rum nüfusu Kafkasya ve Rusya kıyılarındaki göçmenler de geri döndükleri takdirde İstanbul nüfusu kadar olacaktır.

2-Şimdi bu Müslüman halkın büyük bir kısmı aslen Rum olup ne asıllarını ve ne de konuşmakta oldukları Rum dilini unutmamışlardır.

3-Pontus Bölgesi içerisinde Ermeniler zayıf bir azınlık teşkil eder.

4-Türkler, yalnız Rumların memleketi idareye güç yetirebileceklerine inanmış ve bir defa Türk hâkimiyeti fesh edildiği zaman gitmelerinden önce hükümeti onlara bırakmışlardır.

5-Ruslar ve diğer İslam Devletleri üstü kapalı bir şekilde Pontus yerel hükümetini ve her suretle Rum halkının üstün durumda olan nüfusunu tanımışlardır.

6-Eski halk bu hükümete boyun eğmekle kalmamış, onakesin bir güven göstermişlerdir.

7-En zor zamanlarda Rum yerel hükümeti ve Rum halkı kusursuz bir huzur ve güven sağlayabilmişlerdir.

Bu şartlar içerisinde, Pontus Bölgesi'nin bağımsız bir Rum memleketi olması zorunludur. Ahalinin sarsılması mümkün olmayan arzuları dolayısıyla hiçbir yabancı boyunduruğuna girmek de kesin konulardandır.

Müstakbel Ermenistan hükümeti ile komşuluk, ekonomik ilişkiler ve birlikte çekilen zahmetler, her iki hükümet arasındaki bir ilgi doğuruyor ki biz bu ilgiyi daha çok kuvvetlendirmek istiyoruz. Her iki millet arasında samimi ve aile fertlerine yakınlık bir ilişki kurulmasına hazırız. Fakat bu her iki millet ve bağımsız memleketin de kesin bağımsızlığı esası üzerine olabilir.

¹⁹ Hrisantos'un Paris Konferansına sunduğu muhtıranın ekinde yer alan Vehip Paşa'nın mektubunun tam metni Ek: 2'dedir.

Derin teşekkürlerimle birlikte üstün saygılarımın kabulünü rica eylerim, efendim.

Paris 2 Mayıs 1919

Trabzon Metropolit ve Kurtarılmamış

Rumların Delegatesi: Hrisantos

Cevap:11

Sonuç olarak Çınar söylenebilir: Hrisantos'un Paris Konferansı'na sunduğu memorandumda ileri sürdüğü hiçbir iddia gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Rapor dikkatle incelendiğinde, Hrisantos'un ileri sürdüğü bütün iddialar nesnel dayanaktan tamamen yoksundur. Amaç, Doğu Karadeniz Bölgesindeki nüfusun çoğunluğunun Rumlara ait olduğu, dolayısıyla Wilson Çukeleri'nin öngördüğü kriterlere sahip olduğu ortaya konularak ABD Başkanı Wilson'un da aralarında bulunduğu Paris Konferansı'ndan bağımsız bir Pontus Devleti kurulması yönünde siyasi bir karar alınmasına çalışmaktan ibarettir. Bu nedenle söz konusu bölgeye ilişkin verilen bilgi ve belgelerin fütursuzca tahrif edilmesinde hiçbir sakınca görülmemiştir. O kadar ki; memorandumda ileri sürülen iddiaların ispatlanması amacıyla ekine konulan mektuplarda yer alan ifadelerin bile çarpıtılmasından çekinilmemiştir.

EK: 1

Trabzon Vilayeti Valisi Cemal Azmi Bey'in Türk ordularının ricatı üzerine Trabzon Metropolit Hrisantos'a gönderdiği mektubun kopyası (Türkçeden tercüme edilmiştir.).

Trabzon Vilayeti

1-Şu anda Trabzon'un düğmesinin arifesindeyiz. Benim ayrılmamdan sonra; Jandarma Komutanı, Polis Müdürü, Metropolit, Bay George Fostiropoulos ve Paraskevas Grammaticopoulos'dan oluşan Geçici Hükümet kurulacak ve Çarın güvenliği ve idaresi için gerekli sorumluluğu üstlenecektir.

2-Görevliler; polis hafiyeleleri, polis Çefi ve Jandarma Komutanının emrindeki diğer kişiler düğman Çare girinceye kadar Geçici Hükümetin diğer üyelerine yardımcı olarak batıya doğru çekilirken Çarın güvenliği ve düzeni ile ilgili olarak gerekli tedbirleri alacaklar; güvenliğin, sükûnun ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında dostane davranışın sağlanması için Geçici Hükümete yardımcı olacaklardır.

3-Halkın canına, malına ve saygınlığına zarar veren herkesin cezası ölümdür.

4-Halk ve resmi daireler ile ilgili her şey iyi durumda bırakılmıştır ve bunların korunmalarına azami özen gösterilmelidir.

5-Yukarıda belirtilen hükümler, düğman Çare girinceye ve kamu düzenini sağlayacak duruma gelinceye kadar yürürlükte olacak ve yerine getirilecektir.

(imzalandı ve mühürlendi)

Cemal Azmi

3 Nisan 1916

Not: Bu hüküm benim Trabzon'dan ayrılmamdan sonra yürürlüğe konulacaktır.

EK: 2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Türk General Vehib Paşa tarafından Trabzon Metropolit Saygıdeğer Monsenyör Hrisantos'a gönderilmiş olan Yunanca mektubun tercümesi

Trabzon Metropolit Saygıdeğer Monsenyör Hrisantos'a,

Monsenyör,

Sizin, Türk imparatorluk ordularının ricatı ve Rus ordularının Trabzon'a girmesi esnasında nüfusun Türk unsurlarına göstermiş olduğunuz korumayı unutmamız mümkün değildir.

İmparatorluk ordularının çekilmesi ve Rus ordularının Çar iÇli arasındaki dönemde, istikrarın tamamen bozulduğu bir ortamda nüfusun Osmanlı unsurlarının korunması ve güvenliğinin sağlanmasının sizin erdemli ve anlayıcı, hatırlas politikanız sayesinde gerçekleştiğini bilmekteyiz.

Dümanın Trabzon'a girişinden bugüne kadar geçen sürede Çar bir hünerle idare ettiniz ve size içten teşekkürlerimizi sunarken minnettarlığımızı da bildirmekten mutluluk duymaktayız.

Trabzon'un çevresindeki bazı çeteci grupların barışıl Rum köylülerini rahatsız ettikleri ve kötü davrandıkları hususunda bilgiye sahibiz. Bu durumdan büyük üzüntü duymaktayız. Bildiğiniz gibi, Vali olarak görev yaparken; hem ödüllendirmede hem de cezalandırmada Türkiye'de yaşamakta olan tüm ırkların eşitlik içinde yaşamalarını sağladım ve her ne olursa olsun aralarında hangi dinden ya da ırktan olurlarsa olsun ayırım yapmadım. Bu çeteci grupların eylemleri bizim yönetim tarzımızla bağdaşmaz, bunlar yerel karakterli olabilir. Bu yanlış hareketleri iğleyenler yakalanarak hak ettikleri şekilde cezalandırılacaklardır.

Monsenyör, diğer yandan büyük üzüntü ile öğrenmiş bulunuyorum ki Trabzon'daki bazı genç insanlar Ermenilerin kışkırtması ile silahlanmaya başlamışlardır ve sizin kentte kurmuş olduğunuz düzen ve sükûnu tehdit etmektedirler. Bu insanların sonradan pişman olmaları için, içinde bulundukları yanlışın mümkün olan en kısa sürede dönmeleri gerekmektedir.

Sizden, askerlerimizin Trabzon'a girdiği ve dümanın çekildiği sırada kamu düzeninin bozulması ve Trabzon halkının yaşamalarının tehlikeye girmesi ihtimaline karşı, geçmişte olduğu gibi bugün de dengeli ve özenli politika izlemeye duyarlılık göstermenizi özellikle rica etmek istiyorum.

Çalışmalarınız, böylesi bir geçiş döneminde tüm tehlikelerin ortadan kalkması yolunda başarı ile taçlanacaktır. Trabzon Müftüsü hâlihazırda durumla ilgili olarak bilgilendirilmiştir ve kendisi ile ilişki kurmanız halinde mutlu olacağımı bildirmek isterim.

Sizden; Zigana, Ardasa (Torul) ve Gümüşhane (Argyroupolis) köylerine üç kişi göndererek yerleşimcilerden askerlerimizi iyi karışmalarını ve emrim altındaki askerlerimizin gerekli ihtiyaçlarını ücreti mukabilinde sağlamalarını tavsiye etmenizi istemek zorundayım.

Bir kez daha sizlere sıcak teşekkürlerimi sunmak ve içten dileklerimi kabul etmenizi dilemek isterim.

Vehib

3. Osmanlı Ordusu Genel Komutanı

31 Ocak 1918

KAYNAKÇA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- AKARCA Halit Dündar, “Çğl Döneminde Trabzon’da Rus Politikaları (1916-1918)” *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 7.
- BĞĞN Mehmet, *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2002, Serander Yayınları.
- BOSTAN Hanefi “Fetih’ten Yunan Ğyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007, Serander Yayınları.
- BOZALĞĞLU Ğmail, “Karahisar-ı Ğarki’nin Ğlari, Ekonomik ve Sosyal Durumuna Dair (1870-1926)”, <http://sebinkarahisar.bel.tr/default.aspx?pid=31479&nid=17699>.
- CÖHCE Salim, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Türkleğmesinde Kıpçakların Rolü”, *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- ÇAPA Mesut, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2002, Serander Yayınları.
- ERKAN Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908*, Trabzon 1996, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- GÜNEğ Ğsan, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci*, Ankara 1977, TBMM Vakfı Yayınları, Cilt: 1.
- ĞPEK Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, Serander Yayınları.
- MINTSLOV Sergei Rudolphovich, *Trapezuns kaya Epopeya*, Berlin 1922.
- Pontus Meselesi*, Haz: Yılmaz Kurt, Ankara 1995, TBMM Basımevi.
- SAYDAM Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876*, Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu.
- The Euxine Pontus Question, Memorandum Submitted to the Peace Conference, His Eminence Mgr. Chrysanthos*, Archbishop of Trebizonde, May 2, 1919, Paris.
- Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904*, Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara 2009, Trabzon Ği ve Ğçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlağna Vakfı.
- Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: 9.

İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİNDE UHREVİ YER ADLARI

Suat ÜNLÜ*

ÖZET

Bu makalede Kur'an'da geçen uhrevi yer adlarının Türk dili tarihinde İlk Türkçe Kur'an tercümeleri olarak bilinen Kur'an tercümelerindeki karşılıkları üzerinde durulacaktır. Makalede yer adları bilimiyle ilgili bilgi verildikten sonra Kur'an'da geçen yer adlarının İlk Türkçe Kur'an tercümelerinde geçen karşılıkları, içinde geçtiği dönemin metniyle birlikte verilmiştir. Konunun geniş olması sebebiyle her kavramın İlk Türkçe Kur'an tercümeleri açısından dillik değeri olanlar alınmıştır. Diğer verilmeyenler ise Arapça biçimleriyle karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ad bilim, Satır-Arası Kur'an Tercümeleri, TİEM 73, TİEM 40, Cennet.

IN THE FIRST TURKISH QURAN TRANSLATION THE CAMAL PLACE NAMES

ABSTRACT

In this article, we will explain the carnal place names in The Quran known as the first Quran translations in the history of Turkic. In the article, after the informations about the science of place names, translations of the place names in the Quran in the First Quran Translations are given with period of its original text. Because of the wide subject, the concept which has a language value in the First Turkish Quran translations has taken. The others are given with their own Arabic forms.

Key Words: onomastic, interlinear Quran translations, TİEM 73; TİEM 40, the heaven.

Korpus

Bu çalışmada Türkçe İlk Kur'an Çevirilerinde Uhrevi yer adlarıyla ilgili kavramların kullanımlarının tespitine çalışılacaktır. Bu kullanımlar Türkoloji literatüründe TİEM 73 KT 1v-235v/2=001/001=020/135 (Kök 2004), TİEM 73 KT (235v/3=451v/9=021/001=114/006 (Ünlü 2004), Rylands KT (Eckmann 1976, ATA 2005), Hekimoğlu KT (Sağol 1993-1999) ve Anonim Tefsir (Borovkov 1963, 2002; Usta 1989) olarak bilinen Karahanlı ve Harezmi sahasından ilk çeviri ve tefsirlerle Batı Türk yazı dili çevresinin erken tarihli TİEM 40 KT (Topaloğlu 1976-1978) ve Manisa KT (Karabacak 1995-1999) olmak üzere şu Türkçe Kur'an çevirilerine dayandırılmıştır:

TİEM 73 Abdullah Kök, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004. Suat Ünlü *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 235v/2-*

---

* Dr.;Hitit Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

450r/7) *İnceleme-Giriş-Metin-Dizin* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Rylands KT Janos Eckmann, *Middle Turkic Glosses Of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Aysu Ata Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin, Ankara, TDK, 2004.

Anonim Tefsir A.K. Borovkov, *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* Akademiya Nauk SSSR Institut Narodov Azii. Moskova, 1963. (Türkçe Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar)*, TDK, Ankara, 2002). Halil İbrahim Usta, *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

Hekimoğlu KT Güliden Sağol, *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages), 1993; *(Part II: Glossary)* Harvard, 1995, (310 pages); *(Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b)*, Harvard, 1996; *(Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two:301a-587b)*, Harvard, 1999.

TİEM 40 Ahmet Topaloğlu, *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi Giriş ve Metin, Sözlük. I-II*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976-1978.

Manisa KT Esra Karabacak, *An Inter-Linear Translation Of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text I, Sources of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations. 1994; (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a, 1999.*

GİRİŞ

Diğer pek çok bilim gibi, coğrafyanın da alanı kesin sınırlarla belirlenmemiş olduğundan. Bu bilimin içerisine bir bütün olarak yer yuvarlağı girdiği gibi; cansız küreler (katı yeryüzü, hava, su), canlı küre (bitkiler ve hayvanlar), insan ve ortaya koyduğu işler de girmektedir. Bu nedenle Latince bir kelime olan coğrafya, içerisinde insanla ilgili konuların yer tuttuğu bir tabiat bilimi, yahut tabii bilimlerle manevî bilimler arasında geniş bir yer tutan, bunları birbirine bağlayan bir yeryüzü bilimi diye tanımlanmıştır (İzbirak 1992: 61).

Muhatabı tüm insanlık olan Kur'an şu veya bu sebeple manevî bilimlerden bahsettiği gibi, tabii bilimlerden de bahsetmiş, bu iki bilim grubunu iç içe işlemiştir.. Pek çok bilimle ilgili olan coğrafya da, Kur'an'ın temas ettiği bilimler arasında yer alır. Çeşitli sebeplerle Kur'an yeryüzü ve gökyüzü coğrafyasına değinir(Akpınar 2002: 1).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Yerleşik bir hayat yaşamak zorunda olan insanın bir yeri sürekli yurt edinmesi, yurt edindiği yer uğruna pek çok fedakârlıklarda bulunması, maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşıladığı mekân olması gibi nedenlerden dolayı, bazı yerlerin insan hayatında çok ayrı yer vardır. Kimi yerler de taşıdığı misyon itibarıyla tüm insanlığı ilgilendirir (Akpınar 2002: 2).

Yer Adları Bilimi

Mekân da denilen yer, fiilin maddî ve hissi ortamın teşkil eder. Mekânlar belirli ve belirsiz mekânlar olmak üzere iki grupta incelenebilirler. Bunlardan belirli mekân, sınırları çizilmiş, zahiri hislerimizle algılanabilen oda, ev, okul, bahçe gibi yerlerdir. Belirsiz mekân ise, hudutları çizilmemiş, yalnız başına gözümüzle algılanmayan yerlerdir. Altı yön dediğimiz Ön-arka, alt-üst, sağ-sol ile, yan, orta, ara, hiza gibi mekânlara karşılık gelen kelimeler belirsiz mekânlardır. (Akpınar 2002: 92)

Dil biliminiz kollarından biri de sözcük kavram ilişkisi yanında daha çok özel adları inceleyen ve yer adları (toponymy) ile şahıs adları (antroponmy)ni içine alan adbilgisi/adbilim (onomastics)'dir.(Aksan 19; 1991)

Toponymie, Avrupa'da son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarda bağımsız bir bilim kolu haline gelmiştir. Eski tabirle "Mahallî Esâmî" ve "Coğrafi Lisâniyât" denilen ve "Toprağın dili" diye tanımlanan bu bilim dalı, yer adlarının yapı, anlam ve kökenlerini inceler. Bu bilim dalının dağ, tepe, bel, sırt gibi yer şekilleri üzerinde duran bölümüne "oroymy"; dere, çay, ırmak, göl gibi adları konu alan bölümüne "hydronymy" denir. Bu bilim dalı ile uğraşanlara "toponymiste" denilmiştir. Türkçe'de bu bilim dalına "yer adları bilimi" denmiştir.(Akpınar 2002:92)

Bu dalda yapılan çalışmalar, bütün yer adlarının bir anlam taşıdığını tespit etmiştir. Ünlü dilbilimcisi Adolf Bach, "Bir ulusun ad hazinesi, onun geçmişteki ve bugünkü zihinsel-ruhsal durumunun anlatımıdır" der.(Koç 1992: 169)

Yer adları üzerinde yapılan çalışmalar, yalnızca dil çalışmaları olarak kalmamakta, toplumsal gelişmelere de ışık tutmaktadır. Yer adları, tarih çalışmalarında bir kaynak olarak kullanılabilir. Çünkü yer adlarının verilmesi tesadüfî değildir. Sonradan anlamla doğru orantılı olarak verilmiştir. Her yer adının bir tarihsel arka planı vardır. Sözelimi yer adları verilirken, kişi adları, adlandırılan yerin tabii durumu, o yerde yetişen bitki adları, renkleri, meslekler ve savaşlar başta olmak üzere o yerde meydana gelen önemli olaylar etkili olmuştur.(Akpınar 2002:92)

Çeşitli din ve kültürlerde yer, su, dağ, taş/kaya, ağaç kültürleri önemli bir yer tutar. Örneğin Yahudiler Sinâ Dağını, Araplar Arafat Dağını, Moğollar Burhan-Kaldun'u kutsal sayarlar. (İnan 1991:253)

Yer adları, bir yerin coğrafi, tarihi ve genel karakterini tanıma ve tanıtmada önemli rol oynar. Yer adları fikir açıdır, rastgele verilmiş değildir. İnsan, bir taraftan kendi adını veya diğer insanlarla bütünleşen ortak şahsiyetini toprağa nakşederek onun üzerindeki hakimiyetini sembolleştirirken, diğer taraftan da tabiatın kendi üzerindeki etkisini dile getirmekten kaçınmamıştır. İşte bu etkileme ve etkilenme yaşadığı yerlere verdiği isimlerle yansımıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

a- Tabiata ve Fiziksel Koşullara Dayanan Adlar/Çevreyle İlgili Olanlar

1. Çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısını yansıtan yer adları
2. Çevredeki renkleri yansıtan yer adları
3. Bitki örtüsü, hayvanlar ve yapılar gibi çevrede bulunan varlıkları yansıtan yer adları
4. Çevrenin genel niteliklerini yansıtan yer adları

b- İnsanlar ve Topluluklara Dayanan Adlar/Bireyle İlgili Olanlar

1. Kişi adları ve ünvanlar
2. Dinle ilgili olanlar
3. Meslekle ilgili olanlar
4. Akrabalıkla ilgili olanlar

İslam literatüründe yeryüzünün tavsifi anlamına gelen “coğrafya” ile ilgili eserler için, “Suretü’l-Arz”, “Kat’u’l-Arz”, “Resmü’r-Rub’ı’l-Ma’mûr”, “Suretü Ma’muri’l-Arz”, “Resmü’l-Arz” gibi tabirler kullanılmıştır. Bu ilme ise, “İlmü’l-Mesalik ve’l Memâlik” (Yol ve ülkeler bilimi), “İlmü’l Bürûd (Posta bilimi) gibi adlar verilmiştir. Öteden beri coğrafya eserlerinin riyazî ve tarihi iki yönü olmuştur. Riyazî yön yeryüzünü, semavî bir cisim gibi incelemiş, tarihî yön ise daha çok insanlar ve ülkeleri konu almıştır. Coğrafya İslam eserlerinde ilk olarak X. Asrın ortalarında İhvânü’s-Safâ risalelerinde “suretü’l-Arz” anlamında kullanılmıştır. Kur’an, coğrafi bilgiler içeren en güvenilir ve en eski bir metindir. .(Akpınar 2002:93)

Kur’an’da dört yüzden fazla ayette yeryüzü anlamına gelen “Arz” kelimesi kullanılmıştır. Bu ayetlerde yeryüzünün Allah tarafından eksiksiz ve en güzel bir biçimde yaratıldığı, süslediği, insanların ve tüm canlıların hizmetine sunulduğu, onlara boyun eğdirildiği vurgulanmıştır. Kur’an’a göre, diğer yaratılanlar gibi yeryüzü de boşuna ve anlamsız olarak yaratılmamıştır. Her şeyden önce tüm aksamı ile yeryüzü, Yüze Allah’ın azametini kanıtlayan açık ve büyük bir ayet, güçlü bir delildir. .(Akpınar 2002:96)

Kur’an-ı Kerimde Yer Adalarının Zikrediliş Sebepleri

1. Yerin İnsan Hayatındaki Öneminin Vurgulanması
2. Kur’an’da Geçen Yer Adlarının Allah’ın Şeâirinden Olması
3. Medeniyetin İlk Merkezlerine Dikkat Çekilmesi
4. Anlama canlılık Kazandırması
5. İbret ve Model Oluşturmak için Merkezlerin Anılması
6. Din-Tarih-Medeniyet ve Kültür Bağlarının Canlı Tutulmasının İstenmesi
7. İnsan Hayatındaki yerleşik Hayat Tutkusuna Dikkat Çekilmesi.

1.2 Uhrevî Yer Adları

Kur'an-ı Kerimde dünya üzerindeki maddi yer adları yanında, öteki alem dediğimiz ve şimdilik bizim için fizik ötesi olan alemle ilgili bir kısım yer adlarına da değinilmiştir. Bunlardan çoğu Ahiret yurdunu oluşturan cennet ve cehennem adlarından oluşurken, kimi de kitabının ilk ayetinde Alemlerin Rabbi olduğunu açıklayan yüce Allah'ın erişilmez ve kavranamaz kudretini bildiren yerlerin adlarından meydana gelmektedir. Adı geçen bu isimler hakkında tefsirler farklı farklı açıklamalar yapmışlardır. Nitekim bu metafizik yerler adlandırılırken, fizik aleminde kullanılan kimi isimler seçilmiştir. Zaten insan rüya ve hayal alemlerinde zaman zaman içerisinde bulunduğu coğrafyanın sınırları dışına çıkıp fizik ötesi yerlere seyahatler edebilmektedir. Yanı sıra ölüm sonrası hayata şimdiden hazırlanabilmek için, ölüm, kabir ve ahiret hallerini düşünmek hep tavsiye edile gelmiştir. Çünkü hayat dünya-ahiret, değerler madde-mana ile birlikte bir bütün olduğu gibi, coğrafya da fizik-metafizik yerleriyle bir bütündür (Akpınar 2002: 218).

Tam anlamıyla kavrayamadığımız bu yer adlarının Kur'an'da ifade ediliş sebeplerinin başında, Yüce Allah'ın nelere kadir olduğuna dair erişilmez gücü karşısında kul olarak bize aczimizi bildirmek, ötelere ve öteki dünyaya merakımızı celp etmek, ötelere o güzellikleri hak etmek için gayret etmek ve ötelere sıkıntılı yerlere düşmemek için şimdiden tedbir almak (Akpınar 2002: 218).

1.3.1 Abkarî (عقري)

Abkar, cinler yurdu demektir, sonraları abkar, insan, hayvan, giysi olsun her şeyin en iyisine, en güzeline ve ne nefisine denilir olmuştur (Akpınar 2002: 218).

Ar. “عقري” “cinler yurdu”

Tü. yaşıl yahşi nehâ; körklüg ‘abîará; ‘âbíara; bahalu döşekler üze görklüler

Ar.“عقري” Tü.“cinler yurdu” ;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TIEM 73'de **yaşıl yahşi nehâ**; Hekimoğlu KT'de **körklüg ‘abîará**; Manisa KT'de **‘âbíara**; TIEM 40 KT'de **bahalu döşekler üze görklüler** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: [394v/1] tayanmışlar töşäklär üzä yaşıl yahşi nehâlär üzä. (394v/1=055/076)

Hekimoğlu KT: Tayanğanlar yaşıl töşekler üze (5) taı körklüg ‘abîará üze. (510b/4=055/076)

Manisa KT: (8) tayanurlar anda yaşıl yastuılara muhadelere dağı ğarâb íumâşlara ki ‘acâyib ola, ‘abîara nisbet olur. (392b/8=055/076)

TIEM 40: Tekye urıcılarken döşekler üze yâ yastuklar üzere yaşılar, (2) dakı bahalu döşekler üzere görklüler. (255a/1=055/076)

Kur'an: Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler).(55/76)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "عقري" karşılığı kullanılan sözcüklerden **yaşıl yağış nehâ** (T.+F.); **körklüg 'abíará** (T.+Ar.); **'âbíara** (Ar.); **bahalu döşekler üze görklüler** (F.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.2. 'Adn Cennetleri (جنات عدن)

En belirgin anlamı ile "ikamet etme" veya "ikamet edilen yer" demek olan *adn*, on bir ayette *cennât* kelimesiyle birlikte tekrarlanarak (*cennâtü adn*) "ikamet edilecek cennetler" anlamında kullanılmıştır. *Adn*'in cennetinin belli bir bölümünün adı olduğu veya çoğul şeklinde kullanılışa bakarak onun tamamını ifade eden bir isim durumunda olduğunu söylemek mümkündür (Kök 2004:21).

Ar. "جنات عدن" *Adn* "adn bûstânlar; 'adnuñ bûstânları; 'adn uçmaıları; bûstânlar erüglük; *cennât-ı* 'adn; *ikâmet bûstânları*; *körklüg bûstânlar*; *turgu bûstânlar*; *turuğluı uşmağ*; *uşmağ turuğluı*; *ürüklük bûstânlar*; *ürüklük bûstânları*"

Ar. "جنات عدن" "sözcüğü içerisinde sükunetin, tatmin olmanın ve rahatça yerleşmenin bulunduğu cennetler" şeklinde tanımlanmıştır. (Çanga: 320a).

En belirgin anlamı ile "ikamet etme" veya "ikamet edilen yer" demek olan *adn*, on bir âyette *cennât* kelimesiyle birlikte tekrarlanarak (*cennâtü adn*) "ikamet edilecek cennetler" anlamında kullanılmıştır. *Adn*'in cennetinin belli bir bölümünün adı olduğunu veya çoğul şeklinde kullanılışa bakarak onun tamamını ifade eden bir isim durumunda bulunduğunu söylemek mümkündür. Ar. "جنات عدن" *adn* sözcüğü Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde 'adn bûstânlar; 'adnuñ bûstânları; 'adn uçmaıları; bûstânlar erüglük; *cennât-ı* 'adn; *ikâmet bûstânları*; *körklüg bûstânlar*; *turgu bûstânlar*; *turuğluı uşmağ*; *uşmağ turuğluı*; *ürüklük bûstânlar*; *ürüklük bûstânları* sözcük ve sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

TIEM 73 üd urdı tañrı mü' minläría mü' minä urağutlaría bûstân aıar anıñ (4) altındın arıılar mǎñgü íalıǵılár anıñ içindä orunlar hoş 'adn bûstânlar içindä. (146v/=009/072)

Hekimoğlu bûstânlar [191b/1] aıar (4) altındındın arıılar câvidâneler anıñ içinde taıı turgu yir (2) arığ 'adnuñ bûstânları içinde. (191a/9=009/072)

TIEM 40 uçmaılar aıar altındın (10] ırmaılar ebed íalıcılar iken anların içinde daıı turaı yirleri aru 'adn uçmaıları içinde. (92b/9=009/072)

Manisa ebedi íalurlar anda dağı yağış sâkin olacak yirler cennât-ı 'adn içinde. (137b/1=009/072)

Kur'an "Allah erkek müminlere de kadın müminlere de -içinde ebedi kalanlar olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetler ile *adn* cennetlerinde hoş meskenler vaat etti (009/072)

TIEM 73 (3) körklüg bûstânlar kirgäylär anar kim edgü boldı ataların cüftlärindin (4) oğlanları ızlarındın färiştälär kirgäylär anlar üzä tegmä íapuğdın.(85v/3=013/023]

HekimoğluKT ifâmet bûstânları kirürler aña (4) taıı ol kim irse kim uâllih boldı ataların taıı cüftlärindin taıı oğlanlardın.(243a/3-4=013/023)

TIEM 40 'adn uçmaıları gireler ana daıı ol kim eyü oldı atalarından daıı avratlarından daıı nesillerinden.(118b/10=013/023)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Manisa ol *cennât-ı ‘adndur* ki dâr-ı iîâmetdür girürler anda daîi şaliî olanlar girür atalarından daîi zürriyetlerinden.(174a711=013/023)

Kur’an “(O son) Adn cennetleridir. Buralara hem kendileri girerler hem de atalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanlarAr...(13/023)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “جنات عدن” karşılığı kullanılan sözcüklerden ‘*adn* bûstânlar; ‘*adnuñ* bûstânlarý (Ar.+F.); ‘*adn* uçmaıları (Ar.+T.); bûstânlar erüglük (F.+T.); *cennât-ı ‘adn* (Ar.); *ikâmet bûstânları* (Ar.+F.); *körklüg bûstânlar* (T.+F.); *turgu bûstânlar*(T.+F.); *turuğluı uştnmağ* (T.+S.); *uştnmağ turuğluı* (S.+T.); *ürüklük bûstânlar*(T.+F.); *ürüklük bûstânları*’(T.+F.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.3. el-Akabe (العقبة)

Sarp yol, dağdaki aşılması zor dik geçit, anlamına gelen Akabe’nin cehennemde bir dağ adı olduğu da söylenmiştir. Kur’an’da şöyle geçer: “*Ama o zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin’ O geçit, bir köle ve esir azadetmek, yahut açlık gününde, yakın olan bir öksüzü, yahut toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır.*”¹

Akabe (عَقَبَة):

Ar. “عَقَبَة ” “zor geçit ”

Tü. ot; *Aíabe*; *Aíabe*; *bileñe ya‘ná sarp işe*

Ar. “عَقَبَة “ Tü.“ zor geçit “;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de *ot*; Hekimoğlu KT’de *Aíabe*; Manisa KT’de *Aíabe*; TİEM 40 KT’de *bileñe ya‘ná sarp işe*

TİEM 73: aşmaduí turur *otfa* (443v/6=090/001)

Hekimoğlu KT: Küçeylik birle kirmedi *Aíabega* (574a/5=090/011)

Manisa KT: (11) *Aíabeye* girmedi (442b/11=090/011)

TİEM 40: (285b/1) Pes, güce görüp girmedi *bileñe ya‘ná sarp işe* girmedi (285b/1=090/011)

Kur’an: Fakat o, sarp yokuşa atılmadı.(90/11)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “عَقَبَة ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ot* (T.); *Aíabe* (Ar.); *Aíabe* (Ar.); *bileñe ya‘ná sarp işe* (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.4. el-Arş (العرش)

Çatı, asma çardağı, taht anlamlarına gelir. Allah’ın arşı ise, içyüzünü ancak Yüce Allah’ın bildiği ve beşerin kavrayamadığı şeydir.

Ar. “العرش ” “arş”

¹ Beled:90/11-14

Tü. **mülk**; ‘arş; ‘arş; arş

Ar. “ العرش ” “ Tü. “arş”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de **mülk**; Hekimoğlu KT’de ‘arş; Manisa KT’de ‘arş; TIEM 40 KT’de **arş** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: ol kim yarat(t)ı köklärni (4) yärni ol kim ol ekki ara altı kün içrä yana tüz turur **mülki** üzä rüzä berigli idi (5) ayğıl anıñ birlä öüglüä. (265r/4=025/059)

Hekimoğlu KT: (4) ol kim yarattı köklärni taıı yirni, taıı ol nirse kim ol ikisi arasında, (5) altı kün içinde. Andın song erklendi ‘**arş**’ üze Tangrı sorgul (6) anı bilgenge. (349b/4=025/059)

Manisa KT: Ol Tañrı gökleri yarattı (4) dañı yirler yarattı. Gög ile yer ortasında barça ħalıı yarattı altı günde, andan şöñra ‘**arş**’ müstevä oldu. Tañrı ta‘âlâ keyfiyetsüz. (5) Üor anı ‘älüm gişilere ki bilür. (256a/3=025/059)

TIEM 40: Ol kim yarattı gökleri takı yiri, dakı anı kim ol ikinün arasındadır, altı günler içinde. (9) Andan kasd eyledi **arş** üzere ya‘ná yaratmağa, Rahman. Pes sorgıl anı, bilüre.(173a/9=025/059)

Kur’an: Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş’a² kurulan Rahmân’dır. Sen bunu haberdar olana sor (25/59)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “ العرش ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **mülk** (T.); ‘arş; ‘arş; arş (Ar.) sözcüklerden meydana gelmiştir.

1.3.5. el-Bahru’l-Mescûr (البحر المسجور)

“Kaynayacak denize and olsun”³ ayetindeki denizin neresi olduğu konusundaki farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Ali, onun arşın altında suyu bol bir deniz olduğunu, sura birinci üfürüşten sonra kırk sabah insanların üzerine yağmur yağdıracağını ve bununla yerden bitercesine insanların kabirlerinden doğrulup kalkacağını, söyler. Sahih olan diğer bir görüşe göre ise sözkonusu deniz yeryüzü denizidir(Akpınar 2002: 220).

Ar. “ البحر المسجور ” “ Kaynayan deniz ”

Tü. tolanmış **tâniz**; íaynağan **aíğan teñiz**; toldurulmuş **tengiz**; deñizler **ħalıı çün tolmışdur**; deñiz hakkı-y-ıçun tolmış ya‘ná bahru’l-hayvan **arş** altında

Ar. “ البحر المسجور ” “Tü. “ Kaynayan deniz ” ;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de tolanmış **tâniz**; Anonim KT’de íaynağan **aíğan teñiz**; Hekimoğlu KT’de toldurulmuş **tengiz**; Manisa KT’de deñizler **ħalıı çün tolmışdur**; TIEM 40 KT’de deñiz hakkı-y-ıçun tolmış ya‘ná bahru’l-hayvan **arş** altında sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: yana ol **tolanmış tâtiz** ħalıı(385r/6=052/006)

Anonim KT: taıı **íaynağan aíğan teñiz** birle. (55b/9=052/006)

² Arş, kudret ve hâkimiyet tahtı, sınırsız kudret makamı demektir.
³ Tûr:52/6

Hekimoğlu KT: taı toldurulmuş tengiz birle. (500b/3=052/006)

Manisa KT: Deñizler hañı çün tolmışdur yâ ıyâmetde deñizler od olur. (383b/11=052/006)

TİEM 40: (10) dakı deñiz hakkı-y-ıçun tolmış ya'ná Bahru'l-hayvan arş altında yâ yanmış ya'ná od olmış. (249b/10=052/006)

Kur'an: kabaran denize andolsun ki (52/6)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ البحر المسجور ” karşılığı kullanılan sözcüklerden tolanmış tãñiz (T.); ıaynağan aığan teñiz (T.); toldurulmuş tengiz (T.); deñizler hañı çün tolmışdur (T.); deñiz hakkı-y-ıçun tolmış ya'ná Bahru'l-hayvan arş altında (T.+Ar.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.6. Berzah (برزخ)

Müminlerin ölüm ile kıyamet arasındaki süre içerisinde kalacakları yer demektir. Onların tekrar dünyaya dönmelerine engel olduğundan bu isim verilmiştir.

Ar. “ برزخ ” “engel ”

Tü. gûr; yıgğan; barzah; araya girici

Ar. “ برزخ ” Tü. “Engel “;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de gûr; Hekimoğlu KT'de yıgğan; Manisa KT'de barzah; TİEM 40 KT'de araya girici sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (2) bolğay kim măn ılgay măn eđgü iş anıñ içinde kim ıoğtum andağ ärmâz ol bir söz ol ol aydaçılar ol, (3) anların arkalarında gûr ol adaın ıoparılgularııa tegi.(253r/3=023/100)

Hekimoğlu KT: (3) bolğay kim men ıılsam eđgü ‘amelni, ol nirse içinde kim ıoğtum. Yıgılğıl ıaytarmaı istemekdin. Ol sözi turur, ol (4) anıñ ayğanı. Taı ıleylerindin yıgğan bar, ıoparırlarınıñ küninge tegrü. (334a/3=023/100)

Manisa KT: Yâ Rabbá meni dönder dünyâya, varayın; ola kim ‘amel-i úalıh işleyem ben terk eyledüğüm nesnede âmândan ‘amelden (3) Anuñ gibi degül, tañıı ol bir kelimedür kisöyler, ıleylerinde barzah vardır ki hâyıldür, men‘ eyler (4) ıyâmet günine degin ki ba‘ ş olsalar gerek. (243b/2=023/100)

TİEM 40: İy Çalabum, döndür beni ola kim işleyem (7) eyü işi, koduğumda zâyı‘ eyledüğümde ya'ná ‘umr, yâ mal. Degül eyle bayık ol sözdür, ol eyidicisidür anun. Dakı anların ıleyinde, araya girici vardır ya'ná ölümünden haşra degin vakt, ol güne degin kim koparırlAr.(165a/7=023/100)

Kur'an: “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım” der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.(23/100)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ بَرَزَخ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **gûr** (F.); **yığgan** (T.); **barzah** (Ar.); **araya girici** (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.7. el-Beytü'l-Ma'mûr (البيت المعمور)

Ma'mur ev veya ma'mur mabed anlamına gelen el-Beytü'l-Ma'mûr⁴ kelimesi şu ayette geçmektedir: “*Mamur eve yemin olsun ki.*”⁵

Ar. “ البيت المعمور ” “ma'mur mabed ”

Tü. ol ew; Beytu'l-ma'mûr birle; ve ol âbâdan iw üküş halılı ve ol bir iw törtinç kökde 'arş berâberinde turur. Ka'be üstünde turur; törtinçî íat kökdeki iw birle; Beyt-i ma'mûr haífı-y- için ki Ka'bedür yâ dördünci íat gökdedür.; imarat olunmuş ev hakkı-y-ıçun ya'ná gökdegi ev yâ Ka'be

Ar. “ البيت المعمور ” Tü. “ma'mur mabed”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de ol ew; Anonim KT'de Beytu'l-ma'mûr birle; ve ol âbâdan iw üküş halılı ve ol bir iw törtinç kökde 'arş berâberinde turur. Ka'be üstünde turur; Hekimoğlu KT'de törtinçî íat kökdeki iw birle; Manisa KT'de Beyt-i ma'mûr haífı-y- için ki Ka'bedür yâ dördünci íat gökdedür.; TİEM 40 KT'de imarat olunmuş ev hakkı-y-ıçun ya'ná gökdegi ev yâ Ka'be sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ant ol ewhaífı.(385r/5=052/004)

Anonim KT: Taıı Beytu 'l-ma'mûr birle; ve ol âbâdan iw üküş halılı ve ol bir (4) iw törtinç kökde 'arş berâberinde turur. Ka'be üstünde turur. (55b/3=052/004)

Hekimoğlu KT: taıı törtinçî íat kökdeki (3) iw birle. (500b/2=052/004)

Manisa KT: (11) Beyt-i ma'mûr haífı-y- için ki Ka'bedür yâ dördünci íat gökdedür. (383b/11=052/004)

TİEM 40: dakı imarat olunmuş ev hakkı-y-ıçun ya'ná gökdegi ev yâ Ka'be (249b/9=052/004)

Kur'an: “Beyt-i Ma'mur”a(52/4)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ البيت المعمور ” karşılığı kullanılan sözcüklerden ol ew (T.); Beytu'l-ma'mûr birle; ve ol âbâdan iw üküş halılı ve ol bir iw törtinç kökde 'arş berâberinde turur. Ka'be üstünde turur (Ar.+T.); törtinçî íat kökdeki iw birle (T.); Beyt-i ma'mûr haífı-y- için ki Ka'bedür yâ dördünci íat gökdedür (Ar.+T.); imarat olunmuş ev

⁴ Rivayetlere göre, yeryüzünde insanlar için kurulan ilk ev Ka'be, varlığın varoluş sürecinde Ka'be'den önce melekler için yedinci semada kurulmuş ev de Beyt-i ma'murdur. Ka'be'nin temel işlevi insanların onu tavaf etmesi olduğu gibi, Meyt-i Ma'mur'un temel işlevi de meleklerin onu tavaf etmesidir. Nasıl ki insan Ka'beyi ziyaret ve tavaf edip bağışlanma diliyor ve hakikatin dünyasına açılan pencereden sızan nura doğru koşuyorsa, insanın yaratılışına itiraz ettikten sonra melekler de, kendilerini bağışlatmak ve tevhidin nur kaynağı ile daha sıkı bir irtibata geçmek için o evi ziyaret edip tavaf ediyorlar. Mamur eve neden olan insan, insanın tavaf ettiği ka'benin semadaki modeli Beyt Mamurdur. Mamur ev Ka'be'yi, Ka'be Mekke'yi, Mekke'de diğer şehirleri doğurdu (Akpınar 2002: 223)

⁵ Tûr:52/4

hakki-y-ıçun ya'ná gökdegi ev yâ Ka'be (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.8. Burc (برج)

Yüksek köşk, kale anlamına Türkçe'ye geçmiş olan “burç” kelimesinin çoğulu olan bu kelime, Kur'an'da bir ayette “kaleler” anlamında, üç ayette de gökyüzündeki “burçlar” anlamında kullanılmıştır.

Ar. “ برج ” “burç ”

Tü. **yulduzlar; yulduz orunları; burclar; burclar ya'ná on iki**

Ar. “ برج ” “ burç ”;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **yulduzlar**; Hekimoğlu KT'de **yulduz orunları**; Manisa KT'de **burclar**; TİEM 40 KT'de **burclar ya'ná on iki** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: İutluğluı ol idi ıldı kökdä (7) yulduzlar taıı ıldı anıı içinde çârâğlar taıı yarutuğlı ay.(265r/7=025/061)

Hekimoğlu KT: Yüksek boldı ol kim ıldı kök içinde yulduz orunlarını (9) taıı ıldı anıı içinde künni taıı aynı yarutğan. (349b/8=025/061)

Manisa KT: Mübârek oldı, ol kimse ki ıldı göklerde burclar yaratdı. (8) ıldı gökde çırâıda, güneş yaratdı dahı ay yartdı nûrlu. (256a/5=025/061)

TİEM 40: Çok hayırlı oldı, ol kim eyledi göklerde (11) burclar ya'ná on iki, dakı eyledi çırağ ya'ná gün, dakı ay rûşan eyleyici. (173a/10=025/061)

Kur'an: Göğ'e burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir.(25/61)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ برج ”karşılığı kullanılan sözcüklerden **yulduzlar; yulduz orunları (T.); burclar; burclar ya'ná on iki (Ar.)** sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.9.Mevâkı'un-Nücûm: (مواقع النجوم)

“Hayır yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki”⁶ Ayette yıldızların yerlerine yemin edilmektedir.

Ar. “مواقع النجوم” “yıldızların yeri ”

Tü. **yulduzlar tüşgü yârlâri; batğan yulduz ; yulduzlarning tüşer vaıtları ; yulduzlar sâııt olduğı yirlerde.; ılduzlar indügi vakıtlara ya'ná Tübbe', yâ Kur'an indügi vakıtlara.**

Ar. “مواقع النجوم” Tü. “yıldızların yeri”;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **yulduzlar tüşgü yârlâri**; Anonim KT'de **batğan yulduz ;** Hekimoğlu KT'de **yulduzlarning tüşer vaıtları ;** Manisa KT'de **yulduzlar sâııt olduğı yirlerde.;** TİEM 40 KT'de

⁶ Vakıa:56/75

ılduzlar indügi vakıtlara ya'ná Tübbe', yâ Kur'an indügi vakıtlara.sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: ant içär män yulduzlar tüşgü yärläri birlä.(395r/9=056/075)

Anonim KT: (2) ve and yâd ılğam batğan yulduz birle ve aydıAr. (71a/2=056/075)

Hekimoğlu KT: taıı ant içer men yulduzlarning tüşer vaıtları birle. (513a/7=056/075)

Manisa KT: Ben and içer-men yâ and içmez-men (395a) yulduzlar sâııt olduğı yirlerde. (395a/1=056/075)

TIEM 40: pes and içerin ılduzlar indügi vakıtlara ya'ná Tübbe', yâ Kur'an indügi vakıtlara. (256a/7=056/075)

Kur'an: Yıldızların yerlerine yemin ederim ki (56/75)

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. “ مواقع النجوم ” karşılığı kullanılan sözcüklerden yulduzlar tüşgü yärläri(T.); batğan yulduz birle (T.); yulduzlarning tüşer vaıtları birle (T.+Ar.); yulduzlar sâııt olduğı yirlerde (T.+Ar.); ılduzlar indügi vakıtlara ya'ná Tübbe', yâ Kur'an indügi vakıtlara. (T.+Ar.) sözcükleri ceya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Ar. “ مواقع النجوم ” Hekimoğlu KT “yulduzlarning tüşer vaıtları birle” ve TIEM 40 KT'de “ılduzlar indügi vakıtlara ya'ná Tübbe', yâ Kur'an indügi vakıtlara. “ yer ifadesinden daha çok zaman ifadesi olarak kullanılmıştır.

1.3.10. Cahám: (الجحيم)

Cahim kelimesi sözlüklerde tutuşturulduğunda alevlenen ve mahveden büyük ateş ve büyük fırın, ulvî ve gayet şiddetli birbirinin üzerinde ve çukur yerde kat kat tutuşturulmuş alevli ateş ve derin vadi anlamına gelen c-h-m kökünden türeyen bir kelime olarak geçmektedir (Soydaner 2002; 32).

aydılar turgurırlar [327r/1] anar bir ew kâmişgälär anı yalınlıg ot içrä 327r/1=037/097

sorulmas sän (9) tamu işlärindin 14r/9=002/119

anlar kim tandılar (9) taıı yalğanıa tut(t)ılar biziñ bälgülärimizni anlar tururlar tamuğ ililäri 81r/9=005/010

Ar. “ الجحيم ” “ Cehennem , büyük fırın ”

Tü. tamuğ; tamuğ; tamuğ; cehennem; tamu

Ar. “ الجحيم ” Tü. “Cehennem , büyük fırın”;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TIEM 73'de tamuğ; Anonim KT'de tamuğ; Hekimoğlu KT'de tamuğ; Manisa KT'de cehennem; TIEM 40 KT'de tamu sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73 : körgäy ök silär (5) tamuğni. (448v/5=102/006)

Anonim KT: Çınıı körgeyler tamuğni. (142a/2=102/006)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hekimoğlu KT: (3) Körgey ök siz tamuğnı. (580a/3=102/006)

Manisa KT: Taḥiái cehennemi görseñüz gerek ıraıdan türbeden durğanda. (448a/4=102/006)

TİEM 40: Bayık göresiz tamuyı. (288b/4=102/006)

Kur'an: Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz.(102/6)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ الجحيم ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **tamuğ; tamuğ; tamuğ** (S.); **cehennem** (Ar.) sözcüklerden meydana gelmiştir.

1.3.11.Hâviye: (هاوية)

Kur'an'da Cehennem'in isimlerinden veya tabakalarından biri olarak zikredilen bu kelimenin anlamı hususunda değişik görüşler olmakla beraber birbirlerini destekler bir mahiyet kazanmaktadırAr.

“Yukarıdan aşağıya düşmek, su kat etmek” manasına “hüviy” ve “heyvan” dan türemiş ismî fail olduğunu, bu bağlamda “sâkıt”la aynı anlama gelebileceği içi boş, derin, düşüldükçe düşülen çukur, veya o çukura, uçuruma düşen kişi, ateş, gök ve yer arasındaki hava boşluğu, nefsin kötü şeylere yönelmesi, cehennem mekânı, cehennem ateşinin en derin yeri anlamında kullanıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Kur'an'da sadece bir yerde geçen “haviye” anlamlarının farklılığına rağmen Cehennem'e isim olmuş “um” hazfıyla da birlikte kullanılarak çok daha derin ve tesirli anlamlar kazanmıştır (Soydaner 2002:39)

Ar. “هاوية” “Derin çukur”

Tü. **hâviyâ turur; hâviye; tüşgen, ya' ná yoıalğan; hâviyedür ki ayağı dibine yitişmez; sinlerdendür**

Ar. “هاوية” Tü. “Derin çukur”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **hâviyâ turur**; Anonim KT'de **hâviye**; Hekimoğlu KT'de **tüşgen, ya' ná yoıalğan**; Manisa KT'de **hâviyedür ki ayağı dibine yitişmez**; TİEM 40 KT'de **sinlerdendür** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: anıñ anası ya' ná yanışı **hâviyâ turur**. (447r/9=101/009)

Anonim KT: Pes yiri anıñ **hâviye** bolğay, tamuğda. (141b/8=101/009)

Hekimoğlu KT: anıñ anası **tüşgen, ya' ná yoıalğan**. (579b/5=101/009)

Manisa KT: (10) Anuñ varacaı yiri cehennemde **hâviyedür ki ayağı dibine yitişmez. sinlerdendür** (447b/10=101/009)

Kur'an: İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.(101/9)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “هاوية” karşılığı kullanılan sözcüklerden **hâviyâ turur** (Ar.); **hâviye** (Ar.); **tüşgen, ya' ná yoıalğan** (T.); **hâviyedür ki ayağı dibine yitişmez; sinlerdendür** (Ar.+T.+F.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

1.3.12..Cennetü'l-Huld (جنة الخلد)

“Cennet” ve “Huld” kelimelerinden oluşan ve “ebedilik cenneti” anlamına gelen bu terkip, cennetin sonsuzluğunu ifade etmek üzere cennete isim olmuştur. Cennetin kendisinin, nimetlerinin ebedi olarak devam edeceğini ve sakinlerinin orada sonsuza kadar yaşayacağını ifade etmektedir. Bu terkip Kur'an-ı Kerim'de yalnızca bir ayette geçmektedir

Ar. “جنة الخلد ” “Ebedi saray ”

Tü. **māngü uşmaḥçı; câvidânelî uçmaı; cennet dâru'l-ḥulddur; ebedlik uçmağ**

Ar. “جنة الخلد ” Tü. “Ebedi saray ”;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **māngü uşmaḥçı**; Hekimoğlu KT'de **câvidânelî uçmaı**; Manisa KT'de **cennet dâru'l-ḥulddur**; TİEM 40 KT'de **ebedlik uçmağ** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: aygıl ol mu yegrāk azu **māngü uşmaḥçı** mu ol kim va' dâ ılındı (8) saınuılaria, ārūr anlarıa yanut yangü yār.(262r/7= 025/015)

Hekimoğlu KT: Aygıl ol mu yahşıraı, yâ **câvidânelî uçmaı** (4) ol kim va' de ılındı saınganlar; boldı anlarğa yanut taıı yangü yir. (346a/3=025/015)

Manisa KT: Eyit yâ Muhammed: Ol mı hayırlıdır? Yâ **cennet dâru'l-ḥulddur** (5) ki müttaiälere va' de oldı, anlaruñ cezâsıdır, varacaı yirleridür. (253a/4=025/015)

TİEM 40: (11) Eyit: “Ay, şol mı yigrekdür ya' ná tamu, yâ **ebedlik uçmağ**, ol kim va' da virinildi sakıncılar oldı uçmak anlara , yanud dakı dönecek yir. (171a/10=025/015)

Kur'an: De ki: “Bu mu daha hayırlıdır, yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanlara va'dedilen ebedilik cenneti mi?” Orası onlar için bir mükâfat ve varılacak bir yerdir.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “جنة الخلد ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **māngü uşmaḥçı** (T.); **câvidânelî uçmaı** (F.+T.); **cennet dâru'l-ḥulddur** (Ar.); **ebedlik uçmağ** (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.13.Cennetu'n Naám (جنة النعيم)

Nimetler yurdu anlamında cennetin tamamı için kullanılmış bir isimdir. On dört ayette geçer.

Ar. “جنة النعيم ” “**naım ' dinlenmek; ni' met; ni' metler'**.

Ar. “جنة النعيم ” **naım** sözcüğü “çok nimet, rahat yaşayış bolluk” şeklinde tanımlanır (Çanga: 515b).

Ar. “جنة النعيم ” “refah, huzur, mutlu hayat” anlamına gelen ni'met kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan Ar. “جنة النعيم ” **naım**, insana mutluluk veren maddî ve manevî bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre cennâ'n naım 1mutluluklarla dolu cennetler” anlamına gelir. Ar. “جنة النعيم ” **naım** sözcüğünün iki ayette de cennetle ilgili tasvirin baş tarafında

yer alması (el-İnfîtâr 82/13), (el-Mutaffîn 83/22) onun cennet isimlerinden biri gibi kabul edileceğini göstermektedir.

Ar. “جنة النعيم” **naîm** sözcüğü Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde ‘dinlenmek; ni‘met; ni‘metler’ sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 bütünlükün (5) edgüller ni‘mâtlârî içinde tururlAr.(42r/4-5=82/013)

Anonim KT: çinoî eygüler uſtmah ni‘meti içinde bolğay.(126b/13=82/013)

Hekimoğlu KT haiaiat üze edgüler ni‘met içinde.(567a/3=82/013)

Manisa KT taiaiaî yahşı gişiler ni‘met içinde hoş geçerler.(436b/11=82/013)

TİEM 40 bayık eyüler dinlenmek içindedür.(281b/8-9=82/013)

Kur'an: “kuşkusuz iyiler elbette bol nimetli (cennet) içinde (82/13).

İnfîtâr 082/013 suresinde Ar. “جنة النعيم” **naîm** sözcüğü Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde TİEM 73 KT'de ‘ni‘mât’; Anonim KT'de; ‘ni‘met’; Hekimoğlu KT'de; ‘edgüler ni‘met’; TİEM 40 KT'de; ‘dinlenmek’; Manisa KT'de de ‘ni‘met’ sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 çin edgüller ni‘mâtlâr içinde (441v/2=83/022)

Anonim KT hod ebrârlar (10) ni‘met içinde bolğay.(127b/90=83/022)

Hekimoğlu KT:haiaiat üze edgüler ni‘met içinde.(567b/4=83/022)]

Manisa KT taiaiaî yahşı gişiler ni‘metler içinde hoş geçerler.(437b/8=83/022)

TİEM 40 bayık eyü işliler dinlenmek içindedür.(282a/10=83/022)

Kur'an: “Kesin iyiler elbette bol nimetli (cennet) içindedirler (83/22).

Mutaffifân 083/022 suresinde ise, Ar. “جنة النعيم” **naîm** sözcüğü Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde TİEM 73 KT'de ‘ni‘mâtlâr’; Anonim KT'de **ni‘met**; Hekimoğlu KT'de; ‘ni‘met’; TİEM 40 KT'de; ‘dinlenmek’; Manisa KT'de de ‘ni‘met’ sözcükleriyle karşılanmıştır.

1.3.14. Dâr (دار)

sözlükte büyük mesken, konak, şehir, yurt, vatan ve ülke anlamlarına gelen dâr kelimesi Kur'an'da kırk sekiz yerde geçmektedir.. Bazı müfessirlere göre dâr: mesken, cennet, cehennem ve Medine-i Münevvera anlamlarında kullanılmıştır (Akpınar 2002: 146).

Ar. “دار” “ebedi saray”

Tü. âhîrât sarâyı; sarâyını; âhîret sarâyı; âhîreti; âhîrat sarayın

Ar. “دار” Tü. “Ebedi saray” ;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de âhîrât sarâyını; Rylands KT'de sarâyını; Hekimoğlu KT'de âhîret sarâyının; Manisa KT'de âhîreti; TİEM 40 KT'de âhîrat sarayın sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: biz îatıgsız ıldımız anları îatıgsızlı birlâ âhîrât sarâyını (7) yâd îlguia.(333r/6=038/046)

Rylands KT: Biz hâliü ıldımız olarnı (2) hâliühlü birle sarâyın yâd îlmaî (65a/1=038/046)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hekimoğlu KT: Biz hâliü ılduı anlarını sâde eş birle, âhiret sarâyının saınmaı birle ya' ná song sarâyının (435b/3=038/046)

Manisa KT: (3) Tañıáı biz anları muñlıú eyledük iñláú bile, âhireti zıkri derleridi. (328b/3=038/046)

TİEM 40 Bayık biz hâlis eyledük anları, hâlis olmağ-ıla, âhurat sarayın añmak. (216b/11=038/046)

Kur'an: Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık.(38/46)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “دار” karşılığı kullanılan sözcüklerden âhirât sarâyı (Ar.+F.); sarâyını (F.); âhiret sarâyı (Ar.+T.); âhireti (Ar.); âhurat sarayın (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Cehennem karşılığı olarak:

Ar. “دار” “kötü yurt”

Tü. ziyânlı sarâyı; yoılmaı sarâyı ; helâklı evi; helâklik sarayı, tamu

Ar. “دار” Tü. “kötü yurt”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de ziyânlı sarâyı; Hekimoğlu KT'de yoılmaı sarâyı ; Manisa KT'de helâklı evi; TİEM 40 KT'de helâklik sarayı, tamu sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: körmäs-mü sän baımas mu sän anları kim (3) tağşürdilər tañrı ni' mâtini nü-sipâslıñ tüşürdilər boñunlarını ziyânlı sarâyına (190v/2=014/028)

Hekimoğlu KT:Körmeding mü (250a/1) anlar tapa kim teğşürdiler Tanrıñın ni' metini şükrini, küfrge; taı indürdiler erenlerini (2) yoılmaı sarâyına. (249b/9=014/028)

Manisa KT: (8) Görmez misin ol gişi ki beddil eylediler Tañrı te' âlânunı ni' metlerini küfre şükr eylemek yirine? İavmlerini gördiler (9) helâklı evine ki (179a/8=014/028)

TİEM 40: Görmedün mi anları kim, değşürdiler Tanrı ni' metini nâ-sıpaslığa; dakı indürdiler (9) kavumlarını helâklik sarayına, tamuya (122a/8=014/028)

Kur'an: Allah'ın nimetini küfre değışenleri ve kavimlerini helâk yurduna (14/28)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “دار” karşılığı kullanılan sözcüklerden ziyânlı sarâyı (Ar.+F.); yoılmaı sarâyına (T.+F.) ; helâklı evi(Ar.+T.); helâklik sarayı(Ar.+F.); tamu (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.15. Dâru'l-Bevâr (دار البوار)

“Helak yurdu” olarak tercüme edilen bu kelime “yurt, mekân” anlamındaki “dâr” ile “etkilemeyen” arazi, nadas, helak, kesad anlamındaki “bevâr” kelimesi yan yana getirilip terkip olarak Kur'an'da sadece bir ayette cehennemin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (Soydaner 2002; 59).

Ar. “دَارُ الْبَوَارِ” “Helak yurdu”

Tü. ziyânlî sarâyı; yoılmaı sarâyı; helâklî evi; helâklik sarayı, tamu

Ar. “دَارُ الْبَوَارِ” Tü. “Helak yurdu”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de ziyânlî sarâyı; Hekimoğlu KT’de yoılmaı sarâyı; Manisa KT’de helâklî evi; TIEM 40 KT’de helâklik sarayına, tamuya sözcükleriyle karşılanmıştır

TIEM 73: körmäs-mü sän baımas mu sän anlarıa kim (3) tægşürdilär tañrı ni‘ mätini nü-sipâslıın tüşürdilär boğunlarını ziyânlî sarâyına. (190v/2=014/028)

Hekimoğlu KT: Körmeding mü (250a/1) anlar tapa kim tegşürdiler Tangrının ni‘ metini şükri, küfrge; taı indürdiler erenlerini (2) yoılmaı sarâyına. (249b/9=014/028)

Manisa KT: (8) Görmez misin ol gişi ki beddil eylediler Tañrı ta‘âlânıñ ni‘ metlerini küfre şükr eylemek yirine? İavmlerini gördiler (9) helâklî evine ki. (179a/8=014/028)

TIEM 40: Görmedün mi anları kim, degşürdiler Tanrı ni‘ metini nâ-sıpaslığa; dakı indürdiler (9) kavumlarını helâklik sarayına, tamuya?. (122a/8=014/028)

Kur’an: Allah’ın nimetini küfre değışenleri ve kavimlerini helâk yurduna (14/28)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de ziyânlî sarâyı; Hekimoğlu KT’de yoılmaı sarâyı; Manisa KT’de helâklî evi; TIEM 40 KT’de helâklik sarayı, tamu sözcükleriyle karşılanmıştır. Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “دَارُ الْبَوَارِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden ziyânlî sarâyı (Ar.+F.); yoılmaı sarâyıa (T.+F.) ; helâklî evi (Ar.+T.); helâklik sarayı (Ar.+F.); tamu (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.16. Dâru’l-Fasıkîn (دَارُ الْفَاسِقِينَ):

Fısk ve fucur içinde ömür geçiren, ayrıca “fasıklar, günahkarlar diyarı” anlamındaki “Dâru’l-fasıkîn” Kur’an’da: ... *Size yoldan çıkanların yurdunu göstereceğim*⁷

Ar. “دَارُ الْفَاسِقِينَ” “Fasıklar diyarı”

Tü. yarlığdın çıığlılar sârayı; buyruıdın çıığanların sarâyı; fâsıllar evini ki fir‘avn bile favmi evleridür yâ âhıretde menzilleridür; fâsıklar sarayı

Ar. “دَارُ الْفَاسِقِينَ” Tü. “Fasıklar diyarı”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de yarlığdın çıığlılar sârayı; Hekimoğlu KT’de buyruıdın çıığanların sarâyı; Manisa KT’de fâsıllar evini ki fir‘avn bile favmi evleridür yâ âhıretde menzilleridür; TIEM 40 KT’de fâsıklar sarayı sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: .. körgütgäy män silärkä yarlığdın çıığlılar sârayını. (125r/3=007/145)

⁷ Araf:7/145

Hekimoğlu KT:...Körküzgey men sizge buyruıdın çıǵanlarning sarâyındın (162b/8=007/145)

Manisa KT: ... Gösterür-men size (3) fâsıllar evini ki fir'avn bile iavmi evleridür yâ âhiretde menzilleridür. (116b/11=007/145)

TİEM 40:... gösterem size (4) fâsıklar sarayını ya'nâ tamu yâ Mısr. (78b/3=007/145)

Kur'an: Mûsâ için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: “Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzeliyle alsınlar (uygulasınlar). Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim (7/145)

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. “دَارُ الْفَاسِقِينَ” karşılığı kullanılan sözcüklerden yarlıǵdın çıǵıǵılar sârayı (T.+F.); buyruıdın çıǵanlarning sarâyı(T.+F.); fâsıllar evini ki fir'avn bile iavmi evleridür yâ âhiretde menzilleridür (Ar.+T.); fâsıklar sarayını (Ar.+F.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.17.Dâru'l-Huld: (دَارُ الْخُلْدِ)

Cennet, Cennet'in bir katı, Ebedi yurt

.Ar. “دَارُ الْخُلْدِ” “Ebedi Yurt”

Tü. māngülüg sarây, câvidânelî sarâyı, ebedâ ıalurlar; ebed kalmak saray

Ar. “دَارُ الْخُلْدِ” Tü. “Ebedi Yurt” Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de māngülüg sarây; Hekimoğlu KT'de câvidânelî sarâyı; Manisa KT'de ebedâ ıalurlar; TİEM 40 KT'de ebed kalmak saray sözcükleriyle karşılanmıştır.

Cennet ehli ve cehennem ehli sonsuza kadar kalacağı için cennete ve cehenneme “sonsuzluk yurdu” anlamına bu isim verilmiştir.

TİEM 73: ol taǵrı düşmânlârinin yanutı (9) ot, anlarâ anıı içinde māngülüg sarây, yanut anıı birlâ kim biziı bālgülârimizkâ tanar ârdilâr. (350v/9=041/028)

Hekimoğlu KT:Ol, Tangrıning (7) düşmanlarıning yanutı, ot. Anlarǵa anııı içinde câvidânelî sarâyı, yanut birmek anııı birle kim irdiler (8) âyetlerimüzǵa inkâr ılurlAr. (457b/6=041/028)

Manisa KT: (347b) Ol cazâsıdur Taǵrı ta'âlâ düşmânlarınuñ, cezâsı cehennem odıdur. Anlar anda ebedâ ıalurlar (2) bizüm işlerümüze, inkâr eyleyenlerüñ cezâsı oldur. (347b/1=041/028)

TİEM 40: Şol (2) cezâsıdur Tanrı düşmanlarınun, od; anlarundur anun içinde ebed kalmak saray, cezâ virmek ana kim, oldılar âyetlerümüze inkâr eylerler. (228a/1=041/028)

Kur'an: İşte böyle, Allah düşmanlarının cezası atıştır. Âyetlerimizi inkâr etmelerinin cezası olarak orada onlar için ebedilik yurdu vardır.(41/28)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ دَارُ الْآخِرَةِ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **mängülüg sarây** (T.+F) **câvidânelî sarâyı**, (Ar.+F.); **ebedâ ıalurlar** (Ar.+T.); **ebed kalmak sarayı** (Ar.+T.+F) sözcüklerden meydana gelmiştir.

1.3.18 Dâru'l-Ahire (دار الآخرة)

“Dâr” kelimesi sözlükte “ev, yurt, konak, arsa ve binaların bulunduğu mahalle ve vatan anlamına geldiği gibi, “etrafı sınırlarla çevrilmiş, mükemmel bir şekilde korunmuş, yaşamaya elverişli bir yer” anlamında kullanılmıştır. “Ahiret” ise “son” anlamını ifade etmektedir. Buna göre “Dâru'l-Ahire” terkihi varılacak son yurt demektir

“Son Yurt” şeklindeki salt anlamı düşünüldüğünde bu terkip hem cenneti hem de cehennemi kapsamaktadır. Buna göre, ahirette varılacak “son yurt” inananlar için cennet, kafirler için ise cehennemi ifade etmektedir

Ar. “ دَارُ الْآخِرَةِ ” “varılacak son yurt demektir”

Tü. **keğinki sarây; song sarây; âhiret; soñrağı saray; soñrağı saray**

Ar. “ دَارُ الْآخِرَةِ ” Tü. “ varılacak son yurt demektir” Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **keğinki sarây**; Hekimoğlu KT'de **song sarây**; Manisa KT'de **âhireti soñrağı saray**; TİEM 40 KT'de **soñrağı saray** sözcükleriyle karşılanmıştır

TİEM 73: ägar tilär ärsä silär tañrını yalavaçını **keğinki sarâyını** (3) bütünlükün tañrı anut(t)ı eğgölüg ılığlılarıä silärdä uluğ yal ya' ná şävâb.(306r/2=033/029)

Hekimoğlu KT: Eger tileyür irsengiz Tangrını taı yalawaçını, taı **song sarâyını**, haıáíat üze Tangrı anuí ıldı, körklüg ılğanlarğa sizdin uluğ şävâb. (402a/8=033/029)

Manisa KT: Eger Allâh'ı, resûlini dileseñüz, ihtiyâr eylese (10) dağı **âhireti** tağıáí Tañrı ta' âlâ (11) yaratdı, yaraıladı muşsin ' avratlara sizden ulu ecir ki haıárdür dünyâ anuñ íatında. (300a/9=033/029)

TİEM 40: Dakı eger olursanız dilersenüz Tanrı'yı (200b) dakı Yalavacını, dakı **soñrağı saray**; bayık Tanrı yarakladı, eyü işlüler için sizden, müzd ulu. (200a/11=033/029)

Kur'an: “Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”(33/29)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ دَارُ الْآخِرَةِ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **keğinki sarây** (T.+F.); **song sarây**(T.+F.); **âhireti**(Ar.); **soñrağı saray**(Ar.+F) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.19. Dâru'l- Karâr (دار القرار)

Cennet, Cennet'in bir katı, Ebedi yurt

Ar. “ دَارُ الْقَرَارِ ” “Kalıcı Yurt”

Tü. **amrulğu sarây**, ol cihân íarâr sarâyı turur ; ol cihân, ol íarâr sarâyı ; íarâr dutacaı yirdür ki dâru'l-hulûddur.; **soñrağı ol durak saray**ıdur

Ar. “ دَارُ الْقَرَارِ ” Tü. “Kalıcı Yurt”, Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **amrulğu sarây.**; Rylands KT’de **ol cihân íarâr sarâyı turur** ; Hekimoğlu KT’de **ol cihân, ol íarâr sarâyı**; ; Manisa KT’de **íarâr dutacái yirdür ki dâru’l-ḥulûddur**; TİEM 40 KT’de **soñrağı ol durak sarayı** sözcükleriyle karşılanmıştır.

Ahiret için son yurt anlamında Dâru’l Ahire denildiği gibi kalıcı yurt anlamında Dâru’l- Karâr da denilmiştir.

TİEM 73: (3) ay boğunum bütünlükün bu yaınraí tiriglik içindâ erinçü ol keğinki ajun ol turur **amrulğu sarây.** 344r/3=040/039)

Rylands KT: Ey boğunum bütünlükün bu (3) yaın tiriglik irinç turur, (47a1) bütünlükün **ol cihân íarâr sarâyı turur** (46b/2=040/039)

Hekimoğlu KT: Ay íavmum (450b/1) ḥaíáíat üze bu yaınraí tiriglik, asıg alğu nesre. Taíı ḥaíáíat üze **ol cihân, ol (2) íarâr sarâyı.** (450a/9=040/039)

Manisa KT: (5) Yâ íavmüm! Didi bu dünyâ dirliği degüldür illâ temettü‘ eylemeg-içündür, táz zâyil olur (6) Taḥíáí âḥiret ol **íarâr dutacái yirdür ki dâru’l-ḥulûddur.** (341a/5=040/039)

TİEM 40: “Íy kavmum! (7) Degül uşbu yakın dirlik illâ gönenmek; dakı bayık **soñrağı ol durak sarayıdır.** (224a/7=040/0399

Kur’an: “Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Ahiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir.”(40/39)

. Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “ دَارُ الْقَرَارِ “ karşılığı kullanılan sözcüklerden **amrulğu sarây.** (T.+ F) ; **ol cihân íarâr sarâyı turur** (F.+Ar.+F.); **ol cihân, ol íarâr sarâyı**; (F.+ Ar.+F.); **íarâr dutacái yirdür ki dâru’l-ḥulûddur.** (Ar.+T.); **soñrağı ol durak sarayı** (T.+F.)sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.20.Dâru’l-Mükâme: (دار المقامة)

Bu terkip “ev, yurt, konak, arsa ve binaların bulunduğu mahalle ve vatan anlamına geldiği gibi, “etrafı sınırlarla çevrilmiş, mükemmel bir şekilde korunmuş, yaşamaya elverişli bir yer” anlamında ki “dâr” kelimesiyle, “bir yere yerleşme” anlamındaki “ekâme” fiilinin ism-i mef’ul formunun sonuna “ta” eklenmesiyle oluşmuş bir kelimedir.

Ar. “ دار المقامة ” “etrafı sınırlarla çevrilmiş, mükemmel bir şekilde korunmuş, yaşamaya elverişli bir yer ”

Tü. **turgu sarây; muíámluí sârayı; muíám olacái yir; durmaklık sarayı**

Ar. “ دار المقامة ” Tü. “etrafı sınırlarla çevrilmiş, mükemmel bir şekilde korunmuş, yaşamaya elverişli bir yer ”, Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **turgu sarây;** Hekimoğlu KT’de **muíámluí sârayı**; Manisa KT’de **muíám olacái yir**; TİEM 40 KT’de **durmaklık sarayı** sözcükleriyle karşılanmıştır

TİEM 73: ol kim (3) tüşürdi bizni **turgu sarây** içindâ öz faızlıdın tegmâz biziñkä anıñ içindâ ämgäk taíı tegmäs biziñkä (4) anıñ içindâ armaí.(319v/3=035/035)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hekimoğlu KT: Ol indürdi bizni muíámluí sârayınga, artuısı edğülükündin (3) sııamas bizni anıñ içinde emgek taı sııamas bizni anıñ içinde armaı. (418b/2=035/035)

Manisa KT: (2) Ol Tañrı ta‘âlâ givürürdi biz muíám olacaı yire fazlı keremi en‘âmı bile. Yitişmez bize anda (3) naşab, rahmet dağı meşaiiat dağı yitişmez ki anda melâl hâûıl oldı. (314a/2=035/035)

TİEM 40: Ol kim indürdi bizi, (8) durmaklık sarayına, gendü fazlından. Yokanmaya bize anun içinde renc, dakı yokanmaya bize anun içinde armak. (208a/7=035/035)

Kur’an: “O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez.”

Türkçe ilk Kur’an çevirlerinde Ar. “دار المقامة” karşılığı kullanılan sözcüklerden **turgu sarây** (T.+F.); **muíámluí sârayı** (Ar.+F.); **muíám olacaı yir** (Ar.+T.); **durmaklık sarayı** (T.+F.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.21. Dâru’s-Selâm (huzur ve güven yeri) (دار السلام)

“Dâr” kelimesi sözlükte “ev, yurt, konak, arsa ve binaların bulunduğu mahalle ve vatan anlamına geldiği gibi, “etrafı sınırlarla çevrilmiş, mükemmel bir şekilde korunmuş, yaşamaya elverişli bir yer” anlamındaki “dâr” kelimesiyle, “görünen ve görülmeyen felaketlerden ve hoşa gitmeyen durumlardan korunmuş olma” halini ifade eden “selâm” kelimesinin oluşturduğu bir terkip olan “Dâru’s-Selâm”, “huzur ve güven yeri” anlamına gelmektedir. Hiçbir olumsuzluğun yaşanmayacağı bir mekân olması bakımından cenneti ifade eden bir isim olarak Kur’an-ı Kerim’de iki yerde geçmektedir (Ergün 2006: 38).

Ar. “دار السلام” **dâru’s-selâm** ‘asânlı ve âsânlı sarâyına; dâru’s-selâm; selâmat sarayı ya‘ná uçmaı; selâmetli ve selâmetli sarâyına’.

Ar. “دار السلام” **dâru’s-selâm** sözcüğü “Selamet yurdu: Cennetin tabakalarından birisinin adıdır” şeklinde tanımlanır (Çanga 579a). Ar. “دار السلام” dâru’s-selâm sözcüğü “Maddî ve manevî âfetlerden hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma” anlamındaki selâm ile “ev, yurt” anlamındaki **dâr** kelimesinden oluşan bu terkip iki âyette cennetin adı olarak anılmıştır (el-En‘âm 006/127; Yûnus 10/25). Cennetin esenlik yurdu olduğu şüphesizdir. Allahın seçilmiş kulları olan mü‘minlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında, hem de kendileriyle melekler ve Allah arasında geniş kapsamlı bir “selâm” kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği ifade edilmiştir.

TİEM 73 anları âsânlı berdi içiläri üskindä. (107v/6=006/127)

Hekimoğlu KT: anlarğa uçmaı selâmetli sarayı anların içisi iatında. (139b/5=006/127)

Manisa KT anlar-içün dâru’s-selâm vardur selâmetli bile (9) tañrı ta‘âlâ iatında. (100a/8=006/127)

TİEM 40 anlarundur selâmat sarayı ya‘ná uçmaı çalabıları iatında. (67a/2-3=006/127)

Kur’an: “Rableri katında ‘dâru’s-selâm=barış yurdu’ onlarındır...(6/127).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

TİEM 73 (8) tañrı ündäyür âsânlı sarâyıña köndürür kimni tiläsä köni yolıa.(155v/8=010/025)

Hekimoğlu KT: tañrı ündeyür selâmetlı (5) sarâyıña taı köndürür kimni tilese köni yol tapa.(203b/4=010/025)

Manisa KT tañrı ta'âlâ da'vet eyler (5) dâru's-selâm selâmlı yirüdür.(146a/4=010/025)

TİEM 40 tanrı oır selâmat sarayı dapa ya'nâ uçmaı daı toğru yol gösterür ana kim diler (11) toğru yol tapa.(98b/10=010/025)

Kur'an: “Allah esnlik yurduna çağırır ve dilediklerini dosdoğru yola iletir. (10/25).

Ar. “دار السلام”dâru's-selâm sözcüğü Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde; TİEM 73 KT'de 'asânlı ve âsânlı sarâyıña'; Hekimoğlu KT'de 'selâmetlı ve selâmetlı sarâyıña'; TİEM 40 KT'de 'selâmat sarayı ya'nâ uçmaı'; Manisa KT'de de 'dâru's-selâm' sözcük ve sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

1.3.22. el-Felak (فلق)

Felak hakkında pek çok görüş ileri sürülmüş olup bunlardan biri de onun cehennemden bir adı, yahut cehennemde bir kuyu, yahut hücre olduğudur. (Akpınar 2002: 227)

Ar. “فلق” “cehennemde bir kuyu”

Tü. fâlaı tamusı; felaı Teñrisin; tangning Tangrısa; úabâhı yaradan Tañrıya; subh Çalabı'sına yâ tamudağı dere, yâ tamudağı kuyu

Ar. “فلق”Tü. “cehennemde bir kuyu”, Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de fâlaı tamusı; Anonim KT'de felaı Teñrisine; Hekimoğlu KT'de tangning Tangrısa; Manisa KT'de úabâhı yaradan Tañrıya; TİEM 40 KT'de subh Çalabı'sına yâ tamudağı dere, yâ tamudağı kuyu sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (3) ayğıl sığınur mæn fâlaı tamusı tañrı birlä saña.(450r/3=113/001)

Anonim KT: Aytgıl yâ Muhammed sığınur-men felaı Teñrisine. (147a/26=113/001)

Hekimoğlu KT: (5) Ayğıl; sığınur men tangning Tangrısa. (583a/5=113/001)

Manisa KT: (6) Eyit yâ Muhammed: Şığınur-men barça halı yâ úabâhı yaradan Tañrıya. (450b/6=113/001)

TİEM 40 (2) Eyit sığınurın subh Çalabı'sına yâ tamudağı dere, yâ tamudağı kuyu, yâ halk (290a/8=113/001)

Kur'an: De ki: “Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman (113/1)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “فلق” karşılığı kullanılan sözcüklerden fâlaı tamusı (Ar.+S.); felaı Teñrisi(Ar.+T.); tangning Tangrısa (T.); úabâhı yaradan Tañrı

(Ar.+T.); subh Çalabı'sına yâ tamudağı dere, yâ tamudağı kuyu (Ar.+S.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.23. el-Firdevs (الفردوس)

Bağ, bahçe, yahut çeşitli bitkilerin bittiği vadiler anlamına bir kelimedir. Birinde “Firdevs cennetleri” şeklinde çoğul formunda, birinde ise tekil formunda olmak üzere iki ayette cennet için kullanılmıştır.

Ar. “الفردوس” Firdevs ‘cennât-ı firdevs; firdevs; firdevs bûstânları; firdevs uçmağrı; firdevs uçmağrı ya’nâ gey yüksek; îamuğ türlüğ ni’mâtlig bûstânlar; uçmağ’.

Ar. “الفردوس” sözcüğü “otu bol vadi, bahçe, cennet bahçesi, bağ” şeklinde tanımlanmıştır (Çanga:364a). Arapçaya Farsçadan girmiş olması muhtemel olan firdevs kelimesi özellikle “içinde üzüm bulunan bağ bahçe” anlamına gelir. Bir âyette cennât kelimesiyle (el-kehf 18/107), bir âyette de “âhiret cenneti” anlamında tek başına (el-Mü’minûn 23/11) kullanılmıştır. Ar. “الفردوس” **firdevs** sözcüğü Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde ‘cennât-ı firdevs; firdevs; firdevs bûstânları; firdevs uçmağrı; firdevs uçmağrı ya’nâ gey yüksek; îamuğ türlüğ ni’mâtlig bûstânlar; uçmağ’ sözcük ve sözcük gruplarıyla çevrilmiştir.

TIEM 73 bütünlükün anlar kertgündilär taı ıldılar (4) edğülöklär ärür anlarıa famuğ türlüğ ni’mâtlig bûstânlar tüşnäk. (22v/3=018/107)

Anonim KT büttilär ıldılar edğülöklär ärür anlarıa bûstânlar ni’mâtlig famuğ türlüğ (5) turğu. (8b/4=018/107)

Hekimoğlu KT: bittiler taı ıldılar edğü ‘amellerni (6) irdi anlarğa firdevs bûstânları tuzğu. (292b/5=018/107)

Manisa KT imân getürdiler [212a/1] daı ‘amel-i úâlih işlediler anlaruğ menzilleri cennât-ı firdevsdür (2) yüce menziller vardır. (212a/1=018/107)

TIEM 40 imân getürdiler [144b/1] daı işlediler eyü işler oldı anların için firdevs uçmağrı ya’nâ gey yüksek, nüzûl ya’nâ fonu için yarailanılan ebed îalıcılarken anların içinde. (144a/11=018/107)

Kur’an: “Kuşkusuz iman edip iyi işleri yapmış olanlar, onlara da konukluk olarak Firdevs cennetleri vardır. (18/107).

TIEM 73 (8) anlar kim mârâş alurlar famuğ türlüğ ni’mâtlig bûstânı. anlar anığ içinde mäjü îalığlıAr. (209r/8=023/011)

Hekimoğlu KT: anlar kim mârâş alurlar uçmağrı. anlar anığ içinde câvidaneler. (328b/10023/011)

Manisa KT Firdevsi mârâş aldılar ‘amelleri sebebi-y-ile kâfirler menzillerini, anlar anda ebedi îaurıAr. (239a/2=0237011)

TIEM 40 anlardur mârâş alıcılardur, anlar kim mârâş alurlar Firdevs uçmağrı; (9) anlar, anun içinde ebedi kalıcılardur. (162a/8=023/011)

Kur’an: “ki onlar Firdevse varis olacaklar. Onlar orada sürekli kalacaklardır. (23/11).

Ar. “الفردوس” sözcüğü Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde TIEM 73 KT ‘de ‘îamuğ türlüğ ni’mâtlig bûstânlar’; AT KT’de ‘bûstânlar ni’mâtlig îamuğ türlüğ’; Hekimoğlu KT’de ‘firdevs

bûstânları; uçmaî'; TİEM 40 KT'de 'firdevs uçmağnı; firdevs uçmaıları ya'ná gey yüksek'; Manisa KT'de de 'cennât-ı firdevsdür; firdevs' şeklinde ifade edilmiştir.

1.3.24. el-Gayy (الغى)

Gay, "azap sapmak yanlış inançları benimsemek" anlamındaki "gay" kelimesi, ve "Yazıklar olsun, vay haline" anlamına gelen ve Kur'an'da yirmi yedi yerde geçer .

Ar. "الغى" "Cehennem katı "

Tü. **gayy tamusı; satğaşğaylar azğunluğa; yamanlı cezâsını görür;_cehennem tamusundağı dere**

Ar. "الغى" Tü. "Cehennem katı ";Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **gayy tamusı**; Hekimoğlu KT'de **satğaşğaylar azğunluğa**; Manisa KT'de **yamanlı cezâsını görür;_TİEM 40 KT'de_cehennem tamusundağı dere** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 : orunıa íaldı anlarda kedin yawuz 'ayâllar ýâyi' ıldılar namâznı (2) ulu bardılar ârzûlarıa târk bolğay kim körgäylär **gayy tamusına** (226v/1=019/059)

Hekimoğlu KT: Song íaldı (298a/1) songlarındın, yawuz íalğanlar; ýâyi' ılğanlar namâznı taın aydılar ârzûlarğa. (2) **satğaşğaylar azğunluğa** (297b/9=019/059)

Manisa KT: Anlar 'aíabince yaman gişi geldi, (4) anlar soñra yaman haláfe oldı. Namâzı zâyî' eylediler, şehvetlere tâbi' oldılar hamr içmek, mañârımı halâl eylemek gibi, (5) Anlar şerre yitişürler yâ **yamanlı cezâsını görür**. (215b/3=019/059)

TİEM 40: Pes ardınca geldi, ol paygambarlar soñında, yawuz bölük ya'ná nasrânılar dakı cuhudlar; yâ bu ümmetün, kıyamata yakın; yitürdiler namâzı ya'ná komağ-ıla, yâ vaktından geçürmeg-ile; (10) dakı uydılar nefis dileklerine. Pes tiz ireler, **cehennem tamusundağı dereye**. (146b/9=019/059)

Kur'an: Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.⁸ (19/59)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "الغى" karşılığı kullanılan sözcüklerden **gayy tamusı** (Ar.+S.); **satğaşğaylar azğunluğa** (T.); **yamanlı cezâsını görür** (Ar.+T.); **cehennem tamusundağı dere** (Ar.+S.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.25. Hutame: (الخطمة)

"kırmak, ufalayıp tahrip etmek" anlamındaki **hatm** kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup Kur'an'da yer aldığı bir tek surede. "Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi" diye açıklanmıştır (el-Hümeze 104/4-7). Hutame cehennemin bütününe ait bir isim olabileceği gibi belli bir kısmını ifade etmek üzere de kullanılmış olabilir. Kelimenin sözlük anlamı ile Kur'an'daki açıklaması arasında tam bir uygunluk vardır.. Zira tutuşturulmuş şiddetli ateş karşılaştığı her şeyi yakıp tahrip eder ve onun en iç kısmına kadar işler. Ahiretteki cezayı ve dolayısıyla cehennem ateşini maddî değil de manevî olarak kabul edenlerin hutamenin âyetteki izahına dayanarak "kalpleri saran ateşli kaygı" şeklinde bir yorum getirirler. Ancak cehennem azabıyla ilgili âyetlerin bütününe

⁸. Âyetin son kısmı, "Onlar bu (tutumları)ndan ötürü cehennemdeki Gayya Vadisi'ni boylayacaklardır" şeklinde de tercüme edilebilir.

bakıldığında böyle bir yorumu doğru bulmak mümkün görünmemektedir(Topaloğlu 1993; 227).

Ar. “ الخطمة ” “ Cehennem katı”

Tü. **hıtamâ tamuğı**; tamuğ; tamuğ; süvekler şındırıcıdur; sıyıcı içine ya‘ná tamu

Ar. “ الخطمة ”Tü. “Cehennem katı” ;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **hıtamâ tamuğı**; Anonim KT’de **tamuğ** ; Hekimoğlu KT’de **tamuğ** Manisa KT’de **süvekler şındırıcıdur**; TİEM 40 KT’de **sıyıcı içine ya‘ná tamu** sözcükleriyle karşılanmıştır

TİEM 73: Һаііа кәмшілгәй **hıtamâ tamuğı** içrâ.(448r/3=104/004)

Anonim KT: (3) Һаііа kim andağ tegül ol sanur; kemişgeyler anı **tamuğ içine**. (142b/3=104/004)

Hekimoğlu KT:Yıgılğıl bıraılğay **tamuğla**. (580b/3=104/004)

Manisa KT: Anuñ gibi degül mâl Kimseyi ölmekden ıurtarmadı bırağılasa gerek ol **süvekler şındırıcıdur**. (448b/3=104/004)

TİEM 40: (11) Degül eyle! Bayık bırağınla **sıyıcı içine ya‘ná tamu** kim neyi bu-ır-ısa uvadur. (288b/11=104/004)

Kur’an: Hayır! Andolsun ki o, Hutâme’ye atılacaktır.(104/4)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “ الخطمة ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **hıtamâ tamuğı** (Ar.+S.); **tamuğ**; **tamuğ** (S.); **süvekler şındırıcıdur** (T.); **sıyıcı içine ya‘ná tamu** (T.+S.). sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.26. Hüsn- meâb

Ar. “ مآب حُسن ” “hoşa gidecek bir yuva ”

Tü. “hoşa gidecek bir yuva” **hüsn-i meâb** ‘edgü yanış; yanış körklüki. ; yanışının körklüglüki; dönecek yir görklülügi; yahşı merci‘ menzil’.

Sâd suresinde müttakilere “hoşa gidecek bir yuva” vaad eden âyetteki **hüsn-i meâbın** (038/049) ebedi saadet yurdunun müstakil bir adı olmayıp sadece adn cennetini nitelediği bir sonraki ayetten anlaşılmaktadır.Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “ مآب حُسن ” **hüsn-i meâb** sözcüğü TİEM 73’de ‘edgü yanış; Anonim KT’de **yanış körklüki**. ; Hekimoğlu KT’de **yanışının körklüglüki**; TİEM 40 KT’de **dönecek yir görklülügi**; Manisa KT’de **yahşı merci‘ menzil** sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

TİEM 73 pând turur (9) saınuılaria **edgü yanış** turur.(333r/8=038/049)

Rylands KT: Bu (66a/1) bir pend, bütünlükin saınuılaria **yanış (2) körklüki**. (65b/3=038/049)

Hekimoğlu KT taı Һаііаіаt üze saınuılarga **yanışının körklüglüki**.(435b/6=038/049)

Manisa KT taҺіаі müttaіiler-içün küfr ma‘şiyeti terk itdiler **yahşı merci‘ menzil** vardur.(328b/6=038/049)

TİEM 40 dakı bayık sakınıcılarundur **dönecek yir görklülügi**.(217a/2=038/049)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kur'an: “İşte bu bir öğüttür. Kuşkusuz müttakiler için elbette güzel bir akıbet vardır. (38/49).

Kur'an: “Kapıları kendilerine ardına kadar açılmış adn cennetleri vardır. (38/50).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. “مآب حُسن” karşılığı kullanılan sözcüklerden **hüsn-i meâb** ‘edgü yanış (T.); **yanış körklüki**(T.); **yanışının körklüglüki**(T.); **dönecek yir görklülügi**(T.); **yağşı merci’ menzil’** (F.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.27.İlliyyûn (عليون)

Cennetin en yüksek ve en şerefli yeri olduğu söylenmiştir. Kelimenin akıllılar için kullanılan cemi formunda oluşuna bakılarak kastedilenin cennetlikler olduğu da söylenmiştir.

Ar. “عليون” **illiyyûn**.

Mutaffîfîn suresinde iyilerin amel defterlerinin Ar. “عليون” **illiyyûn (cennet)**’de olduğu ifade edilir (83/18).

Ar. “عليون” “İyilerin amel defterinini bulunduğu cenneteki yer “

Tü. ‘ illiyyândä; ‘ illiyyânde turur; ‘ illiyyân”içinde; ‘ illiyyânededür; yidi kat gök

Ar. “عليون” **Tü. “İyilerin amel defterinini bulunduğu cenneteki yer “;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de ‘ illiyyândä; Anonim KT'de ‘ illiyyânde turur; Hekimoğlu KT'de ‘ illiyyân”içinde; Manisa KT'de ‘ illiyyânededür; TİEM 40 KT'de yidi kat gök sözcükleriyle karşılanmıştır.**

TİEM 73 haiaa çın edgölär bitigi **‘ illiyyândä** bolğay.(442v/1=083/018)

Anonim KT :muñi’ larıñ kitâbları **‘ illiyyânde turur.** yalawaçımız aytdı: ‘ illiyyin yiti iat kökdin üstin turur ‘ arş altında.(127b/8=083/018)

Hekimoğlu KT: haiaiat üze edgölerniñ kitâbı (3) **‘ illiyyân”içinde.**(568a/2-3=083/018)

Manisa KT yağşı gişilerün kitâbı **‘ illiyyânededür.**(437b/6=083/018)

TİEM 40 bayıı eyü işlüler bitisi **yidi kat gök** üstindedür.(282a/9=083/018)

Kur'an: “Hayır hayır! Kesin iyilerin yazısı/kaydı elbette illiyyânededir. (83/18).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. “عليون” karşılığı kullanılan sözcüklerden **‘ illiyyândä; ‘ illiyyânde turur; ‘ illiyyân”içinde; ‘ illiyyânededür** (Ar.); **yidi kat gök** (T.) sözcüklerden meydana gelmiştir.

1.3.28.Kâf (ق)

Kur'an'da bir surenin ismi olan ve surenin ilk ayeti olarak geçen⁹ Kâf kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun allah'ın yahut Kur'an'ın isimlerinden bir isim olduğu söylendiği gibi, onun bir harf olduğu da söylenmiştir. Yanı sıra onun cehennemde bir dağ adı, yahut var olup olmadığı tartışılan, yeryüzünü kuşatan bir dağın adı olduğuda söylenmiştir. (Akpınar 2002:229)

⁹ Kâf:50/1

Ar. “ ق ” “cehennemde bir dağ adı ”

Tü. *îâf tağı; îâf tağı; îâf sûresi; Kaf ya‘ ná tamâm oldu iş yâ tağ adı.*

Ar. “ ق ”Tü. “cehennemde bir dağ adı ”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de *îâf tağı*; Rylands KT’de *îâf tağı*; Manisa KT’de *îâf sûresidür*; TİEM 40 KT’de *Kaf ya‘ ná tamâm oldu iş yâ tağ adı*.sözcükleriyle karşılanmıştır

TİEM 73: (6) bu ant turur *îâf tağı* tuta îâf tağı haîî kim bu cihân tâğrâsini tutup turur taîî ïur’ân haîî uluğ.(TİEM 73 381v/6=050/001)

Rylands KT: *îâf tağı* yana ajun tegreki and, ïur’ân haîî uluğ. (68a/2=050/001)

Anonim KT (6) Ant yâd ïlur Teñri ïur’ân birle Mecâd, Müşrif Kerâmi biz seni ayduî. (48b/6=050/001)

Hekimoğlu KT: (2) Ant içer men ögmekke sezâvâr ïur’ânı. (495a/2=050/001)

Manisa KT: Bu sûre *îâf sûresidür*, ïur’ân haîî-çün şerefi vardur özge kitâblar üstine. (379a/4=050/001)

TİEM 40 (4) *Kaf ya‘ ná tamâm oldu iş yâ tağ adı*. Daîî Kur’an hakkı-y-ıçun ululuklu (247a/4=050/001)

Kur’an: Kâf. Şerefli Kur’ân’a andolsun ki (50/1)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “ ق ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *îâf tağı; îâf tağı* (T.); *îâf sûresi* (Ar.); *Kaf ya‘ ná tamâm oldu iş yâ tağ adı*.(Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.29.el-Kevser (الكوثر)

“Doğrusu sana Kevseri¹⁰ vermişizdir”¹¹ Ayette geçen Kevserin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun her çeşit ve bol hayır, ilim, Kur’an, peygamberlik, çok sayıda ümmet olduğu söylenirken, yaygın olan görüşe göre onun Hz. Peygamberin havzı yahut cennette bir nehir olduğu da ileri sürülmüştür.

Ar. “ الكوثر ” “cennette bir nehir ”

Tü. *kävşär; kevşer, uçmañung arığ havzı; kevşer; uçmakdağı ırmağı yâ çok hayr*

Ar. “ الكوثر ”Tü. “cennette bir nehir ”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de *kävşärni*; Anonim KT’de *Kevşer*, Hekimoğlu KT’de *uçmañung arığ havzını*; Manisa KT’de *Kevşer*; TİEM 40 KT’de *uçmakdağı ırmağı yâ çok hayr* sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (2) biz berdimiz saña *kävşärni*.(449r/2=108/001)

¹⁰ Kevser, çok hayır, ilim, şan ve şeref demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in oğlu Kâsım vefat ettiği zaman müşrikler ona ebter (sonu kesik) dediler. Allah’ın Elçisi anıldığı zaman Âs ibn Vâil: “Bırakın onu O, ebterin biridir. Ölürseniz adı unutulur gider” derdi İşte sure böyle düşünceler cevap olarak asıl sonu kesilecek olanların kendileri olduğunu bildirmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.)’in düşmanlarının nesilleri Müslüman olacaklar, onun manevî evladı durumuna girecekler, atalarıyla bağlantıları kalmayacağından asıl o adamların sonu kesilecektir. (Ateş 1054a)

¹¹ Kevser:108/1

Anonim KT: (9) Biz bərdimiz saña **Kevser**. (144a/9=108/001)

Hekimoğlu KT (6) Biz birdük sanga, **uçmañung arığ havzını**. (581b/6=108/001)

Manisa KT: (7) Tañıaı biz saña yâ Muhammed havz- **kevser** virdük ki anda çoı hayr vardır. (449b/7=108/001)

TIEM 40: (3) Bayık biz virdük sana, **uçmakdağı ırmağı yâ çok hayr** (289b/3=108/001)

Kur'an: Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. (108/1)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "الكوثر" karşılığı kullanılan sözcüklerden **kävşär**; **kevşer** (Ar.), **uçmañung arığ havzını** (T.+Ar.); **kevşer**; **uçmakdağı ırmağı yâ çok hayr** (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.30. Kürsî (كرسي)

İki ayette geçen "kürsî" kelimesi, bu ayetlerden birinde¹² taht, oturulacak yer anlamına Hz. Süleyman'ın tahtı için kullanılmıştır. Diğer ayette ise Allah'a izafe edilerek şu şekilde kullanılmıştır. "O'nun kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır."¹³ Ayetteki "Kürsî" kelimesi, yedinci semanın üstünde ve Arşın altında bulunan makam, Allah'ın ilmi-gücükudreti, Yahut Allah'ın arşı olarak anlaşılmıştır.

Ar. "كرسي" "yedinci semanın üstü"

Tü. 'arşı; kürsâ; kürsü; kürsi ya' ná pâdışahlığı yâ ilmi

Ar. "كرسي" Tü. "yedinci semanın üstü"; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TIEM 73'de 'arşı; Hekimoğlu KT'de kürsâsi; Manisa KT'de kürsüsi; TIEM 40 KT'de kürsi ya' ná pâdışahlığı yâ ilmi sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: ...kâçti anıñ 'arşı (5) köklärdin yärlärdin. ağruı bolmas añar ol ekkini küdäzmäk. ol turur yüksäk (6) uluğ. (32v/4=002/255)

Hekimoğlu KT: Yitti anıñ **kürsâsi** (40a/1) köklerge taı yirge, taı yoı ağruı anga (2) ol ikisining saılamaı taı ol yöksek uluğ. (39b/9=002/255)

Manisa KT: Vâsi' dür, giñdür Tañrı ta'âlânuñ **kürsüsi** göklerden yirlerden. (9) Ta'b olmaz Tañrı ta'âlâya gökleri, yirleri úaılamaıda. Ol Tañrı ta'âlâ yücedür, uludur. (29b/8=002/255)

TIEM 40: irdi kaplayu **kürsisi ya' ná pâdışahlığı yâ ilmi**, göklere dakı yire; dakı incitmez anı saklamaklığı ol ikinün. Dakı ol (2) yücedür, uludur. (20a/2=002/255)

Kur'an: Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka

¹² Sâd:38/34

¹³ Bakara:2/225

bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "كرسي" karşılığı kullanılan sözcüklerden 'arş (Ar.); kürsâ; kürsü (Ar.); kürsi ya' ná pâdîşahlığı yâ ilmi (Ar.+F.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.31. Levh-ı Mahfûz (لوح محفوظ)

"Doğrusu sana vahyedilen bu Kitap, Levh-ı Mahfuz'da bulunan şanlı bir Kur'an'dır."¹⁴ Ayette geçen Levh-ı Mahfûz, şeytanlardan, her türlü tahrifattan korunmuş ve Kur'an başta olmak üzere diğer ilahî kitap nüshalarının bulunduğu ve keyfiyeti meçhul, Allah katında özel bir yerdir.

Ar. "لوح محفوظ" "Korunaklı yer"

Tü. küdâzılmış tahta; taht içinde; Levh içinde; Levh-i mahfûbda; Lavh içinde

Ar. "لوح محفوظ" Tü. "Korunaklı yer"; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de küdâzılmış tahta; Anonim KT'de taht içinde; Hekimoğlu KT'de Levh içinde; Manisa KT'de Levh-i mahfûbda; TİEM 40 KT'de Lavh içinde sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: küdâzılmış tahta içre. (440v/2=085/022)

Anonim KT: (5) ol taht içinde kim saılamış turur. (130a/5=085/022)

Hekimoğlu KT: Levh içinde saılanmış. (570b/2=085/022)

Manisa KT: Levh-i mahfûbda yazılmışdur, tağyir olmaz. (439b/8=085/022)

TİEM 40: Lavh içinde saklanmış (283b/3=085/022)

Kur'an: O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da)dır.(85/22)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "لوح محفوظ" karşılığı kullanılan sözcüklerden küdâzılmış tahta (T.+Ar.); taht içinde (Ar.); Levh içinde; Levh-i mahfûbda; Lavh içinde (Ar.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.32. Lezâ (لظى)

l-z-z veya l-z-y kökünden türeyen "Leza" kelimesi, dumansız ve katıksız alev, şiddetli alev, korkunç alevli ateş ve dumansız hâlis ateş anlamlarına gelmektedir. Hararetin kesâfetini anlatır(Soydaner 2002; 27).

Kur'an'da bir ayette fiil olmak üzere toplam iki yerde geçen kelime bedenini uç organlarını söküp koparan şeklinde nitelendirilerek cehennem ateşine işaret etmektedir. (Soydaner 2002; 27)

¹⁴ Burûc: 85/21-22

Cehennem'in ikinci tabakasını oluşturan "leza" da, nimetlere şükretmeyen, karşılaştığı belâ ve musibetlere sabretmeyen, malının zekâtını vermeyenlerin, ateşe tapanların ve sihirbazların ceza görecekları ifade edilmektedir. (Soydaner 2002; 27)

Ar. "تَلَطَّى" "Dumansız alevsiz cehennem katı "

Tü. ot; köydürür ot; yalınlanur. ot; ulu odn. íatı yandurıcudur, süvekler şındurucudur.; oddan yalınladı

Ar. "تَلَطَّى" Tü. "Dumansız alevsiz cehennem katı" ;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de ot; Anonim KT'de köydürür ot; Hekimoğlu KT'de yalınlanur. ot; Manisa KT'de ulu od. íatı yandurıcudur, süvekler şındurucudur; TİEM 40 KT'de oddan yalınladı sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 : (8) íoríut(t)um silárni ol otdın kim.(444v/8=092/014)

Anonim KT: Íoríutdım sizlerni (23) ot birle, köydürür, bolğay ot. (136a/22=092/014)

Hekimoğlu KT: (2) Íoríuttum sizni otdın, yalınlanur. (575b/2=092/014)

Manisa KT: Íoríuttum sizi ulu oddan. (2) íatı yandurıcudur, süvekler şındurucudur. (444a/1=092/014)

TİEM 40 : Pes korkıttım sizi, oddan yalınladı. (286a/4=092/014)

Kur'an: Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım. (92/14)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "تَلَطَّى" karşılığı kullanılan sözcüklerden ot (T.); köydürür ot (T.); yalınlanur ot (T.); ulu od (T.). íatı yandurıcudur, süvekler şındurucudur (T.); oddan yalınladı (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.33. Mak'adu Sıdk (مقعد الصدق)

İstenen her şeyin güzel ve sürekli oturma yeri, halk meclisi anlamına cennete bu isim verilmiştir.

Ar. "مقعد الصدق" "Güzel ve sürekli oturma yeri "

Tü. köni adaí çın edğü yâr; râstlıf ayaí; yüce menzile; girçeklik öñürdicisi ya' ná sâlih ameller

Ar. "مقعد الصدق" Tü. "Güzel ve sürekli oturma yeri ";Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de köni adaí çın edğü yâr; Hekimoğlu KT'de râstlıf ayaí; Manisa KT'de yüce menzile; TİEM 40 KT'de girçeklik öñürdicisi ya' ná sâlih ameller sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (3) kertgündilâr çın anlaría barur köni adaí çın edğü yâr idilâri üskindâ. aydı kâfirlâr çın (4) bu câdû turur bâlgülüg. (153r/3= 010/002)

Hekimoğlu KT: bittiler haíáíat üze anlarğa râstlıf ayaí bar, anlarınğ idisi íatında (5) aydı kâfirler haíáíat üze bu sihr íılğan açuí belgülüg. (200a/4=010/002)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Manisa KT: Taḥiái anlara yüce menzile vardur, sabíat eylediler ḥai yola Tañrı ta‘ âlâ íatında. Kâfirler eyitdiler: (4) Taḥiái bu siḥirdür aşıkâre. (143b/1=010/002)

TİEM 40; áman getürdiler kim bayık anlarundur gırçeklik öñürdicisi ya‘ná sâlih ameller kim ilerü tuttılar, Çalabı‘ları katında. Eyitti (5) kâfırAr. Bayık uşbu ya‘ná Kur‘an câdulıkdur bellü. (97a/4=010/002)

Kur‘an: İçlerinden bir adama insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, “Bu elbette apaçık bir sihirbazdır” dediler?(10/2)

Türkçe ilk Kur‘an çevirilerinde Ar. “مقعد الصادق ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **köni adaí çın edgü yâr** (T.); **râstlıí ayaí** (F.+T.); **yüce menzile** (T.+A); **gırçeklik öñürdicisi ya‘ná sâlih ameller** (T.+Ar.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.34. Makamun Emîn (مقام امين)

Her türlü kötülük, afet, yokluk ve istenmeyen şeyden korunmuş güvenli yer anlamında cennet için kullanılmıştır.

Ar. “مقام امين ” Tü. “ **maíâm-ı emán ‘bir maíâm; bir yerde; emán yir ; íorínçsız orun**”

“Müttakiler emin bir makamda, cennetlerde ve pınar başlarında olacaklardır” ed-Duhân 44/51-52) meâlindeki ayette yer alan Ar. “مقام امين ” **maíâm-ı emán**’in müstakil bir isim kabul edilmesi isabetli görülmektedir. Çünkü ikinci ayet Ar. “مقام امين ” **maíâm-ı emán**’den sonra gelen Ar. “مقام امين ” sözcüğü ile cennetin kast edildiğini açıklamakta ve böylece iki ayet birbirini tamamlamaktadır. Ar. “مقام امين ” sözcüğü Türkçe ilk Kur‘an çevirilerinde ‘**maíâm-ı emán ‘bir maíâm; bir yerde; emán yir; íorínçsız orun**’ sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 çın saínuılar íorínçsız orun içindä tururlAr.(366r/6=044/051)

Hekimoğlu KT: ḥaiáiat üze saínuılarga emán yir (6) içinde.(475a/5-6=044/051)

Manisa KT taḥiái müttaíáler bir maíâm íarâr dutarlAr.(362b/4=044/051)

TİEM 40 bayık sakınıcılar (2) bir yerdedür inam.(237a/1=044/051)

Kur‘an: “ Kuşkusuz müttakiler güvenli bir makamdadır. (44/51).

Ar. “مقام امين ” | **maíâm-ı emán** karşılık gelen sözcük ya da sözcük grubu Türkçe ilk Kur‘an çevirilerinde, TİEM 73 KT’de ‘**íorínçsız orun**’ (T+T); Hekimoğlu KT’de, ‘**emán yir**’ (Ar.+T); TİEM 40 KT’de; ‘**bir yerde**’ (T); Manisa KT’de de ‘**bir maíâm**’ (T+T) sözcükleri ile karşılanmıştır.

1.3.35.Meâric (معارج)

“Birisi, yüksek derecelere sahip olan Allah katından, inkarcılara gelecek ve savunulması imkansız olacak azabı soruyor. Melekler ve Cebrail miktarı elli bin yıl olan o derecelere (Meâric) bir günde yükselirler.”¹⁵

Ar. “معارج ” “Yüksek derece”

¹⁵ Meâric:70/1-4

Tü.. yoşlağular ıdısi; a‘lâlanmışlar eyesi; ařęu yirler eyesi; su‘ûd eyler aña kelime-i şayyibe ‘amel-i ûâlih bile ; ağası yirler issi ya‘ná gökler

Ar. “معارج”Tü. “Yüksek derece ”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de yoşlağular ıdısi; Anonim KT’de a‘lâlanmışlar eyesi; Hekimoğlu KT’de ařęu yirler eyesi; Manisa KT’de su‘ûd eyler aña kelime-i şayyibe ‘amel-i ûâlih bile ; TIEM 40 KT’de ağası yirler issi ya‘ná gökler sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: tağrıdın (3) yoşlağular ıdısi. (421r/3=070/003)

Anonim KT: Teñridin a‘lâlanmışlar eyesi. (105b/16=070/003)

Hekimoğlu KT: Tağrıdın ařęu yirler eyesindin. (546b/6=070/003)

Manisa KT: Lâkin Tañrı ta‘âlâdan aña su‘ûd eyler aña kelime-i şayyibe ‘amel-i ûâlih bile. (421a/6=070/003)

TIEM 40: Tanrıdan ağası yirler issi ya‘ná gökler. (272a/4=070/003)

Kur’an: yükselme yollarının sahibi¹⁶ Allah tarafından kâfirlere kesinlikle incek olan ve hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu (70/3)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “معارج ” karşılığı kullanılan sözcüklerden yoşlağular ıdısi (T.); a‘lâlanmışlar eyesi (Ar.+T.); ařęu yirler eyesi (T.); su‘ûd eyler aña kelime-i şayyibe ‘amel-i ûâlih bile (Ar.+T.) ; ağası yirler issi ya‘ná gökler (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.36.Mekânun Aliyy (مكان علي)

“Kitapta İdris’i de zikret çünkü o dosdoğru bir peygamberdi. Biz onu yüce bir yere yükselttik.”¹⁷Ayette geçen yüce yerin dördüncü kat semada, yahut altıncı kat semada, yahut yedinci kat semada, yahut da cennette bir makam olduğu ileri sürülmüştür(Akpınar 2002: 232).

Ar. “مكان علي ” “Yüksek yer ”

Tü. yüksäk orun; yüksäk orun; yüksek orun; orun yüksek; yüce menzil; bir yire yüksek.

Ar. “مكان علي ” Tü. “Yüksek yer ”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de yüksäk orun; Rylands KT’de yüksäk orun; Anonim KT’de yüksek orun; Hekimoğlu KT’de orun yüksek; Manisa KT’de yüce menzil; TIEM 40 KT’de bir yire yüksek sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: (7) kötürdimiz anı yüksäk orunfa. (225r/7=019/057)

Rylands KT: kötürdimiz anı yüksek orunfa. (21b/3=019/057)

Anonim KT: kötürdimiz anı yüksek orunga. (14a/10=019/057)

¹⁶ “Allah’ın sahip olduğu yükselme yolları” ile; meleklerin, kendisine yükseldiği özel yol ve boyutlar kastedilmiş olabileceği gibi, 33-47. âyetlerde gündeme getirilen ve kulları yüceltip Allah’a yaklaştıran yollar konumundaki ibadet ve güzel davranışlar da kastedilmiş olabilir (Diyanet 1993)

¹⁷ Meryem:19/56-57

Hekimoğlu KT: Ta'î kötürdük anı orunğa yüksek. (297b/5=019/057)

Manisa KT: Getürdük yüce menzile, yitişdürdük (11) şeref-i nübüvvete yâ cennete. (215a/10=019/057)

TİEM 40: Dakı yükselttük anı bir yire (7) yüksek. (146b/6=019/057)

Kur'an: Onu yüce bir makama yükselttik. (19/57)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "مكان علي" karşılığı kullanılan sözcüklerden **yüksäk orun; yüksäk orun; yüksek orun; orun yüksek (T.); yüce menzil (T.+Ar.); bir yire yüksek (T.)** sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.37.Me'vâ Cenneti (جنة المأوى)

"Me'vâ" kelimesi sığınılacak, barınılacak dönülecek yer anlamındadır." Bu kelime Kur'an'da hem cennet, hem de cehennemi ifade etmek üzere zikredilmektedir. Ancak ahirette mutluluk yurduna isim olmak üzere iki yerde geçmektedir (Ergün 2006:42)

Ar. "جنة المأوى" **me'vâ cennetü'l me'vâ; me'vâ uçmağı ya'nâ firîşteler, turağı yâ şehidler canı turağı; sığunğu yirniğ uçmağı; şâhâdlâr turğu yâri; uşmağ.**

Ar. "جنة المأوى" **me'vâ** sözcüğü "barındırmak" şeklinde tanımlanır (Çanga: 72b). Ar. "جنة المأوى" **cennetü'l-me'vâ** (sığınılıp barınılacak yer) sözcükleri cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlardır. Ar. "جنة المأوى" **me'vâ** sözcüğü Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **cennetü'l me'vâ; me'vâ uçmağı ya'nâ firîşteler, turağı yâ şehidler canı turağı; sığunğu yirniğ uçmağı; şâhâdlâr turğu yâri; uşmağ** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM73 anıñ üskindä turur şâhâdlâr turğu yâri. (389r/=053/015)

Anonim KT ol ağaç îatında turur uşmağ kim aña cennetü'l-me'vâ tirler. (59a/13=053/015)

Hekimoğlu KT: anıñ îatında sığunğu yirniğ uçmağı. (503b/1=053/015)

Manisa KT anuñ îatındadır (7) **cennete me'vâ**, müttaiâler anda cem' olur. (386a/6=053/015)

TİEM 40 anun îatındadır me'vâ uçmağı ya'nâ firîşteler turağı yâ şehidler canı turağı. (251a/6=053/015)

Kur'an: "Me'vâ cenneti onun yanındadır. (53/15).

Ar. "جنة المأوى" Me'vâ cenneti; Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde TİEM 73 KT'de **şâhâdlâr turğu yâri**; Anonim KT'de **uşmağ**; Hekimoğlu KT'de **sığunğu yirniğ uçmağı**; TİEM 40 KT'de **me'vâ uçmağı ya'nâ firîşteler turağı yâ şehidler canı turağı**; Manisa KT'de **cennete me'vâ** sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "جنة المأوى" karşılığı kullanılan sözcüklerden **şâhâdlâr turğu yâri (Ar.+T.); uşmağ (S.); 'sığunğu yirniğ uçmağı (T.); 'me'vâ uçmağı ya'nâ firîşteler turağı yâ şehidler canı turağı (Ar.+T.+F.)** sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.38.Mevbik: (موبق)

“O gün Allah: “bana ortak olduklarını iddia ettiklerinize seslenin der. Onları çağırırlar, fakat hiçbirisi onların çağrılarına gelmez. Aralarına bir cehennem deresi (mevbik) koyarız”¹⁸ Ayette geçen “mevbik” kelimesi, helak edici yer, düşmanlık, azap anlamları yanında cehennemde derin bir derenin adıdır.

Ar. “مُوبِق” “helak edici yer ”

Tü. **yoı yoğunluı**; **yoı boğunluı** ; **yoıalmai yiri**; **mehlek ki oddur**; **helâk yiri**

Ar. “مُوبِق” Tü. “helak edici yer ”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **yoı yoğunluı**; Anonim KT’de **yoı boğunluı** ; Hekimoğlu KT’de **yoıalmai yiri**; Manisa KT’de **mehlek ki oddur**; TİEM 40 KT’de **helâk yiri**

Sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ol kün ayur ündäñlär mäniñ ortaılarınmı (9) anlarını kim aydıñızlar oıñaylar olarnı yanut bermäğäylär anlarıä üldimiz anlar ara **yoı yoğunluı** (219v/8=018/052)

Anonim KT: (10) ol kün kim ayur oıññlar ortaılarınmı, anlar kim aydıñızlar. Oıñaylar anlarını (5a) yanut bermegeyler anlarıä. Üldimiz anlarıä ara **yoı boğunluı**. (4b/10=018/052)

Hekimoğlu KT: Taı ol kün kim aytur: “İüiring ol ortaılarınmuznı, anlar kim (9) aydıñız. Ünediler icâbet ülmadılar anlarıä. Taı üldüi (288a/1) aralarında, **yoıalmai yiri** (287b/8=018/052)

Manisa KT: Ol günde ki (6) eydür: Nidâ eyleñüz benüm şerâklerüme. Siz eyitdññüz: Du’â iderler nidâ iderler. Mu’ân olmağa icâbet eylerler. Anlara meded eylemezler, (7) ülr-biz anlar ortasında **mehlek** ki şerâk olurlar ki **oddur**. (208a/5=018/052)

TİEM 40: Dakı ol gün kim eyide: Kığırın (3) ortaklarımı, anları kim sandunuz.” Pes okıdılar anları, pes uy virmediler anlara; dakı kılduk aralarında, **helâk yiri** (142a/2=018/52)

Kur’an: (Ey Muhammed!) Allah’ın, “Ortağım olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın” diyeceği, onların da çağıracakları, fakat kendilerine (çağırdıklarının) cevap vermeyecekleri ve bizim de aralarına bir uçurum koyacağımız günü hatırla! (18/52)

. Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “مُوبِق” karşılığı kullanılan sözcüklerden **yoı yoğunluı**; **yoı boğunluı** (T.) ; **yoıalmai yiri** (T.); **mehlek ki oddur** (Ar.+T.); **helâk yiri** (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.39.en-Nâr (النار)

Ateş anlamına gelen bu kelime, dünya ateşi, harp ateşi ve cehennem ateşi anlamlarında 145 kere geçmektedir. Cehennemde en acıklı ve en acılı azabın ateşle olacağına işaret için, cehennemin isimleri içerisinde en fazla bu kelime kullanılmıştır.

Ar. “نَار” “ateş”

¹⁸ Kehf:18/52

Tü. **ot; ot; ot; od; od** sözcükleriyle karşılanmıştır.

Ar. “**وُت**” Tü. “ateş”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **ot**; Anonim KT’de **ot**; Hekimoğlu KT’de **ot**; Manisa KT’de **od**; TİEM 40 KT’de **od** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: nâ körür silär **ol otđın** kim çáímaí çáíar silär. (395r/7=056/071)

Anonim KT: (14) Kördüñüz mü **ol otı** kim yandırur-siz? Siz mü çíarduñuz. (70b/14=065/071)

Hekimoğlu KT: Kördüngüz mü (5) **ol otı** kim çáíar siz. (513a/4=056/071)

Manisa KT: (9) Görmez misiz **ol odı** siz anı yandırursız? (394b/9=056/071)

TİEM 40: Habar virün (6) **odı ol** kim od çıkarursız: (256a/5=056/071)

Kur’an: Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?! (56/71)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “**وُت**” karşılığı kullanılan sözcüklerden **ot; ot; ot; od; od** (T.) sözcüklerden meydana gelmiştir.

1.3.40. Ravza: (روضة)

Cennet bahçesi

Ar. “**روضة**” Tü. **ravza** ‘bûstânların çimgenlerinde; çayır çimen; çemen; çimgen; ravzaları içinde; uçmaklar çayırlarında; uşmağ bûstânları’.

Ar. “**روضة**” sözcüğü “Yeşillik yer; güzel bahçe; bol nebatlı, sulak, şirin, can alıcı çiçeklerle müzeyyen mahal” şeklinde tanımlanmıştır. (Çanga:222b). Bol su kaynaklarına sahip yeşil bahçe” anlamındaki Ar. “**روضة**” **ravza** cennât kelimesine muzaf olup bir ayette cennet kelimesi yerine tek başına da kullanılmıştır (er-Rûm 30/15). Ar. “**روضة**” **ravza** sözcüğü Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde şu sözcüklerle karşılanmıştır. ‘bûstânların çimgenlerinde; çayır çimen; çemen; çimgen; ravzaları içinde; uçmaklar çayırlarında; uşmağ bûstânları’.

TİEM 73 yana anlar kim kertgündilär ıldılar eġgülüklär (7) anlar **uşmağ bûstânları** içrâ säwünürlär.(29r/6=030/015)

Hekimoğlu KT anlar kim bittiler taı ıldılar eġgü ‘amellerini anlar (8) **çimgen** içinde sewündürülürler.(386b/7=030/015)

Manisa KT âmân getürdiler ‘amel-i uâlih işlediler anlar **çemen** içinde.(287a/11=030/015)

TİEM 40 iman getürdiler (9) daı işlediler eyü işler anlar **çayır çimen** içinde şâd olınalAr.(192b/8=030/015)

Kur’an: “İman edip iyi işler yapanlara gelince, onlar, cennete nimetlere ve sevince mazhar olacaklardır. (30/15).

Ar. “**روضة**” karşılık gelen sözcük ya da sözcük grubu Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TİEM 73 KT’de ‘uşmağ bûstânları’ (S+F); Hekimoğlu KT’de ; ‘çimgen’ (T); TİEM 40 KT’de ‘çayır çimen’ (T); Manisa KT’de ‘çemen’ (T) sözcükleri ile ifade edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Aynı Ar. “روضة” “**ravza** sözcüğü bir başka ayette (042/022) ise şu şekilde karşılanmıştır:

TİEM 73 anlar kim kertgündilär taı ıldılar (2) edgüklär uŝmaḥ būstānları içrä.(355v/1=042/022)

Hekimoğlu KT taı anlar kim bittiler taı ıldılar edgü‘amellerini [463b/1] būstānların çimgenlerinde.(463a/9=042/022)

Manisa KT âmân getürdiler ‘amel-i ũâlâḥ işlediler ravzaları içinde.(352b/1=042/022)

TİEM 40 imân getürdiler daı işlediler eyü işler uçmaklar çayırlarında (30b/11=042/022)

Kur’an: “..iman edip iyi işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler...(40/22).

Ar. “روضة” karşılık gelen sözcük ya da sözcük grubu Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TİEM 73 KT’de ‘uŝmaḥ būstānları’ (S+F); Hekimoğlu KT’de; ‘būstānların çimgenlerinde’ (F+T); TİEM 40 KT’de ‘uçmaklar çayırlarında’ (T+T) şeklinde ifade edilirken; Manisa KT’de ‘ravzaları içinde’ (Ar.) sözcükle bir ve aynı ifade edilmiştir.

1.3.41.Sahra (صخرة)

Kaya anlamına gelen bir kelimedir. “Yavrucağım Yapılan iş, bir hardal tanesi kadar bile olsa ve bir kaya (sahra) içinde, ya da göklerde veya yerde bile olsa, doğrusu Allah onu ortaya çıkarır.”¹⁹ Ayetinde geçen “sahra” kelimesinin dünya kayaları olduğu söylendiği gibi, onun yerlerin ve göklerin ötesinde bir alem olduğu da söylenmiştir (Akpınar 2002: 233).

Ar. “صخرة” “Büyük taş”

Tü. **bâdük taş; taş; taş; taş içinde ya‘ná yidi kat yir altındaki taş yâ göklerde**

Ar. “صخرة”Tü. “Büyük taş”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **bâdük taş**; Hekimoğlu KT’de **taş**; Manisa KT’de **taş**; TİEM 40 KT’de **taş içinde ya‘ná yidi kat yir altındaki taş yâ göklerde** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ay oğulınam ol ağar bolsa tã‘atı bir äwün ändâzâsiçâ ispândândın bolsa (8) bir bâdük taş içindä azu köklär içindä azu yärlär içindä(299r/8=031/016)

Hekimoğlu KT: Ay oğulcuüm ḥaíáat üze ol, eger bolsa (9) ewün endâzesince ispendândın, taı bolsa taş içinde yâ (393b/1) kökler içinde yâ yirde. (393a/8=031/016)

Manisa KT: (9) Yâ benüm olğum, didi. Taḥíái ḥasene seyyi‘e ḥardal dânesi ağırınca (10) yâ taş içinde olsa yâ göklerde olsa (11) yâ yirlerde (292b/9=031/016)

TİEM 40 İy oğlancuğum bayık ol ya‘ná müzd yâ yazuk, eger ola bir dene ağırı (11) isbetenden, pes ola taş içinde ya‘ná yidi kat yir altındaki taş yâ göklerde, yâ yirde (195b/10=031/016)

Kur’an: (Lokmân, öğütlerine şöyle devam etti:) “Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde, yahut göklerde ya da yerin içinde

¹⁹ Lokman:31/16

bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”(31/16)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “صخرة” karşılığı kullanılan sözcüklerden **bâdük taş** (T.); **taş; taş**(T.); **taş içinde ya'ná yidi kat yir altındaki taş yâ göklerde** (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.42.es-Saîr/es Suur (السَّعِيرُ / السَّعِيرُ)

Es-Sa'âr (السَّعِيرُ) :

Sa'îr: Çılgın kor ateş ve alev, tutuşturmak, alevlendirmek, körüklemek, harbi kızıştırmak anlamındaki s-a-r (sa'r) kökünden türemiş bir sıfattır. İyice alevlendirilmiş ateş demektir. Kur'an'da bir yerde fiil olarak, sekiz yerde (el takısıyla) mârife, sekiz yerde de nekra (el takısız) şeklinde “alevlendirilmiş cehennem”, “Ashab-ı sa'îr, “cehennem sa'îran” ve yalnız “sa'îr” olarak on yedi yerde geçmiştir. Sa'îr bir ayet dışında bütün ayetlerde “kızdırılmış, çılgın, alevli ateş” manasında cehennem'e isim olarak kullanılmış ise de bazı tefsirciler “çılgınlık, delilik ve sapıklık içinde bulunmak” olarak, bir kısım tefsirciler ise Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak veya cehennemde bulunan bir vadinin ismi şeklinde yorumlamışlardır. Kelimenin İncildeki “sa'îrden türediğini söyleyenler olmuşsa da bu görüş fazla dikkate alınmamış ve kabul görmemiştir(Soydaner 2002; 34).

Ar. “السَّعِيرُ” “Çılgın kor, ateş”

Tü. **küyâr ot ını; köndürgey ın; tamuğ ını; cehennem odunuñ 'aêâbına; tamu azâbına**

Ar. “السَّعِيرُ” “Çılgın kor, ateş”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **küyâr ot ını**; Anonim KT'de **köndürgey ın**; Hekimoğlu KT'de **tamuğ ını**; Manisa KT'de **cehennem odunuñ 'aêâbı**; TİEM 40 KT'de **tamu azâbı** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 : bitildi anıñ üzä ol kim eş dost bolsa añar ol yolsuz ılur anı köndürür anı (3) **küyâr ot ını** tapa. (242v/2=022/004)

Anonim KT: Bitildi anıñ üze; İlayu kişi kim iş dost tutunsa (7) ol, yolsuz ılğay anı. Yol körkütgey añar, **köndürgey ın** tapa. (40a/6=022/004)

Hekimoğlu KT: Bitindi anıñ üze: Haiaiat üze kim dost tutsa anı, haiaiat üze ol azdurur anı (4) taı köndürür anı **tamuğ ını** <tapa>. (319b/3=022/004)

Manisa KT: Yazıldı anuñ üstine ki taiaiat kim şeytana tâbi' olsa taiaiat şeytân anı azdurur, (11) hidâyet virür, anı gönderür **cehennem odunuñ 'aêâbına**. (231b/10=022/004)

TİEM 40: Yazıldı anun üzere: Bayık (5) kim dost dutar-ısa anı, bayık ol azdura anı; dakı yol göstere ana, **tamu azâbına** degin. (157b/4=022/004)

Kur'an: Şeytan hakkında, “Her kim onu dost edinirse, mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler” diye yazılmıştır.(22/4)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "السَّعِير" karşılığı kullanılan sözcüklerden **küyâr ot ını** (T.); **köndürgey ın** (T.); **tamuğ ını** (T.); **cehennem odunuñ 'aêâbı** (Ar+T.); **tamu azâbı** (T.+Ar.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.43. Saûd (صعود)

"Onu sarp bir yokuşa sardıracağım"²⁰ ayetinde geçen "saûd" kelimesi, sarp yokuş, zorlu azap anlamlarına gelir. Onun cehennemde tırmanılmak zorunda kalınan ve her şeyi eriten bir ateş dağı olduğu da söylenmiştir (Akpınar 2002: 234).

Ar. "صَعُود" "Sarp yokuş"

Tü. **tamu içindâki tağlar; ol küçeylik tağ turur tamuğ içinde; küçey aşut; bir tağa ki adı sa'ûddur; oddan tağa tamudağı**

Ar. "صَعُود" Tü. "Sarp yokuş"; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **tamu içindâki tağlar; Anonim KT'de ol küçeylik tağ turur tamuğ içinde; Hekimoğlu KT'de küçey aşut; Manisa KT'de bir tağa ki adı sa'ûddur; TİEM 40 KT'de oddan tağa tamudağı** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: yoilatğay miz anı **tamu içindâki tağlarıa**. (427r/1=074/017)

Anonim KT: táz tekellüf ılur-men anı küçeylik birle küçe (15) ylig ünde. taı **ol küçeylik tağ turur tamuğ içinde** (116b/13=074/017)

Hekimoğlu KT: Kötürgey men anı **küçey aşutğa** (555a/2=074/017)

Manisa KT: Anı çıarsam **bir (9) tağa ki adı sa'ûddur** (427a/8=074/017)

TİEM 40: Tiz geñsüz eyleyevüz anı, **oddan tağa tamudağı** (275b/11=074/017)

Kur'an: Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. (74/17)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "صَعُود" karşılığı kullanılan sözcüklerden **tamu içindâki tağlar** (T.); **ol küçeylik tağ turur tamuğ içinde** (T.); **küçey aşut** (T.); **bir tağa ki adı sa'ûddur** (T.+Ar.); **oddan tağa tamudağı** (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.44. Sekar (سقر)

"Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak" anlamındaki **sakr** kökünden isimdir. Dört ayette cehennem kelimesi yerine kullanılmış, bunlardan Müddesir suresinde (74/28-29), "yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran" şeklinde nitelendirilmiştir. Kurtubî'ye göre sakar kemiği değil eti yakıp tahrip eder. Bu yorum kelimenin sözlük anlamına ve Kur'an'daki kullanımına da uygun düşmektedir. (Topaloğlu 1993; 227)

Ar. "سَقَر" "Cehennemin bir katı"

²⁰ Müddesir: 74/17

Tü.saîr atlıg tamuğ; tamuğ; ya'ná Veládiñ ârâmgâhı tamuğ.; tamuğ; Úaíar cehennemi Sakar tamu

Ar. “سقر” Tü. “Cehennemin bir katı”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de saîr atlıg tamuğ; Anonim KT'de tamuğda; ya'ná Veládiñ ârâmgâhı tamuğ.; Hekimoğlu KT'de tamuğ; Manisa KT'de Úaíar cehennemi; TİEM 40 KT'de Sakar tamu sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: kigürgäy miz anı saîr atlıg tamuğda. (427r/3=074/026)

Anonim KT: Táz köydürgey-men anı tamuğda, ya'ná herâyine bolur bu Veládiñ (11) ârâmgâhı tamuğ. (117a/10=074/026)

Hekimoğlu KT: Köydürgey men anı (6) tamuğga. (555a/5=074/026)

Manisa KT: Givürür-men anı Úaíar cehennemine. (427b/1=074/026)

TİEM 40: Tiz givürem anı Sakar tamuya. (276a/2=074/026)

Kur'an: Ben onu Sekar'a (cehenneme) sokacağım. (74/26)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “سقر” karşılığı kullanılan sözcüklerden saîr atlıg tamuğ (Ar.+T.); tamuğ; ya'ná Veládiñ ârâmgâhı tamuğ (T.+Ar.); tamuğ (T.); Úaíar cehennemi (Ar.); Sakar tamu (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.45.es-Sekfü'l-Merfü' (السقف المرفوع)

“Yükseltilmiş tavan gibi olan göğe and olsun”²¹ Çoğunluk ayette geçen tavan gibi yükseltilmiş yerin gökyüzü olduğunu söylerken, bazıları onun Arş olduğunu ileri sürmüşlerdir (Akpınar 2002: 235).

Ar. “السقف المرفوع” “Göğe yükseltilmiş tavan”

Tü. kötrülmüş kögä; kötürülmüş kök; kötrülmüş köge; Yüce saîf; örtü hakkı-y-ıçun götrülmüş ya'ná gök

Ar. “السقف المرفوع” Tü. “Göğe yükseltilmiş tavan”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de kötrülmüş kögä; Anonim KT'de kötürülmüş kök; Hekimoğlu KT'de kötrülmüş köge; Manisa KT'de Yüce saîf; TİEM 40 KT'de örtü hakkı-y-ıçun götrülmüş ya'ná gök sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (6) ymä ol kötrülmüş kögä ħaîñ. (385r/6=052/005)

Anonim KT: (9) Tañ kötürülmüş kök birle (55b/9=052/005)

Hekimoğlu KT: tañ kötrülmüş köge birle. (500b/3=052/005)

Manisa KT: Yüce saîf ħaîñ-y-ıçun gökdür.. (383b/11=052/005)

TİEM 40: dakı örtü hakkı-y-ıçun götrülmüş ya'ná gök. (249b/9=052/005)

²¹ Tûr: 52/5

Kur'an: yükseltilmiş tavana (göge) (52/5)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “السقف المرفوع” karşılığı kullanılan sözcüklerden **kötrülmüş kögä; kötürülmüş kök; kötrülmüş köge** (T.); **Yüce saíf** (T.+Ar.); **örtü hakkı-y-ıçun götrülmüş ya'ná gök** (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.46.Selsebil (سلسيل)

Kolay içimli meşrubat, cennette bir pınarın adı

Ar. “سلسيل” “Cennet pınarı”

Tü. **sälsäbäl; çeşme kim anıng içinde atanur Selsebäl; bir ‘ayn şuyıdur ki adı selsebäldür; çeşme anun içinde ad virinildi Selsebäl**

Ar. “سلسيل” Tü. “Cennet Pınarı”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **sälsäbäl; Hekimoğlu KT'de çeşme kim anıng içinde atanur Selsebäl; Manisa KT'de Bir ‘ayn şuyıdur ki adı selsebäldür; TİEM 40 KT'de çeşme anun içinde ad virinildi Selsebäl** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: anıng içindä atanur sälsäbäl. (430r/4=076/018)

Hekimoğlu KT: Çeşme kim anıng içinde atanur Selsebäl (558b/9=076/018)

Manisa KT: Bir ‘ayn şuyıdur ki (2) adı selsebäldür. (430b/1=076/018)

TİEM 40: Çeşme anun içinde ad virinildi Selsebäl (277b/9=076/018)

Kur'an: Orada bir pınar ki ona “selsebil” adı verilir. (76/18)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “سلسيل” karşılığı kullanılan sözcüklerden **sälsäbäl** (Ar.); **çeşme kim anıng içinde atanur Selsebäl** (F.+Ar.); **bir ‘ayn şuyıdur ki adı selsebäldür** (Ar.+T.); **çeşme anun içinde ad virinildi Selsebäl** (F.+Ar.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.47. es-Semâ/ es-Semâvât (السماء / السموات)

Kur'an'da gökyüzü anlamında 120 kere “es-semâ”, 190 kere bu kelimenin çoğul biçimi olan “es- Semâvât” kelimesi geçmektedir. Dokuz ayette göklerin sayısının yedi olduğu bildirilmiştir. Yedi sayısının çoklukdan kinaye mi yoksa göklerin rakam değerini mi bildirdiği tartışmalıdır. Bilinen ise göklerin birden fazla olduğudur (Akpınar 2002: 236)

Ar. “السموات” Tü. “yeti kat gök “

Tü. **yeti íat kök; yiti íat kökler; yiti kökler; yidi íat gökleri; yidi gökleri**

Ar. “السموات” Tü. “yeti kat gök”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **yeti íat kökni; Anonim KT'de yiti íat köklerni; Hekimoğlu KT'de yiti köklerni; Manisa KT'de yidi íat gökleri; TİEM 40 KT'de yidi gökleri** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ol idi yarat(t)ı yeti íat kökni íat íat körmäz sen (5) idi yaratmışı içinde artıü ägsükdin äwürgil közni hâç körür mü sen bir (6) yazıı bAr. (416v/4=067/003)

Anonim KT: Ol kim yaratdı yiti íat köklerni muṭabbaí mu‘allaí. ya‘ná yaratduí köklerni ṭabaí ṭabaí biri birinüñ (15) üstünde körmegey-sen Teñrinüñ yaratığında (16) tefâvüt ya‘ná köklerni yaratmaımda şikesdesi ve ekesüki kedüki ‘aybı yoı turur.... (96b/14=067/003)

Hekimoğlu KT: Ol kim yarattı yiti köklerni, (4) muṭabıı körmez sen Tangrıñın yaratmışı içinde tefâvütdin taıı íaytarğıl (5) közni, körür mü sen yaruıldın (539b/3=067/003)

Manisa KT: Ol Tañrı ta‘âlâ (5) yidi íat gökleri yaratdı ṭabaí biribiri üstine. Görmezsin Tañrı ta‘âlânüñ ḥalında hâc tefâvut. Görmez misin (6) Gözüni íaytar, baı göklere. Görür misen? Görmez sen. (415b/4=067/003)

TIEM 40: Ol kim yarattı yidi gökleri, biribiri üzerine (8) Görmeyesin Rahman yaratmağında hiç tefâvut. Pes döndür gözi, hiç görür misin yaruklar ya‘ná ayb (268b/7=067/003)

Kur’an: O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? (67/3)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “السّموات” karşılığı kullanılan sözcüklerden **yeti íat kökni; yiti íat kökler; yiti kökler; yidi íat gökleri; yidi gökleri** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3. 48.es-Serâ (الغرى)

“Sözlükte ıslak, nemli toprak anlamına gelen bu kelime, müfessirlerin açıklamalarına göre şu ayette, yedi kat yerin altı anlamında kullanılmıştır: “Göklerde ve yerde, her ikisi arasında ve toprağın altında bulunanalar O’nundur.” (Akpınar 2002: 236)

Ar. “الغرى” “Nemli toprak”

Tü. **yär altındaı; yer astında turur; yiti íat yir altını; oylum topraı astında ya‘ná yir astında.; yir altındağıları; yaş toprak altındadır ya‘ná yidi kat yir altı.**

Ar. “الغرى” Tü. “Nemli Toprak”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TIEM 73’de **yär altındaı; Rylands KT’de yer astında turur; Anonim KT’de yiti íat yir altını; Hekimoğlu KT’de oylum topraı astında ya‘ná yir astında.; Manisa KT’de yir altındağıları; TIEM 40 KT’de yaş toprak altındadır ya‘ná yidi kat yir altı.** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: añar turur nâ kim köklär içindäki nâ kim yär içindäki ne kim ol ekki araı (6) taı nâ kim yär altındaı. (228v/6=020/006)

Rylands KT: Añar turur ol kim kökler içinde (37b/1) ol kim yer içinde turur hem ol iki arasında (2) hem ol kim yer astında turur. (37a/3=020/006)

Anonim KT: Añar (ol) ne kim kökler taı yirler içinde (15) ne kim kökler yirler ara ne kim yiti íat yir altını, barça içige turur. (19a/14=020/006)

Hekimoğlu KT: Anga ol kim kökler içinde taı ol kim yir (5) içinde taı ol kim ikisining arasında, taı ol nirse kim oylum topraı astında ya‘ná yir astında. (301a/4=020/006)

Turkish Studies

Manisa KT: Tañrı ta‘âlânuñ ħalı milkidür (9) dañı yir ehli anlaruñ ortasında olanları dañı yaratdı yir altındağları dañı yaratdı. (217b/8=020/006)

TİEM 40: anundur ne kim gökler içindedür, dakı ne kim (9) yir içindedür, dakı ne kim ol ikinün arasındadır, dakı ne kim yaş toprak altındadır ya‘ná yidi kat yir altı. (148a/8=020/006)

Kur’an: Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O’nundur.(20/6)

Türkçe ilk Kur’an çevirlerinde Ar. “الرى” karşılığı kullanılan sözcüklerden yär altındaı (T.); yer astında turur (T.); yiti íat yir altını (T.); oylum topraı astında ya‘ná yir astında (T.); yir altındağları; yaş toprak altındadır ya‘ná yidi kat yir altı (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.49. Siccîn (سجين)

“Sakının. Çünkü kötülerin kitabı muhakkak “Siccîn”dedir. Siccîn’in ne olduğunu sana bildiren nedir? O, yazılmış bir kitaptır.”²² Ayette geçen Siccîn kötülerin amel defterinin altına konulduğu yedi kat yerin altında bir kaya, aşağı bir tabaka, yahut bir zindan olduğu söylenmiştir.(Akpınar 2002: 236-237)

Ar. “سجين” “Günahkarların amel defterinin bulunduğu yer”

Tü. siccán içindä; siccände turur; tamuğ içinde; siccandedür; yidi kat yir altındadır.

Ar. “سجين” Tü. “Günahkarların amel defterinin bulunduğu yer”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de siccán içindä; Anonim KT’de siccände turur; Hekimoğlu KT’de tamuğ içinde; Manisa KT’de siccandedür; TİEM 40 KT’de yidi kat yir altındadır sözcükleriyle karşılanmıştır

TİEM 73 : (4) ħaííâ arıgsızlar bitigi siccán içindä bolğay. (437r/4=083/008)

Anonim KT: ħaííâ kim bitigler , kitâbları kâfırlarıñ siccände turur. (127a/13=083/008)

Hekimoğlu KT: Yıgılsunlar ħaíáíat üze fâsılarnıñ (5) bitigi tamuğ içinde (567b/4=083/007)

Manisa KT: Anuñ gibi degül, kevl eksük eylemez, ıyâmetden gâfil olmañuz Tañrı fâcirler ‘ameli kitâbını siccandedür, kitâbdur cem‘ eylemiş cezâsın yaman ‘amellerini. (437a/10=083/007)

TİEM 40: Degül eyle yâ hakka. Bayık buyrukdan çıkıcılar bitisi, yidi kat yir altındadır. (282a/4=083/007)

Kur’an: Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak “Siccîn”dedir.(83/7)

²² Mutaaffîfîn:83/7-9

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. “سجين” karşılığı kullanılan sözcüklerden **siccân** içindâ; **siccânde** turur (Ar.); **tamuğ içinde** (T.); **siccânedür** (Ar.); **yidi kat yir altındadır**(T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.50. Sidretü'l Müntehâ (سدرۃ المنتهى)

Ulaşılabilen en son nokta anlamına gelen Sidretü'l Müntehâ'nın Peygamberimize ilahî feyiz ve nimetlerin sunulduğu özel yerin adı olduğu yahut Peygamberimize altında beyat edilen ve Yüce Allah'ın sekine indirdiği ağaç olduğu söylenmiştir. Zaten “Sedr” bir çeşit ağaçtır. Sidretü'l Müntehâ'nın yedinci kat semada olduğu söylenmiştir (Akpınar 2002: 237)

Ar. “سدرۃ المنتهى” “Ulaşılabilecek son nokta”

Tü. **sidrätü'l-müntähada**; **sidreti'l-müntehâ** **fatında**; **sidreti'l-müntehâ** **fatında**; **sidretü'l-müntehâdan**; **Sidretü'l-müntehâ katında** **ya'nâ ol bir ağaçdur** , **arş sağında**

Ar. “سدرۃ المنتهى” Tü. “Ulaşılabilecek son nokta”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **sidrätü'l-müntähada**; Anonim KT'de **sidreti'l-müntehâ** **fatında**; Hekimoğlu KT'de **sidreti'l-müntehâ** **fatında**; Manisa KT'de **sidretü'l-müntehâdan**; TİEM 40 KT'de **Sidretü'l-müntehâ katında** **ya'nâ ol bir ağaçdur** , **arş sağında** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (8) **sidrätü'l-müntähada**. (387r/8=053/014)

Anonim KT: **sidreti'l-müntehâ** **fatında** (59a/1=053/014)

Hekimoğlu KT: (503b/1) **sidretü'l-müntehâ** **fatında**. (503b/1=053/014)

Manisa KT: **sidretü'l-müntehâdan** (386a/6=053/014)

TİEM 40: **Sidretü'l-müntehâ katında** **ya'nâ ol bir ağaçdur** , **arş sağında**. (251a/5=053/014)

Kur'an: Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. (53/14)

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. “سدرۃ المنتهى” karşılığı kullanılan sözcüklerden **sidrätü'l-müntähada** (Ar.); **sidreti'l-müntehâ** **fatında**; **sidreti'l-müntehâ** **fatında**; **sidretü'l-müntehâdan** (Ar.+T.); **Sidretü'l-müntehâ katında** **ya'nâ ol bir ağaçdur** , **arş sağında** (Ar.+T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.51. Sühk (سحق)

“Böylece, günahlarını itiraf ederler. Çılgın alevli cehennemlikler kahrolsunlar”²³ Ayette geçen ve “kahrolsunlar” diye tercüme edilen “sühk” kelimesinin cehennemde bir vadi olduğu da söylenmiştir (Akpınar 2002: 237)

Ar. “سحق” “Alevli cehennem”

Tü. **ıraí yâr .;** **yıraí yir;** **ıraí yir;** **irak yir**

²³ Mülk:67/11

Ar. “سحق ” Tü. “Alevli cehennem ”;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **ıraí yâr.**; Hekimoğlu KT'de **yıraí yir**; Manisa KT'de **ıraí yir**; TİEM 40 KT'de **ırak yir** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: köni bolunlar tañrıa ortaılı íatmanlar añar kim [244r/1] ortaí íatsa tañrıa andağ íalı tüşär tæg kökdin íapar tæg anı íuşlar yâ kâmişgây ärdi anı yäl (2) **ıraí yâr içindä**.(244r/2=022/031)

Hekimoğlu KT: râst müsülmânlar Tanrığa ortaí íoşmağanlar anıñ birle taíı kim ortaí íoşsa (4) Tanrığa tamâm tüşti mengizlig kökdin taíı íapar anı íuş yâ (5) tüşrür anı yil, **yıraí yirde**. (322b/3=0227031)

Manisa KT: (11) İhlâú bile Tañrı ta'âlâya şirk getürmeñüz. Kim şirk getürse Tañrı ta'âlâya (234b) şol günden düşmiş gibidür. ki íuşlar íapar anı yâ il **ıraí yire** biraímaí gibi. (2) Ma'nâsi budur ki kim şirk getürse helâk olur nefsinde, iki helâk olanların birine oñşAr. (234a/11=022/031)

TİEM 40: muhlıslarken Tanrı'ya ortak eyleyiciler degül-iken ana. Dakı her kim ortak eyler-ise (9) Tanrı'ya, pes anun gibidür kim düşdi gökden, pes kapa anı kuş yâ indüre anı yil, **ırak yire**. (159a/8=022/031)

Kur'an: Allah'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir. (22/31)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “سحق ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **ıraí yâr** .; **yıraí yir**; **ıraí yir**; **ırak yir** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.52. es-Süvâ (السُّوَّى):

Allah'ın ayetlerini yalanlayarak alaya alanlar için ifade edilen kötü akibet, fena son anlamındaki “es-Süvâ Kur'an'da: *Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın ayetlerini yalanladılar ve onlarla alay ediyorlardı*”²⁴Şeklinde geçmektedir

Ar. “السُّوَّى ” “Kötü akibet, fena son ”

Tü. **yanişı yawuz**; **yawuzraí 'ufûbet**; **yaman 'aêâba**; **yavuzırak ya'ná cehennem**

Ar. “السُّوَّى ” “Kötü akibet, fena son”;Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'de **yanişı yawuz**; Hekimoğlu KT'de **yawuzraí 'ufûbet**; Manisa KT'de **yaman 'aêâba**; TİEM 40 KT'de **yavuzırak ya'ná cehennem** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: yana (2) ärdi anların **yanişı yawuz ıldılar tamu otı ya'ná cähännäm** kim yalğanía tut(t)ılar tañrı bälgülärini (3) anı fusûs tutar ärdilär.(294r/1=030/010)

Hekimoğlu KT: Andın song boldı anların songı kim (2) yawuzluí ıldılar **yawuzraí 'ufûbet** kim yalğanğa nisbet ıldılar Tangrının âyetlerini, taíı irdiler (3) anga mashara ılurlAr. (386b/1=030/010)

²⁴ Rûm: 030/010

Manisa KT: Andan âhiri ol gişilerün ki yamanlı işlediler ‘uûbete *yaman* ‘*aêâba* yitişdi (6) ki yalanladılar Tanrı ta‘âlânın âyetlerini, ol âyetler istihzâ eyleyüp musahhar eylediler. (287a/5=030/010)

TİEM 40: Andan, oldı sonı işi, anların kim yavuzlık eylediler: *yavuzırak ya‘ná cehennem* anun için kim yalan duttılar Tanrı âyetlerini: (6) dakı oldılar anı yaşsularıAr. (192b/5=030/010)

Kur’an: Sonra, Allah’ın âyetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenin sonu daha da kötü oldu.(30/10)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “السَّوْءَى ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *yanışı yawuz* (T.); *yawuzıraí ‘uûbet* (T.+Ar.); *yaman ‘aêâba*(T.+Ar.); *yavuzırak ya‘ ná cehennem* (T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir

1.3.53. Tesnim (تسليم)

Cennette bir pınar adıdır. Cennetliklerin en gözde içeceği olduğundan, yahut yukardan cennetliklerin üzerine döküldüğünden “yüce-yüksek” anlamına gelen “tesnîm” kökünden mastar formunda bir kelimedir. (Akpınar 2002: 238)

Ar. “تسليم ” “Cennet pınarı ”

Tü. *täsnám*; *tesnám bolğay şarâb-ı şerâfi bolur*. *Tesnám şarâb atı turur*. ‘arş saífında bolur Muíarrablar derecesi turur.; *Tensám din*; *teslám şarâbındandur*; *tensám çesmesindendür*

Ar. “تسليم ” Tü. “Cennet pınarı ”;Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de *täsnámdin*; Anonim KT’de *Tesnám bolğay şarâb-ı şerâfi bolur*. *Tesnm şarâb atı turur*. ‘arş saífında bolur Muíarrablar derecesi turur.; Hekimoğlu KT’de *Tensám din*; *teslám şarâbındandur*; TİEM 40 KT’de *tesnám çesmesindendür* sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: anın íatıǵı *täsnámdin* bolğay.(438v/5=083/027)

Anonim KT: ve tatıǵı anın *Tesnám bolğay şarâb-ı şerâfi bolur*. *Tensám şarâb atı turur*. ‘arş saífında bolur Muíarrablar derecesi turur. (127b/11=083/027)

Hekimoğlu KT: Taıı anın íatıǵı *Tensám(8) din* (568a/7=083/027)

Manisa KT: anuñ mázâcı íarışmaǵı *teslám şarâbındandur*. (437b/11=083/027)

TİEM 40: Dakı katılmışı ol sücinün *tensám çesmesindendür*. (282b/1=083/027)

Kur’an: O içeceğin katkısı tesnimdir.(83/27)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “تسليم ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *täsnámdin* (Ar.); *Tesnám bolğay şarâb-ı şerâfi bolur*. *Tensám şarâb atı turur*. ‘arş saífında bolur Muíarrablar derecesi turur.(Ar.+T.); *Tensám din* (Ar.); *teslám şarâbındandur*(Ar.); *tensám çesmesindendür*(Ar.+F.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

1.3.54. El-Ufuku'l A'lâ (الافق الأعلى)

“*O en yüksek ufukta idi*”²⁵ ayetinde geçen “en yüce ufuk” ya güneşin doğduğu yer, ya da güneşin batım yeridir. Hz. Peygamber, İsrâ yolculuğunda Cebrail’i kendi suretinde burada görmüştür. (Akpınar 2002: 238)

Ar. “الافق الأعلى” “En yüksek ufuk”

Tü. **âdizrâk buçğâılar; yüksek mekân erdi kök içinde; üstünki ufuı; yüce ufuı gök ıarağında; yir gök kırañında-y-iken yücerek**

Ar. “الافق الأعلى” Tü. “En yüksek ufuk”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’de **âdizrâk buçğâıların**; Anonim KT’de **yüksek mekânda erdi kök içinde**; Hekimoğlu KT’de **üstünki ufuıda**; Manisa KT’de **yüce ufuıda gök ıarağında**; TİEM 40 KT’de **yir gök kırañında-y-iken yücerek** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ol **âdizrâk buçğâıların**. (387r/5=053/007)

Anonim KT: (6) Ol Cebrâ’il ‘a. **yüksek mekânda erdi kök içinde**. (58b/6=053/007)

Hekimoğlu KT: taı ol **üstünki ufuıda**. (503a/4=053/007)

Manisa KT: ol **yüce ufuıda gök ıarağında**. (386a/2=053/007)

TİEM 40: Ol **yir gök kırañında-y-iken yücerek**. (251a/3=053/007)

Kur’an: O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu.(53/7)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “الافق الأعلى” karşılığı kullanılan sözcüklerden **âdizrâk buçğâılar** (T.); **yüksek mekânda erdi kök içinde** (T.+Ar.); **üstünki ufuı**(T.+Ar.); **yüce ufuı gök ıarağı**(T.+Ar.);; **yir gök kırañında-y-iken yücerek** (T.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Sonuç:

Türkçe İlk Kur’an Çevirilerinde Uhrevî Yer adları adlı çalışma (Çanga;1999)’dan tespit ettiğimiz Uhrevî Yer adları ile ilgili kullanımlara karşılık gelen kullanımların eşdeğerliliği Türkçe İlk Kur’an çevirilerinde Arapça, Farsça ödünçlemelerin yanında sıklıkla Türkçe sözcük ve sözcük gruplarıyla karşılanma yoluna gidilmiştir. Eşdeğerlilik ilkesinden hareketle karşılanan Türkçe söz ve sözcük gruplarının Arapça sözcükler karşısındaki ifade gücü, söz varlığı zenginliği ortadadır. Kur’an gibi ifade gücü son derece yüksek bir metnin soyut Uhrevî Yer adları kavramlarının tüm kullanım alanlarının Türkçe olarak karşılanması son derece güçtür. Bütün bu güçlüğü rağmen soyut ‘Uhrevî Yer adları’ kavramlarının Türkçeye aktarılmasında Türkçe ilk Kur’an çeviren/çeviricilerinin taşıdıkları Türkçecilik şuur ve kaygısı, ince hayal gücü ve keskin hafıza Türk idrak semantiğinin önemli başarısı olmalıdır. Bu şuurlu çeviri çalışmaları genel Türkçenin tarihî seyri açısından çok büyük öneme sahip belgelerdir. Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde soyut kavramların tek tek alınıp işlenmesi Türkçenin söz varlığına önemli katkılar sağlayacaktır.

²⁵ Necm:53/7

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, Her Yönüyle Dil (3c), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- AKSAN, Doğan, “Anadolu Yer Adaları üzerine En Yeni Araştırmalar”, Türk Dili Yıllığı Belleten, 1973-1974, Ankara, 1974.
- AKPINAR, Ali, Kur’an Coğrafyası (Kur’an’da Yer adları) Ankara, 2002.
- ARAT, Reşit Rahmeti, Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atebetü’l Haîayî, İstanbul, 1951
- ARAT, Reşit Rahmeti, İttadü Bilig, III İndeks, (Neşre Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN Osman Fikri SERTKAYA, Nuri YÜCE), İstanbul, TKAE, 1979.
- ATA, Aysu, Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin, Ankara, TDK, 2004.
- ATALAY, Besim, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III, 2. Baskı, Ankara, IV, 2.Baskı, (Dizin “İndeks”), Ankara, 1986.
- ATEŞ, Süleyman, Kur’ân-ı Kerîm ve Cümle Meali, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat 1975.
- BOROKOV, A. K., Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar), (Rusçadan Çeviren: USTA, Halil İbrahim, AMANOĞLU Ebülfez), Ankara,TDK, 2002.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, TDK, 1968.
- CLAUSON, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford , 1972.
- ÇANGA, Mahmut, Kur’an-ı Kerim Lugatı, İstanbul, 1999
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1991.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, Kur’ân-ı Kerâm ve Açıklamalı Meâli, 2. Baskı, Ankara. 1993.
- KARABACAK, Esra, *An Inter-Linear Translation Of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi*: Introduction and Text I, Sources Of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations. 1994; (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a, 1999.
- KÖK, Abdullah, Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73, 1v/1-235v/3) 235v/2), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- KÖK, Abdullah, “İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur’an Çevirilerinde Özel Adlar”, Türk Dil Kurumu V/ Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Ankara, 2004.
- KÖK, Abdullah, “İlk Türkçe Kur’an Tercümelerinde Metonimli Kullanımlar Üzerine” Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Sempozyumu Ankara, 2004.
- SAĞOL, Gülden, *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur’an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur’an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages), 1993; (Part II: Glossary)

- Harvard, 1995, (310 pages); (*Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b*), Harvard, 1996; (*Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two:301a-587b*), Harvard,1999.
- SOYDANER, İlayet, Kur'an'da Cehennem Kavramı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2002.
- TEKİN, Talat, Orhon Yazıtları, TDK, Ankara. 1988.
- TEKİN, Talat, Orhon Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2000.
- TOPALOĞLU, Ahmet, Muhammed Bin Hamza, XV/ Yüzyıl Başlarında Yapılmış “Satır Arası Kur'an Tercümesi, I Giriş ve Metin, İstanbul,1976; II, Sözlük, İstanbul, 1978.
- TÜRK DİL KURUMU, Türkçe Sözlük, Ankara, 2000.
- USTA, Halil İbrahim, “XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı.” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1989.

TÜRK TARİHİ BAKIMINDAN 20. YÜZYILDA İKİ ÖNEMLİ GELİŞME:“HAVACILIĞIN VE BİR LİDERİN DOĞUŞU”

Osman YALÇIN*

ÖZET

Uçaklar 20. yüzyılın başında icat edilen önemli gelişmelerden biridir. Bu tarih Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına denk gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ise mesleki hayatının ilk yıllarına rastlamıştır.

Türk Devleti uçağı askeri alanda ilk defa Balkan Savaşlarında kullanmıştır. Osmanlı Devleti ordusu envanterine 1912-1918 arasında yaklaşık 450-500 uçak alınmıştır. Osmanlı havacılığı 1920 yılında lağv edilmiştir. İstiklâl Savaşı yıllarında Büyük Millet Meclisi'nin teşkilatını kurduğu ilk birimlerden biri Hava Kuvvetleri Teşkilatı olmuştur. İstiklâl Savaşı'nda, Yunanlıların hava gücü daima baskı altında tutulmuş, düşman uçakları Türk cephesine yaklaştırılmamıştır.

Atatürk, askerlik hayatındaki tecrübeleri ve öngörülleri ile havacılığın önemini farkına varmıştır. Bunun için, havacılığın Türkiye'nin bağımsız ve güçlü bir devlet olması yolunda önemli müesseselerden biri olmasına hayatı boyunca önem vermiştir. Ancak dışarıya bağımlı ve gerektiğinde kaynakları kurutulabilecek askeri havacılığın bir devlet için yetersiz olacağı da öngörüldüğü için 1923-1938 yılları arasında hava harp sanayiine de önem verilmiştir. Diğer taraftan uçan bir Türk gençliği semaların güvencesi olarak görülmüştür.

Atatürk tarafından söylenen “İstikbal Göklerde” sözü ise, bir stratejist olarak geleceğe olan öngörüsündeki haklılığının bugün de sürdüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk-Uçak-Trablusgarp-Çanakkale- Hava Kuvvetleri.

TWO IMPORTANT DEVELOPMENT THROUGHT THE TUSKISH HISTORY IN THE 20 TH CENTURY: THE RISING OF AVIATION AND A LEADER

ABSTRACT

Planes are one of the most important discoveries of the 20th century. This was the last period of the Ottman Empire. This was also the first years of Mustafa Kemal Atatürk's military life.

Turkish government used the airplane in military field firstly in Balkan Wars. Ottoman Empire bought about 450-500 airplanes between 1912-1918 years. Turkish air forces was the one of the first establishments that constituted by parlement at the independence war years. Ever pressed Greek air force, enemy planes were not adducted to Turkish frontline. Ottoman aviation was abolished in 1920. Atatürk became aware of the aviation with

---

* Dr., El-mek: oyalcin@hho.edu.tr

his for seeing and the experiences that for he considered important of aviation for making the country strong and independent during his life. But he also foresaw his country insufficiency at substructure and between 1923-1938 air war industry consider important. Therefore flying of younger generation has been seen as a security of the Turkey sky.

One of the mottos of Mustafa Kemal ATATURK "Future is in the skies" was also a sign of his foreseeing as a strategist which effects continues even today.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk – Trablusgarp – Gallipoli – Air Force.

1. Giriş

20. asırda meydana gelen gelişmeler, birçok bakımdan nevi çâşına münhasır özelliklere sahiptir. Bilginin yaklaşık her 7 yılda ikiye katlandığı bu dönemde ulusların hareketlenmeleri ve fikirsel alanda yaşanan büyük gelişmeler önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu asırda bir taraftan imparatorluklar tasfiye edilirken diğer taraftan geçmişteki imparatorlukları diriltme hayallerinin de yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Geçmişyüzyıl Türk tarihi bakımından ise adeta son 3 asrın düğümünün çözüldüğü ve geleceğin yeniden yapılandırıldığı kritik bir zaman dilimidir. Bu sürecin çâphesiz ki önemli bir oyuncusu, Selanikli orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve kökeni Anadolu Yörüklerine dayanan Mustafa Kemal olmuştur. Mustafa Kemal'in yaşamı siyasal hareketliliğin olduğu kadar teknik gelişmelerin de bağıdöndürücü bir hızla geliştiği ve gelişmelerin toplumları etkilediği bir dönemdir. Bu gelişmelerin biri belki de en önemlisi havacılıktır. Mustafa Kemal'in meslek hayatı ile uçağın yerden kesilmesi tarihî süreç olarak aynı döneme denk gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve dünyada birçok gelişmenin yaşandığı dönemin, kısaca değerlendirilmesi konuya katkı sağlayacaktır. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında başlayan Trablusgarp Savağı ile harp ortamından ancak 1922 yılı sonunda kurtulabilmiştir. Diğer ulusların savağı ortalama 4 yıl sürerken, Türk milletinin savağı hemen hemen kesintisiz 11 yıl sürmüştür.

Osmanlı Devleti ve Türkiye için 1911 yılında başlayan savağı 11 yılın sonunda 1922'de sona erer. 1922'deki Anadolu'nun durumunu değerlendirmek için son 10 yıla kısaca göz atmak gerekirse; 1909 yılında aniden başlayan gelişmelerle, asırlardır Türk yurdu olan büyük bir coğrafya kaybedilmiştir. Beklenmedik bir zamanda, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Bulgaristan elden çıkmıştır. Çalya 1870'li yıllardan beri planlı bir çalışma ile ele geçirmeye çalıştığı Trablusgarp Vilayeti için harekete geçme zamanının geldiğini değerlendirmiş ve uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savağı açmıştır. Osmanlı Devleti bu gelişme ile yalnız Trablusgarp'ı kaybetmekle kalmamış aynı zamanda Ege adalarının önemli bir kısmını (12 Adalar) da kaybetmiştir. Trablusgarp Savağı sürerken yeni bir savağı Balkanlarda başlamıştır. Osmanlı Devleti, Balkan Savağı ile Balkanlarda bulunan Türk topraklarının yaklaşık % 85'ini kaybetmiştir. Yaklaşık 160.000 km²'lik Türk toprağının çok kısa sürede ciddi bir savağı yapılmadan kaybedilmesi ülke için önemli bir felaket olmuştur.

Felaketler bununla sona ermemiş Osmanlı Devleti, Balkan Savağından kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savağına girmek durumunda kalmıştır. çâphesiz o dönemde kimse patlak veren küresel savağı 4 yıl devam edeceğini bilmiyordu. Hesaplar kısa zamanda sonuç almak üzere yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savağı bağında takriben 4.950.000 km² yüz ölçümüne

sahip bulunuyordu¹. Savaş sonunda kaybedilen toprakların dışında demografik yapı da bozulmuştur. Birinci Dünya Savaş yıllarında nüfus artışının düşmesi yanında 2,5 milyon asker ve bir milyon civarında sivil kayıp yaşanmıştır. Bölgede bulunan devletler ile dünyada söz sahibi ülkelerin her birinin Osmanlı toprakları üzerinde bir takım çıkarları ve planları bulunmaktaydı. Diğer taraftan güçlü ülkeler arasında uzun süredir devam eden; ekonomik, siyasi, silahlanma, sömürü alanlarını genişletme yarışında patlama noktasına gelmiştir.

Birinci Dünya Savaş, dünyadaki dengeleri köklü olarak değiştirmiştir. Birçok imparatorluk tarihe intikal ederken, yeni devletler ve güç dengeleri ortaya çıkmıştır. Türkiye ise bu savaş daha bir süre devam ettirme iradesini göstermiş ve kaybedilen imparatorluğun külleri üzerinden modern bir Cumhuriyet kurularak tarihteki yolculuğuna devam etmiştir. Bu başarı ise savaş şartlarının biçimlendirdiği askeri seçkinler liderliğinde içişlere karşıbağayan başarıya, millet ile beraber hareket etmek ile mümkün olmuştur. Türk İktisat Savaş, toplumun bütün kesiminin desteği ve birlikteliği ile sonuca ulaşmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, askeri bir deha olarak başarıları ve öngörülleri döneminin çok ilerisindeydi. güphesiz bu alanlardan biri de havacılıktır. Çalığında, Mustafa Kemal Atatürk'ün havacılıkla teması, havacılığa önem vermesinin sebepleri, dönemin şartları da dikkate alınarak değerlendirilmiştir. 1911-1922 yılları arasında savaşarda kullanılan en önemli yenilik uçakların bir savaşaracı olarak kullanılmasıydı.

1.2. Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Havacılıkla İlk Teması

Havacılıkla ilgili gelişmeler ve havacılığın askeri alanda bir güç unsuru olacağı öngörüsü, 1910 yılının hemen öncesinde önem kazanmıştır. Bir çok devlet askeri havacılığı 1908-1912 yılları arasında ordusunun teçkilatına dahil etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da bu dönemde bütün olumsuzluklara rağmen havacılık alanındaki gelişmeleri takip etmekte oldukça başarılı bir çalışmada sergilemiştir. Ç isyanların eksik olmadığı, dış güçlerin sürekli tazyik altında tuttuğu ve var olma mücadelesi veren Osmanlı Devleti'nin böylesine nazik bir durumda havacılığa önem vermesi dikkate alınması gereken bir husustur. Bu durum Türk idarecilerin yüzyılın başında oldukça öngörüllü olduklarının da bir ifadesi olarak görülebilir.

Havacılığın ilk yıllarında bu alanda çalışmalara en fazla destek veren ülke Fransa olmuştur. Uçakların orduların bir parçası olarak gösteriye katıldığı ilk olay yine Fransa'da yaşanmıştır. 10 Eylül 1910 tarihinde Paris'te uluslararası katılımlı Picardie manevraları icra edilmiştir. Osmanlı Devleti'nden Kur.Yzb. Mustafa Kemal Beyin de aralarında yer aldığı bir heyet bu manevraya gözlemci sıfatı ile katılmıştır. Picardie Manevrası, Mustafa Kemal'in Batı dünyası ile ilk temasıdır². Manevraya Paris Atamilleri Bnb. Fethi (Okyar) Bey de Fransa'dan iştirak etmiştir. Osmanlı Devleti; Topçu Rıza Paşa Kur.Yzb. Mustafa Kemal ve Bnb. Selahattin Bey'i gözlemci heyet sıfatıyla görevlendirmiştir³. Manevra esnasında yabancı atamilerden bir Albay, Kur. Yzb. Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğüne hayran kalır ancak başındaki fesi göstererek, bunu ne diye

¹ Bazı kaynaklarda 1914 tarihi itibarıyla Osmanlı sınırları 1.937.900 km² olarak geçmektedir. Nüfus ise 26.372.000 kiğidir. Veli Yılmaz, **Cumhuriyet Tar.**, s.79-81. 1.937.900 km² yüzölçümü farklı bir hesaplama ile tespit edilmiştir. 1914 yılında Türk toprağı olan Irak 437.072 km², Kuveyt 17.820 km², Mısır 1.001.450km², Arabistan 1.960.582 km², Suriye 185.180 km²'dir. Cezayir, Yemen gibi daha pek çok Afrika ve Asya'da hukuken Osmanlı toprağıdır. Veli Yılmaz, **Cumhuriyet Tarihi I**, Harp Akademileri Yay., İstanbul, 2003, s.79-81

² Yahya Akyüz vd., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/I**, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1989, s.141; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 9. Baskı TTK, Ankara, 2004., s.244; Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, AAM, Ankara, 1999, s.2,3; Yalçın, **Türk Hv.Harp San.**, s.52-54; Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009**, Hv.Bsm.Evi ve Neç.M.lüğü, Ankara, 2009, s.61

³ Yolculuk esnasında bazı yabancı subaylar Bnb. Selahattin Bey'in fesi ile alay eder.

giyersiniz? Bu bağınızda oldukça kimse kafanıza itibar etmez demiştir⁴. Bu sözler ve yolda yaşanan bazı tatsızlıklar Kur. Yzb. Mustafa Kemal'i çok yaralamıştır. Bu manevrada yaşanan fesle ilgili hadiselerin 1925 yılında Atatürk'ün fesi kaldırmasında ve Gıyâ giyilmesi için karar vermesinde etkili olduğu bilinmektedir. Ancak burada havacılığın gelecekte önemli bir güç unsuru olacağını öngörmesi de Mustafa Kemal'in ilerideki yaantısında çok etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde; havacılık alanındaki gelişmeleri ciddiye alan ve istikbalin göklerde olacağını ilk sezinleyenlerden birisi Çiphesiz Harbiye Nazırı Mahmut gevket Pağadır. Mahmut gevket Pağa Enver (Pağa Beyi Almanya'ya, Fethi (Okyar) Beyi de Fransa'ya görevlendirerek bu ülkelerin ordularını tetkik etmelerini, havacılık alanındaki gelişmeleri incelemelerini istemiştir. Fethi Bey Paris'te kaldığı süre içinde, Eylül'de Fransa'da yapılan Picardie Manevralarına Osmanlı Heyeti ile iştirak etmiştir. Mavi ve kırmızı kuvvetlerin tayyare kullandığını ve burada tayyarelerin faydasının çok etkili olduğu konusunda hazırladığı raporunu Harbiye Nezaretine vermiştir. Bu manevrayı müteakip; Alman, İngiliz, İtalyan ve Rus Orduları Fransa'ya uçucu yetiştirmek üzere adaylar göndermişler ve askerî pilot yetiştirmişlerdir. Fethi Bey ile sıkı dostluğu olan Mustafa Kemal'in burada gördüklerinden istifade ettiği ve Fethi Bey ile bu mevzuda fikir mütalaasında bulundukları değerlendirilmektedir⁵. Fethi Bey, bu manevralarla ilgili gönderdiği sonuç raporunda havacılığın öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir.

Bu sıralarda Trakya Karıştran mevkiinde yapılan bir ordu manevrasında istihbarat almak için uçakların gerekli olduğu kanaati ortaya çıkmış ve havacılıkla ordunun ilgilenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

1.3. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ve Trablusgarp Savaşı

1911 yılında başlayan Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı'nda Türk Ordusu uçaklardan yararlanmak için önemli çalışmalar yapmıştır. Harbin devam ettiği süre içinde iki uçak temini ve pilot kiralatmıştır. Buna karşınson anda uçakların Trablusgarp'a sevki esnasında meydana gelen olumsuz gelişmeler üzerine uçak kullanma imkânı elde edilememiştir. Bu savaşta ilk defa bir uçak Türkler tarafından yerden açılan ateşle düşürülmüştür⁶. Bu savaşta Osmanlı Devleti, Coğrafi olarak uzak kalması ve deniz gücünün yetersizliği nedeniyle gerektiği önemi verememiştir. Ancak subaylar gizlice Mısır üzerinden Trablusgarp'a geçerek savaşkatılmışlardır.

Trablusgarp Savaşı'ndasubayların gizlice savaşta katıldığı bir dönemde, Mustafa Kemal İstanbul'da Genelkurmay Birinci gubede pasif bir görevde bulunuyordu. İhtihat ve Terakki yönetimi, Yüzbaşı Mustafa Kemal'in ön plana çıkmasından rahatsızdı. Mustafa Kemal de İstanbul'da pasif konumundan rahatsız olmuş,Mahmut gevket Pağanın itirazına rağmen, ısrar ederek Gazeteci Mustafa gerif adına düzenlenen sahte pasaport ile 15 Ekim 1911 tarihinde, Mısır üzerinden bölgeye gitmiştir. Giderken yolda hastalanmışve 15 gün

⁴ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Tunç Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.62-65; Abdurrahman Çaycı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk Picardie Manevralarında yabancı subaylar tayyarelere bindirilerek, uçuşturulmuştur. Bu şekilde uçakların reklâmı yapılmıştır. O zaman Yüzbaşıolan Mustafa Kemal Atatürk de uçağa binmek istemiğama Topçu Rıza Pağa kolundan tutarak "bilmediğin aş karın ağrır" diyerek uymasını istememiştir. Bunun üzerine başka bir yabancı subay uçmuştur. Ancak hava gösterisi facia ile sonuçlanmışve yabancı subay ile pilot hayatını kaybetmiştir.

⁶ Yavuz Kansu-Sermet gencöz-Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler-1**, Hav. Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1971, s.120,159; Yağ Özdemir, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Ankara, 1981, s.12; Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi (1912-1914) Birinci Kitap**, Eskişehir, 1950, s.198; GNKU.ATASE, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Cilt III, Ks. 6 (1908-1920)**, Ankara, 1996, s.305

Ğkenderiye’de hastanede yatmığtır. 27 Kasım 1911 tarihinde, binbağı rütbesine terfi ettirilmığtır. Daha sonra Cepheye dâhil olmuğ ve Derne’de önce Ėark Kolu Komutanı olmuğ veburada 16 Ocak Muharebesinde sol gözünden yaralanmığtır. Bir ay Hilal-i Ahmer Hastanesinde yatmığtır. Tam iyileğmeden hastaneden çıkmıÇ, 4 Mart 1912’de cereyan eden zor savağta rahatsızlığı tekrar etmiğtır. 6 Mart 1912’de Derne Komutanı olmuĖtur⁷. Ėalyanlar bu savağta uçağlardan yararlanmığlardır. Uçağlar ilk defa bir savağta kullanılarak keÇif ve istihbarat amaçlı görev verilmiğti.

Burada görev yaptığı zamanda Ėalyan uçağlarının Türk mevzilerine yapmıÇ olduğu saldırılarda uçağların etkili bir silah olduğu gerçeği ile yüzleğti. Yanında yer alan Ali Fuat Bulca’ya bir gün bu uçağların Türklerin de elinde bulunacağını ve bunlardan yararlanılacağını söylemiğti. Trablusgarp Savağında komutan olarak bulunan Neğâ Bey de Ėstanbul’a yazmığ olduğu yazıda uçağın ehemmiyetinden ve kendilerine olan gerekliliğinden bahsetmektedir. Dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Ėevket Pağada gerçeğin farkındadır. Uçağ ve balon temini için yoğun bir faaliyet bağlatır ama sonuç almak mümkün olmamıÇtır.

Mustafa Kemal, Trablusgarp Savağı’nda ilk defa, uçağların keÇif ve bombardıman maksatlı kullanıldığında etkili olabileceğine Ėâit olmuğtur. Picardie Manevralarından kısa süre sonra Ėâit olduğu bu geliğme havacılığın yakın gelecekte geliğeceğini takdir etmesine katkı sağlamığtır.

1.4 Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ve Balkan Savaşları

Mustafa Kemal, 08 Ekim 1912’de Balkan Savağının bağlaması ile Trablusgarp’ta atıl kalmamak için Balkan Savağına katılmak için müsaade istemiğti. Enver (Pağâ Bey, Ėstanbul’a yazdığı bir yazı ile Mustafa Kemal’in üstün meziyetlerinden ve bağatılı hizmetlerinden bahsetmiĖti⁹. Mustafa Kemal, Balkan Savağlarında muhtelif görevlerde bulunmuğtur. Bu savağta; bazı görevlerde bulunduktan sonra, Bolayır Kolordusu Kurmay Bağkanlığı görevine atanmığtır. Ėkinci Balkan Savağında, Edirne’yi almak üzere ileri harekâta geçen kolordunun kurmay bağkanlığı görevini yürütmekteydi. Balkan Savağları’ndan sonra 27 Ekim 1913’de Sofya Askeri Atağâğına atanmıĖtır¹⁰. Ėkinci Balkan Savağı, Türk hava gücü tarihinde ayrı bir öneme haizdir. Türkler, uçağlardan ilk defa Balkan Savağlarının Ėkinci Safhasında etkinlikle yararlanmığtır. Uçağlar keÇif ve bombardıman görevleri yapmığlardır. Mustafa Kemal, 1 Mart 1914’de bu savağtaki hizmetlerinden dolayı yarbay rütbesine terfi etmiÇtir.

Osmanlı Devleti peğ peğ gelen felaketlerle uğrağırken bir yandan da savağarda uçağ kullanmak için yoğun bir çaba içinde olmuğtur. Diğer taraftan, 1913 yılında Ėstanbul’da bir uçağ fabrikasının oldukça ileri görüğlü iddialarla kurulması planlanmığtır. Konu olgunlağtırılmığı mza ağamasında, Ėnalat-ı Harbiye Müdürlüğü’nün ilave görüğlerinin eklenmesi için olumlu sonuç beklenmekteyken, hazırlanan protokole; kimin, niçin yazdığı bilinmeyen; “*Bu teklif kabul*

⁷ Hale ĖıvıĖın, Trablusgarp Savağı ve 1911-1912 Türk-Ėalyan ĖıĖıĖları, TTK Bsm., Ankara, 1989, s. 80-85; Süslü-Balcioğlu, *age*, s.3

⁸ www.cnntrk.com/2011/turkiye/02/27/libyayi.gozu.pahasina.savunmustu/608302.0/index.html

⁹ ĖıvıĖın, *age*, s.80-85; Süslü-Balcioğlu, *age*, s.3

¹⁰ Süslü-Balcioğlu, *age*, s.3

edilmemiş ve bu iş de yapılmamıştır.” notu eklenmiş ve proje gerçekleştirilmiştir¹¹. Gerleyen yıllarda birkaç daha proje ortaya atılmış ancak dönemin şartları gereği Osmanlı ülkesinde bir uçak fabrikası yapılması mümkün olmamıştır. Bu projenin günümüzde bile gerçekleştirilemeyen öngörülere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1.4. Birinci Dünya Savaşı’nda Mustafa Kemal’in, Albay ve Tuğgeneral Rütbelerinde Havacılıkla Temasları

Uçaklar askeri amaçlı savaşlarda ilk defa Mustafa Kemal’in de katıldığı Trablusgarp Savaşı’nda Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp Harbi, Balkan Savaşları ve Çanakkale’de uçakların gücüne ve savaşlarda etkinliğine şahit olmuştur¹². Uçakların bir harp silahı olarak gerçek tesiri Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkar. Ne var ki, havacılığın savaşlarda belirleyici olacağı gerçeği bu dönemde askeri otoriteler tarafından tam bir kabul görmüş değildir. Bir kısım lider ve idareciler havacılığın kısa sürede çok gelişeceğine inanırken bazıları uçağın önemini küçümsemekteydi. General Haig’in 1914’de uçaklar ile ilgili öngörüsü; *”Beyler, hiçbirinizin, uçakların savaş zamanında keşif maksadıyla kullanılmasının yararlı olabileceği hususunu düşünene kadar aptal olmadığınızı umarım. Komutan için keşif yoluyla bilgi almanın bir yolu vardır ve bu da süvarinin kullanılmasıdır.”*¹³. Çeklindeydi.

Osmanlı ordusunun uçaklardan yararlanmak için oldukça dikkate değer çalışması olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarının ilk yılında uçakların en etkin olduğu yer Çanakkale Cephesinde gelişir. Çanakkale Savaşlarının bağından sonuna kadar harekâtın hemen her safhasında Türk Hava Kuvvetlerinin yapmış olduğu keşif görevleri Türk ordusuna önemli katkı sağlamış, özellikle düşmanın çıkarma harekâtından evvel verilen keşif raporları, Türk Karargâhının birlikleri savaşta hazır hale getirmelerine fırsat vermiştir.

Türk askeri hava gücü, 18 Mart 1915 sabahı, 24-25 Nisan 1915 ve 9-10 Ağustos 1915 kara savaşları öncesi düşmanın hareketlerini ve muhtemel niyetlerini açık olarak tespit etme başarısını göstermiştir. Yine Türk Hava unsurları düşmanın Çanakkale’yi boğaltacağını yaptığı keşiflerle bölgede bulunan düşman deniz gücü hareketliliğini takip etmek suretiyle önceden keşfetmiştir.

Çanakkale Cephesi’nde düşman hava gücü ile Türk hava gücü mukayesesi ilk zamanlarda 1/14 bilahare 1/7’ye yükselmiştir. Düşman kara uçakları yanında uçak gemilerinde bulunan deniz uçakları ve topçu atışları tanzim eden balonları bulunmaktaydı. Türk tarafı ise bazen tek uçağa düşmüş, son zamanlarda ise 1 ve 6. Hava Bölüğü ve tahsis edilen modern uçaklar ile Cephede etkinlik sağlamıştır. Mustafa Kemal’in birliğinin bulunduğu mevkiiler de düşman uçakları tarafından sık sık taarruza uğramıştır. Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesi’nde düşman uçakları ile ilgili bazı olaylarla bizzat şahit olmuştur.

Çanakkale Savaşındaki konu ile ilgili bir diğer hatırat Atatürk’ün 24 yıl süresince yakında bulunan Yaveri Cevat Abbas Gürer’e aittir. Gürer’in anılarında anlattığına göre;

¹¹ Fethi Kural, *Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909–1913*, Hv. Bas. ve Neş.Md. lüğü, Ankara, 1974, s.328

¹² Gökhan Tayhani, Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii 1923–1950, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.185

¹³ Mehmet Erdoğan (Çeviren), *Hava Gücü ve Savaş*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1986, s.32

26 Temmuz 1915 tarihinde Anafartalar'da yapılan savaşta yaklaşık 5.500 kadar Türk askeri 30.000 civarında düşmanı durdurmuş, düşman Tuzla Gölüne kadar sürülmüştür. 26 Temmuz'u 27 Temmuz'a başlayan gece Mustafa Kemal, Conkbayırı'na geçmiş ve Cepheyi yeniden tanzim etmiştir. 27 Temmuz günü Büyük Anafarta Köyü içine girdiğinde 11 düşman uçağı tarafından bulunduğı bölge ve Karargâhı havadan bombardıman altına alınmıştır. Bu bombardımanda Karargâhta karışıklık çıkmış ve personel birbirini kaybetmiştir. Ancak Zabit Vekili Zeki Doğan (Ölk Hava Kuvvetleri Komutanı Hava Orgeneral Zeki Doğan) ile Mustafa Kemal gece içinde Conkbayırı'na ulaşmışlar Karargâhın diğer personeli de sabahın erken saatinde görev yerine ulařabilmiřtir¹⁴. Cevat Abbas'ın anılarının birçok yerinde; uçakların tacizlerinin sürekli devam ettiğı, ancak buna Mustafa Kemal Paşa pek ehemmiyet vermemişve korunmaya yönelik tedbir almaya lüzum hissetmemiştir. Oysa Ordu Komutanı Liman Von Sanders hava taarruzlarında ormanlık alana sığınarak ǧalsi korunma tedbirleri almıřtır¹⁵.

Mustafa Kemal Anafartalar Bölgesi Cephe Grup Komutanı olarak görev yaptığı bir zamanda; İngiliz Pilot Yarbay Samson, Eylül ayının ikinci haftasında bir Nieuport uçağı ile Selvili üzerine geldiğinde, arazide yol alan bir araç ve araçta 2 subayın bulunduğunu görmüş, araç üzerine alçalarak 2 bomba atmıştır. Atılan bombalar isabet etmemiş, araçtakiler sipere yatarak tedbir almışlardır. Uçağın uzaklaşması ile yeniden yol alan araca İngiliz Pilot Yarbay Samson ikinci defa saldırmıştır. Bu saldırıda uçaktan atılan ve yerde patlayan bombanın ǧapnel parçaları etrafa yayılarak, arabanın ön camının kırılmasına, ǧoförün yaralanmasına neden olmuştur. Araçta bulunan subaylar olaydan kaza almadan kurtulmuşlardır. Samson anılarında, bu aracın Mustafa Kemal'e ait olduğunu ve bu bilgiyi barış döneminde karşılaştı diğer Türk subayından bizzat duyduğunu belirtmiřtir¹⁶.

Birinci Dünya Savaş yıllarında, Türk havacılığının birçok sıkıntısı olmasına rağmen ordu komutanları da buna karşı etkili tedbir alamamıştır. Mustafa Kemal Paşaise daha farklı bir yol izlemiş, devam eden bazı sorunları dile getirmişve çözüm önerisinde bulunmuştur. Bunlardan biri uçakların cepheye gönderilişusulüydü. Doğı Cephesine 17 Mart 1917¹⁷ tarihinde 2. Ordu Komutanı olarak atanan Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart 1917 tarih ve 3817 numaralı ǧfre ile Osmanlı Ordusu Başkomutanlığından kendi ordusuna tahsis edilecek uçakların karadan değıl, havadan uçarak gönderilmesini talep etmiştir. Cepheye gönderilecek uçaklar, anlaşılması zor bir zihniyet yüzünden, hizmet göreceklere birliklere havadan uçarak ulaşırılacak yerde kara vasıtalarıyla taşınıyordu. Bu dönemde Hava ǧstasyonunun imkânsızlıkları ve yeterli pilot ile teknik ekip bulunmaması da bunda etkiliydi. Bu yüzden cepheye 1-2 günde uçarak gidebilecek bir uçak, karadan 1-2 ayda taşınabiliyordu. Uçağı en fazla ihtiyaç duyulan kıymetli zamanlar yollarda harcanıyor, cepheye ulaşığı zaman ise kanadı, gövdesi veya motoru çoğunlukla taşma esnasında hasar gördüğünden uçaktan uzun süre istifade edilemiyordu¹⁸. Yetkili makamlar, konuya bir türlü çare bulamıyor ve bu mahzurları ortadan kaldıracak köklü usul ve tedbirleri uygulamaya koyamıyorlardı. Bütün bu

¹⁴ Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, Özkaraçan Matbaalık, İstanbul, 2006, s.73-77

¹⁵ Güner, *age*, s.73-77

¹⁶ Cenk Avcı, *Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları*, Gnkur. ATASE Bsm., Ankara, 2009, s.160,161

¹⁷ Mustafa Kemal Paşa Savaşın son 2 yılında Doğı Cephesinde bir çok görevlere atanmıştır. 18 Aralık 1916'da vekaleten, 17 Mart ve 9 Ekim 1917 tarihlerinde asaleten 2 defa 2. Ordu K.lıına, 5 Temmuz 1917 ve 7 Ağustos 1918'de 7'inci Ordu K.lıına, 31 Ekim 1918'de 7. Ordu K.lıı Uhdesinde kalmak kaydıyla Yıldırım Orduları K.lıına ve 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliğıne atanmıştır. Bu müfettişlik 13 Haziran 1919'da 3. Ordu Müfettişliğı adını almıştır.

¹⁸ Yařa Özdemir, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Hv. Bas. ve Neř.Md.lüğü, Ankara, 1981, s.67; ǧrań Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğı Yılları*, Hv. Bas. ve Neř.Md., Ankara, 1986, s.57

mahzurları çok yakından bilen 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa kendi ordusuna tahsis edilecek uçakların havadan uçarak gönderilmesi için Başkomutanlığa ağıdaki telgrafi çektirir.

“Başkomutanlık Vekâletine

21 Mart 1917

Uzun bir yolu takip ederek kara vasıtalarıyla gelen uçaklardan Ordu'da gerektiği şekilde istifade edilemediğini daha önce edinilen tecrübeler ortaya çıkarmıştır. Bu durum, ordu nezdindeki Uçak Bölük Komutanı tarafından da defalarca ifade edilmiştir. 16 Mart 1917 tarihli emirleriniz ile gönderileceği bildirilen uçağın karadan değil, uçarak Ulukışla-Maraş-Malatya üzerinden Elazığ'a getirilmesi için ilgililere emir buyrulmasını. Malatya'da bir Uçuş Meydanı vardır. Maraş'ta da meydanın hazırlanması için Uçak Bölük Komutanına emir verilmiştir. Bu konudaki talimatınızın beklenmekte olduğunu arz ederim¹⁹.”

2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın bu talebi üzerine, uçuş yapılması için Toros Dağlarının üzerinden ağıması gerekmekte ve bu mesafenin yüksekliği 4500 metreyi bulmaktaydı. Bu maksatla Ceyhan'da bir meteoroloji istasyonu kurulmuş ve meteoroloji raporlarının hazırlanması planlanmıştır. Bu yıl içinde Osmanlı Orduları bütün cephelerde gerilemeye başlamış ve dışa bağımlılık nedeniyle ihtiyaç duyulan hava silah sistemleri ile idame-içetme malzemeleri temin edilemediğinden cepheye gönderilememiştir.

Filistin Cephesi'nde Türkler sonuç olarak kaybetmişlerdir. Bununla birlikte Gazze Muharebelerinin ilk 2 safhasında büyük başarı kazanılmış, Türk havacıların gayretleri İngilizler tarafından teslim edilmiştir. Nisan 1917'de İkinci Gazze Muharebesi zamanında bir İngiliz yazarın Osmanlı tayyareleri hakkında yazdıkları oldukça dikkat çekmektedir: “İki Halberstadt tayyaresi tepemiz üzerinde daireler çizip duruyorlardı. Bunlar her halde resim almayalım diye bizi o bölgeden uzaklaştırmak veya düşürmek üzere havalanmışlardı. İki Halberstadta'a karşı havada 25 tayyaremiz olduğu halde, Türkler rasitlarımızdan birini öldürdü. İki pilotumuzu yaraladı ve iki tayyaremizi de kurşunla yere düşürdü. Diğer altısını öyle zarara uğrattılar ki bunlar ancak yere varabildiler. İki Türk tayyaresi ise bu kadar iş gördükten sonra 25 tayyareden geri kalanları önlerine katıp öyle bir kovaladılar ki bu adeta anlatamayacağım bir kâbustu. Şunu da söylemeden çekinmeyeceğim ki Gazze'de bize duman attıran o iki tayyareci ile dünyanın en mükemmel orduları, hem de hakkıyla övünebilirler²⁰.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda havacılıkla temasının bir bölümü de Filistin Cephesi'nde yaşanmıştır. 5 Temmuz 1917 yılında atanmış olduğu VII. Ordu Komutanlığı zamanında Suriye Cephesi'nde IV. ve VIII. Türk ordusunun İngiliz ordusunun uçaklarla başlayan taarruzları ile eridiğine şahit olmuştur. Burada kavgalı olduğu Alman General Falkenhayn görevden alınmış ve yerine General Liman Von Sanders atanmıştır. 09 Aralık 1917'de Kudüs'ün Türk Devleti'nin elinden çıkması ile ordu savunmaya geçmiştir.

1918 yılının başlarında Çitafak güçlerinin durumu gittikçe zorlaşmış ve savaşın kaybedileceği endişeleri baş göstermiştir. 19 Eylül 1918'de İngiliz Ordusu, Osmanlı Ordusu'na Filistin Cephesinde sekiz kat kuvvetle saldırmıştır. Liman Von Sanders Paşa, Mustafa Kemal Paşayı IV. ve VIII. Orduları düzenleyerek yeniden bir savunma hattı kurmakla görevlendirmiştir. Kurulan yeni savunma hattı ile Halep'e kadar çekilme emri verilmiştir. IV. Ordu artıkları VII. Ordu

¹⁹ Keyüsk, *Türk havacılık Tarihi (1917-1918) İkinci Kitap İkinci Cilt*, s. 75-77; Sarp, *age*, s.100, 101

²⁰ Keyüsk, *Türk Hvc.Tar. 1917-1918*, s.140

emrine verilmiŒtir. İngilizlerle 13 Ekim 1918’de Halep’in kuzeyinde Katma’da çatıŒmaya girilmiŒ, bu son ciddi çatıŒma ile İngilizlerin Anadolu kapılarında durdurulması baŒarılmıŒtır. Birinci Dünya SavaŒı’nın son zamanlarında Filistin Cephesi’nde Türk ordusunun yaŒadıŒı olaylar, havacılıŒın savaŒarda belirleyici bir unsur olması bakımından oldukça önemlidir. Mustafa Kemal PaŒa Filistin Cephesi’nde harekâtın sonucunu belirleyen önemli unsurun, uçaklar olduŒuna bir kere daha Œahit olmuŒtur. Burada Œahit olduŒu olayların, ileride havacılıŒa daha fazla önem vermesinde etkili olduŒu deŒerlendirilmektedir²¹.

Eylül 1918’de Filistin Cephesi’nde baŒayan yoğun İngiliz taarruzu Türk ordusuna ağır kayıplar verdirmiŒtir. İngilizler bu baŒarıda en çok uçaklardan yararlanmışlar. İngiliz raporlarına göre; 1918 yılının Haziran ayında Filistin Cephesi’nde 100 Osmanlı uçaŒı bölgede hakimiyet kurmuşken bu sayı 1918 yılı Ağustos ayında seksene düşmüŒü, İngilizler ise uçak sayısını sürekli artırmıŒtır. Türk uçak sayısı 1918 yılı Eylül ayı içinde de dörde kadar düşmüŒtür. Bir süre sonra ise hiç uçak kalkamaz hale gelmiŒtir.

İngilizler kesin sonuçlu bir taarruza hazırlanmışlardır. Hazırlığın gizli tutulmasında en önemli araçları ise Türk uçaklarını bölgeye yaklaŒtırmayan İngiliz Hava Gücü üzerine bina etmişlerdir. Raporda; “*Harekâtımızın tamamen gizli kalmasına hizmet eden unsuru esasî hava kuvvetlerimizden temin ettiŒi hava hâkimiyeti idi. ...*” denilmektedir. İngilizlerin hızla ilerlemesi karŒısında ordu komutanı Liman Von Sanders arabaya binip kaçarken, 8. Ordudan büyük bir kesim esir düşmüŒtür. Kısa sürede Afule ve Cenin düşman eline geçerken, PaŒa Uçak Bölükleri ya dağılmıŒ, ya esir düşmüŒü ya da bir kısım havacı hayatını kaybetmiŒtir. Raporda Türkler için; “*...Düşman komuta heyeti büyük harp gününün bütün aŒırlığı ile kendi üzerine çöktüğünü hala takdir edemiyordu. ... Türkler muvasala ve muhabere yokluŒu dolayısıyla ümitsiz bir surette Œaşırmışlardı. Liman Von Sanders olup biteni ancak tayyare vasıtasıyla öğrenebilirdi. Buna ise biz meydan vermedik.*” ifadesi yer almaktadır²².

Birinci Dünya SavaŒı yıllarında Türk ordularının yeterli uçaŒa sahip olmaması nedeniyle yaŒadıŒı gerçekleri, bir İngiliz Pilot 22 Eylül 1918 tarihli günlüğüne; “*Bomba, tüfek ve ölüm yağmuru... Yüzlerce Türk, oldukları yerlerde durarak sadece ölümü beklemekten başka bir Œey yapamıyorlar! Az sonra uçaŒımla havalanıp kendilerini öldüreceğimden dolayı yüreğim sızlıyor...*”²³ ifadesi ile not düşmüŒtür. Filistin Cephesinde son zamanlarda yaŒananlar tamamen bir trajedi olmuŒtur. Düşman uçakları 10 metreye kadar alçalarak çaresiz durumdaki askerleri katletmişlerdir. SavaŒın son zamanlarında cephede sayısı yüzleri bulan İngiliz hava gücü, Türk hava hâkimiyetini sona erdirmiş ve Türk Kara Ordusuna ağır kayıplar verdirmiŒtir.

2 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Komutanlığı Liman Von Sanders PaŒa tarafından, Mustafa Kemal PaŒa’ya devredilmiŒtir. Mustafa Kemal PaŒa ilk tedbir olarak, düşman saldırılarının durdurularak, Anadolu’yu savunmaya yönelik tedbirler almıŒtır²⁴.

Mondros AteŒkes Anlaşması sonrası Alman havacılara ülkelerine dönme emri verildiğinden Mustafa Kemal PaŒa PaŒa Bölükleri (301, 302, 303, 304 Numaralı Hava Bölükleri) olarak da bilinen Alman havacılara teşekkür ederek ülkelerine uğurlamıŒtır²⁵.

²¹ Çaycı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, s. 52-55

²² Mazlum Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi (1917–1918) İkinci Cilt Birinci Kitap, Hv.Bsm., EskiŒehir, 1952, s.446-448

²³ Sarp, age, s.109–113; Mazlum Keyüsk, Türk Hvc Tar (1917–1918), s.449; Yalçın, **Türk Hv.Harp San...**, s.52

²⁴ A.Öner Pehlivanoglu, **OrtadoŒu ve Türkiye**, KastaŒYay., İstanbul, 2004, s.88-90; Durmuş Yalçın vd, **age**, C.I, s.108

²⁵ Tayhani, **age**, s.186,187

Birinci Dünya Savaşı'nın belirleyici unsurlarından biri de oldukça yeni bir güç olmasına rağmen hava kuvvetleri olmasıdır. Türk ordularının özellikle güney cephelerinde başarılarının bir nedeni de İngilizlerin hava üstünlüğünü ele geçirmesi olmasıdır.

1.5. Mustafa Kemal Paşa ve İstiklal Savaşı'nda Türk Hava Kuvvetleri

İstiklal Savaşı'nda Türk Hava gücünü değerlendirmek için Birinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeleri ve bu dönemde Türk ülkesinin durumunu kısaca incelemenin yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaşan çekilmesi ile Çarlık devletleri mesnetsiz gerekçelerle Türk yurdunu işgale başlamışlardır. Çarlık devletleri Sevr Antlaşmasının, 191-194. maddelerinde Türk ordusunun havacılıkla ilgisini kesmek için kesin hükümler koymuştur. Özetle; Türk hava unsuru dağıtılacak, uçak ve teçizat temini yapılmayacak, mevcut hava gücü hemen ortadan kaldırılacaktır²⁶. Havacılıkla ilgili teçizat ve malzemelerin teslim edilmesi ve Hava Harp Sanayiine yönelik girişimde bulunulmaması açık olarak ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Çarlık devletleri, Yunanlıları Anadolu'ya çıkarmak suretiyle kendilerine yeni ortaklar edinmiştir. Yunanlılar 15 Mayıs 1919 – 9 Eylül 1922 yılları arasında on binlerce Türk'ü katletmiş ve Anadolu'yu terk ederken de önüne gelen ne varsa yakmıştı. Diğer bir önemli sorun ise Ermeniler'in saldırılarıdır. Ermeniler, Türkiye'nin doğusunu ele geçirip burada bir devlet kurmak için asırlardır beraber yaşadığı Türklere yönelik katliamlarını sürdürmüştür, 1914-1921 yılları arasında bir milyon sivil Türk'ün ölümüne sebep olmuştur. Ermeniler, Milli Mücadele yıllarında Fransızlarla birlikte Çukurova'da Türk halkına yönelik eylemlerde bulunmuştur.

Türk ülkesi Birinci Dünya Savaşı sonrası, insanların moral çöküntüsünün yanında ekonomik bakımdan da oldukça sıkıntılı bir dönemden geçmekteydi. 1919 Türkiye'sinde takriben 1000 otomobil bulunuyordu. 9.711 km. olduğu sanılan yolların neredeyse tamamı patıkaydı. Köylerin % 80'i sağlıklı çatlarda yaşamaktaydı. Köylünün % 72'si bit salgınından muzdaripti. Hastalıklar salgın haldeydi. % 14 sıtma, % 9 frengiydi.

Eğitim seviyesi oldukça düşüktü. Okuma-yazma oranı % 7'yd. Evlerin % 97'sinde tuvalet ve benzeri kolaylıklar bulunmuyordu²⁷. Kişi başına düşen milli gelir 44 dolardı. Türkiye'nin gelişmişlik seviyesi, ekonomik alanda geçmiş asra göre çok daha kötü bir haldeydi. Ülkenin her taraftan işgal edildiği ve ekonomik sıkıntının tarif edilmez bir seviyede olduğu bir zamanda, yeniden savaş girilmesi ve milletin tekrar ayağa kalkmasını beklemek pek çok insan ve işçiler bakımından oldukça zor bir ihtimaldi. Ümitlerin kırıldığı bir zamanda iç ve dış güçlerin işbirliğine, içeride mandaya ümit bağlamış, dış ülkelerin emellerine bilerek veya gafletle hizmet edenlere rağmen Türk Ordusunun mensupları dirençlerini kaybetmemiştir. Milletle birlikte hareket eden ordu kurtuluş için ümit kaynağı olmasıdır. 1920'lerin şartlarında yukarıda belirtilen koşullara sahip bir ülkeden düzenli ordu kurmasını beklemek imkânsızdı. Ancak bunun başarılmasında, Türk ordusunun binlerce yıla dayanan köklü geleneklerinin katkısının önemli olduğu da bilinmelidir. Üstelik Osmanlı borçları 500.000.000 İngiliz sterlini olmasına rağmen milli gelir 15.000.000 İngiliz sterlini ancak bulmaktaydı. Bu sebeple pek çok aydın manda fikrine sıcak bakmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa milletin kendi iradesi ve gücü ile bağımsız bir devlet olmasının onurlu yamanın ilk şartı olduğuna inanıyordu. Türk ordusunun savaş

²⁶ Kaymaklı, *age*, s.20-22

²⁷ Recep gükrü Apuhan, *Menderes*, Timağ, İstanbul, 2007, s.27; Tokgöz, *age*, s.13

kazanabilmesi için ise hava gücünün varlığına büyük önem verilmekteydi. Bu nedenle, İstiklal Harbi yıllarında havacılığa özel bir önem vermiştir. Büyük Millet Meclisi'nin açılışında uçakların uçurulması oldukça anlamlıdır²⁸. Büyük Millet Meclisi'nin teğkiatını kurduğu ilk yapılardan biri Hava gücü olmuştur. 1920 Mayıs'ında, doğudaki hava teğkiatında değışiklikler yapılmıştır. 7 ve 8. Hava Bölükleri 15. Kolordu Kumandanlığının 27 Mayıs 1920 tarihli emriyle lağv edilmişyerine 15. Hava (Horasan) Uçak Bölüğü teğkil edilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı Harbiye Dairesi; Yeğiköy Hava istasyonu ve diğer hava istasyonlarının akıbeti, İzmir'in içgalive Yunanlıların 100 civarındaki uçak gücü karışısında 13 Haziran 1920'de hava teğkiatı yeniden düzenlenmiştir²⁹.

Milli Savunma Bakanlığı Harbiye Dairesinin 328 Numaralı emriyle 2. Gubeden oluşanhava kuvvetleri gubesinin 1. Sınıf Hava Gstasyonu Eskişehir'de konulanması, iağve ve idari bakımdan 20. kolorduya bağılı olması karalaştırılmıştır.

2. Sınıf Hava Gstasyonu, Erzincan'a planlanmışve bir tamir atölyesi kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nden kalan ve Elazığ'da malzemeleri depolanan 2. Hava Bölüğünün malzemeleri Erzincan'a nakledilmiştir. Hava Kuvvetleri gubesi; satın alma, tedarik, zat iğeri, nakil ve tayin iğlerine bakması karalaştırılmıştır³⁰.

İstanbul'dan Anadolu'ya küçük gruplar halinde kaçabilen; pilot, rasıt ve makinist havacılar Konya'da toplanmıştır³¹. Bir taraftan da, çoğı hurda bulunan çok çeğili tipteki uçakların tamirlerine başlanmıştır. 1920 yılı Haziran ayı başından itibaren Konya Uçak Meydanı Tamirhanesi, ciddi ve yoğun bir faaliyete sahne oluyordu. Onarım iğlemlerinde çekilen en büyük zorluk, uçakların her birinin değışik tipte ve yapıda olmasıydı³². İstanbul'dan bazı uçak teknisyenleri ve ustaları gizli yollarla Anadolu'ya gelmişler ve Milli Mücadele saflarında yerlerini almışlardır.

İstiklal Savağı'nda havacılık için onarım ve bakımları Konya Uçak Gstasyonu marifetiyle yapılmıştır. Hava birliklerin desteğı genel olarak buradan karşılanmıştır³³. 2. Uçak Bölüğü, Temmuz 1920 tarihinde Uçak'ta göreve başlamıştır. Bölük Komutanı Yzb. Fazıl'ın isteğı ile uçakların her iki yanına pençelerinde bomba taşıyan kartal resmi çizildiğı için bu bölük, "Kartal Müfrezesi" adıyla adlandırılmıştır³⁴. Batı Cephesi'ne bağılı olarak görev yapacak olan 1. Uçak Bölüğü Ağustos 1920 tarihinde Eskişehir'de faaliyete başlamıştır. İstiklâl Savağıyıllarında Hava Kuvvetleri bütün muharebelere katılarak büyük yararlılıklar göstermiş, yakıt ve malzeme sıkıntısı en büyük sorun olmasına rağmen Osmanlı hava teğkiatından kalan uçaklara ilaveten İtalya, Fransa ve Almanya'dan uçak tedariki yapılır. Ayrıca Yunanlılardan ele geçirilen uçaklar da kullanılır. İstiklâl Savağı'nın kazanılmasında Türk havacılığının büyük faydaları görölmüştür.

²⁸ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi (1918-1923)*, 2. Cilt 2.Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, s.30-32

²⁹ Yağar Özdemir, *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, Hv. Bas. ve Neğ.Md.lüğü, Ankara, 1981, s.40,41

³⁰ Tanman, *age*, s.12

³¹ Yağar Özdemir, *Şehit Pilot ...*, s.40,41

³² Bu durum malzeme tedarikini zorlaştırmakta ve pahalı hale getirerek, idame-, Gğtneyi zorlaştırmaktaydı.

³³ Kaymaklı, *age*, C-2, s.444,45

³⁴ Ergin Ersoy, "Kurtuluş Savağı'nın Türk Hava Kuvvetleri'nin Katkıları", Hava *Kuvvetler Dergisi* 91. Yıl, Sayı:341, Haziran:2002,s.11; Tanman, *age*, s.51; S. Cüneyt Kavuncu,"Kartal Müfrezesi", *Harp Akademileri Dergisi*, s.6, Yıl:2, Eylül-2002, İstanbul, 2002, s.20; Hv.K.K.lığı, *Türk Hava Kuvvetlerini Tanıyor musunuz?*,s.51;Özdemir *Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, s.42; Candağ,1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri, s.31

Türk Milleti, bütün varlığı ile Türk yurduna yönelik iğdaller karşısında mücadeleye başlamıştı. Ne var ki, başının kazanılması için düşmanın silahlarına uygun silahların temini ve düşmana karşı eğitilmiş personel tarafından kullanılması gerekiyordu. Çitikal Harbi yıllarında Yunanlıların hava gücü karşısında Türk havacılığının yer alması için komutanlar ciddi önlemler almışlardır. Öncelikli olarak uçak temin edilmesi gerekiyordu. Türkiye uçak üreten önemli ülkeler ile savaş halinde olduğundan iğdaha da zordu. Bu olumsuz duruma karşı büyük gayret ve çalışmalar sonucunda; Almanya, İtalya, Fransa'dan uçak alınması mümkün olmuştur. Bu dönemde İtalya'dan alınan 21 adet silahsız SPAD-XIII uçağı önemli vazifeler görmüştür. Fransa, yapılan Ankara Antlaşması ile bu ülkenin verdiği 10 adet Breguet 14 A-2 uçağı ve Almanya'dan satın alınan 21 uçaktan faaliyeti sağlanan 2 uçak oldukça önemli görevler yapmıştır.

Çitikal Harbi yıllarında hamiyetli insanların destekleri ile uçak temini yapılmıştır. Bu kapsamda; Erzurumlu Nafiz Bey, 174. Alay Personeli de uçak olarak bağlanmıştır. Yine Sivrihisarlıların da böyle bir uçak bağladığı kayıtlarda yer almaktadır. Üçüncü bir kaynak olarak, Osmanlı Devleti'nden kalan uçaklar da mümkün mertebe faal edilmeye çalışılmıştır. Ancak bütün bu girişimlere rağmen Türk Hava Kuvvetleri, sayı ve teknik bakımdan Yunan havacılığının oldukça gerisindeydi. Bütün imkânsızlıklara rağmen dönemin havacıları yüreklerini ortaya koymuşlar ve Türk Cephesi için gerekli keçi zamanında yapmışlardır. Bazı zaman cephede uçak sayısı bire inmiş hatta uçaksız kalan günler olmuştur. Böyle anlarda onarım ve bakım ekipleri mesai mefhumu tanımadan ve imkânsızlıkları hiçe sayarak cepheye bir uçak faal ederek göndermeyi hayatlarının gayesi olarak görmüşlerdir. Bu gayret ve çalışmalar ile Türk hava gücü her zaman güç çatlarında düşman cephelerinde; keçi, bildiri atma, bombardıman ve taarruzlarla yoklamaya dahil olmuşlardır.

Ön Savaşları, Sakarya Meydan Muharebesinde, Türk havacıların katkıları orduya önemli faydalar sağlamıştır. 15 Ağustos 1921 tarihinde yaşanan olay havacıların çektiği sıkıntıları anlamak bakımından oldukça ilginçtir. Sakarya Savaşının yanık çatileri olarak anılan Rasit Yzb. Süleyman Sırrı ve Sivil Pilot Behçet uçağın motorunun yerde ateşlenmesi ile abort etmişler ama yangın söndürülerek uçuşu gemiyeti olmayan uçakla göreve çıkmışlardır. Nitekim uçak 2000 metrede yeniden alev almış ve uçucular yanarak çat olmuştur³⁵.

Büyük Taarruzda yapılan hava görevleri, Türk tarafının zaferine önemli katkıda bulunmuştur. Batı Cephesi Komutanı Çmet Önü hareketin hemen her safhasında havacılara büyük önem vermiştir. Başkomutan Mustafa Kemal, Büyük Taarruzun devam ettiği bir zamanda 31 Ağustos 1922 tarihinde, havacıları kabul etmiş ve rütbelerini yükseltmek suretiyle taltif etmiştir.

Çitikal Savaş yıllarında bütün imkânsızlıklara rağmen hava kuvvetleri için bütün imkânlar kullanılmıştır. Durumu müsait olan Türk girişimciler ve ordu mensupları uçak olarak orduya bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, savaşta hava gücünün önemini cephelerde bildiğinden Çitikal Savaş yıllarında sıfırdan bir hava gücü meydana getirilerek Büyük Taarruzda 32 uçak aynı zamanda uçuşa hazır hale getirilebilmiştir. Bu güç ile Yunan ordusu üzerinde kesintisiz bir Türk Hava hakimiyeti kurulurken, Yunan hava gücünün sayısal olarak çok daha fazla olmasına rağmen etkinliği ortadan kaldırılmıştır. Bu stratejinin sonucu olarak Yunan ordusunun mevcut durumu, hareket tarzı, zayıf ve güçlü tarafları Türk tarafınca malum olmuştur. Oysa aynı bilgiler Yunan ordusu için sözkonusu değildir. Burada tarafların komuta heyetlerinin olaylar karşısındaki tutumlarının da önemli katkısı olmuştur.

³⁵ Kaymaklı, *age*, s.71; Gökçal, *agm*, s.5

1.6. 20. Yüzyılın Bilimi Hâkimiyet Teorileri ve Atatürk'ün Hava Öngörüsü

Havacılık konusunda Atatürk'ün bakışını değerlendirirken, dışarıda meydana gelen gelişmeleri bilmek önem arz etmektedir. Türkiye'de yaşanan gelişmeler Çephesiz dünyadan ayrı değildir. Birinci Dünya Savağı sonrası bir çok Batı ülkelerinin askeri sorumluları ve yetkilileri, savağı sonucu belirleyici olan havacılığı bir kenara atmıdır. Öyle ki, Amerika'da 1920 yılında ordular barıç durumuna geçirilirken rütbelere ağı çekilmiğ, pilotların ıreflerine ve mesleki kariyerleri ile geleceklerine ağır darbe vurulmuğtır. Bazı ülkelerde havacılığın önemini savunan subaylar askeri mahkemelerde yargılanmığ ve zaman bu insanların haklılığını göstermiğtır.

Bu dönemde devletlerin üstünlüğü elde etmek için nelere önem vermesi gerektiğı konusu stratejistler tarafından yoğun bir ıkilde tartışılmıdır. Bilim adamları geçen yüzyılın başında başlayan hâkimiyet teorilerini oldukça genişolarak değerlendirmişlerdir. Mackinder zaman zaman sınırlarını değıirerek kara hâkimiyetini eski dünyanın tam orta yeri olarak tanımlamığve dünya hâkimiyeti için; "Doğı Avrupa'ya hükmeden Heartland'a hâkim olacak, Heartland'a hükmeden dünya adasına hâkim olacak, dünya adasına hükmeden dünyaya hâkim olacaktır" demiđtir³⁶. Mackinder, 1904-1919 ve 1943 yıllarında değıi dünya hatlarına göre, "Heartland" ismini verdiği sahanın sınırlarını değıirmek zorunda kalmıdır³⁷. Alfred T. Mahan ise 1890'da yazdığı, "Deniz Kuvvetinin Tarihe Etkisi (1660-1783)" adlı eserinde kara hâkimiyetine karğı deniz hâkimiyetini savunmuđtır³⁸. Mahan, bir ülkenin genişliğinden öte kıyı çizgilerinin uzunluğunun ve limanlarının uzunluğunun devletin millî gücünü ortaya koymasından önemine değinmiğtır. Deniz kuvvetinin gücü aynı zamanda kara gücünün de kuvveti olarak görülmüğtır. Nicholas Spaykman ise kara ve deniz hâkimiyetinin birlikte dünya hâkimiyetine araç olabileceğini savunmuğtır. Spaykman Heartland'ı çevreleyen denizleri; "Rimland-Kenar Saha", Mackinder'in deyiimiyle "Kenar Hilal"ın önemine değinmiğ ve buraya hâkim olanın Heartland'ı dolayısıyla dünyayı kontrol edebileceğini iddia etmiđtir³⁹.

Kara ve Deniz hâkimiyeti konusunun yoğun olarak tartışıldığı bir dönemin hemen sonrasında havacılıkta gelişen süratli gelişmeler dolayısıyla Douhet ve Seversky gibi araştırmacılar da "her şey havadan" fikrini savunmuşlardır. Keza Renner de hava hâkimiyetinin önemine dikkat çekmiğtir. Seversky'ye kara ve deniz kuvvetlerini hava kuvvetlerinin emri altına koymuştur. Güney Amerika, Kuzey Amerika'nın, Güney ve Güneydoğı Asya ile Büyük Sahra'nın ise Rusya'nın hava hâkimiyeti altında olduğunu savunmuğtur. Seversky'e göre bir savağı hava hâkimiyetini kaybeden, hava hâkimiyetini ele geçirenin merhametine sığınmak zorundadır⁴⁰. Aslında bu durum Birinci Dünya Savağı'nın son yılında Filistin ve Suriye Cephesinde Osmanlı Devleti'nin yenilmesinde önemli bir sebeptir. İngilizler havada yüzlerce uçak uçurmaya başladıktan sonra hâkimiyeti ele geçirmiştir.

Yabancı stratejistler görüşlerini kitaplar yazarak ve tartışarak savunmaya çalışmaları bir dönemde havacılığın önemini gören ve bağımsızlık savaşında bu güçten etkinlikle yararlananlar ise Türkler olmuştur. Diğer ülkeler barıç dönemine girdikleri zaman havacılık teğkilatlarını lağv etmişler veya gereken önemi vermemişlerdir. Oysa Türkiye'de durum farklı olmuştur. Millet Meclisi'nin ilk teğkilat çalışmalarından biri askeri hava gücünü kurmak olmuştur. Atatürk, 1919'da Savağı'nın kazanılmasından ve barıç ortamına kavuşulmasından çok kısa bir süre sonra, "İstikbal Göklerdedir" sözüyle dönemin günümüzde de anlam ve önemini koruyan tespitini yapmıştı.

³⁶ Süha Gönay, Siyasi Tarih, İstanbul Üniv. Edb.Fak.Mat., İstanbul, 1979, s.24-30 Akyüz vd., *age*, s.120-126

³⁷ Gönay, *age*, s. 32

³⁸ Gönay, *Jeopolitik Duyarlılık*, s.32

³⁹ Gönay, *age*, s. 34-46; Gönay, *Jeopolitik Duyarlılık*, s.32-34; Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, G.Ü.Sos.Blm.Enst.T.C.Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.54-57

⁴⁰ Gönay, *age*, s.46-50; Akyüz vd., *age*, s.131-135

Dönemin stratejistleri fikir ve görüşlerini 2 kelime ile bu kadar anlamlı ve isabetli yapma imkânı bulamamıştır. Atatürk bu konuda söylemiş olduğu bir çok söz ile geleceğin şekillenmesinde havacılığın önemini ifade etmiştir.

1.7. Devlet Başkanı Atatürk'ün Havacılığa Verdiği Önem

Osmanlı İmparatorluğu, son asırlarda gelişmiş ülkelerin himaye ve desteğini almak zorunda kalmış ve durumun bir sonucu olarak bazı tavizler verilmiştir. Türkiye, 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması ile hür, bağımsız bir devlet olarak milletler ailesi içindeki eşit yerini almıştır. Bu antlaşma ile asırlardır sürmekte olan bir çok sorundan arınmış bir devlet olmuştur. Yaklaşık 8 ay süren Lozan görüşmelerinde, Batılı heyetler kendi lehlerine bir çok tavizler içeren ama Türklerin aleyhine olan Osmanlı İmparatorluğundaki tavizkar yapının aynen muhafazası için gayret etmiştir. Türk heyet üzerinde psikolojik baskı yapmaya çalışmıştır.

Lozan görüşmelerinde Türk Heyeti'nin ret ettiği hususlar ile ilgili olarak İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon; *"Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize koyuyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para, bugün dünyada bir bende bir de bu yanımda (ABD Delegesi). Unutmayın ne reddederseniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız, Fransızlardan mı? Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebi ile yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bu gün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkarıp size göstereceğiz"* demiştir⁴¹.

Asırlardır biriken sorunlar Lozan Antlaşması'nda çok zor şartlarda ve çetin müzakereler sonucu çözülmeye çalışılmıştır. Görüşmelerin kritik bir anında, kendine hakim olamayıp gönlünden geçenleri söyleyen İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon'un bu sözü, bu gün de önemini korumaktadır. güpühesiz bunun altında yatan en önemli neden İngiltere'nin sahip olduğu ileri teknoloji ve güçlü sömürge ekonomisi karşısında, Türkiye'nin hemen her alanda bir yenileme gayretine rağmen çağının gerisinde olmasıydı. Bütün bunlara rağmen Türk heyeti Anadolu'yu içgale kalkan Yunanlılar ve destekçileri karşısında zafer kazanmış bir milletin temsilcisi olarak Lozan'da bulunuyordu. Büyük Millet Meclisi'nin direktifleri doğrultusunda daha önce verilen ödünleri ortadan kaldırmaya ve eşit şartlarda bir devlet olmanın mücadelesini vermeye çalışmaktaydı⁴². Zaferi kazanmak kadar, kazanılan savaşın onurunu korumak, millî amaçları elde etmek ve tam bağımsız olarak var olmak önem taşımaktaydı.

Türkiye'nin kurucuları, uzun yıllardır devam etmekte olan savaş koşullarını yaşamış, savaş koşullarında dünyanın gerçekleri ile yüzleşmiş ve düşmanlarını burada tanımışlardır. Cumhuriyet'in ilk dönem yönetici kadrosu olan bu insanlar, Türk milleti'nin kültürünü, değerlerini ve hayata bakışını cephede yaşayarak öğrenmiştir. Bunun sonucu olarak ülkenin en sıkıntılı yıllarında birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmişler, millet ile bu birlikteliği güçlendirerek Östiklâl Savaş'ını kazanmışlardır. Kurtuluş Savaş'ının bittiği ama henüz barış antlaşmasının imzalanmadığı bir tarih olan gubat 1923'de Ömir'de Birinci Öktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongre Ankara'da kurulan yönetimin dünyaya verdiği mesajlar bakımından oldukça önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa 17 gubat 1923 tarihinde kongrede yaptığı konuşmada, *"...Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, kazanılacak başarılar yaşayamaz ve sürekli olamaz. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu kuvvete yükseltebilmek için*

⁴¹ Tayhani, *age*, s.19,20; Tokgöz, *age*, s.41; Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, Hv.Bsm.ve NeĞ.Mil.lüğü, Ankara, 2009, s.65,66

⁴² Tayhani, *age*, s.184,185

birinci derecede ve en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir ekonomi devrinden başka bir şey değildir. Millî hâkimiyet ise ekonomik hâkimiyetle kuvvetlenmektedir. Yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları ekonomi programından çıkmalıdır⁴³”, sözleriyle hedeflerini açık olarak belirtmiştir. Bu dönemde demiryolları, dış ticaret, bankacılık yabancıların elindeydi. Sanayii hemen hemen hiç yoktu⁴⁴. Askerin silah sistemi de büyük oranda yurt dışına bağımlı haldeydi. Son yıllarda Almanya ve Avusturya başta olmak üzere savaşlarda kullanılan silah ve sistemlerin önemli bir kısmı dışarıdan karışanmıştır. Oysa yurtdışına tamamen bağımlı olmanın bir çok mahzurları bulunmaktaydı. güphesiz dışbağımlılığın başta teknolojinin en son gelişmesi olan havacılık gelmekteydi. Dış yardıma bağımlı bir askeri havacılığın ise savaş ve gerginlik gibi zamanlarda istenilen faydayı vermeyeceği değerlendirilmekteydi. Bu nedenle millî imkânların harekete geçirilmesine ve güçlü bir ekonomik yapıya Mustafa Kemal önem vermektedir. Mustafa Kemal’in sözü çok farklı şekilde yorumlanabilir. Her zaman bulunduğu dönemin en pahalı silahların başta yer alan uçakların dışarıdan temini de ancak güçlü bir ekonomi ile mümkün olmaktadır. Türkiye’de başlıca uçak alınmasının temelinde ekonomik yetersizlikler yer almaktadır.

Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti’nin gerileme sebeplerini iyi tahlil etmiş ve Avrupa’daki baş döndürücü gelişmeleri de değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti ile Batının arasındaki gelişim farkı görülmesine karşın, uzun süre bilimsel usullerle sorgulanmamıştır. Mustafa Kemal ve döneminin insanları, Türkiye’nin geri kalmağını sorgulamışlar, çıkış yolları aramışlardır. Osmanlı Devleti’nin güçlü siyasal yapısı gereği varlığı altı asırdan daha uzun bir süre devam etmiştir. Medeni dünya ile köprüleri atarak siyasal bir güç olarak yavaş yavaş mümkün olmayacağını gören Atatürk ve arkadaşları devleti yeniden yapılandırırken Batı ile aradaki farkı kapatmak için bir çok alanda ciddi dönüşümler yapmayı başarmışlardır. Hava gücü oluşturma, hava sanayii kurma, uçan bir gençlik yetiştirme de bunlardan bazılarıdır. Havacılık topluma da mal edilmiştir. 30 Ağustos Zafer Bayramı, Türk Tayyare Cemiyetinin Nizamnamesinin 36. maddesinde belirtilmiştir ve aynı zamanda 1940’lı yılların sonlarına kadar Tayyare Bayramı olarak da kutlanmıştır⁴⁵.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’nin devrimlerle yeniden yapılandırılması kapsamında Türk Ordusu’nda da bazı önemli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak hava birlikleri bağımsız bir teşkilat haline getirilmemiştir, Hava Birlikleri harekât ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, Genel Bakım konularında Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı kalmıştır. Türk havacılığını geliştirmek ve ülke savunmasında dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak için, Türk pilotlar tarafından uçurulan Türk yapımı uçakların üretimine büyük önem verilmiştir. Türk Hava Kurumu vasıtasıyla, havacılığın Türk gençliğine sevdinilmesi, pilot yetiştirilmesi için okul açılması, makinist okulu açılması, uçak imalatı, hava spor kulüpleri açılması gibi geleceğe yönelik çalışmalarda yapılması hedef alınmıştır.

1923 yılı başında Plt.Bnb. Fazıl Bey’in bir eğitim uçuşunda şehit olması Türk havacılığı bakımından önemli bir kayıp olmuştur. 1923 yılında Hava Kuvvetleri Müfettişliğine, Kur. Alb. Muzaffer ERGÜDER görevlendirilmiştir. Hava Kuvvetleri teşkilatı, muharip birlikler, ikmal tesisleri ve Hava Uçuş Okulu’ndan oluşur. Muharip

⁴³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri-II (1906-1938), s:111; Atatürkçülük Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap, s.415

⁴⁴ E.Semih Yalçın-Mustafa Turan-Mustafa Ekincikli-ğarika Gedikli, Türk Gıkalap Tarihi ve Atatürk Gıkları, 2. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003, s.296,297; Tayhani, age, s.132-134; Karluk, age, s.195; Tokgöz, age, s.62-64

⁴⁵ Zühtü Gökçal, 7 Mayıs 1945 Tarihli 15 Mayıs Hava Şehitleri İhtifalinin Tarihçesi Dokümanı, Tarihçe g.Md.lüğü Zühtü Gökçal’ın Anıları, Ankara, 2010, s.7

birlikler; üç uçak bölüğü ve bir deniz uçak bölüğünden meydana getirilmiştir. Hava unsurunda; Deniz Hava Bölüğü hariç 12 pilot, 18 uçak bulunuyordu. Bu yıl İzmir’de eğitime başlayan Uçuş Okulu’nda 10 Yzb., 17 Ütgm., 5 Atgm., ve 4 Asb. Pilotluk eğitimine alınmıştır⁴⁶.

1923 yılı sonunda sonlarında Hava Kuvvetleri Müfettişi Muzaffer Ergüder başkanlığında bir heyet havacılıkta meydana gelen gelişmeleri görmek ve Türkiye’nin bu gelişmeleri takip etmesi için alınacak tedbirleri belirlemek üzere; Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere’yi kapsayan bir inceleme gezisine çıkmıştır. 20 Aralık 1923 tarihinde başlayan gezi, 29 Nisan 1924 tarihine kadar sürmüştür. Bu gezi esnasında İtalya’dan 12 adet Savoia (S-16) uçağı, Fransa’dan başlangıç eğitimi için 39 adet Caudron-27 ve tekamül uçakları için 32 adet Caudron-59 uçakları sipariş edilmiştir. Fransa ile yapılan anlaşma ile bir kısım Türk subayın Fransa’da uçuş eğitimi almaları ve mukavele yapılan Fransız pilotların Türkiye’de uçuş öğretmenliği yapmaları kararlaştırılmıştır⁴⁷.

1924 yılında muharip birliklerin sayısı artırılmış, İzmir’de 1 ve 2. uçak bölükleri, Mardin’de 7. Kolordu emrinde 3. Uçak Bölüğü, Erzurum’da 11. Kolordu emrinde 4. Uçak Bölüğü, Eskişehir’de 6. Uçak Bölüğü teşkil edilmiştir. 6. Bölük Mersin ve İzmir Deniz Uçak Bölüğü olarak ikiye ayrılmıştır. İzmir’de konulu uçuş okulunda uçaklar 5. Bölük ile gerçekleştirilmiştir. Malzeme deposu Halkapınar ve Afyon’da teşkil edilmiş, ayrıca Halkapınar’da bir de tamirhane bulunmaktaydı. Bu yıl sipariş verilen Coudron-27 ve Coudron-59'lara ilaveten Almanya’dan 20 adet Ju F-13 Limozin, Fransa’dan 16 adet Breguet 14 A/2 sipariş edilmiştir. Yıl sonuna doğru 10 hava subayı Fransa’ya eğitime gönderilmiş, Hava Kuvvetleri’nin teşkilatının büyümesi nedeniyle Bnb. Nurettin Baransel, Bnb. Zeki Doğan, Bnb. Resmi Tufan, Bnb. Mecit Sakmar, Yzb. Şefik Çakmak, Yzb. Celal Yakar Hava Kuvvetleri kadrolarına atanmıştır⁴⁸.

Türk Devleti’nin içte ve dışarıda güçlü olduğu zamanlar, tarihin her döneminde, güçlü bir ordu ile mümkün olmuştur. Türk ordusunu çağın en gelişmiş silahları ile techiz etmek, bağımsız olmak için zorunluydu. Ordunun techizatının millî imkânlarla karşılanması ve dışarıya bağımlılığın azalması oranında tam bağımsız olunabilirdi. Atatürk bu gerçeği şöyle ifade etmiştir; “...*Bundan sonrası için, bütün tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve hava harp sanayimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder. Hava Kuvvetlerinin aldığı ehemmiyeti göz önünde tutarak bu mesaiyi planlaştırmak ve bu mevzuu layık olduğu ehemmiyetle milletin nazarında canlı tutmak lazımdır*”⁴⁹. Yine bir başka ifadesinde; “*Türk çocuğu, her işte olduğu gibi, havacılıkta da, en yüksek düzeyde, gökte, seni bekleyen yerini, az zamanda dolduracaktır*”⁵⁰, sözüyle Türk gençliğine hedefini göstermiştir⁵¹.

Atatürk Döneminde havacılığın millî imkânlarla geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmalar altı temel başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar;

⁴⁶ Kaymaklı, *age*, C-2, s.156,157

⁴⁷ Kaymaklı, *age*, C-2, s.159; Özdemir, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, s.22

⁴⁸ Kaymaklı, *age*, C-2, s.161-613

⁴⁹ *Atatürkçülük Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap*, s.289; Özdemir, *Atatürk ve Türk*, 1981, s.48; Bora Çağlar, *Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar*, HAVELSAN, Ankara, 2000, s.240; Azmi Süslü, “Ve Atatürk’ün Türk Havacılığı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri”, *Uçan Türk*, S.303, Temmuz 1986, THK, Ankara, 1986, s.12

⁵⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, 1906-1938*, s.323

⁵¹ Durmuş Yağın vd., *age*, C.I, s.172

- a) Askeri havacılığın geliştirilmesi ve bu maksatla Türk Hava Kuvvetlerinin modern silahlarla ve uçaklarla donatılması için dünyadaki gelişmiş sistemlerin envantere alınması,
- b) Askeri havacılığın silah sistemlerinin; Türk askeri fabrikalarında onarım, revizyon ve Fabrika Seviyesi Bakımlarının (FASBAT) yapılması⁵²,
- c) Dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve eğitiminin alınarak Türkiye’de de benzeri yapıyı oluşturabilecek eğitilmiş insanların havacılık sektörünün içinde olması,
- d) Kayseri’de TOMTAğ Uçak Fabrikasının kurulması,
- e) Kayseri Tayyare Fabrikası’nın kurulması,
- f) Ferdi Teğmen Sahiplerine devletin ilgi göstermesi (Vecihi, Nuri Demirağ)
- g) Türk Tayyare Cemiyetinin kurulması,
- h) Türk Kuşunun kurulması,
- i) Türk Sivil Havacılığı (Devlet Hava Yolları)’nın kurulması ve geliştirilmesidir.

Millî imkânlarla uçak üretimi her ülkenin önemli hedeflerinden biridir. Ancak millî imkânlarla havacılık sektörünü oluşturmak ve çağdaşları ile yarışabilmek söylemlerde mümkün ise de gerçekte oldukça zordur.

Türkiye gibi sanayileşmesini tamamlayamamış ülkeler için havacılıkta gelişmesi için uzun yıllara yayılan bir devlet politikasının uygulanması zorunludur. Havacılık büyük miktarda yatırım gerektirir, uluslararası bağlantıların yapılması ve kendini sürekli yenileyen bir güç olması halinde ayakta durabilir. Ülkeler kendileri silah üretmediği sürece varlığını sürdürmek için yurt dışından modern silah sistemi almak zorundadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda hava silah sistemleri bakımından yurt dışına bağımlıydı. Bu nedenle Türkiye’de, on beş yıllık (1925-1938) dönemde envantere kırktan fazla uçak tipinin girmesi, Batılı orduların gerisinde kalmama iradesini yansıtmaktadır. Bu tedarikte gerekli olan kaynak bağışçılardan karşılanmaktaydı. Bağış kültürü Türk havacılığının kuruluş yıllarında en önemli kaynak olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da halkın bağışıyla hayat bulan havacılığı geliştirme projesi tüm yurttan büyük tesir göstermiştir. Atatürk de bizzat 10.000 lira bağışlamak suretiyle projeye destek vermiştir. Bu süre içinde 74 milyon lira toplanmış ve bunun 54.000.000 lirası Türk Hava Kuvvetlerine uçak alınması için MSB’ine aktarılmıştır. Bu para ile 350 civarında bağış uçağı alınmış ve hava kuvvetlerine bağışlanmıştır. Yapılan bağışlar zaman zaman çıkarılan Kararname ile hava bütçesine dahil edilmiştir⁵³.

1 Kasım 1924 günü Meclis açılış konuşmasında; “Yurt savunmasından söz ederken askeri alanda önemli ve etkin bir nitelik taşıyan Hava Kuvvetlerine yüce Meclis’in özellikle ilgisini ve dikkatini çekmek isterim⁵⁴” sözüyle havacılığın ihmal edilmemesi gerektiğini bir kere daha açıkça ifade etmiştir⁵⁵. 1 Kasım 1925 yılı Meclis açılışında yine havacılık konusunu gündeme getirmiştir “....Efendiler, ulusumuzun ülke savunmasına gösterdiği özel ilgiye şükran borçluyuz. Yurttaşların kendi girişimleri ile meydana getirdikleri Hava Kurumu az zamanda verdiği ürünlerle geniş bir gelişme umut ettirmektedir.” demiştir⁵⁶.

⁵² Atatürk Dönemi’nde dönemin en gelişmiş ve bombardıman uçakları tedarik edilmeye çalışılmıştır.

⁵³ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02.Yer: 35.23.7 (EK Arşiv Belgesi)

⁵⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919–1938), s.352

⁵⁵ Özdemir, Atatürk ve Türk ..., s. 22

⁵⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919–1938), s.361; Özdemir, Atatürk ve Türk ..., s.23; Burada Hava Kurumu ifadesi Türk Tayyare Cemiyetini ifade etmektedir

1925 yılında Yunanistan ile Galya arasında yaşanan siyasi gerginlik nedeniyle, İzmir'de bulunan hava birliklerinden bir kısmı iç bölgelere alınmıştır. Bu kapsamda Hava Kuvvetleri Karargâhı Eskişehir'e intikal ettirilmiştir. Takiben 2 ve 6. bölüklerden oluşan Eskişehir Hava İstasyonu kurulmuştur. 1925 yılında, uçak bölük sayısı 10'a ulaşmış, Gazimir'de bulunan Hava Uçuş Okulu 2 bölüğe çıkarılmıştır. Uçuş eğitimi için; C-27, C-59, Spad Av uçağı, Breguet-14 Keşif/Bombardıman uçağı ve Ju.A-20 Av uçakları envantere alınmıştır. 1925 yılında hava birlikleri İzmir ve Eskişehir'de toplanmıştır. İzmir'de; Uçuş Grup K.lığı ve 2 ve 3. bölüklerden oluşan Uçuş Okul K.lığı ile Deniz Uçak Bölüğü bulunmaktadır. Eskişehir'de ise; 4 ve 5. Bölüklerden oluşan Uçak İstasyon K.lığı ve 6, 7, 9 ve 10. Bölüklerden oluşan Uçuş Grup K.lığı vardır. Bu yıl ilk defa meteoroloji ve uçak bakım kursları açılmış, ilk hava kurmay subay adayları olan Yzb. Emin Nihat Sözeri ve Hüseyin Hüsnü İtänköy Yıldız'daki Harp Akademisi'nde eğitime bağlanmıştır.

1925 yılında Türk havacılık tarihinde önemli bir atılımı daha gerçekleştirmiş, Atatürk'ün direktifleri ile 16 gubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur⁵⁷. Türk Tayyare Cemiyeti ile havacılık Türk Milleti'ne mal edilmiş, Türkiye'nin tam bağımsızlığı için gerekli olan havacılık eğitiminin ve teçhizatın milli imkânlarla sağlanması hedeflenmiştir. Yine aynı yıl içinde Alman Junkers Firması ile Kayseri'de uçak fabrikası kurulması maksadıyla yapılan antlaşma önemli bir gelişme olmuştur⁵⁸. 1926 yılında ilk defa atış ve bombardıman eğitimine başlanmıştır. Atış ve bombardımancı olarak Astsb. ve Svl. personel yetiştirilmiş, birliklerde yetiştirilmiş makinist ihtiyacını karşılamak için Fransız Henriyot Firması ile Türk Hava Kurumu'nun da dahil olduğu bir anlaşma yapılmıştır. Fransızlar okulun İstanbul'da açılmasını şart koşarlar ama Lozan Antlaşması'na göre boğazların 15 km. civarında askeri tesis kurulmasının yasak olması nedeniyle Makinist Okulu'nun sivil olması ve Türk Hava Kurumu'na bağlı olarak faaliyetini sürdürmesine karar verilmiştir. Bu okul 1928 yılında masrafları Türk Hava Kurumu tarafından karşılanmak üzere Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır⁵⁹.

Hava Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı olan av uçaklarının seçimi için Milli bütçe hazırlanmış, Milli bütçe kavramı o dönem için oldukça ender görülen bir durumdur. 1926 yılında Türk Hava Kuvvetleri için önemli bir gelişmede Alman Junkers Firması ve Türk Tayyare Cemiyeti'nin ortaklığı ile Kayseri'de kurulan Uçak ve Motor Fabrikası'dır. TOMTAğ'ın açılışı devlet töreni ile 6 Ekim 1926 tarihinde yapılmıştır. Junkers ile ortak açılan bu fabrikada F-13 uçakları ile Junkers A-20'lerin montajı yapılmıştır. Aynı projenin devamı olarak Eskişehir'de bir tamirhane ve bazı tesisler açılmıştır. Fabrika 1928 yılında Türkiye'ye devredilmiştir. Fabrikanın işletilememesinde bir çok iç ve dış sebepler bulunmaktadır. Alman ve Türk işçiler arasında açığı maaş farkından kaynaklanan huzursuzluklar, Firmanın taahhütlerini yerine getirmemesi, firmanın yanlış hesaplar içine girmesi ve Fabrika yönetiminde görevli olan Türk idarecilerin gayretsizliği ve içine olan isteksizliği bunlardan bazılarıdır. Olumsuz gelişmeler sonunda Junkers TOMTAğ'tan

⁵⁷ Almanlar Birinci Dünya Savaşını kaybetmeleri sonucu imzaladıkları Versay Antlaşması gereği ülkelerinde uçak üretmeleri yasaktı. Almanya, Birinci Dünya Savaşında 47.637 uçak üretmiş ve güçlü bir hava sanayiine sahipti. Bu gücünün yok edilmesi planlanmıştı Almanya da dost Türkiye'den yararlanarak bu yasağı delmek istemiştir.

⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Alman Junkers Firması arasında yapılan antlaşma ile kurulan Tayyare Otomobil ve Türk Anonim şirketi (TOMTAğ-Kayseri Uçak Fabrikası) birçok gelişmeler yaşanmış ve bu gün 2. Hava Genel Bakım Merkezi Komutanlığı olarak varlığını sürdürmektedir.

⁵⁹ Kaymaklı, *age*, C-2, s.162-166

çekilmek durumunda kalmıŖve hisselerini devretmiŖtir⁶⁰. Fabrikada bu dönemde Amerikan Curtiss Wright Grubu ile iŖbirliliŖi yapılarak geliŖmiŖteknolojinin transferinin saŖlanması için alıŖmalar yapılmıŖtır⁶¹. 1931 yılında bu tesis Kayseri Tayyare Fabrikası adıyla MSB.lıŖına baŖlı olarak yeniden aılmıŖ ve 1931-1939 arasında muhtelif tipte 200 civarında uçak etimi yapılmıŖtır. Ancak uçak etimi 1939'da sona ermiŖve burada, 2. Dünya SavaŖı ile milli uçak etimi hedefinden vazgeilmiŖtir⁶².

1 Kasım 1926 tarihinde Meclis'in aılıŖında ise; "...Vatandaşların kendi gayret ve hamiyetlerinin mahsulü olan Tayyare Cemiyetinin bir senelik mesai ve muvaffakiyatı takdire şayandır⁶³" demiŖtir. 8 Haziran 1926 tarihinde Anadolu Ajansı muharririne verdiŖi demeçte; "*Türk Milleti'nin hava kuvvetlerimizin takviyesi lüzumunu idrak ve şayan-ı takdir fedakrlıklar ibraz etmesi rşd-i siyasi ve medenisinin en büyük brhanıdır. Bu vadede delalette bulunan Tayyare Cemiyeti'nin faaliyetini takdir ederim. Cemiyetin sabit ve muayyen varidat bulmak için memleketimizin muhtelif mahallerinde akdetmekte olduŖu kongrelerin müsmir bir surette neticelenmesi için bütün vatandaşların sarf-ı gayret edeceklerinden eminim⁶⁴*." demiŖtir.

1927 yılında Hava Kuvvetleri'nin "*Kuvy-ı Havye MfettişliŖi*" olan ismi, "*Hava Kuvvetleri MfettişliŖi*" olarak deŖiştirilmiŖtir. Bu yıl Hava Kuvvetleri Müfettişi Kur.Alb. Muzaffer Ergüder baŖkanlıŖında bir heyetin 1924 yılından bu yana havacılık alanında meydana gelen geliŖmeleri incelemek üzere Avrupa'ya gitmiŖtir. 27 Mayıs-11 Ekim 1927 tarihleri arasında gerekleŖtirilen gezi sonunda yeni bir kafilenin daha pilotaj eŖitimi için Fransa'ya gönderilmesine karar verilir. Fransa'nın havacılıkta en ileri ülke konumunu kaybettiŖi de mŖahale edildiŖinden bir kısım Türk pilotun da ilaveten ngiltere'de eŖitim görmesine karar verilmiŖtir. mir'de bulunan UuŖ Okulu, Hava Kuvvetleri Kararghı'nın bulunduŖu Eskişehir'e taşınır. Avcı uaŖı alınması için 1926 yılında açılan ihale sonuçlandırılarak Dewoitine-21 uaŖı satın alınmıŖtır. Bu yıl Breguet-XIX uçaklarının yerine yeni keŖif uçakları alınması için alıŖmalar yapılır ama sonulandırılmaz⁶⁵.

1928 yılında Hava Kuvvetleri K.lıŖı'nın teŖkiyat yapısında deŖiŖlik yapılmıŖtır. Eskişehir'de bulunan, "*Hava Kuvvetleri MfettişliŖi*" laŖv edilerek Milli Savunma BakanlıŖı'na baŖlı, "*Hava MsteşarlıŖı*" kurulmuŖtur. Müsteşarlık merkezi Ankara'ya taınmıŖve ilk hava müsteşarı TuŖgeneralliŖe terfi ettirilen Muzaffer Ergüder olmuŖtur. Hava Kuvvetleri son yıllarda teçhizat ve personel bakımından büyük geliŖmeler kat etmiŖ ve bölük sistemine göre teŖkiatlanan hava birlikleri taburlar halinde teŖkiatlandırılmıŖtır. UuŖGrup ve stasyon K.lıkları laŖv edilerek, Toplam 3 tabur ihdas edilmiŖve her bir tayyare taburu dörder uçak blŖ, bir hizmet, bir makineli tüfek blŖ, bir foto takımı, bir ıŖıldak takımı ile park mdrlŖnden oluŖturulmuŖtur. Eskişehir'de konuŖlu 1. Tabur'a; 6, 7, 8, 9 ve 10. Bölükler, 2. Tabur'a; 27, 28 ve 29. Bölükler, 3. Tabur'a; 11, 24, 31 ve 44 Bölükler baŖlanmıŖtır. YeŖiky'de faaliyetini sürdüren Sivil Makinist Okulu'na

⁶⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer: 6.57.15 (EK ArŖivBelgesi)

⁶¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer: 24.72.17 (EK ArŖivBelgesi)

⁶² Zeynep Gülten, *İlk Uçak Sanayimiz Tayyare Otomobil Türk Anonim Şirketi TOMTAŞ' TAN 2. Hava İkmal Bakım Merkez KomutanlıŖı'na 2001*, stambul, 2002, s.3; Hv.K.K.lıŖı, *Türk Hava Kuvvetlerini Tanıyor musunuz?*, s.53; Kaymaklı, age, C-2, s.167-172

⁶³ Atatürk'n Söylev ve Demeçleri I (1919-1938), s.368

⁶⁴ Atatürk'n Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), s. 118

⁶⁵ Kaymaklı, age, C-2, s.172-174

askeri okul haline getirilmiştir. Mezunlar sivil personel yerine astsubay olarak mezun edilmiştir.

Hava Kuvvetleri K.lığı'nın 1928 yılı bütçesi 4.526.991 Türk Lirası, toplam personel sayısı 407 kişiye ulaşmıştır. Östiklal Harbinin yükünü 40 personel ile çeken hava gücü artık daha güçlü ve sayıca da oldukça büyümüşdür⁶⁶.

Türk Hava Kuvvetleri'nin 1929 yılında modernize edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla Dewotine uçaklarının yerine av uçağı alınması için çalışılmıştır. Ancak Çatnameye uygun çıkmayan Gourdou-Levasseur uçaklarının alınmasından vazgeçilmiştir. Keçif/bombardıman uçağı olarak 8 adet Letow S-16 T Smolik satın alınmış, hava tababetindeki gelişmeler üzerine Ankara'da bir hava laboratuvarı açılmıştır. Hava hekimliği için Dr. Yusuf Balkan Fransa'ya ihtisas eğitimine gönderilmiştir. Bu yıl Eskişehir'de bulunan Hava Uçuş Okulu Müdürlüğü lağv edilerek 3 bölükten oluşan Uçuş Eğitim Tabur Komutanlığı kurulmuştur. 1922 yılından beri Hava Kuvvetlerinin başında bulunan Tuğgeneral Muzaffer Ergüder, Kara Kuvvetleri K.lığı'na döner ve tugay komutanı olarak atanmıştır.⁶⁷

1930 yılında İtalyan havacılığı da dünyada sayılı güçlerden birisi durumundadır. İtalya'nın Türk pilotlarına eğitim verme teklifi üzerine gelişmekte olan İtalyan havacılığının da denenmesine karar verilmiş ve bir kısım hava personeli İtalya'ya eğitime gönderilmiştir.

1930 yılında, Türk Hava Kuvvetleri'nde Eğitimler; başlangıç Parasol, Moran Soulner, temel uçuş Coudron-27, tatbikat uçaklar Brege-XIX ile yapılmıştır. Bu yıl içinde de önceki yıllarda olduğu gibi halkın bağışları ile alınan uçaklar Türk Hava Kuvvetlerine armağan edilmiştir⁶⁸. Vecihi HÜRKUĞ, Vecihi-XIV tipi uçağını imal etmiş ancak Türkiye'de sırtifiye imkânı olmadığından Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın yardımıyla Çekoslovakya'ya gitmiş ve burada 5 aylık bir çalışmada uçuş yetkisi almıştır.

1931 yılında yıpranmış olan mevcut deniz uçakları yerine Walrus uçakları tedariki yapılmıştır. Uçak Mühendisliği için Fransa'ya eğitime gönderilen Selahattin Rağıt Alan eğitimini tamamlayarak yurda dönmüş ve bu yıl ilk makinist subay kursu açılmıştır. Kursu Yzb. Avni Okar, Yzb. Gımail Hakkı, Yzb. Basri Bilgin, Ütğm. Hıfzı Dim gibi çoğunluğunu I. Dünya Savaşı'na girmiş subaylar oluşturur⁶⁹.

Türk Hava Kuvvetleri'nin 1928 yılında tabur teşkiline geçmesinden 1932 yılında kadar geçen sürede; komutanların rütbelerinin yükselmesi, alınan yeni uçaklarla uçak miktarlarında artışı ve yetiştirilen personel ve insan gücünün sayısal olarak artması nedeni ile Tayyare Hava Alaylarının teşkiline karar verilmiştir. Bu maksat ile; Eskişehir'de 1 ve 2. tayyare taburundan oluşan 1. Tayyare Alayı, Diyarbakır'da 3. ve 4. tayyare taburundan oluşan 2. Tayyare Alayı, İzmir'de 5. ve 6. tayyare taburundan oluşan 3.

⁶⁶ Kaymaklı, *age*, C-2, s.175,176

⁶⁷ Kaymaklı, *age*, C-2, s.177

Daha sonra Orgeneral olarak emekli olan Ergüder Pağının Östiklal Harbi yıllarında ait havacılar ile ilgili anıları Türk Havacılık Tarihi bakımından önemli bilgiler verir. Yazarın Notu

⁶⁸ Kaymaklı, *age*, C-2, s.201, 202

⁶⁹ Kaymaklı, *age*, C-2, s. 203

Tayyare Alayı teğkiledilmiğtir. Alay sayısı ileriki yıllarda artmığtır. 1932 yılında ilk kez Amerika'ya uçuğeğitimi için subay gönderilmiğ,1 Haziran 1926 tarih ve 889 nolu kanunla uçuculara verilen tahsisat 29 Haziran 1932 tarih ve 2047 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiÇtir. Yine 1932'de 1. Alay Komutanı Celal Yakal komutasında 3'lü kol Atatürk'ün emri ile havacılığı Türk Milleti'ne sevdirmek için bir Türkiye turu gerçekleğtirilir. 5350 km. mesafelik Türkiye turu baÇarı ile tamamlanır. Atatürk, Ėzmir'de bulunan hava birlik ve kurumlarını Ėran Ėahı ile birlikte denetler⁷⁰.

Türk Hava Kuvvetleri personelinin üniforması 1933 yılına kadar bazı iÇaet ve semboller dığında Kara Kuvvetlerinin kıyafetiyle aynıydı. Grimavi renk Genelkurmay tarafından Türk havacılığının resmi üniformasının rengi olarak kabul edilmiÇ,grimavi renkli yakası açık takım elbise içinde, lacivert gömlek, siyah kravat kullanılmığtır. Amerika'dan Fleet-II tipi bir eğitim uçağı alınmıÇ ve bu uçakların akrobasi yeteneğı olduğı için üretici firma Eskiğehirde akrobasi kursu açmığtır. Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarında bütün uçucu birlikler Ankara'daki geÇit törenine katılmığtır. Bu gösterilere; Sovyetler Birliğı, Ėran ve Afganistan'dan da birer uçuğ ekibi katılmığtır. Hava alay komutanlıkları yardımcılıkları ihdas edilmiğtir. Yine 1933 yılında uçuculara parağüt verilmiÇ,hava subaylarının da "Yüksek Komuta Kursu"na katılması sağlanmığtır. Bu kursa kurmay olmamasına rağmen Ėtiklâl Savağı'ndaki yararlılığından dolayı süvari sınıfı kökenli Zeki Doğan da dâhil edilmiĖtir⁷¹.

1933 yılında Ruslar tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıl kutlamalarına katılmak için bir uçuğgrubu gönderilmiğtir. 1934 yılında Sovyetler Birliğıne bir yıl evvelki ziyareti iade maksadıyla 5 uçaktan oluğanbir Türk uçuğkolu gönderilmiğ,Atatürk heyeti kabulünde; "Kendinizi Ruslara iyi gösterin" direktifini vermiğtır. Türk ekibin gezisi 20 Nisan 1934 tarihinde bağlamığve 18 Mayıs 1934 tarihine kadar devam etmiğtır. Yurda dönüğrotasında, Romanya'ya da ziyarette bulunulmuğ,1934 yılında düğenbir uçaktan parağüt kullanılarak ilk defa kurtulma olayı gerçekleğtirilmiğtir. 1934 yılında Ėalya tarafından zaman zaman gözdağı verilmesi üzerine bütün pilotlar vatanın bağımsızlığı için son çare olarak intihar pilotluğu yapacaklarını yazılı olarak Atatürk'e bildirirler. 1934 yılının bir diğerk önemli faaliyeti ise 10. yıl münasebetiyle Ankara'da gösteride bulunan Yunan Hava Kuvvetlerine iade maksadıyla Kur. Yb. Ėefik Çakmak komutasında 5 Letov S-16 Yunanistan'a ziyaret gerçekleğtirilmesi olmuĖtır⁷².

1934 yılında Curtiss Fledling eğitim uçağının lisansı alınmıÇ,10 adeti Kayseri'de üretilmiğtır. 1401 numaralı uçak Ėran'a hediye edilmiÇtır. Uçağın teslimi Yzb. Enver

⁷⁰ Kaymaklı, *age*, C-2, s. 204

⁷¹ Kaymaklı, *age*, C-2, s. 205; Hv.K.K.lığı, "Cumhuriyet Döneminin İlkYıllarında Hava Gücü ve Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluğı (1923-1944)",**Hava Kuvvetlerinin 90. Altın Yılı**, Sayı 338, Ankara, 2000, s.43 ; Kaymaklı, *age*, s.206, 207; Hv.K.K.lığı, **Hv. K. K.lığı Genel Sekreterlik İlkler Albümü**, Ėtranet, s.12; Hv.K.K.lığı, **Büyük Türk Havacılarından Celal Yakal (1891-1980)**, Ėstanbul, 1992, s.34-37

Orgeneral Zeki Doğan, meslek hayatı ve kiğiliğı ile çok fazla özellikleri olan değerli bir Türk subayıdır. Çanakkale Savağında Mustafa Kemal Pağanın yanında bulunmuğ,Ėstiklal Harbi'ne süvari yüzbağıolarak katılmığtır. Ėzmir'in Yunanlılardan temizlenmesi olayında vilayetteki Yunan bayrağı yerine Türk Bayrağını çeken Süvari Yüzbağı Zeki Bey daha sonra havacı olmuÇve burada da hızla yükselmiğtır. Hava Kuvvetlerinin müstakil komutanlık olmasında önemli katkıları olmuğtır. Türk havacılığının ilk dört pağasından birisidir. Diğerkleri ise Mareğâ Fevzi Çakmak'ın damadı Ėefik Çakmak, Celal Yakal ile Yahya Razi Biltan'dır.

⁷² Kaymaklı, *age*, C-2, s. 205, 206

Akoğlu tarafından yapılmıştır⁷³. Ayrıca dönemin iyi av uçaklarından Curtiss Hawk av uçaklarının lisansı alınmış, 15 adet hazır temin edilirken, 15 adet kadarı da Kayseri’de üretilmiştir. Yine Dönemin en iyi av uçaklarından olan Polonya yapısı P.Z.L.24 av uçağı lisansı altında üretilmiş, bu uçaklardan 40 adedi hazır alınmış, 29 adedi ise Kayseri’de imal edilmiştir. Bu dönemde hava hekimliği için bir grup doktor Fransa’ya eğitime gönderilmiştir⁷⁴. Kayseri Uçak fabrikasında üretilen toplam uçak sayısı yaklaşık 200 civarındadır.

Atatürk 1 Kasım 1935 tarihinde Meclis’in açılış konuşmasında yine hava kuvvetinin önemine işaret etmiş ve hava saldırılarına karşı güvenliğin, düşmanın verdiği zarara karşılık bizim de vereceğimiz zararın güvenimiz demek olduğunu ifade etmiştir⁷⁵. 1 Kasım 1937 tarihinde Meclis’in açılış konuşmasında, “...Bu mesaiyi planlaştırmanın ve mevzuu layık olduğu ehemmiyetle milletin nazarında canlı tutmanın gerektiğini” vurgulamıştır.

Atatürk Döneminde hava tababeti ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fransa’ya eğitime gönderilen doktorların eğitimini başarı ile bitirip 1935 yılında yurda dönüşlemini takiben Eskişehir’de Hava Sıhhi Muayene Merkezi açılmıştır. Hava Makinist Okulu’nda Fransız öğretmenler yerine Türk öğretmenler tarafından eğitim verilmeye başlanmıştır. 3 Mayıs 1935 tarihinde gençliğe uçuş sevgisini aşılamak için Türkkuşu kurulmuş ve açılış konuşması bizzat Atatürk tarafından yapılmıştır. Plt. Bnb. Fazıl Bey’in şehadet tarihi olan 27 Ocak gününde düzenlenen hava gösterilerini anma günü, kışkırtmalarının olumsuz etkisi nedeniyle 1935 yılında THK’nın 6. kurultayında alınan kararla 15 Mayıs’ta anılmaya başlanmıştır⁷⁶. Bu yıl envanterinde Breguet XIX bulunan uçağı bulunan birlikler arasında Genelkurmay Başkanlığı tarafından; Seyahat (3.500 km.), atış, seyrüsefer ve bombardıman görevlerini kapsayan bir yarışma düzenlenir ve Eskişehir Bölüğü birinci olmuştur⁷⁷.

Özel sektörden Nuri Demirağ’ın 1936 yılında Beşiktaş’ta açmış olduğu özel uçak fabrikası dönemin önemli bir gelişmesidir. Demirağ’a ilk başlarda devlet yetkilileri destek vermişler ancak zamanla işler beklenen şekilde gelişmemiştir. Nuri Demirağ, Yeşilköy’de bir de uçuş okulu açarak burada 290 pilot yetiştirir ve 30.000 saate yakın uçuş yapar.

Atatürk, 9 Haziran 1936 tarihinde Eskişehir’e gelmiş ve hava birliklerini ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmada havacılığın daha da güçlenmesini, kara kuvvetlerine yapılan desteğin keşif ile sınırlı kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Türk havacılığının yakalamış olduğu yenilmez güçten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Eskişehir Makinist Okulu Mart 1936’da Hava Okulları K.lığına bağlanmış, yine aynı yıl bir hava subayı Yzb. Tekin Arıburun ilk hava ataşesi olarak yurt dışına atanmıştır.

73 Hv.K.K.lığı, “Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Hava Gücü ve Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluşu (1923-1944)”, **Hava Kuvvetlerinin 90. Altın Yılı**, Sayı 338, Ankara, 2000, s.44; Kaymaklı, **age**, s.209; Tayhani, **age**, s.224; Sarısır, **agt**, s.84

74 Kaymaklı, **age**, C-2, s. 207

75 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938), s.404

76 Hv.K.K.lığı, **Türk Hava Kuvvetlerini Tanıyor musunuz?**, s.66; **Tayyare Cemiyeti Mecmuası**, “Türk Tayyareciliğinin Mukaddes şehitleri”, Milli Kütüphane 1956-SA-544 ,No:13-19, Ahmet Gökhan Matbaası, İstanbul, 1 Kanunisanı 1926, s.20-22; **Tayyare Cemiyeti Mecmuası**, “Tayyare şehitlerimiz”, Milli Kütüphane 1956-SA-544, No:10-12, Ahmet Gökhan Matbaası, İstanbul, 1 gubat 1926, s.8-9; **Tayyare Cemiyeti Mecmuası**, “Tayyare şehitlerimiz”, Milli Kütüphane 1956-SA-544, No:16-22, Ahmet Gökhan Matbaası, İstanbul, 10 gubat 1926, s.9-10

77 Kaymaklı, **age**, C-2, s. 221, 222

İtalyan lideri Mussolini açık ve kapalı Batı Anadolu üzerinde gözü olduğunu zaman zaman dile getirmektedir. Mussolini'nin iddialarına karşı Atatürk sert göndermeler yaparak Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusundaki kararlılığını ifade etmiştir⁷⁸. Atatürk, bu maksatla Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tan en iyi pilotlarını görevlendirerek dünyanın en gelişmiş uçaklarının araştırılmasını istemiştir. Mussolini'nin tehditlerine karşı tedbir alınması için Roma'yı bombalayıp geri dönebilecek uçaklara sahip olma imkânının araştırması yapılmıştır. Plt. Yzb. Enver Akoğlu bu maksatla Amerika'ya gönderilmiş ve gerekli incelemeleri yaparak dönemin en gelişmiş uçakları alınmıştır⁷⁹. Martin-139 tipi bu uçağa Martin Uçak Fabrikası tarafından büyük yatırımlar yapılmış ama uçağın büyük bir harp silahı olduğu Türk heyeti uçağın alınmasına karar verinceye kadar dünyanın diğer hava otoriteleri tarafından anlaşılmamıştır. Öyle ki, fabrika Martin-139'a yaptığı yatırım nedeni ile iflasın eşiğine gelmiştir. Nitekim, Türkiye tarafından yirmi dört uçak siparişi verilmiş ve bundan sonra fabrikanın satışları açılmıştır. Daha sonra fabrikanın sahibi Mr. Martin, Türk Uçak Mühendisi Yavuz Kansu'ya, "... Ben Türklere minnettarım beni iflastan kurtardıklarını unutmam. Sizinkiler o zamanlar bizim havacılarımızdan çok daha ileri görüşlü yetişkin insanlardı" demiştir⁸⁰. Atatürk havacılığın Türkiye'de inkişaf etmesini devlet politikası olarak görmüştür.

İspanya iç savaşında önemli başarılar sağlayan Heinkel-III uçakları 1937 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir. Almanya'dan alınan uçakların eğitiminde kullanılmak için Wulf J-2'ler alınmış, bu yıl İngiltere'den dönemin en gelişmiş hafif bombardıman uçağı Bristol Blenheimlerden de bir miktar tedarik edilmiştir. 1937 yılında Hava Kuvvetlerinin alay sayısı dörde çıkarılmış, Kara ve Deniz Harp Akademilerinin yanında Hava Harp Akademisi Yıldız'da açılmıştır. Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen askeri pilot olarak yetiştirilmiş ve dünyanın ilk kadın askeri pilotu olmuştur⁸¹.

Dünyada, 1925 yılından uçaklar itibaren arkeolojik arama ve keşif maksatlı kullanılmaya başlanmıştır. Eski kalıntıların uçakla havadan daha kolay keşfedildiği tespit edilmiş ve bu alanda çalışmalara çoğalmıştır⁸². 1937 yılında Atatürk'ün emriyle, Türkiye'nin Ege bölgesinde yer alan tarihi değerlerin hava fotoğraflarının çekilmesi direktifini vermiştir. Burada bulunan tarihi eserleri havadan fotoğraflanmış, albüm haline getirilerek Atatürk'e ve Fevzi Çakmak'a takdim edilmiştir⁸³.

Türkiye, havacılıkta meydana gelen gelişmeler paralelinde son yıllarda önemini kaybetmeye başlayan Fransız havacılığının etkisinden kurtulmak istemekteydi. Bu maksatla İngiliz ve Amerikan menşeli uçaklardan alınmaya başlanmıştır, 1938 yılında tekamül ve eğitim maksatlı Amerikan Curtiss Falcon uçakları satın alınmıştır. İran'da hanedan ailesinin bir düğün merasimine katılmak üzere 7 uçak İran'a gönderilmiştir. Bu seyahatte birçok talihsizlikler yaşanmış, bir kısım uçaklar kaybedilmiş, personel şehit olmuştur.

⁷⁸ Hv.K.K.lığı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Hava Gücü ve Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluğu (1923-1944)", **Hava Kuvvetlerinin 90. Altın Yılı**, Sayı 338, Ankara, 2000, s.44; Kaymaklı, **age**, s.209

⁷⁹ **BCA**, Tarih 4.11.1936, Sayı: 2/5529, Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 69.86.6; Rifat Uçarol, Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898-1962), Hv. K.K.lığı, İstanbul, 1990, s.88-90; O. Zeki Özpıncı, "Doğruyu Söylemek ve Savunmak Her Şartta ve Durumda Zorunludur", Anılar, Ankara, 1997, s.152-175

⁸⁰ Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara, 1997, s. 222-224

⁸¹ Kaymaklı, **age**, C-2, s. 225,226

⁸² Kaymaklı, **Türk Havacılık...2**, S.308

⁸³ Tarihçe Ş.Md.lüğü, **Fotoğraf Albümü**, Ankara, 2010

1937 yılında Türk-İtalyan ilişkilerinin gerginlik gösterdiği bir sırada yağan Akdeniz’de meydana gelen bazı olaylarda Türkiye’nin kararlılığını göstermesinde Türk Hava Kuvvetleri önemli bir güven unsuru ve caydırıcı güç olmuştur. Mussolini, 1922 yılında İtalya’da göreve gelmiş, 1934 yılında yapılan İkinci Beş Yıllık Faaliyet Kongresinde yaptığı bir konuşmada İtalya’nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika’da olduğunu söylemiştir. Mussolini, İtalyan donanması ile Hava Kuvvetleri’ne savaş gemilerini ve uçaklarını söz konusu bölgeye göndererek bir çeşit gövde gösterisi içerisinde bulunmuştur.

Atatürk, Mussolini’nin bu hareket tarzına karşılık Türk ordusunun önemli bir gücünü karadan Antalya bölgesine yığmak yaptırarak Hava Kuvvetlerini de bölgeye kaydırmış, donanmayı da Antalya civarına intikal ettirmiştir. Kendisi “*Gülcehal Vapuru*” ile Antalya’ya gelmiştir. Atatürk seyahat esnasında “*Gülcehal Vapuru*”nda çevresindekilerle konuyu tartıştıktan sonra; “*Mussolini’nin çok güçlü donanmasına ve hava kuvvetlerine intihar dalışı yapmaya azmetmiş bir Türk Bahriyesinin ve Havacılığının mevcudiyetini Mussolini’ye ve dünyaya hissettirmeliyiz...*” demiştir. Ertesi gün Türk pilotlarının her birisine “*Kişiyi Özel*” bir zarf gönderilmiş. Zarfın içerisinde; “*Komuta makamlarının; Atatürk’ün İtalyan harp gemilerine ve uçaklarına emriniz altında ve kullandığınız uçaklarla intihar dalışı yapıp yapmayacağınızı sormakta olduğu*” şeklinde emir vardır. Cevaplar tasnif edildiğinde, hepsinde bir tek kelime ile cevap olarak, “*Evet*” ibaresi olduğu görülmüştür⁸⁴.

Bu dönemde havacılığın ülke çıkarlarını korumak için katkı sağladığı bir diğer olay Hatay’ın Anavatanı katılması olayıdır. Dünyada uluslararası ilişkilerin çok gerginleştiği bu sıralarda Atatürk, Hatay’ın kesin olarak anavatanı katılmasını istiyordu. Bu amaçla 20 Mayıs 1938’de Mersin’e giderek orduyu teftiş etmiş ve geçit törenini ayakta kabul ederek, Hatay için her türlü yola başvurulacağı kararlılığını Fransa’ya ve bütün dünyaya göstermiştir. Atatürk, Mersin gezisinden 25 Mayıs 1938 günü Ankara’ya dönmüş ve bir gün sonra yani 26 Mayıs 1938 günü İstanbul’a hareket etmiştir. Çete Atatürk, İstanbul’a yaptığı bu yolculuk sırasında özel trenini Eskişehir’de durdurup gece vakti aniden ordu evine giderek havacı subaylarla görüşmüş ve onlara şurasıyı sormuştur; “*Çocuklar, yakında Hatay’a gireceğiz. Cephaneniz kalmasa da Fransız uçaklarına gidip çarpabilir misiniz?*” Havacı subayların soruya cevabı; “*Çarpmayan namerttir, namussuzdur, çarpacağız!...*” olmuştur.

Atatürk, Mussolini’nin yayılmacı emelleri karşısında ve Hatay’ın Türkiye’ye katılma sürecinde havacıların görüşlerini alması, havacıların hayatlarını hiçe sayan destek ve dirayetlerine güvenerek ülkenin menfaatleri konusunda daha rahat hareket etme imkânı kazanmıştır⁸⁵.

1938 yılının diğer önemli bir olayı Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında devam eden işbirliğinin bir hava turu ile pekiştirilmesi olmuştur. Sabiha Gökçen’in Balkan Turu’dur. Altı gün süren ve Vultee tipi uçakla yapılan gezide; Atina, Selanik, Sofya, Belgrad ve Bükreş ziyaret edilmiştir. Sabiha Gökçen’in ziyaretine ilgili ülkeler büyük önem vermişler ve konu Türkiye’nin iç basınında da geniş yer almıştır. 1938 yılında Mareşal Fevzi Çakmak, İzmir 3.. Alayı ziyaret etmiştir⁸⁶.

⁸⁴ Yağar Özdemir, *Atatürk ve Türk ...*, s.75

⁸⁵ Özdemir, *Atatürk ve Türk...* s.70

⁸⁶ Kaymaklı, *age*, C-2, s. 226-228

Cumhuriyet'in ilanında çok sınırlı uçak ve personel gücüne sahip olan Türk Hava Kuvvetleri Atatürk döneminde envanterine giren yaklaşık 500 civarında uçak ile bölgesel bir güç olmuştur. Atatürk'ün, "Göklerde bizi bekleyen yerimizi almak zorundayız. Yoksa o yeri başkaları istila eder ve işte o zaman bu ülke ve ulus elden gider." ve "İstikbal göklerde dir." direktifleri Türk istiklâl ve bağımsızlığının bekası için önemli bir ikaz olarak görülmüştür⁸⁷. Atatürk Döneminde güçlü bir hava kuvvetleri oluşturma yanında milli imkânlarla uçak üretilmesine de önem verilerek çalışmaları yapılmıştır. Atatürk'ün bu alanda söylediği; "Bundan sonrası için, bütün tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve hava harp sanayimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder. Hava Kuvvetlerinin aldığı ehemmiyeti göz önünde tutarak bu mesaiyi planlaştırmak ve bu mevzuu layık olduğu ehemmiyetle milletin nazarında canlı tutmak lazımdır". direktifi bu günde geçerliliğini korumaktadır⁸⁸.

1 Kasım 1938 tarihinde Beşinci Dönem Dördüncü Oturumunu açmak üzere hazırlattığı demeçte ise; "Hava programımız önemle tatbik olunmaktadır" ifadesine yer vermiştir⁸⁹. Atatürk'ün bunca arzu ve isteklerine rağmen bu konuda yapılanlar hedefe uygun olarak gerçekleşmiştir mi? Bu sorunun cevabını ortaya koymak ve eksik olan hususun tespitini yapmak önem arz etmektedir. Diğer taraftan havacılık bir devletin ayakta kalmasının en önemli unsuru olduğu için önemlidir. Atatürk'ün görüşünün burada ısrarla ifade edilmesi konunun ehemmiyetini çok önceden görmüş olması ve tedbirler almaya yönelik girişimler yapmış olmasıdır. Türkiye, Atatürk döneminde dünyanın en güçlü devletlerinden olan; İngiltere, Sovyetler Birliği, İtalya ve Fransa ile de sınır komşusuydu. Kaldı ki bu devletlerle bir süre önce uzun süre devam eden bir savaş yapılmıştır. Sovyetler ile ilişkiler iyi seviyede ise de uluslararası çıkarların uzun süreli dostluklara elverişli olmadığı bir başka gerçektir.

Atatürk'ün geleceğe matuf tasavvurları o dönem için çok ileri idi. "Havacılarımız bütün ordu ve donanmamız gibi vatani korumaya anık kahramanlardır. Büyük millet bu soyak evlatlarıyla kendini mutlu sanabilir"⁹⁰. İfadeyle, güçlü bir hava gücü'nün yanında çağın en son teknolojisini kullanacak olan hava personelinin özgüven, irade ve yeteneklerinin Türkiye Cumhuriyeti için önemini belirtmiştir. Diğer yandan; "Geleceğin etkili silahı da, aracı da hiç kuşunuz olmasın uçaklardır. Bir gün insanoğlu uçaksız da göklerde yürüyecek, gezegenlere gidecek, belki de aydan bize mesajlar yollayacaktır. Bu mucizenin tahakkuku için iki bin yılını beklemeye hacet kalmayacaktır. Gelişen teknoloji bize daha şimdiden bunu müjdeliyor. Bize düşen görev ise, Batı'dan bu konuda fazla geri kalmamayı temindir"⁹¹. sözüyle Avrupa'daki ve Batı âlemindeki gelişmeleri takip etmiş ve alınması gereken tedbirleri belirtmiştir. Ancak Türkiye bu hedeflerin gerisinde kalmıştır. Aya insanların gideceği inancı 1930'lu yıllarda bazı havacılık yayınlarında da yer almıştır.

Atatürk Döneminde hava mühimmatlarının da Türkiye içinde üretilmesi için çalışmaları yapılmış ve başarı elde edilmiştir. Şakir Zümre uzun yıllar Türk ordusunun gereksinimi olan silah ve cephanelerin üretimini yapmıştır. Şakir Zümre, Bulgaristan'dan

⁸⁷ Oktay Verel, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir* C.I, THK, Ankara, 1985, s.10; *Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap*, Gnkur.Bsm., Ankara, 1983, s.200

⁸⁸ Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap, s.289; Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, 1981, Ankara, s.48; Çağlar, a.g.e, s.240; Süslü, a.g.m, s.12; Tayhani, a.g.e, s.238; Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, s.48

⁸⁹ Süslü, a.g.m, s.12

⁹⁰ Havacılık ve Spor, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, C.IX, Ankara, 1938, s.1888

⁹¹ Hv. K.K.lığı, 17.12.2003 Tarihli Hv. K.lığı Hava ve Uzay Şubesi, İtranet HV. K. K. ve UZAY Linki, Yıl:1936-Eskişehir Tayyare Alayını ziyaretinde

getirilen yabancı usta ve teknisyenler ile silah ve donanım üretimine bağlamı ve kısa bir süre sonra fabrikada yerli işçi ve usta yetiştirmeyi başarabilmiştir. 1930'lu yıllarda artık fabrikanın tüm personeli Türklerden oluşmaktaydı. Fabrikanın çalışmaları ise artık çok daha geniş bir alana yayılmıştı Türk Hava Kuvvetlerinin bir dönem cephane gereksinimleri ğakir Zümre Fabrikası tarafından üretilmiştir.

Bu bombalara ait kullanma biçimleri ğakir Zümre Fabrikası'nın teknik ekibi tarafından projelendirilerek "*tarifnameleri*" hazırlanmış ve 1939 yılında kitap olarak ğakir Zümre tarafından yayımlanmıştır. Bombaların büyük bir bölümü ğakir Zümre Fabrikası'nda üretilmiştir. 100 kg, 300 kg, 500 kg, ve 1000 kg .lık uçak bombaları ve çeşili yangın bombaları bu fabrikada seri olarak üretilmiştir. Hatta bazı hava mühimmatları ihraç edilmiştir.

Atatürk'ün havacılığa önem vermesinde, yukarıda bahs edilen nedenler kadar geleceğe yönelik tehlikeyi yıllar öncesinden tehis önemli olmuştur. Bu tehisle Türk Milli bütünlüğüne gelebilecek tehlikenin boyutu ortaya konmuştur. Ülkenin ve milletin bütünlüğünün korunması için alınması gerekli en önemli tedbirin de Türk göklerinin Türkiye'nin imkân ve kabiliyetleri ile savunulması ve bu savunmada dışarıya bağımlı olmadan milli imkânların harekete geçirilmesi gerektiği tespiti yapılmıştır. Bu tehlike o günden bu güne artarak devam etmiştir, devam etmektedir.

Hâkimiyet teorilerine göre oldukça stratejik bir bölgede bulunan Türkiye'nin kendini koruması, bölgesel ve dünya barışının da korunması ile eğer bir durumdur. Çın doğası gereği bu coğrafyada devlet olmak zor ve çetin mücadeleleri gerektirmektedir. Talihsiz bir dönemde karışıklan sorunlar ve imkânsızlıklar doğal sınırlarına ulaşamamış devletler için beklenmedik yeni sorunları beraberinde getirebilmektedir. Türkiye Milli Kurtuluş Savaşı ile kurulmuş ancak dönemin şartları gereği bazı yerlerde doğal sınırlardan mahrum kalmıştır. Bu durum günümüze değin güvenlik sorunlarına neden olmuştur.⁹² Atatürk döneminde, bu sorunların bir kısmı çözülmüş olmasına bazı problem sahaları hala sürmektedir. Türkiye'nin sorunlarına rağmen varlığını ve üniter yapısını korumasında en etkili güç unsurlarından biri Atatürk döneminden günümüze Türk Hava Gücü olmuştur.

1.8. Sonuç

Havacılık 17 Aralık 1903 tarihinde, uçağın yerden kesilmesinden çok kısa süre sonra hızla gelişmiştir. Bu dönem Mustafa Kemal bakımından; bir kurmay subay olarak meslek hayatına başladığı, dünyadaki gelişmeleri takip ettiği ve Osmanlı Devleti açısından ise tarihinin en sıkıntılı zamanlarına denk gelmiştir. Dünyadaki gelişmeler ve yükselen tansiyon Osmanlı Devletini 1911 yılında umulmadık bir zamanda savaşın içine çekmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin tarihe intikal etmesine kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin külleri üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlam temeller üzerinde varlığını sürdürmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan en önemlisi tam bağımsızlık kararlılığı olmuştur. Mustafa Kemal'e göre tam bağımsız olmanın en önemli argümanlarından biri hava gücüydü. Bu düşüncesini havacılık ile ilgili söylemiş olduğu sözlerin hemen hepsinde görmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında havacılık alanında yapılan her atılım bilinçli adımlardır. Bu gün hemen herkesin bildiği ve Atatürk tarafından 16 şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'nin açılış konuşmasında söylenen, "*İstikbal Göklerdedir*"⁹³ vecizesi de oldukça ileri bir

⁹² Ğabihim Yılmazçelik, "Yeni Dönemde Türkiye'nin Orta Doğu Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri 20-22 Nisan 2005 İstanbul**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.10

⁹³ Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap, s.200

görüŖün iadesidir. Türk Tayyare Cemiyeti'nin kuruluŖ mantığı aradan geçen 83 yıla rağmen önemini korumaktadır⁹⁴. Türk havacılık tarihi'nin 1923-1950 yılları arasındaki büyük inkiŖafının temelini bu gerçeklerde aramak gerekir.

Filistin Cephesi Gazilerinden Yedek Subay Nazmi Koçoğlu anılarında; *"Bizi en çok rahatsız eden ingiliz uçaklarıydı. Bu uçakların bir kısmı sık sık cephe üzerinde uçuyor keşif yapıyordu. Sonra da yenileri geliyor ve keşif uçaklarının mevkiini öğrendikleri hedefleri bombardıman ediyor veya makinalı tüfekte tarıyor, kendi olanaklarımızla kazdığımız siperlerimizi havaya uçuruyor, bir çok arkadaşımızı şehit ederek bizleri zor koşullarda bırakıyorlardı. Daha o zamanlar tanık olduğum bu olaylar nedeniyle hava kuvvetlerinin önemini çok iyi anlamıştım. Bir uçak gerektiğinde bir taburluk askeri gücün bir günde yapabileceği tahribatı, birkaç dakika içinde yapabiliyordu..... Son olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi „İstikbal Göklerde dir" sözünün doğruluğuna ben Filistin Cephesinde bulunurken tanık olmuş ve içtenlikle inanmıştım"*⁹⁵ diye anlatmıŖtır. YağannmıŖ olaylardan ders alınarak alınan kararlar her zaman daha isabetli olmuŖtur. Atatürk döneminden sonra dünyada havacılık alanında çok önemli geliğmeler oldu ve bu alandaki yarığ geliğmiŖ ülkeler arasında uzayda devam etmektedir. Türkiye bulunmuŖ olduğu coğrafiyanın bir emri, hakimiyet teorilerinin gereği olarak kendi çizgisini koruyan bir ülke olarak yoluna devam edebilmesinin en önemli koğulu; tarihte yağannalardan ilham alarak uzayda söz sahibi ülkelerin arasında bir oyuncu olmak mecburiyetindedir.

Atatürk'e göre havacılığın ımal edilmesi hâlinde olabilecekler oldukça açıktır Bu maksatla söylemiŖ olduğu, *"Göklerde bizi bekleyen yerimizi almak zorundayız. Yoksa o yeri başkaları istila eder ve işte o zaman bu ülke ve ulus elden gider...."*⁹⁶ sözü ile yüzlerce yıl önce Stratejist Sun-Tsu tarafından söylenen; *"Eğer kendinizi ve düşmanınızı tanıyorsanız yapacağınız her savaşı kazanabilirsiniz, eğer kendinizi biliyor, fakat düşmanınızı bilmiyorsanız, her zaferinize karşı bir yenilgiye uğrama mutsuzluğuna sahipsiniz. Eğer ne kendinizi ne de düşmanınızı bilmiyorsanız, sürekli yenilmeye tutsak bir ahmaksınız"*⁹⁷ sözünün hedeflerinin aynı sonuçları öngörmesi söyleyenlerin liderlik yeteneklerini göstermektedir.

1940'lardan sonra jet motorlarının (tepkili motor) dünyada sıklıkla kullanılması ile havalardan gelen tehlikenin boyutu büyümüŖtür. Hava gücü olmayan milletler merhamet dileyen duruma düğmüŖtür. Bunun en bariz örneklerine, Kore'de, Bosna-Hersek'te, Kosova'da, 2. Körfez Krizinde ve 2006 yılında Lübnan'da tüm insanlık alemi ibretle ahit olmuŖtur. Uçakların gelecekte harblerin temel belirleyici unsuru olacağı Mustafa Kemal Pağatarafından bizzat cephelerde tecrübe edilmiŖve Türk Milletinin istikbalde talihsiz olaylarla yüzleğmeden tedbir alması için döneminde her türlü önlemi, dönemin pek çok devletinden önce almıŖtır. Ancak geliğmeler arzu edildiği Çıkilde sonuçlanmamıŖtır.

100 yıllık askeri havacılık tarihimizde envantere 210 civarında uçak girmiŖtir. Bunun yaklaşık 40 adedi Atatürk Döneminde envantere girmiŖtir. Milli uçak üretilmesi için devletingiriğimlerinin yoğunlağığı özel giriğimcilerin fırsat bulduğu dönem Atatürk'ün devridir.

1 Haziran 1911 yılında 4 kiğiile ilk nüvesi atılan Türk Hava Kuvvetleri 33 yılın sonunda müstakil kuvvet olurken, 2. Yüzyılına girdiği günümüzde, bölgesinde v e dünyada sayılı hava kuvvetlerinden biri olma vasfını korumaktadır. güphesiz bu bağarıda en fazla gayret gösterenlerden biri Mustafa Kemal Atatürk olmuŖtır.

⁹⁴ Verel, Ėstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I, s.10-15; Sarısır, agt, s.38; Yeniçağ Gazetesi, 15 ĖUBAT 2007

⁹⁵ **Filistin Cephesi Gazilerinden Nazmi Koçoğlu ile Yapılan Röportaj**, TRT, Tarihçe Ė.Arğvi Klasör No:85, 2007, s.3,6; Bu röportaj muhtemelen 1960'lı yıllarda TRT'de canlı yayınlanan bir programdır.

⁹⁶ Oktay Verel, Ėstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I, TTK, Ėstambul, 1985, s.10

⁹⁷ Hv.K.K.lığı, **Hava İstihbaratı**, Hv. K. K.Ėsth D. Bğıklığı, Ankara, 1978, s.6

KAYNAKÇA

- ATAY, Falih Rifkî, Çankaya, Tunç Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1998
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, Gnkur. Bsm., Ankara, 1981
- APUHAN, Recep gükrü, **Menderes**, Timağ İstanbul, 2007
- AVCI, Cenk, **Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları**, Gnkur.ATASE Bsm., Ankara, 2009
- AKYÜZ, Yahya - VD., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/I**, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1989
- Bernard, LEWİS, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 9. Baskı TTK, Ankara, 2004
- BCA**, Tarih 4.11.1936, Sayı: 2/5529, Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 69.86.6
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01. Yer No: 02.35.23.7
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 6.57.15
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 24.72.17
- ÇAĞLAR, Behçet Kemal, KUTAY, - Cemal, "15 Yıl", **Havacılık ve Spor**, C.XII, Ankara, 1940
- ÇAĞLAR, Bora, **Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar**, HAVELSAN, Ankara, 2000
- ÇAYCI, Abdurrahman, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002
- Erdoğan, Mehmet (Çeviren), **Hava Gücü ve Savaş**, Hv.Bsm.ve Neğ.Md.lığı, 1986, Ankara,
- Erdinç, TOKGÖZ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2001)**, Çınaj Yayınevi, Ankara, 2001
- ERSOY, Ergin, "Kurtuluş Savaşı'na Türk Hava Kuvvetleri'nin Katkıları", **Hava Kuvvetler Dergisi 91. Yıl**, Sayı:341, Haziran:2002
- Filistin Cephesi Gazilerinden Nazmi Koçoğlu ile Yapılan Röportaj**, TRT, Tarihçe g.Arşivi Klasör No:85, 2007
- GÜRER, Turgut **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, Özkaracan Matbaalık, İstanbul, 2006
- GNKUR. ATASE, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Cilt III, Ks. 6 (1908-1920)**, Ankara, 1996
- GÖNAY, Süha, Siyasi Tarih, İstanbul Ün. Edb.Fak.Mat., İstanbul, 1979
- Havacılık ve Spor, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, C.IX, Ankara, 1938
- Hv. K.K.lığı,17.12.2003 Tarihli **Hv. K.lığı Hava ve Uzay Şubesi, İtranet HV. K. K. ve UZAY Linki**, Eskişehir Tayyare Alayını ziyaretinde Yıl:1936
- ĞHAN, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken Yay.,İstanbul, 2003
- PEHLİVANOĞLU, A.Öner, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastağ Yay,İstanbul, 2004

- KARLUK, S.Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 4. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996
- KAYMAKLI, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara, 1997
- KAVUNCU, S. Cüneyt, “Kartal Müfrezesi”, **Harp Akademileri Dergisi**, s.6, Yıl:2, Eylül–2002, İstanbul, 2002
- KEYÜSK, Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi(1912–1914), Birinci Kitap**, UçuşOkulları Basımevi, Eskişehir, 1951
- KEYÜSK, Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi (1917–1918), İkinci Kitap İkinci Cilt**, Hava Basımevi, Eskişehir, 1951
- KURAL, Fethi, **Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909–1913**, Hv. Bas. ve Neş. Md. lüğü, Ankara, 1974
- SARISIR, Serdar, **Atatürk Dönemi Millî Hava Harp Sanayii İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri**, Erciyes Üniversitesi Sos.Blm.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998
- SARP, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hv. Bas. ve Neş. Md., Ankara, 1986
- SÜSLÜ, Azmi, “Ve Atatürk’ün Türk Havacılığı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri”, **Uçan Türk**, S.303, Temmuz 1986, THK, Ankara, 1986
- SÜSLÜ, Azmi–BALCIOĞLU, Mustafa, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, AAM, Ankara, 1999
- ŞIVGIN, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK Bsm., Ankara, 1989
- TANMAN, Sıtkı, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi (1918–1923), 2. Cilt 2.Kitap**, Hava Basımevi, Eskişehir
- TAYHANÇİ, İhsan, **Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii 1923–1950**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001
- UÇAROL, Rifat, **Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898–1962)**, Hv. K.K.lığı, İstanbul, 1990
- ÖZDEMİR, Yağar, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hv. Bas. ve Neş. Md. lüğü, Ankara, 1981
- ÖZDEMİR, Yağar, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Hv. Bas. ve Neş. Md. lüğü, Ankara, 1981
- ÖZPİRİNÇ, O. Zeki, “Doğruyu Söylemek ve Savunmak Her Şartta ve Durumda Zorunludur”, **Anılar**, Ankara, 1997
- VEREL, Oktay, **İtikbal Göklerin Gökleri Bizimdir C.I-II**, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985
- Yeniçağ Gazetesi**, 15 Şubat 2007
- www.cnnturk.com/2011/turkiye/02/27/libyayi.gozu.pahasina.savunmustu/608302.0/index.html
- YILMAZÇELİK, İbrahim, “Yeni Dönemde Türkiye’nin Orta Doğu Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme”, **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri 20-22 Nisan 2005 İstanbul**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006
- YILMAZ, Veli, **Cumhuriyet Tarihi I**, Harp Akademileri Yay., İstanbul, 2003

AFET (MUHTEREMOĞLU) ILGAZ'IN ROMANLARINDA KADIN SORUNSAI

Zehra YAZBAHAR*

ÖZET

Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar kadın konusu, çeşitli yönleriyle, Türk romancılarının önemli bir kısmı tarafından ele anılıp, incelenmiştir. Kadının toplum içindeki yerini ve kadının erkeğe göre ikinciliğini sorgulayan yazarlar arasında Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz'ın da ismi sayılabilir. Bu çalışmada, Afet Ilgaz'ın romanlarını konu bakımından sınıflandıran kısa bir girişten sonra yazarın romanlarında kadına bakış ve feminist söylemin izleri ile bağımsızlık ve varoluş mücadelesi ele alınmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz, kadın, feminizm, gelişim ve bağımsızlık mücadelesi.

WOMEN'S PROBLEMATIC AT NOVELS BY AFET (MUHTEREMOĞLU) ILGAZ

ABSTRACT

From Tanzimat to Rebutic, women were examined in various aspects by very important part of Turkish novelists. Women's place in society by men and women in second place among the questions the writers of Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz also mention the name. In this study, classified in terms of subject Afet Ilgaz's novels after a brief introduction and overview of feminist discourse with the struggle for independence, the author traces of her novels had been discussed.

Key Words: Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz, women, feminism, development and the struggle for independence.

*Bir sanatçı elbette «memleket gerçekleriyle»
ilgilenecek. Ama önce memleketiyle, memleketinde
yaşayan milyonlarla, onların «insan» olarak
gerçekleriyle ilgilendikten sonra.¹*

Afet Ilgaz

Türk romanında önemli kırılmaların meydana geldiği 1960'lı yıllarda roman yazmaya başlayan Afet Ilgaz'ın ilk romanı, sözünü ettiğimiz yılların bağlamında yayımlanır. “Konu olarak seçtiğim, günlük yaşamdır. Günlük yaşamı çok iyi tanıyorum. Onu yorgunluklarıyla, sevinçleriyle, sorunları, içleriyle seviyorum. Bir sanatçı olarak da yaşadığım her dakika için, olup bitenlerin ortasındaki kendimle hesaplıyorum. Bu

* Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: zehra-yazbahar@hotmail.com

¹ Afet Muhteremoğlu, “Cadı Kazanı”, *Varlık*, S. 511, 1 Ekim 1959.

hesaplağmıdır, gerçeklerin derinliğine kesitleri oluyor.”² diyen yazarın konu seçiminde günlük yaşamdan beslendiğini söyleyebilir ve romanları konu bakımından üç ana başlık altında sınıflanabilir:

1. Toplumsal Konulu Romanları
2. Bireysel Konulu Romanları
3. Politik Konulu Romanları

Toplumsal konuların başında kadın sorunu, feminizm, bağımsızlık ve varoluş mücadelesi, evlilik kurumu ve içiğindeki sorunlar ön plana çıkarken, bireysel konuların başında aşk, ihanet, kararsızlık, güvensizlik, yalnızlık, iletiğmsizlik, intihar, sanat, din, tasavvuf, ahlâk ön plandadır. Politik konulardan da toplumcu hareket, devrimci sol, 24 Ocak 1980 kararları, sendikanın kurulması, siyaset ve tarih öncelenir. *Eşiktekiler*³, *Aşamalar*⁴, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*⁵ ve *Sendika*⁶ isimli romanları, yazarın, ilk dönem romanları arasındadır. Bu dönem romanlarının ortak yanı, kadın konusuna ağırlık vermeleridir; başka bir deyişle, kadın merkezli olmalarıdır. Özellikle kadının toplumdaki yerine değinen yazar, sözünü ettiğimiz romanlarında, “insanlık gürültüsü” olarak adlandırdığı gürültünün içinde bazen kaybolan bazen de kaybolmama çabası veren kadınların öyküsünü ve mücadelesini anlatır. Ilgaz’ın, *Garip Bir Dava*⁷ adını taşıyan romanı da ilk döneminde kaleme aldığı romanları arasında gösterilebilir. Yazar, bu romanında, 24 Ocak 1980 kararlarını ve bu kararların bunalımını sanatçı çevrenin üzerinden sergiler. Afet Ilgaz, yukarıda sözü edilen romanlarından sonra *Ad Semud Medyen*⁸ ile başlaayan *Yol*⁹, *Yolcu*¹⁰, *Menekşelendi Sular*¹¹, *Ermış*¹² ile devam eden ve *Sorgu ve Derviş*¹³ ile son bulan romanlarıyla birlikte tasavvufa yönelir ve yazarın Ğlamî dönem olarak adlandırılabilir ikinci dönemi başlar

² Afet Muhteremoğlu, “Hayatım”, *Türk Dili Dergisi*, S. 171 Aralık 1965.

³ Afet Muhteremoğlu, *Eşiktekiler*, Hatipoğlu Yayınları, Ğstambul 1960. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, Okar Yayınları, Ğstambul 1977. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

⁵ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, Ğstambul 1987. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

⁶ Afet Ilgaz, *Sendika*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, Ğstambul 1987. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

⁷ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, Ğstambul 1987. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

⁸ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, Muhteremoğlu Kitabevi Yayınları, Ğstambul 1991. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

⁹ Afet Ilgaz, *Yol*, Timağ Yayınları, Ğstambul 1993. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

¹⁰ Afet Ilgaz, *Yolcu*, Timağ Yayınları, Ğstambul 1996. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

¹¹ Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, Timağ Yayınları, Ğstambul 1997. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

¹² Afet Ilgaz, *Ermış*, Ğz Yayıncılık, Ğstambul 2004. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

¹³ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, Ğz Yayıncılık, Ğstambul 2010. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu romandan yapacağımız alıntıların sayfa numaraları alıntıdan hemen sonra belirtilecektir.

AFET ILGAZ'IN ROMANLARINDA KADIN SORUNSAĞI

• KADININ TOPLUMDAKİ YERİ

*Kadınlığıı çok güzel törpüledim. Ne kadar güzelliğim varsa, kadın kişiliğimden bağımsız «iyi»likler bunlar. Ama bunları çok az kişi anlayabiliyor. Öteki kadınlardan pek çoğı, o güzelim kadınlıklarını, zekâlarını, o güzelim zengin kişiliklerini örten, törpüleyen bir kocanın gizli ya da açık varlığının ardına gizleyen, gölge olmak için büyük bir savaş veren kadınlar...*¹⁴

Afet Ilgaz

Türk romanında kadının sosyal hayattaki yerinin ve sorunlarının irdelenmesi, Tanzimat ile başlar Tanzimat ile başlayıp Servet-i Fünûn ve II. Meşrutet ile devam eden süreçte, aile, evlilik, görücü usulü ile evlenme, kadın hakları, çağdaşlaşma, kadın-erkek ilişkisi gibi kadınları ilgilendiren birçok konu, romanlarda ele alınır ve incelenir. Fakat kadının ve sorunlarının bütün yönleriyle ele alınması; başkibir deyişle kadın konusunun romanlarda büyük ölçüde incelenmesi ve tartışılması ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, özellikle Cumhuriyet'in getirdiğı imkânlardan yararlanan ve bu doğrultuda öğrenim gören kadınların, 1960'lı yıllarla birlikte edebiyat dünyasına girmeye ve eser vermeye başlamalarıyla mümkün olur. Özellikle Cumhuriyet döneminde kadın, toplumsal yasaları sorgulayıp geleneğin kendisine biçtiğı role boyun eğmeyerek erkek karşısında etken konuma gelir; başla bir deyişle, kadın, toplumsal yasaların ikinci plana itip köklerine itaat tohumları ektiğı anlayışa başkaldıran mücadeleci yapısıyla verilir. Bu doğrultuda kadınların verdiği mücadele her ne kadar bireysel bir mücadele olsa da kadın sorunu, toplumsal bir sorundur. Bunun yanında 1980'li yıllarda Batı'da başlayan feminist kadın hareketinin ülkemizde de yayılmaya ve büyümeye başlaması, doğal olarak, kadını, onun toplum içindeki konumunu ve sorunlarını gündeme getirir. Bu bağlamda hayatın hemen her alanında ikinci plana itilen kadının toplum içindeki konumunu ele alan ve kadın konusuna kayıtsız kalmayarak bu konuyu eserlerinde içeren sanatkarlar çoğalır; başkibir deyişle, her alanda olduğu gibi edebiyat dünyasında da kadın, her yönüyle ele alınır.¹⁵

¹⁴ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, İstanbul 1987, s. 56.

¹⁵ Kadın ve kadın sorunlarıyla ilgili ulaşıldığımız çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Kitaplar: Aygün Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001; Ekrem Nazmi Yılmaz, *Toplumsal ve Bireysel Düşünce Işığında Kadın*, Özden Yayınevi, İstanbul 1976; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye Gökbankası Kültür Yayınları, Ankara 1992; Gonca Gökalp-Alpaslan, "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Romanına Yansıyan Kadın Grafiği", *Evrenselliğe Yolculuk-Prof.Dr. Emel Doğramacı Armağanı*, Ankara 1998, s. 213-222; Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001; Tezer Taçkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973; Türker Alkan, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1981.

Tez Çalışmaları: Gülay Korkmaz, *Servet-i Fünûn Romanında Kadın*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1998; Melin Haser, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994; Süleyman Aydın, *Tanzimat Dönemi Romanında Kadın*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995; genol Memi Gökçü, *Cumhuriyet Döneminde Kadın Hakları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Kadın konusunu romanlarında içeren yazarlar arasında Afet Ilgaz da yer alır. Ilgaz, romanlarında kadınla ilgili meselelere de yer verir: Yazarın *Eşiktekiler* romanında, kadın haklarının savunucusu olarak karşımıza çıkan Dilârâ ve evlilik hazırlıkları içerisinde olan Fikret'in öyküleri; *Aşamalar*'da, ekonomik ve ruhsal bağımsızlığını kazanma mücadelesi veren kadınlar ile bu mücadeleyi kazanamayarak çıkmaza düşen kadınların öyküsü; *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*'nde, çağdaş ve akıllı bağında bir kadının evlilik ve annelik hakkındaki düşünceleri; *Sendika*'da, Türkiye'de ilk kez sendikanın kurulduğu özel bir okulda öğretmenlik yapan ve çocuklarına bakan yalnız bir kadının öyküsü anlatılır. Ilgaz, sözü edilen dört romanında da yaşılan düzenin ataerkil bir yapıya sahip olduğu ve kadınlara getirilen kısıtlamalarla kadınların ikinci plana itilerek, özgürlüklerinin kısıtlandığı görüşünü roman kışkırlarının düşünceleri üzerinden yansıtır. Aynı zamanda yazar, sözünü ettiğimiz bu genel görüşü, yarattığı roman kışkırları ile eleştirel ve değıştirme çabası içerisinde. Başka bir deyişle yazar, cinsiyetçiliği sona erdirmeye çabalayan kadın kışkırları yaratma yoluna gider. Romanlarında yer verdiği kadınlar, erkek egemen uygarlığın ağırlığı altında ezilen ve bu ezilme sonucunda kadınlıktan çok "insan" olma yolunda savaş veren kışkırlardır. Bahsedilen kadın kışkırları, kendilerini anlamaya, tanımaya ve toplumda özgür bir yer edinmeye çalışırken toplumda var olan geleneksel kadın imgesiyle örtüşen ve çatışan yanlarını bulup "birey" yaratmaya çabalarlar; başka bir deyişle, salt diğışliğiyle benimsenen ya da cinsel obje olarak görülen genel görüşündüğüne çıkarak birey olarak kendilerini ifade etme yoluna girerler. Yani "bölük pörçük var oluşmalzemesinden tüm bir insan yaratmaya"¹⁶ uğraşırlar. Romanlarında hayatın değışik alanlarında geri kalan ve bunu hissederek bazen savaşmayı seçen bazen de buna boyun eğen kadın kışkırları yaratan Ilgaz, kadının toplum içindeki konumu ve sorunlarını tematik olarak içine yoluna gider. Romanlarındaki kışkırların çoğu kadındır ve romanlarda her sınıftan kadını görmek mümkündür: Köylü kadından şehirli kadına, orta hâlliden zengine, eğitimliden eğitimsiz, toplumsal, siyasî ve ekonomik bilinci olandan olmayana kadar hemen hemen her statüde kadın kışkırlara rastlanır. Başka bir deyişle, her kesimden kadının öyle ya da böyle toplumsal veya bireysel sorunları olduğunu göstermeye çalışır yazar, kadını toplumsal ve ekonomik düzlemde ele alır ya da denilebilir ki Ilgaz, kadın bir yazar olarak kadın konusunu içine ancak kadınlara biçilen rolü hiçbir zaman sadece karşıcinslerinin üzerine atmaz ve bu sorunu, toplumsal bir sorun olarak görür.

Ilgaz'ın kadın konusuna yer verdiği romanlarını tek tek değerlendirdiğimizde konu daha netleşmektedir:

Genel niteliğine göre *Eşiktekiler* isimli romanın konusu, toplumsaldır. Mahiyeti bakımından romanın konusu ise şu şekilde verilebilir: 1950'li yıllarda İstanbul'un orta hâlliler çevresinde Dilârâ ve yakınındaki kışkırların günlük yaşamlarının bütün sorunlarıyla, yorgunluklarıyla ve sevinçleriyle anlatılmasıdır. Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*'de günlük yaşamın içindeki insanların, özellikle kadınların, hayatlarına yer verirken ana izlek olarak şu

Makaleler: Aşlı Güneş- Onur Gülen, "19. Yüzyıl Romanında Kadın", *Parşömen*, C. 3, S. 2, Kış2003; Emel Sönmez, "Türk Romanında Kadın Hakları", *Türk Kültürü Araştırmaları* IV – V – VI, 1966 – 1969, s. 19 – 70; Erendiz Atasü, "Kadın Yazar", *Dil Dergisi*, 2001 Mart; Ertuğrul Aydın, "1872 - 2002 Yılları Arasında Yazılan Türk Romanları Bibliyografyası", *Hece (Türk Romanı Özel Sayısı)*, S. 65 – 66 - 67, Mayıs-Haziran - Temmuz 2002, s. 816 - 841; Melin Haser, "Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın", *Türk Edebiyatı*, S. 297, Temmuz 1998, s. 43 – 46.

¹⁶ Bu ifade, Erendiz Atasü'nün "Kadın Yazar" (*Dil Dergisi*, 2001 Mart, s. 45-48) isimli makalesinde geçmektedir.

görüŖün peçindedir: Birey, bedensel geliŖimini tamamladıktan sonra kafa yapısındaki geliŖimsürecine girer ve bu da özgür düŖün ve bağımsızlığı arayan kişilerle olur.¹⁷

Kadın anlatıcının yer verildiği romanın hemen her yeri feminizminden izler taçır. Roman kişilerinden olan Dilârâ ve Fikret, sürekli kendileriyle hesaplaşma içerisinde olan ve özgürlüğü arayan, yer yer de savundukları görüşlere birbirinden ayrılan kadınlar olarak verilir. Yer yer düŖünleriyle birbirlerinden ayrılırlar da ortak bir noktada birleşirler Her ikisi de kadının gözüyle kadını okuyucuya sunarak kadınların ya da kadınlığın bazı yönlerine değinirler. Dilârâ, her cümlesi ile erkekler dünyasında kadınların bağımsızlığı ve eğiliğini savunan biri olarak karşımıza çıkarken, romanda büyük bir yer tutan Fikret'in günlük defterleri, onun gelişiminin ya da olgunlaşmasının göstergesi olarak verilir.

“Dişilikten, hiçbir şey olmamaktan, omuz çukurlarımıza değmiş solukların anısına yıllar yılı bağlı kalmaktan kurtulduğumuz gün, bizi sayacaklar. Dostça, kardeşçe, insanca –ama erkekçe değil- bakışlarla bizi kutlayacaklar.” (Eşiktekiler, s. 8).

Dilârâ'nın görüşündeki feminist söylemin etkisinin görüldüğü bu alıntıda, diğliğinden ya da cinselliğinden soyutlanmış dost ve arkadaş kadın, toplumun bağımsızlığı ve ilerlemesi için erkeklerin yanında resmedilir. Ancak Dilârâ, bunun yanında Çi düŖünlere de sahiptir:

“Yanımda erkek sevgilerinden, helebeni de birazcık ilgilendirecek cinste olanlarından söz açıldı mı, üzerime kadınlığının bütün ağırlığı çöker. Bir kadın vücudunun, bir kadın yaşayışının utancı altında ezilirim. Omuz başlarımdan, bacaklarımdan tâ ayak parmaklarıma kadar bir buruk sızı dolaşmağa başlar.” (Eşiktekiler, s. 6).

Dilârâ, çirkin olduğunu düŖünsede bazı zamanlarda diğliğinin farkında olduğunu ve bu farkındalığın sonunda da, belki kadınların yalnızca diğliği ile ön plana çıkmasına tepkili olmasına rağmen kendisinin de bu özelliğine sığınışından belki de çirkin olduğu için, büyük bir utanç duyduğunu belirtmeden edemez.

Kendine has bir görüşü olan, yaşamasını bu görüşün etrafında düzenleyebilen kişilerin özgür olduğunu ve gelişimin ancak özgür düŖün kafalarda gelişimdenmeye lâyık olacağını¹⁸ söyleyen Afet Ilgaz, romanın çeşitli yerlerinde hem Dilârâ'nın hem de Fikret'in ağzından izlediği pekiştirmek üzere ana örne ifadelerine sıkça yer verir:

“Öyle bir çağdayım ki, denenmiş veya denenmemiş yolların hiç birisinden ümit kesemem. Ağırlığı, utancı altında ezildiğim bu cinsin «sahip»sizliğinin vereceği utanç da var daha, onu da tatmadım. Bayırlarda yetişivermiş cılız ve kaba renkli kır çiçekleri kadar can sıkıcı olacağım o zaman. Benim olmıyan çevrelerin içinde bu çevrelerin insanlarıyla boy ölçüşürken, onların anlayabileceği bir cins yaşayışın savunmasını yapmam gerekecek. Onların karşısına sevgisiz, isteksiz, zavallı duygularla çıkmak istemem. ‘Çünkü bir kimse kendine yenene kul olur.’ ” (Eşiktekiler, s. 6).

¹⁷ Bireysel ve toplum halindeki gelişimin ana örgüleri ile gelişimin eğitim ve özgürlükle ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Afet Muhteremoğlu, “Eğitim-Gelişim-Özgürlük”, *Varlık*, S. 529, 1 Temmuz 1960, s. 12.

¹⁸ Daha geniş bilgi için bakınız: Afet Muhteremoğlu, “Eğitim-Gelişim-Özgürlük”, *Varlık*, S. 529, 1 Temmuz 1960.

“Son cümle, insanın özgür olup olmadığı hakkında kesin kararlar verdirecek cinsten bir yüz karası bence. Geceler ve gündüzler için birbirlerine teşekkür eden insanların sayısı azalmadıkça insan özgürlüğü üzerine yazılan kitapların sayısı artar muhakkak.” (Eşiktekiler, s. 27).

Romanın sonunda evlenme arifesinde olan Fikret ve evleneceği kişi ile aralarında geçen konuşma, kadının birey olma çabasının açık bir göstergesi olarak sunulur. Bu diyalog, romanın bağlamına beri verilmek istenen düğünün özeti niteliğindedir:

“Nekadar sevinçli. «Tutsak kadın»lıktan, özgün genç kızlığa geçiş, nekadar baş döndürücü, güzel ve birdenbire oldu. Yüzünden, bedeninden, her türlü duyuşundan bir saat önceki tutsaklığın silinişini kutluyor. Bir ev, bir anne, bir baba. Her zaman bırakabileceği bir topluluk, bir yer var şimdi özleminde. Erkekler kadar özgür, onlar gibi «bırakabilen», «isteyici». .... Fikret otobüsün kalabalığına sırtını dönmüş pencereden bakıyor. Sarsıntıya karşı koymak için, ama aslında genişliyen bir özgürlüğün sınırları olan bacaklarını olduğu yerde birbirinden uzaklaştırıyor. Dayanma yüzeyini genişletiyor. Bir erkek kadar sağlam, sıkı güvenli bir duruşla olduğu yerde çivileniyor. Özgürlüğe doğru sarsıla sarsıla, ama mutlu bir hafiflikle ilerliyor.” (Eşiktekiler, s. 132).

Yazar, her anlamda eşitsizliğin engellenmesi ve kadın cinsinin ikincil konumdan kurtarılacak ve ev hayatlarında, sosyal mekânlarda en az erkekler kadar rol almaya haklarının olduğu görüşünü Fikret’in aynı hayatı paylaşma yolunda adım attığı kişiyi niçanıyla karışık konuları ile gözler önüne serer. Aynı şekilde Dilârâ’ya da şu sözleri söyleterek bir kadının gözünden kadın olmanın gerektirdiklerini ve zorluklarını anlatır:

“Ablamın (Fikret – ZY) en büyük talihsizliği, kendindeki sanat yeteneğini tanıdığı içindir, ilk bakışta. İkincisi, bununla birlikte kadın olduğu için. Üçüncüsü de kadın olmaktan artık hoşlanmamağa başladığı için. Kadın olmak demek, saf anlamıyla, baskı altına girmek için zindancısına yalınmak demek. Büyük bir cinsten olmak kabahatmiş gibi, ille de köleliklere vurulmak demek. Dünyanın düzeni uğruna numaralar yapmak, dolaplar çevirmek kolay mı? O kadar sevgi çokluğunu, yönetmeliklere tüzüklere, -insanlığın yönetmelik ve tüzükleri- sığdırmak, ömrünün sonuna kadar da, burada belirtilenler başkasını sevmiyormuş gibi görünmek?” (Eşiktekiler, s. 45).

Yazarın *Aşamalar* romanında ise okuyucu, iki farklı grupta yer alan kadınların yaşam mücadelesi ile karşılaşır. Birinci grupta yer alan kadınlar, toplumsal çürümüşlük karşısında savaşı veren ancak attıkları her adım ile büyük bir boğluğa düşecek ağır ağır eriyen kadınlar; ikinci grupta yer alan kadınlar, hem ekonomik hem de ruhsal yönden bağımsızlıklarını kazanma yolunda mücadele veren, düzenin çarpıklığı karşısında kurtuluştan toplumcu harekete sığınarak bulan kadınlardır. Afet İlgez, bu romanda, birbirine zıt özellikteki kadınları verirken insanın insan olma yolundaki savaşını ve didinmesini gözler önüne serer. Romanda, 1970’li yıllarda, İstanbul’da, başta Sevdâ ve Gülsüm olmak üzere çarpık düzen karşısında savaşı veren kadınlar ile savaşımayürekliğini gösteremeyen kadınların hayata tutunma çabaları anlatılır. Sevdâ, romanda sözü edilen ilk gruptaki kadınların temsilcisidir. Yaşama ya da yaşadıklarına bağkaldırılmaz ve kendi iç dünyasında

kaybolur. Bağkaldırıcı bilmediği ve genellikle susmayı tercih ettiği için de ölümü kurtuluğ yolu olarak görür. Yazarın “çekingen yaradılığı, beceriksiz ve yağmaya yabancı” olarak tanıttığı Sevdâ, evli ve iki çocukludur; Edebiyat Fakültesi’ni bitirmesine karĖınçalıĖmaz Afet Ilgaz, burada evi, tutsaklığın sembolü olarak kullanarak Sevdâ’nın bağtan hayata yenik bağladığını okuyucuya hissettirir ve kadının, bir erkeğin gölgesinde mutlu olamayacağı sonucuna ulaşır; öyle ki Sevdâ’yı tanıtırken Ėusözleri söylemekte sakınca görmez:

“Sevdâ üniversiteden arkadaşları olan bu kızların adlarını kayıtsızlıkla dinledi. Onların hepsi de başarısız, dalgın, şaşırtıcı ve gülünç bir öğrenci olan Sevdâ’ya karşın başarılı, ciddi, ne istediğini, ne yaptığını bilir kızlardı.” (Aşamalar, s. 27).

“Her zaman bir şeyleri düzeltmeye çalışır... Genç kızlığında yüzünde sivilciler vardı, onlar için ağladı, üzüldü, uğraştı... Sonra biraz kemikli burnunu ameliyat ettirdi... Sonra üniversiteye gitmek istedi... Her şeyi, her şeyi var... Nasıl oluyor da neşesiz ve mutsuz oluyor...” (Aşamalar, s. 30).

Sevdâ’nın tam karĖısında ise Gülsüm vardır. Gülsüm, Sevdâ’nın aksine toplumun kendisine biçtiği rolü kabullenmeyen, yağamı ya da yağamdaki yerini sorgulayan ve her anlamda özgür olma isteği duyan bir kadındır. Öğretmen olan Gülsüm, Sevdâ gibi evlidir ve annedir.

Afet Ilgaz, *Eşikteki*’de olduğu gibi *Aşamalar* isimli romanında da bireysel gelişimin, toplum halindeki gelişimi de beraberinde getireceğini savunur ve ana izlek olarak da “kendine has bir görüşü olan, yağamına bu görüşün etrafında Ėekil verebilen kişilerin özgür olduğu” düğüncesinin peÇindedir. *Aşamalar*’daki kadın kişiler de, tıpkı *Eşikteki*’de yer alan Dilârâ ve Fikret gibi sürekli kendileriyle hesaplaşma içerisinde olan ve özgürlüğü arayan kadınlar olarak verilir. Sevdâ da Gülsüm gibi arayış ve savaşığındadır ancak bu arayış, Gülsüm’ün aksine bireysel bir arayıştır ve Sevdâ, ne kadar istese de bir türlü kendi ayakları üzerinde duramaz. Evliliğinde bulamadığı mutluluğu bağka erkeklerde arar fakat bağka bir erkeğin boyunduruğundan çıkıp bir bağkasına sığındığı için yine mutsuzluğa ve çaresizliğe düğerek istediği kurtuluşa eremez. Sürekli birileri için yağayan Sevdâ, hayata karĖıkararsızlığı ve güvensizliği içinde boğulur. Yağam içindeki rolünü sorgulayan ancak bu sorgulayığan eli boğ olarak çıkan Sevdâ’nın ağzından Ėucümleler dökülür:

“‘Ben kendi kendime çoğaldım hep. Tek başıma, büyük kalabalıklar olmaya çalıştım.’ diye düşünüyordu. ‘Babası istediği için okumuş, üniversiteyi bitirmişti. Annesi istediği için evlenmiş, kimse istemediği halde çocuk sahibi olmuş gene birileri, bu kez çok sayıda birileri –bunlar kimdi?- istediği için arabalı, daireli, Avrupa gezili, süslü, eşyalı bir ev kadını haline gelmiş, iyi bir evlât, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir ev kadını, iyi bir... İyi bir, iyi bir... Ne kadar çok şeyim ben Yarabbi...’ diye düşünüyordu.” (Aşamalar, s. 83).

Sürekli sancı çeken ve sürekli kendi içinde düğünen Sevdâ, kendisini çepeçevre saran bu bunalımı kendi çabalarıyla aÇmaya çalışır. Sevdâ’nın düÇtüğü en büyük yanılgı, alıntıdan da anlaşılacağı üzere, kendisi için değil sürekli bağkaları için yağaması ve sözünü ettiğimiz bağkalarını hayatının merkezine almasıdır. Öyle ki eği Arif’te bulamadığı

mutluluğu yine bağıla bir erkekte, evli bir erkekte arar ve boğmadan yazar Hakkı Kotar ile birliktelik yağanaya bağlar Hakkı'nın vaatleri ile Arif'ten boğanın Sevda, aradığı mutluluğu o cephede de bulamaz ve bu sefer yine evli bir erkeği, Mehmet Meriç'i sığınış olarak görür. Aynı zamanda yazar, romanında aldatma, boğama ya da evlilik dıñılığkiye yer vererek mutsuz olan bireyin eñinaldatabileceğı vurgusunu yapar. Bağkaları için kendi kiğliğini kaybeden, hatta ağıkuğruna dayak yiyen Sevda'nın *"Beni kuklaya çevirdi, ben kendim olmaktan çıktım... Gene de yaranamıyorum... Daha ne yapmalıyım, ne yapmalıyım..."* (Aşamalar, s. 531) Gğlindeki yakarığive çaresizliğı ile karğılağıml. Yazar, burada, kadına yönelik Giddetini sadece soyso-ekonomik açıdan düğük kiğilerin maruz kaldığı bir durum olmadığını ve Giddetini, zengin fakir, eğitimli eğitimsiz, genç yağılı güzel çirkin, herkesin, her an maruz kalabileceğı bir durum olduğunu vermek ister. Öyle ki, eğitimli bir kadın olan Sevda gibi, yine bağıkaeğitimli bir kadın olan Doktor Ferda da Mehmet Meriç tarafından Giddetgörür. Kaldı ki Mehmet Meriç de bahsi geçen kadınlar gibi eğitimlidir, bir yazardır. Ne yaparsa yapsın bir türlü aradığı huzura kavuğanayan Sevda, attığı her adımla büyük bir boğıluğa düğer kurtuluğuve huzuru ölümde bularak bir otel odasında intihar eder. Roman boyunca kendini yalnız hissediyğyle öne çıkan Sevda, ölürken de yalnızdır. Kendine has düğünçeleri olan Gülsüm, Sevda'nın aksine ekonomik bağımsızlığını kazanmış, bunun yanında ruhsal bağımsızlığı için de mücadele eden ve çabalarını toplumcu hareket yönünde kullanarak kurtuluğadoğru ilerleyen güçlü bir kadın olarak resmedilir. Gülsüm de Dilârâ ve Fikret gibi ataerkil yapı içinde kadınların haklarını ve bağımsızlık mücadelesini dile getirir; bağıka bir deyiğle, Gülsüm'ün düğünçeleri de feminist söylemden izler tağır. Gülsüm'ün ve yer yer de Sevda'nın düğünçeleri, izleğı pekiğirmek için verilen ana öge ifadeleridir:

"Kendini savaşa giden ve kazanıp kazanmıyacaklarına dair hiçbir şey bilmeyen ama bu savaşın coşkusunu, korkusunu ve telâşını içinde olan askerlere benzetiyordu." (Aşamalar, s. 10).

"Bakla pişirmeden de olmuyordu. Çünkü baklayı tam kıvamında rengini kaçırmadan pişirebilmenin en önemli bir «kadın»lık ölçüsü sayıldığı bir ortamda yaşamak zorundaydı." (Aşamalar, s. 190).

Yazar, kadınların, toplumun dayattığı rolü oynamak zorunda kaldıklarını ve bunun sancılarını çektiklerini roman kiğileri üzerinden verir ve aynı zamanda kadınlardan bu maske ile yağanalarını istediğı için toplumu eleğtirir. Örneğın, ikinci alıntıda Sevda'ya *"kıvamında bakla piğirmenin kadınlık ölçüsü sayıldığı bir düzende yağanıklarını"* söyleten yazar, kadının yalnızca evde ve ev iğlerinin içinde görölmesini ya da algılanmasını eleğtirir.

"Gülsüm böyle bir çevrede nasıl mutlu olunabileceğini düşünüyor. Böyle bir ortamda... Okulda bu çevre, sokakta da, çarşıda da, her yerde, her yerde... Bu insanları değıştirmek gerek, bu kadınların ağızına zevk, eğlence sözlerinden çarpıtılmış aşk sözlerinden ve öykülerinden önce «çalışma» ya da buna benzer saygıdeğeri sözler vermeli, şarkılarına katmalı, giysilerinin ışığını azaltmalı, yüzlerinin parlaklığını silip yerine daha insanca, daha doğal bir renk getirmeli... Çevredeki insanların hepsini değıştirmeli... O zaman çalışmak da yalnız kalmak da, buna benzer bütün insanca zorluklar da daha az zor olurlar..." (Aşamalar, s. 559).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“Bizde kadın duyguları, kadın düşünceleri feminist aşamayı geçmeden boğulmuş ve şimdi de gelip «devrim» çalkantılarına dayanmıştır. Burjuvazi kadınla erkeği karşı karşıya getiriyor, diyorsunuz, doğru ama aynı burjuvazi erkeği kadının karşısına çıkarmıyor mu? Feminist aşamaları yapmayan, duygu ve düşüncelerinde hâlâ köleliği ve bağımlılığı taşıyan, kendini yalnız ve güvencesiz duyan kadınları nasıl devrimde erkeklerin yanına çekeceksiniz? Onlar alabildiğine ekonomik özgürlüklere de sahip olsalar parayı ne için, kimin için harcayacaklarını bilmek istiyorlar. Yaşamalarında sevilen bir erkeğin bulunmasını, onun dostluğunu, arkadaşlığını, yakınlığını arıyorlar, cinsel doyum arıyorlar. Bunları toplumsal baskılar ancak «evlilik kurumu» içinde gerçekleştirebilme olanağı veriyor kadınlara. Bu sınırı çiğneyen, bu yasalara başkaldıranlar sınırsız acılar çekmek, güçlü olmak, tıpkı kendisini baskılar altına alan düzenin silahlarıyla aynı silahlarla silahlanarak güçlü olmak zorunda kalıyorlar. O zaman duyguları yaralanıyor, saflık ve içtenliklerini yani asıl doğal güçlerini yitiriyorlar.” (Aşamalar, s. 588-589).

Kadının, erkek gibi, hem evde hem sokakta hem de çalışmamasında aktif duruma getirilmesi ve geri planda kalmaması gerektiğini düşünür yazar, yukarıda verilen ilk alıntıda Gülsüm’e “kadınların ağzına ağız sözcüklerinden ya da hikâyelerinden önce çalışmaması saygıdeğer sözlerin verilmesi gerektiğini” söyleterek kadını diğiliği ile öne çıkaran zihniyetin eleştirisini yapar. Yazar, romanın bir yerinde de roman kişilerinden Doktor Ferda, Mehmet Meriç’in eşi, ve annesi Nesteren Hanım’ın Çu Çukildeki konuşmalarına yer vererek kadına daha çocukken toplum tarafından dayatılan rolün yanılgısından bahseder:

“Çocuklara böyle «cinslerini belirtici oyuncaklar» alınmasından yana değilim. Çok sakıncalı. Onlara daha küçükken kadınca köleliği, evişlerine ve mutfaga...”

‘Aman aman aman!...’ diye dudağını büktü annesi, kızgınlıkla ona baktı. ‘Oyuncakların ne kabahati varmış! Bir kadın kendi değerlerini savunmasını, kendi özgürlüğünün kavgasını yapmaktan sonra?’

Nesteren Hanım bir öğretmen emeklisiydi ve bütün Atatürk dönemi öğretmen hanımlarda görülen o özgür ve bağımsız düşünceye¹⁹ bütün yaşamı boyunca bağlı kalmış, sahip çıkmaya çalışmıştı. Kendisini kadın özgürlüğü ve bağımsızlığı konusunda hiç kuşkusuz bir öncü, bir çilekeş, bir devrimci saymasına hiçbir şey engel olamazdı. Kocasını da tıpkı Halide Edip Hanım’ın Salih Zeki’ye yaptığı gibi,

¹⁹ Kemalizm kadınlardan, cinselliklerini bir kenara atıp, modernleşme sembolleri olarak kamusal alanda görünürlik üzerinde durmalarını ve ayrıca Batılı kadınlar gibi de kamusal alanda uçarılıklar, hafifmeçhupluklar yapmayıp, erkeklerin sakın, temiz, besleyici, asexual eşleri olmalarını istemişti. Bu yönde yeni bir orta sınıf eliti yaratarak öğretmenler, devlet memurları, bürokratlar gibi eğitilmiş gruplara özellikle yüksek statü sağlayan Cumhuriyet rejimi, eğitime verdiği ayrıcalıklı yer ile kadınlara, geleneksel cinsiyet düzeninin dışına adım atmak için imkân sağlıyordu. Böylelikle öğretmenlik mesleği kadınlara açıldı.

Daha geniş bilgi için bakınız: Ayşe Kadioğlu, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi – Türkiye’de Demokratik Açılım Arayışları*, Metis Yayınları, İstanbul 1999; Hülya Osmanoğlu Bilmiç, *1988-1990 Yıllarında Dünya Değişirken Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006; N.V. Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm” (Editör: Mehmet Ö. Alkan), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Ansiklopedisi*, C. I, Gletişim Yayınları, İstanbul 2001.

başka bir kadınla ilgisi olduğunu duyar duymaz bıraktı. Onu hâlâ sevdiğini kendi kendinden bile saklar, bunu düşünmekten korkar, çekinir ve bu yüzden de kocası için son derece sert ve kaba bir dil kullanırdı.” (Aşamalar, s. 292).

1923 yılında Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte yeni bir toplum ve kültür yaratma gereği ortaya çıkar ve bu yeni toplum ve kültürün devletin formüle ettiği amaçlara uyum gösterebilecek nitelikte olması gerektiği savunulur. Cumhuriyet’in bağılangıcında asker, bürokrat ve aydın gibi devlet elitleri ulus, kimlik, uyum ve yeni rejime sadakat gibi kavramları ön plana çıkararak, bu kavramlara önemli anlamlar yüklerler. Dolayısıyla yeni toplum ve ulus projesinin öncü aktörleri olarak asker, bürokrat, aydın ve kadınlara önemli görevler düşer. Cumhuriyet ile birlikte üç proje gündeme gelir: Birincisi ulusal kimlik oluşturmak, ikincisi çağdaş toplumlar ailesinde yer almaya müsait siyasal bir yapı belirlemek ve modernleşim yolundaki adımları hızlandırmak için gerekli adımları atmak, üçüncüsü ise kadın meselesi. Dolayısıyla hem Osmanlı’da hem de Cumhuriyet döneminde feminizme esas rengini veren “kadın” olgusu olmuştur. Temel olarak kadınların ezilme ve eşitsizlik ilişkileri üzerine kurulu feminist hareket, belli sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullarda farklı biçimlere bürünür. Temelde birey olarak kadının, iradesi, görünürlüğü ve hakları ile ön plana çıkması olan feminizm, aslında, kadınların geleneksel rollerini modern biçimler içinde sürdürmesini sağlamayı amaçlar.²⁰ Kızı Söğüt’ün mutfak eşyalarını içeren oyuncaklarla oynadığını gören Ferda, “kadının iğnin evde ya da mutfakta olması gerektiği” mesajını verdiği düğünesiyle kızının bu oyuncaklarla oynamasını istemez. Kızının da kendiyile aynı kaderi paylaşacağını endişesini duyar; çünkü kültürlü ve eğitilmiş bir kadın olan Ferda, eşi Mehmet Meriç tarafından dayak yer ve hem ev hayatında hem de sosyal hayatta aktif, eğitilmiş, çağdaş ve saygı gören bir kadın olmasına rağmen Mehmet Meriç tarafından her davranışına eleştirilir. Çiğdem Nesteren Hanım’ın “asıl bir kadının kendi değerlerini savunup kendi özgürlüğünün kavgasını yapmasının gerekli olduğunu” söylemesi de Ferda’nın bu durumuna göndermedir. Öyle ki o çağda eğitilmiş ve değerli bir kadının hâlâ dayak yediğine inanamayan ve bunu çağ dışı bir hareket olarak bulan Nesteren Hanım, bütün yaşıtlıklarına rağmen eşi sesini çıkarmayan, eşi tarafından özgürlüğü kısıtlanan, üstelik aldatılan ve aldatıldığını bilen Ferda’yı anlayamaz. Kız çocuklarına, cinsiyet kavramını hatırlatarak farklılığını gösterecek olduğu düğünesiyle Söğüt’ün bu tür oyuncaklarla oynamasını istemediğini belirtmesine rağmen Ferda, eğitilmiş olmasına ve feminist söylemin etkilerini taşımasına rağmen içinde bulunduğu haksızlığa çocuğu için ses çıkaramaz. Yazar, bu noktada, kadının her şeyden önce bir anne olduğunu belirterek okuyucuyu, kadının kendinden önce düğünesi gereken kişi ya da değerler olduğu gerçeğiyle baş başa bırakır. Burada içsel güdü olarak tarif edilen ve kadına yüklenen “anne” rolünü “kadınlığından” üstün tutan bir kadınla karşılaşıyoruz Ferda, evliliğindeki mutsuzluğu veya boşluğu kızıyla doldurarak bu durumun üstesinden gelmek için çaba gösterir ve sabreder. Oysa aynı romanda Ferda gibi evliliğinde mutsuz olarak verilen Sevdâ, boşluğunu başka erkeklerle doldurmaya çalışır; hatta bu uğurda çocuklarının varlığını dahi unuttur. Aynı romanda iki farklı kişilik çizen yazar, hem eğitim hem de ekonomik seviyeleri aynı olan kadınlarla karşılaşıyor bizi: Sevdâ kocası tarafından saygı duyulan, eğitilmiş, ekonomik yönden iyi durumda olan bir kadındır fakat Ferda

²⁰ Daha kapsamlı bilgi için bakınız: Elif Tekin, 1980 Sonrası Türkiye’de Feminizmin Görünümü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2007.

ekonomik özgürlüğü elinde olan eğitimli bir kadın olsa da kocası Mehmet Meriç tarafından saygı duyulmayarak Çiddetgörür. Buna rağmen, mutsuzluğunu dığarda değil, kendi içinde ve kızıyla birlikte çözmeye çalıÇır. Yazar aynı koğuldaverdiği bu iki kadını farklı yollara sürükleyerek onlara farklı sonlar yazar: Çindeki boğluğu bağla erkeklerle dolduran Sevda, romanın sonunda intihar eder, belki de yazar tarafından cezalandırılır; mutsuz olmasına rağmen sabreden Ferda'yı da mutlu olabileceği bir birlikteliğe götürür, bir bakıma ödüllendirir.

Romanda Sevda ve Gülsüm dığında bağkakadınların öykülerine kısa da olsa yer verilir. Örneğin, üç çocuğuna ve kaynanasına bakmak zorunda bırakılan Sevda'nın yardımcısı Hidayet Hanım; bir köyde doğan ancak "köylerindeki kızlar gibi düÇünmeye, davranmaya, onlar gibi küçük amaçlar edinmeye, küçük düğer kurmaya" yanağmayarak köyüne "yabancı" kalan ve Ėstanbul'a yerleğerek düzenin çarpıklığı içinde kaybolan Nurten ve Nursen kardeğler; Mehmet Meriç'in kendisini Sevda ile aldattığı doktor olan eğiFerda üzerinden de kadının toplum içindeki yeri konu edinir.

Afet Ilgaz'ın kadına yer verdiği romanlarından bir diğeri de *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*'dir. On üç yağındaki bir kızın tuttuğu günlüklerden oluÇan romanda, bahsi geçen kız ve onun annesinin öyküleri anlatılır. Roman kiğlerinin isimlerine yer verilmeyen eserde, evlilik, annelik ve özgürlük hakkındaki düğüneler "anne" olarak geçen bilinçli ve çağdağ bir kadın olarak tanıtılan "anne"nin penceresinden okuyucuya verilir:

"Anneme bakarsanız her çiftte kadın kusursuzdur, erkek ise sonsuz ve sayısız kusurlarla doludur. Bu yüzden kadınlar bağımsız yaratıklar olmalı ve artık kendi kusurlarını taşımaya başlamalıdır. Bunun zamanı gelmiştir ve bu böyle sürüp gitmemelidir. Çünkü kadınlara güvenen erkekler kendi kusurlarını hiç düzeltmemektedirler ve dünya bu yüzden daha az kusurlu kadın ve erkek gücünden yararlanma fırsatını kaçırmakta; kusursuz kadınlardan da pek öyle fazla yararlanamamaktadır." (*Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 25).

Zeki, okumuÇ ve geliğmiğ pek az sayıda kadının yukarıda bahsedilen mantığı kavrayabildiğini söyleyen roman kiğisi, kadının, erkeğin kusurlarına göz yumduğunu, bu nedenle de erkeğin, kusurlarını düzeltmek için çaba harcamadığını söyler ve kadınların her yönden bağımsız olmaları gerektiğini vurgular. Aynı zamanda çok az kadının yenileğmekte ve değiğmekte olduğunu, bu kadınların sayısının artması gerektiğini savunan yazar, toplumda var olan cinsiyet ayrımını gözler önüne serer:

"Daha soğukkanlılıkla kabul etmişti yalnız kadın olmanın, yeni savaşlara başladığı şu günlerdeki zorluklarını." (*Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 28-29).

"Pek az kadın benim gibi yenileşmekte ve değişmekte, yavaş yavaş kendine, kendi kendine oluşmakta olabilirlerdi. O kadınları selamlıyordum içimden sessizce. Bana zeki ve bilge bakışlarıyla gülümsüyorlardı bu kadınlar. Güzel vücutlarından, özgün giyinişlerinden, zenginleşmiş duygularından, acı ve mutluluklarından bana dalga dalga dostluk ve sevgi yolluyorlardı ve yanlarındaki erkekleri onların değerini bilen, onların değersizliklerini de bilen ve gülümseyen zeki bakışlarla gizlice süziyorlardı." (*Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 102).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Alıntılardan anlaşıldığı üzere, toplumda cinsiyet ayrımı, toplumun kadına ve erkeğe yüklediği değerleri veren yazarın, sözünü ettiğimiz diğer romanlarında olduğu gibi bur romanında da eleğtirioklarının hedefi olur.

Sendika romanında ise, çocukları ile yağan savağı veren yalnız bir kadınla karşılaşır. Bu romanda yer alan üç çocuk annesi Nezihe de tıpkı *Aşamalar*'da yer alan Gülsüm gibi belirli bir amaca hizmet eder. O da tıpkı Gülsüm gibi öğretmendir. Bir özel okulda öğretmenlik yapan ve üç çocuğuna yalnız bağınbakan Nezihe, okulunda kurulan sendikada görev alır. Eğınden boğamayan ancak ayrı yaayan Nezihe, bu durumu kabullenene güçlü kişiliğıyle tanıtılır:

“Benim artık evimin içinde bir erkeğe bir saniye bile dayanıklılığım olamaz. Alıştım yaşamımın, evimin, duygularımın ve düşüncelerimin efendisi olmaya...” (*Sendika*, s. 19).

Büyük ölçüde erkeğe bağımlı olarak nitelendirilen genel görüşün aksine, çalışarak çocuklarına tek bağınbakan ve hem ekonomik hem de ruhsal bağımsızlığını kazanmış bir kadın olarak verilir. Aynı zamanda her alanda olduğu gibi çalışmahayatında da geri plana itilen kadınların aksine o, öğretmenlik yaptığı özel okulda açılan sendikanın yakından takipçisi ve destekleyicisidir; başka bir deyişle, çalışma hayatında da aktif bir kadındır.

İlgaz'ın sözünü ettiğimiz romanlarındaki kadın kişiler, ya eğıler olmayan ya da eğılemden ayrılmış ve her yönden bağımsız olma mücadelesi veren, bazen de bu mücadeleyi veremeyen, kadınlardır. Romanlarında kadının hem ailedeki hem de toplumdaki yerini sorgulayan yazar, çoğunlukla aydın kadının geleneğe bağkaldırını dile getirir. Merkez sorunun erkeğın egemen olduğu toplumda kadına bakışın olduğu romanlarında, hayata tutunmayı başaran ve bunu başaramayan kadınlar karşımıza çıkar. Bu kadınları ortak bir paydada birleştiren ise, erkek egemen toplumun neden olduğu baskıdır. İlgaz, erkek zihnindeki kadın imajını da çoğu romanında gözler önüne sererek eleğtirir. Örneğın *Eşiktekiler*'de Fikret ve niğnlısının şu diyalogları dikkat çekicidir:

“- Oysa, diye düşüncelerini açıklıyor, çoğu kadınların bir tek ülküsü evlenmek. Evlendikten sonra, bütün işlerini yapmışların rahatıyla yan gelip yatıyorlar.

Baytar önce, misafirliklere alışkın bir ev erkeğı gibi, «Evet» diyor. Sonra Fikret'in sevdiği ve korktuğı bir dikbaşlılıkla:

- Peki, başka ne yapsınlar? diye soruyor.” (*Eşiktekiler*, s. 127-128).

Fikret'in niğnlısı, kadının en önemli iğinin evinde olduğu görüşündedir. Yazarın amacı, kadına yüklenen ev hanımlığı imajının eleğtirisini yaparak kadının ev dışında sosyal hayatının olması gerektiğinin de vurgusunu yapmaktır. Kadın, ev hanımlığı imajı dışında erkek zihninde cinsel bir obje olarak da yer edinir. Erkeğın kadını, bir birey olarak değil de cinsel bir obje olarak algılaması yazarın eleğtiri oklarının hedefi haline gelir.

Afet İlgaz, bahsi geçen romanlarda, kadının sosyal hayat içinde karşılaştığı ve açmaya çalıştığı meselelere, çalışma hayatı içindeki mevcudiyetlerine, kadın-erkek ilişkilerine değinerek ataerkil anlayış çerçevesinde hem kadının erkeğe bakış açısını hem de erkeğın kadına bakış açısını verir. Bu bakış açısını verirken de yaadığı sorunların farkında olan ve haklarının savunucusu kimliğı ile karşımıza çıkan çoğu feminist kişiler

yaratma yoluna gider. Ayrıca kadınların hepsi eğitim görmüş kadınlardır. Yazar, burada, özellikle eğitilmiş kadınları seçerek eğitim sisteminin sorgulanması gerektiğinin de vurgusunu yapar ve eğitim görmüş bazı kadınların da yanlış davranışlar sergileyebileceği gerçeğini dile getirir. Bunun yanında romanlarda bahsedilen kadınların hemen hepsi, anne rolü ile karşımıza çıkar. Ilgaz, kadına anne olma özelliğini yükleyerek belki de ona bu rolünü hatırlatmak ister. Yazarın bahsedilen romanlarında kadın, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bir birey olarak toplumda kendine yer edinme çabası içindedir.

• EVLİLİK KURUMU VE İŞLEYİŞİNDEKİ SORUNLAR

Bense, «aşk»sız bir büyük kadın olmaya karar vermiştim (Sevdikleri erkeklerin kollarına «yuva» vurgunu, pembe beyaz dilberler girsin.).²¹

Afet Ilgaz

Tanzimat ile birlikte her alanda önemli değişiklikler yaşanan Osmanlı Devleti, büyük bir değişimin içine girer. Bu geçiş sürecinde sosyal yapı içinde aile kurumunun ve kadının yaşadığı değişim hiç şüphesiz önemlidir. Tanzimat'tan günümüze ele alınan önemli temalar arasında kadının toplum içindeki yeri kadar evlilik kurumu ve işleyişindeki sorunlar da vardır. Afet Ilgaz, romanlarında evlilik konusuna da yer verir ve evliliğin birbirini iyi tanıyan insanlar arasında kurulması gerektiğini savunan yazar, bu düşüncelerini romanlarına da yansıtır.

Ilgaz'ın romanlarındaki evlilikler, sorunlarla ve sıkıntılarla iç içe yürür; başkibir deyile romanlarında çizdiği evliliklerde yolunda gitmeyen bir şeyler vardır. Evlenmemiş olan kişilerin ise evlilikle ilgili düşüncelerinde olumsuz bir yaklaşım söz konusudur. Yazar, şartlanmalarla ya da zorlamalarla yapılan evliliklerin bireyi mutsuz ettiğini, hatta özgürlüğünü kısıtladığını ve bireyin giderek yalnızlaştığını savunur. Hem erkeğin hem de kadının evlilik rolüne tutsak edildiğini göstermek için de evliliği daha çok olumsuz tarafları ile ele alır ve okuyucuya sunar. Yazarın romanlarında yer verdiği çıkmaza giren evliliklerde, genellikle mutsuz olan ve isyan bayrağını kaldıran kadındır. Öyle ki romanlarda ruhen boğuluğa düşen intihar eden ya da boğulan çoğunlukla kadın kişilerdir. Yazar hemen hemen her romanında okuyucuya, eğilem birbirine sadık kalmadığı ya da evliliklerini sürdürseler bile birbirlerinden ayrı yaşam süren evlilikler sunar ve okuyucuyu mutsuz olan her bireyin eğinialdatabileceği gerçeği ile baş baş bırakır.

Ilgaz, evlilikle ilgili düşüncelerini ve bu kurumdaki bozulmaları roman kişileri üzerinden verir. Her iki cinse de, hem kadına hem de erkeğe, farklı sorumluluk ve roller yükleyen evlilik kurumunda kadın, ataerkil anlayışa göre ikincil konumdadır:

“Adı Dilârâ olunca insan, Cerrahpaşa ile Etyemez arasındaki yokuşa sıralanmış tahini boyalı, çifte merdivenli evlerde; esmer, şefkatli, ağırbaşlı bir erkeğin işten dönüşünü bekliyerek dantel örmeli.” (Eşikteki, s. 5).

²¹ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, İstanbul 1987, s. 7.

Eşiktekiler'deki Dilârâ'nın bu sözleri, ataerkil anlayışın ikincil konumda kabul edilen kadının, erkeğe bağlı olmamak ve onun idaresinde hareket etmemek için evliliğe olumsuz bakışının ifadesidir. Dilârâ, evliliğin ona yükleyeceği ev hanımlığı statüsüne düşmemek için evlilik kurumunu reddeder ve bir erkeğe bağlanmamak için de yaşı kendisinden çok büyük olan, bazıları evli, erkeklerle flört eder:

“Ben kendi kendime yetecek anlamdayım ama diğer kadınlara benzer yaradılışımdaki amacı da gizliyemem. Evlenmem de, bu böyle olduğu için şarttır.” (*Eşiktekiler*, s. 45).

Yazar, evlilikle ilgili görüşleriyle Dilârâ'dan ayrılan Fikret'in bu sözleriyle evliliğin toplumda bir zorunluluk hâline getirildiğini de gözler önüne serer. Romanda, evlilikle ilgili düşünceleriyle birbirinden ayrılan iki kadının farklı bakış açılarıyla karşılaşır:

“Sevda, evlilik lâflarıyla tıka basa doyduktan sonra, dünyaya tapan, insanları canlarının içine sokmak isteyen, ev işlerine, hele kocalarına bayılıyormuş gibi görünen evli kadınlar gibi rahatsız.” (*Eşiktekiler*, s. 8).

Dilârâ, evliliğin erkeğe kölelikten başka bir şey olmadığını, üstelik kadına saygınlığını ve değerini unutturduğunu düşünerek evliliğe önem vermeyen kişiliği ile sunulur. Öyle ki romanın bir yerinde yazar, evliliklerde her zaman kadının alttan alan ve fedakâr, sadık olan taraf olması gerektiği yaygın görüşünü Dilârâ'nın ağzından alaycı bir dille eleştirir:

“Sonra hani bilir misiniz bir genç kadın olmanın tadı ne eşsiz bir sevinç kaynağıdır. Bir evi yönetmekten başka, kocasının dışarıdaki kadınlarla olan ilgisini sezip yine de ona azizeler gibi anlayışlı davranmak (Topuz yapılmış düz saçların hakkını vermeli), yahut bunları hiç anlamıyormuş gibi görünmek (vaktiyle gezip tozmaya özendiği adamların günah nedir bilmiyen melek karıları gibi) insana ne soylu güzellikler verir.” (*Eşiktekiler*, s. 111).

Yazar, kadın anayasası hâline gelen görme, duyma, konuşma mantığının eleştirisini yapar ve evlilikte kadına biçilen rolün yanlışlığı üzerinde durur. Evliliğe olumsuz bakan ve evlenecekse bile erkeğe köle olunmamasının gerekliliğini savunan Dilârâ'nın aksine Fikret, her kadının evlenmesi gerektiğini düşünür ve evliliği arzulayan, hatta yirmi yaşını doldurmadan evlenmeyi planlayan (*Eşiktekiler*, s. 36) bir kadındır. Öyle ki evlilikle ve evleneceği erkeğin taşıması gerektiği özelliklerle ilgili görüşlemini maddeler hâlinde günlüğünde, kadınca düşünceleriyle, dile getirir:

“1- Bu adamın karşısında, olduğumdan daha güzel görünmeyi ister miyim? 2- Sabahları uyandığımda, onun düşüncesiyle birlikte ağzım yapış yapış oluyor mu? 3- Evli kadınlarla birlikte, onların alışık oldukları bir konudaki konuşmalara katılabilir miyim? 4- Kumaşları seyretmeyi, onları önemli bir konu yaparak satıcılarla pazarlıklara girişmeyi canım ister mi? –Yoksa çırılçıplak kalmayı mı isterim?–” (*Eşiktekiler*, s. 44).

Önceleri aşk evliliği yapmayı düşünen Fikret, yıkıcı aşk tecrübesinden sonra (*Eşiktekiler*, s. 30-40) mantığıyla hareket etmeye karar verir. Bu acı tecrübeden sonra evliliğe bakış açısı değişen Fikret, bir evlilikten beklentilerini şu şekilde sıralar:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

“1- O seni herkesten önce sevmesini bilmişti. Sen çarpık bacaklı, kara bir maymun ve o güzelken. 2- Onu tanıyorsun. Güzel tarafları olduğunu biliyorsun. 3- Sen büyümeğe yüz tutmuşken, o da herkes gibi alelâde kalacağını biliyorken, seni sevmekten kaçınmadığına bakılırsa korkusuzluğuna da diyecek yok. 4- Bu evliliğe sanatın için katlanmalısın. 5- Kalbin rahat ve boş kalmalı. 6- Akrabalara dostlara kapılar kapansın. 7- Sen erkekler ve kadınlar konusunda atıp tutmalarını içinde saklayamazsan ve şu bir yılda değiştirdiğin bunca erkekten biriyle olan ilgin duyulurverirse, hapı yuttun demektir. İnsanca bir mutluluktan ümidini kes. 8- Büyük adamların karılarının içinde hiç suya sabuna dokunanı var mı? Senin kocan da ev kadınları gibi, eşyalara vurgun olmalı. 9- Senin için çok acı çekti. Ona armağanını ver.” (Eşiktekiler, s. 53).

Fikret'in saydığı son madde, Fikret'in “fedakâr kadın tipi”nden olmadığını düğündüğü Dilârâ'yı Çağır:

“İşte bu son cümlelerin nasıl yazıldığına –hadi bir kere yazılmış diyelim- nasıl olup da hemen karalanmadığına şaşıtm. Ablam öyle, hayatlardan, duygulardan, düşüncelerden armağanlar veremez. «fedakâr kadın» tipinden değildir o. Kendini, «çocuğunu büyütmek uğruna» da olsa, kocasını saymak için de olsa, pek öyle sıkıntılara sokamaz.” (Eşiktekiler, s. 53).

“Erkeğim olacak adama, çarşıların, sokakların, sinemaların, bütün değişen hayatın en orta yerinde secdeye gelerek şükretmeliyim. Onun dizlerinin dibine oturmam, gözlerine korku ile bakmam, elbiselerine sürtünmem gerek.” (Eşiktekiler, s. 73).

Bu sözlerle, evleneceği adama köle bağlılığı ile bağlanabilmeyi savunan düğünenin aksine Dilârâ, bir erkeğin kadına köle olması gerektiğinin vurgusunu yapar. Fikret, bütün bu arayışlar ve sorgulayışlar neticesinde evlenmeye karar verir ancak evliliğin kadınların özgürlüğünü kısıtladığı ve boyunlarına bir tasma taktığı görüşünde olan Dilârâ, “okumuş kültürlü, zeki ve güzel” olarak nitelendirdiği Fikret'in bu isteğini anlayamaz. Fikret, evliliği “hür olma” (Eşiktekiler, s. 64); bağka bir deyişle anne ve babanın himayesinden ayrılma arzusuyla istemektedir. O, Dilârâ'nın aksine, evliliğe özgürlük gözüyle bakar ancak bunu arzularken bağka bir erkeğin boyunduruğu altına gireceğinin de farkındadır. Romanın sonunda ise okuyucu, evleneceği kişinin kendisine istediği özgürlüğü veremeyeceğini düğün ve onu bırakarak, kendi özgürlüğüne doğru adım atan bir Fikret ile karşılaşır.

Ilgaz'ın *Eşiktekiler* romanında, evliliği sorgulayan, evlilikten beklentilerini dile getiren iki bekâr kadının görüşleri ile karşılaşır. Yazarın evlilik kurumu ve içindeki sorunları konu edinen diğer romanlarına baktığımızda çoğunluğu evli çiftlerle karşılaşır ve *Eşiktekiler*'e evlilikle ilgili düğünelerin yer aldığı hazırlık kitabı gözüyle bakılabilir. Zira yazarın diğer romanlarında, ya evli ya evli olmasına rağmen birlikte yaşamayan ya da boşanmış çiftler görülür.

Evlilikte çiftler arasındaki uyum, yani denklik, evlilik kurumunun en önemli özelliklerinden biridir. Evli çiftler arasındaki sevgi, saygı ya da zevk ortaklığının bozulması mutsuz evlilikleri ve bunun sonucunda da aldatmaları doğurur. Romanlarında buna da değinen Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*'nde romanın anlatıcısı on

üç yağındaki kız, “erkek denen problemle uğrağımayı hayatı için fazlalık ve yorgunluk” (s. 60) olarak kabul eden annesinin, kendinden yağıya çok küçük bir erkekle evlenmesi karğıısında düğıünelerini ğuğıkilde dile getirerek evlilikte denklik meselesinin önemini vurgular:

“Kendi yağımda bir adamı düşünsem ya da benden yağılı... Bir de üstelik onunla evli olduğumu! İşte her şeyin bitmesi demektir bu. Her şeyin önüne demir bir çizginin çekilmesi demektir bu. Düşlerimin susturulması, vurulması, kanatılmasıdır.” (Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi, s. 139).

Küçük kız, evlenmeden çocuk sahibi dahi olan annesinin²² kendinden yağıya küçük bir delikanlıyla evlenmesi karğıısında büyük bir ğağıknlık yağır. Çünkü annesiyle evlenmeyen ve kendine soy ismini annesinin zoruyla veren babasının onlara yağıttığı üzüntüler ve sıkıntılardan, erkeklere ve evliliğıe karğııdır:

“Bizi yapayalnız bırakmaktan hiç rahatsız olmayan, bana soyadını bile annemin zoruyla veren, çılgın gibi para harcadığı halde bizim yoksulluğımuza gözüünü yuman, gencecik, güzel annemi, toplumun ağızına nikâhsız çocuk doğuran bir kadın olarak itiveren ve sonra da seyrine bakan bu adamı ben sevemiyordum, annemin sevgisine de akıl erdiremiyor; annemi de mazohist duygularla sakatlanmış bir zavallı olarak küçümsüyordum.” (Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi, s. 33).

Görüldüğü gibi *Eşikteker*’deki Dilârâ gibi evlilik kurumuna pek sıcak bakmayan küçük kız, evliliğı “düğerin susturulması” olarak görür ve tıpkı Dilârâ gibi evliliğın kadının özgürlüğünü kısıtlayacağı görüğünü savunur. *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*’nde olduğu gibi *Sendika*’da da üç çocuğına bakan yalnız bir kadınla karğıılağım. Burada verilen Nezihe, evli olmasına rağmen eğınden ayrı yağı ve diğerkadın kiğılerin aksine o, hâlâ evliliğinden ve kocasından yana umutludur.

Aşamalar’da ise yazar, “Mutluluklar sürekli olmuyordu sözün kısıtı ve arkasından hemen ağırlık derecesi değışik olmakla birlikte mutlaka bu mutluluğın bedelinin ödenmesi gerekiyordu.” (s. 8) diyen Sevdâ’nın evliliğindeki sorunlara değinir. Evli ve iki çocuk annesi olan Sevdâ “annesini istediğı için evlenmiğıir.” (s. 83). Dolayısıyla evlilikte olması gereken zevk ortaklığından yoksun olan Sevdâ, evliliğinde ve kocası Arif’te aradığı mutluluğı ve huzuru bulamayarak sürekli iç dünyasında çatığımalı yağı ve her ne kadar “Ben, Arif’ten ayrılamam. Onsuz yapamam.” (s. 163) dese de hemen hemen her gördüğü ya da tanığıtğı erkekle evli olduğunu düğınerek hayaller kurar:

“Sevdâ Profesör İhsan’a bakıyordu. İhsan yemeğın başından beri ona bir tek başıyla verdiğı selâmdan başka bir ilgi belirtisi göstermemiştı. Sevdâ arada bir kaçamak bakışlarla ona bakmıştı. Ne kadar sevimli bir adamdı bu! Her davranışını güldürücüydü, çocukçaydı ama nasıl oluyorsa, Sevdâ’ya çok çekici geliyordu bu sevimlilik. ‘Bu adamın karısı olmak ne çekici bir yaşama demek olurdu kimbilir. Ama ne zor, ne katlanılması güç bir koca da olurdu İhsan... Olsun.’ diye

²² Romanda sözü edilen kadın, bir evlilik yaptıktan ve boğıandıktan sonra kızının babası ile yağımaya bağıla ve ondan evlilik dığıbir kızı olur. Romanda adı verilmeyen on üç yağındaki bu kız, annesinin yağılıklarından dolayı evliliğı ve erkeklere olumsuz bakığıısıyla bakar. Dolayısıyla annesinin evleneceğini öğrendiğinde büyük bir ğağıknlık ve üzüntü yağı.

düşünüyordu Sevda, 'onun karısı olmak, ona katlanmak zahmetine değer...' ” (Aşamalar, s. 98).

Hatta Sevda, kontrol amacıyla gittiği hastanede bile, “*Bir ara hastanede keşke yakışıklı bir doktora rastlasa da onunla arasında nasıl gelişeceğini bilemediği bir aşk başlasaydı diye düşündü. Sonra bir doktorla nasıl arkadaş olunabilir, bir doktora nasıl âşık olunabilir, bunu bilemedi ve «yaşayamadı.» ” (Aşamalar, s. 162) düğünleri ile bağ bağakalır. Bu, hastanedeyleken bile bağkabir erkekle evli ya da birlikte olduğunu düğün Sevda'nın evliliğinin içyindeki sorunların göstergesidir, yani yazar, bu sahneleri vererek Sevda'nın evliliğinde bir çylerin yolunda gitmediğinin içetini verir. Zaten sonunda evlilik kurumundan beklediğini bulamayan Sevda, çözümünü bağka erkeklerle birlikte olarak bulur ve önce boğamadan evli Hakkı Kotar ile bir birliktelik yağı, boğandıktan sonra da yine evli Mehmet Meriç ile birlikte yağmaya bağlar Görüldüğü gibi evlilik kurumunun içyindeki sorunların ya da mutsuz evliliklerin çoğunun ihanet ile sonuçlandığı gerçeği, romanlarda dikkat çeker.*

SONUÇ

Toplumda var olan ortak yargı ve görüşe göre kadın, öncelikli olarak ev ile özdeğleğilir ve bu görüşe göre kadın, ev içetini yapan, çocuklarına bakan, eğinedestek olan, sosyal yönden pasif, fedakâr, sadık, kendinden önce bağkalarını düğinen biri olarak resmedilir. Çte Afet Ilgaz da toplumda var olan bu yaygın görüşle evliliklerin kadını sınırlaması gerektiği görüşüneleğtirmekve kadının bütün bunlar yanında sosyal hayatta da bir “birey” olarak kendine yer edinmesi gerektiği görüşünü vurgulamak için romanlarında kadının toplumun gözündeki konumu ile yağalıği sorunlar kadar evlilik kurumu ve içyindeki sorunlara da değinir.

Afet Ilgaz'ın romanlarında kadın, ataerkil yapıda bu yapının getirdiği kurallara mahkûm edilen, çoğu zaman ikincil plana atılarak toplum içinde sönükleğtirmeye çağılan, yağama hakkını özgür bir çekilde kullanamayan birey olarak sergilenir; bağkabir deyiğte, yazar, ikinci cins olarak görülen kadının birey olarak yağam mücadelesini ve bu mücadelede yağalıği zorluklarla acıları nedenleriyle birlikte ortaya koyarak kadın-erkek ilişkilerine değinir ve bu ilişkinin karşıklı çaba ve özverilerle değieğieğieğinin vurgusunu yapar. Bunu yaparken de romanlarında iki farklı kadın tipi yaratır: Toplumun kendine dayattığı rolü kabullenmeyerek bu role karşı çıkan, bunu eleğtien çoğu feminizmin izlerini tağyan kadınlarla ikincil plana atılmasıyla birlikte kendine sığınacak bir yer arama çabasında olan, yağamı alın yazısı gibi algılayan, bağkaldıyı bilmeyen ve daima birilerine bağımlı olmaya itilen kadınlar. Afet Ilgaz, romanlarında farklı kadın kişilikler çizerek kadın sorunlarına değinir ve okuyucunun karşısına kadınların toplum içindeki yeri ve yağam tarzıyla değlendirilmesi gerektiğinin savunmasıyla çıkar.

Türk edebiyatında önemli bir yer tutan kadın meselesi, Afet Ilgaz'ın bazı romanlarında da içenir. Romanlarda özellikle kadının yağalıği sorunlar, kadın-erkek ilişkileri, evlilik kurumu ve içyindeki sorunlar üzerinde durularak Ilgaz'ın hayattan seçtiği kadın kişilerin yağamındaki zorluklara, bazen dramlarına, kadın konusu hakkında ne düğündüklerine yer verilir. Yazar, romanlarında çizdiği kadın kişilerin mücadelelerine yer

veriyor olabilir ancak yağanın içinden aldığı bu kışlar aracılığıyla toplumsal bir eleştiriyi gözler önüne serer.

KAYNAKÇA

A. İNCELENEN ROMANLAR

- ILGAZ Afet, *Aşamalar*, Okar Yayınları, İstanbul 1977.
- ILGAZ Afet, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, FAMatbaacılık ve Reklam Hizmetleri, İstanbul 1987.
- ILGAZ Afet, *Sendika*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, İstanbul 1987.
- ILGAZ Afet, *Garip Bir Dava*, FA Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri, İstanbul 1987.
- ILGAZ Afet, *Ad Semud Medyen*, Muhteremoğlu Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991.
- ILGAZ Afet, *Yol*, TimaçYayınları, İstanbul 1993.
- ILGAZ Afet, *Yolcu*, Timaç Yayınları, İstanbul 1996.
- ILGAZ Afet, *Menekşelendi Sular*, Timaç Yayınları, İstanbul 1997.
- ILGAZ Afet, *Ermış*, Ç Yayınılık, İstanbul 2004.
- ILGAZ Afet, *Sorgu ve Derviş*, Ç Yayınılık, İstanbul 2010.
- MUHTEREMOĞLU Ilgaz, *Eşiktekiler*, Hatipoğlu Yayınları, İstanbul 1960.

B. DİĞER KAYNAKLAR

- ALKAN Türker, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1981.
- ATASÜ Erendiz, “Kadın Yazar”, *Dil Dergisi*, 2001 Mart.
- AYDIN Ertuğrul, “1872 - 2002 Yılları Arasında Yazılan Türk Romanları Bibliyografyası”, *Hece (Türk Romanı Özel Sayısı)*, S: 65 – 66 - 67, Mayıs-Haziran - Temmuz 2002.
- AYDIN Süleyman, *Tanzimat Dönemi Romanında Kadın*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.
- DOĞRAMACI Emel, *Türkiye’de Kadının Dünyü ve Bugünü*, Türkiye Ç Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- GÖKALP-ALPASLAN Gonca, “XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Romanına Yansıyan Kadın Çınarı”, *Evrenselliğe Yolculuk-Prof. Dr. Emel Doğramacı Armağanı*, Ankara 1998.
- GÜNEĞ Aslı ve GÜLEN Onur, “19. Yüzyıl Romanında Kadın”, *Parşömen*, C. 3, S. 2, Kış 2003.
- HASER Melin, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- HASER Melin, “Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın”, *Türk Edebiyatı*, S. 297, Temmuz 1998.

- KADIOĞLU AyÇe *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi – Türkiye’de Demokratik Açılım Arayışları*, Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- KIRKPINAR Leyla, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- KORKMAZ Gülay, *Servet-i Fünûn Romanında Kadın*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1998.
- MEMİÇOĞLU ğenol, *Cumhuriyet Döneminde Kadın Hakları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- MUHTEREMOĞLU Ilgaz, “Cadı Kazanı”, *Varlık*, S. 511, 1 Ekim 1959.
- MUHTEREMOĞLU Ilgaz, “Eğitim-GelişimÖzgürlük”, *Varlık*, S. 529, 1 Temmuz 1960.
- MUHTEREMOĞLU Ilgaz, “Hayatım”, *Türk Dili Dergisi*, S. 171, Aralık 1965.
- OS N.V., “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm” (Editör: Mehmet Ö. Alkan), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Ansiklopedisi*, C. I, ÇetiğimYayınları, İstanbul 2001.
- OSMANAĞAOĞLU-BİLMİÇ Hülya, *1988-1990 Yıllarında Dünya Değişirken Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- SÖNMEZ Emel, “Türk Romanında Kadın Hakları”, *Türk Kültürü Araştırmaları IV – V – VI*, 1966 – 1969.
- TAGKIRAN Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Bağbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- TEKİN Elif, *1980 Sonrası Türkiye’de Feminizmin Görünümü*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2007.
- YARAMAN AyÇeğül, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001.
- YILMAZ Ekrem Nazmi, *Toplumsal ve Bireysel Düşünce Işığında Kadın*, Özden Yayınevi, İstanbul 1976.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ORGAN ADLARININ NESNELERE AKTARILMASINDA DİL-ZİHİN İLİŞKİSİ

Kaan YILMAZ*

ÖZET

Zihindeki kavramların somut temsilcisi olan kelimeler, sözlüklerimizde alt alta sıralanmış anlamlarıyla yer alır. Bu sıralamada öncelik temel anlama verilirken, daha sonra kelimenin yan anlamları gelir. Bir kelimenin yeni yan anlamlar kazanarak kavram alanının genişleyebilmesi için bazı şartların oluşması gerekir. Mesela, insan ilk defa karşılaştığı veya icat ettiği bir nesneyi ya da o nesnenin bir parçasını isimlendirmek için zihnindeki kelime dağarcığına başvurabilir.

Bu yazıda icat edilen veya ilk defa karşılaşılan birtakım alet, edevat, araç, mekanik aksam ve eşyaların isimlendirilmesinde organ adlarından nasıl faydalandığı; bu isimlendirmelerde ne gibi özelliklerin etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Organ adları, aktarma, anlam, Türkiye Türkçesi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE-MIND IN ORGAN NAMES TRANSFER TO OBJECTS

ABSTRACT

The words, which are the concrete representatives of the concepts, appear listed one under the other with their meanings in our dictionaries. The basic meanings are given priority in this LIST; secondly the connotations of the vocabulary appear. Some conditions are needed for a word to have connotations and widen its conceptual meaning. For example, one may want to choose the way of associating with a word existing in his/her vocabulary knowledge to put a name for an object or the part of an object which he/she comes across for the first time or discovers.

This study tries to show how organ names, which are considered to have undergone the least change in the language as a language component, are used in giving names to some paraphernalia, devices, mechanical parts and belongings which are come across for the first time or newly discovered. The study also tries to present what sort of qualities are effective in naming the objects.

Key Words: Organ Names, transfer, meaning, Turkish.

---

* Arç.Gör., Sakarya Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: kaaninpostakutusu@gmail.com

Giriş

Herhangi bir nesnenin veya kavramın adı olarak tanımlanan ve “sözlük birimi” olarak da adlandırılan kelime ve kelime gruplarının anlamları, sözlüklerimizde belli bir sıra gözetilerek dizilmiştir. Bu sıralamada öncelik, kelimenin temel anlamına verilmiştir, daha sonra kelimenin yan anlamları sıralanmıştır. Madde başlık kelimelerin anlamlandırılmasıyla ilgili kural, TDK tarafından hazırlanmış olan Türkçe Sözlük’te şöyle açıklanmıştır:

“Maddelerin anlamlandırılmasında genellikle sözün en yaygın anlamına öncelik verilmiş; sonra mecazi anlam (mec.); daha sonra argo, alay, hakaret vb. anlamları yer almıştır. Ardından o sözün deyimleşmiş veya kalıplaşmış biçimleri anlamlarıyla, varsa örnekleriyle sıralanmış; atasözleri de bu bölüm içinde verilmiştir”¹.

Sözlükte yer alan madde başlık kelimeler, dilin söz varlığını oluşturur, söz varlığı ise “Temel Sözvarlığı, Yabancı (alıntı) Sözcükler, Deyimler, Atasözleri, Çiğlik Sözleri, Kalıplaşmış Sözler, Terimler ve Çeviri Sözcükler”den oluşur². Türkçenin söz varlığından bu çalışmaya konu olan kısım, “Temel Sözvarlığı” içinde değerlendirilen ve nesnelerin adlandırılmasında kullanılan organ adlarıdır.

Temel sözcükler bir yandan dillerin birbirinden farklılığını ispat eden unsurlar olarak inceleme konusu olurken bir yandan da diller arasındaki akrabalığı belirlemek için kullanılan önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkarlar.³

Aksan, çekirdek sözcükler, kalıt sözcükler ya da temel sözvarlığı olarak adlandırılan, her dilde kuşaktan kuşağa aktarılacak ya da aktarılan, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcüklerden bahseder: Başta baş, göz, kulak, el, ayak gibi organların adları olmak üzere, ana besin maddesi sayabileceğimiz su, buğday, et, balık gibi nesnelerle insanın yakın ilişkisi içinde bulunduğu at, inek, koyun gibi hayvanlar, tarım hayvanları, tarım araçları, insanların en çok kullandıkları, somut eylem gösteren almak, vermek, yemek, içmek, gitmek, gelmek gibi sözcüklerle bir, iki, beş, on, yüz, bin gibi sayı adları bu sözcüklere örnek olarak gösterilebilir⁴.

Nesneleri adlandırmak için sözcükler yaratılır: Ya henüz adları olmadığı ya da taşıdıkları ad artık etkin bir biçimde işlevini yerine getirmediği için⁵. Türkçe için bu adlandırma yolunun iki farklı ancak aynı yöne giden hattan geçtiği söylenebilir:

1. Nesneye karşılık gelen kavrama yakın olan başla bir kök veya gövde kelimedenden yeni bir kelime, dolayısıyla yeni bir anlam türetme.

2. Dilde mevcut olan kelimelerden herhangi birini, söz konusu kavramı karşılamak için de kullanma.

Çalışmamızı ilgilendiren ikinci anlamlandırma yolunda, anlamlandırılan nesneyi gösteren kelimenin tamlama seviyesinde kullanıldığı görülebilir. Örneğin, sözlükte “ağız boğulduğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı” olarak açıklanan *dil* kelimesi, *kilit dili* tamlamasıyla yeni bir kullanım alanına kavuşur ve yeni bir anlam ile kavram alanını da genişletir.

¹ Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005, s. XIV

² Doğan Aksan, Türkçenin Sözvarlığı, Engin Yayınevi, Ankara, 1996, s. I

³ Bu bakımdan çalışmamıza da konu olan organ adlarını *ana, ara* ve *yan temel sözcükler* olarak ayırarak dillerin akrabalığı sorununa genel dilbilim açısından yeni bir yöntem teklifi getiren yazısı için bk. Gerhard Doerfer, “*Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1980-1981, TDK Yay., Ankara 1983, s. 1-9.

⁴ Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yay., Ankara, 2000, c. III, s. 17.

⁵ Pierre Guiraud, Anlambilim, Çev.: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1999, s. 47.

Burada “dilini, yeni bir nesneyi karışlamak için yeni bir kelime türetmek dururken, o nesneyi, sözvarlığında mevcut olan diğer kelimelerden biriyle karışlaması arasındaki tercih sebebi nedir ve bu tercihte hangi türden kelimelere müracaat edilmektedir?” sorusu dikkate değerdir.

Cevap olarak, adlandırma esnasında *kolay yolu seçmeyi* ve adlandırılacak nesnenin başka bir nesneye benzetilmesiyle ilgili zihinde oluşan *hızlı çağrışımlar* gösterilebilir. Örneğin, “klarnetin ağzı” tamlamasında klarnetin *ağız* kelimesiyle adlandırılan kısmı için *üflengeç* kelimesinin türetilmemiş olması, hem o parçanın insan ağzıyla biçim ve işlev olarak hızlı çağrışımla bağdaştırılması hem de bu bağdaştırma ile gerçekleştirecek adlandırma yolunun kolay olması şeklinde izah edilebilir. Üçok’a göre bu konu, “*dili bir bakışta anlaşılabilir, görülebilir bir şekle koyma çabası, gayreti*”dir ve “*dil değişikliğini tahrik edici kuvvetler*” arasında değerlendirilebilir⁶.

Aynı gösterence dile getirilen çeşitli içerikler ortak bir anlam eksenine dayanır. Örneğin, çokanlamlı bağın tüm kullanımlarında karışılan ortaklık eksenini “üst ya da önde bulunan” anlambirimcik demeti oluşturur⁷. Çok anlamlılığı doğuran etkenlerin bağda aktarmalar gelmektedir. Aktarma⁸, bir kavramı, bir nesneyi anlatmak için başka bir kavramın veya nesnenin adını kullanma biçiminde tanımlanabilir. Yeni nesneyi bir adla karışlamak için, mevcut kelimeler arasından aktarma yolunun seçileceği durumda, aktarılacak kelimenin geçmişi ve sözvarlığı içindeki işlevselliği öne çıkar. Geçmiş olan kelime, çok eskiden beri, belki de o dilin doğuşundan itibaren kullanılan ve işlevini her zaman koruyan kelimedir. Böyle kelimeler, dilbilimde *temel kelimeler* başlığı altında değerlendirilmektedir. Yukarıdaki örnekte geçen *ağız* kelimesi de bir organ adı olarak Türkçenin temel kelimeleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla dilde kullanım bakımından işlevselliğiyle karışımıza çıkan bir organ adı olarak *ağız* kelimesi, klarnetin, biçim ve işlev olarak bağdaştırılan bir parçasını ifade etmede çok rahat bir tercih unsuru olabilmektedir.

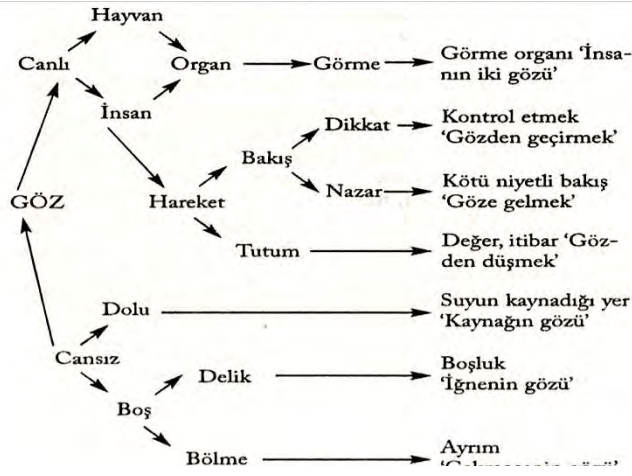
Esasında, “klarnetin ağzı” örneğiyle ifade edilmeye çalışılan adlandırma yolunun işlevi üzerine görüşer, işlevinin birebir bu şekilde geliştiğini göstermez. Çünkü nesne ile başka bir kavramı karışlayan adı bağdaştırmadaki zihin faaliyeti, bugünkü bilgilerle deneye tabi tutulamayacak derecede hızlı işlemektedir. Bu konu, Bağan tarafından “Göz kelimesinin anlam dökümü”nın verildiği tabloya, Aksan tarafından yöneltilen eleştiriyi hatırlatmaktadır.

⁶ Necip Üçok, Genel Dilbilim, Multilingual, İstanbul, 2004, s. 77.

⁷ Berke Vardar, Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, Multilingual, İstanbul, 2001, s. 135.

⁸ Çalışma esnasında, araştırmacıların bu konuyu açıklarken *deyim aktarması*, *eğretileme*, *istiare* ve *metafor* terimlerini bazen aynı anlamda, bazen de farklı anlamlarda kullanması dikkatimizi çekti. Örneğin Doğan Aksan, ATA, s.123’de *deyim aktarması (istiare, metafor)*, Berke Vardar, ADTS, s. 89’da *eğretileme (metafor)*, Zeynel Kıran ve Ayçe Kıran, DG, s.350’de *deyim aktarması (eğretileme, istiare ya da metafor)*, Nesrin Bayraktar, DB, s.171’de *deyim aktarması (metafor)*, Mehmet Aydın, DEK, s. 88’de *deyim aktarması (eğretileme, istiare)*, Osman Toklu, DG, s.97’de *eğretileme (deyim aktarması, istiare, metafor)*. Bu terimleri tartışma ve birbirinden ayıran kaynaklar için bk. Nizamettin Uğur, Anlambilim, s.167-236 ve George Lakoff ve Mark Johnson, Metaforlar, s.12-14’de çevirenin görüşleri.

9

Aksan'a göre, kelimenin, değişik kapsamlarda, ilgi ögesi aracıyla farklı kavramları yansıtmayı sağlayan içiçemin gösterildiği düzenlemeye olduğu gibi, belli bir doğrultuda, belli noktalardan çıkışa gerçekleştirmeyi ileri sürmek zordur. Çünkü çağdaş bilim, zihnin içiçeyiçini ve bu bağdaştırmaı sağlayıcıyı ayrıntılarıyla açıklayacak kadar ilerlememiştir¹⁰. Bu tablo, temelde görme organı olan gözün, bağdaştırma yoluyla nasıl yeni anlamlar kazandığını izah etme çabasıdan dolayı önemli bir tecrübedir.

Bu çalışmada, kesin olarak belirlenmesi güç olan anlam nesne ilişkileştirmelerine girilmeden dilin temel kelimelerinden sayılan organ adlarının Türkçede, nesnelerin adlandırılmasında hangi özellikleriyle değerlendirildiğinin genel olarak bir tasnifi denenecektir:

1. Adlandırmada Biçim Bakımından Bağdaştırma Kurulması:

Buna göre adlandırılacak nesne ile organ adı arasında biçimsel bir bağdaştırma gerçekleştir:

ince belli bardak	: İnsan belinin biçim olarak inceliğinin bardağın daralan kısmıyla bağdaştırılması.
boğazlı kazak	: Kazakta insan boğazına karşılık gelen dar kısım.
jant damağı	: Jantın lastiğe oturduğu kısım itibarıyla oyuk olduğu için organ olan damakla biçimsel bağdaştırma kurulması.
borunun dirseği	: TS dirsek 4'teki "Boruların doğrultusunu değiştirmekte kullanılan bağlantı parçası"nın insan dirseğinin bükülmüş biçimiyle bağdaştırılması.
çatı dirseği	: Çatı suyunu tahliye eden oluğun köşeli modeli.
çarkın diğeri	: TS diğ. 2. "Çark, testere, tarak vb. çentikli şeylerdeki çıkıntılarının her biri" biçim bakımından insan diğeriyle bağdaştırılır.
çatalın diğeri	: TS diğ. 2.
tırmağın diğeri	: TS diğ. 2.
göbekli vida	: Ortası geniş olan vidanın biçimsel olarak insan göbeğiyle bağdaştırılması.

⁹ Özcan Baçlan, *Lengüistik Metodu*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003, s. 134.

¹⁰ Doğan Aksan, *Anlam Bilimi ve Türk Anlambilimi*, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara 1978, s. 69.

iğnenin gözü	: TS göz 6. “ <i>Delik, boşluk.</i> ” Bu örnekte gözün, yuvasıyla birlikte algılanmasına bağlı olarak biçimsel bağdaştırma kurulur.
ocağın gözü	: TS göz 12. “ <i>Bölüm, hane.</i> ”
sıranın gözü	: TS göz 12.
baca kağı	: TS kağı2. Bir Gömnenin, ocağın üstündeki tağı veya tağıan raf.
tampon kağı	: TS kağı2. Kemerli ve çıkıntılı göy veya yer.
far kağı	: Bu örnekte otomobil farının <i>görme organı</i> olan göz ile bağdaştırıldığı ve far üzerine, görünümü güzelleştirmek için yerleştirilen parçanın da doğal olarak <i>kaş</i> ile adlandırıldığı görülmektedir.
yüzük kağı	: TS kağı2. Yüzüğün üstüne gelen ve genellikle tağı süslenerek ya da metalin farklı uygulanmasıyla dikkat çekici hale getirilen kısım.
semer kağı	: TS kağı4. “ <i>Eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm.</i> ”
vites kolu	: TS. “ <i>Motorlu taşıtların dişlilerini birbirine geçirmeye yarayan manivela.</i> ”
bağlama kulağı	: TS kulak 4. “ <i>Telli çalgılarda tel germeye yarayan burğu.</i> ”

2. Adlandırmada İşlev Bakımından Bağdaştırma Kurulması:

Bu durumda, adlandırılacak nesne ile organ adı arasında işlevsel bir bağdaştırma gerçekleşir:

bıçağın ağzı	: TS ağız 7. “ <i>Kesici aletlerin keskin tarafı.</i> ” Bu örnekte ağzın, kesici özelliği olan dişlerle bir bütün olarak algılanması ve bıçağın kesiciliğiyle işlev ilgisinin kurularak adlandırmada kullanılması söz konusudur.
makasın ağzı	: TS ağız 7.
pis su çıkışı ağzı	: Teknede güverteden pis su çıkışı sağlayan aksam.
makas dili	: Tren rayının istenen yöne çevrilmesini sağlayan hareketli mekanizma.
düven diş	: Harmanda, ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan düvenin altına, dikine çakılan keskin tağı. Kesicilik bakımından işlevsel bağdaştırma kurulmuştur.
uydu alıcısının gözü	: Kumanda ile alıcı arasındaki elektronik iletişimi kuran mekanizma.
alarm gözü	: Otomobillerde elektronik algılayıcı.
lastik topuğu	: Topukların, insanın daha sağlam durmasına yardımcı olduğu düşünülürse lastik topuğu da lastiğin janta iyi oturmasını sağladığı için aralarında işlevsel bağdaştırma kurulabilir.

3. Adlandırmada Konum Bakımından Bağdaştırma Kurulması:

Bu durumda, adlandırılacak eşya, araç, alet ve bu nesnelerle ilişkilendirilecek kelimeyi karıştıran organların vücudun neresinde bulunduğu önemlidir.

çamurluk ağzı	: Otomobilde genellikle görünümü güzelleştirmek maksadıyla çamurluğun kenarına takılan parça. Burada parçanın biçim olarak ağıza benzediği düşünülebilir. Ancak nesneyi, çamurluk boşluğunun kenarına takılan parça olması dolayısıyla, <i>kenar</i> kavramıyla bağdaştırmak doğru olacaktır.

	Otomobil tekerleksiz düğün olduğunda çamurluğun altı ağız boğluğuna benzetilebilir ve ağız da bu boğluğun kenarıyla bağdaştırılabilir.
pike ağzı	: Pikenin süslemeli kenarı.
baca bağı	: TS. “ <i>Ocağın üstündeki raf.</i> ” Yukarıda geçen “baca kağı” örneği de hatırlanırsa aynı nesnede biçim itibariyle algılamanın <i>kaş</i> kavramıyla, konum itibariyle algılamanın ise <i>baş</i> kavramıyla bağdaştırmaya sebep olduğu görülecektir.
yatağın bağı	: TS bağı 7. “ <i>Bir şeyin uçlarından biri.</i> ”
geminin beli	: TS bel 5. “ <i>Geminin orta bölümü.</i> ”
makas göbeği	: Çki tren rayının ortasındaki, birinden diğerine geçişi sağlayan kısım.
geminin kığı	: TS kığı 2. “ <i>Deniz teknelerinde art taraf.</i> ”
bıçağın sırtı	: TS sırt 3. “ <i>Kesici araçların kesmeyen tarafı.</i> ”
tırpan topuğu	: Tırpanın kesici sapına oturtulan ucu.
raspanın yanağı	: Demir tahta yüzeylerdeki pürüzleri gidermeye yarayan aletin her iki kenarı.
yastık yüzü	: TS yüz 5. “ <i>Bir şeyin görünen bölümünde kullanılan kumaş.</i> ” Bağı alın, yüz, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm ile eğeranın görünen bölümünde kullanılan kumaşarasında bağdaştırma kurulmuştur.

4. Adlandırmada Hem Biçim Hem İşlev Bakımından Bağdaştırma Kurulması:

bidonun ağzı	: TS ağız 3. “ <i>kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı.</i> ” Burada, insan aklının, <i>ağız</i> kelimesini, içi boş olması yönüyle biçim bakımından; istenildiğinde açılıp kapanabilmesi ve içine nesne alabilmesi yönüyle de işlev bakımından bidonun bir parçasına aktardığı görülmektedir.
çantanın ağzı	: TS ağız 3.
çuvalın ağzı	: TS ağız 3.
fırının ağzı	: TS ağız 3.
kadehin ağzı	: TS ağız 3.
kavanoz ağzı	: TS ağız 3.
keseğin ağzı	: TS ağız 3.
klarnet ağzı	: Klarnetin bu parçası, biçim olarak, uç tarafıyla; işlev olarak, ses çıkartmaya yaraması bakımından <i>ağız</i> ile bağdaştırılabilir.
Çiğnin ağzı	: TS ağız 3.
tencere ağzı	: TS ağız 3.
torba ağzı	: TS ağız 3.
masanın ayağı	: TS ayak 3. “ <i>Birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biri.</i> ”
sandalye bacağı	: TS bacak 3.

kilidin dili	: TS dil 5. “ <i>Birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümleri.</i> ” Bu örnekteki uzunluk ve yassılık biçimsel olarak, hareketlilik ise işlevsel olarak tat alma organı olan <i>dil</i> ile bağdaştırılabilir.
matkap dudağı	: Matkapta dudağın iki tarafı gibi açılıp kapanabilen ve içine uç takılan kısım.
torpido gözü	: Bu örnekte, gözün, içinde bulunduğu yuva ile birlikte algılanması söz konusudur. Ayrıca göz kapağının kapatıcı, koruyucu özelliği de etkilidir.

5. Adlandırmada Hem Biçim Hem Konum Bakımından Bağdaştırma Kurulması:

namlu ağzı	: Biçimsel olarak içi boş olan tüfek borusunun açık tarafını göstermesi, konum olarak ise tüfeğin baş diyebileceğimiz uç kısmında olması bakımından organ olan <i>ağız</i> la bağdaştırılabilir.
ayakkabı burnu	: TS burun 2. “ <i>Bazı şeylerin ön ve sivri bölümü.</i> ” Buradaki sivrilik, biçime; önlük ise konuma işaret eder.
çorabın burnu	: TS burun 2.
geminin burnu	: TS burun 2.
uçanın burnu	: TS burun 2.
dantel göbeği	: TS göbek 5. “ <i>Bahçe, halı, tavan, tepsi vb. süslü şeylerin ortalarındaki biçim.</i> ” Tanımdaki <i>orta</i> kelimesi konum bakımından bağdaştırmaya işaret eder. Bu nesnelerin ortasında genellikle yuvarlak şekiller vardır ve bu bakımdan vücutla ilgili olan <i>göbek</i> kelimesiyle biçimsel bağdaştırma da gerçekleşir.
direksiyon göbeği	: TS göbek 5. Direksiyon simidinin ortasında, göğün ve çoğu zaman yuvarlak olabilen aksamdır.
halı göbeği	: TS göbek 5.
jant göbeği	: TS göbek 5.
pervane göbeği	: TS göbek 5.
tavan göbeği	: TS göbek 5.
baca kulağı	: TS. “ <i>Ocağın iki yanında taştan yapılmış ufak raf.</i> ” Oyukluk, organ olan <i>kulak</i> ile biçimsel bağdaştırmayı, ocağın iki yanında oluşturma, konumsal bağdaştırmayı kurmaktadır.
lastik omuzu	: Lastiğin tabanı ile yanağının birleştiği her iki tarafta bulunan bu kısım biçim ve konum bağdaştırmasıyla adlandırılır.
ayakkabı topuğu	: TS topuk 1. “ <i>Ayağın yuvarlakça olan alt bölümü.</i> ” Kanaatimizce burada “arkada olan” ifadesi de kullanılmalıydı. Bu da topuğun konum bakımından bağdaştırılmasıyla ilgilidir.
lastik yanağı	: TS yanak 2. Lastiğin topuğu ve omzu arasında kalan iki taraflı bölgedir. Bu bakımdan biçimsel bağdaştırma kurulur. Ayrıca lastiğin iki yanında bulunan bu bölgedeki göğnlük yanağa biçim bakımından da benzetilebilir.

Sonuç:

Sıralanan örneklerin sayısı Türkçenin, organ adlarını aktarma yoluyla nesne adlandırmasına gittiği örneklerdeki toplam sayının çok küçük bir bölümüdür. Ancak, bu sınırlı sayıda örnek, tasnifteki sınıfları oluşturan malzemenin birbirine nispetinin, genele dair yorum yapmaya engel olmayacağı kanaatini vermektedir.

Buna göre,

a. Türkçe, organ adları ile nesneler arasındaki adlandırmaya yönelik bağdaştırma veya ilgi kurma esnasında, ya biçimi ya içlevi ya konumu ya da hem biçimi ve içlevi, hem biçimi ve konumu dikkate almaktadır.

b. Tespit edilen 69 örnekten 19'u biçimsel, 8'i içlevsel, 11'i konumsal; 16'sı hem biçimsel hem içlevsel, 15'i hem biçimsel hem konumsal bağdaştırmaya dayanmaktadır. Buna göre organ adlarının nesnelerle ilişkilendirilmesinde öncelikle biçimin dikkate alındığı görülmektedir. Konum ve içlev ikincil özellikler olarak yer almaktadır.

c. Organ adlarından nesnelere ad yapmak üzere en çok başve başta bulunan organlarla ilgili kelimeler seçilmiştir. Bu durum, insanın dışdünyayı algılamasında çok önemli yerleri olan beğduyu organından dördünün başta bulunmasıyla açıklanabilir.

Aynı zamanda organ adlarına nesneleri adlandırmak için bu kadar çok başvurulması, insanın dünya algısında "kendi" merkezli bir tevhidin olduğunu göstermektedir.

d. Çalıışma esnasında, tespit edilen kelimelerin bir kısmı terim olarak kullanıldığı, bir kısmı da sadece halk ağzında yağıdığı için sözlükte bazı kavramlara karşılık bulunamadı. Bu şekilde tespit edilen anlamlar, sözlüğe katkı olarak şöyle sıralanabilir:

ağız	: Teknelerde tahliye mekanizması: <i>pis su çıkış ağızı</i> .
bel	: Birtakım nesnelerin geneline göre kavramaya müsait daha ince bölümü: <i>ince belli bardak</i> .
boğaz	: Giyside boğaza rastlayan bölüm: <i>boğazlı kazak</i> . (Dirsek maddesinde kelimenin üçüncü anlamı olarak " <i>giysi kolunda dirseğe rastlayan bölüm</i> " verilmişken, boğaz maddesinde, belirttiğimiz anlam verilmemiştir.)
damak	: Jantın lastiğe oturduğu kısım.
dil	: Tren rayının istenen yöne çevrilmesini sağlayan hareketli mekanizma. <i>Makas dili</i> .
dudak	: Bazı aletlerde genişleyip içine parça takılabilen kısım: <i>matkap dudağı</i> .
göbek	: Pervanelerin dönmesini sağlayan parça.
göz	: Elektronik algılayıcı, sensör: <i>uydu alıcısının gözü</i> .
kağ	: Otomobillerde far camının üstüne takılan parça.
topuk	: Lastiğin janta oturduğu kısım.

KISALTMALAR:

TS : : Türkçe Sözlük

TS dirsek 4. : **Türkçe Sözlükte “dirsek” kelimesinin dördüncü anlamı.**

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları: 217, Ankara 1978.
- AKSAN Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları: 439, Ankara 2000.
- AKSAN Doğan, Türkçenin Sözvarlığı, Engin Yayınevi, Ankara 1996.
- AYDIN Mehmet, Dilbilim El Kitabı, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.
- BAĞKAN Özcan, Lengüistik Metodu, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003.
- BAYRAKTAR Nesrin, Dil Bilimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006
- COĞAR Asiye Mevhibe, “*Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4 Summer 2008.
- DOERFER Gerhard, “*Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1980-1981, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- DOĞAN Levent, “*Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme: Ana ve Ara Temel Kelimeler*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), s. 142-163, 2005.
- GUIRAUD Pierre, Anlambilim, Çev.: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul 1999.
- KIRAN Zeynel ve KIRAN AyÇe(Eziler), Dilbilime Giriş Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.
- LAKOFF George ve JOHNSON Mark, Metaforlar / Hayat, Anlam ve Dil, Çev.: Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.
- TOKLU Osman, Dilbilime Giriş Akçağ Yayınları: 487, Ankara 2003.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005.
- UĞUR Nizamettin, Anlambilim, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ÜÇÖK Necip, Genel Dilbilim, Multilingual, İstanbul 2004.
- VARDAR Berke, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002.
- VARDAR Berke, Dilbilimin Temel Kavram ve Çikeleri, Multilingual, İstanbul 2001.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

TANZİMAT SONRASI ŞİİR ANLAYIŞI VE İSMAİL SAFÂ

Sefa YÜCE*

ÖZET

İsmail Safâ, bir geçiş dönemi şairidir. Edebiyatta eskilik-yenilik tartışmalarında Recaizâde Ekrem'in tarafını tutar ve yeni şiir anlayışını benimser. Servet-i Fünûn topluluğuna katılır. Ekrem'in "Talim-i Edebiyat" eserinden etkilenerek edebiyatın temel sorunlarıyla ilgili teorik eserler yazar.

İsmail Safâ, şiir ve şiiriyeti iyi bilen, dile hakimiyeti ile dikkat çeken bir şairdir. Ayrıca onu diğer şairlerden ayıran bir niteliği de "millî dil" kavramını öne çıkarmasıdır. İlimsiz sanat olamayacağını düşünen şair, edebiyat ilminin gerekliliğini savunarak bu konuda genç şairlere örnek olur.

Bu çalışmada, İsmail Safâ'nın eserlerinden hareketle edebiyatın teorik sorunları ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Safâ, edebiyat ilmi, edebî eser, nazım, şiir ve şiiriyet, estetik, manzume, üslûp.

POETRY AFTER TANZİMAT AND ISMAİL SAFÂ

ABSTRACT

İsmail Safâ was a poet of a transitional period. He was ipraised by Muallim Naci and he attracted the attention of his peers. In the discussion of antiquity-innovation, he took Ekrem's stand and adopts new approach in poetry. He participated to Servet-i Fünûn (Wealth of Sciences) Community. He took Ekrem's "Talim-i Edebiyat" (Instruction of Literature) production as a model. He wrote theoretical productions regarding main problems of literature.

İsmail Safâ was a poet who knew poetry well and attracted attention with having command of the language. Also one of his characteristics seperating him from other poets is to put forward the concept of "national language". Believing that art can not exist without science poet became a model to young poets in this case by defending the vitality of science of literature.

In this study, Literature's theorectical problems are tried to be assessed by addressing from the point of İsmail Safâ's productions.

Key Words: İsmail Safâ, science,of literature, Literary work, verse, poetry, aesthetics, poem, style.

---

* Dr., Gazi Üniversitesi TÖMER. El-mek: sefayuce@hotmail.com

Giriş

Sanatta terkip, Ğâr ve yazarı diğer insanlardan farklı ve üstün kılan önemli bir meziyettir. Bu meziyet eserlerle ortaya çıktığında bir değer ve ürün biçiminde kendini göstermektedir. Böyle eserler, kendi dönemi ve devri içinde belirleyici rol oynayabilmekte ve ilgi merkezi olabilmektedir.

Edebiyat dünyasının önemli Ğâsiyetlerinden T.S.Eliot'un üzerinde önemle durduğu temel noktalardan biri de olan edebî eserde "güzel ve fayda"nın nasıl iç içe bulunduğu sorusudur. Sanat, bir seçme ve düzenleme iĞ olduğuna göre "güzel ve fayda"nın açığa çıkarılması için sağlam, tutarlı ve geçerli ölçütlerin uygulanması gerekir. Bu durum, bir edebî eserden pozitif bilimlerde olduğu gibi matematiksel bir sonuç çıkarmak anlamına gelmez.

Bir Ğâr ve yazarı veya bir edebî eseri değerlendirirken söyleme bakarak bazı belirleyici tespitler yapılabilir; bu tespitlerde o dönemin zevk ve estetik anlayışını ortaya çıkarabiliriz. Prof. Dr. gerif AktaĞın ifadesiyle bu durum "İnsan tarafından meydana getirilen her eser, ortaya çıktığı zaman dilimine ait özelliklerden yararlanır ve dönemini farklı biçimlerde temsil eder. Çünkü o dönemin ürünüdür. Metnin ortaya konulduğu döneme hâkim zevk ve anlayış eserin yapı, tema ve anlatımında kendini hissettirir. (...) Sanat eserinin, bu arada şiirin, zaman içinde kazandığı yeni anlam ve değerler onun yorumuyla ilgilidir. Zihniyet, metnin yazıldığı veya söylendiği anda mevcut ve hâkim olan güçlerin birlikte oluşturduğu ama bunların hepsinden farklı bir zevk ve anlayıştır. Hiçbir tarih, sosyoloji, psikoloji ve benzeri kitap ve çalışma, eserde ve metinde olduğu gibi zihniyeti ortaya koyamaz(AktaĞ2009:29)."

Dolayısıyla metnin yazıldığı dönemdeki bağlamı önem kazanır. Bu bağlamı yazıldığı dönem ve sonrasında uyandırdığı etkilerden yola çıkarak ele almak gerekmektedir.Bu bakıĞ açısından yola çıkarak Ğmail Safâ'nın sanat anlayışını ve eserlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Yaşadığı dönem "eski-yeni" tartışmalarında takındığı tutum ve tavır

Ğmail Safâ (1867-1901), "Tanzimat Fermanı"nın ilanından yirmi sekiz yıl sonra doğan, devletin yeniden yapılanmasıyla ilgili düzenleme ve istikrar arayışının sürdüğü bir ortamda, edebiyat âlemi içinde kendini göstermeye çalışan bir geçiĞdönemi Ğâridir. Bir yandan gelenekten gelen klasik edebiyatın estetik zevk anlayışıyla yazan Ğâr ve yazarlar ile diğer yandan Tanzimat'la birlikte yeni eğitim kurumlarından yetişen Batılı anlayış ve değer yargılarının temsilcisi olan gençlerin karĞıkarĞya geldiği, edebî münakaĞaların boy gösterdiği, bir var olma mücadelesi ve gayretinin hüküm sürdüğü, bir nevi "eskilik-yenilik" mücadelesi diyebileceğimiz bir edebî ortam içinde kendini bulan Ğmail Safa, yeni edebiyat anlayışına eğilim gösterir ve bu yeni anlayış doğrultusunda hareket edenlerin arasına katılır.

Türk edebiyatında "eskilik-yenilik" münakaĞa ve mücadelelerinin en uzun olanı Recaizâde Mahmut Ekrem'le Muallim Naci arasında geçen ve gençlerin katılımıyla beraber genişbir halka meydana getiren tartışmalardır:

"Edebiyatta eskilik yenilik konusunda olduğu gibi şiirde de yeni yetişen gençleri olumlu eleştirilerle yönlendirmeye çalışan Ekrem, yeniliklere karşı oluşu yüzünden Muallim Naci'ye yönelttiği eleştirilerinde olumsuz ve serttir. Naci de ona karşı aynı tutumdadır. Aslında, divan şiirini savunmakla birlikte o da bu şiiri belirli kalıplar kullandığı, kimi yerde kaba söyleyişlere yer verdiği için eleştirir. Bununla birlikte Recaizâde Ekrem'e karşı eski edebiyatın savunuculuğunu yapmaktan da geri kalmaz. Aralarında tartışma başlamadan önce Ekrem, Naci'nin şiirlerini öğrencilerine okutmuş, hatta şiirlerine nazireler yazmıştır. Aralarındaki gerginliği artıran Naci'nin yeni yetişen gençlerin şiirlerini anlamsız bulmasına karşın, eski şiire uygun şiir yazan gençlerin şiirlerini, övgü dolu sözlerle Tercüman-ı Hakikat'te yayımlanması olmuştur. İki değişik anlayışın çatışması şeklinde başlayan eleştiriler, giderek karşılıklı hakaretlere dönüşür. Naci ile başa

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

çıkamayacağını anlayan Ekrem'in önce Namık Kemal'den, o da yeterli olmayınca hükümetten yardım istemesine kadar vardırır (Önertoy 1980:182)".

Muallim Naci ve R.Mahmut Ekrem arasındaki bu münakaşalar, o dönem gençlerini de derinden etkileyerek gruplaşmalarına neden olmuştur. Muallim Naci'nin tarafını tutanlar arasında geyh Vasfi, Harputlu Hayri, Mehmet Emin Hümayi, Ali Ruhi, Halil Edib, Müstecabizâde Şemet, Mehmet Esad Andelib, Mehmet Celâl gibi şairleri sayabiliriz. Şmail Safâ, Nabizâde gibi bazı şair ve yazarlar da Ekrem'e ve Servet-i Fünûn topluluğuna yakın olmuştur, edebî anlayışlarını benimsemiştir. Dönemin en belirleyici özelliği, gerek eskiyi gerekse yeniye savunan gençlerin hemen tamamına yakını Muallim Naci ve R.Mahmut Ekrem'den etkilenmişlerdir.

Bir şairin veya bir yazarın edebî kişiliğinin oluşumunda yetiştiği ortam, arkadaş çevresi, önemli rol oynamakta ve onun şahsiyetiyle bütünleşmektedir. Şmail Safâ da bulunduğu ortam itibarıyla Muallim Naci geleneği doğrultusunda yetişmiş, uzun süre onun etkisinde kalarak manzum eserler yazmıştır. Muallim Naci, kendisine yakın olan gençler arasında Şmâil Safâ'nın yetenekli bir şair olduğunu görmüş ve kendisine "şair-i mâder-zâd" (anadan doğma şair) unvanını vermiştir.

Şmail Safâ, klasik edebiyatı iyi bilen muhteva ve form yapısına hakim, ahenk unsurlarını ustalıkla kullanabilen bir şairdir. Bu özelliği sayesinde kısa zamanda tanınmış ve akranları arasında sıvrilerek öne çıkabilmiştir. Naci'nin ölümü ile beraber eskiyi savunanların otoritesinin sarsılması, R.Mahmut Ekrem'in Mekteb-i Mülkiyede verdiği edebiyat derslerinin gençler üzerinde önemli etki yapması, şairi "yeni edebiyatçılar"la birlikte olmaya yöneltmiştir. Şmail Safâ, Servet-i Fünûn'da yazı yazan gençleri yetenekli bulur ve onlarla beraber yazı yazmanın güçlüğü üzerinde durur:

"Servet-i Fünûn'da yazı yazmak benim için acize-i kalem için gittikçe güçleşiyor. Bu güçlüğün derecesini şimdi anlıyorum. Çünkü edebiyat ile az çok tevgil edenler için musâhabe-i edebiye ser levhası altına yazı yazmak kadar kolay şey olmazken deminden beri yazacak pek çok mütâalalar vârid-hatır olduğu halde bakınız daha üçüncü satırdayım. Bir zamanlar bu kürsü-i hitâbete çıkanlar o kadar talâkat, o kadar ihâte gösterdiler...Öyle nutuklar, öyle mütâalar irâd ettiler ki benim için artık yakın bir noktadan haftada bir kere o mütâaları dinleyip istidadım derecesinde istifade etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır(Şmail Safâ 1913:29)".

Servet-i Fünûn çevresinde toplanan gençler 1896 yılından sonra Türk edebiyatını "modernleştirme" çalışmalarında bütün engelleri aşarak yenileşmenin lokomotif gücü olmuştur.

Şairlik kudreti, şiir anlayışı ve şiiriyet yönü

Tanzimat sonrası tartışma konularından biri de şairin ne olup olmadığı konusudur. Bu durum şairler arasında tartışmaları alevlendirmiş, ayrıca pek çok şair de gelenekçilerin direnişi karşısında çökme ya da çökme ya da çökme. Şmail Safâ bu konuda şairi söylüyor.

"Birkaç senedir şiir hakkında sırası düştükçe söylemekte, vakit buldukça yazmakta olduğum fikir-i mahsûsuma dair bugün biraz daha izahatta bulunmak isterim: Şiir ile nazmı büsbütün ayrı gördüğüm için bir manzumeyi teşkil eden abiyâttan mısradan bazısına şiir, bazısına nazım diyorum. Şiiri kimse benim söylediğim gibi söylemedi, benim ayırdığım gibi ayırmadı. Bu telakki, bu tefrik-i indidir. Herkesin ihtisas ettiği meslekte kendine göre bir zevki, zevkine göre bir icâdı...Herkesin resûh-ı fikriyesine, muhâkeme-i akliyesine göre bir içtihadı vardır. İnsan yalnız okumakla kalmamalı, okunduğunu düşünmeli, düşündüğünü yazmalıdır. Erbâb-ı ihtisas âsar-ı sanatı ya taklit eder yahut tecdid. Bir eser-i icâd, bir fikir içtihad ya beğenilir makbul olur yahut tashîh edilir, reddolunur. Bunun ikinci sureti bile faideden hali değildir. Hiç olmazsa insana bilmediğini bildirir (Şmail Safâ 1913:20)."

Ğmail Safâ, Ğir hakkında görüşlerini açıklarken iki temel kavramın altını çiziyor; bunlardan birincisi Ğir, ikincisi nazım. ğaire göre, Ğiri, nazımın yerine, nazmı, Ğirin yerine kullanamayız. Tanzimat dönemi ile baĞayan terim ve kavram tartışmaları R.M.Ekrem’le birlikte büyük bir ivme kazanır. Bu durum aynı zamanda geçmiĞin edebî anlayıĞını sorgulanmasına zemin hazırlar. Edebî anlayıĞa deĞiĞim ve dönüşümü sağlayacak “zihniyet” farkını ortaya koyar.

ġahsilik ve zevk farklılığının önemine iĞaret eden Ğmail Safâ, Ğiri baĞkalarından ayıran belirleyici özelliĞin üslûp ve eda olduğu görüşündedir. Ayrıca Ğirin basit sözlerden arınması gerektiĞi üzerinde durur ve Ğirle ilgili Ğu deĞütleri belirler:

“Bir söze şiir denilebilmek için yalnız mevzûn ve mukaffa olması kâfi değildir. Lâatif bir hayali, mülâyim bir teşbihi muntazaman bulunması şartıdır. Meziyeti yalnız vezinli, kafiye olmaktan ibaret bulunup da mâili-i avamın bile düşünmekten, söylemekten, aciz kalmayacakları kadar basit sözler nazımdan başka bir şey olamaz (Ğmail Safâ 1913:20).”

“Talim-i Edebiyat”ta Rezaizâde Ekrem, Ğir, nazım ve üslûp gibi birçok temel kavramları ele alıp yani bir bakıĞ açısıyla Batılı anlamda yorumlamıĞt. “Talim-i Edebiyat” eserine bir nazariyat ve metodoloji bilgisi veren kitap gözüyle bakan yeni edebiyat taraftarı gençler, eserden önemli ölçüde yararlanmışlardır. Ğmail Safâ da Ekrem Bey’in görüşlerinden önemli ölçüde istifade ettiğini açık bir dille anlatır:

“Her nazımın şiir olamayacağı iddiası birinci defa olarak kendi tarafımdan vuk’u bulmuyor. Şiirin daire-i şumûlüne bütün mahâsin-i kâinatı ihâte-i mertebesin de vüs’at veren pişvâyân-ı edibden üstad muhterem atıfeli Ekrem Bey Efendi Hazretleri’nin bu hakikati izah eyleyen pek çok sözlerine tesadüf olunur. Ma’mafih bendeniz de şerh edebilirim(...)Tahsilatımdan şu netice elbette istihraç buyrulur: Şiir, teşbih ve istiare olmadıkça-fesâhatle, belâgatle, bed’i ile, hikmetle, felsefe ile, tarih ile tecelli etmez. İlm-i beyân ki-mecaz ve envâ ile kinâye gibi tarik-i ifadeyi bildirir. Şiirin muhkî, şiirin lazım gayr-ı münfikidir. Diğer aksâm edib-i kelâmı ayniyetten kurtaramaz. Hayâl-i şiirin menba’i sünûh ve sudûru, ilm-i beyan ise hayâlin düsturudur(...)Mademki adi teşbihli, adi istiareli beyitleri de şiir addediyorsak, o halde nazım ile şiiri böyle ayırmaya ne lüzum var? „Vezinli kafiye sözlerin hepsi, bunların farkı, değeri belagatları nisbetinde mütefâvit olur” demek daha şumüllü bir tarif olmaz ? (Ğmail Safâ 1897: 6-7).

Ğmail Safâ’ya göre Ğiri nazımdan ayıran en belirgin özellik Ğirin sanatlı söyleyiş özelliği taĞması, güzel bir hayali canlandırması, ahenk unsurları bakımından kusursuz bir vasma sahip olmasıdır. Fakat bunun kolay bir iĞ olmadığını belirten Ğâr, bir Ğirden tat almanın kesin bir ölçütünü ortaya koymanın zorluğu üzerinde durarak Ğu hususları belirtir:

“Şiiri kendi nokta-i nazarıma göre tayin edebiliyorum. Bir eser-i edebînin şiir olup olmadığını yek-nazarda-kendi anlayışıma göre fark ediyorum. Nokta-i nazarımı da pek çok izâhat ile yazdım. Lakin şiirde aradığım güzellik nedir? Hangi şiirlerini mütelziz ediyor? Bunu tayinden acizim! Evet fâsih olmalı, belîğ olmalı. Ona şüphe yok. Fesâhatı anlıyoruz. Söz belîğ olmak için de ,rûha nüfuz etmeli, kalbde bir tesir, bir heyecan husûle getirmeli” diyoruz. Şerâiti ve erkânını görüyoruz. Halbuki o nüfuz, o tesir doğrudan doğruya rûha taalluk ettiği için olmalı ki yine hakkıyla olunamıyor. Doğrusu bunda mütehayyirim (Ğmail Safâ 1913:124).”

Ğmail Safâ kafiyein önemini vurgulayarak kafiyein göz için deĞil, kulak için olması gerektiğini belirtir. Bu anlayıĞ, Türk edebiyatına R.M.Ekrem’le girmiĞ “eskilik-yenilik” tartışmalarının düğüm noktası olmuĞtur. Ğmail Safâ, kafiye ile ilgili Ğu bilgileri veriyor:

“Kafiye nedir? Bir kere şunu tayin edelim: Kafiye iki veya müteaddid mısraın sonunda gelen mevzuu muhtelif kelimelerde aynı savtın mütanâsiben tekrarıdır. Savtın âlet-i takdiri ise göz

değil kulaktır. Kafiye'nin bâsire ile değil, münhasıran sâmi'a ile takdir olunmasına göre kelimâtın tevâfuk-ı imlâsı asla nazar-ı itibâra alınmamak, esvâtının muvâfakatı gûş-ı dikkate alınmalıdır; almış-kalmış kafiyesini gördükten sonra!

Alıyor-kalıyor

Alacak-kalacak

Alır-kalır

Aldı-kaldı

Kafiyelerini görmekten memnun kalmaz, sıkılır. Bir de bilmem dikkat edilmiş midir? Bir beyitte kelimât-ı ahîrenin tevâfuk-ı esvâtı ne kadar hoş giderse birbirini takib eden birkaç beyit kafiyelerinin yek-diğere nisbetle ihtilâf-ı ahengi de o kadar hoş gider.(...)Evet , bir büyük şair kafiye'li fakat vezinsiz yahut vezinli de kafiyesiz veyahut hem vezinsiz hem kafiyesiz şeyler yazar, şiir olur. Sonra ben sanâyi-i bedî'inin kâfesini bir beyte toplar, nihayetini nâ-kûfte, nâ-şenide, nâ-nevşite bir kafiye-i mukayyede ile bağlarım da yine hayfâ ki...Evet hayfâ ki şiir söylemiş olmam (Ğmail Safâ 1913:18-19)."

Görülüyor ki, "Garip" akımından çok önce de vezinsiz ve kafiyesiz Çir yazılabileceği düğünesi gündeme gelmiş, fakat gerekli ilgiyi bulamadığından bu düğünce hayata geçirilememiş. Ğmail Safâ, bu fikirleri gündeme getirmekle birlikte vezinsiz ve kafiyesiz Çirin olamayacağı inancını tartışmaya devam eder. Ayrıca sanatçının tanımı üzerinde durur. Ona göre iyi bir sanatçıda "istidat ve deha" gibi ayırt edici birtakım temel meziyetlerin bulunması gerekir:

"Hünerver, sâir, mesleklerdeki ebnâyı cinsinden hassas yaratılan ve mensub olduğu şiir veya mûsiki veyahut resim, heykeltraşlık, mimarlık, sanatıyla kendi teessürât-ı kalbiyyesinin aynını başkasında husûle getiren adamdır(...)Hünerver olacak adamın her şeyden evvel muhtaç olduğu şey (istidad)dır. Pek büyük, pek değerli bir mevhibe-i fitrat olan bu istidadı nasıl tanıyacağız? İstidad: Bir kuvve-i hissiye-i cibiliyedir ki sanatta kabul ve terakki iktizâ eden şeyleri bildirir, bir kuvve-i keşfe-i fikriyedir ki sanatın ledaniyâtını, müşkülâtını zahmetsizce istinbât, kolayca tahlil onunla müyessir olur; bir kuvve-i mümeyyize-i kalbiyedir ki sanatın en ulvî mehâsını keşfettirir, o güzelliğe nazireler yaptırır. Resimde istidad, eşkâl ve elvân ile bunların arasındaki tevâfuk ve tenâsüb keyfiyâtını idrak eylemek, mûsikide istidad, asâbite-i sâmiye, kuvâid-i usûliyyeye bi'tabii vâkıf olmak...Şiirde istidad ise, elfâz-ı mâ'aniyenin etlâf-ı bedî'ini his ve tayin etmektir (Ğmail Safâ 1897:55-56)".

Ğmail Safâ'ya göre bir sanatçının büyüklüğünü, idrak kabiliyetini, buluş ve terkip gücünü yansıtan en önemli faktörlerden biri de "deha"dır. Deha, insanı diğer bütün canlılardan üstün kılan, onlara hükmetme ve hakim olma gücü veren çok önemli bir niteliktir. Bu nitelik ayrıca her insanda da bulunmamaktadır. Ğmail Safâ, "deha"yı şöyle tanımlar:

"Deha denilen fitrat zekâ sanayi-i nefise erbâbında icâd iktidarıdır. Dahilik her sanatkârda bulunması elzem olan vehbî, kesbî meziyetlere nâiliyetle beraber nefâise-i müteallik zevkin derin derin, başka başka tecelliyâta mazhariyettir. Dehay-ı edebî: Herkesçe malum olan kelimelerle kimsenin düşünemediği letâîfî hâkayıkı bulup söylemektir. Hünervî bir sanatkâr, değerli bir münekkît gibi gördüğü işittiği şeylerden kendisini mütehassıs edecek bir istidâ-ı tesire mâliktir (Ğmail Safâ 1897:32)".

Sanatçıyı sanatçı yapan özelliklerden biri de güzellikleri keşfeden, onları ortaya çıkaran, ifade eden, kendi asli özellikleri ile şekillendiren ve her yönüyle hassas olan bir yapı ve kişiliktir. O halde güzellik nedir? ğaire göre güzellik:

“Güzellik denilen şey ki: ,maddî ve manevî”dir. Surette rev-nümâ olduğu gibi siyrette de müncelidir. Mahiyeti bir dereceye kadar anlaşılabilmek için birçok enva’i ta’dâd olunuyor(Ğmail Safâ 1897:12).”

ğair, ayrıca güzelliği “Hüsn-i Mutlak”, “Hüsn-i Hakiki” olmak üzere ikiye ayırır. “Mutlak Güzellik”in kaynağını Tanrı’ya bağlar. Ğmail Safâ, güzelliği görülebilenler ve algılanabilenler olmak üzere değerlendirirken görülen güzelliğin tabiata, algılanan güzelliği ise hafıza, hayale ve hislerimize bağlar. ğaire göre, tabiatı ve güzellikleri taklit etmek bir hüner belirtisi olamaz. Asıl hüner, bir sanatkârın meydana getirdiği esere ruhunu, kişiliğini ve ustalığını katmasıdır. Bir eserin değeri, sanatkârın o esere ruhunu yansıtabilmesine bağlıdır. Güzellikte kesin bir ölçü sunmanın mümkün taraflarını gayet iyi bilen Ğair, bu meseleyi halledemediğinin bilincindedir:

“Her şeyde güzellik nisbî, itibardır.(...) Üstad Ekrem’in buyurdıkları gibi. Elbisede moda zaman zaman nasıl tebdil ediyorsa edebiyatta da bu itibar öle tahvil eder...Tabiat içinde benim zevkiyâb olduğum güzellik nedir? Asıl mesele bu ki henüz halledemedim(ĞSafâ 1913:128).”

ğairin edebî meselelere yaklaşımını ve görüşlerini tespit ettikten sonra ana hatlarıyla Ğir kitaplarına ve diğer eserlerine baktığımızda klasik edebiyat anlayışı ile yenilikçi anlayış arasında kendine bir yer edinmeye çalıştığını görmekteyiz. Gelenekçi Ğir anlayışında edebiyatımızda üç ayrı eda görmekteyiz.

a)ğairane, b)Rindane, c)Hâkimane veya hîkemi. Bu üç tarz, yüzyıllardır Türk edebiyatında içenen Ğir tarzının “divan”larda kendini gösterdiği bir hayat anlayış biçimidir. Ğmail Safâ’nın manzume ve Ğirlerine baktığımızda, bir ruh inceliği, hissi bir yapı, Ğairâne bir üslûp bulabilmekteyiz. Ali Kâmi’nin, Ğarin “Hissiyat” adlı eserinin başkısına yazdığı “Tercüme-i Hâl” bize, Ğmâil Safâ’nın ruh halini, kişiliğinin ana hatlarını ve yaşadığı ortam hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. ğairin hal tercümesinde, ölümler, bunun sonucu olarak ortaya çıkan elemeler Ğmail Safâ’nın bir türlü yakasını bırakmaz.

ğairin ilk manzum eseri olan “Sûnuhat” divan edebiyatı nazım şekillerinden “terci-i bent” şeklinde yazdığı küçük bir eserdir. Eserde, insan, tabiat ve Tanrı ile ilgili temalar içenmektedir. “Huz mâ Safâ”, hacim olarak Ğarin önemli eserlerinden biridir. Bu eserde babası Mehmet Behçet Efendi’nin manzumeleri eserin baş kısmında yer alır. Esrede, Ğmail Safâ, babasının Ğarlık yeteneğinden övgüyle bahseder. “Huz Mâ Safâ”da gazelden kasideye, murabbadan mesneviye kadar farklı nazım türlerini tercih eden Ğar, serbest müstezat gibi yeni nazım türlerini de dener:

İSTİĞRAAK

Sür’atle geçer şebâbtır bu. Ru’ya gibidir bu hâbtır bu

Sür’atle geçer hayât-ı âdem

Cûlar gibi hâdisât-ı âlem

Devvâr bir âsiyâbtır bu. Bir âlem-i pîç-ü-tâbtır bu!

Neşvem var iken de gitmiyor âh

Bilmem nasıl ıztırâbtır bu!

.....(Huz Mâ Safâ)

VÂDİ

Tek ü tenhâ severim gezmeyi bir vâdide

Kim olur leyl ü Nehâr

Mâh-tâb-ı, seheri, şâmı bütün nâ-dîde...

Hele hengâm-ı bahâr

Hâke sevdâlar eder sanki ağaçlar îsâr

Ederek fers-i zılâl;

.....(Mensiyyât)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

İsmail Safâ'nın önemli eserlerinden biri de "Mensiyyât"tır. ğair, bu eserini Tevfik Fikret'e ithaf eder. Bu tavriyla Servet-i Fünûn'a olan sevgi ve saygısını ifade etmek ister. Eser, Servet-i Fünûncular tarafından beğenilir, hakkında övgü dolu yazılar yayımlanır. ğair, bu eserinde yeni Çirîn örneklerini verir. İsmâil Safâ'nın ölümünden sonra yayımlanan "Hissiyât" adlı eser, verdiği bilgiler bakımından önemli bir kaynaktır. Manzume ve manzum hikâyelerin terkibinden oluşan bu eserde çocukluk hatıraları da yer alır.

ğairin Çir kitaplarında dikkati çeken en belirgin özelliği "**ses ve şekil**" mükemmelliğine verdiği önemdir. Divan edebiyatı tarzında yazdığı "Sünûhât", "Huz Mâ Safâ" ve "Mağdûre-i Sevdâ" gibi eserlerinde Çiriyeti meydana getiren sanatlı anlatımın özelliklerini, duygu ve hayaldeki incelikleri görebiliriz. Ayrıca "Mensiyyât" ve "Hissiyât" da yazdığı manzum hikâyelerinde de nesir üslûbuna yaklaşıp. "Haylaz Çocuk" ve "Öksüz Ahmet" de olduğu gibi:

HAYLAZ ÇOCUK

-Bu mektebden artık usandım baba!

-Niçin?

-Evvelâ her cezâsı kaba

Konuşmak yasakmış, gezinmek yasak;

Tutar habs ederler biraz oynasak.

Çocuk "Hastayım!" derse insan bu ya,

Hele gelmesin derse insan bu ya

Yataklarda hatta gidip görseler,

Yine dinlemez özrünü kimseler.

.....(Mensiyyât)

ÖKSÜZ AHMET

Çocuk değil mi ne yapsın? Gürültü etse biraz

Azarlanır, döğülür, her ne yapsa hırpalanır,

Ne yapsa çok görölür: Hızlı gülse, haykırsa

Bu bir büyük suç olur. Bir su bardağı kırsa

Duyan gürültüleri bir cinâyet oldu sanır!

Çocukluğuyla berâber değildi pek yaramaz,

Fakat konakta alışmıştı döğmeğe eller...

.....(Hissiyât)

Bu iki manzumede Fikret'in çocuklar için yazdığı Çirlerin etkisi bariz bir şekilde görölmektedir.

ğairin mesnevi tarzında yazdığı "Mevlid-i Pederi Ziyaret" adlı eser, babasının memleketi olan Trabzon'a yaptığı seyahati anlatır. Bu eser aynı zamanda gezi türünün güzel bir örneğini teşkil eder.

İsmail Safâ'nın Çirane üslûbu ve Çiriyeti yakaladığı eserlerinde (gazel, Çarkı, murabba, terci-i bent...gibi) divan edebiyatı geleneğinden gelen bir anlayış ve estetik hassasiyet söz konusudur. Bilhassa "Huz Mâ Safâ" ile "Mağdûre-i Sevdâ" adlı eserlerinde bu nitelikleri görmek mümkündür. ğairin "Huz Mâ Safâ" eserinin mukaddemesinde, kendisini Çire teşvik etmesi ve cesaretlendirmesi dolayısıyla Muallim Naci'ye teşekkür etmesi dikkat çekicidir. Bu da gösteriyor ki, böyle bir yeteneğin Naci tarafından övülmesi ve takdir edilmesi bir nevi Çirlik yeteneğinin keşfedilmesiyle ilgilidir.

İsmâil Safâ'nın gazellerinde ğeyhülülâm Yahya Efendi'nin söyleyişedasını, Nedim'in lirik havasını ve inceliğini görebilmemiz mümkündür:

SÂKÎ

*Doldur kadehi tekrâr nâz etme yeter sâkî
Nâzında amân ısrâr etme bu kadar sâkî*

*Gam-dîde-i hicrânım me'yûs u perişânım
Beyhûde mi giryânım var dilde keder sâkî*

*Benden bu keder gitmez devrân beni şâd etmez
Âlâm-ı cihân bitmez zannetme biter sâkî*

.....(Huz Mâ Safâ)

GÖZLERİM

*Mün'atıftır âsumâna ekseriyâ gözlerim
Etmek ister arş-ı a'lâyı temâşâ gözlerim*

*Bir bakış baktın ki aynen arz u tasvîri muhâl
Nûr-ı dîdem! Gözlerinde kaldı hâlâ gözlerim*

*Gözlerimden anlıyorsun mâ-cerâ-yı aşkımı
Gizlesem de sırrımı etmekte ifşâ gözlerim*

*Şimdi gerçek ey Safâ yârimle hem-sohbet miyim
Pek inanmam galiba görmekte ru'yâ gözlerim*

(Huz Mâ Safâ)

Her iki Ğir de geleneğin devamı olan gazel tarzının güzel örnekleridir. ğair,eski Ğirin estetiğini iyi bilmekte ve bunu baĞarıyla Ğirlerine yansıtabilmektedir.

Muhteva anlayışı ve eserlerinde işlediği temalar

Ğmail Safâ, bir yönüyle geleneğe bağlı, bir yönüyle de yeniye uyum sağlamaya çalışır ve R.M.Ekrem'le ivme kazanan Servet-i Fünûn'la modernleşen edebiyat anlayışına yakındır. ğinasi, Namık Kemal ve Ziya PaĞaile birlikte mazmundan kavrama, ferdî konulardan sosyal muhtevaya yönelen yeni Ğir anlayışı bir süre sonra Ekrem, Hâmit ve Sezai ile birlikte yörünge değıştirerek estetik düĞüne ve kaygıya bırakacaktır. Servet-i Fünûn Ğirinde içenen üç temel konunun ana hatlarını Ğmâil Safâ'nın Ğirlerinde de görebilmekteyiz. Bunlar:

a) AĞkb)Tabiat c) Aile. Ğmail Safâ bu konulardan farklı olarak metafiziğe ve felsefeye de yönelir. ğair, Servet-i Fünûncularda olduğu gibi tabiatı izlenimci(empresyonist) bir bakış açısıyla anlatır:

YAZ GECESİ YAĞMURU

*Duyulur bâm u revzende
Darbe-i tâziyâne-i bârân;*

*Görülür bir şu'â-ı lerzende;
Âsmânı o ejder-i hâtıf*

*Eyledikçe zamân zamân leme'ân
Perde perde bu âlem-i deycûr*

.....(Hissiyât)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

HAZAN

Evrâk-ı düşüp yerlere kalmış yine uryân,
Eşcârda manzûrum olan manzara bârid!
Yağmur yağıyor, sanki bu dem her biri giryân

Bir heykel-i câmid!

Çıktı yine bir sarsar-ı bih-efgen-i sermâ,
Kuşlar çekilip lânelere vardı sükûta
Tûfân gibi bârân oluyor gulgule-fermâ

Hattâ melekûta.

.....(Mensiyyât)

Her iki Çirde de izlenimci tabiat anlayışının olduğunu görüyoruz. Bu durum, Servet-i Fünûn Çir anlayışının bir yansımasıdır.

İsmail Safâ'da çocukluk hatıraları derin izler bırakmış, bu izler Çiiraltına ve Çirlerine de yansımıştır. "Âh Mekke" bu duyguların yansıdığı önemli manzumelerinden biridir:

ÂH MEKKE

Mehdimdir o bence mu'teberdir. Her makberi câlib-i iberdir
Bir yer ki o hâtırimda hâlâ
Bir yer ki o :Cennet-i Muallâ.
Bir yer ki o mevlidim o yerdir. Bir yer ki o: Medfen-i pederdir.
Merhûm demem ki bî-haberdir.

.....(Huz Mâ Safâ)

ğairin "Yâd Ederim, Hâtıra-i Mukaddese, Bir Gecelik Âlem" gibi manzumeleri de hatıralarla ilgilidir. İsmail Safâ'nın Çirlerinde açık ele alışı biçimi Servet-i Fünûncuların "santimental" anlayışıyla örtüştür. Mizaç bakımından son derece hissi, Çekatli ve duyarlı olan Çir, gazel ve Çarkıllarında daha lirik, daha latif ifade güzelliğine ulaşır:

ŞARKI

Anarım ismini, ağlar yanarım, sızlanırım;
Dem olur, kendi gözümünden seni ben kıskanırım.

Görecekler, sevecekler, kapacaklar sanırım.
Dem olur, kendi gözümünden seni ben kıskanırım.

Seni gördüm de hayatımda sefâlar gördüm
Senden ayrı yaşamaktan iyidir bence ölüm
Başkasıyla seni görmek ölümündür ölümüm
Dem olur, kendi gözümünden sen ben kıskanırım.

(Hissiyât)

İsmail Safâ da olduğu gibi aynı duygu ve serzenişi Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Kıskanç" Çirinde de görmekteyiz:

KISKANÇ

Sakin bir söz söyleme yüzüme bakma sakın!
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.
Düşmanımdır seni kim bulursa cana yakın,
Anan bile okşasa benim bağrım kan olur.

.....(Bir Ömür Böyle Geçti)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Bu iki Gîrin tema ve ahenk unsurlarının aynı olduğunu görüyoruz. Kıskanç Gîri aynı zamanda bestelenmiş bir Gîridir. Bugün de bu Gîrin bestesini zevkle dinlemekteyiz.

Ziya Pağâda “fatalist” düğün biçimi, Hâmit’te Tanrı’ya bazen teslimiyet duygusuyla yaklaşma, bazen de isyankâr tavırlar biçiminde kendini gösterirken Ekrem’de çaresizlik ve kabullenme Gâlinde tezahür eder. Gâmil Safâ’ya göre, Tanrı’yı akli ve mantığı olan her varlık Gûphye mahâl kalmadan anlar, idrak eder. Tanrı karışında insan aklının yetersizliği de bu idrak edişirasında açığa çıkar. Kâinat, Tanrı’nın delilidir. Mizaç olarak inanç zafiyeti olmayan Gâmil Safâ, büyük acılar çekmesine rağmen sabırlı olmayı yeğlemiştir:

İLLİYYİNE YÂHUT ZEMÎNE

BİR NAZAR

1

*Ey muktedir, ey kadir-i mutlak olan Allah
Hayrân oluyor kudretine, sun'una insân
İnsân oluyor kudretine, sun'una hayrân
Gördükçe şu ecrâm-ı semâvâtı şebân-gâh*

2

*Mevcûd olamaz kendiliğinden bu eserler
Masnû'ü görüp sâni'i inkâr hatadır
Mevcûdların mücidi bizzat Hüda'dır
Yerler bunu söyler bana, gökler bunu söyler*

19

*Sensin bilen en doğrusunu biz ne bilirsek
Hakkıyla bilirsek eğer hey'eti hattâ
Esrârına vâkıf olamaz fikrimiz asla
Kabil mi senin esrârını bilmek?
(Huz Mâ Safâ)*

Ölüm duygusu Gâri derinden etkiler. Özellikle anne ve babasının ölümleri, kardeşinin hastalığı, çocuklarının başına gelenler onu ölümü sorgulamaya yöneltmiştir. Gâmil Safâ’nın ölüm konusunu içediği “Tayf-ı Siyâh, Yine O, Kitâbe-i Mezar, Bir Nevha-i Yetimâne, Vefât-ı Pedere” Söylediğim Mersiye-i Tarihiyedir” Gîrlerinde aynı zamanda içine düğüğü çaresizliği de anlatır. gair, eğitici ve yönlendirici Gîrlerinde Fikret’in Haluk için yazdığı manzum hikâyelere benzer nitelikte oğluna ve öğrencilere Gîrler yazar. “Oğlum Ghami’nin Tarih-i Velâdeti, Hayrû’l Halef, gâkirdlerime...”

Gâmil Safâ’nın sosyal konulu manzum hikâyelerinde çaresiz insanlar anlatılır. Fikret’in “Hasta Çocuk, Ramazan Sadakası, Verin Zavallılara, Balıkçılar” gibi serbest müstezat tarzında yazdığı manzum hikâyeler ile Gâmil Safâ’nın yazdığı “Öksüz Ahmet, Zavallı Çitiyar, Sefâlet-i Barid” arasında içenen düğün, duygu ve üslûp bakımından büyük paralellikler vardır. Tevfik Fikret, anlayış ve mizaç bakımından Gâr olmaktan ziyade nâsir olmaya daha yatkın bir kişilik görünümündedir. Sosyal olay ve olgulara yaklaşımı da onu diğer Servet-i Fünûn Gîrlerinden ayıran bir özelliktir. Gâmil Safâ, Fikret’i beğenir, ayrıca bazı Gîrlerinin yayımlanmasına yardımcı olduğu için de ona sevgi ve saygıda kusur etmez.

gair, “Osmanlılık ruhu” ile “millî” konulara önem verdiğini 1897 Türk-Yunan savaşını konu alan Gîrler yazmasıyla göstermiştir. Onun bu konularla ilgili yazdığı Gîrler “TeGîden Avdete, Terâne-i Harb”tir.

Dil ve edebiyat anlayışı

İsmail Safâ, edebiyatta millî lisanın öneminden bahseder ve Çütespiti yapar: “*Edebiyat için bâdî-i emirde lazım gelen şey lisân-ı millîdir.*” (Mülâhazat-ı Edebiyye 29). ğairin, Servet-i Fünûnculardan ayrılan yanı, millî dil kavramı üzerinde durması, dilin millet olma bilinci için gerekliliğine ve önemine inanmasıdır. Ona göre Ğarler, kendi ana dilini en iyi bilen, en iyi yazan, en iyi konuĞan özellikte olmalıdır. Ği bir edîp coğrafyayı bilmeli, dünyadan haberdar olmalı, tarih ve felsefenin gerekliliğine inanmalıdır.

İsmail Safâ, edebiyat konusunu ele alırken edebiyattan ne anladığımız sorusunu gündeme getirir: “*Edebiyatın gaye-i hizmeti yalnız duygularımızı, düşüncelerimiz hakkıyla, hakikatiyle tasvirden ibaret midir? Yoksa edebiyat ale’l-ıtlak sanatı söz söylemek midir? Bir meselenin hâlli, zevk-i edibînin tayinine hizmet edecek. Her iki surette ayrı ayrı şiddetle taraftarı çoktur: Bazıları sanâyî-i bedî’iye hiçe sayar, kimisi de sanatsız eseri şiir saymaz. Demek oluyor ki bu mühim bir meseledir. Bunu halletmeye çalışalım.(...) Bu takdirde edebiyat için ne hissiyâtı hakkıyla hakikatiyle ifade fenninden ibarettir demek doğru olacak ne de fenn-i edebiyat musanna ifadelerin marifetidir diyebileceğiz. Enâfis-i edebiyeye bu iki mahsulâtı ittihadıdır.*” (İsmail Safâ 1913:120-132)

ğaire göre edebî eserin ürün olarak ortaya çıkması edebiyat ilmi ve sanatın bileĞmi sayesinde olmaktadır. Edebiyat ilmi, bir sanat eserini meydana getirmek için zaruri ve gerekli bir çalıĞma lanıdır.

Edebî tenkitleri

İsmail Safâ’nın çeĞitli dergi ve gazetelerde yayımlanan tenkit yazıları olmakla beraber bu yazıların iki kitapta toplandığını görmekteyiz. “Mülâhazât-ı Edebiyye” (1897), “Muhâkemât-ı Edebiyye” (1913). “Mülâhazât-ı Edebiyye” Ğarin sağlığında yayımlandığı halde, “Muhâkemât-ı Edebiyye” ölümünden sonra Servet-i Fünûn dergisinde basılmıştır. Bu iki eserde de R.M.Ekrem’in “Talim-i Edebiyat” adlı eserinin büyük tesiri vardır. İsmail Safâ, “Muhâkemât-ı Edebiyye”de birçok Ğarin Ğirleri ve eserleriyle ilgili değerlendirmeler yapar, ayrıca kafiye meselesi üzerinde durur.

ğairin “Mülâhazât-ı Edebiyye” eserinde ise tamamıyla sanat, edebî eser, üslûp, güzellik gibi edebiyatın temel sorunlarını ele alınıp değerlendirilir. Tenkit konusunda altı çizilmesi gereken temel noktalardan biri de Servet-i Fünûn’la baĞayan modern tenkit anlayışı zamanla geliĞerek bugünün modern tenkit anlayışının temelini oluşturmıştır. Özellikle Ahmet guayıp ve Ali Ekrem Bolayır’ın tenkitleri, o dönem için dikkate değer yazılardır.

Sonuç

İsmail Safâ, “edebî eser, nazım, Ğir ve Ğiriyet, manzume, güzellik, üslûp ve nesir” gibi edebiyatın temel sorunlarına birtakım ölçütler getirmeye çalışmış, esere keyfilikten ve Ğansilikten uzaklaĞan bir bakış açısıyla yaklaĞmayı gaye edinen bir anlayış sahibi, edebiyatın teorik yönünü kavramıĞ bir teorisyen görünümündedir. ğairlik gücü ve yeteneği bakımından akranları arasında tanınmış olmakla ve hatta Muallim Naci tarafından kendisine “ğair-i mâder-zâd” unvanı verilmekle beraber derin tesirler bırakmış bir Ğardır diyemeyiz. Bununla birlikte Ğiri ve Ğiriyeti gayet iyi bilen, eserin form yapısını ve ahenk unsurlarını ustalıkla uygulayabilen, dile hâkimiyeti ve kelimelerin anlam incelikleri ile nüanslarını baĞarıyla kullanabilen bir özelliği de sahiptir.

İsmail Safâ’nın eski tarz Ğirlerinde divan edebiyatı anlayışını ve Muallim Naci tesirini, yeni anlayışa yazdığı Ğirlerinde ise R. M. Ekrem ve Servet-i Fünûncuların etkisini görmekteyiz. Mizaç olarak marazî ve hissî olan Ğar, “santimentalist” bir davranış sergiler. İsmail Safâ’ya göre Ğarin, Ğirin ve bir edebî eserin baĞıca özellikleri Ğunlar olmalıdır:

Turkish Studies

- a. giirde, hayal ve his olmalıdır. Nazımda, his ve hayal bulunmaz. Bunun için Çiri nazım, nazımı Çir olarak değerlendirme yapmak hatalıdır.
- b. giirde, iÇenmiÇbir duygu, güzel bir hayal, derin bir tesir vardır. Nazım için bunlardan söz edilemez.
- c. Çi bir Çir için ilhâm ve tefekkürün önemi büyüktür. Çhâm ve tefekkürden vazgeçilemez.
- ç. giirde ahengi sağlayan vezin ve kafiye'dir. Kafiye kulak için olmalıdır. giir vezinsiz ve kafiyesiz de yazılabilir, ancak bu gerçekçi bir yaklaşımdır.
- d. Çi bir Çir, dili iyi kullanabilen, kelimelerin ruhunu kavrayabilen ve kelimelerle güzellikler sunabilen üstün yetenekli bir Çisiyettir.
- e. giir, iyiyi ve güzelliği gaye edinen, sosyal sorunların peÇinden koÇmayan, kendi içinde dirliği ve düzenliği olan bir yapıdır.
- f. Sanatçı, taklitle baÇanlı olamaz. Asıl olan kendi yeteneklerini ve manevi kişiliğini eserine yansıtabilmelidir. Sanatçı, eserinde kendi olabildiği ölçüde baÇarıyı yakalar.
- g. Üstün ve baÇarılı sanatçılar, "istidâd ve "dehâ" sahibi oldukları için yaratıcı ve terkip sahibidirler. Bu tip sanatçılar, özgün eser verebilirler. Diğer sanatçılar, benzer eser yazdıklarından tekrardan öteye gidemezler.
- h. Edebiyatı, fennin ve sanatın terkibi olarak düÇümmek gerekir. Bilgi olmadan sanatı anlamak ve gerektiği gibi ifade etmek güçtür.
- ı. giirde mana önemlidir. Mana, basit değil yüce ve ulvî özellikler taÇmalıdır.
- i. Hayaller ve güzellikler mana ile değer ve önem kazanır.

KAYNAKÇA

- AKTAĞ, ğerif (2009), "Şiir Tahlilleri", Akçağ Yayınları. Ankara.
- AKYÜZ, Kenan (1986), "Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi", Çıkılâp Kitapevi. Çstanbul.
- AKYÜZ, Kenan (1982), "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", Mas Matb., Ankara
- T.S. ELÇÖT (1983), "Edebiyat Üzerine Düşünceler", (Çev. Sevim KANTARCIOĞLU), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- ERCİLASUN, Bilge (1981), "Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit", Kültür Bak.Yay., Ank.
- Çmail Safâ (1897), "Mülâhazât-ı Edebiyye", Çdam Matbaası. Çstanbul.
- Çmail Safâ (1913), "Muhâkemât-ı Edebiyye", Kâinat Kitaphânesi. Çstanbul.
- Çmail Safâ (1891), "Hissiyât", Osmanlı Matbaası. Çstanbul.
- Çmail Safâ (1892), "Huz Mâ Safâ", Âlim Matbaası. Çstanbul.
- Çmail Safâ (1912), "Mağdure-i Sevda", Kâinat Kitaphânesi. Çstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1981), "Nesillerin Ruhu", Dergâh Yayınları. Çstanbul.
- ÖNERTOY, Olcay (1980), "Edebiyatımızda Eleştiri", DTCF.Yay.,Ankara.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2000), "Araışlar Devri Türk Şiir Antolojisi", T.Diyamet Vakfı Yayınları. Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

TÜRKÇENİN SES BİLGİSİ
KARAAĞAÇ GÜNAY, TÜRKÇENİN SES BİLGİSİ, KESİT YAYINLARI,
İSTANBUL 2010, 232S., ISBN:987-605-4117-56-7

Eyüp BACANLI*
Tuğba BEYTULLAHOĞLU**

Türkiye Türkolojisinin üretken isimlerinden Prof. Dr. Günay Karaağaç, 2009 yılında yayımladığı *Türkçenin Söz Dizimi* çalışmasından sonra 2010 yılında “Türkçenin Ses Bilgisi” adlı kapsamlı ve doyurucu yeni eseriyle Türkologların karşısına çıktı. Eser, Karaağaç’ın geçmişten beri sürdürdüğü dil bilimi, Altayistik ve Türkoloji müktesebatlarını birleştirdiği,engin etimoloji tecrübesini ve bilgeliğini aynı anda yansıtan, büyük hocalar Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz ve diğerlerinin dil bilgisi eserlerinde Türkçenin ses bilgisiyle ilgili daima eksikliğini hissettiğimiz konuları ve örnekleri derli toplu içermesi bakımından fevkalade önemlidir.

Türkçenin Ses Bilgisi, Sunuş (s. 7-8) ve İçindekiler (9-15) kısımlarından sonra 3 bölümden oluşuyor. I. Bölüm “Ses Bilgisi” başlığını taşıyor (17-115). Karaağaç, burada genel olarak genel dil biliminin verilerinden hareket ediyor. Nitekim konularla ilgisine göre yer yer İngilizce başta olmak üzere farklı dillerden de örnekler getiriyor. Yazar öncelikle “Ses ve Ses Bilgisi” üzerinde duruyor ve sesin fiziksel özellikleri, yüksekliği, gücü, uzunluğu, tınısı, ses ve gürültü ayrımı, insan sesinin özelliklerini ve ses organlarını sadece bilimsel değil ama ayrıca felsefi derinlik ve tat da katarak ele alıyor. İkinci alt başlık “Ünlüler ve Ünsüzler” adını taşıyor. Burada, ünlü ve ünsüzlerin temel özellikleri, çıkış ve boğumlanma noktaları genişçe anlatılıyor. Her bir sesin fonetik ve fonolojideki özelliğini burada bulmak mümkündür. Yazar, bu alt başlıkta anlam ayırıcı olan ve olmayan uzun ünlüler konusuna da yer vermektedir. Karaağaç, Türkçede uzun ünlülerin anlam ayırıcı yönü olmadığı ve dolayısıyla fonem değeri taşımadığı görüşündedir (s. 44-45; ayrıca bk. s. 134-135). Yazar, “başta vurgunun yer değiştirmesi ve iç ses durumundaki *b, d, g, ğ* ötümlü ünlülerinin yarı-ünlüye ve sıfıra doğru gitmeleri olmak üzere, oldukça değişik nedenlerle, Türkçenin değişik yer ve zamanlarında, ünlülerin uzun biçimleri de ortaya çıkmıştır” dedikten sonra bu konudaki görüşlerini şöyle özetliyor: “i) Türkçedeki uzun ünlüler, anlam ayırıcı değildir; ii) Türkçedeki uzun ünlüler, tarih boyunca, sürekli bir kısalma eğilimi içinde olmuşlardır. Kısa ünlülü çiftleri bulunmadığı için, eş sesliliğe düşmezler; iii) Türkçedeki uzun ünlüler, kısa ünlüye dönüştüklerinde, eski kısa ünlülerin özelliklerini taşırlar, onlarla aynı ses değişimlerini gösterirler” (s. 45). Bu kısmın bir diğer dikkate değer konularından biri de “iki ünlülü hece (diphthong)”dır. Yazar “*hiçbir dilde, iki ünlüyü yan yana getirerek iki ünlülü heceler yapılamaz*” der. İki ünlü olarak adlandırılan durumlarda mutlaka bir yarı ünlü görülür. Değişik dillerde *l, r, v, y, ğ, h* gibi

* Doç. Dr., TOBB ETÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: ebacanli@etu.edu.tr

** Personel, TOBB ETÜ, Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi.. El-mek: tbeytullahoglu@etu.edu.tr

yarı ünlüler, yanlarındaki ünlüyle birlikte uzamaya yol açabilirler. Türkçede de dilin “yeni kuşaklara başarılı aktarılamamasından kaynaklanan” uzunluklar görülebilir: *koy-* > *ko-*, *bağlı* > *baalı*, *kağan* > *kaan*, *beğen-* > *beyen-/been-* vb. Sonuç olarak “aralarında yarı ünlünün bulunmadığı bütün ünlüler, ancak ayrı hecelere ait olabilirler” (s. 46).

Bu bölümdeki üçüncü alt başlık “I.C. Ses Değişimleri”dir. Karaağaç, eş zamanlı farklılıkların ve bireysel tercihlerin art zamanlı olarak genelleşmesiyle değişimin ortaya çıktığı görüşünü savunur: “*Anlaşmaya engel olmayacak kadar küçük, ayırıcı olmayan yani ses birimlik yük taşımayan; fakat ses organlarının yapılarından, onları kullanım biçiminden doğan ve her kişide bulunan bu farklar, kişiden kişiye, sosyal gruplara ve nihayet dil topluluğunun tamamına geçerek, dillerin ses yapılarında görülen sürekli bir değişimin kaynağını oluştururlar*” (s. 45). Tarihî dil bilgisi alanında çalışanlar ve etimologlar, kendilerini ses değişimlerinin türünü, dile özgü fonolojik kurallarını ve örneklerini, aşamalarını ve tarihlerini tespit etmekle yükümlü hissederler. Bu, yapılan işin doğası gereğidir. Bununla birlikte Karaağaç, unutulmaması gereken başka bir gerçeğe işaret eder: “*elde mevcut en mükemmel kayıtlarla bile, tarihsel değişim adını hak eden bazı değişikliklerin tam olarak nerede başladığını belirlemek başarılabilir*” (s. 50).

Karaağaç, ses değişimlerini düzenli (uniform, paradigmatic) olanlar ve düzensiz (amorphous, syntagmatic) olanlar şeklinde ikiye ayırır. Düzenli değişimler, dilin ediniminde; düzensiz değişimler ise dilin kullanımından (performance) kaynaklanır. “*Düzen dediğimiz şey, varlığın zaman ve mekân boyutlarındaki sürekliliği olduğuna göre, yanlış örnekseme değişimleri ve iç alıntılar ile bir dilin belli bir zaman ve mekân dilimine henüz kendisini kabul ettirememiş her türlü değişikliği, düzensiz ses değişikliği olarak görürüz*” (s. 51). Yazar, daha önceden düzensiz ses değişimlerine adanmış bir makaleye de imza atmıştır (1993 “Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri” *Eğitim Bilimleri Dergisi* 3,19-22). Bu örnekler, kitapta ayrıca “Bozma” başlığı altında da (s. 67-68) incelenir. Bunlar, Türkçe kökenli olan *lakırdı* (< *ayakır-dı*), *loş* (< *yoş*), *üçra* (< *uç+ra*), *elbet* (< *ol bet*) gibi kelimelerdir.

Karaağaç, ses olaylarının nedenlerini şöyle sıralar:

1. “*İrkin etkisi: Irkların beden yapılarının, dolayısıyla, ses çıkarma ve işitme organlarının birbirlerinden epeyce farklı oldukları açıktır*” (s. 53). Bu farklılıklar sesin çıkışını etkilemektedir.

2. “*Coğrafyanın etkisi: Irk ve ırkın fizik yapısı üzerine de büyük etkisi olan coğrafyayı, ses değişimelerindeki etkenlerden biri olarak görmek gerekir*” (s. 54).

3. “*En az çaba ve en çok çaba etkisi: (...) İletişimdeki hız ihtiyacı, kişileri bol enerji isteyen sesleri çıkarmaktan alıkoyar ve en az çaba ile en çok iletişim sağlanmağa çalışılır. Diğer taraftan, bölünen anlam alanları ve artan alanlar, en çok çaba ile sözlerde ses ve biçim değişikliklerine gidilir ve yine en az çabanın ortaya çıkardığı eş ve benzer seslilikten, eş ve benzer anlamlılıktan kaçınmak üzere en çok çaba harcanır*” (s. 53-54).

4. “*Çocuklara verilen ana dili eğitimi: (...) dilin seslerini henüz tam olarak edinmemiş bebek ve çocuklara, ana dillerini seslerinin yeterince öğretilmemesi, ses değişimlerinin en önemli etkenlerinden biridir. (...) En hızlı dil değişimleri, kuşaklar arasında yaşanır. Yani bir kuşakta bir dil değişmesi olduğunda, bu değişme, birdenbire*

genelleşir; aynı yer ve zamanda yaşayan, aynı yaş ve sosyal gruba ait üyeler arasında kurallaşır. Hatta yetişkinlerin dilini bile etkileyecek kadar güçlenebilir” (s. 54-55).

5. “Sosyal ve siyasal etkenler: (...) Toplum hayatındaki her türden değişiklik, o toplumun diline, dilinin ses yapısından söz dizimine ve anlam yapısına kadar bir dizi değişimleri beraberinde getirir” (s. 56)

6. “Alt katman etkisi: (...) Her yeni yerleşimde, eski yerleşikler için içindedir ve egemen halkın ırkından diline kadar her şeyine şu veya bu ölçüde etki ederler” (s. 57).

7. “Üst katman etkisi: (...) Üst katman, bir dil kullanıcısı için, egemen sınıfların, mesleklerin veya bölgelerin dil kullanımları kadar, başka ulus ve bu ulusun dili de olabilir. Üst katmanın bir başka dil olması durumu, bir toplumu dil değişikliğine kadar götürür” (s. 57).

8. “Örneksemelerin etkisi: Bütün dil kurallarının temelini oluşturan örnekseme (analogy), ses birimlerinin değişmelerinin de en büyük nedenidir. Dilde var olan bir ses, biçim, birleşik söz veya söz dizimi yapısına benzetilerek, bu yapı örnek alınarak, yeni biçim veya söz dizimi yapılarının elde edilmesine örnekseme denir” (s. 58-59). Karaağaç, örneksemeleri gerçek ve yanlış örneksemeler olarak ikiye ayırır.

9. “Yazım kurallarının etkisi: (...) Yazının üzerimizde şüphe götürmeyen bir etkisi vardır” (s. 60). Yazı, sözden daha kalıcı ve etkilidir. Harfler, insanlarda ses birimi etkisi uyandırır. Karaağaç, yazının dili dönüştürmesine örnek olarak çağdaş Türk dillerini gösterir (s. 61).

Kitabın, Türkiye Türkçesi dersleri için en faydalı olan bölümlerinden biri “Ses Olayları”nın açıklandığı kısımdır. Karaağaç’ın bu kısımda İngilizce karşılıklarını vererek ve fonemlerin insan fizyolojisiyle olan ilişkilerini de açıklayarak verdiği örnekler oldukça doyurucudur. Yazar, bu kısımda ağızlaşma, akıcılışma, art damaksılaşma, (uzak, yakın) aykırılışma, (gerileyici, ilerleyici, uzak, yakın, yarı, tam) benzeşme, bozma, bulaşma, büzüşme, ulama, daralma, dudak benzeşmesi, dudaksılaşma, (ön, iç, son) ses düşmeleri, eksiltme, hece düşmesi, düzleşme, genizsileşme, yutaksılaşma, (uzak, yakın) göçüşme, yarı vokaller, ikizleşme, incelme, kalınlaşma, kaynaşma, nöbetleşme, orta hece düşmesi, ön damaksılaşma, (gerçek, yanlış) örnekseme, ötümlüleşme, ötümsüzleşme, peltekleşme, sertleşme, (ön, iç, son) ses türemesi, ünlü genişlemesi, ünlü ikizleşmesi, ünlü incelmesi ve kalınlaşması, ünlü nöbetleşmesi, ünlüleşme, yardımcı ses, yumuşama, yuvarlaklaşma gibi onlarca ses olayı üzerinde durmaktadır. Bütün bunlar, bu eseri Türkçenin tarihî ve çağdaş türlerindeki ses olaylarını açıklama ve yatkinlik kazandırma amaçları doğrultusunda temel başvuru kaynaklarından biri olmaya aday yapmaktadır. Küçük bir örnek vermek gerekirse Tatarcadaki *bu* “bu” işaret zamirinin çekimli şekillerinin niçin *mon+* köküyle (*monı, monıñ, moña* vb.) ve Hakaşcadaki *pu* “bu” işaret zamirinin çekimli şekillerinin niçin *min+* köküyle (*minı, minıñ, mında, mından*, vb.) yapıldığını, böyle bir değişimin ve aynı anlamı taşıyan iki farklı gösterenin bir sistemde aynı anda sembiyotik ilişki içinde nasıl var olabildiğini, Karaağaç’ın “kullanım sıklığı” (s. 67-68) ve “genizsileşme”yle (s. 75) ilgili açıklamalarından sonra kavramak çok daha kolay hale gelmektedir. Bunu anlama, *bu* ve *mu* biçimlerinden hangisinin ilk biçim olduğunu çözmemizi de beraberinde getirmektedir.

1. Bölümün diğer kısımlarında ise “Dil ve Yazı”, “Yazı Dili ve Konuşma Dili”, “Sözlü Dil Kullanımı”, “Vurgu”, “Beden Dili”, “Yazılı Dil Kullanımı”, “Yazım Kuralları ve Noktalama” gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Kitabın 2. Bölümü “Türkçenin Ses Özellikleri” başlığını taşır (s. 117-131). Karaağaç, bu bölümde önce Türkçede görülen ünlü-ünlü, kalınlık-incelik (ön-arka), düzlük-yuvarlaklık, ünsüz-ünsüz, çıkış yeri, çıkış biçimi gibi çeşitli uyum türlerini ele almakta; ardından da Türkçede ön seste bulunmayan *c-*, *ş-*, *ğ-*, *l-*, *m-*, *n-*, *η-*, *p-*, *r-*, *v-*, *z-* fonemlerini, kelimenin veya hecenin sos sesinde bulunmayan *-b-*, *-d-*, *-g-*, *-ğ-* fonemlerini; Türkçede alıntılarla ortaya çıkan *c*, *f*, *j*, *h/h* seslerini ve nihayet yan yana iki ünlü, ikiz ünsüz, iki ünsüz ve üç ünsüz gibi meseleler üzerinde durmaktadır.

Kitabın 3. Bölümü “Türkçenin Tarihsel Ses Bilgisi”ne adanmıştır (s. 133-232). Bu bölümde önce ünlüler, sonra da ünsüzlerin geçirdiği istihale ve değişimlere yer verilmektedir. Her bir ses; ilk, iç ve son ses olarak ayrı ayrı incelenmektedir. Örneğin, *a* sesinin ön seste, *i*’ye, *i*’ya, *u*’ya, *â*’ya, *o*’ya, *â*’ya dönüşmesi; iç ve son seste *â*’ya, *o*’ya dönüşmesi tarihî ve çağdaş Türk dillerinden verilen yüzlerce örnekle açıklanmaktadır. Bazı ses değişimleri lehçeye özgüdür. Örneğin kelime başı *b-* sesinin *p-*’ye dönüşmesinin yani ötünsüzleşmesinin Çuvaş, Altay, Hakas, Şor, Lebed, Teleüt, Koybal dillerine özgü olduğunu belirten yazar, bu lehçelerden somut örnekler getirir (s. 151). Türk dillerinde görülen en aykırı ve uç ses değişimleri bile kitaba dercedilmiştir. Mesela *s-* sesinin Başkırtçada *h*’ye dönüşmesi (*sarı* > *harı*, *semiz* > *himéz*, vb.) kelime başında Çuvaşçada *ş-*’ye dönüşmesi (*sub* > *şıv*, *sişek* > *şına*, vb.), bazı lehçelerde kelime başında *ç-*’ye dönüşmesi (*saç* > *çaç*, *sıçan* > *çıçkan*, vb.), kelime başında Yakutçada düşmesi (*söz* > *ös*, *su* > *ü*), kelime içinde Yakutçada *-t-*’ye dönüşmesi (*ısır-* > *ıtır-*, *ısın-* > *itin-*) gibi... Yazar, tarih öncesi dönemlerdeki ses ilişkilerini de açıklama cehdi taşımaktadır. Bu durum, *t- ~ ç-*, *r ~ z*, *l ~ ş* gibi Altayistik araştırmalarından bildiğimiz ve genel kabul gören denkliklerin dışında tartışmalı denklik ve örnekleri beraberinde getirmektedir. Örneğin, kelime başı *s-* sesinin *k-*’ye dönüşmesi: *sünek* > *kemik*, *soğur-* ~ *sömür-*, ~ *semir-* ~ *köpür-* (köpük) vb. Biz, Altayist olmadığımız için bu ve benzeri örneklerin doğruluğunu tartışacak durumda değiliz. Ancak, hayatını Türkçenin etimolojisine ve Türkçenin başka dillere verdiği sözcükleri araştırmaya adanmış ve bu alanda Türkolojiye pek çok makale ve eşsiz bir sözlük (2008, *Türkçenin Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, s. 957) kazandıran Karaağaç’ın açıklamalarını fazlasıyla önemsiyoruz. Olanca genişliğine rağmen yine de bu bölüme yeni eklemeler yapılabileceğini düşünüyoruz. Örneğin iç ses *-b- ~ -g-* ilişkisine yer verilmesine rağmen son ses *-b ~ -g* arasındaki ilişkinin unutulduğu görülmektedir. Bu ses denkliğini Kuzey Altay ağızlarından olan Kumandin Türkçesinde takip etmek mümkündür: *sub ~ sug*, *eb ~ üg* “ev”. Yine iç ses denkliğine aynı lehçeden *sebin-* ~ *sügün-* “sevinmek” örneği de eklenebilir. Kısacası, bu bölüm Proto-Türkçede, tarihî ve çağdaş Türk dillerinde hangi sesin hangi sese dönüştüğünü ve dönüşme potansiyelini taşıdığını binlerce örnekle gözler önüne sermesi, fonemlerin fonetikteki ve Türkçenin fonolojisindeki özelliklerini sıkça hatırlatması bakımından son derece önemli ve faydalıdır.

Karaağaç, Türkologların faydalanacağı, derslerde kullanacağı çok yönlü, kapsamlı ve öğretici bir eserle karşımıza çıkmış. Eserin en yararlı yanlarından biri Türkçe terimlerin yanı başında parantez içinde İngilizce karşılıklarının da verilmiş olmasıdır. Böylece lazım olduğunda bulmakta zorlanılan fonetik terimlerin hem Türkçelerini hem İngilizcelerini bu

---

eserde bulmak mümkündür. Yalnız, bu terimlerin hepsinin derli toplu olarak kitabın sonunda dizinlenmesi araştırmacılar açısından daha faydalı ve pratik olurdu. Tek tük de olsa ortaya çıkan baskı hatalarının ikinci baskıda düzeltilmesini tavsiye etmeliyiz. Eserin Türkologlara ve Türkçenin fonolojisiyle ilgilenenlere büyük kolaylık ve fayda sağlayacağı umuyor, yazarı bu değerli eserini Türkolojiye kazandırdığı için tebrik ediyoruz.

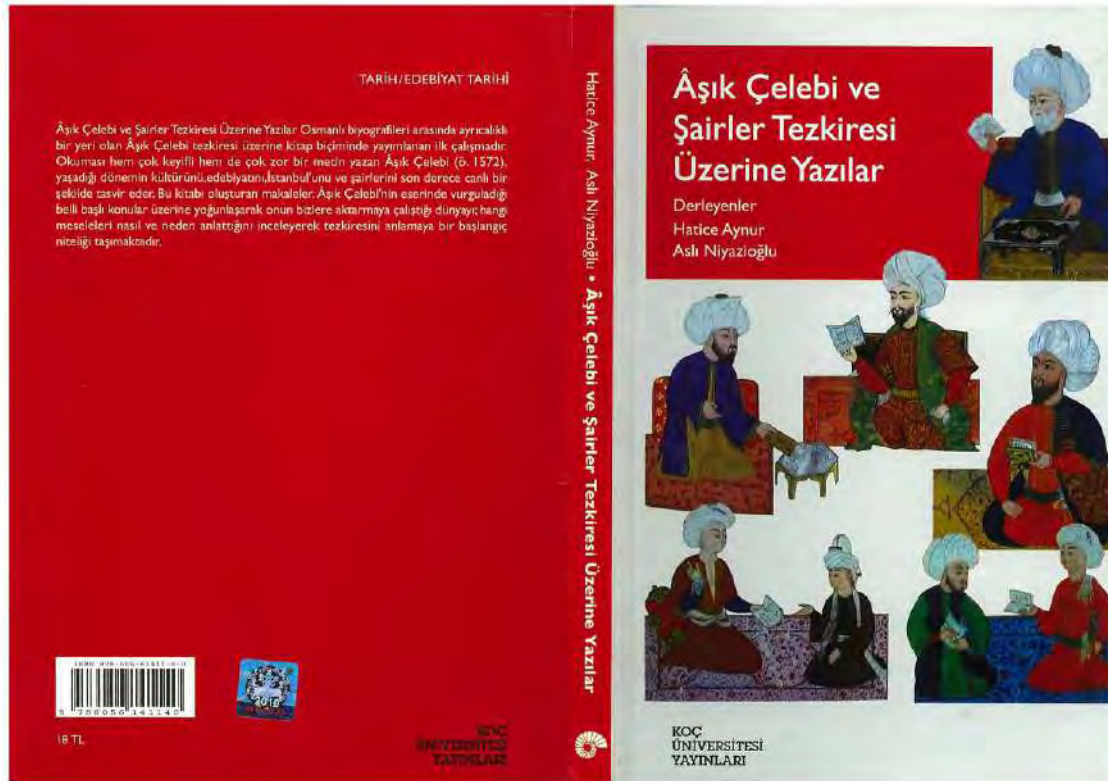
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

**AYNUR, HATİCE; NİYAZIOĞLU, ASLI. DER. (2011). ÂŞIK ÇELEBİ
VE ŞAİRLER TEZKİRESİ ÜZERİNE YAZILAR. İSTANBUL: KOÇ
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI, 191 S.**

Fatma Sabiha KUTLAR*

Bugünkü bilgilerimize göre Osmanlı edebiyatı alanında kaleme alınan ilk tezkire Sehî Bey'in 1538'de tamamladığı *Heşt-Behişt*'idir. Bunu Latîfî'nin 1546 ve Âşık Çelebi'nin 1568'de bitirdiği tezkireleri izler. Osmanlı dönemine ait bu üç eser, Türkçe yazan şairlerin biyografileri hakkında verdikleri bilgiler bakımından söz konusu dönemle ilgili çalışmalar için değerli kaynaklardır. Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresi içinde yer alan ayrıntılı bilgiler bakımından araştırmacılar nezdinde diğerlerine göre daha önemli bir eser sayılmıştır. Osmanlı dönemi biyografi geleneği içerisinde böyle özel bir yere sahip bu metnin *yakın okumasının* yapılmasının araştırmacılara farklı ufuklar açacağı düşünülerek Hollanda Araştırma Enstitüsü, Koç

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: fatmasabiha@gmail.com

Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi işbirliği ile 19 Haziran 2009 tarihinde İstanbul'da Âşık Çelebi ve tezkiresinin ele alındığı bir toplantı düzenlenmiştir. Üst başlığı *Osmanlı Biyografi Kaynakları* olan bu toplantı dizisinin ilki "16. Yüzyıl Osmanlı Kültür Dünyasında Bir Biyografi Yazarı: Âşık Çelebi ve Tezkiresi: Âşık Çelebi Sempozyumu" adını taşımaktadır.

Sempozyumda konunun farklı yönleriyle değerlendirildiği on bildiri sunulmuştur. Sunulan bildirilerden sekizi yazarlarının makale hâline getirdikleri şekilleriyle *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar* başlığıyla Mayıs 2011 başlarında yayımlanmıştır. Aynur'un (2011: 7) eserin "Önsöz"ünde verdiği bilgiye göre yayımlanan bu kitapta Hakan Karateke'nin "Memento Mori: Âşık Çelebi'de Ölümün Binbir Yüzü" ve Ersu Pekin'in "Âşık Çelebi'de Hanendeler, Sazendeler" başlıklı bildirileri yer almamıştır.

Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar isimli çalışma, Hatice Aynur ve Aslı Niyazioğlu'nun (2011: 11-16) birlikte kaleme aldıkları "Âşık Çelebi ve Tezkiresine Nüfuz Etme Denemesi" başlıklı "Giriş"le başlamaktadır. Aynur ve Niyazioğlu, Osmanlı biyografileri arasındaki ayrıcalıklı konumuna işaret ettikleri Âşık Çelebi tezkiresinin, okuması çok zevkli, ama aynı zamanda zor bir metin olduğuna, Latin harflerine aktarılmasının da bu zorluğu ortadan kaldırmadığına, sadece yazarın dünyasına nüfuz edebilmeyi biraz kolaylaştırdığına değinirler. Kitabın sonunda yer alan ekteki konuyla ilgili yayınlar kaynakçasının hem sayıca az hem de içerik bakımından sınırlı olmasının nedenini de bu zorluğa bağlarlar. Tezkirelerle kurdukları ilişkiler bakımından Cumhuriyet dönemi boyunca araştırmacıların niteliği bakımından üç ana eğilimin ortaya çıktığını vurgularlar. Onlara göre birinci grupta Fuad Köprülü, Ali Nihad Tarlan, Agâh Sırrı Levend, Sadettin Nüzhet Ergun gibi tezkireleri anlamakta ve yorumlamakta zorluk çekmeyenler yer almaktadır. Bu gruptakilerin ortak niteliği tezkirelerde yer alan bilgiye ve tezkirelerin diline vakıf olmaları, birikimleri sayesinde soru sormakta ve konu yaratmakta güçlük çekmemeleridir. İkinci grupta Âşık Çelebi ve diğerlerinin yazdığı tezkire metinlerini anlayıp, onlardan hareketle yeni bir şeyler söylemeyi isteyen başta Harun Tolasa olmak üzere Mehmet Çavuşoğlu, Âmil Çelebioğlu, Haluk İpekten gibi büyük kısmını genç yaşta yitirdiğimiz araştırmacılar yer alır. Üçüncü grupta ise söz konusu metinlerle kültürel mesafesi iyice açılmış, dolayısıyla bu metinleri anlayabilme, yorumlayabilme ve onlara ulaşabilme konusunda çok zorlanan araştırmacılar bulunmaktadır. Bu noktada Âşık Çelebi tezkiresine ulaşma konusundaki zorluklara, söz konusu zorluğun 1971 yılında yapılan Meredith-Owens baskısıyla nispeten aşıldığına ve Filiz Kılıç'ın 1994 yılında tamamladığı doktora tezinin 2010 yılında basılmasıyla metne yapılan atıfların arttığına da değinen Aynur ve Niyazioğlu, kitabın içinde yer alan yazılar hakkında verdikleri kısa bilgilerle "Giriş"i sonlandırırlar.

Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar isimli çalışmada "Giriş"i takiben "Âşık Çelebi ve Meşâ'îrû's-Şu'arâ", "Rüyalar, Dervişler ve Aşk", "Şairler ve Edebiyat Dünyası" başlıklı üç bölüm yer almaktadır. Birinci bölümdeki "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşamöyküsü" isimli ilk yazı Hatice Aynur (2011: 19-55) tarafından kaleme alınmıştır. Âşık Çelebi'nin eserinde kendi ismini madde başı yapmadığını, ancak eser boyunca hayatına ait parçalara yer verdiğini belirten Aynur, tezkirede ve divanda yer alan parçaları bir araya getirerek bir Âşık Çelebi portresi oluşturmıştır. Âşık Çelebi'nin kendisini nasıl gördüğünü, hayatındaki hangi noktaları öne çıkardığını ortaya koyan bu yazı, diğer tezkire yazarlarının biyografilerinin yazılmasında sunduğu yöntem bakımından da önemlidir.

Birinci bölümdeki ikinci yazı Filiz Kılıç'a aittir. "Meşâ'îrû's-Şu'arâ'nın Nüshaları, Nüshaların Şeceresi Oluşturulurken İzlenen Yöntem ve Karşılaşılan Zorluklar" başlıklı yazısında Kılıç (2011: 57- 68), 1994 yılında tamamladığı ve 2010 yılında yayımladığı doktora tezinden hareketle tezkirenin tenkitli metnini nasıl oluşturduğuna, bu esnada karşılaştığı sorunlara değinmekte ve eserin çeşitli kütüphanelerde kayıtlı nüshalarını tanıtmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Kitabın “Rüyalar, Dervişler ve Aşk” isimli ikinci bölümünde farklı konularda yazılmış üç makaleye yer verilmiştir. Bölüm başlığını oluşturan kelimelerle ilişkili olarak ve aynı sıra gözetilerek sıralanan yazılardan ilki Aslı Niyazioğlu’na (2011: 71-84) aittir. Niyazioğlu, “Rüyaların Söyledikleri” başlıklı bu makalede *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*’da tespit ettiği rüya anlatılarından hareketle “...Osmanlıların hayat anlayışları ile ilgili neler öğreniyoruz?” sorusuna cevap aramaya çalışmaktadır. Rüya anlatılarının dönemlerin kaygı, özlem ve korkularını dile getirdiğini belirten yazar, tezkirede on iki rüyaya yer verildiğini, bunlar arasında dördünün saklı olandan yani gaybdan haber verdiğini, böylece geleceğin rüyayı görene malum olduğunu anlatıldığını işaret etmekte ve bunlar arasından seçtiği bir iyi bir de kötü haber veren Sa’dî Çelebi ve Figânî’ye ait iki rüyayı inceleyeceğini belirtmektedir. Niyazioğlu şiir, rüya ve hayat hikâyesi anlatımının bizim için ayna işlevi gördüğünü, ama bu aynanın görünürü aynen yansıtan modern dönemin aynaları değil, saklı olanı gösteren erken modern dönemin ideal aynaları olduğunu söylemekte, bunlardan hareketle Osmanlı toplumunun korku ve beklentilerinin haritasının çıkarılabileceği üzerinde durmaktadır. Bu yazı, değerlendirmede kullanılan yöntem ve varılan sonuçlar noktasında dikkat çekici niteliktedir.

Helga Anhetshofer’in (2011: 85-101) “*Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*’da Toplum-Tanıma Sapkın Dervişler” isimli yazısının çıkış noktasını dervişler için kullanılan *ışık* terimi oluşturmaktadır. Yazar, çalışmasında toplumda sapkın dervişler olarak bilinen grup hakkında Âşık Çelebi’nin ne düşündüğünü ortaya koymak amacındadır. Bu nedenle tezkirede *ışık* teriminin kaç kez ve hangi bağlamlarda geçtiğini belirlemiş, ayrıca onlarla ilgili olarak kullanılan kimi sözlere de değinmiştir. Bunlar arasında yer alan “pösteki boklamak” deyimini üzerinde de durmuştur. Ayrıca Âşık Çelebi’nin, tezkirede Kalender, Abdal ve Haydarî dervişlerine nasıl baktığı sorusuna da cevap arayan Anhetshofer, yaptığı incelemeyle nun, Melâmî ve Hurûflere karşı devletin siyasi çizgisiyle örtüşen düşmanca bir tutum sergilediği; Kalenderî, Abdal ve Haydarî şairler hakkında olumsuz duygular beslemediği sonucuna ulaşır. Bu çalışma, tezkirelerde yer alan bilgilerin değerlendirilmesiyle elde edilecek verilerin Osmanlı toplumsal tarihini anlayabilmek için ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

İkinci bölümdeki “Aşk, Âşıklar ve Maşûklar: *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*’da Aşk İlişkileri” başlıklı son yazı Jan Schmidt’e (2011: 103-113) aittir ve Berat Açıl tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Schmidt bu bildirisinde, yetişkin erkeklerle oğlanlar arasındaki aşk ilişkisi gibi tartışmalı ve tabu olan bir konunun modern öncesi Osmanlı toplumundaki durumunu, Âşık Çelebi tezkiresinden hareketle Batı’da yapılan çalışmalara da değinerek değerlendirmektedir.

Kitabın “Şairler ve Edebiyat Dünyası” isimli üçüncü bölümünde de üç makale yer almaktadır. Buradaki ilk yazı Zeynep Altok’un (2011: 117-132) “Âşık Çelebi ve Edebî Kanon” başlıklı çalışmasıdır. Altok bu makalede Âşık Çelebi’de ve çağdaşlarında bir edebî kanon kurgusu olup olmadığı sorusuna Âşık Çelebi tezkiresinden yola çıkarak cevap aramaktadır. Sonuçta bu metinlerde bir edebî kanon kurgusu bulunduğunu söylemenin zor olduğunu, Osmanlıda ancak on yedinci yüzyıl ve sonrasında kanon benzeri hegamonik yapıların yani bir tür edebî kanonun varlığından söz edilebileceğini belirtmektedir.

Tûbâ İsen-Durmuş (2011: 133-145) “Edebî Hâmîlik İlişkileri: Kaynak olarak Âşık Çelebi Tezkiresi” isimli yazısında Osmanlı edebiyatındaki hamilik sistemini Âşık Çelebi tezkiresinden yola çıkarak değerlendirmektedir. Yazar, Osmanlıdaki himaye sistemiyle ilgili terminoloji, bunların farklı kullanımları, şiirin nasıl sunulduğu ve teşrifatı, hamilik ilişkileri gibi noktalar üzerinde durmaktadır.

Üçüncü bölümün son makalesi Ali Emre Özyıldırım’a (2011: 147-165) aittir. Özyıldırım, “Garîb Ma’nâlar, Acîb Hayâller Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belagat Terimi olarak „Garîb“ Sıfatı” başlıklı yazısında on altıncı yüzyılın iki tezkiresinde “garîb” ve bununla ilgili

olarak da müteradifi ve mütemmimi konumundaki “acîb” sıfatının kullanımları üzerinde durmaktadır. Böylece yazar, tezkirelerin Osmanlı edebiyatına ait terimler konusunda da önemli ipuçları barındırdığını ve bu alandaki çalışmalarda ihmal edilmemesi gereken kaynaklar olduğunu işaret etmektedir.

Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar isimli kitap, Hatice Aynur tarafından hazırlanan “Meşâ’îrû’ş-Şu’arâ ve Hadâ’îku’l-Hakâ’ik’e Göre Âşık Çelebi’nin Yaşamının Kronolojisi” ve “Âşık Çelebi Tezkiresiyle İlgili Yayınlar Kaynakçası” başlıklı iki eki takiben “Kaynakça” ve “Yazarların Özgeçmişleri” ile tamamlanmaktadır.

Osmanlı dönemi kültür ve edebiyatı alanında yapılan toplantılarda sunulan bildirilerin yayımlanması hem araştırmacıların bunlara ulaşmasını kolaylaştırmakta hem de bilgi paylaşımını sağlamaktadır. Bu bağlamda Âşık Çelebi ve tezkiresi konusunda düzenlenen sempozyumda sunulan bildirilerin geliştirilip makale hâline dönüştürülerek yayımlanması da önem taşımaktadır. “Meşâ’îrû’ş-Şu’arâ’dan hareketle Osmanlı kültür tarihinin ve edebiyatının farklı cephelerine yeni bakışları okurla buluşturmayı hedefleyen” (Aynur; Niyazioğlu 2011: 14-16) bu kitaptaki makalelerin çoğu, özellikle sundukları farklı değerlendirme yöntemleriyle diğer tezkireler ve biyografik eserler üzerinde yapılacak çalışmalara katkıda bulunacak niteliktedir. Bildirileri kaleme alan bilim insanlarını ve kitabın yayımlanması için emek harcayan değerli meslektaşlarımız Hatice Aynur ile Aslı Niyazioğlu’nu kutlarız.

**FİLİZ KILIÇ, KLÂSİK TÜRK EDEBİYATININ PEŞİNDEN, GRAFİKER
YAYINLARI, ANKARA 2011, 381 S.**

Kadri H. YILMAZ*

Akademisyenlerin değişik zamanlarda, uzmanlık alanlarıyla ilgili olarak yazdıkları çeşitli makaleleri olmaktadır. Kısa sürede ikinci baskısı yapılan “Klâsik Türk Edebiyatının Peşinden” isimli, Prof. Dr. Filiz Kılıç’ın seçilmiş makalelerinin bir araya getirildiği bu eser, “Çeyrek asırdır klasik Türk edebiyatının peşinden koşturan bir akademisyenin yaptığı çalışmaların bir ürünüdür”. Yazarın seçilmiş 19 makalesini içeren eserin ilk baskısı güncellenmiş ve ikinci baskısına 5 makale daha eklenmiştir.

Eser, şair tezkirelerinden, tezkire ön sözlerine, tezkirelerden, şiirin ahengini belirten kelimelere; Âşık Çelebi’den, Şefkat’e; Şehzâde Bayezid (Şâhî)’den, Mesud Mirza (Şâhî)’ye; Kastamonulu, Filibeli, Giritli ve Bulgaristanlı divan şairlerinden Uygur, Özbek, Tatar, Kazak şairlerine; divan edebiyatındaki mum mazmunundan, klâsik şiirimizdeki

nevruza, Aşık Çelebi’nin Tuna Kasidesi’ne değin edebiyatın farklı cephelerini yoklayan, sadece eski edebiyatımızı değil aynı zamanda Türk dünyası edebiyatlarını da içeren bir muhtevaya sahiptir.

Prof. Dr. Filiz Kılıç’ın doktora tezinden itibaren akademik hayatındaki çalışmaları içinde, en önemli yeri şüphesiz şair tezkireleri işgal eder.

Eser, “Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri” adlı makaleyle başlar. Yazıda tezkire ve tezkirecilik kavramları açıklandıktan sonra Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında tezkireciliğin tarihi gelişimine ve bu sahalarda günümüze kadar ortaya konan örneklerle değinilir.

* Arş. Gör., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: kadri.yilmaz@nevsehir.edu.tr

“Edebiyat Tarihimizde Bir Biyografi Ustası: Âşık Çelebi” isimli ikinci makalede, döneminin renkli simalarından biri olan hem divan sahibi bir şair hem de Meşâ,îü“ş-Şu,arâ“nın yazarı biyografi ustası Aşık Çelebi“nin hayatı ve edebî kişiliği ortaya konmuştur. Kılıç bu yazısında, Âşık Çelebi“nin kelimelerle âdeta bir cambaz gibi nasıl oynadığını ifade etmeye çalışmıştır.

“Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri: Tezkire Önsözleri” adlı makalede Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Beyânî, Riyâzî, Safâyî ve Sâlim tezkirelerinin ön sözlerinden hareketle bu yazarların şiir ve şaire yönelik düşünceleri değerlendirilmiştir. Tezkire kavramı ve Türkçe şair tezkirelerine değinildikten sonra tezkire ön sözlerinin genel muhtevası açıklanmıştır. Ön sözlerde geçen âyet ve hadisler üzerinde durulduktan sonra, tezkire yazarlarının bu önsözlerde şiir, şair ve muhitte ilgili dikkatlerine yer verilmiştir.

Eserde yer alan “Tezkirelerde Şiirin Ahengini Belirten Kelimeler Üzerine” isimli bir diğer makalede, 16. yüzyılda Anadolu sahasında yazılmış Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Ahdî, Beyânî ve Gelibolulu Mustafa Âlî tezkireleri ele alınarak söz konusu eserlerde şairin edebî kişiliğini veya şiir gücünü belirten kelime/kelime grupları tespit edilip değerlendirilmiştir.

“Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. Yüzyıl Tezkirelerinde Bazı Üslûp Özellikleri” adlı makalede ise Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde nesir üslûbunu oluşturan seci ve aliterasyon üzerinde durulmuş, üslûbu şekillendiren kelimelerin kökenlerinin sayısı verilerek ayrıca Arapça ve Farsça kelimelerin fonksiyonları gösterilmiştir.

Prof. Dr. Kılıç, doktora tezi olarak hazırladığı Meşâ,îü“ş-Şu,arâ Tezkiresi nüshalarının şeceresini oluştururken izlediği yöntemi ve karşılaştığı zorlukları anlattığı yazısından sonra; “Çağdaş Biyografi Çalışmalarında Prof. Dr. Mustafa İsen’in Yeri” isimli yazısında, yaptığı birçok çalışma ve öğrencilerine hazırlattığı tezlerle biyografi çalışmalarına öncülük etmiş olan Prof. Dr. Mustafa İsen“in çalışmalarından bahseder.

Tezkirelerde şairin içinde bulunduğu coğrafya, üzerinde sıkça durulan bir konudur. Mekân denince akla şairin doğduğu, bulunduğu veya öldüğü yerler gelir. Yazarın dikkatlere sunduğu bir diğer konu, tezkirelerdeki şehirler ve o şehirli şairlerdir. Bu bağlamda İstanbul, Kastamonu, Girit, Filibe ve Bulgaristan, Kılıç“ın çalışmalarına konu olmuştur. “Tezkireler Işığında İstanbul” isimli makalede, tarihimizin en önemli şehri olan İstanbul’un, 16. 17. ve 18. yüzyıl tezkirelerinde mekân olarak nasıl nitelendirildiği ortaya konmuştur. “Şair Tezkirelerine Göre Kastamonulu Divan Şairleri” adlı yazıda ise Kastamonulu divan şairleri tespit edilmiş ve şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Yazarın çalışmalarına konu olan bir diğer şehir Filibe“dir. 23 Filibeli şairin tespit edilip tanıtıldığı ve bu şehrin kültür tarihimizdeki yerinin ortaya konduğu çalışmanın adı ise, “Kültür Tarihimizde Filibe ve Filibeli Divan Şairleri”dir. “Bulgaristan Doğumlu Divan Şairleri” isimli çalışmada ise, bugünkü Bulgaristan sınırları içerisinde kalan yerleşim birimlerinde doğan 82 şair ele alınmış ve bu şairlerin kısa biyografilerine yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda da şairlerin yaşadıkları dönemleri, şehirleri ve mesleklerini gösteren bir tablo araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Yazar, “Şehzâde Bayezid (Şâhî)’nin Hayatı ve Edebi Kişiliği” adlı makalesinde Şehzâde Bayezid’in hayatını ve edebî kişiliğini ortaya koyar. Bayezid’in şiirlerine yansıyan sıkıntıları, özellikle babası Kanuni’yle olan münasebetleri ve ondan özür dilemek için yazdığı şiir, çalışmanın esas konusunu oluşturur. Yazar Şehzâde Bayezid’le ilgili araştırmaları sırasında, aynı mahlaslı Mesud Mirza’nın divanının bilinmeyen bir nüshasını tespit eder ve bu nüshayı “Şâhî (Mesud Mirza) ve Çağatay Türkçesiyle Yazdığı Divanının Bilinmeyen Bir Nüshası” adlı makalesi ile ilim dünyasına tanıtır.

“Fıtnat Hanım” isimli makalede kadın şairler hakkında bilgi verildikten sonra, Fıtnat Hanım’ın hayatı ve edebî kişiliğinden bahsedilerek şiirlerinden örnekler verilir. Eserde yer alan bir diğer çalışma “Tezkire yazarı Şefkat ve Tespit edilebilen Şiirleri” adını taşır. Bu çalışmada da, Şefkat’in biyografisine değinildikten sonra tespit edilen şiirlerine yer verilir.

Eserde yer alan bir diğer yazı, “Eski Türk Edebiyatı Çalışmalarının Dünü, Bugünü ve Yarını” isimli çalışmadır. Bu makalede Kılıç, eski Türk edebiyatı alanında yapılan çalışmalarını değerlendirir ve bu konuda bazı çözüm önerileri sunar.

Divan şairleri, sevgilinin güzelliğini anlatmak için edebî sanatlar vasıtasıyla tabiattaki pek çok nesneye şiirde yer verir. Bazen de sevgili söz konusu edilmeksizin bir yapının, şehrin veya ırmağın tasvir edildiği görülür. Âşık Çelebi’nin Tuna redifli kasidesi bu örneklerden biridir. Eserde yer alan “Tuna Kasidesi’nin Düşündürdükleri” isimli çalışma bu kasidenin şerhine ayrılmıştır. Yazar, Âşık Çelebi’nin bir dönem, kıyısındaki bir yalıda yaşadığı Tuna’nın ona hissettirdiklerini okuyucunun dikkatlerine sunmuştur.

Prof. Dr. Filiz Kılıç’ın eserde yer alan bir diğer çalışması, “Âşık Çelebi Divanı’nda Atasözü ve Deyimler”dir. Bu çalışmada daha çok tezkire yazarlığıyla bilinen Âşık Çelebi’nin divanındaki atasözleri ve deyimler tespit edilmiştir. Ayrıca Necâtî, Yahya Bey, Hayâlî, Usûlî, Figânî, Me’âlî ve Nev’î divanlarında bulunan atasözleri ve deyimler de verilerek, bir yandan hangi yapının, bu şairler tarafından ne sıklıkla kullanıldığı, öte yandan Âşık Çelebi Divanı’nda yer alan atasözü ve deyimlerin özgünlüğü ortaya konmak istenmiştir.

Divan şiirinde “mum”, şairler tarafından sıklıkla kullanılan, genellikle de ağlayan insana benzetilen bir mazmundur. Eserde yer alan “Klâsik Şiirimizde Gülen Mum” isimli makalede yazar, mumun gülmesi ve mutlu bir insanla ilişkilendirilmesi üzerinde durulmadığını belirtir ve çeşitli divan şairlerinin beyitlerinden derlediği örneklerle dikkatleri bu yöne çeker.

“Osmanlı Devletinde ve Klâsik Edebiyatımızda Nevruz” isimli makalede yazar, nevruz ile ilgili bilgiler verdikten sonra divan şiirinden bu konuyla ilgili örnekler sunar.

“Klâsik Şiirimizin Modern Türk Edebiyatlarına Etkisine Genel Bir Bakış” adlı makalede, çeşitli Türk lehçelerinde eser vermiş Abdullah Tukay, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Abdurrahim Ötkür, Ata Atacanov ve Mağcan Cumabayef’in kısaca biyografileri verildikten sonra, söz konusu şairlerin şiirleri incelenerek divan edebiyatından ne derece etkilendikleri örneklerle ortaya konmuştur.

Eserdeki en eski tarihli yazı olan “*Milliyet Sanat Dergisi’nde Divan Edebiyatı İle İlgili Yazılar*” başlıklı çalışmada yazar, 1972-1986 yılları arasında yayımlanmış olan ve 498 sayıda geçen divan edebiyatı ile ilgili 46 makaleyi değerlendirmiştir.

Eserde yer alan son makale “*Türk Edebiyatında Duvazdehler*” isimli çalışmadır. Bu çalışmada ise, duvazdehler hakkında bilgiler verildikten sonra muhteva özellikleri açıklanır ve duvazdeh örnekleri ile da çalışma son bulur.

Prof. Dr. Filiz Kılıç’ın farklı zamanlarda ve çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinin bir araya getirilip, araştırmacıların dikkatine sunulmasında emeği geçenlere ve eserin basımını gerçekleştiren Garfiker Yayıncılık’a teşekkür ederiz.